

15 MAAILMA
MAAD

A
D

EE 15

Eesti Entsüklopeedia

Tallinn
Eesti Entsüklopeediakirjastus
2007

Kolleegeium: Tuure Kelam, Raul Mälik, akadeemik Anto Raukas.

Peatoimetaja: geograafiakandidaat Harjo Aasmäe.

Juhvitimetaja: *magister philosophiae* Toomas Tamla.

Tegevtoimetaja: Linda Pool (juulini 2006), Aili Saks.

Toimetused:

Loodusteadused: Maaja Aasmäe (toimetuse juhataja), Edo Linask,

bioloogikakandidaat Helja Rauk, Anu Sillaots, Arvi Tampuu.

Ühiskonnateadused: Tiit Noorkõiv, *magister artium* Leino Pahlma,

magister philosophiae Toomas Tamla, Vello Tonso.

Keelteadused: Eha Karlep (toimetuse juhataja augustini 2006),

magister artium Kaire Kasemets (toimetuse juhataja), Ole Kilter,

Annelis Lember, Eda Posti, Monika Roosimägi.

Nimed: Ivar-Anton Karros, Ebeli Nahkur,

Urve Tammjärv (toimetuse juhataja), Eha Voog.

Illustratsioonid: Jüri J. Dubov (peakunstit), Liisi Elken,

Elo Kuks, Ants-Marti Tombak.

Kaas ja tiitel: Jüri Kaarma.

Makett: Jüri J. Dubov.

Teostus: Signe Sula.

Kasutatud on Scampix Baltic OÜ ja *Rolling Estonians*'i fotosid.

Autoritõigus: Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS, 2007

<http://www.eenc.ee>

Koik õigused kaitstud.

All rights reserved.

ISBN 978-9985-70-255-0

Trükkimise OÜ Greif trükikoda

Printed in Estonia

Austatud lugeja!

Teie käes on „Eesti entsüklopeedia“ (EE) 15. köide, mis kujutab enesest algupärast ülevaadet maailmast Eesti vaatepunktist lähtudes. Praeguseks on EE põhikõidetes leiduv teave riikide kohta vananenud, sest alates 1985. aastast on maailm väga palju muutunud. Kuigi Eesti Entsüklopeediakirjastuses käivad ettevalmistustööd uue üldentsüklopeedia väljaandmiseks, on Eesti kultuuriruumis juba praegu väga vaja cestickeelset süstematiseeritud ülevaadet maailmast.

Teave on antud 720 leheküljel riikide kaupa ja tähestikulises järjestuses. Lihtsustamaks maailmas toimuva paremat mõistmist, on koostajad käsitlenud riike sellisel moel, millega me oleme iga päev harjunud, s. o. õhtumaisest vaatenurgast. See ei tähenda sugugi, nagu mõistaksid kõik maailma rahvad oma ühiskonda selliselt, nagu meie sellest aru saame.

Riike pole võimalik iseloomustada ühe väga kindla mudeli alusel, nende mõjukus maailmas ning olulisus Eesti jaoks on erinev. Seetõttu on riigid jagatud viide rühma: 99 riiki on mahutatud kahele, 58 neljale, 28 kuele ja 8 kaheksale leheküljele. Meie lähinaabrit Venemaad on käsitletud 10 leheküljel, kuigi ta jääb majandusmahult alla kõigile ülejäänud G8 riikidele ning Brasiiliale, Hiinale, Indiale, Lõuna-Koreale ja Mehhikole. Mahu määramisel on arvestatud Venemaa looduse mitmekesisust, kuulumist ÜRO Julgeolekunõukogu alaliste liikmete hulka ja pikaajalist mõju Eestile. USA-le kui maailma juhtriigile on pühendatud 12 lehekülge. Seejuures tuleb arvestada, et riigi tähendus ei ole alati üheselt mõistetav. Näiteks Somaalias ei ole aastaid olnud toimivat valitsust ja riik on sisuliselt olematu. Lääne-Sahara valitsus tegutseb pagenduses ja kontrollib ainult veerandit riigi territooriumist, mis on hõredalt asustatud, kuid Maroko okupatsioonist hoolimata on riik saanud tähelepanuväärse rahvusvahelise tunnustuse osaliseks. Mitu maailma riiki on lõhestunud ja tegelik võim ei kuulu valitsusele. Kuid näiteks Taiwan on hästi toimiva halduse ja arenenud majandusega maa, mille rahvusvaheline tunnustamine on teinud vähikäiku Hiina RV taotluse tõttu Taiwan endaga taasliita.

Eesti artikkel on eriline selle pärast, et teabe seisukohalt ei ole ta meile otseselt tarvilik, kuna mahukas Eesti ülevaade on antud EE 11., 12. ja 14. köites. Pigem näitab käesolev väljaanne, kui palju teavet Eesti kohta teatmeteose 4 leheküljele üldse mahub. Teistes riikides välja antud teatmeteostes Eestile harilikult rohkem ruumi ei eraldata. Seetõttu näeme me Eesti artikli kaudu eelkõige seda, millise Eesti-alase teabega piirduv tavaliselt muu maailm.

Eesti Keele Instituudi Emakeele Seltsi keeletoimkonna soovitusel on kolme riigi nimekuju muudetud meie suupärasemaks. Need riigid on Birma (varem Myanmar), Elevandiluurannik (Côte d'Ivoire) ja Rohencemesaared (Cabo Verde). Lõuna- ja Põhja-Korea on antud Korea all paarisriigina (Korea vanem ajalugu on Lõuna-Korea artiklis), sest mõlema riigi ametlik eesmärk on taasühinemine.

Mahust olenemata on selle väljaande riikide käsitlestel kindel ülesehitus. Iga riigi artikkel algab territooriumi üldiseloomustusega, kus antakse muu hulgas ka põhilised ja olulised arvanded. Koostajatele tekitas raskusi usaldusväärsete andmete kättesaamine, eelkõige puudutab see maismaapiiri pikkust. Üks ja sama piirilõik võib eri poolelt vaadatuna olla erineva pikkusega. Enamasti on põhjuseks piirivaidlused ja mõõtmise ebatäpsus. Tuleb arvestada, et enamik maailma riigipiire ei ole järjekindlalt üle mõõdetud. Erinevate andmete korral on aluseks võetud riigi enda või rahvusvaheliselt tunnustatud andmebaasides leiduvad andmed. Mõneti vaieldav on olnud ka rannajoone pikkus. Olemasolevate andmete põhjal võib see mõnikord olla sama mis merepiir, väga sopolise rannajoonega riikide (näiteks Norra) puhul võib rannajoone pikkus olla rohkem või vähem ümardatud.

Pealinna puhul tuleb arvestada asjaoluga, et paljudes riikides ei ole see selgelt sätestatud. Mõnes riigis võivad riigipea, valitsus ja seadusandja paikneda eri linnades. Mõnel pool on pealinnaks üksnes osa linnast, kuid pealinnaks peetakse tervet linna. Tavaarusaamade järgi on India pealinn Delhi ja Sri Lanka pealinn Colombo, kuigi ametlikud pealinnad on ainult nende linnade asumid, vastavalt New Delhi ja Sri Jayewardenepura Kotte. Ka Eesti pealinn pole selgelt kindlaks määratud. Viimati oli Tallinn määratud ühemõtteliselt Eesti pealinnaks Eesti NSV põhiseaduses. Tallinnas asuvad riigipea, seadusandlik võim ja valitsus, kuid kohtuvõimu keskus on Tartus. Sedalaadi probleeme on paljudes riikides.

Arvestada tuleb ka riigikeele seisundi mõningast tinglikkust. Paljud maailma teatmeteosed märgivad oma Eesti-käsitlestes ka laialdast vene keele kasutamist mitmes eluvaldkonnas. Paljudes vanades riikides (näiteks Suurbritannias) on riigikeel sedavõrd enesestmõistetav, et teda ei ole vaja seadusega sätestada. Indias on riigikeel pigem föderaalvõimude suhtluskeel, kuna osariigid on moodustatud paljuski rahvuslikul põhimõttel ja seal on meie mõistes riigikeeleks kohalikud keeled (bengali, marathi, tamili jmt.), millel on arenenud kirjakeel ja kümneid miljonid kõnelejaid. Paljudes Aafrika riikides, kus riigipiirid ei arvesta üldse etnilisi piire, on riigikeel pigem ametlik asjaajamiskeel ja rahvaste omavaheline suhtluskeel. Näiteks araabia keele puhul tuleb aga arvestada seda, et Maroko araablane ei pruugi mõista Iraagi araabia keelt.

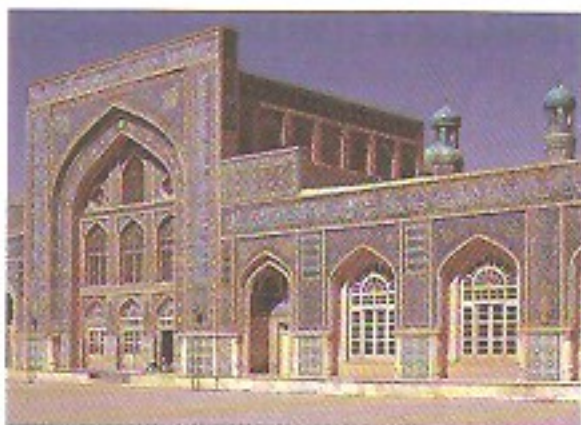

Hindukuš

Suurimad linnad
(el. arv, 2006)

Kabul	3 121 000
Kandahār	401 400
Mazār-e Sharīf	314 900
Herāt	278 200
Jalālābād	209 000
Kondoz	166 800
Ghazni	150 000
Bāmīān	131 200
Balkh	126 600
Baghlān	111 900
Gardīz	107 700

suurim. Sajab vähe: kõrbetasandikel 40–50, sise-
kiltmaal 200–250 ja Kagu-A-s kuni 800 mm/a.
Suurimatel jõgedel (Amudarja, Kabul, Helmand,
Moghāb, Harī Rūd) on kevaditi suuresi, nende
vett kasut. põldude niisutamiseks. Ainus laeva-
tata jõgi on piirijõgi Amudarja. Järvi on A-s
vähe ja nad on väikesed, leidub soolasoid. Val-
davalt hallmullaga tasandikel kasvavad kuni 1800
m kõrgusel kõrbetaimed. Mäenõlvadel on kuni
2500 m kõrgusel stepirohu- ja pujusteppi ning
mägipruunmullal pistaatsia- ja artšahõrendikke.
Kõrgemal kasvab tamme- ja okasmetsa, veelgi
kõrgemal on alpiniidud. Rohkesti on oase. A-i
asustab tüüpiline Aasia keskosa kuiv- ja mägiala-
de (sh. kõrgmägede) loomastik, kuid sõjategevus,
pidevad relvakokkupõrked ning kontrollimatu

Herāti mošee
(ehit. 13. saj.)

Unimaganapõld

jahütegevus on loomastikku tugevalt kahjustanud.
A-s elab 57 liiki imetajaid, kohata võib nt. pruun-
karu, hunt, manulit, tolai jänest, viiksjäneseid
ning punaümisejat jt. närilisi. Äärmiselt ohustatud
on lumeleopard ja mägilamm. Mitmekesine on
kulliliste fauna. UNESCO maailmapärandi nimis-
tusse kuuluvad Bāmīāni oru kultuurmaastik, mille
koobaskloostri juures asuvad Buddha hiigelukujud
laskis Taliban 2001 õhkida, ning Jami mošee
minarett ja varemed. A-s on 17 KA-d (vanim RP
on Band-e Amīr, 1973), kuid ükski neist ei vasta
praegu IUCN-i nõuetele.

Rahvastik. A-i suurim ja enamasti valitsev rahvas
on afgaanid ehk puštud, kes moodustavad 42 %
rahvastikust, 27 % on tadžikke, 9 % nii hesaare
kui ka usbekke ning 13 % teisi vähemusrä-
vusi (aimakke, türkmene, belutše). Peamiselt
kõneldakse dari, puštu, usbeki ja türkmee-
keelt. Rahvastik paikneb ebaühtlaselt, keskmine
tihedus on 41 in./km², suurim on see oasides.
Linnades elab umbes veerand A-i rahvastikust.
Laste ja emade suremus on maailma suurimaid
(1000 elusalt sündinud lapsest sureb imikueas
160). A-s on valdav islami usk, 80 % usklikest
on sunniidid ja 19 % šiiidid. Kirjaoskajaid oli
1999. a. täiskasvanuist 36 % (mehi 51 % ja naised
21 %). Sõjaliste konfliktide tõttu on kannatanud
haridussüsteem, see on kirjaoskamatus veelgi
suurendanud. Peaaegu täielikult on kokku varise-
nud A-i tervishoiusüsteem. Arstiabi kättesaadavus
oleneb välismaistest aitajatest.

Majandus. Pikaajalise sõjategevuse ja pol. ebasta-
biilsuse tõttu on A-i majanduse areng pidurdunud
ning see sõltub välisabist. A. on maailma vaesei-
maid riike. Üle poole rahvastikust elab allpool
vaesuspiiri. Töötus oli 2005. a. 40 ja inflatsioon
16 %. Majandus põhineb põllumusel ja eksten-
siivsel karjakasvatusel. Põllum-s on hõivatud 1/3
töötajatest. Haritavat maad on A-i terr-st 12 %
(2005), niisutatavat maad 27 200 km² (2003). Tera-
viljadest kasvat. enim nisu, aga ka otra, maisi ja
riisi, kasvat. ka puuvilja (aprikoose, virsikuid,
granaatõunu, viigimarju), kõõgivilja, Kreeka
pähkleid, viinamarju ja puuvilla. Levinud on
ehasenduslik unimagna kasvatamine (A. on maa-
ilma suurim oopiumitootja). Loomakasvatuses on
esikohal lambakasvatus (eriti karakullilambad),
kasvat. ka kitsi, veiseid, eesleid, muuli, hobuseid
ja kaameleid. Toodetakse villa, lambaliha, lamba-
ja tallenahku. Elektrienergiat toodeti 2003. a. 905
mln. kWh, sellest 1/3 hüdroelektrijaamades. Tood-
etakse ka maagaasi (2003. a. 50 mln. m³), kivisütt
ja vasemaaki. Vähesel määral toodetakse tekstiil-
kaupu, seepi, mööblit, jalatseid, väetist ja tsementi,
käsitööna valmistatakse vaipu. Ü. 1/3 A-i terr-st on
raskesti läbitav. Palju on sõjategevuse tõttu äralõ-
igatud piirkondi ja lõhutud teid, kohati ohustavad
ala maamiinid. 2003. a. oli A-s 34 789 km mnt-id,
neist 8231 km kõvakattega. Veeteid oli 1200 km
(Amudarja). Lennujaamu oli 2005. a. 46, neist
10 kõvakattega. Gaasijuhtmeid oli 2004. a. 387
km. Peamised kaubanduspartnerid on Pakistan,

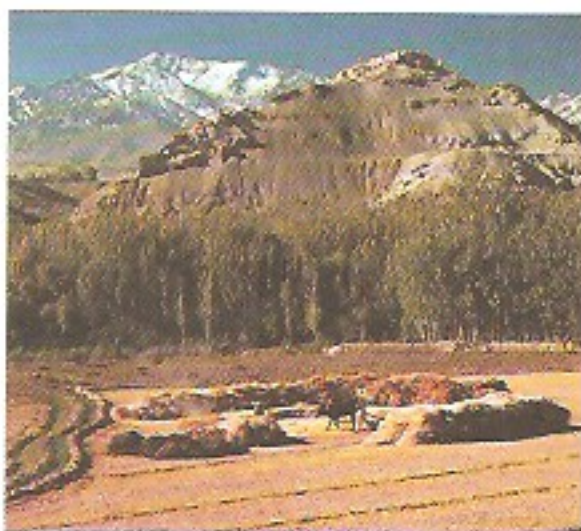
24,0
21,3
12,4
5,5
25,5
8,7
8,5
6,5
5,3
4,7
4,2
4,2

elavnesid linlaste keskkihid. II maailmasõjas säilitas A. erapooletuse. Kohe pärast sõda üritasid A-s oma mõju tugevdada lääneriigid, eriti USA. 1953 sai peaministriks kuninga onupõeg Muḥammad Dāūd, kes lahkus ametist 1963, kui kuningas keeldus ellu viimast tema pakutud dem. reforme. 1964 välja kuulutatud konstitutsiooniline monarhia tõi kaasa võimuvõitluse. 17. VII 1973 toimus sõjaväeline riigipöörde, kuningas kukutati, A. kuulutati vabariigiks ja riigipeaks sai M. Dāūd. Valitsus algatas msg. reforme. Süvenes pol. jõudude vastasseis. 27. IV 1978 tegi Nõuk-meelne A-i Rahvad. Partei (ARDP, asut. 1965) kommunistliku riigipöörde. 30. apr. kuulutati A. dem. vabariigiks. Riigipeaks, A-i DV Rev-i-nõukogu esimeheks sai ARDP peasekretär Nūr Muḥammad Tarakī. ARDP erinevate tiibade vahelises võimuvõitluses Tarakī tapeti. Dets. 1979 tungis riiki NSV Liidu sõjavägi, kelle toetusel kukutati sept-s võimule tulnud Hāfizullāh Amīni valitsus. KGB löögirühm Alfa tappis Amīni ja tema lähikondlased. Algas NSV Liidu okupatsiooni vastane sissisõda. Võimu haaranud valitsust juhtis a-ni 1986 Babrak Karmāl, tema järel Muḥammad Najibullah. 1988 võeti vastu uus põhiseadus ning A., NSV Liit, USA ja Pakistan kirjutasid alla leppele, mis määras kindlaks NSV Liidu väeasade väljaviimise esialgse ajakava. 1989 viis NSV Liit oma sõjaväe A-st välja, NSV Liit oli kulutanud sõjas igal aastal 2–3 mrd. \$, ta kaotas kokku (tapetute ja haavatutena) 13 833 meest, 800 helikopterit ja lennukit, 1500 tanki ja 3000 veoautot. Afgaane hukkus ligikaudu miljon. 1979–89 teenis A-s 1652 Eestist pärit sõjaväelast, kellest hukkus 38, sh. 16 eestlast.

Suur Buddha kuju
Bāmiāni orus koobas-
kloostri juures (enne
purustamist 2001)

Nisukoristus Kūh-e Hābā
jalal

M. Najibullahi võimule jäämine tõi kaasa kodu-
sõja jätkumise. 1991 lõpetasid NSV Liit ja USA
vaenupoolte abistamise. Pärast NSV Liidu kokku-
varisemist (1991) jäi M. Najibullahi valitsus ilma
majandus- ja relvaabist ning apr. 1992 ta lagunes.
M. Najibullah ja tema lähikondlased läksid paku
ÜRO Kabuli esindusse. Võimule tuli modžahe-
dide ühendvalitsus, kus senise puštu eliidi kõrval
muutusid mõjukaks ka rahvusvähemused tadžikid,
usbekid ja hesaarid. Presidendiks sai tadžikist
teoloogiprofessor Burhanuddin Rabbani. Eba-
kindel võim jaotus celkõige rahvuslike väeülemate
— puštu Gulbuddin Hekmatyari, tadžiki Ahmad
Shah Massudi ja usbeki Abdul Rashid Dostumi
— ning neid toetavate jõudude vahel. Nendevahe-
lised tülid paisusid aeg-ajalt relvavõitluseks. 1994
sekkus kodusõtta puštude fundamentalistlik liik-
mine, pms. konservatiivse islami usukoolide üli-
õpilastest koosnenud Taliban, kes kukutas 1996
vastuoludest nõrgenenud võimu, vallutas Kabuli,
tungis ÜRO esindusse, vahistas M. Najibullahi ja
tema venna ning poos M. Najibullahi 27. IX 1996
pärast pikaajalist piinamist Kabuli kesklinnas üles.
Range islamikorra kehtestanud Talibani juhtkond
nimetas riigi 1997 A-i Islamiemiraadiks, kuid riiki
tunnustasid ainult Araabia Ühendemiraadid, Saudi
Araabia ja Pakistan. A-ks 2001 oli Taliban hõiva-
nud valdava osa riigi terr-st, kuid ÜRO tunnustas
pms. tadžikkide juhitud Põhjallitu. 1999 ja 2001
kehtestas ÜRO sanktsioone, et sundida Talibani
välja andma terrorivõrgustiku Al-Qaeda juhti
Usama ibn Ladini. Okt. 2001 alustas USA samal
ajal Põhjalliduga rünnakut Talibani režiimi vastu.
Dets. 2001 Talibani režiim kukutati, ajutiseks
presidendiks sai B. Rabbani ning ajutise valit-
suse esimeheks Hamid Karzai, kelle A-i hõimu-
vanemate suurkogu (*Loya Jirga*) valis 2002 ja
rahvas 2004 presidendiks. 2004. a. põhiseadus
nimetas riigi A-i Islamivabariigiks ning tagas
meestele ja naistele võrdsed õigused. Pol. tasa-
kaalu pole A-s seni saavutatud ning uue kodusõja
puhkemise on suutnud ära hoida USA ja tema
liitlaste sõjaväe kohalolek. 2006. a. suvel läks vas-
tutus julgeoleku eest kogu A-i terr-I USA juhitud
koalitsioonilt üle NATO-le. A-l on piirivaidlus
Pakistaniga, kuna ta ei tunnusta piirina nn. Durandi
liini, mis lahutab territoriaalselt puštu hõimude
asuala. A-st 1946 on A. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1. VII 2005.
Relvajõud. A-i relvajõude hakati looma pärast Tali-
bani režiimi purustamist. 2001 otsustas A-i ajutine
valitsus luua 2010. a-ks 70 000-mehelised relva-
jõud ning saata laiali kõik mitteriiklikud relvastatud
rühmad. Relvajõud komplekteeritakse vabatahtli-
kest, neid kaasatakse kõigist rahvustest. Suvel 2006
oli relvajõududes 27 000 meest. A-s viibivad USA
üksused ja Rahvusv. Julgeolekuabijõud (ISAF).
Nende ülesanne on abistada A-i valitsust riigi jul-
geoleku tagamisel ja julgeolekujõudude loomisel.
Alates 11. VIII 2003 juhib ISAF-i NATO. 2006. a.
oli ISAF-is 37 riigist 20 000 sõjaväelast ja tsi-
viilspetsialisti. Eesti osaleb ISAF-is a-st 2003. ■

Albaania

Pindala	28 748 km ²
Rahvaarv	3 087 200 (2006)
Pealinn	Tirana (Tirane, 380 400 el.)
Haldusjaotus	12 maakonda, jagunevad 36 ring-
Riigikeel	albaania keel
Rahvustik	Albaania lek (ALL)
Riigivõim	ALB, AL

Politiinne süsteem. A. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on 5 aastaks parlamendis valitud president. Seadusandlik organ on ühekordne Rahvakogu (*Kuvendi popullor*), mille 140 liiget valib 4 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastased. President nimetab ametisse peaministri ja tolle ettepanekul valituse, milles peab olema ka kaks külma- ja kaks kuumadest parteist. A. on mitmeparteisüsteem. Ohtlikud on erakonnad on Dem. Partei (*Partia Demokratike*) ja Sotsial. Partei (*Partia Socialiste*). Kehv 1998. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioonidest on A. osaliselt vaba riik. Korruptsiooninõrgeks järgi asub A. maailmas 111. kohal.

Sümboolika. Punasel lipul (a-st 1992) ja vapil (a-st 2002) kujutatakse musta kahepärist kokkask. Hümni (a-st 1912) „Hymni i Flamurit“ („Lipu-hümn“), sõnad Aleksander Stavre Drenova, viis Ciprian Porumbescu. Rahvuslind on kaharpelikkan (*Pelecanus crispus*).
Loodus. 40% A. territooriumil asub madalal maal 300 m. Põhil. on see künklik Aadria mere rannikumaad. Iik, mis ulatub Shkodëri järvest Vlorë lahendi. 30% A. territooriumil asub kõrgemal kui 1000 m. üle 2000 m kõrgusel Põhja-A. Alpid ning A. ida- ja lõunaosas asuvad mäemassid (kõrgem tipp on Korab, 2764 m). Mägede vahel on sügavad orud ja nõod. Selgelt on täheldatav kõrgusvööndilisus. Madalikul ja jõecorudes on säilinud riigiloomad. A. territooriumil on kolmandik A. territooriumist mets. Alates 400–500 m kõrguselt lehtmets (tam, pöök, kastan), sellest kõrgemal okasmets (kuusk, mull, mänd). 1500–1700 m (lõunaosas) 1100 m) kõrgusel asuvad metsad alpinistidega. Rannikumaad on valdavalt ruskumullad, mägede metsapruunumullad. Maaarandest leidub nafta, maagaasi, krooni-, nikli-, vase- ja rauamaaki, boksiti, liigrit, asbesti ja asfalti. Rannikumaadale kuulub vahetult läheduses kliima. Suvi on kuum ja talv soe (keskmise t° juulis 24–25 °C, jaan-s 7–8 °C). Põhja- ja idaosas mägedes on 5–6 °C võrra jahedam, talvel võib seal t° langeda kuni –20 °C-ni. Mägedes saib lumikate mitu kuni 800–1200 mm/a, pms. hõlssuigisel ja talvel. Suurimad jõed – Drin (A-s 281 km), Scman, Vjosë ja Shkumbin – algavad mägedest ja ei ole laevatatavad. Viimaseid on madalikul sageli üleujutusi. Suurimad jõed – Shkodëri, Ohrid ja Prespa – paiknevad püralal. A. on kujune-nud paljude Balkani loomadele pagulaks; imetajad on seal 68, pesitsevaid lunde 193, roomajaid 97 ja kahepaikseid 16 liiki. A-s on 13 RP-d ja 42 mng. muud K-A-d. Shkodëri järv on rahvusv. tähtsusega linnuala. UNESCO maailmapärandi nimistus on 2 objekt: antiikagse linn Butrinti varemed (1992, 1999) ja Gjirokasta muuseumilinn (2005).

Maakonnad (qark)	Haldusjaotus
Berat	
Dibër	
Durrës	
Elbasan	
Fier	
Gjirokaster	
Korçë	
Kukës	
Lezhë	
Shkodër	
Tiranë	
Vlorë	
Suurimad linnad	
(el. arv, 2006)	
Tirana	380 400
Durrës	124 100
Elbasan	102 300
Vlorë	90 600
Shkodër	88 800
Fier	62 200
Korçë	58 100

Peaministrid	(a-st 1946)
Enver Hoxha	1946–54
Mehmet Shehu	1954–81
Adil Çarçani	1981–91
Fatos Thanas Nano	1991–92
Vili Buti	1991–92
Fatos Thanas Nano	1991–92
Wilson Fak Ahmeti	1992–97
Aleksander	1992–97
Gabriel Meksi	1997
Bashkim Muhamet Fimo	1997–98
Fatos Thanas Nano	1998–99
Pandeli Sotir Majko	1999–2002
Ilir Rexhep Meci	2002
Pandeli Sotir Majko	2002–05
Fatos Thanas Nano	2005
Sali Ram Berisha	2005

Vaade Albaania rannikule

SKT (2005)	8,38 mrd. \$
SKT _p (2005)	16,64 mrd. \$
põllum. (2004)	25,2 %
tööstus (2004)	19,5 %
teenindus (2004)	55,3 %
SKT _p 1 el. kohta (2005)	5300 \$
Inflatsioon (2005)	2,4 %
Eelarve tulu (2006)	1,96 mrd. \$
Eelarve kulu (2006)	2,38 mrd. \$
Välisvõlg (2004)	1,55 mrd. \$
Majandusabi (2003)	saadud 366 mln. \$
Töövõimelisi (2004)	1,1 mln.
Hõivatuid (2004)	
põllum.	58 %
mittepõllum. erasektor	19 %
teenindus	23 %
Töötuid (2005)	14,3 %
Vaaseid (2004)	2,5 %
Linnarahvastik (2005)	44 %
Keskm. vanus (2006)	29 a
Keskm. eluiga (2006)	77 a
mehe	75 a
naised	80 a
Iive (2006)	0,52 %
Sündimus (2006)	1,5 %
Suremus (2006)	0,5 %
Imikute suremus (2006)	2,1 %

Presidendid (a-st 1944)

1944–53	Omar Nishani
1953–82	Haxhi Lleshi
1982–92	Ramiz Tafë Alia
1992–97	Sali Ram Berisha
1997–2002	Rexhep Kemal Mejdani
2002–	Alfred Spiro Moisiu

Rahvastik. 95 % rahvastikust moodustavad albaanlased, 3 % kreeklased, vähesel arvul on mustlasi, valahhe, makedoonlasi ja montenegrolasi. A. rahvus kujunes Illüüria ja Traakia hõimudest arvat. 11. saj. A. keel moodustab indoeuroopa keelkonnas omaette rühma, selle peamised murded on geegi (räägitakse A. põhjaosas) ja toski murre (lõunaosas). Riigikeel põhineb toski murel. Palju albaanlasi elab naaberriikides. Keskmise asustustihedus on 107 in./km², tihedaim on asustus rannikumadalikul ja jõeorudes. Linnades elab alla poole A. rahvastikust. 2003 oli kirjaoskajaid 86,5 %. 1944–90 oli usu elu A-s keelustatud. Usklikest on 70 % muslimid (valdavalt sunniidid), 20 % õigeusklikud ja 10 % katoliiklased. 250 000 in. on sisepol. ebastabiilsuse, majandusraskuste ja tööpuuduse tõttu põgenenud Kreekasse ja 150 000 in. Itaaliasse (pms. 1997). 1999 oli A. sunnitud vastu võtma 450 000 Serbia sõjaliste aktsioonide eest põgenenud Kosovo albaanlast. A. tervishoid on olnud Euroopas algelisim. Välisabi toel on hakatud tervishoidu arendama eeskätt linnades, maapiirkondades on arstiabi kättesaadavus siiani raske.

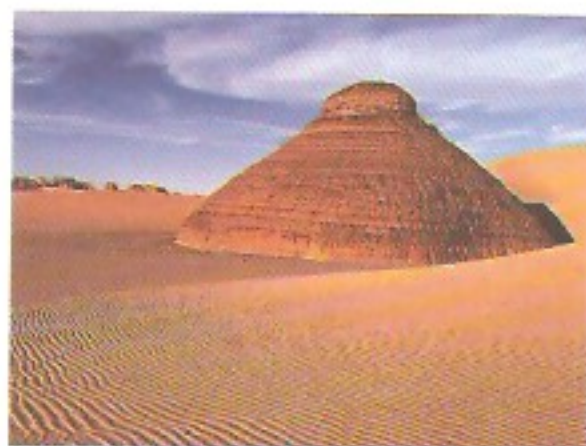
Majandus. A. on Euroopa vaeseimaid riike. Riigieelarve defitsiiti leevendavad välislaenu, tagastamata välisabi ja teistes riikides töötavate albaanlaste (2002. a. 355 000) rahasaadetised. 2005 oli töötus ametlikult 14, hinnangu järgi 30 %. Neljandik rahvastikust elab allpool vaesuspiiri. Probleemiks on korruptsioon ja organiseeritud kuritegevus. Majandusreformidega läheb A. üle turumajandusele, selle tulemusena on inflatsioon pidurdunud ning tööstustoodangu maht ja erasektori osatähtsus suurenenud. Tööstuse põhiharud on mäetööstus, värviline metallurgia ning toiduaine-, tekstiili-, õmblus-, jalatsi-, keemia-, puidu- ja tubakatööstus. 2004 toodeti 5,7 mrd. kWh elektrienergiat, sellest 97 % hüdroelektrijaamades. Haritavat maad on 20,1 % (2005), sellest üle poole on niisutatav. Kasvat. teravilja (nisu, maisi, riisi) ja tehnilisi kultuure (tubakat, suhkrupeedi, puuvillapõõsast). Orgudes ja mägede lõunanõlvul tegeldakse aiandusega (kasvat. viina-

marja, oliive, tsitruselid, ploome, pirne, õunu). Karjakasvatus (alpiniitudel lambad ja kitsed, eelmägedes veised) on ekstensiivne ja vähetootlik. A-s on 447 km rdt-d (2004). Tähtsaim rdt-liin kulgeb piki rannikut Shkodërist Vlorësse ning harutee Tiranasse. Kõvakattega mnt-id on 7020 km (2002), naftajuhtmeid 207 ja gaasijuhtmeid 339 km (2004). Suurimad meresadamad on Durrës, Vlorë, Sarandë ja Shëngjin. Väljavedu (2005. a. 650 mln. \$ cest) on sisseveost (2473 mln. \$) 4 korda väiksem. Välja veetakse tekstiiltooteid, jalatseid, nahku, värvilisi metalle, naftat, puuvillajäätmeid, rosinat ja tubakat. Sisse tuuakse masinaid, seadmeid, transpordivahendeid, toiduaineid ja väetisi. Peamised kaubanduspartnerid on Itaalia (u. 1/2 A. väliskaubavahetusest), Kreeka, Saksamaa ja Türgi. 2005 käis A-s 46 000 turisti.

Ajalugu. Nüüdse A. esiasukad olid arvat. illüüri hõimud. 2. saj. e. Kr. allutati A. Roomale, 395 p. Kr. Bütsantsile. 4.–5. saj. sai maa idagootide ja hunnide sissetungi tagajärjel kannatada. 6.–7. saj. asusid A. sisealale slaavi hõimud. 9.–11. saj. kuulus enamik A-t I Bulgaaria riiki. 14. saj. lõpus algas türklaste sissetung. Gjergj Kastrioti (Skanderbeg) juhtimisel vallutajatele osutatud vastupanust hoolimata oli 1479. a-ks peaaegu kogu A. alistatud. 19. saj. tärkas rahvuslik eneseteadvus, mille kasvu soodustas Türgi-vastane rahvuslik iseseisvusliikumine Balkani ps-l. 1912 puhkenud I Balkani sõjas hõivasid A. Montenegro, Serbia ja Kreeka. Türgi lüüasaamist kasutades kuulutasid rahvuslased 28. XI 1912 Vlorës A. sõltumatuks. Apr. 1939 okupeeris maa Itaalia, sept. 1943 natslik Saksamaa. 1944 moodustasid kommunistid ajutise valitsuse. 11. I 1946 kuulutati A. rahvavabariigiks, eesmärgiks seati sotsial. riigi rajamine. Võimul oli (a-ni 1985) Enver Hoxha juhitud A. Tööpartei. 1949 astus A. VMN-i ja 1955 VLO liikmeks, 1955 võeti ta vastu ÜRO-sse. Hiina RV toelaege juhtkonna mõjul katkestas A. 1961 diplomaatilised suhted NSV Liiduga. Ta heideti 1962 VMN-ist välja, kuid jäi vormiliselt VLO liikmeks kuni NSV Liidu ja Varssavi pakti riikide sõjavägede sissetungini Tšehhoslovakkiasse (1968). 1976 hakkas A. Hiinast eemalduma, 1978–83 oli ta täielikus rahvusv. isolatsioonis. Selle tulemuseks oli majanduse mandumine, mida iseloomustas riiklikult planeeritud käsumajandus ja majanduse ülemilitariseerimine. 1991 võeti vastu põhiseadus, millega pandi alus mitmeparteisüsteemile ning kommunistlik süsteem varises kokku. 1992 toimusid esimesed vabad valimised. 1997 tõi investeerimisfondide pankrotistumine kaasa massirahutused. 1998 võeti rahvahääletusel vastu uus põhiseadus. 2005. a. parlamendivalimistel sai Dem. Partei 56 ja Sotsial. Partei 42 kohta. 2006 kirjutasid A. ja EL alla stabiilsatsiooni- ja assotsiatsioonikokkuleppe. A. taotleb NATO liikmelisust ning tal on sellekohane tegevuskava.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1. I 1992. ■

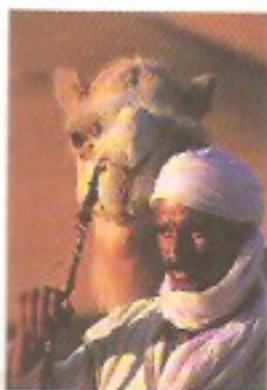
Tuule ja liiva kujundatud
jäänukmägi Ahaggari
põhjaosas

Suurimad linnad
(el. arv, 2006)

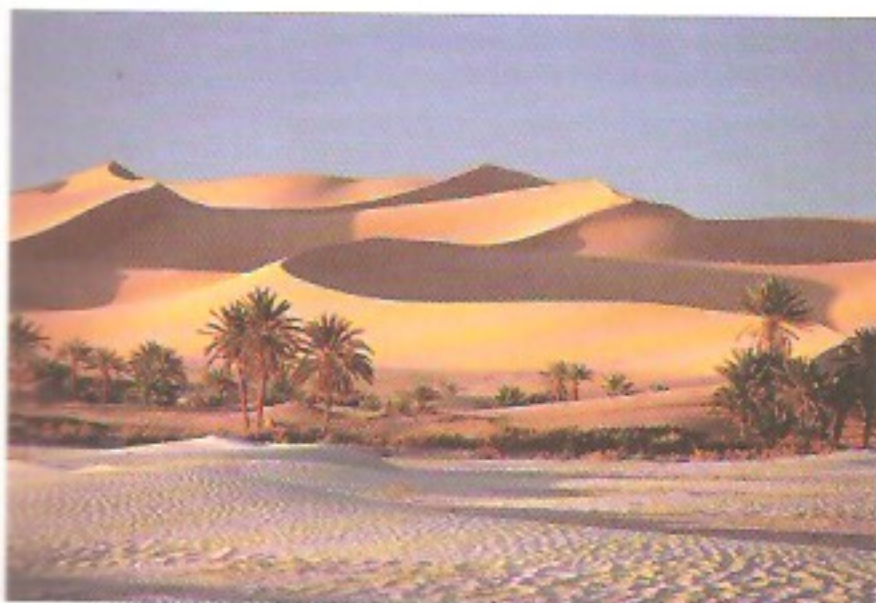
Alžeer	2 029 900
	5 723 800 ¹
Oran	642 500
	897 700 ¹
Constantine	446 700
	682 800 ¹
Batna	286 000
Sétif	228 000
Annaba	204 500
	382 500 ¹
Sidi Bel Abbes	193 000

¹ eeslinnadega

Beduini kaameliga

Lävaluitud Sahara kõrbes
oasi serval

Eelkambriumis tekkinud Aafrika platvormi osa. A. idaosas kõrbealal leidub palju nafta ja maa-gaasi, on ka raua-, plii-, tsingi- ja uraanimaaki ning fosforiiti. Põhja-A-s on suhteliselt pehme niiske talve ja kuiva kuumade suvega vahemereline kliima. Rannikul on jaan-s keskmine t° 12, juulis 25 °C, Atlase ahelike vahelistel platoodel vastavalt 5 ja 28 °C. Rannikul ja Telli Atlase põhjanõlvul sajab 600–1100 mm/a, lõuna suunas sademete hulk väheneb. Talvel kattuvad Atlase kõrgeimad tipud 10–20 päevaks lumega. Saharast puhuvad kuivad tuuled (sirokod) põhjustavad tihti põuda. Sahara kõrbekliimas kõigub t° tugevasti: suvel on päeval sooja üle 40, öösel alla 20 °C, talvine t° on päeval 20 °C, öösel võib see langeda alla 0 °C. Sademete hulk ei ületa tavaliselt 50 mm/a, mõnes piirkonnas ei saja mitu aastat järjest. Enamik A. jõgesid on lühikesed ja kärestikulised ning ei sobi laevataamiseks, nende vett kasutatakse niisutamiseks ning neile on ehitatud elektrijaamu. Talviste vihmade ajal ujutavad jõed üle, suvel paljud jõed kuivavad. Vooluvett on Saharas ainult lühikest aega pärast vihma. Mägedes kasvab mets: madalamal (kuni 1200 m) pms. igihaljad tammed, kõrgemal (1200–1500 m) süüria mänd ja (1500–2000 m) kadakas ning veel kõrgemal (üle 2000 m) atlase seeder. Majanduslikult on eriti tähtis korgitamm. Telli Atlasest lõunas kuiv-rohtlaaladel kasvavad pujud ning kõrrelised, neist halfaheina kogutakse kui tselluloosi- ja paberitööstuse toorainet.

Saharas on laialdased kõrbealad taimkatteta, puid kasvab ainult oasides. Loomastiku koosseisu mõjutavad põhjas märgine, vähe metsaga maastik ja mujal Sahara kõrb. A-s elab 92 liiki imetajaid. Kohatud on 400 liiki linde, neist 183 liiki on pesitsejad. Roomajaid on 97 ja kahepaikseid 11 liiki. Mägedes võib kohata berberi punahirve, mets-siga, berberi mägilammast ja magotit, kõrbepeir-konnas fennekit, hüüäne, šaakalit, gaselle, savanni-jänest ja kõrbehiirt ning skorpione. Rohkesti on madusid, sisalikke ja putukaid. A-s on 66 KA-d, sh. 24 RP-d; lisaks on 6 BKA-d. UNESCO maailmapärandi nimistusse kuulub 7 kultuuriobjekti.

Rahvastik. Enamik alžeerlasi on alates 7. saj-st Aafrikasse tulnud araablaste ja põlisrahva berberite järeltulijad (A. araablaste, 59 %), kes räägivad araabia keelt. Rändlevaid araablaste beduiine on 14 %. Berbereid, kes räägivad erinevaid berberi keeli, on 23 %, neist suurima rühma moodustavad kabiliid (5 mln., mägisel alal Alžeerist ida pool). A. äärmises lõunaosas rändleb ka tuarege. Euroop-lasi (prantsuskeelseid) on riiki jäänud vaid 0,2 % (2000). Enamik riigi rahvastikust on koondunud riigi põhjaosas Vahemere rannikule. Linnades elab üle poole rahvastikust. A. aastane rahvas-tiku juurdekasv on 20. saj. II poolel olnud suur (2006 oli kasv 1,22 %). Riigi rahvastik on noor, 2006 oli keskmine vanus 25 aastat, 50 % olid 18-aastased või nooremad. Enamik usklikke on sunniidid (99 %), kristlasi ja juute on 1 %. A-s järgitakse rangelt islami nõudeid. 70 % täiskasvanutest on kirjaoskajad. Alates iseseis-vumisest (1962) on A. võimud haridussüsteemi ümber korraldanud. Erilist tähelepanu on pöördunud prantsuse keele asendamisele araabia keelega. Araabiakeelne põhiharidus on kohus-tuslik kõikidele 6–15-aastastele. A-s on 10 ülikooli. 2000 asendati prantsuse keel araabia keelega kõikides kõrgemates õppeasutustes. Berberid pole arabiseerimispoliitikaga rahul, nad on saavutanud paljudes ülikoolides berberi keele (tamazigt) ja kirjanduse õppimise võima-luse. Iseseisvumise alguses oli A-s 1 arst 33 000 in. kohta, 1991 juba iga 1200 in. kohta. Riik on teinud tervishoiu alal suuri edusamme. 1975 loodi peaaegu tasuta ravisüsteem (90 % rah-vastikust saab tasuta arstiabi). Laiendamaks tasuta arstiabi kättesaadavust igapäevale, on kõik äsja lõpetanud arstid ja farmatseudid kohusta-tud vähemalt 5 aastat töötama riiklikus mediti-siinisüsteemis. Malaaria ja lastehalvatus on saadud kontrolli alla.

Majandus. A. majanduse aluseks on nafta- ja maa-gaasitööstus, mis annavad u. 60 % eelarve tulust, 30 % SKT-st ja 95 % ekspordi tulust. A-ni 1962 oli A. majandus seotud eelkõige Prantsusmaaga. Pärast iseseisvumist on A. majandus nafta- ja maagaasi väljaveo tõttu tõusnud edasijõudnud arengumaade majanduse tasemele. 1980. a-te keskel reformis valitsus pangandust, suurendades riiklike spet-sialiseeritud kommertsbankade hulka. 1990. a-tel avas riik turu erapankadele, sh. välismaistele.

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

Agjeri

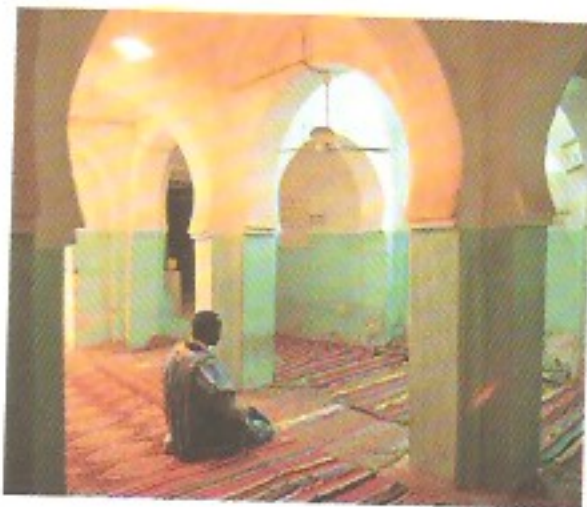
Presidendid

1963–65
Ahmed Ben Bella
1965–78
Houari Boumediene
1978–79
Rabah Bitat
1979–92
Chadli Bendjedid
1994–99
Liamine Zéroual
1999–
Abdelaziz Bouteflika

Peaministrid

1962–63
Ahmed Ben Bella
1979–84
Mohamed Ben Ahmed
Abdelghani
1984–88
Abdelhamid Brahimi
1988–89
Kasdi Merbach
1989–91
Mouloud Hamrouche
1991–92
Sid Ahmed Ghazali
1992–93
Belaïd Abdessalam
1993–94
Redha Malek
1994–95
Mokdad Sifi
1998–99
Smail Hamdani
1999–2000
Ahmed Benbitour
2000–03
Ali Benflis
2003–06
Ahmed Ouyahia
2006–
Abdelaziz Belkhadem

Tlemcen, kus valitsesid Zaijaniidid [1235–1551]. 13.–17. saj. tulid A-sse Hispaaniast välja tõrjutud maurid. 16.–18. saj. olid A. sadamad korsaaride tugipunktiks. Et võidelda hispaanlaste vastu, kes 1505–10 olid hõivanud mitu A. linna, pöördusid A. feodaalid ja kaupmehed abipalvega Türgi korsaaride Horuki ja Heir ed-Dini (Barbarossa) poole. Viimane tõrjus hispaanlased tagasi ja ühendas A., kuid pidi 1519 tunnustama Türgi ülemvõimu. 1587–1659 valitsesid A-s Türgi pašad, 1671–1830 kohaliku sõjalis-feodaalse ülemkhi valitud deid (a-st 1711 tegelikult Türgist sõltumatult). Juunis 1830 vallutasid Alžiiri linna prantslased, kuid pörkasid 1832–47 emiir Abd el-Kaderi juhtimisel võitlevate alžeerlaste visale vastupanule. Prantslastevastased ülestõusud toimusid 1864–66, 1871–72 ja 1881. Sahara oasid alistati alles 1882–1902. 19. saj. II poolel saabus A-sse hulgaliselt koloniste, kes hõivasid paremad maad ja juhtiva osa majanduses (nt. oli A-s 1876. a. 344 000, 1911. a. 752 000, 1954. a. u. 1 mln. eurooplast). Kapit. majandite rajamine hävitas kogukondliku ja feodaalse maavaldussüsteemi, osa laostunud maaharijaid läks tööle linnadesse või kaevandustesse. 19. saj. lõpus tekkis rahvuslik kodanlus, kes 1920.–30. a-il hakkas hoolimata pol. tegevuse keelust (keeld kehtis a-ni 1945) asutama rahvuslikke org-e. 1933 esitasid rahvuslased esimest korda sõltumatuse nõude. II maailmasõja ajal oli A. ajutiselt nn. Vichy valitsuse kontrolli all, 1942 maabus A-s liitlaste sõjavägi ja juunis 1943 moodustati seal Prantsuse Rahvuslik Vabastuskomitee („Vaba Prantsusmaa“). Mais 1945 surusid prantslased Ida-A-s maha kolonialismivastase ülestõusu. Seoses dem. jõudude tugevnemisega Prantsusmaal tühistati pol. tegevuse keeld ka A-s. 1946 moodust. A. Manifesti Dem. Unioon (liider Ferhat Abbas) taotles autonoomiat, Liikumine Dem. Vabaduste Triumfi eest (MTLD, lüh. prantsuskeelsest nimest) sõltumatust. Prantsuse parlamendi otsusega anti sept. 1947 A-le piiratud omavalitsus, mis tagas eurooplastest kolonistide juhtiva osa. Okt. 1954 moodustas MTLD radikaalne tiib (Hocine Ait Ahmed, Ahmed Ben Bella, Mohamed Khider, Krim Belkacem jmt.) Rahvusliku Vabastusrinde ja alustas 1. IX 1954 relvastatud ülestõusu.

Touggourti mošees
palvetav muslim

Alžeeria

1954–62 toimunud A. rahva iseseisvussõda nõudis rohkem kui miljon inimelu; võitlust raskendasid Prantsuse kolonistide mässud (1958, 1960 ja 1961) ning terroriorg-i OAS (*Organisation de l'armée secrète*) tegevus. Konflikt kestis kaheksa aastat, sõjategevus lõpetati 18. III 1962 Prantsusmaa ja a-st 1958 paguluses tegutsenud A. ajutise valitsuse vahel sõlmitud Éviani kokkulepetega. Rahvahääletuse tulemusena sai A. 5. VII 1962 Prantsusmaast sõltumatuks, prantslastest asunikel tuli riigist lahkuda; A-sse jäid 2 Prantsusmaa tuumapolügooni (tuumakatsed tehti seal 1960–66). 25. IX 1962 kuulutati A. dem. vabariigiks. Peaministriks valiti Rahvusliku Vabastusrinde juht Ahmed Ben Bella, kelle juhtimisel asuti rajama sotsial. ühiskonda. 1963 sai temast president, kes valitses autoritaarselt. 1965 korraldas kolonel Houari Boumediene sõjaväelise riigipöörde ja haaras Rev-inõukogu liidrina võimu. 1966 riigistati mäetööstus ja kindlustuskompaniid, 1968 välispangad ja tööstusettevõtted. Alles 1975 esitas sõjaväeline režiim uue põhiseaduse kavandi, mis kiideti aasta hiljem rahvahääletusel heaks. Rahvuslikust Vabastusrindest sai ainus partei, islamist riigiüks ja H. Boumediene'ist president. Välispoliitiliselt jätkas A. tähtsat rolli mitteühinemisliikumises. 1979 sai riigipeaks kolonel Chadli Bendjedid (valiti tagasi 1984 ja 1988). Tema ajal tekkisid eelkõige maj. surutise tõttu sisepinged. 1989 põhiseadusesse tehtud muudatusega lõpetati Rahvusliku Vabastusrinde ja armee seotus riigijuhtimisega ning lubati uute pol. ühenduste loomist. 1990 võitis kohalikel valimistel üle poolte häältest ja 1991 üleriigiliste valimiste esimeses voorus Islami Päästerinne. Võimu haaranud sõjavägi saatis parlamendi laiali ja valimised tühistati, Islami Päästerinne keelati. Järgnenud rahutused laienesid kodusõjaks, mis kestis 1992–98 ja nõudis rohkem kui 100 000 inimelu. Islami Päästerinde sõjaväeline tiib lõpetas 2000 ametlikult tegevuse, kuid üksikuid terrorirühnakuid toimub tänini. 1999 presidendiks valitud Abdelaziz Bouteflika alustas maj. ja pol. reforme. Teisel ametiajal (a-st 2004) on ta läbi surunud amnestia- ja lepituspoliitika. A-st 1962 on A. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 19. III 1997.

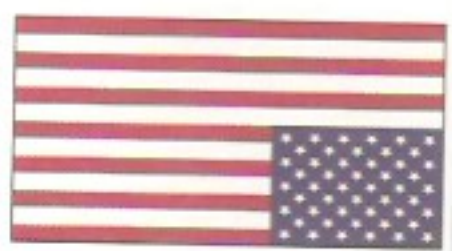

1886 New York Liberty
Islandile püstitatud
Vabadussõjast kingitus
USA-le (skulptor
Auguste Bartholdi)

Ameerika Ühendriigid (ingl *United States of America*), lüh. USA, kõnekeeles Ameerika, 50 osa-riigist koosnev liitrik P-Am-s. Pind (12 034 km) Kanada (8893 km, sh. 2477 km Alaskal) ja Mehhiko (3141 km). Rannajoone pikkus on 19 924 km. Peale selle on USA-l 29 km pikkune pür Kuubaga (Guantánamo mereväeüksus alal). Alaskal ja Hawaii osariik paiknevad eraldi: Alaskal P-Am. mandril jaamises loodeosas ning Hawaii saarim. saares-riikul Vaikse ookeani keskosas. USA on jaotatud 4 piirkonnaks (*region*) ja 9 alapiirkonnaks (*division*). Ajalooselt on kujunenud kolm piirkonda – Põhi, Lõuna ja Lääs. USA on maailma 3. riik nii pindala (Venemaa ja Kanada järel) kui ka rahvaarvult (Hiina ja India järel). Sõltuvad piirkonnad on Ameerika Samoa, Bakeri saar, Guam, Howlandi saar, Jarvis ja Wake'i saar. USA-ga vabalt ühinenud riigi staa-riid. Navassa saar, Palmyra atoll, USA Neitsisaared ja Wake'i saar. Puerto Rico (1952), P-Mariaanid (1978), rused on Puerto Rico (1952), P-Mariaanid (1978), Marshalli saared ja Mikroneesia (1986) ning Belau (1994). A-st 1878 längvad Washingtoni haldus- piirid ja Columbia ringkonna piirid kokku.

Pindala	9 826 630 km ²
Rahvaarv	299 093 000 (2006)
Pealinn	Washington (548 400, linna- 8 117 300 el.)
Haldusjaotus	50 osariiki ja 1 föderaalringkond
Riigikeel	inglise keel
Rahvahik	USA dollar (USD)
Riigitaht	USA, US

EE SMA 123, 126–127,
128–129, 130

Ameerika Ühendriigid

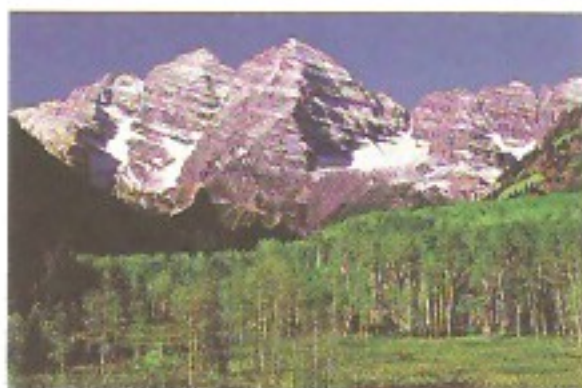

UNESCO
maailmapärand

Mesa Verde RP (1978)
Yellowstone'i RP (1978)
Suure kanjoni (<i>Grand Canyon</i>) RP (1979)
Evergladesi RP (1979)
Philadelphia Iseseisvuspäree (<i>Independence Hall</i> ; 1979)
Tatshenshini-Alseki ja Klauke'i RP, Wrangelli ja Saint Eliase RP ja reservaat ning Glacier Bay RP (1979, 1992, 1994; osa Kanadas)
Redwoodi RP (1980)
Mammutiikopa (<i>Mammoth Cave</i>) RP (1981)
Olympici RP (1981)
Cahokia kääpad (1982)
Great Smoky Mountains'i RP (1983)
La Fortaleza ja San Juani ajalooline asula (mõlemad Puerto Ricos; 1983)
New Yorgi Vabadussammas (1984)
Yosemite RP (1984)
Chaco kultuuri ajalooline park (1987)
Monticello mõis ja Virginia ülikool (mõlemad Charlottesville'is; 1987)
Hawaii vulkaanide RP (1987)
Pueblo de Taos (1992)
Waterton-Glacieri Rahvusvaheline Rahupark (1995; osa Kanadas)
Carlsbadi koobaste (<i>Carlsbad Caverns</i>) RP (1995)

Haldusjaotus

Haldusüksus	Pindala (km ²)	Elanike arv (mln., 2006)	Pealinn
<i>Osariik (state)</i>			
Alabama	133 916	4,54	Montgomery
Alaska	1 530 700	0,67	Juneau
Arizona	295 260	6,02	Phoenix
Arkansas	137 754	2,77	Little Rock
California	411 049	36,84	Sacramento
Colorado	269 596	4,76	Denver
Connecticut	12 997	3,55	Hartford
Delaware	5 294	0,85	Dover
Florida	151 940	18,02	Tallahassee
Georgia	152 577	9,14	Atlanta
Hawaii	16 760	1,3	Honolulu
Idaho	216 431	1,44	Boise
Illinois	145 934	12,84	Springfield
Indiana	93 719	6,3	Indianapolis
Iowa	145 752	2,96	Des Moines
Kansas	213 097	2,75	Topeka
Kentucky	104 659	4,19	Frankfort
Louisiana	123 678	4,52	Baton Rouge
Lõuna-Carolina	80 583	4,27	Columbia
Lõuna-Dakota	199 730	0,77	Pierre
Lääne-Virginia	62 758	1,82	Charleston
Maine	86 156	1,33	Augusta
Maryland	27 091	5,68	Annapolis
Massachusetts	21 456	6,48	Boston
Michigan	151 585	10,18	Lansing
Minnesota	218 601	5,18	Saint Paul
Mississippi	123 515	2,91	Jackson
Missouri	180 515	5,8	Jefferson City
Montana	380 849	0,94	Helena
Nebraska	200 349	1,77	Lincoln
Nevada	286 353	2,49	Carson City
New Hampshire	24 033	1,33	Concord
New Jersey	20 168	8,81	Trenton
New Mexico	314 926	1,93	Santa Fe
New York	127 190	19,32	Albany
Ohio	107 044	11,48	Columbus
Oklahoma	181 186	3,56	Oklahoma City
Oregon	251 419	3,69	Salem
Pennsylvania	117 348	12,43	Harrisburg
Põhja-Carolina	136 413	8,73	Raleigh
Põhja-Dakota	183 118	0,63	Bismarck
Rhode Island	3 139	1,1	Providence
Tennessee	109 153	5,98	Nashville
Texas	691 030	23,28	Austin
Utah	219 888	2,47	Salt Lake City
Washington	176 480	6,35	Olympia
Vermont	24 900	0,63	Montpelier
Virginia	105 586	7,67	Richmond
Wisconsin	145 436	5,57	Madison
Wyoming	253 325	0,51	Cheyenne
<i>Föderaalringkond (federal district)</i>			
Columbia ringkond	179	0,55	
<i>(District of Columbia, lüh. D. C.)</i>			

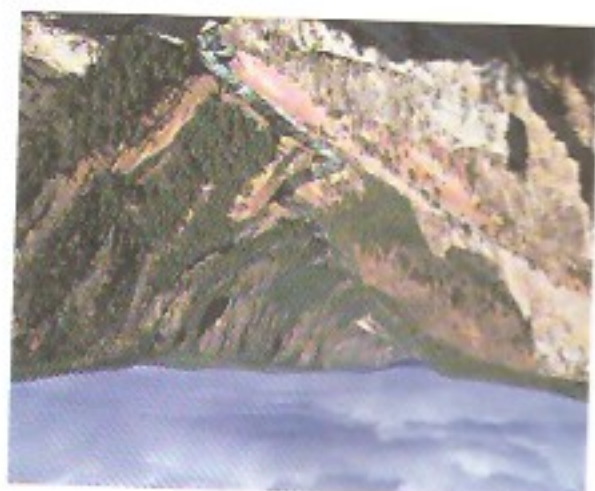
Maroon Belli mäe
ümbriseb Colorado
osariigi White Riveri
metsakaitseala

Poliitiline süsteem. USA on presidentaalne liitriik, kus keskvaldus kuuluvad välispoliitika, riigikaitse ja osariikidevahelised suhted. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Ta peab olema sünnilt USA kodanik, vähemalt 35-aastane ja viimased 14 aastat alaliselt USA-s elanud. Sama isik võib ametis olla 2 järjestikust ametiaega. Presidendi valib valimiskogu, mis koosneb osariikide esindajatest, kelle arv on võrdne osariigi esindajate arvuga Kongressis. Neile lisandub 3 esindajat Columbia föderaalringkonnast. Presidendiga koos valitakse ka asepresident. Tegelikult hääletab rahvas konkreetse presidendikandidaadi poolt (ainult Maine'is ja Nebraskas valitakse valijamehi), kuid võitnud kandidaat saab kõik osariigi valijameeste hääled. Valijamehed saadavad oma hääled Kongressi, kus need üle loetakse. President võib panna veto Kongressi vastuvõetud föderaalseadustele. Veto ületamiseks ja seaduse jõustamiseks on vaja vähemalt $\frac{2}{3}$ hääli nii Esindajatekojas kui ka Senatis. Seadusandlik organ on kahekojaline 535-liikmeline Kongress (*Congress*), mis koosneb 100-liikmelisest Senatist (*Senate*) ja 435-liikmelisest Esindajatekojast (*House of Representatives*). Föderaalseadus on vastu võetud, kui selle poolt on hääletanud eraldi nii Esindajatekoja kui ka Senati enamus ning president on selle allkirjastanud. Senatisse valitakse enamusvalimise põhimõttel 6 aastaks 2 esindajat igast osariigist (Columbia föderaalringkonnast esindajaid ei valita). Iga kahe aasta järel valitakse u. $\frac{1}{3}$ Senati liikmetest ümber. Kandidateerida saavad vähemalt 30-aastased USA kodanikud (viimased 9 aastat). Esindajatekoja liikmed valitakse osariikide rahvaarvuga proportsionaalselt 2 aastaks. Kandidateerida saavad vähemalt 25-aastased USA kodanikud (viimased 7 aastat). Kongressi liikmed peavad olema neid valinud osariigi alalised elanikud. Peale selle valib 4 aastaks oma esindaja (*resident commissioner*) Puerto Rico ning 2 aastaks valivad saadiku Columbia föderaalringkond, Ameerika Samoa, Guam ja USA Neitsisaared. Neil on õigus Esindajatekojas sõna võtta, kuid mitte hääletada. Valida võivad vähemalt 18-aastased. USA-s on selgelt välja kujunenud kaheparteiisüsteem: valimistel konkureerivad Vabariiklik Partei (*Republican Party*) ja Dem. Partei (*Democratic Party*). Pärast II maailmasõda on Kongressi valimistel (kokku 31 koosseisu) edukamad olnud demokraadid, kes on Senatis võitnud 20 ja Esindajatekojas 23 korral. Presidendivalimistel on edu saanud vabariiklasi. Ülejäänud parteide esindajatest on 1945–2006 Senatisse valitud ainult 15 ja Esindajatekotta 19 liiget; valimiskogusse on oma pooldajaid saanud ainult James Strom Thurmond (1948) ja George Corley Wallace (1968). USA-s toimib laialdaste volitustega osariikide seadusandlik ja täidesaatev võim. Osariikide seadusandlikud kojad (v. a. Nebraskas) on kahekojalised. Täidesaatevat võimu juhib valitav kuberner. Seadused on osariigiti üsna erinevad.

Kohtusüsteem on kolmeastmeline. Kõrgeim kohtu-organ on Ülemkohus, mille 9 kohtunikku nimetab president ning kinnitab Senat. Igal osariigil on oma kohtusüsteem. Kehitb 1789. a. jõustunud põhiseadus (parandatud 27 korral). Rahvusv. klas-sifikatsioon alusel on USA vaba riik. Korrupt-sioonideks järgi on USA maailmas 20. kohal. **Sumbolika.** USA lipu (a-st 1777) värvid pärinevad Suurbritannia lipult. 13 punast ja valget triipu märgivad asutajaosariike, sinine väli Kontinen-taalkongressi ning tähed osariike (nende hulka on riigi kasvades suurendatud 13-st 50-ni). Vapikuju-tis lähtub Ühendriikide suure pitsati (*Great Seal of the United States*, a-st 1782) jäljendist, millel on rahvuslind valgepea-metkoikas (*Haliaeetus leucocephalus*). 13 tähte kodu pea kohal märgivad asutajaosariike. Kodu külmistise vahel olev õhpuu-oks ning noolekimp sümboliseerivad põhimõtet „valmis nii rahuks kui ka sõjaks“. Kodu rinnal on USA lipu värvide kilp, nokas hoiab ta lint, millel on ladinakeelne kiri „E pluribus unum“ (paljudest ühest). Hümn (a-st 1931) „The Star-Spangled Banner“ („Tähtedes säitendav hipp“). sõnad Francis Scott Key, viis (loodud algselt joomalaule „Anacreonile, kes taevast“) John Stafford Smith. Rahvuslill on roos.

Loodus. USA loodus on väga mitmekesine. USA ala ulatub lähisarktikavöötmest troopikavöötmee-ni, seal on nii niiskeid vihmametsi kui ka kuivi kõrbeid. Suurimad pinnavormid on Kordiljeerid, Apalaatid, keskosa tasandikud, Atlandi ookeani rannikumadalik ning Kordiljeeride ja Kaljumäe-siku vaheline platoo ja nõgude ala. Poole USA tervt-hõlmavad tasandikud ja madalad mäe-sikud. Keskosa paiknev suur tasandikuala kõrge-tek ja ja lääne suunas ning ookeanist lahutavad tasandikke kaks suurt mäestikku, mis on geo-loogiliselt erinevad. Idaosas paiknevad vanad, tugevasti kulumud Apalaatid (Mitchell, 2037 m), mida ookeanist eraldab Atlandi rannikumadalik. Apalaatidest läänest laiuvad lainja pinnamooega Keskiasandik ja tunduvalt kõrgem Suur tasandik. Lõunaosa, New Yorgist kuni Mehhiko pii-rni, hõlmab Atlandi ookeani (ka Mehhiko lahe) kohati soostunud rannikumadalik.

Kõrgmäestikud paiknevad ainult lääne- ja loode-osas, kus võimsad Kordiljeerid hõlmavad 1/3 USA tervt-st. Kordiljeerid tõusevad järsult ookeanist. Mäestiku kõrgem osa on alpinne Alaska ahelik (USA ja kogu P-Am. kõrgem tipp McKinley ehk Denali, 6194 m). Sellest põhjas asuvad Yukoni platoo ja Brooks ahelik. Kitsate Alaska ps-je ja Aleuutidele ulatuvad madalad vulkaaniahelikud. Alaskast lõuna pool on põhja-lõuna-suunaline mäestikuvööde, kuhu kuuluvad Ranniku-Kordil-jeerid (põhja pool Rannikuahelik ja lõuna pool Rannikuahelikud). Kaskaadid ja Sierra Nevada (Whitney, 4418 m). Sellest mäestikuvöötmest idas on sisemaised platood ja nõod (Columbia pla-too, Suur nõgu, Colorado platoo; mandri mada-100. Suur punkt Surmaorg, -86 m). Kõige idapoolsem on kõrge, mitmekesine ja lünklik Kaljumäestik.

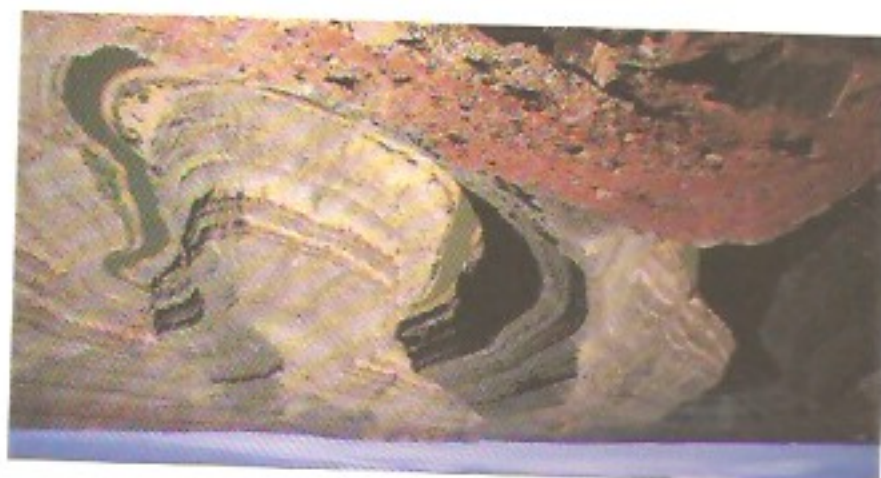
Wyomingi osariigis
Yellowstone'i rahvus-
pargis on kuni 360 m
sügavune Yellowstone'i
Suur Kanjon

Rahvaarvu muutumine

1770	3 929 000
1800	5 308 000
1850	23 192 000
1900	76 094 000
1910	92 407 000
1920	106 461 000
1930	125 188 000
1940	132 288 000
1950	151 718 000
1960	180 007 000
1970	203 335 000
1980	226 505 000
1983	232 616 000
1990	248 791 000
2000	281 422 000
2006	299 093 000

mis ulatub New Mexico Kanada piirini. Geoloogilistelt ehitustelt kuuluvad USA sisecosad P-Am. platoomi, Kanada kilp ulatub ainult riigi põhja- ja kirdesosa (Ülemjäre ümbrus, Adirondacki mäed). Idast pihuvad platoomi Hertsüünia kurrutustel tekkinud Apalaatid, läänest noored kurdmäestikud, mis on ühtlasi USA seismiliselt aktiivseim ala. Kaljumäestikus paiknev Yellowstone'i platoo on maailma suurimaid geisrile piirkondi. Maa-varasid on enim läänepoolseis mäestikes (vaske, kuld, plaanat, polümetallilisi maake, naftat). Apalaatide Paleosoosikumi struktuurides leidub kivisüsi, naftat, maagaasi ja rauamaaki. Ülemjäre USA suurimad rauamaagimaardlad. Mehhiko lahe madalikul ja rannikumeres leidub rohkesti naftat. USA põhiosa asub parasvöötmes ja lähistroopi-kas, Florida lõunaosa ulatub troopikavöötmesse. Alaskas valitseb lähisarktiline kliima. Valdavas osas USA-st on aastajad selgelt vahelduvad. Aärmäestikud takistavad niiske õhu pääsu sise-maale. Kõlm arktiline õhk tungib ida-lääne-su-naliste mäestike puudumise tõttu kaugtele lõunasse, seepärast on USA sisecosades talvel t^o ligi 10° võrra madalam kui Euroopas samadel laustel. Jaan-i keskmine t^o on Yukoni platool -30, Ülem-järe ääres Duluthis -14, Vaikse ookeani rannikul Juneaus -1,6 ja Los Angeleses 12,3^o C. Juuli kesk-mine t^o on sisecosades valdavalt üle 18° C, järe-dam on rannikul; kõige kõrgem t^o on mõõdetud Surmaorus (56,7^o C, läänepoolkera kõrgem). Sademeid on kõige enam Kordiljeeride läänendi-l-vul, seal sajab 3000-4000, Kaskaadides kohati

Utah's Gooseneck
osa riigipargis asub u.
300 m sügavune kanjon,
mille on tekkinud sete-
rohke San Juani jõgi.
Kanjon on arvatavasti
üle 300 mln. aasta vanune

Brooklyni sild New Yorkis, taamal Manhattan

Suurimad linnad (el. arv, 2006)

New York	8 124 400
Los Angeles	3 911 500
Chicago	2 830 100
Houston	2 043 000
Phoenix	1 450 900
Philadelphia	1 439 800
San Diego	1 299 400
San Antonio	1 278 200
Dallas	1 216 500
San Jose	897 900
Detroit	871 800
Jacksonville	809 900
Indianapolis	771 700
Columbus	741 700
San Francisco	723 724
Austin	683 400
Memphis	639 700
Fort Worth	633 800
Charlotte	607 100
El Paso	603 500
Baltimore	602 700
Milwaukee	575 300
Seattle	570 400
Boston	567 800
Denver	556 600
Las Vegas	553 800
Washington	548 400
Portland	542 800
Oklahoma City	538 100
Tucson	525 300
Nashville	523 500
Albuquerque	495 000

Suurimad linnastud (el. arv, 2005)

New York — Northern New Jersey — Long Island	18 747 300
Los Angeles — Long Beach — Santa Ana	12 923 500
Chicago — Naperville — Joliet	9 443 400
Philadelphia — Camden — Wilmington	5 823 200
Dallas — Fort Worth — Arlington	5 819 500
Miami — Fort Lauderdale — Miami Beach	5 422 200
Houston — Sugar Land — Baytown	5 280 100
Washington — Arlington — Alexandria	5 214 700
Atlanta — Sandy Springs — Marietta	4 917 700
Detroit — Warren — Livonia	4 488 300

kuni 6000 mm/a. Rohkesti sajab ka riigi ida- ja kaguosas (1000–2000 mm/a). Tasandikel väheneb sademehulk lääne suunas. Kesktaandiku idaosas on see kuni 300 mm/a. Suures nōos ja Colorado platool sajab alla 100 mm/a. Mississippi madalikul ja Mehhiko lahe rannikumadalikul on registreeritud enim orkaane maailmas. Mehhiko lahe ääres on need tugevamad ja kestavad hrl. aug-i keskelt okt-i alguseni.

Valdav osa USA terr-st kuulub Atlandi vesikonda. USA keskosa hõlmab Mississippi jõestik. Idapoolsed lisajõed (Ohio jt.) on veerohked ja laevatatavad, läänepoolsed (Missouri, Arkansas, Red River jt.) jäävad suvel palju madalamaks (vett kasut. niisutuseks). Vaikse ookeani vesikonna jõed voolavad osalt kanjoneis ja on energiarikkad (Columbia, Colorado). Suures nōos on perioodilised või lühiaegsed jõed. USA põhjapiiril asub Suur järvestu (Michigani järv ning Kanadaga jagatavad Ütem-, Huroni, Erie ja Ontario järv), mis on maailma suurim mageveeline

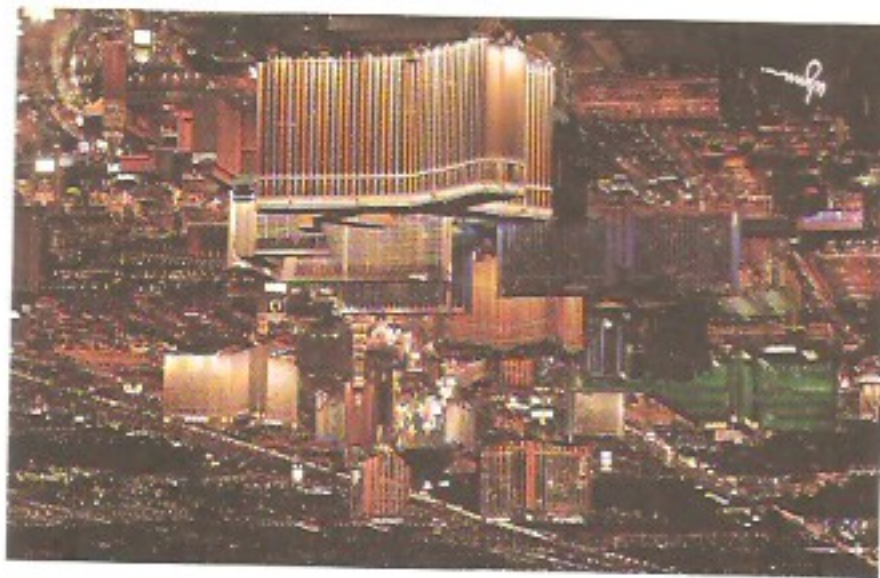

Suu ja apatši hõimude
pealikud

järvestu. Suure järvestu — Saint Lawrence'i veeteesüsteem on Mississippi—Ohio veeteega ühendatud läbi Chicago kulgevate kanalite ja Illinoisi jõe kaudu. USA ja Kanada piiril paiknev Niagara juga pole väga kõrge (51 m), kuid on oma laiuse, veerohkuse (keskmise vooluhulk 110 000 m³ minutis) ja ligipääsetavuse tõttu üks maailma võimsaimaid ja tuntuimaid jugasid. Kordiljeerides ja Apalatside keskosas on palju väikesi liustikujärvi, lääneosa platoodel ja nõgudes leidub jäänukjärvi. Mullastik ja taimkate on pärast eurooplaste saabumist tundmatuseeni muutunud. Metsi on rohkem säilinud mäestikes ja riigi kirdeosas. Mets katab 1/3 USA alast, kõige metsasem piirkond on Kordiljeerid. Eriti tihe ja kõrge mets kasvab Ranniku-Kordiljeerides (ebatsuugad ja sekvoiad), sekvoiametsi leidub paiguti ka Sierra Nevadas, mujal kasvavad okasmetsades mänd, kuusk ja nulg. Põhja pool on kamar-leetmuldadel segametsad (laialehistest puudest vaher, pärn, jala-kas), neile järgnevad laialehised metsad, mis on paremini säilinud Apalatsides. 35–39° pl-st lõunas lisandub heitlehiste ka igihaljaid puid (magnoolia, loorberipuu; nn. parasvöötme vihmamets). Ida- ja lõunaranniku metsades kasvab pms. mänd, soostunud aladel, eriti Floridas, sooküpress. Mississippist läänes mustnullalaadseil muldadel laiunud preeria asemel on nüüd pms. nisupõllud ja karjamaad; läänes on kuiv madala taimestikuga rohtla, mida laiguti leidub ka Kordiljeerides (Columbia ja Colorado platool); mullastikus on pms. kuivstepi kastanmullad. Suurt nõgu katab poolkõrbe- ja kõrbetaimestik, madalamais paigus on ka sooldunud muldi. Sonora ja Mojave kõrbes kasvavad kaktused ja täakliiliad. Mullastikus valdavad paras- ja lähistroopilise vööndi msg. metsatüüpe pruunmullad. Ulatusliku kasvuala tõttu on USA maailma mitmekesisema taimestikuga riik (üle 17 000 kodumaise taimeliigi). Palju on msg. nüüdseks kodunenud võõrliike (pms. umbrohud). Mõnes piirkonnas on neid ligi 50 % taimestikust. USA kuulub biogeograafiliselt holarktilisse riik-konda. Imetajaid on 428 liiki (sh. 101 endeemi), neist 40 liiki on ohustatud. Kohatud on 700 liiki linde (pesitsejaid on 508, ohustatud 55 liiki). Roomajaid on 360 liiki (ohustatud 27), kahepaikseid 283 liiki (ohustatud 25) ja kalu 1101

liiki (ohustatud 130). Putukaid on u. 90 000 liiki. Palju on Eurasiat imetajatega analoogseid liike või alamliike, kes on hõivanud samu ökosüste, nt pruunkaru alamliigid gristi ja kodilaki pruunkaru, vapi, kanada kobras, ameerika jännes, mink, kanada saarnas ja punalives. P-Am. endemised loomad on nt kukkurpopoosum, skunk, sooküüli-kud, urson, uunklased, apidoon, rohtlauhaukured, ondatra, tumehunt, koit, välerebane, baribal, mustsaba-pampahiv, lõgismaad, Florida taandur, teeguanid, uraiguanid, karpklippkonnad, ehisklip-konn, ojalikud ja tõmpsuud. Looduskaitsealase tegevuse tulemusena on hävinisest päästetud en-deemseid liike ja alamliike, nt harksarvik, lumme-lammus, ameerika pilson, valgesaba-pampahiv, kalifornia kondor, valgepea-mehrikokas ja missis-sippi alligaator. Ohustatud liigid ja alamliigid on nt musjalg-tubkur, ilka, Florida puuma, ida-amce-siipi alligaator. Ohustatud liigid ja alamliigid on kalifornia kondor, valgepea-mehrikokas ja missis-sippi alligaator. Ohustatud liigid ja alamliigid on nt musjalg-tubkur, ilka, Florida puuma, ida-amce-siipi alligaator. Ohustatud liigid ja alamliigid on Florida manati, ühisrohtlauhaukur, metskalikud ja muumut. USA-s moodustati maailma esimene rahvuspark – Yellowstone'i RP (1872). Enamik rahvusparke on pindalalt väga suured, peale nende on olemas reservaadid, looduskaitsealad, rahvusi-kud mälisesed, ajaloopargid, riiklikud puhkealad jm. tüüpi kaitsealad. Üleamercerikalise kaitsealade kõrval on palju osariikliku tähtsusega kaitsealasid. Looduslikult ohustavad USA-d tsunamid, vulkaa-niline tegevus, maavärinad (Vaikse ookeani ääres; 1906 hukus San Francisco maavärinas u. 3000 in.), orkaanid (Atlandi ookeani ja Mehhiko lahe rannikult; USA ajalooos suurimat kahju teinud orkaanis Katrina hukus 2005 New Orleansis ja selle lähedal ligi 2000 in.), tormadod (Kesk-Läänes ja maadealas), metsanulekahjud (Lääne-USA-s) ning üleujutused (Mississippis vesikonnas). Peami-sed keskkonnaprobleemid on õhusaastest tulenevad happelised vihma, fossiilkütuste põletamisel tekkiva CO₂ atmosfääri paiskumine (USA on maailmas 1. kohal), pestitsiidide ja väetiste kasutamise tõtu tekkiv veereostus, loodusliku magevee nappus (suures osas Lääne-USA-s) ja kõrbeslumine.

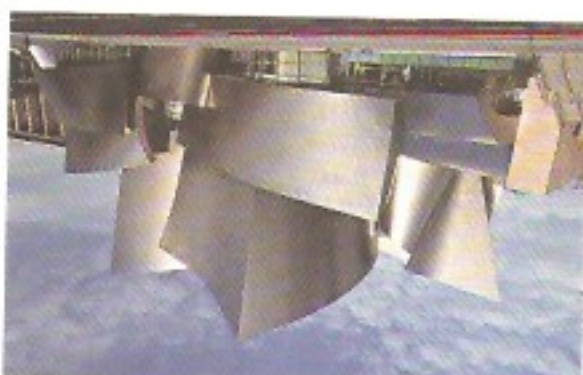
Rahvastik. USA rahvastik on nii koosseisult kui ka jaotumusest väga kirju. Valgeid on 81,7% (sh. latino, kes moodustavad USA rahvastikust 12,9%, asiata 4,2%, indiaanlasi ja Alaska põlisrahvaid 1% ning Hawaii jt. Vaikse ookeani saarte põlisrahvaid 0,2% (2003). Täna-päeval ei väljasta USA rahvastikubüroo andmeid eri rahvuste osatähtsuse kohta. USA on maailma kõige mitmekesisema rahvastikuga (palju ras-se, rahvaid ja kultuure) riik. Peale põlisrahvaste (indiaanlased, alcaudid ja eskimod) ja Afrikast toodud negeerorjade järeltulijate on paari sajandi jooksul riigi rahvastikku rikkastanud kümmed mil-jonid sisseändajad, kes pms. on saabunud sinna otsima paremaid elitingimusi, pol. ja majandus-ohusid. 1820–2003 oli sisseändajaid 68,9 mln. USA-s on 52% protestant, 24% katoliiklasi, 2% mormoon, 1% judaist, 1% muslimid ning 10% tunnistab muid uske (2002). Enim kasut. inglise keelt, mida räägib 82,1% rahvastikust.

Las Vegas ööel

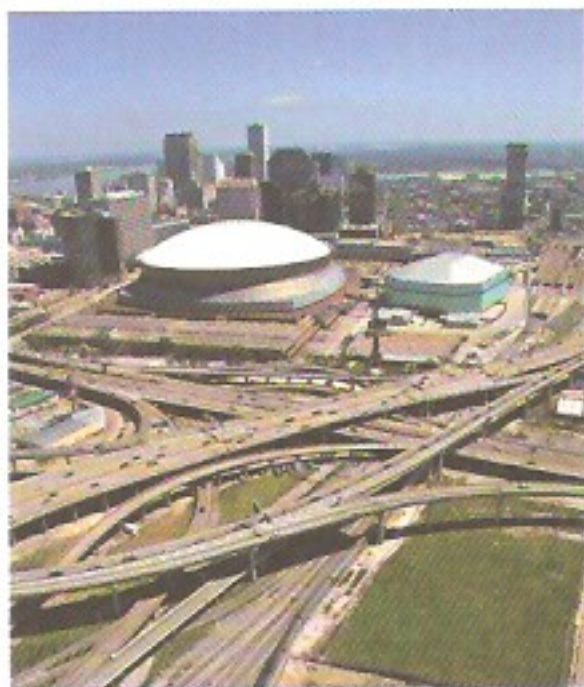

Hollywoodi Kuulsuste kõnnitee (Walk of Fame)

Los Angeles. Walt Disney Concert Hall (arhitekt Frank Gehry, ehitatud 1991–2004)

Mitmetasandilised
maanteed New Orleansis

1920. a-tel ühendas
Route 66 sajad väike-
linnad. Ameerika pea-
linnavaks (3940 km) ja ka
Emateeks (Mother Road)
nimetatud maantee
kulges Chicagost läbi
kõikide osariigi Los
Angelesse ning minetas
oma tähtsuse 1980. a-tel

on siiani tuntud oma konservatiivsuse poolest, jõudis linnastumine palju hiljem, tekkivad linnad järgisid Kesk-Lääne eeskujul. Geograafiliselt piiritletud ja selgelt eristatavad on mormoonide ja latiinide elupiirkonnad. Mormoonide asulad järgivad nelinurksete kvartalitega jäika põhiplaani, majad on väga suured ja kvartaleid ümbritsevad laiad tänavad. Need New Mexico külad, mille rahvastik ja kultuur pärineb Mehhikost, chitati Lad-Am. põhiplaani järgi: selgelt eristub katoliku kirikuga keskvaljak, mida ümbritsevad madalad kivihooned. Lääs on raskesti liigitatav hiiglaslik maa-ala, mida hrl. kujutatakse kauboipiirkonnana. See on väga ebaühtlaselt asustatud: kaheksat peamist allpiirkonda eraldavad üksteisest tohutud mägi- ja kõrbealad. Lääne linnalistes piirkondades on kultuuriline varieeruvus äärmiselt suur. Omaette piirkonnana eristub California, mille lõunaosas valitseb luksuslik elustiil ning kus elab päritolu ning kultuuri- ja sotsiaalse tausta poolest USA kõige kirjum rahvastik.

Esimiste Inglise kolonistide kultuur arenes kiiresti omapäraseks Ameerika kultuuriks, milles on olulisi mõjutusi põlisrahvastelt, Hispaania-Mehhiko kaubikultuurist ning rohket sisserändajate kultuuridest, algul Euroopast, hiljem Aafrikast ja Aasiast. Peamised mõjutajad on olnud Euroopa rahvad, eeskätt sakslased, inglased ja iirlased, hiljem ka itaallased, kreeklased ja juudid. Ka Aafrikast pärit orjade järglased on osalt oma kultuuri säilitanud. USA kohanimedes peegeldub Inglise, Hollandi, Prantsuse, Hispaania ja indiaani taust. USA-d on nimet. rahvaste „sulatusahjaks“ (sisserändajad sulanduvad kohaliku kultuuri) ja „salatikusiks“ (iga uusasukas säilitab ka oma kultuuri jooni). USA ühiskonna uus ideaal on pigem kultuurilise mitmekesisuse säilitamine kui sulandumine. USA vaimulaadi keskmes on nn. Ameerika unelm: kujutus, et sotsiaalsest kuuluvusest hoolimata saavutatakse edu töökuse, leidlikkuse ja julge pealehakkamisega. Töökus on osa

Ameerika elulaadist. Ameerika köögile on omased põlised toiduained kalkuniliha, kartul, mais, suvikõrvits jm. Kultuuriline mitmekesisus peegeldub ka muusikas. Kõige enam rahvusv. tunnustust võitnud žanrid on *rock'n'roll*, *hip-hop*, kantri, bluus ja džäss. Arenenud muusikatööstuse tõttu on tänapäeva Ameerika popmuusika jõudnud peaaegu igasse maailma nurka. USA-st on alguse saanud kino-, tele-, video- ja reklaamiäri. Sport on äärmiselt populaarne ning lemmikspordialad on Ameerika jalgpall, pesapall, korvpall ja jäähoki. Professionaalne sport on muutunud väga suureks äriks. USA-s on toimunud kaheksad olümpiamängud. USA on maailma suurim kokaiinitarbija. Kokaiini jõuab sinna Kariibi mere ja Mehhiko kaudu Colombiast. Rohkesti tarbitakse ka Kagu-Aasia ja Mehhiko päritolu heroini ja marihuaanat. Üha suurem osatähtsus on kohapeal toodetud metamfetamiinil, marihuaanal, antidepressantidel ja hallutsinogeenidel. USA-s on tõhus üleriigiline uimastikaubanduse tõkestamise süsteem ning uimastitesse suhtutakse sallimatusega.

Majandus. USA on maailma juhtiv majanduspiirkond. Riigi jõukus tuleneb suuresti rikkalikust maavaradest ja kõrgelt arenenud uuenduslikust tööstusest (USA-le kuulub väga palju leiutisi ja patente). USA on paljudes majandusharudes maailmaturust sõltumatu, kuid tal on oma majandusvõimsuse tõttu maailmakaubanduses suur mõjujõud. Riigi eksport ja import moodustavad maailma kaubanduse üldmahust arvestatava osa (eksport 10 %). USA mõjutab maailmamajandust ka tohutute kapitalimahutuste kaudu, eriti Kanadas ja paljudes Lad-Am. riikides, aga ka Euroopas ja Aasiast. Inimeste maj. olukord on USA-s väga erinev, sellegipoolest on seal enamiku inimeste elatustase maailma kõrgeimaid. Föderaalvalitsusel on riigi majandustegevuses väike osa, ta reguleerib seda pms. rahanduspoliitika kaudu. Enamik ettevõtteid on erakätes (sh. lennuliinid, side). Eelarvete aluseks on peaaegu eranditult maksud. Ülekaalukalt olulisim sissetulekuallikas on üksikisiku tulumaks. Väiksema osa moodustavad ettevõtte tulumaks, msg. aktsiisid, käibemaks ja sotsiaalkindlustusmaksed. USA tööstus on väga mitmekesine ja tehnoloogiliselt hästi arenenud. Tööstus moodustab SKT-st 1/3. 2005 oli tööstustoodangu kasv 3,2 %. Naftavaru on 3,06 mrd. t (2002) ja toodang 379 mln. t/a (2005). Maagaasivaru on 5,451 triljonit m³ (2005) ja toodang 531 mrd. m³ (2004). USA on maailma suurimaid nafta-, maagaasi-, kivisöe- ja metallitootjaid. Palju toodetakse terast, mootorsõidukeid, õhusõidukeid, sidevahendeid ja -süsteeme, kemikaale, elektroonikat ja tarbekaupu. 2004 toodeti elektrienergiat 3,979 triljonit kWh ja tarbiti 3,717 triljonit kWh, eksporditi 22,9 mrd. kWh ning osteti sisse 34,21 mrd. kWh. USA on maailma juhtiv kosmoseriik; Canaverali neemel asub Kennedy Kosmosekeskus.

Haritav maa moodustab 18 % USA terr-st, niisutatavat maad on 223 850 km². Suurest tootmis- mahust hoolimata annab esmane sektor (põllum.,

SKT (2005)	12,46 triljoni \$
SKT (2005)	12,41 triljoni \$
põllum.	1 %
tööstus	20 %
teenindus	79 %
SKT, 1 el. kohta (2005)	41 800 \$
Inflatsioon (2005)	3,2 %
Eelarve tulu (2005)	2,119 triljoni \$
Eelarve kulu (2005)	2,466 triljoni \$
Välisvõlg (2005)	8,837 triljoni \$
Majandusabi (1997)	antud 6,9 mrd. \$
Töövõime (2005)	141,7 mln.
Hõivatud (2005)	0,7 %
põllum.	0,7 %
tööstus	23 %
teenindus	76 %
Töötud (2005)	5,1 %
Vaeseid (2004)	12 %
Linnarahvastik (2005)	80 %
Keskne eluiga (2006)	37 a
maised	78 a
live (2006)	75 a
Stundium (2006)	81 a
Suremus (2006)	0,9 %
Imikute suremus (2006)	0,9 %
HIV/AIDS (2005)	1,4 %
AIDS-i summid (2003)	0,8 %
1 200 000 in.	0,6 %
14 000	

kalandus ja metsandus) vaid 3 % SKT-st. Põllum. on äärmiselt mehhaniseeritud ja kontsentreeritud, palju kasut. väetisi ja pestitside. Valitsus mõjutab eratööstust kõige enam põllum.-sektoris, maks-tes põllum.-toetusi, kontrollides toodanguvahet ning tagades laohooned ja turustamisvõimalu- sed. Peamised põllum.-saadused on nisu, sojauba, mais, riis (maailma suurimad riisiloohed) jmt. teraviljad, puu- ja köögiviljad, puuvill, looma-, sead- ja linnuliha ning piim. USA-s on maailma suurim puidu- ja paberitööstus (kasut. pms. mürgu) ja ta on juhtivaid riike kalatööstuses (kasut. pms. mürgu). 20. saj. II poolal kasvas kiiresti teenindussektor. Väga hästi on arenenud rahandus- ja pangandus. Pihkonni on majanduslike väärtused väga erinev. New York on USA rahandus-, kirjastus-, meedia- ja reklaami-, Los Angeles aga peamine filmide ja teleprogrammi tootmise keskus. San Fran- sisco lahe piirkonnas ja USA loodeosas paikne- vad olulisimad tehnoloogilised keskused. Kesk- ja Lääs on tuntud kerge- ja rasketööstuse keskused ning Chicago on selle piirkonna äri- ja rahandus- keskus. Kaguosariigid on põllum., turismi- ja puidutööstusspiirkond.

USA-s on tihedalt transportivõrk, mis võimaldab suure tihedusega liikumist üheski suunas ja maj. terviklik. Lõuna transportivõrk on soodustanud linnastute teket ning majanduse arengut. USA transportivõrk on tihedalt arengut. Töödeldavate, mida kasutab viimase riigi auto- dest, Mississippi jõe ümbruses, Ohio orgudes ja läänerannikul. Kokku on mnt-id 6 430 366 km, sellest 4 165 110 km ehk ligi 1/3 on kõvakatteline (2005). U. 90 % peredel on 2 või enam autot. Auto on riigi kaubanduslik vahend.

Washingtonis Pennsylv-
Välge Maja (arhitekt
James Hoban, ehitatud
1793-1801) on USA
presidentide ametlik
residents

sest suures linnastutes on vahemaad üsna pikad. USA on maailmas esimene riik, mille suurima- des tekkisid autode ülekülluse tõttu probleemid. Suures linnastutes on oluline ühistransport (sh. rongiliiklus). Nt. New Yorgis, Chicagos, Philadel- phias ja Bostonis kasutab enamik tööle sõitjaid ühistranspordil. Rõd-i liikluse osatähtsus kaubaveos on ligi 1/3. Reisijatevedu rdi-l on väheoluline; enamik pikki reise tehakse lennukiga. Lennuliiklus arenes 20. saj. II poolal väga kiiresti. Suurimad lennusa- mad on Chicagos, New Yorgis (John F. Kennedy International Airport) ja Atlantias, riiklikke len- nujaamu on üle 500, neist 42 on rahvusvahelised. Kokku on USA-s 14 858 lennujaama (2006), neist 5119 kõvakattelist lennujaama. Välkelennu- kite omanikud on enamasti eraisikud. Laevata- ravaid vedeid on rohkem, peamiselt suured järvi- ja Saint Lawrence'i veele. Mississippi jõe süsteem ja Mehhiko lahe äärsed veele. Vee- teid on 41 009 km, sellest 19 312 km kasut. kau- baveudeks (2004). Olulisimad sadamad asuvad Corpus Christi, Duluthis, Hamptonis, Houstonis, Long Beachis, Los Angeleses, New Orleansis, New Yorgis, Philadelphias, Tampas ja Texas Citys. Ainuüksi Mississippi jõe ääres paikneva South-Louisiana sadama kaudu veele aastas 244 620 km, gaasijuhumid on 548 665 km (2003). 2005 eksportis USA kaupa 927,5 mrd. \$ eest. 2003 olid peamised väljavahetused mng. töös- tustoodang (49 %; pms. transistid, lennukid, autood, arvutid, sidevahendid, tööstustootmine

Alaskas Valdezis pumbu-
takse tankerisest naftat.
Reostuse vältimiseks
umbriseb laeva õhuke

Sisserände lähtemaad
(in., 2003)

Euroopa	100 769
Venemaa	13 951
Ukraina	11 666
Poola	10 526
Suurbritannia	9 601
Bosnia ja Hertsegoviina	6 168
Saksamaa	5 101
Muu Euroopa	43 759
Aasia	244 759
India	50 379
Hiina ja Taiwan	47 606
Filipiinid	45 397
Vietnam	22 133
Põhja- ja Lõuna-Korea	12 512
Jaapan	5 993
Hongkong	3 582
Tai	3 158
Muu Aasia	54 006
Põhja- ja Kesk-Ameerika	250 726
Mehhiko	115 864
El Salvador	28 296
Dominikaani Vabariik	26 205
Jamaica	13 384
Haiti	12 314
Kanada	11 446
Kuuba	9 304
Trinidad ja Tobago	4 153
Teised Kariibi maad	3 455
Muu Kesk-Ameerika	26 269
Muu Põhja-Ameerika	36
Lõuna-Ameerika	55 247
Colombia	14 777
Ecuador	7 083
Muu Lõuna-Ameerika	33 387
Aafrika	48 738
Austraalia ja Uus-Meremaa	2 731
Muud riigid	2 857
Kokku	705 827

(26,8 %; pms. keemiasaadused), tarbekaubad (15 %; sõidukid ja ravimid) ja põllumooted (9,2 %; pms. sojauba, puuviljad ja mais). USA on maailma suurim imporditurg: 2005 ületas import (1,727 triljoni \$ väärtuses) ekspordi ligi kaks korda. 2003 sisse toodud kaubad olid tööstustooraine (32,9 %, sellest toornafta 8,2 %), tarbekaubad (31,8 %; pms. sõidukid, rõivad, ravimid, mööbel, mänguasjad), masinad ja seadmed (30,4 %; pms. arvutid, sidevarustus, autoosad, kontorimasinad, elektrimasinad) ning põllumooted (4,9 %).

2004 oli USA ja Eesti vahelise põhikaubanduse käibe kogumaht 3,6 mrd. kr. (USA-st veeti Eestisse kaupu 1,2 mrd. kr. eest ja Eestist USA-sse 2,4 mrd. kr. eest), see moodustas 2 % Eesti väliskaubanduse kogumahust. USA eksportis Eestisse pms. masinaid ja seadmeid, optikat, tekstiiltooteid ning sõidukeid. Eestist veeti USA-sse mineraalseid tooteid, puitu ja puidutooteid, masinaid ja seadmeid ning optikat. 2005 oli USA otsene kapitalimahutus Eestisse 5,9 mrd. kr. (investeeringute seas 3. koht).

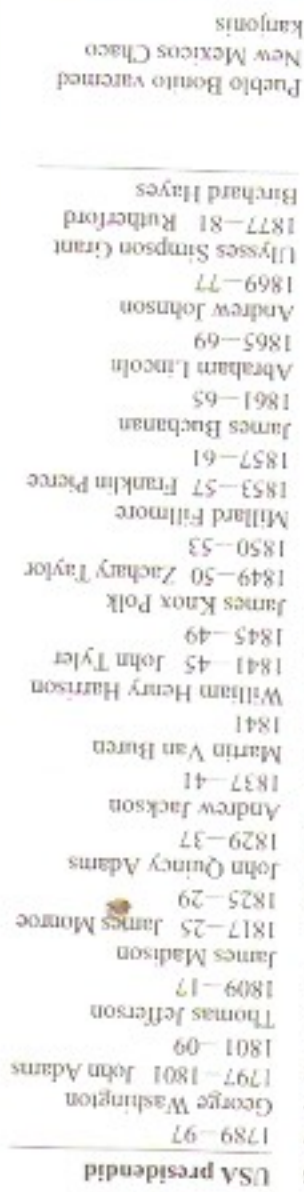
Ajalugu. USA põhiterr-i põlisasukad on indiaanlased, kes kuuluvad paljudesse hõimudesse. 16. saj. maabusid Mehhiko lahe rannikul hispaanlased, 17. saj. rajasid prantslased Quebecist Mississippijõe suudmeni laiiva suure Prantsusmaale kuuluva Louisiana koloniaalvalduse. Esimene alaline inglise koloonia Jamestown rajati 1607 Virginias. 1733. a-ks oli Atlandi rannikul 13 Suurbritannia kolooniat, mis jagunesid kolme rühma: Uus-Inglismaa (New Hampshire, Massachusetts, Connecticut, Rhode Island), Keskkolooniad (New York, Delaware, New Jersey, Pennsylvania) ja Lõuna kolooniad (Virginia, Maryland, P- ja L-Carolina, Georgia). Põhjas töödeldi metsasaadusi, püüti kala, ehitati laevu ja tegeldi käsitöoga, tekkisid esimesed manufaktuurid. Keskkoloonias sai valdavaks vaba tööjõuga farmipõllum., kasvatati pms. nisu. Lõunas rajati istandusi (kasvatati pms. tubakat, riisi ja indigot), kus töötasid Aafrikast (a-st 1619) sisseveetud neegerorjad, kuid ka võlaorjusse langenud valged. Asunike kokkupõrked indiaanlastega kasvasid indiaani sõdadeks (esimene 1622–34). Indiaanlasi hakati hävitama ja läände tõrjuma. 18. saj. I poolal pms. karusnahakaubanduse pärast puhkenud vastuolud prantslastega põhjustasid Seitsmeaastase sõja (1756–63), mille tulemusena inglased omandasid suurema osa Kanadast. Asumaade

rahvastik kasvas pidevalt. 1690. a. oli kolooniate rahvaarv 220 000, 1763. a. 1 640 000. Suhtudes asumaadesse pms. kui tooraineallikasse, püüdis Suurbritannia valitsus takistada seal tööstuse ja kaubanduse arengut (nt. keelati 1750 rauasulatusahjude ehitamine). Oma osa selles vastasseisus oli kolonistide soovil vabalt anastada indiaanlaste maid. Inglise võimud olid pigem kolonistide omavoli vastu, et mitte põhjustada suhete teravnemist põliselanikega. See muutis indiaanlased mitmel puhul inglaste kohalikeks liitlasteks. Vastuseks Suurbritannia survele otsustasid kolonistid boikoteerida Briti kaupu („Bostoni teejoomine“, 1773). 1774 tuli Philadelphia kokku I Kontinentaalkongress. Emamaa regulaarväe ja kolonistide vahel Concordi ja Lexingtoni juures 19. IV 1775 peetud lahingutega algas Iseseisvussõda P-Am-s. 1776. a. mais sekkus sündmusesse Prantsusmaa, saates iseseisvuslastele 14 laevatäit sõjamoona. Suur osa kogu sõja vältel ameeriklaste käsutuses olnud püssirohust oligi prantslaste antud sõjaline abi. Prantsusmaa huvides oli korvata ülestõusnute abil Seitsmeaastases sõjas saadud kaotust. 4. VII 1776 võttis II Kontinentaalkongress vastu Iseseisvusdeklaratsiooni. 6. II 1778 sõlmis Prantsusmaa iseseisvuslastega sõjalise liidu, sellega kaasnes riigi tunnustamine. Pärast seda kui Prantsusmaa oli mässuliste kolonistide poolel Inglismaa vastu sõtta astunud, tegi seda ka Hispaania (1779), peale selle puhkes 1780 sõda brittide ja Hollandi vahel. 1783 sõlmitud Pariisi rahulepinguga tunnustas Suurbritannia kolooniate iseseisvust. Kaotati hulk kapitalismi arengut takistavaid feodalismi igandeid (sh. valgete orjus), vaba maa lasti müügile. Lõunas säilis neegrile orjatöö. 1789 jõustunud põhiseadusega sai USA föderatiivseks riigiks, esimeseks presidendiks valiti George Washington. Sellega algas pikaajaline võitlus keskvõimu ja osariikide võimupiiride üle. 1803 ostis USA Prantsusmaalt Louisiana, 1808 keelati orjade sissevedu. USA merekaubanduslikud huvid, soov hõivata uusi maid Kanadas ning inglaste arvatav toetus indiaanlaste relvastatud võitlusele kolonistidega põhjustasid 1812 sõja Suurbritanniaga (nn. II iseseisvussõda, 1812–14). Kuigi 24. VIII 1814 vallutasid inglased Washingtoni, lõppes sõda *status quo* säilitamisega. 1819 omandas USA Hispaanialt Florida ja kuulutas 1823 välispoliitika põhiluseks Monroe doktriini (president James Monroe järgi), mis deklareeris, et USA hoidub sekkumast Euroopa asjadesse ja keskendub oma mõju laiendamisele Ameerika maailmajaos. 1830 võttis USA Kongress vastu indiaanlaste ümberasustamise seaduse (*Indian Removal Act*), mis nägi ette indiaanlaste küüditamise lääne poole Mississippi jõge. Põhjuseks olid indiaanlaste soovimatus tunnustada eraomandit ja 1791. a. lepinguga tšerookiidele tagatud aladelt 1829 leitud kullamaardla. Tšerookiidel ei olnud abi ka nende kasuks tehtud USA Ülemkohtu otsusest. 1838 küüditati tšerookiid Oklahoma viljatutele tasandikele (nn. pisarate teekond). Ühtekokku sunniti 1830. a-tel ümber asuma kuni 100 000 indiaanlast.

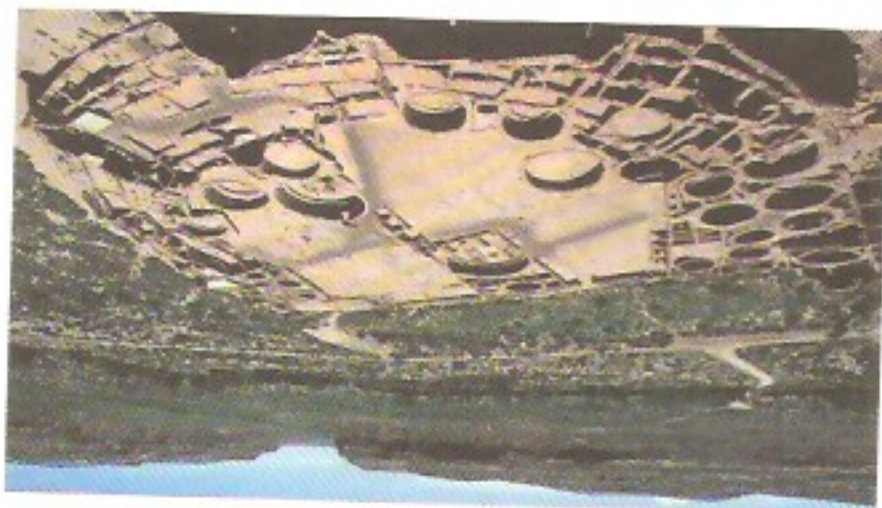

Washington.
USA Kongressi hoone
Kapitoolium (arhitektid
William Thornton ja
Thomas Ustick Walter,
ehitatud 1793–1863)

USA president

vabadustatud neegrile ütle. Kuigi 1870. a-tel valiti üks
 neeger USA senaatoriks ja kuus neegrit Esindajate-
 koda liikmeteks, lahkusid 1877 lõunaosariikidest vii-
 mased föderaalvalitsused ning valitsus tegevikult
 loobus oma kohustusest kaitsta neegrile õigusi.
 19. saj. lõpul võeti mitmes lõunaosariigis vastu
 huik m. Jim Crow' seadusi, mis nägid ette rassi-
 eraldussüsteemi (apartheidi) loomise. See kehtes-
 tati riigikoolides, keelatud või piiratud oli neegrile
 viibimine valgeite määratud avalikes kohtades
 nt. pargid, ühissõidukid, toitlustus-, tervishoiu- ja
 majutussalasused), piirati ka neegrile valimisõigust.
 19. saj. II poolel tõusis USA tööstusdanguli
 maailmas 4. kohalt (1860) 1. kohale (1894). Seda
 oodustas sisseträndamine, mis saavutas 1880. a-tel
 aripunkti (5,2 mln. in. 1881—90). Hakkasid
 ekkima monopolistlikud koonidised — trustid
 Rockefelleri *Standard Oil*, 1882. Carnegie ja
 Morgani trassetrustid jmt.). 1890 kehtestatud
 Shermani seadus ning 20. saj. algul presiden-
 de Theodore Roosevelti ja William H. Tafti
 lgatavad kohtuprotsessid püüdsid piirata trus-
 de võimu ja elavdada konkurentsi. 1866 asu-
 ti esimene ülemaaline ametühingunorg. ning
 1886 tekkis Ameerika Tööföderatsioon. Võitus
 tunnise tööpäeva eest ühnes Chicago 1886. a.
 mai streigi ja meeleavaldusega. Vallispolitikas
 1890. a-tel eesmärgiks USA mõju suurenda-
 da läänepoolikeral. Aasias taolisi nn. lahuste üste
 litikat. 1898 annekteeriti Hawaii saared, sõjas
 spaaniaga allutati Filipiinid (ja USA võimu alla
 46. a-ni), Cuam ja Puerto Rico, kehtestati pro-
 toraat Kuuba üle. 1904 kuulutas T. Roosevelt,

Paljud surid neekonnal nälja ja haiguste tõttu. Seda on peetud dem. riigi häbitähtsimeaks otsuseks, 1845 ametiehitu Texas (oli end 1836 kuulutanud Mehhikost sõltumatuks), 1846 sunniti Suurbritannia loobuma Oregonist; Ameerika-Mehhiko sõjaga omandati peaaegu pool Mehhiko territooriumi, California, mille asustamist kiirendasid 1848 avastatud kullamaardlad. USA muutus ookeanide vahetiseks suurtiigiks. Ta sõlmis 1844 suhted Hiinaga ning sundis 1854 sõjalise jõuga Jaapanit oma sadamad ameeriklastele avama. 1867 ostis USA Venemaaalt Alaska. 1790—1860 oli USA territoorium suurenenud 2 248 070 km²-st 7 702 570 km²-ni ja rahvaarv 3,9 mln-st 31,4 mln-ile. 1820—60 suurenes USA tööstusloodangu osatähtsus maailmas 6%-st 15%-ni. Suurbritannia suurenenud nõudlus USA puuvilla järele kasvatas lõunaosa-riikide puuvillatoodangut (1792—1859 toodang 9-kordistus, orjade arv suurenes u. 0,7 mln-st 4 mln-ile); 1859 moodustas puuvill 61% USA väljaveost. Plantaatorliku, orjandusliku ja vaba-kaubandusliku Lõuna ning industrialiseeruva, far-merliku ja protektstsionistliku Põhja huvide põrkasid teravalt kokku vallutatud territooriumide ja läänepoolsete maa-alade asustamises. Alates 1830. aastast laienes aboliitsionism, mis nõudis orjuse täielikku kaotamist. Vastasselts orjuse küsimuses ajendas Kansase osatähtsust farmrite ja orjapidajate vahel kodusõja (1854—56). 1854 asutati Vabariiklik Partei, mis kujunes Põhja kodanluse, farmrite ja hariliku-konna esindajaks. 1860 oli orjanduse küsimus USA-s kujunenud teravaks sisepoliit. ja rahvus- probleemiks. Mehhiko oli orjuse keelustanud juba 1829. Suurbritannia 1833 ja Prantsusmaa 1848. Orjatootajaladane kasutamise andis USA lõunaosariikidele olulise eelise nii sise- kui ka väliskaubanduses. Orjanduslikud lõunaosariigid moodustasid konföderatsiooni (11 osariiki, 9 mln. in.) ja lahkusid USA koosseisust. 12. IV 1861 algas lõuna- ja põhjaosariikide vahel kodusõda. Põhja-osariikide üheksa (23 osariiki, 22 mln. in., tun- duvalt suurem tööstuspotentsiaal) püüdsid lõuna-osariiklased korvata oskuslikkuma sõjapidamise osariiklastel relvi ja lahingumooni. Sõda lõppes 9. IV 1865 põhjaosariiklaste võiduga. Tegemist on USA ohvriterohekema sõjaga. Põhjaosariikide võit kind- lustas riigi ühtsuse ja tööstusliku arengusuuna. Ko- dusõja üheks kõrvaltulemuseks oli orjuse kaotami- ne, millest olid huvitatud tööstuslikud osariigid. Vabastamise proklamatsiooniga (1863) kuulutati neegerorjad kõikides konföderatsiooni kuuluvates osariikides vabaks, kuid praktiliselt tähtsust sellel esialgu ei olnud, see võimaldas vaid neegreid sea- dustikult põhjaosariikide sõjaväkke värvata; seal- leenis u. 207 500 endist neegerorja. Lõplikult kao- tati orjus 1865. a. dekts-s, kui põhiscadusesse tehti selleskohane parandus. Parasi Abraham Lincolnil tapmist (15. IV 1865) presidendiks saanud An- drew Johnsoni poliitika mahitas kunagisi orja- pidajaid, see võimaldas neil kehtestada nn. mustad koodeksid ning säilitada oma tegelik võim maala

USA presidendid (järg)

1881
James Abram Garfield
1881–85
Chester Alan Arthur
1885–89 Stephen
Grover Cleveland
1889–93
Benjamin Harrison
1893–97 Stephen
Grover Cleveland
1897–1901
William McKinley
1901–09
Theodore Roosevelt
1909–13
William Howard Taft
1913–21
Thomas Woodrow Wilson
1921–23
Warren G. Harding
1923–29
John Calvin Coolidge
1929–33
Herbert Clark Hoover
1933–45 Franklin
D. Roosevelt
1945–53
Harry S. Truman
1953–61 Dwight D.
Eisenhower
1961–63
John Fitzgerald Kennedy
1963–69
Lyndon B. Johnson
1969–74
Richard M. Nixon
1974–77
Gerald R. Ford
1977–81
James Earl (Jimmy) Carter
1981–89
Ronald W. Reagan
1989–93 George
H. W. Bush
1993–2001 William
Jefferson (Bill) Clinton
2001–
George W. Bush

USA erapooletus ja sõjakaubandus I maailmasõja algaastail võimaldasid riigil majanduslikult tugev-
neda. Antandi riikidele laenati 9,5 mrd. \$, see
viis Euroopa maad USA-st pikaajalisse rahalisse
sõltuvusse. 6. IV 1917 kuulutas USA sõja Saksa-
maale, sõja lõpuks oli läänerindel 1,75 mln. USA
sõjaväelast. Kuna Suurbritannia ja Prantsusmaa
ei nõustunud president Thomas Woodrow Wil-
soni 14-punktilise rahuprogrammiga, jättis Senat
Versailles' rahulepingu ratifitseerimata ja USA ei
astunud Rahvasteliitu. 1921 sõlmis USA Saksa-
maaga eraldi rahulepingu. 1921–33 eemalduti
välispoliitikas Euroopast, samas laiendati sõjalist
sekkumist ja maj. mõju Lad-Am-s (USA kapitali-
mahutused olid 1913. a. 1,5, 1928. a. 5 mrd. \$).
I maailmasõja järgset sisepoliitikat iseloomustab
alalhoidlikkus. 1924 kehtestati sisse- ja väljaveo
iga-aastased ranged kvoodid. 1919–33 kehtinud
alkoholi müügi keeld soodustas korruptsiooni
ja organiseeritud kuritegevust. Majandus edenes
1923–29 jõudsalt, kuid nn. mustal neljapäeval
(24. X 1929) varises kokku New Yorgi fondibörs.
Järgnenud majanduskriisil (1929–33) olid katas-
troofilised tagajärjed. 1932 oli USA-s 13,2 mln.
töötut. 1932. a. presidendivalimistel sai suure
võidu demokraat Franklin D. Roosevelt. Kuuluta-
des 1933 välja uue kursi, püüdis ta kriisi ületada
erakapitali tegevuse riikliku reguleerimisega, dol-
lari devalveerimisega (1933, loobuti kullaalusest)
ning ühisk. tööde ja erakorralise riigiabi kavade-
ga. Välispoliitikas üritas F. D. Roosevelt ajada nn. hea
naabri poliitikat: 1933 sõlmiti diplomaatilised suhted
NSV Liiduga, 1934 evakueeriti sõjavägi Haitilt
ja Nicaraguast. Neutraliteediakt a-st 1935 tugev-
das suundumust keskenduda siseprobleemidele
ja välispoliitiliselt piirduda Ameerika maailma-
jaoga. II maailmasõja algul jäi USA erapooletuks,
kuid toetas lend-lease'i alusel aineliselt Saksamaa
vastaseid, USA oli Atlandi harta vastuvõtmise
(aug. 1941) eestvedaja. Hartas sätestati alistatud
rahvaste õigus end määrata. 7. XII 1941 ründas
Jaapan ootamatult USA mereväebaasi Pearl Har-
borit (Hawaiiil). 8. XII 1941 kuulutasid USA ja
Suurbritannia sõja Jaapanile, 11. XII 1941 Sak-
samaa ja Itaalia omakorda USA-le. Kujunenud
sõjalises koalitsioonis lähenes USA NSV Liidule:
1942 sõlmiti liiduleping võitluseks natsliku Sak-

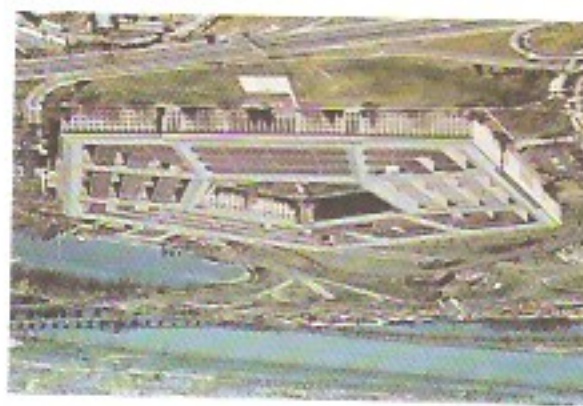
samaaga. 1942 maabus USA sõjavägi P-Aafrikas
ja 1943 Itaalias ning 6. VI 1944 P-Prantsusmaal
Normandias. Euroopas lõppes sõda Saksamaa
kapitulatsiooniga 1945. a. mais. Sõjas Jaapani
vastu, kus põhiraiskus lasus USA-l, andis pärast
F. D. Roosevelti surma (12. IV 1945) presidendiks
saanud Harry S. Truman korralduse heita aatomi-
pomm Hiroshimale ja Nagasakile (6. ja 9. VIII
1945). Jaapan kapitulatsioon 2. IX 1945.
Pärast II maailmasõda sai USA-st majandusli-
kult, teaduslik-tehniliselt ja sõjaliselt maailma
võimsaim riik. Dem. vabaduse laiendamiseks
ja üleilmse rahu tagamiseks osales USA mit-
me rahvusv. org-i loomisel. USA-l oli 1945 olu-
line osa ÜRO organiseerimises, see sai püsiva
peakorteri New Yorgis. USA on ÜRO suurim
rahastaja. 1948 algatas USA Marshalli plaani, mille
eesmärk oli rahastada sõjas purustatud Euroopa
ülesehitamist. Abist loobusid NSV Liidust sõltu-
vad Ida-Euroopa riigid. II maailmasõja ajal NSV
Liidu vallutatud Ida-Euroopa maades kommunist-
like diktatuuride kehtestamine ning jätkuv kava
diktatuuri vägivaldselt laiendada ja demokraatiat
kaotada olid rahvusv. elus 1940. a-te lõpuks välja
kujundanud nn. külma sõja olukorra. Vastusei-
su kommunismi vägivaldsele levikule kavandati
Trumani doktriini alusel (1947). 1949 haaras
Hiina mandriosas võimu Hiina KP, purustades
sõjaliselt Guomindangi. 1950 ründas kommunist-
lik P-Korea suurte sõjajõududega L-Koreat, et
kehtestada oma ülemvõim. Agressiooni tõrju-
miseks moodust. ÜRO relvajõududes oli USA-l
keskne osa (Korea sõda, 1950–53). Edasise
agressiooni tõkestamiseks ja mittekommunistlike
riikide sõjaliseks kaitsmiseks moodust. org-des
oli USA-l juhtiv osa (1949 NATO, 1951 ANZUS
ja 1954 SEATO). Sisepoliitikas algas vastuseis
kommunismi levikule Tafti-Hartley seadusega
(1947) ning jätkus makartismina. 1953 tuli pärast
20-aastast vaheaega võimule vabariiklane kindral
Dwight D. Eisenhower, kes viis riigi välja Korea
sõjast ja korrastas suhteid NSV Liiduga. 1960. a.
valimised võitis demokraat John F. Kennedy,
kes alustas nn. uute horisontide poliitikat, püü-
dis pehmendada rassilist diskrimineerimist, hoo-
gustas raketiehitust ja kosmose uurimist. 1961
toetati Kuuba emigrantide katset tungida Kuu-
basse, kuid katse ebaõnnestus. 1962. a. Kuuba
raketikriisi ehk Kariibi mere kriisi järel saavu-
tati NSV Liidu raketite väljaviimine Kuubalt.
J. F. Kennedy mõrvati Dallas 22. XI 1963.
Pärast seda presidendiks saanud Lyndon B. John-
son muutis sõjalise kohaloleku L-Vietnami täie-
mõduliseks sõjaks, nurjamaks Vietkongi sisside
ja P-Vietnami regulaarväe kava L-Vietnam val-
lutada. 1967 oli Vietnamis ligi 500 000 USA
sõdurit. Vietnamis sõja kulud tõid kaasa inflatsiooni
ja dollari kursi languse. 1960. a-te keskpaiku
elavnes neegrite võitlus kodanikuõiguste eest,
kuna need olid lõunaosariikides üsna piiratud.
Neegritele oli valimisõigus seal tagatud põhi-
seaduse parandusega juba a-st 1870 ja kodaniku-

USA Kongressi 41. ja
42. koosseisu esimene
värviline senaator ja
Esindajatekoja liikmed
(Currier & Ives, 1872).
Vasakult: senaator Hiram
Rhodes Revels ning
Esindajatekoja liikmed
Benjamin Sterling
Turner, Robert Carlos
De Large, Josiah
Thomas Walls, Jefferson
Franklin Long, Joseph
Hayne Rainey ja Robert
Brewin Elliot

THE FIRST COLORED MEMBERS OF THE PRESIDENTIAL
IN THE 41ST AND 42ND CONGRESS OF THE UNITED STATES

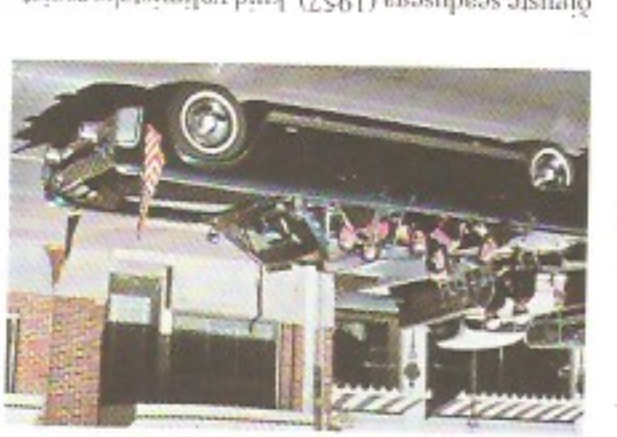
1903	Kuuba, Sõjaväeüksused Guantánamos ja
1903-14	Panama, Sõjaline sekkumine
1905	Dominikaani Vabariik, Sõjaline sekkumine
1906-09	Kuuba, Sõjaline sekkumine
1907	Dominikaani Vabariik, Sõjaline sekkumine
1907	Honduras, Nicaragua, Sõjaline sekkumine
1909-34	Nicaragua, Okupatsioon
1911	Mehhiko, Sõjaline sekkumine
1912	Kuuba, Sõjaline sekkumine
1912-40	Hüna, Sekkumine kodusõtta
1914, 1916-17	Mehhiko, Sõjaline sekkumine
1915-34	Haiti, Okupatsioon
1916-24	Dominikaani Vabariik, Okupatsioon
1917-18	Osalermine I maailmasõjas
1917-22	Kuuba, Sõjaline sekkumine
1918-20	Venemaa, Sekkumine kodusõtta
1919	Honduras, Sõjaline sekkumine
1920	Guatemala, Sõjaline sekkumine
1921	Panama, Costa Rica, Sõjaline sekkumine
1924-25	Honduras, Sõjaline sekkumine
1925	Panama, Sõjaline sekkumine
1941-45	Osalermine II maailmasõjas
1945-49	Saksamaa, Okupatsioon
1945-55	Austria, Okupatsioon
1945-46	Itaalia, Okupatsioon
1945-52	Jaapan, Okupatsioon
1945-46	Filipiinid, Okupatsioon
1945-49	Lõuna-Korea, Okupatsioon
1945-49	Hüna, Osalemine kodusõjas
1950-53	Korea sõda, ÜRO eeskoste all
1955-63	Lõuna-Vietnam, Sõjalised nõuanded
1954	Guatemala, Sõjaline sekkumine
1956	Egiptus, Sõjaline sekkumine
1958	Libanon, Sõjaline sekkumine
1961-62	Kuuba, Kuuba raketiüksus (Kariibi mere kriis)
1962	Tai, Sõjaline sekkumine
1962-75	Laos, Sõjaline sekkumine
1964-73	Vietnam sõda
1965	Dominikaani Vabariik, Sõjaline sekkumine
1970-75	Kambodja, Sõjaline sekkumine
1976	Libanon, Sõjaline sekkumine
1980	Irak, Operatsioon „Kortakus“
1981	El Salvador, Sõjalised nõuanded
1982-83	Libanon, Rahvusv, väe koosseisus
1983	Grenada, Sõjaline sekkumine
1986	Libüa, Tripoli pommitamine
1986	Bolivia, Sõjalised nõuanded
1987-88	Irangi-Iraani sõda, Mõrva loetus Iraagile
1988	Honduras, Nicaragua, Sõjaline sekkumine
1988-90	Panama, Sõjaline sekkumine
1989	Colombia, Sõjalised nõuanded
1989	Filipiinid, Sõjaline sekkumine
1990	Libeeria, Sõjaline sekkumine
1991	Irak, Lahesõda, ÜRO eeskoste all
1992-94	Somaalia, ÜRO rahuvaalvee koosseisus
1993	Bosnia, NATO väe koosseisus
1993-95	Makedoonia, ÜRO rahuvaalvee koosseisus
1994-96	Rwanda, ÜRO rahuvaalvee koosseisus
1998	Albania, Sudaan, Ohutuskad
1999	Serbia (Kosovo kriis) NATO väe koosseisus
1999-2001	Ida-Timor, ÜRO rahuvaalvee koosseisus
2001	Albania, Sõjalised nõuanded
2002	Filipiinid, Sõjalised nõuanded
2003	Iraki ründamine ja okupatsioon
2003	Gruusia, Sõjalised nõuanded
2003	Džibouti, Sõjalised nõuanded
2004	Haiti, ÜRO rahuvaalvee koosseisus

1943. a. valminud Pentagon (USA kaitse-ministeeriumi hoone) Washingtoni lähedal

poliitikalikale ning rahu saavutamisele Lähis-Idas, mõkka James F. Carter, kes keskendus inimõiguste- „Apollo“ meeskondade ühistend, 1975, 1973-75 kosmoselaan koostöö NSV Liiduga („Sõjuz“) ja Gerald R. Ford, kes jätkas eelkäija poliitikat. Algas 1974 ametist lahkuma. Lueks presidentidiks sai nikiidaga. Watergate'i afäär sundis R. M. Nixoni hakati rohkem arvestama Lad-Am ja Aafrika lõgusistide püüdnud püüdnud NSV Liiduga (1972), kirjutati alla strateegilise ründetaktika ja raketi- arendas pingetõrjenduspoliitikat VLO maadega; valit maailma teistes piirkondades. R. M. Nixon bus Indoonias ja ei ilmnud nel aastat tunda- ära põhiosa oma ekspansiooniressursist, see sum- kulutasid Hiina RV, NSV Liit ja tema sõltlasitid valutas P-Vietnam L-Vietnam, Vietnam sõja ajal Kuule, 1973 väljus USA Vietnam sõjast, 1975 Richard M. Nixon, 1969 jõudis USA astronautid duskris, 1968 valiti presidentidiks vabariiklane 1969-71 lisandus rahvusv, rahandus- ja majan- ulatuse Vietnam sõja vastane liikumine, millele niki, 1970, a-le alguses saavutas oma suurima esindavad USA ajaloo ja Abraham Lincoln Theodore Roosevelt Thomas Jefferson, George Washington,

(George Washington, Thomas Jefferson, Theodore Roosevelt ja Abraham Lincoln esindavad USA ajaloo sed häid raiuti Mount Rushmore'i (Lõuna-Dakotas) 1927-41

President John Fitzgerald Kennedy, Jacqueline Kennedy, Texas kuberner John Bowden Connally ja Idanell Brill (Nellie) Connally Dallas 22. XI 1963. Samal päeval president Kennedy mõrvas

President John Fitzgerald Kennedy, Jacqueline Kennedy, Texase
Bernier John Bowden
Connally ja Idanell
Connally (Nellie) Connally
22. XI 1963.
mal päeval president
Kennedy mõrvati

Washington, Jefferson, Theodore Roosevelt, Abraham Lincoln
USA ajaloo
150 aastat.
18-meetri-
raiuati Mount
Rushmore'i (Lõuna-
1927–41

alminud
USA kaitse-
mi hoone)
ni lähedal
on maailma
haldushooneid

Maailma esimene tuuma-
allveelaev „Nautilus”
(ehitatud 1954) New
Yorgi sadamasse
sisenemas (märts 1957)

Relvajõud (2006)

<i>Isikkoosseis</i>	
maavägi	595 950
(sh. 197 000 reservis)	
õhujõud	347 400
merevägi	376 750
merejalavägi	185 800
rannikukaitse	40 500
Kokku	1 546 400
<i>Peamised relvad ja lahingumasinad</i>	
506 mandritevabelist ballistilist raketti	
maaväes	
7620 tanki	
22 823 soomukit	
6530 suurtükki	
mereväes	
118 lahingulaeva	
(sh. 11 lennukikandjat)	
72 allveelaeva (sh. 14 strateegilist allveelaeva)	
982 lahingulennukit	
õhujõududes	
1659 taktikalist lahingulennukit	
Kaitse-eelarve (2005)	
505 mrd. \$ (4 % SKT-st)	
peale selle reservides	
956 200 (sh. Rahvuskardis 458 000)	

Kosmosesüstik „Discovery” liikumal startiplatvormil Kennedy Kosmoseskeskuses

see tipnes Camp Davidi kokkuleppega (1978). Samas halvendas see kokkulepe mõneks aastaks suhteid mitme araabia riigiga. Pärast islamirev-i Iraanis (1979) algas Iraani ja USA suhetes kriis. Nov. 1979 võeti pantvangi USA Teherani saatkonna töötajad. Nende relvajõul vabastamise katse (operatsioon „Kotkaküü”, 1980) ebaõnnestus. Diplomaatilised suhted katkestati. Saatkonna töötajad vabastati jaan. 1981. 1979 sõlmiti diplomaatilised suhted Hiina RV-ga. Samas halvenesid järsult USA ja NSV Liidu suhted viimase Afganistani tungimise tõttu (1979). 1981 presidendiks valitud Ronald W. Reagan nimetas NSV Liitu kurjuse impeeriumiks ja võttis NSV Liidu võimsuse ohjeldamiseks järjekindla hoiaku. 1983 alustati USA lähi- ja keskmäärakettide paigutamist NATO Euroopa liikmesmaadesse. Kaasaminek R. W. Reagani strateegilise kaitse algatusega (nn. tähesõdade programm) ning sõda Afganistanis kurnasid NSV Liidu majandust, see lõi eeldused külma sõja lõpetamiseks ning Ida-Euroopa ja Balti riikide vabanemiseks 1990–91. 1991 ÜRO heakskiidul toimunud Lahesõjas oli USA väekontingendil oluline osa. 1992 loodi P-Am. riikide vabakaubandusühendus NAFTA.

Üldisemalt iseloomustab 1960.–90. a-te USA välispoliitikat püüd vältida üleilmseid konflikte. Selle nimel on mõjukalt tegutsenud tuumarelvade ja üldse relvastuse piiramisel: tuumarelvalepingud (1963, 1967, 1968, 1996), strateegilise relvastuse piiramise lepped NSV Liiduga (1972, 1979, 1991) ning Venemaaga (1993, 2002), bioloogilise relva keelustamise leping (1972), Euroopa tavarelvastuse leping (1990) ja keemiarelvade leping (1993). Samas on relvajõude kasut. rahu tagamiseks ja oma rahvuslike huvide kaitsmiseks kohalikes konfliktides, pms. NATO väes osaledes. 1990. a-te lõpust on USA välispoliitika peamiseks tunnusjooneks võitlemine rahvusv. terrorismiga, mille tähisteks on Al-Qaeda juhitud rünnakud USA saatkondadele Ida-Aafrika riikides (1998) ning New Yorgi Maailma Kaubanduskeskusele ja Pentagonile (2001). Vastuseks tungis USA Al-Qaeda aktiivselt toetanud Afganistani (2001), selle tulemusena kukutati sealne Talibani valitsus. Kaudselt on terrorismivastase võitlusega seotud ka tungimine Iraaki (2003).

USA tunnustas Eesti Vabariiki 1922. Eesti esimene diplomaatiline esindus USA-s alustas tööd samal aastal ning jätkas tegevust ka vahepealsetel

Ameerika Ühendriigid

anneksioonist aastatel, kui USA võimud tunnustasid seda Eesti seadusliku esindusena. NSV Liidule ei antud üle ka Eesti riigi varasid, sh. Eesti Panga kullavarusid. Sellise poliitika aluseks oli USA riigisekretäri abi Sumner Wellsi avaldus (23. VII 1940), millega USA teatas ametlikult, et ta ei tunnusta Balti riikide okupeerimist ja annekteerimist. Pärast Eesti taasiseseisvumist avas USA oma saatkonna Tallinnas juba 4. septembril 1991. Esimesed eestlaste asundused tekkisid 19. saj. lõpul Wisconsinis ning P- ja L-Dakota osariigis. 1897 hakkas New Yorgis ilmuma kuukiri „Eesti Amerika Postimees” ja 1898 asutati Ameerika Eesti Heategev Selts. Juba I maailmasõja eel elas USA-s hinnanguliselt üle 10 000 eestlast. 1936 kutsuti Hollywoodi ooperilaulja Miliza Korjus, kes saavutas seal maailmakuulsuse (muusikafilm „Suur valss”). Pärast II maailmasõda saabus pms. Saksamaa põgenikelaagritest USA-sse üle 10 000 eestlast. 1952 loodi Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides ja 1955 Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu. Kuna USA ei tunnustanud NSV Liidu okupatsiooni Eestis, tegutsesid seal EV pagulasvalitsuse suursaadikuna Johannes Kaiv ja peakonsul saadiku ülesandeks Ernst Jaakson. USA-s tegutseb üle saja eestlaste org-i. Eesti Maja on New Yorgis, Los Angeleses, Chicagos ja Baltimore'is. Eesti keelt õpetatakse Washingtoni ja Indiana ülikoolis. Viimases on võimalik õppida ka Baltimaade ajalugu alates 1918. a-st. Suurim eestikeelne ajaleht on a-st 1949 New Yorgis ilmuv „Vaba Eesti Sõna”. 1950 asutati New Yorgi Eesti Teater. 1990 sai Detroiti Sümfooniaorkestri ja 2005 New Jersey Sümfooniaorkestri muusikadirektoriks Neeme Järvi ning 2001 Cincinnati Sümfooniaorkestri dirigendiks tema poeg Paavo Järvi. USA-s elab ja töötab kunstnik Kalev Mark Kostabi. 2000. a. rahvaloenduse järgi elab USA-s 25 034 Eesti päritolu inimest.

Relvajõud. USA relvajõud (*United States Armed Forces*) komplekteeritakse vabatahtlikest, ajateenistust kaotati 1973. 1980 taaskoostati kutselaste arvelevõtmise kohustus 18–25-aastastele meestele. Ülemjuhataja on president, kes moodustab koos kaitseministri ja riikliku kõrgeima juhatuse. Presidendi ja kaitseministri sõjaline nõunik on staabiülemate ühendkomitee esimees. Sõjaliste operatsioonide korraldamiseks on loodud viis piirkondlikku ja neli tegevuspõhist ühendväejuhatust. Relvajõud koosnevad maa-, mere- ja merejalaväest, õhujõududest ning rannikukaitsest. Viimane on rahuajal sisejulgeolekuministeeriumi alluvuses. Peale regulaarüksuste kuuluvad relvajõudude koosseisu reservüksused, millest tähtsaima osa moodustab Rahvuskart. USA relvajõud on maailma võimsaimad ja ülimalt modernsed. USA on maailmas ainus riik, kes on suuteline pidama suuremõdulist sõda väljaspool oma terr-i (USA üksused paiknevad 35 välisriigis).

Haldusjaotus

Andorra la Vella	16 000
Encamp	11 400
Sant Julià de Lòria	8 100
La Massana	7 400
Canillo	3 300
Ordino	2 600

Rahvaarvu muutumine

1990	54 500
1998	65 900
2002	67 200
2006	69 000

Suurimad linnad

Andorra la Vella	20 300
Les Escaldes	16 000
Encamp	11 400
Sant Julià de Lòria	8 100
La Massana	7 400
Canillo	3 300
Ordino	2 600

Valitsusjuhid (a-st 1982)

1982–84	Oscar Ribas Reig
1984–90	Josep Pina Solans
1990–94	Oscar Ribas Reig
1994–2005	Marc Forné Molné
2005	Albert Pinat Santolària

Sümboolika. A. lipu (a-st 1996) värvid pärinevad

lipule lisati sinine triip; seega on nii Hispaania kui ka Prantsusmaa lipul kaks värvi. Lipu kollasel laiul on A. vapp (a-st 1969). Vapikilbi ülerniisel paremal väljal olevad mitra ja sau tähistavad La Seu d'Urgelli piiskoppi, ülerniisel vasakul väljal mürgrib Foix' krahvkonda ja alumine purcm väli Katalooniat, alumisel vasakul väljal olevad kaks lehna tähistavad Prantsusmaa Béarni prov-i. Vapi devis on „Virtus unita fortior“ (ühendatud jõud on tugevam). Hümn (a-st 1914) „El Gran Carlemany“ („Võimas Karl Suur“), sõnad Joan Benlliou i Virvõ, viis Franc Marfany Bons.

Loodus. A. paikneb Pürenee mäestiku idaosas lõunapool, teda ümbritsevad järsud kõrged mäed. Keskmine kõrgus on 1996 m, kõrgeim mägi on läänepiiril paiknev Coma Pedrosa (2942 m), madalaim kohas asub Valira lisajõe Runci suudmecalal (840 m). Mäed koosnevad valdavalt kristalseist kivimist, neisse on lõikunud Valira ja tema lisajõgede orud. Pinnamoodi on oluliselt kujundanud liustikud. Ala 7 peamisest orust paiknevad 6 kõrgemal kui 2000 m. Rohkesti on liustikutekkeid järv. Maavarade poolest on A. võrdlemisi rikas, leidub raua-, plii- ja hõbeda-maaki ning väärismetalle. Põhja- ja lõuna- ja keskmisele osale on A. kliima karmim, kui see on samadel laiusel asuval madalamatel aladel. Suvi on jahe, talv külm (kuni –15 °C), kõrgemal püsib lumikate rohkem kui pool aastat. Valira orus Engordany on juulis keskmise t° 18,8 ning jaan-s 2,1 °C. Kõrgemate mägede põhjanihul sajab kuni 1200 l. Jõuandur orgudes vaid 400–500 mm/a. Orgudes valdavad pruunid mägimullad, kõrgemal leetunud muljad. Pürenee on noor kurdmaes-tik, seetõttu on A-s maavärinaid. Talvel võib vallanduda laviline. Looduslik taimkate on inim-tegevuse tagajärjel tugevasti muutuval. Kunaagi katist mähkiva mets, tänapäeval hõlmab mets A. tervist vaid umbes kolmandiku. Madalamas ja kuivemas lõunaosas kasvab torkvõsa, kõrgemal mets (allpool pook, tamm ja kastan, kõrgemal mänd ja kuusk). A-s on kohatud 161 liiki linde, mägides elab suurimajaid. Kaitsealasid on 2.

UNESCO maailmapärandi nimistus on Madri-mägides elab suurimajaid. Kaitsealasid on 2.

Andorra

Andorra, A. Vürstirik (katalaani *Principat d'Andorra*), väikene L-Euroopas Pürenee-des. Pindala 464 km². Rahvaarv 69 000 (2006). Andorra la Vella (20 300 el.).

Pindala	464 km ²
Rahvaarv	69 000 (2006)
Pealinn	Andorra la Vella (20 300 el.)
Haldusjaotus	7 valda
Riigikeel	katalaani keel
Rahvahik	euro (EUR)
Riigitahtised	AND, AD

Politiline süsteem. A. on parlamentaarne vürst-rik. Riigipäid on kaks – Prantsusmaa president ja P-Hispaania linna La Seu d'Urgelli (Kataloonias) piiskop, kes teostavad oma võimu kohapealsele esindajate (foogtide) kaudu. Seadusandlik organ on ühekojaline parlament Orgude Peanõukogu (*Consell General de las Valls*), mille 28 liiget valitakse 4 aastaks enamusvalimistele. Valida võivad vahemalt 18-aastaselt. Valitsuse liikmed määrab valitsusjuht, kelle valib parlament ja kinnitavad vürstiliselt 4 aastaks määramad riigipäid. Valitsus on vastutav parlamendi ees. A-s on mitmeparteis-süsteem. Olulisimad erakonnad on Liberaalne Partei (*Partit Liberal*) ja Sots-dem. Partei (*Partit Social-democrata*). Kohtusüsteem koosneb viiest eraldi-sest kohtust. Seadusandlike aktide üle kohu-likku kontrolli ei ole. Kehitub 1993. a. põhiseadus.

Rahvusv. klassifikatsiooni järgi on A. vaba riik.

Andorra La Vella

SKT, (2004) 1,84 mrd. \$	
SKT, 1 el. kohta (2004)	24 000 \$
Inflatsioon (2004) 3,4 %	
Eelarve tulu (2004)	373,5 mln. \$
Eelarve kulu (2004)	373,5 mrd. \$
Välisvõlg (2004)	373,5 mln. \$
Töövõimelisi (2004)	48 740
Elavateid (2004)	
põllum.	0,34 %
tööstus	19,63 %
teenindus	80,03 %
Töötuid	ei ole
Linnarahvastik (2005)	92 %
Keskne vanus (2006) 41 a	
Keskne eluiga (2006) 84 a	
mehed	81 a
naised	87 a
Surv (2006)	0,89 %
Sündimus (2006)	0,9 %
Surv (2006)	0,6 %
Eluiga suurem (2006)	0,4 %

Kullatorn Andorra la Vella lähedal

Perafita-Clarori org (2004, 2006; 42 km²), kus avaldub inimtegevuse ja Kõrg-Püreeneede looduse aastasadu kestnud koosmõju.

Rahvastik. 20. saj. keskpaigani elas A-s u. 6000 in. Hiljem on naabermaadest tulnud palju sisse- ja väljarändajaid. Põlisandorralasi (etniliselt ja keelelt lähedased katalaanidele) oli 1998 rahvastikust 33 %, ülejäänud on hispaanlased (43 %), portugallased (11 %) ja prantslased (7 %). Peale katalaani keele kõneldakse prantsuse, hispaania ja portugali keelt. Keskmine asustustihedus on 149 in./km². Andorra-lased elavad seitsmes linnastunud orus, kuid suurem osa rahvastikust paikneb Valira orus. Usklikud on valdavalt katoliiklased (88 %), abielusid ei lahutata. A. on täieliku kirjaoskusega maa. Kooliskäimine (nii hispaania-, prantsus- kui ka katalaanikeelsestes koolides) on kohustuslik alates 6. eluaastast (6 aastat põhikooli ja 4 aastat keskkooli). Haridus on tasuta. Kuigi 1997 avati A. ülikool, tegutseb see üliõpilaste vähesuse tõttu üksnes koostöös Hispaania ja Prantsusmaa ülikoolidega. 2004 oli A-s üks avalik haigla ja 2001. a. 175 arsti. Keskmise eluea poolest (84 aastat) on A. maailmas esikohal. Les Escaldes kuumaveeallikatel ravitakse reumat.

Majandus. II maailmasõjani oli A. nõrgalt arenenud põllumaa. 1950. a-test on A. muutunud jõukaks turismimaaks, suuresti seetõttu, et ta asub Hispaania ja Prantsusmaa vahelisel turismiteel. Turiste meelitavad ligi tollivaba kaubandus, kaunis loodus ning võimalus tegelda alpinismi, mäesuusatamise ja mägitõusmisega. Aastas külastab A-t u. 12 mln. turisti (enamik neist osuturistid). Maksusoodustuste tõttu on olulisel kohal pangandus. Põhilised tööstusharud on tubaka- (sigaretid ja sigarid) ning mööblitööstus. Haritavat maad on u. 1000 ha, kasvat. pms. tubakat ja kartulit, mägikarjamaadel peetakse lambaid. Escaldes-Engordany ja Caldea mineraalveeallikatel on kuurordid. A-s on 269 km mnt-id, neist 198 km kõvakattega; rdt-d ja lennuvälja ei ole. Peamised väljaveokaubad on tubakatooted ja mööbel, sisse veetakse tööstuskaupu, toiduaineid ja enamik elektrienergiat (Hispaaniast ja Prantsusmaalt). Tähtsaimad kaubanduspartnerid on Hispaania, Prantsusmaa ja USA.

Ajalugu. Vanimad asustusjäljed on pärit III a-tuh-st e. Kr. (Valira jõe äärest ja mujalt leitud koopaasulad). Cedre ja La Serra d'Enclari küla lähedalt on leitud pronksiaja asulakohti. Oma jälje on jätanud ibeerid, keldid, baskid ja läänegoodid. Kreeka ajaloolane Polybios mainib teoses „Ajaluugu“ Hannibali Itaalia-retkest (218 e. Kr.) kirjutades Andosinos'e rahvast. Läänegoodid jõudsid sinna 5. saj. Pärast seda järgi juhtisid A. orgude asukad 803 Karl Suure väe mägede kaudu araablaste vastu sõtta, selle eest andis keiser neile iseseisvuse. 839 mainitakse A. kihelkondi (Santa Coloma, La Massana, Ordino, Encamp, Canillo), nende kirikuid ja omandit La Seu d'Urgelli katedraali ürikus (katedraal taastati pärast araablaste tagasilöömist). A-st 1133 kuulus see valdus La Seu d'Urgelli piiskoppidele. 8. IX 1278 sõlmiti Aragóni kuninga vahendusel Lleidas leping, millega võim A. üle jagati kahe kaasvürsti vahel. Vaimulik võim jäi piiskopile, ilmalik läks Foix' krahvile ja 1589 Prantsusmaa kuningale, kelleks siis oli Henri IV (Prantsusmaa riigipea on siiani ühtlasi A. vürst). 11. II 1419 asutati riigi siseküsimuste arutamiseks Orgude Peanõukogu, mille valisid leibkonnapead. Praegune pol. korraldus pärineb üldjoontes 16. saj-st. Hispaania pärlussõja ajal õnnestus A-l jääda neutraalseks ja sõjast kõrvale hoida. 1866 uuendati Prantsusmaa algatusel valimiskorda ja demokratiseeriti riiki. 1933–34 toimusid A-s valimisõiguse piiramise vastased rahutused. Juulis 1934 haaras 9 päevaks võimu Vene emigrant Boris Skossyreff (Skossörev), kes kuulutas end vürstiks (Boris I), alustas La Seu d'Urgelli piiskopiga sõda ning kehtestas meeste ja naiste üldise valimisõiguse. Piiskopi vahetond kukutas ishakanu, kuid Prantsusmaa viis siiski A-sse sõjaväe (jää sinna 1940. a-ni) ning korraldas Orgude Peanõukogu uue valimise. A. jäi kõrvale nii Hispaania kodusõjast kui ka II maailmasõjast. A-st 1970 on riiki põhjalikult reformitud. 1970 said naised valimisõiguse ning valijate vanusepiiri alandati 21. eluaastast 18-ni. 1982 muudeti valitsemisüsteemi. Täidesaatva võimu teostajaks sai esimest korda valitsus, mille juhiks valiti Óscar Ribas Reig. 1993 võeti rahvahääletusel vastu riigi esimene põhiseadus, millega sätestati võimude lahusus ning legaliseeriti erakonnad ja aü-d. A. muutus iseseisvaks parlamentaarse demokraatiaga riigiks, riigipeade osa jäi titulaarseks. Samal aastal toimusid esimest korda parlamendivalimised. 1995 muudeti kodakondsuseseadust, selle tulemusena hakkas kodanike arv suurenema. 1997 kehtestati ametlikuks keeleks katalaani keel. Riigi kaasvürstid on Prantsusmaa president Jacques Chirac (a-st 1995, foogt Philippe Massoni) ja La Seu d'Urgelli piiskop Joan Enric Vives Sicília (a-st 2003, foogt Nemesi Marqués i Oste). Viimastel parlamendivalimistel (2005) sai Liberaalne Partei 14 kohta ja Sots-dem. Partei 11 kohta. A-st 1993 on A. ÜRO liige. A. ei kuulu EL-i, nende suhted on reguleeritud eraldi lepinguga.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 11. IV 1996.

Haldusjaotus

Provintid (provincias)	Bengo
	Benguela
	Bite
	Cabinda
	Cuando-Cubango
	Cunene
	Huambo
	Huíla
	Luanda
	Lôuna-Cuanza
	Lôuna-Lunda
	Malanje
	Moxico
	Namibe
	Põhja-Cuanza
	Põhja-Lunda
	Uíge
	Zaire

Rahvaarvu muutumine	1970	9 646 200
	1988	9 483 600
	2000	11 959 000
	2006	13 115 600

Suurimad linnad

Luanda	2 875 300
Huambo	233 300
Lobito	213 900
Benguela	155 700
Kuito	114 800
Lubango	102 900

EE SMA 116

Luanda, A. valdavalt sirget põhja – lõuna-suuna-
list rannajooni liigestavad vaid Benguela ja Bengo
lahi. A. asub valdavalt 1000–1500 m kõrgu-
sel lavamaal, mis alaneb järskude astangutena

juhtiv erakond on A. Vabastamise Rahvaliidumine
(*Movimento Popular de Libertação de Angola*).
põhiline opositsioonipartei on A. Täieliku Solitu-
matuse Rahvusliit (*União Nacional para a Inde-
pendência Total de Angola*). A. õigusüsteem põhi-
neb Portugali õigusel ja hõlmavavadel. Kõrgeim
kohtuorgan on Ülemkohus, mille liikmed nimet-
ab president. Peale selle on ka Konstitutsiooni-
kohus, mis aga ei toimi. Alamasme kohtud on
provintsi- ja omavalitsuskohud. Kõrhit 1992. a.
põhiseadus, kuid see ei toimi. Rahvusv. klassifikat-
siooni alusel on A. mittevaba nik. Korruptsiooni-
indeksi järgi asub A. maailmas 142. kohal.

Sümboolika. A. lipp (a-st 1975) aluseks on A.
Vabastamise Rahvaliidumise puna-must lipp.
Punane värv sümboliseerib vabaduse cest langemise
verd, must Aafrika mandrit. Kollane võsaloikamine
nuga (*banga*) ja poolik hammastarast märgivad
talupoegade ja töölise liitu (kommunistliku sibi
ja vasara A. vaste). Kollane viisnurk tähistab
rahvusv. sõlidaarsust ja sotsialismi. 27. VII 2003
kinuvas Rahvussambles uue lipu, mida seni
pole veel kasutusele võetud. Selle sinised triibud
märgivad vabadust, õiglust ja sõlidaarsust, valged
rahu, ühtsust ja harmooniat ning punane ohvri-
meelsust, kangelaskust ja visadust. Korrapära-
müst ringidest 15 kiirega päike pärineb muistse-
teit Tchitundo-Hulu kaljujoonistest ning tähistab
ajaloolist ja kultuurilist identiteeti ning A. rikust.

Vappi (a-st 1992) piirab ühel pooli hammastarast
sektor, teiselt maisilehtedest ning kohvipuu- ja
puuvillapõõskestest pärg. Keskel sinisel taustal
on tõusva päikese kiirtes kollane viisnurk ning
ristatud võsaloikamise nuga ja kõblas. Avalud
raamat tähistab haridust ja kultuuri. Vapi all lindil
on riigi nimi. Hümn (a-st 1975) „Angola avante!“
(„Edasi, A!“), sõnad Manuel Rui Alves Monteiro,
viis Rui Alberto Vieira Dias Mingao.

Loodus. A. valdavalt sirget põhja – lõuna-suuna-
list rannajooni liigestavad vaid Benguela ja Bengo
lahi. A. asub valdavalt 1000–1500 m kõrgu-
sel lavamaal, mis alaneb järskude astangutena

Angola, A. Vabariik (port *República de Angola*;
nimi A. tuleneb Ndongo riigi valitseja tiitlist *ngo-
la*), nik Edela-Aafrikas Allandi ookeani rannikul.
Pit (5198 km) Kongo Vabariigi (201 km), Kongo
DV (2511 km, sellest 225 km Cabinda eksklaav),
Sambia (1110 km) ja Namibiaga (1376 km);
rannajoone pikkus 1600 km. Eraldiasuvat Cabin-
da eksklaavi ümbritsevad Kongo DV ja Kongo.

Angola

37,7
35,6
6,7
6,4
28,4
13,1
9,3
7,5
5,6
4,9

100 000
6 000
1 000
107 000

osa Benguela rdt-l, mis ehitati 1928–31. 20. saj. alguses toimus mitu põliselanike ülestõusu, 1928 leidis aset esimene sadamatöölise streik. 1951 kuulutati A. Portugali meretaguseks provintsiks, see suurendas valgete asunike õigusi. 1954 tekkis esimene iseseisvust taotlev org. – A. Rahvaste Liit (*União dos Povos de Angola*, UPA, juht Álvaro Holden Roberto). 1956 asutati radikaalsem A. Vabastamise Rahvaliid (MPLA, juht António Agostinho Neto), mis 4. II 1961 alustas relvastatud võitlust. MPLA kasvas ajapikku üle marksistlikuks org-ks, ta sai abi NSV Liidult ja teistelt Varssavi pakti maadelt. Ta toetus eelkõige linnaelanikest põliselanikele ja mulatidele, kes suhtluses eelistasid portugali keelt. A. A. Neto oli mulatist poeet, tema abikaasa oli eurooplanna. 1962 asutas A. H. Roberto A. Vabastamise Rahvusrinte (*Frente Nacional de Libertação de Angola*, FNLA) ja moodustas pagulasvalitsuse, mis sai relvastatud võitluse katkestamiseni 1965 toetust Aafrika Ühtsuse Org-lt. Toetajaks oli ka naaberriik Zaire, FNLA toetus eelkõige Kongo hõimudele. 1970. a-te alguses kontrollis MPLA kolmandikku A. terr-st, A. lõunaosas tegutses FNLA-st 1966 eraldunud A. Täieliku Sõltumatuse Rahvusliit (UNITA, juht Jonas Malheiro Savimbi), kes toetus peamiselt umbundu hõimule ja temale lähedastele hõimudele. Esialgu orienteerus UNITA ideeliselt mauristlikule Hiina RV-le. Pärast Portugali nn. nelgiirev-i (apr. 1974) katkes iseseisvuslaste org-de ja Portugali vaheline sõjategevus, sest uus Portugali valitsus nõustus asumaadele iseseisvust andma. Nov-s puhkes MPLA, FNLA ja UNITA vahel kodusõda, sest kõigi eesmärk oli peatselt iseseisvuvast riigis saavutada ülemõim. MPLA, FNLA, UNITA ja Portugali esindajatest moodustati 1975. a. alguses üleminekuvalitsus, mis hakkas ette valmistama sama aasta nov-s toimunud iseseisvumist. Pol. erimeelsuste tõttu ei suutnud see tulemuslikult toimida. Juulis 1975 puhkes MPLA ning FNLA ja UNITA salkade vahel uus kodusõda. Sept-okt-s oli kodusõda muutunud rahvusv. jõukatsumiseks. MPLA-d, FNLA-d ja UNITA-d toetasid vastavalt Kuuba (NSV Liidu heakskiidul), Zaire ja LAV relvajõud. Kodusõda kajastas ilmekalt külma sõja üleilmset vastasseisu arengumaades. Kujunenud olukorras kuulutas pealinnas Luandas, rannikualal

ja Cabinda enklaavis võimu haaranud MPLA 11. XI 1975 Luandas välja riigi iseseisvuse. A. RV presidendiks sai A. A. Neto. Nova Lisboas (nüüd Huambo) kuulutasid FNLA ja UNITA välja paralleelse koalitsioonivalitsuse. Riigist lahkus u. 400 000 portugallast, see laostas A. majanduse. Kuuba sõjaväe osavõtul löödi 1976 pealinna lähedale jõudnud FNLA ja UNITA salgad ning neid toetanud Zaire ja LAV sõjavägi tagasi, ent esimesed jätkasid võitlust Zaire piiriäärsetes džunglites, teised hoidsid enda käes A. lõunapiirkondi. UNITA orienteerus Hiinalt ümber LAV ja USA toetusele. Hoolimata kodusõjast, kuulutas MPLA oma eesmärgiks marksistlikku tüüpi sotsialismi ehitamise. Seda kinnitas dets. 1977 toimunud MPLA I kongress, kus org. reorganiseeriti MPLA – Tööparteiks, mille ideoloogiaks kuulutati marksism-leninism. 1976 riigistati erapangad, 1977 suur osa tööstustevõtteid ja kaevandusi ning konfiskeeritud suurmaavaldustes rajati riigimajandid. Pärast A. A. Neto surma sai 1979 presidendiks José Eduardo dos Santos. Purustuste- ja ohvriterohke kodusõda jätkus vahelduva eduga kuni 26. VI 1989 sõlmitud vaheahuni, mille alusel MPLA nõustus UNITA kuulumisega valitsusse. NSV Liidu, USA ja LAV kokkuleppe põhjal lahkus A-st üle 50 000 Kuuba sõjaväelase. A-st 1992 on riigi nimi A. Vabariik. Samal aastal ÜRO järelevalve all toimunud parlamendivalimistel võitis MPLA. Samal ajal korraldatud presidendivalimiste esimeses voorus võitis J. E. dos Santos napilt J. M. Savimbit. Valimiste teist vooru ei toimunud. UNITA valimisi ei tunnustanud. 1993 algas taas MPLA ja UNITA vaheline sõjategevus (Huambo pärast peetud lahinguis sai surma 100 000 in.). Vahelduva eduga võitlus kestis vaheahuni, mis sõlmiti 20. XI 1994 Lusakas. ÜRO vahendusel jätkunud läbirääkimistel lepitati 25. IX 1995 kokku A. taastamise kavas. Mõlema poole relvajõudude alusel hakati moodustama uut sõjaväge ning riiki tulid ÜRO rahuvalve jõud. Uue sõjaväe moodustamine peatus 1997 ja 1998 algasid uued lahingud. 2001 kehtestati UNITA kontrolli all olevate teemandikaevanduste toodangule rahvusv. embargo ja ta jäi ilma suurest sissetulekust, mida oleks relvavõitluseks tarvis läinud. Alles oma liidri J. M. Savimbi hukkamise järel kirjutas UNITA 2002 vaheahule alla. UNITA sai parteiks ja demobiliseeris oma relvajõud. Rohkem kui 30 aastat kestnud kodusõda on nõudnud 1,4 mln. ohvrit. A-st 1976 on A. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 10. III 1997.

Relvajõud. A. relvajõud (*Fuerzas Armadas Angolenses*) komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, ajateenistuse pikkus on 2 aastat. Ülemjuhataja on president, kindralstaabi ülema kaudu juhib relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhu- ja õhukaitsejõududest.

Antigua ja Barbuda

Antigua ja Barbuda (ingl *Antigua and Barbuda*), riik Ameerikas Vaikesele Antillidel, hõlmab

Pindala	441 km ²
Rahvaarv	72 000 (2006)
Pealinn	Saint John's (25 300 el.)
Haldusjaotus	6 valda
Riigikeel	inglise keel
Rahaühik	Ida-Karibi dollar (ECD)
Riigitiibised	ATG, AG

pikkus on 153 km.

Politiiline süsteem. A. ja B. kuulub Rahvaste Ühendusse. Riigis kehtib parlamentaarne monarhia. Riigipea on Suurbritannia kuningas või kummina (a-st 1952 Elizabeth II), keda kohapeal esindab peaministri soovitusel nimet kindralgubern. Seadusandlik võim kuulub kahekojalisele parlamendile. Senati (*Senate*) 17 liiget nimetab 5 aastaks kindralgubern. Esindajatekoja (*House of Representatives*) 17 liiget valib proportsionaalsuse põhimõtteel rahvas, lisanduvad *ex officio* liige ja spiker. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsusjuht on peaminister, kelle esitab Esindajatekoja enamuspartei või koalitsioon ja kinnitab kindralgubern. Valitsuskabineti liikmed nimetab peaministri soovitusel kindralgubern. A-s ja B-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad

on Antigua Tööpartei (*Antigua Labour Party*), Barbuda Rahvaliidikummine (*Barbuda People's Movement*) ja Ühendatud Progressiivne Partei (*United Progressive Party*). Kohtusüsteem on kaheastmeline. Kehtib 1981. a põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on A. ja B. vaba riik. **Sümbolika.** A. ja B. lipul (a-st 1967) kujutatud kolmnurkne moodustav V-tähe, mis sümboliseerib võitu (*victory*) kolonialismi üle. Punane värv märgib rahva tarmukust ja orjudest esivanemate verd ning valge õilsaid eesmärke. Must taevass, kuhu sinisest merest tõuseb uue ajastu algust tähistav päike, sümboliseerib rahva Aafrika päritolu. Kollase (päike), sinise (mer) ja valge (liiv) kooslus iseloomustab saarte looduse võlu. Nagu lipul on ka vapikilbil (vapp a-st 1967) kujutatud päikest, mis sinu-valgest merest musta taevasse tõuseb. Torn mere taustal sümboliseerib suhkruveeskiit, mida peetakse rahvuslikuks ajaloomälestiseks. A. ja B. poliitise sisseulikuallikale – suhkrule – osutab ka kilbil vasakul olev suhkruroot. Täht: paremal on rahvuslilli agaav *Agave karattio*. Vapikilvi kroonivad ananass ja punaseõieline hibisk märgivad saarte liigirikkast taimestikk. Vapikilpi toetavad Barbuda rahvusloomad kabe-hirved (*Cervus dama*). Vapikilbil on rahvuslik devis „Each endeavouring, all achieving“ (‘igaühel püüdlustest võidavad kõik’). Hümn (a-st 1967) „Fair Antigua, We Salute Thee“ („Me tervitame sind, kaunis Antigua“, sõnad Novelte Hamilton Richards, viis Walter Garner Picart Chambers. Rahvuslind on keiser-lregatillind (*Fregata magnificens*). Rahvastaim on dzaut *Corchorus siliquosus*. Rahvuslik mereloom on merikilpkonn bissa (*Eretmochelys imbricata*). **Loodus.** Saared on valdavalt madalad ja tasased ning koosnevad pms. korall-lubjakivist, kohati leidub ka vulkaanilisi kivimeid. Rannikul on rohkesti koraltrahusid. Suurima saare Antigua (280 km²) läänes, mis koosneb pms. vulkaanilistest kivimistest, asub riigi kõrgeim koht Boggy (402 m). Saarel ei ole metsa ega jõgesid. Suurusest teine saar Barbuda (161 km², kõrgus 63 m) paikneb eelmisest 40 km põhja pool.

Haldusjaotus	
Vallad (parish)	Saint George
	Saint John's
	Saint Mary
	Saint Paul
	Saint Peter
	Saint Philip

SKT (2005)	905 mln. \$
SKT (2005)	999 mln. \$
SKT, 1 el. kohta (2005)	12 340 \$
Infrastruktuur (2005)	0,9 %
Eelarve müü (2000)	123,7 mln. \$
Eelarve kulu (2000)	145,9 mln. \$
Majandusabi (2004)	saadud 1,65 mln. \$
Töövõime (2002)	30 000
Tööhud (2001)	11 %
Linnarahvastik (2005)	38 %
Keskne vanus (2006)	30 a
Keskne eluiga (2006)	72 a
mehe	70 a
naise	75 a
naised	0,55 %
mehed	1,7 %
naised	0,5 %
mehe	1,9 %

Antigua ja Barbuda

Barbuda rannik

Suurimad linnad
(el. arv, 2006)

Saint John's	25 300
All Saints	2 500
Bolans	1 700
Liberta	1 700
Potters Village	1 400

Peaministrid

1981–94	Vere Cornwall Bird
1994–2004	Lester Bryant Bird
2004–	Winston Baldwin Spencer

Kandrikubernerid

1981–93	Walter Ebenezer Jacobs
1993–	James Beethoven Carlisle

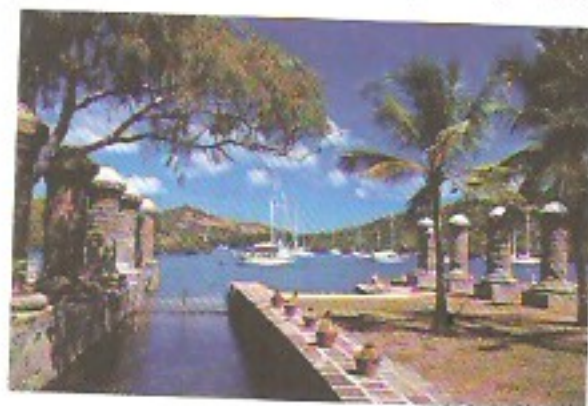
Saare lääneosas asuva laguuni hõlmab linnu-
kaitseala. Ainus asula on Codrington. Kolmas
saar Redonda on väike (1,6 km²) asustamata
kaljusaar. Saartel on rohkesti häid sadamakohti
ning palmidest ääristatud kauneid valge ja roosa
liivaga randu. Kala- ja korallirohke rannikumeri
meelitab sukeldujaid ja allveekalastajaid. Saartel
on maailma suurim keiser-fregattlinnu pesitsus-
koloonia. Valitseb troopiline merekliima, kuumust
leevendavad passaadid. Ilm on valdavalt päikesepaisteline ja võrdlemisi kuiv (sademeid on keskm.
1150 mm/a, keskmine t° on 21–30 °C), kuiv
periood kestab nov-st maini. Loodusolud on sood-
sad kuurordi- ja turismimajanduse arenguks. Bar-
budal on säilinud looduslikku metsa. Aeg-ajalt
tabavad saari troopilised tsüklonid.

Rahvastik. A. ja B. elanikud olid aravakid ja
kariibid, kes on tänaseks hävinud. Esimesed Briti
saartelt pärinevad ümberasujad saabusid 1632.
Kuna suhkrurooistandustes rakendati Aafrika
neegerorje, moodustavad nende järeltulijad nüü-
disajal riigi rahvastiku põhiosa, mulatid on 10 %
ja valgeid 1 %. Keskmine asustustihedus on 163
in./km². Usklikud on kristlased (pms. protestan-
did, katoliiklasi on 10 %). Kirjaoskajaid on 95 %.
Enamik põhi- ja keskkooli kuulub riigile.

Majandus. Majanduse põhiharu on turism, mõ-
ningane tähtsus on ka rahandusel (maksuparadiis).
Interneti hasartmängudel ja põllum.-l. Saint John'si
sadamas saavad silduda ka ookeanilaevad. Riigi
ainsat lennujaama teenindab mitu rahvusv. lennu-
kompaniid. A-t ja B-t külastab u. 1,3 mln. välis-
maalast aastas. Haritavat maad on 18 %, metsa
11 % ja karjamaad 9 %. Kasvat. puuvillapõõsast,

taro, jamssi, ananassi, suhkruroogu, banaane,
tsitrusi, pipart ja köögivilja ning peetakse veiseid
ja kodulinde. Tegeldakse ka käsitöö ja kalandusega
(aastas püütakse u. 1600 t kala), mõningal määral
valmistatakse õmblus- (pms. hotellivarustust) ja
elektroonikatooteid. A-st 1967 korraldatakse üle-
maailmse tähtsusega Antigua purjetamisnädalat
(*Antigua Sailing Week*), mis toimub apr-i lõpus
või mai alguses. Antigua saare kagurannikul asub
Briti laevastiku kunagine tugipunkt Nelson's
Dockyard. Tänapäeval kasut. seda purjetamis-
keskuse ja jahtlaevade varustusbaasina. Antigua
põhjakaldal paikneb USA lennuväe seirejaam.
Kattega mnt-id on 384 km. A. ja B. lipu all sõitis
2005. a. 981 laeva, neist 953 kuulus välisriikidele
(sh. 12 Eestile). Peamised kaubanduspartnerid on
USA, Hispaania, Saksamaa, Hiina ja Singapur.

Ajalugu. Varaseimad inimasustuse jäljed on pärit
III a-tuh-st e. Kr. Vanimad teadaolevad asukad
olid aravaki indiaanlased. II a-tuh. esimesel poo-
lel jõudsid saartele kariibid. Saared avastas Chris-
toph Kolumbus 1493, kui ta teist korda üle Atlandi
reisis. Kolumbus pani suurimale saarele nimeks
Santa Maria de la Antigua. 1632 saabusid Antiguale
esimesed inglased asukad, nad hakkasid rajama
tubakaistandusi. Istandustes kasutati muu hulgas
lirimaa katoliiklastest sunnitöölisi, kes olid ing-
laste vastu üles tõusnud. Inglismaa ja Hollandi
vahel sõlmitud Breda rahulepingu (1667) alusel
läksid saared Suurbritanniale ning hakkasid kuu-
luma Briti Tuulcaluste saarte kolooniasse (a-st
1871 *Federal Colony of the Leeward Islands*).
1674 rajas Christopher Codrington Antiguale esi-
mese suhkrurooistanduse, kus kasutati Aafrika
neegerorje (tema nime kannab Barbuda haldus-
keskus). 1678 tekkisid Briti asundused Barbudal.
18. saj. oli Antigua Briti Kuninglike Merejõudude
Kariibi mere laevastiku baas. 1834 keelustati
orjapidamine. 1939 asutati pms. orjade järeltulijate
olukorra parandamiseks Antigua Aü-te Liit. 1951
kehtestati üldine valimisõigus, valiti kahekojaline
parlament ja moodustati omavalitsus. 1958–62
kuulusid saared Suurbritannia kroonikoloonia koos-
seisus Lääne-India Föderatsiooni. 27. II 1967 anti
kolooniale Suurbritanniaga assotsieerunud riigi
staatuse. A. ja B. iseseisvus Briti võimu alt 1. XI
1981. Iseseisvumisest alates kuni a-ni 2004 domi-
neeris valimistel Antigua Tööpartei (asut. 1971).
Selle asutaja oli varasem aü-te juht ja riigi iseseis-
vuse eest võitleja Vere Cornwall Bird, kes sai ka
esimeseks peaministriks. 1994 sai peaministriks
tema poeg Lester Bryant Bird. See tõi kaasa võimu
kuritarvitamise süüdistusi ning opositsioon pidas
valimisvõitlust ebavõrdseks, kuna elektroonilist
meediat kontrollis Antigua Tööpartei. Sellest tule-
nevalt klassifitseeriti A. ja B. tollal osaliselt vabaks
riigiks. 2004. a. valimised võitis esimest korda
opositsiooniline Ühendatud Progressiivne Partei,
kes sai 55,3 % häältest ja 12 kohta Esindajatekojas.
Valitsusjuhiks sai partei esimees Winston Bal-
dwin Spencer. A-st 1981 on A. ja B. ÜRO liige.
Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 4. VI 1993. ■

Nelson's Dockyardi
saias, kunagine Briti
merelaevastiku Antigua
inglise Harbour
Town lähedal

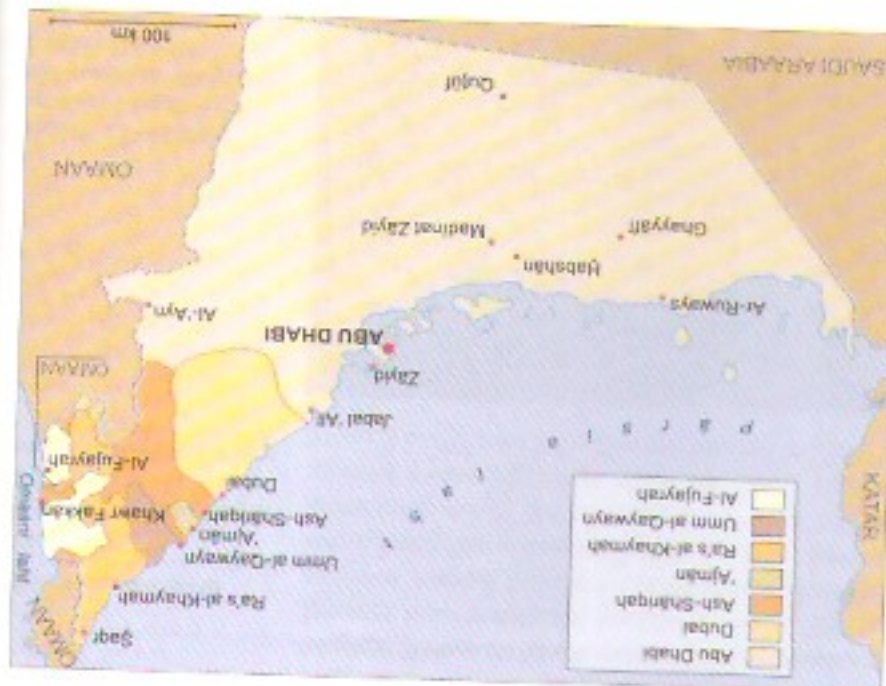
Araabia Ühend- emiraadid

Araabia Ühendemiraadid (ar *Al-Imārāt al-ʿArabiyyah al-Muttaḥidah*), lüh. AÜE, 7 emiraadi koosnev liitriik Eedela-Aasias Araabia poolsaare lõuna- ja Omaani lahe ääres. Pärast Saudi Araabia (457 km) ja Iraaki (410 km) rannajoone pikkus 1318 km.

Pindala 77 700 km² (teistel andmetel 83 600 km²)
Rahvaarv 3 581 000 (2006)
Pealinn Abu Dhabi (Abu Zaby, 619 300 el.)
Haldusjaotus 7 emiraati
Riigikeel arabia keel
Rahvahik dirham
Riigitaht ARE, AE

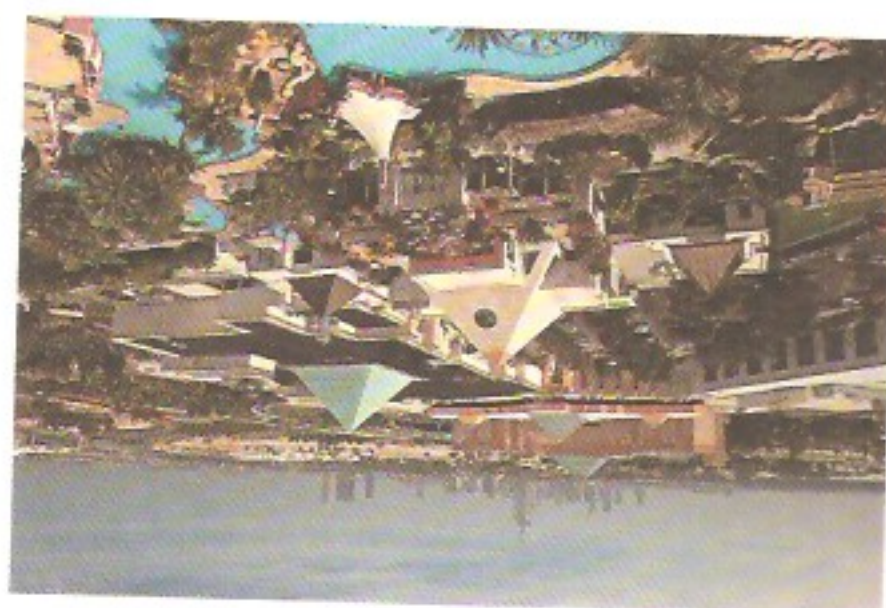
Politiiline süsteem. AÜE on absoluutsete monarhiate föderatsioon. Riigipea ja relvaajadude juht on president. AÜE jaguneb seitsmeks emiraadiks, millest igaüks on oma valitsusega. Emiraadide valitsused moodustavad 7-liikmelise Liidu Ülemnõukogu. Põhiseaduse järgi loovad täidesaatavat võimu Liidu Ülemnõukogu, president, asepresident ja valitsus. Liidu Ülemnõukogu valib viieks aastaks presidenti ja asepresidenti. Kirjutamata reegli kohaselt on föderatsiooni presidendiks Abu Dhabi valitsuse ja peaministriks Dubai valitsusega. Seadusandlik võim kuulub Liidu Ülemnõukogule, nõuandevaks organiks on 1972 aast. Föderaalne Rahvuskogu (*Majlis al-Umma al-Muttaḥida*), mille 40 liiget

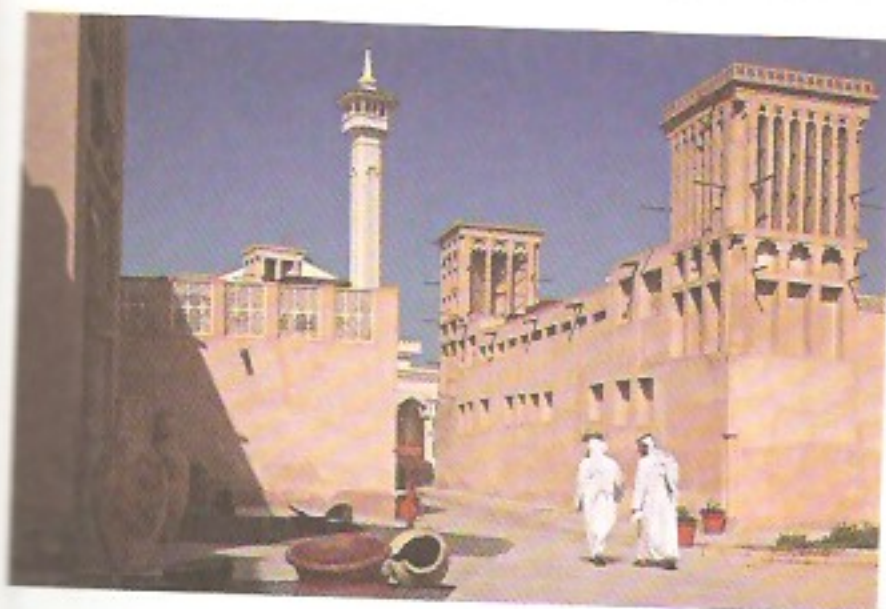

määravad emiraadide valitsused kaheks aastaks. Peaministri ja valitsuskabineti liikmed määrab president. Erakondade tegevus on keelatud. Kõrgeim kohtuorgan on viies presidenti määratud kohtumiskust koosnev Liidu Ülemnõukogu, kes tegeleb põhiseaduslike järelevalve ja emiraadidevaheliste lahkarvamustega. Oiguskord põhineb tsiviilõigustel ja shariaadil. Alates 1971. aastast kehtinud põhiseadus toomis a-ni 1996 ajutisena. Rahvusv. klassifikatsioon alusel on AÜE mittevaba riik. Korruptsioonindeksi järgi asub AÜE maailmas 31. kohal.

Sümboolika. AÜE lipul (a-st 1971) on panarabia värvid punane, roheline, valge ja must, need

Emiraat	Pindala (km ²)	Elanike arv (uh., 2006)
Abu Dhabi	67 340	1143
Ajman	259	248
Al-Fujayrah	1 166	116
Ash-Sharjah	2 590	639
Dubai	3 885	1187
Ras al-Khaimah	1 683	190
Umm al-Qaywayn	777	58

Tavapärased tuulutustornidega majad Dubais

Vahakaupmees

Suurimad linnad
(el. arv. 2006)

Dubai	1 182 400
Abu Dhabi	2 034 000
Ras al-Khaimah	619 300
Sharjah	564 600
Ajn	427 000
Ras al-Khaimah	238 600
Al-Fujairah	119 000
Umm al-Qaywayn	65 800
Khaima	46 200
Khaima	34 500

Liikluseandmed

Kõrvaldamaantee

sümboliseerivad araabia rahvaste ühtsust. Vapp (a-st 1973) kujutab kuldset kotkast, mille ümbrusesel rinnakilbil on traditsiooniline araabia purjekas *dau*. Kotka küüniste vahel punasel lindil on araabia keeles riigi nimi. Hümn (a-st 1996) „Ishy Bilady“ („Ela kaua, mu kodumaa“), viis Mohamed Abdel Wahab, sõnad Aref al-Sheikh Abdullah al-Hassan.

Loodus. Pärsia lahe rannikul leidub ohtralt väikesaari (üle 100), korallrahasid ja madalaid. Rannik on vähe liigestunud, ulatuslikult sooldunud (suurim soolak Sabkhat Magf), mudane ja soostunud. Valdava osa terr-st hõlmab kuni 200 m kõrgune kivi- ja liivakõrbetasandik, mis on Saudi Araabias laiuv suure Ar-Rub' al-Khālī kõrbe äärealal. Kohati leidub soolakuid. Oaase on vähe, suurim neist on Al-Ayn. Märgine on ainult Musandami ps-l paiknev äärmine ida- ja kirdeosa (Yibir, 1527 m). Kõik suured linnad asuvad rannikuoasides. Omaani lahe rannik on vähe liigestunud. Dibā neemel laskuvad kaljud merre. Neemest lõuna pool, mägede ja Omaani lahe vahel, paikneb kitsas viljakas rannikuriba. Rannikumeres on ohtralt laevaliiklust takistavaid korallrahasid. AÜE kliima on troopiline, kuum ja kuiv. Talvel on keskmine 13–18 °C, suvel (maist okto-ni) võib keskmine sooja olla 35–50 °C. Ilm on päikesepaisteline, sajab ainult talvel (rannikul kuni 100, sisemaal vaid 50 mm/a). Omaani lahe rannikul ja idaosa mägedes sajab aastas 250–350 mm. Püsiva vooluga jõgesid ei ole. Ka põhjavett

on vähe ja vesi on enamasti soolakas. Kõige enam põhjavett leidub Dubais. Veevajaduse rahuldamiseks magedatakse merevett. Araabia ps-e sisemaal puhuv tugev tuul põhjustab sageli liivatorme. Nafta- ja gaasivaru on suur. Vähesel määral leidub vase-, plii-, raua- ja uraanimaaki, asbesti ja väävit. Ulatuslikud kõrbealad on püsiva taimkatteta, üksnes laiguti kasvab kuivalembesid rohttaimi ja kiduraid astelpõõsaid (kaameliaidel). Oaaside looduslikus taimkattes on valdavalt akaatsia ja tamarisk, soolakutel ainult tamarisk. AÜE loomastik on kõrbeeluks kohastunud ja kuivalembene. Imetajaid on 25 liiki, sh. 4 liiki kaslasi, 4 koerlasi ja 4 sõralisi. Valge-orüks on loodusesse taastatud, enim ohustatud on mägigasell ja Pärsia lahes elav dugong. Linde on kohatud 182 liiki, enamik neist on talvitajad, harilikke pesitsejaid on 34 liiki. Roomajaid on 27 liiki, sh. 4 liiki rästikuid ja 15 liiki sisalikulisi. AÜE-s on 14 KA-d, kokku u. 25 000 ha. AÜE suurim mure on mageda vee puudus. Emiraadid on maailma suurimaid vee-magestajaid 1 in. kohta. Põhjaveetase on viimase 30 aasta jooksul langenud 30 m.

Rahvastik. Põliselanikud on kohalikesse hõimudesse kuuluvad araablased, kuid nad moodustavad kõigest 21 % rahvastikust. Ka varem on AÜE alal kasut. rohkesti võõrtöölisi (pms. põllum-s hooajatöödel ja kalanduses), kuid eriti suur välis-tööjõu sissevool algas 1960. a-il seoses naftatöös-tuse rajamisega. Seetõttu moodustavad rahvastiku enamuse immigrandid, neist 27 % on saabunud teistest araabia maadest (Egiptusest, Jemenist, Saudi Araabiast, Süüriast, Palestiina alalt), 5 % Iraanist, 37 % Lõuna-Aasiast (Pakistanist, Indiast, Bangladeshist) ja 6 % Kagu-Aasiast (Filipiinidelt, Taist, Indoneesiast). Immigrandid tohivad töötada palgatöötajana, neil ei ole põliselanikega võrdsed maj. ega sotsiaalseid õigusi. Eurooplased ja USA ameeriklased moodustavad 2 % elanikkonnast.

SKT (2005)	104,2 mrd. \$
SKT (2005)	103,9 mrd. \$
põllum. (2002)	4 %
tööstus (2002)	58,5 %
teenindus (2002)	37,5 %
SKT 1 el. kohta (2005)	22 920 \$
Inflatsioon (2005)	10,5 %
Eelarve tulu (2005)	34,93 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	29,41 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	34,47 mrd. \$
Majandusabi (a-ni 2004)	antud 5,2 mrd. \$
Töövõimelisi (2006)	2,8 mln.
Hõivatuid (2006)	
põllum.	7 %
tööstus	15 %
teenindus	78 %
Töötuid (2001)	2,4 %
Linnarahvastik (2005)	85 %
Keskm. vanus (2006)	28 a
Keskm. eluiga (2006)	75 a
mehed	73 a
naised	78 a
live (2006)	1,5 %
Sündimus (2006)	1,9 %
Suremus (2006)	0,4 %
Imikute suremus (2006)	1,4 %

Keskmine asustustihedus on 50 in./km², kuid peaaegu kogu asustus paikneb rannikul. Sisemaal alalist asustust ei ole. Linnades elab 85 % rahvastikust (2005), ühe on keskm. 1,5–1,6 % aastas. 2006 oli 1000 in. kohta 19 sündi ja ainult 4,4 surma. Üskest on 96 % muslimid (80 % sunniidid ja 16 % šiiidid). Kirjasaajad on 78 % rahvastikust. Riigis on 3 ülikooli ja 3 kõrgemat tehnikakooli. Tervishoid on maailma tihusumaid, haiglad ja nende sisustus on ajakohased, riiklik arstabi on tasuta ja erapraksistid vähe. Iga 720 in. kohta on 1 arst ja 394 in. kohta 1 haiglakoh. Alkoholi tarbimine ei ole riigis soositud. Ash-Sharjah' emiraadis on alkoholi müük keelatud. Teistes emiraatides on väljaspool hotellide alkoholi tarvitamiseks vaja sellekohast luba, mida antakse ainult mittemuslimitele. Iga emiraat annab luba välja oma territooriumile. Teistes emiraatides peab kehtima.

Majandus. Majanduse alus on nafta ja maagaas.

Uuritud naftavaru on 4,5 mrd. t, gaasivaru 650 mrd. m³. Hinnanguiline naftavaru on 13,3 mrd. t, gaasivaru 6,006 triljonit m³ (vastavalt 9,6 ja 4,1 % maailma varust). Naftat hakati kõige enne ammu-

lama Abu Dhabis (1960). Praeguse tootmismaahu korral jätkub nafta ja maagaasi enam kui 100 aastaks. SKT-s on Abu Dhabi osa 63 %, Dubai oma 24 %, SKT-si annavad 34 % nafta- ja gaasitootlus, 13 % teised tööstusharud. Ülatustlikult kaasaatase väliskapitali ja võetakse laene. Tööpuudust ei ole, võrdloojat kasut. rangelt seadustel alusel. 2005 toodeti 119,2 mln. t naftat (14. koha maailmas) ja 2003. a. 44,8 mrd. m³ maagaasi (17. koha).

Nafta- ja gaasitootmist keskused Umm an-Nar, Ar-Ruways ja Al-Fujayrah) tarbitakse põhiliselt siseturul, välja arvatud tootmiskeskused Umm an-Nar, Ash-Sharjah 1,5 % ja Ra's al-Khaymah 0,5 %.

Osa maagaasi veetakse veeldatuna välja. Suurema osa maagaasi tarbivad elektrijaamad ja tööstus-

misettevõtted ning merevee magestamis- ja tööstusettevõtteid ning merevee magestamis- ja tööstus-

Sisseveetavaid boksist sulatatase alumiiniumi (2001. a. 320 000 t, 17. koha maailmas), kohalikku tootet tarbitakse keemia- (väetised, plastid) ja tse-

mendiitootlust. Elektritootmist toodetakse aastas üle 40 mrd. kWh. AÜE liikmesemiraatide vahel on välja kujunenud töökoostus. Nafta- ja gaasitoots-

tuse tulused paigutatakse järjekindlalt teistesse majandusharudesse, see peab tagama majanduse arenguvõimalisuse pärast nafta- ja gaasivaru am-

menumist. Välisvõlg on väheoluline. Abu Dhabi emiraat on Põhja-Aafrika piirkonna tähtsaimad kau-

bandus- ja transiidikeskusi, mis loetub lohtivabale kaubandusele. Teda nimet. seetõttu Lähis-Ida Singapuri. Dubais on arenenud tööstus, sinna

on rajatud maailma suurim kuivdoks (kuni 1 mln. t veeväljasurvega laevadele). Järel 'Alf vabama-

jaandussooni on koondunud üle 900 rahvusv.

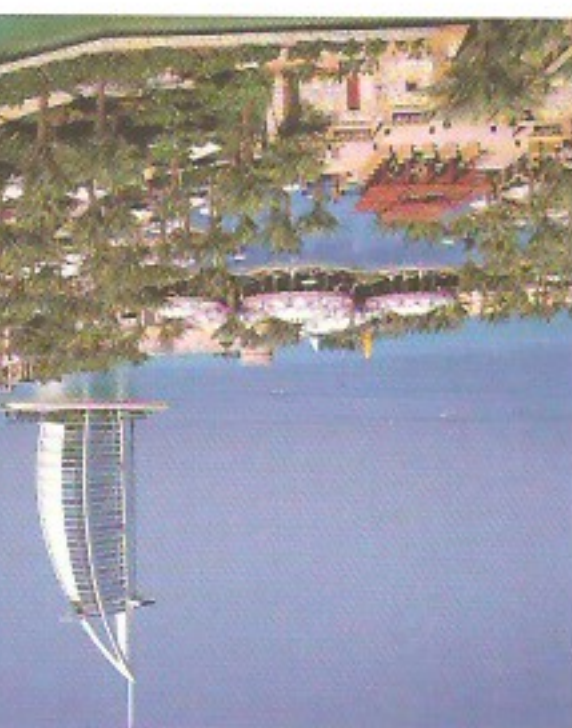
ettevõtte. Mahukas on alumiiniumi- ja tsemendi-

tööstus. Al-Fujayrah' emiraat on arenenud turismi

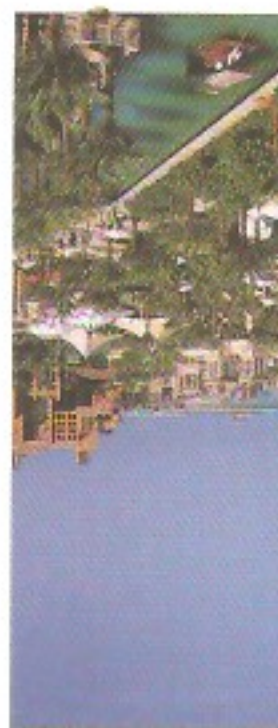
ja merevee. Seal on suur konteinerite ja elus-

loomade ümberkaardimise keskus. Haritavat maad

on 0,7 % riigi territooriumist, misulatatav maad 760 km².

Dubai.
Burj Al-Arabi hotell

Põllud ja aiad asuvad oasides. Ra's al-Khaymah' emiraadis on kõrgetasemeline põllum., olulised on kaladus ja tsemenditööstus ning süvassadam. Kasvat. datilipalmi, köögivilja, viinapuud, nisu, maisi ja otra. Eelisarandatakse köögivilja- ja linnu- kasvatust. Kariandus (kaamelid, lamad, kitsed, veised) on eksistentsiline. Rannikul puutakse kala ja kohati ka pärlikarpi. Väikesem emiraat 'Ajman on kujunenud soodustingimustega rahanduskes-

kusks, seal juhatakse mitut ettevõtet ja panku. Umm al-Qaywayni emiraat on põllumajanduslik,

seal paikneb linnukaitsela ja sinna rajatakse

üht maailma suurimat veeparki. Ash-Sharjah' emiraat on turismi- ja kultuurikeskus. Teda nimet.

ka AÜE kultuuripealinnaks. Rdt-d ei ole, kattega

mnt-id on 3360 km (2002). Peamine mnt. ühen-

dab emiraatide pealinnu ning kulgeb (Abu Dhabi

kõrvalt) Saudi Araabiasse. Rahvusv. lennujaamu

on 6, suurimad neist on Abu Dhabis ja Dubais.

Naftajuhumeid on 2936 km, gaasijuhumeid 2655

km (2003). On ka vedelgaasi-, nafta saategaasi

ja merevee. Seal on suur konteinerite ja elus-

loomade ümberkaardimise keskus. Haritavat maad

on 0,7 % riigi territooriumist, misulatatav maad 760 km².

Naftajuhumeid on 2936 km, gaasijuhumeid 2655

km (2003). On ka vedelgaasi-, nafta saategaasi

ja merevee. Seal on suur konteinerite ja elus-

loomade ümberkaardimise keskus. Haritavat maad

on 0,7 % riigi territooriumist, misulatatav maad 760 km².

Naftajuhumeid on 2936 km, gaasijuhumeid 2655

km (2003). On ka vedelgaasi-, nafta saategaasi

ja merevee. Seal on suur konteinerite ja elus-

loomade ümberkaardimise keskus. Haritavat maad

on 0,7 % riigi territooriumist, misulatatav maad 760 km².

Naftajuhumeid on 2936 km, gaasijuhumeid 2655

km (2003). On ka vedelgaasi-, nafta saategaasi

ja merevee. Seal on suur konteinerite ja elus-

loomade ümberkaardimise keskus. Haritavat maad

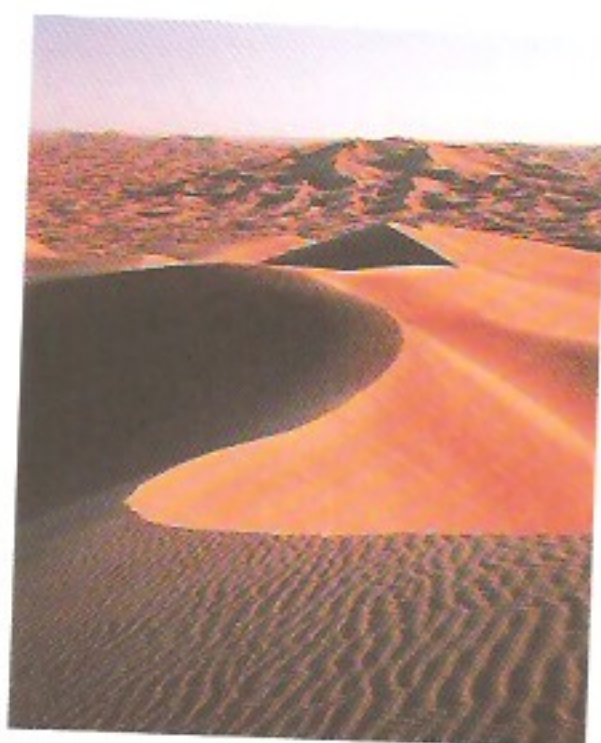
Al-Arabi hotell

kaubanduspartne-
riigimahu (2005)

Egiptus	24,9
Korea	9,9
India	5
USA	9,9
Jaapan	9,8
Hiina	6,8
Brasiilia	6,5
Indoneesia	6,2
Malaisia	6,1

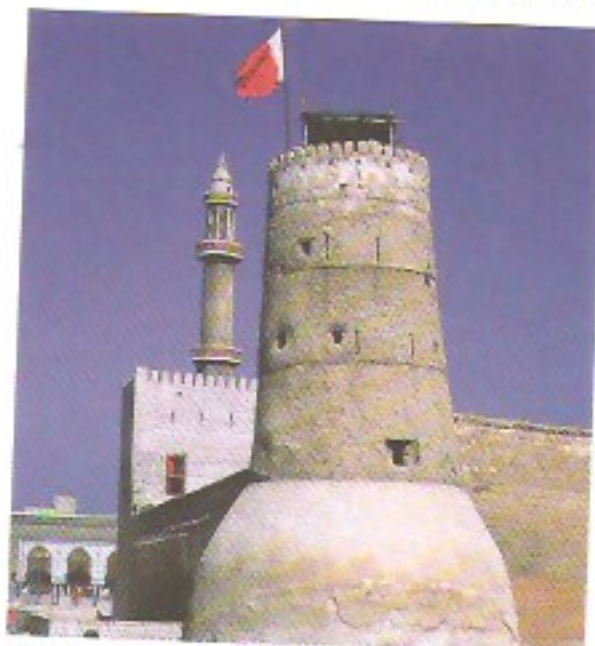
Y. Mäkelä

Lävaluited Hattás

ja veejuhtmeid. Suurima veosekaiibega sadamad on Jabal 'Alī, Rashīd, Khālid, Zāyid ja 'Ajmān. AÜE väljavedu (2005. a. 103,1 mrd. \$ eest) ületab tunduvalt sisseveo (60,15 mrd. \$ eest). Välja veetakse toornaftat (41 % ekspordist) ja vedelgaasi (7 %), alumiiniumi, väetisi, kuivatatud datleid ja kala. 29 % väljaveost moodustavad reeksporditavad kaubad. Sisse tuuakse masinaid, seadmeid, liiklusvahendeid, elektroonikakaupu, toiduaineid ja riidekaupa. 2005 veeti Eestist AÜE-sse kaupa 40,9 mln. kr. eest ja sealt Eestisse 24,8 mln. kr. eest. Eestist veeti sinna masinaid, keemiatooteid, puitu, paberit ja riidekaupa, Eestisse toodi kergetööstustooteid, naftasaadusi ja tööstuskaupa. AÜE-d külastab aastas üle 2 mln. turisti. AÜE-s valmis maailma esimene seitsmetärnihotell.

Ajalugu. AÜE ala asus tähtsal, Indiat Mesopotaamiaga ühendaval kaubateel ning oli islami mõjupiirkond juba 7. saj. Uusaja alguseni olid selle ala emiraadid Omaani pooliseseisvad piirkonnad.

Hattás. Vana kindlus

Araabia Ühendemiraadid

16. saj. algusest kuni 17. saj. keskpaigani oli osa alast Portugali võimkonnas. Hiljem võitlesid emiraatide pärast Iraan, Türgi, Omaan ja praeguse Saudi Araabia aladel asunud vahhabiitide valitsejad. Emiraatide elanike põhilised tegevusalad olid laevandus ja Idamaadega kauplemine, seetõttu oli neil 18.–19. saj. kokkupõrkeid Inglise Ida-India Kompaniiga. Rannikualad said tuntuks mereröövite tegutsemispaigana, seepärast nimetati piirkonda Piraadirannikuks. 1820 sõlmis Inglise Ida-India Kompanii 7 emiiri ja sultaniga nn. üldlepingu, millega sooviti piirata piraatlust ja orjakaubandust. Alates 1853. a. lepingust nimetati piirkonda Lepinguliseks Omaaniks (*Trucial Oman*). Suurbritannia rajas sinna sõjaväebaase ja kuulutas 1892 ala oma protektoraadiks. Kui Suurbritannia leiboristlik valitsus teatas, et viib 1971 oma sõjaväe Lepingulisest Omaanist välja, otsustasid Pärsia lahe väikeriigid asutada föderatsiooni. 2. XII 1971 loodi kuue emiraadi – Abu Dhabi, 'Ajmān, Dubai, Al-Fujayrah, Ash-Shāriqah ja Umm al Qaywayn – ühinemisega AÜE. 1972 liitus föderatsiooniga ka seitsmes emiraat Ra's al-Khaymah. Bahrein ja Katar jäid Iraani ja Saudi Araabia survele, föderatsioonist välja. 1971–2004 oli presidendiks Abu Dhabi valitseja šeik Zāyid II ibn Sulṭān 'Al-Nahayān, kes selle aja jooksul iga viie aasta järel ametisse tagasi valiti. 1972 loodi 40-liikmeline nõuandev organ Föderaalne Rahvuskogu. Kesk- võimu tugevdades sai föderaalvalitsus 1976 enda kätte õiguse kontrollida kaitse-, luure-, immigratsioon-, julgeoleku- ja piiriküsimusi. AÜE on Pärsia Lahe Koostöö Nõukogu asutajaliige (1981). 1987 korraldati Ash-Shāriqah's riigipöördekatse, mis ebaõnnestus. Lahesõjas (1991) ühines AÜE Iraagi-vastase koalitsiooniga ja lubas tal kasutada oma terr-i. 1994 võttis AÜE president Zāyid mitmes õigusemõistmise küsimuses (nt. mõrv, abielurikkumine ja vargus), milles varem oli kehtinud tsiviilõigus, kasutusele šariaadi. 2001 USA algatatud terrorismivastase sõja tulemusena külmutas AÜE pangaarved 62 isikul ja org-l, keda USA kahtlustas terroristlike org-de rahastamises. 2004 sai šeik Zāyidi surma järel presidendiks tema poeg, Abu Dhabi valitseja šeik Khalīfah ibn Zāyid ibn Sulṭān 'Al-Nahayān. Tema algatusel korraldati 2006. a. detsembris esimesed valimised, kus 7 emiraadi esindajatest moodust. valimiskogu valis pooled 40-liikmelise Föderaalse Rahvuskogu kohad. AÜE peaministriks ja asepresidendiks on alati olnud Dubai valitsejad, neist viimane, šeik Muḥammad bin Rāshid 'Al-Maktūm, sai ametisse jaan. 2006. A-st 1971 on AÜE ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 28. III 2006. **Relvajõud.** AÜE relvajõud komplekteeritakse vabatahtlikest, sh. välisriikide kodanikest. 7 emiraadi relvajõud ühendati 1976. Dubail on ka iseseisvad üksused. Ülemjuhataja on president, relvajõud alluvad tsiviilisikust kaitseministrile, relvajõudude juht on kaitseväge juhataja. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhu- ja õhukaitsejõududest. AÜE terr-l paikneb USA üksus. ■

UNESCO

maailmapärand
Los Glaciares NP (1981)
Iguazú NP (1984)
Guaraní misoni-
keskused (1983, 1984;
osa Brasiiliast)
Cueva de las Manos
koopa kaljukoostis
(Rio Pinturas) (1999)
Valdeí ps-e-mereune-
tajate KA (1999)
Córdoba jesuudi kvartal
ja misonijamnad (2000)
Ischiaguaia ja Talam-
paya LP (2000)
Quebrada de Humahuaca
org (2003)

Haldusjaotus

Pindala Etanike arv
(km²) (2007) keskus

Provinits (provincia)
Buenos Aires 307 804 99 818
Catamarca 99 818

Chaco 99 633
Córdoba 168 766
Corrientes 88 199

Entre Ríos 76 216
Formosa 72 066
Jujuy 53 219

La Pampa 143 440
La Rioja 92 331
Mendoza 150 839

Misiones 29 801
Neuquén 94 078
Posadas 1 079 300

Rio Negro 203 013
Salta 154 775
San Juan 86 137

San Luis 76 487
Santa Cruz 243 943
Santa Fe 133 007

Santiago del Estero 135 254
Tierra del Fuego 20 912
Tucumán 22 524

Ushuaia 128 300
de Tucumán 1 451 300
Buenos Aires 200 2 659 900

Lidurinkond (distrito federal)
Buenos Aires 200 2 659 900

La Plata 14 370 600
San Fernando del Valle 379 100

Catamarca 99 818
Catamarca 99 818

Chaco 99 633
Córdoba 168 766
Corrientes 88 199

Entre Ríos 76 216
Formosa 72 066
Jujuy 53 219

La Pampa 143 440
La Rioja 92 331
Mendoza 150 839

Misiones 29 801
Neuquén 94 078
Posadas 1 079 300

Rio Negro 203 013
Salta 154 775
San Juan 86 137

San Luis 76 487
Santa Cruz 243 943
Santa Fe 133 007

Santiago del Estero 135 254
Tierra del Fuego 20 912
Tucumán 22 524

Ushuaia 128 300
de Tucumán 1 451 300
Buenos Aires 200 2 659 900

Lidurinkond (distrito federal)
Buenos Aires 200 2 659 900

La Plata 14 370 600
San Fernando del Valle 379 100

Catamarca 99 818
Catamarca 99 818

Chaco 99 633
Córdoba 168 766
Corrientes 88 199

Entre Ríos 76 216
Formosa 72 066
Jujuy 53 219

La Pampa 143 440
La Rioja 92 331
Mendoza 150 839

Misiones 29 801
Neuquén 94 078
Posadas 1 079 300

Rio Negro 203 013
Salta 154 775
San Juan 86 137

San Luis 76 487
Santa Cruz 243 943
Santa Fe 133 007

Santiago del Estero 135 254
Tierra del Fuego 20 912
Tucumán 22 524

Ushuaia 128 300
de Tucumán 1 451 300
Buenos Aires 200 2 659 900

Argentina

Argentina, A. Vabariik (hisp Argentina, Re-
publica Argentina), riik L-Am, lõunaosas Atlandi
ookeani ääres, hõlmab ka Tulemaa idaosas. Pilt
(9665 km) Bolívia (832 km), Brasiilia (1224
km), Paraguay (1880 km), Tšiili (5150 km) ja
Uruguayga (579 km); rannajoone pikkus 4989 km.

Pindala 2 777 409 km²
Rahvaarv 38 237 600 (2007)
Pealinn Buenos Aires (2 659 900, cesklinna-
dega 13 615 400 el.)
Haldusjaotus 23 provintsi ja 1 pealinn linnu-
ringkond

Riigikeel hispaania keel
Rahvahik Argentina peeso (ARS)
Riigihisid ARG, AR

Politiline süsteem A. on föderatiivne vabariik.
President valitakse 4 aastaks enamusvalimis-
põhimõttel. Ta on nii riigipea kui ka valitsus-
juht, kes nimetab ametisse ministrid ning kellel
on osaline vetoõigus. Erakorraliselt asjaolude
puhul on presidentil õigus kehtestada seadusi
dekreedide alusel. Seadusandlik organ on kaheko-
jaline Rahvuskongress (Congreso de la Nación);
Senati (Senado de la Nación) 72 liiget valitakse
aastaks, iga kahe aasta järel valitakse 1/3 kohtadest
ümber. Esindajatekoja (Cámara de Diputados de

arese RP (1981)
P (1984)
misjoni-
nd (1983, 1984;
nias)
as Manose
jujoonised
nturas) (1999)
e mereime-
A (1999)
jesuitide kvartal
nijaamad (2000)
asto ja Talam-
P (2000)
de Humahuaca
(03)

Valldezi poolsaare rannik

la Nación) 257 liiget valitakse proportsionaalsuse põhimõttel 4 aastaks, kahe aasta tagant valitakse pooled kohad ümber. Valida võivad vähemalt 18-aastased, valimine on kohustuslik. Kohtuvõim on iseseisev. Ülemkohtu liikmed, kelle pädevuses on kontrollida seaduste vastavust põhiseadusele, nimetab president Senati nõusolekul. A-s on mitme-parteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Õigluspartei (*Partido Justicialista*), Kodanike Radikaalne Liit (*Unión Cívica Radical*), Võidurinne (*Frente para la Victoria*) ja Võrdsete Vabariigi Tugi (*Afirmación para una República Igualitaria*). Kehtib 1853. a. põhiseadus (viimati täiendatud 1994). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on A. vaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub A. maailmas 93. kohal.

Sümboolika. A. sini-valge-sinise lipu (a-st 1818) värvid on laenatud Hispaania kun-a Carlos III ordenilindilt. Sini-valgeid rosette kandsid 1806 Inglise laevastiku kallaletungi tagasi löönud Buenos Airese maakaitseväelased. Sini-valget lippu kasutas esimest korda kindral Manuel Belgrano Rosario lahingus, mis peeti 1812 Hispaania väe vastu. 1818 lisati lipule kuldne päike, mis sümboliseerib 25. V 1810 Buenos Aireses alanud rahvaülestõusu ning inkade päikesejumalat Intit. Vapi (a-st 1813; viimati muudetud 1944) keskel taeva taustal olev punane Früügia müts on vabaduse sümbol. Ühendatud känd märgivad Río de la Plata Ühendprov-de ühtsust. Vappi ümbritsevad loorberioksad tähistavad argentiinlaste

iseseisvussõjas saavutatud võite, tõusev päike märgib uue riigi sündi. Hümn (a-st 1813) „Marcha de la Patria“ („Isamaa marss“), sõnad Vicente López y Planes, viis Blas Parera. Rahvuslind on ahjulindlane *Furnarius rufus*, rahvustaim (a-st 1942) kuke-korallpuu (*Erythrina crista-galli*).

Loodus. A. looduse mitmekesisus johtub maa suu-
rest põhja-lõuna-suunalisest ulatusest ja pinna-
moe eripärast. Kuigi A-t tuntakse eeskätt ääretute
rohtlate (eriti pampade) maana, jaguneb riigi ala
üldjoontes mägiseks lääne- ja lõunaosaks ning
tasandikuliseks põhja- ja idaosaks. Kõige madalam
on La Plata madalik, eriti seal paiknevate jõgede
Paraná ja Uruguay vahel asuv Entre Ríos. Selle
aluspõhi koosneb punasest liivakivist ja merglist,
mida katab paks savika lössi kiht. Entre Ríose
põhjaossa ulatub Brasiilia mägismaa laavapla-
too, lõunaosa on liivakünnistega (*cuchilla* dega)
kaetud künklik tasandik. La Plata madalikul voo-
lavate jõgede Salado ja Colorado vahel paikneb
Pampa, mille kirdepoolmik on peaaegu laudtasane
madal (kõrgus 20–250 m) ja niiske pampa, kagu-
osa on 300–600 m kõrgune kuiv ja kõrge pam-
pa. Colorado jõest lõunas paikneb astanguliste
lavamaadena Atlandi ookeani suunas madalduv
(2000–100 m) Patagoonia. A. lääneosa hõlma-
vad Andid on kõrgeimad riigi piiril, kus ka mäe-
kurud on enamasti kõrgemal kui 3500 m (nt.
Uspallata kuru). Riigi põhjaosa asub hõrendike,
soode ja võsaga kaetud Gran Chacos. Loodepii-
ril paikneb vulkaanilistest kivimitest kõrglava
(3000–4000 m) Puna, mida ümbritsevad Andide
ahelikud. Sellest lõuna pool Andid järsult kit-
senevad, seal asuvad ka L-Am. kõrgeimad tipud
(Aconcagua 6960 m, Mercedario 6770 m, Tupun-
gato 6570 m). Veelgi lõuna pool madalduvad
Andid kuni 2000 m-ni, sademerohkuse tõttu on
ka lumepiir madalal. Andide jalamil asub liustike
sulamisveest tekkinud järvi, mis on moodustunud
moreenkuhjatiste taha. Põhja pool, Andidest idas,
asuvad ulatuslikud Eel-Kordiljeerid ja Pampa
sierra-d (ahelike kõrgus 2000–6000 m). Suure
põhja-lõuna-suunalise ulatuse tõttu on A. klii-
mas ja taimkattes väga suuri erinevusi. Põhjaosas
valitseb troopiline kliima (keskmise t° jaan-s
25–28, juulis 20 °C, Gran Chacos on mõõde-
tud L-Am. kõrgeim t° 47 °C), seal kasvavad
hõrendikud (kebratšopuu) ning leidub savanne
ja soid. Nüüdseks valdavalt põllustatud Pampa
paikneb lähistroopikas. Patagoonia kliima on
kuiv ja jahe (sademeid 100–300 mm/a, talvel
keskmise t° 2–4 °C, on ka tugevat pakast),
taimkate on kidur (poolkõrb ja kuiv rohtla). Kuiv
(sademeid 200–500 mm/a) on ka Eel-Kordiljee-
ride ja Andide vahel paiknev piirkond. Kogu A.
ala on ühteviisi avatud külmadele rajutuultele
(*pamperos*) kui ka põhja poolt puhuvatele sooja-
dele tuultele (*nortes*). Andide niiskeid idanõlvu katab
mets. Rohkesti sajab ka Entre Ríose põhjaosas.
A. alast hõlmab mets 13 % ja haritav maa üle
9 %. Suurimad jõed on majanduslikult (veondus,
niisutus) tähtsad, eriti Paraná ja piirijõgi Uruguay,

Suurimad linnad (el. arv, 2007)

Buenos Aires	2 659 900
	13 615 400 ¹
Córdoba	1 457 500
Rosario	1 178 400
Mendoza	890 500
San Miguel de Tucumán	803 700
La Plata	699 400
Már del Plata	558 800
Salta	535 200
Santa Fe	476 600
San Juan	460 300

¹ - maailmades

Pampa

SKT (2005)	183,3 mrd. \$
SKT _p (2005)	558,6 mrd. \$
põllum. (2004)	9,5 %
tööstus	35,8 %
teenindus	54,7 %
SKT _p 1 el. kohta (2005)	14 400 \$
Inflatsioon (2005)	9,6 %
Eelarve tulu (2005)	42,63 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	39,98 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	118,2 mrd. \$
Majandusabi (2001)	saadud 10 mrd. \$
Töövõime (2005)	15,34 mln.
Töötuid (2005)	11,6 %
Vaeseid (2005)	38,5 %
Linnarahvastik (2005)	90 %
Kesk. vanus (2006)	30 a
Kesk. eluiga (2006)	76 a
mehe	72 a
naised	80 a
live (2006)	1 %
Sündimus (2006)	1,7 %
Surmatus (2006)	0,7 %
Imikute surmatus (2006)	1,5 %
HIV/AIDS (2005)	130 000 in.
AIDS-i surmatus (2003)	1500

Rahvusparigid (pindala ha)

Sierra de las Quijadas	67 620	El Leoncito	76 000
Quebrada del Condorito	47 000	Lihue Calei	9 901
El Palmar	15 060	Pre-Delta	2 458
Formosa	9 005	Los Cardones	72 439
Bariloche	76 320	Nahuel Huapi	705 000
Los Glaciares	120 000	Lanin	379 000
Los Andes	64 000	Puerto Moreno	115 000
El Rey	44 162	Tierra del Fuego	63 000
Campo de los Alisos	10 661	Lago Puelo	23 700
Ischigualasto ja Talampaya	215 000	Laguna Blanca	11 250
San Guillermo	170 000	Los Arrayanes	1 840

Buenos Airese piirkonnas ja Paraná alamjooksul, väga hõredasti on asustatud mägialad, kuiv Chaco ja Patagoonia. A. on maailma enim linnastruud

rike. 1975 elas linnaes 81 %, 2005. a. 90 %

rahvastikust. Ainuüksi Buenos Airese linnastruud

elab kolmandik riigi rahvastikust. Maaelanikke

on vähe, sest enamik maad kuulub suurmaamaj-

nikete (A-t) on nime, põllumaj. maas, kus ei ole

talupoegid; põllumaj. on suur osatähtsus karja-

kasvatusele. Enamik (92 %) tunnistab katoliiku

usk, kuid iduslikkuse on neist u. 20 %. Prote-

stante on 2 %, juudi kogukond (kuni 2 % rahvas-

tikust) on Lad-Am. suurim (maailmas 5. kohal).

Tervishoiukuluused moodustasid 2000. a. 8,6 %

SKT-st (keskm. 654 \$ 1 el. kohta aastas). 1999

oli 10 000 in. kohta 27 arsti ja 33 haiglakohala.

A. on Lad-Am. kõrgelma haridustasemega maa.

2003 oli kirjaoskamatuid üle 15-aastaste seas

2,9 %. Haridusele tehtavad kulutused moodus-

tavad SKT-st 4 % (2000). Koolikohustus (a-st

18-44) kehtib 6. eluaastast 14. eluaastani. Ope-

asutustest (peale kõrgkoolide) on u. 78 % riiklikud

ja 22 % erakoolid. Buenos Airese ülikool (asut.

1821) on maailma suurimad.

Majandus. A. on Lad-Am. arenenuima majandu-

rid (% kogumahu, 2005)

Väliskaubanduspartnerid

USA 15,8

Brasilia 10,7

Tšili 10,3

Hina 8,2

Saksamaa 5,2

Brasilia 35,6

USA 16,6

Hina 5,4

Saksamaa 5,2

Katsakajus (guiso)

Rahvastik. 97 % A. rahvastikust moodustavad

Huapi, Lanin, Los Glaciares ja Iguazu.

kokku 2,8 mln. ha). Tuntuimad RP-d on Nahuel

320 kaitsvat ala, sh. 28 RP-d (1,7 % pindalast,

kõrbesuure ja vee saastatus. Riigis on

misel keskkonnaharidust, muia erosioon, pea-

stidise karusnaha pärast kasvatatav isikliku. Pca-

nevad pidevalt. A-si on püüdnud muretseda ja farmides

Mõnjalalaste guanako ja vikunja asurkonnad vähe-

ja hindaasmas. Erilised on mitut liiki voolad.

ar, puuma, otselet, pampakass, metskass, prillikan

(nandu, tinamud). Kiskjalistest on leitud jagu-

massaad) ning maapinnal tegutsesid linnud

ria, maara) ja vaheldasid sõralised (pampahive,

on iseloomulikuks suureks nähtis (kapibaara, nut-

piirkonnas, on rohkesti endeme ja relikte. A-le

Loomastikust, eriti troopilises ja lähistroopilises

90 liiki (neist 27 imetajat) on väljasuuremishuus.

A-s on 362 pesitsevat linnuliiki ja 320 imetajaliiki.

pli-, tsingi-, tina-, vase-, raua- ja mangaanimaaki.

uraani-, berilliumi- ja volframi- ja leidiub ka-

alast on arvoolu. A-s on naftat ning rohkesti

energeetikat ja niisutust. Ligi kolmandik riigi

lahi). Andesest laskuvad jõed on olulised hüdro-

mis moodustavad ühise lehtesuudme (La Plata

tihedamalt elab rahvast Pampa rannikualal, eriti

ehaühane, keskm. elab seal 14 in./km². Kõige

see peaaegu lakunud. A. asustustihedus on väga

ka pärast II maailmasõda, kuid a-st 1959 on

31 % hispaanlastest. Võrdlemisi elav oli sissesaame

A-sse 3,8 mln. in., neist 44 % olid itaallased ja

ametlik keel ka guarani keel. 1860–1939 rändas

ja prantsuse keelt. Corrientes ja Misioneses on

rahvastikust) räägitakse ka itaalia, saksa, inglise

mestitise. Peale hispaania keele (kõnelejad 95 %

nuemaalast, loodeosas keelid kõnelevad

Chaco piirkonnas ja Andes. Riigi lõunaosas on

järelehuud. Põlisrahvaid elab eelkõige Gran

europilaste (pms. hispaanlaste ja itaallaste)

150 000
76 000
37 000
9 901
8 500
2 458
717 800
705 000
379 000
263 000
115 000
63 000
23 700
11 250
1 840

majandustoodang (2005)

38,3
19,5
16
19,3
2,9
3,65
2,02
1,03
2,36
1,26
0,29
3,02
0,8
8,1
0,06
0,08

ubanduspartne- rkoostumist, 2005)

15,8
10,7
10,3
8,2
35,6
16,6
5,4
5,2

us (gautlo)

Guanakod Perito Moreno
RP-s. Tagaplaanil
Patagonia Andid

Tekstiili-, õmblus-, naha- ja jalatsivabrikud tarvivad kohalikku toorainet ja müüvad valdava osa toodangut siseturul. A. on maailma suurimaid veise- ja lambaliha tootjaid ning väljavedajaid. Buenos Airese piirkonnas asub hiigeltapamaju ja -külmhooneid. Olulised on ka jahu-, suhkru-, tubaka- ja veinitööstus. 1950. a-test on edendatud rasketööstust. Selle põhiharud on must metallurgia (kombinaadid San Nicolás, Zaplas ja Bahía Blancas), värviline metallurgia, laevaehitus, auto-, tööpõlgi-, põllutöömasina-, keemia-, naftakeemia-, elektri- ja elektroonikatööstus ning puidu-, tselluloosi-, paberi- ja ehitusmaterjalitööstus. Enamik töötleva tööstuse ettevõttest paikneb kitsal alal, mis ulatub La Plata lahelt piki Paraná jõge Santa Fe linnani. Põllumaad on 27,2 mln. ha (pms. Pampas). Kasvat. nisu ja maisi, vähesel määral riisi, otra, kaera ja rukist. Söödakultuuridest viljelakse kõige rohkem lutserni ja ristikut, õlikultuuridest päevalille, lina ja sojauba ning tehnilistest kultuuridest puuvillapõõsast, suhkruroogu, tubakat ja paraguai illeksi (sellest valmistatakse matet). Kõõgililja kasvat. eeskätt suurlinnade läh., troopilisi vilju (banaani, ananassi, mangot) riigi loode- ja tsitrusi kirdepiirkonnas. Viinamarjakasvatust (Mendoza ja San Juan prov-i Andide-esine ala) ning veinitootmist kuulub A-le maailmas 10. koht. Gran Chaco metsades varutakse kebratšot (parkainerohket puitu). Elektrienergiatoodangust annavad u. 52 % soojus-, 41 % hüdro- ja 7 % tuuma-

Kaljad Fitz-Roy ahelikus

elektrijaamad. Naftat on viimastel aastatel toodetud keskm. 40 mln. t aastas, naftavaru on 400 mln. t. Maagaasi toodetakse 41 mrd. m³/a (varu 663,5 mrd. m³). Rdt-d on 33 744 km (neist 141 km elektrirdt-d). Tähtsaimad liinid ühendavad sisemaad Atlandi ookeani äärsete sadamatega, eelkõige Buenos Airesega. Mnt-id on 215 434 km, neist 63 553 km kõvakattega. Tähtsaim on Panameerika autotee lõunalõik, mis kulgeb Boliiviast Buenos Airesesse ning sealt üle Andide läände, Tšiilisse. Siseveeteid on 10 950 km. Peamised meresadamad on Buenos Aires, La Plata, Bahía Blanca, Comodoro Rivadavia, Mar del Plata, Concepción del Uruguay, Necochea, Río Gallegos, Rosario, Santa Fe ja Ushuaia. Lennujaamu on 1369 (2001). 2005 vedas A. kaupa välja 40 ja sisse 28,8 mrd. \$ eest. Väljaveo väärtusest moodustavad ligi 80 % põllumaad (nisu, mais, kaer, veise- ja lambaliha, vill). Välja veetakse ka masinaid ja tarbekaupa. Sisse tuuakse tööstusseadmeid, masinaid, veovahendeid, kütust ning keemia- ja tarbekaupa. Peaaegu kogu väliskaubandus toimub meritsi. 2005 müüs Eesti A-sse kaupa 8,5 mln. (pms. masinad ja seadmed) ja ostis sealt 52,8 mln. kr. eest (toiduained, plastid, masinad).

Ajalugu. Enne eurooplaste saabumist elasid tänapäeva A. aladel hõredalt paiksed ja poolpaiksed indiaani hõimud: araukaanid, guaraniid, kollad, huarpe'd jmt. (kokku üle 30 hõimurühma). 16. saj. alguseks olid kõrgeimale arengutasemele jõudnud Loode-A-s elanud diaguitad, kes tegelesid paikse terrasspõllunduse ja karjakasvatusega, chitasis niisutuskanaleid ning töötlesid väärismetalle. 15. saj. suutsid diaguitad osutada edukat vastupanu oma valdusi lõuna pool laiendada üritavale Inka suurriigile. Eurooplastest jõudis 1516 esimesena La Plata suudmesse hispaanlane Juan Díaz de Solís. Maabumisel ründasid tema ekspeditsiooni indiaanlased, enamik ekspeditsiooni liikmeid tapeti. 1526 sõitis mööda La Plata lahte ning Paraná ja Paraguay jõge ülesvoolu itaallane Sebastian Caboto, kes kohtus kahe J. D. de Solise ekspeditsiooni ellujäänud liikmaga. Nendelt kuulis ta maa hõbedarikkusest ning saatis Hispaania kun- le kingituseks mõned hõbeehted. 1536 maabus La Plata lahelt Pedro de Mendoza juhitud hispaanlaste laevastik ning nad rajasid Puerto Nuestra Señora Santa María del Buen Ayre (praegune Buenos Aires) kindlustatud asula. Pärismaalasi kohustati varustama koloniste toiduainetega, see põhjustas vastuhakke. 1541 jätsid indiaanlaste rünnakutest ja haigustest kurnatud uusasukad Buenos Airese maha ning läksid Asuncióni (Paraguays). Buenos Aires rajati uuesti alles 1580. a. 1543–1776 kuulus A. Peruu asekuningriiki, 1580 viidi kubermeri residents Buenos Airesesse. A. põhjapoolsed alad asustati pms. tänapäeva Tšiili, Paraguay ja Peruu alalt lähtunud kolonistidega, lõunapoolsed vähe viljakad piirkonnad jäid 19. saj. keskpaigani sisuliselt riikliku halduseta. Loodusolud soosisid sissetoodud veiste, hobuste ja lammaste pidamist ning teravilja kasvatamist;

majanduslikult oli väga tähtis hõbeda kaevandamine (riigi nimi tuleneb hõbeda ladinakeelsest nimetusel *argentum*). Indiaanlasti suuniti töölema isandustes ning hõbedakaevandustes, see põhjus- las ülestõuse. 1613 avati Córdoba L-Arm. esimene ülikool. 1776 rajatud Río de la Plata asukuning- rik (pealinn Buenos Aires) hõlmas nüüdseks A., Bolivia, Paraguay ja Uruguay. 1806–07 ründas Buenos Airesi inglise laevastik, kuid kohalik maakaitsevägi, mida juhtisid Santiago de Liniers ja Juan Martín de Pueyrredón, suutis linna kaitsta. Edukad katsetelühingud soodustasid argentinlaste eneseteadvuse kasvu ja ühtse rahvastunde teket. Pärast Napoleon I kallaletungimist Hispaaniale (1808) nõrgenes koloniaalvõim ja A-s tekis avalik iseseisvusliikumine. 25. V 1810 kukuta- sid Buenos Airesi elanikud Manuel Belgrano, Bernardino Rivadavia ja José de San Martíni juhtimisel Hispaania asukuninga (Mairevolut- sioon). Pärast Hispaania sõjaväega aastaid kest- nud võitlust kuulutati 1816 Tucumánis ametlikult välja iseseisvus, riigi nimeks sai Río de la Plata Ühendprov-d. Sellele järgnes provintside suure- mat autonoomiat pooldavate suutmaamomantide ja tugavat keskvalitsemise eelstava tarkava kodanluse vaheline äge võitlus, mis 1819 oleks peaaegu põhjastanud kodu sõja. 1826. a. põhiseaduse järgi sai A-st liitvabariik, esimeseks presidendiks kuu- lutati B. Rivadavia. 1833 hõivas Suurbritannia A. sisekriisi ära kasutades Falklandi (Malvin) saared. Separatismi süvenemine põhjustas suur- maaomaniiku Juan Manuel de Rosase diktaatori (1835–52) kehtestamist. Olles küll kuulutanud föderalist, püüas ta oma võimu kindlustamiseks provintside õigusi ja tugedas keskvalitsemise dikta- tuurile teigi lõpu riigipöörde, mida juhtis kindral Justo José de Urquiza, keda toetasid Uruguay ja Brasiilia. Mais 1862 kuulutas Rahvuskogu Bue- nos Airesi ametlikult A. valitsuse residentiks. 1864–70 osales A. koos Brasiilia ja Uruguayga Paraguay-vastas sõjas. 1860.–80. a-te refor- mid soodustasid majanduse, kultuuri ja hariduse arengut. Püüti kindru võimu, väliskapitali (pms. inglise) osalusel rajati tööstusettevõtteid, hoo- gustus rdt. ja sadamate ehitamine, suurenes sisse- ränne. Poliitiliseks vastu peetud nn. kõrbesõjas (1879–80), mida juhtis kindral Alejo Julio Argen- tino Roca, lõjuti Río Negrost lõuna poole jää- vateit aladeit indiaanlaste välja ning vallutati karjakasvatuseks sobivaid hiiglaslikke maa-ala- sid. 19. saj. lõpuks tõusis A. maailma tähtsamate liha ja teravilja ekspordijate hulka. I maailmasõjas jäi A. neutraalseks ning sai liitlasriikidele liha ja nisu tarnumise eest suurt kasumit. 1916 toimunud esimesed vabad presidendivalimised võitis Koda- nlike Radikaalse Liidu (asut. 1891) kandidaat Juan Hipólito Irigoyen. 1916–30 võimul olnud radi- kaalidest presidendid kehtestasid üldise valimis- õiguse, arendasid dem. institutsiooni ja soodustasid oma riigi tööstuse arengut, kuid 1930 kehtestas kindral José Félix Uriburu sõjaväelise diktaatori. Seda toetasid 1920. a-iti A. majanduses oma posit-

Iguazu (Iguazú) jüga asub Püraüal Argentiina ja Brasiilia piiiril

J. Peróni doktriin peronism ehk justitsialism (hispa- laka võidu ning pani aluse Ongisparteile (1947). saavutas ta 1946. a. presidendivalimistel ülekaal- remat palka ja sotsiaalkindlustuse kehtestamist, seumates kihtides. Lubades maa jagamist, suu- go Perón, kes teigi propagandat rahva kõige õigu- suure populaarsuse saavutas kolonel Juan Domini- võimu A. kodanlust esindavaid ohvitserid. Eriti 1944. sõda kuulutati märtsis 1945). 1943 haarasid teid Saksaamaa ja Jaapaniga (katkestati alles jaan- hulka, keeldudes katkestamast diplomaatilisi suh- välisministrite konverentsil kuulus A. vähemuse ainetega. 1942 Río de Janeiro peetud Ameerika kuid varustas mõlemad sõdivaid pooli toidu- II maailmasõja ajal oli A. ametlikult neutraalne, seks kümneandiks (*deccada infante*). heusi, mistõttu seda ajajärku on nimet. hääbiäär- mus A-s konservatiivsete sõjaväelaste võimuva- sioone tugedamud USA ettevõtted. Seejärel toi-

Presidendid	
1946–55	Juan Domingo Perón Sosa
1955	Eduardo Lonardi Doucet
1955–58	Pedro Eugenio Aramburu Cilveti
1958–62	Arturo Frondizi Ercofi
1962–63	José María Guido
1963–66	Arturo Umberto Illia Francesconi
1966–70	Juan Carlos Onganía Carballo
1970–71	Roberto Marcelo Levingston Laborda
1971–73	Alejandro Agustín Lanusse Gelly
1973	Héctor José Campora Demasstre
1973	Raúl Alberto Lastini
1973–74	Juan Domingo Perón Sosa
1974–76	Maria Estela Isabel Martínez de Perón
1976–81	Jorge Rafael Videla
1981	Roberto Eduardo Viola
1981	Carlos Alberto Lacoste
1981–82	Leopoldo Fortunato Galieri
1982	Alfredo Oscar Saint Jean
1982–83	Reynaldo Benito Bignone
1983–89	Raúl Ricardo Alfonsín
1989–99	Carlos Saul Menem
1999–2001	Fernando de la Rúa
2001	Ramón Puerta
2001	Adolfo Rodríguez Saa
2001–02	Edardo Camaño
2002–03	Eduardo Alberto Duhalde Maldonado
2003–	Néstor Carlos Kirchner Ostio

Tulemaa rannik

Relvajõud (2006)

Isikkoosseis	
maavägi	41 400
õhujõud	12 500
merevägi	17 500
Kokku	71 400 ¹
Peamised lahingumasinad	
350 tanki	
601 soomukit	
1700 suurtükki	
119 lahingulennukit	
14 lahingulaeva	
3 allveelaeva	
Kaitse-eelarve (2005)	
1,79 mrd. \$ (1 % SKT-st)	
1996. a. selle siseministeeriumi alluvuses	31 240

justicia 'õiglus') pooldas väliskapitali piiramist, tähtsamate majandusharude riigistamist, tööliste suuremate maj. ja pol. õiguste andmist ning aü-te osatähtsuse kasvu. Tema populaarsuse suuremisele aitas oluliselt kaasa abikaasa María Eva Duarte de Perón (Evita), kelle eestvedamisel said naised 1947 valimisõiguse. Peronistide klasside harmoonia poliitika ei suutnud siiski vältida ühiskonnasiseste vastuolude teravnemist. Rahulolematust avaldasid nii vasakpoolsed, kes vastustasid presidendi ainuvõimu, kui ka parempoolsed, kes süüdistasid teda populismis ja traditsiooniliste püsiväärtuste jalge alla tallamises (1954. a. abielulahutuse seadus). 1955 kõrvaldati J. Perón sõjaväelaste riigipöördega võimult ja see tõi kaasa u. 4000 in. hukkamise. J. Perón läks Paraguaysse ja hiljem Hispaaniasse pagulusse, kuid tema mõjuvõim säilis.

1950.–80. a-tele oli iseloomulik tsiviil- ja sõjaväelaste valitsuste vaheldumine. Presidendid esindasid kaht peamist pol. jõudu, mille erinevus taandus põhijoontes asjaolule, kas tegemist oli peronistide või antiperonistidega. 1973. a. üldvalimised võitis taas J. Perón, kuid järgmisel aastal ta suri. Presidendiks sai tema kolmas naine María Estela Isabel Martínez de Perón, kes aga kukutati 1976 sõjaväelise riigipöördega. Põhiseadus kuulutati kehtetuks, opositsioon keelustati. Algas nn. räpane sõda (*guerra sucia*), mille käigus vangistati kümneid tuhandeid inimesi, kellest paljud kadusid jäljetult. 1978 põhjustas A. taotlus saada endale kolm Tulemaa saarestiku saart (Lennox,

Picton, Nueva) kokkupõrke Tšiilita. Paavsti vahendusel 1984 sõlmitud piirileppega tunnustas A. saarte kuulumist Tšiilile, kuid väiksemaid relvastatud kokkupõrkeid oli 1992. a-ni. Suurim välispol. konflikt leidis aset 1882, kui A. hõivas 1833. a-st Suurbritanniaga vaidlusaluseks terr-ks olnud Falklandi saared. Apr-i alguses vallutasid A. relvajõud Falklandi saared ning 1500 km ida pool asuva L-Georgia saare. 21. mail alanud inglaste vastupealetung lõppes A. garnisoni kapitulatsiooniga 14. VI 1982. Sõja tõttu A. ja Suurbritannia vahel katkenud diplomaatilised suhted taastati alles veebr. 1991. Saarte kuuluvust on proovitud lahendada ÜRO vahendusel, 1995 kohustus A. lahenduste otsingul vältima sõjalise jõu kasutamist. Kaotuse tagajärjel kahjustunud mainet parandada püüdes taastas sõjaväelaste valitsus 1983 dem. vabadused ja andis võimu tsiviilvalitsusele; presidendiks valiti Kodanike Radikaalse Liidu kandidaat Raúl Alfonsín. 1998–2002 tabas maad suur majanduskriis, mis tõi kaasa väliskapitali väljavoolamise, pangaarvete külmutamise, hoiuste väljavõtmise piiramise ning peeso devalveerimise. 2003 valiti presidendiks Võidurinde kandidaat Néstor Kirchner, kelle juhtimisel on õnnestunud majanduse arengut stabiliseerida. 2005. a. parlamendivalimistel said N. Kirchneri pooldajad u. 40 % häältest, mis tagas neile Õiglusparteiga liidus olles parlamendis enamuse. A-st 1945 on A. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 27. IX 1991. 20. saj. algul oli A. üks eestlaste väljarändamise sihtkohti. Kohalik Eesti selts asutati 1924. 1925–28 elas A-s helilooja ja koorijuht Mihkel Lüdigi. 1926 korraldati Buenos Aireses esimene A. eestlaste laulupidu. 1920. a-te lõpul elas A-s hinnanguliselt u. 3000 eestlast. Nüüdseks on eestlasi A-s sadakond, kuid Buenos Aireses on Eesti maja ja Eesti kirik. Tuntud eestlastest elas pärast II maailmasõda A-s 1930.–40. a-te ülipopulaarne Estonia priimabaleriin Klaudia Maldutis.

Relvajõud. A. relvajõud (*Fuerzas Armadas*) komplekteeritakse vabatahtlikest, ajateenistus kaotati 1995. Piisava arvu vabatahtlike puudumisel või sõjaohu korral on presidendil õigus parlamendi heakskiidul rakendada ajateenistusse kutsumist. Ülemjuhataja on president, relvajõud alluvad tsiviilisikust kaitseministrile, kes juhib neid kindralstaabi ja väeliikide peastaapide kaudu. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhujõududest. Siseministeeriumi alluvuses on sandarmeeria (piirivalve) ja rannikukaitse üksused. Relvajõududel on olnud oluline osa riigi sisepoliitikas, mitu korda on kehtestatud sõjaväeline diktatuur. 1954. a-st osaleb A. vaatlajatega, 1992. a-st üksustega rahvusv. operatsioonides. Ta on ainus Lad-Am. riik, kes osales end. Jugoslaavias NATO operatsioonidel, 2006 olid A. üksused rahvusv. missioonidel Kúprosel (UNFICYP), Haitil (MINUSTAH) ning Serbias ja Montenegros (KFOR).

(Iguazú) juga
rajal Argentina
ja Brasiilia piiril

Buenos Aires

Haldusjaotus

Maakonnad (marz)
Aragatsotn
Ararat
Armavir
Gegharkunik
Kotajk
Lori
Sjunik
Sirak
Tavus
Vajots Dzor
Keskaaluvusega linn
Jerevan

Suurimad linnad

(el. arv. 2006)
Jerevan 1 090 500
Gjunt 1 475 000
Vanadzor 102 700
Vagharšapat 48 900
Hrazdan 39 900
Abovjan 34 800
Kapari 32 700

eeslinnadega

Peaministri kandidaadid nimetab president ja kinnitab parlament. Valitsuskabinet liidmed nimetab peaminister presidenti heakskiidul. A-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad parteid on A. Vabariiklik Partei (*Hajastani Hanrapetutakan Kaksutsjun*), Armeenia Rev. Liit (*Hai Heghapok-hakan Dasnaktsutsjun*), Seaduslikkuse Partei (*Orhants Jerkir*) ja Oiguse Liit (*Ardayun*). Kohustuselne kolmeastmeline (esmane, teisene ja apellatsioonikohus), president juhib Justitsnõukogu tööd. Põhiseaduslikkuse järelevalvega tegeleva Konstitutsioonikohu liikmed määratakse eluajaks. Kehiti 1995. a. põhiseadus (muudetud 2005). Rahvusv. klassifikatsioon alusel on A. osaliselt vaba riik. Korruptsioonindeksi järgi asub A. maailmas 93. kohal.

Sümbolika. Kõrvaldab lippu on kasut. 1918–21 ja a-st 1990. Lippu värvidest punane tähistab A. sõdurite valitud verd ja päikesel, sinine selget taevast ja A. igipüsivust ning oranži viljakat maad, tööd ja vaprust. Vaprikilpi (vapp a-tel 1918–21 ja a-st 1992) hoiavad koikas ja lõvi sümboliseerivad tarkust, uhkust, kannatlikkust ja suursugusust. Vaprikilbi keskel on Ararati mägi. Hümn (1991–2006) „Mer Haircenik“ („Meie isamaa“), sõnad Mikael Nalbandjan, viis Barsegh Kanahjan; alates 1. 1 2007 kasutusel ajutise hümnina.

Loodus. A. on mägine maa (keskmise kõrgus 1800 m), 90 % A. territooriumil paikneb kõrgemal kui 1000 m. Hõlmab A. mägismaa kirdosa ning seda põhjast ja idast ääristavad Väike-Kaukasuse mäeahelikud. A. läänosas kõrgub Aragatsi massiiv (laavaväljade pindala u. 9000 km²). Aragatsi kustumud vulkaan on riigi kõrgeim tipp – 4090 m. Aragatsi massiivist itta jääb Sevani järve tektooniline vugunus, mida ümbritsevad Geghama, Vardenis, Aragatsi ja Sevan vulkaanilised ahelikud. Riigi kaguosas on 3904 m ü. m. ulatuv Zangazuri kurdpaigasmäestik koos mitme madalama haruahelikuga. Mäeahelike ja massiivide vahel paiknevad laavaplatood (Lori, Aparan, Kotajk, Sirak). Aragatsi massiivi ja Türgi alale jääva teise kustumud vulkaani – Ararati – massiivi vahel on Ararati tasandik (800–1000 m ü. m.; selle lõunapoolne osa asub Türgis). Mägise

Armeenia

Armeenia, A. Vabariik (armeenia *Hajastan, Hajastani Hanrapetutjun*), merepiirita riik Aasia laancosas, Euroopa ja Aasia piirkondade vahel. Suur-Kaukasuse peaahtikust lõuna pool. Paikneb aja-loolise Ida-Armeenia alal. Piir (1254 km) Gruusia (164 km), Aserbaidžaan (566 km), Iraani (35 km), Aserbaidžaan (268 km) ja Türgiga (221 km) ja Türgiga (268 km).

Pindala 29 743 km²
Rahvaarv 2 967 000 (2006)
Pealinn Jerevan (*Kerevan*; 1 090 500, eeslinnadega 1 475 000 el.)
Haldusjaotus 10 maakonda ja 1 keskalluvusega linn
Riigikeel armeenia keel
Rahvahik dram (AMD)
Riigitihtised ARM, AM

Politiline süsteem. A. on presidentaalne vabariik. President on õigus parlament latali saata ning sõjalise kallaletungi korral eriolukord välja kuulutada. President valitb 5 aastaks rahvas. Sama isik võib ametis olla 2 järjestikust ametiaega. Ühekojalise parlamendi Rahvuskogu (*Azgajin Zoghov*) valitb 4 aastaks rahvas, 131 kohast 90 valitakse proportsionaalsuse, 41 enamusvalimise põhimõttel (valimiskünnis on 5 %). Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Parlamentil on õigus Kõnnitsioonikohu otsuse põhjal president tagandada.

Haldusjaotus

Maakonnad (marz)
 Aragatsotn
 Ararat
 Armavir
 Gegharkunikh
 Kotajkh
 Lori
 Sjunikh
 Sirak
 Tavus
 Vajotsh Dzor
 Keskalluvusega linn
 Jerevan

Suurimad linnad
(el. arv, 2006)

Jerevan	1 090 500
Gjumri	147 500
Vanadzor	102 700
Vagharšapat	48 900
Hrazdan	39 900
Abovjan	34 800
Kapan	32 700

¹ eeslinnadega

UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluv Hagia Patii klooster (ehitatud 10.–13. saj.) kevadise roheluse ajal

Suurimad armeenlaste kogukonnad välismaal 21. saj. algul

USA	1 126 000
Venemaa	572 000
Grusia	355 000
Prantsusmaa	273 000
Süria	175 000
Irak	174 000
Lühnen	168 000
Mägi-Karabakh (Aserbaidžaan)	152 000
Irak	100 000
Uzbekistan	55 000
Ukraina	54 000

pinnamoe tõttu on A. kliimas, mullastikus ja taimkattes selgelt täheldatav kõrgusvööndilisus. Madalaimas vööndis, Ararati tasandikul ja eel-mägedes, on kuiv (sademeid 200–400 mm/a) kuuma suve (juuli keskmine t° 24–26 $^{\circ}$ C) ja jaheda talvega (jaan-i keskmine t° 0 kuni –5 $^{\circ}$ C) mandiline kliima, vegetatsiooniperiood kestab 6–7 kuud. Mägedevahelistel aladel ja ahelike nõlvadel sajab 450–550 mm/a, juulis on keskmine t° 20 $^{\circ}$ C ja jaan-s –4 $^{\circ}$ C, vegetatsiooniperioodi kestus 4–5 kuud. Keskmäestikus sajab 600–800 mm/a ja lumikate püsib mitu kuud (juulis keskmine t° 16–18 $^{\circ}$ C, jaan-s –2 kuni –6 $^{\circ}$ C). Kõrgmäestikes on suvi jahe (juuli keskmine t° 10–14 $^{\circ}$ C) ja talv külm (jaan-i keskmine t° –9 kuni –14 $^{\circ}$ C), tippudel esineb liustikke. Ararati tasandiku ja eel-mägede (kuni 1200 m) hall- ja pruunmuldadel kasvavad poolkõrbetaimed (puju, okasmalts). Vulkanilistel platoodel ja tektoonilistes vagumustes on valdavast kastan- ja mägimustmullad, taimkattes mägistepid. Kuivematel mägialadel kasvavad põõsastik ja võsa, niiskematel lehtpuumets (pöök, tamm). Mets katab kümnendiku riigi terr-st. Kõrgmäestikus (üle 2300 m) on alpiniitused. A-s elutseb 17 000 liiki selgrootuid, neist 90 % on putukad. Kahepaikseid on 8 liiki (sh. järvekonn ja endemne süüria mudakonn), roomajaid 53 liiki (ohustatud on 27 liiki, sh. vahemere kilpkonn, pärsia ümarpea, kassmadu ja armeenia rästik). Kalu on 31 liiki, neist 9 on endemsed (nt. sevani forell ja sevani siig). Kohatud on 349 linnuliiki, neist 145 on veelinnud; ohustatud on 41 liiki, sh. käharpelikan, hõbehaigur, marmorpart, habekotkas, kaalusotkas, kõnnupistrik, pärsia mägikana ja stepikiivitaja. Imetajaid on 83 liiki, palju on haruldasi käsitiivalisi; ohustatud on 18 liiki, sh. süüria pruunkaru, kaukaasia metskass, manul ja tagakaukaasia mägilammas. A. jõed kuuluvad Kaspia vesikonda, nad on karestikulised ning pole seetõttu laevatatavad, neid kasut. põldude veestamisel ja elektrienergia tootmisel. Suurim on piirijõgi Araks. Palju on mägijärvi, kuid kõik peale Sevani (1278 km²) on väikesed. Sevanist välja voolavale Hrazdani jõele 1930–62 ehitatud Sevani-Hrazdani hej-de kaskaad alandas järve veepinda kuni 18 m. Järve kaitseks asutati

Armeenia

1978 Sevani RP ning veetaseme reguleerimiseks juhitakse osa Arpha jõe vett Sevani. U. 10 % A. terr-st on LK, tuntuimad on Hosrovi ja Dilidžani LKA. Maavaradest on olulisim vasemaak, kuid leidub ka raua-, molübdeeni-, tsingi- ja pliiimaaki, nefeliini, kulda, hõbedat ja kivisoola. Varasema vulkaanilise tegevuse tulemusena katab 30 % A. terr-st purskematerjal: tuff, pimss, basalt, andesiitbasalt ja perliit. Neid ning marmorit, graniiti ja lubjakivi kasut. ehitusmaterjalina. A-s on üle 350 mineraalveallikarühma, millest osa kasut. raviotstarbel. A. asub seismilises piirkonnas, seetõttu esineb purustavaid maavärinaid (7. XII 1988 toimunud Spitaki maavärina tagajärjel hukkus 25 000 in.). Jerevanis on maailma suurim, pms. a-keelsete ja A-ga seotud vanade käsikirjade hoidla Matenadaran. UNESCO maailmapärandi nimistusse on kantud Hagia Patii, Sanahini ja Geghardi klooster ning Vagharšapati (Edžmiat-sini) katedraal ja kirikud.

Rahvastik. A. rahvastikust 96 % moodustavad armeenlased. A. rahvus kujunes välja rändhõimude (sküüdid jt.) segunemisel kohalike põlisasukatega hiljemalt 4. saj. e. Kr. Sellest ajast on armeenlased asustanud ajaloolist A. ala, mis 1828. a. jaotati Venemaa ja Türgi vahel. A. keel kuulub omaette rühmana indoeuroopa keelkonda, 405. a. loodi iseseisev armeenia kiri. Rahvusvahemustest elab A-s kurde, venelasi, aserbaidžaaane, grusiine ja ukrainlasi. 1990. a-il lahkus riigist u. 200 000 aserbaidžaaani (pms. Aserbaidžaaani), nende asemele tuli Aserbaidžaanist 230 000 armeenlast. Valdavalt armeenlastega on asustatud ametlikult Aserbaidžaaani kuuluv, kuid tegelikult A-ga ühendatud Mägi-Karabakh (Artshahh). Keskmine asustustihedus on 128 in./km², peamine põllum-piirkond Ararati tasandik on asustatud umbes kaks korda tihedamini. Madala elatustaseme ja suure tööpuuduse tõttu on umbes pool miljonit armeenlast teenistuse otsingul ajutiselt teistesse riikidesse siirdunud. Kokku arvatakse välismaal elavat u. 60 % armeenlastest. 2006 sündis rohkem inimesi kui suri, kuid väljarände tõttu rahvaarv kahanes ja iive oli –0,19 %. Valdav enamik usklikke tunnustab A. Apostlikku Kirikut, mis sai 301. a. A. riigikirikuks. Kirikupea on katoolikos, kellele alluvad A. kirikud kogu maailmas. Arste ja haigla-kohti on piisavalt, kuid tervishoiusüsteemi toimimiseks riigil raha napib. Mineraalveallikate juurde on rajatud kuurorte (tuntuimad on Arzni, Džermuk, Dilidžan, Sevan ja Tsaghkadzor).

Majandus. A. majandusraskused süvenesid 1988 tugeva maavärina järel. Pärast iseseisvumist (1991) ei leitud kokkuvarisenud NSV Liidu turule samaväärset asendust. Laastavalt mõjus Aserbaidžaaani ja Türgi kehtestatud majandusblokaad ning Gruusia (Abhaasiat) läbinud rdt-ühenduse katkemine. Selle tagajärjel vähenes väliskaubanduse osatähtsus ja katkesid gaasitarne läbi Aserbaidžaaani. Energiapuudus viis majanduse kaosesse. Paljud tööstusettevõtted seistasid ning inimeste soojuse ja elektri tarbimist vähendati miinimumini.

mi tempel (1. saj.,
rekonstrueeritud 1975)
vani lähedal

idendid

—98
n Ter-Petrosjan
rt Kotšharjan

nia Ema kuju
is Võidu pargis

banduspartne-
ogumahust, 2004)

	18
	13,3
	13,3
	12,5
	8,1
	7,2
	5,5
	4,3
	4
	11,3
	10,1
	8,4
	7,6
	7,1
	6,1
	5,9
	5,2
	4,6
	4,5

Peaministrid

1990–91
Vaagen Manukjan
1991–92
Gagik Arutjunjan
1992
Rosrov Arutjunjan
1993–96
Ilham Bagratjan
1996–97
Armen Sarkisjan
1997–98
Robert Kotšharjan
1998–99
Armen Darbinjan
1999
Vaagen Sarkisjan
1999–2000
Armen Sarkisjan
2000–
Andranik Markarjan

Mägi-Karabahi
(Armenia) lipp

Relvajõud (2006)

Isiklikest	
maavägi	45 000
õhu- ja õhukaitsejõud	3 160
Kokku	48 160
(sh. 30 064 ajateenijat)	
Rahvusvahelised lahingumasinad:	
110 tanki	
244 soomukit	
229 suurtükki	
18 lahingulennukit	
12 ründekopterit	
Kaitse-oolarve (2004)	
810 mln. \$ (6,3 %	
SKT-st)	
1990. selle siseministeeriumi alluvuses 1000 ja	
maaväges kuni 200 000.	
Mägi-Karabahi relvajõud:	
15 000–20 000	
Mägi-Karabahhis 316 tanki,	
124 soomukit, 322 suurtükki	

kirik. 391 kukutati Aršakiidid Roomale allutatud Lääne-A-s, 428 Sassaniididele kuulunud Ida-A-s. 6. saj. lõpus saavutas suuremas osas A-s ülemvõimu Bütsants. 7. saj. II poolel algas araablaste sissetung, 8. saj. alguseks olid nad alistanud kogu maa. A. sai sõltumatuks 9. saj. lõpus, kui võimule tuli Bagratiidide dünastia. 11. saj. I poolel alistati Bütsants taas järk-järgult A., 1045 vallutati pealinn Ani. 11. saj. II poolel laastasid maad seldžukid, 13. saj. keskpaiku mongolite ja tatarlaste sõjavägi. Sel ajal põgenes tapmise ja rüüstamise eest palju armeenlasi Väike-Aasiasse, Gruusiasse, Krimmi ja mujale. Väike-Aasia kaguosas tekkis armeenlaste Kilikia riik (1080–1375), kus majandus ja kultuur olid kõrgel järjel. 14. saj. sai A. kannatada Kuldhordi khaani Tohtamõši ja Kesk-Aasia emiiri Timuri sõjaretkede tagajärjel. 16.–18. saj. võitlesid sealsed ülemvõimu pärast Osmanite Türgi ja Safaviidide Pärsia. Türgile ja Pärsiale allutatud armeenlased kannatasid pol., rahvusliku ja usulise rõhumise all, neid sunniti hulgaliselt Pärsiasse ümber asuma. 19. saj. algul ühendati Ida-A. Venemaaga, Lääne-A. jäi endiselt Türgile. 19. saj. II poolel hoogustus A-s rahvuslik iseseisvusliikumine, 1885 asutati Vanis rahvuslik partei „Armenakan“ ja 1890 „Daš-naktsutjun“. Viimase juhtimisel toimus pidevalt Türgi-vastaseid relvastatud väljaastumisi. Türgi vastas neile ohvriterohkete repressioonidega ja pidas A. rahvuslikku liikumist eeskätt Vene suurriikluse huvide väljenduseks. 20. IV 1915 moodustati Vanis ajutine valitsus. Kui Vene sõjavägi taandus, alustas Türgi armeenlaste massilist küüditamist ja hävitamist. A. andmeil küüditati u. 2 mln. in., neist suri või tapeti 1,2–1,5 mln. (Türgi andmeil 300 000; rahvusvaheliselt tunnustatud andmeil jäi 1914 Türgis elanud 1,8 mln. armeenlastest ellu 600 000.) Bresti rahuga tagastas Venemaa Türgile kõik 1877–1917 hõivatud alad. 24. V 1918 löid A. sõjajõud Sardarabadi (nüüd Armavir) all tagasi Türgi väe, 28. V 1918 (28. mai on A. rahvuspüha) kuulutati A. iseseisvaks. 28. I 1920 tunnustas A. iseseisvust lääneliitlaste kõrgem nõukogu. 10. VIII 1920 kinnitati seda ka Sèvres'i rahuga. Vastu võeti A. põhiseadus. Samal ajal alustasid Puna-armee ja Türgi A-vastast sõjategevust. 3. XII 1920 sõlmisid Venemaa ja Türgi Aleksandroopoli rahu, A. kuulutati Nõuk. Vabariigiks (29 800 km², 2,2 mln. el.). Selle piir kinnitati 23. III 1921 Moskvas Vene-Türgi lepinguga. Mägi-Karabahi jäi autonoomse piirkonnana Aserbaidžani koosseisu. Taga-Kaukaasia Föderatsiooni arvatud A. NSV ühendati 1922 NSV Liiduga. Liiduvabariigiks sai A. NSV 1936. A. NSV oli kõige suuremat majandusabi saanud liiduvabariik. Pärast II maailmasõda naasis tuhanded välisarmeenlased A. NSV-sse. 24. IV 1965 tulid inimesed Jerevanis tänavale, et mälestada genotsiidi ohvreid. Selles väljendus rahvusliku teadvuse kasv. A. uus iseseisvusliikumine algas 1988 meeleavaldustega, mis nõudsid Artshahhi taasühendamist A-ga, siseolukorra tegi keeruliseks katastroofiline Spitaki maavärin. 1989 legaliseeriti A. Rahvusliikumine. 23. VIII 1990

avaldati iseseisvusdeklaratsioon, 21. sept. toimus referendum, mille järel A. kuulutas end 21. okt. iseseisvaks. Sisuline iseseisvus saavutati pärast NSV Liidu lagunemist. 1991 liitus A. SRÜ-ga. A. esimeseks presidendiks valiti 1991 Levon Ter-Petrosjan, 1996 ta taasvaliti, kuid 1998, pärast tema Mägi-Karabahi-poliitika vastaseid meeleavaldusi, astus ta tagasi. Uueks riigipeaks sai Mägi-Karabahi pärit Robert Kotšharjan. Jätkusid pingelised territoriaalvaidlused naaberriigi Aserbaidžaaniga Mägi-Karabahi, põhil. kristlastest armeenlastega asustatud ala haldamise üle. Otsene sõjategevus, millesse A. sekkus Venemaa toetusel 1992, on küll 1994. a. vaherahuga lõppenud ning A. kontrollib 16 % Aserbaidžani terr-st, ent ametlikku lepet kahe riigi vahel ei ole siiani. Siseolukorda on pingestanud maj. raskused. Okt. 1999 tungisid terroristid parlamendihoonesse ning tapsid peaministri, parlamendi esimehe ja veel 6 in. Türgi ja Aserbaidžani maj. blokaadi leevendab strateegiline partnerlus Venemaaga, kellele kuulub kontroll suure osa A. energiatarbimise üle. A. terr-I Gjumris asuv Vene sõjaväebaas on Venemaa jaoks oluline tugipunkt L-Kaukaasias. R. Kotšharjan valiti tagasi 2003, ehkki rahvusv. vaatlejad tuvastasid hulgaliselt msg. rikkumisi. 2004 puhkesid režiimivastased rahvarahutused, mille juhid arreteeriti. 1995. a. põhiseadus andis presidendile ulatuslikud volitused. 2005 oli põhiseadusreformi põhisisuks liikumine presidentaalsest valitsemisest parlamentarismi poole. Ametlikult läbis reform referendum edukalt, ehkki rahvusv. vaatlejad osutasid protseduuride rikkumisele. A-st 1992 on A. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 23. VIII 1992. Hatšatur Abovjan, A. kirjanik-valgustaja ja armeenia uue kirjakeele rajaja, õppis 1830–36 Tartus õpetajate seminaris ja ülikoolis. Koos hilisema Tartu ülikooli rektori Johann Parrotiga tõusid nad 1829 esimestena armeenlaste püha mäe Ararati tippu. Relvajõud. A. relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel ja vabatahtlikest, ajateenistuse pikkus on 2 aastat. Ülemjuhataja on president, kindralstaabi ülema kaudu juhib relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maaväest ning õhu- ja õhukaitsejõududest. Siseministeeriumi alluvuses on piirivalve ja eriuksused. 2006 osalesid A. üksused rahvusv. operatsioonil Iraagis ning Serbias ja Montenegros (KFOR). 2005 liitus A. NATO partnerluse individuaalse tegevuskavaga (IPAP). A. terr-I paikneb u. 3500 VF-i sõjaväelast, kes valvavad seal riigipiiri Iraani ja Türgiga. 1992 ühines A. Euroopa tavarelvastuse lepinguga, mille kohaselt relvastust vähendatakse. Pärast NSV Liidu lagunemist toetas A. Mägi-Karabahi relvajõudude väljaarendamist. Väidetavalt on suur osa A. raskerelvastusest viidud Mägi-Karabahi terr-le.

Suurimad linnad

	(el. arv, 2006)
Baku	1 118 700
Ganja	2 122 600
Sumgayit	303 900
Mingacevir	266 700
Ali Bayramli	95 700
Bakıxanov	70 700
Naxçıvan	67 100
Saki	65 000
Yevlax	62 400
Xankəndi	54 100
	53 000

eestlinudega

ühikojalise parlamendi – Rahvuskogu (*Milli Meclis*) – valib enamusvalimise põhimõtte 5 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt

Peaministri ja valitsuskabineeti koosseisu nimetab president ning kinnitab parlament. Valitsuse laiali- saatmine kuulub presidendi pädevusse, ainult pea- ministri vabastamine peab president parlamentiga kooskõlastama. Presidendi on voli tähistada valitsu- se otsuseid. Valitsus on põhiseaduse järgi presiden- di täidesaatva võimu kõrgeim organ. Vormiliselt kehtib mitmeparteisüsteem, sisuliselt domineerib üks partei – Uus A-i Partei (*Yeni Azərbaycan Par- tiyası*), mille esimees on praegu riigi president. Nii Konstitutsioonikohitu (koosneb 9 kohtuniku) kui ka muude kohtute kohtuniku määrab president. Kehtib 1995. a. põhiseadus. A-i suurim probleem on Mägi-Karabahi piirkond, mille kuuluvust A-i koosseisu vaidlustavad kohalikud armeenlased ning naaberriik Armeenia. 1994 saavutatud vaherahu- pusib, kuid mõlemat osapooli rahuldavat lahenu- dust pole leitud. Sisuliselt toimib Mägi-Karabahi iseseisva riikliku moodustisena, mida Armeenia loetab. A-i koosseisu kuulub autonoomne vabariik- gina Nahitševan (*Naxçıvan Muxtar Respublikası*), millel on oma põhiseadus, 45-liikmeline parlament (*Ali Meclis*) ja valitsus. Nahitševani valitsust juhib peaminister, kelle on soovitanud A-i president ja kinnitanud kohalik parlament. Rahvusv. klassifika- stiooni alusel on A. mittevaba riik. Korruptsiooni- indeksi järgi asub A. maailmas 130. kohal.

Sumboolika. Lipp pärineb rahvuslikult islami- erakonnalt „Müsavat“ (asut. 1911) ja seda on kasut. riigilipuna 1918–20 ja a-st 1990. Sinine värv süm- boliseerib taevast, punane vabadust ning roheline islami ja viijakat maad. Lipul on kujutatud valgeid poolkuud ja kaheksaharulist tähte, mis tähistab rahvaid, kellest aserbaidžaanid põlvnevad. Vapi (a-st 1993) keskmes asub rahvuslik sümbol leek- tuleneb riigi nime tähendusest (‘tule maa’) ning viitab tulekummarandamistele. Hümn (a-st 1919) „Azərbaycan marşı“ („A-i mars“), sõnad Əhməd Cavad, viis Üzeyir Hacıbəyov.

Loodus. 2/3 A-i territooriumist on mägine, tasasest alast ligi viiendik asub allpool merepinda. A-i kesk- osa hõlmab Kura-Araksi madalik, millel on kagus- litiiv Lonkarani madalik. Kura (aserbaidžaanl. Kür) ja selle suurim lisajõgi Araks (*Arax*) jaotavad

Aserbaidžaanis
naftat ja gaasi
tootvad kompaniid

AGIP
AIOC
Amoco
ARCO
SOCAR
BP
Conoco
Elf
 Exxon Mobil
Lukoil
Pennzoil
Shell
 Statoil
Turkiye Petrolleri

Aserbaidžaan

Aserbaidžaan, A-i Vabariik (aserbaidžaanl. *Azərbaycan Respublikası*), riik L-Kaukaasias Kaspia merest läänes, aserbaid- jaanide asuala põhjaosas. A-i põhjalast edelas- paiknevad Nahitševani Autonoomset Vabariiki ja pms-armeenlased. Püü (2013 km) Vene- koosseisu kuuluv Dagestaniga (284 km), Gruusia (322 km), Armeenia (787 km, sellest Nahitševani osa 221 km), Iraani (611 km, sellest Nahitševani osa 179 km) ja Türgiga (9 km, Nahitševani osa) rannajoone pikkus 800 km.

Pindala 86 600 km², sh. Nahitševan 5500 km² ja Mägi-Karabahh 4400 km²
Rahvaarv 8 388 500 (2006), sh. Nahitševan- mis 399 800 (2003) ja Mägi-Kara- bakhis 193 300 (1991)
Pealinn Baku (*Bakı*; 1 118 700, eeslinna- dega 2 122 600 el.)
Riigikeel aserbaidžaanl. keel
Haldusjaotus 1 autonoomne vabariik (Nahitševan), 64 rajooni (neist 5 Nahitševanis), 11 keskalluvusega linn (neist 2 Mägi-Karabahhis)
Rahvahik Aserbaidžaanl. manat (AZM)
Riigitihiused AZE, AZ

Politiiline süsteem. A. on presidentaalne vabariik. Presidendi valib 5 aastaks rahvas. 125-kohaline

Suurimad linnad
(el. arv, 2006)

Bakuu	1 118 700
Gəncə	303 900
Sumqayıt	266 700
Mingəçevir	95 700
Əli Bayramlı	70 700
Bakıxanov	67 100
Saxçivan	65 000
Səki	62 400
Yevlax	54 100
Xankəndi	53 000

keskm. elanikkond

SKT (2005)	12,6 mrd. \$
SKT (2006)	47 mrd. \$
põllum. (2002)	14,1 %
tootlus (2002)	45,7 %
teenindus (2002)	40,2 %
SKT 1 el. kohta (2005)	5700 \$
inflatsioon (2005)	12 %
välisvalu (2005)	3,18 mrd. \$
välisvalu kulu (2005)	2,99 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	2,25 mrd. \$
Majandusabi (2000)	saadud 140 mln. \$
Tööstus (2005)	5,45 mln. in.
Elavus (2001)	
põllum.	41 %
tootlus	7 %
teenindus	52 %
Tööstus (2006)	1,2 %
Väe (2002)	49 %
Linnarahvastik (2006)	57 %
Kesk. vanus (2006)	28 a
Kesk. eluiga (2006)	64 a
mehed	60 a
naised	68 a
lüh (2006)	0,7 %
Sündimus (2006)	2,07 %
Suremus (2006)	0,98 %
Elukate suremus (2006)	7,9 %
HIV/AIDS (2005)	5400 in.
AIDS-i surm (2001)	alla 100

Aserbaidžaanis
nafta ja gaasi
tootvad kompaniid

GIP
IOC
moco
RCO
OCAR
moco
on Mobil
KODIL
moco
oil
oil
kiye Petrollari

Nafta- ja gaasivõrgu puurtorni-
dega naftavälja

madaliku Şirvani (Kurast põhjas), Karabahhi ja Mili (Kura ja Araksi vahel), Muğani (Araksi paremal kaldal) ning Salyani tasandikuks (Kura suudmes). A-i põhjaossa ulatub Suur-Kaukasuse (seal on ka A-i kõrgeim tipp Bazardüzü, 4466 m) ja edelaossa Väike-Kaukasuse mäestik, kagus on Talõši mäed. Suur-Kaukasuse põhjaosa kaldtasandiku jätk Kaspia mere ääres on Samuri-Dəvəçi madalik. Nahhitševani terr-st², hõlmavad mäeahelikud, Araksi jõe ääres on poolkõrbetasandik. A-i keskel tasandikualal on valdavalt kuiv lühistruupiline (keskmise t^o juulis 25–27 °C, jaan-s 1–3 °C, sademeid 200–400 mm/a) ja Lankoranis niiske lühistruupiline kliima (sademeid 1000–1700 mm/a). Mägedes on jahe (2000 m kõrgusel keskmise t^o juulis 16 °C, jaan-s –6 °C) või külm kliima. Hallmuldade ja soolakutega Kura-Araksi madalikul on poolkõrbetaimestik, kastanmuldadega eelmäestikes on kuivstepid, kõrgematel aladel mägistepid ning veelgi kõrgemal laialehised metsad ja alpinid. Mets katab kümnendiku A-i alast, kusjuures 85 % metsast kasvab mägedes. Talõši mäestiku nõlvul on liigirohke reliktaimedega (raudpuu, kastanilehine tamm, tselkva) mets. A-s on 15 000 selgrootuliiki, 97 kalaliiki (sh. mitu tuurlast), 67 kahepaikse- ja roomajaliiki (neist on ohustatud 13), 357 linnuliiki (36 ohustatud, sh. luitsnokrüdi, väiketrap) ja 97 imetajaliiki (14 ohustatud, sh. kaspia hüljes, pulstikkits, mägilamm). Kaspia mere Qızılağacı lahe rannik on tähtis Ramsari ala, seal pesitseb ja peatub palju veelinde. A-s on üle 1000 jõe, kuid ainult 20 on pikemad kui 100 km. Tihedaim on jõgedevõrk 1000–2500 m kõrgusel, hõredaim tasandikel. Osa jõgesid lõpeb rannikusoodes ja liivas. Peale Araksi on A-i keskse jõe Kura suurimad lisajõed Qanix, Qabırri ja Gəncəy, jõe suudmes on u. 100 km² suurune delta. Kura jõele on rajatud Şəmkiri ja Mingəçeviri (605 km²) veehoidla. Jõed veestavad Ülem-Şirvani, Ülem-Karabahhi, Muğani ja Muğani–Salyani niisutuskanaleid. Abşeroni ps-le toob vett Samuri–Abşeroni kanal. Väikesi järvi on u. 250. Väike-Kaukasuses leidub mageveelisi järvi (Göygöl, Böyük Alagöl, Kiçik Alagöl). Soolaseveelisi järvi (endised merelahed) on Abşeroni ps-l (Böyük Şor, Mirzəladi), Kura

orus (Sarısu jäänukjärved) ja Kaspia rannikul. U. 400 mineraalveeallikast on tuntumad İstisu, Turşsu ja Badamlı. A-i tähtsaim maavara on nafta (Abşeroni-Qobustani piirkonnas, Kura alamjooksul ja Kaspia-Quba alal), leidub naftapõhist ravimuda (Naftalanis), on ka looduslikku gaasi. Leidub raua- (Daşkəsanis), krooni- (Väike-Kaukasuses), alumiiniumi- (aluniit; Daşkəsanis, Ordubadis), vase- ja molübdeenimaaki (Ordubadis) ning liitmaake, antimoni, püriiti, barüüti, kivisoola ja mineraalvett. Abşeroni ps., Daşkəsanis piirkond, Kura ja Araksi jõgi ning rannikumeri on tugevasti saastatud. KA-d hõlmavad A-i pindalast 22 %, A-s on 6 RP-d, 13 loodusparki ja 21 LKA-d, tuntumad on Göygöli (a-st 1925), Qızılağacı, Zaqatala (kaitstakse dagestani tuura) ja Hirkani (Talõši reliktmets) LKA. UNESCO maailmapärandi nimistusse kuulub Bakuu linnamüüri piiratud vanalinn koos Şirvani šahhide paleecansambli ja Neitsitorniga.

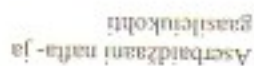
Rahvastik. Viimase rahvaloenduse (1999) andmeil moodustasid aserbaidžaanid 90,6 %, lesgid 2,2 %, venelased 1,8 %, armeenlased (pms. Mägi-Karabahhis, kus armeenlasi on 95–96 % elanikkonnast) 1,5 % ja talõsid 1 % A-i rahvastikust. A-s elab ka tatarlasi, ukrainlasi, türklasi, tsahureid, grusiine, taatlast, udisid, osseete, lakke ja juute. U. 30 mln. aserbaidžaanid elab Iraanis ja 3 mln. Türgis. Ligi kaudu 1 mln. aserbaidžaanid töötab ajutiselt või püsivalt Venemaal, Türgis, Iraanis ja AÜE-s ning 400 000 USA-s, 1990. a-il läks aserbaidžaanid ka Saksamaale, Hollandisse, Kanadasse jm. U. 1 mln. in. on jätnud oma kodu maha sõjategevuse tõttu Mägi-Karabahhis (Artsahhis). U. 250 000 aserbaidžaanid on põgenenud Armeenias, 660 000 Armeenia hõivatud aladelt ning 100 000 Armeenia piiri äärselt aladelt. Samal ajal on A-st vägivalla ja tagakiusamise tõttu põgenenud u. 250 000 armeenlast. 1939–91 kasutati A-s vene, nüüd kasut. jälle ladina tähestikku. Rahvastiku kiire juurdekasvu tõttu kujunes A-st 1960. a-te alguses L-Kaukaasia rahvarohkeim riik. 2000. a. ületati 8 mln. piir. Keskmise asustustihedus on 95,4 in./km² (2004), tihedaim on asustus Abşeroni ps-l, seal elab peaaegu kolmandik A-i rahvastikust. Asustus on tihe ka Lankorani madalikul, hõredam on see Kura-Araksi madalikul ja mägi-aladel. A-i elanikkonnast üle poole on koondunud linnadesse, neist on ülekaalukalt suurim pealinn Bakuu. 93,4 % A-i elanikest on muslimid, neist 70 % šiidiid ja 30 % sunniidid. A-i tööhõivelisest elanikkonnast oli 2001. a. 41 % seotud põllu- ja metsamajandusega ning ainult 7 % tööstusega. Tööpuudus on ametlikult 1,2 %, tegelikult aga u. 16 %.

Majandus. A-i majandus on viimase saja aasta jooksul tuginenud nafta ammutamisele ja töötlemisele (A. on maailma vanimaid naftatootmispiirkondi). Aegunud seadmete tõttu nafta tootmine ja töötlemine Nõuk. aja lõppkümnenditel aeglustus. Pärast Mägi-Karabahhis peetud sõda oli A-i majandus madalseisus. Praegu kuulub A. kiirelt arenevate maade hulka. SKT kasv oli 2005. a. 26,4 % ja 2006. a. 32,5 %. Majandust

Bakusi) ja Naxçivanis. Naftajuhimeid on 1415 km ja gaasijuhimeid 2896 km. A-i eksporditavatus oli 2005. a. 6,13 milj. t, ja imporditud 1,66 milj. t. Nafta ja gaasi eksporditavatus oli 2005. a. 10,1 milj. t, ja imporditud 1,66 milj. t. Nafta ja gaasi eksporditavatus oli 2005. a. 10,1 milj. t, ja imporditud 1,66 milj. t.

26,6	Pakistan
11,9	Tšehhi
8,1	Saksamaa
6,4	Indoneesia
6,2	Rumeenia
6	Grusia
5,3	Venemaa
5,2	Türgi
4,1	Prantsusmaa
16,1	Venemaa
12,5	Suurbritannia
10,5	Türgi
7,8	Saksamaa
5,6	Ukraina
4,9	Holland
4,1	USA
4	Itaalia

1990-92 Hasan Hasanov
1992-93 Rahim Hasaynov
1993 Ali Musimov
1993 Panah Hasaynov
1993-94 Suret Hasaynov
1994-96 Fad Quliyev
1996-2003 Artur Rasizade
2003-2003 Iham Aliyev
2003- Artur Rasizade

ndu	26,6
m	11,9
na	8,1
esia	6,4
ia	6,2
	6
	5,3
	5,2
ma	4,1
u	
na	16,1
tannia	12,5
	10,5
	7,8
	5,6
	4,9
	4,1
	4

Presidendid

1990–92
Ayaz Mütallibov
1992–93
Abulfaz Elçibay
1993–2003
Heydər Əliyev
2003–
İlham Əliyev

Relvajõud (2006)

Isikukoostis	
maevägi	56 840
õhu- ja õhukaitsejõud	7 900
merevägi	2 000
Kokku	66 740*
Peamised lahingumasinad	
220 tanki	
195 soomukit	
270 suurtükki	
3 minilaeva	
47 lahingulennukit	
15 rindekopterit	
Kaitse-eelarve (2004)	
1,1 milj. \$ (3,2 %	
1997-st), peale selle	
7,93 milj. \$ sõjalisest	
USA-lt (2005)	
peale selle siseministeeriumi alluvuses 15 000 ja	
mereväes kuni 300 000	

*Välja Bakuule

toodete ning fajanss- ja klaasnõude valmistamine. 11. –13. saj. jõudis põhil. lõpule A-i rahva kujunemine. 13. saj. laastasid maad mongolite-tatarlaste, 14. saj. Timuri vallutusretked. 15. saj. alguses tugevnes Širvani riik, samal saj-l tekkisid uued riigid Qaraqoyunlu ehk Kara-Kojunlu ja Ağqoyunlu ehk Ak-Kojunlu, mis hõlmasid maa lõunaosa. 16. saj. algusest kuulus suur osa A-st Safaviidide riiki. Ühendatud A-s algas majanduse ja kultuuri uus tõus. Alates 16. saj. II poolest tuli Safaviidide Pärsial võidelda A-s ülemvõimu taotleva Türgiga. 1639 Türgi ja Pärsia vahel sõlmitud rahulepinguga jäi A. Pärsia võimu alla. 18. saj. II poolel tekkis A-s rohkem kui 15 khaaniriiki, tugevaimad olid Šoki, Karabahhi ja Quba khaaniriik. Quba khaani Fatali [1758–89] püüdi khaaniriigikesi Venemaalt ühendada ei õnnestunud. 18. saj. lõpus allutas A-i laastava sõjaretkkega Pärsia šahh Aga Mohammad [1779–97]. Vene-Pärsia 1804. –13. a. ja 1826. –28. a. sõja tulemusena ühendati Põhja-A. (Araksi jõeni) Venemaaga, Lõuna-A. jäi endiselt Pärsiale. 19. saj. II poolel hoogustus nafta tootmine, suurenes selle väljavedu; 1883 valmis Bakuu–Tibilisi rdt. 1911 asutati rahvuslik partei „Müsavat“ (‘võrdsus’). 1917 teravnes vastuolu enamlastega, kes ühendasid A-i Taga-Kaukaasia Föderatsiooniga. 28. V 1918 kuulutasid rahvused A-i iseseisvaks. Apr. 1920 hõivas A-i Punaarmee ja A. kuulutati nõuk. vabariigiks, u. 120 000 in.

Aserbaidžaan

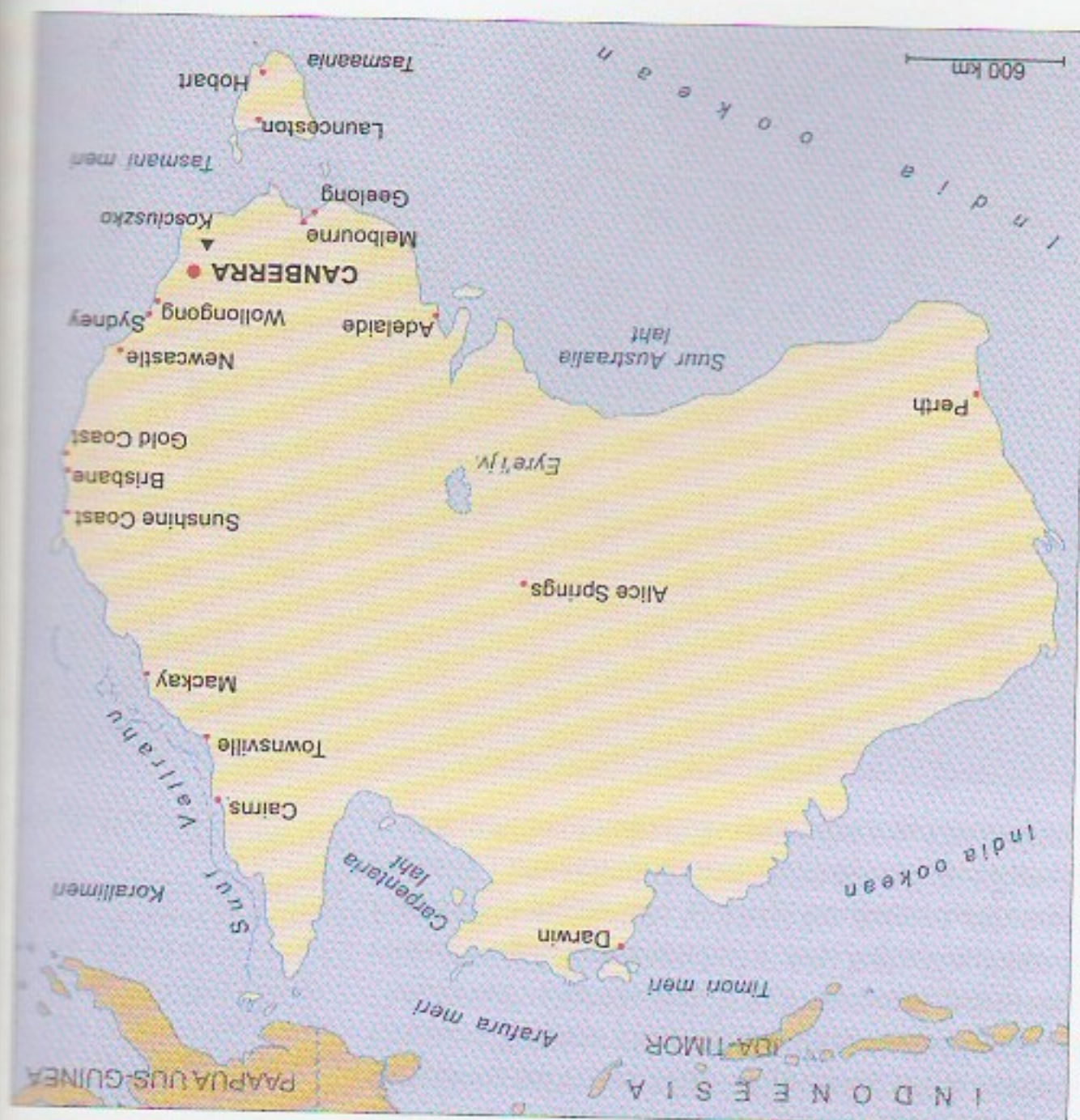
küüditati Siberisse. Alates 12. III 1922 kuulus A. samal päeval moodust. Taga-Kaukaasia Föderatsiooni, mis 13. det. nimetati Taga-Kaukaasia SFNV-ks. 30. XII 1922 astus A. selle koosseisus NSV Liitu. A-st 1936 oli A. NSV Liidu liidu-vabariik. 1980. a-il hoogustus A-s iseseisvusliikumine, mida pingestasid 1988 Sumqayrtis jm. alanud armeenlastevastased pogrommid ja tagakiusamine ning Mägi-Karabahhi eraldumispüüdlused. Valdavalt armeenlastega asustatud autonoomne oblast taotles lahkulõõmist A-st ja ühinemist Armeeniaga. 1988. a. puhkenud armeenlaste ja aserbaidžaanide relvavõitlus paisus 1992 A. ja Armeenia sõjaks, kus Armeenia sai Venemaalt relvaabi ja palgasõdureid. A-i toetasid Afganistani ja Tšetšeenia vabatahtlike relvarühmad ning Vene palgasõdurid. Vahepeal sõlmiti 1994. Jaan. 1990 sekkus NSV Liidu sõjavägi A-i sisepol. sündmustesse. Sõjaväe ja meelevaldajate kokkupõrgetes hukkus 133 in. Iseseisvus kuulutati välja 30. VIII 1991. A-st 1991 on A. SRÜ liige. Esimene president Ayaz Mütallibov astus 1992 pärast sõjalist kaotust Mägi-Karabahhis tagasi. Uueks presidendiks valiti A-i Rahvarinde juht Əbülfəz Elçibəy. Seoses jätkuva ebaeduga Mägi-Karabahhi sõjas puhkesid rahvarahutused, mille tõttu Elçibəy pages Bakuust Nahhitševani ja erakorralistel presidendivalimistel 1993 sai ülekaalukalt riigipeaks kunagine A-i KGB esimees ja A-i NSV KP KK I sekretär Heydər Əliyev. 1998 valiti ta uuesti ametisse. 1995 valiti esimest korda A-i parlament, enamuse saavutas presidendipartei Uus A-i Partei. Väidetava riigipöördekatse (1995) mahasurumise ja opositsiooni-liidri Rəşul Quliyevi maalt pagemise järel (1996) kinnistus Əliyevi absoluutne võim. 2003 määras Heydər Əliyev peaministriks oma poja İlham Əliyevi, kes samal aastal valiti presidendiks. 2005. a. parlamendivalimistel võitis presidendipartei taas suurima arvu kohti. Rahvusv. vaatlejad tuvastasid mõlemal korral hulganisti rikkumisi. Mägi-Karabahhi (A-i terr-l asuv eksklaav, mida kontrollib Armeenia) ja Nahhitševani (A-i eksklaav Armeenia ja Iraani vahel) probleemide kõrval on olulisim küsimus, kuidas 5 rannikuriigi vahel jagada Kaspia merd, s. t. kuidas jaotada rannikumeres olevate energiakandjate kasutamise õigust. A-st 1992 on A. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 20. IV 1992. **Relvajõud.** A-i relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel ja vabatahtlikest, ajateenistuse pikkus on 18 kuud (üliõpilastele 12 kuud). Ülemjuhataja on president, relvajõud alluvad sõjaväelasele kaitseministrile. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhu- ja õhukaitsejõududest. Siseministeeriumi alluvuses on piirivalve ja miilitsaüksused. 2006 osalesid A-i üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Iraagis ning Serbias ja Montenegros (KFOR). 2005 liitus A. NATO partnerluse individuaalse tegevuskavaga (IPAP). 1992 ühines A. Euroopa tavarelvastuse lepinguga, mille kohaselt relvastust vähendatakse. ■

Haldusjaotus	Pindala	Elanike arv	Haldus-
	(km ²)	(uh, 2006)	keskus
Haldusüksus			
<i>Osariik</i>			
Lõuna-Austraalia	984 377	1 552,4	Adelaide
Queensland	2 527 621	2 060,9	Perth
Lääne-Austraalia	1 736 587	4 137,9	Brisbane
Tasmania	68 127	488,5	Hobart
Uus-Lõuna-Wales	801 425	6 868,9	Sydney
Victoria	227 619	5 119,7	Melbourne
<i>Territoorium</i>			
Austraalia pealinn	2432	324,7	Canberra
Põhjaterritoorium	1 356 170	197,1	Darwin
Ashmore ja Cartier	5,2	0	
Heard ja McDonald	369	0	
Tõulusaar	135	1,5	The Seetle-
bookssaared	14,2	0,6	West Island
(Keeilingi saared)	2,5	0	
Norfolk	34,6	1,7	Kingston
Rahvaarvu muutumine			
1971	12 755 600		
1976	13 915 500		
1991	16 489 500		
1996	18 071 500		

Suurtimad saared (km ²)	
Tasmania	63 226
Melville	5 800
Kangurnu	4 351
Groote Eylandt	2 460
Flinders	2 089
Bathurst	2 036
Fraser	1 620
King Island	1 098
Mornington	647
Dirk Hartog	620

EE SMA 148-149

Australia

Austraalia, A. Ühendus (ingl *Australia*, *Commonwealth of Australia*), riik Vaikse ja India ookeani vahel, hõlmab A. mandri, Tasmaania saare ja nende lähisaared. Rannajoone pikkus on 36 735 km. A-le kuuluvad India ookeanis asuvad saared Ashmore ja Cartier ning Joulusaar ja Kookossaar. Vaikses ookeanis asuvad Norfolk ja Korallimere saared ning Antarktikas asuvad Heard ja McDonaldi saar. A. nimi tuleneb ladina-keelsest väljendist *terra australis* ('lõunamaa').

Pindala	7 704 366 km ²
Rahvaarv	20 750 100 (2006)
Pealinn	Canberra (324 700 el.)
Haldusjaotus	6 osariiki ja 2 territooriumi
Riigikeel	inglise keel
Rahvahik	Austraalia dollar (AUD)
Riigitihtisised	AUS, AU

Politiiline süsteem. A. kuulub Rahvaste Ühendusse ja seal kehtib parlamentaarne konstitutsiooniline monarhia. Riigipea on Suurbritannia kuningas või kuninganna (a-st 1952 Elizabeth II), keda kohapeal esindab peaministri soovitusel määratamata ajaks nimet. kindralkuberner. Scadusandlik organ on kahekajaline Föderaalparlament (*Federal Parliament*). Senati 76 liikmest valitakse 72 (12 igast osariigist) 6 aastaks. Iga 3 aasta järel valitakse pooled kohtadest ümber. Kahe terti 4 valitakse 3 aastaks. Esindajatekoja (*House of Representatives*) 150 liiget valitakse 3 aastaks vordeliselt osariikide ja terti-de rahvaarvuga (igal osariigil peab olema vähemalt 5 esindajat).

Suurimad linnad

Perth	4 445 000
Melbourne	3 780 900
Sydney	1 892 000
Brisbane	1 472 100
Adelaide	1 077 000
Gold Coast	523 200
Perth	500 100
Queensland	332 300
Perth	324 700
Perth	261 900
Perth	206 600
Perth	161 300
Perth	151 200
Perth	121 200
Perth	93 800

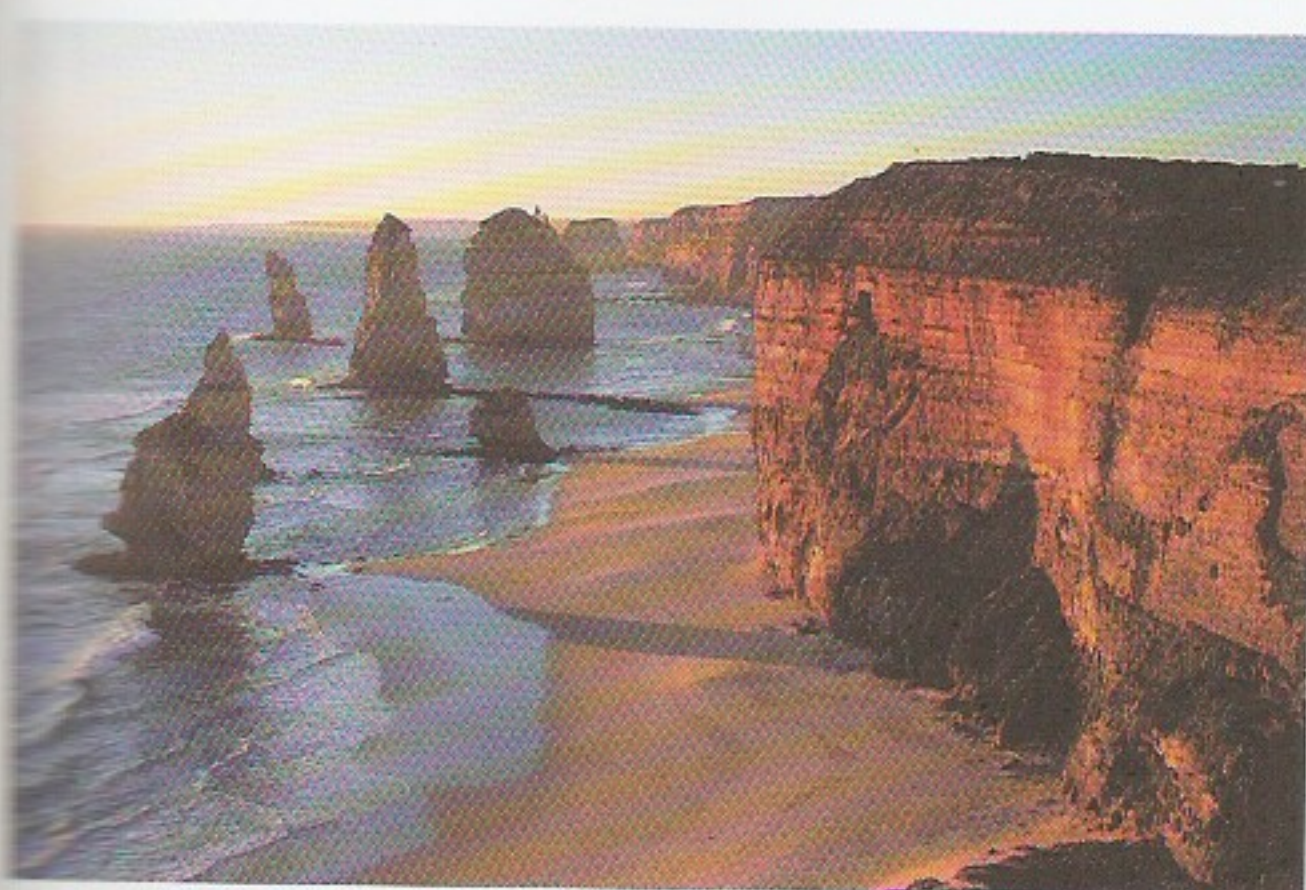
Rahvastiku muutumine

1996	12 755 600
2001	13 915 500
2006	16 489 500
2011	18 051 000
2016	19 485 300
2021	20 750 100

Suurimad saared (km²)

Tasmania	63 226
Vanemuine	5 800
Vanemuine	4 351
Vanemuine	2 460
Vanemuine	2 089
Vanemuine	2 036
Vanemuine	1 620
Vanemuine	1 098
Vanemuine	647
Vanemuine	620

A 148–149

Victorias Port Campelli
mõõnuspargis asuvad
liivakivikaljud,
m. 12 apostlit

UNESCO

Maailmapärand

- Kakadu RP (1981, 1987, 1992)
- Suur Vallrahu (1981)
- Willandra järve piirkond (1981)
- Lord Howe' saar ja seda ümbritsevad saared (1982)
- Tasmania ürgloodus (1982, 1989)
- Austraalia idaranniku vihmametsad (1986, 1994)
- Uluru-Kata Tjuta RP (1987, 1994)
- Queenslandi troopika-KA (1992)
- Shant Bay (1991)
- Fraseri saar (1992)
- Riverleigh ja Naraworthi kaitseala (1994)
- Hariti ja McDonaldi saar (1997)
- Macquarie saar (1997)
- Greater Blue Mountains' ala (2000)
- Perth RP (2003)
- Melbourne'i näituse- ja Carloni aiad (2004)

Maailma dingo jõudis
Austraaliasse arvatavasti
1000–2500 aastat tagasi

Sümboolika. A. lipu (a-st 1954) vasakus ülanurgas on emamaa Suurbritannia lipp (*Union Jack*). Selle all paikneb 7 kiirega täht (*Commonwealth Star*), mille 6 haru sümboliseerivad osariike ja seitsmes tähistab terr-e. Lipu paremal poolel on Lõunaristi tähtkuju. Vapi (a-st 1912) kilbi väljad märgivad A. 6 osariiki: ülemises reas on Uus-L-Wales, Victoria ja Queensland, alumises reas Lõuna-A., Lääne-A. ja Tasmaania. Vapi kohal on 7 kiirega täht, kilpi hoiavad mitteametlikud rahvussümbolid punane kanguru (*Macropus rufus*) ja emu (*Dromaius novaehollandiae*). Vapi all on kuldakaatsia oksad, lindile on kirjutatud maa nimi. Hümn (a-st 1984) „Advance Australia Fair” („Edasi, kaunis Austraalia”), sõnad ja viis Peter Dodds McCormick. Rahvuslind on kuukabarra ehk naeru-saifirlind (*Dacelo novaeguineae*), rahvustaim kuldakaatsia (*Acacia pycnantha*).

Loodus. Pikaajalise kulutuse tõttu valdavad pinnamoes tasandikud. Keskmine kõrgus on 340 m, 36 % terr-st asub madalamal kui 200 m, 51 % asub 200–500 m kõrgusel. Pinnamoes eristub 3 suurt piirkonda: Lääneplatoo, Keskmadalik ja idarannikul asuv Suur Veelahkmeahelik. Lääneplatoo on valdavalt 400–500 m kõrgune kõrbeline või poolkõrbeline tasandik. Selle põhjaosas laiub kuni 50 km pikkuste luidetega Suur Liivakõrb (u. 400 000 km²), lõunaosas Suur Victoria kõrb (u. 647 000 km²). Platoo äärealadel on mäestikke ja lavasid. Põhjaosas paiknev Kimberley platoo ulatub Timori mereni ning moodustab seal arvukate lahtede ja poolsaartega A. mandri kõige

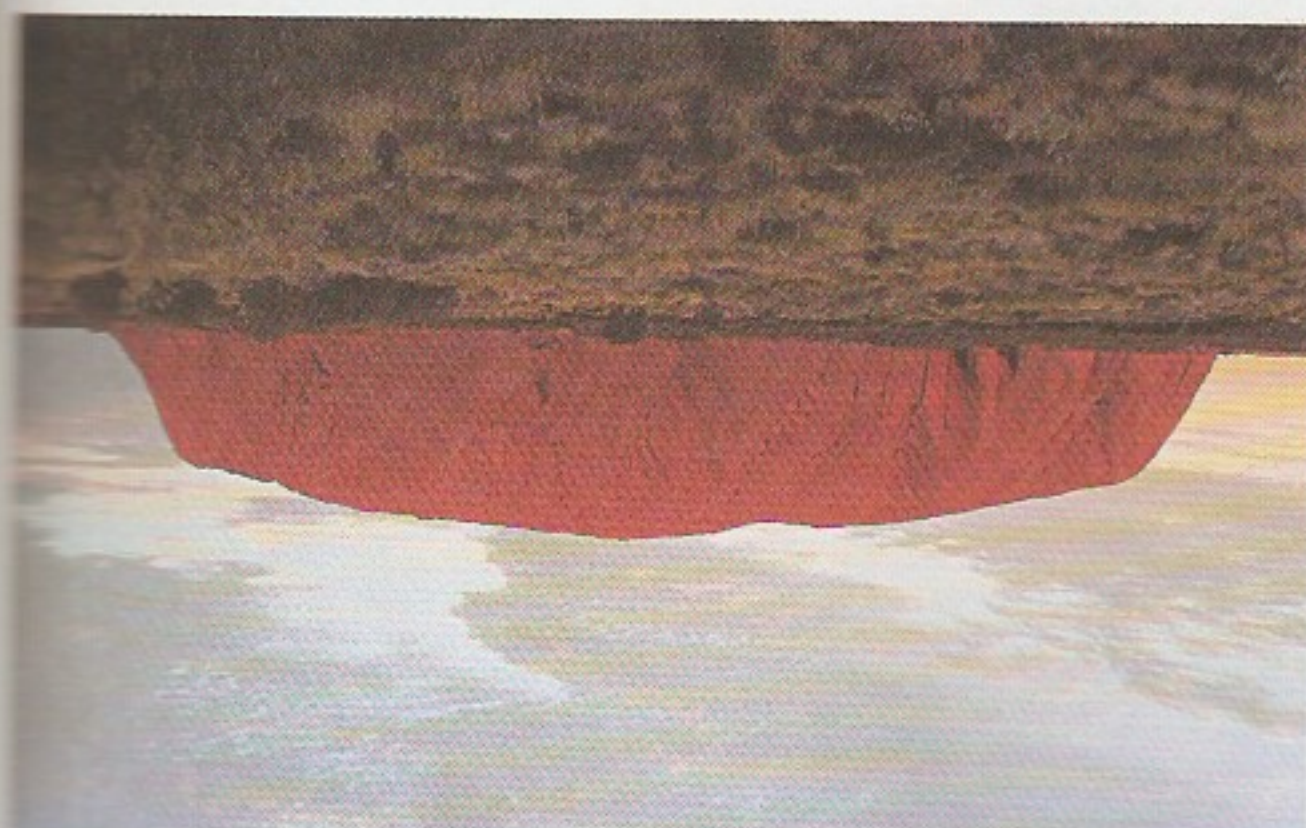

liigestatuma ranniku. Lõunas laskub Lääneplatoo järsult (100–150 m) lubjakivisele karstunud Nullarbori tasandikule, edelas ääristab platood Darlingi mäestik (kuni 582 m). Keskmadalik ulatub Cape Yorki ps-lt Suure A. laheni. Suures äravooluta Eyre'i järve nõos on A. madalaim koht (15 m a. m.). Eyre'ist idas laiub Suur Arteesia-bassein. Suure Veelahkmeaheliku (pikkus 3620 km) idanõlvad on järsud, läänenõlvad madalduvad laugjalt Keskmadalikule. Aheliku kõrgeim ja liigestunuim osa on A. Alpid (A. mandri kõrgeim tipp Kosciuszko, 2228 m). Bassi väinaga (laius 224 km) mandrist eraldatud Tasmaania saar on jõeorgudest liigestatud platoo (Ossa 1617 m). A. kõrgeim mägi Big Beni vulkaan (tipp Mawson 2745 m) asub Antarktikas Heardi saarel. A. mandri põhjaosa asub lähisekvatoriaalses, keskosa troopilises ja lõunaosa lähistroopilises vöötmes. Enamik Tasmaaniast asub parasvöötmes. Põhja-A-s on keskmine t° jaan-s 28–32 °C, juulis (talvel) 18–25 °C, Melbourne'is vastavalt 20 ja 9,5 °C. Idarannikul ja mägede idanõlvul sajab 1000–2000, läänenõlvul vaid 200–300 mm/a. Üldse sajab A. terr-st 4 %–l rohkem kui 1200 mm, 7 %–l 800–1200 mm, 17 %–l 500–800 mm, 43 %–l 200–500 mm ja 29 %–l vähem kui 200 mm aastas. Ligi poole A-st hõlmavad kõrb ja poolkõrb. Talvel võib siseosas olla öökülma. Mandri edelaosas valitseb vahemereline, lõunaosas lähistroopiline kuiv mandriline ja kaguosas lähistroopiline niiske kliima (sademeid 500–1000 mm/a, keskmine t° jaan-s 18–22 °C, juulis 8–12 °C). Tasmaania läänerannikul on aastas 259 sajupäeva (sademeid kuni 2300 mm). Talvel võib ka lund sadada, kuid lumikate sulab kiiresti. Kõige jahedam on A. Alpides (mäeharjadel püsib lumi 3–4 kuud, madalaim mõõdetud t° on –22 °C). Jõgesid on vähe, 60 % alast on äravooluta. Idarannikul on palju lühikesi energiarikkaid jõgesid. Suurimad jõed on Burdekin (680 km) ja Fitzroy (koos lähtejõe Dawsoniga 960 km). Mandri suurima jõestiku moodustavad Suure Veelahkmeaheliku läänenõlvult algavad Murray (2570 km) ja tema lisajõed (sh. Darling, 2740 km). Nende vooluhulk kõigub tugevasti, jõgedele on rajatud rohkesti paise ja veehoidlaid. Niisutatavat maad on u. 25 000 km², kolmveerand sellest asub Murray-Darlingi jõgikonnas. Sisemaal on ajutise vooluga jõed kriigid (*creek*), kus vett on ainult pärast tugevat sadu. Nullarbori lubjakivitasandikul jõgesid ei ole. Ka Lääne-A. suurimate jõgede Asburtoni (800 km), Gascoyne'i (800 km), Murchisoni (725 km) ja Fortescue' (645 km) vool võib kuival aastaajal katkeda. Mageveejärvi on vähe, enamik neist on väikesed mägijärved. Kuival ajal katab paljusid järvenõgusid soolakiht. Suurimad soolajärved on Eyre (kuni 13 000 km²), Gairdner (7700 km²), Torrens (5776 km²) ja Frome (2410 km²). Majanduses on oluline põhjavesi, seda leidub kokku u. 4,8 mln. km² suurusel alal (sh. Suur Arteesiabassein). A-s leidub kõige enam kõrbemuldi. Ranniku poole asenduvad need poolkõrbe hall- ja pruunmuldadega ning edasi savanni

ruskpruun- ja puna-pruunmulladega. Põhjaosas valdavad savanni puna- ja punakollased mullad, niiskematel aladel (Arnhemil maal ja Kimberley platool) vihmametsade ferralliitmullad. Suure Vee-lahkumeheliku lõunaosas on mägi-metsamullad ning eelmägedes puna- ja kollamullad. Idarannikul valdavad vihmametsa puna- ja kollamullad ning Tasmaania saarel metsa pruun- ning vihmametsa kolla- ja punamullad. A. ja Tasmaania taimestik on endemirohke (12 000 taimeliigist on u. 9100 endemid). Tuntuim endem on maailma üks kõr-geimaid puid eukalipt (üle 520 liigi). Kuiva kliima tõttu on ülekaalus kuivalembesed taimed. Ainuüksi akatsiad on ligi 600 liiki. Äärmises põhjaosas leidub tihedat igihaljast troopilist metsa. Suure Vee-lahkumeheliku ida- ning kaguosil (kohati ka idarannikul) troopilistes igihaljastes metsades kasvab sõnajalg- ja heinpuud. Metsa kasvab ka Tas-maania (sh. eukalipt ja lõunapöök) ning mandri edelaosas Darlingi ahelikus (sh. pudelpuu). Sise-osa taimestik on üldiselt üldiselt raskesti läbitav vösa skrab (*scrub*). Carpentaria lahe rannikul on mangroovi, Tasmaania platoodel alpinilise. A. loo-mastik moodustab omaette regiooni ja on maailma ürgseim. Pärastimetaatset on seal vaid inimse sisse toodud liigid (levinuinud on küülik, taasmetsistu-nud koer dingo, mõned nahkhiired ja hiirlased). Uurimetaatset (nokkloom, nokis- ja sipelgasi) ja enamik maailma alamimetaatset (nt kangurulased, bandikuitilised, kukkumetaatset, vomballased ja kukkurihiirlased) elavad ainult A-s, neist nt küünis-vallabi, kukkur-sipelgakar, kukkurihiir, kukkur-hunt ja kukkurihiir on hävimisohus. Linnustikus on ülekaalus papagoilised (sh. kakaduilased ja kogu maailmas lemmiklinnuna peetav viirpapa-go). Tavalised on meelinnud, amadilid ja para-dililinnud, eripärased on emu, lehtalinnud ja riukanaad, haruldaseks on jäänud kaasarid ja lüürasabad. A. suurim kuuliline on kiisaba-kotkas, lõunarannikul ja -saarel pesitseb kääbuspingviin. Roomajate fauna on maailma liigi- ja isendiroh-keimad, eriti palju on mürknastiklasi (sh. summa-valt mürgised pruunmaod ja taipen) ja sisalikulisi (u. 500 liiki, sh. kraagaam ja moolok); vanapara-seim roomaja on u. 200 mln. aasta eest tekkunud tuataara ehk hateeria. Kahetäpikseist on tüüpilised kuivust taluvad kilkkärmkonnad ja pesakärmkon-nad. Selgrootitest on rohkesti sipelgaid ja termiite, mardikaid, tsikaade ning hiiglaslikke raagrissi-kaid, maa kaguosas elab maailma suurim, kuni 3 m pikkune vihmussiline *Megasculex*. Kaits-tavaid alasid on üle 2900 (kokku 592 000 km², riigi terv-st 7,7%). 1879 rajati esimene rahvus-park, 2004 oli neid 669 (kokku 320 477 km²). UNESCO maailmapärandi loodusobjektide nimis-tus oli 2005. a. 16 üksust (sh. maailma suurim liivasaar Fraser, Suure Valltrahu merpark ja Ulu-ru-Kata Tjuta RP). Riiklikult leitud maavara-sid. Tootmisväärtet kivisöevaru on 39,7 mrd. t (6. koht maailmas) ja pruunsöevaru 37,6 mrd. t (2. koht). A. on maailmas esikohal boksiti, plii-, tsingi-, nikli-, uraani- ja tantaalimaagi, tsirkoo-

niumi, hõbeda, ilmeniid, rutiili, haruldaste muld-metalallide, toorumi ja monatsiidi varu, kolmandal kohal vaseaagi, kulla ja liitiumimaagi varu ning neljandal kohal raua- ja mangaanimaagi varu poolest. Leidub ka nafta, maagaasi, põlevkivi jm. maavarasid. A. on maailmas esikohal ka teemantide, safiiri ja opali varu poolest. **Rahvastik.** A. mandri asustasid 40 000–50 000 aastat tagasi Kagu-Aasiast saabunud protoaustraal-lased. A. koloniseerimine algas 18. saj. lõpul, kui Briti võimud tõid sinna esimesed sumitöölised ning hakkasid saabuva vabu sissetändajaid. Kuni 1947. a. ni soodustati eeskätt Briti päritolu imi-meste sissetännet, hiljem lubati A-sse ka mujalt Euroopast ning seejärel Aasiast saabunud. Briti saartelt pärinevaid angloaustraallasi on rahvas-tikus 79% (nende seas ka Uus-Meremaa ja P-Am-st tulnud), mujalt Euroopast sissetänna-tuid ja nende järeltulijaid 12% (pms. itaallased, kreeklased, horvaadid, sakslased, poolakad ja hol-landlased) ning Aasia päritolu elanikke ja nende järeltulijaid 6% (hiinlased, araablased, vietnam-lased, indoneeslased). Põliscelanikke aborigene oli 18. saj. lõpul 500 000–600 000, nad elasid 700 väikese hõimuna. Koloniseerimisel tõjuti aborigeenid poolkõrbetesse ja kõrbetesse. Alles parast II maailmasõda hakati aborigeenide olu-korda parandama. 1976 oli aborigene ja metisse 160 000, 2001. a. 410 000 (2,2% rahvastikust). Tasmaania viimane päriselanik suri 1876. A-st 1972 on kasutusel kakskeelne (inglise ja koha-liku põlisrahva keeles) õppekava. Keskmise asustustihedus on 2,65 in./km² (2005), kuid asustus

Aborigeenide püha mägi Uluru kalju (Ayers Rock)

Taimkasvatustööd

Loomade arv (mln., 2003)	Lihavised	Puimavised	Lambad	Sead
10,1 mln	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
1 mln	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
1,5 mln	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
1,8 mln	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
37 mln	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
1,5 mln	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
1,25 mln	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
599 500	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
326 100	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
264 800	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
228 600	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln

Loomade arv (mln., 2003)	Lihavised	Puimavised	Lambad	Sead
10,1 mln	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
1 mln	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
1,5 mln	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
1,8 mln	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
37 mln	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
1,5 mln	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
1,25 mln	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
599 500	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
326 100	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
264 800	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln
228 600	1,5 mln	1,5 mln	1,4 mln	1,8 mln

Aborigeenide rahvas

Intisistiooniimaagi aborigeeni poisid

Canberra. Uus parlamentsihoone (arhitekt Romaldo Giurgola, aastad 1981–88)

Canberras Eesti Maja (suurekäär)

Väliskaubanduspartnerite % kogumahust, 2005)

USA	20,7
Jaapan	12,5
Hiina	7,4
USA-Korea	6,6
USA	6,6
USA-Meremaa	4,8
USA	13,9
Hiina	11,9
Jaapan	11
Jaapan	6,2
USA	5,6
USA	4

Canberras all hukub
suurel hulgal tuhandeid
inimesi

paikneb äärmiselt ebaühtlaselt. Tihedaimalt on asustatud Victoria osariik (21 in./km²), järgnevad Uus-L-Wales (8,5 in./km²) ja Tasmaania (7 in./km²). Mandri kesk-, lõuna- ja lääneosa on asustatud väga hõredasti, kohati inimtühi. Valitsev usund on ristiusk; 26 % rahvastikust on katoliiklased, 21 % anglikaanid ja 21 % muud kristlased. On ka budiste (1,8 %), muslimeid (1,5 %), hinduiste (0,5 %) ja judaiste (0,4 %). Sisealade aborigeenid järgivad hõimuusundeid. Koolikohustus kehtib 6. eluaastast 15. eluaastani (Tasmaania 16. eluaastani). Olenevalt osariigist kestab põhikool 6–7, keskkooli esimene aste 3–4 ja teine aste 2 aastat. Kõrgharidus on tasuta. Tervishoiukulutused moodustasid 2003 SKT-st 9,1 %. Peale riiklike haiglate on ka ametkondlikke ja erahaiglaid. Iga 115 in. kohta on üks haiglakoht, 415 in. kohta on üks arst. Haiglavälist arstiabi annavad põhiliselt eraarstid. Kaugeimad piirkonnad saavad arstiabi väikelennukitega, nn. lendava arstiteeninduse (*Flying Doctor Service*) vahendusel.

Majandus. A. on kõrgelt arenenud tööstus-põllumaa. Maailmamajanduses on ta oluline mineraalse toorme ja põllum-saaduste väljavedaja. Põllum. tootmine algas 19. saj. II veerandil lambakasvatuse arendamisega, hankiv tööstus 19. saj. keskel kullamaardlate hõlvamisega. Rasketööstust hakati arendama II maailmasõja ajal. Emissioonipank on *The Reserve Bank*, 90 % laenudest annavad ning enamiku arveldusi teostavad 4 peamist komertspanka: *The Commonwealth Bank of Australia*, *National Australia Bank*, *Westpac Banking Corporation* ja *The Australia and Zealand*

SKT (2005)	700,7 mrd. \$
SKT _p (2005)	643,1 mrd. \$
põllum. (2004)	3,8 %
tööstus (2004)	26,2 %
teenindus (2004)	70 %
SKT _p 1 el. kohta (2005)	32 500 \$
Inflatsioon (2005)	2,7 %
Eelarve tulu (2005)	249,8 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	240,2 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	323,4 mrd. \$
Majandusabi (2000)	antud 894 mln. \$
Töövõimelisi (2005)	10,4 mln.
Hõivatuid (2004)	
põllum.	3,6 %
tööstus	21,2 %
teenindus	75,2 %
Töötuid (2005)	5,1 %
Linnarahvastik (2003)	85 %
Keskm. vanus (2006)	37 a
Keskm. eluiga (2006)	81 a
mehed	78 a
naised	84 a
live (2006)	0,85 %
Sündimus (2006)	1,2 %
Suremus (2006)	0,8 %
Imikute suremus (2006)	0,5 %
HIV/AIDS (2005)	16 000 in.
AIDS-i surnuid (2003)	alla 200

Banking Group Ltd. Enamiku elektrienergiast annavad soojusjõujaamad, 8 % saadakse hüdroelektrijaamadest. Üle poole kivisööst kaevandatakse Queenslandis Bowen maardlas, 42 % Uus-L-Walesi osariigis Sydney maardlas. Mitmel pool (Barrow' saare ümbruses, Queenslandis, Bassi väinas) ammutatakse naftat ja maagaasi. Kolmandik maagaasist (varu 2549 mrd. m³) veetakse vedeldatult välja. Kogu kaevandatud uraan veetakse kontsentraadina välja. Rauamaagi kaevandamise (Lääne-A. osariigis Pilbara piirkonnas) ja väljavoo poolest on A. maailmas Brasiilia järel 2. kohal. A. on maailma juhtivaid riike ka mangaanimaagi, boksidi, plii-, tantaali-, tsingi-, nikli- ja vasemaagi, kulla, hõbeda, teemantide (maailma suurim teemandimaardla Argyle) jpt. maavarade kaevandamise poolest. Rikkalikke maagivarusid tarbivad must ja värviline metallurgia. Toodetakse ka veokeid (autosid, laevu, lennukeid, koptereid, vedureid ja vaguneid), põllum- (traktoreid ja kombaine) ja mäemasinaid (ekskavaatoreid, kallureid, puurmasinaid, laadurveokeid), seadmeid, tööpinke, kodumasinat ja aparate. Olulised on keemia- (väävelhape, ammoniaak, väetised, plastid, kiud), ehitusmaterjali-, tekstiili-, õmblus-, naha-, paberi- ja trükitööstus. Põllum-s on ühtviisi olulised nii taime- kui ka loomakasvatus. Enamik karjamaad asub Suurest Veelahkmeahelelikust läänes. Peetakse lambaid (põhil. meriino lambaid), veiseid, kodulinde ja hobuseid. Peale tähtsaima teravilja nisu kasvat. ka otra, sorgot, riisi, kaera, tritikut ja maisi. Peamised tehnilised kultuurid on suhkruroog ja puuvillapõõsas. Ulatuslikult viljeldakse söödataimi, laieneb viinapuukasvatus ja veini valmistamine. Olulised on kalapüük ning kala- ja pärlikasvatus. Siseliikluses on olulised rdt- ja lennuveondus, tihedama

asustusega aladel autovõondus. Rdt-d on 41 588 km (3859 km elektritrd-d, 2004). Alice Springsi –Darwini rdt-lõigu (1420 km) valmimisega (2004) läks kaiku lõuna–põhja-suunaline trans-kontinentaalne Adelaidel–Darwini rdt. (2979 km). Mnt-id on 812 000 km, neist 315 000 km kõvakattega (2004). Lennujaamu on 448, neist 11 on rahvusv-d (2004). Naftajuhitmeid on 5265 km, gaasijuhitmeid 28 920 km (2004). Suurima veosekaidel on kivisööe ja metallimaakide väljaveo sadamad (Dampier, Port Hedland, Newcastle, Hay Point, Gladstone, Port Kembla, Port Walcott). Üle 1000-tonnise kandevõimega kaubalaevu on 55 (kokku 1 999 400 dedveittonni, 2005).

Ajalugu. Esimesed inimasustusele osutavad leitud kohad (Põhja-A-s Malakannuja II ja Nauvalabila, Kagu-A-s Mungo järve ääres Willandra) on vähemalt 50 000 aasta vanused. Neist on leitud algeisi vecerikivivtist, pihukivirveid, köövitsaid ja teravikke. Kuna A. pole kunagi Eurasia mand-riga ühenduses olnud, said inimesed sinna jõuda ainult veesõidukitega. Esimesed austraallased olid tõenäoliselt juhuslikud asukad, keda tuul või merehoovused tundmatutele saartele kandisid. Võimalikud on kaks rändeteed: üks läbi Timori ja Uus-Guinea A. idarannikule, teine läbi Jaava A. läänerrannikule. Sellele osutavad mõningad erinevused eriti ida- ja kaguranniku ning sise-maa hõimude ainelises kultuuris. Ü. 40 000 aasta vanused Kagu-A-st Mungo järve äärest leitud põletusjälgedega inimluud (nn. Mungo mees ja Mungo naine) on maailmas ühed vanimad põletusmatuse säilmed. V–III a-tuh. e. Kr. võeti kasutusse odahetepuu ja bumerang, II a-tuh. e. Kr. lihvitud teraga kivikivirveid, luust õngekonksud ning ahingud. Eurooplaste tulekuni püsis püügimajandusest elatuva austraallaste kultuur kivija tasemel, selle üheks põhjuseks võis olla muust maailmast eraldatus. Rohked koopad ja kaljukoosid (varaseimate vanus võib ulatuda mõnekümne tuhande aastani), arhailine mütolooogia ning rikkalikud rituaalid annavad tunnistust põliselanike omapärasest ja mitmetahulisest vaimumaailmast.

Juba antiikautorid oletasid, et kusaagil lõunapool-keral asub suur maismaa. Nii on Kreeka geograaf Klaudios Ptolemaiose kaardil (2. saj.) kujutatud Lõunaookeanis asuvat tundmatut maad (*Terra australis incognita*). Samasuguse nime all on see ka Gerardus Mercatori (1569) ja Abraham Ortelius (1570) kaardil. Eurooplastest jõudis esimesena A. rannikule Hollandi kapten Willem Jansz(oon), kes selgas oma laevaga „Duyfken“ („Tuvike“) Carpentaria lahte ning läks maale Cape Yorki ps-l (1606). Ta kaardistas A. rannikut u. 300 km ulatuses ning kirjeldas seda kui soist ja ebasõbralikku maad (pärismaalased tapsid 10 meeskonnaliiget). Järgmisena külastas A-t mitu Hollandi meresõijat (Dirk Hartog 1616, Frederick de Houtman 1619, Jan Carstensz(oon) 1623, François Thijssen 1627 ja Willem de Vlamingh 1696–97), kelle kaudu A. põhja-, lääne- ja edelarannik said

Euroopas hästi tuntaks. Mandrit hakati nimetama Uus-Hollandiks. 1642 avastas hollandlane Abel Janszoon Tasman ümber A. purjelades Tasmaania saare (nimetas selle algul Van Diemeni maaksa). 1688 ja 1699 kaardistas A. loode- ja läänerrannikut inglase William Dampier, kes märgib oma kirjel-dustes ära ka veidra hüppava looma (känguru). 1770 sõitis inglise kapten James Cook pikki mandri idarannikut, nimetas selle Uus-L-Walesiks ning kuulutas kogu 135. pikkuskradist ida pool asuva maa Inglismaa omandiks. 1788 maabusid praeguse Sydney kohal esimesed asunikud Suurbritannias: kokku u. 1000, neist 750 olid tapiga toodud sumitööhised. A-t kasutati Suurbritannia karistuskolooniana 1868. a-ni ning selle aja jooksul saadeti sinna ühtekokku u. 160 000 sumitööhise (pms. kriminaalkurjategijad, desertöörid ja liti vabadusvõitlejad). 1793 hakkas A-sse saabuma vabu sisserändajaid, kelle hulgas oli palju USA-st pärast Iseseisvussõda (1775–83) lahkunud Suurbritannia koloniaalvõimu pooldajaid. Varaseimad euroop-laste asundused tekkisid pikki A. kagurannikut. Pärast laialdaste rohumaaade kasutuselevõtmist 1820. a-il hakkas kiiresti arenema lambakasvatuse A. algasukad tõrjuti viljatusse sisepiirkondadesse või hävitati (Tasmaania). Algu nimetati kogu Briti asunduste ala Uus-L-Walesiks. 1825 eraldus sellest Tasmaania, 1851 Victoria ja 1859 Queensland. 1829 asutati Lääne-A. ja 1836 Lõuna-A. koloonia. 1850 anti kolooniaatele püütud omavalitsus.

Murranguiline sündmus A. ajaloo oli kulla-maardlate avastamine Uus-L-Walesis ja Victo-rias (1851). Järgnenud kullapalaviku ajal (1851–61) suurenes A. rahvastik 405 000-st 1,2 mln-ni. Joudsaht hakkasid arenema tööstus ja transport. Tööjõu nappus võimaldas au-tesse koondunud tööliste nõuda mng. soodustusi: 1856 saavu-tasid Melbourne'i ja Sydney ehitustööhised esimes-tena maailmas 8-tunnise tööpäeva. Lambakasva-tusbuum põhjustas väikeasunike terava vastuolu suurtarjakaasvatatega, kes olid harimiskõlbliku maa monopoliseerinud. I. I 1901 vastuvõetud põhiseadusega ühinesid kõik 6 kolooniat liitriigiks (A. Ühendus), millele 1907 anti Suurbritannia dominiiooni status. 1906 allutati A. haldusele

Relvajõud (2006)

Isikkoosseis

maavägi

õhujõud

merevägi

Kokku

Peanised lahingumas

101 tanki

619 soomuki

566 suurtükki

145 lahingulennuki

13 lahingulaeva

6 allveelaeva

Kaitse-eelarve (2004)

14,3 mrd. \$ (1,9 %

SKT-st)

peale selle reservis 20 800

Peaministriid (a-st 1945)

1945

Francis Michael Forde

1945–49

Joseph Benedict Chifley

1949–66

Robert Gordon Menzies

1966–67

Harold Edward Holt

1967–68

John McEwen

1968–71

John Grey Gorton

1971–72

William McMahon

1972–75

Edward Gough Whitlam

1975–83

John Malcolm Fraser

1983–91

Robert James Lee Hawke

1991–96

Paul John Keating

1996–

John Winston Howard

Maailma lõunapoolseim
linn Melbourne

Vajajõud (2006)

Maavägi	26 035
Õhujõud	13 670
Merevägi	12 570
Kokku	52 275
Õhujõud	13 670
Merevägi	12 570
Kokku	52 275
Õhujõud	13 670
Merevägi	12 570
Kokku	52 275
Õhujõud	13 670
Merevägi	12 570
Kokku	52 275

Ministrid (a-st 1945)

1945–47	Henry
1947–53	William Frederick Albert
1953–60	William John McKell
1960–61	William Joseph Slim
1961–65	Shepherd Morrison
1965–69	Reginald
1969–74	Alexander Dallas
1974–77	William Philip Sidney
1977–82	Richard Gardiner Casey
1982–89	Paul Meernaa Caedwalla
1989–96	John Robert Kerr
1996–2001	John Howard
2001–06	John Howard

Sydney ooperiteater
ehitatud 1959–73,
arhitekt Jørn Utzon

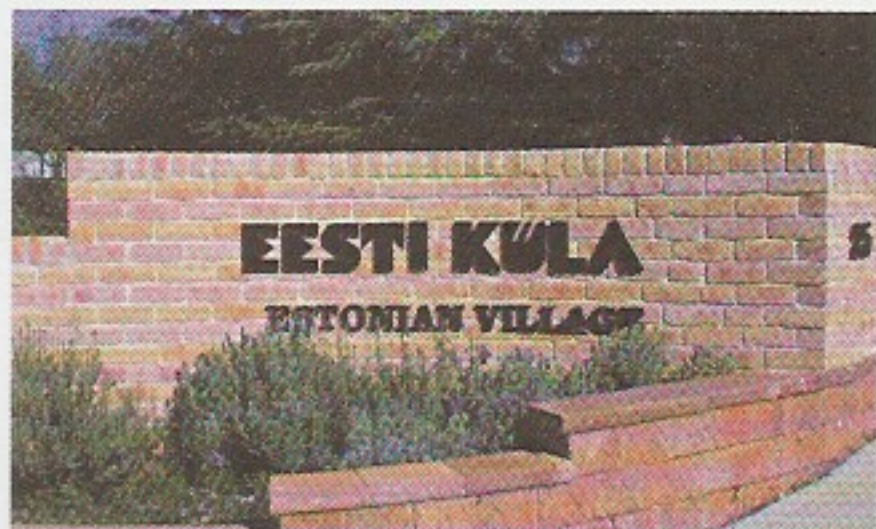
Kindralkubernerid

1945–47	Henry
1947–53	William Frederick Albert
1953–60	William John McKell
1960–61	William Joseph Slim
1961–65	Shepherd Morrison
1965–69	Reginald
1969–74	Alexander Dallas
1974–77	William Philip Sidney
1977–82	Richard Gardiner Casey
1982–89	Paul Meernaa Caedwalla
1989–96	John Robert Kerr
1996–2001	John Howard
2001–06	John Howard

Sydney linn
Thamesi

ka Uus-Guinea kaguosa (Paapua Uus-Guinea, iseseisvus 1975). I maailmasõjast võttis A. osa Antandi poolel. Ühtekokku võitles Euroopas ja Lähis-Idas 330 000 austraallast, kellest langes u. 60 000. Pärast I maailmasõda koheldi A-t juba iseseisva riigina: ta osales Pariisi rahukonverentsil (1919–20) ja oli Rahvasteliidu asutajaliige. 1931 kinnitas Suurbritannia parlament Westminsteri statuudiga A. täieliku autonoomia ja oma välispoliitika ajamise õiguse. 1939 astus A. Suurbritannia liitlasena II maailmasõtta Saksamaa ja 1941 Jaapani vastu. A. võitles nii Vahemere kui ka Vaikse ookeani sõjatandril. Jaapanlaste edu Kagu-Aasias (15. II 1942 langes 15 000 austraallast Singapuris sõjavangi, neli päeva hiljem pommitati Darwinit) lähendas A-t USA-le. Liitlasväe ülemjuhataja Vaikse ookeani kaguosas, kindral Douglas MacArthur, viis oma peakorteri üle A-sse (algul Melbourne'i, hiljem Brisbane'i), maale rajati USA sõjaväebaasid.

USA mõju A. välispoliitikale jätkus ka pärast II maailmasõda: 1951 sõlmis A. USA ja Uus-Meremaa sõjalise liidu (ANZUS), 1954 ühines ta Kagu-Aasia Lepingu Organisatsiooniga (SEATO). 1950–53 osalesid A. väeüksused Korea sõjas ja 1966–72 toetati USA osalemist Vietnamis sõjas. 1949–72 võimul olnud A. Liberaalse Partei ja Maapartei koalitsiooni peaminister Robert Gordon Menzies pani 1951 referendumile põhiseaduse muudatuse, et keelustada Kommunistlik Partei. Rahvas lükkas muudatuse tagasi. 1967. a. referendumiga tühistati aborigeenide õigusi piiravad põhiseaduse sätted, hulk immigratsioonilaseid akte tegi lõpu valgete sisserännet soosinud nn.

Austraalia

Valge Austraalia poliitikale. Lõplikult tunnustati ametlikus asjaajamises rassiliste kriteeriumide arvestamine ebaseaduslikuks 1975 („Rassilise diskrimineerimise akt“). 1972–75 võimul olnud leiboristid lõpetasid Vietnamis sõjas osalemise ning tunnustasid Hiina RV-d ja Vietnam DV-d, kuid opositsiooni tekitatud terava sisekriisi tõttu tagandas A. kindralkuberner 1975 valitsuse ja saatis parlamendi laiali. Järgnes liberaalide ja Rahvusliku Maapartei koalitsiooni 7-aastane võimulolek, mille ajal A. määratles end eeskätt Vaikse ookeani riigina ning orienterus välispoliitikas üha enam Aasia ja Vaikse ookeani piirkonnale (osaleb aktiivselt Kagu-Aasia Maade Assotsiatsiooni koostöös). Leiboristide uue võimuperioodi ajal (1983–96) jõustus A. akt (*Australia Act*, 1986, tühistas viimased Suurbritannia seadusandlikud volitused A. üle), Vaikse ookeani saareriigid tunnustasid A. regionaalset juhtpositsiooni (1989) ning tõstatati A. vabariikluse küsimus (1993). A-st 1996 on parlamendivalimistel võitnud liberaalid (praegu koalitsioonis A. Rahvusliku Parteiiga), kelle ajal valmis A. vabariigile ülemineku mudel (1998). 1999. a. rahvahääletusel lükati vabariigi väljakuulutamise idee tagasi: 55 % referendumil osalenuist pooldas monarhistliku riigikorra jätkumist. A-st 1945 on A. ÜRO liige.

A. tunnustas Eesti Vabariiki 1921. Diplomaatilised suhted sõlmiti 21. XI 1991. Esimesed Eesti päritolu sisserändajad saabusid A-sse 19. saj. lõpul. 1914 asutati Melbourne'is Eesti Selts. Pärast II maailmasõda läks Saksamaa põgenikelaagrist A-sse u. 6000 eestlast. Suurimad eestlaste kogukonnad on Sydneys, Adelaide'is ja Melbourne'is, neis kõigis on ka Eesti Maja. Thirlmere'is on eestlaste vanadekodu. Regulaarselt ilmub A. Eesti Seltside Liidu nädalaleht „Meie Kodu“. 1988 peeti A-s ülemaailmseid Eesti päevi. 1952 Sydneys Hugo Salasoo algatusel asut. Eesti Arhiivi A-s on kogutud enamik pärast II maailmasõda väljaspool Eestit trükitud avaldatud töid. 2004 sai Adelaide'i orkestri kunstiliseks juhiks Arvo Volmer. Üks tuntuimaid A. eestlasi on majandustegelane sir Arvi Parbo.

Relvajõud. A. relvajõud komplekteeritakse vabatahtlikest, ajateenistus kaotati 1972. Sõjalaulukorras võib parlamendi heakskiidul ajateenistust rakendada. Ülemjuhataja on kindralkuberner, relvajõud alluvad tsiviilisikust kaitseministrile, relvajõudude juht on kaitseväge juhataja. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest, õhujõududest ja erioperatsioonide juhatajast. Siseministeeriumi alluvuses on piirivalve ja rannikukaitse üksused. A. relvajõud on Okeania piirkonnas võimsaimad ja osalevad aktiivselt rahvusvahelises operatsioonil Afganistanis (ISAF), Egiptuses, Iraagis, Malaisias, Paapua Uus-Guineas ja Saalomoni Saartel. A. terr-l paiknevad USA, Singapuri ja Uus-Meremaa üksused.

UNESCO

maailmapärand

Salzburgi vanalinn (1996)
Schönbrunn loss ja
park (1996)
Hallstätti-Dachstein-
Salzkammerguti kul-
tuurimaa (1997)
Semmeringi raudtee
(1998)
Grazi vanalinn (1999)
Vini vanalinn (2001)
Neusiedli (Fertő)
järvet kultuurimaa-
stik (2001, osa Ungaris)

Suurimad linnad

(cl. arv, 2006)

Viin	1 571 000
Graz	221 000
Linz	180 000
Salzburg	145 000
Innsbruck	112 000
Klagenfurt	91 000
Villach	59 000
Wels	58 000

eeslinnadega

Johann Straussi monu-
ment Viinis (Edmund
Hellmer, 1921)

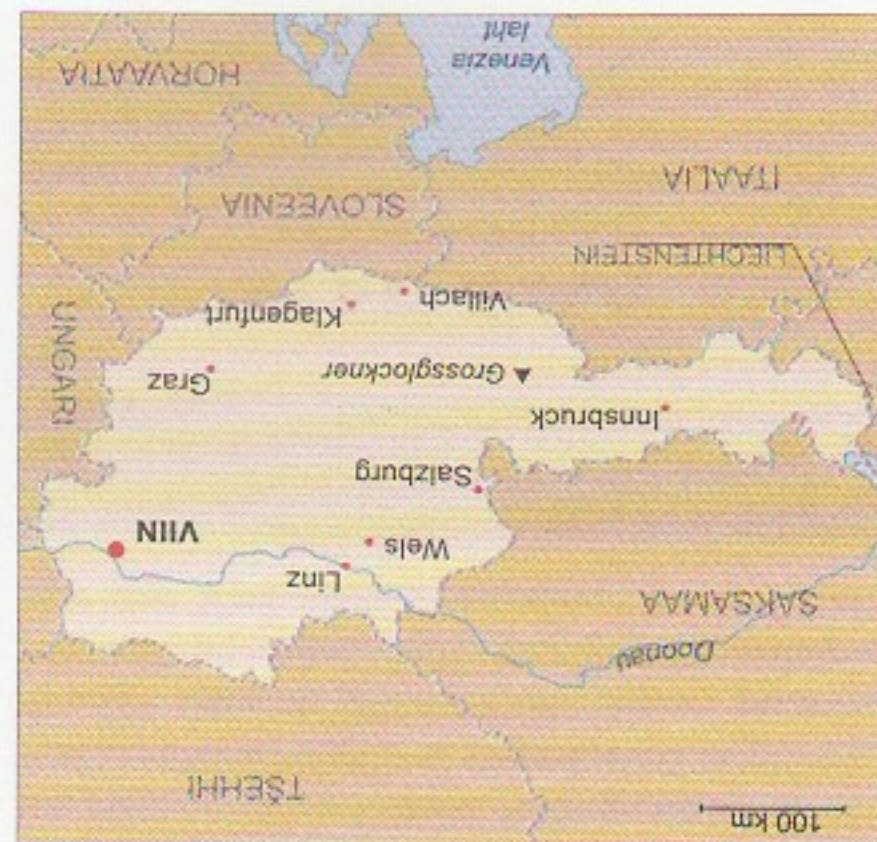
Kõrgemad mäed (m)

Grossglockner	3798
Wildspitze	3674
Grossvenediger	3509
Hochfeiler	3507
Zuckerhüt	3507

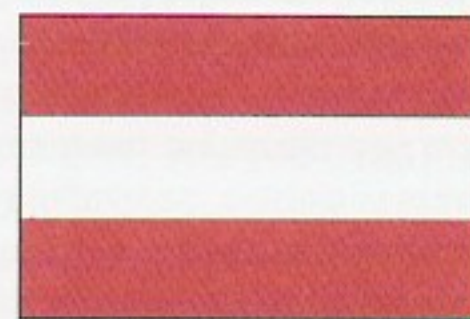
Haldusjaotus	Pindala	Elanike arv	Pealinn
(Bundestland)	(km ²)	(2006)	
Alam-Austria	19 178	1 583 600	Sankt Pölten
(Niederösterreich)			
Burgenland	3 965	281 600	Eisenstadt
Kärnten	9 536	566 900	Klagenfurt
Salzburg	7 154	536 800	Salzburg
Steiermark	16 392	1 184 900	Graz
Tirol (Tirol)	12 648	696 600	Innsbruck
Viin (Wien)	415	1 571 000	Viin
Voralberg	2 601	361 800	Bregenz
Ulem-Austria	11 982	1 405 600	Linz
(Oberösterreich)			

neb 62 kohalisesest Liidunõukogust (*Bundesrat*) ja 183 kohalisesest Rahvusnõukogust (*Nationalrat*). Liidunõukogu liikmed valitakse liidumaade parlamentide. Rahvusnõukogu liikmed valib 4 aastaks proportsionaalse põhimõtteel rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt, presidendid valimisel osalemine on kohustuslik. Valitsusjuht on presidendil nimetatav liidukantsler. Ministrid nimetab kantsler ettepanekul ametisse samuti president. Valitsus on vastutav parlamendi ees. A-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on A. Rahvapartei (*Österreichische Volkspartei*) ja A. Sots-dem. Partei (*Sozialdemokratische Partei Österreichs*). Kohtusüsteem on kolmeastmeline, kõrgeim kohtuorgan on Ulemkohus (*Oberster Gerichtshof*). Selle süsteemi korral tegutses ka Konstitutsioonikohus (*Verfassungsgeschichtshof*) ja Halduskohus (*Verwaltungsgerichtshof*). Kõhtib 1920. a. põhiseadus, see taaskontrolliti 1945. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on A. vaba riik. Korruptsiooninõudeksi järgi asub A. maailmas 11. kohal.

Sümboolika. A. riigi saksakeelne nimi *Österreich* (algne vanasaksa nimi *Ostarr*) tuleneb keskaegse ladinakeelsest väljendist *Marchia orientalis* ('ida-märk, idapär', mis märgib Saksa Rahvuse Püha-Rooma riigi idapoolseid osi. Rahvusvärvide pärinevad Babenbergidelt. Pärinust mooda lai- ja III risti sõjas Austria hertsog Leopold V 1191. Akko lahingusse valges rüü. Lahingus lipu kaotanud hertsog tõstis kogunemiskoha märgina

Austria

Austria, A. Vabariik (sks *Österreich, Republik Österreich*), merepiirita riik Kesk-Euroopas. Piir (2404 km) Saksamaa (816 km), Tšehhi (166 km), Slovakkia (107 km), Ungari (356 km), Slovения (330 km), Itaalia (430 km), Šveitsi (164 km) ja Liechtensteiniga (35 km).

Pindala	83 871 km ²
Rahvaarv	8 189 000 (2006)
Pealinn	Viin (<i>Wien</i> ; 1 571 000, eeslinnadega 2 074 000 el.)
Haldusjaotus	9 liidumaad
Riigikeel	saksa keel
Rahavähi	euro (EUR)
Riigikohus	AUT, AT

Politiline süsteem. A. on parlamentaarne liitriik. Riigipea on president, kelle valib 6 aastaks rahvas. Sama isik võib ametis olla 2 järjestikust ametiaega. Seadusandlik organ on kahekojaline ja 245-liikmeline Liidukogu (*Bundesversammlung*), mis koos-

UNESCO

maailmapärand

Salzburgi vanalinn (1996)
 Schönbrunni loss ja park (1996)
 Hallstatt-Dachsteini-Salzkammerguti kultuurmaastik (1997)
 Kammeringi raudtee (1998)
 Grazi vanalinn (1999)
 Viini vanalinn (2001)
 Neusiedli (Fertő) järve kultuurmaastik (2001, osa Ungaris)

Suurimad linnad

(el. arv, 2006)

Viin	1 571 000
	2 074 000 ¹
Graz	221 000
Linz	180 000
Salzburg	145 000
Innsbruck	112 000
Klagenfurt	91 000
Villach	59 000
Wels	58 000

Eeslinnadega

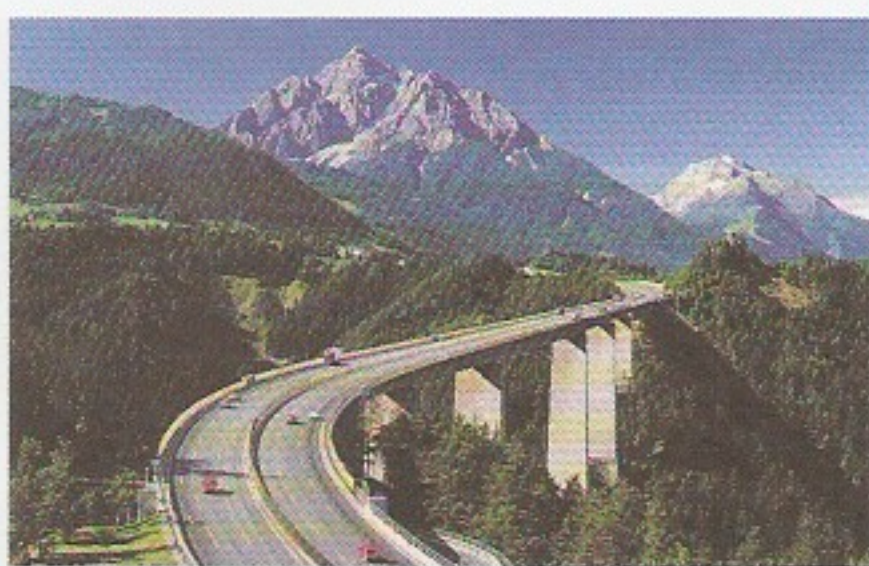

Johann Straussi monument Viinis (Edmund Hellmer, 1921)

Kõrgemad mäed (m)

Grossglockner	3798
Waldspitze	3768
Grossvenediger	3674
Hochfeiler	3509
Zuckerhüt	3507

Kõrtee Alpides

Rahvaarvu muutumine

1950	6 935 000
1960	7 047 000
1970	7 467 000
1980	7 549 000
1990	7 678 000
2000	8 012 000
2002	8 053 000
2006	8 189 000

Põhimad jõed (km)

Doonau (A. osa)	350
Mar	348
Enns	280
Drava (Drava)	261
Enns	254
Salzach	225
Leitha	167
Tran	153
Rein (A. osa)	23

Suurimad järved (km²)

Viini	539
Neusiedli	157
St. Pölten	46
Wien	25
Wien	19

Alpide Berchtesgadeni Alpides, taamal Hochkö-nig (2941 m)

mida liigestavad orud ja järvenõod. Suurema osa A. alast ($2/3$) hõlmavad ida poole madalduvad Ida-Alpid. Alpides eristub 3 lääne—ida-suunalist vööndit, mida üksteisest eraldavad sügavad pikiorud. Põhjapoolseima vööndi moodustavad lubja- ja liivakivist koosnevad P-Lubjakivialpid (Dachstein, 2995 m). Neid ja kristalseist kivimeist koosnevaid Kesk-Alpe eraldavad Inni, Salzachi ja Ennsi org. Kesk-Alpid jagunevad Ötztali, Stubaieri ja Zillertali Alpideks ning Madal- ja Kõrg-Tauerniks. A. kõrgeimad tipud on Grossglockner (3798 m, Kõrg-Tauernis) ja Wildspitze (3768 m, Ötztali Alpides). Kesk-Alpe eraldavad A. lõunapiiril asuvaist Karni Alpide ja Karavankidest (koosnevad lubjakivist ja kiltadest) Drau (Drava) org ning Klagenfurti nõgu. Nii põhja- kui ka lõunapoolsele lubjakiviahelikele on omased järsunõlvilised tasasaelised massiivid, rohkesti leidub karstivorme. Sademed kaovad kiiresti lubjakivipinnasest, selle tõttu on maapind kuiv ja taimkattevaene. Põhjast lõunasse läbib Alpe mitu kuru, tuntuimad neist on Brenner (1374 m) ja Hochtör (2504 m) ning Ötztali Alpides asuvad Timmelsjoch (2474 m) ja Reschen (1504 m). Viini nõgu on Doonau mõlemal kaldal paiknev, Karpaa-tide ja Alpide madalaist eelalikest (Leitha mäed) ümbritsetud 200–300 m kõrgune ala. Seal leidub tervisevõimalikke, naftat ja maagaasi. A. kaguosa paikneb Kesk-Ungari madaliku serval. See on künklik tasandik, mille madalad ahelikud jaotavad kolmeks nn. laheks. Mägedes on valdavalt leetunud ja mägimullad, madalamail aladel metsapruun- ja mustmullad. Viljakad alad on üles haritud ja looduslikku taimkatet on seal vähe säilinud. Ligi poole A. alast (43 %) katab mets. Alpides avaldub selgelt kõrgusvööndilisus. Madalamal kasvab enamasti pöök ja tamm, kõrgemal nulg ja lehis. Metsapiir on Kesk-Alpides 2000–2100, mujal 1700–1800 m kõrgusel. Metsadest kõrgemal asuvad kõrgrohu-alpiniidid (*matt'id*) ja edasi madalrohu-alpiniidid (*alm'id*). Lumepiir on 2700–3000 m kõrgusel. A-s elab u. 260 liiki selgroogseid, sh. 83 liiki imetajaid, kellest võib kohata punahirve, mägikitse, metssiga, rebast, jänest, nirkki, nugist ja ümbrisejat. 7 liiki (6 käsitiivalist ja saarmas) on ohustatud. A-s on kohatud 391 liiki linde, neist pesitsejaid on 230 liiki (ohustatud on 10 liiki, sh. kaljuiibis, kääpakotkas, suurtrapp). Linnustiku poolest on ülikirikas piirkond Neusiedli järve RP. Enamik A-t paikneb merelise ja mandrilise kliima ülemineku-alal. Viini nõos ja Kesk-Ungari madalikul valitseb mandrilise kliima. Madalikel ja eelmäestikes on keskmine t° juulis 17–19, jaan-s –1 kuni –5 $^{\circ}\text{C}$, mägises läänes osas kõrguse suurenedes t° alaneb (0,5–0,6 $^{\circ}\text{C}$ 100 m kohta). Viinis sajab keskm. 660, Salzburgis 1278 mm/a. Alpide tuulepealseil nõlvul on sademeid 2000–3000 mm/a. Doonau jõgikond hõlmab A. alast 96 %, Reini oma 3 % ja Elbe (Labe) oma 1 %. Talvel tekib lumelaviine. Peamised jõed on Doonau ja tema lisajõed. Suurimad järved on Saksamaa ja Šveitsi piiril paiknev Boden ning Ungari piiril olev Neusiedl (Fertő). Liustikke on kokku u. 10 km². Suurim liustik on

Pastze (pikkus üle 10 km). Maavarade leivikohad on väikesed ja varud enamasti ammendumas. Leidub rauamaaki ja msg. värviliste metallide maa (plii, vask, tina, volfram), mõnevõrra ka naftat, maagaasi ja pruunsiidi. Kõige suurem on päevakivide varu. Oluline on vee-energia. A. on arenenud keskkonnahoiuga riik. Suurt tähelepanu pööratakse õhu- ja veekehtisele. A-s on 6 RP-d ning üle 600 LKA ja MKA, need hõlmavad vastavalt 2,8 ja 15 % A. territooriumi. Tuntuimad on Kõrg-Tauerni RP (1815 km²) ja Neusiedli järve RP.

Rahvastik. A-s elab keskm. 98 in./km². Rah-

vastiku paiknemine on silmatorkavalt ebaüht-

lane. Kõige tihedamini on asustatud Vorarlberg

(138 in./km²) ja Alam-Austria (115). Hõredalt

on asustatud Alpi kõrgetes: Tirolis

elab keskm. 54, Kärntenis 59 in./km². Viima-

sed 40 aastat on linnarahvastiku osatähtsus püsi-

nud 67–68 % piires. Viimase riigi rahvastikust

elab Viinis. Üle 50 000 elanikuga linnu on 8,

20 000–50 000 elanikuga linnu 16. Rahvasti-

kust 91,1 % on austerlased, 8,9 % välismaalased.

Burgenlandis elab horvaate ja ungari, Kärntenis

(pms. Drau orus) slovene. Välismaalastest on

19 % Serbia ja Montenegro, 18 % Türki, 15 %

Bosnia ja Hertsegoviina, 10 % Saksamaa ning

9 % Horvaatia päritolu. Kõige enam välismaalasi

(34 %) elab Viinis (16 % linna elanikest), neid

on palju ka Vorarlbergis (13,2 %), Salzburgis

(11,7 %) ja Tirolis (9,4 %). Etniliselt ja keele-

liselt on A. võrdlemisi ühtne. Saksa keelt räägib

98 % kodanikest ja 89 % kogu rahvastikust, hor-

vaadi, sloveeni ja ungari keelel on nende ajaloo-

lises kasutusel kohaliku ametliku keele staatus.

1971–2001 (rahvaloenduste andmeid) suurenes

A. rahvaarv 541 500 võrra (loomulik liive 83 000,

sisseränne 458 500). Loomulik liive oli 2003–

05 negatiivne. Lastest sünnib 12–14 % välis-

maalaste peredes. 2001 rändas sisse 169 000 ja

304,5 mrd \$

SKT_p (2005)

276,4 mrd \$

30,8 %

66,9 %

33 700 \$

2,3 %

148,6 mrd \$

154,5 mrd \$

510,6 mrd \$

3,49 mln.

3 %

27 %

70 %

5,1 %

5,9 %

65 %

41 a

79 a

0,09 %

0,9 %

1 %

0,5 %

12 000 in.

100

AIDS-i summid (2003)

HIV/AIDS (2005)

Imikute suremus

Suremus

Sündimus (2006)

Ilve (2006)

Kesk. eluiga (2006)

Kesk. vanus (2006)

Linnarahvastik

Vaaseid (2004)

Töötuid (2004)

tecinidus

tööstus

põllum.

Hõivatuid (2005)

Töövõime (2005)

Välisvõlg (2005)

Elarve kulu

Elarve tulu (2005)

Inflatsioon (2005)

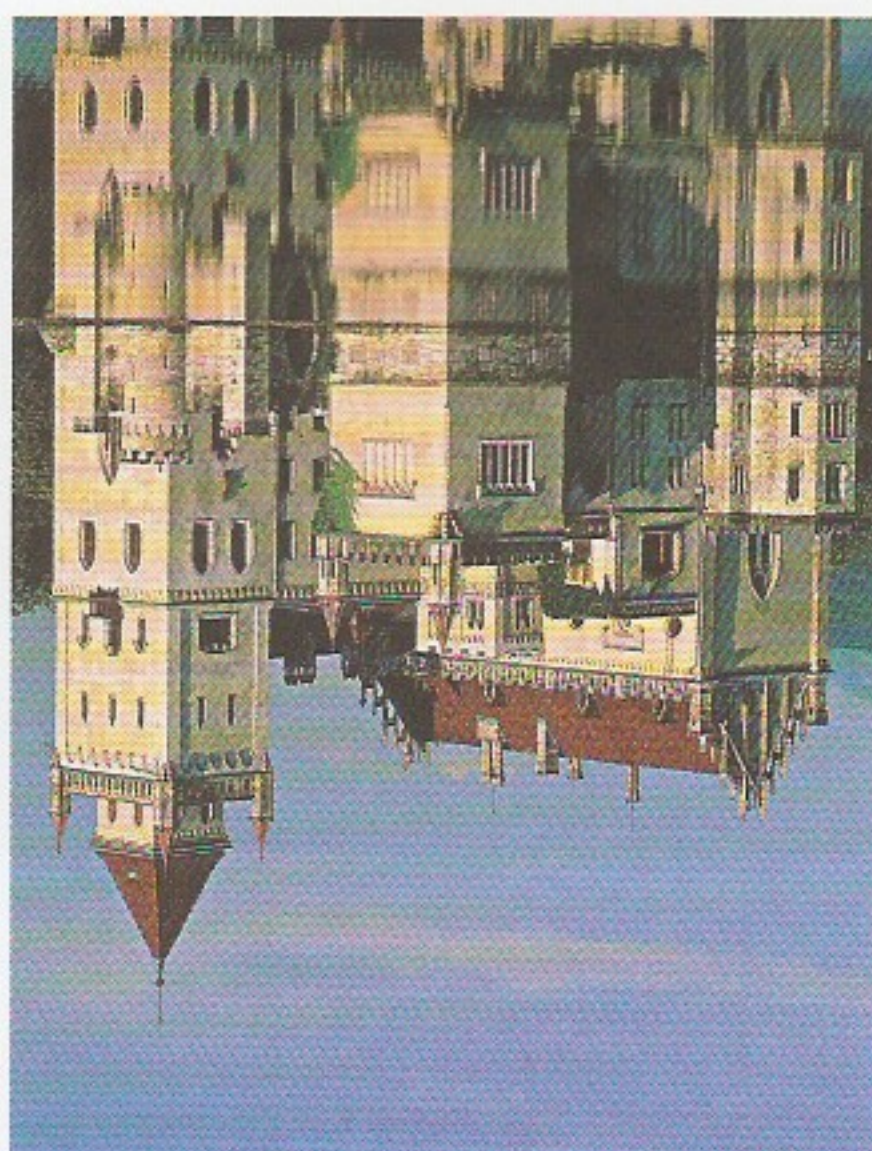
SKT 1 el. kohta (2005)

tecinidus

tööstus

põllum.

SKT_p (2005)

välja 135 000 in. Sisse on rännatud pms. endise Jugoslaavia aladelt (22 % saabuist), Saksamaalt (16 %) ja Türki (9 %). Samad riigid on olnud ka peamiselt väljarändemaad (vastavalt 22, 18 ja 6 %). 1998–2003 võitis A. vastu 154 000 pöge-niku, pms. Afganistani, Iraagi, Iraani ning Venemaa. Kuni 15-aastaste osatähtsus oli 2006. a. 15,4 %, 65-aastaste vanemad oli 17,1 %. Abielu-lahutuste arv moodustas 2003. a. 51,4 % abielu-miste arvust. 35 % sündinuid olid vallaslapsed. Usutunnistuse järgi on 74 % rahvastikust kato-liiklased, 5 % protestandid ja 4 % muslimid. ÜRO inimarengu indeks järgi kuulus 2002 A-le maa-ilmis 177 riigi seas 14. koht. Meeste suitsetab 36 % ja naistest 27 %, kroonilisi alkooholiluid on 4 % rahvastikust. Naise kohta sündis 2006. a. 1,4 last. A-s on 100 000 in. kohta 404 arsti ja 49 hambaarsti. 100 000 in. kohta on haiglatkohti 893 ning vanade- ja hooldekodukohti u. 850. A-s kehtib 9-klassiline koollikohustus. Põhi- ja keskkooli on u. 6800, neist 10 % on erakoolid.

Salzburg

Väliskaubanduspartne-

rid (% kogumahu, 2003)

Väljavahet

Saksamaa

Itaalia

USA

Sveits

5,2

5,2

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

4,4

Arhi linus (19. saj.)

Habsburg

Väliskaubanduspartnerid (% kogumahust, 2003)

Ameerika Ühendriigid	31,8
Saksamaa	9
Itaalia	5,2
Prantsusmaa	5,2
Hispaania	4,4
Rootsi	4,4
Ungari	4
Poola	41
Belgia	7
Hispaania	4,1
Prantsusmaa	3,9
Itaalia	3,9
Tšehhi	3,2
Ungari	3,2

Valitud arv (aast, 2003)

Hispaania	2853
Prantsusmaa	3245
Itaalia	325

Viini linnus (19. saj.)

Viini linnus (19. saj.)

Taimekasvatustoodang (aast, 2003)

Vilja	1191
Õli	882
Õunad	133
Õunad	1452
Õunad	560
Õunad	2485
Õunad	71
Õunad	78
Õunad	423

Valitsejad

1280–1305	Friedrich V
1305–1319	Maximilian I
1319–1330	Karl V
1330–1340	Ferdinand I
1340–1350	Maximilian II
1350–1360	Rudolf II
1360–1370	Matthias
1370–1380	Ferdinand II
1380–1390	Ferdinand III
1390–1400	Leopold I
1400–1410	Joseph I
1410–1420	Karl III (IV)
1420–1430	Maria
1430–1440	Theresia
1440–1450	Joseph II
1450–1460	Leopold II
1460–1470	Franz I
1470–1480	Ferdinand I
1480–1490	Franz Joseph I
1490–1500	Karl I

1887 Viini avatud
muuseum
austrii keiser Franz
Joseph I

Maaikultuuris seondub A. eeskätt muusikaga. Rahvamuusikale on omane joodeldamine, rahvatantsust *ländler* ist on kujunenud klassikaline Viini valss. Suurimad heliloojad on Wolfgang Amadeus Mozart, Joseph Haydn, Franz Schubert, Johann Strauss (vanem ja noorem) ja Gustav Mahler. Tuntud on ka bioloogid Gregor Mendel ja Konrad Lorenz ning psühholoog Sigmund Freud.

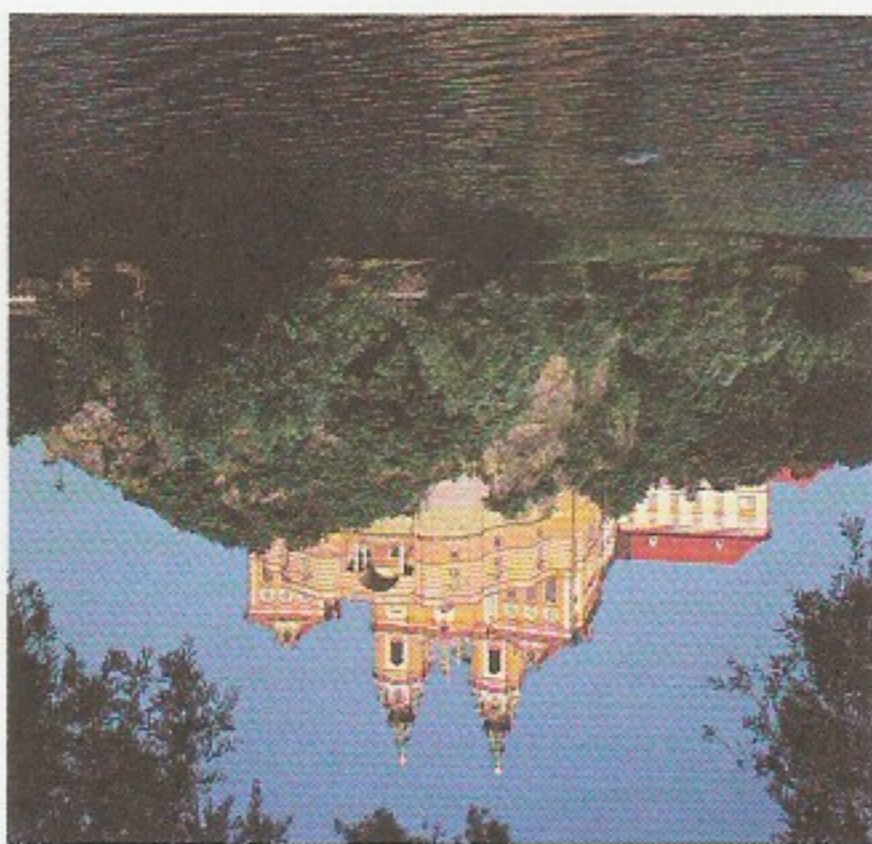
Majandus. A-Ungari impeeriumi langemise järel tekkinud A. rahvusriik elas 1920.–30. a-il üle suuri majandusraskusi. Pärast II maailmasõda valdav osa suurtest tööstus- ja pangandusettevõtetest riigistati. Tihedaimad majandussidemed säilisid tavapäraselt Saksamaaga. Tänapäeval on A. kõrgelt arenenud turumajandusmaa. Majanduse põhiharud on mitmekülgne teenindus, kvaliteettootangule suunatud tööstus ja suhteliselt väike, kuid tõhus põllum. Viimaseil aastakümneil on A. majanduskasv olnud suhteliselt ühtlane. 2001–03 suurenes SKT aastas keskm. 1 %, 2005 oli juurdekasv 1,8 %. Üldine maksukoormus moodustas 2003. a. 43,1 %. SKT-st andis Viini 27,2 %, Ülem-A. 16,3 %, Alam-A. 16,1 % ning Steiermark 12,4 %. Suurim pank on 1855 asut. *Bank Austria Creditanstalt* (kuulub *Bayerische Hypothek und Vereinsbank AG* gruppi), kellele kuulub veerand A. pankade koguarast (2003 oli varade väärtus 137 mrd. eurot). 1990. a-ist on A. pankade tegevus laienenud postsotsialistlikesse lähiriikidesse. A. pankadele kuulub 40 % Slovakkia,

38 % Horvaatia, 30 % Tšehhi ja 20 % Ungari pankade aktsiakapitalist (2003). Energeetikas moodustavad vee-energia 37, küttepuit 16 ja maagaas 10 %. A-s tarbitavast söest, maagaasist ja naftast moodustab omatoodang vastavalt 28, 22 ja 10 %. Elektrienergiat toodeti 2004. a. 65,56 mrd. kWh, sellest 64 % andsid veejõujaamad. Töötlevas tööstuses annab masina- ja metallitööstus 49, puidu- ja paberitööstus 15, keemiatööstus 10 ning toiduainetööstus 9 % toodangu koguväärtusest (2003). Peamised tööstuspiirkonnad on Viini, Linzi–Welsi–Steyri ja Sankt Pölteni – Kremsi ala ning Graz ja Innsbruck. A-l on pikaajaline luksuskaupade (sh. rõivad, mööbel, pudukaubad) tootmise kogemus. Põllum- ja tegeldakse pms. Alam- ja Ülem-Austrias ning Steiermargis ja Burgenlandis. Haritav maa moodustab 16 % A. terr-st, sellest 93 % asub eelnimet. neljal liidumaal. Kasvat. nisu, rukist, otra, suhkrupeti, kartulit, päevalille, puuvilja ja viinamarja. Peamised koduloomad on veised, sead ja lambad. 46 % teraviljast, 72 % suhkrupetist, 82 % kartulist ja 86 % päevalilleseemneist toodetakse kõige viljakamate muldadega Alam-A-s (2003). Tähtsaim puuviljakasvatuse piirkond on Steiermark, 61 % viinamägedest paikneb Alam-A-s (*Weinviertel*) ja 30 % Burgenlandis. Võrdlemisi metsarikka maana on A-s oluline puidu- ja paberitööstus. Umbes pool kogu A. raie mahust annavad Steiermark ja Alam-A. 2003 varuti 17,1 mln. m³ metsamaterjali. A-s on tihe ja heas korras teedevõrk. Veonduses on olulisel kohal Brenneri kuru (2001 läbis seda 23 mln. t veoseid). Mnt-id on 110 000 km, sh. 2000 km kiirteid; rdt-d on 6500 km, neist 3500 km elektrirdt-d. Ainus laevatatav jõgi on Doonau, suurim jõesadam on Linz (2002. a. 5,5 mln. t), suurim lennujaam on Viini Schwechat (2003. a. 12,7 mln. reisijat). Kauni maastiku, ajaloo- ja kultuuriväärtuste rohkuse ning puhke- ja talispordivõimaluste tõttu on A. Euroopa olulisi turismimaad. 2002 külastas A-t 18,6 mln. turisti (6. koht Euroopas). A. väljaveost moodustab 75 % valmistoodang, sisseveost moodustab 12 % msg. tööstustoore. Suurim väliskaubanduspartner on Saksamaa.

Ajalugu. Alam-A. liidumaalt on leitud kivist tööriistu, mida seostatakse neandertallaste Moustier' kultuuriga (35 000–180 000 aastat tagasi). Viljakusega seotud naisekujukesed (Gelgenbergi Venus, vanus u. 32 000 aastat, ja Willendorfi Venus, vanus u. 25 000 aastat) on pärit arvat. nooremast paleoliitikumist. U. 5000 e. Kr. levis A. alal maaviljeluslik paelkeraamika-, hiljem lehterpeekrite kultuur. Eneoliitikumis hakati Ida-Alpides tootma vaske, levis kellpeekrite kultuur (2500–1800 e. Kr.). Hiljemalt I a-tuh. alguses e. Kr. hakati kaevandama soola ja laienes raua kasutamine (Hallstatti kultuur). 5. saj. e. Kr. levis A-s La Tène'i kultuur, mida on seostatud keltidega. 2. saj. e. Kr. rajati A-s Noricumi kuningriik. 16–9 e. Kr. tungisid roomlased Doonauni ja rajasid 3 provintsi: Reetia, Noricumi ja Pannoonia.

Suure rahvastereandamise ajal läbisid A. goodid, hunnid, avarid ja langobardid. 6. saj. asustas maa läänecosa germaani hõim baiovaarid, ida-osa asustasid sloveenid jt. slaavi hõimud, kes ajutiselt sõltusid avaridest. Pärast avaride purustamist liitis Karl Suur 803 A. ala Frangi riigiga ning rajas Pannoonia (Idamark) ja Kärnteni margi. Frangi riigi jagamisel (843) läksid need Ida-Frangi (Saksa) kuningriigi koosseisu. Saksa (eriti Baieri) kolonistide voolu peatas ajutiselt ungarlaste sissetung (10. saj. I pool). Pärast ungarlaste lüüasaamist Lechi lahingus 955 kujunes nende laastatud alal Baieri Idamark, mis 976–1246 kuulus läänina Babenbergide soost hertsogitele. 966 on Idamarki esimene korda mainitud A-na (*Ostarrich*). 1156 sai A. margist Saksa-Rooma riiki kuuluv sõltumatu hertsogkond. 9. saj. pääsesid A-s võidule feodaalsuhted. Eriti palju maad kuulus vaimulikele feodaalidele (Salzburgi peapiiskopile). 12.–13. saj. arenesid A-s jõudsalt käsitöö ja kaubandus. Linnade kasv (Bütsantsi) ja põhjast lõunasse (Veneziasse) viivate kauba-teede ristumiskohas. 1282 said A. hertsogiteks Habsburgid. 1335 omandasid nad Kärnteni ja Kraini, 1363 Tirolit, 1382 Trieste ning muutsid L-Saksamaa võimsaimateks vürstideks. 1453 hakati A. valitsejaid nimetama ertsheersogiteks. A-st 1438 valiti Saksa kuningaiks ja Saksa-Rooma keisreiks ainult Habsburgid. Osava abil ellumispoliitikaga said nad enda valdusse 1477 Madalmaad ja Burgundia, 1504 Kastilia ja 1516 Aragóni. 1521 andis Karl V Habsburgide pärusmaad oma vennale Ferdinandile, seega jagunes dünastia A. ja Hispaania liiniks. 16.–17. saj. tärkasid A-s varakapit. suhted. Eriti avaldus see mäetööstuses (kaevandati hõbedat, elavhõbedat, pliid, vaske), milles A. oli Euroopa tähtsaimad alad. Reformatsiooni ajal levis A. linnakodanike ja osa feodaalide hulgas Lutheri õpetus, liitrahvaasotsiaalne protest väljendus anabaptismis. Saksa talupoegade sõja puhkedes algasid ülestõusud ka A-s. Eriti visa oli võitlus Tirolis. Pärast Mohácsi lahingut (1526) liideti Ungari ja Tšehhi personaal-uniooni alusel A-ga. Türgi ekspansiooni vastu võideldes muutus A. paljurahvuseliseks riigiks. Ligi kaks sajandit valdanud A-Türgi sõdades olid algul edukamad türklased, kes kahel korral (1529 ja 1683) piirasid isegi Viini. A. välispoliitika teine peafoon oli Habsburgide võitlus Prantsuse kuningaega hegemoonia pärast Euroopas. A. Habsburgide hegemooniaotlusel varisid kokku Kolmekümneaastasest sõjas (1618–48). Keisrid kaotaskid Saksaamaal igasuguse võimu. Edukamatil kulges 17. saj. lõpust alates võitlus türklastega. Karlowitzi rahu saati A. 1699 peaaegu kogu Ungari, Sloveenia ja Transilvaania ning osa Horvaatia. Hispaania pärlussõjas omandas A. Napoli ja Milano, kuid A. pärlussõjas (1740–48) ja Seitsemendaastasest sõjas (1756–63) kaotas Sileesia Preisile ja Parma Hispaaniale. Poola jagamisel sai A. Galitsia ning 1775 Türgilt Bukoviina.

17.–18. saj. hakkas A-s kujunema kapitalism. Maria Theresa ajal viidi ellu keskvalimise tugevdavaid reforme: loodi alaline sõjavägi, asutati riiginõukogu, kehtestati ühtne kriminaalkoodeks. 1765. aastal oli reformiüritustes suur mõju Maria Theresa pojale ja kaasvalitsejale Joseph II-le, kes valgustatud absolutismi vaimus püüas kiriku ülemvõimu. 1781 kaotati A-s pärisorjus. A. võitis osa enami-kust rev. Prantsusmaa vastastest koalitsioonidest, kuid sõjategevus arenes üldiselt A-le ebasoodsalt. A. kaotas osa oma terr-st. Franz II [1792–1835] loobumiselega Saksa-Rooma keisri tiitlist (1806) lakkas see juba ammu üksnes vormiliselt eksisteeriv keisririik lõplikult olemast. Franz II säilitas siiski 1804 võetud A. keisri tiitli. Pärast Napoleoni langust sai A. oma senised valdused tagasi. A-l oli juhtiv osa Saksa Liidus ja koos Venemaaga Pühas Liidus; viimase vaimne juht oli kauaaegne A. kanstler vürst Metternich. Sisepoliitikas kaasesid pol. klerikalismiga rahvuslik rõhumine ning liberaalsed ja dem. mõtteavalduste mahasurumine. Pärast Pariisi Veebruarirev-i algas 13. III 1848 relvastatud ülestõus ka Viinis; Metternichi režiim kukutati. Keisri tuli nõustuda põhiseaduse kehtestamisega. Pärast rahvuslik-rev. liikumise lämmatamist Krakówis, Prahas ja Milanos

Melki klooster Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

lõunakaldal on Doonast (ümber ehitatud 1711–45)

estling

esidendid

19–20
Karl Seitz
20–28
Michael Hainisch
28–38
Friedrich Miklas
38–50
Karl Renner
50–57
Friedrich Körner
57–65
Friedrich Schärp
65–74
Friedrich Jonas
74–86
Friedrich Kirchschläger
86–92
Friedrich Waldheim
92–2004
Friedrich Klestil
2004–
Friedrich Fischer

Kantslerid
(aast 1945)

1945
Karl Renner
1945–53
Leopold Figl
1953–61
Julius Raab
1961–64
Karl von Starck
1964–70
Josef Klaus
1970–83
Bruno Kreisky
1983–86
Fred Sinowatz
1986–97
Franz Vranitzky
1997–2000
Wolfgang Klima
2000–07
Wolfgang Schüssel
2007–
Alfred Gusenbauer

Relvajõud (2006)

Liikluseis
maavägi 33 200
relvajõud 6 700
kõrvald 39 900
20 600 ajateenijat
Põhine lahingumasinad
134 tanki
167 soomukit
104 suurtükki
40 lahingulennukit
Kõrvald (2005)
129 milj. \$ (0,8 %
1977–81)
Kõrvald kaudsõppe läbib
aasta 10 000

Kõrvald loss (ehita-
tud 1695–1747) Viinis

1. klooster Doorn
2. kaldal on benedik-
3. kiusutuses 1089. aa-
4. lamber ehitatud
5. —45)

vallutas keisri armee 31. X 1848 Alfred von Windischgrätz juhtimisel Viini. Vene tsaariväe abiga lammatati 1849. a. suvel rev. ka Ungaris. Rev-i kaalukaim saavutus oli agraarreformi seadus. Juba 1830. a-il oli alanud tööstuspöore. Pärast Saksa Tolliliidu loomist moodustasid A. jt. Habsburgide monarhia maad Saksa riikidest sõltumatu tollipiirkonna. Eriti hoogsalt arenes A. lääne- ja loodeosas metallurgia. Suurem osa maad jäi puhtpõllumajanduslikuks. Kapitalismi arenedes teravnesid paljurahvuselises A-s järjest enam rahvuslikud ja sotsiaalsed vastuolud. 1859 sai A. lüüa Prantsusmaalt ja Piemontelt ning kaotas Lombardia. Kui sellele järgnes 1866 lüüasaamine A-Preisi sõjas ja moodustati P-Saksa Liit, milles sai juhtivaks Preisi, minetas A. senise mõju Saksa riikidele. Et A-t sisemiselt tugevdada, reorganiseeriti ta A-Ungari kaksikmonarhiaks. Lääne- ja lõunaslaavlased lootsid leida oma vabanemispüüdlustele tuge Venemaalt. Pärast seda, kui A-Ungari 1878. a. Berliini kongressi nõusolekul okupeeris ning 1908 annekteeris Bosnia ja Hertsegoviina, suurenes A-Vene vastuolu pidevalt. I maailmasõjas oli A-Ungari Saksamaa liitlane. Lüüasaamine sõjas ja äärmiselt raske maj. olukord vallandasid 1918. a. okt-s kodanlik-dem. rev-i. Vahepeal sõlmimine Antandiga 4. XI 1918 ei suutnud Habsburgide monarhiat päästa. Selle terr-i tekkisid uued riigid: Tšehhoslovakkia, Ungari ja A.; osa A-Ungari terr-i said Serbia-Horvaatia-Sloveenia, Poola ja Rumeenia. 12. XI 1918 kuulutati A. vabariigiks. Võimule tuli koalitsiooni-valitsus, kantsleriks sai Karl Renner (Sots-dem. Partei). 1920 tuli võimule suurkodanlusele ja katoliku kirikule tuginev Kristlik-Sotsiaalne Partei (asut. 1880). 1920. a. põhiseadusega sai A-st föderaalne riik. Agraarsete Ungari ja lõunaslaavi alade lahkulöömisega oli A. tööstus minevanud turu ja sattunud suurtesse raskustesse. 1929.–33. a. majanduskriisi ajal 1932 kantsleriks saanud Engelbert Dollfuss (Kristlik-Sotsiaalne Partei) kaotas koosoleku- ja trükivabaduse, keelas parteid (ka A. natsionaalsotsialistide partei) ja saatis laiali parlamendi. Välispoliitikas orienteerus Dollfuss Itaaliale. 1934. a. juulis panid natsionaal-

sotsialistid toime riigipöördekatse, E. Dollfuss tapeti; tema järglaseks sai Kurt von Schuschnigg. Kui Schuschnigg määras rahva survele 13. III 1938 rahvahääletuse, mis pidi otsustama A. iseseisvuse, ennetas Hitler rahvahääletust ja okupeeris kogu A. 13. III 1938 liideti A. Ostmark'ina Saksamaaga (anšluss). II maailmasõjas võitles A. Saksamaa osana. Märtsis-apr-s 1945 hõivasid A. liitlasväed. A. ja Viini jagati NSV Liidu, USA, Suurbritannia ja Prantsusmaa vahel neljaks okupatsioonitsooniks. Moodustati A. Ajutine Valitsus ja valiti president. Taaskehtestati 1920. a. põhiseadus. 1946 sõlmisid A. ja neli okupatsioonijõudu lepingu, mille järgi A. valitsus sai ajada iseseisvat välispoliitikat, riik oli endiselt okupeeritud. 1946–47 võeti vastu seadused, millega denatsifitseeriti riigiparaat. Endistel natsidel lubati valimistest taas osa võtta 1949. 1955. a. riigilepinguga (A. iseseisvusleping), mis sõlmiti A. ja liitlaste vahel, lõpetati okupatsioon ning A. sai täiesti iseseisvaks. Lepinguga keelati A. ühinemine Saksamaaga. Samal aastal kuulutati A. neutraalseks ning vastav säte kirjutati põhiseadusesse. A-st 1945 on A. poliitikat iseloomustanud koalitsiooni-valitsused, milles on esindatud mõlemad suured erakonnad, A. Rahvapartei ja A. Sots-dem. Partei. Poliitiliselt olulisi ametikohti on erakondade vahel võrdselt jagatud. 1959 oli ainsaks opositsioonierakonnaks rahvuslik A. Vabaduspartei (*Freiheitliche Partei Österreichs*), eelnevatel valimistel olid parlamendi saanud ka kommunistid. Hoolimata NSV Liidu toetusest, ei olnud neil laialdast valijaskonda. 1966 sai A. Rahvapartei parlamendis enamuse ning koalitsioon lagunes. Järgmistel valimistel võitsid omakorda sotsiaaldemokraadid. 1970 moodustasid nad vähemusvalitsuse ja kontrollisid edaspidi parlamendiamust. 1980. a-il tugevnes A. Vabaduspartei positsioon. A-st 1986 valitses taas A. Rahvapartei ja sotsiaaldemokraatide koalitsioon, mis lagunes 1999. 2000 moodustasid valitsuse A. Rahvapartei ja A. Vabaduspartei, selle tagajärjel kehtestas EL A. vastu 7 kuud kestnud diplomaatilised sanktsioonid, kuna polnud rahul A. Vabaduspartei marurahvusliku ideoloogiaga. 2006. a. valimised võitis A. Sots-dem. Partei, valitsuskoalitsiooni moodustasid A. Rahvapartei ja A. Vabaduspartei. A-st 1955 on A. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 8. I 1992.

Relvajõud. A. relvajõud (*Bundesheer*) komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel ja vabatahtlikest, alates 1. I 2006 on ajateenistuse pikkus 6 kuud. Naistele on ajateenistus vabatahtlik. Ülemjuhataja on president, relvajõud alluvad tsiviilisikust kaitseministrile, relvajõudude juht on kindralstaabi ülem. Relvajõud koosnevad maaväest ja õhujõududest. 2006 osalesid A. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Kõprosel, Serbias ja Montenegros (KFOR) ning Lähis-Idas (UNDOF).

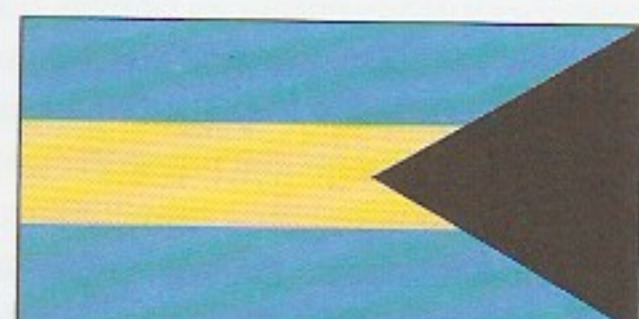
	(el. arv., 2006)
Nassau	231 500
Freeport	47 100
West End	12 800
Cooper's Town	8 600
Marsh Harbour	5 400
Freetown	4 100

Suurimad linnad	(el. arv., 2006)
SKT (2005)	5,78 mrd.
SKT _p (2005)	6,1 mrd.
SKT _p I el. kohal (2005)	20 200 \$
Inflatsioon (2004)	1,2 %
Eelarve tulu (2005)	1,03 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	1,03 mrd. \$
Välisvõlg (2004)	342,6 mln. \$
Majandusabi (2004)	saadud 5 mln. \$
Töövõimeleisi (2004)	176 000
Hoiatuid (2005)	
pollum.	5 %
tööstus	5 %
teenindus	90 %
Töötuid (2005)	10,2 %
Vasceid (2004)	9,3 %
Linnarahvastik (2005)	90 %
Keskml. vanus (2006)	28 a
Keskml. eluiga (2006)	66 a
mehed	62 a
naised	69 a
live (2006)	0,64 %
Sundimus (2006)	1,8 %
Suremus (2006)	0,9 %
Imikutel suremus (2006)	2,5 %
HIV/AIDS (2005)	6800 in.
AIDS-i surmuid (2003)	alla 200

(9007 'AJE 'Iə)

Vaba Rahvuslik Liikumine (*Free National Movement*) ja Progressiivne Liberaalne Partei (*Progressive Liberal Party*). Kohustusüsteem on kolmeastmeline: Appellatsioonikohtus, Ülemkohus ja magistraadikohtus. Kehtib 1973. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on B. vaba riik. **Sümboolika.** B. lipu (a-st 1973) kollane laid märgib saarte kuldset liiva ja päikest, sinised laid tähistavad ookeani. Must kolmnurk sümboliseerib valdava osa elanike Aafrika päritolu ja rahva ühishõudu. Vapikilbi (vapp a-st 1973) üllemisel pool on tõusev päike, see viitab soojale kliimale ja tähistab helget tulevikku, alumnisel pool on kujutatud Christoph Kolumbuse lipulaev „Santa Maria”. Vapikilpi toetavad rahvuskala sinine marmel (Makaira nigricans) ja rahvuslind flamingo (*Phoenicopterus ruber*). Kiviti tipus olev teokoda sümboliseerib saarte seotust merega. Vapikilbi all linnil on rahvuslik devis „Forward, upward, onward together” (‘koos edasi, kõrgemale, kaudgemale’). Hümn (a-st 1973), „March on, Bahamaland” (‘Marsi edasi, Bahama’), sõnad ja viis Timothy Gibson. Rahvuslill on kollane tekooma (*Tecoma stans*). Rahvuspuu on püha guafakipuu (*Guaiaacum sanctum*).

Loodus. B. saared paiknevad Florida, Kuuba ja Haiti vahel ning hõlmavad u. 700 madalat karstunud lubjakivisaart ja rohkem kui 2000 koralirahu. B. on maailma suurimaid koralirahude piirkondi. Asustatud on 22 saart. Saarestiku lõunaosas asuvad Turksi ja Caicose saared kuuluvad Suurbritanniale. Kõrgeim koha on Cat Islandil paiknev Alvernia mägi (63 m). Vahiseb maahe lähistroopiline kliima, mida oluliselt mõjutab lähedal voolav Golf hoovus. Sajab pms. maist juunini ning sept-st okti-ni (keskm. 750–1500 mm/a). Keskm. t° on Nassaus jaan-s 21,7 ja juulis 27,2 °C. Jõgesid ei ole, sest vihmavesi valgub karstilõhede kaudu sügavemale. Rohkesti on väikesi soolaseveelisi järvi. Saared asuvad troopiliste tsüklonite tsel, kõige sagedamini esineb tsüklonid juulist nov-ni. Täimkate on lopsakas, kasvavad bugin-

Bahàma, B. Uhendus (ingl *The Bahamas, The Commonwealth of the Bahamas*), ntk Amerikas Lään-India saarestiku kirdosas. Holmab u. 700 saart; rannajoone pikkus 3542 km.

Pindala	13 634 km ²
Rahvaarv	330 600 (2006)
Pcalim	Nassau (231 500 el.)
Halduksaotus	32 ringkonda (<i>district</i>)
Riigikeel	inglise keel
Rahvahulk	Bahama dollar (BSD)
Riigitihtisised	BHS, BS

Politiline süsteem. B. on Rahvaste Ühendusse kuuluv parlamentaarne monarhiaga riik. Riigipea on Suurbritannia kuningas või kuninganna (a-st 1952 Elizabeth II), keda kohapeal esindab kindralikuberner. Seadusandlik organ on kahelkajaline parlament. Senai (*Senate*) 16 liiget nimetab 5 aastaks peaministri ja opositsiooni soovitusel kindralikuberner. Assambleekoja (*House of Assembly*) 40 liiget valib rahvas ühendaadliistes valimised. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Peaministriks kandidaadi esitab Assambleekoja enamuspartei või koalitsioon ja kinnitab kindralikuberner. Valitsuskabineti liikmed nimetab peaministri soovitusel kindralikuberner. B-s on

Atlantise kuurort
Nassau saarel

Väliskaubanduspartne-
riikide % kogumahust, 2005

USA	31
Hispaania	29,7
Prantsusmaa	9,3
Saksamaa	5,6
Brasiilia	22,5
Jaapan	20,2
Hispaania	7,8
Hispaania	7,1
Hispaania	6,5
Hispaania	5,4

Väliskaubanduspartnerid

1973–79	Milo Butler
1979–88	Gerald Cash
1988–92	
1992–95	John Milton Taylor
1995–2001	Clifford Darling
2001–05	Orville Alan Turnquest
2005–06	William Dumont
2006–07	Paul Millerley
2007–	John Don Hanna

Ministrid

1973–82	John Oscar Pindling
1982–2002	Hubert
2002–	Ingraham
2002–	Christie

SKT (2005)	5,78 mrd. \$
SKT _p (2005)	6,1 mrd. \$
põllum. (2001)	3 %
tööstus (2001)	7 %
teenindus (2001)	90 %
SKT _p 1 el. kohta (2005)	20 200 \$
Inflatsioon (2004)	1,2 %
Eelarve tulu (2005)	1,03 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	1,03 mrd. \$
Välisvõlg (2004)	342,6 mln. \$
Majandusabi (2004)	saadud 5 mln. \$
Töövõimelisi (2004)	176 000
Hõivatuid (2005)	
põllum.	5 %
tööstus	5 %
teenindus	90 %
Töötuid (2005)	10,2 %
Vaeseid (2004)	9,3 %
Linnarahvastik (2005)	90 %
Keskm. vanus (2006)	28 a
Keskm. eluiga (2006)	66 a
mehed	62 a
naised	69 a
live (2006)	0,64 %
Sündimus (2006)	1,8 %
Suremus (2006)	0,9 %
Imikute suremus (2006)	2,5 %
HIV/AIDS (2005)	6800 in.
AIDS-i surnuid (2003)	alla 200

Suurimad linnad
el. arv, 2006

Nassau	231 500
Freeport	47 100
West End	12 800
Cooper's Town	8 600
Flagship Harbour	5 400
Freeport	4 100

villead, jasmiiinid, orhideed ja oleandrid, kohati kasvab kariibi mändi ja palme. B-l elab 12 liiki imetajaid (3 endeemset liiki, sh. bahama huuti, on ohustatud), 57 liiki pesitsevaid linde (sh. palju papagoisid), 44 liiki roomajaid (pms. iguaanid, saarte piirkonda asustavad maailma suurimad merikilpkonna ja bissa populatsioonid), kalastikus valdavad rifikooslused, mis on maailma liigi- ja värviküllaseimad (eriti palju on merinõelu ja merihobukesi). B. loomastiku uhkuseks on flamingo, sajand tagasi oli teda üle 100 000 isendi, ohjeldamatu küttimise tõttu vähenes liigi arvukus 3000 isendini. 1980. a-tel võeti flamingo kaitse alla. Praegu elab teda B. lõunasaartel ja pesitsuspopulatsiooni arvukus on suurenenud 60 000 isendini, suurim koloonia asub Inagua RP-s. B-s on 45 KA-d, sh. 16 RP-d.

Rahvastik. Keskmine asustustihedus on 24 in./km², kuid enamik rahvastikust elab New Providence'i ja Grand Bahama saarel. Rahvastikust on 85 % neegrid ja mulatid, 12 % valged. Suur osa Euroopa päritolu inimesi elab Abaco, Spanish Wellsil, Harbour Islandil, Long Islandil ja New Providence'il. Alaliste elanike seas on rohkesti ka pms. USA-st ja Euroopast pärit inimesi. Peale inglise keele kõneldakse kreooli, hispaania ja portugali keelt. Bahamased on usklik rahvas, 44 % rahvastikust on protestandid, järgnevad katoliiklased ja anglikaanid. Koolikohustus kehtib 5–16-aastastele, kirjaoskajaid on 95,5 %.

Majandus. B. kuulub jõukate riikide hulka, 21. saj. algul on seal olnud püsiv majanduskasv. Eelarve on tasakaalus ja välisabi tähtsusetu. Probleemid on korruptsioon ja narkokaubandus. B. on maksuparadiis. Majanduse põhiharud on turism ja pangandus. Turism ja sellega seonduvad tegevusalad (ehitus, hotellindus, toitlustamine) annavad riigi kogutoodangust u. 60 % ning neis on otseselt või kaudselt tegev pool tööjõust. Enamik turiste saabub USA-st. 2004 oli B-l registreeritud 259 panka ja kindlustuskompaniid, neist ligi pooled on välismaised. Riigi suurimaid ettevõtteid on sisseveetavat naftat tarbiv naftatöötlemistehas, mis asub Grand Bahamal. Naftasaadused veetakse pms. USA läänerranniku sadamatesse. Mereveest toodetakse soola. Rannavetest püütakse pms.

merivähki, avamerel kala. Toodetakse ka ravimeid ja rummi. Haritavat maad on u. 8000 ha. Kasvat. suhkruroogu ja puuvilja (greipe, sidruncid, apelsine). Loomakasvatuse osatähtsus on väike, rohkem peetakse kodulinde (2000. a. 5 mln.). B-l on 2693 km mnt-id (sh. 1546 km kõvakattega) ja 64 lennujaama (neist 29 kõvakattega lennuradadega). B. lipu all sõidab 1156 kaubalaeva, neist 1070 kuulub välisriikidele, kes eelistavad B. soodsat maksusüsteemi. Suurimad sadamad on Freeport, Nassau ja South Riding Point. Välja veetakse naftasaadusi, soola, rummi ja keemiatooted, sisse tuuakse masinaid, sõidukeid, tööstuskaupu, keemiatooted ja toiduaineid.

Ajalugu. Esimesel Ameerika-reisil jõudis C. Kolumbus kõigepealt (12. X 1492) seni kindlaks tegemata saarele, mille ta nimetas San Salvadoriks. Saarerühma nimi *Baja Mar* 'vaikne meri' pärineb hispaanlastelt. 16. saj. küüditasid Hispaania konkistadoorid suure osa põliselanikest Kuuba istandustesse ja Haiti kullakaevandustesse. Inglise kodanliku rev-i ja kodusõja aastail (1640–60) saabusid saartele Bermudalt rojalistide eest varjupaika otsinud puritaanid, kes hakkasid rajama suhkrurooistandusi. 17. saj. II poolel muutusid B. saared Kariibi mere piraatide peatuspaigaks. 1718 said B. saared Suurbritannia kroonikoloonia staatuse. 17.–18. saj. taotles B. saari visalt Hispaania. Inglise P-Am. kolooniate iseseisvussõjas (1775–83) põgenesid saartele Suurbritanniale lojaalsed kolonistid ning Versailles' rahuga (1783) määrati B. saared lõplikult Suurbritannia valitsemise alla. 1838 kaotati orjus. Saared etendasid olulist osa Ameerika Ühendriikide kodusõja ajal (1861–65), kui sealtskaid vahendati lõunaosariiklaste toodetud puuvilla Inglismaale ning varustati neid omakorda Inglise relvadega. 19. saj. keskel said B. saared tuntuks rummi suurtootjana ning olid rummiajajate ja salakaubavedajate baasiks ajal, kui USA-s oli alkoholimüük keelatud (1919–33). 1929 avas USA lennukompanii *Pan American World Airways* Nassaus esimese lennuliini. 1940 rajati saartele USA sõjaväebaasid ning II maailmasõja ajal paiknes seal USA Atlandi ookeani laevastiku üks peabaase. 1961 kehtestati B-l üldine valimisõigus. 7. I 1964 anti saartele omavalitsus ning 1967 võitis kohalikud valimised neegerelanikkonda esindav Progressiivne Liberaalne Partei (asut. 1953), mille juht Lynden Oscar Pindling sai hiljem riigi esimeseks peaministriks. B. kuulutati sõltumatuks 10. VII 1973. Riik on pärast iseseisvumist demokraatlikult arenenud. Enamikul valimistel on võitnud Progressiivne Liberaalne Partei. Konservatiivne Vaba Rahvuslik Liikumine oli võimul üksnes 1992–2002. 2002. a. valimistel sai Progressiivne Liberaalne Partei 50,8 % häältest ning 29 kohta Assamblee-kojas. A-st 1973 on B. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 20. X 2005.

B. relvajõud koosnevad väikesearvulisest merejalaväest (*Royal Bahamas Defence Force*). ■

Haldusjaotus

Kubernerkonnad
(muhafazah)

Perialm

Keskmise

Muharrag

Pohja

Lõuna

Suurimad linnad

(el. arv, 2006)

Al-Manamah 147 900

Al-Muharrag 642 600

Ar-Rifa 98 400

Madinat Hamad 69 100

eeslinnadega

1971 155 000

1981 259 000

1991 508 000

2001 641 000

2003 667 000

2006 723 000

Rahvaarvu muutumine

1971 155 000

1981 259 000

1991 508 000

2001 641 000

2003 667 000

2006 723 000

Rahvastik

Põhirahvastik on põlisarablastest (rah-

vastikust 62%, 2002). Majanduse arendamine

põhjustas 20. saj. viimasel veerandil võõrtööjõu

sissetõõstmist, mille tagajärjel on 11% rahvastikust

teistest Lähis-Ida maadest tulnud araablastest,

13% Indiast ja Pakistani sissetõõstannud, 8%

pärilastest ja 6% mujalt tulnud (sh. aafriklastest,

eurooplased ja ameeriklastest). Keskmise asustus-

tihedus on üldiselt 1015 in./km². Linn-

des elab 90% rahvastikust. Lisatööjõu vajadus

ja seega ka sissetõõstamine on vähenenud. Töövõime-

Daliitide korjamine

ja seega ka sissetõõstamine on vähenenud. Töövõime-

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

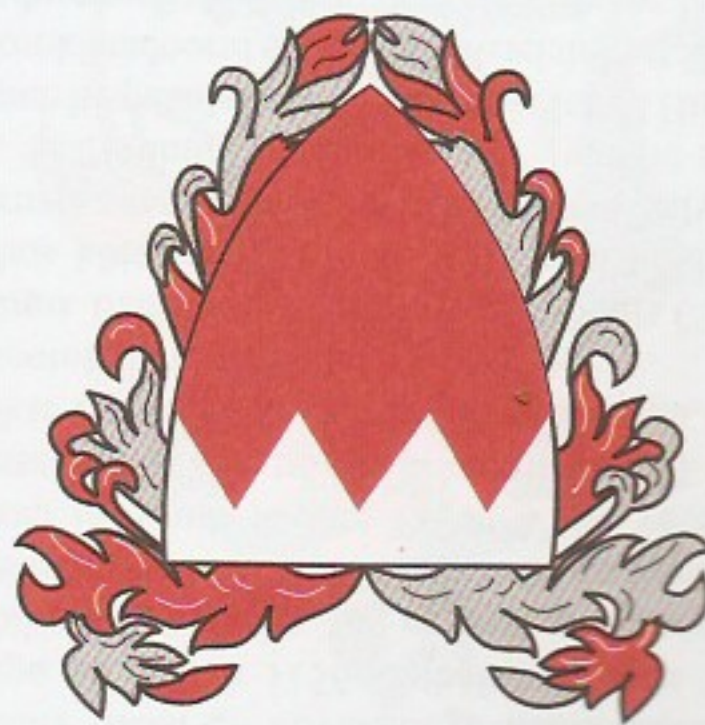
Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Daliitide korjamine

Bahrein

Bahrein, B-i kuningriik (ar *Al-Bahrayn* 'kaks mard', *Mamlakat al-Bahrayn*), riik Edela-Aasias Pärsia lahes samanim. saarel ja väikesaartel; rannajoone pikkus 161 km.

Pindala 712 km²
Rahvaarv 723 000 (2006)
Pealinn Al-Manamah (147 900, cesislinnadega 642 000 el.)
Haldusjaotus 5 kubermerkonda
Riigikeel arabia keel
Rahvühik Bahreini dinaar (BHD)
Riigitahtised BHR, BH

Politiiline süsteem. B. on konstitutsiooniline monarhia riik. Riigipea on kuningas. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament. Nõuandva Konsultatiivnõukogu (*Majlis ash-Shura*) 40 liiget määrab kuningas. Alamkoja ehk Esindajatekoja (*Majlis an-Nuwab*) 40 liiget valib 4 aastaks enamusvalimistel rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Peaministri ja valitsuskabineti liikmed nimetab kuningas. Erakonnad on keelatud, kuid lubatud on poliitilise ühendusega ühendused, millest olulisim on šiitide ühendus *Al-Wifaq*. Riigi usu- ja tsiviilkohtuid haldab Kõrgem Justitsnõukogu. Kehub 2002. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioonindeksi järgi asub B. maailmas 36. kohal. **Sümboolika.** B-i lipp (a-st 1971) oli esialgu hariduside islamitõlmistise järgi punane. 1820 Suur-

usjaotus

ermerkonnad
(Al-Manāmah)

mad linnad
(v. 2006)

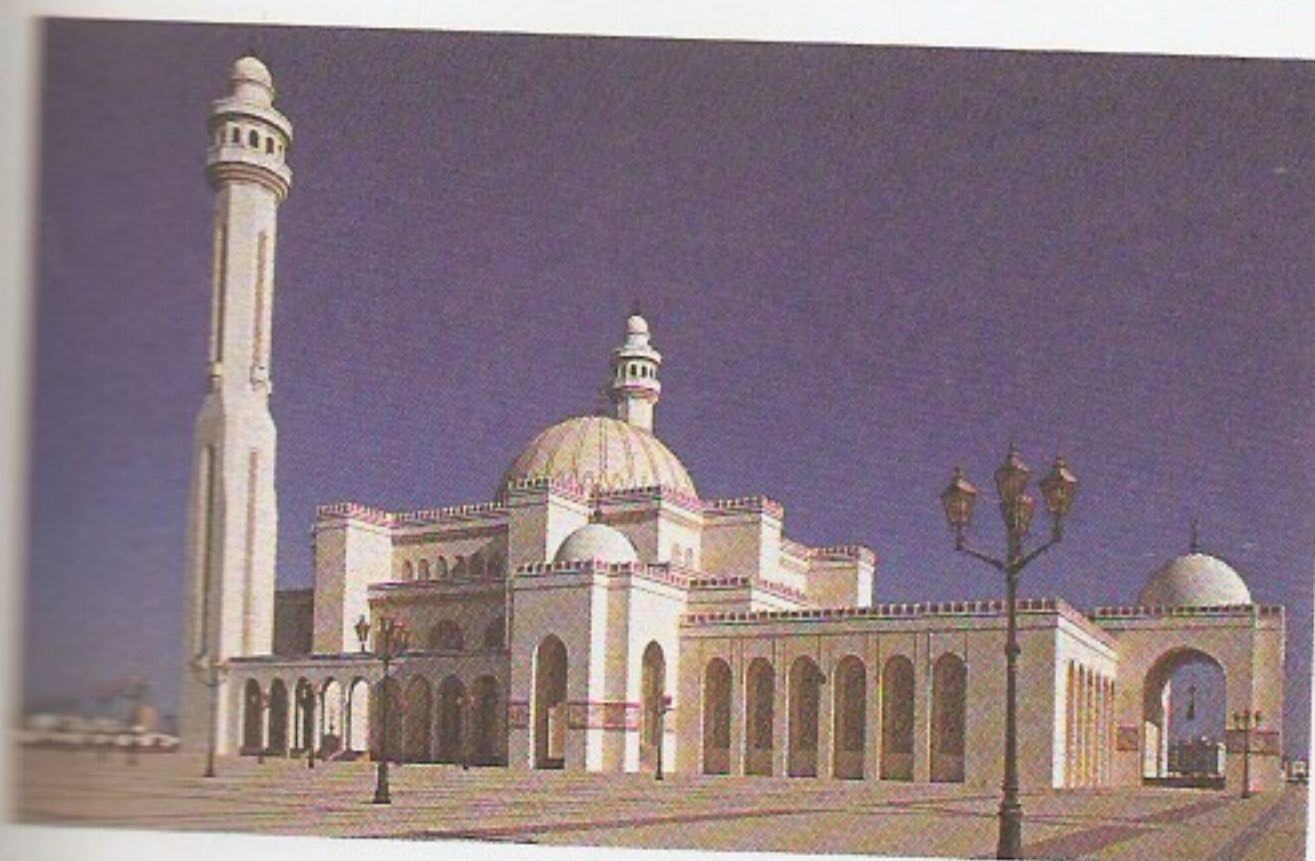
Manāmah	147 900
Al-Muharraqi	642 600
Al-Fatah	99 000
Al-Hamad	98 400
Al-Fatah	69 100

arvu muutumine

155 000
259 000
508 000
641 000
667 000
723 000

korjamine

Manāmah suurim pühakoda, Al-Manāmah's
Al-Fatah'i mošee

listest on u. 40 % võõrtöölised, kuid nende seas on suur osa töötuid. Peale araabia keele kasut. palju inglise keelt, eriti riiklikes ametiasutustes ja äritegevuses. Riigiusk on islam. Rahvastikust on 61 % šiiidid ja 21 % sunniidid. Sisserännanute seas on ka kristlasi ja hindusid. Täiskasvanute kirjaoskus on 89 % (2003). Tervishoiukorraldus, mida rahastatakse naftatööstuse tuludest, on väga hea ning arstiabi on tasuta.

Majandus. B-i majandus põhineb nafta- ja gaasitööstusel. 1932 hakati naftat ammutama ja 1934 eksportima. Nafta- ja gaasivaru on ammendumas: 2005 oli naftavaru 17 mln. t ja gaasivaru 92 mrd. m³. Naftatoodang on u. 2 mln. t/a ja maagaasitoodang 9–10 mrd. m³/a. Pikaajaliste majandusprobleemide (nafta- ja gaasivaru ammendumine, mageveenappus) lahendamine nõuab üha enam kulutusi ning see suurendab riigivõlga. Senine madal inflatsioon (1990–2002 keskm. 0,8 % aastas) on suurenenud. Elektri ja gaasi kasutavad kohalikku maagaasi, elektrienergiat toodeti 2003. a. 7,3 mrd. kWh. Toornaftat saadakse torujuhtme kaudu pms. Saudi Araabiast ning seda kasutavad naftatöötlemis- (võimsus 14 mln. t/a) ja naftakeemiatehas. Alumiiniumisulatustehas (toodang üle 500 000 t/a) kasutab kohalikku maagaasi, boksiti tuuakse Austraaliast. Keemia- ja metallitööstuse toodang veetakse pms. välja, ehitusmaterjali- ja kergetööstuse ettevõtted toodavad siseturule. 1978. a-st töötab kuivdokk, kus remonditakse kuni 500 000 t veeväljasurvega tanklaevu (peale selle 3 ujuvdokki). Põllum- ja aiandusega tegeldakse ainult oasides (9 % terr-st). Kasvat. nisu, maisi, otra, datleid, viinamarju ja köögivilja. Karjamaad on 6 % terr-st. Peetakse veiseid, lambaid, kitsi ja kodulinde. Kalastamise kõrval tegeldakse kreveti-, kāsna- ja pärilipüügiga. Traditsiooniline käsitööharu on pärlite töötlemine. Rdt-d pole; mnt-id on 3261 km, millest 2531 km on kõvakattega (2001). 1986. a-st ühendab B-i saart Saudi Araabiaga Umm an-Na'sāni saare kaudu 25 km pikkune sildtamm. Peasaarelt on rajatud mnt-tammid, mis viivad Sitrah' ja Al-Muharraqi saarele. Naftajuhtmeid on 53 km ja gaasijuhtmeid 20 km (2003). Peamised sadamad on Al-Manāmah, Sitrah ja

Mīnā' Sulmān. Al-Muharraqi saarel asub B-i ainus rahvusv. lennujaam. Väliskaubanduskäibes ületab eksport (11,17 mrd. \$ eest) tunduvalt impordi (7,83 mrd. \$ eest, 2005). Naftasaadused moodustavad väljaveost 60 %, aga välja veetakse ka alumiiniumi, plaste, naftapuurimisseadmeid, kala ja pärleid. Sisse tuuakse toornaftat, boksiti, autosid, aparaate, keemiakaupu, toiduaineid ja tarbekaupu. Tähtsaimad kaubanduspartnerid on USA, Saudi Araabia, Jaapan, Austraalia, Suurbritannia ja Taiwan. 2002 külastas B-i 1,5 mln. turisti. Turismi edendamiseks ehitatakse uusi meelelahutusettevõtteid ja hotelle. B-i on rajatud vormel I võidusõidurada. B. on araabia maailma peamine maksuvaba panganduskeskus, seal on rohkem rahvusv. rahaasutusi kui teistes Lähis-Ida araabia maades kokku. Rahandussektor annab SKT-st peaaegu 20 %.

Ajalugu. B. oli umbes a-ni 500 e. Kr. Dilmuni riik, selle kaudu toimus India ja Mesopotaamia kaubavahetus. Hiljem oli saar tuntud Tylose nime all. 4.–6. saj. oli B. Sassaniidide riigi koosseisus. 7. saj. vallutasid B-i araablased ja kehtestasid seal islami. Seejärel oli maa Pärsia valduses a-ni 1783, kui võimule sai araablane al-Khalīfah, kes vabastas B-i pärslaste võimu alt. Uus dünastia sõlmis 1820 Suurbritanniaga lepingu ja 1861 sai B-st ametlikult Suurbritannia protektoraat. 1932 avastati rikkalik naftavaru, mis andis saarele strateegilise tähtsuse. 1968 teatas Suurbritannia oma kavatsusest sõjavägi välja viia. 1968–71 moodustas B. koos Katari ja Lepingulise Omaaniga Araabia Emiraatide Föderatsiooni. B-i emiraat iseseisvus 15. XII 1971. 1961–99 valitses B-i sunniit 'Isā ibn Sulmān al-Khalīfah. 1975 toimusid šiiitide ja sunniitide kokkupõrked, mille tagajärjel parlament saadeti laiali ning absoluutne võim läks emiirile ja tema perekonnale. 1973 ja 1979 osales B. OPEC-i algatusel lääneriikidele kuulutatud naftaembargos. B. oli Iraani-Iraagi sõjas (1980–88) ja Lahesõjas (1991) Saudi Araabia ja lääneriikide poolel, et Iraani või Iraagi võimaliku sissetungi puhul kaitset leida. B-s asub USA 5. laevastiku baas. Kuna sunniitidest vähe- muse käes oli enamik ärimõtteid ja riigiametitest, tekitas selline ebavõrdsus rahulolematust. Seetõttu olid 1991 puhkenud konfliktilaine põhjused vaid esmapilgul religioossed, kuid paljuski oli selle taga šiiitide ühisk. seisund. 1999 päris trooni 'Isā ibn Sulmān al-Khalīfah' vanim poeg Ḥamad ibn 'Isā al-Khalīfah. Uus valitseja jätkas isa algatatud pol. pingeid maandavaid reforme ja toetas majanduse liberaliseerimist. 2001 tühistati riikliku julgeoleku seadus, selle tulemusena lõpetati pms. šiiitidest teisitimõtlevate vangistamine. 14. II 2002 kuulutati B. kuningriigiks ning samal aastal (pärast 27-aastast vaheaega) toimusid parlamendivalimised, kus osalesid ka naised; šiiidid boikottisid neid valimisi. 2006. a. parlamendivalimistel, millel šiiidid osalesid, sai kõige enam kohti (17) Al-Wifaq. A-st 1971 on B. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 27. IV 2004. ■

SKT (2005)	13,0 mrd. \$
SKT (2005)	14,86 mrd. \$
õli	0,5 %
gaas	38,7 %
tootlus	60,8 %
SKT, 1 el. kohta (2005)	20 450 \$
inlatsioon (2005)	2,7 %
väike-tulu (2005)	4,662 mrd. \$
väike-tulu (2005)	3,447 mrd. \$
välisvõlg (2005)	6,814 mrd. \$
rahaühik (2002)	150 mln. \$
rahaühik (2005)	380 000
tootlus (2002)	
õli ja kalandus	3 %
õli	35 %
gaas	62 %
tootlus (2005)	15 %
rahaühik (2005)	90 %
õli (2006)	29 a
gaas (2006)	74 a
õli	72 a
gaas	77 a
õli (2006)	1,45 %
gaas (2006)	1,8 %
gaas (2006)	0,4 %
rahaühik (2006)	1,7 %
õli (2005)	
õli (2003)	alla 1000 in.
õli (2003)	alla 200

Haldusjaotus
Jaotised (bibhag)
Bartshai
Chittagong
Dhaka
Khulna
Rajshahi
Sylhet

Suurtimad linnad
(el. arv, 2006)

Dhaka	6 725 000
Chittagong	3 795 000
Khulna	1 371 000
Rajshahi	714 000
Comilla	404 000
Tungi	352 000
Mymensingh	334 000
Sylhet	333 000
Rangpur	291 000
Bartshai	286 000
Bogra	276 000
Jessore	247 000
Dinajpur	211 000
Nawabganj	144 000

'eeslinnadega

saab selleks enim kotti saanud parlamenditera-
konna liidrid. B-s on mitmeparteisüsteem. Olulisi-
mad erakonnad on Rahvuspartei (*Jatiyatabadi
Dal*), Rahvaliid (*Awami League*) ja Islami
Kogu (*Jamaat-e-Islami*). Kõrgeim kohtuorgan
on Ülemkohus, mille liikmed nimetab president.
Kehitib 1972. a. põhiseadus (viimati täiendatud
2004). Rahvusv. klassifikatsioon alusel on B.
osaliselt vaba riik. Korruptsiooninindeksi järgi
asub B. maailmas 156. kohal.

Sümboolika. Iseseisvusühikuliselt päritud lipu on
kujundanud maalikunstnik Quamrul Hasan. See
heisati esimest korda 3. III 1971 Dhaka ülikoolis,
pragueuse kujutisega lipp pärineb a-st 1972. Rohe-
line väli tähistab elujõulisust, nooruslikkust, rohe-
lust ja vee-eelsetesse aegadeesse ulatuvat põllum.
kultuuri. Punane ketas sümboliseerib 1947. a-st
Pakistani väe ohvriks langenud bengalite verd ja
tõusvat päikest. Algselt oli kettal kuldne B-i kaart.
Vapi (a-st 1971) 4 viisnurkset tähte märgivad
rahvuslust, sotsialismi, demokraatiat ja islamit.
Tähtede vahel on džuuditaaim *Corchorus capsula-
ris*. Vapi keskel hõljub stiliseeritud rahvuslill
Nymphaea stellata laimel, mis tähis-
tavad veeteedeks olevaid jõgesid. Lille ümb-
ritsevad riisitaimeid. Hümn (a-st 1972) „Amar
Sonar Bangla” („Mu kuldne Bengal”), sõnad ja
viis Rabindranath Tagore. Rahvuslind on rästas-
lane *Copsychus saularis*, rahvusloom bengali
tiiger (*Panthera tigris tigris*).

Loodus. 2/3 riigi territooriumi hõlmab suurte veeroh-
kete jõgede Ganges, Brahmaputra (Jamuna) ja
Meghna ühine hügelidelt (80 000–100 000 km²).
See ala on tasane ja ulatub lõunaosas (Bengali
lahe ääres) 1–3 m, keskosas 6–10 m ning põhja-
osas 15–20 m ü. m. Maapind tõuseb deltal alates
aeglaselt (kuni 100 m ü. m.) kird ja loode suunas.
Bengali lahe põhjarannik on paljude deltaharu-
dega tugevasti liigestatud. Suuremad harud on
paljude saarte ja liceseljakutega lehtersuudmed.

EE SMA 86

Bangladesh [-dɛʃ], B-i Rahvavabariik (ben-
gali *Bāṅlādesh*, *Gaṇaprayājāntī Bāṅlādesh*),
riik L-Aasias Bengali lahe ääres. Pind (4246 km)
India (4053 km) ja Brimaga (193 km); rannajoone
pikkus 580 km.

Bangladesh

Politiiline süsteem. B. on parlamentaarne vaba-
riik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks
parlament. Ühe kandidaadi korral valimisi ei toi-
mu ja valimiskomisjon kuulutab kandidaadi pre-
sidentiks. Üldiselt on presidenti koht tsereemo-
niaalne, kuid ta muutub oluliseks, kui parlament
on laiali läinud ja uute valimiste ettevalmistamisel
tegutsseb ajutine valitsus, mida juhib riigipea. Sel
ajal on presidenti õigus välja kuulutada erakor-
raline olukord ja vabastada ametist ministrid.
Ühekojalise parlamendi — Rahvuskogu (*Jatiya
Sangsad*) — 345 liikmest 300 valitakse 5 aastaks
enamusvalimistel ühendaadilistest valimisring-
kondades. 45 kohta on eraldatud naistele. Valida
võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsusjuhi nimet-
ab vormiliselt ametisse president, kuid tavalliselt

Pindala	143 998 km ² (teistel andmetel)
Rahvaarv	136 138 000 (2006)
Pealinn	Dhaka (<i>Dhaka</i> , 6 725 000,
Haldusjaotus	6 jaotist
Riigikeel	bengali ehk bangla keel
Rahvühik	taka (BDT)
Riigitihtisid	BGD, BD

Loodusjaotus

riigis (bibhag)
 Chittagong
 Dhaka
 Rajshahi
 Barisal

Suurimad linnad

Dhaka	6 725 000
Chittagong	11 918 000
Rajshahi	3 795 000
Barisal	1 371 000
Comilla	714 000
Cox's Bazar	404 000
Khulna	352 000
Patna	334 000
Patna	333 000
Patna	291 000
Patna	286 000
Patna	276 000
Patna	247 000
Patna	211 000
Patna	144 000

linnadega

Valged purjepaadid
 Ganges deltas

Tugevate loodete ajal ujutab vesi osa saari ja leet-seljakuide üle, mistõttu rannajoont pole võimalik täpselt määrata. Deltaalast erineb riigi idaosas, kus Bengali lahe rannikumadalik läheb sisemaal (India ja Birma piiril) üle põhja-lõuna-suunalisteks madalateks mäeahelikeks (500–1000 m kõrgused). Need on Chittagongi mäed, kus paikneb riigi kõrgeim tipp Keokradongi mägi (1230 m), sellel alal esineb maavärinaid. B-s valitseb kuum niiske ekvatoriaalne mussoonkliima. Jahedaima kuu (jaan.) keskmine t° on 15–20 $^{\circ}\text{C}$, kuumima kuu (apr.) keskmine t° on 26–31 $^{\circ}\text{C}$. Sademete hulk kasvab läänest itta. Lääneosas sajab 1500–2000, keskosas 2000–2500, idaosas 2500–3000, kirde- ja kaguosas isegi 3000–4000 mm/a. Kahel suvekuul (aug-s ja sept-s) India ookeanilt puhuvate edelamussoonide ajal sajab 75 %, kahel talvekuul (dets-s ja jaan-s) valitseva põua ajal ainult 1 % aasta sademete hulgast. Vihmaperioodil on deltades üleujutusi (veetase tõuseb jõgedes hrl. 6 m). Vihmavesi ja Himaalajast pärit lumesulavesi tekitavad suurtes jõgedes veelgi kõrgema vee-taseme (mõnel aastal 10–12 m). Üleujutus kestab

India Padma suudme-
 mangroovestistikult
 Sundarbans (apr. 1996)

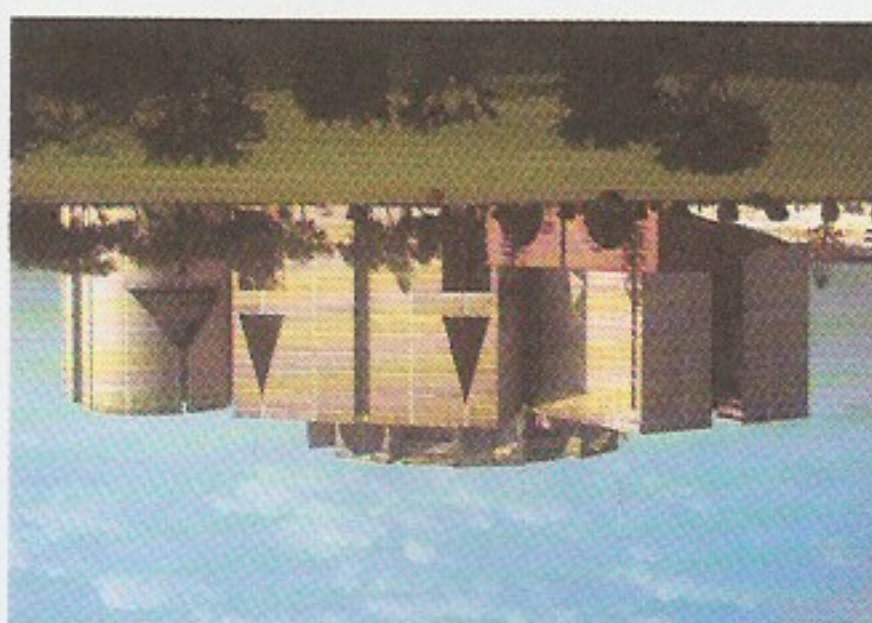
kuni 3 kuud ja hõlmab $\frac{2}{3}$ riigi maa-alast. Sellega kaasneb troopilisi hävitavaid tsükloneid. Nov. 1970 hukkus tsükloni tõttu 300 000 ja apr. 1991 150 000 in. Tasase pinnamoe ja rohkete sademete tõttu on sisevetevõrk väga tihe. B-s ühinevad Ganges ja Jamuna Padma jõeks (kuni 10 km lai). Enne merre suubumist ühineb Padmaga Meghna jõgi. Nende kolme jõe ühiseltas olevate jõeharude kogupikkus on u. 24 000 km. Deltas on ka palju väikesi järvi ja soote. Idaosa suurim jõgi on Karnaphuli (273 km), sellele ehitatud elektrijaama tammi taga on Karnaphuli vh. (830 km², maht 5,4 km³). Siseveekogude kogupindala on 10 090 km² ehk 7 % riigi terr-st. Domineerivad alluviaalsed mullad, mis iga-aastaste üleujutuste ajal taastavad oma viljakuse uue uhtega. Eriti kergelt haritavad on saviliiv- ja liivsavimullad. Maavaradest leidub maagaasi, vähesel määral naftat ja kivisütt, ka kaoliini ja lubjakivi. Looduslikku taimkatet jääb iga aastaga vähemaks. Mets katab 10 % terr-st. Chittagongi mägedes kasvab troopiline igihaljas ja heitlehine mets, lõunarannikul mangroov. Riigi keskosa aladel, mida suurvesi üle ei ujuta, on säilinud savanni ja võsastikku. Kaguosas on kohati bambusetihnikuid. Loomastik on liigirohke – imetajaid on 110, linde 628 (neist pesitsejaid 388), roomajaid 109 ja kahepaikseid 22 liiki. Metsade maharaiumise ja võsastiku hävitamise tõttu väheneb metsloomade arvukus pidevalt. Ahvid (makaagid ja languurid) elavad suurte karjadena ning teevad sageli hävitustööd nii põldudel kui ka aedades. Äärmiselt ohustatud on 52 liiki (sh. bengali tiiger, jõevaal susu, banteng, gibonlane huulok, india harjasküülik, terai-haigur, ida-toonekurg ja valgeselg-kaeluskotkas). Nii siseveekogud kui ka Bengali laht on kalarikkad. B-s on 39 KA-d. UNESCO maailmapärandi nimistus on 3 B-i objekti: 1997 kanti loodusobjektide nimistusse Sundarbansi LKA (mangroovid, bengali tiiger, liigirikas linnustik) ning kultuuriobjektide nimistus on Bāgherhāti ajalooline ceslinn Khalifatabad ja Pāhārpuris asuva Somapura Mahavihara kloostri varemed.

Rahvastik. B-i põhirahvastik on bengalid (98 %), kes räägivad bengali keelt. $\frac{3}{5}$ bengalciist elab B-s ja $\frac{2}{5}$ Indias. Loode- ja põhjaosas elab üle 2 mln. Põhja-Indiast (enamasti Bihari osariigist) ümber asunud islamiusulise urdu keele kõneleja, neid nimet. bihaarideks. Piirialadel elab väikerahvaid: loodeosas santalid, kirdeosas khasid, garod ja hadžongid, kaguosas tsakmad, moghid ja tiperad (kokku 0,7 % rahvastikust). B. on rahvaarvult maailma riikide seas 8. kohal. Keskmine asustustihedus on 945 in./km². Suhteliselt hõredalt (vähem kui 200 in./km²) on asustatud soostunud lõunarannik Sundarbans ja veelgi hõredamalt (vähem kui 100 in./km²) Chittagongi mägede troopiliste metsade ala. Kõigis teistes piirkondades elab u. 1000 in./km², Dhaka ümbruses ja Karnaphuli jõe alamjooksul isegi 2000 in./km². Linnades elab alla $\frac{1}{3}$ rahvastikust (2003). Rahvastiku juurdekasv on 2,1 % ehk 2,8

SKT (2005)	59,96 mrd. \$
SKT (2005)	283,23 mrd. \$
pollum.	20 %
tööstus	27 %
teenindus	53 %
SKT, 1 el. kohta (2005)	2000 \$
Inflatsioon (2005)	7 %
Elarive tulu (2005)	5,99 mrd. \$
Elarive kulu (2005)	8,60 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	21,3 mrd. \$
Majandusabi (2005)	saadud 1,6 mrd. \$
Töövõime (2005)	66,6 mln.
Hoiatuid (2005)	63 %
pollum.	11 %
tööstus	26 %
teenindus	26 %
Töötuid (2004)	2,5 %
Väeseid (2004)	45 %
Linnarahvastik (2003)	26 %
Kesk. vanus (2006)	22 a
Kesk. eluiga (2006)	61 a
mehed	61 a
naised	61 a
Ilve (2006)	2,1 %
Sündimus (2006)	3 %
Suremus (2006)	0,8 %
Imikute suremus (2006)	6,1 %
HIV/AIDS (2005)	11 000 in.
AIDS-i surmuid (2001)	650

mln. in. aastas. Sündimuse kontrolli ja perekon-na planeerimise programme rakendamise abil on rahvastiku kasvutempo ainult veerandi võrra vähenenud. Riigiusuks kuulutati 1988 islami. Üsk-likest on 87 % muslimid (valdavalt sunniidid), 12 % hinduistid, 0,7 % budistid ja 0,3 % krist-lased. Üldise mahajäämuse ja vaesuse oludes on tervishoide korraldus algeiline. Tervishoide arendamises pole arsti-tegutsesid linnades, maapiirkondades pole arsti-abi saadagi kättesaadav. Suure hibe tõttu ei suudeta lahendada sotsiaalseid ja maj. probleeme.

Majandus. B. on vähemarenenud agraarriik, maa-ilma vaesemaid riike. 1990–2002 oli SKT reaalne kasv 4,9 % aastas, maj. arenguks pole see kül-laldane. Rahvastiku kiire kasv neelab suure osa loodetud heaolutõusust. Loodusvarade varu on väike. Tsüklonid ja üleujutused põhjustavad suurt ainelist kahju. Sisepol. ebastabiilsus on takis-tanud majandusreformide elluviimist. Riikliku sektori vähetootlikkuse ettevõtteid ei crastata, sest kardetakse tööpuuduse kasvu. Eraettevõtlust küll soodustatakse, kuid kohaliku kapitali vähesus või-maldab rajada üksnes väikeettevõtteid. 2000–05 on mõnevõrra elavnenud väljavoolu suunatud tööstus. 2006. a. said Muhammad Yunus ja tema rajatud *Grameen Bank* väikealaenusteemi evita-mise eest Nobeli majandusauhinna. Aastati üle-ta-vad riigieelarve kulu tulust. Puudujäägi korral laenatakse Rahvusv. Valuutafondist, Maailma-pangast ja Aasia Arengupangast. Majandusle on toeks välismaal töötavate B-i kodanike kodumaal elavatele pereleikmetele tehtavad rahalülekanded (1,5–2 mrd. \$ aastas). 1990–2002 oli inflat-sioon keskm. 3,7 % aastas. Pool rahvastikust elab allpool ÜRO arestusliikku vaesuspiiri. Haritavat maa on 64 % terv-st (põldu 61 % ja aedasad 3 %).

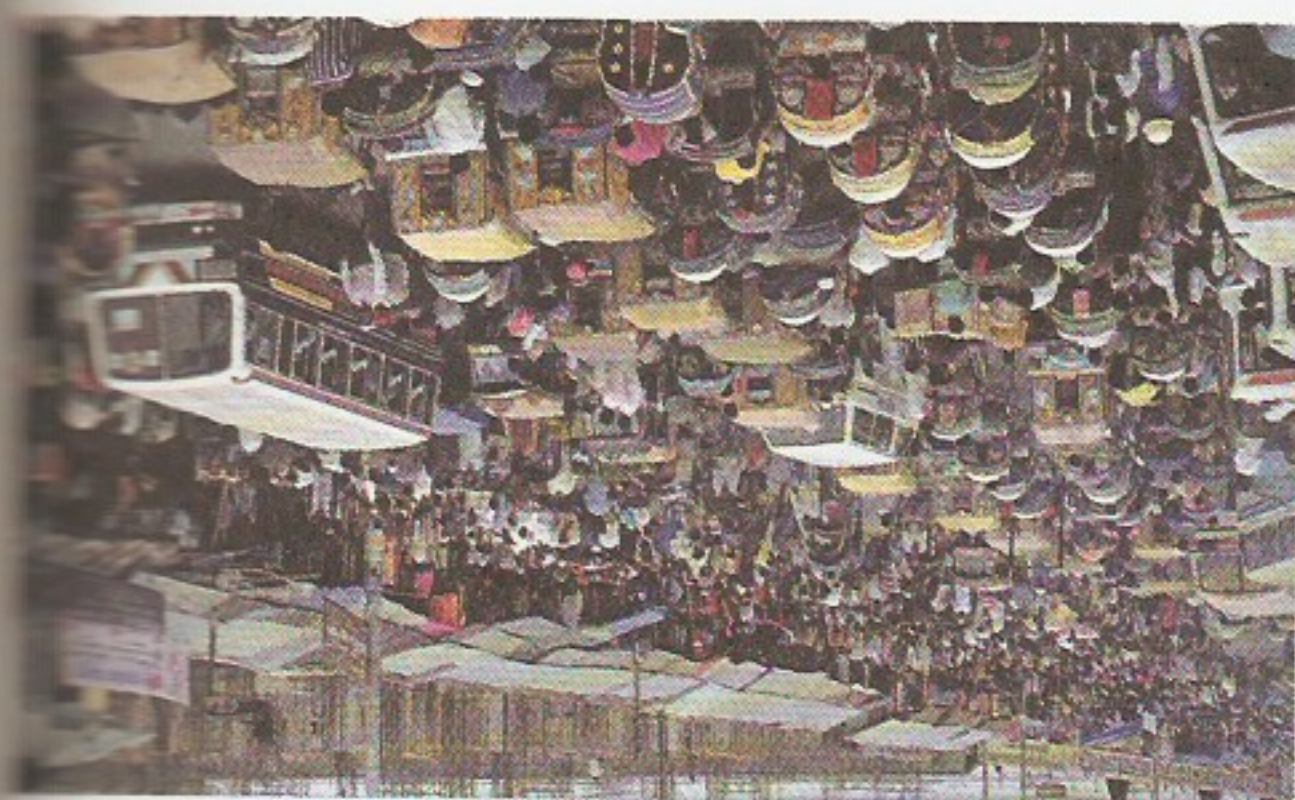

Bangladeshi
parlamentidahoone
(arhitekt Louis Kahn,
ehitatud 1962–71)

Väliskaubanduspaar-
rid (% kogumahuust, 2005)

Väljavõetud
USA
Saksamaa
Suurbritannia
Prantsusmaa
Itaalia
Sisesevõetud
India
Hiina
Singapur
Kuvait
Jaapan
Hongkong

Maapuudus on suur, sest haritava maa pinda on vähesel määral võimalik laiendada ainult riigi kagunosas. 3/4 põldudest koristatakse 2 saaki aastas. Tähtsaim toidukultuur on riis, mille kogusaagilt (35,8 mln. t, 2000) on B. maailmas 4. kohal. Rahva-arv kasvab aga kiiremini kui riisisaak, seetõttu on B. sunnitud igal aastal suurendama teravilja sissevedu. Teistest toidukultuuridest viljelatakse nisu, kartulit, bataati, aeduba, rapsi ja vürtsitai-mi. Tähtsaim tehniline kultuur on džut, mille kiu maailmatarvotangust annab B. 3/4. Olulisel suhturroog, tee, tubakas ja puuvill. Loomakas-vatus on vähe arenenud, kuigi koduloomade arv on suur. Peetakse veiseid (23,9 mln.), kitsi (34,1 mln.), lambaid (1,1 mln.) ja kodulinde (140 mln., 2002). Bengali lahel ja siseveekogudel püütakse kala (1,7 mln. t, 2002). Enamik tööstusettevõtteid töötleb kohalikke põllum-saadusi ja tooraine-t. B-s on džuti-, puuvilla-, õmbus-, naha-, jalat-si-, tubaka-, suhkru-, tee- ja pabertööstused. Suur-mõned keemia- ja ehitusmaterjalitööstused. Suur-ettevõtteid on vähe. Peamised tööstuskeskused on Chittagong, Khulna ning Dhaka ja selle eeslinnad. Heal järgel on käsitööndus, millel on tegeldakse koikjal. Ammutatakse naftat, kuid sellega rahul-datakse vaid 5 % siseturu vajadustest. Maagaasi toodetakse 14,3 mrd. m³ (2005), elektrienergiat 17,4 mrd. kWh (2003). Ainus hüdroelektrijaam on Kapai hej. (Karnaphuli jõel), mis annab 6 % elektrienergiast. Soojuslektrijaamad paiknevad enamasti suuremates linnades. Rdt-d on 2706 km, sellest 884 km on laiarööpmeline rdt. (2004). Kõvakattega mnt-id on u. 20 000 km. Teedevõrgu

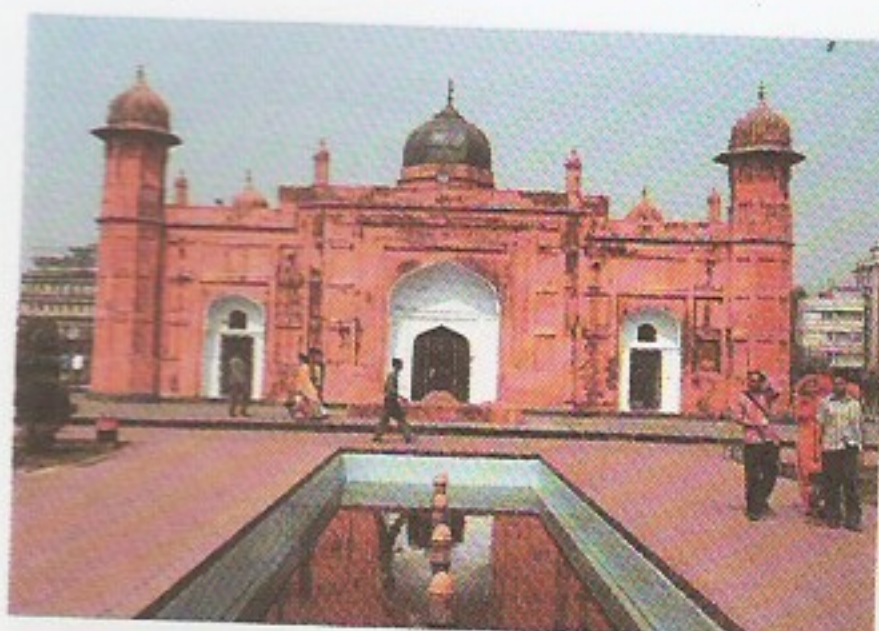

Dhaka tänavavõrk

Täiskasvanud osaparteid (% kogumahust, 2004)	
Aljaveedu	22
USA	15
Aksamaa	15
Uurbritannia	10
Frantsusmaa	7
India	4
Hispaania	3
Hispaania	15
Hiina	12
Singapur	8
Brasiilia	6
Jaapan	5
Hongkong	5

Phar. Bibi mausoleum
(1711-12) Dhakas
Gallagh Fortis

Ministristid
1973-75
Toufik Ahmed
1975-75
Wajid Rahman
1975
Muhammad Mansoor Ali
1975-79
Nasir Rahman (vanem- minister)
1979-82
Nasir Ahmad Rahman
1982-86
Nasir Rahman Khan
1986-88
Nasir Rahman (Dowdhury)
1988-89
Muhammad Ahmed
1989-90
Nasir Uddin Ahmed
1990-96
Muhammad Zia
1996-2001
Nasir Wajid
2001-
Muhammad Zia

1971-72
 Najibur Rahman
 1972-73
 M. Sayed Chowdhury
 1973-75 Mohammad
 Muhammadullah
 1975- Mujibur Rahman
 1975- Ghanshyam
 Hossain, Ahmed
 1975-77 Abu Sadat
 Muhammad Sayem
 1977-80 Ziaur Rahman
 1981-82 Abdus Sattar
 1982- Hossain
 Muhammad Ershad
 1982-83 Abu Fazal
 Muhammad Hossainuddin
 Chowdhury
 1983-84 Hossain
 Muhammad Ershad
 1984-86
 Ziaur Rahman Hossain
 1986-1988
 Muhammad, Ahmed
 1988-89 A. Q. M.
 Islamuddin Chowdhury
 1989- Sayadulla Ahmed

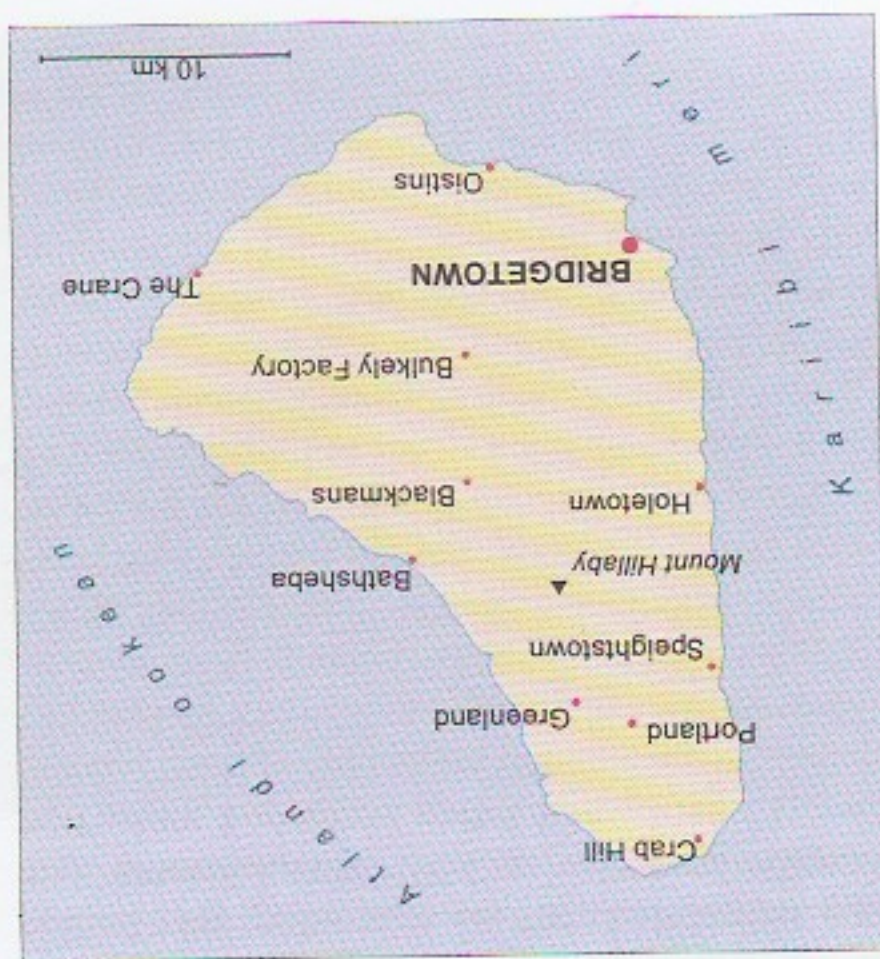
arengut takistab tihe jõgedevõrk, mis sildade ehitamise tõttu nõuab suuri kulutusi. Siseveeteid on 8100 km, millest pidevalt on kasutusel 5400 km ja suurvee ajal veel 2700 km. Siseveekogusid pidi transporditakse üle poole riigisisest kaubast. Gaasitrasse on rajatud 2016 km (2003). Meresadamad on Chittagong ja Mongla, rahvusv. lennujaam asub Dhakas. Väliskaubanduses ületab sissevedu (12,97 mrd. \$ eest) tunduvalt väljaveo (9,37 mrd. \$ eest, 2005). Välja veetakse džudikiudu ja -tooteid, rõivaid, nahku, kala, teed ja tubakat. Sisse tuuakse naftasaadusi, teravilja, transpordivahendeid, seadmeid, terast ja keemiakaupu.

Ajalugu. 11. saj. e. Kr. oli Bengali alal Vanga (Banga) kuningriik. Alates 4. saj-st oli Bengal budistliku India osa, mida valitses Maurjate dünastia. 4. saj-st p. Kr. olid võimul P-India Guptade dünastia valitsejad. U. 750 rajasid bengalid iseseisva kuningriigi, mida 13. saj-ni valitsesid Palade ja Senade dünastia. 13. saj. sattus Bengal Delhi islamistliku sultaniriigi võimu alla. Hinduistlik Bengal iseseisvus taas 1338. 16. saj. vallutas riigi mogulite kun. Akbar ja liitis ta suurmogulite Indiaga. 18. saj. hakkas tugevnema Inglise mõju. Pärast Plassey lahingut (1757) allutati Bengal Inglise Ida-India Kompaniile ja 1858 otseselt Suurbritannia valitsusele. Alates 19. saj-st oli Bengal majanduslikult tähtis India piirkond. India jagamisel 1947 moodustati B-i alal Briti Indiast moodust. islamiriigi Pakistani idaprovints, millel polnud riigi põhiosaga etnilist, kultuurilist ega maj. ühtekuuluvust. 1954. a. valimistel võitnud rahvusliku kodanluse partei Rahvaliiga (*Awami League*, asut. 1949) hakkas nõudma autonoomiat. 1966 esitas Rahvaliiga 6-punktilise autonoomiakava ja 1970 saavutas sellele toetudes valimisvõidu. Yahya Khani juhitud keskvalitsus keeldus valimistulemusi tunnustamast ega lubanud Rahvuskogul kokku tulla. Rahvaliiga juht Mujibur Rahman algatas koostööst keeldumise liikumise, puhkenud kodusõjas osutasid keskvalitsuse relvaüksustele vastupanu Bengali sissid. Relvavõitluses sai surma 1 mln. in., üle 10 mln. põgenes Indiasse. 26. III 1971 kuulutas Rahvaliiga B-i iseseisvaks vabariigiks. Need sündmused ajendasid India-Pakistani sõja, mis kestis 3.—16. XII 1971 ja lõppes B-s tegutsenud Pakistani väeüksuste kapituleerumisega. B-i kui sõltumatut riiki

Bangladesh

tunnustas Pakistan alles 22. II 1974. Pärast seda saabus laiem rahvusv. tunnustamine, mis tipnes ÜRO liikmeks saamisega (1974). Iseseisvusaja kahele esimesele aastakümnele (1971–91) oli iseloomulik diktatuur, ehkki 1972 vastu võetud põhiseadus oli dem. ühiskonnale omarf. 1972 sai valitsusjuhiks Mujibur Rahman, kes 1975 tegi katse koondada kõik erakonnad ühtseks Talurahva ja Tööliste Rahvaliigaks (*Krishak Sramik Awami League*), et muuta B. ainuparteiliseks riigiks. Mujibur Rahman mõrvati 1975. a. riigipöörde ajal, mis tõi võimule sõjaväelased eesotsas Ziaur Rahmaniga. Riigis kehtestati sõjaseisukord, põhiseadus peatati, erakonnad saadeti laiali, vormiliselt valiti Z. Rahman presidendiks. Suur osa ettevõtteid tagastati nende endistele omanikele ning lääneriikidelt võeti majanduse arendamiseks suuri laene. Z. Rahman asutas oma erakonna (Rahvuspartei), mis võitis 1979. a. valimised. 1981 Z. Rahman mõrvati. 1982 toimus uus sõjaväeline riigipööre, võimule tuli Hossain Mohammad Ershad, kes taastas 1975 katkenud suhted Indiaga. Võimu legaliseerimiseks korraldati 1985 rahvahääletus, samal eesmärgil asutati uus erakond (Rahvapartei), mis võitis 1986. a. valimised. 1987 algasid opositsioonijõudude rahutused, mille tagajärjel taaskehtestati eriolukord. Islam kuulutati riigiusuks (1988). Rahvapartei võitis ka 1988. a. erakorralistel valimistel. Rahvarahutuste mõjul loobus H. M. Ershad 1990 võimust. 1991 viidi läbi esimesed vabad valimised. Nii need kui ka järgmised on toonud võimule naispeaministrid: 1991–96 Ziaur Rahmani lesk Khaleda Zia (Rahvuspartei) ja 1996–2001 Mujibur Rahmani tütar Hasina Wajed (Rahvaliiga), jaan-st 2001 uuesti Khaleda Zia. Seoses eelseisvate parlamendivalimistega puhkesid jaan. 2007 rahvarahutused ning kuulutati välja erakorraline seisukord.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 5. XI 1992. **Relvajõud.** B-i relvajõud komplekteeritakse vaba-
tahtlikest. Kõrgem ülemjuhataja on president,
väeliikide staabiülemate kaudu juhib relvajõude
peaminister (riigi kõrgeim sõjaväelane on maaväe
staabiülem). Relvajõud koosnevad maa- ja mere-
väest, õhujõududest ning siseministeeriumi allu-
vuses olevatest poolsõjaväelistest org-dest: B-i
Laskurid (piirivalve), rannikukaitse (mh. piraatlu-
sevastane võitlus), sõjaväestatud politsei ja väga
suure liikmeskonnaga kohaliku kaitse üksused.
B-s tegutseb rohkesti mitteriiklikke relvastatud
rühmitisi. Relvajõudude isikkoosseisus on kokku
125 500 in., peale selle on kuni 300 000 in. pool-
sõjaväelistes org-des. 2005 oli B-i kaitse-eelarve
785 mln. \$ (1,3 % SKT-st). B. on maailma suu-
rimaid ÜRO rahuoperatsioonidel osalejaid. 2006
olid B-i üksused rahvusv. operatsioonil Elean-
diluurrannikul (UNOCI), Ida-Timoris (UNMIT),
Kongo DV-s (MONUC), Libeerias (UNMIL) ja
Sudaanis (UNMIS).

Haldusjaotus	Vallad (parish)	Christ Church	Saint Andrew	Saint George	Saint James	Saint John	Saint Joseph	Saint Lucy	Saint Michael	Saint Peter	Saint Philip	Saint Thomas					
Kindralkubernerid	1966–67	John Montague Stow	1967–76	Arleigh Winston Scott	1976, 1984	William Douglas	1976–84	Deighton Lisle Ward	1984–90	Hugh Worell Springer	1990–95	Ruth Nita Barrow	1995–96	Denys Williams	1996–	Clifford Straghan	Husbands
Peaministrid	1966–76	Errol Walton Barrow	1976–85	John Michael Geoffrey	Adams	1985–86	Harold Bernard Saint John	1986–87	Errol Walton Barrow	1987–94	Lloyd Erskine Sandiford	Owen Seymour Arthur	1994–				

Olulisimad erakonnad on B-e Tööpartei (Barbados Labor Party) ja Dem. Tööpartei (Democratic Labor Party). Kohustuslike on kahesastmeline: Ülemkohus ja magistraadikohutud. Kehitub 1966. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on B. vaba riik. Korruptsiooniniindeksi järgi asub B. maailmas 24. kohal.

Sumboolika. B-e sini-kollase lipu (a-st 1966) simi- sed väljad sümboliseerivad taavast ja merd, kuld- kollane märgib rannaliiva. Kuldse väljal paikneb merejumal Neptuunuse kolmhark (pärineb saare koloniaalaegselt vapilt), mille kolm haru osutavad dem. võimukasutuse kolmele põhimõttele: võim rahvale, rahvalt ja koos rahvaga. Kolmhargi mur- tud vars märgib kolonialismi lõppu. B-e vapi (a-st 1966) kuldse kilbi keskel paikneb eprituute täis kasvanud tsitruselohine viigipuu, mille kohal on rahvastaimet esesalpinia *Caesalpinia pulcherrima* (nimet. B-e uhkuseks) kaks õit. Vapikilpi toetavad kalatööstust sümboliseeriv kuldmakrell ja Pelica- ni saart märgiv pelikan. Vapikilvilt tõusev käsi hoiab kaitse suhkruroovart, mis moodustavad And- rease risti (B-e iseseisvus kuulutati välja andrese- päeval, 30. nov.). Vapialusel lindil on rahvuslik devii „Pride and Industry“ (‘uhkus ja tööstus’). Hümn (a-st 1966) „In plenty and in time of need“ („Külluses ja puuduses“), sõnad Irving Louis Burgt, viis C. Van Roland Edwards. Rahvuskala on pääsukalalane *Hirundichthys affinis*.

Loodus. Saar koosneb koraallubjakivist ning kõrgeneb sisemaa poole. Kõrgeim koht (340 m) on Hillaby mägi. Kirderannik laskub järskult merre ja on lainete murtutud. Ülejäänud rannikut katab roosakasavalge peen koraallihiv. Saar on koraallirahu- dest ümbritsetud. B-e kliimat, mida peetakse Lää- ne-India üheks tervistlikumaks, iseloomustavad sagedased troopilised tsüklonid (orkaanid). Troo- pilist kuumust leevendab kogu aasta puhuv kird- passaat. Sajab pms. suvel (juunist nov-ni). Keskm- ne t° on jaan-s 24,4, juulis 26,7 °C. Kannikul sajab 1250, kõrgemal siseemaal 1875 mm/a. Vihmavesi valgub läbi karstunud lubjakivipinnase, kus ta moodustab maa-aluseid järvi ja ojasid. Esiagne

Politiiline süsteem. B. on Rahvaste Ühendusse kuuluv parlamentaarne monarhiaga riik. Riigipea on Suurbritannia kuningas või kuninganna (a-st 1952 Elizabeth II), keda kohapeal esindab kind- ralkuberner. Seadusandlik organ on kahesjaline parlament. Senati (Senate) 21 liikmest 7 määrab kindralkuberner ainuvalitsuslikult, 12 liiget nimetab ta peaministri ja 2 opositsiooniliidri soovitusel. Liikmete volitused kehtivad 5 aastat. Assamblee- koja (House of Assembly) 28 liiget valib 5 aas- taks rahvas, kuid valitus võib välja kuulutada uued valimised, kui ta soovib uuendada oma man- daati või on kaotanud usaldushääletuse. Vali- da võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsusjuht on peaminister, kelle esitab Assamblee enamus- partei või koalitsioon ja kinnitab kindralkuberner. Valitsuskoostis liikmed nimetab peaministri soov- itusel kindralkuberner. B-s on mitmeparteisüsteem.

Pindala	431 km ²
Rahvaarv	266 700 (2006)
Pealinn	Bridgetown (98 700 el.)
Haldusjaotus	11 valda
Riigikeel	inglise keel
Rahvaluik	Barbadosse dollar (BBD)
Riigitaht	BRB, BB

joone pikkus 97 km.

Barbados, riik Ameerikas Lääne-Indias, hõl- mab samanim. saare Väikeses Antillides; ranna-

Barbados

Haldusjaotus

Vallad (parish)
 Christ Church
 Saint Andrew
 Saint George
 Saint James
 Saint John
 Saint Joseph
 Saint Lucy
 Saint Michael
 Saint Peter
 Saint Philip
 Saint Thomas

Kindralkubernerid

1966–67
 John Montague Stow
 1967–76
 Arleigh Winston Scott
 1976, 1984
 William Douglas
 1976–84
 Deighton Lisle Ward
 1984–90
 Hugh Worell Springer
 1990–95
 Ruth Nita Barrow
 1995–96
 Denys Williams
 1996–
 Clifford Straughn
 Husbands

Peaministrid

1966–76
 Errol Walton Barrow
 1976–85
 John Michael Geoffrey
 Adams
 1985–86 Harold
 Bernard Saint John
 1986–87
 Errol Walton Barrow
 1987–94
 Lloyd Brskine Sandiford
 1994–
 Owen Seymour Arthur

Hispaania stiilis parla-
 mentihoone Bridge-
 townis (ehitatud 1871)

Suurimad linnad	(aast. arv, 2006)
Bridgetown	98 700
Speightstown	3 600
St. James	2 300
St. Michael	1 800
St. Peter	1 400
Bakery Factory	1 100

Rahvaarvu muutumine	
1981	267 000
1991	257 100
2001	261 000
2006	263 400
2008	266 700

2007 (2005)	2,964 mrd. \$
2007 (2005)	4,745 mrd. \$
2000	6 %
2000	16 %
2000	78 %
2007, 1. kv. kohta (2005)	17 000 \$
2003–05	0,5 %
2000	847 mln. \$
2000	886 mln. \$
2003	668 mln. \$
2005	9,1 mln. \$
2001	128 500
2001	10 %
2001	15 %
2001	75 %
2005	10,7 %
2005	52 %
2006	35 a
2006	73 a
2006	71 a
2006	75 a
2006	0,37 %
2006	1,27 %
2006	0,87 %
2006	1,18 %
2006	2700 in.
2003	alla 200

taimkate on suhkrurooistanduste rajamise tõttu valdavalt hävinenud. Vaid rannikul kasvab vähesteid epifüütidesse mähkunud puid, millele hispaanlased andsid kunagi nime *barbudos* (hisp 'habetunud', sellest ka saare nimi). Maastikku ilmestavad hajusalt kasvavad üksikud suured puud (mahagoni-, tamarindi- ja leekpuu, kookos- ja kuningpalm, kasuariinid). Imetajaid on vähe, 1627 toodi sisse rohepärdik ja 1878 mangust, kes ohustab nii kodu- kui ka metslinde. Linnustik on kirev, kohatud on 215 liiki, sh. koolibrid, tuvid, flamingod. Rannikumeri on kalarikas (makrellid). Palju on bissasid ja nahkkilpkonni. B-s on 13 KA-d.

Rahvastik. B. on Ameerika tihedaimalt (619 in./km^2) asustatud riik. Suurem osa rahvastikust (90 %) on suhkrurooistandustesse toodud aafriklastest neegerorjade järglased. Valged on pms. Briti päritolu. Pärast sõltumatuse saavutamist on valged poliitilise võimu minetanud, kuid majanduses etendavad nad endiselt juhtivat osa. Omapärase väikese rühma moodustavad nn. vaesed valged (*redlegs*). Need on kunagiste valgete teenijate ja 17. saj. Iiri- maalt välja saadetud vabadusvõitlejate järglased. Usklikud on valdavalt anglikaanid. Kogu koloniaalaja on B. kuulunud Suurbritanniale. Inglise keele ja muu inglispärase (sh. Nelsoni ausambaga Trafalgari väljak ja Big Beni vähendatud koopiaga parlamendihoone Bridgetownis) tõttu nimet. riiki ka väikeseks Inglismaaks. Jõetäolise lahe ääres paiknev pealinn on saanud nime kahe vana silla järgi. B. on täieliku kirjaoskusega maa, koolikohustus kehtib 5–16-aastastele. Riiklikes õppeasutustes on haridus tasuta.

Majandus. B. oli kaua aega tüüpiline monokultuurne (suhkruroog) maa. Nüüdisajal annab sissetulekust põhiosa turism, B. on ka maksuparadiis. 2003 külastas riiki 531 200 turisti ja 559 100 ristlusturisti. 2003 oli B-l registreeritud 4635 välisfirmat ja 416 kindlustuskompaniid. Mõningane tähtsus on kerge- ja toiduainetööstusel. Kasvat. puuvillapõõsast ja köögivilja. Peetakse veiseid, lambaid, sigu ja kodulinde ning püütakse kala. Vähe- ses koguses ammutatakse rannikumerest naftat (u. 50 000 t/a) ja maagaasi (29 mln. m^3/a , 2003). B. on Kariibi piirkonna jõukaimaid maid, sotsiaalsed vastuolud on väiksemad ning poliit. areng seetõttu rahulikum kui tema naabersaartel. Suurem osa välisvõlast on erasektori kanda. Katttega mnt-id

on 1600 km (2003), ainus lennujaam on rahvusv. Peamine sadam asub Bridgetownis. B-e lipu all sõidab 57 laeva, neist 55 on välismaised. B. veab välja suhkrut, siirupit, rummi ning keemia- ja elektrikaupu, sisse veetakse tarbekaupu, masinaid, toiduaineid, ehitusmaterjale ja kütust. Peamised kaubanduspartnerid on USA, Trinidad ja Tobago, Suurbritannia ning Uus-Meremaa.

Ajalugu. Vanimad inimasustuse jäljed pärinevad II a-tuh. lõpust e. Kr. I a-tuh. ja II a-tuh. I poolel asustasid B-t aravaki ja kariibi indiaanlased, kes tegelesid algelise maaviljelusega. 1536 viibis B-l Portugali meresõitja Pedro a Campos. B-l käinud hispaanlased saare vastu huvi ei ilmutanud. 1625 maabus B-l inglase John Powell ning kuulutas sel ajal asustamata saare kun. James I omandiks. Arvatakse, et põliselanikud olid sealt lahkunud või epideemiasse surnud. 17. II 1627 saabus B-e lään- rannikule 80 asunikku, nad panid Londonist pärit kaupmehe William Courteeni eestvedamisel aluse esimesele inglase asundusele (praegu Holetown). Assambleekoda, mis 1639 moodustati uusasunike elu korraldamiseks, on Rahvaste Ühendusse kuulu- vate riikide hulgas vanimaid parlamente. 1652 sai B-st ametlikult Inglismaa autonoomne koloonia, millel olid oma kuberner ja parlament. Tubaka- ja suhkrurooistandustes kasutati Aafrikast toodud neegerorjade tööjõudu. 1667 lahkus saarelt pärast Bridgetowni suurtulekahju ja suhkrurooistandusi laastanud orkaani üle 10 000 in. 18. saj. lõpuks olid peaaegu kõik saare elamiskõlblikud alad istanduste all. 1807 keelustas Inglise parlament orjadega kauplemise. 1816 puhkes B-l orjade ülestõus, mille eesotsas oli Aafrikas vabana sündinud neegerori Bussa. Viieks istandustest hävitati, üle 400 orja hukati. 1834 orjapidamine keelustati, kuid vabas- tatud orjad jäid istanduseomanikest majanduslikult sõltuvaks. 1843 pääses esimese tumedanahalise B-e koloniaalparlament Samuel Jackson Prescod, kelle ema oli olnud neegerorjatar ja isa valge. 1938 asutas Grantley Herbert Adams endiste orja- de järeltulijate poliit. õiguste eest võitlemiseks B-e Tööpartei. 1948 sai B. piiratud omavalitsuse ning 1951 anti kõigile täiskasvanuile hääleõigus. 1955 asutati vastukaaluks konservatiivsele B-e Tööpar- teile liberalismi propageeriv Dem. Tööpartei, mille juht Errol Walton Barrow sai 1966 B-e esimeseks peaministriks. 1958–62 kuulus B. Suurbritannia kroonikolooniana Lääne-India Föderatsiooni, mille esimene ja ainus peaminister oli G. H. Adams. B. iseseisvus Briti võimu alt 30. XI 1966. Vahe- tult enne iseseisvumist üritas B. luua föderaalriiki Tuulealuste ja Tuulepealsete saartega, kuid see ebaõnnestus. Iseseisvumisest alates on võimal olnud 6 peaministrit, neist 3 B-e Tööparteist ja 3 Dem. Tööparteist. Kõiki B-e erakondi võib pida- da tsentristlikuks. Poliit. vaidlustes ja valimisdebatti- des etendavad olulist osa isikuumadused. 2003. a. valimised võitis taas B-e Tööpartei, kes sai 55,8 % häältest ja 23 kohta Assambleekojas. A-st 1966 on B. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud.

Belau name

Chiefs). Kõrgeim kohuorgan on Ülemkohus, mis jaguneb hõimu- ja apellatsioonikohtuegitimiks. Kesk- ja 1. astme kohtud on maakohus ja apellatsioonikohtud. Kõrgeim kohtuorgan on Ülemkohus, mis jaguneb hõimu- ja apellatsioonikohtuegitimiks. Kesk- ja 1. astme kohtud on maakohus ja apellatsioonikohtud.

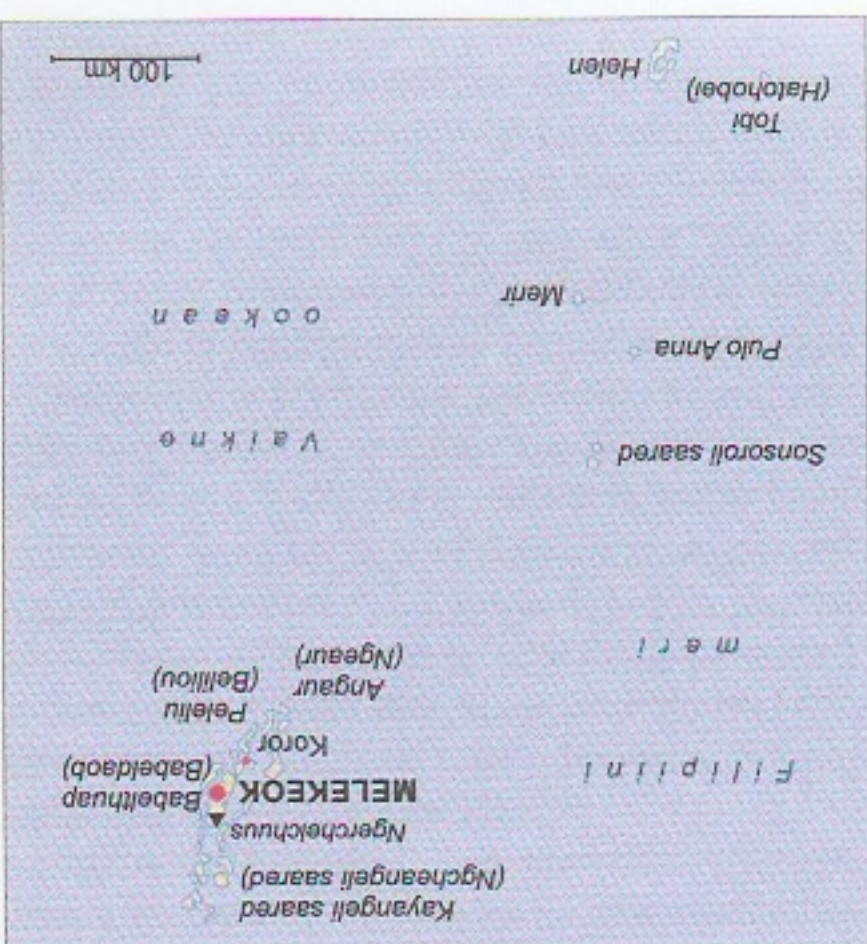
iseseisv taevast. Kollane keias tähistab taaskuud, mis kujutab endast rahvusliku ühtsuse, rahu ja armastuse sümbolit. See ei asetse täpselt lipukan- ga keskel, vaid on natuke varida poole nihutatud. Ametlikku vappi pole. Vapina (a-st 1981) kasut. ringikujulist must-valget pitsati jäljendit, mille keskel on kujutatud traditsioonilist kolmnurkset B. hüti *bar'd*. Hüti ümbritses belaukeelne parla- mendi ja ingliskeelne riigi nimi. Hüün (a-st 1981) „Belau rektd“ („Meie Belau“), sõnad mitme autori koostöös, viis Ymesel O. Ezekiel.

Loodus. B. koosneb u. 350 saarest, vaikesaarest ja koralirahast. Koralirihiga ümbritsetud B. saarterühma 26 saart on vulkaanilise tekkega.

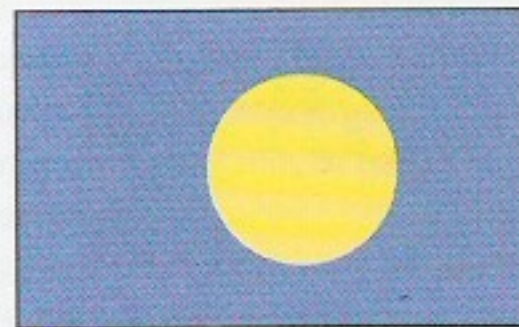
Suurtümad saared — Babelthnuap (Babeldaob, 396 km²), Koror (Oreor), Urukthapel (Ngerukthapel), Mercherchar (Eil Malk), Pelelu (Beliu) ja Angaur (Ngeaur) — on mägised ning koosnevad lubjakivist ja vulkaanilistest kivimitest, väiksemad on tasased korallisaared. Neist lõuna pool paiknevad Sonsoori saared, Pulo Anna, Meriri ja Tobi korallisaar ning Heleni korallirahu. Valitsesch troopiline merekliima. Aasta keskmine t° on 27—28 °C. Sajab 3000—4000 mm/a. Sademeid toob pms. juunist okt-ni puhuv edelamussoon. Sageli on tõhune. Suurematel saartel kasvab villakate

Rahvastik. B. rahvastikutest 70 % on põliselanikke ja melaneesia laste segunemisel-
tud dugong. B-s on 3 liiki imetajaid ja 141 liiki
kalu), seal elavad harilikokodill ja ulimalt ohusta-
korallilüusük (u. 700 liiki õisloomi ja 1350 liiki
Mets katib riigi terr-st u. 2/3. Meres on rikkalik
ja pöösassavann. Atollidel on kookospalmisalud.
mants, vähem viljakatel muldadel aga pöösastik
vilkamihistel muldadel troopiline igihaljas vih-

Kayangelil saared
(Migcheangeli saared)

Belau

Belgi, B. Vabariik (belian *Belien* er a *Belan*, ingl *Republic of Palau*), ka Palau; nik Vaikse ookeani lääneosas Mikroneesias, hõlmab Karoliinide saarestiku lääneosas asuvad B. saared ning eraldi asuvad väikesaared ja atollid. Äärmiste saarte vahemaa on 650 km, merepiiri pikkus 1519 km.

Pindala	490 km ²
Rahvaarv	21 500 (2006)
Pealinn	Melekkook (200 el.; 1. okt.-ni
	2006 Koror)
Haldusjaotus	16 osariiki (<i>state</i>)
Riigikeeled	belau ja inglise keel
Rahvahik	USA dollar (USD)
Riigitihtaised	PLW, PW

Politiline süsteem. B. on presidentaalne vabariik. Presidendi valib 4 aastaks rahvas. President on niigipea kui ka valitsusjuht. Seadusandlik organ on kahekojaline B. Rahvuskongress (*Olbil Era Keltan, Palau National Congress*). 16 osariiki esindav 16-liikmeline Saadikutekoda (*Blai ra House of Delegates*) ja valijaskonda esindav 9-liikmeline Senat (*Blai ra Senate, Senate*) valitakse mõlemad 4 aastaks enamusvalimise põhimõttel. Kuna erakondi pole, saavad parlamendi kandidaate anda ainult üksikisikud. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Valitsuskabineti liikmed nimetab president. Osariike valitsevad kubernerid ja esindus-kojad. Iivabiguse ja kultuuri valdkonda nõustab Pealikute Nõukogu (*Ribekul Belau Council of*

Belau naine

lained on kaljusaare
merekujuliseks
muutunud

Suurimad linnad (el. arv, 2006)

Koror	11 500
Ngurur	1 300
Ngarua	1 000

SKT (2005)	145 mln. \$
SKT (2004)	124,5 mln. \$
viljam.	6 %
teenind.	12 %
tootlus	82 %
SKT, 1 el. kohta (2005)	7600 \$

Infatsioon (2005)	2,7 %
Elanike tulu (2001)	40 mln. \$

Elanike tulu (2001)	63 mln. \$
---------------------	------------

Maandub (1994–2009)	u. 600 mln. \$
Tööstus (2005)	10 200

Elanik	20 %
teenindus	80 %

Maand (2005)	4,2 %
Maand (2005)	68 %

Elanik. vanus (2006)	32 a
Elanik. eluiga (2006)	70 a

Elanik. (2006)	67 a
Elanik. (2006)	74 a

Elanik. (2006)	1,3 %
Elanik. (2006)	1,8 %

Elanik. (2006)	0,7 %
Elanik. (2006)	1,4 %

Presidendid

1981–85	Haruo Ignacio Remeliik
1985	Alfonso
1985–88	Rebochong Oiterong
1988–89	Lazarus Eitaro Sali
1989–93	Thomas Remengesau
1993–2001	Ngiratkel Etpison
2001–	Kuniwo Nakamura
2001–	Thomas Esang Remengesau

nende kultuuris on tugevaid indoneesia sugemeid. Angauri saare elanikud kõnelevad b. keele kohalikku murret, mis vahel liigitatakse angauri keeleks. Eraldi asuvatel Sonsoroli väikesaartel ja Tobi korallisaarel elavad mikroneesia rahvakillud räägivad vastavalt sonsoroli ja tobi keelt. Suurem osa sisserrännanute on tulnud Aasiast (filipiinlased moodustavad 15 % ja hiinlased 5 % rahvastikust, jaapanlasi ja vietnamlasi on vähem). Keskmine asustustihedus on 44 in./km², kuid peaaegu 3/4 rahvastikust elab Korori saarel (8 km²), neist suurem osa Kororis. Uus pealinn Melekeok asub Babelthuapi saare lõunaosas, rahvusv. lennujaama lähedal. B. rahvaarv suureneb loomuliku iibe ja pideva sisserrände tõttu. Usklikest on 42 % katoliiklased ja 23 % protestandid, levinud on hõimuusundid. 9 % usklikest on modekngei tunnistajad, see usuliikumine sai alguse I maailmasõja ajal ning tekkis kohalike hõimuusundite ja ristiusu segunemisel. Kirjaoskajaid on täiskasvanutest 92 %. Turismi arendes on täiustunud ka tervishoiukorraldus. Arstiabi on kättesaadav Kororis ja Babelthuapi saarel, väikesaartel on võimalik saada esmaabi.

Majandus. B. majandus põhineb turismil ja kalapüügil. Riigieelarve on USA-poolse finantsabi (23 mln. \$, 2001) tõttu tasakaalus. Välisvõlga ei ole. Töötavad mõningad toiduaine- (sh. konservi-) ja kergetööstus- ning laevaehitustevõtted. Haritavat maad on riigi terr-st 9 % (2005). Eksportkultuurina kasvat. kookospalmi. Oma tarbeks viljeldakse maniokki, taro, bataati, jamssi, suhkruroogu, banaane ning leiva- ja kakaopuud. Loomakasvatus on vähetahtis. Merest püütakse kala (pms. tuune), vähke ja molluskeid. Turism on soodsate loodusolude tõttu kujunenud peamiseks

majandusharuks. Populaarne on sukeldumine. 2002 külastas B-d 59 600 välituristi (rahvaarvust 3 korda rohkem; palju tuleb Taiwanist), kes töid riigile sisse 59 mln. \$. Mnt-id on 61 km (36 km kõvakattega). Saartevahelist ühendust peetakse meritsi. Suurim sadam on Kororis. Babelthuapi lõunaosas Airais on B. rahvusv. lennujaam. Väliskaubanduses ületab sissevedu (97 mln. \$ eest, 2002) väljaveo (34 mln. \$ eest, 2001). Välja veetakse kala, kalakonserve, krevette, koprat ja kookosõli. Tähtsaimad väljaveoriigid on USA, Jaapan ja Singapur. Sisse tuuakse masinaid ja seadmeid, toidu- ja tarbekaupu ning kütust. Peamised sisseveo-partnerid on USA, Jaapan, Singapur ja L-Korea. **Ajalugu.** Esimesed asukad saabusid arvat. Indoneesiast ja asustasid saared u. 1000 e. Kr. 1543 jõudsid saartele hispaanlased, keda juhtis maadeavastaja Ruy López de Villalobos. 1686 kuulutati saared Hispaania valduseks. 1899, pärast Hispaania-Ameerika sõda müüs Hispaania B. Karoliini saarte koosseisus Saksamaale. 1914 okupeeris saared Jaapan ning pärast I maailmasõja lõppu andis Rahvasteliit need Jaapani hoolduse alla. B-st sai Jaapani Mikroneesia haldusala, kuhu rändas palju jaapanlasi. 1940 elas B-s 30 000 jaapanlast, põlisasukaid oli sel ajal u. 8000. 1944 vallutas saared USA ja 1947–81 oli B. Karoliini saarte osana liidetud ÜRO mandaadi alusel USA-le kuuluva Vaikse ookeani saarte hooldusalaga. Pärast Jaapani kapituleerumist II maailmasõjas lahkus B-st enamik jaapanlasi. 1979 moodustasid hooldusala Karoliini saarte 4 osa Mikroneesia Liiduriigid. B. elanikud otsustasid eraldi jääda, 1981 võtsid nad vastu oma põhiseaduse ning saavutasid omavalitsuse. 1982 USA-ga sõlmitud vabalt assotsieerunud riigi lepingu sätteid olid paraku vastuolus B. põhiseadusega, mis keelas tuumarelvad ja sõjaväebaasid. See takistas täieliku iseseisvuse saavutamist ja põhjustas omariikluse algusaegadel vägivalda. 1985 mõrvati esimeseks presidendiks valitud Haruo Ignacio Remeliik. 1988 süüdistati altkäemaksu võtmises president Lazarus Eitaro Saliid, kes sooritas enesetapu. 1983–90 korraldati maa edasise staatuse kohta 7 rahvahääletust, kuid need jäid tulemuseta, sest ei suudetud täita 75 % poolthääle nõuet. 1992 alan- dati kvooti 50 %-le ja 1993. a. rahvahääletusel kiideti heaks leping, mis kinnitas USA-ga vabalt ühinenud riigi staatuse. Selle lepinguga lõppes ametlikult hooldusala staatuse ning tema jõustumist 1. X 1994 loetakse B. täieliku iseseisvuse sünniks. B. oli ühtlasi viimane USA haldusest vabanenud ÜRO hooldusala. Lepingu põhjal saab B. USA-lt 15 aasta jooksul kunagiste sõjaliste katsetuste korvamiseks u. 600 mln. \$ tagastamatut abi. Ka vastutab USA B. kaitse eest ning tal on sõjalise kohaloleku õigus. 2001 valiti presidendiks Thomas Esang Remengesau, kes lubas vähendada riigi sõltuvust USA-st ning edendada turismi. Viimased parlamendi- ja presidendivalimised toimusid 2004. A-st 1994 on B. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Rahvaarvu muutumine

	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2004	2006
8 640 000	9 100 000	9 620 000	9 840 000	9 950 000	10 239 000	10 396 000	10 516 100	

Suurtimad linnad	(el. arv, 2007)
Brüssel	1 044 100
Antwerpen	466 500
Gent	234 600
Charleroi	199 600
Liège	180 800
Brugge	116 500
Namur	106 800
Leuven	95 200

Brüssel. Manneken Pis („Pissiv pois“)

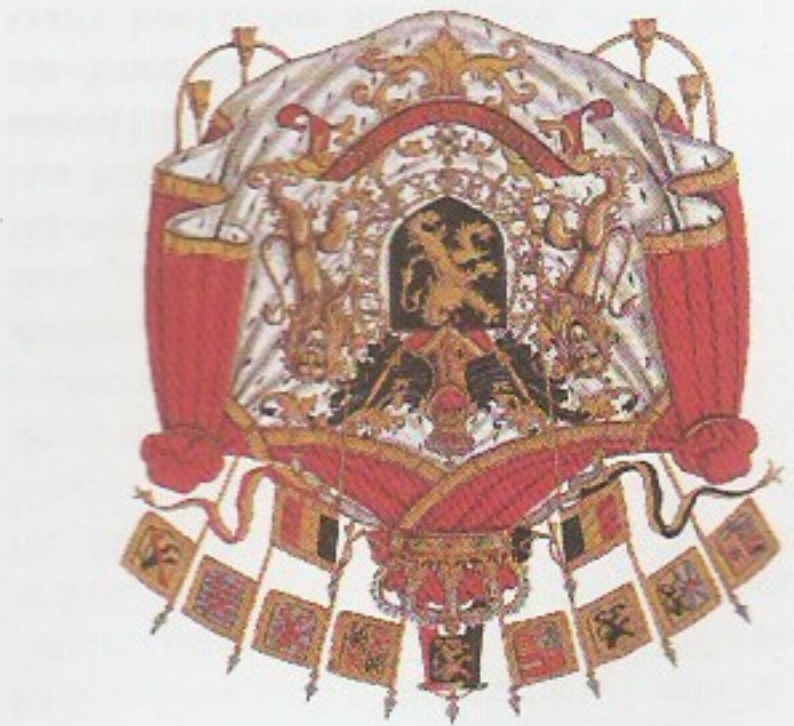
2,74	Veised
6,36	Sead
0,15	Lambad
0,025	Kitsed

Loomade arv (2004, mln.)

Haldusjaotus	Piirkond, Pindala	Elanike arv	Keskus
	(km ²)	(2007)	
Flandria	13 511	6 072 400	Brüssel
Antwerpen	2 687	1 691 600	Antwerpen
Flaami Brabant	2 106	1 045 400	Leuven
Ida-Flandria	2 982	1 381 000	Gent
Limburg	2 422	816 300	Hasselt
Lääne-Flandria	3 134	1 138 200	Brugge
Vallonia	17 007	4 443 700	Namur
Hainaut	3 787	1 281 900	Mons
Liège	3 862	1 030 500	Liège
Luxembourg	4 441	259 200	Arlon
Namur	3 665	459 700	Namur
Valloni Brabant	1 091	368 300	Wavre
Brüssel	161	1 044 100	

valimine on kohustuslik. Valitsuskabineti liikmed nimetab monarh, kuid valitsusel peab olema ka parlamendi toetus. B-s on mitmeparteisüsteem, iseloomulik on parteide flaami- ja prantsuskeelse- teks jagunemine. Olulisimad erakonnad on Flaami liberaalid ja Demokraadid (Vlaamse Liberale en Democraten), Alternatiivne Sotsial. Partei (Socia- listische Partij Anders) ning prantsuskeelsest Sotsial. Partei (Parti socialiste). B. kohustuslik on neljaastmeline, kõrgeim kohus on Ülemkohus (Hof van Cassatie; Cour de cassation), kes vaatab asju läbi kassatsiooni korras. Kohtunikud nimetab ametisse monarh. Kehitub 1831. a. põhiseadus (vii- mati uuendatud 2002). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on B. vaba riik. Korruptsioonivastandeks järgi asub B. maailmas 20. kohal.

Sumbolika. B. lipu värvid must-kollane-punane pärinevad Brabandi vapilt. Neid kasutati esimest korda 1789, kui belgiased tõusid üles Austria Habs- burgide vastu, ametlikult on nad kasutusel a-st 1831. Vapi (a-st 1837) keskel on rahvuslik süm- bol lõvi (Leo Belgicus), mida Flandria krahvid kasutasid juba 12. saj. Kilpi ümbritsevat hermelii- mantel ja selle kohal olev kroon sümboliseerivad monarhiat. Hermeliimantli kohal on 9 algse pro- vintsi lipud. Vapikilpi ümbritseb kun. Lõpold I kuningliku ordu kett ja toetavad 2 lõvi. Vapi all on rahvuslik devis „L'union fait la force“ (ühitsus

Belgia, B. Kuningriik (holl Koninkrijk België, pr Royaume de Belgique), riik Lääne-Euroopas Põhjamerel (1385 km) Hollandi (450 km), Saksamaa (167 km), Luksemburgi (148 km) ja Prantsusmaaga (620 km); rannajoone pikkus 66,5 km.

Pindala	30 518 km ²
Rahvaarv	10 516 100 (2007)
Pealinn	Brüssel (holl Brussel, pr Bruxelles; 1 044 100, hinnastus 2 129 000 el.)
Haldusjaotus	3 piirkonda, 10 provintsi
Riigikeeled	hollandi, prantsuse ja saksa keel
Rahvühik	euro (EUR)
Riigitihtised	BEL, BE

Politiline süsteem. B. on kuningriik, mille riigi- pea on päritava, tseremoniaalse võimuga monarh. Seadusandlik organ on kahhekojaline 221-kohaline parlament, mis koosneb 71-liikmelisest Senatist (Senat, Sénat) ja 150-liikmelisest Esindajatekojast (Kamer van Volksvertegenwoordigers; Chambre des représentants). Senati liikmed valitakse 4 aastaks. 40 liiget valitakse otseselt valimistel, 21 liiget nimetavad keelelisel kogukonnal ja need 61 valivad omakorda ülejäänud 10 liiget. Peale nende kuuluvad Senatisse ka kuninga lapsed, kui kunin- gal lapsi ei ole, kuulub sinna B. kodakondsusega vabariik. Esindajatekoja liikmed valitakse 4 aastaks otseselt valimistel ja proportsionaalsuse põhimõtte alusel. Valida võivad vähemalt 18-aastasest ja

Rahvaarvu muutumine

1950	8 640 000
1960	9 100 000
1970	9 620 000
1980	9 840 000
1990	9 950 000
2000	10 239 000
2004	10 396 000
2006	10 516 100

Suurimad linnad
(el. arv, 2007)

Brüssel	1 044 100
Antwerpen	466 500
Gent	234 600
Charleroi	199 600
Lige	180 800
Rugge	116 500
Amur	106 800
Eupen	95 200

Brüssel. Manneken Pis
(„ pissiv poiss”)Sünnimaa arv
(2004, mln.)

Belgia	2,74
Prantsusmaa	6,36
Saksamaa	0,15
Rootsi	0,025

Linna ja asula
ArdennidesUNESCO
maailmapärand

- Brüsseli algkooli-
hoone (1998)
- Grand Centre'i 4 hüd-
malist laevatõstukit
ja nende ümbrus, La
Lavoir ja Roelux
(1998)
- Brüsseli Grand' Place
(1998)
- Brüsseli ja Valloonia
linn (1999)
- Rugge vanalinn (2000)
- Victor Horta
linnahooned
(Brüsselis, 2000)
- Brüsseli neoliitikumi-
ajastulekivikaevan-
dused (Monsis, 2000)
- Brüsseli Notre-Dame'i
linn (2000)
- Brüsseli ja Moretuse
linn (2000)
- Brüsseli ja Moretuse
linn (2005)

Rugge kanal

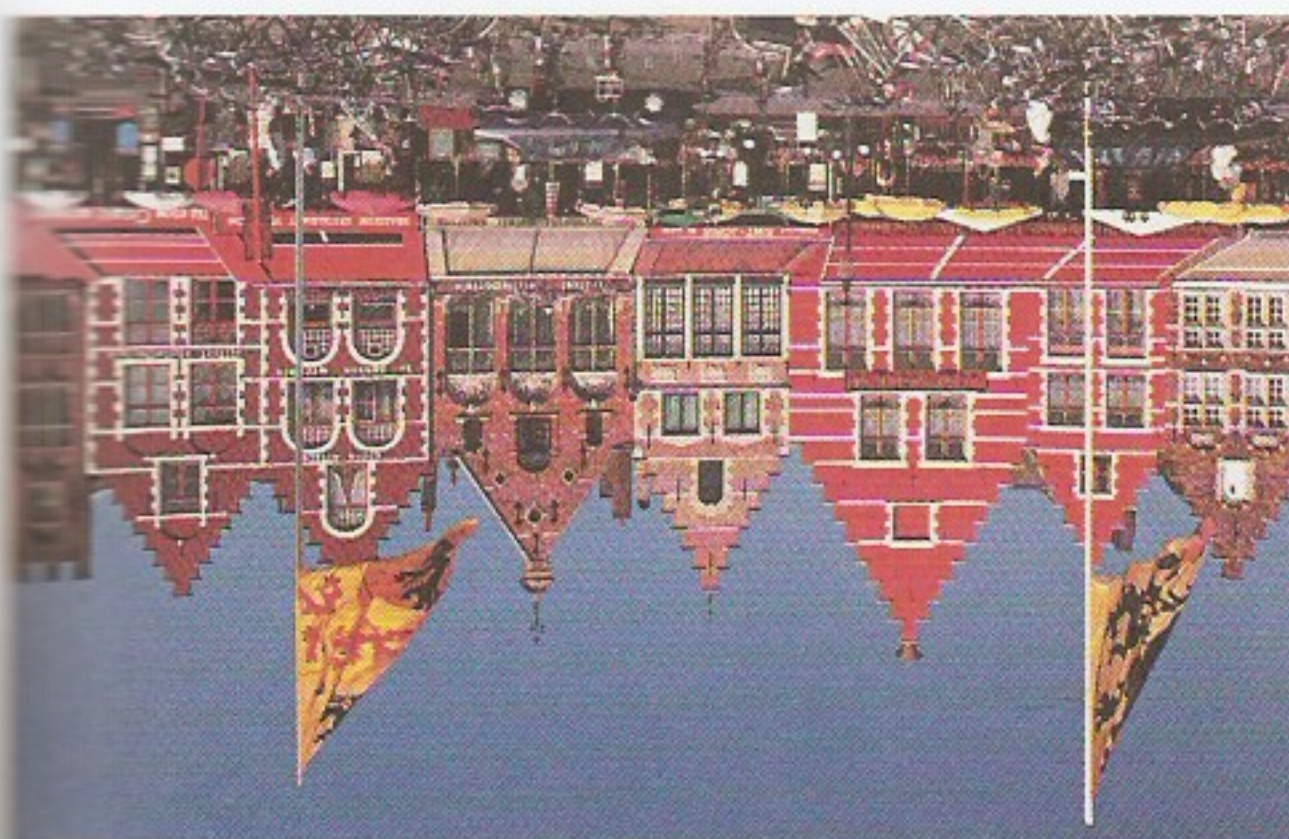

peitub jõud). Hümn „La Brabançonne” („Bra-
bandi laul”), algsed sõnad kirjutas 1830. a. rev-i
ajal näitleja Jenneval (õieti Louis-Alexandre
Dechet), hilisemad lõi 1860 Charles Rogier, viisi
autor on François van Campenhout. Hümnile on
püstitatud mälestussammas, mis asub Brüsselis.
Rahvuslind on tuuletallaja (*Falco tinnunculus*),
rahvuslill kukemagun (*Papaver rhoeas*).

Loodus. B. jaotub maastikuliselt kolmeks loo-
dest kagusse kõrgenevaks piirkonnaks — Alam-,
Kesk- ja Kõrg-B-ks. Alam-B. hõlmab Flandria
madaliku lääne- ja lõunaosa. Põhjamere rannikut
ääristab peaaegu katkematu vööndina kuni 30 m
kõrguste luidete ahelik, mis eraldab merest u. 15 km
laiuse, varem soostunud, kohati allpool merepinda
 paikneva maršitasandike vööndi; nüüdisajal on seal
suurelt osalt poldrid. Ida suunas jätkuvad maršid
paksu liivakihi kaetud, u. 50 km laiuse tasan-
dike (geestid) vööndina läbi kogu B. põhjaosa.
Kesk-B. moodustavad 100–200 m kõrgused ker-
gelt künklikud, lössi- ja savikate setetega kaetud
lavad (Hainaut, Brabant ja Hesbaye), mida Kõrg-
B-st eraldavad Sambre'i ja Meuse'i (Maasi) org.
Kõrg-B-sse ulatub Ardenni mäestik. Ardennid
on enam kui 600 m kõrgune (Botrange, 694 m)
Hertsüünia kurrutuse tasaselaeline jäänukmäestik,
mida liigestavad sügavad järsuveerulised orud.
B-le on omane tihe jõgedevõrk. Pikimad jõed on

Schelde (B-s 200 km) ja Meuse (Maas, 183 km).
Schelde tähtsaimad lisajõed on Leie ja Rupel,
Meuse'il Sambre, Ourthe, Lesse ja Semois. Kõige
viljakamad on maršimullad ja Kesk-B-s lössist
kujunenud mullad, geestide liivmullad on vähe-
viljakad. Looduslikku taimkatet on säilinud pms.
geestidel (rabad, niidud, nõmmed) ja Ardennides
(tamme- ja pöögimets). Belgia alast hõlmab met-
samaa 22 %, vahetult metsaga kattunud on 3 %
terr-st. Tähtsaim maavara on kivisüsi, mille maard-
lad paiknevad maa kirdeosas ning Vallooonias.
Ardennide väikesed rauamaagi ja polümetalliliste
maakide leiukohad on ammendatud. Kliima on
mereline, valitseb läänetuul. Rannikul on kesk-
mine t° jaan-s 3 °C, juulis 18–19 °C, Ardennides
vastavalt –1 ja 14 °C. Sajab 600–800, Ardennide
läänenõlvadel 1100–1500 mm/a. Keskkonna-
teadlikkuse suurenemine ja rasketööstuse osatäht-
suse vähenemine on keskkonna seisundit oluliselt
parandanud. B-s on 72 liiki imetajaid, 366 liiki
linde (neist 191 pesitsejad), 9 liiki roomajaid, 16
liiki kahepaikseid ja 58 liiki kalu. Ardennides
elutsevad punahirv, rebane ja metskass, rannikul
on rohkesti veelinde. B-s on väga palju väikesi
riiklikke ja erakaitsealu. Suurim ja tuntum kaitse-
tav ala on B. ja Saksamaa piiril paiknev Kõrg-
Venni — Eifeli LP (B-s 700 km², sellest 42 km²
rabareservaat). UNESCO maailmapärandi nimis-
tus on 9 objekti. Kesk-B-s on valdav tehismaastik
(sh. rekultiveeritud söekarjäärid ja puistangud).
Silmapaistvaimaid tehispinnavorme on Waterloo
lahinguväljale 1823–26 rajatud 40 m kõrgune
mälestusmärk Lõvikungas.

Rahvastik. Rahvastikust oli 2006. a. flaame 58 %
ja valloone 31 %. B-s elab ka itaallasi, prantslasi,
araablasi ja sakslasi. Välismaalaste osatähtsus on
suurim Brüsselis (26,3 %) ja Hainautis (12,8 %, 2004). Hollandikeelsete flaamide ja prantsuskeel-
sete valloonide vaheline keelepiir, mis kujunes välja
juba 15. saj. lõpul ja mis kinnitati 1962, kulgeb
piki Meneni—Ronse—Halle—Tieneni—Tongerani
joont. Rahvastiku keskmine tihedus on 319 in./km²,
Flandrias on see 445 ja Vallooonias 201 in./km².
Provintsidest on tihedaimini asustatud Antwerpen
ja Flaami Brabant, hõredaimalt aga Ardennides
paiknev Luxembourg. Flandrias elab 58 %, Val-
looonias 32 % ja Brüsselis 10 % rahvastikust. Linna-
rahvastiku osatähtsus on 97 %. Suurimad linnad
on Brüssel ja Antwerpen. Hollandikeelses Fland-
rias enklaavina paiknev, valdavalt prantsuskeelne
Brüssel on ajalooliselt olnud kakskeelne. Sakslased
(u. 100 000 in.) elavad maa idaosas Saksamaa piiri
ääres, nende keskus on Eupen. Eeskätt flaamide ja
valloonide keeleliselt pinnalt lähtuvad vastuolud
on põhjustanud B. järkjärgulise föderaliseerumise.
Välismaalastena sünnib 6–7 % lastest. 2006 oli
alla 15-aastasi 17,0 % ja üle 65-aastasi 17,4 % rah-
vastikust. Usutunnistusest on 80 % rahvastikust ka-
toliiklased, muslimeid on 3–4 %. ÜRO inimarengu
aruande järgi oli B. 2004. a. maailma 177 riigi seas
13. kohal. SKT-s oli tervishoiule tehtavate riiklike ja
erakulutuste osatähtsus vastavalt 6,4 % ja 2,5 %

Valiiskabanduspartie-
rid (% kogumahuist, 2004)Antwerpen. Suure turgu
väljak

aus Kirchb 6—18-aastastele.

se 21 sai a qual Europa maianduss toimund

neb EL-i keskmisele, 2000–03 oli üldine mak-

1999-2003 kulluğu nişivölä tük 1999-2003 kulluğu nişivölä tük

regionaalsed erisused. Ajalooliselt kujunes haa-

Abstract: This paper discusses the impact of the Internet on the distribution of information and the role of the Internet in the distribution of information. The paper discusses the impact of the Internet on the distribution of information and the role of the Internet in the distribution of information. The paper discusses the impact of the Internet on the distribution of information and the role of the Internet in the distribution of information.

monnevõtta maha jäänud. SKT-st annab Flandria

ANNUAL REPORT OF THE SECRETARY OF THE ARMY, 1902

werpen, Liège ja Namur), metallurgia (osatähtsus

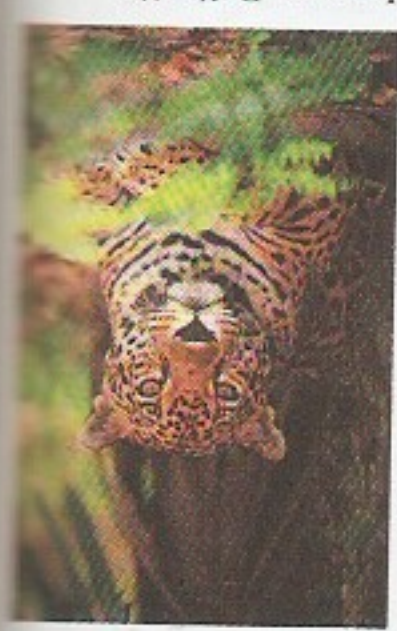
THESE RESULTS WERE REPRODUCED IN A RECENT STUDY BY KASUYA ET AL. (1997) USING A DIFFERENT SET OF SUBJECTS.

Haldusjaotus

Ringkonnad (district)	Belize
Cayo	Corozal
Orange Walk	Stann Creek
Toledo	

Suurlinnad

Belize	63 700
San Ignacio	17 600
Orange Walk	15 600
Belmopan	14 900
Dangriga	11 100

Jaaguar, Belize's maailma ainus Cockscornb on jaaguarikaitsela

kohtu esimene määrab peaministri ja opositsiooni liidri soovitusel kindralkuberner. Kehitb 1981. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on B. vaba riik. Korruptsiooninõudeksi järgi asub B. maailmas 66. kohal.

Sumboolika. B-i lipu (a-st 1981) eeskujuks on Briti koloonia Briti Honduras sine lipp (a-st 1950), mille üla- ja allserva on lisatud punane triip. Ühendatud Dem. Partei lipult pärit puna- sed triibud osutavad rahvuslikule üksmeelele. Lipu keskel olevale valgele ketrale on paigutatud B-i vapp (a-st 1981), mis põhineb samuti Briti Honduras vappil (a-st 1907). Vapikilp on jagatud kolmeks väljaks: ülal vasakul kirves ja saag ning alumisel väljal on kolmemastiline purjekas. Kilbi kohal on mahagonipuu. Vapikilpi hoiavad kivitvaga kreooli ja aeruga meesit. Kilbi all on ladinakeelne rahvuslik deviis „Sub umbra flore“ (‘varjus õit- mitsen’). Vappi ümbritseb 50 lehrega pärg, lehtede arv märgib a-t 1950, kui B. hakkas iseseisvusist laotema. Hümn (a-st 1981) „Land of the Free“ („Vabade maa“), sõnad Samuel Alfred Haynes, viis Selwyn Walford Young. Rahvuslill on must orhidee (*Encyclia cochleanum*), rahvuspuu suure- lehtine mahagonipuu (*Swietenia macrophylla*), rahvuslind värvetuuk (a-st 1981) (*Ramphastos sulfuratus*) ja rahvusloom hiiidapir (*Tapirus bairdi*).

Loodus. Valdav osa B-i territooriumil on tasane, ainult lõunaosas kõrguvad Maya mäed (Doyle's Delight, 1124 m). Sisemaal on suuri soid, rannikualal järvi ja laguune. Piki Karibi mere rannikut kulgevad korallriffide ahelikud, B-i Vallrahu on maailmas suuruselt teine. Valtseb troopiline niiske kliima, keskmine t° on 25–27 °C, sajab 2000 mm/a. Vihmaperiood on maist nov-mi. Jõestik on tihed. Ligi pool territooriumist on kaetud metsaga – lõunas on väärspuulihikidega troopiline vihmamets, põhjas heitlehine mets, paiguti on savanne. Oistaimeliike on üle 4000 (sh. 250 orhideeliiki), puuliike üle 400. Kohatud on 575 liiki lindu, imetajaid on 125 liiki. Eriti ohustatud liike on 16, looduskaitse all

EE SMA 132

Belize

Belize [-i:z] (ingl *Belize*), endine Briti Honduras, riik Kesk-Ameerikas Karibi mere rannikul Yucatani ps-e kaguosas. Pitr (516 km) Mehhiko (250 km) ja Guatemalaga (266 km); rannajoone pikkus 386 km.

Pindala	22 964 km ²
Rahvaarv	301 800 (2006)
Pealinn	Belmopan (14 900 el.)
Haldusjaotus	6 ringkonda
Riigikeel	inglise keel
Rahaühik	Belize'i dollar (BZD)
Riigitihi	BLZ, BZ

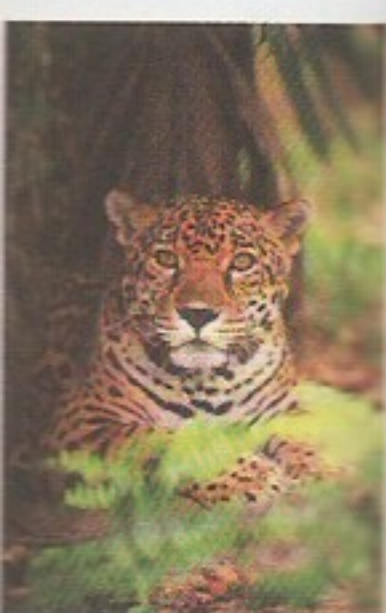
Politiiline süsteem. B. on Rahvaste Ühendusse kuuluv parlamentaarne monarhia riik. Riigipea on Suurbritannia kuninga või kuninga (a-st 1952 Elizabeth II), keda kohapeal esindab kindralkuberner. Seadusandlik organ on kahekojaline Rahvussamblis (*National Assembly*). Senati (*Senate*) 8 liiget nimetab 5 aastaks peaministri ja opositsiooni liidri soovitusel kindralkuberner. Esindajatekoja (*House of Representatives*) 29 liiget valib 5 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Peaministri kandidaadi esitab parlament. Enamusepartei või koalitsiooni nimetab kindralkuberner. Valtuskoalitsiooni liikmed nimetab peaministri soovitusel kindralkuberner. B-s on mit-meiparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Rahva Ühendpartei (*People's United Party*) ja Ühendatud Dem. Partei (*United Democratic Party*). Ülem-

Haldusjaotus

Ringkonnad (district)
Belize
Cayo
Corozal
Orange Walk
Stann Creek
Toledo

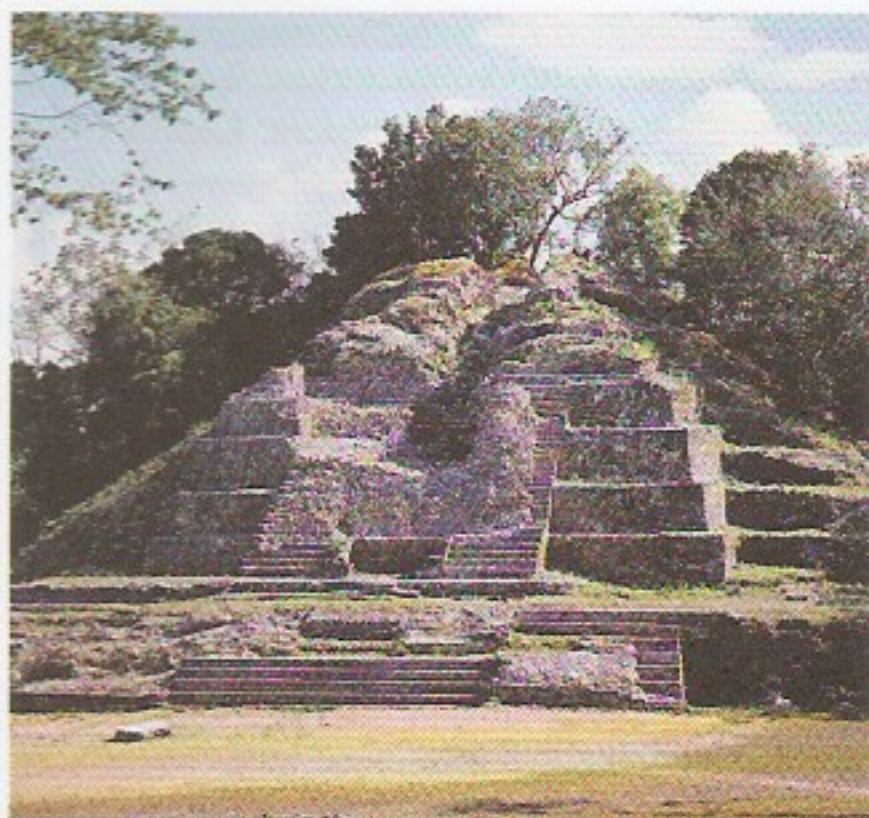
Suurimad linnad
(el. arv, 2006)

Belize	63 700
San Ignacio	17 600
Orange Walk	15 600
Belmopan	14 900
Dangriga	11 100

Jaaguar. Belize'is
Cockscombis on
maailma ainus
jaaguarikaitseala

Mayade Jaaguari templi
varemed Lamanais
(400–1200 p. Kr.)

Peaministrid

1981–84
George Cadle Price
1984–89
Manuel Esquivel
1989–95
George Cadle Price
1995–98
Manuel Esquivel
1998–
Dean Wilbert Musa

1997 (2005)	1,1 mrd. \$
1997 (2005)	2,2 mrd. \$
ajalust	15 %
ajalust	20 %
ajalust	65 %
1997, 1 el. kohta (2005)	7600 \$
ajalust (2005)	3 %
ajalust (2005)	262 mln. \$
ajalust (2005)	329 mln. \$
ajalust (2004)	1,362 mrd. \$
ajalust (2001)	90 000
ajalust (2001)	27 %
ajalust	18 %
ajalust	55 %
ajalust (2003)	12,9 %
ajalust (1999)	33 %
ajalust (2003)	48 %
ajalust (2006) 20 a	
ajalust (2006) 68 a	
ajalust	66 a
ajalust	70 a
ajalust (2006)	2,31 %
ajalust (2006)	2,9 %
ajalust (2006)	0,6 %
ajalust (2006)	2,5 %
ajalust (2005) 3700 in.	
ajalust (2003)	alla 200

olevaid piirkondi 108 (20,9 % terr-st). Peamised keskkonnaprobleemid on ülemäärane metsaraie ja veereostus ning turistide liigrohkusest tekkiv kahju. Olulisimad looduslikud ohud on sagedased orkaanid (juunist nov-ni) ja rannäärased üleujutused (eelkõige lõunas). UNESCO maailmapärandi nimistus on Belize'i korallrahude ahelikud (1996).

Rahvastik. Rahvastikust moodustavad 48,7 % mesitiitsid, 24,9 % kreoolid, 10,6 % maajad ja 6,1 % gari-funad, on ka inglasi ja hiinlasi. Sisse- ja väljaränne on tasakaalus (2003), põgenikke on 23 400. Peale inglise keele kõneldakse hispaania ja kariibi keelt, inglise kreoolkeelt ja maaja keelkonna keeli. B. on Kesk-Ameerika hõredaimalt asustatud riik (keskm. 13 in./km²). Linnades elab veidi alla poole rahvastikust (prognoos 2015. a-ks 52 %). Suurim linn ja majanduskeskus on Belize. 49,6 % rahvastikust on katoliiklased, protestante on 27 % (2000 oli angli-kaane 5,3 %, metodiste 3,5 %, mennoniite 4,1 %, adventiste 5,2 %, nelipühilasi 7,4 % ja Jehoova tunnistajaid 1,5 %). Haridusele kulutatakse SKT-st 4,8 %. Koolikohustus on 9 aastat, algkool ja kaheastmeline keskkool on kumbki 6-klassiline. Kirjaoskus on üle 15-aastaste seas 94,1 % (2003).

Tervishoiule kulutatakse 1 in. kohta keskm. 82 \$ aastas. 1996 oli 10 000 in. kohta 5 arsti. Rõugete vastu on vaktsineeritud 82 % ja tuberkuloosi vastu 96 % rahvastikust. 100 000 elaniku kohta on aastas 18 tuberkuloosi- ja 657 malaariajuhtu.

Majandus. B-i majanduses domineerib USA ja Suurbritannia kapital. Turismist (sh. ristluslaevade vastuvõtt) on puidutööstuse kõrval saanud teine peamine sissetulekuallikas. Valitsuse majanduspoliitika on 1990. a-te lõpust olnud suhteliselt edukas — 1998 suurenes SKT 6,5 %, 2001. a. 4,6 % ja 2005. a. 3,8 %. Napib oskustööjõudu. Rdt-d pole, mnt-id on 2872 km, neist kõvakattega 488 km (1999), veeteid on 825 km. Peamised sadamad on Belize, Big Creek, Corozal ja Punta Gorda. Lennujaamu on 43 (2006). Tööstus on vähe arenenud, põhil. rajatakse väikesi toiduaine-, puidu- ja kerge-tööstuse ettevõtteid. Haritavat maad on 3 % (2005). Rannikualade istandustes kasvat. suhkruroogu ja tsitrusi, kakao- ja kohvipuud ning banaane. Peamised toidukultuurid on riis, mais, aeduba ja maniokk.

Loomakasvatus (veised, sead, hobused, muulad, kodulinnud) on teisejärguline. Rannikul püütakse kala, krevette ja homaare. 2003 toodeti 120 mln. kWh elektrienergiat, sellest 40 % hüdroelektrijaamades. Sisseveo väärtus (622,4 mln. \$) ületab väljaveo väärtuse (349,9 mln. \$) ligi kaks korda. Välja veetakse toorsuhkrut, siirupit, rummi, tsitrusvilju ja nende mahla, banaane, puuviljakonserve, väärismetalle, tsiklevaiku (närimiskummi tooraine), kala, krevette ja homaare. Sisse veetakse pms. masinaid, kütust, tarbekaupu, toiduaineid ja tubakat. Peamised kaubanduspartnerid on USA, Suurbritannia, Mehhiko, Peruu, Holland ja Jaapan.

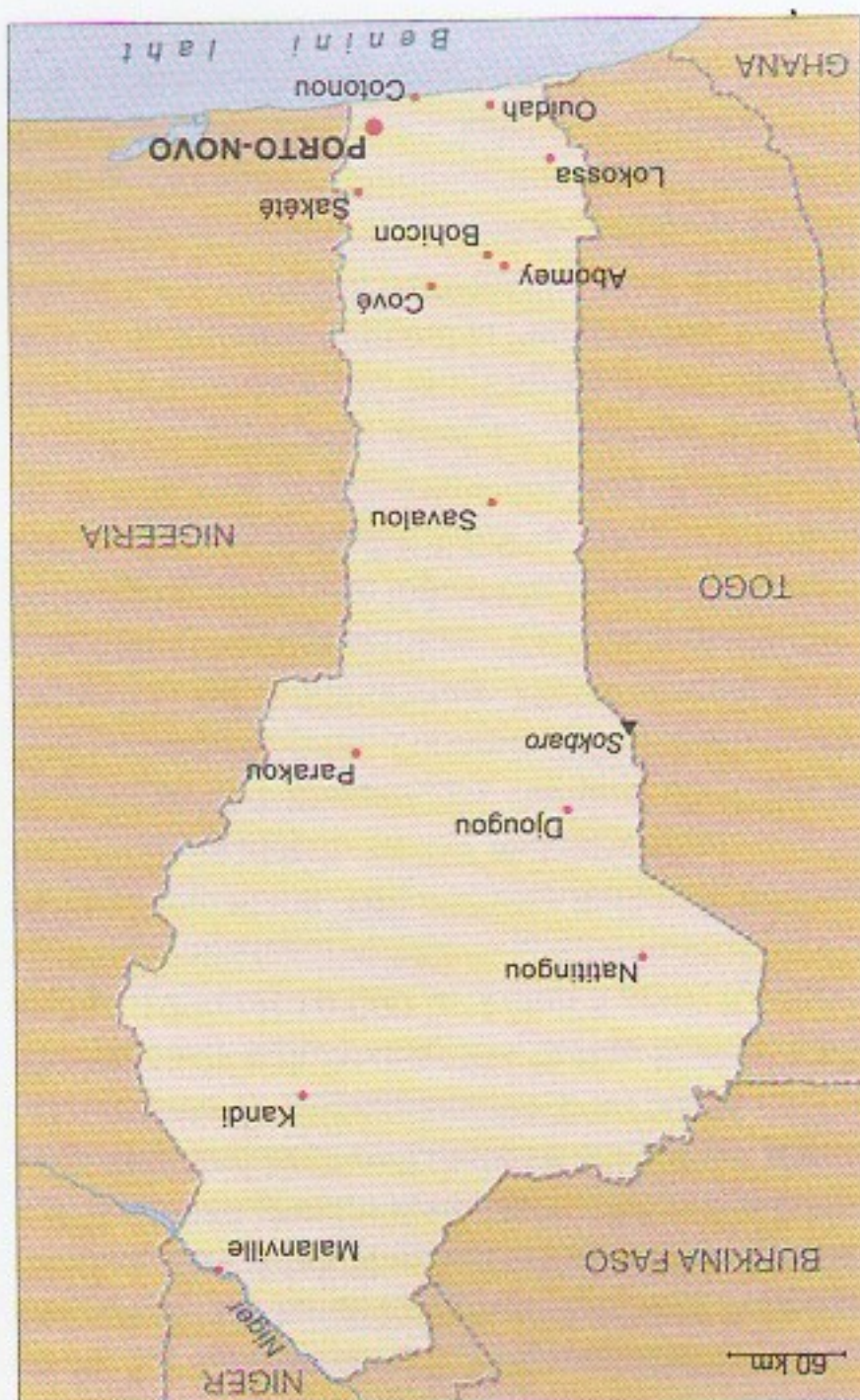
Ajalugu. U. 250–900 levis Yucatani ps-l ning tänapäeva Hondurase, Guatemala ja B-i terr-l maajade kõrgkultuur. Sellest ajast on säilinud templite ja linnade varemeid (Altun Ha, Cahal Pech, Lamanai jmt.), millest mõni oli asustatud ka esimeste eurooplaste saabumise ajal. 1502 jõudis B-i rannikule Christoph Kolumbus. B. kuulutati Hispaania kolooniaks, kuid tegelikku võimu hispaanlastel selle ala üle ei olnud. Põhjuseks võis olla ka põliselanike äge vastupanu. Esimesed asundused rajasid sinna alles 1630. a-tel inglased, keda ahvatlesid laevahituseks ideaalne seedrimets ning väärtuslik mahagonipuit. 1655 saabusid Jamaicaalt hispaanlaste eest põgenenud inglased, sealtoodi ka neegerorje. Pariisi rahuga (1763) tunnustas Hispaania inglaste õigust B-i rannikul metsa varuda. 19. saj. muutus asunike põhiliseks tegevusalaks suhkruroo, banaanide ja tsitrusete kasvatamine. Nimeline Hispaania ülemvõim kehtis a-ni 1862, siis kuulutati B. Suurbritannia kroonikolooniaks (Briti Honduras). Suhkrurooistandustesse hakati Hiinast ja Indiast tooma hulgaliselt tööjõudu. 19. saj. lõpul saabus naabruses paiknevast Guatemalast ja Mehhikost rohkesti indiaanlastest põgenikke, kes rajasid B-i põhja- ja läänepiirkondadesse isemajandavaid kommuune. 1931 laastas B-i rannikut võimas orkaan, samal aastal korraldati demokraatia saavutamiseks rohkeid streike ja meeleavaldusi. 1936 kuulutati välja piiratud valimisõigus. 1950 asutati George Price'i eestvõttel Rahva Ühendpartei. 1954 toimusid esimesed vabad kohalike võimuorganite valimised ning 1964 sai Briti Honduras sisemise omavalitsuse, mille etteotsa valiti G. Price. Praegune nimi võeti kasutusele 1. VI 1973. B. iseseisvus Briti võimu alt 21. IX 1981, kui oli Guatemalaga osaliselt lahendanud territoriaalsed vaidlused. Guatemala tunnistas B-i iseseisva riigina alles 1992, kuid ei loobunud territoriaalsetest pretensioonidest. 2000. a. B-i ja Guatemala vahel puhkenud piiritüli lahenes pärast seda, kui B. nõustus Guatemalale võimaldama pääsu Kariibi merele. Kogu iseseisvusaja jooksul on olnud vaid 3 peaministrit (neist kaks Rahva Ühendparteist), kes kõik on ametis olnud kahel korral. 2003. a. valimised võitis Rahva Ühendpartei, kes sai Esindajatekojas 22 kohta. A-st 1981 on B. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 5. V 1999. ■

Maldives
Department (département)
 Alibori
 Atakora
 Atlantique
 Borgou
 Collines
 Donga
 Littoral
 Mono
 Ouémé
 Plateau
 Zou

Président
 1960-63 Hubert Maga
 1963-64 Christophe Soglo
 1964-65 Sourou
 Migan Apathy
 1965-67
 Christophe Soglo
 1967-68
 Alphonse Amadou Diallo
 1968-69 Emile Derlin
 Henri Zinsou
 1969-70
 Paul-Emile de Souza
 1970-72 Hubert Maga
 1972-91
 Mathieu Kérékou
 1991-96 Nicéphore
 Dieudonné Soglo
 1996-2006
 Mathieu Kérékou
 2006-
 Thomas Yayi Boni

de la renaissance du Bénin). Kohtusüsteem on kaheastmeline. Ülemkohtu kohtumikest 6 valib parlament ning 7 määrab president. Kehitb 1990. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on B. vaba riik. Korruptsiooninindeksi järgi asub B. maailmas 121. kohal.

Politiline süsteem. B. on presidentaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Presidenti valib 5 aastaks enamushääletusel rahvas. Sama isik võib ametis olla kaks järjestikust ametiaega, kuid kandidaadidle on seatud elukoha- ja vanusepiirang (vanus 40—70 aastat). Seadusandlik organ on 83-liikmeline ühekorsaline Rahvassamblee (*Assemblée Nationale*) mis valitakse 4 aastaks proportsionaalsuse põhimõtteil. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Vabariikliku süsteemi liikmed nimetab president. B-s on kolme erakonnast koosnev koalitsioon. Valitsuskoostis on järgmine: Demokraatlik Partei (Union pour le Bénin du Bénin), Demokraatlik Partei (Union pour le Bénin du Bénin), Demokraatlik Partei (Union pour le Bénin du Bénin) ja B-i Taassünimipartei (*Parti*

Indala	1 12 622 km ²	Rahvaarv	7 513 900 (2006)	Pealinn	Porto-Novo (238 200 el., valitsus- se asukoht Cotonou (701 100 el.)
Haldujsaotus	12 departemangu	Riigikeel	prantsuse keel	Rahavähik	CFA frank (XOF)
Riigitähised	BEN, BJ				

Benin, B-i Vabariik (pr *Benin, République du Bénin*; a-mi 1975 Dahomee), trik Lääne-Aafrika Guinea lahe ja Nigeri keskjooksu vahel. Pind (1989 km) Burkina Faso (306 km), Nigeri (266 km), Nigercia (773 km) ja Togo (644 km); rannajoone pikkus 121 km.

Rahvusjaotus

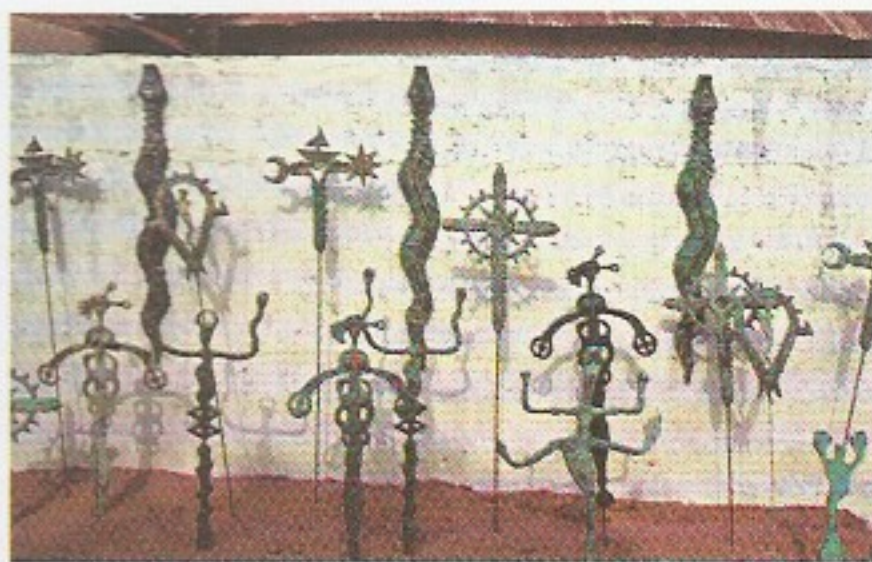
Departemangud
(département)

Alibori
Atakora
Atlantique
Borgou
Collines
Donga
Ouesso
Montoir
Mouhoun
Ouémé
Plateau
Zou

Presidendid

1960–63 Hubert Maga
1963–64
Christophe Soglo
1964–65 Sourou
Migan Apithy
1965–67
Christophe Soglo
1967–68
Alphonse Amadou Alley
1968–69 Émile Derlin
Zinsou
1969–70
Paul-Émile de Souza
1970–72 Hubert Maga
1972–91
Mathieu Kérékou
1991–96 Nicéphore
Sédou
1996–2006
Mathieu Kérékou
2006–
Thomas Yayi Boni

Rahvuse pühaku
Ouidah'i pealiku kodus

2007 (2005)	4,29 mrd. \$
2007 (2005)	9,44 mrd. \$
2004 (2004)	31,6 %
2004 (2004)	13,8 %
2004 (2004)	54,6 %
2007, 1 el. kohta (2005)	1100 \$
2005 (2005)	3,5 %
2005 (2005)	766,8 mln. \$
2005 (2005)	1,017 mrd. \$
2000 (2000)	1,6 mrd. \$
2000 (2000)	346,6 mln. \$
2003 (2003)	3,21 mln.
2001 (2001)	33 %
2005 (2005)	45 %
2006 (2006)	18 a
2006 (2006)	53 a
2006 (2006)	52 a
2006 (2006)	54 a
2006 (2006)	2,7 %
2006 (2006)	3,9 %
2006 (2006)	1,2 %
2006 (2006)	8 %
2005 (2005)	87 000 in.
2003 (2003)	5800

Haritud linnad
(2006)

Cotonou	701 100
Porto-Novo	413 800
Parakou	238 200
Benin	210 100
Porto-Novo	169 000
Benin	129 400
Benin	113 500

Yayayi Boni

1968 leiti rannikust 15 km kaugusel naftat (Sèmè leiukoht). Rannikumadalikul valitseb ekvatoriaalne kliima, pikk vihmaperiood kestab märtsist juulini ning lühike vihmaperiood okt-st nov-ni. Kuivaperiood pikeneb rannikust kaugenedes: sisemaal sajab ainult maist sept-ni. Dets-st veebr-ni kestab kuivaperioodi iseloomustab kuum tolmune tuul harmattan. Sajab 850–1800 mm/a, keskmine t° on 25–28 °C. Riigi põhjaosa jõed voolavad Nigerisse, lõunaosa jõed Guinea lahte. B-i pikim jõgi on Guinea lahte voolav Ouémé. Rannik on vähe liigestunud, leidub laguune. Linde on 307, imetajaid 188 liiki. 6,9 % maast hõlmavad KA-d. „W” ja Pendjari RP-s elavad aafrika elefant, lõvi, antilopid, jõeohu, ahvid jt. imetajad. UNESCO maailmapärandi nimistus on Abomey kuningapaleed (1985).

Rahvastik. 2/3 B-i rahvastikust peab end beninlaseks. Riigikeel on prantsuse keel, kuid üle poole B-i rahvastikust räägib Aafrika keeli. Riigi lõunaosas elavad kva keelerühma keeli kõnelevad fonid (rahvastikust 40 %), adžad, eved, jorubad ja aniid (basilad), põhjaosas sombad, baribad, gurnad, fulbed jt. väikerahvad. Keskmine asustustihedus on 67 in./km², tihedaim on asustus rannikumadalikul ja jõeorgudes. Linnades elab alla poole B-i rahvastikust. 2002 oskas lugeda ja kirjutada ainult 34 % rahvastikust. B-i ülikool asub Cotonous. Enamik usklikest tunnistab hõimuusundeid (neist voodoo sai 1996 B-i ametlikuks usundiks), kristlasi on u. 30 % ja muslimeid 20 %. B-i tervishoiusüsteem on algeline. Tõsine probleem on AIDS.

Majandus. B. on vähe arenenud majandusega põllumaa. 2002 oli põhil. elatuspõllumaa seotud 3,69 mln. in., neist 1,55 mln. tegeles aktiivselt põllum. tootmisega. 90 % põllum-toodangust annavad väikefarmid. Haritav maa moodustab riigi terr-st 23,5 % (2003). Kasvat. puuvilla, maisi, tapiokki, jamssi, sorgot, maapähklit, koduloomadest peetakse veiseid, kitsi ja lambaid. Kala püütakse nii siseveekogudest kui ka merest. 2003 toodeti 69 mln. kWh elektrienergiat. Mandrilaval asust Sèmè naftaleiukohast ammutatakse keskm. 20 000 t/a. Tööstuses on hõivatud ainult u. 2 % riigi tööjõust. Peamised tööstusharud on toiduaine-, tekstiili- ja ehitusmaterjalitööstus (pms. tsement). B-s on 578 km rdt-d (2005). Tähtsaim rdt-liin kulgeb rannikult Parakousse. Mnt-id on 16 000 km (2005), sellest kõvakatttega ainult 1400 km. Laevatatav (150 km ulatuses) on Niger.

Rahvusv. lennujaam ja meresadam asuvad Cotonous. Rohkem tuuakse kaupa sisse (1043 mln. \$ eest), kui viiakse välja (827 mln. \$ eest; mõlemad 2005). Peamised väljaveokaubad on puuvill, nafta ja palmisaadused. Sisse tuuakse toiduaineid, investeerimiskaupu ja naftasaadusi. Tähtsaimad kaubanduspartnerid on Hiina, India ja lähiriigid. Arenev majandusharu on turism. 2002 külastas B-i 72 000 turisti, turism tõi sisse 60 mln. \$.

Ajalugu. 12.–14. saj. kuulus B-i ala L-Nigeerias paiknenud tugeva B-i kuningriigi koosseisu. 15. saj. lõpul avastasid portugallased Dahomee ranniku. 17. saj. alguseks oli siin tekkinud evede Allada (Ardra) riik, millest sama sajandi keskpaiku eraldusid Adžatše (Adjatché, rannikul) ja Dahomee (sisemaal). Viimane laiendas oma võimu kogu Abomey lavamaale. 17. saj. jõudsid Dahomeesse inglased. Dahomee rannik koos ümberkaudsete aladega kujunes Aafrika suurimaks orjakaubanduspiirkonnaks (siit ka selle hilisem nimi Orjarannik). 18. ja 19. saj. vahetusel sõltus Dahomee jorubade Oyo kuningriigist. Suurima võimsuse saavutas Dahomee 19. saj. kun. Gezo [1818–58] ajal: korraldati ümber sõjavägi ning alistati Adžatše (Adjatché), Allada jmt. väikeriiki. Kun. Glele [1858–89] ajal tekkis kokkupõrkeid prantslastega, kes olid mitme Dahomee piirkonna üle kehtestanud protektoraadi. 1890 alustas Prantsusmaa kogu Dahomee allutamiseks sõda, kuid ta tõrjuti tagasi. Järgmises sõjas (1892–93) Dahomee vallutati. 1899–1958 kuulus Dahomee kolooniana Prantsuse Lääne-Aafrika koosseisu. 1915 puhkes mitmes piirkonnas relvastatud ülestõuse, mis suruti veriselt maha. 1946 asutati Sourou Migan Apithy juhtimisel Dahomee Vabariiklik Partei. 1958 sai Dahomee Prantsuse Ühenduse koosseisus piiratud autonoomiaga vabariigiks. 1. VIII 1960 saavutati täielik iseseisvus. Esimeseks presidendiks sai Dahomee Ühtsuspartei liider Hubert Maga. Pärast iseseisvumist toimunud korduvate riigipöörete (1963, 1965, 1967, 1969 ja 1972) järel sai 1975 püsivalt võimule kindral Mathieu Kérékou, kelle juhtimisel järgiti kuni 1980. a-teni marksistlik-leninlikku ideoloogiat. 30. XI 1975 nimetati Dahomee B-i Rahvavabariigiks, ainukese parteina oli lubatud B-i Rahvarev-i Partei. Eesmärgiks kuulutati sotsial. ühisk. a. rajamine, kuid 1980. a-tel hakkas M. Kérékou sellest eemalduma. 1990 hakkas kehtima uus, dem. põhiseadus ning korraldati esimesed vabad valimised. Need võitis B-i Taassünnipartei, mida juhtis Nicéphore Soglo. Pärast seda on B. olnud Aafrika poliitiliselt stabiilsemaid riike. 1996. ja 2001. a. presidendivalimised võitis kunagine diktaator M. Kérékou. Märtsis 2006 korraldatud presidendivalimised võitis teises voorus suure ülekaaluga kunagine Lääne-Aafrika Arengupanga president Thomas Yayi Boni, kes sai 74,6 % häältest. B. ei ole iseseisvumise järel osalenud üheski suuremas sõjalis kokkupõrkes, kuid tal on piirivaidlusi naaberriigi Burkina Fasoga. A-st 1960 on B. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 27. VI 2005.

Bhutan

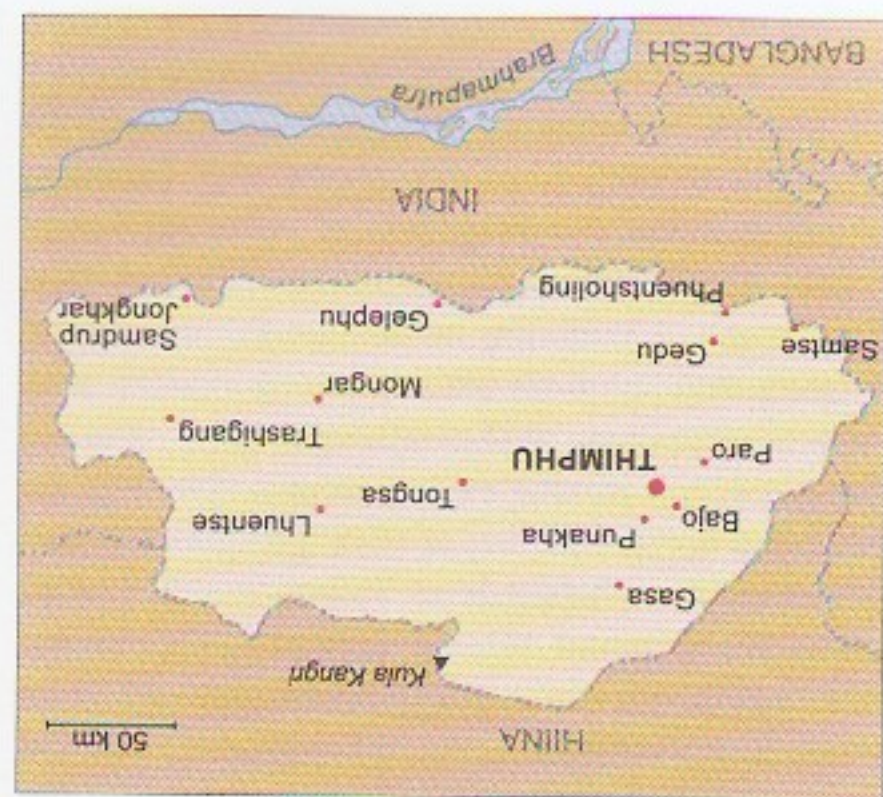

Bhutan, B-i Kuningriik (dzongkha *Drukyl*, 'kõuedraakonimaa', *Druk Gyekhap*), riik L-Aasias Himaalaja kõrgmäestiku idaosas. Pind (1075 km) Hima (470 km) ja Indiaga (605 km).

Pindala	46 650 km ²
Rahvaarv	672 400 (2005. a. rahvaloendus), URO hinnangul 2 211 000 (2006)
Pealinn	Thimphu (74 200 el.)
Haldusjaotus	20 ringkonda (<i>dzongkhag</i>)
Riigikeel	dzongkha keel (bhutani keel)
Rahvaühik	ngultum (BTN)
Riigitihtased	BTN, BT

Politiiline süsteem. B. on konstitutsioonilise monarhia kuningriik. Seadusandlik võim kuulub kuningale ning parlamendile. Ühekojalise Rahvuskogu (*Tshogdu*) 105 liiget valivad 3 aastaks külade esindajad, 35 liiget määrab kuningas ning 10 liiget esindavad budistlikke org-e. Kandidaate võivad esindada 30-aastased. Parlament võib 2/3 saadikute otsusega nõuda kuninga troonist loobumist. Valitsuskabineti liikmed nimetab kuningas Rahvuskogu ettepanekul 5 aastaks. Valitsusjuht on peaminister, kes määratakse ministrite hulgast rotatsiooni põhimõtte üheks aastaks. Erakondi ei ole. Kohtusüsteem koosneb Kõrgest Kohtust ja magist-radiikohutest. Põhiseadust asendab 1953. a-st kehtiv kuninglik dekreet parlamendi valimise kohta. Rahvus. klassifikatsiooni alusel on B.

B. maailmas 32. kohal. Korruptsioonindeksi järgi asub **Sümbolika.** Diagonaals kahetähtselt lipu (a-st 1969) safrankollane ülaosa tähistab võimul olevat Wangchucki kuninga suguvõsa, oranžpunane alaosas märgib Tiibeti budismi (lamaism). Draakon on B-i iidne sümbol, mis tähistab võimu ja õilsameelsust ning osutab muistsetele sidemetele Hiinaga. Neli kalliskivi, mis on draakoni küünte vahel, märgivad maa rikkust ja teadmisi univertsumist. Vapina (emblem) a-st 1980) kasut. ringikujulist mandalat, mille keskmes on igaviku sümboliseeriv veereva päikeseketta motiiv. Seda püüavad kollased stiliseeritud piksenoolad, mis osutavad ilmaliku ja vaimuliku võimu harmooniale. Vapi külgedel on kaks draakoni. Vapi all paiknev lootses on rahu ja puhtuse märk. Hümn (a-st 1953) "Druk tsendhen" ("Kõuedraakon kuningriik"), sõnad Gyaldun Dashi Thinky Dorji, viis Aku Tongmi. Rahvuslill on tõnnikeselehine ebamugun (*Mecconopsis betonicifolia*), rahvuspuu himaalaja küpress (*Cupressus torulosa*) ja rahvuslind ronk (*Corvus corax*). **Loodus.** B-s elustub kolm pütkonda. Põhja-B-s kõrgub Suur-Himaalaja (4500–6000 m ü. m., Kula Kangri, 7554 m), 5000 m-st kõrgemal on igilumi ja liustikud. Kesk-B. hõlmab suurima osa tertiärsal on Väike-Himaalaja lõuna-põhja-suunalised lühikesed ahelikud (3000–3500 m) ning nende vahel sügavad 2–3 km laiused jõeorud. Lõuna-B. on 13–16 km laiune Assami-Bengali tasandiku põhjasev. Madalikulit pääseb 18 põhja-lõuna-suunalise kanjoni kaudu riigi siseladele ja Suur-Himaalajani. Kliima on Põhja-B-s karm (juunis harva üle 10 °C, august algavad lumetormid), Kesk-B-i jõeorudes on see niiske lähistroopiline kuni mõeldakalt mandriline, sajab kliima, kogu aasta on soe (juunis 27–30 °C, jaan-s 16–18 °C), madalikulit sajab 2000–2500, mägede lõunapoolil 4000–5000 mm/a. Jõed on lühike-sed ja karestikulised. Jõeorudes ja madalikulit valdavad viljakad alluviaalmullad. Taimkattes on selgelt täheldatav kõrgusvõõndilisus. Madalikulit on troopilist vihmametsa ja savanne, Kesk-B-i orgudes lähistroopilist metsa ja bambuseitihnikuid.

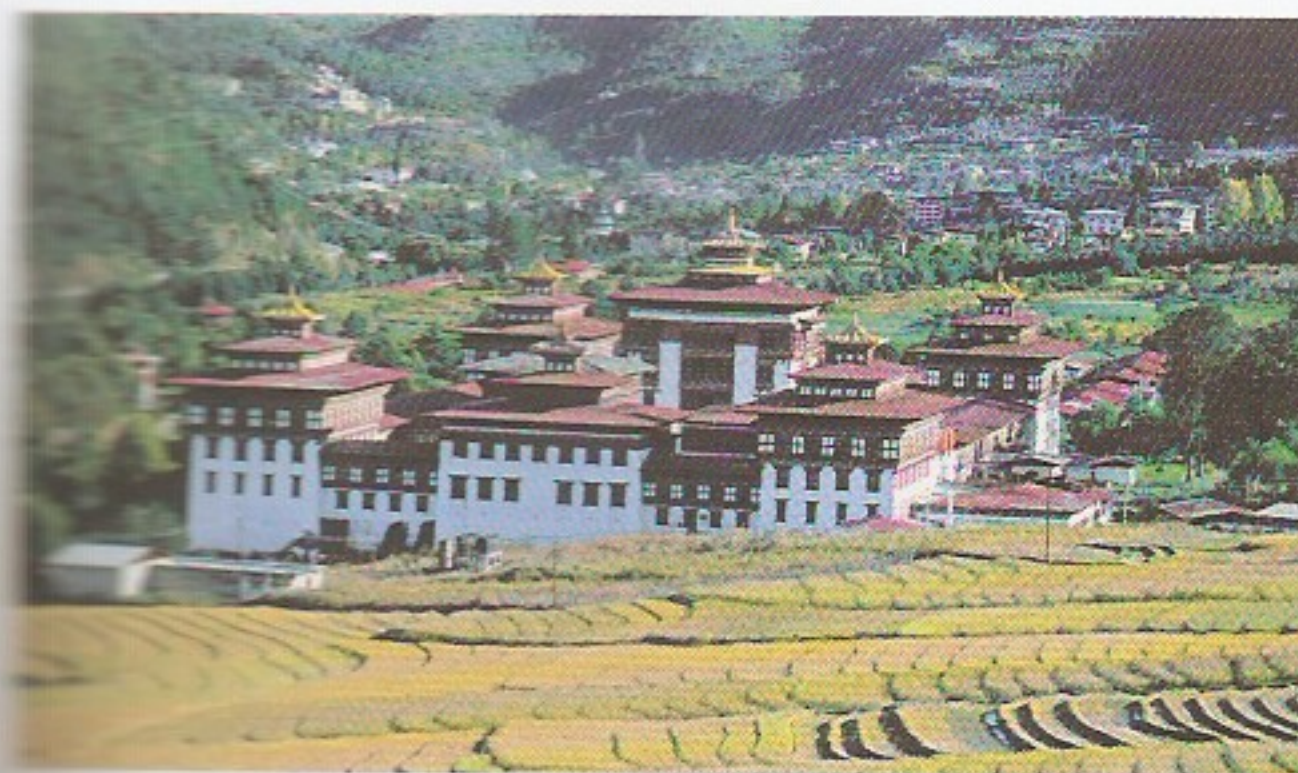

Rahvuslikes rõivais (kira) naine

rahvuslikes rõivais
(kira) naine

Thangtshang Dzong
(13. saj.) on
rahvuse asupangaks
1952. aastast,
nime Thimphu

Varinud linnad

linn	2006
Thimphu	74 200
Paro	17 900
Yigme	8 600
Thangtshang	7 000
Thangtshang	4 100
Thangtshang	3 800
Thangtshang	3 200
Thangtshang	3 100

Varinud

linn	2006
Thimphu	74 200
Paro	17 900
Yigme	8 600
Thangtshang	7 000
Thangtshang	4 100
Thangtshang	3 800
Thangtshang	3 200
Thangtshang	3 100

Varinud

linn	2006
Thimphu	74 200
Paro	17 900
Yigme	8 600
Thangtshang	7 000
Thangtshang	4 100
Thangtshang	3 800
Thangtshang	3 200
Thangtshang	3 100

mägedes lehtmetsa ning kõrgemal okasmetsa, rododendronivõsa ja alpiniite. Loomastik on liigirohke — imetajaid on u. 200 liiki, linde 770 liiki (209 liiki on pesitsejaid), palju on roomajaid (sh. kobrad). Loomastik eristub selgelt piirkonniti, nt. on džunglitele omased primaadid, roomajad, lehtmetsadele mitmesugused sõralised, kiskjalised, faasanlased, mägedele on ainuomased karmides tingimustes vastupidavad loomad — kullilised, goral, serau, jakk. 25 liiki imetajaid on ohustatud, sh. kääbus-siga, india elevand, india ninasark, bengali tiiger, kaeluskaru, panda, lumeleopard, takin ja gaur. B-i kaitsealad ongi mõeldud pms. suurimetajate kaitseks. B-s on 10 KA-d, sh. 4 RP-d.

Rahvastik. Põlisrahvas bhutanlased moodustavad rahvastikust 63 %. Bhutanlased räägivad tiibeti keelele lähedast dzongkha ehk bhutani keelt, nad kasutavad tiibeti kirja ja tunnustavad Tiibeti budismi. Edelaosas elavad etnilised nepallased (rahvastikust 24 %), lõunas India piiri ääres assamlased (12 %) ja idaosas Hiinast põgenenud tiibetlased. Keskmine asustustihedus on 46 in./km² (ÜRO hinnangul), Kesk-B-i orgudes ja riigi lõunaosas on see 3–4 korda suurem. Põhja-B-s elab vähe inimesi, Suur-Himaalajas 3500 m-st kõrgemal püüasustust pole. Suurim linn on Thimphu, linnaelanikke on alla 10 %. Usutunnistusest on bhutanlased ja osa gurunge lamaistid, assamlased ja osa gurunge on hinduistid (rahvastikust 1/4). Tiibeti budism on riigiusk, mis 200 kloostri ja u. 6000 laama kaudu avaldab rahvale äärmiselt suurt mõju. Riiklik tervishoiustsüsteem tegutseb paiguti. Ringkonnakeskustesse on rajatud haiglaid ja apteekide, kuid külad on ilma arstiabita. Laialdaselt kasut. Tiibeti ja Hiina rahvameditsiini. Tervishoiule kulutatakse 3,8 % SKT-st (2000).

Majandus. B. on maailma vaeseimaid riike. Majandus põhineb põllundusel ja ekstensiivsel karjandusel. Kasvat. riisi, nisu, maisi jt. teravilja, uba, kartulit, suhkruroogu, paprikat ja juurvilja. Ekspordi suurendamiseks laiendatakse puuviljakasvatust, kasvat. ka kardemoni, tee- ja puuvillapõõsast. Mägedes tegeldakse karjandusega (jakid, lambad, kitsed), orgudes peetakse sigu ja ponisid. Oluline on metsaraie. Kogutakse vaiku, taimset vaha ja muskust. Elektrienergiat (1,9 mrd. kWh, 2003) toodetakse

pms. hüdroelektrijaamades. Kaevandatakse kivi-sütt, raua-, vase-, volframi- ja pliiimaaki, grafiiti, kipsi, talki ja dolokivi. Valdavad väikesed puidu-, ehitusmaterjali-, tekstiili- ja toiduainetööstuse ettevõtted, oluline on käsitööndus (kudumid, vaibad, ehted, puunikerdus). Rdt-d ei ole, mnt-id on 8050 km, neist kõvakattega 4991 km (2003). Paro linna läh. on rahvusv. lennujaam. Välja viiakse pms. puuvilja, konserve, kardemoni, väärspuitu, vineeri ja tsementi, sisse tuuakse tarbekaupu, naftasaadusi, teravilja, transpordivahendeid ja metalli. Väljavedu (160 mln. \$ väärtuses, 2001) on väiksem kui sissevedu (203 mln. \$ väärtuses). Peamised kaubanduspartnerid on India (3/4 väliskaubandusest), Jaapan, USA ja Suurbritannia. Valuutat saadakse postmarkide müügist ja turismist, aastas toovad kuni 7000 välituristi sisse u. 10 mln. \$. Kloostrid on turistidele suletud.

Ajalugu. Esimesed asukad olid tõenäoliselt tiibeti-birma keelt kõnelevad thepud (säilinud Edela-B-s). 9. saj. rändasid B-i tiibetlased, kes aja jookul assimileerisid suurema osa algasukatest ja levitasid Tiibeti budismi. B. oli sajandeid killustatud. Riigi ühendas 17. saj. algul ülemlaama Shabdrung Ngawang Namgyal, kes võttis endale dharmaraadza tiitli. Pärast tema surma (1652) killunes riik uuesti. 1772.—74. a. sõjas India allutanud inglasega säilitas B. iseseisvuse, kuid sattus Suurbritanniast sõltuvusse (lepingud 1841 ja 1865). 1870.—80. a-tel peetud kodusõjas saavutas ülekaalu Tongsa piirkonna valitseja Ugyen Wangchuck. 1907 kuulutas juhtivatest buda vaimulikest ja riigi silmapaistvate perekondade esindajatest koosnev nõukogu U. Wangchucki päritava võimuga kuningaks. 1910. a. lepinguga sai Suurbritannia õiguse kontrollida B-i välissuhtlust. Pärast seda, kui Hiina Rahvavabastusarmee okupeeris Tiibeti (1949–50), sulges B. oma põhjapiiri ning tihendas kahepoolseid suhteid Indiaga, muutudes sisuliselt India protektoraadiks. Sisepoliitika teostas kun. Jigme Dorji Wangchuck dem. reforme: 1953 kutsuti kokku Rahvuskogu, 1965 loodi Kuninglik Nõukoda (Lodoi Tsokde). A-st 1972 on B. järjekindlalt vähendanud sõltuvust Indiast, hoidunud suhetest Hiinaga ja säilitanud rahvuskultuurilist suletust. Televisioon alustas tegevust alles 1999. Lahkhelised on tekitanud riiki elama asunud Tiibeti ja Nepali pagulased, kellest paljusid määratleti 1985. a. kodakondsuseaduse kohaselt illegaalsete immigrantidena, mistõttu ametlik rahvaarv erineb üsna palju hinnangulisest. 1995. a-ks oli riigist põgenenud üle 100 000 nepallase. 1998 sai parlament õiguse moodustada valitsuskabinet ning nõuda kuninga troonist loobumist juhul, kui seda toetab 2/3 saadikutest. Märtsis 2005 avaldati kuninga käsul koostatud uue põhiseaduse projekt, mis muudaks B-i parlamentaarse demokraatiaga riigiks. Nov. 2005 ületasid Hiina väeüksused mitmel korral B-i piiri, kuid relvakokkupõrkeid õnnestus vältida. Dets. 2006 loovutas kuningas trooni oma pojale Jigme Khesar Namgyel Wangchuckile. A-st 1971 on B. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Politiline süsteem. B-s kehtib sõjaväeline dikta-
tuur. Valitsuskabineetina tegutsseb peamiselt sõja-
väelastest koosnev 12-liikmeline Riiklik Rahu- ja
Arengunõukogu. Seadusandlik organ on ühekoja-
line Rahvakogu (*Pyithu Hittaw*), mille 485 liiget
valitakse otsestelt valimistel 4 aastaks. Valida
võivad vähemalt 18-aastased. Viimased valimised
toimusid 1990, kuid sõjaväeline režiim on siia-
maani keelanud Rahvakogu kokku kutseta. 1974
jõustunud põhiseadus peatati 1988. 2004 kokku
kutsumud põhiseaduslikku kogu on opositsioon
boikottinud. B. pole aktsepteerinud rahvusv.
tegusnorme. Koloniaalvõimuaegne Briti õigus-
süsteem kehtib veel osaliselt, kuid kohtuvõim
kehtib täiesastavast võimust ning erapooltult

Pindala 676 577 km²
 Rahvaarv 54 021 571 (2006)
 Pealinn Naypyidaw (100 000 el.)
 Haldusjaotus 7 provintsi ja 7 linnirikikiri
 Riigikeel birma keel
 Rahvahil kjaat (MMK)
 Riigitahtised MMR, MM

Birma, Myanmar, Myanmari Liit (birma Myanmar, Pyidaungzu Myanma Naingngandaw), riik Kagu-Aasias Indohiina laäneosas India ookeani Bengali lahe ja Andamani mere ääres, ulatub lõunas Malaka Kra maakitsuseni. Pind (5876 km) Bangladesh (193 km), India (1463 km), Hiina (2185 km), Laose (235 km) ja Taiga (1800 km); rannajoone pikkus 1930 km.

Birma

Paiknevad põhja-lõuna-suunalised ahelikud (Arakani, Tšini jmt.), loodes on Patkai ahelik. B. äärmises põhjaosas Tiibeti kiltmaa kaguservas asub B. kõrgeim tipp Hkakabo Razi (5881 m). Sealt kulgevad lõuna suunas Kumôni ja Shan-ngaw' ahelik (3000–4000 m). Idaosas on sügavate jõeorgude ja madalate mägedega Šani mägismaa (1800–2400 m), mis laskub järskude astangutena Irrawaddy ja Sittangi jõe madalikule. Andamani mere rannikul Mawlamyine ümbruses on alluviaaltasandik, sellest lõunas Malaka ps-l Tanintharyi ja Tai piiril Bilauktangi ahelik. Šani mägismaal ja Tanintharyi mägedes on suured karstialad. Madalikel ja lõunaosa madalates mägedes on ekvatoriaalne, kõrgemal mägedes lähisekvatoriaalne mussoonkliima. Kevad on kuiv ja kuum (märtsist mai keskpaigani). Apr-s kestab mitu nädalat vahelduva suunaga tuule tekitatud tolmutorm. Madalike ala lõunaosas (Irrawaddy deltas) on jaan-i keskmine t° 24–25 °C, keskosas (Mandalay ümbruses) 20–21 °C ja põhjaosas 14–17 °C. Šani mägismaal on keskmine t° 6–8° madalam (dets-st veebr-ni ka öökülmad), põhjaosa mäeorgudes püsib 2–3 nädalat lumikate. Kuumim on aprill: madalike lõuna- ja keskosas on keskmine t° 30–32 °C, edelarannikul ja põhjaosas 27–28 °C. Suvine edelamussoon toob rohkesti sademeid rannikule (3500–5000 mm/a) ja lääneosa ahelikele (2500–3500 mm/a), sisemaal sajab vaid 500–750 ja Šani mägismaal 1000–1500 mm/a. Palju on jõgesid, neist enamik algab põhjaosa mäestikest. Suvel põhjustavad mussoonvihmad deltades üleujutusi ja veetase tõuseb 10–15 m. Suurim jõgi on Irrawaddy, mis moodustab Andamani merre suubumise eel suure delta (u. 30 000 km²). Deltasse kantav lõimisekogus on 300 mln. t/a (maailma jõgede seas 8. koht) ja delta laieneb 5 ha/a. Metsasus on u. 50 %. Edelarannikul, kus on sagedasemid, kasvab vihmamets (pms. areeka-, suhkru-, kookospalm). Lääne- ja põhjaosa mägedes, Šani mägismaal ning Bago mägedes on heitlehine mussoonmets (tiik- ja sandlipuu, parrootia). Maha raiutud metsa asemele kasvab bambus. B. kuivas keskosas on säilinud põõsastavanni

Maailma linnad	2006
Yangon	4 573 000
Mandalay	1 237 000
Nay Pyi Taw	451 000
Bhamo	248 900
Patheingyi	241 600
Shwebo	185 800
Thabeikkyin	181 700
Thaketa	181 200
Thilashin	178 000
Thilashin	162 400

Maailma linnad	2006
Yangon	33,6
Mandalay	3,3
Nay Pyi Taw	2,1
Bhamo	1,15
Patheingyi	0,75
Shwebo	0,25
Thabeikkyin	0,15
Thaketa	0,1
Thilashin	0,1
Thilashin	4,1
Thilashin	0,2
Thilashin	0,9
Thilashin	0,35
Thilashin	0,3
Thilashin	1,2

ja akaatsiapõõsastikku. Irrawaddy deltas ning Arakani ja Tanintharyi rannikul on mangroovi. B. taimkattes leidub 70 palmi-, 70 bambuse-, 80 kameelia- ja 400 sõnajalaliiki ning üle 700 orhidee- ja 700 rododendroniliigi. Mullastik on mitmekesine – vihmametsa eri tüüpi ferralliitmuldadest kuni alluviaalmuldadeni. Loomastik on väga liigirohke. Linde on kohatud 1200 liiki (neist ohustatud on 40 liiki), rohkesti on faasanlasi. Imetajaid on 251 liiki, neist ohustatud on 37 liiki, kriitilises seisus on jaava ja sumatra ninasarvik ning väga ohustatud on nt. tiiger, huulok, (väike) panda. B-s on 70 KA-d, sh. 6 RP-d. B. on maavarade poolest rikas: tina-, volframi-, plii- ja tsingimaak, nafta, maagaas, kiviüsi, ligniit, põlevkivi, raua-, mangaani-, vase-, nikli-, krooni-, uraani-, titaani-, koobalti-, molübdeeni-, antimoni-, vismuti-, berülliumi- ja tooriumimaak, hõbe, kuld, viik ja kivisool. Suur on mineraalsete ehitusmaterjalide (lubjakivi, marmor, savi) varu. Sajandeid on leitud väärismetallid ja poolväärismetallid.

Rahvastik. B-s elab palju rahvaid. Põhirahvas on birmalased (68 %). Nende eellased rändasid nüüdsele asualale 7.–9. saj. Tiibeti kiltmaalt ning hävitasid varasema monide kultuuri ja asustuse. Birmalased räägivad birma keelt ja elavad madalikualadel. Vähemusrahvad elavad lääne-, põhja- ja idaosas mägialadel. Neist räägivad tiibeti-birma keeli karenid, arakanid, tšiniid, katšiniid ja kajad ning lahu, lisu ja naga hõimud. Tai keelerühma kuuluvad šanid ja taid, moni-khmeeri keelerühma monid, khmud ning palaungid ja vaad. Veidi on ka hiinlasi (2,4 %). Keskmise asustustihedus on 73 in./km² (2003), kuid asustus on äärmiselt ebaühtlane. Tihedaim on asustus Yangoni ümbruses ja Irrawaddy deltas (üle 500 in./km²). Tihe on asustus Irrawaddy madalikul ja Mawlamyine ümbruses (150–300 in./km²). Linnades elab alla 1/3 rahvastikust. Iive oli 1980–2002 keskm. 1,7 % aastas, hiljem on see vähenenud. Repressioonid on põhjustanud suure põgenikevoolu. 2002 oli ÜRO hinnangul Tais 335 000, Bangladeshis 122 000 ja Indias 52 000 B. pagulast ning u. 1 mln. in. oli põgenenud oma kodukohast mägedesse ja piirialale. Usklikest on 89 % budistid, 4 % kristlased ja 4 % muslimid. Katšinite, tšiniide, palaungide ja vaade seas on palju animiste. B. haridussüsteem (eriti kõrgharidus) allutati riigipöörde järel sõjaväe kontrollile. Ametlik kirjaoskuse tase on 85 % (2002), ÜRO ekspertide arvates on see tegelikult 30 %. B-s on riiklik tervishoiuvõrk, kuid arstiabi toimib vaid suuremates linnades. Tegutsevad ka ajurvõrk ja sagedaimad haigused on malaaria, leepa ja kollapalavik. HI-viiruse levik on hinnangute põhjal 2–3 korda suurem, kui näitavad ametlikud andmed.

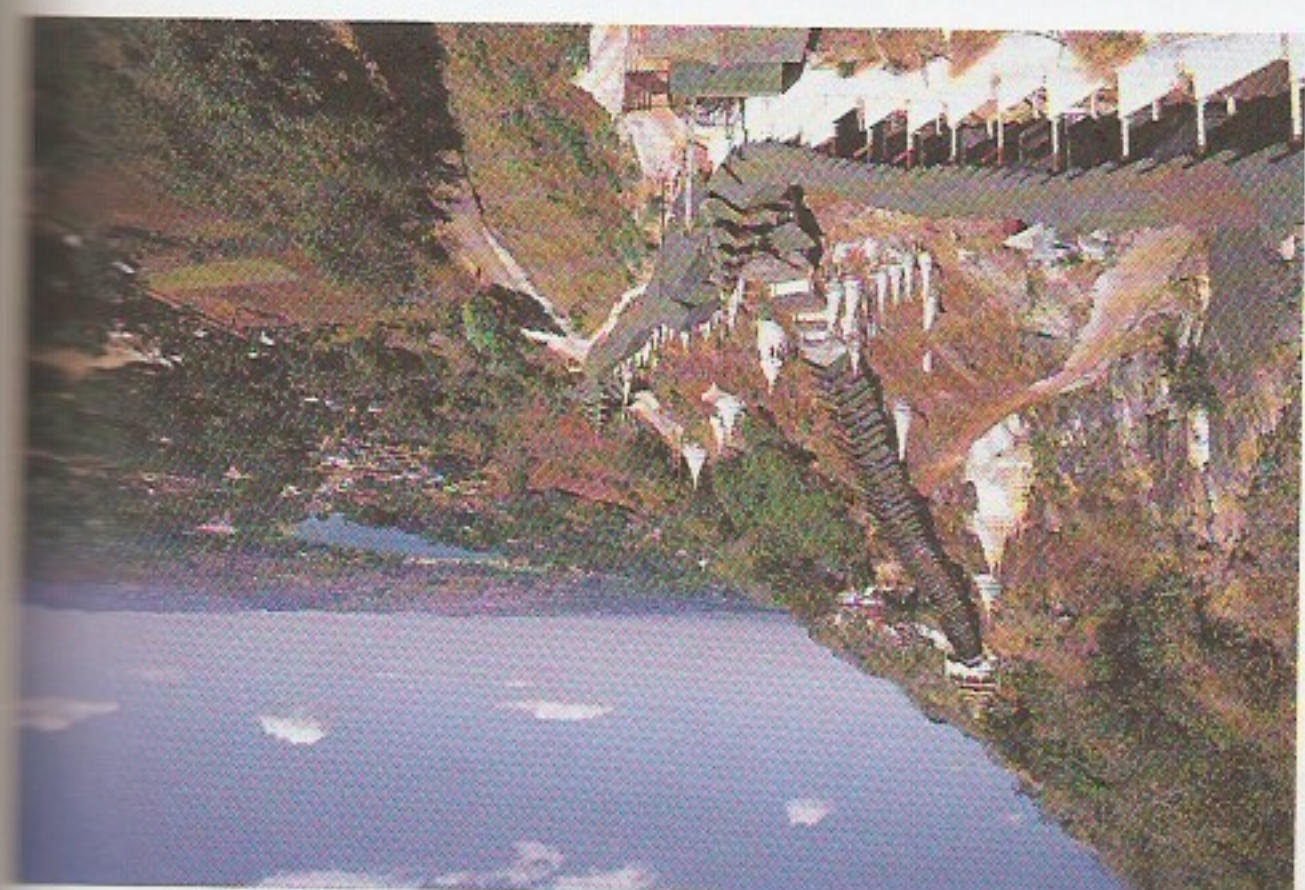
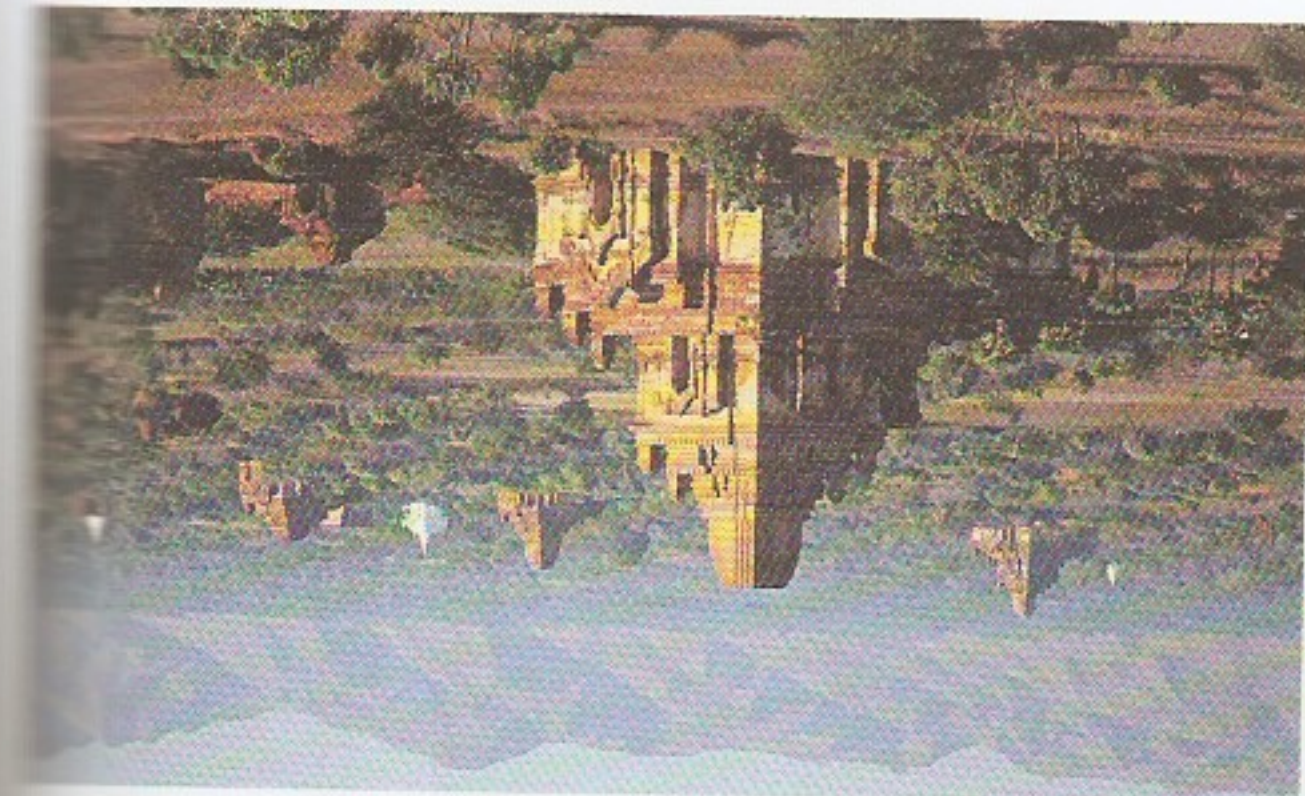
Majandus. Aastakümneid kestnud ebastabiilne sisepol. olukord on takistanud majanduse arendamist. 1962 riigistati tähtsamad tööstusettevõtted, pangad, raudtee- ja veetranspordi- ning hulgi- ja väliskaubandusettevõtted. Enne 1988. a.

7,464 mrd.\$	SKT (2005)
80,11 mrd.\$	SKT, (2005)
57%	põllum.
8%	tootlus
35%	teenindus
1700 \$	SKT, 1 el. kohta (2005)
20%	Infatsioon (2005)
473,3 mln.\$	Eelarve kulu (2005)
716,6 mln.\$	Eelarve sissetulud (2005)
6,967 mrd.\$	Väliskaubandusabi (2001)
127 mln.\$	Maajätkumise (2001)
27,75 mln.	Hooldus (2001)
70%	põllum.
7%	tootlus
23%	teenindus
5%	tootlus
25%	teenindus
30%	tootlus
27%	teenindus
61%	tootlus
58%	teenindus
64%	tootlus
0,81%	teenindus
1,8%	tootlus
0,98%	teenindus
6,2%	tootlus
360 000 in.	tootlus
20 000	tootlus

Sõjaväeliste riigipöörde sai B. igal aastal u. 500 mln. \$ välisabi, kuid arenenud riigid lõpetasid sõjaväe-diktatuurile abi andmise (EL ja USA kehtestasid majandussanktsioonid). 1989 kuulutati välja ava-tud uste poliitika, kaasamaks majandusse väliska-pitali, kuid usaldamatus diktatuuri suhtes püsib. B. on madala arengutasemega põllumaa. Riik-lik sektor annab u. 1/5 SKT-st. Elektri tootetakse (põhil. soojuselektrijaamadega) 6,2 mrd. kWh (2003). Naftavaru on 18 mln. t (2006) ja aasta-toodang 1,1 mln. t (rahuldab siseturu vajadusest u. 50%). Maagaasi varu on 510 mrd. m³ (2006), aastast toodetakse 11–11,5 mrd. m³, pms. eks-pordiks. Kaevandatakse kivisütt ja ligniiti. Olu-line on värviliste metallide (vase-, plii-, tsingi-, tiina-, kroomi- ja volframiin) hõbeda ja kulla kaevandamine. Riigile kuuluvad suuretehtavõtte (naftatööstus-, musta ja värvilise metallurgia, metalli-, keemia- ja tsimenditööstused, tekstiili- ja suhkruvabrikud). Nafta- ja gaasitööstust arenda-takse Hiina RV kapitaliga. Töölises tööstuses on valdavalt eraettevõtteid (riisiveskid, õlipressimis-tee- ja tubakavabrikud, kerge- ja rasketööstused ning puidu- ja ehitusmaterjalitööstused). Paju-tehase käsitööd (sõidukite kudumine, vandi- ja puunikerdus, rahvariiet, ehted, kultuseseemed). Hartavat maad on alla 1/3 terv-st (sh. põllumaad 10,3 mln. ha, aedu ja istandusi 0,7 mln. ha). Harta-takse Irrawaddy madalikku ja deltat, Sittangi madalikku ning rannikuala. Peamine toiduvili on riis (saak 21,9 mln. t, 2002), viljelatakse ka maisi, nisu, hirssi, uba, hernest, soja, kartulit ja kassavaat, õlikultuuridest maapähklit, seesamit ja päevalille. Tehnilisest kultuuridest suhkru- ja pähklid (6,3 mln. t, 2002). Teepõõsast, tubakat,

džuuti, puuvillapõõsast ja heveat. Loomakasva-tuses on töökari (pühvlid, tööveisid) olulisem kui piima-lihakari. 2002 oli kodulinde 49 mln. Puitu varutakse 39–40 mln. m³/a. Välja veetakse tiikpuud (kuni 1 mln. m³/a). Kannikumerest ja jõgedest püütakse kala (1,3 mln. t, 2002), veidi ka krevette ja pärlikarpe. Läbi aegade on B. olnud maailma tähtsaimaid väärismetallide (rubin, safiir, spinell, tsirkoon) ja poolväärtisemete (nefriit, jadeit, tummalin, krüsoot, lasuut, kordierit) lei-u-maid. 1961 leiti B-st maailma suurim rubiin (3421 karaat) ja 1966 maailma suurim safiir (63 000 karaat). 2001 saadi 8,6 mln. karaati väärismetallide (Tähtsaim rdt. kuulgeb Sittangi orus Yangoonist Mandalayni ja seal edasi Myitkyinasse. Mnt-id on 28 400 km (2003), sh. 3440 km kõvakatega. Naftajuhimeid on 558 km, gaasijuhimeid 2056 km (2004). Siseveeteede kogupikkus on suurevee ajal 12 800 km, kuivaperioodil ainult 5200 km (2004), sellest Irrawaddy vastavalt 1650 km ja 1100 km. Tähtsaimad sadamad on Yangoon, Pathoin, Mawlamyine, Sittwe ja Dawei. Rah-vusv. lennujaam on Yangoon lüh. ja Mandalays. Väliskaubandust haldab riik. 2003 ületas sissevedu (2,4 mrd. \$ väärtuses) väljaveo (2,1 mrd. \$ väärtu-ses). Välja veetakse riivaid, maagaasi, väärtspuitu, (metallimaakide kontsentraate, riisi, kaunvilja ja

Kaetud teerada viib	Pangtara (Pindaya)
koobastesse, kus asu-	tuhanded Buddha kujud
Väliskaubanduspa-	rid (% kogumahu)
Väljavedu	Tai
India	Hiina
Jaapan	Sissevedu
Hiina	Singapur
Tai	Malaisia
Lõuna-Korea	
Presidentid (1948–)	1948–52 Saw Shwe
1952–57 Ba U	Thaik
1957–62 Win Maung	
1962–81 Ne Win	
1981–88 San Yu	
1988	Scin Lwin
1988	Maung Maung
Pagoodid Paganis	

ud teerada viib
gtara (Pindaya)
astesse, kus asuvad
ded Buddha kujud

skaubanduspartne-
% kogumahust, 2004

vedu

34

12

4

vedu

30

21

28

na-Korea

isias

idendid (1948–88)

–52 Saw Shwe

Thaik

–57 Ba U

–62 Win Maung

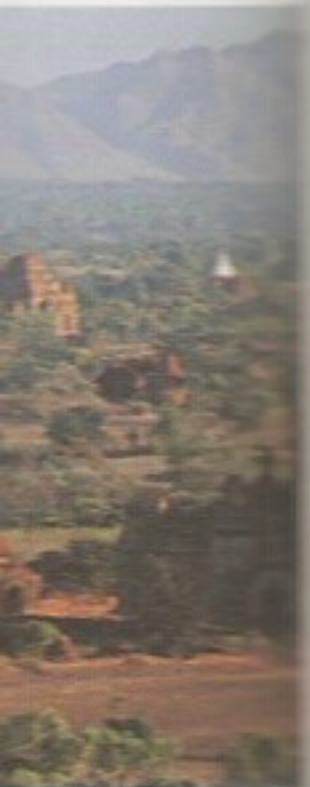
–81 Ne Win

–88 San Yu

Sein Lwin

Maung Maung

odid Paganis

Maung Maung
Maung Maung

Maung Maung

1948–52	Nu
1952–57	Ba Swe
1957–58	Nu
1958–60	Ne Win
1960–62	Nu
1962–74	Ne Win
1974–77	Sein Win
1977–78	Maung
	Maung Kha
1988	Tin Tin
1988–92	Saw Maung
1992–2003	Thun Shwe
2003–04	Khin Nyunt
2004–	Sue Win

Maung Maung
Maung Maung

kala, sisse tuuakse transpordivahendeid, naftasaa-
dusi, kangaid, tarbekaupu, keemiatooteid ja ehi-
tusmaterjale. ÜRO eksperdihinnangul kasvat. B-s
2500–3000 km²-l unimagunat ja saadakse aast-
tas 2000–2500 t oopiumi. Heroiinikaubanduse
poolest on B. maailmas 2. kohal. B-t külastab
vähe välisturiste (2003. a. 208 300 in.).

Ajalugu. B. ala vanimad teada olevad asukad olid
korilusest ja köplapõllundusest elatuvad negroid-
sed hõimud, II a-tuh. e. Kr. assimileerusid need
moni-khmeeri hõimudega. II ja I a-tuh. vahetusel
e. Kr. algas põhjast tiibeti ja birma hõimude (ara-
kanide, pjuude) sissetung, mis jätkus 17. saj-ni
p. Kr. 1.–2. saj. tekkis mitu niisutusmaavilje-
luskogukondadel põhinevat varafeodaalset riiki
(Arakani, Šriksetra jt.). 7. saj. birmalaste sisse-
tung laienes, 849 rajasid nad Ülem-B-s Pagani
riigi. Selle kun. Anawratha [1044–77] vallutas
lõunas asuva monide pealinna Thatoni, võttis
omaks monide kultuuri ja tegi theravaada 1057
riigiusuks. Sel ajal muutusid B-s valdavaks feo-
daalsed suhted. Pagani õitsengu lõpetas 1287
mongolite sissetung Hiinast. 14.–18. saj. oli
maa killustunud mitmeks üksteisega võitlevaks
riigiks (Arakani, Ava, monide Pegu, šanide riigid
kirdes). 16. saj. sai ajutiselt mõjukaks Taungoo
riik (selle kun. Bayinnaung [1551–81] allutas
oma võimule nii B. kui ka osa Taid), kuid 17. saj.
alguseks oli Taungoo riik lagunenu. B. sise-
võitlusse hakkasid üha enam sekkuma euroop-
lased. 18. saj. keskel taasühendas Ava valitseja
Alaungpaya [1752–60] suurema osa B-t (kes-
kus Yangon ('vaenu lõpp')). 19. saj. alguses
oli see Kagu-Aasia suurimaid tsentraliseeritud
riike. Kun. Mindon Min [1853–78] püüdis teha
uuendusi ja sõlmida sidemeid välisriikidega,
kuid Inglise-Birma sõdade (1824–26, 1852–53,
1885) tagajärjel langes B. järk-järgult Inglise
võimkonda ja liideti 1886 Briti Indiaga. Birma-
lasi sunniti viljelema põhil. riisi (monokultuurne
majandus). Hakkasid arenema kapit. suhted ja
tekkis rahvuslik kodanlus. Rahvuslikule liikumi-
sele panid aluse 20. saj. alguses tegutsenud noorte
budistide ühingud. Võitlus hoogustus 1930. a-il,
vallandus suur talurahvaülestõus (1930–32).
1930 rajasid rahvuslased *Dobama Asiayone*'i

partei, selle juhiks sai 1939 Aung San. Rahvus-
likud rühmitised saavutasid 1937 B. eraldumise
Briti Indiast ja moodustasid oma valitsuse, mis
tugines koloniaalparlamendi enamusele. 1942
okupeerisid maa jaapanlased, esialgu osa B. rah-
vuslasi toetas neid. Pettunud jaapanlaste lubadus-
tes, organiseerisid rahvuslikud rühmitised Aung
Sani juhtimisel 1945 Jaapani-vastase ülestõusu
ja saavutasid 4. I 1948 rahvahulkade toetusel
B. iseseisvuse väljakuulutamise. Seejärel astus
B. Briti Rahvaste Ühendusest välja. A-ni 1958
ja 1960–62 juhtis riiki demokraatlikult valitud
peaminister Nu. 1958–60 sõjaväelist ülemineku-
valitsust juhtinud kindral Ne Win naasis 1962. a.
riigipöördega. Ajendiks oli Nu leebus riigi lõhe-
nemist ähvardavate separatistide suhtes ning tema
budismimeelsus. 1962–88 juhtis riiki kindral Ne
Win, alguses presidendi, hiljem pol. mõjutajana.
Valitsus plaanis sotsialismi Birma moodi, kuid
tüüris riigi maj. katastroofi äärele ning rahvusv.
isolatsiooni. Majanduses viidi läbi natsionali-
seerimine, kehtestati ainupartei Birma Sotsial.
Programmi Partei võim (a-ni 1988), keelusta-
ti sõltumatu ajakirjandus. Uue põhiseadusega
(1974) andis sõjavägi võimu formaalselt Rahva-
kogule, kuid seda juhtisid samuti sõjaväelased.
1981 astus Ne Win presidendikohalt tagasi, kuid
ainupartei esimehena jäi ta riigi liidriks. 1987. a.
rahareform põhjustas tuhandeid inimesi nõud-
nud massirahutusi. 1988 moodust. Riikliku Sea-
duse ja Korra Tagamise Nõukogu kuulutas välja
sõjaseisukorra, areteeris režiimivastaseid ning
nimetas B. Myanmariks ja pealinna Rangooni
Yangoniks. Kuigi 1990 korraldatud mitmepar-
teilised valimised võitis suurelt Rahvuslik Demo-
kraatialiiga, ei loovutanud sõjaväeline hunta või-
mu. Rahvusliku Demokraatialiiga juht ja Nobeli
rahuauhinna laureaat (1991) Aung San Suu Kyi
on olnud mitu korda koduarestis. EL kehtestas
1996 relva- ja USA 1997 osalise kaubandus-
embargo. Hoolimata sellest pääses Myanmar
1997 ASEAN-i liikmeks. 1997 nimetati juhtiv
võimuorgan ümber Riiklikuks Rahu- ja Arengu-
nõukoguks, mille juhiks on kuni tänini kindral
Than Shwe. 1990. a-te lõpus lõdvendas sõjaväe-
line režiim haaret ning laskis järk-järgult vabaks
opositsiooniliste parteide ja liikumiste juhte ning
tuhandeid lihtliikmeid. 2004 leppis valitsus pea-
mise separatistliku jõu, Kareni Rahvusliiduga
kokku rünnakute lõpetamises. Samal aastal kok-
ku kutsutud põhiseaduslik kogu ei hõlma siiski
peamisi opositsioonijõude ning rahvusvähemusi.
A-st 2005 on uus pealinn sisemaal Pyinmana läh.
asuv Naypyidaw. A-st 1948 on B. ÜRO liige.
1961–71 oli B. kunagine ÜRO suursaadik Sithu
U Thant selle org-i peasekretär.
Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud.
1930. a-tel asusid B-sse eestlastest buda mungad
Karl Tõnisson ja Friedrich Lustig, kes jäid sinna
oma elu lõpuni.

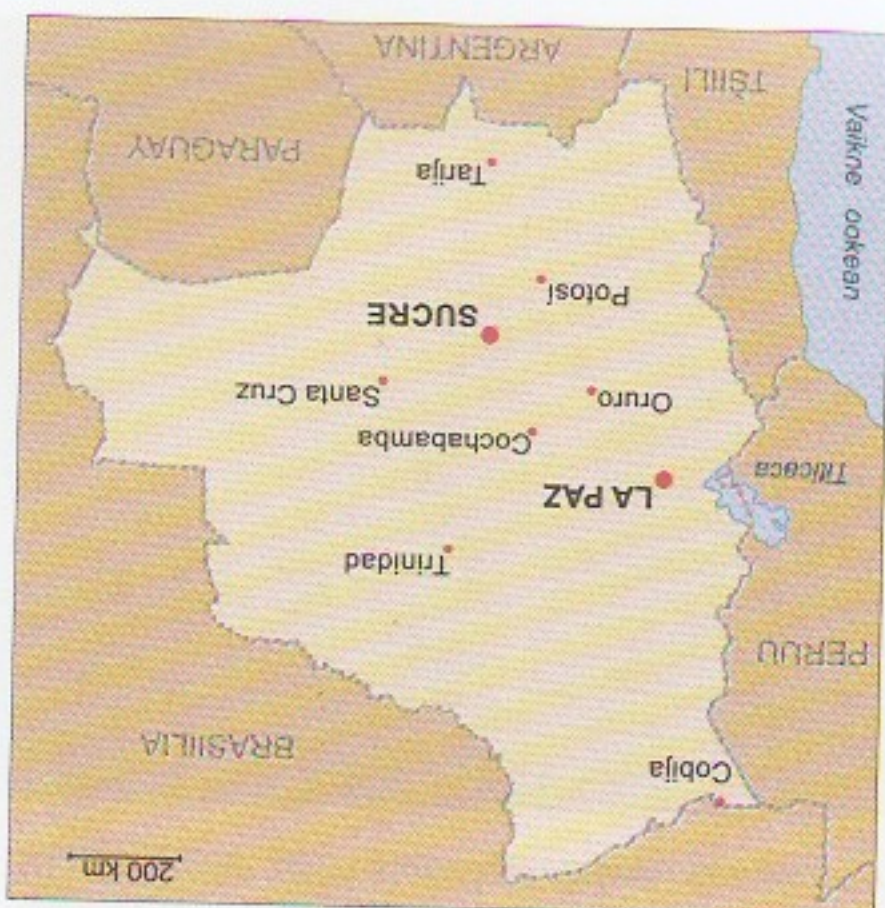
Bolivia

Bolivia, B. Vabariik (hisp *Bolivia, República de Bolivia*), merepiirita riik L-Am-s. Päär (6743 km) Brasiilia (3400 km), Paraguay (750 km), Argentina (832 km), Tšiili (861 km) ja Peruuga (900 km). Nime on saanud L-Am. vabadusvõitle-
jate juhi Simón Bolívar järgi.

Pindala 1 098 580 km²
Rahvaarv 8 586 400 (2006)
Pealinn ametlikult Sucre (233 000 el.), tegelikult La Paz (817 000, eeslinnadega 1,9 mln. el.)
Haldusjaotus 9 departemangu
Riigikeeled hispaania, ketšua ja aimara keel
Rahvähik bolivia (BOB)
Riigitihiised BOL, BO

Politiline süsteem. B. on presidentaalne vabariik. President, kelle valib 5 aastaks rahvas, on ka peamine valitsusjuht. Seadusandlik organ on ka-
mille valib 5 aastaks rahvas. Senati (*Camara de*

Senadores 27 liiget valitakse parteinimikekirjade kaudu (igast departemangust 3 liiget), Saadikute-koja (*Camara de Diputados*) 69 liiget valitakse enamusvalimistele ja 61 liiget proportsionaalselt parteinimikekirjade kaudu. Valitsuskabineti liikmed nimetab president. Valida võivad vähemalt 18-aas-
tased, valimine on kohustuslik, väljaspool B-t viibi-
vatel kodanikel hääletamisõigust pole. B-s on mit-
meparteistsüsteem. Olulisimad crakonnad on Sotsial.
Liikumine (*Movimiento al Socialismo*), Dem. ja
Sotsiaalne jõud (*Poder Democrático y Social*), Rah-
vuslik Ühtsusrühm (*Frente de Unidad Nacional*),
Rev. Rahvuslik Liikumine (*Movimiento Nacional-
lista Revolucionario*), Põliselanike Pachakuti Li-
ikumine (*Movimiento Indígena Pachakuti*) ja Us-
vabariiklik jõud (*Nueva Fuerza Republicana*). Koh-
tusüsteem on kolmeastmeline. Ülemkohu kohtu-
nikud nimetab parlament 10 aastaks. Kehitb 1967. a.
põhiscadus (täiendatud 1994). Rahvusv. klassifi-
katsioonil alusel on B. osaliselt vaba riik. Korrupt-
siooninõudeks järgi on B. maailmas 105. kohal.
Sümboolika. B. lipu (a-st 1851) roheline värv
sümbooliseerib loodust ja viljakust, punane
vaprust ja valmisolekut kangelaadseteks ning
kollane loodusrikkust. Riigilipul on kollasel laiul
B. vapp. Vapp (a-st 1825) kujutatud Potosi mägi
andis 17.–18. saj. poole maailma hõbedast, pal-
mipu tähistab loodusrikkust ja viljavilki põllu-
majandust, alpaka on sealne põline veo-, liha- ja
villaloom. Vapikilpi ümbritseval lindil olevad 9
tähte näitavad departemangude arvu, kilpi ääris-
tavad B. lipud. Kondori taga olevad õlipuu- ja
loorberioks märgivad rahu ja võitu. Hümn (a-st
1851) „Bolivianos el hado propicio“ („Bolivi-
lased, heasoovlik saatust“), sõnad José Ignacio
de Sanjines, viis Leopoldo Benedetto Vincenti.
Rahvuslind on kaeluskondor (*Vultur gryphus*),
rahvuslill on inkade püha lill *Cantua buxifolia*.
Loodus. B-s eristub kolm suurt maastikulist piir-
konda: Altiplano, Yungas ja Oriente. Maa lääne-
osas asuv, Andide keskosa hõlmav Altiplano on
3300–4100 m kõrgune kiltmaja puuna, mida ümb-
ritsevad nii kustunud kui ka tegutsevad vulkaa-
nidega ahelikud (Lääne-Kordiljeerid, Ida-Kordil-
jeerid).

La Paz 817 000 (el. arv, 2006)
Suured linnad Suure linnad (el. arv, 2006)
La Paz 817 000
Santa Cruz 1 405 000
Cochabamba 933 000
El Alto 872 000
Sucre 233 000
Oruro 210 000
Tarija 166 000
Potosi 143 000

maailmapärand Potosi kaevanduslinn (1987)
Chiquitose jesuudid (1990)
Suure vanalinn (1990)
Samapata kalfu (1990)
Noel Kempff Mercado NP (2000)
Tiwanacu (Tiahuanaco) samanim. kultuuripärand (2000)

UNESCO Potosi kaevanduslinn (1987)
Chiquitose jesuudid (1990)
Suure vanalinn (1990)
Samapata kalfu (1990)
Noel Kempff Mercado NP (2000)
Tiwanacu (Tiahuanaco) samanim. kultuuripärand (2000)

Haldusjaotus Departemangu (departamento)

Beni

Chuquisaca

Cochabamba

La Paz

Oruro

Pando

Potosi

Santa Cruz

Tarija

Haldusjaotus

Departemangud
(departamento)

Beni
Chuquisaca
Cochabamba
La Paz
Oruro
Pando
Potosi
Santa Cruz
Tarija

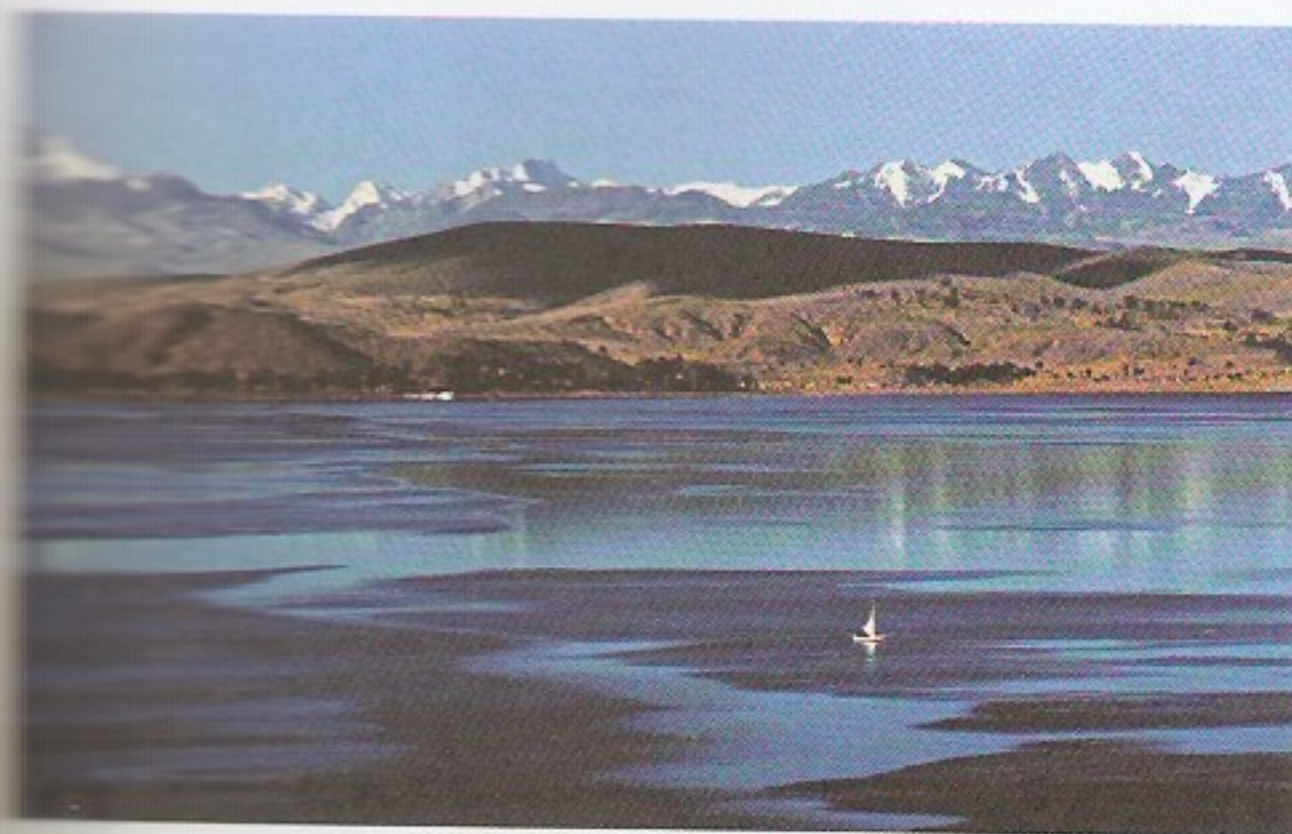
UNESCO
maailmapärand

Potosi kaevanduslinn
(1987)
Chiquitose jesuiitide
misjonikeskus (1990)
Sucre vanalinn (1991)
Samaipata kalju (1998)
Noel Kempff Mercado
RP (2000)
Tiwanacu (Tiahuanaco)
samanim. kultuuri
poliitiline ja usukeelne
(2000)

Suurimad linnad
el. arv, 2006)

La Paz	817 000
Santa Cruz	1 900 000
Cochabamba	1 405 000
El Alto	933 000
Sucre	872 000
Oruro	233 000
Tarija	210 000
Potosi	166 000
Potosi	143 000

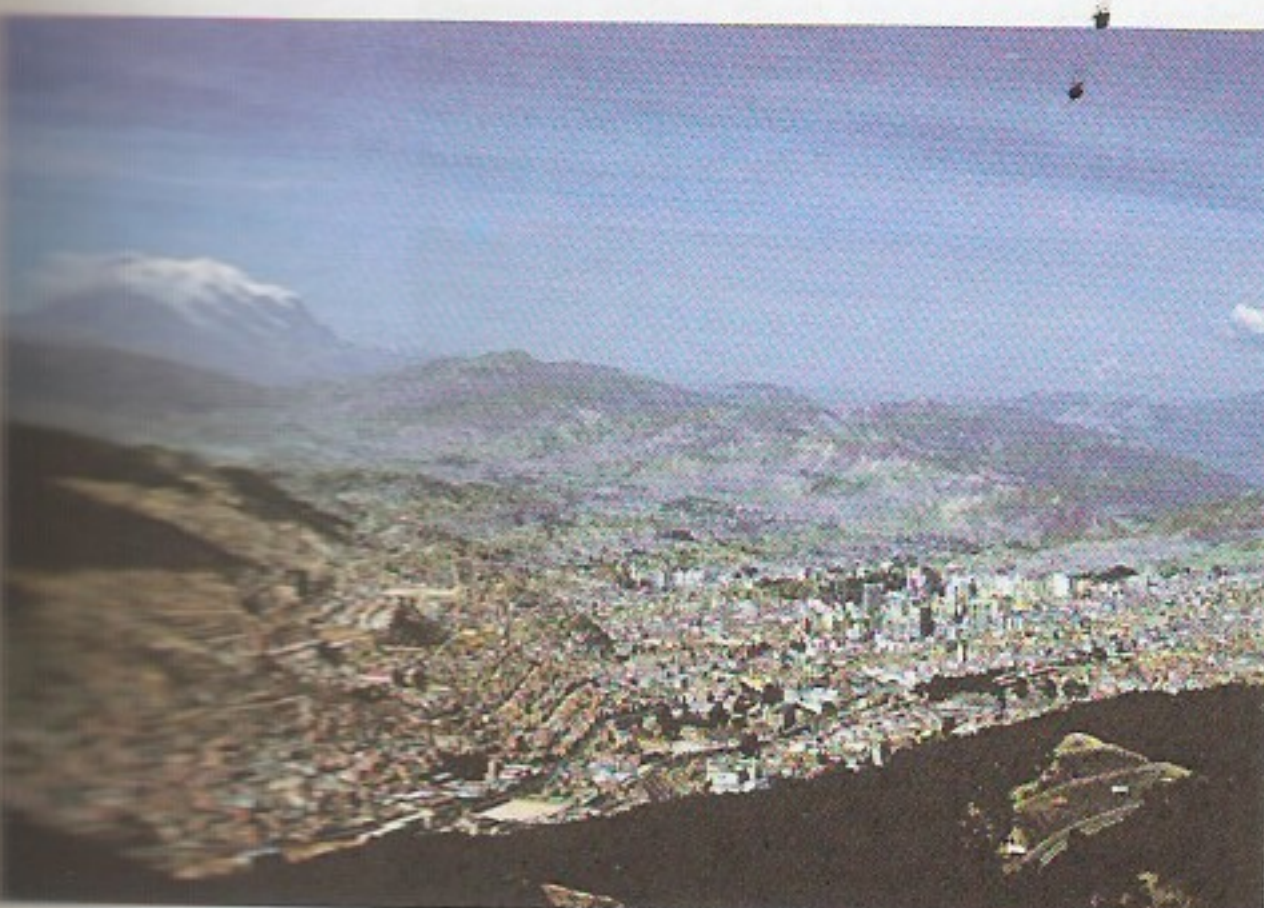
eesslinnadega

Titicaca järve

Bolivia pealik

jeerid). Vulkaanikoonused ulatuvad lumepiirist (5600 m) kõrgemale. Lääne-Kordiljeerides asub ka riigi kõrgeim mägi Sajama (6542 m). B. ja Peruu piiril paikneb maailma suurim kõrgmäestikujärv Titicaca (8300 km², süg. 304 m), lääneosas on suuri soolakuid (sh. maailma suurim soolak Salar de Uyuni). Yungas (aimara 'mägiõud') hõlmab Andide tuulepealseid metsaseid, sademeterohke troopilise kliimaga idanõlvu. Seda ala läbivad paljud sademetest ja liustike sulamisveest moodustunud veerikkad jõed. Tasandikuline Oriente hõlmab B. laiaulatusliku idaosa. Piirkonnale on iseloomulikud sesoonsed sademed, palavniiske kliima, heitlehised metsad ja savannid ning tihe jõgedevõrk (Beni, Mamoré, Pilcomayo). Äärmiselt idaosas ulatuvad Brasiilia mägismaa servaahelikud. Kõige karmim ja kuivem on äravooluta Altiplano kliima (sademeid 100–600 mm/a). Sealsed jõed suubuvad valdavalt Titicaca ja Poopó järve ning Coipasa soolajärve. Titicacast välja voolav Desaguadero jõgi on oma suubumiskohta muutnud. Orientes sajab 800–2000, Yungases üle 2000 mm/a. Altiplano põhjaosas on valdav kõrreliste stepp, lõunaosas põõsastike ja kaktustega kuivstepp ja poolkõrb. Kõige rikkalikum on Titicaca ümbruse taimestik, seal kasvab ka kebratsõmetsa ja roostikke. B. ala peetakse üheks kartuli kodumaaks.

Andides leidub tina-, volframi-, antimoni-, vase-, plii-, tsingi-, raua- (maailma suurimaid varusid) ja mangaanimaaki ning hõbedat ja kulda, mägedesises tektoonilises vaondis on ohtralt maagaasi ja naftat. B. rikkalikku loomastikku on kahjustanud inimtegevus, eriti Altiplanos. Guanako elutseb üksnes Titicaca järve ümbruses. Altiplano järvedel elab kohati hiigelparvedena flamingosid. B-s on 316 liiki imetajaid, neist endeeme 20 liiki (nt. boliivia villakrott, mitu opossumlast ja cochabamba põldhamstrik) ja ohustatud 24 liiki (nt. lühisaba-tšintšilja, mägikass, chaco pekaari, hiidvõõlane, hiidsaarnas ja pakaraana). Pesitsevaid linde on 508 liiki, neist endeeme 12 liiki (nt. boliivia lasuuraara ja mitu ahjulindlast) ja ohustatud 28 liiki (nt. mägilaar ja mägiväikenandu). Ohustatud on ka 4 liiki roomajaid (arrau, tõmmukaiman, krokodillkaiman ja laikoon-kaiman). B-s on 63 KA-d, sh. 17 RP-d. Tuntuimad kaitsealad on Sajama RP (1200 km²) ja vikunjade kaitseala Ulla-Ulla (1000 km²). UNESCO maailmapärandi nimistus on 6 objekti.

Rahvastik. 55 % B. rahvastikust moodustavad põlisrahvad indiaanlased. Ketsuad (30 % rahvastikust) elavad Altiplano lõuna- ja kaguosas, aimarad (25 %) pms. Titicaca järve ümbruses ja Altiplano põhjaosas. U. 100 000 nn. metsaindiaanlast (üle 60 väiksema hõimu) elab Oriente metsades. Mesitiitse on 30 %, eurooplaste järeltulijaid 15 %. Pms. viimastele kuulub ka pol. ja maj. võim. Aafrika päritolu elanikke (pms. Potosi kaevandustes töötanud orjade järeltulijad) on 1 % rahvastikust. Kohapeal kõneldavat hispaania keelt on märgatavalt mõjutanud indiaani keeled. B. on asustatud ebaühtlaselt, keskmine asustustihedus on 7,8 in./km². Üle 80 % rahvastikust elab Altiplanol ja Yungases, B. suurima piirkonna Oriente (60 % B. terr-st) asustus on hõre, selle põhjaosa on peaaegu inimtühi. B. on suhteliselt vähem linnastunud kui naaberriigid, linnades elab 64 % rahvastikust. 95 % rahvastikust on katoliiklased. Protestantide (metodistid, mormoonid, nelipühilased, Jehoova tunnistajad) kogukond on väike, kuid tegus. Põlisrahvaste seas on levinud hõimuusundid, ristiusk on nende kombetalituste elemente kohati üle võtnud. La Pazis asub nõidade, nõiarohutude jms. poolest kuulus Nõidade turg (Mercado de las Brujas). Arstiabi on valdavalt tasuline. Tervishoiukulutused on u. 70 \$ 1 in. kohta aastas. B. on üks Lad-Am. madalaima haridustasemega maid, täiskasvanud elanikest on kirjaoskajaid 87 %. Kehitib 8-aastane koolikohustus (6. eluaastast 14. eluaastani). Hariduselus on suur mõju katoliku kirikule. B-s on 7 riiklikku ülikooli (sh. Lad-Am. ülikoolidest üks vanimaid, Sucre ülikool, asut. 1624) ja 35 eraülikooli. Indiaanlaste suulisest rahvaloomingust on tänapäevani säilinud ketsuakeelne värssdraama „Ollantay“. Vanimad ajaloomälestised paiknevad Titicaca järve piirkonnas.

Majandus. B. on olnud Lad-Am. mahajäänuimaid riike. Kiire areng toimus 1990. a-il (erastati lennundusettevõtteid, rdt-d, elektrienergeetika ja naftatööstus). Alates 21. sajandi algusest on areng

SKT (2005)	9,33 mrd. \$
SKT (2005)	26,23 mrd. \$
tootlus	12,6%
tootlus	35%
tootlus	52,4%
SKT, 1 el. kohta (2005)	2900 \$
infusioon (2005)	4,9%
Eluare tulu (2005)	2,85 mrd. \$
Eluare tulu (2005)	3,2 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	6,4 mrd. \$
Tootumelisi (2005)	4,2 mln.
Vaeseid	64%
Majandusabi (2005)	saadud 221 mln. \$
Linnaarhvasitk (2005)	64%
Kesk. vanus (2006)	64%
Kesk. eluiga (2006)	22 a
mehe	66 a
naised	63 a
live (2006)	69 a
Sündimus (2006)	1,45%
Imikute suremus (2006)	2,3%
HIV/AIDS (2005)	0,8%
AIDS-i surmud (2003)	5,1%
	7000 in.
	alla 500

eeskätt nafta- ja gaasitööstuse natsionaliseerimise tõttu taas aeglustunud ja väliskapitali juurdevool vähenenud. Suurem osa välisvõlast on avaliku sektori kanda. B. majandus on suuresti sõltunud välisabist. Mäetööstuses on suurim tähtsus tina (Oruro, Potosi), antimon (Tupiza) ja volframi (Oruro, Potosi, Atocha) kaevandamisel. 2003 oli

Presidentid (a-st 1943)

1943-46	Gualberto Villarol
1946	Néstor Guillén Olmos
1946-47	Tomás Monje Gutiérrez
1947-49	Enrique Hertzog Gardizabal
1949-51	Mamerto Urtolaogitia
1951-52	Hugo Ballivián Rojas
1952	Hernán Siles Zuazo
1952-56	Victor Paz Estenssoro
1956-60	Hernán Siles Zuazo
1960-64	Victor Paz Estenssoro
1964-66	René Barrientos Ortuño
1966	Alfredo Ovando Candia
1966-69	René Barrientos Ortuño
1969	Luis Adolfo Siles Salinas
1969-70	Alfredo Ovando Candia
1970-71	Juan José Torres González
1971-78	Hugo Banzer Suárez
1978	Juan Natusch Busch
1978-79	David Padilla Arancibia
1979	Walter Guevara Arze
1979	Alberto Natusch Busch
1979-80	Lidia Gueiler Tejada
1980-81	Luis García Meza Tejada
1981-82	Celso Torrelío Villá
1982	Guido Vildoso Calderón
1982-85	Hernán Siles Zuazo
1985-89	Victor Paz Estenssoro
1989-93	Jaimé Paz Zamora
1993-97	Gonzalo Sánchez de Lozada
1997-2001	Hugo Banzer Suárez
2001-02	Jorge Quiroga Ramírez
2002-03	Gonzalo Sánchez de Lozada
2003-05	Carlos Diego Mesa Gisbert
2005-06	Eduardo Rodríguez Velázquez
2006	Juan Evo Morales Ayma

Salar de Uyuni
soolatasandik hõlmab
10 582 km², selle
soolavaru on 10

Ajalugu. Algasuukaist on teada ketšua ja aimara vallutused B. ala Hispaania konkistadoorid. 1543-1776 kuulus see Ulem-Pernu nime all Pernu.

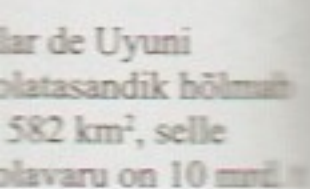
500 000 turisti aastast. B-1 külastab ligikaudu pms. põllum-saadusi. B-1 külastab ligikaudu ja masinaid, Eestisse tuuakse (1,05 mln. kr.) viiakse (2005. a. 1,4 mln. kr. eest) tekstiilitöötoid B. kaubavahetus on väikesesmahuiline. B-sse bast veetakse mööda Paraguay jõe. Eesti ja ja teravilja. Umbes pool eksport- ja importkau-paberit, sõidukeid, keemiatöötoid, musti metalle puitu ning vääriskive, sisse naftasaadusi, plaste, takse tsinki, kuldaj. metalli, sojauba, maagaasi, (neist 12 kõvakattega lennuradaadega). Välja vee-kasutatavate aurulaadega. Lennuajamu on 1081 liigeldakse pilliroopaatide ja maailmas kõrgeimal saavad sõita ka suuremad mereleavad. Titiacal jõe) ning rajatav Puerto Busch. Viimasesse ja Puerto Suárez (neil on kanalühendus Paraguay 10 000 km. Suurimad sadamad on Puerto Aguirre kõvakattega 3496 km). Laevatatavaid veeteid on hõre: rdt-d on 3519 km, mnt-id 53 790 km (neist puu koort ja kokapõõsa lehti. Tsestik on suhteliselt alpakasid. Metsades kogutakse kausukit, kiina-Peetase veiseid (pms. Orientes), lambaid, kitsi ja suhkruroogu, kohvi- ja kakao puud ja banaane. nisu, otra ja kartulit, Yungases ja Orientes ka riisi, dus kogukondlik. Altiplanos kasvat. pms. maisi, nel väga väikesed maalapid. Kohati on maaval-piiras, on suur osa talupoegadeist maata või on Kuigi 1953-65 tehtud maareform suuremaavaldusti on 1,7%. Põllum-s on hõivatud 43,9% tööjõust. tööstus. Meis katat B. alast 48,9%, põllum-maad ted. Põhitarud on toiduaine-, tekstiili- ja metalli- on valdavalt poolkäsitöönduslikud väikeettevõt-maagaasiavaru 727,2 mrd. m³. Töötlevas tööstuses 6,72 mrd. m³. Teada olev naftavaru on 62,5 mln. t. Naftat toodeti (2005) 2,1 mln. t, maagaasi (2003) kWh) annab 44% soojus- ja 54% hüdroenergiat. osa. Elektrienergia tootangust (2003. a. 4,25 mrd. mrd. \$ tootangust moodustab väljaveost suure väga tugevasti metallide maailmaturuühimast, sest kuld, hõbedat ja väävli. B. majandus sõltub rana-, vase-, pli-, tsingi- ja vismutimaaki ning toodetakse maagaasi (gaasijube Brasiiliasse), Peale tina-, antimon- ja volframiimaaki ning nafta B. tinatoodangult (12 400 t) maailmas 5. kohal.

Väljavedu
Brasiilia
USA
Venezuela
Pernu
Argentina
Colombia
Sissevedu
Brasiilia
Argentina
Hüna
Jaapan

Väliskaubanduspa-
rid (% kogumahuust, 2005)

Läsningsår: 2006	
Antal elever	
manliga	25 000
kvinnliga	3 000
övriga	5 000
Samtalt	33 000
av 20 000 sjukskrivna ¹	
Läsningsår: 2005	
manliga	
kvinnliga	
övriga	
Samtalt	
av 20 000 sjukskrivna ¹	
Läsningsår: 2004	
manliga	
kvinnliga	
övriga	
Samtalt	
av 20 000 sjukskrivna ¹	
Läsningsår: 2003	
manliga	
kvinnliga	
övriga	
Samtalt	
av 20 000 sjukskrivna ¹	

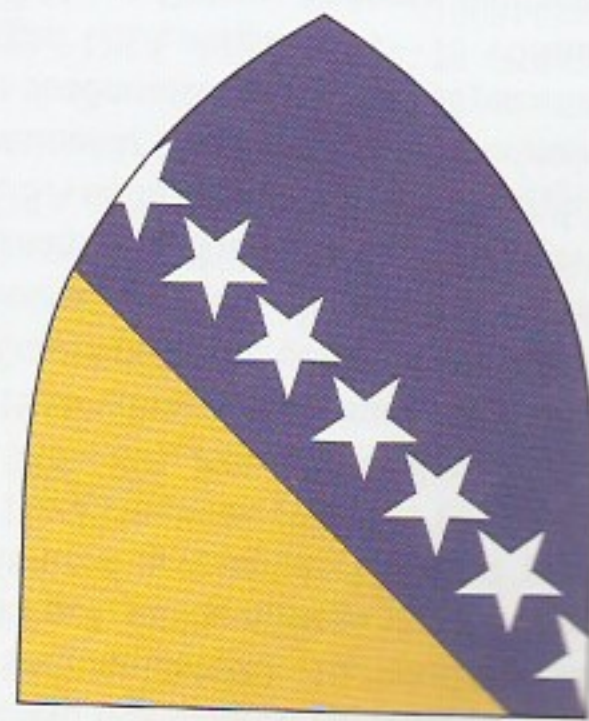

kodanuluse huvide kaitseks Rev. Rahvuslik Liikumine. 1952. a-ni valitsesid B-s sõjaväelised rühmitised, siis toimus Rev. Rahvusliku Liikumise organiseeritud ülestõus. Selle tulemusena kehtestati üldine hääleõigus, riigistati kolm suurimat tinakaevandust, vähendati tööliskonna kohustusi ja kehtestati uus maareform (maa jagamine kohalikele indiaanlastele). Indiaanlased muutusid oluliseks pol. jõuks, millega järgmised valitsused olid sunnitud arvestama. 1952 sai presidendiks Víctor Paz Estenssoro (valitses 1952–56, 1960–64 ja 1985–89), Rev. Rahvusliku Liikumise üks juhte. 1956 võimule pääsenud presidendi Hernán Siles Zuazo peamine eesmärk oli kiiresti piirata inflatsiooni, seetõttu oli ta nõus võtma USA-lt suurt finantsabi. Riiki naasid 1937 lahkuma sunnitud USA naftakompaniid. 1967 korraldas Kuuba revolutsionäär Che Guevara talupoegade ülestõusu, mis ebaõnnestus. B. relvajõud purustasid nende väesalgad USA abiga. 1971–78 võimul püsinud kindral Hugo Banzer Suáreze valitsemisaeg oli repressiivne: relvajõudude abil hõivas president kaevandused, keelustas enamiku kodanikuõigusi ja keelas talupoegade liikumised. 1979 sai võimule esimene B. naispresident Lidia Gueiler Tejada. Praegune president Juan Evo Morales Ayma (a-st 2006) on esimene põliselanikust (aimara) president, ta on pärit kokakasvatavate (*cocalero*) hulgast. Boliivia pol. süsteemi ebastabiilsust näitab valitsuste ja presidentide kiire vahetumine. 1952–64 oli võimul 4 presidenti. 1964–82 valitsesid riigis sõjaväelised valitsused ning 1982 kehtestati taas tsiviilvõim. 1982–2002 oli olukord üsna stabiilne, ametis oli 5 presidenti. A-st 2002 on pol. võim taas ebastabiilne (4 aasta jooksul on ametis olnud 5 presidenti), kuna pole suudetud tagada maj. ja sisepol. kindlust. 1994 kirjutati põhiseadusesse võimude lahususe põhimõte ning 1995 anti selle seadusega 9 departemangule suuremad pol. ja maj. õigused. Sagenenud on nii valitsusjõudude kui ka opositsiooni repressioonid ja vägivald ajakirjanike suhtes. A-st 1945 on B. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 10. III 2004.

Relvajõud. B. relvajõud komplekteeritakse vabatahtlikest, ajateenistust rakendatakse, kui vabatahtlikke on vähe. Vabatahtlik teenistus algab 18. eluaastast, ajateenistusse kutsutakse ka nooremaid. Hinnangu järgi on tegevteenistuses olijatest kuni 40 % alaealised. Riigikaitse kõrgeim juht on president. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest (siseveekogudel) ning õhujõududest. B. relvajõud on vähe arenenud ja relvastus vananenud. 2006 osalesid B. üksused rahvusv. operatsioonil Kongo DV-s (MINUSTAH).

Bosnia ja Hertsegoviina

Bosnia ja Hertsegoviina, B. ja H. Vabariik (*Bosna i Hercegovina, Republika Bosna i Hercegovina*), riik Kagu-Euroopas Balkani ps-e lääneosas, hõlmab ajaloolis-geograafilised piirkonnad Bosnia (40 010 km²) ja Hertsegoviina (91 19 km²). Piir (1459 km) Horvaatia (932 km), Montenegro (225 km) ja Serbiaga (302 km); rannajoone pikkus 20 km.

Pindala	51 129 km ²
Rahvaarv	4 568 400 (2006)
Pealinn	Sarajevo (737 400 el.)
Haldusjaotus	Bosnia ja Hertsegoviina Föderatsioon (<i>Federacija Bosna i Hercegovina</i> , 26 076 km ² , 10 kantonit) ning serblaste asuala Serblaste Vabariik (<i>Republika Srpska</i> , 25 053 km ² , jaguneb kogukondadeks) bosnia, horvaadi ja serbia keel konverteeritav mark (BAM)
Riigikeeled	BIH, BA
Riigitahtised	

Politiiline süsteem. B. ja H. on liitriik. Riigipca on kolmeliikmelise Presidendi eesistuja. Presidendi valitakse 4 aastaks otseselt valimistel ja etnilisel põhimõttel (üks bosnialane, üks horvaat ja üks serblane), enim häali saanud Presidendi üheksa eesistuja jaoks juht, kui ta ei olnud eesistuja üheksa eesistuja vahetub iga kaheksa kuu järel. Kabinetkogu ja 57-liikmeline Parlamentaarne

Loodus. B. ja H. alast hõlmavad 90 % mäed. Üksnes äärmiselt põhjaosas ulatub kitsa katkendliku ribana piki Sava kallast külgev Kesk-Doonau madaliku lõunaserv (Posaviina). Sellest lõunas eraldavad viljakate muldade nööd ja jõeorud. Kolmveerandi maa-alast moodustavad keskm. 1200–1700 m kõrgused, valdavalt tasaselalised ja jätusuolvalised Dinaari mäed. Maa kõrgeim koht on Montenegro piiril paiknev Maglič'i lava (2386 m). Dinaari mäestiku idaosas ahelikud koosnevad kiltadest ja liivakivist, lääneosas asuvad tugevasti karstunud lubjakivilavad. Aeg-ajalt tekib maavärinaid. Valitsev on mõõdukalt mandriline

osalt vaba riik. Korruptsiooninõrksid järgi asub B. ja H. maailmas 93. kohal. **Sümboolika**. B. ja H. lipu (a-st 1998) kollane kolmnurk tähistab B. ja H.-s elavat kolme rahvast (bosnia, serbi ja horvaat) ning riigi kolm-nurkset kuju, sime väli koos tähtedega sümboolistatuna. Kujunduse ja sümboolika poolest lipuga sarnanev vapp pärineb a-st 1998. Hümn (a-st 1998) „Intermeco“ („Intermetso“) on sõnadeta, viis Dušan Šestić.

Assamblee (*Parlamentarna Skupština*) koosneb Esindajatekojast (*Predstavnički Dom*), mille 42 liiget (28 B. ja H. Föderatsioonist ja 14 Serbia Vabariigist) valitakse proportsionaalsuse põhimõttel 4 aastaks, ning 15-kohalisest (5 bosnia, 5 horvaat ja 5 serbi) Rahvakogust (*Dom Naroda*), mille liikmed valivad 4 aastaks liidumaade parlamentide vahel. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. B. ja H.-s on mitmeparteisüsteem, erakonnad jagunevad etniliste tunnuste järgi. Valitsusjuhi nimetab Presidendi määrab peaministri ja kinnitab Esindajatekoja, valitsuse liikmed määrab peaministri ja kinnitab Esindajatekoja. Föderaalpõhiseadus on osa Daytoni 1995. a. lepingust. Daytoni lepingu säte elluviimist jälgib kohapeal rahvusv. kõrgem esindaja (*High Rep-resentative*), kes on ühtlasi EL-i esindaja B.-s ja H.-s (a-st 2006 Christian Schwarz-Schilling). Liidu tasandil on kõrgeim kohtuorgan Riigikohus, põhiseaduse täitmise järele valvab Konstitutsioonikohus. Rahvusv. klassifikatsioon alusel on B. ja H. osalt vaba riik. Korruptsiooninõrksid järgi asub

Suurimad linnad (el. arv, 2006)

Sarajevo	737 400
Banja Luka	232 400
Zenica	174 700
Tuzla	150 700
Mostar	109 500
Bihac	80 800
Bugojno	43 800

Enne sõjakasutust asub
Hertsegoviinas Ljubuski
linn.

kliima. Lääneosa mägedes sajab 1500–2500, idaosas 900–1300 ja orgudes 500–800 mm/a. Posavinas ja orgudes on juuli keskmine t° 19–21, jaan-s on 0 kuni -1°C . 700–800 m kõrgusel on suvel t° 17–18, talvel -1 kuni -2°C . Kõrgemal kui 1500 m on talv karm ja lumikate püsib apr-ni. Vahemerelist kliimat on ainult lühikesel Aadria mere rannikuribal ja Neretva jõe orus. Märgise pinnamoe tõttu on jõed kärestikulised ja voalavad sügavates orgudes. Suurimad neist on laevatatav Sava ning tema parempoolsed lisajõed Una, Vrbas, Bosna ja Drina (Serbia piiril) ning Aadria merre suubuv Neretva. Karstialadel püsivooluga jõgesid ei ole. Posavinas ja jõeorgudes on viljakad lammimullad. Dinaari mägede on iseloomulikud õhukesed leetunud metsapruun-, rusk-pruun- ja mägi-metsamullad. Ulatuslikud karstialad on muld- ja taimkatteta. Metsa on 39 % terr-st. Dinaari mägede keskosas ja idapoolsete ahelike madalamail nõlvul kasvab lehtmets (pöök, tamm), kõrgemal okasmets (kuusk, mänd, nulg). B-s ja H-s elab 72 liiki imetajaid, 205 liiki linde, 27 liiki roomajaid ja 8 liiki kahepaikseid. Riigis on 144 KA-d, sh. 2 RP-d. Leidub rauamaaki (Vareši ja Ljubija maardla), boksiiti (Mostari ja Bosanska Krupa läh.), pruunsütt (Zenica-Sarajevo maardla, Tuzla ja Mostari läh.), kivisoola (Tuzla), vähesel

määral ka kivisütt, mangaani-, kroomi-, plii- ja tsingimaaki.

Rahvastik. B. ja H. elanikud on lõunaslaavlased, kes jagunevad kolmeks etniliseks rühmaks: bosnialased (48 %), serblased (37 %) ja horvaadid (14 %, 2002). Elanike eristamisel on määrav usutunnistus: bosnialased on muslimid, serblased õigeusklikud ja horvaadid katoliiklased. 1991. a. rahvaloenduse ajal elas B-s ja H-s 4 366 000 in., neist 43,7 % olid bosnialased, 31,4 % serblased, 17,3 % horvaadid ja 5,5 % pidas ennast jugoslaavlasteks. Lõunaslaavlased siirdusid islami usku Türgi ülemvõimu ajal (Bosnia a-st 1463, Hertsegoviinas a-st 1482). Bosnialased ja horvaadid kasutavad ladina, serblased ka slaavi tähestikku. Kodusõja (1992–95) ajal toimunud etnilise puhastuse ning massimõrvade hirmu tõttu lahkus oma kodust 2,7 mln. in., neist 1,4 mln. siirdus segaasustusega aladelt riigi teistesse osadesse ja 1,3 mln. läks välismaale: serblased Serbiasse, horvaadid Horvaatiasse ja bosnialased teistesse Euroopa riikidesse. 1996 oli Serbias ja Montenegros 450 000, Saksamaal 320 000 ja Horvaatias 170 000 B. ja H. põgenikku. 2006. a. lõpus oli neist u. 440 000 kodumaale tagasi pöördunud. Peale nende on oma kodu tagasi saanud ka 570 000 sisepõgenikku. Suur osa Serbias ja Horvaatias asuvaid põgenikke ei soovigi tagasi pöörduda. Bosnialaste ja horvaatide segaasustust on üksnes Bosnia ja Hertsegoviina Föderatsiooni kahes kantonis. Serblased elavad pms. riigi põhja-, ida- ja lõunaosas, bosnialased kesk- ja loodeosas ning horvaadid lääneosas. Keskmine asustustihedus on 76 in./km², kuid enamik asustust paikneb jõeorgudes ja nõgudes, seal asuvad ka kõik suuremad linnad. 1995 sõlmitud Daytoni lepingu alusel jagatud riigi bosnialaste ja horvaatide alal (51 % terr-st) elas 2003. a. juunis 2 321 000 ning serblaste alal (49 % terr-st) 1 574 000 in. Loomulik iive oli 0,5 % (2003). 1992–95 peetud sõjas purustati palju linnu ja nende elanike arv vähenes tunduvalt. Lagunes ka riiklik tervishoiukorraldus, sest paljud arstid põgenesid välismaale. ÜRO jmt. rahvusv. org-i abil taastatav tervishoiusüsteem edeneb aeglaselt. Arste on 5400 (1 arst 720 in. kohta, 2002), haiglakohti 15 400 (1 koht 254 in. kohta, 2001). Kirjaoskajaid on 95 %. Riigis on 7 ülikooli. Paljud haritlased ja oskustöölised on siirdunud välismaale.

Majandus. Enne sõja puhkemist (1992) oli B. ja H. tööstus-põllum-maa. Sõja ajal purustati 90 % tööstusettevõtetest. Maailmapanga hinnangul olid sõjakahjud u. 50 mrd. \$. 1996 oli SKT 7 korda väiksem kui enne sõda (500 \$ 1 in. kohta). 1996–2001 suudeti osa väike- ja keskmise suurusega ettevõtteid (pms. tarbekaupu ja toiduaineid tootvad) taastada, majanduskasv oli keskm. 6–8 % aastas. Eelarve puudujäägi katab rahvusv. abi. Paljud inimesed elatuvad varimajandusest. Elektrit toodeti 10,51 mrd. kWh (2003), sellest 54 % soojus- (tarbivad pruun-sütt) ja 46 % hüdroelektrijaamades. Tööstus tugineb kohalikele loodusvaradele. Mõni ettevõtte töötab poole võimsusega, mõnda on vaja taastada ja

urimad linnad
arv, 2006)

Sarajevo	737 400
Ljubljana	232 400
Zagreb	174 700
Belgrade	150 700
Mostar	108 500
Tuzla	80 300
Gojno	45 800

Enne Neretva jõe Stari
linna (1992) purus-
tati 1995. Rahvus-
vahelise tähtsusega taastatud
linn (2004).
UNESCO
maailmapärandi
linn (2005)

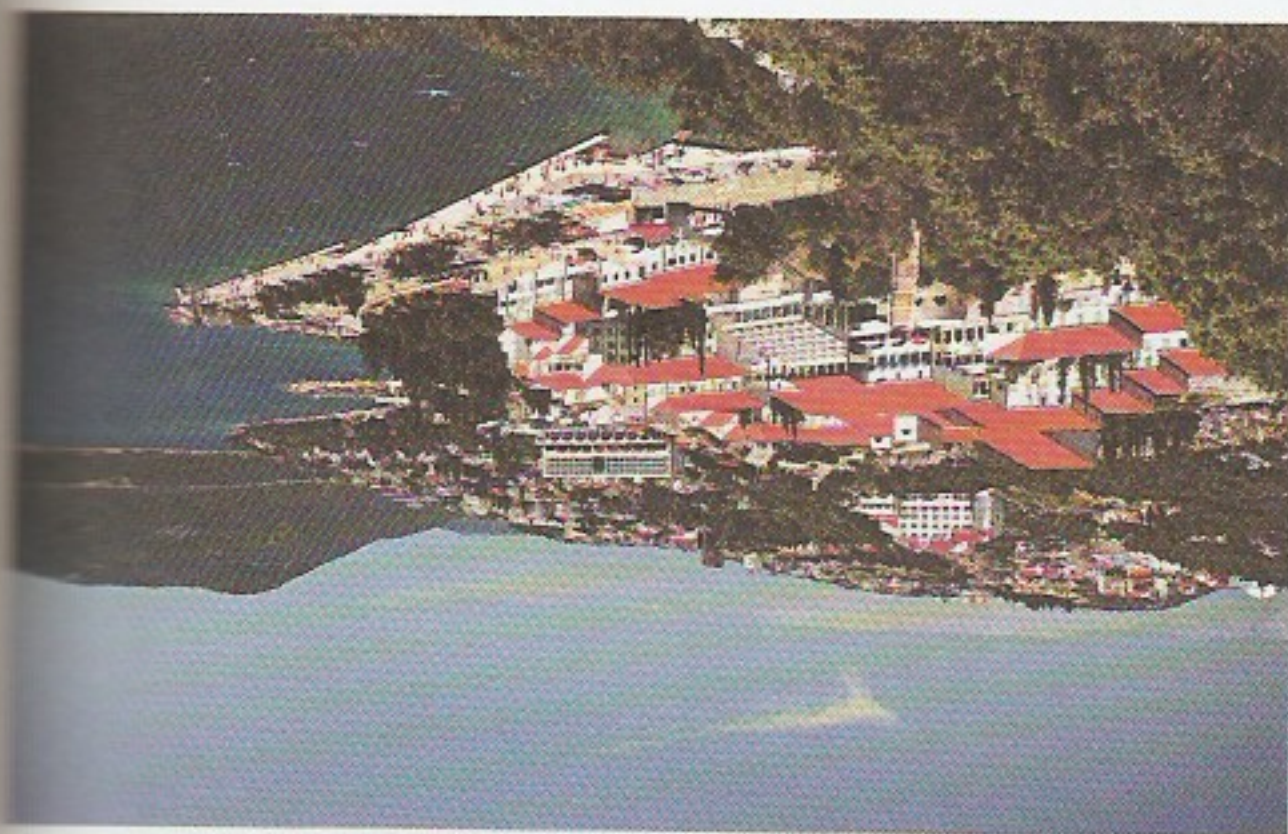

SKT (2005)	9,37 mrd. \$
SKT, (2005)	29,81 mrd. \$
põllum.	14,2 %
tootlus	30,8 %
teenindus	55 %
SKT, 1 el. kohta (2005)	7600 \$
Infrastruktuur (2005)	1,4 %
Eelarve mahu (2005)	4,373 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	4,401 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	3,1 mrd. \$
Majandusabi (2001)	saadud 650 mln. \$
Tootlumeelis (2001)	1,026 mln.
Tootm (2004)	45,5 %
Vaeseid (2004)	25 %
Linnaarhvasistik (2005)	45 %
Kesk. vanus (2006)	38 a
Kesk. celdatav eluiga (2006)	78 a
mehed	74 a
naised	82 a
Iive (2006)	1,35 %
Sündimus (2006)	0,9 %
Surmumus	0,8 %
Imikute suremus (2006)	1 %
HIV/AIDS (2005)	alla 500 in.
AIDS-i surmuid (2001)	100

rekonstrueerida. Kaevandatakse pruunvett, boksitiit, rana-, plii-, tsingi-, krooni- ja manganaanimaaiki. Hankiva tööstusega seonduvad metallurgia- ja keemiatöehasused. Tähtsaim masina- ja metallitööös-tuse keskus on Sarajevo, järgnevad Tuzla, Mostar, Banja Luka ja Doboj. Rikkalikke metsavarusid tarbib puidu-, mööbli-, tselluloosi- ja pabertööstus. Taastamistöödeks vajalikke ehitusmaterjale (sh. tsementi, telliseid ja klaasi) toodetakse kohapeal. 11 % B. ja H. alast on põld, 3 % istandused ja aiad. Peamine põllumajandus on riigi põhjaosa (Kesk-Doonau madaliku lõunaosad ja Dinaari eelmäestiku orud). Toidutaimedest kasvavad nisu, mais, oad, kartulid ja uba, tehnilistest kultuuridest päevalille, suhkrupeedi, tubakat ja kanepit. Oulised on viina-maryt (pms. Hertsegoviinas) ja puuviljakasvatust. Veiseid ja kodulindude peetakse kõikjal, lambaid ja kitsi mägedes. Signi kasvatavad eeskätt serblased. B. ja H. on Euroopa hõredaima teestikuga riike, sest järsuolulised Dinaari mäed takistavad teede raja-mist. Rdt-d on 1021 km (2002), sellest elektritrd-725 km. Tähtsaim rdt-liin kulgeb põhja-lõuna suunas pikki Bosna ja Neretva jõe orgu läbi kogu riigi ning ühendab põllumajandust (põhjaosas) ja tööstuskasvatus (keskosas) Aadria mere rannikuga. Meresadamana kasut. Horvaatia asuvad Plöce sadamat. Mnt-id on 21 850 km (2002), neist 11 420 km kõvakattega. Ule poole teedest on halvas seisun-dis. Horvaatia piirilt lähtub 9 km pikkune naftajuh-Bosanski Brodi naftatöötlemissüsteemis. Gaasitrasse on 170 km. Sarajevo läh. asub Butmirt rahvusv. lennujaam. 1996, pärast kodusõda, moodustas väl-javeo väärnus sisseveo väärnusest kõigest 2 %, kuid 2005 oli see juba 40 %. Välja veetakse väärnisi me-talle, boksitiit, puitu, mööblit, paberit, tekstiilikaupu, tekstiilvabrikateid, naftat, gaasi, tarbekaupu ja toidu- ja ravimiteid. Ohusimad kaubanduspartnerrid on Horva- ja. Itaalia, Saksamaa, Sloveenia, Austria ja Ungari.

Ajalugu. B. ja H. vanimad asukad olid arvat. illüü-suhed. 9.–10. saj. levis maale ristiusk (Bosniasse Bütsantsi ja Hertsegoviinasse Rooma kaudu). 10. saj. kujanues nüüdse Hertsegoviina alal välja Rama banaat. 12. saj. tekkis Bosnia banaat. Sama sajandi lõpus hakkas Bosnias levima bogomilide õpetus. 13. saj. keskpaigaks oli tekkinud iseseisev Bosnia kirik, mis tugines bogomilide õpetusele ja muutus ameliiklikuks kirikuks. Maa sõltus ajuti Ungarist ja Serbia. Baan Tvrtko I [1353–91] saavutas Bosnia iseseisvuse, allistas Rama ning kuulutas riigi 1377 Bosnia kuningriigiks. Pärast Tvrtko I surma hakkas riik killustuma. 1448 eraldus Rama, mida valitsesja titli (hertsog) järgi hakati nimetama Hertsegovi-naks. 1463 vallutasid türklased Bosnia ja 1482 Hertsegoviina. Suur osa elanikest võttis vastu isla-mi. 1583 moodustati Bosnia pašalokk. 18. saj. algas Türki-vastane liikumine, mis hoogustus 19. saj. Puhkes rohkesti ülestõuse, suurim neist leidis aset 1875–78. Berliini kongressi (1878) otsuse põhjal okupeerisid Austria-Ungari väed B. ja H., kuid maa annekteerimine 1908 põhjustas rahvusv. suhe-tes konfliktit – nn. Bosnia kriisi (1908–09), mis teravdas Venemaa suhteid Austria-Ungari ja Sak-samaaga. Sõjaahvardusega sumdisid viimased 1909 Venemaa ja Serbia anneksiooni tunnustama, Türgi leppis rahalise hüvitussega. B. ja H. rahvus-lik liikumine taotles Serbia ühinemist. Pärast Austria-Ungari kakskümne aasta jagunemist (1918) liitus B. ja H. Serbia-Horvaatia-Sloveenia (a-st

Neum

Väliskaubanduspa-

rid (% kogumahu)

Väljavahud

Horvaatia

Itaalia

Sloveenia

Saksamaa

Austria

Sissevedu

Horvaatia

Saksamaa

Sloveenia

Itaalia

Austria

Sloveenia

Saksamaa

Itaalia

Austria

Sloveenia

Saksamaa

Itaalia

Austria

Sloveenia

Saksamaa

Itaalia

Austria

Sloveenia

Saksamaa

Itaalia

Austria

Sloveenia

Saksamaa

Itaalia

Austria

Sloveenia

Saksamaa

Itaalia

Austria

Sloveenia

Saksamaa

Itaalia

Austria

Sloveenia

Saksamaa

Itaalia

Austria

Sloveenia

Saksamaa

Itaalia

Austria

Sloveenia

Saksamaa

Itaalia

Austria

Sloveenia

Saksamaa

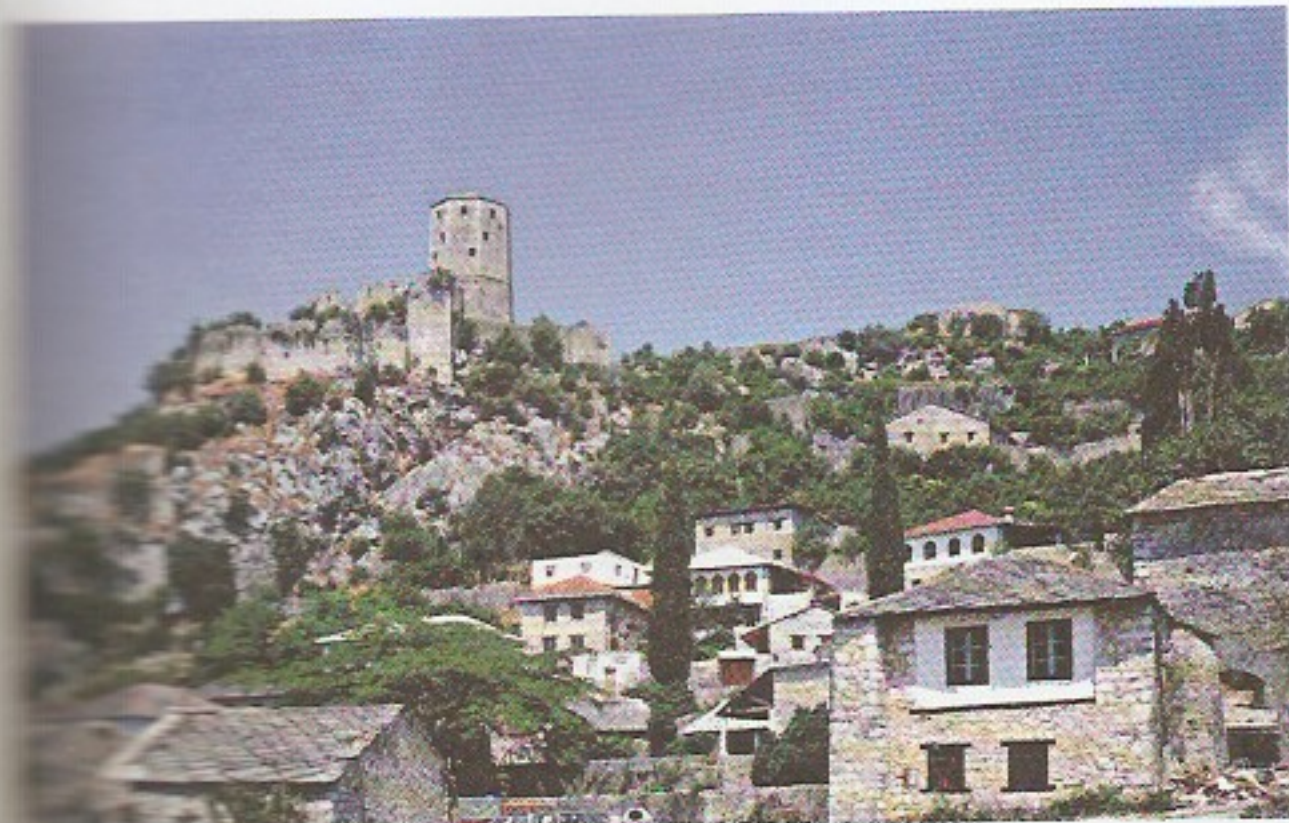
Itaalia

Austria

Sloveenia

Neum

Magiküla

1929. aastal oli B. ja H. Jugoslaavia vabariik. 1992. aastal kuulutati välja B. ja H. iseseisvus.

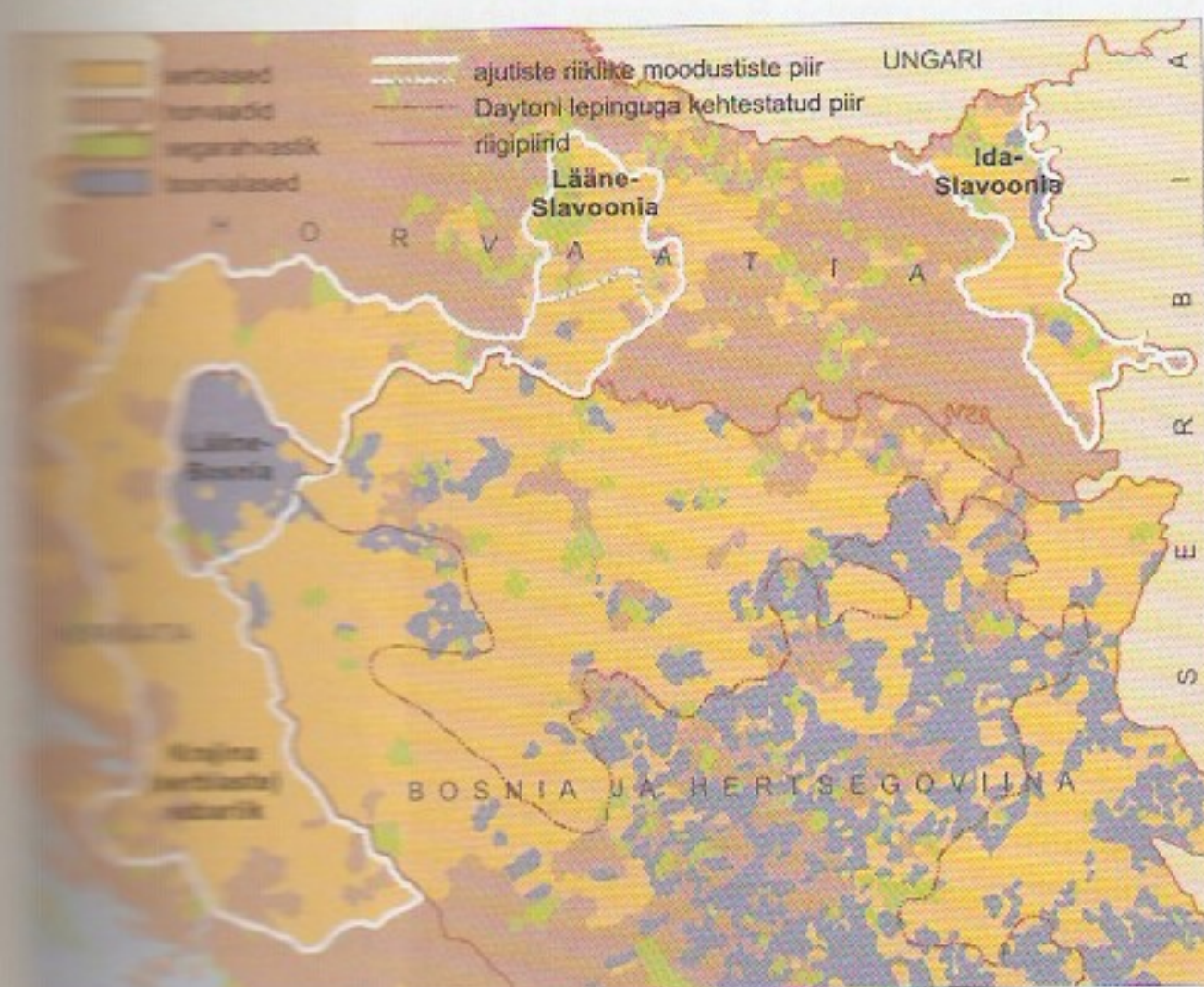
1992. aastal kuulutati välja B. ja H. iseseisvus. 1995. aastal sõlmiti Daytoni rahu.

1929 Jugoslaavia) kuningriigiga. II maailmasõja ajal oli B. ja H. Jugoslaavia vabariik. 1992. aastal kuulutati välja B. ja H. iseseisvus. 1995. aastal sõlmiti Daytoni rahu. 1992. aastal kuulutati välja B. ja H. iseseisvus. 1995. aastal sõlmiti Daytoni rahu.

B. ja H. iseseisvus kuulutati välja 3. III 1992. Peatselt pärast iseseisvuse väljakuulutamist puh-

kes kodusõda, mille osapoolteks olid muslimitest bosnialastele tuginev keskviim, Serblaste Vabariik, aug. 1993 loodud Herceg-Bosna nime kandnud horvaatide riik ja sept. 1993 ennast iseseisvaks kuulutanud muslimite Lääne-Bosnia riik, mis oli tülis Sarajevo keskviimuga. Serblaste toetasid Jugoslaavia Rahvaarmee ning Lääne-Bosnia muslimitest liitlased. 1992. a. mai alguseks olid serblased võtnud piiramisrõngasse Sarajevo jmt. linna. Aasta lõpuks olid serblased saavutanud võimu u. 70 % B. ja H. terr-i üle. Seejärel pingestusid muslimite ja horvaatide suhted sedavõrd, et 1993. a. algul puhkesid serblaste vallutamata ala pärast lahingud. Pärast Sarajevos toimunud veresauna (serblased tulistasid linna elurajoone) ja NATO esitatud ultimaatumit viisid serblased oma raskerelvastuse Sarajevost rohkem kui 20 km kaugusele, kuid jätkasid P-Bosnia ja ÜRO turvalade (Sarajevo, Tuzla, Bihać, Srebrenica ja Goražde) tulistamist raskerelvastusega. ÜRO ei suutnud täita oma turvamiskohustust ning 1995 lubasid ÜRO väed serblastel hõivata Srebrenica turvaala. Serblased kindral Ratko Mladići juhtimisel hukkasid peaaegu kõik sealsed meessoost elanikud — 8000 muslimi meest ja noorikut. 1995 jätsid ÜRO väed kaitseta ka Goražde ja Žepa turvaala. Mais 1994 ühinesid keskviim ja Herceg-Bosna B. ja H. Föderatsiooniks. Aug. 1994 ühendas föderatsioon endaga Lääne-Bosnia ning sõdivaid pooli jäi kaks. Sõjas hukkus rohkem kui 200 000 in. ja u. 2,7 mln. lahkus oma kodudest nii sõjategevuse kui ka etnilise puhastuse tõttu. 43 kuud kestnud kodusõda lõppes rahvusv. surve tõttu Daytoni rahu- lepinguga, mis 14. XII 1995 Pariisis allkirjastati. Lepinguga ühendati B. ja H. Föderatsioon ja Serblaste Vabariik B. ja H. liitriigiks, samuti tagati riigi rahvusv. kaitse. Lepinguga määrati ametisse ÜRO eriesindaja, kellel oli õigus sekkuda riigi valitsemisse juhul, kui pooled ei jõua kokkuleppele. Bonni konverentsil 1997 eriesindaja volitusi laiendati. A-st 1995 on riigis viibinud nii NATO kui ka ÜRO rahuvalvaja. 2004 võttis NATO-lt rahuvalvamiskohustuse üle EL, Eesti rahuvalvaja on seal viibinud a-st 1996. B. ja H. Presidentuuri kuuluvad a-st 2006 Haris Silajdžić (bosnialaste esindaja), Nebojša Radmanović (serblaste esindaja) ja Željko Komšić (horvaatide esindaja). Peaminister on a-st 2006 Nikola Špirić. 2006 liitus B. ja H. NATO rahupartnerlusprogrammiga. A-st 1992 on B. ja H. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 8. II 1993. **Relvajõud.** 1995 sõlmitud Daytoni rahulepinguga säilitati liidumaade relvajõud. 2002 algas relvajõudude vähendamine ja riiklike relvajõudude loomine. 2003 loodi riiklikud relvajõudude juhtimisorganid, 2005 võeti vastu ühtseid relvajõudude toetavad seadused. Alates 1. I 2006 on sõjaline riigikaitse täielikult keskviimude pädevuses. Relvajõudude reformikava sätestab 2007. a. lõpuks 12 000 mehelise kutselise sõjaväe loomise (koosneb kolmest brigadist ja lennuväest). B. ja H. terr-i paikneb EL-i missioon EUFOR.

Väliskaubanduspartnerid (% kogumahust, 2005)

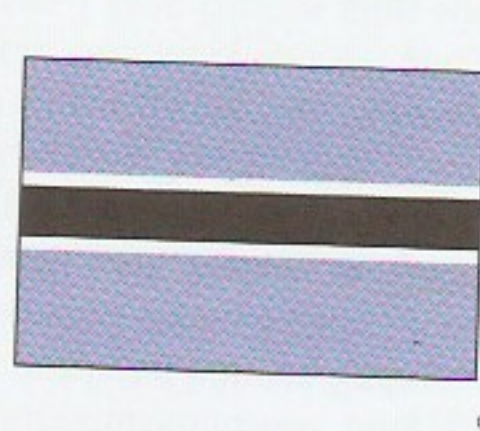
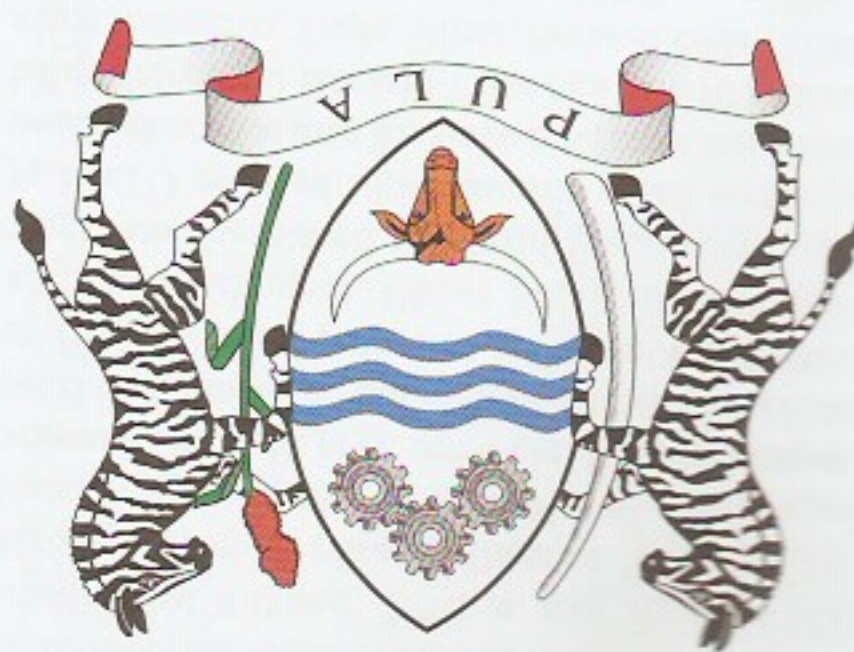
Väljavedu	
Horvaatia	18,8
Itaalia	17,4
Sloveenia	14,9
Saksamaa	13,1
Austria	10,6
Sissevedu	
Horvaatia	25,1
Saksamaa	14,1
Sloveenia	13,3
Itaalia	12,2
Austria	7,1

Relvajõud (2006)

Isikkoosseis
Kokku 11 825
(sh. 19 ühendstaabi- ja 21 operatsioonide ühendstaabis)
Peamised lahingumaksud
194 tanki
194 soomukit
357 suurtükki
17 lahingulennukit
Kaitse-eelarve (2005)
177 mln. \$¹ (1,9 % SKP-st)

¹ peale selle välisabi 8,5 miljardit \$

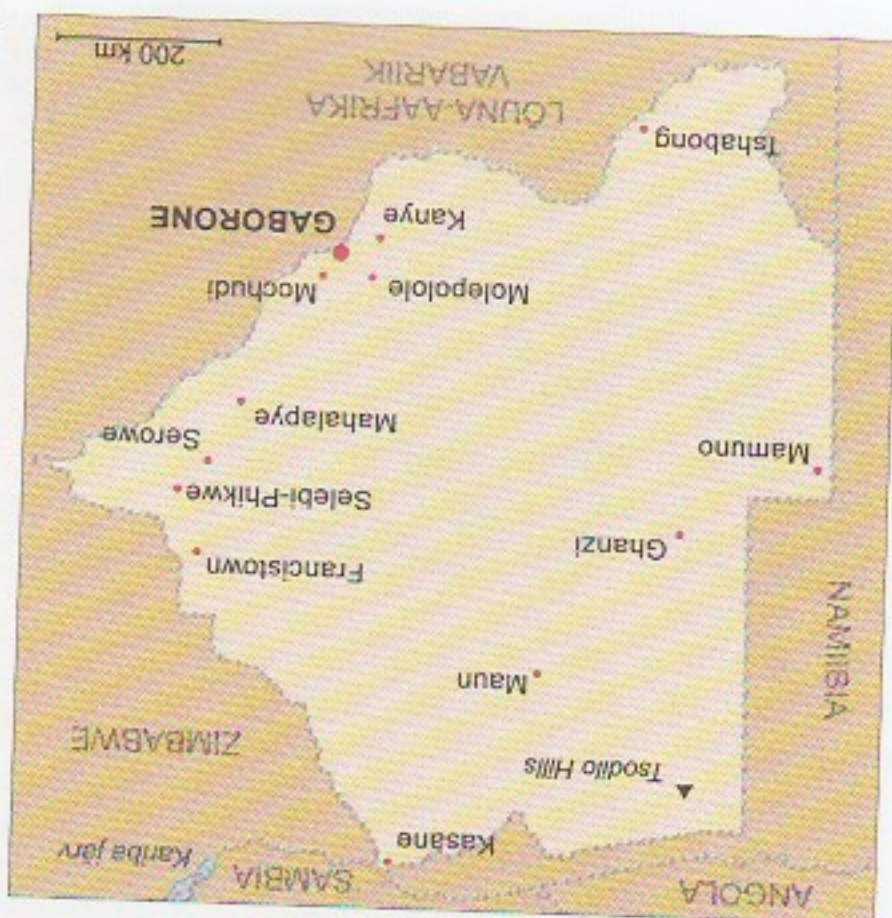
Botswana

Botswana, B. Vabariik (isvana *Lefatshe la Bots-wana*, ingl *Republic of Botswana*), riik L-Aafrika siseosas. Pindala 581 730 km² (1840 km). Pindala

Rahvaarv	1 893 500 (2007)
Pealinn	Gaborone (214 400 el., 2006)
Haldusjaotus	9 ringkonda
Riigikaeled	tsvana ja inglise keel
Rahavähi	Botswana pula (BWP)
Riigitihi	BWA, BW

Politiline süsteem. B. on Rahvaste Ühendusse kuuluv parlamentaarne vabariik, mida iseloomustab tugev presidendivõim. Riigipea ja valitsusjuht on president, kelle valib 5 aastaks parlamendi alamkoda. Kahkekajalise parlamendi 15-liikmelise ülemkoda ehk Pealikute Koda (*House of Chiefs*) koosneb tähtsaimate hõimude vanematest. Ülemkodal ei ole seadusandlikku võimu, kuid ta nõustab parlamenti poliiskultuuri küsimustes. Alamkoda ehk Rahvuskogu (*National Assembly*) on 63-liikmeline: 57 liiget valib 5 aastaks enamusvalimistel rahvas, 4 liiget määrab valimistel enamuse saanud erakond, *ex officio* kuuluvad sinna president ja peaprokurör. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Valitsuse liikmed nimetab president parlamentiliikmete hulgast. B-s on mitmeparteisüsteem. Oulissimad erakonnad on B. Dem. Partei (*Botswana Democratic Party*) ja B. Rahvarinne (*Botswana National Front*). Kehitb 1965. a.

põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioonideks järgi asub B. vaba riik. Korruptsiooninindeks järgi asub B. maailmas 37. kohal. **Sümboolika.** B. lipu (a-st 1966) helesinine põhi märgib taevast ja vett, mis mõlemad sümboliseerivad eluks hädavajalikke sademeid. Valge-must-valge triip osutab vapiloomaks oleva sebra mustile, mis tähistab rassidevahelist harmooniat ning võrdõigustlikkust (B. esimese presidendil Seretse Khama abikaasa oli valge inglanna). Vapi (a-st 1966) ovaalset kilpi poolitavad lained sümboliseerivad vett. Lainete kohal on kolm hammasratast, mis märgivad tööstust ja kaevandusi, mis allosas paiknev sõnni pea osutab karjamaajana-duse tähtsusele. Vapikilpi toetavad kahelt poolt B. rahvusloomad märgisebrad (*Equis zebra*), kes hoiavad eluandivõhka (viitab kunagisele vandlikau-bandusele) ja sortgot (riigi põhilise põllum. taim). Tsvanakeelne sõna „Pula“ (‘vihm’) vapi all lindil rõhutab sademete tähtsust. Sama nime kannab ka kohalik rahavühik. Hümn (a-st 1966) „Fatshe leno la rona“ („Onnistatud olgu see õilis maa“), sõnad ja viis Kgalenang Tumedisco Motsete. Rahvus-lind on rohila-sinirag (*Coracias caudatus*). **Loodus.** 4/5 B. terv-st hõlmab 800–1000 m ü. m. asuv Kalahari nõgu, mida ümbritsevad 1100–1200 m kõrgused lavamaad. Kõrgcim koht asub riigi loodeosas (Tsodilo Hills, 1489 m). Valitseb mandriline kliima (põhjaosas troopiline, lõuna-pool lähistroopiline). Jaan-s on keskmine t° 21–27 °C, juulis 15–17 °C; ööpäevane t°-de vahe on kuni 22 kraadi. Taval (juuli-aug.) langeb t° harva alla 0 °C. Keskmine sademehulk on põhja- ja idaosas 500–650, lääne- ja edelaosas 150–250 mm/a. Sajab pms. suvel (dets.–apr.). Põhil. ühijajalist hoovihma. Sageci kestab poud mitu aastat. Püsiõgcsid on vähe, jõesängides voolab vett enamasti pärast vihma. Kalaharis on labimatuid soid, kus kasvab pilliroogu ja pöö-sastaimi. Eriti suured on Okavango sood, mis kujutavad endast Okavango jõe sisedeliat, ning Makgadikgadi järvsoolak. B. põhjaosas laiub kuiv pöösasavann, keskosas poolkõrb (kohati pöösaid ja sukulente), lõunas kõrb (kuni 100 m kõrgused

Presidentid
1966–80 Seretse Khama
1980–98 Quett Ketumile Jone Masire
1998–Festus Gontebanye Mogae

Suurimad linnad (el. arv, 2006)
Gaborone 214 400
Francistown 91 000
Molepolole 66 000
Selebi-Phikwe 54 700
Maun 51 600

Haldusjaotus
Ringkonnad (distriktid)
Ghanzi
Kagurtingkond
Keskringkond
Kgalagadi
Kgaleng
Kideringkond
Kweneng
Looderingkond
Lõunaringkond

Okavango delta

Haldusjaotus

Ringkonnad (district)
Ghanzi
Kagurikond
Keskringond
Kgalagadi
Kgatleng
Kirderikond
Kweneng
Looderingkond
Lõunaringkond

Suurimad linnad
(el. arv, 2006)

Gaborone	214 400
Francistown	90 800
Molepolole	65 400
Selebi-Phikwe	54 700
Maun	51 400

Presidendid

1966–80	Seretse Khama
1980–98	Quett
Ketumile Joni Masire	
1998–	Festus
Gontebanye Mogae	

Okavango delta

Elefantidevandid Chobe
suurparki joogikohas

2007 (2005)	9,046 mrd. \$
2007 (2005)	17,24 mrd. \$
2007 (2005)	2,4 %
2007 (2005)	46,9 %
2007 (2005)	50,7 %
2007 (2005)	10 500 \$
2007 (2005)	8,6 %
2007 (2005)	3,766 mrd. \$
2007 (2005)	3,767 mrd. \$
2007 (2005)	519 mln. \$
2007 (2005)	73 mln. \$
2007 (2005)	23,8 %
2007 (2005)	30,3 %
2007 (2005)	52 %
2007 (2005)	19 a
2007 (2005)	34 a
2007 (2005)	34 a
2007 (2005)	-0,04 %
2007 (2005)	2,3 %
2007 (2005)	3 %
2007 (2005)	5,4 %
2007 (2005)	270 000 in.
2007 (2005)	33 000

Okavango jõel

luited). B-s elab 164 liiki imetajaid, palju on suurimetajaid (nt. lõvi, leopard, tähnikhüään, jõehobu, aafrika elefant, sebrad, antilooibid), ohustatud on nt. kääbuskass, gepard, täpiksaarmas, hüäänkoer ja teravmökk-ninasarvik. Linde on 601 liiki, ohustatud on nt. voltpea-raisakotkas, mustpõsk-lembe-lind ja paradiisikurg. Roomajaid on 157 ja kalu 80 liiki. Okavango delta on Aafrika liigirohkeimaid elupaiku. Ka peaaegu asustamata Kalahari nõos elab palju loomi. Ligikaudu 1/5 B. terr-st hõlmavad kaitsealad (tähtsaimad Kesk-Kalahari LKA, Chobe ja Kgalagadi RP). UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluvad Tsodilo kaljujoonised.

Rahvastik. Valdava osa B. rahvastikust moodustavad tsvanad (69 %) ja kalangad (11 %). Asustus on koondunud pms. riigi idaalale, kus paikneb 4/5 rahvastikust. Võrreldes teiste Aafrika riikidega, elab B-s vähe rahvaid. Kalaharis elavad bušmanid ehk sanid (nn. võsainimesed, 55 000) ja hotentotid ehk khoikhoid. Valgeid on kogu rahvastikust alla 1 %. Peale riigikeelte räägitakse kalanga, šona, bušmani ehk sani, nama (hotentoti), ndebele jmt. keelt. Enamik rahvastikust on kristlased, levinud on ka hõimuusundid. B-s, nagu ka paljudes teistes L-Aafrika riikides, on palju HI-viiruse kandjaid (u. 1/3 täisealistest on nakatunud). Probleemi lahendamiseks on valitsusel tõhus programm.

Majandus. Aafrika oludes on B. suhteliselt jõukas riik. Kuigi riigi pindalast ligi 70 % katab kõrb, on põllum-l, eelkõige karjakasvatuse, B-s suur tähtsus. Kariloomadest peetakse veiseid, kitsi, eesleid ja lambaid, oluline on ka kanakasvatus. Põllukultuuridest kasvat. maisi, sorgot, päevalille ja kaunvilju. Siiski annab põllum. vähem kui 1/10 riigi SKT-st. Tähtsaim tööstusharu on teemantide kaevandamine ja töötlemine (B. on Austraalia kõrval maailma suurimaid teemanditootjaid). Teemanditööstus muutis B. 20. saj. lõpukümnenditel vähearenenud riigist keskmise sissetulekuga riigiks. Leidub ka kivi-sütt, vaske, keedusoola ja soodat. Enamik kaevandusi asub riigi idaosas. B. elektrienergeetika põhineb kivisöel (80 % elektrienergiast tuleb riigi idaosas asuvast Morupule sej-st). Vähesel määral toodetakse toiduaineid ja tekstiili. Riigi idaosas läbib u. 600 km pikkune rdt., mis ühendab Zimbabwet ja LAV-d. Sellel rdt-l on suur tähtsus B. kaevanduspiirkondade jaoks. Teedevõrgu kogupikkus on 21 133 km, suurte linnade vahelised teed on kõvakattega. Tähtis on Kalahari läbiv mnt., mis ühendab LAV Gautengi prov-i Namiibia

Walvis Bay sadamaga. Rahvusv. lennujaamad on Gaborones ja Maunis. Valdav osa B. ekspordist läheb väljapoole Aafrikat, pms. Euroopasse ja P-Am-ssse. Suur osa impordist (3/4) tuleb LAV-st. Tähtis on ka turism, külastatakse eelkõige märg-alasid (Okavango delta) ja korraldatakse safareid. **Ajalugu.** B. põlisasukad on tänapäevani koriluse ja jahipidamisega tegelevad bušmanid ehk sanid. I a-tuh. lõpul e. Kr. levisid viljelusmajandus ja raua kasutamine, seda seostatakse põhjast saabunud bantudega. U. 7. saj. p. Kr. tekkis B. idaosas varariiklik ühendus, mida Palapye läh. asuva arheoloogilise leiukoha järgi nimetati Toutsweks, see lagunes 14. saj. arvat. Suur-Zimbabwet riigi surve. U. 1500 saabusid B. idaosas paiknevatele viljakatele aladele uue asustusalainena bantu keelkonda kuuluvad tsvanad ja tõrjusid bušmanid Kalahari kõrbesse. 19. saj. algul jõudsid B. lõunaossa eurooplastest misjonärid. 1820. a-tel alanud suulude rünnakud ajendasid tsvanasid pealik (kun.) Khama juhtimisel ühinema. 1860. a-tel püüdsid oma maavaldusi tsvanade asualale laiendada Transvaali vabariigist pärit buurid (Hollandi päritolu valged kolonistid), seetõttu palusid tsvanad inglase abi. 1885 kuulutati B. Suurbritannia protektoraadiks ja nimetati Betšuaanamaaks. Hiljem eraldati Molopo jõest lõunas paiknevad tsvanade alad omaette kroonikolooniaks (1895 liideti see Kapimaaga). Inglise kasutasid seda terr-i Buuri sõjas (1899–1902) lähtealana. 1885 ühendati B. kirdeosa Suurbritannia protektoraadi Rodeesiaga, idapiirkond liidendati Transvaali ja Oranje vabariigiga. Koloniaalvõimud tuginesid oma poliitika elluviimisel kohalikele hõimupealikele (kuningatele), kellest tuntuim oli mangvatode juht Khama III [1872–1923]. Ta käis koos kahe teise pealikuga 1895 Londonis, et paluda Briti valitsuselt Briti L-Aafrika Kompanii tegevuse vastu abi. 1962 asutas Khama III pojapoeg Seretse Khama B. Dem. Partei. 1965 sai protektoraadi pealinnaks LAV-s asuva Mafikengi asemel Gaborone. 30. IX 1966 saavutati sõltumatus, esimeseks presidendiks sai S. Khama. 1970. a-tel arenes B. majandus suurte välisinvesteeringute ja teemantide ekspordi tõttu suhteliselt kiiresti. B-s taluti LAV ja L-Rodeesia rassieralduspoliitikat vaikselt, nt. ei lubatud riiki rajada L-Aafrika vabastusliikumise tugipunkte. Sellest hoolimata korraldas L-Rodeesia 1978 B. piirasulale Les-homale ning LAV 1985 B. pealinnale Gaboronele rünnaku. B. sisepoliitikat iseloomustab tugev presidendivõim: presidendil on vetoõigus parlamendis vastu võetud seaduseelnõude suhtes ning ta võib kuulutada sõda ja sõlmida lepinguid. Parteide tegevust ei ole kogu iseseisvusaja jooksul piiratud, kuid valitsevaks jõuks on alates iseseisvumisest olnud B. Dem. Partei. Erinevalt paljudest Aafrika riikidest on B. suutnud vältida riigisiseseid konflikte ning ta on Aafrika stabiil-seimaid riike. A-st 1966 on B. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 3. VI 2003.

Brasília

Brasília, B. Liitvabariik (port *Brasil, Repúb-lica Federativa do Brasil*), riik L-Am-s. Pii- (14 691 km) Uruguay (985 km), Argentina (1224 km), Paraguay (1290 km), Boliivia (3400 km), Peru (1560 km), Colombia (1643 km), Vene- zuela (2200 km), Guyana (1119 km), Suriname (597 km) ja Prantsuse Guajana (673 km); rannajoone pikkus 7491 km.

Pindala	8 514 215 km ²
Rahvaarv	184 285 000 (2006)
Pealinn	Brasília (2 261 000 el.)
Haldusjaotus	26 osariiki ja 1 liiduringkond
Riigikool	portugali keel
Rahavüht	real (BRL)
Riigitihtasid	BRA, BR

Politiiline süsteem. B. on föderatiivne presiden- taalne vabariik. Presidendi valib 4 aastaks ena- musvalimistel rahvas. Sama isik võib ametis olla kaks järjestikust ametiaega. President on nii riigi- pea kui ka valitsusjuht. Seadusandlik organ on kahekojaline Rahvuskongress (*Congresso Nacio- nal*), mis koosneb 81-kohalisest Senatist (*Sena- do Federal*) ja 513-kohalisest Saadikutekojast (*Câmara dos Deputados*). Senatisse valib iga osa- rik ja föderaalit. enamusvalimistel 3 esindajat 1 aastaks, nelja aasta möödudes valitakse ümber 2 aastaks, nelja aasta möödudes 2/3 kohiade- st. Saadikutekoja valitakse proportsionaalsuse põhi-

Haldusjaotus

Haldus- Pindala Elanike arv Pealinn
üksus (km²) (mln., 2006)

Brasília	5 802	2,35
Liiduringkond (distrito federal)	277 298	1,31
Tocantins	21 962	1,97
Sergipe	248 177	40,47
São Paulo	95 285	5,89
Santa Catarina	224 118	0,40
Roraima	237 565	1,55
Rondonia	281 734	10,83
Rio Grande do Sul	53 077	3,01
Rio Grande do Norte	43 797	15,39
Rio de Janeiro	251 312	3,01
Piauí	98 527	8,41
Paraná	199 282	10,24
Paraba	56 341	3,59
Paraíba	1 247 703	6,99
Para	586 552	19,25
Minas Gerais	357 140	2,26
Mato Grosso do Sul	903 386	2,82
Mato Grosso	331 918	6,11
Maranhão	340 118	5,63
Goiás	46 047	3,42
Espírito Santo	145 712	8,11
Ceará	564 273	13,8
Bahia	1 570 947	3,26
Amazonas	142 816	0,61
Amapá	27 819	3,02
Alagoas	152 522	0,65
Acre		
Osariik (estado)		

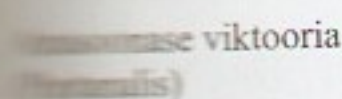
UNESCO maailmapärand

Ouro Preto vanalinn (1983)	
Guaraní misjonide kompleks (1983, 1984)	
Salvador de Bahia linn (1985)	
Congonha Bom Jesus'i kirik (1986)	
Brasília (1987)	
Serra da Capivara (1991)	
São Luís vanalinn (1991)	
Diamantina vanalinn (1999)	
Brasília kirderannik (1999)	
atlantilised metsad ja allvee kagurannik (1999)	
Brasília kagurannik (2000)	
Jatapu (2000, 2003)	
Cerrado K.A.-d, Chapada dos Veadeiros ja Emas RP (2001)	
Fernando de Noronha saarte ja Rocas atollide (2001)	
Goiás vanalinn (2001)	

mõttel 4 aastaks. Valida võivad vähemalt 16-aas- tased ning valimine on kohustuslik 18. eluaastast 70. eluaastani. Valitsuskabineti koosseisu määrab president. Kohustusel on osariigi ja föderaal- tasandil erinev, kõrgemad kohtunikud määrab president Senati nõusolekul. B-s on mitmepartei-

Ouro Preto vanalinn (1982)
Olinda vanalinn (1982)
Guanani misjonikoloonia
sed (1983, 1984, 1985)
Argentina)
Salvador de Bahia vanalinn (1985)
Congonha Bom Jesus Matosinhos'e kirik (1986)
Iguaçu RP (1986)
Brasília (1987)
Serra da Capivara RP (1991)
São Luis vanalinn (1991)
Diamantina vanalinn (1999)
Brasília kirderannik alatlantilised metsad ja põõsastikud (1999)
Brasília kagurannik alatlantilised metsad (1999)
Pantanal ökoloogiline KA (2000)
Jau RP (2000, 2001)
Cerrado KA-d, Chapada dos Veadeiros ja Emas RP (2001)
Fernando de Noronha saarte ja Rocas atoll KA-d (2001)
Goiás vanalinn (2001)

süsteem. Olulisimad parteid on B. Dem. Liikumise Partei (*Partido do Movimento Democrático Brasileiro*), Liberaalse Rinde Partei (*Partido da Frente Liberal*), Tööliste Partei (*Partido dos Trabalhadores*) ja B. Sots-dem. Partei (*Partido da Social Democracia Brasileira*). Kehtib 1988. a. põhiseadus, seda täiendati viimati 1997. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on B. vaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub B. maailmas 70. kohal.

Sümboolika. B. lipu (a-st 1889) värvid valis rahvusvärvideks 1822 keiser Pedro I. Roheline sümboliseerib maa ääretuid vihmametsi, kollane riigis mitmel pool leiduvat kulda. Kollase rombi sees paikneb sinine sõõr märgib lõunapoolkera taevaalaotust. 27 tähte tähistavad 26 osariiki ja pealinna Brasília, tähed kujutavad öötaevast Rio de Janeiro kohal 15. XI 1889, kui kuulutati välja vabariik. Lipul olev deviis „Ordem e progresso” (‘kord ja edenemine’) on inspireeritud motost, mille lõi Prantsuse positivist Auguste Comte. Vapp (a-st 1889) kujutab rahvusvärvides viisnurka, mille sees paikneb Lõunaristi tähtkuju ja 27 tähega sinine sõõr. Vapipärja moodustavad kohvipuuoksad ja õitsev tubakas. Hümn (a-st 1922) „Ouviram do Ipiranga as margens plácidas” („Ipiranga tüünetel kallastel kostus”), sõnad Joaquim Osório Duque Estrada, viis Francisco Manuel da Silva. Rahvuspuu on tekooma *Tecoma chrysostricha* ja rahvuslill orhidee *Laelia purpurata*. Rahvuslind on kuldaratinga (*Aratinga guarouba*).

Loodus. B. jaguneb põhil. kaheks looduslikult erinevaks piirkonnaks: põhjaosaks, kus laiub Amazonase madalik ja kuhu ulatuvad ka Guajaana mägismaa haruahelikud (B. ja Venezuela piiril Neblina mägi, 3014 m), ning kesk- ja lõunaosaks, mis hõlmab B. mägismaa (Bandeira mägi, 2890 m). B-le kuulub mitu Atlandi ookeanis olevat pisi-saart: Fernando de Noronha (18 km²), Trindade ja Martim Vaz (10,4 km²), Rocas (0,36 km²) ning São Pedro ja São Paulo (10 000 m²). Loo-de- ja põhjaosas on valitsev ekvatoriaalne kliima (keskmine t° 22–28 °C, sademeid 1500–3000 mm/a). Troopilise passaatkliimaga keskosas on kõige niiskemad mägede ookeanipoolsed nõlvad

(1000–2000 mm/a), eriti kuiv on B. mägismaa kirdeosa. Lõunas valitseb mõõduka t^o-ga lähistroopiline kliima. Enamik jõgesid kuulub Amazonase (maailma pikimaid jõgesid, koos Maraõniga 6400 km) jõgikonda (7,05 mln. km², 20 % ookeani voolavast mageveest). Guajaana mägismaal on lisajõed karestiku- ja joarohked. B-sse jääb Amazonase suudmealale, mille laius ulatub üle 300 km (Põhjaneelest kuni Marajó laheni, k. a.). Troopiliste vihmade tagajärjel koguneb suudmealale tohtu veemass, mis tungib ookeani. Suudmealal paikneb Marajó saar, mis on maailma suurim mageveega ümbritsetud saar (40 100 km²). Maa lõunaosas asub Paraná jõgi koos lisajõgedega. Amazonase madalikku katab tihe liigirohke vihmamets ehk selva (60 % Amazonase vihmametsast jääb B-sse), B. mägismaa kagunõlvul kasvab troopilist vihmametsa, siseosades on valdav põõssassavann (kampo), kirdeosas kuiv hõrendik (kaatinga) ja lõunas araukaariamets. Kokku katavad metsad B. alast 64,3 % (2000). B. on loodusvarade poolest rikas, seal asuvad maailma suurimad raua-, berülliumi-, niobiumi- ja piesokvartsivarud, palju on põlevkivi, boksiiti, vasemaaki, kulda, hõbedat ja teemante. Amazonase madalikul paiknevad suur nafta- ja gaasivarud. B. loodus on äärmiselt liigirikas: taime- ja kahepaikseliikide arvu poolest on ta maailmas 1., linnuliikide arvu poolest 3. ning liblika- ja roomajaliikide arvu poolest 4. kohal. B-s on 1796 liiki linde (neist 686 pesitsejad) ja 394 liiki imetajaid (neist 96 endeemi). Väljasuremisohus on 240 liiki (neist 81 on imetajad ja 114 linnud, nt. lakkahvid, mitu karbusahvi liiki, haardahv, mitu marmorseti liiki jt. laianinalisi ahve). Looduskaitse all olevaid piirkondi on 802 (4,2 % terr-st). 42 RP-st on tuntumad Iguaçu (joad), Sete Cidade (kaks järve vulkaanikraatris) ja Itatiaia (vanim, 1937 asut. rahvuspark; kõrgusvööndid troopilises mägimetsas, huvitavad kulutusvormid).

Suurim keskkonnaprobleem alates 1970. a-test on olnud vihmametsade hävimine Amazonase madalikul nii seadusliku kui ka ebaseadusliku raie tõttu (kaevanduste, maanteede ja veehoidlate rajamiseks, metsa- ja kummitööstuse tarbeks). See seab väljasuremisohu paljud taime- ja loomaliigid ning põlisrahvad. Probleemiks on ka suurlinnade (Rio de Janeiro, São Paulo) õhu- ja veesaastatus ning tööstustegevusest tulenev saastatus ja erosioon. Loodusohtudest on suurimad Kirde-B. põuad ja Lõuna-B. üleujutused. UNESCO maailmanärandi nimistus on 17 objekti.

Rahvastik. B. on L-Am. rahvarikkaim riik ja maailmas rahvaarvult 5. kohal. Enamik rahvastikust on kujunenud portugallaste jt. Euroopast sisserännanute, kohalike indiaanlaste ning 16.–19. saj. Aafrikast sisse veetud neegerorjade ja nende järglaste segunedes. U. 54 % rahvastikust on valged, 40 % mulatid, 5 % neegrid ja alla 1 % on põlisrahvaid. Riigi põhja- ja lääneosas on ülekaalus indiaani-portugali päritoluga mestiitsid,

Larvaceae mutumine	
1977	9 900 000
1980	17 300 000
1982	41 200 000
1985	51 900 000
1988	69 700 000
1991	95 300 000
1994	119 100 000
1997	127 700 000
2000	157 100 000
2003	169 800 000
2006	184 300 000

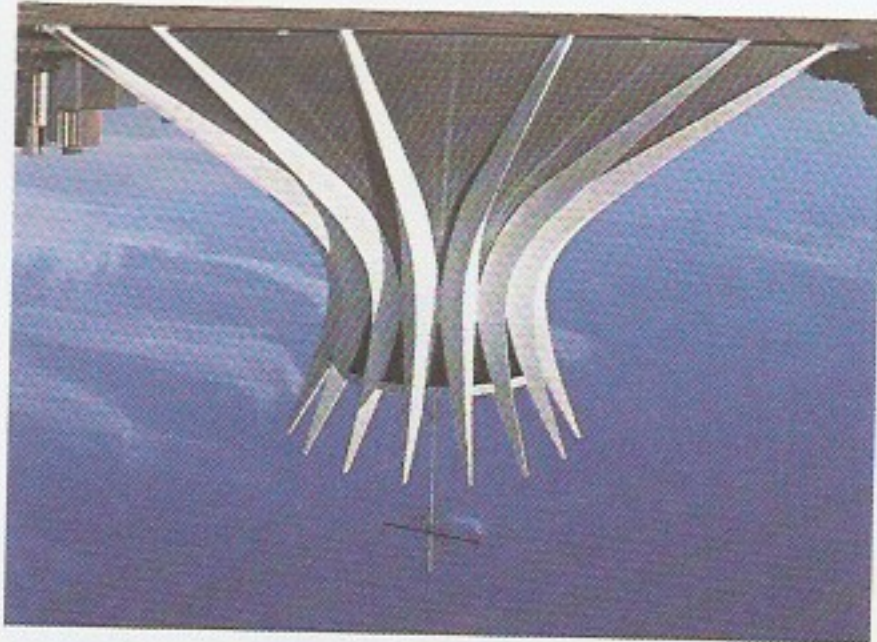

kōrgkkooli. Ligi 60 % uliikoolle asutati 1960. – 70. a-il. Tähtsaim rmtk. on Rio de Janeiro's paik-
 nev Rahvusrmtk. B. kultuur on tugevasti mõju-
 tatud Euroopast (eelkõige Portugalist), paiguti
 Aafrikast, vähemal määral on seda mõjutanud
 indiaanlased. Portugal on B-le andnud keele ja
 religiooni, indiaanlaste parand väljendub legendi-
 des, tantsums, muusikas ja toitumises. Aafrika mõju
 on eriti tugev Kirde-B-s (muusika, religioon,
 köök). Brasiilllaste elus on tähtsal kohal jalgpall,
 karneval ja samba.

An aerial photograph showing two ponds in a dense forest. The upper pond is dark and oval-shaped, while the lower pond is lighter and more irregular in shape. Both ponds are surrounded by a thick canopy of green trees.

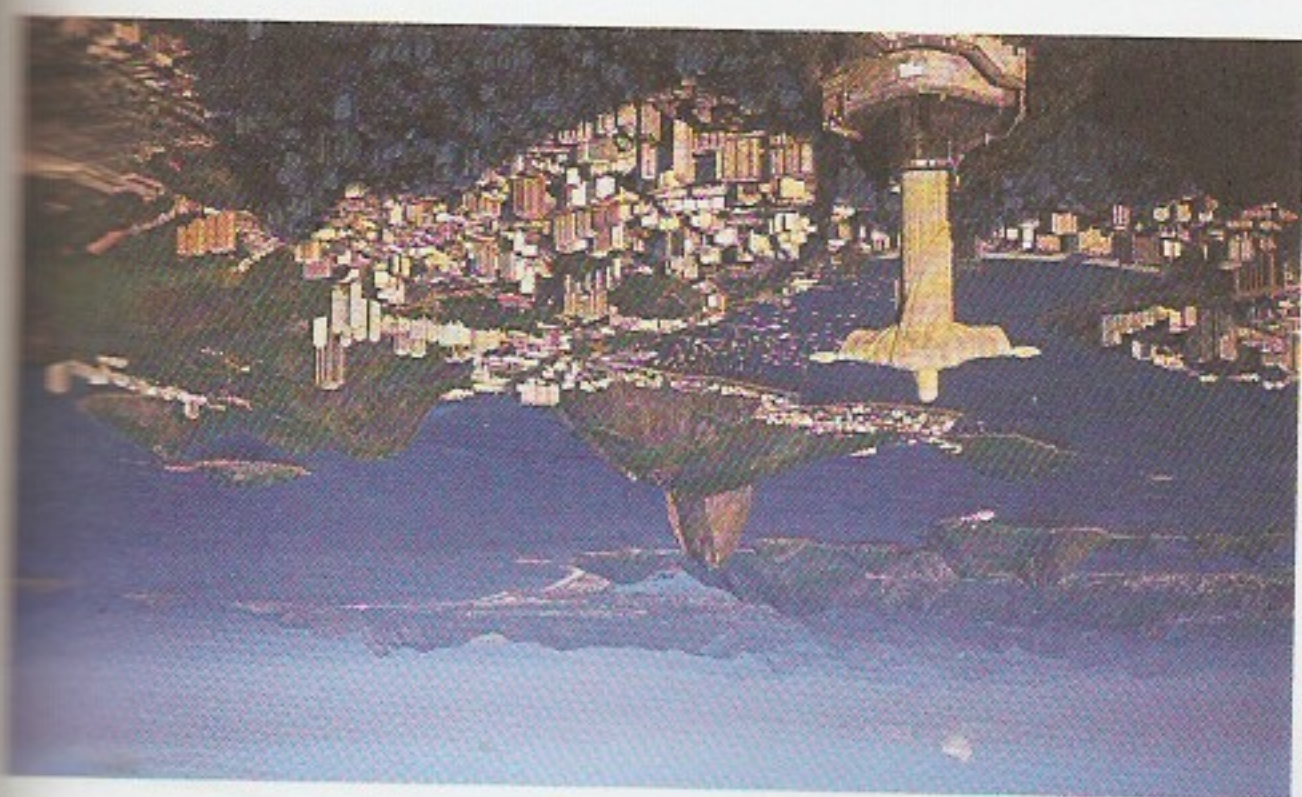
Pantatal on maailma suurtaimed määralised	SKT (2005)	794,1	1000
SKT _p (2005)	1,627	1000	
pollum.			
lööstus			
teenidus			
SKT _p 1 el. kohta (2005)	8700		
Inflatsioon (2005)	6,9%		
Elarve tulu (2004)	140,6	1000	
Elarve kulu (2005)	172,4	1000	
Välisvõlg (2005)	188	1000	
Majandusabi (2000)	saadud 30	1000	
Töövõimeelisi	90,41	1000	
Hõivatuid (2003)	pollum.		
lööstus			
teenidus			
Töötid (2005)	9,8%		
Linnaarhvasik (2005)	85%		
Kesk. vanus (2006)	29%		
Kesk. eluiga (2006)	72%		
mehed			
naised			
Iive (2006)	1,04%		
Sündimus (2006)	1,7%		
Suremus (2006)	0,6%		
Imikut suremus (2006)	2,9%		
HIV/AIDS (2005)	620 000		
AIDS-i surmuid (2003)	15 000		

elavatel rändajad ning poolpaiksed maaviljele-
jad Euroopast esimesena jõudsid B. rannikule 1500. a. algul hispaanlane Vicente Yáñez Pinzon ja portugallane Pedro Álvares Cabral. 1494. a. Tordesillas lepingust lähtudes kuulutas Cabral maa Püha Risti saare (*Ilha de Santa Cruz*) nime all Portugali valduseks (praegune nimi tuleneb portugali keelsest sõnast *pau-brasil* 'punane puit'). B. tegelik koloniseerimine algas 1533, kui maa jagati päritavateks feodalsseteks haldusüksusteks — kapitanaatideks (*Capitanias Hereditárias*). 1549 seati sisse kindralkubermeri (a-st 1714 asukuninga) ametikoht. B. esimese kindralkubermeri Tomé de Sousa residentsiks ja B. pealinnaks sai Bahia (praegu Salvador). Kohalikud indiaanlased (16. saj. algul hinnanguliselt kuni 5 mln.) surid epidemia tõttu, neid hävitati või nad tõrjuti sisemaale. 16. ja 17. saj. püüdsid prantslased (1555–67 hugenotid Rio de Janeiro) ja hollandlased (1630–54 Pernambuco) B-sse asunud rajada. 16. saj. keskpaigast hakkas majandus põhinema suhkruroostandusel, mille tööjõud veeti kohale Aafrikast (1549–1850 üle 4 mln. neegerorja). Peale suhkru veeti välja tubakat, puuvilla ja kohvi. 1554 jesuitide rajatud São Paulo muutus sisemaa koloniseerimise tugipunktiks. Istanduselt põgenenud neegerorjad rajasid vabu asundusi, millest tuntuim on Serra da Barriga mägedes asunud Palmares vabariik. Asunduse hülgeaastal (1630–94) elas seal tõenäoliselt kuni 30 000 asukat, sel olid oma kirik ja valitsuskoosseis. 17. saj. lõpul leiti Minas Gerais jmt. osariigis kulda, 18. saj. algul ka teemante. 18. saj. III veerandil viidi ellu hulk administratiiv-, sotsiaal- ja majandusreformide seaduse eesvalgetega võrdseks ja teemantide kaevandamise monopol läks riigile. 1763 viidi pealinn üle Rio de Janeiro, mis kujunes B. tähtsaimaks sadamalinaks. 1799 paljastati Minas Gerais osariigis nn. Tiradentes (õieti José Joaquim da Silva Xavier) vandenõu, mis taotles iseseisva vabariigi loomist ja orjuse kaotamist. Pärast Napoleoni sõjaväetungimist Portugali (1807) põgenes kun. João VI koos kaaskonnaga Rio de Janeiro. Kuninglike reformide alusel tühistati äritegevuskoolid, avati sadamad (teiste maadega kauplemiseks) ning kuulutati B. oma emamaaga võrdõigustlikuks (1815). Pärast kuninga naasmist Portugali (1821) kuulutas regendiks jäetud kroonprints Pedro 7. IX 1822 B. iseseisvaks ja enda Pedro I nime all kehtestas [1822–31]. Maj. tegevuse alusena säilisid feodaalne maavalidus ja orjatootmine ning laienesid kohvikaevandamine ja väljaveedamine. 1825–28 sõdis B. Argentinaga Uruguay pärast Pedro II ajal [1831–89] hoogustus maa maj. areng: asutati panku ja kindlustuskompанийid, 1854 avati esimene rdt., tähtsaks majandusharuks muutus kaubatehnoloogia. Kapit. suhete kujunemist kiirendas 1850. a. et alanud sissetööstamine Euroopast. Hulk väetis- ja teemantide väljaveedamine (1835, 1841, 1845, 1848) viis kaasa orjuse kaotamisele: 1850 keelustati

Brasília asuv
Metrópolis
(arhitekt Oscar
Niemeier, 1960)

orjakaubandus, 1871 kuulutati orjade lapsed vabadeks inimesteks ja 1888 keelati orjapidamine lõplikult. 1865–70 osales B. koos Argentinaga Uruguay-vasstases sõjas. 15. XI 1889 kukutasid vabariiklastest ohvitserid marssal Manuel Deodoro da Fonseca juhtimisel keiser Pedro II ja kuulutasid B. vabariigiks. USA eeskujul sai 24. II 1891 riigi ametlikuks nimeks B. Ühendriikide Vabariik (*República dos Estados Unidos do Brasil*). Võim läks tööstuslikult enim arenenud São Paulo ja Minas Gerais osariigi linnakodanlusele, istanduskoostamiskle ning suur-farmereile. 19. saj. lõppkümnendil kujunes B. peamiseks väljaveoartiklik kohv, immigratsiooni suures (1893–1913 saabus pms. Itaaliast ja Saksamaalt ligi 2 mln. asukat) ning algas USA kapitali sissetung. I maailmasõja (1917) astus B. Antandi poolle sõtta ning 1919 osales Pariisi rahukonverentsil) tõttu vähenes Suurbritannia tootustoodete sissevedu, see soodustas rahvusliku tööstuse arengut, samal ajal suurenes rahulolematust nii töölise hulgas (1918 Rio de Janeiro barrikadilähinguteni viinud üldstreik) kui ka armees (1922 São Paulo ja Rio Grande do Sul'is nooremohvitseride mässukatsed kapten Luis Carlos Prestese juhtimisel). 1929–33. a. majanduskriisi ajal toiminud hindade langus ajas valdavalt kohviekspordist sõltuva B. majanduse pankrotti. Tervenenud sisepol. olukorras tuli okt. 1930 pärast relvastatud kokkupõrkeid võimule Getúlio Dornelles Vargas, kes esindas tööstureid, farmereid ja edumeelseid intelliigentsi ning soosis Saksamaa ja Itaalia kapitali osatähtsuse

Rio de Janeiro Guanabara laht. Espilaanil
Corcovado ('küüras')
mäel asuv Kristuse kuppel

Relvajõud (2006)

Isikkoosseis	189 000
maavägi	65 300
õhujõud	32 000
merevägi	28 700
Kokku	(sh. 45 700 ajateenijast)
Peamised lahinguvahendid	
464 tanki	
1212 soomukit	
1554 suurtükki	
19 lahingulaeva	
4 allveelaeva	
220 lahingulennukit	
Kaitse-eelarve (2005)	13,17 mrd. \$ (1,7% SKT-st)
peale selle reservis	1 340 000 ja poolkõrval
Illes üksustes	385 000

Presidendid

- 1946–51 Getúlio Vargas
- 1951–54 Juscelino Kubitschek
- 1954–55 Jânio Quadros
- 1955–61 João Goulart
- 1961–64 João Goulart
- 1964–68 Aécio Neves
- 1968–74 Ernesto Geisel
- 1974–79 Figueiredo
- 1979–85 Collor de Mello
- 1985–90 Sarney
- 1990–94 Collor de Mello
- 1994–98 FHC
- 1998–2002 Lula da Silva
- 2002–06 Lula da Silva
- 2006–10 Lula da Silva

Getúlio Vargas

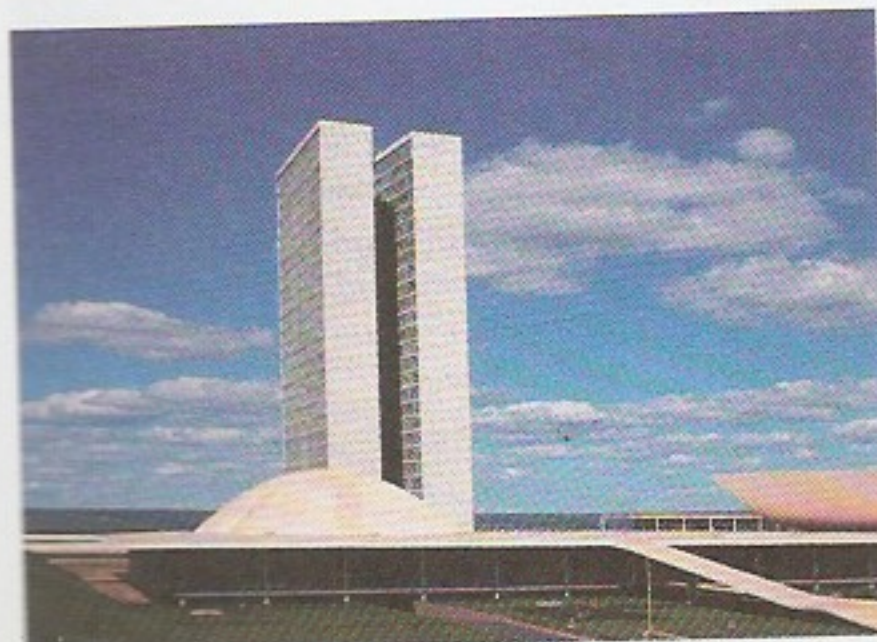
suurendamist ja riigi industrialiseerimist. 1937 kuulutas G. Vargas välja nn. uue riigi (*Estado Novo*) poliitika: keelati streigid ja pol. opositsiooni tegevus, ajakirjandusele kehtestati range tsensuur. Ambitsioonikas ja edukas viie aasta plaan nägi ette rahvuslike raua- ja terasetootmisettevõtete rajamise, hüdroelektrijaamade ehitamise, rdt-võrgu arendamise, põllum-maa laiendamise ning palgamiinimumi kahekordistamist (sai teoks 1945).

II maailmasõja algul jäi B. neutraalseks, kuid pärast seda, kui Saksa allveelaevad hakkasid B. kaubalaevu uputama, kuulutas B. 22. VIII 1942 teljeriikidele sõja. 1944 saadeti u. 50 000 B. sõdurit Itaaliasse sõdima. Dem. liikumise surve liberaliseeris G. Vargas 1945. a. kevadel valitsemiskorda; taas oli lubatud parteide tegevus ning poliitvangidele anti amnestia. 1945. a. okt-s toimunud riigipöördega tulid võimule USA-meelsed ohvitserid ning 1946 valiti presidendiks marssal Eurico Gaspar Dutra. Võimule tagasi pöördunud G. Vargase uus valitsus (1951–54) tegi küll USA äriühingute huvidel järeleandmisi, kuid samas propageeris maa loodusvarade riigistamist ja rahvusliku tööstuse arendamist (1953 asutati riiklik naftakompanii *Petrobrás*). 1950. a-te lõpuks oli tööstuse kogutoodangu väärtus võrdsustunud põllum- ja tootluse omaga ning järgneval aastakümnel arenes B. Lad-Am. juhtivaks tööstusriigiks. Apr. 1960 viidi B. pealinn Rio de Janeirost spetsiaalselt selleks sisemaale rajatud Brasiiliasse. 1961. a. põhiseaduse muudatus nägi ette peaministri ametikoha, kuid 1963. a. rahvahääletus taastas 82 % enamusega presidentiaalse süsteemi. 1. IV 1964 kehtestas marssal Humberto de Alencar Castelo Branco sõjaväelise diktatuuri ning parteid ja enamik aui-id saadeti laiali. 1966 lubati valitsusmeelse Rahvusliku Uuenduse Liidu Partei ja opositsioonilise B. Dem. Liikumise Partei tegevus. 1967 muudeti presidendivalimised kaudseks (valijameestekogu kaudu), nõnda kindlustati armee esindajate edasine võimulolek. Alanud majandusraskused, rahanduskriis ja rahvarahutused sundisid sõjaväelasi sisepoliitikat liberaliseerima: 1979 tühistati 1966. a-st kehtinud kahepartei süsteem ning poliitvangidele anti amnestia. 1984 opositsiooni korraldatud üleriigiline kampaania otseste ja vabade presidendivalimiste korraldamiseks ebaõnnestus, kuid valit-

seva partei sisemiste lahkhelide tõttu sai pärast 21-aastast vaheaega (jaan. 1985) presidendiks mittesõjaväelane Tancredo de Almeida Neves (suri segastel asjaoludel juba apr. 1985). Tema järeltulija José Ribamar Ferreira de Araújo Costa ajal (1988) võeti vastu uus põhiseadus, milles kaudne presidendivalimine asendati otsesega. Pärast seda on võimul olnud tsiviilpresidendid ning B-t on hakatud käsutama stabiilse ja dem. riigina. 2006. a. üldvalimistel (valiti Saadikutekoda ja 1/3 Senatist) olid edukaimad B. Dem. Liikumise Partei (praegu parlamendis kokku vastavalt 89 ja 15 kohta), Tööliste Partei (83 ja 11 kohta), Liberaalse Rinde Partei (65 ja 19 kohta) ning B. Sots-dem. Partei (65 ja 18 kohta). Tööliste Partei kandidaat Luiz Inácio Lula da Silva valiti teises voorus tagasi presidendiks 60,8 % häälteenamusega. 2004 osales B. esimest korda ÜRO rahuvalvejõudude tegevuses, saates 1470 sõdurit Haitile. A-st 1945 on B. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 16. XII 1991. Eestlasi on jõudnud B-sse juba 19. saj. lõpul. Nii töötas 1874–84 Rio Grande do Sul'i osariigis sakslaste koguduse pastorina Alust pärit Johannes Hans Tiismann, kes oli juba varem Kenya misjonitööga tuntuks saanud. Suurem emigreerumine toimus 1917–18 ja 1924–25 B. valitsuse kutsel (riik võimaldas tasuta sõidu ja eraldas tasuta maad). 1928 emigreerus B-sse Eesti Vabariigi esimene haridusminister Johannes (Juhan) Kartau (1882–1964), kes 1932 valiti seal haridusministriks. Jundiaí linnas on Juhan Kartau nim. tänav. Ühtekokku rändas enne II maailmasõda B-sse u. 3000 eestlast. Kolmas eestlaste sissereanne toimus pärast II maailmasõda. Praegu elab B-s u. 120 eestlast. Suurem osa neist on koondunud São Paulo osariiki. Enamik eestlasi on heal maj. järjel, osa töötab suurtes rahvusv. firmades ning B. valitsuse ettevõtetes juhtivatel ametikohtadel. B-s tegutseb ka mitu eestlaste org-i.

Relvajõud. B. relvajõud (*Forças Armadas do Brasil*) komplekteeritakse ajateenijatest, teenistuse pikkus on 12 kuud (võib pikendada kuni 18 kuuni). Naistele on teenistus vabatahtlik. Ülemjuhataja on president, kindralstaabi ülema kaudu juhivad relvajõude tsiviilisikust kaitseminister (kaitseministeerium asutati 1999). Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest (sh. mereväe lennuvägi ja merejalavägi) ning õhujõududest. 2006 osalesid B. üksused rahvusv. operatsioonil Haitil (MINUSTAH).

Brasiilia
Fotograafia
Oscar Niemeyer

Relvajõud (2006)

Liikloos	189 000
Maavägi	65 300
Õhujõud	32 000
Merevägi	287 000
Kokku	45 700 ajateenistajat
Armistatud lahingumasinad	
464 tanki	
1212 soomukit	
1554 suurtükki	
19 lahingulaeva	
4 allveelaeva	
220 lahingulennukit	
13,17 mrd. \$ (1,7 % SKT-st)	

45 700 ajateenistajat

Brasiilias asuv
metropolita katedraal
arhitekt Oscar
Niemeyer, 1960)

EE SMA 97

...kolmanda sultani Shariif

100

Haldusjaotus

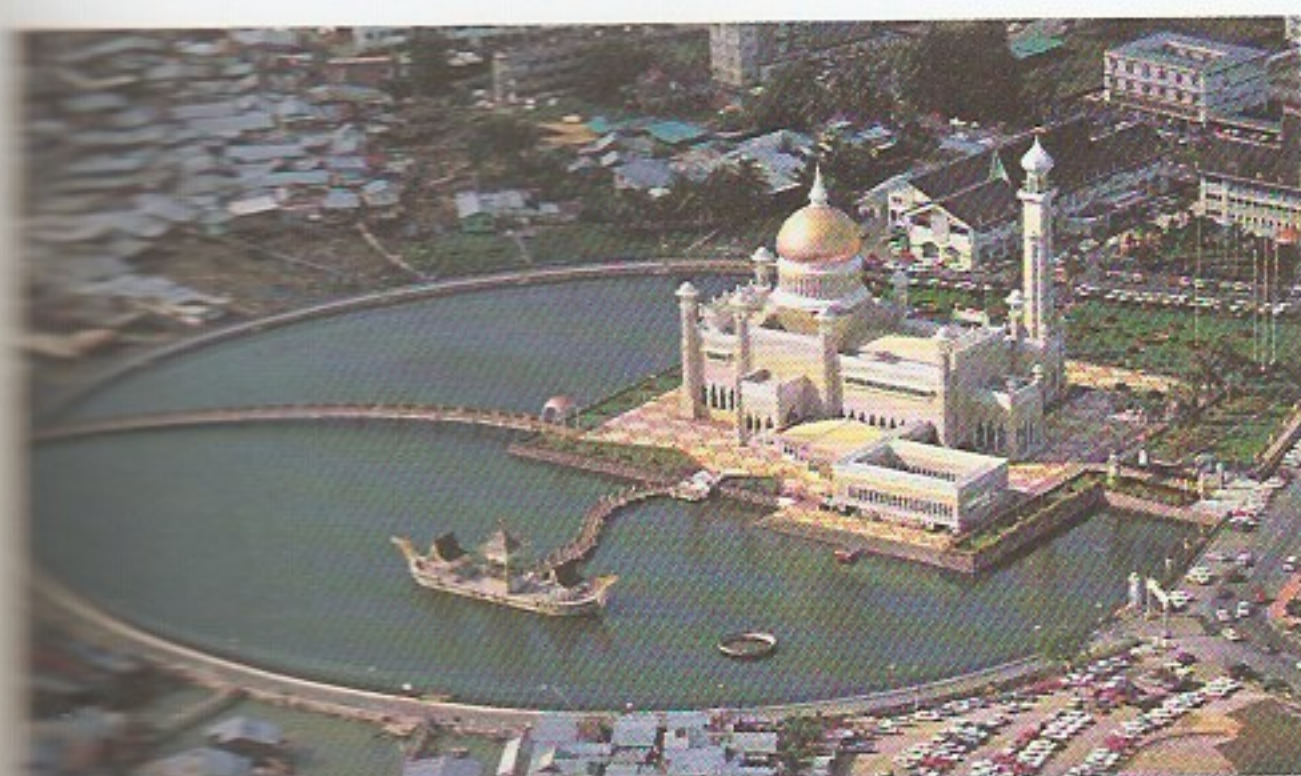
Ringkonnad (daerah)	
Belait	
Bandar Seri Begawan	
Muara	
Temburong	
Tutong	

Suurimad linnad
(el. arv, 2006)

Bandar Seri Begawan	67 180
Kuala Belait	32 000
Seremban	30 700
Tutong	19 600
Langar	3 400

Rahvaarvu muutumised
(aasta, el. arv)

1981	193 000
1991	260 000
1999	331 000
2006	394 000

Sultan Omar Ali Saifuddin

1981–1991	3,6 %
1991–1999	56,1 %
1999–2006	40,3 %
2006–2007	23 600 \$
2007–2008	0,9 %
2008–2009	3,765 mrd. \$
2009–2010	4,815 mrd. \$
2010–2011	4,815 mrd. \$
2011–2012	4,815 mrd. \$
2012–2013	4,815 mrd. \$
2013–2014	4,815 mrd. \$
2014–2015	4,815 mrd. \$
2015–2016	4,815 mrd. \$
2016–2017	4,815 mrd. \$
2017–2018	4,815 mrd. \$
2018–2019	4,815 mrd. \$
2019–2020	4,815 mrd. \$
2020–2021	4,815 mrd. \$
2021–2022	4,815 mrd. \$
2022–2023	4,815 mrd. \$
2023–2024	4,815 mrd. \$
2024–2025	4,815 mrd. \$
2025–2026	4,815 mrd. \$
2026–2027	4,815 mrd. \$
2027–2028	4,815 mrd. \$
2028–2029	4,815 mrd. \$
2029–2030	4,815 mrd. \$
2030–2031	4,815 mrd. \$
2031–2032	4,815 mrd. \$
2032–2033	4,815 mrd. \$
2033–2034	4,815 mrd. \$
2034–2035	4,815 mrd. \$
2035–2036	4,815 mrd. \$
2036–2037	4,815 mrd. \$
2037–2038	4,815 mrd. \$
2038–2039	4,815 mrd. \$
2039–2040	4,815 mrd. \$
2040–2041	4,815 mrd. \$
2041–2042	4,815 mrd. \$
2042–2043	4,815 mrd. \$
2043–2044	4,815 mrd. \$
2044–2045	4,815 mrd. \$
2045–2046	4,815 mrd. \$
2046–2047	4,815 mrd. \$
2047–2048	4,815 mrd. \$
2048–2049	4,815 mrd. \$
2049–2050	4,815 mrd. \$
2050–2051	4,815 mrd. \$
2051–2052	4,815 mrd. \$
2052–2053	4,815 mrd. \$
2053–2054	4,815 mrd. \$
2054–2055	4,815 mrd. \$
2055–2056	4,815 mrd. \$
2056–2057	4,815 mrd. \$
2057–2058	4,815 mrd. \$
2058–2059	4,815 mrd. \$
2059–2060	4,815 mrd. \$
2060–2061	4,815 mrd. \$
2061–2062	4,815 mrd. \$
2062–2063	4,815 mrd. \$
2063–2064	4,815 mrd. \$
2064–2065	4,815 mrd. \$
2065–2066	4,815 mrd. \$
2066–2067	4,815 mrd. \$
2067–2068	4,815 mrd. \$
2068–2069	4,815 mrd. \$
2069–2070	4,815 mrd. \$
2070–2071	4,815 mrd. \$
2071–2072	4,815 mrd. \$
2072–2073	4,815 mrd. \$
2073–2074	4,815 mrd. \$
2074–2075	4,815 mrd. \$
2075–2076	4,815 mrd. \$
2076–2077	4,815 mrd. \$
2077–2078	4,815 mrd. \$
2078–2079	4,815 mrd. \$
2079–2080	4,815 mrd. \$
2080–2081	4,815 mrd. \$
2081–2082	4,815 mrd. \$
2082–2083	4,815 mrd. \$
2083–2084	4,815 mrd. \$
2084–2085	4,815 mrd. \$
2085–2086	4,815 mrd. \$
2086–2087	4,815 mrd. \$
2087–2088	4,815 mrd. \$
2088–2089	4,815 mrd. \$
2089–2090	4,815 mrd. \$
2090–2091	4,815 mrd. \$
2091–2092	4,815 mrd. \$
2092–2093	4,815 mrd. \$
2093–2094	4,815 mrd. \$
2094–2095	4,815 mrd. \$
2095–2096	4,815 mrd. \$
2096–2097	4,815 mrd. \$
2097–2098	4,815 mrd. \$
2098–2099	4,815 mrd. \$
2099–2100	4,815 mrd. \$

B-s on 59 KA-d, sh. 3 RP-d. Peamised loodusvarad on nafta ja maagaas.

Rahvastik. Brunei keskmine asustustihedus on 68 in./km², kuid 85 % rahvastikust elab rannikul. Enamuse (67 % rahvastikust) moodustavad malailased, hiinlased on 15 % ja põlisrahvaid (ibaniid, dajakid jmt.) 6 %. Range kodakondsuspoliitika tõttu on osa hiinlasi emigreerunud. Peale malai keele kõneldakse ka hiina ja koloniaalpärandina inglise keelt. Usklikud on valdavalt (67 % rahvastikust) muslimid, budiste on 13 % (pms. hiinlased) ja kristlasi 10 %. Arstiabi on tasuta. Igasugune haridus on tasuta. Kirjaoskajaid on 92 % rahvastikust. Ajakirjandust tsenseeritakse (eriti islami tõttu). B. rahvuslik spordiala on enesekaitsekunst *silat*.

Majandus. B. ühekülgsest arendatud majanduse alus on nafta (toodang u. 10 mln. t aastas, varu u. 170 mln. t) ja maagaas (vastavalt u. 11 mrd. m³ ja 391 mrd. m³). B. ainus naftatööstustehas asub Serias. Üle 9 mrd. m³ gaasi vedeldatakse (Lumutis) ja veetakse gaasitankeritega välja (pms. Jaapanisse). Nii naftat kui ka maagaasi ammutatakse mandrilavalt. A-st 1986 on püütud arendada ka teisi tööstusharusid, põllum- ja infrastruktuuri. B. kodanikud ei maksa tulumaksu, riiklikud pensionid on suured. Välisvõlga ei ole. Maailma üheks rikkaimaks inimeseks peetava sultani varanduse väärtuseks hinnati 2006. a. u. 20 mrd. \$. Haritavat maad on 1,4 % terr-st (2003). Kasvat. riisi, maniokki, bataati, vürtse, köögivilja, ananassi, banaane ning saago- ja kookospalmi, peetakse pühvleid, kitsi, sigu ja kodulinde. Püütakse kala, krabisid ja krevette. Metsa varutakse 200 000–250 000 m³/a. Väljaveost moodustavad ligi 90 % vedelgaas, nafta ja naftasaadused. Sisse tuuakse autosid jm. veovahendeid, seadmeid, tarbekaupa, toiduaineid ja ehitusmaterjale. Väliturism elavneb kiiresti, 2002 külastas riiki 1,6 mln. välismaalast, neist 1,2 mln. olid Malaisiast. Välismaale investeeritud kapitalist laekuv tulu ületab nüüdisajal naftast ja gaasist saadava sissetuleku. B-s on 13 km rdt-d, 2525 km asfaltteid, 209 km veeteid ning 665 km gaasi- ja 439 km naftajuhtmeid. Sadamaid on 5 (meresadamad asuvad Muaras, Serias ja Lumutis), vedelgaasitanklaevu

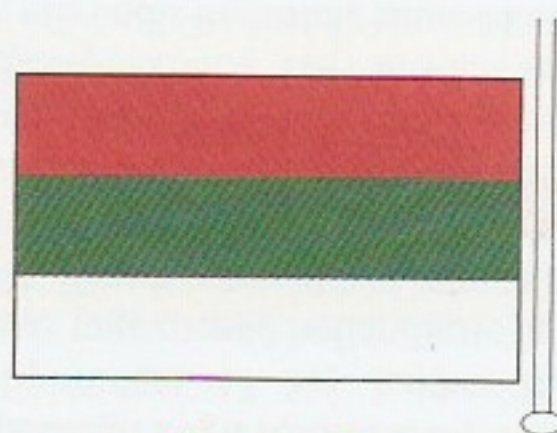
8 (kokku 413 393 brt). Lennuvälju on 2. Rahvusv. lennujaam asub pealinna lähedal. Rahvuslik lennukompanii on *Royal Brunei Airlines*. Peamised kaubanduspartnerid on Jaapan, Lõuna-Korea, Tai, Singapur, Hiina, USA ja Austraalia.

Muslimite palverännakukoht on hiigelsuur tehiskärv äärde ehitatud kullatud kupliga Omar Ali Saifuddini mošee (1958). Ökoturiste meelitavad vihmametsa ja mangroovi kaitsealad. Tähtsaim huviväärsus on sultani kahe kullatud kupliga hiigelpalee Nurul Iman (1984).

Ajalugu. I a-tuh. lõpul ja II a-tuh. esimestel sajanditel kuulus B. Syriwijaya kuningriigi ning Jaava Majapahiti impeeriumi koosseisu. 15. saj. eraldus B. iseseisvaks sultanaadiks, riigiusundiks sai islam. Esimese sultani Muhammadi [1405–15] järeltulijad valitsevad riiki tänini. Suurima ulatuse saavutas B. sultanite Bolkiah' [1473–1521] ja Hassani [1605–19] ajal, kui selle koosseisu kuulusid peaaegu kogu Kalimantan, Sulu saared ja osa Filipiinidest. 17. saj. hakkas B. seoses Kagu-Aasias tugevnenud hollandlaste ja inglaste mõjuga järk-järgult oma valdusi minetama. 1839 aitas Briti sõjaväelane James Brooke maha suruda sultanivastaseid rahutusi, mille eest sultan Omar Ali Saifuddin II [1829–52] andis tema võimu alla Sarawaki piirkonna. 1847 kirjutas sultan alla lepingule, mis andis inglastele suured kauplemiseesõigused. Kalimantan kirdeosa hakkas kontrollima Briti P-Borneo Kompanii. 1888 muutus B. Suurbritannia protektoraadiks ning oli 1906–59 Inglise residendi või kubermeri otsesest alluvuses. II maailmasõja ajal okupeeris B. Jaapan. 1959 taastati omavalitsus ning kehtestati põhiseadus, Suurbritannia vastutas riigikaitse ja välispoliitika eest. 1962 toimusid B-s parlamendivalimised, kus pea pooled kohad võitis sultanivõimuvastane vasakpoolne B. Rahvapartei. Dets. 1962 üritas partei relvastatud ülestõusu, mis Briti väeasade abiga maha suruti. B-s kehtestati erakorraline seisukord: riiki hakkas ainuisikuliselt oma dekreetidega valitsema sultan. 1967 loobus sultan Omar Ali Saifuddin Sa'adul Khairi Waddien võimust ja loovutas selle oma vanimale pojale Hassanal Bolkiah Mu'izzadin Waddaulah'le. 1. I 1984 kuulutati B. iseseisvaks sultanaadiks. 1986. a-ks oli ametlikult registreeritud 2 parteid (B. Rahvuslik Solidaarsuse Partei ja B. Sõltumatuse Rahvarinne), mis mõlemad 1988 keelustati. 1991 kuulutas sultan rahvuslikuks filosoofiaks Malai islami monarhia (*Melayu Islam Beraja*), mille kohaselt peavad kõik austama monarhiat, malai keelt, kultuuri ja tavaid ning järgima islami seadusi ja väärtusi. 2004 kutsus sultan pärast 20-aastast vaheaega kokku parlamendi ning muutis põhiseadust, mille kohaselt 15 järgmise parlamendi 45 liikmest pidi valima rahvas. Kuid juba 2005 saatis ta parlamendi laiali ning moodustas uue parlamendi 29 määratud liikmega. A-st 1984 on B. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1. V 2006.

Bulgaria

Bulgaria, B. Vabariik (bulg *Balgarija*, *Repub-*

lika *Balgarija*), riik Kagu-Euroopas Balkani ps-e idaosas. Pind (1808 km) Rumeenia (608 km, sellest piki Doonau 471 km), Serbia (318 km), Make-

doonia (148 km), Kreeca (494 km) ja Türgiga

(240 km); rannajoone pikkus 354 km.

Pindala 111 002 km²
Rahvaarv 7 717 200 (2006)
Pealinn Sofia (*Sofia*, 1 166 100, eeslinna-
 dega 1 214 400 el.)
Haldusjaotus 28 piirkonda
Riigikeel bulgaaria keel
Rahvühik leev (BGL)
Riigitahtised BGR, BG

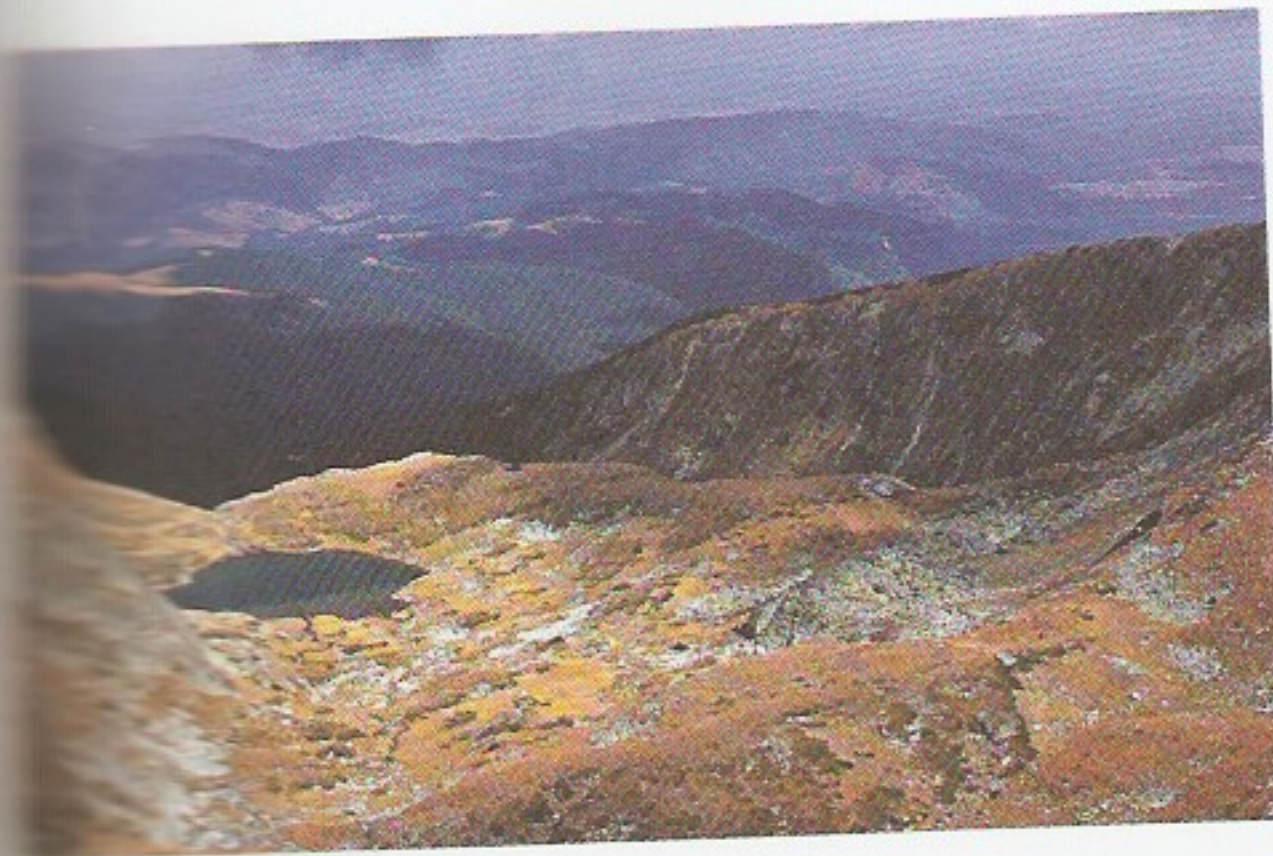
Politiline süsteem. B. on parlamentaarne vaba-
 rik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks
 rahvas. Sama isik võib ametis olla kaks järjest-
 tikust ametiaega. Presidendil puudub seadusand-
 liku initsiatiivi õigus, kuid ta võib parlamendis
 seaduseelnõusid täiendavaks arutamiseks tagasi
 lükata. Seadusandlik organ on 240-liikmeline
 Rahvuskogu (*Narodno Sabranie*), mis valitakse
 otsevalimistele 4 aastaks. Valida võivad vähemalt
 18-aastaselt. Valimiskünnis on 4%. Peaministri
 nimetab president. Valitsuse liikmed nimetab
 peaminister ja kinnitab parlament. B-s on mitme-
 parteisüsteem. Suurim koalitsioonierakond on B.
 Sotsial. Partei (*Balgarska Socialisticheska Par-*
 tiya), tähtsaim opositsioonierakond on kunagise
 tsar Simeon Borisov Sakskoburggotski rajatud
 Simeon Teise Rahvuslik Liikumine (*Nacionalno*

Haldusjaotus
Piirkond (oblast)
Pindala (km²)
Elanike arv (2006)

Blagoevgrad	6450	333 600
Burgas	7748	417 700
Dobritš	4720	205 000
Gabrovo	2023	135 700
Haskovo	5533	266 200
Jambol	3356	146 000
Kardzali	3209	158 500
Kjustendil	3052	152 400
Loveč	4129	159 100
Montana	3636	167 100
Pazardžik	4457	297 400
Pernik	2394	140 300
Pleven	4336	305 900
Plovdiv	5973	708 200
Razgrad	2640	139 000
Ruse	2803	256 900
Silistra	2846	134 100
Sliven	3544	208 900
Smoljan	3193	131 100
Sofia	7062	259 200
Sofija-grad	1349	1 233 000
Stara Zagora	5151	360 000
Šumen	3390	198 300
Targoviste	2559	135 800
Varna	3820	457 500
Veliko Tarnovo	4662	283 800
Vidin	3033	117 800
Vraca	3938	209 200

Dvizenie Simeon Vtor). Põhiseaduse täitmist
 jälgib Konstitutsioonikohus, mille 12 liiget valib
 9 aastaks Kõrgem Oigusunõukogu. Ketiib 1991. a.
 põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on
 B. vaba riik. Korruptsiooninõudeksi järgi asub B.
 maailmas 57. kohal.
Sümboolika. B. valge-rohelise-punase lipu (a-st
 1879) eeskujuks on Venemaa lipp (sinine väli
 on asendatud rohelisega). Valge sümbolisee-
 rib rahvaruumastust, roheline maa viljakust ning
 punane vaprust ja kangelaslikku vabadusvõit-
 lust. Vapil (a-st 1997) kujutatud 3 lövi märgi-
 vad kolme ajaloolist piirkonda (Möösia, Traakia
 ja Makeedoonia); vapikilbi kohal on II B. riigi
 (1187–1396) kroon, all kiri „Sagedimenieto pravi
 silata“ (‘ühtsus teeb tugevaks’). Hümn (a-st 1885)

Rhodope alpiinne

Peamised linnad
(aastal 2006)

Sofia	1 166 100
Plovdiv	1 214 400
Varna	340 400
Burgas	312 400
Sliven	196 500
Adriana	154 600
Stara Zagora	143 200
Yambol	117 700
Shumen	95 200
Blagovest	93 600
Veliko Tarnovo	86 800

Peamiste maastumine

Alpiinne	8 727 800
Subalpiinne	8 487 300
Subalpiinne	7 932 000
Subalpiinne	7 761 000
Subalpiinne	7 717 200

Peamiste linnade asukoht

„Mila Rodino” („Armas kodumaa”), sõnad ja viis Tsvetan Tsvetkov Radoslavov. Rahvuslill on damaskuse roos (*Rosa × damascena*).

Loodus. B. ulatub idast läände 520 km ja põhjast lõunasse 320 km pikkuses. $\frac{2}{3}$ terr-st hõlmavad madalikud, küngastikud ja kuni 500 m kõrgused mäed. Riigi põhjaosas laiub alluviaalne Alam-Doonau ehk Valahhia madalik, mis lääne pool madaldub (100–150 m), ida pool moodustab aga Põhja-B. kinkmaa (300–450 m). B. keskosas kulgeb Musta mere äärest Serbia piirini Stara planina (’vana mäestik’, nimet. ka Balkani mägede). Mäestik läheb edela suunas üle Osogovska planinaks (suurim kõrgus 2252 m). Stara planina on lääne- ja keskosas kõrgem (1500–2100 m, kõrgeim tipp Botev, 2376 m), idaosas madalam. 20–45 km laiuse mäestiku põhjanõlv on lauge, kuid lõunanõlv laskub järsult tektoonilisse Taga-Balkani alangusse. Stara planina keskosast lõuna pool, Tundža ja Iskari jõeoru vahel on 220 km ulatuses Sredna gora (’keskmäestik’). See kulgeb samuti ida–lääne-suunaliselt ja koosneb tasaselaelistest järsunõlvalistest massiividest (suurim kõrgus 1604 m). B. edelaosas on Vitoša ja Rila mäemassiiv, viimane on Balkani ps-e kõrgeim massiiv. Selle kõrgus on valdavalt 1600–2500 m, seal asub ka B. kõrgeim tipp (Musala, 2925 m). Rila massiivist lõuna pool paikneb Pirini ahelik

(Vihren, 2914 m), ida pool on aga Rodope mäed. B. idaosa hõlmab Musta mere rannikumadaliku; Sredna gora ja Rodope ahelike vahele jääb viljakate muldadega Ülem-Traakia ehk Marica madalik. Stara planina mäestikust põhja pool domineerivad mustmullad (Alam-Doonau madalikul) ja hallid metsamullad (eelmäestike alal), lõuna pool Stara planinat aga lähistroopilised pruunmullad ja pruunid metsamullad, jõeorgudes on levinud alluviaalmullad. Madalikud ja eelmägede ala on üles haritud. Kolmandik B. terr-st on kaetud metsa ja võsaga. Alam-Doonau ja Ülem-Traakia madalikul metsa ei ole. Mägede madalamas vööndis kasvab lehtmets (tamm, pöök), kõrgemas vööndis okasmets (mänd, kuusk, nulg). 1700–1800 m kõrgemal on alpiniidud. B. lõunaosa kliimat ja taimkatet mõjutab suuresti Vahemeri ning sealse looduslikus taimkattes valdab heitlehine võsa (šibljak). Valitseb parassoe mandriine kliima. B. põhjaosa madalikul on jaan-i keskmine t° –1 kuni –2 $^{\circ}\text{C}$, juulis on 23–24 $^{\circ}\text{C}$, lõunapoolsetel madalikel ja mägede vahelistes nõgudes on jaan-s 1–2 $^{\circ}\text{C}$ ning juulis 25–26 $^{\circ}\text{C}$. Kõrgemal kui 2000 m on jaan-i keskmine t° –10 $^{\circ}\text{C}$, juulis üksnes 10 $^{\circ}\text{C}$. B-s sajab keskm. 700 mm/a. Kõrgemal kui 1000 m (moodustab riigi pindalast 13 %) sajab 800–1200 mm/a, madalamal kui 500 m sajab 500–600 mm/a. Musta merega piirnevas B. kirdeosas (Dobružas) on sademeid ainult 450 mm/a, sajab pms. aasta esimesel poolel. B. suurim jõgi on piirijõgi Doonau, tema parempoolsed lisajõed Lom, Ogosta, Vit, Osam ja Jantra algavad Stara planina mäestikust. Suurim lisajõgi Iskär (368 km) algab Rila massiivilt ning suundub maalilises kuristikus põhja pool Sofiat läbi Stara planina. B. lõunaosa jõed Marica (B. piirides 322 km, koos Tundža ja Ardaga), Mesta ja Struma suubuvad Egeuse merre. Jõgedele on ehitatud rohkesti tammisid, et veehoidlate vett saaks kasutada põllumaaade niisutamiseks. B-s leidub energeetilistest maavaradest rohkesti pruunsütt (pms. ligniiti), väheses koguses ka kivisütt, naftat ja maagaasi. Metallimaakidest kaevandatakse plii-, tsingi-, vase-, raua- ja mangaanimaaki. B-s on suured kipsi-, kaoliini- ja keedusoolavarud. B-s elab 81 liiki imetajaid, neist on väga ohustatud 15 liiki (vahemere munkhüljes, euroopa naarits, saarmas, msg. käsitiivalised). Kohatud on 383 liiki linde, ohustatud on 11 liiki (nt. stepi-händpart ja stepipistrik). LK-seadus kehtestati B-s 1936. Riigi kolmest RP-st on suurim Kesk-Balkani RP (7200 km²), tuntuim puhkeala on Musta mere ääres asuv Zlatni pjasäci (’kuldsed liivad’). Pirini RP ja Srebarna loodusreservaat kuuluvad koos 7 ajaloo- ja kultuurimälestisega UNESCO maailmapärandi nimistusse.

Rahvastik. B. on rahvusriik, kus bulgaarlased moodustavad rahvastikust 84 %. 6.–7. saj. asustasid Balkani ps-e põhjaosa slaavlased. B. nimi pärineb 7. saj. sinna rännanud bulgaaridelt. B. keel kuulub lõunaslaavi keelte hulka. Rahvusvähemustest on kõige enam (moodustasid 2001 B. rahvastikust

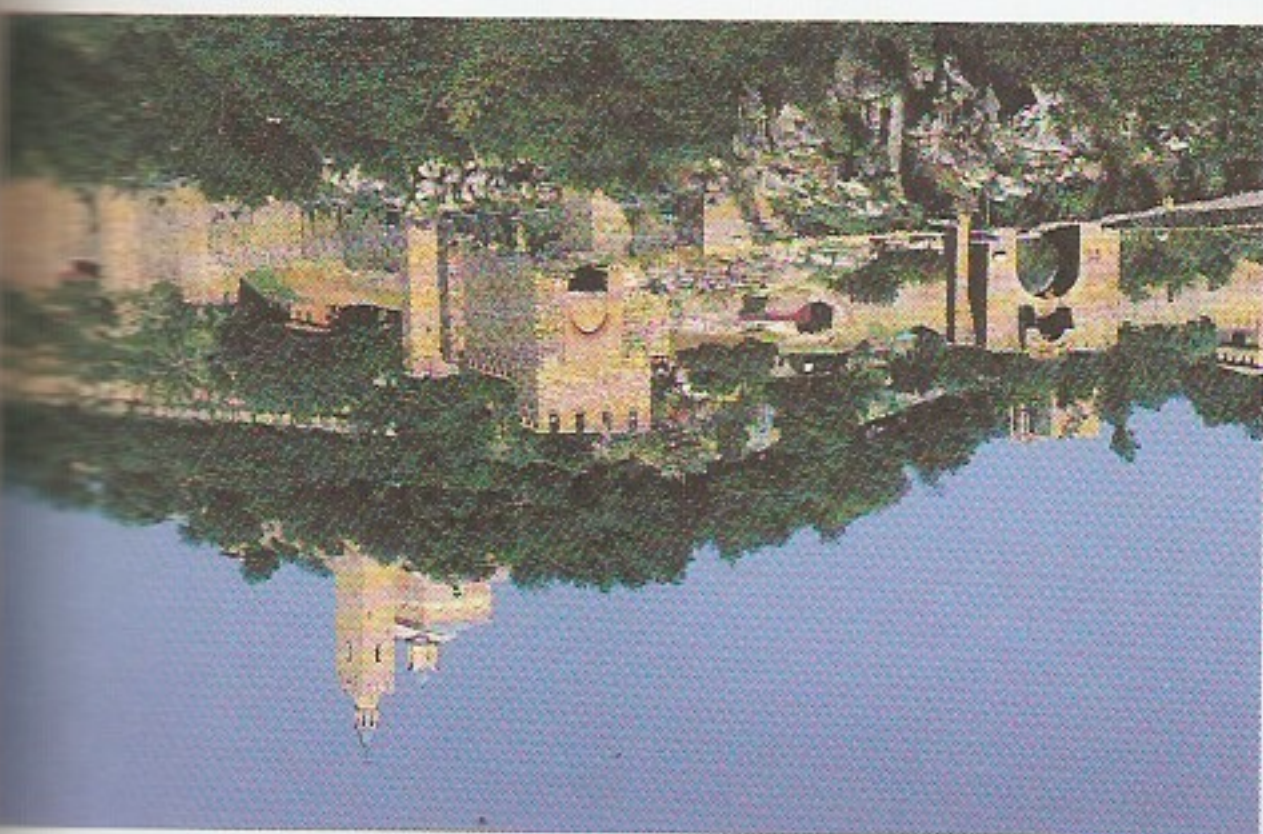
9,4%) türklast, kes elavad tihedalt riigi lõuna- (Ida-Rodopes) ja kirdeosas (Dobruđa). Pärast I maailmasõda emigreerus 340 000 ja pärast II maailmasõda 200 000 türklast Türgisse. Ahista-vale haldusaktide tõttu lahkus 1980. a-tel veel u-350 000 türklast. Mustlast oli 2001 riigi rahvas-ki 4,7%. Pirmi mäestikus elab makedoonlasi, pinnaladel vähesel määral rumeenlasi ja kreeklasi ning linnades venelasi, tatarlasi ja armeenlasi. Keskmise asustustihedus on 70 in./km². Tiheda-malt on asustatud madalikul ja mägidevahelised nõod. Linnades elab 70% rahvaslikust. Emigreerumise ja negatiivse loomuliku iibe tõttu on B. rahvaarv kiiresti vähenenud – viimase 30 aasta jooksul u. miljoni inimse võrra. Bulgaarlased on õiguslikult, türklastel ja mustlastel pms. muslimid. B-s on tervishoiuteenused tasuta, kuna tervishoiureform säilitas riikliku ravikindlustuse. Pidevalt on suurenenud (a-st 1991) erateravishoiu osatähtsus. Tervishoiustüsteemi arendamiseks napib B-l raha. Paremate töötingimuste saami-seks siirduvad paljud kogenud arstid välismaale tööle. Riigis on 19 ravimuda leiukohata ja üle 500 mineraalveelilla.

Majandus. Pärast II maailmasõda alanud indus-trialiseerimine muutis B. põllum- ja tööstus-põllum- ja tööstuskompleksid, mille toodangust suu-rem osa müüdi pms. teiste Ida-Euroopa maade turul. Teiste idabloki maadega võrreldes oli B. põllum- ja tööstuse osatähtsus. 1990. a-tel toimunud tsentraliseeritud kasumajanduselt turumajan-dusele üleminek tõi kaasa majanduslanguse. 1990–95 vähenes SKT keskm. 4,3% aastas. Ida-bloki maade turu kokkuvõttevõime tõttu osa suur-ettevõtteid seiskus ning osa töötas alakooormuse-ga. Pärast 1996.–97. a. rahanduskriisi suudet

SKT (2005)	26,65 mrd. \$
SKT (2005)	68,07 mrd. \$
põllum.	9%
tööstus	31%
teenindus	60%
SKT, 1 el. kohta (2005)	8800 \$
Inflatsioon (2005)	5%
Elavate tulu (2005)	11,2 mrd. \$
Elavate kulu (2005)	10,9 mrd. \$
Vahisvõlg (2005)	15,3 mrd. \$
Majandusabi (2004–06)	saadud 475 mln. \$
Töövõime (2005)	3,34 mln.
Hõivatud (2004)	11%
põllum.	11%
tööstus	33%
teenindus	56%
Töötud (2005)	10%
Vaseid (2002)	13,4%
Linnarahvastik (2005)	70%
Kesk. vanus (2006)	41 a
Kesk. eluiga (2006)	72 a
mehed	69 a
naised	76 a
live (2006)	–0,86%
Sündimus (2006)	0,97%
Surmumus (2006)	1,43%
Imiku surmumus (2006)	1,99%
HIV/AIDS (2005)	alla 500 in.
AIDS-i surmud (2001)	100

allakaik majandusreformide abil peatada ja algas uus majandus. Inflatsioon on riigis aasta-aastalt vähenenud ja 2005 moodustas see ainult 5%. Välisvõlg suureneb ja 2005 oli see iga B. el. kohta ligi 2000 \$. Töötuse tase on ametlikult 10%, mitteametlike hinnangute alusel on töötä umbes kolmandik töövõimeelisest elanikkonnast. Elektri-energiat toodeti 2003. a. 38 mrd. kWh, 8% elektri-energiast annavad hüdroelektrijaamad, ülejää-nud elektrienergia saadakse soojuselektrijaama-dest ja Kozloduj tuumaelektrijaamast. 1974. a. kaiku lastud tuumaelektrijaama 6 energiabloki on 4 tegevus peatatud, kuna need on vananenud ja ohtlikuks muutunud. Nende asenduseks kavan-datakse Belennessse uue aatomijaama ehitamist. Toodetud elektrienergiast müüakse osa naaber-riikidele. Energeetilisest maavararast kaevanda-takse pruunsiit (2001 kokku 28,6 mln. t). Nafta ja maagaasi ammutatakse vähesel määral Musta mere rannikul (Balçiki piirkond) ja Plevni läh. (Dolni Dabnik). Kulda saadakse aastas 1000–1100 kg. Musta ning värvilise metallurgia (vask, tsink ja plii) ettevõtted paiknevad maagimaardlate läheduses. Suurimad ettevõtted asuvad Pernikis, Malko Tarnovos, Burgases ja Kremikoveis. Nafta-töötus ning naftakemiat, keemia- ja metallitööd-tus rahuldavad eeskätt siseturu vajadusi. Masina-tus (sh. laevaehtus), elektrotehnika- ja elektroonika-tööstus areng on pidurdunud, sest suur osa nende tööstusharude tootid ei ole rahvusv. turul konku-rentsiivõimelised. Traditsioonilised tööstusharud on tekstiil-, nahk-, tsemendi-, puidu-, tubaka-, kon-servi- ja veinitööstus. Peamised tööstuskeskused

Jumalaema kirik ja isaariossi välimus Veliiko Tarnovos

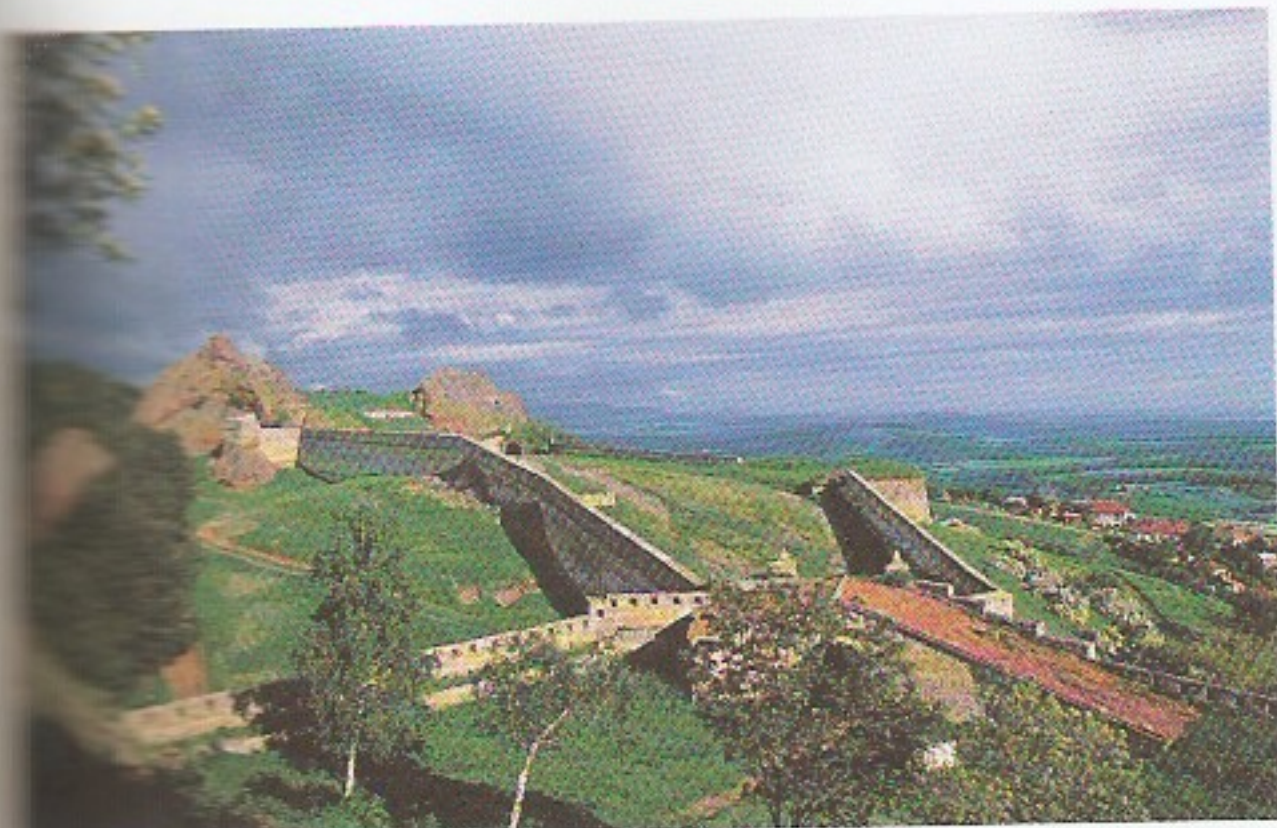

Rahvarõivais Bulgaaria naine

Väliskaubandus

Väljavõtte	Itaalia
Saksamaa	Türgi
Kreeka	Belgia
Prantsusmaa	USA
Sisisevõtte	Saksamaa
Itaalia	Venemaa
Türgi	Kreeka
Prantsusmaa	Kreeka
Prantsusmaa	

Roosikorjajad K...

Vanimad varemed
Kraaklased

Vanimad varemed (2-st 1990)

- 1. Ivan Lukinov 1961–68
- 2. Todor Popov 1968–72
- 3. Ivan Dimitrov 1972–74
- 4. Ivan Borisov Berov 1974–77
- 5. Ivan Videnov 1977–1981
- 6. Ivan Kostov 1981–85
- 7. Ivan Borisov Sakso 1985–89
- 8. Simeon II 1989–90
- 9. Ivan Videnov 1990–91

Vanimad varemed
Kraaklased

Vanimad varemed (2-st 1990)

on Sofia, Plovdiv, Varna, Burgas, Ruse, Stara Zagora, Pleven, Pernik ja Gabrovo. Riiklike ja kollektiivmajandite sulgemine ning talundite taastamine on põhjustanud põllum-toodangu vähenemise. Talupidajatel ei jätku põllum-masinate ja väetiste ostmiseks raha ning haritava maa pind on vähenenud. Haritav maa moodustab riigi terr-st 30 %, sellest $\frac{1}{5}$ niisutatakse. Kasvat. nisu, maisi ja otra, vähesel määral ka rukist, kaera, riisi ja aeduba. Alam-Doonau madalikul on tähtsal kohal päevalille ja suhkruppeedi, Stara planina mäestikust lõuna pool aga tubaka ja puuvillapõõsa kasvatamine. Tubakasaaduste ekspordi poolest kuulub B. maailma juhtivate riikide hulka. Istanduste ja aegade all on riigi terr-st 4 %; tähtsaimad saadused on viinamarjad, õunad, ploomid, tomatid ja piprakaunad. Taga-Balkani alangu Kazanlâki ja Karlovo nõos viljeldakse õliroosi, piparmünti ja lavendlit. B. annab roosiõli (kalleim lõhnaine) maailmatoodangust 70 %. Loomakasvatus (veised, lambad, kitsed, sead) on teisejärguline. Mägedes raiutakse metsa (üle 3 mln. tm/a). Kala püütakse pms. Mustast merest, mõningal määral ka Doonaust (2001 kokku 6530 t). Ida-lääne-suunalises veonduses on esikohal rdt-transport, põhja-lõuna-suunalises autotransport. Rdt-ga on ühendatud suurimad meresadamad (Varna ja Burgas) ja tähtsaimad tööstuslinnad. Rdt-liinide rajamisel on takistuseks Stara planina mäestik. Rdt-d on 4294 km (2005), sellest 2710 km on elektrifitseeritud. Mnt-id on 37 077 km (2002), suurem osa neist on kõvakattega, kiirteid on 328 km. Naftajuhtmete kogupikkus on 339 km,

gaasijuhtmeid on 2425 km. Jõgedest on laevatatav ainult piirijõgi Doonau (470 km ulatuses). Jõesadamad on Ruse, Nikopol, Lom ja Vidin. Rahvusv. lennujaamad asuvad Sofias, Burgases, Plovdivis ja Varnas. Väliskaubanduses ületab sissevedu väljaveo. Sisse tuuakse naftat, kivisütt, koksi, masinaid, seadmeid, transpordivahendeid, puuvilla, msg. tööstustooraineid ja tarbekaupu. Välja veetakse kangaid, rõivaid, masinaid, seadmeid, värvilisi metalle, terast, elektrotehnikatooteid, puitu, konserve, veini, tubakat ja sigarette. Välis-turistide arv on 1990. a-te mõõnaperioodiga võrreldes hakanud suurenema. 2004 külastas B-t 4 mln. turisti. Pms. tuldi Serbiast, Makedooniast, Kreekast ja Saksamaalt. Turismi laiendamiseks on riigis väga head eeldused: Musta mere rannikul on merekuurordid (Zlatni pjasâci, Albena, Slânchev brjag), mägedes tali- ja mägikuurordid (Borovec, Pamporovo, Alekovo, Bansko).

Ajalugu. Vanimad asustusjäljed asuvad Temnata ja Baço Giro koobasasulais ning on u. 44 000–45 000 aasta vanused. Neoliitikumis (6000–5500 e. Kr.) sai alguse maaviljelus, hakati valmistama maalitud keraamikat (Karanovo kultuur). Tolleaegseist asulaist on säilinud kuni 12 m paksuse kultuurkihiga tehiskünkaid (Karanovo, Veselinovo, Nova Zagora), mis on kuhjunud korduvalt samasse kohta püstitatud saviehitiste rusudest. Mitu sellist asulat oli pidevalt kasutusel kuni pronksiajani. Varna kalmistult leitud vask- ja kuldesemed (4600–4200 e. Kr.) on Euroopa vanimad esemed, mis osutavad nende metallide töötlemisele. Kreeka ajaloolane Herodotos mainib Balkani ps-e põhja-osa asustanud traaklasi, kelle riikidest on tuntuim Odrisia kuningriik (5.–4. saj. e. Kr.). 4. saj. e. Kr. hõivas selle alad Makedoonia ning algas kohaliku aristokraatia helleniseerumine. 27 e. Kr. tungisid Balkani põhjaossa roomlased ning 1. saj. p. Kr. moodustati sinna Rooma keisririigi provintsid Möösia ja Traakia. A-st 395 kuulus B. Ida-Rooma (Bütsantsi) riiki. 4. saj., Suure rahvasterändamise ajal, tungisid Balkanile läänegoote, daaklasi ja hunne, 6. saj. asustasid pea kogu B. slaavlased. 670. a-tel alistasid Aasovi mere ning Dnepri- ja Doni-äärsetest steppidest saabunud turgikeelsed bulgaarid järk-järgult kogu B. Kujunes suur slaavikeelne elanikkond, keda valitses suhteliselt väikesearvuline, kuid sõjakas bulgaaride eliit. Bulgaaride khaan Asparuh [arvat. 681–701] rajas I B. riigi (681–1018, pealinn Pliska, hiljem Preslav) ning sundis Bütsantsi selle iseseisvust tunnustama. Riigis muutusid valitsevaks feodaalsuhted ja kujunes välja feodaalne aristokraatia (boljaarid). Khaan Krum [803–814] sõdis edukalt avaaridega ning laiendas B. piire kuni Frangi riigini. Vürst Boris I [852–889] võttis 864 Bütsantsist vastu ristiusu ja ristiusustas 865 kogu maa. Tema ajal hakkasid järk-järgult tasanduma hõimudevahelised erinevused, selle lõpptulemusena kujunes välja B. rahvas. Simeon I [893–927] kuulutas end tsaariks ning kehtestas lõplikult slaavi tähestiku. 9.–14. saj. levisid B-s paulikiaanide ja bogomiilide feodalismi-

www.hugoboss.com

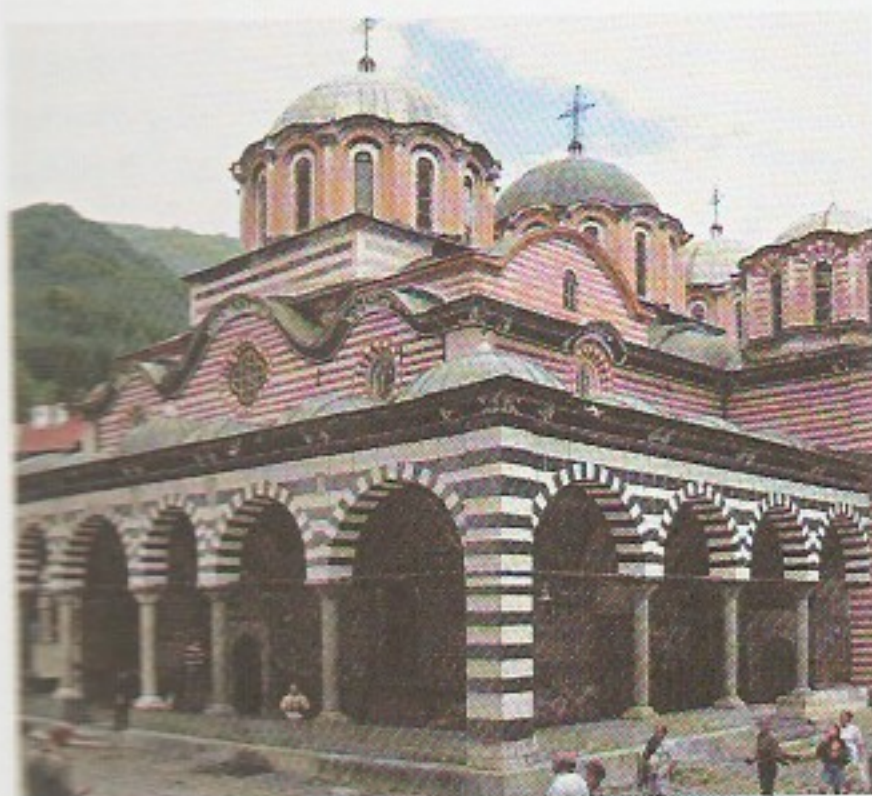
0
ir Tošev Mladenov
0–97
u Mitev Željez
7–2002
ir Stefanov Stojanov
2– Georgi Sedekhin
vanov

[illegible]

a. Aleksander Nevski
draal, ehitatud
4–12 Vene-Türgi
s (1877–78) laagu-
Vene sõdurite
stuseks

USA-le sõja. Pärast Boris III surma (1943) jätkati Saksamaa liitlasena.

Kuigi B. ei osalenud NSV Liidu vastases sõjategevuses, vallutas Punaarmee selle 1944. Võimule tulid kommunistid, kes kukutasid monarhia, saatsid 9-aastase tsaari Simeon II pagendusse ning kuulutasid Saksamaale sõja. 1946 välja kuulutatud B. Rahvavabariigi peaministriks sai Georgi Dimitrov. Kehtestati üheparteiline valitsemine, majandus riigistati. B. lähenes välispoliitiliselt Jugoslaaviale ning G. Dimitrov uuris võimalusi L-Slaavi liitriigi loomiseks. 1950 võimule tulnud stalinist Vulko Červenkovi valitsus orienteerus täielikult Moskvale, titoiste represseriti, 1950 katkestati diplomaatilised suhted USA, Jugoslaavia ning Kreekaga. Riik langes sisuliselt välispol. isolatsiooni. Stalini surma järel (1953) kaotas V. Červenkov pol. toetuse ning ta eemaldati 1954 KP peasekretäri (asemele tuli Todor Hristov Živkov) ja 1956 peaministri ametist (Anton Jugov). Uus režiim taastas suhtluse Kreeka ja Jugoslaaviaga, kuid B. jäi NSV Liidu juhitud kommunistliku bloki üheks kõige lojaalsemaks riigiks. 1962 ühitas T. H. Živkov KP peasekretäri ja peaministri ametikoha ning 1971 ülendas end presidendiks. 1980. a-tel muutus T. H. Živkovi režiim üha autokraatlikumaks ja korrutivsemaks. Türklaste rahvusvähemust (u. 10 % rahvastikust) sunniti 1984 võtma B. nimesid (nn. bulgariseerimise programm), üle 300 000 türklaste

põgenes Türgisse ning see halvendas B. suhteid lääneriikidega. 1980. a-te lõpul NSV Liidus alanud perestroika nõrgendas ka B. KP võimu. Rahva keskkonnateemalised meeleavaldused laienesid 1989 üldiste pol. muutuste nõudeks. 1989 asendati T. H. Živkov Petär Mladenoviga, kuid juba järgmisel aastal loobus KP ainuparteilisest võimust. 1990. a. vabad valimised võitsid küll kommunistid ehk B. Sotsial. Partei, kuid uue põhiseaduse vastuvõtmise järel korraldatud valimistel (1991) tuli võimule valimisliit Dem. Jõudude Ühendus, kes alustas maa ja tööstuse erastamist. Korratu üleminek turumajandusele põhjustas majanduses kaose, mis tõi 1994 taas võimule sotsialistid (end. kommunistid). 1997. a. erakorralistel valimistel sai uuesti võimule Dem. Jõudude Ühendus. Majandust asuti põhjalikult reformima, valuutakomitee põhimõtetel stabiliseeriti rahvuslik valuuta. Majanduses algas püsiv kasv, mis on kestnud tänini. 2001. a. valimised võitis ülekaalukalt Rahvuslik Liikumine, mida juhtis pagendusest naasnud jõukas ärimees, kukutatud tsaar Simeon II. Temast sai peaminister. 2004 liitus B. NATO-ga ja 2007 EL-iga. 2005. a. valimised võitis 34 % häältega sotsialistide juhitud valimisliit Kõalitsioon B. eest, peaministriks sai sotsialistide juht Sergej Stanišev. B. üleminekuaja pikaajaliseks probleemiks oli see, et pol. kord küll muutus, kuid võim jäi end. kommunistide kätte. Tänapäeva probleemideks on jäänud korruptsioon ja kuritegevus. A-st 1955 on B. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 10. IX 1991. 2006 avati Eesti saatkond Sofias. 1877.—78. a. toimunud Vene-Türgi sõja ajal värvati Eesti- ja Liivimaalt Vene armeesse u. 4800 noorsõdurit ning Tartu ülikooli üliõpilasi ja meditsiinitöötajaid, nt. töötas B. rindel välihaiglas kirurgiaprofessor Eduard Georg von Wahl, kes 1880. a-te algul oli Tartu ülikooli rektor. Silistra, Šipka ja Adrianoopoli lahingutes osalenud Heinrich Rautsman (hilisem kindralleitnant, 1913) pälvis Püha Anna IV ja Püha Stanislav III järgu ordeni. Sõda ning eriti Pleveni kindluse piiramine (20. VII — 10. XII 1877) on jätnud tugeva jälje ka Eesti folkloori (nt. Türgi sõja laul). 1932—40 oli Nikolai Kõstner Rahvasteliidu komissar B. Riigipangas.

Relvajõud. B. relvajõud komplekteeritakse ajateenijatest, ajateenistuse pikkus on 9 kuud (üliõpilastele 6 kuud). Ajateenistus kaotatakse 1. I 2008. Ülemjuhataja on president, relvajõud alluvad tsiviiliskust kaitseministrile, relvajõudude vahetu juht on kindralstaabi ülem. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhujõududest. Siseministeeriumi alluvuses on piirivalve, raudtee- ja ehitusüksused ning julgeolekupolitsei. NATO liikmena on B. asunud relvajõude ümber korraldama ja oluliselt vähendama. 2006 osalesid B. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Iraagis, Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR) ning Serbias ja Montenegros (KFOR).

Burkina Faso

Politiline süsteem. B. F. on presidentaalne vabariik. Presidendi valib 5 aastaks rahvas, sama isik võib ametis olla kaks järjestikust ametiaega. Presidendi ühtlasi täitevõimu esindaja. Seadusandlik organ on II-kohaline Rahvussambles (*Assemblée Nationale*), mis valitakse 5 aastaks. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsusjuhitud peaminister, kelle nimetab president ja kinnitab parlament. Valitsuskabineti liikmed nimetab peaministri ettepanekul president. B. F-s on mitmepartistsüsteem, kuid a-st 1992 on võimalik osnada ainult üks partei: vasakpoolne Kongress (*Congrès pour la Démocratie et le Progrès*). Mitmepartei on Demokraatia ja Föderatsiooni

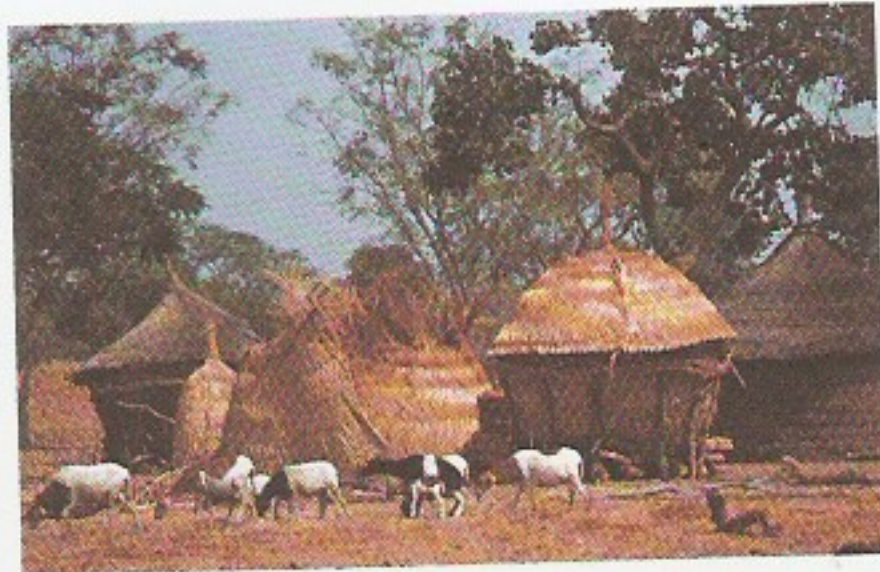
Pindala 297 950 km²
Kahvaarv 12 113 500 (2006)
Pealinn
Haldusjaotus 45 provintsi (*province*)
Riigikeel - prantsuse keel
Rahvaühik CFA frank (XOF)
Riigihäälised BFA, BF

A map of Burkina Faso showing the location of Ouagadougou and its surrounding regions. The map includes the following labels:

- Regions:** Volta, Must Yoba, ELEVANDILURANNIK, GHANA, BENIN, TOGO, NIAGHER, NIAGHER, MALI.
- Cities/Towns:** Ouagadougou (marked with a red dot), Koudougou, Fada-Ngourma, Kaya, Ouahigouya, Bobo-Dioulasso, Tenakourou, Banfora, Dedougou.
- Geographical Features:** Volta, Niger (labeled as NIAGHER in two places).
- Scale:** 200 km.

Suurimad linnad	(cl. arv., 2006)
Quagadougou	11
Bobo-Dioulasso	39
Koudougou	
Bamfora	
Ouahigouya	

SKT (2005)	5,16
SKT _p (2005)	16,17
pollum.	(2004)
tõstus	(2004)
teenindus	(2004)
SKT _p I el. kohia	
Inflatsioon	(2005)
Eelarve tulu	(2005)
1,033	
Eelarve kulu	(2005)
1,382	
Välisvõlg	(2003)
1,85	
Majandusabi	(2003)
saadud	468,4
Töövoimeelisi	(2003)
Hötavtuid	(2000)
pollum.	
tõstus ja teenind	
Vaeaseid	(2003)
Linnarahvastik	(2003)
Keskrm. vanus	(2006)
Keskm. eluiga	(2006)
mehed	
naised	
Iive	(2006)
Sündimus	(2006)
Suremus	(2006)
Imikutate suremus	(2006)
HIV/AIDS	(2005)
150 000	
AIDS-i surmud	(2006)

Suurem osa riigi terr-st paikneb Volta lähtejõgede (Musta, Valge ja Punase Volta) alal, ainuke aasta ringi voolava veega jõgi on Must Volta koos lisajõe Komoéga. Nigeri lisajõed veestavad kolmandikku riigi terr-st 4–6 kuu jooksul aastas. B. F-s elab 147 liiki imetajaid, neist hävimisohus on šimpans ja hüäänkoer. Pesitsevaid linde on 138 liiki. B. F-s on 4 RP-d. Idapiiril ulatub riiki pms. Nigeris (aga ka Beninis) asuv „W” RP, kus elavad aafrika elevand, lõvi, antilooibid, jõehobu jt. suurimetajad. Beninis asuva Pendjari RP-ga külgneb Arli looma-KA, kus elab palju haruldasi loomi.

Rahvastik. B. F-s elavad pms. guri ja mande keelerühma keeli kõnelevad rahvad. U. poole rahvastikust moodustavad mossid, vähem elab seal fulbeid, bobosid ja lobisid. Riigikeel on prantsuse keel, kuid enamik inimesi räägib Aafrika keeli. Keskmise asustustihedus on 41 in./km², linnades elab alla viiendiku B. F. rahvastikust. Kirjaoskuse protsent (2003. a. 27 %) on maailma üks madalaimaid. Ülikool asub Ouagadougous. Usklikest on kõige rohkem muslimeid ja hõimuusklikke, kristlasi (pms. katoliiklasi) on ainult 10 %. B. F. tervishoiusüsteem on algeline. Arste oli 2000 ainult 490 (1 arst u. 22 000 el. kohta). Riigis on palju AIDS-ihaigeid.

Majandus. B. F. on maailma vaeseimaid riike. Peamiseks põhjuseks on see, et seal on Saheli alale iseloomulikud väheviljakad mullad ja põuaht. Riigil pole ka merepiiri ja loodusvarasid on vähe (toodetakse kulda). 90 % majanduslikult aktiivsest rahvastikust on seotud põllum-e, kalapüügi ja metsandusega. U. 1 mln. in. rändab töötuslul hooajati naaberriikidesse, see omakorda pidurdab B. F. majanduse arengut. Nagu teisteski Saheli maades, on B. F. põllum-e põhiharu karjakasvatus (veised, lambad, kitsed). Haritavat maad on riigi terr-st 18 % (2005). Kasvat. puuvilla, maapähklit, karite-õlipuud, seesamit, sorgot, hirssi, maisi ja riisi. B. F. tööstus on vähe arenenud. Peamised tööstusettevõtted on puuvillapuhastus-, tekstiili-, taimeõli- ja nahavabrikud. Elektrienergiat toodeti 2003. a. 376 mln. kWh. B. F. piiridesse jääb 622 km rdt-st, mis algab Elevandiluurannikult Abidjanist ja lõpeb Kayas. Mnt-id on u. 12 000 km, neist 16 % on kõvakattega. Rahvusv. lennujaamu on Ouagadougous ja Bobo-Dioulassos. 2005 veeti kaupa välja ainult 395 mln. \$ eest, kuid sisse toodi 992 mln. \$ eest. Välja veetakse puuvilla, elusloomi, kulda ja nahka, sisse tuuakse toiduaineid ja naftasaadusi. Tähtsaimad väljaveeriigid olid 2005

Hiina (35 %) ja Singapur (12 %), sisse veeti kaupa pms. Prantsusmaalt (23 %) ja Elevandiluurannikult (23 %). 2001 külastas B. F-t 128 000 turisti ja turism tõi sisse 34 mln. \$.

Ajalugu. U. 14 000 aasta vanused leiud osutavad püügimajandusega tegelevale rahvastikule. 3600–2600 e. Kr. tekkisid paiksed asulad ja sai alguse maaviljelus. 11. saj. tekkisid esimesed riiklikud moodustised, mille alistasis 12. saj. lõunast sisse rännanud mossid. Nende rajatud tsentraliseeritud riikide (maa keskosas Ouagadougou, läänes Yatenga ja idas Gourma) kõrgaeg oli 14.–16. saj. 1895–1901 allutas Prantsusmaa mosside riigid oma ülemvõimule (kohalikud valitsejad jäeti üldiselt võimule). 1904–19 kuulus nüüdse B. F. ala Ülem-Senegali – Nigeri kolooniasse. 1916 puhkes ülestõus, mille olid põhjustanud sundtöö kehtestamine ja põliselanike hulgaline Prantsuse sõjaväkke võtmine. 1919–32 oli seal Ülem-Volta nime kandev omaette koloonia, 1932 tükeldati see Elevandiluuranniku, Nigeri ja Prantsuse Sudaani (praegu Mali) vahel. 1947 taastati Ülem-Volta Prantsuse meretaguseks terr-ks. 1947 asutati Aafrika Dem. Ühenduse kohalik sektioon, mis hakkas taotlema iseseisvust. 11. XII 1958 sai Ülem-Volta Prantsuse Ühenduse koosseisus piiratud autonoomiaga vabariigiks. 5. VIII 1960 saavutati täielik iseseisvus. Samal aastal vastu võetud põhiseadusega kehtestati presidentaalne vabariik ning esimeseks presidendiks sai Maurice Yaméogo. Riigiaparaadi korrumppeerumine (majanduse arendamiseks võetud laene kasutati sageli võimulolijate isiklikes huvides) põhjustas 1966 sõjaväelise riigipöörde. Kindral Aboubacar Sangoulé Lamizana puhastas riigiaparaati ja soodustas väliskapitalimahutusi. 1970. ja 1977. a. põhiseadusega kehtestati msg. dem. ja pol. vabadusi, sh. mitmeparteisüsteem. 1980 kukutati A. S. Lamizana nn. nooremohvitseride riigipöördega. 1983 haaras võimu nooremohvitseride radikaalne tiib, mille eesotsas oli kapten Thomas Sankara. Eesmärgiks kuulutati marksistlikku tüüpi sotsialism, parteide tegevus peatati. 1984 nimetati Ülem-Volta ümber B. F-ks. 1987 kukutati T. Sankara järjekordse riigipöördega. Võimule tulnud kapten Blaise Compaoré valitsus loobus 1991 marksistlik-leninlikust ideoloogiast, kehtestas uue põhiseaduse ning taastas mitmeparteisüsteemi. 1992. a. vabade valimiste tulemusena sai presidendiks B. Compaoré. 2005. a. presidendivalimiste eel otsustas põhiseaduslik nõukogu, et 2002. a. põhiseaduse täiendus, mis piirab presidendiks olemist kahe järjestikuse ametiajaga, ei kehti ametisoleva presidendi kohta. Nii valitigi B. Compaoré 80 % hääleteenamusega taas presidendiks. A-st 1960 on B. F. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 28. III 2006.

Thomas Sankara

uuritud riigis
1. arv. 2006)

ouagadougou: 1.19000
Bobo-Dioulassos: 26000
Ouagadougou: 8000
Ouagadougou: 4000
Ouagadougou: 4000

riigi ja senihitised
Burkina Faso külas

CT (2005) 5.10000
CT (2005) 16.17000
põllum. (2004) 2000
tööstus (2004) 2000
teenindus (2004) 4000
CT, 1 el. kohta (2005)
1.10000
fatsioon (2005) 1.10000
larve tulu (2005)
1.10000
larve tulu (2005)
1.10000
lõivõlg (2005)
1.10000

ajandusabi (2005)
saadud 400.000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000

õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000

õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000

õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000

õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000

õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000

õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000

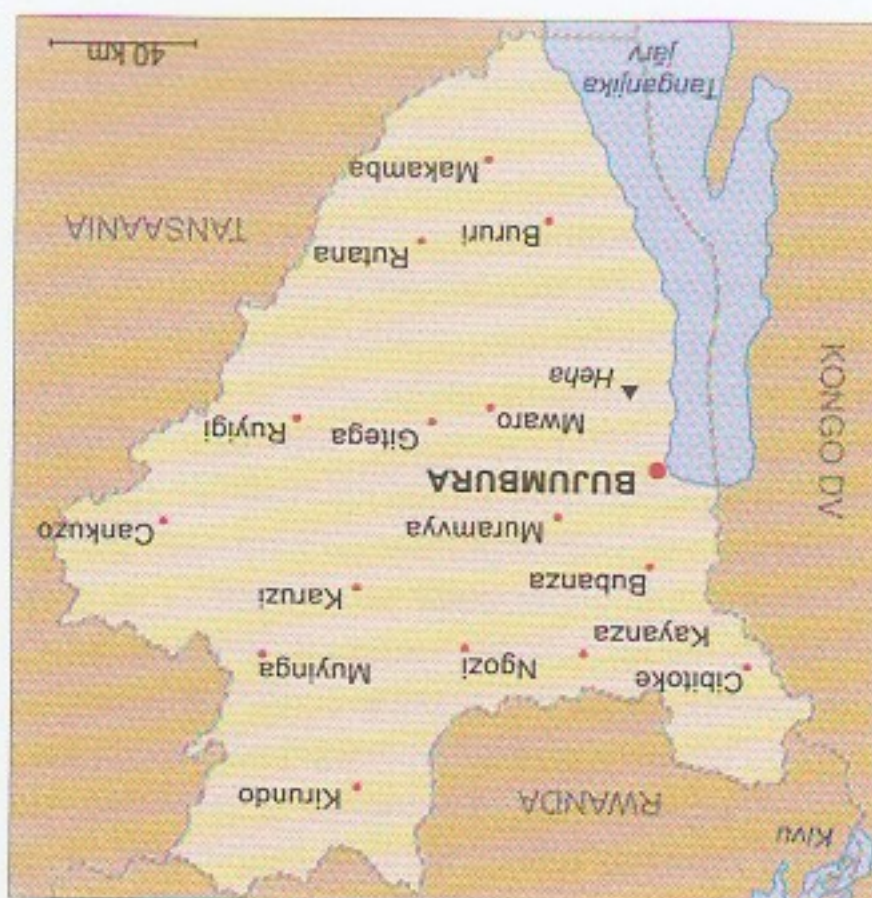
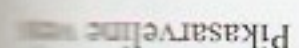
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000

õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000

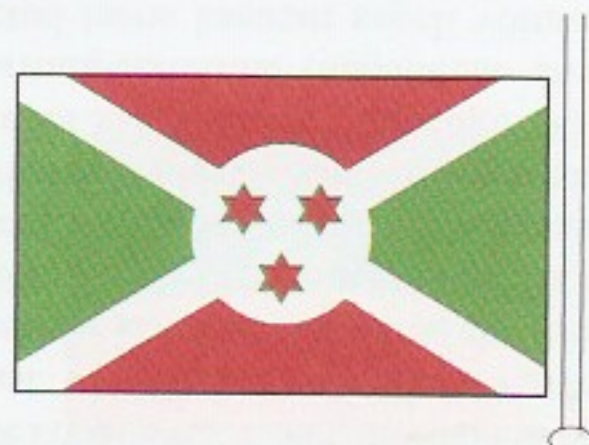
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000

õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000

õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000
õvõimeisi (2005) 1000

Burundi

Burundi, B. Vabariik (rundi *Republika y'Ubu-rundi*, pr *République du Burundi*), nik Ida-Afrika sisosas Tanganjika järe ääres. Piti (974 km) Kongo DV (233 km), Rwanda (290 km) ja Tan-saaniaga (451 km).

Pindala 27 834 km²
Rahvaarv 7 909 400 (2006)
Pcaalinn Bujumbura (336 600 el.)
Haldusjaotus 17 provintsi (*province*)
Riigikeeled rundi ja prantsuse keel
Rahvahulk Burundi frank (BIF)
Riigitihtisised BDI, BI

Politiiline süsteem. B. on presidentaalne vabariik. Riigipea ja valitsusjuht on president, kelle valib 5 aastaks parlament. Kahekojaline parlament valitakse 5 aastaks. Senati (*Sénat*, hetkel 49 liiget) 34 liiget valivad kohalikud valimiskogud (igast provintist üks hutu ja üks tuusi), 3 kohta on eraldatud pügmeele (vabad ehk batvad) vähemusele ning 4 kohta praeussele ja kumagistele riigipetadele. Peale selle on kohad (praegu 8) naissaadikute jaoks, et täita 30 %-list sookvoiti. Rahvuskogu (*Assemblée Nationale*) 100 liiget valitakse proportsionaalsuse põhimõttel, 18 liiget on koopteeritud etnilise ja sookvoodi täitmiseks. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Valitsuse liikmed nimetab president.

põgenikelaager

asuv Kibira (kaitstakse vihmametsi) ja kirdesse jääv Ruvubu.

Rahvastik. 99 % rahvastikust moodustavad bantu keelterühma kuuluvad rundid, kes jaotuvad kaheks vaenutsevaks rühmaks — hutudeks (põlluharijad, B. rahvastikust 85 %) ja tutsideks (karjakasvatajad, 14 %). Eurooplastest elab B-s kõige rohkem belg-lasi, Aasia päritolu inimestest indialasi. Ametlike keelte kõrval räägitakse suahiili keelt (Tanganjika järve ääres ja Bujumbura ümbruses). B. on Aafrika riigi kohta suhteliselt tihedasti asustatud (keskm. 300 in./km²). 2003 oskas lugeda ja kirjutada u. pool riigi täiskasvanutest. Usklikest on 67 % kristlased (pms. katoliiklased), 10 % muslimid ning 23 % järgib hõimuusundeid. Vaesus ($\frac{2}{3}$ B. rahvastikust elab allpool vaesuspiiri) ja etnilised kokkupõrked sunnivad burundilasi riigist lahkuma (2004. a. 1000 elaniku kohta 93 in.), samal ajal võtab B. naaberriikidest vastu põgenikke (1000 elaniku kohta 41 in.). Koolis käib ainult iga teine laps.

Majandus. B. on Aafrika vaeseimaid riike. Tähtsaim majandusharu on kohviubade tootmine, mis moodustab $\frac{3}{4}$ riigi ekspordimahust. Vähemal määral kasvat. ekspordiks teepõõsast, suhkruroogu, tubakat ja puuvilla. Oma tarbeks kasvat. banaane, maniokki, bataati, maisi, sorgot, jamssi, riisi, aeduba ja kartulit. Peetakse veiseid, lambaid ja kitsi. Tanganjika järvest püütakse kala. Puitu kasut. pms. kütteks. Töötlev tööstus on vähe arenenud, selle moodustavad mõned pms. toiduaine- ja tekstiilitööstusettevõtted. Vähesel määral kaevandatakse kulda. Elektrienergiat (2003. a. 141,4 mln. kWh) annavad põhil. hüdroelektrijaamad. B-s on 14 480 km mnt-id, neist 7 % kõvakattega (2002). Tanganjikal toimub laevaliiklus, tähtsaim välja- ja sisseveotee kulgeb mööda järve Bujumburast Kigomasse (Tansaania). Rahvusv. lennujaam asub Bujumburas. Kaupa tuuakse ligi neli korda rohkem sisse (200 mln. \$ eest, 2005), kui viiakse välja (52 mln. \$ eest). Peamised välja-veokaubad on kohv, tee, suhkur, puuvill ja loomanahad ning väljaveomaad Saksamaa (25 % 2005. a. väljaveomahust), Belgia (11 %) ja Holland (8 %). Sisse tuuakse tööstuskaupu, kütust ja toiduaineid. Tähtsaimad sisseveoriigid on Kenya (13 %), Tansaania ja Belgia (mõlemad 11 %). Turiste vaene ja rahutu riik ei meelita (2001 külastas B-t 36 000 turisti, kes jätsid sinna 1 mln. \$).

Ajalugu. B. esiasukad olid arvatavasti pügmeed. U. 1200 asusid sinna bantude hulka kuuluvad

põlluharijad hutud. 15.—16. saj. alistasid nad põhjast tulnud sõjakatele karjakasvatajatele tutsidele, kes rajasid feodaalriigi. Selle eesotsas oli kuningas (mvami). 1890. a-tel sai B. Saksa Ida-Aafrika koloonia osaks. Sakslased säilitasid maa haldamisel kohalike ülikute võimu ja tunnustasid põliselanike tavasid. Pärast I maailmasõda anti B. koos Rwandaga 1922 Rahvasteliidu mandaatalana ja 1946 ÜRO hooldusterr-na Belgiale (Rwanda-Urundi). Kolonisaatorid tuginesid B. haldamisel kuningale ja tutside aristokraatiale, see põhjustas enamuses olevate hutude rahulolematuse. 1959 puhkes hutude ülestõus, mis suruti maha. Iseseisvusliikumist juhtis Rahvusliku Progressi Liit (asut. 1959). 1. VII 1962 kuulutati B. iseseisvaks konstitutsioonilise monarhiaga kuningriigiks. Suvel 1966 kukutas kroonprints Charles Ndzeyye oma isa kun. Mwambutsa IV [1962—66] ning hakkas valitsema kui kun. Ntare V. Uued hutude ja tutside kokkupõrked põhjustasid sõjaväelise riigipöörde, mis toimus 28. XI 1966. Pärast seda kuulutati B. vabariigiks, presidendiks sai kapten Michel Micombero. 1972 puhkenud hutude ja tutside vahelistes võitlustes hukkus üle 100 000 hutu, enam kui 70 000 oli sunnitud riigist põgenema. Pärast 1. XI 1976 toimunud riigipöört kuulutati välja II vabariik, presidendiks sai kolonel Jean-Baptiste Bagaza. 1981 võeti vastu uus põhiseadus, mis kehtestas hutude ja tutside ning meeste ja naiste võrdsuslikkuse. 1987 korraldas major Pierre Buyoya riigipöörde, mille tulemusena J-B. Bagaza kukutati. 1988 puhkesid riigi põhjaosas uued relvakokkupõrked, mis arenesid vastastikusteks massimõrvadeks. 1992. a. põhi-seadus võimaldas 1993 korraldada esimesed dem. mitmeparteilised parlamendivalimised. Võimule tuli B. Rinne Demokraatia eest ja esimene hutust president Melchior Ndadaye. 21. X 1993 langes president atentaadi ohvriks ning seejärel puhkes taas aastatepikkune kodusõda, milles hukkus u. 250 000 in. ja u. 700 000 põgenes riigist. Juulis 1996 tuli sõjaväelise riigipöördega taas võimule P. Buyoya, kes peatas parlamendi ja parteide tegevuse. Mitmeparteisüsteem taastati 1998, peaministri ametikoht asendati ühe hutust ja ühe tutsist asepresidendi kohaga. 2001 sõlmiti vaenupoolte vahel kokkulepe 3-aastase üleminekuvalitsuse moodustamiseks. 2002 kehtestati esialgne relvarahu ning 2003 sõlmiti valitsuse ja hutude suurima relvarühmituse (Demokraatia Kaitsejõudude) vahel leping kodusõja lõpetamiseks. 2005 valiti riigipeaks kunagine Demokraatia Kaitsejõudude juht Pierre Nkurunziza, kes on viies hutust president. B. sisepoliitika peamine probleem on tutsi vähemuse ja hutu enamuse vaheline võitlus, mis kajastub ka parteide ideoloogias ja eesmärkides. 2004—06 viibisid B-s ÜRO rahuvalvejõud, mis koosnesid valdavalt Aafrika ja Aasia riikide üksustest, kus juhtiv osa oli LAV-I. A-st 1962 on B. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 30. VII 1992.

Peamised linnad

(aast. 2006)	
Bujumbura	336 600
Gitega	74 800
Gakoma	39 400
Matigi	23 200
Nyagatare	22 000
Nyungu	21 400

Peamised

Michel Micombero (tutsi)	1966–67
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1967–72
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1972–77
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1977–81
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1981–86
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1986–91
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1991–96
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1996–99
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1999–2003
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2003–06
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2006–09
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2009–12
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2012–15
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2015–18
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2018–21
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2021–24
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2024–27
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2027–30
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2030–33
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2033–36
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2036–39
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2039–42
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2042–45
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2045–48
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2048–51
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2051–54
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2054–57
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2057–60
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2060–63
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2063–66
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2066–69
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2069–72
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2072–75
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2075–78
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2078–81
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2081–84
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2084–87
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2087–90
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2090–93
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2093–96
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2096–99
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2099–2024

Peamised

Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1966–67
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1967–72
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1972–77
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1977–81
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1981–86
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1986–91
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1991–96
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1996–99
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	1999–2003
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2003–06
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2006–09
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2009–12
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2012–15
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2015–18
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2018–21
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2021–24
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2024–27
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2027–30
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2030–33
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2033–36
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2036–39
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2039–42
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2042–45
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2045–48
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2048–51
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2051–54
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2054–57
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2057–60
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2060–63
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2063–66
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2066–69
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2069–72
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2072–75
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2075–78
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2078–81
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2081–84
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2084–87
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2087–90
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2090–93
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2093–96
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2096–99
Jean-Baptiste Bagaza (tutsi)	2099–2024

Colombia

Colombia [kol-], C. Vabariik (hisp *Colombia, República de Colombia*), riik L-Am. põhjaosas. Pind (6004 km) Venezuela (2050 km), Brasiilia (1643 km), Peru (1496 km), Ecuador (590 km) ja Panama (225 km); rannajoone pikkus 3208 km, piirneb põhjas Karibi mere ja läänes Vaikse ookeaniga.

Pindala	1 138 910 km ²
Rahvaarv	46 620 100 (2006)
Pealinn	Bogotá (7 235 100, eeslinnadega 7 942 000 el.)
Haldusjaotus	32 departemangu ja 1 pealinnaringkond
Riigikeel	hispaania keel
Rahaühik	Colombia peso (COP)
Riigitihtasid	COL, CO

Politiiline süsteem. C. on presidentaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Presidendi valib otseselt rahvas 4 aastaks, ta võib olla tagasivalitud teiseks järjestikuseks ametiajaks. Seadusandlik võimuorgan on kahekojaline Kongress (*Congreso*). Ülemkoda on 102-kojaline Senat (*Senado*), mille liikmed valib otseselt rahvas. Alamkoda on 166-kojaline Esindajatekoda (*Cámara de Representantes*), mille liikmed valitakse mitmemandadiliistest ringkondadest. Parlamendiliikmete volitused kestavad 4 aastat. Valitsuskabiinetti moodustab president. C-s on mitmeid

parteiisüsteem. Suurimad erakonnad on Colombia

Liberaalne Partei (*Partido Liberal Colombiano*) ja

Colombia Konservatiivne Partei (*Partido Conservador Colombiano*). Kõrgeim kohutassand jaguneb

neljaks võrdseks organiks: Kõrgeim Tšiviil-, Hal-

dus- ja Põhiseaduskohus ning Ülimuslik Oiguspä-

ratseerimiskohus. Ülimuslik Oiguspäratseerimiskohus

sest samade kohtute liikmed. Ülimuslik Oiguspä-

ratseerimiskohus valivad ülejäänud kolm kohtu ja

Kongress. Kõigi 4 organi liikmed valitakse 8 aas-

taks. Kehitb 1991. a. põhiseadus. Rahvusv. klassi-

stikaatsooni alusel on C. osaliselt vaba riik. Korrupt-

sioonitunde järgi asub C. maailmas 59. kohal.

Sümboolika. C. lipp (a-st 1861) võttis selle algu-

juul kasutusse kindral Francisco de Miranda 1806.

Tänapäeval sümbooliseerib kollane rahvast, vaba-

dust, iseseisvust, õiglust, maad ja rikkust, sinine

tähistab suursugust, ülevust, õilsust, rasside ja

klasside võrdsust jumala ja seaduse ees, ustavust

ja vooresust, punane on au, suuremeelsuse, vaba-

vendluse, vaprust ja vere hinnaga võidetud vaba-

duse sümbool. Vapi (algkujul a-st 1834, viimati

muudetud 1955) ülemise välja küllusarved

tähistavad põllumajandust ja maapõue rikkust,

keskmise välja Frügiga mütis vabadust, alumine

väli kunagi C-le kuulunud Panama maakitsust.

Vapi kohal hõljuv rahvuslind kaeluskondor (*Vultur gryphus*) sümbooliseerib vabadust. Kilibi kohal

on rahvuslik devii „Libertad y orden“ („vabadus

ja kord“). Hümn (a-st 1887) „Oh gloria inmarces-

sible!“ („O igavene kuulsus!“), sõnad Rafael

Wenceslao Núñez Moledo, viis Oreste Sindici.

Rahvuslill on orhidee *Cattleya trianae*.

Loodus. C. jaguneb looduslikult kaheks erinevaks

osaks — Ida- ja Lääne-C-ks. Orinoco ja Amazo-

nase jõgikonnas asub Ida-C. on tiheda jõestiku-

ga madal lavamaa (200–500 m, suurim kõrgus

910 m), mille ekvatoriaalse kliimaga lõunaosas

on vihmamets (selva), lähisekvatoriaalse kliimaga

põhjaosas palmasavann (llyano). Lääne-C. hõlmab

Andide põhjaosa ning sellega külgnevad Karibi

mere ja Vaikse ookeani soostunud rannikumada-

- Haldusjaotus**
- Departemangu (departamento)
 - Amazonas
 - Antioquia
 - Arauca
 - Atlántico
 - Bolívar
 - Boyacá
 - Caldas
 - Cauca
 - Cesar
 - Chocó
 - Córdoba
 - Cundinamarca
 - Guaviare
 - Guayana
 - Huila
 - La Guajira
 - Magdalena
 - Meta
 - Nariño
 - Norte de Santander
 - Putumayo
 - Quindío
 - Risaralda
 - San Andrés, Providencia y Santa Catalina
 - Santander
 - Sucre
 - Tolima
 - Valle del Cauca
 - Vaupés
 - Vichada
 - Pealinnaringkond
 - Bogotá (distrito capital)

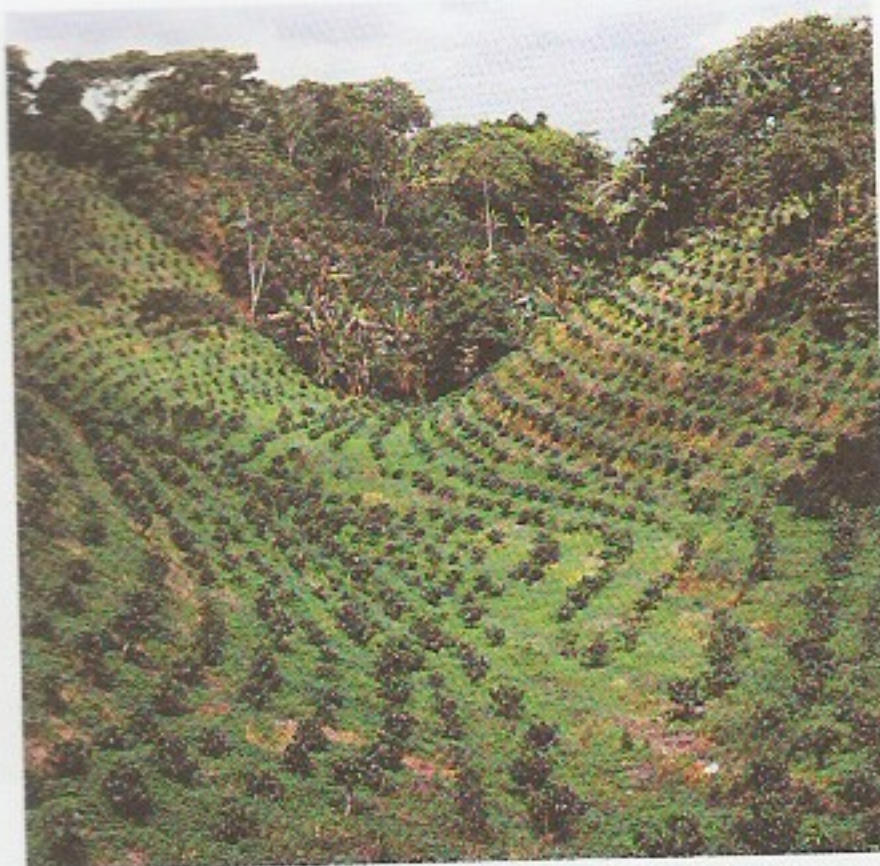
Haldusjaotus

Departemangud
(departamentos)

Amazonas
Antioquia
Arauca
Atlántico
Bolívar
Boyacá
Caldas
Caquetá
Casanare
Cauca
César
Chocó
Córdoba
Cundinamarca
Guainía
Guaviare
Huila
La Guajira
Magdalena
Meta
Nariño
Norte de Santander
Putumayo
Quindío
Risaralda
San Andrés, Providencia
y Santa Catalina
Santander
Sucre
Tolima
Valle del Cauca
Vaupés
Vichada
Pealinnaringkond
(distrito capital)
Bogotá

Lõunast Lääne-
Kordiljeerides ArmeniaLõunast Linnad
(ciudades, 2006)

Bogotá	7 235 100
Medellín	7 942 000 ¹
Cali	2 445 700
Barranquilla	3 109 400 ¹
Cartagena	2 021 400
Soledad	3 313 200 ¹
Valledupar	1 405 400
Manizales	2 061 000 ¹
Neiva	976 800
Popayán	1 019 300 ¹
San José	741 000
Montería	915 100 ¹
Armenia	581 300
Pasto	1 074 700 ¹
San Andrés	450 100
San Pedro	782 500 ¹
San Vicente	445 200
San Juan	426 200

Lõunast Linnad
(ciudades, 2006)
Lõunast Linnad
(ciudades, 2006)
Lõunast Linnad
(ciudades, 2006)

likud. C. Andidel on kolm peaahelikku: Lääne-Kordiljeerid (Cumbal, 4764 m), rohkete kustunud ja tegevvulkaanidega Kesk-Kordiljeerid (Huila, 5750 m) ja Ida-Kordiljeerid (Ritacuba, 5493 m), mille põhjapoolseima haruga külgneb Sierra Nevada de Santa Marta massiiv (Cristóbal Colón, 5775 m). Ahelikevahelistes sügavates orgudes voolavad C. suurim jõgi Magdalena ja selle lisajõgi Cauca. C. paikneb ekvatoriaalses ja lähisekvatoriaalses kliimavöötmes. Madalikel ja mägede madalamatel nõlvadel (kuni 1000 m kõrgusel, 70 % riigi terr-st) on aasta keskmine $t^{\circ} 23-30^{\circ}C$. Sademerohket (kuni 10 000 mm/a) Vaikse ookeani rannikut ääristavad 1000 km pikkuselt ja 2–15 km laiuselt mangroovid (maailma ulatuslikemad ja liigirohkeimad), rannikumadalikku ja mägede tuulepealseid nõlvu (kuni 1000 m ü. m.) katavad vihmametsad. Kariibi mere rannikul ja mägede varjulistes orgudes on savannid ja heitlehised metsad, 3000 m kõrgusel algavad ekvatoriaalsed alpiniidud (paramod) ja 4700 m kõrgusel igilumi. C. on kivisöe, kulla, plaatina ja vääriskivide varu poolest Lad-Am-s esikohal, riigis leidub ka naftat, raua-, mangaani-, nikli-, tsingi-, plii-, vase-, uraani- ja elavhõbedamaaki, väävlit,

asbesti, keedusoola jm. Mets katab 47,8 % C. terr-st. Rohkesti on puuliike, millest saab vääriskivide puitu. Loomastik (eriti selvas) on liigirohke. C-s on 359 imetajaliiki (neist 35 on eriti ohustatud; 28 liiki on endeemid, nt. karvastamariinid), 708 pesitsevat linnuliiki (78 eriti ohustatud), 517 roomajaliiki (14 eriti ohustatud) ja 318 kahepaikseliiki. Iseloomulikud on nt. krokodillilised, papagoilised ja koolibrilised, laianinalised ahvid, vöölad ning sipelgaõgilased. C-s on 443 erinevat tüüpi KA-d; 48 RP-st on tuntumad Sierra Nevada de Santa Marta ja El Cocuy. C-s on 5 BKA-d. Peamised keskkonnaprobleemid on metsaraie, pestitsiidide liigkasutamisest põhjustatud mulla- ja veereostus ning õhu saastatus (eriti Bogotá). Loodusohutused on olulisimad maavärinad, vulkaanipursked ja sesoonsed põuad. Kui Kesk-Kordiljeerides asuv Ruizi vulkaan 13. XI 1985 purskas, hukkus pms. mudavoolude tagajärjel 23 000 in. C-s on 6 UNESCO maailmapärandi objekti: Cartagena sadam ja kindlustused (1984), Los Katiose RP (1994), Santa Cruz de Mompoxi vanalinn (1995), Tierradentro arheoloogiapark (1995), San Augustini arheoloogiapark (1995) ja Malpelo loomastiku ja taimestiku KA (2006).

Rahvastik. 58 % C. rahvastikust moodustavad mestiitsid. Euroopa päritolu elanikke on 20 % rahvastikust, mulatte 14 %, neegreid 4 %, samboide 3 %, põlisrahvaid (ligi 50 rühma) 1 %. Oma-pärane etniline rühm (*antioqueños*) on kujunenud Antioquia mägismaal sinna 16.–17. saj. asunud baskide, ristitud juutide ja araablaste ning hiljem saabunud süürlaste, liibanonlaste ja armeenlaste segunedes. Riigikeel on hispaania keel, indiaani keeli on C-s 66. San Andrési ja Providencia saarel kõneldakse laialdaselt inglise keelt. Rahvastikust 90 % on katoliiklased. Protestante on rohkem San Andrési ja Providencia saarel. C. asustus on ebaühtlane, keskmine asustustihedus on 40,9 in./km². Rahvastiku enamik elab mägede vahelistes soodsa kliima ja vulkaaniliste muldade orgudes ja platodel (1000–3000 m kõrgusel). Amazonase ja Orinoco madalikul, mis hõlmavad $\frac{2}{3}$ terr-st, elab 2 % rahvastikust. Hõre on asustus ka Vaikse ookeani rannikul. $\frac{3}{4}$ rahvastikust elab linnades. Riiklik koolikorraldus loodi 1903. Algkool on 5-klassiline, sellele järgneb 6-klassiline (3+3) keskkool. Kohustuslik on 8-klassiline kooliharidus; 2000 oli täiskasvanute keskmine haridustase 5,3 kooliaastat. Kirjaoskus on 92,5 % (2003). Vanim kõrgkool on Santo Tomási eraülikool (asut. 1580), suurim on C. Rahvuslik Ülikool (1867), mõlemad asuvad Bogotá. Tervishoiukulutused on 5,2 % SKT-st.

Majandus. 1990. a-te I poolal oli C. majandusele iseloomulik stabiilne kasv; inflatsioon ja tööpuudus olid suhteliselt väikesed. 1990. a-te lõpul suurenesid riigi välisvõlg ja avaliku sektori kulutused. Majandusarengule mõjusid negatiivselt ka nafta ja kohvi maailmaturu hinna langus ning riigis valitsev vägivald. President Álvaro Uribe Vélezi valitsusajal (a-st 2002) alanud majandusreformid

SKT (2005)	122,31 mrd.\$
SKT (2005)	354,27 mrd.\$
SKT, 1 el. kohta (2005)	7800 \$
Infrastruktuur (2005)	4,9 %
Elavuse indeks (2005)	46,8 mrd.\$
Elavuse indeks (2005)	48,8 mrd.\$
Võlvik (2005)	37,6 mrd.\$
Tööstus (2005)	20,5 mln.
Hõivatus (2005)	23 %
tootlus	19 %
teenindus	58 %
Töötajad (2005)	10 %
Vaesus (2005)	49 %
Linnaarhitekt	75 %
Kesk. vanus (2006)	26 a
Kesk. eluiga (2005)	72 a
mehed	68 a
naised	76 a
live (2006)	1,5 %
Sündimus (2006)	2,1 %
Surm (2006)	0,6 %
Imikute surm (2006)	2 %
HIV/AIDS (2005)	160 000 in.
AIDS-i surm (2003)	3600

Kohvitehase kaitse
departemangus
mine Antioquia
Bolombolos

Kõrgete ja võrkude
mähitud inimkeha
Bogotá kullamajas

Väliskaubandus
rid (% kogumahu)

Väliskaubandus	USA
Väliskaubandus	Venezuela
Väliskaubandus	Ecuador
Väliskaubandus	Sisese
Väliskaubandus	Veneetsia
Väliskaubandus	USA
Väliskaubandus	Hiina
Väliskaubandus	Mehhiko
Väliskaubandus	Brasiilia

Andrés, Santa Marta, Tumaco ja Turbo. Lennu- jaama on 981 (neist 96-1 kõvakattega maandumis- rada, 2005). Eksportitakse (2005. a. 19,3 mrd. \$ cesti) pms. naftat, kohvi, kivisütt, masinaosi, banaane, väärismetalle ja lõikelilli. Kokain on C. peamine illegaalne eksporditav, mille sala- jaane väljavedu annab u. 1/4 ekspordi väärtusest. Importis (18 mrd. \$ cesti) on olulisimad tööstus- ja transportivahendid, tarbekaup, keemilised, paber, kütus ja elektrienergia. C-i külastab aastas u. 1,5 mln. turisti.

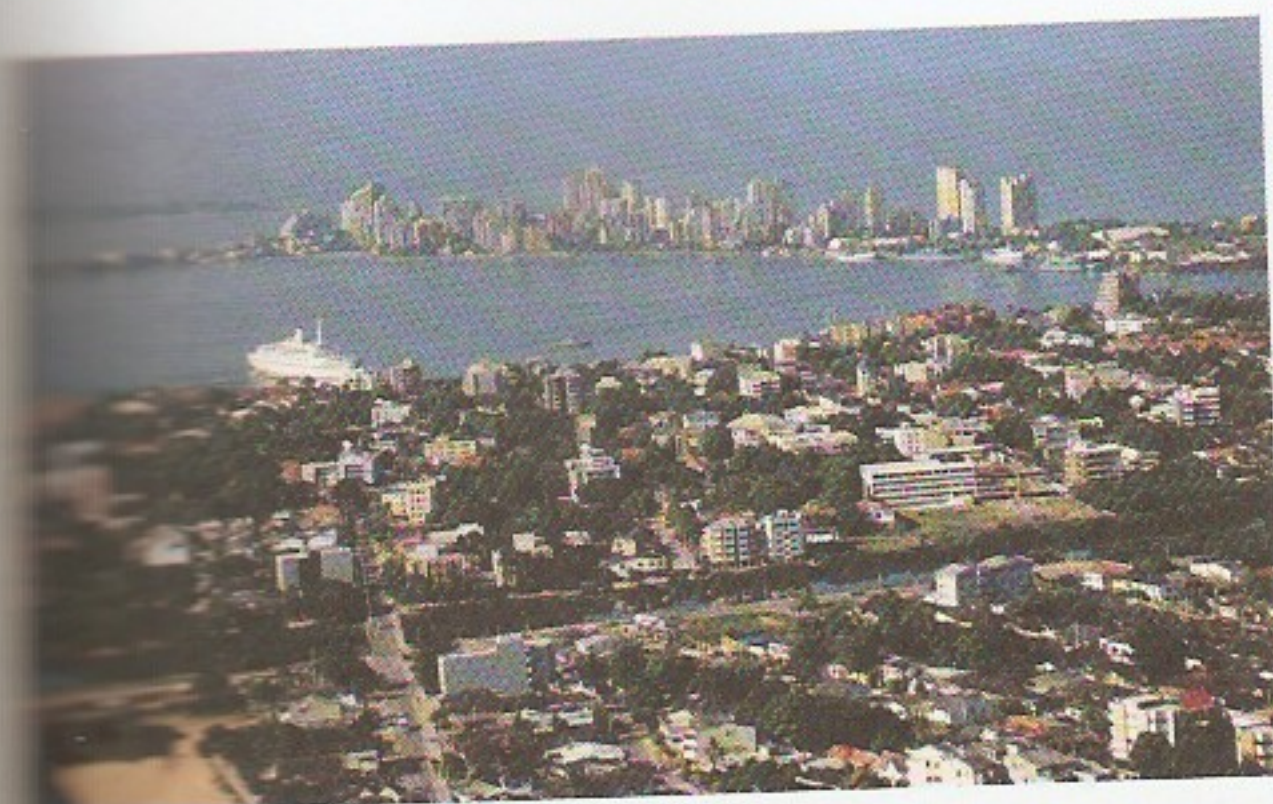
Alfjugu. Enne Hispaania kolonisaatorite elat- sid C. terr-i indiaani hõimud, põhil. rändlevad kütid. Kõrgeima arengutaseme olid saavutanud maaviljeluse ja käsitööga tegelevad tsibid. Tõk- kimas olid riiklikud ühendused. 1499 avastas maa Hispaania konkistadoor Alonso de Hojeda. Esimene püsiv asula Santa Marta rajati 1525. 1536 vallutas sisemaa Gonzalo Jimenez de Que- sada, 1538 rajas ta Santa Fé de Bogotä (nüüd Bogotä), mis sai Uus-Granada kindralkapitanaadi ja 1739 Uus-Granada asekuuningu pealinnaks. Hispaanlaste rajatud istandustes kasvatati kohvi- puud, banaane ja suhkruroogu, kaevandustes

Cartagena. San Felipe
de Barajas kindlus
(17. saj.)

on olnud suhteliselt edukad. 2005 oli SKT kasv 4,3 %. Aastas toodetakse elektrit 50 mrd. kWh, kohapeal tarbitakse 48,9 mrd. ja välja vec- takse 1,1 mrd. kWh (2003). Elektritenergia toot- misest moodustab u. 2/3 hüdrotenergia. Naftat toodetakse 26,1 mln. t aastas ning tarbitakse 13,4 mln. t aastas (2005). C. teadaolev naftavaru on 204 mln. t (2005). Maagaasi tootetakse koha- like vajaduste rahuldamiseks 6,1 mrd. m³ aastas (2003). Teadaolev maagaasivaru on 128 mrd. m³ (2005). 1990. a-te alguses sai naftast C. peamine (legaalne) ekspordiallikas ja naftatööstusest pea- mine tööstusharu. C. on Lad-Am. suurimaid kullatootjaid (Atrato ja San Juan jõe ühiliiv) ja maailma suurim smargaditootja. Vähesel hul- gal toodetakse kivisütt, Zipaquirä (Bogotä läh.) kaevandatakse kivisoola. Tööstuse teised põhi- harud on toiduaine- ja kergetööstus. Hartav maa moodustab 2 % (2005) C. pindalast. C. on kohvi- tootjatest maailmas 3. kohal; kohvipuud kasvat. pms. 1000–2000 m kõrgusel, partimaid kohvibude saadakse Antioquiast. Rohkesti kasvat. banaane (Karibi mere ranniku suurtas istandustes), suhk- rurroogu ja kakaopuud (Cauca jõgikonnas) ning puuvillapõõsast (rannikul ja Magdalenena orus) ja heveat (Amazonase jõgikonnas). Põhilised toidukultuurid on riis, kartul, mais ja maniook. Viimastel aastatel on laienenud kokapõõsaka- vatus, samal ajal Peruus ja Boliivias hävitatakse kokaistandikke. Kokaistandikke laiendamine on võimalik, sest neid kaitsevad sissid, kes kontrol- livad C. laialdasi mägipiirkondi.

Rd-d on 3304 km (2004), mnt-id 110 000 km (neist kõvakattega 26 000 km) (2000). Laevata- rveid veeteid on 18 140 km (2005). Olulisimad sadamad on Bahía de Portete, Barranquilla, Buena- ventura, Cartagena, Leticia, Puerto Bolívar, San

Cartagena

Presidendid (a-st 1945)

1934–38	Alfonso López Pumarejo
1942–45	Alfonso López Pumarejo
1945–48	Alfonso López Pumarejo
1948–53	Alfonso López Pumarejo
1953–57	Gustavo Rojas Pinilla
1957–60	Gustavo Rojas Pinilla
1960–62	Alfonso López Pumarejo
1962–66	Alfonso López Pumarejo
1966–70	Alfonso López Pumarejo
1970–74	Alfonso López Pumarejo
1974–78	Alfonso López Pumarejo
1978–82	Julio César Turbay Ayala
1982–86	Belisario Betancur
1986–90	Virgilio Barco Vargas
1990–94	César Gaviria Trujillo
1994–98	Ernesto Samper Pizano
1998–2002	Andrés Pastrana Arango
2002–06	Álvaro Uribe Vélez

Kõitese ja võrkudest
mähitud inimesi
Bogotá kullamusestVäliskaubanduspart-
nerid (% kogumahu-
st, 2001)

Väljavedu	
USA	44%
Venezuela	10%
Ecuador	10%
Sissevedu	
USA	29%
Venemaa	1%
Hiina	1%
Mehhiko	1%
Brasiilia	1%

Cartagena. San Felipe
de Barajase kindlus
(17. saj.)

toodeti kulda, hõbedat ja vääriskive. Rakendati indiaanlaste sundtööd, alates 17. saj. lõpust toodi Aafrikast neegerorje. Ränga eksploateerimise tõttu oli indiaanlaste ja neegrite suremus suur, kreoolide (hispaanlaste kohapeal sündinud järglased) arv suurenes. Hispaania ülemvõim takistas töötleva tööstuse arenemist, keelas paljude põllum-kultuuride kasvatamise ja kehtestas kaubandusmonopoli ning põhjustas sellega koloonia erinevate rahvakihtide rahulolematuse. Hispaania kolooniate iseseisvussõda leidis aset ka Uus-Granadas, 20. VII 1810 Bogotá puhkenud ülestõus sai iseseisvusvõitluse alguseks. 7. VIII 1819 toimunud Boyacá lahingu (Bogotá läh.) võitis Simón Bolívar, see vabastas C. lõplikult Hispaania ülemvõimust. 17. XII 1819 kuulutati välja Suur-C. vabariik, kuhu kuulusid Uus-Granada, Venezuela ja (a-st 1822) Ecuador, selle presidendiks sai S. Bolívar. 1830 lagunes Suur-C. kreooli suurmaaomanike lahkumise tõttu iseseisvateks vabariikideks – Venezuelaks, Ecuadoriks ja Uus-Granadaks. 1832 võeti vastu Uus-Granada esimene põhiseadus. 19. saj. I poolel kujunesid parteid – suurmaaomanike C. Konservatiivne Partei (asut. 1848) ja kodanluse C. Liberaalne Partei (1849). Maa majandusse lubati väliskapital, eeskätt Suurbritannia ja USA oma. Ehitati tööstusettevõtteid ja rdt-id, hakati rajama mäetööstust. 1851 kaotati orjus. 1863. a. põhiseaduse alusel sai maa föderaalne riigikorra ja nimetati C. Ühendriikideks. Parteide vastuolud ja võimuvõitlus põhjustasid kodusõda ja riigipöördeid. Kumbki partei püüdis rahvahulki enda poole võita. Nn. tuhandepäevases sõjas (1899–1902) hukkus rohkem kui 100 000 in. USA kapitalimahutused Panama maakitsusel valmistasid ette Panama lahkulöömist C-st. I maailmasõja (1914–18) ajal ja sõja järgseil aastail välismaised kapitalimahutused suurenesid. USA tõrjus Suurbritannia kapitali C. tähtsaimatest majandusharudest (kohvi ja banaanide tootmisest) välja. 1916–18 avastati suur naftavaru. 1918–30, konservatiivide võimaloleku ajal, rajati hulgaliselt tööstusettevõtteid ja suurenes tööliste arv. 1932–34 sõdis C. Peruuga piiriäärse loodusvararikka terr-i pärast. 1930 tulid võimule liberaalid. Vasakpoolsete

liberaalide esindaja president Alfonso López Pumarejo [1934–38 ja 1942–45] tegi edumeelseid reforme (8-tunnine tööpäev, õigus asutada aü-id, tasuta keskharidus, kiriku lahutamine riigist), 1936 võeti vastu maareformiseadus. 1943 kuulutas C. Saksamaale sõja.

1946 peetud presidendivalimistel said võidule konservatiivid, sellele järgnesid pol. rahutused. Bogotá liberaalse linnapea Jorge Eliécer Gaitáni tapmine 1948 vallandas kodusõja, mis nõudis veerand miljonit inimelu. 1953–57 kehtis Gustavo Rojas Pinilla sõjaväeline diktatuur. 1958 moodustasid konservatiivid ja liberaalid kodusõja lõpetamiseks Rahvusrinde, lubasid uut põhiseadust ja keelustasid ülejäänud erakonnad. 1960.–70. a-il asutati mitu vasak- ja parempoolset valitsusvastast äärmusrühmitust ning paramilitaarset org-i (1966 rajati vasakäärmuslik C. Rev. Relvajoud, FARC), mis koos domineerivate Cali ja Medellini narkokartellidega õnnestasid veelgi korruptsiooni, inimröövide ja tellimismõrvade tõttu sotsiaalselt lõhenenud riiki. 1978 presidendiks valitud Julio César Turbay Ayala (liberaal) alustas olukorra lahendamist uimastivastase „karmi käe“ poliitikaga. 1982 võimule tulnud Belisario Betancur Cuartas (konservatiiv) lubas äärmusrühmitustele amnestiat. Pol. mõrvad ja korruptsioon olid 1980. a-te keskpaigaks jõudnud sellise tasemeni, mis seadis kahtluse alla Virgilio Barco Vargase (liberaal, presidendiks valiti 1986) riigijuhtimiskeskused. 1989 tapeti kaks presidendikandidaati. 1990–94, president César Gaviria Trujillo ametiajal, tegi valitsus mõningaid edusamme. 1991 jõustus edumeelsem põhiseadus (lubati abielulahutusi, seadustati indiaanlaste dem. õigused ja kehtestati edasikaebamisõigus), 1993 tabati Medellini kartelli juht Pablo Escobar. 1994 võimule tulnud presidenti Ernesto Samper Pizano (liberaal) ametiaega tuhustas Cali uimastikartelliga seotud korruptsiooniskandaal. 1998 presidendiks valitud Andrés Pastrana Arango alustas 1999 läbirääkimisi FARC sissidega. Rahukõneluste tõhustamiseks loodi riigi kaguosas demilitariseeritud piirkond. Läbirääkimised kulgesid vahelduva eduga a-ni 2002, kuid FARC järjekordse rünnaku järel otsustas A. Pastrana Arango lepituspoliitikast loobuda ning kuulutas välja sissidevastase sõja. 2002 valitud presidenti Álvaro Uribe Vélezi valitsusajal (valiti tagasi 2006) on saavutatud kokkuleppeid väiksemate sissirühmitistega ja edu mässuliste vastu ning suudetud mõningal määral vähendada narkokaubandust ja vägivalda. A-st 1945 on C. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 23. III 1994.

Haldusjaolus

Provinssiid (provinssiid)

Alajuela
Cartago
Guanacaste
Heredia
Limón
Puntarenas
San José

Presidendiid

1944–48 Teodoro
1944–49 José María
1948–53 Luis Roldán
1949–53 Luis Roldán
de la Trinidad Orosio
Ulalé Blanco
1953–58 José María
Hipólito Figueres Fournier
1958–62 Mario Posada
Echandi Jiménez
1963–66 Francisco
José Ortiz Bolmar
1966–70 José Joaquín
Trejos Fernández
1970–74 José María
Hipólito Figueres Fournier
1974–78
Daniel Oduber Quirós
1978–82 Rodrigo
José Carazo Odio
1982–86 Luis Alvarado
Monge Álvarez
1986–90 Oscar Sánchez
de Jesús Arias Sánchez
1990–94 Rafael Ángel
Calderón Fournier
1994–98 José María
Figueres Olsen
1998–2002 Miguel
Ángel Rodríguez
Echeverría
2002–06 Abel Pacheco
de la Espriella
2006– Oscar Pacheco
Jesús Arias Sánchez

1949. a. põniseadus. Kanvusu. klassifitseerimiseks alusel on C. R. vaba riik. Korruptsiooninõudeks jargi asub C. R. maailmas 55. kohal.

Sumboolika. C. R. sini-valge-punase lipu (a-st 1906) eeskujuks on Prantsusmaa lipp. Sinised triidud tähistavad taevast, Kariibi merd ja Vaikset ookeani, valge sümboliseerib Kesk-Ameerika kui silda L-Am. ja P-Am. vahel ning punane viitab vabaduse eest langenute verele. Ametlikel tsere-moonidel kasut. lippu, mille keskmisel, punasel laul on C. R. vapp. Vapil (a-st 1964) on kuju-tatud kolme C. R. tähtsaimat vulkaani (Bar-ba, Irazu ja Poas), kaht purjelaeva ning koitu. 7 viisnurkset tähte märgivad riigi provintse. Tähtede kohal on riigi nimi. Vappi kroonib sinine lint, millel on kiri „América Central” („Kesk-Ameerika”). Hümn (a-st 1949). „Noble patria, tu hermosa ban-dera” („Oilis isamaa, sinu kaunis lipp”), sõnad José María Zeledón Brenes, viis Manuel María Gutiérrez. Rahvuslind on rästas *Turdus grayi*, rah-vuslill kalleia *Cattleya skinneri* ja rahvuspuu kosta-rika sukspuu (*Enterolobium cyclocarpum*).

Loodus. Suure osa C. R. terti-hõlmavad Kordi-ljeerid. C. R. Kesk-Kordiijeerides on tegev-vulkaane (Kõrgeim Irazu, 3432 m), kristalseist kivimeist Talamanca Kordiijeerides asub riigi kõrgeim tipp Chirripó Grande (3820 m). Abelikte vahel on vilja-kate vulkaaniliste muldadege tasandik Valle Cent-ral ehk Meseta Central. Rannikud on madalalmaa-Leidub väärismetalle, elavhõbeda-, vase-, raua- ja mangaaniimaaki, boksiti ning väävli. Valitseb läbisekavatortaalne kliima. Aastane °C-kõikumine on väike (San José on jaan-s keskmine t° 19 ja juulis 21 °C). Kõige vähem sademeid on det-si-apri-ni ning kõige rohkem maist nov-ni. Idas sajab kogu aasta (3000 mm/a), läänes pms. suvel (1000—500 mm/a). Metsaga on riigi terti-st kaetud 38,5 % (2000). Idas on ighaljas ja läänecosas heitlehine mets, läänes vaheldub mets savanniga. Mägiõed on liihikesed ja ennergiaikkad. C. R-s on 436 KA-d, sh. 24 RP-d. UNESCO maailmapärandi nimistust on Talamanca La Amistadi kirokodiili-KA ja La Amistadi RP, Kookossaare RP ning Guanacaste RP (tähtis kuivade metsade looduslik ala). C. R-s on 205 imetajaliiki (nrist 14 on eriti ohustatud; 6 liiki

Costa Rica

Costa Rica [kosta'rika], C. R. Vabariik (hispan. *República de Costa Rica*), riik Kesk-Ameerikas. Vaikse ookeani ja Karibi mere vahel, hõlmab ka Vaikses ookeanis asuva Kookossaare. Pind (639 km) Nicaragua (309 km) ja Panamaga (330 km); rannajoone pikkus 1290 km. C. R. tähendab tõlkes riikast rannikut.

51 100 km ²	Rahvaarv	4 402 300 (2006)	San José (339 600, eeslinnadega
1 611 600 el.)	7 provintsi	hispaania keel	Costa Rica <i>colon</i> (CRC)
Riigikool	Rahvähik	Riigitähised	CRI, CR
Haldusjaotus			
Pealinn			

Politiiline süsteem. C. R. on presidentaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Presidendi valib 4 aastaks rahvas. Sama isik võib ametis olla korraga ühe ametiaja, kuid saab uuesti kandideerida ülejätumisel valimistel. Seadusandlik organ on 57-liikmeline Seadusandlik Kogu (*Asamblea Legislativa*), mis valitakse 4 aastaks proportsionaalsuse põhimõttega. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsuse liikmed nimetab president. C. R-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Sotsiaalkristlik Ühtsuspartei (*Partido Unidad Social Cristiana*), Rahvuslik Vabastuspartei (*Partido Liberación Nacional*) ja Moderni Aktsioonipartei (*Partido Acción Ciudadana*). Kohustusel on kaheastmeline. Kõrhub

Esiplaani Djibouti, tagaplaanil Assali soolajärve

- Haldusjaotus**
- Pirkonnad (regions): Ali Sabieh, Art, Dikhil, Obock, Tadjoura, Linn
 - Djibouti
 - Suurimad linnad (el. arv, 2006): Djibouti, Ali Sabieh, Tadjoura, Obock, Dikhil

Sümboolika. D. lipu (a-st 1977) kujundas 1972 iseseisvustaste liidreid Mahamoud Harbi. Valge värvi sümboliseerib rahu, roheline maad ning sinine merd ja taevast. Teise tõlgenduse kohaselt tähistab roheline afareid ja sinine issasid. Punane viisnurk viitab rahvuslikule ühtsusele. Vapi (a-st 1977) kujundas Hassaan Robleh. Selle keskel olevad kilp, piik ja täht rõhutavad riigi otsustavust kaitsta oma iseseisvust ja territoriaalset terviklikkust, kaks pistodadega kätt sümboliseerivad kaht peamist emilist rühma – afareid ja issasid. Vappi ümbritsevat loortõpparg on rahu sümbol. Hümn (a-st 1977) „Hinjime u sara kaca“ („Tõuse tugevana“), sõnad (somaalikeelset) Aden Elmi, viis Abdi Robleh. **Loodus.** Valdava osa D. terv-st hõlmavad mada-late kustunud vulkaanikoonustega laavaplatood. Tegevulkaane ei ole, leidub kuumaaveallikaid, sageli on maaavärinaid. Riigi põhjaossa ulatuvad üle 2000 m kõrgused Danakili mäestiku lõuna-harud (D. kõrgeim koht Moussa Ali, 2028 m), mis laskuvad järskult Tadjoura lahte. Laht jätkub Afari (ka Danakili) alanguna (ulatub Eritropias-se), sealsetes vagnuustes on soolajärvi („Assali järve veepind on Afriika madalaim koht, 155 m a. m.). Valitseb kuuma ja väga kuiv troopiline kliima. Keskmise t° on jaan-s 24–27 °C, juulis 32–36 °C, vagnuustes tõuseb t° suvel üle 40 °C. Kõige palavam on pärast suvist pöörpääva, kui puhub kuuma kuiv tuul, mis toob kaasa liiva ja tolm. Sajab 100–150, vagnuustes 45–60 mm/a. Kõige niiskem on Afari (Danakili) alan-gu lõunaharu mägedes, seal sajab 300–400 mm/a ja kasvavad hõrendikud. Valdavad kõrbed ja poolkõrbed, kus kohati on kuivalembesid pöösastikke. Väheses väikeses oasides kas-vab datilpalme. Alalise vooluga jõgesid ei ole. Soolajärvedes on veit lühikest aega pärast harvu vihmahoogusid, pidevalt on veit ainult „Assali soolajärves“. Eritropia piiril paiknev Abhe järve on D. ainus mageveejärve. D-s elab 61 liiki imetajaid (eriti ohustatud on 6 liiki, sh. hüaankoer, betra, somaali ja dorkasgasell), 58 liiki pesitsevaid lin-de (eriti ohustatud on 5 liiki), 85 liiki roomajaid ja 6 liiki kahepaikseid. D-s on 3 KA-d.

Politiiline süsteem. D. on presidentaalne va-barik. Presidendi valib 6 aastaks rahvas. Sama isik võib ametis olla kaks järjestikust ameti-aega. Seadusandlik organ on 65-kohaline Rah-vuskogu (*Assemblée Nationale*), mille valib 5 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aas-nimetab president. Vormiliselt kehtib D-s mitme-partei süsteem, kuid tegelikult on võimupartei presidentimeelne Rahvaühendus Progressi cest (*Rassemblement populaire pour le progrès*). Kõrgeimad kohtud on Ülemkohus ning põhisea-dusliku järelevalvega tegelev Konstitutsiooni-kohus. Kehtib 1992. a põhiseadus. Rahvusv. klassi-fikatsioonil alusel on D. osaliselt vaba riik.

Pindala	23 200 km ²
Rahvaarv	779 700 (2006)
Pealinn	Djibouti (633 900 el.)
Haldusjaotus	5 piirkonda ja 1 linn
Riigikeeled	araabia ja prantsuse keel
Rahvühik	Djibouti frank (DJF)
Riigitihtised	DJI, DJ

Djibouti [dʒiˈbuːti], D. Vabariik (ar *Jibuti*, Jumhuuriyat Jibuti, pr *Djibouti*, *République de Djibouti*), riik Kird-Aafrikas Punast merd ja India ookeani ühendava Bab el Mandebi väina ja Adeni lahe ääres. Pitr (516 km) Somaalimaa (58 km), Eritropia (349 km) ja Eritreaga (109 km); rannajoone pikkus 314 km.

Djibouti

Rahvastik. Põlisrahvastik koosneb afroaasia keelkonna kuši rühma keeli kõnelevatest afaritest ja issadest. Afareid on 35 % D. rahvastikust. Nad elavad pealinnas ning riigi põhja- ja läänealadel. Issad (60 % rahvastikust) kuuluvad somaalide hulka, räägivad somaali keelt ning elavad pealinnas ja riigi lõunaalal. Sisserännanuist on arvukaimad Jeemenist tulnud araablased ja nende järeltulijad. Eurooplased (pms. prantslased ja itaallased) tegelevad äri- või töötavad Djibouti vabasadamades. Somaaliast tulnud põgenikest ei olnud 2005. a-ks u. 18 000 in. kodumaale tagasi pöördunud. Keskmise asustustihedus on 34 in./km², 81 % rahvastikust elab pealinnas Djiboutis. Ligi 10 % D. rahvastikust rändleb poolkõrbealadel. Usklikest on 94 % muslimid (sunniidid) ja 6 % kristlased. Kirjaoskajaid on täiskasvanuist 68 % (2003), koolikohustust ei ole. Prantsuskeelseid koole on ainult pealinnas, araabiakeelsetes koolides pannakse suurt rõhku islami õpetamisele. Hinnangute järgi on 4000 in. kohta 1 arst (2003).

Majandus. D. on majanduslikult vähe arenenud riik. Suur osa riigieelarve puudujäägist kaetakse välisabi toel, peamised doonorriigid on Prantsusmaa, Saudi Araabia ja Araabia Ühendemiraadid. Maaelanikkonna põhitegevusala on ränd- ja poolrändkarjakasvatus. Karjamaid on 9 % terr-st. 2002. a. oli D-s 270 000 veist, 512 000 kitse ja 475 000 lammast, veoloomana peetakse kaameleid (68 000) ja eesleid (9000). Taimikasvatusega tegeldakse oasides, kasvat. datlipalmi, köögivilja ja kohvipuud. Haritavat maad on ainult 0,04 % riigi terr-st. Kogutakse mürri ja viirukit. Rannikul püütakse kala ning kogutakse pärlikarpe, kāsnu ja koralle, soolajärvedest saadakse soola. Tegutseb väikesi naha-, ehitusmaterjali-, õmblus- ja toiduainetööstusettevõtteid, levinud on käsitööndus. Riigi peamine tuluallikas on Djibouti transiidisadam (veosekäive 5 mln. t/a). Sadamas on kuivdodid, naftahoidlad, konteineriterminal, vedelgaasitehas, rdt-töökodad, pakenditehas ja kaubalaod. Tulu annavad ka Prantsuse ja USA sõjaväebaasid. Mnt-id on 2900 km, neist 364 km kõvakattelisi (2002). Pealinna läh. asub rahvusv. lennujaam. Kaupu eksporditi 2004. a. 250 mln. \$ eest, suurima osa sellest moodustas reeksport. Välja veetakse kariloomi, nahku ja liha, pms.

Somaaliasse (55 % ekspordist), Jeemenisse (20 %) ja Etioopiasse (18 %), sisse tuuakse (2004. a. 987 mln. \$ eest) toiduaineid, masinaid, naftasaadusi ja tarbekaupu, pms. Saudi Araabiast (23 % impordist), Indiast (12 %) ja Hiinast (11 %). D. on Etioopiast väljaveetava kohvi transiidimaa.

Ajalugu. III–II a-tuh. e. Kr. oli D. ala arvat. osa Puntimaast, mis pidas elavat kaubavahetust Egiptusega. 3. saj. e. Kr. hakkas eelkõige ranniku- piirkonda saabuma L-Araabia päritolu rahvaid – tänapäeva afarite eelkäijaid. Hiljem surusid Somaalia alalt tulnud issad nad põhja poole. 5.–6. saj. p. Kr. kuulus D. ala Aksumi kuningriiki. 9. saj. võtsid D. hõimud vastu islami. 16. saj-ni oli sealses kaubanduses ülekaal araablaste, hiljem ka portugallaste käes. Kohalikud olid eeskätt rändkarjakasvatajad. Et tagada endale tõrgeteta kulgev laevaliiklus ja pääs Punasele merele, ostis Prantsusmaa 1862 afarite sultanilt Tadjoura lahe põhjarrannikul asuva Obocki sadama. 1880. a-il ostsid ja hõivasid prantslased uusi alasid ning rajasid 1887 D. sadama ja linna, millest sai prantslaste võimu keskus ja peamine tugikoht. 1896 muudeti piirkond ametlikult Prantsusmaa kolooniaks ja nimetati Prantsuse Somaalimaaks. 1897 valmis D. – Addis Abeba rdt., mis on tänini D. peamisi tuluallikaid. 1946 sai ala Prantsuse meretaguse terr-i staatuse. 1960. a-il hakkasid D-t enda alluvusse taotlema naaberriigid Somaalia ja Etioopia. Koloniaalvõimu kaotamist nõudsid eelkõige issad, toimus Prantsusmaa-vastaseid väljaastumisi. 1958 ja 1967 korraldatud referendumitel enamik rahvast siiski iseseisvuse eest ei toetanud. 1967 sai ala omaavalitsuse ja ametlikuks nimeks Prantsuse Afarite ja Issade Terr. 1972 asutati afarite ja issade ühisorg. Aafrika Rahva Iseseisvusliit (*Ligue populaire africaine pour l'indépendance*), mis hakkas taotlema sõltumatust. 1977. a. rahvahääletusel pooldas enamik osalejaid iseseisvust ja 27. juunil kuulutati D. iseseisvaks vabariigiks. Esimeseks presidendiks valiti Hassan Gouled Aptidon, kes oli edukas ka kõigil järgmistel valimistel. 1980. a-te algul kehtestas ta riigis ainuparteisüsteemi, mis soosis issasid. Lubatud oli ainult 1979 asut. Rahvaühendus Progressi eest. 1991 puhkes D-s kodusõda: afarid nõudsid mitmeparteisüsteemi kehtestamist ja võimu õiglasemat jaotamist. 1992. a. põhiseadusega legaliseeriti neli parteid. 1994 nõustusid sõdivad pooled sõlmima relvarahu, ent püsiva rahulepinguni jõuti alles 2001. a. 1999 astus president H. Gouled Aptidon tagasi, uued valimised võitis tema vennapoeg Ismail Omar Guelleh, kes on kehtestanud D-s autoritaarse võimu. 2003. a. Rahvuskogu valmisteel oli 62,5 %-ga edukaim Rahvaühendus Progressi eest, mis sai valimiseaduse järgi endale kõik saadikukohad. 2005. a. presidendivalimistel, mida opositsioon boikoteeris, kogus I. O. Guelleh 100 % häältest. A-st 1977 on D. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 16. VI 2005.

Aafrika

Rahvastik

Sabiich

Tulu

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

Kõik

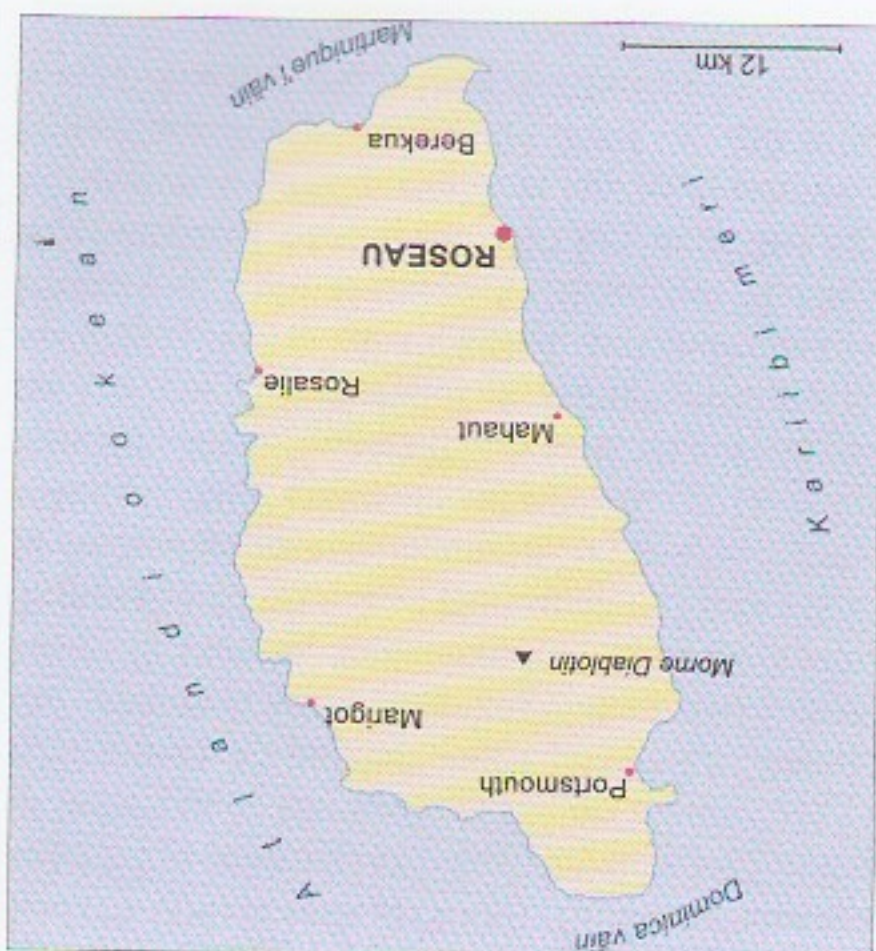
Kõik

Kõik

Pindala	750 km ²
Rahvaarv	71 400 (2006)
Peaühm	Roscau (16 600 cl.)
Haldusjaotus	10 valda
Riigikeel	inglise keel
Rahatühikud	Ida-Kariibi dollar (XCD) ja USA dollar (USD)
Riigitahtised	DMA, DM

Politiline süsteem. D. on Rahvaste Ühendusse kuuluv parlamentaarne vabariik. Riigipäe on president (tal on pms. esindusülesanded), kelle valib 5 aastaks parlament. Seadusandlik organ on 30-liikmeline Assambleekoda (*House of Assembly*), mille 21 piirkondlikku esindajat valib 5 aastaks rahvas. Üheksa liiget (senaatori) kas nimetab president (5 peaministri ja 4 opositsiooniliidri soovitusel) või valivad piirkondade esindajad. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Valitsusjuht on peaminister, kellele esitab Assambleekoja enamuspartei ning kinnitab president. Valitsuskabineti liikmed nimetab president peaministri soovitusel. D-s on ka departeesisüsteem. Tähtsaimad erakonnad on D. Vabaduse Partei (*Dominica Freedom Party*) ja D. Tööpartei (*Dominica Labor Party*). Kohustuseliseks hääletamiseks (Ülemkohus ja magistratuurikohtud. Kehtib 1978. a põhiseadus. Rahvusv. klassi-

Indeksi järgi asub D. maailmas 53. kohal. **Sümboolika.** D. lipu (a-st 1978) roheline põhivärv on saare lopsaka laimestiku võrdkuju. Kolmevärviline (kollane, must, valge) rist viitab ristisuu puhtale kolmainususele. Kollane värv sümboliseerib riigi põhiselamikk ning peamisi põllum-saadusi (isitus-viljad ja banaanid), must on negatiivsest enamussest ja mullapinna värv ning valge osutab valgele elanikkonnale ja jõgede selgele veele. Lipu keskel on punases sõoris rahvuslind keiser-amatsoonpapagoi (*Amazona imperialis*). 10 rohelist tähte tähistavad riigi haldusüksusi. Vapikiti (vapp a-st 1961) hoitavaad kaks keiser-amatsoonpapagoi, nende küünte vahel on kollane lint, millel on prantsuse kreool-keeles kiri „Après le bon die, c'est la ter“ (pärast jumalat on maa). Vapiklip on jagatud 4 väljaks. Ülemisel ja alumisel kollasel väljal on kujutatud vastavalt kookospalmi ja banaan, ülemisel sinisel väljal on ainult D-l elutsev vilkonn *Leptodactylus fallax* ning alumisel sinisel väljal purjekas. Kõlbi kohal olev kuldne lõvi osutab ajaloolistele side-metele Suurbritanniaga. Hümn (a-st 1967), „Isle of beauty, isle of splendour“ („Ilu saar, hõlguv saar“), sõnad Wilfred Oscar Morgan Pond, viis Lemuel McPherson Christian. Rahvuslill on koha-liku puu *Sabinea carinalis* e õis.

Loodus. D. on mägine, vulkaanilise tekkega saar (riigi kõrgeim tipp on Morne Diablotini vulkaan, 1447 m). Tänapäeval annavad vulkaanilisest tegevusest tunnustust kuumaveeallikad ning väikesteed keevaaveajärved. Rannikul on kohati musta vulkaanilise liivaga supelrandu. Maavaradele on D. vaene, leidub ainult chituskivi. Valitseb niiske troopiline kliima, kuumust leevenab kirdepassaat. Keskmise t^o on jaan-s-24, juulis 27° C. Sajab rohkesti, keskm. 1960 mm/a, rannikul 1750 mm/a, kõrgemal kuni 6250 mm/a. Kuiv aastaaeg kestab det-s-märtsini, sajuperiood juunist okt-ni. Juulist sept-ni tabavad saar troopilised tsüklonid. Vulkaanilisest kivi-mitei tekkinud mullad on viljakad. Mäenõlvut laskuvatei ojad ja jõgedel on palju maailisi jugsaid (nt. Traftalgar, Roseau läh.) ja käärestikke.

Haldusjatus

Saint Andrew
Saint David
Saint George
Saint John
Saint Joseph
Saint Luke
Saint Mark
Saint Patrick
Saint Paul
Saint Peter

SKT^p (2005) 2
SKT^p (2005) 4
pollum. (2002
tööstus (2002)
teenindus (200
SKT^p i el. kohta

Wälisvölög (2004)

toivatuud (2000)
pöllum.
toostus
teenindus
tootud (2000)
vaeseid (2002)
imarahvastik (2002)

eskm. vauus (2006)
eskm. eluiga (2006)
meched
ve (2006)
undimus (2006)
uremus (2006)
nikute suremus

Maastiku ühe põhjast
võimalikult vulkaaniliste
võimudest

Maastiku ühe põhjast

Maastiku ühe põhjast	16 600
Maastiku ühe põhjast	3 600
Maastiku ühe põhjast	2 700
Maastiku ühe põhjast	2 600
Maastiku ühe põhjast	2 500
Maastiku ühe põhjast	2 400

Maastiku ühe põhjast

Maastiku ühe põhjast	16 600
Maastiku ühe põhjast	3 600
Maastiku ühe põhjast	2 700
Maastiku ühe põhjast	2 600
Maastiku ühe põhjast	2 500
Maastiku ühe põhjast	2 400

Maastiku ühe põhjast

Maastiku ühe põhjast	16 600
Maastiku ühe põhjast	3 600
Maastiku ühe põhjast	2 700
Maastiku ühe põhjast	2 600
Maastiku ühe põhjast	2 500
Maastiku ühe põhjast	2 400

Maastiku ühe põhjast

Maastiku ühe põhjast	16 600
Maastiku ühe põhjast	3 600
Maastiku ühe põhjast	2 700
Maastiku ühe põhjast	2 600
Maastiku ühe põhjast	2 500
Maastiku ühe põhjast	2 400

Maastiku ühe põhjast

Maastiku ühe põhjast	16 600
Maastiku ühe põhjast	3 600
Maastiku ühe põhjast	2 700
Maastiku ühe põhjast	2 600
Maastiku ühe põhjast	2 500
Maastiku ühe põhjast	2 400

Maastiku ühe põhjast

Maastiku ühe põhjast	16 600
Maastiku ühe põhjast	3 600
Maastiku ühe põhjast	2 700
Maastiku ühe põhjast	2 600
Maastiku ühe põhjast	2 500
Maastiku ühe põhjast	2 400

Maastiku ühe põhjast

Maastiku ühe põhjast	16 600
Maastiku ühe põhjast	3 600
Maastiku ühe põhjast	2 700
Maastiku ühe põhjast	2 600
Maastiku ühe põhjast	2 500
Maastiku ühe põhjast	2 400

Maastiku ühe põhjast

Maastiku ühe põhjast	16 600
Maastiku ühe põhjast	3 600
Maastiku ühe põhjast	2 700
Maastiku ühe põhjast	2 600
Maastiku ühe põhjast	2 500
Maastiku ühe põhjast	2 400

Maastiku ühe põhjast

Maastiku ühe põhjast	16 600
Maastiku ühe põhjast	3 600
Maastiku ühe põhjast	2 700
Maastiku ühe põhjast	2 600
Maastiku ühe põhjast	2 500
Maastiku ühe põhjast	2 400

Maastiku ühe põhjast

Maastiku ühe põhjast	16 600
Maastiku ühe põhjast	3 600
Maastiku ühe põhjast	2 700
Maastiku ühe põhjast	2 600
Maastiku ühe põhjast	2 500
Maastiku ühe põhjast	2 400

Taimestik on erakordselt rikkalik. Järskudel nõlvadel on säilinud troopilist vihmametsa, neis kasvab palme, bambuseid, liaane ja orhideesid. D-s on 12 imetajaliiki (pms. mereimetajad, 2 liiki on sisse toodud ja 1 liik on eriti ohustatud). Kohatud on 170 liiki linde, neist pesitsejaid 25 liiki (3 liiki on eriti ohustatud). Roomajaid on 18 liiki (neist 4 liiki on eriti ohustatud) ja kahepaikseid 3 liiki. D-s on 11 KA-d, sh. UNESCO maailmapärandi nimistusse kantud Morne Trois Pitonsi RP (1997).

Rahvastik. Rahvastiku tihedus on keskm. 95 in./km². Valdav osa (üle 90 %) D. rahvastikust on neegrid, ülejäänud on pms. Euroopa ja Aasia päritolu, lisaks neile elab seal u. 500 pms. segaverelist kariibi. Suur osa rahvastikust kõneleb kohaliku prantsuse kreoolkeelt. Ka muudes eluvaldkondades on märgatav tugev Prantsuse mõju. Valitsev on katoliku usk. Kirjaoskajaid on 94 % täiskasvanutest. Koolikohustus kehtib 5–15-aastastele. Hariduskulutused moodustavad 5–6 % rahvatulust. Puudus on meditsiinitöötajatest, osa madalama astme meditsiinitöötajaid on läinud tööle välismaale (pms. USA-sse).

Majandus. Majanduse põhiharud on turism (2003. a. 250 000 turisti) ja põllumajandus. Turismi arengut soodustavad hea kliima ja erakordselt kaunis loodus, pidurdavalt mõjuvad kaljune rannik ning sellest johtuvalt sobivate sadamakohtade ja supelrandade vähesus ning orkaanid ja korraliku lennuvälja puudumine. Põllumaad oli 2005. a. 7 %, istanduste all 21 % terr-st. Tähtsaim välja-veokultuur on banaan, selle tõttu mõjutavad riigi majandust ilmastikuolud ja banaanide hind maailmaturul. Kasvat. ka greibi-, pomeli- ja apelsini- puud, kookospalmi, teepõõsast ning jamssi. Peamised koduloomad on veised, kitsed, lambad ja sead. Tööstuse osatähtsus on tagasihoidlik. Toodetakse elektrienergiat (2003. a. 70 mln. kWh), seepi, mööblit, ehitusmaterjali (tsementi) ja jalatseid. Püütakse kala (u. 1150 t/a). Saarel on 393 km kattega ja 387 km pinnaseteid. Sadamaid ja lennuvälju on kaks. D. lipu all sõidab 40 kaubalaeva, neist 34 kuulub välisriikidele (sh. 8 Eestile). Sissevedu ületab väljaveo kolm korda (2004. a.

vastavalt 234 mln. ja 74 mln. \$ eest). Peamised väljaveokaubad on banaanid, seep, loorberiõli ning köögi- ja puuvili, kõige rohkem kaupu veetakse Suurbritanniasse (2005. a. 26 % välja-veomahust). Sisse tuuakse tarbekaupu, masinaid, seadmeid, kütust ja toiduaineid, pms. USA-st ja Hiinast (2005. a. vastavalt 25 ja 20 % sisseveomahust). 2003. a. alustas valitsus laialt ulatuslikku majanduse ümberkorraldamist, see hõlmab ka hindade kontrolli kaotamise ja riikliku banaanifirma erastamise. Kavas on jätkata maksuparadiisina. Soodustatakse turismi, sh. ökoturismi arengut.

Ajalugu. Enne eurooplaste saabumist asustasid D-t kariibi indiaanlased. 3. XI 1493 jõudis saarele Christoph Kolumbus, kes nimetas selle avastamise päeva auks D-ks (lad 'pühapäev') ning kuulutas Hispaania valduseks. Pms. põliselanike ägeda vastupanu tõttu ei tekkinud saarele hispaanlaste püsiasustust. Alles 1630. a-tel saatsid prantslased sinna misjonäre ning rajasid suhkrurooistandusi. Seitsmeaastase sõja ajal (1756–63) vallutasid D. inglased (1761) ning 1763. a. sõlmitud Pariisi rahuga läks saar Suurbritanniale. Saarele rajati banaanistandusi, tööjõuks veeti Aafrikast neegerorje. Kasutades ära inglaste seotust P-Am. Iseseisvussõjas, vallutas 1778 saare Prantsusmaa, kuid 1783. a. Pariisi rahulepinguga sai Suurbritannia selle tagasi. Prantslaste uued sissetungikatsed (1795 ja 1805) ebaõnnestusid ning pärast Napoléon I purustamist allutati D. lõplikult Suurbritanniale. 1838 keelustati orjus. 1871–1940 kuulus D. Tuulealuste Saarte Föderatsiooni ning 1940–56 Tuulealuste Saarte Föderatsiooni. 1951 kehtestati üldine valimisõigus ja omavalitsus. 1958–62 kuulus saar Suurbritannia kroonikolooniana Lääne-India Föderatsiooni. 1967 anti kolooniale Suurbritanniaga assotsieerunud riigi staatus ning ta sai laialdase kohaliku autonoomia. Briti ülemvõimu alt vabanes D. 3. XI 1978. Iseseisvumine ei lahendanud aga riigi raskeid maj. ning sisepol. probleeme, mida 1979. ja 1980. a. süvendasid laastavad orkaanid. 1980 tuli võimule Kariibi mere piirkonna esimene naispeaminister Mary Eugenia Charles, kes jäi ametisse 15 aastaks. Riigi maj. olukord paranes 1980. a-tel oluliselt. 1983 osales D. koos mitme teise Kariibi mere riigiga USA sissetungis Grenadasse. 1990. a-te algul algas uus majanduskriis, mille üks põhjusi oli banaanihindade langus maailmaturul. 1995. a. parlamendivalimistel sai 15 aastat võimul püsinud D. Vabaduse Partei D. Ühendatud Töölisparteil (*Dominica United Workers Party*) lüüa ning uueks peaministriks sai Edison Chenfil James. 2000. a. valimised võitis esimest korda D. Tööpartei ning peaministriks sai radikaalse sotsial. reformaatorina tuntust kogunud Roosevelt Douglas, kes aga juba 8 kuud hiljem suri. D. Tööpartei on säilitanud oma positsiooni ka pärast 2005. a. valimisi, tal on Assambleekojas 12 kohta (D. Vabaduse Parteil 8 kohta). A-st 1978 on D. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Dominikaani Vabariik

Dominikaani Vabariik (hispaan. *República Dominicana*), riik P-Ameerika Suurtes Antillides, hõlmab Haiti saare kesk- ja idaosas ning selle ranniku-lähedased väikesaared. D. V. piirneb Haitiga (360 km); rannajoone pikkus 1298 km.

Pindala	48 137 km ²
Rahvaarv	9 119 100 (2006)
Pealinn	Santo Domingo (2 253 400, ees-linnadega 3 089 300 el.)
Haldusjaotus	31 provintsi (<i>provincia</i>) ja 1 (pealinn) ringkond (<i>distrito</i>)
Riigikeel	hispaania keel
Rahaväike	Dominikaani Vabariigi peeso (DOP)
Riigivõim	DOM, DO

Politiiline süsteem. D. V. on presidentaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht, kellele valib 4 aastaks rahvas. Sama isik võib ametis olla korraga ühe ametiaja, kuid saab uuesti kandideerida ülejäärgimistel valimistel. Seadusandlik organ on kahekojaline Rahvuskongress (*Congreso Nacional*). Senati (*Senado*) 32 liiget esindavad riigi provintse ja Santo Domingo ringkonda. Saadikutekoja (*Cámara de Diputados*) 150 liiget valitakse 4 aastaks proportsionaalsuse põhimõtteil. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt ning ka nooremad, kui nad on seaduslikus abielus. Valimine on kohustuslik. Täidesaatev võim kuulub valitsusele ja presidendile. Valitsuse liikmed nimetab president. D. V-s on mitmeparteistsüsteem.

Olulisimad erakonnad on Dominikaani Vabariigi Demokraatlik Reformipartei (*Partido Revolucionario Dominicano*), Partei (*Partido Reformista Social Cristiano*). Ülemkohitu liikmed valib Senat. Kehiti 1966. a. põhiseadus (täiendatud 2002). Rahvusv. klassifikatsioon alusel on D. V. vaba riik. Korruptsiooninindeks järgi asub D. V. maailmas 99. kohal.

Sümboolika. D. V-i lipp (a-st 1844) on lipukan-gast läbiva valge ristiga jagatud kaheks siniseks ja kaheks punaseks väljaks. Sinine sümboliseerib vabadust, punane iseseisvuse eest võidelnute verd ning valge rahva ohvrimeelsust. Riigilipul on risti keskil D. V-i vapp (a-st 1844). Lipuvärvides vapi kilbil keskil on avatud Piibel ja selle kohal kuulne rist. Piibli tagant ulatuvad välja 6 kuulde otsaga oda, neist 4 küljes on D. V-i lipp. Vapikilpi äärista-vad loorteri- ja palmioks, mis sümboliseerivad au ja rahu. Vapi all punasel lindil on riigi nimi. Vappi kroonib sinine lint, millel on rahvuslik deviis „Dios, patria, libertad“ („jumal, isamaa, vabadus“). Hümn (a-st 1934) „Quisqueyanos valientes“ („Vaprad quisqueyanolased“), sõnad Emilio Prud'Homme, viis José Reyes. *Quisqueya* on Haiti saare põline indiaanikeelne nimi. Rahvuslind on värvuline *Dulus dominicus*.

Loodus. D. V-i pinnamoes vahelduvad mäed orgu-de ja tasandikega. Riigi keskosas kõrguvad Kesk-Kordiljeerid (*Cordillera Central*) (Duarte, 3175 m, Lääne-India saarestiku kõrgeim tipp), piki põhjarannikut kulgeb madal (kuni 1249 m) P-Kor-diljeeride ahelik (*Cordillera Septentrional*). Veel madalamate (kuni 736 m) Ida-Kordiljeeride (*Cordillera Oriental*) ja Karibi mere vahel on riigi kõi-ge suurem madalikuala. Edelaoossa jäävas Sierra de Neiba ja Sierra de Baoruco vahelises tektoonilises alangus on väljavoolu suolaseveeline Enriquillo järv (44 m a. m.). Sageli on maavärinaid. Niisketel aladel valdavad puna-kollased ferralliitmulad, kuivematel puna- ja puna-pruunmulad. Valitseb troopiline passaatkliima. Rannikul, madalikel ja orgudes on keskmise 25–27 ja jaan-s

Leonel Antonio 2004–
Dominguez
Rafael Hipólito 2000–04
Fernández Reyes
Leonel Antonio 1996–2000
Balaguer Ricardo
Joaquín Amparo 1986–96
Salvador Jorge Blum 1982–86
Jacobo Majluta 1982
Guzmán Fernández
Silvestre Antonio 1978–82
Balaguer Ricardo
Joaquín Amparo 1966–78

Presidendid (a-st 1978)
Domingos
Pablo Duarte (1843–1913)
Riigi ühe asutaja

Santo Domingo asub
San Pedro de Macoris
linnas (1512–41) on
linnapealik

gi üle asutaja Juan
de la Cruz (1812–78)
asutajast Santo
Domingos

sidendid (a-st 196)

6–78

quin Amparo

alaguer Ricardo

8–82

estre Antonio

zamin Fernández

2

go Maylata Azar

2–86

ador Jorge Blazo

5–96

quin Amparo

laguer Ricardo

1–2000

el Antonio

minder Reyna

04

Hipólito Mejía

inguer

el Antonio

minder Reyna

1933

Barbara de Sarmiento

le Higley

ro de Macoris

La Romana

30 km

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

San Pedro de Macoris

22–24 °C. Sademeid toovad kirdepasaadid, põhjarannikul ja Kesk-Kordiljeeride kirdenõlvadel sajab 1500–2000, lõunarannikul ja orgudes 750–1250 mm/a. Juunist nov-ni tekib sageli orkaane. Jõgedevõrk on tihe, suurimad jõed on Yaque del Norte, Yaque del Sur ja Yuna. Kohati on savanne ja hõrendikke. Mägede niiskematel põhja- ja kirdenõlvadel kasvab igihaljas troopiline mets, kuivematel lõuna- ja edelanõlvadel heitlehine mets. Metsaga on kaetud riigi alast u. 1/4. Maastike ja metsade kaitseks on rajatud rahvusparke. Suured metsloomad on hävitatud. D-s on 20 imetajaliiki (pms. närilised ja käsitiivalised), 79 linnuliiki, 117 roomajaliiki ja 38 kahepaikseliiki. D-s on 64 KA-d, UNESCO maailmapärandi nimistus on Santo Domingo koloniaallinn (1990).

Rahvastik. D. V-i rahvastikust on 73 % segaverelised (pms. hispaanlastest kolonisaatorite ja neegerorjade järeltulijad), 16 % on valged ja 11 % neegrid. Riigikeel on hispaania keel, räägitakse ka Haiti kreoolkeelt. Keskmine asustustihedus on 189 in./km². Tihedamalt on asustatud riigi kaguosa (eriti Santo Domingo ümbrus) ja Cibao org (riigi põhjaosas). Usklikest on 96 % katoliiklased. 85 % täiskasvanutest on kirjaoskajad. Riiklik tervishoiukorraldus tagab vaesematele inimestele tasuta esmaabi. Iga 450 in. kohta on 1 arst.

Majandus. Vabakaubanduse ja turismi (sh. ristluslaevadega) arengu tõttu töötab enamik inimesi teenindussektoris (varem töötas põllum-s). 1990. a-te reformid on majanduse arengut kiirendanud. Suur on väliskompaniide osatähtsus. Naftat veetakse sisse Venezuelast ja Mehhikost. Kaevandatakse kulda, hõbedat, boksiiti, niklimaaki, kivi- ja pruunsütt, kivisoola ja grafiiti. D. V-s on masina-, metalli-, keemia-, tsemendi-, puidu-, tekstiili- ja nahatööstuse ning põllum-saadusi (eriti suhkruroogu) töötlevaid ettevõtteid. 2003 toodeti 12,6 mrd. kWh elektrit (pms. soojuselektrijaamades). Põllumaad on riigi terr-st 22 % ja istandusi 10 % (2005). Peale suhkruroo kasvat. kohvi- ja kakaopuud, tubakat, puuvillapõõsast, banaane, mangosid, apelsine, maapähklit ning oma tarbeks riisi, maisi, maniokki, bataati, uba ja aedvilju. Peetakse veiseid, sigu, hobuseid, kitsi ja kodulinde. Rannikul tegeldakse kalapüügi, mägedes metsaraiega. Üldkasutatavat rdt-d on 517 km ning pms. suhkrufabrikantidele kuuluvat kitsarööpmelist rdt-d 1226 km (2005). Mnt-id

on 19 700 km (2002), millest pool on kõvakattega. Rahvusv. lennujaamad on Santo Domingo, Puerto Platas ja Punta Cañas. Suurimad sadamad on Santo Domingo ja Puerto Plata. 2005 veeti välja (feronikkel, suhkur, kuld, hõbe, kohv, kakao, tubakas) 5,8 mrd. \$ eest ning sisse toodi (toiduained, bensiin, puuvill) 9,7 mrd. \$ eest. Peamine kaubanduspartner on USA (üle poole mahust).

Ajalugu. Oma esimesel Atlandi-reisil jõudis Christoph Kolumbus 6. XII 1492 saarele, mille ta nimetas *Española* 'ks. 1496 asutas tema vend Bartolomé sinna Santo Domingo linna. Kolonisaatoritele visa vastupanu osutanud aravakid ja kariibid hävitati peaaegu täielikult. Suhkruroostanduste ja kulla-kaevanduste tööjõuks veeti Aafrikast neegerorje. 1697 sai Prantsusmaa Rijswijki rahulepinguga endale saare lääneosa (praegu Haiti) ning 1795 loovutasid hispaanlased neile ka saare idaosa. 1790–91 puhkes mulattide ja neegerorjade ülestõus. Selle eesotsas oli endine ori François-Dominique Toussaint L'Ouverture, kellele Prantsuse rev. valitsus oli andnud brigadikindrali aukraadi. Tema juhtimisel tõrjuti vahepeal saarele tunginud inglased ja hispaanlased välja ning rajati neegri-vabariik (1801). Suurbritannia laevastiku abil taastas Hispaania saare idaosas oma ülemvõimu (1809). 1822–44 kuulus riik Haiti Vabariigi koosseisu. 1844 puhkenud ülestõus lõppes 27. II 1844 iseseisva D. V-i väljakuulutamisega. Esimene president Pedro Santana [vaheajaga 1844–61] suutis tõrjuda haitlaste vallutuskatsed, kuid mitte uut Hispaania okupatsiooni (1861–65). Pärast võidukat iseseisvussõda (1863–65) taotleti toetust USA-lt. Diktaator Ulises Heureaux' valitsemisajal [vaheajaga 1882–99] läks D. V-i majandus peaaegu täielikult USA kompaniide mõju alla, sellele järgnes 1916–24 USA okupatsioon. 1930–61 (vaheajaga) kehtis Rafael Leónidas Trujillo Molina sõjaväeline diktatuur. 30. V 1961 R. L. Trujillo Molina mõrvati. 1963 valiti presidendiks reformist Juan Emilio Bosch Gaviño, kes kehtestas dem. põhiseaduse; ta kukutati juba samal aastal sõjaväelise riigipöördega. 1965 puhkenud rahutused ähvardasid kasvada kodusõjaks ning 28. apr. maabusid D. V-s USA ning 6 Lad- ja L-Am. riigi sõjaväeosad. Riiki saadeti ÜRO järelevalvemissioon. 1966 valiti presidendiks Joaquín Amparo Balaguer Ricardo, kes avas riigi välisinvesteeringutele. 1970. a-tel alguse saanud maj. tõusu on nimetatud Dominikaani imeks, kuigi senini on probleemiks vaesus, suur tööpuudus ja välisvõlg. 1994 sõlmisid D. V-i juhtivad parteid nn. demokraatia pakti uute dem. ja vabade valimiste korraldamiseks, mis toimusid 1996. Presidendiks valiti Dominikaani Vabastuspartei juht Leonel Antonio Fernández Reyna, kes viis ellu hulga IMF-i nõutud maj. reforme, stabiliseeris peeso ning saavutas majanduskasvuks u. 7 % aastas. Sellest ajast on riik arenenud demokraatlikult. A-st 1945 on D. V. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 18. XI 2002.

Guayaquil	1 952 000
Quito	1 390 000
Cuenca	270 000
Santo Domingo de los Colorados	200 000
Machala	190 000
Mantá	170 000
Portoviejo	170 000
SKT _p (2005) 36,24	
SKT _p (2005) 56,51	
SKT _p 1 el. koha	
Infatsioon (2005)	8,2
Elarve tulu (2005)	8,2
Elarve kulu (2005)	8,2
Vahisvõlg (2005)	18,1
Majandusabi (2005)	216
Töövõimelis (2005)	47
Hoiatuid (2001)	100
pollum.	
tööstus	
teenindus	
Töötuid (2005)	100
Vaaseid (2005)	100
Linnaarhvasit (2005)	100
Kesk. vanus (2005)	100
Kesk. eluiga (2005)	100
Imikute suremus (2006)	100
Sündimus (2006)	100
Surmus (2006)	100
HIV/AIDS (2005)	100
AIDS-i surmud (2005)	100

EE SMA 140

on Konstitutsioonikohus ja Ülemkohus. Kehitb 1998. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioonil- alusel on E. osaliselt vaba riik. Korruptsiooni- indeks järgi asub E. maailmas 138. kohal. **Sümboolika.** E-i kollase-sinise-punase lipu (a-st 1860) värvid pärinevad ajast, mil E. kuulus Suur- Colombiasse. Punane sümbooliseerib iseseisvuse eest langenute verd, sinine laevast, merd ja jõgesid ning kollane viljakat maad ja päikest. 1900 paigu- tat riigilipu keskale E-i vapp. Vapi (a-st 1900) ovaalsel kilbil on kujutatud Chimborazo mägi, millest saab alguse Guayase jõgi. Jöesuudmes sellav laev sümbooliseerib 1841 ehitatud esimest aurulaeva. Kahel pool kuldset päikest on jäär, Sõni, Kaksikute ja Vähi sodiaagimärgid. Vapi- kilpi ääristavad loorberi- ja palmioks ning 4 E-i hippu. Vapikilbi all olev liiktori vitsakimp (*fascis*) rõhutab vabariigi väärikust, vappi hoidev rahvus- lind kaeluskondor (*Vultur gryphus*) kehastab maa võimust. Hümn (a-st 1848) „Salve, Oh Patria!“ („Ole tervitatud, isamaa!“), sõnad Juan León Mera Martinez, viis Antonio Neumane Marno. Rahvustili on orhidee *Lycaste virginalis*. **Loodus.** E-i mandrialal eristub kolm piirkonda: Costa, Sierra ja Oriente. Costa (hisp. rannik) on madalike ja kõrgendikega kuni 160 km laiune Vaikse ookeani rannikuala. Seal on aasta ringi ühtlaselt soo (23–25 °C), kuid sademete vähe- nevad järjult põhjast (400 mm/a) lõunaasse (200 mm/a). Costa niiskes põhjaosas kasvab vih- marmets, keskosas on savannid ja kõrvaldud ning lõunaosas poolkõrb. Sierra (‘mäed’) hõlmab Lääne- ja Ida-Kordiljeeride ahelikke ning nende- vahelisi vulkaaniliste setetega täitunud nõgusid. Seal on üle 50 vulkaani (kustunud vulkaan Chim- borazo, 6310 m, on E-i kõrgeim tipp; Cotopaxi, 5897 m, on maailma kõrgeim tegev vulkaan). Sierra keskmise t° on 11–14 °C, lõunaosas sajab 400, põhjaosas 1200 mm/a. Mets ulatub 3000 m kõrguseni, kõrgeimal on alpinid paramo, 4500–4700 m kõrgusel algab igilumi. Nõgude viljakate muldade mägistepeid on enamasti põllustatud. Oriente (‘ida’) hõlmab Amazonase

Ecuador [ek-], E-i Vabariik (hisp. *Ecuador, República del Ecuador*), riik L-Am-s Vaikse ookeani ääres, hõlmab ka Galápagose saared. Pilt (2010 km) Colombia (590 km) ja Peruuga (1420 km); rannajoone pikkus 2237 km. **Pindala** 272 048 km² (sh. Galápagose saared 8010 km²) **Rahvaarv** 12 090 800 (2006) **Pcalim** Quito (1 399 800, ceshinnadega 2 049 500 el.) **Haldusjaotus** 22 provintsi (*provincia*) hispaania keel Riigikeel Riigihik USA dollar (USD) Riigitahtsised ECU, EC

Ecuador

Politiline süsteem. E. on presidentaalne vaba- riik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Presidenti valib 4 aastaks rahvas. Sama isik võib järgest ametis olla ainult ühe ametiaja. Seadus- andlik organ on 100-kohaline Rahvuskongress (*Congreso Nacional*), mille valib 4 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastasest ning valimine on kõigile 18–65-aastastele kirjaoskajatele kohus- tuslik. Täidesaatev võim kuulub valitsusele ja presidentile. Valitsuse liikmed nimetab president. E-s on mitneparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Sotsiaalkristlik Partei (*Partido Social Cristiano*), E-i Roldosistlik Partei (*Partido Roldosista Ecu- enoriano*) ja Vasakdemokraatia Partei (*Partido Izquierda Democrática*). Kõrgeimad kohtuorganid

Suurimad linnad
(el. arv, 2006)

Guayaquil	1 952 000
Quito	1 394 000
Cuenca	277 000
Santo Domingo de los	
Colorados	200 400
Jachala	190 000
Montalvo	185 200
Portoviejo	178 000

SKT (2005) 36,24 milj.

SKT, (2005) 56,5 milj.

põllum.

tööstus

teenindus

SKT, 1 el. kohta (2005)

inflatsioon (2005)

väljarve tulu (2005)

väljarve kulu (2005)

väljavõlg (2005)

väljavõlg (2005)

majandusabi (2002)

saadud 200 milj.

rõõvõimelisi (2005)

rõõvatuud (2001)

põllum.

tööstus

teenindus

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

sõjaväe (2005)

Presidendid (a-st 1944)

1944–47	1952–56
1960–61	1968–72
1974–76	1982–86
1990–94	1998–2002
2002–06	2006–10
2010–14	2014–18
2018–22	2022–26
2026–30	2030–34
2034–38	2038–42
2042–46	2046–50
2050–54	2054–58
2058–62	2062–66
2066–70	2070–74
2074–78	2078–82
2082–86	2086–90
2090–94	2094–98
2100–04	2104–08
2108–12	2112–16
2116–20	2120–24
2124–28	2128–32
2132–36	2136–40
2140–44	2144–48
2148–52	2152–56
2156–60	2160–64
2164–68	2168–72
2172–76	2176–80
2180–84	2184–88
2188–92	2192–96
2196–2000	2200–2004
2004–2008	2008–2012
2012–2016	2016–2020
2020–2024	2024–2028
2028–2032	2032–2036
2036–2040	2040–2044
2044–2048	2048–2052
2052–2056	2056–2060
2060–2064	2064–2068
2068–2072	2072–2076
2076–2080	2080–2084
2084–2088	2088–2092
2092–2096	2096–2100
2100–2104	2104–2108
2108–2112	2112–2116
2116–2120	2120–2124
2124–2128	2128–2132
2132–2136	2136–2140
2140–2144	2144–2148
2148–2152	2152–2156
2156–2160	2160–2164
2164–2168	2168–2172
2172–2176	2176–2180
2180–2184	2184–2188
2188–2192	2192–2196
2196–2200	2200–2204
2204–2208	2208–2212
2212–2216	2216–2220
2220–2224	2224–2228
2228–2232	2232–2236
2236–2240	2240–2244
2244–2248	2248–2252
2252–2256	2256–2260
2260–2264	2264–2268
2268–2272	2272–2276
2276–2280	2280–2284
2284–2288	2288–2292
2292–2296	2296–2300
2300–2304	2304–2308
2308–2312	2312–2316
2316–2320	2320–2324
2324–2328	2328–2332
2332–2336	2336–2340
2340–2344	2344–2348
2348–2352	2352–2356
2356–2360	2360–2364
2364–2368	2368–2372
2372–2376	2376–2380
2380–2384	2384–2388
2388–2392	2392–2396
2396–2400	2400–2404
2404–2408	2408–2412
2412–2416	2416–2420
2420–2424	2424–2428
2428–2432	2432–2436
2436–2440	2440–2444
2444–2448	2448–2452
2452–2456	2456–2460
2460–2464	2464–2468
2468–2472	2472–2476
2476–2480	2480–2484
2484–2488	2488–2492
2492–2496	2496–2500
2500–2504	2504–2508
2508–2512	2512–2516
2516–2520	2520–2524
2524–2528	2528–2532
2532–2536	2536–2540
2540–2544	2544–2548
2548–2552	2552–2556
2556–2560	2560–2564
2564–2568	2568–2572
2572–2576	2576–2580
2580–2584	2584–2588
2588–2592	2592–2596
2596–2600	2600–2604
2604–2608	2608–2612
2612–2616	2616–2620
2620–2624	2624–2628
2628–2632	2632–2636
2636–2640	2640–2644
2644–2648	2648–2652
2652–2656	2656–2660
2660–2664	2664–2668
2668–2672	2672–2676
2676–2680	2680–2684
2684–2688	2688–2692
2692–2696	2696–2700
2700–2704	2704–2708
2708–2712	2712–2716
2716–2720	2720–2724
2724–2728	2728–2732
2732–2736	2736–2740
2740–2744	2744–2748
2748–2752	2752–2756
2756–2760	2760–2764
2764–2768	2768–2772
2772–2776	2776–2780
2780–2784	2784–2788
2788–2792	2792–2796
2796–2800	2800–2804
2804–2808	2808–2812
2812–2816	2816–2820
2820–2824	2824–2828
2828–2832	2832–2836
2836–2840	2840–2844
2844–2848	2848–2852
2852–2856	2856–2860
2860–2864	2864–2868
2868–2872	2872–2876
2876–2880	2880–2884
2884–2888	2888–2892
2892–2896	2896–2900
2900–2904	2904–2908
2908–2912	2912–2916
2916–2920	2920–2924
2924–2928	2928–2932
2932–2936	2936–2940
2940–2944	2944–2948
2948–2952	2952–2956
2956–2960	2960–2964
2964–2968	2968–2972
2972–2976	2976–2980
2980–2984	2984–2988
2988–2992	2992–2996
2996–3000	3000–3004
3004–3008	3008–3012
3012–3016	3016–3020
3020–3024	3024–3028
3028–3032	3032–3036
3036–3040	3040–3044
3044–3048	3048–3052
3052–3056	3056–3060
3060–3064	3064–3068
3068–3072	3072–3076
3076–3080	3080–3084
3084–3088	3088–3092
3092–3096	3096–3100
3100–3104	3104–3108
3108–3112	3112–3116
3116–3120	3120–3124
3124–3128	3128–3132
3132–3136	3136–3140
3140–3144	3144–3148
3148–3152	3152–3156
3156–3160	3160–3164
3164–3168	3168–3172
3172–3176	3176–3180
3180–3184	3184–3188
3188–3192	3192–3196
3196–3200	3200–3204
3204–3208	3208–3212
3212–3216	3216–3220
3220–3224	3224–3228
3228–3232	3232–3236
3236–3240	3240–3244
3244–3248	3248–3252
3252–3256	3256–3260
3260–3264	3264–3268
3268–3272	3272–3276
3276–3280	3280–3284
3284–3288	3288–3292
3292–3296	3296–3300
3300–3304	3304–3308
3308–3312	3312–3316
3316–3320	3320–3324
3324–3328	3328–3332
3332–3336	3336–3340
3340–3344	3344–3348
3348–3352	3352–3356
3356–3360	3360–3364
3364–3368	3368–3372
3372–3376	3376–3380
3380–3384	3384–3388
3388–3392	3392–3396
3396–3400	3400–3404
3404–3408	3408–3412
3412–3416	3416–3420
3420–3424	3424–3428
3428–3432	3432–3436
3436–3440	3440–3444
3444–3448	3448–3452
3452–3456	3456–3460
3460–3464	3464–3468
3468–3472	3472–3476
3476–3480	3480–3484
3484–3488	3488–3492
3492–3496	3496–3500
3500–3504	3504–3508
3508–3512	3512–3516
3516–3520	3520–3524
3524–3528	3528–3532
3532–3536	3536–3540
3540–3544	3544–3548
3548–3552	3552–3556
3556–3560	3560–3564
3564–3568	3568–3572
3572–3576	3576–3580
3580–3584	3584–3588
3588–3592	3592–3596
3596–3600	3600–3604
3604–3608	3608–3612
3612–3616	3616–3620
3620–3624	3624–3628
3628–3632	3632–3636
3636–3640	3640–3644
3644–3648	3648–3652
3652–3656	3656–3660
3660–3664	3664–3668
3668–3672	3672–3676
3676–3680	3680–3684
3684–3688	3688–3692
3692–3696	3696–3700
3700–3704	3704–3708
3708–3712	3712–3716
3716–3720	3720–3724
3724–3728	3728–3732
3732–3736	3736–3740
3740–3744	3744–3748
3748–3752	3752–3756
3756–3760	3760–3764
3764–3768	3768–3772
3772–3776	3776–3780
3780–3784	3784–3788
3788–3792	3792–3796
3796–3800	3800–3804
3804–3808	3808–3812
3812–3816	3816–3820
3820–3824	3824–3828
3828–3832	3832–3836
3836–3840	3840–3844
3844–3848	3848–3852
3852–3856	3856–3860
3860–3864	3864–3868
3868–3872	3872–3876
3876–3880	3880–3884
3884–3888	3888–3892
3892–3896	3896–3900
3900–3904	3904–3908
3908–3912	3912–3916
3916–3920	3920–3924
3924–3928	3928–3932
3932–3936	3936–3940
3940–3944	3944–3948
3948–3952	3952–3956
3956–3960	3960–3964
3964–3968	3968–3972
3972–3976	3976–3980
3980–3984	3984–3988
3988–3992	3992–3996
3996–4000	4000–4004
4004–4008	4008–4012
4012–4016	4016–4020
4020–4024	4024–4028
4028–4032	4032–4036
4036–4040	4040–4044
4044–4048	4048–4052
4052–4056	4056–4060
4060–4064	4064–4068
4068–4072	4072–4076
4076–4080	4080–4084
4084–4088	4088–4092
4092–4096	4096–4

Haldusjaotus

Maakonnad
Harjumaa
Hiiumaa
Ida-Virumaa
Jõgevamaa
Lääne-Virumaa
Läänemaa
Isamaa ja Res Publica Liit, E. Reformierakond, Sots-dem. Erakond ning Eesti maa Rahvaliid. Koh- tusüsteem on kolmeastmeline. Kõrgeim kohus on Riigikohus, mille esimehe nimetab Riigikogu ametisse presidend. Kehtib 1992. a. põhi- seadus. Rahvusv. klassifikatsioon alusel on E. vaba riik. Korruptsiooninõudeks järgi asub E. maa- ilmas 24. kohal.

Sumbolika. Lipu (a-st 1922) värvikombinatsioon pärineb 1881. a-st, kui see otsustati võtta E. Üli- õpilaste Seltsi (EÜS) alusel asutatava korporat- siooni „Vironia” tunnusks. Korporatsioonil luua ei õnnestunud ja värvid jäid EÜS-ile. 4. VI 1884 pühitseti Otepää kirikus sinimustvalge lipp, mis kujunes E. rahvuslippuks. Ertinevate seletuste järgi sumboliseerib sinine taevast, merd, järvi, usku ja truudust, must mulla, eestlaste musta kuube, kan- natust ja eestlaste mälestust ning valge lund ja hel- gema tuleviku lootust. Vapi (a-st 1925) ajaloolise traditsiooni kohta on kindlaid tõendeid 1564. a-st, kui Tallinnas hakati verminna lõvidega killilingeid. Kolme lõvi kujutist on kasut. juba 13.—14. saj. Põhja-E-t ja Tallinnas hallanud Taani kuninga vapi ning Tallinna vanimal pitsiril (1277). Rootsi kesk- võim võitis selle motiivi Eestimaa hertsogi vapina kasutusele hiljemalt 17. saj. algul. Lõvi on võim ja vapuse sümbol. Hümn „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm”, sõnad Johann Voldemar Jannsen (1869), viis Friedrich Pacius (1848). Rahvuslind on suitsupääsuke (*Hirundo rustica*), rahvuslill ruiki- lill (*Centauraea cyaneus*) ning rahvuskiivi paekivi.

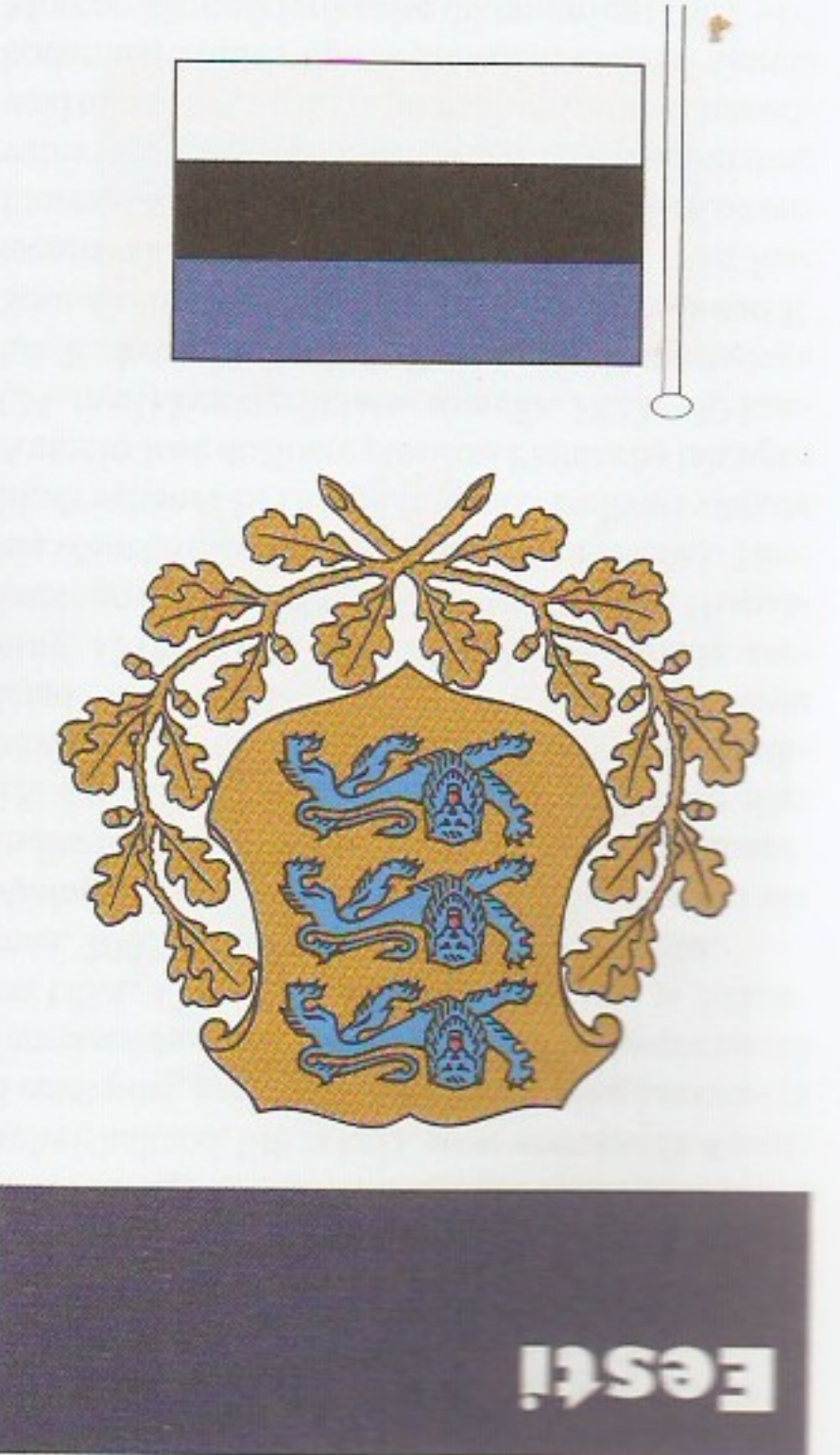
Loodus. E. paikneb Ida-Euroopa platvormi loode- osas Fennoskandia kilbiga püümeval alal. Aluskorra kivimid E-s maapinnal ei paljandu. Pealiskorra moo- dustavad Agnecooni lõpus ja Vanaaegkonna alguks Ida-Euroopa platvormi meredes kuhjunud purd- ja lubisetted, neist on tekkinud kuni 600 m paksune settekiivimite lasund. Kambrium ja Vendi kiivimid

Politiline süsteem. E. on parlamentaarne vaba- rik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks 2/3 rahvusega parlament (Riigikogu) või (mittepiisa- va loetuse korral) valimiskogu, mille moodustavad Riigikogu liikmed ja kohalik omavalitsuste esin- digad. Sama isik võib ametis olla kaks järjestikust

Pindala	45 227 km²
Rahvaarv	1 342 000 (2007)
Pealinn	Tallinn (396 200 el.)
Haldusjaotus	15 maakonda
Riigikeel	estli keel
Rahvahik	Eesti kroon (EEK)
Riigitaht	EST, EE

Eesti. E. Vabariik, riik Läänemere idarannikul. Pilt (682 km; sh. 127 km Peipsi järves) Venemaa (339 km) ja Lätiga (343 km). Riikidevaheline merepiir (769 km) Lätti (312 km), Rootsi (68 km), Soome (272 km) ning Venemaa (117 km). Ran- naajoon (1242 km) kulgeb põhjas piki Soome lahte, läänes piirneb Väinamere ja edelas Liivi lahega. Pärast II maailmasõda liidendas NSV Liit osa Setu- maast ja Narva jõe tagused alad Vene NFSV-ga. Kohaliku omavalitsuse üksused on ühesuguste õigustega vallad ja linnad. I. I 2007 oli E-s 197 valda ning 47 linnat, neist 33 omavalitsusliku staatusega. 14 linnat on nn. vallasisesed linnad. Alevit on 10, neist omavalitsusliku staatusega on 6 (nn. alevialad). Asustusüksused on linn, alev, alevik ja küla (kokku u. 4400).

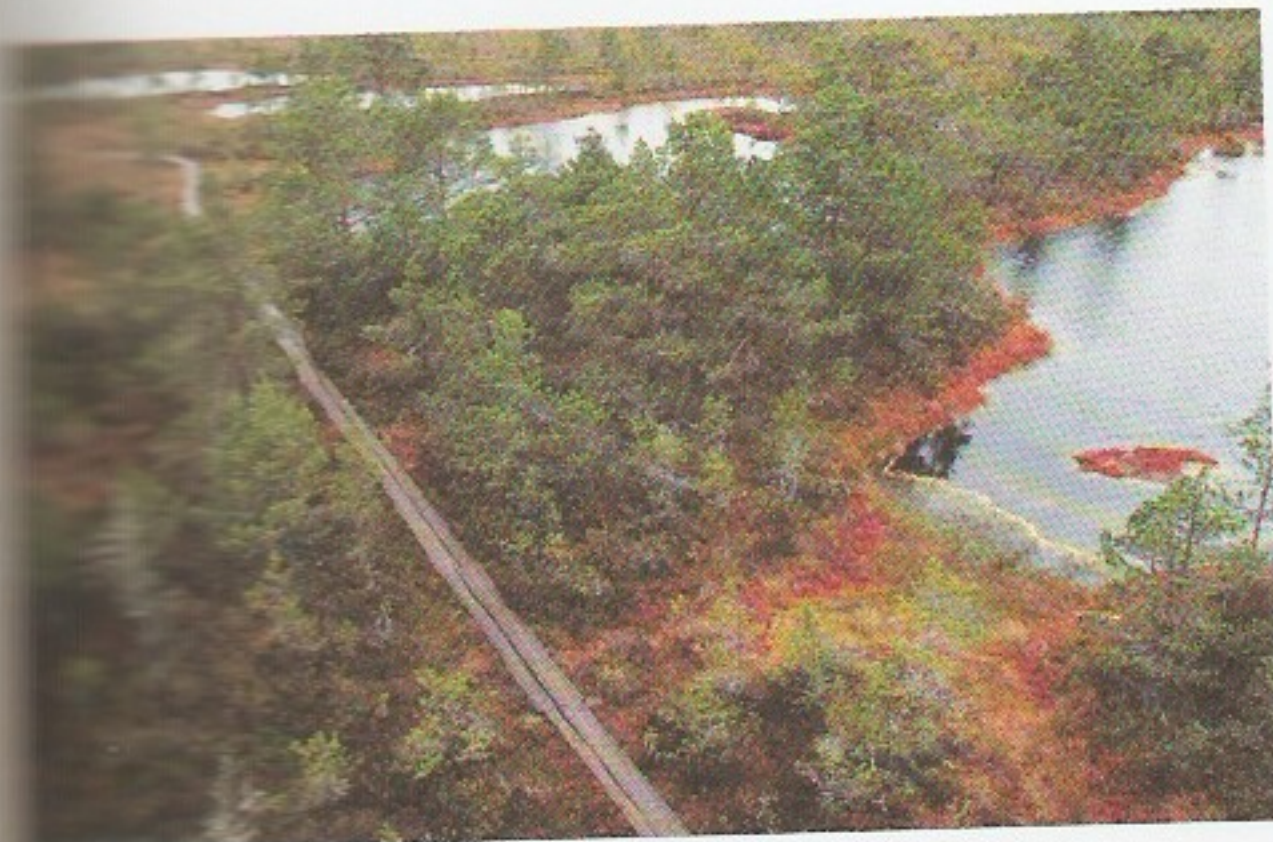
Tallinn
Tartu
Narva
Kohila-Järve
Pärnu
Viljandi
Rakvere
Maardu
Sillamäe
Kuressaare
Võru
Valga
Jõhvi

Suuri linnad (el. arv. 2006)

Saaremaa
Hiiumaa
Muhu
Vormsi
Kassari
Naissaar
Kihnu

Suuri saared

Võrumaa
Viljandimaa
Valgamaa
Tartumaa
Saaremaa
Rapla
Pärnumaa
Põlvamaa
Lääne-Virumaa
Läänemaa
Isamaa ja Res Publica Liit, E. Reformierakond, Sots-dem. Erakond ning Eesti maa Rahvaliid. Koh- tusüsteem on kolmeastmeline. Kõrgeim kohus on Riigikohus, mille esimehe nimetab Riigikogu ametisse presidend. Kehtib 1992. a. põhi- seadus. Rahvusv. klassifikatsioon alusel on E. vaba riik. Korruptsiooninõudeks järgi asub E. maa- ilmas 24. kohal.

Kõrgustik

Kõrgustik

199-02	Edgar
199-03	Savisaar
199-04	Tia Vähi
199-05	Mart Laar
199-06	Andres
199-07	Tarand
199-08	Tia Vähi
199-09	Mart
199-10	Simann
199-11	Mart Laar
199-12	Sime Kallas
199-13	Juhan Parts
199-14	Andrus
199-15	Ansip

Kõrgustik

199-16	34 230
199-17	31 730
199-18	30 490
199-19	47 730
199-20	44 230
199-21	20 230
199-22	17 730
199-23	14 230
199-24	11 730
199-25	8 230
199-26	5 730
199-27	2 230
199-28	0 730

Kõrgustik

199-29	500 000
199-30	889 000
199-31	958 000
199-32	1 017 000
199-33	1 126 000
199-34	1 197 000
199-35	1 356 000
199-36	1 466 000
199-37	1 566 000
199-38	1 570 000
199-39	1 544 700

paljanduvad vaid kitsal alal E. põhjarannikul. Põhja-, Lääne- ja Kesk-E-s koosneb pealiskord Ordoviitsiumi ja Siluri karbonaatseist kivimeist. Kogu Lõuna-E. (Mustvee—Pärnu joonest lõunas) on Devoni liivakivi avamusala. Pealiskorda katavad Kvaternaari setted. Põhja- ja Kesk-E. karbonaatkivimite avamusalal on Kvaternaari setete paksus enamasti alla 5 m, alvaritel neid kohati ei olegi. Lõuna-E-s on Kvaternaari setete paksus harva üle 10 m, vanades mattunud orgudes ja kõrgustikel võib nende paksus ulatuda paarisaja meetrini. E-s on valdav tasandikuline pinnamood. Kõrgustikud ja lavamaad vahelduvad madalike, nõgude ja orunditega, kõrgusvahed on väikesed. Pinnavormide suhteline kõrgus ulatub valdavalt 20 m-ni, harva 50 m-ni ja ainult üksikjuhtudel üle selle. Tuntuimad kõrgustikud on Lõuna-E-s paiknevad Haanja, Otepää, Sakala ja Karula ning Põhja-E-s asuv Pandivere kõrgustik. Kõrgeim koht on Haanja kõrgustikul asuv Suur Munamägi (318 m, suhteline kõrgus u. 60 m). Suurima suhtelise kõrgusega pinnavormid on Kirde-E-s põlevkivi töötlemise jääkidest moodustunud tehismäed (Kohtla-Järve piirkonnas kuni 127 m). Eriti silmapaistev pinnavorm on Põhja-E. paekallas (kõrgeim koht Ontikal, 56 m). Golfi ja P-Atlandi hoovuse mõju tõttu on keskmised õhut^o-d E. alal kõrgemad kui samadel laiustel Aasias ja Ameerikas. Kliimaerinevused tulenevad pms. Läänemere mõjust, eristatakse läänepoolsemat läänemerealist kliimavaldkonda ja idapoolset Sise-E. kliimavaldkonda. Kõige soojem kuu on juuli (keskm. t^o Vilsandil 16,3 °C, Tartus ja Võrus 17,1 °C), kõige külmem veebr. (Vilsandil -3,5, Narvas -7,6 °C). Sajab keskm. 600, kõrgustikel kohati üle 700, saarte rannikualadel paiguti alla 500 mm/a. Lumikattega päevi on enim Ida-E-s (üle 130), lumikatte keskmine paksus on suurim Haanja kõrgustikul (24 cm). E-s on ligi 7400 vooluveekogu, neist 9 on üle 100 km pikad. Jõesid kuuluvad Soome lahe, Väinamere — Liivi lahe ja Peipsi järve — Narva jõe vesikonda. Pikim jõgi on Otepää kõrgustikult algav Võhandu (koos Pühajõega 162 km), veerikkaim idapiiril Peipsist välja voolav Narva jõgi. Üle 1 ha suurusi järvi on E-s 1200, väiksemaid järvi ja

laukaid üle 20 000. Suurimad järved on Peipsi (kuulub E-le osaliselt) ning Võrtsjärv. Sügavaim järv on Haanja kõrgustikul paiknev Rõuge Suurjärv (38 m), omapärane on Saaremaal meteoriidi langemise tagajärjel tekkinud Kaali järv. Suurimad sood (kokku u. 18 000, u. 1 mln. ha) paiknevad Kirde-E-s, Pandivere kõrgustiku lääne- ja edelajalamil, Võrtsjärve nõos, Peipsi madalikul ja Lääne-E. madalikul. Soode kogupindalast on 55 % madalsoo, 35 % raba ja 10 % siirdesoo. Geobotaaniliselt kuulub E. põhjapoolkera parasvöötme metsavööndi segametsade alavööndi põhjaossa. Valdav taimkattetüüp on metsataimkond, see hõlmab ligikaudu poole E. maismaast. Metsasemad piirkonnad on Ida-Virumaa (Alutaguse) ja Vahe-E. (Kõrvemaa ja Soomaa). Kõrgematest taimedest kasvab E-s looduslikult 1386 õistaimet, 4 paljas-seemnetaimet, 50 sõnajalgtaime- ning 543 sambla-liiki. Seeni on u. 4000 liiki, nn. liheniseerunud seeni ehk samblikke ligi 800 liiki. Imetajaid on 64 (eriti ohustatud on euroopa naarits), linde 357 (neist haudelinde 225), kalu ja sõõrsuid 75, kahepaikseid 11 ja roomajaid 5 liiki. Selgrootuid elab E-s u. 14 400 liiki. Mullastik on mitmekesine. Põhja-E-s valdavad rendsiinad ja gleimullad, Kesk-E-s on ülekaalus leostunud ja leetjad mullad ning Lõuna-E-s näivlehtunud ja leetunud mullad. Pärnu ja Kasari jõe alamjooksul leidub glei- ja soomuldi, Vahe-E-s ja Peipsi madalikul on ülekaalus leede-, leet-, glei- ja soomullad. Klindiesine kiviste leetunud ja leedemuldade valdkond hõlmab paekalda ja mere vahelise kitsa riba. Kagu-E. kõrgustikud kuuluvad erodeeritud muldade valdkonda. E-s on 5 RP-d (Karula, Lahemaa (asut. 1971), Matsalu, Soomaa ja Vilsandi RP), 95 LKA-d, 126 MKA-d ja 172 vanade eeskirjadega kaitseala ning 539 kaitsealust parki ja puistut. Looduskaitseobjekte on 1180 (valdavalt põlispuud ja rändrahnud). UNESCO maailmapärandi nimistus on Tallinna vanalinn (1997) ja E-t läbiv Struve meridiaanikaar (2005; tähised Tartus, Simunas ja Võiveres).

Rahvastik. Rahvastiku tihedus on keskm. 32 in./km². Tihedaimini on asustatud Tallinna lähikauda, Tartu ja Pärnu ümbrus ning Kirde-E. kaevanduspiirkond. Eestlaste osatähtsus rahvastikust on 67,9 % (1934. a. 88,1 %; 1989. a. 61,5 %), rohkesti elab E-s venelasi (üle 28 %), vähem ukrainlasi (2,5 %), valgevenelasi (u. 1,5 %) ja soomlasi (0,9 %). Põliste rahvusvähemustena on E-s elanud ka sakslasi (baltisakslased) ja rootslasi (rannarootslased). Baltisakslaste kogukond lahkus E-st 1939, rannarootslased (pms. Loode-E-s ja Ruhnul) 1944. Venelaste osatähtsus suurenes pärast II maailmasõda NSV Liidu venestamispoliitika tulemusena. Venelasi elab kõige rohkem Ida-Virumaa linnades ja Tallinnas. Rahvastiku loomulik iive on a-st 1991 olnud negatiivne. Linnaelanikke on 69 %. Usklikest on enim luterlasi (47 %), õigeusklikke on 44 %, enamik venelased. Eestlastest õigeusklikke on enim Ida-Saaremaal, Setumaal ja Pärnumaal. Peipsi ääres elavad vene vanausulised, rahvakultuuriliselt on omanäolised

Setumaa ja Känu saar (kuulub UNESCO suulise ja valmise pärandi meistriteoste nimistusse).

Majandus. E. on arenenud majandusega riik. Pärast NSV Liidu kokkuvõtet toimunud majandusreformid muutsid E. üheks kiiremini arenevaks Ida-Euroopa riigiks ning kujundasid oluliselt ümber tööhoiue ja väliskaubanduse. 1992 teostati rahareform. NSV Liidu rubla asendati rahvusliku vääringuga – krooniga –, mis seoti valuutakomitee põhimõttel Saksa margaga (DEM) kursiga (1 DEM = 8 EEK). E. väljus sellega rublaatsiooni tabanud hüperinflatsioonist. Majandusreformi aegsele langusele on 1996–2006 järgnenud küllaltki püsiv SKT kasv (5–10%). Ettevõtte tulu ei maksumata, kui see investeeritakse ettevõtte arengusse. E. on muutumas kapitali välja vedavaks riigiks. Avaliku sektori võlg on väike. Probleem on erasektori suurenev võlakooormus ja väliskaubanduse jooksva konto puudujääk. Tööpuudus on väike. Sotsiaalne kibiistumine on üle EL-i keskmise. Varem toimus kaubavahetus pms. NSV Liidu liiduvabariikidega (1991. a. 95%, 1990. a-te algul võeti suund Lääne-Euroopa riikidele. Suurim väliskaubanduspartner on Soome. Väljavõetud on tähtsal kohal ka Rootsi, Läti ja Venemaa. Enim vedatakse välja elektrimaasinaid ja seadmeid ning puitu ja puittooteid. Tähtsaks sisseveetavaks on ka Saksa maa, Venemaa ja Rootsi. Tööhoiue on toimunud olulised muutused. Varem oli enamik tööelastest hoiatavud põllum-s ja kergetööstuses, nüüd on põhi- haru teenindus (SKT-st $\frac{2}{3}$). U. 2% tööelastest töötab välismaal (eelkõige Soomes ja Briti saartel). Tööstustoodangu osatähtsusest annab ligi 90% töötlev tööstus, selle põhiharud on elektrotöökoda, toidumajandus ja tekstiil. Põllum-s, mis on tavapärastest ning puidu töötlemine. Põllum-s, oluliselt vähenenud, kuid paljudes piirkondades (nt. Järvamaal) on piima- ja lihakarjandusel ning teraviljakasvatusel endiselt tähtis osa. Lääne- ja Põhja-E-s tegeldakse ka kalandusega. Tähtsaim kaevandataav maavara on põlevkivi, sellel põhineb E. elektritootmine. Kaevandatakse ka dolomiiti, turvast, kruusa, liiva ja savi ning varutakse kivimad. Varem on kaevandatud ka fosforiiti ning diktiõnecemaaargilliid. Tallinnas, Lääne-E-s ja saartel on arenenud turism. Tuntud on Haapsalu, Kuressaare ja Pärnu spaad. E. majutusasutustes ööbis 2005. a. 1,9 mln. turisti. Oluline siseturismipirkond on Lõuna-E. E-s on hästi arenenud mnt-võrk (kokku 56 850 km). Rdt-d on 958 km, tähtsaim on Tallinn–Pärnu rdt-lin. Mandri-E. ja Lääne-E. saarte vahel on parvlaevavahendus, reisijaid vedatakse ka lennukiga. Korrapärane laevaliiklus toimub Tallinn–Helsingi, Tallinn–na–Stockholmi, Paldiski–Kapellskär ja Silla–Rahvusv. lennujaam asub Tallinnas Ülemiste läheduses 20 linnaga; 2006. a. 1,54 mln. reisijat). **Ajalugu.** Vanimad inimajast (9600–5000 e. Kr.) ja kivilaevad Kunda kultuuri. Noorema kiviaja

(5000–1800 e. Kr.) alguses hakati valmistama savinõusid. 3200–3000 e. Kr. kujunes venekirveste ehk nõorkeraamikakultuur, levisid koduloomapidamine ja algeine maaviljelus. I a-tuht-l e. Kr. pärinevad esimesed põlispoliitid, samal ajal rajati E. vanimad kindlustatud asulad. I a-tuht. II pool e. Kr. algas rauaesemete levik. Maaviljelus kujunes peamiseks elatusalaks; elavnesid kaubandussuhted, eeskätt Skandinaavia maadega. 9.–12. saj. tegid eestlased ja skandinaavlased vastastikkü röövretki, 11.–12. saj. üritasid E-s oma ülemvõimu kehtestada Vene vürstid. 1208–27 peetud võitlused ristiusudijatega lõppesid E. ala alistamise, ristimise ning jagamisega Mõõgavendade Ordu, Taani, Tartu piiskopi ja Saare-Lääne piiskopi vahel. Ordu ja piiskoppide vahel puhkes sage kodusõda, peale selle oli rohkesti kokkupõrkeid venelaste ja leedulastega. Maaisandad (eriti Taani kun.) jagasid maavaldusi vasallidele, kes hakkasid rajama mõisaid. Tallinn, Tartu, Viljandi ja Pärnu kuulsid Hansa Liitu. 1343–45 toimus ülestõus, mis suruti Saksa Ordu abiga maha. 1346 muuts Taani oma E. valduse Saksa Ordule, kes pan- tis selle 1347 edasi oma Liivimaa harrule. 15. saj. hakkas kujunema talupoegade sumismatus, 16. saj. I pool eestlaste reformatsioonid. 1558–83 toimusid Vene-Liivimaa sõda toi kaasa olulisi poliit. muutusi: 1559 müüs Saare-Lääne piiskop oma valdused Taanile, 1561 alistasid Põhja-E. ja Tallinn Rootsi ning ordu alad Poola-Leedu riigile. Poola-Leedu ja Rootsi tõusid Vene sõja- väe E. alalt välja. 1625. a-ks oli Rootsi vallutanud kogu Liivimaa (Eesti alal võitis lõplikult luteri usk). 1645 saadi Taanilt Saaremaa. Ligi 70 aastat kestnud sõdade jooksul vähenes eestlaste arv hinnangu järgi 250 000-st 100 000-ni. 1680. a-tel kaotati kroonumõisades pärisorjus, suurendati talu- poegade õigusi ja fikseeriti koormiste suurus. 1632 rajati Tartu ülikool, 1680. a-tel tegutses Tartu lüh. koolimeistrid ette valmistanud talurahva- kool. 1695–97 oli E-s näijahäda, millesse suri $\frac{1}{3}$ rahvast (70 000–75 000 in.). 1700–21 väldanud Põhjasõja järel läks E. Venemaa valdusse. Sõja ja

Presidentid

1938–40 Konstantin Päts

1992–2001 Lemart-Georg Mäe

2001–06 Arnold Rüütel

2006– Toomas Hendrik Ilves

SKT (2005) 13,12

SKT (2005) 21,13

põllum. tööstus

teenindus

SKT¹ 1 el. kohta

Infrastruktuur (2005)

Eelarve tulu (2005)

5,3

Eelarve kulu (2005)

11,63

Majandusabi (2000)

saadud 108

Töövõime (1999)

Hoiatavud (2006)

põllum. tööstus

teenindus

Töötud (2006)

Linnarahvastik

Kesk. vanus (2006)

Kesk. eluiga (2006)

mehed

naised

Imikute suremus (2006)

Suremus (2006)

Sündimus (2006)

HIV/AIDS (2006)

AIDS-i surmad (2006)

Egiptus

Haldusjaotus

Kubermertkonnad (muhafazah)	Pindala (km ²)	Elanike arv (mln., 2006)	Pealinn
Ad-Daqahiyah	3 471	5	Al-Mansurah
Al-Bahr al-Ahmar	203 785	0,19	Al-Ghardaqah
Al-Buḥayrah	10 129	4,77	Damanhur
Aleksandria	2 679	3,87	Aleksandria
Al-Fayyum	1 827	2,48	Al-Fayyum
Al-Gharbiyah	1 942	3,98	Tanja
Al-Isma'iliyah	1 442	0,88	Al-Isma'iliyah
Al-Minufiyah	1 532	3,29	Shibin al-Kawm
Al-Minya	2 262	4,13	Al-Minya
Al-Wadi al-Jadid	376 505	0,17	Al-Kharjah
Ash-Sharqiyah	4 180	5,21	Az-Zaqaziq
Aswan	679	1,13	Aswan
Asyut	1 553	3,5	Asyut
Bani Suwayf	1 322	2,3	Bani Suwayf
Dumyati	589	1,1	Dumyati
Giza	85 105	5,76	Giza
Kafr ash-Shaykh	3 437	2,63	Kafr ash-Shaykh
Kairo	214	7,84	Kairo
Luxor	55	0,4	Luxor
Louva-Siina	33 140	0,07	At-Tur
Marsa Matruh	212 112	0,28	Marsa Matruh
Port Said	72	0,55	Port Said
Pohja-Siina	27 574	0,33	Al-Artsh
Qalyubiyah	1 001	3,96	Banha
Qina	1 796	3	Qina
Sawhaj	1 547	3,9	Sawhaj
Suess	17 840	0,5	Suess

maailmaparand

Memphise varemed
Giza püramiidide
jmt. (1979)
Teeba varemed ja K
gate oru haak
(1979)
Nuubia kõrbe ma
(Abu Sunbulist (A
Simbelist) Phila
Kairo vanalinn (1979)
Abu Mina (1979)
Püha Katariina õg
kloostri ala (2002)
Wadi al-Hitan (2005)

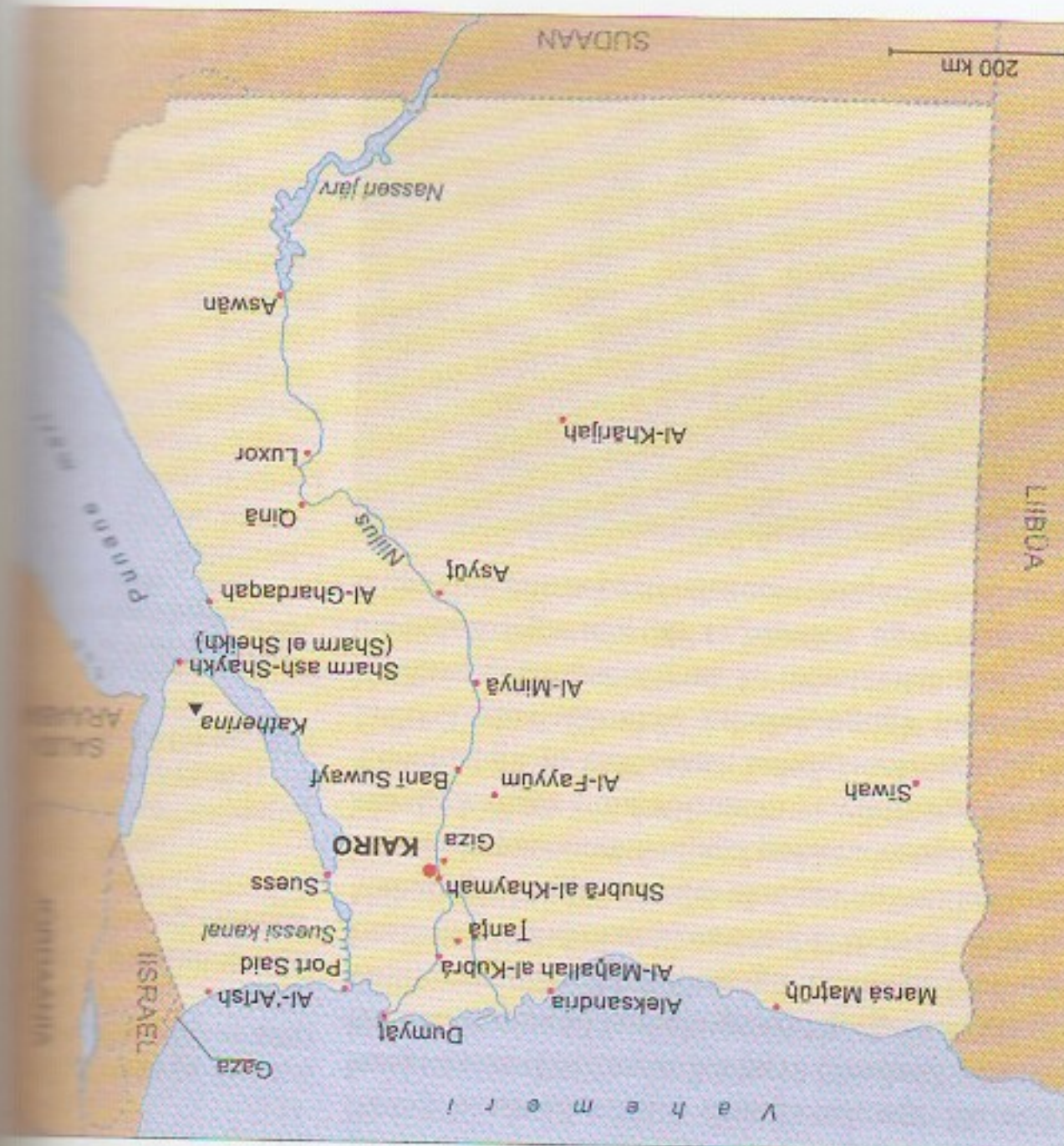

Egiptuse mees vest

suitsetamas

erakonnad. Olulisim erakond on valitsev Rahvuslik-Dem. Partei (*Hizb al-Dimuqratiyah al-Wataniyah*). Suurim opositsiooniline jõud on ille-gaalne Muslimite Vennaskond (*Hizb al-Ikhwan al-Muslimun*). Põhiscaduse jätele valvab Kõrgem Konstitutsioonikohus. Oiguskord põhineb Inglise ja Prantsuse õigusel ning šariaadil. Kehitub

EE SMA 102, 104 ja 105

Egiptus, E-e Araabia Vabariik (ar *Misr*, *Jumhūriyat Misr al-'Arabiyyah*), riik Kirdes-Aafrikas ja Aasias Siina ps-l. Püür (2665 km) Aafrika osas Liibüa (1115 km) ja Sudaaniga (1273 km) ning Siina ps-l Gaza piirkonnaga (11 km) ja Iisraelliga (266 km). E. piirneb põhjas Vahemerega ja idas Punase merega; rannajoone pikkus 2450 km.

Pindala 1 001 450 km²
Rahvaarv 71 237 000 (2006)
Pealinn Kairo (ar *Al-Qāhira*; 7 836 200, eeslinnadege 15 708 000 el.)
Haldusjaotus 27 kubermendil
Riigikeel araabia keel
Rahvühik Egiptuse nael (EGP)
Riigitahtsised EGY, EG

Politiiline süsteem. E. on unitaarne vabariik. Riigipea, täidesaatva võimu juht ja relvajõudude kõrgem ülemjuhataja on president, kelle valib rahvas. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament. Rahvakogu (*Majlis al-Sha'ab*) 444 liiget valib 5 aastaks rahvas, 10 määrab president. Rahvakogu võib umbusaldust avaldada peaministrile, kuid mitte presidendile. Nõuandva Kogu (*Majlis ash-Shura*) 176 liiget valib 6 aastaks rahvas, 88 määrab president. Peaministri ja valitsuskabi- net liikmed määrab president. Valida võivad vähe- malt 18-aastased ning valimine on kohustuslik. Lubatud on üksnes valitsuses heaks kiidetud

Egiptus

Niluse suudme pais

Aswāni pais

Aswāni pais	7 836 200
Aswāni pais	15 708 000 ¹
Aswāni pais	3 865 500
Aswāni pais	4 320 100 ¹
Aswāni pais	2 468 600
Aswāni pais	1 006 000
Aswāni pais	546 800
Aswāni pais	497 400
Aswāni pais	600 100 ¹
Aswāni pais	434 700
Aswāni pais	429 600
Aswāni pais	425 800
Aswāni pais	590 300 ¹
Aswāni pais	408 400

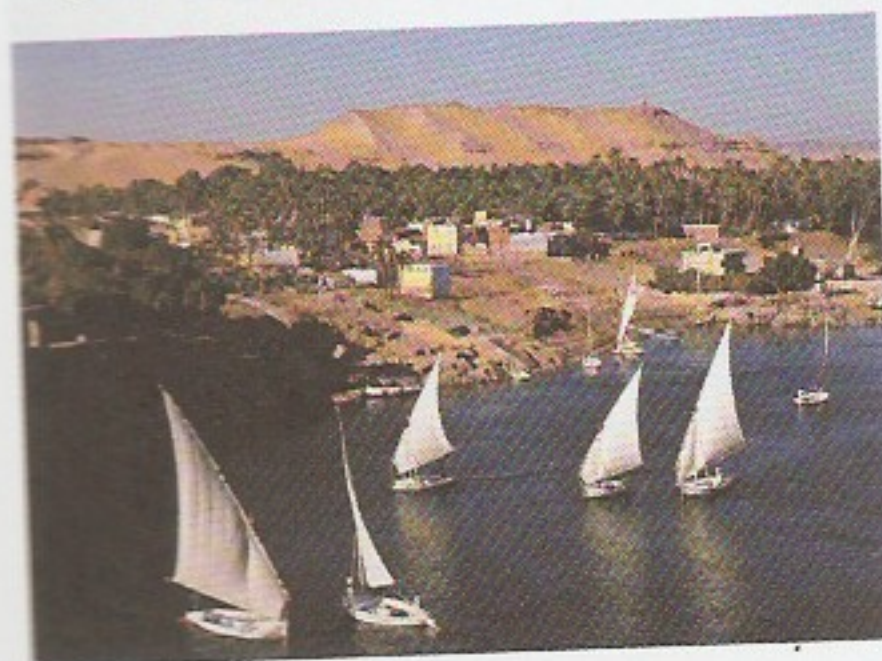
Aswāni pais

Aswāni pais	15 200 000
Aswāni pais	14 800 000
Aswāni pais	16 900 000
Aswāni pais	20 400 000
Aswāni pais	26 100 000
Aswāni pais	33 300 000
Aswāni pais	37 200 000
Aswāni pais	42 000 000
Aswāni pais	48 200 000
Aswāni pais	60 500 000
Aswāni pais	70 300 000

1971. a. põhiseadus (täiendatud 1982 ja 2005). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on E. mittevaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub E. maailmas 70. kohal.

Sümboolika. Ühinenud AV puna-valge-mustal lipul (a-st 1958) olnud 2 rohelist tähte asendati 1984 kuldse Šalāh ad-Dīni kotkaga, kotkas on ühtlasi E-e vapp (a-st 1984). Hümn (a-st 1979) „Bilady, bilady, bilady” („Kodumaa, kodumaa, kodumaa”), sõnad ja viis Sayed Darwish. Rahvuslill on egiptuse lootos (*Nymphaea lotus*).

Loodus. Pinnamood on valdavalt tasane. E-e jagab kaheks pikk (E-e piires ligi 1200 km) ja kitsas (3–25 km) põhja–lõuna-suunaline ning väga viljakas Niiluse org, mille läänepoolne osa on väga kuiv kõrbeala ja idapoolne poolkõrbeala. E-e lääneosas (s. o. ühtlasi Sahara kirdeosas) ulatub suur osa Liibüa kõrbest, mis on valdavalt liivakõrb. Kõrbe kesk- ja põhjaosas on sügavaid alanguid ja nõgusid (Al-Qattārah, 134 m allpool merepinda). Nõgudes, kus põhjavesi on maapinna lähedal, asuvad oasid (Al-Bahrīyah, Al-Farāfirah, Ad-Dākhilah, Al-Khārijah jmt.). Lõunaosas on lavamaid ja jäänukmägesid. Niilusest idas asub Punase mereni ulatuv Araabia kõrb, 500–1000 m kõrgune lavamaa, mille Punase mere poolses osas on kuni 2000 m kõrgused ahelikud. Palju on vadisid. Suurema osa Siinaist hõlmab liiva- ja klibukõrbeline Jabal at-Tih, mis poolsaare lõunaosas moodustab järsunõlvilisi mäemassiive. Siinai ps-e lõunaosas asub E-e kõrgeim tipp Katherina (2629 m). Loodusvaradest

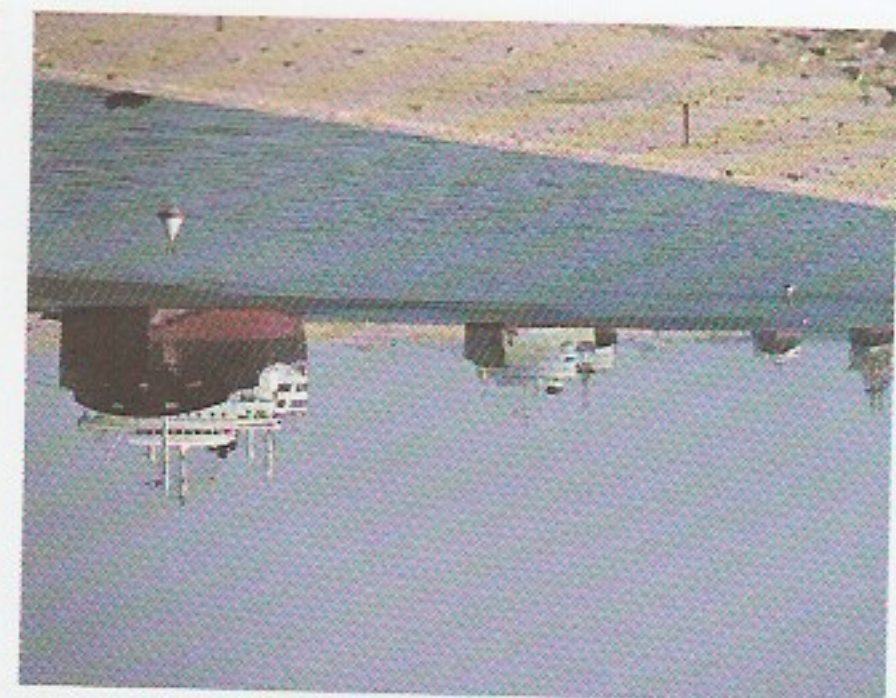
leidub naftat, looduslikku gaasi, raua-, mangaani- ja titaanimaaki, fosforiiti, lubjakivi, kipsi, asbesti, pliid ja tsinki ning keedusoola.

E-e terr-i valdavas osas valitseb kuiv ja kuum kõrbekliima. Talvel on jahedam, jaan-i keskmine t° on 11–16 $^{\circ}\text{C}$, kuumimas kuus juulis on 25–34 $^{\circ}\text{C}$ (suurim keskmine t° on lõunaosas). Iseloomulik on t° -i järsk ööpäevane kõikumine (kuni 30 $^{\circ}$ ja kõrbeis isegi kuni 45 $^{\circ}$). Kevadel põhjustab kagust puhuv tugev kuiv kõrbetuul hamsin u. 50 päeva vältel liivatorme. Sademeid on enamikul alal alla 100 mm/a. Ainult Vahe-mere rannikul sajab vihma 200–300 mm/a (pms. talvel). Ainus püsiva vooluga jõgi on Niilus. E-e piires pole Niilusel ühtki lisajõe, suudmealal moodustub tema paljudest harudest (neist 9 on suured) 24 000 km² suurune ja 260 km laiune järvederohke delta. Suurimad suudmeharud on Rosetta ja Damietta. Suurimad järved on Vahe-merega ühenduses olevad pms. mageveelised laguunid Idkū, Burullus ja Manzilah (Niiluse deltas) ning Bardawīl (Siinai ps-l). Suessi kanali põhja- ja lõunaharu vahel paikneb Suur Mõrujärv (soolajärv) ning Al-Fayyūmi oasi põhjaosas rik-kaliku ja unikaalse elustikuga Qārūni jär. Üle-ujutuste vältimiseks, vooluhulga reguleerimiseks ja põldude niisutamiseks on Niilusele ehitatud tamme ja paise. Aswāni kõrgpaisu taga on 157 km² suurune veehoidla (Nasseri jär. Niiluse deltagast lähtub mitu mageveekanalit (Suessi kanali piirkonda, Aleksandriasse). Suessi kanal (pikkus 168 km, sellest 38 km järvedes) ühendab Punast merd ja Vahemer. Valdav osa E-st on taimkat-teta, mõnes kohas kasvab kserofüüte, talvel on Liibüa kõrbe põhjaosas efemeere. Rohelust on vaid Niiluse orus ja deltas ning oasides (papüurus, mitu palmiliiki ning kultuurtaimede istandused ja põllukultuurid). Imetajaid on 98 liiki, sh. väga ha-ruldased liigid, nt. nuubia eesel (kodueesli eellasi) ja Punases meres elutsev dugong. E-s elab mitu kaslast (leopard, gepard, karakal, mets-, ooker-, luite- ja rookass) ja koerlast (šaakal, fennek, rebane, afgaani rebane, liiva- ja kõrvukrebane). Linde on 487 liiki, pesitseb 123 liiki. Roomajaid on 108 liiki. Niiluses ja Nasseri järves elab niiluse krokodill. Ariidsetel aladel on palju mürmadusid, sisalikke ja skorpione, seal elab ka skarabeus – legendi-dega seotud püha sõnnikumardikas. Külluslikud on Punase mere koralli- ja kalakooslused. E-t läbivad paljude lindude rändeteed. Peamised kesk-konnaprobleemid on seotud Niilusega, kuna msg. rajatised on seelses režiimis tekitanud soovimatuid muutusi. Niiluse üleujutuse perioodil põldudele kandunud viljakas muda setib Nasseri järve (veehoidla) põhja ja ei väeta põlde (tuleb kasu-tada väetisi), muutunud on vee keemiline koostis, hapniku- ja toitainetesisaldus. E-s on 78 msg. tüüpi KA-d, sh. mitu linnu-KA-d rändavate veelindude kaitseks ja 3 RP-d. UNESCO maailmapärandi nimistus on 7 objekti.

Rahvastik. Ida-hamiidid (egiptlased, berbe-rid) moodustavad rahvastikust 99 %. Kreeklasi,

nuublast, armeenlasti ja eurooplasi (pms, itaal-
lasti ja prantslasi) on 1 %. Enamik egiptlasi rää-
gib araabia keelt, teise keelena kasut. prantsuse
või inglise keelt. E-s on rahvusliku ja usulise
sallivuse pikaajalised kogemused. Berberid ela-
vad riigi lääneosa oasides (pms. Siwah' oasis),
rändlevad beduiinid ida- ja lääneosa kõrbeis ja
Siinai ps-l ning põlisel nuublastel lõunaosas
Niiluse ääres. Suurtes linnades on väikesi kreek-
laste ja armeenlaste kolooniaid. 1948 lahkusid
E-st paljud juudid, kuid Kairos on säilinud väike
juudi kogukond. E-s on ka u. 70 000 Palestiina ja
20 000 Sudaani pagulast. Suure sündimuse tõttu
on E-e rahvaarv kiiresti suurenenud, 1985–95 oli
rahvastiku juurdekasv keskm. 2,2 %. E-e kesk-
mine asustustihedus on 71 in./km², 99 % rahvas-
tust elab 3,5 %-l terr-l (Niiluse deltas ja orus, oasi-
des, Suessi kanali piirkonnas). Neil aladel ulatab
tihedus 1000 in./km². Pealinn Kairo on Aafrika
rahvarohkeim linn. Suured kõrbealad on inim-
tühjad. Valdav usund on islam (90 %, pms. sun-
niidid), sellele järgneb kristlik kopti kirik (9 %).
E-s valitseb varanduslik ebavõrdsus. Jõukus on
koondunud pms. Kairosse, seal elavad koptid on
rikkaimad elanikud. Üle poole E-e rahvastikust
elab maal. Enamik egiptlasi on elatuspõllun-
dusega tegelevad maaharjad. Maal tööpuudus
suureneb, sest Pärsia lahe äärselst naftatükkidest
tulub palju töölisi tagasi. Välistmaal elab mitu
miljonit egiptlast (2002 u. 2 mln.). Täiskasva-
nutele on kirjaoskajaid 57,7 % (2003). Haridus
saab SKT-st 6 % (1998). Haridus on tasuta. Alg-
koolis käib 11. eluaastani enamik noori egipt-
lasi, kuid keskhariduse omandavad neist vähesed.
Algkoolile järgnev ettevalmistuskool ja keskkool
on mõlemad 3-klassilised (üld- või kutsehar-
duslikud). Keskkoolil põhinevates kutsekooolides

SKT (2005)	89,34 mrd. \$
SKT (2005)	329,8 mrd. \$
põllum.	14,9 %
tööstus	35,7 %
teenindus	49,3 %
SKT _p 1 el. kohta (2005)	4460 \$
Infrastruktuur (2005)	4,9 %
Elarve tulu (2005)	20,29 mrd. \$
Elarve kulud (2005)	27,68 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	35,26 mrd. \$
Majandusabi (2002)	saadud 1,12 mrd. \$
Töövõime (2005)	21,34 mln.
Hõivatud (2001)	32 %
põllum.	17 %
tööstus	51 %
teenindus	9,5 %
Töötud (2005)	20 %
Vaeseid (2005)	42 %
Linnarahvastik (2003)	71 a
Kesk. vanus (2006)	69 a
Kesk. eluiga (2006)	74 a
live (2006)	1,75 %
Sündimuse (2006)	2,3 %
Surmuse (2006)	0,5 %
Imikute surmuse (2006)	3,1 %
HIV/AIDS surm (2003)	5300 in.
AIDS-i surm (2003)	700

Ookeanilisevald Sudaani kanalil

kestab õpiaeg 9 kuust kuni 3 aastani. Kõrgha-
ridust annavad peale ülikoolide ja instituutide
kõrgemad normaalkoolid. E-s on 12 riiklikku
ülikooli ja 187 rmtk. E. on araabia maailmas
oluline haridus- (sh. usulise kõrghariduse) ja kul-
tuurikeskus. Tervishoiukultuursed moodustavad
SKT-st 3,4 % (2005). Tervishoid on algeiline,
kuid 21. saj. on tehtud edusamme. Mosseede juur-
de rajatakse hulgalt iseloomulikke tervisekeskusi,
mis on asendamas riiklikku tervishoiukorraldust.
Riigis pole suudetud reguleerida suurt sündimust,
mis toob kaasa sotsiaalsed probleemid. Peamised
summapõhused on seede- ja hingamiselundite
ning südamehaigused.
Majandus. E-e majandus on SKT poolt araabia
maade suurimaid. 1980. a-tel oli E-s majandus-
langus, mistõttu 1990. a-tel reformiti majandust
IMF-i abiga. 1990–2000 u. pool niigiletevõttest
erastati, 2000. a. algul erastamine peatati, kuna
see ei aidanud majanduskasvu kaasa. 2004. a-st
jätkatakse reforme majanduskasvu tõrjeks, a-st
jätkatakse reforme majanduskasvu tõrjeks, a-st
segaga – luuakse uusi töökohi, soodustatakse välis-
investeeringuid ja korraldatakse pangandust. E-l
on suur välisvõlg ja ta saab majandusabi. Elarve
kulud on tuludest tunduvalt suuremad. E. varustab
end energiaga täielikult. E-e naftavaru on 367,9
mln. t (2005), toodang on 35 mln. t/a (2005).
U. pool naftatoodangust tarbitakse kohapeal,
ülejäätanu veetakse välja. Gaasivaru on 1,9 tril-
jonit m³ (2005). Gaasi välja ei veeta, kuid kahe
kavandatava projekti kohaselt saab E-s maailma

Kairo kesklinn ja Esipiaani ooperiteater

Presidentid (aastad)
1953–54 Muḥammad Nagīb
1956–70 Muḥammad Nagīb
1970–81 Gamal Abdel Nāṣir
1981–88 Anwar as-Sadāt
1981–88 Muḥammad Mubārak

Kairo kesklinn ja Niiluse
Esipiaanil ooperimaja

Giza püramiidide lüh-
vaade. Keskelt Cheopise
(Hafra), esiplaanil
Mykerinose (Menikau)
ja tagaplaanil Cheopsi
(Hufu) püramiidid

Presidendid (a-st 1953)

1953–54
Muhammad Naguib
1956–70
Gamal Abdel Nasser
1970–81
Anwar as-Sadik
1981–
Husni
Muhammad Mubarak

Aleksandria sadama
vaade

Naissideline Sinait

Ühendamispartnerid (1955. aastast, 2005)

Alžeeria	13
Libaan	10
Libanon	8
Marokko	6
Süüria	5
Tuunis	5
Yemen	5
Yordania	5
Yordania	11
Yordania	7
Yordania	7
Yordania	6
Yordania	6
Yordania	5

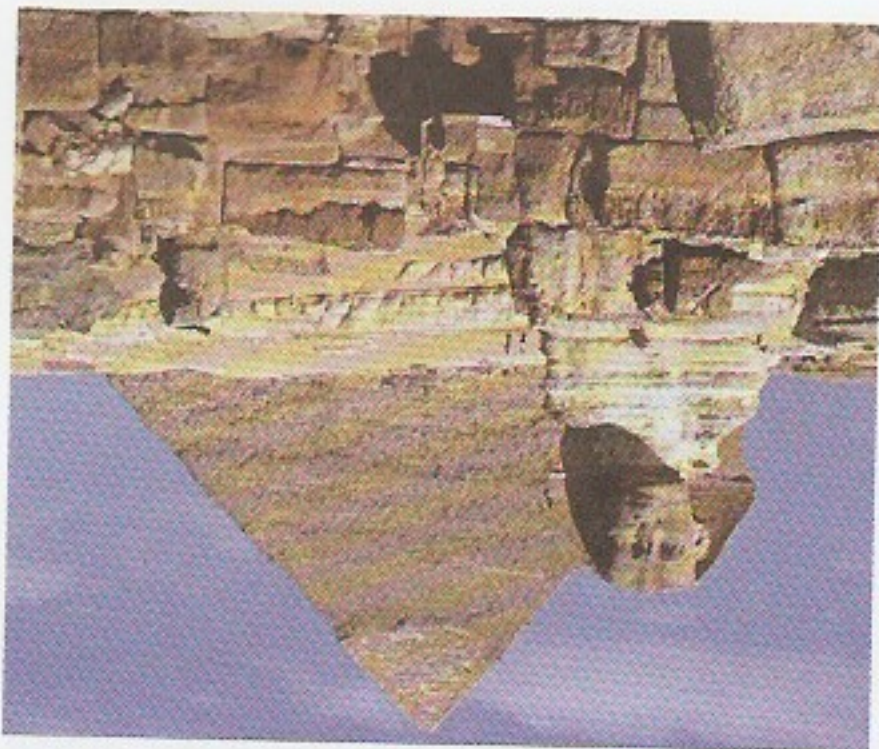
6. vedelgaasi eksportija. 2003 toodeti elektrienergiat 84,26 mrd. kWh ja tarbiti 78,16 mrd. kWh; 81 % toodeti soojus- ja 19 % hüdroelektrijaamades. Suurima osa hüdroenergiast annab Aswāni hej. (võimsus 2100 MW). Töötleva tööstuse harudest on olulisimad tekstiili-, toiduaine-, keemia-, ehitusmaterjali- ja metallitööstus ning tsemendi tootmine. 2005 suurenes tööstustoodang 5 % (2002. a. 2,2 %). Põllum. põhineb niisutus-põllundusel, mida riiklike programmide abil arendatakse. Haritavat maad on riigi pindalast 3 %. Soodsad kliimaolud ja pidev niisutus võimaldavad enamikult põldudel koguda 2–3 saaki aastas. Kasvat. puuvillapõõsast, suhkruroogu, riisi, maisi, nisu, ube, viinamarju, puu- (apelsine, mandariine, sidruneid) ja juurvilja. Oaasides kasvat. datleid. Karjamaade vähesuse ja kehva söödabaasi tõttu on loomakasvatus vähe arenenud. Vähesel määral kasvat. veiseid, pühvleid, lambaid, kitsi ja eesleid ning kõrbeis kaameleid. Vahemerest, Niilusest ja järvedest püütakse kala. E-s on 64 000 km mnt-id, neist 49 984 km on kõvakattega (1999). Rdt-d on 5063 km, sellest 62 km on elektririd. (2005). E-e linnu ühendavad head teed, kuid peamine transpordiliik on rdt-transport. 1987 avati Kairos metroo. Veeteid on kokku 3500 km (sh. Niiluse jõgi, Nasser järvi, Aleksandria–Kairo veetee ja Niiluse delta rohked kanalid ning Suesi kanal, mis on eluliselt tähtis rahvusv. laevatee). E-e tähtsaimad sadamad on Aleksandria, Kairo, Aswān, Asyūt, Port Said, Dumyāt, Marsā Matrūh

ja Sues. E-s on 88 lennujaama, neist 72-l on kõvakattega lennurajad (2006). Rahvusv. lennujaamad asuvad Kairos, Luxoris, Aleksandrias ja Marsā al-ʿAlamis. E-s on 5032 km naftajuhtmeid ja 6115 km gaasijuhtmeid (2004). Kaupa tuuakse rohkem sisse, kui veetakse välja (2002 vastavalt 12,9 ja 7,1 mrd. \$). Välja veetakse toornaftat ja naftatooteid, puuvilla, tekstiiltooteid ning metalli- ja keemiatööstuse tooteid. Sisse tuuakse masinaid, seadmeid, toiduaineid, keemia- ja puidutooteid ning küttaaineid. Peamised tuluallikad on nafta ja maagaas, kergetööstus ja töötlev tööstus ning Suesi kanali tollimaksud. E-e väga suur tuluallikas on turism, sel alal töötab u. 150 000 in. 2004 külastas E-t 8,1 mln. turisti. Peamised lähtemaad on Suurbritannia, Saksamaa, USA, Prantsusmaa ja Itaalia. Peale muistsete ajaloomälestiste pakuvad turistidele huvi Niiluse laevareisid ning Punase mere korallrahudel leiduvad sukeldumispaidad. Turismimajandust kahjustavad terroriaktid.

Ajalugu. Varaseimad inimasustuse jäljed ulatuvad paleoliitikumi (u. 250 000 aastat tagasi). Sel ajal valitsenud kõrbeline kliima võimaldas püügi-majandusest elatuvatel väikestel inimrühmadel asustada ainult Niiluse orgu. Jäätaja lõpul muutus P-Aafrika kliima niiskemaks, Niiluse veetase tõusis ning kõrbe piir taandus, see võimaldas siinseil asukail pidada jahti gasellidele jt. rohtlloomadele (Quadani kultuur). Nabta Playa asula elanikud (Abu Simbeli templist u. 100 km läänes) tegelesid viljakasvatusega (oder) ning valmistasid savinõusid juba u. 6000 e. Kr. Kui kliima VI a-tuh. e. Kr. taas kuivenes, koondus asustus üha enam Niiluse äärde. Niiluse oru servaalalt leitud asulakohad (Al-Fayyūm, Marimde Bānī Salāmah) tunnistavad, et u. 4000 e. Kr. olid peamisteks tegevusaladeks maaharimine ja karjakasvatus. IV a-tuh. e. Kr. hakati valmistama vasest tööriistu ja rajama niisutuskanaleid, kasutusele võeti hieroglüüfkiri. Asulate (Naqādah, Hierakonpolis jt.) ümbritsemine toortellistest müüri-ga osutab piirkondlike keskuste kujunemisele. IV a-tuh. II poolel e. Kr. kujunes u. 40 sellisest piirkonnast ehk noomist kaks riiki: põhjas Alam-E. (pealinn Buto) ja lõunas Ülem-E. (pealinn Hierakonpolis). U. 2900 e. Kr. ühendas Ülem-E-e kuningas (hilisema pärimuse järgi Menes) kogu maa ja rajas 1. dünastia. Vana riigi (u. 2778–2263 e. Kr., 3.–10. dünastia) ajal arenes E. tugeva keskvõimuga riigiks (pealinn Memphis), kus valitses päikesejumal Amon-Ra kultus. Riigi eesotsas oli maa-pealseks jumalaks peetav piiramatu võimuga vaarao, kes valitses suure preester- ning ametnikkonna abil. U. 2600 e. Kr. püstitati esimene püramiid (vaarao Džoserile), u. 2500 e. Kr. ehitati Giza püramiidid. Korraldati retki Nuubiasse ja Liibüasse, vallutati Siinai vasekaevanduste ala, kujunesid kaubandussidemed Foiniikiaga. Noomide asevalitsejate iseseisvumine ning preestrite võimu suurenemine põhjustasid Vana riigi lagunemise. I vaheperioodil (u. 2263–2040

e. Kr.) oli Alam-E-e keskus Herakleopolis, Ulem-E-keskus Teeba. U. 2040 e. Kr. taastas Teeba valitsesja Mentuhoteep I ühtse riigi. Keskmise riigi (u. 2040–1730 e. Kr., 11.–13. dünastia) otsiseng oli vaarode Senusert III [1878–1843 e. Kr.] ja Amenemhet III [1842–1797 e. Kr.] ajal, kui pure laendati kuni Niiluse 2. kärestikuni ning Al-Fayyumi oasist lõpetati suurejoonelised niisustööd. 18. saj. lõpul e. Kr. vallutasid Väike-Aasias tulnud hüksoslaste Alam-E-e ja panid aluse II vaheperioodile (u. 1730–1562 e. Kr.). U. 1562 vallutas Teeba valitsesja Ahmose hüksoslaste pealinn Avarise ning ühendas E-e järele Teeba juhtimise alla. Uue riigi ajal (1562–1085 e. Kr., 18.–20. dünastia) muutus E. Idamaade võimsaimaks riigiks. Vaarode Thutmosis I [1516–1504 e. Kr.], Thutmosis III [1490–1436 e. Kr.] ja Amenhotep II [1435–1410 e. Kr.] vallustustekedega alistas Nubia, kehtestati E-e [1361–1340 e. Kr.] katse püüda preestrite võimu ainuajumal Atoni kultuse kehtestamise ja uue pealinn Ahet-Atoni asutamise ebaõnnestus, tema järglased taastasid Ammoni kultuse ja viisid pealinn tagasi Teebasse. Vahepeal nõrgenenud E. tugines veel kord Seti I [1305–1291 e. Kr.] ja eriti Ramases II [1290–1224 e. Kr.] ajal. Viimane sõdis edukalt hetitidega ja taastas riigi pidas raskeid võitlusi E-t rünnanud hititlaste ja nn. mererahvastega. Sõdade ja sisevaastuoludest nõrgestatud riik lagunes 1085 e. Kr. Hiitis-E-e ajajärgul (1085–332 e. Kr.) sattu E. korduvalt võõramaalaste võimu alla: seda valitsesid hititlaste (10.–8. saj. e. Kr.), nubialased (8.–7. saj. e. Kr.) ja assüürlased (7. saj. e. Kr.). 525 e. Kr. vallutas E-e Pärsia kun. Kambyses II. Alek-sander Suure vallutusega (332 e. Kr.) tõmmati E. Kreeka kultuuripiirkonda ning Aleksandri väejuht Ptolemaios pani aluse hellenistlikule Ptolemaiose ehk Lagiitide dünastiale [323–30 e. Kr.]. E-st kujunes Vahemere idaosas võimsaim riik, mille pealinn Aleksandria oli rahvusv. kaubanduse, hellenistliku kultuuri ja teaduse keskusi. 1. saj. e. Kr. sattus E. üha rohkem Rooma mõju alla. E-e viimase valitsesja Kleopatra katsed päästa riiki Rooma kodusõtta sekkuamisega nurjusid (30 e. Kr. sooritas Kleopatra enesetapu). E-st sai Rooma provint. 1. saj. p. Kr. levis E-sse ristiusk, 2. saj. keskel tekkis Aleksandrias mõjukas kristlik teoloogiakool. Parast Rooma keisririigi lagunemist jäi E. Ida-Rooma keisririigi (Bütsants) koosseisu (395–641) ning omandas suure tähtsuse idakirikku keskusena. 639–641 vallutasid E-e araablaste ning kuni a-mi 868 ja 905–935 oli see Araabia kalifaadi osa. Bütsantsi keisrile kuulunud maavaldused muudeti riigimaaks, seda harivad muu-usulised talupojad pidi riigile maksma maamaksu ehk haraadzi. Egiptuses hakkasid araabistuma, enamik neist

Suur sfinks ja Cheopse püramiid (Giza).
4. dünastia

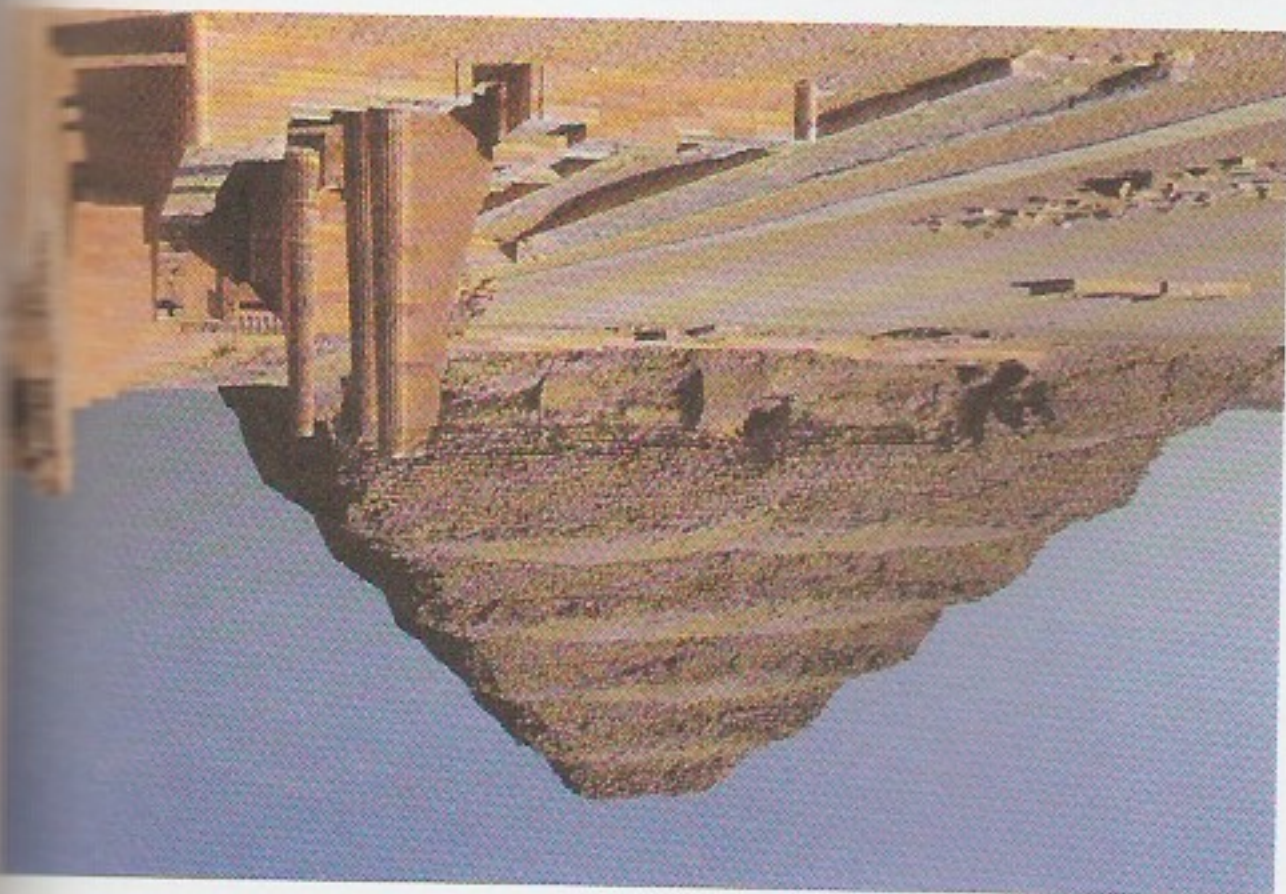
astus maksukergenduste saamiseks islami usku. 868–905 oli E. iseseisev kalifaat Tuluniidide, 935–969 Ihsidiidide ja 969–1171 Fatimiidide dünastia võimu all. 10.–11. saj. oli E-s maj. tõus: suurenes niisutatav külvipind, edenes käsitöö, veeti välja rohkem kaupu. 1171 võimu haaranud kurdid püüdsid ad-Din rajas Ajuubiidide dünastia. Valdav osa riigimaast jagati ajutiseks kasutamiseks sõjaväeteenistuse eest (lkaadeks). Valitsesjate kaardiväe moodustasid mamelukid, alistatud rahvaste poisilastest kasvatatud orisõdurid. 1250 haarasid mamelukid võimu. 1260 purustas nende sultan Baibars E-sse tunginud mongolid, edukalt sõditi ristiüülitellega. Sel ajal toimus suurejooneline ehitustegevus (nt. sultan Hassani moske-meedrese 14. saj., Mame-lukide mausoleum 15. saj.). 1517 läks E. sõl-tu va vasallriigina (pašalöökina) Türgi Osmanite valdusse, Osmanite nõrgenedes said alates 17. saj. lõpust sisulise võimu jälle mamelukid. 1798 tungis Napoleon Bonaparte'i juhtimisel E-sse Prantsuse ekspeditsioonivägi. 1804–05 toimu-nud Türgi-vastase rahvaväestõusu ajal haaras võimu Muhammad Ali [1805–49], kes 1811 laskis peaaegu kõik mamelukid hukata ning jaotas neilt võõrandatud maa oma lähikondlastele; tek-kis uus mõisnike klass. Muhammad Ali edendas majandust ja haridust, moodustas tugeva alalise sõjaväe (u. 200 000 meest) ning vallutas uusi maid

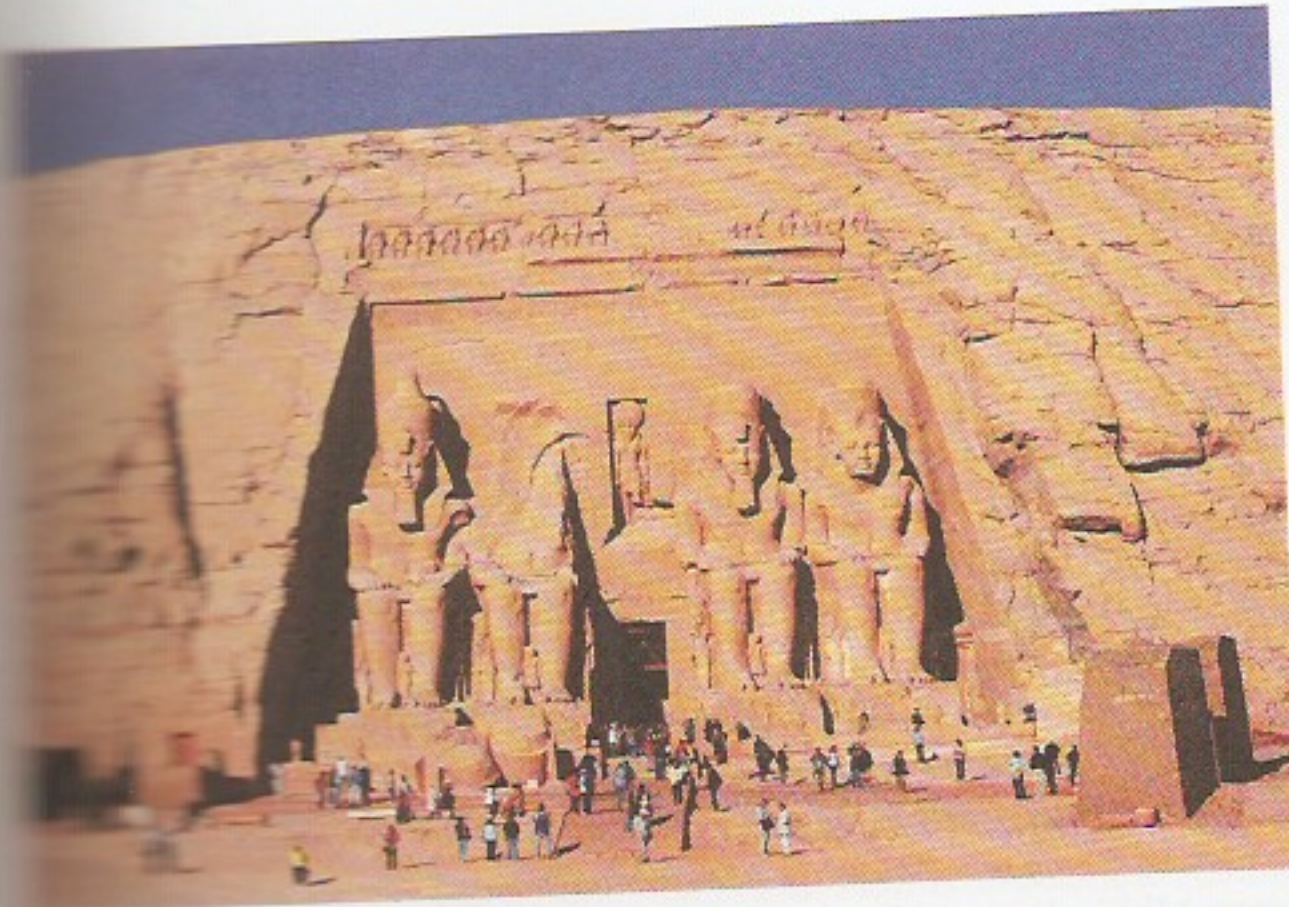
Džoseri asunikpüramiid (Saqqarah'as, 3. dünastia)
Kuningad (a-st 1922)
1922–36 Faraonid
1936–52 Faraonid
1952–53 Faraonid

Relvajad (2006)

Isikkoosseis
maavägi 340 000
õhujõud 30 000
õhukaitses 80 000
merevägi 46 000
Kokku (sh. 290 000 ajateenistust)

Peamised lahinguvahendid
3855 tanki
6000 soomukit
4350 suurtükki
11 lahingulaeva
127 lahingukopterit
570 lahingulennukit
Kaitse-eelarve (2005) 2,5 mrd. \$, peale sõja- ja poolsojaväeliste 1,29 mrd. \$ sõjalis-välisabi USA-lt (4,2 % SKT-st)
peale selle reservis 330 000

Abu Simbeli templ Abū Simbelis)

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

1811–48, 1946–48

Araabia ps-l (1811–18) ja Sudaanis (1819–22). 1824–28 osales E. türklastevastase ülestõusu mahasurumisel Kreekas ning sõdis 1831–33 ja 1839–40 edukalt Türgiga. Suessi kanali ehitamise tõttu (1859–69) tugevnes välismaine pol. ja maj. surve (kontroll E-e rahanduse üle, puuvill muudeti monokultuuriks). See põhjustas 1881 ülestõusu, mida juhtis Ahmad Arabi Pasha. Inglise-E-e sõja ajal (1882) okupeeris E-e Suurbritannia. Kuigi vormiliselt säilis Türgi ülemvõim a-ni 1914, kuulus tegelik võim Briti konsulile ja okupatsiooniväele. 1914 kuulutati E. Suurbritannia protektoraadiks. Rahvusliku vabadusliikumise surve (ülestõusud 1919 ja 1921) tunnistas Suurbritannia E-e 1922 iseseisvaks kuningriigiks, troonile sai kun. Fu'ād I, 1923 korraldati esimesed parlamendivalimised. Suurbritannia säilitas oma E-s oleva väekontingendi, see tagati 1936. a. lepinguga. II maailmasõja ajal tungisid E-sse kahel korral Itaalia ja Saksamaa, kuid nende sõjaväe purustasid liitlased 23. X – 4. XI 1942 peetud Al-'Amayni lahingus. 1945 asutati E-e algatusel Araabia Liiga, 1946 lahkus riigist (v. a. Suessi kanali tsoonist) Briti sõjavägi. 1948 ründas E. koos Iraagi, Jordaania ja Süüriaga vastloodud Iisraeli riiki, kuid sai lüüa. 1952 loovutas kun. Fārūq I trooni oma pojale Fu'ād II-le. 1952 tuli veretu riigipöördega võimule Gamal Abdel Nasser juhitud org. Vabad Ohvitserid ning presidendiks ja peaministriks sai Muḥammad Naguib. 1953 kuulutati senise monarhia asemel välja vabariik. Juunis 1956 lahkusid viimased Suurbritannia väeüksused. Kui 1956 presidendiks valitud G. A. Nasser NSV Liidule lähenes ning Suessi kanali riigistamisega Briti ja Prantsuse huve ohustas, alustasid Suurbritannia, Prantsusmaa ja Iisrael sõjalist interventsiooni ning Iisrael okupeeris ajutiselt Siinai ps-e (Suessi kriis). 1958 moodustasid E. ja Süüria Ühinenud AV, millest Süüria 1961 välja astus. 1967 puhkenud Iisraeli-Araabia sõjas (Kuuepäevane sõda) kaotas E. kontrolli Suessi kanali üle ja Siinai ps-e. Pärast G. A. Nasser surma (1970) sai presidendiks senine asepresident Anwar as-Sadāt. 1971 võeti vastu uus põhiseadus,

riigi nimeks sai E-e AV. 1973 sõdis E. koos Süüria ja Jordaaniaga Iisraeli vastu, kuid see ei toonud kaasa olulisi territoriaalseid muudatusi. 1975 taasavati Suessi kanal. 1979 sõlmis A. as-Sadāt Iisraeliga separaattrahulepingu, see tõi kaasa E-e väljaheitmise Araabia Liigast. E-e peamiseks partneriks hakkas NSV Liidu asemel üha enam saama USA. 1981 mõrvasid islami fundamentalistid A. as-Sadāti ning referendum tulemusena sai uueks presidendiks Husnī Muḥammad Mubārak, kes keelustas usulised erakonnad ning kehtestas riigis erakorralise seisukorra, mida hiljem mitu korda pikendati. 1982 tagastas Iisrael kogu Siinai ps-e. 1989 taastati E-e liikmelisus Araabia Liigas. Lahesõjas (1991) osalesid E-e väeüksused USA juhitud Iraagi-vastases koalitsioonis. 1997 ja 2004 toime pandud islamiterroristide rünnakutes hukkus kümneid välituriste ja kohalikke elanikke. Riigis on üle 70 000 Palestiina aladelt pärit põgeniku. 2005. a. sügisel valiti H. M. Mubārak viiendat korda järjest presidendiks. 2005. a. Rahvuskogu valimistel sai enamuse valitsev Rahvuslik-Dem. Partei (311 kohta), kuid 34 kohta said sõltumatu kandidaadinud Muslimite Vennaskonna esindajad. A-st 1945 on E. ÜRO liige. E. tunnustas Eesti Vabariiki 6. IX 1991, diplomaatilised suhted sõlmiti 2. I 1992. 1815 korraldas Lõuna-E-sse ja Nuubiasse ekspeditsiooni Vastse-Kuustes sündinud baltisaksa orientalist Otto Friedrich von Richter, kelle reisipäevikutel ja joonistustel on teaduslik väärtus tänapäevani. 1920. a-te algul elas E-s kümneid eestlasi, kes olid sinna sattunud seoses Denikini ja Wrangeli sõjaväe lüüasaamisega L-Venemaal. Enamik neist lahkus peagi teistesse riikidesse või pöördus Eestisse tagasi. Püsiva elu- ja töökoha leidis E-s osa Eesti naismisjonäre, kes kuulusid 1898 rajatud E-e Üldmisjoni koosseisu. 1925 külastas E-t usu- ja haridustegelane Jaan Lattik, kes avaldas oma reisimuljed raamatus „Lõunamaale“. 1941 asus E-e Riigipanka tööle Nikolai Kõstner. **Relvajõud.** E-e relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel valikuliselt, teenistusaeg on 1–3 aastat. Riigikaitse kõrgeim juht on president, relvajõude juhib ülemjuhataja, kes on ühtlasi kaitse- ja kaitsetööstusminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhujõududest ja õhukaitse juhatajast. Oluline osa on poolsõjaväelistel org-del (Rahvuskaart ning siseministeeriumi alluvuses olevad piirivalve- ja rannakaitseüksused, kaitse- ning julgeolekuväed). E-s tegutseb mitu relvastatud mitteriiklikku rühmitist (Islami Rühmitis, Muslimite Vennaskond, E-e Islami Džihad jmt.). 2006 osalesid E-e üksused rahvusv. operatsioonil Sudaanis (UNMIS). Iisraeli järel on E-e relvajõud Lähis-Idas suuruselt 2. kohal.

Ekvatoriaal-Guinea

Ekvatoriaal-Guinea [gineja], E-G. Vabariik (hisp *Guinea Ecuatorial, República de Guinea Ecuatorial*), riik Lääne-Aafrikas Guinea lahe ääres ja saartel. Pindala 28 051 km² (102 700, 2006).

Rahvaarv	504 000 (teistel andmetel)
Pindala	28 051 km ²
Pealinn	Malabo (161 400 el.)
Haldusjaotus	7 provintsi
Riigikeel	hispaania ja prantsuse keel
Rahvaluht	CFA frank (XAF)
Riigitaht	GNQ, GQ

Politiiline süsteem. E-G. on presidentaalne vabariik. Presidendi valib 7 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on 100-kohaline Rahvaesindajate Kodu (*Cámara de Representantes del Pueblo*), mille liikmed valitakse 5 aastaks. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Täidesaatev võim kuulub Ministrite Nõukogule. Valitsuskabineti liikmed ja peaministri nimetab president. Vormiliselt kehtib E-G-s mitmeparteisüsteem, kuid tegelikult on võimupartei presidendil juhitud E-G. Dem. Partei (*Partido Democrático de Guinea Ecuatorial*). Kohtusüsteem on kolmeastmeline, kõrgeim kohus on Ülemtribunal. Kehitub 1991. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on E-G. mitte-vaba riik. Korruptsioonindeksi järgi asub E-G. maailmas 151. kohal.

EE SMA 113

saarel

Metanooliühend

Suuriimad linnad (el. arv, 2006)

Bata

Malabo

Ebebiyin

Aconibe

Añisoc

Wile-Nzas

Rannikuprovint

Põhja-Bioko

Lõuna-Bioko

Kie-Ntem

Kesk-Lõunaprovint

Annobón

Provintsid (provintid)

Haldusjaotus

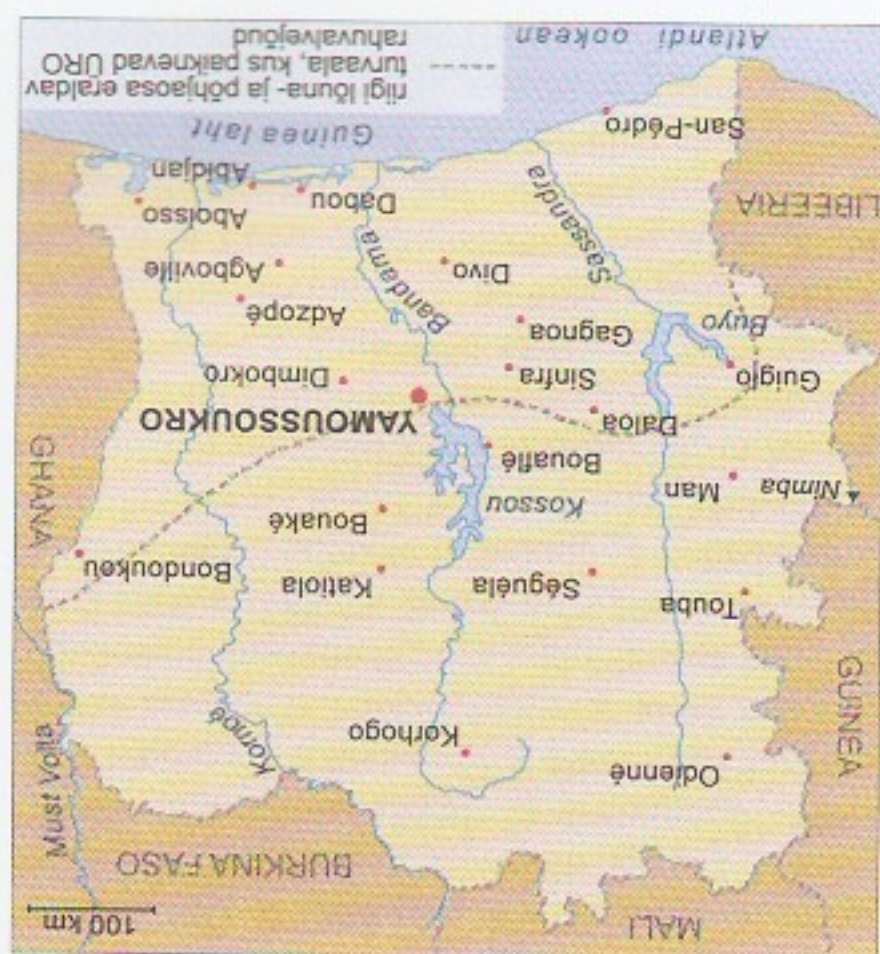
Sümboolika. E-G. lipul (a-st 1979) sümboliseerib roheline värv loodust, valge rahu, punane iseseisvustõlulist ning sinine riigi eri osi nii ühendavat kui ka eraldavat merd. Lipu keskel valgel laiul on E-G. vapp. Vapi (a-st 1979) hallil kilbil on ühtedel andmetel kujutatud kapokipuu (selle all olevat allkirjastatud hispaaniakeelne sõlmitud iseseisvustõlulist), teistel andmetel mangroovipuu. 6 kuusnurksel tähte puu kohal tähistavad riigi mandriosa ja saari. Vapikilbi all on valgel lindil hispaaniakeelne rahvuslik deviis „Unidad, paz, justicia“ (ühendus, rahu, õiglus). Hümn (a-st 1968) „Camimemos pisando la Senda...“ („Käime kindlalt...“), sõnad ja viis Atanasio Ndonggo Milyono. **Loodus.** E-G. hõlmab mandriline Mbini, ranniku-lähedased saared Cortico (Mandya), Elobey Grande ja Elobey Chico ning Bioko ja Annobóni (Pagalu) saare. Mbini ala on valdavalt 600–900 m kõrgune mägismaa, Kristallimäggede ulatub kõrgus üle 1000 m (kõrgeim tipp Mitra, 1200 m). Mägised on ka saared. E-G. suurim saar Bioko (2017 km², a-ni 1973 Fernando Póo) paikneb Mbiniist lõhkeni 180 km loodes (32 km kaugusel Kameruni rannikust) ning Annobón (17 km²) ligi 500 km edelas. Bioko koosneb kolmest liitunud vulkaanilisest massiivist, seal asub ka riigi kõrgeim tipp Basile (3008 m). E-G. kliima on ekvatoriaalne, edelamussoonide tõttu väga niiske. Keskmise t^o on 24–28 °C ning sajab üle 2000 mm/a (kuni 9000 mm/a). Ligi 2/3 (2000) riigi t^o on katat mets. Kasvatatakse pms. troopiline vihmamets, Mbini rannikul on mangroove. Muldadest on valdavalt vihmametsa puna-kollased ferrallitiimullid. Maa-varadest leidub rauamaaki, titaani, mangaani, uraani ja kullalähvi, suurem osa varust on kasutusse võetud. E-G. mandrilaval on suur nafta- (77 mln. t) ja gaasivarud (37 mrd. m³, mõlemad 2002). Mbiini keskosas voolab Mbini jõgi. E-G-s elab 184 liiki imetajaid (neist 23, sh. šimpans, gorilla, drill, on eriti ohustatud), 172 liiki pesitsevaid lunde (neist 5 liiki on eriti ohustatud), 91 liiki roomajaid ja 29 liiki kahepaikseid. Kokku on 19 KA-d, sh. 3 RP-d.

Sümboolika. E-u oranzj-valge-rohelise lipu (a-st 1959) eeskujuks on Prantsusmaa kolmevärviline

posade unisust ning roheline loost, paremat rule-
vikku ja lõunaosa metsi. Rohelisel vapikilbil (vapp

madalik, mis touseb aeglaselt tügi keskosas 150–300 m kõrguseks tasandikuks ning põhjaosas 400–500 m kõrguseks lavamaaks. Läänecosas

1. viitendiku riigi territooriumil, Guinea lahe rannikul

(116 km), Guinea (610 km), Mali (532 km), Burkina Faso (584 km) ja Ghanaga (668 km); rannajoone pikkus 515 km.

Indala	322 460 km ²
Rahvaarv	19 617 700 (2006)
Pealinn	Yamoussoukro (200 100 el.), valitsuse asukoht Abidjan (3 796 700, eeslinnadega 5 060 900 el.)
Haldusjaotus	19 regiooni (<i>région</i>), jagunevad 58 departemanguks
Riigikeel	prantsuse keel
Rahvähik	CFA frank (XOF)
Riigitiibised	CIV, CI

poliitiline süsteem. E. on presidentaalne vabariik. Presidenti valib 5 aastaks rahvas. Presidendi ja ka täidesaatva võimu kandja, tal on õigus algatada seadusi. Kõrgeim seadusandlik organ on ühekojaline Rahvassamblee (*Assemblée nationale*). Selle 225 liiget valib 5 aastaks enamussalimisel rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastasest. President moodustab valitsuse ja nimetab peaministri. E-l on mitneparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on E-u Rahvarinne (*Front populaire ivoirien*), E-u Dem. Partei (*Parti démocratique ivoirien*), E-u Vabariiklaste Ühendus (*Union de Côte d'Ivoire*) ja E-u

Suurimad linnad

Abidjan	574 700
Bouaké	321 000
Sikasso	227 000
San-Pédro	29 700
Yamoussoukro	200 000

Elanikkond

KT (2005) 16,2 miljonit

KT (2005) 26,4 miljonit

põllum.

tööstus

teenindus

KT, 1 el. kohta (2005)

inflatsioon (2005) 3,9%

elurive tulu (2005)

2,4 miljonit

elurive kulu (2005)

2,8 miljonit

ajaluvõlg (2002)

15,4 miljonit

võimekuse indeks (2005)

6,05 punkti

elavastik (2005)

40%

marahvastik (2005)

4%

sünnim. vanus (2006) 16 a.

sünnim. eluiga (2006) 48 a.

unehäired

unehäired

e (2006)

andimus (2006) 33%

remus (2006) 12%

kate suremus (2006)

89%

AIDS (2005)

750 000 in.

OS-i surmad (2005)

47 000

Suurimad linnad Elevandi-
luuranniku keskosas

on pms. mangroovi sooldunud mullad ning põhja pool vihmametsa puna-kollased ferralliitmullad, mis lähevad üle vihmametsa ja savanni punasteks ferralliitmuldadeks. Maavaradest leidub naftat ja maagaasi, rauamaaki, boksiiti, tantaliiti, teemante, kulda, niklit ja mangaani. Suurimad jõed on Bandama, Komoé ja Sassandra. Rannikuvööndi idapoolses osas on madalaid laguune. E-l elab 230 liiki imetajaid (neist 19 on eriti ohustatud, sh. aafrika elevand, diaanapärnik, šimpans), 252 liiki pesitsevaid linde (12 on eriti ohustatud), 152 liiki roomajaid (2 on eriti ohustatud) ja 38 liiki kahepaikseid. E-l on 325 KA-d, neist on tuntuimad 19 KA-d, sh. UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluvad Taï RP, Comoé RP ning Nimba LKA.

Rahvastik. E-l elab u. 60 etnilist rühma, kellest suurimad on baule (23 %), beted (18 %) ja senufod (15 % rahvastikust). U. 1/3 riigi elanikest on sisse-rändajad, pms. Burkina Fasost, Malist, Guineast ja Senegalist. Riigikeel on prantsuse keel, kuid suhtluskeelena on kasutusel ka etniliste rühmade keeli, kõige rohkem djula keelt. Keskmine asustustihedus on 52 in./km². Ligi 1/3 rahvastikust elab Abidjanis ja Bouakéses. Kirjaoskajaid on pool riigi elanikkonnast. Usklikest on kõige rohkem muslimeid ja animiste, pisut vähem on kristlasi. Riigi põhjaosas on ülekaalus muslimid, lõunaosas kristlased ja animistid. Võõrtöölistest moodustavad 70 % muslimid ja 20 % kristlased.

Majandus. E. on vähearenenud tööstusega põllumaa. Haritavat maad on u. kümnendik riigi terr-st, niisutatavat maad 730 km² (2003). E. on maailma suurim kakaoubade tootja ja eksportija (2000. a. toodeti 1,3 mln. t, mis moodustas 41 % kogu maailma toodangust) ning suurimaid kohvitootjaid (2000. a. 365 000 t). Välja veetakse ka puuvilla, banaane, ananasse ja palmiõli. Valdav osa väljaveokultuuride saagist saadakse istandustest. Toiduks kasvat. riisi, maisi, jamssi, maniokki ja taro. E. on Aafrika suurim loodusliku kautšuki tootja. Tööstuses on peamised toiduaine- ja kergetööstusettevõtted. Kaevandatakse teemante ja kulda. Leidub ka maagaasi (toodang 2003. a. 1,3 mrd. m³). 1977. a-st toodetakse mandrilavalt naftat (2005. a. 1,6 mln. t). Tähtsal kohal on metsaraie, raiutakse pms. väärispuitu (okumee, eebenipuit). Kalapüügist moodustab suurema osa merekalapüük. 2003. a. toodeti 5,1 mrd. kWh elektrienergiat. Rdt. (639 km) ühendab Abidjani Burkina Faso piiril asuva Lérabaga. Mnt-id

Suurimad linnad Elevandi-
luuranniku keskosas

on 80 000 km, sellest 6500 km kõvakattelisi. Abidjanis on rahvusv. lennujaam. Siseveeteid on kokku 980 km (2005). Suurimad sadamad asuvad Abidjanis ja San-Pédros. Gaasijuhtmeid on 223 ja naftajuhtmeid 104 km (2004). Väljavedu (2005. a. 6,5 mrd. \$ väärtuses) ületab sisseveo (4,8 mrd. \$ väärtuses). Välja veetakse kakao- ja kohviube, ümarpuitu, naftat ja naftasaadusi, puuvilla, banaane, ananasse, palmiõli ja kala, sisse tuuakse kütust, tööstuskaupu ja toiduaineid. 2005 veeti kõige rohkem kaupa Prantsusmaale (18 %), USA-sse (14 %), Hollandisse (11 %) ja Nigeeriasse (8 %), sisse toodi kaupa pms. Prantsusmaalt (28 %), Nigeeriast (25 %) ja Singapurist (7 %). 2002 külastas E-t 479 000 turisti ja turism tõi sisse 74 mln. \$.

Ajalugu. 11. saj. rajasid senufod E-u kirdeossa Kongi riigi. Selle pealinn Kong oli 19. saj. lõpuni Lääne-Aafrika tähtsaimaid kaubanduskeskusi. E-u põhjapiirkond kuulus 12.–13. saj. Ghana, 14.–15. saj. Mali ja 16. saj. Songhai riiki. Alates 15. saj. lõpust külastasid rannikut Portugali kaupmehed, kes vedasid sealt välja elevandiluid ja orje. 1842–43 alistas Prantsusmaa E-u rannikualad, a-st 1887 järk-järgult ka sisemaa. Seal kestis võitlus 1915. a-ni. Eriti visa vastupanu osutas prantslastele Ouassoulou riigi juht Samory Touré, kelle alistamiseks kulus 18 aastat (1880–98). Kohalike kuningatega sõlmitud lepingud muutsid maa Prantsusmaa kolooniaks, mis kuulus a-ni 1958 Prantsuse Lääne-Aafrikasse. 4. XII 1958 sai E. Prantsuse Ühenduse koosseisus autonoomia, sõltumatuks kuulutati ta 7. VIII 1960. Esimeseks presidendiks sai Félix Houphouët-Boigny, kes valitses riiki kuni oma surmani. Sel ajal oli E. Lääne-Aafrika õitsvaim ja poliitiliselt stabiilsem riik. F. Houphouët-Boigny surm (1993) tõi kaasa pol. ebastabiilsuse, millest maa pole senini toibunud. Pol. ebakindlus ja kakaohinna langus maailmaturul põhjustasid 1999 sõjaväelise riigipöörde. Võimu haaras kindral Robert Guéi. 2002 puhkes E-u põhjaosas sõjaväelaste valitsusvastane mäss, mis kasvas üle kodusõjaks. Olukorra stabiliseerimiseks viidi riiki üle 6000 ÜRO rahuvalvaja. E-l paikneb alaliselt ka Prantsuse võõrleegioni üksus. Relvarahuni jõuti alles 9. VII 2005 ÜRO, Prantsusmaa ja LAV vahendusel. Riik on jagunenud islamistlikuks põhjaks ja mitteislamistlikuks lõunaks, nendevahelises puhvertsoonis on ÜRO rahuvalvevägi. 2005. a. okt-sse kavandatud presidendivalimised on valitsus kahel korral edasi lükanud. 2006. a. aug-s andis tanker „Probo Koala“ Abidjanis üle u. 500 t mürgiseid jäätmek, see põhjustas kümnete tuhandete inimeste haigestumise. Peaminister Charles Konan Banny astus tagasi, kuid naasis 10 päeva pärast ametisse. Laev arestiti 27. IX Paldiski sadamas. A-st 1960 on E. ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

El Salvador

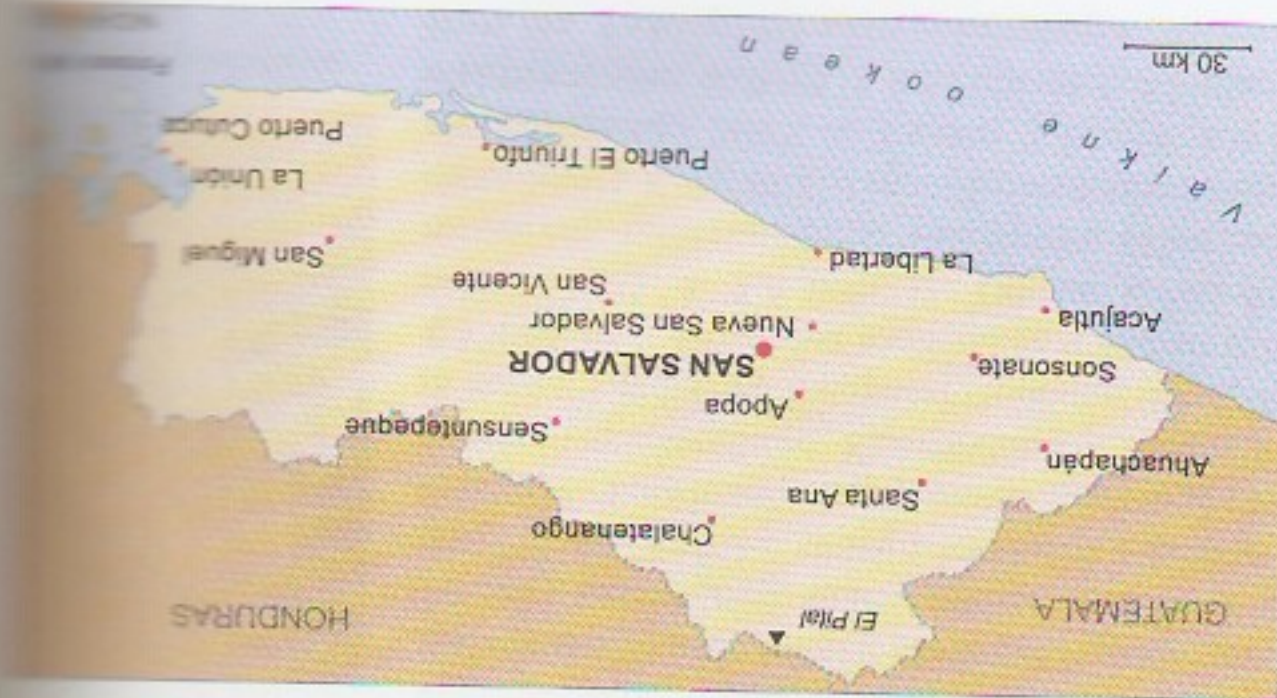
Pindala	21 040 km ²
Rahvaarv	6 570 000 (2006)
Peaümm	San Salvador (534 400, eeslinnades 1 856 300 el.)
Haldusjaotus	14 departemangu (<i>departamento</i>)
Riigikeel	hispaania keel
Rahatühikud	El Salvadori koloon (SVC) ja USA dollar (USD)
Riigitahtis	SLV, SV

Politiline süsteem. El S. on presidentaalne vabariik. Presidendi valib 5 aastaks rahvas. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Seadusandlik organ on ühekojaline ja 84-kojaline Seadusandlik Kogu (*Asamblea Legislativa*), mille liikmed valitakse 3 aastaks proportsionaalsuse põhimõttega. Valida võib ka vahemalt 18-aastaselt. Valitsuskabinetti liigitavad nimetat president. El S-s on mitmeparteistsüsteem. Olulisimad erakonnad on Farabundo Martí Rahvuslik Vabastussõjane (*Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional*), Rahvuslik Vabariiklik Liit (*Alianza Republicana Nacionalista*) ja Rahvuslik Lepimuse Partei (*Partido de Conciliación Nacional*). Kohtusüsteem on kolmeastmeline. Kõrgeim kohtuorgan on Ülemkohus. Kehub 1983. a põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioon!

sumbolika. Lipu (a-st 1912) sinised valjad sumboliseerivad Vaikset ookeani ja Karibi merd, valge laid tähistab Kesk-Ameerika maakitsust, rahu ja üksmeelt. Riigilipu keskel on EI S-i vapp. Vapi (a-st 1912) keskel paiknev vabamüürlaste kolmnurk sümboliseerib vabadust, võrdsust ja vendlust. Kolmurga sees kujutatud 5 vulkaani tähistavad Kesk-Ameerika Ühendatud Provintse (sama tähendus on ka 5 lipul). Punane Früügia tüttmüts sümboliseerib vabadust, selle kohal on iseseisvuse

Maagimaa põhjasaerval asub madal kustunud vulkaanidega, lõunaserval kõrgem tegevavulkanidega Santa Ana 2381 m; San Vicente 2181 m; Izalco 885 m, nimet. Vaikse ookeani majakaks) abelikk. Kõrgsim tipp El Pital (2730 m) asub riigi põhja- ja lõunaosas (kui ka Maavarasid (kulda, hõbedat, vase-, tsingi- ja rauda). Lühikesele jõele kuulub ka maagimaa ja vulkanide vaheline laht. Vahelise troopilise kliima tõttu on siin suvel kuum ja talvel külm.

passaatkliima. Aasta läbi on palav, sisetmaal magedes võivad ööd olla jahedad. Keskmine t° on jaan-s 22–25 °C, juulis 24–28 °C. Nov-st apr-ni sajab vähe, ülejäänud kuudel tugevasti, eriti rannikualal. Mägismaal on keskmise sademehulk 1500–1800 mm/a, kohati sajab üle 2000 mm/a. Metsa (tamm, mänd, seeder, mahagoni-, hikkori- ja palsamipuu) kasvab ainult rannikul ja mäenõlvadel (2000. a. 6 % EI S-i terr-st). Kuivades nõgudes (sh. Lempa orus) on savann. Rohkesti on jõgesid, suurima jõe Lempa alamjooks on laevatatav. Paju on maaliliselt mägijärv. EI S-s elab 135 liiki imetajaid (neist 5 liiki, sh. hiiidtaapir, suursipelgajõgija, on eriti ohus-

EE SMA 132

AIDS-1-2011

HIV/AIDS (2)

Stundinus (2000)
Surreinus (2000)

mehd
naised

Keskinn. vaurus
Keskinn. eluaja

Vaseid (2004)

100815
teenindus
Toghid (2004)

Höivaltid (20 pöllum,

saadud

MAJANDUSAB

Eclatve kulu

Initiation (2)

SKT^p 1 cl. ko

pollum.
tōstus

SKT (2005)

Rahvuslipp

[illegible]

...de bergvulkan

continued on p. 10

El Salvador	534 400
El Salvador	1 856 300
El Salvador	334 900
El Salvador	179 500
El Salvador	164 500
El Salvador	162 400
El Salvador	126 700
El Salvador	113 900

1945)

95-48
 95-49
 95-50
 95-51
 95-52
 95-53
 95-54
 95-55
 95-56
 95-57
 95-58
 95-59
 95-60
 95-61
 95-62
 95-63
 95-64
 95-65
 95-66
 95-67
 95-68
 95-69
 95-70
 95-71
 95-72
 95-73
 95-74
 95-75
 95-76
 95-77
 95-78
 95-79
 95-80
 95-81
 95-82
 95-83
 95-84
 95-85
 95-86
 95-87
 95-88
 95-89
 95-90
 95-91
 95-92
 95-93
 95-94
 95-95
 95-96
 95-97
 95-98
 95-99
 96-00
 96-01
 96-02
 96-03
 96-04
 96-05
 96-06
 96-07
 96-08
 96-09
 96-10
 96-11
 96-12
 96-13
 96-14
 96-15
 96-16
 96-17
 96-18
 96-19
 96-20
 96-21
 96-22
 96-23
 96-24
 96-25
 96-26
 96-27
 96-28
 96-29
 96-30
 96-31
 96-32
 96-33
 96-34
 96-35
 96-36
 96-37
 96-38
 96-39
 96-40
 96-41
 96-42
 96-43
 96-44
 96-45
 96-46
 96-47
 96-48
 96-49
 96-50
 96-51
 96-52
 96-53
 96-54
 96-55
 96-56
 96-57
 96-58
 96-59
 96-60
 96-61
 96-62
 96-63
 96-64
 96-65
 96-66
 96-67
 96-68
 96-69
 96-70
 96-71
 96-72
 96-73
 96-74
 96-75
 96-76
 96-77
 96-78
 96-79
 96-80
 96-81
 96-82
 96-83
 96-84
 96-85
 96-86
 96-87
 96-88
 96-89
 96-90
 96-91
 96-92
 96-93
 96-94
 96-95
 96-96
 96-97
 96-98
 96-99
 97-00
 97-01
 97-02
 97-03
 97-04
 97-05
 97-06
 97-07
 97-08
 97-09
 97-10
 97-11
 97-12
 97-13
 97-14
 97-15
 97-16
 97-17
 97-18
 97-19
 97-20
 97-21
 97-22
 97-23
 97-24
 97-25
 97-26
 97-27
 97-28
 97-29
 97-30
 97-31
 97-32
 97-33
 97-34
 97-35
 97-36
 97-37
 97-38
 97-39
 97-40
 97-41
 97-42
 97-43
 97-44
 97-45
 97-46
 97-47
 97-48
 97-49
 97-50
 97-51
 97-52
 97-53
 97-54
 97-55
 97-56
 97-57
 97-58
 97-59
 97-60
 97-61
 97-62
 97-63
 97-64
 97-65
 97-66
 97-67
 97-68
 97-69
 97-70
 97-71
 97-72
 97-73
 97-74
 97-75
 97-76
 97-77
 97-78
 97-79
 97-80
 97-81
 97-82
 97-83
 97-84
 97-85
 97-86
 97-87
 97-88
 97-89
 97-90
 97-91
 97-92
 97-93
 97-94
 97-95
 97-96
 97-97
 97-98
 97-99
 98-00
 98-01
 98-02
 98-03
 98-04
 98-05
 98-06
 98-07
 98-08
 98-09
 98-10
 98-11
 98-12
 98-13
 98-14
 98-15
 98-16
 98-17
 98-18
 98-19
 98-20
 98-21
 98-22
 98-23
 98-24
 98-25
 98-26
 98-27
 98-28
 98-29
 98-30
 98-31
 98-32
 98-33
 98-34
 98-35
 98-36
 98-37
 98-38
 98-39
 98-40
 98-41
 98-42
 98-43
 98-44
 98-45
 98-46
 98-47
 98-48
 98-49
 98-50
 98-51
 98-52
 98-53
 98-54
 98-55
 98-56
 98-57
 98-58
 98-59
 98-60
 98-61
 98-62
 98-63
 98-64
 98-65
 98-66
 98-67
 98-68
 98-69
 98-70
 98-71
 98-72
 98-73
 98-74
 98-75
 98-76
 98-77
 98-78
 98-79
 98-80
 98-81
 98-82
 98-83
 98-84
 98-85
 98-86
 98-87
 98-88
 98-89
 98-90
 98-91
 98-92
 98-93
 98-94
 98-95
 98-96
 98-97
 98-98
 98-99
 99-00
 99-01
 99-02
 99-03
 99-04
 99-05
 99-06
 99-07
 99-08
 99-09
 99-10
 99-11
 99-12
 99-13
 99-14
 99-15
 99-16
 99-17
 99-18
 99-19
 99-20
 99-21
 99-22
 99-23
 99-24
 99-25
 99-26
 99-27
 99-28
 99-29
 99-30
 99-31
 99-32
 99-33
 99-34
 99-35
 99-36
 99-37
 99-38
 99-39
 99-40
 99-41
 99-42
 99-43
 99-44
 99-45
 99-46
 99-47
 99-48
 99-49
 99-50
 99-51
 99-52
 99-53
 99-54
 99-55
 99-56
 9

1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 26

Enrique Hernández Molina

... ..

1998

James M. Vetter

Marcelo Duarte

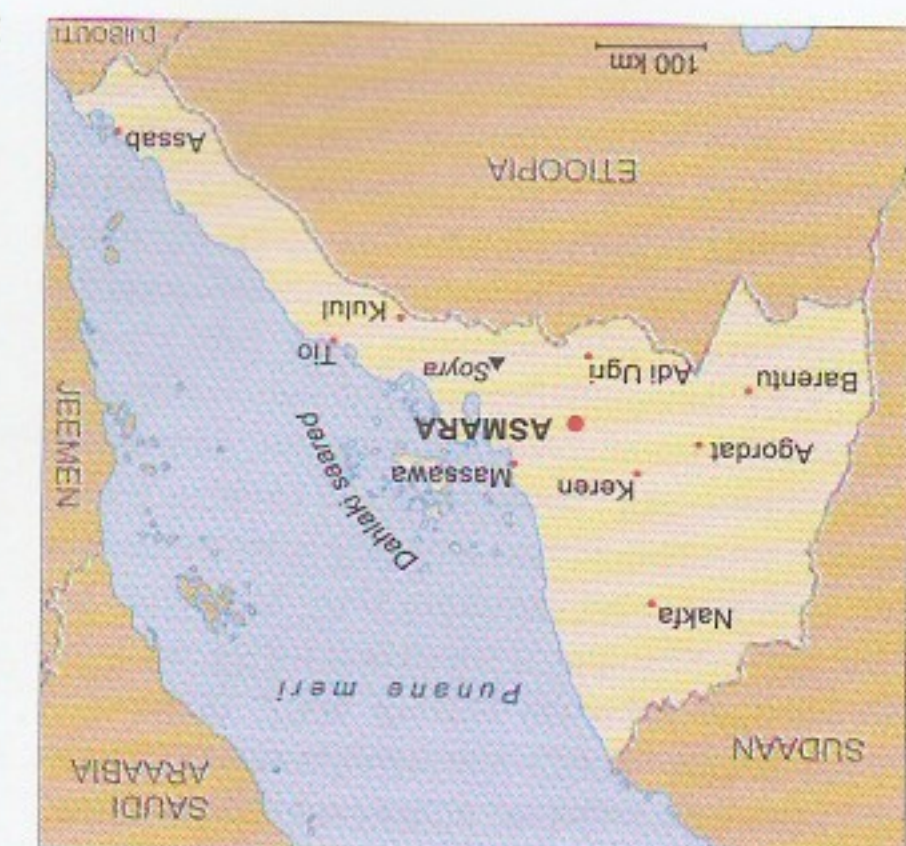
Alfredo Felix

...Catherine Sol

San Francisco

Norma Flores Pérez

REFERENCES

ainuparteile. 1997 kinnitatud põhiseadus pole jõustunud. Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on E. mittevaiba riik. Korruptsioonitase järgi asub E. maailmas 93. kohal.

Sümboolika. E. lipp (a-st 1995) alusks on E. Rahvavabastustirinde lipp, millel kuldne täht asendati 1950. a-tel autonoomse E. lipul olnud olipupärjaga. Roheline värv sümboliseerib vilja- kat maad, punane iseseisvuse eest valatud verd, sinine ookeani, kollane maapõueterikkus ning õli- olipuuksstega ümbritsetud rahvusloom üksküür- kaamel (*Camelus dromedarius*) ning tigrinja, ing- lise ja araabia keeles riigi nimi. Hümn (a-st 1993) „Eritra, Eritra“ („Eritrea, Eritrea, Eritrea“), sõnad Solomon Tsehaye Beraki, viis Isaac Abra- ham Meharezghi ja Aron Tekle Tesfatsion.

Loodus. E. lääne- ja loodeosas on Eritrea mägis- maa 600–1200 m kõrgune lavamaa, idaosas 1600–2000 m kõrgune servaahelik (riigi kõr- getim tipp Soyra, 3018 m). Ahelik laskub järskult kitsale (15–25 km) rannikumadalikule. Riigi keskosa läbib sügav Danakili (Afar) alang, mis on kohati kuni 75 m a. m. E. kaguosas paiknevad Danakili mäed (keskmise kõrgus 600–750 m, Ramlu 2131 m). Piki rannikut ja Dahlaki saares- tükus on koralloorid. Maavaraadest leidub raua-, vase-, tsingi-, nikli- ja tiitaanimaaki, kuld, hõbe- dat, väävlit, potast ja vilku, mandrillavil naftat ja maagaasi. Rannikul on troopiline, lavamaal lähis- ekvatoriaalne kliima. Keskmise t° on rannikul jaan-s 24–27 °C ja juulis 34–37 °C, lavamaal 5–6 °C võrra madalam. Lavamaal sajab 400–750, mägedes kuni 1000 mm/a, rannikumadalikul ainult 150–200 mm/a. Enamik jõgesid on ajuti- sed, suurim püsivooluga jõgi on Tekeze. Lava- maal valdavad puna-pruunmullad, rannikul kõrbe- mullad, Danakili alangus on soolakud. Lavamaal latub savann, riigi edelaosas mägedes kasvab met- sa (2000. a. 13,5 % E. terr-st). Danakili mägedes ja rannikumadaliku põhjaosas on poolkõrb, lõuna- osas kõrb. E-s elab 112 liiki imetajaid (neist 13 liiki on eriti ohustatud, sh. aafrika elevand, nuubia uluk- eesel, hüäänkoer, gepard, lõvi, täpiksaarman ning dorkas-, punalau- ja somaali gaseel), kohatud on

Politiiline süsteem. E. on presidentiaalne vaba- riik. Riigipea ja üleminekuvalitsuse juht on presi- dent, kelle ametisoleku aeg on määramata ja kelle valib Rahvuskogu oma liikmete hulgast. Seadusandlik organ on 150-liikmeline Rahvus- kogu (*Hagerawi Baito*), mille põhiseaduse järgi valib rahvas. Tegelikult on 60 liiget valitud Põhi- seadusassamblee liikmete hulgast, 15 välismaal elavate eritrelaste seast ning 75 on nimetatud ainus lubatud pol. ühendus, presidenti toetav Rahvarinne Demokraatia ja Oigluuse Fesit. Valida võivad vähemalt 18-aastasest. Kõrgeim kohus on Ülemkohus. Kohustusel on allutatud lubatud

Pindala	121 144 km ²
Rahvaarv	4 189 900 (2006)
Pealinn	Asmara (578 900, eeslinnadega
Haldusjaotus	6 piirkonda
Riigikeeled	tigrinja ja araabia keel
Rahatuühik	nakfa (ERN)
Riigitähised	ERI, ER

Eritrea, E. Riik (tigrinja *Eritra*, *Hagere Eritra*, ar *Iritiya*, *Dawlat Iritiya*), riik Kirdi-Aafrikas Punase mere ääres, hõlmab ka Dahlaki saared. Püü (1626 km) Djibouti (109 km), Eritrea (912 km) ja Sudaania (605 km); mandriosa ranna- joone pikkus 1151 km, Dahlaki saarte rannajoone 1083 km. E. nimi tuleneb kreeka keelest (*Erythra* *thallas* 'punane meri').

Eritrea

Haldusjaotus	10
Piirkonnad (2006)	10
Anseba	10
Debub	10
Deubaw	10
Gash Barka	10
Maakel	10
Semenawi Keyi Bahra	10
Asmara	10
Assab	10
Keren	10
Massawa	10
Adi Ugni	10
Barentu	10
Eeslinnadega	10

u. 4000 km, Asmara ja riigi tähtsaima sadama Massawa vahel on kõvakatteline tee. E. ainus rdt. (306 km) ühendab riigi keskosa Asmara ja Massawaga. Asmaras on rahvusv. lennujaam. Assabi sadam on tähtis sisseveosadam Etioopia jaoks (nii Massawa kui ka Assab on Etioopia vabasadamad). 2005 ületas sissevedu (676,5 mln. \$ eest) 20-kordselt väljaveo (33,6 mln. \$ eest). Sisse veetakse masinaid, naftasaadusi, tarbe- ja toidukaupa, välja nahku, eluskarja, kohviube ja tekstiiltooteid. Peamised kaubanduspartnerid on Itaalia, USA, Saksamaa ja Prantsusmaa. Pol. ebastabiilsus pärsib turismi (aastas kuni 100 000 välituristi).

Ajalugu. E-st leitud üle miljoni aasta vanused luud kuuluvad *Homo erectus*-e ja varase *Homo sapiens*-i vahepealsele inimlasele. IV a-tuh. e. Kr. levis E-sse maaviljelus, tekkisid linnalised asulad, loodi kaubandussidemed Egiptuse ja Nuubiaga ning hiljem Araabia ps-ga. 8.–5. saj. e. Kr. kuulus E. ala Damoti riiki, seejärel sai temast Aksumi riigi osa. 4. saj. kehtestati ristiusk. 7. saj. tungisid E-sse araablased ja levitasid islamit. Järgnevatil sajandeil oli E. ala jagatud Etioopia valitsejate ning araablase sultanaatide vahel. 16. saj. langes E. Türgi Osmanite ja 1868 Egiptuse võimu alla. 1869 ostis Itaalia laevakompanii Assabi ja 1885 Massana, 1890 kuulutas Itaalia E. oma kolooniaks (selle piirid on ka tänase E. piirid). Itaaliast saabunud kolonistid rajasid farme ja kergetööstusettevõtteid ning ehitasid teid. 1936 muudeti koloonia Itaalia Ida-Aafrika provintsiks. 1941 okupeerisid E. inglased ning muutsid selle oma protektoraadiks. 1950 moodustati E-st ÜRO juhtimisel omavalitsuslik provints, mis arvati 1952 Etioopia keisririigi koosseisu. 1961 tühistas Etioopia keskvoim E. omavalitsuse, puhkes relvastatud vastupanuliikumine. 1962 asutati E. Rahvavabastusrinne, Etioopia saatis selle vastu suured sõjajõud. 1974. a., kui Etioopias oli monarhia kukutatud ja kehtestatud pahempoolne režiim, sõjategevus laienes. Iseseisvuslased tõrjuti mägisele sisealale, kuid 1980. a-tel muutus nende tegevus taas edukamaks. 1987 allutati E. Rahvavabastusrinde relvajõud ühtsele juhtimisele. 1989 said Etioopia relvajõud NSV Liidu suurest relvabist ning NSV Liidu ja Kuuba instruktorite kohalolust hoolimata hävitavalt lüüa (purustati 4 diviisi). 1990 hõivasid iseseisvuslased Asmara. E-s hukkus iseseisvussõja ajal u. 150 000 in., sõjapõgenikke oli u. 1 mln. 27. IV 1993 ÜRO järelevalve all toimunud referendumil saavutasid ülekaaluka võidu iseseisvuse pooldajad. 24. mail kuulutati E. sõltumatuks. Etioopia tunnustas E. iseseisvust 3. V 1993. Esimeseks presidendiks valiti Isaias Afewerki. Kehtestati üleminekuage, mis peaks lõppema vabade valimistega, ent seni ei ole neid korraldatud. 1995 oli E-l Jeemeniga Hanish al-Kabiri saarte ja 1998–2000 Etioopiaga piirialade pärast relvakonflikt. Probleemi lahendamisse on kaasatud ÜRO. A-st 1993 on E. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 31. V 2005.

567 liiki linde, neist 137 liiki on pesitsejad (eriti ohustatud on 7 liiki, sh. põhja-kroonkurg, voltpearaisakotkas, aafrika käärnokk), 87 liiki roomajaid (eriti ohustatud on 6 liiki) ja 5 liiki kahepaikseid. E-s on 4 KA-d, kuulsaim on Dahlak Kebri saarel asuv Dahlaki mere-RP.

Rahvastik. E. on etniliselt kirev, põlisrahvaid on 9. Riigi keskosas elavad tigrinjad (51 %, 2004), põhjaosas tigreed (28 %), Danakili alangust läänes sahod (4 %) ning Danakili mäestikust ja rannikumadaliku lõunaosas afarid (8 %). Väikerahvad elavad ühtse kogukonnana, 4 % on kunamasid ja 2 % narasid. Linnadesse on elama asunud araablasi. Keskm. elab 35 in./km², piirkonniti on asustustihedus ebahütlane. Dahlaki saarestiku u. 300 saarest enamik on asustamata. Hõre on asustus kõrbelisel rannikumadalikul, Danakili alangus ning poolkõrbelises Danakili mäestikust, tihedam riigi keskosas. Enamik tigrinjasid on kristlased (koptid), paljud rahvad on muslimid-sunnidid, osa kunamasid ja narasid tunnustab hõimuusku. Koolikohustust ei ole. Täiskasvanutest on kirjaoskajaid vaid 59 % (2004). Keskkoolis ja ülikoolis (Asmaras) saab õppida ainult inglise keeles. Suuremates linnades tegutsevad väikesed haiglad, kuid ei jätku arste, meditsiiniaparatuuri ega ravimeid. Peamised surmapõhjused on malääria, seedekulgla haigused ning alatoitumus.

Majandus. E. on vähearenenud põllumaa. Sõjas (1961–91) purustati suurem osa riigi tööstusest ja infrastruktuurist. Majanduse taastamiseks kasut. väliskapitali, olulised on välisabi ja väljarännanud eritrealaste rahasaadetised. Suured on armee ülalpidamiskulud. E. ei toida ennast ise ära. Haritavat maad on 5 % riigi terr-st (2005). Kasvat. nisu, maisi, teffi, otra, sorgot, kartulit, aeduba, lääts, maapähklit, suhkruroogu ja kõõgivilja. Välja veetakse puuvilla, kohvi, tubakat ja sisaliagaavi. Poolkõrbealadel tegeldakse ränd- ja poolrändkarjakasvatusega. Peetakse veiseid, lambaid, kitsi ja kanu, veoloomana kasut. kaameleid ja muulasid. Rannikul ja saarestikus püütakse kala (ka haisid) ja kilpkonni ning kogutakse pärlikarpe, mägedes raiutakse metsa, poolkõrbetes kogutakse akaatsiatelt kummiaraabikut. Kaevandatakse kulda (250–300 kg/a) ja murtakse chituskivi, mereveest saadakse soola. Valdavad on väikesed põllumaaduste töötlemise, ehitusmaterjali-, metalli-, naha-, tekstiili- ja toiduainetööstuse ettevõtted, levinud on käsitööndus. Mnt-id on

2005 (2005)	986 mln. \$
2005 (2005)	4,62 mrd. \$
2005 (2005)	10 %
2005 (2005)	25 %
2005 (2005)	64 %
2005 (2005)	1100 \$
2005 (2005)	15 %
2005 (2005)	249 mln. \$
2005 (2005)	409 mln. \$
2005 (2005)	528 mln. \$
2005 (2005)	77 mln. \$
2005 (2005)	50 %
2005 (2005)	20 %
2005 (2005)	18 a
2005 (2005)	59 a
2005 (2005)	57 a
2005 (2005)	61 a
2005 (2005)	2,5 %
2005 (2005)	3,4 %
2005 (2005)	1 %
2005 (2005)	4,6 %
2005 (2005)	59 000 in.
2005 (2005)	7000

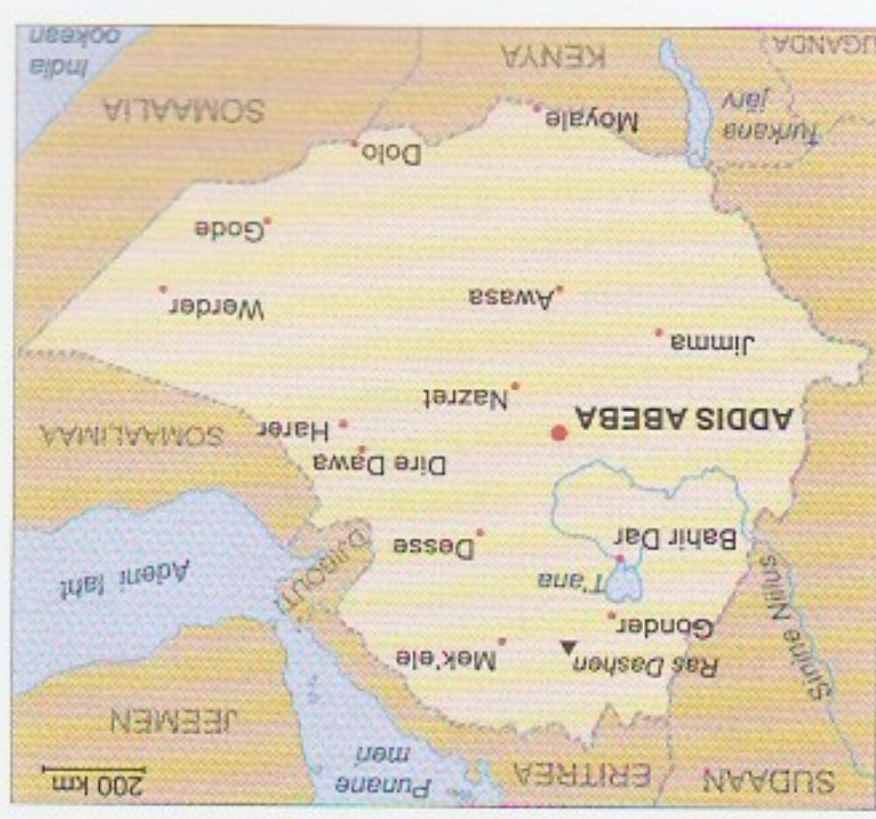

Isaias Afewerki

Ühtsuse ja Demokraatia eest ning E. Ühendatud Dem. jõud. Kolmetasandilise kohtusüsteemi kõr-
geim aste on Föderaalne Ülemkohus, mille liik-
med nimetab peaministri soovitusel Rahvaesin-
dusnõukogu. Teised föderaalkohtunikud nimetab
Rahvaesindusnõukogu ametisse Föderaalne Koh-
tuadministratsiooni Nõukogu ettepanekul. Kehit-
1994. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifitseeritakse
alusel on E. osaliselt vaba riik. Korruptsiooni-
indeksi järgi asub E. maailmas 130. kohal.

Sumboolika. E. lipu roheline, kollane ja punane
(panaafrika värvid) pärinevad Adwa lahingu ajast
(1896), kus need märkisid 3 diviisi. 1897 kiimi-
tas keiser Menelik II neis värvides trikoloori E.
keisririigi lipuks: 3 värvit sümboliseerisid puha
kolmainust, ühtlasi tähistas punane võimu ja
usk, kollane rahu ja armastust ning roheline
maad ja loodust. Värvide järgikorda ja tähendus-
t on tihti muudetud. Tänapäeval märgib roheline
viljakust, kollane rahu ja harmooniat ning punane
lipu keskele vapp. Vapi (embleemi, a-st 1966)
sinine sõor osutab rahule ja demokraatiale, 5
kõrreaga pentagramm rahva ühtsusele ja E. helgele
tulevikule. Hümn (a-st 1992) „Whodefti Gesgeshti
Widd Innat — Ityop'ya” / „Whodefti Gesgeshti
Woude Henate Ethiopia” („Sammu edasi, armas
ema E.”), sõnad Dereje Melaku Mengesha, viis
Solomon Lulu Mitiku. Rahvuslülil on kalla (*Zan-
tedeschia aethiopica*).

Loodus. E. põhiosa asub Ida-Aafrika kiltna idas-
osas, suurema osa riigist hõlmab E. mägismaa, mille
kõrgeim tipp on Ras Dashen (4620 m). Kirdes pür-
neb E. mägismaaga Danačili alang (125 m a. m.).
Kirdes edelasse läbib E-t suure Ida-Aafrika alangu
põhjalõik — E. alang —, mis eraldab E. mägismaad
Somaali astangumaast. Suurem osa E-t asub maaväti-
nate alal, vulkaanilisi kivimeid on 40 %-l E. alast.
Maaarvest leidub raua-, mangaani-, nikli- ja vase-
maaki, kulda, plaatinat, kivi- ja kaalitsoola, väävli-
pruunvutit, nafta, maagaasi, vilku, asbesti ning mss.
ehituskivi. Kliima on lähtisekvatoriaalne, eristuvad
kuiv ja niiske periood (Kesk- ja Edela-E-s mäge-
de tuulepealsel mõlul sajab kuni 1800 mm/a,
pms. vihmaperioodil), kirdes, kõrbete ja pool-
kõrbete alal troopiline ja kuiv (aeg-ajalt on pikki

Etiopia

Etiopia, E. Dem. Liitvabariik, end. nimi Abessiinia (*Itiyo'ya*, *Yeliyo'ya Federaaliwii Demokraasiiwii Riipeblik*), riik Kirde-Aafrikas. Pind (5328 km) Eritrea (912 km), Djibouti (349 km), Somaalia (1600 km), Kenya (861 km) ja Sudaania (1606 km).

Pindala	1 133 380 km ²
Rahvaarv	71 238 000 (2006)
Pealinn	Addis Abeba (2 823 200 el.)
Haldusjaotus	9 osariiki ja 2 keskalitvusega linna
Riigikeel	amhari keel
Rahvahulk	biir (ETB)
Riigitihtis	ETH, ET

Politiline süsteem. E. on föderatiivne parlamen-
taarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib
6 aastaks (kuni 2 ametiajaks) parlament vähemalt
^{2/3} häälteenamusega. Presidendi ol esindusfunk-
tsioon. Seadusandlik organ on kahekojaline Föde-
raalne Parlamentaarne Assamblee. Rahvaesindus-
nõukogu (*Yezhitzbewekayoch Mekir Bet*) 527 liiget
valib ühemandaadilistest valimisringkondadest 5
aastaks rahvas. Föderatsiooninõukogu (*Yefedereshn
Mekir Bet*) 108 liiget (suurus võib olla muutuv)
nimetavad osariigid. Valida võivad vähemalt 18-
aastased. Valitsust juhib peaminister, kelleks on
Rahvaesindusnõukogus enamuses oleva partei
kandidaat. E-s on mitmeparteisüsteem, kus domi-
neerib valimisliit E. Rahva Rev. Dem. Rühne,
opositsioonilised valimisliidud on Koalitsioon

Etioopia

Etioopia

Etioopia	13
Etioopia	10
Etioopia	8
Etioopia	6
Etioopia	5
Etioopia	5
Etioopia	25
Etioopia	16
Etioopia	7

Etioopia

Etioopia	2000
Etioopia	2000
Etioopia	2000
Etioopia	2000
Etioopia	2000
Etioopia	2000
Etioopia	2000
Etioopia	2000

Etioopia

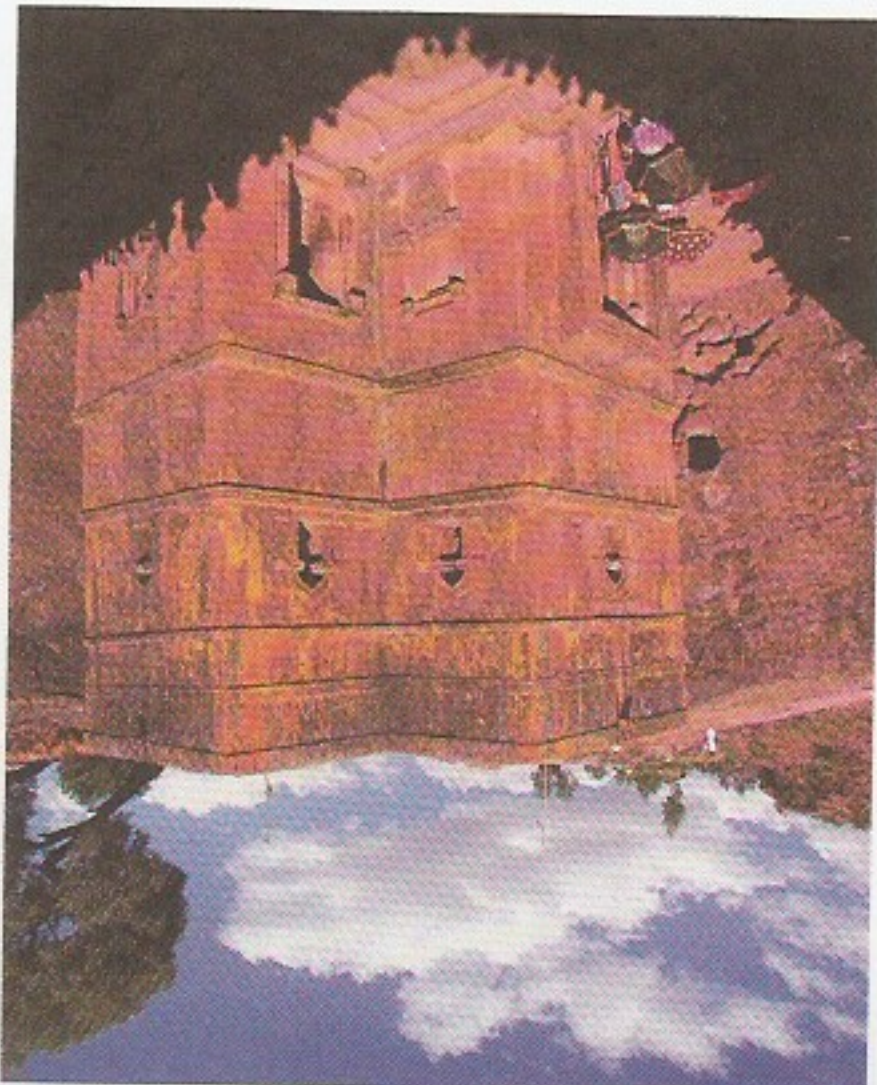
põuaperioode). E. mägismaale on omane kliima, taimkatte ja muldade vertikaalne võõndilisus: palavniiskes vööndis (*kolla*, alla 1800 m) on savanni puna-pruunmuldadel savannid ja galeriimetsad, parassoosjas vööndis (*voina*, 1800–2400 m) paa-kunud must- ja hallmuldadel savannid ja hõren-dikud, jahedas vööndis (*dega*, 2400–3900 m) mägimuldadel mäginiidud, kõige kõrgemal (*tshoke*) viljatud kaljukivid ja lumeväljad. Mets katab riigi alast alla 10 %. Tähtsaimad jõed on Niiluse jõgikonnas Sinine Niilus (Abbay), Tekeze ja Aṭba-rah, India ookeani vesikonnas Genale ja Sha-beelle, sisemaa järvedesse suubuvad Awash ja Omo. Suurimad järved on T'ana ja Abaya. E. alangus paikneb mitu suurt järve, Ch'ew Bahir on soostunud järv, mis sarnaneb järvega vaid vihma-perioodil. E-s elab 277 liiki imetajaid (neist 37 liiki on eriti ohustatud, sh. etioopia ja nuubia kaljukits, teravmökk-ninasarvik, kõrbesebra, gepard, speke gasell). Kohatud on 925 liiki linde, neist 262 liiki pesitsevaid linde (19 liiki on eriti ohustatud, sh. kingnökk, kaljuiibis, somaali trapp, akaatsianäär), 208 liiki roomajaid, 71 liiki kahepaikseid. E-s on 103 KA-d, sh. 11 RP-d. UNESCO maailmapärandi nimekirjas on 8 objekti.

Rahvastik. E-s on üle 100 rahva ja rahvusrühma, suurimad neist on oromod (40 %), amharid ja tigreed (32 %), sidamod (9 %) ning tigrinjad

(7 %). Rahvas on etniliselt, kultuuriliselt, keele-liselt ja religioonilt väga erinev. Välistunnustelt kuuluvad E. elanikud etioopia rassi ja kõnelevad semi või kuši keeli. Hoolimata etnilistest vastuolu-dest (vahetevahel toimub ka kokkupõrkeid) võib E-t pidada suhteliselt tolerantseks nii vähemusrä-hvuste kui ka religioonide suhtes. Praeguseks on E-s usklike seas islamiusulisi rohkem kui kristlasi: islamiusulisi (sunnite) on 45–50 %, kristlasi 35–40 %, animiste 12 % ja muid 3–8 %. Krist-lased elavad suuremas osas mägismaal, islamiusu-lised ja rahvausundite pooldajad madalmikel. Rah-vastiku keskm. tihedus on 63 in./km² ja linnades elab vaid alla 1/3. Näljahäda, ebakindel poliitiline olukord ja majandusraskused on põhjustanud suurt sisse- ja väljarännet. 1990. a-il põgenes Sudaanist ja Somaaliast E-sse ligi 1 mln. in., E-st neile maadele üle 1,5 mln. in. Jätkuvalt suur probleem on kirjaoskamatus, mis ulatub 63 %-ni. Kooli-kohustuslikud on kõik 6–13-aastased lapsed. Seda kohustust täidab vaid 28 %. Arstiabi on väl-jaspool pealinna erakordselt raskesti kättesaadav. Abi saadakse rahvameditsiinist. Kolmveerand rahvastikust ei saa tarbida puhas joogivett. Halb toitumus ja maapiirkondade puudulik areng soo-dustavad nakkushaiguste levikut (düsenteeria jt. seedekulgla haigused, hepatiit, tuberkuloos).

Majandus. 1992. a-ni kestnud kodusõda ning pide-valt korduvad katastroofilised põuaperioodid on teinud E-st maailma ühe vaeseima riigi. Feodaalse majanduse ja ühiskonnakorralduse tõttu oli E. vaene juba Haile Selassie I valitsemisajal. Sotsial. majandus- ja ühiskonnamudel suurendas viletsust veelgi. 1990. a-test üritatakse juurutada turuma-jandust, et saada välisabi. Varajane kapitalism eksisteerib kõrvuti koriluse ja naturaalmajandu-sega. 1994 sõltus 4,4 mln. in. rahvusv. toiduabist. Tänapäeval on E. rahvastikust üksnes 10–20 %-l pidev sissetulek, näljasurm ähvardab kuni 8 mln. etiooplast. E. majandus tugineb põllum-le, mis annab tööd u. 3/4 elanikkonnast ning loob 80 % ekspordi väärtusest. Kasvat. pms. teravilja (teff, sorgo, mais, oder, nisu), kaun- ja aedvilja, kohvi-puud (E. on maailmale andnud kohvijoomise tra-ditsiooni, ta on maailma 5. kohvitootja), puuvilla-põõsast, suhkruroogu, teepõõsast, tubakat, õlitaimi ja lilli. Loomakasvatuses tegeldakse pms. ränd-karjakasvatusega, olulised on ka veise- ja lamba-kasvatus. Põhilised tööstusharud on toiduaine-, tekstiili-, naha- ja keemiatööstus. Tööstustoodang läheb pms. siseturule. Peamised energiaallikad on puit, biokütus (loomasõnnik) ning ka nafta. Tohu-tust veejõust kasut. vaid 2 %. 2003 toodeti elektri-energiat 2,058 mrd. kWh, tarbiti 1,914 mrd. kWh. Maagaasivaru on 24,92 mrd. m³ (2002), kuid varu on kasutusele võtmata. E. teedevõrk on väga nõr-galt arenenud. Ainuke rdt. ühendab Addis Abebat Djiboutiga (681 km, 2004). Mnt-id on 33 856 km, sh. kõvakattega 4367 km (2003). Paljudes kohtades puudub teeühendus pealinna ning teiste tähtsate majanduspiirkondadega. Pärast Eritrea iseseisvumist puudub E-l otsene väljapääs merele.

SKT (2005)	11,174 mrd. \$
SKT, (2005)	71,413 mrd. \$
tootlus	40 %
tootlus	13 %
tootlus	47 %
SKT, 1 el kohta (2005)	1000 \$
Infatsioon (2005)	11,6 %
Elarve rulu (2004)	2,338 mrd. \$
Elarve kulu (2004)	2,88 mrd. \$
Vallivõlg (2001)	2,9 mrd. \$
Majandusabi (2001)	308 mln. \$
Vaeseid (2004)	50 %
Linnarahvastik (2005)	16 %
Kesk. vanus (2006)	18 a
Kesk. eluiga (2006)	49 a
mehe	48 a
naised	50 a
live (2006)	2,3 %
Sündimus (2006)	3,8 %
Surmumus (2006)	1,5 %
Imikute surmumus (2006)	9,4 %
HIV/AIDS (2003)	1,5 mln. in.
AIDS-i surmuid (2003)	120 000

Üks Lalibela kirkade kristlikest kaunistustest (UNESCO maailmapärandi objekt)

Hammeri hõimu mees

Suur osa väliskaubandusest toimub Djibouti ja Kenyas asuva Mombasa sadama kaudu. Kasut. ka Eritrea sadamaid Assabi ja Massawat, mis on E. ning korduvalt ikaldused viisid u. 7. saj. Aksumi riigi langusele, kuid soodusid omapärase alg-kristlikku kopti usutunnistuse ülietnilist levikut. Võimule tuli Zagwe dünastia, kelle ajal laendati riiki lõuna suunas. 1270 naasid troonile pms. amharikeelsele elanikkonnale toetuvad Saalo-moni dünastia esindajad. Järgmistel sajanditel võitles E. ida ja lõuna pool asuvate islamiusuliste sultanriikidega. Riigi lühiajaline tõus oli kun. Zar'a Ya'qobi [1434–68] ajal, kui purustati Ifati sultanaat ja reformiti kirik. Euroopas sajandeid levinud kuuldused kaugel idas asuva kristliku kuningriigi kohta said kinnituse 1490 portugallase Péro da Covilhã reisi tulemusena. 1520 saabus E-sse Portugali kuninga ametlik saatkond. 1530. a-il vallutas pcaagu kogu E. Adali sultan, keda õnnes-tus tagasi tõrjuda ainult tänu portugallaste abile. Viimaste kätte läks ka kontroll mitme Punase mere 1991 Testaye Gebre Kidanemariam Mengistu Haile Mariam 1987–91 Presidentid 1991 Meles Zenawi 1995–2001 Negasso Gidada 2001–2001 Girma Wolde-Giorgis Lucha

kuningamannast. Araabia kalifaadi tekkides eraldati E. Vahemere maadest, areng aeglustus. Pidevad islamiusuliste naaberriikidega peetud võitlused ning korduvalt ikaldused viisid u. 7. saj. Aksumi riigi langusele, kuid soodusid omapärase alg-kristlikku kopti usutunnistuse ülietnilist levikut. Võimule tuli Zagwe dünastia, kelle ajal laendati riiki lõuna suunas. 1270 naasid troonile pms. amharikeelsele elanikkonnale toetuvad Saalo-moni dünastia esindajad. Järgmistel sajanditel võitles E. ida ja lõuna pool asuvate islamiusuliste sultanriikidega. Riigi lühiajaline tõus oli kun. Zar'a Ya'qobi [1434–68] ajal, kui purustati Ifati sultanaat ja reformiti kirik. Euroopas sajandeid levinud kuuldused kaugel idas asuva kristliku kuningriigi kohta said kinnituse 1490 portugallase Péro da Covilhã reisi tulemusena. 1520 saabus E-sse Portugali kuninga ametlik saatkond. 1530. a-il vallutas pcaagu kogu E. Adali sultan, keda õnnes-tus tagasi tõrjuda ainult tänu portugallaste abile. Viimaste kätte läks ka kontroll mitme Punase mere 1991 Testaye Gebre Kidanemariam Mengistu Haile Mariam 1987–91 Presidentid 1991 Meles Zenawi 1995–2001 Negasso Gidada 2001–2001 Girma Wolde-Giorgis Lucha

Hammeri hõimu mees

Thomas J. Smisel

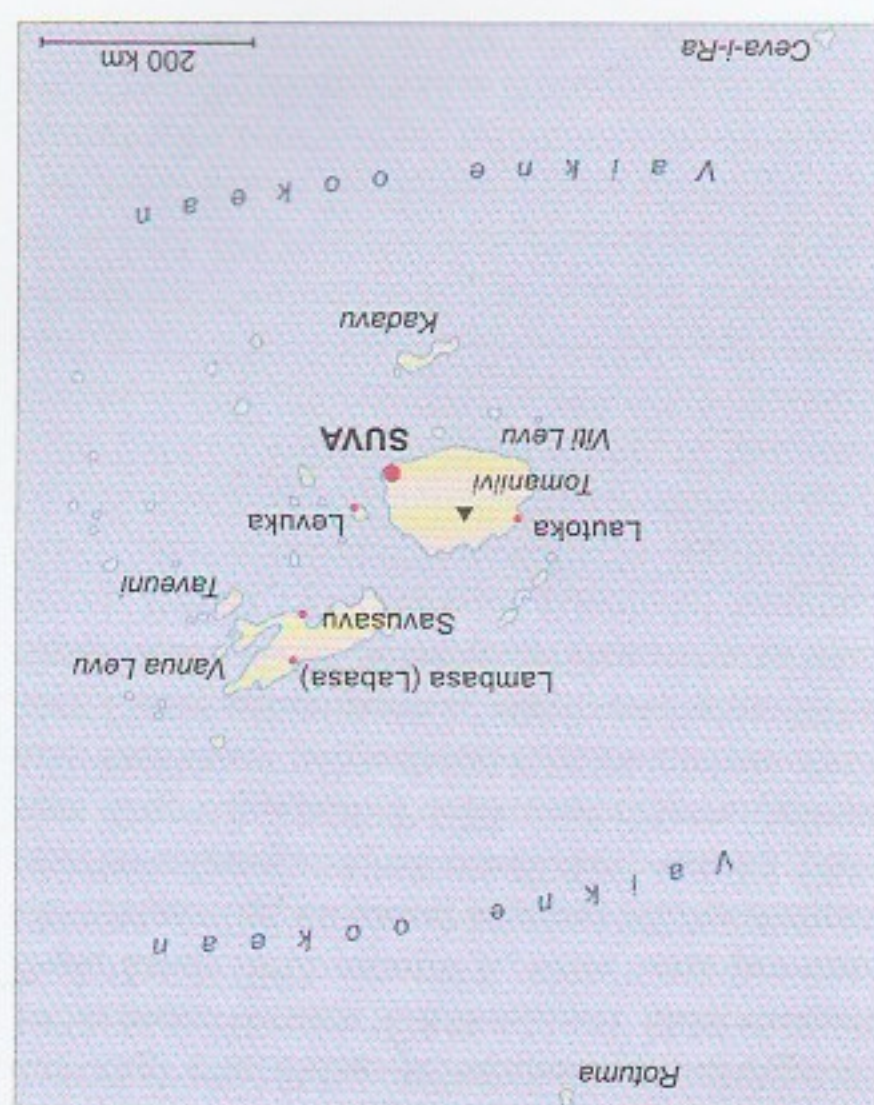
Bilagsblad (2006)	
Antal personer	
Inomhus	180 000
Utomhus	2 500
Totalt	182 500
Barn och ungdomsmärnad	
0-10 år	
Antal personer	
Inomhus	
Utomhus	
Totalt	
Antal varor (2005)	
Inomhus: 5,52 %	
Utomhus: 96,48 %	
Totalt: 5,52 %	
Inomhus: 5,52 %	
Utomhus: 96,48 %	
Totalt: 5,52 %	

Investigator
1942-47
Wolfgang Goldschmidt
1947-49
John Hays
1949-54
Robert Turner, Arthur
1954-56
1956
Emil Heinrich Winkler
1956
Walter Weiss
1956-57
Wolfgang Goldschmidt
1957-58
1957-58
Marion Anne Wright
1958
1958-59
Walter Weiss
1959
Robert Turner
1959-60
Robert Turner
1960
Walter Weiss

Pärast II maailmasõda taasalusas Haile Selassie reforme: laiendati parlamendi funktsioone ja parandati haridussüsteemi, 1955. a. põhiseadus nägi ette üldise ja salajase valimisõiguse. 1952 liideti Eritrea ÜRO otsusel föderatiivselt E-ga, kuid 1962 muutis E. selle oma provintssiks. Algas ligi 40 aastat kestnud võitlus Eritrea iseseisvuslastega. 1963 oli E. üks Aafrika Ühtsuse Org-i rajajaid. Poolikutest reformidest ja maj. raskustest põhjustatud rahulolematuse tõttu korraldasid pahempoolsed ohvitserid sept. 1974 riigipöörde. Haile Selassie arreteeriti ja ta suri (arvat. tapeti) 1975 segastel asjaoludel vanglas. Võim läks Ajutisele Sõjaväelisele Haldusnõukogule, kes kuulutas keisriks Haile Selassie poja Asfa Wossen Tafari (Amha Selassie I). Viimane keeldus valitsemast ning 1975 keisri institutsioon kaotati. 1977 sai E. etteotsa kolonel Mengistu Haile Mariam. NSV Liidu ja Kuuba sõjaline ja maj. abi aitasid E-l 1977 võita sõja Somaalia vastu. 1970. a-te lõpul hakati juurutama kommunistlikku valitsemisviisi (pol. terror, sundkollektiviseerimine jms.), mis tekitas maj. kaose ja põhjustas 1980. a-te alguses suure näljahäda. 1987 võeti vastu marksistlik

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 23. VIII 2005. Ühe versiooni järgi pärines E. põhjaosast kuulsa Vene poeedi Aleksandr Puškini emapoolne vaarisa Abreha Abraham (Ibrahim) Hannibal, kes tegutses Paldiskis kindlustuste ehitamisel sõjaväeinsenerina, Tallinna kindluse suurtükiväe ülemana ja ülemkomandandina. Riiklike teenete eest sai ta 1743 pärisvalduseks Rahula küla (Saku läh.). A. Hannibal on teadaolevalt esimene Aafrika mandrilt pärit inimene, kes Eestisse sattus ja siia elama jäi. E-s on elanud Virumaa mõisnik krahv René Reh binder — keisrinna Zauditu (Zawditu) [1916—30] minister ja kindral. Tartu ülikooli lõpetanud lätlane Jānis (Johannes) Dzirme oli 1923—24 E. keisrinna Zauditu ihuurst ja E. meditsiini üleminspektor. Baltisakslane Leo von zur Mühlen oli 1930—31 Itaalia-Saksa geoloogilise ekspeditsiooni juht, eestlane Voldemar Hendrikson (1927. a-st püüasukas) Haile Selassie I õukonnakunstnik ning eestlane Georg Leies (1932. a-st püüasukas) töötas Haile Selassie I teenistuses raadiotehnikuna. 1987—89 oli praegune Eesti kaitseväge juhataja kindralmajor Ants Laaneots E. armee diviisi ja seejärel korpuse ülemal nõunik.

Relvajõud. E. riiklikud relvajõud on loomisjärgus, need moodustatakse peamiselt Tigray Rahva Vabastusrinde koosseisu kuulunud võitlejatest. E. relvajõud komplekteeritakse vabatahtlikest, seejuures püütakse järgida kõigi E. rahvaste võrdset esindatust. Relvajõud koosnevad maaväest ja õhujõududest, mereväerajatised jäid 1993. a. lepinguga Eritrea territooriumile. E. relvastus, mis on suures osas pärit NSV Liidust, on vananenud. 2006 osalesid E. üksused rahvusv. operatsioonil Burundis (ONUB) ja Libeerias (UNMIL). E. relvajõud on Aafrika suurimaid. ■

Haldusjaotus	Presidentid	Suuriinad linnad	Idapiirkond	Keskpiirkond	Läänepiirkond	Põhjapiirkond	Sõltumatus	Rotuma
		(el. arv, 2006)	Suva	Nandi	Lautoka	Lambasa	Nausori	
			1987–93	Ratu Penaia Ganibau	1993–2000	Ratu Kamisese Manu	2000–	Ratu Josefa Iloilo
			1970–87	Ratu Kamisese Manu	1987	Timoci Bavadra	1987–92	Ratu Kamisese Manu
			1992–99	Stiveni Rabuka	1999–2000	Mahendra Chaudhry	2000–01	Laisenia Qarase
			2001	Ratu Tevita Moqosi	2001–06	Laisenia Qarase		

Olulisimad erakonnad on F. Ühendatud Partei (United Fiji Party; Sogosoqo Duavata ni Lewenivanua) ja F. Leiboristlik Partei (Fiji Labour Party). Kohustusüsteem on kaheastmeline. Ülemkohu liikmed määrab president. Kehitib 1998. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioon järgi on F. osaliselt vaba riik.

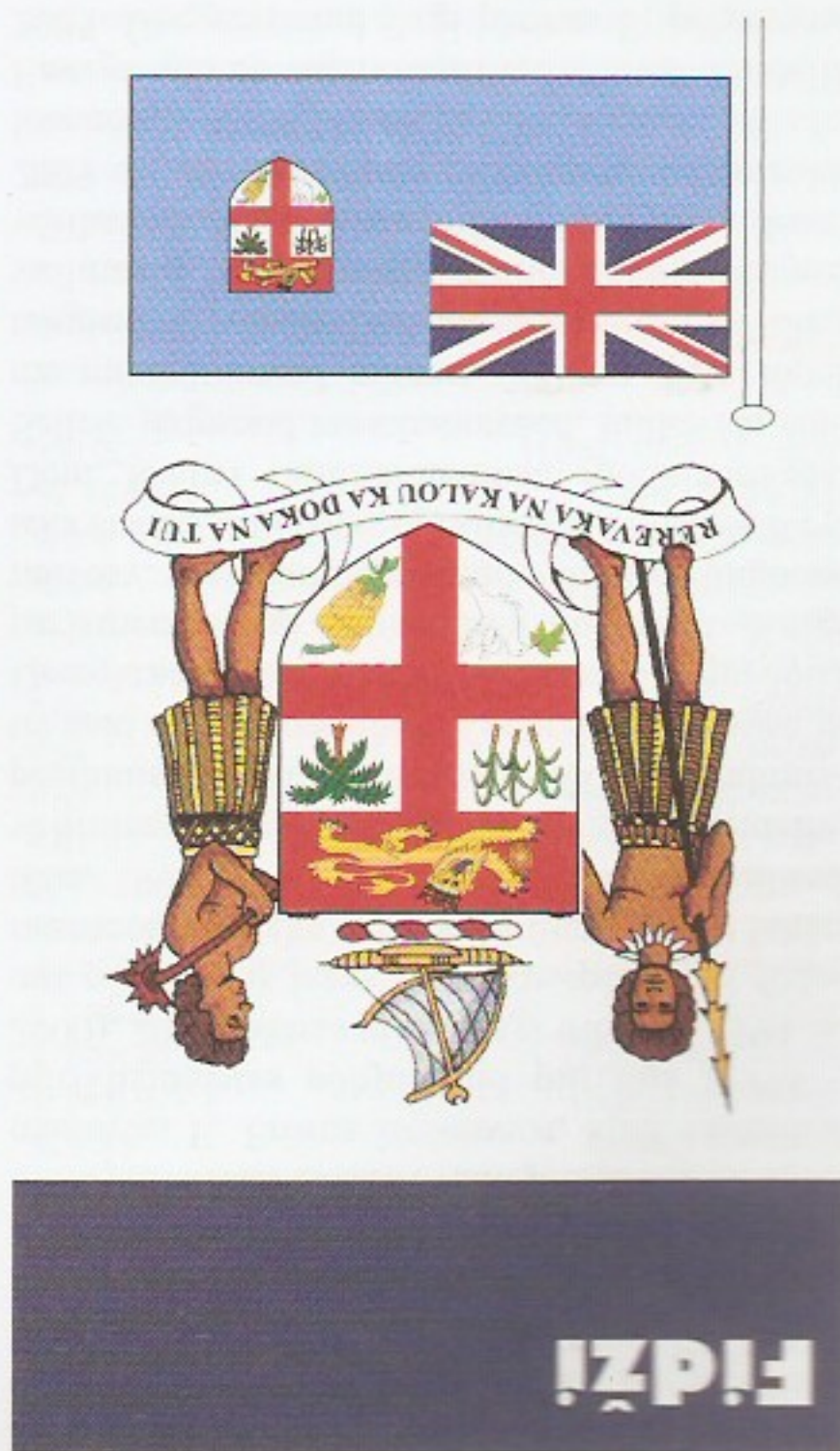
Sümboolika. F. lipu (a-st 1970) helesinine väli, keskel valge rist, millel on kollane lõvi. Ülal vasakul on suurbritannia lipp, mis osutab riigi seotusele Rahvusvahelisele Ühendusega, ja paremal keskel F. vapikilp. Vapikilpi (vapp a-st 1908) hoiavad piigi ja oga. Nüüdisaegne relvastatud F. sõjamehed. Kilbi ülalosas on suurbritannia tammus lõvi. Alumine osa on jagatud kaheks: vasakul on kollane lõvi, paremal on suurbritannia tammus lõvi. Püha Jüri ristiga neljaks väljaks, millel on suurbritannia tammus lõvi. Kõik need on suurbritannia tammus lõvi. Kõik need on suurbritannia tammus lõvi.

Loodus. F. koosneb 332 saarest, väikesaarest ja atolist, neist u. 1/3 on asustatud. Kõik suured ja mõned väikesaared on tekkeil vulkaanilised ning mõned vulkaanid on kustunud. Kõrgemad tipud on kustunud vulkaanide koonused (kõrgemad on Tomaniivi, 1323 m, Viti Levu). Enamik väikesaari on koralisaared. Saari ümbritsevad koralirahud. Aeg-ajalt on maavärinad. F. saarestikust 450 km põhja pool asub Rotumaa saar (44 km², koos 8 väikesaarega 47 km², u. 2500 el.). Maavärskest leidub kuld, hõbedat, vase-, mangaani- ja rauamaaki, kivisüsi, boksiti ja fosforiiti. Vahitseb niiske troopiline passaatklima. Aasta keskmine t° on 24–27°C. Maist nov-ni puhuvad kagu-passaadid, mis toovad rohkesti sademeid. Mägede tulpelisel kagu- ja lõuna- ja saaral 2500–3500 mm/a ja seal kasvab troopiline vihmamets. Tuulealustel loode- ja lõuna- ja saaral 1500–2000 mm/a ning neid katab savannitaimeestik

Politiiline süsteem. F. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle nimetab 5 aastaks Pealikute Suurkogu (Great Council of Chiefs, Bose Levu Vakaturaga). President võib ametis olla kaks ametiaega järjest. Seadusandlik organ on kahelkajaline parlament. 32-kohaline Senati liikmed nimetab 5 aastaks president. 14 liiget Pealikute Suurkogu, 9 peaministri, 8 opositsioonijuhid ja ühe Rotuma Saare Nõukogu ettepanekul. 71-kohaline Esindajatekoda (House of Representatives) valitakse 5 aastaks: 46 liiget valitakse rahvuslikul (23 liiget valivad fidžilased, 19 india-lased, 3 muude rahvusvähemuste esindajad ja ühe rotumalased) ja 25 üldistest alustel. Valida võivad vähemalt 21-aastaselt. 46-liikmeline Pealikute Suurkogu annab nõu pms. rahvusküsimustes. Valitsusjuhi nimetab president, ta peab olema fidžilane ning Esindajatekoja liige. F-s on mitmeparteisüsteem.

Pindala	18 274 km²
Rahvaarv	859 700 (2006)
Pealinn	Suva (203 000 el.)
Haldusjaotus	4 piirkonda (jagunevad 14 provintiks) ja 1 sõltumatu
Riigikeeled	inglise ja fidži keel
Rahatühik	Fidži dollar (FJD)
Riigitihi	Fiji, FJ

Fidži, F. Vabariik (ingl *Fiji, Republic of the Fiji Islands*, fidži *Viti, Matanitu ko Viti*), riik Okeaanias Melaneesia idaosas, hõlmab F. saarestiku. Rannajoone pikkus 1129 km.

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

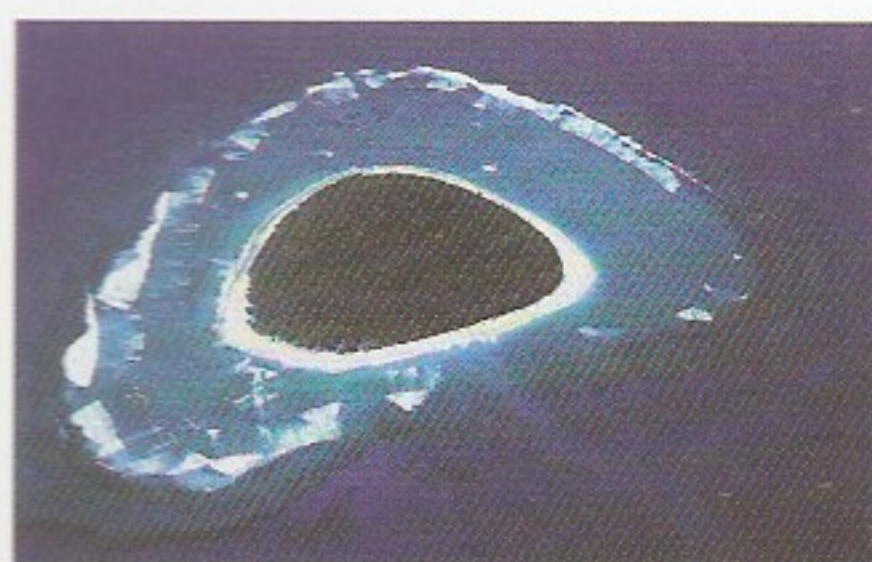
Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

Lühikirjeldus

Liikide jaotus (demonstrateeritud):
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)
 - liigide arv (2006)

(rohtlad, hõrendikud, põõsastikud). Vihmametsades kasvab väärspuid (sandlipuud, tiikpuud, punapuud), kõrgemal mägedes on okasmetsi (mänd). Mets katab 45 % F. terr-st (2000). Rannikul ja jõeorgudes on looduslik taimkate hävitatud, kohati on säilinud mangroovi. Valdavad viljakad punamullad. F-l on 5 looduslikku imetajaliiki (neist 4 on käsitiivalised), kes kõik on ohustatud. Kohatud on 120 liiki linde, neist 47 on pesitsejad (eriti ohustatud on 12 liiki, sh. fidži raudkull, saareruik, suurnokk-roheamadiin). Roomajaid on 36 ja kahepaikseid 3 liiki. Rohkesti on kalu — 355 liiki. F-l on 93 KA-d. Niiske kliima tõttu on palju lühikesi veerohkeid jõgesid, neist ainult Reva on alamjooksul laevatatav.

Rahvastik. 51 % rahvastikust moodustavad põlisrahvas fidžilased. Rassiliselt on fidžilased melaneesia rahvas, kultuuriliselt on nad lähedased polüneeslastele. 19. saj. viimasel veerandil hakati suhkrurooistandustesse tööle tooma india lase, enamik nende järglasi räägib hindi keelt. Pärast 1987. a. riigipööret india lase osatähtsus rahvastikus vähenes 51 %-lt (1985) 44 %-le (1995). F-s on ka anglosakse (austraallasi, uusmeremaalasi, inglasi), Vanuatult, Saalomoni Saartelt ja Tuvalust sisse rännanud melaneeslasi ning hiinlasi ja malailasi. Polüneeslastele lähedase omaette etnilise rühma moodustavad Rotuma saare põliselanikud rotumalased. Keskmise asustustihedus on 47 in./km², tihedaim on see rannikualadel. 70 % riigi rahvastikust elab Viti Levu saarel. 94 % täiskasvanutest on kirjaoskajad. Usklikest on 52 % kristlasi (pms. metodistid), 38 % hinduiste ja 8 % muslimeid, on ka sike ja konfutsianiste.

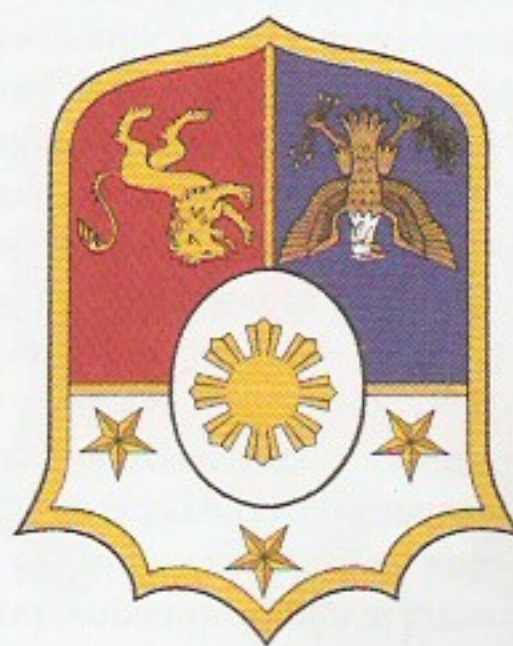
Majandus. F. on majanduslikult mitmekesisem ja arenenum kui teised Vaikse ookeani saareriigid. 1980. a-test on areng (võrreldes 1960. ja 1970. a-te omaga) aeglustunud. 2003. a. toodeti 776 mln. kWh elektrienergiat, sellest 80 % hüdroelektrijaamades. Kaevandatakse kulda (3829 kg), hõbedat (1901 kg, 2002), vasemaaki ja boksiiti. Põllumaad on 11 % ja istanduste all 5 % terr-st (2005), maad kasut. kogukondlikult. Kasvat. taro, maniokki, bataati, jamssi, riisi, saagopalmi ja köögivilja, väljaveo tarbeks kookospalmi, kakao-puud ja ingverit. India lased kasvatavad pms. suhkru-roogu ja msg. teravilju, nemad peavad maad fidžilastelt või riigilt rentima. Oluline on banaani-, ananassi- ja tsitrusekasvatuse. Suureneb karjanduse (veised, kitsed, sead, hobused, kodulinnud)

osatähtsus. Töödeldakse põllum-saadusi (toodetakse suhkrut, koprat, puuviljakonserve), on ka tekstiili-, naha-, puidu-, mööbli- ja chitusmaterjalitööstuse ettevõtteid. Püütakse kala, krabisid, homaare, krevet, trepange ja pärlikarpe. Mägedes raiutakse metsa (sh. väärspuid). Mnt-id on 3440 km (sellest pool kõvakattelisi, 2002). Riiklikule suhkrukompaniile kuuluval kitsarööpmelisel rdt-l (Viti Levul ja Vanua Levul, kokku 597 km, 2005) veetakse suhkruroogu istandustest vabrikutesse. Tähtis on meretransport, suurimad sadamad on Suvas, Lautokas ja Levukas. Rahvusv. lennujaam on Nandis ja Nausoris. 2002. a. eksporditi kaupa 609 mln. ja imporditi 835 mln. \$ eest. Välja veetakse suhkrut, kulda, tekstiiltooteid, puitu, kookosrasva, melassi, kala, banaane ja ingverit, sisse tuuakse tööstus- ja toidukaupu, masinaid, naftasaadusi ja väetisi. Peamised kaubanduspartnerid on Austraalia, USA, Uus-Meremaa, Suurbritannia ja Singapur. Kiiresti areneb turism (2003. a. külastas riiki 431 000 välituristi).

Ajalugu. F. asustasid enam kui 3000 aastat tagasi Kagu-Aasiast saabunud melaneeslased. 1643 käis sealsses saarestikus hollandlane Abel Janszoon Tasman ja 1774 inglase James Cook. 1829 allutas pealik Na Ulivau enamiku saartest oma võimule. 1854 võttis tema vennapoeg, valitseja Seru Epenisa Cakobau, omaks ristiusu ning 1865 ühendas ta saareriigi üheks kuningriigiks. 1874 muudeti F. Suurbritannia kolooniaks. 1966 sai F. piiratud autonoomia. 10. X 1970 kuulutati F. iseseisvaks, kuid ta jäi Rahvaste Ühendusse. Samal aastal võeti vastu esimene põhiseadus. F. poliitikute ja valitsuse põhiprobleem on olnud põlisfidžilaste ja india lase vaheline konflikt. Mais 1987 toimunud sõjaväelise riigipöördega saadeti pms. india lased koosnev valitsus laiali. Okt. 1987 kuulutati F. vabariigiks ning riik astus Rahvaste Ühendusest välja. See tõi kaasa india lase massilise väljarände, mis põhjustas India protesti ning Austraalia ja Uus-Meremaa diplomaatilise surve. Dets. 1987 taastati tsiviilvalitsus, F. esimeseks presidendiks sai endine kindralkuberner Ratu Penaia Ganilau. Rändküsimuses (india lased farmerid tootsid enamiku suhkru-roost, kuid seaduse kohaselt pidid nad maad rentima põlisfidžilastelt) tekkinud pinged sundisid 1997 vastu võtma uue põhiseaduse (jõustus 1998), millega püüti etniliste rühmade õigusi võrdsustada. Sisserändajate nõudmine saada maa eraomandisse oli vastuolus põliselanike iidse, maa kogukondliku ühiskasutamise tavaga. 1997 liitus F. taas Rahvaste Ühendusega. 1999 sai F. esimese india lasest peaministri — Mahendra Chaudhry. 2000 ta kukutati ja võim läks taas põlisfidžilastest poliitikute kätte. 2004 võeti india lased uuesti valitsuse koosseisu. Dets. 2006 korraldas sõjaväe ülemjuhataja Josia Voreque Bainimarama sõjaväelise riigipöörde. Seetõttu peatati F. kuulumine Rahvaste Ühendusse. Jaan. 2007 teatasid sõjaväelased, et nad on valmis andma võimu tagasi seaduslikule presidendile. A-st 1970 on F. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Filipiinid

Filipiinid, F-i Vabariik (filipino *Pilipinas*, *Repub-likang Pilipinas*, ingl *Philippines*, Repub-lic of the *Philippines*), riik Kagu-Aasias Vaikse

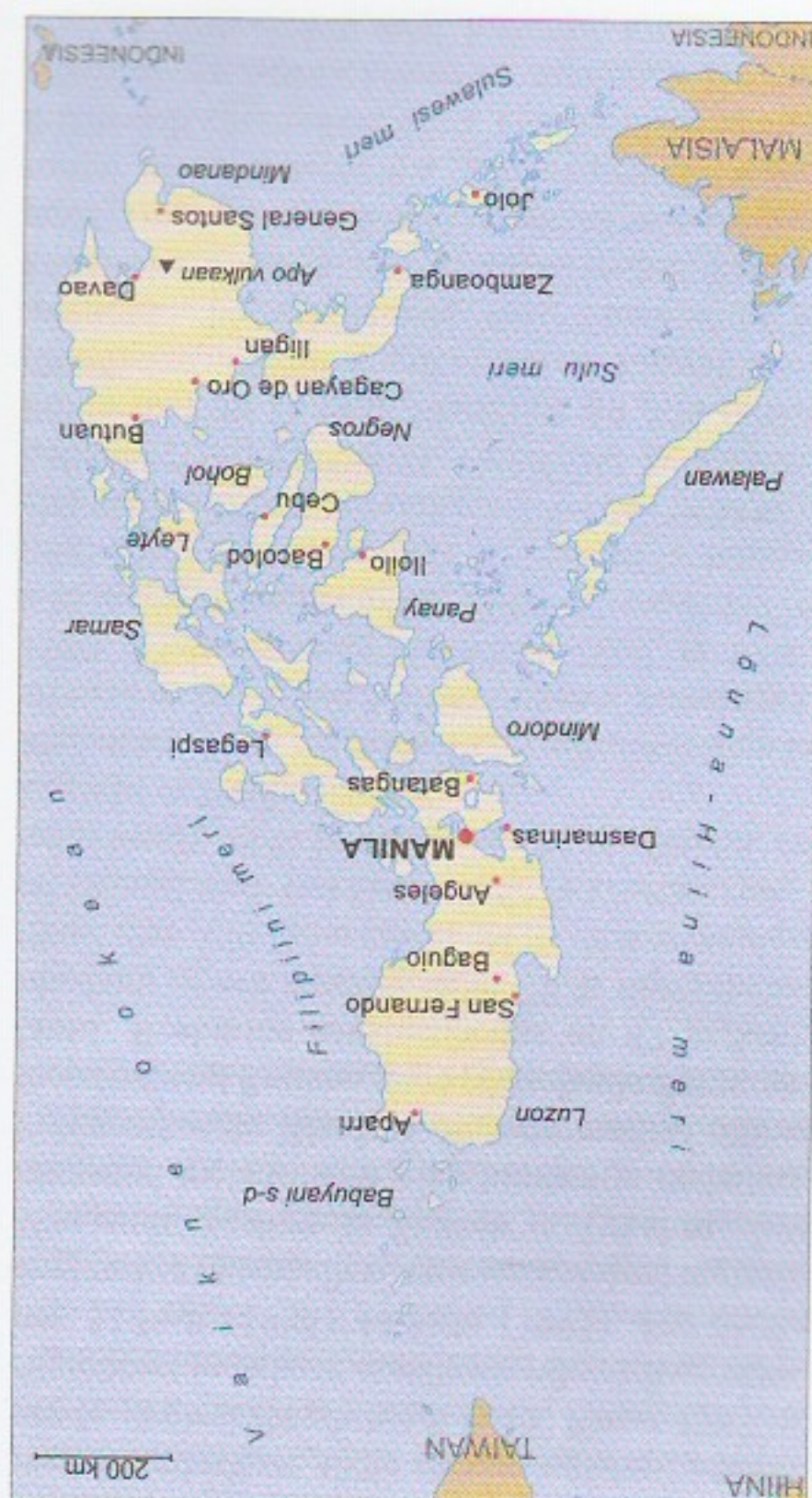
ookeani lääneservas F-i saarestikus, F-i, L-Hiina ja Sulawesi mere vahel. Liigestatud rannajoonega saarestik on nime saanud 1542 Hispaania prints, tulevase kun. Felipe II järgi. 7107 saarest on liigi 1000 asustatud; u. pooltel on nimi. Rannajoone pikkus 36 289 km.

Pindala	300 000 km ²
Rahvaarv	85 712 200 (2006)
Pealinn	Manila (10 546 500, eeslinnadega 17 843 600 el.)
Riigikeeled	filipino ja inglise keel
Haldusjaotus	17 piirkonda (neist 16 jagunevad 79 provintiks, 1 on autonoomne piirkond)
Rahavähi	Filipiinide peso (PHP)
Riigitähis	PHL, PH

Politiiline süsteem. F-d on presidentaalne vaba-riik. Riigipea ja valitsusjuht on president, kelle valib 6 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on kahekojaline Kongress (*Kongreso*). Esindajate-koda (*Kapulungan ng Mga Kinatawan*) on põhi-seadusest lähtuvalt kuni 260-kohaline. Kuni 208 liiget valitakse enamusvalimistel ühemandaadil-istes ringkondades, kuni 52 liiget määratakse proportsionaalsuse põhimõttel parteide nimekirja-dest. 24-kohaline Senat (*Senado*) valitakse 6 aas-taks enamusvalimistel, iga 3 aasta järel vahetub pool liikmetest. Valida võivad vähemalt 18-aas-

tased. Valitsuskabineti koosseisu nimetab presi-dent. Kehitb mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Rahvuslik Kristlik Demokraatide ja Muslimite Liit (*Lakas Christian Muslim Demo-crats*), Rahvuslik Koalitsioon (*Nationalist People's Coalition*), Liberaalne Partei (*Partido Liberal*), F-i Dem. Partei (*Laban ng Demokratikong Pilipino*) ja F-i Noorte Rahvaliidukumine (*Kabataan ng Masang Pilipino*). Kohustusel on nelja-astmeline. Ülemkohtu 15 kohtunikku nimetab president. Erikohtus on *Sandigan-bayan*, mis käsitleb ametnike korruptsioonijuhumeid. Kehitb 1987. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on F-d osaliselt vaba riik. Korruptsiooninindeks järgi asuvad F-d maailmas 121. kohal.

Sümboolika. F-de lipu (a-st 1898) valge kolm-nurk sümbooliseerib võrdsust, puhtust ja rahu, punane vaprust, võidutaset, eneseteadust ja isamaa kaitset valatud verd ning sinine rahvus-likku üksmelt ja õilsaid aateid. Vabaduspäike tähistab Hispaania-Ameerika sõja lõpuga alanud uue ajastu algust (USA lubas F-dele iseseisvust, kuid andis selle alles 1946). 8 kiirt sümbooliseerivad provintse, mis hakkasid 19. saj. lõpus Hispaania vastu mässama. 3 tähte märgivad Luzoni, Visayani ja Mindanaod. Rahu ajal heisatakse lipp nii, et sinine väli on ülal, sõja ajal on ülal punane väli. Lipu elemente kordav vapp pärineb a-st 1946. Lõvi meenutab Hispaania koloniaalvõimu (1596–1898)

Haldusjaotus
 Piirkonnad (regional)
 Bicol
 Cagayan Valley
 CALABARZON
 Caraga
 Cordillera
 Davao
 Ilocos
 Kesk-Luzon
 Kesk-Visayas
 Lääne-Visayas
 MIMAROPA
 Muslimi Mindanao
 autonoomne piirkond
 Pealinnapiirkond
 Põhja-Mindanao
 SOCCSKSARGEN
 Zamboanga Peninsula

Suurimad linnad (pindala km²)
 Luzon
 Mindanao
 Samar
 Negros
 Palawan
 Panay
 Mindoro
 Leyte
 Cebu
 Bohol
 Masbate
 Catanduanes

Turnover Turned (times, 2006)	
Assets	10 546 500 ³
Equity	17 843 600 ³
Debt	1 245 400
Liabilities	1 412 900 ³
Net	814 300
Capital	1 404 600 ³
Debtors	566 200
Suppliers	470 000
Interest	458 700
Shareholders/Debt	456 100
Shareholders	455 300
Interest/Debtors	
(Debtors)	444 000
Debt	391 700
Shareholders/Debt	
Shareholders	

1997

200-4000 parts
used for
overfilled Luvell
infiltrates on
2000-4000
parts

Rahvastik. F-d on rahvaarvult maailma 13. riik. Rahvastikust on 36 % alla 15- ning 4 % üle 65-aastased. Iive on järjest langenud: 3 % 1960–70, 2,3 % 1980–2000, 2 % 2001 ja 1,9 % 2003. Keskmine asustustihedus on 285 in./km². Linnadesse on koondunud 61 % rahvastikust (2003). Tiheidaim asustus on Kesk-Luzonil, kus asuvad Pealin napiirkonna miljonilinnad Quezon City, Manila ja Caloocan. Neljas miljonilinn Davao paikneb samanim. lahe ääres Mindanao saarel. 40 % rahvastikust elab vaesuspiiril. Jõukuselt ja luksuselt paistab eriliselt silma Manila Forbes Parki linnaosa. Sisepõgenikke on u. 45 000, peale selle 57 000 Malaisiasse põgenenut. F-de põhja- ja lõunaosa mägi-alad ning soostunud rannikud on hõredalt asustatud. F-del elab ligi 200 rahvarühma, enamik kuulub malai-polüneesia keelkonda. 40 % rahvastikust moodustavad bisaiade, tagalogide ehk tagalite, bikolide ja ilokode alusel kujunenud filipiinlased, 30 % indoneeslased ja polüneeslased, 10 % metsades elavad põlismalailased igorotid ja aetad (u. 150 cm pikkused negriitod), 10 % hiinlased ja 5 % indialased. Igorottide hulka kuuluvad ifugaod, kalingad, tinguiianid, apajaod jt. Luzoni põhjaosa loodususulised mägi-hõimud. Ifugaod (üle 80 000) on endised pealuukütid, kes elavad paarimeetristele vaiadele püstitatud rohtkatuste all Kesk-Kordiljeerides. Nad on Banaue piirkonnas rajanud kuulsad riisiterrassid. 1990 registreeriti F-del 988 keelt ja murret. 55 % rahvastikust kasutab a-st 1935 tagalogist arendatud filipino (a-ni 1987 pilipino) keelt, mille sõnavara täiustamisel on kasutatud ka Johannes Aaviku tehissõnade moodustamise meetodeid. Filipino tuumikalad on Luzon ja Mindoro. 27,9 % räägib traditsioonilist tagalogi, 24,3 % sebu, 9,8 % iloko, 9,3 % panay-hiligainoni, 5,8 % bikoli ning u. 3 % hispaania ja hiina keelt. Rohkem kui pool rahvastikust mõistab inglise keelt. Kirjaoskajaid on 92,6 % rahvastikust (2003).

Manila püüvõim

Presidendid

1946–1948
Emilio Aguinaldo
1948–49
Manuel Luis Quezón
1949–50
Sergio Osmeña
1950–53
Manuel Roxas y Solara
1953–57
Elpidio Quirón
1957–61
Carlos P. Romulo
1961–65
Diosdado Macapagal
1965–66 Ferdinand
Edralin Marcos
1966–72
Corazón Aquino
1992–98
Fidel Valdez Ramos
1998–2001
Joseph Ejercito Estrada
2001–Gloria
Macapagal-Arroyo

Havonivulkan Luzoni

Majanduspartnerid

2004
18
9
8
7
7
6
5
19
17
8
7
6
5

Rahvastik (2006)

66 000
16 000
24 000
106 000

Rahvastikukoostis

1990
1995
2000
2005
2010
2015
2020
2025
2030
2035
2040
2045
2050

Tav. Pinatubo vulkaan
crateris (vulkanis voo-
ne purse oli 7. VII 1991)

rahvad. Kultuuris olid varakeskajal ülekaalus Indiast lähtuvad mõjud. 14.–16. saj. sõltus mitu F-de ala (Sulu saared, Mindanao, osa Luzonist) Majapahiti riigist, mitmel pool tekkisid varafeodaalsed pisiriigid (Cebu, Panay), kuhu Malai saarestikust levis islam. 1521 jõudis F-dele Fernão de Magalhãesi ekspeditsioon. 1543 andis Hispaania meresõitja Ruy López de Villalobos saarestikule Hispaania troonipärija (hilisema kun-a Felipe II) auks nime, mis on püsinud tänapäevani. 1565 algas Miguel López de Legazpi juhtimisel F-de alistamine Hispaaniale, see kestis 19. saj. keskpaigani. Viimasena kaotasid iseseisvuse Lääne-Mindanaol ja Sulu saartel elavad islamiusulised morod. Maa koloniseerimisel ja ristiusustamisel tegutsesid mitme saj. vältel mõjukalt kat. mungaordud, kes suurte maavalduste omanikena ja ideoloogia suunajatena olid võimude oluliseks toeks. Halduslikult allusid F-d Uus-Hispaania (Mehhiko) askuningale, Manila oli Mehhiko ja Hiina kaubavahetuse põhiline vahesadam. Hispaania Ameerika asumaade iseseisvumine 19. saj. alguses tekitas vastukaja F-delgi. Puhkes suuri talurahva-ülelõu (1842–43, 1854 ja 1872). Radikaalne haritlaskond asutas José Rizali eestvõttel 1892 Manilas patriootliku salaühingu F-i Liiga, mis taotles F-de iseseisvust. Väikekodanlikud radikaalid asutasid samal aastal rahvusliku massiorg-i *Katipunan* (juht algul Andrés Bonifacio, hiljem Emilio Aguinaldo), 1896 algatas see ülestõusu Hispaania ülemvõimu vastu. Hispaania-Ameerika sõja ajal kuulutas Aguinaldo F-d 12. VI 1898 iseseisvaks vabariigiks. Pariisi rahuga (1898) kindlustas F-del endale võimu USA ning alustas seal rahvusliku vabadusliikumise mahasurumist; see ajendas 1899–1901 kestnud sõja. Nn. F-de billiga andis USA saarestikule osalise omavalitsuse; 1907 asutati liberaalne kodanlik Rahvuspartei (juht algul Sergio Osmeña, hiljem Manuel Luis Quezón), mis taotles iseseisvust legaalse vahenditega. USA Kongressi 1934. a. aktiga kuulutati välja autonoomne F-de Vabariik (*Philippine Commonwealth*). Selle esimeseks presidendiks valiti M. L. Quezón. Dets-st 1941 maini 1942 peetud sõjas okupeerisid saarestiku jaapanlased. Puhkes kohalike elanike Jaapani-vastane relvavõitlus. Jaapanlaste tõrjumine F-delt

algas 20. X 1944 USA dessandiga Leytele ja kestis juulini 1945. F-d iseseisvusid 4. VII 1946, iseseisvunud F-de esimeseks presidendiks valiti Manuel Roxas y Acuña. Riigi ülesehitamisel oli oluline USA toetus, protsessi raskendas kommunistlik sissiliikumine *Hukbalahap*, ülestõus saadi kontrolli alla 1954. 1965 valiti presidendiks Ferdinand Edralin Marcos. 1972–81 oli kehtestatud sõjaseisukord, mille vajadust F. E. Marcos põhjendas kommunistide sagenevate ülestõusudega. 1973 võeti vastu uus põhiseadus, mille üleminekuvalitsuse tegevust käsitlevate sätete kohaselt valitses F. E. Marcos a-ni 1981. 1978 kehtestati ainuparteisüsteem. 1978–81 kestnud püüdlused riigi pol. stabiliseerimiseks kulmineerusid F. E. Marcose taasvalimisega presidendiks. Tema diktaatorlik valitsemisviis ja korrumpeerunud valitsus tekitasid rahulolematust, mida süvendas 1983 pagendusest naasnud opositsiooni-liidri Benigno Simeon Aquino mõrvamine. 1986. a. erakorralised valimised tunnustati pettuste tõttu kehtetuks ning F. E. Marcos pidi rahva rahulolematuse survele riigist lahkuma. Presidendiks määrati Aquino lesk Corazón Aquino. Tema valitsemisajal toimus mitu riigipöördekatset, mille algatajaiks olid sõjaväelased. 1987 võeti vastu uus dem. põhiseadus. 1992 presidendiks valitud Fidel Valdez Ramos asutas Riikliku Ühendamise Komisjoni, et alustada läbirääkimisi kommunistlike mässuliste, muslimi separatistide ja mittelejoalsete sõjaväelastega. 1994 anti amnestia kõigile mässulistele ja loobuti uurimast inimõiguste rikkumisi, mida olid sooritanud mässuliste vastu võidelnud sõjaväelased ja politseinikud. 1995 sõlmiti vaherahu sõjaväelastega, 1996 peamise muslimite grupeeringuga Moro Rahvusliku Vabastamise Rinne (*Moro National Liberation Front*). See lõpetas 25 aastat kestnud ja rohkem kui 120 000 inimest nõudnud sõjategevuse. Siiski pole senini suudetud täielikult lõpetada relvastatud vastupanu, mida muslimi separatistid ja kommunistid valitsusele osutavad. 1998 sai presidendiks Joseph Ejercito Estrada, kes 2001 korruptsioonisüüdistuste tõttu rahva survele ametist tagandati. Ameti võttis üle asepresident Gloria Macapagal-Arroyo. 2004 võitis ta presidendivalimised; ta on üritanud F-de majandust reformida. 2005 ja 2006 algatatud umbusaldusavaldused (valimistulemuste mõjutamise eest) lükkas parlament tagasi. A-st 1945 on F-d ÜRO liige. Eestiga kehtestati diplomaatilised suhted 19. XII 1991.

Relvajõud. F-de relvajõud (*Sandatahang Lakas ng Pilipinas*) komplekteeritakse vabatahtlikest. Ülemjuhataja on president, relvajõude juhib kaitseminister ühendstaabi ülema kaudu. Relvajõud koosnevad maa-, mere- ja merejalaväest ning õhujõududest. Oluline osa on poolsõjaväelistel org-del (politsei- ja rannikukaitse- ning territoriaalsed üksused). F-del tegutseb mitu relvastatud mitteriiklikku rühmitust (Moro Islami Rahvuslik Vabastamise Rinne, Uus Rahvarmee jmt.). 2006 osalesid F-de üksused rahvusv. operatsioonil Haitil (MINUSTAH) ja Libeerias (UNMIL).

Haldusjaotus	Provintsid (provintid)
	Estuaire
	Kesk-Ogooué
	Ngonié
	Nyanga
	Ogooué-Ivindo
	Ogooué-Lolo
	Ranniku-Ogooué
	Woleu-Ntem
	Ulem-Ogooué
Suurimad linnad	(el. arv, 2006)
	Libreville
	Port-Gentil
	Franceville
	Oyem
	Moanda
Peaministriid	1960–61
	Gabriel Léon M'ba
	1975–90
	Léon Mébiame
	1990–94
	Casimir Oye-Mba
	1994–99
	Paulin Oyoué
	1999–2006
	Jean-François
	Ntoutoume
	2006–
	Jean Eyadéma

klassifikatsioon alusel on G. osaliselt vaba riik. Korruptsioonide indeks järgi asub G. maailmas 90. kohal. **Sümboolika.** G-i rohe-kolla-sinisel lipul (a-st 1960) on ühendatud Prantsusmaa lipu ja panaafrika värvid. Roheline värv sümboliseerib vikerkaare, sinine ookeani ning kollane päikest. Vapi (a-st 1963) keskne motiiv on okuumea (sellest saadakse väärtsipitu G-i mahagoni), mis märgib puidu kaubandust. Purjekas sümboliseerib G-i liikumist helge tulevikku poole, kolm kuldset ringi tähistavad maapöörivõlli. Mustad pantrad sümboliseerivad presidenti kui rahvuse kaitsja vaprust. Vapikilbi all on prantsuskeelne rahvuslik devüs „Union, travail, justice“ (ühendus, töö, õiglus). Kilbi kohal on ladinakeelne tekst „Unité progrès espoir“ (ühendus, edasimineku, lootus). Hümn (a-st 1960) „La Concorde“ („Üksmeele“), sõnad ja viis Georges Aleka Damas. **Loodus.** G-i lääneosa hõlmab 30–150 km laiune rannikumadalik; rannikul on kitsaid madalaid lagune. Riigi sisemaal ulatuvad 400–800 m kõrgusel lavamaad, keskosas kerkib Chaillu massiiv (G-i kõrgeim tipp Iboundji, 1575 m), loodes silv (G-i kõrgeim tipp Iboundji, 1575 m), loodes on Kristallimäed (kuni 1000 m). Maavaraadest on G-s suur nafta-, raua-, mangaani- ja uraanimaagi varu, leidub ka maagaasi, kuld, värvilisi metalle, teemante ja marmorit. G-i läbi ekvaator. Kliima on ekvatoriaalne, lõunaosas lähisekvatoriaalne. Juuli keskmine t° on 21–26 °C, apr-s (aasta kuumim kuu) 25–29 °C; kuumust leevendab jahe Benguela hooval. Rannikumadalikul sajab 2000–2500, sisemaal 1600–2100 mm/a. Kuiva-periood on maist sept-ni. Jõed on vee- ja energiatrassid, tähtsaimad neist on Ogooué (G-s 850 km), Mbe ja Nyanga. Valdavad vihmametsade puna-kollased ferralliitmulad. G-i terr-st 3/4 katavad liigirikkad ekvatoriaalsed vihmametsad, kus kasvab ka väärtspuid. Ida- ja lõunaosas on kõrgrohusavann, rannikumadalikul mangroov-soid. G-le on iseloomulik liigirohke loomastik. Seal elab 190 liiki imetajaid (eriti ohustatud on 17 liiki, sh. drill, mandrill, šimpans, gorilla, udraasentek, metsa-elav, lõvi). Lõvi on kohatuud 777 liiki (ohustatud on 26 liiki, sh. kaneelpart, põhja-kroonkurg, aafrika mustnerts), pesitsejaid

Gabon, G-i Vabariik (pr Le Gabon, République gabonaise), riik Kesk-Aafrikas Guinea lahe ääres. Pind (2551 km) Ekvatoriaal-Guinea (350 km), Kameruni (298 km) ja Kongoga (1903 km); rannajoone pikkus 885 km.

Gabon

Politiiline süsteem. G. on presidentaalne vabariik. Presidendi valib 7 aastaks rahvas, tema tagasi-valimiste arv ei ole piiratud. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament (*Parlement*). Senati (*Sénat*) 91 liiget valivad 6 aastaks omavalitsuste valijamehed. 120-kohaline Rahvuskogu (*Assemblée nationale*) 111 liiget valib 5 aastaks rahvas, 9 liiget nimetab president. Valida võivad vähemalt 21-aastased. Peaministri ja valitsuse liikmed nimetab president. G-s on mitmeparteisüsteem. Juhtiv erakond on G-i Dem. Partei (*Parti démocratique gabonais*). Tugevaim opositsioonipartei on Rahvuslik Puuraudurite Ühendus (*Rassemblement national des bûcherons*). Kõrgeimad kohtuorganid on Konstitutsioonikohus (tegeleb põhiseadusliku järelevalvaga) ja Ülemkohus. Kehitb 1991. a. põhiseadus (viimati täiendatud 2003). Rahvusv.

Riigisüsteem

Provintid (provinces):
Estuaire
Lékoumou
Ngounié
Ogooué
Woleu-Ntem
Moukoko-Ogooué

Suurimad linnad

Linna nimi	El. arv. (2006)
Libreville	591 400
Port-Gentil	111 700
Franceville	44 000
Nyem	31 000
Moundou	30 000

Libreville on riigi
suurimad linn
Riigikaitse
ministri
1960–61
Gabriel Léon M'ba
1975–90
Léon M'ba
1990–94
Omar Bongo Ondimba
1994–99
Omar Bongo Ondimba
1999–2006
Omar Bongo Ondimba
2006–
Omar Bongo Ondimba

Peaministri
Omar Bongo Ondimba

2007 (2005)	8,05 mrd. \$
2007 (2005)	9,03 mrd. \$
2007 (2005)	6 %
2007 (2005)	59 %
2007 (2005)	35 %
2007 (2005)	6700 \$
2007 (2005)	-0,1 %
2007 (2005)	2,46 mrd. \$
2007 (2005)	1,62 mrd. \$
2007 (2005)	3,9 mrd. \$
2007 (2005)	640 000
2007 (2005)	60 %
2007 (2005)	15 %
2007 (2005)	25 %
2007 (2005)	21 %
2007 (2005)	84 %
2007 (2005)	19 a
2007 (2005)	54 a
2007 (2005)	53 a
2007 (2005)	56 a
2007 (2005)	2 %
2007 (2005)	3,6 %
2007 (2005)	1,2 %
2007 (2005)	5,5 %
2007 (2005)	60 000 in.
2007 (2005)	3000

on 156 liiki (liigirohkelt on kullilisi ja kangurlind-lasi). Roomajaid on 130 liiki (nt. aafrikarästikud, niiluse, kolmküünis- ja rüürokodill, püütonid, munamad), kahepaikseid 35 liiki, kalu 104 liiki. 3,91 % riigist on KA-de all, G-s on 13 RP-d (2006) ja üks BKA. Vanim on riigi keskosas asuv Lopé RP (u. 5000 km², asut. 1984 gorilla ja šimpansi kaitseks), mis ulatub Ogooué jõe orust Chaillu massiivini, 1980 alustati seal inimahvide uurimist.

Rahvastik. G-s elab u. 40 rahvast ja rahvusühma. Rahvastikust 97 % on bantu rahvad (fangid, bakeled ehk akeled, miened, nzebid, punud, kotad, teked jmt.). Vihmametsades elavad pügmeede hulka kuuluvad bakad (u. 10 000 in.). Euroopast sisse- ränanuid (pms. prantslasi) ja nende järeltulijaid on 22 000 (2004). Varanduslik ebavõrdsus on suur. Keskmine asustustihedus on 5,3, rannikumadalikul 15–20 ja vihmametsades kohati vähem kui 1 in./km². Usklikest on 66 % kristlased (61 % kato- liiklased ja 5 % protestandid), 33 % hõimuusklid- kud ja 1 % muslimid (2004). Hinnanguliselt on 72 % täiskasvanutest kirjaoskajad. Kehtib Prantsu- se haridussüsteem. 1970 avati Libreville'i ülikool. Haridusele kulutatakse riigi SKT-st 4,5–4,8 %, tervishoiule 3,5–3,8 %. Inimõiguste ja sõnavaba- duse olukord on G-s Aafrika riikide parimaid.

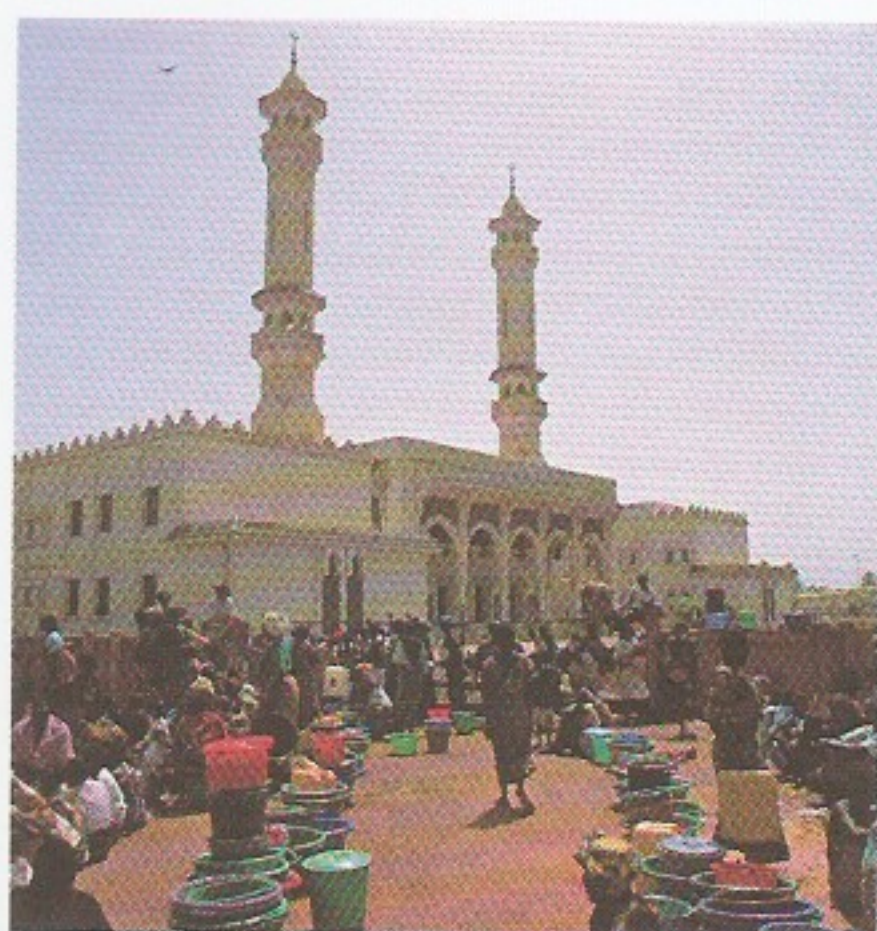
Majandus. G. on Aafrika arenenuimaid riike. Ma- jandus tugineb rikkalikele loodusvaradele. Nafta- varu on u. 300 mln. t, naftat toodetakse 13 mln. t/a (2005). G-i majandus sõltub nafta hinnast maail- maturul. Suured probleemid on olnud 1990. a-tel ja 21. saj. algul, kui nafta hinna languse tõttu G-i naftatulu vähenes. G. on naftarikas rannikumeres asuva 3 väikesaare pärast tülis Ekvatoriaal-Guinea- ga. Maagaasivaru on 34 mrd. m³ (2005), toodang (90 mln. m³/a) kulub oma tarbeks. Mangaanimaaki (varu u. 400 mln. t) kaevandatakse 1,6–1,9 mln. t/a (maailmas 5. kohal), uraanikontsentrati 800 t/a (maailmas 10. kohal). Kaevandatakse ka kulda (70 kg, 2002) ja teemante. Väärispuiduvaru on 100–110 mln. m³, raiutakse 3,0–3,5 mln. m³/a. Olulised on mööbli-, paberi-, keemia-, kerge- ja toiduainetööstus. Põllumaad on 325 000 ha (2004) ning püsiluultuuride all on 170 000 ha. Viljeldakse maniokki, jamssi, taro, banaani, maisi, riisi, maa- pähkli ja köögivilju. Istandustes kasvat. ekspordi tarbeks suhkruroogu, kakao- ja kohvipuud, õli-

palmi ja heveat. Tsetsekärbse tõttu on veiseid vähe, peetakse sigu, lambaid, kitsi, küülikuid ja kanu, rannikul püütakse kala. Mnt-id on 32 400 km (6300 km kõvakattega, 2005), rdt-d 814 km (2005) ja siseveeteed 1600 km (sellest 310 km Ogooué jõe). G-s on 3 rahvusv. lennujaama; tähtsaimad sa- damad on Owendo, Mayumba ja Port-Gentil. Kau- pa veeti 2005 välja 5,8 mrd. \$ ja sisse 1,5 mrd. \$ väärtuses. Üle poole ekspordi mahust moodustavad nafta ja naftasaadused, olulised väljaveokaubad on ka väärspuit, mangaanimaak, uraanikontsentrati, vineer ja suhkur. Sisse tuuakse pms. masinaid, seadmeid, tarbekaupu ja toiduaineid. Peamised kaubanduspartnerid on USA, Prantsusmaa ja Hiina.

Ajalugu. Lopezi neeme juures on enam kui 8000 aasta vanused kaljujoonised. G-i vanimad asukad on pügmeed, kelle II a-tuh. I poolel tõrjusid välja põhjast saabunud bantud. 1470 avastasid portu- gallased Como jõe suudme ja nimetasid selle tema erilise kuju tõttu *gabão*'ks (port 'kapuutsiga keep'), sellest tuleneb ka riigi nimi. Järgmisena saabusid Hollandi, Inglise ja Prantsuse kaupme- hed, kes hankisid sealt algul orje ja elevandiluid, hiljem pms. metsamaterjali. 18.–19. saj. asusid G-i alale fangid. 1839 rajasid prantslased Como jõe suudmesse kaubakeskuse ning sõlmisid rannikul elavate omienide pealikega mitu lepingut (1839, 1841). 1849 asutasid vabastatud orjad Libreville'i (pr 'vaba linn'). 1870 sai G. Prantsusmaa koloo- niaks. 1913 rajas arst ja filosoof Albert Schweitzer Lambarénésse džunglihaigla. 1952 anti talle seal tehtud töö eest Nobeli rahuhind. 1958 sai G. auto- noomseks vabariigiks ning kuulutas end 17. VIII 1960 iseseisvaks. Esimeseks presidendiks sai Gab- riel Léon M'ba, kes arendas prantsussõbralikku poliitikat: 1960 sõlmitud lepingu kohaselt jäid Prantsuse väeosad G-i. 18. II 1964 kukutati G. L. M'ba sõjaväelise riigipöördega, kuid 19. aug. sekkusid Prantsuse väeüksused ning andsid talle võimu tagasi. Pärast G. L. M'ba surma (1967) sai presidendiks Albert-Bernard Bongo, kes 1973 astus islami usku ja võttis endale nimeks El Hadj Omar Bongo Ondimba. 1968–90 oli G-s ühepar- teisüsteem: ainsana tegutses presidendimeelne G-i Dem. Partei. 1979. ja 1986. a. presidendivalimistel oli O. Bongo ainus kandidaat ning sai 99 % hää- lest. Pärast rahvarahutusi ning presidendi kõrval- damise katseid lubati a-st 1990 pol. elus osaleda ka teistel erakondadel, tsensuur kaotati. Esimesed mitmeparteilised valimised korraldati 1990. Kuigi neid on peetud ebauusaks, suutis O. Bongo riigis stabiilsuse tagada. 2001. a. Rahvuskogu valimistel sai G-i Dem. Partei 88 ja Rahvuslik Puuraidurite Ühendus 8 kohta. 2005 valiti O. Bongo taas 7 aastaks presidendiks. Opositsioon süüdistas administratsiooni valimistulemuste võltsimi- ses, kuid rahvusv. vaatlejad hindasid valimised vabaks ja ausaks. 2006. a. parlamendivalimised võitis G-i Dem. Partei, kes sai 82 kohta. A-st 1960 on G. ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Senegali Banjuli
suurjuures

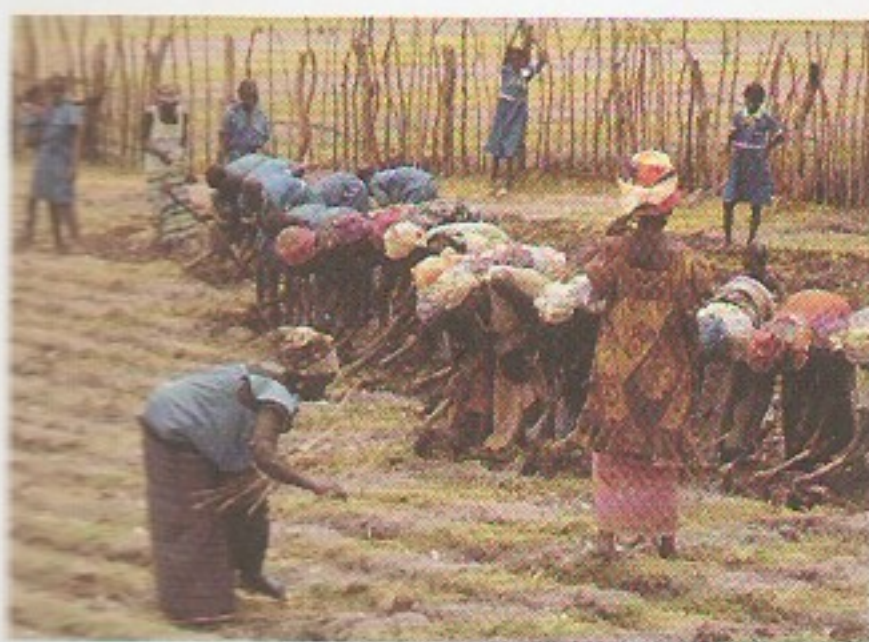
Senegali linnad
(2005)

Senegali	335 700
Sierra Leone	80 700
Sierra Leone	45 500
Sierra Leone	34 400
Sierra Leone	30 400

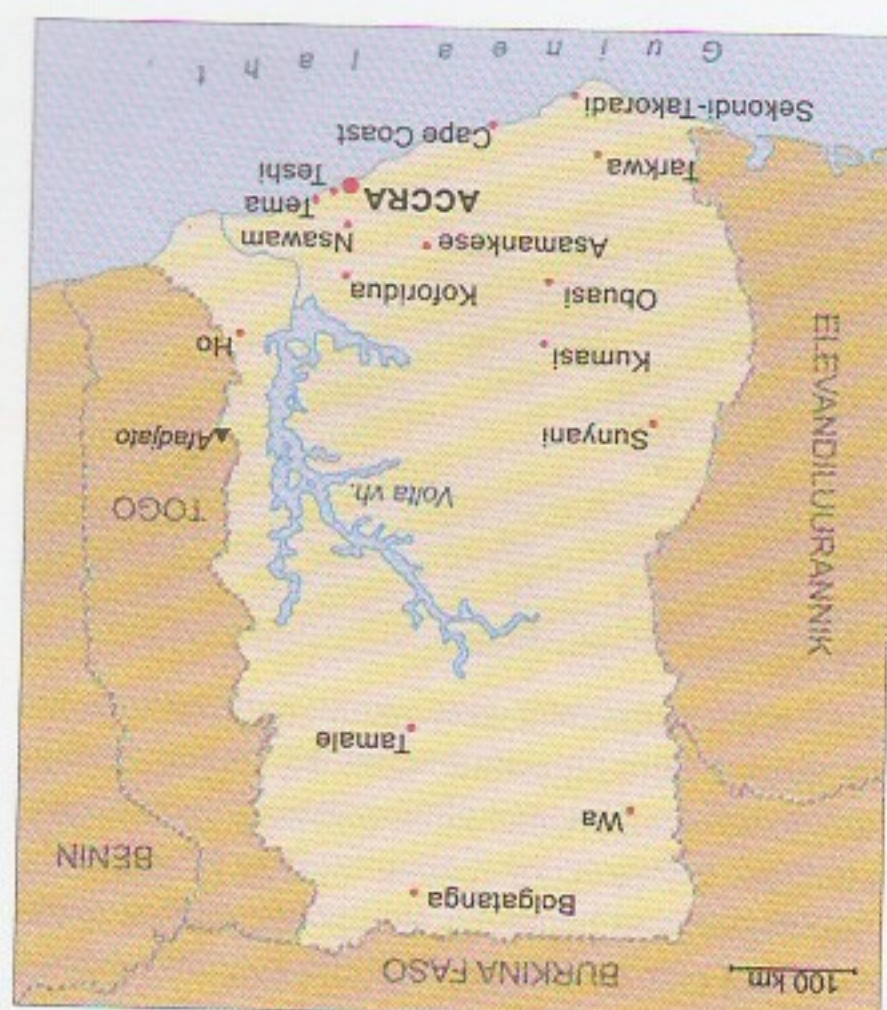

Senegali Banjuli
suurjuures

etniline rühm on malinked (mandingod), neile järgnevad fulbed, volofid ja djulad. G-s elab u. 3500 in., kes on pärit väljastpoolt Aafrikat. Linnades elab rahvastikust umbes kolmandik. Erinevused linna- ja maaelu vahel on vähenemas, järjest rohkem noori läheb õppima ja tööle linnadesse. Lääne kultuuri tavad segunevad vähehaaval gambialaste väljakujunenud eluviisiga. G. täiskasvanutest on kirjaoskajaid 40 %. Rahvastikust üle 90 % on muslimid, on ka hõimuusklikke ja kristlasi. **Majandus.** G. on vähe arenenud põllumaa, mille majandus sõltub välisabist ja maapähkli maailmaturuhinnast. Riigi rahvastikust $\frac{3}{4}$ on tegev põllum-s. Haritavat maad on G. terr-st 28 % (2005). Rohkem kui poolel haritavast maast kasvat. maapähkli. Mõningal määral kasvat. ekspordiks ka puuvilla. Oma tarbeks kasvat. hirssi, riisi, maisi, sorgot, bataati ja õlipalme. Peetakse karja (veiseid, kitsi, lambaid) ja kodulinde ning püütakse kala (pms. ookeanist). Elektrienergiat toodeti 2003. a. 140 mln. kWh. G. tööstus koosneb põhil. põllumsaadusi töötlevatest ettevõtetest. G-s on 3742 km mnt-id, millest 723 on kõvakattega. Rahvusv. lennujaam on Banjulis, seal asub ka riigi tähtsaim sadam. Veeteed on 390 km. G. jõel saavad 190 km ülesvoolu Kuntaurini sõita väiksemad ookeanilaevad. Sissevedu (197 mln. \$ eest, 2005) ületab väljaveo (140 mln. \$). Peamine väljaveokaup on maapähkel, eksporditakse ka kala, puuvilla ning palmiõli; osa väljaveotulust annab taasväljavedu. Tähtsaimad

väljaveoriigid on India (2005. a. 38 % väljaveost) ja Suurbritannia (19 %). Kõige rohkem tuuakse sisse toidu- ja tööstuskaupu, kütust ja masinaid. Olulisimad sisseveoriigid on Hiina (2005. a. sisseveo mahust 20 %), Senegal (12 %) ja Elevandiluurannik (8 %). Suurim tuluallikas on turism. 2002 käis riigis 113 000 turisti, kes töid sisse 43 mln. \$. **Ajalugu.** 13. – 14. saj. oli G. Mali riigi osa. Eurooplastest jõudis sinna esimesena portugallane Nuno Tristão, kes 1446 külastas G. jõe suuet. 1456 sõitis portugallaste teenistuses olnud itaallane Alvise Cadamosto u. 100 km piki jõge ülesvoolu, suhtles kohalike väikekuningatega ning sai kingituseks orje ja kulda. Pärast seda, kui Inglise laevastik oli purustanud hispaanlaste Võitmatu Armaada (1588), oli Hispaania personaalunioonis olev Portugal sunnitud kauplemissõigused loovutama Inglismaale. Kui Inglise kun. James I oli 1618 andnud Londoni kaubakompaniile õiguse kaubelda Kullarannikul (Ghanas) ja G-s, hakkasid tekkima inglaste asulad. 1651 saatis Kuramaa hertsog Jakob von Kettler (Saksa Ordu Liivimaa haru viimase meistri Gotthard Kettleri lapselaps) Heinrich Focki juhtimisel välja kahest laevast koosneva eskaadri ning lasi G. jõesuudme lähedale saarele (praegu Jamesi saar) ehitada kindluse (Fort Jakob). Saar ja sinna rajatud kaubabaas jäid kuramaalaste valdusse 10 aastaks, kuni inglased nad sealt välja tõrjusid. Versailles' lepingu sõlmimiseni (1783) püüdsid G-t oma valdusse saada Prantsusmaa ja Suurbritannia. 1821 liideti G. jõe alamjooksu piirkond Suurbritannia asumaa Sierra Leonega ning 1842 sai G-st Suurbritannia kroonikoloonia. 1963 sai G. sisemise autonoomia ja omavalitsuse. Peamiseks parteiks kujunes Dawda Kairaba Jawara juhitud Progressiivne Rahvapartei (*People's Progressive Party*). 18. II 1965 kuulutati G. Rahvaste Ühenduse koosseisus iseseisvaks konstitutsioonilise monarhiaga riigiks. 24. IV 1970 toimunud rahvahääletuse tulemusena sai G. vabariigiks. Esimeseks presidendiks valiti D. K. Jawara, kelle valitsemisajal [1970–94] oli G. Aafrika stabiilsemaid mitmeparteilisi riike. 1981. a. riigipöördekatse (suruti maha Senegali relvajõudude kaasabil) järel sõlmisid G. ja Senegal 1. II 1982 lepingu, et moodustada Senegambia Konföderatsioon. Liit lagunes 1989. 1990 osalesid G. väeüksused rahvusv. jõudude koosseisus Libeeria kodusõjas. 1994 tuli veretu sõjaväelise riigipöördega võimule 29-aastane leitnant Yahya A. J. J. Jammeh, kes 1996 valiti ametlikult presidendiks. 2002 toimunud Rahvusassamblee valimised võitis presidendi juhitud Patriootlik Ümbersuundumise ja Ülesehituse Liit, kes sai 45 kohta. Juhtiv opositsioonijõud Ühinenud Dem. Partei boikottis valimisi. 22. IX 2006 toimunud presidendivalimistel sai Yahya A. J. J. Jammeh 67,3 % ja tema peamine vastaskandidaat Ousainou Darboe 26,7 % häältest. Kuigi opositsioon on süüdistanud administratsiooni valimistulemuste mõjutamises, on rahvusv. vaatlejad pidanud valimisi üldiselt vabaks ja ausaks. A-st 1965 on G. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 30. V 2001. ■

Politiline süsteem. G. on Rahvaste Ühendusse kuuluv presidentaalne vabariik. Riiigipea ja valitsusjuht on president, kelle valib 4 aastaks enamusvalimistel rahvas. Sama isik võib ametis olla kaks järgestikut ametiaega. Seadusandlik organ on 230-liikmeline parlament (*Parliament*), mis valitakse enamusvalimistel 4 aastaks. Valida võivad vähe-malt 18-aastasest. Valitsuskabineti liikmed nimetab president ja kinnitab parlament. Presidendi ja valitsuse juures tegutsesb nõuandva organina 25-liikmeline Riiiginõukogu (*Council of State*), mille 11 liiget nimetab president. G-s on mitmeparteistsüsteem. Ohtusamad erakonnad on Uus Patriootlik Partei (*New Patriotic Party*) ja Rahvuslik Dem. Kongress (*National Democratic Congress*). Ülemkohtu koh-

Pindala	238 538 km ²
Rahvaarv	21 355 600 (2006)
Pealinn	Accra (2 029 100,
Haldusjaotus	eeslinnadega 3 404 500 el.)
Riigikeel	10 piirkonda
Rahvahik	inglise keel
Riigitähised	cedi (GHC)
	GHA, GH

Ghana [gɑ:nɑ], G. Vabariitlik (ingl) *Ghana, Republic of Ghana*, riik Lääne-Aafrikas Guinea lahe põhjarannikul Volta alam- ja keskoosul. Pind (2094 km) Burkina Faso (549 km), Elivandiluuranniku (668 km) ja Togo (877 km); rannajoone pikkus 539 km.

Chana

tuntuksid nimega president ja kinnitab parlament
 Kehitb 1992. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikat-
 siooni alusel on G. vaba riik. Korruptsiooninõudeksi
 järgi asub G. maailmas 70. kohal.
Sümboolika. G. panafrika värvides lipu (a-st
 1957) ceskujuks on Eitooopia hipp. Punane värv
 sümboliseerib iseseisvust, kollane maavarasid ning
 roheline loodust. Viisnurkne must täht osutab
 Aafrika põliselanikele. Sinine vapikilp (vapp a-st
 1957) on roheline ristiga jagatud neljaks väljaks:
 ülemise parema välja ristatud mõök ja kuninga nõu-
 niku ametikepp märgivad kohalikke omavalitsusi,
 vasakul väljal kujutatud palee sümboliseerib kesk-
 valitsust, alumistel väljadel kujutatud kakaopuu ja
 kaevandushoone osutavad maa loodusrikkustele.
 Risti keskel olev kuuldne lõvi märgib G. kuulumist
 Rahvaste Ühendusse. Kilbi kohal on must viisnurk.
 Kilpi toetavad kokaad hoiavad küüniste vahel lõnt.
 millel on kiri „Freedom and justice“ (‘vabadus ja
 õiglus’). Hümn (a-st 1957), „God bless our home-
 land Ghana“ („Jumal, õnnista meie kodumaad
 G-t“), sõnad G. valitsus, viis Philip Gbeho.
Loodus. G. ala on valdavalt tasane. Kitas (10—
 15 km laiune) rannikumadalik tõuseb põhja pool
 150—300 m kõrguseks tasandikuks. Riigi kesk-
 osas on kuni 500 m kõrgune Ashanti platoo, mis
 kirdes jätkub kitas Kwahu platoona. G. kõrgeim
 tipp (Arafajato, 880 m) asub riigi idapiiril Agu-
 matsa ahelikus. G. on rikas maavarade poolest.
 Leidub kuld, teemante, mangaani-, raua-, tanta-
 liidi- ja kolumbiidimaaki ning naftat ja kaoliini.
 Maa edela- ja lõunaosas valitseb ekvatoriaalne
 kliima. Viimaperioodid kestavad märtsist juulini
 ja sept-kt-ni (sajab keskm. 1500—2000 mm/a).
 Ülejäänud ajal on ekvatoriaalne müssoonkliima
 lühemaperioodiga, mis kestab märtsist okt-ni
 (sademaid keskm. 650—1200 mm/a). Kuuumim
 on märts, siis on lõunas 1° keskm. 32° C ja põhjas
 27° C. Jahedaim on aug. (lõunaosas 26° C ja põh-
 jaosas 23° C). U. 1/3 G. terv-st katab mets. Niiske
 kliimaga aladel kasvab ekvatoriaalne vihmamets,
 suuremal osal riigi alast on kõrghõusavann ja

Haldusjaotus

Pirkonnad (region)

Ashanti
Brong-Ahafo
Ida-Ulemptirikond
Ida-Ulemptirikond
Keskipiirkond
Lääne-Ulemptirikond
Lääne-Ulemptirikond
Põhjapiirkond
„Suur-Accra
Volta

SKT (2005) 10,7
SKT (2005) 53,12
SKT^p (2005) 53,12
põllum.
tööstus
teenindus
SKT^p 1 el. kohta (2005)

Infatsioon (2005)
Elarve tulu (2005)
3,2
Elarve kulu (2005)
3,5
Vallivõlg (2005)
Majandusabi (1999)
saadud 6,9
Töövõimelis (2005)
Hoivatuid (1999)
põllum.
tööstus
teenindus
Linnarahvastik (2005)
Keskm. vanus (2005)
Keskm. eluiga (2005)
mehed
naised
Iive (2006)
Sündimus (2006)
Suremus (2006)
Imikute suremus (2006)
HIV/AIDS (2005)
AIDS-i surm (2005)

Overhead Innad	
(in million, 2006)	
Cost of sales	2 029 100
Operating expenses	3 404 500 ¹
Operating income	1 535 500
Financial expenses	468 000
Financial income	
Income before taxes	375 400
Income taxes	215 400
Income	158 500
Minority interest	149 200
Income/loss	148 500

savannimetsad. Valdavad vihmametsa ja savanni punased ferralliitmullad. Guinea lahe rannik on vähe liigestunud. Suurim jõgi on Volta, mis suudmes moodustab suure delta. Kõrgvesi on jões aug-st dets-ni. Akosombo läh. on Voltale rajatud hüdro-sõlm (maailma suurim, 8480 km²). G-s elab 222 liiki imetajaid (15 on ohustatud, sh. diaanapärdik ja šimpans). Linde on 755 (neist pesitsejaid 206) ja roomajaid 131 liiki. G-s on üle 330 KA, sh. 7 RP-d, suurim on Mole RP (4840 km²). UNESCO maailmapärandi nimistus on G. rannikul asuvad ajaloolised kindlustused ning Kumasi läh. paiknevad ašantide traditsioonilised elamud.

Rahvastik. $\frac{2}{3}$ G. rahvastikust räägib kvaia keeli. Enim on akani rahvaid (ašantid, fantid jmt.). Ida pool elavad guangid, kagus eved ning pealinna ümbruses gaad ja adangmed ehk dangmed. Riigi põhjaosa asustavad msg. väikerahvad (enim on mosse), kes kõnelevad guri keeli. Pms. linnades kohtab naabermaadest sisseerännanud hausasid, songaisid ja fulbesid. Keskmise asustustihedus on 90 in./km². Kirjaoskajaid on 75 % rahvastikust. G-s on kolmeastmeline haridussüsteem (6+3+3). Haridus (k. a. kõrgharidus) on tasuta. Rahvastikust moodustavad kristlased 63 %, muslimid 16 % ja hõimuusklikud 21 %. Muret tekitav probleem on AIDS, enamik nakatunutest on naised.

Majandus. G. on Aafrika mõistes edasijõudnud riik. Suurim rikkus on kuld, kullatoodangult (2003. a. 70 t) on G. Aafrikas 2. kohal. 2004 loodi G. *Ashanti Goldfields*'i ja LAV *AngloGold*'i liitumisega maailma suurim kullatootmiskompanii *Anglo-Gold Ashanti*. Toodetakse ka teemante (2002. a. 963 000 karaati), mangaani, boksiiti ja alumiiniumi. G. gaasivaru on 23,8 mrd. m³ (2002). Tähtsaimad leiu- kohad asuvad riigi läänerranniku läh. Elektrienergiat (2003. a. 5,4 mrd. kWh) annavad pms. Volta jõeale rajatud hüdroelektrijaamad (Akosombo 792 MW, Kpong 140 MW). G. põllum-e põhiharu on kakaopuu kasvatamine. G. on kakaoubade, jamsi ja bataadi tootmiselt maailmas 2. kohal. Kasvat ka maisi, riisi, banaane, maapähklit ja kohvipuud. Põllundus on intensiivne rannikumadalikul ja Ashanti platool, põhjaosas kasvat. pms. hirssi ja sor- got ning seal valdab loomakasvatus. Haritav maa moodustab riigi terr-st 17,5 % (2005). Püütakse kala (pms. merest). G-s on 953 km rdt-d (2005).

SMA 4. VIC

Politiline süsteem. G. ob Rahvaste Ühendusse kuuluv parlamentaarne monarhia riik. Riigipea on Suurbritannia kuningas või kuningaanna (a-st 1952 Elizabeth II), keda kohapeal esindab kindralkuberner. Seadusandlik võim kuulub kahekojalisele Rahvusparlamendile (*National Parliament*). Senati (*Senate*) 13 liiget nimetab 5 aastaks kindralkuberner (neist 10 valitakse ja 3 opositsiooniliidri soovitusel). Esindajatekoja (*House of Representatives*) 15 liiget valib rahvas 5 aastaks vahemalt 18-aastaselt. Valitsusjuht on peaminister, kelle esitab valimised võimud erakond või koalitsioon ja kinnitab kindralkuberner. Valitsuskoostise liikmed nimetab peaministri soovitusel

Pindala	344 km ²
Rahvaarv	100 400 (2006)
Pealinn	Saint George's (4300 el.)
Haldusjaotus	6 valda ja 1 sõltkond
Riigikeel	inglise keel
Rahaühik	Ida-Kariibi dollar (XCD)
Riigitaht	GRD, GD

Grenada, G. Riik (ingl *Grenada, State of Grenada*), riik Ameerikas Väikeste Antillide lõunaosas. Hõlmab G. saare, Grenadiinidesse kuuluvad Carriacou (32 km², 4600 el.) ja Petite Martinique'i saare (2,4 km², 900 el.) ning väiksemaid saari; rannajoone pikkus 121 km.

Grenada

Loodus. G. saar on vulkaanilise tekkega, selle idarannik on madal, siseosa ja läänerannik mägine ja kõrge (kõrgeim tipp Saint Catherine, 840 m). Lõunarannik liigestatud rohked lähed ja abajad. Valitseb troopiline passaatliima. Aasta keskmine t^o on 27 °C. Rannikul on sademeid 1500, mägedes 3700–5000 mm/a. Vihmaperiood kestab maist oktoobrini, juulist oktoobrini saari tabada purustavad orkaanid. Kuivaperiood on jaan-st 1974–78. Kuumust leevendavad passaatuuled. Palju on allikaid ja väikesi karestikulisid veerikaid jõgesid. Saare vulkaanilised muud on väga viljakad. Kohati on säilinud troopilist vihmametsa. Imetajaid on 15, linde 168, roomajaid 21

Louis Arnold Masanto. tud, G. ("Hail! Grenada"), sõnad Irma Merle Baptiste-Blackett, viis Hümni (a-st 1974), "Hail! Grenada" ("Ole tervita- ihaldame, loome ja edendeme nagu üks rahvas"). advance as one people" ("alat jumaalaga arvestades on kiti, "Ever conscious of god we aspire, build and Kiti all olevat maastiku ääristab valge lint, millel ja rahvuslind grenada mantelkivi (*Leptothia wellsi*). suurem osa katoliiklastest. Kiti toetavad vooloom võrsuv hiilia sümboliseerib seda, et rahvastikut on lövid osutavad Suurbritanniale, kuidas poolkust "Santa Maria") jagatud neljaks väljaks. Kuidas ristiga (risti keskel on Cristoph Kolumbuse lipulaev Lipuvarides vapikilp (vapp a-st 1974) on kuldse päiksel osutab riigi tähtsaimale põllum-kultuurile. na. Vardapoolisel rohelistel väljal paiknev muskaat- keskel punasel ketil olev suur täht märgib pealin- Kuus viisurkset tähte märgivad haldusüksusi, päikesevalgust ning roheline lopsakat taimestikku. värv sümboliseerib vapust ja vabadust. Kollane 1974) osutab elanike Aafrika päritolule. Punane

Sümbolika. G. pannaafrika värvides lipp (a-st 1974) asub G. maailmas 66. kohal. järgi alusel on G. vaba riik. Korruptsiooninõudeksi Kaitib 1973. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikat- kaheastmeline: Ülemkohus ja magistraadikohutud. *National Democratic Congress*). Kohustuslik on *National Party*) ja Rahvuslik Dem. Kongress (*New* Juhtivad erakonnad on Uus Rahvuslik Partei (*New* kindralkuberner. G-s on mitmeparteisüsteem.

Kindralkuberner
1974–78 Leo Victor de Cuba
1978–92 Paul Simon
1992–96 Reginald Oswald Thomas
1996– Daniel Charles Williams

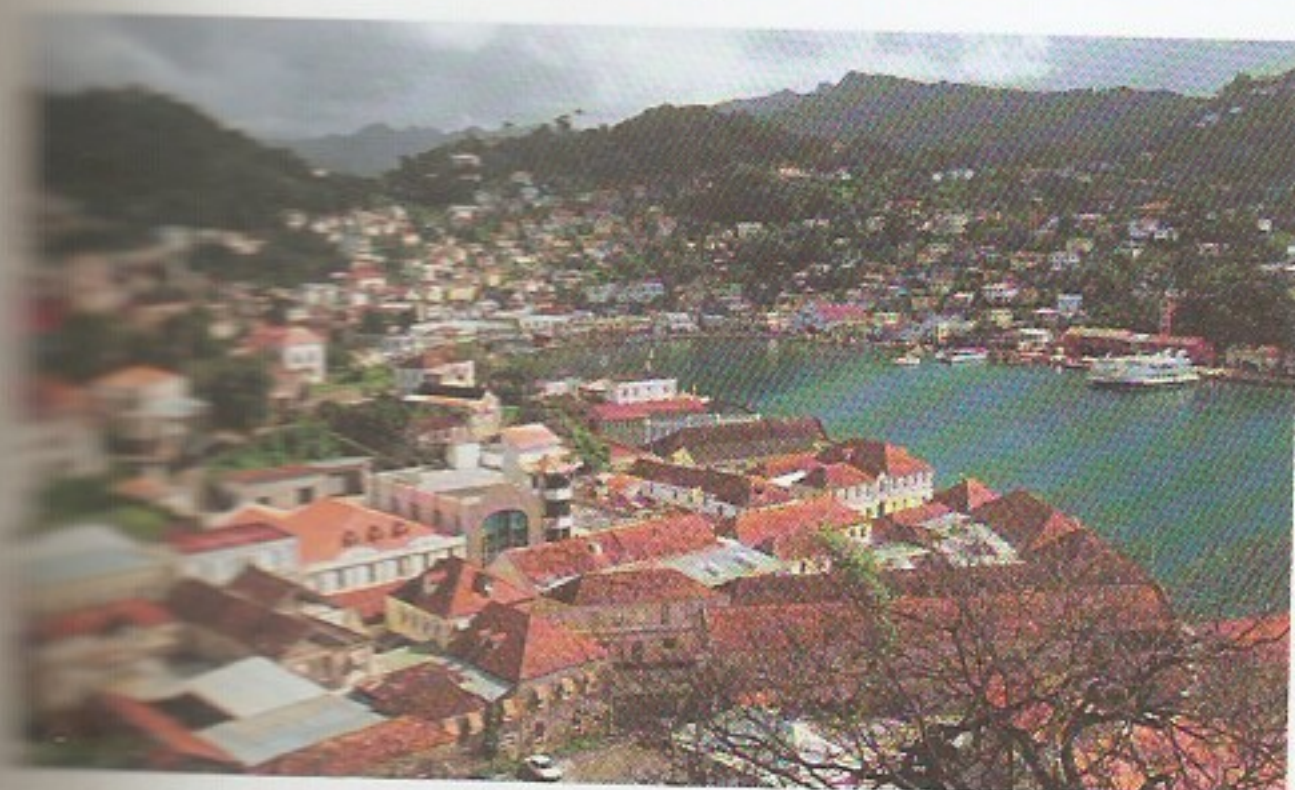
Rahvaarvu muutused
1990 111 000
1997 115 000
2000 118 000
2006 121 000

Kõvakestalist seent
kaatpähkliks
vürtsi (muskaat-)
Sartakpunasest seent
Muskaadipuu viljad

Suurlinnad
Saint George's (el. arv, 2006)
Saint David
Grenville
Gouyave
Saint George's
Saint David's
Sauters
Hillsborough

Suurlinnad
Saint George's (el. arv, 2006)
Saint David
Grenville
Gouyave
Saint George's
Saint David's
Sauters
Hillsborough

...and the Saint
...and the Saint

1001 (2005)	454 mln. \$
1002 (2005)	876 mln. \$
1003 (2004)	9 %
1004 (2004)	17 %
1005 (2004)	74 %
1006 (2005)	8200 \$
1007 (2005)	2,8 %
1008 (1997)	85,8 mln. \$
1009 (1997)	102,1 mln. \$
1010 (2000)	196 mln. \$
1011 (2004)	115,4 mln. \$
1012 (1999)	
1013	24 %
1014	14 %
1015	62 %
1016 (2001)	12,5 %
1017 (2001)	32 %
1018 (2005)	41 %
1019 (2006)	22 a
1020 (2006)	65 a
1021	63 a
1022	67 a
1023 (2006)	0,26 %
1024 (2006)	2,2 %
1025 (2006)	0,7 %
1026 (2006)	1,4 %

Deceased

1961-70
Mr Matthew Gairy
1961-69
Mrs Roger Bishop
1961-69
Robert Magnus Blaize
1961-69
Mr Keith Jones
1961-69 Nicholas
Alexander Smithwaite
1961-
Mr Ignatius Brizan
1961-
Mr Thomas Mitchell

ja kalu 172 liiki. G-s on 33 KA-d, sh. 4 RP-d. Carriacou on madal, kaunite liivarandadega saar. Rannikumeres on rohkesti korallrahusid.

Rahvastik. G. rahvastikust on 82 % neegrid (Aafrikast toodud neegerorjade järeltulijad), 13 % mulatid ning 5 % pärinevad Euroopast ja Indiast. Rahvastiku keskmine tihedus on 292 in./km². Suhtelise ülerahvastuse tõttu ja parema elu otsinguil rändab suur osa G. elanikest välja. G-l sündinuist elab praegu sünnimaal vaid u. 1/3. Enamik usklikke on kristlased (katoliiklased ja anglikaanid). Väike rühm muslimeid on Indiast Gujarätist väljarännanute järeltulijad. Ametlik keel on inglise keel, kuid mõnes kaugemas maakohas on eakamaid inimesi, kes kõnelevad prantsuse kreoolkeelt (*patois*). G. paistab silma maarahvastiku suure osatähtsuse poolest. Enamik suuremaid asulaid paikneb rannikul. Maalilise, hoburauakujulise lahe ääres paiknevat riigi pealinna peetakse Lääne-India saarestiku üheks kauneimaks linnaks. Kirjaoskajaid on täiskasvanutest 96 % (2003). Hariduskulutused moodustavad riigi eelarvest u. 12 %. Koolikohustus kehtib 16. eluaastani. Kohapeal annab kõrgharidust Lääne-India ülikooli haru.

Majandus. G. majanduse põhiharud on põllum. ja turism. Põllum-s on ülekaalus väiketalundid. Põllumaad on 2000 ha, püsiluhtude all on 10 000 ha. Peamised põllum-saadused on banaan, kookospähkel ja vürtsid, eriti muskaatpähkel (maailmatoodangust u. 1/5, Indoneesia järel maailmas 2. kohal) ja muskaatõis, nende järgi on G-t nimet. ka Vürtsisaareks. Kasvat. ka puuvillapõõsast, kohvipuud, tsitrusi ja köögivilja. Peetakse veiseid, lambaid, kitsi ja sigu. Kala püütakse u. 2300 t/a. Enamik välisvaluutast laekub turismist (2002. a. 173 mln. \$, 2003. a. 173 mln. \$, 2004. a. 155 mln. \$, 2005. a. 94 mln. \$). Turismile on oluliselt kaasa aidanud rahvusv. lennujaama avamine (Point Salines, 1985). Turismimajanduses põhjustasid suure tagasilöögi G-t laastanud orkaanid Ivan (sept. 2004) ja Emily (juuli 2005). Üha enam suureneb ka tööstuse (jahu, joogid, loomasööt, rumm, sigaretid, elektroonikakaubad) ja rahanduse osatähtsus. Riigil on 3 kommerts- ja 4 välispank. Mnt-id on 1127 km, neist 687 km kõvakattega. Suurim sadam on Saint

George's. Välja veetakse elektroonikatooteid, muskaatpähklit, kala, puu- ja köögivilja (2004. a. 40 mln. \$ eest), sisse tuuakse masinaid, toiduaineid, kütust ja keemiakaupu (276 mln. \$ eest). Peamised kaubanduspartnerid on USA, Trinidad ja Tobago, Saint Lucia ja Suurbritannia.

Ajalugu. Enne eurooplaste saabumist asustasid G-t kariibi indiaanlased. Saare avastas 1498 C. Kolumbus, kuid alles 1650 rajas kardinal Richelieu asut. Prantsuse kaubakompanii G-sse väikese asunduse. G. kuulus Prantsusmaale a-ni 1762. Seitsmeaastase sõja (1756–63) ajal vallutasid selle inglased, kuid 1779 õnnestus prantslastel võim saare üle 4 aastaks taastada. 1783. a. Versailles' rahulepinguga said inglased G. tagasi ning kuni a-ni 1974 oli see Suurbritannia asumaa. Algul kasvatati saarel suhkruroogu, kuid 18. saj. lõpul hakati viljelema muskaatpähkli, mis on tänini riigi tähtsaim eksportartikkel. Muskaatpähkli ja kakaoubade kasvatamine aitas kaasa väikemaomanikest talupoegade klassi tekkimisele. 1834 keelustati orjus. 1833 sai G. Briti Tuulepealsete saarte koloonia ning 1958 Lääne-India föderatsiooni osaks. 1967 sai G. nn. assotsieerunud omariikluse aktiga (*Associated Statehood Act*) sisemise autonoomia ja omavalitsuse ning 1973 võeti vastu tänini kehtiv põhiseadus. 7. II 1974 kuulutas G. end Rahvaste Ühenduses olevaks iseseisvaks riigiks. Esimese peaministri Eric Matthew Gairy diktaatorlik valitsemine põhjustas 13. III 1979 vasakpoolse riigipöörde. Võimule tuli rev. valitsus eesotsas Maurice Rupert Bishopiga, kes arendas tihedat koostööd Kuubaga. Kuid riigi juhtkonnas toimunud sisemise võimuvõitluse tõttu 19. X 1983 M. R. Bishop tagandati. Sel ajal tegutses G-s u. 50 Kuuba sõjalist nõuandjat ja u. 700 relvastatud töolist. 25. okt. maabus G-l u. 6000 USA merejalaväelast ja 300 kuue Kariibi mere riigi sõjaväelast. Kuigi viidati kindralkuberner Paul Scooni abipalvele, oli sõjaline sekkumine Suurbritannia valitsuse ja Rahvaste Ühenduse ametkondadega tegelikult kooskõlastamata ning põhjustas Suurbritannia peaministri Margaret Thatcheri terava reageeringu. Saarelt evakueeriti u. 1000 USA üliõpilast, vangistati vaenumeelsete rühmitiste liidrid ning Kuubalt saadetud nõunikud ja töölised. Kuni 1984 toimunud vabade valimisteni juhtis riiki kindralkubeneri nimet. ajutine nõuandev kogu (esimees Nicholas Alexander Brathwaite). Valimised võitis suure ülekaaluga Uus Rahvuslik Partei, kes sai Esindajatekojas 14 kohta. Moodustati dem. valitsus ning taastati 1979. a. peatatud põhiseaduse kehtivus. 1985 lahkusid riigist USA väeüksused. 1987 asutasid Uuest Rahvuslikust Parteist lahku löönud liikmed uue partei (Rahvuslik Dem. Kongress), mis on tänini peamine opositsioonierakond. 7. IX 2004 tabas saart keeristorm Ivan, mis lõi rivist välja u. 85 % riigi infrastruktuurist ning põhjustas hiiglasliku maj. kahju. A-st 1974 on G. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 12. V 2006.

Alpiniit

Alpiniit

Alpiniit	Alpiniit
1 038 300	1 246 600
175 700	117 100
107 600	80 500
74 400	45 800
45 700	45 700

Alpiniit

Alpiniit

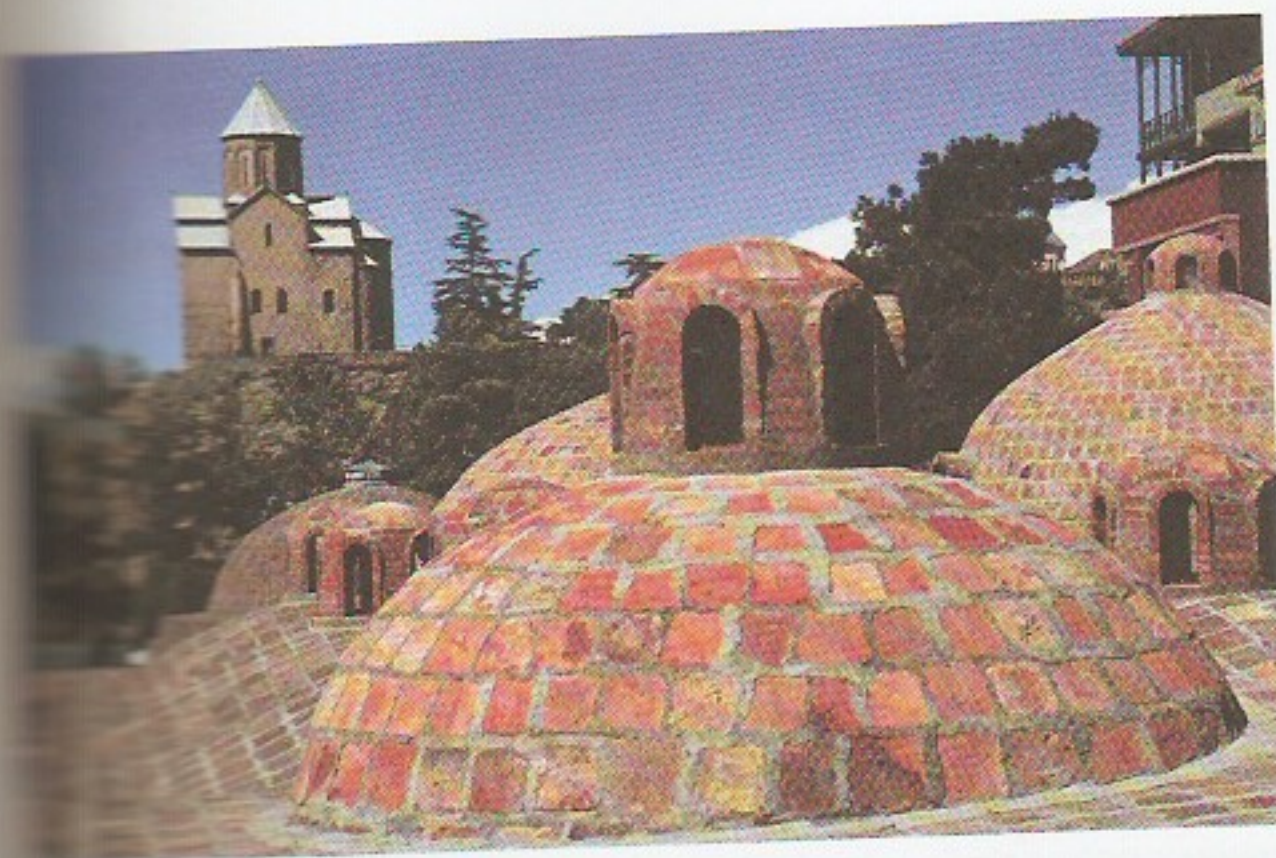
Alpiniit	Alpiniit
18,3	17,8
16,2	8,4
4,9	14
10,9	9,3
8,5	8,2
7,7	6

ida-lääne-suunaline alanguvöönd, mille katkestab põhja-lõuna-suunaline madal Surami ahelik (Surami kuru, 949 m). Ahelikust läände jääb Kolhethi alluviaalne madalik, idas aga paiknevad mägedevahelised tasandikud Kharthli ja Kahhethi. Maavaradest leidub kivi- ja pruunsütt, naftat, maa-gaasi, mangaani-, raua-, vase-, plii- ja tsingimaaki, barüüti, talki, diatomiiti, bentoniiti, marmorit ja vulkaanilist tuffi. Teada on u. 2000 mineraalvee-allikat. Suur-Kaukasus varjab G-t põhjast puhuva külma tuule eest, lääne poolt Mustalt merelt jõuavad sisemaale soojad niisked õhumassid. Seetõttu valitseb riigi lääneosas pehme talve ja pika sooja suvega niiske lähistroopiline kliima. Kuni 500 m kõrgusel on keskmine t° jaan-s 4–6 °C ja juulis 22–24 °C, sajab 1000–2000 mm/a. Suur-Kaukasuse läänepoolsetes eelmägedes ja Väike-Kaukasuse lääneosas sajab 2000–3000 mm/a. Surami ahelikuni jõudes kaotab Mustalt merelt tulnud õhumass suure osa niiskusest ja riigi idaosa tasandikel on sademeid ainult 400–800, kaguosa stepides 300–400 mm/a. Suur-Kaukasuse nõlvadel sajab 1000–1500 mm/a ja sealt algavad jõed leevendavad tasandikel veenappust. Kuum suvi (juuli keskmine t° 22–25 °C) vaheldub suhteliselt jaheda talvega (jaan-i keskmine t° 0 °C kuni –2 °C). Igilume piir on Suur-Kaukasuse lääneosas 2800–3000 m, idaosas 3500–3700 m kõrgusel. Niiske kliimaga Lääne-G-s on tihe jõgdevõrk. Enamik jõgesid on lühikesed energiarikkad mägijõed, suurim on Rioni (327 km). Ida-G. tähtsaim jõgi on Kura (gruusia Mtkvari). Ida-G. jõgesid kasut. põldude veestamiseks. Järvi on palju, neist enamik on väikesed mägijärved, millest tuntuim on Abhaasias asuv Ritsa järv. Kolhethi madaliku rannikuala on mõlemal pool Rioni jõe soostunud, madaliku kõrgemas osas on valdavad lähistroopilised leetmullad, eelmägedeks ülemineku alal kolla- ja punamullad. Armeenia mägismaal on mägimustmullad, Ida-G. tasandikel kastan- ja stepimustmullad. Mets katab u. 40 % G. terr-st. Metsavööndi madalamas osas on lehtmets (kastan, tamm, valgepöök, pöök, mägivaher), kus alusmetsa moodustavad igihaljad pöösad. 1000–1500 m kõrgusel on valdavad pöögimetsad, kõrgemal

lääneosas nulu- ja kuusemetsad ning idaosas männimetsad. Kohati kasvab reliktsid puuliike – pitsunda ja eldari mändi, pontose tamme ning kaukaasia tselkvat. Metsadele järgneb põõsastike ja lähialpiniitide vöönd ning sellele (alates 2200–2400 m) alpiniitide vöönd. Džavahhethi lavamaal laiuvad mägistepid, idaosa tasandike ülesharimata aladel torkvõsaga stepid. G. loomastik on liigirikas. Seal elab 107 liiki imetajaid, sh. 3 liiki kaslasi (ilves, metssass ja rookass). 10 imetajaliiki on ohustatud, nt. kubani tuur, dagestani tuur, pulstik-kits ja mägilamm. Linde on kohatud 365 liiki, pesitsejaid on 208 liiki (11 liiki on ohustatud, sh. raisa-, meri- ja kääpakotkas, stepi-loorkull, stepi-tuuletallaja, suurtrapp ja väiketrapp). Roomajaid on 61 ja kahepaikseid 15 liiki. G-s on 42 KA-d, neist vanim on Lagodehhi LKA (asut. 1912). Rahvusparke on 9. UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluvad Mtshetha muuseumlinn, Bagrati katedraal ja Gelathi klooster ning Ülem-Svanethi keskaegsete tornelamutega mägikülad.

Rahvastik. G. põlisrahvas on grusiinid, kes moodustavad 84 % rahvastikust (2002. a. rahvaloenduse andmetel, rahvaloendusest jäid välja Aghaasia ja osa L-Osseetiast). Nad räägivad gruusia keelt, mis kuulub Kaukaasia keelte kartveli rühma. Ühtne rahvus kujunes lõplikult välja pärast ristiusu vastuvõtmist 4. saj. ning gruusia tähestiku ja kirjakeele tekkimist 5. saj. Gruusia keelele lähedast keelt räägivad megrelid (Kolhethi madalikul põhja pool Rioni jõe alamjooksu) ja svanid (Suur-Kaukasuses Enguri jõe ülemjooksul). Ühtse kogukonnana elavad armeenlased (Armeenia mägismaal), aserbaidžaanid (Alam-Kharthli tasandikul), abhaasid (Abhaasias) ning osseetid (L-Osseetias). G-s elab ka venelasi, kreeklasi, ukrainlasi, kurde, juute, tatarlasi, valgevenelasi ja assüürlasi. Keskmine asustustihedus on 75 in./km² (2004). Asustus paikneb ebaühtlaselt. Suur-Kaukasuse mäestik hõlmab koos ees- ja haruahelikega 35 % riigi terr-st, kuid seal elab ainult 5 % rahvastikust. Tihedalt on asustatud Musta mere rannik, Kolhethi madalik ja Kura jõe org. G. rahvaarv on pidevalt vähenenud. 1986 elas G-s 5,4 mln. in., 2002 ainult 4,6 mln. Suur rahvastiku vähenemine toimus Abhaasias ja Osseetias sõjategevuse tõttu. 2006 oli 1000 in. kohta 10 sündi ja 9 surma, kuid ka 5 emigratsioonijuhtu. Hinnangu järgi on a-st 1991 välismaale (pms. Venemaale) töötötsingule siirdunud u. 800 000 in. Usklikest on 65 % Gruusia õigeusklikud. Adžarias elavad grusiinid ja abhaasid on sunniidid, aserid šiiidid, venelased ja osseetid tunnistavad vene õigeuskku ning armeenlased Armeenia Apostlikku kirikut. Tervishoiu napib investeerimiseks raha. Suur osa Nõuk-aegseid tervishoiuasutusi ja sanatooriume on suletud.

Majandus. NSV Liidu kokkuvarisemisega tabas G. majandust madalseis. Majandusraskusi suurendas sõda Abhaasias ja L-Osseetias ning halvad suhted neid toetava Venemaaga. Majandusreformide elluviimist on pidurdanud sisepol. võimuvõitlus, varimajanduse vohamine ja klienteelsuhted.

1. **Udha** (Udha kirik)
2. **Udha** (Udha saunade)
3. **Udha** (Udha saunade)

maad Timuri sõjaretked. 15. saj. II poolel ühtne G. riik lagunes. Tekkisid iseseisvad Kharthli, Kahhethi ja Imerethi kuningriik ning Samtshe-Saathabago vürstiriik. 16.—17. saj. killustumine jätkus, Imerethist eraldusid Megreelia, Guria, Abhaasia ja Svanethi vürstiriik. 16.—18. saj. võitlesid G. pärast Türgi ja Iraani. Nad sõlmisid 1555 lepingu, millega Lääne-G. allutati Türgi ja Ida-G. Iraani ülemvõimule. G. rahva iseseisvuspüüdlused suruti julmalt maha. 1625 puhkes Giorgi Saakadze juhtimisel Kharthlis ja Kahhethis Iraani-vastane ülestõus. Kun. Irakli II [1744—98] ühendas 1762 Kharthli ja Kahhethi. 1783 sõlmisid Irakli II ja Katariina II Georgijevski traktaadi, millega Kharthli ja Kahhethi (Ida-G.) allutati Venemaa protektoraadile. 1801 ühendati Ida-G. Venemaaga. Vene-Iraani ja Vene-Türgi sõdade tulemusena liideti Venemaaga 19. saj. ka Lääne-G. (1803 Megreelia, 1810 Imerethi ja Abhaasia ning 1811 Guria vürstiriik). 1864 kaotati pärisorjus Ida-G-s, 1865—71 Lääne-G-s. See mõjus soodsalt kapit. suhete arengule. 1873 avati Thbilisi—Phothi ja 1883 Bathumi—Thbilisi—Baku rdt. A-ni 1917 oli G. Vene Taga-Kaukaasia aschaldurkonna osa. 26. V 1918 kuulutas G. enda iseseisvaks. 27. I 1920 tungis G-sse Punaarmee, 25. veebr. kuulutati G. nõuk. vabariigiks. 1921 moodustati G. NSV koosseisus Adžaari ANSV, Abhaasi ANSV ja L-Osseedi autonoomne oblast. 12. III 1922 moodustasid Armeenias, Aserbaidžaanis ja G. NSV Taga-Kaukaasia Föderatsiooni, mis 13. dets. nimetati Taga-Kaukaasia SFNV-ks. 30. XII 1922 astus G. selle koosseisus NSV Liitu, a-st 1936 oli G. liiduvabariik. 27. VIII 1924 toimus Nõuk-vastane ülestõus, milles 3000 in. sai surma ja mille järel 130 000 in. küüditati Siberisse. Olulised vastuhakud olid G-s ka 1956 ja 1978. Uue iseseisvusliikumise alguseks oli 9. IV 1989 toimunud meelevallus, mille Nõuk. relvajõud maha surusid. 1991 toimunud rahvahääletusel pooldas 98 % hääletanuist iseseisvust. 9. IV 1991 kuulutati iseseisvus välja, sisuline iseseisvus saavutati NSV Liidu lagunemise järel. A-st 1993 on G. SRÜ liige. 1991 presidendiks valitud Zviad Gamsahhurdia oli sunnitud sõjaväe mässu tõttu 1992 riigist lahkuma, ajutine üleminekuvalit-

sus kutsus Riiginõukogu esimehe kohale Eduard Ševardnadze, kes sisuliselt täitis riigipea ametit a-ni 1995, siis valiti ta presidendiks (1992–95 oli G. presidendi koht täitmata). 1992–94 toimus relvavõitlus Abhaasiaga, kes 1994 kuulutas end iseseisvaks riigiks. Abhaase toetasid Venemaa (relvade ja vabatahtlike palgasõduritega) ning P-Kaukaasia (valdavalt tšetšeenide) relvarühmad. G. sõjajõud said lüüa ning grusiinid (kuni 300 000 in.) pidid sealsest piirkonnast lahkuma. 1996 kuulutati pärast 6-aastast vastasseisu välja vaherahu end iseseisvaks kuulutanud L-Osseetiaga, keda samuti toetas Venemaa. Piirkonda paigutati SRÜ rahuvalvejõud, mis koosnesid Venemaa üksustest. 2000 valiti E. Ševardnadze tagasi, ehkki vaatlejad rääkisid ohtrast valimisreeglite rikkumisest. 2002 teravnes väidetavalt Pankisi orus paiknevate Tšetšeeni baaside tõttu vastasseis Venemaaga, samal ajal asus USA andma G. sõjaväele terrorismialase võitluse väljaõpet. 2003. a. parlamendivalimiste järel puhkesid rahvarahutused, valimistulemuste võltsimises süüdistatud E. Ševardnadze oli sunnitud tagasi astuma, rahulolematuse sisulised põhjused olid lohkav korruptsioon ja üldine vaesus. 2004 võitis presidendivalimised opositsiooni liider Mihheil Saakašvili. 2004 sunniti maalt lahkuma keskväimule allumatu Adžaria autokraatlik juht Aslan Abašidze. 2005 sõlmisid G. ja Venemaa lepingu, mille järgi tuleb Vene sõjaväebaasid G-st a-ks 2008 välja viia. L-Osseetias ja Abhaasias ei ole seni õnnestunud probleemi lahendada, kuna Venemaa pole täitnud 1996 Euroopa Nõukokku astumisel võetud kohustust oma sõjaväeüksused nendest piirkondadest välja viia. Seetõttu on Venemaaga suhted pingestunud. Eriti teravnesid G. ja Venemaa suhted 2006, pärast seda, kui G-s arreteeriti mitu Vene sõjaväelast, keda süüdistati salakuulamises. Venemaa vastas avalike ähvarduste ja maj. sanktsioonidega. A-st 1992 on G. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 17. VI 1992. 1880. a-tel asutasid Eestist välja rännanud talupojad G. terr-l Abhaasias mitu küla. Tuntuimad on Ülem- ja Alam-Linda, Salme, Sulevi ja Punase Lageda küla. 1992. a-st on sealt G. ja Abhaasia konflikti tõttu Eestisse tulnud üle 500 eestlase.

Relvajõud. G. relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, teenistusaeg on 18 kuud. Relvajõudude kõrgem ülemjuhataja on president, relvajõud alluvad tsiviiliskust kaitseministrile, relvajõudude juht on kindralstaabi ülem. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest, õhujõududest ning Rahvuskaardist. Nov. 2004 liitus G. NATO partnerluse individuaalse tegevuskavaga (IPAP), NATO nõuete järgi on alustatud relvajõudude põhjalikku ümberkorraldamist. 2006 osalesid G. üksused rahvusv. operatsioonil Iraagis ning Serbias ja Montenegros (KFOR). G. terr-l paiknevad rahvusv. vaatlejad (UNOMIG) ja VF-i üksused (viimased lahkuvad 2008. a. lõpul G-st). L-Osseetia ja Abhaasia on moodustanud oma poolsõjaväelised relvajõud. G-s paikneb ÜRO vaatlusoperatsioon UNOMIG.

Suurimad linnad
(el. arv, 2006)

Guatemala	1 811 700
México	507 400
Villa Nueva	450 400
San Juan	367 000
Sacatepéquez	361 200
Petapa	347 700
Quetzaltenango	136 300

Linnade

SKT (2005) 31,60 milj	
SKT (2005) 56,30 milj	
põllum.	21%
tööstus	39%
teenindus	39%
SKT, 1 el. kohta (2005)	4900

Inflatsioon (2005)	1%
Eelarve tulu (2005)	3,37 milj
Eelarve kulu (2005)	4,34 milj
Välisvõlg (2005)	5,5 milj

Majandusabi (2000)	saadud 250 mil
Töövõime (2005)	3,3 milj

Hõivatuid (1999)	91%
põllum.	91%
tööstus	11%
teenindus	31%
Töönäid (2005)	71%
Vaeseid (2004)	71%
Elanikkond (2005)	47%

Kesk. vanus (2006)	64
Kesk. eluiga (2006)	71
mehed	71
naised	71

ive (2006)	22%
Sündimus (2006)	3%
Suremus (2006)	12%
Eluiga (2006)	12%

HIV/AIDS (2005)	61 000
-----------------	--------

AIDS-i surmad (2005)	500
----------------------	-----

Kesk-Ameerika templi
(1977) väljak Tikalis

Presidendid (a-st 1945)

1945–51	Juan José Arévalo Bermejo
1951–54	Jaime Sánchez Guzmán
1954–57	Castillo Armas
1957–58	Guillermo Rivera Montenegro
1958–60	José Miguel Yanguán Fuentes
1960–61	Alfredo Sison
1961–62	Renato Barrios Azurdia
1962–70	Julio César Montenegro
1970–74	Carlos Arana
1974–76	Óscar Osorio
1976–78	Kjell Eugenio Laugerud García
1978–82	Fernando Romeo Lucas García
1982–85	Óscar Humberto Mejía
1985–88	Mano Vinicio
1988–90	Óscar Humberto Mejía
1990–93	Jorge Serrano
1993–96	Alfonso Portillo
1996–2000	Alfonso Portillo
2000–04	Óscar Humberto Mejía
2004–08	Óscar Humberto Mejía
2008–12	Óscar Humberto Mejía

Kesk-Ameerika templi
(1977) väljak Tikalis

kahepaikseid 133 liiki. G-s on 102 KA-d, sh. 12 RP-d. UNESCO maailmapärandi nimistusse on kantud Tikali RP, Antigua Guatemala ning maajade linna Quiriguá arheoloogiline park ja varemed. **Rahvastik.** G. rahvastikust 59 % moodustavad hispaania keelt kõnelevad mestiitsid ja eurooplased, 40 % on maaja keeli (eriti kitsee, kaktšikeli, mami ja kektši) kõnelevaid indiaanlasi. Indiaani dialektidest on 23 ametlikult tunnustatud. Keskmise asustihedus on 117 in./km², tihedam on see mägis- maa orgudes ja nõgudes, hõredam Peténi platool. Väljaränne on 1000 elaniku kohta 1,7 in. (2003). Kirjaoskus on üle 15-aastaste seas 71 % (2003). Kehtib 11-aastane koolikohustus. 1997 oli G-s 10 000 el. kohta 9,3 arsti. Valdav osa usklikest on katoliiklased, kuid protestantide hulk kasvab kiiresti. Indiaanlaste seas on säilinud iidseid usukombeid. **Majandus.** Pärast viimast kodusõda püsinud pol. stabiilsus ja majandusreformid on soodustanud G. majanduskasvu, kuid pole vähendanud suurt sotsiaalset kihistumist, kuritegevust ja korrupsiooni ning G. sõltuvust välisabist. Vähesel määral kaevandatakse metallimaake (sh. hõbedat). G. on Kesk-Ameerika suurim naftatootja (ligi 1 mln. t/a). 2003 tootis G. 6,9 mrd. kWh elektrit. Töötlevas tööstuses valdavad põllumaadusi töötlevad ning puidu- ja ehitusmaterjalitööstuse ettevõtted. Põllumaad on riigi terr-st 13 % ja istanduste all on 6 %. Kasvat. kohvipuud, puuvillapõõsast, banaani, suhkruroogu, tubakat, kardemoni, maisi, riisi, sorgot, aeduba, puu- ja köögivilja ning kartulit. G. on tähtis eeterlike õlide (saadakse pms. sidrunheina) tootja. Kogutakse tsiklevaiku (närimiskummi tooraine) ning varutakse väärismetalle. Peetakse veiseid, sigu, lambaid, hobuseid ja kitsi. Püütakse kala ja krevette. Käsitööga tegelevad eeskätt indiaanlased. G-s on 480 km naftajuhtmeid ja 886 km rdt-d. Rannikualasid ühendab kiirtee, Mehhikost suunduvad El Salvadorini 2 kiirteed (sh. Panameerika autotee). 2002 oli G-s 14 891 km mnt-id. 260 km veeteid on laevatatavad aasta läbi, 730 km ainult suurvee ajal. Suurimad sadamad on Puerto Quetzal ja Champerico (Vaikse ookeani rannikul) ning Puerto Barrios ja Santo Tomás de Castilla (Kariibi mere ääres). Rahvusv. lennujaamad on Guatemala ja Florese läh. Eksportis (3,9 mrd. \$ eest, 2005) on olulisimad kohv, suhkur, nafta, banaanid, puu- ja köögiviljad ning kardemon, sisse tuuakse (7,7 mrd. \$ eest) pms.

kütuseid, masinaid, ehitusmaterjali, teravilja ja väetisi. Tähtis tuluaallikas (2002. a. 612 mln. \$) on turism, G-t külastab ligi miljon turisti aastas.

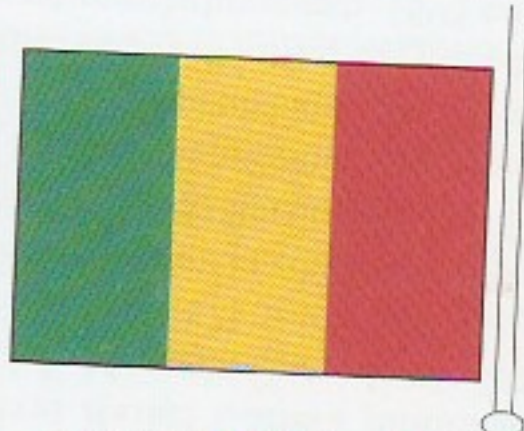
Ajalugu. U. 250–1000 p. Kr. levis G. alal maajade kõrgkultuur, mille tuntuimad keskused olid Tikal ja Cival. 1523 tungisid maale Hispaania konkistadoorid eesotsas Pedro de Alvaradoga. Indiaanlased, eriti kitseed, osutasid neile südi vastupanu. 1540 asut. G. kindralkapitanaadina, mis hõlmas Kesk-Ameerika ja osa tänapäeva Mehhiko valdusi, muutus maa Hispaania kolooniaks. Hispaania kolooniate iseseisvussõja ajal kuulutas G. enda 15. IX 1821 iseseisvaks. Algas kahe suuna, liberaalide ja konservatiivide võimuvõitlus. Konservatiivide eestvõttel ühines G. 1822 Mehhiko keisririigiga, pärast selle lagunemist moodustati 1823 Kesk-Ameerika Ühendatud Provintside liit, mille pealinn oli G. 1830 sai presidendiks liberaalide liider José Francisco Morazán Quesada, kes riigistas kiriku maid, kehtestas usuvabaduse, ehitas koole ja soodustas tööstuse arengut. 1838 alustasid konservatiivid Rafael Carrera juhtimisel mässu, purustasid J. F. Morazán Quesada vae ja tühistasid 1839 liidulepingu. 1871 toimunud riigipöördega konservatiivid kukutati ja võimule tulid liberaalid. President Justo Rufino Barrios Auyón [1873–85] soodustas riigimaade müümist ja istanduste rajamist, pani aluse kohustuslikule kooliharidusele ja kehtestas riigi kontrolli kiriku üle. Pärast tema surma puhkes võimuvõitlus uuesti. 1898 sai presidendiks äärmiselt parempoolsete ringkondade esindaja Manuel José Estrada Cabrera [1898–1920]. Tema ajal kasvas USA ettevõtete mõju (*United Fruit Company* jmt.). 1929.–33. a. ülemaailmne majanduskriis andis monokultuursele (banaanid) majandusele ränga hoobi. 1931 haaras riigipöördega võimu Jorge Ubico y Castañeda ja kehtestas terrorirežiimi (1931–44). II maailmasõja aegne rahvusliku vabadusliikumise tõus mõjutas ka G-t. Rahvaliidumise surve J. Ubico y Castañeda diktatuur kukutati. 20. X 1944 pealinnas puhkenud relvastatud ülestõusuga algas G. rev. (1944–54). Võimule tuli Rahvavabastusrinne (*Frente Popular Libertador*). Selle juht Juan José Arévalo Bermejo kehtestas kodanlik-dem. põhiseadusega 1945 dem. vabadused ning riigi kontrolli naftavaru üle. Külma sõja ajal toetas USA rühmitisi, kes 1954 kukutasid võimult demokraatlikult valitud sotsial. valitsuse. Kuni 1990. a-teni oli G-s diktatuurirežiim, mida USA toetas relvade, raha ja väljaõppega. Tapeti tuhandeid tsiviilisikuid. 36 aastat kestnud kodusõda lõppes 1996 ja ametisse astus demokraatlikult valitud president Julio César Méndez Montenegro. Pms. maajadest vasakpoolsetega peetud kodusõda nõudis u. 200 000 ohvrit. A-st 2004 on president Óscar José Rafael Berger Perdomo. G-l on läbi ajaloo olnud territoriaalseid nõudmisi Belize'i vastu. 1992 tunnistas G. Belize'i iseseisvust, aga territoriaalsed vaidlused pole seni lahendatud. A-st 1945 on G. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 3. II 1993.

Politiline süsteem. G. on presidentaalne vabariik. Presidenti valib 5 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on 114-kohaline G. Rahvus- kogu (*Assemblée nationale de la République de Guinée*), mis valitakse 4 aastaks. 38 liiget valib rahvas otse ühendaadilistest ringkondadest, 76 kohta jagatakse valimistulemuste alusel proportsionaalselt parteide vahel. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Peaministri ja valitsuskabineti liikmed nimetab president. G. on ühepublikana erakonnaga riik, kus Ühtsus ja Progressi Partei (*Parti de l'unité et du progrès*) on võimul olnud alates esimestest mitmeparteilistest parlamentaarvalimistest (1995). Opositsioonipartei-

Pindala	245 857 km ²
Rahvaarv	8 080 200 (2006)
Pealinn	Conakry (1 970 400 el.)
Haldusjaotus	7 kubermendikonda ja 1 keskalluvusega linn
Riigikeel	prantsuse keel
Rahaühik	Guinea frank (GNF)
Riigitaht	GIN, GN

pikkus 320 km. (563 km) ja Sierra Leonega (652 km); rannajoone (858 km), Elvandi jõel (610 km), Libeeria (386 km), Senegal (330 km), Mali (3399 km) ni rannikul Nigri ülemjooksul. Pär (3399 km) de Guinée), riik Lääne-Aafrikas Atlandi ookeani rannal. *Guinée, République* (pr Guinée, République)

Guinea

dest on mõjukaim G. Rahva Ühendus (*Rassemblement du peuple de Guinée*). Kohustuslik on kolmeaastane ülemkohu liikmed nimetab president. Kehitub 1990. a. põhiseadus. Rahvus. klassi sifikaatsiooni alusel on G. mittevaba riik. Korruptsiooninõudeks järgi asub G. maailmas 160. kohal. **Sümboolika.** G. lipp (a-st 1958) panafrika värvid punane, kollane ja roheline lähtuvad Etiopia lipust. Punane kui vere värv sümboliseerib kolonialismitvastast võitlust, kollane G. kuld ja päikese ning roheline taimestikku ja viljakat pinnast. Vapil (a-st 1993) on kujutatud rahutuvi, kes hoiab nokas õlpuuksa. Vapikilbil on lipuvärvide alus ja selle all prantsuskeelne rahvuslik devis „Travail, justice, solidarité“ (töö, õiglus, solidaarsus). Hümn (a-st 1958) „Liberté“ („Vabadus“), sõnade autor teadmata, viis Fodeba Keita. **Loodus.** G-s võib eraldada 4 piirkonda. Lääncosa on 30–80 km laiune rannikumadalik (Ranniku-G.). See tõuseb astangutena sisemaad hõlmavaks Fouta Djalon platook (Kesk-G.). Platoo põhjaosas kerkeb Massif du Tamgue 1538 m kõrguseni. G. kaguosas on lainjas Põhja-G. kõrgustik, kus asub riigi kõrgeim koht (Nimba massiiv, 1752 m) ja kasvab troopilisi vihmametsi (Metsa-G.). G. kirdes on madal (300–400 m) Nigri ülemjooksu tasandik (Ülem-G.). Valitseb ekvatoriaalne mussoonikliima selgesti eristuva vihma- ja kuiva-perioodiga. Vihmaperiood kestab rannikul maist nov- ni, sisemaal maist okt- ni. Rannikumadalikul on sademeid 3900–4400, mujal 1200–1800 mm/a. Sajab enamasti paduvihma, mis põhjustab üleujutusi. Jahedaima kuu (aug.) keskmise t^o on rannikul 25 ja sisemaal 21 °C, kuumima kuu (apr.) t^o vastavalt 29 ja 24 °C. Jõgesid on palju. Fouta Djalon platooli algavad Gambia ja Senegal (ülemjooksul Bafing) ning Põhja-G. kõrgustikul Lääne-Aafrika suurtum jõgi Niger. Jõed on veerohked ja kärestikulisel ning tulvavad vihmaperioodil üle kallaste. Jõgede suudmealadel on rannikumeres rohkesti saari. Metsi katab u. 1/3 G. territoorium. Hävitatud vihmametsade asemel kasvavad troopikamets ja savann, kuivematel aladel on kõrgrohusavann. Jõecorudes kasvab galerii- mets, rannikul on mangroove. G-s elab 214 liiki imetajaid (eriti ohustatud on 12 liiki, sh. šimpans, libeeria

Haldusjaotus	
Kubernerkomand	(gouvernement)
Boké	Farana
Kankan	Kindia
Labe	Mamou
Nzérékoré	Keskalluvusega linn
(ville)	Conakry
Suurimad linnad	(el. arv, 2006)
Conakry	1 970 400
Nzérékoré	135 700
Kindia	119 500
Kankan	115 600
Kissidougou	47 000

Conakrys

2005	2,69 mrd. \$
2005	21,44 mrd. \$
2005	24 %
2005	36 %
2005	40 %
2005	2300 \$
2005	25 %

Indonésia (2005)	305,6 mln. \$
Indonésia (2005)	590,4 mln. \$
Indonésia (2003)	3,5 mrd. \$
Indonésia (2003)	237,5 mln. \$
Indonésia (1999)	3 mln.

20 %
40 %
35 %
18 %
49,5 %
48 %
51 %
2,6 %
4,2 %
1,5 %
9 %
85 000 i

900

mangust, pisi-udrastenrek, punakoolobus, kääbus-jõehobu, sebrakabrik, aafrika elevand, hüäänkoer). Kohatud on 705 liiki linde (eriti ohustatud on 28 liiki, sh. palmi-kiiverlind, kaneelpart, voltpearaisakotkas, põhja-kroonkurg, pugaltiib-trapp, aafrika käärnokk, leet-kalakakk). G-s on 3 RP-d, 4 BKA-d, 5 LKA-d jm. kaitsealasid. UNESCO maailmapärandi nimistusse on kantud Nimba LKA.

Rahvastik. G. rahvastik on etniliselt kirju. Suurim rahvarühm on fulbed (38,6 % rahvastikust, elavad Fouta Djalonil platool), järgnevad malinked (23,2 %, sisemaal), susud (11 %, rannikul), kisid (6 %) ja kpelled (4,6 %, mõlemad riigi lõunaosas). Malinked, susud ja kpelled räägivad mande keeli, fulbed ja kisid kuuluvad Atlandi keeli kõnelevate rahvaste hulka. Rahvastiku keskmine tihedus on 33 in./km², tihedam on see rannikul ja Fouta Djalonil platool. Usklikest on 85 % muslimid, 8 % kristlased, ülejäänud tunnistavad hõimuusundeid. Kirjaoskajaid on G. täiskasvanud elanikkonnast ainult 36 %. Koolis õpetatakse peale prantsuse keele piirkonniti kaheksat kohalikku keelt.

Majandus. G. majandus tugineb hankivale tööstusele ja põllum-le. Riik on rikas maavarade poolest. G-s on veerand maailma boksiidivarust (1. koht) ning boksiiditoodangult (2005. a. 15,2 mln. t) on ta maailmas 2. kohal (Austraalia järel). G-s toodetakse alumiiniumoksiidi (2005. a. 740 000 t), teemante (2005. a. 550 000 karaati) ja kulda (2005. a. 15 300 kg). Leidub ka graniiti, raua-, kroomi-, vase-, plii-, tsingi-, mangaani-, molübdeeni-, nikli-, uraani- ja plaatinamaaki. Töötlev tööstus on vähe arenenud, on väheseid metalli-, chitustumaterjali, toidu- ja tekstiilitööstusettevõtteid. 80 % hõivatuist on seotud põllum-ga. Põllumaad on riigi terr-st 4,5 % ja istandusi 2,6 %. Väljaveokultuurid on kohvipuu, banaan, ananass ja õlipalm. Väiketalundeis viljeldakse riisi, maisi, hirssi, sorgot, maniokki, bataati, jamssi ja maapähklit. Peetakse veiseid, kitsi, lambaid ja sigu, pms. merest püütakse kala. 662 km pikkune rdt. ühendab Conakry ja Kankani linna, lühemad rdt-d boksiidimaardlaid Kamsari ja Conakry sadamaga. Rahvusv. lennujaam asub Conakrys. 2005 veeti kaupa välja 612 mln. \$ ja sisse 680 mln. \$ väärtuses. Välja veeti boksiiti, alumiiniumi, kulda, teemante, kohvi, kala ja põllum-saadusi, sisse toodi kütust, masinaid, tekstiil- ja toidukaupu. Tähtsaimad väljaveoriigid on Venemaa (2005. a.

väljaveo mahust 18,5 %), Hispaania (12,5 %) ja USA (7,5 %) ning sisseveeriigid Hiina (2005. a. sisseveo mahust 9 %), USA (8 %) ja Prantsusmaa (7,5 %). 2002 külastas G-d 43 000 turisti, kes jätsid riiki 31 mln. \$.

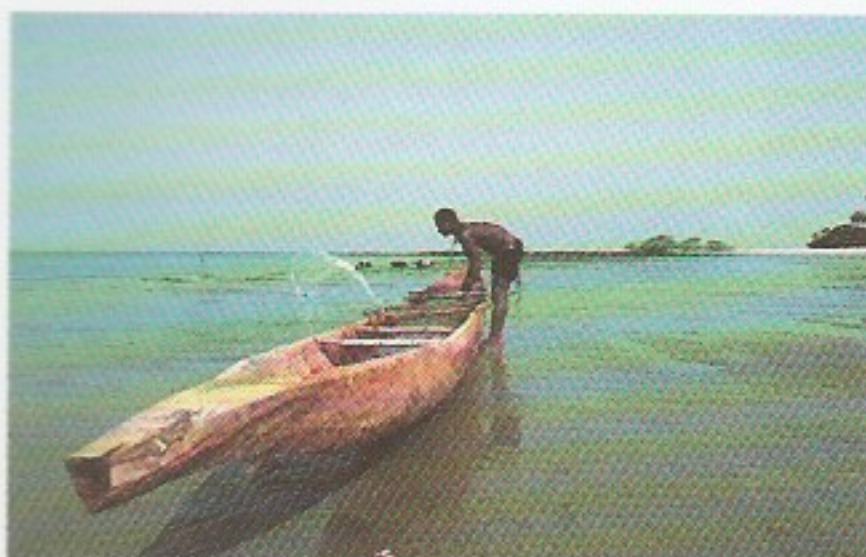
Ajalugu. Paleoliitiliste kiviriistade leiud (laiad kahelt poolt töödeldud kaabitsad ja pikad teravikud) esindavad Lupemba kultuuri (u. 30 000 aastat tagasi), nooremast kiviajast on teada lihvitud kivi- kirveid. I a-tuh. e. Kr. levisid põhja poolt G-sse sor- go- ja hirsikasvatus ning rauasulatus. 9.–15. saj. kuulus osa G-st Ghana, Susu, Mali ja hiljem Song- hai kuningriigi koosseisu. 15. saj. algul maabusid G. rannikul eurooplastest esimesena portugallased, kes kujundasid piirkonnast Atlandi orjakaubanduse keskuse. 16.–17. saj. saabusid maa sisepiirkonda islamiusulised rändkarjakasvatajad fulbed, kes asu- tasid seal 1725 Fouta-Djaloni riigi (pealinn Timbo). 1849 rajasid prantslased rannikualale Rivières du Sudi protektoraadi, mis reorganiseeriti 1893 Prantsuse G. nime all omaette kolooniaks. Ametli- kult kuulus G. 1904–46 Prantsuse Lääne-Aafrika koosseisu, 1946–58 oli Prantsuse ülemereterr. 1896 hõivasid prantslased ka Timbo. 1947 asutati G. Dem. Partei, mis taotles iseseisvust. Sept. 1958 hääletas referendumil enamik Prantsusmaast lahku- löömise poolt. 2. X 1958 kuulutati välja G. Vaba- riik. Presidendiks sai iseseisvusliikumise üks juhte Ahmed Sékou Touré, kes kehtestas riigis autori- taarse valitsemiskorra. Sidemed Prantsusmaaga katkestati, kuulutati välja sotsial. arengutee, milles võeti eeskuju eelkõige NSV Liidust, kehtestati ainuparteisüsteem (lubatud oli vaid G. Dem. Partei), riiklik plaanimajandus ja riiklik maaomand ning riigistati enamik ettevõtteid. Suur osa opositsionää- re siirdus pagulusse, kodumaale jäänuid vangistati ja hukati. 1970. a-tel oli riigis majanduskriis ning 1977 oli A. S. Touré sunnitud oma jäigas majandus- poliitikas järeleandmisi tegema, 1978 hakati sõl- mima majandussidemeid Prantsusmaa ja USA-ga. 1978–84 kandis riik G. Rev. RV nime. 1984 A. S. Touré suri ning veretu riigipöördega haaras võimu sõjavägi. Moodustati Rahvusliku Taassünni Sõjaväeline Komitee, selle juht Lansana Conté nimetati presidendiks (on sellel kohal tänini). Kaotati plaanimajandus ja G. Dem. Partei saadeti laiali. 1986 viidi ellu rahareform, järgmisel aastal kuulutati välja liberaalse majanduse poliitika. 1990 kiideti referendumil heaks üleminek dem. riigi- korraldusele, kuid vabu valimisi lükati mitu korda edasi. Olukorda teravdasid ka etniliste rühmade omavahelised vastuolud. 1992 mindi üle mitmepar- teisüsteemile. 1993 toimusid mitme kandidaadiga presidendivalimised, mille võitis L. Conté. Oma edu on ta korranud ka kõigil järgmistel valimistel. 1995 korraldati esimesed Rahvuskogu valimised, kuid opositsiooni tegevus on G-s siiani takistatud. Riigi suurimad probleemid on naaberriikidest saa- bunud põgenikud ning korruptiivne ja stagneeru- nud riigiparaat. A-st 1958 on G. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 10. II 1992.

[illegible]

Guinea-Bissau, G-B. Vabariirik (port *Guinée-Bissau, République da Guiné-Bissau*), riik Lääne-Aafrikas Atlandi ookeani ääres ja saartel. Pind 724 km) Senegali (338 km) ja Guineaaga (386 km); rannajoone pikkus 350 km.

Pindala	36 125 km ²
Rahvaarv	1 460 300 (2006)
Pealinn	Bissau (404 100 el.)
Haldusjaotus	8 piirkonda ja 1 autonoomne sektor
Riigikeel	portugali keel
Rahaühik	CFA frank (XOF)
Riigitiitähised	GNB, GW

Politiiline süsteem. G-B. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on 102-kohaline Rahvuslik Rahvakogu (*Assemblée Nationale Populaire*), mille 100 liiget valib rahvas proportsionaalsuse põhimõtteil 4 aastaks, kaks kohta on ette nähtud G-B. kodanikele, kes elavad välismaal. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsuse liikmed ja peaministri nimetab president. G-B-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Guinea ja Roheneeme Sõltumatus Aafrika Partei (*Partido Africano da Independência da Guiné e Cabo Verde*) ning Sotsiaalse Uuenemise Partei (*Partido para a Renovação Social*). Kohustusel on kolmeastmeline: Ülemkohus, piirkonnakohus ja sektorikohus. Ülemkohu liikmed nimetab president. Kehtib 1984. a põhiseadus.

rahvastikust, 1998), fulbed (20 %), mandjakod (14 %), malinked ehk mandingod (13 %) ja pepelid (7 %). Eurooplasi ja mulatte on rahvastikust alla 1 %. Riigis kasut. suhtluskeelena portugali ja kohalike keelte põhjal kujunenud kreoolkeelt. Keskmine asustustihedus on 40 in./km². 2003 oskas G-B. täiskasvanutest lugeda ja kirjutada ainult 42 %, koolis käib u. 60 % algkooliealistest lastest. 2003 oli riigis 893 arsti ja hambaarsti (10 000 el. kohta 6 arsti), see ei ole piisav, kuna haigestumus AIDS-i, malaariasse, kollapalavikku jt. nak-kushaigustesse on väga suur. Usklikest on 45 % muslimid ja 5 % kristlased (pms. katoliiklased), ülejäänud tunnistavad kohalikke hõimuusundeid.

Majandus. G-B. on vähe arenenud vaene maa. Põllum-e osatähtsus SKT-st (ligikaudu 2/3) on maailma suurimaid. G-B. tähtsaim põllum-haru on kašupähklikasvatust (2002. a. 96 % G-B. välja-veomahust), mis toodab rohkem kui kümnendiku maailmaturul müüdavatest kašupähklikest. Kašu-ja maapähklikit ning maisi, hirssi ja sorgot kasvat. pms. sisemaal. Seal on ka puuvilla- ja tubakaistandusi ning peetakse kariloomi. Rannikule lähemal viljeldakse riisi, maniokki ja banaani. Metsast kogutakse õlipalmivilju ja looduslikku kautšukit. Rannikul ja saartel kasvat. riisi, kookospalmi ja suhkruroogu ning püütakse kala. Põllum-maa moodustab riigi alast 8 % ja istanduste all on 7 % (2005). Tööstusettevõtteid on vähe ja need on väikesed (pms. toiduaine-, puidu- ja nahatööstus-ettevõtted). Mnt-id on 4400 km (2002), neist 965 km on kõvakattega. 4 suuremat jõge on osaliselt laevatatavad. Rahvusv. lennujaam ja suurim sadam on Bissaus, väiksemad sadamad on Bolamas, Cacheus ja Catiós. Rohkem tuuakse kaupa sisse (176 mln. \$ eest, 2004) kui viiakse välja (116 mln. \$ eest). Tähtsaimad väljaveokaubad on peale pähklite (kašu-, maa- ja kookospähklid) kala, krevetid, palmisüdamikud ja väärismetallid. Peamised väljaveomaad on India (69 % väljaveo mahust, 2005), Nigeeria (17,5 %) ja Ecuador (5 %). Kõige rohkem tuuakse sisse masinaid, naftasaadusi ja toiduaineid, pms. Senegalist (36 % sisseveo mahust, 2005), Itaaliast (19 %) ja Portugalist (13 %). 2001 külastas riiki 8000 turisti.

Ajalugu. Eurooplaste jaoks avastas G-B. ranniku 1447 portugallane Nuno Tristão. 16.–18. saj. rajasid portugallased sinna oma tugipunktid (Cacheu, Bolama, Bissau jt.), millest 17.–18. saj. kujunesid orjakaubanduse keskused. G-B. allus Portugalile

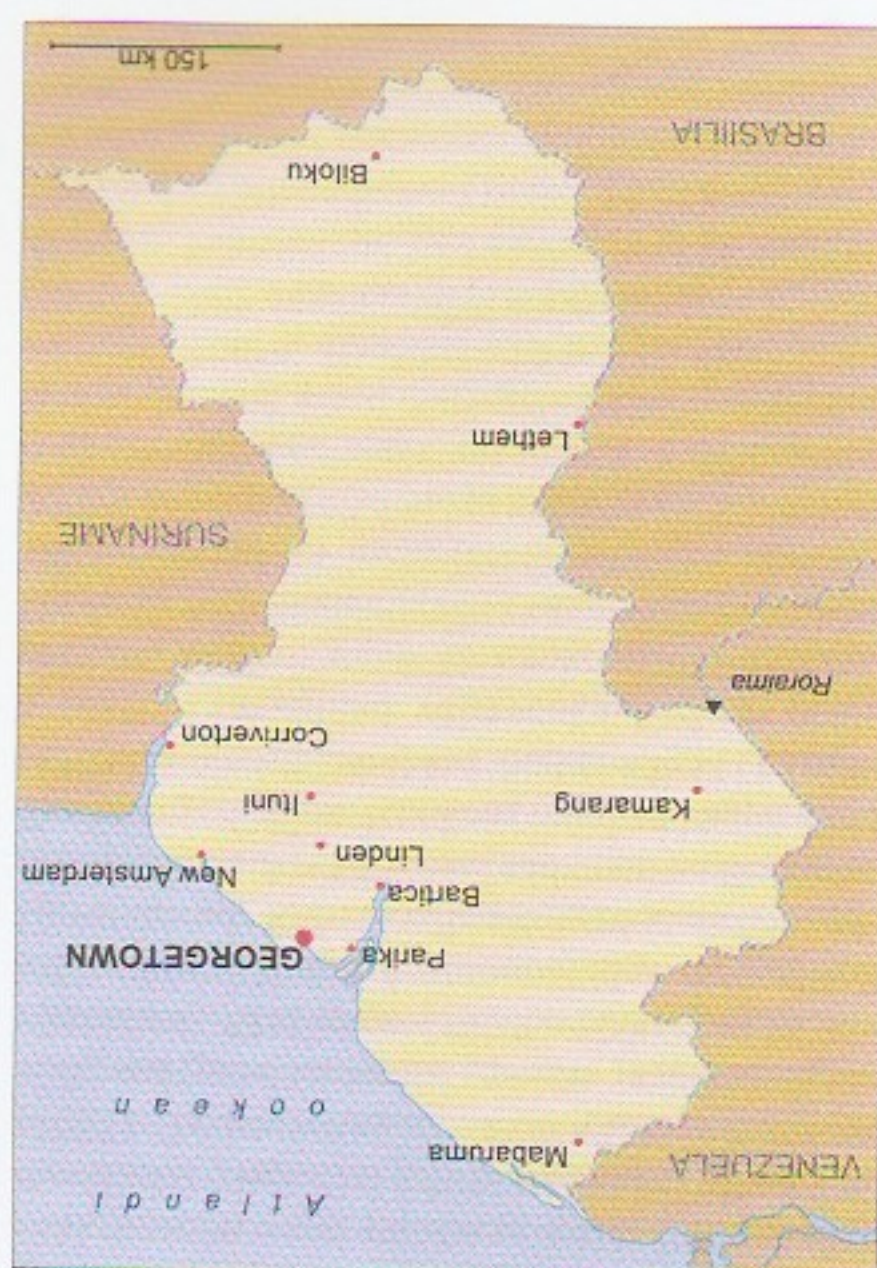
Roheneemesaarte kubernerile. 19. saj. algul hakkas piirkonna tähtsus kahanema, eriti pärast seda, kui Portugal 1836 keelustas orjakaubanduse ja 1858 orjapidamise. 1879 muudeti G-B. omaette Portugali Guinea asumaaks (piirid fikseeriti lõplikult Prantsuse-Portugali leppega 1886). Sise-piirkondade hõimude allutamine kestis 1930. aastateni; põliselanike suurim ülestõus toimus 1908–15. 1951 kuulutati G-B. koos Roheneemesaartega Portugali meretaguseks provintsiks. 1955 sai provints omaavalitsuse. 1956 asutati Guinea ja Roheneeme Sõltumatuse Aafrika Partei, mis 1963 alustas Portugali võimu kukutamiseks relvavõitlust. 1973 mõrvati partei rajaja Amílcar Lopes Cabral, kuid selleks ajaks oli u. kolmveerand G-B. terr-st vabastatud. Seal tegutsevad rahvavõimuorganid kuulutasid 24. IX 1973 välja iseseisva G-B. Vabariigi, esimeseks presidendiks sai A. Cabrali poolvend Luís de Almeida Cabral. Portugal tunnustas G-B. sõltumatust 10. IX 1974 pärast Portugali nn. nelgirev-i. Esialgu pidid G-B. koosseisu kuuluma ka Roheneemesaared. NSV Liidu ja Hiina toetusel hakkas G-B. valitsus juhinduma marksismist: riigistati maa ja loodusvarad, kontrolli alla võeti sise- ja väliskaubandus. Sisepoliitiliselt muutus G-B. ühe parteiga riigiks, kus võimul oli Guinea ja Roheneeme Sõltumatuse Aafrika Partei. 14. XI 1980 toimus sõjaväeline riigipööre, parlament saadeti laiali ning selle asemele moodustati Rev-inõukogu (esimees senine peaminister João Bernardo Vieira). L. de Almeida Cabral põgenes Roheneemesaartele ning 1981 otsustasid Roheneemesaared lõplikult iseseisva riigi kasuks. 1984 võeti G-B-s vastu uus marksismist lähtuv põhiseadus. 1991. a-st on G-B. püüelnud demokraatia poole ning lubanud valimistel osaleda ka teistel erakondadel: esimesed vabad valimised toimusid 1994. Riigis loobuti marksismist. 7. VI 1998 üritas sõjaväelise riigipöördega võimu haarata kindralstaabi ülem Ansumane Mané, see viis riigipöörjate ja presidendi pooldajate (neid toetasid ka naaberriigid Senegal ja Guinea) vaheliste veriste relvakokkupõrgeteni. Kumbki pool ei saavutanud otsustavat ülekaalu, kuid 1999 oli president J. B. Vieira siiski sunnitud tagasi astuma ning ta läks Portugali pagendusse. 1999 toimunud parlamendi- ja presidendivalimiste tulemusena sai esimest korda presidendiks opositsioonilise Sotsiaalse Uuenemise Partei juht Kumba Ialá. 2000 puhkesid valitsusväe ja A. Mané pooldajate vahel uued relvakokkupõrked, mis lõppesid A. Mané vangistamise ja mahalaskmisega. 2003 toimus järjekordne verine võimupööre ning ajutiseks presidendiks nimetati Henrique Pereira Rosa. 2005. a. presidendivalimistel võitis nabi ülekaaluga pagendusest tagasi pöördunud J. B. Vieira, kes kuulutas end „rahu sõduriks“. A-st 1974 on G-B. ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Tuultõu püüamine

Presidentid	
1973–79	Amílcar Lopes Cabral
1979–89	João Bernardo Vieira
1989–94	Rev-i (võim. võttes)
1994–2000	Amílcar Lopes Cabral
2000–05	Kumba Ialá
2005–06	Henrique Pereira Rosa
2006–	João Bernardo Vieira
Peaministrid	
1973–79	Amílcar Lopes Cabral
1979–89	João Bernardo Vieira
1989–94	Rev-i (võim. võttes)
1994–2000	Amílcar Lopes Cabral
2000–05	Kumba Ialá
2005–06	Henrique Pereira Rosa
2006–	João Bernardo Vieira

Politiline süsteem. G. on Rahvaste Ühendusse kuuluv parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks parlament. Sama isik võib ametis olla kaks järgestikut ametiaega. Seda-dusandlik organ on 65-liikmeline ühekajaline Rahvuskogu (*National Assembly*), mille 53 liiget valib proportsionaalsuse põhimõtte 5 aastaks rahvas, 12 liiget nimetavad kohalikud omavalitsused. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsusjuht on peaminister, kelle parlamentilistlikult hulgast nimetab president. Valitsuskabinetit liigitatakse med nimetab president. G-s on mitmeparteisus-teen. Olulisimad erakonnad on India päritolu *People's Progressive Party* ja Aafrika päritolu *People's Progressive Party* ja Aafrika päritolu

Pindala	214 969 km ²
Rahvaarv	881 900 (2006)
Pealinn	Georgetown (236 900 el.)
Haldusjaotus	10 piirkonda
Riigikeel	inglise keel
Rahatuühik	Guyana dollar (GYD)
Riigitihtis	GY, GY

Guyana [gaj:na], G. Kooperatiivvabariik (*ingl. Guyana, Co-operative Republic of Guyana*), riik L-Am. kirdeosas, Atlandi ookeani rannikul. Pind (2462 km) Suriname (600 km), Brasiilia (1119 km) ja Venezuelaga (743 km); rannajoone pikkus 459 km.

Guyana

(*People's National Congress*). Kohustusüsteem on kaheastmeline: Ülemkohus ja magistraadikohus. Kehitb 1980. a. põhiseadus. Rahvusv. klassif-katsiooni alusel on G. vaba riik. Korruptsiooni-indeksi järgi asub G. maailmas 121. kohal. **Sümboolika.** Kuldsed nooleotsana tuntud panaf-rika värvide ipu (a-st 1966) kujundas 1962 USA liputeadlane Whitney Smith. Roheline värv sümbooliseerib G. vihmametsi ja põllum-t, punane töökoost ja ohvrimetsust ning kollane maapõue-rikkust ja helget tulevikku. Must triip märgib rahva vastupidavust ja kannatlikkust ning valge G. jõgesid ja järvi. Vapi kinkis 21. I 1966 Suur-britannia kuninganna Elizabeth II. Rahvuse kait-set sümbooliseeriva valge vapikilbi ülemisel väl-jal on rahvuslill amasoonase viktooria (*Victoria regia*), kolme tähtsaimat jõge tähistavate simiste (el. arv, 2006) **Suurimad linnad** Georgetown, Linden, New Amsterdam, Corriverton, Bartica. **Presidendid** 1970–80 Raymond Arthur Chagall, Linden P. 1980–85 Sampson Burnham, 1985–92 Hugh Desmond Hoyes, 1992–97 Cheddi Berré Jagan, 1997 Samuel A. 1997–99 Anthony Hinds, 1997–99 Janet Rosalie Jagan, 1999– Bhattar Jagan. **Haldusjaotus** Piirkonnad (regio) Barima-Waimi, Cuyuni-Mazaruni, Demerara-Mahabari, Essequibo-Laine-Demerara, Ida-Berbice-Coriverton, Mahabari-Berbice, Pomeroon-Superni, Potaro-Siparuni, Ülem-Demerara-Berbi, Ülem-Takutu-Ülem-Essequibo.

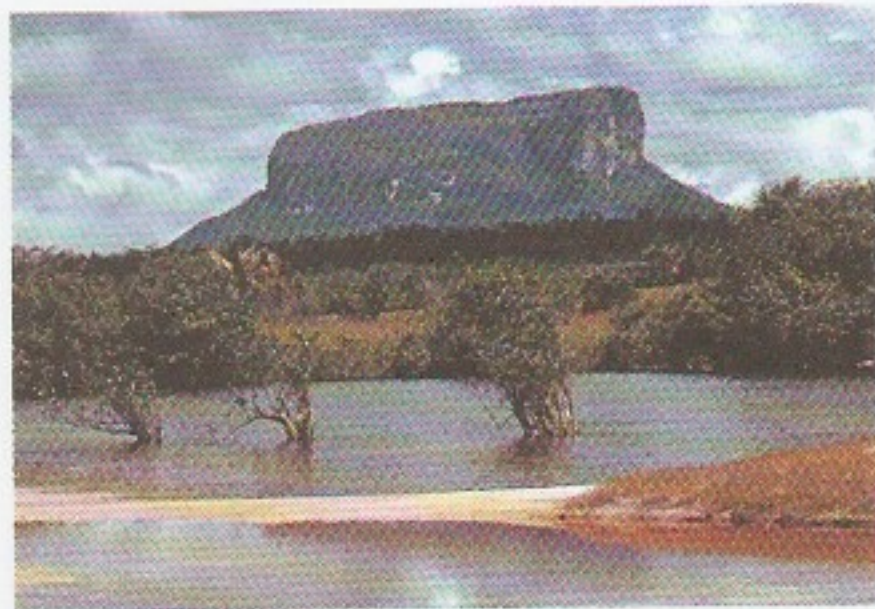
Presidentid 1970–80 Raymond Arthur Chagall, Linden P. 1980–85 Sampson Burnham, 1985–92 Hugh Desmond Hoyes, 1992–97 Cheddi Berré Jagan, 1997 Samuel A. 1997–99 Anthony Hinds, 1997–99 Janet Rosalie Jagan, 1999– Bhattar Jagan.

Elaldujaamad
 Port Kaituma (ingl)
 Berbice-Vian
 Cuyuni-Mazaruni
 Demerara-Mahabai
 Essequibo-Lääne
 Demerara
 Ida-Berbice-Cayenne
 Mahaica-Berbice
 Pomeroon-Superior
 Potaro-Siparuni
 Oleni-Demerara-Berbice
 Oleni-Takutu-Oleni
 Essequibo

Suurimad linnad
 (el. arv. 2006)
 Georgetown 234 000
 Linden 44 000
 New Amsterdam 37 700
 Camertown 17 700
 Bartica 11 300

Presidentid
 1970–80
 Raymond Arthur Chag
 1980–85 Linden Forbes
 Sampson Burnham
 1985–92
 Hugh Desmond Hoyte
 1992–97
 Cheddi Berrit Jagan
 1997–2001 Samuel Ammas
 Anthony Hinds
 1997–99
 Cheddi Berrit Jagan
 1999– Bharat Jagdeo

(nn. geant lame mägi)
 Guyana ja Venezuela

niiklimaaki ning kulda ja teemante. Valitseb niiske lähisekvatoriaalne kliima. Keskmine t° on Georgetownis nii jaan-s kui ka juulis $26-28^{\circ}\text{C}$. Sajab $1800-2300\text{ mm/a}$, põhil. apr.–aug. ja nov.–jaan. Ligi 80 % maast katab liigirohke (kuni 1000 liiki) troopiline vihmamets, kust saadakse ka väärspuitu (nn. roosa, punane ja roheline puit, raudpuit). Edela- ja kirdeosas laiub kohati rohtla. G-s on troopiline kliima, omapärane pinnamood (tepuid) ja suhteliselt suured liigirikkad vihmametsad, kus leidub rohkelt endeemseid liike (u. 4000). Jõed on vee- ja energiarohked, kärestike ja jugade tõttu on nad laevatatavad ainult alamjooksul (Berbice 150 km, Demerara 100 km ja Essequibo 80 km ulatuses), suured jõed on ka Cuyuni ja Corentyne. G-s elab 193 liiki imetajaid (ohustatud on 11 liiki, sh. jõemanaati, kariibi manaati, inia), linde on 827 (neist pesitsejaid 242) liiki. G-s on 23 KA-d. G. esimene rahvuspark on Kaieteur RP (627 km^2 , asut. 1929).

Rahvastik. G. rahvastik on kireva päritoluga. 49 % moodustavad 19. saj. II poolel ja 20. saj. alguses Indiast sisseerännanute järeltulijad, 36 % neegrid ja 7 % segaverelised (pms. mulatid). Põlisasukad indiaanlased (7 %) paiknevad pms. sisemaal jõgede ääres ja rohtlais. Linnades elab portugallasi, inglasi, araablasi ja hiinlasi. Riigikeel on inglise keel, kõneldakse ka hindi, indiaani ja kreoolkeelt ning veel mõningaid keeli. G. asustihedus on ebaühtlane. 90 % rahvastikust elab kitsal Atlandi ookeani rannikumadalikul (üle 115 in./km^2), seal asuvad G. tähtsaimad linnad Georgetown ja New Amsterdam. Kuna sisemaa suured metsaalad on asustamata, on riigi keskmine asustihedus ainult 4 in./km^2 . Usklikest on 50 % kristlased, 35 % hinduistid ja 9 % muslimid. G. on oluline väljarändepiirkond (2006 emigreerus riigist 1000 el. kohta 7,5 in., pms. haritlast). Oluline on väljarännanute koju saadav raha. Tõsine probleem on kuritegevus (pms. narkokaubandus). Kirjaoskajaid on 98,8 % rahvastikust (2003).

Majandus. G. majandus põhineb põllum- ja mäetööstusel. Haritavat maad on riigi terr-st 2,4 %. Istandustes kasvat. väljaveo tarbeks pms. suhkruroogu, vähem tubakat, banaani, kohvi- ja kakao puud, tsitrusi ja kookospalmi. Toidutaimi (eriti riisi, aga ka maniokki, jamssi, bataati ja maisi) kasvat. väikemajandites. Atlandi ookeani rannikul püütakse kala ja krevette. Suhkrutööstus

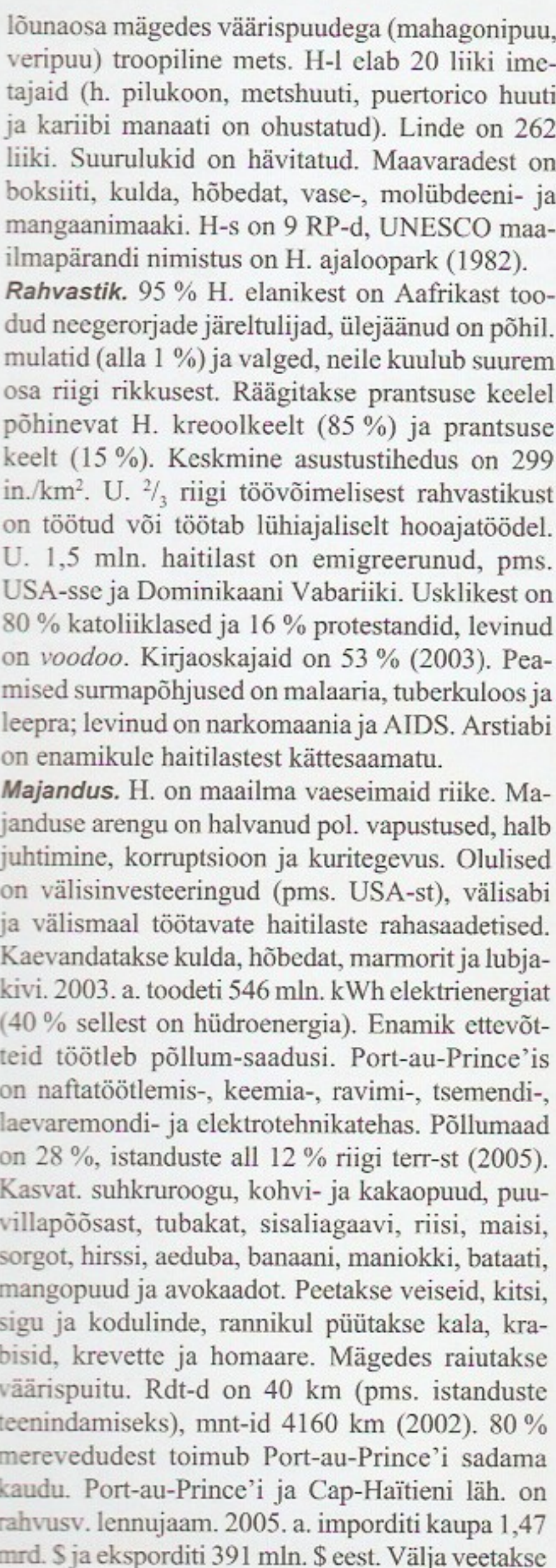
(nn. Demerara suhkur) annab riigi eksporditulust 28 %. Kaevandatakse boksiiti, kulda, teemante ja mangaanimaaki. On suhkru-, tubaka-, konservi- ja puidutööstuse ettevõtteid. Tööstusesse on suunatud palju välisinvesteeringuid ning a-st 1999 on G. majandus mõõdukalt kasvanud. Riikliku sektori osatähtsus on suur. 2003 toodeti elektrienergiat 779 mln. ja tarbiti 724,5 mln. kWh. Rahvusv. lennujaam asub Georgetowni läh. Rdt-d (187 km, 2003) kasut. boksiidi transportimiseks. Mnt-d (7970 km) on valdavalt kõvakatteta. G. ainus sadam on Georgetownis. 2005 veeti kaupa välja 587 mln. \$ eest (suhkur, boksiit, kuld, riis, krevetid, suhkruisrup, rumm, puit) ja toodi sisse 682 mln. \$ eest (masinad, kütus, tööstus- ja toidukaubad). Peamised väljaveomaad on Kanada, USA ja Suurbritannia ning sisseveomaad Trinidad ja Tobago, USA ning Kuuba.

Ajalugu. Enne eurooplaste tulekut asustasid G-t kariibi, aravaki ja varrau indiaanlased. Eurooplastest jõudsid G. rannikule esimestena 1499 Hispaania konkistadoor Alonso de Hojeda (Ojeda) ja 1500 Hispaania meresõitja Vicente Yáñez Pinzón. Esimese eurooplaste asula rajasid 1581 Pomeroni jõe äärde hollandlased. 1616 alustas Madalmaade Ida-India Kompanii ekspeditsioon, mida juhtis Adrian Groenewegen, Essequibo jõe äärde Kykoverali (holl. *Kyk-over-al*, 'vaata üle kõige') kindluse ehitamist, esimesed asunikud saabusid sinna 1624. Suurbritannia ja Hollandi vahelise rahu lepingu (1814) ning Viini kongressi otsusega (1815) läks G. ala Suurbritanniale ning 1831 moodustas Suurbritannia senise kolme Hollandi koloonia (Essequibo, Demerara ja Berbice) asemele Briti G. koloonia. 1837 kaotati orjus. 1928 sai Briti G. sisemise omavalitsuse. 1953. a. omavalitsuse valimistel võitis 24 kohast 18 Progressiivne Rahvapartei, mille juht oli marksistlike vaadetega Cheddi Berrit Jagan. Üheksa kuud hiljem süüdistas Suurbritannia C. B. Jaganit kommunistliku pöörde katses, viis G-sse oma väeosad, peatas põhiseaduse ning pani ametisse ajutise administratsiooni. 1964 moodustati Linden Forbes Sampson Burnhami juhtimisel Progressiivse Rahvapartei ja Rahva Rahvuskongressi koalitsioonivalitsus, mis viis G. iseseisvumiseni 26. V 1966. Sellele järgnes Rahva Rahvuskongressi ainuvalitsemine a-ni 1992 (sellest alates on võimul olnud Progressiivne Rahvapartei). Veebr. 1970 nimetati riik G. Kooperatiivvabariigiks, mis jäi Rahvaste Ühenduse koosseisu. Hakati arendama nn. kooperatiivset sotsialismi. Tööstuses, põllum- ja kaubanduses loodi kooperatiive. 1970. a-tel boksiidi kaevandamine ja suhkru tootmine riigistati ning saavutati maj. stabiilsus. Kogu iseseisvumisjärgsel ajal on poliitikas olnud päevakorral rassiprobleemid: Rahva Rahvuskongress on esindanud neegrite ja Progressiivne Rahvapartei India päritolu inimeste huve. G-l on olnud territoriaalseid vaidlusi Venezuela ja Surinamega, viimasega rannikumere pärast, kus leidub naftat. A-st 1966 on G. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Peaministrid
 1966–80 Linden Forbes
 Sampson Burnham
 1980–84
 Hugh Alexander Reid
 1984–85
 Hugh Desmond Hoyte
 1985–92
 Anthony Green
 1992–97
 Samuel Archibald
 Anthony Hinds
 1997–2001
 Rosalie Jagan
 2001–04
 Samuel Archibald
 Anthony Hinds
 2004–06
 Bharat Jagdeo
 2006–
 Samuel Archibald
 Anthony Hinds

1970 (2005) 783 mln. \$
 1970 (2005) 3,4 mrd. \$
 1970 (2004) 31 %
 1970 (2004) 27 %
 1970 (2004) 42 %
 1970 (el. kohta) (2005)
 4500 \$
 1970 (2005) 5,5 %
 1970 (2005)
 320,1 mln. \$
 1970 (2005)
 362,6 mln. \$
 1970 (2005)
 1,2 mrd. \$
 1970 (2004)
 144,6 mln. \$
 1970 (2001)
 418 000
 1970 (2001) 9,1 %
 1970 (2003)
 38 %
 1970 (2006) 27 a
 1970 (2006)
 27,5 a
 1970
 27 a
 1970
 28 a
 1970 (2006) 0,25 %
 1970 (2006) 1,8 %
 1970 (2006) 0,8 %
 1970 (2006)
 3,2 %
 1970 (2006) (2005)
 12 000 in.
 1970 (2006) (2005)
 1100

1987-1988	1989-1990	1991-1992	1993-1994	1995-1996	1997-1998	1999-2000	2001-2002	2003-2004	2005-2006	2007-2008	2009-2010	2011-2012	2013-2014	2015-2016	2017-2018	2019-2020	2021-2022	2023-2024	2025-2026	2027-2028	2029-2030	2031-2032	2033-2034	2035-2036	2037-2038	2039-2040	2041-2042	2043-2044	2045-2046	2047-2048	2049-2050	2051-2052	2053-2054	2055-2056	2057-2058	2059-2060	2061-2062	2063-2064	2065-2066	2067-2068	2069-2070	2071-2072	2073-2074	2075-2076	2077-2078	2079-2080	2081-2082	2083-2084	2085-2086	2087-2088	2089-2090	2091-2092	2093-2094	2095-2096	2097-2098	2099-2100	2101-2102	2103-2104	2105-2106	2107-2108	2109-2110	2111-2112	2113-2114	2115-2116	2117-2118	2119-2120	2121-2122	2123-2124	2125-2126	2127-2128	2129-2130	2131-2132	2133-2134	2135-2136	2137-2138	2139-2140	2141-2142	2143-2144	2145-2146	2147-2148	2149-2150	2151-2152	2153-2154	2155-2156	2157-2158	2159-2160	2161-2162	2163-2164	2165-2166	2167-2168	2169-2170	2171-2172	2173-2174	2175-2176	2177-2178	2179-2180	2181-2182	2183-2184	2185-2186	2187-2188	2189-2190	2191-2192	2193-2194	2195-2196	2197-2198	2199-2200	2201-2202	2203-2204	2205-2206	2207-2208	2209-2210	2211-2212	2213-2214	2215-2216	2217-2218	2219-2220	2221-2222	2223-2224	2225-2226	2227-2228	2229-2230	2231-2232	2233-2234	2235-2236	2237-2238	2239-2240	2241-2242	2243-2244	2245-2246	2247-2248	2249-2250	2251-2252	2253-2254	2255-2256	2257-2258	2259-2260	2261-2262	2263-2264	2265-2266	2267-2268	2269-2270	2271-2272	2273-2274	2275-2276	2277-2278	2279-2280	2281-2282	2283-2284	2285-2286	2287-2288	2289-2290	2291-2292	2293-2294	2295-2296	2297-2298	2299-2300	2301-2302	2303-2304	2305-2306	2307-2308	2309-2310	2311-2312	2313-2314	2315-2316	2317-2318	2319-2320	2321-2322	2323-2324	2325-2326	2327-2328	2329-2330	2331-2332	2333-2334	2335-2336	2337-2338	2339-2340	2341-2342	2343-2344	2345-2346	2347-2348	2349-2350	2351-2352	2353-2354	2355-2356	2357-2358	2359-2360	2361-2362	2363-2364	2365-2366	2367-2368	2369-2370	2371-2372	2373-2374	2375-2376	2377-2378	2379-2380	2381-2382	2383-2384	2385-2386	2387-2388	2389-2390	2391-2392	2393-2394	2395-2396	2397-2398	2399-2400	2401-2402	2403-2404	2405-2406	2407-2408	2409-2410	2411-2412	2413-2414	2415-2416	2417-2418	2419-2420	2421-2422	2423-2424	2425-2426	2427-2428	2429-2430	2431-2432	2433-2434	2435-2436	2437-2438	2439-2440	2441-2442	2443-2444	2445-2446	2447-2448	2449-2450	2451-2452	2453-2454	2455-2456	2457-2458	2459-2460	2461-2462	2463-2464	2465-2466	2467-2468	2469-2470	2471-2472	2473-2474	2475-2476	2477-2478	2479-2480	2481-2482	2483-2484	2485-2486	2487-2488	2489-2490	2491-2492	2493-2494	2495-2496	2497-2498	2499-2500	2501-2502	2503-2504	2505-2506	2507-2508	2509-2510	2511-2512	2513-2514	2515-2516	2517-2518	2519-2520	2521-2522	2523-2524	2525-2526	2527-2528	2529-2530	2531-2532	2533-2534	2535-2536	2537-2538	2539-2540	2541-2542	2543-2544	2545-2546	2547-2548	2549-2550	2551-2552	2553-2554	2555-2556	2557-2558	2559-2560	2561-2562	2563-2564	2565-2566	2567-2568	2569-2570	25
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	----

Majandus. H. on maailma vaeseimaid riike. Majanduse arengu on halvanud pol. vapustused, halb juhtimine, korrupsioon ja kuritegevus. Olulised on välisinvesteeringud (pms. USA-st), välisabi ja välismaal töötavate haitlaste rahasaadetised. Kaevandatakse kulda, hõbedat, marmorit ja lubjakiivi. 2003. a. toodeti 546 mln. kWh elektrienergiat (40 % sellest on hüdroenergia). Enamik ettevõteteid töötleb põllumaadusi. Port-au-Prince'is on naftatöötlemis-, keemia-, ravimi-, tsemendi-, laevaremondi- ja elektrotehnikatehas. Põllumaad on 28 %, istanduste all 12 % riigi terr-st (2005). Kasvat. suhkruroogu, kohvi- ja kakaopuud, puuvillapõõsast, tubakat, sisaliagaavi, riisi, maisi, sorgot, hirssi, aeduba, banaani, maniokki, bataati, mangopuud ja avokaadot. Peetakse veiseid, kitsi, sigu ja kodulinde, rannikul püütakse kala, krabisid, krevette ja homaare. Mägedes raiutakse väärispuitu. Rdt-d on 40 km (pms. istanduste teenindamiseks), mnt-id 4160 km (2002). 80 % merevedudest toimub Port-au-Prince'i sadama kaudu. Port-au-Prince'i ja Cap-Haïtieni läh. on rahvusv. lennujaam. 2005. a. imporditi kaupa 1,47 mrd. \$ ja eksporditi 391 mln. \$ eest. Välja veetakse

Ajalugu. 1492 jõudis saarele Cristoph Kolumbus, kes nimetas selle Hispaaniolaks (hisp *Española* 'väike Hispaania'). 16. saj. keskpaigaks olid põliselanikud (kariibid, aravakid, tainod) peaaegu täielikult hävitatud, kullakaevandustesse ja suhkrurooistandustesse veeti Aafrikast neegerorje. 1697. a. Rijswijki rahulepinguga allutati saare lääneosa (Saint-Domingue) Prantsusmaale, idaosa (Santo Domingo) jäi Hispaaniale. 1790–91 puhkes mulattide ja neegerorjade ülestõus. 1793 tungisid saarele inglased. 1794 kuulutas Pariis rev. Konvent saare orjad vabaks. Endise orja François-Dominique Toussaint L'Ouverture'i (Prantsuse rev. valitsus oli andnud talle brigaadikindrali aukraadi) juhtimisel tõrjusid ülestõusnud 1798 inglased ja 1801 hispaanlased välja ning kehtestasid oma võimu. Napoleon I katse saart alistada (1802) ebaõnnestus. 1. I 1804 kuulutas Jean-Jacques Dessalines H. iseseisvaks ning end kun. Jacques I-ks [1804–06]. Neegrite ja mulattide vastuolude tõttu jagunes riik 1807 kaheks: põhjas valitses neeger Henri Christophe (1811–20 kun. Henri I-na), lõunas mulatt Alexandre Sabés Pétion (1807–18 president). A. Sabés Pétioni valitsus jagas väikemaapidajatele riigimaad. President Jean Pierre Boyer [1818–43] ühendas 1822 kogu saare. 1825 tunnustas Prantsusmaa H. sõltumatust. 1844 lõi saare idaosa lääneosast lahku ja moodustas iseseisva Dominikaani Vabariigi. Saksamaa-ohule viidates okupeeris H-t 1915–34 USA. 1918 puhkes Charlemagne Masséna Péralte juhtimisel okupantidevastane ülestõus. II maailmasõjale järgnenud aastakümnet iseloomustavad sisemine ebastabiilsus ja järjestikused riigipöörded. 1957 tuli dem. valimistel võimule François Duvalier, kes kehtestas terrorirežiimi ja kuulutas end 1964 eluaegseks presidendiks. 1971–86 oli võimul tema poeg Jean-Claude Duvalier, kes jätkas isa poliitikat. Neil aastail tapeti või jäi kadunuks kümneid tuhandeid haitilasi. 1986. a. algul põgenes J.-C. Duvalier välismaale, sõjaväelased kuulutasid presidendiks kindral Henri Namphy. 1991 sai presidendiks demokraatlikult valitud kat. vaimulik Jean-Bernard Aristide, kuid ta kukutati samal aastal sõjaväelise riigipöördega. 1994 taastati USA sõjalisel surveal tsiviilvalitsus, riigipeaks sai pagulusest naasnud J.-B. Aristide, ta valiti tagasi ka 1995 ja 2000. Jaan. 2004 puhkes presidendivastane relvastatud ülestõus. Riiki saabusid ÜRO rahuvalveüksused. J.-B. Aristide sunniti maalt lahkuma. Parlamendi tegevus peatati ning presidendi kohusetäitjaks määrati Boniface Alexandre. 2006. a. parlamendivalimistel olid edukaimad Lootuse Rinne ja H. Sots-dem. Liit. Presidendiks valiti Lootuse Rinde kandidaat René Garcia Préval. A-st 1945 on H. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud.

Hina

Hina, H. Rahvavabariik (hiina Zhongguo, *Zhonghua Renmin Gongheguo*), riik Ida- ja Sise-Aasias. Piir (22 117 km) Venemaa (loodes 40 km, kirdeosas 3605 km), Mongoolia (4677 km),

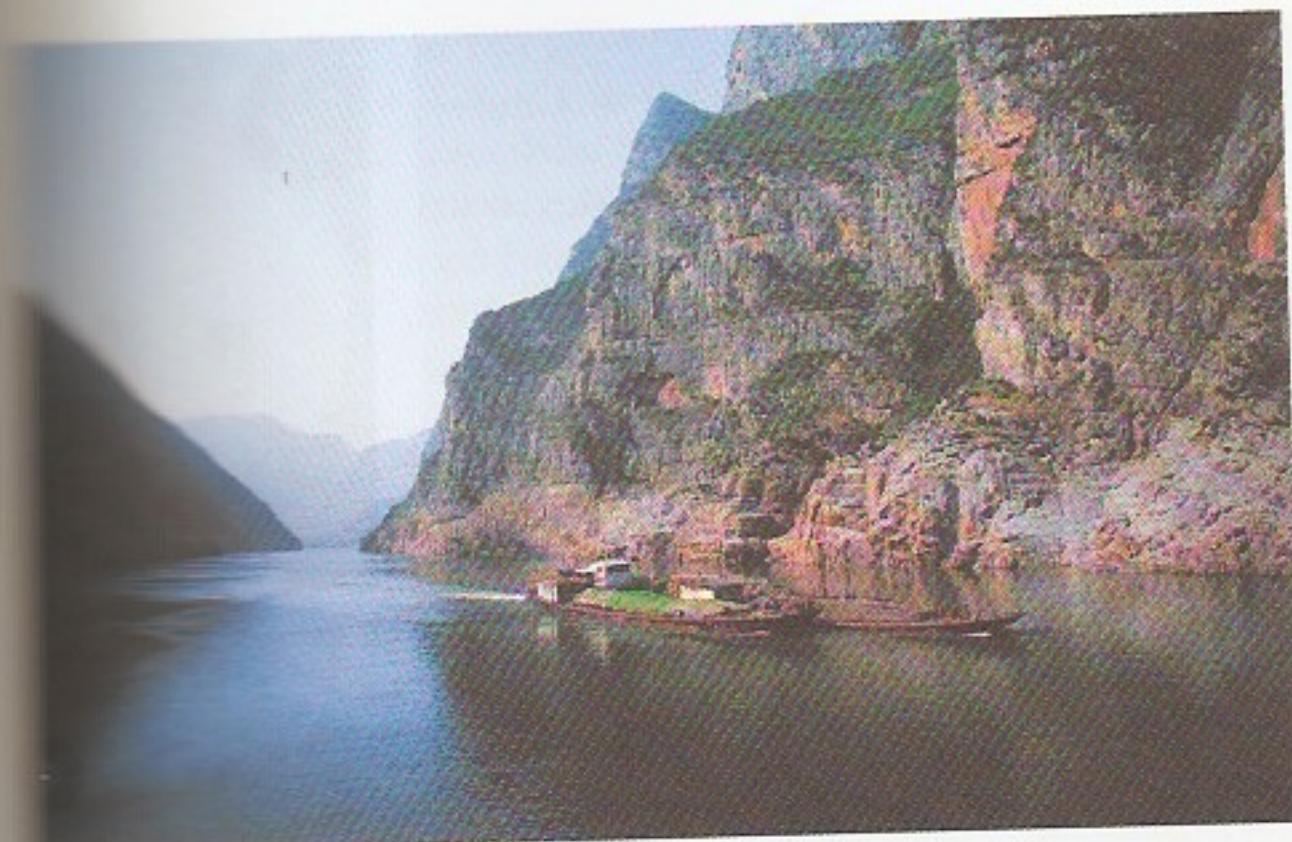
Haldusjaotus	Pindala	Elanike arv	Haldus-
(milj. km ²)	(mln., 2007)	keskus	
Provintid (sheng)			
Anhui	139,9	62,8	Hefei
Fujian	123,1	36,5	Fuzhou
Gansu	366,5	26,6	Lanzhou
Guangdong	197,1	102,8	Guangzhou
Guizhou	174	36,8	Guiyang
Hainan	34,3	8,3	Haikou
Hebei	202,7	70,8	Shijiazhuang
Heilongjiang	463,6	36,9	Harbin
Henan	167	94,5	Zhengzhou
Hubei	187,5	62,5	Wuhan
Hunan	210,5	64,8	Changsha
Jiangsu	102,6	76	Nanjing
Jiangxi	164,8	41,7	Nanchang
Jilin	187	27,8	Changchun
Liaoning	151	42,9	Shenyang
Qinghai	721	5,1	Xining
Shaanxi	195,8	37,1	Xi'an
Shandong	153,3	93,9	Jinan
Shanxi	157,1	35,2	Taiyuan
Sichuan	487	84,2	Chengdu
Zhejiang	101,8	48,8	Hangzhou
Yunnan	436,2	46	Kunming
Autonoomne piirkond (zizhiguo)			
Guangxi	220,4	44,8	Nanning
Ningxia	66,4	6,1	Yinchuan
Sise-Mongoolia	1177,5	24,6	Hohhot
Tiibet	1221,6	2,9	Lhasa
Xinjiangi Uiguuri	1646,9	20,6	Ürümqi
autonoomne ringkond			
Keskalluvusega linn (shi)	82	32	Chongqing
Chongqing Shi	16,8	15,5	Peking
Shanghai Shi	6,2	18,4	Shanghai
Tianjin Shi	11,3	10,5	Tianjin
Aomien/Macau	0,027	0,5	Aomien/Macau
Xianggang/Hongkong	1,1	7,2	Hongkong

UNESCO maailmapärand
Taisani püha mägi (1987)
Suur Hina mägi (1987)
Mingi ja Qingi dünastia keisriloosid (Pekingi 1987, 2004)
Mogao koopad (1987)
Esimene Qingi keiseri hauakompleks (1987)
Zhoukoudian (1987)
Huangi mägi (1987)
Jiuzhaigou org (1992)
Huanglong (1992)
Wulingyuan (1992)
Chengde mägi (1994)
ja templid (1994)
Bodala (Potala) kloo (1994)
sas; 1994, 2000, 2004)
Kong Fuzi templid, Kongi perekonna haide, kalimistu (Qufu, 1994)
Wudangi mägede (Wu-dang Shan) džin-kompleks (1994)
Emei mägi ja Leshan suur Buddha (1996)
Lushani RP (1996)
Lijiangi vanalinn (1997)
Pingyao (1997)
Suzhou klassitsistlik aia (1997, 2000)
Pekingi suveloss ja keisrilaad (1998)
Pekingi Taevatemplid (1998)
Wuyi mägi (1999)
Dazu nikardatud kinnised (1999)
Qincheni mäe tao templid ja Du Kangi (1999)
Yani niisutussüsteem (2000)
Lõuna-Anhui ajaloolised külad Xidi ja Huangshan (2000)
Longmeni koobused (2000)
Hid (2000)
Mingi ja Qingi dünastia keisrilaad (2003, 2004)
Yungangi koobused (2001)
Kolme rõõpe jõe suu (Yunnan provintsi, 2003)
Kogurjo pealinn (2003)
hauakompleks (2003)
osa Põhja-Korea Aomien (Macau) ja linn keskus (2005)
Bambuskaru kaitse (Sichuanis, 2006)
Shanghi dünastia rüüpealinn Yinxu (2006)

UNESCO maailmapärand

Taishan püha mägi (1987)
Suur Hiina müü (1987)
Mingi ja Qingi dünastiade keisrilaadid (Peking) (1987, 2004)
Mogao koopad (1987)
Simeise Qin linna jauskompleks (1987)
Zhongnan (1987)
Huangi mägi (1990)
Juchangsu ang (1992)
Huanglong (1992)
Wulingyuan (1992)
Chengde mägi (1994)
Bodale (Pekingi provint) (1994, 2000, 2001)
Kong Fuzi templid (Kong Fuzi templid) (1994)
Wudang mägi (Wudang mägi) (1994)
Emei mägi ja Leshan suur Buddha (1996)
Lushan KP (1996)
Lijiangi vanalinn (1997)
Pingyao (1997)
Suzhou klassikalised aiad (1997, 2000)
Pekingi suvelinn ja keisrilaad (1998)
Pekingi Taevatemplid (1998)
Wuyi mägi (1999)
Dazu nikarandavõim (1999)
Qincheng'i mägi ja templid ja Dujiangyan'i niisutussüsteem (2000)
Lõuna-Anhui ajaloolised külad Xidi ja Hongshan (2000)
Longmen'i koohtemäed (2000)
Mingi ja Qingi dünastiade keisrilaadid (2003, 2004)
Fungang'i koohtemäed (2001)
Kolme rõõpse jõe ala (Yunnan'i provint) (2003)
Lugujo pealinn ja hauskompleks (2004)
Aomeni (Macau) ajalooline keskus (2005)
Lambuskari kaitseala (Sichuanis) (2006)
Huangi dünastia iide pealinn Yansu (2006)

Hiina provintsis
suur jõgi läbi
maailma kivistiku

Hiina provintsis
suur jõgi läbi
maailma kivistiku

Aastavaru (miljonit tonni)	1990	2000
1990	450 000 000	550 000 000
2000	450 000 000	550 000 000
2001	450 000 000	550 000 000
2002	450 000 000	550 000 000
2003	450 000 000	550 000 000
2004	450 000 000	550 000 000
2005	450 000 000	550 000 000
2006	450 000 000	550 000 000

P-Korea (1416 km), Vietnami (1281 km), Laose (423 km), Birma (2185 km), India (3380 km), Bhutani (470 km), Nepali (1236 km), Pakistani (523 km), Afganistani (76 km), Tadžikistani (414 km), Kõrgõzstani (858 km) ja Kasahstaniga (1533 km); rannajoone pikkus 14 500 km.

Pindala	9 574 000 km ² (koos Aomeni ja Hongkongiga)
Rahvaarv	1 325 082 400 (2007)
Pealinn	Peking (<i>Beijing</i> ; 7 724 900, eeslinnadega 11 843 000 el.)
Haldusjaotus	22 provintsi, 5 autonoomset piirkonda, 4 keskalluvusega linna ja 2 erihalduspiirkonda
Riigikeel	hiina (mandariini) keel
Rahauhikud	jüaan (CNY), Aomenis Macau pataca (MOP) ja Hongkongis Hongkongi dollar (HKD)
Riigitähised	CHN, CN

Poliitiline süsteem. H. on föderatiivne vabariik, mille valitsemissüsteem on põhiseaduse järgi H. KP (*Zhongguo Gongchandang*) juhtimisel toimiv töölisklassi diktatuur. Sisuliselt on riigi kõrgeim juhtorgan H. KP KK Poliitbüroo, vormiliselt on riigipea H. RV esimees, kelle valib 5 aastaks Ülehiinaline Rahvaesindajate Kogu (ÜRK, *Quanguo Renmin Daibiao Dahui*). Sama isik võib ametis olla kaks ametiaega. H. RV esimees kuulutab välja ÜRK-s vastuvõetud seadused ning tal on õigus anda eridekreete. A-st 1993 on H. RV esimehe ja H. KP peasekretäri ametikohad ühitatud. Vormiliselt on kõrgeim seadusandlik organ ÜRK, mille 2979 liiget valitakse 5 aastaks kohalikes ja piirkondlikes rahvaesindajate kogudes. Rahvaesindajate kogusid võivad valida vähemalt 18-aastased. ÜRK tuleb kokku tavaliselt 2 nädalaks aastas, ülejäänud ajal täidab seadusandliku organi ülesandeid u. 150-liikmeline ÜRK Alaline Komitee. Valitsuse ehk Riiginõukogu liikmed ja peaministri nimetab ÜRK heakskiidul H. RV esimees. Ametlikult kehtib H-s mitmeparteisüsteem, kuid teiste pol. org-de osa piirdub osalemisega H. KP juhitas valimistööd H. Rahva Pol. Nõuandev Konverents.

Kõrgeim kohtuorgan on Ülemrahvakohus. Madalamad kohtud on kolmeastmelised kohalikud rahvakohtud. Nende kõrval tegutsevad ka sõja- ja raudteeküsimustega tegelevad erikohtud. Kehtib 1982. a. põhiseadus (viimati täiendatud 2004). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on H. mittevaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub H. maailmas 70. kohal. **Sümboolika.** H. lipu (a-st 1949) punane kangas sümboliseerib rev-i ja selle ajal valatud verd. Ülal vasakus nurgas paiknevad neli väikest viisnurka ja üks suur kuldne viisnurk tähistavad tööliste, talupoegade, intelligentsi ja sõjaväelaste liitu, mida juhib H. KP. Vapil (embleemil, a-st 1950) on kujutatud Tiananmeni (Taevase Rahu) väravat, mis viib Pekingi samanim. väljakult Keelatud linna. Värava kohal on kuldseid viisnurgad. Vappi ääristavad viljavihud ja neid ühendav hammasratas on tööliste ja talupoegade sümbolid. Hümn (a-st 1949) „Yiyongjun Jinxingqu“ („Vabatahtlike marss“), sõnad Tian Han, viis Nie Er. Rahvuslilled on ploomipuu (*Prunus*) õis ja pojeng (*Paeonia*). **Loodus.** H. piirneb Vaikse ookeani Kollase, Ida-H. ja Lõuna-H. merega. Ainus suur saar on Hainan (u. 34 300 km²), suurimad poolsaared on Shandong ja Liaodong. H. on mägine maa: ainult 16 % riigi alast asub madalamal kui 500 m, 26 % 500–1000 m kõrgusel ja 58 % kõrgemal kui 1000 m. Pinna-moe poolest jaguneb riik kolmeks: Tiibeti kiltmaa ja tema kõrgeid ääremäestikud, läänepiirilt Kirde-H-sse ulatuvate kõrgtasandike ja mäestike ala ning Ida-H. tasandikud ja kesk- ja madalmäestikud. H. lõunapiir kulgeb mööda maailma kõrgeima mäestiku Himaalaja harja. Seal, Nepali piiril, asub maailma kõrgeim tipp Džomolungma (ka Mount Everest, 8846 m). Tiibeti kiltmaast põhja pool paiknevad ulatuslikud äravooluta kõrgtasandikud (Tarimi ja Qaidami nõgu) ning neid ääristavad mäestikud (Kunlun, Ida-Pamiir, Tian Shan, Altun Shan, Qilian Shan). Tian Shani idaahelike vahel Turpani nõos on H. madalaim koht (154 m a. m.). H. on ainus riik maailmas, kus maapinna kõrgusvahe ulatub 9000 m-ni. Riigi loodeosa hõlmab mäestikest ümbritsetud Džungaaria nõgu, põhjaosa paikneb valdavalt 1000 m kõrgusel Gobi lavamaal. Edela-H-s asuvad sügavate (kuni 2000 m) orgudega liigestatud Yunnani kiltmaa ja tugevasti karstunud Guizhou lubjakivilava (kõrgus 1000–1500 m). Lõuna-H. on madalmägede ning neid eraldavate väikeste tasandike ala. Kesk-H-s paiknevad viljakas Punane nõgu (Sichuan) ja järsuveeruliste orgudega Lössiplatoo, Kirde-H-s (Mandžuurias) Mandžuuria tasandik (Songliao) ja seda ääristavad mäed (Suur-Hingan, Väike-Hingan). Lössiplatoo Kollase ja Ida-H. mereni laiub alluviaalne, lössi, liiva ja saviga kattunud Suur H. tasandik (325 000 km²). Enamik H. alast asub seismilises vööndis, seega on maavärinaoht suur. Rikkalikult leidub kivi- ja pruunsütt; suurimad maardlad asuvad Põhja-H-s Shanxi, Hebei ja Liaoningi prov-s ning Sise-Mongoolias. Võrdlemisi palju on naftat ja põlevkivi, vähem maagaasi ja uraanimaaki. Metallimaake on vähemalt 50, ka mittemetallilisi maavarasid

Peale selle rakendati rannikualadel väliskapitali Shanghai

Peale selle rakendati rannikualadel väliskapitali kaasamiseks laialdaselt m. avatud majanduse põhimõtteid. Nende piirkondade tuumik on Guangzhou ja Shanghai piirkond ning Shandongi ps. Väliskapitali soodusprikkonnad hõlmavad kokku u. 12 % H. territooriumi kapitaliipariitajad (shanghai Hongkongi ja Singapuri välisinvestitsioonid). Majandusele mõjus turgutavalt Hongkongi ja Aomei (Macau) tagastamine H-le, mis säilitatakse 50 a-ks senini kehtinud ühisk- ja majandus- ja rahanduskorraldus. Seetõttu ei kajastu nende alade näitajad H. üldstatistikas ja majandusarvestustes käsitletakse neid endiselt välismajandussuhetena. Hongkongi kulla- ja valuutareserv, majandusvõimsus ning sidemed laskisid H. kontrolli alla. 1980–2000 suurenes H. SKT neil korda. 21. saj. algusaastail on SKT kasv jätkunud (2000.–06. a. 8,4–10,5 % aastas). Majanduskasv on võimendanud ka väliskaubandust. 1979–2005 suurenes väljavedu 55,6 korda, sissevedu 42 korda ja väliskaubandus kokku 48,4 korda. A-st 1994 on H. väliskaubandusbilanss olnud pidevalt ülejäägiga. 2005 ületas see 101,9 mrd. \$. Samal aastal andsid H. väljaveost 58 % välisomanikud (pms. Hongkongi ja Taiwani omadele) kuuluvad ettevõtted. Oulissimad väljaveokaubad on arvuti, tekstiilitooted ja mobiiltelefonid. Sisse vetakse arvutiosid, naftat, terast ja plastat. H-l on maailma suurim valuutareserv. Nov. 2006 ületas see esimest korda 1 triljoni \$, 1. 2007 oli see 1,066 triljoni \$. H. on majanduse poolst maailmas 3. kohal, kuid tema mõju maailmajamajandusele on suurem.

SKT (2005)
2
SKT^p (2003)
8
põllum. (2003)
tööstus (2003)
teenindus
SKT^p i el. l.
Infatsioon
Elarve tulv
Elarve kult
Välisvõlg (2003)
Töövõime
Hõivatud (2003)
põllum.
tööstus
teenindus
Töötud (2003)
Vaesid (2003)
Linnarahvast
Keskm. varu
Keskm. eluiga
mehed
naised
live (2006)
Sündimus (2006)
Suremus (2006)
Imikut suremus
HIV/AIDS (2006)
AIDS-i suremus

Shanghai

SKT (2005)	2,229 miljardit
SKT, (2005)	8,570 miljardit
põllum. (2004)	11,7%
tööstus (2004)	42,7%
teenindus (2004)	45,7%
SKT, 1 el. kohta (2005)	4 000
Inflatsioon (2006)	1,7%
Eelarve tulu (2006)	44,5 miljardit
Eelarve kulu (2006)	48,5 miljardit
Välisvõlg (2006)	35,5 miljardit
Töövõime (2006)	79 mil.
Hõivatud (2005)	
põllum.	4%
tööstus	20%
teenindus	31%
Töönäid (2005)	42%
Vaeseid (2004)	10%
Linnarahvastik (2005)	41%
Keskm. vanus (2006)	30
Keskm. eluiga (2006)	74
mehed	74
naised	74
Ive (2006)	12,9%
Sündimus (2006)	12,9%
Suremus (2006)	0,7%
Imikute suremus (2006)	2,3%
HIV/AIDS (2005)	650 000
AIDS-i surm (2005)	44 000

Maailmakaubanduspartnerid
(maailmakaubandus, 2005)

Ameerika	21,4
USA	16,3
Jaapan	11
UK	4,6
Prantsusmaa	4,3
Itaalia	15,2
Hispaania	11,6
Hispaania	11,2
Hispaania	4,6

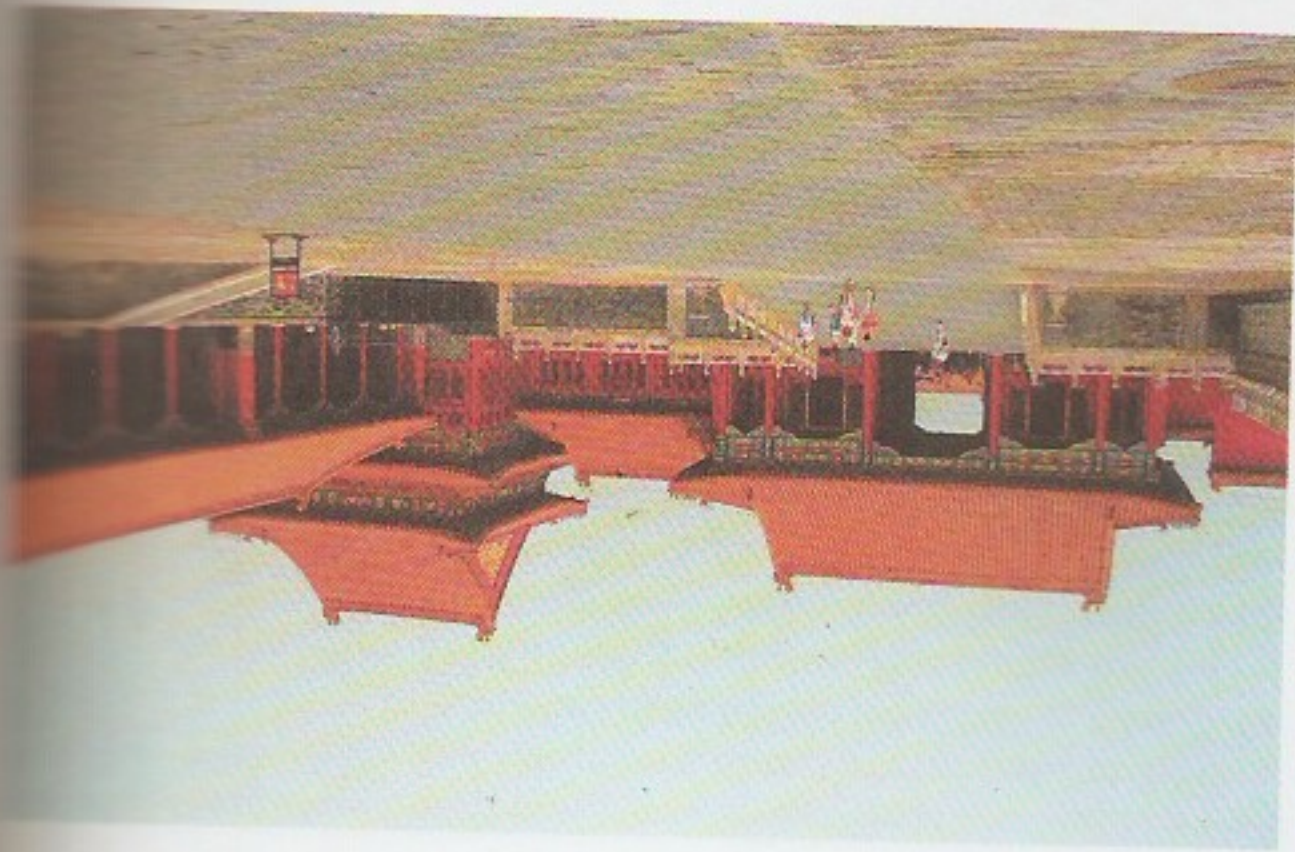
Maailma suured linnad

1980-89	Hingwa
1990-99	Jaarven
2000-09	Yangle
2010-19	Hongki
2020-29	Huande
2030-39	Zhengong
2040-49	Jingji
2050-59	Zhengong
2060-69	Chenghua
2070-79	Hongki
2080-89	Zhengong
2090-99	Jingji
2100-09	Longjing
2110-19	Wang
2120-29	Tachang
2130-39	Tang
2140-49	Changshen
2150-59	Shanxi
2160-69	Kangji
2170-79	Yongheng
2180-89	Qinglong
2190-99	Jingji
2200-09	Tachang
2210-19	Tang
2220-29	Changshen
2230-39	Shanxi
2240-49	Kangji
2250-59	Yongheng
2260-69	Qinglong
2270-79	Jingji
2280-89	Tachang
2290-99	Tang
2300-09	Changshen
2310-19	Shanxi
2320-29	Kangji
2330-39	Yongheng
2340-49	Qinglong
2350-59	Jingji
2360-69	Tachang
2370-79	Tang
2380-89	Changshen
2390-99	Shanxi
2400-09	Kangji
2410-19	Yongheng
2420-29	Qinglong
2430-39	Jingji
2440-49	Tachang
2450-59	Tang
2460-69	Changshen
2470-79	Shanxi
2480-89	Kangji
2490-99	Yongheng
2500-09	Qinglong
2510-19	Jingji
2520-29	Tachang
2530-39	Tang
2540-49	Changshen
2550-59	Shanxi
2560-69	Kangji
2570-79	Yongheng
2580-89	Qinglong
2590-99	Jingji
2600-09	Tachang
2610-19	Tang
2620-29	Changshen
2630-39	Shanxi
2640-49	Kangji
2650-59	Yongheng
2660-69	Qinglong
2670-79	Jingji
2680-89	Tachang
2690-99	Tang
2700-09	Changshen
2710-19	Shanxi
2720-29	Kangji
2730-39	Yongheng
2740-49	Qinglong
2750-59	Jingji
2760-69	Tachang
2770-79	Tang
2780-89	Changshen
2790-99	Shanxi
2800-09	Kangji
2810-19	Yongheng
2820-29	Qinglong
2830-39	Jingji
2840-49	Tachang
2850-59	Tang
2860-69	Changshen
2870-79	Shanxi
2880-89	Kangji
2890-99	Yongheng
2900-09	Qinglong
2910-19	Jingji
2920-29	Tachang
2930-39	Tang
2940-49	Changshen
2950-59	Shanxi
2960-69	Kangji
2970-79	Yongheng
2980-89	Qinglong
2990-99	Jingji
3000-09	Tachang
3010-19	Tang
3020-29	Changshen
3030-39	Shanxi
3040-49	Kangji
3050-59	Yongheng
3060-69	Qinglong
3070-79	Jingji
3080-89	Tachang
3090-99	Tang
3100-09	Changshen
3110-19	Shanxi
3120-29	Kangji
3130-39	Yongheng
3140-49	Qinglong
3150-59	Jingji
3160-69	Tachang
3170-79	Tang
3180-89	Changshen
3190-99	Shanxi
3200-09	Kangji
3210-19	Yongheng
3220-29	Qinglong
3230-39	Jingji
3240-49	Tachang
3250-59	Tang
3260-69	Changshen
3270-79	Shanxi
3280-89	Kangji
3290-99	Yongheng
3300-09	Qinglong
3310-19	Jingji
3320-29	Tachang
3330-39	Tang
3340-49	Changshen
3350-59	Shanxi
3360-69	Kangji
3370-79	Yongheng
3380-89	Qinglong
3390-99	Jingji
3400-09	Tachang
3410-19	Tang
3420-29	Changshen
3430-39	Shanxi
3440-49	Kangji
3450-59	Yongheng
3460-69	Qinglong
3470-79	Jingji
3480-89	Tachang
3490-99	Tang
3500-09	Changshen
3510-19	Shanxi
3520-29	Kangji
3530-39	Yongheng
3540-49	Qinglong
3550-59	Jingji
3560-69	Tachang
3570-79	Tang
3580-89	Changshen
3590-99	Shanxi
3600-09	Kangji
3610-19	Yongheng
3620-29	Qinglong
3630-39	Jingji
3640-49	Tachang
3650-59	Tang
3660-69	Changshen
3670-79	Shanxi
3680-89	Kangji
3690-99	Yongheng
3700-09	Qinglong
3710-19	Jingji
3720-29	Tachang
3730-39	Tang
3740-49	Changshen
3750-59	Shanxi
3760-69	Kangji
3770-79	Yongheng
3780-89	Qinglong
3790-99	Jingji
3800-09	Tachang
3810-19	Tang
3820-29	Changshen
3830-39	Shanxi
3840-49	Kangji
3850-59	Yongheng
3860-69	Qinglong
3870-79	Jingji
3880-89	Tachang
3890-99	Tang
3900-09	Changshen
3910-19	Shanxi
3920-29	Kangji
3930-39	Yongheng
3940-49	Qinglong
3950-59	Jingji
3960-69	Tachang
3970-79	Tang
3980-89	Changshen
3990-99	Shanxi
4000-09	Kangji
4010-19	Yongheng
4020-29	Qinglong
4030-39	Jingji
4040-49	Tachang
4050-59	Tang
4060-69	Changshen
4070-79	Shanxi
4080-89	Kangji
4090-99	Yongheng
4100-09	Qinglong
4110-19	Jingji
4120-29	Tachang
4130-39	Tang
4140-49	Changshen
4150-59	Shanxi
4160-69	Kangji
4170-79	Yongheng
4180-89	Qinglong
4190-99	Jingji
4200-09	Tachang
4210-19	Tang
4220-29	Changshen
4230-39	Shanxi
4240-49	Kangji
4250-59	Yongheng
4260-69	Qinglong
4270-79	Jingji
4280-89	Tachang
4290-99	Tang
4300-09	Changshen
4310-19	Shanxi
4320-29	Kangji
4330-39	Yongheng
4340-49	Qinglong
4350-59	Jingji
4360-69	Tachang
4370-79	Tang
4380-89	Changshen
4390-99	Shanxi
4400-09	Kangji
4410-19	Yongheng
4420-29	Qinglong
4430-39	Jingji
4440-49	Tachang
4450-59	Tang
4460-69	Changshen
4470-79	Shanxi
4480-89	Kangji
4490-99	Yongheng
4500-09	Qinglong
4510-19	Jingji
4520-29	Tachang
4530-39	Tang
4540-49	Changshen
4550-59	Shanxi
4560-69	Kangji
4570-79	Yongheng
4580-89	Qinglong
4590-99	Jingji
4600-09	Tachang
4610-19	Tang
4620-29	Changshen
4630-39	Shanxi
4640-49	Kangji
4650-59	Yongheng
4660-69	Qinglong
4670-79	Jingji
4680-89	Tachang
4690-99	Tang
4700-09	Changshen
4710-19	Shanxi
4720-29	Kangji
4730-39	Yongheng
4740-49	Qinglong
4750-59	Jingji
4760-69	Tachang
4770-79	Tang
4780-89	Changshen
4790-99	Shanxi
4800-09	Kangji
4810-19	Yongheng
4820-29	Qinglong
4830-39	Jingji
4840-49	Tachang
4850-59	Tang
4860-69	Changshen
4870-79	Shanxi
4880-89	Kangji
4890-99	Yongheng
4900-09	Qinglong
4910-19	Jingji
4920-29	Tachang
4930-39	Tang
4940-49	Changshen
4950-59	Shanxi
4960-69	Kangji
4970-79	Yongheng
4980-89	Qinglong
4990-99	Jingji
5000-09	Tachang

riigiettevõtete seotud. Seda tasandavad mahu-
kad välismaised otseinvesteeringud, mis 2005. a.
lõpul olid kokku 621 mrd. \$ (2005. a. 60 mrd. \$).
1979–2005 moodustas Hongkongi osa sellest
42 %, järgnesid Jaapan, USA, Briti Neitsisaared,
Taiwan ja L-Korea. Suurima osa välismaistest
otseinvesteeringutest teevad välisriiklased, kelle
ettevõtted toodavad pms. väljavoo tarbeks. Teiste
maade otseinvesteeringud on suunatud pms. H.
siseturule (nt. teleside, autotööstus). Kiire majan-
duskasv suurendab energianõudlust. H. on maa-
ilma suurim söetootja (2004. a. 1,956 mrd. t, sellele
tugineb suur osa energeetikast; varu u. 1 triljon t).
Sõe tootmine suureneb pidevalt. 2004 andsid H.
võimud korralduse sulgeda 47 000 käsitööstus-
likku kaevandust, sest neis juhtub palju õnne-
tusi (1949–2006 on H. kaevandustes hukku-
nud u. 250 000 kaevurit). Naftat toodeti 2005. a.
180 mln. t (varu 3,2 mrd. t, maardlad asuvad
pms. Kirde-H-s ja Ida-H. meres) ning veeti sisse
136 mln. t (pms. Lähis-Idast, Aafrikast ja Kesk-
Aasiast). Gaasi toodeti 2005. a. 53 mrd. m³ (varu
2,25 triljonit m³). Elektrienergiat toodeti 2004. a.
2,187 triljonit kWh, sellest 2/3 saadakse kivisöe,
1/5 nafta ja 1/20 maagaasi põhjal; ülejäänud annavad
hüdroelektrijaamad. Jangtse jõe rajatakse hiig-
laslikku Sanxia (Kolme Kuristiku) hüdroelektrijaama
(elektrijaama kavandatud võimsus 18 200 MW).
H. on maailma suurim terasetootja (30 % maa-
ilma toodangust; 2005. a. 349 mln. t). Rikkalik
toormearu võimaldab toota ka alumiiniumi, volf-
ramit, tsinki, hõbedat, kulda, vismutit ja niklit ning
haruldasi metalle. Mahukad on tsemendi-, paberi-,
keemia-, tekstiili-, elektroonika-, masina-, metsa- ja
toiduainetööstus. Kiirelt arenevad sõja-, lennuki- ja
kosmose tööstus. Põllum. toetub väikemajanditele
ja on koondunud põhil. Suurele H. tasandikule. H.
suudab toiduainevajaduse rahuldada omatoodan-
guga. 2001 oli haritavat maad 1 436 250 km², sellest
116 500 km² hõlmas teravili. Kasvat. riisi, bataati,
maisi, nisu ning puu- ja köögivilja. H-s on maailma
suurim lamba-, kitse-, sea-, hobuse-, kana- ja kal-
kunikasvatus, ta on ka maailma suurim liha- ja
munatootja. H-s on 75 483 km rdt-d, sellest 20 151
km on elektri-rdt. (2005). 2005 valmis 1142 km
pikkune Tiibeti rdt. Mnt-de kogupikkus on 1,8
mln. km (2003), neist 1,52 mln. km on kõvakat-
telised. 2006 hukkus liiklusõnnetustes 89 455 in.
Lennujaamu on 486 (2006), neist 403 kõvakatte-
liste radadega. Rahvusv. lennujaamu on 12, suu-
rimad asuvad Pekingis, Guangzhous, Hongkongis
ja Shanghais. Siseveeteid on 121 000 km (2005),
suurimad meresadamad on Shanghais, Ningbos,
Guangzhous ja Qingdaos. Kaubalaevastikus on
1723 laeva (2006), kokku 21,4 mln. brt., võõra lipu
all sõidab 1191 laeva. 2004 oli H. Eesti väliskau-
banduspartnerite seas väljaveos 21. kohal (35 mln.
\$ eest) ja sisseveos 13. kohal (154 mln. \$ eest). 2002
külastas riiki 36,8 mln. turisti (tulu 20 385 mrd. \$).
Ajalugu. Paleoliitikumi vanimad inimasustuse jäl-
jed pärinevad Kesk-H-st Jangtse jõe ääres asuvast
Longgupo leiukohast ja kuuluvad 1–1,5 mln.

aastat tagasi elanud *Homo erectus*'ele. Paleoliiti-
kumist pärinevad ka Pekingi läh. asuva Zhou-
koudiani koopa leiud (vanus 250 000–700 000
aastat) ja Ordose kultuuri vanim järk (Põhja-H-s).
Nüüdisinimene (*Homo sapiens*) jõudis H-sse aja-
vahemikus 35 000–60 000 aastat tagasi. U. 5000
e. Kr. tekkis Huang He ja Jangtse orus paikne
maaviljelus. Huang He kesk- ja alamjooksu
neoliitilistes kultuurides (Yangshao, 5000–3000;
Hongshan, 3500–2000 e. Kr.) kasvatati hirssi
(vanimaid kultuurtaimi), lõuna pool Jangtse alam-
jooksul (Hemudu kultuur, 5000–3500 e. Kr.) riisi.
III ja II a-tuh. vahetusel e. Kr. rajati Huang He
jõgikonda esimesed linnad, mis kujutasid endast
väikesi kuningriike (Anyang, Zhengzhou jmt.).
Tekkis kiri ning levis vase ja pronksi kasutamine.
I a-tuh. keskel e. Kr. õpiti tundma malmivalu, seejä-
rel hakati kasutama rauda. Tugevaim oli Huang He
keskjooksul paiknenud Qini riik, mis järk-järgult
ühendas peaaegu kogu H. Ühendatud H. esimeseks
keisriks sai 221 e. Kr. Shi Huangdi. Loodi tsentra-
liseeritud ja bürokraatlik haldus, ühtlustati seadu-
sed, rahasüsteem ja kiri ning alustati Suure H.
müüri plaanipärase ehitamist. Hani dünastia ajal
(206 e. Kr. – 220 p. Kr.) riigi tugevnemine jätkus.
Toimus elav kaubavahetus India, Iraani ja Lähis-
Ida maadega, peamine väljaveokaup oli siid. 136
e. Kr. kuulutati riigi ideoloogiaks kõlbelisust rõhu-
tav konfutsianism. 3. saj. p. Kr. jagunes H. kolmeks
omavahel tihti sõdivaks riigiks – Wu, Shu ja Wei.
Seda H. ajaloo ajajärku kutsutakse *Sanguo*'ks ehk
Kolmevalitsuseks. Uuesti ühendas kogu H. 589
väepealik Yang Jian (Sui dünastia). 7. saj. algul
valmis põhiosas Huang Hed ja Jangtset ühendav
1800 km pikkune Suur H. kanal. Järgmisena tuli
võimule Tangi dünastia (618–907), kelle vallutu-
sed muutsid H. maailma suurimaks riigiks. Soo-
dustati budismi, see avaldas suurt mõju kirjandu-
sele ja kujutavale kunstile. Kujunenud riigiaparaat
ja ametnikuks pürgijate riigieksamisüsteem jäid
püsima sajandeiks. Wudai ehk viie dünastia ja
kümne riigi ajajärgul (907–960) oli H. jälle kil-
lustunud. Songi dünastia (960–1279) ühendas taas
enamiku H. alasid, v. a. osa Põhja-H-st, mis jäi
rändhõimude valdusse. 1127 hõivasid Mandžuu-
riast tulnud tšuršened suurema osa Põhja-H-st koos
pealinna Kaifengiga. 13. saj. alguses vallutasid
Põhja-H. mongolid, nad purustasid suurmaa-
Habilai juhtimisel 1267–79 L-Songi riigi ja rajasid
Yuani dünastia (1271–1368). Nende ülemvõi-
mu kukutas 14. saj. Punaste Turbanite ülestõus.
Ülestõusu juht Zhu Yuanzhang kuulutas end keis-
riks ning rajas Mingi dünastia (1368–1644). 15. saj.
keskvõim tugevnes, jätkus suurmaavalduste kasv,
asutati siidi- ja portselanimanufaktuure, üha enam
juurdus raharent ja arenes kaubandus. Kaubandust
soodustasid Zheng He Edela-Indiani ja Ida-Aafri-
kani ulatunud mereretked (1405–33). 1516 ran-
dusid Lõuna-H-s portugallased, kes 1557 rentisid
Macau (Aomeni). Seejärel tulid hispaanlased ja
hollandlased. Eurooplaste saabumine ning hõbe-
daleiukohtade avastamine Ameerikas ja Jaapanis

toi kaasa odava hõbeda rohke sissevoolu ning paberraha asendamise hõbemüntidega. 1628–45 oli H-s talurahvasõda, mille mahasurumiseks kutsuti appi mandzud. Nood purustasid küll üles-tõusnute väe, ent vallutasid ka riigi pealinn Pekingi, kukutasid senise valitseja ja rajasid Mandžu ehk Qingi dünastia (1644–1912). Juht-positsioon riigis läks mandžu ülikule. Keisrite Kangxi [1661–1722] ja Qianlongi [1735–96] ajal saavutas Mandžude H. suurima ulatuse: sel-lesse kuulusid peale H. ka Mandžuuria, Mongool-ia (a-st 1696), Tiibet (a-st 1720), Dzūngaaria (a-st 1757) ja Ida-Turkestan (a-st 1760); nimeli-selt olid H. vasallid Birma, Vietnam, Korea ja Nepal. Nähes kontaktides Euroopaga oma või-mule ohtu, sulges Qianlong 1757 kaubavahetu-seks kõik sadamad peale Guangzhou (Kanton). Riigi areng aeglustus märgatavalt. 18. saj. lõpul hakkas Suurbritannia üha järgjekindlamalt taotlema H. avamist. I oopiumisõja (1840–42) tulemusena pidi H. loovutama inglastele Hongkongi (Xiang-gangi) saare ja avama väliskaubanduseks 5 sada-mat. 1851–64 oli H-s Mandžude-vastane ja kõigi elanikkonna kihide võrdõiguslikkust taotlenud taipingide ülestõus, milles hukkus 20–30 mln. in. II (1856–58) ja III oopiumisõja (1860) tulemusse-na said Suurbritannia ja Prantsusmaa õiguse teha vabalt misjonitööd, avada Pekingis saatkonna ja muuta oopiumikaubandus legaalseks. Oopiumi-kaubandusest tulenev hõbeda väljavool viis H. rahandussüsteemi kokkuvahetamiseni, pms. natu-raalmajandusel põhineva sisemaise tootmise lan-gusele aitas kaasa odavate Euroopa kaupade sisse-tung. Kuigi 1870. a-il rajati esimesed rdt-d, asuta-ti rahvuslik laevakompanii ning pandi alus söetoot-misele, muutus H. majandus üha enam sõltuvaks välisriikidest. Jaapani-H. sõjas (1894–95) kaotas H. Taiwani ja Penghu saared ning pidi tunnustama Korea iseseisvust. 1896 saavutas Venemaa H-li kontsessiooni Mandžuuriat läbiva rdt-liini ehitami-seks; 1898 suuniti H-t rentima Jiaozhou lahe piir-kond koos Qingdao sadamaga Saksaamale, Wei-hai-kond koos Qingdao sadamaga Saksaamale, ja Dalian Suurbritanniale, Lüshun (Port Artur) ja Dalian Venemaale ning Guangzhou lahe piirkond Prant-susmaale. Kujunesid välisriikide mõjuvõimkonnad. 1898 haaras tegelikult võimu leskekeisrinna Cixi, kes taotles H. taassulgemist välismaalastele. Ta leidis pooltehoidevaid võitlusvõimade, keda välismaal-müüki bokseritena. 1899–1901 toimus Yihetuani ehk bokserite ülestõus, mille võõrtiigid maha su-rusid. H. pidi loobuma relvade sisseveost ja lubama Pekingisse välisriikidele sõjaväe. 1911–12 toimnu-mud Xinhai rev. kukutas 1912 Qingi dünastia ja H. kuulutati vabariigiks. 1913 valiti Ülehinna Rah-vasvabariigi Kogu (ÜRK), see omakorda valis H. esimeseks presidentiks Yuan Shikai. Veel samal aastal kehtestas Yuan Shikai riigis diktaator, mil-le 1914 kehtestas ka uus põhiseadus. I maailmasõja puhkedes hüüas Japan Shandongi ps-l asunud ja Saksaamale kuulunud Qingdao sõjasadama. 1915 esitas Japan H-le palju pol. territoriaalseid ja maj. nõudmist, neist enamiku oli H. sunnitud vastu võtma. 1917 kuulutas H. oma rahvusv. positsiooni tugevdamiseks Saksaamale ja Austria-Ungarile sõja. 1921 asutati H. KP. 1925 kasvasid riigis sise-pol. pinged. Shanghaits puhkesid jaapanlastele kuuluvates tekstiilivabrikutes streigid ning leidsid aset tööliste ja poliitsei kokkupõrked, mis lõppesid inimohvritega. Selles olukorras kuulutas Rahvus-lik Rahvapartei ehk Guomindang 1926 välja Põh-jareike, millelega allutati ja ühendati 1927. a-ks suurem osa H-st. Guomindangi toetasid H. KP ja NSV Liit, kuid pärast Shanghaist hõivamist loobus Guomindangi liider kindral Jiang Jieshi (Chiang Kaishek) koostööst kommunistidega. Järgmistel aastatel viidi ellu hulk reforme (mh. lõpetati välis-maalaste eksiterritoriaalsus), mis aitasid H-t moder-niseerida. 1931 valiti taas ÜRK, laialdaste võitlus-tega presidentiks sai Jiang Jieshi. Sellele vastu-kaaluks kuulutasid kommunistid Mao Zedongi juhitud Lõuna-H-s välja nõuk. vabariigi, mille juhtorjanid ja sõjavägi viidi 1934–35 üle Loode-H-sse (Suur loodereit). 1931 okupeeris Jaapan Mandžuuria, järgmisel aastal loodi seal Jaapani kontrollile allunud Mandžukuo keisririik (1932–45). 1937 sõlmisid Guomindang ja H. KP kokku-leppe, mis lõpetas nendevahelise sõjategevuse. Samal aastal alustas Japan H. vastu avalikku sõda ja tungis kiiresti edasi. 1939. a-ks olid jaapanlaste käes peaaegu kõik olulisimad H. sadamad ja majanduspiirkonnad. Guomindangi ja kommuni-tide koostöö ei süjunud, 1940 sai H. üüa Saja polgu lahingus. Edaspidi püsis riigne peaaegu muu-tumatuna 1944. a-ni, kui jaapanlaste alustasid Huang He jõe piirkonnas jm. suurpealetungi. Guo-mindangi sõjavägi kandis taas suurt kaotusi, kuid võitlusvõime säilitati ning Jaapanil ei õnnestunud sundida H-t sõjast väljuma. H. KP sellesse võitu-sesse ei sekknud. NSV Liidu armee pealetungi-tõttu varises aug. 1945 jaapanlaste riigne H-s kok-ku. Kommunistid haarasid Mao Zedongi juhimi-sel seepäale kohe Mandžuurias võimu, saades endale ka relvastuse, mille Nõuk. armee oli Jaapan-lastele ära võtnud. 1946–49 valdanud kodusõjas tõjuti Guomindang kogu Mandri-H-st välja ning Jiang Jieshi taandus enam kui 200 000-mehelise sõjaväe ja riigi kullavaruga Taiwani saarele, kus

Keehtatud linna

(Pekingi vanalinn)

Riigipead (a-st 1949)
1949–59 Mao Zedong
1959–68 Liu Shaoqi
1968–75 Deng Xiaoping
1975–76 Zhu De
(Ülehinnaise Rahv.
esindajate Kogu-ko-
osseaduse järgi)
1978–83 Ye Jianying
1983–88 Li Xiangyang
1988–93 Yang Shangkun
1993–2003 Jiang Zemin
2003– Hu Jintao

Shaanxi provintsi, Hiina
lähedale on näha
esimese Qing keisri
Huangdi mu. kalmistu
sõjavägi (aastast 1911)

Hiina (1949–)

1949–76 Zhou Enlai
1976–89 Hua Guofeng
1989–97 Zhao Ziyang
1997–2002 Li Peng
2002–2005 Zhu Rongji
2005– Wen Jiabao

Hiina Kommunistlik Partei

1949–76 Mao Zedong
1976–89 Hua Guofeng
1989–97 Hu Yaobang

Hiina Kommunistlik Partei

1949–54 Hu Yaobang
1954–59 Zhao Ziyang
1959–64 Deng Xiaoping
1964–76 Hu Yaobang
1976–89 Jiang Zemin
1989– Hu Jintao

Hiina (2006)

Elanud 1 600 000
(2005. aastal)
Elanud 400 000
(2005. aastal)
Elanud 255 000
(2005. aastal)
Elanud 2 255 000
(2005. aastal)
Elanud 2 255 000
(2005. aastal)
Elanud 2 255 000
(2005. aastal)

Elanud 2 255 000
(2005. aastal)
Elanud 2 255 000
(2005. aastal)
Elanud 2 255 000
(2005. aastal)

Elanud 2 255 000
(2005. aastal)
Elanud 2 255 000
(2005. aastal)
Elanud 2 255 000
(2005. aastal)

Elanud 2 255 000
(2005. aastal)
Elanud 2 255 000
(2005. aastal)

Elanud 2 255 000
(2005. aastal)
Elanud 2 255 000
(2005. aastal)

Elanud 2 255 000
(2005. aastal)
Elanud 2 255 000
(2005. aastal)

USA õhujõudude kaitse all säilis H. Vabariik. 1. X 1949 kuulutati Pekingis välja H. RV. NSV Liidu eeskujul võeti suund industrialiseerimisele ja põllum- e kollektiviseerimisele, eraettevõtlus keelati. 1950 sõlmiti NSV Liiduga 30 aastaks sõpruse ja koostöö leping ning okupeeriti Tiibet. Samal aastal sekkus H. P-Korea kommunistliku režiimi toetamiseks Korea sõtta, andes sõjategevusele täiesti uue mõõtme. 1950. a-te II poolel hakkasid NSV Liidu ja H. suhted jähkema ning 1963 katkesid kommunistlike parteide vahelised suhted. 1969 oli NSV Liidu ja Hiina piiril relvastatud kokkupõrkeid. 1958 algatas Mao Zedong kampaania, mis sai maailmas tuntuks nn. suure hüppena ja mille eesmärk oli arendada kiirendatud korras nii tööstust kui ka põllum- t. 700 000 kollektiivmajandit muudeti 26 000 kommuuniks, kus majandus- ja ühisk. elu olid täielikult ühistatud. Tagajärjeks oli näljahäda – 1960. a-te algul suri miljonid inimesi. 1962 peeti Indiaga piirisõda, milles H. hõivas Aksai Chini piirkonna (u. 38 000 km²). 1964 sai H. tuumariigiks ning 1971 vahetas H. RV ÜRO-s välja Taiwan. 1966 alustas Mao Zedong suurt proletaarset kultuuri- rev-i, mis oli suunatud pragmaatilisemalt meeletatud riigi- ja parteitegelaste ning H. kultuuri- eli vastu. Suleti kõrg- ja keskkool, purustati kultuuriväärtusi, põletati raamatuid, kultuuritegelasi hukati või saadeti vangilaagrisse. Valitses Mao Zedongi isiku kultus. Kultuuri- rev. lõppes sisuliselt 1969, ent ametlikult alles Mao Zedongi surmaga (1976). Järgnenud võimuvõitluses (Mao Zedongi abikaasa juhitud nn. nelikjõugu kõrvaldamine) sai 1980. a-te algul H. KP-s ülekaalu mõõdukam tiib eesotsas Deng Xiaopingiga. Majanduses hakati rakendama vaba ettevõtlust, loodi vabamajandustsoone, kollektiivmajandid kaotati ja talupojad võisid hakata oma toodangut ise müüma (nn. H. sotsialismi ehk sotsial. turumajanduse mudel). Tihendati majandus- ja kultuuri- suhteid välismaaga, eriti Jaapani (oli 1980. a-iks kujunenud H. peamiseks majanduspartneriks) ja lääneriikidega. 1979 kehtestati diplomaatilised suhted USA-ga. Majandusreformide tulemusena kiirenes H. majanduskasv 1980. a-tel keskm. 11,4 % aastas. 1980. a-il normaliseeriti suhted NSV Liiduga. 1990. a-il tuli võimule H. juhtide kolmas põlvkond (1989 sai H. KP peasekretäriks ja 1993 H. RV esimeheks Jiang Zemin, 1998 peaministriks Zhu Rongji), kes on Deng Xiaopingi alustatud majandusreformide jätkanud ja arendanud. 2002. a. parteikongressil esitas Jiang Zemin nn. kolme esindatuse (*san ge daibiao*) teooria, mis näeb ette H. KP juhtimisel ja H. rahva huvides eesrindliku majanduse ja kultuuri edasise edendamise. Majanduses tehtud edumeelsetest muudatustest hoolimata on H. jäänud endiselt diktatuuririigiks. 1989 ajas sõjavägi Pekingis veriselt (väidetavalt üle 3000 surmu ja tuhandeid haavatuid) laiali üliõpilaste meeleavalduse, kus nõuti riigi demokratiseerimist. Tiibeti autonoomses piirkonnas ja Xinjiaangi Uiguuri autonoomses piirkonnas on pikka aega rahvuslikku liikumist maha

surutud. Aastas hukatakse u. 10 000 in. 2003 keelustati opositsiooniline religioosne liikumine *Falun Gong*. 1997 tagastas Suurbritannia H-le Hongkongi, 1999 Portugal Macau (Aomeni; mõlemad jäid laialdase sisemise autonoomiaga erihalduspiirkonnaks). Kuigi 2002 H. KP peasekretäriks ja 2003 riigipeaks saanud Hu Jintao peetakse konservatiivseks liidriks, on ta jätkanud oma eelkäijate maj. reforme. Tööstus- ja tehnoloogiasektori arendamise kõrval on ta pidanud vajalikuks parandada põllum- e ja maarahva olukorda: on suurendatud põllum- toetusi ja lubatud kaotada põllum- maksud. 2004. a. põhiseaduse täiendusega tunnustatakse ametlikult eraomandit. Tema valitsemisaega iseloomustavad ka senisest aktiivsemad välispol. kontaktid, sh. visiidid Lad-Am., Aafrika ja Kesk-Aasia riikidesse. Kuuepoolsetel läbirääkimistel P-Korea tuumaprogrammi üle on H. olnud peamisi vahendajaid ja P-Korea toetajaid, 9. X 2006 P-Koreas tehtud tuumakatsetuse on ta siiski hukka mõistnud. H. välispoliitika keskne idee on endiselt nn. ühe H. poliitika ehk Taiwan liitumise nõue. Juhul, kui Taiwan kuulutab end põhiseaduslikult iseseisvaks riigiks, on H. lubanud kasutada tema vastu sõjajõudu (selle kohta kehtestati 2004 vastav seadus). H-l on piirivaidlus Indiaga. Eesti sõlmis H-ga diplomaatilised suhted 1923. H. RV-ga sõlmiti diplomaatilised suhted 11. IX 1991. 19. ja 20. saj. vahetusel jõudsid H-sse esimesed Eesti püüasukad. 1917 elas Harbinis u. 50 eestlast. Samal aastal rajati Mandžuuria Eesti Selts, 1919 Shanghai Eesti Rahvuskomitee ja 1920 Shanghai Eesti Selts. 1930. a-te keskel elas H-s alaliselt u. 130 eestlast, neist enamik Shanghai. Eestil ja H-l on tihe koostöö põlevkivi uurimise vallas. **Relvajõud.** H. relvajõud (ametlikult Hiina Rahvavabastusarmee, *Zhongguo Renmin Jiefang Jun*) komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel valikuliselt, teenistusaeg on 24 kuud. Kõrgem ülemjuhataja on Kesksojajõukogu esimees (ühtlasi riigipea ja H. KP peasekretär), kõrgemad juhtimisorganid on kaks Kesksojajõukogu (parteiline ja riiklik, koosseisud sisuliselt kattuvad), vahetult juhivad relvajõude kindralstaabi ülem. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest, õhujõududest, iseseisvatest strateegilistest raketivägedest ja pool- sõjaväelisest rahvapoliitseist (avaliku julgeoleku ministeeriumi alluvuses) ning rahvakaitseväest. H. relvajõudude regulaarväe isikkoosseis on maailma suurim. 1990. a-tel vähendati relvajõudude isikkoosseisu poole võrra, ühteaegu paranes reservväe (eriti rahvakaitseväe) valmisolek. Viimastel aastatel on oluliselt suurendatud eriüksuste ja kõrgtehnoloogilist relvastust kasutavate üksuste osatähtsust ning uuendatud relvastust (relvastuse hangete osas teeb H. ulatuslikku koostööd Venemaaga). H. on üks 8 riigist, kellel on tuumarelv, ta on liitunud tuumarelvade leviku tõkestamise lepinguga. 2006 osalesid H. üksused rahvusv. operatsioonil Kongo DV-s (MONUC) ja Libeerias (UNMIL). H. relvajõudude üksused paiknevad Hongkongi ja Aomeni erihalduspiirkonnas. ■

Hispaania

Hispaania, H. Kuningriik (Hispaania, Reino de España), riik L-Euroopas. Hõlmab 85 % Püre-

nee ehk Ibceeria ps-st, Vahemeres Baleaare ja väik-
semaid saari (sh. Alborán, Chafarinas saared,
Alhucemas, Peñón de Vélez de la Gomera),
Atlanti ookeanis Kanaari saari (u. 1100 km kau-
gusel Pürenee ps-st ja 100 km Aafrika rannikust)

ning P-Aafrikas Maroko rannikul paiknevaid
Ceuta ja Melilla. Püri (1918 km) Prantsusmaa
(623 km), Andorra (64 km), Portugal (1214
km), Maroko (16 km) ja Gibraltari (1,2 km);
rannajoone pikkus 4964 km (sellist Balcaaridel
ja Kanaari saartel 2145 km). Mandri-H. pindala
on 492 463 km². Nimi *Hispaania* pärineb room-
lastelt, kes algselt tähistasid sellega Pürenee ps-t
ja arvat, laenasid selle sõna foiniiklastelt.

Politiiline süsteem. H. on parlamentaarne monar-

Pindala	504 782 km²
Rahvaarv	44 351 200 (2006)
Pealinn	Madrid (3 146 800, eeslinnadeiga 6 070 800 el.)
Haldusjaotus	17 autonoomset piirkonda (jagu-nevad 50 provintiks) ja 2 auto-noomset linna
Riigikeel	hispaania keel, piirkonniti ka kata-laani, galeegi ja baski keel
Rahvustik	euro (EUR)
Riigivõim	ESP, ES

päritav. Kuningas kinnitab seadused, määrab
valitsusjuhi ja on sõjaväe ülemjuhataja. Seadus-
andlik organ on kahekojaline parlament (*Las Cor-
tes Generales*). Senati (*Senado*) 208 liiget vali-
takse üldistel ja otsesest enamusvalimistel 4 aas-
taks (47 mandriprovintist igalt 4 esindajat,
saared ja meretagused alad moodustavad erandi),
51 liiget nimetavad autonoomsete piirkondade
seadusandlikud kogud ning Ceuta ja Melilla. Saa-
diku Kongress (*Congreso de los Diputados*) 350
liiget valib proportsionaalse valimissüsteemi järgi

2001. a. rahvaloenduse andmed

Haldusüksus	Pindala (km²)	Elanike arv (2001)	keskus
Autonoomsed piirkonnad (comunidad autónoma)			
Andalusia	87 268	7 357 600	Sevilla
Aragón	47 669	1 204 200	Zaragoza
Asturia	10 565	1 063 000	Oviedo
Baleaariid	5 014	841 700	Palma
Baskimaa	7 261	2 082 600	Gasteiz
Castilla-La Mancha	79 226	1 760 500	Toledo
Castilla-León	94 147	2 456 500	Valladolid
Extremadura	41 602	1 058 500	Mérida
Galicia	29 434	2 695 900	Santiago de
Kanaari saared	7 273	1 694 500	Santa Cruz
Kantabria	5 289	535 100	Santander
Kataloonia	31 930	6 343 100	Barcelona
La Rioja	5 034	276 700	Logroño
Madrid	7 995	5 423 400	Madrid
Murcia	11 317	1 197 600	Murcia
Navarra	10 421	555 800	Pamplona
Autonoomsed linnad Põhja-Aafrikas (ciudad autónoma en el Norte de África)			
Ceuta	18	71 500	Ceuta
Melilla	14	66 400	Melilla
Suuri linnad			
Madrid	3 146 800		
Barcelona	1 590 000		
Valencia	805 400		
Sevilla	702 000		
Zaragoza	659 000		
Malaga	553 000		
Murcia	453 000		
Las Palmas de Gran Canaria	382 000		
Palma	381 000		
Bilbao	359 000		
Córdoba	323 000		
Valladolid	323 000		
Alicante	322 000		
Vigo	296 000		
Gijón	272 000		
A Coruña	269 000		
Granada	237 000		
Gasteiz/Vitoria	229 000		
Santa Cruz de	228 000		
Tenerife	204 000		
Badalona	204 000		
Oviedo	207 000		
Eliche	207 000		
Móstoles	201 000		

(cl. arv, 2006)

Hispaania maastik

Maastikuvärv (km ²)	
Valge	3684
Must	2057
Pruun	1736
Must	1730

Maastikuvärv (km)	
Valge	2010
Must	702
Pruun	928
Must	820
Must	680

Maastikuvärv (m)	
Valge	3718
Must	349
Pruun	34
Must	110
Must	34
Must	34

üldistel ja otsestest valimistel 4 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Täitevvõimu teostavat valitsust juhib esimees, kelle kandidatuuri kinnitab Saadikute Kongress ja nimetab ametisse kuningas. Valitsuse liikmed (ministrid) nimetab kuningas valitsusjuhi ettepanekul. H-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Rahvapartei (*Partido Popular*) ja H. Sotsial. Töölispartei (*Partido Socialista Obrero Español*). Kohtuvõim on kolmeastmeline. Ülemkohtu esimehe nimetab Kõrgeima Juriidilise Nõukogu ettepanekul kuningas. Kehtib 1978. a. põhiseadus (hiljem mitmel korral muudetud). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on H. vaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub H. maailmas 23. kohal.

Sümboolika. H. punase-kollase-punase lipu (a-st 1981) aluseks on kun. Carlos III sõjalipp (a-st 1785). Keskmisel kollasel, punastest kaks korda laiemal laiul on kujutatud H. vapp (a-st 1981), kasutusel on ka vapita lipp. Vapikilbil on viit H. ajaloolist piirkonda tähistavad sümbolid: ühel punasel põhjal on kolme torniga kindlus (Kastiilia), hõbedasel põhjal tagajalgadel lõvi (León), kuldsel põhjal 4 punast triipu (Aragón), teisel punasel põhjal kuldsed ketid (Navarra), all hõbedasel põhjal rohelistele lehtedega granaatõun (Granada). Kilbi keskel on sinisel põhjal 3 kuldset liiliat (Bourbonide kuningasoo sümbol). Kahel pool vapikilpi kerkivad merest Heraklese sambad, mis sümboliseerivad Gibraltari väina kaljusid. Kuna H. kun. Carlos I oli ühtlasi Saksa-Rooma riigi keiser (Karl V), on vasakpoolisel sambal keisrikroon, parempoolisel kuningakroon. Sambaid ühendaval lindil on ladinakeelne tekst „Plus ultra“ (‘veel kaugemale’). Vapikilbi kohal on H. kuningakroon. Hümn (a-st 1997) „La Marcha Real“ („Kuninglik marss“), sõnadeta, viisi autor teadmata. Rahvustaim on harilik granaadipuu (*Punica granatum*).

Loodus. H. kuulub Vahemere maade hulka, loodusolude poolest on ta L-Euroopa ja P-Aafrika siirdeala. H. rannik kannab järgmisi nimesid (Portugali põhjapiirist päripäeva): Rías Baixas ehk Rías Bajas (‘madalad jõesuudmed’), Costa da Morte (‘surmarannik’), Rías Altas (‘kõrged

jõesuudmed’), Costa Verde (‘roheline rannik’), Costa de Cantabria (‘Kantaabria rannik’), Costa Vasca (‘Baski rannik’), Costa Brava (‘metsik rannik’), Costa del Maresme, Costa del Garraf, Costa Dorada (‘kuldne rannik’), Costa del Azahar, Costa Valencia, Costa Blanca (‘valge rannik’), Costa Cálida (‘kuum rannik’), Costa de Almería, Costa Tropical (‘troopikarannik’), Costa del Sol (‘päikeserannik’) ja Costa de la Luz (‘valguse rannik’). Kuiv lõunaosa sarnaneb paljuski 14–44 km kaugusel asuva Aafrikaga, niiske ning metsarohke loode- ja põhjaserv aga Kesk-Euroopaga. Maapinna keskmiselt kõrguselt jääb H. Euroopas maha ainult Šveitsist. Madalikud hõlmavad kõigest 10 % H. terr-st ning valdav osa neist asub rannikul. H. tuumik on u. 268 000 km² suurune Meseta kiltmaa ning seda läbivad ja ääristavad mäeahelikud. Kesk-Kordiljeeridest (*Sistema Central*) põhjas paikneb Vana-Kastiilia (*Castilla la Vieja*) ja lõunas Uus-Kastiilia kiltmaa (*Castilla la Nueva*). Mesetaga külgnevad põhjas Püreneed (Aneto 3404 m) ja Kantaabria mäestik (Torre Cerredo 2648 m), lõunas piirneb temaga u. 400 km pikkune madalam Sierra Morena mäestik (Bañuela 1323 m). Sellest lõunas asuv Andaluusia jaguneb Guadalquiviri madalikuks ning mäestikeks, mille kõrgeimas osas Sierra Nevadas asub Pürenee ps-e kõrgeim tipp Mulhacén (3479 m). Kogu H. kõrgeim tipp Teide (3718 m) paikneb Kanaari saartel Tenerifel. Põhja- ja Loode-H. on Euroopa sademerohkemaid alasid (keskm. 900, kohati kuni 3000 mm/a). Keskmise t^o on Põhja- ja Kesk-H-s jaan-s 8–10 °C, aug-s 18–24 °C, lõunas vastavalt 10–12 °C ja 24–26 °C. Sajab keskm. 350–500 mm/a, idas ja lõunas kohati vähem kui 200 mm/a. H. mandriosa jaguneb niiskeks atlantiliseks, pehme vihmase talve ja kuiva palava suvega vahemereliseks ning väheste sademetega, külma talve ja väga kuumade suvega sisemaiseks kliimapiirkonnaks. Vahemereline kliima valitseb ka Baleaaridel. Enamik H. jõgesid on veevaesed, nende vooluhulk kõigub tugevasti, suuresi on talvel. Suuremad jõed (Tajo ehk Tejo, Duero ehk Douro, Ebro, Guadiana) on karestikulised ja laevasõiduks sobimatud, laevatav on ainult Guadalquiviri alamjooks (Sevillani). Paljude jõgede vett tarvitatakse niisutuseks, päise ja veehoidlaid on rajatud juba Rooma ajast alates. Veeenergia varu on üle 16 mln. kW. Mullastikus valdavad kuivade alade rusk-pruunmullad ja hallid pruunmullad, taimkattes on ülekaalus igihaljas kuivalembene võsa. Kagu-H-s on laiguti poolkõrbet. 14 % H. alast katab mets. Peamised puud on tamm, korgitamm, kastan, vaher, pöök, pärn ja mänd, Kagu-H-s kasvab kääbuspalmi (Mandri-Euroopa ainus looduslik palmiliik). Maastikku ilmestavad õlipuuasulad ja viinapuuistandikud. H. mandriosas elab 82 liiki imetajaid, eriti ohustatud liike (koos vaalalistega) on 25 (sh. vahemere munkhüljes, euroopa naarits, ibeeria ilves, saar-mas, osorio karilik, pürenee piisammutt); hunt on H-s relikitse asurkonnana. Lõuna-H-sse asustatud

inimene on tekitanud palju tüli; Põhja-H-sse on hävinud kohalike küülilike asemle asustatud Florida sooküülikut. Linde on H. mandriosas kohatud 530 liiki, neist 18 (nt. heleftamingo, väikeflamingo, ibeeria kääpakoitkas, stepi-tuuletallaja, raiaskoikas, suurtapp, väikekettapp, vahemere kajakas) on ohustatud. Kanaari saartelt pärineb lemmiklinnuna peetav kanaarilind. Roomajaid on H-s 41 liiki (sh. harilik kameleon, hispaania veekilpkonn, ibeeria mägisaisalik, ibeeria nullskink, rästiknastik, seoane rästik), kahepaikseid 29 liiki (sh. hispaania ribivesilik, ibeeria köidilikonn, ibeeria portikonn, sissetooduna härgekonn). Kanaari saartel on endemne roomajate fauna. Rahvusv. turismipiirkonnaks kujunenud Kanaari saartel valitseb kogu aasta mähke, kuiv ja tervislik lähistroopiline kliima (keskmise t° talvel 18, suvel 24 °C). Mäenõlvu katavad igihaljas mets ja võsa, neis kasvab ka draakonipuu, kanaari datilipalmi ja kanaari mändi. Maaarandest leidub H-s kivi-süü (sh. antratsiit) ja ligniiti (kokku 3,7 mrd. t), raua-, tsingi-, vase-, plii-, tina- ja uraanimaaki, puriiti ning elavhõbedamaaki kinaveri. Kinaveri kaevandatakse Almadenis juba 2500 aastat. H-s on 621 KA-d, sh. 11 RP-d (neist 2 Püreenees ja 4 Kanaari saartel). H. vanim kaitskala on Picos de Europa RP (asut. 1918). Kuigi kaitskalade all on rohkem maad kui üheski teises Euroopa riigis, suurendatakse nende pindala ja arvu veelgi. 39 objekti on kantud UNESCO maailmapärandi nimistusse. Üha suurenenud külastajate arv ning kaitsvatel aladel paiknevad turismitajatised (eriti H. lõunarahvade turismitajatised on kahjustanud kaitskalade terviklikkust. Üldine mure on pinnase äraakamine, selle tõkestamiseks on algatatud ülemaailmne puustutamine hoogtöö. Paju metsa on hävinud kuivade ja kuunade suvede suurtulekahjudes (nt. 2005. a. 50 000 ha).

Rahvastik. H. keskmine asustustihedus on 88 in./km². Tihedaimalt elab rahvastik rannikul, pealinnal ja piirkonnas ja saartel. Elanike arvult teine linn, Kataloonia pealinn Barcelona, asub Vahemere rannikul. 72 % rahvastikust moodustavad hispaanlased ehk-kastiiillased, 16 % katalaanid, 7 % galeegid, 2 % baskid ja 1 % mustlased. Vana-Kastii alalt lähtunud hispaanlased levisid Püreene ps-e araablastelt tagasiivallutamise ehk rekonkista (hispaania *reconquista*) ajal kogu Sise- ja Lõuna-H-sse. Nende kultuuris (eriti lõunapiirkondades) on märgatav tugev araabia mõju. Algselt Katalooniat ja Leóni asustanud katalaanid ehk kataloonlased on hiljem rännanud ka Baleaaridele ja Valenciasse. Portugalllastele keelelt läbemas galeegide kodumaa on Galicia. Kõik need rahvad kuuluvad romaani ehk ladina rahvaste hulka. Seevastu Baskimaad asustavatel ja Euroopa vanimate rahvaste hulka kuuluvatel baskidel tänapäeval sugulaskeelt ei ole. Katalaani, galeegi ja baski keel on piirkondlikud ametlikud keeled. H. ehk kastiiilia keelt õpetatakse kõikides koolides, võõrkeeltest õpetatakse pms. prantsuse ja inglise keelt. Andaluusias elavad mustlased

räägivad valdavalt oma kõnekeelt (*caló*). Rahvastikust 94 % on katoliiklased, 300 000 in. on musliimid, 15 000 judaistid (2002). Kat. tavade kohaselt korraldatakse kohalike pühakute püevade pidustusi (*fiestas*), nendega kaasnevad tavapärane rõivastus, rongkäigud, muusika ja tantsud. Andaluusia mustlastel kujunes 15. saj.

1860
1910
1930
1950
1960
1970
1975
1991
2001
2006

Rahvaarvu muutused

140 000 in.
0,44 %
0,97 %
1 %
0,13 %

ees Madridis
1899) Prado muuseum

Aniceto Martínez Linares
monument (skulptuur)

Diego Velázquez
40 a

77 %
9,2 %
64,6 %
30,1 %
5,3 %

20,67 mln.
970,7 mrd. \$
448,4 mrd. \$
440,9 mrd. \$
3,4 %
26 100 \$
67,3 %
29,2 %
3,5 %

Taamal Teide mägi
observatoorium

Tenerifeel asuv Teide

1,12 triljonit \$
1,13 triljonit \$

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

SKT (2005)
SKT (2004)
SKT (2003)

Tenerife'i saar Tšiili
observatoorium.
Saaril Tšiili mägi

Diego Velázquezi
monument (skulptor
Aniceto Marín, 1999) Prado muuseumis
Madridis

Rahvaarvu muutused

1880	15 451 000
1910	19 427 000
1930	23 944 000
1950	27 477 000
1960	30 401 000
1970	33 401 000
1975	35 401 000
1991	38 072 000
2001	40 947 000
2006	44 351 000

Hispaania on Hispaania
aste lemmik-vaatemärk.
Igas suures linnas on
elektroniline arhitektuur

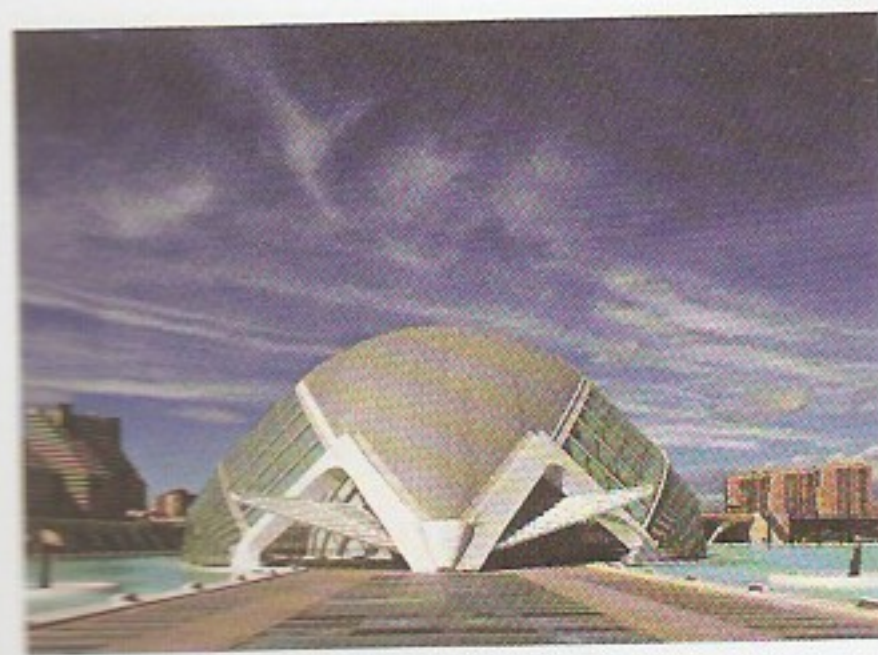
Hispaania suurimad
linnad on
Madrid, Barcelona ja
Valencia

Hispaania partner-
riikide loetelu (2005)

Albaania	19,4
Andorra	11,4
Argentiina	9,5
Austria	8,5
Bulgaria	8,4
Chile	15
Danimaa	14,5
Hispaania	8,5
Itaalia	5,8
Leedu	4,9
Litva	4,3

Hispaania suurimad
linnad on Madrid, Barcelona ja
Valencia. Hispaania suurimad
linnad on Madrid, Barcelona ja
Valencia. Hispaania suurimad
linnad on Madrid, Barcelona ja
Valencia.

omanäoline muusika ja tants flamenco (*flamenco*). Hispaanlaste levinuimaid meelelahutusi on häärdõitlus. Katoliku kiriku mõju on igapäevaelus vähenenud, kuid abielulahutusi on endiselt vähe ja perekondlikud sidemed tugevad. Kuni 15-aastased moodustavad rahvastikust 15 %, üle 65-aastased 14,6 %. 20. saj. keskpaigani oli H. väljarändemaa. Varem siirduti valdavalt Ameerikasse, alates 1950. a-test pms. teistesse Euroopa maadesse, eelkõige Saksamaale, Prantsusmaale ja Šveitsi. 20. saj. viimaseil kümnendil sai H-st sissejäändemaa. Välismaist päritolu rahvastik on kasvanud 1,6 %-lt (1998) 7,02 %-le (2004), peale selle arvatakse H-s viibivat 1,5 mln. illegaalset välismaalast (2005). U. 3 mln. registreeritud välismaalast on 15,7 % pärit Ecuadorist, 13,9 % Marokost, 8,2 % Colombiast, 6,9 % Rumeeniast, 5,8 % Suurbritanniast, 4,3 % Argentinast, 3,9 % Saksamaalt, 2,5 % Itaaliast, 2,3 % Bulgaariast, 2,3 % Peruust, 2,2 % Prantsusmaalt, 2,1 % Hiinast ja 1,8 % Portugalist. Lääne-, Kesk- ja P-Euroopast pärit inimestest on suur osa pensionärid, kes veedavad H. saartel ja rannikul oma vanaduspäevi. Osa neist (sh. u. 15 000 soomlast) elab H-s ainult talvel. Kirjaoskajaid on 99 % rahvastikust. Koolikohustus kehtib 16. eluaastani. Koolieelset haridust antakse 3–5-aastastele, algharidust 6–11-aastastele ja keskharidust 12–15-aastastele. Alg- ja keskharidus on tasuta. H. 71 ülikoolist 21 on eraülikoolid. Tervishoiule kulutatakse aastas ligi 8 % SKT-st. 2001. a. oli

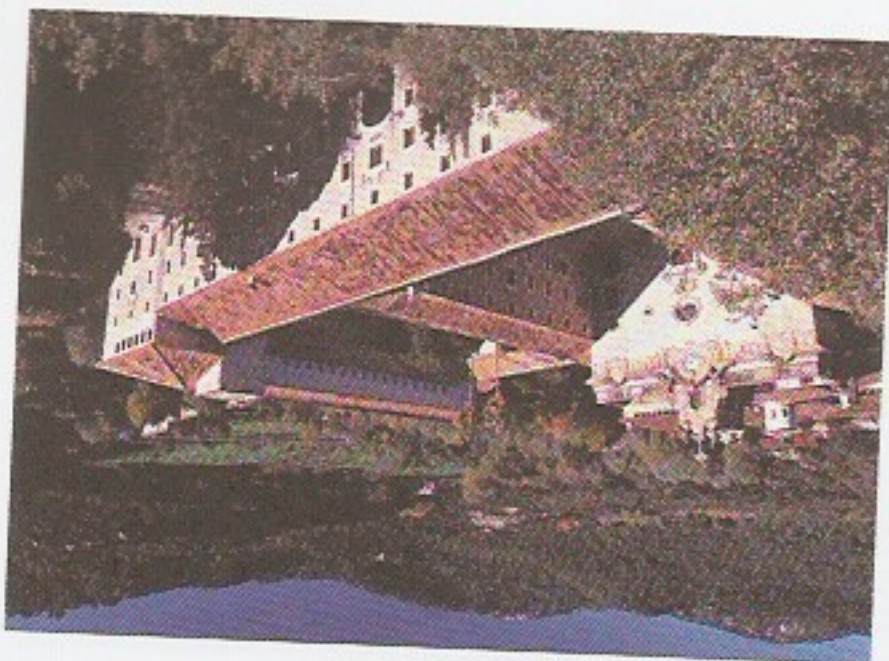

H-s 767 haiglat (kokku 146 367 voodikohta), arste oli 2003. a. 190 665.

Majandus. Varem oli H. valdavalt põllumaa, tänapäeval kuulub ta maailma suurimate tööstusriikide hulka. Kapitali väljaveo koguväärtuselt (2003. a. 23,373 mrd. \$) on H. maailmas 7. kohal, kuid tööpuudus on seal Euroopa suurimaid. Kõige rohkem on töötuid (üle 13 %) Andaluusias, Extremaduras ja Galicias. Piirkonniti on maj. erinevused suured. Jõukaimad piirkonnad on Madrid, Navarra, Baskimaa ja Kataloonia. Suurimad pangad on Banco Santander Central Hispano ja Banco Bilbao Vizcaya Argentaria. Fondibörs on Madridis, Barcelonas, Bilbaos ja Valencias. Energeetilisest maavaradest toodetakse H-s kivi- ja pruunsütt (Asturias ja Aragónis), vahesel määral ka naftat (põhjarannikul ja Cádizil) ja uraanimaaki (Ciudad Rodrigo Castilla-Leónis). Kaevandatakse ka volframi- (Galicias), raua- (põhja- ja lõunarannikul), plii-, tsingi- ja vasemaaki (Sierra Morena alal) ning kaalisoola (Kataloonias). H. on maailma suurimaid elavhõbedamaagi (Almadén) ning raua- ja väävliühendi püriidi kaevandajaid. Vähetootlikke kaevandusi suletakse. Majanduse kiire areng on viinud H. tugevasse sõltuvusse energeetikast ning seega ka sisseveetavatest kütustest (nafta, maagaas ja kivisüsi). Naftat töödeldakse A Coruñas, Bilbaos, Huelvas, Puertollanos, Escombrerases jm. Suurimad veejõujaamad asuvad Duerol ehk Dourol ja selle lisajõel Tormesil. Elektrienergiast (jaamade koguvõimsus 60,4 mln. kW) u. 13 % saadakse vee-, 35 % tuuma- ja 52 % soojusjaamadest. H. on maailma suurimaid tuuleenergia kasutajaid (2002. a. 7814 generaatorit, koguvõimsus 4635 MW). Eelkõige paistab H. majandus silma valmistoodangu mitmekesisuse poolest. Palju toodetakse ehitusmaterjale (tsementi), autosid, külmikuid, õlut, paberit, sigarette ja terast. Väga mahukas on ehitustegevus. Suurim on tööstuse osatähtsus Põhja- ja Kirde-H-s (Baskimaal, La Riojas, Asturias, Kataloonias, Valencias ja Kantaabrias) ning sisemaistes Castilla-Leónis ja Castilla-La Manchases. Teeninduse osatähtsus on suurim Baleaariidel, Kanaari saartel, Madridis ja Andaluusias, kiiresti on arenenud teenindusala infrastruktuur. Põllum- e osa tööhõives on suurim sisemaistes Castilla-La Manchases, Extremaduras, Castilla-Leónis ja La Riojas, järgnevad ääremaised Andaluusia, Murcia ja Galicia. Kesk- ja Lõuna-H-s on ülekaalus suur-, Põhja- ja Ida-H-s väikemajandid. Valdava osa tulust annab taimikasvatuse. Sisemaal on tähtsaimad põllum-saadused teravili (nisu, oder, mais), mujal oliivid (eriti Andaluusias Jaeni prov-s), veiniviinamarjad (idas ja lõunas) ning puuviljad (tsitrused, aprikoosid, õunad), Andaluusias Sevilla ümbruses kasvat. pms. apelsine. Üha rohkem on rajatud katmikalasid, kus kasvat. aasta ringi tomateid jm. köögivilju (eriti Andaluusias). Oliivi- ja viinamarjatoodangult (2002. a. 5,874 mln. t) kuulub H. maailma juhtivate riikide hulka. Suur on teravilja- (21,641 mln. t),

sh. niusaak (2002. a. 6,783 mln. t, maailmas 15. koht). Kanaari saartel kasvab pms. banaane. Keskaajal tõid araablased Lõuna-H-sse riisi ja suhkruroo, suhkruroogu hakati hiljem kasvatama põhil. H. Ameerika-valdustes. Tänapäeval viljel-dakse suhkruroogu lõunaramnikul Motrili-Salo-breña tasandikul. Kõrgemal jõorgudes kasvab Kesk-Am-si pärit ameerika pimloorberit ehk avokaadot, mis on Mandri-H-sse jõudnud Kanaari saarte kaudu. Veelgi kõrgemal nõlvul kasvab Andide orgudest pärit peruu annoona. See troopiline viljapuu kasvab mõne aastaga kuni 8 m kõrguseks tiheda võraga puuks, mille õitseaeg algab märtsis, aromaatsed ja toitvad viljad valmivad okts-dets-ni. Karjandus on võrdlemisi ekstensiivne. Petaakse muuli, eesleid, hobuseid, kitsi ja lambaid, pms. põhjas ja loodes on arrenud piimakarja- ja scakasvatus. Andaluusias kasvab H. parimaid võitlushärgi. Rannikuelanike oluline tegevusala on kalapüük (2003. a. 896 300 t). H-l on maailma suurimaid kalalaevastikke, kuid EL-i kehtestatud piirangute tõttu on kalapüük vähenenud. Tähtis tegevusala on turism, 2003. a. andis see 11,4 % SKT väärtusest; turismiga on hõivatud u. 10 % riigi tööjõust. Suhteliselt madalate hindade tõttu on H. välis turistide arvult Prantsusmaa järel maailmas 2. kohal. 2003. a. käis H-s 51,83 mln. turisti. Palju tehakse sinna puhkuseks. H. paistab silma suhteliselt odava oskustööjõu poolest. Arenenud infrastruktuur on meelitunud riiki välisinvesteeringuid. Majanduse arengut aeglustavad vanade tööstusharude suur osatähtsus, põllum- e väike tootlikkus ja vähene investeerimine teadusuuringutesse. Mnt-id on 666 300 km, neist 659 630 km kõvakattega (2003), rdt-d on 14 873 km (sh. 8790 km elektriirid-d, 2005). Riigis on 157 lennuvälja (neist kõvakattega lennuradadega 96, 2006). Madridi Barajase lennujaama kasutab aastas üle 42 mln. reisija. Reisijakäibe poolest on olulisel kohal Balearidel Mallorca saarel asuv Palma de Mallorca lennujaam. Kataloonias on tähtsad rahvusv. lennujaamad Barcelona, Girona ja Reusi lennujaam ning Andaluusias Sevilla ja Málaga lennujaam. Kanaari saarte lennujaamu kasutab aastas üle 18 mln. reisija. Lennujaamad teenindavad põhil. turistide. Põhiosa kaubavahetusest toimub meriti. Kaubalaevastikus oli 2006. a. 1669 laeva (kokku 1,9 mln. brt.). Suurimad sadamad on Barcelona, Cartagena, Bilbao, Gijón, Avilés ja Santa Cruz de Tenerife. Peamised väljavahetuskaubad on masinad (sh. autod), toiduained, ravimid ja tarbekaubad, sisse tuuakse masinaid ja seadmeid, kütust, keemiat ja pooltooteid, toiduaineid ning mng. aparate.

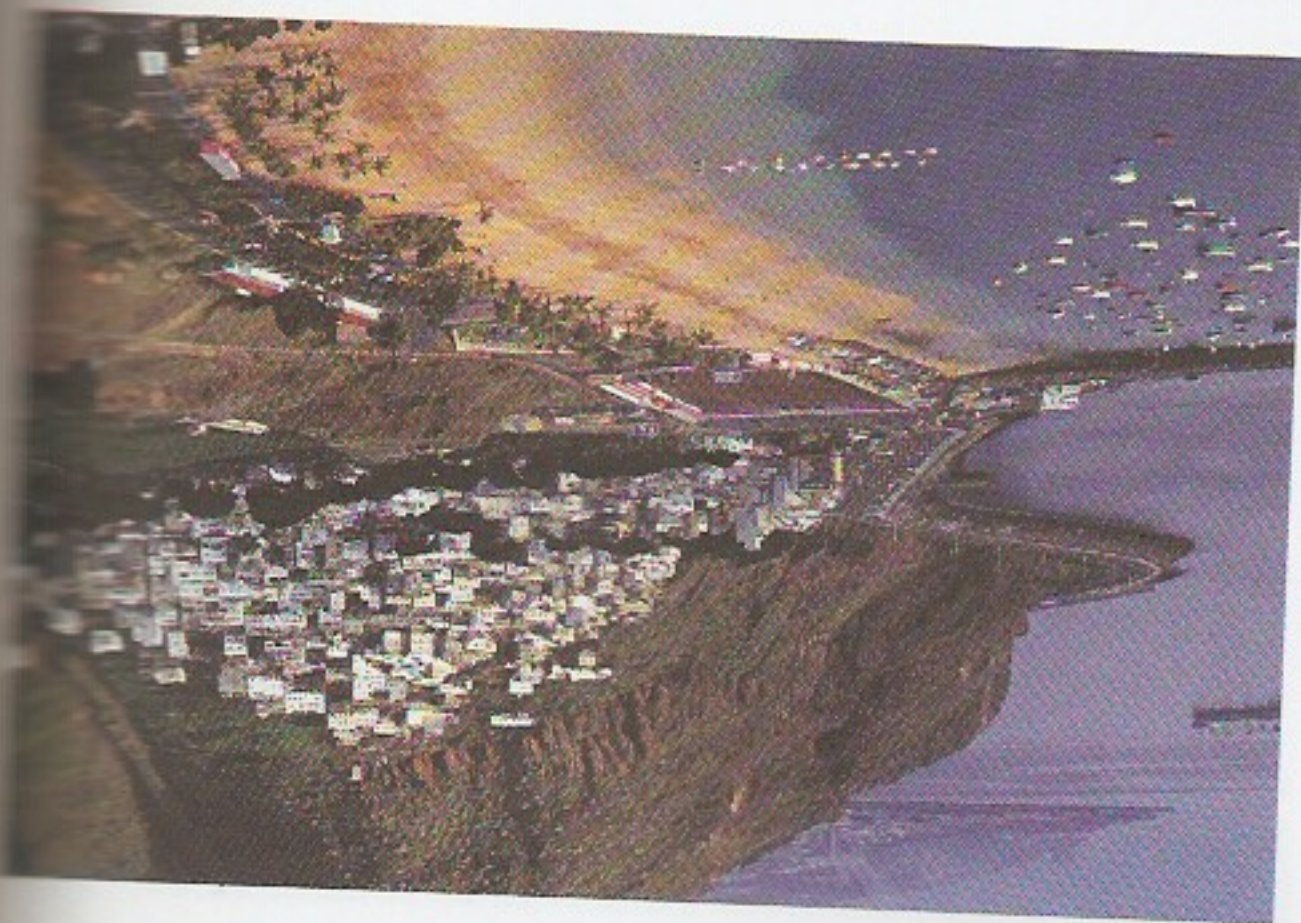
Ajalugu. Sierra de Atapuerca Gran Dolina koopast leitud u. 800 000 a. vanused inimluud kuuluvad Euroopa varaseimate hulka. Zafarraya koopast leitud neandertallaste jäänused (vanus u. 27 000 aastat) osutavad, et see inimlik püsis Lõuna-H-s veel mitu tuhat aastat pärast seda, kui põlispoolised alad oli hõivanud nüüdisinimene. Nüüdisinimese loodud hilispaleoliitilisi

Nuestra Señora de la

Klooster Mallorca

koopamaalinguid leidub palju Püreneeades (Alta-mira). Viljelusmajanduse alged levisid H-sse arvat. Vahemere kaudu VI a-tuh. c. Kr. U. 4500 c. Kr. hakati ehitama suurtest kivirahmudest megalitkalmmeid. II a-tuh. algul kujunes Kagu-H-s metallitrikas (pronks, hõbe, kuld) El Argari kultuur. 9.–8. saj. e. Kr. hakati kasutama rauada. Ajaloosilikaad märgivad Pürenee ps-c vanimate asukateina ibeere. Nende järglasteks on peetud baske, kuid see pole kindel. II a-tuh. lõpul e. Kr. rajasid H-sse kolooniaid föiniiklased, 7. saj. lõpul e. Kr. kreeklased. Ibeeride segunemisel keltidega kujunesid keltibceerid. 3. saj. e. Kr. tungisid H-sse kartaaagolased, kuid II Puunia sõja ajal (218–201 e. Kr.) tõrjusid roomlased nad sealt välja. I. saj-ks p. Kr. alistasid roomlased kogu Pürenee ps-e. Moodustati 3 Rooma provintsi: *Lusitania*, *Tarra-conensis* ja *Baetica*. Valdavaks said orjanduslikud suhted, levis Rooma kultuur, üldis ladinakeel. 4. saj. pääses mõjule ristiusk. 409 tungisid H-sse vandaalid, sueebid ja alaanid. 429 tõrjusid tügevasti romaniiseerunud läänegoodid vandaalid ja alaanid P-Aafrikasse ning rajasid oma riigi (pealinn Toledo). 585 alistasid ka sueebide kuning-rik. Valitsevaks keeleks jäi ladina keel. 8. saj. algul nõrgestasid riiki troontülid ja feodaalide sisesõjad. 711 löid H-sse tunginud araablased mäe- ja suur- ja alistasid a-ks 718 kogu H. peale mägise Astuuria. Vallutatud alal moodustati Da-maskuse kalifiile alluv emiraat, mis 756 iseseisvus

Valitsuse esimehe

(a-st 1975)

1975–76

Carlos Arias

1976–81

Adolfo Suárez

1981–82 Leopoldo

Calvo-Sotelo y

Felipe González

1982–96

1996–2004

José María Aznar

2004– José Luis

Rodríguez Zapatero

Tenerife Tormis-
sipelkema tervise-
Aafrikat umbes 1900.
Aarti kaardid (v.a.
Taalul San. Antooni)

Valitsuse eelmised
14-15 (1975)

1975–76
Carlos Arias Navarro
1976–81
Adolfo Suárez González
1981–82 Lampedusa
1982–86
Felipe González Márquez
1986–2004
José María Aznar López
2004– José Luis
Rodríguez Zapatero

Hispaania mälestus-
monum. skulptor Rafael
1886–88
Hispaania

Hispaania ja kuningas-
1517

1517–16 Carlos I
1516–48 Felipe II
1548–1621 Felipe III
1621–46 Felipe IV
1646–1700 Carlos II
1700–18 Carlos I
1700–18 Felipe V
1713–18 Luis I
1713–18 Felipe V
1746–18 Fernando VI
1746–18 Carlos III
1788–1808 Carlos IV
1808–18 Fernando VII
1808–18 José I Bona-
parte
1808–18 Isabel II
1808–18 Amadeo I
1808–18 Savona
1808–18 Alfonso XII
1808–1822 Maria Cris-
tina (regent)
1808–18 Alfonso XIII
1808–18 Juan Carlos I

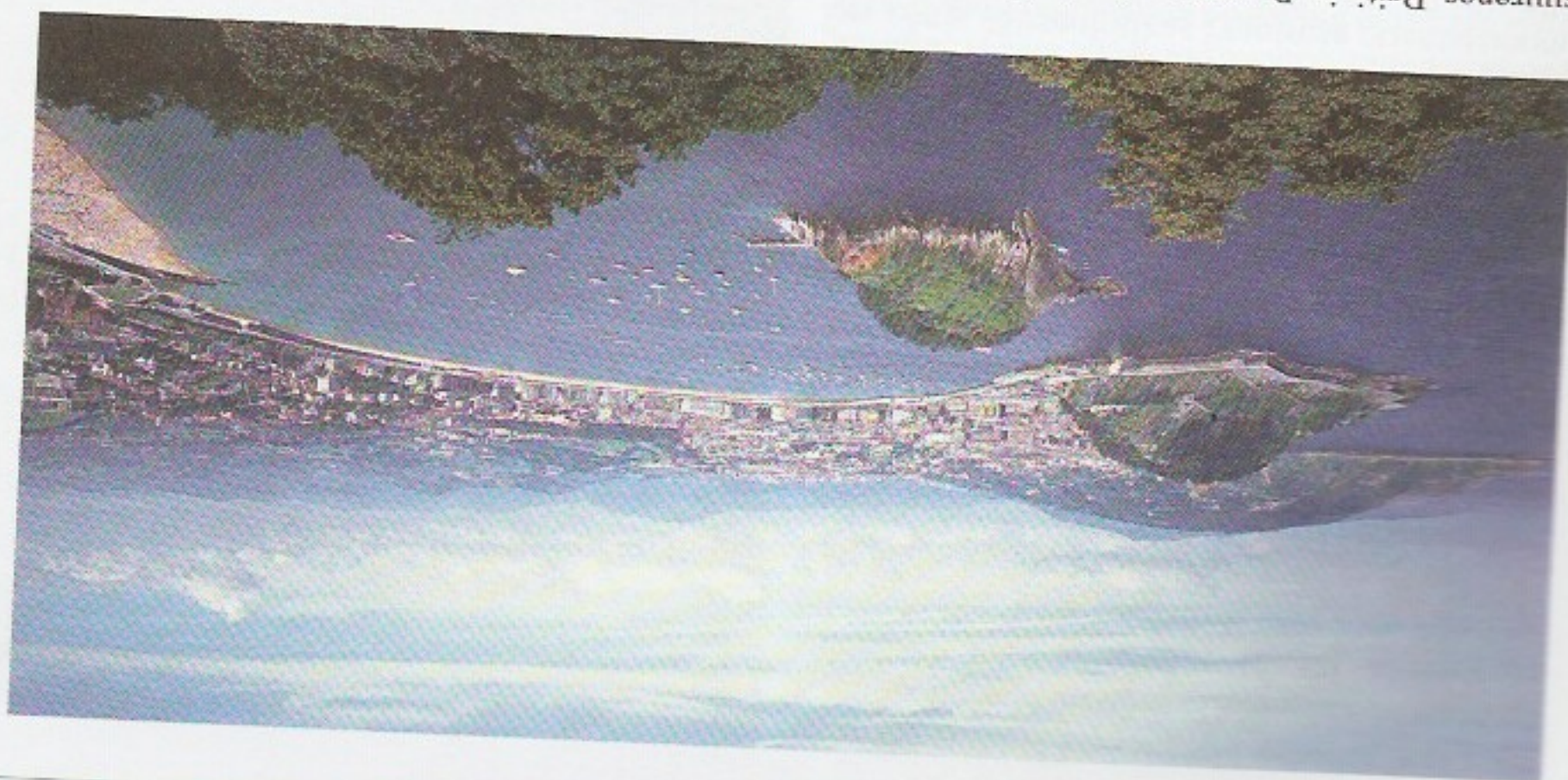
Hispaania
Sofia de la
Mallorca

ja a-st 929 kandis Córdoba kalifaadi nime. See arenenud majanduse ja kõrge araabiapärase kul-
tuuriga (27 kõrgemat õppeasutust) riik saavutas
õitsengu Umaiyaadide dünastia emiiri ja a-st 929
Córdoba kaliifi 'Abd ar-Rahmān III valitsemisajal
[912–961]. Vallutajaile kuulekate feodaalide ja
kloostrite maavaldus säilis, vastupanu osutanute
maa läänistati pms. araabia väepealikuile. Islami
omaks võtnud talupojad ja orjad said isiklikult
vabaks ning paljud neist asusid linnadesse. 1031
lagunes kalifaat väikesteks omavahel vaenutse-
vateks emiraatideks. See hoogustas araablase-
vastast võitlust, mille eesotsas olid Kastilia ja
Aragóni kuningriik. 1090 P-Aafrikast lähtunud
berberite sissetung taastas mõneks ajaks islami-
usulise riigi ühtsuse (Almoraviidide [1061–1147]
ja Almohaadide [1147–1269] dünastiad), kuid
Kastilia, Aragóni, Leóni ja Navarra kuningriikide
ühendatud sõjaväe võit Navas de Tolosa lahingus
(1212) andis ülekaalu lõplikult kristlastele. 1492
langes viimane Pürenee ps-l olnud muslimite riik
Granada emiraat. Araablasele tagasivallutatud
alale asunud talupojad said isikuvabaduse ja ees-
õigusi (nt. võisid nende kogukonnad endale ise
senjööri valida). Suured maaomanikud olid kat.
kirik, kloostrid ja vaimulikud rüütliordud.

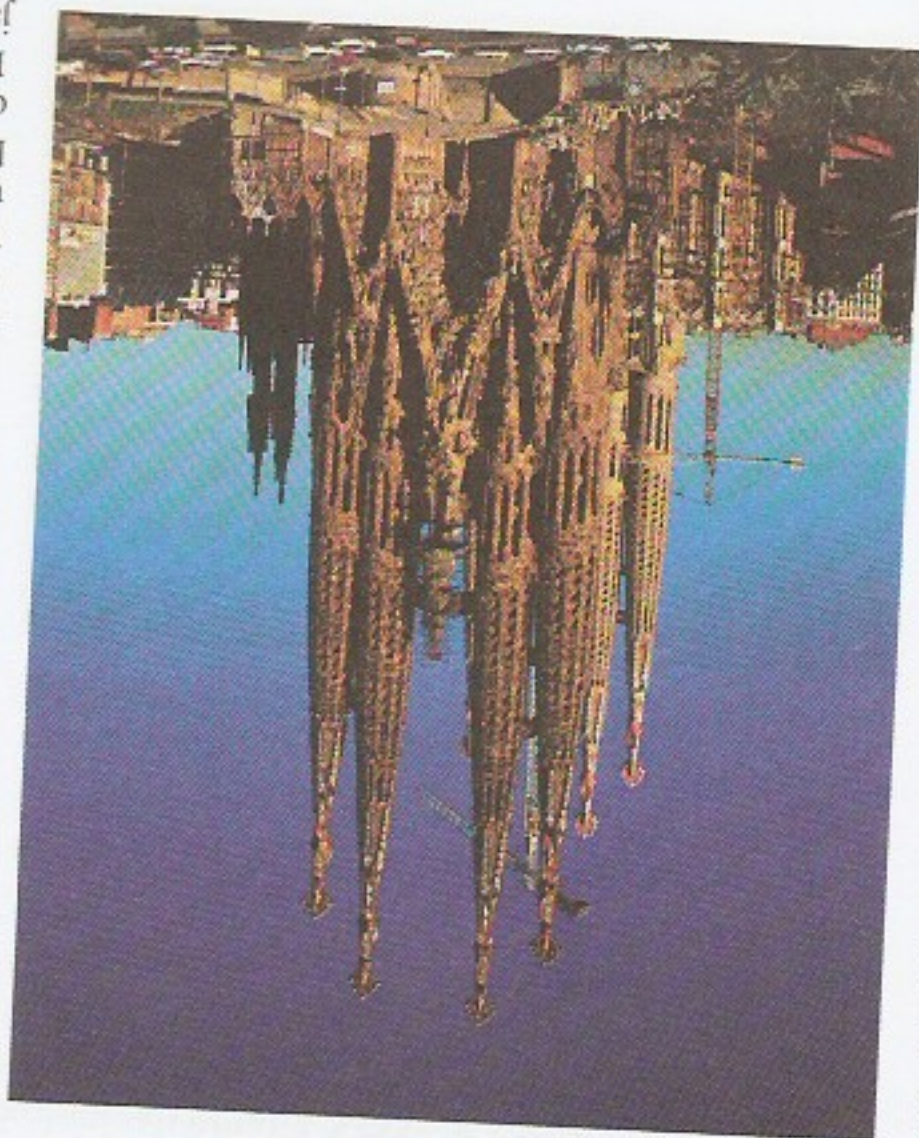
Ühtse H. riigi kujunemine algas 1469 Aragóni
printsregendi Fernando ning Kastilia ja Leóni
printsessi Isabel I abieluga, mis ühendas need riigid
dünastilisse uniooni (kun. Fernando V, valitses
1479–1504). Kehtestati tsentraliseeritud kuninga-
võim ning kärbiti suurfeodaalide võimu (lam-
mutati linnuseid, feodaalidelt võeti müntimisõi-
gus). 1480 kehtestati ketserite ja muslimite vastu
võitlemiseks kuningavõimust sõltumatu inkvi-
sitsioon. 1496 liideti H-ga Kanaari saared, mille
vallutamist oli Kastilia ja Leóni kun. Enrique III
[1390–1406] toetusel juba 1402. a. alustanud
prantslane Jean de Béthencourt. 1492 avastas
Christoph Kolumbus Ameerika, see pani aluse H.
koloniaalvõimule Kesk- ja L-Am-s. Tordesillase
(1494) ja Zaragoza (1529) kokkuleppega määrati
kindlaks H. ja Portugali koloniaalvalduste piirid.
Carlos I (oli a-st 1519 ühtlasi Saksa-Rooma riigi
keiser Karl V) ajal sai H-st maailmariik, talle
kuulusid Madalmaad, Sardiinia, Sitsiilia, Napoli
kuningriik, Franche-Comté ning peaaegu kogu
Kesk- ja L-Am. (v. a. Brasiilia). Aadlile tuginev
absolutism kindlustus lõplikult pärast seda, kui

oli maha surutud keskaegseid vabadusi kaitsvate
Kastilia linnade ülestõus (1520–22). Majanduse
suhteliselt kiire arenemine 16. saj. alguses jäi
lühiajaliseks. Väärismetallide sissevedu Ameerika-
kast andis küll uue tuluallika, kuid ei stimuleeri-
nud majanduse arendamist. Carlos I püües luua kat.
maailmariik kiskus H. pikaaegsetesse sõdadesse.
Pärast Carlos I troonist loobumist püüdis Felipe II
jätkata isa maailmapoliitikat. Lepanto lahingus
(1571) purustati Türgi laevastik ning 1581 liideti
H-ga Portugal (eraldus uuesti 1640), kuid sõda
Inglismaaga lõppes 1588 H. laevastiku Võitmatu
Armaada hävitamisega. Kolmekümneaastase sõja
(1618–48) ja H. pärlussõja (1701–14) tagajärjel
kaotati Madalmaade- ja Itaalia-valdused. 1700 sai
H-s võimule Bourbonide dünastia kun. Felipe V,
kes võitis välispoliitikas Prantsuse orientatsiooni
(Prantsusmaa liitlasena sõdis H. 1739–48,
1762–63 ja 1779–83 Suurbritanniaga). Carlos III
ajal teostati reforme valgustatud absolutismi
vaimus (1767 pagendati jesuiidid ja konfiskeeriti
nende varandus, piirati inkvisitsiooni võimu,
kehtestati protektsionistlikud tollid). Suure Prant-
suse rev-i ajal (1789) tugines feodaal-klerikaalne
reaktsioon. 1793 kuulutas H. Prantsusmaale sõja,
kuid sai lüüa ning oli pärast Baseli rahu (1795) ja
San Ildefonso lepingu sõlmimist (1796) Prantsus-
maa liitlane: ta sõdis 1796–1802 ja 1804–08
Suurbritanniaga ning osales kontinentaallokaadis.
Trafalgar lahingus (1805) hävitasid inglased
H. ja Prantsuse laevastiku. 1808 sundis Napo-
léon Bonaparte kun. Fernando VII troonist loo-
buma ja pani asemele oma venna Josephi (José I
Bonaparte). Bailéni lahingus (1808) löid hispaan-
lased prantslasi ja Joseph põgenes Madridist.
Seejärel okupeerisid prantslased kogu H., valland-
us rahvuslik vabadussõda. 1810 okupeerimata
Cádizis kokku tulnud Cortes võttis 1812 vastu
põhiseaduse, millega kehtestati konstitutsiooni-
line monarhia. 1813 tõrjuti prantslased inglase
abiga välja ning 1814 naasis Fernando VII troo-
nile. H. kolooniate iseseisvussõja (1810–26)
tagajärjel löid L-Am. kolooniad (v. a. Kuuba ja
Puerto Rico) H-st lahku. 1820 puhkes sõjaväes
kolonel Rafael del Riego y Núñez juhtimisel üles-
tõus, mis kasvas kodanlikuks rev-ks (1820–23).
Selle lämmatas Püha Liidu saadetud Prantsuse
vägi. Järgnevaid aastakümneid iseloomustavad
peaaegu katkematud sisevõitlused ja kodanlikud
rev-d (1834–43, 1854–56, 1868–74). Viimaste
mõjul teostati hulk reforme: kaotati inkvisitsioon
(1834) ja mõisnike senjööriõigused (1837), suleti
enamik kloostreid, sekulariseeriti kirikumaid.
1840. a-il hakkasid manufaktuudid asenduma
vabrikutega, 1848 valmis esimene rdt. II. II 1873
kuulutas H. parlament välja vabariigi (I H. vaba-
riik), kuid monarhistidel õnnestus 29. XII 1874
seada troonile kun. Alfonso XII. 1890 said mehed
üldise valimisõiguse. 19. saj. lõpul algas katalaa-
nide ja baskide rahvuslik liikumine. H. majandus
oli 19. saj. lõpuks teiste Lääne-Euroopa riikidega
võrreldes mahajäänud. Tööstus arenes aeglaselt,

Vaade Baskimaa Donostiale ehk San Sebastiánile

Antoni Gaudí i Casamajor (1852–1926) loonud, arhitektuurilise uuenduse Sagrada Família kirik (Barcelona) on ehitatud põhiliselt 1882–1926, tänapäevast jätkatakse selle ehitustööd

suurenes Briti ja Prantsuse kapitali osatähtsus. H-Ameerika sõjas (1898) kaotas H. USA-le Kuba, Puerto Rico, Filipiinid ja Guami ning pidi 1899 müüma Mariiaaniid ja Karoliiniid Saksamaale. 1904 ja 1912 sõlmiti Prantsusmaaga kokkulepe Maroko jagamise kohta (Maroko kriisid). I maailmasõjas jäi H. erapooletuks, riigi majandus edenes võitlevate poolte sõjaliste tellimuste näjal määratavalt. Laienes monarhiavastane liikumine. 1923 kehtestas kindral Miguel Primo de Rivera sõjaväelise diktatuur, 1926. a. ks oli H. koos Prantsusmaaga vallutatud kogu Maroko. Jaan. 1930. a. saatis kuningas M. Primo de Rivera etru. 1931. a. munitsipaalvalimised võitsid vasakpoolsed vabariiklased, kum. Alfonso XIII loobus troonist ja põgenes välismaale. 14. IV 1931 kuulutati välja II H. vabariik (peaminister Niceto Alcalá-Zamora y Torres). 1931. a. põhiseadusega lahutati kirik riigist, kehtestati üldine valimisõigus ja kuulutati välja osaline maareform; 1932 anti Katalooniale autonoomia. 1933 said võimule tsentristlikud parteid, kes püüdsid saavutada demokraatikat karpida. 1934 puhkes Astuuria kaevurite üles-tõus, relvastatud väljasaatmist oli ka Kataloonias, Madridis jm. 16. II 1936 toimunud valimistel saavutas võidu sama aasta jaan-s moodust vasak-poolne Rahvarinne, kes taastas dem. seadused ning andis Baskimaale autonoomia. Sama aasta 17.–18. juulil puhkes kindral Francisco Franco Bahamonde juhtimisel vabariigivastane mäss, millega algas H. kodusõda (1936–39). Fran-kiste toetasid Saksamaa ja Itaalia, vabariiklasi NSV Liit ning internatsionaalsed vabatahtlikud (kokku u. 35 000). Vabariiklased said lüüa ning 1939 kehtestas F. Franco sõjaväelise diktatuur. II maailmasõja ajal jäi H. erapooletuks, kuid tema sõjaväeasest kasutasid Saksa lennukid ja allvee-lahvad. Saksamaale veeti strateegilisi tooraineid ning Nõuk-Saksa rindele saadeti 20 000 meest koosnev nn. sinine diviis.

1946 ei võetud H-i ÜRO liikmeks ja kõigil liik-mesriikidel soovitati Franco rezüümi boikoteerida. 1947 kuulutas F. Franco kuningriigiks ja enmast 1947 kuulutas F. Franco monarhia taastada chueguckis regendiks. Inubades monarhia taastada püüas oma surma. 1953 USA-ga sõlmitud sõjalise

ja maj. koostöö lepingu alusel rajati H-sse USA sõjaväebaasid ning USA toel võeti H. 1955 ÜRO liikmeks. 1956 tunnistas H. Maroko iseseisvust, kuid jättis endale 2 Aafrika ranniku linna (Ceuta ja Melilla, a-st 1995 autonoomsed üksused) ning Maroko rannikuväärtsed saared. Tekkis üha suurenev rahulolematus Franco diktatuuriga, see väljendus eeskätt streigiliikumises ning üliõpil-lasrahutustes (1956 ja 1968). Riigi valitsenist hakati muutama. 1967 kehtestatud „Riigi organi-lise seadusega“ (*Ley Orgánica del Estado*) nähti ette valitsusjuhi ametikoha moodustamine ning samal aastal esimest korda 1/6 parlamendi koos-seisust valiti. 1968 saavutas iseseisvuse H. Guinea (Ekvatoriaal-Guinea). 1959. a-st riigis probleemiks olnud baskide iseseisvusliikumine baskide põrandaalune relvarühmitis *Euzkadi Ta Askatasuna* (üh. ETA; Baskimaa ja vabadus, asut. 1953) korraldas rida poliitilise-, sõja-väelaste- ja valitsusametnikevastaseid terroritün-nakuid. 1969 nimetas F. Franco oma ametlikuks järeltulijaks Alfonso XIII lapselapse Juan Carlöse

ning 8. VI 1973 loobus ta valitsusjuhi ametikohast. Valitsuse esimeheks sai Luis Carrero Blanco, kuid baski äärmusterroristid mõrvasid ta samal aastal. Tema järglane Carlos Arias Navarro kinnitati pärast F. Franco surma (20. XI 1975) kuningriigi esimeseks valitsusjuhiks. Troonile tõusnud kun. Juan Carlos I nimetas juulis 1976 valitsuse etteotsa Adolfo Suárez Gonzáleze. Hakati teostama dem. reforme: seni ainsana lubatud partei H. Falang saadeti laiali ja teistele parteidele anti tegutsemisluba, frankistlikud aü-d (nn. vertikaalsed sündikaadid) saadeti laiali ja tsensuur kaotati. 1976 kaotas H. kontrolli oma viimase koloonia Lääne-Sahara üle, 1977 sõlmiti diplomaatilised suhted NSV Liiduga. Kuningas Juan Carlos I juhtimisel suutis H. suhteliselt kiiresti ja rahulikult üle minna demokraatialle. Juunis 1977 korraldati pärast 40-aastast vaheaega esimesed vabad parlamendivalimised, millel osales enam kui 100 parteid ja 18 valimisliitu. Kõige rohkem hääli sai A. Suárez Gonzáleze juhitud Dem. Tsentrumiliit. 1978 võeti vastu uus põhiseadus. 1977 taastati Kataloonia autonoomia (2006 laiendati seda oluliselt) ja 1979 Baskimaa autonoomia. Jaan-s 1981 astus A. Suárez González ametist tagasi. 23. II 1981 üritas rühm sõjaväelasi kolonelleitnant Antonio Terejo Molina eestvedamisel korraldada sõjaväelist riigipöört. Hõivati parlament ning saadikud võeti pantvangi. Sõjavägede ülemjuhataja kun. Juan Carlos I kindlameelne, demokraatiat kaitsev teele sinemine tagas talle ülejäänud sõjaväe toetuse. Järgmisel hommikul riigipöörased alistusid. 1981 kehtestati autonoo-

mia Galicias. Piirkondlike autonoomiate areng on pärast sellekohase seaduse vastuvõtmist (1982) jätkunud. Sisuliselt on H. föderaalne riik, mis koosneb 17 erinevate õigustega autonoomsest piirkonnast. Kataloonia, Baskimaa ja Galicia autonoomia on kujunenud rahvuslikul alusel, ülejäänud on piirkondlikud autonoomiad. Kõige laialdasem autonoomia on Baskimaal ja Kataloonias, neil on oma maksusüsteem ja politsei jõud. Aug. 1982 saatis valitsuse esimees Leopoldo Calvo-Sotelo y Bustelo parlamendi laiali. Järgmised valimised võitis ülekaalukalt H. Sotsial. Töölispartei (Felipe González Márqueze juhtimisel), kes sai Saadikute Kongressis 202 kohta 350-st ning moodustas üheparteilise valitsuskabineti. Järgmised 14 aastat riiki juhtinud vasaktsentristlike valitsuste ajal saavutas H. suure maj. edu, 1982 ühines ta NATO-ga ning 1986 liitus Euroopa Ühendusega. 1996. a. valimistel sai napi paremuse Rahvapartei. Valitsuse esimeheks sai José María Aznar López, kes moodustas paremtsentsistliku vähemusvalitsuse. 2000. a. valimised võitis taas Rahvapartei, kes seekord saavutas mõlemas kajas absoluutse enamuse. H. valitsuse ebapopulaarne otsus saata 2003 oma väeüksused Iraaki ning 2004. a. 11. märtsil (kolm päeva enne valimisi) Madridis islamiäärmuslaste korraldatud pommiplahvatused põhjustasid Rahvapartei napi valimiskaotuse: nad said Saadikute Kongressis 148 kohta sotsialistide 164 vastu. Valitsuse moodustas H. Sotsial. Töölispartei juht José Luis Rodríguez Zapatero, kes otsustas lõpetada H. väeüksuste osalemise Iraagis (lahkusid apr. 2004). Sisepoliitikas on J. L. Zapatero valitsus alustanud vasakliberaalseid reforme; välispoliitikas on rõhutatud Lad-Am. riikidega suhtlemise erilist tähtsust. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921. H. taastunnustas Eesti Vabariiki 27. VIII 1991, diplomaatilised suhted taassõlmiti 10. IX 1991. H. kodusõjas võitles vabariiklaste poolel Eestist u. 200 vabatahtlikku. 1932–63 elas H-s I maailmasõja ajal Saksa kindralstaabi ja Lenini tehinguid vahendanud Aleksander Kesküla. A-st 1957 elab Mallorcal Naissaarel sündinud Eesti-Rootsi päritolu kunstnik ja kirjanik Erik Schmidt. Viimasel ajal on hakanud jõukad eestlased H. rannikule (nt. Marbella piirkonda) kinnisvara muretsema. **Relvajõud.** H. relvajõud komplekteeritakse vabatahtlikest, ajateenistust kaotati 2001. Relvajõudude kõrgeim juht on kuningas, kindralstaabi ülema kaudu juhib relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest (sh. merelennuvägi ja merejalavägi), õhujõududest ning poolsõjaväelisest org-st *Guardia Civil*. Tegutseb illegaalne baskide relvastatud terrorirühmitis ETA. 2006 osalesid H. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Haitil (MINUSTAH) ning Serbias ja Montenegros (UNMIL). H. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse, H. terr-l paikneb NATO väejuhatuse ja USA sõjaväebaas.

Huidsaaijatus	Provintsiid (provint)
	Drenthe
	Flevoland
	Friisima
	Gelderland
	Groningen
	Limbürg
	Pöha-Braant
	Pöha-Holland
	Oerijssel
	Zeealand
	Louna-Holland
	Utrecht

I ema nimetab vormiliselt ametisse ka peaministri ja ministrid, kes moodustavad valitsuse – Minist

Holland, H-i Kuningriik, Madalmaad, Ma-
damaade Kuningriik (holl *Nederland, Ko-
ninkrijk der Nederlanden*), riik Lääne-Euroopas
Põhjamere ääres, hõlmab ka Lääne-Friisi saared.
Pär (1027 km) Saksamaa (577 km) ja Belgia-
ga (450 km); rannajoone pikkus 451 km. H-le kuu-
luvad Karibi meres autonoomsed alad Aruba
saar (193 km², 95 000 el., keskus Oranjestad)
ja H-i Antillid (800 km², 218 000 el., keskus
Willemstad).

puellion

Pindala	41 865 km ²
Rahvaarv	16 386 000 (2006)
Pealinn	Amsterdam (744 000 el.),
	välitsuse ja kuninganna residents
	ning parlamendi asukoht Haag
	(480 000 el.)
	12 provintsi
	hollandi keel
	euro (EUR)
	NLD, NL

Politiiline süsteem. H. on konstitutsioonilise monarhiaga riik. Riigipea on kuningas või kuninganna, kelle võim on päritav. Seadusandlik organ on 4 aastaks valitav kahekojaline parlament (*Staten-Generaal*). Esimese Kaja (*Eerste Kamer*) 75 liiget valivad proportsionaalsuse põhimõttega 12 provintsi omavalitsused. Teise Kaja (*Tweede Kamer*) 150 liiget valib proportsionaalsuse põhimõttega rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Talitvõimu juht on ametlikult monarh.

Hollandile kui
iliskasvatusemaale
on iseloomulikud
mitmevärvilised
tulbipõllud

30 km pikkuse ja 80–100 m laiuse Afsluitdijki tammiga Zuiderzee laht, selle lõunaossa tekkinud IJsselmeeri järve muudetakse nüüd poldreiks. 2000. a. oli poldreid kokku 7125 km². Maapind tõuseb aeglaselt itta liivikutega (geestidega) moreenitasandikuks (20–40 m). Üksnes 2 % terr-st asub 50 m-st kõrgemal. Maa keskosa liigestab Veluwe kõrgendik (kuni 106 m), äärmisse kagu-ossa ulatuvad Ardennid (Vaalserberg, 321 m). Jõgedevõrk on tihe, lääneosas asub Reini (Rijn), Maasi ja Schelde ühine deltaala. H. on kanalite (kokku u. 5500 km) maa. Madalamatele aladele rajatud kanalite ja kohati ka jõgede kaldaile on ehitatud kaitsetammid, sest kanalite veepind on sageli ümbritsevast alast kõrgemal. IJsselmeeri järvest (pindala algselt 3600 km²) on kuivendama ainult 1250 km². Siseveed hõlmavad 7643 km². Tähtsaim loodusvara on maagaas, selle varu (1700 mrd. m³) poolest on H. EL-is esikohal. Leidub ka naftat, kivisütt, turvast, kivisoola, kaoliini, merglit ja lubjakivi. H-s on mõõdukas mereline kliima, talvel puhub valdavalt edela-, suvel lääne- ja sügisel loodetuul. Keskmine t° on jaan-s 1–3 °C, kuid külma võib olla ka rohkem kui 20 kraadi. Juuli keskmine t° on 17–19 °C. Sajab 620–780 mm/a, kõige enam aug-st okt-ni. Sügisel ja talvel tekib sageli udu. Looduslikud taimekooslused on peaaegu hävinenud. Metsa (pöök, valgepöök, tamm, kask, pappel, vaher) on 10 % maa-alast,

metsastatud maade pindala suureneb. Puid istutatakse ka kanalite ja mnt-de äärde ning luidete kinnistamiseks (mänd, tamm). Põhja- ja idaosas on valdavad leetmullad, kohati leidub turbamuldi ning jõgede ääres lammimuldi. H-i loomastikus on (koos mereimetajatega) 55 liiki imetajaid, neist 12 liiki (nt. saarmas, pringel, tiigilendlane ja laikõrv) on ohustatud. Kohatud on 463 liiki linde, palju on läbirändajaid ja talvitujaid; ohustatud on 12 linnuliiki (sh. rukkirääk). H-s on 20 RP-d, vanim on Veluwezoomi RP (49 km², asut. 1930). Riigis asub 43 rahvusv. tähtsusega märgala. UNESCO maailmapärandi nimistus on 7 objekti.

Rahvastik. Põhirahvas on frangi, friisi ja saksi hõimudest kujunenud germaani rahvas holland-lased. Riigi lõunaosas (P-Brabandi ja Limburgi prov-s) elab flaame. Koos flaamidega on holland-lasi 89 % rahvastikust. Põhjaosas (Friisimaa ja Groningeni prov-s ning Lääne-Friisi saartel) elab 360 000 friisi. Kohalik ametlik keel on seal friisi keel, mis on lähedane inglise keelele. Vähesel määral elab H-s ka sakslasi (60 000) ja juute (35 000). 1970. a-il alanud ulatusliku sisserände tagajärjel on 9 % rahvastikust immigrandid (türklased, araablased ning Surinamest, Antillidelt ja Indoneesiast saabunud) ja nende järglased. Keskmise tihedus on 481 in./km² (Euroopa suurim). Tihedaim on asustus Lõuna-H-i (1196 in./km²), Põhja-H-i (968) ja Utrechti prov-s (850; kokku 23 % riigi maismaast ja 44 % rahvastikust). Seal asub riigi suurim linnastu Randstad (7,5 mln. el.). Friisimaal ja Drenthes elab alla 200 in./km². Linnarahvastiku osatähtsus on 66 %. Allpool merepinda paiknevatel aladel elab 60 % rahvastikust. Usutunnistusest on katoliiklasi 31 %, protestante 21 % ja muslimeid 5,5 %. Tervishoiukulutused moodustavad 8–8,5 % SKT-st (sellest üle 2/3 kannab riik). Iga 400 in. kohta on 1 arst ja 87 in. kohta 1 haiglakoht. Kirjaoskus on üldine (99 %). Hollandlased on maailmakuulsuse pälvinud mere-sõidu, maalikunsti, poldrite ja lillekasvatusega, samuti mõningate toiduainetega (šokolaad, juust), hilisemal ajal ka elektroonikakaupadega.

Majandus. H. on kõrgetasemelise, ühtlaselt areneva majandusega riik. Asendist johtuvalt on majanduses erakordselt suur osa väliskaubandusel. Kuni II maailmasõjani olid olulised tarbekaupade tootmine ja toiduainetööstus, pärast sõda on eelisarendatud rasketööstust. Tähtsat osa etendavad suured rahvusv. kontsernid *Royal Dutch/Shell* (nafta- ja naftakeemiatööstus), *AKZO* (keemiatööstus), *Philips* (elektrotehnika- ja elektroonikatööstus) ja *Unilever* (toiduaine- ja tarbekeemiatööstus). Elektrienergiat toodeti 2004. a. 95 mrd. kWh. Maagaasi toodetakse üle 70 mrd. m³/a (tarbitavast energiast u. 50 %), peamised leiukohad on riigi põhjaosas (sh. Slochtereni maardla), Põhjameres (Lääne-Friisi saartest läänes ja loodes) ning Haagi läh. Gaasijuhtmeid on 7330 km (neist 300 km merepõhjas). Naftavaru (pms. Põhjameres maardlad) on 12 mln. t, toodang 4,7 mln. t (2003). Tuumaenergia osatähtsus on 4 % (2001),

Liik	Arv (2001)
Elanik	4 047 000
Na	13 037 000
Na	1 296 000
Na	221 000
Na	121 000
Na	100 334 000

Liik	Arv (2001)
Na	991
Na	387
Na	150
Na	17
Na	7 015
Na	5 947
Na	270
Na	371
Na	1 433
Na	742
Na	10 500
Na	128
Na	660
Na	660
Na	25

[illegible]

Pärast sõda kaotas H. suure osa oma asumaadest. 1945 kuulutas end sõltumatuks Indoneesia (end. H-i Ida-India), kus 1942–45 oli valitsenud Jaapani okupatsioon. 1946 sõlmiti leping, millega H-i monarh jäänuks Indoneesia riigipeaks. Leppe erinev tõlgendamine põhjustas sõja, mis pärast ÜRO sekkumist päädis 1949. a. lepetega. Nende kohaselt tunnustas H. Indoneesia iseseisvust ning loodi H-i ja Indoneesia liit (lõppes 1954). H-i võimu alla jäi Uus-Guinea lääneosa, mis liideti Indoneesiaga 1963. a. 1975 saavutas rahumeelsel teel iseseisvuse H-i Ameerika-asumaa Suriname, suur osa sealsest, pms. India päritolu rahvusvähe-
musest asus elama H-sse. II maailmasõja järel loobus H. neutraliteedipoliitikast. A-st 1949 kuulub H. NATO-sse (selle asutajaliikmeid), 1947 asutas ta koos Belgia ja Luksemburgiga Beneluxi majandusliidu ning 1957 kirjutas asutajaliikmena alla Rooma lepingule, millega loodi Euroopa Aatomienergiaühendus ja EMÜ. 1992 allkirjastati H-i linnas Maastrichtis lepingud, millega loodi Euroopa Liit. H. on olnud 11 korda EL-i eesistujariik. 2005. a. juunis hääletas H-i rahvas referendumil Euroopa põhiseadusleppe vastu. 1960. a-teni olid H-i poliitika olulisimad suunad sotsialistlik, liberaalne, katoliiklik ja konservatiivprotestantlik. Olulisim määraja oli religioosne kuulusus. Edukaim oli kat. erakond. 1960. a-tel hakkasid tekkima mittereligioosdes erakonnad, mis olid eriti populaarsed noorte hulgas. 1963 alandati valimisiga 23 eluaastalt 21-le ja 1972. a. 18-le. 1977 kristlikud erakonnad ühinesid. Praegu on H-s 3 suurt erakonda (kristlikud demokraadid, tööerakondlased ja sots-dem-d) ja palju väikesi erakondi, kes valitsemiseks moodustavad koalitsioone. 1980 loobus kuninganna Juliana troonist ja valitsema hakkas kroonprintsess Beatrix. Pärast II maailmasõda on H-s olnud 15 valitsusjuhti. 2006. a. parlamendivalimised võitis napilt Kristlik-Dem. Üleskutse, kes sai Teises Kojas 41 kohta, Tööpartei sai 33 ja Sotsial. Partei 25 kohta. Peaministri koha säilitas kristlik demokraat Jan Peter Balkenende. A-st 1945 on H. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 2. IX 1991. 2005 sai Haagi *Residentie Orkest'*i peadirigendiks Neeme Järvi.

Relvajõud. H-i relvajõud komplekteeritakse vabatahtlikest, ajateenistus peatati 1996. Ajateenistust võib valitsus rakendada sõja- või kriisiolukorras. Relvajõudude kõrgeim juht on monarh, kindralstaabi ülema kaudu juhivad relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest, õhujõududest ning Kuninglikust Sõjaväepolitseist. 2006 osalesid H-i üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR) ning Iraagis. H-i relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse, H-i terr-l paiknevad NATO väejuhatust ja Suurbritannia ja USA sõjaväebaasid. H-i üksused paiknevad Saksamaal ja H-i Antillidel.

Sümbboolika. H-e lipu (a-st 1866) eeskujuks on Argentina ja Kesk-Ameerika Ühendatud Prov-de (1823–38) lipp. Valgel laiul olevad viis tähte tähistavad kunagise liitriigi provintse. Sinised laiud sümboliseerivad Valikset ookeani ja Karibi merd, taevast, õilsaid aateid ja altruismi, valge laid on Kesk-Ameerika maakitsuse, rahu ja puhtuse võrdkju Vapi (a-st 1825) keskel kujutatud püra-

...naine Vabariik, vaba, iseseisev ja sõltumatu riik. Nooli täis tüpp vapikilbi kohal tähistab riigi poliitsuskaide ja soovi kaitsta oma maad. Ahel pool kilpi ripuvad küllusesarved, mis välendavad jõukust. Vapikilbi all paiknev mändide tarmedega mäeahelik osutab looduse mitmekesisele, kaevandus ja tööstisad sümboliseerivad taapõuetrikkusi ja töökust. Hüm (a-st 1915). „Tu undera“ („Sinu liip“), sõnad Augusto Constancio Cello, viis Carlos Hartling. Rahvusmuuseum

p Las Minas (2849 m) asub Kordiljeerides. Eelike vahel paiknevad vulkaanilisest nõod, lavad purud (Ulúa, Aguani ja Patuca jõe org). Kanibi are ja Vaise ookeani (Fonsecia lahe) ääres on dalikke. Moskitorannikul on lagune, meist rtm on Caratasca. Kliima on niiske ja troopiline. Madalikel on aasta keskmine t^o 22–26 °C, gades 10–24 °C. Kõrgemal siseaal on kaks mapertoodi (maist juulini ja sept-st okti-). Ibi mere rannikul sajab pms. de-s-a jaan-

A map of Honduras, Central America, showing its coastline and major cities. The Caribbean Sea (Karibiya meri) is to the north and east. The Gulf of Honduras (Golfo de Honduras) is to the south. Major cities marked include Tegucigalpa (the capital), San Pedro de Copán, Santa Rosa de Copán, Comayagua, La Ceiba, Tela, Puerto Cortés, and Puerto Castilla. A scale bar indicates 100 km.

SKT (2005) 8
SKT^p (2005) 20,1
pollum.
tööstus
tecinidus
SKT^p 1 el. kohia (2005) 30,7
28,0
Infatsioon (2005) 8,9
Eelarve tulu (2005) 1,69
Eelarve kulu (2005) 1,94
Välisvõlg (2005) 5,8
Töövõimeelis (2005) 2,5
Hoivatuid (2001) pollum.
tööstus
tecinidus
tööluid (2005) innarahvastik (2005)
eskim. vanus (2006) eskim. eluiga (2006) mched
naised
indimus (2006) 2,7
remus (2006) 5,7
nikute suremus (2006) 2,7
V/AIDS (2005) 63
DS-i surnuid (2005) 40

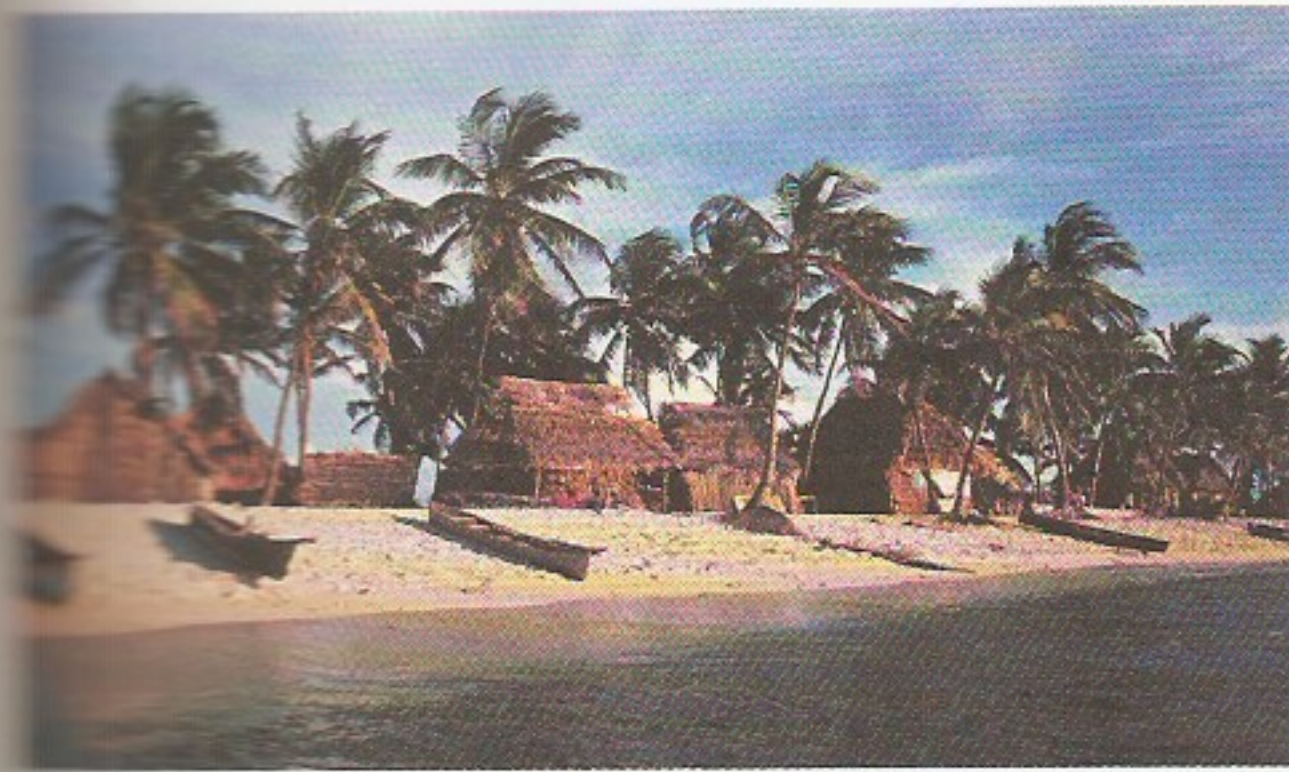

Hondúras, H-e Vabariik (hisp *Honduras*, *República de Honduras*), riik Kesk-Ameerikas. Pind (1520 km) Guatemala (256 km), El Salvadori (342 km) ja Nicaragua (922 km); rannajoone pikkus 820 km.

Indala	112 088 km ²
Rahvaarv	6 697 400 (2006)
Pealinn	Tegucigalpa (872 400, ceshlinna-
Halduisjaotus	dega I 682 700 el.) 18 departemangu (<i>departamento</i>) ja I ringkond
Kiigikeel	hispaania keel
Kahäähik	lempira (HNL)
Kiigitähised	HND, HN

poliitiline süsteem. H. on presidentaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Presidenti valib 4 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on ühekojaline Rahvuskongress (*Congreso Nacional*), selle 128 liiget valib proportsionaalselt põhimõttel 4 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Täidesaatev võim kuulub mitmele president. H-s on mitmeparteisüsteem. Mitmesaadest erakonnad on H-e Liberaalne Partei (*Partido Liberal de Honduras*), H-e Rahvuspartei (*Partido Nacional de Honduras*) ja Demokraatlik Ühendus (*Partido de Unificación Democrática*). Ühendatud kodanikuks valib parlament. Aastast 1982. a põhisadus (viimati täiendatud

Maajade küla
Maajade küla

Presidentid

1982–89	Roberto Carias Andino
1990–94	Juan Manuel
1994–96	Alfonso Duran
1996–98	Alfonso Duran
1998–2002	Alfonso Duran
2002–06	Alfonso Duran
2006–10	Alfonso Duran
2010–14	Alfonso Duran
2014–18	Alfonso Duran
2018–22	Alfonso Duran
2022–26	Alfonso Duran
2026–30	Alfonso Duran
2030–34	Alfonso Duran
2034–38	Alfonso Duran
2038–42	Alfonso Duran
2042–46	Alfonso Duran
2046–50	Alfonso Duran
2050–54	Alfonso Duran
2054–58	Alfonso Duran
2058–62	Alfonso Duran
2062–66	Alfonso Duran
2066–70	Alfonso Duran
2070–74	Alfonso Duran
2074–78	Alfonso Duran
2078–82	Alfonso Duran
2082–86	Alfonso Duran
2086–90	Alfonso Duran
2090–94	Alfonso Duran
2094–98	Alfonso Duran
2098–102	Alfonso Duran

Maajade küla

Maavaradest leidub hõbedat, kulda, tsingi-, plii-, tina-, raua-, vase- ja uraanimaaki, antimoni ja kivi-
sütt. H-s elab 173 liiki imetajaid (9 liiki, sh. endeme-
ne ruatani aguuti, on eriti ohustatud). Kohatud on
739 liiki linde, eriti palju on kullilisi, koolibrilasi,
sääliklasi ja tikatlasid. 22 linnuliiki (sh. ketsal) on
väga ohustatud. H-s on 136 KA-d, sh. 20 RP-d.

Maajade linna Copáni varemed ja Río Plátano BKA
on kantud UNESCO maailmapärandi nimistusse.
Rahvastik. 90 % H-e rahvastikust moodustavad
mestiitsid, 7 % põlisrahvad indiaanlased, 2 %
neegrid ja 1 % valged. Arvukaim põlisrahvas on
maajad. Kirde-H-e vihmametsades elavad miskii-
tod (nende järgi on nimetatud Moskiitorannik),
põhjarannikul elab kariibi indiaanlaste ja neeger-
orjade järeltulijaid (*garifuna*'sid). Peale hispaania
keele kõneldakse indiaani keeli. Keskmine
asustustihedus on 60 in./km², tihedaim asustus on
riigi lääneosas, soine Moskiitorannik on peaaegu
inimtühi. Usklikest 97 % on katoliiklased, on ka
protestante ja hõimuusklikke. Tööpuuduse ja vae-
suse tõttu on rohkesti inimesi tööl USA-s jm. ning
nad saavad seal koju raha. Kehtib 6-aastane
koolikohustus. U. 1/3 rahvastikust on kirjaoskama-
tu. Tervishoiule kulutatakse 3,9 % SKT-st.

Majandus. H. on läänepoolkera vaesemaid ja
kõige ebaühtlasemalt jaotunud sissetulekutega
riike. Levinud on korruptsioon ja politseivägi-
vald, linnaosade üle valitsevad kuritegelikud
jõugud. Ränga lõõgi andis H-e majandusele
orkaan Mitch. Toodetakse põhil. esmatarbekaupu
ja töödeldakse põllum-saadusi. Kaevandatakse
tsingi- ja pliiimaaki, hõbedat ning vähesel määral
kulda. Põllumaad on 9,5 % ja istanduste all 3,2 %
riigi terr-st. Oma tarbeks kasvat. maisi, sorgot,
riisi ja aeduba, pms. ekspordi tarvis viljeldakse
banaani, kohvipuud, tsitrusi, ananassi, tubakat,
suhkruroogu ja puuvillapõõsast. Riigi põhjaosas
asuvad suured banaaniistandused kuuluvad põhil.
USA firmadele. Peetakse veiseid, sigu, hobuseid
ja muuli. Elektrienergiat toodeti 2003. a. 4,3 mrd.
kWh, u. pool sellest on hüdroenergia. Rdt-d on
699 km (2005), mnt-id 13 603 km (neist 2775
km kõvakattelisi, 2002). Laevatatavaid veeteid on
465 km. Suurim sadam on Puerto Cortés (H-e lahe
ääres), põhjaranniku tähtsad sadamad on Puerto

Castilla ja Tela, Vaikse ookeani äärne olulisim
sadam on El Henecán. H-s on 4 rahvusv. lennu-
jaama. Välja veetakse (2005. a. 1,7 mrd. \$ eest,
sellest 74 % USA-sse) pms. kohvi, banaane, kre-
vette, homaare, puuvilju, palmiõli, liha, tsinki,
kulda ja puitu. Sisse tuuakse (4,2 mrd. \$ eest,
sellest 54 % USA-st) põhil. masinaid, tööstus-
toorainet, keemiatooted, kütust ja toiduaineid.
Peale USA on H-e tähtsad kaubanduspartnerid
naaberriigid Guatemala ja El Salvador. 2003
külastas riiki 610 500 turisti. H-l on väljaveid
saada ökoturismimaaks.

Ajalugu. Peale maajade, kes olid I a-tuh. saa-
vutanud kõrge arengutaseme, elasid H-e põlis-
elanikud eurooplaste tuleku ajal kogukondliku
korra tasemel. Lääne-H-s paikneb maajade klas-
sikalise kultuuri (5.–9. saj.) tähtsaimad keskusi
Copán. 1502 nimetas Christoph Kolumbus sealse
ranniku sügava mere järgi H-ks (hisp. *hondura*
'sügavus, sügavik'). 1524–25 allutas Hernán
Cortés H-e Hispaaniale. Indiaanlased osutasid
lenkade pealiku Lempira juhtimisel vallutajale
visa vastupanu. 1542 allutati H. Uus-Hispaaniale
ja 1560 Guatemala kindralkapitanaadile. Maa
kuulus suurfeodaalidele, kasutati orjade tööd,
hakati kaevandama hõbedat. Hispaania koloo-
niate iseseisvussõja ajal kuulutas H. end 15. IX
1821 Hispaaniast sõltumatuks. Tärkavat kodan-
lust esindavate liberaalide ja suurmaomanikele
tuginevate konservatiivide võitluses saavutasid
konservatiivid 1821 H-e ühinemise Mehhikoga.
Pärast Mehhiko keisririigi lagunemist kuulus H.
1823–38 Kesk-Ameerika Ühendatud Prov-de
föderatsiooni. 1838 sai H. taas iseseisvaks.
Kasutades H-e keerukat sisepol. olukorda, hõivas
1849–52 osa H-t Moskiitorannikul Suurbritannia
ning 1884 omandas USA õiguse ehitada H-sse
rdt-d ja rajada sinna banaaniistandusi (*United
Fruit Company*). Pikka aega valitsesid H-s USA-
meelsed diktaatorid, kõige kauem (1933–49) pü-
sis neist võimul Tiburcio Carias Andino. 1957. a.
valimistel võitis H-e Liberaalne Partei, presi-
dent José Ramón Villeda Morales valitsus asus
tegema sotsiaalseid reforme. 1963. a. riigipöör-
dega võimu haaranud kindral Oswaldo López
Enrique Arellano valitses algul diktaatorina, kuid
1972. a. riigipöördega uuesti võimule tulnuna
teostas ta dem. reforme. 1969 algas H-e ja El
Salvadori vahel sõjategevus (nn. jalgpallisõda),
mis lõpetati alles 1980. a. 1982 tuli võimule
esimene tsiviilvalitsus. Sellest ajast on valimistel
saanud enamasti ülekaalu H-e Liberaalne Partei,
ainult 1990–94 ja 2002–06 sai võidu H-e Rah-
vuspartei. Sisepol. pinge allikaks on pidev sissi-
sõda, mis seostub pms. narkokaubandusega.
1990. a-tel lõpetati peamised piirivaidlused: 1992
sõlmiti piirileping El Salvadoriga, 1999 regulee-
riti merepiir Colombiaga, samal aastal saavutati
piiriküsimuses kokkulepe ka Nicaraguaga. A-st
1945 on H. ÜRO liige.

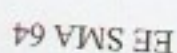
Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 5. II
2003.

HORVAATTIA

Pindala 56 542 km²
Rahvaarv 4 497 000 (2006)
Pealinn Tallusjaotus
20 maakonda ja 1 keskaliluvusega linn

Politiline süsteem. H. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks rahvas. Sama isik võib olla ametisse valitud kaheks järjestikuseks ametiajaks. Seadusandlik organ on ühekojaline parlament (*Hrvatski Sabor*), mille liikmed valib proportsionaalsuse põhimõtteil 4 aastaks rahvas. Põhiseaduses pole parlamendi suurt tšepset kindlaks määratud, vaid on öeldud, et parlamendis peab olema 100–160 liiget. Täpse suurse määrab parlament pärast valimisi, kui on teade hääletamas kaimne arv. 2003 valitud parlamendis on 152 kohta (140 kohta vastavalt valimisraamistusele, 8 kohta rahvusvahemustele ning 4 kohta valivad välislovaadid). Valida

gevad Dinaarti mäestiku loode—kagu-suunaliselt, 1000—1600 m kõrgusel abelikud. Neist ühes, Dinara ahelikus, asub Horvaatia kõrgeim tipp Veliki Troglav (1912 m). Laugiate harjade ja järs- kude nõlvadega ahelike vahel asuvad tugevasti karstunud mullastikutega taimkatteta lubjakivilavad.

72.000	Zadar
81.000	Slavonski Brod
82.000	Pula
86.000	Sesvete
90.000	Karlovac
91.000	Varaždin
97.000	Šibenik
99.000	Sisak

Horvaatia Krimati

Horvaatia Krimati

Horvaatia Krimati	Horvaatia Krimati
22	14,7
10,7	8,1
7,3	15,9
14,9	9,1
6,8	5,8
4,2	

Mäenõlvul on tamme- ja pöögimetsa, kõrgemal okasmetsa. Dinaari mäed laskuvad järsult Dalmaatsia rannikule. Tugevasti liigestunud rannikuga Aadria meres on ligi 1200 saart, mille kogupindala on u. 2500 km² (neist suurimad koosnevad lubjakivist ja on kohati karstunud). Dalmaatsias on valdav puna- ja pruunmullad, millel kasvab makja; mägedes kasvab mets (tamm, mänd). Istra ps. on kidurate heitlehiste põõsastikega (šibljakiga) kattunud karstunud lubjakivilava, mis tõuseb läänest (100 m kõrguselt) itta (keskm. 600 m kõrguseni; Učka mägi, 1395 m). Maavaradest leidub boksiiti, pruunsütt, naftat, maagaasi, merglit, kipsi, kaoliini, vähesel määral kipsisütt ja rauamaaki. Mets katab 1/3 riigi pindalast. Aadria mere rannikul ja Istra ps-l on vahemereline kliima. Juuli keskmine t° on põhjaosas 22–24 °C, lõunaosas 25–26 °C, jaan-i t° on vastavalt 4–6 °C ja 8–10 °C. Sajab sügisel ja talvel, saartel 500–1000 mm/a, rannikul 1000–1500 mm/a. Talvel puhub sageli

tugev külm põhja- ja kirdetuul boora, mis alandab t°-i alla 0 °C. Dinaari mäestik on tunduvalt külmem ja niiskem: keskmine t° on juulis 16–18 °C, jaan-s –1 kuni –3 °C. Sademeid on 2000–3500 mm/a, sajab pms. talvel ja lumikate püsib mitu kuud. Kesk-Doonau madalikul valitseb mandiline parasvöötne kliima, sest Dinaari mäed takistavad vahemereliste soojade õhumasside tungimist põhja ja kirdesse. Keskmine t° on juulis 21–24 °C, jaan-s 1 kuni –2 °C. Sajab 500–850 mm/a. H-s elab 76 (koos alamliikidega 101) liiki imetajaid, neist 10 liiki (sh. saarmas, lagrits, ilves, vahemere-sagarnina) on ohustatud. Pesitsevaid linde on 224 liiki. Roomajaid on 34 liiki, sh. endeemne horvaatia kaljusisalik, ja kahepaikseid 10 liiki, sh. endeemne, ainult karstikoobaste veekogudes elutsev, väga ohustatud sabakonnaline koopaoilm. Alam-H-s on tihe jõgedevõrk. Suurim jõgi on Doonau (H. ja Serbia piirijõgi) ja selle parempoolsed lisajõed Drava (osalt H. ja Ungari piirijõgi) ning Sava (osalt H. ning Bosnia ja Hertsegoviina piirijõgi). Need on tähtsad siseveeteed. Dinaari mäestiku karstialadel pole püsivooluga jõgesid. Dalmaatsia jõed on lühikesed ja kärestikulised, nad voolavad sügavates orgudes. Enamik H. järvi on väikesed karstijärv. H-s on 8 RP-d (mitu neist on asut. sealse maailmakuulsa karsti ja eripärase koopaekstiku kaitseks) ning ligi 450 muud kaitstavat ala ja objekti. UNESCO maailmapärandi nimistus on 6 objekti.

Rahvastik. H. põhirahvas (90 %) on horvaadid, kes räägivad horvaadi keelt ja kasutavad ladina tähestikku. 1991–95 peetud sõdade ajal pages H-sse u. 190 000 naabermaades elavat horvaati (neist 184 400 Bosnia ja Hertsegoviinast). Samal ajal läks Krajina piirkonnast ja Slavooniast Serbiasse 220 000 ning Bosnia ja Hertsegoviina serblaste aladele 22 000 serblast. 1991 oli serblaste

SKT (2005)	37,4 mrd. \$
SKT _p (2005)	58,5 mrd. \$
põllum.	7,7 %
tööstus	27,9 %
teenindus	64,4 %
SKT _p 1 el. kohta (2005)	13 200 \$
Inflatsioon (2005)	3,3 %
Eelarve tulu (2005)	17,7 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	19,4 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	30,6 mrd. \$
Majandusabi (2002)	saadud 167 mln. \$
Töövõimelisi (2005)	1,71 mln.
Hõivatuid (2005)	
põllum.	3 %
tööstus	33 %
teenindus	64 %
Töötuid (2005)	18 %
Vaeseid (2003)	11 %
Linnarahvastik (2005)	58 %
Keskm. vanus (2006)	40 a
Keskm. eluiga (2006)	75 a
mehed	71 a
naised	79 a
live (2006)	–0,03 %
Sündimus (2006)	1 %
Suremus (2006)	1,2 %
Imikute suremus (2006)	0,7 %
HIV/AIDS (2005)	alla 500 in.
AIDS-i surnuid (2001)	10

osadest H. rahvastikus 12%, 2001 aga 5% (380 000 in. vähem). Samas on vähenenud isikute arv, kes määratlevad ennast jugoslaavlastena (1981 – 379 000 in., 1991 – 106 000, 2001 ainult 127). Vähenemine on bosnia-lasi, piirialadel sloveeni ja ungari-lasi, Istra ps-l itaallasi, vähemal määral ka albaanlasi, isehhe, slovake, mustlasi, make-doonlasi, montenegrolasi, austriasi ja ukrainlasi. Enamik usklike on katoliiklased (88%), vähe-sel määral on õigeusklikke (4%) ja muslimeid (1%). Rahvastiku keskmine tihedus on 80 in./km². Tihedaimalt on asustatud Kesk-Doonau madalik (kohati 150–200 in./km²), samal ajal elab Dinaa-ride määstikus vähem kui 50 in./km². Linnades elab üle poole rahvastikust. 1980–2002 vähenes rahvaarv keskm. 0,2% aastas (surmumus ületab sündimuse). Riiklik tervisekindlustus on tagatud valdavale osale elanikkonnast. Juurutatuse pere-arstid. Parast 1991.–95. a. sõjategevust koor-mab tervishoiusüsteemi põgenikele ja invaliididele arstidabi osutamise.

Majandus. H. on arenenud majandusega riik. Parast sõjaline ja pol. kriis ning kodusõda (1991–95) põhjustasid tugeva majanduslanguse. Sõjakahjude suurus on hinnangute põhjal 20 mrd. \$. Majanduse allakäik peatus 1995 ja sealpeale on SKT kasva-nud (2005. a. 4,3%). Riigieelarve on defitsiidis, puudujääk kaetakse välislaenudega. Elektrienergia kogutoodangust (2003. a. 11,2 mrd. kWh) annavad 2/3 hüdroelektrijaamad. 15% elektrienergiast oste-takse. Ammutatav nafta rahuldab 1/3 vajadusest. Naftajuhimeid on 583 km (2004). Omišalji nafta-sadamast (Krki saarel) kulgeb naftajuhe naaber-maadestse. Moslavacka gora gaasimaardlast saa-dakse 1,7–1,8 mrd. m³ maagaasi aastas, see rahul-dab 60% siseturu vajadusest. Seal suunduvad gaasijuhimeid Zagrebisse ja Sisakisse. Ka kaevan-daava kivisööe ja rauamaagi hulki ei rahulda siseturu vajadusi. Tähtsaimat maavara boksiiti kaevanda-takse Dinaari mägedes ja Istra ps-l (osa boksiiti sulatatakse alumiiniumiks, osa veevõtte väljal). Merg-ist toodetakse tsementi. Dinaari mägedes rauiatakse aastast 3,0–3,5 mln. m³ metsa (kasut. mööbli, tsellu-loosi ja paberi tootmiseks). Aadria mere äärses lin-nades Rijekas, Splitis, Zadaris, Pulas ja Šibenikis tegeletakse laevaehtituse ja -remondiga. Olulised tööstusharud on masina-, metalli-, elektri- ja elek-troonika-, keemia-, ravimi-, tekstiili-, õmblus-, naha-, jalatsi-, veini-, konservi- ja toiduainetööstus. Peamised tööstuskeskused on Zagreb, Slavonski Brod, Karlovac, Sisak, Osijek, Varszdin ja Aadria mere sadamalinnad. Põllum- on kolm tootmis-piirkonda: Kesk-Doonau madalikul tegeletakse põllundusega, Dinaari määstikus karjandusega ja Aadria mere rannikul kasvat. lähistroopilisi puuvilju. Põllumaad on 26% riigi terr-st (2005). Kasvat. nisu, maisi, kartulit, vähem otra, riisi, tatart, hirssi ja soja ning tehnilisest kultuuridest suhk-rupetti, päevalille, rapsi ja tubakat, kohati lina ja kanepi. Kasvat. ka söödaitaimi (söödapeeti, linseid, nisikut). Suurte linnade ümbruses on

Dubrovnik vanalinn ja ajalooline sadam

1991. a. sõjas puna kirik (Vukovars)

Dakovo katedraal

valdav kõõgiviljakasvatatus (kapsas, porgand, tomat, sibul, paprika). Kõikjal peetakse veiseid, lambaid ja kitsi. Viinamarjaisandusi ja puuvilja-aedu on 133 000 ha (2,3% riigi terr-st). Kasvat. ploome, õunu, pime, muureid ja kirssse, Aadria mere rannikul tsitrusseid, nektariine, oliive, viigi-marju ja mandleid. Dalmaatias püütakse aastas 25 000–30 000 t kala (sardiin, anšoovis, kefaal, tuun, makrell). Rdt-d on 2721 km, millest 984 km on elektritrd. (2004). Rdt-tuumeid on 40 km ja viadukte 8 km. Mnt-id on 28 588 km, neist 24 186 km kõvakattega (2003). Tähtsaim liin on Ljubljana (Sloveenia) – Zagrebi – Slavonski Brod – Belg-radi (Serbia) kiirtee, mis ühendab Kesk-Euroopat Balkani ps-e lõunaosaga. Tähtsaim meresadam on Rijeka, mida kasutavad merveedudeks ka Austria ja Ungari. Teised meresadamad on Split, Šibenik, Pula, Zadar, Dubrovnik ning Ploče (kasutab ka Bosnia ja Hertsegoviina). Siseveeid on 785 km. Sava ja Drava on oluline koht siseveedes, Doo-naul kui rahvusv. veeteel välisveedes. Suurima käibega jõesadamad on Zagrebis, Osijekis, Sisakis

Peaministrid (a-st 1990)

1990–1991	Stjepan (Stipe) Mešić
1991–1992	Stjepan (Stipe) Mešić
1992–1993	Stjepan (Stipe) Mešić
1993–1994	Stjepan (Stipe) Mešić
1994–1995	Stjepan (Stipe) Mešić
1995–1996	Stjepan (Stipe) Mešić
1996–1997	Stjepan (Stipe) Mešić
1997–1998	Stjepan (Stipe) Mešić
1998–1999	Stjepan (Stipe) Mešić
1999–2000	Stjepan (Stipe) Mešić
2000–2001	Stjepan (Stipe) Mešić
2001–2002	Stjepan (Stipe) Mešić
2002–2003	Stjepan (Stipe) Mešić
2003–2004	Stjepan (Stipe) Mešić
2004–2005	Stjepan (Stipe) Mešić
2005–2006	Stjepan (Stipe) Mešić

Peaministrid (a-st 1990)

1990–1991	Stjepan (Stipe) Mešić
1991–1992	Stjepan (Stipe) Mešić
1992–1993	Stjepan (Stipe) Mešić
1993–1994	Stjepan (Stipe) Mešić
1994–1995	Stjepan (Stipe) Mešić
1995–1996	Stjepan (Stipe) Mešić
1996–1997	Stjepan (Stipe) Mešić
1997–1998	Stjepan (Stipe) Mešić
1998–1999	Stjepan (Stipe) Mešić
1999–2000	Stjepan (Stipe) Mešić
2000–2001	Stjepan (Stipe) Mešić
2001–2002	Stjepan (Stipe) Mešić
2002–2003	Stjepan (Stipe) Mešić
2003–2004	Stjepan (Stipe) Mešić
2004–2005	Stjepan (Stipe) Mešić
2005–2006	Stjepan (Stipe) Mešić

Elanud (2006)

Elanud	14 050
Elanud	2 300
Elanud	2 500
Elanud	1 950
Elanud	20 800

Elanud (2004)

Elanud	108 200
Elanud	108 200
Elanud	108 200
Elanud	108 200
Elanud	108 200

Elanud (2004)

Elanud	108 200
Elanud	108 200
Elanud	108 200
Elanud	108 200
Elanud	108 200

ja Slavonski Brodis. Rahvusv. lennujaamad on Zagrebi läh. (Pleso), Splitis, Zadaris, Pulas, Dubrovniki ja Krki saarel. Väljavedu (10,3 mrd \$ eest, 2005) on peaaegu poole väiksem sisseveost (18,93 mrd. \$ eest, 2005). Välja veetakse laevu, transpordivahendeid, tekstiilkaupu, keemiasaadusi, ravimeid, alumiiniumi, tsementi, puitu, mööblit, jalatseid, veini, konserve ning värsket ja kuivatatud puuvilja. Sisse ostetakse msg. masinaid (sh. autosid), naftat, väetisi, elektriseadmeid, musti metalle ja tarbekaupu. Tähtsaimaid majandusharusid on turism. 1991.–95. aasta sõjategevuse tõttu väliturism lakkas, kuid 2001 külastas H-t juba 5,4 mln. välismaalast, kes töid riigile 2,7–2,9 mrd. \$ tulu. Aadria mere rannikul ja saartel on tuntud merekuurordid Dubrovnik, Pula, Split, Rovinj, Opatija, Umag ja Poreč.

Ajalugu. Antiikautorid nimetavad H. ala asukadena illüürlasi. 6.–7. saj. asusid sinna slaavlased, kes 8. saj. võtsid vastu ristiusu. 8.–9. saj. allus H. frankide ülemvõimule. 9. saj. lõpus saavutasid horvaadi vürstid sõltumatus ja 924 rajas Tomislav iseseisva H. kuningriigi. 10. saj. tekkisid feodaalsuhted. 1102 astus H. personaaluniooni Ungariga (Ungari kuningat esindas H-s baan). Alates 15. saj. keskpaigast laastas maad Türgi vägi. Lootes leida kaitset Austrialt, tunnustas H. 1527 Habsburgide ülemvõimu, kuid 16. saj. lõpus vallutas Türgi suure osa maast. 1699 said Habsburgid Karlowitzi rahu kohaselt Türgile kuulunud H. osa ja nii allutati Austriale kogu H. A-st 1790 oli maa Ungari haldusalluvuses. Vastukaaluks ungaristamispoliitikale tekkis seal 1830. a-il illüürism. 1848.–49. a. rev-i ajal kuulutati 5. VI 1848 H-s välja rahvuslik autonoomia. Ungari seda ei tunnustanud. Austria-Ungari kaksikmonarhia tekkimisel (1867) liideti H. Ungariga ja ta sai 1868. a. lepingu kohaselt autonoomia. Pärast Austria-Ungari lagunemist kuulus H. dets-st 1918 Serbia-H.-Sloveenia kuningriiki, mis 1929 nimetati Jugoslaavia Kuningriigiks. Serbia valitsev seisund riigis soodustas H-s separatismi. 1939 vallandasid

horvaadi paremäärmuslikud rahvuslased (ustašid) Ante Pavelići juhtimisel terrorikampaania, et lüüa Jugoslaaviast lahku. H. saavutaski autonoomia. Pärast Jugoslaavia lüüasaamist Saksamaalt ja tema liitlastelt (1941) moodustasid ustašid Saksamaa võimu all marionetliku H. riigi (nn. Sõltumatu Horvaadi Riigi), kuhu kuulus ka Bosnia ja Hertsegoviina; osa H-st liideti Itaalia ja Ungariga. Horvaadid osalesid ka Jugoslaavia sakslastevastases vabadusvõitluses, 1942–44 asus selle keskus H-s; maa vabastati mais 1945. Sama aasta nov-s liideti H. Jugoslaavia Föderatiivse SV-ga (a-ni 1963 Jugoslaavia Föderatiivne RV). 1970. a-il laienes H-s separatistlik liikumine, mille Jugoslaavia keskvõim karmilt maha surus. 1989 lubati asutada opositsiooniparteisid. Iseseisvuse saavutas H. 25. VI 1991. 1990 vastu võetud põhiseadust on muudetud 4 korral: 1997 täiendati rahvusvähemuste õigusi, 2000 muudeti H. poolpresidentiaalsest parlamentaarseks riigiks, 2001 muudeti parlament ühekojaliseks ja samal aastal muudeti haldust käsitlevaid punkte. Esimesed vabad mitmeparteilised parlamendivalimised olid toimunud juba 1990, need võitis H. Dem. Liit. Liidu eesotsas oli autoritaarne natsionalist Franjo Tudman, kes 1990–99 oli H. president. H. Dem. Liit oli võimul a-ni 2000. A-st 2003 on ta koalitsioonivalitsuses. Etniline konflikt hakkas kulmineeruma pärast esimesi parlamendivalimisi ning iseseisvumist, mille tulemusel saatis serblaste kontrolli all olev keskvõim Jugoslaavia föderaalarmee kohalike serblaste relvaüksustele appi, et takistada H. iseseisvumist. Sellega alanud H. iseseisvussõja algul läks peaaegu kolmandik H. terr-st serblaste kontrolli alla. 1992 sisenesid riiki ÜRO rahuvalveväed, et eraldada horvaadid ja serblased. Samal aastal sekkus H. Bosnia-Hertsegoviina kodusõtta, toetades sealseid horvaate Bosnia serblaste vastu. 1995. a-ks kehtestas H. eduka sõjategevuse tulemusena taas kontrolli Krajina Vabariigis (selle olid kohalikud serblased välja kuulutanud 19. XII 1991) ja Lääne-Slavoonias (vt. kaart lk. 101). 1995 sõlmiti Daytoni rahukokkulepe, mille tulemusel sai H. 1998 tagasi ÜRO kontrolli all olnud Ida-Slavoonia. A-st 2000 on H. president Stjepan (Stipe) Mešić, peaminister on a-st 2003 Ivo Sanader. H. on alustanud kõnelusi saamaks EL-i liikmeks ja ta on NATO liikmesuse kandidaat. Mitut H. relvajõudude ohvitseri on süüdistatud Rahvusv. Haagi Kohtus sõjakuritegudes. A-st 1992 on H. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 2. III 1992. **Relvajõud.** H. relvajõud (*Oružane Snage Republike Hrvatske*) komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, teenistusaeg on 6 kuud. Relvajõudude ülemjuhataja on president, kindralstaabi ülema kaudu juhib relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhu- ja õhukaitsejõududest. H. relvajõud loodi iseseisvuse eest peetava võitluse käigus; 2004 liitus H. NATO liikmelisuse tegevuskavaga (MAP), NATO nõuete järgi on alustatud relvajõudude ümberkorraldamist. 2006 osalesid H. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF).

Politiline süsteim. I-T. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on I-T-i Rahvusparlament (Parlamento Nacional de Timor-Leste), mille liikmete arv kõigub 52-st 65-ni. Esimestel valimistel (2001) valiti erandina 88 liiget, neist 13 enamusvalimistel ja 75 proportsionaalsuse põhimõtet. Peaministri valib parlament ja kinnitab president. Valida võivad vähemalt 17-aastased. I-T-s on mitmaparteisüsteim. Olulisim erakond on Fretilin (Frente Revolucionária)

Pindala	14 609 km ² (sh. Ambeno enklavar 815, Atauro saar 144 ja Jaco saar 8 km ²)
Rahvaarv	947 400 (2006)
Pealinn	Dili (163 300 el.)
Haldusjaotus	13 ringkonda
Riigikeeled	tetumi ja portugali keel
Rahavahik	USA dollar (USD)
Riigivahised	TLS, TL

Ida-Timor, Timor-Leste, Timor-Leste De-
mokraatlik Vabariik (tetiimi *Timor-Lorosa* e,
Republika Demokrátika Timor Lorosa e, port
*Timor-Leste, República Democrática de Timor-
Leste*), riik Kagu-Aasias, hõlmab Väikeste Sunda
saarte suurima saare Timori idaosas, loodeosas
asuva Ambeno (Oecussi) enklaavi ning Atauro
ja Jaco saare. Pii Indoneesiaga on 228 km;
rannajoone pikkus 706 km.

Ida-Timor

de *Limor-Leste Independente*, FRETILIN). Koh-tusüsteem on kahestastmeline. Kehitb 2002. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioon alusel on I-T. osaliselt vaba riik. Korruptsiooninindeksi järgi asub I-T. maailmas 111. kohal.

Sumboolika. I-T-i lipu (a-st 2002) punane väli sümboliseerib rahvuslikku vabadusvõitlust. Kollane kolmnurk märgib riigi koloniaalsel minevikku ja loodusrikkust ja must pimeduse jõude, mis tuleb võita. Valge viisnurk tähistab rahu ja helget tule- viku. Puna-mustal vapikilbil (vapp a-st 2002) on täht, oda ning 2 ristatud mõõka ja noolt. Vappi ümbritseval sinisel ringil on portugali keeles riigi nimi ning all rahvuslik devüüs „Honra, pátria e povo“ („au, isamaa ja rahvas“). Hümn (a-st 2002) „Pátria“ („Isamaa“), sõnad Francisco Bóya da Costa, viis Afonso Redentor de Araújo.

Loodus. I-T. on ainus täielikult lõunapoolkeral asuv Aasia riik. Terr. on valdavalt mägine. Timori saare keskosas on kitladest, lubjakivist ja merg- list Rameiau kurdpaangasmaestik (kõrgeim tipp Tatamailau, 2962 m), mis laskub kitsale ranniku- madalikule. Leidub mudavulkaane, sageli on maavärinaid. Maavaradest on I-T-s mangaani-, vase- ja kroovimimaaki, kuida, marmorit ning ranni- kumeres naftat ja maagaasi. Valitsch lähisekva- toriaalne mussoonikliima. Saare põhjarannikul sajab 500–1000, lõunarannikul 1000–1500 ja keskosas mägedes kuni 3000 mm/a. Dets-st maini puhub niiske loodemussoon, juunist nov-ni kuu- restikulisel ning enamik neist on aug-st nov-ni kuniad. Suure osa I-T-i terr-st hõlmab pms. akaat- siale, eukaliptide ja palmidega kõrgetrohusavaan (eriti kesk- ja läänecosas), orgudes ja mäenõlvil on kohati säilinud metsa (kasuariniid, palmid, sandipuu), lõunarannikul on mangroovi. Zoo- geograafiliselt kuulub I-T. Malai-Austraalia siir- leregiooni – selles on Aasia, Austraalia ning endemiseid loomi. Imetajaid elavad seal nt. kukkuline päris- ehk hallikuskus, kalong, mets- ja habesiga, timori (mets)sisga, lakksambar ja jaava mokaak; meremimetajaid on kohatud 24 liiki. Pest- sevid linde on 240 liiki (23 neist on endemid), eriti palju on papagoolisi. Arvukaist roomajast endemised timori püüton, timori veepeüüton ja timori rüffimadu. I-T-s on 15 KA-d.

palmuunapalmu
 koguakse õhust
 millest tehakse
 palmivina (toit)

Haldušjaotus
Ringkonnad (diss)
Aileu
Alnaro
Ambeno
Baucan
Bobonaro
Cova Lima
Dili
Ermera
Lautem
Liquiça
Manututo
Manufahi
Viqueque

Marlene Silva Fata Cama

Rahvastik. I-T. on paljurahvuseline riik, kus räägitakse üle 30 keele ja murde. Ametlikud keeled on tetumi ja portugali keel. Põhiseadusega on tagatud vähemuskeelte (sh. atauru ehk adabe, baikeno, bekaisi, bunaki, fataluku, galoli, habuni, idalaka, kawaimina, kemaki, makuva, makalero, makassai ehk makassae, mambai ja tukudede keele) areng ja kaitse. Kõige suurem rahvas on tetumid (40 % rahvastikust). Nad asustavad riigi läänealasil ja lõunarannikut. Tetumid on mõjutanud teiste I-T-i rahvaste majandus- ja kultuurielu, seetõttu valdab tetumi keelt teise keelena üle poole rahvastikust. Riigis elab ka mõni tuhat hiinlast ja mõnisada portugallast. Keskmine asustustihedus on 65 in./km², tihedamini on asustatud rannikualad. Usklikest on 90 % katoliiklased, ülejäänud on protestandid, muslimid, hinduistid, budistid ja hõimuusundite järgijad. Ligi pooled täiskasvanud on kirjaoskamatud.

Majandus. I-T. on vähe arenenud majanduse ja väga madala elatustasemega riik. 1999. a. lõpuks oli 70 % I-T-i majanduspotentsiaalist ja infrastruktuurist hävinud. Riigi majandus sõltub eeskätt välisabist. Timori mere mandrilava naftaleiukohadest ammutavad Indoneesiaga 1989 sõlmitud lepingu alusel naftat Austraalia kompaniid. 2004 uuendasid I-T-i ja Austraalia valitsus naftalepingut, kuid selle jõustumist takistas riikide vaidlus Timori meres kulgeva merepiiri üle. Merepiirileping sõlmiti 12. I 2006, see reguleerib ka mandrilavalt nafta ammutamise tingimusi. Lepingu järgi laekub I-T-i riigikassasse igal aastal 350—400 mln. \$. I-T-i majanduse põhiharud on teenindus ja põllum. Pms. ekspordiks kasvat. kohvi- ja sandlipuud. Viljeldakse ka riisi, maisi, hirssi, bataati, maniokki, sojauba, köögi- ja puuvilja, banaani, saago- ja kookospalmi, vanilli ja kautšukipuud. Loodusolud on loomakasvatuseks soodsad. Peetakse veiseid, sigu, kitsi, lambaid, pühvleid ja hobuseid. Rannikul püütakse kala, trepange ja pärlikarpe. Tegutsevad vähesed töötleva tööstuse väikeettevõtted. Kaupu veetakse palju rohkem sisse (202 mln. \$ eest, 2004) kui välja (10 mln. \$ eest, 2005). Välja veetakse kohvi, sandlipuitu ja marmorit, potentsiaalsed väljaveokaubad on

nafta ja vanill; sisse veetakse pms. toiduaineid, naftasaadusi ja masinaid. Mnt-id on u. 5000 km. Rahvusv. lennujaam ja sadam on Dilis. Kuigi olukord on I-T-s stabiliseerunud, varitseb sõjaohu, mis pärsib turismi.

Ajalugu. 13.—15. saj. kuulus Timor Jaava saarel asuva Majapahiti riigi koosseisu. 1518 saabusid saarele portugallased ning a-st 1596 oli Timor Portugali koloonia. 17. saj. II poolel jagasid saare omavahel Portugal ja Holland: Timori idaosa jäi Portugalile, Holland sai lääneosa. 1942—45 oli I-T-s Jaapani okupatsioon. 1951—75 oli I-T. Portugali meretagune provints. 1974 Portugalis toimunud nn. nalgirev. tõi kaasa koloniaalimpeeriali kokkuvarisemise ning rahutused kõigis kolooniates, sh. I-T-s. Et hoida ära vasakpoolse Iseseisva I-T-i Rev. Rinde populaarsuse suurenemist, korraldas Portugaliga sidemete säilitamist pooldav Timori Dem. Liit (*União Democrática Timorense*) aug. 1975 pealinnas Dilis relvastatud väljaastumise. Portugali kindralkuberner Mário Lemos Pires põgenes ranniku lähedal paiknevale Atauro saarele. 27. aug. saavutas paremini relvastatud Iseseisva I-T-i Rev. Rinne pealinnas kontrolli. Relvakokkupõrgetes hukkus u. 2000 inimest. Timori Dem. Liidu juhid põgenesid Indoneesiale kuuluvasse Lääne-Timoris. 28. XI 1975 kuulutas Iseseisva I-T-i Rev. Rinne välja iseseisvuse. Kuna juba juulis 1975 oli Indoneesia kuulutanud I-T-i oma 27. provintsiks, tungis Indoneesia 9 päeva hiljem I-T-sse, et iseseisvumist takistada. Indoneesia ja iseseisvuslaste vahelistes kokkupõrgetes on hukkunud 100 000—200 000 in. 1990. a-tel muutus Iseseisva I-T-i Rev. Rinde vastupanu rahumeelseks. 1996 anti I-T-i katoliku kiriku peapiiskopile Carlos Felipe Ximenes Belole ja välismaalt vastupanu juhtinud José Manuel Ramos-Hortale vägivallatu iseseisvusvõitluse eest Nobeli rahuauhind. Aug. 1999 toimus ÜRO rahuvalveüksuste järelevalve all rahvahääletus, millel osales u. 99 % hääleõiguslikest kodanikest. 78,5 % pooldas iseseisvust. ÜRO Julgeolekunõukogu otsusel (okt. 1999) viidi Indoneesia väeüksused 2002 välja ning I-T. määrati kuni iseseisvuse saavutamiseni ÜRO hooldusterr-ks. Selleks moodustati rahvusv. üleminekuadministratsioon. 2001. a. parlamendivalimistel sai Iseseisva I-T-i Rev. Rinne parlamendi 88 kohast 55. 20. V 2002 andis ÜRO peasekretär Kofi Annan I-T-i valitsusele võimu ametlikult üle. Presidendiks valiti Kay Rala Xanana Gusmão, peaministriks sai Mari Bim Amude Alkatiri. Apr. 2006 algasid I-T-s relvakokkupõrked, mis põhjustasid muslimist peaministri M. Alkatiri tagandamise. Uueks peaministriks sai parteitu katoliiklane J. M. Ramos-Horta. Olukorra rahustamiseks saatsid Portugal, Austraalia, Uus-Meremaa ja Malaisia I-T-sse oma väeüksused. A-st 2002 on I-T. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 21. XII 2005.

Loodus. I. rannajoon on võrdlemisi sopoline. Kõrvuti on valge ristik (*Trifolium repens*). Eriti tugevasti on liigestunud saare läänearannik. Äärmises kaguosas sirutuvad kaugele merre mitu mägisti poolsaart (Iveragh, Beera), mida üks- teisest eraldavad sügavad fjordilaadsed lahed.

asub I. maailmas 18. kohal.

Sümboolika. Iirlastel oli varem kasutusel kuldse keldi hartga lipp. Rohelise-vaige-oranži kombi- natsiooni kasutati I. rahvastaste tunnusena esimest korda (kokarditel) sept. 1830 rahvakoosolekul, mis oli kokku tulnud Prantsuse rev-i toetuseks. Lipuna võttis selle 1848 kasutusele Noor-I. liik- mine, riigilipp a-st 1937. Roheline tähistab vanu gaeli tavaeid, katoliiklasi ja sõltumatuset ihlust, oranž Oranje Willemi (William III) toetajaid ja protestante ning valge nendevahelist rahu. Osa marurahvaslast, protestantide vihkkajaid, kasu- tab oranži asemel kollast. Vapi (a-st 1949) sini- sel väljal olev kuldne hart on olnud I. kuninga atribuut, vanim seda kujutav vapiürlik on flaa- mi *Wijnbergen Röll* (u. 1280), kuldset hart on järgelkindlamalt kasut. Inglise kun-a Henry VIII ajast. Vapi kujutatud hart tuntuks kui keitide kun-a Brian Boru hart, mida säilitatakse Dub- lini *Trinity College*i mt-k-s. Hümn (a-st 1926) „Amhrán na bhFiann” („Sõduri laul”), sõnad Pedar Kearney, viis Pedar Kearney ja Patrick Heaney. Hümnina kasut. üksnes laulu refraani.

Esindajatekoja ettepanekul ning valitsuse peamistri ettepanekul ja Esindajatekoja nõusolekul. Kehitib mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on *Fiatma F'ail* (Saatusse Sõdurid) ja *Fine Gael* (Ühendatud Iirimaa), peale nende on parlamendis esindatud ka Tööpartei (*Labour Party*), Progressiivsed Demokraadid (*Progressive Democrats*), Roheline Partei (*Green Party*), *Sinn Féin* (Meie Ise) ja Sotsial. Partei (*Socialist Party*). Kohtusüsteem on kaheastmeline. Ülemkohu liikmed nimetab president. Põhiseadust (a-st 1937) on mitu korda täiendatud. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on I. vaba riik. Korrupsiooninõudeksi järgi

Politiline süsteem. L. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 7 aastaks rahvas. President võib sellel ametikohal olla 2 ametiaega järjest. Seadusandlik organ on 5 aastaks valitav Rahvuspallament (*Oireachtas*), mis koosneb kahest kojast. Esindajatekoda (*Dail Eireann*) ja Senat (*Seanad Eireann*) valitakse 5 aastaks. Esindajatekoja suurus on alam- ja ülemkojaga kindlaks määratud ja see valitakse proportsionaalsel, üksiku ülekantava hääle põhimõttel. 2002. aastal valitud Esindajatekojas on 166 liiget. 60-liikmeline Senatist nimetab 11 peaminister ja 49 valitakse kandidaatide poolt. 18-aastased

Pindala	70 280 km ²
Rahvaarv	4 065 600 (2006)
Pealinn	Dublin (<i>Baile Átha Cliath</i> , 1 030 400 el.)
Haldusjaotus	26 krahvkonda
Riigikeeled	iri ja inglise keel
Rahaühik	euro (EUR)
Riigitahtised	IRL, IE

(km); tammajõe pikkus 1448 km.

Iirimaa, Iiri (in *Eire*, ingl *Ireland*), Iiri Vabariik (in *Poblacht na h'Eireann*, ingl *Republic of Ireland*), saareriik Lääne-Euroopas. Hõlmab suurema osa (⁶/₇) Iiri saarest, ulgätanu (Põhja-I.) kuu- lub Suurbritannia ja Põhja-I. Ühendkuningriigi koosseisu. Viimasega on tal ka maismaapiir (360 km) rannepoolsele rühmale 448 saart.

Ilirima

Haldusjaotus
Krahvymond' (country)
ingli/ini
Carlow / Ceadraich
Cavan / An Cabhan
Clare / An Clár
Cork / Corcaigh
Donegal / Dún na nGall
Dublin / Baile Átha Cliath
Galway / Gaillimh
Kerry / Ciarraí
Kildare / Cill Dara
Killkenny / Cill Chenné
Laos, Laois / Laois / Leinster
Leitrim / Leitrim
Limerick / Limerick
Louth / Lú
Mayo / Maigh Eo
Meath / An Mhí
Monaghan / Monaghan
Offaly / Uíbh Fhailé
Roscommon /
Ros Comáin
Sligo / Sligeach
Tipperary /
Tribraid Árann
Waterford / Port Láirge
Westmeath / An Iarthar
Wexford / Loch Garman
Wicklow / Cill Mhanna
Krahvymond' (country)
4 aialoolis-geograph
provinistiks (C
Leinster, Munster, Conna
8 statistisheks publia

Traditsiooniline ja kivi-
müüritöödega ehitatud
küla, 19. saj.

Peaministrid

1922–23	William Thomas Gosgrave
1923–24	William Thomas Gosgrave
1924–25	William Thomas Gosgrave
1925–26	William Thomas Gosgrave
1926–27	William Thomas Gosgrave
1927–28	William Thomas Gosgrave
1928–29	William Thomas Gosgrave
1929–30	William Thomas Gosgrave
1930–31	William Thomas Gosgrave
1931–32	William Thomas Gosgrave
1932–33	William Thomas Gosgrave
1933–34	William Thomas Gosgrave
1934–35	William Thomas Gosgrave
1935–36	William Thomas Gosgrave
1936–37	William Thomas Gosgrave
1937–38	William Thomas Gosgrave
1938–39	William Thomas Gosgrave
1939–40	William Thomas Gosgrave
1940–41	William Thomas Gosgrave
1941–42	William Thomas Gosgrave
1942–43	William Thomas Gosgrave
1943–44	William Thomas Gosgrave
1944–45	William Thomas Gosgrave
1945–46	William Thomas Gosgrave
1946–47	William Thomas Gosgrave
1947–48	William Thomas Gosgrave
1948–49	William Thomas Gosgrave
1949–50	William Thomas Gosgrave
1950–51	William Thomas Gosgrave
1951–52	William Thomas Gosgrave
1952–53	William Thomas Gosgrave
1953–54	William Thomas Gosgrave
1954–55	William Thomas Gosgrave
1955–56	William Thomas Gosgrave
1956–57	William Thomas Gosgrave
1957–58	William Thomas Gosgrave
1958–59	William Thomas Gosgrave
1959–60	William Thomas Gosgrave
1960–61	William Thomas Gosgrave
1961–62	William Thomas Gosgrave
1962–63	William Thomas Gosgrave
1963–64	William Thomas Gosgrave
1964–65	William Thomas Gosgrave
1965–66	William Thomas Gosgrave
1966–67	William Thomas Gosgrave
1967–68	William Thomas Gosgrave
1968–69	William Thomas Gosgrave
1969–70	William Thomas Gosgrave
1970–71	William Thomas Gosgrave
1971–72	William Thomas Gosgrave
1972–73	William Thomas Gosgrave
1973–74	William Thomas Gosgrave
1974–75	William Thomas Gosgrave
1975–76	William Thomas Gosgrave
1976–77	William Thomas Gosgrave
1977–78	William Thomas Gosgrave
1978–79	William Thomas Gosgrave
1979–80	William Thomas Gosgrave
1980–81	William Thomas Gosgrave
1981–82	William Thomas Gosgrave
1982–83	William Thomas Gosgrave
1983–84	William Thomas Gosgrave
1984–85	William Thomas Gosgrave
1985–86	William Thomas Gosgrave
1986–87	William Thomas Gosgrave
1987–88	William Thomas Gosgrave
1988–89	William Thomas Gosgrave
1989–90	William Thomas Gosgrave
1990–91	William Thomas Gosgrave
1991–92	William Thomas Gosgrave
1992–93	William Thomas Gosgrave
1993–94	William Thomas Gosgrave
1994–95	William Thomas Gosgrave
1995–96	William Thomas Gosgrave
1996–97	William Thomas Gosgrave
1997–98	William Thomas Gosgrave
1998–99	William Thomas Gosgrave
1999–00	William Thomas Gosgrave
2000–01	William Thomas Gosgrave
2001–02	William Thomas Gosgrave
2002–03	William Thomas Gosgrave
2003–04	William Thomas Gosgrave
2004–05	William Thomas Gosgrave
2005–06	William Thomas Gosgrave
2006–07	William Thomas Gosgrave
2007–08	William Thomas Gosgrave
2008–09	William Thomas Gosgrave
2009–10	William Thomas Gosgrave
2010–11	William Thomas Gosgrave
2011–12	William Thomas Gosgrave
2012–13	William Thomas Gosgrave
2013–14	William Thomas Gosgrave
2014–15	William Thomas Gosgrave
2015–16	William Thomas Gosgrave
2016–17	William Thomas Gosgrave
2017–18	William Thomas Gosgrave
2018–19	William Thomas Gosgrave
2019–20	William Thomas Gosgrave
2020–21	William Thomas Gosgrave
2021–22	William Thomas Gosgrave
2022–23	William Thomas Gosgrave

susmaa ja Rooma paavst. 1641. – 52. a. ülestõusu surus maha Inglise kodanliku rev-i juhi Oliver Cromwelli sõjavägi; lüüa said iirlased ka 1688. – 91. a. ülestõus. Inglise kolonisaatorid omastasid 16. – 17. saj. valdava osa kõlvikuist. Ulsterist tõrjuti keldid välja ja see asustati põhil. šotlastest protestantidega. 17. saj. lõpus võeti katoliiklastelt pol. õigused. 18. saj. suurenes I. majanduse maha- jäämus, sages näljahäda. 1798 suruti maha üles- tõus, mille oli ette valmistanud ühing „Ühinenud Iirlased“ (asut. 1791). 1. I 1801 kuulutati välja I. ja Suurbritannia unioon, I. parlament kaotati ning I-lt hakati valima saadikuid Inglise parlamenti. Võitlust uniooni tühistamise (*repeal*) eest juhtis Daniel O’Connell. Rängalt tabas I-d 1845–46 kartuliikaldus, ligi 1 mln. in. suri nälga, 1846–51 emigreerus 1,5 mln. in.; 1845–1966 vähenes rah- vaarv 2,2 korda. Pärast Inglise tööstusrev-i sai I-st metropoli põllum. ääremaa. 19. saj. keskel tegeles valdav osa rahvastikust põllum-ga. Väikerentnike hulgaline laostumine lõi soodsa pinna salaühin- gute tekkeks. 1867 korraldasid feenid (salaühingu *Fenian Brotherhood* liikmed) ülestõusu, kuid see luhus. 1873 asut. *Home Rule*’i Liiga taot- les I-le Briti impeeriumi raames autonoomiat. Liiga kasutas obstruktsiooni jt. parlamentlike võitlusmeetodeid; esialgu toetas teda Maaliiga. Liberaalide katsed Briti võimuesindajatega kok- kulepet saavutada nurjusid. 1886 ja 1893 lükkas Briti parlament *home rule*’i billi tagasi. 1905 asut. *Sinn Féin* alustas võitlust I. sõltumatus eest. 1914 võttis Briti parlament *home rule*’i billi vastu, kuid Ulsteri konservatiivid osutasid sellele vastupanu. I maailmasõja puhkedes lükkas *home rule*’i billi ellurakendamine sõja lõpuni edasi. 1916 toimunud I. ülestõusu surus Briti sõjavägi maha. 1918. a. parlamendivalimistel võitis *Sinn Féin*. Saadikud tulid kokku Dublinis ja kuulutasid jaan. 1919 I. vabariigiks. 1919 alustas samal aastal asut. I. Vabariiklik Armee (*Irish Republican Army, IRA*) Briti vägede vastast sissisõda. 6. XII 1921 sõlmis Arthur Griffithi juhitud *Sinn Féin*’i parem- poolne tiib Briti võimudega kokkuleppe, mille- ga I. sai dominiooni staatuse. I-st lahutati töö- tslikult arenenuim Ulsteri piirkond (6 Kirde-I.

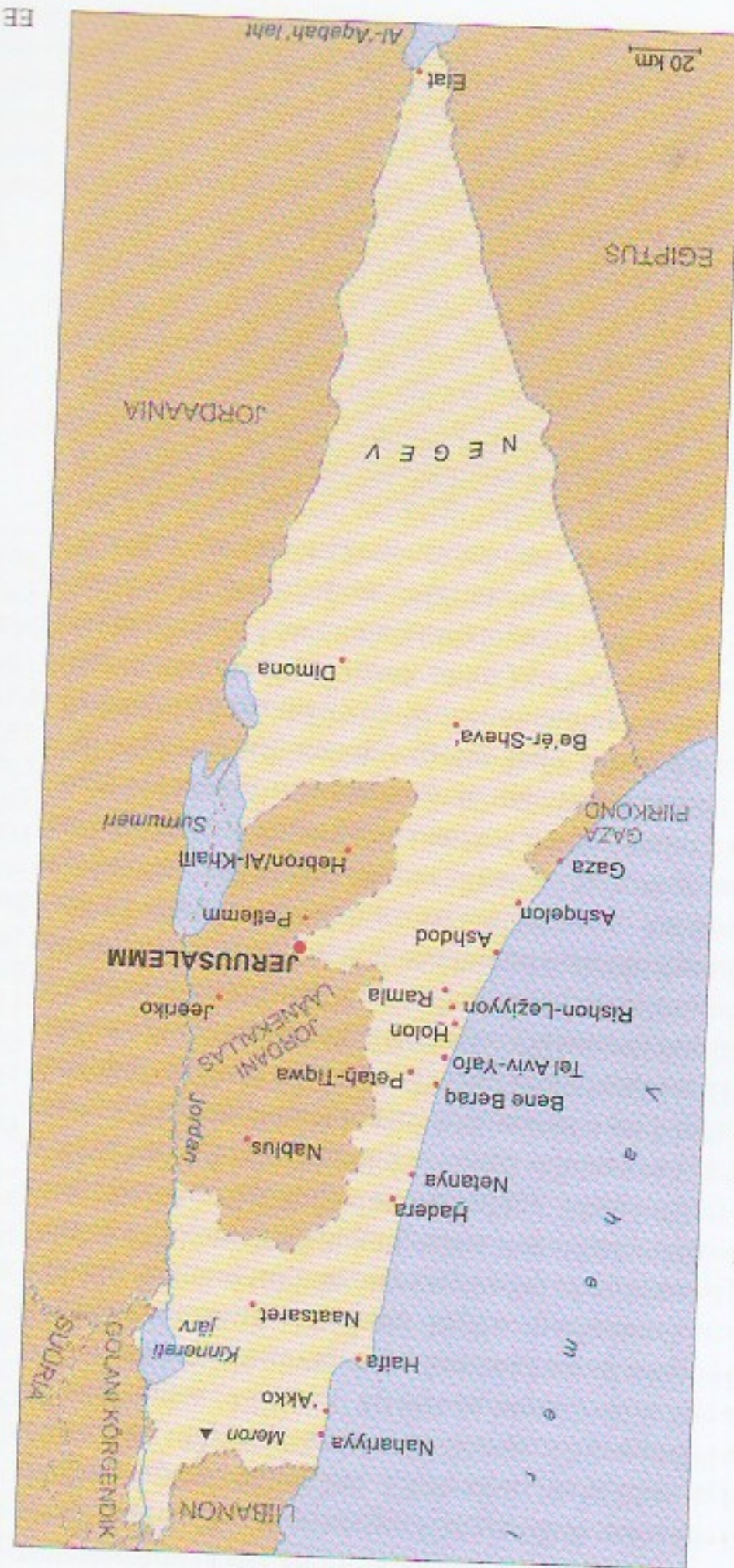
krahvkonda ehk Põhja-I.), mis oli asustatud põ- hil. protestantidest šotlaste ja inglasega. See jäi Suurbritannia piiratud autonoomiaga alaks. Kokkuleppe pooldajate ja vastaste (*Sinn Féin*’i pahempoolne tiib) kodusõja (1922–23) võitsid esimesed. 1922–32 oli võimul Inglise-sõbralik William Thomas Gosgrave’i valitsus. 1932 sai võimule *Sinn Féin*’i vähemradikaalset suunda jät- kav *Fianna Fáil* (peaminister Éamon De Valera). Sõltuvus Suurbritanniast vähenes, I-l paiknenud sõjaväebaasid kaotati. 1931–38 pidasid I. ja Suurbritannia tollisõda. 29. XII 1937 kuulutati I. sõltumatuks vabariigiks, kuid formaalselt jäi ta Briti impeeriumiga seotuks. Täielik sõltumatus saavutati 18. IV 1949, kui lahutati Briti Rahvaste Ühendusest. Põhja-I. küsimuse lahendamiseks on I. ja Briti valitsus a-st 1965 sõlminud mitu lepet. Olulisimaid on 1985 sõlmitud lepe, mille järgi Põhja-I. staatuse kohta võetakse otsus vastu siis, kui Põhja-I. elanikud sellega nõus on. 1998 sõlmisid Briti ja I. valitsus Belfasti lepingu, mida teatakse ka suure reede lepinguna (*Good Friday Agreement*) ning mille omakorda kiitis heaks enamik Põhja-I. parteisid. Lepingu tõttu muutis I. ka oma põhiseadust, mille järgi Põhja-I. võib I-ga taasühineda juhul, kui Põhja-I. elanikud seda soovivad. Belfasti lepinguga loodi ka Põhja-Lõu- na Ministrite Nõukogu, mis koosneb I. valitsuse liikmetest ning Põhja-I. täidesaatva võimu esi- ndajatest. I. kahe peamise partei – *Fianna Fáil*’i ja *Fine Gael*’i – põhiline erinevus seisnebki suhtumises Põhja-I. taasühinemise küsimusse. A-st 1932 on *Fianna Fáil* olnud parlamendi suu- rim partei, valitsuses a-il 1932–48, 1951–54, 1957–73, 1977–81, 1982 ja 1987–94. 1997 moodustas *Fianna Fáil* valitsuse koos Progres- siivsete Demokraatidega. Ülejäänud valitsused on moodustanud *Fine Gael* (pms. koos Tööparteiga). Pärast kodusõda tähtsusetu vasakpoolse liikumi- sena tegutsenud *Sinn Féin* alustas taas aktiivset tegevust 1969, hakates esindama IRA pol. tiiba. Samal ajal hakkas uuesti aktiivselt tegutsema IRA radikaalne tiib, kasutades ära inim- ja kodaniku- õiguste eest võitlevat Ulsteri katoliiklaste liiku- mist Põhja-I-l, ning alustas taas relvastatud võitlust. 1972 lõhenes IRA uuesti. Ametlik IRA (*Official IRA*) nõustus rahumeelse tegevusega, kuid Ajutine IRA (*Provisional IRA*) muutus veel- gi äärmuslikumaks, lubades pommirünnakuid intensiivistada. 1987 sõlmis I. Inglismaaga le- pingu IRA relvavõitlejate väljaandmise kohta. I oli 1970. a-teni suhteliselt nõrgalt arenenud majandusega riik. Pärast EMÜ-ga liitumist (1973) algas kiire majanduskasv (eriti 1980. ja 1990. a-tel), mis on viinud I. Euroopa arenenuimate riikide hulka. 2001 lükkasid I. valijad tagasi EL-i laienemist puudutava Nice’i lepingu, kuid 2002 kiitsid selle heaks. A-st 1997 on I. president Mary Patricia McAleese ja peaminister Bertie Ahern. A-st 1955 on I. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 10. IX 1991.

Israel

Israel, I-i Riik (hebreia *Yisra'el*, *Medina* *Yisra'el*, ar *Isra'el*, *Dawlat Isra'el*), riik Edela-Aasias Lähis-Idas Vahemere idarannikul. Pindala 20 770 km², koos Golan'i kõrgendiku ja Ida-Jeruusalemmiga 22 072 km². Rahvaarv 7 109 900 (2006). Jerusalemm (731 700 el., ÜRO otsuse kohaselt on pealinn Tel Aviv). Haldusjaotus 6 ringkonda (hebreia ja araabia keel). Riigikeeled. Riigitihihik uus seekeel (ILS). Riigitihihised ISR, IL.

Politiline süsteem. I. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib ilma tagasivalimise õigusega 7 aastaks parlament. Presidendi võim on tsereemoniaalne. Seadusandlik organ on 120-liikmeline parlament (*Knesset*), mis valitakse 4 aastaks proportsionaalsel, suletud parteiühendkirjadega hääletusel. Parteide valimiskünnis on 2%. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsusjuht on presidenti nimetanud peaminister, enamasti on selles parlamentis suurima erakonna juht. Valitsusjuhile kuuluvad liikmed nimetab peaminister ja kiidab

kui ka religioosete kohtute süsteem. I-i ei ole määrab eluks ajaks president. Toimib nii ilmalike Kõrgeim kohtuorgan on Ülemkohus, mille liikmed tei *Shas* (*Miflet Ha-Sfaradim Shomrei Torah*), ultraortodoksne sefardi Toora järgijate usupartei Toopartei (*Miflet Ha'Avoda Ha'sra'eli*) ja tekinud liberaalne *Kadima* ('edasi'), sots-dem. servatiivne *Likud* ('ühinemine'), selle lohenemisel meparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on konga peaministri ja valitsuse tagandada. I-s on mit-laiati saat; parlament võib umbusaldushäälletuse-heaks parlament. Peaministri on õigus parlament

Haldusjaotus	Pindala (km ²)	Elanike arv (2006)	Haldus-
Ringkond (mehoz)	854	882 000	Haifa
Jerusalemm	627	854 300	Jerusalemm
Kesktingkond	1 242	710 800	Ramla
Lõunakingkond	14 107	1 058 400	Be'er-Sheva'
Põhjaaringkond	4 501	1 221 000	Naatsaret
Tel Aviv	170	1 125 800	Tel Aviv

UNESCO

maailmapärand

Jerusalemma vanad ja linnamüür (1982)
Masada linnus (2001)
'Akko vanalinn (2001)
Tel Aviv'i nn. Valgustuse (2003)
Viirukipuud Karbala (linnad Negevi, 2001)
Harmagedoon (Megido), Hazor ja Be'er-Sheva' (Jüdiske muinavaremed; 2005)

Israeli ja
Jordania piirid

Israeli ja
Jordania piirid

Israeli	751 700
Jordania	1 194 500
Israeli ja Jordania	384 300
Jordania	3 127 600
Israeli	266 000
Jordania	1 112 000
Israeli ja Jordania	224 000
Jordania	208 000
Israeli	188 300
Jordania	181 500
Israeli ja Jordania	174 000

Israeli ja Jordania piirid

Israeli	2 179 500
Jordania	6 650 100
Israeli ja Jordania	7 189 900

Israeli ja Jordania piirid

põhiseadust. Seda asendavad „Riigi asutamise deklaratsioon” (1948), *Knesset*’is 1958–2001 vastu võetud 14 alusseadust ja kodakondsusseadus (1950). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on I. vaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub I. maailmas 34. kohal.

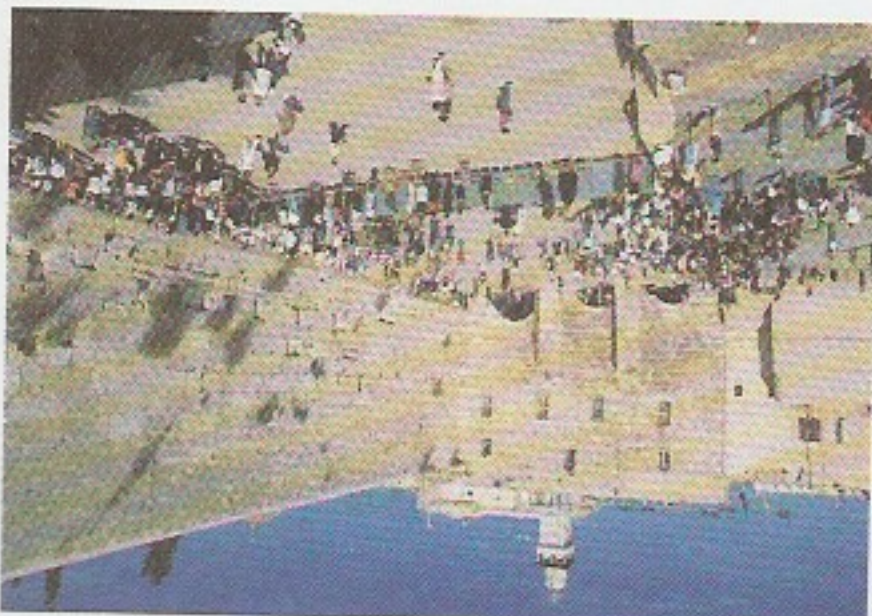
Sümboolika. I-i lipp (a-st 1948) pärineb 1891 Bostonis kogunenud sionistidelt, kes võtsid oma lipu eeskujuks traditsioonilise juudi sinivalge rätikulaadse palvemantli (*tallit*), millele on lisatud kahest põimunud kolmnurgast moodustuv kuusnurkne Taaveti täht (õieti Taaveti kilp, heebrea *Magen David*). See sümbol olevat olnud kun. Taaveti kilbil ja kun. Saalomoni sõrmusel (sellest teine nimi Saalomoni pitsat). Taaveti täht kui maagiline sümbol oli mitmes kultuuris tuntud juba pronksiajal, semiitide sümbol on ta vähemalt 7. saj-st e. Kr. 18. saj. muutus tähe kasutamine üldiseks ning 1897 Baselis peetud sionistide kongressil valiti see juutide rahvusemärgiks. Lipu sinine värv tuleneb Moosese raamatutes sageli mainitud purpursinisest. Tänapäeval seostatakse lipu sinist värvi taevaga, valget aga sionistlike aadete puhtusega. Vapi (a-st 1949) sinisel kilbil on seitsmeharuline Jeruusalemma templi kandelaaber menoraa — juutide vanimaid märke (kujutis pärineb Roomas olevalt Tituse võidukaarelt). Selle all on heebrea tähestikus riigi nimi. Menoraad ümbritsevad õlipuuoksad sümboliseerivad rahu. Hümn (a-st 1948, ametlikult kinnitatud 2004) „Hatikvah” („Lootus”), sõnad Naftali Herz Imber, viis Samuel Cohen.

Loodus. Vahemere ääres paikneb väga kuiv ja kitsas (laius põhjaosas kuni 40 km) rannikumadalik, mille rannapiirkond on enamasti liivane (seal on häid supelrandu). Sisemaapoolne viljakas ala on valdavalt kultuuristatud. Maa kesk- ja põhjaosas on murrangutega liigestunud, valdavalt 300–700 m kõrgune mäestikuiilmeline lubjakivilava. Selle põhjaosas paiknevad Galilea mäed (I-i kõrgeim tipp Meron, 1208 m), lõunaosas Samaaria ja Juuda mäed, neid eraldab teineteisest kitsas (10–12 km) Jisreeli org. Idapiiril paiknev Ghor (Al-Ghawri) alang (Ida-Aafrika alanguvöötme jätk) hõlmab Kinnereti järve nõo, Jordani jõe oru ja Surnumere nõo (maakera madalaim koht, kuni 408 m a. m.) ning jätkub Ha'Arava ('Araba) vadina lõunas Al-'Aqabah' laheni. Enamiku I-i lõunaosast hõlmab 600–800 m kõrgune Negevi kõrbe platoo. Selle pinnamoodi liigestavad sügavad kuivad jõeorud ja järsud kaljud, leidub sooldunud alasid. Rannikutasandikul on liivaluhteid. Valitseb lähistroopiline vahemereline kliima, suvi on kuum ja kuiv, talv pehme ja sajune. Rannikumadalikul on keskmine t° aug-s 27–28, jaan-s 11–12 °C, lavanaal vastavalt 23 ja 9 °C ning Jordani nõos 28–34 ja 12–13 °C. Selgelt eristuvad kuiva- ja sajuperiood, sajab pms. talvel, tavaliselt nov-st märtsini (enim dets-st veebr-ni). Sademehulk erineb piirkonniti tugevasti. Kõige rohkem sajab Ülem-Galileas (kuni 1000 mm/a). Maa keskosas ja rannikul sajab 500–550 mm, Negevi kõrbe põhjaosas kuni 200 mm ja Punase mere ääres kõigest kuni 30 mm/a. Suvel puhub Siinai ja Araabia kõrbealadelt sageli tugev kuiv tuul hamsin. Kõrgemal sajab harva lund. I-i ala on aastatuhandeid mõjutanud inimtegevus ja seetõttu on suur osa kunagisest rikkalikust looduslikust taimkattest (sh. kuulsad liibanoni seedri salad) hävinenud. Alates I-i riigi moodustamisest on taimkatet taastatud ja mitmekesistatud, sisse on toodud palju uusi puuliike. Nüüd kasvab I-s mitmel pool õli- ja mandlipuud, eukalüpti, mändi ja palme, on ka tamme- ja küpressialusid. Platool kasvab valdavalt kuivalembene võsa (makja), mägedes on säilinud igihaljaid metsi. Loomastik (eriti suurimetajad) on aegade jooksul vaesestunud. Imetajaid on I-s 92 liiki, 16 liiki (sh. vahemere munkhüljes, 3 endeemset näriliseliiki, lakklammas ja nuubia kaljukits) on eriti ohustatud. Kohatud on 547 liiki linde (34 liiki on ohustatud), rohkesti on talvitujaid; pesitsejaid on 162 liiki, palju on suuri kullilisi (nt. raibe-, kaelus-, kalju-, haugas- ja madukotkas) ja kultuurimaistuvärvulisi (nt. mustpea-nõlvatsiitsitaja, oaasileevike, kaljuvarblane). Roomajaid on 99 ja kahepaikseid 8 liiki. Siseveekogud hõlmavad 440 km². I-i ainus suurem jõgi, maa idapiiril voolav Jordan, algab Süüria alalt, voolab läbi Kinnereti järve ja suubub Surnumere, suur osa tema veest läheb niisutuseks. Ülejäänud jõed on väikesed ja nende veetase langeb suvel tugevasti, osa jõgesid kuivab täiesti. Ka väiksemate jõgede vett kasut. niisutuseks. Suurim mageveejärv on maa põhjaosas sügavas nõos (209 m a. m.) paiknev

Külmere järve (ka Tiberiase, Piiblis Galilea või Genezareti järve) Seal algab ka I-i peamine magneetiline. Riigi idaosas Jordania püüki asub maailma ainulaadsemaid kohti, kibesoolane järve Sarnumer. Selle veepiir paikneb 408 m a. m. ja ta on maailma madalaim ala. Maavarade poolest on I. vaene. Tähtsaimad loodusvarad on Sarnumere vees sisalduvad mineraalid. Negevi körbes leidub vähese määral raua-, vase-, krooni-, mangaani- ja uraani- ja fosforiiti, nafta, maagaasi, põlevkivi ja ehitusmaterjali (savi, liiva, ehituskivi). I-s on 317 K.A.-d ja I BKA. UNESCO maailmapärandi nimistus on 6 objekti.

Rahvastik. I-i keskmine asustustihedus on 342 in./km². Tihedaim on asustus rannikumadalikul, hõredaim Negevi körbes. I. on maailma hinnatuimaid riike. Osa linnu (Jeruusalemm, Naasaret) on tuhandeid aastaid vana. Eriti tuntud on maailma suurimate monoteistlike usundite kristluse, islami ja judaismi püha linn Jeruusalemm. Noorimad ja kiireima kasvuga linnu on Al-Aqabah' lahe ääres asuv sadama- ja kuurortlinn Elat (Eilat). Põhiosa I-i rahvastikust moodustavad juudid (76%), araablast on 20% ja muid 4%. 68% juutidest on sündinud kohapeal, ülejäänud on mujalt sisse rännanud (22% on sündinud Euroopas ja Amerikas ning 10% Aafrikas ja Aasias, 2006). Nende keel, tavad, rassiline kuuluvus ja haridus-tase erinevad tugevasti. Enim räägitakse I-s vanal heebreka keelel põhinevat tänapäeva heebreka keelt – ivriti – ja araabia keelt, vähem vene, rumee-nia, jidiši, inglise, poola, ladino jmt. keelt. Enne I-i riigi rajamist (1948) oli tulnud Palestiinasse palju juudi ümberasujaid. Esimene sissevõetud lained (aliya) algas 1882, teine 1904, kolmas 1918, neljas 1924 ning viies 1933. Juudiusuliste arv kasvavas 181 000-ilt (1932) 464 000-ile (1940). II maailmasõja ajal oli ligi kolmandik Palestiina rahvastikust juudid. Pärast II maailmasõda suurenes vastikust juudid. Pärast II maailmasõda suurenes sissevõetud juudid. Pärast II maailmasõda suurenes idast ja vahemere piirkonnast pärinev sefardi kogukond, kuid poliitilises, ettevõtluses ja avalikus elus on ülekaalus põhiliselt Kesk-Euroopast pärit askenazid. Alates 1989. a-st on sisse rännanud tuhandeid endise NSV Liidu alalt pärit juute. I-i araablastest Palestiina kogukonda kuulub kuni 800 000 in. Kuigi paljud palestiinlased osalevad pol. elus, on nad I-i avalikus elus jäänud siiski tagaplaanile. Usutunnistuse järgi on 82% rahvas-tikust judaistid, 14% muslimid (pms. sunniidid), 2% kristlased ja 2% muude usundite järgijad. Sissetulek ühe inimese kohta on suur, kuid ka maksukoormus on suur. Osa iisraellast elab põl-hen-kommunides ega pea isikliku vara soetamist kohust. Hariduskulutused moodustavad SKT-st 10%. Kurjusekajad on täiskasvanuist 95%. Kõi-gile 5–16-aastastele lastele on haridus tasuta ja kohustuslik. Peale riiklike üldhariduskoolide on ka riiklike vaimulikke kooli ja eraalgkooli ning eritavaliselt algkooli. Sissetulekute jaotus on loodud erilised õppekavad, mille alusel õpetatakse heebreka keelt ja juutide ajalugu. I-s on

Nutumüür, osa Jerusalemi ehitatud templi müürist. Suure [37–4 e. Kr.] on juutide püha paika

Ortodokse juudi rabi puhub uussaad (roš hašana) ootamist Nutumüüri ääres järele (šofar)

Väliskaubanduspartnerid (% kogumahu, 2006)

Väljavõetud	USA
Belgia	Hongkong
Saksamaa	Suurbritannia
Sveits	Hiina

Soolaga kaetud Sarnumere rannik

nii ilmalikke kui ka vaimulikke ülikooli. Palju iisraellast õpib USA ülikoolides. Mainekaimad ülikoolid on Tel Aviivi ülikool, I-i Tehnikaülikool. Ajakirjandust ja vaba mõtteavaldust piiravad sõjaväe- ja julgeolekuseisus. Kulutused arstidele moodustavad SKT-st 9%. Esmase arstiabi on kättesaadav kõigile. Riigis on 367 haiglat ja 24 140 arsti (2002). Mõningast muret põhjustab uimastite tarvitamine. Narkootikumide tuukse sisse pms. Liibanonist ja Jordaniast.

Majandus. I. on arenenud turumajandusmaa, kuigi riigi omandisse kuuluvate ettevõtete osa-tähtsus on üsna suur. Keskpank on 1954. aast. I-i Pank, peale selle on 23 kommertsipanka (2001) ja muid panku ning fondibörs. Lataulatustikult rakendatakse oskustööjõudu ja kõrgtehnoloogiat. Suur eelarvepuudujääk kaetakse välismaal elavate juutide rahasaadetistega ja välislaenu toel. Kõige rohkem annab majanduslikku ja sõjalist abi USA. Majanduse arengut takistavad I-i ja Palestiina araablaste ning ka I-i ja mitme teise araabia maa-pikka aega kestnud, ajuti relvakokkupõrgeteks paisunud vastolu. Need mõjuvad pärssivalt ka välisinvesteeringutele ning turistide juurdevoolile. Kõrgharidusega töötajate osatähtsusest (24%) on I. USA ja Hollandi järel maailmas 3. kohal. Aktsiakapitali osatähtsusest rahvatulust on ta maa-ilmas 2. kohal, laenuarvutite suhtarvult esikohal. Enamik tooret (sh. kütus, metallid), teravilja, liha ja ka sõjamasinaid veetakse sisse. Oma nafta- ja gaasitoodangu osa on tühi. Elektrienergia kogu-võimsus on 10 mln. kW. Tööstuses on tähtsaimad

lisrael

1948-52
1953-57
1958-62
1963-67
1968-72
1973-77
1978-82
1983-87
1988-92
1993-97
1998-2002
2003-2007
2008-2012
2013-2017
2018-2022

kõrgtehnoloogiale tuginevad harud (toodetakse lennukeid, sidevahendeid, arvuteid, meditsiini-aparatuuri). Muud olulised tööstusharud on keemia- (sh. väetised), toiduaine-, tubaka-, tsementi-, tekstiili- ja ravimitööstus. Üldtuntud on I-i juveelitööstus (eriti teemantide lihvimine). Tähtis majandusharu on ka turism (2002. a. 862 000 turisti), seda on soodustanud judaismi ja kristlusega seonduvad pühad paigad ning ajaloomälestiste rohkus. Põllum-s on tegev ainult paar protsenti tööhõivelistest, kuid ta saab riigilt suurt rahalist toetust. Sood on kuivendatud ja kõrbealasid niisutatakse (45 % haritavast maast on niisutatav). Haritavat maad on 17 %, sellest 90 % kuulub riigile või sionistlikele org-dele, kes rendivad maad kooperatiividele (kibutsid, mošavid) või üksikisikuile. I. toodab üle 90 % vajaminevaist toiduaineist ise. Põllum-s rakendatakse kõrgtehnoloogiat ja ajakohaseid agrotehnilisi võtteid, saagikus on suur ja toodang kõrgekvaliteediline. Kogukondliku elukorralduse poolest paistavad silma põllum-kommunid kibutsid. Tähtsal kohal on puuvilja- (eriti tsitrused, üle 7 % põllum-toodangu väärtusest) ning viinamarja- ja banaani-kasvatus. Peamised põlluviljad on nisu, päevalill, kikerhernes, uba, hernes, maapähkel ja arbuus. Puuvilla saagikus (kiudu kuni 5,5 t/ha) on maailma suurimaid. Oluline koht on veise- (nii piimakuu ka lihaloomad), lamba-, linnu- ja kalakasvatusel. Kõiki I-i linnu ühendavad head tehiskattega teed (16 281 km). Rdt-d on 640 km, rdt-võrku suurendatakse. Tähtsaimad sadamad on Ashdod, Ashqelon, Elat, Hadera, Haifa ja Tel Aviv-Yafo. Kaubalaevastikus on 18 laeva (kokku 728 759 brt). Lennujaamu on 53 (2002), neist 30 kõvakattelist lennuradadega, tähtsaim on Tel Aviv-Yafo Ben Gurioni rahvusv. lennujaam. Naftajuhtmeid on 1509 ja gaasijuhtmeid 140 km. Välja veetakse masinaid ja seadmeid, tarkvara, briljante, keemia-kaupa, põllum- ja tekstiilitooteid. Sisse veetakse toorainet, sõjatehnikat ja -varustust, toorteemante, kütuseid, vilja ja tarbekaupa.

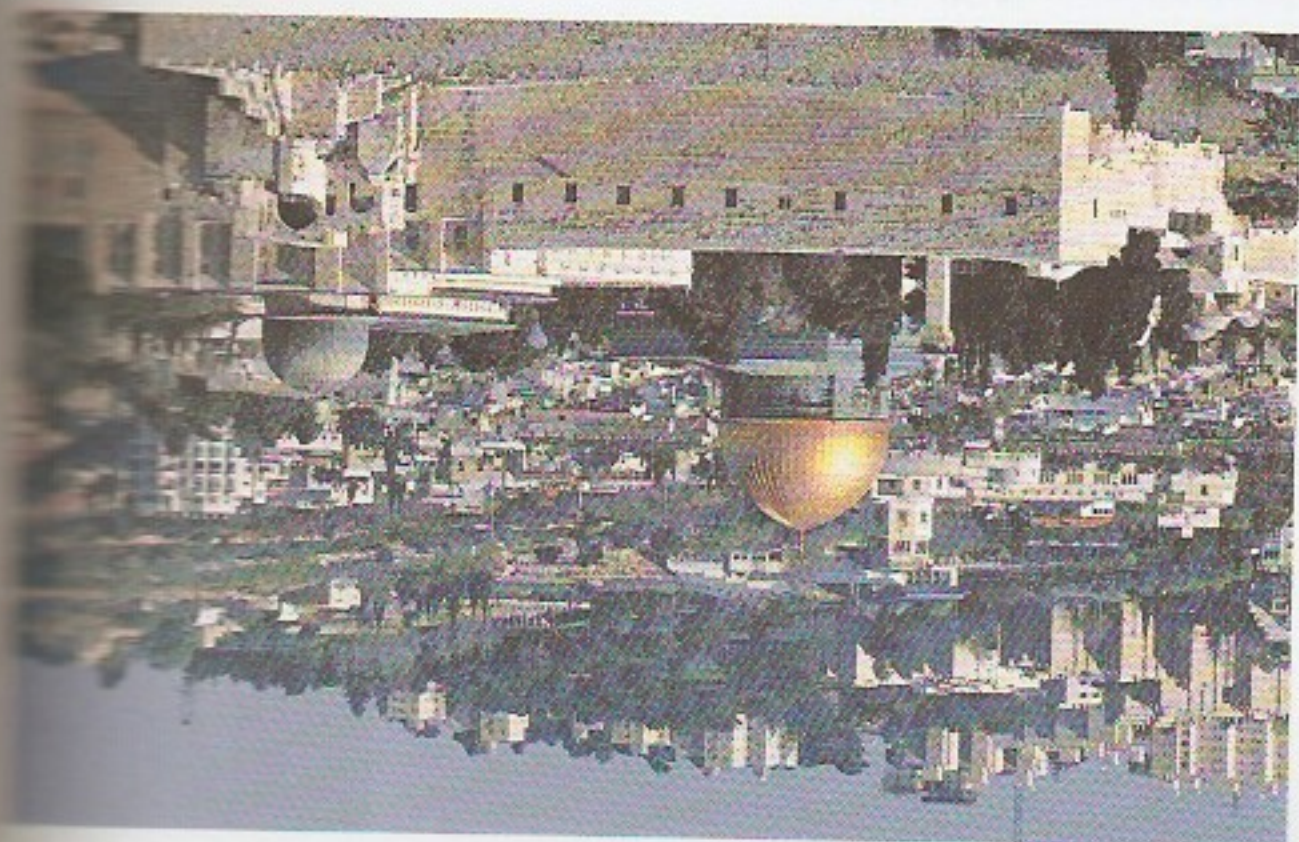
Ajalugu. 'Ubeidiya ja Gesher Benot Ya'aqovi leiukohast saadud varaste inimlaste *Homo erectus*' te luud ja kiviiristad on dateeritud 800 000 kuni 1,5 mln. aasta vanuseks. Skhuli, Qafzehi, Tabuni ja

SKT (2005)	123,4 mrd. \$
SKT _p (2005)	177,4 mrd. \$
põllum. (2003)	2,6 %
tööstus (2003)	31,7 %
teenindus (2003)	65,7 %
SKT _p 1 el. kohta (2005)	25 670 \$
Inflatsioon (2005)	1,3 %
Eelarve tulu (2005)	43,82 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	58,04 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	75,55 mrd. \$
Majandusabi (2003)	saadud (USA-lt) 662 mln. \$
Töövõimelisi (2005)	2,42 mln.
Hõivatuid (2005)	
põllum.	2 %
tööstus	16 %
teenindus	82 %
Töötuid (2005)	9 %
Vaeseid (2005)	21 %
Linnarahvastik (2003)	91 %
Keskm. vanus (2006)	30 a
Keskm. eluiga (2006)	79 a
mehed	77 a
naised	82 a
live (2006)	1,18 %
Sündimus (2006)	1,8 %
Suremus (2006)	0,6 %
Imikute suremus (2006)	0,7 %
HIV/AIDS (2005)	4000 in.
AIDS-i surnuid (2001)	100

Kebara koobaste leiud osutavad, et 50 000–120 000 aastat tagasi elasid seal kõrvuti lõuna poolt sisse rännanud varajase nüüdisinimese ja põhjast saabunud neandertallase populatsioonid. U. 7500 e. Kr. üle 4 m kõrguse kivivalliga ümbritsetud Jeeriko on maailma vanimaid kindlustatud asulaid. Paikseid semiidi hõime (juutide esivanemaid) on esimest korda mainitud Egiptuse vaarao Merneptahi raidkirjas u. 1220 e. Kr. Võidelnud kaananlaste, vilistite jmt. rahvaga, jõudsid nad 11. saj. lõpuks e. Kr. oma riigi rajamiseni. Pärimuse järgi oli esimene I-i riigi kuningas Saul [u. 1025–1004 e. Kr.]. Pärast Taaveti [u. 1004–965 e. Kr.] ja Saalomoni [u. 965–926 e. Kr.] valitsemisega löid 10 põhjapoolset hõimu Jerobeam I juhtimisel u. 926 e. Kr. sellest riigist lahku ja asutasid Palestiina põhjaossa omaette I-i riigi. Ehkki lõunapoolsest Juuda riigist suurem, ei olnud I-i riik piisavalt ühtne ning allus kergemini välismõjudele (eriti Foiniikia omadele). Riigi tõusuajad olid 9. saj. I pool (kun-d Omri ja Ahab) ja 8. saj. I pool e. Kr. (Jerobeam II), mil võideldi edukalt Juuda ning aramealaste Damaskuse riigiga. 722 e. Kr. vallutasid I-i pealinna Samaaria (praegu Sabastīyah) assüürlased ning asustasid suure osa I-i rahvastikust Mesopotaamiasse ja Meediasse. L-Palestiinas eksisteerinud Juuda riik suutis püsima jääda ning sõltus pärast kun. Josia surma (609 e. Kr.) Egiptusest ja a-st 605 e. Kr. Babülooniast. 586 e. Kr. purustas Babüloonia kun. Nebukadnetsar II Juuda pealinna Jeruusalemma ning saatis suure osa juute Babülooniasse. Paabeli vangipõlvest (586–538 e. Kr.) naasnute algatusel ehitati üles Jeruusalemma tempel (u. 515 e. Kr.) ja rajati Pärsia ülemvõimu all teokraatlik Juuda kogukond. Hiljem allus see Egiptuse Ptolemaiostele ja (a-st

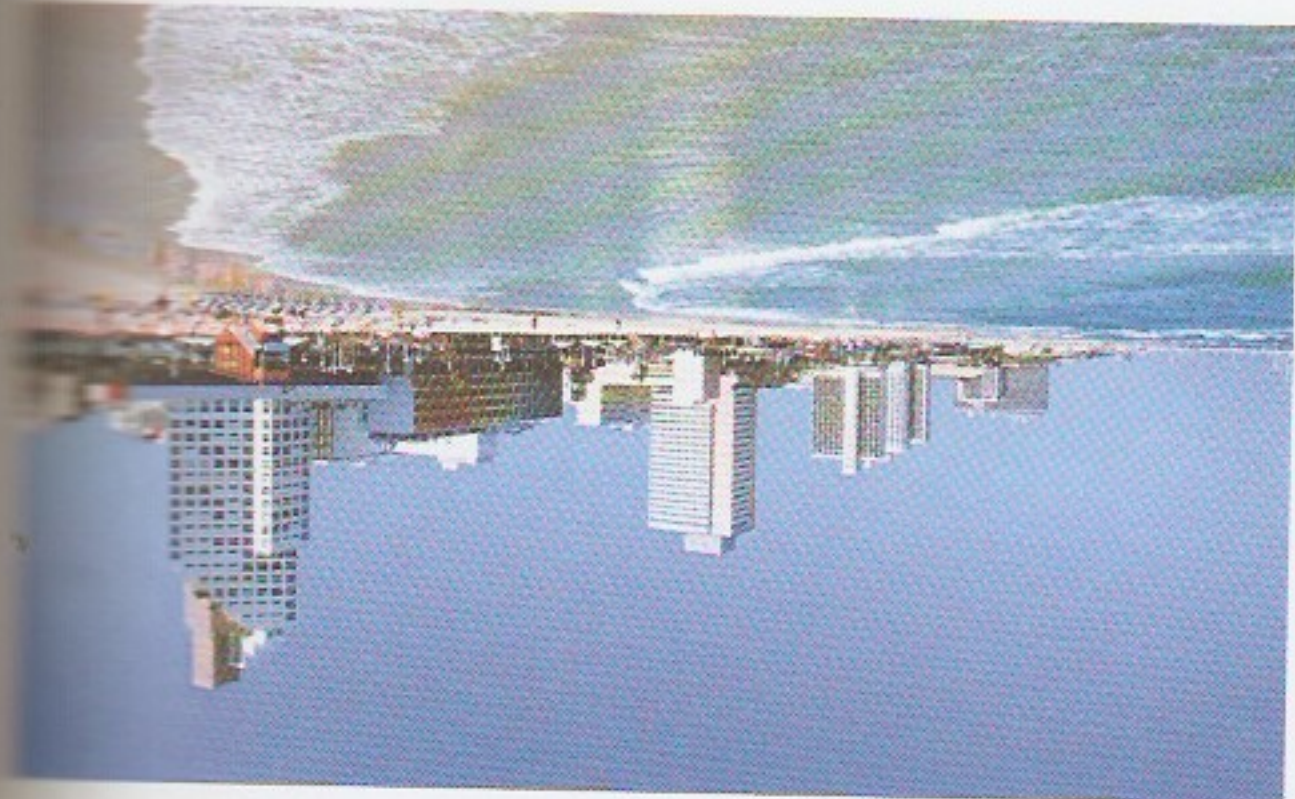

198 e. Kr.) Suur Suleiküididele. A-ks 142 e. Kr. aastani Makabeide suguvõsa juhtimisel iseseisv Jüda riik, vallutati Samaria, Galilea, Idumea (Edom) ja Jordani-tagune ala. 63 e. Kr. alistas Pompeius Jüda Rooma ülemvõimule, a-st 6 p. Kr. oli Jüda ala Rooma provint. Rooma-vastase ülestõusu (66–73 p. Kr.) ajal hävitasid roomlased 70 p. Kr. Jeruusalemma. Viimane Rooma ülemvõim vastane juudi ülestõus oli 132–135 p. Kr. Bar-Kokha juhtimisel. Pärast selles lüüasaamist hajusid juudid mööda maailma laiali. Rooma keiser Hadrianus [117–138] nimetas riigi Pales-tinaks. 636–1099 oli seal Araabia ülemvõim ja sel ajal asustati ala pms. araablastega. 1099–1291 valitsesid maad Euroopast tulnud ristisõdijad, kes rajasid sinna Jeruusalemma kuningriigi. 1291–1517 valitsesid seal mamelukid, seejärel 1517–1918 Türgi Osmanite riik. Baselis peetud I sionis-tide kongressil (1897) esitas Theodor Herzl juudi omariikluse idee (1898 elas Palestiinas 5200 juu-ti). 1909 asutati Tel Aviv. Pärast I maailmasõda sai Palestiina üle mandaadi Suurbritannia. 1917 esitas Suurbritannia välisminister Arthur Balfour deklaratsiooni juutidele Palestiinas rahvusliku kodu asutamise kohta, kuid see ei näinud otseselt ette juudi riigi moodustamist. Araablaste huve arvestades püüasid Suurbritannia võimud juutide ümberasumist Palestiinas. Juutide ebasedaduslik sissetõnn ning Suurbritannia võimude ja araablas-tega tekkimud vastuolud tõid juba 1920. a-tel kaasa ebasedaduslike juudi relvaorg-de tekke ja nende terroritõrjunnakud Briti võimude vastu. Vastastikune vägivald araablastega, mida Briti võimud ei suut-nud ohjeldada, kestis omariikluse kehtestamiseni. Oma riik sai teoks pärast II maailmasõda: 29. XI 1947 NSV Liidu ja USA toetusel vastu võetud ÜRO Peassamblee otsuse alusel kuulutati 14. V 1948 välja I-i riik. NSV Liit oli esimene, kes sõlmis I-ga diplomaatilised suhted, USA määras oma diplomaatilise esindaja alles aasta hiljem. ÜRO oli tühistanud Suurbritannia Palestiina-man-daadi ja otsustanud asutada kaks iseseisvat riiki: I-le eraldati 14 100 km² suurune ala (u. 56 % Pa-lestiniast), seal elas 498 000 juuti ja 497 000 araablast (palestiinlast), Palestiina Araabia riigile anti 11 100 km², seal elas 725 000 araablast ja 10 000 juuti. Jeruusalemma kavatselt muuta ise-seisvaks rahvusv. haldusüksuseks. Pärast I-i ise-seisvuse deklaratsiooni avaldamist ründasid I-i Egiptus, Jordania, Liibanon ja Süüria, vallandades esimese Araabia-I-i sõja (1948–49). I-I õnnestus araabia riikide rünnak tagasi lüüa, ta okupeeris 6700 km² Palestiina Araabia riigile määratud alast ja Jeruusalemma läänecosa. 1949 sõlmis I. Egiptu-sega (24. veebr.), Liibanoniga (23. märtsil), Jor-daniaga (3. apr.) ja Süüriaga (20. juulil) vaherahu-damata Rangi algusaastail varustas I-i relvadelega vastasseisvaid islamiriigid keelduvad tunnustamast I-i riiki, samal ajal keeldub I. 1967. a. piiridesse jättes, seal see tähendaks Jeruusalemma loovu-tumist araablastele. 1950 kuulutas I. Jeruusalemma

oma pealinnaks (rahvusvaheliselt ei ole seda de iure tunnustatud). 1949. a. parlamendivalimistel võitis I-i-Tööpartei (Mapai; 1930–68) juhitud sionist-likke parteide blokk. Peaminister oli 1948–53 ja 1955–63 David Ben Gurion. 1950. a-il kujunesid I-i-tihedad pol. ja maj. sidemed USA-ga, sealseti sionistlikelt org-delt saadi mitmekülgset toetust. 1951 sõlmiti USA-ga vastastikune julgeoleku kindlustamise pakt. Soodustati väliskapitali sisse-voolu. Saksamaa LV tasus (a-ni 1966) juutidele II maailmasõjas natslikku Saksamaa tekitatud kah-ju heastamiseks 822 mln. dollari reparatsiooni- ja 1,7 mrd. dollari restitutsioonimaksutena. Suessi kriisi ajal (1956) osales I. koos Suurbritannia ja Prantsusmaga Egiptuse-vastases sõjategevuses ning tungis Gazaasse ja Siinai ps-le (teine Araabia-I-i sõda) ning 1958 osutas ta abi USA-le ja Suur-britanniale interventsioonis Liibanoni ja Jordaa-niasse. 1967 alustasid Egiptus, Jordania ja Süüria I-i vastu Kuuepäevast sõda (kolmas Araabia-I-i sõda), selles sõjas hõivas I. Egiptuselt Siinai ps-e (56 000 km²) ja Gaza piirkonna (258 km²), Süü-rialt Golan kõrgendiku (1000 km²) ning Jordaa-nia idaosas. Palestiina põgenike arv kasvas 1967 vastu võetud ÜRO Julgeolekunõukogu otsus nr. 242 kohustus I-i okupeeritud aladelt lahkuma, tagama kõigi selle piirkonna riikide julgeoleku

- Kubbat as-Sahra (Kajjuuomkiri, 1950)
Omari mošee, 691
al-Aqsa mošee (10.
Jeruusalemma
vanalinnas
Peaministrid
1948–53 David Ben Gurion
1953–55 Moshe Sharett
1955–63 David Ben Gurion
1963–69 Levi Eshkol
1969–74 Golda Meir
1974–77 Yitzhak Rabin
1977–83 Menachem Begin
1983–84 Yitzhak Shamir
1984–86 Shimon Peres
1986–92 Yitzhak Shamir
1992–95 Yitzhak Rabin
1995–96 Shimon Peres
1996–99 Benjamin Netanyahu
1999–2001 Ehud Barak
2001–06 Ariel Sharon
2006– Ehud Olmert
Tel Avivi uuslinn ja supelrand

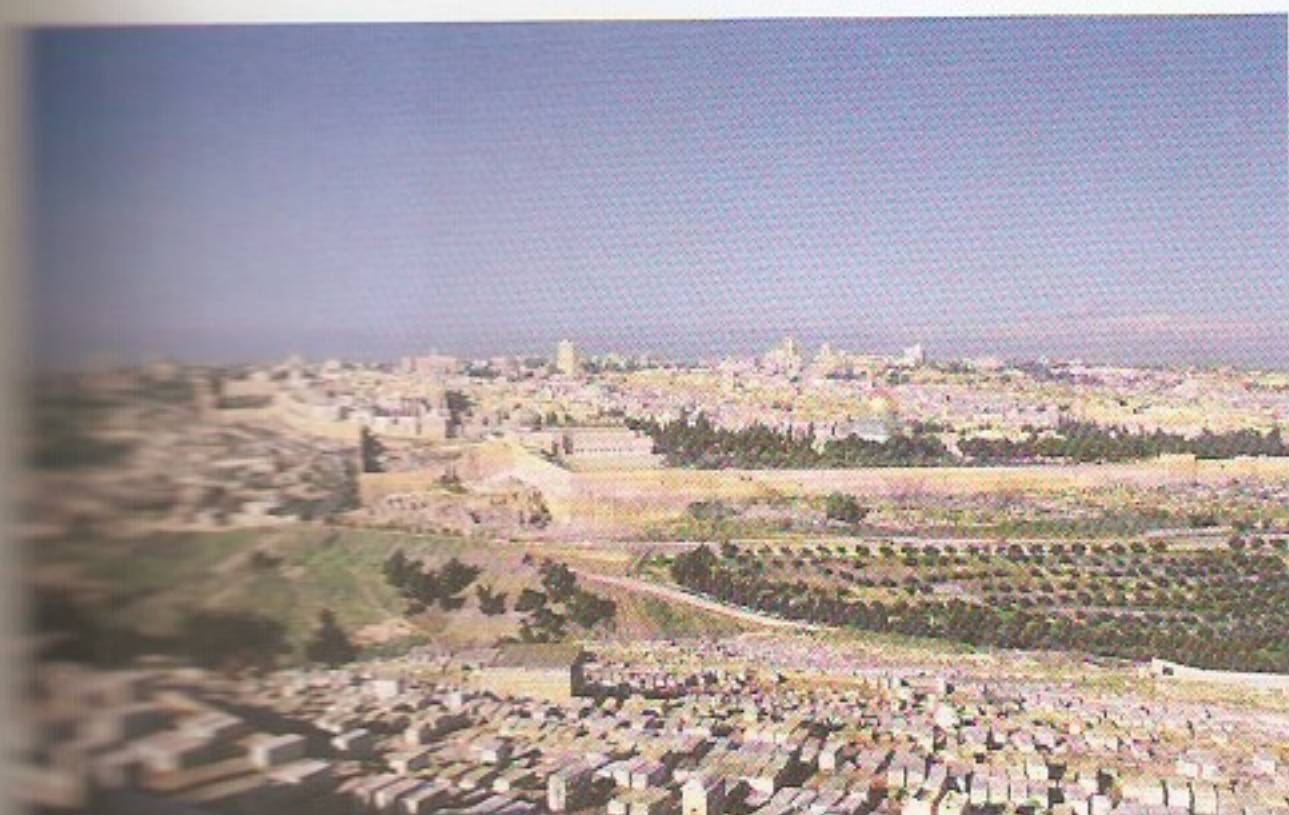

Kabbur as-Sahn
Kalfutoomkirik, ju-
dismi moše, 691 ja
al-Aqsa moše (8. saj)
Jeruusalemma
vanalinnas

Peaministrid

1948–53	David Ben Gurion
1953–55	Moshe Sharett
1955–63	David Ben Gurion
1963–69	Levi Eshkol
1969–74	Golda Meir
1974–77	Yitzhak Rabin
1977–83	Menaschem Begin
1983–84	Yitzhak Shamir
1984–86	Shimon Peres
1986–92	Yitzhak Shamir
1992–95	Yitzhak Rabin
1995–96	Shimon Peres
1996–99	Benjamin Netanyahu
1999–2001	Ehud Barak
2001–06	Ariel Sharon
2006–	Ehud Olmert

El Avivi asutis ja
peirund

Jeruusalemma
linn

Elanikkond (2006)

Elanikkond	125 000
Arabid	35 000
juudid	8 000
1948–53	168 000
1953–55	177 000
1955–63	187 000
1963–69	197 000
1969–74	207 000
1974–77	217 000
1977–83	227 000
1983–84	237 000
1984–86	247 000
1986–92	257 000
1992–95	267 000
1995–96	277 000
1996–99	287 000
1999–2001	297 000
2001–06	307 000
2006–	317 000

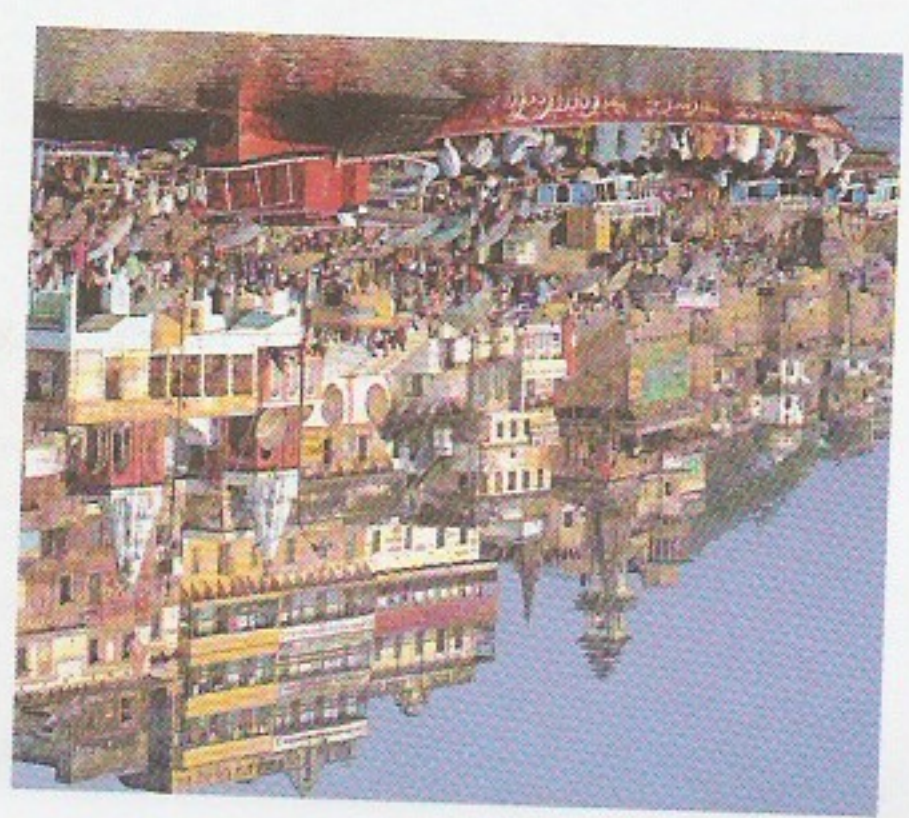
ning õiglaselt lahendama Palestiina põgenike probleemi. I-i valitsused eirasid seda otsust ja jätkasid hõivatud alade annekteerimist. Okupeeritud aladele (Siinai ps-le, Gazasse, Jordani Läänekaldale ja Golani kõrgendikule) hakati rajama juudi sõjaväestatud asundusi, kuigi rahvusv. õiguse seisukohalt oli see ebaseaduslik. Okt. 1973 ründasid Süüria, Jordaania ja Egiptus taas I-i — puhkes *Jom Kippur*'i sõda (neljas Araabia-I-i sõda). See lõppes küll I-i võiduga, kuid ei toonud kaasa territoriaalseid muudatusi. 1974–75 sõlmis I. Süüria ja Egiptusega kokkuleppe luua Golani kõrgendikul ja Siinai ps-l ÜRO rahuvalvejõudude puhverala. 1978 alanud Camp Davidi rahuõneluste tulemusena sõlmisid Egiptus ja I. 1979 vaherahu, mille alusel I. taandus 1982. a-ks Siinai ps-lt ja likvideeris sealsed asundused. 1980.–90. a-tele oli iseloomulik I-i vastasseis araabia riikide ja Palestiina araabia elanikkonnaga. Juutide osatähtsuse suurendamiseks soodustati agaralt sisserännet Ida-Euroopa maadest, iseäranis NSV Liidust ja hiljem Venemaalt. Juudi ja araabia elanikkonna suhete teravnemise tagajärjel algas 1987 araablaste passiivne vastupanu *intifada*. 1982 tungis I-i vägi Liibanoni — algas võitlus Yāsir 'Arafāti juhitud Palestiina Vabastusorg-i (PVO, asut. 1964 terroriorg-na) vastu. Lõplikult väljus I-i vägi Liibanonist alles 2000. a. Pms. USA survele hakkasid I-i pol. jõud otsima palestiinlastega kokkulepet. 1993 tunnustas Yitzhak Rabin valitsus PVO-d kui Palestiina rahva esindust ja PVO tunnustas I-i, kirjutati alla deklaratsioonile, mille alusel pidi

Gazas ja Jordani Läänekaldal võim järk-järgult üle minema ajutisele Palestiina Omavalitsusele. 13. IV 1994 moodustati Palestiina Autonoomianõukogu (president Y. 'Arafāt). 1995 allkirjastatud kokkuleppega laiendati palestiinlaste omavalitsust, kuid palestiinlaste ja I-i vahelised suhted on jäänud endiselt pingelisteks. PVO-välised võitlusorg-d (Hamas ja 9 muud org-i) on korraldanud terrorirünnakuid. Tegutsevad ka juudi äärmusrahvuslased (1995 tappis juudi äärmusrahvuslane peaminister Y. Rabin). 2000. a. palestiinlaste vastupanu tugevnes. Algas teine *intifada*. Ariel Sharoni rahvusliku ühtsuse valitsus ei tunnistanud Y. 'Arafāti PVO ja Palestiina riigi juhina. A-st 2000 Camp Davidis Gaza piirkonna ja Jordani Läänekalda staatuse pärast peetud mitmepoolsed rahuõnelused päädisid 2005. a. Sharm ash-Shaykhi (Sharm el Sheikh) kokkuleppega, mille põhjal I. likvideeris Gazas juudi asundused (sept-ks 2005). 2006. a. oli Läänekaldal ja Golanil u. 190 asundust (ligikaudu 400 000 el.). Pärast Y. 'Arafāti surma (2004) sai 2005 Palestiina presidendiks mõõdukam Mahmoud Abbas, kuid samal aastal toimunud Palestiina Omavalitsuse valimistel sai võidu äärmuslik Hamas. Kuid ta pole suutnud valitsust moodustada ja vastasseis on jätkunud. 12. VII 2006 tungis I-i vägi Liibanoni, et likvideerida seal paiknevate ja I-i vastu relvarünnakuid sooritava islamirühmitise Hizbullah' sisside tagikohti. Liibanonile suurt maj. kahju tekitanud sõjategevus lõpetati 14. VIII 2006 ÜRO Julgeolekunõukogu resolutsiooniga. Pingetest hoolimata on I. siseriiklikult korralduselt Lähis-Ida ainuke dem. riik. Kuni viimaste valimisteni (2006) oli I-i poliitikas ülekaalus kaks erakonda. Sots-dem. I-i Tööparteil oli (erinevate nimetuste all ja erinevates valimisliitudes) parlamendis enamus 1949–73, 1984–88 ja 1992–2003. Konservatiivse Likud'i esindajad juhtisid valitsust 1973–84, 1988–92 ja 2003–06. 2006. a. valimised võitis 2005 Likud'ist eraldunud Kadima partei, kes sai parlamendis 29 kohta (I-i Tööpartei sai 19, Shas ja Likud 12 kohta). President on a-st 2000 Moshe Katsav ning peaminister a-st 2006 Ehud Olmert. A-st 1949 on I. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 9. I 1992. 1925. a. andis Eesti Vabariigi valitsus maailmas esimesena juutidele kultuurautonoomia (see sündmus kanti 1927. a. Juudi Rahvusfondi Kuldraamatusse).

Relvajõud. I-i relvajõud (*Tsva Ha Hagana LeYisra'el*) komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel (juudi mehed ja naised ning druusi mehed), teenistusaeg on 2–4 aastat (naistel 2 ja meestel 3; ohvitseridel 4). Riigikaitse kõrgeim juht on peaminister, relvajõud alluvad tsiviilisikust kaitseministrile, relvajõude juhib kindralstaabi ülem. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhujõududest. 43–45-aastased teenivad reservvâes. I-i relvajõud on Lähis-Ida võimsaimad. I-i terr-l paikneb 2 USA varustusladu, I-i ja USA vahel toimuvad regulaarselt julgeolekupol. konsultatsioonid.

Värnasti elanikud paatidega Ganges

Maotalsusutamine

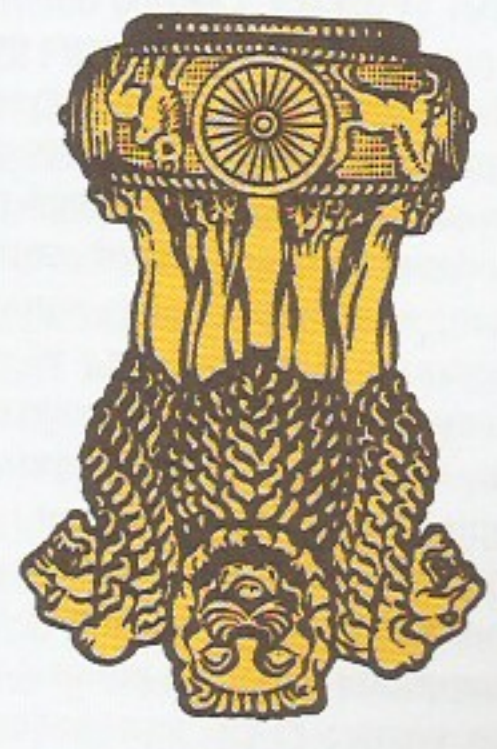
seadusandlike kogude esindajatest. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament (*Sansad*). Osari-kide Kojas (*Rajya Sabha*) kuni 250 liikmest 12 mä-rab president, ülejäänud liikmed valivad 6 aastaks osariikide seadusandlikud kogud. Iga kahe aasta järele valitakse 1/3 kohatadest ümber. Rahvakojas (*Lok Sabha*) 543 liiget valib 5 aastaks enamusvali-mistel rahvas, 2 liiget määrab president. 70 kohta on Rahvakojas nn. puutumatu (ühiskonna tör-jutud alamkiht, kes ei kuulu kastidesse) ja 40 kohta mitmesuguste etniliste rühmade esindajate jaoks. Seaduselnõusid algatab Rahvakoda, nende jõustumiseks on vajalik mõlema koja heakskiit. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsusjuht on peaminister, kelle määrab Rahvakoja enamus-mitme partei või koalitsiooni ettepanekul president. I-s on mitme partei süsteem. Olulisimad erakonnad on I. Rahvuskongress (*Indian National Congress*) ja

India, I. Vabariik (hindi *Bhārat*, *Bhāratīya Gaṇarājya*, ingl *India, Republic of India*), riik L-Aasias India ookeani ja Himaalaja mäestiku vahel, hõlmab ka Andamani, Nicobari ja Lakadivi saared. Pind (14 103 km) Bangla-deshi (4053 km), Birma (1463 km), Hiina (3380 km), Bhutani (605 km), Nepali (1690 km) ja Pakistani (2912 km); rannajoone u. 7000 km. Riigi hindekeele nimel Bhārat tuleneb II a-tuh. e. Kr. Loode-I-t asustanud aarjalaste bharaade hõimu nimetusest.

सत्यमेव जयते

India

Pindala 3 287 263 km² (sellist Jammu ja Kashmiri osariigis 78 114 km² Pakistani ning 42 735 km² Hiina kontrolli all)
Rahvaarv 1 129 667 500 (2007)
Pealinn New Delhi (hindi *Nai Dilli*, 321 900 el, kuulub Delhi linnastusse)
Haldusjaotus 28 osariiki ja 7 territooriumi
Riigikeel hindi ja inglise keel
Rahvalik India ruupia (INR)
Rahvapäev IND, IN

Politiline süsteem. I. on Rahvaste Ühendus- se kultuur parlamentaarne föderatiivne vabariik. Riigipea on president, kuid tema osa on tseremo-niaalne. President valib 5 aastaks valijameeste kolleegium, mis koosneb parlamendi ja osariikide

Haldusjaotus

Haldusüksus	Pindala (km ²)	Elanike arv (2006, tuh.)	Pealinn
Osariik			
Andhra Pradesh	275 068	79 733,4	Hyderabad
Arunāchal Pradesh	83 743	1 206,8	Itānagar
Assam	78 438	28 373,4	Dispur
Bihār	99 200	92 186,5	Patna
Chhattisgarh	135 194	22 244,3	Raipur
Goa	3 702	1 419,5	Panaji
Gujarāt	196 024	54 823,5	Gāndhīnagar
Haryana	44 212	23 346,1	Chāndīgarh
Himachal Pradesh	55 673	6 473,5	Simla
Jammu ja Kashmir ¹	101 387	11 203,2	Srinagar ²
Jharkhand	74 677	29 363,5	Rānchī
Karnataka	191 791	52 114,5	Bangalore
Kerala	38 863	32 802,8	Thiruvananthapuram
Lääne-Bengal	88 752	85 696,6	Kolkata
Madhya Pradesh	308 252	66 165,8	Bhopāl
Mahārāṣṭra	307 690	105 096,6	Mumbai
Manipur	22 327	2 664,5	Imphal
Meghālaya	22 429	2 567,3	Shillong
Mizoram	21 081	996,4	Aizawl
Nagaland	16 579	2 474,2	Kohīmā
Orissa	155 707	38 860,4	Bhubaneswar
Pandžab	50 362	26 072,5	Chāndīgarh
Rājasthān	342 239	62 611,2	Jaipur
Sikkim	7 096	608,3	Gangtok
Tamil Nadu	130 058	64 445,2	Chennai
Tripura	10 486	3 401,4	Agartala
Uttaranchal	51 125	9 112,0	Dehra Dun
Uttar Pradesh	243 286	182 826,2	Lucknow
Territoorium			
Andamanid ja Nicobarid	8 249	397,1	Port Blair
Chāndīgarh	114	1 043,6	Chāndīgarh
Dadra ja Nagar Haveli	491	267,9	Silvassa
Daman ja Diu	112	192,5	Daman
Delhi	1 483	16 306,3	Delhi
Lakshadweep	32	64,7	Kavaratti
Pondicherry	492	1 055,3	Pondicherry

¹ Ainult I. kontrolli all oleva osa pindala ja rahvaarv.

Jammu ja Kashmiri osariigi pindala on 222 236 km², sellest 78 114 km² (Āzād Kashmir) on a-st 1972 Pakistani ja 42 735 km² (Aksai Chin (Aksayqin) ehk ajalooline Ladākh) a-st 1962 Hiina kontrolli all.

² Srinagar on suvepealinn, talvel on valitsuse residents Jammu

I. Rahvapartei (*Bharatiya Janata Party*). Kohtusüsteem on kolmeastmeline. Ülemkohtu 26 liiget määrab peaministri ettepanekul president. Kehtib 1950. a. põhiseadus (hiljem 93 korral parandatud). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on I. vaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub I. maailmas 70. kohal. **Sümboolika.** I. Rahvuskongressi lipul märkis safrankollane värv hindusid, roheline muslimeid ja valge nende vahel valitsevat rahu. Praegusel lipul (a-st 1947) sümboliseerib safrankollane vaprust, juhtide isiklikest püüdlustest loobumist ja pühendumust tööle, valge valgust ja tõe ning roheline usku ja viljakust. 24 kodaraga seaduse- ja eluratas (dharma tšakra) märgib elu katkematu liikumist ja I. püüdu rahumeelsete muutuste poole. Budismis on eluratas eksistentsi igavese kulgemise sümbol, brahmanistidel viitab ta päikesesummal Višnule. Vapina kasut. kun. Ašoka ajal püstitatud lõvidekapiteeli kujutist, mis asub Sarnāthis, kus Buddha esimest korda kuulutas oma õpetust. Elu algallikat ja loomist sümboliseerival lootossokkil seisvad lõvid väljendavad võimu, vaprust ja usaldust. Nende all paikneb seaduseratas ning 4 ilma-kaart märkivad loomad: lõvi märgib põhja, elefant ida, hobune lõunat ja sõnn lään. Sokli all on devanaagari tähestikus sanskritikeelne deviis „Satyameva jayate” (‘üksnes tõe võidutseb’). Hümn (a-st 1950) „Jana-gana-mana-adhinayaka” („Kõikide inimeste meelte valitseja”), sõnad ja viis Rabindranath Tagore. I. rahvusloom on bengali tiiger (*Panthera tigris tigris*), rahvuslind sini-paapulind (*Pavo cristatus*), rahvuslill punane india lootos (*Nelumbo nucifera*) ja rahvuspuu bengali viigipuu (*Ficus benghalensis*).

Loodus. I. ulatus põhjast lõunasse on 3214 km ja idast läände 2977 km. Loodusoludelt jaotub ta kolmeks selgelt eristuvaks osaks: 1) Dekkani kiltmaa ja seda ääristavad rannikumadalikud, 2) Induse-Gangese madalik, 3) Himaalaja ja Karakorami mäestik. Valdavalt 300–800 m kõrgune lainjas, sügavate laiade orgudega lavamaadeks (sh. Mahārāṣṭra ja Karnātaka lavamaa) ja mägedeks lõhestunud Dekkani kiltmaa paikneb Hindustani ps-e keskosas. Kiltmaa lääneserval kõrguvad Lääne-Ghatid, ida- ja kaguserval Ida-Ghatid. Lääne-Ghatid (Doda Betta 2637 m) on kõrgemad ja laskuvad suurte astangutena Araabia mere kitsale (laius 20–45 km, kohati kuni 80 km) rannikumadalikule, mille lääneosa on Konkani rannik, edelaosa Malabari rannik. Ida-Ghatid on tunduvalt madalamad (Arma Konda 1680 m). Ida-Ghattide ja Bengali lahe vahel paikneb 700 km pikkune ja 80–110 km laiune Coromandeli rannik. Hindustani ps-e lõunaosas ühinevad mõlemad mäestikud Nilgiri (‘sinimäed’) massiiviks. Sellest lõunas asuvad Kardemonimäed (Cardamomi mäed; Anai Mudi 2695 m, poolsaare kõrgeim tipp). Kiltmaa põhjaosa liigestavad Sātpura, Vindhya ja Aravali mäed (1722 m). Induse-Gangese madalik on 240–370 km laiune alluviaaltasandik, mida keskosas poolitab 270 m kõrgune veelahe. Madaliku lääneosas ulatuvad I. alale Pandžabi tasandik

vab ainult müssoonvõimadest ja on veeaseasemad. Jõgede vett kasut. niisutuseks. Tihe jõgede võrk soodustab niisutustavaid jõel. Aladel, kus sajab alla 650 mm/a, ei ole niisutusteta taimkaskasvatust võimalik. Järved on väikesed ja neid on vähe. Hindustani ps-l on kõige enam ferralliitiseid ja ferralliitimuld, basaltidel on kujunenud viljakad troopilised paakunud must- ja hallimuld (reguurid). Induse-Gangese madaliku idaosas on lammi-muld. Himaalajas kõrgusvööndite mägimuld. Pikaajalise inimtegevuse tagajärjel on looduslik taimkate suurtel aladel hävinenud. Metsa on veel ainult 19 % -l ter-st. Lääne-Ghattide tuulepealseil nõlvul, Himaalaja idaosa madalamal lõunanõlvul idapinnil mägedes (kuni 900 m kõrgusel) kasvab madalamal igitajlas troopiline, kõrgemal lähis-troopiline vihmamets. Lääne-Ghattide tuulealuseil nõlvul, Hindustani ps-e lavaadel, Eel-Himaalajas ja kohati ka Induse-Gangese madalikul kasvab mus-soomets (sh. tilk-, eebent-, sandli- ja raudpuu). Kuivematel aladel (Dekkani kiltnaa keskosas, Induse-Gangese madaliku läänecosas) on savanni ja savannimetsa. Himaalaja mäestikus kasvab 1800—3200 m kõrgusel madalamal heitlehine, kõrgemal okasmets (himaalaja seeder, nulg, tsuuga, kuusk, mänd) ning 3200—3800 m kõrgusel vösa, sellest kuni lumepiirini on alpiinid. Thari kõrbes kasvab hajusalt torkvösa, Bengali lahe rannikul on kohati mangroovi. Mitut liiki palme (kookos-, dalli-, areeka- ja palmüürapalm) ja bambust kasvab kõikjal nii looduslikult kui ka kultuuris. Loodusolude mitmekesisusest johtuvalt on l. loomastik liigirohke. Seal elab 390 liiki imetajaid (44 liiki, sh. i. hiidorav, palmiroit, nilgiri, taar, soomangust, lõunaindia musang, vanderu, nilgiri languur, on endemid). 90 imetajaliiki (nt. i. haryasküülik, malai okassiga, susu, sumatra ja i. minasarvik, i. eeslik, i. elevant, kaabussiga, banteng, orongo, vespühvel, takin, pulstikitt, bara-singa, lüürahiv, taar, serau, nellisarv-võsapukk,

SKT (2005) 78,5
SKT_p (2005) 3,816
SKT_p 1 el. kohta
Inflatsioon (2005)
Elelarve tulu (2005)
111,2
Elelarve kulu (2005)
135,8
Vallisisvõlg (2005)
125,5
Töövõimeelist (2005)
496,6
Hoiatuid (2003)
põllum.
tööstus
teenindus
Töötuud (2005)
Vaeseid (2002)
Linnarahvastik (2005)
Keskm. vanus (2006-2007)
Keskm. eluiga (2006-2007)
mehed
naised
Iive (2006)
Sündimus (2006)
Surmus (2006)
Imikute surmus (2006)
HIV/AIDS (2005)
5 700
AIDS-i surmuid (2006)

Suurimad rahvad ja enim kõneldavad keeled (2003)

Rahvas	Arv (mln.)	Keelkond ja keel	Kõnelejaid (mln.)
hindud	299	<i>Indoeuroopa keelkond</i> hindi (sh. avadhi, harjavi ehk harijanavi, tšattisgarhi, kanaudži) urdu	794 299
bihaarid	85,7	bhodžpuri maithili magahi	54,9 28 27,4
bengaliid	82,2	bengali	14,4
marathid	73,7	marathi	79,3
gudžaratid	51,6	gudžarati	73,6
oriad	35,2	oria (orija)	51,2
pandžabid	30,7	pandžabi	34,7
radžastanlased	29	radžastani	30,4
		radžastani keele murded	11,5
assamlased	17	assami	17,5
konkanid	6,2	konkani	17
bhiliid	5,6	bhili	5,7
kašmiirid	5	kašmiiri	2,3
		<i>Draviidi keelkond</i>	5
telugud	75,6	telugu	231,7
tamilid	60,2	tamili	75,5
kannadad	39,5	kannada	60,1
malajalamid	33,8	malajalami	39,3
		<i>Munda keelkond</i>	33,8
santalid	6,4	santali	12,5
		<i>Tiibeti-birma keelkond</i>	6,4
		<i>Moni-khmeeri keelkond</i>	10,5
			1

uriaal, ulukjakk, gaur, sireloori, huulok, tuttlanguur, kuldlanguur, karumakaak, panda, malabari tsiibet, kalakass, marmorkass, lumeleopard, bengali tiiger, pantrik, huulkaru, kacluskaru) on eriti ohustatud. Linde on kohatud 1302 liiki (ohustatud on 82 liiki), pesitsejaid on 458 liiki (41, nt. kõnnuvutt, ehis-kannuskana, täpik-džunglikana, i. trapp, ghati tuvi, malabari habepapagoi, mets-kivikakk, on endeemid). Puna-džunglikana ehk bankiva kana on kodukana eellane. Roomajaid on 521 liiki, neist ohustatud 25 liiki (sh. gaavial); palju on mürkmadusid (52 liiki) ja kilpkonlasi (25 liiki). Kahepaikseid on 231 ja kalu 5749 liiki. I-s on 997 KA-d, sh. 169 RP-d. Sāsan Gīri RP (1965) on maailma ainus aasia lõvi elupaik (300 lõvi). I. esimene rahvuspark on Jim Corbetti RP (521 km², asut. kaitsealana 1935; liitus 1973 tiigri kaitse projektiga). Kaziranga RP (430 km²) loodi hääbuva i. ehk pantserminasarviku kaitseks. Suur-Himaalaja RP-s (765 km², asut. 1984) elab palju ohustatud liike, nt. lumeleopard, muskushirv, nahur ja taar. I-s on 4 BKA-d. 26 objekti on UNESCO maailmapärandi nimistus.

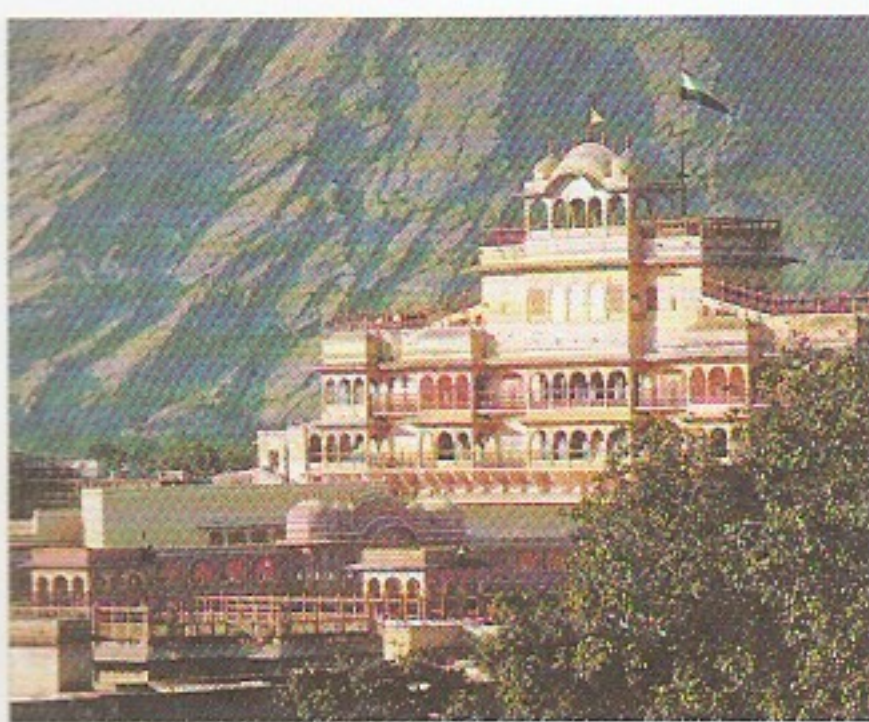
Rahvastik. Rahvaarvult on I. maailmas Hiina järel 2. kohal, rahvaarvu absoluutse juurdekasvu poolest 1. kohal. A-st 1952 soovitatud pereplaneerimiskava elluviimine on usuliste tööskupidamiste ja kultuuritavade tõttu raske. Keskmise asustustihedus on 394 in./km², Induse-Gangese madalikul ja rannamadalikel on tihedus 1,5–2,5 korda suurem, mägialadel aga mitu korda väiksem. Hõredaimalt elab inimesi Thari kõrbe ja Himaalaja kõrgmäestiku alal (alla 20 in./km²).

I. on paljurahvuseline riik, seal elab ligi 200 rahvast ja rahvarühma, kes räägivad 5 keelkonna (indoeuroopa, draviidi, munda, tiibeti-birma ja moni-khmeeri) keeli. Ametlikult on pidevalt kasutatavaks tunnistatud 387 keelt ja murret, 13 keele kõnelejaskond on suurem kui 20 mln. in., 40 keelt kõneleb 1–20 mln. in. (2003). Riigikeel on hindi keel. Ligi pool rahvastikust ei valda seda keelt ei kõnes ega kirjas, seepärast on ajutiselt tunnistatud teiseks riigikeeleks inglise keel. Ametlikud keeled on põhiseaduse järgi assami, bengali, boro ehk bodo, dogri, gudžarati, hindi, kannada, kašmiiri, konkani, maithili, malajalami, manipuri, marathi, nepali, oria, pandžabi, sanskriti, santali, sindhi, tamili, telugu ja urdu keel. Sanskriti keel on ka hinduistide usukultuse püha keel, mida kasutavad pms. preestrid. Rahvusliku koosseisu ja rahvaste arvu kohta I. ametlik statistika andmeid ei avalda. 22,1 % rahvastikust (2003) moodustavad riigi lõunaosas elavad draviidi keeli kõnelevad rahvad (telugud, tamilid, kannadad, malajalamid). Dekkani kiltmaa mägistel metsaaladel elavad tumedanahalised munda rahvad (santalid, ho'd, mundarid, mundad ja korkud, kokku 1,2 %). I. rahvastikus on alati olnud ülekaalus mehed (2003. a. 541 876 000 meest ja 507 924 000 naist). Valitsev usund on hinduism, seda tunnistab 81 % rahvastikust. 12 % on muslimeid, neist kolmveerand on sunniidid ja veerand šiiidid. Kõige rohkem elab muslimeid Jammu ja Kashmiri, Uttar Pradeshis, Lääne-Bengali, Madhya Pradeshis ja Bihāri osariigis. 2,3 % on kristlasi (pms. Keralas, Andhra Pradeshis ja Goas) ja 1,9 % sikhe (Pandžabi elanikest 63 %, usukeskus on Amritsaris asuv Kuldtempel). Budiste on ainult 0,8 % ja džainiste 0,4 %, kuigi I. on mõlema usundi tekkepaik. Osa väikerahvaid tunnistab hõimuusundeid. Indialaste elulaadi lahutamatu osa on olnud jaotumine kastidesse, olgugi et põhiseaduse kohaselt on kõik inimesed võrdsed. Hinduistid austavad pühasid loomi, eeskätt lehma ja hulmanit (ahvi), nende tapmine ja nende liha söömine on ränk kuritegu. 2001. a. oli I-s ligi 530 000 arsti, 1000 in. kohta tuli 0,94 haiglakohta. Arstide vähesust ja ravimipuudust püütakse leevendada rahvameditsiini rohke kasutamisega, eriti maal – sellest püüab abi saada u. 60 % elanikkonnast. Peamisi haigestumise põhjusi on äärmiselt viletsad hügieeniolud, see on üleriigiline mure. Kirjaoskajaid on u. 58 % rahvastikust (2001). A-st 1985 kehtib 6–14-aastastele koolikohustus (8 klassi). Koolitus on 5-astmeline, see hõlmab koolieelse kasvatus (3–6-aastased), algkooli (6–11-aastased), 2-astmelise keskkooli (vastavalt 11–14- ja 14–18-aastased) ja kõrghariduse. Madalamate astmete hariduskulutused kannab valdavalt riik, kõrgharidus on enamjaolt tasuline.

Majandus. I. on mitmekülgse ja vastuolulise majandusega riik. Ühelt poolt elektroonikatööstus ja raketiehitus, teisalt sajad tuhanded väikesed algelised käsitöökojad. Kõrva ajakohaste farmidega on rohkesti köplapõllundusega pisitalundeid.

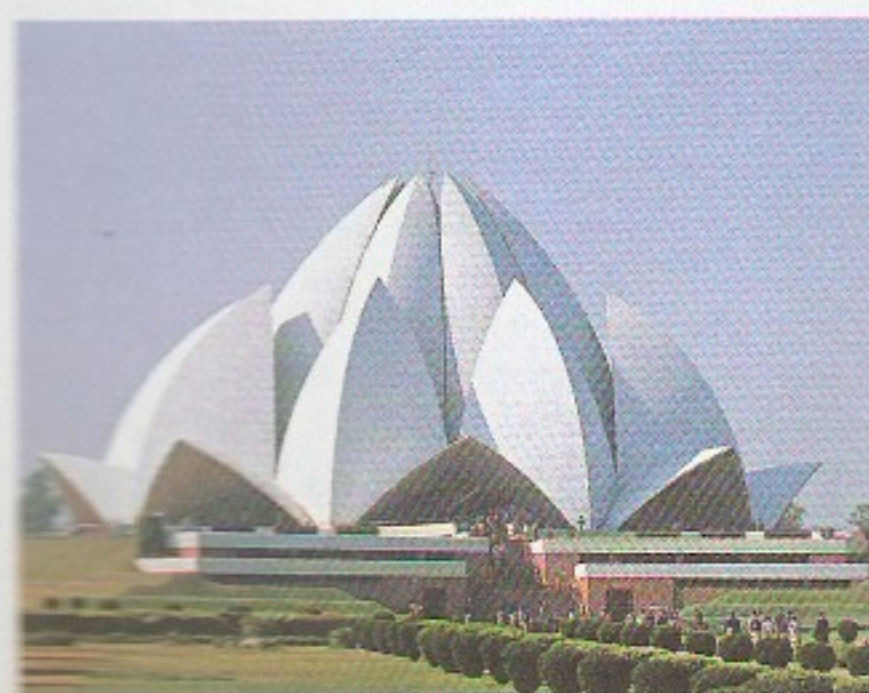

1728–32)
 1732–33
 1733–34

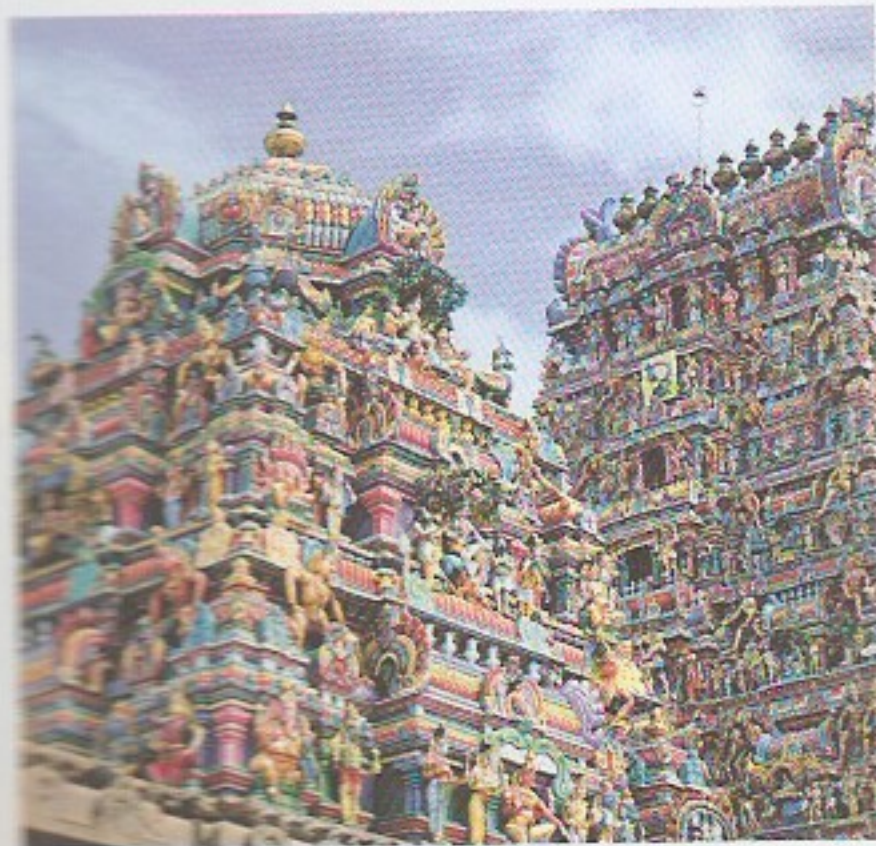
Kolkatas, Chennais, Ahmadābādis, Bangalores, Hyderabadis, Trivandrumis (Thiruvananthapuramis) ja Goas. Välja veetakse suhkrut, teed, riiet, metallimaake, alumiiniumi, vilku, masinaid, nahka, vääriskive, tubakat ja maitseaineid (2005. a. 76,23 mrd. \$ eest), sisse naftat ja naftasaadusi, masinaid, keemiakaupu, ravimeid ja tarbekaupu (113,1 mrd. \$ eest). Riiki külastab aastas u. 3,4 mln. välituristi (2006).

Ajalugu. Paleoliitilisi kiviriistu on I-s leitud pms. Dekkani kiltmaalt. V a-tuh-st e. Kr. on andmeid, et Loode-I-s tegeldi maaviiljelusega. III a-tuh. alguses e. Kr. võeti kasutusele pronks. Loode-I-s ja Pakistanis tekkis Induse (Harappa) kultuur, millele olid iseloomulikud arenenud niisutuspõllundus, kindlustatud linnad (Kalibangan, Dhorāji), kiri ning elav kaubavahetus. Pärast 18. saj-t e. Kr. Induse kultuur põhiosas hääbus, kuid äärealadel (Lothal) säilis ta u. a-ni 1000 e. Kr. II a-tuh. II poolel e. Kr. Loode- ja Põhja-I-t asustanud aarjalased kasutasid rauda, rajasid linnu ja pisiriike (Pantšala, Kosala, Magadha jt.) ning olid kihistunud 4 varanduslikku ja usulisse kasti: braahmanid (preestrid), kšatrijad (sõdurid), vaišjad (talupojad, käsitöölised ja kaupmehed) ja šuudrad (mustatöölised ja teenijad). Gangese orus kujunesid hinduismi alused, loodi veedade kirjandus ja ajaloopärimusi sisaldavaid eeposi („Mahābhārata“). Protest brahmanismi vastu ajendas 6. saj. e. Kr. uute usundilis-filosoofiliste süsteemide (budism, džainism) tekke. 6. saj. lõpul e. Kr. tugevnes Gangese oru idaosas Magadha, millest 4. saj. keskel e. Kr. sai Põhja-I. võimsaim riik. 327 e. Kr.

I-se tunginud Aleksander Suur allutas Pandžabi, kuid juba 305 e. Kr. sundis Magadha valitseja Tšandragupta Maurja [u. 317—293 e. Kr.] kreek-lased lahkuma. Maurjate dünastia kun. Ašoka (u. 273—232 e. Kr.) alistas u. 260 e. Kr. I. ida-osas asunud Kalinga riigi, rajas esimese kogu I-t (v. a. lõunatipp) hõlmava suurriigi ja kuulutas riigiusundiks budismi. Pärast tema surma hakkas riik lagunema. U. 220 e. Kr. iseseisvus Kalinga taas ja allutas kun. Kharavela (u. 209—170 e. Kr.) ajal ka Magadha. Kesk-I-s oli 1. saj-st e. Kr. 3. saj-ni p. Kr. mõjukaim Andhra ehk Sātavāhana riik, Loode-I-s võimutses 3.—1. saj. e. Kr. mitu kreeka-baktria, partia ja šakade (Kesk-Aasiast tulnud indosküüdid) dünastiat. 1. saj. lõpul p. Kr. liidendas suure osa Põhja-I-t oma valdustega Kušaani suurriigi valitseja Kaniška [78—123], tema ajal kaubeldi elavalt Rooma ja Hiinaga ning levis budismi vool mahajaana. U. 320 rajas taas tugevnenud Magadha valitseja Tšandragupta I [u. 320—335] Guptade dünastia. 4.—5. saj. hõlmas Guptade riik kogu Põhja-I. (v. a. Kashmir ja Lääne-Pandžab). Guptade valitsemisajal (u. 320—550) oli I. klassikalise kultuuri õitseng. 6. saj. algul vallutasid osa Põhja-I-t Kesk-Aasiast lähtunud poolpaiksed karjakasvatajad heftaliidid. Järgnes feodaalse killustumuse aeg (6.—12. saj.), mil üldisid feodaalsuhted. II a-tuh. alguseks tõrjus hinduism budismi peaaegu täiesti välja. Budistliku kultuuri viimane tugiala oli Bengal, kus 8.—12. saj. valitses Palade dünastia. I. loodeosas löis sõjakad raadžputi valitsejad 8.—10. saj. edukalt tagasi muslimite rünnakuid. Põhja-I-s tugevnes 8. saj. Kashmir, Kesk-I-s olid võimul Tšalukjade (6.—8. ja 10.—12. saj.) ja Raštrakutade (8.—10. saj.) dünastia. Lõuna-I., mida asustasid draaviidi rahvad, moodustas etniliselt ja poliitiliselt omaette piirkonna. Juba I a-tuh. e. Kr. oli seal 3 riiki: Pandja, Tšola ja Tšera ehk Kerala. Laevanduses saavutatud ülemvõim võimaldas neil suhelda Rooma ja Hiinaga ning koloniseerida Sri Lanka ja osa Kagu-Aasiat. 3.—9. saj. valitses Lõuna-I-s Pallavate dünastia, 9.—12. saj. tugevnes Tšolade dünastia, kes alistas Sri Lanka ning suurendas riiki põhjas Bengalini ja idas Indoneesiani. 11. saj. algul alistas Afganistanis võimule tulnud Gaznaviidide sultan Mahmud [998—1030] Pandžabi. Muslimite püsivale võimule Põhja-I-s pani aluse sultan Muhammad Ghuri [1187—1206], kes 1192 saavutas võidu Delhi valitseja üle. 1206 kuulutas asehaldur Qutb-ud-Dīn Aibak (Kutbuddin Aibek) end sõltumatuks valitsejaks ning rajas Delhi sultanaadi (1206—1526), kus valitseva kihi moodustasid islamiusulised muulased. Sellega kaasnes islami ning araabia ja pärsia keele levik. Maa riigistati ja jagati sõjaväeteenistuse eest ajutiseks kasutamiseks, mittemuslimid maksustati pearahaga (džizja). Delhi sultanaadi kõrgaeg oli 'Alā'-ad-Dīn Khaljī [1296—1316] ajal, kui tungiti I. lõunatipuni. 14. saj. keskpaiku hakkas sultanaat lagunema, seda soodustas Timuri sõjaretk (1398 rüüstati Delhit). 15.—16. saj. sõdisid ülemvõim

1947. a. jaotati I. asekun. Louis Mountbatteni plaani kohaselt usulisel alusel kaheks dominiooniks, I-ks ja Pakistaniks. Selle tagajärjel sügenes nii I-sse kui ka Pakistani miljoneid põgenikke, hindude ja muslimite vaheline vaen tugevnes ning sellega kaasnes rohkesti pogromme ja vere-saunu. Tüli Kashmiri pärast arenes I-Pakistani sõjaks (1947–49) ning sellest tekkinud riikide-vahelised pinged on kestnud tänini. 1948 tap-pis hindu äärmuslane I. iseseisvusliikumise juhi M. K. Gāndhī. 26. I 1950 kuulutati I. vabariigiks, peaministriks sai I. Rahvuskongressi juht J. Nehru. 1962 tagastati Prantsusmaa ja Portugali endi-sed valdused ametlikult I-le. 1962 vallandus nn. McMahonil liinil piirisõda Hiinaga, I. kaotas Aksai Chini (Aksayqini) piirkonna. 1965. a. sõda Pakistaniga lõppes NSV Liidu vahendusel: Tosh-kendi deklaratsiooni (1966) kohaselt kohustusid mõlemad pooled oma vae konflikteelsetesse piiridesse tagasi tõmbama. Päev pärast rahulepin-gule allakirjutamist suri I. peaminister Lal Baha-dur Shastri ning I. Rahvuskongressi juhiks ja pea-ministriks sai J. Nehru tütar Indīra Gāndhī. 1971. a. sõda Pakistaniga päädis Bangladeshi riigi loomi-sega. 1974 katsetas I. tuumapommi. 1975 süüdis-tati I. Gāndhīt kohtulikult valimispettuses, mis-järel ta kuulutas riigis välja eriolukorra, vangistas u. 1000 pol. oponenti, keelustas 26 parempoolset org-i ja kehtestas tsensuuri. 1976. a. põhiseaduse parandusega kuulutati I. „sotsialistlikuks, ilma-likuks ja demokraatlikuks vabariigiks”. 1977. a. valimised võitis samal aastal moodustatud, hindu ratsionalismi rõhutatav I. Rahvapartei, peaministriks

Relvajõud. I. relvajõud komplekteeritakse vaba-
tahtlikest. Relvajõudude kõrgem ülemjuhataja
on president, relvajõud alluvad tsiviilisikust
kaitseministrile, väeliikide juhtidest koosneva
staabiülemate ühendkomiteed juhib pikima tee-
nistusajaga ülem. Relvajõud koosnevad maa-
ja mereväest ning õhujõududest, strateegiliste
vägede juhatusest (vastutab tuumarelvade eest)
ning mitmest poolsõjaväelisest org-st (nt. piiri-
valve- ja rannikukaitse-, tööstuskaitse- ja raud-
teejulgeoleku üksused ning piirkondlikud üksus-
sed). I-s tegutseb rohkesti mitteriiklikke relvas-
tatud rühmitisi. 2006 osalesid I. üksused rahvusv.
operatsioonil Etioopias ja Eritreas (UNMEE),
Kongo DV-s (MONUC), Liibanonis (UNIFIL),
Sudaanis (UNMIS) ja Süürias (UNDOF). I.
on maailmas üks 8 riigist, kellel on tuuma-
relv, samas ei ole ta liitunud tuumarelvade leviku
tõkestamise lepinguga. I. relvajõud on maailmas
suuruselt 4. kohal. ■

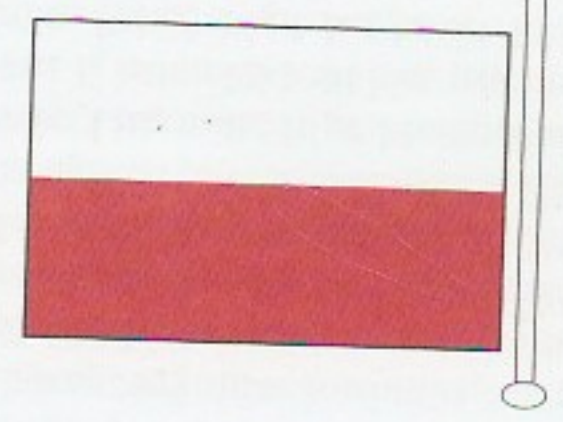
UNESCO
maailmapärand
Borobuduri buda pühikond (1991)
Komodo RP (1991)
Ujung Kuloni RP (1991)
Prambanani hinduistlik templis (1991)
Sangirani esiajalooline leiukoht (1996)
Lorentzi RP (1999)
Sumatra vihmametsad (2004)

Pindala
Rahvaarv
Haldusjaotus
Riigikeel
Rahvahik
Riigitihtisid
IDN, ID

1 919 440 km²
224 481 700 (2007)
Jakarta (8 568 800)
eeslinnadega 18 267 200 el.)
30 provintsi, 1 autonoomne provint, 1 erihaldusterritoorium ja
1 pealinnaringkond
Indoneesia keel
Indoneesia ruupia (IDR)

Politiiline süsteem. I. on presidentiaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Presidendi valib otsestest kahevooruvalimistest 5 aastaks rahvas. Seadusandlik võim on jagatud kolme institutsiooni vahel. Põhiline seadusandlik organ on Rahvaesindajate Nõukogu (*Dewan Perwakilan Rakyat*), mille 550 liiget valib proportsionaalsuse põhimõttel 5 aastaks rahvas. 120-kohalisse Proviintsiesindajate Nõukokku (*Dewan Perwakilan Daerah*) valib iga provint 5 aastaks neli esindajat, kelle ülesandeks on tegelda pms. keskvallituse ja kohalike omavalitsuste probleemidega. Rahvaesindajate Nõukogu ja Proviintsiesindajate Nõukogu moodustavad 670-liikmelise Rahva Konsultatiivkogu (*Majelis Permusyawaratan Rakyat*), kes võib muuta põhiseadust ja tagendada presidendil Valida võivad vähemalt 17-aastased ning ka nooremad, kui nad on abielus. Valitsuskabinet liitmed nimetab president. I-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad parteid on Funktsionaalsed Grupid Partei (*Partai Golongan Karya*), I. Dem. Võitluspartei (*Partai Demokrasi Indonesia Perjuangan*) ja Rahvuslikku Arkamise Partei (*Partai Kebangkitan Bangsa*). Kõrgeim kohtuorgan on Ülemkohus, mille liikmed nimetab Rahvaesindajate Nõukogu ja kinnitab president. Eraldi tegutsesvad sõjaväe- ja usukohud. Kehitib 1945. a. põhiseadus (viimati muudetud 2002). Rahvusv. klassifikatsioonid sel on I. vaba riik. Korruptsiooninindeks järgi asub I. maailmas 130. kohal.

Indoneesia, I. Vabariik (indoneesia *Indonesia, Republik Indonesia*), riik Kagu-Aasias, hõlmab kolmveerandi Malai saarestikust ja poole Okeania läänepoolseid saari. Pindala 1 919 440 km² (2007), rahvaarv 224 481 700 (2007). Pikkus 54 716 km. Nime I. võttis 1884 kasutusse Saksa etnograaf Adolf Bastian, lisades sõnale *India* kreeka keelse sõna *nesos* ('saared').

Indoneesia

Kuala Tunkali koob.

EE SMA 92-93

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Indoneesia saared

Sümboolika. I. lipu puna-valget kombinatsiooni on kasut. peaaegu 1000 aastat. Punane värv tähistab füüsilist elu (ihu), valge sümboliseerib elu vaimset poolt (hinge). Punast on tõlgendatud ka vaprust ja vabaduse ning valget õilsate püüdluste ja õigluse sümbolina. Praegu kasutusel oleva lipu *Sang Saka* ('uhke kahevärviline') kujundus pärineb a-st 1945. Vapiks (a-st 1950) on budismi ja hinduismi mütoloogias esinev kuldne kotkas Garuda, kes sümboliseerib loovat tarmu. Tiibade 17, saba 8 ja kaela 45 sulge tähistavad I. sõltumatus väljakuulutamist 17. VIII 1945. Vapikilbi väljadel kujutatud kuldne täht, kett, viigipuu, sõnni pea ning riisi- ja puuvillataim sümboliseerivad I. rahvusliku filosoofia (*pancha shila*) viit põhiprintsiipi: usk ühte ja ainsasse jumalasse, humaansus ja õiglus, I. ühtsus, demokraatia ning sotsiaalne võrdõiguslikkus. Kotka küüniste vahel oleval valgel lindil on vanajaava keeles rahvuslik deviis „Bhinneka tunggal ika” ('erinevustes on ühtsus'), mis pärineb 14. saj. elanud pühamehelt Mpu Tantularilt ning mis sümboliseerib I. etniliselt ja kultuuriliselt erinevate rahvaste ühtsust. Hümn (a-st 1945) „Indonesia Raya” („Suur I.”), sõnad ja viis Wage Rudolf Supratman. Rahvusloom on komodo varaan (*Varanus komodoensis*), rahvuslind jaava tuttkotkas (*Spizaetus bartelsi*), rahvuslilled on jasmiin *Jasminum sambac*, kuuking *Phalaenopsis amabilis* ja Arnoldi raitlill (*Rafflesia arnoldii*).

Loodus. I. on maailma suurim saareriik. Ta hõlmab 18 108 saart ja väikesaart. Suurimad neist on Kali-

Haldusjaotus

Provints	Pindala (km ²)	Elanike arv (tuh., 2006)	Haldus-keskus
Sumatra	480 847	47 656	
Aceh ¹	51 937	4 278	Banda Aceh
Bangka-Belitung	16 171	973	Pangkalpinang
Bengkulu	19 789	1 856	Bengkulu
Jambi	53 437	2 690	Jambi
Lampung	35 384	7 236	Bandar Lampung
Lõuna-Sumatra (Sumatera Selatan)	93 083	7 454	Palembang
Lääne-Sumatra (Sumatera Barat)	42 899	4 407	Padang
Põhja-Sumatra (Sumatera Utara)	73 587	12 535	Medan
Riau	83 718	5 371	Pekanbaru
Riau saared (Kepulauan Riau)	10 842	856	Tanjung Pinang
Jaava	127 569	127 911	
Banten	8 651	8 749	Serang
Ida-Jaava (Jawa Timur)	47 922	36 025	Surabaya
Jakarta Raya ²	664	8 557	Jakarta
Kesk-Jaava (Jawa Tengah)	32 549	32 753	Semarang
Lääne-Jaava (Jawa Barat)	34 597	38 599	Bandung
Yogyakarta ³	3 186	3 228	Yogyakarta
Kalimantan	546 365	12 786	
Ida-Kalimantan (Kalimantan Timur)	202 448	2 884	Samarinda
Kesk-Kalimantan (Kalimantan Tengah)	153 564	1 911	Palangkaraya
Lõuna-Kalimantan (Kalimantan Selatan)	43 546	3 238	Banjarmasin
Lääne-Kalimantan (Kalimantan Barat)	146 807	4 753	Pontianak
Sulawesi	191 671	17 425	
Gorontalo	12 215	902	Gorontalo
Kagu-Sulawesi (Sulawesi Tenggara)	38 140	2 161	Kendari
Kesk-Sulawesi (Sulawesi Tengah)	63 678	2 566	Palu
Lõuna-Sulawesi (Sulawesi Selatan)	45 569	8 701	Makassar
Lääne-Sulawesi (Sulawesi Barat)	16 796	921	Mamuju
Põhja-Sulawesi (Sulawesi Utara)	15 273	2 174	Manado
Bali ja Nusa-Tenggara	73 137	12 166	
Bali	5 633	3 367	Denpasar
Ida-Nusa-Tenggara (Nusa-Tenggara Timur)	47 351	4 380	Kupang
Lääne-Nusa-Tenggara (Nusa-Tenggara Barat)	20 153	4 419	Mataram
Maluku	77 870	2 150	
Maluku	46 975	1 302	Ambon
Põhja-Maluku (Maluku Utara)	30 895	848	Ternate
Paapua	421 981	2 762	
Lääne-Irian Jaya (Irian Jaya Barat)	116 641	639	Manokwari
Paapua (Papua)	305 340	2 123	Jayapura

¹ autonoomne provints; ² pealinnaringkond; ³ erihaldusterritoorium

mantan (ka Borneo, I-le kuulub 72 %), Sumatra, Sulawesi ja Jaava. Neid nimet. Suurteks Sunda saarteks. Jaavast idas paiknevad Väikesed Sunda (Nusa-Tenggara) saared Bali, Lombok, Sumbawa, Sumba, Flores, Lombok, Alor, Wetar ja Timor (I-le kuulub saarest pool). Sumatrast läänes India

okeanis asuvad Mentawai saared, Simenlue ja Nias, Sumatras idas Riau ja Lingga saared, Bangka ja Belitung ning Jaava rannikul Madura, Bali, saarestiku idaosas paiknevad Maluku saared. Valdab mägine pinnamood, 45 % l. terr-st asub 200–1500 m kõrgusel, 5 % on rohkem kui 1500 m kõrgusel. Jaava süvikuga rööpselt paiknevatele saartele (Sumatra, Jaava, Väikesed Sunda saared) on omased tugev vulkanism ja sagedased maavärinad. Sumatral ulatuvad 6 tippu ja Jaaval 11 tegevvolkaani kõrgeimale kui 3000 m. Vulkanism on ka Väikestel Sunda saartel. Oma-omane kujuga on neljaks poolsaareks harunev pika rannajoonega (5680 km) Sulawesi saar. Kalimantani keskosa hõlmavad 1500–2000 m kõrgusel pargasmäed, need madalduvad lõuna ja lääne suhis järk-järgult künklikeks tasandikeks ja ulatuslikeks alluviaalimadallikeks. Sumatra idaosas laiub palme on u. 300 liiki (sh. kookos-, saago-, suhkru- ja rotangpalm). Hinnalisimad väärtspuud on deersa palknev Borneo ja Jaaval Tenggara vööndis kasvatatakse kassav, suulavesi diospiit. Bambuselike on u. 60. 1500–2500 m kõrgusel kasvab igihaljas lähistroopiline lehtmets (tamm, kastan, pöök, magnoolia, loorberkirsipuu, alusnõges orhideed ja sõnajalad), sellest kõrgeimale võsa. Veelgi kõrgeimal on alpi-niite. Ida-Jaaval ja Väikestel Sunda saartel leidub muusoonmetsa, kuivemadel aladel puistrohtat. Sumatra, Kalimantani ja Uus-Guinea soisel rannikul on suuri mangroove. Ulatusliku metsaraie tõttu väheneb vihmametsa pindala kiiresti. L. loomastik on liigirikas. Imetajaid on 515 liiki (ohustatud on 147 liiki), linnu 1624 liiki, neist pesitsejaid 929 liiki (ohustatud on 120 liiki). Eriti rikkalik on vihmametsa fauna. Uus-Guinea loomastik on ürgsem ja parisiimmetajate poolest vaesem. Saarte loomastikud on erinevad. India elevaanti leidub ainult Sumatral ja Jaavas, nii jaava kui ka sumatra ninasari on loomastik, Tiiger, pantar ja adjak (punahundi alamliik) on Sumatral säilinud, kuid Jaaval välja sumud. Rohkesti on närlisi, poolahvilisi (tupaid, kandelased), ahvilisi (makkaagid, ninaahv) ja inim-ahvlast (orangutan, laarid ja gibonid). Ls on 201 endeemset imetajaliiki (maailmas l. koht) ja 413 endeemset linnuliiki. Roomajaid on 745 liiki, palju on madusid (sh. maailma suurim mürkmadu kuningkobra) ja sisalikke (sh. maailma suurim sisalik komodo varaan). Kahlepaikseid on 278 liiki. Ls on 1586 KA-d, sh. 67 RP-d (nt. Kerinci Seblat, 14 847 km², Gunung Leuser, 7927 km², Komodo, 1735 km²). UNESCO maailmapärandi nimistus on 7 objekti.

Rahvastik. L. on paljurahvuseline ja etniliselt väga kirev riik. Malai saarestikus kõneeldakse u. 270 ja Paapuas 180 keelt. Enamik l. rahvastikut (98 %) räägib austroneesia keelkonna indoneesia keelt. Kalimantani siselasid asustab mitukümmeend väike-rahvast (enim on dayakid, u. 3 mln.). Maluku saartel (2,6 mln.) elab peale sissetulnud malailaste u. 100 väikerahvast, kes kõnelevad indoneesia keelt. Uus-Guinea põhjarannikul asustavad mõned mela-neesia rahvad (110 000 in.). Peale põlisrahvaste elab l-s kõige enam hiinlasi (2000. a. 1,74 mln.

Ida-Jaaval Tenggara vööndis kasvatatakse kassav, suulavesi diospiit. Borneo ja Jaaval Tenggara vööndis kasvatatakse kassav, suulavesi diospiit. Borneo ja Jaaval Tenggara vööndis kasvatatakse kassav, suulavesi diospiit.

2004

(mln., 2003)

Jaavalased

Sundad

Madurad

Malailased

Batakid

Minangkabaud

Betavid (bataavid)

Bandžarid

Bantenlased

Lampungid

Bugid

Batid

Atšhid

Riaud

Sasakid

Makassarid

Himilased

Redžangi rahvad

Toradža rahvad

Gorontalo

Džambid

Mongondod

Abund

Dajakid

Ambonlased

Bimad

Palembangid

Tenggerid

Manggarid

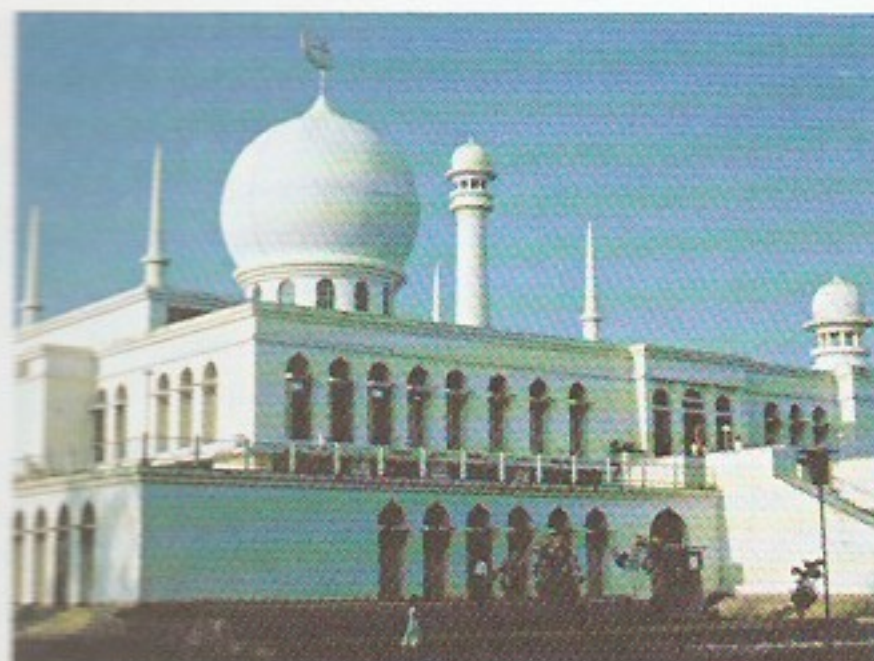
Pasemahid

Osingid

Mandarid

An aerial photograph of the Khajuraho Sun Temple, showcasing its complex architecture with multiple concentric square tiers and a central circular shrine, all set against a backdrop of green grass.

SKT	(2005)	287.2
SKT ^p	(2005)	847.4
pollum.		
iõstus		
tceindus		
SKT ^p I el. kohia	(2005)	470.9
Inatsioon	(2005)	10.6
Eelarve tulud	(2005)	54.3
Eelarve kulud	(2005)	57.7
Välisvõlg	(2005)	135
Majandusabi	(1997-2000)	saadud 43
Töövoimehüsi	(2005)	94.2
Hoiatuid	(1999)	
pollum.		
iõstus		
tceindus		
Tõttuid	(2005)	41.7
Vaeleid	(2004)	16.7
Linnarahvastik	(2003)	47.9
Keskml. vanus	(2006)	70.4
Keskm. eluiga	(2006)	70.4
mehed		
naised		
Iive	(2006)	1.4
Sündimus	(2006)	2.9
suremus	(2006)	0.2
Imikut suremus	(2006)	3.4
HIV/AIDS	(2005)	170.0
AIDS-i summid	(2003)	200

1889 algas naftatootmine) ning laiendasid oma valdusi Sumatral, Kalimantanil, Sulawesil jt. I. saartel. Viimasena alistus pärast pikaajalist võitlust (nn. Aceh' sõda, 1873–1904) Sumatra põhjatipus asunud Aceh' sultanaat. 20. saj. alguses tekkis nn. rahvuslik ärkamisliikumine, selle algatajad olid naisõiguslane Raden Ajang Kartini ja Wahidin Sudirohusodo, kes 1908 asutasid org-i *Budi Utomo* ('kõrge siht'). 1912 asutati partei *Sarekat Islam* ('islami liit'), mis kujunes massiorg-ks (1919. a. 2 mln. liiget). Lühiajaliseks jäi Sukarno asut. ja iseseisvuse nõude esitanud I. Rahvuspartei (*Partai Bangsa*, 1927–33) tegevus. Rahvuslike jõudude ühisrinde loomise katsed 1927 ja 1939 nurjusid. 1942–45 oli I-s Jaapani okupatsioon. Osa rahvusliku vabadusvõitluse juhte (Sukarno, Mohammad Hatta) tegi iseseisvuse huvides jaapanlastega koostööd, teine osa (Amir Syarifuddin) organiseeris Jaapani-vastast relvavõitlust, mis 1943 kasvas ulatuslikuks. Kui Jaapan II maailmasõjas kapituleerus, kuulutasid Sukarno ja Hatta I. 17. VIII 1945 iseseisvaks vabariigiks. 1945 loodi üleminekuvalitsus ja võeti vastu põhiseadus. 1945.–49. a. iseseisvussõda Hollandi vastu lõppes 1949 Haagi kokkuleppega, mille alusel loodi esialgu Hollandi-Indoneesia personaalunioon, kuid 1954 unioon Hollandiga lõpetati ja saavutati täielik iseseisvumine. 1950 muudeti põhiseadust ning loodi föderatsiooni asemele unitaarriik, mis moodustati Sulawesi, Jaava, Sumatra ja Kalimantan saarest. Esimene president Sukarno oli võimul 1945–67. 1955 toimusid esimesed üleriigilised valimised. 1955 korraldas I. Aafrika ja Aasia riikide Bandungi konverentsi, kus pandi alus mitteühinemisliikumisele. 1959 president Sukarno algatusel tehtud põhiseaduse muudatustega suurendati presidendi pädevust, parlament saadeti laiali ja parempoolsed parteid olid a-ni 1965 keelustatud. Pärast 1956–61 toimunud mässude mahasurumist natsionaliseeriti hollandlaste ettevõtted. Ühiskonnas asuti juurutama marksistlikke ideid, välispoliitiliselt läheneti NSV Liidule ja Hiina RV-le. 1950 ÜRO-sse astunud I. lahkus sealt 1965, kuid naasis 1966. 1963 ühendati riigi-ga Hollandile kuulunud Lääne-Irian (Uus-Guinea lääneosa), see tõi kaasa sõjalised kokkupõrked Hollandi ja Malaisiaga. 1965 toimus Jakartas riigipöördekatse, mida juhtisid kommunistlikku

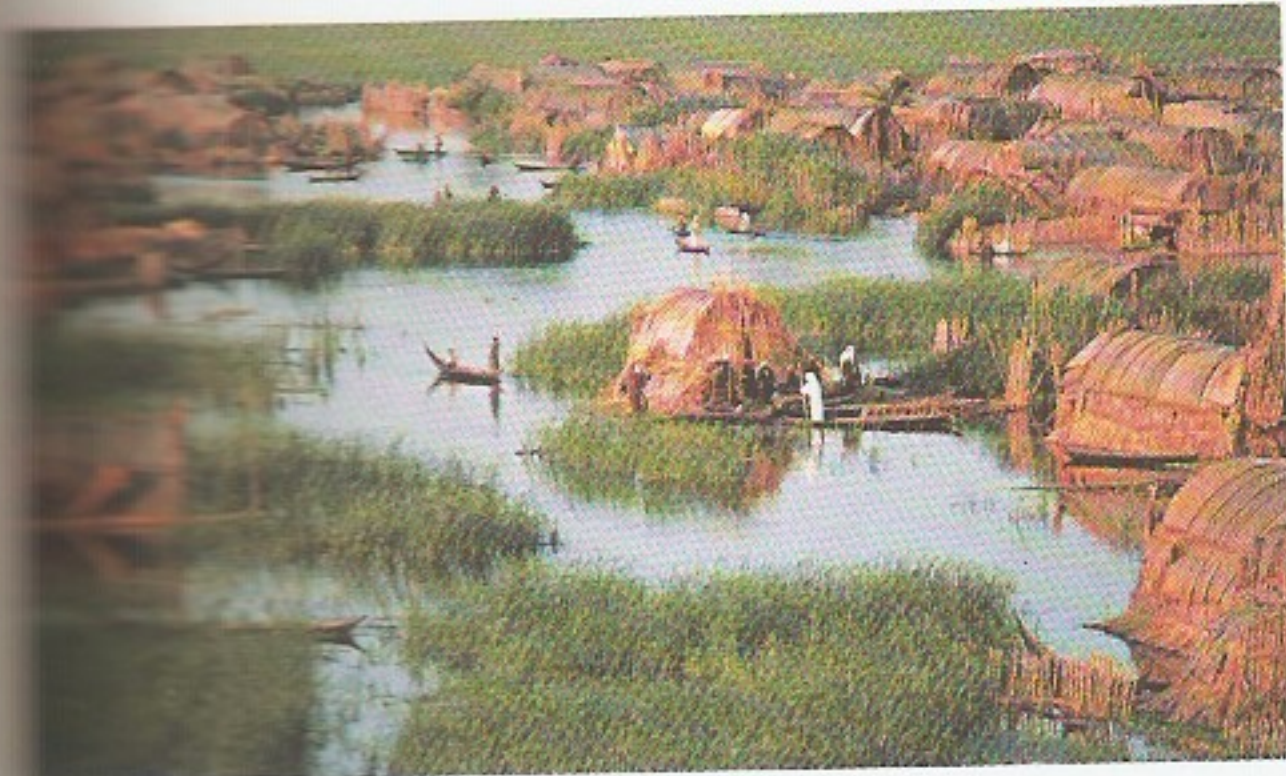
parteid pooldavad ohvitserid. Kindral Haji Mohammad Suharto juhitud valitsusvägi taastas küll pealinnas kontrolli, kuid rahutused jätkusid riigi teistes osades ja tõid kaasa kuni 500 000 ohvrit. 1966 andis president Sukarno pol. ja sõjaväelise võimu üle Suhartole ning 1967 nimetati Suharto presidendiks. 1968 valis Rahvaesindajate Nõukogu Suharto täievoliliseks presidendiks (jäi selle kohale 1998. a-ni). Suharto keelas I. KP. 1975 okupeeris I. pärast Portugali vägede lahkumist Ida-Timori. 1975–99 seal toimunud sissisõda tõi kaasa ligi 250 000 ohvrit. Ida-Timor iseseisvus 2002. Alates 1970. a-test on olukord olnud rahutu ka Sumatra põhjatipus asuvas endises rangelt islamistlikus Aceh' sultaniriigis, kus tahetakse rajada iseseisvat riiki. Vastavalt 2005 keskvalimudega sõlmitud kokkuleppele sai Aceh' prov. autonoomia. 1997 mõjutas I-t tugevalt Aasia majanduskriis, seda suurendas samal ajal riiki tabanud suur põud. Kriis tõi kaasa ulatuslikud demonstratsioonid, mille tulemusel Suharto loobus 1998 võimust ja uueks presidendiks sai senine asepresident Bacharuddin Jusuf Habibie. 1999 toimusid esimesed otsesed dem. valimised, kus osales 48 parteid. Samal aastal nimetati ametisse laiapõhjaline valitsuskabinet, milles olid esimest korda esindatud kõik tähtsamad erakonnad ja huvirühmad. 2001–04 oli võimul esimene naispresident, endise presidendi Sukarno tütar Megawati Sukarnoputri. 2002. a. põhiseaduse muudatus sätestas, et a-st 2004 valitakse president otsevalimistel. 2004. a. parlamendivalimistel sai suurimaks fraktsiooniks Funktsionaalsete Gruppide Partei (128 kohta), 109 kohaga järgnes I. Dem. Võitluspartei. Presidendi valimised võitis Dem. Partei (*Partai Demokrat*) kandidaat Susilo Bambang Yudhoyono.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 5. VII 1993. 1898–1902 elas Jaava saarel Surabajas kirjanik ja fotograaf Andres Saal. Tema „Kirjad Jaava saarelt“ ilmusid „Olevikus“. 1902–20 töötas ta Jakartas Hollandi kolonizaalarmee topograafiateenistuse fotograafina. 1921 üritas Shanghai Eesti Selts rajada I-s eestlaste põllum-kolooniat, kuid see ebaõnnestus.

Relvajõud. I. relvajõud (*Tentara Nasional Indonesia*) komplekteeritakse vabatahtlikest, kuigi seadus võimaldab ka kuni 2-aastase ajateenistuse läbimist. Relvajõudude kõrgem ülemjuhataja on president, relvajõude juhivad ülemjuhataja. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhujõududest. Olulised on mitu poolsõjaväelist org-i (nt. piirivalve, rannikukaitse ja politsei, viimane oli kuni 2000. a-ni relvajõudude osa). I-s tegutseb mitu valitsusvastast relvastatud rühmitist. 2006 osalesid I. üksused rahvusv. operatsioonil Kongo DV-s (MONUC). I. relvajõud on vähe arenenud, pms. on seal koloniaalarmee tüüpi kergerelevastusega sõjavägi. Erioperatsioonide juhatus (EJ) ja strateegiliste reservide juhatus (SRJ) on parema ettevalmistuse ja relvastusega.

Pindala
Rahvaarv
26 628 200 (2006)
Bagdad (5 753 600 el.)
18 kubernerkonda
araabia keel
Rahavühik
Riigitahtisced
IRQ, IQ

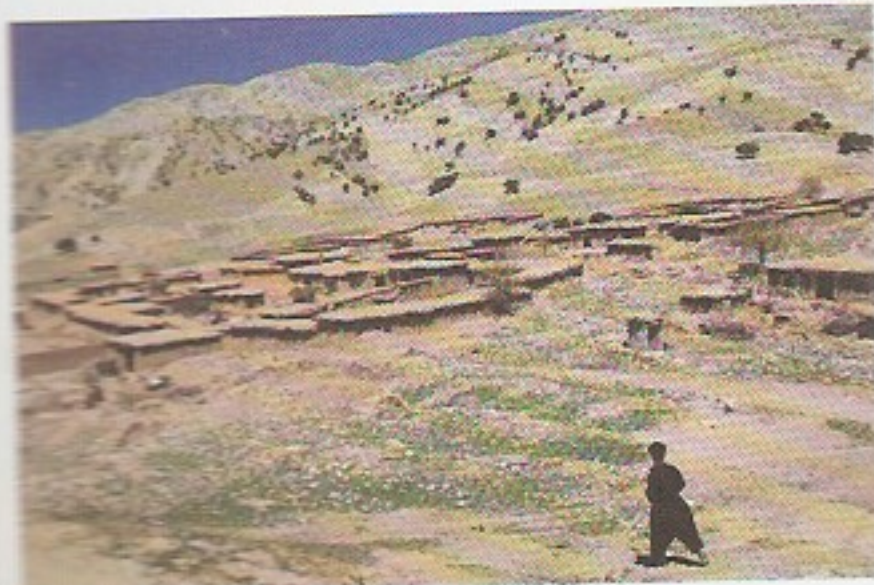
Haldusjaotus	Kubermerkomnad (mulafazah)	Al-Anbar	Al-Basrah	Al-Muthanna	Ar-Najaf	Arbil	As-Sulaymaniyah	At-Ta'mim	Babil	Bagdad	Dahuk	Dhi Qar	Diyalah	Karbala'	Maysan	Ninawa	Salah ad-Din	Wasiti	'moodusstavd I-i-Kurde' autonoomse piirkonnad	Suurimaad (cl. arv, 2006)	Bagdad	Mosul	Al-Basrah	Arbil	As-Sulaymaniya	Kirkūk	An-Najaf	Karbala'	An-Nasiriyah	EF SMA 105
---------------------	-------------------------------	----------	-----------	-------------	----------	-------	-----------------	-----------	-------	--------	-------	---------	---------	----------	--------	--------	--------------	--------	---	----------------------------------	--------	-------	-----------	-------	----------------	--------	----------	----------	--------------	------------

Hammarjärve küla
"Hammurabi" lähedal

2007 (2006)	46,5 mrd. \$
2007 (2006)	94,1 mrd. \$
2007 (2006)	7,3 %
2007 (2006)	66,6 %
2007 (2006)	26,1 %
2007 (2006)	3500 \$
2007 (2006)	33 %
2007 (2006)	30,8 mrd. \$
2007 (2006)	34,6 mrd. \$
2007 (2006)	81,48 mrd. \$
2007 (2006)	25–30 %
2007 (2006)	67 %
2007 (2006)	20 a
2007 (2006)	69 a
2007 (2006)	68 a
2007 (2006)	70 a
2007 (2006)	2,66 %
2007 (2006)	3,2 %
2007 (2006)	0,5 %
2007 (2006)	4,9 %
2007 (2006)	alla 500 in.

eraldab Bagdadist kirdes paiknev madal astang (6–10 m), mis märgib Pärsia lahe kunagist rannajoont. Kõrgeim on I-i põhja- ja kirdeosa (kuni 3611 m, Cheekah Dar), kuhu ulatuvad Armeenia mägismaa ja Iraani kiltmaa äärealad. Valitseb kuuma kuiva suve ning niiske pehme talvega lähistroopiline kliima. Keskmine t° on Lõuna-I-s aug-s 30–34 (kõrgeim 55 $^{\circ}\text{C}$), jaan-s 7–12 $^{\circ}\text{C}$ (madalaim t° on mõõdetud mägedes: –18 $^{\circ}\text{C}$). Sademehulk on põhja- ja kirdeosas 500–700, mägedes kuni 1500, Süüria-Araabia kiltmaal ainult 60–120 mm/a. T° -i kõikumine on suur, talvel võib mägedes olla tugevat lumesadu. Loodest kagusse läbivad I-i Tigris ja Eufrat, millel on ühine alamjooks Shatt al-'Arab (pikkus 195 km, laius kuni 4,5 km). Tigrise ja Eufrati vett kasutatakse laialdaselt niisutamiseks. Jõe suudme piirkonnas on rohkesti laevasõitu raskendavaid liivamadalaide. Kõrbelistel aladel on vadisid. Valdav on kuivalembene stepi-, poolkõrbe- ja kõrbetaimestik, selles kasvab rohkesti kevadisi efemeere; mägedes on lehtpuumetsa, jõgede ääres kasvab tamariske, pajusid ja pappleid, Tigrise ja Eufrati alamjooksul sootaimestikku. Rikkalikult leidub naftat (varu poolest Saudi Araabia ja Iraani järel 3. kohal maailmas) ja maagaasi, on ka fosforiiti ja väävlit. I-s elab 81 liiki imetajaid (11 liiki, sh. gepard, saarvas, silesaarvas, pulstikkits; on ohustatud). Kohatud on 416 liiki linde, pesitsejaid on 140 liiki, ohustatud 14 liiki (sh. araabia kormoran, kaljuuübis, seedri-koldvint). Roomajaid on 99, kahepaikseid 11 ja kalu 170 liiki. Loomastikus valdavad poolkõrbeloomad (sh. gasellid, vööthüään, roomajad, rändtirtsud), märgaladel on rohkesti veelinde

(haigrud, flamingo, pelikanid). I-s on 8 KA-d ja 8 kaitsealust lindude pesitsusala. UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluvad Hatra (1985) ja Assuri (Ash-Sharqati, 2003) varemed.

Rahvastik. I-i keskmine asustustihedus on 62 in./km². Asustus paikneb pms. Mesopotaamia madalikul ja maa põhjaosas eelmägedes. Lääne- ja lõunaosa kõrbealadel on asustus äärmiselt hõre. Rahvastikust 80 % on araablased, 17 % kurdid, vähem on türkmeene ja pärsilasi. I. on islamimaa, 60–65 % elanikest on šiiidid ja 32–37 % sunniidid. Šiiidid elavad pms. maa lõunaosas, sunniidid valdavalt keskosas. I-s on 2 šiitide püha linna (Karbalā' ja An-Najaf), sinna tehakse palverännakuid. Lõunaosa märgalasid asustab omapärane etniline rühm – sooaraablased. 1991 võtsid sooaraablased osa Š. Husayni võimu vastasest ülestõusust. Karistuseks laskis Š. Husayni valitsus nende elupaikades soid kuivendada, et seda rahvast ja nende kultuuri hävitada. Viimaseil aastakümneil on pol. võim kuulunud pms. sunniitidele, šiite ja sooaraablasi on keskvõim taga kiusanud. Peale araabia keele kõneldakse kurdi, assüüria ehk uus-süüria ja armeenia keelt. Kurdistanis autonoomses piirkonnas on kurdi keel ametlik keel. Š. Husayni diktatuuri, sõjategevuse ja sissirünnakute tõttu kannatanud tervishoidu ja hariduselu on püütud pärast Iraagi sõda okupatsioonivõimude ja rahvusv. abiga parandada. Kirjaoskajaid on 40 % rahvastikust (2003). Koolidele on jagatud mitu miljonit uut õpikut, paljud USA ülikoolid teevad I-i ülikoolidega koostööd. I-i, eriti Bagdadil, on olnud tähtis koht araabia kultuuri, eriti kirjanduse, arhitektuuri ja käsitöö (sh. keraamika, metalli töötlemise, vaibakudumise) arengus.

Majandus. I-i ühekülgsest arenenud majandus tugineb pms. naftale. Selle müügist saadav sissetulek moodustab 95 % kõigist vahutatuludest. Š. Husayni diktatuuri ajal piirati ÜRO otsusega nafta müüki, 1996 käivitus programm „Nafta toidu eest“. Pärast Š. Husayni kukutamist on majanduse taastamine infrastruktuurile ja naftajuhtmetele korraldatud sissirünnakute tõttu olnud loodetust aeglasem, kuigi nafta kõrge turuhinna tagajärjel on valuuta laekumine 2005–06 mõnevõrra suurenenud. Sõjajärgse I-i majanduse ülesehitamisel on probleemiks olnud majanduse mitmekesistamine, mida piiride avatuse tõttu on aeglustanud rohke odava välismaise kauba sissevool. Ainsad pärast Husayni kukutamist märkimisväärselt arenenud tootmisharud on ehitusmaterjalide tootmine ja ehitus. Naftatoodang (2005. a. 104 mln. t, varu 15,3 mrd. t) on ületanud sõjaeelse taseme. Maagaasivaru on 3,115 triljonit m³, kuid 2004 oli toodang vaid 1,8 mrd. m³. Haritavat maad on 5,75 mln. ha, sellest 3,53 mln. ha on niisutatav. Eriti viljakad mullad on Mesopotaamia madalikul. Kasvat. nisu, otra, tomatit, datleid, kartulit, meloneid, arbuuse, kurki ja apelsine. Peetakse pms. veiseid, lambaid, kitsi, eesleid ja kodulinde. I-s on 45 550 km mnt-id (neist 38 399 km kõvakattega). Rdt-d on 2200 km, veeteid 1015 km. Riigis on 5506 km nafta- ja 2228

Sumnerite muistise kivi
Uraku varemed (IV–II)
a-tuh. e. Kr.)

Valiskapbanduspid (%)

Year	Minister
2004-05	Iyad 'Abidin
2005-06	'Abrahim al-Ja'fari
2006	Nuri al-Maliki

2005 — Journal of Management Education 39(1)

2004-05 Ghazi Mirza

1979-2003

6L-8961

89-9961

1963-66

continued

1931-32 1933-39

Kuningad

USA

Sūtra

Hispania

Italy

Väljare

Välis- ja sise-

CH. KIMURA (E. 25)

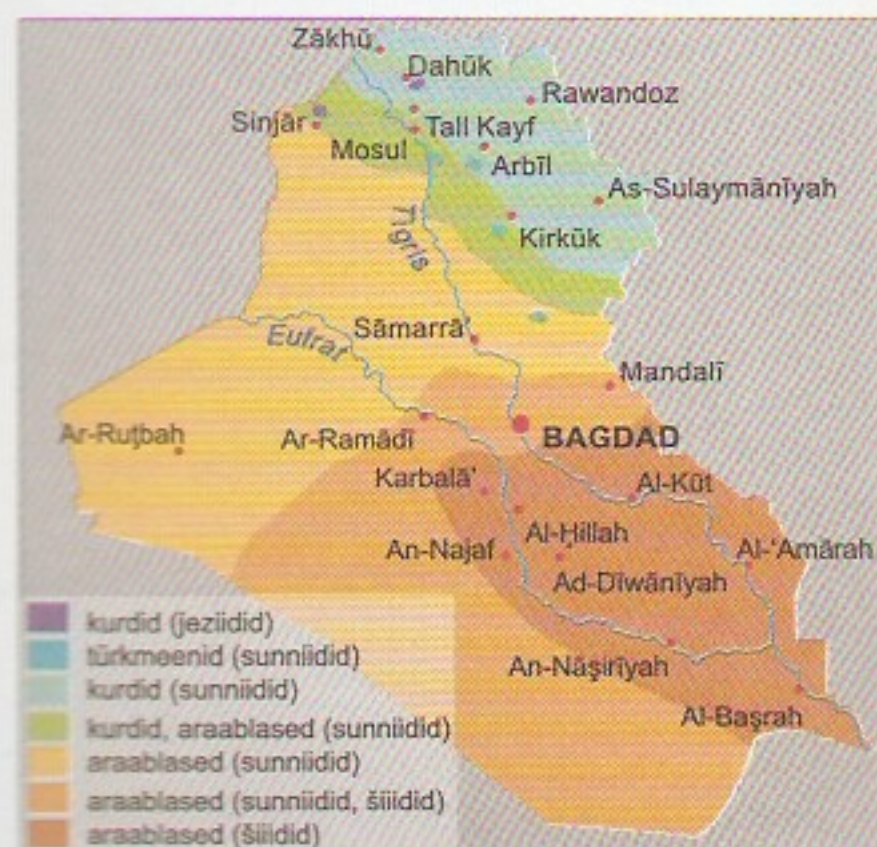

Elavus (2006)	
Elavus	115 700
Elavus	500
Elavus	800
Elavus	82 000
Elavus	38 000
Elavus	227 000

Iraki sõjaväeüksus (2003. a. foto)

kindral Aḥmad Ḥasan al-Bakri juhitud Rev. Väejuhatuse Nõukogu. Ta keelustas kõikide teiste parteide tegevuse, teostas maareformi (1973) ja riigistas välismaiste naftakompaniide omandi (1972–75). 1974 sai Kurdistan omavalitsuse ja autonoomia. Kurde see ei rahuldanud ning aasta hiljem vallandus Iraani toetusel uus kurdide ülestõus. 1979 sai A. Ḥ. al-Bakri asemel presidendiks ja peaministriks Ṣaddām Ḥusayn (jäi võimule a-ni 2003), kes kehtestas diktaatorliku ainuvalitsuse. 1980 võttis Iraani toetav šiiitide rühmitis I-i asepeaministri Ṭāriq 'Azīzi (õieti Mikhaail Yuhanna, kes on usutunnistusest kristlane) ründamise eest vastutuse ning samal aastal algas a-ni 1988 kestnud ning umbes miljon inimelu nõudnud Iraani-vastane sõda ülemvõimu pärast Pärsia lahe piirkonnas. Sõja lõpus kasutas Ṣ. Ḥusayn kurdidest ülestõusnute vastu keemiarelvu. 1990 okupeeris I. Kuveidi, seepeale käskis ÜRO I-i sõjaväe Kuveidist välja viia. Järgnes Lahesõda (16. I – 28. II 1991), milles USA juhtimisel astus I-i vastu u. 30 riigi koalitsioon. ÜRO mandaadi alusel ellu viidud liitlaste maa- ja õhujõudude ühise rünnakuga (operatsioon „Kõrbetorm“) purustati Kuveidis I-i väeüksused ning sunniti I-i oma endistesse piiridesse taanduma. Lahingutes hukkus vähemalt 150 000 in. Ṣ. Ḥusayn surus maha Lahesõja ajal puhkenud šiiitide ja kurdide ülestõusud. 1994 puhkes uus kurdide ülestõus. 1999

tapeti šiiitide kogukonna juht ajatolla Sayyid Muḥammad Ṣādiq as-Sadr. Kahtlustades I-i massihävitusrelvade omamises ja ülemaailmse terrorismi toetamises, tungis 19. III 2003 riiki USA juhitud rahvusv. koalitsioon (Iraagi sõda). Ta kukutas Ṣ. Ḥusayni võimult ja kehtestas 1. mail kontrolli I-i terr-i üle. Sama aasta lõpul Ṣ. Ḥusayn vangistati ning mõisteti nov. 2006 surma, süüdistatuna inimsusvastastes kuritegudes (kohtuotsus viidi täide 30. XII 2006). Juunis 2004 läks võim üle I-i ajutisele valitsusele, mida juhtis peaminister Iyād 'Allāwī. Sõjajärgne ülesehitustöö toimub ÜRO eestkoste all. 2005 valiti presidendiks Kurdistan Patriootliku Liidu (*Yakêti Nîştîmanî Kurdistan*) esimees kurd Jalāl Tālabānī (Celal Talebani), kes on esimene mitteaarablastest I-i juht. Okt. 2005 võeti rahvahääletusel vastu uus põhiseadus. Üleminekuvalitsuste perioodi lõpetasid 15. XII 2005 toimunud valimised, mille tulemusel moodustati esimene pärast Ṣ. Ḥusayni võimult kukutamist tegutsev täisajaline parlament ja valitsus. Valimised võitis šiiitide Ühendatud I-i Allianss. 22. IV 2006 valis uus parlament J. Tālabānī presidendiks tagasi ning 20. mail kinnitati ametisse peaminister Nūrī al-Mālikī 37-liikmeline valitsuskabinet. Ṣ. Ḥusayni ajal soosinus olnud sunniitide pidevad rünnakud tsiviilvalitsuse ja koalitsiooniväe vastu on jätkunud ning takistanud dem. muutuste teostamist. Sõjajärgsel ajal (kuni 2006. a. lõpuni) on hukkunud üle 15 000 in., pms. tsiviilisikud. A-st 1945 on I. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 22. IV 2005. 28. IX 1925 moodustas Rahvasteliidu Nõukogu rahvusv. komisjoni, et teha ettepanekud I-i ja Türgi piiri reguleerimiseks Mosuli piirkonnas. Komisjoni juhiks määrati kindralleitnant Johan Laidoner, kes saabus Mosulisse 30. X 1925. Tema koostatud kirjaliku ettekande alusel otsustas Rahvasteliidu Nõukogu 16. XII 1925 Mosuli piirkonna liita I-ga. Nõrduvad Türgi valitsus külmutas suhted Eestiga, pinged kahe riigi vahel püsisid paar aastat.

Relvajõud. I-i julgeolekujõud (*Iraq Security Forces*) on riiklikud relvajõud, mida hakati looma pärast 2003. a. sissetungi. Julgeolekujõud koosnevad relvajõududest, mis jagunevad maa- ja mereväeks (sh. rannikukaitse) ning õhujõududeks ja siseministeeriumi alluvuses olevateks sisevägedeks ja politseiteenistuseks. Riigikaitse kõrgeim juht on president, relvajõud alluvad tsiviilisikust kaitseministrile. Jätkuvatest rahutustest tulenevalt on julgeolekujõudude peamine ülesanne riigisisese korra tagamine. I-i terr-l viibivad 2003. a-st USA juhtimisel koalitsioonijõud. Aug. 2006 oli I-s u. 150 000 koalitsioonijõudude sõdurit (sh. 134 000 USA-st ja 8000 Suurbritanniast; a-st 2004 viibib I-s ka Eesti rahuvalvajate rühm). I-i julgeolekujõudude loomiseks, varustamiseks, väljaõppeks ja tagamiseks on moodust. rahvusv. üksus (*Multi-National Security Transition Command – Iraq*) ja hiljem NATO väljaõppemissioon I-s.

Iran

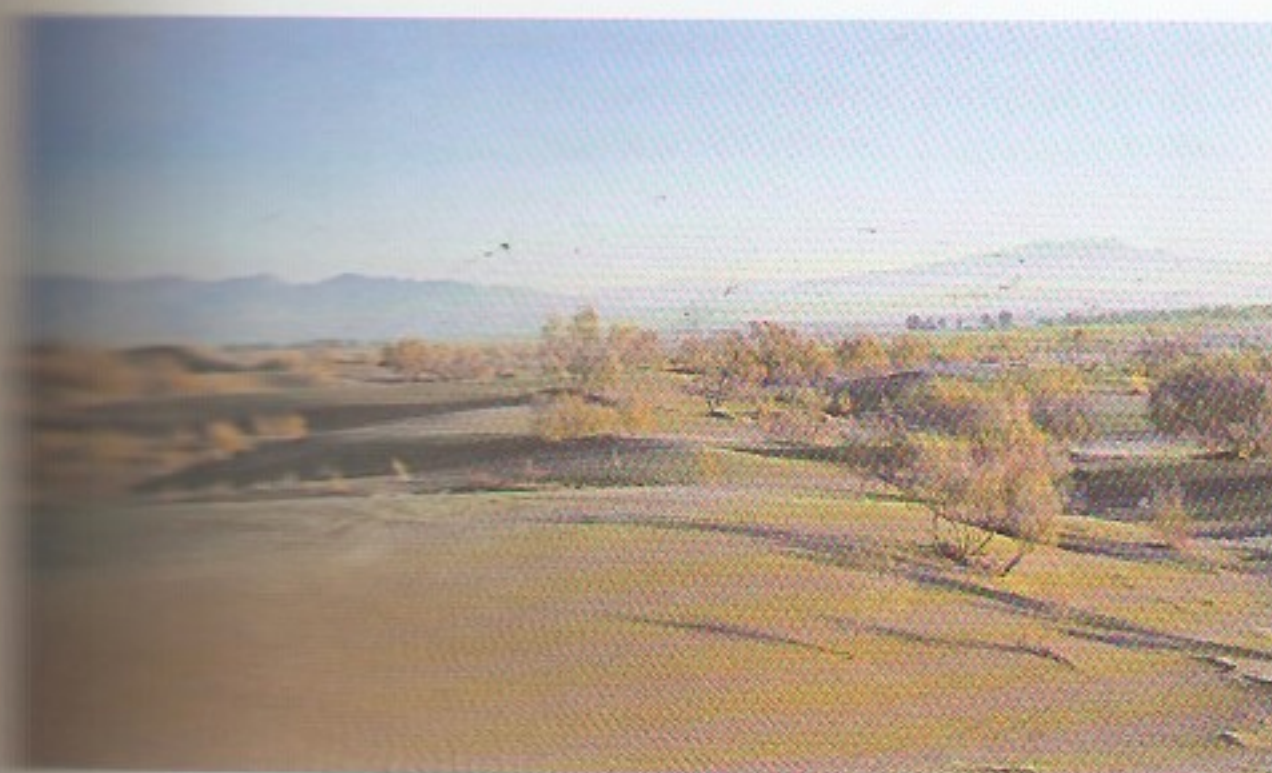

raagi (1458 km, I urgi (499 km, Armeenia (35 km, Aschbaidžaan (61 km, sellest Nahhitševani autonoomse vabariigiga 179 km, Türkmenistani (992 km), Afganistani (936 km) ja Pakistani (909 km); rannajoon pikikus edelas (Pärsia lahes) ja lõunas (Hornuze väinas ja Omaani lahes) 2440 km, põhjas (Kaspia meres) 740 km.

Politiline süsteem. 1. on teokraatlik islamivaba-
rik. Riigipea ning relvajõudude ülemjuhataja
(Kargeim Juht) nimetab eluks ajaks ametisse 96
vaimeühikust koosnev Asjatundjate Kogu (*Majles-e
Khoteregän*), mille valib 8 aastaks rahvas. Riigi mõ-
juvõimsam institutsioon on 12 islami õiguse tund-
just koosnev Järelevalve Nõukogu (*Shora-ye neg-
yahän*), kes kontrollib parlamendi (*Majles*) sea-
duste vastavust islami õigusnormidele ning kellel
on võetud üheksa. Seadusandlik organ on ühekojaline
99-liikmeline Islami Konsultatiivkogu (*Majles
Shora-ye Eslami*), mille liikmed valib 4 aastaks

2006 lahknes Khorāsān Razavī Khorāsānīk, Pōhja- Khorāsā-
nīk ja Lōuna-Khorāsānīk (2 viimase kohta arvanud)

EE SMA 102-103, 1985-1986

Tabrizi kivi

Tabrizi kivi

Tabrizi kivi	49,9
Tabrizi kivi	31,1
Tabrizi kivi	6
Tabrizi kivi	3,6
Tabrizi kivi	2,9
Tabrizi kivi	2,3
Tabrizi kivi	1,5
Tabrizi kivi	1,1
Tabrizi kivi	0,4
Tabrizi kivi	0,3
Tabrizi kivi	0,2
Tabrizi kivi	0,2
Tabrizi kivi	0,2
Tabrizi kivi	0,1
Tabrizi kivi	15,2
Tabrizi kivi	12
Tabrizi kivi	1,1
Tabrizi kivi	0,9
Tabrizi kivi	0,7
Tabrizi kivi	0,5
Tabrizi kivi	1,6
Tabrizi kivi	1,5
Tabrizi kivi	0,1

Tabrizi kivi

rahvas. Valida võivad vähemalt 15-aastased, kuid kandideerida saavad vaid need, kelle on heaks kiitnud Järelevalve Nõukogu. Täidesaatvat võimu teostab 4 aastaks valitud president, kes juhib valitsuse tööd, määrab ministrid ning vastutab Kõrgeima Juhi ja parlamendi ees. Parlament võib $\frac{2}{3}$ häälteenamusega presidendi tagandada. Olulisim erakond on konservatiivne Islami I-i Rajajate Liit (*Abadgaran-e Īrān-e Eslāmī*). Kõrgeim kohtuorgan on Ülemkohus, peale selle tegutsevad tsiviil-, rev-i- ja usukohtud. Õiguskord põhineb šariaadil. Kehtib 1979. a. põhiseadus (täiendatud 1989). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on I. mittevaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub I. maailmas 105. kohal.

Sümboolika. A-st 1907 kasutusel oleva rohe-vahge-punase lipu värvid sümboliseerivad vastavalt islamit, rahu ja vaprust. 1980 paigutati triipude vahele tekst, mis kordab 22 korda „Allāho akbar“ („Allah on suurim“). Lipu keskel paikneb nelja poolkuud ja mõõka kujutav vapp (a-st 1980), mis märgib islami viit alustala: usutunnistust, palvust, paastu, annetamist ja palverännakut. Hümn (a-st 1990) „Sorūd-e Mellī-ye Jomhūrī-ye Eslāmī-ye“, sõnad ühislooming, viis Hoseyn Riyahi. Rahvuslill on tulp (*Tulipa*).

Loodus. Valdava osa terr-st hõlmab I-i mägismaa. Mägismaa põhjaosas kõrgub Alborzi kurd-mäestik (riigi kõrgeim tipp Damāvand, 5610 m) ja Türkmenistani piiril Köpetdag (2889 m) jmt. ahelikku. Mägismaa lõuna- ja edelaosas on pms. lubjakividest koosnevad Zāgrose mäed (Zardkūh, 4548 m). Seal on kohati karsti ja soolakupleid (Ø 20 km). Mägismaa lõunaosas on madalad Makrāni mäed (1000–2000 m). I-i mägismaast lõunas, Hormuze väina ja Omaani lahe rannikul, asub pikk kitsas kõrbeline rannikumadalik. Mägismaa lavajas siseala on valdavalt 500–1000 m kõrgune, seal paiknevad Qohrūdi mäestik (Hezār, 4420 m), Ida-I-i mäed ning Sarḥadi lavamaa (kustunud Taftāni vulkaan, 4042 m). Siseosa vagumustes laiuvad Dasht-e Kavīri (Suur Soolakõrb) ja Dasht-e Lūti (‘viljatu kõrb’) kõrb (savi- ja klibukõrb, idaosas liivakõrb). Riigi loodeossa ulatub Armeenia mägismaa. Eraldi asuvad kustumad vulkaanid Sabalān (4810 m) ja Sahand (3710

m). Mäestike vahel on tektoonilised nõod (suurim Tabrīz). Riigi edelaossa ulatub Mesopotaamia madaliku idaserval asuv Khūzestāni madalik. Kaspia mere lõunarannikul on 5–10 km (deltades 30–40 km) laiune, maailmamere tasemest allpool olev kitsas rannikumadalik. Kogu I-i ala on seismiliselt väga aktiivne, katastroofilised maavärinad olid 1962 (12 000 hukkunut), 1968 (11 600), 1978 (25 000), 1990 (45 000) ja 2003 (30 000). I-s on rikkalikult naftat ja maagaasi. Küllaldane on kivisöe, raua-, mangaani-, uraani-, vase-, kroomi-, nikli-, tina-, tsingi-, plii-, koobalti-, volframi-, antimoni-, molübdeeni- ja arseenimaagi varu. Leidub barüüti, kinaveri, väävliit, kaalisoola, hõbedat, kulda, platinat ja poolvääriske. Ammendamatu on kivisoola ja mineraalsete ehitusmaterjalide (graniit, marmor, lubjakivi, savi, kips) varu. Valitseb lähistroopiline mandriline, äärmises lõunaosas troopiline mandriline kliima. Suvi on kuum ja kuiv, juuli keskmine t° on Armeenia mägismaal 20–24, riigi põhjaosas 25–29 ja lõunaosas 30–33 °C. I-i mägismaa sisealal on sūdasuvine t° sageli 45–50 °C. Talv on jahe, jaan-i keskmine t° on Armeenia mägismaal 0 kuni –2, riigi põhjaosas 2–4, lõunaosas 8–10 ning Garmsāri kõrbes 12–15 °C. Arktilised õhumassid langetavad põhjaosas t°-i kuni –25 °C-ni. Sajab pms. talvel ja kevadel. Kõrbeis on sademeid alla 50, I-i mägismaa siseosas 50–100, ääremäestike sisenõlvul 200–300 ning välisõlvul ja Armeenia mägismaal 350–500 mm/a. Palju sajab Kaspia mere lõunarannikul ja mägede põhjanõlvul, kuhu põhja- ja loodetuuled toovad sademeid 1000–2000 mm/a. Armeenia mägismaal ja Alborzi mägedes on lumikatet alates 2000 m-st, Zāgrose mägedes alates 2500 m-st. Kuiva kliima tõttu on suur ala jõgedeta. Tähtsaim jõgi Shaṭṭ al-‘Arab ja tema vasakpoolne lisajõgi Kārūn on ainsad laevatatavad jõed. Kaspia merre voolavad Sahās Rūd ja Araks. I-i mägismaa jõed on suhteliselt veevaesed, nende vett kasut. põldude niisutamiseks. Suurimad järved (Urmia, Namak, Jaz Mūrīān, Bakhtegān) on väljavooluta madalaveelised soolajärved, kuivaperioodil nende veepind alaneb ja pindala väheneb. I-i mägismaa kõrbed on püsiva taimkatteta, vaid kevadvihma ajal ilmuvad efemeerid, mis suvekuumuses hävivad. Poolkõrbeis ja kuivsteppides valdab hõre heitlehine võsa (frūūgana). Garmsāri kõrbes kasvab laiguti okasmaltsa. Mägede alumises vööndis on mägikõrb, keskmises kuivalembene põõsastik, kohati esineb madalakasvulist lehtmetsa (tamm, jalakas, saar) ja hõrendikke (artša, akaatsia, pistaatsia), kõrgetel kuivadel nõlvadel on mägistepp, niisketel alpiniit. Kaspia mere lõunarannikul on lähistroopiline lopsakas taimestik ja Alborzi mäestiku põhjanõlvul liigirohke lehtmets (tamm, pöök, saar, vaher, parrootia, jalakas, pükspuu, plaatan, kreeka pähklipuu). Lõunaosa oasides kasvab datlipalme. Mägismaadel on hallmullad, kõrbeis soolakud, mägisteppide ja hõrendike alal pruun- ja kastanmullad, metsas pruunid metsamullad ning alpiniitude alal mägi-niidumullad.

raagitatakse i-i, turgi ja semi keeli. 51 % elanikest moodustavad pärsia (*farsi*) keeli rääkivad pärs-lased (endanimetus *iranī*), kes asustavad riigi keskosas. Kaspia rannikumadalikul ja Põhja-I-i mäestike orgudes elavad pärslastele lähedased gilaanid ja mazandaraanid. I-i keeli räägivad samuti Kurdistanist ning Khorasani prov-s elavad kurdid, Lorestani prov-s elavad luriid ja bahitariid ning Sistan va Baluchestani prov-s elavad belutid. Kaspia mere edelarannikul Ardabīl prov-s elavad talošid, idapirni afgaanid (puštud), heasaarid, aimakid ja tadžikid, üksikute väikeste asurkondadena elavad pärslaste seas taatlased. I-i keeli räägib 74 % ja turgi keeli 22,5 % elanikest. Teine suu-rtim rahvus pärslaste järel on pms. riigi loodeosas elav turgi rahvas aserid (24 %). Väikesearvulised turgi rahvad on türkmeneid, kasikaid ja afsaarid. Semi keeli kõneleb 2,5 % rahvastikut, araabla-sed elavad riigi edelaosas Khūzestāni prov-s ning lõunaosa kõrbeis, süürlased ehk assüürlased (aissorid) on koondunud Urmia järve nõtku. Vähesel määral on armeenlasi, grusiine, juute, muustlasi ja brahuiseid. Kõneldavaid keeli ja mur-deid on kokku 75. Keskmise asustustihedus on 42 in./km². Loodusolude tõttu on asustus väga ebaühtlane, ³/₄ rahvastikut paikneb riigi põhja- ja loodeosas. Kõige tihedam asustus on Kaspia mere rannikul, Tabrizi tektoonilises nõos ning Zagrose celmäestikus (üle 100 in./km²). Edela-, lõuna- ja kaguosa poolkõrbeis ning kuivstepides elab vaid kuni 5 in./km². Dast-e Kaviri ja Dast-e Lūti kõrbed on peaaegu imimühtjad. Maal elab u. ¹/₃ rahvastikut. Poolkõrbeis rändleb nomaade (u. 1 % rahvastikut). Rahvastiku juurdekasv on 10 aasta jooksul vähenenud (1985—95 oli keskmise juurdekasv 3,2 % aastas). Iiveti aeglustab ka pidev välgjaranne (0,1 % aastas). Riigi idaosas elab u. 1,2 mln. Afganistani pagulast, läänosas u. 0,2 mln. Iraagi ja Turgi pagulaskurdi. Riigiusk on islam. Enamik usklikke on šiitid (89 %), ainult 9 % on sunniitid. Vahem on bahaisid, judaiste, kristlasi ja muusikuid. Tervishoiukultuursed on lig 2 % SKI-st. Tervishoiuasutused tegutsesvad linnades, muusikud on esmane tervishoiukor-raldis riiki. 2002 oli 1-64 000 arsti (1 arst

A close-up photograph of a wooden beam, likely a part of a ship's hull or a large structure. The wood is heavily weathered and shows a prominent diagonal crack running across the upper portion. Below the crack, there is a complex knot or joint in the wood. The wood grain is clearly visible, and the overall color is a mix of light brown and grey, suggesting age and exposure to the elements.

Vuljavedu
Jaapan
Hiina
Itaalia
LAV
Lõuna-Korea
Prantsusmaa
Türgi
Holland
Taiwan
Sissevedu
Saksamaa
Hiina
AÜE
Itaalia
Lõuna-Korea
Prantsusmaa
Venemaa

Rahvaarvu muutused	Väliskaubandus rid (% kogumahu)
1966	25 700
1968	26 700
1972	30 900
1977	34 000
1987	47 000
1991	55 800
1996	60 000
1998	61 100
2006	69 400

Seik Lot-o-Ilahi (17. saj. algus) Esmā'il Meidan Esmā'il ('Imāmi valjak')

1971 (2005)	146,3 mmol S
1971 (2005)	140,2 mmol S
1971 (2005)	12 %
1971 (2005)	42 %
1971 (2005)	46 %
1971 (2005)	8000 S
1971 (2005)	13,5 %
1971 (2005)	48,3 mmol S
1971 (2005)	48,4 mmol S
1971 (2005)	51,6 mmol S
1971 (2005)	48,8 mmol S
1971 (2005)	22,6 mmol S
1971 (2005)	30 %
1971 (2005)	25 %
1971 (2005)	45 %
1971 (2005)	11 %
1971 (2005)	40 %
1971 (2005)	67 %
1971 (2005)	24 %
1971 (2005)	70 %
1971 (2005)	69 %
1971 (2005)	72 %
1971 (2005)	1,1 %
1971 (2005)	1,7 %
1971 (2005)	0,9 %
1971 (2005)	4 %
1971 (2005)	4000 mmol S
1971 (2005)	8000

A photograph of the Citadel of Aleppo, a large, ancient stone fortress with multiple towers and battlements, situated on a hillside. The image shows the massive scale of the structure, with its walls and towers made of light-colored stone. The citadel is built on a hill, and the surrounding area appears to be a city. The sky is clear and blue.

Ajalugu. I-i peetakse üheks võimalikuks indoeurooplaste algkodumaaks, kelle omanimetusest (vanapärs *airiānām* 'aarjalaste', keskpärs *ērān*) on kujunenud maa praegune nimi. Vanimale inimasustusele osutavad enam kui 100 000 aasta vanused koobasasulad Lääne-I-s Zāgrose mägedes. Umbes sama vanu kiviriistu on teada Kermānshāhi orust. I-i lääne- ja edelaosa jääb Viljaka Poolkuu piirkonda, kust pärinevad varasemad andmed maaviljeluse tekkimise kohta. Ganj Darreh' ja 'Alī-Koshi asulates leidub u. 8000 e. Kr. pärit jälgi teraviljakasvatusest ning kodustatud lammastest ja kitsedest. Sealsed inimesed ehitasid toortellistest riskülikukujulisi hooneid ning valmistasid savinõusid. IV a-tuh. keskpaiku e. Kr. õpiti kasutama vaske ning paiksete põlluharijate ja karjakasvatajate asulate asemele hakkasid tekkima varased linnriigid. Suurima tähtsuse omandas Susa (nüüd Shūsh), mis sai III a-tuh. alguses e. Kr. tekkinud Eelami riigi (hõlmas nüüdse Khūzestāni ja Lorestāni alad Lääne- ja Edela-I-s) keskuseks. Eelam saavutas suurima mõjuvõimu ja ulatuse 13.–12. saj. e. Kr., kui vallutati Akkad ja Babülon. I a-tuh. alguses tõrjus Babüloonia Eelami üha rohkem tagaplaanile. 10. saj. e. Kr. moodustus I-i loodeosas Manna riik, suurema osa maast hõivas 7. saj. Assüüria. 7. saj. I poolle tekkis Assüüria-vastase ülestõusu tulemusena Meedia kuningriik (pealinn Ekbatana, praegu Hamadān).

612 e. Kr. purustas Meedia kum. Kaxaxares [625–585 e. Kr.] koos Babülooniaga Assüüria ja Ürartu ning vallutas Väike-Aasia kuni Halyse jõeni (praegu Kizilirmak). 550 e. Kr. haaras võimu Pärsia mka (praegu Fars, selle nime kreekapärasest kujust Pärsis tuleneb maa teine nimi Pärsia) valitseja Kyros II Suur [558–530 e. Kr.], kes rajas Ahhe-meeniidide riigi. Kambyses II [530–522 e. Kr.] ja Darcios I [522–486 e. Kr.] muutis I-i Egiptusest India ulatuvaks suurtiigiks. Valduste suure-nemisele panid piiri ebahomestunud sküütidestastane sõjakäik Musta mere stepidesse (512 e. Kr.) ning lüüasaamine Kreeka-Pärsia sõdades (500–449 e. Kr.). Kõrge kultuuritasemega, kuid paljurahvuse-line ning valdavalt sõjalisel jõul rajaneva keskvi-liku riigi oli sisemiselt nõrk. Makedoonia kum-a Aleksander Suure sõjakäik (334–330 e. Kr.) purustas selle suhteliselt kergesti. Viimase Ahhe-meeniidide soost kum-a Darcios III [336–330 e. Kr.] summa (323 e. Kr.) sai tema väepealik Seleukos I (arvat. 358–281 e. Kr.) 321 Babüloonia asevalit-sejaks ning kuulus end 305 e. Kr. Väike-Aasiast kuni India ulatuv riigi kumingaks. Seleukiidide dünastia ajal I. hellenisatsioon, seal levis Kreeka kultuur, rajati linnu, arenesid käsitöö ja kaubandus. U. 250 e. Kr. kuulutas partlaste hõimupealik Arsak end Seleukiididest sõltumatuks ning pani I-i põh-jaosas aluse Partia riigile ja Arsakiidide dünastiale (250 e. Kr. – 224 p. Kr.). 224 p. Kr. kõrvaldas Arsakiidid Ardasiir I [227–239] Arsakiidid võimult, kuulutas end 227 kumingaks ning rajas Sassaniidide dünastia (227–651). Tema järglane Šapur I [239–272] viis ellu I-i ja mitme naa-berala allutamise ühtsele keskviimule, riigiusuks sai zoroastriism. Šapur II [309–379], Kavad I [488–496 ja 499–531] ning Husrav I [531–579] ajal sõditi edukalt Rooma ning hiljem Bütsan-siga Egiptuse, Süüria, Armeenia ja Väike-Aasia pärast. 637 purustasid araablased Al-Qadisiyah'i lahingus Sassaniidide väe ning I. läks Kalifaadi koosseisu. Umaiyaadide (661–750) ning Abbas-siidide ajal (750–875) maa islamistati, kinnistu-sid feodaalsuhted ja kasvas kohaliku ülikkonna mõju. Keskviimule nõrgeneses tuld 9.–10. saj. Buiidid). Gaznaviidide ja seldžukide ajal (10.–11. saj.) kasvas I-i pol. elus turgi ülikkonna mõju, toimus märkimisväärne maj. tõus, rajati suuri niisutussüsteeme ning arenesid linnad, kauban-dus, käsitöö ja kunst. Samas laines pms. usulise värvinguga rahvaliikumine ja sagedased üles-tõusud: sunniitidele toetuva keskviimule vastu võideldi šiitiluse lipu all. Suurim oli ismailiitide liikumine 1090–1256. 1220–56 vallutasid I-i mongolid 13.–14. saj. oli I. mongoli II-khaanide (Hülegüdid) riigi tuumik. 1380–93 vallutas maa Kesk-Aasia valitseja Timur, kes rajas India-st Pärst Timurid surnu (1405) kuulus I. Qaraqoyunlu ja Ak-Koyunlu (1498–1501) riiki. 1499 alustas

Azadi ehk Vabaduse torn
Tehranis ehitati 1971
Pärsia suurtiigi
2500. aastapäevaks

Mulla

Presidendid

- 1980–81 Abu I-Hassan Bani-Sadr
- 1981 Mohammas Akbar
- 1981–89 Seyyid R. Mousavi Khamehni
- 1989–97 Ali Akbar Hashemi Rahmani
- 1997–2005 Seyyid Mohammad Khatami
- 2005– Mahmoud Ahmadinejad

Šafi od-Dini Ardabiti (1252–1334) rajatud šiit-liku dervisiivennaskonna juhi Isma'il I võitlust I-i ja naaberlade väikevalitsejate vastu ning rajas Safaviidide riigi, mis saavutas suurima võim-suse šahh 'Abbas I Suure ajal [1587–1629]. Šiitlus sai I-i riigiusuks, arenes majandus ning edendati diplomaatilisi ja kaubanduslikke suh-teid Euroopa riikidega (Adam Oleariuse saat-konna reis 1635–37). 1598 pealinnaks saanud Esfahan kujunes tähtsaks kultuuri- ja hariduskes-kuseks. 17. saj. lõpul Safaviidide riik nõrgenes ning 1722 hõivasid ülestõusnud afgaanid Esfahani. Afgaanidevastast võitlust juhitud afsaari hõimu pealik Nadir-khaan kuulutas end 1736 šahhiks ja lõi paljude sõjakäikudega I-i, Afganistani, Taga-Kaukaasiat ja Baluchestani hõimand suurtiigi. 1788 tegi Agha Muhammad-khaan I-i pealin-naks Teherani ning pani aluse Kadžari (Qajari) dünastiale (1796–1925). Riik nõrgenes ning sattus üha suuremasse sõltuvusse Euroopa riiki-dest. Vene-I-i sõdade (1804–13 ja 1826–28) tagajärjel kaotas I. oma Taga-Kaukaasia valdu-sed ning andis Turkman Chay (Turkmanišai) lepinguga (1828) Venemaale hulga kaubandus-likke eesõigusi. Järgnesid ebavõrdsed lepingud Inglismaa (1828), Prantsusmaa (1855) ja USA-ga (1856). Šahh Naser od-Dini [1848–96] ajal sat-tus I. üha tugevnevasse sõltuvusse Venemaast ja Suurbritanniast, kes haarasid kontrolli riigi tolli-de, rahanduse, maavarade (1909 Anglo-Persian Oil Company) ja tähtsamate sõjaväeosade üle (1879 moodustati Vene ohvitseride juhtimisel kasakabrigaad). Vesir Mirza Taghi-khaani käsed teostada 1849–51 liberaalseid reforme ebaõnes-tusid. 1907. a. kokkuleppega jaotasid Venemaa ja Suurbritannia I-i mõjuvõimkondadeks: Põhja- ja Kesk-I. sai Vene, Kagu-I. Briti mõjuvõimkonnaks. Kodanlik-rahvusliku liikumise mõjul kuulus šahh Mozaffar od-Din 7. X 1906 kokku konsultatiiv-kogu (Majles) ja kinnitas 30. XII 1906 I-i esimise põhiseaduse, kuid juba 1908 saatis tema järglane Moheammad 'Ali parlamendi laiali. Juulis 1909 õnnesus konstitutsiooni pooldajail šahh kukuta-da ning laastada põhiseadus ja konsultatiivkogu. I maailmasõjas okupeerisid Venemaa ja Suurbritannia suure osa I-st. 1918 läks kogu I. Suurbritannia võimu alla. 21. II 1921 kõrvaldas kasakabrigaadi komandör Reza-khaan võimult Briti-sõbraliiku valituse, sai 1923 peaministriks ning lasi enda

15. XII 1925 Rezā-šāhh Pahlavīna valitsejaks kuulutati. Tema ajal tugevdati keskvaldumise ning soodustati majanduse, hariduse ja elulaadi ajakohastamist. 1928 tühistati kõik kapitulatsioonilepingud välisriikidega ning 1937 sõlmiti nn. Idapakt (Sa'dābādī pakt) Türgi, Iraagi ja Afganistaniga. 1930. a-te lõpul tihenes I-i ja Saksamaa maj. ja pol. koostöö, mis andis NSV Liidule ja Suurbritanniale põhjuse saata oma sõjavägi 25. VIII 1941 I-i. 16. IX 1941 loovutas Rezā-šāhh Pahlavī trooni oma pojale Moḥammad Rezā Pahlavīle. II maailmasõja ajal oli I. tähtis NSV Liidu ja lääneliitlaste ühendusepidamises (sõjalised transiitveosed, 1943 Teherani konverents). NSV Liidu survele moodustati I-i põhjaossa 1945 Aserbaidžani autonoomne vabariik ja 1946 kurdide autonoomne vabariik. 1946 lahkusid riigist NSV Liidu ja Briti sõjavägi ning peaminister Aḥmad Qavām as-Saltāna valitsusel õnnestus mõlemad autonoomiad likvideerida. 1947 sõlmis I. sõjalise koostöö lepingu USA-ga, mis aitas ära hoida NSV Liidu mõjusfääri sattumise. Pärast I-i parlamendi otsust riigistada naftatööstus (1951) pingestusid suhted šāhh Moḥammad Rezā Pahlavī ja peaminister Moḥammad Mossadeghi vahel. 1953 saadeti M. Mossadegh erru. 1955 astus I. Bagdadi pakti (CENTO) liikmeks. 1963 alustati mõdukaid reforme riigi moderniseerimiseks (nn. valge rev.) ning 1975 kuulutas šāhh I-i ilmalikuks riigiks, mis muutis ta islamimaades ebapopulaarseks. 1978 alanud massirahutused kasvasid üle islamirev-ks (1979). Šāhh kukutati ning ta põgenes riigist. Rahvahääletuse tulemusena kuulutati I. 1. IV 1979 islamivabariigiks. Islami õigusel põhinevat uut riiki asus juhtima pagendusest naasnud ajatolla Seyyed Rūḥollāh Mūsavī Khomeynī. 1979 hõrvasid islamimeelsed tudengid Teherani USA

saatkonna, võtsid 52 in. pantvangiks ning nõudsid USA-s ravil viibinud šāhhī väljaandmist, põhjustades nii 444 päeva kestnud pantvangikriisi. 1980–88 toimus Pärsia lahe piirkonna ülemvõimu pärast sõda Iraagiga, see nõudis 750 000 iraanolase elu, kuid ei muutnud riigipiire. Pärast R. Khomeynī surma (1989) sai Kõrgeimaks Juhiks senine president Seyyed 'Alī Ḥoseynī Khāmene'ī. 1997 valiti presidendiks reformimeelne Seyyed 'Alī Moḥammad Khātāmī, kelle nn. rohujuuretasandi demokraatia edendamise programm taaselustas teatava erakondliku poliitika. 1995 süüdistas USA I-i rahvusv. terrorismi toetamises ja tuumarelvastuse arendamises ning kehtestas riigile kaubandussanktsioonid. 2002 nimetas USA president George W. Bush I-i „kurjuse telje“ riigiks. 2004. a. parlamendivalimistel, kui Järelevalve Nõukogu oli keelustanud tuhandete reformimeelsete kandidaatide ülesseadmise, võitis ülekaalukalt Islami I-i Rajajate Liit, kes sai 156 kohta. 2005. a. presidendivalimised võitis uuskonservatiivne Maḥmūd Aḥmadīnezhād, kes kuulutas üheks eesmärgiks Iisraeli riigi hävitamise ning on toetanud aktiivselt araabia terroriorg-e. Dets. 2006 keelas ÜRO Julgeolekunõukogu ühehäälselt tuumatehnoloogia ja -materjalide tarnimise I-le ning nõudis I-i tuumaprogrammi külmutamist, lubades muidu rakendada mittesõjalisi sanktsioone. A-st 1945 on I. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 18. VIII 1992. NSV Liidu visiidi raames külastasid šāhh Moḥammad Rezā Pahlavī ja šāhhinna Farah 13.–15. IX 1972 Tallinna.

Relvajõud. I-i relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, ajateenistuse pikkus on 2 aastat. Relvajõudude kõrgeim juht on riigipea, riigikaitse juhtimiseks on moodustatud Kõrgem Riiklik Julgeolekunõukogu. Kaitseminister on sõjaväelane, relvajõudude juht on relvajõudude kõrgema juhtimisnõukogu ülem. Relvajõud koosnevad regulaararmeed (jaguneb maa- ja mereväeks ning õhujõududeks) ja Rev. Kaardiväest (*Sepah-e Pasdaran-e Enghelāb-e Eslāmī*, lüh. *Pasdaran*). Kaardivägi on moodust. 1979 islamirev-i kaitseks ja selle peamine ülesanne on sisejulgeoleku tagamine. *Pasdaran*'i koosseisu kuuluvad maa-, mere- ja õhuosavägi, erioperatsioonide üksus *Qods*'i korpus (Jeruusalemm) ning poolsõjaväelise *Basij*'i vastupanujõud (*Basij-e Mostazafan*; selles teenivad ka naised ja lapsed). *Pasdaran*'il on tänapäeva I-s oluline tähtsus, suur osa valitsuse liikmetest on selle endised liikmed. *Qods*'i korpus tegeleb pms. väljaspool I-i tehtavate operatsioonidega, samuti korraldab teiste riikide poolsõjaväeliste üksustele väljaõpet. Põhiseadus keelab võõrriigi üksuste paigutamise I-i terr-le. I-i relvastus on saanud USA-lt relvaabi korras aastatel 1945–79, hiljem on relvastust hangitud põhil. Venemaalt, Hiinast ja P-Koreast. I-i relvastuses on keskmääraketid. USA on süüdistanud I-i tuumarelvastuse valmistamises, kuid Rahvusv. Aatomienergia Agentuur ei ole seda kinnitanud.

liiget valitakse proportsionaalsuse põhimõtte 4 aastaks. Valida võivad vähemalt 18-aastasest. Täitevvoimu teostab valitsus. Põhiseadus annab presidentidele õiguse nimetada ametisse peamisi ja valitsus ning otsustada valitsusliikmete arv ja ülesannete üle. Valitsus vastutab parlamentaarse enamusliku koalitsiooni ees. 2003. a. parlamentaarsel valimistel said parlament 5 erakonda: Iseseisvuspartei (Sjálfstæðisflokkurinn), Allianss (Samfylkingin), Vasakpoolsete ja Roheliste Liit (Vinstrireyfingin - grænt framboð) ning Liberaalne Partei (Frelsi flokkurinn). Kohtuvõim on kaheastmeline: Ülemkohus ja ringkonnakohtud. Ülemkohtu (Hæstiréttur) kohtunikud kinnitab president õigusministri ettepanekul määramata ajaks. I-i ole oma armeed, 1951. a. kaitselõpetingu järgi tagab kaitse USA. Kehitib 1944. a. põhiseadus (viimati täiendatud 1999). Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on I. vaba riik. Korruptsioonindeksi järgi asub I. maailmas I. kohal.

Sümboolika. A-st 1915 ametlikult kasutusel olev lipp (valgega ääristatud punane rist sinisel põhjal) lähtub Euroopa ühe vanima riigilipu *Dannebrog* traditsioonist ja osutab I-i ühtekuuluvusele Skandinaavia maadega. Sinine tähistab saart ümbritsevat merd, valge lümmiseid mäetippe ja jääliustikke ning punane tulemägesid ja hõõguvat laavat, osutades ühtlasi saare ajaloolistele sidemetele Taani ja Norraga. Eristatakse riskülikukujulist rahvuslippu ja kalasabakujulist otsaga riigilippu. Vapp võeti põhikujul kasutusse 1919. 1944 cemaaldata selles kroon. Lipukujunduses vappilp seisab I-i geoloogilisel alusel basaltikalljul. Vappi toetavad neli Snorri Sturlusoni „Heimskringlas“ nimetatud saare kaitset: sõnn (I-i edelaosa), hiidkoik (loodeosa), lohe (kirdeosa) ja hiiglane (kaguosa). Mõnn (a-st 1874) „Ó, guð, vors lands“ („Oo, meie maa Jumal!“), sõnad Matthías Jochumsson, viis Sveinbjörn Sveinbjörnsson. Hümn kirjutati samal aastal, kui I. sai põhiseaduse ning ühtlasi tähistati I-i asustamise 1000. aastapäeva. Rahvuslind on jahipistrik (*Falco rusticolus*).

Loodus. I-i saar on Põhja-Atlantide mäestiku asuv vulkaanilise tekkega saar. Ida- ja põhjaosas

Rahvaarvu muutus
1969
1975
1986
1991
1998
2007

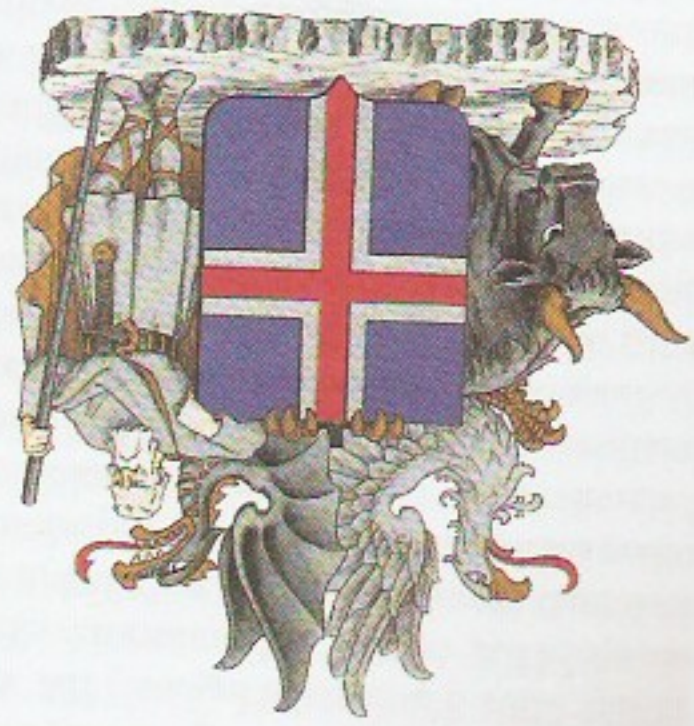
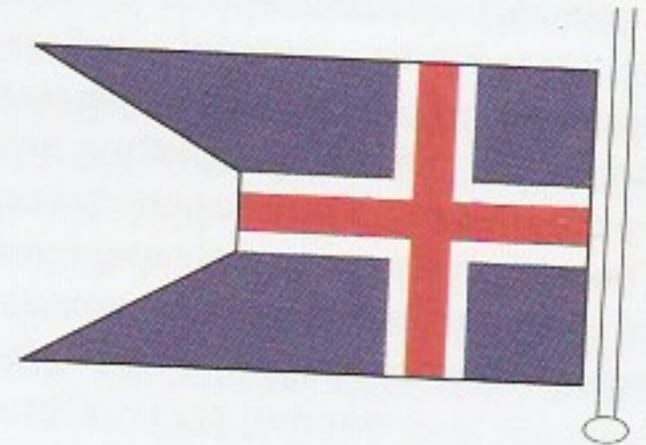
Suurimad linnad
(el. arv, 2006)
Reykjavik
Kópavogur
Hafnarfjörður
Akureyri
Garðabær
Kellavik

Haldusjaotus
Fürkonnad (haldusüksused)
Austurland
Höfuðborgarsvæði
Norðurland eystra
Norðurland vestra
Suðurland
Suðurnes
Vestfirðir
Vesturland

Politiline süsteem. I. on parlamentaarne vabariik. Presidenti valib 4 aastaks rahvas. Tema ülesandeks on parlamentaarne vabariik. Seadusandlik organ on ühekülgne parlament (*Alþingi*). *Alþingi* 63

Rahvald	Rahvaarv	Pealinn	Haldusjaotus	Riigikeel	Rahvapäev	Rahvapäev
103 106 km²	299 100 (2007)	Reykjavik (115 200 el.)	8 piirkonda	islandi keel	islandi kroon (ISK)	ISL, IS

tähendab jäämaad. 287 km idas; rannajoone pikkus 4988 km. Island lään, Soomaa 798 km loodes ja Gröönimaast 970 km. Asub polaarjoone läh. Norrast I-i saare ja Island, I-i Vabariik (islandi *Ísland*, *Lýðveldið Ísland*), riik Põhja-Euroopas, hõlmab I-i saare ja

Island

Hvannsjör

on sopiline fjordrannik, lõunarannik on vähe liigestatud. Pinnamoelt on saar 400–900 m kõrgune basaldist lavamaa, mida katab Kvaternari purskeaines. Lavamaal asub 31 tegevvolkaani. Aktiivseimad neist on Hekla (1491 m, viimane purse 1991), Laki (818 m, 30 km pikkune lõhe kohal rohkem kui 100 kraatrit, 1783–84 inimese ajaloo võimsaimaid vulkaanipurskeid) ja Askja (1510 m, kaldeera ligi 50 km²). Vulkaaniline on ka rannikumere põhi. U. 800 kuumaveeallikast on osa geisrid. Tuntuim on Suur geiser (Reykjavikist 80 km idas), mis varem purskas 40–50 m kõrgusele. Suurim kuumaveeallikas Deildartunguhver annab sekundis 150 liitrit 100 °C vett. Vulkanismiga kaasneb rohkesti väävliallikaid (solfataare) ja mudavulkaane. Saare siseosa laavaväljad (6 % terr-st) on taimkatteta. Suurim neist on Ódáðahraun (3600 km²). Sagedased on maavärinad. Lavamaa kõrgemaid osi katavad liustikud (kokku 11 922 km²), neist Vatnajökull (8400 km²), Langjökull (1021 km²) ja Hofsjökull (994 km²) on Euroopa suurimad. Vatnajökull on maailmas Antarktika ja Gröönimaa järel suuruselt kolmas liustikuala, jää paksus on kohati kuni 1000 m. Liustikul asuvad lumega kattunud vulkaanikoonused (sh. I-i kõrgeim tipp Hvannadalshnjúkur, 2110 m). Vatnajökullil ja Mýrdalsjökullil (804 km²) paiknevate vulkaanide pursked vallandavad hiiglaslikke vee- ja mudavoolusid. Vaid 7 % I-i terr-st on rannikumadalikud, suurimad neist paiknevad

Hofsjökull

Hvannadalshnjúkur

lõunarannikul. Valitseb lähisarktiline, jaheda suve ja pehme talvega niiske mereline kliima. Keskmine t° on juulis 10–12 °C (harva 20 °C). Sooja Irmingeri hoovuse tõttu on lääne- ja lõunarannikul jaan-i keskmine t° 0–2 °C ning sadamad on alati jäävabad. Põhja- ja idaranniku ilmastikku mõjutab külm Ida-Gröönii hoovus. Juuli keskmine t° on seal vaid 8–10 °C, jaanuaris –1 kuni –3 °C. Siseemaal on talvel keskmine t° –5 kuni –10 °C, suvel aga enamasti kuni 10 °C. Lõuna- ja läänerrannikul sajab 1000–1500, mäenõlvul üle 2000, suurte liustike lagedel 4000 ja põhjarannikul vaid 450–650 mm/a. Ilm on muutlik, talvel sajab tihti vihma, kuid haruldane pole ka suvine lumesadu. I-i piirkonnas tekivad tsüklonid (I-i miinimum), mis tugevasti mõjutavad Euroopa ilmastikku. Jõgedevõrk on tihe, jõed on veerohked, kärestikulised, neil on palju jugasid ning nad on energiarikkad. Kõik suured jõed (Þjórsá (237 km), Jökulsá á Fjöllum (206 km), Skjálfandafjöt, Hvítá) algavad lavamaa liustikest. Järvi on palju (kokku 2757 km²). Suurim järv on Þingvallavatn (84 km², süg. 114 m), selle keskel asuvad 2 saart on kustunud vulkaanid. 60 % terr-st katab vulkaaniline murendmaterjal, seal kasvavad samblad ja samblikud. Rannikualade ja jõeorgude moreenil kujunenud muldadel on niit ning paju- ja lepavõsa, madalamatel aladel raba. Madalate puudega (sookask, pihlakas) metsasalusid leidub vaid lõunapoolseis orgudes. Igal aastal istutatakse puid. Imetajaid on I-l 11 liiki (sh. loivalised, vaalalised, jäärebane, põhjapõder, lemming), linde 354 liiki (pesitsejaid 93). Ainus roomaja on arusisalik, kahepaikseid ei ole. Vabalt peetakse suurte karjadena i-i hobust. Peamine loodusrikkus on rannikumerede kalavarud (üle 150 liigi) ja termaalveed. Kaevandatakse diatomiiti. I-l on 81 KA-d, sh. 4 RP-d: Þingvellir (40 km², asut. 1928), Skaftafell (899 km², asut. 1967), Jökulsárgljúfur (150 km², asut. 1973) ja Snæfellsjökull (asut. 2001). Þingvallavatni järve ääres asuv Þingvellir ("nõuväljad") on vulkaaniline piirkond ning kuulub UNESCO maailmapärandi nimistusse. I. on tule ja vee – vulkaanide ja geisrite ning liustike ja tormitsevate jõgede – maa.

Rahvastik. I. on üherahvuseline riik. 97 % rahvastikust on germaani rahvas islandlased. Alaliselt elab riigis u. 10 000 välismaalast (taanlased, poolakad, inglased, sakslased, norralased ja USA kodanikud). Keskmine asustustihedus on 3 in./km², kuid 2/3 rahvastikust elab maailma põhjapoolseimas pealinnas Reykjavikis ja selle ümbruses. Riigi sisealad (80 % terr-st) on inimtühjad, kõrgemal kui 300 m asustust ei ole. Linnarahvastiku osatähtsus on 93 % (2005). Loomulik iive on vähenenud 1 %-ni aastas. Usklikest on 91 % luterlased. Algharidus on tasuta ja 6–15-aastastele kohustuslik, kirjaoskus on 99 %. Riigis on 2 ülikooli. Arstiabi on tasuta, seda annavad riiklikud haiglad ja tervishoiukeskused. Lubatud on ka erapraksis. 2001 moodustasid tervishoiule tehtavad kulutused 8,9 % SKT-st. Keskm. 290 in. kohta on üks arst, 128 in. kohta üks haiglakoht.

vanimaks järjepidevaks rahvaesinduseks (vaid 1800–43 olid Taani võimud selle tegevuse keelanud). *Alþingi* otsusega kuulutati ristiusk 1000. a. ametlikuks riigiusuks, kuid lubatud oli ka paganlike jumaluste austamine. I-lt lähtunud meresõitjad avastasid 10. saj. lõpul Gröönimaa ja rajasid sinna asulaid. I-i kultuuri ja kirjanduse kõrgajaks peetakse 12.–13. saj-t, kui pandi kirja enamik ajaloolisi saagaseid ja skaldilüüet: tuntumad Snorri Sturlusoni Norra kuningate elulugusid käsitlev raamat „Heimskringla” („Maa ring”) ja „Noorem Edda”. Kohalike suguvõsade sisetülisid kasutades allutas saare 1262–64 Norra. 1380 läks I. Taani-Norra uniooni koosseisu Taani kuninga võimu alla; vahetult Taanile allus ta a-st 1537. 1538–41 korraldati Taani võimude algatusel luterlik usupuhanus, konfiskeeriti kohalike ülikute maa ja I-i kiriku vara ning suleti kloostrid. 1800 keelustasid Taani võimud *Alþingi*. 14. saj. alanud kliima külmenemine (eriti 17.–18. saj.), katku- (eriti 1402–04) ja rüugeepideemiad (1707), taanlaste võimutsemine (1602–1787 kehtis Taani kompaniide kaubandusmonopol), maavärinad ja vulkaanipursked (1341 Hekla, 1783–84 Laki) põhjustasid majanduse kiratsemist ja näljahädasid. 18. saj. lõpuks oli rahvaarv vähenenud mõnekümne tuhandeni ning arutati isegi islandlaste Taani ümberasustamise võimalust. Sisuliselt oli I. muutunud Taani asumaaks. Majanduse tõus algas alles 19. saj. II poolel, seda soodustas kliima soojenemine. Taas hoogustusid kalapüük (eriti ekspordiks) ja lambakasvatus ning hakati rajama tööstusettevõtteid. 1840. a-il tugevnes Jón Sigurðssoni juhtimisel Taani-vastane rahvuslik liikumine, mille survele taastati 1843 nõuandva organina *Alþingi*, 1859 tunnustati taani keele kõrval ametikeeleks i-i keel. 1871 sai I. piiratud omaavalitsuse ning 1874 põhiseaduse; seni Taani kuninga nõuandva organina tegutsenud *Alþingi* sai õiguse teostada piiratud ulatuses seadusandlikku võimu. 1911 avati Reykjavíki ülikool. I. XII 1918 kuulutati I. Taaniga personaalunioonis olevaks sisuliselt iseseisvaks riigiks: maid valitses

ühine kuningas, Taani otsustada olid välispoliitika ja kaitseküsimused. II maailmasõja ajal (pärast seda, kui Saksamaa okupeeris Taani) maabus I-l mais 1940 Suurbritannia sõjavägi, mis juulis 1941 asendati USA omaga. Unioonilepingu aja lõppedes korraldati mais 1944 rahvahääletus, mille tulemusena kuulutas I. end 17. VI 1944 ajaloolisel þingvelliri tasandikul (*Alþingi* esimene kogunemiskoht) iseseisvaks vabariigiks. Esimene president oli Sveinn Björnsson, esimene peaminister Ólafur Thors. 1948 ühines I. Marshalli plaaniga, 1949 võttis osa NATO asutamisest ja on praeguseni selle liige. 1951 USA-ga sõlmitud kaitselepingu alusel rajati I-s USA sõjaväebaasid. Protestiliikumise survele tegi *Alþingi* 1956 kaitselepingu lõpetamise otsuse, kuid valitsus seda ei teostanud. 1958, 1972 ja 1975 avardas I. oma kalastuspiirkonda (vastavalt 12, 50 ja 200 meremiili), see põhjustas tüli Suurbritanniaga (nn. tursasõda). Briti sõjalaevad sisenesid I-i territoriaalvetesse, I. katkestas Suurbritanniaga diplomaatilised suhted ning ähvardas NATO-st välja astuda. 1973 ja 1976 saavutati kokkulepe: Suurbritannia sai I-i kalastuspiirkonnas piiratud püügiõiguse. 1970 ühines I. Euroopa Vabakaubanduse Assotsiatsiooniga, 1972 sõlmis ta EMÜ-ga vabakaubanduslepingu ja 1974 USA-ga uue sõjalise koostöö lepingu. 1985 kuulutas I. end tuumavabaks tsooniks. 1980 presidendiks saanud Vigdís Finnbogadóttir oli maailmas esimene demokraatlikult valitud naispresident, ta võitis ka kolmed järgnevad valimised (1984 ja 1992 oli ta ainuke kandidaat). Praegune president Ólafur Ragnar Grímsson on võimul kolmandat järjestikust ametiaega (valitud 1996, 2000 ja 2004). Iseseisvumisest alates on ametis olnud 24 valitsust, enamik neist koalitsioonivalitsused. 2004, kui võimust loobus seni kõige pikemat aega ametis olnud peaminister Davíð Oddsson, sai peaministriks Halldór Ásgrímsson. Pärast seda kui teda toetas Progressipartei sai 2006 kohalikel valimistel lüüa, astus peaminister H. Ásgrímsson tagasi. Uueks peaministriks sai Iseseisvuspartei juht Geir Hilmar Haarde. Märtsis 2006 teatas USA kavatsusest viia välja suurem osa oma I-l paiknevatest sõjajõududest; aug. 2006 lahkusid viimased sõjallennukid. A-st 1946 on I. ÜRO liige.

I. tunnustas Eesti Vabariiki *de iure* juba 30. I 1922, kuid diplomaatiline suhtlemine toimus Taani kaudu, sest I. oli ametlikult Taani kuninga võimu all. 22. VIII 1991 taastunnustas I. esimese riigina maailmas Eesti iseseisvust ning 26. VIII 1991 sõlmis Eestiga taas diplomaatilised suhted. 1986 pidasid Mihhail Gorbatšov ja Ronald Reagan Reykjavíkis relvastuse piiramise läbirääkimisi, mida on peetud külma sõja lõpu alguseks. Nõuk. delegatsioon peatus kohtumise ajal Eesti Merelaevanduse mootorlaeval „Georg Ots”. Eestis sündinud Evald Miksoni pojad Johannes ja Atli Evaldsson on kuulunud I-i jalgpallikoondisse, Atli Evaldsson on olnud ka rahvuskoondise treener.

Italia

Lugano järve ääres.

Politiinne süsteem. I. on parlamentaarne vaba-rik. Riigipea on president, kelle valib 7 aastaks parlament; pealema koya ja 58 kohaliku oma- valitsuse esindajatest moodust. valimiskogu. Nõukogu on 75 haalteenamust. Presidenti roll on seadusandlialine, sama isik võib president olla

Pikimad Jõed	Po
Adige (Etsch)	Adige
Tevere (Tiber)	Tevere
Adda	Adda
Oglio	Oglio
Tanaro	Tanaro
Ticino	Ticino
Arno	Arno
Pave	Pave
Reno	Reno
Sarca-Mincio	Sarca-Mincio

EE SMA 62—43

Pikimad joed
Po
Adige (Etsch)
Teverc (Tiber)
Adda
Oglio
Tanaro
Ticino
Arno
Piave
Reno
Sarca-Mincio

Alpi	4609
Monte Rosa	4563
Monte Bianco	4554
Monte Cervino	4547
Monte Rosa	4527
Monte Rosa	4478
Monte Rosa	4165

sus saab töötada ainult parlamendi mõlema koja heakskiidul. I-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Kristlike ja Keskdemokraatide Liit (*Unione dei Democratici Cristiani e di Centro*) paremtsentristlik Edasi, Itaalia! (*Forza Italia*) ja Vasakdemokraadid (*Democratici di Sinistra*). Kõrgeim kohus on Konstitutsiooniline Kohus (*Corte Costituzionale*), mis koosneb 15 kohtunikust, kellest $\frac{1}{3}$ määrab president ning $\frac{2}{3}$ valivad parlament ja madalamad kohtud. Kehtib 1947. a. põhiseadus (hiljem mitu korda täiendatud). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on I. vaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub I. maailmas 45. kohal.

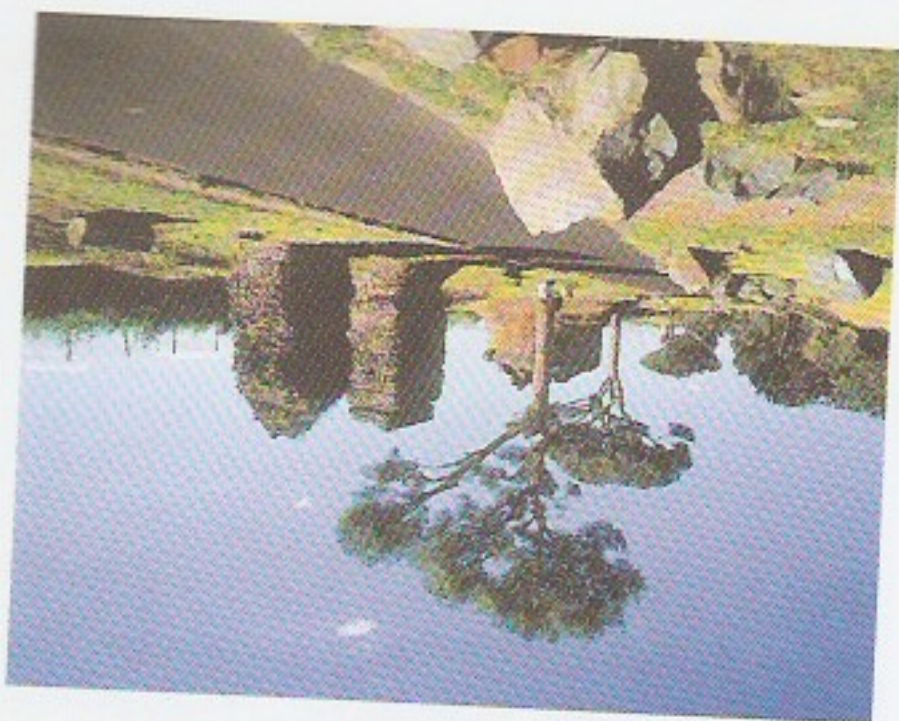
Sümboolika. I. roheline-valge-punase lipu (a-st 1946) värvide eeskujuks on arvat. Milano lipu (punane ja valge) ja tsiviilkaardiväe mundri (roheline) värvid. 1798 sai see Tsisalpiini vabariigi ja 1805 I. kuningriigi lipuks. Ühe levinud tõlgenduse kohaselt sümboliseerib roheline taimi ja mägesid, valge Alpide lumiseid tippe ning punane vabaduse eest valatud verd. Vapi (a-st 1948) keskne kujund on punase äärisega valge viisnurk, mis pärineb I. kuningriigi vapilt (seal oli selle tipp allpool) ja sümboliseerib ühendatud I-t. Viisnurga taustal on töö võrdkujuna hammasratast, mis viitab ühtlasi I. põhiseaduse esimesele paragrahvile — „Itaalia on töö põhinev dem. vabariik”. Keskseid sümboleid ümbritsevad õlipuu- (rahuarmastus, üksmeel ja vendlus) ning tammeoks (I. rahva tugevus ja väarikus). Neid

on tõlgendatud ka kui vastavalt Põhja- ja Lõuna-I-t. Punasel lindil on vapikiri „Repubblica Italiana” (‘Itaalia Vabariik’). Hümn (a-st 1946) „Fratelli d’Italia” (‘Itaalia vennad’), viis Michele Novaro, sõnad Goffredo Mameli dei Mannelli. Rahvuspuud on õlipuu (*Olea europaea*) ja tamm (*Quercus*).

Loodus. I. loodusolud on mitmekesised. Riigi põhiosa on kaugele Vahemere ulatuv Apenniini ps. Selle pinnamoe põhijooned on kujunenud Alpi kurrutusel. Poolsaar on valdavalt mägine. 46 % Põhja-I-st on kõrgem kui 600 m, kõrgustikke on 19 % ja tasandikke 35 %. Kesk- ja Lõuna-I-st hõlmavad mäestikud (kõrgus üle 700 m) 28 %, kõrgustikud 57 % ja tasandikud 15 %. I. lääne- ja loodepiiril kõrguvad 50–70 km laiuse vööndina keerulise geoloogilise ehituse ja kristalse tuumikuga Lääne-Alpid. Need jagunevad Liguuria, Ranniku- ehk Mere-, Cotti (Monte Viso 3841 m), Graie (Gran Paradiso 4061 m), Savoie ehk Savoia (Mont Blanc ehk Monte Bianco 4807 m), Penniini ehk Wallise ehk Valais’ (Dufourspitze 4634 m) ja Leponti Alpideks. Riigi kõrgeim mäetipp on Prantsusmaal asuvast peatipust (4807 m) u. 800 m kagu pool Mont Blanci massiivil paiknev Monte Bianco di Courmayeur (4748 m). Valdavalt lubja- ja dolokividest koosnevate Ida-Alpide laius ulatub 150 km-ni. Riigi piiril asub palju kõrgeid ahelikke ja mägesid (I. ja Šveitsi piiril Reetia Alpid ja Ortles, I. ja Austria ning I. ja Sloveenia piiril Ötztali, Zillertali, Karni ja Julia Alpid). Adige (Etschi) ja Isarco (Eisacki) orust idas paiknevad püstnõlvaliste mäemassiividega Dolomiidid. Prantsusmaa, Šveitsi ja Austriaga ühendavad I-t mäekurudesse rajatud teed ja tunnelid. Tuntuimad kurud on Montgenèvre ehk Monginevro (1854 m, Cotti Alpides), Väike Sankt Bernhard (2188 m, Savoie Alpides), Suur Sankt Bernhard (2473 m, Penniini Alpides), Umbrail ehk Giogo di Santa Maria (2501 m, Reetia Alpides), Resia (Reschen, 1504 m) ja Rombo ehk Timmelsjoch (2509 m, Ötztali Alpides) ning Brenner (1374 m, Zillertali Alpides). Lääne-Alpid laskuvad järjalt, Ida-Alpid laugelt Lombardia madalikule (u. 45 000 km²). See madalik on kuni 200 km laiune geosünkliinaalne vagumus ja teda katavad kuni 2 km paksuselt Kvaternaari liustiku- ja jõesed. Ees-Alpide ehk Ülem-I. tektoonilis-glatsiaalses orgudes paiknevad suured ja sügavad järved. Alpe eraldab Apenniinidest madal Cadibona kuru ehk Bocchetta d’Altare (435 m). Apenniini mäestik on tekkinud samuti Alpi kurrutusel, ta läbib kogu Apenniini ps-t ja jätkub Sitsiilia saarel. Mäestik koosneb valdavalt (kohati karstunud) mesosoi-listest dolo- ja lubjakividest ning flüülist, merglist ja liivakivist, lõunaosas ka kristalseist kivimeist. Apenniinid jagunevad Liguuria, Toscana-Emilia, Umbria-Marche, Abruzzo (Abrutsid), Campano, Lucano ja Calabria Apenniinideks. Mäestiku kõrgeim tipp on Abrutsides Gran Sasso d’Italia massiivil paiknev Corno Grande (2912 m), selle nõlvul on Apenniinide ainus liustik. Mägine on ka Sardiinia (Gennargentu massiivil La Marmora,

1834 m). Lõuna-I. on Euroopa seisimiliselt aktiiv-
semaid piirkondi, Apeniini ps-l paikneb Mandri-
Euroopa ainus tegevvolkaan Vesuvius (1281 m, purs-
kas viimati 1944). Tegevvolkaaniid on ka Sitsiilia
saarel asuv Etna (3350 m, viimane pursk 2006)
ning Lipari saartel paiknevad Stromboli (924 m,
2005) ja Vulcano (500 m, 1988). Viimased tugevad
maavärinat tabasid I-t 1968, 1976, 1980 (10 000
hukkunut), 1997 ja 2002. Kõrged Alpid moodusta-
vad selge Kesk-Euroopa ja I-eraldava kühmapiiri.
Alpides langeb keskmine t° kõrgjal üle 20 °C. Sajab kogu aasta
tõuseb jaanil t° kõrgjal üle 0 °C. Sajab kogu aasta
võrdlemisi ühtlaselt, enim siiski suvel. Suure järve-
de ümbruse kliima sarnaneb lähistroopilise kliima-
ga. I. kesk- ja lõunaosa madalamatel aladel valit-
seb tüüpiline lähistroopiline vahemerekliima
(mõdukalt soe ja vihmane talv, kuum ja kuiv suvi).
Keskmine t° on jaan-s 8–12 °C, juulis ja aug-s
22–26 °C. Juunist aug-ni sajab kuus enamasti alla
10 mm, aastaks 500–1000 mm. Apeniiniide põhja-
poolsete ahelikute ja Grate Alpid läänepool
2000–3000 mm. Jõgedevõrk on võrdlemisi tihed, enamik jõgesid on lühikesed. Suurim jõgi on Monte
Viso nõlvilt lähtuv Po (652 km, jõgikond 74 970
km²). Apeniini ps-e pikim jõgi on Tevere ehk
Tiber (405 km). I-s on u. 1500 järve, enamik neist
paikneb Alpides ja selle eelmäestikus. Seal asuvad
I. suured järved Garda (370 km², süg. 346 m), Lago
Maggiore (210 km², 372 m), Como (148 km²,
410 m), Isco (62 km², I. suurim järvesaar Monte
Isola) ja Lugano (49 km², sellest 31 km² Šveitsis).
Väiksemaid järvi on ka Apeniini ps-e keskosas
(Trasimeno, kraatritüüpi järv, Bracciano).
Mullastik ja taimkate on mägilaladele omaselt kõr-
gusvõrdluses. Valdavad mägimullad, peaaegu
täielikult põllustatud Lombardia madalikul on
viljakad lammimullad, Apeniini ps-e kõrgustel
ja tasandikel läänepoolsetes, Apeniini ps-e kõrgustel
pruunmullad, lõunaosas ka rusk-pruunmullad ja leet-
pruunmullad. Poolsaare idaosas valdavad
hallid pruunmullad. Looduslikku taimkate on
neil aladel säilinud vähe. 23 % I. terv-st katab mets.
Metsas on suurim Liguuria (üle poole alast),
Trentino-Alto Adige ja Toscana mk-s, seevastu
Apuurias hõlmab mets kõigest u. 5 %. Alla 10 % on
metsasus ka Sitsiilias. Alpides kasvab kuni 1200 m
kõrguseni põõgi- ja nulumets. Põhja-I. suurte jär-
vede ümbruses ja Liguuria rannikul on tüüpiline
lähistroopiline taimestik (kõrgitamm, küpress).
Apeniini ps-e põhjaosas kasvab kuni 400 m (lõu-
nas 800 m) kõrguseni igihaljas kuivalcembene võsa
(maka, idarannikul garrig), sellele järgneb u. 1200 m
kõrguseni lalalehine mets (kastan, tamm, õlipuu) ja
1900–2100 m-ni põõgi-, nulu- ja männimets. Ranni-
künnidel kasvab suurta männi, pini- ja õlipuu-
salsud. Oksaste on metsa tugevasti kahjustanud.
I-s elab 90 lakkimeetajat (vahemere, munkuuljes
on eriti ohustatud), linn on kohatud 516 lakkimeetajat
(144 pesitsajat). Roomajad on 55, kahvpaikseid
44 ja kuni 165 lakkimeetajat. Maavärinate poolst on I. vaene,
seal leidub pruunsiid, maagaasi, naftat, kinaverit.

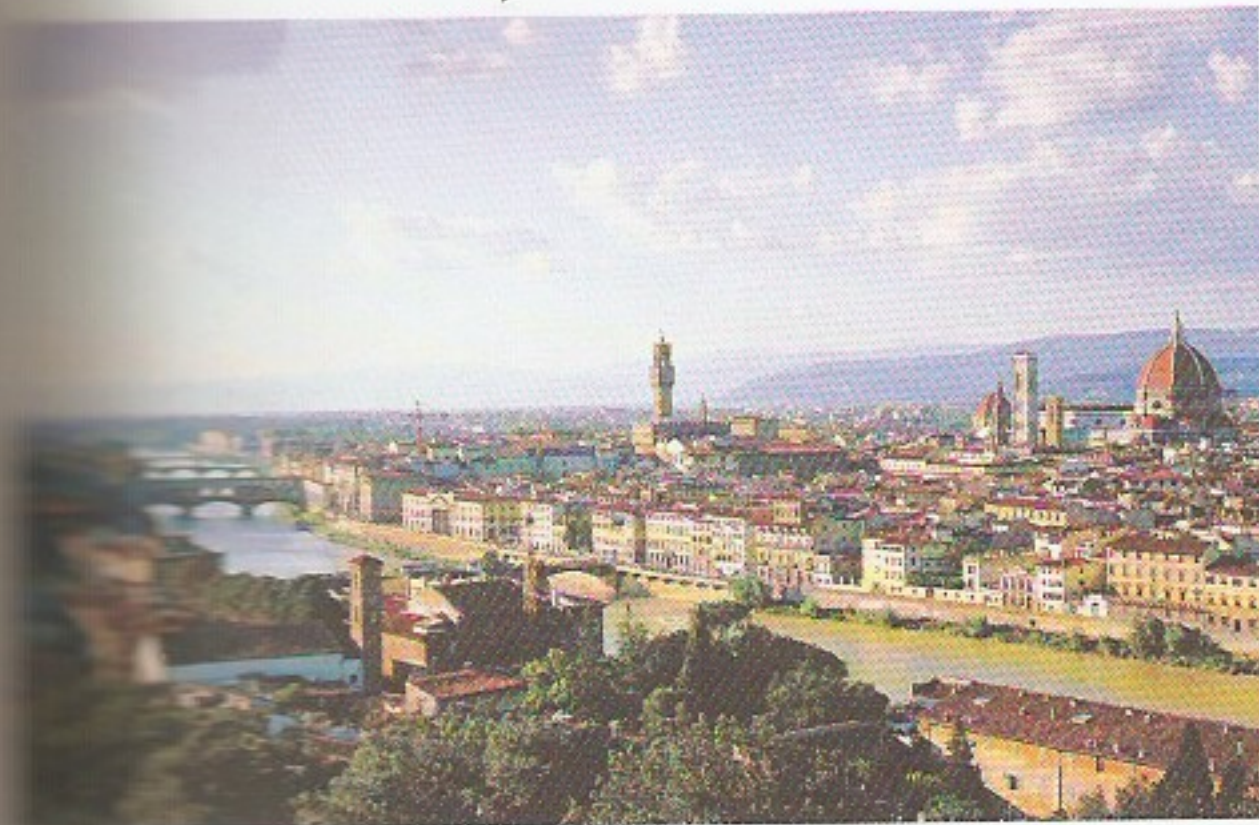

ga linnu 37. Rahvusselitselt ja keeleliselt on I.
ja Genova) ning 100 000–500 000 elaniku-
elanikuga linnu on 4 (Napoli, Torino, Palermo
linnad on Rooma ja Milano, 500 000–1 000 000
cl), neis elab veerand kogu I. rahvastikut. Miljoni-
Napoli 3,8 mln., Rooma 3,7 mln. ja Torino 1,7 mln.
I-s on mitu suurt linnastut (Milano 4,3 mln.,
guuria (297 in./km²) ja Veneto mk-s (258 in./km²).
Lombardia (397 in./km²), Lazio (308 in./km²), Li-
elab keskm. 426 in./km², väga tihed on asustus ka
merte äärsed tasandikud hõlmavas Campanias
katel kujunenud viljakate muldadega Türreeni
in./km²), seevastu pms. vulkaaniliselt tuul ja laava-
sein Valle d'Aostas (38 in./km²) ja Basilicata (59
alad. Maakondadest on rahvastiku tihedus väik-
malt on asustatud Alpid ja Apeniiniide kõrgemad
in./km² (2006). Asustus on ebaühtlane, hõredai-
(1997) ning Genova paleed (2006).
nuumi ja Torre Annunziata arheoloogilised väljad
Venezia linn ja laguum (1987), Pompei, Hercula-
ja Firenze vanalinn (vastavalt 1980 ja 1982),
parandi nimistus on 41 huviväärtust, sh. Rooma
kultuurimälestiste poolest. UNESCO maailma-
Merepark on 27. I. on erakordselt rikas ajaloo- ja
1856 jahireservaadina alpi kaljukitsede kaitseks).
RP (1922) ja Gran Paradiso RP (1922, rajatud
RP-d, vanimad neist on Abruzzo, Lazio ja Molise
I-s on 788 riiklikku ja piirkondlikku KA-d, sh. 24
likke ehitusmaterjale, kuulus on Carrara marmor.
moolibdeeni-, tsingi- ja pliiimaaki, vääril ja loodus-

Odle mäed ja F... (Põhja-Itaalias)
Põllumajand... (tuh. t. 2004)
Mais
Nisu
Oder
Riis
Kartul
Suhkrupõet
Tomat
Oliivid
Viinamarjad
Apelsinid
Õunad
Virsikud ja
nektariinid
Looma- ja
vasikaliha
Sealiha
Linnuliha
Küülikuliha
Lehmapiim

Via Appia (Agi...

võrdlemisi ühtne. Valdava enamiku I. rahvastikust moodustavad itaallased. Sardiinias elavaid ja sardi keele murdeid kõnelevaid sarde on 1 660 000, ladiine ja friuule 750 000 (Trentino-Alto Adiges ja Friuli-Venezia Giulias). Valle d'Aostas on kohalik ametlik keel prantsuse keel, Trentino-Alto Adiges saksa ja ladiini keel ning Friuli-Venezia Giulias Trieste prov-s sloveeni keel (seal elab 53 000 sloveeni). Ka teiste rahvusvähemuste keeled on seaduse kaitse all. Pärast I maailmasõda I-ga liidetud L-Tirolis elab u. 300 000 saksa keelt kõnelevat ning Valle d'Aostas ja Piemontes 200 000 provansi keele murdeid ja prantsuse keelt kasutavat elanikku. Apenniini ps-e lõunaosas on albaanlasi (90 000), kreeklasi (15 000) ja horvaate ning Sardiinias katalaane. 19. saj. viimasel veerandil alanud suurest väljarändest (1970. a-ni läks valdavalt Ameerikasse ja Lääne-Euroopa teistesse riikidesse 26 mln. itaallast) hoolimata suurenes I. rahvaarv pärast II maailmasõda 47 516 000-lt (1951) 56 557 000-le (1981). Seejärel sündimus vähenes, väljaränne kahanes varasemaga võrreldes oluliselt ning rahvaarvu juurdekasv peatus. Alles 21. saj. alguses hakkas rahvaarv taas suurenema (2001–05 1 758 000 in. võrra, 3,1%). Nüüdisajal suureneb rahvaarv kiiresti kasvanud sisse- ja väljarände tagajärjel, kõige rohkem on I-sse saabunud Albaania ja P-Aafrika põgenikke. 1991 oli elamisloa alusel I-s elavaid välismaalasi 356 200, 2001. a. 1 334 900 ning 2005. a. lõpus

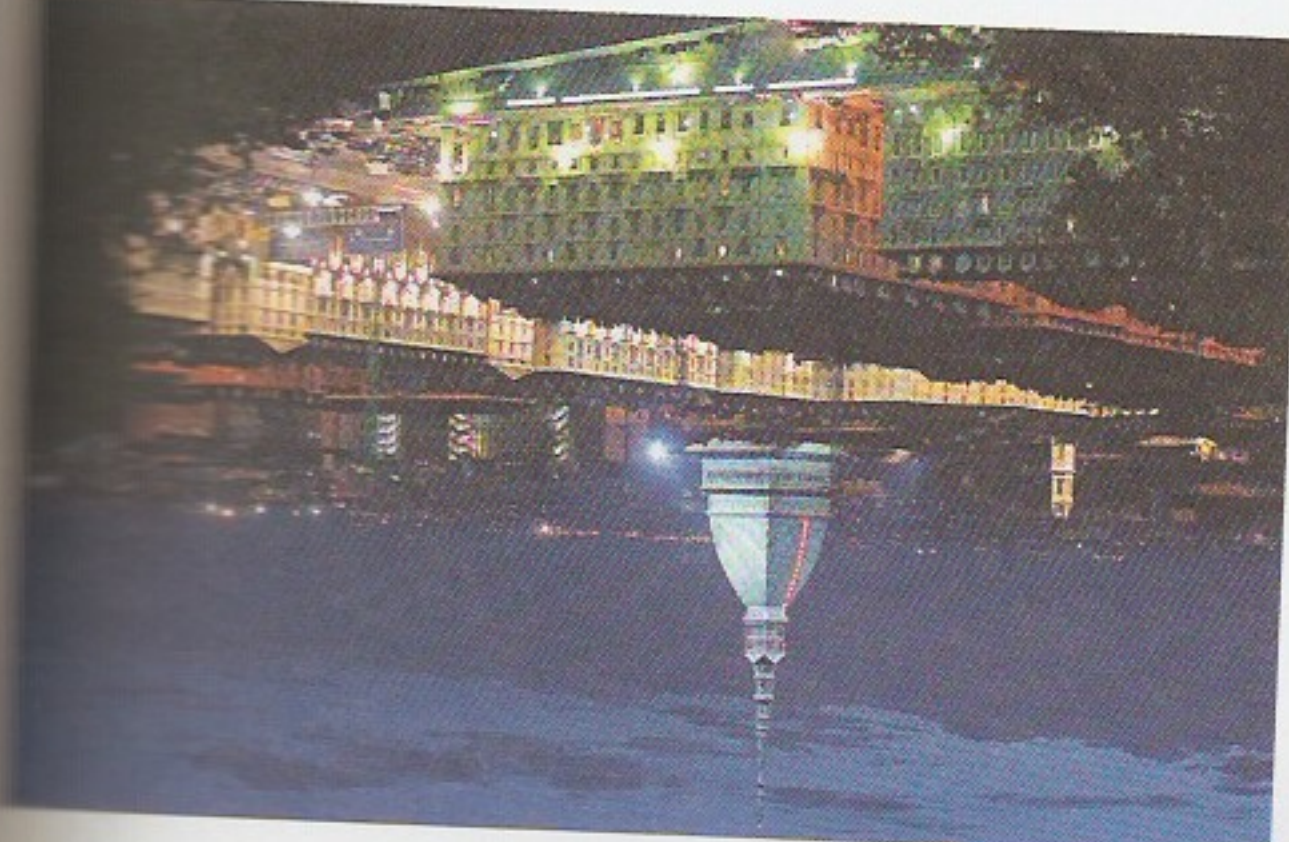
2 670 500. Nad moodustavad rahvastikust 4,5%. Enim on välismaalasi Kirde- (6,6% rahvastikust) ja Loode-I-s (6,3%), Lõuna-I-s on nende osatähtsus ainult 1,6% ja saartel 1,4%. Kõige rohkem on albaanlasi (13,1%), marokolasi (12,0%) ja rumeenlasi (11,1%). Peamised väljarände sihtmaad on viimaseil aastakümneil olnud Saksamaa (1994. a. 33%, 2000. a. 20% kõigist lahkunuist) ja Šveits (vastavalt 16% ja 13%). Rahvastiku loomulik iive on viimastel aastatel (v. a. 2004) olnud negatiivne. 1998–2005 ületas suremus sündimuse 204 600 in. võrra. Väljaspool abielu sündis 2005. a. 14,9% lastest (1994. a. 7,8%). Loomulik iive on positiivne üksnes Lõuna-I-s (nn. *Mezzogiorno's*), sh. saartel (2002–05 102 100 in.). Väljaränne on kiiresti kahanevad, kuid jätkub rahvastiku koondumine riigi põhjaossa. 2002–05 suurenes rahvaarv Loode-I-s 4,1%, Kirde-I-s 4,5%, Kesk-I-s 3,8%, Lõuna-I-s 1,3% ja saartel 1,2%. Rahvastik vananeb kiiresti. Alla 15-aastaste ja üle 65-aastaste suhtarv on suurenenud: 1961. a. oli see 38,9%, 2004. a. lõpul 137,7%; 2004. a. moodustasid alla 15-aastased rahvastikust 14,1%, 15–64-aastased 66,4% ning 65-aastased ja vanemad 19,5%. Põhiline usund on katoliku usk (90%), protestante on 50 000 (2002), sisse- ja väljarände tõttu suureneb kiiresti muslimite arv. Kirjaoskajaid on 98,5%. 6–14-aastastele kehtib üldine 8-klassiline koolikohustus. Pärast põhikooli lõpetamist on võimalik valida erineva kestuse (2–5 aastat) ja suunitlusega õppeasutuste vahel. Ülikooli on I-s 59 (2002). Esmase tervishoiu eest kannavad hoolt omavalitsused. Konsultatsioonid on tasuta, kuid osa retseptiravimi hinnast tasub patsient. 2000. a. oli I-s 1425 haiglat, neist 785 riiklikku (212 165 voodikohta) ja 640 erahaiglat (56 359 voodikohta). Arste oli 112 332.

SKT (2005)	1,72 triljonit \$
SKT _{per elanik} (2005)	1,668 triljonit \$
põllum. (2004)	2,6 %
tööstus (2004)	27,8 %
teenindus (2004)	69,6 %
SKT, 1 el. kohta (2005)	29 000 \$
Inflatsioon (2005)	2 %
Eelarve tulu (2005)	785,7 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	861,5 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	922,5 mrd. \$
Majandusabi (2002)	antud 1 mrd. \$
Töövõimelisi (2005)	24,49 mln.
Hõivatuid (2004)	
põllum.	4,4 %
tööstus	30,7 %
teenindus	64,9 %
Töötuid (2005)	7,7 %
Linnarahvastik (2005)	67 %
Keskm. vanus (2006)	42 a
Keskm. eluiga (2006)	80 a
mehed	77 a
naised	83 a
live (2006)	0,04 %
Sündimus (2006)	0,9 %
Suremus (2006)	1,0 %
Imikute suremus (2006)	0,6 %
HIV/AIDS (2005)	150 000 in.
AIDS-i surmuid (2003)	alla 1000

Majandus. L on kõrgelt arenenud majandusega riik. SKT poolt on ta maailma riikide seas 7. ja Euroopa 4. kohal (2005). Viimase 10 aasta vältel (1996–2005) on majanduskasv olnud vaid 13,4 %, aastas 2002–05 ainult 1,4 %. Teiste Euroopa riikidega võrreldes tabas 21. saj. alguse majandussisak L-riiti tugevasti, selle peamiseks põhjuseks peetakse eelarvest rahastatavat liigkallist sotsiaalsüsteemi (ainuüksi pensionideks kulutatakse u. 15 % SKT-st, mitut liiki pensioni saab 28 % elanikest). Inflatsioon on olnud ühtlaselt madal (1997–2005 1,7–2,8 %). Tööpuudus on vähenenud 1990. a-te keskpaiga 11 %-lt 8 %-le. Riigis tegutseb u. 900 pank ja välispankade filiaali. Suurimad pangad on Euroopa esikümnesse kuuluvad *Banca Intesa* (pärast seda, kui ta oli 2006 ühinenud *Sanpaolo IMI*-ga) ja *Unicredit*. L-le on eriomane kõrge arenenud Põhja (Loode-, Kirde- ja Kesk-L. mk-d) ja mahajäänud Lõuna (*Mezzogiorno*) suur erinevus. 2003 elas *Mezzogiorno*s 35,7 % rahvastikust, aga tema osatähtsus toodetud lisandväärtuses oli ainult 24,5 %. Riikkaima (Trentino-Alto Adige) ja vae-seima (Calabria) maakonna 1 el. kohta toodetud lisandväärtuse erinevus oli 2,1-kordne. Tööhõivelistest oli 2004. a. 19,4 % (1970. a. 19,4 %) tegev põllu- ja metsamajanduses, 30,7 % (43,3 %) töös-tuses ja ehituses ning 64,9 % (37,3 %) teenindu-ses, *Mezzogiorno*s oli põllu- ja metsamajanduses hõivatuid 23,8 %, Lõunas on tööpuudus ligi 4 korda suurem kui Põhjas, vastavalt 15 % ja 4,3 % (2004). U. 80 % energiatarbest kaetakse sisseveeta-vate energikandjatega. 2004. a. toodeti 15,5 mln. t naftat (pms. Sitsiilias, varu 80 mln. t) ja 12,9 mrd. m³ maagaasi (Lombardia madalikul ja Sitsiilias ning Aadria mere põhjast; varu 226,5 mrd. m³). Elektrit toodeti 2004. a. 303 TWh, sellest 82 % soojus- ja 16 % hüdroelektrijaamades. 43 % elektrit toodeti maagaasi (2004 valimis Vaheemere-alune Liibüa – Sitsiilia gaasijuhed) ning 19 % nafta ja naftasaaduste põhjal. Viimane L. nel-jast tuumaelektrijaamast suleti 1987. Tähtsaimad tööstusharud on masina- ja metalli- ning keemia- ja toiduainetööstus. Masina- ja metallitööstus tarbib pms. sisseveetavat metalli, ise kaevandatakse ainult tsingi- ja pliiimaaki ning kinaveri. Elba saare vähe-ne rauamaagiaru on ammendatud. 2004. a. toodeti 28,4 mln. t terast. Masinatööstus on väga mitmeko-sine. Toodetakse kõrgetehnoloogiaseadmeid, kodu-masinaid (L. on Euroopa suurim külmikutootja, aastas 6,4 mln. külmikut) ning sõidu- (839 200) ja veoautosid (283 900). L. on ka Euroopa suurimad tehiskiu-, bensiini- (38 mln. t) ja tsemenditootjaid (45,3 mln. t). Kergetööstuse tähtsaimad harud on õmbus- ja jalatsitööstus. Toiduainetööstus töötleb valdavalt kodumaist toort. Veini tootmise poolest (53 mln. hl) on L. Prantsusmaa järel maailmas 2. ko-hal. Suurimad tööstuskontsernid on Eni (elektritoe-r-ka, eelkõige nafta töötlemine) ja Fiat, *Olivetti*, *Montedison*, *Pirelli & C* jmt. *Mezzogiorno* alal on põhil. väliskesetööstused 93 %-s L. tööstusettevõttest.

on kuni 20 töötajat. Põllum-ega tegeletakse pms. Lombardia madalikul ja Apeniini ps-l. Alpi-de orgudes on põhilise aiandus. Põllum. maad on 60,5 % riigi terr-st (2003). Põllum-e kogutoodan-gust annab 2/3 taimetööstus. Oliivised on tera-vilja- (mais, nisu), suhkrupeedi-, tomati-, õlipuu-(istanduste all 11 670 km²) ja puuviljakasvatust (sh. apelsinid, mandariinid, sidrunid ja kiivid). L. on maailma suurim viinamarjakasvataja. Viinamäge-de pindala oli 2004. a. 8400 km² ja saak 8,7 mln. t. L. annab kuni 15 % maailma viinamarjatoodan-gust). Enamiku saagist annavad Apuulia (23,4 % kogusaagist), Sitsiilia (14,6 %), Veneto (13,6 %) ja Emilia-Romagna (11 %). Loomakasvatust on oluline lihakarj. Peetakse veiseid, lambaid, kitsi, sigu ja kodulinde (kanu ja kalkuneid). Aastas püü-takse u. 0,3 mln. tkala. Rdt-d on 18 037 km (sellest 11 637 km elektritrd-d, 2005), mnt-id 484 700 km (neist 6621 km kiirteid, 2004). Prantsusmaa, Šveitsi ja Austriaga ühendavad 1-t pikad tunnelid: Mont Cenis' ehk Fréjusi (13 km), Mont Blanci (11,6 km), Suur Sankt Bernhardi (5,8 km) ja Simploni tunnel (11,8 km). L. kõrgeim mnt. kuigeb läbi Ree-tia Alpides paikneva Stelvio (Stilfserjoch, 2757 m) kuru. Tähtsaimad meresadamad asuvad Genova-s, Triestes, Augustas, Livornos, Ravennas, Venezias ja Napoli-s. L-s on 133 lennujaama (suurimad rah-vusv. lennujaamad Roomas ja Milanos), neist 98 kõvakattelistel radadega. 2003 külastas 1-1 36,7 mln. turisti (23,4 % Saksamaalt, 11 % USA-st, 8 % Suurbritanniast ja 7,9 % Prantsusmaalt), kes jätsid riiki kokku 32,6 mrd. \$. Välja veeetakse masinaid ja seadmeid (2004. a. 40,7 % väljaverekoostus-väätusest), keemiatooteid (15,7 %), kergetööstus-tooteid (13,7 %), metalli- ja metallitooteid (9,6 %) ning toiduaineid (5,5 %). Sisse tuuakse masinaid ja seadmeid (34,8 %), keemiatooteid (17,3 %), energikandjaid (11 %), metalli- ja metallitoo-teid (10,4 %), kergetööstustooteid (7,3 %) ning toiduaineid (6,9 %). Eesti vedas 2005 I-sse 787,4 mln. kr. eest ja ositis sealt 3,27 mrd. krooni eest kaup. I-sse viiakse Eesti puitu ja puidutooteid, masinaid, toiduaineid ja kergetööstuskaupa, sealt tuuakse masinaid ja seadmeid, autosid, keemia- ja metallitooteid ning toiduaineid.

Oine Torino

Capri, Via Krupp, rühm Alfred Krupp, kaljudele rajatud jate tee (insener Mayer, 20. saj. algus)

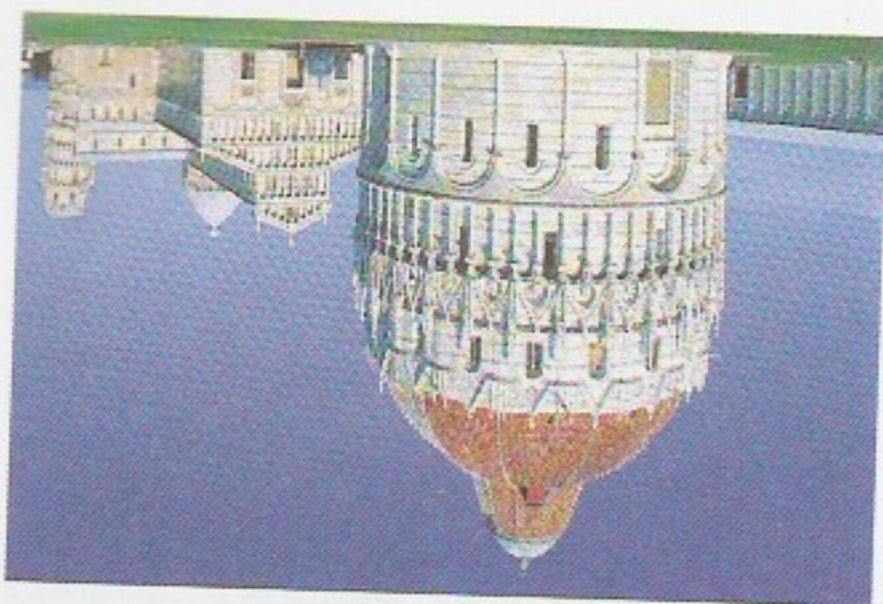

Ajalugu. Kesk-I-st Ceprano avaasulast leitud koljutükkide vanus on u. 800 000 aastat ning neid on seostatud kas *Homo erectus*'e või *Homo heidelbergensis*'ega. Saccopastore ja Guattari leiukohast on saadud üle 125 000 aasta vanuseid neandertallaste luustikujäänuseid. Põhja-I. koo-
baste rikkalike hauapanustega matused (Grotte des Enfants, Arene Candide, vanus 20 000–29 000 aastat) osutavad juba nüüdisinimesele. Savinõude valmistamise oskus ning maaviljeluse ja koduloomapidamise alged (VII a-tuh. e. Kr.) levisid I-sse arvat. Balkanilt. IV a-tuh. lõpul oli võetud kasutusele vask: u. 3300 e. Kr. Ötztali Alpides surnud mehe (nn. Jäämees) juurest leiti vaskkirves. II a-tuh. lõpul tihenesid kontaktid Kreekaga, sellele osutavad sealt toodud pronksesemed ja Mükeene keraamika. Alates 8. saj-st e. Kr. rajasid Lõuna-I-sse kolooniaid foiniiklased ja kreeklased. 6.–5. saj. e. Kr. olid põhjapoolses I-s pms. etruskide linnriigid. 753 e. Kr. asutati pärimuse järgi Rooma linn ja 510 e. Kr. kehtestati aristokraatlik vabariik. 3. saj-ks e. Kr. alistas Rooma peaaegu kogu I. II ja III Puunia sõjaga (218–201 ja 149–146 e. Kr.) saavutati kontroll Ibeeria ps-e ja P-Aafrika üle ning 146 e. Kr. allutati Kreeka linnriigid. 1. saj. e. Kr. liideti Rooma riigiga Gallia, 45 e. Kr. nimetati Gaius Julius Caesar eluaegseks diktaatoriks. 30 e. Kr. vallutas tema kasupoeg Octavianus Egiptuse ning 3 aastat hiljem tunnistas Rooma senat tema kõrgeimat võimu ja andis talle Augustuse tiitli. Suurima ulatuse saavutas Rooma keisririik keiser Traianuse ajal [98–117 p. Kr.]: Vahemeri

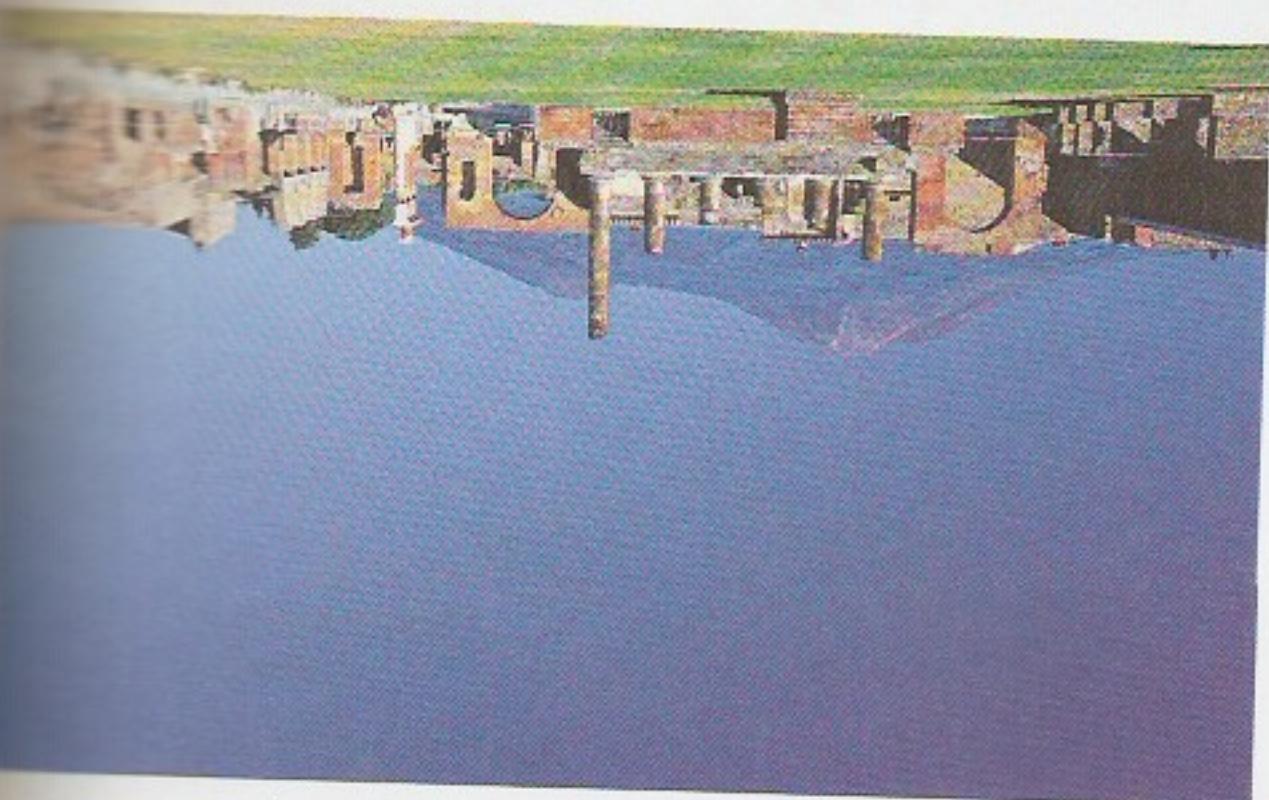

muutus Rooma sisemereks. 395–476 kuulus I. Lääne-Rooma riiki. Suure rahvasterändamise ajal laastasid 4.–5. saj. maad läänegoodid, hunnid, vandaalid jt. rahvad. 410 vallutasid läänegoodid Rooma linna ja rüüstasid seda, 455 tungisid sinna vandaalid. 476 kukutas germaani väepealik Odoaker viimase Lääne-Rooma keisri Romulus Augustuluse. 488 tungisid I-sse idagoodid. 493 rajasid nad Theoderichi juhtimisel oma kuningriigi, mille purustas pärast paarikümneaastast võitlust 554 Bütsants. 568 saabusid Põhja-I-sse langobardid ja rajasid Ravenna eksarhaadi, mis püsis 751. a-ni. Pärast seda kui langobardid olid sõjas frankidega lüüa saanud, kinkis frankide kun. Pippin Lühike Rooma linna ümbruse, endise Ravenna eksarhaadi ala jt. alasid 756 paavstile. Sellega moodustati Kirikuriik ning pandi alus paavsti ilmalikule võimule. 773–774 vallutasid frangid kogu Põhja- ja Kesk-I. ning 25. XII 800 kroonis paavst Leo III nende kuninga Karl Suure Roomas keisriks. Otto I keisriks kroonimisest (962) alates kuulus suur osa I-st Saksa-Rooma riiki. Sitsiilia vallutasid 9. saj. araablased, 846 jõudsid nad Roomani. 1071–1130 ühendasid normanni päritolu hertsogid Sitsiilia ja Apenniini ps-e lõunaosa oma valitsuse alla ning rajasid Sitsiilia kuningriigi, mille keskuseks sai Palermo. See oli paljurahvuseline riik ning kolme kultuuri – katoliikliku läänekristluse, ortodoksse idakristluse ja araabia islami – kokkupuuteala. 1222–24 alistas Saksa-Rooma keiser Friedrich II [1220–50] Sitsiilia sisepiirkondades viimased muslimid ning asustas nad ümber P-Apuuliasse Lucerasse. Muu Euroopaga võrreldes oli keskaegses I-s palju linnu. Venezia oli iseseisvunud juba 7. ja 8. saj. vahetusel, 11. saj. saavutasid pol. sõltumatus Milano, Lucca ja Pisa ning hiljem veel mitu linna. 11. saj. asutati Bolognas ja Parmas maailma esimesed ülikoolid. Paljud linnad moodustasid keisrivastaseid liite. 1176 sai Saksa-Rooma keiser Friedrich I Barbarossa [1155–90] Legnano lahingus Lombardia Liigalt lüüa ning oli sunnitud nõustuma linnade õigusega endale ise juhte valida, linnuseid ehitada ja ümberkaudseid maid hallata. 11.–12. saj. tekkisid linnades tsunftid. Linnriikide arengut soodustasid 11.–13. saj. peetud ristsõjad, mille tulemusena koondus Idamaade ja Lääne-Euroopa vaheline kaubavahetus I. kaupmeeste kätte. Juhtivad kaubalinnad olid Venezia ja Genova, kelle omavaheline pikaajaline võitlus lõppes 1380 Chioggia juures Genova laevastiku lüüasaamisega. Arenes ka pangandus. Pärisorjus (selle kujunemine ei olnud I-s 11. saj-ks veel lõpule jõudnud) kaotati Bologna valdustes juba 1256 ja Firenze valdustes 1289. 14. saj. tekkisid manufaktuurid, mis tähendab, et I-s kujunesid varakapit. suhted varem kui mujal. 14.–16. saj. arenes I-s renessanss, mis väärtustas ilmalikkust ja humanismi ning levis mujalegi Euroopasse. 16. saj. algas I. linnade maj. allakäik. Mitme Euroopa riigiga peetud I. sõdade (1494–1559) tulemusena sattus enamik I. riike Hispaania ülemvõimu alla. Suurte maadeavastuste tagajärjel kandus

maailmakubandus Vahemerelt Atlantile. Vastu-
sest Euroopas ja I-s endas leviwaile reformatsiooni-
ideede tugevnes katoliku kiriku vastureformat-
sioon, mida viisid ellu pms. jesuiitide ordu ja
inkvisitsioon. 18. saj. I poolal kannatas I. Hispa-
nia, Poola ja Austria pärilussõjas. 1714 omandas
senised Hispaania I-valdused Austria, 1735 sai Si-
silia ja Apennini ps-e lõunaosa endale Hispaania.
Sõdade lakkamine 18. saj. keskpaiku soodustas
majanduse arengut: asutati uusi tsentraliseeritud
manufaktuure ning ka põllum-s hakkasid kujune-
ma kapit. suhted. Levisid valgustusideed, Austria-
le kuulavas Lombardias, Toscanas jm. teostati val-
gustatud absoluutismi valimus reforme. Napoleon
Bonaparte rajas 1796–99 I-sse Prantsusmaast
sõltuvad Liguuria, Rooma, Napoli (Partenopea)
ja Tsisalpiini vabariigi, pärast 1804. a-t muudeti
need kuningriikideks või liideti Prantsusmaaga.
Prantslaste võimu aegsed (1796–1814) reformid
elavdasid kapitalismi arengut: kaotati sisetollid ja
palju teodaalkoormisi, tühistati aadli ja vaimulike
privileegid. Ent vallutajate omakasupüüdlid majan-
duspoliitika tekitas rahulolematust. Viim kongress
(1814–15) taastas I-s pol. killustatuse ja sõltu-
vuse Austriast. Iseseisvaks jäi ainult Sardiinia
kuningriik, mis oli tekkunud Sardiinia ühendamisel
Savoiaaga (1720). Austria ülemvõimu vastu hakkas
võitlema karbonaariide salaorg., nende juhitud
üllestõusud said 1820–21 Napoli ja Sardiinia
kuningriigis üüa. Seejärel alustas I. ühendamiseks
kuriigis üüa. Giuseppe Mazzini juhtivat „Noor-Itaalia“
võitlust Giuseppe Mazzini juhtivat „Noor-Itaalia“
liikumine. 1848–49. a. rev-i mõjul olid valitsesjad
sunnitud kehtestama põhiseaduse. Kirikuriigis
kuulutati 1849 välja Rooma vabariik. Austriaste-
vastast sissivõitlust organisceis pms. Giuseppe
Garibaldi. Sardiinia sai Austria vastu peetud sõjas
lõua ning 1849. a. aug-ks suruti I. rev. maha.
Absoluutistlik võim taastati, põhiseadus jäi kehtima
ainult Sardiinias. Peagi leidsid I. rahvuslased en-
dale liitlaste Prantsusmaa keisris Napoleon III-s,
kes oli huvitatud Austria nõrgendamiseest. Ühenda-
misliikumise tegelekiks kujunes Sardiinia
peaminister ja osav diplomaat Camillo Benso di
Cavour. 1859 vallutas Sardiinia liidus Prantsus-
maaga Austria Lombardiat. 1859–60 kukutati
Kesk-I. hertsogiriikide valitsesjad ja 1860 Sitsiliat
G. Garibaldi vabatahtlike abiga Bourbonid. Kõik
need riigid liideti Sardiiniaga. 1861 kuulutas ühen-
datud riigi parlament Torino välja I. kuningriigi,
mille põhiseaduse aluseks võeti Sardiinia 1848. a.
põhiseadus. Kuningaks sai Vittorio Emanuele II,
peaministriks C. B. di Cavour. I. osavõtt Austria-
Preisi sõjast (1866) Preisi poolal võimaldas I-ga
liita Venetia. I. ühendamine lõppes 1870 Rooma
hoovamisega. Ehkki tsentraliseeritud rahvusriigi
koostis soodustas kapitalismi arengut, jäid eriti
rõhps koostis püsima tugevad feodalismi igandid.
1882 sõlmis I. Saksamaa ja Austria-Ungari Vene-
maa ja Prantsusmaa vastase Kolmikliidu, 1889
valitus ja Somaalia ida- ja lõunaosa ning 1890
Eritrea. 1895–96 püüdis I. anastada Etiopiat.

kuid sai liüa. Hoogustus tööstuse areng, tekkisid
suurettevõtted (FIAT jt.). I maailmasõjani oli I.
põhil. põllum-maa, siseturg oli kitsas, tööpuudus
suur. Koloniaalpoliitika halvendas riigi maj. olu-
korda, puhkes hulk mässse, 1900 tapsid anarhistid
kun. Umberto I. 1911–12 Türgiga peetud sõja
tulmusena hõivas I. tänapäeva Liibüa ala.
1915 astus I. Antandi poolal I maailmasõtta. Capo-
retto (Kobaridi) lahingus (1917) said itaallased
austerlastelt hävitavalt lüüa, aga liitlaste võit ta-
gas riigi terr-i suurenemise: Saint-Germaini rahu-
lepingu (1919) ja Rapallo lepingu (1920) alusel
liideti I-ga L-Tirol ja Trieste. 1919 tabas I-l strei-
gilaine, mille põhjustas pms. halb maj. olukord.
Stabiilset valitsust moodustada ei õnnestunud.
1919 asutati Benito Amilcare Andrea Mussolini
eestvõtteil fasisitlik partei (*Partito Nazionale Fas-
cista*), mis lubas lahendada I. siseprobleemid ja
muuta riigi rahvusvaheliselt arvestatavaks jõuks.
Partei võitis kiiresti poolehoidu ja suurenes. Võimu
haaramiseks korraldasid 30 000 fasisiti ja nende
pooltohidjat 1922 nn. marsi Rooma. Selle surve
nimetas kun. Vittorio Emanuele III B. Mussolini
peaministriks. Esialgu lubati tegutseda ka teistel
parteidel, aga 1925 cernaldati nende esindajad
valitsusest ja 1926 kõik parteid peale fasisitliku
keelustati. 1923 okupeeriti iseseisev vabariik Fiu-
me (Rijeka). 1929 sõlmitud Lateraani kokkulepped
lahendasid I. ühendamisel paavstikuuriga tekti-
nud vastuolud ja löid Vatikani riigi. 1935–36 alis-
tas I. Etiopia ja muutis selle oma asumaks. 1936
sõlmisid Saksamaa ja I. pol. ja sõjalise liidu (nn.
Berliini-Rooma teig), mis jagas mõjualad Doonau-
äärsetes maades ja Balkanil. 1936–39 sekus I.

Väljakaevatud Rooma
taamal Veesur

Marcus Aurelius
monument (161–180
p. Kr.) Roomas

Pisa. Esiplaanil
leccium, tagaplaanil
viluine toomkirik ja
viltuine kellatorn

Valitsused

1946–47	1970–72	1988–89
1947–48	Emilio Colombo	Ciriaco de Mita
1948–49	1972–73	1989–92
1949–50	Giulio Andreotti	Giulio Andreotti
1950–51	1973–74	1992–93
1951–52	Mariano Rumor	Giuliano Amato
1952–53	1974–76 Aldo Moro	1993–94
1953–54	1976–79	Carlo Azeglio Ciampi
1954–55	Giulio Andreotti	1994–95
1955–56	1979–80	Silvio Berlusconi
1956–57	Francesco Cossiga	1995–96
1957–58	1980–81	Lamberto Dini
1958–59	Arnaldo Forlani	1996–98 Romano Prodi
1959–60	1981–82	1998–2000
1960–61	Giovanni Spadolini	Massimo D'Alema
1961–62	1982–83	2000–01
1962–63	Amintore Fanfani	Giuliano Amato
1963–64	1983–87 Bettino Craxi	2001–06
1964–65	1987 Amintore Fanfani	Silvio Berlusconi
1965–66	1987–88 Giovanni Goria	2006– Romano Prodi

Eluandmed (2006)

Elanik	112 000
Elanik	45 152
Elanik	34 000
Elanik	191 152

Eluandmed (2005)

Elanik	112 000
Elanik	45 152
Elanik	34 000
Elanik	191 152

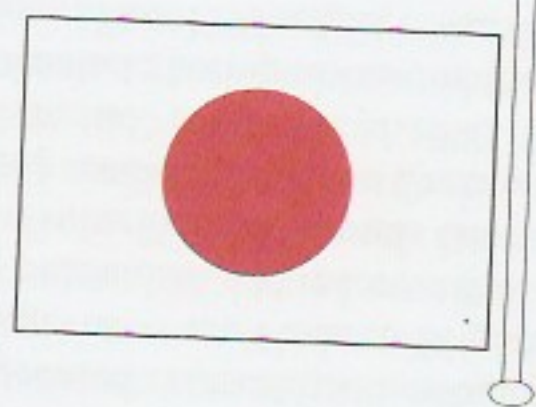
koos Saksamaaga frankistide poolel Hispaania kodusõtta, 1937 lahkus Rahvasteliidust, apr. 1939 okupeeris Albaania. 10. VI 1940 kuulutas I. Saksamaa liitlasena sõja Prantsusmaale, astudes nii II maailmasõtta. Sügisel 1940 Kreekasse tehtud sõjakäigul sai I. lüüa, sama aasta dets-s purustasid inglased I. väekoondised Kürenaikas ja jaan-st maini 1941 teistes I. Aafrika-valdustes. I. väed sõdisid ka idarindel. Mais 1943 sundisid USA, Briti ja Prantsuse väed Saksa ja I. väekoondised P-Aafrikas kapituuleeruma (vangi langes 252 000 sõdurit ja ohvitseri), juulis tungisid 7. USA ja 8. Briti armee Sitsiiliasse. 25. VII 1943 kukutati paleepöördega B. Mussolini valitsus. Pietro Badoglio juhtimisel moodust. uus valitsus sõlmis 3. IX 1943 (päeval, mil I. mandrialal maabusid liitlasväed) liitlastega vaherahu ja kuulutas 13. X 1943 Saksamaale sõja. Sakslased olid selleks ajaks okupeerinud Põhja- ja Kesk-I. Nende eriüksus vabastas Otto Skorzeny juhtimisel hulljulge rünnakuga B. Mussolini, kes seati marionetliku Salò vabariigi (*Repubblica di Salò*) juhiks. Apr. 1945 tõrjusid liitlasväed ja Itaalia antifašistid sakslased I-st välja. 1946 riigikorra küsimuses korraldatud referendumil pooldas 54 % osalejaist vabariiki, sest monarhiat seostati fašistliku diktatuuriga. 1947 võttis Põhiseaduslik Assamblee vastu uue põhiseaduse, mis kehtestas parlamentaarse demokraatia. Sama aasta Pariisi rahulepinguga pidi I. loovutama Kreekale Dodekaneesid, Jugoslaaviale Dalmaatsia ranniku alad ja Prantsusmaale mõne väiksema piiriala. Kaotati Aafrikas olevad

kolooniad (Liibüa, Eritrea), Somaalia jäi 1960. a-ni I. hooldusaluseks terr-ks. I. on NATO (1949), Euroopa Sõe- ja Terasekoondise (1952), EMÜ (1957) ja Euroopa Aatomienergiakoondise asutajaliige (1957). Kõik I. sõjajärgsed valitsused on olnud koalitsioonivalitsused. Enamikul juhtudel kolmandiku valijate usalduse pälvinud Kristlik-Dem. Partei oli peamise valitsusparteina järjest võimul 1981. a-ni, neile kuulus alati ka peaministri koht. Kristlike demokraatide koalitsioonikaaslased olid enamasti tsentristid — vabariiklased ja liberaalid. Kõige kauem oli kristlikest demokraatidest peaminister Alcide de Gasperi. 1954–87 juhtis viis korda valitsust Amintore Fanfani. I. KP kasvatas 1946–76 oma toetuse 18,9 %-lt 34,4 %-le, seejärel hakkas aga kommunistide populaarsus vähenema. 1950. — 60. a-il I. majanduse areng kiirenes: riigi SKT kasv igal aastal keskm. üle 5 %. End. põllum-riigist sai tööstusriik, eriti tormiliselt arenes nn. tööstuskolmnurk Milano—Torino—Genova. Täni on I-s väga suur varimajanduse osatähtsus. 1970. a-tel olid I-s sagedased valitsuskriisid, hoogustus ekstremistlik tegevus — nn. Punased Brigaadid mõrvasid 1978 peaministri Aldo Moro. 1980. — 90. a-il olid võimul vabariiklased eesotsas Giovanni Spadolini ja ning sotsialistid Bettino Craxi ja Giuliano Amato juhtimisel. 1980. a-il ja 1990. a-te algul muutus aktuaalseks korruptsiooni-, maffia- ja terrorismivastane võitlus. 1993 selgus, et maffial on side mitme tuntud poliitikuga, sh. end. peaministrite B. Craxi ja Giulio Andreotiga. 1996–2001 saavutasid ülekaalu vasaktsentristlikud valitsuskoalitsioonid. 2001 suutis meediamagnaat, Edasi, Itaalia! esimees Silvio Berlusconi moodustada konservatiivse koalitsiooni, mis püsis võimul 2006. a-ni ja oli seega sõjajärgse I. pikaajalisimad valitsusi. 2006. a. parlamendivalimistel said nappi enamuse vasaktsentristid, neile kuulub Saadikutekojas 340 ja Senatis 158 kohta. Peaministriks sai kunagine Euroopa Komisjoni president [1999–2004] Romano Prodi; presidendiks valiti ümberkujundatud I. KP üks juhtfigure Giorgio Napolitano. I. on OSCE ja OECD liige. A-st 1955 on I. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 31. VIII 1991.

Relvajõud. I. relvajõud (*Le Forze Armate*) komplekteeritakse vabatahtlikest, ajateenistus peatati 2005. Ajateenistust võib valitsus rakendada ainult sõja- või kriisiolukorras. Relvajõudude kõrgeim juht on president, kindralstaabi ülema kaudu juhib relvajõude tsiviiliskust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhujõududest ja poolsõjaväeliseist politseist (karabinjeerid). 2006 osalesid I. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Albaanias, Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Egiptuses (MFO), Iraagis, Liibanonis (UNIFIL) ning Serbias ja Montenegros (KFOR). Rahvusv. operatsioonidel osalejate arvu poolest on I. maailma riikidest kolmandal kohal. I. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse. I. terr-l paiknevad NATO ja USA väejuhatused ning USA üksused. ■

A yellow circular mandala with a central circle and 24 radiating petals. The petals are arranged in two rows of 12, with each petal pointing towards the center. The entire design is filled with a yellow color and outlined in black.

Indala	377 835 km ²	Rahvaarv	128 389 000 (2006)	Pealinn	Tōkyō (8 372 400, eeslinnadega	Haldusjaotus	43 prefektuuri, 2 linnaprefektuuri, 1 pealinnaprefektuur ja 1 prefek-tuuri õiguslega territoorium	Riigikeel	jaapani keel	Rahvähik	jeen (JPY)	Riigitahtised	JPN, JP
--------	-------------------------	----------	--------------------	---------	--------------------------------	--------------	---	-----------	--------------	----------	------------	---------------	---------

Politiline süsteem. J. on parlamentaarne monarhia riik. Riigipea on keiser, kelle võim on päritav. Keisri (tenno) osa on tsereemoniaalne, ta on riigi ja rahva sümbol. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament (*Kokkai*). Nõunikekoda (*Sangi-in*) valitakse 6 aastaks, 146 liiget, 96 liiget ülitriigiliselt ringkondadest enamusvalimise põhimõttel. Iga 3 aasta järel valitakse pool kodukohadest ümber. Esindajatekoda (*Shugi-in*) valitakse 4 aastaks, 300 liiget enamusvalimiste, 180 liiget proportsionaalsuse põhimõttel. Esindajad määratakse 75 häälega vastu võtta. Valida võivad vähemalt 20-aastased. Peaministri nimetab parlament.

meendi ettepanekul keiser. Peaministri on õigus
Esindajatekoda laiali saata. J-s on mitmepartei-
süsteem. Olulisimad erakonnad on Liberaal-
Partei (*Jiyū Minshtō*), Dem. Partei (*Minshtō*),
Sots-dem. Partei (*Shakai Minshtō*) ja Uus Partei
(*Shinō Sakigake*). Kohustusüstem on neljaastmeline.
Ülemkohu esimene nimetab valituse ettepanekul
keiser, kohtunikud määrab valitus. Ketiib 1947. a.
põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on
J. vaba riik. Korruptsioonideksi järgi asub J.
maailmas 17. kohal.

Sümboolika. J-i lipul (a-st 1970) kujutatud punane
päikesekeetas (*Hinomaru*) on igivana keiserlik
sümbol, valge tähistab puhtust ja puutumatus.
Ametlikuks riigilipuks tunnistas J-i parlament
selle lipu alles 1999. Vapina kasut. keiserliku
pitsat jälgendit, mis kujutab kollast stiliseeritud
krüsaanteemioit. Hümn (a-st 1888) „Kimi ga Yo“
 („Sinu valitusaeg kestku“), sõnad muistsest
poemist, viis Yoshi isa Oku ja Aikimori Hayashi.
Rahvuslind on rohefaasan (*Phasianus versicolor*).
Mitteametlikuks rahvuslilledeks peetakse krüsan-
teemi (*Dendranthema*) ja kirsioit.

Loodus. J. hõlmab Vaikse ookeani põhjaosa ja
J-i mere vahel paikneva J-i saarestiku ning sellest
edelas asuvad Nansei (Riukiu) saared (kogulatus
3500 km). J-i saarestik koosneb 4 suurtest (Hons-
hū, 227 898 km², Hokkaidō, Kyūshū ja Shikoku)
saarest, mille kogupindala moodustab 97 % riigi
pindalast, ning nende lähedal olevatest väikesaar-
test. Nansei saarestik (221 saart) koosneb mitmest
saareriühmast. J-le kuuluvad ka Vaikses ookeanis
peasaarestikust lõuna pool (põhjapöörjoone)
asuvad väikesaared. Kokku hõlmab J. u. 3900 saart
ning ta peab endale kuuluvaks ka Iliurppi, Kunaširi
ja Vaikse-Kurilile. Vaikse ookeani, sisemere Seto

UNESCO maailmapärand

Hōryū-ji templid (1993)
Himeji loss (1993)
Yakushiji LKA (1993)
Shirakami-Sanchi mets (1993)
Kyōto, Uji ja Ōsaka (1994)
Shirakawa-gō ja Gasshō-ji (1994)
ma küla (1995)
Hiroshima rahumäe (1995)
Hiroshima raudteest ja raudteed (1996)
raal (1996)
Isumishima sinimäe (1996)
Nara templid, puhanud (1996)
ja keisriloosi (1998)
Nikkō templid ja puhanud (1999)
Nansai saate ajalehes (2000)
Kii mäestiku puhanud (2000)
ja palverännakuteid (2004)
Shiretoko (2005)

Bonsai-mänd

68-88 AMS EE

ja Kyūshū rannik on tugevasti liigestunud, Nansei saari ümbritsevad korallrahud. U. 70 % riigi terr-st võtavad enda alla mäed. Valdavad on madalad ja keskmise kõrgusega mäed, mida üksteisest eraldavad tektoonilised vagumused ja jõeorud. Hokkaidō keskosas on põhja-lõuna-sihilised mäeahelikud, mille kõrgeimad tipud küündivad üle 2000 m. Ka Honshū põhjaosas kulgevad ahelikud põhjast lõunasse, nad on 1000–1200 m kõrgused, vulkaanid kerkivad üle 1500 m. Honshū keskosa läbib J-i merest Vaikse ookeanini ulatuv Fossa Magna tektooniline alang, kus asub vulkaane, neist tuntum on J-i kõrgeim tipp Fuji (3776 m). Üle 3000 m kõrgusi tippe on J-s 16. Honshū kõrgeimaid ahelikke nimet. nende alpiinse pinnamoe tõttu J-i Alpideks. Riigi lääneosa läbib sügav alang, mis algab Biwa järve nõost ja jätkub Kinki madaliku ning Seto ja Shimonoseki väinana. Alangust põhjas asub madalate mägede ja küngastikega Chūgoku ps., lõuna pool on Kii ps. (kõrgeim tipp 1915 m) ning Shikoku (1981 m) ja Kyūshū saar (1788 m). Madalikke on üksnes rannikul ja suuremate jõgede alamjooksul. J. paikneb Vaikse ookeani geosünkliinaalsel alal, mis on tektooniliselt väga liikuv. J-s on 188 vulkaani, neist 36 on aktiivsed. Kyūshū asuval Aso tegevvulkaanil on maailma suurim

Haldusjaotus

Haldus-üksus	Pindala (km ²)	Elanike arv (mln., 2006)	Haldus-keskus	Piirkond
<i>Prefektuur (ken)</i>				
Aichi	5 105	7,27	Nagoya	Chūbu
Akita	11 609	1,15	Akita	Tōhoku
Aomori	9 614	1,45	Aomori	Tōhoku
Chiba	5 103	6,13	Chiba	Kantō
Ehime	5 664	1,47	Matsuyama	Shikoku
Fukui	4 188	0,83	Fukui	Chūbu
Fukuoka	4 934	5,09	Fukuoka	Kyūshū
Fukushima	13 781	2,1	Fukushima	Tōhoku
Gifu	10 596	2,12	Gifu	Chūbu
Gumma	6 356	2,04	Maebashi	Kantō
Hiroshima	8 453	2,88	Hiroshima	Chūgoku
Hyōgo	8 362	5,63	Kōbe	Kinki
Ibaraki	6 087	3	Mito	Kantō
Ishikawa	4 196	1,18	Kanazawa	Chūbu
Iwate	15 277	1,39	Morioka	Tōhoku
Kagawa	1 877	1,02	Takamatsu	Shikoku
Kagoshima	9 149	1,77	Kagoshima	Kyūshū
Kanagawa	2 384	8,88	Yokohama	Kantō
Kōchi	7 106	0,80	Kōchi	Shikoku
Kumamoto	7 383	1,85	Kumamoto	Kyūshū
Mie	5 774	1,87	Tsu	Kinki
Miyagi	7 288	2,39	Sendai	Tōhoku
Miyazaki	7 734	1,16	Miyazaki	Kyūshū
Nagano	13 585	2,22	Nagano	Chūbu
Nagasaki	4 098	1,49	Nagasaki	Kyūshū
Nara	3 692	1,44	Nara	Kinki
Niigata	12 577	2,45	Niigata	Chūbu
Ōita	6 331	1,21	Ōita	Kyūshū
Okayama	7 079	1,96	Okayama	Chūgoku
Okinawa	2 244	1,38	Naha	Okinawa
Saga	2 416	0,87	Saga	Kyūshū
Saitama	3 799	7,14	Saitama	Kantō
Shiga	4 016	1,39	Ōtsu	Kinki
Shimane	6 627	0,75	Matsue	Chūgoku
Shizuoka	7 770	3,82	Shizuoka	Chūbu
Tochigi	6 414	2,02	Utsunomiya	Kantō
Tokushima	4 144	0,81	Tokushima	Shikoku
Tottori	3 492	0,61	Tottori	Chūgoku
Toyama	4 252	1,11	Toyama	Chūbu
Wakayama	4 722	1,04	Wakayama	Kinki
Yamagata	9 325	1,22	Yamagata	Tōhoku
Yamaguchi	6 090	1,5	Yamaguchi	Chūgoku
Yamanashi	4 463	0,89	Kōfu	Chūbu
<i>Linnaprefektuur (fu)</i>				
Kyōto	4 612	2,64	Kyōto	Kinki
Ōsaka	1 845	8,83	Ōsaka	Kinki
<i>Pealinnaprefektuur (tō)</i>				
Tōkyō	2 145	12,52	Tōkyō	Kanto
<i>Prefektuuriõigustega territoorium (dō)</i>				
Hokkaidō	78 515	5,64	Sapporo	Hokkaidō

kaldeera (23×16 km). Vulkaanide läh. leidub rohkesti kuumaveeallikaid. Aasta jooksul on riigis u. 1500 tajutavat maavärinat. Purustusi tekitavad ka veealuste maavärinate põhjustatud hiiglaslikud tõusulained. Maavarade poolest on J. vaene. Kõige rohkem leidub kivist (8,3 mrd. t, 2003), vähesel määral on pruunsütt, naftat, maagaasi, kulda, hõbedat, raua-, mangaani-, vase-, tsingi-, plii-, kroomi-, nikli-, volframi- ja uraanimaaki, bariüti, grafiiti ja väävli. Valitseb mereline mussoonkliima. Talvel (nov-st märtsini) puhub mandrilt jahe loodemussoon, mis J-i mere kohal soojeneb ja toob kaasa niiskust. Seetõttu sajab Hokkaidō lääne- ja edela- ning Honshū loodeosas talvel rohkesti lund. Suvel puhub

Prints ja printskan
Hitachi tavapinnad
pulmarititused
keisripalee ees
pulmapäeval 30.11.1998

Rahvastik. J. on üherahvuseline rikk: 99,4 % rahvastikust on mongoliidse rassiga. Vaikse ookeani maailmapärandi nimistuses on 13 objekti.

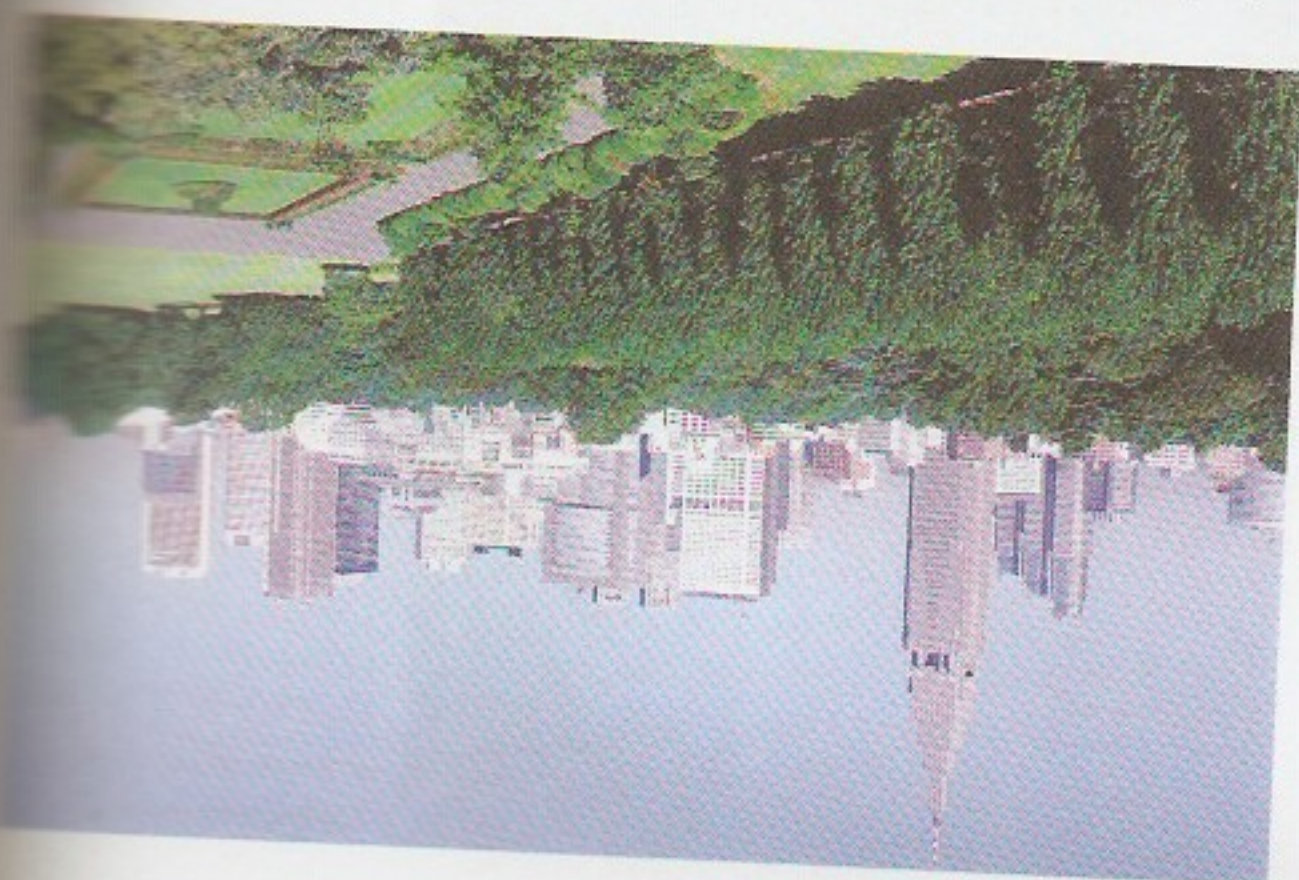
dalt asustatud aladel. J-s on 4 BKA-d. UNESCO RP-d, suurtimad asuvad mägedes suhteliselt kõrgetes üle 1000 kalaligil. J-s on 972 KA-d, sh. 28 hio ja külima Kuntilli (Oyashio) hooajuse tõttu on J-i levila ulatub J-i meres Korra väinani. Sooja Kuros-põhjapoolseim levila. Kotiku, sivuüsi ja randali kaidol elava J-i makaga levila on maailma ahvide jaid on 92 ja kahepaikseld 64 liiki. Ainult Hok-ohustatud). Pesitsevaid lunde on 210 liiki. Rooma-sh. saartas, mertsasaartas, jaapani makaak, on mereelilikelidega on J-s 188 liiki imetajaid (40 liiki, nevalt on nende loomastikus suurt erinevusi. Koos Saarte põhja—lõuna-suunalisest paiknemisest tulekuulub J. Holarktilise Mandžuuria-Hiina regioonil vadele on rajatud tetrasspõlde. Zoogeograafiliselt maistud, madalamatele ja laugjamatel määnel-ka subkru- ja saagopalmel. Madalikel on kultuur-sei saartel kasvavad troopilised metsad, kus leidub kasvavad 20—30 m kõrgused bambusosalud. Nan-rohumaad (harad). Maharatitud metsade asemel jalguvude, rododendronite ja kaabusscedritega looberkirsipuu). Metsadest kõrgemal laiuvad sõna-on tihe pöösarime (magnoolia, aralia, garrdeenia, küpress, jaapani mänd). Lähistropiilistes metsades kõrgemal okasmetsad (krüptomeeria, tsuuga, eba-lehtmetsad (tamm, kampripuu, jaapani kameelia), hül) moodustavad loodusliku taimkate igihaljad (Honshu lääne- ja lõunaosas, Shikokul ja Kyū-mal okasmetsad. Lähistropiilise kliimaga aladel

Pirkonnad (pindala, km²)

Chūbu	Chūgoku	Hokkaidō	Kantō	Kinki	Kyūshū	Okinawa	Shikoku	Tōhoku
-------	---------	----------	-------	-------	--------	---------	---------	--------

Linnastud (el. arv, 2006)

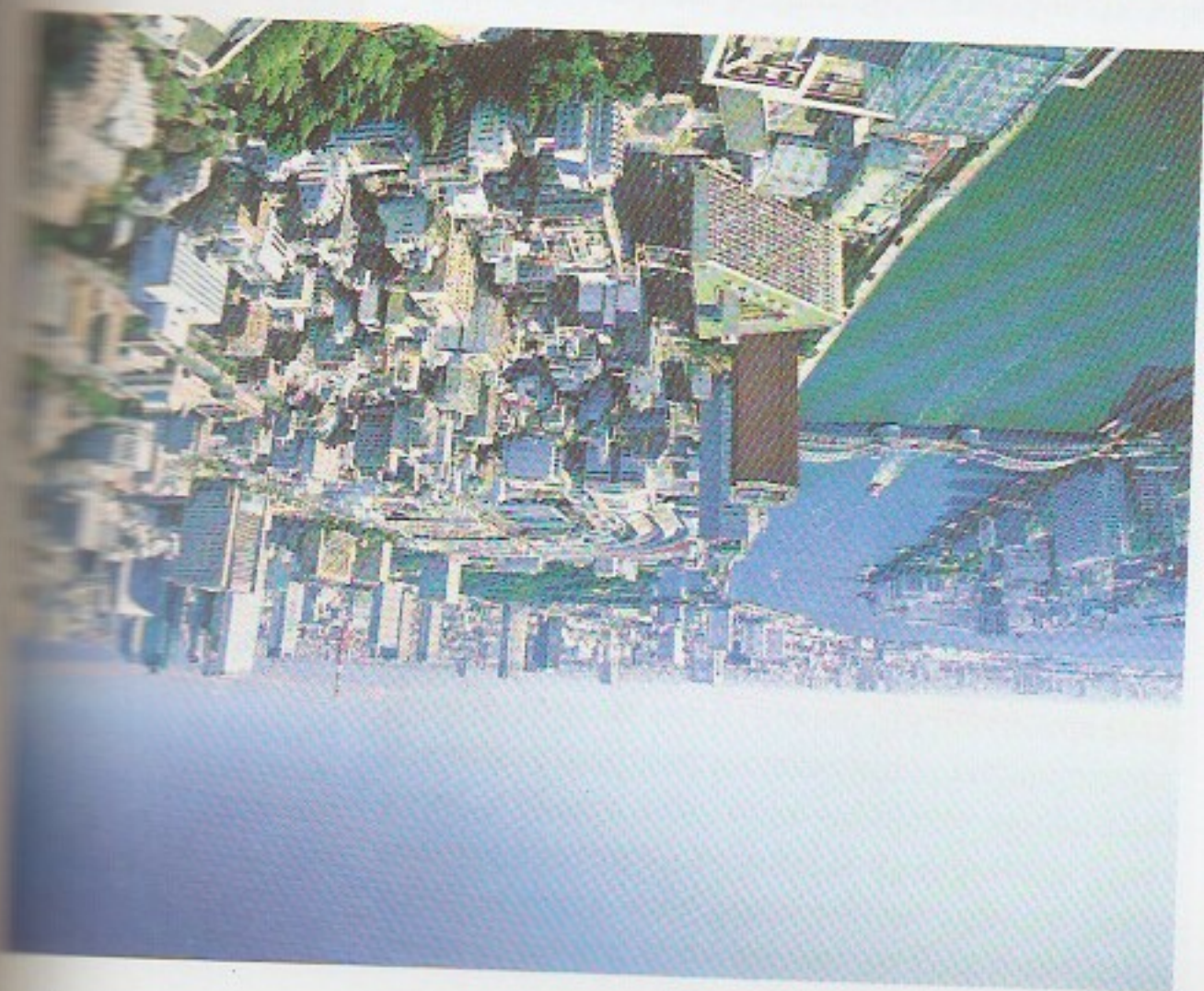
Tōkyō	Ōsaka-Kōbe-Kyōto	Nagoya	Fukuoka-Kita-kyū	Sapporo	Hiroshima	Sendai	Shizuoka	Okayama	Hama-matsu	Ōita	Toyohashi	Wakayama
-------	------------------	--------	------------------	---------	-----------	--------	----------	---------	------------	------	-----------	----------

1990	9-7
1991	17-18
1992	30-31
1993	39-40
1994	43-44
1995	55-56
1996	71-72
1997	84-85
1998	94-95
1999	104-105
2000	111-112
2001	116-117
2002	123
2003	123-124
2004	125
2005	126
2006	127
2007	128

Majandus. J. on kõrgelt arenenud majandusega riik. Kaotus II maailmasõjas nõrgendas majandust, kuid demilitariseerimine võimaldas suunata vabanenud vahendid sõjas purustatu taastamisse. 1955. a-ks oli riigi majandus saavutanud sõjajärelse

taseme. Edasine areng oli väga kiire (1955—73 kasvas riigi kogutoodang aastas rohkem kui 11 %). 1969 tõusis J. maailma kolmandaks majandusmaaks. 1973. a. lõpul maailmas puhkenud energia-kriis põhjustas kriisi ka J-i majanduses. 1973 oli riigi tööstustoodangu maht 16 % kasvanud, 1975 see aga vähenes 10 % võrra. Seniste ekstensiivsete energia- ja toorainemahukate tootmisharude asemel hakati eelisarendama teadussaavutustel põhinevaid harusid. Teistest riikidest osteti litsentse ning rajati oma teadus- ja tehnoloogiaasutusi. Sellele järgnenud majandusareng on kulgenud ebahütlaselt (2003. a-st on J-i SKT kasvanud). J. on säilitanud SKT-lt USA järel maailmas 2. koha: 2005. a. moodustas J-i SKT 36 % USA ja 33,8 % EL-i maade SKT-st. Inflatsiooni ei ole (1990—2005 oli deflatsioon keskm. 0,1 % aastas). Riigieelarve on olnud pikka aega defitsiidis, see kaetakse riigilaenudega, mistõttu riigivõlg on kasvanud hiigelsuureks. Väliskaubanduse suure positiivse saldo tõttu on J-i valuuta- ja kullareserv maailmas 2. kohal (2006. a. 895 mrd. \$). Majandusse tehtud välisinvesteeringute maht ületas 2004. a. 100 mrd. \$ piiri, sellest 41 % tuli USA-st, 15 % Hollandist ja 14 % Prantsusmaalt. Suur on J-i kapitali eksport (eriti USA-sse). 2004. a. tegutses riigis 136 erakommertspanka. Pankade ühinemisega (2005 ühinesid *Mitsubishi Tokyo Financial Group* ja *UFJ Holdings* ning tekkis varade mahult maailma suurim pank *Tokyo—Mitsubishi UFJ*) jätkub kapitali kontsentratsioon. J-i majandusele on iseloomulik erineval alal tegutsevate ettevõtete (tootmis-, energeetika-, chitus- ja kaubandusettevõtted ning pangad) ühtesulamine, mistõttu on moodustunud hiiglaslikud finantsmaj. rühmitised keiretsud (nt. *Mitsubishi*, *Sumitomo*, *Fuyo*). Hankiv tööstus annab ainult 0,1 % RKT-st. Tähtsaim kaevandatav maavara on kivisüsi, kuid selle kaevandamine väheneb pidevalt. Vajalikust kivisöekogusest (150 mln. t/a) ostetakse 98 % teistest riikidest. Rauamaagi kaevandamine on peaaegu lõpetatud, vähesel määral kaevandatakse tsingi-, plii- ja vasemaagi, mittemaaksetest maavaradest väävliit, kipsi ja kvartsi. Kulda saadakse 7,5—8 t ja hõbedat 80—82 t aastas. Elektri toodeti 2003. a. 1 triljon kWh (maailmas 4. koht). Soojusjõujaamad annavad 52 %, tuumajõujaamad 38 % ja veejõujaamad 8 % elektrist. Kasutusel olevaid tuumareaktoreid oli 2003. a. 53 (koguvõimsus 44 293 MW, USA ja Prantsusmaa järel 3. koht). Kogu kasutatav tuumkütus tuuakse sisse. Kashiwazaki Kariwa tej. (7 reaktorit, 8212 MW) on maailma suurim. Et nafta osatähtsus energia tootmisel väheneb, on vähenenud ka nafta sissevedu ja töötlemine. Gaasi toodab J. aastas 2,8 mrd. m³ (2003), see katab vaid tühise osa riigi vajadusest. Töötleva tööstuse peamised harud — must metallurgia, nafta töötlemine, masinaehitus, keemia-, elektrotehnika- ja elektroonikatööstus — kasutavad sissetoodud toorainet. Nii malmi (2002. a. 81 mln. t) kui ka terase toodangult (108 mln. t) on J. Hiina järel 2. kohal. Valdav osa musta metallurgia

Tokyo	Honshū põhjaosa ja Hokkaidō, seal on heina- ja karjamaid. Sigu kasvat põhil. Honshū kesk- ja läänecosas. Suurlinnade ümbruses on kodulinnufarme. Puidutoodang on kuni 30 mln. m ³ aastas. Laitlatuslikust raieist hooilimata metsamaa pindala ei vähene, sest raielangi metsastatakse kohe (istutatud metsad moodustavad metsamaast ligi poole). Kala püüt 2002. a. 4,5 mln. t (maailmas 4. koht). Püügimahust kuuenädiku moodustab selgrootse puük (ramnikumerest). Paju on kalakasvandusl, kalu kasvat pms. lahtedesse rajatud merefarmides. Rannatärses allveefarmides kasvat. karpe (sh. parikarpe), koorikloomi ja söödavaid merevetikaid. Suurimad kalasadamad paiknevad Hokkaido lõuna- ja Honshū idarannikul, sest sealne sooja ja külma hoovuse kokkupuupeirkond on alarikas. Riigisiseses kaubavahetades on pidevalt suurenenud autovõude osatähtsus, kuid reisirajateos on olulise koha säilitanud rd-tööd. Mnt-id on 1,83 mln. km (2003), neist 925 000 km kõvakattelist. Honshū ja Shikoku vahel on rajatud 3 sillahendust, kokku 17 silda. Honshū ja Kyūshū vaheline mnt-iilikus kulgeb Kammoonī väina ehitatud silla ja väina alla rajatud 2 tunneli kaudu. 2003 oli ts-s 54,9 mln. sõidu- ja 17,6 mln. veoautot USA järel 2. koht). Rd. kogupikkus on 23 556 km (2005), sellest ² / ₃ on elektrifitseeritud. Mägise maamoe tõttu kulgevad olulisimad rd-d pikirannamaale. Maailma 14 pikemaast rd-tunnelist 7 on ts-s. konšut ja Hokkaidōt ühendav rd-tunnel (53,85 km, sellest 23,3 km Tsugaru väina all) on maailma esim. Reisiiliiklus on tähtis kuulrongiliinide kompleks <i>Shinkansen</i> (Honshū ja Kyūshū, kogukulus 2467 km, 2006), kiireimad rongid võivad üle 300 km tunnis. Linnaühiliiklus toimub krtirongidega. 9 linnas on metroo, 5 linnas moress. ts-s on 9 rahvusv. lennujaama. Kahi kyōs asuvad lennujaama (Haneda ja Narita) aastast ligi 100 mln. reisijat (Londoni järel 1. koht). 1994 avati Ōsaka lahese tehissaaral maalakalleim. Kansai lennujaam (15 mrd. \$).
SKT (20)	SKT (20)
SKT _p (20)	SKT _p (20)
pollum	pollum
tööstus	tööstus
teenind	teenind
SKT _p i c	SKT _p i c
Inflatsioon	Inflatsioon
Eelarve t	Eelarve t
Eelarve k	Eelarve k
Välisvõlg	Välisvõlg
Majandus	Majandus
a	a
Töövõime	Töövõime
Hoivatuid	Hoivatuid
pollum	pollum
tööstus	tööstus
teenindus	teenindus
Tööluid (20)	Tööluid (20)
Linnarahva	Linnarahva
Kesk. van	Kesk. van
Kesk. elu	Kesk. elu
naised	naised
live (2006)	live (2006)
Sündimus (2006)	Sündimus (2006)
Imikut sur	Imikut sur
AIDS-i surm	AIDS-i surm

SKT (2005) 4,5 miljard
SKT_p (2005)
3,9 miljard
põllum.
tööstus
teenindus
SKT_p 1 el. kohta (2005)
30 miljard
Infatsioon (2005) -4,2%
Elarve tulu (2005)
1,43 miljard
Elarve kulu (2005)
1,78 miljard
Välisvõlg (2005)
1,55 miljard
Majandusabi (2004)
antud 8,9 miljard
Töövõimelisi (2005)
66,2 miljard
Hoivatuid (2004)
põllum.
tööstus
teenindus
Töötuid (2005)
4,4 miljard
Linnavahustik (2005)
70 miljard
Keskm. vanus (2006-2010)
Keskm. eluiga (2006-2010)
mehed
naised
Iive (2006)
Sündimus (2006) 1,0000
Suremus (2006) 1,0000
Imikute suremus (2006)
17 miljard
HIV/AIDS (2005)
AIDS-i surmuid (2005)

Väliskaubandus kulgeb põhil. meritsi. Nii laevade arvult kui ka kogumahutavuselt on J. Kreeka järel 2. kohal. Suurima veosekäibega sadam on Nagoya. Keihini tööstuspiirkonna sadamad moodustavad maailma suurima veosekäibega (2004. a. 554 mln. t) Keihini hiigelsadama. Majanduskasv on suurendanud ka J-i väliskaubakäibe mahtu. 2005. a. eksporditi kaupa 550,5 mrd. \$ väärtuses (maailmas 4. koht) ning imporditi 451,1 mrd. \$ väärtuses (6. koht). Välja veetakse sõidukeid, masinaid, seadmeid, pooljuhte, kemikaale, elektrotehnika- ja elektroonikatooteid jm. tööstuskaupu, sisse veetakse kütust, metallimaake, masinaid, kemikaale, trüki- ja tekstiilkaupu. Kauguse ja kalliduse tõttu külastab J-t suhteliselt vähe välisturiste, kuid nende arv suureneb aeglaselt. 2002. a. käis seal 5,8 mln. turisti (pms. USA-st ja Suurbritanniast), välismaal käis 16,5 mln. jaapanlast. Siseturism on rohkearvuline (rahvusparke külastab aastas ligi 250 mln. in.).

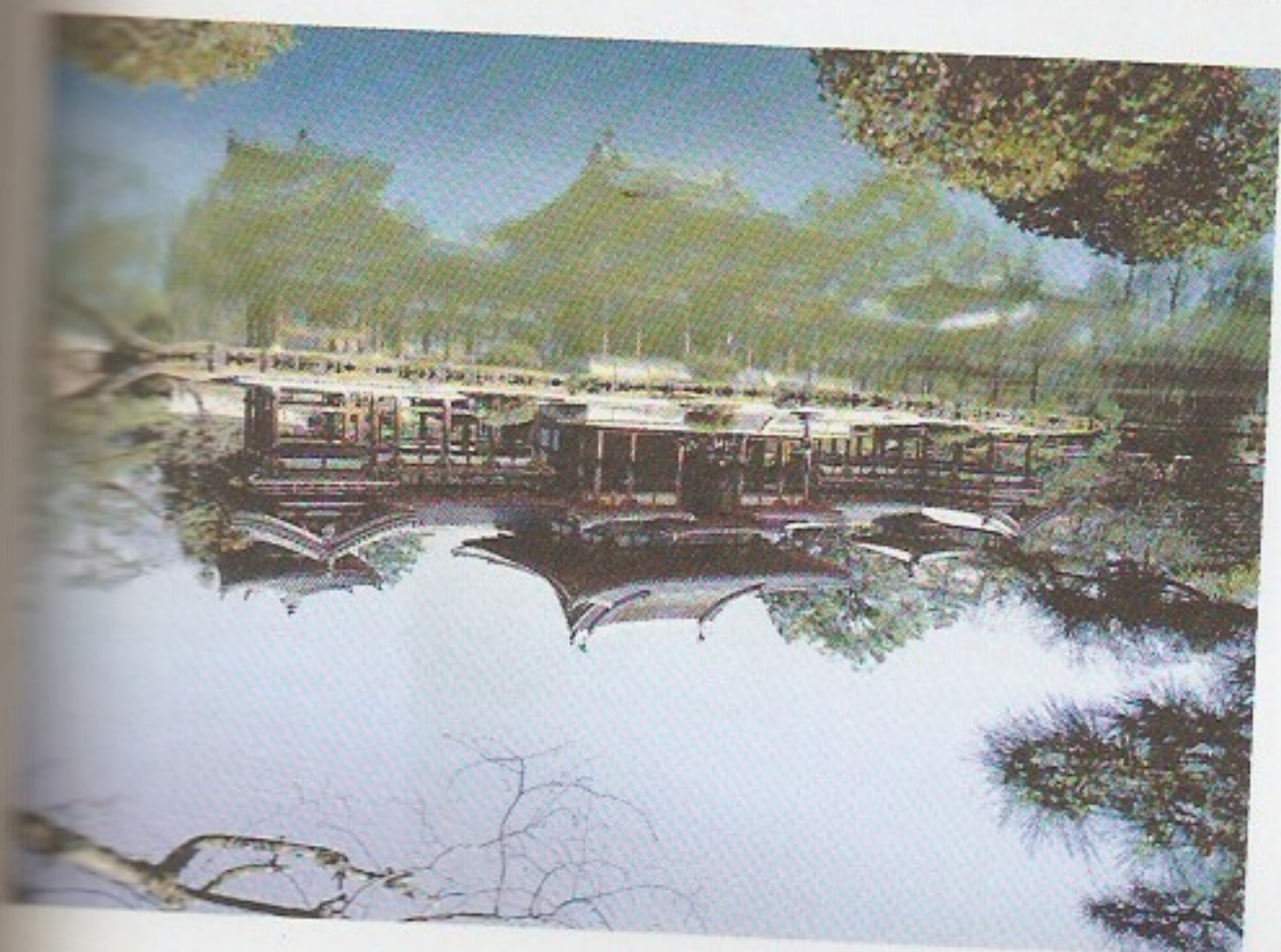
Ajalugu. Varaseimad asukad võisid J-sse jõuda juba enam kui 100 000 aasta eest, kui J-i saared olid veel mandriga ühenduses. Pms. mererannikul ja järvede kallastel elanud Jōmoni kultuuri (10 000 e. Kr.—300 e. Kr.) asukad elasid kolletega puitmajades, elatusid kütimisest, kalastusest ja molluskite korjamisest ning valmistasid savinõusid. U.a-st 1000 e. Kr. on andmeid riisi- ja nisukasva-

tuse kohta. Jōmoni kultuuri kandjateks on peetud oletatavaid J-i saarte põlisasukaid ainusid, kuid see pole kindel. Jōmoni kultuuri alusel kujunenud Yayoi kultuuris (u. 300 e. Kr.—300 p. Kr.) ilmnevad Mandri-Aasia mõjud võivad osutada Korea ps-lt tulnud asukatele, kes tõid kaasa niisutus-põllunduse ja metalli töötlemise oskused. 3. saj. p. Kr. hakati tarvitama rauda. Esimestel sajanditel p. Kr. tekkis J-s varariiklikke ühendusi. 5. saj. II poolel kerkis nende seast esile Yamato, mille rajajaks peetakse müütilist Jimmu Tennōt. Yamato valitsejad said pms. Korea vahendusel tugevaid mõjutusi Hiina kultuurist (budism ja hiina kiri) ning hakkasid 7. saj. kasutama tenno ('taevane valitseja') tiitlit. 7. saj. algul, regent Shōtoku ajal, kujunes Yamato varafeodaalseks riigiks. Feodalsmi tugevdasid Kōtoku valitsemisajal (645—654) tehtud Taika ('suur pööre') reformid, millega Hiina eeskujul pandi alus tsentraliseeritud riigile: loodi suur bürokraatlik riigiparaat, kogu maa riigistati, feodaalist sõltuvad talupojad kinnistati maa külge, teostati maksureform ja rahvaloendus. Juriidiliselt fikseeriti need ümberkorraldused 701. a. Taihō koodeksis. 710 sai esimeseks püsivaks pealinnaks Nara ning seda perioodi (710—94) loetakse J-i kultuuri esimeseks õitsenguajaks. 794 viidi pealinn Heiani (praegu Kyōto). Heiani ajastul (794—1185) tõrjuti ainud saarestiku põhja-ossa, üldisid feodaalsuhted. Maa kinkimise ja uute maade hõivamise tagajärjel hakkas tekkima suuri feodaalvaldusi (*shōen*), mille suurfeodaalidest omanikud (*daimyō*) olid vasallisõltuvuses ainult vormiliselt. Nende ümber koondusid pms. sõjapidamisega tegelevad väikefeodaalid samuraid. Lisaks põlisusundile sintoismile omandas suure tähtsuse budism ning budistlik vaimulikkond muutus mõjuvõimsaks pol. jõuks. Suurema osa Heiani ajastust valitses riiki tegelikult Fujiwara üliksuguvõsa, selle nõrgenedes kerkisid 11. saj. esile Minamoto ja Taira suguvõsa. Nende omavaheline võitlus lõppes 1185 Tairade lüüasaamisega Dan-no-ura merelahingus. 1192 võttis Minamotode suguvõsa pea Yoritomo endale šoguni (väepealiku) tiitli ning pani aluse suurfeodaalide sõjalise valitsuse ehk šogunaadi ajastule (1192—1867). Tenno sõltus siis täielikult šoguneist. Minamotode rajatud Kamakura šogunaadi (1192—1333) õitseng oli Minamoto kõrvalliini Hōjō valitsemisajal (1203—1333), kui tõrjuti edukalt mongolite J-i vallutamise katsed (1274 ja 1281). 1335 haaras võimu väepealik Ashikaga Takauji, kes kuulutas end 1338 šoguniks. 1336 puhkenud kodusõja suutis alles 1392 lõpetada tema pojapoeg Ashikaga Yoshimitsu. Ashikaga ehk Muromachi ajastul (1392—1573) killunes J. hulgaks keskvoimust peaaegu sõltumatuteks vürstkondadeks, kes üksteisega pidevalt sõdisid. 16. saj. tugevnesid siledmed Hiina ja Koreaga. Feodaalide sisevõitlustes nõrgenenud riiki hakkas 16. saj. viimasel veerandil ühendama vürst Oda Nobunaga. Kukutanud 1573 viimase Ashikaga dünastia šoguni Yoshiaki, kehtestas ta suurfeodaalide ja võimsate budistlike

sektidega võideldes J-i keskosas oma võimu. Parast Oda Nobunaga surma (1582) lõpetas a-k 1590 maa ühendamise tema väejuht Toyotomi Hideyoshi, kes kehtestas sõjaväelise diktaatori ning reformis keskvaldumise ja feodaalkorda: 1589–95 korraldati maade loendus, 1591 jaotati rahvas 4 seitsmeks (aadlikud, talupojad, käsitöölised, kaupmehed). Soodustati kaubandust ja üritati tungida Koreasse (reited 1592 ja 1597–98), kuid see ebaõnnestus ning viis sõjaliste kokkupõrgeteni Hiinaga. Parast Toyotomi Hideyoshi surma (1598) alanud kodusõjas saavutas 1600 peetud Sekigahara lahingus võidu Tokugawa Iyasu, kes kuulutas end 1603 šoguniks ning rajas feodaal-absolutistliku Tokugawa šogunaadi (1603–1867), mille keskuseks sai Edo (praegu Tōkyō). Eurooplastest ilmusid J-sse esimestena 1543 portugallased, neilt õppisid jaapanlased kasutama tulirelvi. 1549 saabus J-sse jesuudi misjonär Francisco Xavier, kellel õnnestus lühikesel ajal saavutada edu jaapanlaste ristiusku pööramisel: 16. saj. lõpul tegutses J-s 200 kirikut, ristiusu oli vastu võtnud u. 1% rahvastikust. Eurooplaste pol. mõju vähendamiseks otsustasid Tokugawad maa sulgeda: 1635 keelati jaapanlastel summanuhtluse ähvardusel riigist lahkuda, algas kristlaste tagakiusamine (1637–38 oli Shimabaras ristiusku pöördunud jaapanlaste ülestõus), 1639 suleti J-i sadamad välismaa laevadele. Välismaailmast eraldatus põhjustas majanduse languse. Valitsuse katsed lahendada kriisi majanduse range reglementeerimisega (kontroll käsitöö ja kaubanduse üle, maa müümise keeld) jäid tagajärjeta. 19. saj. I poolel hakkasid kujunema kapitalistlikud suhted. Kommodoor Matthew Calbraith Perry sõjalavade eskaadri surveel sõlmis J. 1854 USA-ga Kanagawa lepingu, mis avas ameeriklastele Shimoda ja Hakodate sadama. Järgnenud konsulaar- ja kaubaleping (1858) avas veel 6 sadamat. Sarnased lepingud sõlmis ka Inglismaa, Hollandi ja Venemaaga. 1867 puhkenud kodanliku rev-ga kukutati šogunaat ja taastati keisri võimatus. 31. X 1868 krooniti J-i keisriks Mutsuhito, kes tegi edu-meelselid reforme: kaotati seisused ja feodaalide privileegid, kehtestati keskne haldussüsteem ja maa eraomandus. Uute ideede saamiseks saadeti ametnikke ja üliõpilasi välismaale (Iwakura Tomomi missioon USA-sse ja Lääne-Euroopasse 1870. a-i algas hoogne industrialiseerimine. 1871–73) ning propaganditi läänelikkude haridust. 1870. a-i algas hoogne industrialiseerimine. 1881–82 tekkisid esimesed parteid (Liberaalne Partei, Progressipartei). Uuendused lõppesid Saksa Keisririigi eeskujul koostatud põhiseaduse kehtestamisega 1889. Mutsuhito valitsemisajaga (1867–1912) nimet. Meiji ('valgustatud rahu') ajastuks. 1889 moodustati keisririikoja juurde kõrgeima põhiseadusväline keisrit nõustav organ, mille eiuagused liikmed nimetas keiser ja kontrollis valitsuse tegevust ning tal oli suur mõju riigi välispoliitika, sh. sõja kuulutamise ja rahu sõlmimise osas. Sisemiselt kindlustunud

J. saavutas 19. saj. lõpuks suurriikide seas mõjuka positsiooni. J-i-Hiina sõja (1894–95) lõpetanud Shimonoseki rahu lepingu (17. IV 1895) kohaselt tunnustas Hiina Korea iseseisvust ja loovutas J-le Taiwan ja Penghu saared. Võidukas sõda pani aluse J-i koloniaalambitsioonidele. Venemaaga Mandžuuria ja Korea pärast tekkinud vastuolude ajendas J-le võiduka Vene-J-i sõja (1904–05), mille tulemusena sai J. L-Sahhalini ja õiguse võtta Liadongri ps. rendile. Venemaa tunnustas Korea kuulumist J-i mõjuvõimale (1910). J-i edule aitas kaasa 1902 annekteerimise (1910). J-i edule aitas kaasa 1902 sõlmitud (1905 uuenatud) Ingliise-J-i liit. 23. VIII 1914 astus J. Antandi poolel I maailmasõtta, hõivas sama aasta okt-s Saksa Kaug-Ida valdused (Karoliini, Mariiani ja Marshalli saared) ning esitas 18. I 1915 Hiinale 21 nõudmist, mis pidid allutama Hiina majanduse ja poliitika J-i kontrollile. 1918–22 võitis J. osa interventsioonist Nõuk. Kaug-Idas. Rahva rahulolematuse (m. riisimässud 1918) ning töölise organisatsioonise (1925) asutati J-i A-i-te Nõukogu) tulemusena teostas peaminister Hara Takashi liberaalne valitsus (1918–21) mitu reformi, sh. kehtestas 8-tunnise tööpäeva. Katō Takaki valitsus (1924–26) kehtestas 1925 meestele senisest laetama, kuigi teenususega kitsendatud valimisõiguse. 1920. a-te lõpul tugevnusid J-s tagurikud ringkonnad, seda soodustas 1927 alanud majanduskriis. 1927 esitas peaminister Tanaka Giichi laulatusliku ekspansiooni plaani (Tanaka memorandum), mis nägi ette J-i ülemvõimu kehtestamise Aasias, Austraalias ning India ja Vaikse ookeani saartel. Samal aastal alustas J. sõjalist interventsiooni Hiinas ja okupeeris 1931–32 Mandžuuria, kus loodi J-st sõltuv Mandžukuo riik. 1933 lahkus J. Rahvasestliidust, 1936 sõlmis ta Saksaamaaga Kõminterni-vastase pakti. 1937 alustas J. Hiina vastu üldist rünnakut, 1938. a. lõpuks hõivas ta kogu P-Hiina, suure osa Kesk-Hiinast ning tähtsad mereäärased L-Hiina piirkonnad. Sõjaline konflikt NSV Liiduga lõppes jaapanlaste lüüasaamisega Hassani järve (1938) ja Halhõn goli jõe juures (1939). 1940 sõlmis

Kyoto prefektuur	1868–1912	M
Hiina Byōdō-in'i	1912–26	M
tuntumaid ehitis	1926–89	M
Fōkōkōkōda (1953)	1989–	M
see on kujutatud la		
10-jeenisel mündil		
Isikukoosseis		
maavägi	140 000	
õhujõud	50 000	
merevägi	240 000	
Kokku		
Peamised lahinguvahendid		
980 tanki		
900 soomukit		
1980 suurtükki		
380 lahingulennukit		
90 ründekopterit		
53 lahingulaeva		
18 allveelaeva		
Kaitse-eelarve (2006)	44,7 mrd. \$	
(1 % SKT-st)		
peale selle reservis		
ja poolsojajavahel		
12 250. J-i terr-i		
45 000 USA sõjaväe		
ja 5000 sõjaväe		
olevat tsiviilist		

J. Saksamaa ja Itaaliaga Berliini pakti, millega määrati kindlaks lepinguosaliste riikide huvid Euroopas ja Aasias. Rünates 7. XII 1941 ootamatult Hawaiil asunud USA Pearl Harbori sõjaväebaasi, astus J. II maailmasõtta. Kasutades oma sõjalist ülekaalu ning osaliselt ka Aasia rahvaste väenulikkust Euroopa koloniaalriikide vastu (juhtlause „Aasia aasialastele”), vallutas J. kevadeks 1942 Filipiinid, Malaka ps-e (15. II 1942 alistus Singapur — tähtsaim Suurbritannia sõjaline tugipunkt Kagu-Aasias), Birma, osa Uus-Guinead, suurema osa Indoneesiat ning Vaikses ookeanis paiknevad Saalomoni, Gilberti ja Bismarcki saared. Kujunes reaalne oht, et jaapanlased tungivad Austraaliasse ja Indiasse. Edukate mere- ja õhulahingutega Korallimeres (mais 1942) ning Midway atolli juures (juunis 1942) panid liitlased (pms. USA) jaapanlaste pealetungi seisma ning alustasid suvel 1943 vastupealetungi. Leyte mere- ja õhulahingus (okt. 1944) purustati J-i sõjalaevastiku tuumik. Vallutanud Okinawa ja Nansei saared (apr. — juuli 1945), jõudsid liitlased J-i vahetusse lähedusse. USA presidendi Harry S. Trumani korraldusel heideti 1945. aasta 6. aug. Hiroshimale ja 9. aug. Nagasakile aatomipomm. Krimmi konverentsi (4. — 11. II 1945) otsuse kohaselt kuulutas NSV Liit 8. VIII 1945 J-le sõja ja purustas Mandžuurias Guandongi armee. 14. VIII 1945 teatas J. tingimusteta kapitulatsioonist, 2. IX 1945 kirjutati alla kapitulatsiooniale. 1945–52 (Nansea saartel a-ni 1972) oli J-s USA okupatsioon. J. demilitariseeriti ja demokraatiseeriti (a-st 1945 olid taas lubatud erakonnad ja massiorg-d). 1947. a. põhiseadusest kaotati keisri jumalikkuse põhimõte, talle jäeti vaid esindus-ülesanded. 1951 sõlmis J. 48 riigiga San Francisco rahulepingu ning USA-ga julgeolekupakti, 1952 sõlmis ta rahu Taiwani ja Indiaga ning 1954 Birmaga. 1956 sõlmiti reparatsioonikokkulepe Indoneesia ja Filipiinidega ning 1959 L-Vietnamiga. 1956 lõpetati sõjaseisukord NSV Liiduga ning sõlmiti diplomaatilised ja konsulaarsuhted (rahuleping Venemaaga on siiani sõlmimata, sest J. peab Venemaa halduses olevat 4 lõunapoolset Kuriili saart endale kuuluvaks). L-Koreaga normaliseeriti suhted 1965, rahuleping Hiinaga sõlmiti alles 1978. Pärast okupatsiooni lõppemist algas J-s kiire majanduse ümberkorraldamine, mida soodustasid odav tööjõud, arengumaade

vajaduste kasv ja USA maj. toetus. J-st sai vähem kui 20 aastaga maailma juhtivaid tööstusriike. Peaminister Hayato Ikeda alustatud nn. uus majanduspoliitika suurendas J-i väliskaubanduslikku ekspansiooni ning teravdas vastuolusid USA-ga ja Lääne-Euroopa riikidega. Pärast 1973. — 75. a. majanduskriisi ületamist on J-i maj. aktiivsus suurenenud Kagu-Aasias, Aafrikas jm. J. on suurimaid kõige nõrgemini arenenud riikide maj. abistajaid. 1989 suri 63 aastat riigipea olnud keiser Hirohito. Uueks keisriks sai tema poeg Akihito, kes valis oma valitsemisaja deviisiks *Heisei* ('üldine rahu') ning palus Korea ja Hiina rahvalt J-i II maailmasõja aegsete sõjakuritegude pärast vabandust. 1992 anti J-i relvajõududele õigus osaleda ÜRO rahuvalveoperatsioonides (Kambodžas), 2004 saatis J. u. 1000 oma sõdurit Iraaki. A-st 2006 on J. ÜRO Julgeolekunõukogu valitud liige. Sõjajärgses sisepoliitikas on domineerinud Liberaal-dem. Partei, kes on loovutanud peaministri koha ainult 1947–48 (Tetsu Katayama, Sots-dem. Partei) ja 1993–96 (Morihiro Hosokawa, Uus Partei; Tsutomu Hata, Taassünni Partei; Tomi'ichi Murayama, Sots-dem. Partei). Enamikul valimistel on liberaalid saavutanud Esindajatekojas absoluutse enamuse. Liberaalide valimisest hoolimata iseloomustab J-i poliitikat suhteliselt kiire valitsuste vahetumine. 1946–2006 on riigis olnud 48 valitsust. 2004. a. Esindajatekoja valimistel sai Liberaal-dem. Partei 293 ja Dem. Partei 113 kohta. J. on G8, WTO ja OECD liige. A-st 1956 on J. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921, need taassõlmiti 10. X 1991. Esimese teada oleva eestlasena külastas J-t Jüri Jürison, kes viibis Vene sõjalaeva „Askold” allohviterina 1866 üle 4 kuu Nagasakis, Hakodates ja Yokohamas ning avaldas oma reisikirjad „Eesti Postimehes” (1867–69). 1899–1906 oli Tartust pärit baltisakslane Emil Carl Gustav Alfred Mattiesen Kyōto ülikooli saksa keele lektor. Vene-J-i sõjas osales Vene sõjaväes u. 8000 eestlast, sh. ohviteridena hilisemad Eesti Vabariigi kindralid Aleksander Tõnisson, Andres Larka, Ernst Põdder, Johan Unt ja Jaan Soots. Arstina osalesid selles sõjas hilisem Päästekomitee liige Konstantin Konik ja riigivanem (1924) Friedrich Karl Akel. **Relvajõud.** J-i põhiseadus keelab relvajõudude loomise, seetõttu nimet. 1954 loodud relvajõude J-i Omakaitsejõududeks (*Jietitai*; 1950 loodi politsei reservkorpus). Relvajõud komplekteeritakse vabatahtlikest. Relvajõudude kõrgeim juht on peaminister, tsiviilisikust kaitseministri alluvuses juhivad väelike staabiülemad. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhujõududest. 2006 osalesid J-i üksused rahvusv. operatsioonil Iraagis ja Süürias (UNDOF). J. on USA-ga sõlminud vastastikuse koostöö ja julgeoleku lepingu, J-i terr-l paiknevad USA üksused. ■

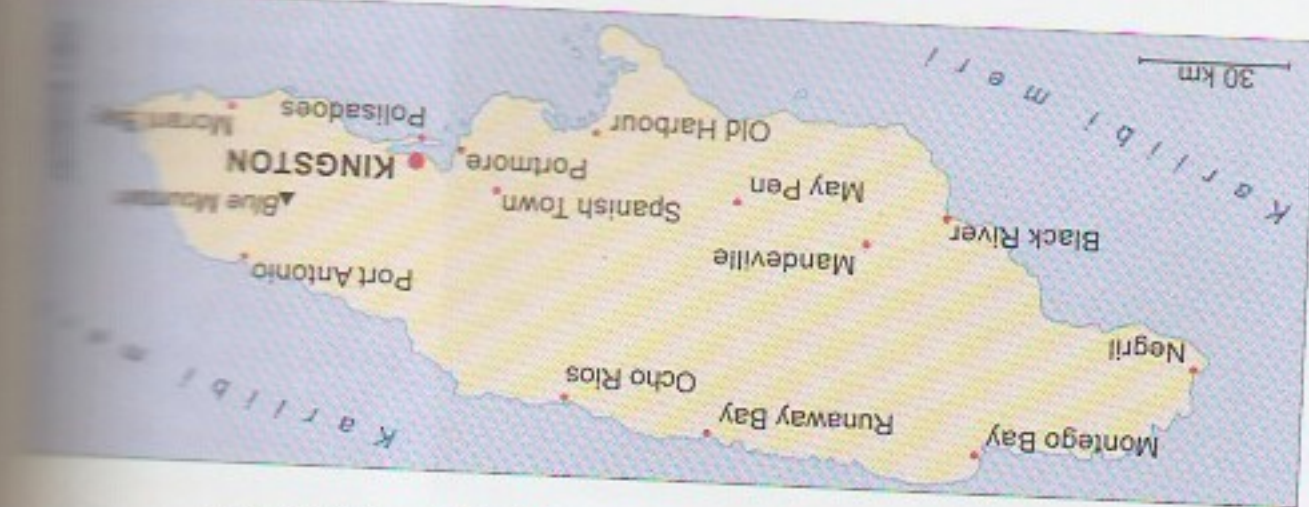

Jamaica

Pindala	10 991 km ²
Rahvaarv	2 692 600 (2006)
Pealinn	Kingston (585 300, eeslinnadega 943 100 el.)
Haldusjaotus	3 maakonda (<i>county</i>), jagunevad 14 vallaks
Riigikeel	inglise keel
Rahvahik	Jamaica dollar (JMD)
Riigitähised	JAM, JM

Politiline süsteem. J. on Rahvaste Ühendusse kuuluv konstitutsiooniline monarhiaga riik. Riigipea on Suurbritannia kuningas või kuninganna (a-st 1952 Elizabeth II), keda kohapeal esindab peaministri ettepanekul nimet. kindralkuberner. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament. Senat (*Senate*) 21 liiget nimetab 5 aastaks kindralkuberner, neist 13 peaministri ja 8 opositsioonilised soovitused. Esindajatekoja (*House of Representatives*) 60 liiget valib 5 aastaks enamasti valimistel rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Valitsusjuht on peaminister, kellele kuulub Esindajatekoja enamuspartei või koalitsioon ja kindralkuberner. Valitsuskabiinetti liikmed nimetab peaminister. J-s on kaheparteilisest 1. Leeborsstlik Partei (*Jamaica Labour*

24 ja kalu 200 liiki. J. loodus on inimtegevuse

Loodus. J. idaosa on mägine, keskosas valdavalt kivist ja lavamaad ning rannikumadalikud. Lõuna- ja idaosas on kergelt künkeldud, keskosas on tihedat metsa. J. idaosa on mägine, keskosas valdavalt kivist ja lavamaad ning rannikumadalikud. Lõuna- ja idaosas on kergelt künkeldud, keskosas on tihedat metsa.

(Party) ja Rahva Rahvuslik Partei (People National Party). Kohtuvõimu teostavad Ülen kohus, Apellatsioonikohus ja alama astme kohtu Kehitb 1962. a. põhiscadus. Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on J. vaba riik. Korruptsiooninõudeks jargi asub J. maailmas 61. kohal.

Sumboolika. J. lipu (a-st 1962) mustad kolmnurgedad sümboliseerivad raskusi, mis tuleb ületada ning rohelised loodused ja lootust. Kollane rist mät gib riigi loodusrikkusi ja päikest. Vapi (a-st 1962) kujundas 1661 Canterbury peapiiskop William Sandcroft. 1962 ascendati ladinakeelne devits ingliskeelesega: "Out of many, one people" ('üheks rahvaks paigudest'). Vapikilbi punasel püha jüri ristil on 5 küldset ananassi. Kilpi hoiavad aravaki mees ja naine. Vapikiivrit kaunistab krokodill. Hümn (a-st 1962) "Jamaica, Land We Love" ("J. — ma, mida me armastame"), sõnad Hugh Scherlock, vis Robert Lightbourne. Rahvuslil on guajakapuu (*Guaiaacum*) õis, rahvuspuu kõrgel hibisk (*Hibiscus elatus*), rahvusvilli L-Aafrikast pärit maisisva akipuu (*Blighia sapida*) villi ja rahvuslind koolibriplane *Trochilus polytmus*.

Haldusjautus

Vallad (parish)
Cornwalli maad

Hanover
Saint Elizabeth
Saint James

Westmoreland
Trelawny
Bentinck

Middlesex magistrates

Manchester
Saint Ann

Saint Catharine
Saint Mary

Wiley InterScience

OF THE
SACRED
OF THE

SPILLAGE

L. AVE, 2006)

ington

12. Calvinist Town

andeville

amini

62-67 WILLIAM

67
 Ronald Burns Smith

7-72

2-80 Michael
Manley

0-89 Edward
George Scott

Man Manley
—2006 P—

James P. ... — Port ...

SON-MILK

raalkubermant

burne
-73 C

16-91 Florence

2006-2007

Iranian Communist

WILLIAM WILKINSON III

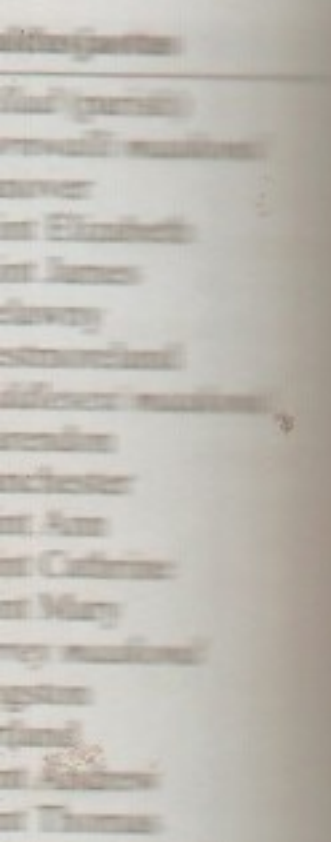
133 V

191

Blue Mountain

A small map of the North Sea region, showing the coastline of the British Isles and the North Sea. A red dot indicates the location of the study area, which is situated in the North Sea, east of the British Isles.

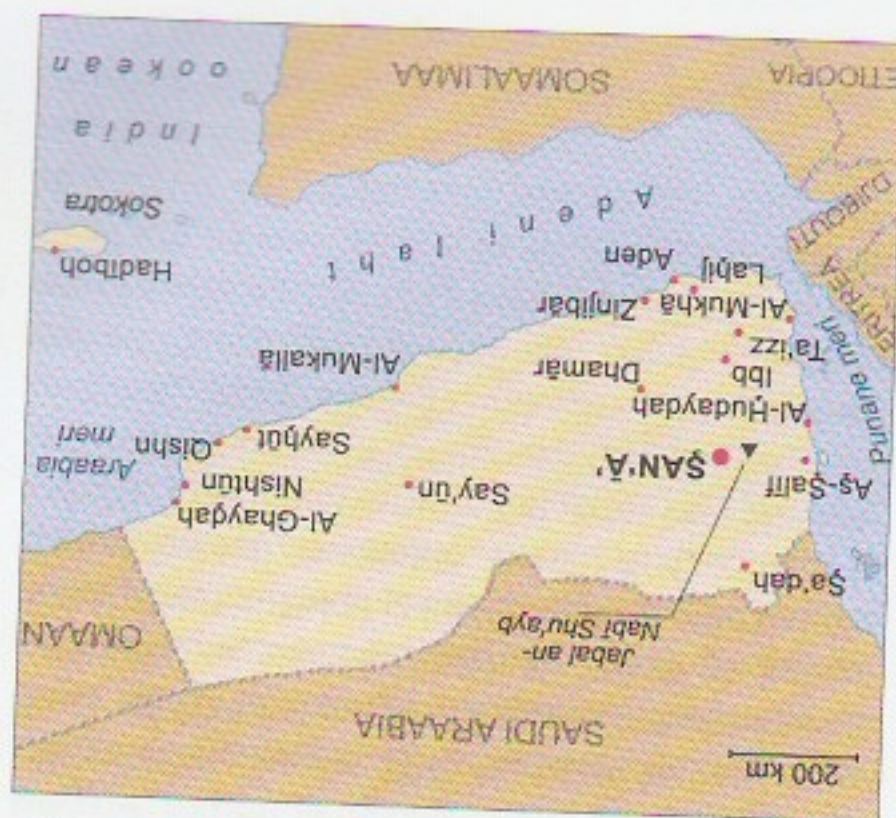
100

Ajalugu. J. vanimad asukad olid aravaki indiaanlased. Mais 1494 maabus saarel oma teist ületatlandilist reisi tegev Christoph Kolumbus ja kuulutas saare Hispaania valduseks. Sel ajal ulatus põliselanike arv hinnangu järgi 100 000-ni. 1509 algas Hispaania kolonisatsioon, kohalik rahvastik hävitati peaaegu täielikult ning Aafrikast hakati sisse vedama neegerorje. 1655 vallutasid saare admiral William Penni ja kindral Robert Venablesi juhtimisel inglased. 1657–58 püüdis Kuubalt lähtunud hispaanlased saart kahel korral tagasi vallutada, kuid see ebaõnnestus. 1670. a. Madridi rahuga läks J. Suurbritannia valdusse. J-st kujunes Kariibi mere maade orjakaubanduse keskus. Arenes istandusmajandus (kasvatati pms. suhkruroogu). Neegerorjade ränk ekspluateerimine suhkrurooistandustes kutsus esile palju ülestõuse (17.–19. saj. üle 30). Ligi 100 aastat püsisid saare keskosas põgenenud orjade (maroonide) sõltumatud kogukonnad. 1831.–32. a. ülestõusule järgnes orjade vabastamine (täielikult vabastati 1838). Selle tagajärjel sattus suhkru- tootmine suurtesse raskustesse. 1958 astus J. Lääne-India Föderatsiooni, kuid pärast 1961. a. referendumit löi sellest lahku. 6. VIII 1962 kuulutati J. iseseisvaks riigiks, ta jäi edasi Rahvaste Ühenduse liikmeks. Sellest ajast on vaheldumisi domineerinud kaks parteid. 1962–72 oli võimul kaubandus- ja tööstusringkondade huve esindav, USA-le orienteeruv J. Leiboristlik Partei (asut. 1943), 1972–80 oli valitsev partei Rahva Rahvuslik Partei (asut. 1938). Tema püüdis ajada sõltumatut välispoliitikat ning viia ellu vasakpoolseid sotsiaal-maj. reforme, mis viisid aga majanduse madalseisu. Välispoliitiliselt läheneti Kuubale. USA toetusel oli 1980–89 taas võimul J. Leiboristlik Partei (partei juht ja peaminister Edward Seaga). A-st 1993 on võimul Rahva Rahvuslik Partei. Aja jooksul on erakondade pol. seisukohad muutunud sarnasemaks. Iseseisvuse ajal on püütud säilitada dem. riigikorda, kuid on olnud ka vägivalda ja valimistulemuste võltsimist. Valdav on olnud USA mõju riigile. USA soovitusel katkestas J. 1981 suhted Kuubaga. Kõige kauem on J. valitsusjuhiks olnud esimene mustanahaline peaminister Percival James Patterson (1992–2006). 2006 sai J. esimese naispeaministri, kelleks on Portia Lucretia Simpson-Miller. A-st 2001 on seoses narkokaubandusega aktiveerunud pol. vägivald. A-st 1962 on J. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 15. II 1994.

Majandus. J. on turumajanduslik riik. Mäetööstust ja boksiiidi kaevandamist kontrollib riik, tähtis koht on USA ja Kanada kapitalil. J. on Austraalia ja Guinea järel maailma 3. boksiiiditootja (13,3 mln. t, 2004). Kaevandatakse ka savi, liiva ja kipsi ning murtakse marmorit. Olulised tööstusharud on nafta töötlemine ning metallurgia (2002 toodeti 3,6 mln. t alumiiniumi), tehakse suhkrut, rummi ja melassi. 2004 toodeti 3,7 mrd. kWh elektrit. Põllumaad on 16 % ja istanduste all 10 % J. terr-st. Ekspordi tarbeks kasvat. suhkruroogu, banaani, tsitrusi, kohvi- ja kakao puud, pipart, tubakat ja kookospalmi, oma tarbeks jamssi, bataati, maniokki, maisi, riisi, tomatit ja aeduba. Loomakasvatus ja kalandus on vähetähtsad. 2005 oli riigis 35 lennujaama (neist 11 on kõvakattelistel lennuradadega, rahvusv. lennujaamad asuvad Palisadoesis ja Montego Bays). Suurt osa saarel asuvast rdt-st (272 km) a-st 1992 ei kasutata. 57 km on eravalduks kaevandusrdt-d. Mnt-id on 18 700 km (neist $\frac{2}{3}$ kõvakattega). Tähtsaim sadam on Kingstonis. Väljavedu (1,6 mrd. \$ eest, 2004) on sisseeveost (4,1 mrd. \$) tunduvalt väiksem. Välja veetakse pms. boksiiiti, alumiiniumi.

ga. Suuremal osal J-i terti-st kasvab kõrbe- ja kuivab, vihmade ajal täituvad vadid vooluvee- põhjapoolisel lavamaal, suurem osa jõgesid talvel sadada ka lund. Mägedes võib kõrgemal kui 3000 m India ookeanil sademeid 400–600, kohati kuni 1100 mm/a. Enamikul maa-alal sajab alla 100 mm/a, kuid platode lõunapoolsele toob suvine mussoon 14 °C. Enamikul maa-alal sajab alla 100 mm/a, (lõunapoolsele 25 °C), sisemaal vastavalt 21 ja keekmine 19–juunis 30–32 °C, jaan-s 19–21 °C pilne, pms. kuiv kliima. Rannikumadalikul on kilda ning pli-, nikli- ja vase maaki. J-s on too- kiivisooli ja marmori, vähesele määral on kivisüsi, kui 1000 m. Maaaradest leidub nafta, maagaasi, J-i idaosas platood ja abelikuud on kohati kõrgemad osas ja on ühtlasi kogu Araabia ps-e kõrgemal koht. Jabal an Nabi Shu'ayb (3760 m) asub riigi lääne- ääres kitsale rannikumadalikul. J-i kõrgemal tipp vad aeglaselt läänest itta ja järsult Araabia mere Tihama' madalik. J-i lõunaosa platood madaldu- Punase mere ääres on 45–60 km laiune viljakas des alane astangutena Ar-Rub' al-Khali kõrbes. kustunud vulkaanidega lavamaa, mis idas ja kir- kõrgune sügavate orgudega liigestunud, paljude Loodus. Keskse osa J-st hõlmab 2000–3000 m Tarish Absi (oli algset J-i Dem. RV hümn). 'Abdu'lah 'Abduwahhab Nu'man, viis 'Ayyub Hümm (a-st 1990) „Ühinenud Vabariik“, sõnad merelele. Linnid on araabia keeles riigi nimi. niisutussüsteemide aluseks olevat Maribi tamm ja kujutatud rahvastaimi araabia kohvipuu vilja, riigi tab jecmenlaste tugevust. Linnu rannakilbil on 1990) põhielemendiks olev kuldne kotkas kehas- valge, must) on roheline välja jäetud. Vapi (a-st mistõttu panarabia värvidest (punane, roheline, ainult Põhja- ja Lõuna-J-i lipu ühiselemendid, Sümboolika. J-i lipus (a-st 1990) on säilitatud indeks järgi asub J. maailmas 111. kohal. alusel on J. osaliselt vaba riik. Korruptsiooni- õiguskord šariaadil. Rahvusv. klassifikatsiooni- tud 1994 ja 2001). Põhiscaduse järgi põhineb J-i Koraaniga. Kõrgeim kohutused ei tohi olla vastuolus Seadused ja kohtuotsused ei tohi olla järelevalvega. tuma ning tegeleb põhiscadusliku järelevalvega. kes tegutseb kassatsiooni- ja apellatsioonikoh- Kõrgeim kohtuorgan on Vabariigi Ülemkohus.

Kõrgeim kohtuorgan on Vabariigi Ülemkohus. kes tegutseb kassatsiooni- ja apellatsioonikoh- tuma ning tegeleb põhiscadusliku järelevalvega. Seadused ja kohtuotsused ei tohi olla vastuolus Koraaniga. Kõrgeim kohutused ei tohi olla vastuolus õiguskord šariaadil. Rahvusv. klassifikatsiooni- alusel on J. osaliselt vaba riik. Korruptsiooni- indeks järgi asub J. maailmas 111. kohal. Sümboolika. J-i lipus (a-st 1990) on säilitatud ainult Põhja- ja Lõuna-J-i lipu ühiselemendid, mistõttu panarabia värvidest (punane, roheline, valge, must) on roheline välja jäetud. Vapi (a-st 1990) põhielemendiks olev kuldne kotkas kehas- tab jecmenlaste tugevust. Linnu rannakilbil on kujutatud rahvastaimi araabia kohvipuu vilja, riigi niisutussüsteemide aluseks olevat Maribi tamm ja merelele. Linnid on araabia keeles riigi nimi. Hümm (a-st 1990) „Ühinenud Vabariik“, sõnad 'Abdu'lah 'Abduwahhab Nu'man, viis 'Ayyub Tarish Absi (oli algset J-i Dem. RV hümn). Loodus. Keskse osa J-st hõlmab 2000–3000 m kustunud vulkaanidega lavamaa, mis idas ja kir- des alane astangutena Ar-Rub' al-Khali kõrbes. Punase mere ääres on 45–60 km laiune viljakas Tihama' madalik. J-i lõunaosa platood madaldu- vad aeglaselt läänest itta ja järsult Araabia mere ääres kitsale rannikumadalikul. J-i kõrgemal tipp Jabal an Nabi Shu'ayb (3760 m) asub riigi lääne- osas ja on ühtlasi kogu Araabia ps-e kõrgemal koht. J-i idaosas platood ja abelikuud on kohati kõrgemad kui 1000 m. Maaaradest leidub nafta, maagaasi, kiivisooli ja marmori, vähesele määral on kivisüsi, kilda ning pli-, nikli- ja vase maaki. J-s on too- pilne, pms. kuiv kliima. Rannikumadalikul on keekmine 19–juunis 30–32 °C, jaan-s 19–21 °C 14 °C. Enamikul maa-alal sajab alla 100 mm/a, kuid platode lõunapoolsele toob suvine mussoon India ookeanil sademeid 400–600, kohati kuni 1100 mm/a. Mägedes võib kõrgemal kui 3000 m sadada ka lund. Mägedes võib kõrgemal kui 3000 m kuivab, vihmade ajal täituvad vadid vooluvee- ja. Suuremal osal J-i terti-st kasvab kõrbe-

Politiiline süsteem. J. on presidentaalne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 7 aastaks rahvas. Sama isik võib olla ametis kaks järjestikust amet- tiaega. President määrab ametisse asepresidendi, peaministri ja valitsusliikmed ning on kaitse- jõudude ülemjuhataja. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament. See koosneb Nõuandvast Kogust (Majlis ash-Shura), mille 111 liiget mää- rab 6 aastaks president, ja Esindajatekojast (Majlis al-Nuwab), mille 301 liiget valib enamusvalimis- põhimõttel 6 aastaks rahvas. Valida võivad vähe- malt 18-aastased. Valitsus koosneb presidendil määratud ministritest ja seda juhib peaminister. J-s on mitmeparteisüsteem. Tähtsaim erakond on al-An, peamised opositsioonierakonnad on isla- mistlik J-i Reformiliit (Al-Islah) ja äärmusvasak- poolne J-i Sotsial Partei (Hizb al-Ishirakiyah al-Kamariyah). Kõrgeim kohus on kaheastmeline.

Pindala	527 970 km ²
Rahvaarv	20 764 600 (2006)
Pealinn	San'a' (1 921 600 el.)
Haldusjaotus	19 kubermirkonda ja 1 keskallu- vusga linn
Riigikeel	araabia keel
Rahvauhik	Jeemeni riial (YER)
Riigitihtised	YEM, YE

Jeemen, J-i Vabariik (ar Al-Yaman, Al-Jum- huriyah al-Yaman), riik Edela-Aasias Araa- bia ps-e edela- ja lõunaosas, hõlmab ka Sokotra, 'Abd al-Kuri, Perimi jpt. saared. Püri (1746 km) Saudi Araabia (1458 km) ja Omaaniga (288 km); rannajooni 1906 km, läände jääb Punane meri ja lõunasse Adeni laht.

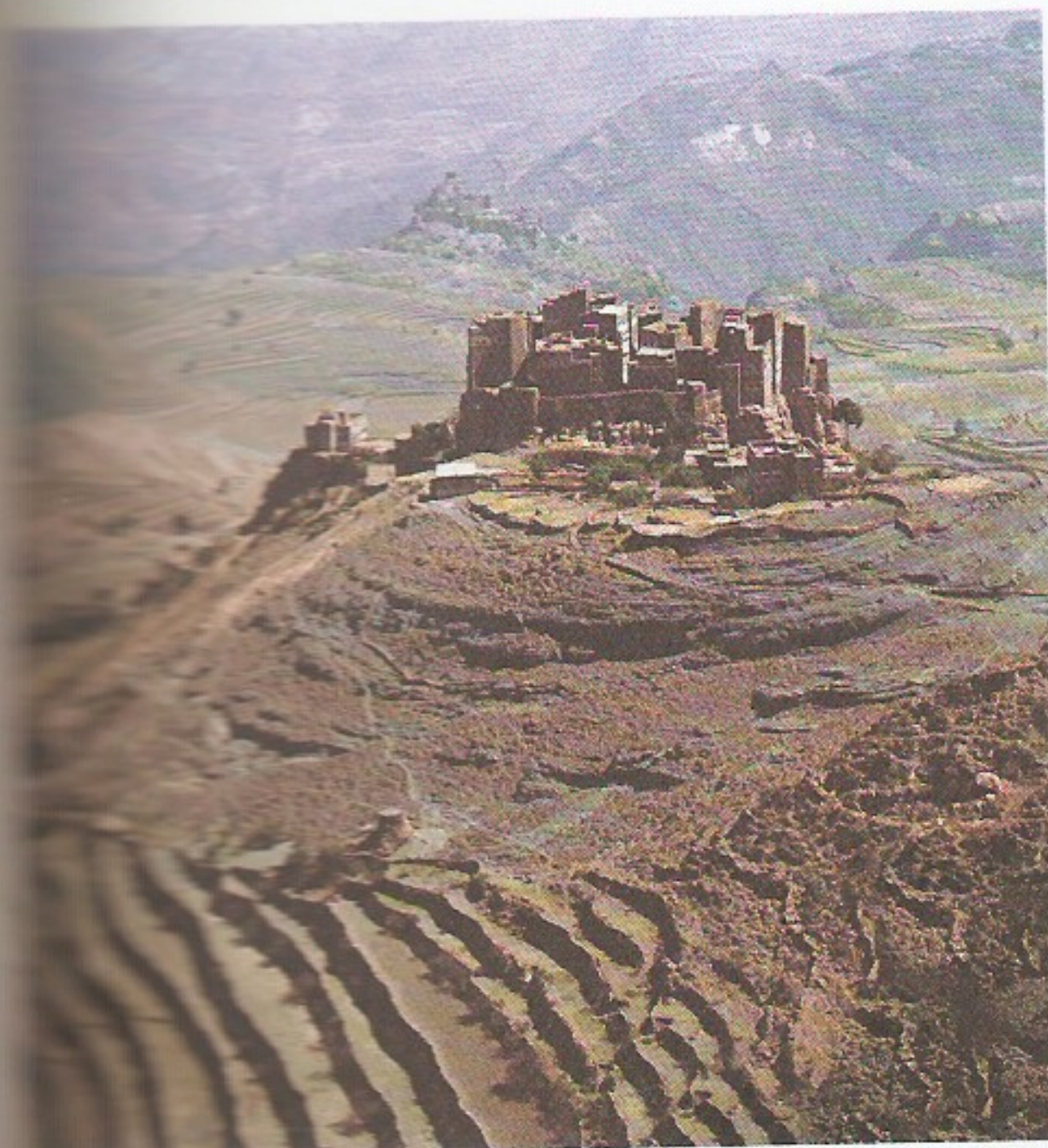

Jeemen

Suured linnad	(el. arv, 2006)
San'a'	1 921 600
Ta'izz	677 000
Al-Hudaydah	625 000
Aden	307 000
Al-Mukalla	267 000
Ibb	147 000
Dhamar	147 000

Haldusjaotus	Kubernerikonnad (muhafazah)
Aden	Aden
Amran	Amran
Al-Bayda'	Al-Bayda'
Aq-Dali'	Aq-Dali'
Dhamar	Dhamar
Hajjah	Hajjah
Al-Hudaydah	Al-Hudaydah
Al-Jawf	Al-Jawf
La'ij	La'ij
Al-Mahrah	Al-Mahrah
Al-Mahwit	Al-Mahwit
Ma'rib	Ma'rib
Sa'dah	Sa'dah
San'a'	San'a'
Shabwah	Shabwah
Ta'izz	Ta'izz
Keskalluvusega linn	San'a'

poolkõrbetaimestik, lavamaadel kasvab kiduraid kuivstepitaimi ja on akaatsiarohtlaid, põhjaosa orgudes on igihaljaid ja heitlehiseid põõsastikke ning metsasalusid, lõunapoolsetes orgudes ning vadide ääres põõsastikke ja hõrendikke. J-s elab 66 liiki imetajaid, nuubia kaljukits, dorkasgasell ja dugong on eriti ohustatud. Kohatud on 432 liiki linde, pesitsejaid on 93 liiki, väga palju on kullilisi ja kurvitsalisi, värvulistest kärbsenäplasi. Roomajaid on 101 (eriti rohkesti sisalikulisi), kahepaikseid 7 ja kalu 130 liiki. J-s on 59 KA-d, sh. 2 RP-d. UNESCO kultuuripärandi nimistus on Shibāmi, Šan'ā' ja Zabīdi vanalinn.

Rahvastik. Põhiosa J-i rahvastikust on araablased. Väikese osa moodustavad Etioopiast, Somaaliast, Indiast ja Pakistanist sisseerännanud ning nende järeltulijad. Välja on jeemenlased rännanud pms. Saudi Araabiasse, mille lõunaosa provintsi 'Asīri peavad paljud jeemenlased J-i osaks, ja Pärsia lahe äärsetesse araabia maadesse. J-s on säilinud sugukondlikud ja hõimusuhted, palju kantakse rahvarõivaid. Enamik hõime elab

paikselt, rändhõimud (beduiinid) elavad kõrbealadel. Keskmine asustustihedus on 37 in./km². Suurem osa rahvastikust elab mägises J-s, rannikumadalikel ja vadide ääres, riigi põhja- ja idaosa kõrbealadel on rahvastiku tihedus alla 1 in./km². Linnades elab vähem kui kolmandik inimestest, suurlinnu on vähe (ainuke miljonilinn on pealinn Šan'ā'). Lageda ja kirjutada oskab pool J-s elavatest täiskasvanutest ja ainult kolmandik naistest. Ehkki seaduse järgi on riigis kohustuslik 9-klassiline haridus, ei ole ametlikku kooliharidust u. 80 %-l J-i elanikest. J-i kahes ülikoolis (Šan'ā's ja Adenis) õpib vähem kui 10 000 in. Valitsev usk on islam. Enamik usklikke on šafiidid (sunnitide uskkonna haru liikmed) ja zaidiidid (šiitide uskkonna haru liikmed). J-s elab vähesel määral ka judaiste, kristlasi ja hinduiste. Põhja-J-s ja maa-kohtades on tugev ortodoksne islami mõju ning enamik sealseid naisi kannab näokatet. Lõuna-J-s ja eriti suuremates linnades on naistel säilinud veel vabadusi, mis neil olid marksistliku režiimi ajal. Levinud on kata närimine. Arstiabi kättesaadavus on parem suuremates linnades. Riietis on keskm. 1 arst 6700 in. kohta. Laste suremus on araabia riikide kohta suur (1000-st sündinud lapsest sureb 63). Peamised surmapõhjused on maohaigused, tuberkuloos, malaaria ja skistosomiasis.

Majandus. J. on üks vaesemaid araabia riike. Suurem osa töövoimelistest inimestest on hõivatud põllunduse ja karjakasvatusega, tööstuses, ehituses ja teeninduses töötab kokku vähem kui neljandik hõivatutest. 1970. a-te naftabuumi ajal leidsid jeemenlased tööd Saudi Araabias ja Pärsia lahe äärsetes riikides. 1990–91 saatis Saudi Araabia maalt välja enam kui miljon jeemenlast. See on suurendanud J-s tööpundust (2003. a. 35 %) ja vähendanud elanike toimetulekut (2003 elas 45 % jeemenlastest allpool vaesuspiiri). Pärsia lahe äärsetes riikides on töökohtade arv vähenenud, seetõttu on J-i maj. olukord veelgi halvenenud. Elektrienergiat toodeti 2003. a. 2,8 mrd. kWh (kõik soojuselektrijaamades). Olulisimad tööstusharud on nafta tootmine ja töötlemine. Riigis on oluline nafta (2005. a. 595 mln. t) ja gaasi varu (479 mrd. m³), 2005 toodeti 22,5 mln. t toornaftat. Suurimad naftamaardlad on Ma'rib, Shabwah ja Al-Masilah. Suur naftatöötlemistehas on Adenis, Ma'ribi tehas töötleb kohalikku naftat. Linnades on mõningaid metalli- (alumiinium), ehitusmaterjali- (tsement), tekstiili- (puuvill), naha- ja toiduainetööstuse ettevõtteid. Oluline on käsitööstus. Kasvanud on soola tootmine, kaevandatakse poolvääriske. Haritavat maad on üksnes 3 % J-i terr-st, sellest 5500 km² on niisutatav. Niisutuseta põllundus on võimalik ainult lavamaal. Toidutaimedest kasvat. sorgot ja durrat (sorgo liik, niisutatavatel aladel peamine teravili), nisu, maisi, otra, hirssi, kartulit, kaun- ja köögivilja ning õlitaimedest seesamit. Tähtsal kohal on aiandus: kasvat. viinamarju, banaane, granaatõunu, aprikoose, virsikuid, tsitrusi, mangot ja papaiat. Kuna J-i valitsus otsustas

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

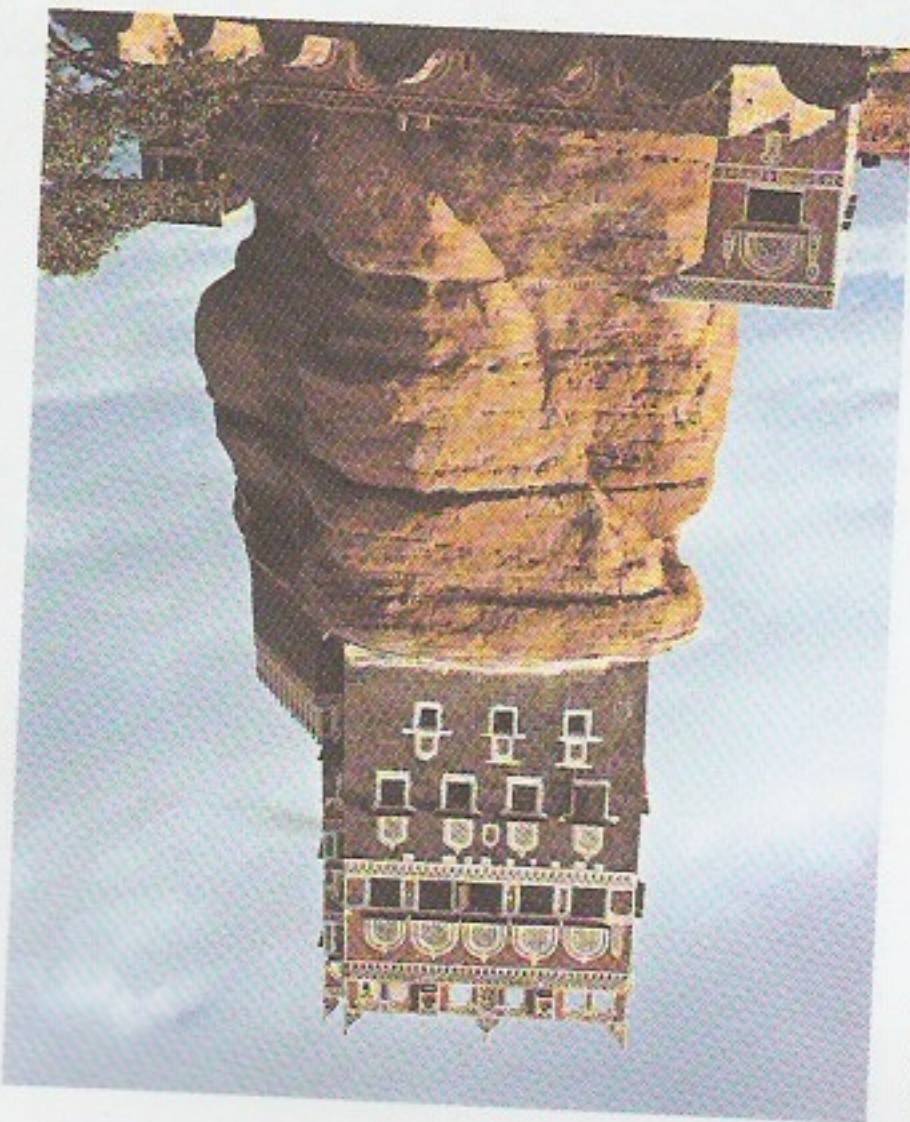
SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

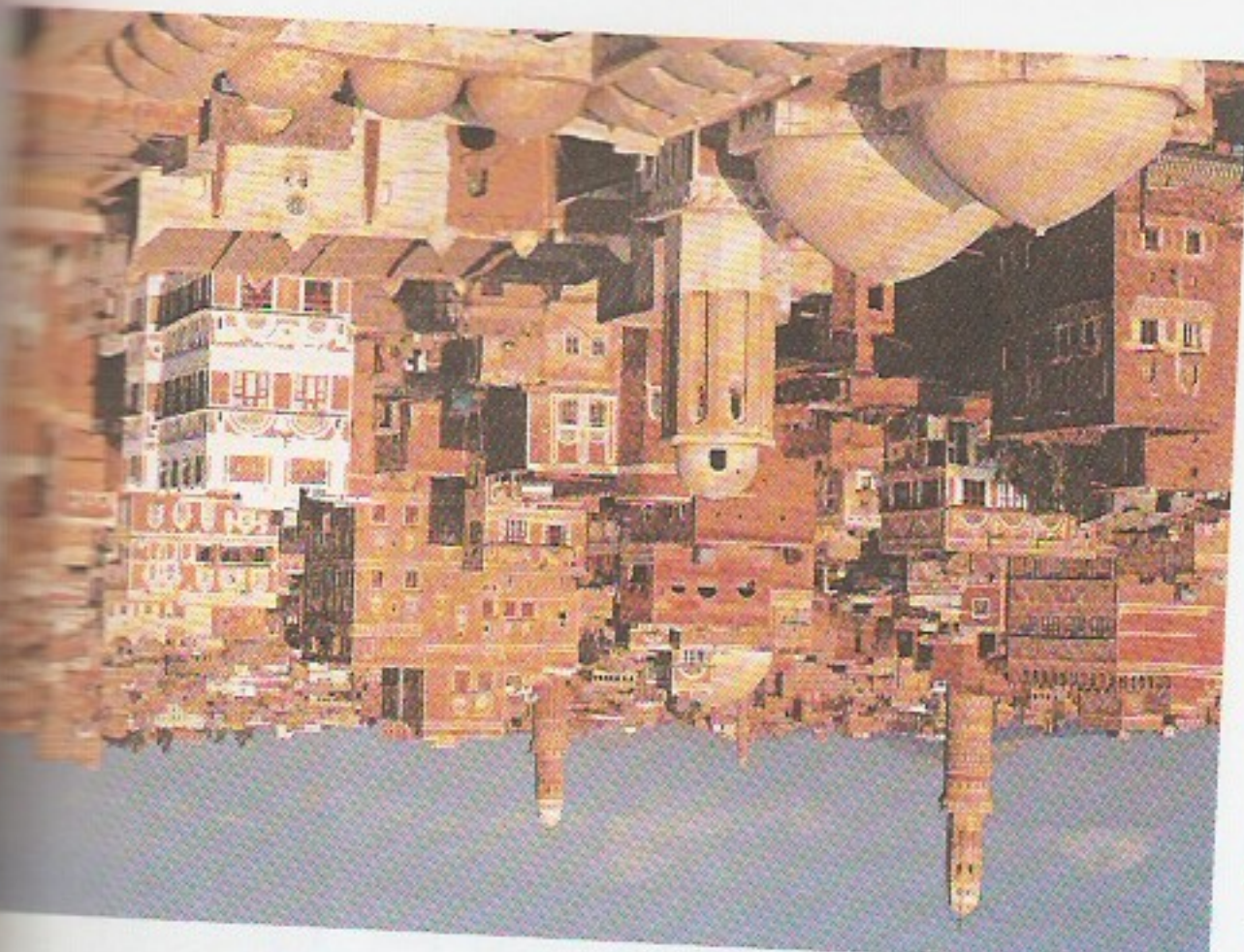
14,45 mrd. \$
21,58 mrd. \$
13 %
35 %
52 %
1000 \$
15 %
7,31 mrd. \$
6,98 mrd. \$
5,47 mrd. \$
antakse 2,3 mrd. \$
5,8 mln.
35 %
45 %
26 %
17 a
62 a
60 a
64 a
3,46 %
4,3 %
0,8 %
6 %
12 000 in.

Dar al-Hajar ('kall')
olev loss') on ehitatud
1930. a-tel Wadi Dhar
orgu imaan Yahya
suveresidentisina

Väliskaubandus-
riid (% kogumahu-
võime) (2005)
Taj
Hiina
Singapur
Sissevedu
AUE
Saudi Araabia
Hiina
Prantsusmaa
India
USA
Kuwait

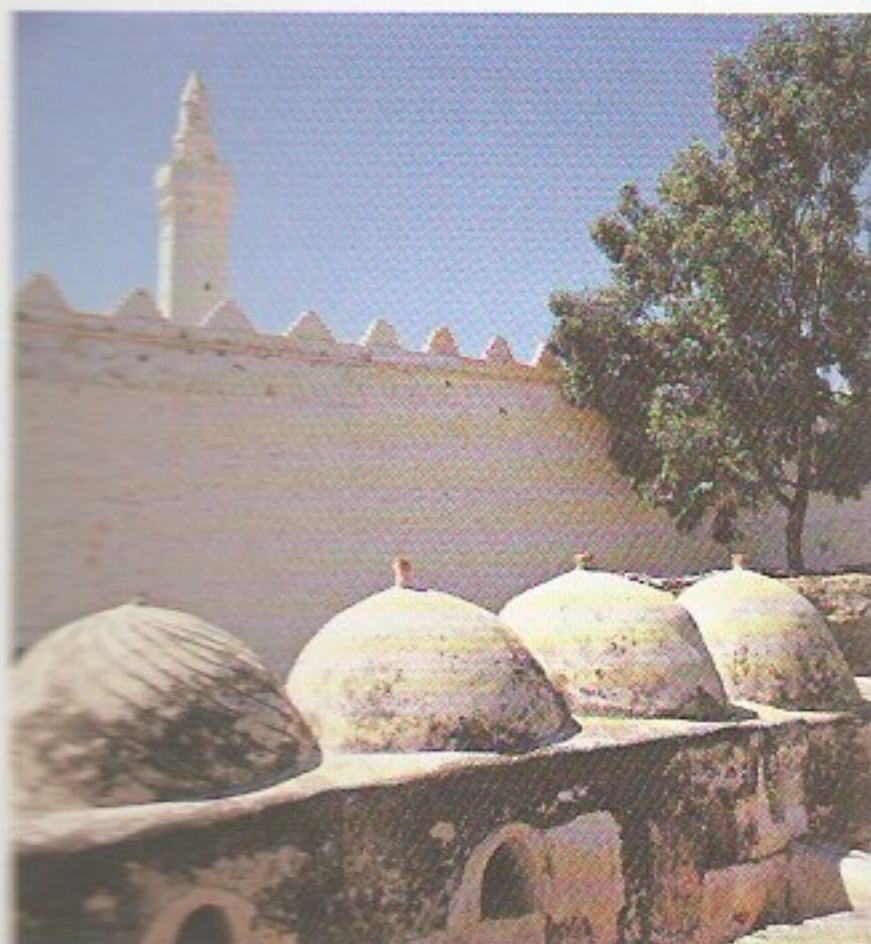
maa ja sellest sai Kaifaadi osa. 10. saj. sai J-st
süüide uskonnuna haru Zayd ibn 'Alī järgi nime-
saanud zaidiitide imaanidünastiaaga riik. 12. saj.
läks osa J-st kohalike Aijubiidide valdusse, viima-
sed sõltusid omakorda Egiptusest. Alates 16. saj-st
püüdisid ala alistada türklased. Pärast 1633. a.
puhkenud ülestõusu zaidiitide võim taastus, osa
maad kuulus mitmele pisirikkale. Alles 19. saj.
õnnestus Egiptuse asevalitsejal Muhammad 'Alī
J-i imaanid Türgile alluva Egiptuse sõltlasteks
teha. 1839 hõivas Lõuna-J-i (Adeni) Suurbritan-
nia, 1914 moodustasid inglased neil aladel asunud
emiri- ja sultaniriikide Adeni protektoraadi, mis
ast 1937 oli kroonikoloonia. J-i põhjaosas kind-
lustus 1870. a-il Türgi võim. 1904–11 toimus
imaam Yahyā juhitud ülestõus, mille tulemusena
Türgi tunnistas J-i autonoomiat. 1918 kuulutas
Yahyā end J-i kuningaks ja allutas 1926. a-ks
oma võimule kogu maa. Teokraatliku režiimi
püstitamiseks püüdis Yahyā J-i muust maailmast
eraldada, kuid väliskaubandusest ei saanud ta

Turismi pärtsivad inimröövid.
Afajugu. Antiikajal nimetati J-ks kogu Araa-
bia poolsaart, hiljem Mekast lõuna pool olevat
ala (L-Araabia). 1 a-tuh. alguses e. Kr. tekkisid
L-Araabias kõrge kultuuriga varaoorjanduslikud
riigid Hadramawt, Qatabān, Saaba ja Minca (nüüd
Ma'in); neis oli hästi arenenud niisutusmaaviljelus.
Neid riike ühendas Vaheemere maadega kaubatee,
mida nimetati Viirukiteeks, sadamate kaudu peeti
ühendus Indiaga. Hiinajari riigi ajal (115 e. Kr. –
525 p. Kr.) oli see ala arenenuim araabia piirkond.
525 p. Kr.) oli see ala arenenuim araabia piirkond.
moodustasid seda Arabia felix'iks ('õnne-
rik Araabia'). 525 vallutas J-i Etiopia (J-s elas
puuju kristlast, 570 vallutasid J-i Sassaniidid. U.
630 alistasid muslimad pisirikkideks jagunenud

siiski loobuda. Yaḥyā tagurlik sisepoliitika süven-
das maa maj. mahajäämust, see ajendas välja-
rändamislaine ja monarhismivastase liikumise.
17. II 1948 Yaḥyā tapeti. Tema pojalt Aḥmadil
[1948–62] õnnestus monarhistlik režiim säilita-
da ja opositsioon maha suruda. Imaam Aḥmadi
mõrvamine oli soodus hetk „Vabade Ohvitse-
ride” org-i juhitud riigipöörde jaoks. 26. IX
1962 kuulutas org. Põhja-J-i J-i Araabia Vaba-
riigiks, presidendiks sai ‘Abdullāh as-Sallal. Saudi
Araabia ja mõne J-i hõimu toetusel vallandasid
monarhistid (juht imaam Muḥammad al-Badr)
kodusõja. Vabariigi kaitseks kutsuti 1962. a.
maale Egiptuse väeosad (70 000 meest), kes kasu-
tasid lahingutegevuses mh. mürkgaase. Kodusõja
lõpetas 1970. a. kokkulepe Saudi Araabiaga.
Kui egiptlased 1967 maalt lahkusid, kukutati
A. as-Sallali valitsus ning presidendiks sai
eelmisest riigipeast konservatiivsem ‘Abd ar-
Raḥmān al-Iriyani. Lõuna-J-s olid rahvuslikud
jõud 1967. a-ks Suurbritannia võimu all olnud
aladest suurema osa vabastanud ning Suurbritan-
nia valitsusega saavutatud kokkuleppe kohaselt
siirdus võim Rahvuslikule Vabastusrindele, keda
sõjaliselt toetas NSV Liit. Pärast Briti sõjaväe
lahkumist kuulutati 30. XI 1967 välja Lõuna-J-i
RV (a-st 1970 J-i Dem. RV), mis samal aastal sai
ÜRO liikmeks. Tekkinud riik seadis eesmärgiks
marksistlikku tüüpi sotsialismi ehitamise. 1972
tekkis P- ja L-Jeemeni vahel piiritüli, mis arenes

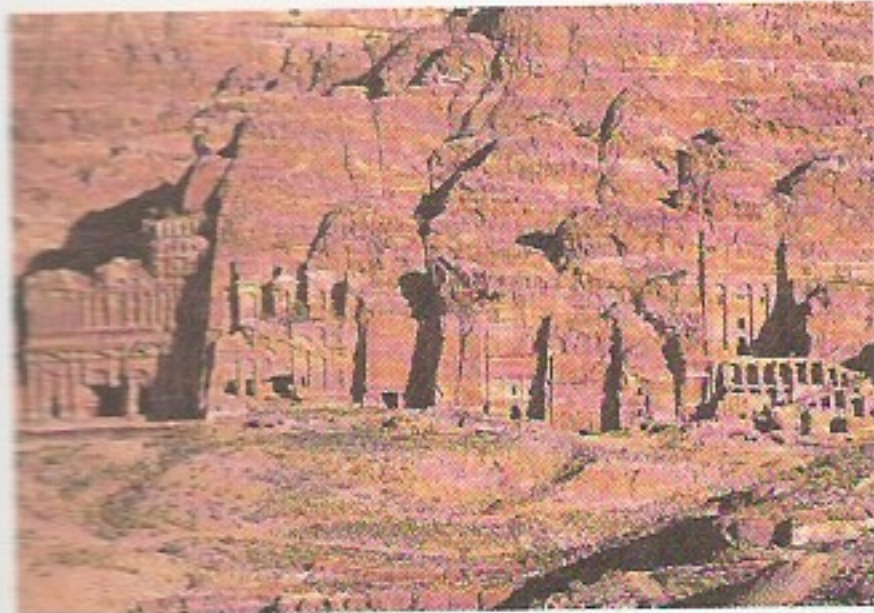

relvavõitluseks, see lõpetati 28. V 1973 sõlmitud
kokkuleppega. Piiritüli kordus 1979. 1981 sõlmi-
sid riigid koostöö ja tegevuse koordineerimise
kokkuleppe. Praegune J. moodustus 22. V 1990,
kui pärast pikaajalisi piirisõdu ja kokkupõrkeid
J-i Araabia Vabariik ja J. Dem. RV ühinesid.

J-i Vabariigi esimeseks presidendiks sai ‘Alī
‘Abdullāh Šaliḥ, kes oli olnud Põhja-J-i presi-
dent a-st 1978, kui ta riigipöördega võimule tuli.
Lahesõja ajal (1990–91) toetas J. Iraaki, selle
tagajärjel saatis Saudi Araabia maalt välja üle
miljoni J-i päritolu töölise. Kauaaegsed piiri-
vaidlused Saudi Araabiaga lahendati 2000. 1994
puhkes kodusõda valitsuse ja separatistlike lõuna-
jeemenlaste vahel. Viimased moodustasid riigi
lõunaosas J-i DV, mille presidendiks sai ‘Alī
Salīm al-Baidh. Lõunajeemenlaste eraldumis-
katsed suruti paari kuu jooksul maha, riigist
põgenenud al-Baidh mõisteti tagaselja surma.
1999 valiti esimestel ühinemisjärgsetel otsevali-
mistel presidendiks võimul olev ‘Alī ‘Abdullāh
Šaliḥ (Üldine Rahvakongress sai 96,3 % hääli).
Kuna opositsioonierakondadel oli keelatud oma
kandidaate üles seada, oli ainsaks konkuren-
diks tema erakonnakaaslane Najīb Qahtan ash-
Sha’abi. 2000 panid terroristid Adeni sadamas
USA sõjalaeva „Cole” vastu toime enesetapu-
rännaku, mille tagajärjel hukkus 17 meremeest.
Terrorismivastases sõjas on J. toetanud Ameerika
Ühendriike. Üldine Rahvakongress võitis 2003
ülekaalukalt valimised, saades valijate häälest
58 % ja 301-st Esindajatekoja kohast 238. Pea-
mine opositsiooniline jõud islamistlik J-i Reformi-
miliit sai 46 kohta ning varasemat Lõuna-J-t
valitsenud J-i Sotsial. Partei 8 kohta. Sept. 2006
valiti võimul olev ‘Alī ‘Abdullāh Šaliḥ 77 % vali-
jate häältega taas presidendiks. 1998–2000 oli
J-l kolme Punase mere saare pärast piiritüli Saudi
Araabiaga, see lahendati 2000. a. lepinguga.
A-st 1947 on J. ÜRO liige.

J. tunnustas Eesti taasiseseisvumist 13. IX 1991.
Diplomaatilisi suhteid sõlmitud ei ole.

Relvajõud. J-i relvajõud komplekteeritakse üldise
sõjaväekohustuse alusel, teenistusaeg on 2 aastat
(CIA World Factbook’i andmeil 2004 ajateenistus
kaotati). Riigikaitse kõrgeim juht on president.
Relvajõud koosnevad maa- (sh. eriooperatsioonide
üksus) ja mereväest (sh. merejalavägi) ning õhu-
ja õhukaitsejõududest; peale selle on riigis pool-
sõjaväelised üksused (siseministeeriumi üksused,
rannikukaitse ja hõimuüksused). J-s tegutseb mitu
relvastatud terrorirühmitist (Adeni Islami Armeed,
J-i Islami Džihād jt.).

datlipalmid. Maavaradest leidub fosforiiti, põlevkivi, maagaasi (varu 5,8 mrd. m³, 2003), vähesel määral naftat, Surnumeres potast. Surnumeres suure soolsuse tõttu elustikku peale bakterite pole. J-s elab 71 liiki imetajaid, loodusesse on taastatud valge-orüks. Linde on 413 (neist pesitsejaid 117), roomajaid 81 liiki. J-s on 50 KA-d ja 1 BKA. UNESCO maailmapärandi nimistus on Petra varemed, Qaşr 'Amrah ja Umm ar-Raşās.

Rahvastik. J. keskmine asustustihedus on 59 in./km², tihedam on see riigi lääneosas. 98 % rahvastikust on araablased (kõige rohkem on palestiinlasi, idaosa kõrbealadel elab beduiine), tserkesse ja armeenlasi on kumbagi 1 %. Usklikest on 92 % sunniite, 6 % kristlasi, 2 % muudesse islami usulahkudesse kuulujaid (sh. šiiite) ja druuse. Rahvuslik eneseteadvus on kõrge. Varanduse poolest on paremal järjel pealinna ettevõtjad, pankurid ja insenerid. Täiskasvanud jordanlastest on 91 % kirjaoskajad, mehed ja naised saavad ühesuguse hariduse. J-st pärit õpetajaid töötab kogu Lähis-Idas. Tervishoidu rahastab riik. Riigile on koormaks Palestiina pagulased.

Majandus. J. olulisimad tööstusharud on fosforiidi kaevandamine (6,5 mln. t, 2003) ning Surnumere veest potase (2 mln. t), kaalisoola, broomi- ja magneesiumiühendite jmt. kemikaali tootmine, tsemendi tootmine, ravimi- ja kergetööstus, samuti nafta töötlemine. J. tootis 2004. a. 390 mln. m³ gaasi ja 2003. a. 7,5 mrd. kWh elektrienergiat (põhil. soojuselektrijaamades). Põllumaad on 3,3 ja istanduste all 1,2 % riigi alast. Peamine põllumajandus on Jordani jõe org. Paremad põllu- ja karjamaad ning niisutussüsteemid kuuluvad maaomanikele, kes rendivad neid sageli naturaaltasu eest. Kasvat. nisu, otra, tsitrusi, tomatit, melonit ja õlguud, peetakse lambaid ja kitsi. Rdt-d on 505 km (ühendab Al-'Aqabah' sadamat Damaskusega), mnt-id 7364 km (kõik kõvakattega), naftajuhtmeid 743 km ja gaasijuhtmeid 10 km (2004). 'Ammāni läh. on 2 rahvusv. lennujaama. Import (8,7 mrd. \$ eest, 2005) ületab ekspordi (4,2 mrd. \$). Välja veetakse fosforiiti, potast, väetisi, puu- ja köögivilja, kerge- ja farmaatsiatööstuskaupa, sisse toormetall, masinaid ja tööstuskaupa. Tähtsaimad väljaveomaad on USA (2005. a. väljaveost 29 %) ja Iraak (16 %), sisse veetakse pms. Saudi Araabiast (2005. a. sisseveost 21 %) ja Hiinast (8 %). Oluline on turism, palju külastatakse Surnumere

piirkonda. 2002 töid 1,6 mln. turisti riiki 786 mln. \$. Eesti Energia on uurinud J-s ühes põlevkivileiukohas selle varu kvaliteeti, et rajada sinna kaevandus ja põlevkiviõlitehas.

Ajalugu. 3. saj. e. Kr. tekkis J. alal Nabatea riik, mille u. 106 p. Kr. vallutas Rooma. 4. saj-st kuulus ala Bütsantsile, 630. a-test Kalifaadile, pärast selle lagunemist pms. Egiptust valitsenud dünastiate mõjupiirkonda. 1517–1918 oli J. Türgi osa. I maailmasõja lõpul tõrjusid araabia ülestõusnute salgad türklased välja. 1920 liideti J. Rahvasteliidu loodud Palestiina mandaatterr-ga, mida haldas Suurbritannia. Jordani jõe tagune ala (Transj.) eraldati 1921 iseseisvaks emiraadiks. 1928. a. eba-võrdne leping Suurbritanniaga ja põhiseadus ajendasid ulatuslikke rahvaliikumisi (1929, 1933 ja 1936–39). II maailmasõja ajal oli J. Suurbritannia sõjaline tugiala. 1946 loodi uue lepinguga sõltumatu Transj. Kuningriik, kuningaks sai senine emiir 'Abd Allāh ibn al-Husayn. Esimeses Araabia-lisraeli sõjas (1948–49) hõivas J. osa Palestiina Araabia riigi terr-i, maale tuli 500 000 palestiinlast (pms. Läänekaldale). 23. IV 1950 nimetati maa J. Hašimiidi Kuningriigiks. 20. VII 1951 kuningas 'Abd Allāh ibn al-Husayn tapeti, tema järglane Talāl loovutas 1952 trooni oma pojale Husayn ibn Talālile. Samal aastal kehtestati uus põhiseadus, legaliseeriti parteid ja a-i. 1956. a. valimistel võitsid rahvuslikud jõud. Briti väeosad lahkusid. Sõjaväeringkondade toetusel 1957 valitsus kukutati. 1960. a-tel hakkas J. järjekindlalt ajama araabia ühtsuse poliitikat. Juunis 1967 toimunud nn. Kuuepäevasõjas okupeeris Iisrael Jordani jõe läänekalda ja Jeruusalemma, mis oli kuulunud J-le. J-sse tuli veel 300 000 Palestiina pagulast. Valitsuse taotlus kitsendada maal viibivate Palestiina org-de tegevust ajendas sept. 1970 kodusõja; 1971 saadeti Palestiina Vabastusorg-i relvaüksused maalt välja. 1988 loobus J. nõudmistest Läänekalda aladele. 1989 korraldati esimesed parlamendivalimised pärast 1967. a-t. Lahesõja ajal (1991) jäi J. neutraalseks. 1994 sõlmis J. Iisraeliga rahulepingu, millega lõpetati 46 aastat kestnud sõjaseisukord. A-st 1999 on J. kun. 'Abdullāh II ('Abd Allāh ibn al-Husayn), kes on püüdnud J. ühiskonda ettevaatlikult nüüdisajastada ja kellel on suur rahvusv. autoriteet nii araabia maades kui ka lääneriikides. Peaminister on a-st 2005 Maruf al-Bakhit. A-st 1955 on J. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 24. I 2001.

Relvajõud. J. relvajõud komplekteeritakse värvatutist. Ülemjuhataja on kuningas, relvajõude juhib ühendstaabi ülema kaudu kaitseminister. Relvajõud koosnevad maaväest, õhujõududest ja rannikukaitsest. 2006 osalesid J. üksused rahvusv. operatsioonil Burundis (UNOB), Elevandiluurannikul (UNOCI), Haitil (MINUSTAH), Libeerias (UNMIL) ja Sierra Leones (UNAMSIL). ■

Pindala	181 035 km ²
Rahvaarv	15 017 000 (2006)
Pealinn	Phnom Penh (khmeeri <i>Phnum Penh</i> ; 1 673 100 el.)
Halvusjaotus	20 provintsi ja 4 keskaalluvusega linn
Riigikeel	khmeeri keel
Rahvahik	riel (KHR)
Riigitähised	KHM, KH

Politiline süsteem. K. on konstitutsioonilise monarhiaga riik. Riigipea on kuningas, kelle võim ei ole päritav. Uue kuninga valib kuningliku pere liikmete seast Kuninglik Trooninõukogu. Seadusandlik organ on kahetäoline parlament. Alamkoda Rahvuskogu (*Radspheya ney Preeh Racheanachakr*) koosneb vähemalt 120-st proportsionaalsuse põhimõttel 5 aastaks valitavast liikmest. 5 aastaks moodustatava 61-liikmelise Senati koosseisu määrab kuningas Rahvuskogus esindatud parteide soovitusel. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Kuningas teeb parlamendivalimised võimend erakonna juhib valitsuse

Suvarnadhammā (cl. arv., 2006)

moodusutamise ettepaneku ning kinnitab Rah-
vuskogu toetusel kabineti koosseisu. Põhisea-
dusest tulenevalt on K-s mitmeparteistsüsteem,
kuid opositsiooni tegevus on piiratud. Olulisim
erakond on K. Rahvapartei (*Kanakpak Prachea-
chon Kampuchéa*). Mõjukaim opositsioonipartei
on Sam Rainsy Partei (*Pak Sam Rainsy*). Kehitub
1993. a. põhiseadus. Kohtumõistmist teostavad
Ülemkohus ja alamate astmete kohtud. Kohu-
nikud nimetab juridiline Ülemõukogu, mille
eesistuja on kuningas. Rahvusv. klassifikatsiooni
alusel on K. mittevaba riik. Korruptsiooninindeksi
tärget asub K. maailmas 151. kohal.

Haldusjaotus
Provinssiä (khe)
Bantéay Méan
Baidambang
Kämpöng Cham
Kämpöng Spce
Kämpöng Thum
Kämpöt
Kandal
Kaoh Kong
Krachéh
Môndol Kiri
Ôdâr Méan Che
Pôuthisât
Preah Vihear
Prey Vêng
Rôtânâh Kiri
Siêm Reab
Siêng Trêng
Svay Riêng
Takév
Keskallavusega
Kêb
Pailin
Phlôm Penh
Preah Seihanû

ja pliimaaki, boksiiti, ligniiti, fosforiiti ja kivi-soola ning vääriskivide; rannavetes otsitakse naftat ja gaasi. Valitseb lähisekvatoriaalne mussoonkliima. Maist okt-ni puhub niiske edelamussoon, nov-st apr-ni kuiv kirdemussoon. Tasandikul sajab 750–1500, Tai lahe rannikul ja Krávanhi mägedes 2000–3000 mm/a. Aasta keskmine t° on 27–28 $^\circ\text{C}$, kusjuures kõige sooje-
ma kuu (apr.) ja kõige külmema kuu (dets.) keskmise t° -i vahe on ainult 4–5 $^\circ\text{C}$. K. jõgedevõrk on tihe, enamik jõgesid kuulub Indohiina suurima jõe Mekongi jõgikonda. Tiibetist algav Mekong (4350 km, sellest K-s u. 500 km) toitub pms. mussoonvihmadest: kõrgvee ajal (okt-s) on vooluhulk 30 000 m³/s, kõige kuivemal ajal (apr-s) ainult 1500 m³/s. Kõrgvee ajal tõuseb veetase 10–12 m. Aastane lõimisekogus on 170 mln. t, seetõttu jätab Mekong üleujutuse korral kaldaalale ja deltasse viljakaid setteid. 112 km pikkune Mekongi lisajõgi Sab ühendab Tõnlé Sabi järve Phnom Penhi juures peajõega. Indohiina suurima järve Tõnlé Sabi ('suur järv') pindala on kirdemussooni lõppemisel 2500–3000 km², pärast suviseid mussoonvihmu 9000–10 000 km². Madalvee ajal voolab Sabi jõgi Tõnlé Sabist Mekongi, suurvee ajal Mekongist Tõnlé Sabi. Nii muutub Tõnlé Sabi järv looduslikuks veehoidlaks (sinna voolavad ka Pouthisati, Sàngkê ja Sêni jõgi) ja hoiab Phnom Penhi juurest algavas Mekongi deltas ära purustavad üleujutused. Alluviaalmuldadega K. tasandik on osaliselt põllustatud, puna- ja punapruunide muldadega aladel on rohtla, hõrendik või

bambusetihnik. Metsa on umbes poolel K. alal. Sademerohketes piirkondades (mägedes) kasvab igihaljas troopiline vihmamets, kuivemas põhja- ja idaosas pms. heitlehine mussoonmets. Metsades kasvab mitut liiki väärispuid (tiikpuu, šoorea, kampripuu). Tai lahe rannikul on kohati mangroove. K-s elab 123 liiki imetajaid, 29 liiki, sh. jaava ja sumatra ninasarvik, india elevand, kuprei, banteng, lüürahirv, gaur, aasia taapir, tiiger, kaeluskaru, aasia kuldass, kalakass, marmorkass, pantrik, punahunt, hertsoglanguur, k. gibbon, kääbus-tüseloori ja karumakaak, on ohustatud. Linde on kohatud 553 liiki, pesitsejaid on 183 liiki; 25 liiki, sh. täpiknökk-pelikan, rand-toonekurg, hiid-iibis, tontpart, hele-merikotkas, rohe-paabulind ja džunglituvi, on ohustatud. Roomajaid on 114 liiki. K-s on 30 KA-d, sh. tähtsaim on Kirde-K-s asuv Virócheý RP (3325 km², asut. 1993). UNESCO maailmapärandi nimistusse on kantud ajaloolise Khmeeri kuningriigi pealinna Ángkõri varemed (Ángkor Wat; 1992).

Rahvastik. K. põlisrahvas on khmeerid, kes moodustavad 89 % rahvastikust (2004. a. 11,9 mln. in.). Khmeeri rahvas kujunes I a-tuh. keskel kohalikest hõimudest. Khmeeri keel kuulub moni-khmeeri keelkonda. K. hõredasti asustatud idaosas elavad mnongid (40 000 in.) ja stiengid (40 000), põhjapiiril kuid (120 000). Neid kolme väikeetnost nimet. mägikhmeerideks, sest nende keel on khmeeri keelele lähedane. Mnonge ja stienge elab ka Vietnamis, suurem osa kuisid on aga Tais. Mekongi kallastel paiknevad Indoneesia rahvaste hulka kuuluvad tšamid (160 000), kelle esivanemad asusid neile aladele 15. saj. On ka vietnamlasi (600 000) ja hiinlasi (380 000). Vietnamlased tulid Tõnlé Sabi järve ja Sabi jõe äärde rajatud istandustesse 19. saj. lõpul ja 20. saj. algul ning pärast punaste khmeeride võimult kukutamist. Hiinlased elavad pms. linnades. Keskmine asustustihedus on 74 in./km² (2004). Väga tihedalt on asustatud Tõnlé Sabi ümbrus ja Mekongi kaldaalad, hõre on asustus riigi idaosas ja mägedes. Linnades elab viiendik K. rahvastikust. Punaste khmeeride võimustumise ajal (1974–79) hukati 1,8–2,0 mln. in., nälga ja haigustesse suri 0,5 mln. ning riigist põgenes ligi 1 mln. in. 1980. a-st on rahvaarv kiiresti suurenenud (1980–2003 keskm. 2,7 % aastas). 95 % usklikest on budistid, 3 % kristlased (katoliiklased), 1 % muslimid ja 1 % hõimuusklikud (2003). Punaste khmeeride režiimi ajal suurem osa tervishoiutöötajaid, sh. peaaegu kõik arstid hukati (ellu jäi 50 arsti). Olukord on paranenud, kuid endiselt napib K-s nii arste (2002. a. 3000 in. kohta 1), meditsiinivahendeid kui ka haiglakohti. Peamised surmapõhjused on südame- ja veresoontehaigused, malaaria, tuberkuloos, kollapalavik ja vähktõbi.

Majandus. K. on vähe arenenud põllumaa. Pärast iseseisvumist (1953) alustatud nn. khmeeri budistliku sotsialismi rajamise programm kukkus läbi, majanduse arendamise kavad jäid ellu viimata. 1963 riigistati pangad ja väliskaubandus,

A photograph of the Potala Palace in Lhasa, Tibet. The image shows the traditional Tibetan architecture of the palace, with its white walls and red roofs. In the foreground, there is a tall, ornate stupa. The sky is blue, and the overall scene is a typical representation of the Potala Palace.

Kiust nõori ja võrke, õisiku kattelehtedest saadale, juurte tõmmist kasut. rahvameditsiinis. Peetakse veiseid (2,9 mln.) ja sigu (2,2 mln.), tööloomadest pühvleid (0,7 mln.), kasvat. kannu (16 mln.) ja parte (5 mln.). Rõõsi järei on tähtsusest teine toiduaine kala, seda püütakse (2002. a. 330 000 t) Tõnle Sabi järvest, jõgedest ja rannikumereest. Metsades raiutakse väärtspuitu (niik-, sali- ja sandlipund, palisandrit; palju on röövrieti), kogutakse kardemomni vilju, gutapertsi ja lakipuu vaikhahla. Rdt-d on 602 km (2004), mnt-id 12 350 km (2003), sellest 2600 km on asfalteeritud. 270 km pikune rdt. ühendab meresadamaid Preäh Seihant ja Kämpötti, mis paiknevad Tai lahe ääres. K. suurima tööstuslinna Phnom Penhiga. Mussoonvihmade ajal on siseveetede pikkus 2400 km, kuival perioodil vaid 800 km. Mõõda Mekongi jõge saavad väiksemad merelaevad sõita Phnom Penhini (300 km merest), mille lähedal on Pouchéntôngi rahvusv. lennujaam. Väiskaubanduses ületab sissevedu (2005. a. 3,5 mrd. \$ eest) väljaveo (2,7 mrd. \$). Välja veetakse rõivaid, puitu, riisi, kautšukit, kala ja kalatooteid. Sisse ostetakse scadmeid, transpordivahendeid, nafta-saadusi, ehitusmaterjale ja ravimeid. K. oluline sissetulekuallikas on turism; 2006 külastas riiki 11,5 mln. in.

Angkor Wat — maailmapärandi nimistusse kuuluv templikompleks

Kuningaloss P. Penhis

Germany (2006)	
Population	82 000 000
GDP	3 500 000 000 000
Unemployment	12.4 %
Life expectancy	77 years
Healthcare expenditure	11.4 % of GDP
Healthcare expenditure per capita	4 200 €

Politiline süsteem. K. on presidentaalne vabariik. Presidenti valib 7 aastaks rahvas. 1996. a. põhiseaduse muudatus näeb ette kahekojalise parlamendi, kuid 100-liikmelist Senatit ei ole seni kokku kutsunud. Rahvuskogu (*Assemblée nationale / National Assembly*) 180 liiget valib 5 aastaks enamusvalimustel rahvas. Valida võivad vähemalt 20-aastasest. President nimetab peaministri ja tema ettepanekul valitsuskabinetit liikmed. K-s on mitmeparteiline süsteem. Rahvaskogu on K-i Rahva Dem. Liidu (Rassemblement démocratique du peuple camerounais / Cameroonian People's Democratic Movement) üksikisiklik liikmed.

Pindala	475 440 km ²
Rahvaarv	17 378 400 (2006)
Pealinn	Yaoundé (1 344 600, ceshlinnadegega)
Haldusjaotus	10 piirkonda
Riigikeeled	prantsuse ja inglise keel
Rahühik	CFA frank (XAF)
Riigitihtised	CMR, CM

Kamerun, K-i Vabariik (pr Cameroon, République du Cameroun, ingl Cameroon, Republic of Cameroon), riik Kesk-Aafrikas Guinea lahe ääres. Pind (4591 km) Nigeria (1690 km), Tšadi (1094 km), Kesk-Aafrika Vabariigi (797 km), Kongo (523 km), Gaboni (298 km) ja Ekvatoriaal-Guinea (189 km); rannajoone pikkus 402 km.

Kamerun

Liikumine (Front social démocratique / Social Democratic Movement), suurim opositsioonipartei on Sots-demokraatlik (Front social démocratique / Social Democratic Movement). Kõrge Kõhus ja alamastme kohtud. Kehitib 1972. a. Adamaoua (région, regioon) Põhikonnad (région, regioon) Edelaapriirkond Idapiirkond Kaug-Põhjaapriirkond Keskpiirkond Lõunaapriirkond Lääneapriirkond Põhjaapriirkond Kannikupriirkond

Suurtimad linnad (el. arv, 2006) Douala Yaoundé Kousséri Garoua Bamenda

Peaministrid 1975–82 Paul Biya 1982–83 Bello Bouba Maig 1983–84 Luc Ayang 1991–92 Sadou Hayatou 1992–96 Simon Achidi Ach 1996–2004 Peter Maafany 2004– Ephraim Inoni

Loodus. K-i pinnamood on mitmekesine. Guinea lahe ääres on 50–150 km laiune alluviaalne madalik. Selle looderanniku lähedal kõrgub K-i vulkaaniline massiiv (riigi kõrgeim koht K-i mägi, 4095 m). Rannikumadalik kõrgeneb idas lainjaks Lõuna-K-i kiltmaaks (500–1000 m) ja kirdeks Adamaoua mägismaaks (Oku tegevvaldkann, 3011 m). K-i põhjaosas on kuni 1442 m kõrgused Mandara mäed, mis allanevad nii lõuna, ida (Lõuna) ja põhja (K-i) pooli. Maavaraadest leidub naftat ja maagaasi, tina (Kassiteriit), uraani- ja nikimaa-ki, kütaniiti, boksiti, kuld ja lubjakivi. K-i lõunaosas ja rannikul valitseb kuum ja niiske ekvatoriaalne kliima (keskmise t^o 23–26 °C, sademehulk 1500–4000 mm/a). K-i massiiv on Aafrika sademeterikkaim (10 000–11 000 mm/a) paik. Põhja pool valitseb ekvatoriaalne müssoonkliima

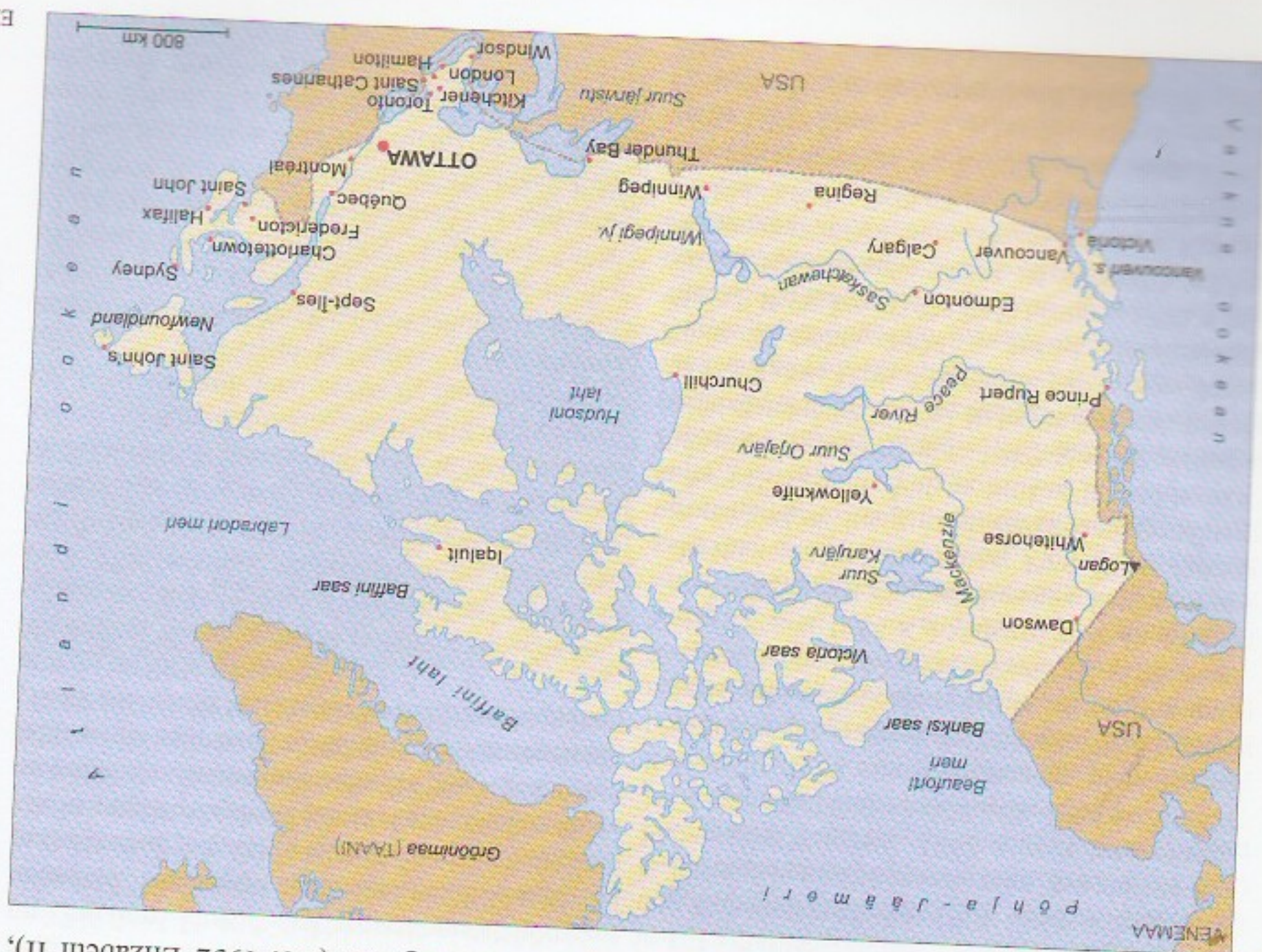
(sademeid on vähem, sajab märtsist juunini ja sept-st nov-ni, suvel on kuivaperiood). Kõige vähem sajab Tšaadi järve nõos (300–500 mm/a). K-s on palju vee- ja kärestikurohkeid jõgesid (suurimad on Sanaga ja Logone). Riigi lõunaosas kasvab troopiline vihmamets (sh. väärspuud mahagonipuu ja diospüür), keskosas on poolheitlehised metsad, põhjaosas valdab savann, Guinea lahe rannikul on mangroove. K-s elab 409 liiki imetajaid, 849 liiki linde (165 neist pesitsejad), 210 liiki roomajaid ja 171 liiki kahepaikseid. Kaitsealasid on 53, sh. 15 RP-d; K-s on 3 BKA-d. UNESCO maailmapärandi nimistus on Dja LKA, kus kasvab Aafrika suurimaid vihmametsi.

Rahvastik. Riigi põhjaosas elavad pms. islamiusulised fulbed, rannikualadel basad ja dualad, lääneosas bamileked ja tikanid ning lõunas fangid jmt. rahvad. Riigi kagupoolsetes vihmametsades elab pigmeerahvas – bakad. Keskmine asustustihedus on 37 in./km². U. 40 % usklikest tunnustab hõimu-usundeid, samapalju ristiisku (katoliiklased ja protestandid) ja u. 20 % islamit. K-s on nii ingliskui ka prantsuskeelseid koole. Peale riigikoolide on palju era- ja misjonikooli. Kirjaoskajate osatühtsus on viimastel aastakümnetel suurenenud (1985 oli u. 90 % rahvastikust kirjaoskamatu, praegu on kirjaoskamatu u. 1/3).

Majandus. K-i majanduse põhiharu on põllum., sellega tegeleb 2/3 riigi töövõimelisest rahvastikust. Riigi peamine väljaveokaup on nafta, mis annab ligi poole SKT-st (2002). Pms. väljaveo turuks kasvat. kakao- ja kohviuba. Tähtsaimad riidukultuurid on maniokk, mais, hirss ja banaan, kasvat. ka jamssi, bataati, maapähklit, suhkrurooga, kookospalmi, teed, tubakat, puuvillapõõsast ja heveat. Pms. riigi põhjaosas ja Adamaoua mägismaa savannides peetakse kariloomi (veiseid, lambaid, kitsi), kasvat. ka sigu ja kodulinde. K-i naftavaru on 55 mln. t (2004) ja toodang 4 mln. t (2005). Kaevandatakse tinamaaki ja lubjakivi. Prantsuse Alucam'i kompaniile kuuluvas Edéa tehases toodetakse alumiiniumi 96 000 t/a (tehas turhü Sanaga jõel asuva elektrijaamade kaskaadi energiat). 2003 toodeti 2,8 mrd. kWh elektrienergiat (peaaegu kõik hüdroelektrijaamades).

K-s on 1120 km naftajuhtmeid (2004), 987 km rdt-d (2005) ja 80 932 km mnt-id (sellest 5398 km kõvakattega, 2002). Laevatatav on ainult Benue jõgi (vihmaperioodil). Suurim sadam on Doualas. Rahvusv. lennujaamu on 3 (Douala, Garoua ja Nsimalen Yaoundé läh.). K. veab välja pms. naftat ja naftasaadusi, alumiiniumi, kakaod, kohvi, puuvilla ja väärspuitu (kokku 3,24 mrd. \$ eest, 2005), kõige rohkem Hispaaniasse (17 % väljaveost), Itaaliasse (13 %), Prantsusmaale ja Suurbritanniasse (mõlemasse 8 %). Sisse ostab K. pms. masinaid, seadmeid, künust ja toiduaineid (kokku 2,5 mrd. \$ eest, 2005), põhil. Prantsusmaalt (25 % sisseveost), Nigeeriast (11 %), Belgiast (7 %) ja Hiinast (6 %).

Ajalugu. K-i vanimad asukad olid arvat. pigmeed. 15.–16. saj. seal kujunenud Mandara sultanaat sõltus 19. saj-ni Tšaadi järve piirkonnas valitsenud Kanem-Bornu riigist. Eurooplastest jõudis esimesena K-i 1472 portugallane Fernão do Pó, järgnesid 16. saj. hollandlased ning 18. saj. inglased, prantslased ja sakslased. 15. VII 1884 sõlmis Saksa peakonsul Gustav Nachtigal duala valitsejatega protektoraatilepingu, seejärel vallutati sisemaa (1884–1902). 1885–94 määrati Saksamaa lepingutes Suurbritannia ja Prantsusmaaga kindlaks K-i piirid. I maailmasõja ajal okupeeris K-i Briti-Prantsuse sõjavägi ning K. jaotati mõlema riigi vahel (1922 kehtestas Rahvasteliit mandaadi- ja hooldusrežiimi). Inglise (nn. kaudne) ja Prantsuse (nn. otsene) haldus- ja majandamissüsteem põhjustasid Lääne- ja Ida-K-i arengu erinevusi. 13. II 1946 liiks K. ÜRO halduse alla. Iseseisvusliikumist juhtis 1948 asut. K-i Rahvaste Liit (liider Ruben Um Nyobé). Ida-K. saavutas 1957 Prantsusmaa halduses autonoomia ja 1. I 1960 iseseisvuse. Presidendiks sai Ahmadou Babatoura Ahidjo. 1961 liitus sellega Briti K-i iseseisvunud lõunaosa ning moodustus K-i Föderaalne Vabariik. 1962 toimus rahareform, 1964 kehtestati ühtne moodustik, 1966 asutati K-i Rahvusliit. 1969 asuti teostama nn. planeeritava liberalismi programmi. 1972 vastuvõetud põhiseadus kehtestas üheparteiisüsteemi ning muutis K-i presidentiaalseks unitaarrigiks (K-i Ühinenud Vabariik, a-st 1984 K-i Vabariik). A. B. Ahidjo astus 1982 tagasi ning põhiseaduse järgi sai presidendiks senine peaminister Paul Biya. Jätus turumajanduse areng, majanduses saavutas tähtsa koha väliskapital. Välispoliitikas jäi valdavaks Prantsuse orientatsioon. 1990 taastati mitme-parteiisüsteem. 2002. a. Rahvuskogu valimistel sai K-i Rahva Dem. Liikumine 149 ja Sots-dem. Rinne 22 kohta. 2004. a. presidendivalimised võitis P. Biya, kes sai üle 70 % häältest. 1990. a-tel oli K-l Bakassi ps-e pärast relvastatud konflikt Nigeeriaga. 2002 määras Haagi Rahvusv. Kohus poolsaare K-le, kuid Nigeeria viirvitas oma sõjaväe väljaviimisega sealt 2006. a-ni. A-st 1960 on K. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 28. VII 2006.

Kanada (ingl, pr *Canada*), riik P-Am-s. K. on suuruselt maailma 2. riik, ent rahvastiku tiheduse poolest üks maailma hõredaimini asustatud piirkondi. K. hõlmab u. 2/3 P-Am. mandrist. Pindala (8893 km, sh. 2477 km Alaskal) vaid USA-ga.

Kanada

Haldusjaotus

Haldus-üksus	Pindala (km²)	Elanike arv (uhh, 2006)
Proovits (province)		
Alberta	661 848	3 269
Briti Columbia	944 735	4 157
Manitoba	647 797	1 197
New Brunswick	72 908	732
Newfoundland ja Labrador	405 212	486
Nova Scotia	55 284	910
Ontario	1 076 395	12 729
Prince Edwardi saar	5 660	144
Quebec	1 542 056	7 572
Saskatchewan	651 036	946
Ala (territory, territoire)	1 346 106	43
Loodetalad	2 093 190	32
Nunavut	482 443	35
Yukon		
Whitishorse		
Igaluit		
Yellowknife		
Regina		
Quebec		
Charlottetown		
Toronto		
Halifax		
Saint John's		
Edmonton		
Victoria		
Winnipeg		
Fredericton		
Saint John's		
Halifax		
Toronto		
Charlottetown		
Quebec		
Saskatchewan		
Alberta		
Briti Columbia		
Manitoba		
New Brunswick		
Newfoundland ja Labrador		
Nova Scotia		
Ontario		
Prince Edwardi saar		
Quebec		
Saskatchewan		
Ala (territory, territoire)		
Loodetalad		
Nunavut		
Yukon		

K-1 on maailma pikim rannajoone ja Vaikse ookeani, P-Jaamere ja Atlanti ookeani ääres (202 080 km).

Pindala 9 984 670 km²
Rahvaarv 32 251 000 (2006)
Pealinn Ottawa (885 500, ceshinnadega 1 129 800 el.)
Haldusjaotus 10 provintsi ja 3 ala
Riigikeeled inglise ja prantsuse keel
Rahvähik Kanada dollar (CAD)
Riigitahtised CAN, CA

Politiline süsteem. K. on Rahvaste Ühendusse kuuluv föderatiivne, konstitutsiooniline monarhia riik. Riigipea on Suurbritannia kuningas või kuninga (a-st 1952 Elizabeth II),

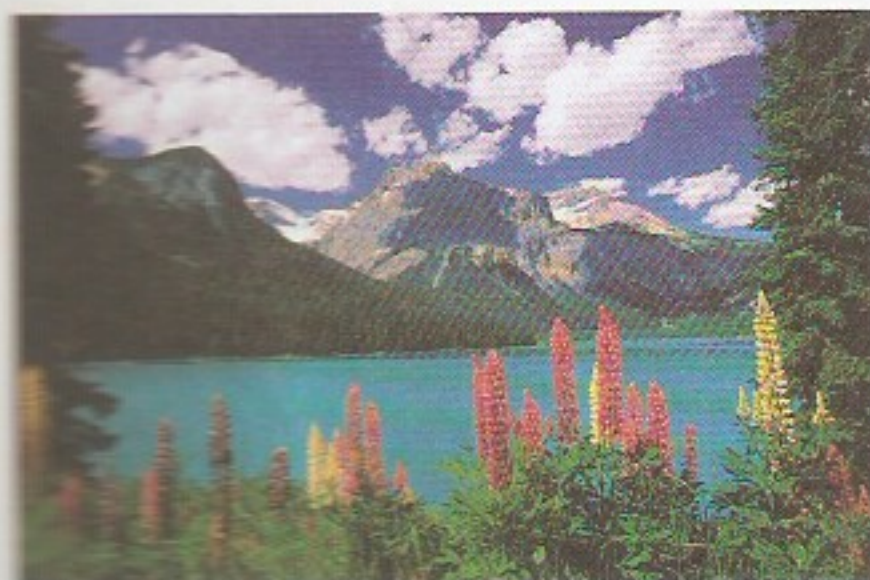
UNESCO

maailmapärand
 L'Anse aux Meadows
 ajaloopark (1978)
 Nahanni RP (1979)
 Dinosaursuse park
 staalpark (1979)
 Tschenshins-Abnaki
 Klune'i RP, 1979
 ja Saint-Esprit
 reservaat ning
 Bay RP (1979, 1981)
 1994; osa USA-
 Sgaang Gwaii (1981)
 saar (1981)
 Head-Smashed-
 Buffalo Jump (1981)
 Wood Buffalo RP
 Kanada Kaljundus
 RP-d (1984, 1985)
 Québeci vanalinn (1985)
 Gros Morne'i RP (1986)
 Waterton-Glacier
 Rahvusv. Park
 (1995, osa USA-
 L'Anse aux Meadows
 leikukoht (1995)

keda kohapeal esindab K. peaministri soovitusel kuni 5 aastaks nimet. kindralkuberner. Suurbritannia valitsusel pole õigust K-t puudutavates küsimustes monarhi nõustada. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament. Senati (*Senate of Canada, Sénat du Canada*) 105 liiget nimetab peaministri esildusel kindralkuberner. Senaatorid võivad olla ametis 75. eluaastani. Riigi valijaskonda esindav Kogukondadekoda (*House of Commons, Chambre des communes*) valitakse suhtelise enamusevalimise põhimõttel 5 aastaks. Kojas suurus on muutuv — viimaste valimiste (2006) tulemusena 308 liiget. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Täidesaatev võim kuulub valitsusele. Peaministriks määrab kindralkuberner tavaliselt selle erakonna juhi, kes on Kogukondadekojas enamuses. K-s on mitmeparteisüsteem, kuid domineerivad on kaks erakonda: K. Konservatiivne Partei (*Conservative Party of Canada, Parti conservateur du Canada*) ja K. Liberaalne Partei (*Liberal Party of Canada, Parti libéral du Canada*). Kõrgeim kohtuorgan on Ülemkohus, mille 9 liiget määrab kindralkuberner valitsuse soovitusel. Igas provintsis on omaette kohtusüsteem, sh. apellatsioonikohtud ja provintsi ülemkohus. Kehtib 1982. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on K. vabariik. Korruptsiooniindeksi järgi asub K. maailma riikide seas 14. kohal.

Sümboolika. K. lipu (a-st 1965) punane ja valge on a-st 1921 rahvusvärvid. Valgel väljal paiknev punane suhkruvahtraleht on K-s sündinute sümbol, mis muutus üldrahvalikuks I maailmasõja ajal.

K. vapi võttis kasutusele kun. George V (1921) ning see on kujundatud Suurbritannia kuningliku vapi eeskujul. Vapikilbi 4 ülemisel väljal on Inglise, Šoti, Iiri ja Prantsuse kuninglik vapp. Nende all valgel väljal paikneb rahvusliku sümbolina kolme punase suhkruvahtralehega oks. Vapikilpi ümbritseb ladinakeelne kiri „Desiderantes meliorem patriam“ (‘ihaldades paremat isamaad’), vapilindil on ladinakeelne rahvuslik deviis „A mari usque ad mare“ (‘merest mereni’). Hümn (a-st 1980) „O Canada!“ („Oo, K.!), prantsuskeelsed sõnad Adolphe-Basile Routhier, ingliskeelsed Robert Stanley Weir, viis Calixa Lavallée. Rahvusloom on kanada kobras (*Castor canadensis*), rahvuspuu suhkruvahter (*Acer saccharum*) ja rahvuslind jääkaur (*Gavia immer*).

Loodus. Pinnamoe järgi võib K. terr-i jaotada 6 osaks: K. kilp (Laurentia kiltmaa, hõlmab poole K. terr-st), märgine Atlandi rannik, Suure järvistu ja Saint Lawrence'i jõe äärne madalik, Suur tasandik (preeriaplatoo), Kordiljeerid ja Arktika saarestik. Kolmveerand K-st (pms. kesk- ja idaosas) asub tasandikel ja lavamaadel. Arktika saarestik koosneb tuhandetest mandriosast põhja pool asuvatest saartest. Kagu poolsed saared on K. kilbi jätk. K. pinnamood meenutab hiiglaslikku nõgu, mida läänes ääristavad Kordiljeerid, kagus Apalatsid, kirdes Labradori ps-e mäed ja Baffini saar ning põhjas Arktika saarestiku põhjapoolsete saarte mäeahelikud. Põhjaserv on eriti kõrge (2000 m ü. m.), mandrisse lõikuvad mitme kilomeetri pikkused fjordid. Valdavalt 200–500 m kõrgune kristalne K. kilp ääristab kaarjalt Hudsoni lahte. Nõo lääneserv on kõrgem ja massiivsem kui idaserv, paiguti (nt. kaugel loodes ja lõunas) kõrget serva ei ole. Lõunas ja läänes piirneb kilp järvevöötme, mis ulatub Suurest järvest Suure Orjajärve ja Suure Karujärveni. Kilbist kagus küünib K-sse Apalatside põhjaosa. K. kilbil suuri pinnavorme ei ole, korduvad mandrijäätumised on tekitanud rohkesti väikesi pinnavorme (oosid, orud, moreenkuhjatiseid, kaljutasandikud, soo- ja järvenõod) ning järvi. Palju on rändrahte. K. kilbist läänes laiub Suur tasandik, mis kõrgeneb laugjalt lääne suunas (500–1500 m). Kordiljeerid jagunevad 3 osaks: Kaljumäestik, Rannikuahelik ja nende vahel paiknevad platood, mida liigestavad orud ja madalad ahelikud. Kordiljeerid on valdavalt 2000–3000 m kõrgused (Logan, 5959 m). Loodusvarade poolest on K. üks maailma rikkaimaid riike: leidub naftat, maagaasi, kivisütt, raua-, nikli-, vase-, tsingi-, plii- ja uraanimaaki, väärismetalle, asbesti, kaalisoola jm. Enamik K-t asub parasvöötmes, põhjaosa on lähisarktilises ja arktilises vöötmes. Ookeanidest kaugel asuvate sisealade kliima on mandriline. Suurem osa K-st on avatud arktilistele külmadele kuivadele tuultele, idaalade kliima jaheduse põhjustavad külm Labradori hoovus ja Hudsoni lahe kauapüsiv jääkate. Jaan-s on keskmine t° lõunaosas –20 °C, Newfoundlandil –5 kuni –10 °C, Vaikse ookeani rannikul 1–4 °C ning põhjaosas

-30 kuni -35 °C. Suvel on t^o-de erinevus väiksem: juuli keskmine t^o on 10-15 °C, äärmises lõunas osas 20 °C, põhjapooladel 3-5 °C. Sademehulk väheneb Atlandi rannikult (1000-1400 mm/a) Kalgumäestiku jalamil ja põhja suunas (alla 400 mm/a), kõige rohkem sajab Vaikse ookeani rannikult (2400-2700 mm/a). Põhjas ja kõrgmägedes on suurel alal igikeltisa. K-s on palju jõgesid ja järvi. Mageveekogud ja märgalad hõlmavad 20 % K. pindalast ja 9 % maailma mageveevaru. Enamik jõgesid kuulub Atlandi ookeani vesikonda. Pikim on P-Jäämere vesikonda kuuluv Mackenzie (4240 km); Vaikse ookeani valgala pikim jõgi on Fraser. Jõesid on tähtsad energiatallikad (peaaegu kõikidel on jõad või käreistikud), osa jõgesid (Saint Lawrence, Mackenzie, Nelson) ja järvi (Suure järvi Huron, Erie ja Ontario; Winnipeg, Suur Orjajärvi, Suur Karujärvi) ka liiklusteed. K-s on metsa all u. 1/2 t^o-st, see on u. 10 % maailma metsade pindalast. Enamik K-t asub okasmetsavööndis, kus valdavalt leetunud ja soostunud (happelis-ter) muldadele kasvavad must ja kanada kuusk, ameerika lehis, ebatuusuga, hiigellelpuu ning palsaminiig. Atlandi ookeani rannikul kasvab segamets, kohati (Ontario järve ääres) on säilinud laialehiste lehtmetsa (sh. suhkruvahtra). Metsa- ja tundraaloomastik on liigirohke. Suure tasandiku viljakate must- ja kastanmuldadega preeeria on valdavalt põllustatud. Maa põhjaosa hõlmab tundra, Arktika saarestikus on külmakõrbid. K-s on imetajaid 193 liiki (nt jää- ja hallrebane, punalives, hunt, ilka, skunk, vöötkärr, pesukaru, bartal, grisli, jääkaru, ameerika piison, lunkitis ja-lammast, muskusveis, vapi, põder, mustsaba-pampahiv, karibu, virgiinia opossum, ameerika jännes, ameerika viiksajanes, k. kobras, urson, ondatra, vöötorav). Linde on kohatud 665 liiki, pesitsesjaid on 310 liiki (8 liiki, sh. trompeltkur, kurningviu, väike-lumehani, mihigani säälil, on ohustatud). Roomajaid on 39 ja kahepaikseld 42 liiki. K-s on 5756 KA-d, sh. 48 RP-d. Esime-ne rahvuspark (Banff) asutati 1885; suurim on peaaegu Eesti-suurune Wood Buffalo (45 390 km²). UNESCO maailmapärandi nimelkirja on kantud 13 objekti (pms. looduskaitsealad). Pca-mised loodusohud on Kalgumägedest ida pool määratsevad tugevad tormid, mis toovad kaasa rohkesti sademeid, põhjaladadel pidurdab arengut igikeltis. Põllum-e ja metsa tootlikkust mõjutavad mõnel pool metalliisulatus, kivise põletamine ja söidukite heitgaasid, ookeani reostavad põllum-, tööstus, kaevandamine ja metsandustegvus. **Rahvastik.** Kanadalased ei moodusta ühtset rah-vust, nad on pigem rahvuste ja kultuuriliste rühmade kogum. Umbes pool kanadalastest pari-neb prantslastest ja inglased. K. esimene rahva-loenduse ajal (1871) oli britte u. 50 % ja prants-lasi 30 %. Euroopast, Kagu-Aasiast, Lad-Am-st ja mujalt on tulnud palju immigrante, kes on htl. suured etnoma kokooniaie kaup ja hästi säilitanud kultuurilise identiteedi (ukrainalased on asustanud praeguslased, hollandlased valdavalt Ontario

Kanada põhjapoolset kasutatavate raudkoerarakendite

edelaosa viljakaid põllumaid, paljud hünalased, portugallased, kreeklased ja itaallased elavad Toronto, Montréali, Vancouveri jt suurte linnade kindlates linnaosades). Briti päritolu inimesed moodustavad 80 % Newfoundlandi ja vaid 5 % Québeci elanikest; prantslasi on Québecis 80 %, kuid Newfoundlandil, Briti Columbias ja kolmel alal (Loodalalad, Nunavut, Yukon) kokku 3 %. Ameeriklaste statistika kohaselt pärineb 28 % K. praegusest rahvastikust Briti saatelt, Prantsuse päritolu inimesi on 23 %, indiaanlasi 2 %, muid rahvaid (pms. asiadid, aafrikalased ja araablased) 6 % ning segapärilisi 26 %. Indiaanlastel on K-s eraldi staatus, nad elavad pms. reservaa-tides. Kaugel põhjas elavad inuitte (eskimoid) on u. 27 000, nad pole seotud reservaatide ja lepingutega ning elavad 250-500 kaupa eraldi küladest. Inglise keelt räägib emakeelena 60 %, prantsuse keelt 23 % ja teisi keeli (msg. Euroopa, Aasia, indiaani ja eskimo keeled) 17 % rahvas-tikust. Valdav osa K. tihedasti asustatud piir-konnist paikneb USA piiri lähedal. L-Ontario ja Québeci linnastunud piirkonnad on sama tihedalt asustatud nagu USA ja Euroopa tihedus-ala. Linnades elab üle 1/4 rahvastikust, suurimad üks maailma kõige hõredamini asustatud piir-kondi (keskm. 3,2 in./km²). K. tihedusala ja suured linnad (v. a. sadamaliinad) on tekkinud headele põllum-maadele. USA piiri ääres kit-sas võõndis, mis moodustab 10 % K. t^o-st, elab 90 % riigi rahvastikust. Põllum-le on hiljem lisandunud tööstus ja teenindus ning piirkonnast

Väliskaubandus
rid (% kogumist)
Valjavedu
USA
Jaapan
Suurbritannia
USA
Hiina
Mehhiko

2006
2001
1996
1986
1981
1971
1961
1951
1941
1931
1911
1891
1871
1851
1791

Rahvaarvu muutus

Alberta provintsi
Banff rahvuspark

on kujunenud K. tööstuslik süda. Külad ja linnad tekkisid ka läänealade preeriade põllum-piirkonda, aga kuna tööstus seal ei arenenud, on see piirkond palju vähem linnastunud. Naftatööstuse areng on siiski mõjutanud kahe suure linna — Edmontoni ja Calgary — kasvu. K. on alati olnud avatud immigratsioonipiirkond. Suured sisse- ja väljarändajad olid 20. saj. algul, pärast II maailmasõda ja 1970. — 80. a-tel (Euroopast, Aasiast ja Lad-Am-st). K. on ka praegu intensiivse sisse- ja väljarändajate piirkond (2006 tuli riiki 1000 el. kohta 5,85 in.). Ühe naise kohta sünnib 1,6 last. Rahvastik vananeb, keskmine eluiga (80 aastat) on üks maailma kõrgeimaid. 2005 oli K. ÜRO inimarengu aruande järgi maailmas 6. kohal. 43 % rahvastikust on katoliiklased, 23 % protestandid, 2 % muslimid, ülejäänud tunnustavad teisi uske, mitteusklikke on 16 % (2001). Kirjaoskus on 99 %.

Majandus. K. on sissetuleku poolest 1 in. kohta maailma jõukaimaid riike. K. on vabamajandusega riik, kus riigi sekkumine on veidi suurem kui USA-s, ent palju väiksem kui enamikus Euroopa riikides. Jõukus on tunduvalt ühtlasemalt jaotunud kui USA-s. 20. saj. kujunes K. valdavalt maamajandusega riigist linnastunud tööstusriigiks. Majanduses valdab teenindussektor, kus on hõivatud ligikaudu 3/4 töötajast. Teeninduses omakorda on kõige tähtsam valdkond jaekaubandus, millele napilt järgneb äriteenuste sektor. Esmasektoris on tähtsaimad metsatööstus (56 % K. metsadest on majandusmetsad) ja naftatööstus. 2005 oli tööstustoodangu kasv 2,6 %. K-s on 7850 km² niisutatavat maad, haritavat maad on 5,2 % terr-st. Peamised põllum-saadused on nisu, oder, raps, tubakas, puu- ja köögivilid ning piimatooted, tähtis on kalapüük. K. preeriatel toodetakse suur osa maailma nisu- jt. teraviljade saagist. Olulisel kohal on metsasaadused. K. on maailma suurim tsingi- ja uraanitootja (1/3 maailma toodangust), ka kulla, nikli, alumiiniumi ja plii tootmises on ta esirinnas. Tööstustoodangus on ülekaalus transpordivahendid, kemikaalid, töödeldud ja töötlemata marmorid, toidukaubad, puidu- ja paberitooted, kalatooted, nafta ja maagaas. 2004 toodeti 573 mrd. kWh ja tarbiti 522,4 mrd. kWh elektrienergiat. 2004 eksporditi 33 mrd. kWh ja imporditi

22 mrd. kWh elektrienergiat. Briti Columbia, Manitoba, Newfoundlandi ja Labradori, Ontario ning Québeci prov-s kasut. rohkesti odavat ja keskkonnasõbralikku hüdroelektrienergiat (60 % kogu energiast). K. ja USA riiklikud elektrienergiavõrgud on omavahel ühendatud. K. on üks väheseid arenenud riike, kes ekspordib energiat, ta on maailmas energiatootmise mahult 5. kohal. K. maagaasivaru on 1,601 triljonit m³ (2005) ja naftavaru (sh. bituminoossed liivad) 24,4 mrd. t (2004). K. idarannikul on hiiglaslik maagaasivaru ning Alberta, Briti Columbia ja Saskatchewan prov-s suur nafta- ja maagaasivaru. Athabasca piirkonna maardla on maailma suurimaid naftamaardlaid. Gaasitoodang on 183,6 mrd. m³ ja naftatoodang 156 mln. t (2004). K-lt saab kõige rohkem naftat USA. K-s on 1337 lennujaama (509 kõvakattelist lennuradadega; 2006) ning 319 kopteriväljakut (2006). Suurimad rahvusv. lennujaamad on Torontos, Vancouveris ja Montréalis. Toor- ja töödeldud nafta juhtmeid on 23 564 km, vedelgaasijuhtmeid 74 980 km (2005). Rdt-d on 48 467 km, mnt-id 1 042 300 km (415 600 km kõvakattega, 17 000 km kiirteid; 2005). Siseveeteid on 631 km, peale selle jagab K. USA-ga 3769 km pikkust Saint Lawrence'i veeteed (sellest Saint Lawrence'i jõel 3058 km; 2003). Peamised sadamad on Halifaxis, Montréalis, Port-Cartier's, Québecis, Saint John'sis (Newfoundlandil), Sept-Îles'is ja Vancouveris. Vancouverist lõunas Fraseri jõe suudmest ülespool asub K. suurim siseveesadam Fraser River Port, mille aastane kaubakäive on 38 mln. t. Mahuka esmassektori tõttu on K. väga sõltuv rahvusv. kaubandusest, eriti sidemetest USA-ga, msg. lepingutega on püütud seda sõltuvust vähendada. USA ja K. kaubanduses on kaalukaim osa autotööstusel. USA on K. suurim põllum-saaduste eksporditurg, sinna müüakse üle poole väljaveetavast toiduainest, ühtlasi on K. suurim USA-st põllum-saaduste importija. Ligi 2/3 K. metsatööstustoodetest (sh. tselluloos ja paber) ja 72 % trükitööstuse toodangust müüakse USA-sse. 2006 eksporditi 405 mrd. \$ (84 % USA-sse) ja imporditi 353,2 mrd. \$ (57,5 % USA-st) eest kaupu. Peamised välja-veokaubad on mootorsõidukid, tööstusseadmed, lennukid, sidevahendid, kemikaalid, plasttooted, väetised, puit, toornafta, maagaas, elektrienergia ja alumiinium. Olulisimad sisseveokaubad on masinad ja seadmed, mootorsõidukid, toornafta, kemikaalid, elektrienergia ja tarbekaubad. 2005 veeti K-st Eestisse kaupu 696 mln. kr. ja toodi Eestist K-sse kaupu 195,7 mln. kr. eest. Eestisse veeti K-st masinaid ja seadmeid, optikaseadmeid, loomakasvatussaadusi ning plast- ja kummitooteid. Eestist viidi K-sse tööstuskaupu, loomakasvatussaadusi, masinaid ja seadmeid ning toidu-kaupu ja jookke. 2002 külastas K-t 20 mln. turisti (jätsid riiki 9,7 mrd. \$), neist 90 % tuli USA-st.

Ajalugu. K. põlisasukad on inuitid (eskimod) ja msg. indiaani rahvad (algonkinid, atapaskid, irokeesid). Enne eurooplaste saabumist elatuti

K. sõdurid võitlesid koos Briti sõjajõududega nii Hongkongi kaitsel (1941), Itaaliasse tungimisel (1943) kui ka Normandia dessandil (1944). Ühnekokku hukkus II maailmasõjas u. 45 000 kanadalast. Sõda elavdas tunduvalt K. majanduse arengut (1945–57 rändas K-sse u. 1,5 mln. in.), kuid suurendas ühtlasi USA maj. ja pol. mõju. 1949 sai seni Suurbritanniale kuulunud Newfoundland K. 10. provintsiks.

Pärast II maailmasõda on K. valitsustes osalenud ainult 2 erakonda, neist põhil. liberaalid, kes moodustasid valitsuse 1935–57, 1963–79, 1980–84 ja 1993–2006. Vahepealsetel aastatel juhtisid valitsust konservatiivid. 1960. a-tel tõusis sisepol. põhitõuseks prantsuse keelt kõnelevate kanadalaste võitlus keelelise ja kultuurilise diskrimineerimise vastu, see arenes 1960. a-te lõpul liikumiseks prantsuskeelse Québeci prov-i iseseisvuse eest. Iseseisvust algatusel on Québecis olnud iseseisvuse küsimuses 2 rahvahääletust (1980 ja 1995), kuid mõlemal korral jäi poolthääle hulk alla 50 %, vastavalt 40,4 % ja 49,4 %. Vahepeal proovis provints suurendada oma autonoomiat ühtse K. raames: 1987.–90. a. *Meech Lake Accord* ja 1992. a. *Charlottetown Accord* pidid andma Québecile ametlikult tunnustatud nn. erineva ühiskonna (*Distinct Society*) staatuse. Kuid esimene jäi ratifitseerimata ingliskeelsete provintside vastuseisu tõttu, teine ei leidnud toetust rahvahääletusel. 1998 otsustas K. Ülemkohus, et Québec saab riigist eralduda ainult siis, kui keskvalitsusega on sõlmitud sellekohane kokkulepe. Québeci survepoliitika tulemusel kuulutati prantsuse keel inglise keele kõrval K. riigikeeleks (*Official Languages Act*, 1969) ning 1977 Québeci prov-i ametlikuks keeleks. 1982 jõustunud K. põhiseadus lõpetas Briti parlamendi ülimuse K. seaduste suhtes. 1950–53 võitis K. ÜRO väeüksuste koosseisus osa Korea sõjast ning algatas 1956 Suessi kriisi ajal ÜRO rahuvalveoperatsioonid. K. peaminister Lester Bowles Pearson sai 1957 märkimisväärse panuse eest ÜRO rahuvalve loomisel Nobeli rahuauhinna. 1988 sõlmis K. USA-ga vabakaubanduslepingu ning 1994 ratifitseeris oma liitumise P-Am. Vabakaubanduse Assotsiatsiooni (NAFTA-sse). A-st 2001 on K. osalenud USA juhitud terrorismivastases võitluses Afganistanis, kuid on keeldunud saatmast oma sõdureid Iraaki.

Viimastel parlamendivalimised (2006) võitis K. Konservatiivne Partei, kes sai Kogukondadekojas 124 kohta, K. Liberaalne Partei sai 103, regionaalsel ühendusel Québeci Blokk (*Bloc Québécois*) on 51 ja Uuel Dem. Parteil (*New Democratic Party, Nouveau Parti démocratique*) 29 kohta. Vähemusvalitsuse moodustas konservatiivide liider Stephen Joseph Harper. A-st 1945 on K. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 4. IX 1991. 1890. a-test on teateid Prince Rupertis (Briti Columbia) asunud eestlastest kalurite kohta. 1899 jõudis Alberta prov-i Eestist väljarännanud koolmeister Hendrik Kingsep(p) ja hakkas Sylvan Lake'i lähedal järve ääres talu pidama. 1903. a-st on teada juba 15 farmi, neis oli 61 eestlast. 1910 asutati seal esimene eestlaste selts, kool, rmtk. ja laulukoor. 1917–18 osales Beauforti mere ekspeditsioonis Eesti päritolu polaaruurija August Maasik. Tema nime kannavad Banksi (Ikahuki) saarel voolav jõgi (Masik River) ja tema avastatud mäekuru (Masik Pass). 1924 rajas EV poliitikas pettnud admiral Johan Pitka Briti Columbiasse Fort Saint Jamesi farmi ning kavandas K-s suurema eestlaste asunduse, nn. Uue Eesti rajamist. 1930 pöördus J. Pitka tagasi Eestisse, tema K-s viibimist meenutavad tänini kohanimed Pitka Point ja Linda Lake. II maailmasõja eel elas K-s u. 3000 eestlast, pärast sõda lisandus tuhandeid Nõuk. okupatsiooni eest pagenuid. 1965 asutati Eesti Rahvuslaste Kogu K-s ja 1973 Eestlaste Kesknõukogu K-s. Kesknõukogu tähtsaimaks ettevõtmiseks oli enam kui 10 000 allkirjaga Eesti iseseisvuse taastamise toetuskirja edastamine ÜRO peasekretärile (okt. 1989). 1995 oli K-s u. 20 500 eestlast, kes olid koondunud pms. Torontosse, Montréali, Hamiltoni ja Vancouverisse. 1972. a. juulis toimusid Torontos esimesed ülemaailmsed Eesti päevad (ESTO), seal tegutses Eesti Maja ning alates 9. I 2002 ilmub eestikeelne ajaleht „Eesti Elu“ (tekis ajalehtede „Meie Elu“ ja „Vaba Eestlane“ ühinemisel). Toronto ülikoolis on töötanud 14 Eesti päritolu professorit (tuntuimad Endel Tulving, Olev Trass (Triss), Jüri Daniel). 1986 avati Toronto ülikoolis Eesti õppetool (*Chair of Estonian Studies*), mille esimene juhataja oli professor Tõnu Parmin, a-st 1999 on õppetooli juhataja ajalooprofessor Jüri Kivimäe.

Relvajõud. K. relvajõud komplekteeritakse vabatahtlikest. Ülemjuhataja on kindralkuberner, vahetult juhib relvajõude ühendstaabi ülema kaudu kaitseminister. 1968 moodustati kolme põhiväeliigi (maa-, mere- ja õhuväe) põhjal K. ühendatud relvajõud, mis jagunevad maa-, mere- ja õhuväe, K. terr-i kaitse, ekspeditsioonijõudude, eriooperatsioonide ja operatiivtoetuse juhatuseks. K. on üks väheseid riike, kus selline mudel on kasutusel. Peale selle on kalandus- ja ookeaniministeeriumi alluvuses poolsõjaväeline rannikukaitse. 2006 osalesid K. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Egiptuses (MFO) ja Süürias (UNDOF). K. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse. ■

Kasahstan

Kasahstan, K-i Vabariik (kasahhi *Kazaksian, Qazaqsian Respublikasi*), riik Aasias, Euroopas. Pindala 2 724 900 km² (2006).

Edelas piirneb K. Kaspia (rannajoone pikkus 1894 km) ja Araali merega (1070 km, muutub kiiresti, sest veekogu kuivab). Venemaa rendib K-i riigi sisecosas asuvat u. 6000 km² suurt ala, kus on Bajkongõri (Balkonuri) kosmodroom.

Pindala	2 724 900 km ²
Rahvaarv	14 811 500 (2006)
Pealinn	Astana (351 300 el.)
Haldusjaotus	14 oblastit
Riigikeel	kasahhi keel
Rahvustik	teng (KZT)
Riigitihtised	KAZ, KZ

Politiline süsteem. K. on presidentaalne vabariik. Presidenti valib 7 aastaks rahvas. Põhiseaduse järgi võib sama isik olla kinni peetud. Presidentil on õigus parlament laiali saata, tal on vetoõigus parlamentis vastu võetud seadusele. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament. Senati 39 liikmest 7 määrab president, 32 nimetavad oblastite ning Astana ja Almatõ linna valikogud (igast kaks esindajat). Liikmete

Oblast	Pindala	Elanike arv	Haldus-
(oblast)	(km ²)	(2006)	keskus
Almatõ	224 200	2 689 600	Taldõkorgan
Akmola	121 400	1 210 200	Kõksõtau
Aktõbe	300 600	677 400	Aktõbe
Atõrau	118 600	457 700	Atõrau
Ida-Kasahstan	117 300	2 168 500	Öskemen
Karagandõ	428 000	1 230 800	Karagandõ
Kostanaï	196 000	1 019 600	Kostanaï
Közülorda	226 000	638 900	Közülorda
Lõuna-Kasahstan	283 300	1 451 200	Sõmkent
Lääne-Kasahstan	123 200	554 200	Oral
Manggõstau	165 600	334 100	Aktau
Pavlodar	124 800	758 100	Pavlodar
Põhja-Kasahstan	151 300	636 100	Petropavl
Zambõl	144 300	985 100	Taraz

77 liiget valib 5 aastaks rahvas; 67 liiget valitakse enamusvalimiste põhimõttel ühemandadaliistest ringkondadest ning 10 liiget parteinimekirjade järgi

proportsionaalsuse põhimõttel ühest üleriigilisest valimisringkonnast. Valida võivad vähemalt 18-aas-tased. Täitevõimu teostavad valitsus ja president. Peaministri ja valitsuskabineeti koosseisu määrab pärast parlamentidega nõu pidamist president. K-s on mitmeparteisüsteem, kuid tegelikult on võimupar-tei presidenti toetav Isamaa (*Olan*). Kohtusüsteem on kaheastmeline. Ülemkohtu kohtumikud nimetab Kõrgema Kohtunõukogu soovitusel president ja kinnitab Senat. Kehitb 1995. a. põhiseadus (vi-mati täiendatud 2001). Rahvusv. klassifikatsiooni kohaselt asub K. maailmas 111. kohal.

Sümboolika. K-i lipu (a-st 1992) helesinine värv sümboliseerib ääretut taevast, igavest meelekind-lust ja rahu. Stiiliseeritud päikese all liuglev stepi-kortas on kasahhide ülevate aadete ja vabadusihia võrdkõju. Lipu vartapoolses osas on rahvuslik ornament. Lipuvärvides vapi (a-st 1992) keskel on kujutatud kasahhide tavapärase elamu jurtu katuse-kuplit, seda ääristavad kaks mütooloogilist tiibadega hobust. Hümn (a-st 2006), „Mening Kazaksstanom“ („Minu K.“), sõnad Zümeken Nazımcedenov ja Nursultan Nazarbajev, viis Šamsi Kaldayakov.

Loodus. K-i pinnapeetus on väga vahelduv, tema maa-ala ulatub Kaspia merest (läänes) Altai mäes-

Almatõ
Sõmkent
Karagandõ
Taraz
Astana
Pavlodar
Öskemen
Semei
Aktõbe
Oral
Kostanaï
Petropavl
Temirtau
Közülorda
Aktau
Atõrau
Jekibastuz
Kõksõtau
Rudõi
Taldõkorgan
Zekazgan

Suurtimad linnad (el. arv, 2006)

tikuni (idas) ning Lääne-Siberi tasandikelt (põh-
 jas) Kesk-Aasia oaside ja kõrbeteni (lõunas).
 Ligi 10 % K-i alast (maa põhja- ja lääneosas)
 hõlmavad stepp ja metsastepp, üle kolmveerandi
 on poolkõrb (33 %) ja kõrb (44 %). Kõzõlkumis
 ja Mojõnkumis on liivaluited, palju on savikõrbet.
 Suurem osa alast paikneb 200–300 m kõrgusel.
 Lääne-K-s on madalad ja kuivad Kaspia madaliku
 idaosa, Turaani madaliku põhjaosa ning Araali
 Karakumi, Ülken Barsõki ja Kõzõlkumi kõrbe-
 tasandikud ning kuni 350 m kõrgused lavamaad
 (Torgaj lavamaa, Üstirti platoo lääneosa, Mang-
 gõstau) ja madalad mäeahelikud (Manggõstau
 platoo, 556 m, Mugodžaarid, 657 m). Kõrgema
 ida-K-i tuumikosa on Sarõarka ehk Kasahhi
 kinkmaa, mis madaldub põhja pool Lääne-Siberi
 lauskmaaks. Lõuna pool paiknevad Betbakdala ja
 Mojõnkumi kõrb ning lai Balkaši-Alakõli nõgu,
 millest suurema osa hõlmavad Taukumi ja Sarõje-
 sikatõrau kõrb. K-i äärmine ida- ja kaguosa (12 %
 riigi pindalast) on mägine. Venemaa piiril kõrgu-
 vad Altai mäed (Beluhha, 4506 m), Hiina piiril
 Sauõri ahelik (3816 m), Tarbagatai (2992 m)
 ja Džungaaria Alatau (4622 m). Lõuna pool on
 P-Tian Shani ahelikud: Ketpeni ahelik (3722 m),
 Iie Alatau (4978 m), Kungõj Alatau (4770 m),
 Kirgõsi ahelik (4895 m) ja Karatau (2176 m).
 Maa kõrgeim tipp Han-Tengri (6995 m) paikneb
 Kõrgõzistani piiril Tian Shani ahelikus. Altai ja
 Tian Shani mäestiku kõrgeimaid ahelikke katab
 igilumi, sealt laskuvate liustike sulamisveest algab
 enamik K-i jõgesid. K-i madalaim ala on Kaspia
 madalik (kuni 132 m a. m.). Loodeossa ulatub
 Uurali mäestiku äärmine lõunaosa. Valitseb mand-
 line kliima, suvi on kuiv ja kuum, talv külm ja
 lumevaene. Põhjaosas on keskmine t° jaan-s
 –19 °C, juulis 19 °C, lõunaosas jaan-s –4 °C ja
 juulis 26 °C, sajab vastavalt 300 ja 100 mm/a
 (põhjaosas pms. suvel, lõunaosas kevadel). Mõõ-
 ditud äärmust°-d on –45 °C ja 45 °C. Ida- ja kagu-
 osa mäestikes on suvi jahedam ja talv pehmem,
 jaanil sajab 500, kõrgemal kuni 1000 mm/a.
 Veekogude all on 47 500 km², suurema osa sel-
 lest hõlmavad Kaspia ja Araali meri (K-s selle
 põhjaosa). Araali meri on vee vähenemise tõttu

kuivanud mitmeks väiksemaks veekoguks. Suuri-
 mad järved on Balkaš (idapoolmik soolasevee-
 line), Alakõl, Sasõkkõl, Zajsan ja Tengiz. K-i
 põhjaosas ja Kaspia madalikul paikneb rohkesti
 väikesi järvi, paljud järved on soolaseveelised.
 Rohkesti on ka ajutisi, suvel kuivavaid järvi. Suu-
 rimad jõed algavad väljaspool K-i ala. Põhjaosa
 jõed kuuluvad Irtõši (Jertis) jõestikku, loodeosa
 suurim jõgi on Uural (Žajõk). Lõunaosa suurima
 jõe, Araali merre suubuva Sõrdarja vett tarvitata-
 se niisutuseks. Sarõarkalt, Mugodžaaridest ja Tor-
 gai lavamaalt algavad jõed on veevaesed, osa neist
 lõpevad K-i kesk- ja lõunaosa kõrbeliivas või
 soolakutel. Maa kaguosa mäestikujõgede veest
 70–90 % kasut. niisutuseks. Suur osa K-st kannat-
 ab mageveepuuduse käes, kohati leevendab seda
 artesia vee varu. K-i põhjaosa viljakatel must- ja
 kastanmuldadel oli varem väheste haava-, kase- ja
 männimetsadega pms. kõrreliste stepp, praegu on
 enamik alast üles haritud. Poolkõrbevööndis paik-
 neva keskosa pruunmuldadel kasvavad pujud ja
 tamariskid. Kõrbelises lõunaosas vahelduvad hall-
 pruunmuldade ning pujude ja soolakutaimedega
 savikõrbed (Üstirt, Betbakdala) hallmuldade ja
 mitmekesisema taimkattega liivakõrbedega (Araali
 Karakum, Ülken Borsõki, Kõzõlkum, Mojõn-
 kum, Balkaši ümbruse kõrbed). Kõrbevööndi jõe-
 orgudes kasvab galeriimetsa (tagai), mis kohati
 moodustab läbipääsmatuid tihnikuid. Mäestikes
 on madalamal stepp ja võsa, kõrgemal mets, alpi-
 niit, liustikud ja igilumi. Metsa on äärmiselt vähe
 (u. 3 % terr-st; lehis, kuusk, mänd, seedermand,
 artša). Maavarade poolest on K. rikas. Leidub
 kivi- ja pruunsütt, naftat, mangaani, raua-, vase-,
 tina-, krooni- ja niklimaaki, polümetallilist maaki,
 kulda, fosforiiti, boksiti, hõbedat, volframi, va-
 naadiumi, barüüti, molübdeeni, asbesti ja soolasid.
 Polümetallilisi maake on eriti palju Altai mäestiku
 edelaosas. K-i loomastikus on nii stepi-, kõrbe-,
 mere- kui ka mägede loomi. Imetajaid on 178 liiki,
 18 liiki (nt. lumeleopard, seleviinia, arhaar, kulaan,
 saiga, kaspia hüljes, pisi-vilksjünes, pisiümiseja,
 rasvsaba-pisihüpik, käbehüpik) on ohustatud. 1950.
 a-te lõpus hävis loodusest turaani tigger, kes elas ka
 Lõuna-K-s. Linde on kohatud 514 liiki, pesitsejaid
 on 379 liiki, palju on kullilisi, partlasi, kurvitslasi,
 põdsalindlasi, vintlasi. Ohustatud on 21 linnuliiki
 (nt. helekoovitaja, ida-õõnetuvi, kõnnukajakas,
 rohunepp, stepikurvitaja, väike- ja suurtrapp). Roo-
 majaid on 51 ja kahepaikseid 15 liiki. Putukate,
 eriti mardikaliste fauna on liigirohke. Riigi lõuna-
 osas on peamised loodusohud maavärinad, Almatõ
 ümbruses on ka mudavool. Laiaulatuslikult on
 inimtegevuse põhjustatud keskkonnakahjustusi,
 suurim neist on endiste sõjatehaste ja polügoonide-
 ga seonduv radioaktiivne ja keemiline saastumine,
 paljudes linnades on tööstusreostus. Araali mere
 kuivamisel ladestub ohtlikke pestitsiide ja loodus-
 likke sooli, tolmutormid kannavad neid teistesse
 piirkondadesse. K-s on 104 KA-d, sh. 1 RP. K-i
 vanim kaitseala on Aksu-Žabaglõ LKA (750 km²,
 asut. 1926). Hodža Ahmed Jassavi mausoleum

SKT (2005)	56,09 mrd. \$
SKT, (2005)	128,98 mrd. \$
poliit.	6,8 %
tootlus	39,5 %
teenindus	53,7 %
SKT, 1 el. kohta (2005)	8500 \$
Inflatsioon (2005)	13,5 %
Eelarve tulud (2005)	12,19 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	12,44 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	41,66 mrd. \$
Majandusabi (2000)	74,2 mld. \$
Töövõime (2005)	7,85 mln.
Hõivatud (2002)	20 %
tootlus	30 %
teenindus	50 %
Töötud (2005)	8,1 %
Vaeseid (2004)	19 %
Linnarahvastik (2005)	79 %
Kesk. vanus (2006)	29 a
Kesk. eluiga (2006)	67 a
mehed	62
naised	73
Ilve (2006)	0,3 %
Sundimus (2006)	1,6 %
Surumus (2006)	0,9 %
Imikute surumus (2006)	2,8 %
HIV/AIDS (2005)	12 000 in.
AIDS-i surmud (2003)	alla 200

2003) ja Tamgali mäekuru arheoloogiliseks alaks kahtlustatakse on kantud UNESCO maailmapärandi nimistusse (2004).

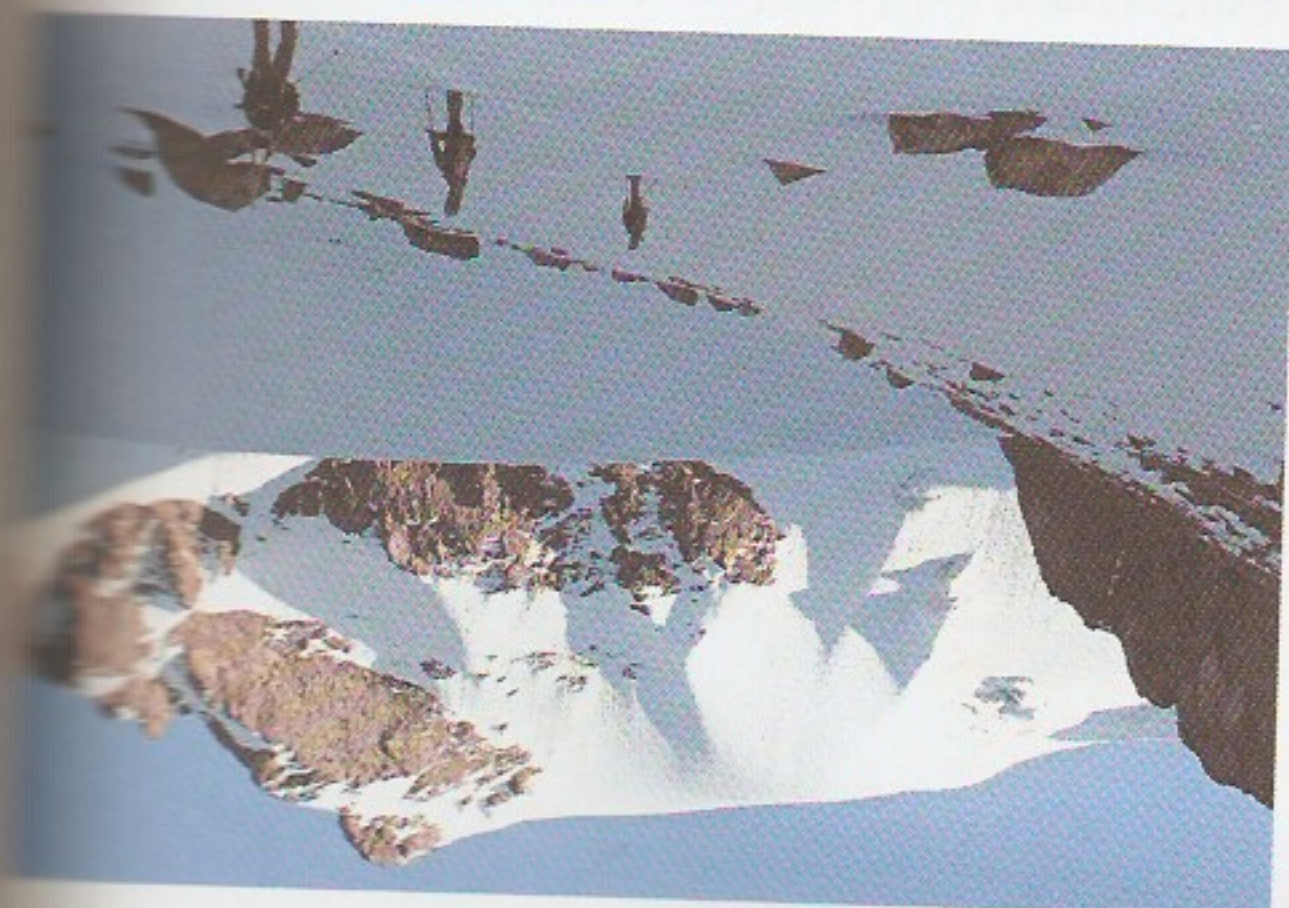
Rahvastik. Keskmine asustustihedus on 5,4 in./km². Hõredaim on asustus K-i läänepool, tihedaim kesk- ja kaguosas. Kõige hõredamini on asustatud poolkõrbe- ja kõrbealad. 53,4 % rahvastikust moodustavad kasahhid ja 30 % venelased, järgnevad ukrainlased (3,7 %), usbekid (2,5 %), sakslased (end. volgasakslased, 2,4 %), tatarlased (1,7 %), uiguurid (1,4 %), tadžikid, korealased, islaneid jm. end. NSV Liidu alalt pärinevad rahvad. Üks kireva rahvusliku koosseisu põhjusi on NSV Liidu kuuenda ümberhäävlastamis- ja poliitika. 20. saj. I poolal rändas K-i ligi 1 mln. slaavlast, sakslast ja juuti. Uustulnukad hõivasid kasahhidelt nende parimad rohu- ja põllumaad. Ka 1950. a-te keskajal rändas K-i arvukalt venelasi. Iseseisvuse algusaastail läks üle 2 mln. vene- lase tagasi Venemaale ning paljud väljarännanud kasahhid naasid (Hiinast, Venemaalt, Mongooliast ja mujalt) kodumaale. Alles 1989. a. üle- tas kasahhide arv taas venelaste arvu. Nüüd- ajal lahkuvad riigist iga 1000 in. kohta 3,3 in. (2005). Väljaspool kodumaad elab kõige enam kasahhi Usbekistanis ja Venemaal. Riigikooli on kasahhi keel (kõnelejad 64,4 % rahvastikust), kirjakäes kaalutakse üleminekut ladina tähestikule. 95 % rahvastikust valdab ka vene keelt, seda kasut. rahvastikust laialdaselt (nn. rahvastevaheline suhtluskeel). Ligi pool (47 %, valdavalt etnilised kasahhid) rahvastikust on muslimid (summiidid), 44 % õigeusklikud ja 2 % protestandid. Slaavi rahvad (venelased, ukrainlased ja valgevenelased) moodustavad pms. põhijärgi. Nad elavad suurel määral end. kolhoosi- ja sovhoosi-

keskused). Asulaid eraldavad üksikisest suured niisupõllud ning kuivemates piirkondades kõrbe- ja poolkõrbealad, kus oma karjadega rändlevad lam- bakarjused. K-i linnad on tekkinud alles 19. saj. Linnikes asulates elab tänini rohkem slaavlast kui kasahhe. Kasahhid moodustavad riigi suurima linna Almatõ (1997. a-ni pealinn) elanikest umbes pool. Kirjasaokajaid on 98 % rahvastikust. Kesk- hardus on kohustuslik, kuskjuures keskkooli on kaht tüüpi (tõlharidus- ja kutsekeskkoolid). Pärast iseseisvumist on asut. süvaõppega keskkooli, erikooli, gümnaasiume ja lütsiume. Ka kõrgkooli on eritüübilisi, palju on erakõrgkooli. Kasahhide tavaid on tugevasti mõjutanud rändlev eluviis ja islam. Islam hakkas kasahhides seas laiemalt levima 17. – 18. saj., kuid täielikult omaks võeti see palju hiljem.

Majandus. Maavarade rohkeuse tõttu arendati Nõuk. võimu ajal K-s ulatuslikult eeskätt raske- tööstust. Pärast NSV Liidu kokkuvõtet (1991) vähenes järsult nõudlus K-i raske- ja tööstus- ja- järele, see põhjustas lühiajalise majanduslanguse. 1990. a-il hakati riigiettevõtteid erastama, 1995 – 97 oli suur osa neist juba erastatud. Alates 2000. a-st on K-i majanduskasv olnud kiire, seda on soodustanud pms. riiklik energiatõotus (nafta, maagaas, kivisüsi) ja edukad majandusreformid. Arengule on kaasa aidanud ka head saagid ja välisinvesteeringud. Sisemajanduse kogutoodan- gu juurdekasv on olnud pärast 2000. a-t pidevalt suur (u. 9 % aastas), seda on soodustanud nafta ja maagaasi kõrge hind maailmal turul. Majanduse

Karlotau

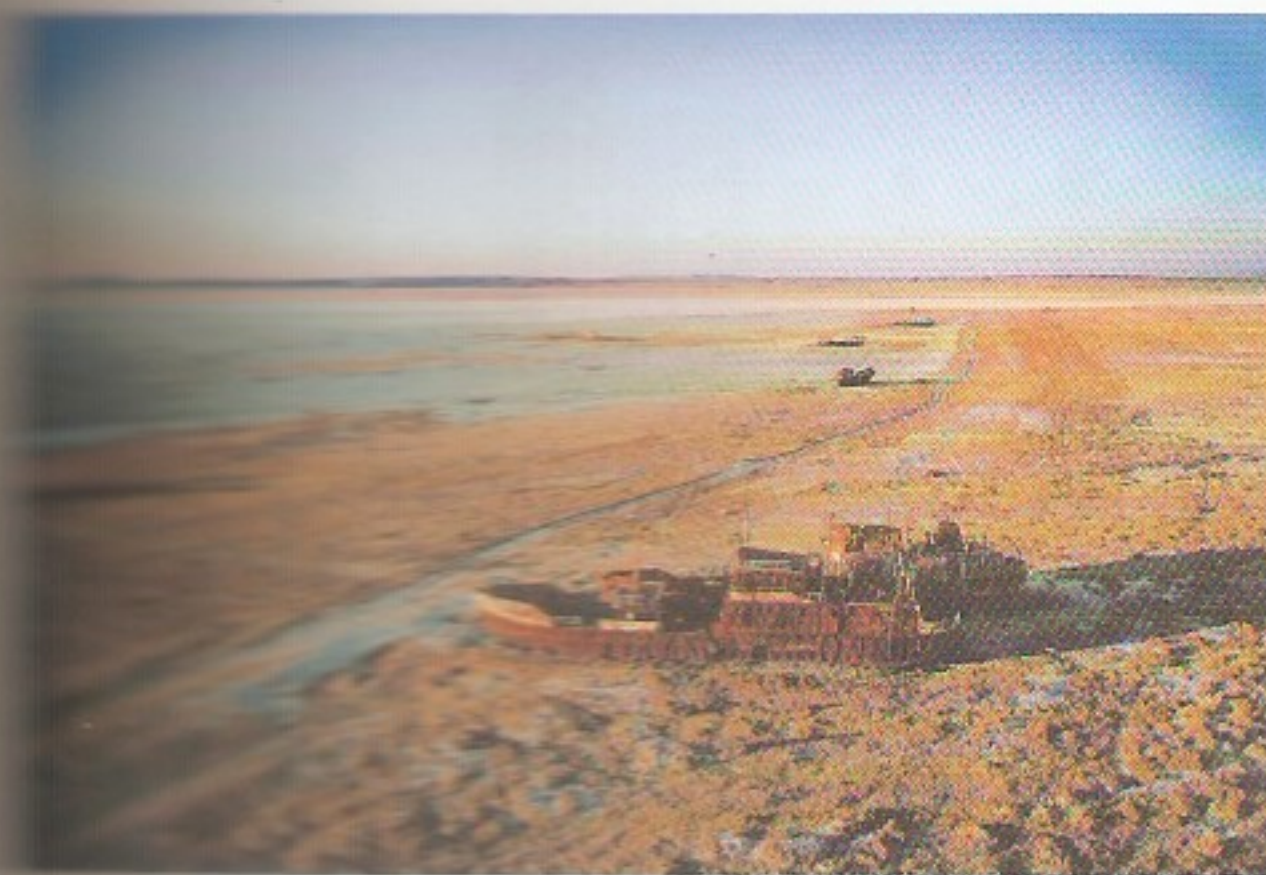

Väliskaubavahetuse
rid (% kogum.)
Väljavahetuse
Venemaa
Saksamaa
Hiina
Prantsusmaa
Rumeenia
USA
Sisesevdu
Venemaa
Hiina
Saksamaa

Ühiku kohta
(Almatõ)

Kasahstan

Kasahstan

põhiharu on energeetika. Naftat ja gaasikondensati toodeti 2006. a. 65,5 mln. t, sellest 57 mln. t veeti välja (70 % väljaveost). Naftavarude on 4 mrd. t ja maagaasivarude 1,841 triljonit m³ (2004. a. toodang 18,5 mrd. m³). Kaspia põhjaosas 21. saj. algul avastatud naftavarude hinnatakse 14 mrd. t-le. Peamised nafta- ja gaasimaardlad on Tengiz, Karatšaganak ja Kašagan. Elektrienergiat toodeti 2003. a. 60,3 mrd. kWh, tarbiti 52,6 mrd. kWh, ülejäänud veeti välja. Tööstuse põhiharud on maavarade kaevandamine ja töötlemine (nafta, magneesium, kroom, tina, tsink, vask, titaan, alumiinium, kuld, hõbe, fosfaadid, väävel, raud ja teras), tähtsad on ka masinaehitus (ehitusseadmed, traktorid, maaharimismasinad, elektrimootorid, relvad) ja ehitusmaterjalitööstus. Väljaveo mahtu suurendas oluliselt 2001 käiku lastud, Tengizi naftaväljalt Musta mere äärde Novorossiiskisse kulgev naftajuhe. 2005. a. valmis naftajuhe Atasust Hiina piirini. Koostöös Hiinaga on alustatud ka suure, Kaspia rannikult Hiina piirini kulgeva naftajuhtme rajamist. Vähendamaks nafta tootmise ja töötlemise liiga suurt osatähtsust, püütakse tööstust teiste tööstusharude arendamise kaudu mitmekesistada. Toiduainetööstuses on olulisel kohal kogu riigis paiknevad lihatootmisettevõtted; põhiosa piimatööstusest asub venekeelsete asustatud põhja- ja idapiirkondades. Põhil. riigi lõunaosas toodetakse suhkrut. Nõuk. võimu ajal hakati 1950.–60. a-il K-i põhjaosas lampuamisa korras uudis- ja jäätmaid üles harima, sellega tekitati muldadele suurt kahju. Ülemäärased

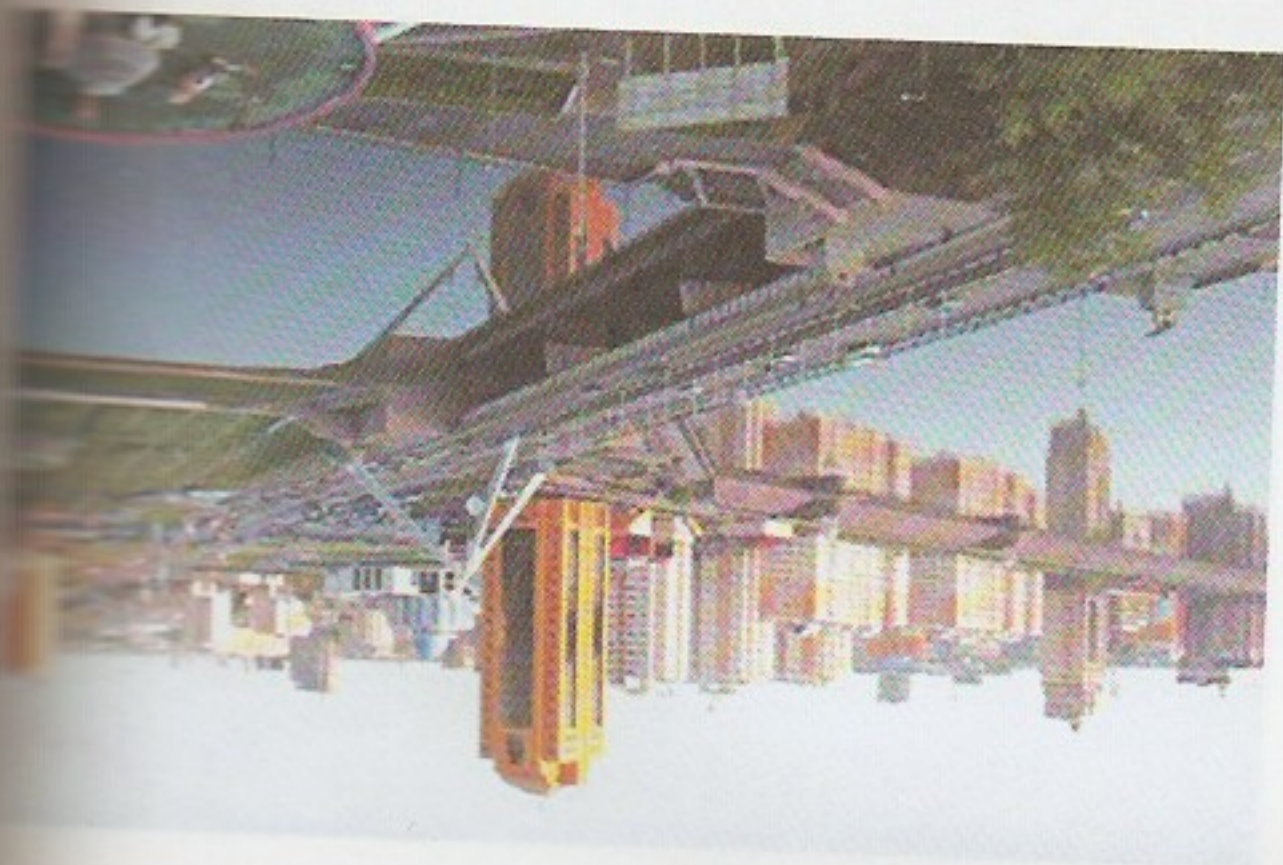

karjatamise tõttu kannatasid kohati karjamaad. Praeguseks on haritava maa pindala ja kariloomade arv oluliselt vähenenud: 1993 oli riigis 9,57 mln. veist ja 33,63 mln. lammast, 2003 aga 4,56 mln. veist ja 9,79 mln. lammast, haritava maa pindala oli 181,3 mln. ha-lt vähenenud 21,5 mln. ha-le. Niisutatavaid alasid on 3,56 mln. ha. Peamised põllumaadused on teravili (suviniisu, hirss, mais, ka oder ja riis), kartul, köögiviljad, arbuusid, melonid, puuviljad, suhkrupet, piim, nahk ja liha ning vill ja puuvill. Nisutoodangult on K. maailmas 6. kohal. 2003 oli K-i teraviljasaak 17,6 mln. t. Peetakse hobuseid, kitsi, kaameleid ja kodulinde. Tormiliselt arenevad K-i rahandus ja pangandus, seal on paljude maailma nimekate pankade harukontorid. K-i pangad on laiendanud oma tegevust mitmesse välisriiki. K. on esimene SRÜ riik, kes on oma välisvõla Rahvusv. Valuutafondile tagasi maksnud. Riigi hea rahanduslik seis on võimaldanud alandada kõiki makse — käibemaksu 16 %-lt 15-le, sotsiaalmaksu 21 %-lt 20-le ja tulumaksu 30 %-lt 20-le —, see omakorda on tugevdanud majandust. K-s on 150 lennujaama (2006), neist 66 on kõvakatteradadega. Rahvusv. lennujaam on Almatõ läh. Valdav osa nii sise- kui ka rahvusv. reisiliiklusest toimub lennukitega. Rohkesti on torujuhtmeid. Riigis on 10 370 km maagaasi-, 10 158 km nafta-, 1187 km naftasaaduste ja 18 km gaasikondensaadijuhtmeid. Enamik kaupa veetakse raudteitsi. Rdt-d on 13 700 km, mnt-id 90 018 km (neist 84 104 km kõvakattelisid) ning siseveeteid 4000 km (pms. Jertisi jõel, vähem Sõrdarjal). Tähtsaimad sadamad on Aktau ja Atõrau (Kaspia ääres) ning Öskemen, Pavlodar ja Semej (Jertisi jõel). 2005. a. vedas K. kaupa välja 30,09 mrd. ja sisse 17,71 mrd. \$ eest. Väljaveost moodustasid 58 % nafta ja naftatooted, 24 % värvilised metallid, 5 % keemiakaupad ja 3 % masinad. Välja veetakse ka teravilja (pms. nisu, põhil. Venemaale), villa, liha ja kivisütt. Sisse tuuakse masinaid ja seadmeid (kokku 41 % sisseveest), metalltooteid (28 %) ja toidukaupa. Eestist ostis K. 2003. a. kaupa 46,1 mln. kr. eest ja Eestile müüs ta kaupa 146,7 mln. kr. eest. Osteti pms. keemiakaupu (41,5 %), toiduaineid, jooke ning tubaka- (24,3 %) ja tekstiiltooteid (3,3 %), müüdi põhil. tekstiil- (45 %) ja keemiatooted (8 %).

Ajalugu. Lõuna-K-i asulakohtadest (Borõkazganist, Tanirkazganist) leitud algelise töötlusega kiviriistade vanus võib olla 150 000–200 000 aastat. Täpsemini on dateeritud Karasu asula, selle vanus on u. 80 000 aastat. Nooremal kiviajal levisid K-i algeline maaviljelus ja koduloomade pidamine, mis stepialadel muutus rändkarjakasvatuseks (Kelteminari kultuur, IV–III a-tuh. e. Kr.; Afanasjevo kultuur, 2500–1500 e. Kr.). Pronksiaja Andronovo kultuuri (1500–800 e. Kr.) asukate tegevuses oli tähtsal kohal Altai mäestikus leiduva vasemaagi töötlemine. Rauaaja algul (alates u. 700 e. Kr.) elasid K-i stepialal Pärsia allikates mainitud rändkarjakasvatajad sakid.

5. saj. p. Kr. Alais tekkivad turgi rahvaste liit
 kujunes 6. saj. keskel Türgi kaganaadiks, mis
 7. saj. alguses jagunes Ida- ja Lääne-Türgi kaga-
 naadiks. 8. saj. I poolel mõlemad kaganaadid
 lagunesid. Karlukide riigis (766–940) arenesid
 kiiresti feodaalsuhted, edenes majandus ja tekti-
 sid linnad; tähtis karavanikaubanduse keskus oli
 Taraz. 9.–10. saj. kuulusid Lääne- ja Edela-K.
 oguuste kaganadid, K-i kirde- ja keskosa asusta-
 sid Türgi päritolu kimakid ja köptsakid. 10. saj.
 tekkis Karakhanide feodaaaliriik, hakkas levima
 islam, kõrge taseme saavutasid kirjandus ja arhi-
 tektuur. 12. saj. I poolel sattusid Karakhanidid
 maksumissesse sõltuvusse karakitanitest, 1212 alistas
 nende riigi Horezmi šahh Muhammad. 1219–21
 vallutasid K-i ala mongoli-tatari väed ning maa
 jagati Tšingis-khaani poegade vahel. 1240. a-st
 kuulus K. Kuldhordi. Pärast selle lagunemist
 (15. saj. lõpul) rajasid Kesk-Aasia stepides lii-
 tunud türgikeelsed rändhõimud Ida-K-s Kasahhi
 khaaniriigi. Khaan Kasõmi [1511–23] ajal riigi
 valdused suurenesid, koostati kasahhide esimene
 seadustekogu „Kasõm-khaani hülgav tee“ (1520)
 ning jõudis põhil. lõpule kasahhi rahva kaju-
 nemine. Khaaniriik jagunes loodusolude ja maj.
 tingimuste alusel 3 hordiks (džuziks): Zetisu
 (seitsme jõe maa) ehk Vanem hord, Kesk-K. ehk
 Keskmine hord ja Lõuna-K. ehk Noorem hord.
 Kasahhide peategevusala oli rändkarjakasvatuse,
 vähem tegeleti põlluharimise ja käsitööga. Seadus-
 likult ei olnud talupojad pärisorjastatud, kuid nad
 pidid kandma feodaalkoormist. 17. saj. tähendas
 Vene riik K-i kaudu kaubandussidemeid Kesk-
 Aasiaga, K-i läänepiirialale rajati 1613 Vene lin-
 n (Jaitsk (praegu Oral), 17. saj. lõpul ja 18. saj. algul
 pidas khaaniriik visa võitlust Looode-Hiinas ja
 Mongoolias tekkivad Oiradi khaaniriigiga (seda
 ajajärku nimet. „suure häda ajaks“). 1730 pöördus
 Noorma hordi khaan Abulhair [1717–48] kaitset
 otsides Vene riigi poole ning tunnustas 1731
 Vene ülemvõimu. 1735 rajati Uurali lisaõde Ori
 suudmealale Vene mõju tugevdamiseks Orski
 kindlus. 1740 ühendati Venemaa Keskmine
 hord. Ühendamine soodustas Venemaa ja K-i
 kaubandussidemete tihenemist ja uute linnade
 rajamist. Kuid tsarismi koloniaalrezüüm põhjustas
 kasahhide osalemise Jemeljan Pugatšovi juhitud
 talurahvasõjas (1773–75) ja ülestõuse (1783–
 97 Srõm Datovi, 1836–37 Isarat Taimanovi ja
 Mahhambet Otemisulõ juhtimisel). 1819 kaotati
 khaanivõim Keskmisses ja 1824 Noormas hordis.
 Kheistati uus haldusjaotus ja halduskord. Tekkis
 Vene ülemvõimu vastane, pms. feodaalidele ja
 Kesk-Aasia khaanidele tuginev liikumine, mida
 1837–47 juhtis Keskmisses hordi khaan Kenes-
 sar Kassõmov. 1846 ühendati Vene riigiga osa
 Veneast hordist ja 1860 koguti hord. 1867.–68. a.
 haldusreformiga moodustati Turkestani kindral-
 kub-u kuuluvad Semiretšje (Zetisk) ja Sõrdarja
 obl. Orenburgi kindralkub-u kuuluvad Uurali ja
 Turgu obl. ning Lääne-Siberi kindralkub-u kuu-
 lud Akmoinski ja Semipalatinski (Semej) obl.

Astana

Almatõs Pambir
 asuv Zerkov linn
 on väheseid
 seid chitst, mis
 maavärinas säh

Muudeti kohtukorraldust. Kasahhide maa kuulutati
 riigi omandiks, see kiirendas pms. Venemaal
 püü agraarreformi ajal asus 1906–12 K-i üle
 500 000 vene ja ukraina asuiku. Kaubatootmise
 kasv ja tööstuse (pms. maavarade kaevandami-
 se) arenemine soodustas linnades ja uusasukate
 rajatud põllum-asulates kapit. suhete teket. Ka-
 sahhide auulides jäid kuni 1930. a-teni püsima
 feodaal-päritarhaalsed suhted. K. oli Venemaa
 äärmiselt ja Vene tööstuse toorainebaas. 19. saj.
 lõpus ja 20. saj. alguses hakkasid kasahhid asuma
 linnadesse. Tsarismi koloniaalpoliitika põhjus-
 tas kogu K-i hõlmaava rahvusliku liikumise.
 Tsarivalitsuse korraldus mobiliseerida I maa-
 ilmaosja ajal muslimeid tagalataludele põhjustas
 1916 Hudaandis (Tadžikistanis) ülestõusu, mis
 haaras kiiresti peaaegu kogu Kesk-Aasia. Eriti äge
 oli vastuhakk K-i põhjapiirkondades. Sõjavägi
 surus ülestõusu julmalt maha, tuhanded kasahhe
 põgenes Hiinasse. Samal ajal hakkas arenema
 reformistlik kodanlik-rahvuslik liikumine. 1917
 peeti Orenburgis rahvusliku pol. org-i „Alas“
 kongress, mis taotles Venemaa koosseisus K-i
 autonoomiat. Sama aasta det-s-s moodustati Alas-
 orda valitsus (juht Alihan Bukkeihhanov), mille
 sõjajõud tegutsesid koos Baskitria ja Qu'goni
 (Kokandi) autonoomistide, Aleksandr Dutovi kasa-
 kate ja Aleksandr Koltšaki valitsusega. 1918. a-ks
 oli suurem osa K-st rahvuslaste kontrolli all. Mär-
 tis 1920 punastas Punaarmee Alas-orda. 26. VIII
 1920 moodustati Vene SFNV-ss kuuluv, suurt

osa Kesk-Aasiat hõlmav Kirgiisi ANSV, millesse kuulusid ka K-i alad; pealinnaks sai Orenburg. 1925 nimetati see Kasahhi ANSV-ks; pealinnaks sai algul Kõzõlorda, 1929 Alma-Ata (Almatõ). 1930 eraldati sellest Karakalpaki ANSV, mis liideti hiljem Usbeki NSV-ga. 1930. a-tel kolhooside moodustamise ajal hävitati põline kasahhide rändkarjakasvatus, sellele järgnes suur näljahäda (1933), palju kasahhe põgenes Hiina valduses olevasse Ida-Turkestani. 1936 nimetati Kasahhi ANSV ümber liiduvabariigiks (Kasahhi NSV). 1986 järgnesid vene rahvusest Gennadi Kolbini K-i KP juhiks nimetamisele protestimeeleavaldused, mis viisid tänavakokkupõrgeteni miilitsajõududega. Algas uus rahvuslik liikumine. Juunis 1989 nimetati G. Kolbini asemel K-i KP esimeheks sekretäriks Nursultan Nazarbajev. 26. VIII 1990 võeti vastu suveräänsusdeklaratsioon. 1. XII 1991 toimunud valimistel sai presidendiks ainukesena kandideerinud N. Nazarbajev ning 16. dets. kuulutati K. iseseisvaks. K. astus SRÜ liikmeks. Pärast iseseisvumist loovutas K. Venemaale oma terr-l paiknenud Nõuk. armee tuumarelvastuse ning a-st 1992 on viidud K-st välja u. 2000 tuumalühkepead, sh. 1000 stardipositsioonil olevat; massihävitusrelvastuse rajatised likvideeriti USA abi-ga. 1993 võeti vastu esimene põhiseadus. 1994. a. toimusid esimesed parlamendivalimised, valitud koosseis ei toetanud N. Nazarbajevi kavandatud reforme. Konstitutsioonikohus kuulutas valimistulemused kehtetuks ning president saatis parlamendi ja valitsuse laiali, juhtis riiki dekreetide abil ning algatas uue põhiseaduse koostamise. 1995 pikendati rahvaküsitluse tulemusena N. Nazarbajevi presidendiks oleku aega 2000. a-ni. 30. VIII 1995 korraldatud rahvaküsitlusega vastu võetud uus põhiseadus laiendas presidendi volitusi ning muutis parlamendi kahekojaliseks, vähendades samas senaatorite arvu. Uutel kahevoorulistel parlamendivalimistel (9. XII 1995 ja 4. II 1996) võitsid presidenti toetavad parteid absoluutse enamuse, kuid sõltumatute välisvaatlejate ja opositsiooni hinnangul oli valimistel hulgaliselt rikkumisi. Dets. 1997 võeti parlament ja enamik valitsusasutusi Almatõst üle uude pealinna Astanasse (endine Akmolinsk,

Akmola, Tselinograd). See võimaldas presidendil ühtlasi teostada laiaulatuslikku valitsusreformi, sh. ligi kolmandik valitsusasutusi suleti. 1999 valiti N. Nazarbajev erakorralistel valimistel pea-aegu 80 % häälteenamusega taas presidendiks, ehkki vaatlejad kritiseerisid valimiste korraldust. Kriitika osaliseks on saanud ka kõik järgmised valimised. 2001. a. põhiseaduse täiendus tagab presidendile laialdase pol. mõjuvõimu ning hulga maj. soodustusi ka pärast ametist lahkumist. 2004 võitis parlamendi alamkoja valimistel presidendipartei Isamaa 42 kohta, presidenti toetav valimisliit Põllumajandus- ja Tööstustöölise Blokk sai 11 ning presidendi tütre Dariga Nazarbajeva juhitud partei Üheskoos (Asar) 4 kohta. Kõik opositsiooniparteid kokku said ainult ühe koha, 18 kohta said sõltumatud kandidaadid. K-i majandus on viimasel aastakümnel arenenud stabiilselt. Väliskapitali abiga on oluliselt arendatud turumajandust. Peale kahepoolsete suhete tehakse Shanghai Koostööorg-i raames (asut. 1996, liikmed Hiina, Venemaa, Kasahstan, Kõrgõzstan, Tadžikistan, a-st 2001 Usbekistan) maj. ja pol. koostööd Venemaa, Hiina ja Kesk-Aasia riikidega. Olukord demokraatia osas on keeruline. Sealset endiste kommunistide ja neid toetava mõõduka islami vaimulikkonna režiimi on nimet. „valgustatud autoritaarsuseks“, mis on alla surunud nii rahvuslik-dem. kui ka äärmusislamistliku liikumise. 1999 taotles K. vaatlejastaatust Euroopa Nõukogu Parlamentaarses Assamblees. Ametlik vastus oli, et K. võib taotleda ka täisliikmeks saamist, sest ta paikneb osaliselt Euroopas, aga enne, kui ei ole laiendatud demokraatiat ja parandatud inimõiguste olukorda riigis, küsimust ei arutata. Sellest hoolimata on viimastel aastatel üha enam piiratud meediavabadust ning seadusandlus raskendab uute erakondade asutamist. Olukord on karmistunud iseloomis pärast 2005. a. naaberriigis Kõrgõzstanis toimunud nn. tulvide rev-i. Dets. 2005 toimunud erakorralistel presidendivalimistel sai N. Nazarbajev 91 % toetusega kolmandat korda järjest presidendiks. Jaan. 2007 astus peaminister Danial Ahmetov tagasi, uueks valitsusjuhiks sai Kärim Mäsimov. A-st 1992 on K. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 27. V 1992.

Relvajõud. K-i relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, teenistusaeg on 2 aastat. Kõrgem ülemjuhataja on president, vahetult juhib relvajõude sõjaväelasest kaitseminister. Relvajõud koosnevad maaväest ning õhu- ja õhukaitsejõududest. Oluline osa on poolsõjaväelistel org-del, nt. siseministeeriumi alluvuses olevatel piirivalve- ja sisejulgeolekuvägedel. Mereväge (Kaspia merel tegutsemiseks) alles luuakse, praegu täidab selle ülesandeid merepiirivalve. 2006 osalesid K-i üksused rahvusv. operatsioonil Iraagis.

K-s on 11 liiki imetajaid, 14 liiki pesitsevaid linde ja 10 liiki roomajaid. Kaitsealasid on 15. K-l on rikkalik nafta- ja väga rikkalik maagaasivaru.

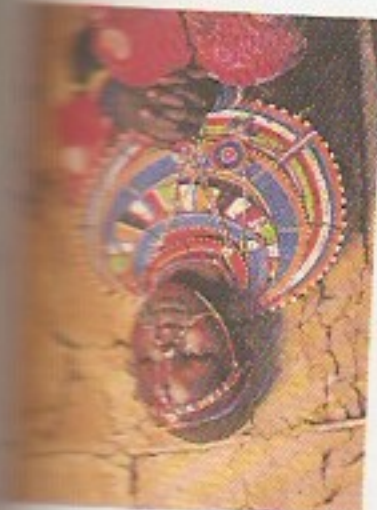
Rahvastik. Ainult 20 % rahvastikust moodustavad põliselanikud K-i araablased (nende elatus-tase on väga kõrge), sama palju elab riigis araabia maadest saabunud ja nende järglasi ning Iraanist ümber asunud araablasi; Indiast ja Pakistanist tulnud on kumbagi 18 % ning pärslasi 10 % K-i rahvastikust. Suureneb tailaste, filipiinlaste ja indoneeslaste sissevõetud, K-s elavad aafriklased on endiste orjade järglased või tööle saabunud immigrandid. Keskmine asustustihedus on 69 in./km², 91 % rahvastikust elab pealinnas, sisse-maal on püsisustus vaid oasides. Peale araabia keele kasut. ka inglise keelt. K-i täiskasvanutest on kirjaoskajaid 89 % (2004). Haridust toetab tugevalt riik. Riigiusk on islam, 77 % usklikest on sunniidid-vahhabiidid ja 15 % šiidiid. Tervishoiu-kulutused moodustavad riigi SKT-st 3 % (2000), sellest 1/3 on riiklikud kulutused. 450 in. kohta on 1 arst ja 570 in. kohta 1 haiglakoh. 1

Majandus. K-i majandus põhineb nafta- ja gaasi-tööstusel. Naftavaru on 2,2 mrd. t ja toodang 39 mln. t/a (2005). Maagaasivaru on 26 000 mrd. m³ (2005; see moodustab maailma gaasivarust u. 15 % ning K. on Venemaa ja Iraani järel maailmas 3. kohal). Aastas ammutatakse K-s u. 30 mrd. m³ maagaasi. K. on maailma suurimaid vedeldatud gaasi eksportijaid. Kogu elektrienergia (9,7 mrd. kWh, 2003) saadakse gaasielektrijamade-st. Suurimad energiatarbijad on merevee magestamise seadmed. K-s toodetakse ka terast ja tsementi (mõlemat u. 1 mln. t/a). Siseturu vajaduseks töötavad vähesed tekstiili-, jalatsi-, chitusmaterjali- ja toiduainetööstuse ettevõtted. Põllum. rahuldab u. 20 % riigi toiduainete vajadusest. Haritavat maad on u. 2 ja karjamaad 9 % K-i terr-st, põllundus ja aiandus on võimalik ainult pideva niisutamise korral. Oaasides kasvat. nisu, otra, maisi, hirssi, köögivilja ja datlipulmi. Valdav on ränd- ja poolrändkarjandus (kaamelid, lambad, kitsed, hobused), farmides peetakse veiseid ja kodulinde. Rannikul püütakse kala, kreveti ja pärlikarpe. Mnt-id on 1230 km (2002; peaaegu kõik mnt-d on kõvakattega). Pealinna lähedal on rahvusv. lennujaam ja sadam. Nafta-jäätmeid on 702 km ja gaasijäätmeid 1024 km

(2004). Eksport ületab impordi u. 5 korda. U. 85 % K-i väljaveost moodustavad vedelgaas ja naftasaa-dused, eksporditakse ka terast, mineraalväetisi ja tsementi. 2005. a. eksporditi kokku 25 mrd. \$ eest, sellest 37 % Jaapanisse, 20 % L-Koreasse ja 8 % Singapuri. Sisse tuuakse masinaid ja seadmeid, toiduaineid, tarbe- ja keemiakaupu, chitusmaterjale ning ravimeid (6,7 mrd. \$ eest, sellest 12 % moodus-tas sissevedu Prantsusmaalt, 11 % Jaapanist ja 10 % USA-st; 2005). 2002 külastas K-t 693 000 turisti.

Ajalugu. K-i ps. oli asustatud juba III–II a-tuh. e. Kr. Alates 7. saj-st allusid sealsed araabia hoi-mud Kalifaadile, valitsevaks sai islam. 13.–14. saj. kuulus K. Bahreini emiraadi valdusse. 16. saj. vallutasid ala portugallased, seejärel sekkusid võit-lusse K-i pärast Türgi, Iraan ja naaberväikeriigid. Tegelikult oli võõrriikide võim nimeline, sisu-liselt valitsesid kohalikud šeiidid ja hõimujuhid. 18. saj. tuli võimule vahhabiitide usuliikumise-ga seotud kohalik ath-Thānī dünastia, kes Qāsim ibn Muḥammad ath-Thānī [1878–1913] juhtimisel allutas kogu poolsaare. 1871–1914 kuulus K. Türgi-le ja muudeti 1916 Suurbritannia protektoraadiks. Suurbritanniaga sõlmitud leping keelas K-l ilma Suurbritanniaga heakskiiduta sõlmida lepinguid ühegi teise riigiga, inglased omakorda kohustusid K-le välisvaenlase rünnaku korral igakülgselt sõja-list abi osutama. 1930. a-te algul sattus Pärsia lahe äärne pärlikaubandus kriisi, mis põhjustas K-s suuri maj. probleeme. 1939 avastati suur naftavaru, kuid II maailmasõja tõttu alustati nafta tootmist ja väljavedu alles 1949. 3. IX 1971 kuulutas šeik Aḥmad ibn 'Alī ath-Thānī [1960–72] K-i ise-seisvaks, kuid juba järgmisel aastal kukutas tema onupoeg Khalīfah ibn Ḥamad ath-Thānī ta võimult ning kuulutas end emiiriks [1972–95]. 1916. a. protektoraadileping Suurbritanniaga asendati kahe-poolse sõpruslepinguga. Lahesõjas (1991) toetas K. ÜRO ja USA Iraagi-vastast koalitsiooni. 1995 kukutas kroonprints Ḥamad ibn Khalīfah ath-Thānī veretu riigipöördega oma isa troonilt ning nimetas järgmisel aastal peaministriks oma noorema venna šeik 'Abdullāh ibn Khalīfah ath-Thānī. Algasid liberaalsed reformid. 1996 asutati *Al-Jazīrah* tele-kanal, mida peetakse araabia maailma ainsaks sõltumatuks uudistekanaliks. 1999 said naised (ühena esimestest araabia riikides) valimisõiguse ning kohalikel valimistel kandideerimise õiguse. 2001 lahenesid piiritülid Bahreini ja Saudi Araabiaga. A-st 1998 paikneb K-s USA Lähis-Ida ja Kesk-Aasia relvajõudude (CENTCOM) peakorter ning 2003 oli seal Iraagi operatsiooni ajal liitlasvägede peakorter. 2003 ratifitseeriti rahvahääletusel uus põhiseadus (jõustus 2005), mis annab kõigile vähe-malt 18-aastastele valimisõiguse. Samal aastal nimetas emiir ametisse esimese naisministri Shaik-ha bint Aḥmad al-Maḥmūdi. Sept. 2006 nõustus K. araabia riikidest esimesena oma sõdurid ÜRO rahuvalveüksuste koosseisus Liibanoni saatma. A-st 1971 on K. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 14. IV 1997.

Haldusjaotus	Provinnts	Pindala	Elanike arv	Haldus-
	(mkoa, province)	(km ²)	(2006)	keskus
Idaprovinnts	159 891	5 202 400	Embu	
Kesiprovinnts	13 191	4 099 200	Nyeri	
Kiirdeprovinnts	126 902	1 628 700	Garissa	
Lääneprovinnts	8 361	3 939 600	Kakamega	
Nairobi	684	2 864 700	Nairobi	
Nyanza	16 162	4 971 500	Kisumu	
Kannitkuprovinnts	83-603	2 964 800	Mombasa	
Rift Valley	173 854	8 552 000	Nakuru	

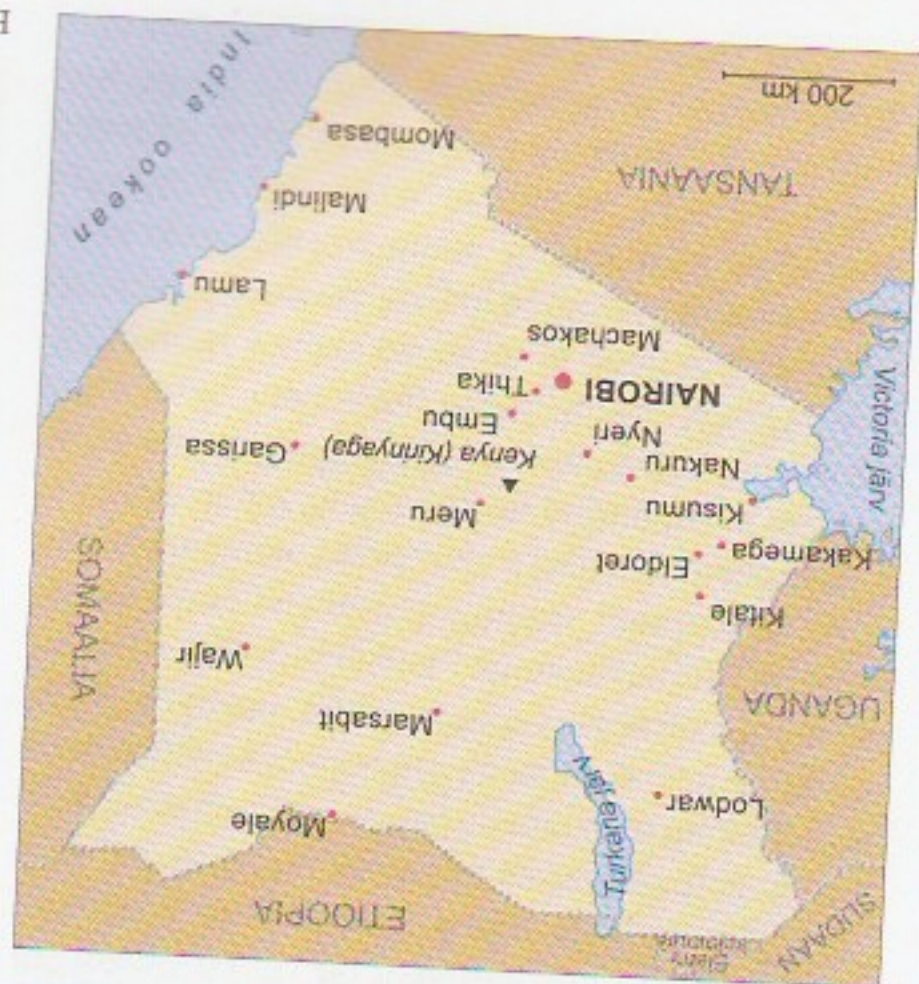
Masai tüdruk

for the Restoration of Democracy-People) ja mitmest erakonnast moodust. Rahvuslik Vikere-karekoalitsioon (National Rainbow Coalition). Kohtusüsteem on neljaastmeline, kõrgeim koh-tuorgan on Apellatsioonikohus. Kehitb 1963. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioon alusel on K. osaliselt vaba riik. Korrupsiooninindeksi järgi asub K. maailmas 142. kohal.

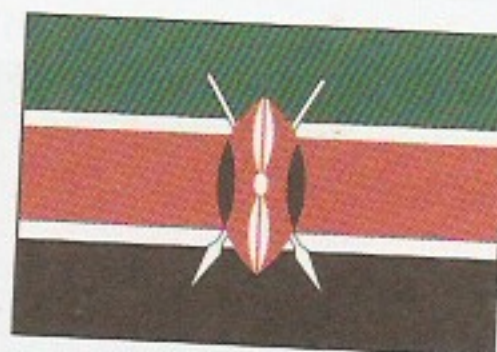
142. kohal.

te mahavärvi ja viljkat mulda, eest valatud verd ning roheline ajandust. Keskel on ristatud viljaväga vabaduslehe ja riigi K. Aafrika Dem. Liidu lipult tõukivad valged tribud. Vapi- (3) on lipuvärvides masalai klip, sükk märgib hõimuvastuolude

ühtlasi K. loodusmööbeld. Vapikilti aluseks on K. kõrgeima mäe (Kenya) siluett ning selle all on suahilikkeelne rahvuslik deviis „Harambee“ (\"tõelame koos\"), Hümmi (a-st 1963) „Ee Mungu nguvu yetu“ („Kõige loodu Jumal“) lõi loominguine kollektiiv, kuhu kuulusid Graham Hyslop, George W. Senoga-Zake, Thomas Kalume, Peter Kibukosya ja Washington Omondi.

Kenya

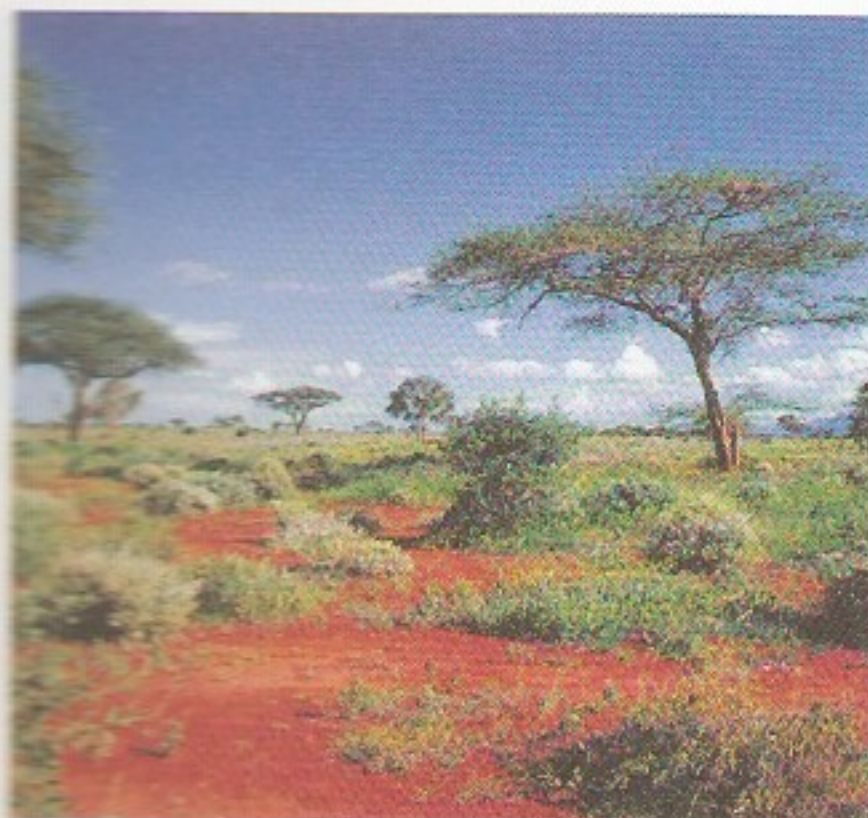

Kenya, K. Vabariik (suahili Kenya, Jamhuri ya Kenya, ingl Kenya, Republic of Kenya), nilk Ida-Aafrikas India ookcaani aares. Piiir (3477 km) Tan-
saania (769 km), Uganda (933 km), Sudaanii (232 km), Eetioopia (861 km) ja Somaaliaga (682 km);
rannajoone pikkus 536 km. K. haldab ka Sudaanii, Eetioopia ja K. vaidlusala Ellemi kolmnurka.

582 650 km²
34 222 900 (2006)
Pealinn
Haldusjaotus
Riigikeeled
Rahvaühik
Riigitihtased
Kena silling (KES)
KEN, KE

Politiline süsteem. K. on Rahvaste Ühendusse kuuluv presidentaalne vabariik. Riigipea ja valitsusjuht on president, kelle valib 5 aastaks rahvas. Presidentil on õigus kuulutada välja erakorralised valimised. Seadusandlik organ on 224-kohaline Rahvuskogu (*National Assembly*), mille 210 liiget valitakse 5 aastaks ühendaadaliistest valimisringkondades, 12 liiget määrab Rahvuskogu üks esindatud parteide ettepanekul president ning teine saadikut (*spikter* ja peaprokurör) kuuluvad *sine ex officio*. Valida võivad vähemalt 18-aastased valitsuskabineti liikmed ja kõrgemad riigivõimkonnad määrab president. K-s on mitmeparteiline. Ohulisi erakonnad ja ühendused on K. Aafrika Rahvuliit (*Kenya African National Union*), Dem. Rahva Taastamisfoorum (*Forum*

Kenya

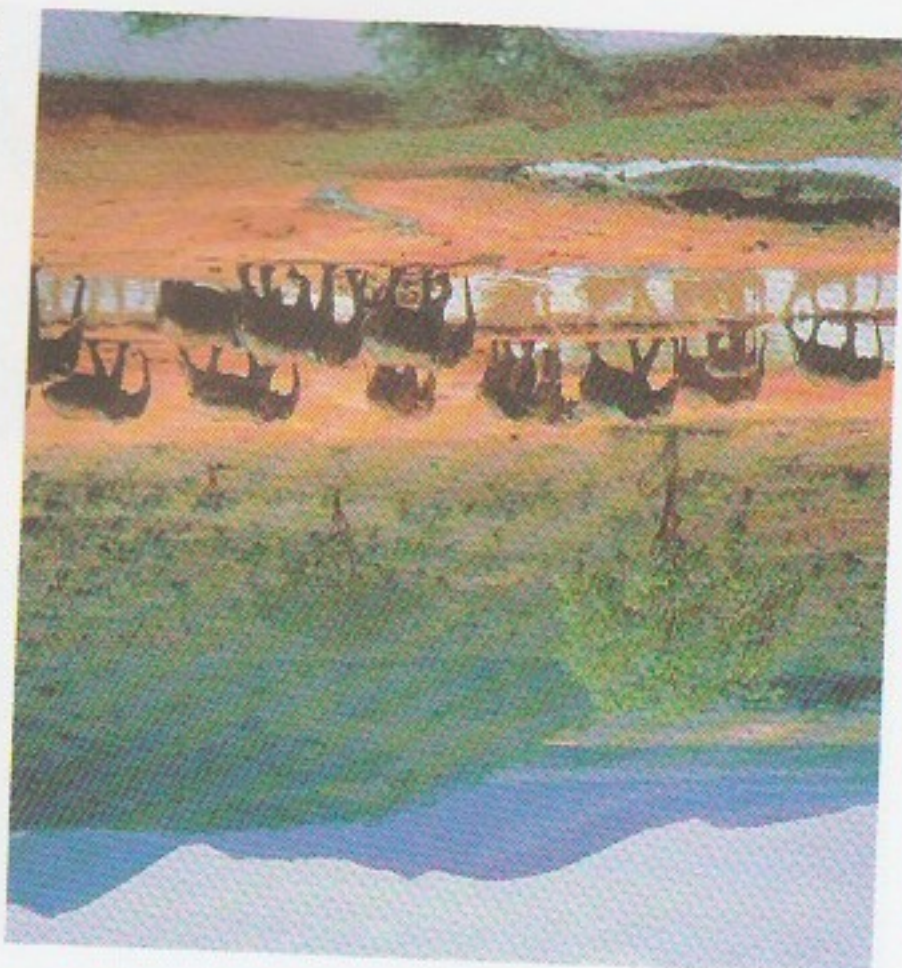

ookeani rannikumadalikuks. Riigi keskosa läbib 38. meridiaan jagab maa kaheks erinevaks osaks. Idapoolmik madaldub India ookeani rannikule, lääneosa tõuseb järsult Ida-Aafrika alanguvöötme piirkonna mägedeks ja platoodeks. K. ida- ja põhjaosas on kiltmaa kõrgus keskm. 400–900, lõuna- ja lääneosas 1000–1500 m. Kiltmaad läbiva sügava põhja–lõuna-suunalise alanguvöötme (Rift Valley) põhi on 50–130 km lai, põhjaosas Turkana järve ümbruses asub see 300–500 m kõrgusel, lõuna pool Naivasha järve ääres kuni 2100 m ja lõunas Tansaania piiri ääres 600 m kõrgusel. Alangu servaaladel kõrguvad tugevasti liigestunud laavaplatoosid ja mäeahelikud (Mau asiang, Aberdare, 3994 m). Kiltmaal ja alangu põhjal kerkib kustunud vulkaane, tegevavulkaane on vähem. Kõrgeim mägi on Kenya (kustunud vulkaan, 5199 m). Lääne poole madaldub platoo Victoria järve nõoks (900–1200 m ü. m.). Alangu põhjas on madalate järvede ahelik (Naivasha, Migadi, Nakuru, Bogoria ja Baringo), järvi eraldavad kustunud vulkaanide koonused. Pikk (400 km) rannikumadalik laieneb lõunast (16 km) põhja (Tana jõe äärsel madalikul 160 km). Rannikul on head sadamakohti, Mombasa sadamat peetakse Ida-Aafrika parimaks. Kolmveerandil terr-

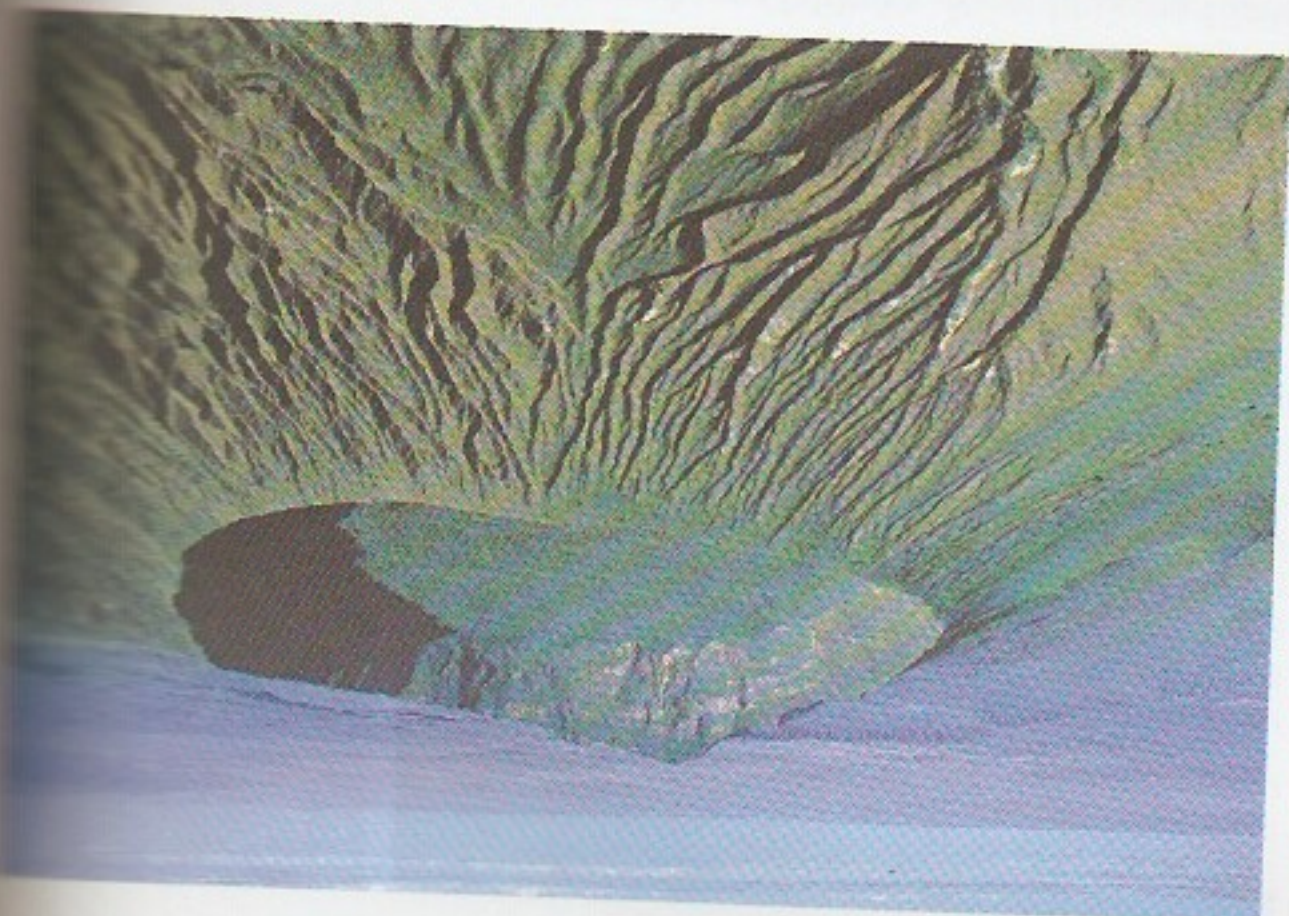

valitseb ekvatoriaalne mussoon-, kõrglavadel ja mägedes 1500 m-st kõrgemal lähistroopiline kliima. Keskmine t° on madalikel 24–28, kiltmaal 14–18 $^{\circ}\text{C}$. Kõige kuumem periood on veebr-st märtsini, veidi jahedam juulist aug-ni. Vihmaperioodid on apr-st juunini ja okt-st dets-ni. Sadu on tihti tugev. Sademehulk suureneb kirdest edelasse (250–2000 mm/a). Maa kesk- ja edelaosa hõlmavad pms. tüüpiline savann ja savannimets, põhja- ja kirdeosa kuiv savann ja poolkõrb. Jõgesid on vähe ja nende vooluhulk kõigub tugevasti, kuivaperioodil osa neist kuivab. Suurimad jõed on Tana ja Galana (ülemjooksul Athi). Siseveekogud hõlmavad 13 400 km². Järved (soolaseveeline Turkana, Nakuru ja mitu väiksemat magedaveelist järve) asuvad Ida-Aafrika alangu nõgudes. K. hõlmab ka Aafrika suurima järve Victoria kirdesopfi. Loomastik on rikkalik: imetajaid on 359 liiki (21 endeemi), linde 1136 liiki (pesitsejaid 344 liiki), roomajaid 261, kahepaikseid 63 ja kalu 314 liiki. K-s on 490 KA-d, sh. 24 RP-d. Suurimad on Ida-Tsavo RP (11 747 km²) ja Lääne-Tsavo RP (9065 km²). Sibiloi RP-st on leitud hulgaliselt inimlaste jäänuseid. Riigis on 3 UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluvat objekti: K. mäe RP (1997), Turkana järve RP-d (1997, 2001) ja Lamu vanalinn (2001). Leidub rohkesti lubjakivi, soodat, keedusoola, küaniiti, diatomiti ja grafiiti, vahesel määral haruldasi metalle (töörümi, niobiumi), polümetallilisi maake, kulda ja hõbedat. Kuiv aastaag võib mõnikord süveneda põuaks, sajuperioodil on sageli ülejutus. Peamised keskkonnohud on veereostus, Victoria järve veeõitseng, metsa üleraie, erosioon ja salaküttimine. **Rahvastik.** K. etniline koosseis on väga kirev. Rahvastevahelised pinged on puhuti paisunud kokkupõrgeteks. 1990. a-te algul hukkus neis tuhandeid inimesi ja kümned tuhanded kaotasid kodu. K. elanikest on 98 % keeleliselt 3 põhirühma kuuluvad aafriklased. Kõige rohkem on bantu-²/₃ rahvastikust, sh. kikujad 22 %, luhjad 14 %, kambad 11 %, kisid 6 %, merud 6 % jmt.), kes elavad pms. maa lõunaosas. Niloodid (luod 13 %, kalendzinid 12 %, masaid) moodustavad K. rahvastikust umbes neljandiku, kuši keeli kõnelevad rahvad 3–4 %. Viimased asustavad eelkõige põhja- ja kirdeosa kuivi ning poolkuivi alasid. Mitteaafriklasi (aasialased, eurooplased, araablased) on 1 % ja nad elavad pms. linnades. Varem elas K-s palju inglise päritolu inimesi, kuid pärast riigi iseseisvumist on suur osa neist lahkunud. Araablased elavad valdavalt rannikul. Ehkki K-s räägitakse paljusid keeli, kasut. teeninduses, parlamendis ja kohtus ametliku keelena suahiili keelt. Enamik keenialasi elab väikestes hajali paiknevates asulates. Enne koloniaalaega asusid suuremad asulad rannikul, neist Mombasa, Lamu ja Malindi on kasvanud linnaks. Sisemaa linnade asutajad on olnud pms. eurooplastest kolonisatorid. Pärast sõltumatuse saavutamist on oluliselt kiirenenud rahvastiku ränne maalt linna. Suurem osa ranniku linnarahvastikust elab Mombasa

linnast, sisemaal aga pealinnas Nairobi. Kesk-
määr, põgenikud tulevad pms. teistest Aafrika
riikidest. 2005. a. lõpuks oli K-sse saabunud
233 800 põgenikku, neist 153 600 Somaaliast,
12 000 Etiopia ja 67 600 Sudaanist. Usutum-
müstel on 35 % rahvastikust protestandid, 33 %
katooliklased, 10 % seitsmendat päeva adventistid,
10 % järgivad hõimusuundeid ning 7 % on musli-
mid; on ka hinduiste. Kirjaooskajaid on 74 % rah-
vastikust. Hariduskulutused moodustasid 2004. a.
7,7 % RKT-st. A-st 2003 on algharidus tasuta. Riig-
gis on kuus ülikooli. Tervishoiuasutusi oli 2002. a.
4500, neist haiglaid oli 514 (woodikohu 60 660).
Arste oli 2004. a. 4318 (100 000 in. kohta 15 arsti).
Majandus. Kuigi K. on Ida-Aafrika kaubandus-
ja rahanduskeskus, on ta majanduslikult nõrgalt
arenenud ja oluliselt korrumpatsiooniga. Välis-
investeeringuid saadakse vähe. A-st 2003 on kor-
ruptsiooni vähendatud ja 2005 ületas SKT kasv
5 % (varem 1–1,2 % aastast). Valdav osa majan-
dustegevusest on erakätes, kuid valitsuse kontroll
majanduse üle (sh. riigiettevõtete kaudu) on suur.
Pikajalisel probleemid on tööpudus ja vaesus.
Tööstusloodangus on olulisel kohal odavate tar-
bekaubad (plasttooted, patarid, mööbel, rõivad,
seep, sigaretid) ja toiduained. Töödelatakse nafta,
toodetakse alumiiniumi, terast, tina ja isemendi
ning remonditakse laevu. Tööstusloodang kasvab
2005. a. 4,6 %. Elektritootmist toodeti 2003. a.
4,342 mrd. ja tarbiti 4,238 mrd. kWh, enamik
energiat tarbitakse Nairobi ja Mombasas. Maa-
piirkondades kasut. kütteks pms. puitu. Kuna
metavaru on otsakorral, on valitsus algatanud
metasistutisprogrammi. Suure osa sissetulekust
annab turism. K-i külalistatuse eeskätt sealsed
hoonikukuse ja maastike mitmekesisuse pärast.
Haritavat maad on 8 % terv-st, niisutatavat maad
1030 km² (2003). Peamised põllum- ja köö-
tec, kohv, mais, nisu, suhkruroog, puu- ja köö-
givil, piimatooted, liha ja munad. Umbes poole
väljaveost moodustavad kohv ja tee. Maisi, kartu-
lit, suhkru- ja liha tarbitakse siseturul. Kariloomi-
peetakse nii väike- ja suurtalundis kui ka suurtalundis.
Randlevatel kogukondadel on koduloomad pigem
jookuse tunnus kui elatusvahend. Kala püütakse
pms. suurtelt järvedest ja seda tarbitakse siseturul.
Välja veetakse (2005. a. 3,173 mrd. \$ eest) teed,
aiaaadusi, kohvi, puuvilla, sisalit, nakraid, nafta-
tooteid, kala ja tsementi, sisse tuuakse masinaid,
naftasaadusi, musti metalli ja plast (kokku 5,126
mrd. \$ eest). Mnt-id on 63 000 km (neist 7623 km
kõvakattega), rdt-d 2778 km. Naftajuhimeid on
752 km (2004). K-s on 225 lennujaama (neist 15
kõvakatteliste radadega), sh. 2 rahvusv. (Nairobi
ja Mombasas). Tähtsaim meresadam on Momba-
sas, suurim sadam Victoria järve ääres Kisumu.
Ajakgr. K-i on kõrvuti Etiopia ja peetud inim-
sõda. 1970. a-te algul leidis Richard Leakey
Turkana järve lähedal Koobi Forast varase
inimuse (*Homo habilis* e või *Homo rudolfensis*) e
jäänuist, mille vanus on üle 2 mln. aasta. 1984

leit Lääne-Turkanast Narikotomest varase *Homo*
erectus e peaaegu täielik luustik, mille vanu-
seks hinnatakse 1,5 mln. aastat. K-i peetakse ka
Homo sapiens i üheks võimalikuks väljaarene-
mise paigaks. Arvat. 1 a-tuh. e. Kr. ja 1 a-tuh. p. Kr.
saabusid läänest bantu hõimud, põhjast luod ja
masaid ning kirdest kuši keeli kõnelevad rahvad.
Nende peamised tegevusalad olid kütmine ja
karjakasvat. 3.–5. saj. hakati kasutama raua ja
valmistama savinõusid, levis maaviljelus. 11. saj.
rajasid araablased K. rannikule oma kaubahinnad,
mis arenesid omaette riigikesteks. 1498 jõudis
Mombasasse Vasco da Gama juhitud Portugali
ekspeditsioon. 16. saj. algul vallutasid portu-
galased K. rannikuala, araablaste ja aafriklaste
vastupanu kaotades lõpuks. Sisemaal jäi võim
endiselt kohalikele hõimupealikele. 17. saj. olid
portugalased sumitid tubama oma vallutatud
aladel tegutseda ka Omaani sultanadi, inglise
ja Hollandi kaupmeestel. 1699 läks K. rannik
Omaani sultanadi valdusse ning sellest sai aktiiv-
ne orjakaubanduse piirkond. 1839 sai ala oma
valdusse Sansibari sultanat. 1890 muudeti San-
sibar Suurbritannia ja Saksamaa lepingu järgi
inglaste protektoraadiks, ühtlasi hõivasid inglased

Naivasha järve
pärineva Longman
vulkaani kraater

Väliskaubandus
rid (% kogumä

Väljavedu
Uganda
Suurbritannia
USA
Holland
Egiptus
Tansaania
Pakistan
Sissevedu
AUE
Saudi Araabia
USA
LAV
Hiina
India
Suurbritannia
Jaapan

Lääne-Tsavo riik
Elevandikari jõgi

suurema osa K-st. 1895–1920 kuulus K. Briti Ida-Aafrika protektoraati. 1895–1901 ehitati olulise maj. tähtsusega Mombasa–Nairobi–Kisumu rdt., mille ehitamiseks toodi töölisi eeskätt Indiast. Neist enamik jäigi K-sse ning leidis hiljem rakendust pms. äris ja tööstuses. Asiaatide sissetulek soosisid inglased hiljemgi, neid püüti vastandada põliselanikele. 20. saj. algul hõivasid inglased järk-järgult ka K. sisealad. Seejärel hakkas K-sse saabuma rohkesti eurooplasi (1930. a-tel oli neid u. 30 000), kellele sealsed kliimaolud olid erinevalt enamikust Aafrika piirkondadest soodsad. Asunikud rajasid aafriklastelt võõrandatud maadele eelkõige kohvi- ja teeistandusi. Põlisasukad suleti enamasti reservaatidesse, mida oli 1904. a-st rajama hakatud, ning neile sai osaks rassiline diskrimineerimine. 1902 hakkasid kolonistid asutama assotsiatsioone, mis 1910 koonduksid konvendiks. Nende org-de abil kaitsesid inglased oma huve ning eesotsas Suurbritanniast määratud kuberneriga mõjutasid valitsusasutusi ja ametnikke endale soodsas suunas. 1906 loodi kubeneri juurde kolonistide probleemidega tegelevad seadusandlikud ja täitevnõukogud. 1914–17 toimusid K. lõunaosas I maailmasõja lahingud Saksa sõjaväega, mis paiknes Saksa Ida-Aafrikas (tänapäeva Tansaania), brittide poolel osales hulganisti aafriklasti. 1920 kuulutati K. sisealad Suurbritannia kroonikolooniaks, rannikualad jäid protektoraadiks. Pärast II maailmasõda hakkasid K. põliselanikud üha järjekindlamalt nõudma sõltumatut riiki ning looma oma huve kaitsvaid org-e. 1952–56 toimus pörandaaluse mau-mau liikumise juhitud ülestõus, mille inglased julmalt maha surusid. 1. VI 1963 sai K. autonoomia ja 12. dets. tüüliku iseseisvuse, jäädes Rahvaste Ühenduse liikmeks. 12. XII 1964 sai K. Dominioonist K. Vabariik. Esimeseks presidendiks ja peaministriks (aasta pärast need ametikohad ühendati) valiti K. Aafrika Rahvusliidu juht Jomo Kenyatta, kes hakkas teisi pol. ühendusi järk-järgult taga plaanile tõrjuma, teiste hulgas vahistati 1968 K. Aafrika Dem. Liidu juht ja K. asepresident Oginga Odinga. Muudatusi põhjendati sooviga

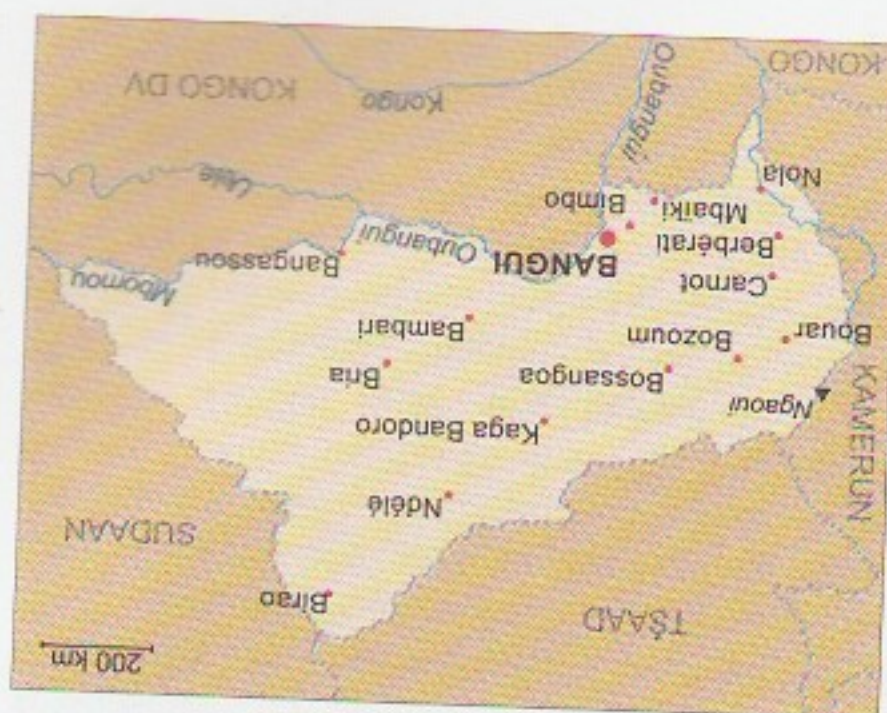
vältida hõimudevahelist pol. võitlust. Enamik eurooplasi lahkus, hõimude vastuolud teravnesid. 1963–68 olid K-l pingelised suhted Somaaliaga, selle põhjustas piirivaidlus. 1967–77 moodustas K. koos Tansaania ja Ugandaga lõdvalt seotud Ida-Aafrika Liidu, mille lõpetasid omavahelised eriarvamused. Iseäranis teravnesid suhted Ugandaga, sest K. varjas kukutatud Idi Amini režiimi toetajaid. Külma sõja ajal vastandas K. end nn. sotsial. arengutee valinud Aafrika maadele ja üritas toetust leida lääne dem. riikidelt. Pärast J. Kenyatta surma sai 1978 presidendiks senine asepresident Daniel Toroitich arap Moi, kes 1982 keelustas riigis ametlikult kõik parteid peale K. Aafrika Rahvusliidu. D. arap Moi võimulemise ajal toimusid pidevad korrupsiooniskandaalid, suurenes sotsiaalne ebavõrdsus, tehti riigipöördekatseid ja leidsid aset etnilise vägivalda puhangud. Inimõiguste rikkumise tõttu vähendati riigile antavat rahvusv. abi. Pidevad rahutused sundisid D. arap Moit järele andma: 1989 vabastati kõik poliitvangid ja 1991 lubati riigis taas tegutseda opositsiooniparteidel. 1992 toimusid viimaste osalusel esimesed valimised, kus K. Aafrika Rahvusliit säilitas oma positsiooni, aga opositsioon süüdistas teda valimistulemuste võltsimises. Ka 1992. ja 1997. a. presidendivalimised võitis opositsioonijõudude killustatust ära kasutanud D. arap Moi. 1998 korraldasid islamiterroristid Nairobi asuval USA saatkonnahoonele pommiplahvatuse, milles hukkus 224 (sh. 12 ameeriklast) ja sai vigastada u. 4000 in. Terrorirünnak vähendas oluliselt turismi (see on kohviekspordi kõrval K. olulisim sissetulekuallikas) ja sellest saadavat kasu. Üha suureneva vastuseisu tõttu loobus D. arap Moi 2002. a. presidendivalimistest ning K. Aafrika Rahvusliidu kandidaadina seati üles J. Kenyatta poeg Uhuru Kenyatta. Valimised võitis opositsioonilise Rahvusliku Vikerkaarekoalitsiooni kandidaat Mwai Kibaki, kelle peaesmärk on korrupsiooni väljajuurimine. Ometi raputas tema valitsust 2004–05 korrupsiooniskandaal. 2002 toimunud Rahvuskogu valimistel sai Rahvuslik Vikerkaarekoalitsioon 132, K. Aafrika Rahvusliit 68 ja Dem. Rahva Taastamisfoorum 15 kohta. 2005 esitas M. Kibaki presidendi volimuste suurendamiseks uue põhiseaduse eelnõu, ent rahvahääletusel lükati see uue diktatuuri kartusel tagasi. Maj. ja etniliste probleemide kõrval on K. keerukaimad ülesanded piirata AIDS-i ulatuslikku levikut. A-st 1963 on K. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 31. X 2001. 1866 elas Alust pärit kooliõpetaja Johannes Hans Tiismann mitu kuud Sansibaris. Saanud sealselt sultanilt loa, siirdus ta Kenyasse Ribe külla, kus tegi a-tel 1866–68 misjonitööd ja õppis kohalike keeli (kisi, galla jmt.). Nende aastate muljed vahendas ta kodumaale kirjade abil (avaldati „Eesti Postimehes“) ning raamatus „Ahvrika-maa öis“ (1882).

Kesk-Aafrika Vabariik

Kesk-Aafrika Vabariik (sango *Ködörösêse tî Bêafrîka*, pr *République centrafricaine*), riik Aafrika mandri keskosas. Pindala 622 436 km², rahvaarv 3 268 200 (2006). Pealinn Bangui (547 700, eeslinnadega 735 100 el.). Haldusjaotus 16 prefektuuri ja 1 autonoomne Riigikoolid prantsuse ja sango keel Rahvahülik Riigitihiised CAF, CF

Politiline süsteem. K-A. V. on presidentaalne vabariik. Presidendi valib kaheringilistel valimistel 5 aastaks rahvas. Sama isik võib ametis olla kaks järjestikust ametiaega. Seadusandlik organ on 105-kohaline Rahvuskogu (*Assemblée nationale*), mille liikmed valib 5 aastaks kahevoorulistel enamusvalimistel rahvas. Valida võib vahemalt 18-aastaselt. Peaministri ja valitsuskabineti liikmed nimetab president. K-A. V-s on mitmeparteisüsteem. Juhitv erakond on prantsusekeelne Rahvuslik Ühendus „Kwa Na Kwa” („Kwa, üksnes tõe”; *Convergence nationale*), peamine opositsioonipartei on Liikumine Kesk-Aafrika Rahva Vabastamiseks (*Mouvement pour la libération du peuple*).

maailmas 130. kohal. **Sumboolika.** K-A. V-i lipul (a-st 1958) on punase püstribuga ühendatud Prantsusmaa lipu (sinine ja valge) ning panaafrika (roheline ja kollane) värvid. Sinine värv sümboliseerib aafriklasti ja vabadust, valge) ning panaafrika (roheline ja kollane) värvid. Püstribuga ühendatud Prantsusmaa lipu (sinine ja valge) ning panaafrika (roheline ja kollane) värvid. Aafrika iseseisvus ja ühtsus märkiv kollane täht. Vapi (a-st 1963) lipuvärvideks kilbi rohelistel väljal on elevant, valgel väljal ahvilevivapuu, kollasel väljal kolm tähte ja sinisel väljal must käsi. Kilbi keskel punasel nelinurgal on must Aafrika kujutus; kollane täht osutab riigi kesksele asukohale Aafrika mandril. Kilbi kohal on tõusev päike kirjaga „1. det. 1958” ning kilbi all riigi teenetemärk. Kilpi ääristavad riigilipud. Ülemisel lindil on sangokeelne tekst „Zo Kwe Zo” („inimesed inimestele”), allumisel lindil on prantsusekeelne rahvuslik deviis „Unité, dignité, travail” („ühisus, väärikus, töö”). Hümn (a-st 1960) „La Renaissance” („Taassünd”), sonad Barthélémy Boganda, viis Herbert Pepper. **Loodus.** Suurema osa K-A. V-i alast moodustab madal (keskmise kõrgus 600–900 m) lainjas Azande lavamaa. Seda liigestavad laiad jõeorud ja madalad mäed, riigi kirdes osas kerkib kuni 1330 m kõrgune Bongo massiiv. Põhjas madalduv lava-maa aeglaselt Tšadi nõo tasandikuks, mis on kohati tugevasti soostunud. Riigi kõrgeim tipp (Ngou, 1410 m) asub läänepiiril. K-A. V. on maa-varade poolest rikas. Leidub raua-, mangaani-, koobalti-, tsingi-, vase-, krooni-, tina-, nikli- ja uraani- ja grafiiti, vaurud. Kliima on suures osas kasutusele võmata. Kõrgemal on lähisekvatoriaalne. Sadeemid on kõige rohkem mais-juunis ning okts- ja nov-s. Riigi lõunaosas on jahedam ja niiskem kui põhjaosas (Bangui keskm. 200 mm/a; põhja pool Ndeles on keskmise t° jaan-s 36 ja juulis 31 °C, sajab 1300 mm/a), põhjaaladele ulatub Saharast kuiv kuum tuul har-mattan. Metsaga on kaetud umbes kolmandik riigi

Peaministrid

1975–76 Elisabeth Dondou

1976–78 Ange-Félix Patass

1978–79 Henri Nkomo

1979–80 Bernard Ayanga

1980–81 Jean-Pierre Leleu

1981 Simon Narcisse Bangui

1991–92 Edouard

1992–93 Timothée Mbongo

1993 Enoch Derani Lohé

1993–95 Jean-Luc Mandja

1995–96 Gabriel Koyambou

1996–97 Jean-Paul Ngondou

1997–99 Michel Gbezang

1999–2001 Georges Dologache

2001–03 Martin

2003 Abel Nguende

2003–05 Célestin

2005– Elie Dadi

Roi Gombal

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

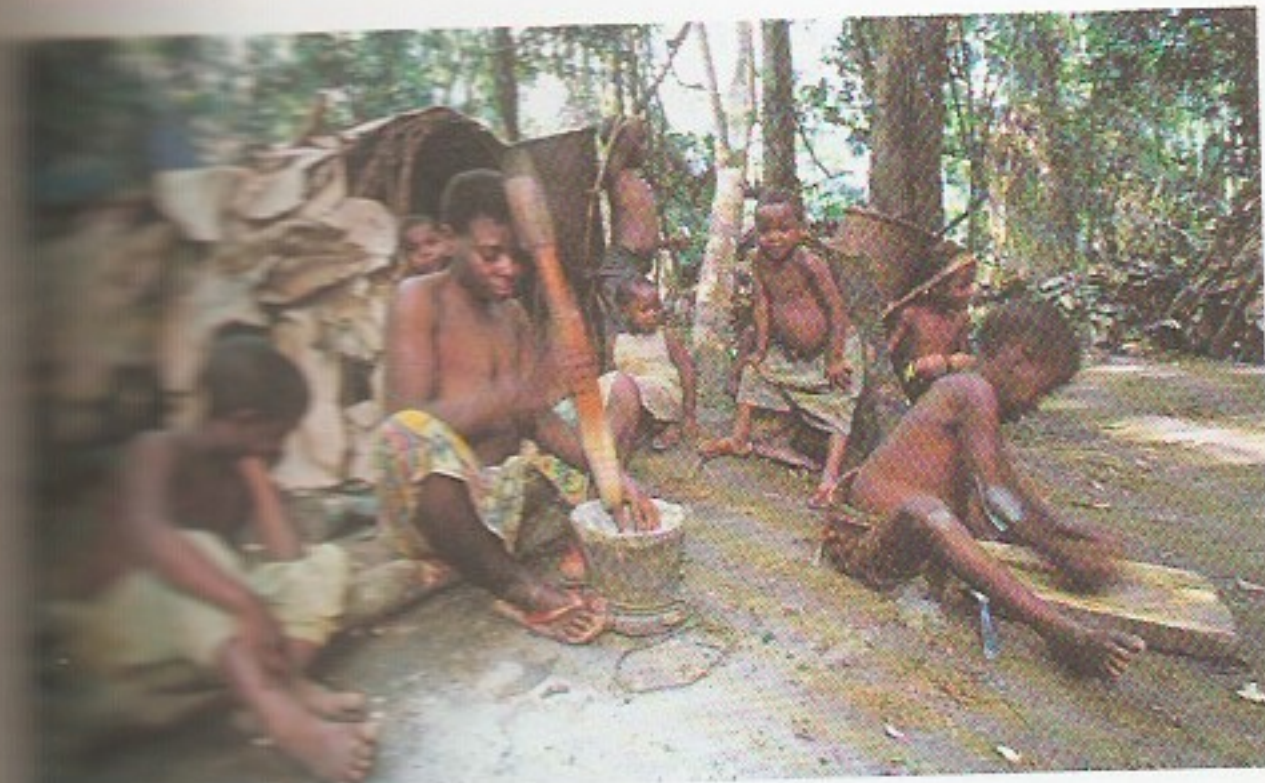
2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

2005– Elie Dadi

alast. Pms. lõunaosas kasvab troopilist vihmametsa, niisketes jõeorgudes galeriimetsa. Valdav on kõrgrohusavann, kohati on savanimetsa. K-A. V-i lõunaosa tähtsaimad jõed on piirijõgi Oubangui ja selle lisajõed. Põhjaosa jõed kuuluvad Tšaadi järve suubuva Chari jõestikku. K-A. V-s elab 209 liiki imetajaid (14, sh. šimpans ja gorilla, on ohustatud). Linde on 794 liiki (168 liiki pesitsejaid), roomajaid 131 ja kahepaikseid 14 liiki. K-A. V-s on 73 KA-d, sh. 6 RP-d, ja 2 BKA-d. Savannielustikku kaitsev Manovo-Gounda Saint Florise RP on kantud UNESCO maailmapärandi nimistusse (1988).

Rahvastik. K-A. V-i rahvastik on etniliselt mitmekesine. Suurimad rahvusrühmad on Adamaoua-Oubangui keeli kõnelevad gbajad (34 % rahvastikust), bandad (27 %) ja mandžad (mandjad) (21 %). Väikerahva sangode keele ja prantsuse keele põhjal kujunenud sango keel on 1963. a-st rahvuskeel. K-A. V-i lõunaosas elab bantu keeli kõnelevaid rahvaid ja pügmeeid. Keskmise asustustihedus on 146 in./km², asustus on tihedam riigi edela- ja lõunaosas, hõredam kirde- ja idaosas. Umbes pooled usklikest on kristlased (neist pooled katoliiklased ja pooled protestandid), muslimeid on 15 %, ülejäänud on hõimuusklikud, kusjuures kristlus on põimunud animistlike uskumuste ja kommetega. K-A. V-i täiskasvanutest on pooled kirjaoskamatud.

Majandus. K-A. V. on vähe arenenud majandusega riik. Suurem osa hõivatuid tegeleb algelise põllumuga. Nüüdisaegsetes majandusharudes valdab väliskapital (eriti Prantsuse). 2003 toodeti 106 mln. kWh elektrienergiat, sellest 98 % hüdroelektrijaamades. Kaevandatakse teemante (360 000 karaati juveel- ja 120 000 karaati tehnilisi teemante) ja kulda ning töödeldakse alumiiniumi (633 t lehtalumiiniumi, 2000). Töötleva tööstuse ettevõtted tegelevad põhil. toiduainete tootmise ning puuvilla, naha, puidu ja metallide töötlemisega. Toiduks kasvat. maniokki, jamssi, maisi, taro, maapähklit ning puu- ja köögivilja. Pms. ekspordi tarbeks viljeldakse puuvillapõõsast, kohvipuud, tubakat ja heveat ning varutakse väärismetallidega. Eriti riigi loode- ja põhjaosas peetakse veiseid, kitsi, lambaid ja sigu. Jõgedest püütakse kala. Rdt-d K-A. V-s ei ole, mnt-id on 23 400

km (2002), sellest 5200 km on kiirteed. Tähtis on jõetransport, põhil. Oubangui ja Sangha jõel. Mööda Oubangui ja Kongo jõge pääseb Atlandi ookeanile. Suurim sadam ja rahvusv. lennujaam on Bangui. Välja veetakse pms. teemante, puitu, puuvilla ja kohvi (2004. a. 131 mln. \$ eest), sisse tuuakse toitu, riidet, naftasaadusi, masinaid, kemikaale ja ravimeid (203 mln. \$ eest). Tähtsaimad väljaveeriigid on Belgia (2005. a. väljaveost 34 %) ja Prantsusmaa (9,5 %) ning sisseveomaad Prantsusmaa (2005. a. sisseveost 17 %), Holland ja Kamerun (mõlemad 10 %). 2002 külastas K-A. V-i 13 000 turisti, kes jätsid riiki 3 mln. \$.

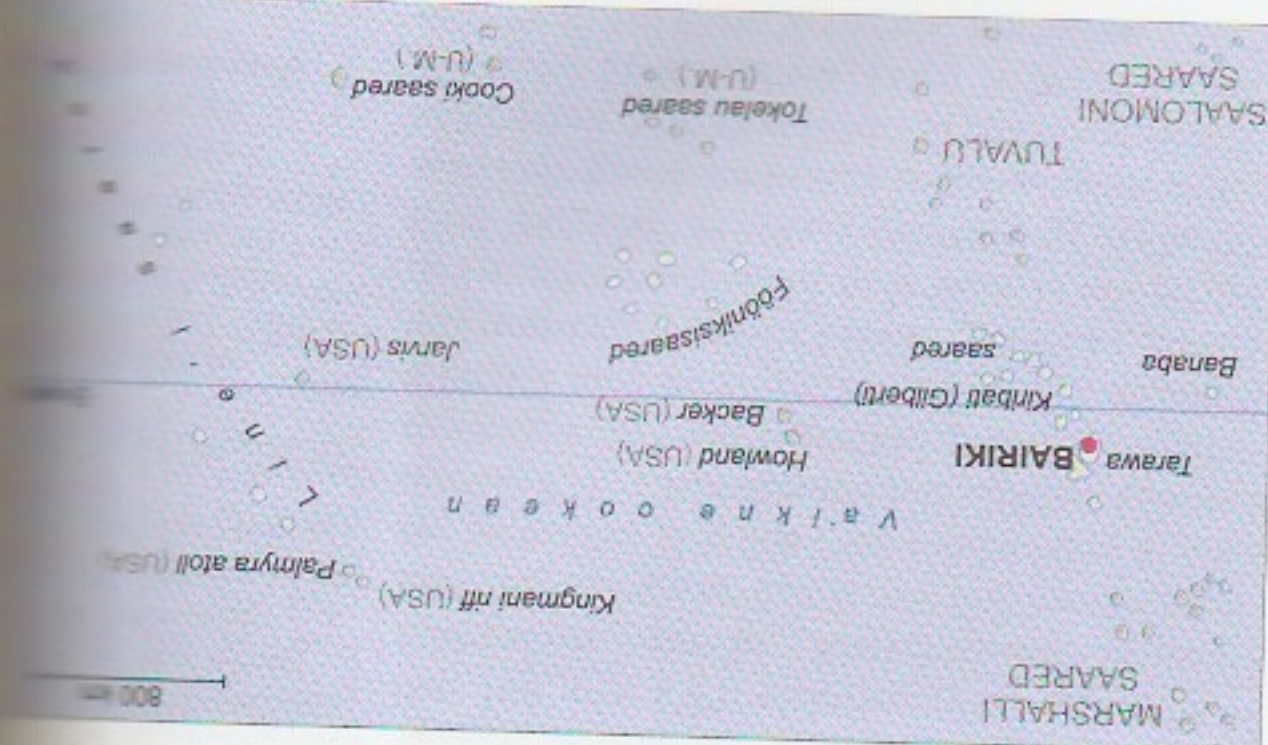
Ajalugu. K-A. V-i põlisasukad olid arvat. pügmeeid. 16. saj. lõpust kuulus praeguse K-A. V-i loodeosa muslimite Bagirmi riiki, 19. saj. alguses oli see ala Ouaddai riigi valduses. 1891–95 tungisid siia prantslased ning püüdsid oma P- ja Kesk-Aafrika valdusi ühendada. 1904–14 moodustas Kesk-Aafrika koos Tšaadiga Oubangui-Chari (kahe piirijõe nimed) koloonia, 1910–14 kuulus see ala koos praeguse Tšaadi, Kongo ja Gaboniga Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrikasse, 1914 muudeti eraldi kolooniaks. Hakati juurutama kaurisid ja kohvipuu ning puuvilla kasvatamist. 1949 asutas vaimulik Barthélémy Boganda põlisrahvaste Musta Aafrika Sotsiaalse Evolutsiooni Liikumise (*le Mouvement pour l'évolution sociale de l'Afrique noire*). Samal aastal kuulutati Oubangui-Chari Prantsuse mere-taguseks terr-ks. 1956 said aafriklased osalise valimisõiguse, pärast referendumit kuulutati ala 1. XII 1958 Prantsuse Ühendusse kuuluvaks autonoomseks K-A. V-ks. Valitsusjuhiks sai B. Boganda, kes hukkus 1959. a. märtsis lennuõnnetuses. K-A. V. iseseisvus 13. VIII 1960, esimeseks presidendiks sai David Dacko. 1959–65 valitses riigis üheparteisüsteem, opositsioon oli alla surutud. 1966 kukutas sõjavägi kolonelleitnant (hiljem marssal) Jean-Bédel Bokassa juhtimisel tsiviilvalitsuse, põhiseadus tühistati ja parlament saadeti laiali. 1976 kuulutas J-B. Bokassa end keisriks (Sahab ed-Din Ahmed Bokassa I) ja K-A. V-i keisririigiks ning kehtestas terrorirežiimi. 20. IX 1979 toimus Prantsuse väeüksuste toetusel riigipööre ning K-A. V. kuulutati taas vabariigiks. Presidendikohale naasis D. Dacko, kes 1981 kukutati järjekordse sõjaväelise riigipöördega. 1992 taastati mitmeparteisüsteem ning järgmisel aastal toimusid esimesed vabad valimised. Presidendiks sai Ange-Félix Patassé. 1998–2000 olid K-A. V-s ÜRO rahujõud. 10 aastat kestnud tsiviilvalitsuste võimu lõpetas 2003 sõjaväeline riigipööre. Kindral François Bozizé Yangouvonda nimetas end presidendiks ja seadis ametisse üleminekuvalitsuse. 2004 võeti rahvahääletusel vastu uus põhiseadus ning 2005 valiti sõltumatu kandidaadina esinenud F. Bozizé presidendiks, parlamendivalimised võitis Rahvuslik Ühendus „Kwa Na Kwa“ (42 kohta). 2006 puhkesid K-A. V-i põhjaosas valitsusvastased relvarahutused; tuhanded inimesed põgenesid naaberriiki Tšaadi. A-st 1960 on K-A. V. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Kiribati!

Pindala	811 km ²
Rahvaarv	92 300 (2006)
Pealinn	Bairiki (Tarawa atolliil, 46 000 el.)
Haldusjaotus	3 saareühma
Riigikeeled	kinibati ja inglise keel
Rahaniik	Austraalia dollar (AUD)
Riigitihtised	KIR, KI

Politiline süsteem. K. on Rahvaste Ühendusse kuuluv presidentaalne vabariik. Riigipea ja valitsusjuht on president, kelle valib 4 aastaks rahvas. Sama isik võib ametis olla kolm järjestikust ametiaega. Seadusandlik organ on 42-kohaline Istungitekode (*Manaba ni Maungatabu, House of Assembly*), mille 40 liiget valib 4 aastaks enamusvalimistel rahvas. Peale nende kuuluvad sinna Banaba saare esindaja ja *ex officio* riigikohunik. Parlamendil on õigus avalada presidendile umbusaldust. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsuskabineti liikmed nimetab president partei- ja erakondade vahelisel konsultatsioonil. Valimisteks moodustatakse lühikesed valimisliidid, mille enamasti pole ei programmiga ega struktuuriga seotud valimisliit. Apellatsioonikohus, Kõrge Kohus

esineb puistuid. Mõne atollil laguuni rannikul on mangroove. Kohatud on 74 liiki linde, neist 7 liiki (sh. maoori koelkägu, pruun-maatuvi, tregatlinnud) on pesitsejad. K-s on 14 KA-d, tähistatim on Föömiksisaarte LKA. Siseveekogusid ei ole. Ookeani läheduse tõttu on kaevuvesti soolakas ja igapäevaseks tarbimiseks kasutatav.

K. vaba rikk.

Sümboolika. K. lipu (a-st 1979) alumnisel pooltel olevad kolm sinist ja kolm valget ookeanilainet tähistavad K. (Gillberti), Line'i ja Fööniksisaarti, lipu ülemine pool on punane. Lainetest kerkiv päike sümbolescrib K. asendit ekvaatori suhtes. Päikese kohal hõljuv fregatiliind on tugevuse ja vabaduse sümbol, ta esindab võimu ookeani üle. Vapp (a-st 1979) on lipuga sarnane, ainsaks erinevuseks on vapikilbi all olev lint, millel on k-iikeelne rahvuslik devits "Te mauri, te raoi ao te tabomoa" ("tervis, rahu ja heaolu"). Hümn (a-st 1979) "Tciraake kaimi Kiribati" ("Tõuske, kiribati"), sõnad ja viis Urium Tamuera Ioteba.

Loodus. K. koosseisu kuuluvad K. saarestiku 16 atoll (kokku 280 km²). Fööniksisaarte 8 atoll (29 km², Line'i saarestiku 8 atoll (496 km², uljää-mud 3 on USA valduses) ja eraldi asuv vulkaaniline Banaba saar (6 km²). Saared paiknevad 5 180 000 km² suurusel veealal. Idapoolseima, Millenniumi atoll (end. Caroline'i atoll nimetat ümber, sest seal algas 21. saj. kõige varem) ja läänepoolseima, Banaba saare vahemaa on 4570 km, ulatus põh-jast (Tcraima atollist) lõunasse (Flini atollini) on 2060 km. Riigi keskne osa on K. saarestik (35 % tert-st, 95 % rahvasustikut). Enamik atolle koosneb korallrühadest, mis ulatuvad vaid mõni meeter üle ookeanipinna, ainult Banaba saar on kõrgem (kuni 81 m). Aasta läbi vallitseb ekvatoriaalne ühtlaselt kuun kliima (ekvaator läbib nii K. kui ka Line'i saarestikkku). Aasta keskmine t° on 27 °C. Ekvaatorist lõuna pool asuvatel atollidel sajab 750—1000 mm/a, võib esineda pöuda, sageli on taimne, taimkattes valdavalt madalad pöõsas-tikud. Ekvaatorist põhja pool asuvatel atollidel

ja magistraadikohud. Kehitib 1979. a. põhi-
seadus. Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on

Haldusjaotus
Saareühmad (islands)
Föniksisaared
Kiribati saared
Line'i saared

Shared

Banaba
AtollidAbdang
Abartinga

Адресата

3000

Butaritari

Christ

Curia
Majana

Yakin
Malden

lanta
lataki

McKean
Millennium

ikumatoto
ikunau

no
no
no

PHON

at Duck

EVER
EVER
EVER

stok
taina
BANK

1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 26

146-153

008

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

u

keelt kõnelevad kiribatid, 1 % on polünees-lasi. Keskmine asustustihedus on 114 in./km². 32 atollist on asustatud 20. Tarawa atollil, kus asub pealinn Bairiki, elab umbes pool rahvastikust (keskmine asustustihedus üle 1500 in./km²). Line'i saarestiku 8 atollist on asustatud 3 põhjapoolseimat, neist Teraina ja Tabuaerani atollile asustati 1988–93 ülerahvastatud Tarawalt ümber 4700 in. Fööniksisaartest on asustatud ainult kõige suurem – Abariringa (Kantoni) atoll. K. rahvastikust 55 % on katoliiklased, 39 % protestandid ja 6 % muude väikeste uskkondade liikmed. Kõigil asustatud atollidel tegutsevad põhikoolid. Tarawal asuva merekooli kursandid töötavad pärast lõpetamist teiste riikide laevadel (2005 u. 2000 in., nende rahaülekanded sugulastele kergendavad riigi finantsolukorda). Umbes pooled K. elanikest on kirjaoskajad.

Majandus. K. on vähe arenenud majandusega maa, mis sõltub välisabist. Maavarasid riigis ei ole, 1979 ammandus Banaba saare fosforiidivaru. Põhilised tegevusalad on põllumundus ja kalapüük. Põllumaad on ainult 3 %, püskikultuuride all on 48 % K. terr-st (2005). Oma tarbeks viljeldakse turo, bataati, leivapuud, pandanit, banaani ja kõogi-vilja. Kookospalmi kasvat. maa vähesuse tõttu ka mitmel alalise asustusega saarel, väljaveoks toodetakse koprat (u. 15 000 t/a). Laguunides ja rannikumeres püütakse kala (eriti tuuni) ja krabisid. Tegutsevad mõned väikesed põllum-saaduste töötlemise ning kala- ja puidutööstuse ettevõtted, valmistatakse käsitöötooteid. Mnt-id on 670 km (Tarawa atollil 40 km kõvakattega teid, 2004). Saarte vahel peetakse ühendust parvlaevade ja lennukitega. Tähtsaim sadam on Tarawa atollil Betio saarel asuv samanim. sadam. Ainus lennujaam (Bonriki) on Tarawa atolli idaosas, teistel atollidel on lennukite stardi- ja maandumisrajad. 2004 ületas sissevedu (pms. masinad ja seadmed, naftasaadused ning toidu- ja tarbekaup, kokku 62 mln. \$ eest) ligi 4 korda väljaveo (17 mln. \$ eest; sellest 62 % moodustab kopra, välja veetakse ka kookospähkleid, mereande ja käsitöötooteid). Peamised väljaveoriigid on USA (2005. a. väljaveost 23 %), Belgia (21,5 %) ja Jaapan (14 %) ning sisseveoriigid Austraalia (2005. a. sisse-

veost 62 %), Fidži (27 %) ja Jaapan (18 %). Olulist tulu saadakse kalapüügilitsentsidelt, mida USA, Jaapani, Korea Vabariigi ja Hiina firmadele müüakse. Kiiresti areneva turismi keskus on hiigelsuure laguuniga Kiritimati atoll. 2004 külastas K-t 3000 turisti.

Ajalugu. K. (varem Gilberti) saared asustasid enam kui 2000 aasta eest Mikroneesiast lähtunud rahvad. Hiljem lisandus polüneeslasi ja fidžilasi. 1606 avastasid saared hispaanlased. 1830. a-tel hakkas pms. Gilberti saartel kujunema eurooplaste püüasustus. 1892–1916 olid Gilberti saared Suurbritannia protektoraat. 1916 muudeti Gilberti ja Ellice'i saared Suurbritannia kroonikolooniaks, 1919 liideti Line'i ja 1937 Fööniksisaared. 1920. a-tel rajasid inglased Banaba saarele fosforiidi-kaevandusi. II maailmasõja ajal evakueerisid nad sealt kõik elanikud Fidži saarestiku Rabi saarele, saarestiku okupeeris Jaapan. 1943 toimusid Tarawa atollil jaapanlaste ja USA merejalaväelaste vahel lahingud, mis olid II maailmasõjas ühed Vaikse ookeani sõjajätku ägedaimad. 1957 katsetas Line'i saarestikus aseval Kiritimati tuumarelva Suurbritannia ja 1962 USA. 1975 eraldusid pms. polüneeslastega asustatud Ellice'i saared ja võtsid uueks nimeks Tuvalu. 1977 said Gilberti saarte asukad rahvahääletuse tulemusena sisemise omavalitsuse. K. kuulutati iseseisvaks 12. VII 1979 ning samal aastal sõlmiti sõprusleping USA-ga. Viimane loobus oma nõudlusest 14 atollile Line'i ja Fööniksi saarestikus ning sai vastu garantii, et nendele saartele ei lubata sõjaväebaase rajada ühelgi välisriigil. Kuna Banabalt evakueeritud elanikud olid saanud ka Fidži kodakondsuse, soovis Banaba saar sõltumatus algaastatel riigist eralduda ja saada Fidži kaitsealuseks terr-ks; probleemi lahendamiseks lisati K. põhiseadusesse säte, mis tagab Banaba saare esindajale koha parlamendis. 1981 maksis Suurbritannia Banaba elanikele saare loodusele fosforiidi kaevandamisega tekitatud kahjude eest 10 mln. Austraalia dollarit ühekordset hüvitist. 1992 alustati Jaapaniga sõjakahjude hüvitamise läbirääkimisi. 2003. a. veebr-s toimunud presidendivalimised võitis Teburoro Tito, kuid ta pidi juba kuu aja pärast parlamendi umbusalduse tõttu ametist lahkuma. Mais toimunud ennetähtaegsed parlamendivalimised võitis ühendus Kaitskem Maneabat (*Maneaban Te Mauri*), kuid juulis aset leidnud presidendivalimistel võitis opositsioonilise ühenduse Tōe Sambat (*Boutokaan Te Koaavu*) kandidaat Anote Tong. Nov. 2003 sõlmis K. diplomaatilised suhted Taiwaniga, seejärel sulges Hiina RV oma saatkonna ja demonteeris Tarawa atollil paikneva satelliidi-vaatlusjaama. A-st 1999 on K. ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. Gilberti saared said nime Inglise kapteni Thomas Gilberti järgi (sõitis sealt läbi 1788) Eestist pärit admiral Adam Johann von Krusensterni ettepanekul.

Komoorid

Komoorid, Komoori Liit (pr Comores, L'Union des Comores, ar Al-Qamar, litihad al-Qunur, komoori läänecosas Mosambiigi riik Aafrikas India ookeani saarestikust Mosambiigi saarest kolm; rannajoone pikkus 340 km. Nimi tuleneb araabiakeelsest sõnast *qunur* ('kuu'; 12. saj. nimetasid araablased neid Kuusaarteks).

Pindala	1862 km ²
Rahvaarv	666 000 (2006)
Pealinn	Moroni (Ngazidja saarel, 43 700 el.)
Haldusjaotus	3 osariiki
Riigikeeled	prantsuse ja araabia keel
Rahavähi	Komooride frank (KMF)
Riigivõim	COM, KM

Politiiline süsteem. K-d on presidentaalne föderaalne islamiabariit. Riigipea ja valitsusjuht on liidupresident, kelleks on järgemööda kolme peasaare presidendid (igaüks 4 aastat). Seadusandlik organ on 33-kohaline Liidukogu (*Assemblée fédérale*), mille 18 liiget valib enamusääletusel rahvas, 15 liiget määravad kolme peasaare esinduskogud. Liikmete volitused kehtivad 5 aastat. Valitsuskabineti liikmed määrab president. Erakondi ei ole, pol. ühendused kujunevad valimise eel liidrite ümber. Kohustusel on kolmeaastane. Kaks Ülemkohu kohtunikku nimetab president, kaks määrab parlament ning kolm liidrit saare esinduskogud. Peale

tsiviilkohtute tegutsevad usukohitud. Kehitb 2002. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on K-d osaliselt vaba riik. **Sümboolika.** K-de lipu (a-st 2002) roheline kolmnurk ja valge poolkuu on islami tunnused. Horisontaalsed triibud tähistavad 4 suuremat saart: kollane Mwali, valge Mahore (Mayotte'i; ei ole föderatsooniga ühinenud), punane Ndzwanj ja sinine Ngazidja. Sama tähendus on ka neljal valgel viisnurgal. Vapina (a-st 1978) keskne takse K-de riigipitsati jäljendit, mille keskne motiiv on nelja viisnurgaga poolkuu. Selle taga paiknev 8-haruline täht sümboliseerib päikest, mida ümbritsevad olipuuoksad. All on prantsuskeelne rahvuslik devis "Unité, justice, progrès" ('ühitus, õiglus, edenemine'). "Suure saarte liit", "Udzima wa ya Masiwa" ("Suure saarte liit"), K-i kreoolkeelset sõnad Said Hachim Sidi Abderamane, vis S. H. S. Abderamane ja Kamiliine Abdallah. **Loodus.** K-i saarestik on vulkaanilise tekkega. Saarte keskel on laavaaljadega massiivid, millel kerkivad vulkaanikoosused. Ngazidja (pr Grande Comore, 1148 km²) saarel asuv Karthala tegevvolkaan on riigi kõrgeim mägi (2360 m). Ndzwanj (pr Anjouan, 424 km²) ja Mwali (pr Mohéli, 290 km²) on madalamad kustunud vulkaanid (1570 ja 790 m). Mayotte on Prantsusmaa valdus. Kõik saared on ümbritsetud korallrannadega, mis kaitsevad kitsaid rannikurallid. Põuastatavate ookeaniliste eest. Valitseb kuuma niiske lähisekvaatoraalne kliima. Juulis on keskmine t^o 27–28, jaan-s 23–24 °C. Sajab 2500–3000, saarte keskosa 1100–1300 mm/a. Püsiva vooluga jõgesid ei ole, sest vihmavesi valgub lõheistesse vulkaanilistesse kiviimistesse. Kustunud vulkaanide kraatrites on järved. Laavaväljadel on taimkate kidur, mäenõlvadel kasvab troopiline mets, kus valdavad rähupalmid ning sõnajalgpuud ja liianid. Madalamatel mäenõlvadel ja rannikul on kohati savanne, kus kasvab ahvileivapuid. K-d kuuluvad Eetioopia faunistilise riikonna Madagaskari regiooni, kus on palju endeme. Imetajaid on 12 liiki, neist dugong, livingstoni tiibur ja mongos-leemur on ohustatud. Linde on 146 liiki, 43 neist pesitsevad, sh. 14 endemi, nt komoori tuvi, tumepall ja komoori rästas. Roomajaid on 28 liiki. Saartel on 4 KA-d.

Riigipead	1975 Ahmed Abdallah
Abderamane (president)	1975–76
Said Mohamed	1976–78
(Rev-inukogu president)	1976–78
Misahiwa (president)	1978–89
Ahmed Abdallah	1989–96
ramane (president)	1989–96
Said Mohamed	1996–98
Mohamed Taki	1998–99
Ben Said Massoumi	1999–2002
(president kt)	1999–2002
Assoumani (president)	2002–06
(Boléro) (president)	2002–06
Assoumani (president)	2006–
Ahmed	2006–
Abdallah Mohamed	2006–
Sambi (president)	2006–

Haldusjaotus	Osarigiid (etari)
Mwali (Mohéli)	Ndzwanj (Anjouan)
Ngazidja	(Grande Comore)
Suurtimad linnad	(el. arv, 2006)
Moroni	
Mutsamudu	
Fomboni	
Domoni	

toiduaineid ja tarbekaupu, masinaid, naftasaadusi, väetisi ja ehitusmaterjale. Peamised kaubanduspartnerid on Prantsusmaa, LAV, Jaapan, AÜE ja Singapur. Aastas külastab K-e 20 000–25 000 turisti. Turismipotentsiaal (eriti kaunid rannad) on riigis valitseva korralageduse tõttu kasutamata.

Ajalugu. I a-tuh. ja II a-tuh. algul jõudsid K-dele bantud, malagassid ja araablased. Portugallastele ja hollandlastele said saared tuntuks 16. saj. alguses. 1841 hõivasid prantslased Mayotte'i saare ja muutsid selle oma protektoraadiks. 1892 allutati ka ülejäänud saared ning 1909 muudeti K-d Prantsusmaa kolooniaks. 1912–46 allusid K-d halduslikult Prantsuse Madagaskarile, 1947–75 olid need Prantsuse ülemereterr. ning 1961 said sisemise autonoomia. Iseseisvaks kuulutati K-d 6. VII 1975. Prantsusmaa ei nõustunud kagupoolseimat saart Mayotte'i, kus olid ülekaalus kristlased, ära andma ning kuulutas selle rahvaüksitlusele tuginedes Prantsuse eristaatusega terr-ks (K-d ei tunnusta seda otsust). Esimeseks presidendiks sai Ahmed Abdallah Abderamane, kes kukutati juba kuu aega hiljem sõjaväelise riigipöördega, milles osalesid ka prantslastest palgasõdurid. K-de iseseisvumise järgset ajalugu iseloomustabki äärmine sisepol. ebastabiilsus: ühtekokku on toimunud 19 riigipööret või riigipöördekatset, mille käigus eelmise riigipea on sageli hukatud. 1975–78 oli võimul vasakpoolne režiim, mille kukutasid prantslastest seikleja Bob Denardi juhtimisel tegutsenud palgasõdurid, kes seadsid uuesti võimule A. A. Abderamane'i. K-d kuulutati presidentaalseks islamivaburiigiks. 1989 üritas A. A. Abderamane palgasõduritest vabeneda, kuid ta tapeti. Seejärel sekkusid Prantsuse väeüksused, kes paiknesid alaliselt Mayotte'i saarel, ning sundisid palgasõdurid lahkuma. Presidendiks valiti Saïd Mohamed Djohar. 1995 naasid palgasõdurid K-dele ning haarasid 7 päevaks võimu, kuid olid sunnitud Prantsuse dessantväelastele alistuma. 1997 puhkesid Ndzwani ja Mwalil ulatuslikud rahvarahutused, sest nõuti samasugust seisundit, nagu oli Mayotte'il. Kuna Prantsusmaa keeldus neid vastu võtmast, kuulutasid saared end iseseisvaks ja riik oli sisuliselt lagunenu kolmeks eraldi võimuga saareks. 1999 tuli Ngazidjal võimule kolonel Azali Assoumani, kes 2002 saavutas saarte taasühinemise. Lepiti kokku saartevahelises võimujaoos ja ühiste parlamendivalimiste korraldamises, valimised toimusid 2004. Edukaim oli saarte suuremat autonoomiat taotlev Sõltumatute Saarte Ühendus (*Camp des Îles Autonomes*), kes sai Liidukogus 12 kohta. Tugevat keskvoimu pooldav Konvent K-de Uuenemise eest (*Convention pour le Renouveau des Comores*) sai 6 kohta. 2006. a. mais sai presidendiks Ndzwani saare esindaja, sunniidist vaimulik Ahmed Abdallah Mohamed Sambi, kes on kuulutanud, et K-d ei ole veel valmis saama tõeliseks islamiriigiks. A-st 1975 on K-d ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Rahvastik. 95,5 % rahvastikust on komoorlased ehk antaloatrad. Nad on kujunenud Aafrika mandrilt tulnud bantude ja Madagaskarilt sisseään-
namud malagasside segunemisel araablastega. Vähesel määral elab ka mitteassimileerunud araablasi, malagasse, makuasid (bantu neegrite emiline rühm), pärslasi ning Indias, Pakistanist ja Indoneesiast sisseäänannuid. Prantslasi on mõnisada. K-i keel on kreoolkeel, mis põhineb araabia ja malagassi sõnade ning väljenditega ühendatud suahiili keelel. Kuigi riigikeeled on prantsuse ja araabia keel, kasutab k-i keelt u. 3/4 rahvastikust. Keskmine asustustihedus on 358 in. km². Rahvastik on koondunud rannikule, saarte keskosa on asustamata või hõredalt asustatud. Muslimeid (sunniite) on 98 %, katoliiklasi 2 % rahvastikust. Täiskasvanuist on 57 % kirjaoskajad (2004). Haridusele kulutatakse SKT-st 3,6–4 %, tervishoiule 3–3,3 %.

Majandus. K-d on maailma vaeseimaid riike, majandusabi annavad talle kõige rohkem EL, Saudi Araabia ja AÜE. Oluline on välismaal töötavate komoorlaste koju saadetav raha. Põllumaad on 110 000 ha (59 % riigi terr-st), sellest 67 000 ha on põllumaad (2005). Kasvat. riisi, maisi, maniokki, tärn, jamssi, bataati ja köögivilju. Teravili ei rahulda rahvastiku vajadusi, seepärast veetakse seda sisse (eriti riisi). Väljaveoks kasvat. kookospalmi ja banaani. K-d on maailmaturul tuntud nelgi (2700 t, 2002), vanilli ja eeterlike õlide (sidrunisorgo-, jasmii-, basiiliku-, rosmariini- ja geraaniumiõli) eksportija, ilangiõli (saadakse ilangi ehk lõhnava kamanga õitest) tootmises on tal monopolne seisund. Peetakse veiseid, kitsi ja lambaid, veoloomadest eesleid. Kalapüük ja metsaraie on kohaliku tähtsusega. Tegutsevad vähesed ehitusmaterjali-, puidu-, tekstiili- ja metallitööstuse ning põllumaaduste töötlemise väikeettevõtted (valmistatakse jahu ja konserve, töödeldakse nahka, pressitakse ja destilleeritakse eeterlikku õli). Rdt-d ei ole, mnt-id on 900 km (700 km kõvakattega, 2004). Saarte vahel peetakse ühendust parvlaevade ja lennukitega. Meresadamad on Moronis, Mutsamudus ja Fombonis, rahvusv. lennujaam on Moroni läh. Sisseveeta (2004. a. 115 mln. \$ eest) on väljaveost (34 mln. \$ eest) üle 3 korra suurem. Sisse veetakse

Prantsusmaa

Politiline süsteem. K. on presidentaalne vabariik. Presidendi valib kahevoorulistel valimistel 7 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on kahekajaline parlament. Senat (*Sénat*) 66 liiget valivad 6 aastaks kohalikud ja piirkondlikud nõukogud. Rahvuskogu (*Assemblée nationale*) 137 liiget valib kahevoorulistel enamusvalimistel 5 aastaks rahvas. Valida võivad vahemalt 18-aastaselt. Peaministri ja valitsuskabineti liikmed nimetab president. K.-s on mitmepartei süsteem. Olulisimad erakonnad on K. Tööpartei (*Parti congolais du travail*) ja Dem. Jõudude Liit (*Forces démocratiques unies*). Kohuvõimu teostavad kaevata Kehit 2002. a põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioon alusel on K. mittevaba riik. Kor-
munaandeks jagati asub K. maailmas 142. kohal.

Kongo, K. Vabariik (pr Congo, *République du Congo*), riik Ekvatoriaal-Aafrika läänecosas. Pind (5504 km) Gaboni (1903 km), Kameruni (523 km), Kesk-Aafrika Vabariigi (467 km), Kongo DV (2410 km) ja Angolaga (201 km); rannajoone pikkus 169 km.

Kongo, K. Vabariik (pr Congo, République du Congo), riik Ekvatoriaal-Aafrika läänosas. Pind (5504 km) Gaboni (1903 km), Kameruni (523 km), Kesk-Aafrika Vabariigi (467 km), Kongo DV (2410 km) ja Angolaga (201 km); rannajoone pikkus 169 km.

Kongō

Sumboolika. K. lipul (1958–70 ja a-st 1991) on diagonaalsed panaaafrika värvid roheline, kollane ja punane, need on pärit Etiopia lipult. Lipuvärvides vapi (1959–69 ja a-st 1991) laieline joon märgib K. jõge, tunglaga lõvi vaba rahvast. Vapikilpi toetavad elevantid. Kilbi kohal on kuldnere kroon ja kilbi all prantsuskeelne rahvuslik devis „Unité, travail, progrès“ (ühitus, töö, edene mine). Hümm (1959–69 ja a-st 1991). „La Congolaise“ („Kongolase“), sõnad Levent Kimbangu, viis François Jacques Tondra.

Haldusjaotus
Pitukomnad (reg)
Bouenza
Cuvette
Kouilou
Lékoumou
Likouala
Léane-Cuvette
Niari
Plateaux
Pool
Sangha
Pealim (capitale)
Brazzaville
Peaministrid

Peaministrid
1957–58 Jacques Opangandji
1958–59 Fulbert Youlou
1963 Alphonse Massamba-Débat
1963–66 Pascal Lissouba
1966–68 Ambroise Nounou
1968–69 Alfred Henni
1973–75 Henri Lissouba
1975–84 Louis Sylvain Goumou
1984–89 Ange Edouard Pongou
1989–90 Alphonse Poaty-Souchiaty
1990–91 Pierre Moukoko (Kohuselaifia)
1991–92 André Ndjongo
1992 Stéphane Mbongo-Nouang
1992–93 Claude Antoinette Yombi-Opango
1996–97 David Charles Gombi
1997 Bernard Komo
2005 – Isidore M'passi

Peaministrid
1957–58 Jacques Opangandji
1958–59 Fulbert Youlou
1963 Alphonse Massamba-Débat
1963–66 Pascal Lissouba
1966–68 Ambroise Nounou
1968–69 Alfred Henni
1973–75 Henri Lissouba
1975–84 Louis Sylvain Goumou
1984–89 Ange Edouard Pongou
1989–90 Alphonse Poaty-Souchiaty
1990–91 Pierre Moukoko (Kohuselaifia)
1991–92 André Ndjongo
1992 Stéphane Mbongo-Nouang
1992–93 Claude Antoinette Yombi-Opango
1996–97 David Charles Gombi
1997 Bernard Komo
2005 – Isidore M'passi

Kaitsealad on 31, sh. 4 RP-d. Suur osa kaitsealadest, nt. Nouabalé Ndoki RP ja Odzala RP, on loodud väga ohustatud šimpansi ja gorilla kaitseks. K-s on 2 BKA-d.

Rahvastik. K-s elavad pms. kongo keelt kõnelevad rahvad, põhjaosas on väikeste rühmadena ka teisi keeli kõnelevaid rahvaid. Suurimad rahvusrühmad on kongod (48 % rahvastikust), sangod (20 %), teked (17 %) ja mbosid (mbotšid) (12 %), vihmametsade alal elab pügmeesid ja linnades eurooplasi. Keskmise asustustihedus on 11 in./km², tihedaim on asustus riigi lõunaosas, äärmises põhjaosas elab vähem kui 1 in./km². Usklikest on pooled kristlased (katoliiklased, protestandid ja Aafrika kristlased – kimbanguistid), muslimeid on 2 %, ülejäänud järgivad hõimuusundeid. K. täiskasvanutest on kirjaoskajaid 84 % (2003).

Majandus. Enne iseseisvumist (1960) oli K. väga madala arengutasemega põllumaa. 1960. a-te keskpaigas pms. rannikumerest avastatud naftavaru on riigi majandust turgutanud. 2005 toodeti 13,3 mln. t naftat, naftast saadav tulu moodustab u. 90 % riigi eelarve- ja eksporditulust. Naftatöötlemistehas on Pointe-Noire'is. Kaevandatakse ka msg. metallimaake ning kulda ja teemante; kõik maavaraleiukohad paiknevad maa lõunaosas. Varutakse puitu, pms. väärspuitu (lõunaosas okumeed, põhjaosas sapelli). Pool kalasaagist saadakse siseveekogudest, pool ookeanist. Töötleva tööstuse (toiduaine-, tekstiili-, ehitusmaterjali-, metalli- ja keemiatööstuse) ettevõtted paiknevad pms. 4 suurimas linnas. Ehkki põllum. annab vaid 5,6 % riigi SKT-st, on põllum-s tegev üle poole majanduslikult aktiivsest rahvastikust. Peamine toidukultuur on maniokk, viljeldakse ka maisi, riisi, bataati, jamssi, maapähklit ja köögivilja. Väljaveo tarbeks kasvat. kohvi- ja kakao-üha, suhkruroogu, tubakat ja banaane. Pectakse veiseid, kitsi ja lambaid. 510 km pikkune rdt-lõik ühendab Brazzaville'i Pointe-Noire'iga (kokku on rdt-d 900 km). Mnt-id on 17 300 km (neist ainult 5 % kõvakattega, 2004). Naftajuhtmeid on 744 ja gaasijuhtmeid 89 km (2006). Siseveeteid on 4385 km (2005). Ainuke meresadam on Pointe-Noire'is. Lennujaamu on 32 (2006). Suurimad lennujaamad on Brazzaville'is ja Pointe-Noire'is. K. väljavedu (2005. a. 2,2 mrd. \$ eest) ületab sisseveo (0,8 mrd. \$ eest). Peale nafta ja naftatoodete veetakse välja puitu, suhkrut, kakaod, kohvi ja teemante, sisse tuuakse pms. tööstus- ja

toidukaupu ning ehitusmaterjale. Tähtsaimad kaubanduspartnerid on Hiina (2005. a. väljaveost 39 ja sisseveost 11 %), USA (vastavalt 29 ja 8 %) ja Prantsusmaa (26 % sisseveost).

Ajalugu. K. ala vanimad asukad olid arvat. pügmeed. Maaviljelus levis K. jõe alamjooksule alles I a-tuh. I poolel p. Kr., rauda hakati kasutama tõenäoliselt I a-tuh. II poolel, kui kagust saabusid bantud. Ilmselt 13. saj. lõpul tekkis K. jõe alamjooksul K. riik, mis saavutas õitsengu 15. saj. Eurooplastest jõudsid esimesena K-sse 1485 Diego Cão juhtimisel portugallased, kes levitasid ristiusku ja hakkasid peagi tegelema orjakaubandusega. 1880 sõlmis Prantsuse mereväeohvitser Pierre-Paul-François-Camille Savorgnan de Brazza tekede kuningaga protektoraadilepingu, mis pani aluse prantslaste ülemvõimule. K. jõe äärde rajatud kindlus (a-st 1903 Brazzaville) sai 1886 väljakuulutatud Kesk-K. koloonia (a-st 1891 Prantsuse K.) halduskeskuseks, 1910 ühendati koloonia Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrikaga. Majanduses domineerisid Prantsuse kompaniid, mis tegelesid eeskätt maavarade kaevandamisega. 1940–43 oli Brazzaville liikumise „Vaba Prantsusmaa“ Aafrika tugiala. Pärast sõda legaliseeriti K-s parteid ja ai-d, kõik koloonia elanikud said Prantsusmaa kodakondsuse, ühtlasi peeti kohalike võimuorganite valimised. 1958 sai K. autonoomia ning 15. VIII 1960 iseseisvuse. Juba aasta varem oli Rahvuskogu riigi esimeseks presidendiks valinud Aafrika Huvide Kaitse Dem. Liidu (*Union démocratique de la défense des intérêts africains*) juhi Fulbert Youlou. 1963 kukutati ta sõjaväelise riigipöördega võimult. Lubatuks jäi vaid Rahvusliku Rev-iliikumise (*Mouvement national de la révolution*) partei (a-st 1969 K. Tööpartei). Pärast järgmist riigipööret 1968 kuulutati välja marksismil-leninismil põhinev sotsial. arengutee, ettevõtted riigistati, abi hakati saama NSV Liidult ja Kuubalt. 1970 nimetati riik K. Rahvavabariigiks. 1970., 1972. ja 1973. a. riigipöördekatset ebaõnnestusid, ent 1979 vahetus võim taas vägivaldsel teel. 1970. a-te II poolel suurenesid riigis majandusraskused, tööpuudus ja hõimuväenus; ligi pool vajaminevatest toiduainetest tuli sisse vedada. 1990 legaliseeriti kõigi erakondade ja muude pol. ühenduste tegevus, loobuti marksistlikust arenguteest, 1991 toimus rahvuslik konverents (osales üle 200 partei vm. rühmitise), hakati ellu viima pol. vastastele andestamise poliitikat, riik nimetati taas K. Vabariigiks. 1992 korraldati pärast 30-aastast vaheaega mitmeparteilised valimised. 1997 puhkes kodusõda. Angola üksuste abiga haaras võimu ja kuulutas end presidendiks Denis Sassou-Nguesso, kes oli olnud riigipea ka 1979–92. 2002. a. presidendivalimistel sai D. Sassou-Nguesso valijate häälest 90 %, kuna tema peamistel konkurentidel oli kandideerimine keelatud; a-st 2006 on D. Sassou-Nguesso Aafrika Liidu eesistuja. A-st 1960 on K. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 26. IV 2006.

Kongo DV

Kongo DV, Kongo Demokraatlik Vabariik (pr Congo, *République démocratique du Congo*), Kinshasa Kongo, 1971–97 Sair (pr Zaire), lüh. KDV, riik Ekvatoriaal-Aafrikas. Pindala 2 344 798 km², Kinshasa (8 096 300 el.)

Pindala 2 344 798 km²
Rahvaarv 58 731 700 (2006)
Paalinn Kinshasa (8 096 300 el.)
Haldusjaotus 10 provintsi ja 1 keskalluvusega linn (menetlus on riigi jaotamine 25 provintiks ja Kinshasaks)
Riigikeel prantsuse keel
Rahvustik Kongo frank (FC)
Riigitaotised COD, CD

Politiline süsteem. KDV on presidentiaalne vabariik. Riigipea on president, kes on ühtlasi riigivõimude kõrgeim ülemjuhataja. Seadus- andik organ on kahekojaline parlament, mis koosneb 120-kojalisest Senatist (*Sénat*) ja 500-kojalisest Rahvuskogust (*Assemblée nationale*). Sena liikmed valivad provintside parlamentid. Rahvuskogu liikmed valib üleriigilistel enamus- valimistel rahvas. Valida võivad vähemalt 18-

aastas. Täidesaatev võim kuulub valitsusele. Peaministri ja valitsuskabineti liikmed nimetab ametisse president. KDV-s on mitmepartei-süsteem, kuid erakonnad on pigem rahvuse- ja regioonikesksed kui üleriigilised. Olulisimad erakonnad on Rahva Partei Ülesehituse ja Demo-kraatia eest (*Parti du peuple pour la reconstruc-tion et le développement*), Kongo Vabastusliikumine (*Mouvement de libération du Congo*) ning Uhen-datud Lühimõistide Partei (*Parti l'unioniste unifié*). Kohtusüsteem on kolmeastmeline. Kõr-geim kohus on Ülemkohus, põhiseaduslikkuse järelevalvega tegeleb Konstitutsiooninõukogu, tegutses ka sõjatribunaliid. Kehiti 2006. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on KDV mittevaba riik. Korruptsiooninõukogu järgi asub KDV maailmas 156. kohal.

Sümboolika. KDV uus lipp (a-st 2006) on tegeli-kult a-tel 1963–71 kasutusel olnud lipp ning eri-neb eelmisest ainult lipukanga heledama põhivärvi poolest. Lipu taevasinine põhj sümboliseerib enim levinud versiooni kohaselt taevast ja rahu, punane diagonaalne tip kodumaa märtrite verd, kuld kollasest tribud maa rikkus ja Rahvusv. Aafrika Assotsia-tiooni lipult pärinev kollane viisnurk riigi ja rahva ühtsust ning saravat tulevikku. Vapi (a-st 2006) keskel on leopardipea, mis asub elevandivõh ja Kongo sõjameeste traditsioonilise oda vahel. Vap-pi ümbritseval punasel lindil on rahvuslik deviis „Justice, paix, travail“ (õiglus, rahu, töö). Hümn (1960–71 ja a-st 1997) „Debout Congolais“ („Tõuske, kongolased“), sõnad Joseph Lutumba, viis Simon-Pierre Boka di Mpasi Londi.

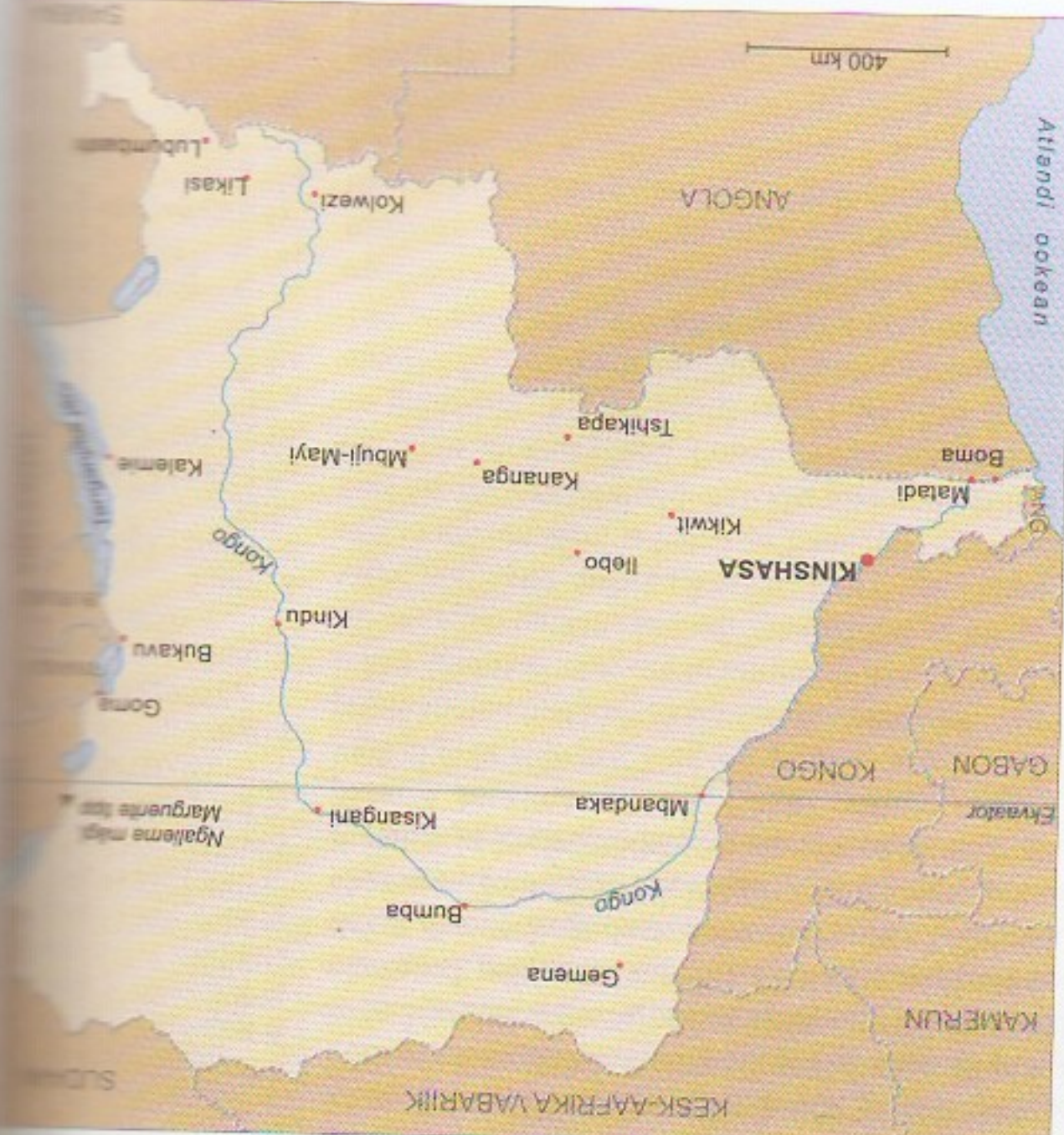
Loodus. KDV on suuruselt Aafrika 3. riik. Ta hõlmab 350–500 m kõrguse Kongo nõo ja seda

Haldusjaotus
 Provintsid (provintid)
 Alam-Kongo
 Bandundu
 Ekvatoriaal
 Ida-Kasai
 Idaprovintsi
 Katanga
 Lõuna-Kivu
 Lõuna-Kivu
 Lääne-Kasai
 Maniema
 Põhja-Kivu
 Keskalluvusega linn (ville)
 Kinshasa

Suurimad linnad (el. arv, 2006)
 Kinshasa
 Lubumbashi
 Kolwezi
 Mbuji-Mayi
 Kisanangani
 Kananga
 Likasi
 Boma
 Tshikapa
 Bukavu

Õhust
 Kinshasa
 Lubumbashi
 Kolwezi
 Mbuji-Mayi
 Kisanangani
 Kananga
 Likasi
 Boma
 Tshikapa
 Bukavu

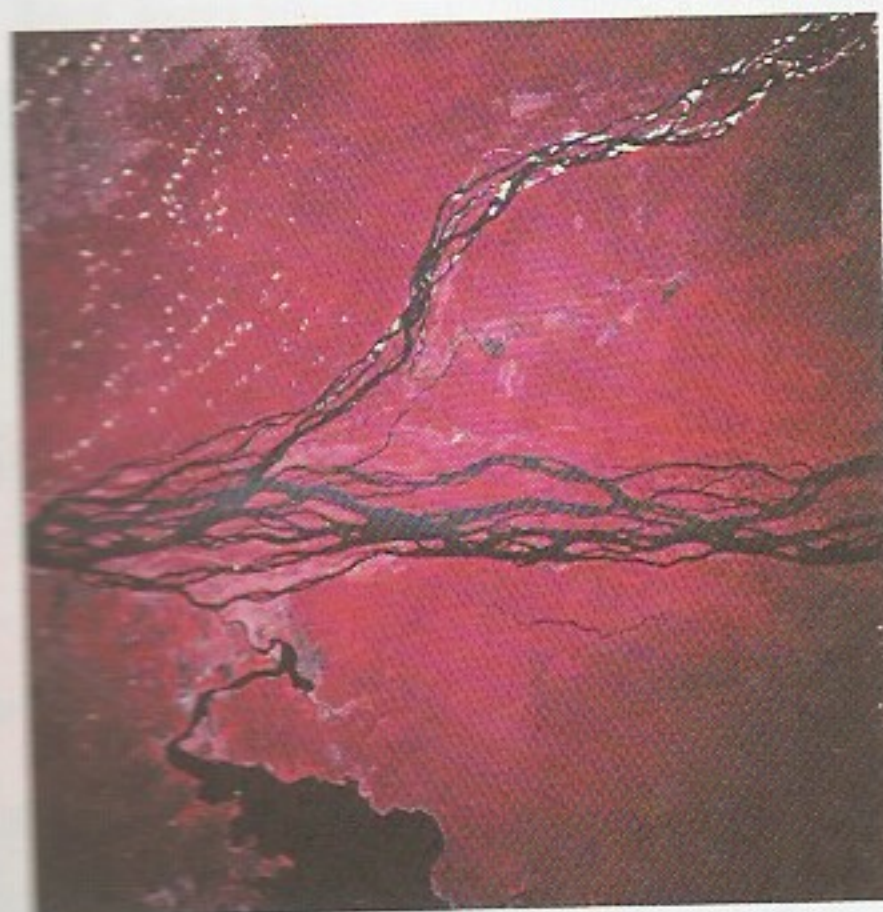
Õhust
 Kinshasa
 Lubumbashi
 Kolwezi
 Mbuji-Mayi
 Kisanangani
 Kananga
 Likasi
 Boma
 Tshikapa
 Bukavu

Kongo DV-s kasvav
võõrutav taim

ümbritsevad astanguliste nõlvadega 600–800 m kõrgused platood. Riigi lõunaosa kerkib astanguna 1000–1200 m kõrgusteks Lunda ja Shaba platoodeks, idaosa ulatub Ida-Aafrika alanguvöötmeni, mille ääres asuvad 2000–3000 m kõrgused ülangud. Suurima ulatusega on Mitumba mäed, kõrgeim on Ruwenzori massiiv, seal asuva Ngaliema (Stanley) mäe kõrgeim tipp Marguerite (5109 m) on riigi kõrgeim koht. Idapiiril asub mitu tegevvolkaani (Nyiragongo on Aafrika aktiivseim vulkaan). Ekvaatori lähedal on ühtlaselt niiske ekvatoriaalkliima, maa lõunaosas on kuiv aastaeg suvi ja äärmises põhjaosas talv. Sademeid on kõikjal üle 1000 mm/a, t° on 25–28 °C, äikese esinemissagedus on maailma suurim. KDV-s paikneb suur osa maailma ühe vee- ja energiarikkaima jõe Kongo jõgikonnast. Kongo valgala (ligi 1 mln. km²) hõlmab peaaegu kogu riigi terr-i, see on maailmas suuruselt teine valgala. Lavamaadel on palju jugasid ja kärestikke. Suurim on Kongo alamjooksul paiknev Livingstone'i joastik (360 km pikkusel lõigul üle 70 joa ja kärestiku, kogulang 220 m). Kongo tähtsaimad lisajõed on Kasai, Sangha, Oubangui, Aruvimi ja Lulonga, mis koos peajõega on riigi majanduse ja transpordivõrgu alus. Idapiiri alanguvöötmes on mitu suurt järve (Tanganjika, Kivu, Mweru, Rutanzige ja Alberti). Mets katab riigi terr-st 60 %. KDV põhjaosas on liigirikas, kuid majanduslikult väheväärtuslik vihmamets ja sood, lõunas väärspuuliigirohke heitlehine troopikamets ja savann. Viljakaid muldi leidub vaid alangu vulkaanilistel kivimitel. KDV on loodusvarade poolest väga rikas. KDV ja Sambia piiril Shaba platool asub vasevööde, sealne vasemaak sisaldab ka koobaltit, tsinki, niklit, hõbedat, molübdeeni, uraani, raadiumi ja germaaniumi. Idaosas leidub tinamaaki (sisaldab ka tantaali, nioobiumi, volframit jm.) ja kulda, Kasai jõgikonnas teemante. Riigis paikneb 80 % maailma kolumbiidi-tantaliidi varust. KDV-s on avastatud ka rauamaaki, boksiiti, mangaani, põlevkivi, kivisütt ja rannikumere põhjast naftat. KDV-s on Aafrika suurimad metsavarud, riigi hüdroenergia

potentsiaal moodustab poole Aafrika mandri ning 13 % kogu maailma hüdroenergia potentsiaalist. KDV-s on 450 liiki imetajaid, neist 28 liiki on endeemid (nt. kääbusšimpans ehk bonobo, tume karilik, kasai hiir, bruce mägidamaan) ja 42 liiki ohustatud, nt. metsaelevant (aafrika elevandi alamliik), udrastenrek, mägi- ja tasandikugorilla, šimpans, koivik, lõvi, täpiksaarmas. Kohatud on 1187 liiki linde (KDV-s talvitub nt. palju Siberi linde), pesitsejaid on 490 liiki, neist 21 liiki on endeemid (nt. kongo paabulind, aafrika maskkakk, kivu öösorr, kivu piiritaja, kongo kaldapääsuke, upemba amadiin) ja 32 liiki ohustatud (nt. punakurk-haigur, kaneelpart, hele-kaeluskotkas, valgekukal-tuvi, ruanda värbkakk). KDV-s on 91 KA-d, sh. 8 RP-d, 4 RP-d (Virunga, Garamba, Kahuzi-Biega ja Salonga) ning Okaapi reservaat on kantud UNESCO maailmapärandi nimekirja. Biosfäärikaitseala on 3. Loodust (eriti kaitsealasid) laastavad kodusõda ja sellest tulenev vaesus. Riigi lõunaosa savannides tuleb ette põuda, Kongo jõe piirkonnas üleujutusi ja idaosas vulkaanilist tegevust. Suurimad keskkonnaprobleemid on salaküttimine, veereostus, metsarüüa ja maavarade kontrollimatu kaevandamine. Olulisi probleeme tekitavad sõjakahjud ja rohked põgenikud.

Rahvastik. KDV rahvastik koosneb u. 250 etnilisest rühmast, enamik neist on bantu keeli kõnelevad rahvad (elavad rohkem kui 2/3 KDV alal), kes hakkasid sinna lääne ja põhja poolt saabuma juba I a-tuh. Kongo nõo varaseimaiks asukaiks peetakse pügmeesid, kes asustavad Kibali ja Ituri jõe äärseid metsaalasid, Kivu ja Tanganjika järve ning Tshuapa, Sankuru ja Oubangui jõe piirkondi. KDV neli suurimat rahvusühikut – mongod, lubad, kongod (bantu rahvad) ja zanded (Adamaa-Oubangui keelerühma kuuluvat zande keelt kõnelev rahvas) – moodustavad rahvastikust 45 %. Vähemal määral elab KDV-s ka teisi Aafrika rahvaid ning eurooplasi ja aasialasi. Riigikeel on prantsuse keel, rahvuskeeled lingala, kongo, luba ja suahili keel. Üldse kõneletakse KDV-s rohkem kui 700 keelt ja dialekti. Usklikest on 50 % katoliiklased, 20 % protestandid, 10 % muslimid, 10 % kimbanguistid ning 10 % tunnustab teisi uske või hõimuusundeid. Kirjaoskajaid on riigi täiskasvanutest 65,5 % (2003). Keskmine asustustihedus on 25 in./km². Kõige tihedamini on asustatud riigi idaosa mäed, kesk- ja lõunaosa savannid ning rannikumadalik, kus suuremates külates elab 300–500 in./km². Hõre on asustus metsaaladel, seal elavad rahvad tegelevad küttimise ja kalapüügiga, ürgmetsa-ala on kohati inimtühi. 2/3 KDV rahvastikust elab maal, enamasti hajali asuvates külates ja taludes. Pealinn Kinshasa on suuruselt Aafrika 3. linn. Rahutuste ajal on KDV-st naaberriikidesse põgenenud 412 000 in. (2006). Samas on riik vastu võtnud põgenikke teistest naaberriikidest: 2005. a. andmeil Angolast 98 000, Sudaanist 45 000, Burundist 19 400, Ugandast 19 000, Rwandast 12 000 ja Kongost 5277 in.

Riigi sead (pms, idaprovinitsides) on ümber asus-

itud üle 2 mln. in.

Majandus. KDV on maaavarade poolt väga rikas, nende kaevandamine ja töötlemine võimaldaks panna aluse riigi maj. jõukusele, kuid seda on rakastanud pikaajaline sõjategevus (1998–2002). KDV majandus tugineb pms. põllum- (46 % SKT-st, see näitaja on maailma kõrgeimad). U. 65 % töövõimelisest rahvastikust on seotud põllum- ja haritavat maad on riigi terr- st 3 %.

Kõige olulisem väljavoo tarbeks kasvatatav kul- tuur on kohvipuu, kasvat. ka kakao- ja puuvillapõõsast, suhkruroogu, oliipalmi, kiina- puud ja heveat. Niiskes ekvatoriaalpiirkonnas kasvab toiduks pms. maniokki ja riisi, idapool- setel lavamaadel jamssi ja bataati, lõunapoolsetel platodeel on tähtsaim põllukultuur mais. Tähtsad toidukultuurid on ka hirss, sorgo, maapähkel, banaanid ning puu- ja köögiviljad. Pms. oma tarbeks kasvat. kanepit. Kartapidaamist takistab isetsükarbes (tada pole ainult riigi äärmises ida- ja lõunaosas). Pektakse kitsi, sigu ja lambaid. Toidu- lisa annavad ulukid, olulisel kohal on kala, mida leidub rikkalikult nii rohketes jõgedes, järvedes ja soodes kui ka ookeanis. Valdav osa puudust kasut. kütteks, väike osa (pms. väärtsipuit) eksporditakse vineeritööstustesse. KDV toodab rannikumerest naftat (1,1 mln. t aastas). Riik on üks maailma suurimaid teemandid- (2002. a. 18,2 mln. karaati, 4. kohi) ja koobalitööstust (2001. a. 5000 t), kaevandatakse ka kuld, vase-, tima-, plii- ja uraanimaaki ning kivisüsi. Tähtsaim kaevandus- piirkond on Katanga prov. ja riigile kuuluv ka- vandussettevõtte Gécamines. Töötleva tööstuse põhitarud on värviline ja must metallurgia, nafta töötlemine (tehas Muandaz) ning tsementi- ker- ge- ja toiduainetööstus. 2003 toodeti 6 mrd. ja tar- biti 4,3 mrd. kWh elektrit; seda eksporditi (Sambiasse, Burundisse, Kongoosse ja Angolasse) 1,3 mrd. kWh ning imporditi 10 mln. kWh. U. 90 % elektrit tootavad annavad hüdroelektrijaama- mad. Maailma võimsaimad hüdroelektrijaama- (Inga, lõppvõimsus 39 000 MW) on kavandatud Kongo jõele Livingstone'i joastikku. Valminud on 2 turbiini (kokku 1775 MW), ehitatakse 3. tur- biini (3500 MW). Naftajuhimeid on 71 ja gaasi- juhimeid 54 km (2004), rdt-d 5138 km (2005). mnt-id 157 000 km (sh. 33 130 km kõvakattega, 2002) ja veeteid 15 000 km (2005). Rahvusv. lennujaam on Kinshasas. Peamised sadamad on Matadi (meresadam), Kinshasa (Kongo jõel) ja Kalemie (Tanganyika järve ääres). 2004 veeti KDV-st kaupu välja 1,1 mrd. \$ ja sisse 1,3 mrd. \$ eest. Välja veetakse eelkõige teemant, vase, koormat, kohvi ja koobalit, sisse ostetakse toi- de- ja tarbekaupu, kaevandus- jt. masinaid, trans- portvahendeid ja küüsi. Kõige tähtsam kaubaa- dispartner on endine emamaa Belgia (2005. a. 38 % ekspordist ja 16 % impordist). Olulised väljavood on ka USA (18 %), Hiina (12 %) ja Prantsusmaa (8 % väljavoo) ning sisseveotid (LAV) 10,5 % Prantsusmaa (9 %), Sambia (7 %)

Mägigoriilla kasvatatav

103 000 turisti ja riik sai sellest u. 2 mln. \$ tulu. **Ajalugu.** Paleoliitiliste kiviriistade leid (laid kahelt poolt töödelatud kaabitsad ja pikad tera- vikud) esindavad Lupemba kultuuri (u. 30 000 aastat tagasi). I a-tuh. levis koos põhja poolt saabunud bantuudega maaaviljelus – kasvatati pms. jamssi ja oliipalmi. 3.–5. saj. hakati maa kagu- osas kasutama rauda ja valmistama savinõusid. Sisemaa savannialadel rajasid bantuud riigitaolisi

Sisemaa savannialadel rajasid bantuud riigitaolisi ühendusi: Kasai ja Sankuru jõe vahel Bušongu (Bakuba; arvat. I a-tuh. lõput kuni 19. saj. lõpuni), Katangas Baluba (u. 15.–19. saj.) ja Kongo (14.–18. saj.). 1482 saabunud portugala- lased alustasid ulatuslikku orjakaubandust, nad andsid Kongo jõe alamjooksule nime *Zaire* (bantu suur vesi), 15.–19. saj. veeti Kongo jõgikonnast välja u. 10 mln. orja. Belgia kuninga Léopold II algatusel 1876 asut. Kongo Rahvusv. Assotsiat- sioon asus 1870. a-te lõpus piirkonda hõivama. 1870.–80. a- tel uuris Briti-Ameerika ajakirjanik ja maadeavastaja Henry Morton Stanley Léopold II ülesandel Kongo jõe piirkonda, rajas sinna tugi- punkte ning sõlmis kuninga nimel kohalike hõimu- pealikega protektoraadilepinguid, mis laiendasid Belgia mõju Kongo jõe vasakule kaldale. Suur- riikide vastuvõetud kasutades saavutas Léopold II Berliini kongressil (1884–85) Kongo Vaba Riigi rajamise, see oli tema eravaldusena personaal- unioonis Belgiaaga. Suured maaavaldused anti hal- lata Belgia kompaniidele. Kohalikud elanikud maksustati naturaalandamiga (kautsuk, arah- his jm.). Kaevandati maaavarasid (vask, kuld,

Makala

SKT (2005) 6,97	SKT (2005) 43,56	põllum.	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	tööstus	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	teenindus	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	SKT _p 1 el. kohta (2005)	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	Inflatsioon (2004)	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	Elarive tulu (2005)	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	Elarive kulu (2005)	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	Välisvõlg (2005)	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	Majandusabi (2005)	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	saadud 2,2	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	Limarahvastik (2005)	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	Kesk. vanus (2005)	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	Kesk. eluiga (2005)	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	mehed	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	naised	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	live (2006)	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	Sündimus (2006)	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	Surumus (2006)	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	Imikute suremus	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	Imikute suremus	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	1 000 imiku	SKT (2005) 43,56
SKT (2005) 43,56	SKT (2005) 43,56	AIDS-i surmud (2005)	SKT (2005) 43,56

Mägigoriilla kasvatatav

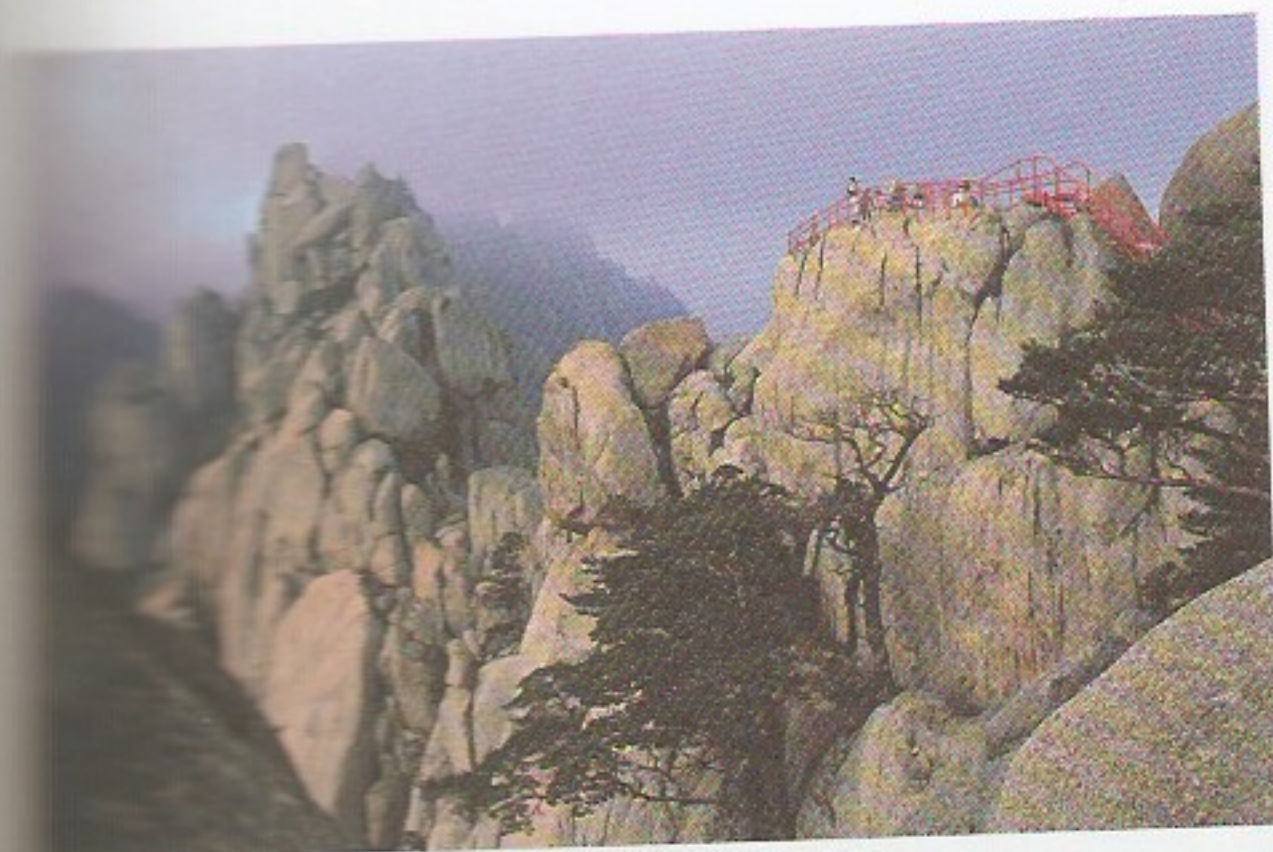
teemandid), tööjõudu võeti pärismaiste hõimude seast (1910. a-ni sundkorras). Koloniaalvõimu kuritarvitused ja terror (1884–1915 vähenes ala rahvaarv u. 30 mln-lt 15 mln-le) põhjustasid rahvusv. skandaali, seepärast liideti Kongo Vaba Riik 1908 ametlikult Belgiaga ning see hakkas kandma nime Belgia Kongo. Koloniaalhaldus oli äärmuseni tsentraliseeritud ja emamaalt juhitud. Aafriklaste vastupanuliikumine (suurimad ülestõusud 1890–92, 1895–96, 1897–1901, 1901–08 ja 1919–23) suruti julmalt maha. Seetõttu olid vastupanuliikumises olulised rahumeelsed usulised liikumised ja 1950. a-tel ka kultuuriühingud. 1950. a-te lõpus hakati looma pol. iseseisvust taotlemaid rühmitisi, millest mõjukaimad olid Patrice Émery Lumumba juhitud Kongo Rahvuslik Liikumine (*Mouvement national congolais*) ning Joseph Kasavubu juhitud Bakongo Liit (*Alliance des Bakongo*). Kokkuleppel Belgia parlamendiga kuulutati 30. VI 1960 välja Kongo Vabariik. Esimeseks presidendiks valiti J. Kasavubu, peaministriks sai P. É. Lumumba, kelle sotsial. suunilusega tegevusprogrammi avalikustamisele järgnes 5. juulil politsei- ja relvajõudude mäss ning 11. juulil Moïse Kapenda Tshombé juhtimisel Katanga rikka mäetööstusprov-i lahkulöömine, mis 15. I 1963 ÜRO relvajõudude abiga maha suruti. Kasais eksisteeris 1960–62 nn. teemandiriik. Peaminister P. É. Lumumba ei suutnud olukorda enam valitseda. Juulis 1960 tuli maale ÜRO sõjavägi (lahkus 1964). Sept-s vabastas president J. Kasavubu P. É. Lumumba ametist ning tegelik võim läks kindralstaabi ülema kolonel Joseph Désiré Mobutu kätte (a-st 1972 Mobutu Sese Seko). Pol. rühmitiste vaheline relvavõitlus (selles said 1961 segastel asjaoludel surma P. É. Lumumba ja ÜRO peasekretär Dag Hammarskjöld) suudeti eeskätt USA ja Belgia abiga juulis 1965 lõpetada. 25. XI 1965 tõukas J. D. Mobutu võimult 1964 keskvalitsuse peaministriks kutsutud M. K. Tshombé ja kehtestas oma isikuvõimu. Opositsioonilised pol. rühmitised keelustati, J. D. Mobutu laskis end kuulutada presidendiks. Tema võimu toetamiseks loodi 1967 Rev-i Rahvaliidumine (*Mouvement populaire de la révolution*). 1966 nimetati riik KDV-ks. J. D. Mobutu suutis säilitada väliskapitali huvi riigi mäe-, eeskätt vasetööstuse vastu kogu oma võimu ajal. Lubatud demokraatiale üleminekut 1970. a-tel aga ei toimunud. Algatati rahvuskampaania isiku- ja kohanimed afrikaniseerimiseks; riigi nimi muudeti 1971 Sairi (*Zaire*) Vabariigiks. 1970. a-te II poolel tungis Sairi regulaarvägi kahel korral Angolasse, et toetada sealses kodusõjas Angola Vabastamise Rahvaliidumise (MPLA) vastaseid jõude, ent löödi mõlemal korral tagasi. 1987. a. valimistel sai kõik parlamendiliikmed Rev-i Rahvaliidumise. 1991 oli Mobutu Sese Seko sunnitud tühistama opositsiooniliste pol. rühmitiste keelu. 1994 hakkasid Rwanda ja Burundi kodusõja tõttu riiki saabuma põgenikud, mis idaosas hakati moodustama hutu põgenike

laagreid. 1996 algas seal hutude algatusel vaenu-tegevus. Relvastatud hutud hakkasid takistama oma põgenike naasmist Rwandasse ja ründasid Sairi armeed toetusel kohalikke tutsisid (banjamulengesid), keda hakkas abistama Laurent-Désiré Kabila juhitud ja msg. valitsusvastaseid rühmitisi ühendav Kongo-Sairi Vabastamise Dem. Jõudude Liit (*Alliance des forces démocratiques pour la libération du Congo-Zaire*). 1997. a. alguses alustasid L-D. Kabila juhitud väeosad maa idaosast edasitungi (2. märtsil hõivati Kindu, 15. märtsil Kisangani, 9. apr. Lubumbashi), Aafrika riikide algatatud lepituskatsed jäid tulemuseta. 12. mail jõudsid L-D. Kabila väeosad Kinshasani, 16. mail loobus Mobutu Sese Seko võimust ja siirdus välismaale, 17. mail hõivati linn vastupanuta. Riik nimetati KDV-ks, 29. mail vannutati L-D. Kabila presidendiks. Uus president lubas demokraatiale üleminekut, kuid tegelikkuses saatis ta parlamendi laiali ja koondas kogu võimu enda ja Kongo-Sairi Vabastamise Dem. Jõudude Liidu kätte, muud pol. ühendused keelustati. Kõrgemaid ametikohti jagati eelkõige L-D. Kabila sugulastele ja hõimlastele. 1998 puhkes L-D. Kabila režiimi vastu pms. tutside juhitud väeosade ulatuslik ülestõus, mida toetasid naaberriigid Rwanda ja Uganda. L-D. Kabilale tuli appi Angola, Namiibia ja Zimbabwe väeosi. Puhkenud kodusõjas rakendasid pooled äärmuslikke meetodeid (lapssõdurite kasutamine, kannibalism jms.). 1999 sõlmisid sõdivad pooled vaherahu ja 2002 Pretoria kokkuleppe, mis ei ole vägivaldpuhan-guid siiski päriselt peatanud ning mõned piirkonnad on endiselt mässuliste kontrolli all. 1999 saabusid riiki ÜRO rahujõud (MONUC; 2006 oli see suurim ÜRO operatsioon). Sõjategevuse, nälja ja haiguste tõttu hukkas 1988–2005 u. 3,5 mln. in. 2001 L-D. Kabila mõrvati, selle järel haaras võimu tema poeg Joseph Kabila Kabange. 2003 loodi üleminekuvalitsus, kus olid kõigi kodu-sõjapoolte esindajad. 2006. a. presidendivalimistel säilitas J. Kabila Kabange oma koha, Rahvus-kogu valimistel oli 111 kohaga edukaim tema juhitud Rahva Partei Ülesehituse ja Demokraatia eest, Kongo Vabastusliikumine sai 64 kohta. Uue põhiseaduse järgi määras J. Kabila Kabange pärast peaaegu 10 aastat kestnud vaheaega taas ametisse peaministri. Selleks sai Ühendatud Lumumbistide Partei juht Antoine Gizenga. A-st 1960 on KDV ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. 1920. a-tel siirdus Kongosse Pärnust pärit laevakapten V. Filimonoff, kellele 1924–25 järgnes teisi meremehi. 1920. a-te II poolel oli Belgia Kongos ligi 30 eestlast.

Korea, Lõuna-Korea

Korruptsiooniindeksi järgi asub Lõuna-K. maailmas 42. kohal.

Sümboolika. Lõuna-K. lipu (ametlikult a-st 1949) keskel on puna-sinine igavikulist arenguspiraali ja elu jätkuvust kujutav ring (*yin-yang*). Sellise sümboliga valge lipp võeti esimest korda kasutusele 1884, kui kun. Kjong kinnitas selle kuningriigi lipuks. Lipu valge (korealaste rahvusvärv) väli sümboliseerib puhtust, valgust ja korealaste rahumastust. Ringi ümbritsevad Hiina pühast „Muutuste Raamatust“ (*Yijing*) pärit mustad kolmikmärgid. Igal kujundil on kolm tähendust: ülemine vardapoolne kujund märgib lõunakaart, suve ja taevast, ülemine lehvisepoolne läänepoolne, sügist ja kuud, alumine lehvisepoolne põhjakaart, talve ja maad ning alumine vardapoolne idakaart, kevadet ja päikest. Kõik kujundid koos sümboliseerivad üldist kooskõla ja ühtsust. Vapp (embleem, a-st 1963) kujutab Lõuna-K. rahvuslille süüria hibiski (*Hibiscus syriacus*) stiliseeritud õiele asetatud *yin-yang* i märki. Õit ümbritseval sinivalgel lindil on riigi nimi. Hümn (a-st 1948) „Aegukka“ („Armasta maad“), sõnad Yun Ch'i-ho või An Ch'ang-ho, viis An Ikt'ae. Rahvuslind on harakas (*Pica pica*).

Loodus. 70 % Lõuna-K. terr-st hõlmavad mäestikud ja kõrgustikud. Riigi idaosas on 1000–1500 m kõrgused üksikute väikestest ahelikest koosnevad T'aebaeki mäed (Söraksan, 1708 m). Need laskuvad järsult Jaapani mere väheliigestunud rannikule, sisemaa pool aga madalduvad laugjalt kõrgustikeks, mida liigestavad laiad orud. T'aebaeki mäed on suure Ida-K. mäestiku keskmine osa, neist lõunas paiknevad madalad Kyöngsangi mäed. Riigi lõunaosa jagavad kaheks Sobaeki mäed (Chiri San, 1915 m). Kyöngsangi ja Sobaeki mägede vahel paikneb keeruka pinnamoega Naktongi nõgu. Lõuna-K. lõunarannik on käärline ja saarerohe, sest mäed ulatuvad seal kaugele merre. Suurim saar on lõunarannikust 96 km kaugusel asuv Cheju-do, millelt kerkiv kustunud vulkaan Hallasan (1950 m) on riigi kõrgeim mägi. Ka Lõuna-K. läänerrannik on tugevasti liigestunud ja saarerohe. Rannikulähedases meres on u. 2900 saart ja väikesaart. Läänerrannikul on mereloodete ulatus 7–9 m. Maavaradest

leidub kivisütt ja ligniiti (varu 17 mrd. t), raua-, plii-, tsingi-, vase-, volframi- ja molübdeenimaaki, kulda, hõbedat, grafiiti, talki, kaoliini, kivisoola, fluoriiti ja lubjakivi. Valitseb parasvöötme mussoonkliima, lõunarannikul lähistroopiline mussoonkliima. Talvine põhjamussoon (nov-st märtsini) toob Siberist pilvitu, kuiva ja külma ilma, suvine lõunamussoon (juunist aug-i lõpuni) aga Vaiksele ookeanilt sooja ja sademeid. Riigi põhjaosas on keskmine t° jaan-s –2 kuni –4 °C, juulis 25–26 °C, lõunarannikul vastavalt 0–2 °C ja 26–27 °C. Talvel pehmendab idaranniku kliimat soe Ida-K. hoovus. Sajab 950–1450 mm/a, sellest 70–75 % suvel (juunist aug-ni). Sügisel on taifuune (aastas keskm. 3 taifuuni). Jões on lühikesed ja ainult suvel veerohked. Pikimad jõed on K. väina suubuv Naktong (525 km) ja Kollasesse merre suubuv Han (514 km). Riisipõldude veestamiseks on jõgedele rajatud palju tamm ja paise. Laevatatavad on ainult suuremad jõed alamjooksul. Tasandikud ja orud on põllustatud. 64 % Lõuna-K. terr-st katavad metsad ja põõsastikud (2001). Mägede madalamas vööndis kasvab lehtmets (tamm, vaher, pärn, kastan, saar, jalakas), kõrgemal sega- ja männimets. Riigi äärmises lõunaosas on lähistroopilist igihaljast metsa ja põõsastikke (igihaljad tammed, loorberipuu, kameelia, magnoolia, stüüraks, bambus, kikkapuu). Levinumad on punapruunid metsa- ja mägi-metsamullad, lähistroopilise kliima ja taimkattega lõunaosas puna- ja kollamullad, jõeorgudes on alluviaalmullad. Cheju-do saarel vulkaanilise tekkega mustmullad. K. ps. kuulub zoogeograafiliselt Mandžuuria-Hiina regioonile, seal elab nii lõunataigale kui ka lähistroopikale omaseid loomi, imetajatest nt. pruunkaru, hunt, rebane, mäger, kährik, nirk, harsa, saarmas, kolonok, soobel, goral, täheksirv, mural, orav, altai tsookor ja rotthamstrik. 1920. a-il hävitati K. ps-l amuuri tiiger, hiljem amuuri leopard ja ilves. Praegu on eriti ohustatud 14 imetajaliiki, sh. kaeluskaru, saarmas, punahunt ja muskushirv. Linde on kohatud u. 500 liiki, seal pesitsevaid on 138 liiki, nt. mitu liiki alkasi, haigraid ja kurgi, jahifaasan, ida-põdvutt, mandariinpart, kormoran, idakaelpall, kivikakk, kassikakk, safiirlinnud, roostepääsuke ja taigakur, 33 liiki, sh. hiina siidhaigur, ida-toonekurg, ida-, valge-, õrne-, munk- ja valgekurg, hiid-merikotkas, raisakotkas, suurtrapp ja jaapani tsiitsitaja, on ohustatud. Roomajaid on 24 ja kahepaikseid 14 liiki. Kogu K. ps-l on käivitunud rahvusv. kasvatamise ja kurgede taastamise programmid. Lõuna-K-s on 44 KA-d, sh. 20 RP-d, esimene neist – Jirisan RP – rajati 1967 (471,8 km²). Biosfäärikaitseala on 2. 7 objekti kuulub UNESCO maailmapärandi nimistusse.

Rahvastik. Lõuna-K. on etniliselt üherahvuseline riik (99,9 % rahvastikust on korealased). K. keelt peetakse iseseisvaks, sugulaskeelteta keeleks, kuid osa teadlasi paigutab ta mittetraditsioonilise (väljaspool keelkondi oleva) keelena altai keelte hulka. Eristatakse kuut k. keele murret, millest Lõuna-K-s räägitakse kesk-, kagu-, edela- ja

Korea, Lõuna-Korea

Daewoo Group (laevad, autod, tööstusscadmed, elektrotehnika- ja elektroonikatooted, tekstiilkau- bad) ja **LG Group** (keemia- ja naftakeemiatooted, elektroonikatooted). 1996 võeti Lõuna-K. OECD liikmeks. Hoolimata 1997 puhkenud finantskrii- sist, kasvas SKT 1990–2002 keskm. 5,6 % aastas. Hankiva tööstuse toodangu osatähtsus on 0,7 % tööstustoodangu kogumahust (2005). Kaevanda- takse kivisütt, tsingi- ja volframimaaki, talki, kao- liini, grafiiti, kivisoola ja fluoriiti, väheses kogu- ses ka raua-, vase-, plii-, tooriumi- ja molübdeeni- maaki ning kulda ja hõbedat. Elektrienergiat too- deti 2003. a. 322,5 mrd. kWh, sellest 63,4 % saadi soojuselektrijaamadest (38 % kivisöega, 13 % õliga ja 12 % gaasiga köetavaist), 0,8 % hüdro- elektrijaamadest ning 35,8 % tuumajõu- jaamadest. Töötab 18 tuumareaktorit, nende koguvõimsus on 14 850 MW (maailmas 7. koht). Suurem osa tarbi- tavast kivisööst ning kogu vajaminev nafta, gaas ja tuumkütus ostetakse sisse. Kivisütt importis Lõuna-K. 2002. a. 63 mln. t (Jaapani järel 2. koht). Toornaftat töödeldi 2003. a. 124 mln. t (sellest a. 35 % reeksportiti). Suured naftatöötlemis- ja naftakeemiatehased paiknevad sadamalinnades. Terasetoodangult (2002. a. 45 mln. t) on Lõuna-K. maailmas 8. kohal. Ka musta metallurgia teha- sed paiknevad sadamalinnades, sest suurem osa muamaagist ja kogu koks tuuakse sisse ning osa

toodangust veetakse välja. Värvilise metallurgia tehaseid on vähe (sulatatakse vaske, tsinki, pliid, alumiiniumi ja volframi; eksporditakse ainult volframi). Masinaehitustoodang on mitmekesine. 2003 valmistati 3 177 870 autot (maailmas 5. koht), peale sõiduaudode tehakse ka veoautosid ja busse. Tuntuimad firmad on **Hyundai Group**, **Daewoo Group** ja **Kia Group**. **Hyundai Group** ja **Daewoo Group** on ka suurimad laevaehitusfirmad. 2002. a. Lõuna-K-s ehitatud laevade kogumahutavus oli 5 990 000 brt, see moodustas 32 % maailma laeva- ehituse kogutoodangust (Jaapani järel 2. koht). 1970. – 80. a-tel arenesid kiiresti aparaadiehitus ja elektrotehnikatööstus, hiljem edenes kõige kiire- mini elektroonikatööstus. Lõuna-K-s on maailma arenenuimaid IT-võrke. Olulised on ka naftakee- mia- ja keemia-, ehitusmaterjali- ning puidu- ja paberitööstus. Mitme toote (kunstkiud, rehvid, tsement, paber) osas kuulub Lõuna-K. maailma tähtsaimate tootjariikide hulka. Traditsioonilised on tekstiili-, õmblus-, naha- ja jalatsitööstus. Suu- rem osa villast, puuvillast, nahkadeist ja kiulinast ostetakse sisse, välja veetakse valmisriideid ja jalatseid. Kõrgelt hinnatud on Lõuna-K. ravimi-, parfümeeria- ja portselaitööstuse toodang. Toidu- ainetööstuse areng on kulgenud vastavalt sise- turu nõudlusele. Kiiresti on suurenenud suhkru, toidukontsentraatide, kalatoodete, õlle ja sigaret- tide tootmine. Tööstusettevõtted asuvad suurtes linnades ja nende ümbruses. Rajatud on mitu tööstusparki: Sõuli linnastus ja Söwõnis on elekt- roonika-, P'ohangis ja Kwangyangis musta metal- lurgia, Kangwõnis raskemasina-, Asanis laeva- ehitus-, Masanis aparaadi- ning Ulsanis, Yösus ja Yöngch'õnis naftatöötlemis- ja naftakeemia- tehased. Maast on Lõuna-K-s suur puudus. Uute ettevõtete ja infrastruktuuriobjektide rajamise tõttu on haritava maa pindala pidevalt vähenenud (1985 moodustas see 24 %, 2005 ainult 19 % riigi terr-st). Valdavad on alla 2 ha suurused väike- talud. Peamine toidukultuur on riis (2002. a. 7,6 mln. t), teiste teraviljade (oder, nisu, mais, hirss) külvipind ja saak (2002. a. kokku 1,1 mln. t) on pidevalt vähenenud. Kasvat. ka kartulit, bataati, jamssi ja aeduba, õlikultuuridest soja ja seesamit. Tähtsal kohal on köögi- ja puuviljakasvat. Tra- ditsiooniliselt kasvat. valget mooruspuud (nn. siid- diussipuu) ja žensenni, uuem kultuur on viinapuu. Tehnilistest kultuuridest viljeldatakse pms. tubakat ja puuvilla. Loomakasvat. on teisejärguline. Peetakse veiseid, sigu, kitsi ja lambaid. Püütakse kala (2002. a. 2 mln. t) jm. mereande (331 000 t, tähtsaim on vaigse ookeani kalmaar). Mägedes varutakse puitu. Rdt-d on 3472 km (2005), sellest 1361 km on elektrirdt. Olulisim liin ühendab pea- linna Sõuli riigi lõunaosa suurima linna Pusaniga. 2003. a. taastati läbi demilitariseeritud tsooni kaht K-d ühendav rdt. (1951. a-st ei töötanud). Metroo on Sõulis, Pusanis, Taegus ja Inch'õnis. Mnt-id on 97 252 km (2004), sellest 74 641 km on kõvakattelist ja 3060 km kiirteed. Gaasi- juhtmeid on 1433 km ja naftajuhtmeid 827 km

(2004) Sisereceid on 1608 km. Tähtsaimad mersadamed on Inch'õni, Pusan, Ulsan, Masan, P'õngi, Samch'õki, Kumsan, Yõsu, Mokp'o ja Chinhae sadam. Rahvusv. lenujaamad on Inch'õnis, Pusanis läh. Taegus, Ch'õngjus (Ch'õngjus), Yangyangis ja Ch'õngjus, tähtsaim on Sõulist 50 km läänes asuv Inch'õni lenujaam (avat 2001, pindalalt Aasia suurim). Väliskaubanduses ületab väljavõetud sisseveo mahu 2005. a. veeti kaupn 288 mrd. \$ väärtuses ja osteti sisse 256 mrd. \$ väärtuses. Välja veetakse elektroonikatooteid, sõiduvõid, tööstussiseseadeid, laevu, elektrimasinat, aparate, naftasaadusi, kemikaale, musti metalli, tsementi, rõivaid ja jalatseid, sisse tuuakse toornat, vedelgaasi, kivisütt, metallimaake, tööstussiseseadeid, elektroonikatoode oti, kemikaale, looduslikku kausiku, puitu, puuvilla ja teravilja. 2004. a. käis Lõuna-K-s 5,8 mln. turis- ti. Suur osa välisisturistidest on sugulasi külastavad etnilised korealased. Pms. jaapanlased külastavad Pusan ja Ch'õngju-do saare merekuurorte. **Ajalugu.** U. 18 000 a. cest jõudsid Siberist K. ps-le arvat. tunguusi partitoli hõimud. U. 8000 e. K. hakati valmista saavõidusi ning ajavahemiku VIII—II a-tuh. e. K. nimet. Ch'õlmuni keramikajajarguks. Sel ajal jõudis K-sse algeline maaviljelus. Arvat. II a-tuh. lõpul e. K. tekkis Põhja-K-s ja Mandžuurias Vana-Chosõni riik, mille asutajaks olevat olnud mütolooigiline pooljumal Tan'gun. 108 e. K. ühendati K. Hiina Han riigiga. 12. saj-st p. K. pärineva „Samguk Sagi“ („Kõlme riigi annaali“) järgi tekkis I a-tuh. alguses K. ps-I kolm varaföödaalset riiki: põhjas Koguryõ (hõlmas ka tänapäeva Hiina alasid), kagus Silla ja edelas Paekche. Nende riiklik korraldus lähtus Hiina keskjundest, Hiinast võeti üle ka ideoloogia: I. saj. konfutsianism, 4. saj. lõpul budism. 668. a-ks allutasid Silla valitsejad Hiina abiga Koguryõ (end. Koguryõ põhjaosas tekkis samal ajal Bohai (Parhae) riik, mille 10. saj. alguses vallutasid Kitamid). 670. a-il tõrjuti hiinlased K-st välja, kuid tihedad sidemed sealsete Tangi dünastiaga säilisid. Loo- di ühine haldussüsteem ning pandi alus K. keelele ja kultuurile. Levinum usund oli budism, kuid 750 asutati rahvuslik konfutsianism, ülikool. Ülikute riivaalitsemine ja rahvarahatused viisid maa kil- lustumiseni. 10. saj. alguses lagunes Silla mit- meks riigiks. 936. a. õnnestus Koguryõ riigi valitse- jatel K. taastühendada. Koguryõ dünastia kun-te ajal (918—1392) kitsendati oluliselt kohalike ühikute võimu. Riigi õitseage oli I. saj., mil tõrjuti tagasi Mandžuuriaist lähitud kitaniite rünnakud. Alus- tati raamatute trükkimist, algul puidust ja hiljem metallist trükiplaadidega. 1259. a. langas K. vasalli- sõltuvusse mongoolidele. Mongoolide võimu kuku- tamisele (1356) järgnenud sisevõitlustes saavutas ühikavalge väikeaadilic tuginev väcjuht Li Sõng Ge (Yi Sõng-gye), kes pani 1392 aluse 1910. a-ni valitsenud Li (Yi) dünastiale. Riigi nimeks sai taas Chosõn, pealinnaks Sõul. Ametlikuks riigiusun- dus kaitsekonfutsianism, budistlike kloostrite

Sõul, Ch'õngju-do palee aed

Presidendid

1948—60 Syngman Rhee

1960—62 Yun Po Sun

1962—79 Park Chung Hee

1979—80 Choi Kyu Hah

1980—88 Chun Doo Hwan

1988—93 Roh Tae Woo

1993—98 Kim Young Sam

1998—2003 Kim Dae Jung

2003— Roh Moo Hyun

Relvajõud (2000)

Isikkoosseis

maavägi

õhujõud

merevägi

Kokku

(sh. 159 000

Peamised lahing

2330 tanki

2520 soomus

10 774 suurt

43 lahingula

20 allveela

540 lahingula

60 ründekõpu

Kaitse-eelarve

20,7 mrd \$ (2000)

SKT-st)

peale selle re

4 500 000 (sh. p

listis org-des n. 3

maad võorandati, kehtestati riigi omandiõigus maale. Keskviimu teostatud reformid, ühikute võimu püramine ning tootmise ja kaubanduse kasv soodustasid riigi arengut. Kun. Sejong Suure ajal [1418—50] soositi teadusi (meditsiini, astro- noomiat, geograafiat), 1420 asutati kuninglik aka- deemia, 1443 võeti kasutusse 51 määrgist koosnev korea tähestik *han'gol*. 1592—98 suutis K. tagasi lüüa Jaapani sissetungi, üldrahvalikus võitluses osalesid isegi buda mungad. 17. saj. algul rü- dasid sõjast kurnatud maad mandžud ning 1637 langas K. neist vasallisõltuvusse. Samaselt Hi- naga hakati juurutama nn. sulatud uste poliitikat: riik isoleeriti muust maailmast, välismaalastele oli K-sse sisene mine keelatud. 17. ja 18. saj-t iseloomustavad maj. allakäik, suured nälgjahäda, taudid ja korruptsioon. 18. saj. II pool sai alguse edumeeleste õpetuste ja aadli nn. praktilise õpe- tuse liikumine (*sillohak* ehk *sirhak*), mis taotles maa- avamist, kaasaegsete teadmiste omandamist ning sotsiaal-maj. reforme. 19. saj. toimus K-s mitu suurt talurahvaülestõusu (1811—14, 1832—34, 1862). 1863—73 valitsenud regent Taewõn'gun suutis prantslaste (1866) ja ameeriklaste (1871) sissetungikatseid tõrjuda, kuid pärast tema kukuta- mist (1873) sõlmiti Jaapaniga kaubandus- ja sõp- rusleping (1876), millega K. kohustus avama mitu sadamat. Järgnesid lepingud USA (1882), Suur- britannia ja Saksamaa (1883) ning Venemaaaga (1884). 1893—94 puhkenud Tonghaki usulise sekti juhitud talurahvaülestõus lämmatati Jaapani ja Hiina abiga, kuid sellele järgnenud Jaapani- Hiina sõda (1894—95) kindlustas Jaapani üle- võimu. 1897 nimetati K. keisririigiks, esimeseks keisriks sai senine kun. Kojong. Vene-Jaapani sõja (1904—05) tulemusena kuulutas Jaapan K. oma protektoraadiks ning annekteeris 1910. a. ta- loplilikult. Jaapanlased suhtusid K-sse eeskätt kui tooraine ja odava tööjõu allikasse. 1919 vallandu- nud massiliseks ülestõus. 1919 vallanduma- välja nn. kultuurse vabastamise ajastu: korealastele anti piiratud omavalitsus. 1931, kui Jaapani ja Hiina vahel puhkes sõjategevus, taastas Jaapan K-s sõjaväelise valitsemiskorra. Kõik k-keelsed ajalehed ja ajakirjad ning akadeemilised org-d

keelati. Sadu tuhandeid korealasi sunniti võitlema Jaapani sõjaväes või töötama kaevandustes ja sõjatööstustettevõtetes. 27. XI 1943 Kairo deklaratsiooniga otsustasid II maailmasõjas Jaapani vastu võitlevad suurriigid (USA, Suurbritannia ja Hiina) taastada K. sõltumatuse.

8. IX 1945 maabus kindral John Reed Hodge'i juhtimisel Inch'õnis USA 10. armee 24. korpus, kellele alistusid K. ps-e lõunaosas paiknenud Jaapani väeüksused. Krimmi ja Potsdami konverentsi (1945) otsuste põhjal jaotati K. ps. NSV Liidu ja USA okupatsioonitsooniks. Sept. 1947 käsitleti K. küsimust ÜRO-s ning K-s otsustati korraldada üldvalimised. Et Nõuk. väeüksused ei lubanud valimisi jälgima pidanud rahvusv. komisjoni maale, jäid valimised ära. 38. paralleelil lõuna pool asuvas USA tsoonis mais 1948 valitud Rahvakogu kuulutas 15. VIII 1948 välja K. Vabariigi, mille esimeseks presidendiks sai Liberaalse Partei juht Syngman Rhee. 1949 viidi NSV Liidu ja USA väeüksused K. ps-lt välja. Juunis 1950 alustas põhjas väljakuulutatud K. RDV maa vägivaldseks ühendamiseks sõjategevust, mis kasvas rahvusv. suursõjaks. Sept. 1950 hõivas Põhja-K. sõjavägi peaaegu terve K. ps-e. ÜRO Julgeolekunõukogu otsusega maale saabunud USA ja veel 15 riigi väekontingendi (juht USA kindral Douglas MacArthur) toel alanud vastupealetungiga jõudsid Lõuna-K. väed nov. 1950 Hiina piirini. Põhja-K. sai nüüd toetust Hiina RV-lt, keda häiris Ameerika-sõbraliku naaberriigi tekkimise võimalus. Hiina sõjaväe (u. 500 000 meest) ning NSV Liidu lennukite ja sõjaliste nõuandjate abiga tõrjuti ÜRO ja Lõuna-K. väed 1951. a. keskpaigaks tagasi 38. paralleelile. Juulis 1951 alanud relvarahukõnelused peatsid 27. VII 1953 sõlmitud vaherahuga. Kolm aastat kestnud sõda nõudis üle 2 mln. ohvri, kuid rahuleping on tänaseni sõlmimata. 1953 USA-ga sõlmitud kaitselepingu kohaselt jäid Lõuna-K-sse USA väeüksused, 1965 sõlmitud lepingu alusel on nad seal praeguseni. S. Rhee autoritaarne valitsus langes 1960 üliõpilasrühutuste survele (korruptsioonis süüdistatud S. Rhee läks pagulusse ning viibis elu lõpuni Hawaii saarestikus Honolulu), kuid selle asemele tulnud liberaalsem režiim ei püsinud kaua. 1961 korraldas kindral Park Chung Hee sõjaväelise riigipöörde ning peatas parlamendi tegevuse. President Yun Po Sun jäi küll ametisse, kuid astus järgmisel aastal tagasi. 1962 korraldati tsiviilvalitsuse taastamiseks rahvaküsitlus ning järgmisel aastal toimunud valimiste tulemusena sai Lõuna-K. presidendiks P. Chung Hee. Tema valitsemise ajal tehti mitu reformi, USA ja Jaapani finantsabi toel algas kiire majanduskasv ning seni pms. põllum. Lõuna-K. kujunes kiiresti arenevaks tööstusriigiks. 1979. a., järjekordse riigipöörde ajal, mida juhtis kindral Chun Doo Hwan, P. Chung Hee mõrvati. Riigis kehtestati sõjaseisukord ning 1980 valiti C. Doo Hwan presidendiks. 1988. a. algul jõustunud täiendatud põhiseadus nägi ette presidendi üldrahvaliku valimise ning määras tema ametiajaks 5 aastat. Samal aastal toimunud

presidendivalimised võitis Roh Tae Woo, üks C. Doo Hwani kaaslasti 1979. a. riigipöörde päevilt, sellest ajast on presidendivõim vaheldunud põhiseaduslikult. Lõuna-K. rahvusv. autoriteeti tõstsid tugevasti 1988. a. Sõulis suurepäraselt korraldatud olümpiamängud. Samaselt Põhja-K-le on K. taasühendamine ka Lõuna-K. välispoliitika tähtsaim eesmärk, kuid Põhja-K-ga võrreldes on Lõuna-K. selle saavutamiseks vähem panustanud sõjalisele küljele. 1971 peeti esimesed Lõuna- ja Põhja-K. vahelised läbirääkimised. 1991 sõlmiti vastastikune mittekallaletungileping, mis keelas sekkuda teise riigi siseasjadesse; mõlemad K. riigid võeti ÜRO liikmeks. 1998 kuulutas vast valitud president Kim Dae Jung suhetes Põhja-K-ga välja nn. päikesepaiste-politika, mille alusel lubati talle märkimisväärset maj. ja humanitaarabi. 2002 Põhja-K-sse demilitariseeritud tsoonil lähedale rajatud Kaesongi erimajanduspiirkonda on arendatud pms. Lõuna-K. kapitaliga (sinna on investeeritud mitukümmend Lõuna-K. ettevõtet). 2000 kohtusid esimest korda Lõuna- ja Põhja-K. riigipead ning samal aastal anti Kim Dae Jungile Nobeli rahuauhind. Edasistes kontaktides ja kõnelustes pole aga edu saavutatud ning aeg-ajalt on vastasseis muutunud vägivaldseks, nt. sai 2002 Kollasel merel puhkenud relvakokkupõrkes surma 4 Lõuna- ja u. 30 Põhja-K. meremeest. Lõuna-K. lõpetas riisitarned Põhja-K-sse ja nõudis vabandamist. Samal aastal leidis aset esimene kuupeepoolne — mõlemad K-d, USA, Venemaa, Jaapan ja Hiina — kohtumine Põhja-K. tuumaprogrammi küsimuses, aga see lõppes tulemusteta (2005 lahkus Põhja-K. nendelt läbirääkimistelt; 2006 pöördus tagasi). 2002. a. lõpul toimunud presidendivalimised võitis Dem. Partei kandidaat Roh Moo Hyun (astus ametisse veebr. 2003), kes seejärel lahkus erakonnast ning moodustas 2003 uue erakonna Meie Partei. See erakond võitis 2004. a. Rahvuskogu valimistel 152 kohta, Suur Rahvuspartei sai 121, Dem. Tööpartei 10 ja Dem. Partei 9 kohta. Sama aasta märtsis süüdistas Rahvuskogu presidenti korruptsioonis, kuid Meie Partei boikoti tõttu umbusaldushääletuseni ei jõutud. Mais vabustati R. Moo Hyun Konstitutsioonikohta otsusega süüdistusest. A-st 1991 on Lõuna-K. ÜRO liige. 13. X 2006 valis ÜRO üldkogu uueks peasekretäriks Lõuna-K. välisministri Pan Kimuni (ingl. Ban Ki-moon). Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 17. X 1991. **Relvajõud.** Lõuna-K. relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, teenistusaeg on 26–30 kuud. Ülemjuhataja on president, vahetult juhib relvajõude staabiülemate ühendkomitee kaudu tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest (sh. merejalavägi), õhujõududest ning poolsõjaväelise sisejulgeoleku reservväest. 2006 osalesid Lõuna-K. üksused rahvusv. operatsioonil Iraagis. Lõuna-K. terr-l paiknevad USA relvajõudude üksused, Lõuna-K. ja USA vahel on sõlmitud vastastikuse kaitse leping (1953) ja regulaarselt toimuvad julgeolekupol. konsultatsioonid. ■

Korea, Põhja-Korea

Korea, maa Ida-Aasias. Jaguneb piki 38. paral-
leeli külgevat 4 km laiust demilitariseeritud tsooni
(pindala 1262 km²). K. RDV-ks (Põhja-K.) ja K.
Vabariigiks (Lõuna-K.). Maa euroopapärane nimi
Korea tuleneb 918–1392 seal asunud feodaalriigi
Koryõ nimest, k-pärane Chosõn ('hommikuvar-
kuse maa') aga 1-a-tuh. e. Kr. nüüdse K. loodepi-
ri asunud Vana-Chosõni riigi nimest. Mõlemad
riigid on deklareerinud soovi tulevikus ühineda.

Põhja-Korea, K. Rahvademokraatlik
Vabariik (korea Chosõn, Chosõn Minjujui
Imin Konghwaguk), riik Ida-Aasias K. ps-e põh-
jaosas. Pär (1673 km) Hiina (1416 km), Venemaa
(19 km) ja piki 4 km laiust demilitariseeritud
tsooni Lõuna-K-iga (238 km); rannajoone pikkus
2495 km.

Põhja-K. on unitaarne vaba-
riik. Riigipea on Rahvusliku Kaitseskomitee esi-
meh, kelle parlament valib määramata ajaks. Pre-
sident ameti kuulub "igaveseks ajaks" eelmisele

riigipeale Kim Il-sõngile (suri 1994). Rahva
Ülemnõukogu Presiidiumi esimehel (a-st 1998
Kim Yõng Nam) on mõned riigipäe õigused.
Seadusandlik organ on 687-kohaline Rahva
Ülemnõukogu (Ch'oe-go In-min Hoe-ü), mille
liikmed valib enamusvalimistele 5 aastaks rahvas.
Valida võivad vähemalt 17-aastaselt. Valitsusjuhi
ja valitsuskabineti liikmed nimetab ametisse
Rahva Ülemnõukogu. Põhja-K-s on ühepartei-
süsteem, põhiseaduslikult on määratud, et juh-
tiv on K. Tööpartei (Chosõn Rodong-dang),
selle peasekretär (a-st 1997 Kim Jong Il) on
riigi tegelik juht. Vormiliselt tegutses ka K.
Sots-dem. Partei (Chosõn Sahoeminhu-dang) ja
Taavate Noorte Sõprade Partei (Ch'ondogyo
Ch'ong'u-dang). Kõrgeim kohtuorgan on Kes-
kõus, mille kohtunikud valib Rahva Ülemnõu-
kogu. Alama astme kohtunike määravad koha-
likud rahvakogud. Kehitib 1972. a. põhiseadus
(viimati muudetud 1998). Rahvusv. klassifikat-
siooni alusel on Põhja-K. mittevaba riik.
Sümboolika. Põhja-K. lipp (a-st 1948) sinised
tribud sümbooliseerivad rahva rahuarmastust,
punased revolutsioonilist vaimust. Valge (korea-
laste rahvusvärv) ring viitab budistlikule vastan-
dite ühtsuse (yin-yang) märgile. Ringi keskel on
komunismi sümbol punane viisnurk. Vapp (a-st
1948) kujutab riigi kõrgeima, rev-i pühamaks
muudetud mäe Paektu-sani jalamile ehitatud hüd-
roelektrijaama, seda ääristavate riisitaimede vahel
on punane säteandav viisnurk. Vapi all punasel
lindil on k. keeles riigi nimi. Hümn (a-st 1947)
"Aegulka" ("Armasta maad"), sõnad Pak Se
Yõng, viis Kim Wõn Gyun. Rahvuslülil on Simsi
rododendron (Rhododendron simsii).

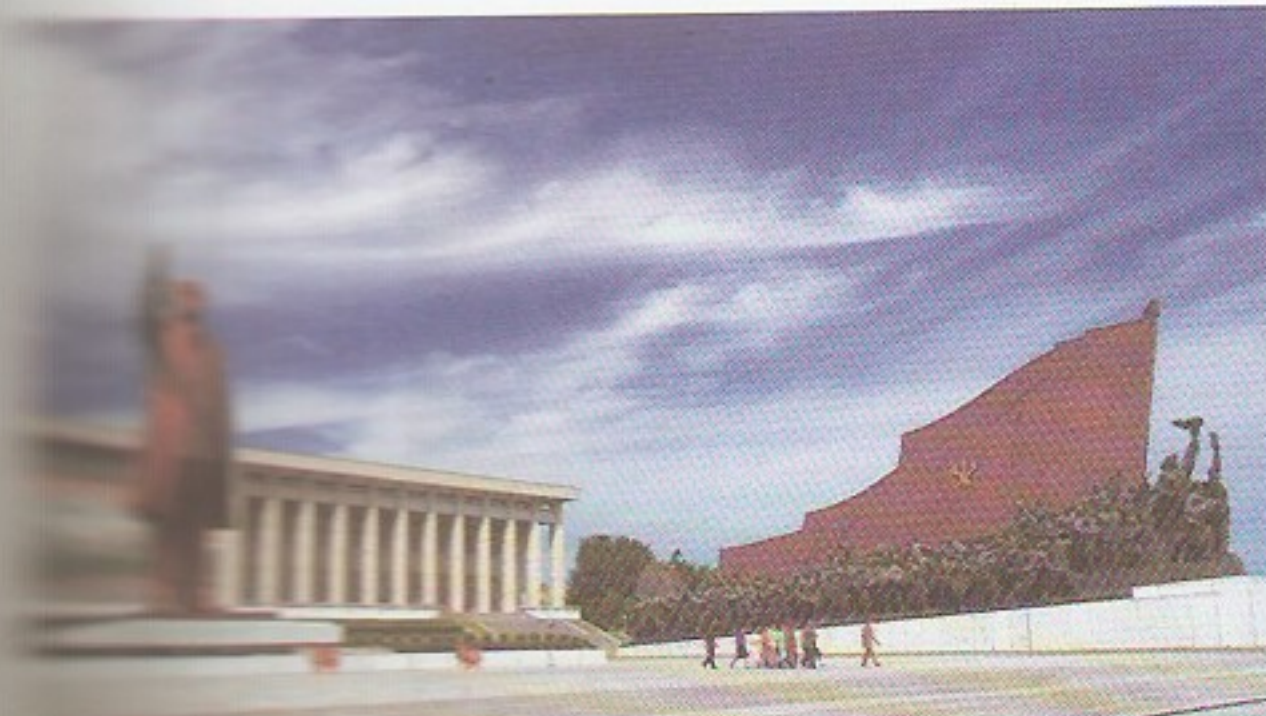
Loodus. 2/3 Põhja-K. terv-st hõlmavad mäed ja
küngastikud. Hiina piiril kerktiv Paektu-sani (val-
gepearmägi?) vulkaan (2744 m) on riigi kõrgeim
tipp. Riigi keskosas asuv põhja-lõuna-suunaline
poolsaare kirde- ja loodeosa vaheline veelahje.
Mäestikust ida pool on ulatuslik (u. 40 000 km²)
1000–2000 m kõrgune Kaema lavamaa (kõrgeim
koht 2522 m), selle kirdeäärel külgeb Jaapani mere

Haldusjaotus
Provintid (do)
Chagang
Kangwõn
Lõuna-Hwanghae
Lõuna-Hwanghae
Lõuna-P'yõngyang
Põhja-Hwanghae
Põhja-P'yõngyang
Yanggang
Keskalluvõrgu
Kaesõng
Najin
Namp'o
P'yõngyang

Suurimad linnad
(el. arv, 2006)
P'yõngyang
Hamhung
Namp'o
Huangnam
Kaesõng
Wõnsan
Ch'õngjin
Simju
Haju
Kanggye

Korea, Põhja-Korea

Pyongyangi Juche-torn
Põhja-Korea Riigikogu
hoone ees

rannikuga rööbiti Hamgyõngi mäestik (kuni 2540 m). Riigi kaguosas paiknevad T'aebaeki mägede põhjapoolsed madalad (keskm. 800–1000 m) ahelikud, tuntuimad on 3 ahelikku, mis moodustavad Teemandimäestiku (Kūmgang-sani). Paljudes kohtades ulatuvad mäed Jaapani mereni, väikesi madalikualasid on pms. jõesuudmeis. Kollase mere rannik on tugevasti liigestunud, Kollasesse merre suubuvate jõgede alamjooksualadel on madalikke. Maavaradest leidub kivi- ja pruunsütt, raua-, mangaani-, vase-, tina-, tsingi-, kroomi-, nikli-, volframi-, koobalti- ja molübdeenimaaki, nefeliini, hõbedat, kulda ja fluoriiti. Põhja-K-l on maailma suurimaid magnesiidi- ja grafiidivarusid. Rohkesti on mineraal- ja termaalveeallikaid. Valitseb parasvöötme mussoonkliima. Keskmine t° on jaan-s -11 °C, juulis 22 °C. Kliima eripäraks on suured t°-de erinevused aasta vältel (jaan-i ja juuli t°-de vahe võib olla üle 40°). 2/3 aastast sademehulgast sajab 3 suvekuu (juunist aug-ni) jooksul. Pinnamoest olenevalt erineb sademehulk piirkonniti (500–1400 mm/a). Kõige vähem sajab aladel, mida varjab Hamgyõngi mäestik, kõige rohkem loodeosas suviste niisketele mussoonidele avatud mägedes. Juulis on paduvihmu, mis sageli põhjustavad üleujutusi. Sept-s võib olla taifuun. Jaapani merre voolavad jõed on lühikesed ja kärestikulised, Kollasesse merre suubuvad jõed on pikemad ja vihmaperioodil veerohked. Pikim on piirijõgi Amnok Gang (803 km), sellel asub Sup'ungi v. Järvi on vähe ja need on väikesed, tuntum on Paektu-sani kraatris asuv Chongji järv. Valdavad metsapruun- ning leet- ja mägimullad. Madalike ja orgude alluviaalmullad on pidev niisutamine muutnud nn. riisimuldadeks. Kolmveerandi Põhja-K. terr-st katavad metsad ja põõsastikud. Mägedes kasvab madalamal laialehine mets, kõrgemal on sega- ja okasmetsa. Metsadest ülalpool on alpiniidud ja rododendronipõõsastikud. Mägedes leidub ka kõige kauem (150 mln. aastat) maal püsinud puuliiki – hõlmikpuud ehk ginkot. Varjulistes metsades kasvab ženšenni. Madalikud ja jõeorad on põllustatud. Loomastik sarnaneb Lõuna-K. loomastikuga, kuid Mandžuuria mõju on suurem. Imetajaid on 50 liiki. Pesitsevaid linde on u. 150 liiki, roomajaid 20 ja kahepaikseid 17 liiki. Põhja-K-s on 31 KA-d (sh. 9 RP-d) ja 1 BKA.

Koguryõ kuninglikud hauakambrid (I a-tuh-st p. Kr., osa Hiinas) kuuluvad UNESCO kultuuripärandi nimistusse (2004).

Rahvastik. Põhja-K. on etniliselt üherahvuseline riik (99,8 % rahvastikust on korealased). Eristatakse kesk-, kirde- ja loodemurret. Kirjakeel põhineb keskmurde Sõuli murrakul. Pärast K. sõda on hakatud kirjakeeles üha rohkem kasutama kirde- ja loodemurret. Hiina piiri ääres elab u. 35 000 hiinlast (2004). Keskmise asustustihedus on 186 in./km² (2004), rannikul ja jõeorades on asustus tihedam, mägedes hõredam. 61 % rahvastikust elab linnades (2004). Varasem suur iive (1964–84 keskm. 2,7 %) on järsult kahanenud, 2006 oli rahvastiku juurdekasv ainult 0,8 %. Selle üks põhjusi on 1990. a-te keskel maad tabanud näljahäda. Nälga on surnud 0,6–1 mln. (mõnedel andmetel 2–2,5 mln.) in. Ametlikult väljarännet ei ole, kuid salaja põgenetakse Hiinasse, et sealt jõuda Lõuna-K-sse. K. sõja ajal ja pärast seda läks Põhja-K-st Lõuna-K-sse u. 1,2 mln. põgenikku. Uskkondadesse kuulub 29 % rahvastikust, neist kõige rohkem (14 %) pooldab *chondogyo* ('taevase tee') usulahku, vähem on budiste, konfutsianiste ja kristlasi. Maapiirkondades on levinud šamanism. Põhiseaduse järgi on kõigile kodanikele tagatud tasuta arstiabi, kuid majandusraskuste tõttu eraldatakse tervishoolele ainult 2 % SKT-st. Osa riiklikke raviasutusi töötab alakoolmusega. Eelisjärjekorras ravitakse K. Tööpartei liikmeid ja sõjaväelasi. Ulatusliku rahvusv. humanitaarabi toel on suudetud nälga pisut leevendada.

Majandus. Põhja-K. rikkalike loodusvarade eksploateerimiseks rajas Jaapan enne II maailmasõda ja eelkõige sõja ajal sinna rasketööstuse (sh. relvastust tootvaid) ettevõtteid. Sõja lõppedes andsid 80 % K. rasketööstuse (ja ainult 30 % kerge- ja toiduainetööstuse) tootangust Põhja-K-s paiknevad ettevõtted. See võimaldas Põhja-K-l pärast iseseisvumist valmistada kiiresti K. sõjaks. Purustatud majandusobjektid taastati 1958. a-ks. Ainuvalitsevaks sai riiklik plaanimajandus. Sõjatööstuse eelisarendamine ja hügelarmeele tehtud kulutused kurnasid majandust. 1961 sõlmitud lepete alusel sai Põhja-K. rohkem abi Hiinalt ja NSV Liidult, kuid NSV Liidu kokkuvõrjemisega tema abi lõppes ning Põhja-K. majandusraskused süvenesid 1990. a-il kriisiks. Hinnangute järgi kulutas riik 2003. a. kolmandiku SKT-st sõjalistel eesmärkidel, olles selle näitaja poolest maailmas esikohal. Töövõimelist elanikkonda on u. 12,3 mln. in. (2002), neist 1,1 mln. on relvajõududes. Tööpuudust riigis ei ole, inflatsiooni kohta andmeid ei avaldata. 1984 lubati hakata asutama välisosalusega ühisettevõtteid. 2002. a. tühistati osaliselt toidu- ja tarbekaupade ning teenuste riiklik jaotuskorraldus ja lubati väheseid turusuhteid. Väliskapitali kaasamiseks moodustati 1992 Hiina ja Venemaa piirile Najin-Sõnbongi vabakaubandus- ja majanduspiirkond (746 km²). 2002 loodi Hongkongi eeskujul Hiina piiri ääres Sinüiju linnas erihalduspiirkond (132 km²), kus kehtib

oma passirezum, kaibel on nii won kui ka USA dollar ja Hima juaan ning ametlikeks keeleks k...

hima ja inglise keel. Lõuna-K. firmade osavõtul toodangust vetakse välja. Traditsiooniline on

see asub 10 km kaugusel kaht K-d eraldavast
toodete ja tootjate vahel. Kaesongi tootusparki, portselanitootustus, Varutakse puitu. Kergekoostus-

demarkatsioonijoonest ning tunni tee kaugusel nõudlus. Hartavat maad on 24 % teist (2005)

90 % põllumaad kuulub kooperatiiv- ja 5 % riik-

rajatud tollivabad laod. Majanduse langus on

ceatunud (2002–04 oli SKT kasv u. 1 % aastas).
Elektrenergia tootet 2002 a 336 milj. kWh

Maavaraadest 71 % hüdroelektrijaamades. Maavaraadest

kaevandataakse kivi- ja pruunsüti. Yöngbyöniis las-
puuvilja, Kaesöngi linna ümbruses zensönni.

Loomakaskavatus on teisejärguline. Lõunaosa orgu-

puutakse kala j.m. mereande. Rdt-d on 5235 km

(2003), 79 % sellist on elektrifitseeritud. 2003. a. taas-

rdt-ühendus Lõuna-K-aa, Mt-id on 24 449 km

1994 sölmiti USA-ga kokku-
sellest ainult 8 % on asfalteeritud. Naftajuhumkte

Õngbyöni tuumareaktori ja peatama Taach'öni kogupikkus on 154 km (2004). Suurimad Kollase mere äärsed sadamad asuvad Nampos. Hõõr

ekatom ehituse, vastastuks lubas USA ehitada ja Siniyus ning Jaapani mereäärseid Wõsanis,

Ch'ongnim, Hwangnamis ja Sonbongis. Sisivee-

minima Põhja-K-le 10 aasta jooksl diislikütust

000 000 t aastast), 2002. a. okts-pcetas USA vusv. lennujaam. Valiskaubanduses on ekspordi

õngbyõni tuumareaktori. Sõnõngi (end. Unggi) veeti kaupu valja 1,3 mrd \$ eest, sisseloodi 7,8 mrd

tas NSV Luit naitautumistehase ja seda varus-

onghwa naftautmistehas (Anyusse) ehtas Hina
toostusseadmeid, relvastust, amratsust, ehtus-
materjale, grafiti loodustiku suuri amblid

teid, puuvilju ja žemšėni, sisse tuakase naftat ja

[illegible]

obatu- ja moliibdeenimaaki, nefeliini, kuld ja puitu, liha ja teravilja. Turism areneb aeglaselt.

sest palju pirkondi on suletud ja turistide liikumise piiratud 1008

agnessiin ja grafiiti kaevandatakse (2001. a. 2002. a. 450 000 turisti, Vaem tuli põhiosa turistid

Venemaal ja Hiinal, 1999. a-st on turiside arv

sed tohivad lubiala iseloomulastada demilitarise-

riid tsooni lah. paiknevaid piirkondi.

1945 hõlvas Nõuk armee 1900s Hõlvas moodust

K. rahvaarmee (juht Kim Ilšong) Põhja-K.

low

lõunas maabusid USA väeüksused. K. ps. jaotati Krimmi ja Potsdami konverentsi otsuste põhjal (1945) NSV Liidu ja USA okupatsioonitsooniks. Nõuk. tsoonis kuulutati 9. IX 1948 välja K. RDV. Riigi ainulidriks sai K. Tööpartei juht Kim Il-sŏng (Kim Il Sung). 1949 viidi mõlemast tsoonist võõr- väd välja. Juunis 1950 alustas Põhja-K. (NSV Liidu ja Hiina RV toetusega arvestades) maa vägivaldseks ühendamiseks sõjategevust, see kas- vas rahvusv. suurkonfliktiks. Sept-ks 1950 oli Põhja-K. sõjavägi hõivanud peaaegu kogu K. ps-e. ÜRO Julgeolekunõukogu otsusega maale saa- bunud USA ja veel 15 riigi väekontingendi (juht kindral Douglas MacArthur) toel alanud vastupea- letungiga jõudsid Lõuna-K. ja rahvusv. väd nov. 1950 Hiina piirini. ÜRO moodustas K. ühendami- seks komisjoni, kuid Põhja-K., kes sai otsest sõja- list abi Hiina RV-lt (ei olnud sel ajal ÜRO liige) ja NSV Liidult, jätkas sõjategevust ning suutis jaan. 1951 vallutada Sŏuli. Märtsis 1951 vallutasid USA ja Lõuna-K. väd Sŏuli tagasi. Rinne stabiliseerus u. 38. paralleelil ning juulis 1951 algasid relva- rahukõnelused. Üle 2 mln. ohvri nõudnud sõda lõppes 1953 vaherahuga, rahuleping on tänaseni sõlmimata. Põhja- ja Lõuna-K. vaheliseks pii- riks jäi 38. paralleel. Põhja-K-s kehtestati kom- munistliku K. Tööpartei juhtimisel Kim Il-sŏngi isikukultuslik diktatuur. Põhja-K. pidas oma peamiseks välispol. eesmärgiks maa ühendamist kommunistliku režiimi alla. Selle saavutamiseks on aastakümneid eelisarendatud relvajõude, seda teetasi 1961. a. Hiina ja NSV Liiduga sõlmitud sõjalise ja maj. abi lepped. 1971 peeti esime- sed Põhja- ja Lõuna-K. vahelised läbirääkimised.

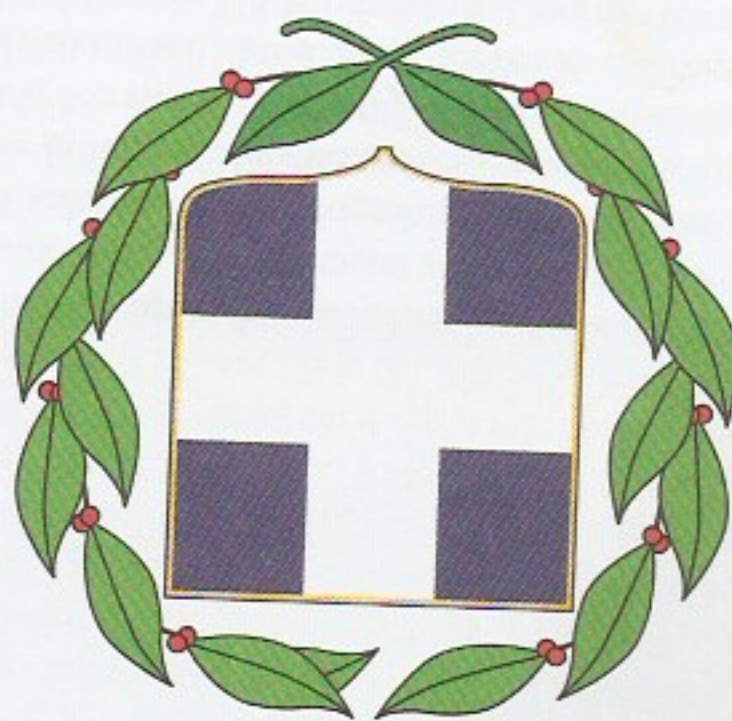
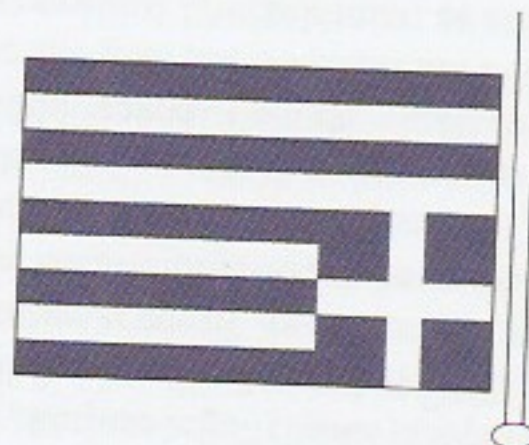

1990. a-te näljahädas kannatas ÜRO hinnangul (1997) alatoitluse all üle 10 mln. in., otseselt nälgis vähemalt 2 mln. in. Põhja-K. raketikatse- tuste tõttu on a-st 1994 suhted USA-ga pinges- tunud. Samal aastal suri Kim Il-sŏng, kes kuulu- tati „igaveseks presidendiks”. Tema poeg Kim Chŏng’il (Kim Jong Il) on jätkanud sama poliitikat. Tema ajal varises riigi majandussüsteem sisuliselt kokku. 2000 kohtusid esimest korda Põhja- ja Lõuna-K. riigipead. Kuigi mõlemad pooled märkisid, et lõppeesmärk peaks olema K. ühendamine, ei esitatud selleks ühtegi selget kava. 2002 Kollasel merel puhkenud relvakokkupõrkes sai surma 4 Lõuna- ja u. 30 Põhja-K. meremeest. Lõuna-K. lõpetas riisitarned Põhja-K-sse ja nõudis vabandamist. Samal aastal süüdistas USA Põhja- K-d salajase tuumaprogrammi arendamises ning selle probleemi lahendamiseks peeti mõlema K., USA, Venemaa, Jaapani ja Hiina vahel esimesed läbirääkimised, kuid need lõppesid tulemusteta. 2003 nimetas USA president George W. Bush Põhja-K-d „kurjuse telje” riigiks ja lõpetas majan- dusabi andmise, vastuseks sandeti ÜRO Rahvusv. Tuumaenergiaagentuuri inspektorid riigist välja. Peale selle teatas Põhja-K., et ta eemaldab tuu- marelva leviku tõkestamise lepingust, ja lükkas tagasi kõik talle tuumarelva väljatöötamise osas esitatud süüdistused. Paljude vaatlejate arvates oli selle eesmärgiks pöörd survestada USA-d alus- tama kahepoolseid läbirääkimisi, et allkirjastada vastastikune mittekallaletungileping. Veebr. 2005 väitis Põhja-K. esimest korda avalikult, et tal on tuumarelv, ning 9. X 2006 teatas ta ametlikult esimesest tuumakatsusest. Sellele järgnes ÜRO Julgeolekunõukogu resolutsioon (14. X 2006), millega kohustati liikmesriike rakendama Põhja-K. vastu majandussanktsioone (sh. keelustati sõjateh- nika müük Põhja-K-le). 3. XI 2006 teatas Põhja-K. valitsus, et ta on valmis tuumakatsuste program- mi lõpetamise üle taasalustama 2005 katkenud kuuepoolseid läbirääkimisi (uus kohtumine toimus dets. 2006). A-st 1991 on Põhja-K. ÜRO liige. 7. IX 1991 tunnustas Põhja-K. Eesti taasiseseisvu- mist, diplomaatilisi suhteid ei ole sõlmitud.

Relvajõud. Põhja-K. on maailma kõige militari- seeritud riik. Relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, teenistusaeg on maaväes 5–12 aastat, mereväes 5–10 aastat ja õhujõudude- des 3–4 aastat. Sellele järgneb kohustuslik osalise ajaga teenistus kuni 40. eluaastani. Kõrgem ülem- juhataja on Rahvusliku Kaitsekomitee esimees, vahetult juhib relvajõude rahvaarmee minister kindralstaabi ülema kauda. Relvajõud koosnevad maa-, mere- ja erioperatsioonide vägedest ning õhujõududest. Oluline osa on poolsõjaväelistel org-del (töölise ja talurahva rahvuskaardil, noorte- org-del ning sisejulgeoleku ministriumu allu- vuses olevatel julgeolekuvägedel). Põhja-K. on üks maailma 8 riigist, kellel on tuumarelv, kuid ta ei ole liitunud tuumarelva leviku tõkestamise lepinguga. Põhja-K. relvajõud on tegevteenistuses olijate arvu poolest maailmas 5. kohal. ■

Pindala	131 957 km ²
Rahvaarv	11 338 600 (2007)
Pealinn	Atena (<i>Athina, Athina</i> ; 721 000, eeslinnadeiga 3 799 100 el.)
Haldusjaotus	13 piirkonda, neis 51 maakonda (<i>nomos</i>) ja 1 mungavabarik (auto-noome piirkond Athose mägi)
Riigikeel	kreeka keel
Rahvaluik	euro (EUR)
Riigitahtised	GRC, GR

Kreeka, K. Vabariik (kr *Ellas*, *Elliniki Dimokratia*), riik Euroopas Vahemere ääres, hõlmab Balkani ps-e lõunaosa ning Joonia, Egeuse ja Vahemere saari. Pind (1228 km), Bulgaaria (494 km), Makedoonia (246 km), Türgiga (206 km); rannajoone pikkus 13 676 km. Saared (üle 2000, neist 170 asustatud) hõlmavad 25 026 km².

Kreeka

Haldusjaotus	Piirkond	Pindala (km ²)	Elanike arv (2005)	Haldus- keskus
Atika	Ida-Makedoonia	3 808	3 841 400	Atena
	ja Traakia	14 157	623 200	Komotiini
Ipelros		9 203	358 700	Ioännina
Joonia saared		2 307	220 100	Kerkyra
Kesk-Kreeka		15 549	614 600	Lamia
Kesk-Makedoonia		18 811	1 931 900	Thessaloniki
Kreeta		8 336	623 700	Iraklio
Lõuna-Egeus		5 286	320 000	Ermoüpoli
Lääne-Kreeka		11 350	753 300	Pátra
Lääne-Makedoonia		9 451	303 900	Kozáni
Óhja-Egeus		15 490	650 300	Trípoli
Óhja-Egeus		3 836	208 200	Mytilíni
Óssaalia		14 037	760 700	Lárisa

nimetab president parlamendi ettepanekul, valit-
suskabineeti liikmed peaministri ettepanekul. K-s
on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad
on liberaalkonservatiivne Uus Demokraatia (*Néa
Dimokratia*) ja sots-dem. Ülekreekaline Sotsial.
Liikumine (*Panellinio Sosialistiko Kinima*).
Ülemerkohutu liikmed määrab eluks ajaks presi-
dent. Alamastme kohitud jagunevad tsiviil-, krimi-
naal- ja administratiivkohtuteks. Kehitb 1975. a.
põhiseadus (muudetud 1986). Rahvusv. klassifi-
katsiooni alusel on K. vaba riik. Korruptsiooni-
indeksi järgi asub K. maailmas 54. kohal.

Dionsysios Solomos, viis Nikólaos Mántzaros.
 eis tin Eleutherian” (“Hümm vabadusele”), sõnad
 ümbritseb loorberipärg. Hümm (a-st 1864) “Ymnos
 lipuärvades vapistilbil (vapp a-st 1975). Kilpi
 nurgas tähistab õiguskü. Risti on kujutatud ka
 surm) silpe. Valge rist lipu vardapoolises üla-
 juhtmõtte „Eleutheria i thanatos” (“vabadus või
 ja 4 valget triipu, mis tähistavad iseseisvustaste
 se ülestõusu märgiks. 1822 liisati lipule 5 sinist
 valge ristiga sinise lipu, mis oli türklastevasta-
 metropolilt Germanos 1821 Agia lavras heitsanud
 võitluse ideaalidele. Pärimuse järgi olevat Pätra
 võitserit mõrd ja taevast, valge viitab vabadus-

Politiline süsteem. K. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks parlament. Sama isik võib ametis olla kaks ametiaega. Presidentil on õigus panna seadusele veto, kuid parlament võib selle hääletamusega tühistada. Seadusandlik organ on 300-kohaline parlament K. Nõukogu (*Youli ton Ellinon*), mille liikmed valib 4 aastaks proportsionaalsuse põhimõtte järgi rahvas. 288 liiget valitakse 56 valimisringkonnast, 12 üleriigilise nimetuse alusel. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Peaministri

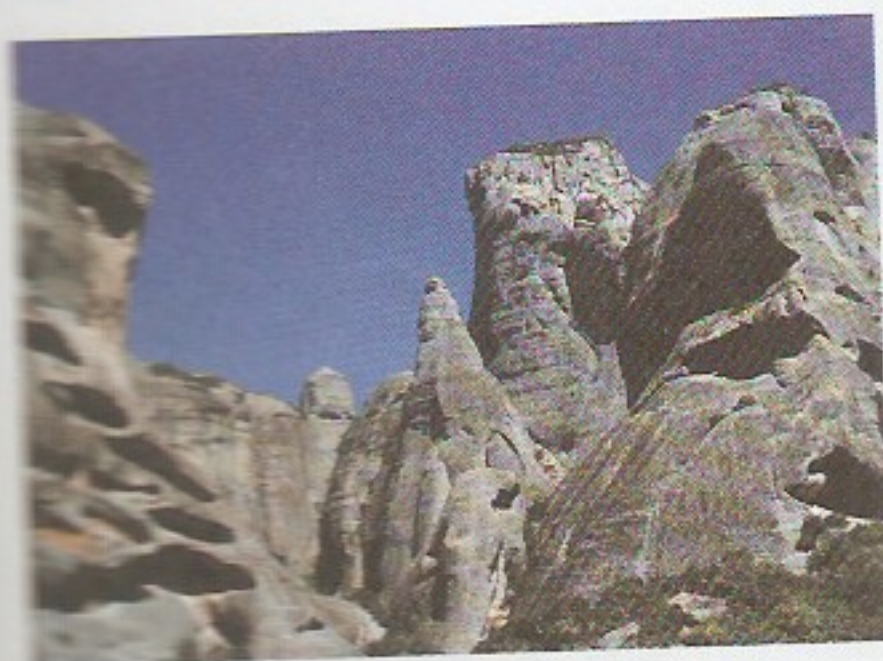
UNESCO maailmapärandi
Epikurose Apele
tempel (1986)
Delfi arheoloogopu
tus (1987)
Athena akropol (1987)
Athos mägi (1988)
Metcora kaju (1988)
Tessaloniki ja
varakristlikud
sed (1988)
Epidaurose arheoloogopu
mälestis (1988)
Rhodose kesklinn (1988)
Müstäse linna (1989)
Olimpia arheoloogopu
mälestis (1989)
Delphi (1989)
Daphni klooster (1989)
Luuks klooster (1989)
Klooster (1989)
Samose Phrygia (1989)
Heraion (1989)
Vergina arheoloogopu
mälestis (1989)
Mükene ja Tiryns (1989)
arheoloogopu
Pätmose saar (1989)
Iestised (1989)
Suurimad linnad
(el. arv, 2006)
Athena
Thessaloniki
Pireus
Pätra
Peristira
rakleio
Athis
Kallithica
eeslinnade

Kreeka

Rahvuspuu on harilik õlipuu (*Olea europaea*) ja rahvuslill pehme karusõrg (*Acanthus mollis*).

Loodus. K. maastiku põhikujundajad on mäed, tasandikud, saared ja meri. K. rannajoon on erakordselt kääruiline, paljud lahed on head looduslikud sadamad. Lahed on sopistunud nii sügavale, et vaid vähesed piirkonnad jäävad merest kaugemale kui 80 km. K. äärmist mandrilist lõunatippu, Peloponnesose ps-t (21 440 km²), ühendab mandriosa üksnes kuni 6,3 km laiune Kórinthose maakitsus. Üle kolmveerandi K. alast hõlmavad madalad või keskmise kõrgusega mäed (1200–1800 m). Lääneosa liigestavad tugevasti karstunud lubjakiviahelikud. Suurim neist on loode–kagu-suunaline Pindos (2637 m). See ulatub Albaania ja Makedoonia piirilt Kórinthose laheni. Pindos on raskesti liigeldav ning seetõttu takistanud ida- ja läänepoolsete alade suhtlemist. Kesk- ja Lääne-K-s on kõrgete järsunõlvaliste kaljutompude vahel sügavad kuristikud ja kanjonid. Suurimad kanjonid on Meteora juures asuv Pineióse jõe org ja Voidhomátise jõe ääres paiknev Víkose kanjon. Viimane on omataoliste seas maailma suurimaid (pikkus 12 km, süg. üle 1100 m). Idas eraldavad kristalsed massiivid (K. kõrgeim mägi Olümpos, 2917 m) suuri madaalikke (Tessaalia). Kuna K. paikneb noores, Alpi kurrutuse vöötmes seismilisel alal, on seal sageli maavärinaid. Thíra (Santoríni) saarel on Euroopa idapoolseim tegevvolkaan. Sisemaa loode–kagu-suunalised mäeahelikud vahelduvad kitsaste

rööbitiste orgude ja väikeste nõgudega, kus kunagi on olnud järved. Tasandikke ja madaalikke on pms. rannikul. Madalikud hõlmavad K. terr-st vaid 20 %. Mäginen on ka Peloponnesose ps. Lubjakivist, marmorist ja konglomeraatidest koosnevad ahelikud (Taýgetose ahelikus Profitis Ilías, 2404 m) eraldavad üksteisest orge ja nõgusid. Poolsaare keskosas on karstunud Arkaadia lubjakiviplateo. Peloponnesose lõuna- ja kagurannikut liigestavad poolsaared ja lahed (Argolída, Lakoonia ja Messeneia laht). Kirde-K-s, Makedoonia ja Bulgaaria piiri ning Egeuse ranniku vahel, kõrguvad kristalsed mäemassiivid ja platood, mida üksteisest eraldavad Põhja-K. jõgede (Évros (Marica), Néstos, Strymónas, Vardar ja Aliákmonas) laiad soised orud. Karstunud lubjakivist koosnevate Joonia saarte seitsmest suurimast saarest (suurim Kefallínia, kõrgus kuni 1628 m) on tuntuim Kérkyra saar. Egeuse mere saared sarnanevad maastikuliselt K. mandriosa-ga. Põhjas asuvad Thásos, vulkaanilise tekkega Samothráki (Egeuse mere saarte kõrgeim tipp Fengári, 1611 m) ja Limnos, Türgi ranniku lähedal Lesbos, Chios ja Sámos ning L-Sporaadid. Viimaste lõunaosa hõlmavate Dodekaneeside ('kaksteist saart') suurim ja lõunapoolsem saar on Rhodos. Suurim K. saar on Vahemere avaosa ja Kreet mere vahel paiknev pikk ja kitsas Kreet. See koosneb raskesti liigeldavaist karstunud lubjakivimassiividest (Idi, 2456 m). Lõunarannik on valdavalt sirge ja laskub järsult merre, põhjarannik on madalam ja liigestunud, sealsetes lahtedes on sobivad sadamakohti. K. saartel ja rannikul valitseb vahemereline kliima (keskmise t° juulis 25–27, jaan-s 4–12 °C). Idas on sademeid 400–700, läänes 900–1200 mm/a, talvel võib Ateenas, Kiklaadidel ja Kreetal sadada lund. Sisemaal, Lääne-K-s, Peloponnesose keskosas jm. mägedes on talv karmim ning seal moodustub püsiv lumikate. Siseveed hõlmavad vaid 1140 km². Jõed on lühikesed, pms. tugevasti kõikuva vooluhulgaga mägiõed, suvel väiksemad kuivavad. Suurimad jõed Strymónas, Vardar ja piirijõgi Évros (Marica) algavad väljaspool K-t. Palju on väikesi mägiõed ja mineraalveeallikaid. Taimkate on 600 m kõrguseni vahemereline: pms. kasvab igihaljas ja heitlehine võsa (makja, früügana). Mägedes vahelduvad metsasalud kidura taimestikuga niitude või paljaste nõlvadega. Mets (tamm, pöök, mänd, mull) katab 10 % K. terr-st, ulatuslikum on see eeskätt Põhja-K-s. K-s elab 95 liiki imetajaid, 13 liiki, sh. vahemere munkhüljes, saarmas, väike-sagarnina, balkani hiirunel, kreeta ogahiir ja pulstikkits, on ohustatud. Linde on 430 liiki (neist 255 pesitsejad). Roomajaid on 63 liiki (sh. 5 kilpkonlast) ja kahepaikseid 21 liiki (sh. k. järvekonn ja kreeta veekonn). Maavarad on mitmekesised, kuid nende varu on väike. Rohkem leidub boksiiti, raua-niklimaaki, kromiiti, magnesiiti, väikese kütteväärtusega pruunsütt (ligniiti), asbesti ja smirglit ning väikestes kogustes pliid, vaske ja hõbedat. Egeuse mere põhjast

on avastatud vahel määral naftat ja maagaasi. K-5 on 147 KA-d, sh. 10 RP-d, ning 2 BKA-d. Loodusohutudeks on sagedased maavärinad ja pöörd, peamiselt keskonnamuutused on veeosutus ja õhusaaste. UNESCO maailmapärandi nimis-

Rahvastik. Kreeklased on elanud K. alal u. 4000 aastat. Kuni 20. saj. alguseni asustasid kreeklased ühtlaselt kogu Kreekat, Väike-Aasia läänerrannikut ja Istanbuli ümbrust. Need piirkonnad moodustasid varcm Bütsantsi impeeriumi tuumiku. Balkani ps-e ühiskondadele omane ebapiisvus on tulenenud sellest, et seal on palju rahvaid, kultuure ja usundeid. Kõigest hoolimata on K. etniliselt väga ühtne. Rahvastikust on 98 % kreeklased, piirialadel elab makedoonlasi, albaanlasi, bulgaarlasi ja türklasi. Usklikest tunnistab enamik (98 %) õigeusk, Egeuse mere saartel elab kato-

liklast, Rhodosel ja Traakias muslimid (1,3 %). K. on ristiusu levitamisel ja kaitsmisel (pms. Bütsantsi võitlus Osmanite Türgi ja seega ka islami pealelunge vastu) etendanud ajaloo tähtsat osa. K. alal kujunes välja ka õigeusk. K. madala elatusastame ja suure tööpuuduse tõttu rändas aastakümneid rohkem inimesi välja. Alates 1970. a-te keskpaigast on sisseõud lasakaalustunud ning ülekaalu on saavutanud sisserränne (2005. a. 1000 el. kohta 2,34 in.). Mujal maailmas elab väga palju kreeklasi (2,5–5,6 mln.), kõige rohkem USA-s (1,2 mln.), Austraalias (376 000), Saksa-

maal (370 000), Küprosel (690 000), Kanadas (215 000), Venemaal ja Türgis. Kõige suurem kreeklaste linnaline kogukond väljaspool emamaad ja Nikosiat (Küprosel) on Austraalias Melbourne'is. Keskmine asustustihedus on K-s 86 in./km². Loodusoludest tulenevalt on asustus äärmiselt ebaühtlane. Rannikumaal elab kuni 150, mägilaladel alla 10 in./km². Eeskätt 20. saj. viimasel veerandil toimunud merelaeanduse ja kaubanduse areng on suurendanud linnastumist, eriti on kasvunud sadamalinna. Sellest hoolimata elab üle 1/3 kreeklaste maal. K. küladel ja väikelinnadel on omane väga tugev kogukonna-

tuune. Pärast II maailmasõda on eriti kiiresti kasvunud ja laienunud Ateena. Pealinnapiirkonnas (Suur-Ateena, sh. sadamalinna Pireus) elab nüüdisajal u. 1/3 (3 mln. in.) kogu K. rahvastikust. Kiiresti kasvavad ka Thessaloniki, Pätra, Vólos, Larisa ja Iraklio. K-s on sündimus olnud alati suhteliselt madal. Ühe naise kohta sünnib 1,34 last ning praegune tase (0,18 %) on positiivne pms. sisserrändajate tõttu. Sisemaiselt rännetakse mägiladelt madalikule ja saartelt mandrile. Eriti suur on ränne riigi äärealadelt Ateena ja teiste suuremate linnade piirkonda. Elatustase on võrd-

lemisi kõrge: 2005 oli K. ÜRO inimarengu aruan-

de järgi maailmas 24. kohal. K-1 läbivad olulised maaühine (hasi, heroini) salakaubaleed, sel-

les juhtub organiseeritud kuritegevus ja rahapesu.

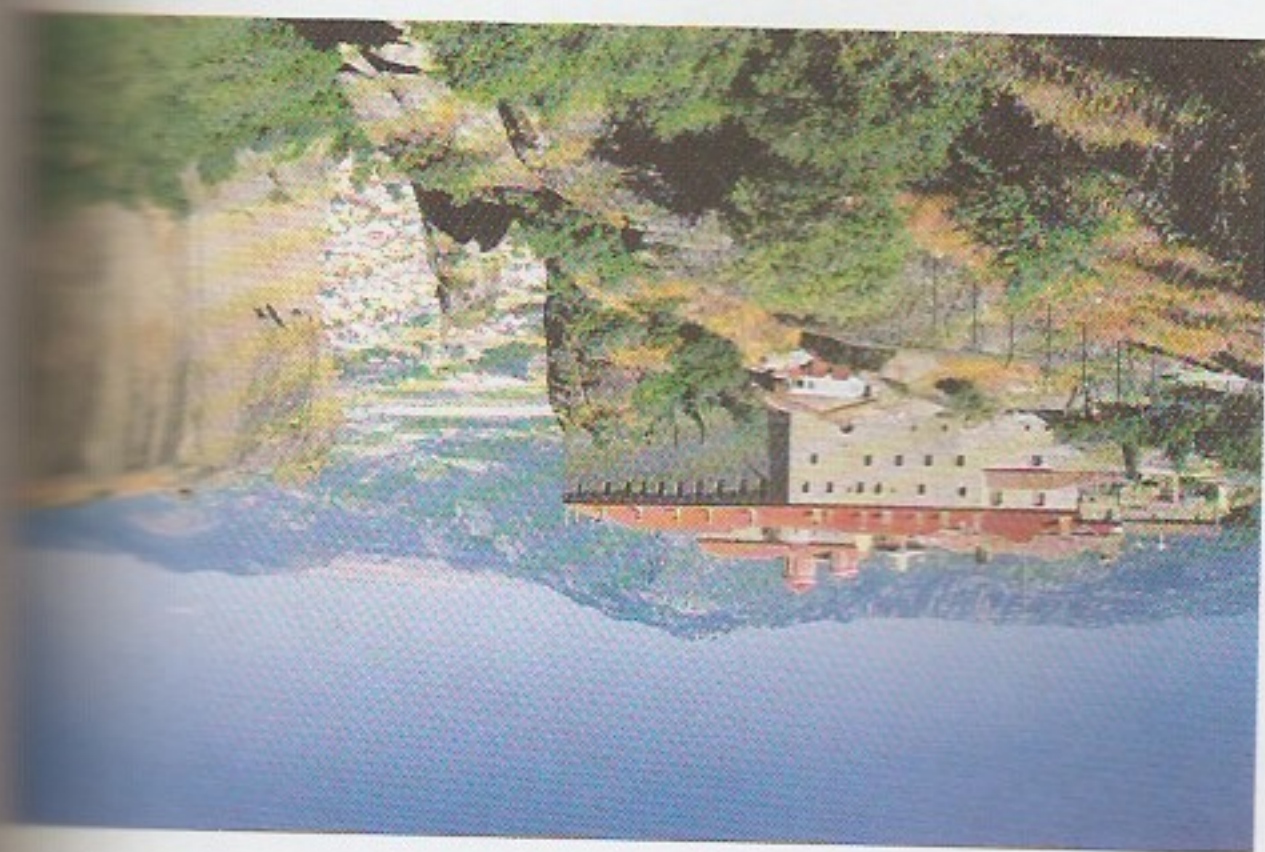
K. keel on indoeuroopa keelkonnas vanimaid keeli, sellel on rohkem põhikeelest rohkem või vähem

Majandus. K. on turumajanduslik riik, kus avalik sektor annab u. 40 % SKT-st. Ligi viiendik tööstusest on võõrtöölised. K. on EL-i suurimaid tootjate saajaid (riigi SKT-st üle 3 %) ja majanduse arengutasemelt ühenduse vanemate liikmete seas mahajäänuimaid maid. 2003–05 kasvaski majandus ligi 4 % võrra, seda pms. investeeritud järele suurenenud ja 2004. a. Ateena olümpiamängudega seonduva infrastruktuuri kor-

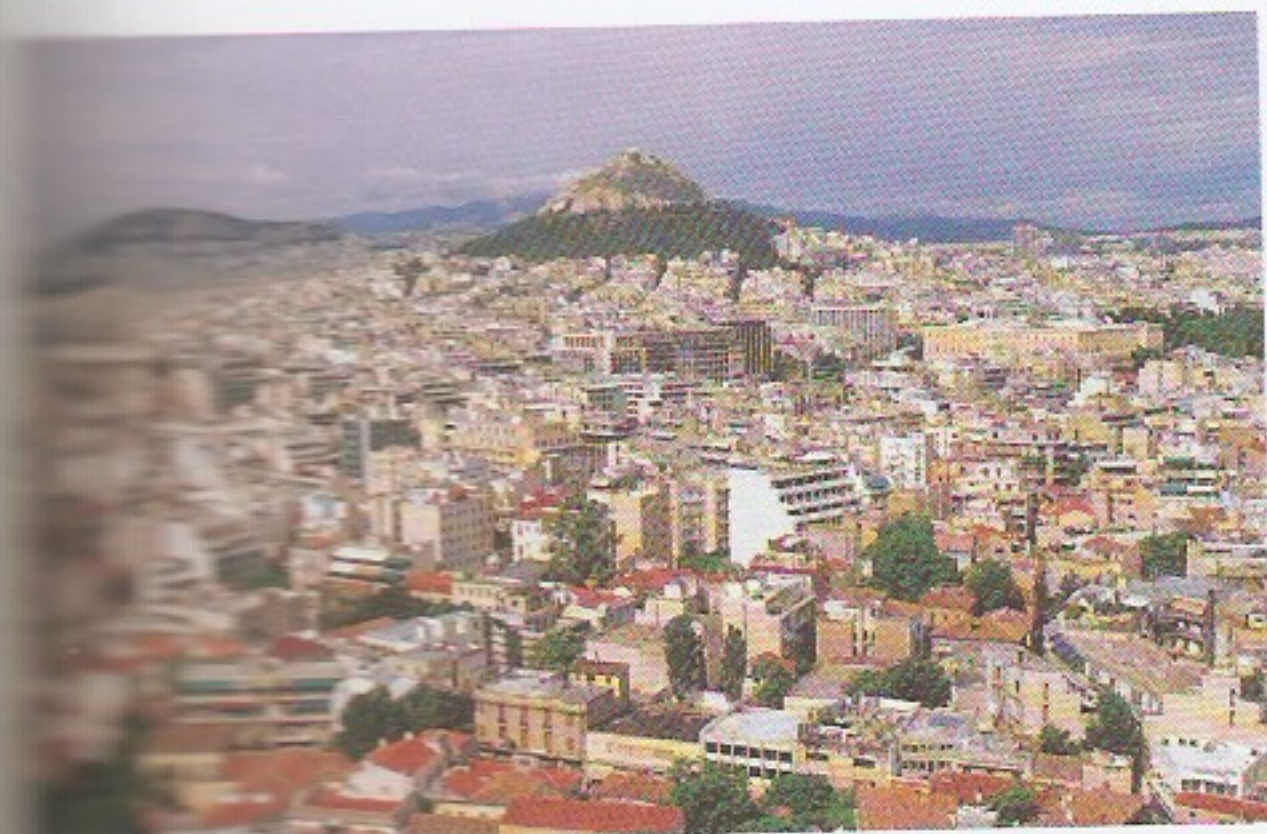
rasutamise tulemusena. Riigi sisevõlg, inflatsioon ja töötus on siiani eurosooni maade keskmisest suuremad. Suure osa SKT-st annavad turism, merelaeandus ja rahandus. K. pangandus ja ra-

handus on hästi arenenud ning on riigi oluline tuluvahikas. K. pangad on teinud mahukaid investeringuid teistes Balkani riikides. Keskpank ja emissioonipank on K. Pank. Riigis oli 2002. a. 39 kommertsipank (neist 22 välismaist). K-s asuvad paljude suurte firmade (Ericsson, Siemens, Motorola) harukontorid. Ateenas on fondibörs. 2004 toodeti K-s 55,51 mrd. kWh ning 2005 tarbiti 53,5 mrd. kWh elektrit. Valdav osa elektrit toodetakse pruunsiit

Thira

Väliskaubandus
rid (% kogumist)
Väljavõtte
Saksamaa
Itaalia
Suurbritannia
Bulgaaria
USA
Küpros
Türgi
Prantsusmaa
Saksamaa
Itaalia
Venemaa
Prantsusmaa
Madalmaad
Saudi Araabia

Valdētārtībasdaļa ind (%) Argentina, 2001	
Filipīni	100
Salvadora	100
Indi	100
Saukrātums	100
Bulgāri	100
USA	100
Krievs	100
Tiņģi	100
Pratums	100
Saukrātums	100
Salvadora	100
Indi	100
Vienas	100
Pratums	100
Maksimāl	100
Saukrātums	100

(ligniiti) tarbivais soojuselektrijaamades, ülejäänud annavad hüdroelektrijaamad. Elektrijaamade koguvõimsus on 11,3 mln. kW. Tööstuse põhiharud on nafta töötlemine, tekstiili-, ehitusmaterjali-, masina- (sh. laevad) ja elektrotehnikatööstus ning ehitus. Tavapärased tööstusharud on ka mäetööstus (pms. pruunsüsi, boksiiit, magneesiit, nikkel, hõbe) ja metallurgia. Maailmakuulus on kogu K-s murtav ja omadustelt mitmekesine marmor. Peamised tööstuskeskused on Ateena ja Thessaloníki. Haritavat maad on 20,5 % terr-st, see paikneb pms. madalikel, niisutatavat maad on 14 530 ha. Põllum-e arengut raskendavad kehvad mullad, sademete vähesus, haritava maa killustatus väikemaavaldusteks ja maaelanike arvu vähenemine. Teisalt võimaldavad loodusolud kasvata-da msg. kultuure — alates troopilistest (banaanid) kultuuridest kuni tüüpiliste parasvöötme kultuurideni. Ülekaalus on väikesed peretalud. Kasvat. nisu, maisi, kaera, suhkrurüpsi, tomatit, tubakat ja kartulit. Iidsetest aegadest on viljeldud ka viina- ja õlipuud ning puuvillapõõsast. Oliividest toodetakse eelkõige oliiviõli (430 000 t/a) ning seda veetakse välja üle kogu maailma. K. veinitööstus toodab pms. oma tarbeks, jookide omadusi püütakse parandada ja veine maailmaturule viia. K. on EL-i suurim tubaka- ja puuvillatootja. Peetakse veiseid (2000. a. 590 000), lambaid (9 041 000), kitsi (5 293 000), sigu, veoloomi ja kodulinde (28 000 000). Tähtsal kohal on kalandus. Mnt-id on 114 931 km (105 507 km kõvakattega, 2004). Ainus siseveeteed on 6 km pikkune Kórinthose kanal (a-st 1893). Pátra läh. avati 2004 Kórinthose lahe vastaskaldaid ühendav ripsisild (pikkus 2882 m). K. kaubalaevastik on maailma suurimaid, kuid paljud laevad on suhteliselt vanad. K. kaubalaevastikku kuulub 817 alust (kokku 31,9 mln. brt). Vööra lipu all sõidab 2363 K. laeva. Suurimad sadamad on Píreus, Asprópyrgos, Irákleio, Pátra ja Thessaloníki. K-s on 82 lennujaama (sh. 2 rahvusvahelist; 67-l kõvakattelised rajad). Gaasijuhtmeid on 1166 km, naftajuhtmeid 94 km (2004). Rdt-d on 2571 km, kasutusel on kolme liigega rööpmed. 2005 moodustas väljaveo koguväärtus 18,54 mrd. \$, välja veeti pms.

toidukaupu ja jookke, käsitöö- ja kergetööstuskaupu, naftasaadusi, kemikaale ja tubakatooteid. Sisse osteti kaupa 48,2 mrd. \$ eest, pms. masinaid, kütust ja keemiatooteid. K. ja Eesti majandussuhted on olnud tagasihoidlikud ja kaubakäive võrdlemisi püsiv. 2005 ostis Eesti K-st kaupa 98,8 mln. ja müüs sinna 257 mln. kr. eest. Eestisse toodi riiet ja rõivaid (25 %), toidukaupu (16 %), plaste ja kummitooteid (16 %), masinaid ja seadmeid (14 %) ning keemiatooteid (12 %). Eesti müüs K-le metalle ja metalltooteid (44 %), loomseid saadusi (27 %), mineraalseid tooteid (10 %) ning puitu ja puidutooteid (3 %). Turism, mis nüüdisajal annab 15 % SKT-st, on eriti kiiresti arenenud alates 1960. a-st. 2004 külastas K-t 16,6 mln. turisti, enamik turiste saabub teistest Euroopa riikidest. Turismimajanduses on viimasel ajal olnud K. suureks võistlejaks Türgi.

Ajalugu. Petralona koopast leidud inimlase kolju vanus on u. 200 000 aastat. Viljelusmajanduse alged ilmusid 7000 e. Kr. (Argissa-Magonla, Fránchthi). Sésκλο kultuuri (VII—IV a-tuh. e. Kr.) asulakohad osutavad maaharimise ja loomakasvatuse üldimisele. III a-tuh. lõpul e. Kr. tõusis tähtsaks keskuseks Kreete saar, kus losside ümber tekkisid riiklikud moodustised (Minose kultuur, 2000—1400 e. Kr.) ja tekkis lineaarkiri A. Arvata- vasti u. 2000 e. Kr. tungisid põhjast K-sse tänapäeva kreeklaste eellased. Mükeene ajajärgul (u. 1600—1100 e. Kr.) tekkisid ka Kesk- ja Lõuna- K-s keskse lossimajandusega riigid (Mükeene, Pylos, Tiryns jt.). Mükeene kultuur langes kogu Vahemere idaosa haaranud ulatusliku rahvasterän- damise tagajärjel. Arvatakse, et Mükeene perioodi lõpul aset leidnud sündmused kajastavad u. 700 e. Kr. loodud Homerose kangelaseposed „Ilias” ja „Odüsseia”. Järgnes nn. tume ajajärk (u. 1100— 800 e. Kr.). Sel ajal tuli kasutusele raud. Toimus Balkanil elanud rahvaste ümberpaiknemine, mille käigus kujunesid hilisema K. põhiliste rahvarüh- made (joonlased, aioonlased, doorlased) asustus- alad, tekkis kreeklaste asustus Egeuse mere saartel ja Väike-Aasias (esimene kolonisatsioon). Pärast Mükeene kultuuri hävingut oli K. üsna maha- jäänud maa, kuid raudtööriistade kasutuselevõtt lõi eeldused majanduse ja ühisk. suhete kiiremaks arenguks ning alates 8. saj-st e. Kr. hakkasid taas ilmnema tsivilisatsiooni elavnemise märgid. Valitsev aristokraatia (eupatridid) koondas enda kätte maid, hakati kasutama orjade tööd. Kogu- konnapealike (basileuste) võim muutus pärilikuks ning arenes kuningavõimu suunas. Arhailine aja- järk (8.—6. saj. e. Kr.) oli orjandusliku korra ja linnriikide (poliste) tekkimise aeg. K. arene- numais osades (Joonia, Isthmos, Atika) arenes meresõit, tekkisid kaubalis-rahalised suhted; 7. saj. e. Kr. vermiti Joonias ja Aiginal esimesed mündid. 8. saj. e. Kr. algas teine kolonisatsioon. Koloo- niaid rajati praeguse Hispaania, Prantsusmaa, Sitsiilia ja L-Itaalia alale, Musta mere rannikule, P-Aafrikasse jm. Kreeklased saavutasid meresõi- dus ja kaubanduses Vahemere juhtpositsiooni.

K. kultuuri mõju levis kogu Vahemere ja Musta mere rannikule. Sündis kreeklaste ühtekuuluvus- tunne, hakati korraldama ülekreekalisi olümpia- mänge (776 e. Kr.), võeti kasutusele tähestik. Süvenes varanduslik ja ühisk. kihistumine. Võim- laks basileuselt aristokraatlikule nõukogule (areo- paag) ja valitavale ametnikule (arhont). Aristok- kraatia ja rahva võitluses pandi kirja tavaõigus (Drakon), kehtestati kodanike varanduslik ja ter- ritooriaalne jaotus (Soloni ja Kleisthenese reformid Atenas). Vähem arenenud põllum-maakondades (Tessalias, Lakoonikas) säilisid aristokraatlik kord ja riigitorjade (helootide) töö kasutamine. Klassikaline ajajärk (5. saj. — n. 350 e. Kr.) oli K. poliit. otisenguaeg. K-Pärsia sõdade (500—449 e. Kr.) tagajärjel tõusis K. maailmas esikohale. Atena. Seal kujunes antiikaja eesrindlikem riigi- kord, demokraatia, mille otiseng oli Periklese ajal (strateeg 443—429 e. Kr.), 478 e. Kr. asut. Atena I Mereliit (ühendas üle 200 polise) muutus tege- likult Atena suurtiigiks. Atena ja Sparta vastu- olud põhjustasid Peloponnesose sõja (431—404 e. Kr.), mis lõppes Atena kaotusega. Hegemooniks sai Sparta, kelle vastu võitlemiseks lõi Atena 378 e. Kr. II Mereliidu (lagunes 355 e. Kr.). Pärast Chaitoneia lahingut (338 e. Kr.) alistas K. Make- doonia. Loodi ülekreekaline Korintose Liit, selle eesotsas oli Makeedoonia kun. Philipp II. Hel- lenismi ajajärk (u. 330—146 e. Kr.), mis algas Aleksander Suure Pärsia-sõjaretketega (334—327 e. Kr.), levis K. kultuur Idamaile. Seda kiirendasid nute käsitöö- ja kaubanduskeskuste tekkimine, kaubateede ümberpaigutamine ning rohke välja- randamine. Pärast Aleksander Suure surma (323 e. Kr.) puhkenud sõdades sai K. tugevasti kannu- tada. II Rooma-Makedoonia sõja ajal (200—197 e. Kr.) tungisid K-sse roomlased ning pärast Abhaia Liidu purustamist (146 e. Kr.) algas Rooma võimu ajajärk (146 e. Kr. — 395 p. Kr.). K. linnadele jäeti autonoomia, kuid nad allutati Rooma Makeedoonia prov-i asevalitsusele. Rooma võimu ajal minetas K. maj. ja pol. tähtsuse, kuid K. (eriti Ateena) jäi kultuurikeskuseks. Rooma impeeriumi jagunedes (395 p. Kr.) jäi K. Ida-Rooma riigi koosseisu. Bütsantsi ajajärk (395—1204) koondusid pol. ja maj. elu üha enam Konstantinopolisse, k. keel sai 7. saj-st Bütsantsis üldiseks. 9.—10. saj. laas- tasisid K-t araablaste, 10. saj. bulgaarlased, 11.—12. saj. normannid. Sellest hoolimata kujunes K. 12. saj. Bütsantsi arenenuimaks osaks. Nel- jandas ristisõjas vallutasid 1204—05 K. ala risti- sõdijad. Seal rajati Ladina keisririik (1204—61). 1394—1402 oli osa Mandri-K-st Venetia valdu- ses. 1462—1503 Venetiaaga peetud sõdades val- lutasid peaaegu kogu K. türklased. Suurem osa maast oli sultani ja Türki feodaalide valduses, muu-usulised talupojad pidid riigile maksma maamaksu haraadz. K. mägilaladel algas sissi- sõda, puhkes Türki-vastaseid ülestõuse (1463—79, 1571, 1611, 1770, 1808—09). Türki ike põhjus- tas emigratsiooni Itaaliasse, Venemaale ja Aust- riasse. 18. saj. II poolel hakkas kujunema K.

kodanlus. Suurt aktiivsust K. rahvusliku vabadus- liikumise õhutamisel ilmutasid väliskreeklaste. Vene armee kreeklasest kindrali Alexandros Ypsi- lanti juhtimisel algas 25. III 1821 Türki-vastane ülestõus. Jaan. 1822 Epidauroses kogunenud Rah- vuskogu (esimeses Alexandros Maurokordatos) kuulutas K. iseseisvaks. 1825 alanud Türki sõ- javee vastupealetung viis ülestõusu lüüasaamise äärel. Ülestõusu päästis Venemaa, Suurbritannia ja Prantsusmaa toetus. 1827 purustas nende riikide ühendlaevastik Navarino (Pýlose) merelahingus Türki laevastiku. Aprillis 1827 valis rahvuskogu K. presidendiks Ioannis Kadodistias. Adrianoo- poli rahulepinguga (1829) sai K. pärast Vene-Türki sõda (1828—29) autonoomia. Londoni konverentsi otsusega (3. II 1832) kuulutati K. iseseisvaks (väl- ja jäid Ipeiros, Tessalia, Kreet ja Samos) ja keh- testati monarhia. Kuningaks sai Baieri prints Otto (Otto I, valitses 1832—62). Maj. mahajäämus, ilmne ajendas 1843 Ateenas sõjaväelaste mässu. Selle tulemusena võitis Rahvuskogu 1844 vastu une põhiseaduse. Krimmi sõja ajal okupeerisid Suurbritannia ja Prantsusmaa ajutiselt osa K-t (1854—57). Majanduslikused ning sisepol. surve vallandasid veebr. 1862 kodanliku rev-i. 1863 valis K. Ajutine Valitsus kuningaks Taani prints Vilhelmi (Georgios I, valitses 1863—1913). K-s kujunes tüüpiline kaheparteiisüsteem — vahel- dumisi olid võimul konservatiivid ja liberaalid. 19. saj. II poolel suurenes Prantsuse, Briti ja Saksa kapitali mõju, kasvas välisvõlg. 1893 kuulutati välja riigipankrot ning 1898 kehtestati K. rahan- duse üle rahvusv. kontroll. Türki-vastane üles- tõus Kreetal (1896) põhjustas 1897 sõja Türkiaga, milles K. sai lüüa. 1908. a. Türki rev-i ajal teatas Kreet parlament, et ühineb K-ga (lõplikult liideti 1913). K. võitis osa kahest Balkani sõjast (1912—13), liidendas L-Makedoonia, Lääne-Traakia ja Ipeirose, rahvaarv suurenes 2,7 mln-st 4,6 mln-ni. I maailmasõjas astus K. 1917 sõtta Antandi poolt. Sèvres'i rahulepinguga (1920) kohustus Türki andma K-le Traakia, Egeuse mere saared ja Izmiri (Smitina). Lausanne'i rahulepinguga (1923) andis K. Ida-Traakia ja Izmiri Türgile tagasi. Pärast

Kuningad

1935—47 Georgios II
1947—64 Paulos
1964—73 Konstantinos II

Atena akropolis
nõuval paiknevat
teater (4. saj. e. Kr.)
on klassikalise
drama sünnipaik

Presidendid

Myroni loodud
Ilse pronkskujul
„Kettaheitja“ (e. Kr.) marmor

1973 Georgios Papandreu
1974—75 Phaedon Gizikis
1974—75 Michail Stasiadis

1975—80 Konstantinos Tsamiridis
1980—85 Konstantinos Karamanlis

1985—90 Konstantinos Karamanlis
1990—95 Chrtios Sartzetakis

1995—2005 Konstantinos Sartzetakis
2005— Károlos Papoulias

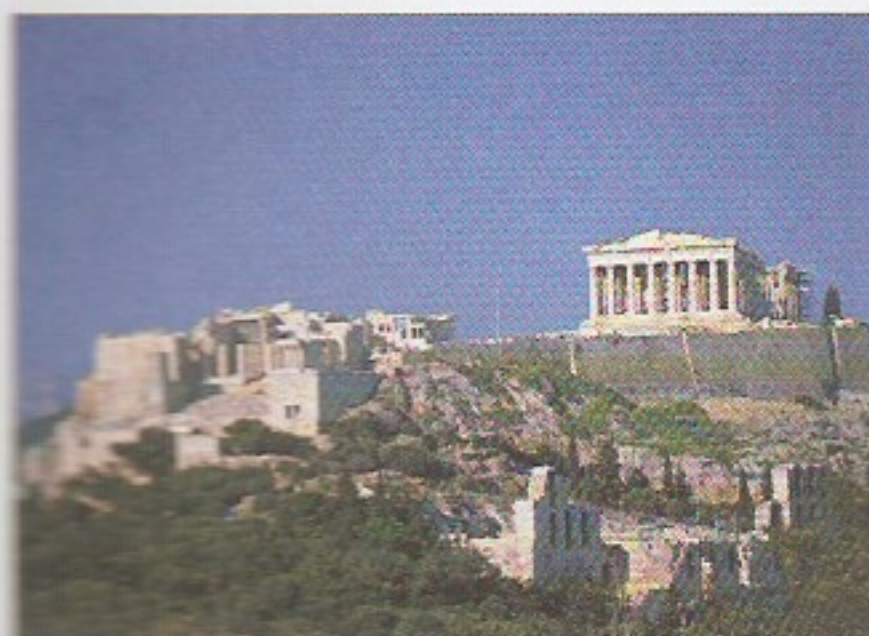

1963	Panagiótis Pipinélis
1963	Stylianós Mavromichális
1963	Geórgios Papandréu
1963–64	Ioánnis Paraskevópoulos
1964–65	Geórgios Papandréu
1965	Geórgios Athanasiádis-Nóvas
1965	Ilias Tsirimókos
1965–66	Stéphanos Stephanópoulos
1966–67	Ioánnis Paraskevópoulos
1967	Panagiótis Kanellópoulos
1967	Konstantínos Kóllias
1967–73	Geórgios Papadópoulos
1973	Spýros Markezinis
1973–74	Adamántios Androutsópoulos
1974–80	Konstantínos Karamanlís
1980–81	Geórgios Rállis
1981–89	Andréas Papandréou
1989	Tzannis Tzannetákis
1989	Ioánnis Grívas
1989–90	Xenophón Zolótas
1990–93	Konstantínos Mitsotákis
1993–96	Andréas Papandréou
1996–2004	Konstantínos Simítis
2004–	Konstantínos Karamanlís

1990–93	Konstantínos Mitsotákis
1993–96	Andréas Papandréou
1996–2004	Konstantínos Simítis
2004–	Konstantínos Karamanlís

seda asus Väike-Aasiast K-sse 1,5 mln. kreeklast. Majandusraskustest põhjustatud rahulolematuse survel lahkus kun. Geórgios II [1922–23, 1935–41, 1946–47] 1923 maalt ning 25. III 1924 kuulutati K. vabariigiks. 1924–26 teostati piiratud maareform, arenes tööstus. 1934 astus K. Balkani Antanti (liit Jugoslaavia, Rumeenia ja Türgiga). 1935 naasis Geórgios II rahvahääletuse tulemusel troonile. 1936 tegi peaminister kindral Ioánnis Metaxás riigipöörde, parlament saadeti laiali.

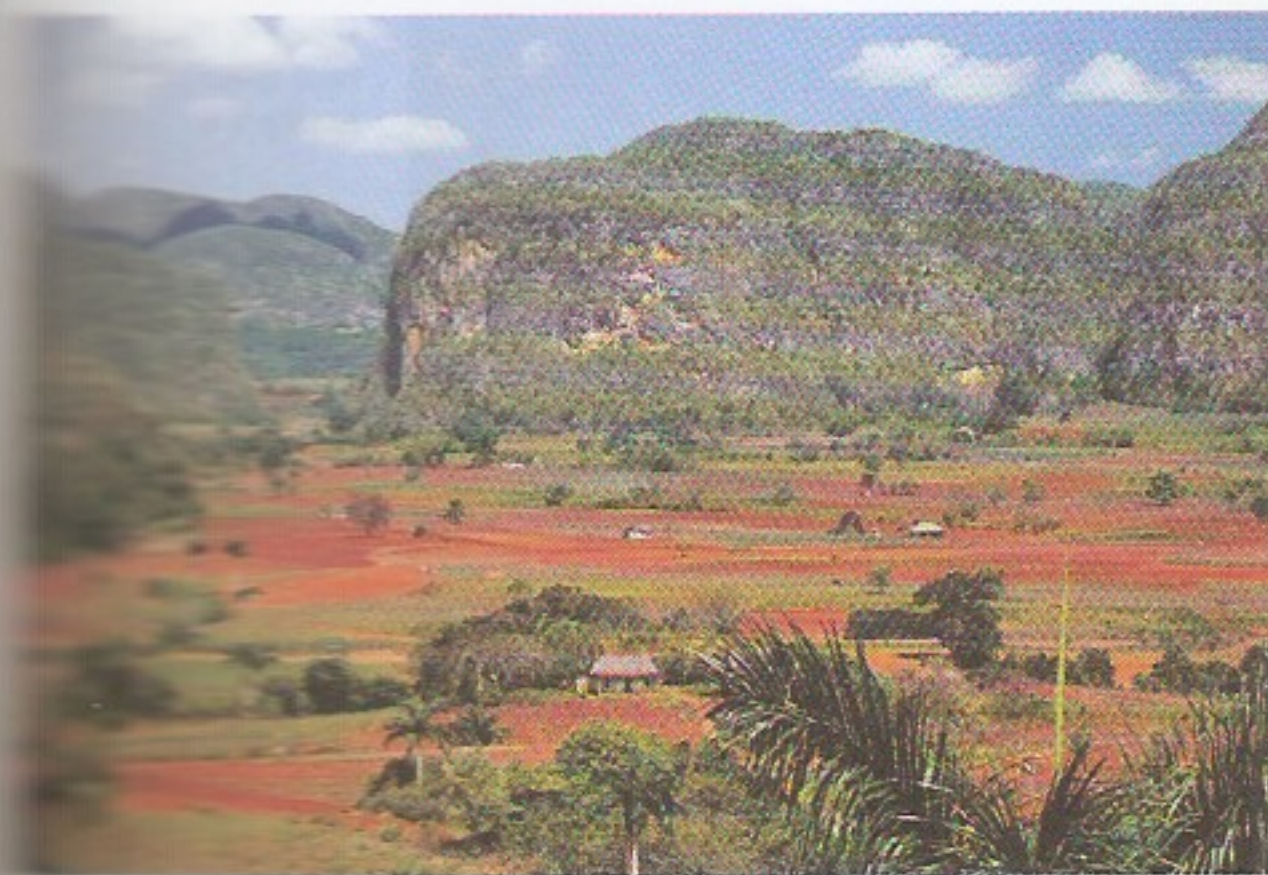
28. X 1940 tungis K-sse Itaalia sõjavägi ning okupeeris juunis 1941 koos Saksamaaga kogu riigi. Kuningas ja valitsus emigreerusid, algas sissisõda. K. vastupanuliikumise relvarühmad saavutasid 1943 kontrolli osa K. üle. Okt. 1944 naasis valitsus pagulusest, maale tuli Briti sõjavägi. Veebr. 1945 sõlmiti kokkulepe rahvavabastusarmee relvistamise ja K. demokratiseerimise kohta. 1946 naasis kun. Geórgios II ja okt-s puhkes kodusõda. Pms. kommunistide eestvedamisel loodud K. dem. armeed toetasid NSV Liit ja Jugoslaavia, valitsus sai Trumani doktriini ja Marshalli plaani raames olulist abi USA-lt ning K-s asuvalt Briti väekontingendilt. Dets. 1947 kuulutas K. KP

Põhja-K-s välja Ajutise Valitsuse. Jugoslaavia toetuse kadumine lõpetas okt. 1949 K. dem. armeed vastupanu. 1952 astus K. NATO-sse, 1953 sõlmis Jugoslaavia ja Türgiga Balkani pakti. Majanduslikult orienteerus K. USA-le ja Saksamaa LV-le, a-st 1962 oli ta EMÜ assotsieerunud liige. 21. IV 1967 korraldas kolonel Geórgios Papadópoulos riigipöörde. Pärast ebaõnnestunud vasturiigipöördekatset (13. XII 1967) põgenes kun. Konstantínos II Itaaliasse. 1968 rahvahääletusel vastuvõetud põhiseadus kärpis kuninga võimu peaministri kasuks. 1. VI 1973 kuulutati K. vabariigiks. Senine regent ja valitsusjuht G. Papadópoulos nimetas end presidendiks, kuid kukutati juba sama aasta nov-s sõjaväelise riigipöördega. Pärast ebaõnnestunud katset ühendada K-ga Küprose (seetõttu peatas K. 1974–80 oma kuuluvuse NATO ühendatud relvajõududesse) läks võim 23. VII 1974 tsiviilvalitsusele. 8. XII 1974 korraldatud rahvahääletusel pooldas 69,2 % valijaid vabariiki. 1975 võeti vastu uus põhiseadus. 1981 võeti K. EL-i liikmeks ja ta on selle eesistujaks olnud 5 korral, 2001 liitui eurosooniga. A-ni 1993 blokeeris K. Makedoonia pääsemise ÜRO-sse, sest nõudis temalt riigilipu ja nime muutmist. Ajaloolised vastuolud Türgiga, sh. Küprose ja merepiiri küsimuses, on viimastel aastatel leevenenud. Praegu toetab K. Türgi saamist EL-i liikmeks. A-st 1974 on K. poliitikas domineerinud kaks erakonda. Uus Demokraatia on juhtinud valitsust 1974–81, 1989–93 ja a-st 2004. Presidendikoht oli erakonna käes a-tel 1975–85 ja 1990–95. Ülekreekaline Sotsial. Liikumine moodustas valitsuse 1981–89 ja 1993–2004. Neid esindab ka praegune riigipea Károlos Papoúlias. Sõltumatute kandidaatidena on presidendiks saanud Christos Sartzetákis ja Konstantínos Tsátsos. 2004. a. parlamendivalimised võitis Uus Demokraatia (165 kohta), Ülekreekaline Sotsial. Liikumine sai 117 ja K. KP 12 kohta. A-st 1945 on K. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1922 ning taassõlmiti 2. X 1991. K. ei ole kunagi tunnustanud Nõukogude okupatsiooni Eestis.

Relvajõud. K. relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel ja vabatahtlikest, teenistusaeg on 12 kuud. Ülemjuhataja on president, relvajõude juhib kindralstaabi ülema kaudu tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhujõududest. 2006 osalesid K. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR) ning Serbias ja Montenegros (KFOR). K. relvajõudude üksused paiknevad alaliselt Küprose Vabariigis. K. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse. K. terr-l paikneb NATO õhuoperatsioonide keskus. ■

pagulasiseseisvustlastele. Ülaosas paiknev võti osutab K. strateegilisele asendile, all olevad triibud pärinevad lipult, palm ja mäed viitavad saare loodusele. Vapikilbi kohal ja taga on vabaduse ja vabariikluse sümbolid Früügia müts ja liktori vitsakimp (*fascies*). Tamme- ja kohvipuuoksad märgivad loodust, tugevust ja kohvitööstuse tähtsust. Hümn (a-st 1902) „Al combate, corre, Bayameses” („Tõtuke lahingusse, Bayamo mehed”), sõnad ja viis Pedro Felipe Figueredo. Rahvuslill on lõhnav hedühhium (*Hedychium coronarium*), rahvuslind k. jaranokk (*Priotelus temnurus*).

Loodus. K. pinnamood on mitmekesine, $\frac{2}{3}$ riigi terr-st hõlmavad künklikud tasandikud. Peasaart läbib kõrgustike ja madalate mägede katkendlik ahel. Kõrgeimad mäed on lääneosas asuv Sierra del Rosario (699 m), keskosas asuv San Juan (1140 m) ja idaosas asuv Sierra Maestra (K. kõrgeim tipp Turquino, 1974 m). Sierra Maestrast idas asub mitu kuni 1200 m kõrgust kulunud massiivi. Saare põhja- ja idarannik on sopiline, alluviaalne lõunarannik on kohati tugevasti soostunud. Tasandikku liigestavad madalad kõrgendikud ja saarmäed. Lubjakivide rohkuse tõttu on kõikjal karsti. Rikkalikult leidub niklimaaki, mis sisaldab ka koobaltit, peale selle on vase-, mangaani-, plii-, tsingi-, kroomi-, volframi- ja rauamaaki, püriiti, magnesiiti ja mineraalseid ehitusmaterjale, sh. dolokivi, marmorit ja kipsi. Valitseb troopiline passaatkliima. Suvel on keskmine t° 27–28, talvel 21–22 $^{\circ}\text{C}$, ka mägedes ei lange t° alla 0 $^{\circ}\text{C}$. Aastas sajab

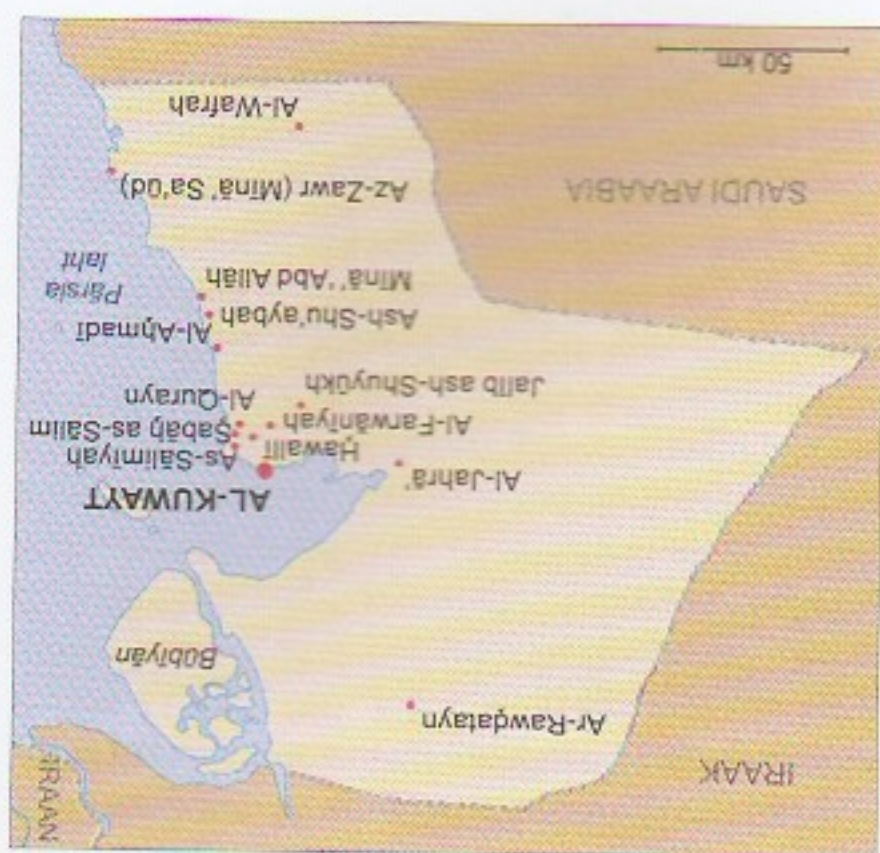
tasandikel keskm. 1000–1200 mm, kõrgustikel 1300–1500 mm ja mägede tuulepealseil nõlvul 1800–2200 mm. Kõige rohkem sajab suvel (maist okt-ni), eriti suve lõpul on sageli purustavaid orkaane (tornaadosid). K. jõgedevõrk on tihe (üle 550 jõe), jõed on lühikesed ja enamasti kärestikulised. Suurim jõgi on peasaare idaosas asuv 370 km pikkune Cauto. Karsti tõttu on palju maa-aluseid jõgesid; järvi on vähe. 20. saj. alguses kattis mets üle poole riigi pindalast, nüüdseks on metsaga kaetud umbes neljandik K. alast. Taimestik on liigirohke (u. 8000 liiki), üle poole taimedest on endeemid. Pms. madalamail mäenõlvul kasvab troopilist igihaljast ja heitlehist metsa. Kuivematel aladel on männimetsa, soostunud rannikumadalikel mangroove, kohati on savanne. K-s elab 31 liiki imetajaid (pms. närlised ja käsitiivalised), sh. puuhauad ja putuktoiduline k. piluhammas, 368 liiki linde (neist 86 pesitsejad), 153 liiki roomajaid (sh. k. krokodill, k. silehuulboa, k. männassabaleeguan), 60 liiki kahepaikseid (sh. suur lehekonn), 7000 liiki putukaid ja 4000 liiki limuseid. Loodust on palju mõjutanud inimtegevus. K-s on 259 KA-d, sh. 15 RP-d. Reservaadi staatus on antud kõigile peasaart ümbritsevatele väikestele saartele ja korallrahudele. 1979 kuulutati Sierra Maestra mäed loodus- ja ajaloomälestiseks. K-s on 6 BKA-d. UNESCO maailmapärandi nimistusse kuulub 8 objekti, sh. peasaare idaosas asuvad *Desembarco del Granma* RP ja Alexander von Humboldti RP. Riigi peamised keskkonnaprobleemid on õhu saastumine ja vee reostumine, bioloogilise mitmekesisuse vähenemine ning liigne metsa raamine.

Rahvastik. 16. saj. saabunud hispaanlased hävitasid põlisrahvastiku ja tõid saarele Aafrikast neegerorje, kes peagi moodustasid saare rahvastikust olulise osa. 2006 olid K. rahvastikust 51 % mulatid, 37 % valged, 11 % neegrid ja 1 % hiinlased. Hiinlased tulid K-le 19. saj., kui hakati ehitama rdt-d ja tegelema kaevandamisega, enamik neist jäi K-le elama. Rahvastiku keskmine asustustihedus on 103 in./km². K. on Haiti järel kõige tihedamalt rahvastatud Kariibi mere saar. Linnades elab 76 % rahvastikust. K. rahvastik suureneb tasapisi, hoolimata sellest, et sündivus on läänepoolkera väiksemaid ja riigist rändab välja rohkem inimesi, kui tuleb sinna sisse. Sisse- ja väljaränne on K. demograafilist olukorda 20. saj. oluliselt mõjutanud. 1900–30 saabus Hispaaniast ligi miljon immigranti. 1950 olid väidetavalt 75 % K. elanikest valged. A-st 1959 on üle miljoni kuubalase emigreerunud, pms. USA linna Miami. Esimene rändelaine hõlmas kõige rohkem kõrg- ja keskklassi valgeid. Emigreerumiseks on vaja taotleda valitsuse luba, kuid selle andmisest üldjuhul keeldutakse. USA seaduste kohaselt saab kodakondsuse iga kuubalane, kes oma jala USA pinnale paneb. Kuubalased üritavad saarelt lahkuda ning USA-sse jõuda, kasutades selleks isevalmistatud parvesid, salakaubavedajaid, otse- lende ja võltsitud viisasid. 2006 lahkus riigist

vedama neegerorje. 1514 rajati Santiago de Cuba, 1515 Havanna. Hispaania kolooniaks muudetud K. majandus põhines põllum- ja suhkrut, kohvi ja tubakat eksporditi Euroopasse ja hiljem P-Am-sse. 17. saj. kannatasid rannikulinnad piraatide rünnakute tagajärjel; 1762–63 oli Havanna inglaste valduses. K. ühisk. jagunes 2 vaenulikuks leeriks: ühel pool emamaal sündinud Hispaania kolonisaatorid (sõjaväelased, vaimulikud), teisel pool kreoolid, kohalikud valged ja neegrid (talupojad, käsitöölised, väikekodanlased ja orjad). Kreoolid, kelle hulgas oli rikkaid maaomanikke, ei pääsenud kõrgemasse haldus- ega sõjaväeametisse. Hispaania kolooniate iseseisvussõja (1810–26) mõjul hakkasid nad nõudma maj. ja pol. reforme. Osa nõudmisi rahuldati. 1868 puhkes Yaras (Oriente) Hispaania-vastane ülestõus, mida juhtis Carlos Manuel de Céspedes ja mis kasvas Kümneaastaseks sõjaks (1868–78). Apr. 1869 kuulutati K. vabariigiks. 1878 sõlmiti hispaanlastega rahu: ülestõusnud lõpetasid relvavõitluse, Hispaania oli sunnitud K-le andma laialdase autonoomia ja 1886 kaotama orjuse. Veebr. 1895 algas Orientes taas ülestõus ja sept-s kuulutas iseseisvuslaste parlament K. sõltumatuks vabariigiks. 1898. a. alguseks oli suurem osa K-st vaba. Hispaania tunnustas K. iseseisvust Hispaania-USA sõja (1898) lõpetanud Pariisi rahulepinguga. 1899–1902 oli K-s USA okupatsioon. USA survele võttis K. Asutav Kogu 1901 vastu uue põhiseaduse, mis lubas USA-l sekkuda K. rahandus- ja välispoliitikasse (nn. Platti parandus, mis kehtis 1934. a-ni). 20. V 1902 kuulutati K. ametlikult vabariigiks, riigi esimese presidendina astus ametisse Tomás Estrada Palma [1902–06]. USA sõjavägi lahkus, kuid ameeriklased said õiguse rajada Guantánamo lahe äärde K. riigilt renditud maale mereväebaasi. Monokultuurimaaks (nt. 1918–19 tootis K. poole maailma suhkrust) kujunenud K-l domineeris USA kapital. Sisepoliitikat iseloomustasid ulatuslik korruptsioon ja üha suurenevad sotsiaalprobleemid. USA sekkus korduvalt konservatiivide ja liberaalide võimuvõitlusesse (1906–09, 1912 ja 1917–22 oli K-s USA okupatsioon). 1925–33 oli võimul liberaalset president Gerardo Machado y Morales, kes elavdas riigi majandust, aga kasutas oma pol. vastaste mahasurumiseks ebadem. võtteid ning seadis sisse ajakirjanduse tsensuuri.

1933 G. Machado kukutati, järgmisel aastal haaras võimu armee ülemjuhataja Fulgencio Batista y Zaldívar ja allutas valitsuse oma kontrollile. 1940–44 oli ta president. 1940 võeti vastu uus põhiseadus, millega kehtestati üldine valimisõigus, 8-tunnine tööpäev ja sotsiaalhooldus ning mis oli maailma demokraatlikemaid. Pärast seda, kui USA oli teljeriikidele sõja kuulutanud, kuulutas K. II maailmasõja ajal 1941 sõja Saksamaale, Itaaliale ja Jaapanile. 1952 korraldas F. Batista taas riigipöörde ja tühistas seejärel 1940. a. põhiseaduse. 1953 nurjus Santiago de Cubas Batista-vastane väljaastumine, mida juhtis Fidel Alejandro Castro Ruz. Dets. 1956 alustas Mehhikost tulnud sissirühm F. Castro juhtimisel Sierra Maestra mägedes taas võitlust, mis lõppes 1. I 1959 F. Batista kukutamise. Võim liiks esialgu ühinenud opositsiooni liberaalsele tiivale. Presidendiks sai Manuel Urrutia Lleó ja peaministriks José Miró Cardona. Juba veebr-s sai peaministriks pahempoolne F. Castro ja juulis presidendiks Osvaldo Dorticós Torrado. Agraarreform ja hüvitiseta natsionaliseerimised toid jaan. 1961 kaasa diplomaatiliste suhete katkemise USA-ga ja tänaseni kestva kaubandusembargo. Võimuvahetusega kaasnes ulatuslik emigratsioon. Märtsis 1961 loodi USA-s K. eksilvalitsus, mille eesotsas oli eelmisel aastal peaministri ametist lahkunud José Miró Cardonaga. Apr-s üritasid emigrandid USA toel relvastatud sissetungi (Playa Giróni ehk Sigade lahe invasioon), kuid ebaõnnestusid. Siitpeale hakkas K. järjest enam otsima toetust NSV Liidult. 1962 paigutati K-le NSV Liidu raketid, USA vastas sellele blokaadiga. Okt-s kulmineerunud nn. Kuuba kriis lõppes sellega, et raketid viidi välja ja USA garanteeris K. territoriaalse puutumatuse ning lubas mitte paigutada oma rakette NSV Liidu naaberriigi Türgi terr-le. 1965 loodi reorganiseerimise tulemusel riigi ainsa legaalse parteina K. KP. 1972 liitus K. VMN-iga ning osales 1970.–80. a-tel vasakpoolsete marksistlike relvarühmitiste toetajana Angola ja Mosambiigi kodasõjas ning 1977 Etiopia toetajana Etiopia-Somaalia sõjalisel kokkupõrkes. 1976 vastu võetud põhiseadusega vormistati KP ainuvõim. A-st 1990 on K-s ellu viidud liberaalseid ümberkorraldusi (eelkõige majanduses). 1992 loodi kohalikud valitavad võimuorganid (viimased valimised olid 2005). Välispoliitikat iseloomustavad jahedad suhted USA-ga, kes toetab endiselt K. pagulasorg-e, püüdes selle kaudu saavutada K. pol. muudatusi. K-t toetavad nii poliitiliselt kui ka majanduslikult (nafta, gaas) L-Am. vasakrežiimiga riigid (Boliivia, Venezuela). 2006 määras haigestunud F. Castro riigipea kohusetäitjaks oma venna Raúl Modesto Castro Ruzi. A-st 1945 on K. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 12. XI 1991.

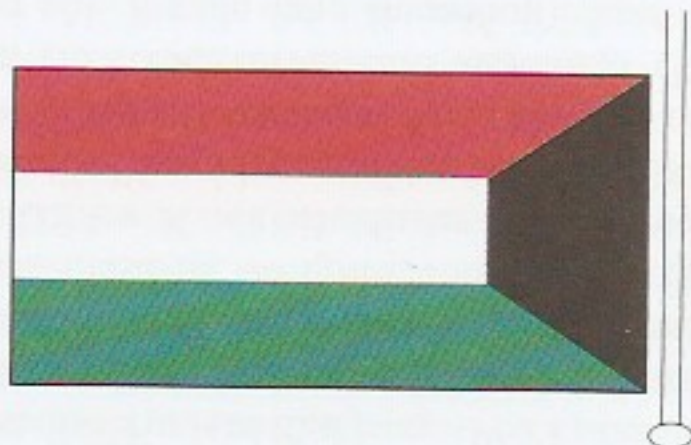
Rahvastik. K-i keskmine asustustihedus on 148 in./km². Üle 90 % inimestest elab linnades, mis kõik paiknevad rannikumadalikul (nõist omakorda üle 60 % elab Al-Kuwayti linnastus). K-s on fun-damentaalseltik suunittide kogukond. Muslimeid on 85 % (nõist suunitt 70 %, šiit 30 %), ülejää-nud on kristlased, hinduistid jt. K-i naftarikkus on tööd andnud tuhandetele leiste araabia maade ning India ja Pakistani töölisele, kes töötavad tiigis ajutise elamisloaga. Enne 1990. a. Iraagi sisse-tungi oli K-s Araabia ps-e suunim palestiinlaste kogukond. Palestiina Vabastusorg. toetas Iraagi invasiooni ja scetõttu saadeti enamik palestin-lasi pärast seda, kui K. oli Iraagi okupatsiooni alt vabanenud, tiigist välja. Pärast sõda töötasid kuveltased, et nad ei jää enam kumagi oma tiigis

ja laengend vaeenlasi, roheline hõljendavat maad või külalistlahkust, valge rahu, puhtust või kange-
lastegusid ning punane mehistus, vaeenlaste verd
või otsustavust ennast kaitsa. Vapil (a-st 1963)
on esiplaanil laialisirutatud tiibadega pistrik, kelle
taga seilab traditsiooniline arabia purjekas *dau*,
mis viitab meresõidutavale. Pistriku all on lipu-
värvides vapiklip. Vapi kohal on araabia keeles
riigi nimi. Hüm (a-st 1978) „Watani Kuwait“
(„Mu isamaa K.“), sõnad „Ahmad Mishari al-
‘Adwani, viis ‘Ibrahīm Naṣīr as-Sawla. Rahvuslill
on korvõeline *Rhantierium edapposum*.

Politiline süsteem. K. on konstitutsioonilise monarhiaga riik. Riigipea on partiava võimuga emiir. Seadusandlik organ on ühekojaline Rahvuskogu (*Majlis al-Umma*), mille 50 liiget valitakse 4 aastaks. Valida võivad vähemalt 21-aastaselt. Täitevõim kuulub Ministrite Nõukogule, mida juhivad peaminister. Ministrid kinnitab peaministri ettepanekul emiir. Parteid ja liikumised ei ole lubatud. Kõrgeim kohusorgan on valimisvalduste ja põhiseaduslike eeskirjavega tegelev Konstitutsioonikohus. Kehtib 1962. a põhiseadus (jõustus 1963). Rahvusv. klassisotsiaalsed alused on K. osaliselt vaba riik. Korruptsioonideks järei asub K. maailmas 46. kohal. Sümboolika. Lipu (a-st 1961) panarabia värve

Pindala	17 820 km ²
Rahvaarv	2 630 800 (2006)
Pealinn	Al-Kuwayt (63 600, eeslinnadega 2 495 200 el.)
Haldusjaotus	6 kubernerkonda
Riigikeel	araabia keel
Rahaliik	Kuveidi dinaar (KD)
Riigitahtised	KWT, KW

Kuweit, K-i Riik (ar *Al-Kuwayt*, *Dawlat al-Kuwayt*), riik Lähis-Idas Araabia ps-l Pärsia lahe looderannikul. Pitr (462 km) Saudi Araabia (222 km) ja Iraagiga (240 km); rannajoone pikkus 499 km. K-le kuulub Pärsia lahes 9 väiksest saart.

Kuvait

Kuwaiti tornid ja saar

2005	74,96 mrd. \$
2004	72,96 mrd. \$
2003	65,5 %
2002	47,9 %
2001	51,6 %
2000	20 900 \$
1999	4,1 %
1998	47,21 mrd. \$
1997	20,77 mrd. \$
1996	16,12 mrd. \$
1995	1,57 mln.
1994	2,2 %
1993	96 %
1992	26 a
1991	77 a
1990	76 a
1989	78 a
1988	3,5 %
1987	2,2 %
1986	0,2 %
1985	1 %
1984	1984 m.

1984	1984 m.
1985	1985 m.
1986	1986 m.
1987	1987 m.
1988	1988 m.
1989	1989 m.
1990	1990 m.
1991	1991 m.
1992	1992 m.
1993	1993 m.
1994	1994 m.
1995	1995 m.
1996	1996 m.
1997	1997 m.
1998	1998 m.
1999	1999 m.
2000	2000 m.
2001	2001 m.
2002	2002 m.
2003	2003 m.
2004	2004 m.
2005	2005 m.

vähemusse, kuid välisriikide kodanikke on siiani pisut rohkem: kuveitlasi on 45 %, muid araablasi 35 %, lõuna-aasialasi 9 %, iraanolasi 4 % ja muid 7 %. Viimaste aastate rahvastiku juurdekasv on osa ka neil, kes Lahesõja ajal pagendusse läksid ja nüüd tagasi on tulnud. Palgatöötajatest moodustavad mittekuveitlased 80 %. Üle 60 % töötajast on hõivatud teeninduses (2004). Kuveitlaste keskmine elatustase on kõrge ning valitsus on mitu korda kompenseerinud oma kodanike rahalisi kaotusi (sh. börsil). Täiskasvanud kirjaoskajaid on 93 %. Koolikohustus on 8 klassi. K-i kodanikele on haridus lasteaiast ülikoolini tasuta. Koolilõpetajaile tagatakse töökoht. K-i tervishoiusüsteem on lääne tasemel. K-i kodanikele on arstiabi tasuta.

Majandus. K-i majandus põhineb naftatööstusel. Teda käsitletakse klassikalise naftariigina, kus majandus sõltub täielikult naftatoodangust ja selle maailmaturuhinnast. K-l on suur nafta- (13,15 mrd. t, 2006) ja gaasivaru (1,57 triljonit m³, 2005). Naftat toodetakse 120 mln. t/a (2005) ja gaasi 8,3 mrd. m³/a (2003). Elektrienergiat toodeti 2004. a. 40,37 mrd. kWh (kõik soojuselektrijaamades) ning tarbiti 37,54 mrd. kWh. Tööstusharudest on olulised ka vee magestamine, ehitusmaterjalide tootmine ja toiduainetööstus. K-i kliima ja pinnas ei sobi põllum- e arendamiseks, seepärast sõltub K. peaaegu täielikult imporditud toidust (v. a. merekala). Riigis on suur joogiveepuudus (u. 75 %), seda tuleb kas sisse tuua või selleks mereveet magestada. K-s on 4450 km mnt-id, sellest 3587 km kõvakattelisi. Rdt-d ja siseveeteid pole. K-l on 269 km gaasi- ja 540 km naftajuhtmeid. K-i tähtsaimad sadamad on Al-Kuwayt ja Al-Ahmadī (suurim naftasadam). K-l on 7 lennujaama, neist 4-l on kõvakattelised rajad, rahvusv. lennujaamu on 1. Kaupa veetakse välja rohkem kui sisse (vastavalt 44,43 mrd. \$ ja 12,23 mrd. \$ cest, 2005). Välja veetakse toornaftat ja naftatooted ning väetisi. Nafta annab peaaegu 95 % eksporditulust. Sisse veetakse toiduaineid, ehitusmaterjale, sõidukeid ja nende varuosi ning rõivaid. K-i peamised kaubanduspartnerid on Jaapan, L-Korea, USA, Saudi Araabia, Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia, Pakistan, Singapur, Taiwan ja Holland. Enamik

lääneriikide turiste külastab K-i oma seelses naftatööstuses töötavate sugulaste tõttu. Mõningal määral tuleb turiste ka naabermaadest. 2004 külastas K-i u. 91 000 turisti.

Ajalugu. Alates 7. saj-st kuulus K-i ala Araabia kaliifaati. 16. saj. läks piirkond Osmanite riigi koosseisu, umbes samal ajal saabusid sinna lõunast esimesed alalised elanikud — beduiinid. 18. saj. algul leidsid araablased K-i lahe äärest mage-da vee allika ja rajasid selle juurde koloonia, mis sõltus Türgist vaid vormiliselt. 1756 tõusis koloonia ja selle ümbruse hõimude juhiks as-Şabāhi šeigidünastia, kes valitseb K-s tänaseni. 18.—19. saj. muutus K. oluliseks majanduskeskuseks, tähtsat osa etendasid Indiaga kauplemine, laevaehitus ja pärlipüük. 1870. a-tel hõivas K-i Türgi ja muutis ta Basra vilajeti maakonnaks. 1899 sõlmis Suurbritannia šeik Mubārak Kabīriga (ka Mubārak Suur) salalepingu, mis tagas K-i valitsejatele erioigusi, kuid muutis riigi sisuliselt inglaste protektoraadiks. Kui Türgi astus 1914 I maailmasõtta Kesksriikide poolel, tühistas Suurbritannia lepingu ning kuulutas K-i Briti protektsioonile alluvaks iseseisvaks riigiks. 1920. a-te algul püüdis Saudi Araabia K-i vallutada, ent see ebaõnnestus. 1922 rajati nende riikide vahele demilitariseeritud tsoon. 1938 avastati K-s naftat, mille tootmist alustati pärast II maailmasõda. 1953 sai K-st Pärsia lahe suurim naftaeksportija. 19. IV 1961 kuulutati K. sõltumatuks riigiks. K-i iseseisvuse vastu oli Iraak, kes käsitles K-i oma riigi osana. 1963 toimusid esimesed Rahvuskogu valimised. 1976—81 ja 1986—92 oli Rahvuskogu laiali saadetud. Iraani-Iraagi sõjas (1980—88) toetas K. Iraaki, misõnna 1987 ründas Iraan rakettidega K-i tenn-i. 2. VIII 1990 okupeeris Iraak K-i ning kuulutas selle 6. juulil K-i vabariigiks. Emiir Jābir al-'Aḥmad al-Jābir as-Şabāh põgenes Saudi Araabiasse ning moodustas seal pagulasvalitsuse. 8. VII 1990 alustas USA juhitud riikide koalitsioon sõjajõudude koondamist Pärsia lahe piirkonda ning Saudi Araabia kaitseks algas operatsioon „Kõrbekilp“. 28. juulil teatas Iraak, et muudab K-i oma lahutamatuks provintsiks. USA juhtimisel moodustati Iraagi vastu u. 30 riigi koalitsioon. 17. I 1991 alustasid liitlased ÜRO Julgeolekunõukogu heakskiidul Iraagi vastu sõjalist operatsiooni „Kõrbetorm“ (Lahesõda). 24.—28. veebr. purustati K-s maa- ja õhujõudude ühise rünnaku tulemusel Iraagi väeüksused ning Iraak sunniti oma endistesse piiridesse taanduma. Sõda kuulutati lõppenuks 26. juunil. K. kaotas 1082 in., otsesed sõjakahjud olid u. 500 mrd. USA \$, Iraagi süüdatud naftapuurauke kustutati mitu aastat. 1994 tunnustas Iraak K-i piire ja sõltumatust. 2003 oli K. Iraaki ründavate liitlasvägede peamisi koondumiskohta. 2005 said naised pol. õigused ning 2006 kinnitas uus emiir K-i esimeseks naisministriks Massūma al-Mubāraki. A-st 1963 on K. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 28. X 1994.

Kõrgõzstan

Kõrgõzstan, Kirgisi, Kirgisi Vabariik (Kirgisi *Kyrgyz Respublikasy, Kõrgõz Respublika* so), riik Kesk-Aasias. Pindala 199 900 km² (1051 km), Hima (858 km), Tadžikistani (870 km) ja Usbekistani (1099 km). K-i on 1 väike eksklaav Usbekistanis ning K-s (Farg'ona orus) asub 4 Usbekistani ja 2 Tadžikistani eksklaavi.

Pindala	199 900 km ²
Rahvaarv	5 377 500 (2006)
Pealinn	Biskek (915 600 el.)
Haldusjaotus	7 oblastit ja 1 keskalluvusega linn
Riigikeel	kirgisi keel
Rahvahnik	som (KGS)
Riigitihihised	KGZ, KG

Politiiline süsteem. K. on presidentaalne vabariik. Presidendi valib 5 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on parlament (*Dzõgorku Kenges*), mille 90 liiget valib 5 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Taidesatev võim kuulub valitsusele. Peaministri nimetab president ja kinnitab parlament, ülejäänud ministrid kinnitab parlament. Peaministri ettepanekul K-s on mitmeparteisus-reeim. Olulisimad erakonnad on „Väarikus“ (Ar-Komos) ja sotsial. „Isamaa“ (*Ata-Meken*). Kohut-organid on Konstitutsioonikohus, Ülemkohus ja riigikohus. Kehtib 1993. a põhiseadus (viimane muudetud 2006). Rahvusv. klassifikatsiooni-riik on K. osaliselt vaba riik. Korruptsiooni-riik on K. osaliselt vaba riik. Korruptsiooni-

Sümboolika. K-i lipu (a-st 1992) punane värv tähistab vaprust ja julgust; seda värvi oli pärimuse järgi ka eeposekangelase Manasi lipp. Lipu keskel on kollane päike, mis tähistab rahu ja rikkust. 40 kiirt sümboliseerivad kirgisiide kunagisi hoi-me. Päikesel on rahvusliku elamu jurtat katuse stiiliseeritud kujutis. Vapil (a-st 1994) on kujutatud jahipistrit, kes sümboliseerib vabadust, tõusevat päike märgib helget tulevikku. Nende vahel on kujutatud Alatau mäestiku ja Osõkkõli järve. Vappi ümbritsevad viljapade ja puuvilla-põõsakooste vahel on riigi nimi kirgisi keeles. Hümn (a-st 1992) „Ak mõngülüü aska zoolor, talalaar“ („Kõrged mäed, orud ja põllud“), sõnad Dzamil Sadokov ja Esamambet Kulujev, viis Nasör Davlesov ja Kaloi Moldobasanov.

Loodus. U. 1/3 K-i territoorium on looduslikult kaetud. K-i territooriumil on 3000 m ü. m. K-i piires paikneb kogu Sise- ja Kesk-Tian Shan (Kõrgem tipp Dzengis ehk Pobeda) ning osa P- ja Lääne-Tian Shan. K-i lõunaosas on Alai ahik (Abuasi ibni Sino, varem Lenini mäetipp, 7134 m). Ahelike vahel on orud ja nõod. Riigi läänes on ulatub Farg'ona oru idaala. Madalaid tasandikke on ainult Kirgisi aheliku põhjajalamil ja Farg'ona orus. Kliima on mandriline. Keskmine t° on B-i-keetis jaan-s -13, juulis 21 °C. Sajab keskm. 400 mm/a, talvel sajab palju lund. Kõrgeim ahelikel on liustikke. Liustiku- ja lumensulamisvesi toidab suuremaid jõgesid. K-i suurim järv on Osõkkõli. Mägine pinnamood põhjustab mullastiku ja talimestiku kõrgusvõõndilisuse. P-Tian Shan ahelike jalamil on kõrbed ja poolkõrbed, neist kõrgemal (1200 m-ni) mustumladadega stepid. Lääneosas ahelikes ja Farg'ona orus tõuseb t° kohati kuni 40 °C-ni ja seal valdab lähistroopiline taimkate. 1200–2800 m kõrgusel on metsade ja niidu-steeppide võond. Selles võondis asuvad väärus-likud karja- ja heinamaad. 2800 m-st kõrgemal on alpinid, veel kõrgemal igilumi ja liustikud. Sise- ja Kesk-Tian Shan madalamates orgudes ja nõgudes on pms. kõrbed ja poolkõrbed, nõlvu mets ja alpinid, kõrgemal külmakõrb. K-s lei-dub kivi- ja pruunsiidi, naftat, maagaasi, raua- ja uraanimaaki, värviliste ja haruldaste metallide maake (sh. kuld); rohkesti on mineraalveeallikaid. K-s elab 83 liiki imetajaid (7 liiki, sh. alai-pimehiir, pisiuimiseja, lumcleopard ja mägilammus, on ohustatud). Linnel on kohatud 376 liiki (neist

EF SMA 99, 100

2005–06 Fergana
Kurmambek Bakiyev
2005
Nikolai Tanajev
2002–05
Kurmambek Bakiyev
2000–02
Amangetdy Mambetov
1999–2000
Jumabek Itayev
1998–99
Kubanbekbek Bakiyev
1998
Apas Jumagulov
1993–98
Tursunbek Tsygankov
1992–93
1991 Nastanbek

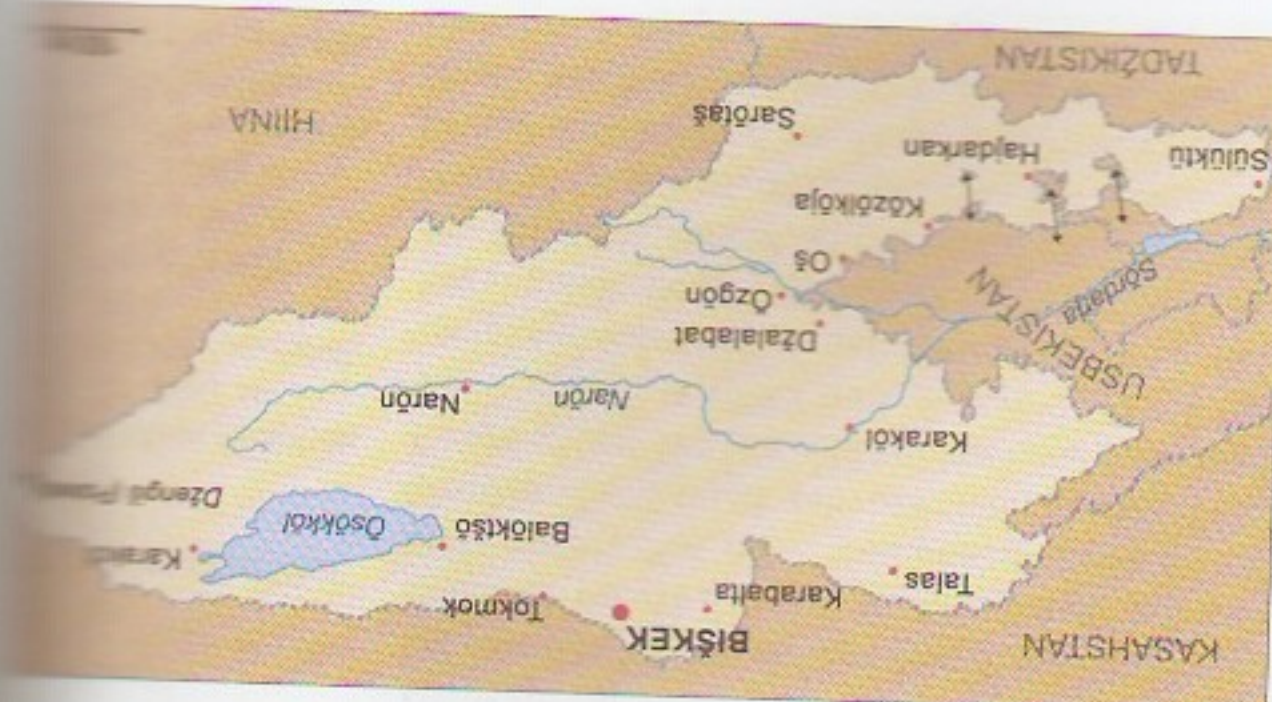
Peaministriid

1991 Nastanbek
1992–93
Tursunbek Tsygankov
1993–98
Apas Jumagulov
1998
Kubanbekbek Bakiyev
1998–99
Jumabek Itayev
1999–2000
Amangetdy Mambetov
2000–02
Kurmambek Bakiyev
2002–05
Nikolai Tanajev
2005
Kurmambek Bakiyev
2005–06 Fergana

Suuriimad linnad

(el. arv, 2006)

Dzhalalabat
Osõkkõli
Biskek
Talas
Narõn
Dzhalalabat
Batken
Oblastid (oblastid)
Haldusjaotus

168 pesitsejad). Roomajaid on 30 ja kahepaikseid 7 liiki. Kaitsealasid on 93, sh. 2 RP-d (Alaartša ja Kõrgõzata). K-s on 2 BKA-d.

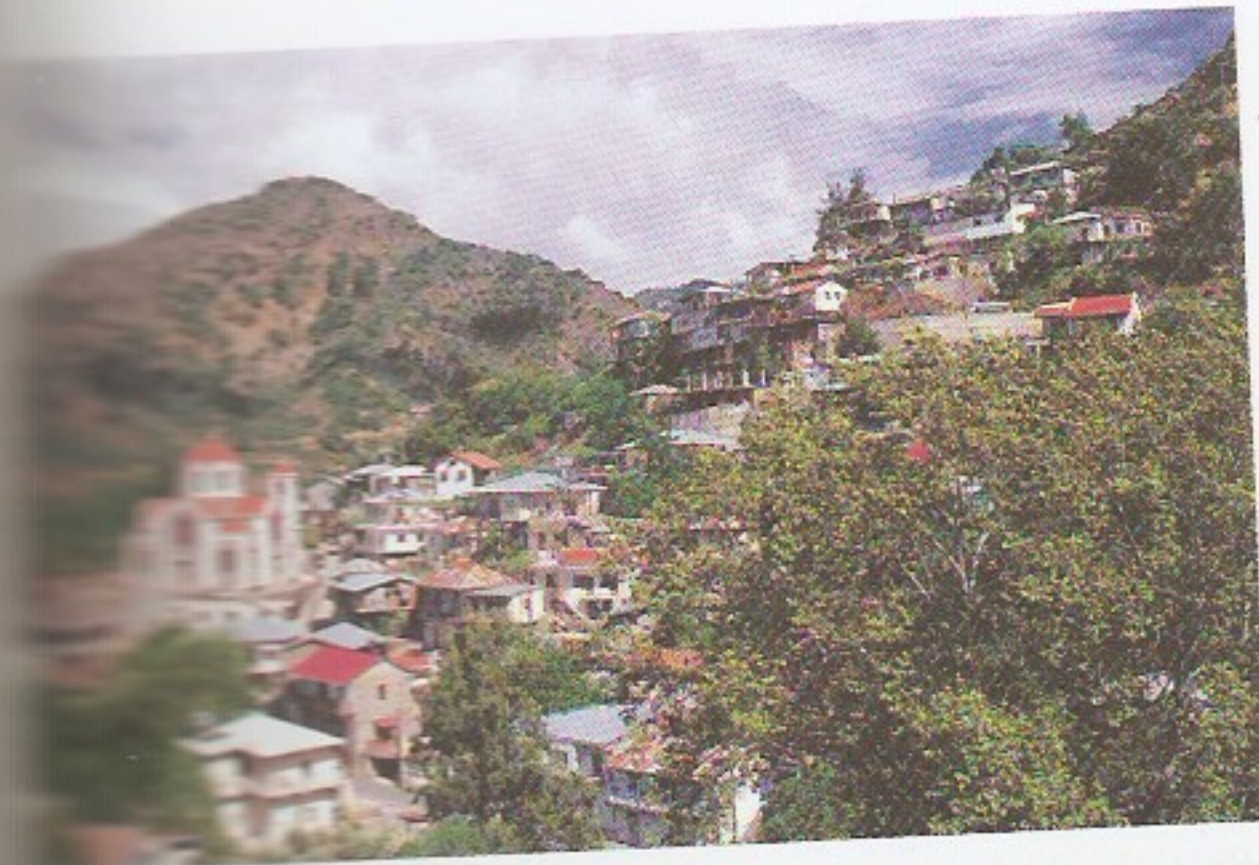
Rahvastik. Turgi päritolu kirgiisid moodustavad rahvastikust 65 %. Nad on ajalooliselt olnud poolrändleva eluviisiga, elanud jurtades ning kasvatanud lambaid, hobuseid ja jakke; maapiirkondades on selline eluviis säilinud. K-i lõunaosas elavad usbekid (14 % rahvastikust), pms. põhjaosas on venelasi (12,5 %, 1999. a. rahvaloenduse andmed, venelaste osatähtsus on üha vähenenud). Riigis elab ka huisid (hueisid), ukrainlasi, uiguure jt. rahvaid. Kuigi riigikeel on kirgiisi keel, tunnustatakse ametliku keelena ka vene keelt. Usklikest pooldeb 75 % islamit ja 20 % vene õigeusk. Keskmine asustustihedus on 27 in./km², asustus on tihedaim Farg'ona ja Tšüj orus. UNESCO suulise ja vaimse pärandi nimistusse kuulub rahvalaulikute — akõnnide — kunst.

Majandus. Pärast iseseisvumist (1991) on K. hoolimata välisabist (pms. USA-lt) seisnud silmitsi maj. raskustega. NSV Liidu lagunemine ja turu kadumine (1990 läks 98 % K-i ekspordist teistesse NSV Liidu liidu vabariikidesse) mõjutas oluliselt K-i majandust. Siiski püüab K-i valitsus sisse seada turumajandust. Põllum-s on olulisel kohal karjakasvatus (lambad, veised, hobused). Haritavat maad on 7 % terr-st. Kasvat. nisu, suhkrupeeti, kartulit, puuvilla, tubakat ning köögi- ja puuvilja. Töötlev tööstus põhineb põllum-saaduste töötlemisel. Toiduainetööstuse põhiharud on suhkru-, liha- ja konservitööstus, tekstiilitööstuses on tähtsal kohal puuvilla, villa ja siidi töötlemine. Kaevandatakse pruunsütt (2003. a. 351 700 t ligniiti), kivisütt, kulda, uraanimaaki, toodetakse maagaasi ja naftat ning elavhõbedat. Mägijõgede energiat kasut. elektrienergia tootmiseks (2003 toodeti 13,8 mrd. ja eksporditi 4,1 mrd. kWh). K-s on 367 km gaasi- ja 13 km naftajuhtmeid, rdt-d on 470 km, mnt-id 18 800 km (enamik kõvakattega) ning siseveeteid 460 km. Rahvusv. lennujaam on Biškekis. Tähtsaimad väljaveokaubad on kuld, elavhõbe, uraan, maagaas, elekter, tubakas, puuvill, vill ja liha (759 mln. \$ eest, 2005). Sisse tuuakse (937 mln. \$ eest) põhil. naftat, musti metalle, kemikaale, masinaid ja toidukaupu. Peamised kaubanduspartnerid on Hiina, Venemaa, Kasahstan ja AÜE. K. on kuulunud oma ilusa looduse poolest. Kiiresti areneb turism (2000. a. 59 000, 2005. a. 315 000 turisti).

Ajalugu. Ösökköli järve nõost ja Talasi orust on avastatud pronksiaegsete asulate jäänuseid. I a-tuh. e. Kr. hakati sulatama rauda, ülekaalu saavutas nomaadlik eluviis. 1.—4. saj. oli K-i lõunaosa Kušani riigi koosseisus. 4.—5. saj. alustati niisutuskanalite rajamist ja puuvilla kasvatamist. Alates 6. saj. lõpust kuulus K-i terr. Türgi kaganaati, 8.—10. saj. karluukkide ja 10.—12. saj. Karakhaniidide riiki. U. 1000. a. paiku hakkasid sinna saabuma L-Siberist lähtunud kirgiisi hõimud. Läbi K-i kulgesid karavaniteed, mille äärde rajati linnu, paljud neist muutusid olulisteks käsitöö- ja kaubanduskeskusteks. 12. saj. alistasid K-i karakitanid ja 13. saj. I veerandil mongolid. 15. saj. II poolel Põhja-K-i hõimud ühinesid ja rajasid iseseisva khaaniriigi. 1863 vallutasid venelased K-i põhjaosa ja 1876 Qo'qoni. Alistatud terr. liideti Turkestani kindralkub-ga. Vene kolonistid hakkasid hõivama kirgiiside karjamaid ja neid põldudeks kündma. Palju kirgiise siirdus Afganistani või raskesti ligipääsetavatesse mägedesse. 1916 puhkes kohustusliku sõjaväeteenistuse vastu mäss, mille mahasurumise järel põgenes u. 1/3 kirgiisidest Hiinasse. Pärast Venemaa 1917. a. Oktoobrirev-i ja sellele järgnenud kodusõda läks K. Kara-Kirgiisias ehk Musta Kirgiisias nime all Turkestani ANSV koosseisu. 1924 loodi Vene NFSV koosseisus Kara-Kirgiisi (a-st 1925 Kirgiisi) autonoomne obl., mis reorganiseeriti 1926 Kirgiisi ANSV-ks ja 1936 eraldi Kirgiisi NSV-ks. Nõuk. võim muutis nomaadidest kirgiisid paikseks ja viis 1930. a-tel ellu sünkolektiveerimise. Pärast sõda hoogustus venelaste sisseränne. Veebr. 1990 toimusid pealinnas massirahutused, mille põhjuseks oli kohaliku parteijuhhi väljajahetamine. Aset leidsid kirgiiside ja usbekide 186 inimelu nõudnud kokkupõrked Ošis jm. Samal aastal valis K-i Ülemnõukogu presidendiks Askar Akajevi. 31. VIII 1991 kuulutati K. iseseisvaks. 2001 lubas K. operatsiooni „Kestev vabadus“ ajal riiki koalitsioonijõudude üksused, 2003 rajas sinna oma sõjaväebaasi Venemaa. 2005 toimus nn. tulvide revolutsioon, mille tulemusel oli president A. Akajev sunnitud tagasi astuma, uueks presidendiks valiti Kurmanbek Bakijev. Dets. 2006 astus tagasi peaminister Feliks Kulov. Jaan. 2007 esitas president K. Bakijev tema kandidatuuri uuesti, kuid parlament lükkas selle tagasi. A-st 1992 on K. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 12. IV 1996.

Relvajõud. K-i relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, teenistusaeg on 12 kuud. Kõrgem ülemjuhataja on president, vahetult juhib relvajõude sõjaväelasest kaitseminister. Relvajõud koosnevad maaväest ja õhukaitsejõududest. Relvajõudude koosseisu kuuluvad ka piirivalve- ja siseväe ning riikliku julgeoleku-teenistuse üksused ja Rahvuskart. K-i terr-l paiknevad USA ja VF-i sõjaväebaasid ning SRÜ riikide kollektiivse julgeoleku lepingu org-i Kesk-Aasia kiirreageerimisjõudude staap.

randade erosioon. K-l elab 21 liiki imetajaid. Linde on 398 liiki (neist 83 pesitsejad), sh. 2 endeemi – k-e kivitäks ja k-e põõsalind. Roomajaid on 30 liiki. K-l on 34 KA-d, sh. 2 RP-d.

Rahvastik. K-l elab 2 peamist etnilist rühma – riigi kesk- ja lõunaosas kreeklased (77 %) ning põhjaosas türklased (18 %); muid rahvaid on 5 % (2001). Asustus on tihedaim rannikumadalikel ja Nikosia ümbruses. Keskmine asustustihedus on 104 in./km². Pealinn Nikosia (maailma ainus jagatud pealinn) asub saare keskosast kirde pool, kõik teised suured linnad paiknevad rannikul. Kreeklased pärinevad saare põliselanikest ja Peloponnesose ps-lt tulnuist. Türklasi hakkas hulgaliselt saabuma pärast saare vallutamist 1571. A-st 1974 on Türgi valitsus saarele pidevalt türklasi asustanud. Enamik inimesi kõneleb kreeka või türgi keelt, teise keelena kasut. palju inglise keelt. Kirjaoskajaid on 97,6 % (2003). Kreeklaste kogukond on valdavalt õigeusklik (78 %), türklaste kogukond islamistlik (18 %, sunniidid). Muid usundeid on 4 %.

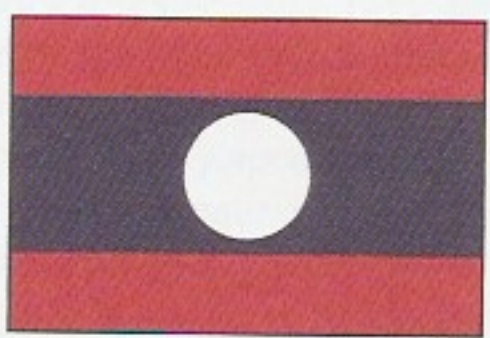
Majandus. K. on turumajanduslik riik, kus valdab teenindussektor. Olulisimad majandusharud on turism ja rahandus, eriti sõltub majandus turismist. Pol. isolatsiooni ja väikese turu tõttu sõltub Põhja-K-e majandus pms. Türgist. Haritav maa moodustab 11 % terr-st (2005), niisutatavat maad on 400 km² (2003). Peamised põllum-saadused on tsitrused, köögiviljad, kaer, nisu, viinamarjad ja oliivid ning linnu-, sea- ja lambaliha, kasvat. veiseid ja tehakse juustu. Nisu ja kaera kasvatamine sõltub sademetest, teisi kultuure niisutatakse. Toodetakse toiduained ja jook, tsementi, kipsi, tekstiilkaupu, kemikaale, metalltooteid, puitu ja paberit, kivi- ja savitooteid, oluline on laevaremont. 2004 toodeti 3,926 mrd. kWh ja turbiti 3,651 mrd. kWh elektrienergiat (Põhja-K-e kohta andmeid ei ole). 2005 oli K-l 16 lennujaama (sh. 2 rahvusv.; 13-l kõvakattelised lennu- rajad) ja 10 kopteriväljakut. Mnt-id on 14 110 km (11 760 km K-l ja 2350 km Põhja-K-l), ligikaudu pooled neist on kõvakatttega. K-l on väga suur laevastik (2005. a. 887 laeva), enamik laevu sõidab teiste riikide lipu all. Tähtsaimad sadamad on Larnaca, Limassol, Famagusta, Kyrenia ja

Vasilikós. 2005 veeti kaupu välja 1,2 mrd. \$ eest (Põhja-K-st 69 mln. \$ eest), sisse veeti kaupu 5,5 mrd. \$ eest (Põhja-K-st 415 mln. \$ eest). Peamised väljaveokaubad on tsitrused, kartul, ravimid, tsement, valmisriided ja sigaretid, Põhja-K-l tsitrused, kartul ja tekstiiltooted. Olulisimad sisseveokaubad on tarbekaubad, naftatooted, masinad ja transpordiseadmed, Põhja-K-l sõidukid, kütus, sigaretid, toiduained, mineraalid, kemikaalid ja masinad. Peamised kaubanduspartnerid on Kreeka, Suurbritannia, Saksamaa ja Itaalia, Põhja-K-l Türgi. 2005 külastas K-t 2,5 mln. turisti (pooled Suurbritanniast), kes töid sisse 1,86 mrd. \$. **Ajalugu.** Esimesed inimasustuse jäljed K-l pärinevad u. 8000 e. Kr. Soodsa asendi ja vasemaa-gileiukohtade tõttu arenes K-l alates III a-tuh-st e. Kr. kaubandus, hakati rajama kaitsemüüridega asulaid. Alates 16. saj-st e. Kr. rajasid saarele kolooniaid kreeklased. 58 e. Kr. vallutasid K-e roomlased, 395 p. Kr. jäi K. Ida-Rooma ehk Bütsantsi riigi koosseisu, oli a-st 1191 ristisõdijate (need rajasid K-e kuningriigi), a-st 1489 Venetia, a-st 1571 Türgi ja a-st 1878 Suurbritannia valduses. Inglased said K-e Türgile annud laenu katteks, kuna Türgi ei suutnud võlga tagasi maksta. K. oli inglaste jaoks Vahemere ja Büessi kanali kontrollimisel strateegiliselt oluline piirkond. I maailmasõja ajal lubas Suurbritannia K-le peatset liitumist Kreeka, kuid 1925 muudeti saar hoopis kroonikolooniaks, seejärel algasid rahu-tused. Pärast II maailmasõda tugenesid peapiiskop Makários III juhtimisel Kreeka liitumise nõudmised. Kindral Georgios Grivase juhtimisel alustati Suurbritannia-vastast relvastatud võitlust. 16. VIII 1960 kuulutati K. iseseisvaks vabariigiks, mis jäi Rahvaste Ühenduse liikmeks. Riigi põhiseadus kooskõlastati Suurbritannia, Kreeka ja Türgi valitsusega. Esimeseks presidendiks valiti peapiiskop Makários. Suurbritannia säilitas K-l sõjaväebaasid. 1963 puhkesid kreeklaste ja türklaste vahelised relvakokkupõrked, 1964 viidi saarele ÜRO rahuvalveüksused, kes on seal tänini. 1974 alustasid Kreeka ühinemist taotlevad sõjaväelased kindral G. Grivase juhtimisel mässu, president Makários pidi maalt lahkuma. Türklaste kaitsmise ettekäändel tungis saarele Türgi sõjavägi ja okupeeris K-e pms. türklastega asustatud põhjaosa. Dets. 1974 naasis riiki Makários. 1975 moodustati saare põhjaosas K-e Föderaalne Türgi Riik, mille presidendiks nimetati K-e senine asepresident Rauf Denktaş. Üle 200 000 in. vahetas 1974–75 elupaika: türklasi asus okupeeritud, kreeklasi okupeerimata alale. Põhja-K-le on saanud palju elanikke ka Türgist. 1983 kuulutati välja Põhja-K-e Türgi Vabariik, mida on seni tunnustanud vaid Türgi. Läbirääkimised K-e kahe osa ühendamiseks ei ole andnud tulemusi. Apr. 2004 lükkasid K-e kreeklased rahvahääletusel tagasi ÜRO plaani liita K. nõrgalt seotud konföderatsiooniks (türgikeelne elanikkond kiitis plaani heaks). 2004 liitus K. EL-iga. A-st 1960 on K. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 22. I 1992. ■

Politiiline süsteem. L. on sotsial. vabariik. Riigi-
pea on president, kelle valib 5 aastaks parlament.
President loetakse valituks, kui tema poolt on
hääletanud $\frac{2}{3}$ hääletusel osalenud parlamendi-
liikmetest. Seadusandlik organ on ühekojaline
Rahvuskogu (*Sapha Heng Xat*), mille 115 liiget
valitakse 5 aastaks enamusvalimistel mitmemen-
daadlistes piirkondades, igal valijal on piirkonna-
mandaadidega võrdne arv hääli. Valida võivad
vähemalt 18-aastaselt. Suurem osa seadusandli-
kust antakse välja valitsuse dekreetidena,
mille seadusena. President nimetab parlament
koostises ametisse (ja vabastab ametist) peaministri
ja ministrite Nõukogu —

Pindala	236 800 km ²
Rahvaarv	5 719 500 (2006)
Pealinn	Viangchan (lao 'sandlipuulinn', 199 900 el.)
Haldusjaotus	16 provintsi, 1 prefektuur ja 1 eritsoon
Riigikeel	lao keel
Rahaühik	kip (LAK)
Riigitihtõised	LAO, LA

Laos, L-e Demokraatlik Rahvavabariik
(lao *Lao, Sathalanalat Paxathipatai Paxaxon*
Lao), meripiirita riik Kagu-Asias Indohiina ps-
siosos. Päär (5083 km) Vietnam (2130 km),
Kambodža (541 km), Tai (1754 km), Birma (235
km) ja Hiinaga (423 km).

Laos

juhatab vajaduse korral valitsuse istungeid ning
kuulutab välja erakorralise seisukorra. L-s on ühe-
parteisüsteem. Kogu valitsuse poliitikat kujun-
davad L-e Rev. Rahvaparitei (*Phak Paxaxon Pat-*
vat Lao) 52-liikmeline Keskkomitee ja 10-liik-
meline Poliitbüroo. Rahvuskogu valib juhtivkom-
itee ettepanekul Rahva Ülemkohtu presidendit, juh-
tivkomitee määrab ka Ülemkohtu asepresidendi ja
kohtunike ning alamaste astmete kohtute kohtu-
kud. Kehitb 1991. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifi-
katsiooni alusel on L. mittevaba riik. Korruptsiooni-
indeksi järgi asub L. maailmas 111. kohal.
Sumbolika. Lipu (a-st 1975) punane värv tähistab
vabaduse eest valatud verd, sinine rikkust ja Me-
kongi jõge, valge täiskünn, Mekongi kohal nähta-
vat päikesetõusu ning helget tulevikku. Vapi (a-st
1991) ristivihud osutavad L-le kui põllum. maale
ja rahva põhitoidule. Keskmis asub That Luang
kuldne buda tempel osutab riigi tavapärasele usule.
Riisivihke ümbritseval linnil on laokelne rahvus-
lik deivi. "Rahu, vabadus, demokraatia, ühtsus ja
heaolu", all on riigi nimi. Hümn (a-st 1975) "Pheng
Xat Lao" ("Lao rahva hümn"), sõnad Sisana Sisa-
ne, viis Thongdy Soumthonevichit. Rahvuslill on
plumeceria (*Plumieria*), mis sümboliseerib siirust ja
elurõõmu, rahvastaim on riis (*Oryza*).
Loodus. 80% L-e territoorium on mägine. Riigi laie-
mas põhjaosas on rohkesti 1500–1700 m kõrgusi
ahelikke, mõni tipp ulatub üle 2000 m. Ahe-
like vahel on sügavad kitsad orud ja kurtisi-
kud ning laiuvad platood. Platoodest suurim on
Xiangkhoaang, mille keskmise kõrgus on 1200 m
ja kus asub riigi kõrgeim tipp Bia (2817 m).
Xiangkhoaangi platoolt algab loode—kagu-su-
naline Annami (Tru'õ'ng So'ni) mäestik, mida
mööda kulgeb L-e ja Vietnam piir. Annami mäes-
tik madalalub astanguna lääne ja edela suunas
Mekongi jõe orgu. Lõuna-L-e keskosas laieneb
Mekongi org Savannakhet'i tasandikuks, mida
põhjast piirab Khammouani platoo. Riigi äärmis-
ses lõunaosas paikneb 1400–1600 m kõrgusel
viiljakas Boloveni lavamaa. L-e maapõue on vähe
uuritud. Teada on raua-, mangaani-, vase-, tina-,
uralt

Laose tütarlaps
pidupäeva rõõmuga

- Haldusjaotus**
Provintid (lõuna-
Atapu
Bokéo
Bolikhamsai
Champasak
Houaphan
Khammouan
Louangphabang
Louangnamtha
Oudomxai
Phongsavali
Salavan
Savannakhet
Viangchan
Xaignaboudi
Xekong
Xiangkhoaang
Prefektuur
(kampēng nua)
Viangchan
Eritsoon (kēng
Xaisomboun

tsingi-, plii- ja antimonimaagi, kivi- ja pruunsöe, kivisoola, kulla, vääriskivide, kipsi ja potase leiukohad. L-s valitseb troopiline mussoonkliima. Mai algusest okt-ni kestab suvine edelamussoon toob sademeid, nov-st apr-ni vältava kirdemussooni ajal on sademeid haruharva. Mekongi orus sajab 1250–1750, mägedes 2500–3000 ning Xiangkhoangi platool ja Boloveni lavamaal kuni 3500 mm/a. Riigi lõunaosas on kõige kuumema kuu (juuli) keskmine t° 30°C , põhjaosa orgudes 28°C , kõige külmema kuu (jaan-i) keskmine t° on vastavalt $23\text{--}25^{\circ}\text{C}$ ja $14\text{--}16^{\circ}\text{C}$. L-e põhjaosa mägedes on t° $4\text{--}6^{\circ}\text{C}$ madalam kui orgudes. Ainus suur jõgi on Mekong, mis voolab (1500 km ulatuses) riigi lääneosas ja -piiril. Ülejäänud jõed on Mekongi lisajõed, mis algavad mägedest. Mussoonkliima tõttu on kõrgvesi suvel, siis ujutavad jõed tasandikualadel üle riisipõllud ja katavad need viljakate setetega. Mekongi veevõõndis kasvatatakse vihmaperioodil riigi põhjaosas 4–5, lõunaosas 8–10 m. Umbes pool L-e terr-st on kattunud metsaga: põhjaosa mägede madalamas võõndis kasvab heitlehine mussoonmets, kõrge- (alates 1500 m) segamets (tamm, kastan ja mänd). Mekongi jõe orus on igihaljaid lähistroopilisi, lõunaosa tasandikel igihaljaid troopilisi metsi, neist saadakse väärispuitu (tiik-, sandli-, eeben- ja raudpuitu ning palisandrit). Kohati leidub kõrgrohusavanni, metsapõlengud soodustavad bambusetihnikute teket. Enim on ferralliitmuldi, kohati ka koll- ja punamuldi. Mekongi jõe orus on alluviaalmullad, savannialal savanni puna-pruunmullad. Loomastik on liigirohke. Imetajaid on 172 liiki, sh. india elevand, tigris, leopard, pantrik, kaelus- ja päikesekaru, vesipühvel, banteng, gaur, metssiga, goral, serau, muntjak, aksis- ja sigahirv, tumesambar, kährik, harsa, sile- ja sumatra saarmas, tsiibetid, bengali

kass, mangustid, mitut liiki närilised, troopilistes metsades poolahvilised tupaiad ja tüseloorid ning ahvilised makaagid, languurid, tutt-gibon ja laar; suur osa neist liikidest on ohustatud. Linde on kohatud 701 liiki, pesitsejaid on 212 liiki (20 liiki, nt. täpiknökk-pelikan, pugil-toonekurg, hiidiibis, pärilfaasan, aasia redulind, džunglituvi, habe-haugaskägu, on ohustatud). Roomajaid on 142 liiki, sh. maailma suurim mürkmadu kuningkobra, india kobra, krait, tüger- ja võrkpüüton, kaunis-, silinder-, tüügas-, pime-, kürik-, kombits-, jämepea-, odapea-, pronks- ja käabusmadu ning majakihvmadu, ahelrästik, varasid, agaamid, skingid ja majagekod. Kahepaikseid on 58 liiki. L-s on 40 KA-d, need võtavad enda alla u. 14 % riigi terr-st, suurimad on Nakai-Nam Theun (3710 km²), Xe Pian (2400 km²) ja Nam Ha (2224 km²). Louangphabang (1995) ja Champasaki kultuurmaastik koos Vat Phou templiansambliga (2001) on kantud UNESCO maailmapärandi nimistusse.

Rahvastik. L-s elab üle 60 rahva ja etnilise rühma. Põhirahvas on laod, kes moodustavad u. $\frac{2}{3}$ rahvastikust (2004. a. 4,1 mln.). Lao hõimud tulid praegusele asualale I a-tuh. p. Kr. L-Hiinast. Laod räägivad tai keelerühma kuuluvat lao keelt ning on ka kultuuriliselt tallele lähedased. L-s elab ainult 15 % laodest, ülejäänud elavad Tai põhjaosas. Tai keeli kõnelevad ka mägedes elavad mägitaad (0,5 mln.). Moni-khmeeri keelkonda kuuluvaid keeli räägib mitu rahvast, kellest osa (khumud, khametid ehk lumetid) ühendatakse keelelise läheduse tõttu mägimõnideks, teised (lavenid ehk bolovenid, katangid) aga mägikhmeerideks. Kokku moodustavad moni-khmeeri keelkonna rahvad ligi viiendiku L-e rahvastikust. Omaette miao-jao (hmoni-mieni) keelkonna moodustavad L-s 2 rahvast: miaod ehk hmongid ja jaod ehk mienid (vastavalt 250 000 ja 100 000). Rahvakultuuri ja asuala järgi jaotatakse riigi rahvastik kolmeks. Põhil. tasandikel ja orgudes elavaid laosid nimet. orulaodeks (*lao loun*), mägede madalamas võõndis ning lavamaadel elavate mägitaide, -moni- ja -khmeeride ühisnimetus on nõlvalaod (*lao theang*), kõrgemal mägedes elavaid miaosid ja jaosid nimet. mägilaodeks (*lao soung*; lao ei tihenda neil juhtudel mitte etnilist kuuluvust, vaid L-e alal elamist). Piirialadel elab vietnamlasi, linnades hiinlasi. Keskmine asustustihedus on 26 in./km² (2004), Mekongi orus ja riigi äärmises lõunaosas on asustus kuni neli korda tihedam, kõige hõredam on asustus Põhja-L-e mägises siseosas. Linnades elab neljandik L-e rahvastikust. 1980–2006 on loomulik iive olnud keskm. 2,5 % aastas. Suure iibe tõttu on keskmine vanus ainult 19 aastat. Valdav osa laodest on budistid, mägialadel elavad rahvad on hõimuusulised, 2 % rahvastikust on kristlased. Kirjaoskajaid oli 2002. a. 66,4 %. Esmast tasuta arstiabi on võimalik saada ainult linnades. Maapiirkondades kasut. laialdaselt idamaise rahvameditsiini võtteid ja ravimeid. Peamised surmapõhjused on

Year	Number of cases	Percentage of total
2005	2,86	2.86 mrd. \$
2005	12.93	12.93 mrd. \$
2005	46	46 %
2005	27,9	27,9 %
2005	26,1	26,1 %
2005	2200	2200 \$
2005	7	7 %
2005	319,3	319,3 mln. \$
2005	434,6	434,6 mln. \$
2005	2,49	2,49 mrd. \$
2005	243	243 mln. \$
2005	2,8	2,8 mln. in.
2005	2,4	2,4 %
2005	34	34 %
2005	25	25 %
2005	19	19 a
2005	55	55 a
2005	53	53 a
2005	58	58 a
2005	2,4	2,4 %
2005	3,55	3,55 %
2005	1,16	1,16 %
2005	8,33	8,33 %
2005	3700	3700 in.
2005	2003	2003

A photograph of a highly ornate, golden-colored metal structure, likely a ceremonial chariot or palanquin. The structure features intricate carvings and a central spire. It is decorated with various patterns and has a complex, multi-tiered design. The structure is set against a light blue background.

algeilisuse ja väetise vähenduse tõttu on saagi-
kus väike. Kohati on alepõllundust. Tehnilisest
kultuurist kasvat. kohvipuud, tubakat, puu-
villa- ja teepõõsast, suhkruroogu ning ramjeed,
viljapuudest apelsini- ja mangopuud,
palmidest kookos-, suhkru- ja areekapalmi. L-
põhjaosas on traditsiooniline unimaguna kasvata-
mine (2003. a. 18 900 ha-l), koos Tais ja Birmas
paiknevat naaberlaldega on see tuntud uimas-
tite lähteipiirkomana, nn. Kulde Kolmurgana.
Loomakasvatust on L-s teisejärguline. Peetaks
veisleid ja sigu, veoloomadena kodupühvleid,
platoodel ka kitsi ja hobuseid, kodulindudest kanu
ja parte. Jõgedest (pms. Mekongist) püütakse
kala. Meisades raiutakse väärispuitu, kogutakse
bensoeavaiku, sellakit ja kaneehipuukoort. Rdt-d
L-s ei ole. Mnt-id on 22 300 km (2003), sellest
9700 km on kõvakatttega ja aasita ringi kasutata-
vad. Suvised kõrgvee ajal on siseveetecede kogu-
pikkus 4600 km. Põhil. veetakse kaupu Mekongi
jõel, mille äärsed suurtimad jõesadamad on Viang-
chan, Savannakhet ja Pakxé. Rahvusv. lennujaa-
mad on Wattay (Viangchani läh.) ja Louangpha-
bang. Väliskaubanduses on impordi maksumus
(2005. a. 541 mln. \$) tunduvalt suurem ekspordi
maksumusest (379 mln. \$). Sisse tuuakse masi-
maid ja seadmeid, transpordivahendeid, naftasaa-
dusi, väetisi ja tarbekaupu, välja viiakse väärispui-
tu, rõivaid, elektritenergiat, kohvipe, väärislake
ja tinakonitsentraati. Oluliseks sissetulekuallikaks
on kujunenud turism. 2004 külastas L-t 917 000
turisti. Turismi arengut pidurdavad hotellide
vähesus ja transpordivõrgu mahajäämus.

Majandus. L. on vähe arenenud majanduseg põllum- maa, ta kuulub maailma vaesemate riikide hulka. Parast iseseisvumist (1953) puhkes sõjad, mis kestisid (vahaeagadega) 20 aastat, j L-c majandus laostus. Sotsial. ümberkujundamis poliitikaga saavutati küll ajutist majandusedu, kuid reformidega algas riigi SKT kasv, 1990—2003 ol see keskm. 6,3 % aastas. Riigieelarve on jätkuvalt defitsiidis: 2006. a. —115,3 mln. \$, L. on 1997. a.- ASEAN-i liige, mistõttu välisabi saadakse rohkem ja see moodustab praegu 240—250 mln. \$ aastas. Inflatsioon on aeglustunud: 1990—2001 oli see keskm. 28,5 %, 2005 aga ainult 7 %. Hõivatus on enamik tegev põllum- s. Hõredasti asustatud mägipiirkondades elatakse naturaalmajanduse oludes. Elektritenergiat toodetakse 1,4 mrd. kWh (2003), sellest 25 % müüakse Taisse (oluline vabuaitaallikas). 95 % elektritenergiast annavad veegijüüaamad. Väheste kogustena kaevandatakse kivisütt, raua- ja tinamaaki, kuld, kivisoola, kipsi, potast, lubjakivi ja väärtskive. Väliskompaniid teevad naftauriinguid. Suuri tööstustettevõtteid on L-s ei ole, keskmise suurussega ettevõtteid on vähe, valdavad on väikeettevõtted ja käsitöö- kojad. Olulisimad on toiduline-, tekstiili-, õmblus-, puidu-, mööbli- ja tubakatööstus. Kõikjal tegeldakse käsitööndusega. Haritavat maad on 4 % terr- si, niisutatavat 1750 km². Põllud asuvad Mekongi ja tema lisajõgede orgudes, kohati ka kasvat. maisi, manioiki, kartulit, bataati, jamssi ja söda. Oliikultuuridest on olulisimad maapähkel, kaavi, melonit, maisetaimi (piparat, agrotehnika

Kuningad (1960–1975)
1945
Sisavang Vong
1945–46
saratth Rattavong
1946–59
Sisavang Vong
1959–75
Savang Vardana
Presidentid (1975–1978)
1975–91
prints Souphavong
1986–91
Phoumi Vongvithay
1991–92
Kaysona Phommavithay
1992–98
Nouhak Phommavithay
1998–2006
Khamtai Siphandon
2006–
Choummaly Sengxay
Relvajoud (2006–)
Isikkooosets
maavägi
(sh. jöeläse)
öhjoud
Kokku
(sh. ajalennet)
Peamised lahingud
35 tanki
50 soomakki
82 suurtükki
22 lahingumäki
Kaitse-
12,2 mln. 5 eluka
SKT-si)
peale selle postimees-
org-des 100 000

9. saj. tekkinud varafeodaalsed riigid Lan Tšangi kuningriigiks, miljoni elevandi maaks. Seal kujunesid feodaalsuhted, levisid India ja Hiina kultuuri mõjud, valitsevaks usundiks sai budism. 1713 lagunes Lan Tšang Vientiane'i (Viangchani) ja Luang Prabangi (Louangphabangi) riigiks, mis 19. saj. (vastavalt 1828 ja 1885) sattusid Siiami ja Vietnami ülemvõimu alla. 1893 hõivasid Luang Prabangi prantslased ning sundisid Siiamit loovutama Mekongist idas asuvad L-e alad. Luang Prabangist moodustati Prantsuse protektsiooni alune kuningriik, muu ala allus otse Prantsuse residendile; 1899–1941 kuulus L. Indohiina Liitu. 1941–45 oli L-s Jaapani, 1941–47 osal läänealal Tai okupatsioon. 1945 asutati poolvendaadest printside Souvanna Phouma ja Souphanouvongi juhtimisel vasakpoolne isamaaline org. „Vaba L.“ (*Lao Issara*), mis vastustas nii Prantsuse kui ka Jaapani võimu. 12. X 1945 välja kuulutatud L-e Kuningriigi iseseisvuse katkestas 1946 Prantsusmaa-poolne alade taashõivamine, mis tagas L-le piiratud autonoomia. Luang Prabangi kun. Sisavang Vong [1946–59] kuulutati kogu L-e kuningaks. L-e iseseisvumispäev on 19. VII 1949, siis sai L-st Prantsusmaaga assotsieerunud riik. L-e põhjaosas jätkas võitlust 13. VIII 1950 asut. L-e Ühtne Rahvusrinne (*Neo Lao Itsala*) ja selle moodust. valitsus. 1953–54 kehtestas see Vietnami abiga võimu umbes poole L-e terr-i üle. Selles olukorras tunnustas Prantsusmaa L-e täielikku iseseisvust ja neutraliteeti. Rahvusv. tunnustus L. Kuningriigile saabus Genfi rahukonverentsil, kus 21. VII 1954 sõlmitud suurriikidevahelise lepinguga kinnitati L-e iseseisvust ja neutraliteeti. Esimesed valimised toimusid 1955. 1957 moodust. koalitsioonivalitsus lagunes P-Vietnamile tuginevate kommunistide ja parempoolsete vahel kasvanud pol. vastasseisu tõttu. Riigi siseelus võitlesid 3 pol. rühmitist: sotsial. arengusuunda taotlev *Pathet Lao* ('Lao maa') liikumine (juht prints Souphanouvong), mis 1956 moodustas L-e Patriootliku Rinne (*Neo Lao Hak Xat*; sellesse kuulus ka 1955 loodud L-e Rev. Rahvapartei, juht Kaysone Phomvihane), nn. neutralistid (juht prints Souvanna Phouma) ja USA orientatsiooniga

parempoolsed (juht prints Boum Oum). 1958 alustasid P-Vietnami sõjajõud avalikke rünnakuid L-e terr-le. 1960 toimunud valitsusevahetused ning osapoolte suutmatust teha koostööd põhjustasid kommunistide ja parempoolsete vahel kodusõja, milles poliitiliselt lõhenenud neutralistide rühmad osalesid erinevatel vaenupooltel. 1964. a-ks oli maa lõhenenud kaheks osaks: Põhja- ja Ida-L-t valitses L-e Patriootlik Rinne, keda toetasid P-Vietnami sõjaväeüksused. Lõuna- ja Lääne-L. oli parempoolsete valduses ja neid toetasid a-st 1965 USA õhujõud. Rahvusvaheliselt tunnustatud keskvalitsuse juhiks oli 1962–75 neutralistide liider prints Souvanna Phouma. Kodusõda lõppes 1973, kommunistlik L-e Rev. Rahvapartei liitus koalitsioonivalitsusega. Vaherahust hoolimata püsisid parempoolsete, neutralistide ja kommunistide vahel lahkeliid. Pärast seda, kui kommunistlik armee sisenes 1975 pealinna, loobus kun. Savang Vatthana troonist ning andis võimu üle ilma vastupanu ja ohvriteta. Monarhia kaotati ja L. kuulutati sotsialismi taotlevaks rahvadem. vabariigiks. 1975 hakati kommunistliku Vietnami eeskujul maapiirkondades kollektiviseerima põllum-t, riigistati tootmis- ja kaubandusettevõtted ning 1981 kehtestati riiklik väliskaubanduse monopol. Kuningliku armee ja valitsuse liikmed, kokku u. 30 000 in., saadeti ümberkasvatustalagritesse. Uue režiimi jõumeetodid tõid kaasa Taisse suunduvate põgenike laine, hinnangu järgi lahkus 10 % rahvastikust. 1980. a-tel Vietnamis ellu viidud majandusreformid olid eeskujuks 1986 alanud majandusreformidele, mille käigus juurutati turumajanduse elemente ning alustati riiklike ettevõtete detsentraliseerimist. 1990. a-te keskel hakati lubama erainvesteeringuid ning maapiirkondades loobuti kollektivsest põllum-tootmisest. Pol. reforme ei ole L-s tehtud, endiselt valitseb autoritaarne režiim, kus dem. vabadused on alla surutud ning riiki püütakse muust maailmast eraldada (nt. piiratakse isegi Interneti-ühendust). Kodanikel on siiski rohkem võimalusi liikuda riigi sees ning minna naaberriiki Taisse (2003 sõlmisid L. ja Tai lepingu, mis lihtsustab mõlema riigi kodanike vastastikust piiriületamist ning soodustab tööjõu liikumist). Põgenikud on hakanud vabatahtlikult tagasi tulema. 2004 sõlmiti kaubandusleping USA-ga (jõustus 2005). President on (a-st 2006) Choummaly Sayasone, peaminister (a-st 2006) Bouasone Bouphavanh. A-st 1955 on L. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 29. III 1995.

Relvajõud. L-e relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel ja vabatahtlikest, teenistusaeg on vähemalt 18 kuud. Relvajõud koosnevad maaväest ja õhujõududest ning jõe-laevastikust, peale selle on riigis poolsõjaväelised kohaliku kaitse üksused. L-e relvajõud on väikesed ja vähe arenenud. L-s tegutseb mitu mitteriiklikku relvastatud rühmitist.

1897	Rahvaarvu
1913	
1923	
1940	
1959	
1970	
1979	
1989	
2001	
2006	

Kodumaa Liit (*Tėvynės sąjunga*). Kohtusüsteem on kolmeastmeline. Ülemkohu liikmed nimetab president Seimi heakskiidul. Kehiti 1992. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on L. vaba riik. Korruptsiooninõudeksi järgi asub L. maailmas 46. kohal.

Sümbolika. L. kollase-rohelise-punase lipu (a-st 1918) kollane värv sümboliseerib päikest ja vilja-põlde, roheline loodust ning punane õitsvaid aasu ja vabaduse eest valatud verd. Punane oli ka L. suurvürstiriigi lippude põhivärv. Punase põhjaga vapi (a-st 1991) kujutatud rüütel pärineb L. suurvürstiriigi vappidelt ning sai juba 14. saj. ligilähedalt tänapäevase kuju. Hümn (a-st 1919) "Tautiška giesmė" ("Rahvuslik laul"), sõnad ja viis Vinčas Kudirka. Rahvuslind on valge-toonkurg (*Ciconia ciconia*), rahvuslill aedruut (*Ruta graveolens*).

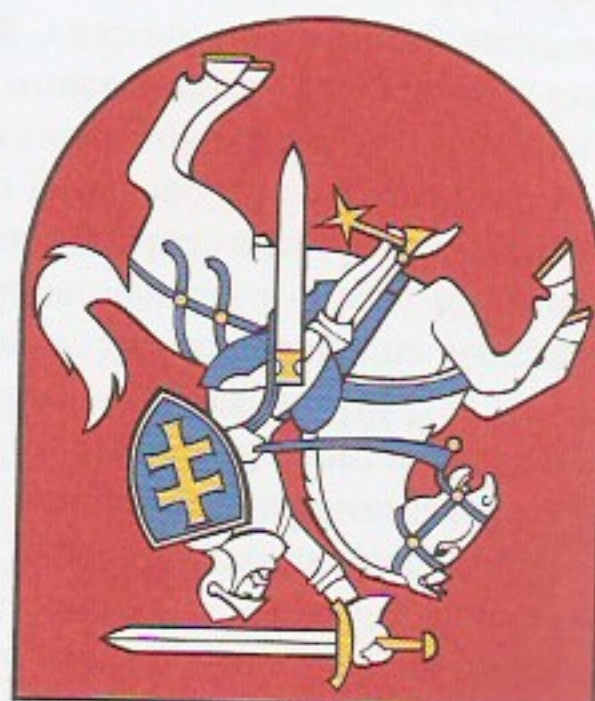
Loodus. L. paikneb Läänemere ääres Ida-Euroopa lauskmala läänepool. Klaipėdast lõunas asub u. 5000 aasta eest lainete ja tuule mõjul tekkinud 0,4–3,8 km laiune luiteline (luidete kõrgus kuni 70 m) Kura maasäär, mida eraldavad põhiter-st magedaveeline Kura laht ja 390 m laiune Klaipėda väin. L. kirdeosa aluspõhja moodustavad Devoni liiva- ja dolokivid. Keskosa läbib loo-de-kagu-sihiline mesosoiiliste liivade, savide ja merglite vöönd. Maa äärmises edelaosas moodustavad aluspõhja Paleogeeni settekiivimid. L. nõrgalt künkliku pinnamoe on kujundanud viimane jääaeg, aluspõhja kataavad paksumad jääaegsed ja hilisemad setted. Terr-i keskmine kõrgus on 99 m. Piki Läänemere rannikult kulgeb 15–20 km laiuse ribana Läänemere rannikumadalik. Suurimad tasandikualad on Zemgale tasandiku lõunaosas ja Kesk-L. madalik (35–90 m ü. m.), mis läänepoolas lähed üle Alam-Nemunas madalikuks. Kesk-L. madalikku ümbritsevad mandrijää kuhjatistena tek-kinud kõrgustikud (valdavalt 200–250 m ü. m.). Rannikumadaliku ja Kesk-L. madaliku vahel on Zemaitya saarkõrgustik (Medvėgalis, 239 m). Piki Kesk-L. madaliku idaserva paiknevad Sudova, Dzūkija ja Aukštaitija kõrgustik, osa Balti moreenkõrgustike vööndist ehk Balti seljandikust (Valdai ehk Visla jäätumise servamööndusiste vöönd). Kagus asub L. ja Valgevene piiril Medininkai kõrgustik, mis jätkub Valgevenes

Politiline süsteem. L. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib kahevoorulistel enamusvalimistel 5 aastaks rahvas. Sama isik võib ametis olla kaks järjestikust ametiaega. Riigipea osa on valdavalt esinduslik. Seadusandlik organ on 141-kohaline Seim (*Seimas*), mille liikmed valitakse 4 aastaks, 70 liiget proportsionaalsuse põhimõtte ja 71 ühemaadaliistest ringkondadest. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Peaministri nimetab president ja kinnitab Seim. Valitsuse (*Lietuvos Respublikos Vyriausybė*) liikmed nimetab president peamisselt ettepanekul. L-s on mitmaparteistsüsteem. Olemasolevad erakonnad on L. Sots-dem. Partei (*Lietuvos socialdemokratinė partija*), Tööpartei (*Darbo partija*), L. Liit (*Naujoji sąjunga*) ja

Pindala	65 301 km ²
Rahvaarv	3 403 300 (2006)
Pealinn	Vilnius (553 600 el.)
Haldusjaotus	10 maakonda
Riigikeel	leedu keel
Rahatühik	litt (LTL)
Riigitihtühised	LTV, LT

Territoriaalvete välispiiri pikkus on 75 km ja rannajoone pikkus 90 km.

Leedu, L. Vabariik (leedu *Lietuva, Lietuvos Respublika*), riik P-Euroopas. Piir (1455 km) Läti ja Venemaa (Kaliningradi obl-ga, 273 km). (576 km), Valgevene (502 km), Poola (104 km)

Leedu

Haldusjaotus

Maakonnad (2006)
Alytus
Kaunas
Klaipėda
Marijampole
Panevėžys
Šiauliai
Tauragė
Telšiai
Utena
Vilnius

Suurtimad linnad
(el. arv. 2006)
Vilnius
Kaunas
Klaipėda
Šiauliai
Panevėžys
Alytus

Suurtimad linnad
(el. arv. 2006)
Vilnius
Kaunas
Klaipėda
Šiauliai
Panevėžys
Alytus

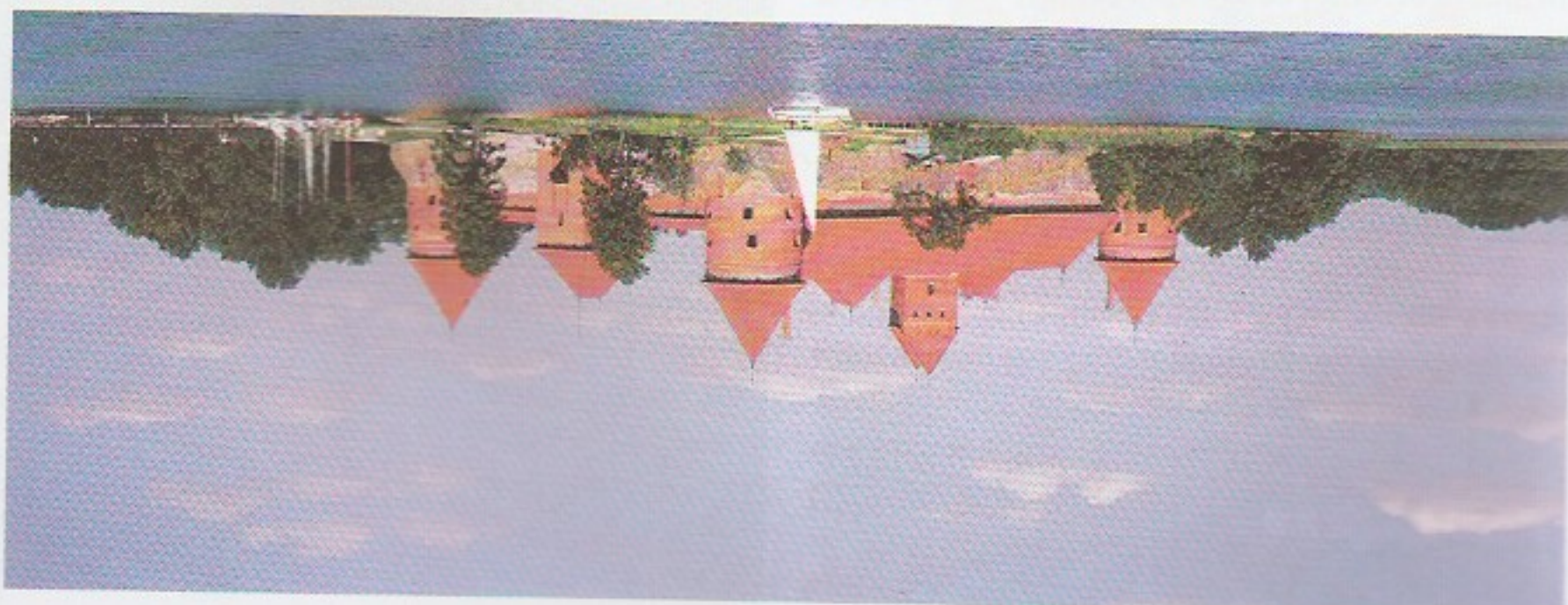
Ašmjanõ kõrgustikuna. Seal on ka L. kõrgeim tipp Juozapinė (294 m). Maavarasid on L-s vähe, leidub mineraalseid ehitusmaterjale (liiva, kruusa, dolokivi, savi, kriiti, kipsi) ja turvast. 1968 avastatud naftavaru on 4,4 mln. t (2005), Varėna linna läh. on leitud rauamaaki. Pikim jõgi on Nemunas (Leedu terr-l 475 km), tema jõgikond hõlmab 71,5 % L. terr-st. Põhja poole voolavate Lielupe ja Venta jõgikonnad hõlmavad vastavalt 13,4 % ja 8 % L. terr-st. 758 jõge on üle 10 km, 18 üle 100 km pikad. Rohkem kui 0,5 ha suurusi järvi on 2830. 80 % järvedest paikneb Aukštaitija kõrgustikul, seal on ka L. suurim järv Drūkšiai (45 ha) ja sügavaim järv Tauragnas (61 m). Suurim tehisveekogu on Kaunase vh. (64 km²). Siseveekogude all on 2,6 % riigi alast. L. paikneb mereliselt mandrilisele kliimale ülemineku alal, kontinentaalsus suureneb ida pool. Jaan-i keskmine t° on -2 °C kuni -7°C, kusjuures isothermid on selgelt põhja-lõuna-sihilised. Juuli keskmine t° on 16-18 °C. Sademeid on 500 (Kesk-L. madalikul) kuni 900 mm/a (Žemaitija kõrgustiku läänenõlvul). Enamikul alal on segametsade kamar-leetmullad, on ka okasmetsa leetmuldi. L. paikneb segametsavööndis. Mets katab 32 % terr-st (2006), metsavaru on 393 mln. m³. L-s elab 68 liiki imetajaid (nt. punahirv, metskits, põder, rebane, sissetooduna kabehirv ja muflon ning taasasustatuna euroopa piison), neist 17 liiki on ohustatud (nt. 9 liiki käsitiivalisi, kunel, metsunel, lagrits ja saarmas). Kohatud on 343 linnuliiki, neist pesitsejaid 201 (ohustatud on 8 liiki, nt. suur-konnakotkas ja rukkirääk). Roomajaid on 6, kahepaikseid 12 ja kalu 39 liiki. L-s on 341

kaitseala (hõlmavad 14,3 % terr-st), sh. 5 RP-d — Aukštaitija (1974, L. esimene rahvuspark), Dzūkija, Kura maasäär, Trakai ja Žemaitija. L. vanim riiklik kaitseala on Žuvintase LKA (1937). 4 objekti — Vilniuse vanalinn (1994), Kura maasäär (2000), Kernavė arheoloogiakaitseala (2004) ja Struve meridiaanikaar (2005) — on kantud UNESCO maailmapärandi nimistusse.

Rahvastik. Rahvastiku keskmine tihedus on 52 in./km² (2006). Tihedaimalt on asustatud Vilniuse mk. (87 in./km²) ja hõredaimalt põhil. Kirde-L. kõrgustikke hõlmav Utena mk. (25 in./km²). Linnades elab 2/3 rahvastikust (1959. a. 38 %). Rohkem kui 100 000 elanikuga linnu on 5, suurim on pealinn Vilnius. Rahvuseliselt ja keeleliselt on Leedu Baltimaadest kõige homogeensem: rahvastikust 83,5 % (1959. a. 79,3 %) on leedulased. 6,7 % on poolakaid, 92 % neist elab Vilniuse mk-s, kus nad moodustavad 1/4 elanikkonnast. 6,3 % on venelasi, nemad elavad eelkõige Vilniuses, Klaipėdas ja Kaunases ning Ignalina teja teenindavas Visaginas. 2001. a. rahvaloenduse andmeil peab 83,4 % rahvastikust emakeeleks l. keelt ja 6,7 % poola keelt. Poolakast peab poola keelt emakeeleks 80 %. 99 % rahvastikust on L. kodanikud. A-st 1993 on L. rahvaarv 303 000 in. võrra ehk 8,2 % vähenenud. 27 % (81 000 in.) üldisest vähenemisest on tulenenud negatiivsest loomulikust ühest. Erinevalt Eestist ja Lätist on sündimuse vähenemisest johtuv negatiivne loomulik üve suurenenud järsult just viimaseil aastail. 1990-2002 vähenes sündide arv 56 900-st 30 000-ni. 1992-2000 lahkus L-st 20 000-25 000 in. rohkem, kui neid juurde tuli. Sündimuse vähenemise ja noorte rohke väljarändamise tagajärjel kahanes 1990-2006 alla 15-aastaste osatähtsus L. rahvastikus 22,6 %-st 16,5 %-ni. Üle 65-aastaste osatähtsus seevastu suurenes 10,8 %-st 15,3 %-ni. Suremus on 1991. a-ga (1,11 %) võrreldes suurenenud. Peamised surmapõhjused on südame- ja veresoontehaigused ja vähktõbi. Muudel põhjustel (õnnetused, mürgitused, traumad, enesetapud jms.) surnuid on u. 1/10. Imikute suremus on 1990. a-ga (1 %) võrreldes vähenenud. Keskmine eluiga, mis nagu Eestis ja Lätiski seoses ühisk-s toimunud suurte muutustega 1994. a-ni lühenes, on nüüd pikenenud. 2001. a. rahvaloenduse andmeil peab 79 % rahvastikust end katoliiklaseks. Õigeusklikke on 4 %, protestante 2 %, määratlemata usundiga inimesi 6 % ja mitteusklikke 9 %. 2004/05. õppeaastal õppis 53,8 % üldhariduskoolide õpilastest usundiõpetust, neist 97,6 % põhil. katoliiklust. Sümbolse tähendusega puuristid (2001) ning laulu- ja tantsupeod (2003) kuuluvad UNESCO suulise ja vaimse pärandi meistriteoste nimistusse.

Majandus. L. on kiirelt areneva majandusega riik. Eurostat'i hinnangul on SKT, 1 el. kohta 55 % EL-i keskmisest. 1990. a-te I poolel iseseisvuse taastanud ja plaanimajandusest loobunud L. elas üle sügava kriisi. Hinnangute järgi vähenes 1990-94 SKT 56 % võrra. 1991-93 oli L-s

Ajalagu. L. ala vanimad inimastustuse jäljed parti-

jakkasavatusle ja maaviljelusle. II a-tuh. e. Kr. tuuli kasutusle pronks. I a-tuh. e. Kr. hakati rai-

13. saj. muutusid valitsevaks feodalsüsteed.

vürstinnigiks. 1236 vöideti Saule lahingus Möö-
gavendade Ordu ja 1260 Durbé lahingus Saksa

14. saj. algul taastati riigi ühtsus. Suurvürst Gedi-

mongoolite runnakuid, suurm võit saadi 1363
Siniste Vete (L-Bugi) juures peetud lahingus.

Ukrainale. Võitluseks Saksa Orduga sõlmisid L.

koos alamatega vastu võtna riisiusu. 1392 taastati

kuulus ka tatarlaste, moldovlaste, tšehhide ja venelaste väeüksusi) Grumvaldi lahingu Saksa

mis. 1569 ühendati Poola ja L. Lubini unioonisga

valispoliitika, kuid L. salistas oma haldus- ja koh-
tuorganid, seadusandluse, sõjaväe ja riigikassa.

parisorjus. 1547 ilmus esimene l-keelne raamat, 2
1579 asutati Vilniuse lillkool 16–18 saj. Vene

maa ja Rootsisga Liivimaa, Vene ja Ukraina alade

pärast peetud sõjad kurnasid L-t. 1654–57 hõivas Rootsi Žemaitija ning Põhjasõjas 1702–05 ja 1706–09 kogu L. 1795 läks suurem osa L-st Poola III jagamisega Venemaa valdusse. Pärast 1830.–31. a. Poola ülestõusu lämmatamist Vene pol. surve tugevnes (nt. 1832 suleti Vilniuse ülikool). 1861 kaotati L-s pärisorjus. L-sse kandus ka 1863 Poolas puhkenud Vene-vastane ülestõus, mille tsaarivalitsus veriselt lämmatas. 1868. a-st emigreerus ülerahvastatuse ja rahvusliku rõhumise tõttu palju leedulasi välismaale, eeskätt USA-sse. 1864–1904 olid l-keelsete raamatute trükkimine ning l. keel koolides ja ametiasutustes keelatud. L-keelset kirjandust anti välja illegaalselt, külates asutati salajasi l-keelseid koole. 1915 okupeeris L. Saksa vägi. Sept. 1917 lubasid sakslased kutsuda Vilniuses kokku L. konverentsi, seal otsustati luua iseseisev L. riik ja valiti alaline organ L. Nõukogu. 16. II 1918 kuulutas Nõukogu välja iseseisva L. Vabariigi. Pärast seda kui Saksa väeüksused olid nov-s lahkunud, langesid maa ida- ja keskosa Vene enamlaste valdusse. Sakslaste toetusel oli L. Vabariigi sõjavägi Punaarmee 25. aug-ks 1919 L-st välja tõrjunud. 12. VII 1920 sõlmitud rahu- lepinguga tunnustas Venemaa L. iseseisvust. 1920 okupeeris Vilniuse piirkonna Poola ja liidendas selle 1922 endaga. Vilnius jäi L. põhiseadusega määratud pealinnaks, ajutine pealinn viidi Kaunas- sesse. 1922. a. maareformiga jaotati suurmõisade valdused. 1923–39 rändas üleasustuse ja tööpuu- duse tõttu enam kui 80 000 in. L-st välja (pms. USA-sse ja Lad-Am-sse). 1926 haaras riigis võim L. Rahvuslaste Liidu juht Antanas Smetona, kes rakendas autoritaarseid valitsemismeetodeid. Välispoliitikas oli keskne L. konflikt Poolaga, kes oli okupeerinud Vilniuse ja selle ümbruse. 1939 pidi L. loovutama Saksamaale Klaipėda piirkonna, mille ta oli 1923 liidendanud. 1939 sõlmitud NSV Liidu – Saksamaa kokkulepe (Molotovi-Ribbentropi pakt) jättis L. Saksamaa, 28. sept-i Nõuk-Saksa leping NSV Liidu mõju- piirkonda. Sama aasta okt-s oli L. sunnitud luba-

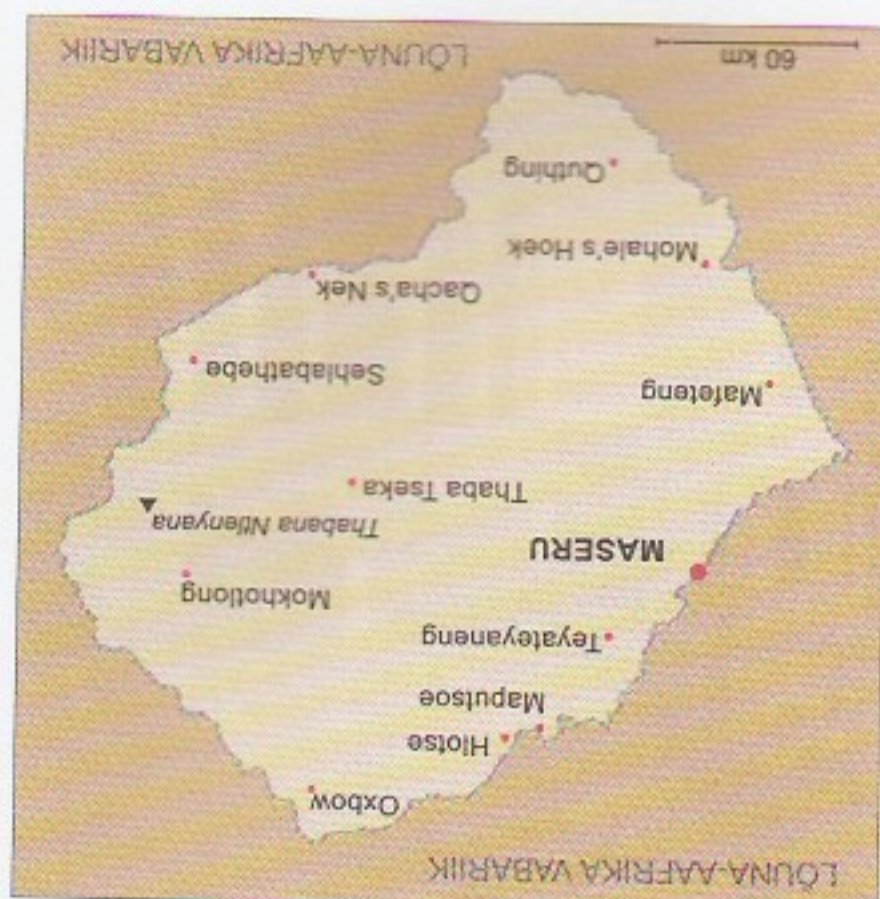
ma oma terr-le Nõuk. sõjaväebaasid. NSV Liit lubas L-le osa Vilniuse piirkonnast, mille ta oli 1939 Poolalt vallutanud. 1940. a. juunis L. oku- peeriti, juulis kuulutati ta L. NSV-ks ja aug-s liideti NSV Liiduga. Pealinn viidi 1940 taas Vil- niusesse. Juunis 1941 kuni 30 000 in. küüditati. 1941–44 oli L-s Saksa okupatsioon, mille ajal hävitati u. 190 000 juuti (üle 90 % L. juudi kogukonnast). Enne uut Nõuk. okupatsiooni põge- nes ligi 100 000 in. läände. Teise Nõuk. oku- patsiooni ajal küüditati L-st u. 80 000 in., pärast II maailmasõda langes L-s sissisõjas u. 30 000 vabadusvõitlejat. 1949–52 oli L-s sundkollekti- viseerimine. Küüditatute ja hukkanute asemele toodi NSV Liidu teiste piirkondade elanikke. 1980. a-te II poolel NSV Liidus alanud uuendus- liikumine lõi eeldused ka L. vabanemiseks. 1988 asutati rahvarinne „Sajūdis“, 1990 otsustas L. NSV Ülemnõukogu, et L. liitmine NSV Liiduga oli õigustühine. 11. III 1990 kuulutas Ülemnõuko- gu L. iseseisvaks vabariigiks. NSV Liit kehtestas seepeale L. suhtes majandusblokaadi. 13. I 1991 tegid L. kommunistlikud tagurilased NSV Liidu Siseministeeriumile alluvate sisevägede, nn. must- tade barettide toetusel riigipöördekatse, milles hukkus Vilniuse teletorni katisel 14 tsiviilisikut. 6. IX 1991 tunnustas L. iseseisvust ka NSV Liit. 1993 lahkus Vene sõjavägi lõplikult L-st, 1997 sõlmiti Venemaaga piirileping. Probleeme tekitab läbi L. toimuv Venemaa transiitkaubandus (Ka- liningradi). 2003 presidendiks valitud Rolandas Paksas tagandati Seimi otsusega 2004 ametist, teda süüdistati põhiseaduse rikkumises (seadus- vastane kodakondsuse andmine, riigisaladuste levitamine ning eraisikute ja ettevõtete mõjuta- mine). Uueks presidendiks sai 1998–2003 ametis olnud välisleedulane Valdas Adamkus. 2004 võeti L. EL-i ja NATO liikmeks. 2004. a. valimiste tulemusena on Seimis Tööparteil 39, parempool- sel Kodumaa Liidul 25 ja L. Sots-dem. Parteil 20 kohta. 2006 moodustas valitsuse sots-dem. Gedi- minas Kirkilas. A-st 1991 on L. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 16. VI 1991.

Relvajõud. L. relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel ja vabatahtlikest, teenistusaeg on 12 kuud. Ülemjuhataja on presi- dent, relvajõude juhib kaitseväge juhataja kaudu tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad kaitseväest ja vabatahtlikust kodukaitse- org-st (kaitseväge reserv) ning poolsõjaväelisest Laskurite Liidust. Kaitseväge jaguneb maa- ja mereväeks ning õhujõududeks. Siseministeer- iumi alluvuses on poolsõjaväeline piirivalve ja rannikukaitse. 2006 osalesid L. üksused rah- vusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Iraagis ning Ser- bias ja Montenegros (KFOR). L. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõudu- desse. A-st 2004 paiknevad L-s NATO Balti õhuturbe lennukid.

Galvojėvėnė	1911–12	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1912–13	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1913–14	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1914–15	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1915–16	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1916–17	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1917–18	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1918–19	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1919–20	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1920–21	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1921–22	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1922–23	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1923–24	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1924–25	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1925–26	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1926–27	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1927–28	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1928–29	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1929–30	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1930–31	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1931–32	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1932–33	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1933–34	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1934–35	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1935–36	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1936–37	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1937–38	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1938–39	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1939–40	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1940–41	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1941–42	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1942–43	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1943–44	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1944–45	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1945–46	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1946–47	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1947–48	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1948–49	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1949–50	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1950–51	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1951–52	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1952–53	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1953–54	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1954–55	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1955–56	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1956–57	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1957–58	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1958–59	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1959–60	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1960–61	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1961–62	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1962–63	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1963–64	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1964–65	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1965–66	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1966–67	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1967–68	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1968–69	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1969–70	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1970–71	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1971–72	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1972–73	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1973–74	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1974–75	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1975–76	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1976–77	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1977–78	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1978–79	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1979–80	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1980–81	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1981–82	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1982–83	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1983–84	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1984–85	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1985–86	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1986–87	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1987–88	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1988–89	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1989–90	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1990–91	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1991–92	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1992–93	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1993–94	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1994–95	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1995–96	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1996–97	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1997–98	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1998–99	Antanas Smetona
galvojėvėnė	1999–00	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2000–01	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2001–02	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2002–03	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2003–04	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2004–05	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2005–06	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2006–07	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2007–08	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2008–09	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2009–10	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2010–11	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2011–12	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2012–13	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2013–14	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2014–15	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2015–16	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2016–17	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2017–18	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2018–19	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2019–20	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2020–21	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2021–22	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2022–23	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2023–24	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2024–25	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2025–26	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2026–27	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2027–28	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2028–29	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2029–30	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2030–31	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2031–32	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2032–33	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2033–34	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2034–35	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2035–36	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2036–37	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2037–38	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2038–39	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2039–40	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2040–41	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2041–42	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2042–43	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2043–44	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2044–45	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2045–46	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2046–47	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2047–48	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2048–49	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2049–50	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2050–51	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2051–52	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2052–53	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2053–54	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2054–55	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2055–56	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2056–57	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2057–58	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2058–59	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2059–60	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2060–61	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2061–62	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2062–63	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2063–64	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2064–65	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2065–66	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2066–67	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2067–68	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2068–69	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2069–70	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2070–71	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2071–72	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2072–73	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2073–74	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2074–75	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2075–76	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2076–77	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2077–78	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2078–79	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2079–80	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2080–81	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2081–82	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2082–83	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2083–84	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2084–85	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2085–86	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2086–87	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2087–88	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2088–89	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2089–90	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2090–91	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2091–92	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2092–93	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2093–94	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2094–95	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2095–96	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2096–97	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2097–98	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2098–99	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2099–00	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2100–01	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2101–02	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2102–03	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2103–04	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2104–05	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2105–06	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2106–07	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2107–08	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2108–09	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2109–10	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2110–11	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2111–12	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2112–13	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2113–14	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2114–15	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2115–16	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2116–17	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2117–18	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2118–19	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2119–20	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2120–21	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2121–22	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2122–23	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2123–24	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2124–25	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2125–26	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2126–27	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2127–28	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2128–29	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2129–30	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2130–31	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2131–32	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2132–33	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2133–34	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2134–35	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2135–36	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2136–37	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2137–38	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2138–39	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2139–40	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2140–41	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2141–42	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2142–43	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2143–44	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2144–45	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2145–46	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2146–47	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2147–48	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2148–49	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2149–50	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2150–51	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2151–52	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2152–53	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2153–54	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2154–55	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2155–56	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2156–57	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2157–58	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2158–59	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2159–60	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2160–61	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2161–62	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2162–63	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2163–64	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2164–65	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2165–66	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2166–67	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2167–68	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2168–69	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2169–70	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2170–71	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2171–72	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2172–73	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2173–74	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2174–75	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2175–76	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2176–77	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2177–78	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2178–79	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2179–80	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2180–81	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2181–82	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2182–83	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2183–84	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2184–85	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2185–86	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2186–87	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2187–88	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2188–89	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2189–90	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2190–91	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2191–92	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2192–93	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2193–94	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2194–95	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2195–96	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2196–97	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2197–98	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2198–99	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2199–00	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2200–01	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2201–02	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2202–03	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2203–04	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2204–05	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2205–06	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2206–07	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2207–08	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2208–09	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2209–10	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2210–11	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2211–12	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2212–13	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2213–14	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2214–15	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2215–16	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2216–17	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2217–18	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2218–19	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2219–20	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2220–21	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2221–22	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2222–23	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2223–24	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2224–25	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2225–26	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2226–27	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2227–28	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2228–29	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2229–30	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2230–31	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2231–32	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2232–33	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2233–34	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2234–35	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2235–36	Antanas Smetona
galvojėvėnė	2236–37	Antanas Smet

karm. Keskmine 1° on jaan-s 25, juulis 15 °C.
 kliima, mis maapinna kõrguse tõttu on suhteliselt
 karestikukilised. Valitseb mandriline lähistoopiline
 Oranje ja selle lisajõgi Caledon), jõed on enamasti
 dest algab rohkeim kui 200 jõe (tähtsaimad on
 kvartsi, L. tähtsaim loodusvara on vesi. Mäge-
 u. m.). Leidub teemante, kiviisüü, uraaniimaaki ja
 kõrgemal kui 1800 m, madalaim kohal on 1400 m
 kõrgemal asuvad riike (80 % riigi terv-st asub
 m). L. on (absoluutse kõrguse poolest) maailma
 ka riigi kõrgemim mägü Thabana Ntlenyana, 3482
 3277 m), idapirril Draakonimäed (seal paikneb
 (Thaba Putsoa ja Maluti; kõrgemim kohal Pelatsoe,
 keskosas u. 2500 m kõrgused alpinistidega mäed
 satu lainjas 1500—1800 m kõrgune lavamaa,
 alad. Riigi läänepoolas on 30—65 km laiune met-
 Loodus. L. hõlmab L-Aafrika sisemise kõrged
 (Geronticus calvus).
 rand-Samuel Laur. Rahvuslind on kitiilasiibis
 isade maa”), sõnad François Collard, viis Ferdi-
 rona”, „Lesotho, land of our Fathers”) („L., me
 olu”), Hümm (a-st 1967) „Lesotho fatisela bontat’a
 devits”, „Khotso, pula, nala”) (rahv, vihm, hea-
 hobused. Vapi all on sothokeelne rahvuslik
 linnusilgedega kaetud tüüras. Kilpi toetavad
 Vapikilbi taga on sothode oda, sõjani ja jaana-
 1966) on kvena künigasoo sümbol kirokodill.
 tavapärast kilpi meenutaval vapikilbil (vapp a-st
 roheline vihma ja sinine heaolu. Sotho sõjameeste
 juhtimõtest, mille järgi valge sümboliseerib rahv,
 mokorollo. Lipuvärvid tulenevad rahvuslikust
 keskmisel laiul on sothode traditsiooniline müts
 Lipul on sinine, valge ja roheline horisontaallaid,
 2006 riigi iseseisvumise 40. aastapäeva puhul.
 Sümbolika. L. uus lipp võeti kasutusse 4. X
 järgi asub L. maailmas 79. kohal.
 siooni alusel on L. vaba riik. Korrupsiooninõudeksi
 Kehtib 1993. a põhiseadus. Rahvusv. klassifikat-
 kohus, Apellatsioonikohus ja alamastme kohud.
 (National Party). Kohuvõimtu teostavad Ülem-
 nterakond on Basuto Rahvuspartei (Basotho
 Congress for Democracy). Tugevaim opositsioo-
 kond on L. Kongress Demokraatia eest (Lesotho
 künigas. L-s on mitmeparteistsüsteem. Juhiti era-

Lesotho, L. Kuningriik (sotho *Lesotho*, *Muso oa Lesotho*, ingl *Lesotho*, *Kingdom of Lesotho*), riik L-Aafrikas Oranje jõe ülemjooksul, rida ümbritseb LAV terr. (L. on maailmas üks kolmest riigist, mida ümbritseb teine riik); püri pikkus 909 km.

Pindala	30 355 km ²
Rahvaarv	2 022 300 (2006)
Pealinn	Masern (1 16 300 el.)
Haldusjaotus	10 ringkonda
Riigikeeled	sotho ja inglise keel
Rahvahükkud	Lesotho loti (LSL), L-Aafrika
Riigitihtisced	rand (ZAR)
	LSO, LS

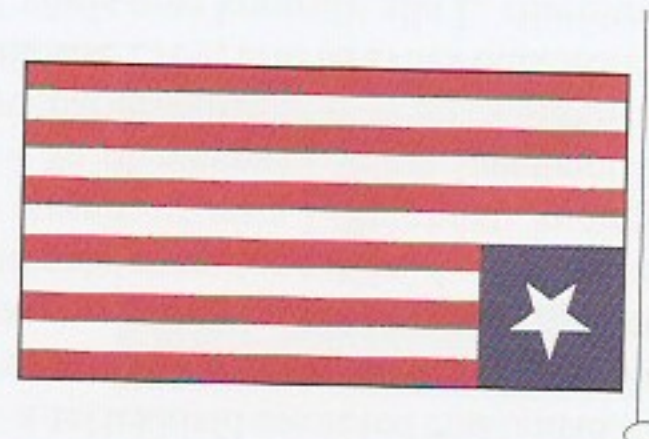
Politiiline süsteem. L. on parlamentaarne konstitutsiooniline monarhiaaga riik. Vormiliselt on riigi- ja valitsusorganid ühtlased, kuid tal pole seadusandlikku ega tegevuslikku võimu. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament. Senatis (*Senate*) kuulub 22 kohta hõimujuhidele, 11 liiget nimetab Riiginõukogu ettepanekul kuningas. Liikmete volitused kestavad 5 aastat. 120-kojalise alamkoja ehk Rahvuskogu (*National Assembly*) valib 5 aastaks rahvas: 80 liiget valitakse enamusvalimistel ja 40 proportsionaalsuse põhimõtteel. Valida võivad vähemalt 21-aastaselt. Täidesaatvat võimu teostavad valitsus ning Riiginõukogu (*Council of State*). Täidesaaduse järgi on peaminister parlamentide vahelise koostöö ja koalitsiooni juht. Vormiliselt on peaminister Riiginõukogu ettepanekul

Ajalugu. L. ala põlisasukad olid jahipidamise ja korilusega tegelevad bušmanid (sanid), kelle tehtud on arvat. ka enam kui 5000 sealte leitud koo- pa- ja kaljumaalingut. II a-tuh. alguses hakkasid põhja poolt tulnud põlluharijad ja karjakasvatajad bantud (suulud, koosad jpt.) neid järk-järgult välja tõrjuma. 1820.—30. a-tel ühendas kvena hõimupealik Moshoeshe I suulude ja ndebelede eest L. alale põgenenud bantu hõimud sotho rah- vaks. Võitluses buuridega (alates 1830. a-test) taotles Moshoeshe I kaitset Suurbritannialt ja see kuulutas L. 1868 Basuutomaa nime all oma pro- tektoraadiks. Valitsev dünastia säilis. 1884 kuulu- tati Basuutomaa Suurbritannia kroonikolooniaks, pärast L-Aafrika Liidu moodustamist (1910) jäi Basuutomaa saarekesena selle terr- le. II maa- ilmasõjas osalesid tuhanded sothod Briti sõjaväes. 1950. a-tel tekkisid esimesed erakonnad: Basuuto Rahvuspartei ja Basuuto Kongressipartei (*Basot- ho Congress Party*). 1964 andis Suurbritannia Basuutomaale siseautonoomia. 4. X 1966 kuulutati välja iseseisvus ning L. kuulutati kuningriigiks. 1965—86 oli võimul Leabua Jonathani Basuuto Rahvuspartei valitsus. A-st 1975 sekks L. sise- poliitikasse LAV, eriti teravnes olukord 1985, kui LAV võttis oma kontrolli alla L. riigipiiri ja keh- testas maj. blokaadi. LAV nõudis, et L. saadaks välja tema valitsusega opositsioonis olnud Aafri- ka Rahvuskongressi 60 liiget, kes olid seal pagu- luses. 20. I 1986 korraldas kindral Justin Metsing Lekhanya riigipöörde, saatis laiali Rahvuskogu ja keelustas parteide tegevuse ning nõustus välja saatma kõik, keda LAV oli terroristideks tunnis- tanud. Riiki hakkas juhtima Sõjaväenõukogu. 1990 kukutati kun. Moshoeshe II, kes pidi riigist lahkuma. Sõjaväelased panid troonile tema poja David Mohato Letsie Bereng Seeiso (Letsie III). 1991 kukutati J. M. Lekhanya võimult sõjaväelise riigipöördega, mida juhtis kolonel Elias Pishaana Ramaema, kes andis võimu üle tsiviilvalitsusele; parteidele anti tegutsemisvabadus. 1993 toimusid vabad valimised ning võeti vastu dem. põhisea- dus, mis nägi ette parlamentaarse monarhiaga riigikorra. 1995 sai Moshoeshe II taas kuningaks (ta oli 1992 tavakodanikuna riiki tagasi pöör- dunud), kuid 1996 ta hukkus autoõnnetusel ja Letsie III krooniti uuesti kuningaks. Tegelikelt valitsejaiks jäid siiski sõjaväelased. 1998. a. parlamendivalimised võitis ülekaalukalt L. Kong- ress Demokraatia eest, seejärel korraldas opo- sitsioon ulatuslikud rahvarahutused. Olukorra stabiliseerimiseks kutsus valitsus riiki LAV väeüksused (lahkusid 2001) ja muutis valimis- seadust. 2002. a. Rahvuskogu valimistel sai L. Kongress Demokraatia eest 77 ja opositsiooni- line Basuuto Rahvuspartei 21 kohta. A-st 1966 on L. ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

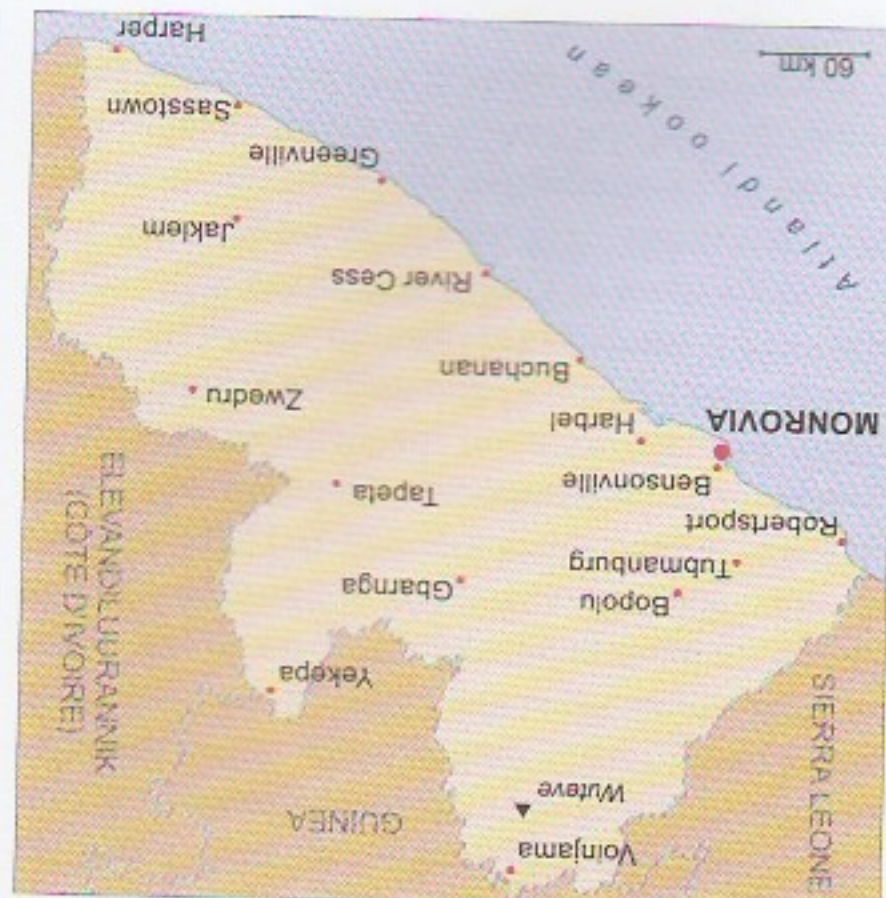
Õöpäevased t°-i kõikumised ulatuvad üle 20 °C, aasta ringi on võimalikud öökülmad. Sajab pms. suvel (keskm. 710, riigi idaosas 1000 mm/a). Talvekuudel (maist sept-ni) on tavaline ka lumi, kõrgemates mägedes võib lund sadada aasta läbi. Kogu maal on tugev erosioon. L-s elab 33 liiki imetajaid (4 liiki, sh. lõvi, on ohustatud). Linde on 340 liiki (neist 123 pesitsejad), roomajaid 41 ja kahepaikseid 6 liiki. L-s on 2 RP-d, esimesena (1981) on asut. Sehlabathebe RP (2400 m ü. m., 65 km²). **Rahvastik.** L-s elavad põhil. sothod, kes kuuluvad bantu kagurühma rahvaste hulka, idaosas elab sumasse rühma kuuluvaid suulusid ja äärealadel väikeste rühmadena koosasid. Vähesel määral on eurooplasi, Aasia lõunaosast pärit inimesi ja hiinlasi. Keskmine asustustihedus on 67 in./km², tihedam on see riigi lääne- ja loodeosas. Väljarendamise ja suure suremuse tõttu on rahvastiku ühe negatiivne, keskmine eluiga on vaid 34 aastat. Suur osa L. rahvastikust on väga vaene, AIDS-i probleem on seal maailma tõsisemaid. U. 1/3 L. tüiskasvanutest on HIV-positiivsed. Usklikud on valdavalt kristlased (pms. katoliiklased, vähem on protestante), on ka hõimuusklikke. **Majandus.** L. majandus põhineb vee müümisel LAV-le ja elektrienergia tootmisel hüdroelektrijaamades. Ehitatakse hüdrorajatiste võrku, mis tagaks riigi energiasõltumatus. Kuna L-t ümbritseb LAV, sõltub ka tema majandus suuresti LAV-st. Paljud lesotholased töötavad naaberriigis, pms. kaevandustes. Suurem osa L. töövõimelisest rahvastikust on tegev põllum-s. Põllum-ga tegeldakse rohkem riigi madalamas lääneosas. Kasvat. maisi, sorgot, nisu, otra, hernest ja aeduba, vähesel määral ka kartulit ja köögivilja. Peetakse veiseid, lambuid, kitsi (sh. angoora kitsi), eesleid ja hobuseid. Tööstustoodangu moodustavad põhil. toidu-, tekstiil- ja nahakaubad, mida veetakse ka välja. Eksportitakse ka teemante (toodang 1140 karaati, 2000–01), villa, mohääri ja kariloomi. 2005 veeti laenu välja kokku 603 mln. \$ ja toodi sisse 1,17 mrd. \$ eest. Sisse osteti pms. toitu, ehitusmaterjali, masinaid, ravimeid ja naftasaadusi. Peamised kaubanduspartnerid on L-Aafrika Tolliliitu kuuluvad naad ning USA ja Hiina. Tähtsaimad mnt-d (2001–02) kulgevad piki riigi ida- ja

Year	Population (millions)	Population (millions)
1965-70	10.0	10.0
1970	10.5	10.5
1975-80	11.0	11.0
1980	11.5	11.5
1985-90	12.0	12.0
1990	12.5	12.5
1995-2000	13.0	13.0
2000	13.5	13.5
2005-2010	14.0	14.0
2010	14.5	14.5
2015-2020	15.0	15.0
2020	15.5	15.5
2025-2030	16.0	16.0
2030	16.5	16.5
2035-2040	17.0	17.0
2040	17.5	17.5
2045-2050	18.0	18.0
2050	18.5	18.5
2055-2060	19.0	19.0
2060	19.5	19.5
2065-2070	20.0	20.0
2070	20.5	20.5
2075-2080	21.0	21.0
2080	21.5	21.5
2085-2090	22.0	22.0
2090	22.5	22.5
2095-2100	23.0	23.0
2100	23.5	23.5

Pindala	99 065 km ²
Rahvaarv	3 108 000 (2006)
Pealinn	Monrovia (954 500, eeslinnadega 1 687 800 el.)
Haldusjaotus	15 maakonda (<i>county</i>)
Riigikeel	inglise keel
Rahvahik	Libeeria dollar (LRD)
Riigitähised	LBR, LR

Politiline süsteem. L. on presidentaalne vabariik. Riigipea ja valitsusjuht on president, kelle valib 6 aastaks rahvas. Seadusandlik võim on nii valitsusel kui ka kahekojalisel parlamendil. Rahvuskogul (National Assembly). 30-kohalisse Senatisse (Senate) valitakse igast maakonnast 2 liiget (maakonnas rohkem hääli kogunud liikmed liigitatakse 6 aastat). Esindajatekoja (House of Representatives) 64 liiget valib 6 aastaks proportsionaalselt põhimõtte rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsuskabineti koosseisu nimetab president ja kinnitab Senat. L-s on mitme partei-süsteem. Ohtusimad erakonnad on Uhtuspartei (Liberal Party), Dem. Muutuse Kongress (Congress for Democratic Change), Vabaduspartei (Liberty Party).

Sümbolika. USA lipu eeskujul loodud L. lipu (a-st 1847) 11 puna-valget triipu tähistavad L. ise- seisvusdeklaratsioonile ja esimesele põhiseadusele allaalkirjutanute arvu. Valge täht sümboliseerib L.-t kui Aafrika esimest sõltumatut vabariiki. Punane sümboliseerib vaprust, valge puhtust ja sinine üsta- vust. Vapil (a-st 1847) on kujutatud laev, millega vabastatud neegerlased Ameerikast Aafrikasse toodi, põlvitööri- ja vapi palm. Vapi all on riigi nimi ja vapi kohal ingliskeelne rahvuslik deviis „The love of liberty brought us here“ (vabadusarmastus tõi meid siia). Hümn (a-st 1847) „All hail, Liberty, hail!“ („Ole kõigile tervitatu, L., ole tervitatu!“), sõnad Daniel Bashiel Warner, viis Olmstead Luca. Rah-

Monrovia
Gbarnga
Bensonville
Harper
Buchanan
Zwedru
Yekepa
'ceslinnadega

1944-71
Vacanarat
Tubman
1971-80
William Rich
1980-90
Samuel Kany
1990-94
Amos Claud
1997-2003
Charles Ghar
2003
Moses Zeh B
2006-
Ellen Johnson-

Libeeria

kulda, korundi, boksiiti ja grafiiti. Imetajaid on 193 ja linde 694 liiki (pesitsejaid 146). L-s on 22 KA-d, sh. 4 RP-d; Sapo RP (1308 km²) on asut. 1983 vihmametsade ja sealsete asukate (aafrika elevant, kääbusjõehobu, šimpans, aafrika kuld-kass) kaitseks.

Rahvastik. L-s räägitakse 27 keelt ja murret. Valdava enamiku rahvastikust moodustavad 16 rahvarühma. Enim on mande keeli kõnelevaid rahvaid (pms. riigi põhjaosas elavad kpelled, *gio'd* (*dan'id* ehk *da'd*), *manod*, *gbandid*, *lomad*, *malinked* ja *mended* ning looderannikul vaid), palju on ka kvaa keelkonna keeli kõnelevaid rahvaid (pms. maa lõunaosas ning rannikul elavad basad, kruud, *grebod*, *krahn'id*, *deid* jmt.), vähem on esmaasukaiks peetavaid golaseid ja kisiseid. U. 5 % L. rahvastikust on Kariibi piirkonna orjade järeltulijad ja nn. amerikalibeerlased (USA orjade järeltulijad). Nemad elavad pms. linnades ja moodustavad valitseva elundi. Paljud libeerlased elavad põgenikena piirkonnas teistes riikides. Keskmine asustustihedus on 31 in./km², rannikul on asustus tihedam. L. on maailma suurima iibega riik. Usklikest on 60 % hõimuusklikud, 30 % kristlased ja 10 % muslimid (pms. sunniidid). Vaid vähestel etnilistel rühmadel on oma kirjakeel. Kirjaoskus on 58 % (2003).

Majandus. Ajalooliselt on L. majandus põhinenud maamagi kaevandamisel ning kautšuki ja väärismetallide ekspordil. 1990. a-tel toimunud kodusõda on riigi majanduslikult laostanud. Suurem osa elanikest tegeleb põllumuga. Kasvat. riisi, maniokki, suhkruroogu, banaanid, kakao- ja kohvipuud, õlipalmi ja heveat. Peetakse kitsi, lambaid, veiseid ja sigu. Kaevandatakse kulda ja teemante. Väljaveos (2004. a. 910 mln. \$ eest, pms. Euroopasse) on tähtsal kohal kautšuk, puit, raud, teemandid, kakao ja kofeiin. Sisse tuuakse kaupu pms. Ida-Aasiast (2004. a. 4,8 mrd. \$ eest, põhil. L-Koreast ja Jaapanist). Tähtsaimad sisseveokaubad on kütus, masinad, kemikaalid ning tööstus- ja toidukaubad. Rahvusv. lennujaam ja suurim sadam asuvad pealinna lähedal, sadamad on ka Buchananis, Greenville'is ja Harperis. L. on maailma suurim mugavuslipuriik (L. valitsus nõuab laevade registreerimise eest vaid sümboolset tasu, on seal registreeritud kokku

üle 5000 välisriikide laeva). Ligi 500 km pikkune rdt-võrk sai kodusõjas tugevasti kannatada. Mnt-id on 10 000 km, valdavalt kõvakatteta.

Ajalugu. 1482 jõudsid L. rannikule portugallased ja alustasid orjakaubandusega. 15. XII 1821 rajasid USA-st tulnud vabastatud neegrid Ameerika Kolonisatsioonühingu (*American Colonization Society*) toel praeguse Monrovia kohale esimese asunduse; sellele lisandus 1833–36 uusi (Bassa Cove, Greenville, Maryland). 1839 loodi kolooniate föderatsioon. 26. VII 1847 moodustati sellest L. Vabariik, mille esimeseks presidendiks sai Ameerika Kolonisatsioonühingu juhtkonda kuulunud Joseph Jenkins Roberts. L. piirid määrati kindlaks 1911. Kokku jõudis 19. saj. jooksul USA-st L-sse ligikaudu 25 000 vabastatud orja. Neegerkolonistid ehk amerikalibeerlased moodustasid riigis päritavate õigustega valitseva kasti (ametnikud, ohvitserid). A-st 1878 kuulus võim Tõeliste Viigide Parteile (*True Whig Party*, asut. 1869). Kohalikud hõimud jäid nõutuks, nende mehed said valimisõiguse alles 1945, naised 1951. 19. saj. lõpul sattus L. suurriikide rahalisse sõltuvusse. Pärast I maailmasõda hakkas USA kapitali osatähtsus suurenema. II maailmasõjas kasutas USA L-t sõjaväebaasina. 1944–71 võimul olnud presidendi William V. S. Shadrach Tubmani reformid leevendasid etnilisi vastasolusid, a-st 1960 lubati tegutseda nii-tel. Lääne kapitali L-sse meelitamist jätkas 1971–80 president William Richard Tolbert. Majanduskriis ajendas 1980 sõjaväelise riigipöörde, amerikalibeerlastest juhtkond, sh. president, hukati. Riigipöörde juhtinud vanemseersant Samuel Kanyon Doe keelustas parteid ja kuulutas end presidendiks. S. K. Doe oli kranide hõimust ja seega esimene L. põliselanikust riigipea. 1980–84 kuulus võim Rahvapäästenõukogule (*People's Redemption Council*). 1984, kui parteid said taas tegutsemisloa, moodustati L. Rahvuslik Dem. Partei (*National Democratic Party of Liberia*), mille juht S. K. Doe valiti 1985 L. presidendiks. 1980. a-te lõpul vallandasid riigis valitsev korruptsioon (sh. seadusvastane teemandiäri ja metsaraie) ja vägivald kodusõja. Mano ja *gio* hõimadele toetava Charles Ghankay Taylorigi sissid kukutasid 1990 S. K. Doe ja tapsid ta. 1991 sekkus L. Sierra Leone kodusõtta (seal toime pandud inimsusvastaste kuritegude eest taotletakse C. G. Taylorigi andmist Haagi Rahvusv. Kohtu alla). A-ni 1996 kestnud kodusõjas, kus kasutati palju ka nn. lapssõdureid, hukkus üle 200 000 in. 1997 korraldatud presidendivalimised võitis C. G. Taylor. Olukord hakkas stabiliseeruma 2003, kui C. G. Taylor sunniti L-st lahkuma ja ÜRO mandaadi alusel saabus riiki korda looma Lääne-Aafrika riikide 15 000 rahuvalvajat. 2005 valiti presidendiks (astus ametisse 2006) Ellen Johnson-Sirleaf, kellest sai Aafrika esimene valitud naisriigipea. Tema peamine konkurent oli L. tuntum jalgpallur George Weah. A-st 1945 on L. ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

mägikitse, alpi kaljukitse, alpi ümisejat ja halluslikut. L-s on 10 KA-d (enamik väikesed).

Rahvastik. Keskmine asustustihedus on 214 in./km². Enamik rahvastikust elab Reini orus. Linnu nende tavapärasel tähenduses ei ole, linnaelanike osatähtsus on vaid u. 1/5 rahvastikust. Kõneldakse saksa keele alemanni murret. Elanikest on 34,4 % välismaalased (2003), pms. šveitslased, austerlased, sakslased ja itaallased. Kuna välismaalased saavad L-i pms. tööle, on L-i rahvastikus töövõimeliste osatähtsus suhteliselt suur (kuni 14-aastasi on 17,4 %; 15–64-aastasi 70,2 % ja üle 65-aastasi vaid 12,4 %; 2006). Rahvastikust on 80 % katoliiklased (1997 moodustati Vaduzi peapiiskopkond), protestante on 7,1 %. Tervishoid põhineb kohustuslikul ravikindlustusel. 2004. a. õppis L-i koolides 4300 õpilast ja töötas 550 õpetajat. Kõigi elanike profülaktiline arstlik läbivaatus on tasuta. L-s on üks haigla, kuid lepingu alusel saavad riigi kodanikud kasutada ka Šveitsi ja Austria haiglate teenust. L-s oli 2003. a. 64 arsti.

Majandus. L. on majanduslikult kõrgelt arenenud riik. SKT on suhteliselt suur, kuid kuna 45 % töötajast on naabermaade kodanikud, läheb enamik nende sissetulekust riigist välja. Pms. pendelrändajatest võõrtöölise suure osatähtsuse tõttu on hõivatute ja kogu rahvastiku suhtarv suur (ligi 85 %). L. on tuntud rahvusv. finantskeskuse ja maksuparadiisina. Lisandväärtusest luuakse 30 % rahanduses. Tegutseb 16 panka (varade koguväärtus 23 mrd. eurot). Peamised tööstusharud on elektroonika- ja aparatuuritööstus (sh. meditsiinsedmed) ning keemia-, keraamika-, puidu- ja tekstiilitööstus. Põllum.-e põhiharu on piimakarjandus (2003. a. 5300 veist), peetakse ka lambaid, sigu, hobuseid ja kitsi. Haritavat maad on 960 ha. 2003 külastas L-i 50 200 turisti. Suurim talispordikeskus on Malbun. Mnt-id on 380 km, L-i läbib Buchsi ja Feldkirchi vahelise rdt. lõik (L-s 9,5 km). L. veab välja tippisseadmeid, elektroonikatooteid, autoosi, optikaseadmeid ja toiduaineid, sisse tuuakse põllum.-saadusi, tooret, metalltooteid, riidekaupa, trükiaineid ja autosid. Peamised väljaveomaad on Saksamaa (2004. a. 22 % väljaveost), USA (17 %), Šveits (15,7 %), Austria (9,5 %) ja Prantsusmaa (8,3 %), sisseveomaad on Saksamaa (2003. a. sisseveost 40 %) ja Austria (33 %). L. kuulub Šveitsi majandusruumi ja (erinevalt Šveitsist) 1995. a-st

ka Euroopa majanduspiirkonda. A-st 1924 on L. ja Šveits tolliliidus.

Ajalugu. A-st 15 e. Kr. kuulus L-i ala Rooma riiki (Reetia prov.). Pärast Rooma riigi lagunemist oli ala idagootide riigi, seejärel Frangi riigi koosseisus. Pärast Karl Suure surma (814) moodustati alast kaks krahvkonda – Vaduz ja Schellenberg. Krahvkondi valitsesid üksteise järel erinevad suguvõsad, sh. Montfordid, von Brandised, van Sulzid ja von Hohenemsid. Kolmekümneaastase sõja ajal (1618–48) alistusid mõlemad krahvkonnad algul rootslastele ja seejärel Friedlandi hertsogi Albrecht von Wallensteini sõjaväele. Kui von Hohenemsid sattusid maj. raskustesse, müüsid nad 1699 Schellenbergi ja 1712 ka Vaduzi Johann Adam von Liechtensteinile, kelle suguvõsale kuulusid suured maa-alad Alam-Austrias. Krahvkonnad liideti 1719 Saksa-Rooma keisri Karl VI otsusel L-i vürstiriigiks ja läänistati Liechtensteinidele. Kui Saksa-Rooma riik Napoleoni sõdades kokku varises, muutus L. vormiliselt iseseisvaks. 1806–14 kuulus ta Reini Liitu ja 1815–66 Saksa Liitu, seejärel oli tolliliidus Austria-Ungariga ja jäi selle halduskontrolli alla kuni I maailmasõja lõpuni. L. oli peale Austria ainus Saksa vürstiriik, mis ei ühinenud Preisi juhtimisel 1870 moodust. Saksa Keisririigiga. Pärast Preisi-Austria sõda (1866) kuulutas vürstiriik end neutraalseks ning saatis sõjaväe laiali. L-i õnnestus kõrvale jääda nii I kui ka II maailmasõjast. Pärast I maailmasõda ja Austria-Ungari lagunemist siirdus L. Šveitsi mõjupiirkonda, kuna Austria-Ungari-vastane majandusblokaad laostas L-i majanduse tüdlikult ja viis elanikud nälja piirile. Austria sõjajärgne hüperinflatsioon muutis riigi ja elanike rahalised säästid olematuks. A-st 1919 esindab L-i välismaal Šveits, posti-, tolli- ja rahaliit sõlmiti Šveitsiga 1924. 1921 kehtestati L-s konstitutsiooniline monarhia. 1938 võimule saanud Franz Josef II-st sai esimene püsivalt L-s elanud valitseja. 1938–97 jagasid koalitsioonivalitsuste koosseisus võimu L-i Edumeelne Kodanikepartei ja Isamaaliit, a-st 1997 on samad erakonnad valitsenud vaheldumisi. 2005. a. Maapäeva valimistel sai L-i Edumeelne Kodanikepartei 12 ja Isamaaliit 10 kohta. L. oli viimane Euroopa riik, mis andis naistele valimisõiguse (1984. a. rahvahääletusega). Ametlikult on L-i riigipea vürst Hans-Adam II, kes täieõiguslikult valitses a-st 1989, kuid loobus 2004 võimust. Sellest ajast täidab regendina vürsti kohuseid kroonprints Alois. 2003. a. rahvahääletusel võeti vastu põhiseaduse muudatus, millega suurendati vürsti õigusi valitsuse ja kohtuvõimu suhtes. 1991 ühines L. EFTA-ga ja 1995 ka Euroopa majanduspiirkonnaga, kuid EL-i ei ole ta astunud. A-st 1990 on L. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 22. VI 1921, neid pole seni taassõlmitud.

Tanu ja püüdnud ning lumiseid määrtpe. Libanoni
 seeder on L-i põline sümbol ning kehastab igi-
 kestvat õnne ja heaolu. Vapp (a-st 1943) sarnaneb
 lipuga. Hümn (a-st 1927) „Küllüna lil-wajän lil-
 lil-alam“ („Me kõik kodumaa, lipu ja kuulsuse
 cesti“), sõnad Rashid Nakhle, viis Wadli Sabra.
Loodus. ⁴/₅ L-i terti asub kõrgemal kui 500 m.
 Vahemere ääres on kitsas (1,5–15 km) ranniku-
 madalik, rannikuga rööbiti paikneb L-i mäestik
 (trigi kõrgim tipp Qumāt as-Sawda, 3088 m).
 Maa idapiril asuvad Antihiibanoni ja Hermoni
 mäestik, neid eraldab L-i mäestikust 10–15 km
 laiune Bekaa alang. Rannikul valitseb vahemere-
 line lahistroopiline kliima (Beirutis on keskmine
 1° juulis 27 ja jaan-s 13 °C). Talv on lühike ja
 soc, suvi pikk ja palav. Rannikumadalikul sajab
 900, mäestike läänendivaldel kuni 3000 ja Bekaa
 orus 400 mm/a. Sajab pms. talvekuudel, sageli
 paduvihma; määgedes sajab ka lund. Jõed on lühie-
 kesed ja kärestikulised. Mets katab L-i terti vaid
 3,5% (2000). Looduslikku taimkatet on säilinud
 ainult määgedes. Madalamatel nõlvadel kasvavad
 igihaljad pöösastikud (looberipuu, metsik õli-
 puu, pöösasjas tamm), kõrgematel läänendivaldel
 metsad (küpress, lamm, plaatan, vaher, süüria
 mänd), kohati on säilinud libanoni seedit. 2000
 m-st kõrgemal on alpinid. Maavarasid on vähe,
 leidub lubjakivi, rauamaaki ja keedusoola. Eri-
 nevalt teistest selle piirkonna rikkest ei ole L-s
 veepuudust. L-s elab 57 liiki imetajaid (9 liiki, sh.
 nuubia kaljukits ja pulstikits, on ohustatud). Lin-
 de on 357 (pestisejaid 116 liiki), roomajaid 44 ja
 kahepaikkseid 3 liiki. Riigis on 30 KA-d, sh. 5
 RP-d. UNESCO maailmapärandi nimistus on
 4 ajaloolist linna (‘Aynjar, Ba‘labakk, Byblos ja
 Tüüros), Qadisha org ja Al-Aziz seeditiis.

Libanon

Liibanon, L-i Vabariik (ar Lubnān, Al-Jum-hūriyah al-Lubnāniyah), rik Aasias Vahemere idararniikul. Pii (454 km) Süüria (375 km) ja Iisraeliga (79 km); rannajoone pikkus 225 km.

Indala 10 230 km²
Rahvaarv 4 509 700 (2006)
Pealinn Beirut (1 273 400, ceeslinnadega 1 974 200 el.)
Haldusjaotus 6 kubernerikonda
Riigikeel arabia keel
Rahatühtik Libanoni nael (LBP)
Riigitähisced LBN, LB

Politiiline süsteem. L. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 6 aastaks parlament. President peab olema maronit (kristlane), peaminister suunit (muslim) ning parlamendi spiker šiit (muslim). Seadusandlik organ on 128-kohaline Rahvuskogu (*Majlis al-Nuwab*), mille liikmed valitakse proportsionaalsuse põhimõtteil (64 kristlast ja 64 muslimit) 4 aastaks. Valida võivad vähemalt 21-aastaselt. Peaministri nimetab president valitsuse liikmed peaminister. Erakondlik süsteem on valja arenemata. Peale tsiviilkohtute tegutsevad sõjaväekohud. Kehitb 1926. a. põhiseadus (viimati läendatud 1990). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on L. osaliselt vaba riik. Korruptsiooninindeksi järgi suhtub L. maailmas 63. kohal.

Majandus. L-i majandus on korduva sõjatege-
vuse tõttu oluliselt kannatanud. Valitsus taotleb
rahvusv. org-delt vahendeid Beirut kesklinna
taastamiseks ja sõjas lõhutud infrastruktuuri üles-
ehitamiseks (L. sai 1997–2001 abi 3,5 mrd. \$ ja
2002 soodsatel tingimustel laenu 4,2 mrd. \$). L.
tahab ennistada oma koha araabia maade pangan-
dus-, kaubandus-, transiidi- ja turismikeskusena.
Plaane on muutnud 2006. a. sõda. Riik sõltub sis-
seveetavast kütusest. Elektrienergiat toodeti 2003.
a. 10,7 mrd. kWh (põhil. soojuselektrijaamades).
Töödleva tööstuse harudest on olulisimad toidu-
aine- (jahu, mineraalvesi, vein), tsemendi-, kee-
mia-, tekstiili- ja juveelitööstus ning nafta töötle-
mine, mittetootmisharudest on olulisim pangan-
dus. Põllum. ei ole sõdadest päriselt taastunud.
Põldude all on 16 ja istanduste all 13 % riigi terr-st
(2005), niisutatavat maad on u. 1000 km². Suured
maavaldused kuuluvad ristiusu kloostritele. Täht-
saim on puu- ja köögiviljakasvatuse. Viljeldakse
tsitrusi, õunu, viinamarju, banaane, olive, tomateid
ja kartulit, tehnilistest kultuuridest suhkrupeeti
ja tubakat. Mägedes peetakse kitsi, lambaid ja
veiseid, merest püütakse kala. Mnt-id on 8530 km
(neist 85 % kõvakattega, 2002), rdt-võrk (401 km)
ei ole sõjapurustuste tõttu kasutatav. L-s on 209
km naftajuhtmeid (2004). Rahvusv. lennujaam
on Beirutis, suurimad sadamad asuvad Beirutis,
Tripolis, Jüniahis ja Şaydās. Kaupu tuuakse
üle 4 korda rohkem sisse (2005. a. 8,9 mrd. \$
eest), kui veetakse välja (1,8 mrd. \$ eest). Välja
veetakse põhil. juveele, kemikaale, puuvilja, tuba-
kat ja ehituskivi, sisse tuuakse naftasaadusi,
ravimeid ja tarbekaupu. Tähtsaimad kau-

Ajalugu. IV—III a-tuh. e. Kr. oli L-i ala Foiniikia osa, kus asusid linnriigid Byblos, Tüüros, Siidon ja Berytos (Beirut). 332—331 e. Kr. vallutas maa Aleksander Suur. A-st 64 e. Kr. oli L. Rooma Syria prov-i osa, 395—636 kuulus Bütsantsile, seejärel Kalifaadile. 8.—9. saj. hõrvasid Mägi-L-i maroniidid ja 11. saj. druusid, samal sajandil tungisid maa-le ristisõdijad ja 13. saj. mamelukid, 1516 alistasid maa türklased. 1861 muudeti L-i ala Osmanite impeeriumi koosseisus Prantsusmaa protektoraadiks. I maailmasõja lõpul (1918) hõrvasid maa Prantsusmaa ja Suurbritannia. I. IX 1920 kuulutas Prantsusmaa L-i koos Süüriaga Suur-L-i riigiks ja sai 1922 Rahvasteliidult mandaadi selle haldamiseks. 1926. a. põhiseadusega kuulutati L. vabariigiks ning ta eraldus Süüriast. 1941 hõrvasid L-i Briti ja „Vaba Prantsusmaa” sõjavägi. 8. XI 1943 kõrvaldas parlament põhiseadusest riigi suveräänsust piiravad sätted ning 22. XI 1943 L. iseseisvus. Prantsuse ja Suurbritannia väeüksused lahkusid riigist 31. XII 1946. USA kapitali suurenev mõja ja suund lääneriikidele soodustasid majanduse arengut. 1958 puhkenud muslimite mässu surusid maha USA merejalaväelased. Järgmistel aastatel püüdis L. ajada neutraliteedipoliitikat. 1975 puhkesid parempoolsete kristlaste ja nn. rahvuslik-patriootliku bloki ja seda toetavate Palestiina Vabastusorg-i (PVO) võitlussalkade vahel relvakõrkkapõrked, mis arenesid kodusõjaks. 1976 sekkuks sellesse Süüria. 1978 hõivas L-i lõunaosa Iisrael. 1979 kuulutasid kristlased selle Vaba L-i riigiks. Riigi ühtsuse taastamist takistas üha ägenev PVO ja šiitide, sh. *Hizbullah'* rühmitise tegevus. Iisraeli ning L-i kodusõjast osa võtnud kristlaste sõjalisel surveel lahkusid PVO juhtkond ja relvarühmad 1982 Tunesse. Pärast kodusõja lõppu (1990) viidi Iisraeli väeosad L-st välja (lõplikult 2000) ja kehtestati rahu, kuid Süüria üksused jäid riiki. Pärast L-i kunagise peaministri Rafiq Baha' ad-Din Hariri tapmist veebr. 2005 puhkesid Süüria-vastased massirahutused (nn. seedrirev.), mille tulemusena Süüria viis oma väeosad L-st välja. Apr. 2005 toimunud parlamentivalimised võitis Süüriale vastanduv parteide koalitsioon. 12. VII 2006 tungis Iisraeli sõjavägi taas L-i, et purustada islamirühmitise *Hizbullah'* L-s paiknevad tugipunktid. ÜRO nõudel sõjategevus lõpetati. A-st 1945 on L. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 3. IX 2001.

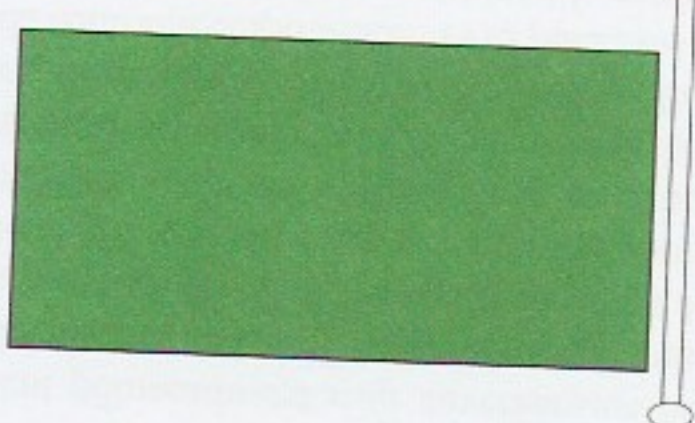
Relvajõud. L-i relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, teenistusaeg on 6 kuud. Ajateenistus lõpetatakse 2007. Ülemjuhataja on president, vahetult juhib relvajõude kaitseväge juhataja. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhujõududest ja siseministeeriumi alluvuses olevatest poolsõjaväelistest sisekaitseüksustest. L-s tegutseb sõjaline ja pol. islamirühmitis *Hizbullah'*. Riigis paikneb ÜRO missioon UNIFIL, mille ülesandeid ja koosseisu 2006 laiendati.

Suuriimad (el. arv. 2006)
Tripoli
Banghāzi
Misrātah
Al-'Azizyah
Tarthūnah
Al-Khums
Az-Zāwiyah
Zuwarah
Ajābiyah
Surt
Sabha (Sabha)
Tubruq
Al-Bayda
Sabratāh
Zlitan
eeslinnade

Juht on kolonel Mu'ammār 'Abū Minyār al-Qad-
dāfi (rev-i juht), kellel on õigus dekreetide ja
deklaratsioonidega kehtestada seadusi. Üldine
Rahvakongress valib Üldise Rahvakomitee ehk
valitsuskabineti, selle peasekretär on valitsusjuht
(peaminister). Erakonnad on a-st 1972 keelustatud
(Kohtusüsteemi kõrgeim organ on Ülemkohus,
mille liikmed nimetab Üldine Rahvakongress.
Eraldi tegutsevad usu-, rev-i- ja sõjakohutud. Kehtib
1969. a. põhiseadus (muudetud 1977), kuid õigus-
korra aluseks on pms. sariat ja M. al-Qaddāfi pol.
manifest „Roheline raamat“. Rahvusv. klassifikat-
siooni alusel on L. mittevaba riik. Korruptsiooni-
indeksi järgi asub L. maailmas 105. kohal.
Sümboolika. L. roheline lipp (a-st 1977) süm-
boliseerib M. al-Qaddāfi „Rohelises raamatus“
kirja pandud aateid, ühtlasi on roheline islami
tunnusvärv. Vapiks (a-st 1977) on Salah ad-Dini
(Saladini) kotkas, kelle rinnal on roheline kilp.
Hümn (a-st 1969) „Allāhu Akbar“ („Allah on
suurim“), sõnad 'Abd 'Allāh Shams ad-Din, viis
Mahmūd ash-Sharif. Rahvuslül on granaadipuu
(*Punica granatum*) õis.

Loodus. Suurem osa L. terr-st on 200–600 m kõr-
gune lavamaa, mida liigestavad madalikud. Riigi
loodosa platoodel on kiviikõrbed ehk hammaadad
(Tingherti ja Al-Hamra hammaada). Al-Hamra
hammaada põhjasev laskub kuni 719 m kõrguse
astangua rannikumadalikule. Platoodest lõuna-
pool paiknevates Fazāni suutes nõgudes on 150–
200 m kõrguste liudetega liivakõrbed (Awbāt
ja Murzuqi kõr). Riigi kirdeosas (Kürenaikas)
kõrgub Al-Jabal al-Akhdar (kuni 882 m), sellest
lõunas paikneb tektooniline vagunus, mis madal-
dub Surti lahe äärses soolakutes (madalaim koha

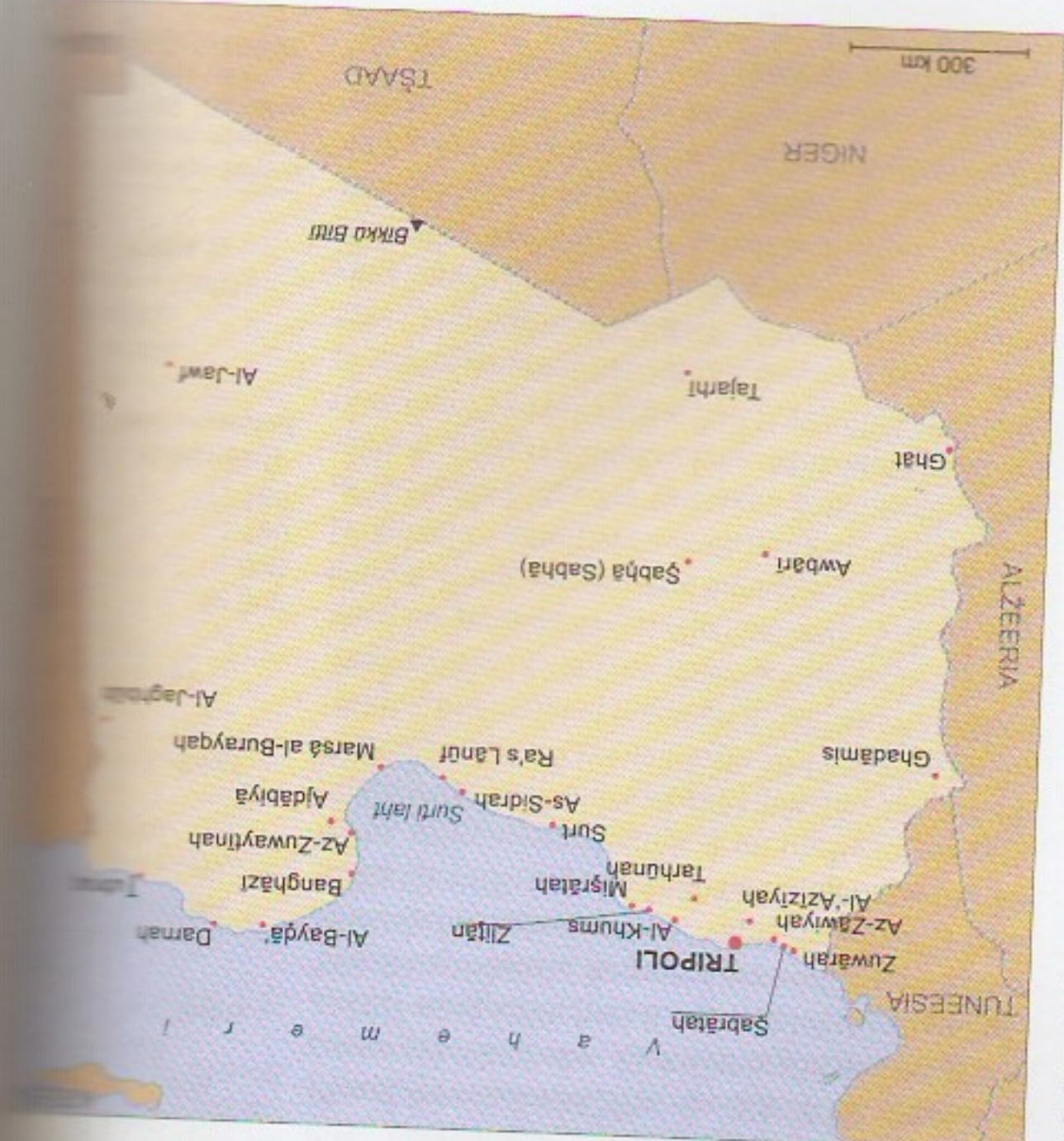
Libüa

Libüa, Suur L. Araabia Sotsialistlik
Rahvadžamahirija (arabia Libyah, Al-Jamā-
hiyah al-'Arabiyyah al-Libiyah ash-Sha'biyyah
al-Ishtriakiyyah al-Uzma), riik P-Aafrikas Vahe-
mere ääres. Pitr (4348 km) Egiptuse (1115 km),
Sudaani (383 km), Tsaadi (1055 km), Nigeri (354
km), Alžeeria (982 km) ja Tuneesiaga (459 km);
rannajoone pikkus 1770 km. L. on deklaratsioonid,
et talie kuuluvad ka 32 000 km² suurune maa-ala
Alžeerias ja 25 000 km² suurune maa-ala Nigeris.

Pindala 1 759 540 km²
Rahvaarv 6 135 600 (2006)
Pealinn Tripoli (ar Farabulus, 1 164 600,
eeslinnadega 1 847 200 el.)
Haldusjaotus 34 omavalitsust (sha'biyyah)
Riigikeel arabia keel
Rahaühik Liibüa dinaar (LYD)
Riigitiähisel LBV, LY

Politiline süsteem. L. riigivorm on islamistlik-
sotsialistlik rahvariik (Jamahiriyah). Põhiseaduse
järgi on L. kõrgeim seadusandlik organ Üldine
Rahvakongress (Mu'ammār ash-Sha'ab al-'Amm),
selle peasekretär on ühtlasi riigipea. Üldise Rah-
vakongressi liikmete huik pole täpselt määratud
(praegu u. 2700); liikmeid lähetavad 4 aastaks
valitavad piirkondlikud ja kohalikud rahvakong-
ressid (kokku u. 600). Valida võivad vähemalt
18-aastased, valimine on kohustuslik. Tegevalikku
valitust moodustavad rev. komiteed ja riigi tegevalik

Sabkhat Ghuzayyil, 47 m a. m.) ja Al-Jaghbūbi oasiss allapoole merepinda. Lõuna pool kõrgeneb maapind Tibesti mägismaaks, kus asub ka L. kõrgeim tipp Bikkū Bittī (2267 m). L. idaossa ulatub L. kõrb, umbes pool sellest on liivakõrb. Kõrbed, poolkõrbed ja kuivstepid hõlmavad 98 % riigi terr-st. Ainult Vahemere rannikul ning maa loode- ja kirdeosas on vahemerelist taimkatet. Kõrge põhjavee ja allikate piirkonnas on oaase (tähtsaim on L. kõrbe lõunaosas paiknev Al-Kufrah' oaas). L. kõrb on maailma kõige kuivemaid piirkondi, mõnes kohas ei pruugi sadada aastakümneid. Riigi loodeosas sajab keskm. 250–400 ja kirdeosas 400–600 mm/a. Ka t° võib L-s olla äärmuslik (1922 Tripolist lääne pool Al-'Azīzyah's mõõdetud maailma kuumarekord 57,8 °C on püsinud senini). Keskmise t° on Vahemere rannikul juulis 26–28 °C, jaan-s 11–13 °C, maa lõunaosas juulis 32–35 °C, jaan-s 15–18 °C; suvel võib t° tõusta 50 °C-ni, talvel võib olla öökülma (Tibestis' kuni –15 °C). Kevadel ja sügisel puhub (1–4 päeva) lõunast kuum ja kuiv tolmutuul siroko, aasta läbi on tolmu- ja liivatorme. Püsiva vooluga jõgesid L-s ei ole, pärast vihma moodustuvad ajutised jõed (vadiid). Paarkümmend püsivat järve on riim- või soolaseveelised. Mageda põhjavee varu on suur, kuid see on raskesti kättesaadav. 1984. a-st rajatakse L-s maailma suurimat veevarustussüsteemi „Suur tehiskõrg“ („Great Man-Made River“): Sahara kõrbe alt maapõuest tuuakse torude kaudu vett riigi põhjaosa rannikupiirkondadesse. Mets katab alla 1 % terr-st. Rannikul kasvab makjat ja seedrisalusid, poolkõrbes valdavad pujud ja halfahein. L-s elab 76 liiki

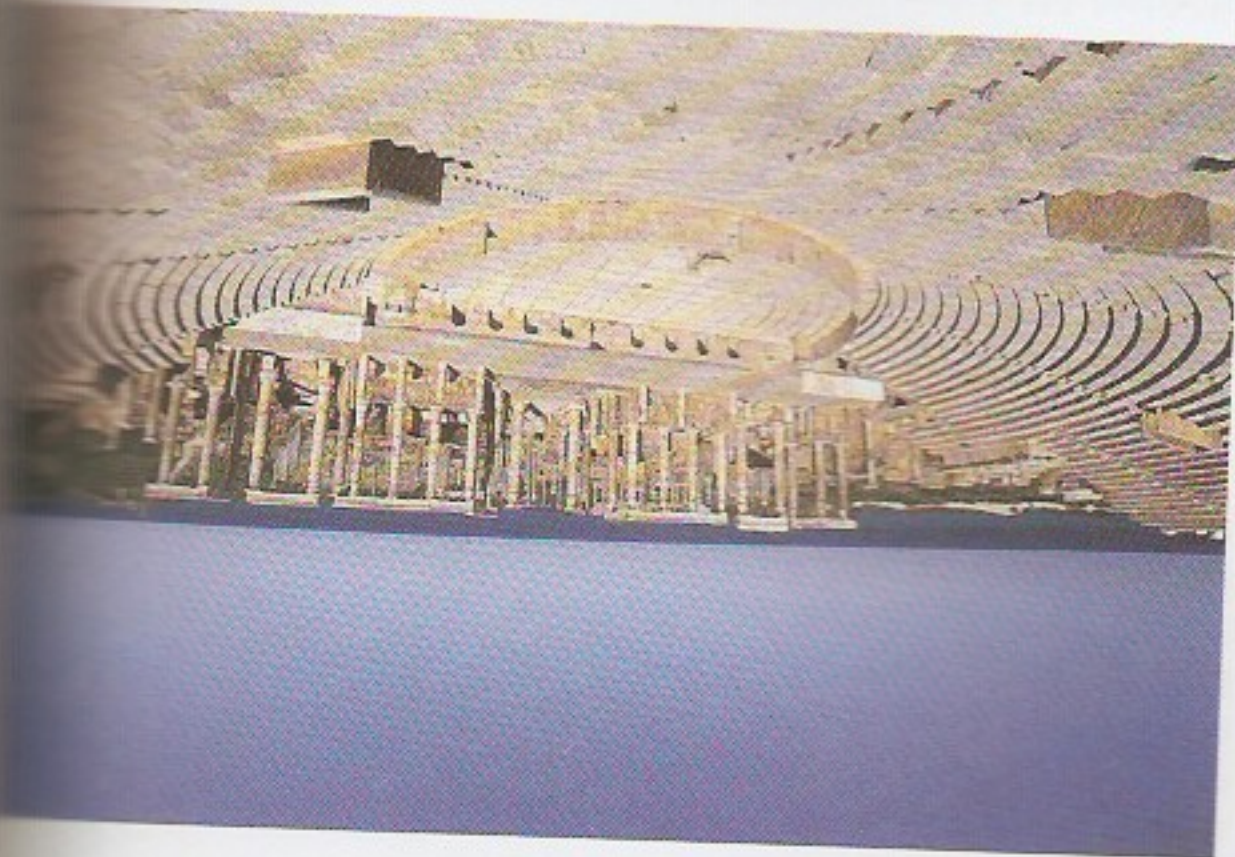
imetajaid (5 on endeemid, nt. kõrbehiired), ohustatud on 11 liiki, sh. addaks, lakklammas, kabe- ja liivagasell. Linde on 339 liiki (76 liiki pesitsevad), roomajaid 68 ja kahepaikseid 5 liiki. L-s leidub rikkalikult naftat, maagaasi (1,3 triljonit m³, 2005), kipsi ja mineraalsooli, on ka metallimaake (lõunaosas rauamaaki). Suurel alal on maapõu uurimata, ka rannikumere naftavaru on veel vähe kasutatud. L-s on 39 KA-d, sh. 7 RP-d. 3 arheoloogilist huviväärsust (Leptis Magna ja Šabrātah' arheoloogiline leiuukoht ning Kūreene, kõik 1982) ning Tadrārt Acacuse kaljujoonised (1985) ja Ghadāmise vanalinn (1986) kuuluvad UNESCO maailmapärandi nimistusse. Peamine keskkonnamure on kõrbe pealetung.

Rahvastik. L. põlisasukad on berberid, kes elasid rannikuoasides. 7. saj. algas araablaste massiline sissetõuke. Praegu moodustavad berberid ja araablased L. rahvastikust valdava enamuse. Seal elab ka kreeklasi, maltalasi, itaallasi, egiptlasi, pakistanlasi, türklasi, indialasi ja tunceslasi. Usklikest on 97 % muslimid (sunnidid), ülejäänud tunnistavad pms. kat. usku, vähem on anglikaane ja kopte. L. lõunaosas elab nomaade – rändeluviiisiga berberi rahvaid, pms. tūferege. Saharat läbinud orjakaubandus tõi riiki neegreid; nende järeltulijad on berberitega ühte sulanud, nad räägivad araabia keelt ja on usutunnistuselt muslimid. L-s räägitakse pms. araabia keelt, linnades ka itaalia ja inglise keelt, berberi rahvad kõnelevad berberi keelt. L. on jaotatud kolmeks piirkonnaks: loode- ja põhjaosa on Tripolitaania, idaosa Kūrenaika ja lõunaosa Fazzān. Tripolitaania hõlmab Vahemere tasase rannikuala ja siseosast Sahara kivikõrbe platoo, seal elab u. 2/3 rahvastikust. Asustus paikneb pms. läänepoolsel rannikul, kus kulgeb Zuwārah'st Mišrātah'ni katkendlik oasivöönd (pikkus 325 km, laius 10 km), ning Jabal Nafīsat' platool. Umbes viiendik rahvastikust asustab idapiirkonda, pms. Banghāzīt jt. Vahemere-äärseid linnu. Ülejäänud rahvastik on koondunud lõunapiirkonna oasilinnadesse. Lõuna-L-s elab palju Tšadist pärit mäsulisi. L. asustus on hõre (keskm. ainult 3 in./km²). 90 % rahvastikust elab vähem kui 10 %-l riigi terr-st (pms. rannikualadel) ning ligi pool rahvastikust kahes suurimas linnas – pealinnas Tripolis (ühtlasi riigi tähtsaim majanduskeskus) ja idapiirkonna suurimas linnas Banghāzīs – ja nende ümbruses. Ülejäänud linnad on eelkõige piirkondlikud haldus- ja ärikeskused, neis on kergetööstus- ning mõnes ka naftatööstus- ja naftakeemiaettevõtteid. Enamik maarahvastikust elab rannikuoasides ja tegeleb niisutusel põhineva põllum- ja. Kuivades ja poolkuivades piirkondades on valdav rändlev eluviis, nomaadid peavad lambaid, kitsi ja kaameleid, kuid osalevad ka viljakoristustööl. Kirjaoskajaid on 83 % L. täiskasvanud elanikkonnast (2003). Riik on tervishoiusüsteemi ja haridusvõrgu rajamisel kasutanud naftatulusid.

Majandus. Enne naftaleiukohtade avastamist (1950. a-te lõpus) oli L. vaene riik, tema arengule oli suureks takistuseks Sahara kõrb. Majandus

Naftakirikude avastamine ja kasutuselevõtmine muutis L. üheks Aafrika rikkaimaks riigiks. Majanduses valitseb riiklik sektor. Riik kontrollib nafta tootmist, töötlemist, turustamist kui ka väljavedu ning ka enamikku teisi tööstusharusid. Et vähendada riigi sõltuvust naftatootjast, on L. valitsus püüdnud naftatootjate kasutada muude majandusharude arendamiseks. Pärast naftatootjate vähendamist tehti 1988 majandusreform, mis libe-raliseeris riigi majanduspoliitikat ja lõi soodsa pin-nase eraettevõtluseks. Kuna L. rahvaarv pole suur, siis oma tööjõust ei jätku. Seetõttu on riigis palju pms, teistest P-Aafrika riikidest, aga ka Lääne-Aafrikast ja Lähis-Idast pärit võõrtöölisi; nad on hoiatavad eeskätt põllum-s ja tööstuses. 1980. a-te keskpaigast on L. püüdnud võõrtöölise arvu vähendada, sest nende kaudu suur osa riigi tuludest teistsesse riikidesse. Rahvusv. isolatsiooni, suvereeni ja vahitsuse araabia elulaadi üliis-tuspoliitika tõttu pole lääne mõju rahvale kuigi suur. Naftatulu on L. suurim sissetulekuallikas. Sealse toornafta väävlisalisaldus on väike ning seetõttu on ta kvaliteetne ja saastab keskkonda vähem kui enamik toornaftasid. Naftaleiukohi asu-nud Surti lähedal, suured maardlad asu-vad Surti lähedal lõunas, naftat ammutatakse ka riigi läänecosas, rannikumadalikul ja Vahemere mandrilaval. 2005 toodeti 82 mln. t toornaftat. Nendes piirkondades, kus puurtatakse naftat, too-detakse ka maagaasi (2003. a. 7 mrd. m³). Muu-dest tööstusharudest on peamiselt rauamaagi ja kcedusoola kaevandamine ning metalli-, masina-, elektronika-, keemia-, ehitusmaterjali-, teks-tiili- ja toiduainetööstus, tehakse ka käsitööd. Elektrienergiat toodeti 2003. a. 14,4 mrd. kWh ja tarbiti 13,4 mrd. kWh. L-s on 141 lennujaama (neist 60 kõvakattelise lennuvaja) ja 2 kopteri-väljakut (2006). Graasijuhimeid on 3611 km ja naftajuhimeid 7252 km (2004). Rdt-d L-s ei ole, rajatakse seitselt rdt-liini (kogupikkus 2757 km), mis loodetakse valmis saada 2008. a. Mnt-id on 83 200 km (neist 47 590 km kõvakattelisi, 1999). Tähtsaimad sadamad on As-Sidrah, Az-Zuwayti-nah, Marsa al-Burayqah, Tripoli ja Az-Zāwiyah ning Ra's Lānūf (naftaterminal). Hartavat maad on 1% terr-st, niisutatavat maad 4700 km² (2003). Kasvat. nisu, otra, õlipuud, datilpalmi, tsitrusi, kartulit, köögivilja (eriti tomatit), maapähkli ja sojauuba. Palju on oasipõllundust, oluline osa on karjakasvatusel. Kõige paremal järjel on põl-lum. Jabal Naftusah' platool, kus veit on rohkem; seal kasvat. õlipuud ja viljapuid ning pceetakse kariloomi. Sisemaa oasides on maaomandid väi-kessed (keskm. 2–3 ha), rannikuvaladel ning riigi-ida- ja läänecosas suuremad (5–250 ha). Ranniku-mereest püütakse kala ja molluskeid. L. majandust iseloomustab positiivne väliskaubanduse saldo (2005 veeti välja 30,8 mrd. \$ eest ja sisse 10,8 mrd. \$ eest). Põhiline imporditud saadakse nafta ja muud toidud. Sisse ostetakse masinaid, trans-

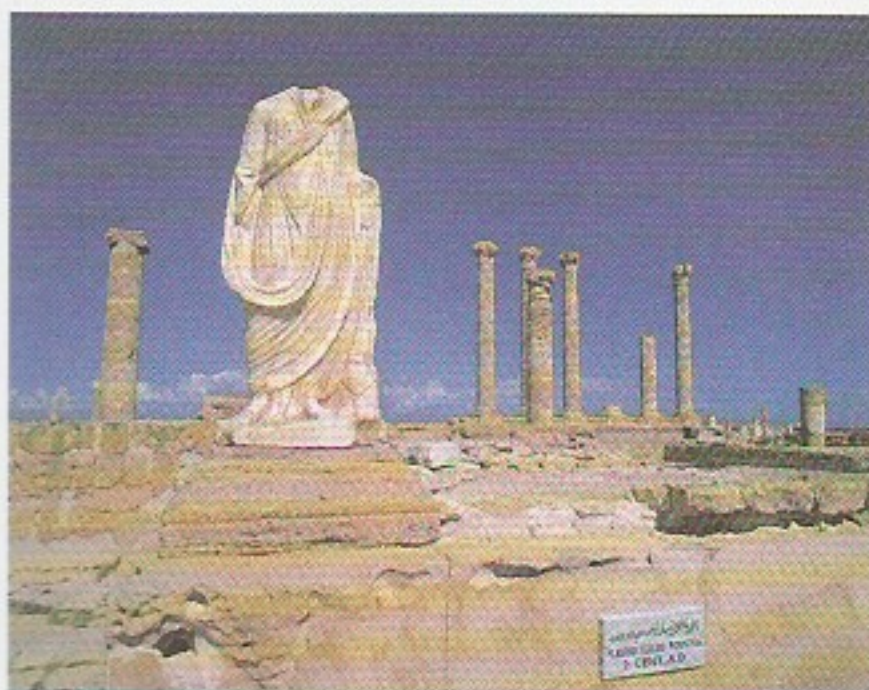
portivahendeid, msg. pooltooteid ning toidu- ja tarbekaubu. 2004. a. külastas L-t 149 000 turisti. Ajalugu. Edela-L-s Tadrart Acacusis asuvatest Ti-n-Torha ja Uan Muuhgegiagi koobasasulatest on leitud koduloomi kujutavaid koopamaalinguid ning kodustatud veiste ja lammaste luid, mis osutavad sellele, et juba vähemalt 5500 e. Kr. oli Saharas levinud rändkarjakasvatust. II a-tuh. e. Kr. asusid L. alale tänapäeva berberite esivanemad. Mitu korda püüdsid L-t alistada Egiptuse valit-sejad, liibuallased omakorda korraldasid sõjateki Egiptusse, paljud neist astusid palgasõdurima Egiptus teenistusse. 10. saj. keskelt e. Kr. haarasid liibuallastest palgasõdurid Egiptuses võimu (vaarao Šešonk I) ning rajasid 22. ja 23. dünastia. L. ranni-ku läänecosas koloniseerisid II a-tuh. lõpul ja I a-tuh. algul e. Kr. foiniiklased, kes rajasid sinna kolm olulist keskust: Lepcis Magna, Šabratāh ja Oea (nüüd Tripoli). 6. saj. e. Kr. kujunes tähtsaimaks kolooniaks Lepcis Magna. L. idaosas (Kürenaikas) oli tuntum Kürene (asut. u. 630 e. Kr.). 2. saj. lõpul ja 1. saj. algul e. Kr. alistasid suurema osa L-t roomlased. 2.–3. saj. p. Kr. oli L. Vahemere-äärsete linnade õitseng; Lepcis Magna kujunes keiser Septimius Severuse ajal [193–211] Rooma tähtsaimaks P-Aafrika keskuseks. Pärast Rooma keisririigi lagunemist (395) kuulus Tripoliitaania Lääne-Rooma ning Kürenaika Ida-Rooma riiki. 5. saj. vallutasid L. vandaalid, 534–643 kuulus ta Bütsantsile, seejärel 16. saj.-ni araablastele. Araab-laste vallutamisest ajal kohalik rahvasik arabiseerus ja islamiseerus. 1510 vallutasid Tripoli lühikeseks ajaks hispaanlased, kes andsid selle läänina Malta Ordule (1530–51), kuid 16. saj. keskpaiku läksid L. rannikuvalad türklaste võimu alla. Sel ajal sai L. rannik mereõvilit tüglaks, nende tegevust soo-sis kohalik Türgi haldusaparatuur. 1711 haaras võimu Türgi ratsaväeohvitser Ahmad Karamanli, kes pani aluse kohalikule Karamanli (Qaramanli) dünastiale (1711–1835). L. oli sel ajal sisuliselt iseseisv, kuni ta 1835 langes lõplikult Türgi vallutamisest alla. 1840. a-tel levis L-s Senussiidide (Sanussii-tide; dervišivennaskonna) liikumine, 1843 arenes selle keskuseks Kürenaika. 1911 hoiwas Tripoliita-

- Peaministri
1951–54
Majmūd al-M.
1954
Muhammad Sa
1954–57
Ahmad bin
1957–60
Abd al-M.
1960–63
Uthmān Sa
1963–64
Muhi ad-D
1964–65
Majmūd al-M.
1965–67
Husayn Y
1967
Abd al-Q
1967–68
al-Hamid al-B
1968–69
Wam al-Q
1969–70
Sulaymān al-M
1972–77
Abd as-Sa
1977–79
al-'Ubbayy
1979–84
Azzūz al-T
1984–86
Azzūz al-T
1986–87
az-Zarūq Pa
1987–90
Azzūz al-T
1987–90
Jafā al-M
1990–94
Abu Zayd
1994–97
Abd al-M
1997–2000
Ahmad al-M
2000–03
Allah ash-S
2003–06
Muhammad Gh
2006–
Ali al-M

nia ja Kürenaika rannikuala Itaalia (Itaalia-Türgi sõda 1911–12) ning järgmisel aastal sõlmitud Lausanne'i rahulepinguga läksid need alad Itaalia valdusse ja nimetati L-ks. Itaalia suutis hõivata siiski ainult rannikuala, Kürenaika sisemaa jäi Senussiitide võimkonda, Tripolitaania moodustati vabariik (1918–23). 1923–31 vallutas Itaalia kogu L., pms. Senussiitide eestvedamisel toimunud vabadusvõitlus lõppes, üle 100 000 inimese paigutati koonduslaagritesse (1999 palus Itaalia valitsus L-lt vabandust ja teatas, et on valmis maksta okupatsiooni eest kompensatsiooni). Tripolitaania ja Kürenaika ühendati 1934 Itaalia L. kolooniaks, sinna asustati rohkesti itaallasi. Juunist 1940 jaan-ni 1943 pidasid L-s lahinguid Itaalia-Saksa ja Suurbritannia väed (nn. L. kampaania). A-st 1943 haldas L-t Briti (Fazzāni Prantsuse) sõjaväeline administratsioon. 24. XII 1951 kuulutati L. ÜRO Peaassamblee 1949. a. otsusega iseseisvaks kuningriigiks. Kuningaks sai Kürenaika emiir Sayyid Muhammad Idrīs al-Mahdī as-Sanūsī (Idrīs I). Monarhistlik režiim lubas 1953 Suurbritannial ja 1954 USA-l rajada L-sse sõjaväebaase. 1953 sai L. Araabia Liiga liikmeks. Hiiglasliku naftavaru kasutuselevõtt 1960. a-tel suurendas L. maj. võimsust, kuid selle eksporditulude ebaühtlane jaotamine ja riigis levima hakanud panarabismi ideed tekitasid sisepingeid. 1. IX 1969 tegi rühm sõjaväelasi veretu riigipöörde, kuningas põgenes Egiptusse ja L. kuulutati vabariigiks. Riigipeaks sai Muammar al-Qaddāfi. Uus valitsus likvideeris

välismaised sõjaväebaasid (1970), kuulutas välja nn. islamistliku sotsialismi, mis eitas nii Nõuk. kommunismi kui ka Lääne kapitalismi (nn. kolmas universaalne teooria), ning riigistas naftatööstuse, pangad jm. ettevõtted. 1973 alustati nn. rahvarev-i. Eelkõige tähendas see M. al-Qaddāfi islamitõlgenduse (1972 avaldas ta oma „Rohelise raamatu“) muutmist ainsaks ideoloogiaks, haldus- ja riigiparaadi puhastamist teisitõldejaist ning võimu andmist rev. komiteedele. L. katse ühineda Egiptuse, Süüria (1973) ja Tuneesiaga (1974) ebaõnnestus. 1977. a. avaldati põhiseaduslik „Deklaratsioon võimu minekust rahva kätte“, millega vabariik muudeti nn. rahvariigiks. Senine kõrgeim võimuorgan Rev. Väejuhatuse Nõukogu asendati nn. otsese rahva-võimuga, mille kõrgeimaks organiks sai Üldine Rahvakongress. A-ni 1979 oli selle peasekretär M. al-Qaddāfi, seejärel loobus ta kõigest pol. ametitest, kuid mitte võimust. 1977 peeti lähijärgne piirisõda Egiptusega, 1979, 1981, 1983–84 ja 1987 sekkus L. Tšaadi kodusõtta. Iraani-Iraagi sõjas (1979–88) toetas L. Iraani. Suhted USA ja lääneriikidega teravnesid, kui L. hakkas toetama palestiinlaste jt. araablaste Iisraeli-vastast võitlust ning teda hakati kahtlustama osalemises rahvusv. terrorismis. Majanduse korraldamisel tekkinud siseriiklik kaos ja USA kehtestatud majandusembargo (1982) kiirendasid maj. allakäiku. Vastuseks Lääne-Berliinis Ühendriikide sõjaväelaste diskoteegis korraldatud pommiplahvatusele tegi USA lennuvägi apr. 1986 L. sõjalistele ja tsiviilobjektidele (ka Tripolis ja Banghāzis) mitu õhurünnakut. 1992 keelustas ÜRO sõjalise ja lennundusala koostöö L-ga, et sundida teda välja andma kahtlusaluseid, keda süüdistati USA reisilennuki plahvatuse (Lockerbie, 1988) korraldamises. Seejärel mõistis Üldine Rahvakongress rahvusv. terrorismi hukka ning saatis riigist välja mitu tuhat palestiinlast (1995). 1992 hakkas kehtima erastamisseadus ja riik jagati 1500 isemajandavaks kommuniks. 1994 kehtestati šariaat. 1999 täitis L. ühe ÜRO põhinõudmistest ning andis välja kaks peamist 1988. a. lennukiterrorismis kahtlustatavat. 2002 võtis L. omaks mitu rahvusv. terroriakti ja teatas, et on valmis maksta ohvrite sugulastele hüvitist. M. al-Qaddāfi mõistis hukka ka New Yorgi kaubanduskeskusele tehtud terrorirünnaku (2001) ning tunnustas USA õigust enesekaitsele. 2003 lõpetas ÜRO L-vastased sanktsioonid. Samal aastal teatas L., et ta seiskab massihävitusrelvade programmi, selle tulemusena tühistas USA järgmisel aastal majandussanktsioonid ning teatas 2006, et ta on valmis taastama L-ga diplomaatilised suhted. L. sisemine pol. olukord on aga seni muutumatu ning ta kuulub maailma repressiivseimate režiimide hulka. Viimastel aastatel on rahvusv. vastukaja tekitanud kohtuprotsess L-s töötanud Bulgaaria arstide üle, keda süüdistatakse AIDS-i tahtlikus levitamises. A-st 1992 on Üldise Rahvakongressi peasekretär Zantānī Muhammad az-Zantānī, valitsusjuht on a-st 2006 Al-Baghdādī 'Alī al-Mahmūdī. A-st 1955 on L. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Lepia Waga (1990)	19,9 mrd. \$
maajärgi	19,9 mrd. \$
Arifian	8 %
	50 %
	42 %
Peamised	
1951–54 Tšad	11 400 \$
Muammar al-Qaddāfi	3,4 %
1954	25,3 mrd. \$
Muammar al-Qaddāfi	25,3 mrd. \$
1954–57 Tšad	15,5 mrd. \$
Al-Baghdādī	4,3 mrd. \$
1957–60	4,3 mrd. \$
Al-Baghdādī	4,3 mrd. \$
1960–65	4,3 mrd. \$
Üldine	4,4 mrd. \$
1965–68	1,64 mrd. \$
Muammar al-Qaddāfi	17 %
1965–67	23 %
Al-Baghdādī	59 %
1967	30 %
Al-Baghdādī	87 %
1967–68	23 a
Al-Baghdādī	77 a
1968–70	75 a
Al-Baghdādī	79 a
1970–71	2,3 %
Al-Baghdādī	2,6 %
1971–72	0,3 %
Al-Baghdādī	2,4 %
1972–73	10 000 in.
Al-Baghdādī	
1973–74	
Al-Baghdādī	
1974–75	
Al-Baghdādī	
1975–76	
Al-Baghdādī	
1976–77	
Al-Baghdādī	
1977–78	
Al-Baghdādī	
1978–79	
Al-Baghdādī	
1979–80	
Al-Baghdādī	
1980–81	
Al-Baghdādī	
1981–82	
Al-Baghdādī	
1982–83	
Al-Baghdādī	
1983–84	
Al-Baghdādī	
1984–85	
Al-Baghdādī	
1985–86	
Al-Baghdādī	
1986–87	
Al-Baghdādī	
1987–88	
Al-Baghdādī	
1988–89	
Al-Baghdādī	
1989–90	
Al-Baghdādī	
1990–91	
Al-Baghdādī	
1991–92	
Al-Baghdādī	
1992–93	
Al-Baghdādī	
1993–94	
Al-Baghdādī	
1994–95	
Al-Baghdādī	
1995–96	
Al-Baghdādī	
1996–97	
Al-Baghdādī	
1997–98	
Al-Baghdādī	
1998–99	
Al-Baghdādī	
1999–00	
Al-Baghdādī	
2000–01	
Al-Baghdādī	
2001–02	
Al-Baghdādī	
2002–03	
Al-Baghdādī	
2003–04	
Al-Baghdādī	
2004–05	
Al-Baghdādī	
2005–06	
Al-Baghdādī	
2006–07	
Al-Baghdādī	
2007–08	
Al-Baghdādī	
2008–09	
Al-Baghdādī	
2009–10	
Al-Baghdādī	
2010–11	
Al-Baghdādī	
2011–12	
Al-Baghdādī	
2012–13	
Al-Baghdādī	
2013–14	
Al-Baghdādī	
2014–15	
Al-Baghdādī	
2015–16	
Al-Baghdādī	
2016–17	
Al-Baghdādī	
2017–18	
Al-Baghdādī	
2018–19	
Al-Baghdādī	
2019–20	
Al-Baghdādī	
2020–21	
Al-Baghdādī	
2021–22	
Al-Baghdādī	
2022–23	
Al-Baghdādī	
2023–24	
Al-Baghdādī	
2024–25	
Al-Baghdādī	
2025–26	
Al-Baghdādī	
2026–27	
Al-Baghdādī	
2027–28	
Al-Baghdādī	
2028–29	
Al-Baghdādī	
2029–30	
Al-Baghdādī	
2030–31	
Al-Baghdādī	
2031–32	
Al-Baghdādī	
2032–33	
Al-Baghdādī	
2033–34	
Al-Baghdādī	
2034–35	
Al-Baghdādī	
2035–36	
Al-Baghdādī	
2036–37	
Al-Baghdādī	
2037–38	
Al-Baghdādī	
2038–39	
Al-Baghdādī	
2039–40	
Al-Baghdādī	
2040–41	
Al-Baghdādī	
2041–42	
Al-Baghdādī	
2042–43	
Al-Baghdādī	
2043–44	
Al-Baghdādī	
2044–45	
Al-Baghdādī	
2045–46	
Al-Baghdādī	
2046–47	
Al-Baghdādī	
2047–48	
Al-Baghdādī	
2048–49	
Al-Baghdādī	
2049–50	
Al-Baghdādī	
2050–51	
Al-Baghdādī	
2051–52	
Al-Baghdādī	
2052–53	
Al-Baghdādī	
2053–54	
Al-Baghdādī	
2054–55	
Al-Baghdādī	
2055–56	
Al-Baghdādī	
2056–57	
Al-Baghdādī	
2057–58	
Al-Baghdādī	
2058–59	
Al-Baghdādī	
2059–60	
Al-Baghdādī	
2060–61	
Al-Baghdādī	
2061–62	
Al-Baghdādī	
2062–63	
Al-Baghdādī	
2063–64	
Al-Baghdādī	
2064–65	
Al-Baghdādī	
2065–66	
Al-Baghdādī	
2066–67	
Al-Baghdādī	
2067–68	
Al-Baghdādī	
2068–69	
Al-Baghdādī	
2069–70	
Al-Baghdādī	
2070–71	
Al-Baghdādī	
2071–72	
Al-Baghdādī	
2072–73	
Al-Baghdādī	
2073–74	
Al-Baghdādī	
2074–75	
Al-Baghdādī	
2075–76	
Al-Baghdādī	
2076–77	
Al-Baghdādī	
2077–78	
Al-Baghdādī	
2078–79	
Al-Baghdādī	
2079–80	
Al-Baghdādī	
2080–81	
Al-Baghdādī	
2081–82	
Al-Baghdādī	
2082–83	
Al-Baghdādī	
2083–84	
Al-Baghdādī	
2084–85	
Al-Baghdādī	
2085–86	
Al-Baghdādī	
2086–87	
Al-Baghdādī	
2087–88	
Al-Baghdādī	
2088–89	
Al-Baghdādī	
2089–90	
Al-Baghdādī	
2090–91	
Al-Baghdādī	
2091–92	
Al-Baghdādī	
2092–93	
Al-Baghdādī	
2093–94	
Al-Baghdādī	
2094–95	
Al-Baghdādī	
2095–96	
Al-Baghdādī	
2096–97	
Al-Baghdādī	
2097–98	
Al-Baghdādī	
2098–99	
Al-Baghdādī	
2099–00	
Al-Baghdādī	
2100–01	
Al-Baghdādī	
2101–02	
Al-Baghdādī	
2102–03	
Al-Baghdādī	
2103–04	
Al-Baghdādī	
2104–05	
Al-Baghdādī	
2105–06	
Al-Baghdādī	
2106–07	
Al-Baghdādī	
2107–08	
Al-Baghdādī	
2108–09	
Al-Baghdādī	
2109–10	
Al-Baghdādī	
2110–11	
Al-Baghdādī	
2111–12	
Al-Baghdādī	
2112–13	
Al-Baghdādī	
2113–14	
Al-Baghdādī	
2114–15	
Al-Baghdādī	
2115–16	
Al-Baghdādī	
2116–17	
Al-Baghdādī	
2117–18	
Al-Baghdādī	
2118–19	
Al-Baghdādī	
2119–20	
Al-Baghdādī	
2120–21	
Al-Baghdādī	
2121–22	
Al-Baghdādī	
2122–23	
Al-Baghdādī	
2123–24	
Al-Baghdādī	
2124–25	
Al-Baghdādī	
2125–26	
Al-Baghdādī	
2126–27	
Al-Baghdādī	
2127–28	
Al-Baghdādī	
2128–29	
Al-Baghdādī	
2129–30	
Al-Baghdādī	
2130–31	
Al-Baghdādī	
2131–32	
Al-Baghdādī	
2132–33	
Al-Baghdādī	
2133–34	
Al-Baghdādī	
2134–35	
Al-Baghdādī	
2135–36	
Al-Baghdādī	
2136–37	
Al-Baghdādī	
2137–38	
Al-Baghdādī	
2138–39	
Al-Baghdādī	
2139–40	
Al-Baghdādī	
2140–41	
Al-Baghdādī	
2141–42	
Al-Baghdādī	
2142–43	
Al-Baghdādī	
2143–44	
Al-Baghdādī	
2144–45	
Al-Baghdādī	
2145–46	
Al-Baghdādī	
2146–47	
Al-Baghdādī	
2147–48	
Al-Baghdādī	
2148–49	
Al-Baghdādī	
2149–50	
Al-Baghdādī	
2150–51	
Al-Baghdādī	
2151–52	
Al-Baghdādī	
2152–53	
Al-Baghdādī	
2153–54	
Al-Baghdādī	
2154–55	
Al-Baghdādī	
2155–56	
Al-Baghdādī	
2156–57	
Al-Baghdādī	
2157–58	
Al-Baghdādī	
2158–59	
Al-Baghdādī	
2159–60	
Al-Baghdādī	
2160–61	
Al-Baghdādī	
2161–62	
Al-Baghdādī	
2162–63	
Al-Baghdādī	
2163–64	
Al-Baghdādī	
2164–65	
Al-Baghdādī	
2165–66	
Al-Baghdādī	
2166–67	
Al-Baghdādī	
2167–68	
Al-Baghdādī	
2168–69	
Al-Baghdādī	
2169–70	
Al-Baghdādī	
2170–71	
Al-Baghdādī	
2171–72	
Al-Baghdādī	
2172–73	
Al-Baghdādī	
2173–74	
Al-Baghdādī	
2174–75	
Al-Baghdādī	
2175–76	
Al-Baghdādī	
2176–77	
Al-Baghdādī	
2177–78	
Al-Baghdādī	
2178–79	
Al-Baghdādī	
2179–80	
Al-Baghdādī	
2180–81	
Al-Baghdādī	
2181–82	
Al-Baghdādī	
2182–83	
Al-Baghdādī	
2183–84	
Al-Baghdādī	
2184–85	
Al-Baghdādī	
2185–86	
Al-Baghdādī	
2186–87	
Al-Baghdādī	
2187–88	
Al-Baghdādī	
2188–89	
Al-Baghdādī	
2189–90	
Al-Baghdādī	
2190–91	
Al-Baghdādī	
2191–92	
Al-Baghdādī	
2192–93	
Al-Baghdādī	
2193–94	
Al-Baghdādī	
2194–95	
Al-Baghdādī	
2195–96	
Al-Baghdādī	
2196–97	
Al-Baghdādī	
2197–98	
Al-Baghdādī	
2198–99	
Al-Baghdādī	
2199–00	
Al-Baghdādī	
2200–01	
Al-Baghdādī	
2201–02	
Al-Baghdādī	
2202–03	
Al-Baghdādī	
2203–04	
Al-Baghdādī	
2204–05	
Al-Baghdādī	
2205–06	
Al-Baghdādī	
2206–07	
Al-Baghdādī	
2207–08	
Al-Baghdādī	
2208–09	
Al-Baghdādī	
2209–10	
Al-Baghdādī	
2210–11	
Al-Baghdādī	
2211–12	
Al-Baghdādī	
2212–13	
Al-Baghdādī	
2213–14	
Al-Baghdādī	
2214–15	
Al-Baghdādī	
2215–16	
Al-Baghdādī	
2216–17	
Al-Baghdādī	
2217–18	
Al-Baghdādī	
2218–19	
Al-Baghdādī	
2219–20	
Al-Baghdādī	
2220–21	
Al-Baghdādī	
2221–22	
Al-Baghdādī	
2222–23	
Al-Baghdādī	
2223–24	
Al-Baghdādī	
2224–25	
Al-Baghdādī	
2225–26	
Al-Baghdādī	
2226–27	
Al-Baghdādī	
2227–28	
Al-Baghdādī	
2228–29	
Al-Baghdādī	
2229–30	
Al-Baghdādī	
2230–31	
Al-Baghdādī	
2231–32	
Al-Baghdādī	
2232–33	
Al-Baghdādī	
2233–34	
Al-Baghdādī	
2234–35	
Al-Baghdādī	
2235–36	
Al-Baghdādī	
2236–37	
Al-Baghdādī	
2237–38	
Al-Baghdādī	
2238–39	
Al-Baghdādī	
2239–40	
Al-Baghdādī	
2240–41	
Al-Baghdādī	
2241–42	
Al-Baghdādī	
2242–43	
Al-Baghdādī	
2243–44	
Al-Baghdādī	
2244–45	
Al-Baghdādī	
2245–46	
Al-Baghdādī	
2246–47	
Al-Baghdādī	
2247–48	
Al-Baghdādī	
2248–49	
Al-Baghdādī	
2249–50	
Al-Baghdādī	
2250–51	
Al-Baghdādī	
2251–52	
Al-Baghdādī	
2252–53	
Al-Baghdādī	
2253–54	
Al-Baghdādī	
2254–55	
Al-Baghdādī	
2255–56	
Al-Baghdādī	
2256–57	
Al-Baghdādī	
2257–58	
Al-Baghdādī	
2258–59	
Al-Baghdādī	
2259–60	
Al-Baghdādī	
2260–61	
Al-Baghdādī	
2261–62	
Al-Baghdādī	
2262–63	
Al-Baghdādī	
2263–64	
Al-Baghdādī	
2264–65	
Al-Baghdādī	
2265–66	
Al-Baghdādī	
2266–67	
Al-Baghdādī	
2267–68	
Al-Baghdādī	
2268–69	
Al-Baghdādī	
2269–70	
Al-Baghdādī	
2270–71	

Luksemburg

Luksemburg, L-i Suurhertsogiriik (letseburgi *Lëtzebuerg*, Grossherzogtum Luxemburg, saksa *Luxemburg*, *Grand-Duché de Luxembourg*), merepiirita väikeriik Lääne-Euroopas. Püü (359 km) Saksamaa (138 km), Prantsusmaa (73 km) ja Belgia (148 km).

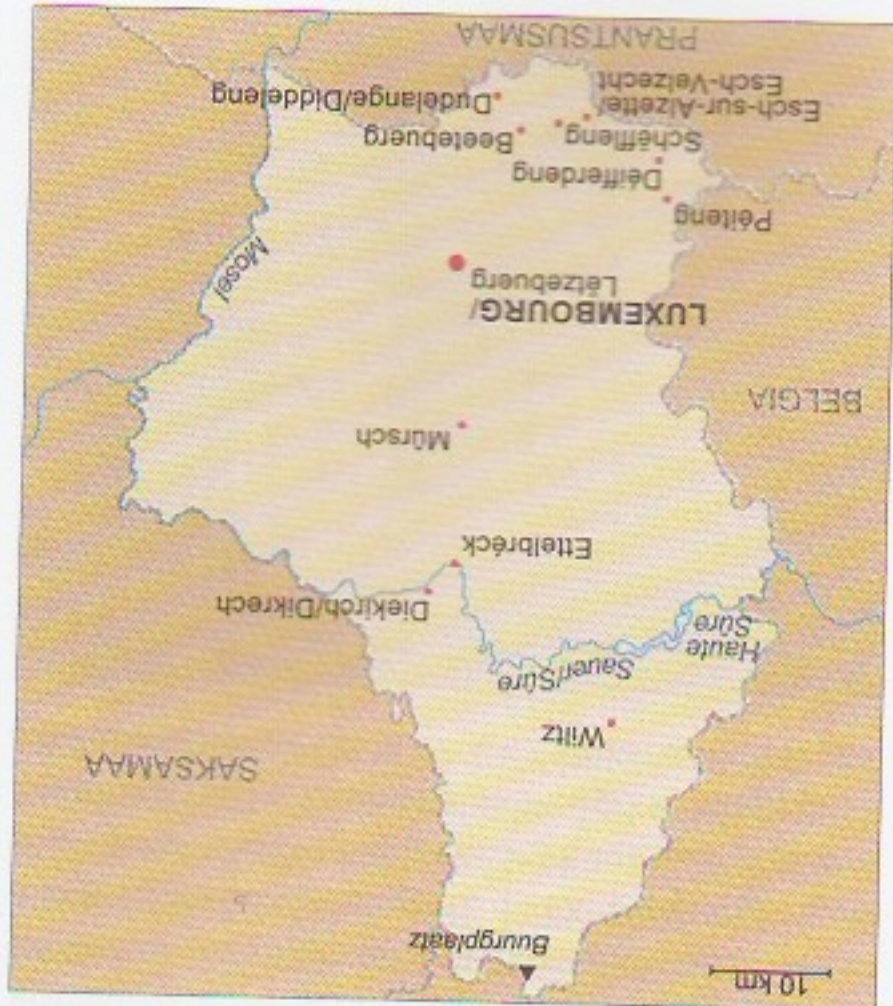
Pindala	2586 km ²
Rahvaarv	459 400 (2006)
Pealinn	Luxembourg (letseburgi <i>Lëtzebuerg</i> , sks <i>Luxemburg</i> , 76 400 el.)
Haldusjaotus	12 kantoniiks 3 ringkonda, mis jaotuvad buurg, sks <i>Luxemburg</i> , 76 400 el.)
Riigikeeled	letseburgi, prantsuse ja saksa keel
Rahahüük	euro (EUR)
Riigitäähised	LUX, LU

Politiiline süsteem. L. on konstitutsioonilise monarhiaga riik. Riigipea on pärilava võimuga suurhertsog. Seadusandlik organ on ühekojaline 60-kojaline Saadikutekoda (*Chambre van Député*), *Abgeordnetekanamer*, *Chambre des députés*, mille liikmed valib 5 aastaks enamusvalimis- ning valimine on kohustuslik. Riigipeal on õigus parlament laiali saata. Nõuandva organina tegutseb 21-liikmeline Riiginõukogu (*Staatsrot, Staatsrat, Conseil d'Etat*), mille liikmed määrab suurhertsog peaministri ettepanekul. Peaministri ja ministrite süsteem. Olulisimad erakonnad

on Kristlik-Sotsiaalne Rahvapartei (*Chrëschtlech Sozial Vollekspartei, Christlich Soziale Volkspartei, Parti populaire chrétien social*), L-i Sotsial. Töölispartei (*Lëtzebuergesch Sozialistesch Arbeiterpartei, Luxemburger Sozialistische Arbeiterpartei, Parti ouvrier socialiste luxembourgeois*) ja Dem. Partei (*Demokratesch Partei, Demokratische Partei, Parti démocratique*). Kohtusüsteem on kolmeastmeline: Ülemkohus, ringkonnakohtud ja rahukohud. Kehitb 1868. a. põhiseadus (hiljem mitu korda täiendatud). Rahvusv. klassifikatsioonid alusel on L. vaba riik. Korruptsiooninõudeksi järgi asub L. maailmas 11. kohal.

Sümboolika. L-i lipu (a-st 1972) värvid pärinevad vapilt. Vapi (ametlikult a-st 1972) vanim kujutis pärineb 13. saj-st. Vapikilbi hõbedajasinisest ristist, millel on tagajalgadele tõusnud punane kroonitud lõvi, kilpi toetavad kaks kuldset lõvi. Nii vapikilbi kui ka -manti kohal on kuldne kroon. Vapikilbi all on Tammekrooni Ordu rist. Hümn (a-st 1895) „Ons Hémécht“ („Meie kodumaa“), sõnad Michel Lenz, viis Jean-Antoine Zinnen. Rahvuslül on roos, rahvuslind põialpoiss (*Regulus regulus*).

Loodus. L-i põhjoossa (Eisäck) ulatuvad Belgia Ardennid. Idapiiril eraldab Ardennid ja Eifel'i massiiv Oueri jõe org. Eisäck hõlmab riigi alast kolmandiku. See on 400–500 m kõrgune Vanaaeg-konna kiltkivilava, mida liigestavad sügavad orud. Seal asub ka riigi kõrgeim tipp Buurgplaatz (559 m). L-i keskk- ja lõunaosa (Gutland/Bon Pays) paikneb Lorraine'i (Lotringi) astangumaal. Suuremad jõed on Mosel ja selle lisajõed Our, Sauer (Süre) ja Alzette. L-i tähtsaim maavara on rauamaak, peamiselt leiu kohad paiknevad riigi lõunaosas. Valitseb mereiiselt mandriliiselt ülemineku kliima. Keskmine t° on Luxembourgis jaan-s 0,8 °C, juulis 17,5 °C. Sajab keskm. 780 mm/a. Muuillastikus valdavad metsapruun- ja leet-pruunmullad. 34 % L-i alast katab mets. Põhjoosas kasvab okas- ja sega-, lõunaosas lehtmets (pöök, tamm). L-s elab 55 liiki imetajaid. Lunde on 301 liiki (neist 136 liiki

Haldusjaotus	Ringkonnad (B)	Diekirch	Greivemaa	Luxembourg
Suuremad linnad	(el. arv, 2006)	Luxembourg	Esch-sur-Alzette	Dudelange
		Schëffleng	Beetebuurg	Péteng
Rahvaarv		1947	1960	1970
		1981	1991	2001
		2006		
Peaministriid		1937–53	1953–58	1958–59
		1959–74	1974–79	1979–84
		1984–95	1995–	
		Jean-Claude Juncker		

Luksemburg

keemia- ja kummitooteid. Põllum-e põhiharud on teraviljakasvatus (2003. a. 164 100 t) ja piimakarjandus. Moseli orus kasvat. viinamarja. Mnt-id on 2876 km, rdt-d 275 km (2003). Lennujaamu on 2, neist ühel on kõvakattelised lennurajad. Siseveeteid on 32 km (Moselil). Peamised väljaveokaubad on metalltooted, masinad, seadmed, keemia- ja kummitooted ning klaasesemed, sisse tuuakse masinaid ja seadmeid, metalltooteid, mineraalset tooret, toiduaineid ja tarbekaupa. EL-i maade osatähtsus L-i väljaveos on 87 % ja sisseveos 93 %. Peamised kaubanduspartnerid on Saksamaa, Belgia ja Prantsusmaa. Luxembourgis asub maailma suurima terasekontserni *Arcelor Mittal* i peakorter.

Ajalugu. I a-tuh. algul p. Kr. kuulus L-i ala Rooma *Gallia Belgica* prov-i, 5. – 9. saj. oli ta Frangi riigi osa. 963 on esimest korda mainitud Lützelburgi krahvkonda, mis kuulus Saksa-Rooma riiki ning muudeti 1354 L-i hertsogkonnaks. Esimeseks hertsogiks sai Wenzel I. 1443 liideti L. Burgundia hertsogkonnaga. Pärast Burgundia jagamist (1477) kuulus L-i ala Habsburgidele (1556–1684 nende Hispaania Madalmaade harule), 1684–97 oli see Prantsusmaa, 1697–1714 Hispaania, 1714–94 Austria ja 1794–1815 taas Prantsusmaa valduses. Viini kongressi otsusega (1815) moodustati Saksa Liitu kuuluva Hollandiga personaalunioonis olev L-i Suurhertsogiriik, suurihertsogiks nimetati Hollandi kun. Willem I. L-i nüüdispiirid kujunesid 1839, kui maa lääneosa, mida asustasid vallooniid, liidendati Belgiaga. 1842–1919 kuulus L. Saksa Tolliliitu. 1845 ehitati esimene rdt. 11. V 1867 kuulutati L. Londoni lepinguga sisuliselt iseseisvaks ja igavesti neutraalseks riigiks, neutraliteet sätestati ka 1868. a. põhiseaduses. Hollandiga personaalunioonis oli L. a-ni 1890, siis iseseisvus ta täielikult, sest Hollandi troonil ei olnud meessoost pärijat. Otsustati, et Hollandi kuninganna ei saa olla ühtlasi L-i suurihertsoginna. 19. saj. lõpul arenes hoogsalt suurtööstus (põhiharu metallurgia). Neutraliteedist hoolimata okupeeris Saksamaa L-i nii I kui ka II maailmasõjas. Kui Saksamaa 10. V 1940 L-i okupeeris, põgenesid valitsus ja suurihertsoginna Charlotte [1919–64] Suurbritanniasse. L-i vabastasid USA väeüksused Ardenni operatsiooni ajal veebr. 1945. A-ni 1947 olid võimul koalitsioonivalitsused. 1948 loodi tolliliit Belgia ja Hollandiga ning tähistati neutraliteeti nõudev põhiseaduse säte. 1949 astus L. NATO-sse, 1951 Euroopa Sõe- ja Terasühendusse, 1955 Lääne-Euroopa Liitu, 1957 EMÜ-sse ja 1958 Beneluxi Majandusliitu. 19. VI 1990 kirjutas L. esimese 5 riigi hulgas alla Schengeni konventsioonile, mis reguleerib piirikontrolli ja hõlbustab kodanike vaba liikumist. L-s tegutseb mitu EL-i olulist institutsiooni, sh. Euroopa Parlamendi sekretariaat ja Euroopa Kohus. Ühtlasi on L-st kujunenud üks rahvusv. pangandus- ja rahanduskeskusi. A-st 2000 on L-i suurihertsog Henri, kes pärineb Nassau-Weilburgi dünastiast. A-st 1945 on L. ÜRO liige. Diplomaatilised suhted Eestiga sõlmiti 1923 ning taassõlmiti 29. VIII 1991. 1998 asutati L-i Eesti Selts (153 liiget, 2006).

pesitsejad), roomajaid 9 ja kahepaikseid 16 liiki. Riigis on 191 KA-d (enamik väikesed). Luxembourg vanalinn on UNESCO maailmapärandi nimistus (1994).

Rahvastik. Keskmine asustustihedus on 178 in./km². Asustus on tihedaim maa lõunaosas (kohati enam kui 500 in./km²) ja hõredaim Eisléckis (40–50 in./km²). Linnastumus on väga suur. Suurimad linnad on pealinn ning kunagised metallurgiakeskused Esch-sur-Alzette, Déifferdeng ja Dudelange. Rahvastikust moodustavad 61,4 % letseburgi, saksa ja prantsuse keelt kõnelevad luksemburglased, 38,6 % elanikest on välismaalased (portugalased, prantslased, itaallased, belglased). U. 7700 välismaalast töötab Luxembourgis asuvates rahvusv. org-des. Letseburgi keel on a-st 1984 ka L-i rahvuskeel. Väljakujunenud tava järgi kasut. letseburgi keelt pms. kõnekeelena, prantsuse keelt valitsusasutustes ning saksa keelt ajakirjanduses ja kirikus. Pms. noored valdavad ka inglise keelt. Rahvaarv on suurenenud eeskätt välismaalaste arvel. Võõrtööliste tõttu on tööeliste osatähtsus suur: kuni 14-aastasi on 18,8 %, 15–64-aastasi 67,1 % ja üle 65-aastasi 14,1 % rahvastikust. Hinnanguliselt moodustavad u. 90 % elanikkonnast katoliiklased, illejäänud on protestandid, õigeusklikud, judaistid ja muslimid. L. on täieliku kirjaoskusega maa. Koalikehustus kehtib 6–15-aastastele. Suurem osa üliõpilasi (2003/04. õ-a. 6723) omandab haridust Saksamaa, Belgia ja Prantsusmaa ülikoolides. Tervishoiukulutused moodustavad 6 % SKT-st (2001). Riigis oli 2004. a. 1591 arsti ja 17 haiglat. **Majandus.** L. on kõrgelt arenenud majandusega riik. SKT-lt ühe elaniku kohta on ta maailmas esikohal. Sellele on palju kaasa aidanud suur võõrtööliste osatähtsus. Iga päev käib piiri tagant tööle üle 100 000 in. Riigieelarve on tasakaalus. Kaua aega oli L-i maj. jõukuse alus must metallurgia, nüüd on ta eeskätt rahvusv. rahanduskeskus. 2003. a. lipus tegutses seal 169 panka, neist u. 90 % olid välispankade osakonnad. Pankade vara koguväärtus oli 656 mrd. eurot. Tööstuses on siiani ülekaalus metalli töötlemine. Rauamaagi kaevandamine lõpetati 1980. a-te algul. 2002 toodeti 2,7 mln. t raudmetalli ja 4,5 mln. t valtsmetalli. Valmistatakse ka

Lõuna-Aafrika

Vabariik

Lõuna-Aafrika Vabariik (ingl *Republic of South Africa*, aafrikaani *Republiek van Suid-Afrika*), lüh. LAV, riik Aafrika lõunatipus. Pind (4862 km²), Namibia (967 km²), Botswana (1840 km²), Zimbabve (225 km²), Mosambigi (491 km²), Svaasimaa (430 km²) ja Lesothoga (909 km²); rannajoone pikkus 2798 km. LAV-le kuuluvad ka lähis- ja kauglähedased Prantsuse India ja Atlantide saared (Marion 290 km², Prantsuse India ja Atlantide saar 45 km²), ta ümbritseb täielikult Lesotho ja suuremat osa Svaasimaad. Rannikult ühuvad India ja Atlantide ookean. Riigil on 2 pealinnat: täitevvõimu keskus on Pretoria, seadusandliku võimu keskus Kaplinn; kõrgim kohtuvõim asub Bloemfonteinis. LAV on võrdlemisi eraldi asuv riik: piirkonnad, millel on ajalooliselt kujunenud tihedad majandus- ja kultuurisidemed (Euroopa, P-Am, Ida-Aasia), paiknevad enam kui 9600 km kaugusel.

Pindala	1 219 090 km ²
Rahvaarv	48 861 500 (2006)
Pealinnad	Pretoria (Tshwane; 1 687 800 el.) ja Kaplinn (3 546 400 el.)
Haldusjaotus	9 provintsi
Riigikeeled	11 keelt, olulisimad on inglise ja aafrikaani keel
Rahvahik	LAV rand (ZAR)
Rahvapäised	ZAF, ZA

Politiline süsteem. LAV on presidentaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht.

Haldus- jaotus	Pindala (km ²)	Elanike arv (2006)	Haldus- jaotus
Free State	129 480	2 746 400	Bloemfontein
Gauteng	17 010	10 380 300	Johannesburg
Ida-Kapimaa	169 580	6 496 200	Bisho
KwaZulu-Natal	92 100	10 337 500	Pietermaritzburg
Limpopo	123 910	5 546 600	Polokwane
Lõodeprovint	116 320	3 950 100	Mmabatho
Lääne-Kapimaa	129 370	5 106 500	Kaplinn
Mpumalanga	79 490	3 480 900	Nelspruit
Põhja-Kapimaa	361 830	817 000	Kimberley

kelle valib 5 aastaks Rahvuskogu. Sama isik võib president olla kaks ametiaega. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament (*Parliament*). Ülemkoda on 90-kojaline Provintside Rahvuskogu (*National Council of Provinces*), kuhu iga provintsi seadusandlik kogu valib 10 saadikut. Rahvuskogu katseb eeskätt piirkondlike ning emilliste vähemuste huve. Rahvuskogu (*National Assembly*) on mitte vähem kui 350 ja mitte rohkem kui 400 kohta (praegu 400). Rahvuskogu liikmed valib proportsionaalselt otseselt valimistel rahvas, pooled liikmetest valitakse üldriigilise nimetamisega, pooled provintside nimetamisega alusel. Mõlemad koad valitakse ühel ajal ja 5 aastaks. Valida võib vad vähemalt 18-aastaselt. Seaduseelnõud peavad saama mõlema koha heakskiitu. Valitsuskabineti liikmed määrab president. LAV-s on mitmeparteisüsteem. Juhtiv erakond on Aafrika Rahvuskongress (*African National Congress*), mõjukaimad opositsioonierakonnad on Dem. Liit (*Democratic Alliance*) ja Inkatha Vabaduspartei (*Inkatha Freedom Party*). Kõrgema apellatsioonikohu

Termiitide k... LAV idaosas

EE SMA 116

Lõuna-Aafrika Vabariik

Enoch Mankayi Sontonga, ning afrikaanikeelsest „Die Stem van Suid-Afrika” („L-Aafrika kutsse”), sõnad Cornelis Jacobus Langenhoven, viis Marthinus Lourens de Villiers. Rahvuspuu on kivijugapuu *Podocarpus latifolius*, rahvuslind paradiisikurg (*Anthropoides paradisea*), rahvuskala kapimaa koratsiin (*Coracinus capensis*), rahvusloom hüpigasell (*Antidorcas marsupialis*).

Loodus. Rannajoon on enamjaolt sirge, rannik märgine, sobivaid sadamakohti leidub vähe. Madalam on kohati ainult läänerannik. LAV asub valdavalt kiltmaadel ja platoodel, mis lõuna pool astanguti kõrgenevad ning moodustavad järsult India ja Atlandi ookeani kitsale rannikumadalikule ja Suur-Karoo nõkku laskudes Suure astangu. See on kõrgeim Draakonimägedes (maa kõrgeimad tipud Mafadi 3450 m, Njesuthi 3408 m ja Lesotho piiril olev Thabana Ntlenyana 3482 m) ning lõunas Sneeuobergi mägedes (Kompusberg 2503 m). Maa kirdeosas on velde (Kõrg-, Kesk-, Madal- ja Põõsasveld), neid liigestavad terrastipulised ahelikud ja tasaselaelsed massiivid. Vaali jõest läänes asub Kapi platoo, mida läbivad meridionaalsed jäänuhahelikud. Äärmise loodeosa madalduh Kalahari kõrbe nõoks (kõrgus 900–1000 m). Kapi platoo ja Suure astangu vahel asub ulatuslik Ülem-Karoo platoo. Maa lõunaosas paiknevad Kapi mägesid eraldab Suurest astangust Suur-Karoo nõgu.

LAV paikneb mitmes kliimavöötnes. Kliima ja taimestiku kujundamisel on oluline osa Suurel astangul ja Draakonimägedel, mis takistavad India astangul ja Draakonimägedel, mis takistavad India ookeani niiske õhu tungimist sisemaale. Piki läänerannikut põhja poole kulgev külm Benguela hoo-vus põhjustab riigi lääneosas kuivust. LAV põhjaosa asub troopilises, lõunaosa lähistroopilises kliimavöötnes. Idarannikul valitseb niiske mereline (sademeid 1000, mäenõlvul kuni 2000 mm/a, keskmine t° 18–25 °C), sisemaal mandiline poolkõrbe- (sademeid 300–500 mm/a), läänerannikul kõrbe- ja lõunarannikul vahemereline kliima (sademeid 650–700 mm/a, keskmine t° jaan-s 21 °C). Lõunarannikul puhub lakkamatult tugev idatuul, mis on aegade jooksul ohustanud ümber Hea Lootuse neeme ita purjetamist ja põhjustanud palju laevaõnnetusi. Draakonimägedes sajab talvel lund, kuid külmim paik on Ida-Kapimaal asuv Buffelsfontein (madalaim mõõdetud t° –18,6 °C). Idaosas algab mägedest palju lühikesi vee- ja energiarikkaid jõgesid, seevastu sisemaal ning lääne- ja põhjaosas on alalise vooluga jõgesid vähe. Ka maa suurimate jõgede Oranje ja tema lisajõgede (Vaal, Caledon) ning piirijõe Limpopo vooluhulk kõigub tugevasti. Jõgedele on rajatud rohkesti veehoidlaid. LAV taimestik on äärmiselt mitmekesine, seal kasvab üle 20 000 taimeliigi. Ülekaalus on rohtla, eriti veldidel. Peale rohttaimede (pms. kõrrelised) kasvab seal ka madalaid põõsaid ja akaatsiaid. Idarannikule on omased aaloe- ja akaatsiasavannid, Kapi mägede nõlvu katab madal kõvalehine võsa. Sisemaal rohtlatest läänes ja loodes laiuvad poolkõrbed ja kõrbed. Väga kuumas ja kuivas Namaqualandi piirkonnas kasvavad pms. sukulendid (aalood ja

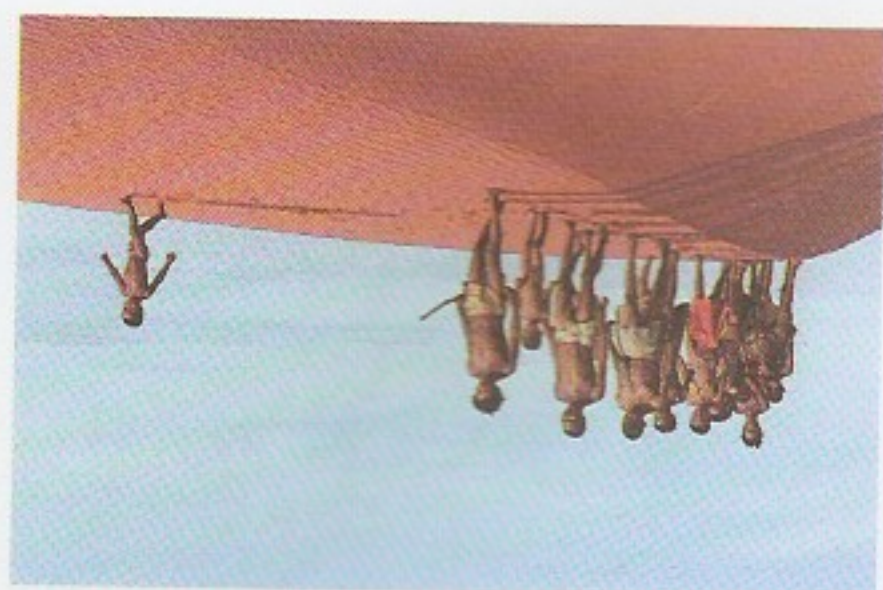
ja konstitutsioonikohtu kohtunikud nimetab president. Madalama astme kohtutena tegutsevad magistradikohtud. Kehtib 1997. a. põhiseadus (täiendatud 2001). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on LAV vaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub LAV maailmas 51. kohal.

Sümboolika. LAV lipp (a-st 1994) on kavandatud üleminekuaja lipuna, et ühendada kõiki riigi rahvarühmi ning erakondi („Ühtsuse ja lootuse lipp”). Must, kollane ja roheline on Aafrika Rahvuskongressi ning Inkatha Vabaduspartei lipu värvid. Punane, valge ja sinine osutavad Hollandi, valged triibud Suurbritannia lipule. Y-kujund märgib uute ja vanade tavade seost ning riigi püüdu üksmeele ja heaolu poole. LAV vapil (a-st 2000) olev laialisirutatud tiibadega kurgkotkas ehk sekretärlind sümboliseerib rahvuse kaitset. Linnu tiibade vahelt tõusev päikesekroon on elu ja valguse allikas. Vapikilbil on kaks kätlevat inimfiguuri, mis pärinevad Lintoni kaljujoonistelt. Kilbi kohal ristatud sõjanui ja oda tähistavad rahva kaitset; nende kohal on rahvuslille kuningprootea (*Protea cynaroides*) õis. Kilpi ääristavad viljapead on viljakuse, elevandivõhad tarkuse ja tugevuse võrdkuju. Vapi all on khoisanikeelne rahvuslik devüs „!ke e: /xarra //ke” („erinevad inimesed, ühinege”). Hümn (a-st 1995) on kombinatsioon kahest laulust: koosakeelsest „Nkosi sikelel’ i Afrika” („Jumal, õnnista Aafrikat”), sõnad ja viis

püüdnud). Maa kirdeosa põõsassaavannis (sh. Krügeri RP põhjaosas) on rohkesti baobabe. Lääne-Kapimaal on üks maailma kuuest taimestikku rikkonast (Kapimaal riikond), kus kasvab üle 9000 taimeliigi, see on maailma mitmekesisema taimestikuga piirkond. Enim on peente nõeljate lehtedega igihaljaid taimi, paikonnale iseloomulikud on ka prootead (üle 130 liigi). Metsa (1% LAV alast) kasvab üksnes India ookeani niiskel rannikul ja mõnel pool mäeorgudes. Rohkem on istutatud puistuid, kus kasvavad pms. võõrliigid (eukaliptid, männid). Alge parasvöötmeilise metsa on eurooplastest kolonistid hävitanud. LAV on maailma enim võõrliikidest ohustatud maa. Imetajaid on LAV-s 247 liiki, 27 neist (sh. kuldmuut ja lõunauunelid) on endemid ning 42 liiki (sh. aafrika küüniskuldmutt, hiidkuldmutt, valgesababrahamster, mägisebra ja kääbuskass) eriti ohustatud. Linnuliike on kohatud 862, pesitselajad on neist 304 (32 liiki, sh. kuldkurk-kormoran, kii-lasibis ja kapi-frankoliinikana, on endemid ning 28 liiki, sh. kalju-, tuhi- ja aafrika pingviin, paradisi-sikurg ja aafrika käärmokk, eriti ohustatud). Roo-LAV-s on 574 KA-d, sh. 27 RP-d (tuntuimad on Krügeri, Kalahari ja Mägisebra RP) ning 4 BKA-d. 12 objekti kuuluvad UNESCO maailmapärandi nimistusse. LAV on maailma maavararikkaimaid maa. Rohkesti leidub kuld, plaatina, uraani-, tina-, titani-, antimoni-, vanaadiumi- ja mangaanimaa, kromiit, asbest, teemante, kiviis, raua-, vase- ja nikliimaaki, kiviisoola ja fosforiit. Leidub ka haruldasi ja muldmetalle ning ehitusmaterjali. Elusloodust ja põllum-ohustavad eelkõige pikaajalised põuad. Peamised keskkonnamured on veepuudus, veereostus, õhusaaste, happvihmad, mullaerosioon ja kõrbestumine.

Rahvastik. Rassiline ja etniline koosseis on kirev. Valdava osa LAV rahvastikust moodustavad neegrid (79%), valgeid on 9%, segaverelisi 9% ning Aasia päritolu inimesi 2% (2001). Poliisrahvad hotentotid (khoikhoid) ja busmanid (sanid; ühismetus khoisanid) ei ole tänapäeva LAV-s selgelt eristatavad. Tuhandete aastate jooksul on piirkonda rännanud teisi Aafrika rahvaid, nende järeltulijad moodustavad u. 3/4 LAV rahvastikust. Mustanahalised kuuluvad 4 peamisse keelerühma. Suurim neist on nguni keelerühm. Nguni keeli kõnelevad ndebeled, swasid, koosad ja suulud, kes kokku moodustavad üle poole riigi rahvastikust ning on arvulises ülekaalus ida- ja rannikupiirkondades. Sotho-tsavana rahvaste rühma kuuluvad põhjasothod (pedid) ja läänesothod (tsvanad), kes elavad pms. Kõrgveeldi platool. Põhja- ja Mpumalanga prov-s elavad tsongad ning Põhjaaprov-s ven-dad. Üle poole valgetest lõuna-aafriklastest (pms. hollandlaste, prantslaste ja sakslaste järeltulijad) räägib aafrikaani keelt. Ülejäänud (Briti kolonistide järeltulijad ning Portugal, Itaalia jm. päritolu asukad) kõnelevad valdavalt inglise keelt. 1960. a-te lõpus ja 1970. a-te alguses saabus LAV-sse aastas üle 20 000 eurooplase, kuid 1970. – 80. a-il ületas

riigist lahkunute arv saabunute arvu. Valge rahvastik on väga linnastunud. Segaverelise rahvastiku (apartheidi ajal nimetatud värvilisteks) koosneb erinevate rasside, pms. aafriklaste, indiaanite ja aasialaste ning eurooplaste järeltulijast. Segaverelised asustavad pms. riigi lääne- ja ida-Kapimaal prov-i lääncosa. Indiast 19. saj. II poolel sissestõõnnud kaupmeeste ja sissetõõnnud tööliste järeltulijad, keda apartheidi ajal nimetati asiati-deks, moodustavad riigis suure rahvusvahemuse. Tänapäeval elab enamik neist KwaZulu-Natalis, vähem Gautengis, Mpumalanga ja Põhjaaprov-s. Peaaegu kõik on linnades. Ka enamik muid etni-lisi aasialasi elab linnades. Ametliku statistika järgi kõneleb 23,8% rahvastikust suulu, 17,6% inglise, 13,3% aafrikaani, 9,4% pedi, 8,2% inglise, 8,2% tsvana, 7,9% sotho ja 4,4% tsonga keelt ning 7,2% muid keeli. Kirjaooskajaid on 86,4%. Koolikohustus kehtib 7–15-aastaselt. Hariduskultuused moodustavad SKT-st 5,8% (2003. – 04. a.). LAV-s on 22 ülikooli, L-Aafrika Ülikool on maailma suurimaid kaugõppeasutusi. Vane-mate kui 20-aastaste seas polnud 2000. a. 18,3% saanud mingisugust kooliharidust. Kirik on riigist lahutatud ja usuvabadus seadusega tagatud. Rahvastikust 80% on mitmesuguseid usulikke tunnistavaid kristlased (pms. metodistid, katoliiklased, angliikaanid ja Hollandi reformistid), 1,5% on muslimid, on ka hinduistid ja judaistid. 15% rahvastikust on usutunustuseeta. Üle 95% rahvastikust asub riigi idaosas ja lõunarannikul. Lääncosa (v. a. Kaplinn) on asustatud väga hõredalt. Rohkem kui pool rahvastikust elab linnastunud aladel.

Kapimaal (el. arv, 2006)

Suurimad linnad	Kaplinn
Johannesburg	Durban
Pretoria	Soweto
Port Elizabeth	Port Elizabeth
Pietermaritzburg	Benoni
Tembisa	Vereeniging
Bloemfontein	Boksburg
Welkom	Newcastle
East London	Krugersdorp
Vanderbijlpark	Ceciliedorp

Kap postaru i llo-
rumel palen: ste
ti sur m'italian
apo similitudin:
Kempismen: so
di 27 astu: vasa
Nelson Mandela. A
1998 kumilati: ste
UNESCO: mone-
pirani: mone:

Source: *Statistical Yearbook*
(ed. 2000)

Kaptein	224 000
Durhan	224 000
Johannesburg	224 000
Soweto	224 000
Pretoria	224 000
Port Elizabeth	224 000

Pattersonburg	77798
Benson	47798
Tennille	67798
Kearney	48798
Elmore	48798
Saksbury	48798
Wellen	48798
Newcastle	42798
East London	42798
Krugersdorp	28798
Vanderbijsticht	28798

www.elsevier.com/locate/jmb

Majandus. LAV on Aafrika enim arenenud majandusega riik. Sellele on oluliselt kaasa aidanud maavarade mitmekesisus ja rohkus. Ühtviisi hästi on arenenud nii rahandus, energeetika, transport ja side kui ka õigusloome. LAV börs kuulub maailma 10 suurima börsi hulka. Põhilised majandusmured on suur tööpuudus ja juba apartheidi ajast pärit suur vaeste osatähtsus. Riik ajab üldjoontes alalhoidlikku majanduspoliitikat, püütakse vähendada inflatsiooni ja tööpuudust ning liberaliseerida kaubandust. Sissetulekute poolest 1 el. kohta on LAV maailma 50 rikkaima riigi seas, kuid ka tulude jaotumuse ebavõrdsus on üks maailma

SKT (2005)	240,2 mrd. \$
SKT, (2005)	558 mrd. \$
põllum.	3,1 %
tööstus	30,8 %
teenindus	66,1 %
SKT, 1 el. kohta (2005)	12 350 \$
Inflatsioon (2005)	4 %
Eelarve tulu (2005)	65,91 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	70,62 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	29,97 mrd. \$
Majandusabi (2000)	saadud 487,5 mln.
Hüvitatud (2005)	15,23 mln.
põllum.	30 %
tööstus	25 %
teenindus	45 %
Töötuid (2005)	26,6 %
Vaeseid	50 %
Lammutabvastik (2005)	57 %
Keskem. vanus (2006)	24 a
Keskem. eluiga (2006)	43 a
mehed	43 a
naised	42 a
Ive (2006)	-0,4 %
Sündimus (2006)	1,8 %
Surmatus (2006)	2,2 %
Imikute surmatus (2006)	6,1 %
HIV/AIDS (2005)	5 500 000 in.
AIDS-i surmatus (2003)	370 000

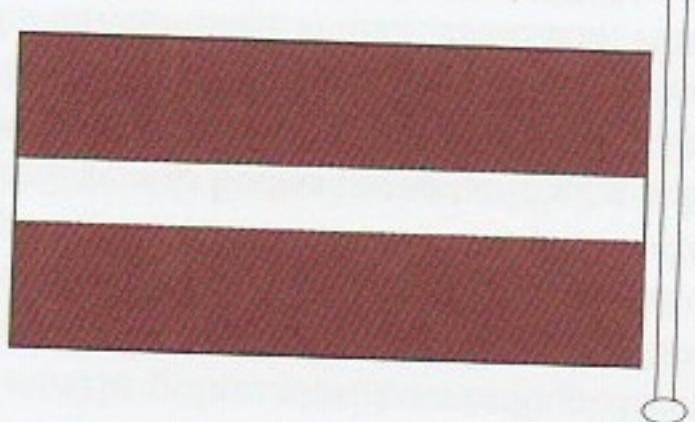
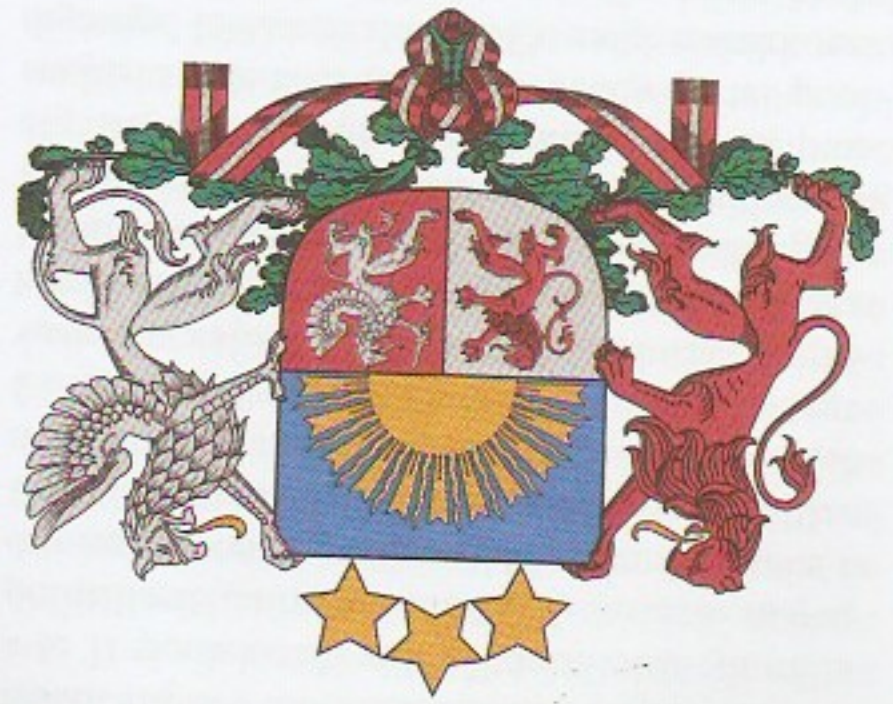
suurimaid. Jukuse ja arenenud majanduse poolest paistavad silma neli piirkonda: Kaplinn, Port Elizabeth, Durban ning Pretoria ja Johannesburg. Ülejäänud alad on vaesed ja mahajäänud. Majandus tugineb pms. erakapitalile, kuid on ka riigi osalusega ettevõtteid. Veondust kontrollib riik Tööstuse Arengu Korporatsiooni kaudu. Tööstuse põhiharu on mäetööstus (LAV on maailma suurim plaatina, kulla ja kroomi tootja), järgnevad autode montaaž, metallitöödus, masina-, tekstiili-, keemia- ja toiduainetööstus ning metallurgia ja laevaremont. 2005. a. oli tööstuse juurdekasv 3,6 %. Umbes neljandik tööstustoodangust veetakse välja. Elektrienergiat toodeti 2003. a. 215,9 mrd. kWh ja tarbiti 197,4 mrd. kWh. Peaaegu kogu elektrienergia saadakse kivisöe-elektrijaamadest. Enamik elektrijaamu asub Mpumalanga Kõrgveldi (*Highveld*'i) osas. Elektrienergiat müüdi välja 10,14 mrd. kWh ja osteti sisse 6,74 mrd. kWh. Tähtsaimad kaevandatavad maavarad on kivisüsi, teemandid ja kuld. LAV toodab ligi kolmandiku maailmas toodetavast kullast ja kullamaardlate varu on endiselt suur. Tänapäeval toodetakse umbes veerand kullast kullakaevajaäkidest. Peamised kullamaardlad paiknevad Johannesburgi ümbruses. Suuri naftalaadukohti ei ole, kuid lõunaranniku merepõhjas leidub maagaasi. Kütteõli toodetakse kivisöest kahes suures ütmistehases. Kivisöevaru on suur ja kaevandamisolud soodsad, kaevandused asuvad pms. Mpumalangas ja Free State'i põhjaosas. Suurem osa kivisöest veetakse Ida-Aasiasse ja Euroopasse. Plaatinat ja kroomimaaki kaevandatakse Pretoriast põhja pool Põõsasveldi (*Bushveld*'i) alal. Haritavat maad on 12 % terr-st, niisutatavat maad 14 980 km². Põllum- e osatähtsus riigi majanduses on suur. LAV-s on ligi tuhat suurt põllum-ettevõtet. Maa on väheviljakas ja vett napib, kuid mõne piirkonna (nt. Lääne-Kapimaa niisutatavad jõed, KwaZulu-Natali rannik ning Mpumalanga ja Free State'i piirkonna Kõrgveldi alad) loodusolud on teraviljakasvatuseks soodsad. Paljudes kohtades on elatustalusid. Peamised põllum- saadused on mais (9 mln. t/a, sellest 7,4 mln. t tarbitakse siseturul), nisu, suhkruroog, päevalill, tsitrused, virsikud, köögivilid, looma-, linna- ja lambaliha ning vill ja piim. Vahemerelise kliimaga aladel kasvat. viinapuud. Veinitoodangult on LAV maailmas 8. ja päevaliliseemnete toodangult 11. kohal. Kallalaevastikus on u. 4500 laeva, 2003 püüti 822 850 t kala. Kiiresti arenev majandusharu on turism. Peamised huviväärused on loomarikkad kaitsealad. 2003 külastas riiki 6,4 mln. turisti. Väliskaubanduse bilanss (2005 veeti kaupu välja 50,91 mrd., sisse 52,97 mrd. \$ eest) on peaaegu tasakaalus. Peamised väljaveokaubad on kivisüsi, kuld, teemandid, plaatina, muud metallid ja mineraalid ning masinad ja varuosad. Sisse ostetakse masinaid ja varuosi, keemiakaupu, naftasaadusi, täppisaparaate ja toiduaineid. LAV-s on 731 lennujaama (146 kõvakatteradadega), neist 3 on rahvusvahelised (Kaplinnas, Durbanis ja Johannesburgis).

sai peaministriks (1939–48) ning kuulutas Saksumaa sõja. LAV sõdurid võitlesid Etioopias, P-Aafrikas ja Itaalias. 1948 taas võimule tulnud Rahvuspartei valitsuse ametlik poliitika oli apartheid ehk rassi- ja rahvusrühmade territoriaalne eraldamine. Selle eeskujuks oli tõenäoliselt USA indiaanireservaatide süsteem. 1959. a. seadus nägi ette 10 (6 omavalitsusliku ja 4 iseseisva) etnilise *homeland*'i (bantustani) rajamise (u. 75 % rahvarvust moodustanud neegerelanikkonnale anti u. 13 % riigi terr-st). USA lõunaosariikides rakendatud nn. Jim Crow' seaduste eeskujul kehtestati kogu riigis rassieraldusrežiim, mis keelas neegritel kiia valgetega samas koolis ja söögikohas, istuda samal pargipingil jms.; keelati ka segaabiellud. Rassiline diskrimineerimine ja vägivald (meeleavalduse tulistamine Sharpeville'is) viisid selleni, et L-Aafrika Liit pidi pms. Aafrika ja Aasia riikide vastuseisu tõttu 1961 Rahvaste Ühendusest lahkuma; sellele järgnes vabariigiks kuulutamise (31. V 1961). 1962 mõistis LAV rassipoliitika hukka ÜRO, aasta hiljem kehtestas ÜRO Julgeolekunõukogu LAV suhtes vabatahtliku relvaembargo. 1964 keelustati Aafrika Rahvuskongress, selle juhile Nelson Rolihlahla Mandelale mõisteti eluaegne vanglakaristus. Samal aastal keelustati LAV-l osalemine olümpiamängudel. 1966 tühistas ÜRO LAV-le antud Namiibia haldamise mandaadi. 1970. a-tel karmistus nn. ruumiline rassipoliitika veelgi: u. 3 mln. inimest asustati sunniviisiliselt ümber. 16. VI 1976 tulistati Johannesburgi neegrite eeslinnas Sowetos üliõpilaste meeleavaldust, surma sai üle 600 inimese. Pärast seda muutis ÜRO Julgeolekunõukogu relvaembargo kohustuslikuks, LAV isoleeriti poliitiliselt, kuigi lääneriigid heitsid külma sõja oludes oma strateegilise liitlasena suhtes täielikust majandusembargost. See võimaldas LAV-l kujuneda 1970.–80. a-tel tähtsaks riigiks (1980. a-tel oli LAV-l ka tuumarelv, hiljem ta hävitas selle). Põlisasukate rõhumise vastu peetava legaalse võitluse etteotsa tõusis 1983 moodust. Ühendatud Dem. Rinne (*United Democratic Front*), milles olulist osa etendasid neegerivaimulikud Desmond Mpilo Tutu ja Allan Aubrey Boesak. Võimsate streikide ja demonstrat-

sioonide surve all algatas rassivalitsus pisireforme: 3. IX 1984 kinnitatud põhiseadusega ühendati presidendi ja peaministri ametikoht (Pieter Willem Botha), valgete parlamendi kõrvale moodustati segavereliste ja indiaanlaste esindajatekoda, millel oli nõuandev õigus. Vägivalda ohjeldamiseks kehtestati riigis 1986 erakorraline seisukord. 1980. a-te II pooleks oli riik jõudnud sise- ja välispoliitiliselt ummikseisu: LAV-vastaste majandussanktsioonidega ühinesid ka Suurbritannia ja USA. 1989 presidendiks valitud Frederik Willem de Klerki valitsus tühistas 1990. a. 35 org-i (sh. L-Aafrika KP ja Aafrika Rahvuskongressi) tegevuskeelu, vabastas N. R. Mandela, alustas läbirääkimisi Aafrika Rahvuskongressiga ning tunnustas Namiibia iseseisvust. Aafrika Rahvuskongress lõpetas valitsusvastase relvavõitluse, kuid samas algasid ohvriterohked relvakokkupõrked pms. suulusid esindava Inkatha Vabaduspartei pool-dajatega. 1992 korraldati LAV valge elanikkonna referendum, mis 69 % enamusega kiitis heaks kõigi rasside põhiseadusliku võrdõiguslikkuse. 1993 said F. W. de Klerk ja N. R. Mandela Nobeli rahuhinna. 22. XII 1993 kiitis parlament 237 häälega 45 vastu heaks uue, nn. üleminekuaja põhiseaduse, mis kaotas bantustanid ning kehtestas uue haldusjaotuse. 1994 naasis LAV ÜRO-sse. Samal aastal toimunud esimesed üldised ja vabad parlamendivalimised võitis ülekaalukalt Aafrika Rahvuskongress, presidendiks sai N. R. Mandela. Uue põhiseaduse koostamiseks moodustati Konstitutsiooniline Assamblee, põhiseadus sai parlamendi heakskiidu 1996 ja jõustus 4. II 1997. 1995 hakkas tegutsema Tõe- ja Lepituskomisjon (juht peapiiskop D. M. Tutu), mille ülesandeks sai endiste pol. vastaste lepitamine ning inimõiguste rikkumises süüdi olevate riigiametnike väljaselgitamine ja nende vastutusele võtmine. Samas lubas komisjon amnestia kõigile neile, kes ise tunnistasid, et on apartheidi ajal toime pannud inimõiguste rikkumisi. 1999 teatas N. R. Mandela, et ei soovi uuesti presidendiks kandideerida, ning uueks riigipeaks sai tema soosik Thabo Mvuyelwa Mbeki, kes valiti tagasi ka 2004. a. Viimastel üldvalimistel (2004) võitis taas Aafrika Rahvuskongress, saades Rahvuskogus 279 kohta. Tähtsaim opositsioonierakond Dem. Liit pidi leppima 50 ja Inkatha Vabaduspartei 28 kohaga. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 4. XI 1991. 1927 asus LAV-sse elama Eesti Vabariigi Kaubandus-Tööstusministeeriumi kunagine ametnik Endel Muna ning rajas seal karjafarmi. II maailmasõja ajal oli LAV-s u. 30-liikmeline eestlaste kogukond. Inglise-Buuri sõda (1899–1902) leidis Eesti ajakirjanduses laialdast vastukaja, sellest ajast pärineb ka rahvapärane väljend „transvaali tegema“.

Läti

Läti, L. Vabariik (läti *Latvija, Latvijas Republika*), riik P-Euroopas. Pindala 1368 km², Eestiga 343 km, Venemaa (282 km), Valgevene (167 km) ja Lööduga (576 km). Praegune L. ja Venemaa kontrollil on II maailmasõja eelsete võrreldes niivõrd vähe, selle tulemusena on Läti kaotanud Abrene piirkonna — 1203 km² ehk 1,8 % oma territooriumist. Territooriumi pikkus on 494 km; rannajoone pikkus 531 km.

Pindala 64 589 km²
Rahvaarv 2 294 600 (2006)
Pealinn Riia (*Rīga*; 727 600 el.)
Haldusjaotus 26 rajooni ja 7 keskalluvusega linna

Riigikaitse läti keel
Rahvahülik läti (LVL)
Riigikaitse LVA, LV

Politiiline süsteem. L. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kellele valib 4 aastaks parlament. Sama isik võib ametis olla kaks järjestikust ametiaega. Presidendi on eelkõige esindusfunktsioon, kuid tal on ka seadusandliku initsiatiivõigus. Seadusandlik organ on Seim (*Saeima*), mille 100 liiget valitakse 5 valimisringkonnast võrdväärsuse põhimõtte 4 aastaks. Valida võib vähemalt 18-aastaselt. Peaministri nimetab president ja kinnitab parlament. Valitsuse ehk ministrite kabineti (*Ministru kabinets*) liikmed nimetab president peaministri ettepanekul. L-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad

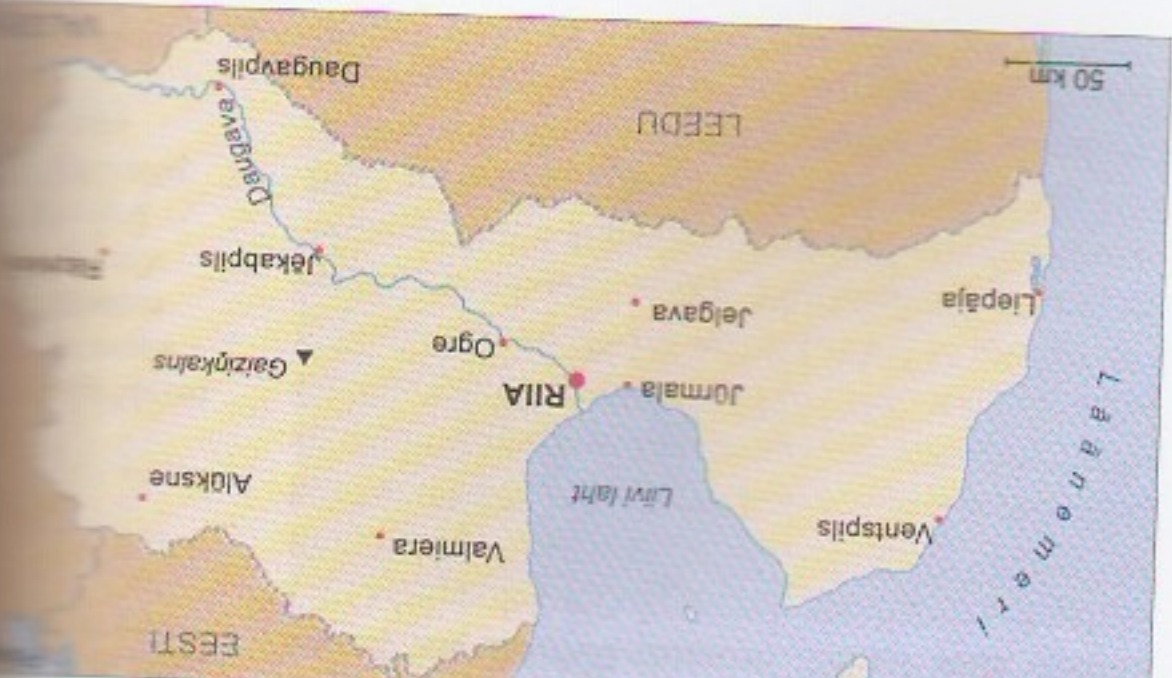
on Rahvapartei (*Tautas partija*) ja Lūs Aeg (*Jaunais laiks*). Kohustuslik on kolmeaastane. Kõrgeim kohus on Ülemkohus, mille eeluagssed liikmed kinnitab ametisse Seim. Ülemkohu esimehe valivad Ülemkohu liikmed endi hulgast ja selle kinnitab Seim. Kehitb 1922. a põhiseadus (hilisemate parandustega). Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on L. vaba riik. Korruptsiooninõudeks jätgi asub L. maailmas 49. kohal.

Sümboolika. Puna-valge-punast lippu (a-st 1921) mainib L. viimase vanem riimkroonika 13. saj. Võnu väesalga lippuna. 1860. a-te lõpul juhtis sellele tähelepanu Tartu ülikooli üliõpilane Jekabs Lautenbahi-Jūsmiņš ning lippu hakkasid rahvusühenduse pidama esmalt just Tartu üliõpilased. Tänapäevase L. lipu kujundas 1917 Ansis Cīrulis. Vapi (a-st 1921) on kujundanud Vilis Krūmiņš ja Ričards Za-riņš. 3 tähte märgivad Kurzemet (koos Selija ja Zemgale), Vidzemet ja Latgale, tõusev päike sümbooliseerib uue riigi sündi. Punane lõvi pärineb Kura-maa (Kurzeme ja Zemgale) hertsogkonnast ja greif Inčānta (Vidzeme ja Latgale) hertsogkonnast. Vapi ülemine (a-st 1920) „Dievs, svētī Latviju!“ („Jumal, õnnista Lätimaad!“), sõnad ja viis Kārlis Baumanis. Rahvuslind on linavästrik (*Motacilla alba*), rahvuslill harilik härjasilm (*Leucanthemum vulgare*). L. asub Ida-Euroopa lauskmade läänepool.

Loodus. L. asub Ida-Euroopa lauskmade läänepool. Pinnamood on valdavalt künklik, sellel on külvandunud põhil. Viimane jääaeg. Lõdub suuri jääaegsete ja hilisemate setetega (paksum orgudes kuni 300 m) kattuud tasandikuallasid, mida ümbritsevad mandrijää taandumisel otsamoredeniididena kujunenud kõrgustikud. Suurema osa territooriumi pealiskord koosneb Devoni doloo- ja lubjakivideest, maa põhiosaas avanevad jõeorudes kõrged paljandite ka Devoni liivakivid. Kuramaa lõunaosas paljanduvad kohati Vana- ja Keskkaegkonna liivakivid ja merglid. Kristaline aluskord asub 300 m sügavusel. Piki Läänemere rannikut kulgeb 2–50 km laiune Läänemere rannikumadalik. Liivi lahe jätüks on Kesk-L. madalik, üle Leedu piiri ulatub Zemgale madalik ning Daugava jõe keskjooksu aladel paiknev Ida-L. madalik. Kõrgeimad alad on Vidzeme kõrgustik (seal asub L. kõrgeim tipp Gaiziņkalns, 311 m), Latgale kõrgustik ning Haanja kõrgustiku lõunapoolne jät, suurimate kõrgusvahedega Alūksne kõrgustik. Läänemere-äärset rannikumadalikku ning Zemgale tasandikku

Suurimad linnad (el. arv. 2006): Riia, Daugavpils, Jelgava, Jūrmala, Ventspils, Rēzekne, Valmiera, Jēkabpils, Ogrē

EE SMA 48

Thermal conductivity (W/mK)	
Temperature (°C)	
Thermal conductivity	
1000	0.023-0.030
1000	0.045-0.060
1000	0.096-0.100
1000	0.165-0.168
1000	0.279-0.300
1000	0.333-0.400
1000	0.502-0.600
1000	0.666-0.680
1000	0.777-0.800
1000	0.944-0.980
Thermal conductivity	
Temperature (°C)	
Thermal conductivity	4.972
Thermal conductivity	3.972
Thermal conductivity	3.980
Thermal conductivity	3.776
Thermal conductivity	3.596
Thermal conductivity	3.331
Thermal conductivity	3.229
Thermal conductivity	3.130
Thermal conductivity	3.130
Thermal conductivity	3.130
Thermal conductivity (W/mK) (°C)	
Thermal conductivity	3.0
Thermal conductivity	3.0
Thermal conductivity	4.1
Thermal conductivity	4.0
Thermal conductivity	3.7
Thermal conductivity	3.7
Thermal conductivity (W/mK) (°C)	
Thermal conductivity (W/mK) (°C)	
Thermal conductivity	
Thermal conductivity	1.1
Thermal conductivity	1.0
Thermal conductivity	1.0
Thermal conductivity	1.0
Thermal conductivity	1.1
Thermal conductivity	1.1
Thermal conductivity	1.4
Thermal conductivity	1.2
Thermal conductivity	1.0
Thermal conductivity	1.1
Thermal conductivity	1.0
Thermal conductivity	1.0

on L-s 77, neis elab u. $\frac{2}{3}$ rahvastikust (1935. a. 37 %). Rohkem kui 50 000 elanikuga linnu on 5, suurim on pealinn Riia. 10 000–50 000 elanikuga linnu on 17. L. on Balti riikide seas rahvuseliselt ja keeleliselt kõige mitmekesisem. Rahvastikust 59 % (1935. a. 77 %) on lätlased. Venelaste osatähtsus suurenes NSV Liidu okupatsiooni ajal teostatud ümberrahvastamise tagajärjel 9 %-st (1935) 34 %-ni (1989) ja on seejärel aegamööda taas vähenenud. Muudest rahvustest elab L-s enim valgevenelasi, poolakaid ja ukrainlasi. Kõige rohkem on mittelätlasi Daugavpilsis (82 %) ja Riias (58 %). 2000. a. rahvaloenduse andmeil peab 58 % rahvastikust emakeeleks läti keelt (kuulub indoeuroopa keelkonna balti keelerühma) ja 38 % vene keelt. Põhja-L-t ja Kuramaa rannikuala asustanud ja läänemeresoome keelerühma kuuluvat liivi keelt rääkivad liivlased on enamasti lätistunud (keeleskajaid u. 40, rahvaarv u. 230). 80 % rahvastikust on L. kodanikud. Enim levinud usundid on luterlus ja õigeusk, Latgales ka katoliiklus. A-st 1991 on L. rahvaarv 363 600 in. võtta ehk 14 % vähenenud, ligi 40 % sellest 1991–95 Nõuk. ajal sisseerännanute tagasirände tagajärjel. See vähenemine on Euroopa riikide seas suurimaid. Loomulik iive on tugevalt negatiivne. 1990–98 vähenes sündide arv 37 900-st 18 400-ni, s. o. 1,4 %-st 0,8 %-ni. 2006 oli loomulik iive – 0,67 %. Sündimuse vähenemise ja noorte väljarände tagajärjel vähenes 1990–2006 alla 15-aastaste osatähtsus L. rahvastikus 21 %-st 14 %-ni. Üle 65-aastaste osatähtsus suurenes 12 %-st 17 %-ni. Peamised surmapõhjused on südame- ja veresoontehaigused (üle $\frac{1}{2}$ juhtudest) ja vähktõbi. Keskmine eluiga, mis ühisk-s toimunud muutuste tõttu kuni 1994. a-ni lühenes, on pikenenud. L. laulu- ja tantsupeod kuuluvad UNESCO suulise ja vaimse pärandi meistriteoste nimistusse (2003).

Majandus. L. on kiirelt areneva majandusega riik. 1990. a-te I poolal elas iseseisvuse taastanud ja plaanimajandusest loobunud L. üle sügava majanduslanguse. 1990–93 vähenes SKT 47 %, Euroopa Arengu- ja Rekonstruktsioonipanga hinnangul oli L-s kriisi madalseis üleminekuriikide keskmisest u. 20 % madalam. 1991–93 elati üle hüperinflatsioon ning keskmised tarbijahinnad tõusid 60 korda. 1994–2005 kasvas SKT kaks korda. A-st 2004 on inflatsioon taas kiirenenud. Eurostar'i hinnangul on L. SKT, 1 el. kohta 51 % EL-i keskmisest. Maksud moodustavad SKT-st 27,4 %. Majanduse arengule on palju kaasa aidanud väliskapitali kaasamine. 2005. a. lõpus oli otseste välisinvesteeringute koguväärtus 4,98 mrd. \$. Esmasenergia varust moodustab $\frac{1}{3}$ omatoodang ja $\frac{2}{3}$ importtoodang, imporditud energiakandjaist moodustavad üle 90 % naftasaadused ja maagaas. Elektrienergiat toodeti 2005. a. 4,9 mrd. kWh ja imporditi 2,9 mrd. kWh. Daugaval töötab 3 suurt hüdroelektrijaama (Riia, Ķegumsis ja Pļaviņas hej., koguvõimsus 1,5 GW), mis toodavad u. 60 % elektrienergiast, $\frac{1}{3}$ elektrienergiast toodetakse maagaasi alusel. Tähtsaimad tööstusharud on toiduaine- (21,5 % tööstuse kogutoodangust, 2004), metsa-, puidu-

SKT (2005)	15,8 mrd. \$
SKT (2005)	31,4 mrd. \$
põllum.	4%
tootlus	22%
teenindus	74%
SKT, 1 el. kohta (2005)	13 700 \$
Inflatsioon (2005)	6,7%
Elarve rulu (2005)	5,65 mrd. \$
Elarve kul (2005)	5,89 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	1 mrd. \$
Majandusabi (1995)	antud 96,2 mln. \$
Töövõime (2005)	1,11 mln.
Hõivatud (2005)	13%
põllum.	27%
teenindus	60%
Töötud (2005)	8,7%
Linnarahvastik (2006)	68%
Kesk. vanus (2006)	39 a
Kesk. eluiga (2006)	71 a
mehed	66 a
naised	77 a
Iive (2006)	-0,67%
Sündimus (2006)	0,9%
Suremus (2006)	1,4%
Imikute suremus (2006)	0,8%
HIV/AIDS (2005)	10 000 in.
AIDS-i surmud (2003)	alla 300

tselluloosi- ja paberi- (21,4%), masina- ja me-
talli- (11,9%), kerge- (5,5%) ning keemiatöös-
tus (5,1%). Põllum- e kasutuses on 1/4 tert-
st (põllumaad 61%, looduslikke rohumaaid 38%).
2000.–04. a. põllum- e kogutoodangust andis vei-
di üle poole loomakasvatuse, toodetakse piima,
liha ja mune. Taimakasvatuse valdab teravilja-
suhkrurüpedi- ja kartulikasvatuse. Metsa-, puidu-
paberi- ja tselluloositööstus kasutab kohaliku
puuduvaru (573 mln. m³, 2004). 1990. a- il suurenes
kiiresti raie mah, 1998 ületas see 10 mln. m³ pii-
rit. Ouline koht majanduses on ka L- t läbiiva Venemaa
transiidi teenindamisel (koos sidega 15,6% lisand-
väärtusest) ja kinnisvaraarendusel. Rdt- d on 2270
km (257 km elektifitseeritud) ja mnt- id 51 800
km. L. sadamate kaubakäive oli 2005. a. 60 mln. t.
sellest kolmel suurtal sadamal Ventspilsil, Riial
ja Liepäl vastavalt 30, 24 ja 4,5 mln. t. Lennuja-
mu on 46, neist 24 kõvakattelist radadega. Suurim
lennujaam on Riia lennujaam (2005. a. 1,9 mln.
reisijat). Tegutsch 24 pank ja välispanga filiaal.
Suurimad pangad on *Hansabanka* (pankade kogu-
varast u. 1/3), *SEB Latvijas Unibanka* ja *Parax Ban-
ka*. 2005 moodustas ekspordi koguväärtus SKT- st
32,3% ja impordi koguväärtus 54,4%. Väljavä-
koopadeest moodustas 30% metsa-, puidu-, tsellu-
loosi- ja pabertööstuse toodang (sh. mööbel), 14%
masinad, 13% metall ja metallitooted ning 12%
põllum- saadused ja toiduained. Tähtsaimad sisse-
veokaubad on masinad (32%), kütused ja muu
mineraalne tooraine (15%), keemiatooted (13%)
ning põllum- saadused ja toiduained (11%). 1/4 L.
väliskaubanduspartneritest on EL- i liikmesriigid.
L. kuulub Eesti viie olulisima kaubanduspartneri
hulka. Eesti Panga andmetel (2005) asub L- s
u. 1/3 Eesti välisinvesteeringutest.
Ajakgr. L. ala vanimad inimasustuse jäljed pär-
nevad vähemalt XI a- tuh- st e. Kr. Mesoliitikumis

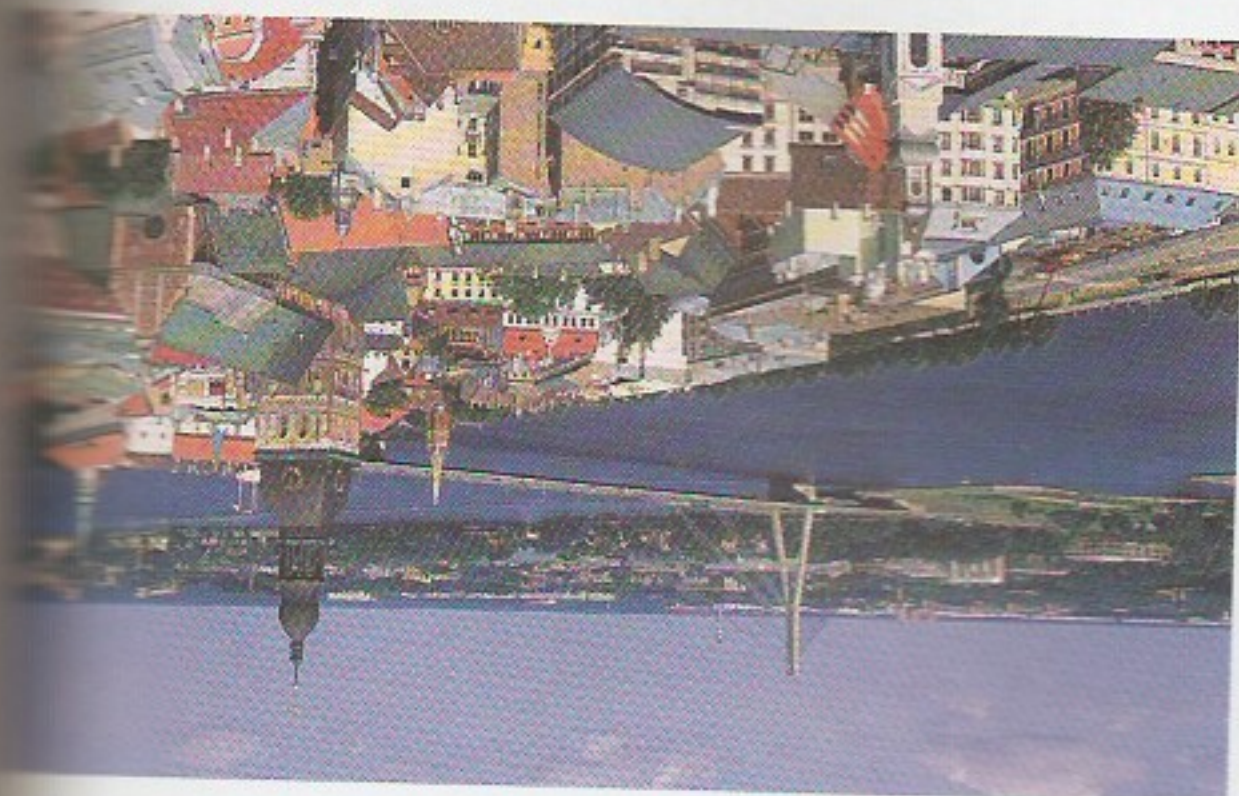
elapid L- s Kunda kultuuri esindajad. IV a- tuh.
II pool e. Kr. levis kammkeraamika- ja III a- tuh.
II pool e. Kr. levis kammkeraamikakultuur. Sel ajal levis vil-
jelusmajandus ning II a- tuh. keskel e. Kr. võeti
kasutusse pronks. I a- tuh. keskel e. Kr. hakati kasu-
tama rauda. I a- tuh. II pool e. Kr. algul p. Kr.
rajaat tugevasti kindlustatud linnuseid, L. lõuna- ja
idaosas eristusid kurtside, semgalite, seelide ja lat-
galite emilised rühmad, lääne- ja põhjaosas liivla-
sed. 12. saj. lõpul alustasid L- s misjonitööd saksla-
sed, kes rajasid 1201 oma tugikohana Riia. Piiskop
Alberti juhtimisel alustati 1206 liivlased ning 1209
Jersika ja 1214 Talava ümbruse latgalid. L. ala jagati Möö-
gavendade Ordu (a- st 1237 Saksa Ordu Liivimaa
haru), Riia peapiiskopi, Kuramaa piiskopi ja Riia
linna vahel. 15.–16. saj. sunnismisistat talupojad.
1520. a- il levisid L- sse reformatsioonideed, mis
leidsid rakendamist eelkõige linnades. 1558–83
peetud Vene- Liivimaa sõda tõi kaasa olulisi pol-
muutusi: 1559 müüs Kuramaa piiskop oma valdu-
sed Taanile, 1561 alustasid Liivimaa ordumeister
ja Riia peapiiskop Poola kun- le. Daugavast lõunas
asunud orduvaldustest moodustati Poola- Leedust
sõltuv Kuramaa hertsogiriik, millega 1585 liideti
Taanilt vallutatud Piltene ala. 1581 alistas Poolale
Riia. 1625. a- ks oli Rootsi vallutatud Daugavast
põhjas oleva ala koos Riia, Poolale jäi ainult Lat-
gale. 1700–21 väldanud Põhjasõjaga läks suurem
osa L- st Venemaa valdusse. I Poola jagamisega
(1772) sai Venemaa ka Latgale (liideti Vitsebski
kub- ga) ja III Poola jagamisega (1795) Kuramaa
(moodustati Kuramaa kub.). 1817 kaotati Kuramaal,

Riia Vabad
(1935; kujut. E. S.

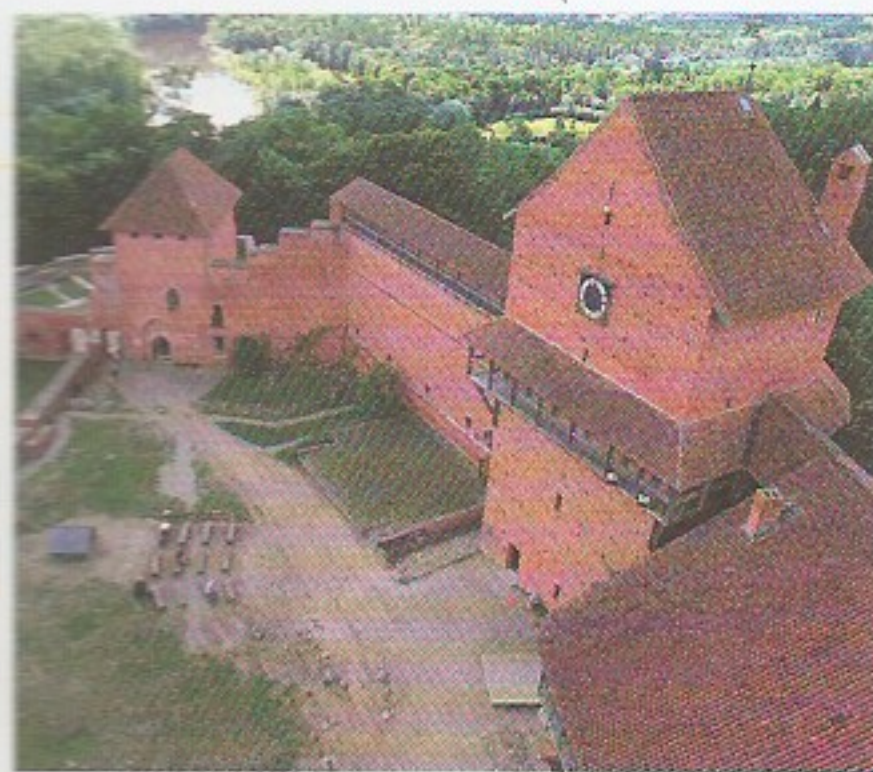

Vaira Viķe- F
1999–
Guntis Ulma
1993–99
Kārlis Ulma
1936–40
Alberts Kvies
1930–36
Gustavs Zem
1927–30
Jānis Čakste
1922–27
Presidendid

Riia vanalinn
Daugava

Kuldigas V
Euroopa la

1819 Liivimaal ja 1861 Vitsebski kub-s pärisorjus. 1840. a-il toimus hulk mõisakoormistevastaseid rahutusi, osa talupoegi siirdus maa saamise lootuses vene õigeusku. Väljaastumiste mõjul kehtestatud talurahvaseadused panid aluse talude päriksostmisele. 1860. a-il hoogustus tööstuse areng, rdt-de ehitamine suurendas Riia ja selle sadama tähtsust. 1850. a-il algas L. rahvuslik liikumine, mis taotles eelkõige aadli võimu kärpimist ja rahva haridusolude parandamist. 1880. a-il algas venestamine, koolide õppe- ja ametiasutuste asjaajamiskeeleks sai vene keel. Tsaarivalitsuse ja baltisakslaste privileegide vastase 1905. a. rev-i ajal puhkes kogu L-s streike ja relvastatud vastuhakke. I maailmasõja ajal vallutas Saksamaa 1915 Kuramaa ja 1917 Riia. 17. XI 1918 moodustati L. Rahvsnõukogu, mis kuulutas järgmisel päeval välja iseseisva L. Vabariigi. Dets-s tungis L-sse Punaarmee, 1919. a. alguseks oli ta vallutanud suurema osa maast, sh. Riia. Esialgu Kuramaal võimu säilitanud Kārlis Ulmanise valitsuse kukutas 16. apr. baltisaksa *Landeswehr* ning seadis ametisse Saksa sõbraliku Andrievs Niedra valitsuse. 22. mail vallutas *Landeswehr* Riia. Pärast seda kui L. ja Eesti ühisjõud olid *Landeswehr*-i purustanud, tuli juulis Riias taas võimule K. Ulmanise valitsus. Jaan. 1920 tõrjus L. vägi Latgalest välja viimased sinna jäänud Punaarmee üksused. 11. aug. Riias sõlmitud rahulepinguga tunnustas Nõuk. Venemaa L. iseseisvust. 1920. a. maaseadusega jagati mõisnike suurmaaomand (pms. asundustaludeks). Liiga suur parteide hulk tekitas Seimi seadusandlikus tegevuses raskusi. 1934 korraldasid peaminister

K. Ulmanis ja sõjavägede ülemjuhataja Jānis Balodis riigipöörde. Presidendiks saanud K. Ulmanis kehtestas sõjaseisukorra, saatis Seimi laiali ja keelustas parteid. 1939 sõlmitud NSV Liidu — Saksamaa kokkulepe (Molotovi-Ribbentropi pakt) jättis L. NSV Liidu mõjupiirkonda. Sama aasta okt-s oli L. sunnitud sõlmima NSV Liiduga vastastikuse abistamise lepingu, mille alusel rajati tema territooriumile Nõuk. sõjaväebaasid. 1940. a. juunis L. okupeeriti, juulis kuulutati ta L. NSV-ks ja aug-s liideti NSV Liiduga. Tööstusettevõtted ja pangad natsionaliseeriti ning algasid rohked arreteerimised. Märtsis 1941 küüditati u. 15 000 in. 1941–44 oli L-s Saksa okupatsioon (Kuramaa oli Saksa vägede valduses 1945. a-ni), mille ajal tapeti 80 000–100 000 L. kodanikku, neist u. 70 000 olid juudid. Enne uut Nõuk. okupatsiooni põgenes palju inimesi läände. 1949 küüditati üle 43 000 in., 1949–50 korraldati sundkollektiviseerimine. L. majandus, eriti tööstus, allutati NSV Liidu vajadustele, see tõi kaasa mitmes linnas, sh. Riias, venelaste kontrollimatu sissetrände ning lätlaste muutmise vähemusrahvaks. L. NSV ja L. KP juhtkonna (Eduards Berkļavs, Pauls Dzērve, Indriķis Pīnskis, Vilis Krūmiņš jmt.) katse seda protsessi kontrollida lõppes sellega, et nad asendati Moskva-meelsete tegelastega (1959). 1980. a-te II poolel NSV Liidus alanud demokraatiseerimine lõi eeldused L. vabanemiseks. 1988 asutati L. Rahvarinne (*Latvijas Tautas Fronte*), 1989 kuulutas L. NSV Ülemnõukogu L. keele riigikeeleks ja võttis vastu suveräänsusdeklaratsiooni, millega L. seadused muudeti NSV Liidu seaduste ees üliluslikuks. 1990 kuulutas vast valitud Ülemnõukogu L. liitmise NSV Liiduga õigustühiseks ja muutis riigi nime taas L. Vabariigiks. Kasutades ära Moskvas toimunud riigipöördekatset, taastati 21. VIII 1991 iseseisev L. Vabariik. 1994 viidi välja Vene sõjaväeüksused (Skrunda radaribaas oli Venemaa käsutuses 1998. a-ni). 2004 võeti L. EL-i ja NATO liikmeks. 2006. a. valimistel sai konservatiivne Rahvapartei Seimis 23 ning vasaktsentristlik Roheliste ja Põllumeeste Liit ja samuti konservatiivne Uus Aeg kumbki 18 kohta. Valitsuse moodustas Rahvapartei liider ja senine peaminister Aigars Kalvītis. A-st 1991 on L. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 3. I 1992. L-s elab u. 2600 eestlast ja tegutseb L. Eesti Selts. 1989 alustas tegevust Riia eesti kool. 2004. a. juunis toimus Riias ülemaailmne eestlaste kokkutulek (ESTO 2004).

Relvajõud. L. relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, teenistusaeg on 12 kuud. Ajateenistus lõpetatakse 2007. Ülemjuhataja on president, kaitseväge juhataja kaudu juhib relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest, õhujõududest ning rahvuskaardist *Zemessardze* (maa- ja mereväe koosseisus olev kaitseväge reserv). 2006 osalesid L. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Iraagis ja Serbias (KFOR). L. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse.

Lääne-Sahara

Lääne-Sahara, Sahara Araabia Demo-kraatlik Vabariik (arab. *al-Ḥaḡra al-ḡarbiyya*, *Al-Jumhūriyyah al-'Arabiyyah as-Ṣaḡrāwīyah ad-Dīmuqrāṭīyah*), lüh. SADV, Maroko poolt osa-liselt okupeeritud riik Looode-Aafrikas Atlandi ookeani rannikul. Pind (2046 km) Maroko (443 km), Alžeeria (42 km) ja Mauritania (156 km); rannajoone pikkus 1110 km.

Pindala	252 120 km ²
Rahvaarv	447 000 (sh. 273 000 L-S-s, 174 000 Alžeeria põgenike laageris, 2006)
Pealinn	El Aaiún (188 000 el.), vabastatud alal ajutine halduskeskus
Haldusjaotus	4 provintsi (<i>wilāyah</i>), vabastatud alal haldusjaotust ei ole
Riigikeel	araabia keel
Rahatühik	Maroko dirham (MAD)
Riigitingimused	ESH, EH

Politiiline süsteem. L-S. rahvusv. staatus on määratlemata. U. 75 % L-S. territooriumi kontrollib Maroko. L-S. võimuvõrgid ning Sagüia el-Hamra ja Río de Oro Vabastamis Rahvarinde (*Fronte Popular para la Liberación de Sagüia el-Hamra y Río de Oro*, POLISARIO) peakorter asuvad Alžeerias paguluses. Põhiseaduse järgi on seadusandlik organ 51-kohaline Sahara Rahvusnõukogu ning ühepea president, kes on ühtlasi POLISARIO peasekretär. Peaministri ja valitsuse koosseisu

nimetab president. Põhiseaduse kohaselt on L-S-s mitmeparteisüsteem, kuid tegelikkuses on ainu-partei POLISARIO. Kehitib 1976. a. põhiseadus (viimati muudetud 1999). **Sümbolika.** L-S. lipp (a-st 1976) on POLISARIO panarabia värvides lipp. Must värv sümboliseerib surma ja Maroko okupatsiooni, roheline elu, valge rahu ning punane vabaduse eest langenute verd. Kuusik ja täht on islami sümbolid. Vapp (a-st 1976) pärineb POLISARIO-ist. Ristatud vimpussid, mille küljes on L-S. lipp, osutavad iseseisvusvõitlusele, punane kuusik ja täht islami ning õhpuukasad rahule. Linnil on araabiakeelne POLISARIO hüüdlause „Vabadus, demokraatia, ühtsus“.

Loodus. Suurema osa territooriumi laugjalt läänest 100 m kõrguselt itta 300–350 m kõrgusle kerkiv lubjakivi- ja liivakivitasandik, mida liiges-tavd kuivad jõesängid. Kohati kerkib tasandik 400–500 m kõrgusele. Kivi- ja liivakivitasan-dik laskub läänes asianguna luideterohkele Atlandi ookeani rannikule. Kirdcoossa ulatuvad Atlas mäestiku madalad eelmäed (500–700 m, kõrgeim mägi 823 m). Valitseb kuiv ja kuum troopiline kõrbekliima. Keskmise t° on suvel 26–30, talvel 17–21 °C. Rannikul sajab 50–100, sisemaal 100–150 mm/a. Rannikuvalade kliimat mõjutab jahe Kanaani hooaus. Iseloomulik on ööpäevase t°-i suur kõikumine (kuni 50°). Püsiva vooluga jõge-sid ei ole, kuivades jõesängides (vadides) on vett lühikest aega pärast vihma. Suurim ajutine vooluga jõgi on Wad as-Sagüia al-Hamra. Vähesed oasid on kõik väikesed. Kidurad taimkated (akatsiad, tamarsk, vilgipuu, kuivalembesed kõrbelised) on ohukestel kuivadel väheviljakatel kõrbumuldadel vaid laiguti. L-S-s elutseb aridsetele aladele ise-loomulik loomastik, nt. kõrbesil, kõrbehiired, hüpiklased, kapi jänes, siremanagust, saakal, fennek, luiterebane, tähnikühüään, kabegasell, dorkasgassell, lammakas aafrikarästik, sarvikrästik ja ogasaba-sisalikud. Linnel on kohatud 207 liiki (nt. jaanalind, loor- ja kivikakk, liiv-kassikakk, kõrbe-puhmalind, saharavävilbas, kõrberonk ja kõrbeleevike). Maavaradest on rikkalikult fosforiiti (10 mrd. t. maailmas Maroko järel 2. kohal), leidub ka naftat, maagaasi, raua-, mangaani-, vase-, titaani-

Suurlinnad (el. arv, 2006)
El Aaiún
Ed Dakhla
Es-Smara
Boujdour
El Marsa

El Aaiún, Lääne-Sahara

vanaadiumi-, uraani- ja elavhõbedamaaki ning kaalisoola. L-S-s on Dâkhla RP (18 889 km²).

Rahvastik. Põlisrahvastiku moodustavad araablaste ja berberite järeltulijad, kes kõnelevad araabia keele kohalikku hassanija murret. Araabia keele kõrval kasut. igapäevaelus ka hispaania keelt. Püsi-asustus on linnades, oasides ja Atlandi ookeani rannikul. Osa hõime rändleb oma karjadega kõrbes. 1976 põgenes u. 90 000 in. sõjategevuse ja Maroko sõjaväe repressioonide eest Alžeeriasse. 2003 elas Alžeerias Tindoufi oasi põgenikelaagris u. 165 000 läänesaharalast. Maroko on a-st 1976 asustanud L-S. linnadesse 130 000–140 000 Maroko araablast ja toonud L-S-sse 160 000 sõjaväelast. Keskmine asustustihedus on 1 in./km² (2006). Maroko rajatud kaitsevallist (pikkus 2720 km) ida pool on asustus väga hõre. Keskmine eluiga on 48 aastat (meestel 46 ja naistel 50). Usutunnistusest on läänesaharalased ja sisserännanud Maroko araablast muslimid (pms. sunniidid). L-S-s ja ka läänesaharalaste põgenikelaagris kehtib koolikohustus 7–15-aastastele. Maroko võimud on okupeeritud ala linnadesse rajanud tervishoiuasutusi ja koole, et ergutada noori marokolasi L-S-sse siirduma.

Majandus. L-S. majanduse alus on fosforiidi kaevandamine ja väljavedu. Kaevandatakse pms. Bu Craa (Boukra) maardlas, kus lasund on maapinna lähedal ja puhta fosfaadi sisaldus maagis 30–33 %. Kaevandamise on mitu korda katkestanud POLISARIO rünnakud. Maardlast viib 110 km pikkune lintransporditöö maagi otse El Marsa sadamasse. 1975 veeti välja 5,6 mln. t fosforiiti. Sellest saadav tulu läheb Marokole. Rauamaagivaru on 400 mln. t. 2001 alustati rannikumadalikul ja mandrilaval naftavaru hindamiseks katsepuurimisi. 2003 toodeti 85 mln. kWh elektrienergiat (soojuselektrijaamades). Tööstusettevõtteist tegutseb mõni väike toiduainetööstuse ettevõte. Oasides ja Atlandi rannikul on haritavat maad 500 ha (2003). Kasvat. otra, hirssi, nisu ja köögivilja, aedades datlipalmi ning õli- ja viigipuud. Karjamaad on 11 %, pärast vihma sadu lisandub ajutiselt veel 8 % terr-st. Peetakse kaamelid, kitsi ja lambaid. Karjakasvatajad saavad lisatulu käsitööst (villast ja nahast esemed). Mnt-id on 6000 km (neist kõvakattega 500 km, 2003), tähtsaim tee kulgeb Atlandi ookeani rannikul. Lennujamad on El Aaiúnis (rahvusv.), Boujdouris ja

Ed Dâkhlas. Väliskaubandust kontrollib Maroko. Välja viiakse fosforiiti (²/₃ väljaveost), kariloomi, villa, nahku ja käsitöötooteid, Marokost tuuakse sisse toiduaineid, ehitusmaterjale, naftasaadusi ja rõivaid. Maroko on L-S-s okupatsioonivõimu kindlustamiseks ehitatud annekteeritud alale uusi teid, veevarustussüsteeme jms.

Ajalugu. 7. saj. ulatusid berberitega asustatud Aafrika looderannikule araablaste vallutusretked. 15. saj. said valitsevaks araabia keel ja islam. 1884 kuulutas Hispaania ookeanäärse ala Río de Oro oma protektoraadiks ja alustas sisemaa hõivamist. 1930. a-tel liideti Hispaania Saharaga ka Saguia el-Hamra ala. 1959 kuulutati Río de Oro ja Saguia el-Hamra Hispaania ülemereprovintiks. 1965 kutsus ÜRO Peaassamblee Hispaaniat üles Hispaania Saharas rahvahääletust korraldama, et see ala dekoloniseerida. 1973 algas POLISARIO juhtimisel iseseisvussõda. 1975 sõlmisid Hispaania, Maroko ja Mauritania kokkuleppe, mille kohaselt L-S. põhja- ja keskosa pidid pärast hispaanlaste lahkumist (1976) minema Maroko ning lõunaosa Mauritania valdusse. Maroko ja Mauritania liid L-S-sse oma sõjaväe. 27. II 1976 kuulutas POLISARIO välja iseseisva Sahara Araabia Dem. Vabariigi ning jätkas relvavõitlust. 1979 loobus Mauritania L-S. suhtes kõigist nõudlustest ja viis sõjaväe välja. Maroko väeüksused hõivasid ka L-S. lõunaosa. 1981–87 rajas Maroko piki L-S. lõuna- ja idapiiri POLISARIO relvarühmitiste vastu 2400 km pikkuse kaitsevali. 1991 otsustas ÜRO Julgeolekunõukogu, et ÜRO resolutsioonides ette nähtud rahvahääletuse korraldamiseks ja konflikti reguleerimiseks viiakse L-S-sse rahutagamissmissioon (*Mission des Nations Unies pour l'organisation d'un référendum au Sahara Occidental*, MINURSO). Sellega nõustusid nii Maroko kui ka POLISARIO ning samal aastal jõustus Maroko ja POLISARIO vaheline tulevahetuse peatamise lepe. 2001 USA riigisekretäri James Addison Bakeri esitatud rahuplaani lükkasid nii POLISARIO kui ka Maroko tagasi. Uus plaan (2003) nägi ette L-S-le autonoomia andmise ja 5 aasta pärast iseseisvuse küsimuses rahvahääletuse korraldamise. Plaaniga nõustusid POLISARIO ja ÜRO Julgeolekunõukogu, kuid Maroko lükkas selle tagasi. Kokkuleppele ei ole jõutud rahvahääletuse korraldamise tingimuste ja selles osalejate suhtes (Maroko nõuab, et hääletada saaksid ka okupeeritud aladele asunud marokolased). POLISARIO üksused kontrollivad u. 25 % L-S. hõredalt asustatud aladest, mis jäävad kaitsevallist itta ja kagusse. Saharalased nimetavad neid kõrbealasid vabastatud terr-ks ja on sinna rajanud kindlustatud tugipunkte, kus paiknevad ka ÜRO missiooni sõjalised vaatlejad. Üks tugipunktidest, Bir Lehlü, on kinnitatud L-S. ajutiseks halduskeskuseks. A-st 1982 on L-S. president ja POLISARIO peasekretär Muhammad Abdelaziz, pagulasvalitsuse peaminister on Abdelkader Taleb Oumar. L-S-t on tunnustanud 72 riiki (2005). ÜRO peab L-S. okupeerimist rahvusv. õigusnormide eiramiseks ning taotleb seal endiselt rahvahääletuse korraldamist.

Madagaskar

Madagaskar, M-i Vabariik (malagassi *Mada-gasikara*, *Repoblikan'i Madagasikara*), saareriik India ookeanis Aafrika idarannikul. Paikneb Mo-sambiiigist idas. Rannajoone pikkus on 4828 km.

Pindala	587 040 km ²
Rahvaarv	18 476 000 (2006)
Pealinn	Antananarivo (1 463 800, eeslinnadega 1 685 800 el.)
Haldusjaotus	6 provintsi
Riigikeeled	malagassi ja prantsuse keel
Rahühik	Madagaskari ariary (MGA)
Riigitiibised	MDG, MG

Politiiline süsteem. M. on presidentaalne vabariik. Riigipea on president, kes valitakse otsestelt kahevooruviisil enamusvalimistele 5 aastaks. Sama isik võib ametis olla 3 järjestikust ametiaega. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament. Ülemkoda on 90-kojaline Senat (*Sénat*), mille 60 liiget valivad 6 aastaks provintside volikogud, 30 liiget nimetab president. Alamkoda on 160-kojaline Rahvuskogu (*Antenimieram-Pirenena*, *Assemblée nationale*), mille liikmed valitakse üheandaadilisel enamusvalimistel 4 aastaks. Presidentil on õigus Rahvuskogu laiali saata. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsus-juht on peaminister, kelle nimetab ametisse president. Valitsuskabineti liikmed määrab peaminister. Peaministri ja valitsuse võib Rahvus-koogu tagasi kutsuda. M-i on mitmeparteisüsteem.

Olulisimad erakonnad on „Ma armastan M-t“ (*Tiako I Madagasikara*, *J' aime Madagascar*) ja Rahvusiit (*Firaisankinam-Pirenena*, *Union nationale*). Põhiseaduslikkuse järelevalvega tegeleb Konstitutsioonikohus. Kõrgeim kohtuorgan on Ülemkohus. Presidendi ja riigiametnike seadusrikkumistega tegeleb Kõrge Kohus. Kehiti 1998. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on M. osaliselt vaba riik. Korruptsioonindeksi järgi asub M. maailmas 84. kohal.

Sümboolika. Lipu (a-st 1958) punane ja valge värv pärinevad Imertina riigi ajast ning tähistavad vastavalt Volamena ja Volafotsi perekonda. Punane sümbooliseerib iseseisvust, valge aadete puhtust ning roheline loodust, elanike Aafrika päritolu ja rannikuasuskaid. Vapil (embleemil, a-st 1993) on kujutatud riigi siluetti ja selle all punase sõnni pead, mis oli 17. saj. valitsenud Imertina kun-a Andriandahifotsi sümbol. Sõnnipea taustal on riisipõlde tähistav ruudustik. Vapi ülaoasas on malagassi keeles riigi nimi ja vapi all rahvuslik deviis „Tanindrazana, fahafahana, fandrosoana“ („Taniindrazana nay malala ô“ („Oo, meie na“ („isamaa, vabadus, edenemine“). Hümn (a-st 1958) „Ry Tanindrazana“ („Oo, meie na“), sõnad Pasteur Rahajason, armastatud kodumaa“), sõnad Pasteur Rahajason, viis Norbert Raharisoa. Rahvuslill on kuning-leekpuu (*Delonix regia*) õis, rahvuspuu harilik ahvileivapuu ehk baobab (*Adansonia digitata*).

Loodus. M. on suuruselt maailma 4. saar. Loo-duslikult jaguneb see kolmeks meridionaal-seks vööndiks. Saare kesk- ja idaosas hõlmab

Haldusjaotus

Provintsid (territooriaalsed)

Antananarivo

Antsiranjana

Fianarantsoa

Mahajanga

Toamasina

Toliara

Poolahviline

kassileemur

ohustatuid

suurimad linnad

(el. arv, 2006)

Antananarivo

Toamasina

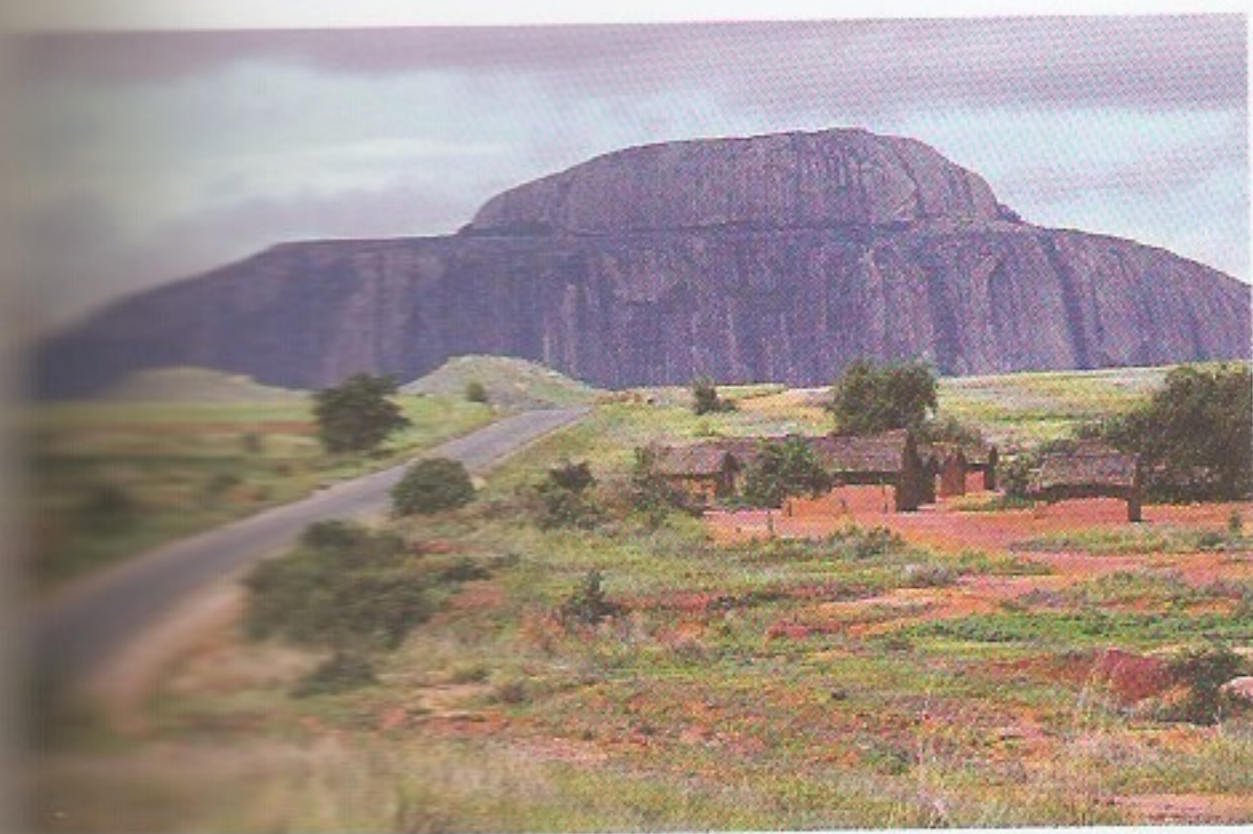
Antsiranjana

Fianarantsoa

Mahajanga

Toliara

eeslinnadega

Kõrgplatoo, m. Maromokotro

Maavärviline, m. Maromokotro

Maavärviline, m. Maromokotro

Kõrgplatoo (kõrgus 800–1500 m), millel kõrguvad tugevasti liigestunud vulkaanilise tekkega mäemassiivid: põhjaosas asub Tsaratanana (riigi kõrgeim tipp Maromokotro, 2876 m), keskosas Ankaratra (Tsiafajavona, 2643 m) ja lõunaosas Andringitra (Boby, 2658 m). Maastikku liigestavad kustunud vulkaanide koonused ja jõeorud. Sageli on maavärinaid. Kõrgplatoo madaldub Mosambiigi väina suunas laugjalt suureks tasandike ja madalike piirkonnaks, mille keskosas asub madal Bemaraha lavamaa (kuni 934 m). Kõrgplatoo laskub kahe järsu astanguna India ookeani poole kitsale alluviaalsele rannikumadalikule (laius kuni 40 km). Sirget rannajoont ääristav luitevöö eraldab India ookeanist laguuniahelikku. Laguunide ühendamiseks on Toamasinast Farafanganani rajatud 530 km pikkune siseveetee. Maavaradest leidub grafiiti, kivist, raua-, krooni-, koobalti-, nikli-, plii-, vase-, mangaani-, titaani-, uraani- ja berülliumimaaki, kulda, boksiiti, fosforiiti, vilku ning väär- ja poolvääriskive. Maavarade kõrval on olulisimad loodusvarad kalavarud ja hüdroenergia. M. asub valdavalt troopikas. Rannikul ja madalikel on kogu aasta kuum (põhjaosas 25–27, lõunaosas 22–24 °C), Kõrgplatool valdavalt mõõdukas kliima (16–18 °C). Niiskete ida- ja kagupassaatide tõttu sajab idarannikul ja Kõrgplatool astanguil 2000–3500 mm/a. Loodes osas langeb sademeid 90–1800, edelaosas 350–700 mm/a. Talvel (maist sept-ni) tabavad saare idaosa sageli troopilised tsüklonid. India ookeani voolavad jõed (sh. Mananara, Mangoro, Maningory ja Bemarivo) on lühikesed, kärestikulised ja

veerohked. Lääneosas on jõgesid vähem, need on pikemad ja aeglasema vooluga, kuna maapind alaneb aeglasemalt (Sambirano, Mahajamba, Betsiboka, Mania, Mahavavy, Mangoky ja Onilahy). Laevatatavad on suurte jõgede (Betsiboka, Mangoky, Sofia, Tsiribihina, Mahavavy) suudmealad. Enamik järvi (suurim on Alaotra) paikneb Kõrgplatoo nõgudes. Varem oli M. peaaegu üleni metsaga kattunud. Metsade raadamine, küttepuidu laialdane varumine ja riisipõldude rajamine on enamiku metsadest laastanud, eriti Kõrgplatool. 2000 oli metsasus 20,2 % riigi pindalast. Praegu hõlmab troopiline vihmamets 10 % terr-st (pms. leidub seda Kõrgplatoo niiskeil idanõlvul ja astanguil, kohati ka idaranniku madalikul). Ka väärspuidu (sh. palisandri ja eebenipuidu) varumine on troopikametsade pindala pidevalt vähenetanud. Vihmametsas on palju omapäraseid taimeliike. M-l kasvab ligi 900 liiki orhideesid. Rannikul kasvavad banaan, mangopuud, kookospalmid, vanill jt. troopilised taimed. Laialt on levinud Austraaliast sisse toodud eukalüptid. 12 % terr-st hõlmavad hõrendikud. Kõrgplatool ja läänetasandikel on valdav kõrgrohusavann. Lääneosa jõeorgudes kasvab galeriimetsa, Mosambiigi väina rannikul mangroovi. Kaivas edelaosas laiuvad kuivstepp ja poolkõrb. Muldadeest on valdav vihmametsa puna-kollased ferralliitmullad ning vihmametsa ja savanni punased ferralliitmullad. Lääneosas on kõvalehise metsa ja võsa ferralliit-sed rusk-pruun- ja punamullad, lõunaosas savanni puna-pruunmullad ja idarannikul mangroovi sooldunud mullad. M. on ainulaadne taim- ja loomageograafiline regioon: 12 000 taimeliigist on u. 10 000 ja loomaliikidest üle poole tekkinud kohapeal (endeemid). Iseloomulikud on tenrek-lased, käsitiivalised, poolahvilised, kärpkaslased (neist suurim on fossa) ja kameeleonlased. Seal ei elutse mürkmadusid, pärisuhve, suursõjakalasi ja uluksõralisi. M-l arvatakse olevat 5 % maailma taim- ja loomaliikidest. Riigis on 64 KA-d, sh. 22 RP-d, ja 3 BKA-d. Keskkonda kahjustavad metsa raiumisest ja ülekajutamisest tulenev erosioon ja kõrbestumine. Mita suurele aiamaast taim- ja loomaliiki (nt. poolahvilistest sifaka, katta ja aie-aie) on ohustanud. UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluvad Tsingy du Bemaraha LKA (1990) ja Ambohimanga Kuningakülas (2001). **Rahvastik.** 99 % rahvastikust on malagassid, kes kuuluvad 18 etnilisse rühma. Suurimad rühmad on merinad (3 mln.), betsileod (2 mln.), betsimisarakad (1,5 mln.), tsimihetid ja sakalavad. Vähesel arvul on Komooridele sisseerännanud, prantslasi, indialasi, pakistansasi, hiinlasi ja araablasi. Malagassid kujunesid asiaatide ja aafriklaste segunemisel. Asiaatlikuma välimuse ja kultuuriga etnilised rühmad (nt. merinad ja betsileod) on vähemuses ning elavad pms. kõrgematel aladel. M-i asustasid u. 1500–2000 aastat tagasi Indoneesiast saabunud malailased. Peale Malai saarestiku ja Ida-Aafrika rahvaste on malagassid saanud mõjutusi ka araablastelt, indialastelt ja eurooplastelt.

Malagassi keel, mis kuulub austroneesia keelkonda, ühüb u. 90 % ulatuses Kalimantani lõunaosas Barito jõe piirkonnas kõneldava maanyani (ma'anyan'i) keelega. Iga etniline rühm kõnleb oma murret ning erineb teistest ka antropoloogiliselt. Harilased kasutavad lalaldaselt prantsuse keelt, see on koloniaalajastu pärand. Üha rohkem räägitakse inglise keelt, mida õpetatakse juba algklassides. 2004 oli täiskasvanuist kirjaoskajaid 85 %. M-i rahvastik suureneb. Rahvastiku keskmine asustustihedus on 32 in./km². Asustus on tihedaim Kõrgplatoo keskosas Antananarivo piirkonnas (100–150 in./km²), hõredaim poolkõrbelises edelaosas ja lääneosa tasandikel (1–3 in./km²). Linnarahvastikku on alla 1/3. Rahvastikutumistab 48 % hõimuusundeid, 43 % ristiusku ja 9 % islamit. Hõimuusundis on tähtsal kohal surmrite ja elavate vaheline side, surmuid austatakse. Nii kohalikke elanikke kui ka turiste ohustavad paljud nakkushaigused (malaria, A-hepatiid, bakteriaalne kõhulahahtsus, tüüfus jmt).

Majandus. M. on vaene põllumaa. Põllumas on hõivatud 80 % tööelalistest. Haritavat maad on 6 % riigi terr-st, niisutatavat maad on 10 860 km² (2003). Riigi majanduse arengut on mõjutanud pikaajaline koloniaalsõltuvus. 1975 tegi kommunistlik valitsus sotsiaalseid ja maj. ümberkorraldusi: riigistati pangad, kindlustusseltsid, mæetööstus, energeetika ning tähtsamad tööstus- ja vähiskaubanduskompaniid. 1980. a-te lõpul algasid opositsiooni surveel struktuuralsed reformid. Esialgne erastamisprotsess (1988–93), majanduse liberaliseerimine ja ekspordi arendamine tõid 1990. a-te algul edu. Vahpeaalsele seiskaperioodile (1991–96) järgnes 5-aastane majanduskasvu ja suurenenud välisinvesteeringute aeg, mida soodustas uus erastamislaine. Ehkki reformid toimusid, jäi valitsus nõrgaks ning korruptsioon oli ulatuslik. Majanduskasvu aastailgi (1997–2001) jäi vaesus väga suureks probleemiks, eriti maapiirkondades. 2001. a. presidendivalimised mõjusid majandustegevusele halvavalt ning 2002. a. kriisist välja ning SKT kasv ületas 10 % aastas. 2004 aeglustasid valuuta devalveerimine ja inflatsiooni suurendamine majanduskasvu taas. Pärast 2002. a. kriisi otsustas M-i valitsus koos rahvusv. rahandusinstituutidega (M. saab neilt suurt abi) võtta investortie ja erasektori kasutusse: investeeeringud suunati pms. teede infrastruktuuri parandamiseks ning vaesuse vähendamisse. Viimastel aastatel on SKT kasvutempo püsinud 5–7 % piires. M-i majanduskasvu tagavad pms. turism, tekstiil- jm. kergetööstuse toodang, põllum. (M. on maailma suurim vanilliitootja, hõivates poole maailma eksporditurust) ja maavarade kaevandamine. Peamised põllumasandused on kohvi- ja kakao, oad, banaanid, pipar, suhkruroog, melk, nis, manio, oad, banaanid, maapähkel ja puu. Olulisimad tööstusharud on liha-, seebi-, õli-, suhkru-, tekstiil-, klaasi-, tsemendi-, naha- ja paberitööstus, turism ning sõidautode

Ampanany ny

monteerimine. Riigisisene kütusevajadus rahuldatakse pms. metsast saadava puiduga ning söega (80%). Et vähendada küttepuidu defitsiiti, on Maailmapank kaivitanud uute männi- ja eukalipti-istandike rajamise. 2004 toodeti elektrit 984 mln. kWh (sh. üle 90% hüdroenergia) ja tarbiti 915 mln. kWh, see rahuldab riigi energiasaajaduse. M-1 on 116 lennujaama (sh. 2 rahvusvahelist), neist 29-1 on kõvakattega lennuajad (2005). Rdt. kogupikkus on 854 km (2005). Mnt-de seisukord on halb. Teede kogupikkus on 49 827 km, kõvakattega on 5780 km (1999). Sisiveeid on 600 km (2005). Tähtsaimad mersadamad on Antsirañana, Toamasina, Toliara ja Mahajanga. Sissevedu (1,4 mrd. \$ eest, 2005) ületab tunduvalt väljaveo (951 mln. \$). Sisse ostetakse tööstus- ja tarbekapnu, naftat ja toiduaineid, välja veetakse kohviba, vanilli, koorikloomi, suhkru, puuvillast riie, kromiiti ja naftatooteid. Eesti ja M-i vahel kaubandussuhteid ei ole. M-1 kasvat. ebasaaduslikult kanepit, mida tarvitakse pms. siseturul. Riik on heroini labiveomaa. 2004 külastas M-i 229 000 turisti.

Ajalugu. M-i alguskaod olid arvat. negriidised rahvad, kelle täpsem päritolu ei ole teada. I a-tuh. I poolt saabus saarele mitme lainena malaiasi. 7. saj. hakkasid M-i loode- ja kaguossa rajama kaubanduslikke tugipunkte araablased; nemad tõid ka kohaliku malagassi kirja *sora be*. 14. saj. tekis saare keskosas M-i suurimal etnilisel rühmal merinadel oma kuningriik – Imertina. 16.–17. saj. kujudesid läänerrannikul sakalavade Menabe ja Boina riik. 1500 jõudis eurooplastest esimenesa

AIDS-1 SURVEILLANCE

HIV/AIDS (2005)

Imikute surimono

Stundin (1999):

raised

KESKIL, VÄINÖ
KESKIM, ELMER

Vaseid (2004)

Too young

papers

Majority

12-11-71

1

Inflation (2)

SKT^p 1 el. 100

point
toöt

(5007) ^d LNC at

SKT (2005)

PAKISTAN

ning 1972–76 juhtisid riiki sõjaväelased. Rahutused jätkusid ka kindral Gabriel Ramanantsoa valitsemisajal, tema asemele sai 1975 kolonelleitnant Richard Ratsimandrava, kes 6 päeva hiljem tapeti. Juunis 1975 loodi Didier Ratsiraka (1975. a. veebr-ni peaminister, seejärel Rahvuslik-sõjaväelise Komitee ning Kõrgema Revolutsiooni-nõukogu juht) juhitud valitsus. Sama aasta rahvahäletusel heaks kiidetud põhiseadusega pandi alus tsentraliseeritud kommunistlikule riigile, mis nimetati M-i DV-ks. 1976 asutati valitsusparteina Malagassi Rev-i Avangard (*Andry sy Riana Enti-Manavotra an'i, Avantgarde de la révolution Malgache*), mille juht D. Ratsiraka valiti samal aastal presidendiks (valiti tagasi nii 1982 kui ka 1989). M-i siseolukorda pingestasid 1980.–90. a-tel sagedased loodusõnnetused, näljahädad (nt. 1986–87 suri 40 000 in.), massirahutused ja riigipöördekatset. 1984–85 süvenes riigis NSV Liidu ja P-Korea mõja, muut pol. mõrva seostatakse KGB-ga. Kuna kommunistlike ideede rakendamine oli viinud M-i majanduse sügavasse kriisi, sattus D. Ratsiraka režiim 1980. a-te lõpul tugevneva opositsiooni surve alla. Sel ajal loodi uusi parteisid ja pol. liikumisi, neist tuntuim on Aktiivne Jõud (*Hery Velona*). Alustati majanduse liberaliseerimist ja erastamist. 1991 oli D. Ratsiraka rahvarahutuste tõttu sunnitud alustama läbirääkimisi üleminekuvalitsuse moodustamiseks. Samal aastal vastu võetud konventsiooniga piirati presidendi võimu, loodi üleminekuinstituut ja koostati põhiseaduse muutmiseks 18-kuuline ülemineukava. 1992 võeti referendumil vastu uus põhiseadus, riigi nimeks sai M-i Vabariik. 1993 toimunud esimesed mitmeparteilised valimised võitis dem. koalitsioon, sama aasta presidendivalimistel kaotas D. Ratsiraka Aktiivse Jõu liidrile Albert Zafyle. 1996 võitis Rahvuskogu A. Zafy vastutusele, süüdistades teda korruptsioonis, ning ta pidi tagasi astuma. 1997 võitis valimised taas D. Ratsiraka, kelle initsiatiivil kinnitas Rahvuskogu 1998 uue põhiseaduse, mis presidendi volitusi suurendas. 2001. a. presidendivalimistel võitis korruptsioonivastase võitluse loosungit kasutanud opositsiooniliider Marc Ravalomanana, kes nimetati ametisse 2002 (pärast seda, kui Konstitutsioonikohus oli ekspresident D. Ratsiraka kaebuse tagasi lükanud). Rahvuskogu 2002. a. valimistel oli edukaim partei „Ma armastan M-t“, kes sai 103 kohta. Mõjukaim opositsioonipartei oli Rahvusliit (22 kohta). Kokku on Rahvuskogus esindatud 8 erakonda. 2006. a. presidendivalimised võitis taas „Ma armastan M-t“ kandidaat M. Ravalomanana, kes sai 55 % häälest (sõltumatu kandidaadina osalenud Jean Lahimiriko sai 12 %). Jaan. 2007 määras president uueks peaministriks kindral Charles Rabemananjara. A-st 1960 on M. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 13. IV 1992.

Makedoonia

Makedoonia, M. Vabariik (makedoonia *Makedonija*, Republika Makedonija), riik Kagu-Euroopa Balkani ps-e sisesosas. Pind (766 km) Serbia (221 km), Bulgaaria (148 km), Kreeka (246 km) ja Albaania (151 km). Riigi nimi tuleneb ajaloolisest piirkonnast Makedoonia (65 000 km²); nimest; see ala hõlmab peale iseseisva M. riigi ka Bulgaaria edelaosa (Pirini M.) ja Kreeka põhjaosa M. piirkonna (Egeuse M.). M. võeti 1993 ÜRO liikmeks kui End. Jugoslaavia Vabariik M. See nimi kehtib rahvusv. suhtlemises tänini.

Pindala	25 713 km ²
Rahvaarv	2 048 600 (2006)
Pealinn	Skopje (albaania <i>Shkup</i> ; 477 500)
Haldusjaotus	Skopje (albaania <i>Shkup</i> ; 477 500), eeslinnadega 581 900 el., 123 omavalitsust, neist 7 moodustavad eristaatusega pealinn Skopje
Riigikeel	makedoonia keel, albaanlaste asu- aladel on ametlikel albaania keel
Rahvahik	Makedoonia denar (MKD)
Riigihäälsed	MKD, MK

Politiline süsteem. M. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kes valitakse kahevooliku Riigipea ametiajaks. Riigipea osa on tsereemoniaalne. Seadusandlik organ on 120-liikmeline (põhiseadus lubab kuni 140 liiget) ühekojaline Kogu (Sobranie), mis valitakse 4 aastaks kuues valimis-

ringkonnas, kus igalt valitakse 20 saadikut. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsusjuhitud peaminister, kelle nimetab president ja kinnitab parlament. Valitsuskabinetit kiidab heaks parlament. M-s on mitmeparteisüsteem. Oluulisimad erakonnad on M. Sotsiaaldem. Liit (Sotsialdemokraatlik Sojuz na Makedonija), M. Sotsial. Partei (Sotsialisticka Partija na Makedonija), M. Liberaalne Partei (Liberalna Partija na Makedonija) ja Liberaal-dem. Partei (Liberalno-Demokratska Partija). Kõrgeimad kohtuorganid on Ülemkohus ja Konstitutsioonikohus. Nende liikmed kinnitab ametisse parlament. Kehtib 1991. a. põhiseadus, 2001. a. muudatusega suurendati albaanlaste õigusi. Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on M. osaliselt vaba riik. Korruptsioonindeksi järgi asub M. maailmas 105. kohal.

Sümbolika. Lipu punasel väljal on 8 kuldses kiirega tõusev päike (1995. a-ni seal olnud kuldses Vergina päikeses (antikkse M. sümbol) asemel, ascendati Kreeka nõudmisel). Punane ja kollane on selle piirkonna traditsioonilised vapivärvid. Vapp (a-st 1946) on kunagise Jugoslaavia M. vabariigi oma. Seda ümbritsevad nisu-, tubaka- ja moonivihud, mida seob rahvusliku mustriga lint. Tõusva päikeses kiirtes olev punane viisnurk ja selle all kujutatud maastik (mäed, Ohridi järv) sümboliseerivad maa rikkust ja vabaduse eest peetud võitlust. Hümn (a-st 1943 või 1944) „De-nes nad Makedonija“ („Täna M. kohal“), sõnad Vlado Maleski, viis Todor Skalovski.

Loodus. M. pinnamoes on valdavalt keskmiselt kõrged (1300–2300 m) järskude nõlvadega pangasmäed. Kõrgemad on Korabi mäed (läänepiiril; riigi kõrgeim tipp Golem Korab, 2764 m). Sarplina (loodepiiril; kuni 2748 m) ja Jakupica mäed (keskosas; kuni 2540 m). Mägesid eraldavad tektoonilised nõod (Pelagonija, Skopje, Polog) ja sügavad orud (Vardar, Bregalnica, Strumica). Tähtsaim org on kogu riiki loodest kagusse läbi Vardari org, mille kaudu pääseb Balkani ps-e põhjaosast Egeuse mere äärde. Enamik nõgudest ja orgudest on üles haardud. Looduslikus taimkattes on valdavalt kuni 700–800 m kõrgusel kasvavad stepitaimeid.

Suuremad linnad (el. arv, 2006)
 Skopje/Shkup
 Kumanovo
 Bitola
 Prilep
 Tetovo/Tetovë
 Veles
 Ohrid
 Gostivar
 Stip
 Strumica
 Eeslinnadega

Mägede madalamas vööndis kasvavad põõsastik ja laialehine mets (pöök, tamm, kastan), kõrgemal sega- ja okasmets (pms. mänd). Mets katab 35 % riigi terr-st. Alates 1900–2000 m kõrguselt on valdavalt alpiniidud. Nõgudes on enim savi-mustmuldi, jõeorgudes viljakaid lamimuldi ja mägedes pruune mägi-metsamuldi. Kohati on karsti. M-s on sageli maavärinaid (1963 oli Skopjes purustav maavärin). Maavaradest leidub pruunsütt, raua-, mangaani-, vase-, plii-, tsiingi-, kroomi-, nikli-, volframi-, koobalti-, antimoni- ja molübdeenimaaki, hõbedat, asbesti ja värvilist. Kliima on mandriline, suvi on kuum ja kuiv, talv suhteliselt külm. Nõgudes ja orgudes tõuseb t° suvel üle 30 °C, mägedes on märksa jahedam ning seal võib lumikate püsida okt-st apr-ni. Skopjes on kõige külmem kuu jaan-ikeskmine t° 0,4 °C, kõige kuumem kuu juulikeskmine t° 23 °C. Sademeid on lääneosa nõgudes 650–850, idaosa orgudes 450–650 ning mägedes 1000–1500 mm/a. Sajab pms. sügisel ja talvel, põllu- ja aiakultuure on vaja suvisel kasvuperioodil kasta. Egeuse merelt ulatub lähistroopilise vahemerelise kliima mõju ainult lõuna suunas avatud Vardari jõe orgu ja Pelagonija niikta. M. jõed on enamasti kärestikulised ja kevadel veerohked. Tähtsaima jõe Vardari (388 km, sellest M-s 312 km) pikim vasakpoolne lisajõgi on Bregalnica ja parempoolne Crna. Riigi edelaosas paiknevates tektoonilistes nõgudes asuvad Ohridi (348 km², veepind 965 m kõrgusel) ja Prespa järv (274 km², veepind 853 m kõrgusel), mida ühendab 16 km pikkune maa-alune karstikäik. Osa Ohridi järvest kuulub Albaaniale, Prespa

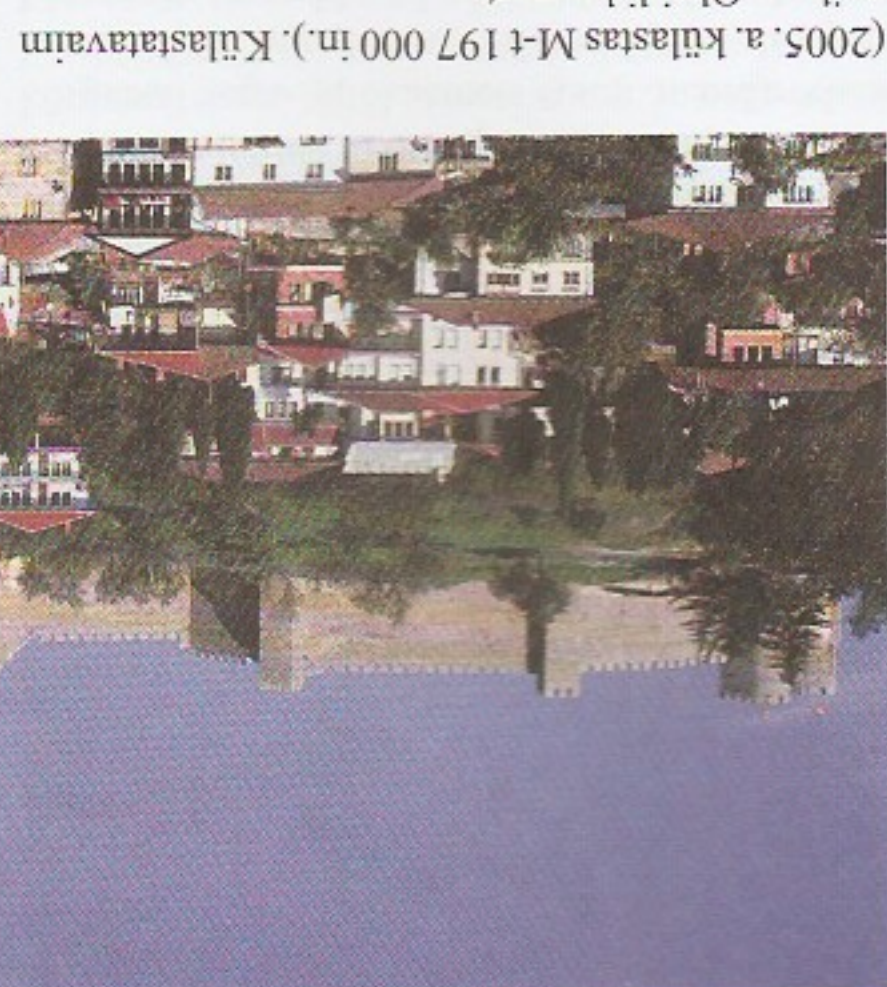

järves aga ristuvad M., Albaania ja Kreeka piir. M. kagupiiril asuvast Dojrani järvest (43 km²) kuulub pool Kreekale. M-s elab 78 liiki imetajaid, 11 liiki (sh. hallsuslik ja lagrits) on ohustatud; kõige liigirikkamad on mägimetsad, seal võib kohata nt. pruunkaru, ilvest ja hunt. Linde on 336 liiki, neist 199 pesitsejaid. Roomajaid on 29 liiki (sh. nokis-, stepi- ja harilik rästik ning sookilpkonn, lõunaeuroopa ja laiserv-kilpkonn) ning kahepaikseid 11 liiki (sh. alpi vesilik, süüria mudakonn ja jõekonn). M-s on 83 KA-d, sh. 3 RP-d ja 4 LKA-d. UNESCO maailmapärandi nimistus on Ohridi ala (1979, 1980).

Rahvastik. 64 % rahvastikust moodustavad lõuna-slaavi rahvaste hulka kuuluvad makedoonlased, kes on kujunenud 6. ja 7. saj., kui Balkanile tunginud slaavlased segunesid traaklaste ja illüürlastega. Makedoonia keel on lähedane bulgaaria keelele (bulgaarlased ei tunnista makedoonlasi omaette rahvuseks ning peavad nende keelt bulgaaria keele murdeks), kirjakeel on kasutusel kirillitsa. Makedoonlasi elab ka Kreeka põhja- ja Bulgaaria edelaosas. Albaanlased asustavad ühtlaselt riigi lääne- ja loodeosa. Nende osatähtsus suureneb kõrgema iibe tõttu: 1994. a. rahvaloenduse andmetel oli neid 22,9 %, 2003 aga juba 25,4 % rahvastikust. M-s elab u. 20 rahvusvähemust. Neist arvukaimad on türklased (3,8 %), muslimid (2,6 %) ja serblased (1,8 % rahvastikust). Keskmise asustustihedus on 81 in./km² (2004), tihedaimalt on asustatud nõod ja orud. Suure tööpuuduse tõttu käivad paljud välismaal tööl. Usklikest on 66 % õigeusklikud (pms. makedoonlased ja serblased) ja 30 % muslimid (albaanlased, türklased). Riik kindlustab kõigile elanikele tasuta esimese arstiabi. 2002 oli 445 in. kohta 1 arst ja 209 in. kohta 1 haiglakoht. Peamised surmapõhjused on südame- ja veresoonte haigused ning vähktõbi.

Majandus. Enne iseseisvumist (1991) oli M. Jugoslaavia SFV majanduslikult vähim arenenud liiduvabariik. Mitmel põhjusel (Jugoslaavia SFV lagunemine, Balkanil peetud sõjad, ÜRO kehtestatud rahvusv. sanktsioonid, majandussidemetega katkemine teiste endise Jugoslaavia liiduvabariikidega, Kreeka majandusembargo, sh. Thessaloniki sadama sulgemine M. kaupadele) vähenes M. kogutoodang 1990–95 ligi poole võrra. Paljud tööstusettevõtted seiskusid, mõni töötas alakoormusega. 1996 majanduslangus peatati, kuid turumajandusele üleminek ja reformide elluviimine kulgevad raskelt. Majanduskasv on aeglane (2005. a. 4 %) ja seetõttu on M. Euroopa vähim arenenud riike. 2005 oli SKT 1 in. kohta 2730 \$ (1989. a. 2540, 1996. a. 775 \$). Inflatsioon oli 1990–2001 keskm. 66 % aastas. 1992. a. hüperinflatsioon on peatatud: 2002 oli inflatsioon 2,5 % ja 2005. a. 0,5 %. Väliskapitali investeeringud ületasid 2003. a. 1 mrd. \$ ja riiklik sektor moodustas 10 % majandusest. Muret tekitab korruptsioon. Levinud on must turg, palju liigub võltskaupa. Elektrit toodeti 2005. a. 6,3 mrd. kWh, pms. kohalikku pruunsütt tarvitavates soojus-elektrijaamades. M. rikkalikele maapõuevarudele

SKT (2005)	5,76 mrd. \$
SKT ₂ (2005)	14,54 mrd. \$
polüüm	12 %
tööstus	29,2 %
teenindus	58,8 %
SKT ₂ (2005) 1 el. kohta	7100 \$
Inflatsioon (2005)	0,5 %
Eelarve mlu (2005)	2,105 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	2,15 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	1,94 mrd. \$
Majandusabi (2004)	saadud 284 mln. \$
Töövõimehisi (2004)	855 000
Tööluid (2005)	38 %
Vaseid (2004)	30 %
Linnarahvastik (2005)	60 %
Keskm. vanus (2006)	34 a
Keskm. eluiga (2006)	74 a
mehed	72 a
naised	77 a
live (2006)	0,26 %
Sündimus (2006)	1,2 %
Surumus (2006)	0,9 %
Imikute surumus (2006)	1 %
HIV/AIDS (2005)	alla 500 in.
AIDS-i surmuid (2003)	alla 100

(2005. a. külastas M-t 197 000 in.). Külalastatavaim paik on Ohridi kuurort.

Ajalugu. Muistsete makeedoonlaste etnilise kuulu-

vuse küsimus on ka tänapäeval tugeva poli. varjun-

diga. Varasemad inimassustuse jäljed pärinevad

hiljemalt neoliitikumist. Mõned antiikajaloolased

on makeedoonlasti kirjeldanud früüglasest, traak-

lastest ja illüürlasest koosneva segarahvana ja

nimeanud neid barbariteks (s. t. mittekreeklas-

teks). Enamik tänapäeva uurijaid peab muist-

seid makeedoonlasti muinaskreeklasestega suguluses

olnud rahvaks, kes on saanud ülal nimetatud hoi-

muudet tugevaid mõjutusi. Viimasel aastatuhandel

e. Kr. oli M. jagunenud kahiks ühisk. ja maj. piir-

komnaks. Mägistes põhjas (Ülem-M.) püsis sugu-

kondlik hoiuühik, enam arenenud lõunas

(Alam-M.) koondus võim üha rohkem kohalikele

aristokraatiale toetuvate kuningate kätte. Alates

6. saj-st e. Kr. õnnestus Aigais (praegu Vergina)

valitsevatel Aregaadide soost kuningatel sõjalise

jõu ja abielusidemetega abiil suurt osa hõime järk-jär-

gult ühendada ning tekkis M. kuningriik. Aleksan-

der I [u. 495—450 e. Kr.] ja Archelaos [413—399

e. Kr.] soosisid Kreeka kultuuri, õukonda kutsuti

Kreeka luuletajaid ja kunstnikke, osaleti olümpia-

mängudel, kirjakoolena võeti kasutusse kreeka

keel. Uueks pealinnaks sai Pella. Philippos II

[359—336 e. Kr.] viis ühtse M. kuningriigi rajamise

lõpule, korraldas sõjaväe ümber ning hakkas lõunas

oma mõjuvõimu laiendamata Kreeka linnriikidele.

Makeedoonia

tugineva mae- ja metallurgiatööstuse toodangust
veetakse suur osa välja. Kaevandatakse krooni-,
vase-, plii-, tsiingi-, nikli-, raua- ja mangangaanimaa-
ki, hõbedat ning kipsi. Metallurgiatehased tooda-
vad malmi, terast, terastorusid, ferroniit, pliid ja
tsinki. M. veab välja krooni- ja vasekontsentraati.
Töötavad väheseid masina-, keemia-, puidu- ja
ehitusmaterjalitehased. Tavapärased on teksti-
li-, õmblus-, naha-, tubaka- ja toiduainetööstus.
Põllumaad on 24 %, aedasad 2 % ning heina- ja
karjamaad 24 % terr-st (2002). Tähtsaimad toidu-
kultuurid on nisu, mais, oder, kaunviljad ja kar-
tul, tehnilistest kultuuridest tubakas, suhkrupeet
ja puuvillapõõsas ning õlikultuuridest päevalill.
Osa köögi- (tomat, kapsas, kurk, sibul, melon,
arbuus, paprika) ja puuviljadest (õunad, ploomid,
pirnid, apelsinid, viirskud, aprikoosid) veetakse
välja. Põhilise kasvatistena või konservitööstuse
osa viinamarjadest tarbib veinitööstus. Peetatakse
veiseid, hobuseid, kodulinde, mägides lambaid,
õigusklike asuajade ka sigu. Mägides varutakse
metsa, järvedest püütakse kala. Rdt-d on 699 km
(2004), sellest 233 km on elektritrd. Tähtsaim
liin kulgeb piki Vardari jõe orgu ning ühendab
Skopjet ja P-Kreeka asuajad Thessaloniki sada-
mat. Mnt-id on 9600 km (2003), millest 5540 km
on asfaltiseeritud (sh. 133 km kiirteid). Rahvusv.
lennujaamad on Skopje läh. ja Ohridis. Kohaliku
tähtsusega laevaliiklus on piirijärvedel Ohridil ja
Prespal. Väliskaubanduses ületab sisseveo mak-
sumus (2005. a. 3,2 mrd. \$) väljaveo maksumuse
(2 mrd. \$). Välja veetakse metalle, maagikoht-
sentraate, riie, nahku, tubakatooteid, liha, värsket
köögi- ja puuvilja, konserve, mõningaid masinaid
ja keemikaupu, mahla ja veini. Sisse tuuakse
masinaid ja seadmeid, transpordivahendeid, nafta-
saadusi, väetisi ja teravilja. Balkani reitavakku-
püüet ja M. sisepol. pinget tõttu vähenenud
välisinvestitside arv on hakanud taas suurenema

- Presidentid
- 1991–95 Kiro Gligorov
 - 1995–99 Stojan Andonovski
 - 1999–99 Kiro Gligorov
 - 1999 Savo Klimovski
 - 1999–2004 Boris Trajkovski
 - 2004 Ljupco Jordanovski
 - 2004 Branko Cvetkovski

338 e. Kr. purustasid makedoonlased Chaironeia lahingus ateenlaste ja teebalaste juhitud liiduväe ja alistasid seejärel Kreeka linnriigid. Philippos II poja Aleksander III (Suure) ajal saavutas M. oma suurima võimsuse. Aleksander purustas Ahhemeniidide Pärsia ning lõi maailmariigi, mis ulatus Kreekast ja Egiptusest Indiani. Pärast tema surma riik lagunes ning M. tähtsus hakkas vähenema. Hellenismi ajastul valitses M-s Antigonidide dünastia [306–168 e. Kr.]. Kun-d Antigonos Gonastas, Demetrios II ja Antigonos Doson püüdsid vahelduva eduga kindlustada Kreekas M. ülemvõimu. Philippos V ajal peetud I Rooma-M. sõda (215–205 e. Kr.) lõppes tulemusteta. II Rooma-M. sõjas (200–197 e. Kr.) sai M. lüüa ja pidi loobuma kõigist välisvaldustest. III Rooma-M. sõja (171–168 e. Kr.) tagajärjel kaotas kun. Perseus võimu, M. jagati neljaks Roomast sõltuvaks piirkonnaks ja muudeti 148 e. Kr. Rooma prov-ks. 6.–7. saj. asusid M-sse slaavlased, kelle segunemine varasemate elanikega põhjustas suuri etnilisi muutusi (tänapäeva M-s on valdav slaavi keelte hulka kuuluv makedoonia keel). A-st 395 p. Kr. kuni 9. saj-ni kuulus M. Ida-Rooma Keisririigi (Bütsantsi) koosseisu. 9. saj. lõpul vallutas Bulgaaria tsaar Simeon I [894–927] suure osa Balkani ps-st, sh. M. 10.–13. saj-ni kuulus M. vaheldumisi Bulgaariale ja Bütsantsile. 14. saj. sattus M. lühikeseks ajaks serblaste võimu alla. Kun. Stefan Dušan ühendas killustunud Serbia vürstiriigid, kuulutas end 1346. a. Uroš IV nime all serblaste ja kreeklaste tsaariks ning tegi oma pealinnaks Skopje. 1389 said serblased Kosovo lahingus türklastelt hävitavalt lüüa, 1392 vallutati Skopje ning M. jäi a-ni 1913 Osmanite riigi osaks. Vene-Türgi sõja lõpetanud San Stefano rahu järgi

(1878) tulnuks M. liita Bulgaaria, kuid samal aastal toimunud Berliini kongress jättis ta Türgile. 1903 puhkes M-s Türgi-vastane ülestõus, mis suruti maha. Pärast II Balkani sõda (1913) liideti Edela-M. Bulgaaria, Lõuna-M. Kreekaga ja Põhja-M. Serbiaga. I maailmasõja ajal okupeeris need alad Bulgaaria. Pärast sõda läks serblastele kuulunud Põhja-M. Serbia-Horvaatia-Sloveenia kuningriigi (a-st 1929 Jugoslaavia kuningriik) koosseisu. Bulgaaria seda ühendamist ei tunnustanud ning toetas sealset (sh. relvastatud) vastupanuliikumist. Selle tagajärjel sõlmisid Jugoslaavia, Türgi ja Kreeka 1934 Bulgaaria-vastase liidu. 1941 okupeerisid M. Saksa ja Bulgaaria, suurem osa Põhja-M-st liideti Bulgaariaga. Pärast okupatsioonist vabanemist (1944) kuulus M. vabariigina Jugoslaavia SFV koosseisu.

8. IX 1991 hääletas M. referendumil iseseisvuse poolt, kuid riigi rahvusv. tunnustamine võttis aega. Põhjuseks oli Kreeka valitsuse süüdistus, et riigi nimi M. võib põhjustada territoriaalseid nõudmisi samanim. Kreeka piirkonna suhtes. Kuna samasugusel seisukohal olid ka EL ja NATO, võeti M. 1993 ÜRO liikmeks nimega Endine Jugoslaavia Vabariik M. (FYROM). Pärast kaheüheksakuulise riigilipu vahetamist tühistas Kreeka 1994. a. kehtestatud majandusembargo ning tunnustas 1995 M. iseseisvust. 1990. a-il pingestusid makedoonlaste ja albaanlaste suhted. 1999 puhkenud Kosovo kokkupõrke ajal ühendasid albaanlastest separatistid mõlemal pool piiri jõud albaanlaste asuala-de iseseisvumiseks. 2001 toimus M. valitsusväe ja albaanlaste Rahvusliku Vabastusarmee vahel lühike kodusõda. Selle lõpetas NATO rahutagamisjõudude kohalesaatmine. Otridi rahuleping lubas vastutasuks relvade äraandmisele suurendada albaanlaste õigusi. President Boris Trajkovski andis Rahvusliku Vabastusarmee liikmetele amnestia. 2001 täiendatud põhiseadus tunnustas ametliku keeleka albaania keelt. 2004 said albaanlased oma asualadel suurema territoriaalse autonoomia. Kuigi etnilise kokkupõrke oht on olemas, on viimaste aastate valimised kulgenud rahumeelselt ja M. valitsus on suutnud säilitada tasakaalu. Maj. nõrkusest hoolimata sai M. 2005 EL-i ametlikuks kandidaatriigiks; ta on ka NATO kandidaatriik. 2006. a. parlamendivalimised võitis tsentristlik 6 erakonna koalitsioon. Peaministriks sai kristlik demokraat Nikola Grujevski. A-st 1993 on M. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 10. III 1995.

Relvajõud. M. relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, teenistusaeg on 6 kuud. Ülemjuhataja on president, kindralstaabi ülema kaudu juhib relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maaväest ning õhu- ja õhukaitsejõududest, peale selle on riigis poolsõjaväeline sõjaväepolitsei. 1999 liitus M. NATO liikmesuse tegevuskavaga (MAP), alustatud on relvajõudude ümberkorraldamist NATO nõuete järgi. 2006 osalesid M. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF).

Politiiline süsteem. M. on föderatiivne parlamentaarne monarhia riik. Ülemvalitsuseja (Yang di-Pertuan Agong) valitakse 5 aastaks, tema valivad endi seast osariike esindavad 7 sultanit, üks nädala ja Negeri Sembilani osariigi valitsuseja. Kahekojalise parlamendi (Parlimen) 219-liikmeline Esindajatekoda (Dewan Rakyat) valitakse 5 aastaks enamusvalimistel ühemandaadilistes ringkondades. Senati (Dewan Negara) 70 liikmest 44 määrab 4 aastaks ülemvalitsuseja, 26 nimetavad osariikide esindajad. Seadusandlik võim on jagatud kogu riigi ja osariikide tasandi vahel. Valida

Pindala	329 750 km ²
Rahvaarv	28 294 100 (2007)
Pealinn	Kuala Lumpur (1 509 700, eeslinnades 6 933 700 el.)
Haldusjaotus	13 osariiki, 3 liiduala
Riigikeel	malai keel
Rahaühik	Malaisia ringgit (MYR)
Riigitähised	MYS, MY

Malaisia, M. Föderatsioon (malai *Malaysia, Persekutuan Tanah Malaysia*), riik Kagu-Aasias Malaka ps-e lõunaosas (Lääne-M. ehk Malai) ning Kalimantani saare põhjaosas (Ida-M.). M. ulatub 2000 km pikkuse kaarena Malaka ps-It Kalimantani saare kirdetipuni. Lääne- ja Ida-M-t lahutab Lõuna-Hiina meri, nende väikseim vahemaa on ligi 600 km. Pär (2669 km) Tai (506 km), Indoneesia (1782 km) ja Bruneiga (381 km); rannajoone pikkus 4675 km, sellest Lääne-M-s 2068 km, Ida-M-s 2607 km.

Malaisia

Esindajatekoda 20-aastaselt. Peaministri nimetab Valitsuskabineti liikmed nimetat ülemvalitsuseja. M-s on mitmeparteisüsteem, kuid opositsiooni tegevus on piiratud. Enamik parteidest on koondunud iseseisvusvõimudele (Barisan Nasional). pol. koalitsiooni Rahvarinne (Barisan Nasional). Kõhtsüsteem on kolmeastmeline. Kehit 1957. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on M. osaliselt vaba riik. Korruptsioonivõimudeks järele asub M. maailma riikide seas 44. kohal. **Sümbolika.** M. lipu (a-st 1963) 14 triipu ja 14-haruline täht märgivad 13 osariigi ja keskvalitsuse ühtsust. Kuusrip tähistab islamit, kuid ne on kuninglik värv, sinine osutab M. rahvaste ühtsusele ja riigi kuulumisele Rahvaste Ühendusse. Vapikilpi (vapp a-st 1963) hoiavad tiigrid. Kilbil on tähistatud M. osariigid. Vapi all on ladina ja jaava kirjas rahvuslik devii „Bersekutu ber-tambah mutu“ (ühises on jõud). Hümn (a-st 1963) „Negaraku“ („Minu maa“) on kohandatud Peraki osariigi hümnist, sõnadel palju autoreid. Viis Pierre Jean de Béranger. Rahvastaim on hibisk (*Hibiscus*), rahvusloom tigger (*Panthera tigris*), mitteametlik rahvuslind kübar-paabus (aasan (*Polyplecton malaccense*)).

Loodus. Madalikul moodustavad M-st u. 40% ja mäed u. 60%. Malaka ps-e pinnamood on valdavalt künklik. Keskosas kulgeb põhja-lõuna-suunaline Titiwangsa ahelik (Korbu, 2183 m), millest ida ja lääne pool asuvad eelmägedest ümbritsetud väikesed laugjate nõlvadega mass-ülid (kõrgem tipp Tahau, 2187 m). Poolsaart ümbritsevad alluviaalne madalik on enamasti soos-ramnikumadalik, mis jõesuudmeks laieneb. Palju on madalaid pangasmägesid (mõned tipud on üle 2000 m). Kõrge on idapiiril asuv edela-kir-de-suunaline Crockeri ahelik, kus kerkitb M. ja ühtlasi Malai saarestiku kõrgeim tipp Kinabalu (4101 m). Maavarradest leidub tina-, vase-, volframi-, molübdene-, titaani-, tantali-, niobiumi-, kiivi- ja pruunsõde- ning raua- ja mangaanivaru on väike. Nafta- ja maagaasivaru leidub Sarawaki osariigis. Valitsev on ekvatoriaalne mussoonikliima. Rannikul ja madalikel on aas-ja keskmine t^o 25–28 °C, mägedes on 4–6°

EE SMA 92

eeslinnades

Penang

Miri

Kota Bharu

Kuala Terengganu

Tawau

Kajang

Kuantan

Seremban

Batu Sembilan

Sandakan

Kota Kinabalu

Petaling Jaya

Shah Alam

Kuching

Ipo

Ampang

(koos Serembaniga)

Johor Baharu

Kelang

Subang Jaya

Kuala Lumpur

(el. arv. 2007)

Suuriomad

Sarawak

Sabah

Labuan (Malaisia)

Terengganu

Selangor

Putrajaya

Pulau Pinang

Perlis

Perak

Rahang

Negeri Sembilan

Malaka

Kuala Lumpur

Kelantan

Kedah

Johor

Lääne-Malaisia

kuuan)

Osariigid

liiduala

Haldusjaotus

jahedam. Lääne-M. rannikul sajab 2000—3000, mägedevahelistes orgudes 1500—2000 ja mägedes 3500—4000 mm/a. Ida-M-s sajab 3000—3500, mägedes 4000—4500 ja Kinabalu massiivil üle 5000 mm/a. Sjab (tihti paduvihma) kogu aasta vältel, sest sademeid toovad nii edela- kui ka kirdemussoon. Jõgedevõrk on tihe. Jões on lühikesed, veerohked ja mägedes kärestikalised ning moodustavad suudmealal deltasid. Pikimad jõed on Rajang, Kinabatangan ja Baram (Kalimantanil) ning Pahang ja Perak (Malakaps-l). Nende alamjooksud on laevatatavad. Kõikjal on valdavad puna-kollased ferralliitmullad, jõeorudes ja madalikel on rohkem viljakaid alluviaalmuldi. Mets katab M-st 66 % (2003). Madalikel ja mägedes (kuni 1200 m kõrgusel) kasvab vihmamets (60 bambuse-, 300 palmi-, 500 sõnajala- ja 1000 orhideeliiki). Mägedes kuni 1500 m kõrgusel kasvavad tamm, kastan ja loorberipuu, veel kõrgemal on hõrendik ning vähem kui 2000 m kõrgusel põõsastik. Malakaps-e lääne- ja Kalimantanil saare põhjarannikul on mangroovialasid, Malakaps-e idarannikul kasvavad kasuariinid. M. loomastik on väga liigirikkas, kuid suure metsaraie tõttu on arvukus vähenenud. Imetajaid on 300 liiki, neist 27 on endemid (nt. malaisia karilik, borneo mägitupaia, luse vöötsiibet, malaisia tuhkurkäär, malaisia akassiga). Kolmandiku imetajaist moodustavad kääritajad, palju on närilisi. 51 imetajaliiki on ohustatud, sh. india elevant, banteng, gaur, serau, aasia tapir, aasia kuldkass, borneo ja sumatra kass, marmorkass, kalakass, pantrik, tiiger, punahunt, kaeluskaru, sumatra saarmas, silesaarmas, borneo tupaia, lapunder, karumakaak, ninaahv, orangutan; eriti ohustatud on nt. must-ripskarilik, sarva ja sumatra ninasarvik. Linde on 781

Rahvastik. M. on paljurahvuseline riik. Põhirahvas on austroneesia keelkonna malai keelt rääkivad põlismalaislased (50 %), kelle esivanemad rändasid Sumatralt praegusele asualale 12. – 14. saj. 94 % neist elab Malaka ps-l ja üksnes 6 % Ida-M-s. $\frac{1}{4}$ rahvastikust moodustavad 19. saj. lõpust kuni 20. saj. keskpaigani sisserännanud hiinlased (elavad pms. linnades). M-s elab ka 10 % teisi põlisrahvaid: Malaka ps-l džakunid, senoid ja semangid ning Kalimantani džakad (nende hulka kuulub mitu põlisrahvast, nt. ibanid, melanaud, kadazanid, kedajanid). Põlismalailasi jmt. põlisrahvaid nimet. ka *bumiputra* teks. Malaka ps-le on sisse rännanud ka malaiilaste keeleliselt ja kultuuriliselt lähedasi Indoneesia rahvaid (pms. jaavalasi), kes moodustavad 5 % rahvastikust (2004). Peale selle on L-Aasia maadest (India, Sri Lanka ja Bangladesh) ja Filipiinidelt tulnud. Malai keele kõrval kasut. inglise, hiina ja tamili keelt. Keskmine asustustihedus on 85 in./km². Lääne-M. (eriti Malaka ps-e lääne- ja edelaosa) on asustatud palju tihedamalt kui Ida-M., kus asustus paikneb pms. rannikul ja jõeorudes, mägialadel elab aga vähem kui 10 in./km². Linnades elab peaaegu $\frac{2}{3}$ rahvastikust. Enamik suurimaid linnu paikneb Malaka ps-e läänes. Väga kiiresti kasvab Kuala Lumpuri linnastu. 2001 moodust. Putrajaya liidualale (25 km Kuala Lumpurist lõunas) ehitatakse uut pealinna. Rahvastiku juurdekasv oli 1991–2000 keskm. 2,6 % aastas, hiljem on see vähenenud. Muslimeid on 53 % rahvastikust (islam on riigiusk), budiste 17 %, kristlasi 7 % ja hinduiste 6 %. M-s on ka taoiste ja hõimuusundite tunnistajaid. Haridusele tehtud kulutused olid 2002. a. 8,1 % SKT-st. Täiskasvanuist on kirjaoskajaid 89 %. Kehtib 9-klassiline koolikohustus. Lääne-M-s kui riigi sotsiaalselt ja majanduslikult arenenumas osas on tervishoiu tase kõrgem (arstiabi on tagatud igalühele), Ida-M. maapiirkonnas on arstiabi vähene. Tegutsevad riiklikud ja erahaglad. Laialdaselt kasut. rahvameditsiini.

Majandus. M. majandus on arenenud suhteliselt kiiresti. M-l on soodne geograafiline asend, küllaldaselt maavarasid, odav tööjõud ja liberaalne turumajanduspoliitika. Majanduskasv oli 1990–2003 keskm. 6,1 % aastas. U. 1/4 aktsiakapitalist kuulub välismaistele investeerijatele (Jaapan, USA, Suurbritannia, Taiwan ja Singapur). Riigieelarve kulud on pidevalt olnud tuludest suuremad. Elektrienergiat toodeti 2004. a. 78,2 mrd. kWh (hüdroelektrijaamad andsid sellest 12 %).

Riigipead (ülemvalitsejad)

1957–60	Abdul Rahman ibni al-Marhum Yamtuan Muhammad
1960	Hisamuddin Alam Shah ibni al-Marhum Sultan Alaeddin Sulaiman Shah
1960–65	Syed Harun Putra ibni al-Marhum Syed Hasan Jamalullail
1965–70	Ismail Nasiruddin Shah ibni al-Marhum Sultan Zainal Abidin Muadzam Shah
1970–75	Abdul Halim Muadzam Shah ibni al-Marhum Sultan Badishah
1975–79	Yahya Petra ibni al-Marhum Sultan Ibrahim
1979–84	Ahmad Shah al-Mustain Billah ibni al-Marhum Sultan Abu Bakar Riayatuddin al-Muadzam Shah
1984–89	Mahmud Iskandar ibni al-Marhum Sultan Ismail
1989–94	Azlan Muhibuddin Shah ibni al-Marhum Sultan Yusuf Izzuddin Shah Ghafarullahu-Lah
1994–99	Jaafar ibni al-Marhum Yamtuan Abdul Rahman
1999–2001	Salahuddin Abdul Aziz Shah ibni al-Marhum Sultan Hisamuddin Alam Shah
2001–06	Syed Sirajuddin ibni al-Marhum Syed Putra Jamalullail
2006–	Mizan Zainal Abidin ibni al-Marhum Sultan Mahmud

(Perak, Selangor, Negeri Sembilan ja Pahang) ja viiest ühinemata Malaia riigist (Johor, Kedah, Kelantan, Perlis ja Terengganu). Soodustati Hiina võõrtöölise ja kaupmeeste sisserändamist, hiinlased saavutasid linnades peagi juhtpositsiooni ning nende käes on ka praegu suur osa riigi majandusest.

15. II 1942 vallutasid jaapanlased Singapuri ning okupeerisid kogu M. Vastupanuliikumises etendas juhtivat osa pms. hiinlastele tuginev kommunistlik partei, kes läks vastuollu kohalike malailastega. 1945. a., pärast Jaapani okupatsiooni lõppemist oli maa kodusõja lävel. 1948 ühendasid inglased 11 Malaka ps-e sultanaati autonoomseks Malaia Föderatsiooniks; Singapur ning Kalimantanil paiknevad Sarawak, Sabah ja Brunei kuulutati eraldi krooniasumaadeks. Samal aastal puhkes pms. hiinlastest kommunistide eestvõetel inglasevastane sissisõda, mis lõppes alles 1960. a-tel. M. iseseisvus 31. VIII 1957 Malaia Föderatsiooni nime all. 1963 ühinesid sellega kolm Briti kroonikolooniat (Singapur,

Sarawak ja Sabah) ning moodustati M. Föderatsioon. Singapuri lahkumine föderatsioonist 1965 tugevdas riigis Malaia Ühendatud Rahvusliku Org-i (UMNO) positsiooni. Alates iseseisvumisest on pol. võim olnud koalitsiooni *Barisan Nasional* (selle eelkäija oli Liidupartei) käes, mille juhtjõud on UMNO. Mittemalailaste rahulolematuse malai keele eelistamise ning islami usu tähtsustamise üle põhjustas 1969–70 üldisi rahutusi. Rahutuste tulemusena tekkis M. rahvuslik filosoofia (*Rukun Negara*), mis lähtub 5 põhimõttest: M. rahvaste ühtsus, demokraatlik eluviis, selline ühiskond, kus rahvuslik rikkus jagatakse õiglaselt, vabameelne lähenemine rikkalikule ja eripalgelisele kultuurile ning edumeelne, nüüdisaegsele teadusele ja tehnikale suunatud ühiskond. Nende põhimõtete järgimiseks peavad M. elanikud uskuma jumalasse, olema ustavad valitsejale ja riigile, tunnustama põhiseaduse ülimalikkust, lähtuma seadustest, pidama üksteisest lugu ja käituma hästi. 1970. a-te lõpul tekkisid esimesed islami fundamentalistlikud liikumised, mis sarnaselt teiste valitsuse suhtes kriitiliste rühmitistega jäid poliitiliselt allasurutuks. Pol. rahutuste keskmeks on olnud mitmerahvuselised osariigid Sarawak ja Sabah. 1971 vastu võetud, viisaastakutel põhineva majanduspoliitika eesmärk oli avatud turumajandus, vaesuse vähendamine ning hiinlaste kogukonna maj. võimu kärpimine. Majanduse areng intensiivistus eriti peaminister Dato' Seri Mahathir bin Muhammadi ajal [1981–2003]. 1991 võeti vastu uus maj. arengu kava, iseäranis arendati kõrgtehnoloogiakaupade tootmist ja väljavedu. Reformide tulemusena kujunes M. üheks Aasia arvestatavaimaks majandusjõuks. Samas jätkus pol. õiguste piiramine; malai keel sai ülikoolides ainsaks õppekeekeks. D. S. Mahathir bin Muhammadi valitsemisajal tekkis UMNO-s lõhe, mis tipnes organisatsiooni laialisaatmisega ning uue UMNO kokkukutsumisega 1988. D. S. Mahathir bin Muhammad püüdis selle sammuga kõrvaldada oma vastaseid ning kindlustada riigi ühtsust. 2003 astus D. S. Mahathir bin Muhammad peaministri kohalt vabatahtlikult tagasi ning andis võimu üle oma asetäitjale Dato' Seri Abdullah bin Haji Ahmad Badawile. 2004. a. Esindajatekoja valimised võitis ülekaalukalt Rahvarinde koalitsioon (198 kohta), kusjuures UMNO sai 109 kohta ning opositsiooniline M. Islamipartei (*Parti Islam Se-Malaysia*) ainult 7 kohta. A-st 2006 on M. ülemvalitseja Mizan Zainal Abidin ibni al-Marhum Sultan Mahmud, kes on ühtlasi Terengganu osariigi sultan. Inimõiguste ja ajakirjandusvabaduse piiramist M-s on pidevalt rahvusvaheliselt kritiseeritud. A-st 1957 on M. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 11. II 1992.

soolaseveeline Chilwa järv. Valitseb troopiline mussoonkliima. Kuivaperiood kestab maist okt-ni. Kiltmaal on keskmine t° kõige soojemal kuul (nov.) 20–23 °C ja kõige külmemal kuul (juuli) 14–16 °C. Sademeid on keskm. 1000–1500 mm/a, kõrgemal lavadel sajab kuni 2500 ja orgudes kuni 750 mm/a. M-s on nii Kesk-, L- kui ka Ida-Aafrikale iseloomulikke loomaliike. Imetajaid on 195 ja linde 665 liiki. Eriti rohkesti on kangurlindlasi, pääsulasi, amadiinlasi, põõsalindlasi ja kärbseniplasi. Roomajaid on 108 ja kahepaikseid 46 liiki. Kalastik on väga eripärane, ainuüksi Njassa järves elab 386 liiki kirevahvenlasi (enamik endeemid). M-s on 219 KA-d ning 2 BKA-d. Viiest rahvuspargist vanim on Kasungu RP (2281 km², asut. 1922). M. järve RP (1984) ja Chongoni kaljujooniste ala (2006) on kantud UNESCO maailmapärandi nimistusse.

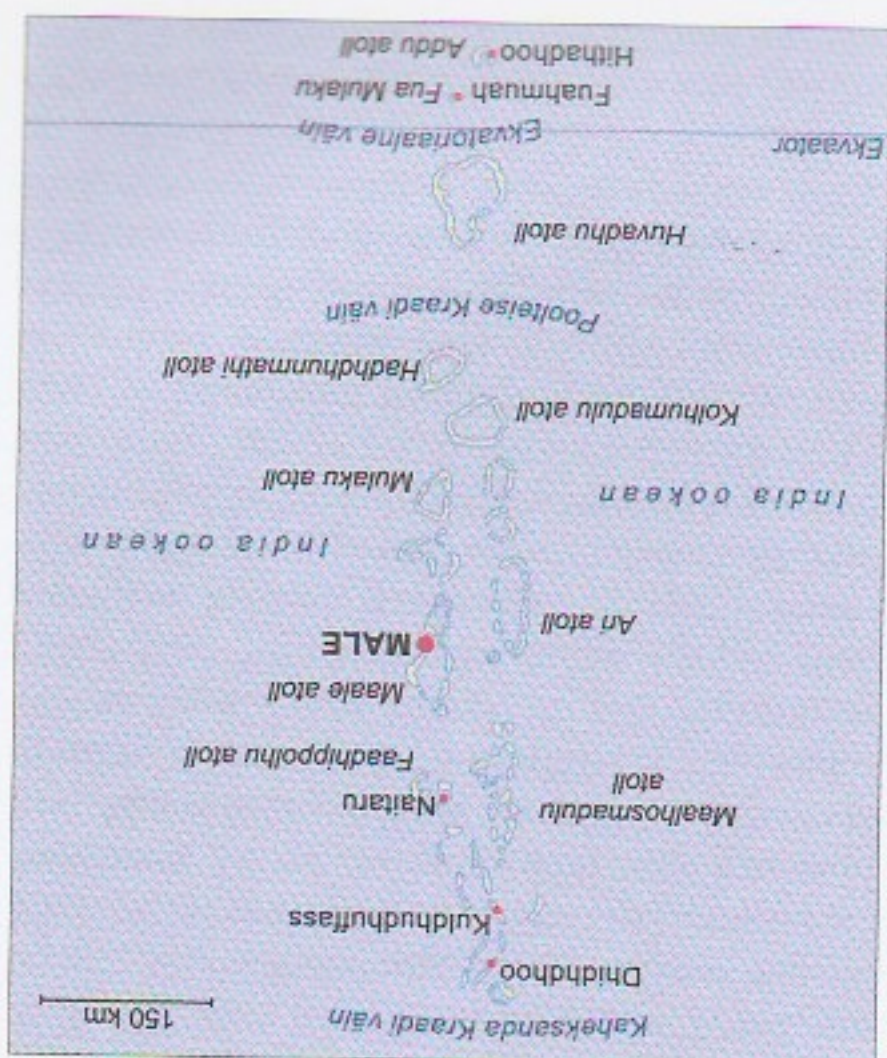
Rahvastik. M-s elavad pms. Benuë-Kongo keelkonna bantu keeli kõnelevad rahvad, kuid on ka asiialasi ja eurooplasi. Miljonirahvad on njandža, jaod ja tumbukad. Inglise keele kõrval on teine ametlik keel njandža keel, mida räägib üle poole rahvastikust. Keskmine asustustihedus on 96 in./km², tihedam on asustus Njassa järve ääres ja Shire orus, hõredam põhjapoolsetel platoodel. Usklikest on 80 % kristlased (kõige rohkem on katoliiklasi, vähem on protestante), 13 % musliimid, vähem on hõimuusundite tunnistajaid. 2003 oli kirjaoskajaid 63 % täiskasvanutest. 2003 oli riigis 153 arsti, s. o. 1 arst 68 481 in. kohta, see on maailma riikide hulgas kõige halvem näitaja. Väga tõsine probleem on AIDS-i haigestumine.

Majandus. M. on majanduslikult vähe arenenud riik. Majanduse põhiharu on põllum. Haritavat maad on riigi terr-st 22 % (2005). Peamine toiduvili on mais, mida kasvat. 95 %-s väikemajapidamistes. Viljeldakse ka hirssi, sorgot, riisi, maniokki, kartulit, maapähklit, banaani ja kaunvilja. Põhiosa ekspordist annab tubakas. M-s on välisturudele või kohalikele valgetele kuuluvaid suhkruroo-, tee- ja puuvillaistandusi. Kasvat. ka tung- ja kiinapuud. Peetakse kitsi, veiseid, sigu ja lambaid, püütakse kala. Enamik tööstusettevõtteid tegeleb põllum-saaduste töötlemisega. Elektrienergiat toodetakse 1,3 mrd. kWh (2004). Elektrit saab kasutada u. 5 % rahvastikust. Rdt-d on 797 km (2005), mnt-id 15 451 km (sellest 6956 km kõvakatttega; 2003), siseveeteid 700 km (2006). Lennujaamu on 42, neist 6 kõvakatteliste

radadega. Rahvusv. lennujaamad on Lilongwe ja Blantyre'i läh. 2005 veeti kaupa välja 364 mln. \$ eest. 60 % ekspordist moodustab tubakas, välja veetakse ka teed, suhkrut, puuvilla, kohviuba, maapähklit ja rõivaid. Tähtsaimad väljaveeriigid on USA, LAV, Egiptus, Saksamaa ja Holland. 2005 toodi kaupa sisse 645 mln. \$ eest, põhil. LAV-st (38 % sisseveest), Sambiast ja Mosambiigist. Enim tuuakse sisse toidu- ja tarbekaupa, naftasaadusi ja transpordivahendeid. 2004 külastas M-t 471 000 turisti.

Ajalugu. M. põlisasukad olid arvat. pügmeed ja bušmanid (sanid). I a-tuh. algas bantude sissetung. Esimesed riigid (Maravi, Ngonde) tekkisid 15.–16. saj. 18. saj. oli Njassa järve ääres Chikulamayembe riik. 1835–36 tungisid L-Aafrikast M. alale ngonid (angonid), seejärel Mosambiigist jaod. Eurooplastele avastas M. Šoti misjonär David Livingstone, kes oma uurimisretkel 1859–63 jõudis Njassa järve äärde. 1891 (ametlikult 1892) muutis Suurbritannia M. oma protektoraadiks (Njassamaa protektoraat). 1944 asutasid päriselanikud esimese pol. org-i – Njassamaa Aafrika Kongressi; see püüdis takistada Njassamaa liitmist Briti valitsuse algatusel 1953 moodust. Rodeesia ja Njassamaa Föderatsiooniga. Võitluse kõrgpunkt oli märtsis 1959 puhkenud rahvaülestõus, mille tagajärjel Njassamaa Aafrika Kongress keelustati. Selle järglasena asut. M. Kongressipartei (juht Hastings Kamuzu Banda) saavutas 1963 Njassamaa lahkulöömise föderatsioonist ning omavalitsuse. 6. VII 1964 sai Njassamaa sõltumatu ja ta nimetati M-ks. 1965 vastu võetud põhiseadusega kehtestati üheparteisüsteem. Tehti osaline maareform põlisasukate kasuks. 6. VII 1966 kuulutati M. vahuriigiks. Presidendiks sai H. K. Banda (oli 1963–66 peaminister), kes 1971 laskis end kuulutada eluegeks presidendiks. Tema juhtimisel tehti 1970. a-tel nn. teerev., mille tulemusena teetoodang kolmekordistus. H. K. Banda saavutas ulatuslike repressioonidega ning LAV-le järeleandmistega riigi sisemise stabiilsuse. M. valitsus ei pooldanud otsest võitlust LAV rassistliku valitsusega ning taotles rassidevahelist rahumeelset koostööd; 1967 tunnustati LAV apartheidirežiimi. 1986–89 saabus Mosambiigist riiki peaaegu miljon põgenikku. 1992 toimusid ulatuslikud rahvarahutused, millega nõuti dem. mitmeparteisüsteemi loomist. Inimõiguste rikkumiste tõttu katkestasid lääneriigid M. abistamise. Välisriikide ja sisemise rahulolematuse survele võeti vastu mitme partei olemasolu lubav uus põhiseadus ja korraldati esimesed vabad valimised (1994). Presidendiks sai Ühendatud Dem. Rinde esindaja Elson Bakili Muluzi, a-st 2004 on president Bingu wa Mutharika, kes 2005 asutas korruptsioonivastase Dem. Arengupartei. 2006 vahistati ja anti korruptsioonisüüdistusega kohtu alla eelmine president E. B. Muluzi ja asepresident Cassim Chilumpha. A-st 1964 on M. ÜRO liige.

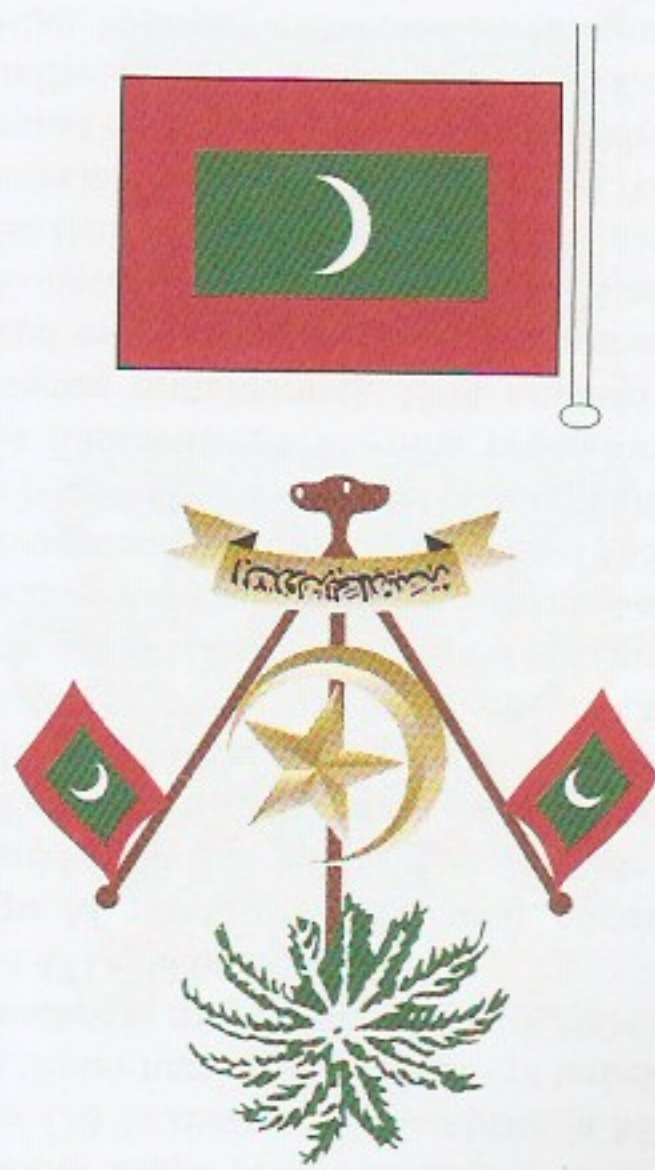
Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Politiline süsteem. M-d on Rahvaste Ühendusse kuuluv presidentiaalne vabariik. Riigipea ja valitsusjuht on president, kelle valib salajasel hääletusel 5 aastaks parlament (otsust peab toetama rahvahaalsetus). Seaduslikku võimu teostab ühekojaline 50-kojaline parlament (*Magilis*), mille 42 liiget valib 5 aastaks enamusvalimistel rahvas, 8 liiget nimetab president. Valida võivad vähemalt 21-aastaselt. Valitsuskabineti liikmed nimetab president. M-del on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on M-i Rahvapartei (*Dhivehi Rayithunge Party*) ja M-de Dem. Partei (*Maldivean Democratic Party*). Kohustusel on kaheastmeline. Kõrgeim kassatsiooni- ja apellatsioonikohus on Ülemkohus, mille liikmed määrab president. Kehit 1998. a. põhiseadus. Rahvus. Klassifikatsioon alusel on M-d mittevaba riik. Sümboolika. M-de lipu (a-st 1965) punane värv

Pindala	298 km²
Rahvaarv	298 800 (2006)
Pealinn	Male (87 200 el.)
Haldusjaotus	20 haldusatooli ja 1 pealinn
Riigikeel	maldiivi keel
Rahvakeel	ruja (MVR)
Riigirahv	MDV, MV

Maldiivid, M-i Vabariik (maldiivi *Dhivehiraajje*, *Dhivehiraajje Jumhooriyya*), riik L-Aasias, 450 km India lõunaosas edelas; hõlmab India ookeani M-i saarestiku; rannajoone pikkus 644 km.

Maldiivid

roheline islamit, rahu ja õitsengut. Islami tunnus on ka valge poolkuu. Vapi (a-st 1965) kuusirp ja täht tähistavad islamit, kookospalm on maa looduse ja põllumeh-võrdkuj. Külgedel paikneb kaks riigilippu ning all lindil on riigi nimi. Hümn (a-st 1972) „Qavmee salaam“ („Rahvuslik tervitus“), sõnad Mohamed Jameel Didi, viis Pandit Wannakuwattawaduge Don Amara-deva. Rahvuslill on roos, rahvuspuu kookospalm (*Cocos nucifera*).
Loodus. M-i saarestik ulatub 850 km pikkuselt põhjast lõunasse kahe rööbitise madalate korallisaarte ahelikuna, saarestiku keskosa laius on 120 km. M-d koosnevad 19 suuremast ja 7 väikesemast saareühmest (atollist), millest 2 (Addu atoll ja Fua Mulaku) asuvad ekvaatorist lõuna pool. Kokku on saarestikus 1190 saart ja väikesaart, 2004 oli neist asustatud 219. Sumatra saare lähedal toimub 26. XII 2004 maavärin, mille põhjustatud hõltsine tagajärjel muutus mitu saart elamiskõlbmatuks. Suurim on Addu atoll Gani saar (6,5 km pikkune). Kõiki saari ümbritsevad korallirahud, nende vahel on laevatatavad läbipääsud. Ainult 20% riigi pindalast ulatub rohkem kui 1 m üle ookeanipinna, kõrgeim koht (2,4 m) on Addu atollis Viligili saarel. Ekvaatorist põhja pool olevatel atollidel valitseb troopiline müssoonkliima. Okt-i lõpust märtsini puhuvad kirdemütsoonid, keskmine t° on siis 24–27°C, ning maist sept-i alguseni edelamütsoonid, keskmine t° on 26–28°C. Mütsoonidevahelisel perioodil tõuseb t° 29–31°C-ni. Lõunaosa atollidel valitseb ekvatorialne kliima. Sajab 1800–2200 mm/a (mõnel aastal kuni 2500 mm). Kuigi sademaid on rohkesti, on M-del mageveepuudus – siseveekogusid pole ja ookeani läheduse tõttu on kaevuesi soolane. Enamikul saartel kasvavad kookospalmisõmer korall-liiv, rannad ja mõned pisisaared on taimkateta. Imetajaid on kaks tiibulaste liiki. Linde on 144, pesitsejaid 18 liiki. Roomajaid

- Haldusjaotus**
- Alifudhaali
 - Alifudhaali
 - Baa
 - Dhaalu
 - Faafu
 - Gaafuudhaali
 - Gaafuudhaali
 - Gnaviyani
 - Haadhaali
 - Kaafu
 - Laamu
 - Lhaviyani
 - Mecmu
 - Noonu
 - Raa
 - Seenu
 - Shaviyani
 - Taa
 - Vaavu
 - Pealinn (capit)
 - Male

Islamikeskne

on M-del 11 liiki, sh. kaks madu. Merefauna on rikkalik, ainuüksi kalu on u. 900 liiki.

Rahvastik. M-de rahvastikust moodustavad 97 % maldiivlased, kes on Indiast ja Sri Lankalt väljarännanute järeltulijad. Hiljem on assimileerunud sisserännanud araablasi jt. Maldiivlased räägivad indoeuroopa keelte India rühma kuuluvat m-i ehk divehi keelt, mis on arenenud Sri Lankalt pärit vanasingali keelest. Sellele on lisandunud araabia, tamili, urdu, malajalami ja inglise laensõnu. Turistidega suheldes kasut. inglise keelt. Asustustihedus on 1003 in./km². Suurim linn on saarpealinn Male (saar on 1,6 km pikk ja 1,2 km lai), kus elab 29 % M-de rahvastikust. Riigiusund on islam, peaaegu kõik maldiivlased on muslimid (pms. sunniidid). Tervishoiukorraldus on turismi kui peamise majandusharu arenedes paranenud. Vähe on meditsiini-aparaatuuri ja -personali, enamik arste on välismaalased. Väiksematel ja pealinnast kaugematel saartel kvalifitseeritud arstiabi pole. 2000 kulutati tervishoole SKT-st 7,6 %; 2300 in. kohta on 1 arst ja 1200 in. kohta 1 haiglakoht. Peamised surmapõhjused on nakkushaigused ja veeõnnetused.

Majandus. M-d on vähe arenenud majandusega riik. Et majandust arendada, on püütud ära kasutada vähesed looduslikke eeldusi — liivarandu ja laguune (puhketurismi edendamiseks) ning India ookeani kalurikkusi (kalapüügi suurendamiseks). 2004 viis riigis 617 000 välituristi. 80-le püüasustuse saartele olid rajatud puhkekeskused (esimene avati 1972), kuid 2004. a. tsunami purustas neist suure osa. Praeguseks on turismindus põhil. taastanud. Turismi kõrval on teine tähtis majandusharu kalandus. Püütakse pms. tuune, makrelle ja india liisat. Osa värsket kala müüakse välisfirmadele, osa töödeldakse konserviks või kuivatatakse (nn. m-i kala). Püütakse ka merkilpkonni ja karpe (sh. pärispäriliskarpi). Tegutsevad väikesed õmblus-vabrikud, laevaehitus- ja laevaremonditöökojad, toiduainetööstuse ettevõtted ning käsitöökojad (valmistatakse ka kalavörke ja korallmeeneid). Tähtsaim kultuur on kookospalm (aastas korjatakse 13–14 mln. kookospähklit), viljeldakse ka leiva-, mango-, meloni-, sidruni-, mandariini- ja viigipuu. Kasvat. maniokki, taro, alokaasiat,

maguskartulit ja köögivilju, teraviljadest vähesel määral hirssi, sorgot ja maisi. Põllum-le tekitas suurt kahju tsunami (2004). Pinnakatte sõmerad liivad takistavad haritava maa suurendamist. Saartevaheline liiklus toimub parvlaevade ja msg. väikealustega. Males ja Gani saarel on meresadam, Male läh. Hulule saarel asub rahvusv. lennujaam. Eksport on impordist 4,5 korda väiksem (2004 veeti kaupu välja 123 mln. \$, sisse toodi 567 mln. \$ eest). Peamised eksportkaubad on kala ja kalasaadused, rõivad, kopra, puuviljakonservid, pipar ja käsitöötooted, sisse tuuakse naftasaadusi, laevu ning toidu- ja tarbekaupu.

Ajalugu. Esimesed asukad, budausulised singalid, saabusid 6. saj. arvat. L-Indiast ja Sri Lankalt. Enne eurooplasi olid saari külastanud araabia, Madagaskari, Kagu-Aasia ja Hiina kaupmehed. 12. saj. sai valitsevaks usundiks islam. M-de sultanaat (1153–1968) allus 1553–73 portugallaste, 17.–18. saj. hollandlaste ja a-st 1796 Suurbritannia võimule (1887–1965 protektoraadina, mis oli halduslikult ühendatud Sri Lankaga). A-ni 1953 olid M-d sultanaat, seejärel Rahvaste Ühenduse koosseisu kuuluv vabariik, kuid juba järgmisel aastal taastati sultanaat (1954–68 valitses sultan Muhammad Farid Didi). 1959 kuulutasid kõige lõunapoolsemad atollid end iseseisvaks Suvadiva Ühinenud Vabariigiks. Iseseisvus kestis 1963. a-ni, siis kukutati Suvadiva president Abdullah Afif Didi ja mässulised saared liideti taas M-dega. 26. VII 1965 kuulutati M-d sõltumatuks ning Suurbritanniaga kirjutati alla iseseisvusleppele. Pärast rahvahääletust 11. XI 1968 kehtestati vabariik. Rajati valitsuskabinet, ühekojaline parlament ja sõltumatu kohtusüsteem. President Amir Ibrahim Nasiri (oli varem olnud peaminister) ajal (1968–78) kaotati M-del inglise sõjaväebaas (1976), riik lahkus Rahvaste Ühendusest ning liitus mitteühinemisliikumisega. A-st 1978 on M-de president Maumoon Abdul Gayoom, kes on ellu viinud sisepol. reforme. 1982 taastati suhted Rahvaste Ühendusega. 1988 üritas Sri Lanka tamili tigrite võitlussalkade toetusel võimu haarata kunagine president A. I. Nasir, kuid India dessantväelaste abiga saafis valitsus püsima jääda. Riigipöördekatseid on olnud hiljemgi. M-de poliitikas ja valitsuses domineerib väheste mõjuvõime suguvõsade ning tugevate kildkondade eliit. Parlamendi- ja presidendivalimistel on kandidaadid sõltumatuks ja kasutavad kampaanias ära ennekõike oma isiklike sidemeid. M-d on üritanud dem. institutsioone ühitada islami põhimõtetega. 2003 valiti M. A. Gayoom juba kuuendat korda järjest presidendiks, kusjuures viimastel valimistel sai ta üle 90 % häältest. A-st 2005 on erakondlik tegevus lubatud, kuid viimastel valimistel (2005) said parlamenti siiski vaid sõltumatu kandidaadid. M. A. Gayoomi juhitava M-i Rahvapartei peamine oponent on M-de Dem. Partei. A-st 1965 on M-d ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 22. III 1994.

Mali

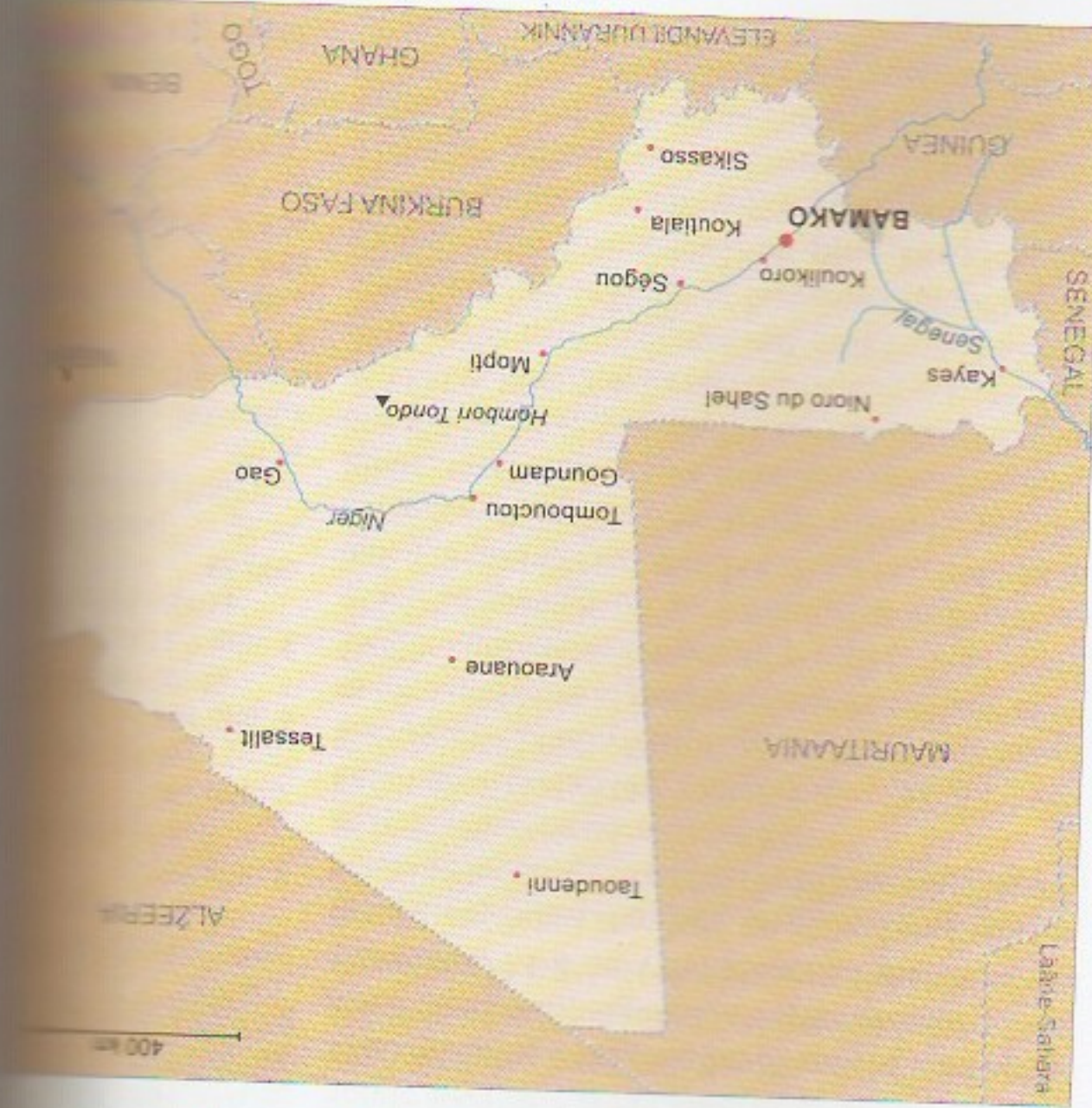
Mali, M. Vabariik (pr Mali, *République du Mali*), riik Lääne-Aafrika sisecosas. Pind (7243 km²), Faso (1000 km), Elvandiüüranniku (532 km), Guinea (858 km), Senegali (419 km) ja Maurit-
taaniaga (2237 km).

Pindala	1 248 574 km ²
Rahvaarv	10 751 100 (2006)
Pealinn	Bamako (1 342 500, eeslinnadega 1 690 500 el.)
Haldusjaotus	8 piirkonda ja 1 ringkond
Riigikeel	prantsuse keel
Rahvahik	CFA frank (XOF)
Riigivõim	MLI, ML

Politiiline süsteem. M. on presidentaalne vabariik. Presidenti valib 5 aastaks rahvas. Seadusandlik or-
gan on 160-kohaline Rahvuskogu (*Assemblée nationale*), mille valib 5 aastaks proportsionaalsuse põhi-
mõttel rahvas (147 liiget valitakse ühendamadaalil-
tes ringkondades, 13 liiget valivad välismaal elavad
maliisased). Valida võivad vähemalt 18-aastasest.
Peaministri ja valitsuse liikmed määrab president.
M-s on mitmeparteisüsteem. Tähtsaim partei on M.
Dem. Liit (*Alliance pour la démocratie au Mali*).
Kohus, Ülemkohus ning apellatsioonikohus, Kõrge
Kohus, Ülemkohus ning apellatsioonikohus, Kõrge
me kohus. Kehit 1992. a. põhiseadus. Rahvusv.
klassifikatsioon alusel on M. vaba riik. Korrupt-
sioonideksi järgi asub M. maailmas 99. kohal.

Sümboolika. M. pannaafrika värvides lipu (a-st
1961) eeskujuks on Prantsuse lipp. Roheline süm-
boliseerib loodust, kollane maavarasid ja punane
vabaduse eest valatud verd. Vapil (emblemil,
a-st 1981) kujutatud lind on vabaduse, mošee usu,
vibud riigi kaitsmise ja päike helge tuleviku võrd-
kuj. Ülal on riigi nimi ja all prantsuskeelne rah-
vuslik devis "Un peuple, un but, une foi" ("üks
rahvas, üks eesmärk, üks usk"). Hümn (a-st 1962)
"A ton appel Mali" ("Sinu kutsel, M."), sõnad Sey-
dou Badian Kouyaté, viis Banzoumana Sissoko.
Loodus. U. 90 % M. terv-st hõlmavad 200–500
m kõrgused tasandikud, mis läänes ja loodes las-
kuvad Ülem-Senegali ja El Djoufi madalikule.
Kõrgem on maa edela- ja lõunaosa (Hombori
Tondo, 1115 m), kirdeossa ulatub tugevasti kulu-
nud kristaline Iforasi platoo (kuni 853 m). Nigeri
jõe sisevald alal laiub suur settemadalik. Kliima-
oludelt jaguneb M. kolmeks eriliimeliseks piir-
konnaks: põhjas on Sahara, lõunas Sudaan ja
nende vahel Sahel. Saharas valitseb kõrbekliima
(keskmise t° juulis 33–36, det-s 18–21 °C,
sademeid 50–100, kohati alla 25 mm/a), on kivi-
klibu- ja liivakõrbet. Sahelil on iseloomulikud kui-
vad ja tüüpilisest savannid (t° juulis 33–36, det-s
21–24 °C; sademeid 200–600 mm/a). Suda-
nis valitseb lähisekvatoriaalne kliima (t° juulis 34–
35, det-s 23–24 °C; sademeid 700–1700 mm/a).
põhjaosas on kõrgetrohusavann, keskosas savanni-
mets, Nigeri ülemjooksul on galeriiimetsa. Sademeid
toob M-sse Guinea lahele puhuv edelamuusoon.
Nov-st maini puhub Saharaast kuu- või idatuul
harmattan. Valdaval osal terv-st pole püsiva voo-
luga jõgesid, kuid on palju vadisid. M. läänecosas
voolab karestikuline Senegal, mille veciase kõi-
gub aastas kuni 20 m. Nigerist on M-s 1600 km
pikkune lõik (sh. sisevald). Maavaradest leidub

Haldusjaotus	Piirkonnad (regioonid)	Gao Kayes Kidal Koulikoro Mopti Ségou Sikasso Tombouctou Ringkond (distrikt)	Bamako
Suurimad linnad	(el. arv, 2006)	Bamako	
Presidentid		Sikasso Mopti Koutiala Kayes Ségou 'eeslinnadega	
		1960–68 Moussa Traoré 1968–91 Amadou Toureman 1991–92 Alpha Oumar Konaré 2002– Amadou Toureman	

ruua-, uraani-, mangaani-, vase- ja liitiumimaaki, kulda, teemante, boksiiti, fosforiiti, keedusoola, lubjakivi ja kipsi. M-s on 137 imetajaliiki, neist 14 liiki, sh. addaks, kabe- ja liivagasell, on eriti ohustatud. Kohatud on 606 linnuliiki, neist pesitsejaid on 191 liiki (eriti ohustatud on 7 liiki, sh. põhja-kroonkurg, kõrbetrapp ja aafrika käärnökk), endemne on mali leekamadiin. Roomajaid on 106, kahepaikseid 30 liiki. M-s on 18 KA-d, sh. 3 RP-d, ja 1 BKA. UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluvad Djenné vanad linnad (1988), islami kultuuri keskus Tombouctou (Timbuktu, 1988), Bandiagara astang (1989) ja Askia muudatus (2004).

Rahvastik. M. rahvastik on mitmekesine. Enamik rahvastikust on ühesuguse ajaloo, kultuuri ja religiooniga neegrirahvad, neist erinevad oluliselt vaid ründleva või poolründleva eluviisiga, põhjaosa kõrbealadel elavad maurid ning ida- ja kirdeosas elavad tuaregid. Kõige rohkem on mande keeli kõnelevaid bambaraid, malinkesid ja soninkesid (pms. lääne- ja lõunaalal, tegelevad põllum-ga). Nigeri ääres elavad Niiluse-Sahara keeli kõnelevad songaid. Riigi kaguosas elavad senufod ja dogonid, keskosas fulbed. Igal etnilisel rühmal on oma keel, kuid põhiline suhtluskeel on bambara keel. M. on hõredalt asustatud (keskm. 9 in./km²). Tihedaim on asustus Nigeri ja Senegali orus, paljud Sahara piirkonnad on inimtühjad. Enim levinud usund on islam (pms. sunniidid), hõimuusundeid tunnistab a. 15 % rahvastikust, vähesel määral on kristlasi.

Majandus. M. kuulub maailma vaesimate riikide hulka. U. 65 % riigi terr-st on kõrb ja poolkõrb. Tähtis on välisabi. Majandus põhineb põllum-l ja kalapüügil, nendes on tegev üle 80 % töövõimelisest rahvastikust; 10 % on nomaadid. Põllum-e põhiharud on puuvillakasvatuse ja ekstensiivne karjakasvatuse. M. on Egiptuse järel Aafrika teine puuvillatootja. Kasvat. ka hirssi, riisi, maisi, sorgot, maapähklit, suhkruroogu ning puu- ja kõõgivilja. Haritavat maad on riigi alast 4 % (2005). Põhiline karjakasvatusepiirkond on Sahel, peetakse kitsi, veiseid, lambaid, eesleid ja kaamelid. Kala püütakse pms. Nigeri sisedeltast. Nigeri järeltõu suudab riik ise oma toiduvajadused rahuldada. Maavaradest on tähtsaimad kuld (toodang 2005. a. 44 230 kg) ja fosforiit, kaevandatakse ka uraanimaaki, keedusoola, kaoliini ja kipsi ning murtakse ehituskivi. Töötleva tööstuse põhiharu

on toiduainetööstus, on ka mõningaid tekstiili-, ehitusmaterjali- ja keemiatööstuse ettevõtteid. M. energeetika põhineb soojuselektrijaamadel, viimasel ajal on hakatud kasutusele võtma ka hüdroenergiat. Kuna M-l merega ühendust pole, toimub meretransport naaberriikide sadamate kaudu. Rdt. kulgeb Koulikorost läbi Bamako ja Kayesi Dakari (M-s 729 km), mnt-id on 15 100 km (1830 km kõvakattega) ja siseveeteid 1815 km (2005). Rahvusv. lennujaam on Bamako läh. ja suurim sadam Koulikoros. Sissevedu (2004. a. 1,86 mrd. \$ eest) ületab väljaveo (323 mln. \$ eest) ligi 6 korda. Tähtsaimad väljaveokaubad on puuvill, kuld, kariloomad ning kuivatatud ja suitsutatud kala, sisse tuuakse naftasaadusi, masinaid ning toidu- ja tarbekaupu. Välja veetakse kaupa pms. Aasia maadesse (kõige rohkem Hiinasse), sisse tuuakse põhil. Prantsusmaalt, Senegalist ja Elevandiluurannikult. 2005 külastas M-t 143 000 turisti.

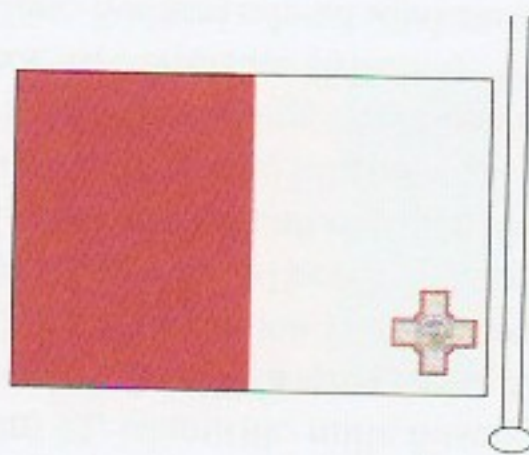
Ajalugu. Keskajal tekkisid M. alal Lääne-Aafrika suurimad riigid Ghana, M. ja Songhai. Kuni 15. saj-ni oli võimsaim M. islamiriik, mille õitseng oli kun. Mansa Musa [1312–37] ja tema venna Suleimani [1341–60] ajal. Selle pealim Tombouctou oli tähtis kaubalinn ja islami kultuuri keskus. 17. saj. tekkisid nüüdse M. lääneosas bamburade varafeodaalsed riigid Segu ja Kaarta. Segu liidendas 18. saj. Tombouctou. 19. saj. I poolel tugevnes Segu naabruses asuv fulbede riik Massina (Macina). 1850. a-tel ühendas Lääne-Sudaani rahvad sõjakate islamiusuliste tukulõrde juht El-Hadj Omar. 1880. a-tel tungisid M. alale prantslased, neile osutasid visa vastupanu El-Hadj Omari poeg Ahmadu [1864–93], kes valitses Segus, ning Samory Touré [1870–98], kelle riiki kuulusid Nigeri paremkaldalad. 1899. a-ks olid prantslased suutnud hõivata peaaegu kogu M. 1904–20 kuulus M. Ülem-Senegali – Nigeri kolooniasse (a-st 1920 pärast mitmekordset käpimist Prantsuse Sudaan). 1958. a. rahvahääletusega kuulutati Prantsuse Sudaan 24. XI 1958 autonoomseks Sudaani Vabariigiks (Prantsuse Ühenduse koosseisus). 1959 ühines see Senegaliga M. Föderatsiooniks, mis saavutas 20. VI 1960 sõltumatuse. Pärast Senegali lahkumist aug. 1960 nimetati end. Sudaan M. Vabariigiks (president 1960–68 Modibo Keita) ning ta astus Prantsuse Ühendusest välja. Eesmärgiks seati mitmekapitalistlik arengutee ning püüti vähendada sõltuvust Prantsusmaast. Maj. raskused, bürokratism ja korruptsioon põhjustasid 19. XI 1968 sõjalise riigipöörde. Presidendiks sai Rahvusliku Vabastuse Sõjakomitee juht kindral Moussa Traoré. 1974 kehtestati uus põhiseadus, ainuparteina oli lubatud M. Rahva Dem. Liit (*Union démocratique du peuple malien*, asut. 1979). 1990–94 peeti kodusõda tuaregidega. 1991 M. Traoré kukutati. 1992. a. põhiseadus kehtestas mitmeparteisüsteemi ning vabadel valimistel sai presidendiks Alpha Oumar Konaré. 2002 valiti taas presidendiks 1991. a. riigipöörde juht Amadou Toumani Touré. 2006 sõlmiti rahu mässuliste tuaregidega. A-st 1960 on M. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 13. XI 1992. ■

Politiiline süsteem. M. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks parlament. Seadusandlik organ on 69-kohaline Esindajatekoda (Il-Kamra tal-Rappreżentanti, House of Representatives), mille 65 liiget valib 5 aastaks proportsionaalsuse põhimõtteel rahvas (absoluutses enamuse tagamiseks võidakse valimised võitnud erakonnale anda lisakohi). Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Peaministriks nimetab president avaliselt valimised võitnud erakonnajuhhi. M-1 on kaheparteisüsteem. Juhtivad erakonnad on Rahvus- ja M. Tööpartei (Parti Laburista, Malta Labour Party), M. Tööpartei (Parti Nazjonalist, Nationalist Party) ja M. Tööpartei (Parti Laburista, Malta Labour Party).

Pindala	316 km²
Rahvaarv	385 300 (2006)
Pealinn	Valletta (6800, eeslinnadega 255 800 el.)
Haldusjaotus	riiki hallatakse pealinnast Valletlast, on ka 68 kohaliku nõukogu
Riigikeeled	malta ja inglise keel
Rahvapädev	Malta liir (MTL)
Riigitihtähtsed	MLT, MT

Malta, M. Vabariik (malta *Malta*, ingl *Malta*, saare-riik *Repubblika ta' Malta*, ingl *Republic of Malta*), saare-riik Vahemere keskosas Sitsiilia saare (kaugus 93 km) ja Tuneesia vahel; rannajoone pikkus 196,8 km (koos Għawdexi saarega 248,8 km).

Malta

niikohus ja alama astme kohtud. Kehitb 1964. a. põhiseadus (viimati muudetud 1987). Rahvusv. klassifikatsioon alusel on M. vaba riik. Korrupt-sioonideks järei asub M. maailmas 28. kohal. **Sümbolika.** M. lipu (a-st 1964) värvid pärinevad Roger I ajast. Lipu vardapoolses ülanurgas on Suurbritannia kõrgeim tsiviilauumärk George'i rist. Lipuga sarnase vapikilbi (a-st 1988) kohal on müüritööron, kilpi ääristavad olipuu- ja palmioks sümbooliseerivad rahu. Hümn (a-st 1945), "L-Innu Malti" ("M. hümn"), sõnad Dun Karm Psaila, viis Robert Samut. Rahvuslill on malta ürgjumikas (*Palaecyanus crassifolius*) ja rahvuslind sini-kivitästas (*Monticola solitarius*). **Loodus.** M. saarestikku kuuluvad peale peasaare M. (246 km²) Għawdex ehk Gozo (67 km²) ja Kemma ehk Comino (2,8 km²) ning mitu asus-tamata pisisaart (Kemmunet ja Fihra). Rannajoone on hästi liigestunud, lahsepõlides on haid sadama-kohi. Pinnamoo on saared tasased lubjakivipla-tood (kõrgeim tipp Ta' Dmejrek, 253 m), nende lõunapoolsetes laskuvad järei merre. Kliima on vahemerealine – suvi on päikesepeaisteline ja kuu-vahepeaisteline (keskmine t° juulis 25°C, talv pehme (jaan-s 12°C) ja väheste sademetega (u. 500 mm/a). Ilm ja -järvi ei ole. Muldkate on noor ja õhuke, ulatus-litult paljandub lubjakivi. Seaduse kohaselt tuleb ehitustöödel eemaldatud mullakihid alati haritava-le maale viia. Taimkattes valdavad kuivalembesed põõsastikud (makja), kohati kasvab tamm- ja männisalsid. Metsa on vähe ja seetõttu on valitsus algatunud suuremahulise metsaistutussprograa-mi. Üks M. peamisi probleeme on veevarusus. Kuunal suveajal, kui vett tarbitakse enim, ei saja, talviti võivad aga sajud olla nii tugevad, et vilhma-vesi ei jõua maasse imbuda ja voolab otse merre. U. 70% igapäevasest veevajadusest rahuldavad merevee magestamise jaamad. Ainus maavara on lubjakivi. M-1 elab 22 liiki imetajaid, neist enamik on kaititud; vähe on ohustatud on vahemere munukihijes. Linnade on kohatud 391 liiki, neist pesitsejaid 31 liiki (eriti ohustatud on vahemere kajakas). Roomajaid on 16 liiki. M-1 on 91 KA-d (enamik väga väikesed). UNESCO maailma-pärandi nimistusse on kantud 3 objekti.

eeslinnadega

Valletta
San Gwann
Rabat
Zabbar
Mosta
Qormi
Birkirkara

(el. arv, 2006)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

SKT (2005)

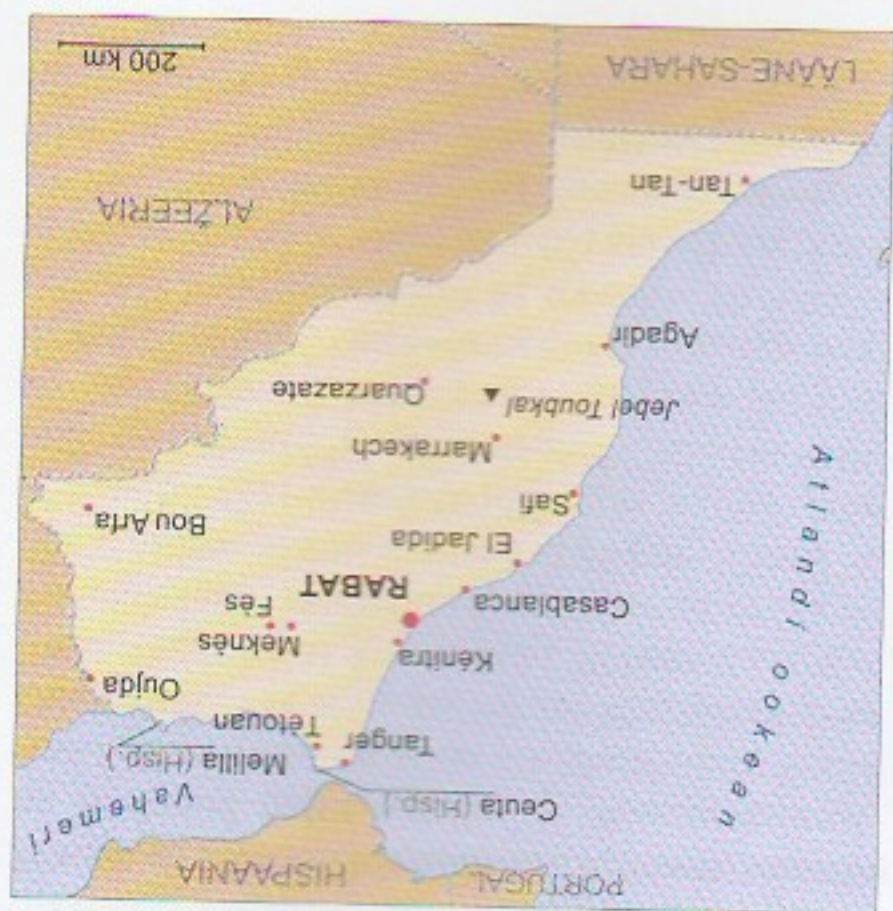

Rahvastik. Maltalased on kujunenud paljude rahvaste segunedes. Nad on muistsete kartaagolaste ja foiniiklaste järeltulijad, kes on segunenud itaallaste jt. Vahemere maade rahvastega. 20. saj. on M-le tulnud palju inglasi, M. rahvastiku koosseisu on mõjutanud inglaste ja maltalaste segaabiellud. M. keel on lähedane araabia keelele, kuid kiri põhineb ladina tähestikul. Igapäevaelus kasut. inglise keelt. Suur osa M. elanikest valdab ka itaalia keelt (varasemat kiriku- ja halduskeelt). Linnades elab üle 90 % rahvastikust. Väikesaartel Għawdexil ja Kemmunal on säilinud rohkem maapiirkonna elulaad. Usklikud on valdavalt (üle 90 %) katoliiklased. Seadusandlus tunnistab nii kiriklikku laulatust kui ka ilmalikku abiellu, kuid lahutused ja abidid ei ole lubatud. Kirjaoskajaid on 98 %. Haridussüsteem järgib Suurbritannia mudelit, 5–16-aastased on koolikohustuslikud. M. asustustihedus (1219 in./km²) on maailma suurimaid. Ehkki sündivus väheneb, on M. üks Euroopa kõige noorema rahvastikuga riike, rahvastiku iive on positiivne (0,42 % aastas). Ühe naise kohta sünnib 1,5 last. Positiivne iive tuleneb ka sisserändest: 1000 in. kohta lisandub aastas 2,15 immigranti.

Majandus. Pikka aega oli M. majanduse põhikarar (laevaehitus ja -remont, elektroonika-, masina-, tekstiili-, õmblus- ja jalatsitööstus). Praegu on olulisim majandusharu turism, saartele on kerkinud palju hotelle jm. majutuasutusi. Aastas saabuvate turistide arv ületab mitu korda kohalike elanike arvu, see tekitab mng. probleeme (infrastruktuuri ülekoormatus). Põllum.-e arengut piiravad maa- ja veepuudus. Haritavat maad on ligi 1/3, terr.-st, niisutatavat maad 20 km². Tähtis on köögivilja- (kartul, tomat, lillkapsas ja sibul) ning puuviljakasvatus (pms. tsitrused). Kasvat. lilli, õli- ja viinapuud, vähem teravilja (nisu ja otra). Tegeldakse sea-, veise- ja linnukasvatusega ning püüakse kala (pms. tuune). M. toodab u. 20 % vajaminevatest toiduainetest ise (sh. varustab end köögivilja, sea- ja linnuliha ning munade ja piimaga). Majandus sõltub väliskaubandusest, peamine tululaht Valletta ja Marsaxlokki sadama teenusest. Elektrienergiat toodetakse sisseveetavast kütusest,

2004. a. toodeti seda 2,29 mrd. kWh ja tarbiti 2,13 mrd. kWh. M-l on 1 lennujaam (rahvusv.). Mnt-id on 2227 km (enamik kõvakattega). 2005. a. veeti kaupu välja 2,744 mrd. \$ (masinad, sõidukite varuosad, käsitöötooted) ja sisse 3,859 mrd. \$ eest (masinad, sõidukite varuosad, käsitöö- ja kergetööstuskaubad, toiduained, joogid, tubakas). Peamised kaubanduspartnerid on Prantsusmaa (15 % ekspordist ja 9 % impordist), Suurbritannia (11 % ja 12 %), USA, Itaalia ja Saksamaa. 2005 külastas M-t 1,17 mln. in., turism annab 35 % SKT-st, sellega seonduvad ka käsitööstus ja teenindus.

Ajalugu. Vanim arheoloogiline leiukoht on Għar Dalami koobasasula (u. 5000 e. Kr.). 3500–2600 e. Kr. rajati rohkesti megalitichitisi: mitmeruumilisi templeid, kalmeid ja kaljusse raiutud haudu. Alates 13. saj.-st e. Kr. oli M. foiniiklaste koloonia (Melite), 6.–3. saj. e. Kr. allus ta Kartaagole, 218 e. Kr. – 395 p. Kr. Rooma riigile ja 395–870 Bütsantsile. 870 vallutasid M. araablased. 1090 liidendas normanni krahv Roger I M. Sitsiiliaga. 1530 andis Saksa-Rooma riigi keiser Karl V M. johanniitide riitliordule (M. Ordule). Ordu suurmeistri Jean Parisot de La Valette'i juhtimisel tõrjusid johanniidid mitu korda türklaste rünnakuid. 1798 vallutasid M. prantslased, 1800 inglased. Pikaajaline võitlus saare pärast oli põhjustatud selle strateegilisest asukohast (Euroopa ja P-Aafrika vahel). Briti kroonikolooniana (1814–1964) oli M. Suurbritannia tähtsaimad mereväebaase. 1920.–30. a.-tel lükkas Suurbritannia tagasi Benito Mussolini korduva nõudmise loovutada M. Itaaliale. II maailmasõja ajal oli M. liitlasriikide tähtis Vahemere mere- ja lennuväebaas, ta pani edukalt vastu Itaalia ja Saksamaa mereblokaadile (selle eest annetas kun. George VI 1943 M-le Suurbritannia kõrgeima tsiviilauimärgi George'i risti). M-lt alustasid liitlased Itaaliasse tungimist ning takistasid teljeriikide sõjatransporti P-Aafrikasse. 1947 saavutas M. püüdnud omavalitsuse. 21. IX 1964 sai M. Rahvaste Ühenduse koosseisus iseseisvaks, riigipeaks jäi Suurbritannia monarh. 1971 taas peaministriks saanud Dominic Mintoff taotles sidemete nõrgendamist Suurbritanniaga ning ajas mitteühinemislikumise poliitikat (selle raames arendati lühikest aega koostööd Liibüaga). 13. XII 1974 kuulutati M. vabariigiks ning 1979 viidi riigist välja viimased Suurbritannia sõjaväebaasid. 1981 kuulutas M. end neutraalseks riigiks ja 1989 tuumavabaks piirkonnaks. 1990 esitas M. avalduse EL-iga liitumiseks. 1996 püüdis võimule tulnud Tööpartei liitumist peatada, kuid 1998 taas võimule tulnud Rahvuslik Partei taastas avalduse. Mais 2004 sai M. EL-i liikmeks. Alates iseseisvuse saavutamisest on riigis olnud 7 valitsust. Peaministrina oli kõige kauem ametis Dominic Mintoff (1955–58 ja 1971–84). A-st 1964 on M. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1. I 1992.

Rahvavarieties
Maroko tüd

Meknes

Tanger

Agadir

Marrakech

Fes

Rabat

Casablanca

(el. arv. 2006)

Suurimad

Taouan

Taza-Al Hoceima

Tanger-Tetouan

Tadla-Azilal

Souss-Massa

Zemmour

Rabat-Sale

l'Oriental

Meknes-Tafilalet

Al-Haouz

Marrakech-Tensift

Sakia el Hamra

Laayoune-Boujdur

Guelmim-Es Smara

Grand Casablanca

Hssen

Gharb-Chrarda-Bordj

Fes-Boulmane

Doukkala-Abda

Chaouia-Ouedjda

Pirkonnad

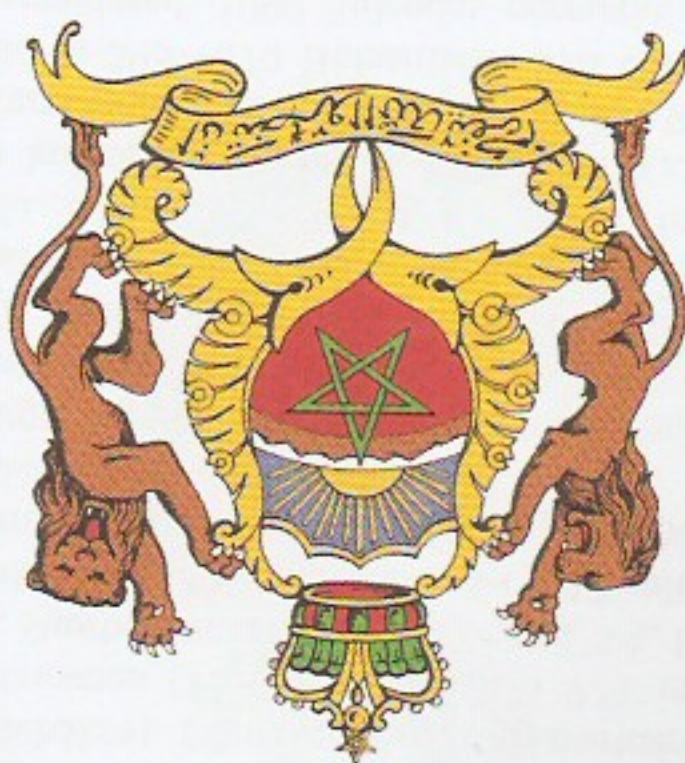
Haldusjaotus

määrab kuningas. Suurimad parteid on Rahvajou-
dude Sotsial Liit (*Al ittihad alishiraki lilgawati as-
haabia*), Iseseisvuspartei (*Hisbo alistiklal*), Oiglus-
ja Arengu Partei (*Hisbo alaadalati wa alammia*)
ja Rahvuslik Solidarnuse Liikumine (*Alittihad
alwatanil lilahrar*). Kohtusüsteemi kõrgeim organ
on Ülemkohus, mille liikmed määrab monarh tema
juhtitud Oigustiku Ülemnõukogu soovitusel. Kehitib
1992. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioon
alusel on M. osaliselt vaba riik. Korruptsiooni-
indeksi järgi asub M. maailmas 79. kohal.
Sümboolika. M. lipp (a-st 1915) pärineb haridzii-
dide usulähul, M-s võitis selle kasutusele 1666
võimule tulnud Alaviiidide dünastia. Roheline (isla-
mi värv) pentagramm, maagiline Saalomoni pitsat,
paigutatud lipu keskele 1912, kui M-st sai Prantsus-
maa protektoraat. Pitsatit kasutas esimesena 18. saj.
lõpus sultan Suleiman oma müntidel. Vapil (a-st
1957) on Atlase mäestiku tagant tõusev päike ja
Saalomoni pitsat. Vapikilpi toetavad lõvid. Ülal on
kuningakroon ja all araabia keeles tsitaat Koraanist:
„Kui sa teenid Jumalat, aitab tema ka sind”. Hümn
(a-st 1956) „Hymne cherifien” („Juhi hümn”),
sonad Ali Squalli Houssaini, viis Léo Morgan.
Loodus. M. looduse eripära määravad mägi-
pinamood ja Atlandi ookeani ning Sahara kõrbe
mõju. Maa keskosa läbib kirdest edelasse Atlase
kurdmäestik, mille orud ja lavamaad jaotavad
Kesk-Atlaseks (kuni 3737 m), Atlandi ookeanini
ulatavaks Kõrg-Atlaseks (Jebel Toubkal, 4165 m)
ja nelst madalamaks Antiatlaseks (kuni 2531 m).
Viimase eelmäed madalduvad lõunas ja kagus
Sahara kõrbe lavamaadeks ning kivi- ja liivakõrbe-
tasandikeks. Maa kirdesosa hõlmab Kõrgplatoo.
Atlase mäestikust loodes asuvad M. keskplatoo
(M. Meseta) ja kõrgtasandikud (Tadla, Rehanna
ja Haouz). Maa põhjaosa hõlmavad Vahemere
rannikuga rööbitise Er-Rifi ahelikud (Tidritine,
2448 m). Atlase ahelikud on noored, tekkinud
Uusaegkonnas Alpi kurtusel. Ala on prae-
guugi seisundis aktiivne ning sageli on maaväri-
naid. Vanem osa, Antiatlas, on tekkinud Hertsüünia
kurtusel. Paju leidub maavarasid (sh. kuld,
mangana, koobalti-, nikli-, vase-, plii-, tsingi- ja

Politiline süsteem. M. on konstitutsioonilise monar-
haga kuningriik. Riigipea võim on päritav. Kuning-
gal on õigus laiata parlament ning tühistada
põhiseadust. Seadusandlik organ on kahetkjaline
parlament. Ülemkoda on 270-liikmeline Nõunike
koda (*Majlis al-Mustachharin*), mille liikmed vali-
takse kaudselt kohalikes nõukogudes ning mng.
ametnikodades. Koosseis tegutsseb 9 aastat, 3 aasta-
tagant vahetub 1/3 liikmetest. Alamkoda on 325-ko-
haline Esindajatekoda (*Majlis al-Nuwab*), selle 295
liiget valitakse 5 aastaks otsevalimistele mittemana-
daadlistest ringkondadest ja 30 naislele eraldatud
nimetustest. Valida võivad vähemalt 18-aas-
neel. Peaministri ja valitsuskabineti koosseisu

Pindala	446 550 km²
Rahvaarv	30 182 000 (2006)
Pealinn	Rabat (<i>Ar-Ribat</i> , 1 688 700 el.)
Haldusjaotus	15 piirkonda
Riigikeel	araabia keel
Rahvustik	Maroko dirham (MAD)
Riigivahendid	MAR, MA

Maroko. M. Kuningriik (ar *Al-Maghrib*,
Al-Mamlakah al-Maghribiyah), riik Loode-Afri-
kas. M. nimi tuleneb Marrakechi linna nimest.
Pär (2017,9 km) Alžeeria (1559 km) ja Lääne-
Saharaga (443 km) ning Hispaania eksklaavide
Ceuta (6,3 km) ja Melilla (9,6 km). M-l on pikk
rannajoone (1835 km), ta pürneb Atlandi ookeani
ja Vahemerega.

Maroko

rauamaaki, fosforiiti (2004 varu 21 mrd. t, sh. Lääne-Saharas 10 mrd. t), naftat, kivisütt, grafiiti, asbesti, ehitusmaterjali). Atlase mäestik eraldab vahemerelise kliimaga ja Sahara kõrbelise kliimaga ala. Vahemerelise kliimaga piirkonnale on iseloomulikud kuiv kuum suvi ja niiske soe talv: rannikul on keskmine t° juulis 23–28 $^{\circ}\text{C}$, jaan-s 9–12 $^{\circ}\text{C}$, sademeid on 600–800 mm/a. Mägedes on kliima niiskem ja jahedam: sademeid üle 1000 mm/a, kõrgemal kui 2000 m on 3–4 talvekuu keskmine t° alla 0 $^{\circ}\text{C}$, lumikate püsib 4–5 kuud. Maa lõuna- ja idaosas valitseb kuiv mandriline kliima (sademeid 100–200, kohati 50 mm/a). Püsiva vooluga jõgesid on vähe (Oum er Rbia, 556 km; Sebou, 458 km; Moulouya, 520 km). Jõgedele on paisutatud 15 veehoidlat, mille mahutavus on 100 mln. m^3 . Palju on vadisid (pikimad Drâa ja Ziz). M-s on lähistroopilise vööndi kõvalehise metsa ja võsa rusk-pruunmullad ja hallid pruunmullad ning mägimullad. Taimkattes valdavad kuivstepi- ja poolkõrbetaimed (halfahein). U. 10 % terr-st katab mets (pms. mänd, seeder, elupuu). Vahemere rannikul kasvab makja. Põhja- ja loodeosas on korgitammemetsi. M. loomastikus on nii Euroopa kui ka Aafrika liike. Seal elab 105 liiki imetajaid. Neist 16 on ohustatud, nt. cuvier', kabe- ja dorkasgasell, lakklammas, gepard, saarmas, vahemere munkhüljes, magot ja kolm endeemset kõrbehiireliiki. Linde on kohatud 487 liiki, neist pesitsejaid on 206 liiki, ohustatud 15 liiki, sh. väikeflamingo, vahemere kajakas, marmorpart, puna-harksaba ja pujulõoke, eriti ohustatud on endeemne kaljuiibis. M-s talvitub

või teeb rändepeatusi palju rändlinde. Roomajaid on 103 ja kahepaikseid 13 liiki. M-s on 64 KA-d, sh. 12 RP-d, ja 3 BKA-d. Tuntuimad on Kesk-Atlase põhjanõlval asuv Tazzeke RP (6 km^2 , asut. 1950) ja Kõrg-Atlases asuv Toubkali RP (360 km^2 , asut. 1942). Keskkonda mõjutavad maavärinad ja põud. Muret teevad mullaviljakuse vähenemine ja kõrbestumine erosiooni, liiga rohke karjakasvatuse ja taimestiku hävitamise tagajärjel, vee-tagavara saastumine kanalisatsiooniprobleemide ja reservuaaride ummistumise tõttu ning ranniku reostumine õliga. UNESCO maailmapärandi nimistusse kuulub 8 objekti.

Rahvastik. M. põhirahvas (65 %) on 7. saj. idast saabunud araablased, kes kõnelevad araabia keele M. murret. Põlisasukad berberid (33 %) elavad mägi- ja poolkõrbealadel, nad räägivad erinevaid berberi keeli. Tuntuimad neist on tuaregid. Enamik berbereid on kakskeelsed. Kõrbes rändleb beduiine. Prantslaste ja hispaanlaste hulk on M. iseseisvumisest peale kahanenud, kuid prantsuse keelt kasut. asjaajamisel laialdaselt. Enamik usklikke on sunniidid (97,4 %); kristlasi, pms. katoliiklasi, on 0,6 %, jadaiste 0,2 %, muid 1,8 %. Rahvastiku tihedus on keskm. 68 in./ km^2 , kõige tihedam on asustus linnastunud rannikualal, riigi lõunaosa ja mäestikualad on asustatud väga hõredalt. Suurim linn on Casablanca. M. rahvastik kasvab (2006. a. oli kasv 1,55 %). Rikkaimad (10 %) saavad 30,9 % sissetulekust. Tööhõivelistest elab u. 1/3 allpool vaesuspiiri. Sotsiaalhoolitusega on hõlmatud vähesed. Töötutele pakutakse hooajalisi töid ja tasuta toitlustust (maapiirkonnas ja aguleis on alatoitlust). M. perekonnad on pms. patriarhaalsed. Vallalised lapsed ja abielus pojad elavad (koos perekondadega) isa juures. Isa surma järel rajavad abielus olevad pojad oma maja-pidamise. Linnades jagunevad paljud leibkonnad ruumipuuduse tõttu juba enne isa surma, suurlinnade vanalinnad (medinad) ja äärelinna agulid on ülerahvastatud. Valitsus toetab eramajade ehitamist. M. lõunaosale on iseloomulikud põletamata tellistest elamud, mujal maapiirkondades on pua- ja kivimajad. Maapiirkonnas elatakse kindluskülades. Kõrbealade nomaadid elavad telkides. Rahvastiku üldine kirjaoskus on 51,7 % (meestel 64,1 %, naistel 39,4 %) (2003). Koolikohustus kehtib 7–15-aastastele. Kuigi koolis käimist nõutakse, käib seal vähem kui 70 % lastest (eriti maapiirkonnas). Viimastel aastatel on hakatud juurutama berberikeelset haridust. Haridussüsteem hõlmab 5-klassilist algkooli, 4–7-klassilist kesk- või tehnikakooli ning kõrgemaid haridusasutusi. M-s kulutatakse tervishoiule ainult 1,1 % SKT-st ja sellest põhiosa saavad linnad. Maapiirkonnas on tervishoiukorraldus vilets. Probleeme põhjustab narkootikumidega seotu — hasiši ebaseaduslik tootmine ja sellega kaubitsemine. M. on L-Am-st Lääne-Euroopasse veetava kokaiini läbiveomaa.

Majandus. M. majandus on tuginenud fosforiidile, põllum-le ja turismile. Viimase aastakümne

SKT (2005)	51,75 mrd \$
SKT (2005)	133,4 mrd \$
põllum.	13,3 %
tööstus	31,2 %
teenindus	55,5 %
SKT, 1 el kohta (2005)	4400 \$
Inflatsioon (2005)	2,1 %
Elarve tulu (2003)	12,94 mrd \$
Elarve kulu (2003)	16,77 mrd \$
Välisvõlg (2005)	15,6 mrd \$
Majandusabi (2002)	218 mln \$
Töövõime (2005)	11,2 mln.
Hoiatuid (2003)	40 %
põllum.	15 %
tööstus	15 %
teenindus	45 %
Töötuid (2005)	10,5 %
Vaeseid (2005)	19 %
Linnarahvastik (2005)	58 %
Kesk. vanus (2006)	24 a
Kesk. eluiga (2006)	71 a
mehe	69 a
naised	73 a
Ive (2006)	1,55 %
Sündimus (2006)	2,2 %
Suremus (2006)	0,6 %
Imikute suremus (2006)	4 %
HIV/AIDS (2005)	19 000 in.

jooksul on valitsuskulused piiratud ning eraet-tevõtluse ja väliskaubanduse piiranguid vähen-datud, see on taganud mõõduka majanduskasvu (SKT kasv on olnud kuni 3 % aastas). Inflatsioon on aeglustunud. Hästi on arenenud pangandus (*Banque Commerciale du Maroc*). Majanduse tahtsaimad eesmärgid on laialdasem erastamine, välisinvesteeringute suu-rendamine, tööstuse ajakohastamine ning EL-iga ja USA-ga vabakaubanduseks ettevõtmistuste tege-mine (1995. a. EL-i ja Vahemere maade assotsiat-sioonileppe põhjal on M-1 EL-iga vabakaubanduseks 12-aastane üleminekuaeg). 2004 toodeti elektrienergiat 18,48 mrd. kWh, tarbiti 18,89 mrd. kWh ja imporditi 1,7 mrd. kWh, seda toodetakse põhil. imporditud kütusest, hüdroelektrijaamade annavad elektrienergiat kogutoodangust veidi alla kümnenendiku. Nafta tootmine rahuldab murdosa vajadusest. Essaouira ja Mechra Belqisist läh. on leitud maagaasi, mille varu on 1,2 mrd. m³ (2005) ja toodang 50 mln. m³ (2004). M. on maailma suurim fosfaatide tootja (23 mln. t, 2004) ja fos-foräetiste eksportija. Kaevandatakse ka raua-, pli-, koobalti-, tsingi- ja mangaanimiiki ning hõbedat. Peamised tööstusharud on tsemendi-, gaasi-, nafta- ja naftakeemia-, tekstiili- ning toidu-aine tööstus. Tööstus annab SKT-st 31,2 % (2005). Tahtsaim tööstus- ja ärikeskus on Casablanc. Haritavat maad on 21 % (2005). Põllum. toot-mine rajaneb väikestel peretlevõtetel. Riigi toel rajatud niisutussüsteemidega talud (niisutatavat maad on 14 450 km², 2003) toodavad pms. välja-veoks tsitrusi, köögivilju ja veini. Teraviljaloo-dang (oder, nisu) ei rahulda M. vajadusi. Peamine tehniline kultuur on suhkrupeet. Põuad mõjuvad põllum. le halvavalt. Loomakasvatustoodang (karsat, pms. lambaid ja kitsi) on väike; piima

veetakse sisse. 1980. a-test on arendatud kalapüüki ja -tööstust (Atlanti sardiin ja makrell). M. on maailma suurimaid india kanepi tootjaid ja eksport-ijaid. M-s on arenenud teedevõrk, eriti põhja ja lää-ne keskuste vahel. Mnt-id on 57 493 km, sh. kõva-kattelist 32 716 km (2004). Rdt. kogupikkus on 1907 km, sellest 1003 km on elektrif. (2005). Gaasijuhimeid on 715 km, naftajuhimeid 285 km (2006). Tahtsaimad sadamad on Agadiris, Casablan-cas ja Tangers. Neis linnades asuvad ka rahvusv. lennujaamad. Lennujaamu on 60, neist kõvakatte-ladadega 26 (2006). M. veab kaupu sisse 21,22 mrd. \$ ja välja 11,72 mrd. \$ eest (2006). Sisse veetakse kütust, msg. pooltooteid ja tarbekaubu; välja vee-takse põllum-saadusi (eriti puu- ja köögivilju), fos-foräetisi, fosforhapet ja tekstiili. Peamised kauban-duspartnerid on Prantsusmaa, Hispaania ja Itaalia. Eestist viiakse M-sse puitu ja puidutooteid ning loomseid tooteid. M. tarnib Eestisse puuvilju ja tekstiilitooteid. 2005 külastas M-t 5,8 mln. turisti (pms. Lääne-Euroopast), kes tõi sisse u. 4 mrd. \$.

Ajalugu. M-st on saadud *Homo erectus* e luuajänu- (Sidi Abderrahmane) ning enam kui 100 000 aasta vanuseid neandertallase või varase nüüdisim- mense (*Homo sapiens*) luuleide (Jebel Irhoud). Neo-litikumist alates elasid seal berberi hõimud, kes olid karjakasvatajad ja põlluharjad. 12.–10. saj. e. Kr. rajasid M. põhjaosas kolooniaid foiniiklased, 5. saj. e. Kr. sattusid need Kartago võimkonda. 2.–1. saj. e. Kr. kuulus Põhja-M. Mauretaania kuningriiki. 42 p. Kr. alistus Põhja-M. Roomale, 429–490 oli vandaalide võimuses, 534–698 kuu-lus Bütsantsile. Lõuna-M-s elasid sõltumatu ber-

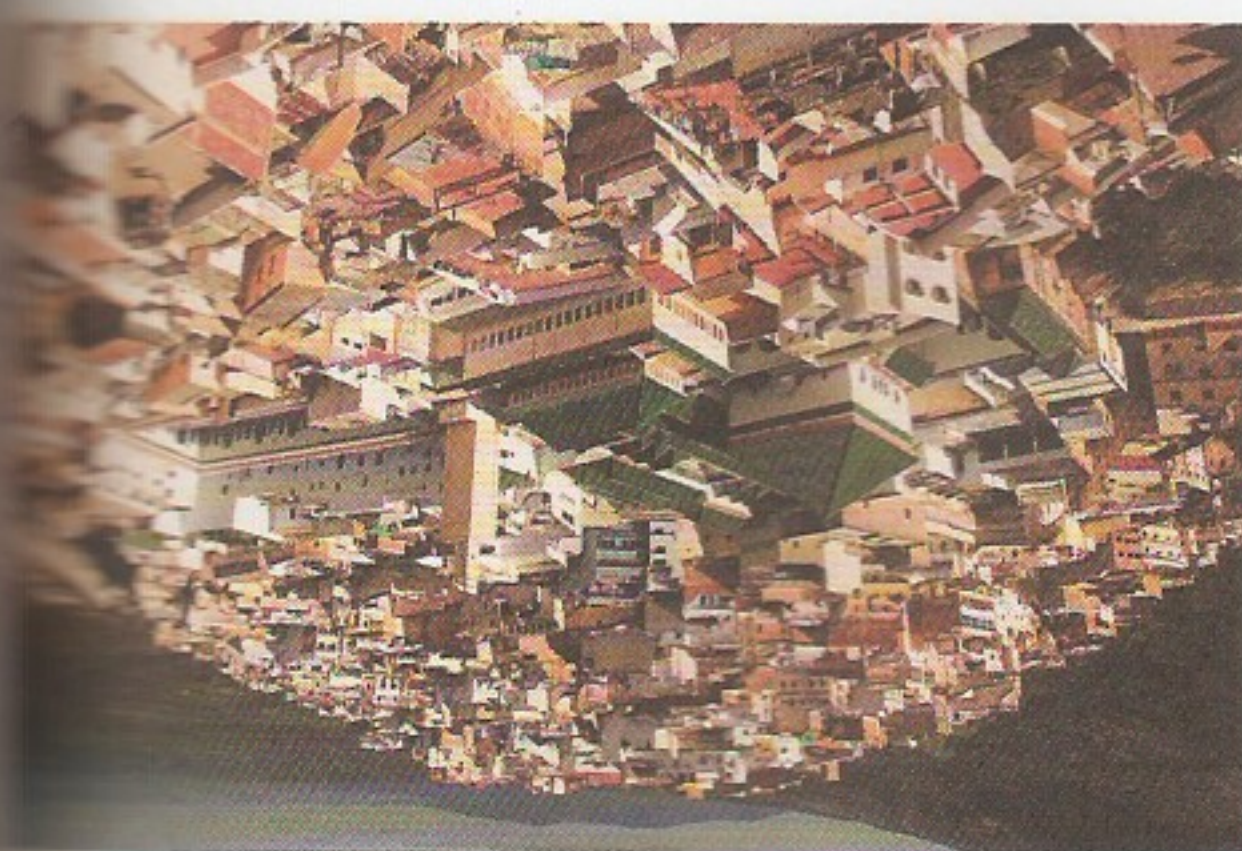

Rooma-aegsed
Volubilis varemed
Meknési lähedal

Peaministrid

1955–58 Mubarek Belkacem
1958–61 Mohamed Boudiaf
1958–60 Ahmed Boudiaf
1958–60 Abdallah Ibrahim
1963–65 Ahmed Boudiaf
1967–69 Mohamed Boudiaf
1969–71 Mohamed Boudiaf
1971–72 Mohamed Boudiaf
1972–79 Mohamed Boudiaf
1979–83 Mohamed Boudiaf
1983–86 Mohamed Boudiaf
1986–92 Karim Lamrani
1992–94 Karim Lamrani
1994–98 Karim Lamrani
1998–2002 Karim Lamrani
2002– Driehou

Muslimite peaministrid
koht Moulay Ibrahim
kuhu on mactou
Idrissiide dirm
rajaia Moulay Ibrahim

beri hõimud. 7. saj. lõpus ja 8. saj. alguses allutas M. Umaijaadide kalifaat. Valitsevaks usundiks sai islam. Berberi ja araabia ülikuist kujunes feodaalide klass. Järk-järgult sai valdavaks araabia keel. 8. saj. lõpus rajasid Idrisiidid M-s iseseisva riigi, 10. saj. alguses alistasid selle ala Fatimiidid. 11.—13. saj. allus M. Almoraviidide ja Almo-
haadide dünastiale. Neile järgnesid Mariniidide (1269—1465), Wattasiidide (1465—1554), Saa-
diidide (1554—1659) ja Alaviidide dünastia (a-st 1666, võimul tänapäevani). 15. ja 16. saj. vahetusel
vallutasid suurema osa M. sadamalinnu Portugal ja Hispaania, kuid 18. saj. võeti need (peale Ceuta ja Melilla) tagasi. 19. saj. II poolel pidi M. sõlmima Euroopa riikidega sõltuvuslepinguid. Suurriikide
vastuolude pärast (M. kriisid 1905—06 ja 1911, Algecirase konverents 1906) jäi M. protektoraadi-
lepingu sõlmimiseni (30. III 1912) vormiliselt sõltumatuks. Protektoraadilepingu alusel jaotati
M. Prantsuse (u. 90 % terr-st) ja Hispaania protek-
toraadiks ning Tangeri rahvusv. demilitariseeritud
tsooniks. Protektoraadirežiim põhjustas mitu üles-
tõusu. Kõrgpunkti saavutas iseseisvusliikumine
1921—26 Rifi hõimude ülestõusuga, mida juhtis
Abd el-Krim (Rifi vabariik). 1930. a-il arenes
M-s sotsiaalseid reforme taotlev rahvuslik liikum-
ine. II maailmasõja ajal maabusid nov. 1942
M-s liitlasväed. Iseseisvusvõitlust asus juhtima
1944 asut. kodanlik-rahvuslik Iseseisvuspartei,
keda toetas sultan Mohammed ben Jussuf (hilisem
M. kun. Muhammad V). 1952 keelustasid Prant-
suse koloniaalvõimud parteid. 1953 kukutasid nad
sultan Mohammed ben Jussufi ja pagendasid ta
Korsikale. Üldstreigid ja rahulolematust, mis kohati
kasvasid sissisõjaks, sundisid Prantsuse võime nov.
1955 Mohammed ben Jussufi õigusi taastama.
2. III 1956 tunnistas Prantsusmaa ja 7. IV 1956
Hispaania M. iseseisvust. 14. VIII 1957 kuulutati
M. kuningriigiks. Lepingute alusel liideti 1956 ja
1958 M. terr-ga peaaegu kõik temaga külgnenud,
Hispaania valduses olnud alad, sh. 1956 rahvusv.
jurisdiktsiooni all olnud Tangeri linn. 1958 sai M.
Hispaanialt tagasi Tarfaia piirkonna ja 1969 Ifni
ala, kuid Ceuta ja Melilla jäid endiselt Hispaania
valdusse. Kun. Muhammad V surma järel (1961)

päris trooni Hassan II, kes muutis riigikorra 1962 absoluutsest monarhiast konstitutsiooniliseks. M. esimene põhiseadus võeti vastu 7. XII 1962. 1963 toimusid esimesed parlamendivalimised. 1965 tekitas valitsuse poliitika rahva rahulolematuse (streigid, meeleavaldused) ja terava pol. kriisi. 17. VI 1965 saatis Hassan II parlamenti laiali ja kehtestas erakorralise seisukorra (kestis a-ni 1970). 1971, 1972 ja 1973 tehti mitu riigipöördekatset. 1. III 1972 võeti referendumil vastu M. uus põhiseadus. Pärast Hispaania lahkumist tema kontrolli all olnud Lääne-Saharast (1976) vallutasid selle M. ja Mauritania (loobus oma osast 1979). M. okupeeris kogu Lääne-Sahara, algas sõjategevus Lääne-Sahara iseseisvuse eest võitleva Sagnia el Hamra ja Rio de Oro Vabastamise Rahvarinde (POLISARIO) jõududega. Et Alžeeria toetas POLISARIO võitlust, on M. ja Alžeeria suhted ajuti teravnenud. 1976 kuulutas POLISARIO välja Sahara Araabia DV. Kui Aafrika Ühtsuse Org. tunnustas Lääne-Sahara iseseisvust ja võttis ta enda liikmeks, astus M. 12. XI 1984 sellest välja. 1991 kuulutati ÜRO toel välja tulevahetuse peatamise leping, kuid u. 70 riigi poolt tunnustatud terr-i staatust lahendama pidavat referendumit on mitu korda edasi lükatud. A-st 1965 autokraatselt riiki juhtinud kun. Hassan II käivitas 1990. a-te II poolel esimesed ettevaatlikud pol. reformid. Põhiseaduse muudatusega loodi 1996 kahekojaline seadusandlik parlament. 1998 loovutas kuningas osa riigivalitsemisest ning nimetas eelmisel aastal toimunud parlamendivalimiste tulemusi arvestades esimest korda peaministriks opositsioonipoliitiku, Rahvajõudude Sotsial. Liidu juhi Abderrahmane Youssoufi. Kun. Hassan II surma järel (1999) päris trooni Muhammad VI. Uus kuningas lubas võidelda vaesuse ja korruptsiooniga ning edendada demokraatiat ja turumajandust. 2004 jõustus naiste õigusi suurendav seadus (*Mudawana*) ning loodi erikomisjon (*Instance équité et réconciliation*) varasemate inimõiguste rikkumiste uurimiseks. Need sammud on ärritanud M. islami fundamentaliste, nad panid 2003 Casablancas toime terrorirünnakuid. 2002. a. Esindajatekoja valimistel sai Rahvajõudude Sotsial. Liit 50, Iseseisvuspartei 48, Õigluse ja Arengu Partei 42 ja Rahvuslik Sõltumatute Liikumine 41 kohta. Kuningas nimetas peaministriks sõltumatu Driss Jettou. A-st 1956 on M. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 22. VI 1992.

Relvajõud. M. relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel ja vabatahtlikest, teenistusaeg on 18 kuud. Kõrgem ülemjuhataja on kuningas, kes on ühtlasi kindralstaabi ülem. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhujõududest, peale selle on riigis poolsõjaväelised sandarmeeria, täiendusvägi (*Force Auxiliaire*) ja rannikukaitses üksused. M-s tegutseb mitu relvastatud mitteriiklikku rühmitist. 2006 osalesid M. üksused rahvusv. operatsioonil Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Elevandiluurannikul (ONUCI), Haitil (MINUSTAH), Kongo DV-s (MONUC) ja Serbias (KFOR).

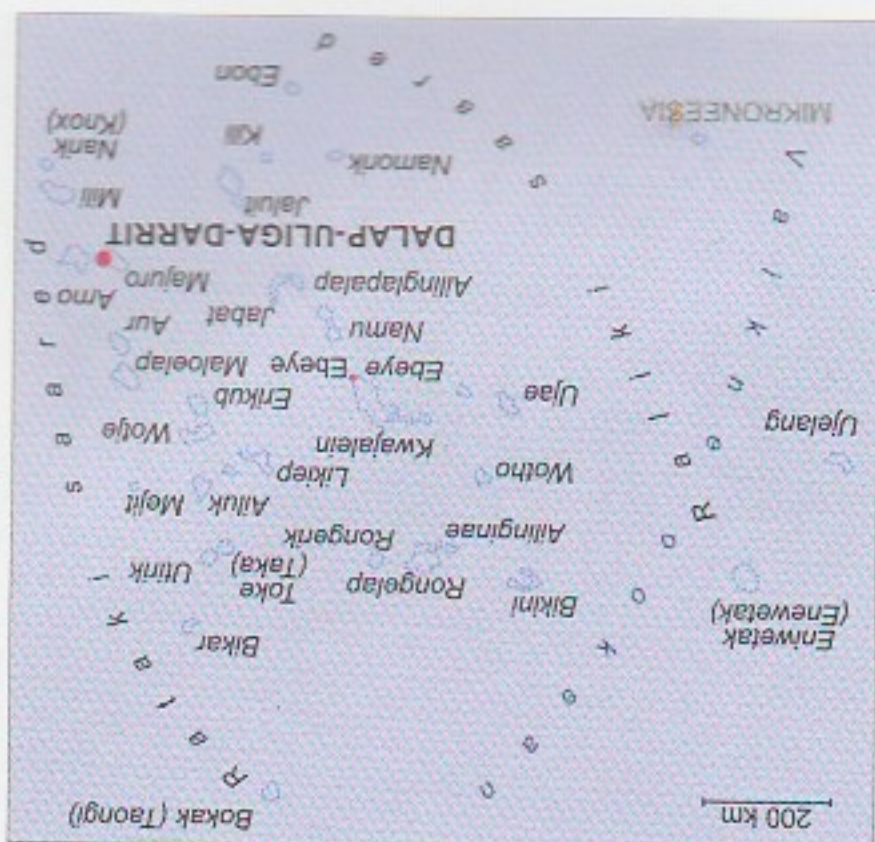
Marshall! Saared

Marshalli Saared, M. S-te Vabariik (ingl *Marshall Islands, Republic of the Marshall Islands*, marsaalli *Aelton In Majel*, *Aolepān Aorōkin Ṃajel*), riik Vaikse ookeani keskosas Okeaanias, hõlmab Mikroneesias asuva Marshalli saarestikut; saarte rannajoone kogupikkus 370 km.

Pindala	181 km ²
Rahvaarv	55 000 el. (2006)
Pealinn	Dalap-Uliga-Darrit (21 300 el.)
Haldusjaotus	25 omavalitsust (<i>municipality</i>)
Riigikeeled	maršalli ja inglise keel
Rahatühik	USA dollar (USD)
Riigitiitähised	MHL, MH

Politiiline süsteem. M. S-d on USA-ga vabalt ühinenud presidentaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht, kelle valib 4 aastaks oma liikmete hulgast parlament. Tema tagasisvalimiste arv on piiramata. Seadusandlik organ on Istungitekkoda (*Nitijela, House of Assembly*), mille 33 liikmest osa valitakse enamuvallimistel ja osa proportsionaalsuse põhimõtet 4 aastaks. Tavaõiguse ja -kultuuri küsimustega tegeleb 12-liikmeline Pealiku Nõukogu (*Jufij, Council of Chiefs*). Valida võivad vähemalt 18-aastased. Valitsuskabineti liikmed nimetab president parlamentiliikmete seast. Erakondlik süsteem on valja arenemata. Ülemkohtu kohtunikud nimetab valitsus parlamendi heakskiidul. Kehtib 1979. a. põhiseadus (täiendatud

1990). Rahvusv. klassifikatsioon! alusel on M. S-d vaba riik.

Sümbboolika. M. S-te lipu (a-st 1979) sinine taust osutab Vaiksele ookeanile, valge ja oranž kiir sümboliseerivad rahu ja vaprust ning tähistavad ühtlasi Rataki (Päikesetõusu) ja Raliki (Päikeseloojaku) saarerühma. 24 kiirtega valge täht märgib olulist maid saari (sh. atolle), 4 pikemat kiirt moodustavad risti, mis viitab ristsusle ning saarestiku tähtsaimatele keskustele. Vapi (emblem, a-st 1979) keskel on laialisirutatud tiibadega rahuuinigel ning selle kohal 24 kiirtega täht. Vappi ümbritsevad kett sümboliseerivad saarte ühtsust. Vapi ülaosas on riigi nimi inglise keeles ning all maršallikeelne rahvuslik devis „Jepilpilin ke ejukaan“ (rahvas elab kausa). Hümn (a-st 1991) „Ramonon Aelin kein am“ / „For- ever Marshall Islands“ („M. S-d igavesti“), sõnad ja viis kumagine president Amata Kabua.

Loodus. Marshalli saarestikku kuulub 29 atoll ja 5 üksiksaart, mis paiknevad 1200 km pikkusel kahes rööbitises loode–kagu-suunalises saarerühmas 1294 500 km² suurusel veealal. Idapoolses Rataki saarerühmas on 14 atoll ja 2 üksiksaart (kogupindala 88,1 km², läänepoolses Raliki saarerühmas 15 atoll ja 3 üksiksaart (93,2 km², 29 atollis on kokku 1225 korallisaart ja -saarekest. Pcaatoli on Majuro (9,7 km²). Suurim atoll Kwajalein koosneb 93 korallisaarest (16,4 km², selle lagun (1683 km²) on maailma suurimaid. Nii atollid kui ka üksiksaared on madalad ja ulatuvad mõni meetri (hrl. 2–5 m) üle ookeanipinna. Kõrgem on Likiepi atoll (10 m). Maavaradest leidub fosforiiti ja lubjakiivi. Põhja-poolsel saartel valitseb kuuum troopiline pas-saatkliima ning seal sajab 1500–2500 mm/a. Lõunapoolsed saared on lähisekvatoriaalses klii-mavöötmes ja seal sajab 3000–4500 mm/a. Aasta keskmine t° on 27–28 °C. Asustatud aliohidel on nur osa looduslikku taimkatet hävitatud. Põhja-poolsel saartel on kohati säilinud põõsastikke, lõunapoolsel igihaljast metsa. Laguunide rannikul on mangroove. Kõrgemaid taimi on 100 liiki. Lõnde on 7 liiki, sh. ruugerti ja mikronetsia keiseruvi). Roomajad on 9 liiki (sh. bissa ja merikilpkonn), kalu 426 liiki. M. S-tei on 8 KA-d. sh. 1 RP

Majuro atoll

Rahvastik. 97 % rahvastikust on mikroneesia rahvaste sekka kuuluvad maršalllased, kes räägivad austroneesia keelkonda kuuluvat maršalli keelt. Vähesel määral elab seal enne II maailmasõda sisse rännanud jaapanlaste järeltulijaid ja USA-st tulnud. Keskmine asustustihedus on 393 in./km² (koos asustamata atollidega 304 in./km², 2006). Asustatud on 21 atollil ja 4 üksiksaart. 1946–58 USA tehtud tuumakatsetuste tõttu asustati Bikini ja Eniweki elanikud teistele atollidele. Kuna saaste pole meetmeid hoolimata kadunud, on need atollid senini peaaegu asustuseta. Suurimad linnad on Majuro atollil paiknev pealinn Dalap-Uliga-Darrit ja Kwajaleini atollil asuv Ebeye (9900 el., 2006). Majurol ja Kwajaleinil elab 62 % riigi rahvastikust. Rahvastiku kasvutempot on vähendanud suurenenud väljaränne (0,5–0,6 % aastas). 54,8 % on protestante, 25,8 % kuulub ühendusse *Assembly of God*, 8,4 % on katoliiklasi, vähem on mormoone, seitsmenda päeva adventiste jmt. Hariduskulud moodustavad 13–14 % SKT-st. 6–14-aastased on koolikohustuslikud. USA-lt saadud toetustega parandatakse tervishoiukorraldust. Tervishoiule kulutatakse 9–9,5 % SKT-st. Arstiabi on tasuline. U. 2000 in. kohta on 1 arst. Peamised surmapõhjused on hingamis- ja südamehaigused, verehaigused, vähktõbi ja seedekulga haigused.

Majandus. M. S-d on majanduslikult vähe arenenud riik. Põldu on 3000 ha (16,5 %), aedu ja istandusi 7100 ha (39,0 % terr-st, 2005). Väike- ja keskmise suurusega toidukultuuridest maniokki, jamssi, taro, bataati, marantat, köögivilju, banaani, pandanit ning leiva- ja melonipuud. Tähtsaim kultuuritaim on kookospalm (kookospähklisaak on kuni 145 000 t/a). Kookospähkleist valmistatakse väljaveoks koprast (18 000 t/a) ja kookosõli. Peetakse sigu, kitsi ja kanu. Laguunidest ja rannikumerest püütakse kala (37 500–40 000 t/a), krabisid, krevette, pärlikarpe ja merekilpkonni. Ailinglapalapi atollil kaevandatakse väikestes kogustes fosforiiti. Töötavad mõned väikesed põllumajanduse tööstused, kala-, puidu- ja ehitusmaterjalitööstuse ettevõtted, tegeldakse käsitööga. Kõvakattega maanteed on 160 km (2004), pms. Majuro ja Kwajaleini atollil. Saartevahelist ühendust peetakse

parvlaevade ja väikelennukitega. 2006 oli M. S-te mugavuslipu alla registreeritud 795 teiste riikide laeva. Peamine meresadam ja ainus rahvusv. lennujaam on Majuro atollil. 2004 ületas import (57 mln. \$ eest) ekspordi (10 mln. \$) 5–6 korda. Sisse tuuakse sõidukeid, kütust, ehitusmaterjale, toiduaineid, rõivaid ja tarbekaupu, välja viiakse kala, koprast, kookosõli ja käsitöötooteid. Peamised kaubanduspartnerid on USA, Jaapan ja Austraalia. Saari külastab aastas 6000–6500 turisti, kes toovad sisse 4–5 mln. \$. Turismi arengut takistab infrastruktuuri mahajäämus. Kwajaleini atollil asuvat sõjaväebaasi ja raketipoliigooni renditakse USA-le ja selle eest saadav tasu on u. 25 % RKT-st. USA on peamine majandusabi andja.

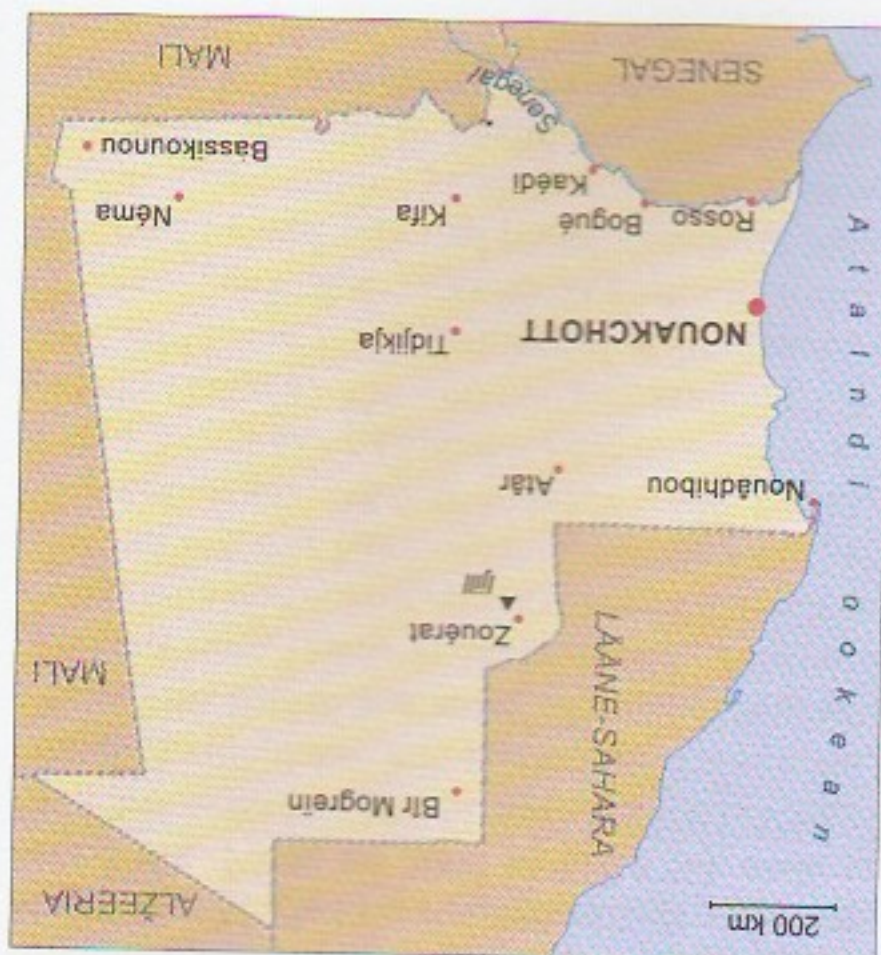
Ajalugu. M. s-d asustasid u. 2000 e. Kr. Kagu-Aasiast tulnud rahvad. Eurooplastele avastasid saarestiku Hispaania meresõitjad Alonso de Salazar (1526) ja Álvaro de Saavedra Cerón (1529). Saarte nimi tuleneb saarestikku 1788 külastanud Inglise kapteni John Marshalli nimest. 1874 kuulutas Hispaania M. s-d enda omaks, kuid müüs need juba 1885 Saksamaale. Kuni I maailmasõjani kuulusid saared Saksa Uus-Guinea asumaa koosseisu; Jaluitile ja Ebeyele rajati kaubanduskeskused, mille kaudu toimus pms. kopra väljavedu. Kohapealset võimu teostasid endiselt saarte põliselanikest pealikud. 1914 vallutasid saarestiku jaapanlased, kes said selle haldamiseks 1921 Rahvasteliidu mandaadi. 1944 vallutasid Marshalli saarestiku ameeriklased (Kwajaleinil ja Eniwetakil peeti ägedaid lahinguid) ning 1947 kuulutati M. s-d ÜRO hooldusterr-iks (*Trust Territory of the Pacific Islands*), mida haldas USA. 1959 rajati Kwajaleini atollile USA raketipoliigoon, u. 7000 põliselanikku asustati ümber. 1979 saavutasid M. s-d sisemise omavalitsuse ning võeti vastu praeguse ni kehtiv põhiseadus. Esimeseks presidendiks sai Amata Kabua (1979–96), kes valiti riigipeaks ühtekokku viiel korral. Saarestiku iseseisvuse sünniks peetakse 21. okt-1986, kui ta sai nime M. S-te Vabariik ja kuulutati USA-ga vabalt ühinenud riigiks. Lepingu järgi kohustus USA tagama saarestiku sõjalise kaitse, andma rahalist abi ning kompenseerima tuumakatsetustega (1946–58 kokku 67 tuumakatsetust) tekitatud kahjud (kõik kokku üle 1 miljardi USA \$). USA säilitas õiguse kasutada Kwajaleini atollil sõjaväebaasina (lepingut pikendati 2003). 22. XII 1990 lõpetas ÜRO Julgeolekunõukogu M. S-te Vabariigi hoolduse. Pärast A. Kabua surma (1996) valiti presidendiks tema lähisugulane Imata Kabua (1997–2000). A-st 2000 on president Kessai Hesa Note. Tema valimine on märkimisväärne seepärast, et ta ei kuulu saarte pealike hulka, seega on esimest korda tegemist n-ö. rahva hulgast pärit riigipeaga. 2004 pikendati USA-ga sõlmitud ühinemislepingut 20 aastaks. A-st 1991 on M. S-d ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. Esimest korda kaardistati M. s-i põhjalikult Eestist pärit baltisakslase Otto von Kotzebue juhitud ümbermaailmareisi ajal 1815–18.

Mauritania

Findala	1 030 700 km ²
Rahvaarv	2 897 800 (2006)
Pcalimn	Nouakchott (ar <i>Nawakshuf</i> , 731 200 el.)
Haldusjaotus	12 provintsi ja 1 ringkond
Riigikeel	arabia keel
Rahavähik	ouguia (MRO)
Riigitähtised	MRT, MR

EE SMA 112

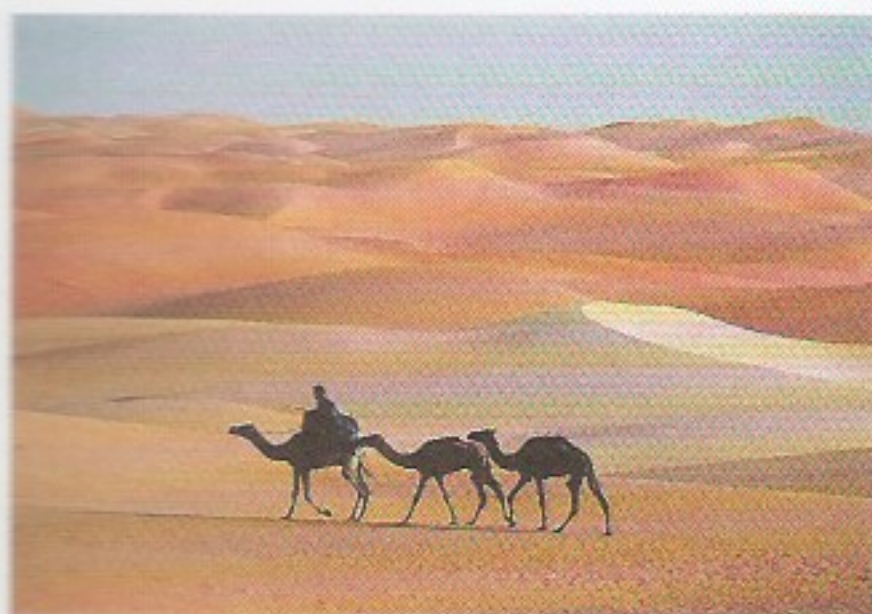

Haldusjaotus

Provinssid (valla)

Adrar
Assaba
Brakna
Dakhlet Nouadhibou
Gorgol
Gouldimaka
Hodh el Gharbi
Hodh el Jharbi
Inchiri
Tagant
Tiris Zemmour
Tarza
Ringkond (ma

Nouakchott

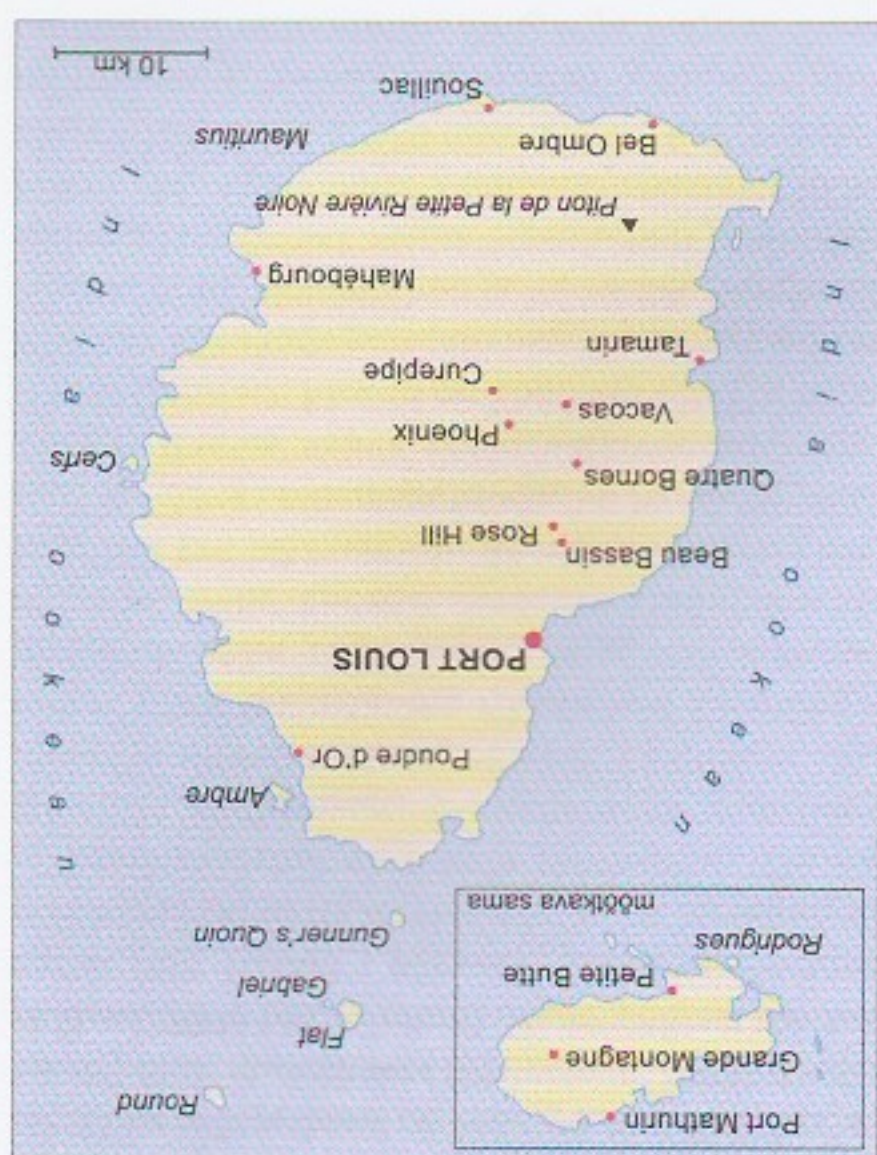

(1937). UNESCO maailmapärandi nimistusse on võetud Banc d'Arguini RP (kaitstakse rannikuäärseid liivaluhteid, soid ja elustikku, 1989) ning Ouadane, Chinguetti, Tichit ja Oualata (Sahas paiknevad islami usu- ja kaubanduskeskused, 1996). **Rahvastik.** Enamik (u. 70 %) M. rahvastikust on maurid (araabia, berberi ja Aafrika päritolu segarahvas, kes kõneleb arabia keelt või arabia murret hassaniyat). Pms. riigi lõunaosas elab põhil. Nigeri-Kongo keelkonna keeli (fulbe ehk fulani, volofi, soninke) kõnelevaid neegrirahvaid. Räägitakse ka prantsuse keelt. Osa kõrbe- ja poolkõrbealadel karjakasvatusega tegelevaid maure on säilitanud ränd- ja poolrändeluviisi. M-s on hõre (keskmine asustustihedus 2,8 in./km²) ja ebaühtlane asustus (suurem osa rahvastikust elab riigi lõunaosas, eriti Senegali jõe ääres). Mauritaanlased on muslimid (pms. sunniidid), populaarsed on sufi vennaskonnad. 42 % M. täiskasvanutest on kirjaoskajad.

Majandus. M. on vaeseimaid Aafrika riike. Majandus põhineb põllum- ja maavarade kaevandamisel. Põllum- ja põhiharu on ekstensiivne karjakasvatus, peetakse lambaid, kitsi, veiseid ja kaamelid. Haritavat maad on alla 1 % riigi terr-st. Põllundus on sademete vähesuse tõttu võimalik ainult Senegali jõe orus ja oasides. Kasvat. sorgot, riisi, datilipalmi, hirssi, maisi, jamssi ja arbuuse. M. tähtsaim tööstusharu on mäetööstus. Kaevandatakse põhil. rauamaaki (10,1 mln. t, 2003), kulda ja kipsi. 2006 hakati rannikumere põhjast tootma naftat (üle 10 000 t päevas). Töötleva tööstuse põhiharud on nafta töötlemine, must metallurgia ja keemiatööstus ning kala töötlemine. On ka tekstiili-, ehitusmaterjali-, metalli- ja toiduainetööstuse ettevõtteid, tegeldakse käsitööga. M. rannikumeri on maailma rikkaimaid kalapüügi-piirkondi. Pms. riigi lõunaosas kasvab kummi-akatsia, mille koorest saadakse kummiaraabikut. 704 km pikkune rdt. ühendab Zouérati läh. asuvat Fdériki rauamaagimaardlat Nouâdhiboust 10 km lõunas asuva maagiväljaveosadamaga (Point Central). Mnt-id on 7660 km (2002), neist 870 km kõvakattega. Rahvusv. lennujaamad on Nouakchotti, Nouâdhibou ja Néma läh. Suurimad sadamad on Point Central, Nouakchott ja Nouâdhibou. M. veab välja põhil. rauamaaki (40 % ekspordist; 2004. a. 784 mln. \$ eest), kala ja kalatootsmeid ning kulda, tähtsaimad väljaveoriigid on Itaalia, Prantsusmaa, Belgia ja Jaapan. Sisse

veetakse (1,1 mrd. \$ eest) pms. masinaid, naftasaadusi ning toidu- ja tarbekaupu, pms. Euroopa riikidest, USA-st ja Hiinast.

Ajalugu. 3–4. saj. asusid M. alale berberi rändkarjakasvatajad, põliselanikud alistati või tõrjuti lõunasse. P-Aafrikat lõunapoolsete neegrikuningriikidega ühendavate karavaniteede äärde tekkisid linnad. Põhilised kaubad olid elevandiluu, kuld ja orjad (lõunast) ning sool, metallid ja luksuskaubad (põhjast). 11.–13. saj. kuulus M. algul Almora-viidide ja hiljem Almohaadide riigi koosseisu; 14.–15. saj. sõltus ta Maroko sultanist, sel ajal üldis araabia keel. 1543 rajasid Arguini saarele kindluse ja kaubafaktooria portugallased, neile järgnesid prantslased, inglased ja hollandlased; põhil. hangiti sealt kummiaraabikut, orje ja kulda. 1855–58 hõivasid prantslased Senegali jõe oru ning sõlmisid sealsete emiraatidega kaitsesepingud, 1903–09 okupeerisid nad M. kesk- ja põhjaosa. 1920 moodustati M. koloonia, mis kuulus Prantsuse Lääne-Aafrikasse. Pärast II maailmasõda asusid rahvuslikku liikumist juhtima Marokoga liitumist taotlev partei M. Kokkulepe (asut. 1946) ning Prantsusmaaga koostööd taotlev M. Progressiivne Liit (asut. 1947). Pärast Maroko iseseisvumist (1956) puhkes M-s rahvastatud ülestõus, mis ebaõnnestus. M. Kokkuleppe juhid põgenesid Marokosse. 28. XI 1958 sai M. Prantsuse Liidu koosseisus autonoomseks vabariigiks, 28. XI 1960 kuulutati M. Islamivabariik täielikult sõltumatuks. 1961 valiti esimeseks presidendiks Mokhtar Ould Daddah, kes 1965 seadis sisse üheparteisüsteemi – ainsa erakonnana oli lubatud M. Rahvapartei. 1973 astus M. Araabia Liigasse, 1974–75 riigistati tähtsad mäetööstusettevõtted. 1976 hõivas M. koos Marokoga Lääne-Sahara, kuid tõi kolm aastat hiljem oma sõjaväe sealt välja. 1978 kukutati M. O. Daddahi režim sõjaväelise riigipöördega (juht kolonel Mustafa Ould Salek), võim läks Rahvusliku Päästmise Sõjakomiteele ning 1978–92 olid võimul sõjaväelised valitsused. 1984 tunnustas M. Lääne-Sahara iseseisvust. 1989 puhkes Senegaliga piiritüli, mille tagajärjel lahkus mõlemast riigist tuhandeid põgenikke. 1991 legaliseeriti pms. läänneriikide survele mitmeparteisüsteem, rahvahääletusel võeti vastu uus põhiseadus ning toimusid üldvalimised. 1992 valiti M. esimestel mitmeparteistel presidendivalimistel riigipeaks endine sõjaväeline juht Maouya Ould Sid' Ahmed Taya, 1997 valiti ta tagasi. Opositsioon süüdistas teda valimistulemuste moonutamises. 1999 sõlmiti diplomaatilised suhted Iisraeliga. 2005 toimus kolonel Ely Ould Mohamed Valli juhitud sõjaväeline riigipööre. Põhiseaduse kehtivus ning parlamendi ja erakondade tegevus peatati, võim läks Sõjaväelisele Nõukogule Õigluse ja Demokraatia eest, kes on lubanud taastada demokraatia ja vabaduse kahe aasta jooksul. Juunis 2006 kiitis rahvahääletus heaks põhiseaduse muudatuse (ei ole jõustunud), millega presidendi ametiaega lühendati 5 aastale. A-st 1961 on M. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 18. IX 1991. ■

Politiline süsteem. M. on Rahvaste Ühendusse kuuluv parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kellele valib 5 aastaks parlament. Seadusandlik organ on kuni 70-kohaline Rahvuskogu (*National Assembly*), mille 62 liiget valib 5 aastaks enamusvalimistel rahvas ning kuni 8 liiget nimetab valimiskomisjon, et tagada rahvusvahemuste esindatus. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Peaministri nimetab president. Valitsuskabineti liikmed nimetab peaministri soovitusel president. M-l on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on M-e Tööpartei (*Mauritian Labour Party*), M-e Võitlusliikumine (*Mauritian Militant Movement*), M-e Sots-dem. Partei (*Mauritian Socialist Party*) ja M-e Võitluslik Sotsial. Liikumine (*Mauritian Socialist Movement*). Kõrgem kohtu-

Riigikeel	inglise keel
Rahvapäev	Maurituse riigipäev (MUR)
Riigitihtajad	MUS, MU

Pindala	2040 km ²
Rahvaarv	1 280 600 (2006)
Pealinn	Port Louis (156 800, eeslinnadega 621 200 el.)
Haldusjaotus	9 ringkonda, 2 sõtkonda ja 1 piirkond

joone pikkus 177 km. ookeani läänecosas Maskareeni saartel; rannama

Mauritius [*-vi:si:us*], M-e Vabariik (ingl *Mauritius, Republic of Mauritius*), riik India

Mauritius

organ on Ülemkohus. Kehiti 1968. a. põhiseadus (viimati muudetud 1992). Rahvusv. klassifikatsioon alusel on M. vaba riik. Korruptsiooninõukogu järelevalve M. maailmas 42. kohal. **Sümboolika.** M-e punase-sinise-kollase-rohelise lipu (a-st 1968) punane laid sümbooliseerib vabadusvõitlust, sinine India ookeani, kollane päikest ja roheline igihaljast loodust. Vapi annetas M-le 1906 Suurbritannia kun. Edward VII. Vapikilbil kujutatud laev sümbooliseerib saare asustamist, palmid troopilist taimestikku ning punane võti ja valge täht osutavad saare strateegilisele asendile India ookeanis. Kilpi ääristavad suhkrurooaiamed, välja-surnud lind dodo (*Raphus cucullatus*) ja sambur-hirv (*Cervus unicolor*). Vapilindil on ladinakeelne rahvuslik devis „Stella clavisque maris indici“ („India ookeani täht ja võti“). Hümn (a-st 1968) „Motherland“ („Kodumaa“), sõnad Jean Geor-ges Prosper, viis Philippe Gentil. Rahvustaim on m-e kõrvarõngapuu (*Trochetia boutoniana*). **Loodus.** Suurim saar M. (1865 km²) asub 800 km kaugusel Madagaskari idarannikust. M-e saarest 560 km ida pool on 104 km² suurune Rodriguese saar. Neist põhjas paiknevad Agalega saared ja Caragados Caragose (Saint Brandoni) saareriühm (kokku 71 km²). Peasaared on vulkaanilise tekkega ja mägist (kõrgem tipp Piton de la Petite Rivière Noire, 828 m), väikesaared on madalad tasased koralisaared. Saari ümbritsevad koral-lirahud. M-l vallitseb niiske lähistroopiline kliima. Sajab pms. suvel (nov-st apr-ni). Rannikul on sademaid keskm. 1000 mm/a (läänerannikul vähem, saare sisiosa platool kuni 5000 mm/a). M. asub tsükloni pütkonnas, tsükloneid on pms. suvel, enamasti ei lähe nad üle purustavateks tormideks. T° on rannikul keskm. 19–23, platool 14–30 °C. Jõed on lühikesed ja karestikulisel ning vilmaperioodil veerikkad; palju on paisjäre-Looduslikku taimkatet on vähe säilinud, metsa on

Haldusjaotus	Ringkonnad (depar-temangid)
Grand Port	Black River
Flacq	Black River
Port Louis	Black River
Rivière du Rempart	Black River
Savanne	Black River
Sõtkonad	Black River
(dependency)	Black River
Agalega	Black River
Caragados Caragose	Black River
Pitkond (region)	Black River
Rodrigues	Black River
Suurtimad linnad	Black River
(el. arv, 2006)	Black River
Port Louis	Black River
Beau Bassin - Rose Hill	Black River
Vacoas - Phoenix	Black River
Curepipe	Black River
Quatre Bornes	Black River
Eeslinnadega	Black River
Peaministriid	Black River
1968–1982	Black River
gur Ramgoolam	Black River
1982–95	Black River
Anerood Jugnauth	Black River
1995–2000	Black River
handra Ramgoolam	Black River
2000–03	Black River
Anerood Jugnauth	Black River
2003–05	Black River
Paul Raymond	Black River
2005–	Black River
Navin Ramgoolam	Black River

8 % riigi terr-st (2000). M-l elab 4 liiki imetajaid (dugong ja 3 liiki käsitiivalisi, kõik nad on ohustatud). Kohatud on 80 liiki linde, neist 11 on endemid, kellest enamik on ohustatud (nt. m-e tuuletalaja ja roosatuvi); suhteliselt hiljuti on hävinenud 12 liiki, sh. dodo ja m-e ööhaigur. Roomajaid on 35, kahepaikseid 2 ja kalu 430 liiki. Enamik endemseid taime- ja linnuliike on kaitstavatel aladel (kokku 29 KA-d, sh. Black River Gorges'i RP). M-l on 1 BKA. UNESCO maailmapärandi nimistusse kuulub Aapravasi Ghat (1834–1920 suhkrurooistandustesse tööle tulnud india laste elurajoon Port Louis's, 2006).

Rahvastik. M-e rahvastikust moodustavad 67 % L-Aasiast sisserännanud ja nende järeltulijad, 27 % neegrid, mulatid ja malagassid ning 3 % hiinlased, riigis elab ka eurooplasi ja araablast. Inglise keelt räägib 2000. a. rahvaloenduse andmetel emakeelena vähem kui 1 % rahvastikust; enim kõneldav on prantsuse keelel põhinev kreoolkeel *morisien* (emakeelena 80,5 % rahvastikust), ühtlasi on see levinuim suhtluskeel. Kasut. ka bhodžpuri (12,1 %) ja prantsuse keelt (3,4 %). Keskmine asustustihedus on 628 in./km², kusjuures 97 % rahvastikust elab M-e saarel. Usklikest on u. 48 % hinduistid (2000), katoliiklasi on 24 %, teisi kristlasi 9 % ja muslimeid 17 %. Kirjaoskajaid oli 2003. a. 86 % täiskasvanutest.

Majandus. Pärast iseseisvumist (1968) hakkas suhkruroo kasvatamise kõrval suurenenud tööstus-, rahandus- ja turismisektori osatähtsus. SKT poolest ühe in. kohta on M. Aafrika riikide seas 2. kohal (2005). 2003 oli hõivatuid 27,1 % tegev tööstuses, 14,3 % hulgi- ja jackaubanduses, 9,4 % põllu- ja metsamajanduses ning kalanduses ja 9,3 % chituses. 32 % riigi terr-st moodustab haritav maa, sellest 90 %-l kasvat. suhkruroogu; niisutatavat maad on 220 km². 2004 oli suhkrurootoodang 5,2 mln. t, tomateid saadi 13 000 t ning banaane ja kartulit 12 000 t. Peale tomati kasvat. ka teisi köögivilju (melonit, kurki, kaunvilju), puuvilja, teepõõsast, maisi ja lilli. Peetakse kitsi, veiseid ja sigu. Merest püütakse kala (2003. a. 9449 t). Töötleva tööstuse põhiharud on toiduaine- (suhkur, 2003. a. toodang 537 200 t; õlu, rumm, melass) ja tekstiilitööstus, on ka naha- ja jalatsi-, keemia-, elektroonika- ja järeeltööstuse (teemantide lihvimise) ettevõtteid.

Rdt-d pole; mnt-id oli 2005. a. 2020 km (kõik kõvakattega), sellest 75 km on kiirteed. M-e saare kaguosas asub Sir Seewoosagur Ramgoolami rahvusv. lennujaam. Port Louis on a-st 1991 vabasadam. M-e tähtsaimad eksportkaubad on rõivad ja kangad, suhkur, melass, kala ja lõikelilled. 2005 eksporditi kaupu 1,9 mrd. \$ eest, pms. Euroopa riikidesse (Suurbritanniasse 32 %, Prantsusmaale 21 %), USA-sse (12 %) ja Madagaskarile (6 % väljaveost), imporditi 2,5 mrd. \$ eest nii Euroopast, Aafrikast kui ka Aasiast. Põhil. tuuakse sisse masinaid, tarbe- ja toidukaupu ning naftasaadusi. 2005 külastas M-t 761 000 turisti, kes töid riigile sisse u. 700 mln. \$.

Ajalugu. Eurooplastest viibis saartel, mis olid asustamata, esimesena u. 1507 Portugali meresõitja Pedro de Mascarenhas (tema järgi nimet. saare-rühma Maskareenideks). 1598 viibis M-l Hollandi admiral Wybrandt van Warwijck, kes andis saarele nime Nassau krahvi ja Ühendatud Prov-de Vabariigi asehalduri Oranje Mauritsi järgi. 1598–1710 kuulus M. Hollandile; esimese hollandlaste püüasula rajas 1638 Cornelis Gooyer, kellest sai ka saare esimene kuberner. 1710 lahkusid vähesed hollandlastest asunikud pms. põua ja haiguste tõttu L-Aafrikasse ning saarest sai mereröövlite peatuspaik. 1715–1810 kuulus M. (Île de France'i nime all) prantslastele, kes rajasid sinna suhkrurooistandusi, kuhu tööjõuks veeti Madagaskarilt ja Aafrikast neegerorje. Kommodoor Josias Rowley juhtimisel vallutasid M-e saare 1810 inglased ning Pariisi rahulepinguga (1814) sai see Suurbritannia asumaaks. Pärast orjapidamise keelustamist (1833) toodi M-le rohkesti India töölisi. 1935 tekkisid esimesed aü-d, nende alusel asutati 1936 pms. india lase esindav M-e Tööpartei ning 1955 kreooli esindav M-e Sots-dem. Partei. 1957 sai M. piiratud omavalitsuse; 12. III 1968 kuulutati ta iseseisvaks, kuid riigipeaks jäi Suurbritannia riigipea (kuninganna Elizabeth II). Esimeseks peaministriks sai varasem omavalitsuse juht Seewoosagur Ramgoolam, kes jäi sellele ametikohale 14 aastaks. Iseseisvumisega kaasnesid pms. kreoolide ja muslimite vastuoludest põhjustatud rahutused ning riigis kuulutati välja erakorraline seisukord. Olukorra stabiliseerumisele aitasid kaasa Singapurist toodud Suurbritannia väeüksused. 1982. a. valimised võitis M-e Võitlusliikumise ja M-e Sots-dem. Partei koalitsioon, uueks peaministriks sai Anerood Jugnauth. 1992 põhiseadusse tehtud täiendusega kuulutati M. vabariigiks, kuid ta jäi edasi Rahvaste Ühenduse liikmeks. Presidendiks sai Cassam Uteem. 2003 loobus A. Jugnauth peaministriametist ning võitis vastu presidendi ametikoha. 2005. a. Rahvuskogu valimised võitis M-e Tööpartei juhitud koalitsioon, valitsusjuhiks sai esimese peaministri poeg Navinchandra Ramgoolam (oli peaminister olnud ka 1995–2000). Alates 1980. a-test on M. olnud Aafrika poliitiliselt tasakaalukaimaid ja majanduslikult edenenuimaid riike; tema pol. süsteemi iseloomustab see, et enne valimisi moodustatakse erakondadevahelisi liite. A-st 1968 on M. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 24. X 2001. ■

muistse asteekide pealinna Tenochtitláni tunnus — kaktusel istuv kotkas, kelle noka vahel on roheline madu. Asteekide pärimuse järgi näitas kotkas neile koha, kuhu rajada pealinn. Hümn (a-st 1854, ametlikult a-st 1943) „Himno Nacional Mexicano” („M. rahvushümn”), sõnad Francisco González Bocanegra, viis Jaime Nunó. Rahvuslill on daalia (*Dahlia*), rahvuslind tutkarakaara (*Polyborus plancus*). **Loodus.** M. loodusolud on haruldaselt mitmekesised. Enamiku alast hõlmavad M. kiltmaa ning seda ääristavad mäestikud: Lääne-Sierra-Madre, Ida-Sierra-Madre ja Cordillera Neovolcánica. Kiltmaa settekivimitega kaetud põhjaosa on madalam (660–2000 m), teda liigestavad madalad ahelikud ja nõod. Kõrgemat lõunapoolmikku (kõrgus kuni 2600 m) katavad vulkaanilised kivimid. Lääne-Sierra-Madre kerkib järsult California lahe äärselt tasandikult ja laskub laugjalt sisemaa poole. Ka Ida-Sierra-Madre ahelikud ja massiivid (kõrgus kuni 4000 m) laskuvad Mehhiko lahe rannikumadalikule järsult. Lõunas külgneb kiltmaaga maakera üks aktiivseimaid vulkaanilisi piirkondi Cordillera Neovolcánica. Sealsete

Haldusjaotus

Haldusüksus	Pindala (km ²)	Elanike arv (2006)	Halduskeskus
Osariik (estado)			
Aguascalientes	5 589	1 059 900	Aguascalientes
Baja California	70 113	3 009 200	Mexicali
Baja California Sur	73 677	486 300	La Paz
Campeche	51 833	754 800	Campeche
Chiapas	73 887	4 315 900	Tuxtla Gutiérrez
Chihuahua	247 087	3 369 300	Chihuahua
Coahuila de Zaragoza	151 571	2 438 400	Saltillo
Colima	5 455	609 200	Colima
Durango	119 648	1 461 400	Durango
Guanajuato	30 589	4 955 200	Guanajuato
Guerrero	63 794	3 268 000	Chilpancingo de los Bravos
Hidalgo	20 987	2 379 500	Pachuca
Jalisco	80 137	6 718 000	Guadalajara
México	21 461	14 884 000	Toluca
Michoacán	59 864	4 109 700	Morelia
Morelos	4 941	1 706 000	Cuernavaca
Nayarit	27 621	945 100	Tepic
Nuevo León	64 555	4 181 400	Monterrey
Oaxaca	95 364	3 660 400	Oaxaca
Puebla	33 919	5 612 200	Puebla
Querétaro de Arteaga	11 769	1 602 800	Querétaro
Quintana Roo	50 350	1 139 400	Chetumal
San Luis Potosí	62 848	2 409 300	San Luis Potosí
Sinaloa	58 092	2 661 400	Culiacán
Sonora	184 934	2 378 100	Hermosillo
Zacatecas	75 040	1 364 500	Zacatecas
Tabasco	24 661	2 071 500	Villahermosa
Tamaulipas	79 829	3 020 800	Ciudad Victoria
Tlaxcala	3 914	1 060 900	Tlaxcala
Veracruz-Llave	72 815	7 084 500	Jalapa
Yucatán	39 340	1 782 300	Mérida
Liiduringkond (distrito federal)	1 499	8 659 400	México

vulkaanide seas on ka riigi kõrgeim mägi Orizaba vulkaan (5747 m). Balsase jõe orust lõuna pool asuvad üle 3000 m kõrgused ahelikud: raskesti läbitav L-Sierra-Madre ja idas Sierra Madre de Oaxaca. Tehuantepeci maakitsusest (kõrgus 300 m) lõunas asuvad Sierra Madre de Chiapasi ahelik ja Chiapasi mägismaa. Rannikumadalikud on suurimad M. lahe ääres; Yucatáni ps-e moodustavad madalad, ulatuslikult karstunud lubjakivilavad. Ka California ps. on valdavalt mägine. Kogu M. ala on seismiline piirkond, eriti vulkaanirohke on Cordillera Neovolcánica, kus asub ka M. noorim vulkaan Parícutín (a-st 1943). Põhjapööriljoon läbib M-t keskelt. M. lõuna- ja keskosa asub troopika-, põhjaosa lähistroopikavöötmes. Kõrguse järgi eristatakse 3 soojusvööndit: kuni 1000 m — *tierra caliente* ('kuum maa'), 1000–2500 m — *tierra templada* ('soe maa') ja üle 2500 m — *tierra fría* ('külm maa'). Enamik riigist asub kahes alumises vööndis. Kagus ja lõunas, kus sademeid on rohkesti (mägepealseil nölul 3000–4000 mm/a),

kasvab niiske troopiline mets, sademetevase-mal laanerannikul ja mägede tuulealuseil nõlvil kuitvõõras- või heitlehine mets. M. kiltmaa lõunaosas on valdav savann, põhja- ja loodeosas (sademaid kuni 400 mm/a) kaktuste, agaavide ja astelpöösastikuga korb ja poolkorb. Kaguosas on palju vecerohkeid jõgesid, kuivas põhjaosas jõged on piirijõgi Rio Bravo del Norte ja Balsas. Jõgesid kasutatakse niisutuseks ja energiaallikana. Geoloogilise ehituse keerukuse ja tugeva vulkaanilise tegevuse tõttu on M. maavaraarikas. Rikkalikult leidub naftat, maagaasi, väävli ja hõbedat ning elavhõbedat, raua-, tsingi-, plii-, vase-, vismuti-, kaadmiumi-, strontiumi-, antimon- ja molübdeenimaaki. Mets katab 29% territooriumist. M-s kasvab enamik maailma kaktuseliikidest. M-s elab 491 liiki imetajaid, endeme on 140 ja ohustatud on 73 liiki. Linde on kohatud 1085 liiki, pesitsejaid on 426 (sh. 108 endeme). Roomajaid on 837, kahepaiksiseid 358 ja kalu 674 liiki. M-s on 193 KA-d, sh. 66 RP-d, ja 34 BKA-d. Tuntuimad rahvusparad on Bosencheve (150 km², asut. 1940), Cumbres de Monterrey (2465 km², 1939), La Malinche (457 km², 1938) ja Pico de Orizaba (198 km², 1936). Peamised kesk-konnamured on ülitraie, erosioon, kõrbesuhtumine, vee- ja õhusaastatus (eriti México) ning puhta joogivee nappus (eriti Põhja-M-s).

Rahvastik. M. rahvastikust moodustavad 60% mestitsid, 30% põlisrahvad ja 9% eurooplaste (pms. hispaanlaste) järeltulijad ehk kreoolid. Vaikse ookeani rannikul elab vähesel määral ka neegreid. M. põlisrahvastik on indiaanlaste, neist maajad, sapoteegid, misteegid, toleeegid ja asteegid olid enne hispaanlaste vallutust saavutanud kõrge kultuuritaseme. Koloniaalajal suurt osa põlisrahvastikust hävitati. Tänapäeval on M-s u. 50 emakeelena indiaani keeli kõnelevat etnilist rühma (pms. maa kesk- ja lõunaosas). Valitsus on ametlikult tunnistanud 62 kohaliku keele ole-masolu. Indiaanlasti on u. 13 mln. Suure sündimuse tõttu on M. rahvaarv alates 1920. a-ist väga kiiresti suurenenud. 1940–90 kasvab rahvaarv 19,6 mln-st 81,1 mln-ni. A-st 1973 püütakse sündimust piirata. Suhteline ülerahvastatus ja tööpuudus põhjustavad suurt väljarännet, eeskätt USA-sse. 2003 oli väljaränne 2,7 mln. 1000 el. kohta. Koos salaja piiri ületanutega töötab USA-s üle 5 mln. mehhiklast. Takistamaks ebaseaduslikku piiriületamist, alustas USA 2006. a. piirile turvata ehitamist. U. 0,5 mln. M. kodaniku ku on sündinud väljaspool M-t. Riigisisest asu-takse ümber pms. pealinnas, idaranniku nafta-tööstuskeskustesse, põhjapiirilähedastesse linna-desse ja California niisutuspõllunduse aladele. Keskmine asustustihedus on 53 in./km², asustus ja idarannikul elab 100, kohati üle 200 (Méxi-co ja Morelose osariigis). Baja Californias alla 5 in./km². México on maailma suurimaid linnu, selle kasvab troopiline mets, sademetevase-

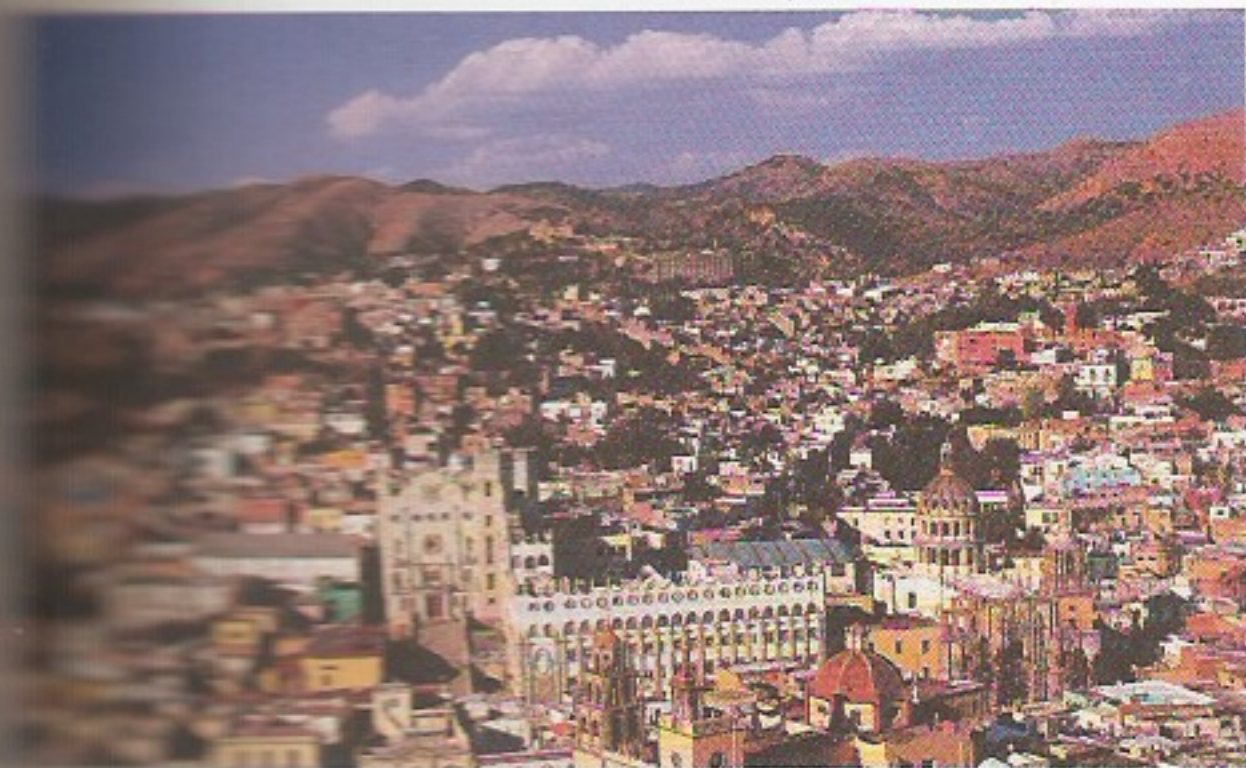
UNESCO maailmapärand

Sian Ka'i BKA (1987)	México vanalinn ja Xochimilco (1987)	Tecohuacán (1987)	Oaxaca vanalinn ja Monte Albán (1987)	Puebla vanalinn (1987)	Guajalup vanalinn ja hõbedakavandus (1988)	Chichén-Itzá hispaanlaste-eehne linn (1988)	Morelia vanalinn (1991)	El Tajini hispaanlaste-eehne linn (1992)	El Vizcaino vaalakaitsela (1993)	Zacatecas vanalinn (1993)	Sierra de San Francisco kaljujõoonised (1993)	Popocatepetli vulkaani nõlva iidused (1994)	kloostrid (1994)
Uxmal muistise linna varemed (1995)	Quetaro mälestised (1996)	Hospicio Cabanas, Guadalupe (1996)	Tlacotalpanti ajaloomälestised (1996)	Paquimé (1998)	Campeche kindluslinn (1999)	Xochicalco arheoloogilised mälestised (1999)	Maajade linna Calakmul varemed (1999)	peches; 2002)	Fransisklaste Sierra Gorda piirkond (Queretaro; 2003)	Luis Barragani maja ja stuudio (México; 2004)	California lahe saared ja kalmistu (2005)	Agave maastik ja Tequila vana tootmishooned (2006)	

nistab 89% kat. usku, 6% on protestandid. Kuigi kirik on riigist lahutatud, on kat. kiriku mõju ühiskonnas suur. Indiaanlaste seas on levinud hoiu- ja segausuldeid. Väga tavallised on erinevatele kaitsepuhukatele pühendatud pidustused. Tervishoiule kulutati 2001. a. 6,6% SKT-st. Riigis oli 2003. a. 3039 haiglat (kokku 73 446 haiglatokoha) ja 172 266 arsti. Heal tasemel on ravimite tootmine. Haridusele kulutatakse 4,4% SKT-st. Kirjaooskajaid on 92% (2003) rahvas-tikus, koolikohustus kehtib alates 9. eluaastast. Alg- ja keskkool on mõlemad 6-klassilised. Kohustuslik kooliharidus on 9 klassi. Suurim ja vanim kõrgkool on M. Rahvuslik Autonoomne Ülikool (Universidad Nacional Autónoma de México, UNAM, asut. 1551 México, 2004. a. 255 000 üliõpilast). Kuluuutlised ja keelelised erinevused on piirkonniti väga suured. Etniliselt kõige ühtsem on riigi põhjaosa. Kesk- ja lõuna-osas on tavapäraselt indiaanlaste eluviisi säilinud enam. Paljudes piirkondades elab võrdlemisi kompaktselt msg. sissereänanud rahvusühmi (sakslased, prantslased, itaallased venelased, skan-dinaavlased, armeenlased) ja nende järglasi, kes puuavad oma keelt ja tavasid elujärgi hoida.

Majandus. M. on Lad-Am. maade seas Brasiilia järel mitmekülgseima majandusega riik. Majan-duses on olulised nii välis-, era- kui ka riigikapital. Riik kontrollib suurt osa mitmest tööstusharus, sh. kogu naftatööstust. Riigileitvõtte arv väheneb pidevalt (1982 oli neid üle 1000, 2005 alla 100). Parast ühinemist NAFTA-ga (1994) on kauba-vahetus USA ja Kanadaga suurenenud 3 korda. Ühtaegu on üle 90% väliskaubandusest viidud väljast. Väga oluline sissetulukaallikas on USA-s töötavate mehhiklaste rahasaadetised. Tööstuses on ülekaalus rasketööstusharud: metallurgia, masi-na-, keemia- ja ehitusmaterjalitööstus. Need tugi-nevad mitmekülgsele mäetööstusele. Energeetika alus on nafta ja maagaas. Elektrienergia toodeti 2004. a. 242 mrd. kWh ja tarbiti 224,6 mrd. kWh.

SKT (2005)	SKT _p (2005)	SKT _p 1 el. kohta	Inflatsioon	Elarve indeks	Elarve indeks	Välisvõlg	Majandus	saadud	Tööstus	Hõivatud	poliim.	tööstus	teenindus	Töötud (2005)	Vaaseid (2005)	Linnarajast	Kesk. vana	Kesk. eluiga	meched	naised	live (2006)	Sündimus	Surmumus	Imikute surmumus	HIV/AIDS	AIDS-i surmumus
------------	-------------------------	------------------------------	-------------	---------------	---------------	-----------	----------	--------	---------	----------	---------	---------	-----------	---------------	----------------	-------------	------------	--------------	--------	--------	-------------	----------	----------	------------------	----------	-----------------

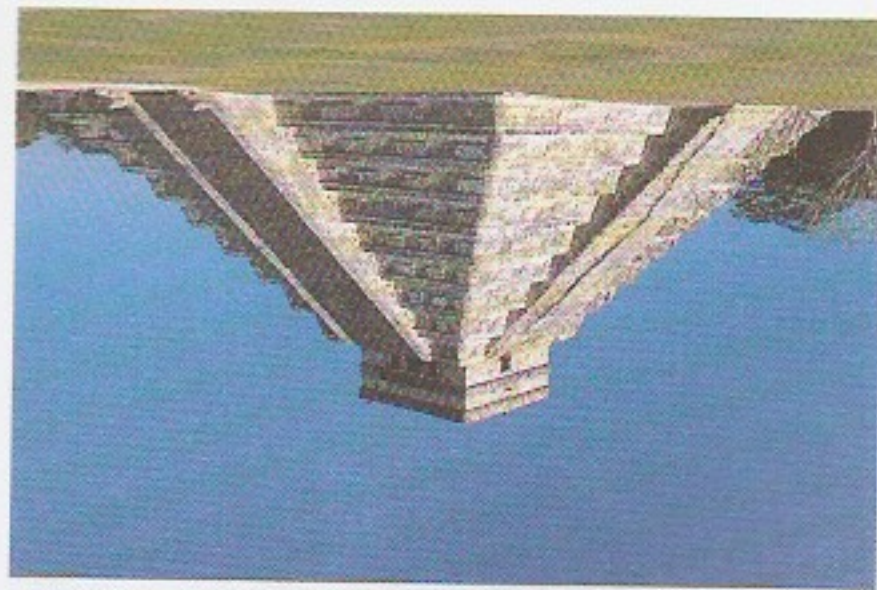

79 % elektrienergiast toodetakse soojus-, 14 % hüdro- ja 4 % tuumaelektrijaamades. Enamik hüdroelektrijaamu paikneb riigi keskosas ja Vaikse ookeani rannikul M. kiltmaalt ja Sierra Madre de Chiapasilt laskuvatel jõgedel. Naftat toodeti 2005. a. 170 mln. t (varu 1,7 mrd. t). Maagaasi toodeti 2004. a. 41,5 mrd. m³ (varu 420,5 mrd. m³). M. on naftatoodangult maailmas 4. ja Lad-Am-s 1. kohal. Enamik naftat ammutatakse Chiapasi ja Tabasco osariigist ning mandrilavalt. Naftatöötlemistehased paiknevad naftamaardlatel (Reynosa, Ciudad Madero, Poza Rica de Hidalgo, Minatitlán) ja suurtes tarbimispiirkondades (Tula, Salamanca, Salina Cruz jt.). Rikkalikemad maagaasileiukohad asuvad M. lahe lõunarannikul ja mandrilaval. Kivisütt kaevandatakse Coahuila osariigis, Río Escondidos ja Sabinases. Vanimad metallurgiaharud on värviliste ja väärismetallide sulatamine. M-t on sajandeid tuntud maailma suurima hõbeda- ning tähtsa polümetailide (Hidalgo del Parral, Chihuahua, Fresnillo, Santa Bárbara) ja vasetootjana (Cananea). Musta metallurgia tehased asuvad söe- ja rauamaagileiukohtade läh. Monclovas, Monterreys ja Piedras Negras. 20. saj. lõpus arenes kiiresti masinatööstus. Esikohal on transpordimasinate, eriti autode ja laevade tootmine, valmistatakse ka tööpinke, elektriseadmeid ja kodumasinaid. Peamine masinaehituspiirkond on Suur-México, kus paikneb ka suur osa keemia-, tekstiili- ja toiduainetööstusest. Oluline on naftakeemia (La Cangrejera), toiduainetööstuses on

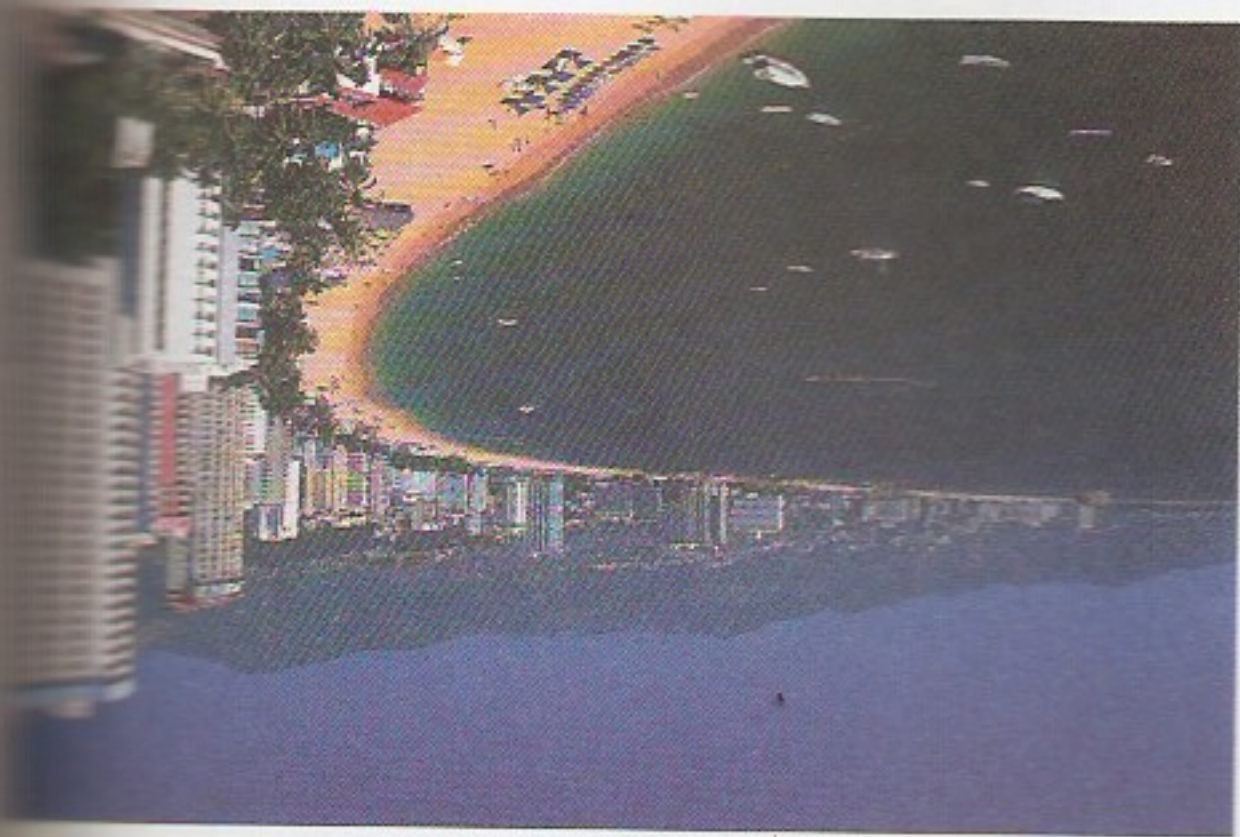
tähtsal kohal köögi- ja puuviljakonservide valmistamine väljaveoks. Juba enne II maailmasõda alustatud maareform on vähendanud latifundiumide osatähtsust, kuid ei ole neid kaotanud. Haritavat maad on 27,3 mln. ha, niisutatavaid maid 6,32 mln. ha. Üle poole haritavast maast kuulub kogukondadele (*ejidos* tele, kokku u. 30 000, neis on 15 mln. liiget). Põllum-reformi käigus on erastatud 4,6 mln. maavaldust (kokku 102 mln. ha). U. 60 % farmidel on alla 5 ha maad. Põhiharu on taimkasvatuse. Oma tarbeks viljeldakse maisi, nisu, sorgot, riisi, aeduba ja suhkruroogu, sise- ja välis-turu jaoks puuvillapöösast, kohvipuud ning köögi- ja puuvilja (tomatit, ananassi, banaanit, tsitrusi, mangot). Loomakasvatuse põhiharud on veise- ja seakasvatuse, peetakse ka kitsi, lambaid, hobuseid, eesleid ja muulasid. Kuiva lähistroopilise kliimaga M. põhjaosas kasvat. looduslikel karjamaadel veiseid, niisutuseladel puuvillapöösast, nisu, tomatit ja lutserni. M. lahe ja Vaikse ookeani troopilise kliimaga rannikumadalikel kasvat. kohvipuud, suhkruroogu ja puuvilja. Neis piirkondades on rohkesti väliskapitali osalusel rajatud ekspordiks tootvaid eripõllum-piirkondi. Maa lõunaosale on omane kogukondlik maakasutus ja seal toodetakse pms. oma tarbeks. Metsarohkel hõredasti asustatud Yucatani ps-l kasvat. kiutaimena agaavi (toodetakse henekeni). Rannikul püütakse kala (2002. a. 1,45 mln. t), metsades varutakse puitu (2003. a. 45,5 mln. m³). Rõd-d on ainult 17 560 km, mnt-id 235 670 km (neist kõvakattega 116 750 km). Veeteid on 2900 km. Olulisimad sadamad on Altamira, Manzanillo, Morro Redondo, Salina Cruz, Tampico, Topolobampo ja Veracruz. Lennujaamu on 1839 (228 kõvakattelist radadega, sh. 56 rahvusvahelist). Naftajuhtmeid on 8688 km, naftasaduste juhtmeid 6520 km ja gaasijuhtmeid 24 580 km. Sisevedudes on esikohal auto-, välisvedudes mere- ja õhutransport. Järjest tulusam majandusharu on turism. Turiste ahvatlevad indiaani kultuuri mälestised, mitmekülgne loodus ja ainulaadsed merekuurordid. Põhiosa turiste saabub USA-st ja Kanadast. M-t külastab u. 20 mln. turisti aastas. Tähtsaimad turismikeskused on Acapulco, Cancún, Cozumel, Puerto Vallarta, Mazatlán, Tijuana ja México. Peamine välja-veokaup on nafta. Olulised on ka kohv, hõbe, puu- ja köögivilid. Eesti müüs 2005. a. M-le kaupa 43,5 mln. (klaastooted, aparaadid, masinad ja seadmed) ja ostis 4,6 mln. kr. eest (masinad ja seadmed, toidukaubad, joogid, tekstiil- ja keemiatooted). **Ajalugu.** M. oli Ameerika vanade kõrgkultuuride alasid. Laiaulatuslikum põlvharimine algas III a-tuh. e. Kr. M. lõunaosas. M. lahe lõunarannikule rajatud monumentaalsete kultuskeskustega olmeeke linnad (algul San Lorenzo, u. 1200–900 e. Kr., hiljem La Venta, u. 1000–600 e. Kr.) olid arvat. tugevate pealikuühisk-de või varaste riikide keskused. M. kõrgmaal tõusis esile sapoteekide kõrgkultuur (300 e. Kr. – 1000 p. Kr.), mille keskus oli Monte Albán (300 e. Kr. – 600 p. Kr.). Viimastel sajanditel e. Kr. hakati kasutama metalli (vaske, kulda),

Kuid selle tähtsus jäi Kesk-Ameerika tsivilisatsioo-
nide arengus siiski väheseks. 2. saj. e. Kr. kaju-
nes suureks keskuseks Teotihuacán (2. saj. e. Kr. –
7. saj. p. Kr.), kus hiielgeajal (6. saj.) võis olla
100 000–200 000 el. Riiklikult korraldatud ühis-
k-le osutavad Yukatani ps-1 alates 3. saj-st e. Kr.
tekkunud maajade linnad ja kultuskeskused. Maaja-
de klassikalisel ajajärgul (u. 250–900 p. Kr.) oli
Yukataniil palju rahvarohkeid (üle 100 000 el.)
linnu (Tikal, Palenque, Calakmul, Copán jt.), kus
valitsesid pooljumalikustatud preesterkuningad.
Siis võeti kasutusse ka hieroglüüfikir. 9. saj. asti
leidnud langusele järgnenud järeliklassikalisel aja-
järgul (10.–16. saj.) olid Yukataniil tähtsaimad
keskused Chichén-Itzá (10.–11. saj.) ja Mayapan
(13.–15. saj.). M. kõrghaastused misistide
tsivilisatsioon (u. 700–1500) ja 10.–12. saj. põhja-
poolt lähtunud vallutajate rajatud tolteekide riik
(pealinn Tula). 14. saj. II poolal said suure mõju-
võimu asteegid, kes asustasid 1325 Texcoco järve
saarele (praeguse México kohale) Tenochtitlani
linna (16. saj. algul u. 200 000 el.). 15. saj-ks raja-
sid nad rangelt tsentraliseeritud riigi, mida valitses
väikesearvulise aristokraatide rühma seast valitav
jumalikustatud võimuga kuningas, ja allutasid pea-
aegu kogu M. keskosa M. lahkest Vaikse ookeanini.
Eurooplastest avastasid Yukatani ps-e 1508 his-
paanlast (Juan Díaz de Solís, Vincente Yáñez
Pinzón), 1517 uuris seda Francisco Hernández
de Córdoba. 13. VIII 1521 vallutas konkistadoor
Hernán Cortés Tenochtitlani ja purustas sellega
asteekide riigi; asteekide viimane vallitseja Cuauh-
témoc alistus ning H. Cortés nimetati vallutatud
alade asehalduriks ja kindralkapteeniks. M-sse hak-
kas saabuma misjonäre: esimene frantsisklased
tulid 1523, dominiikanlased 1526, augustinlased 1533
ja jesuitid 1572 (koos nendega ka inkvisitsioon).
1547 sai M. peapiiskopi. M-st sai Uue Maailma
tähtsaimad kat. kiriku keskusi. 1535 moodustati
M-st ja osast Kesk-Ameerikast Uus-Hispaania
asekuningriik. Esimene asekun. Antonio de Men-
doza [1535–50] kehtestas maal rahv. korras-
halduse ja asustas esimese trükikojaga. Kuigi paljud
asekuningad vallitsesid despootlikult ja julmalt,
oli nende eesmärk siiski asumaa õitseng ja selle
elanike heaolu. M. asumandamist kiirendas hõbeda
avastamine 1540. a-il, see muutis M. üheks Hispa-
nia koloniaalimpeeriumi väärtuslikemaks osaks.
17. saj. lõpul ja 18. saj. I poolal liideti M-ga mitu
praegu USA-le kuuluvat ala (Texas, New Mexico,
California, Arizona). 1810–21 kestnud M. iseseis-
vussoja põhjustas prantslaste sissetung Hispaanias-
se (1808), sõja ajendades L.-Am. 1810. a. ülestõu-
sud ning algatas Miguel Gregorio Antonio Ignacio
Hidalgo y Costilla Gallaga Mondarte y Villaseñori
estatud ja koloniaalvõimuga võitlema kuulsuv Dolo-
rese ülestõuse (*Grito de Dolores*, 16. IX 1810).
Kui M. Hidalgo oli 1811 luua saanud ja hukku-
nud, jätkus võitlus José María Morelos y Pavóni
juhtimisel. 1813. a-ks oli suur osa Lõuna-M-st
vabastatud. J. M. Morelos y Pavóni algatusel kok-
ku tulnud Chaparringo kongress kuulutas 6. XI

Kukulcán

1813 M. iseseisvaks ja kinnitas 1814 põhiseaduse.
Pärast J. M. Morelos y Pavóni hukkamist (1815)
juhtisid võitlust Vicente Ramón Guerrero Saldaña
jt. sissiliidrid. Indiaanlastega liitusid kreoolid. His-
paania väejuht Agustín Cosme Damián de Iturbide
y Aramburu sõlmis V. R. Guerrero Saldañaga m.
Iguala plaani (*Plan de Iguala*), mille kohaselt M.
pidi eraldatama Hispaaniast kat. põhiseadusliku
monarhiana. Kui Hispaania sõjavägi oli luua saa-
nud ja México loovutanud, tunnustas viimane ase-
kun. Juan O'Donoghü 24. VIII 1821 M. iseseisvust;
uus iseseisvuskuulutus tehti 28. IX 1821. Peajst
moodust. I M. Keisririik eksisteeris 18. V 1822 –
19. III 1823, keisriks olid A. C. D. de Iturbide
y Aramburu kandis nime Agustín I. 1824 vastu
võetud uue põhiseadusega moodustati M. Ühend-
riigid. Algas konservatiivide ja liberaalide vaheline
äge ja verine võitlus. A-tel 1834–55 mitu korda
president olid kindral Antonio López de Santa
Anna mõjul muutus M. tugeva presidendivõimuga
tsentraliseeritud riigiks. Pärast Texase kolonistide
M. valituse vastast mässu kuulutati Texas 1836
M-st eraldunud iseseisvaks vabariigiks. Kui USA
oli Texase 1845 annekteerinud, puhkes Ameer-
ka-M. sõda (1846–48). Selle lõppedes loovutas
M. Guadalupe Hidalgo rahuga (1848) USA-le
15 mln. \$ eest nii Texase kui ka müid Rio Gran-
dest põhja pool paiknevaid alasid. 1853 sõlmitud
Gadsdeni lepinguga müüs A. L. de Santa Anna
USA-le 10 mln. \$ eest veel u. 120 000 km² M.
territ (nüüdse L.-Arizona). See lepe tugevdas
opositsiooniliikumist ja 1854 puhkenud ülestõus,
mille alustasid ohvitserid, kasvav kodusõjak.

Acapulco

Pärast A. L. de Santa Anna lõplikku kukutamist võimule tulnud liberaalid tühistasid 1855 sõjaväe ja kiriku eesõigused, korraldasid 1856 maaomandi sundmüügi ja kehtestasid 1857 uue põhiseaduse. Sellele järgnenud konservatiivide ja liberaalide vaheline sõda (1858–61) lõppes liberaalide võiduga. M. otsus (1861) katkestada ajutiselt välisvõla tasumine ajendas Suurbritannia, Prantsusmaa ja Hispaania sõjalise sissetungi (enne seda sõlmiti võlausaldajate kaitseks kolmepoolne konventsioon). Pärast seda kui inglased ja hispaanlased olid M-st lahkunud, hõivasid prantslased 1863 México ning M. kuulutati taas keisririigiks (II M. Keisririik), mille etteotsa sai Austria ertshertsog Maximilian. Sissivõitluse ja USA survele evakueeris Prantsusmaa 1867 oma ekspeditsioonikorpuse; keisri sõjavägi purustati ja Maximilian hukati. Kogu M. üle võimu saanud indiaani päritolu Benito Pablo Juárez García [president 1867–72] valitses despootlikult. 1872 alustas kindral José de la Cruz Porfirio Díaz Mori presidendivastast mässu ja vallutas 1876 pealinna. Presidendina [1876–80, 1884–1911] kehtestas P. Díaz Mori tugeva autokraatse võimu. Ta pani aluse sise- ja rahule ja majanduse arengule, korras rahandust, soodustas rdt-ehitust, edendas tööstust, soosis väliskapitali kaasamist majandusse ja sisserännet ning võõrandas indiaanlaste kogukonnamaad (*ejido*'d). Nov. 1910 puhkenud mässuliikumistest arenes üldrahvalik rev., mis kestis 1917. a-ni. Rev-i peaesmärk oli tagada riigi rahumeelne põhiseaduslik areng. Kui P. Díaz Mori võimust loobus, haaras riiki taas sisepol. anarhia (1911–32 vahetas 18 riigipead). President Venustiano Carranza de la Garza [1915–20, väikese vaheajaga] alustas populaarseid uuendusi (sh. tegi maareformi ja võttis M. naftatööstuse riigi kontrolli alla) ning purustas Põhja-M-s Francisco Villa ja Pascual Orozco talurahvasalgad ja Lõuna-M-s Emiliano Zapata Salazari rühmad. USA sõjalise sissetungi (1916–17) üks tagajärgi oli mehhiklaste rahvustunde tugevnemine. 1917. a. põhiseadusega kehtestati föderatiivne esindusdemokraatia. Järgmiste presidentide aega (1920–24 Álvaro Obregón Salido, 1924–28 Plutarco Elías Calles) on nimet. konstitutsiooniliseks rev-ks: vähendati kiriku ja väliskapitali mõjuvõimu, kiirendati maareformi, aeti iseseisvat välispoliitikat. President Lázaro Cárdenas del Río [1934–40] muutis maareformi radikaalsemaks ning riigistas 1937 osa rdt-d ja 1938 (Lad-Am-s

esimesena) Suurbritannia ja USA kompaniidele kuulunud 17 naftatööstusettevõtet; selle tagajärjel diplomaatilised suhted Suurbritanniaga katkesid ja USA-ga pingestusid. II maailmasõja alguses jäi M. neutraalseks, aga dets. 1941 katkestas ta diplomaatilised suhted teljeriikidega ja 1942 kuulutas neile sõja. 1946 presidendiks valitud Miguel Alemán Valdéz oli pärast 1911. a-t esimene tsiviilisik sellel ametikohal. II maailmasõja järgsel ajal on M. ajanud tasakaalukat sise- ja välispoliitikat. Presidendivõim on rahumeelselt siirdunud ühelt tsiviilvalitsuselt teisele. 1929–2000 oli võimul Institutsioonilis-Rev. Partei, kelle liikmetele kuulusid peaaegu kõik avaliku sektori ametid. Esimest korda kaotas see erakond parlamendis enamuse 1997. a. 2000 kaotas Institutsioonilis-Rev. Partei ka presidendivalimised. M. on ainus Lad-Am. riik, mis ei ole kordagi katkestanud suhteid Kuubaga, ta on olnud mitme Kesk-Ameerika riikide vahelise konflikti puhul vahendaja. President Adolfo Ruiz Cortines ajal muudeti põhiseadust (1953) ning anti naistele hääleõigus. 1968 surus valitsus veriselt maha üliõpilaste vägivaldsed demonstratsioonid, mis ähvardasid murjata México olümpiamängud. 1970. a-il täiendati taas põhiseadust — loodi seaduslikult soodsamad tingimused opositsiooniparteide asutamiseks; selle tulemusena nende esindatus parlamendis suurenes. 1970. a-te keskpaiga energiakriis põhjustas riigis majanduslanguse ja tõi kaasa mehhiklaste hulgalise ebaseadusliku siirdumise USA-sse. 1985. a. maavärinas hukkus 9500 in. ning M. maj. olukord halvenes veelgi. Põhiseaduse parandusega korraldati 1989 ümber kohtusüsteem. 1994 puhkes Chiapasi osariigis Zapata Rahvusliku Vabastusarmee (*Ejército Zapatista de Liberación Nacional*) korraldatud ülestõus, mille eesmärk oli põlisrahva maajade õiguste suurendamine. 1995 andis valitsus maajadele suurema autonoomia, see aga ei rahuldanud ülestõusnuid ning olukord oli pingeline a-ni 2000. 1996 muudeti taas põhiseadust, selle tulemusena muudeti parlament kahekojaliseks. 2004 toimus Méxicos rohkem kui 250 000 in. osalusel maapiirkondades aset leidvate inimröövide ja tapmist vastane protestimüüting. President Vicente Fox Quesada ei suutnud majandus- ja energeetika-sektoris oma peamisi valimislubadusi ellu viia. A-st 2006 on president Rahvuslikku Aktsiooniparteid esindav Felipe de Jesús Calderón Hinojosa. Ka samal aastal toimunud parlamendivalimistel saatis edu Rahvuslikku Aktsiooniparteid, kes sai Senaatoritekojas 52 ja Saadikutekojas 206 kohta. A-st 1945 on M. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 5. XII 1991. **Relvajõud.** M. relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel valikuliselt, teenistusaeg on 12 kuud. Ülemjuhataja on president, relvajõude juhivad sõjaväelastest kaitse- ja mereväeminister. Relvajõud koosnevad maaväest (mille koosseisu kuuluvad ka õhujõud) ja mereväest, peale selle on poolsõjaväelised föderaalpolitsei ning maamiilitsa ja rannikukaitse üksused. ■

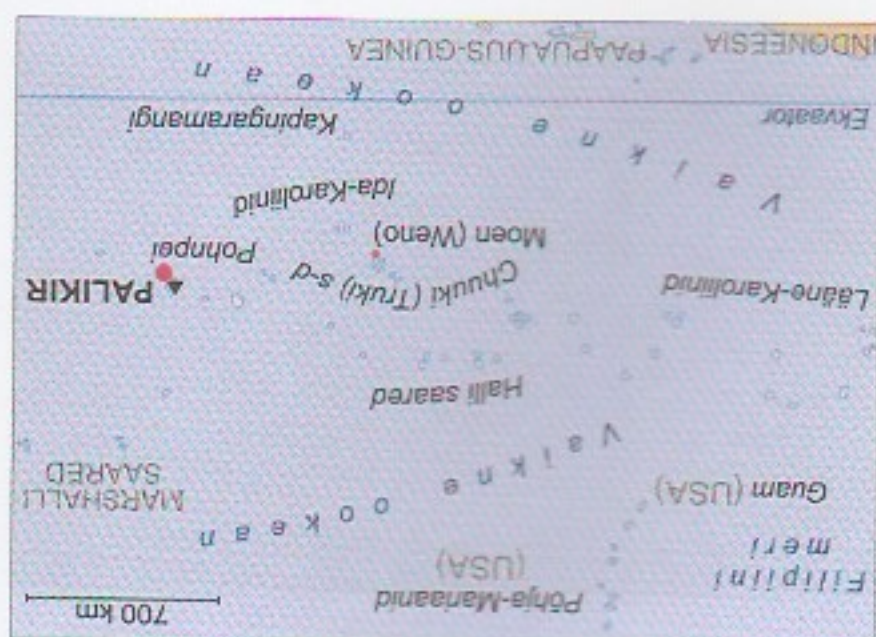
Mikroneesia

Mikroneesia, M. Liiduriigid (ingl *Micronesia, Federated States of*), riik Vaikse ookeani lääneosas Mikroneesias, hõlmab Karoliinia saarestiku ida- ja keskosa ning lääneosas Yapi saarerihma; saarte rannajoone pikkus 612 km.

Pindala	702 km ²
Rahvaarv	109 700 el. (2006)
Pealinn	Palikir (Pohnpei saarel, 4600 el.)
Haldusjaotus	4 osariiki
Riigikeel	inglise keel
Rahvapähe	USA dollar (USD)
Riigikodanikkus	FSM, FM

Politiiline süsteem. M. on USA-ga vabalt ühinenud presidentaalne föderaalriik. Igal osariigil on oma põhiseadus, seadusandlik võimuorgan ja valitsus. Riigipea ja valitsusjuht on president, kelle valib 4 aastaks oma liikmete hulgas parlament. Sama isik võib ametis olla 2 järjestikust ametiaega. Kandidaate saavad ainult osariikides valitud saadikud. Seadusandlik organ on 14-kohaline Kongress (*Congress*), mille 10 liiget valitakse 2 aastaks üleriigilistel enamusvalimistel ja 4 liiget (üks iga osariigist) 4 aastaks proportsionaalsuse põhimõtteil. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Parlament võib tavaõiguse küsimustes arutamiseks kutsuda kokku Pealikute Nõukogu. Valitsuskabineti liikmed määrab president. Ülemkohus koostab nimekirja president, iga osariikis on oma kohtus. Erakondi pole. Kehitib 1979. a.

põhiseadus (viimati täiendatud 2001). Rahvusv. klassifikatsioon alusel on M. vaba riik. **Sümboolika.** M. lipu (a-st 1979) aluseks on kunagine ÜRO hooldusala lipp. Helesinine värv sümboliseerib Vaikset ookeani, 4 valget tähte märgivad osariike. Vapp (emblem, a-st 1979) tähtsustab M. valitsuse pitsati jälgendist. Sellel on kujutatud stiliseeritud palmisaart, mille kohal on 4 valget tähte ning all valgel lindil ingliskeelne rahvuslik devis "Peace, unity, liberty" ('rahu, ühtsus, vabadus') ja arv 1979 (aasta, kui M. sai omavalitsuse ning võeti vastu põhiseadus). Hümn (a-st 1991) "Patriots of Micronesia" ('M. patriootid'), sõnade autor teadmata, viis Johannes Brahmsi "Akaadeemilisest avamängust". **Loodus.** M. hõlmab ekvaatorist põhja pool oleval 2 978 000 km² suurusel veealal 607 saart, atollid ja väikesaart. Äärmiste saarte vahemaa on idast läände 2525 km ja põhjast lõunasse 1020 km. Suuremad saared on vulkaanilise tekkega ja ümbritsetud korallirahudega. Kõrgeimad saared on Pohnpei (791 m) ja Kosrae (628 m). Atollid ja korallsaared on madalad (2–5 m ü. m.). Maa- ja korallisaartel leidub fosforiiti. Valitseb kuuum niiske lähisekvaatoraalne, Yapi saartel ekvaatoraalne kliima. Keskmine t^o on jaan-s 26, juulis 28 °C. Sajab aasta ringi, sademeid on 2500–5000 mm/a (lõunapoolsetel saartel rohkem). Karoliini saarestikus ja selle lähedal ekvaatorialsele ning lähis-troopilise kliimavöötmepiirialal tekivad juulisidets-ni purustavad taifuunid (keskm. 25 taifuuni aastas). Vulkaanilistel saartel on lihtikesi kares-tikulisi jõgesid ja ojasid, korallsaartel vooluvee-koosid ei ole. Suurematel saartel kasvab igihaljas mets (sõnajalgpuu, pandan, bambus), määnilvaladel on kookos- ja areekapalmisaid, rannikul kohati mangroove. Asustatud atollidel on looduslik taimkatte hävitatud, seal viljeldatakse kookospalmi, pandani ja leivapuud. Vulkaanilistel saartel on viljakad puna-kollased ferralliitmulad, korallsaartel õhukese huumuski-higa karbonaatsed muljad. M-s on 6 imetajaliiki (kõik ohustatud) – endemised käsitiivalised ja dugong. Linde on kohatud üle 250 liigi, neist 27 on pesitsejad (enamik endemid, sh. ohustatud m. rihukana, karoliini salangan, m. ketsetuvi, m. meelind). Roomajaid on 10 (pms. merelõpikonnad) ja kalu 534 liiki. M-s on 36 KA-d ja 1 BKA.

Haldusjaotus
Osariigid (saareriigid)
Chuuk (294)
Kosrae (5)
Pohnpei (188)
Yap (145)

Rahvastik. Põlisrahvastiku (96 % rahvastikust) moodustavad austroneesia keelkonna keeli kõnelevad M. rahvad. Igas osariigis elab üks põhi-rahvas, kes kõneleb oma keelt: Chuuki osariigis tšaukid (49 000 in., 2005), Pohnpei osariigis pohnpeid (35 000 in.), Yapi osariigis japid (8000 in.) ja Kosrae osariigis kosraed (8000 in.). Üksikute saartel elavad väikerahvad — Yapi osariigis Ulithi atolli ulitid, Woleai atolli voleaid ning Chuuki osariigis Pulapi atolli pulapid. Lõunapoolseimaid Nukuoro ja Kapingamarangi atolli asustavad nukuorod ja kapingamarangid (kokku 3 % rahvastikust). M-s elab ka USA-st ja Filipiinidelt tulnud (kokku 1 % rahvastikust). Riigikeel on inglise keel, kuid igas osariigis kasutatakse ka kohalikku keelt. Keskmine asustustihedus on 156 in./km² (2006). Üle 4000 elanikuga linnu on 10, suurimad on Chuuki osariigi pealinn Moen (Weno) (17 800 el., 2006) ja Pohnpei osariigis asuv Kitt (7500 el.). Välaranne on suur, 2005 oli 1000 in. kohta 20 emigreerijat. Usutunnistusest on 50 % katoliiklased ja 48 % protestandid (2005). Täiskasvanutest on 92 % kirjaoskajad (2005). Hariduskulud on u. 5,5 % SKT-st. Pärast keskkooli lõpetamist saab minna õppima USA ülikoolidesse. Tervishoiule kulutatakse u. 7,5 % SKT-st. Haiglad on suurematel saartel, 1 arst on u. 1600 in. ja 1 haiglakohut u. 400 in. kohta. Peamised surmapõhjused on hingamiselundite ning südame- ja veresoontehaigused, seedekulgla haigused ja vähktõbi.

Majandus. M. on vähe arenenud põllumaa, majandus toetub USA abile (2003. a. sõlmitud lepingu järgi (jõustus 2004) saab M. USA-lt 20 aasta jooksul 3,5 mrd. \$). Riigis on suur sotsiaalne ebavõrdsus. Tegeldakse maaviljeluse ja kalapüügi. Põllumaad on 6 % ning aedade ja istanduste all on 46 % terr-st. Kasvatatakse maniokki, taro, jamssi, banaanit, riisi, maisi, banaani, marantat ja köögivilja, aedades leivapuud, tsitrusi, ananassi, melonipuud ja puid. Tähtsaim taim on kookospalm (kookospähklikest töödeldakse kopraks ja kookosõliks. Lagunides ja rannikumeres püütakse kala (19 000 t, 2004), krabisid ja pärlikarpe. Tulu toob kalapüügilitsentside müük väliskompaniidele.

Tegutsevad vähesed põllumaad töötlemise, chitumaterjali-, puidu-, kala- ja toiduainetööstuse väikeettevõtteid. Tähtis on käsitöö. Iga osariigi peasaarel on sadam ja lennujaam. Mnt-id on 240 km (neist kõvakattega 50 km, 2004). Sissevedu ületab väljaveo 4–5 korda. Sisse tuuakse toiduaineid, tarbekaupu, masinaid, kütust ja keemiatooted, välja viiakse koprat, kookosõli, kakaod, beetlit, kala, banaane, musta pipart ja käsitöötooteid. Peamised kaubanduspartnerid on USA, Jaapan ja Austraalia. Turismi arengut pidurdab infrastruktuuri mahajäämus. 2004 käis M-s 19 000 turisti.

Ajalugu. M. asustasid rohkem kui 4000 aasta eest Kagu-Aasiast sisse rännanud rahvad. Arvatavasti I a-tuh. lõpul või II a-tuh. algul tekkis Pohnpei saarel kõrgelt arenenud kultuur, millest on säilinud Nan Madoli paleede ja templite varemed. Eurooplaste saabumise ajaks olid siin kujunenud omavahel nõrgalt seotud pealikuvõimuga ühendused, mille keskus oli Yapi saar. Eurooplastele avastas saarestiku 1525 Portugali meresõitja Diego da Rocha. 1686 nimetas Hispaania kapten Francisco Lezcano Yapi saare kun. Carlos II auks La Carolinaks, nimi laienes hiljem kogu saarestikule. Samast aastast olid saared Hispaania valduses. 1898–99 peetud Hispaania-Ameerika sõja tagajärjel kaotas Hispaania mõningaid koloniaalvaldusi, sh. Karoliini ja Mariaani saared, mis müüdi Saksamaale. I maailmasõja alguses (1914) okupeeris saared Jaapan ning sai 1921 nende haldamiseks Rahvasteliidu mandaadi. Jaapani halduses arenes saarte majandus stabiilselt, tegeldi pms. suhkrurookasvatuse, fosforiidi kaevandamise ja kalandusega. Truki saarele rajati Jaapani selle piirkonna suurim mereväebaas. Neil aastail elas saartele u. 100 000 jaapanlast, kes lahkusid pärast II maailmasõda. Sõja ajal vallutas USA kogu M. ning 1947 kuulutati saarestik ÜRO hooldusalaks, mida haldas USA. 1967 moodustati USA heakskiidul ja toetusel kohalik konsultatiivorgan M. Kongress (*Congress of Micronesia*). 1979 saavutas M. sisemise omavalitsuse ning võeti vastu praeguse kehtiv põhiseadus. Esimeseks presidendiks sai Tosiwo Nakayama, kes on ainsana olnud ametis kaks ametiaega järjest (1979–87). 1982 sõlmisid USA ja M. lepingu, mille jõustumisel (3. XI 1986) kuulutati M. USA-ga vabalt ühinenud riigiks. USA kohustus tagama M. sõjalisel kaitse ja andma talle majandusabi. Vastutasuks võib USA M-s hoida oma sõjaväebaase. 22. XII 1990 lõpetas ÜRO Julgeolekunõukogu M. hoolduse. 2001 USA-ga sõlmitud ühinemisleping lõppes, 2004 pikendati pärast pikki läbirääkimisi lepingut veel 20 aastaks. Kuigi erakonnad ei ole keelatud, kandideerisid viimastel parlamendivalimistel (2005) ainult üksikisikud. A-st 1991 on M. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 22. IX 2006.

pea päeva jooksul pärast ametisse nimetamist peab peaminister saama parlamendi usaldushääletusel kindluse uuele kabinetile ja valitsuse programmile. M-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on M. Vabariigi KP (*Partidul Comunistilor din Republica Moldova*), „Meie M.” Liit (*Alianța Moldova Noastră*) ja Kristlik-Dem. Rahvapartei (*Partidul Popular Creștin Democrat*). Kõrgetasemelised kohutud on Ülemkohus (kõrgeim apellatsioonikohus) ja Konstitutsioonikohus (tegeleb põhiseaduslikkuse järelevalvega). Kehitb 1994. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on M. osaliselt vaba riik. Korruptsiooniniidetsi järgi asub M. maailmas 79. kohal.

Sümboolika. Lipp (a-st 1990) lähtub 1848. a. revolutsiooni kasutusel olnud Rumeneia lipust, M-s kasutati seda esimest korda 1918. Punaarmee sümbooliseerib M-t, sinine Olleeniat (Lääne-Valahhia) ja kollane Munteneiat (Ida-Valahhia), 1990 lisati lipu keskele vapp. Vapil (a-st 1994) on Rumeneia vapil pärinev Valahhia kotkas, kellel on nokas rist. Kotka küüniste vahel on iseseisvusele viitav skepter ja rahu sümbooliseeriv õlipuoks. Riinakilbil on M. sümbool tarva pea, tarval on sarvede vahel kuldnе kahেকsaharuline täht, koonu juures roosiõis ja noorkuu. Hümn (a-st 1994) „Limba noastră” („Meie keel”), sõnad Alexei Mateevici, viis Alexandru Cristea.

Loodus. M. asub kõrgustikel ja tasandikel, mida ülgestavad jätisuveerulised jõe- ja uhtorud. Enamik M. territooriumil paikneb piirkonnaga kahe peamised, Dnestri ja Pruti vahel. Dnestri ja selle lisajõed ümbivad M. idaosas; Dnestr on osaliselt M. ja Ukraina piirijõgi, kuid valdavas osas Transnistria ääripir. Doonau lisajõgi Prut kuulgeb M. läänepiiril, eraldades M-t Rumeneiast. Ainult 8 jõge on üle 100 km pikkused. Põhjas on Põhja-M. platoo

Pindala	33 843 km ²
Rahvaarv	3 816 000 (2006)
Pealinn	Chişinău (623 700, eeslinnadega 720 700 el.)
Haldusjaotus	32 piirkonda, 3 munitsipalteeti, 1 autonoomne piirkond ja 1 territoriaalne üksus
Riigikeel	moldova keel
Rahvustik	Moldova leu (MDL)
Riigitahtised	MDA, MD

moldova, vene ja ukraina keel.

Moldova, M. Vabariik (moldova Moldova, *Republica Moldova*), riik Euroopa kaguosas. Pind (1389 km) Rumeenia (450 km) ja Ukrainaga (939 km). M-s on põhiscaaduse kohaselt kaks autonoomset piirkonda: Gagauusia, mis tunnustab keskvõimu ja kus ametlikud keeled on moldova, gagauusi ja vene keel ning Transnistria, mis ei tunnusta keskvõimu ja kus ametlikud keeled on moldova, vene ja ukrainakeelne.

WORLD

Rahvastik. M. põliselanikud on ajalooliselt kujunenud Rumeenia kirdeosa hõimudest. Moldov-

SKT (2005)	2,9 mrd. \$
SKT (2005)	8,03 mrd. \$
põllum.	20,5 %
tootlus	23,9 %
teenindus	55,6 %
1900 \$	12 %
1,07 mrd. \$	1,07 mrd. \$
1,926 mrd. \$	1,926 mrd. \$
saadud 100 mln. \$	1,34 mln.
40 %	40 %
14 %	46 %
teenindus	46 %
Töötuid (2002)	7 %
Vaeseid (2001)	80 %
Linnarahvastik (2005)	32 a
Keskm. vanus (2006)	66 a
Keskm. eluiga (2006)	62 a
mehed	70 a
naised	70 a
live (2006)	0,28 %
Sündimus (2006)	1,6 %
Suremus (2006)	1,3 %
Imikute suremus (2006)	3,9 %
HIV/AIDS (2005)	29 000 in.
AIDS-i surmuid (2001)	alla 300

I maailmasõjas
langenud moldaavia
pühendatud
mälestusmägi

Presidentid

1991–97 Mihail Gorbunov
1997–2001 Petru Lucinschi

teada 150 000–200 000 aasta vanuseid Achulei kultuuri kiviristid. I a-tuh. lõpul e. Kr. tekkisid scaasetele traaklastel (geedi-daakia) hõimuliidud. 2.–3. saj. kuulus M. ala Rooma riigi Daakia prov-i. Samal ajal tungisid sinna sarmaadid. 3. saj. gooidid. 4. saj. hümnid ja 6.–7. saj. slaavlastel. 10.–11. saj. oli M. osa Krievi-Vene riigist. 11. saj. ja 12. saj. alguses tungisid M.-sse petšeneegid, polovetsid jmt. rändrahvad. 12.–13. saj. kuulus M. Galotši-Voloni (Galitšia-Volõnia) vürstkond. Moldovlaste esivanemad volohhid kujunesid Karpaatide ja Doonau vahel elanud romaniseerunud geetide ja daaklaste segunemisel slaavlastega. 12.–14. saj. asustasid volohhid Karpaatide ja Dnestri ning alates 14. saj.-st Dnestri ja Pruti vahelise ala. 13. saj. keskpaigast a-ni 1345 oli M. Kuldhordi ning seejärel Ungari kuningriigi sõltlane. 1359 tekkis sõltumatu M. vürstiriik, mille eesotsas oli hospodar Bogdan I [1359–65], 1387 muutus see Poola vasallriigiks. Suurima võimsuse saavutas M. pärast sisesõda Ștefan III Suure [1457–1504] ajal. 1475 sai M.-st Ungari ja 1538 Türgi vasall-riik, mis säilitas siseasjus iseseisvuse. Vastuhakk Türgile 1574 lämmatati. 16. saj. alguses loodi M.-s esimesed käsikirjalised ruumeenikad raamatud. 17. saj. II poolal sai rumecnia keel riigimatuks. 1640 avati lasis Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemia ja 1642 esimene trükikoda. Hospodari Vasile Lupu [1634–56] hakkas Türgile vastukaaluks otsima Venemaa toetust. Hospodari Dimitrie Cantemir (Kantemir) [1710–11] sõlmitud lepingu järgi pidi M. minema Türgi vasalliseisvusest Venemaa eestkostele alla, kuid Venemaa ebaedu Vene-Türgi sõjas (1710–11) nurjas selle. 18. saj. II poolal hakkas arenema maanufaktuuritootus (kalevi ja klaasi tootmine), rajati uusi linnu. 1775 liidendas Austria M.-le kuurajati uust linnu. 1775 liidendas Austria M.-le kuurajati uust linnu. 1775 liidendas Austria M.-le kuurajati uust linnu.

Vinapuu all
kultuuri

reform: mindi üle rahvuslikule valuutale ja kor-
rastati rahaturgu, inflatsioon vähenes. Hinnad ja
intressimäärad lasti vabaks, loodi kommerts-
pan-
gandus, kaotati ekspordipiirangud ning kaivati-
ettevõtte ja maa erastamine. Reforme toetasid
Maailmapank ja IMF. 2000. a-st on M. majandus
kasvanud (Venemaa 1998. a. majanduskriisi järel-
mõjudest hoolimata), SKT on suurenenud keskm.
6 % aastas. Majandusele on seniini parssivalt mõju-
nud välisinvestorite ettevõteteks. Riigi kauban-
dus- ja ärikeskus on Chișinău. Pealinn elatustase
on võrreldes tede ümbrisevate maapiirkondadega
oluliselt kõrgem. 2003 oli tööstustoodangu kasv
17 %. Elektrienergiat toodetakse pms. siseseis-
kultusest. 2004 toodeti elektrienergiat 3,51 mrd.
kWh, tarbiti 6,73 mrd. kWh, veeti välja 130 mln.
kWh ja toodi sisse 3,6 mrd. kWh. 2005 vedas M.
kaupu sisse 2,23 ja välja 1,04 mrd. \$ eest. Sisse
veetakse tooreid, kütust, masinaid ja seadmeid,
keemikaale ja tekstiilikaput; välja veetakse toidu-
aineid (puu- ja köögiviljakonservid, tubakat, tai-
meid, veini ja konjaki), tekstiilikaput ja masi-
naid. Lennuajamu on 12, neist 6 on kõvakattelist-
lennuradadega (2006), rahvusv. lennujaam on
Chișinău. Gaasijuhumid on 606 km. Rdt-d on
1138 ja mnt-id 12 733 km, enamik mnt-id (10 976
km) on kõvakattetega (2004). Dnestri jõgi on 424
km ulatuses laevatatav. 2005 oli M. ja Eesti välis-
kaubanduse käive 56,04 mln. kr., see moodustab
0,02 % Eesti väliskaubanduse käibest. 2005 veeti
Eestist M.-sse toidukaupu, jookse ja tubakat (55 %),
masinaid ja seadmeid (9,4 %) ning metalle ja
metallhooteid (8 %), sealt toodi Eestisse toiduka-
pu ja jookse (59 %), põllum.-saadusi (16,1 %) ning
masinaid ja seadmeid (14,1 %).

Ajalugu. Vahimad inimastuse jälgid nüüdse
M. krr-i piiristavad vanemast paleoliitikumist, on

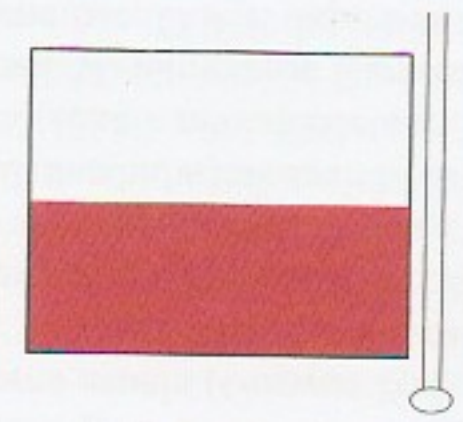

luva Bukoviina. 1806.—12. a. Vene-Türgi sõja tulemusena tükeldas Venemaa M., annekteerides Dnestri ja Pruti vahelise ala (Bessaraabia). Vene keisririiki kuuluv Bessaraabia obl. (a-st 1873 kubermang) oli põllum-ala, mida võimud koloniseerisid (1860. a-tel olid 990 000 elanikust u. 300 000 venelased ja ukrainlased). U. 70 % rahvastikust moodustasid isiklikult vabad, kuid maa kasutamise eest koormisi kandvad talupojad. 1868. a. talurahvareformi põhjal sai maad 80 % talupoegade. Pärast Vene ja Austria-Ungari keisririigi lagunemist ning I maailmasõda kuulutasid Bessaraabia ja Bukoviina end 2. XII 1917 iseseisvaks Moldaavia DV-ks. Seda kinnitas vast valitud Maanõukogu (*Sfatul Țării*) otsus (24. I 1918). Kuna riigi iseseisvuse säilitamiseks polnud pol. ega sõjalisi vahendeid, hääletas Maanõukogu 27. III 1918 Rumeeniaga ühinemise poolt. Sama tegi ülebukoviinaline kongress 15. XI 1918. Punaarmee vallutatud Dnestri vasakkaldaaladest moodustati 12. X 1924 Ukraina NSV-sse kuuluv Moldaavia ANSV, kus 1920.—30. a-tel pandi toime vägivaldne kollektiviseerimine, massiküüditamised jn. repressioonid. Sealjuures nõudis NSV Liit Rumeenialt mitu korda ka Bessaraabiat. Molotovi-Ribbentropi pakti alusel (23. VIII 1939) läks Bessaraabia NSV Liidu mõjupiirkonda. 26.—27. VI 1940 esitas NSV Liit Rumeeniale ultimaatumi Bessaraabia ja P-Bukoviina loovutamiseks ning juba 28. juunil okupeeris need. 6. VIII 1940 moodustati 6 Bessaraabia maakonnast ja 6 Moldaavia ANSV rajoonist Moldaavia NSV. Bessaraabia lõunaosa ja P-Bukoviina liideti Ukraina NSV-ga. Algasid Nõuk. võimu inimsusvastased kuriteod. Juulis-aug. 1941 hõivasid Saksa ja Rumeenia sõjavägi M. ja see liideti Rumeeniaga. Märtsist aug-ni 1944 hõivas M. taas Punaarmee. Taastati Moldaavia NSV sõjaeelsetes piirides. 1946—47 oli M-s suur nälg, suri u. 350 000 in. Aastakümneteks muutus M. rahvuslikult allasurutud piirkonnaks. NSV Liidu muutunud olukord tõi 1980. a-te keskpaiku kaasa rahva ühisk-pol. aktiivsuse tõusu ka M-s. 1989 võeti taas kasutusele ladina tähestik, mis Nõuk. ajal oli asendatud kirillitsaga. 24. VI 1990 kiitis Moldaavia NSV Ülemnõukogu heaks suveräänsusdeklaratsiooni, samal aastal muudeti liituvabariigi nimes venepärane Moldaavia M-ks (M. NSV). 1990 a-ks oli ida pool Dnestrit välja kujunenud üleindustrialiseeritud (suured NSV Liidu otsealluvusega tööstusettevõtted) ja ülemili-

tariseeritud (NSV Liidu relvajõudude 14. armee staap, õppepolügoonid, suured sõjaväe varustuslaod) piirkond, kus elanike enamuse moodustasid sisserändajad (pms. venelased ja ukrainlased) ning põliselanikud moldovlased olid jäänud vähemusse. 2. IX 1990 kuulutati NSV Liidu keskvoimu varjatud pol. toel välja Dnestri-äärne Moldaavia NSV (Transnistria), mis õiguslikult tähendas M-st eraldumist. See samm oli vastukaaluks M. iseseisvuspüüdlustele. Otsuse võttis vastu esinduskogu, mille enamik liikmeid ei olnud sündinud M-s. Sellest vastasseisust kasvas välja relvavõitlus, mis lõpetati relvarahuga alles 1992. a. suvel. Transnistria võim jäi Vene sõjaväe kaitse all püsima. 27. VIII 1991 kuulutati M. iseseisvaks riigiks (tegelik iseseisvumine toimus pärast NSV Liidu lagunemist). Võimalikku ühinemist Rumeeniaga parlament heaks ei kiitnud. Dets. 1991 valiti riigi esimeseks presidendiks kunagine Moldaavia KP sekretär Mircea Snegur. M. iseseisvumise järel kuulutasid ka riigi lõunaosas elavad turgi päritolu gagauusid oma asuala (*Gagauz Yeri*) autonoomseks. 1994. a. vastu võetud põhiseaduse alusel anti Gagauusiale ja Transnistriale autonoomia, kuid erinevalt Gagauusiast Transnistria sellega ei nõustunud, ta nõudis jätkuvalt M-st eraldumist. Samal aastal lükati rahvahääletusel tagasi taas esile kerkinud M. ühinemine Rumeeniaga. 1999 nõustus Venemaa OSCE Istanbuli tippkohtumisel oma sõjaväe Transnistriast 2002. a. välja viima, kuid ei ole seda senini teinud. 17. IX 2006 korraldati Transnistrias iseseisvusreferendum, mille eesmärk oli Venemaaga ühinemine. 97,1 % osalenuist hääletas selle poolt. 2005. a. Ukraina presidendi Viktor Juštšenko pakutud konflikti lahendamise kava pole õnnestunud Venemaa tegevusetuse tõttu ellu viia. 2005. a. parlamendivalimised võitsid kommunistid, kes said kokku 56 kohta; valimisliidul M. Demokraatia (sh. „Meie M.“ Liit) on 34 ja kristlikel demokraatidel 11 kohta. A-st 1992 on M. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 10. XI 1992.

Relvajõud. M. relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, ajateenistuse pikkus on 12 kuud. Ülemjuhataja on president, relvajõud alluvad tsiviilisikust kaitseministriale, relvajõudude juht on kindralstaabi ülem. Relvajõud koosnevad maaväest ning õhu- ja õhukaitsejõududest ja siseministeeriumi alluvuses olevatest üksustest (piirivalve ja karabinjeerid). M. terr-l paikneb u. 500 VF-i sõjaväelast, peale selle on seal EL-i piirivalve nõunikud. Transnistrias moodustati iseseisvuslaste relvajõud. 1992 ühines M. Euroopa tavarelvastuse lepinguga. ■

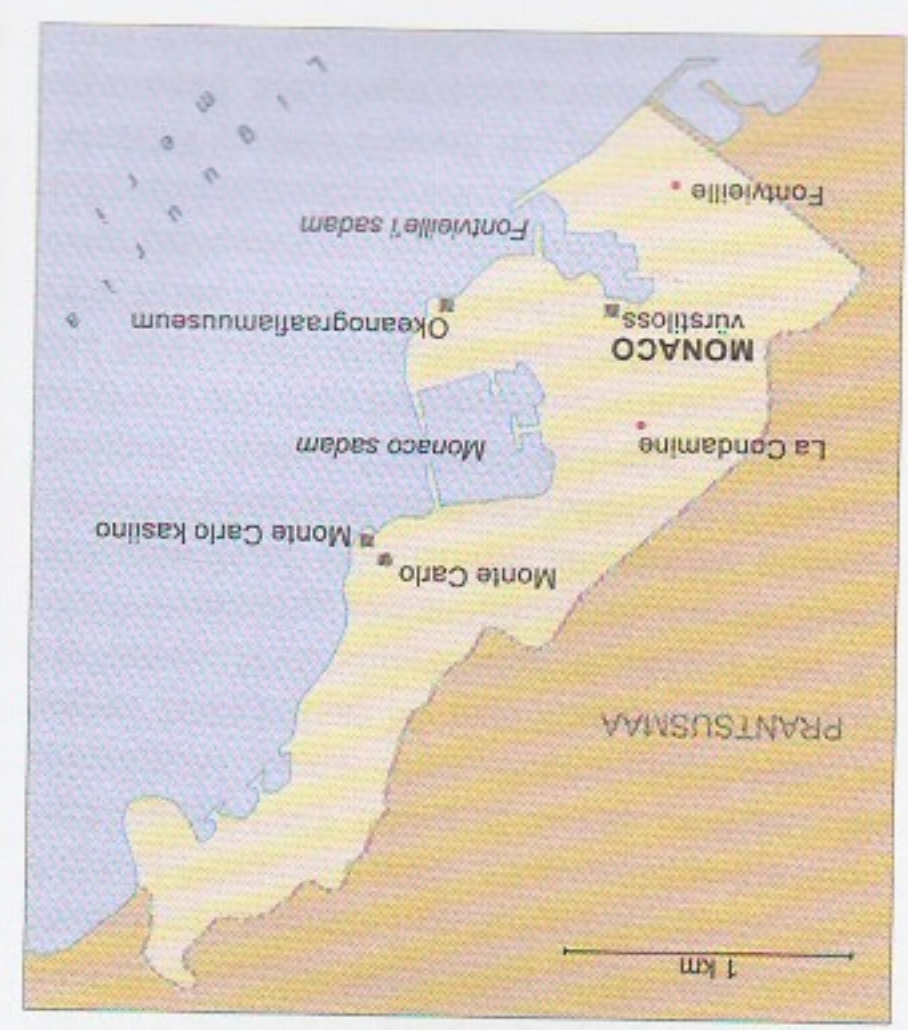
Monaco

Monaco [monako], M. Vürstiriik (pr Monaco, *Principauté de Monaco*), väike linnriik Vahemere Liguuria rannikul Vahemere ja Prantsusmaa vahel, asub Prantsuse Riviera Côte d'Azuri kuurortpiirkonnas (15 km kaugusel edelas asub Nice, 8 km kaugusel kirdes on Itaalia piir). Piir (4,4 kpm) Prantsusmaaga; rannajoone pikkus 4,1 km. Suuruselt maailma väiksemaid iseseisvaid riike (Vatikani järel teine).

Pindala	1,95 km²
Rahvaarv	33 200 (2006)
Pealinn	Monaco (33 200 el.)
Haldusjaotus	4 linnaosa (ei ole haldusjaotised)
Riigikeel	prantsuse keel
Rahavahetus	euro (EUR)
Riigitihtisid	MCO, MC

Politiline süsteem. M. on Prantsusmaa kaitsealune konstitutsioonilise monarhiaga riik. Riigipea on päritava võimuga vürst (vürstinna). Seadusandlik võim kuulub vürstile ja 24-kohalisele Rahvusnõukogule (*Conseil national*), mille 16 liiget valitakse 5 aastaks enamusvalimistel ja 8 proportsionaalsuse põhimõtte. Riigipea võib Rahvusnõukogu laiali saata. Valida võivad vähemalt 21-aastaselt. Valitsust juhib riigiminister (*ministre d'Etat*), kelle vürst nimetab Prantsusmaa valitsuse esitatud kolme Prantsuse kodanikust kandidaadist hulgast. M-s on mitmaparteisisüsteem. Olulisimad erakonnad on *Union pour la Principauté* ja *Rassemblement* (M. Tuleviku eest (*Union nationale*)).

Loodus. M. asetseb kitsal Liguuria mere rannikul Alpide eelalhelike ees. Kohati on rannik kaljune (kuni 63 m ü. m.). Põhjarannik eest mägedega kaitsitud M-s valitseb mahe vahemereine kliima, keskmine t° on jaan-s 10, juulis 23,3 °C. Sajab ainult 60 päeva aastas, pms. talvel (760 mm/a). M. kaguosa, Fontvieille on tammidega merest eraldatud (1964–73 m. merelt tagasi võideldud maa). Peale randade on M-s vähe looduslikke kooslusi; huvitav on botaanikaalad *Jardin Exotique*, kus leidub haruldasi taimi kogu maailmast. M-s on kohatud 104 liiki linde, paljud neist on kohanenud eluks linnaparkides ja aedades. M. okanograafiamuuseum on maailma parimaid. **Rahvastik.** M. rahvastiku etniline koosseis paistab silma selle poolest, et põlisrahvas monegaskid on riigis vähemuses (ainult u. 16 % rahvastikust peab end nende järeltulijaks). Enamik M. rahvastikust on prantslased (47 %), palju on ka itaallasi (16 %) ning 1/3 muid rahvusi. Valdav enamik inimesi on katoliiklased. M. on jaotatud 4 linnaosaks: M-Ville (*ka le rocher* 'kalju') on kahe lahesopi vahel pikalt metre ulatuv kivimäe, kus paiknevad vanalinn ja vürstlikond, La Condamine on lahest läände jääv äripärl, koos loodusliku sadamaga, Monte Carlo on kasiinode piirkond ning uues linnaosas Fontvieille's kasinod koos loodusliku sadamaga, Monte Carlo on

Sümboolika. M. lipu (a-st 1881) punane ja valge Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on M. vaba riik. Kõhtib 1962. a. põhiseadus (muudetud 2002). Kuid esitab Rahvusnõukogu ja kinnitab vürst. *pour l'avenir de Monaco*). Ülemkõrte kohtumise

EE SMA.59

paiknevad tööstusettevõtteid. M. rahvastik suureneb eelkõige sisserände tulemusena (1000 in. kohta saabub aastas riiki 7,68 immigranti, 2006). Kuna M. on linnriik, on kogu rahvastik linnaline. M. asustustihedus on maailma suurim (18 285 in./km²). Muuhulgas on M-s suhteliselt kõige rohkem politseinikke maailmas (1000 in. kohta 15,5 politseiniku, 2004). Peale prantsuse keele räägitakse inglise, itaalia ja monegaski keelt. Koolikohustus kehtib 6–16-aastastele. Keskkoolidust annavad 2 lütseumi ja 1 kolledž.

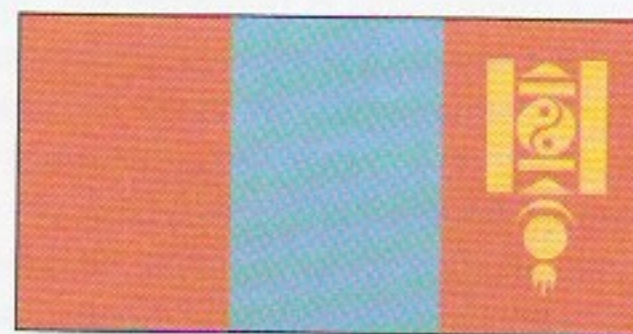
Majandus. Soodsad loodusolud ja rohked kasiinod on M-l võimaldanud kujuneda rahvusv. tähtsusega kuuort- ja turismialaks. M-st on saanud maailma luksuslikemaid kuuorte. Turiste (2005. a. 286 000) meelitavad eelkõige rannad ja jahisadamad, rahvusv. autospordivõistlused (ralli, vormel 1) ning maailmakuulus *Place du Casino*, Monte Carlo linnaosas asuv hasartmängukeskus (ehitatud 1861). Tuntud on vürst Rainier III eestvõttel asut. M. tsirkus, seal korraldatakse maailmakuulsaid tsirkusfestivali. Tulu annavad ka postmarkide trükkimine, kasiinod ning raha- ja kindlustustehingud. Tööstusharudest on olulisimad elektroonika-, kosmeetika-, toiduaine- ja farmaatsiatööstus. M. ise elektrienergiat ei tooda, riiki varustab sellega Prantsusmaa. Haritavat maad ei ole ja põllum- ga ei tegelda. Valitsusel on õnnestunud teenuseid ja tööstust laiendada. M-s tulumaksu ei ole, seetõttu on sinna asunud suur hulk rahvusv. ettevõtete peakorterid (seal paikneb üle 800 rahvusv. kompanii ja üle 50 panga juhatuse). Nn. maksupõgenikena on M-se kolinud palju ärimehi ja kuulsusi, kes teenivad oma sissetuleku teistes riikides, kuid naudivad M. maksuvaba elu. Valitsus on monopoliseerinud mitu majandussektorit (tubakatööstuse, telefoni- võrgu, postiteenused). Elatustase on kõrge, see on võrreldav Prantsusmaa jõukate linnapiirkondade- ga. Hotellid ja restoranid on kallid. Väliskaubandus toimub Prantsusmaa tolliliidu kaudu, ka EÜ-i turul osaleb M. Prantsusmaa kaudu. Lennujaamu ei ole, kuid Fontvieille'st Nice'i (Nizzasse) läheb kopterit- lin. Nice'iga on M-l hea rongi- ja bussühendus. Mnt- id on 50 km; M. on ka sadamalinn.

Ajalugu. 10. saj-st e. Kr. oli M. alal foiniiklaste, 7. saj-st e. Kr. kreeklaste koloonia; 1. saj-st e. Kr.

kuulus piirkond Rooma riiki, hiljem paljudele valitsejatele. 1191 andis Saksa-Rooma riigi kei- ser Heinrich VI M. Genovale, olles ise mõlema süserään. 1215 alustati M. kindluse rajamist. 1297 haaras M-s võimu Francesco Grimaldi, kes pani aluse M-s praeguseni võimul olevale Grimaldide dünastiale. 14. saj. omandasid M. valitsejad ka mõningaid naaberalasid ning 1346 moodustati Genova protektsiooni alune M. vürstiriik, mis aga orienteerus oma välispoliitikas üha enam Prantsusmaale. 1487 kuulutas Prantsuse kun. Charles VIII M. iseseisvaks, ent tegelikult sõltus riik Prantsusmaast. 1524–1641 oli M. Hispaania, a-st 1641 Prantsusmaa protektsiooni all. 1793 kuulutati M-s Prantsusmaa eeskujul välja vaba- riik, mis allutati täielikult Prantsuse kontrollile. Viini kongressi otsusega (1814) M. vürstiriik taastati ja see jäi Pariisi rahulepingu alusel (1815) sõltuvusse Sardiinia kuningriigist. 1848 hõivas Prantsusmaa Roquebrune'i ja Mentoni linna, mis olid end M-st sõltumataks kuulutanud ja lootsid minna Sardiinia otsealluvusse. Sellega kadus ühine piir Sardiiniaga ja maismaal ümbrikes M-t ainult Prantsusmaa. 1861 sai M. iseseisvuse, mille tagaja oli M. ja Prantsuse lepingu järgi Prantsusmaa. 1865 sõlmiti tolliliit. 1860. a-tel hakati turistide kui peaaegu ainsa sissetulekallika riiki meeli- tamiseks rajama kasiinosid (esimene 1863), hotelle, teatreid, jahisadamaid ja supelrandu. 19. saj. vii- masel kolmandikul sõlmis M. rohkesti lepinguid teiste riikidega, leides nii üldise tunnustuse. Üht- lasi ühines M. mitme olulise rahvusv. leppega juba nende sõlmimisel. 20. saj. algul kujunes M. oluliseks teadus-, eriti oktanograafia- ja antropo- loogiakeskuseks. Vürstile kuulus M-s piiramatu võim kuni 1911 vastu võetud riigi esimese põhi- seaduseni, mis muutis M. riigikorra konstitut- siooniliseks monarhiaks. 1918 sai Prantsusmaa M. troonipärimise küsimuses vetoõiguse, ühtlasi lepitati kokku, et juhul kui M. vürstil pole mees- soost järglast, liidetakse riik Prantsusmaaga. 1943–44 oli M-s Itaalia ja seejärel Saksamaa okupatsioon. 1959 saatis vürst Rainier III eel- arvevaidluste tõttu Rahvusnõukogu laiali, selle tegevus taastati 1962 vastu võetud põhiseadusega. Ühtlasi kärbiti sellega taas vürsti võimu, kodanike põhiõiguste kaitseks sätestati Ülemkohtu loomine ja anti naistele valimisõigus. 1962 tekkis M. ja Prantsusmaa vahel tulumaksukriis. Prantsusmaa kehtestas tollipiiri ja nõudis endaga samaväärset maksumäära, et karpida M. maksuparadiisi sei- sundit. Kriis lahenes 1963 kompromissleppel. Selle alusel jäid maksuvabaks M. kodanikud ja välismaalased, v. a. Prantsuse kodanikud. Ettevõt- ted on maksuvabad, kui üle 75 % käibest toimub M-s. 2002. a. põhiseaduse parandus säilitab M. trooni Grimaldide dünastiale ka siis, kui mees- soost pärijat ei ole. Samal aastal sõlmiti lisaleping Prantsusmaaga, kes on taganud M. iseseisvuse ja esindab M-t diplomaatiliselt rahvusv. areenil. A-st 1993 on M. ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Mongoolia

Mongoolia (mongoli *Mongol uls*), merepiirita riik Sise-Aasia põhjaosas. Pind (8220 km) Hiina (4677 km) ja Venemaa (3543 km).

Pindala	1 564 116 km ²
Rahvaarv	2 601 600 (2007)
Pealinn	Ulaanbaatar (760 000 el.)
Haldusjaotus	21 aimakki ja 1 eristaatussega
Riigikeel	mongoli keel
Rahvapäev	tugrik (<i>tögrög</i> , MNT)
Riigikod	MNG, MN

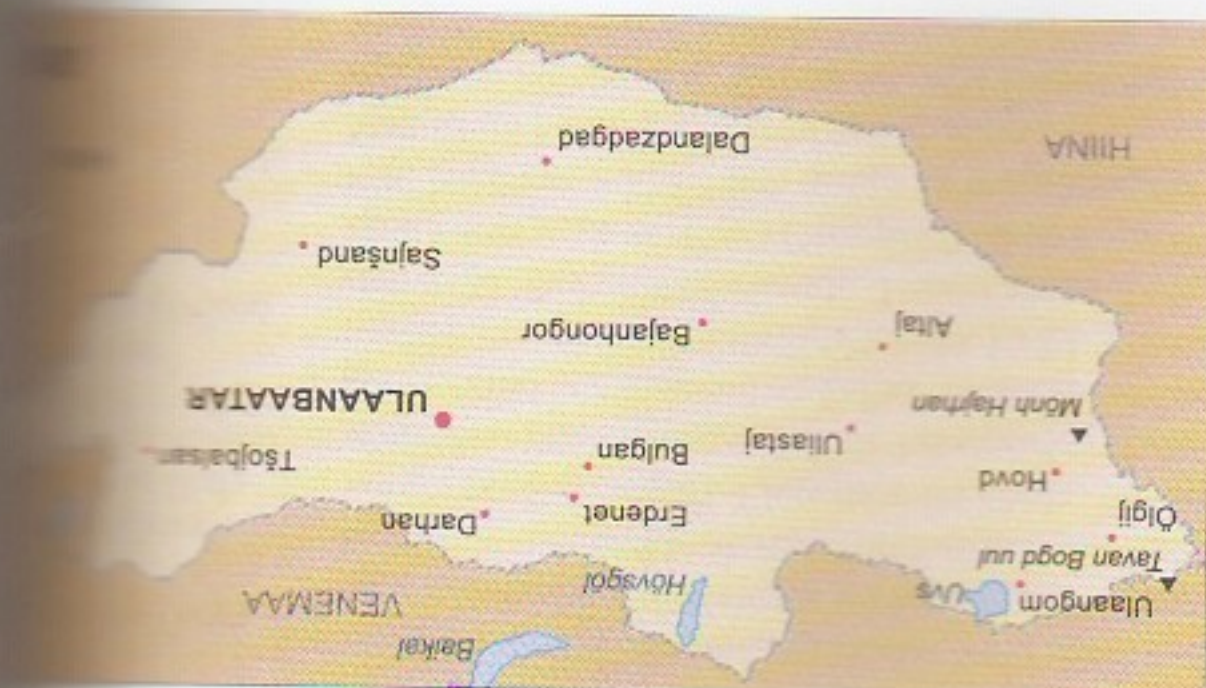
Politiiline süsteem. M. on unitaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 4 aastaks rahvas. Presidendi kandidaatide ülesseadmise õigus on parlamendis esindatud parteidel. Sama isik võib ametis olla kaks ametiaega. Presidendi on seadusandliku algatuse ja vetoõiguse. Seadusandlik organ on 76-kohaline Suur Riigikogu (*Ulsan Ikh-Hural*), mille liikmed valitakse üheksa-aastaseks ringkondades enamusvalimistele 4 aastaks. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Täitevvõimu teostab valitsus. Peaministri nimetab parlament 4 aastaks. Valitsuskabinetit liigmed nimetab peaminister ja kinnitab parlament. M-s on mitmeparteisüsteem. Oluulisimad erakonnad on M. Rahvarev. Partei (*Mongol Ardun Huvnsgali Nam*), Kodanikutahit Vabariiklik Partei (*Irgeni Dzorig Bugd Nadzramdah Nam*) ja Dem. Partei (*Ardiisilgan Nam*). Kohustusüsteem

Loodus. M. on lavamaade ja neid liigestavate mäeahelike maa. Maapinna keskmine kõrgus on 1580 m, 85 % maa-alast paikneb kõrgemal kui 1000 m. Läänepiiril kõrgub 900 km pikkune M. Altai mäestik (Tavan Bogd uul, 4374 m; Mönh Haythan, 4203 m), mis madaldub riigi lõunaosas Gobi Altai mäestik (pikkus 600 km). Riigi keskosa hõlmab Hangaj massiiv (kuni 4021 m). Lääne-M-s M. Altai, Gobi Altai ning Hangaj vahel paikneb palju järvi. Hangaj massiiv

ja Luvsanjamts Murjorj. dijn Damdinsuren, viis Bilegijn Damdinsuren („Meie puha soltumatu kodumaa“), sõnad Tsen-on sõnu muudetud) „Darhan manaj tusgaar uls“ ne muster *Tumen Nasan*. Hüm (a-st 1950, 2006 on sönö muudetud) „Darhan manaj tusgaar uls“ (2006) Tsinigst-ment Ulaanbaatar

on kolmeastmeline. Kõrgeimad kohtud on Ulem-kohus (toimib madalamate kohtute suhtes apellatsioonikohtuna) ja Konstitutsioonikohus (tegeleb põhiseadusliku järelevalvega). Konstitutsiooni-kohtu liikmed määrab 6 aastaks president, ülejäänud kohtunikud nimetab Kohtute Peanõukogu jaanud kohtunikud nimetab Kohtute Peanõukogu president ja Suure Riigikogu heakskiit. Kehitib 1992. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on M. vaba riik. Korruptsioonitundeks järgi asub M. maailmas 99. kohal.

Sümboolika. M. lipu (a-st 1940) punane värv sümbooliseerib progressi ja õitsengut, sinine on mongolite rahvusvärv ning tähistab igavest taevast. Vardapoolisel punasel laiul on põline lamastilisk sümbool *soyombo* (1940–92 oli selle asemel kuldnä viisnurk), mille lõi 1686 munk Bogdo Zanaabazar. *Soyombo* iga detailil on tähendus: üleväl loitev tuli on õnn ning mineviku, oleviku ja tuleviku, päike ja kuu igilikkuse võrdkuj, kaks allapoolle suunatud kolmnurka sarnanevad noolcoteistega ning on hoiatuseks vaenlastele, kaks rõhtsat triipu märgivad otsekohesust ja õiglust, kaks püstasammast jõudu ja iseseisvust, keskel paiknev ümmargune *yin-yang* i märk tähistab budismi vastandite ühtsust. Vapp (emblem, a-st 1992) toetub valgele lootosele, mis on puhtuse võrdkuj. Igavest taevast sümbooliseerival sinisel põhjal on kujutatud *soyombo* ja mütolooiline kappav ratsu. Nende all paikneb elu katkematu liikumist tähistav saatuseratas, millest on läbi põimitud sinine tervitusraat *hadag*. Vapi ülalosas olevad kolm juveeli sümbooliseerivad minevikku, oleviku ja tuleviku. Vappi ümbritseb igavikuli-

EE SMA 11-1

(2006) Tsinigst-ment Ulaanbaatar

Ulaanbaatar
Pealinn
Övörhangai
Uvs
Töv
Sühbaatar
Selenge
Orhon
Lõuna-Gobi
Kesk-Gobi
Ida-Gobi
Hövsöl
Hovd
Hentij
Gov-Sumber
Gobi-Altai
Dzavhan
Dornod
Darhan-Uul
Bulgan
Bajan-Olgij
Bajanhongor
Arhangaj
Aimakid (signa)

Mongoolia

madaldub idas Orhoni-Selenge alanguks (väikseim kõrgus 602 m). Hentej massiivi lääneosas Tuul goli jõe orus 1350 m kõrgusel asub riigi pealinn Ulaanbaatar. Sealt kuni Hiina piirini laiub 1000–1200 m kõrgune lainjas-künklik Ida-Gobi lavamaa. Tasandikke on ainult riigi idaosas (Bujri nuuri pind on riigi madalaim koht, 553 m). M. maapõues leidub kivi- ja pruunsütt, raua-, vase-, tina-, tsingi-, nikli-, plii-, volframi- ja molübdeenimaaki, kulda, hõbedat, naftat, fosforiiti, fluoriiti, kivisoola, asbesti, asfalti, kriiti, marmorit ja graniiti. Hangaj mäemassiivis on vääriskeve (topaasi) ja poolvääriskeve (türkiisi, mäekristalli), mitmel pool on tervisveallikaid. Valitseb teravalt mandriline kliima. Pikk talv on külm ja sademetevaene. Jaan-i keskmine t° on lõunaosas –10 kuni –15, põhjaosas –25 kuni –32 $^{\circ}\text{C}$, kohati kuni –35 $^{\circ}\text{C}$. Ilm on valdavalt vaikne ja selge. M. põhjapiirkonnad on õhukese lumikatte tõttu maailma lõunapoolseimad igikeitsaalad. Suvi on lühike ja soe, lõunaosas kuum. Juuli keskmine t° on põhjaosas 14–17 $^{\circ}\text{C}$, lõunaosas 23–27 $^{\circ}\text{C}$. M. Altai ning Hangaj massiivi abelike lääne- ja põhjanõlvul sajab 350–450, tundaaluseil nõlvul 200–300, Gobi kõrbes ainult 60–150 mm/a. Kevadtalvel on sageli lumetorme ja külasjääd, suvel tolmumorme. Kuiva kliima tõttu on jõgesid vähe. Tähtsaimad jõed Selenge (M. alal 593 km) ja tema lisajõgi Orhon (1124 km) algavad Hangaj mäemassiivilt. Tuul gol (819 km) varustab veega pealinna. Kirdeosa jõgedest on veerohkeim

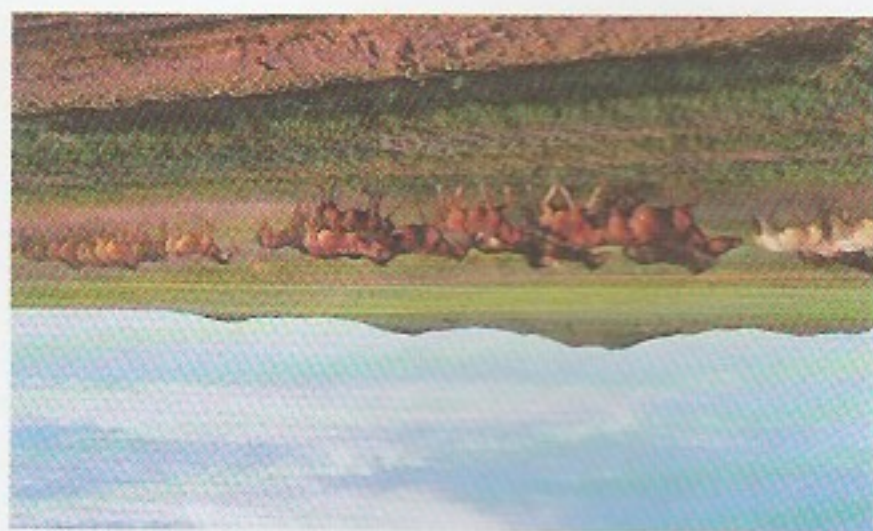

Onon gol (M-s 298 km) ja pikim Herlen (M-s 1090 km). Jõed külmuvad kuni 6 kuuks, palju vett tarvitatakse niisutuseks. Suurel lõuna- ja kagualal (u. 45 % terr-st) püsijõgesid ei ole. Suurimad järved on soolaseveelised Uvs (3350 km²) ja Hjargas (1407 km²) ning magedaveelised Har us nuur (1486 km²) ja Har nuur (530 km²). Põhjapiiri läh. sügavas tektoonilises nõos paiknev Hövsgöl (2620 km², süg. 238 m) on ainus laevatatav järv. M. põhjaosa asub metsa- ja mägistepi- (hõlmavad 29 % terr-st) ning stepivööndis (26 %), lõunaosa kuivstepi- ja poolkõrbe- (27 %) ning kõrbevööndis (15 %). Mets katab 9 % riigi maa-alast. Hövsgöli järve piirkonnas ja Hentej mäemassiivil kasvab okasmets (siberi lehis, seedermand, nulg, mand). Stepivöönd ulatub Hangaj massiivi lääneosast riigi idapiirini, kuivstepp Suurte Järvede nõost riigi äärmisse idaosas. Gobi lüvavöönd on taimkatet (tamarisk, saksauul, ogamalts) ainult laiguti, nõgudes on soolakuid ja takõrre. M-s elab 133 liiki imetajaid, neist 14, sh. lumeleopard, kaeluskaru, punahunt, mongoolia eeslik, muskushirv, saiga ja käbehüpik, on ohustatud. Äärmiselt ohustatud liik on ulukkaksküürkaamel. Džemani arvukus on kaitse tulemusena taastunud. Rohkesti on närlisi (suslikuid, ümisedajaid, hüplikasi). Linde on kohatud 428 liiki, neist pesitsejaid 274 liiki (kõige rohkem on kullilisi ja värvulisi); ohustatud on 23 liiki, sh. ida-toonekurg, stepi-hindpurt, käapakotkas, kuningfaasan, suurtrapp, valge-, ida-, munk- ja õnnkurg. Roomajaid on 23 ja kahepaikseid 8 liiki. Metsa- ja metsastepi loomastik sarnaneb paljus L-Siberi loomastikuga. Karjatamise ja jahipidamise tõttu on looduskeskkond saanud tugevasti kannata. M-s on 51 KA-d, sh. 16 RP-d, ja 5 BKA-d. Hustain Nuruu RP on hävinud praevalski hobuse loodusesse taastamise keskus. Altai Tavan Bogdi RP-s on M. kõrgeim mägi Tavan Bogd uul. Gobi kõrbes on suur Gurvan Sajhani (Gobi Altai) RP (27 000 km²), sealsetist Jura ja Kriidajastu setteist on leitud rohkesti hüüdsisalikke luustikke. Orhoni oru kultuurmaastik koos kunagise pealinna Karakorumiga (2004) ning Har us nuuri järvestu (2003) kuuluvad UNESCO maailmapärandi nimistusse.

Rahvastik. M. rahvastikust 94,9 % moodustavad Altai keelkonna mongoli keeli kõnelevad rahvad. Arvukaimad neist on halkad (halkamongolid). Lääne-M-s elavad oiraadid ja neile lähedased läänemongoli rahvad (höimad) durbetid ja bajatid, teisi on vähem. Põhjapiiril elavad burjaadid, idaosas, Tõva piiri ääres tõvalased ehk urjanhaid. Mittermongolitest on enim (5 %) turgi rahvaid (neist kõige rohkem kasahhe), on ka burjaate jt. rahvaid. Hiinlasi ja venelasi on sinna jäänud ainult mõni tuhat. Keskmine asustustihedus on alla 2 in./km². Kolmveerand rahvastikust elab riigi keskosas Selenge-Orhoni alangus, Hangaj mäemassiivi metsastepi- ja stepivööndis ning Ulaanbaatari ümbruses (keskm. 5–6 in./km²). Hõredalt on asustatud kuivstepp ja poolkõrb (1 in. 3–5 km² kohta). Gobis püsiasustust ei ole. 1979–83 oli iive 4,5 % aastas, kuid 2006 oli see

ainult 1,5%. Linnarahvastiku osatähtsus on 57% (2004). 15% rahvastikust rändleb. U. 10% rahvastikust peab end ateistideks, 90% kuulub msg. uskkondadesse. Usklike enamik (80% rahvas- tikust) on lamaistid (Tibeti budistid), kasahhid on muslimid, maapitirkondades on ka šamaanist. 1921. a. oli M-s 747 kloostri (kokku 120 000 laamat), kommunistliku vahituse ajal kõik kloost- rid peale Ulaanbaataris asuva Gandanteigšeniini kas hävitati või suleti. Pärast 1992. a-t on osa kloostreid alustanud uuesti tegevust. Koolikohus- tus algab 7. eluaastal. Kirjaooskajaid on 98%. Pealinnas on ülikool. Arstiabi on tasuta, maapiir- kondades kasut. lalaldaselt rahvameditšini.

Majandus. M. on majanduslikult mahajäänud maa, põhilised majandusharud on karjakasvat- ja mäetööstus. 1990. a-ni arendati majandust NSV Liidu huvides ja tema eeskujul (jaik plaani- majandus, põllum-ekooperatimise, mäetööstuse eelisarendamine). NSV Liidu kokkuvõttearvamine põhjustas tootmise vähenemise. Turumajanduslike reformide elluviimiseks saajandi vahetuseks alla- kõik peatati ja 2001 ületati 1989. a. tootmismah. 1999 ja 2002 pidurdus M. majandusareng lume- tormide tõttu. Majanduse alus on endiselt põllum. Tööstuse arendamisel peetakse oluliseks säästlik- kust ja tõhusust ning püütakse vähendada Vene- maast ja Hiinast sõltumist. Kaevandatakse kivi- ja kuld (12,1 t) ja fluoriiti (160 000 t, 2002) ning vähesel määrat raua-, tina-, volframi- ja uraanimaaki, fosforiiti ning kivisoola. Töötleva tööstuse põhivarud on metaali-, ehitusmaterjali- (tsement, lubi, tellised, klaas), keraamika-, kee- villa-, õmblus-, vildi-, vaiba-, naha-, jalatsi- ning toiduainetööstus. Karjad ja põllumaa on taas eras- tatud. Haritavat maad on 1 220 000 ha. Põllumund- us on võimalik ainult stepi- ja metsastepivööndis. Kasvat. teravilja, linnade ümbruses kartulit ja niisutusala del köögivilja. Karjamaaks sobib 128 mln. ha (82% terr-st). Vähese lume tõttu on väliskarjatamine võimalik kogu aasta vältel. Peetaks lammaid (2003. a. 656 000), veisid (1,8 mln.) ja kitsi (10,6 mln.), veoloomadena hobuseid (3 mln.), Gobis kaameleid (256 000) ning mägedes ka jakke. Linnade ümbruses laieneb sea- ja linnukasvatust. Metsa raiutakse 600 000–650 000 m³/a. Tavadarane tegevusala on jahin- dus. Rajatud on karusloomakasvatust. Rdt-d on 1810 km (sh. 1159 km pikkune Vene-maad ja Hiinat ühendava rdt. lõik). Mnt-id on 49 300 km, neist ainult 9890 km on kattega. Siseveeid on 580 km (Orhoni jõel 175 km, Selenge 270 km ja Hovsgoli järvel 135 km). M-s on 45 kohalikku

Hiinast välja ja 1380 algas Kuldhordi langus. 14. saj. algas mongolite riigi lagunemine. 1335 enda Hiina keisraks ja rajas 1271 Yuani dünastia. Suurkhaan Hubilai vallutas L-Hiina, tegi mongo- lite riigi pealinnaks Yanjingi (Pekingi), kuulutas khaan Hulagu Iraani ja rajas Hulaguide riigi. lõplikult P-Hiina ja 1257 Korea. 1253–56 alistas rajas 1243 Kuldhordi. 1234 alistasid mongolid 1241–42 Poolasse, Ungarisse ja Balkanile ning lutas 1237–40 enamiku Vene vürstirike, tungis pojapojad, kes jätkasid vallutusi. Batu-khaan val- khaani surma (1227) jaotasi riigi tema pojad ja lid lõplikult tanguuude Xixia riigi. Pärast Tšingis- polovetside ühendsojavägi. 1228 alistasid mongo- ning purustati Kaika lahingus Vene vürstide ja Taga-Kaukaasiasse, jõuti L-Venema stepidesse 1218–21 vallutati Kesk-Aasia ning 1223 tungiti lid 1211–15 P-Hiinas asunud tšuršenite riigi, khaaniks. Tema juhtimisel purustasid mongo- Temušin mongoli ulukite kurultail Tšingis- 13. saj. algul mongolite riigi. 1206 nimetati hoimud, rajas nojoon Jessugei poeg Temušin karjakasvatajateks (araadid). Alustanud mongolite rahvas jagunes ulukiteks (nojoonid) ja sõltuvateks triki. Sel ajal kujunesid M-s feodaalsed suhted, ja Kirgiisi kaganaati ning 10.–12. saj. kitanite nid jmt.). 6.–10. saj. kuulus M. turkide Uiguuri elas seal mitu rändhõimude liitu (hunnid, zuzaa- 300 000 aastat tagasi. 3. saj. e. Kr. – 6. saj. p. Kr. **Ajalugu.** M. ala asustati paleoliitikumi lõpul, u. kemikaale, väetisi, tarbekaput ja toiduaineid. veokid, masinaid, naftasaadusi, musti metalle, kuld, villast riie ja loomakasvatust, sisse eest). Väija veetakse vasekontsentraati, fluoriiti, 1,01 mrd. \$ eest) ränduvalt väljaveo (852 mln. \$ ris. Väliskaubanduses ületab sissevedu (2004. a. lennujaama, rahvusv. lennujaam on Ulaanbaata-

Erdene Dzün kloo-
stunpad (16. saj.)

Hobusek

AIDS-i surm

HIV/AIDS

Imikute surm

Suremus (2006)

Sündimus (2006)

Iive (2006)

naised

mehed

Keskm. eluiga

Keskm. vanus

Linnarahvus

Väesid (2006)

Tööluid (2006)

teenistus

tööstus

põllum.

Hoiatuid (2006)

Töövõime

saad

Majandus

Välisvõlg (2006)

Elarve kulu

Elarve tulu

Infatsioon (2006)

SKT_p 1 el. kulu

teenistus

tööstus

SKT_p (2005)SKT_p (2005)

M. alal tekkinud riigid taasühendas 16. saj. algul Dajan-khaan. Pärast tema surma (1543) algas uus killustatuse ajajärk. 16. saj. lõpul ja 17. saj. algul sai valitsevaks usundiks budism (maha-jaana). 1634–36 alistus Lõuna-M. idas tekkinud Mandžude riigile ning sai nimeks Sise-M. Samal ajal hõivas Venemaa mongolite asuala põhjaosa Burjaatia. 1691 tunnustas Põhja- ehk Välis-M. (ka Halha-M.) idaosa Mandžu dünastia ülemvõimu. Lääne-M-s püsis tugev Oiraadi khaaniriik, mis oli tekkinud 1640; 1758 vallutasid ka selle mandžud. 19. saj. lõpul ja 20. saj. algul üritas Hiina keskvoim Välis-M-s oma positsioone tugevdada, kuid need katsed vallandasid rahvusliku vastupanuliikumise. Ülikonna ladvik kuulutas nov. 1911 Mandžu dünastia kukutamaks ja M. iseseisvaks riigiks, kuid välisriigid seda ei toetanud. 1915 andis Hiina Välis-M-le omavalitsuse. Riigi valitsejaks sai lamaistide pea bogdogeen Jabzandamba Hutagt VIII. 1918–21, Hiina ja Vene valgekaartlaste võimutsemise ajal, tekkis bolševistlik liikumine, mida juhtis 1920 asutatud M. Rahvapartei (a-st 1925 M. Rahvarev. Partei, juhid Damdin Sühbaatar ja Horlogiin Tšogbalsan). 6. VII 1921 hõivas D. Sühbaatari juhitud vägi koos Nõuk. Venemaa Punaarmee üksustega Urga (Ulaanbaatar), kus moodustati uus valitsus. Pärast bogdogeeni surma (1924) kinnitas Esimene Suur Rahvakogu põhiseaduse ja kuulutas 26. XI 1924 riigi M. RV-ks. 1929 hakati ilmalike ja kirikuföödaalide omandit riigistama. Budistlikud kloostrid suleti. Paljud neist purustati ja vara hävitati. Aug. 1945 võitis M. Rahvaarmee osa Jaapani-vastasest sõjategevusest. 1945 kinnitati Jalta kokkulepetega M. kuuluvus NSV Liidu mõjualasse, kuid

vormiliselt jäi M. iseseisvaks riigiks. 1945. a. rahvahääletusel kinnitati sõltumatus Hiinast. Sellega pidi Hiina M-t tunnustama, kuid laiem rahvusv. tunnustatus saavutati alles 1961, kui M. võeti ÜRO liikmeks. Riigi pol. süsteem sarnanes NSV Liidu omaga: põhiseaduslikult (1960 ja hiljem põhiseadust täiendati) oli M. eesotsas kommunistlik M. Rahvarev. Partei, selle liider oli 1952–84 Jumzaagijn Tsendenbal ja 1984–90 Džambõn Batmõnh. 1966 toodi M-sse NSV Liidu sõjaväeosad, need lahkusid 1986. NSV Liidus toimunud muudatused peegeldusid ka M-s. 1990 tekkis esimene opositsiooniline pol. rühmitis Dem. Liit. Rahvarahutuste surve loobus samal aastal M. Rahvarev. Partei juhtkond võimust. Põhiseaduse täiendustega tühistati tema juhtiv osa, seati sisse presidendi ametikoht ja korraldati esimesed vabad valimised. Need võitis siiski M. Rahvarev. Partei. 1992. a. parlamendivalimistel oli nende võit veelgi suurem – Suure Riigikogu 76-st kohast saadi 71. 1993. a. presidendivalimistel võitis opositsiooniparteide ühine kandidaat Punsalmaagijn Otširbat. Opositsioonierakondade edu jätkus ka 1996. a. parlamendivalimistel, kus saadi 50 kohta. 1997. a. presidendivalimised võitis M. Rahvarev. Partei kandidaat Natsagijn Bagabandi, kes kordas oma edu ka 2001. a. 2005 valiti presidendiks M. Rahvarev. Partei juht Nambarõn Enhbajar. Viimastel parlamendivalimistel (2004) sai M. Rahvarev. Partei 37 kohta ja peamine opositsioonijõud, valimisliit Dem. Liit Kodumaa (Ehk *Oron-Ardtsilan*), millesse kuulusid Dem. Partei, Kodumajanduse Vabariiklik Partei ja M. Uus Sots-dem. Partei (*Mongolõn Ardtšilsan Shinz Sotsialist Nam*), 34 kohta. M. Rahvarev. Partei ja opositsiooni koalitsioonileppe kohaselt sai peaministriks Dem. Partei esindaja Tsahhiagijn Elbegdorž. Lepe nägi ette, et 2006 läheb peaministrikoht Rahvarev. Partei esindajale asepeaminister Tšultem Ulaanile, kuid 2005 lahkus Rahvarev. Partei koalitsioonist, pöördus siis samal aastal tagasi ning lahkus jaan. 2006 uuesti. Dem. Parteist üle tulnud saadikute hääle abil sai uueks valitsusjuhiks Rahvarev. Partei juht Mijedžgombõn Enhbald. A-st 1961 on M. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 20. XI 1991. 1920–21 oli sisuliselt M. sõjaline valitseja Tallinnas kasvanud baltisaksa päritolu kindralleitnant Robert (Roman) von Ungern-Sternberg.

asemel makja. Karstialad on muld- ja taimkatteta. M-s on 96 imetajaliiki (neist 12 liiki ohustatud) ja 238 linnuliiki (5 liiki ohustatud). Roomajaid on 35 (sh. euroopa sookilpkonn, mosori sisalik, harilik silenastik ja nokisrästik) ning kahepaikseid 10 liiki (sh. alpi vesilik ja haruldane koopaolm). M-s on 187 KA-d, sh. 9 RP-d, ja 2 BKA-d. UNESCO maailmapärandi nimistus on Kotori looduslik ja kultuurilooline ala (1979) ning Durmitori RP (1980, 2005). **Rahvastik.** 43 % rahvastikust on montenegrolased ja 32 % serblased (2004). Need on kaks keelelt ja kultuurilt lähedast lõunaslaavi rahvast. 1991. a. rahvaloenduse andmeil oli montenegrolasi 62 % ja serblasi 9 %, hiljem otsustas osa montenegrolasi pol. põhjustel tunnustada end serblaseks. Bosnialasi on 8 % ja albaanlasi 5 %. M-s elab ka mustlasi, horvaate ja makedoonlasi. Keskmine asustustihedus on 52 in./km², tihedamini on asustatud jõeorud, Skadari järve nõgu ja Aadria mere rannik, hõredamalt karstunud lubjakivimassiivid. Kaks suurimat linnas (Podgorica ja Nikšić) elab 31 % riigi rahvastikust. 76 % M. elanikest on õigeusklikud ja 18 % muslimid.

Majandus. Pärast Jugoslaavia lagunemist jäi M. liitu Serbiaga, mistõttu Bosnia sõja ajal (1992–95) kehtestatud majandussanktsioonidega eraldati rahvusv. turgudest ka M. Majandusreformid jäid ellu viimata. Eemaldumine Serbiast, Saksa marga (hiljem euro) kehtestamine ja erastamine võimaldasid M-l oma maj. olukorda parandada. Elektrienergiat toodeti 2005. a. 2,9 mrd. kWh (põhil. hüdroelektrijaamad). Kaevandatakse boksiiti (kuni 650 000 t/a), pruunsütt ning plii- ja tsingimaaki. Podgoricas on alumiiniumi-, Nikšićis musta metallurgia tehas. Tõstievas tööstuses on põhilised metalli-, elektroonika-, keemia-, ehitusmaterjali-, puidu-, paberi-, tekstiili-, õmblus-, tubaka-, veini- ja trüüainetööstuse ettevõtted. Põllumaad on 19 000 ha (pms. mägedevahelistes nõgudes ja orgudes). Kasvat. maisi, nisu, otra, kartulit, sojauba, kõõgivilja ja tubakat. Aadria mere rannikul ja Skadari järve nõos on levinud puuviljakasvatus. Aedu on 14 000 ha, kasvat. viina-, ploomi-, viigi-, õli-, granaadi-, virsiku- ja mandlipuud ning tsitrusi.

Mägedes on põhiline karjandus (veised, lambad). Riigi ida- ja kaguosas varutakse puitu. Aadria merest püütakse kala. Rdt-d on 250 km (2005). Tähtsaim liin kulgeb Serbiast läbi Podgorica Aadria mere äärde, kus asub meresadam Bar. Mnt-id on 7353 km (4274 km kõvakattega, 2005). Podgorica lähedal on rahvusv. lennujaam. Sisse tuuakse (1,1 mrd. \$ eest, 2004) masinaid, naftasaadusi, keemia-, elektroonika- ja tekstiilkaupu, välja viiakse (0,8 mrd. \$ eest) alumiiniumi, mööblit, tubakatooteid, veini, konserve ning värsket ja kuivatatud puuvilja. Tähtsaimad kaubanduspartnerid on Šveits ja Itaalia. Oluline tululikkas on turism. 2004 külastas M-t 703 500 turisti.

Ajalugu. U. 7. saj. paiku asustasid M. ala dukljaanid, 9. saj. rajasid nad Duklja (alates 11. saj-st Zeta) vürstiriigi, mis 9. saj. lõpust kuni a-ni 1042 allus Bütsantsile. Seejärel oli vürstiriik vormiliselt iseseisev, ent maksis andamit algal Bütsantsile ja hiljem Bulgaariale. 1077 andis paavst vürstile kuningatiitli. 1180. a-test kuni 14. saj. II pooleni kuulus Zeta Serbia riiki. Pärast seda kui Türgi 1389 Serbia alistas, jäi M. ala sõltumatuks. 1499 vallutasid türklased M. lausksmaa, vastupanu jätkus mägedes. M. vastupanu ja iseseisvustootuste tugikohaks kujunes Cetinje õigeusklooster, selle vladika (metropoliit) sai 1516 maa vaimuliku ja ilmaliku võimu kandjaks. Vladika Danilo Petrović Njegoš [1697–1735] muutis võimu päritavaks ja rajas Njegošite dünastiat. Petar I valitsemisajal iseseisvus 1796 kogu M. 1852 loobus Danilo II vaimulikuseisusest, kuulutas end vürstiks ja muutis M. ilmalikuks riigiks. 1860. a-tel tõrjuti Türgi sissetungikatsed. Pärast Vene-Türgi sõda (1877–78) tunnustas Türgi 1878 San Stefanos sõlmitud rahulepinguga M. iseseisvust. Sama kinnitasid 1878 Berliini traktaadiga ka Euroopa suurriigid, ent M. oli sunnitud leppima väiksema terr-ga, kui talle algselt oli kavandatud. 1910 nimetas Nikola I M. kuningriigiks. Balkani sõdade (1912–13) tulemusel suurendas M. oma terr-i kaks korda. I maailmasõjas sõdis M. Antandi riikide poolel, olles 1914 kuulutatud sõja Austria-Ungarile. Jaan. 1916 okupeeris riigi Austria-Ungari sõjavägi, 1918 hõivasid selle serblased. 26. XI 1918 kukutas M. parlament Njegošid ja otsustas riigi liita Serbia-Horvaatia-Sloveenia kuningriigiga (a-st 1929 Jugoslaavia). Apr-st 1941 oli M-s Itaalia, sept-st 1943 kuni sügiseni 1944 Saksa okupatsioon. A-st 1945 kuulus M. vabariigina sotsial. Jugoslaavia koosseisu. Pärast Jugoslaavia lagunemist (1991–92) moodustasid Serbia ja M. 1992 Jugoslaavia LV, mis 2003 nimetati Serbia ja M. konföderatsiooniks. Neid sidus vaid ühine välispoliitika (nt. M-s oli ametliku maksevahendina käibel euro, Serbias dinnaar). 21. V 2006 rahvaküsitlusel toetas 55,5 % hääletanuist M. iseseisvust. 3. juunil kuulutas parlament M. iseseisvaks. M. president on a-st 2003 Filip Vujanović. Valitsusjuht oli 2003–06 M. Sotsialistide Dem. Partei liider Milo Đukanović, nov-st 2006 Željko Šturanović. A-st 2006 on M. ÜRO liige. Eesti oli esimene riik, kes sõlmis M-ga diplomaatilised suhted (13. VI 2006).

ja, nende vooluhulk kõigub tugevasti. M-lle kuulub osa Njassa järvest. Zambezi jõele on rajatud Cahora Bassa v. Mets katab u. $\frac{1}{3}$ terr-st. Põhjaosa mägedes kasvab mägimetsa, platodel on heitlehine troopiline hõrendik ja metsasavann. Madalikul on valdav põõssavann ja tüüpiline savann. Jõeorgudes on galeriimetsa, rannikul mangroovi. M-s elab 179 liiki imetajaid. Linde on 741 liiki (pesitsejaid 144). Roomajaid on 195, kahepaikseid 52 ja kalu 524 liiki. M-s on 52 KA-d, sh. 9 RP-d ja Suur-Limpopo piiriülene park. UNESCO maailmapärandi nimistus on Moçambique'i saar (1991).

Rahvastik. 99,66 % M-i rahvastikust kõneleb bantu keeli. Enim on makuasid ja lomvesid (52 %, pms. riigi põhjaosas), on ka tsongasid (24 %), njandžasid (12 %) ja šonasid (6 %, lõunaosas), portugallasi on 0,2 ja India päritolu inimesi 0,08 % rahvastikust. U. $\frac{1}{4}$ rahvastikust räägib teise keelena portugali keelt, levinud on ka inglise keel. Üle poole rahvastikust on hõimuusklikud, kristlased (2001. a. 6,18 mln.) on pms. katoliiklased, on ka muslimeid (2,04 mln.) ja hinduiste. Kirjaoskajaid on 48 % täiskasvanuist (2003).

Majandus. M. on vähe arenenud riik, mille majandusarengut on pidurdanud kodusõda ja 2000. a. üleujutus. Enamik rahvastikust elab allpool vaesuspiiri. Põllum-s on tegev üle 80 % töövõimelisest rahvastikust. Kogu maa kuulub riigile, kes annab selle kasutamiseks kontsessioone. Haritavat maad on 6 % terr-st (2005). Toiduks kasvat. maisi, riisi, sorgot, muniokki, maapähklit, puu- ja köögivilja, kartulit ning banaani, istandustes viljeldakse suhkruroogu, kokospalmi, sisaliagaavi, puuvilla- ja teepõõsast ning tubakat, väiketalundites kašupähklit. Loomapidamist raskendab maa kesk- ja põhjaosas tsetsekarbes. Peetakse veiseid, kitsi, lambaid ja sigu. Suuremates linnades on töötleva tööstuse (pms. toidumaine-, tekstiili-, ehitusmaterjali-, puidu- ja keemiatööstuse) ettevõtteid. Suurim välisinvesteering on saanud Mozali alumiiniumisulatustehase jaoks (2000. a-st toodang kuni 250 000 t alumiiniumi aastas). Matolas on naftatöötlemistehas. Otsitakse investeeringuid, et alustada titaani tootmist. Portugali abiga taastatakse kodusõja ajal kannatada saanud Cahora Bassa hej-a võimsus. Pms. ookeanist püütakse kala (anšooviseid, makrelle), aastas veetakse välja u. 10 000 t krevette. Mnt-id on 30 400 km (5985 km kõvakattega, 2002). 2000. a. üleujutus

viis ära u. $\frac{1}{5}$ riigi tähtsaimast, põhja- ja lõunaosa ühendavast teest. Rdt-d on 3123 km (2005). Laevatatavad on Zambezi jõgi (Tete linnani) ning Cahora Bassa v. (kokku 460 km). Rahvusv. lennujaamad on Maputo ja Beira läh. Peamised väljaveokaubad (2005. a. 1,69 mrd. \$ eest) on alumiinium, krevetid, kašupähklid, puuvill, suhkur, tsitrused ja puit. Sisse tuuakse (2,04 mrd. \$ eest) masinaid, kütust, kemikaale ning toidu- ja riidekaupu. Peamised kaubanduspartnerid on LAV, Austraalia ja Belgia. Suuri eeldusi on turismi arendamiseks.

Ajalugu. 1.–4. saj. tungisid M-i alale põlluharijad bantud. I a-tuh. lõpuks rajasid M-i rannikule oma tugipunktid araabia kaupmehed. 15. saj. keskel tekkis Zambezi ja Limpopo jõgikonnas Monomotapa (Mwene Mutapa, Makaranga) riik. 1510 allutasid portugallased kogu M-i ranniku. 1607 tunnistas portugallaste protektoraati Monomotapa valitseja. 17. saj. keskpaigast 1850. a-ni veeti M-st välja neegerorje. 1752 muudeti M. omaette kolooniaks (1885 nimetati Portugali Ida-Aafrikaks). 19. saj. II poolel alustasid portugallased M-i sisealade vallutamist, mis õnnestus alles 20. saj. alguses. Vallutatud alade haldamiseks loodi paljuski Suurbritannia kapitalil põhinevad M-i Kompanii (1891) ja Njassa Kompanii (1894). Kompaniid ehitasid rdt-d ning vahendasid kolonistidele ja L-Aafrika kaevandustele kohalike seast värvatud (tihti sunniviisiliselt) tööjõudu. Portugali-Saksa (1886, 1890) ja Portugali-Briti (1891, 1893) lepingutega määrati kindlaks M-i piirid. Pärast I maailmasõda liideti M-ga osa Saksa Ida-Aafrikast, nn. Kionga kolmnurk (Cabo Delgado prov.). 1951 muudeti M. Portugali meretaguseks prov-ks. 1920. a-tel asutati M-s esimesed rahvuslikud org-d; 1962 asutati Tansaania FRELIMO, kes alustas 1964 M-i põhjaosas Portugali-vastast relvavõitlust. Marksistlikku FRELIMO-t toetasid NSV Liit ja Hiina RV. Relvavõitlus lõppes 1974 pärast Portugali nn. nelgirev-i. Samal aastal loodi Portugali ja FRELIMO esindajaist M-i üleminekuvalitsus. 25. VI 1975 kuulutati M. iseseisvaks, presidendiks sai FRELIMO juht Samora Moisés Machel. 90 % portugallastest lahkus, see tekitas oskustööliste puuduse. M. asus marksismist lähtuval sotsial. arenguteele, riiki lubati NSV Liidu, Kuuba ja Alžeeria väeosad ning nõunikud. Vastukaaliks FRELIMO-le rajati 1976 M-i Rahvuslik Vastupanuliikumine, mis sai toetust LAV-st ja alustas kodusõda, milles hukkus u. 1 mln. in. 1980. a-tel sattus FRELIMO režiim maj. ja pol. raskustesse, ühteaegu tabas riiki näljahäda. 1986 hakati majandust liberaliseerima ja FRELIMO loobus marksismist. Samal aastal hukkus S. M. Machel lennuõnnetuses. 1993 toodi M-i ÜRO rahuvalveväed, 1994 õnnestus kodusõda lõpetada ja korraldada esimesed vabad valimised. 1995 astus M. Rahvaste Ühenduse liikmeks. 2004. a. valimistel oli edukaim FRELIMO, kes sai 160 kohta. Presidendiks valiti FRELIMO kandidaat Armando Emilio Guebuza (astus ametisse 2005). A-st 1975 on M. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Namibia

Pindala	825 120 km ²
Rahvaarv	2 038 800 (2006)
Pealinn	Windhoek (277 300 el.)
Haldusjaotus	13 ringkonda
Riigikeel	inglise keel
Kaerahitk	Namibia dollar (NAD)
Riigitihtisid	NAM, NA

Politiiline süsteem. N. on presidentaalne vabariik. Presidendi valib 5 aastaks rahvas. Seadusandlik or-
gan on kahekojaline parlament. Rahvuskogu (*Nation-
al Assembly*) 72 liiget valib proportsionaalsuse põ-
himõtte 5 aastaks rahvas, kuni 6 liiget võib nimetada
president. 26-liikmelisse Rahvusnõukogusse (*Na-
tional Council*) valib iga piirkonna volikogu 6 aas-
taks kaks esindajat. Valida võivad vähemalt 18-aas-
tased. Peaministri ja valitsuskabineti liikmed nime-
tab president. N-s on mitmaparteisüsteem. Olulisi-
mad liikumised ja erakonnad on vasaakpoolne Ede-
la-Aafrika Rahvaorg. (*South-West Africa People's
Organisation, SWAPO*), paremtsentristlik Dem.
Tumhalle'i Liit (*Democratic Turnhalle Alliance*)
ja sots-dem. Demokraatide Kongress (*Congress
of Democrats*). Kohustuslikud liikmed nimetab president. Kehit-

1990. a. põhiseadus (täiendatud 1999). Rahvusv. klassifikatsioon! alusel on N. vaba riik. Korrut- sioonindeksi järgi asub N. maailmas 55. kohal. **Sümboolika.** N. lipu (a-st 1990) põhivärvid pärine- vad Edele-Aafrika Rahvaorg-i lipult. Punane värv sümboliseerib rahvast, roheline loodusrikkusi ning sinine taevast. Atlandi ookeani ja vihma, valged triibud tähistavad rahu ja ühtsust. Päike on elu- ja energiaallikas, selle 12 kiirt märgivad N. peamisi etnilisi rühmi. Vapi (a-st 1990) lipuvärvides kilpi toetavad mõõksarv-orüksid, selle kohal on kilg- merikotkas. Vapikilp toetub kõrbet sümbolisee- rivalte liivaluile, millel on kõrbetaim velvisia. Vapi all on rahvuslik devis „Unity, liberty, jus- tice“ („ühatus, vabadus, õiglus“). Hümn (a-st 1991) „Namibia, land of the brave“ („N., vaprate maa“), sõnad ja viis Axali Doeseb. Rahvuslind on õgja- lane *Laniarius atrococcineus*.

Loodus. Üle poole N. terr-st hõlmab 1200–1600 m kõrgune kilimaa (Brandbergi massiivil on riigi kõrgeim tipp Königstein, 2579 m). Nood ja orud jaotavad kilimaa massiivideks ja lavaadeks. Idas madalduv see aeglaselt 900–1100 m kõrguseks Kalahari nõoks, läänest laskub Suure astanguna jär- sult 50–130 km laiuselt Namibi kõrbetasandikule, kus on üle 250 m kõrgusi lüteid. Atlandi ookeani rannik on vähe liigestunud. N. on rikas maavarade poolest. Leidub tecmanite, vase-, plii-, tsingi-, üna-, uraani-, liitiumi-, kaadmiumi- jm. maake, kuld, hõbedat, väävlit, keedusoola, kivisütt, naftat ja maagaasi. Suur tecmandivaru (u. 3 mrd. karatit) arvatakse olevat ka N. mandrilaval. N. on kõige kiivem Sahara-tagune riik. Piki rannikui põhja poole kulgeva kilimaa Benguela hoovuse tõttu on criit kuiv (Namibi kõrbe põhjaosas 10–50, lõuna- osas 60–100 mm sademeid aastas) ja keskmisest jahedam (t° jaan-s 17–19, juulis 12–15 °C) kliima rannikualal. Maa siseosas on troopiline kuiv klii- ma. Suvel puhuvad valdavalt kirde-, talvel kagu- tuuled. Kilimaaal sajab keskm. 200–400 mm/a, talvel on öökülmä. Kalaharis on keskmine t° suvel 25–30, talvel 15–20 °C. Kõige rohkem sajab N. äärmises kirdesosas Caprivi maaribal. Rannikul tekib inversiooni tõttu udu, merehise ja mandrilise sooja õhu kokkupuutealal võib näha tereidusi.

Haldusjaotus
Ringkonnad (mg)
Capivi
Erongo
Hardap
Karas
Komas
Kunene
Ohangwena
Okavango (Karas)
Omaheke
Omasati
Oshana
Oshikoto
Ojizondjupa
Suurimad (Karas)
(el. arv., 2006)
Windhoek
Rundu
Walvis Bay
Oshakati
Swakopmund

RAPI MAASIK (Elosha rahva)

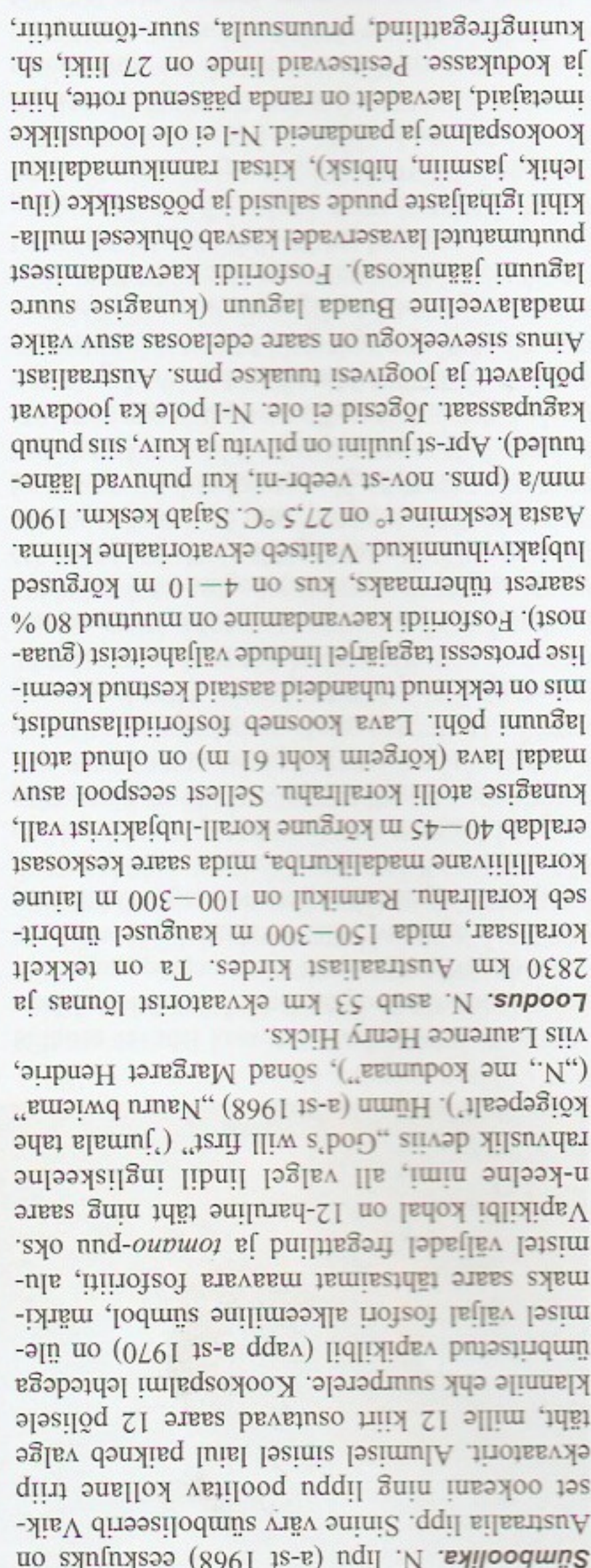
Kiltmaa lavadel kasvab kuivalembene võsa, mis madalamatel aladel vaheldub poolkõrbetaimedega. Niiskemas põhjaosas on hõrendikke, Namibi kõrbes kasvab sukulente. Alalise vooluga on ainult pürijõed Oranje, Cunene ja Okavango. Riigi põhjaosas, 1130 m kõrgusel, asub Etosha soolak, mis moodustab u. 1/4 Aafrika ühest loomarikkaimast piirkonnast Etosha RP-st (22 270 km², asut. 1907). N-s elab 250 liiki imetajaid (14 neist, sh. mägisebra, lövi, torukoonu, on ohustatud), linde on 708 (pesitsejad 207), roomajaid 215 ja kahepaikseid 31 liiki. N-s on 181 KA-d, sh. 5 RP-d.

Rahvastik. 87,5 % N. rahvastikust on Aafrika põliselanikud, 6 % valged (eurooplaste järglased) ja 6,5 % segaverelised. Kõige rohkem on bantu keeli kõnelevaid rahvaid: pms. põhjaosas elavad ovambod (50 %), kirdeosas kavangod (9 %) ja idaosas hererod (7 % rahvastikust). Lääne- ja keskosas elavad khoisani keeli kõnelevad namad (hotentid) ning kõrbealal bušmanid ehk sanid. Euroopa päritolu on buurid ning inglise ja Saksa kolonistide järglased. Peale inglise keele räägib suurem osa namiibialasi afrikaani ning osa ka saksa keelt. Usklikud on põhil. (80–90 %) kristlased, neist üle poole protestandid; on ka hõimuusklikke. 84 % rahvastikust on kirjaoskajad (2003). HI-viirusesse nakatunute osa on N-s maailma suurimaid.

Majandus. Ehkki N. majanduse tähtsaim haru on maitetööstus, on suurem osa rahvastikust hõivatud põllum-s. Kaevandatakse teemante (2002. a. 606 000 mln. karaati, suur osa neist on juveeli-teemandid), kulda (2001. a. 2851 kg) ja hõbedat (2001. a. 32 t). N. on maailma 5. uraanitootja (2002. a. 2333 t), suurtes kogustes toodetakse ka pliid, tsinki, tina, vaske, volframit ja keedusoola. Põllum-e põhiharu on karjakasvatus, eriti karakullilammaste kasvatamine. Peetakse ka veiseid ja kitsi. Veisekasvatuseks sobivad pms. riigi kesk- ja põhjaosa, väikeloomapidamiseks on soodsam lõunaosa. Põllundus (haritavat maad 1 % terr-st) on võimalik ainult riigi niiskemas põhja- ja kirdeosas. Kasvat. hirssi, maisi, sorgot, maapähklit ja nisu. Tähtis on kalapüük ja -töötlemine, püütakse põhil. sardiini, makrelli ja heiki. Töötleva tööstuse põhiharud on toiduaine-, metalli- ja ehitusmaterjalitööstus. Rdt-d on 2382 km (2005), mnt-id 42 237 km (sh. 5406 km kõvakattelis; 2002). Rahvusv.

lennujaam on Windhoekis. Suurim sadam on Walvis Bays, peamine kalasadam Lüderitzis. 2005. a. eksportis N. kaupa 2,04 mrd. ja importis 2,35 mrd. \$ eest. Tähtsaimad väljaveokaubad on teemandid, vask, kuld, tsink, plii, uraan, kariloomad, kala ja karakullinahad. Sisse ostetakse pms. toiduaineid, kütust, masinaid ja kemikaale. N. olulisim kaubanduspartner on LAV (85 % sisse- ja 33 % väljaveost, 2004). 2001 külastas riiki 670 000 turisti, kes jätsid sinna 404 mln. \$.

Ajalugu. N. põlisasukad on sanid ja namad (hotentid). Alates 16. saj. algusest maale tunginud rändkarjakasvatajad ja maaharijad bantud tõrjusid nad järk-järgult kõrbealadele. 1485 jõudis N. rannikule portugallane Diego Cão, 19. saj. algul saabusid sinna inglise misjonärid. 1883 ostis Saksa kaupmees Adolf Lüderitz namadelt Angra Pequena lahe ümbruse maad ja rajas sinna kaubanduspunkti (Lüderitz). 1884 kuulutas Saksamaa N. oma valduseks ja nimetas selle Saksa Edela-Aafrikaks. Jakobus Morenga ja Samuel Maharero juhitud ülestõusu (1904–07) lämmatamisel hävitati u. 2/3 hererodest ja namadest. I maailmasõja ajal (1915) hõivas N. L-Aafrika Liit, 1920 sai ta selle haldamiseks Rahvasteliidu mandaadi. 1949 kuulutas LAV N. oma provintiks. ÜRO, kes a-st 1947 N-t hooldas, seda akti ei tunnistanud ning tühistas 1966 LAV N. haldamise mandaadi. 1960. a-tel tekkis aafriklaste iseseisvusliikumine. Selle juhtorg-ks kujunes Edela-Aafrika Rahvaorg (SWAPO), kes LAV tegevusele vastukaaluks (LAV keeldus tunnustamast ÜRO 1966. a. otsust) alustas 1970. a-tel relvavõitlust. 1978 võttis ÜRO vastu N. dekoloniseerimist nõudva resolutsiooni ja tunnistas SWAPO ainsaks seaduslikuks rahvaesinduseks. 1989 jõudsid LAV ja SWAPO tugialaks olnud Angola sõjategevuse lõpetamise osas kokkuleppele ning LAV nõustus N. iseseisvumisega. Nov. 1989 toimusid asutava kogu valimised ning 21. III 1990 kuulutati N. iseseisvaks. Esimeseks presidendiks sai SWAPO juht Samuel Daniel Shafishuna Nujoma. SWAPO kujunes N. sisepol. juhtivaks jõuks ja võitis ülekaalukalt kõik järgmised parlamendivalimised (1994, 1999, 2004). 1994 andis LAV N-le üle Walvis Bay süvasadama. 1990. a-tel puhkesid Kirde-N-s Caprivi prov-s relvakokkupõrked, seal elavad lozid nõudsid N-st lahikuloomist. 1996 moodustati Mishake Muyongo ja Edward Ndopu juhtimisel pagulasvalitsus ning 1999 rünnati provintsi pealinna Katima Mulilo. 1999. a. põhiseaduse täiendus võimaldas S. D. S. Nujomal kandideerida kolmandat korda presidendiks. 2004 tahteti samasisulise täiendusega lubada tal veel kord kandideerida, aga opositsiooni vastuseis nurjas selle plaani. Presidendiks valiti SWAPO kandidaat Hifikepunye Lucas Pohamba (S. D. S. Nujoma jäi SWAPO juhiks 2007. a-ni). Dem. vabaduste poolest on N. Aafrika eesrindlikemaid riike; viimastel aastatel on sisepol. pingeid tekitanud 2005 alanud maareform, mis on põhjustanud valge elanikkonna (neile kuulub enamik maast) rahulolematuse. A-st 1990 on N. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 26. V 2004. ■

Nauru , N. Vabariik (nauru <i>Naoero</i> , <i>Ripublik Naoero</i>), riik Mikroneesias Nauru saarel, maailma väikseim vabariik. Rannajoone pikkus 30 km, veeala suurus 308 480 km ² .	
Pindala 21,3 km ²	
Rahvaarv 11 300 (2006)	
Pealinn	ametlikku pealinna ei ole, valitsus ja parlament asuvad Yarenis (4600 el.)
Haldusjaotus	14 ringkonda (<i>district</i>)
Riigikeel	nauru keel
Rahavähiik	Austraalia dollar (AUD)
Riigitähtsused	NRU, NR

Nauro

nif-siidhaigur ja endemne nauru roolind (ohustatud). Madalast ookeaniveest püütakse koorikloomi, limuseid, sh. karpe, ja merisiilikuid.

Rahvastik. Põlisrahvast naurulasi on 68 % rahvastikust (2005). Nad räägivad austroneesia keelkonda kuuluvat n. keelt. Pol. ja ärialses suhtluses kasut. inglise keelt. Fosforiiti kaevandavad võõrtöölised, mistõttu 24 % rahvastikust on pärit Okeania teistest riikidest ja 5 % Aasia maadest, 2% on spetsialistidena töötavaid austraallasi, uusmeremaalasi ja eurooplasi. Võõrtöölistel ei ole pol. õigusi. Fosforiidi kaevandamise lõppemisega väheneb N. rahvaarv. Keskmise asustustihedus on 531 in./km². Fosforiidi kaevandamise ala on elamiskõlbmatu, kogu asustus on koondunud rannakuribale, seal elab 2500–3500 in./km². Usklikud on põhil. kristlased (neist 2/3 protestandid, 1/3 katoliiklased), on ka budiste, taoiste ja hõimuusuusi. Üldharidus on tasuta, Austraalia ja Uus-Meremaa ülikoolides õppijatele maksab riik stipendiumi. Saarel on 2 haiglat, keerukad operatsioonid tehakse Austraalias. Toitumisest ja eluviisist tulevalt on 90 % naurulastest ülekaalulised. N. on maailmas esikohal suhkurtõve osatähtsuse poolest (2004 pödes seda 30 % täiskasvanuist).

Majandus. N. majandus põhineb fosforiidi kaevandamisel. N. fosforiit on maailma kvaliteetsem (sisaldab kuni 84 % puhast fosfaati). Suurim tootmiskaht (2,4 mln. t) saavutati 1973, seejärel hakati tootmist vähendama (2002. a. 162 000 t). Fosforiidi kaevandamise vähendamine on kahtluse all ka SKT maksumust 1 el. kohta (1985 oli see 13 000, 2005. a. 5000 \$). Fosforiidi väljaveost saadud tulu on paigutatud mitmesse fondi ning investeeritud aktsiatesse ja teistes riikides asuvasse kinnisvarasse. Mitme suure projekti ebaõnnestumine on paisanud rikka N. tagasi mahajäetud majandusega arengumaaks. Kaevandustes töötavad pms. võõrtöölised, naurulased ise põhil. halduses ja teeninduses; tööstusettevõtteid ei ole. Korjatakse kookospähkleid, kasvat. köögi- ja puuvilja, püütakse kala ning peetakse sigu ja kana. Mnt-ld on 41 km, tähtsaim on piki rannikut

ümber saare kulgev tee. Kaevandatud fosforiit tuuakse saare keskosast rannikule mööda 5 km pikkust rdt-d. Yarenis on rahvusv. lennujaam. Välja veetakse (2004. a. 40 mln. \$ eest) ainult fosforiiti, sisse tuuakse (20 mln. \$ eest) toidu- ja tööstuskaupu, kütust, ehitusmaterjale ja masinaid. Peamised kaubanduspartnerid on LAV, L-Korea ja Austraalia.

Ajalugu. Enne eurooplaste saabumist olid N. põliselanikud jagunenud mitmeks omavahel vaenutsevaks klanniks, kelle eesotsas olid pealikud. 1798 jõudis N-le Inglise meresõitja John Fearn. 1878 puhkes N-l eriti verine klannidevaheline võitlus, sest kasutati Euroopa kaupmeestelt hangitud tulirelvi. 1888 võttis saare oma valdusse Saksamaa ning 1906 hakati koos inglasega kaevandama sealset rikkalikku fosforiidivaru (suuremahuline kaevandamine algas 1919). I maailmasõja algul (1914) okupeeris N. saare Austraalia, 1920–47 haldas teda Rahvasteliidu mandaadi alusel Suurbritannia. 1942–45 oli N-l Jaapani okupatsioon; 1200 naurulast küüditati Chuuki saarele töölaagrisse, kus u. 40 % neist suri. 1947–68 oli N. ÜRO hooldusmaana Austraalia, Uus-Meremaa ja Suurbritannia ühishalduses, tegelikult haldas teda Austraalia. 1966 sai N. kohaliku omavalitsuse ning korraldati esimesed valimised, iseseisvaks kuulutas N. end 31. I 1968. Esimeseks presidendiks sai kohalik hõimupealik Hammer DeRoburt. 1970 läks fosforiidi kaevandamise ainuõigus riigile ning N. hakkas kiiresti rikastuma. 1993 nõustus Austraalia korvama N-le fosforiidi kaevandamisest tekitatud kahju 75 mln. \$ ulatuses. Poliitiliselt on riik olnud ebastabiilne – alates iseseisvumisest on vahetunud üle 20 valitsuse. Fosforiidivaru lõppemine ja selle kaevandamisest saadud tulude ebaüht. kasutamine põhjustasid käesoleva saj. algul riigis finantskriisi. 2002 katkestas N. diplomaatilised suhted Taiwaniga (taastati 2005) ja sõlmis need Hiina RV-ga, saades viimaselt vastutasuks 60 mln. \$ toetust. 2003 pidi valitsus sulgema riigi maksuvabad pangad, sest rahvusv. finantsjärelevalve süüdistas neid rahapesus. Aug. 2004 avaldatud Austraalia teadlaste uuring N. olukorra kohta oli pessimistlik. Selle järgi on naurulastel ainult kaks võimalust: kas muutuda vaesusest ja haigustest vaevatud rahvaks või alustada kohe riigi majanduse ja elukorralduse täielikku ümberstruktureerimist. Sept. 2004, pärast seda, kui parlament ei suutnud vastu võtta riigieelarvet, saatis liberaalseid reforme pooldav president Ludwig Derangadage Scotty parlamendi laiali ning kuulutas välja erakorralised üldvalimised. Need võitsid veenva ülekaaluga tema pooldajad, saades parlamendis 16 kohta. 2005 teatas N. välisminister, et saarel on leitud täiendav fosforiidivaru, millest saadavat tulu arvestades saab välja töötada uue rahvusliku arengu strateegia. A-st 1999 on N. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

jas ja heitleheline lehtmets (tamm, kastan, pöök, püha viigipuu), peaaheleku tuulepealseil nõlvul ka okasmets (nulg, mänd, jugapuu). 3500–4000 m kõrgusel kasvavad põõsastikud ja kadastikud, neist kõrgemal on alpiniidud. Taimkate ulatub kuni 5500 m kõrgusele. N-s elutseb 181 liiki imetajaid, 31 liiki on ohustatud, sh. kääbussiga, vesipühvel, india ninasarvik, india elevant, susu, panda, lumeleopard, tiiger, india harjasküülik. Linde on 901 liiki (274 pesitsejaid). Roomajaid on 119 ja kahepaikseid 50 liiki. N-i jõed kuuluvad Gangese jõgikonda. Suurimad jõed on Karnali, Kāli, Gandak, Kosi ja Arun. Maavarasid on vähe, leidub väikseid poolkäsitöönduslikult kasutatavaid ligniidi ning vase- ja rauamaagi leiukohti. Märkimisväärne on hüdroenergia varu. Kliima on tüüpiline mussoonkliima. India ookeanilt puhuvad suvemussoonid (juuni–sept.) toovad Himaalaja mäestikuga põrkudes kaasa palju sademeid. Himaalaja lõunanõlvul võib sadada kuni 5000 mm/a ja peaaheleikutagustes orgudes 150–170 mm/a. Talvemussoon (jaan.–veebr.) toob Tšibetist kuiva ja külma õhku. Mussoonid ja kõrgusvõõndilisus kujundavad ka t^o-iolud. Terais on suvine päevamaksimum üle 40 °C, kõrgmäestikus langeb t^o talvel alla –40 °C. Rahvastiku kiire juurdekasv on põhjustanud metsade maharaiumise, jõgede bioloogilise reostumise ja õhu saastumise (õhusaaste on suurim tihedalt asustatud Katmandu orus). Viimastel aastatel on rahvusv. koostöö-

na rakendatud mitut keskkonnahoiuprojekti, nt. puhastatakse osoonimise teel mägede turismipiirkondades joogivett, et vähendada taarakoguseid. N-s on 32 KA-d, sh. 17 RP-d. Kuulsaimaid on Annapurna LKA, 7600 km². UNESCO maailmapärandi nimistus on Katmandu org (1979, 2006), sh. Sagarmāthā RP (1148 km²) koos Džomolungmaga (1979), Kuninglik Chitawani RP (1984) ja Gautama Buddha sünnipaik Lumbini (1995). **Rahvastik.** Rahvastiku keskmine tihedus on 172 in./km² (2006). Rahvastik ja asulastik on koondunud pms. Teraisse (48 %) ja keskmäestikualale (44 %), kus on viljakaimad mullad ja maaviljeluseks sobiv pinnamood. N-s on 36 linna ja u. 4000 küla. Kuigi viimasel 20–30 aastal on linnastumine kiirenud, elab linnades ainult 15 % rahvastikust (1971. a. 4 %). Linna-rahvastik on kasvanud eelkõige Katmandus ja sellega ühist linnastat moodustavates Pātanis ja Bhaktapuris, kus koos neid ümbritsevate küladega elab kokku u. 2 mln. in. Keskmine asustustihedus selles piirkonnas on üle 2000 in./km². Himaalaja peaaheleku alal on asustus hõre (keskm. 33 in./km²), püasustus on sealses orgudes kohati 4000 m kõrgusel. N. on paljurahvuseline ja -keeleline riik. Kuna etniline enesemääramine põimub seal kastilise kuuluvuse määramisega, saab valdavalt nepali keelt kõneleva indo-nepali ja India päritolu ehk uus-nepali rahvastiku (kokku 3/4 riigi rahvastikust) rahvuslikust koosseisust rääkida üksnes tinglikult. Vana-nepali rahvastest ja hõimudest on tähtsaimad keskmäestikus elavad magariid (7 %), tamangid (6 %), nevarid (5 %) ja gurungid (2 %). Himaalaja peaaheleku orgudes elavate tiibetlaste hulka kuuluvad bhoted, thakalid, manangbad ja šerpad. Vana-nepali rahvaste hulka loetakse ka Terai põlisasukad tharud (7 %). Viimastel kümnenditel on seoses džungli ülesharimisega tulnud Teraisse palju India uusimmigrante, ka riigisisene ränne suundub pms. Teraisse ja Katmandu orgu. Keeleliselt jaguneb N-i elanikkond indoeuroopa ja hiina-tiibeti keeli kõnelevateks rahvasteks. Indoeuroopa keelkonda kuuluvatest keeltest kõneleb nepali keelt 49 %, maithili keelt 12 % ja bhodž-puri keelt 8 % rahvastikust. Vana-nepali ja Tiibeti rahvaste keeled kuuluvad hiina-tiibeti keelkonda. Usutunnistuse järgi on hinduiste 81 %, budiste 11 % ja muslimeid 4 %. Põhiseaduse järgi on N. hinduistlik riik (maailma ainus), seoses sellega on paljud budistid usku vahetanud. Rahvaarv on kiiresti kasvanud: 1991–2001 oli rahvastiku keskmine juurdekasv 2,25 % aastas, mis praegusajal on veelgi suurenenud. Sündimus on suurim Terais (kuni 4 %). Rahvastik on keskmise vanuse järgi noor: kuni 14-aastaseid on 39 %, 15–64-aastaseid 57 % ja üle 65-aastaseid 4 %. 1991–2000 oli imikute suremus 7,7 %, laste suremus alla 5-aastaste seas 10,8 %. Nüüdseks sisuliselt likvideeritud malaaria juhtumeid oli 2000. a. 100 000 in. kohta 33. Terai põliselanikud tharud on malaaria suhtes resistentsed. 2002 oli tuberkuloosijuhtumeid 271. Suurimad probleemid

SKT 7,35 mrd. \$
SKT₁ (2005) 41,49 mrd. \$
põllum. 38 %
tööstus 21 %
teenindus 41 %
SKT₁ 1 el. kohta (2005) 1500 \$
Infrastruktuur (2005) 7,8 %
Elarve tulu (2005) 1,2 mrd. \$
Elarve kulu (2005) 1,8 mrd. \$
Välisvõlg (2005) 3,34 mrd. \$
Majandusabi (2000–01) saadud 424 mln. \$
Töövõime (2004) 10,4 mln.
Hõivatud (2005) 76 %
põllum. 6 %
tööstus 18 %
teenindus 42 %
Töötud (2004) 31 %
Väest (2004) 15 %
Linnarahvastik (2005) 20 a
Keskm. vanus (2006) 60 a
Keskm. eluiga (2006) 60 a
naised 60 a
mehed 60 a
Iive (2006) 2,2 %
Sündimus (2006) 3,1 %
Suremus (2006) 1 %
Imikute suremus (2006) 6,5 %
HIV/AIDS (2005) 75 000 in.
AIDS-i surmud (2003) 3100

SKT 7,35 mrd. \$
SKT₁ (2005) 41,49 mrd. \$
põllum. 38 %
tööstus 21 %
teenindus 41 %
SKT₁ 1 el. kohta (2005) 1500 \$
Infrastruktuur (2005) 7,8 %
Elarve tulu (2005) 1,2 mrd. \$
Elarve kulu (2005) 1,8 mrd. \$
Välisvõlg (2005) 3,34 mrd. \$
Majandusabi (2000–01) saadud 424 mln. \$
Töövõime (2004) 10,4 mln.
Hõivatud (2005) 76 %
põllum. 6 %
tööstus 18 %
teenindus 42 %
Töötud (2004) 31 %
Väest (2004) 15 %
Linnarahvastik (2005) 20 a
Keskm. vanus (2006) 60 a
Keskm. eluiga (2006) 60 a
naised 60 a
mehed 60 a
Iive (2006) 2,2 %
Sündimus (2006) 3,1 %
Suremus (2006) 1 %
Imikute suremus (2006) 6,5 %
HIV/AIDS (2005) 75 000 in.
AIDS-i surmud (2003) 3100

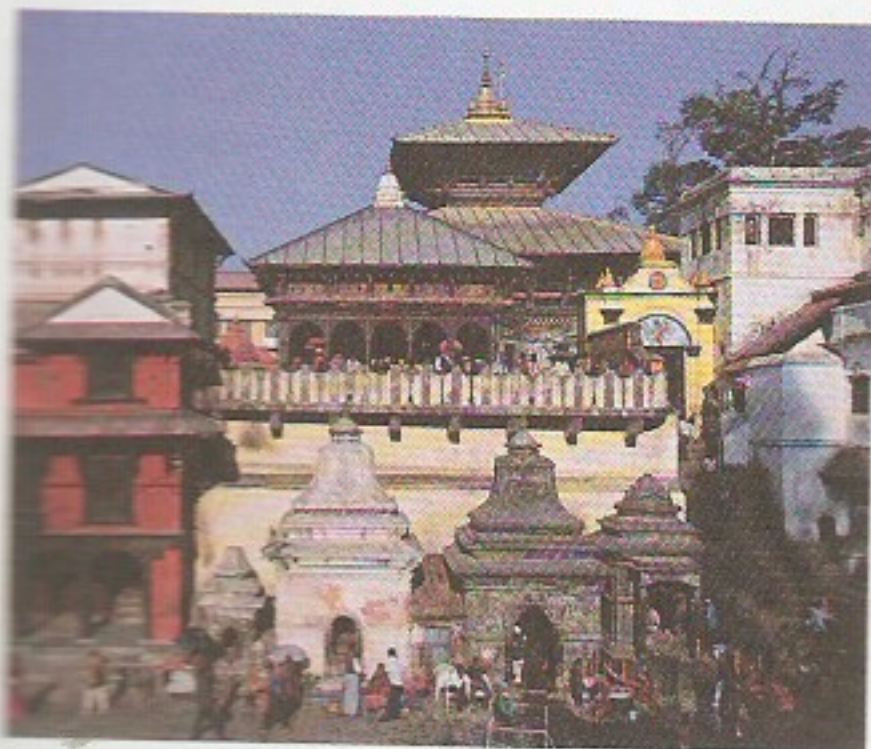
SKT 7,35 mrd. \$
SKT₁ (2005) 41,49 mrd. \$
põllum. 38 %
tööstus 21 %
teenindus 41 %
SKT₁ 1 el. kohta (2005) 1500 \$
Infrastruktuur (2005) 7,8 %
Elarve tulu (2005) 1,2 mrd. \$
Elarve kulu (2005) 1,8 mrd. \$
Välisvõlg (2005) 3,34 mrd. \$
Majandusabi (2000–01) saadud 424 mln. \$
Töövõime (2004) 10,4 mln.
Hõivatud (2005) 76 %
põllum. 6 %
tööstus 18 %
teenindus 42 %
Töötud (2004) 31 %
Väest (2004) 15 %
Linnarahvastik (2005) 20 a
Keskm. vanus (2006) 60 a
Keskm. eluiga (2006) 60 a
naised 60 a
mehed 60 a
Iive (2006) 2,2 %
Sündimus (2006) 3,1 %
Suremus (2006) 1 %
Imikute suremus (2006) 6,5 %
HIV/AIDS (2005) 75 000 in.
AIDS-i surmud (2003) 3100

4000 km. Janakpuri ühendab India rdt-võrgu-
ga 59 km pikkune kitsarööpmeline rdt-liin. N-s
on 48 lennujaama, sh. Katmandus asuv Tribhu-
vani rahvusv. lennujaam. Himaalaja peaahe-
likumiseks kasut. kodujakke, muulasid ja kand-
jaid. Riigieelarve korrallised tulud kulusid ei kata.
Otseinvesteeringuid on vähe – nt. 2002. a. 4 mln.
\$. Väljavõetud moodustab 11 %, sissevedu 27 %
SKT-st (2005). Väija veetakse vaipu, rõivaid,
nahatooteid, dzuuti ja teravilja. Sisse veetakse
masinaid ja seadmeid, naftasaadusi ning väetisi.
Yuddha Bahadur Shahi (1799–1836)
Deva 1816–47
Bikram Shahi 1847–81
Bikram Shahi 1881–1911
Bikram Shahi 1911–50
Bikram Shahi 1950–51
Gautama Buddha (u. 563–473 e. Kr.). Magadha
valitseja Ašoka (u. 273–232 e. Kr.), kes suurema
osa Indiast ühendas, kuulutas budismi riigiusu-
diks ja lasi Lumbinisse püstitada Buddha sünni-
kohta tähistava samba. Budismi ja mõnevõtra
hiljem hinduismi levimise tõttu sattus N. India ja
Tibeti mõju alla. U. 350–750 olid võimul arval.
India päritolu Liitshavi (Licchavi) dünastia valit-
sejad. 620 tõusis troonile kun. Amsuvarmaan, kelle
ajal N-i positsioon India, Tiibeti ja Hiina vahelises
transiitkaubanduses tugevnes; hakati vermina

oma raha. Amsuvarmani tütre ja Tiibeti prints abieliu kaudu tugevnesid Tiibeti mõju ja budismi positsioon riigis oluliselt. Järgmisi sajandeid nimet. allikate vähesuse tõttu tumedaks ajajärguks. On andmeid Indiast lähtunud sissetungijate, kuningavõimu nõrkuse ja riigi killustatuse kohta. N-i ja P-Indiast pealetungiva islami vahelises võitluses tõusis troonile kun. Arimalla [1200–16]. Ta pani aluse uuele, nevari päritolu Malla dünastiale, kelle esindajad valitsesid 1768. a-ni. Kun-te Jayasthiti Malla [1382–95] ning Jayayaksha Malla [1428–82] ajal tõrjuti edukalt muslimitest valitsejate kallaletungid, tugevdati keskvaldumist ning kujundati välja N-i ühisk. elu reguleerivad hinduistlikud seadused ja normid koos nendest tuleneva suletud ja rangelt liigendatud kastisüsteemiga. Samas säilitasid budistlikud mungad ja hinduistlikud braahmanid võrdse staatuse. 15. saj. lõpul jagunes N. kolmeks kuningriigiks (Katmandu, Patan ja Bhaktapur), kohalike väikevürstide kätte läks üha suurem võim. 1768–69 vallutas Gurkha väikeriigi raadžputi päritolu valitseja Prithvi Narayan Shah [1743–75] omavahel rivaalitsevad Malla kuningriigid, ühendas kogu N-i ning kuulutas end maharadža-diradžiks. Pealinnaks sai Katmandu. Shahi dünastia püüdis oma riiki Kashmiri, Sikkimi ja Bhutani aladele laiendada, kuid see põhjustas vastuolusid Inglise Ida-India Kompaniiga ja sõja inglastega (1814–16). Hoolimata ägedast vastupanust said gurkha lüüa. Sugauli rahulepingu määrati kindlaks N-i piirid, mis kehtivad praeguseni. N. säilitas iseseisvuse, kuid tema välissuhtlust hakkas kontrollima Katmandus resideeruva Briti esindaja kaudu Suurbritannia. Gurkha sõdurite vaprus avaldas inglastele sedavõrd muljet, et nendest moodustati tänini eksisteeriv Briti armee eliitväeosa. Kuningavõimu nõrgenedes hakkasid N-i pol. elus tähtsat osa etendama peaministrid. 1846. a. riigipöördega tuli võimule kindral Jung Bahadur. Ta võttis 1856 maharadža tiitli ja rajas Ranade dünastia, kes valitses 1951. a-ni. Kuningale jäi vaid esindusfunktsioon. N. muutus suletud riigiks, selle areng aeglustus. 1901–29 valitsenud Chandra Shumsher Jang Bahadur Rana üritas maad reformida: ohjeldati korrupsiooni, keelati nõidade põletamine,

lõpetati orjapidamine, rajati uusi kooli, ehitati sildu ning loodi telefonivõrk. 1927 avati N-i esimene ja seni ainus rdt-lõik, see asub Amlekhganj ja Raxauli (Indias) vahel.

Pärast II maailmasõda tekkis N-s Indialt tugev otsiv Ranade-vastane opositsioon. Asutati esimesed pol. org-d, juhtivaks jõuks kujunes 1950 loodud N-i Kongress. Pol. võimuvõitlus kasvas üle kodusõjaks, mille käigus (1951) Ranad kukutati. Valitsuse moodustas N-i Kongress, taastati kun. Tribhuvana võim. Peaministriks nimetati Matrika Prasad Koirala. 1959 vastu võetud põhiseadusega muudeti N. konstitutsioonilise monarhiaga riigiks, valitsemisel võeti eeskujaks Briti mudel. 1959 valiti esimest korda parlament, enamuse saavutas N-i Kongress. 1960 saatis kun. Mahendra parlamendi laiali ja koondas täitevvaldumist enda kätte. Uue põhiseaduse (1962) järgi muudeti N. parteivabaks ühiskonnaks. Valitsemist teostavate nõukogude (panchayat) tipus asus ainuisikulise võimuga kuningas. 1963 valiti uue põhiseaduse järgi parlament, kaotati kastisüsteem, kaelustati laste abiellumine ja alustati agrarreformi. 1985 alustas N-i Kongress mitmeparteisüsteemi taastamiseks kodanikuallumatuse kampaaniat, 1986. a. valimisi boikoteeriti. 1990 puhkenud rahutuste mõjul võeti vastu uus põhiseadus. 1991. a. mitmeparteistest valimistel võitis N-i Kongressi partei. 1995 saatis kuningas valitsuse laiali, see ajendas mauistlike rühmitiste ülestõusu, mis kasvas üle pikaks kodusõjaks (hakkas u. 12 000 in.). 2001 mõrvas troonipärija Dipendra oma isa kun. Birendra ja mitu kuningliku perekonna liiget ning sooritas seejärel enesetapukatse. Dipendra krooniti küll kuningaks, kuid 3 päeva hiljem ta suri. Troonile sai tema onu Gyanendra. 2001. a-st on riigis enamiku ajast kehtinud kaitseseisukord. 2002 saatis kuningas parlamendi laiali ja 2005 kehtestas riigis sõjaseisukorra. 22. IV 2006 toimus Katmandus kuninga ainvõimu vastane demonstratsioon, millest võitis osa üle 200 000 in. (pms. mauistlikud rühmitised). 4 päeva hiljem kutsuti parlament uuesti kokku ning 30. apr. nimetas kuningas peaministriks 84-aastase veteranpolitiku Girija Prasad Koirala (N-i Kongressipartei). 18. V 2006 kuulutas N-i parlament end resolutsiooniga riigi ainsaks seadusandlikuks võimuks, kuningale jäeti ainult esindusfunktsioon. Põhiseaduse kehtivus peatati kuni uue põhiseadusliku assamblee moodustamiseni, kes peab otsustama N-i riigikorra tuleviku üle. Nov. 2006 sõlmiti valitsuse ja mauistlike relvarühmitiste vahel ajutine relvarahu ning jaan. 2007 moodustati ajutine parlament, milles on esindatud 12 erakonda ja pol. liikumist (sh. mauistide esindajad) ja mis peab koos üleminekuvalitsusega ette valmistama põhiseadusliku assamblee valimised. Kõik kuninga pol. volitused on peatatud. A-st 1955 on N. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 20. IV 1992. 22. V 2003 jõudis Alar Sikk eestlastest esimesena Džomolungma tippu. ■

Haldusjaotus
(departamentid)
Boaco
Carazo
Chinandega
Chontales
Esteli
Granada
Jinotega
Leon
Madriz
Managua
Masaya
Matagalpa
Nueva Segovia
Rio San Juan
Rivas
Autonoomsed piirkonnad
(región autónoma)
Atlántico Norte
Atlántico Sur
Presidendid
1947–50 V. Chamorro
1950–56 A. Somoza Debayle
1956–63 Luis Somoza Debayle
1963–66 Luis Somoza Debayle
1966–67 René Schickel
1967–72 Somoza Debayle
1972–74 Somoza Debayle
1974–79 amehkkohtu
1979–84 Somoza Debayle
1984–90 amehkkohtu
1990–97 Ortega Saavedra
1997–2002 Bartolomé
2002–07 Enrique Bolaños Geyer
2007– José Daniel Ortega Saavedra

alusel on N. osaliselt vaba riik. Korruptsiooni-
indeksi järgi asub N. maailmas 111. kohal.
Sümboolika. N. lipu (a-st 1908) eeskujuks on
Kesk-Ameerika Ühendatud Prov-de lipp. Lipu
sinised laiud sümboliseerivad Karibi merd ja
valget ookeani, valge lai on puhituse ja aususe
võrdkuj. Lipu keskel valgel laiul on N. vapp.
Kolmnurksel vapil (a-st 1908) kujutatud 5 vulkaani
tähistavad Kesk-Ameerika Ühendatud Prov-de.
Punane Früügia müts sümboliseerib vabadust ja
vikerkaar rahv. Vappi ümbritseb kiri „República de
Nicaragua, América Central“ (N. Vabariik, Kesk-
América). Hümn (a-st 1939) „Salve a ti, Nicara-
gua“ („Ole tervitatud, N.“), sõnad Salomón Ibarra
Mayorga, viis Luis Abraham Delgadillo. Rahvus-
lipp on punane plumeeria (*Plumaria rubra*), rahvus-
lind tüürkismotmot (*Eumomota superciliosa*).
Loodus. N. pinnamood on mitmekesine. Riigi põh-
ja- ja keskosa hõlmab vana, jõeorjudest ja murrat-
gustest liigestunud mägismaa (kõrgem tipp Mogo-
tón, 2106 m). Idas madalduv see 60–130 km lai-
seks alluviaalseks Moskitiitoranniku madalikuks.
Valitse ookeani rannik on vähe liigestunud. Kõrge-
rannikumadaliku tagant algab Fonseca lahest Ka-
riibi mere ni ulatuv loode-kagu-suunaline sügav
tektooniline nõgu. Nõos on mitu kustunud ja 6
tegevviilkkaani ning suured järved N. ja Managua.
Suuremal osal lerr-l valitseb niiske troopiline pas-
saatlihtima, tektoonilisest nõost edelas lähisekva-
tiaalne kliima. Madalikel on aasta keskmine t° 25–
30 °C, mägismaal 1500–2000 m kõrgusel 16–
21 °C. Kirdedepassaadid toovad rohkesti sademeid.
Moskitiitorannikul sajab 3000–5000, äärmises kagu-
osas kuni 6400, mägismaal 2000–4000. Valitse
ookeani rannikul (pms. suvel maist nov-ni) 1000–
2000 mm/a. Paju on veerohkeid jõgesid, suurimad
on kirdepiiril voolav Coco, Rio Grande de Mata-
galpa, Escondido ja Prinzapolka. 27 % N. alast hõl-
mab mets. Moskitiitorannikul on mangroove, mada-
likul ja mägismaal madalamal idanõul kasvab
troopiline vihmamets, 600–800 m kõrgusel leht-
(pms. tammne-), kõrgemal sega- ja männimets. Mä-
gismaal edelanõul, tektoonilises nõos ja Valitse
ookeani rannikumadalikul vahelduvad heitlehised
metsad põõsastike ja rohulatega. Leidub pruunsiid,
kuld, hõbedat, metallimaake ja ehituskivi. N-s

Nicaragua [nika-]. N. Vabariik (hisp *Nicaragua, República de Nicaragua*), riik Kesk-Ameerika. Pindala 129 494 km². Rikaga (309 km); rannajoone pikkus 910 km.

Pindala	129 494 km ²
Rahvastarv	5 591 900 (2006)
Pealinn	Managua (990 400 el.)
Haldusjaotus	15 departemangu ja 2 autonoom- set piirkonda
Riigikeel	hispaania keel
Rahavähi	Nicaragua córdoba (NIO)
Riigitihihised	NIC, NI

Politiiline süsteem. N. on presidentaalne vaba-
riik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht.
presidenti valib 5 aastaks rahvas. Sama isik võib
ametis olla kaks ametiaega, kuid mitte järjest.
Seadusandlik organ on Rahvuskogu (*Asamblea
Nacional*), mille 90 liiget valib proportsionaalsuse
põhimõttel 5 aastaks rahvas. Peale selle kuuluvad
sima eelmine president ja presidendivalimiste
teiseks jäanud kandidaat. Valida võivad vähemalt
16-aastasest. Valitsuskabinet liikmed nimetab
president. N-s on mitmeparteisüsteem. Olulisi-
mad erakonnad on Konstitutsiooniline Liberaalne
Partei (*Partido Liberal Constitucionalista*) ja
Sandinistlik Rahvuslik Vabastussõrm (*Frente
Sandinista de Liberación Nacional*). Kohustus-
keem on kolmeastmeline. Ülemkohu kohtunikud
valib parlament. Kehitib 1987. a. põhiseadus (vii-
muse ühendatud 2000). Rahvusv. klassifikatsioon

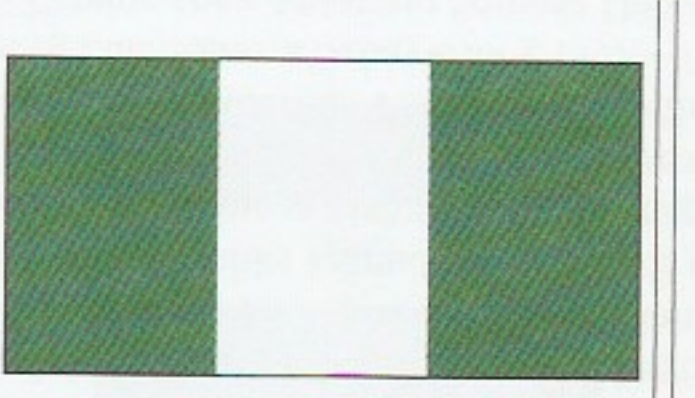

elutseb 200 liiki imetajaid, palju on laianinalisi ahve, kiskjalistest nt. puumat, jaaguari ja pesukarusid. Kariibi manaati, hiidtaapir, keskameerika karuopossum ja suur-sipelgaõgija on väga ohustatud. Linde on kohatud u. 700 liiki, pesitsejaid on 215 liiki, rohkesti on koolibrilasi, papagoilisi, kullilisi ja värvulisi (eriti tikatlasi, sääliklasi ja tangaralasi). Roomajaid on 179, kahepaikseid 61 ja kalu 241 liiki. Kariibi mere põhja asustab lopsakas ja kirev korallielustik. N-s on 116 KA-d, sh. 3 RP-d, ning 2 BKA-d, kuulsaim on Bosawa BKA (7300 km²). Peamised keskkonnaohud on üleraie, erosioon ja vee reostus, põhilised loodusohud maavärinad, vulkaanipursked ja orkaanid (nt. 1998. a. orkaan Mitch). **Rahvastik.** 69 % N. rahvastikust moodustavad mes-titsid, 17 % valged, 9 % neegrid ja 5 % põlisrahvad. Peale hispaania keele kõneldakse põliskeeli ja inglise kreoolkeelt (pms. idarannikul). Keskmine asustustihedus on 40 in./km². Ainus suurlinn on pealinn Managua. 85 % rahvastikust on katoliik-lased. A-st 1979 on alg- ja keskkool tasuta. Algekool on 6-, keskkool 5-klassiline. Kohustuslik kooliharidus on 6 klassi. Kirjaoskus on Lad-Am. madalaimaid (2003. a. 67,5 %). Tervishoiule kulu-tatakse 8,5 % SKT-st. 2003. a. oli N-s 32 haiglat ja 8986 arsti, 10 000 in. kohta oli 10 haiglakohta.

Majandus. N. on läänepoolkera vaeseimaid ja ebavõrdseima tulude jaotumusega riike. Majan-dus sõltub palju välisabist. Elektrienergiat toodeti 2004. a. 2,9 mrd. kWh, sellest 84 % saadi soojus-, 8 % hüdro- ning 8 % muudest elektri- ja aatom-energiast. Valdava osa tööstustoodangust annab põllum-saadusi töötlev tööstus, sh. toiduainetööstus (suhkur, konservid). Arenenud on ka nafta töötlemine ja tekstiilitööstus. Peale Managua on tähtsad tööstus-linnad ka Granada, León, Masaya, Chinandega ja Tipitapa. Peamised põllum-piirkonnad on Vaikse ookeani rannik ja tektooniline nõgu. Kasvat. maisi, sorgot, põlduba, puuvillapõõsast, kohvipuud, suhk-ruroogu, banaane, apelsine ja ananassi. Looma-kasvatuseks on pms. ekstensiivne. Moskiitoranniku metsades varutakse väärspuitu (mahagoni, balsat, palisandrit, sinipuitu), rannikumerest püütakse kala (2002. a. 22 800 t), Kariibi mere saarte läh. ka krevet ja homaare. Mnt-id on vähe (19 032 km, neist 2094 km kõvakattelisi), rdt-d ainult

6 km. Siseveeteid on 2200 km. Tähtsaimad mere-sadamad asuvad Bluefieldsis, Corintos ja El Bluf-fis. Lennujaamu on 176, sh. 1 rahvusvaheline (11-l on kõvakattelised rajad). Välja veetakse kohvi, kre-vette, puuvilla, tubakat, banaane, suhkrut, veiseliha ja kulda. Peamised kaubanduspartnerid on USA, Mehhiko, Venezuela, Costa Rica ja El Salvador. **Ajalugu.** 16. IX 1502 jõudis N. rannikule Christoph Kolumbus. 1573 liideti N. Hispaania koloonia Guatemala kindralkapitanadiga. 15. IX 1821 N. iseseisvus, kuid kuulus 1822–23 Mehhiko keisririiki ja 1823–38 Kesk-Ameerika Ühendatud Prov-desse. Pärast lõplikku iseseisvumist (30. IV 1838) algas liberaalide ja konservatiivide vaheline võimuvõitlus. President Tomás Martínez Guerrero [1857–67] stabiliseeris olukorra ja viis pealinna 1858 Leónist Managuasse. 1867–93 olid võimul konservatiivid. Liberaal José Santos Zelaya (pre-sident 1893–1909) kehtestas tugeva isikuvõimu ja üldise valimisõiguse ning lahutas kiriku riigist. 1910–33 viibis N-s peaaegu pidevalt USA oku-patsioonivägi. 1927–33 kestis USA okupatsioo-nijõudude vastane sissisõda, mida juhtis Augusto César Sandino. 1933 USA väeüksused lahku-sid. 1937 presidendiks saanud rahvuskardi juht Anastasio Luis Somoza García kehtestas tugeva autoritaarse režiimi ning pani aluse oma perekonna pikaajalisele diktatuurile: 1956–63 oli võimul tema poeg Luis Somoza Debayle ning 1967–72 ja 1974–79 teine poeg Anastasio Somoza Debayle. 1962 asutati Sandinistlik Rahvuslik Vabastusrinne ning algas kodusõda. 24. XII 1972 purustas tugev maavärin peaaegu kogu Managua, hukkus üle 10 000 in. 1979 lõpetas James (Jimmy) Carteri administratsioon A. Somoza Debayle sõjalise toe-tamise ning sandinistide sõjalisel surveel lahkus ta riigist. Vasakpoolne valitsus eesotsas José Daniel Ortega Saavedra tühistas põhiseaduse, saatis parlamendi laiali ning hakkas majanduse võtme-harusid riigistama. 1980 alustasid Hondurases paiknenud endised Somoza kaardiväelased, nn. *contra*'d, valitsusvastast sõjategevust. See laienes pikaajaliseks kodusõjaks, milles võitlevad pooled tuginesid vastavalt USA (*contra*'d) ning NSV Liidu ja Kuuba (N. valitsus) abile. 1984 valiti J. D. Ortega Saavedra presidendiks (astus ametisse 1985), 1987 jõustus uus põhiseadus, millega mh. anti maaomade asutustele autonoomia. 1990. a. vali-mistel võitis parempoolne Rahvuslik Opositsiooni Liit (*Unión Nacional Opositora*). Presidendiks sai Violeta Barrios de Chamorro, kes lõpetas kodusõja ning alustas majanduse vabastamist riigi kontrolli alt. 2002 presidendiks saanud liberaal E. J. Boldños Geyer üritas koostöös IMF-i ja Maailmapangaga ellu viia turumajandusreformi. Tema kokkuvõtte suunatud majanduspoliitika tekitas rahulolematust ning 2006. a. presiden-divalimised võitis taas J. D. Ortega Saavedra (astus ametisse 2007). A-st 1945 on N. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 5. III 2004. 1986–88 oli NSV Liidu suursaadik N-s Vaino Väljas.

Nigeria

Nigeria, N. Liitvabariik (ingl *Nigeria, Federal Republic of Nigeria*), riik Lääne-Aafrikas. Pindala 404 100 km², Nigri (1497 km), Tšadi (87 km) ja Kameruniga (1690 km); lõunas piirneb N. Guinea lahega (rannajoone pikkus 853 km).

Pindala	923 770 km ²
Rahvaarv	159 404 100 (2006)
Pealinn	Abuja (178 500, eeslinnadega 693 900 el.)
Haldusjaotus	36 osariiki ja 1 pealinnala
Riigikeel	inglise keel
Rahvahiik	naira (NGN)
Riigitihi	NGA, NG

Politiiline süsteem. N. on Rahvaste Ühendusse kuuluv presidentiaalne föderatiivne vabariik. Presidendi valib 4 aastaks enamusvalimistel rahvas. Valimisviis on vajalik saada vähemalt 25 % häältest kahes kolmandikus osariikides, sh. pealinnalal Abujas. Sama isik võib ametis olla kaks järjestikust ametiaega. Seadusandlik organ on kahekojaline 469-kohaline Rahvuskogu (*National Assembly*). Ülemkoja ehk Senati (*Senate*) 109 liiget valitakse proportsionaalsuse põhimõttega: iga liiget igast osariigist ning üks pealinnalalt. Esindajatekoja (*House of Representatives*) 360 liiget valitakse ühemandadiliitistest ringkondades enamusvalimiste põhimõttega. Saadikuvoitus

kestab 4 aastat. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Valitsuskabineti liikmed nimetab ametisse president ning kinnitab Senat. N-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Dem. Rahvapartei (*People's Democratic Party*), Ülenigeevabariik (*All Nigeria People's Party*), Ülenigeevabariik (*All Nigeria People's Party*), Ülenigeevabariik (*All Nigeria People's Party*). N. kohtusüsteem jaguneb liidu ja osariikide kohtusüsteemiks. Liidu kohtusüsteem on kolmeastmeline, kõrgeim kohtuorgan on Ülemkohus, mis lahendab nii liidu ja osariikide vahelisi kui ka osariikide omavahelisi vaidlusi. Osariigi- ja liidukohtute edasikaebustega tegeleb Apellatsioonikohtus. Kohtunikud nimetab president. Tegutsesvad ka šariaadi- ja tavakohud. Kehitib 1999. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on N. osaliselt vaba riik. Korruptsioonindeksi järgi on N. maailmas 142. kohal.

Haldusjaotus	Haldusüksus	Haldusüksus
Osariik (state)	Umuahia	Katsina
	Yola	Kebbi
	IbomUyo	Kogi
	Awka	Kwara
	Bauchi	Lagos
	Yenogoa	Nassarawa
	Makurdi	Niger
	Maiduguri	Ondo
	Calabar	Ogun
	Asaba	Osu
	Abakaliki	Oyo
	Benin City	Plateau
	Ado-Ekiti	Rivers
	Enugu	Sokoto
	Gombe	Zamfara
	Owerri	Taraba
	Dutse	Yobe
	Kaduna	Abuja pealinnala (capital territory)
	Kano	

väärrikuse võrdkuju. Vapi all kollasel lindil on ingliskeelne rahvuslik deviis „Unity and faith, peace and progress” (‘ühitus ja usk, rahu ja edu’). Hümn (a-st 1978) „Arise O compatriots, Nigeria’s call obey” („Tõuske, oh isamaalased, järgige N. kutset”), sõnad autorite kollektiiv, viis Benedict Elide Odiase. Rahvuslind on põhja-kroonkurg (*Balearica pavonina*).

Loodus. N. loodus on mitmekesine, seal on pea-aegu kõiki Lääne-Aafrikale iseloomulikke maastikke. Maa põhja- ja lõunaosas valdavad tasan-dikud, nende vahel paiknevad platood ja mäed. Guinea lahe rannikuala on 50–100 km (Nigeri deltas kuni 250 km) laiune madalik. Rannikul, pms. lääneosas, on palju laguune (suurim on La-gos). Sisemaa suunas maapind kõrgeneb. Nigeri jõest lääne pool asub Yoruba platoo – põhja poole astanguliselt kõrgenev (400–600, 600–1000 m ü. m.) kiltmaa, mille tasasel pinnal kõrguvad üksikud jäänukmäed (üle 1000 m). Kõrgeim platoo on riigi keskosas asuv laavakatteline Josi platoo (Kagora 1635 m, Shere 1781 m), kus on kustunud vulkaane. N. idapiirile ulatuvad Adamaoua mäed, kus on ka riigi kõrgeim tipp Dimlangi mägi (2042 m; teistel andmetel Chappal Waddi, 2419 m). Maa loodeosa hõlmab Sokoto ja kirdeosa Tšaadi järve ümbruses olev Borno tasandik. Need lainjad tasandikud on vihma ajal veega üle ujutatud. Maa-varasid on palju, tähtsaim on nafta, seda leidub pms. Biafra ja Benini lahes ning Nigeri deltas. Kristallilised kivimid sisaldavad tina-, nioobiumi-, volframi-, molübdeeni-, tsirkooniumi-, tantaali- ja uraanimaaki ning kulda ja hõbedat, setteki-vimeis leidub kivi- ja pruunsütt, naftat, maagaasi, lubjakivi ning fosforiiti. N. lõunaosa asub ekva-toriaalse mussoonkliima vööndis, põhjaosa lähis-ekvatoriaalses vööndis. Suvel puhub Atlandi ookea-nilt Sahara poole niiske edelamussoon, talvel vastassuunaline kuiv kuum tuul harmattan. Ranni-kul on kogu aasta soe ja niiske (keskmise t° 27, apr-mais 25–33, dets-jaan-s 20–26 °C, sajab 1500–4000 mm/a, pms. suvel). Suurimad jõed on Niger (1400 km) ja selle lisajõgi Benue. Nigeril on rohkesti karestikke ja jugasid, Benue

on tasane ning kogu ulatuses laevatatav (v. a. kuival aastaajal). Niger suubub Guinea lahte, tema delta on lai ja madal (u. 20 000 km²), seal on vana-jõgesid, meandreid ja suuri kaldavalle. Nigeri ja Benue valglast põhja pool on Sokoto, Kaduna ja Gongola jõgi ning Tšaadi järve vesikonna jõed. Maa kirdepiiril asub Tšaadi järv. Jõgedele on rajatud suuri tehisjärvi, sh. Nigeril Kainji vh. Peamised taimestikuvööndid paiknevad laiade ida–lääne-suunaliste vöönditena rööbiti ekvaato-riga. Rannikul ja Nigeri deltas kasvab mangroovi ja leidub mageveelisi soid, rannikumadalikul kas-vab ekvatoriaalne vihmamets, sisemaal heitlehine troopiline mets. Edelas on end. suurte metsade asemele rajatud kakao- ja kautšukipuuistandikud. Ligi poole N. pindalast hõlmab kõrgrohusavann. Põhjaosas on kuiv savann, kus jõeorgudes kasvab galeriimets. Tšaadi järve ümbruses on poolkõrbet. N. peamised mullavööndid paiknevad vastavalt loodusvöönditele. Lõunas kitsal mangroovialal on mangroovi sooldunud mullad, vihmametsa alal puna-kollased ferrallitmullad, neist põhja pool vihmametsa ja savanni punased ferrallitmullad, kirdeosas on ka paakunud must- ja hallmulldi. Mullad on kogu Aafrikale omaselt väheviljakad, kuid nigeerlased on sajandeid põldu harinud, kasutades msg. maaviljelustehnikaid (aletamist, alla- ja pealekülvi, madaalkündi). N-s elab 274 liiki imetajaid, neist 29 liiki (sh. šimpans, gorilla, drill, punaselg-pärnik, aafrika elefant, gepard, lõvi, hüäänkoer, kabegasell, küäbusjõehobu) on ohustatud. Linde on kohatud 941 liiki, neist 286 on pesitsejad (ohustatud on 16 liiki, sh. voltpea-raisakotkas, kõrbetrapp, aafrika käärnokk, palmi-kiiverlind ja nigeeria amadiin), eriti palju on kulli-lisi ja värvulisi (sh. kangurilindlasi, amadiinlasi, kärbsenäplasi ja pöösälindlasi). Roomajaid on 154 ja kahepaikseid 53 liiki. Loomastik on pare-mini säilinud kaitstavail aladel, need paistavad silma eriti sõraliste liigirohkusega. N-s on 1016 KA-d (sh. 14 RP-d) ja 1 BKA. Kõige rohkem, ligi 960, on metsa-KA-sid. Tuntuimad rahvuspargid on Kainji Lake, Gashaka-Gumti ja Yankari RP. Sukuri kultuurmaastik (1999) ja Osun-Osogbo püha mets (2005) on UNESCO maailmapärandi nimistus. Aeg-ajalt on N-s põuda ja üleujutusi. Peamised keskkonnaprobleemid on mullaoma-duste halvenemine (sh. kõrbestumine), liigne metsaraie, veereostus ja naftareostus (saastab õhku, vett ja mulda), linnades õhusaaste.

Rahvastik. N. on Aafrika suurima rahvaarvuga riik. Rahvastikus on enam kui 250 rahvast ja hõimu, arvukaimad ja poliitiliselt mõjukaimad on hausad ja fulbed ehk fulanid (29 %), jorubad (21 %), ibod ehk igbod (18 %), edod ja idžod (10 %), kanurid (4 %), ibibiod (3,5 %) ja tivid (2,5 %). Iga rahvas peab oma asuala rahva ainu-omandiks, kellelgi teisest rahvusrühmast on pea-aegu võimatu seal maad saada. Hausad elavad põhjapiirkondades ja on sulandunud fulbedega. Linnades on hausade ja fulbede vahelised abi-elud tavalised, maapiirkondades segaabi-elusid

toodang vähenes tugevasti (1975. a-st peab N. riisi, maniokki jmt. põllum-saadust sisse ost-ma). Naftahinna langus viis 1970. a-te lõpul riigi majanduskriisi, see väljendus pms. põllum-too-dangu nappuses, ehkki kõik valitsused on püüdnud põllum-t-elavada. 20. saj. lõpus ja 21. saj. alguses on naftatulu olnud endiselt ebasabiiline. Valitsus on võtnud välislaene, mistõttu välisvõlg on üha kasvanud. Suur osa N. tuludest on kulunud või-gade katteks, valitsused pole suutnud hallata riiki makromajanduslikult. Lokkavad korrupsioon ja must turging kätib rahapesu. N-s on rikkai-kult taastuvaid ja taastumatuid ressursse, kõiki neid ei ole veel kasutama hakatud. 2003 toodeti

SKT (2005)	98,95 mrd. \$
SKT _p (2005)	155,57 mrd. \$
põllum.	23,7 %
tööstus	56,4 %
teenindus	19,9 %
SKT _p 1 el. kohta (2005)	1200 \$
Inflatsioon (2005)	13,5 %
Elatave tulu (2005)	12,86 mrd. \$
Elatave kulud (2005)	13,54 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	32,45 mrd. \$
Majandusabi (2002)	30,476 mrd. \$
Töövõimehüvi (2005)	57,21 mln.
Hõivatuid (1999)	70 %
põllum.	10 %
tööstus	20 %
teenindus	2,9 %
Vaeseid (2000)	60 %
Linnaravastik (2005)	47 %
Kesk. vanus (2006)	19 a
Kesk. eluiga (2006)	47 a
mehed	47 a
naised	48 a
Iive (2006)	2,4 %
Sündimus (2006)	4,0 %
Suremus (2006)	1,7 %
Imiku suremus (2006)	9,7 %
HIV/AIDS (2005)	2 900 000 im.
AIDS-i surmuid (2003)	310 000

et soolima. Jorubad on arvukuselt ja poliitiliselt mõjukuselt võrdsed haasadega. Nad asustavad edelaosa ning enamik neist on linnalise eluviisiga talunikud. Ibad elavad N. kaguosas väikeste dem. elukorraldusega asulates. Rahvastikut 50% on muslimid, 40% kristlased ja 10% tumnistavaid hõimuusundeid. Ametlik keel on inglise keel, kuivõrra räägitakse hausa, joruba, ibo ehk igbo ja fulbe (keelt). N-s räägitavad keeled kuuluvad kolme peamisse keelkonda: Nigeri-Kongo, Niiluse-Sahara ja afroaasia. Niiluse-Sahara keelkonna keelteks onelatakse N-s pms. kanuri keelt. Afroaasia keelkonna keeltest on valdav hausa keel, mida kasutatakse rahvastevahelisel suhtlemisel. Kirjaoskajate arv on 68%. N. piirkonnad erinevad tugevasti sotsiaalse elukorralduse, usu ja maaharimiseviiside poolest. Keskmise asustustihedus on 173 in./km². Majanduslikult arenenum piirkond on lõuna- ja keskosa. Seal asuvad tähtsaimad tööstuskeskused ja sadamad ning seal toodetakse naftat. Kultuurilisel ja poliitilisel omanäolisemal on lõunas (ääneosas) Oyo, Osariigi asuv jorubade ala, keskosas Edo osa riigis olev edode (binide) ja idaosas asuv ibodade ehk igbode ala. Viimane on kogu Lähis-Sahara piirkonnas asustatud piirkond. Kõige suurema hõredamini asustatud ja kõige vähem arenenud ala on keskpiirkond, ta võtab enda alla N. alas u. 2/5 ja seal elab rahvastikut alla 1/5, kuid üle 180 etnose. 1991 toodi riigi pealinn keskpiirkonda Abuja, varem oli pealinn Benini lähedal asuv Lagos. N. põhjaosas elavad haasad ja fulbed on pms. muslimid. Tšadi järele ääres elavad kanurid. Ka põhjaosas on tihedasti asustatud piirkondi (Sokoto, Kano ja Katsina osariik). Kuni 20. saj. algul rajati Guinea lahe ääres viiv rdt, saadeti püüde ühenduse P-Aafrikaga, Vahemere-äärsete paikadega ja Kesk-Idaga. Üle poole N. rahvastikut elab maapiirkondades. N-s on arenenud omaette suur sündimus ja suremus. Ühe naisega kohta sündis 5,4 last. Alates 1950. a-st on inimlikute suremus vähenenud ja keskmise eluiga järk-järgult tõusnud, seetõttu on rahvaarv kiiresti suurenenud. Siseränne toimub pms. lõunast põhja. Lõuna elanikke on ümber asunud põhja linnadesse Kano, Sokoto, Kaduna ja Josi. Kõrge nigerlasi on emigreerunud Suurbritanniasse, Saksamaale, Kanadasse ja USA-sse. Rändesaldo on -1,6% aastas. Rahvastiku eluolul mõjutavad mh. lokkav kuritegevus ja korruptsioon. Läbi N. voolab Euroopa, Ida-Aasia ja P-Ameerika turundele heroini ja kokaiini. Palju põlde kasvatatakse ja nakkushaigusi, sagedasti on A-hepatiit, bakteriaalne kõhulahtisus, kõhutüüfus ja epideemiad. N. on ka üks Lääs- ja lõuna-Aafrika suurimaid nakkuskoldeid.

15,59 mrd., tarbiti 14,46 mrd. ja eksporditi 40 mln. kWh elektrienergiat. Ligi poole N. elektrienergiast annavad hüdroelektrijaamad (Kainji, Shiroro ja Jebba hej.), kuid hüdroenergiarajatised on lõplikult välja arendamata. Lagose läh. Igbinis, Afamis ja Sapeles asuvad maagaasi ja kivisõega koetavad soojuselektrijaamad. Naftatööstus annab 20 % SKT-st, 95 % välistulust ja u. 65 % eelarve tulust. N. on maailma 12. naftatootja ja 8. nafta eksportija. Naftavaru on hinnangu järgi 4,9 mrd. t (2005), 2005 toodeti naftat 121,9 mln. t. Maagaasivaru on 4,5 triljonit m³ (2005), 2003 toodeti maagaasi 19,2 mrd. m³. Tööstustoodangus on ülekaalus hankiva tööstuse saadused (sh. toornafta, kivisüsi, tina), tsement jmt. ehitusmaterjalid, toiduained, jalanõud, kemikaalid, väetised ja teras. Tähtsad on ka trüki- ja keraamikatööstus ning laevaehitus ja -remont. Tööstustoodangu kasvutempo on 3,8 % (2005). Laienevad tööstusharud on naha- ja tekstiilitööstus, peamised keskused asuvad Kanos, Abeokutas, Onitshas ja Lagos. Haritav maa moodustab 33 % terr-st (2005), niisutatavat maad on 2820 km² (2003). Kõige tihedamini asustatud edelaosariikides ning Kano, Katsina ja Sokoto ümbruses on haritavat maad väga vähe. Peamised põllum-saadused on kakao, maapähklid, palmiõli, mais, riis, sorgo, hirss, maniokk, jamss, puuvill ja kautšuk. Peetakse veiseid, lamaid, kitsi ja sigu, varutakse puitu ja püütakse kala. Põllum-st elatub peaaegu pool N. rahvastikust, enamik on väiketalunikud, kelle toodangust

läheb müügiks ainult väike osa. Talud on väikesed (lõunaosas alla 1 ha, põhjaalade rohtlais ligi 3 ha). Toiduainete sisseveo vajadusest hoolimata on N. Aafrika suurim põllum-saaduste tootja (maailmas 19. kohal). Nafta ja naftasaaduste rohke müügi tõttu ületab väljavedu ligi kaks korda sisseveo (vastavalt 52,16 mrd. ja 25,95 mrd. \$ eest, 2005). Nafta ja naftasaadused moodustavad ekspordist 95 %, eksporditulu saadakse ka kakao-ubade ja kautšuki müügist. Sisse veetakse masinaid, kemikaale, transpordivarustust, kerge-tööstuskaupu, toiduaineid ja elusloomi. Pool väljaveokaupadest läheb USA-sse ja ka teised peamised kaubanduspartnerid on meretagused maad (Aafrika riikidesse läheb väljaveokaupadest väike osa). N. teenindussektor on vähe arenenud, teenuste mahu järgi on N. Aafrika riikide seas 5., maailmas 63. kohal. Majanduse arengut pärssib tugevasti riigi omanduses olev vilets transpordisüsteem. N-s on 69 (sh. 4 rahvusv.) lennujaama (36 kõvakatteliste lennuradadega, 2006) ning 1 kopteriväljak. Rohkesti on msg. torujuhtmesüsteeme (126 km gaasikondensaadi, 2812 km maagaasi, 4278 km toornafta, 3517 km naftasaaduste transportimiseks, 2006). Rdt-d on 3505 km (2005), mnt-õd 194 394 km (60 068 km kõvakattelisi, 1999). Veeteede kogupikkus on 8600 km (pms. Nigeri ja Benue jõgi). Tähtsaimad naftasadamad asuvad Bonny Islandil (Bonny Inshore Terminal), Calabaris, Sapeles, Lagos ja Port Harcourtis.

Ajalugu. N. alal oli inimasustus juba rohkem kui 40 000 aastat tagasi. U. 500–100 e. Kr. oli selles piirkonnas levinud Noki kultuur, millele olid iseloomulikud arenenud paikne põlluharimine ja metallesemete kasutamine. Noki kultuuri alalt leitud terrakotakujud ja rauasulatusahjude jäänu-sed on Aafrika vanimaid. 8.–10. saj. tekkisid N. põhjaosas hausade asuvalal linnriigid (Kano, Katsina, Zaria jt.), kus tehti käsitööd ja mis osalesid Sahara-äärsete maade kaubavahetuses. Need linnad olid 15. saj. alguses Mali ning 15. saj. II poolel ja ajuti 16. saj. alguses Songhai riigi mõju all. 14. saj-ks oli hausa ülikond omaks võtnud islami usu. 16.–17. saj. saavutasid hausa linnriigid õitsengu. N. kirdeosas rajasid kanurid 14. saj. lõpus Kanemi kuningriigi. 16. saj. alguses vallutas Kanemi Bornu riik ja muutis selle oma protektoraadiks. Tekkinud Kanemi-Bornu riik hõlmas Kameruni, Nigeri, Tšadi ja Lääne- ja Kesk-Aafrika alasid. Riigi õitseage oli Idris Aloma [1571–1603] ajal ning ta säilitas iseseisvuse 19. saj. lõpuni. 11.–15. saj. tungis N. alale fulbesid, nende hõimupealik 'Uthmān dan Fodio rajas 1804–09 Sokoto kalifaadi, mis eksisteeris 1903. a-ni. N. lääne- ja edelaosas tekkisid alates 10.–12. saj-st jorubade linnriigid (Oyo, Egbā, Ife jt.). Ifest leitud pronksskulptuurid (12.–14. saj.) osutavad kõrgelt arenenud kultuurile ning tihedatele sidemetele P-Aafrikaga – tol ajal kulgesid läbi Sahara kaubateed. N. lõunaosas oli tugevaim edode (binide) Benin, mille õitseage oli 15.–17. saj. 1472 saabusid Benini lahele

portugallased, kes sõlmisid kohalike valitsustega kaubandussidemeid. 15. saj. lõpul tulid sinna inglise, Taani, Prantsuse ja Saksa kaupmehed. 17. saj. elavnes orjakaubandus, selle peamiseks keskuseks kujunes Oyo. Alates 18. saj-st juhtisid N. rannikul orjakaubandust inglased. 18. saj. viidi igal aastal nii Benini kui ka Biafra lahe sadamate kaudu u. 15 000 orja Ameerikasse. 19. saj. hakka- sid maad hõivama inglased, 1809 viisid nad Benini lahte sõjalaevastiku, et panna püri orjakaubandu- sele. 1861 annekteerisid inglased Lagos ja muut- sid selle Briti kroonikolooniaks, 1885 kuulutasid nad rannikuala Suurbritannia protektoraadiks (1885–93 Ohiõgede protektoraat, 1893–1900 Nigri ranniku protektoraat) ja 1888–93 hõivasid jorubade riigid. Nigri delta ja alamjooksu hõiva- mist juhtis a-st 1879 United Africa Company (a-st 1886 Royal Niger Company). 1897 vallutasid ing- lased lõplikult Benini. 1900 moodustati kaks protektoraati – Lõuna- ja Põhja-N. protektoraat. 1906 liideti Lõuna-N. protektoraadiga Lagos. Põhja-N. protektoraadis kasutati valitsemisel kohalike sultanite ja emiiride abi. 1902 vallutas Briti sõjavägi Bauchi platoo ja Bornu, 1903 Kano ja Sokoto. 1914 ühendati Põhja- ja Lõuna-N. halduslikult N. Kolooniaks ja Protektoraadiks (*Colony and Protectorate of Nigeria*). Kindral- kuberner Frederick John Dealy Lugaardi algatu- sel rakendati N-s nn. kaudse valitsemise (*indirect rule*) süsteemi, mille järgi kohalikud hõimupäli- kud ja emiirid kuulusid koloniaalametnikena Briti haldusaparati. Sageks olid pärismaalaste vas- tuhakud. I ja II maailmasõjas võitlesid nigeerlased Suurbritannia armee. 1920. a-il elavnes rahvuslik vabadussõjakummine, mida juhtis nn. uus eliti (euroo- paliku hariduse saanud haritlased). 1923 asutas Herbert Macaulay N. esimene partei – N. Rah- vuslik-Dem. Partei (*Nigerian National Democrat- ic Party*) – , kes taotles esialgu Briti impetiumis omaavalitsust. 1944 asutati esimene üldmaaline partei – N. ja Kameruni Rahvusnõukogu (*Nation- al Council of Nigeria and the Cameroons*; juhid Herbert Macaulay ja Benjamin Nnamdi Azikiwe) – , kes taotles täielikku iseseisvust. Samal ajal teostasid inglased nn. regionaalseerimisplaanid. Kuberner Arthur Frederick Richardsi põhiseadu- sega jaotati N. 3 regiooniks, igalüks domineeris üks suur etniline rühm: Põhjarajoonis hausaad, Läänerajoonis jorubad ja Idarajoonis ibod. 1954 moodustati nelist N. Föderatsioon. Uued parteid tekkisid pms. rahvuslikul põhimõttel: hausaad Põhja Rahvakongress (*Northern People's Cong- ress*), jorubadel Aktisioonigrupp (*Action Group*) ning ibodel ehk igbodel N. ja Kameruni Rahvus- nõukogu (a-st 1962 N. Kodanike Rahvusnõukogu, *National Council of Nigerian Citizens*). 1. X 1960 anti N-le Suurbritannia dominiiooni staatus, valit- susjuhtiks sai Abubakar Tafawa Balewa. Et N. kuulus Rahvaste Ühendusse, jäi riigipeaks Suur- britannia kuninganna. 1961 liidendati N. Põhja- rajooniga Briti haldusaluse ÜRO Kameruni hool- dussuutlaga. 1. X 1963 sai N. täieliku iseseis-

Mošee (etniline) Abujas

vuse ja kuulutati vabariigiks, esimeseks presiden- diks sai varasem kindralikuberner Benjamin Nnamdi Azikiwe. Alates iseseisvumisest on N-s toimunud sõjaväelised riigipöördeid ning vaheldu- nud on sõjaväelised ja tsiviilvalitsused. N. pol. elu on tugevasti mõjutatud kolme suure rahvarühma – hausaad, jorubade ja ibode ehk igbode – vii- muvõitlus. 1963–66 oli võimul tsiviilvalitsus. Neil aastail pingestati olukorda erineva aja- loo ja traditsioonidega rahvaste etnilised vastu- olud. Hausaad Põhja Rahvakongressi ja jorubade Aktisioonigrupi vastasseisule tegi lõpu jaan. 1966 toimunud riigi esimene sõjaväeline riigipööre, mille käigus tapeti peaminister A. T. Balewa. Võimule tuli kindral Johnson Thomas Umu- nakwe Aguiyi-Ironsi, kes kaotas föderaalstsüsteemi ja keelustas parteid. Ühtlasi algas väljakutsumine põhjustas Põhjarajooni hausaad ülikonna mäs- su ning sama aasta juulis tuli võimule kindral Yakubu Dan-Yumma Gowoni sõjaväeline valit- sus, kes taastas föderaalstsüsteemi. Võimuvahtu- sega kaasnesid etnilised kokkupõrked. Endist režiimi toetanud ibode massiline tapmine ja Y. D-Y. Gowoni katse nõrgestada haldusreformiga (12 osariigi moodustamine) regioonide separatis- mi ajendasid ibode natlariikast Idarajooni N-st- lahku lööma: 30. V 1967 kuulutati see kolonel- leitnant Chukwuemeka Odumegwu Ojukwu juh- timisel Biafra Vabariigiks. Biafra sai toetust pms. Prantsusmaalt ja Portugalilt, teda tunnustasid diplomaatiliselt Haiti, Gabon, Elevandiluurannik, Sambia, Tansaania jmt. riiki. Tuginedes Suurbri- tannia

tanniast ja eelkõige NSV Liidust saadud relvabile, sundis keskvalitsus 15. I 1970 Biafra alituma ja ülestõusnute piirkonnad ühendati taas N-ga. Kodusõjaga kaasnes näljahäda ning sõda nõudis u. 2 mln. inimest. Sõjajärgse majanduse arendamise kava (naftamüügitulude õiglasem jaotamine, korruptsiooni kaotamine, tsiviilvalitsuse taastamine) jäi täitmata. 1975 Y. D-Y. Gowoni valitsus kukutati, võimu võttis brigadikindral Murtala Ramat Muhammad, kes sai 1976. a. riigipöördekatse ajal surma, teda asendas riigipeana kindralleitnant Matthew Olusegun Aremu Obasanjo. 1977 hakati koostama põhiseadust, see jõustus 1978. Järgmisel aastal taastati tsiviilvõim ja 5 partei osavõtul toimunud valimistel said parlamendis suurima esinduse N. Rahvuspartei (*National Party of Nigeria*) ja N. Ühtsuspartei (*Unity Party of Nigeria*). Presidendiks sai Shehu Usman Aliyu Shagari. 1983 kindralmajor Muhammadu Buhari juhitud riigipöördega president kukutati. Maj. olukorra halvenemine, mille põhjustas eelkõige naftabuumi lõpp, ajendas 1985 järjekordse sõjaväelise riigipöörde. Võimule tuli kindralmajor Ibrahim Badamasi Babangida. Poliitvangid vabastati ja IMF-i abil hakati majandust ümber korraldama. 1987 hakati ellu viima tsiviilvalitsuse taastamise 5 aasta kava. 1989 legaliseeriti parteide tegevus. 1991–92 oli massirahutusi, milles hukkus rohkem kui 2000 in. 1992 toimusid parlamendi- ja 1993 presidendivalimised, kuid sõjaväeline valitsus tühistas nende tulemused. Aug. 1993 moodustati ajutine valitsus, mis pidi

valitsema kuni 1994. a. valimisteni, kuid nov. 1993 toimus järjekordne riigipööre, parteide tegevus keelustati taas ja võim läks hausa rahvusest kindrali Sani Abacha ja tema juhitud ajutise valitseva nõukogu kätte. Sisepol. vastuoludest hoolimata sekkusid N. sõjaväelased 1990. a-il Libeeria sisekonfliktis ja olid vastasseisus Tšaadiga, kuid toetasid samal ajal ÜRO jõupingutusi rahu saavutamiseks Somaalias. 1995 mõistis sõjatribunal end. riigipea kindral M. O. A. Obasanjo koos tema 39 kaasosalisega süüdi riigipöörde kavandamises. 1995–98 oli N. liikmelisus Rahvaste Ühenduses peatatud, sest keskkonnaaktivist, ühisk-ategelane ja kirjanik Ken Saro-Wiwa ja tema kaaslased olid hukatud ning N. islamiusuliste juht, Sokoto sultan Abubakar Sidiq oli pagendatud. Seetõttu rakendas ka EL N. suhtes maj. sanktsioone. 1998 S. Abacha suri. Tema järglane kindral Abdulsalami Abubakar algatas demokraatiseerimiskava, mille eesmärk oli N. rahvusv. maine taastamine. 1999 toimusid nii parlamendi- kui ka presidendivalimised, riigipeaks sai kunagine sõjaväelise valitsuse juht ja vahepeal süüdi mõistetud M. O. A. Obasanjo. Samal aastal võeti vastu uus põhiseadus. Tsiviilvalitsus on võimul tänini. 2003. a. presidendivalimised võitis võimul olev president M. O. A. Obasanjo, saades 61,9 % häältest; tema põhivastane, Ülenigeerialise Rahvapartei juht Muhammadu Buhari sai 32,2 % häältest. Parlamendivalimistel võitis Dem. Rahvapartei Esindajatekojas 223 ja Senatis 76 kohta. Suurim opositsioonierakond Ülenigeerialine Rahvapartei sai vastavalt 96 ja 27 kohta. 2005 vangistati Biafra taasiseseisvumist nõudnute juht Ralph Uwazuruike. Viimastel aastatel on dem. vabadused suurenenud, kuid endiselt on palju korruptsiooni, seadusetust ja tänavavägivalda. Välispoliitiliselt on N. Aafrika mõjukaimaid riike, olles Aafrika Liidu ja Rahvaste Ühenduse aktiivne liige. Lahenemas on tülid Kameruniga Bakassi ps-e pärast, see põhjustas 1990. a-til relvakokkupõrkeid. 2002 määras Haagi Rahvusv. Kohus poolsaare Kamerunile ning 2006 viis N. oma sõjaväeosad sealt välja. A-st 1960 on N. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 10. XI 1992.

Korruptsiooninindeksi järgi asub N. maailmas 138. kohal.

Sümboolika. N-i lipu (a-st 1959) oranž sümbool Sahara kõrget, roheline rohtlaid ja metsi ning valge Nigri jõge, puhustust ja rahu. Lipu valgel laiul olev oranž sõõr on päikese sümbol. Rohelise vapikilbi (vapp a-st 1962) keskel on päike, ülal oda, ristatud mõõgad ning kolm hirsitaimet, all seibu pea. Vapikilpi ääristavad N-i lipud, all valgel lindil on prantsuskeeline riigi nimi. Hümn (a-st 1961) „Après du grand Niger puissant“ („Suure võimsa N-i ääres“), sõnad Maurice Albert Thiriet, viis Robert Jaquet ja Nicolas Abel François Fritonnet. Suurem osa N-i territooriumist 200–500 m kõrgusel lavamaal. Kõrgemal on riigi keskosa, seal asuvad orgudest liigestunud Airi platool kuni 2022 m kõrgusel Bagzane mäed, kirdeosas ulatub 1230 m kõrgusele Djado platoo. Airi platood ääristab läänest Talaki ja idast Ténéré liivatasaadik. Madalaimad on riigi kagu- (Tšadi järve nõgu) ja edelaosa (Kesk-N-i nõgu). Kolmveerandi territooriumist Sahara, uljajuu (lõuna- ja edelaosa) lähis-ekvatoriaalse kliimaga Sahel. Aasta keskmine sademehulk suureneb lõuna suunas. Saharas saab alla 100, maa lõunaosas kuni 600 ja äärmises edelaosas kuni 800 mm/a. Sajab pms. suvel. N. on maailma kuuminima kliimaga riike (keskmine t° on mais 32–34, jaan-s 20–24 °C). Kevadel puhub kuiv kuum kirdemussoon harmattan, mis toob kaasa tolm ja liiva. Sageh on põuda. Vett jätkub üksnes riigi edelaosas, mida veestavad N-i jõgi (N-s 600 km) ja tema lisajõed. Peale N-i jõe on alalise vooluga vaid Tšadi järve suubuv piirijõgi Koma-dugu Yobe. Rohkesti põhjaveid on Airi ja Djado platoo alal. Lõunaosas on poolkõrbet ja kuiva savanni. Pms. inimtegevuse tõttu savann häälineb ja kõrb tungib peale. Sahara laienemise peatamiskava. N-i uraanimaaagivaru on maailma suurimad, seks on valitsus koostanud kõrbe metsastamiseleidub ka kivisüsi, raua-, tina- ja molübdeenimaaki, fosforiiti, kulla, kipsi, soola ja nafta. N-s elab 131 liiki imetajaid (ohustatud on 12 liiki, EE SMA 112–113)

Peaministri
1983–88 Hamani Diori
1988–89 Mamane Oumarou
1990–91 Aliou Mahamane Oumarou
1991–93 Aliou Mahamane Oumarou
1993–94 Amadou Oumarou
1994–95 Mahamane Oumarou
1994–95 Souley Abdoulaye
1995 Amadou Oumarou
1995–96 Hamani Diori
1996–97 Hamani Diori
1996–97 Boubacar Cissé
1997–2000 Hamani Diori
2000– Hassane Moussa

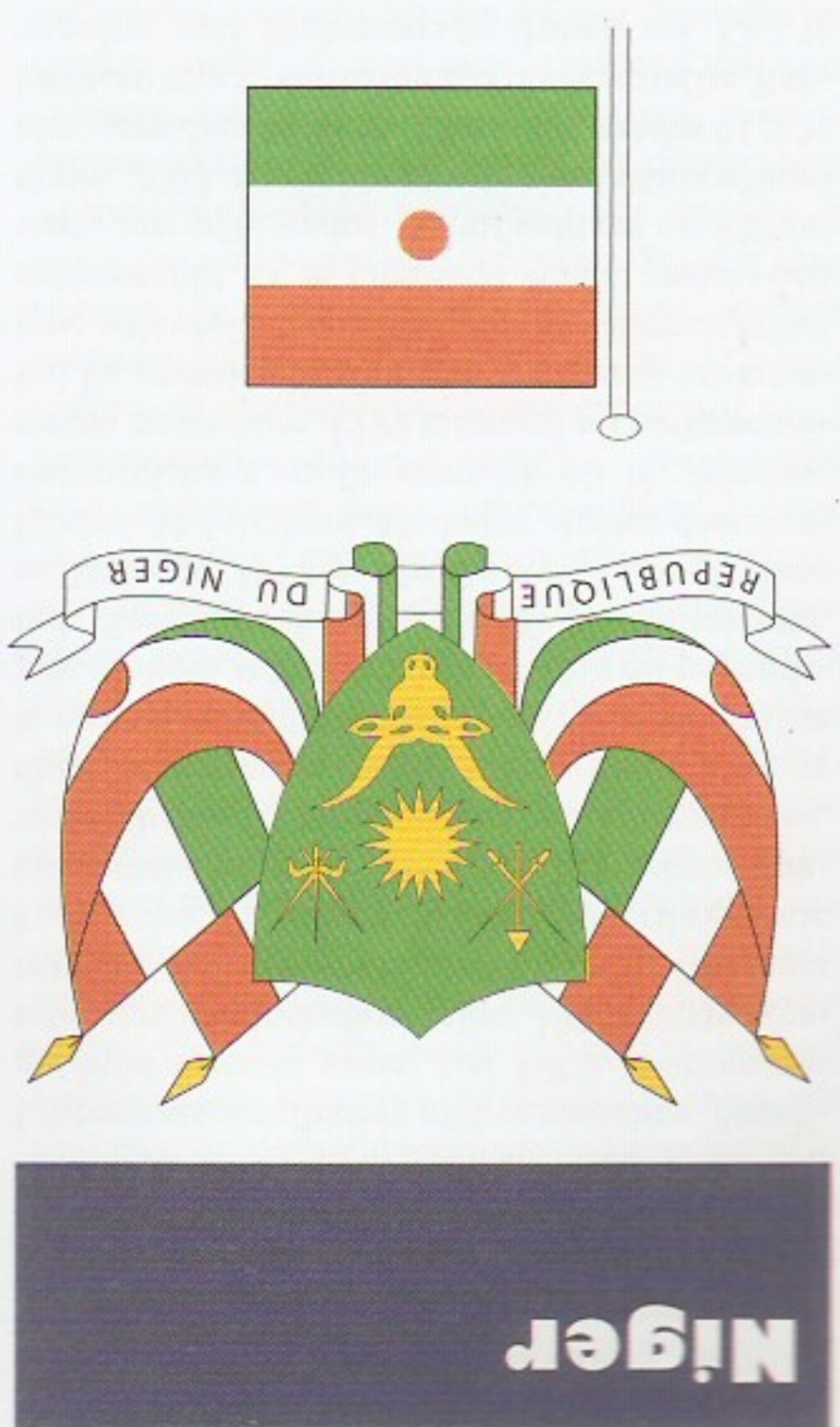
Suuriomadused
(el. arv. 2006)
Niamey
Zinder
Maradi
Dosso
Diffa
Agadez
(departemangud)

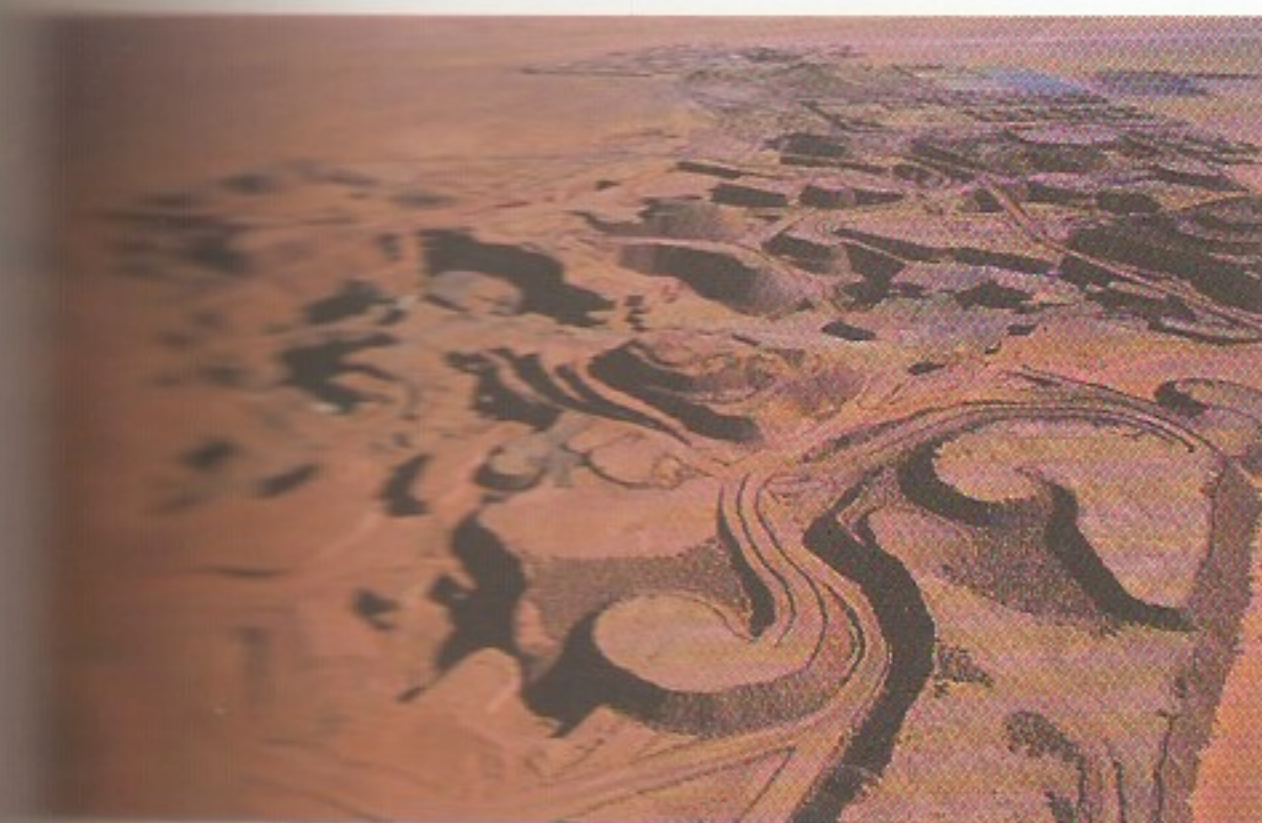
Departemangud
Tillabéri
Kesk- ja lõuna- ja põhjapoolne
(kommunaalsed)

Riigikord. N. on presidentaalne vabariik. Presidendi valib kahevoorulistel enamusvalimistel 5 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on 113-kohaline Rahvuskogu (*Assemblée nationale*), mille liikmed valib 5 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Peaministri nimetab president. N-s on mitmeparteistsüsteem. Oulimad erakonnad on Arenguühiskonna Rahvuslik Liikumine (*Mouvement national de la société de développement*), N-i Partei Demokraatia ja Sotsialismi eest (*Parti nigérien pour la démocratie et le socialisme*) ning Dem. ja Sotsiaalne Lepe (*Convention démocratique et sociale*). Neli kõrgemat kohut on Ülemkohus, Kõrge Kohus, Riikliku Julgeoleku Kohus ja Apellatsioonikohus. Kehitub 1999. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on N. osaliselt vaba riik.

Pindala	1 186 408 km ² (ka 1 267 400 km ²)
Rahvaarv	12 226 300 (2006)
Pealinn	Niamey (801 300 el.)
Haldusjaotus	7 departemangu ja 1 kesk- alluvusega linn
Riigikeel	prantsuse keel
Rahvaluht	CFA frank (XOF)
Riigitähised	NER, NE

Niger, N-i Vabariik (pr *Niger, République du Niger*), riik Lääne-Aafrika siseosas. Pind (5697 km) Alžeeria (956 km), Liibüa (354 km), Tšadi (1175 km), Nigeeria (1497 km), Benini (266 km), Burkina Faso (628 km) ja Maliiga (821 km).

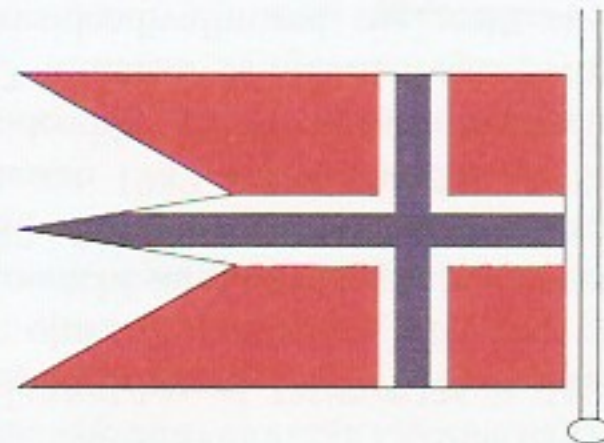

sh. addaks, kabe- ja liivagasell), 530 liiki linde (pesitsejaid 125), 58 liiki roomajaid ja 7 liiki kahepaikseid. Riigis on 9 KA-d; UNESCO maailmapärandi nimistusse on võetud Aïri ja Ténéré LKA (1991, kuulub samanim. BKA koosseisu) ning piiriülene W RP (1996, kuulub samanim. BKA koosseisu). **Rahvastik.** Kõige suurem etniline rühm on hausa (53 % rahvastikust), kes elavad pms. riigi lõunaosa savannides. N-i jõe piirkonda asustavad fulbed (10 %) ning songaid ja džermad (21 %). Kõrbealadel elavad rändleva ja poolrändleva eluviisiga tuaregid (10 %), põhil. riigi kaguosas kanurid (4 %), vähem on araablasi ja prantslasi ning mosse, jorubasid, tubusid, bambaraid jt. rahvaid. Suhtluskeelena on levinud hausa, songai ja fulbe keel. 80 % N-i rahvastikust on muslimid (pms. sunniidid), palju on hõimuusklikke, vähem on kristlasi (pms. katoliiklased). N-i rahvastik on maailma noorimaid (2000 oli 49 % rahvastikust noorem kui 15 aastat) ning sündide arv fertiilses eas naiste kohta (2006. a. 7,46) maailma suurim. Üle 80 % täiskasvanutest on kirjaoskamatud.

Majandus. N. on maailma vaesemaid riike, tema majandus sõltub välismaisest (pms. Prantsuse) kapitalimahutusest ja välisabist. 90 % hõivatuid on seotud põllum- ja kalandusega. Haritavat maad on 11 % terr-st (2005). Põllumaad on täielikult sademeist, põllumaad on võimalik laiendada ainult maad niisutades. Viljeldakse hirssi, sorgot, bataati, maniokki, riisi, põlduba, maapähklit, tehnilistest kultuuridest suhkruroogu ja puuvillapõõsast ning kõigivõljadest pms. sibulat ja tomatit. Kõrbe- ja poolkõrbealadel on levinud ränd- ja poolrändkarjandus. Peetakse veiseid, kitsi, lambaid, eesleid, kameleid ja hobuseid. Kala püütakse pms. N-i jõest ja Tšadi järvest. Arlit' läh. on suur uraanimaagivara; 2002 toodeti 3075 t uraani (rohkem toodeti ainult Kanadas ja Austraalias). Kaevandatakse ka fosforiini (N-i orus), kivist ja soola. Väikesed tööstuse ettevõtted (pms. Niameys) toodavad toiduaineid, riide-, naha- ja keemiakaupu ning ehitusmaterjale. N-s on u. 10 000 km mnt-id, neist u. 800 km kõvakattega, 648 km on nn. uraani- teed (ühendab Arlit'd Tahouaga). Siseveeteid on 388 km (merelaevad saavad sept-st märtsini sõita

mööda N-t — piirilinnast Gayast pealinna Niameysse). N. eksportis 2004 kaupa 222 mln. \$ eest ja importis 588 mln. \$ eest. Välja veetakse põhil. uraanikontsentraati, kariloomi, põlduba ja sibulat, sisse ostetakse toiduaineid, kütust, masinaid ja tarbekaupi. N-i tähtsaim kaubanduspartner on Prantsusmaa (2005. a. 48 % ekspordist ja 14,5 % impordist), olulised partnerid on ka Nigeeria ja USA. 2002 külastas N-t 60 000 in., kes jätsid riiki 19 mln. \$. **Ajalugu.** Ténéré kõrbe neoliitilised leiukohad (Adrar Bous, Arlit, u. 4500–2500 e. Kr.) osutavad rändkarjakasvatusele. 18. saj. keskel tungisid siia fulbed ja tuaregid. 1895–1904 vallutas N-i Prantsusmaa, 1911 ühendati ta Prantsuse Lääne-Aafrikaga. A-st 1922 oli N. omaette koloonia, 1946 sai Prantsusmaa ülemereterr-ks, 1958 autonoomseks vabariigiks Prantsuse Ühenduses. N-i iseseisvus kuulutati välja 3. VIII 1960 ning samal aastal astus ta Prantsuse Ühendusest välja. Esimeseks presidendiks valiti Hamani Diori, kes kehtestas riigis üheparteisüsteemi: ainsana oli lubatud presidendi juhitud N-i Progressiivse Partei (*Parti progressiste nigérien*, asut. 1946) tegevus. 1961 Prantsusmaaga sõlmitud lepingu kohaselt jäid Prantsuse sõjaväeüksused N-sse. 1974 toimus sõjaväeline riigipööre, põhiseaduse toimimine peatati. Võimule tuli 12-liikmeline Kõrgem Sõjaväenõukogu, mille eesotsas oli kolonelleitnant Seyni Kountché [1974–87]. Uus valitsus suurendas riiklikke kapitalimahutusi, kehtestas miinimumpalga ja põhiliste toiduainete hinnad. 1981 tehti maksu- ja palga-reform, 1983 asutati Rahvuslik Arengunõukogu. Uuenduste elluviimisega kaasnes terav sisevõitlus (riigipöördeksed 1975, 1976 ja 1983). Majanduse olukorda raskendas 1980. a-te põud. Pärast S. Kountché surma sai riigipeaks kolonel Ali Saibou [1987–93]. Režimi järk-järgult liberaliseerides kehtestati 1989 uus põhiseadus, A. Saibou valiti presidendiks. 1991 legaliseeriti parteide tegevus. 1993 toimusid esimesed mitmeparteilised üld- ja presidendivalimised, riigipeaks sai Mahamane Ousmane [1993–96]. Riigi siseolukorda nõrgestas 1990–95 toimunud kodusõda autonoomiat nõudvate tuaregidega; valitsus nõustus osutama neile maj. abi ning kaasas osa tuaregide pealike sõjaväe juhtkonda. 1996 korraldas kolonel Ibrahim Baré Maïnassara [1996–99] uue sõjaväelise riigipöörde; erakonnad keelustati, opositsiooniliidrid ja kriitilised ajakirjanikud vangistati. 1999 major Daouda Malam Wanké juhitud riigipöörde käigus I. B. Maïnassara tapeti, juulis võeti rahvahääletusel vastu uus põhiseadus ning dets-s sai dem. valimistel presidendiks Tandja Mamadou, kes võitis ka viimased presidendivalimised (2004). 2003 võttis Rahvuskogu vastu orjapidamist ja orjadega kauplemist keelustava seaduse. N-i sisepoliitikat iseloomustab suur parlamendierakondade hulk: 2004. a. valimistulemuste põhjal on Rahvuskogus esindatud 10 parteid. A-st 1960 on N. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 12. X 2006.

Norra

Politiline süsteem. N. on konstitutsioonilise monarhia. Riigipea on päritava võimuga

Pindala 323 758 km²
Rahvaarv 4 632 900 (2006)
Pealinn Oslo (821 400 el.)
Haldusjaotus 19 maakonda
Riigikeel norra keel
Rahvaluik Norra kroon (NOK)
Riigitaht NOR, NO

Norra, N. Kuningriik (norra *Norge*, *Kongeriket Norge*, *Kongeriket Noreg*, *Kongeriket Noreg*), riik P-Euroopas Skandi-naavia ps-e läänosas. Pär (2542 km) Venemaa (196 km), Soome (727 km) ja Rootsi (1619 km); ran-naajoon pikus mandril 25 148 km (maailma piki-maid, holmab ka fjordid ja väikesaared), Svalbardil ja Jan Mayenil 58 133 km. N. valdused on Antark-tikas paiknevad Bouvet' ja Peter I saar ning tema nõudlusala on seal asuv Kuninganna Maud'i maa.

kuningas või kuninganna (a-st 1991 Harald V). Kuigi põhiseadus annab monarhile teatava sea-dusandliku (kiidab heaks seadused ning tal on seadusandliku veto õigus) ja täidesaatva võimu (on relvavõimude ülemjuhataja ja N. kiriku pea, nimetab valitsuse, vastutab maksude kogumise eest), on tal eeskätt esindusfunktsioon. Trooni pärib kuningapääri esiklaps. Seadusandlik organ on 169-kohaline parlament (*Stortinget*), mille 150 liiget valitakse 4 aastaks proportsionaalsuse põhimõtteil valimisringkondadest ning 19 kohta jagatakse nn. tasandusmandatideena vähemalt nel-japrotsendilise valimiskünnise ületanud parteide

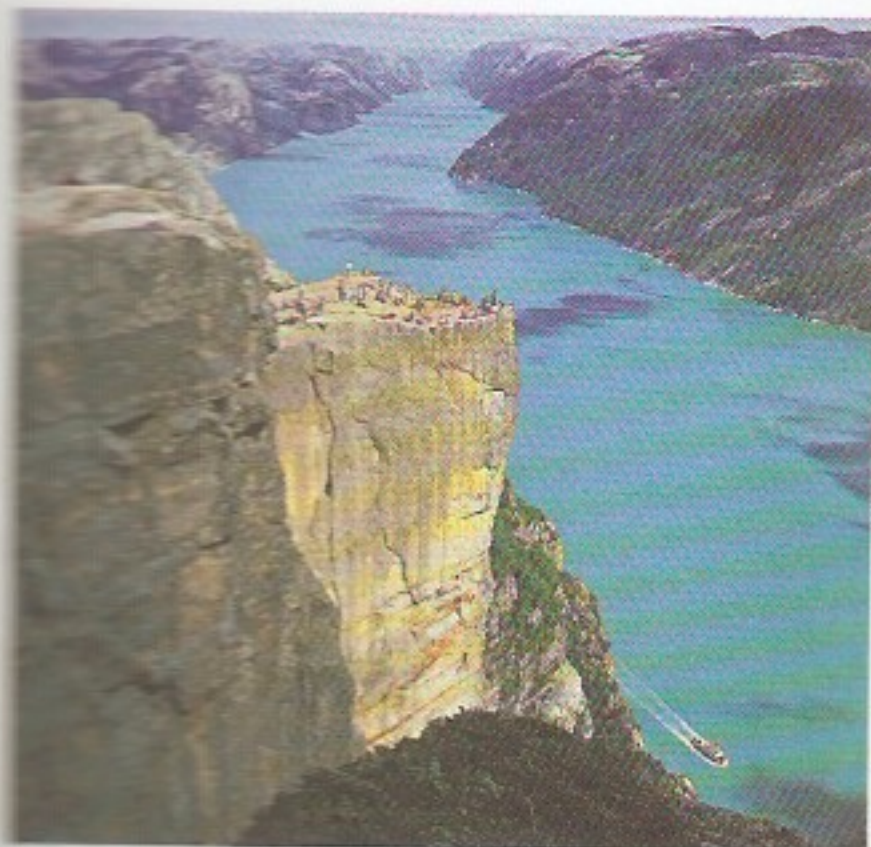
Haldusjaotus	Maakond (fylke)	Pindala (km ²)	Elanike arv	Haldus-
Akershus	Oslo	4 917	499 500	Oslo
Aust-Agder	Oslo	9 212	103 800	Arendal
Buskerud	Oslo	14 927	244 600	Drammen
Finnmark	Oslo	48 637	72 900	Vadsø
Hedmark	Oslo	27 388	188 400	Hamar
Hordaland	Oslo	15 449	451 400	Bergen
Møre ja Romsdal	Oslo	15 104	244 800	Molde
Nordland	Oslo	38 463	236 600	Bodø
Nord-Trøndelag	Oslo	22 396	128 800	Steinkjer
Oppland	Oslo	25 191	182 700	Lillehammer
Oslo	Oslo	454	536 800	Oslo
Østfold	Oslo	4 183	260 300	Moss
Rogaland	Oslo	9 326	397 000	Stavanger
Sogn ja Fjordane	Oslo	18 619	106 900	Hermanusverk
Sør-Trøndelag	Oslo	18 832	274 600	Trondheim
Telemark	Oslo	15 315	166 400	Skien
Troms	Oslo	25 848	152 900	Tromsø
Vest-Agder	Oslo	7 281	162 300	Kristiansand
Vestfold	Oslo	2 216	221 900	Tønsberg

UNESCO

maailmapärimine
 Urnesi kirik (1980)
 Bergen'i Bregda (1980)
 Røros (1980)
 Alta kaljupõlv (1980)
 Vega saared (1980)
 Struve meridiaan (2005)
 Läänemere (2005)
 (Geiranger ja fjord) (2005)

vahel. Kuigi *Stortinget* on põhiseaduse järgi ühekojaline, jaotab ta end kokkuleppeliselt Ülemkojaks (*Lagtinget*) ja Esindajatekojaks (*Odelstinget*), kus on vastavalt 42 ja 127 liiget. Saadikute jagunemise otsustavad *Stortinget*'i fraktsioonid pärast valimisi. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Täidesaatev võim kuulub valitsusele ehk Riiginõukogule. Nii peaministri kui ka valitsuskabineti liikmed nimetab kuningas ning kinnitab parlament. N-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on N. Töölispartei (*Det norske Arbeiderpartiet*), Progressipartei (*Fremskrittspartiet*), konservatiivne partei ehk Parempartei (*Høyre*) ja Sotsial. Vasakpartei (*Sosialistisk Venstreparti*). Kohustuslik on kolmeastmeline. Kõrgeim kohus on Ülemkohus, mille 19 liiget nimetab justiitsministri ettepanekul ametisse kuningas. Kehtib 1814. a. põhiseadus (viimati täiendatud 2004). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on N. vaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub N. maailmas 8. kohal. **Sümboolika.** N. sini-valge Skandinaavia ristiga lipu (a-st 1898) kujunduse pakkus 1821 välja Bergeni ärimees ja *Stortinget*'i liige Frederik Meltzer. Lipp oli ühtlasi protestiavaldus Rootsi vastu, kellega N. oli sel ajal personaalunioonis, sest põhineb

Taani *Dannebrog*'il ja tal on samad värvid mis demokraatiat ja vabadust sümboliseerivatel USA ja Prantsusmaa lipul. Sini-valge rist lubati ametlikule lipule alles 1844. Eristatakse ristkülikukujulist rahvus- ehk tsiviillippu ja kolmeharulist riigi- ehk sõjalippu. Vapi (a-st 1992) punasel kilbil on kuldne tagajalgadele tõusnud lõvi, kes hoiab kirvest. Kilbi kohal on kuningakroon. Lõviga kuningavapi esmakirjeldus pärineb 1220. a-test, vapp on Euroopa vanimaid. 1280. a-tel lisati vapilõvile kroon ja kirves (vahepeal asendas seda hellebard), mis sümboliseerivad kun. Olav II Püha ja tema surma (1030. a. lahingus). 1844 kinnitati lõvivapp esimest korda ametlikult N. riigivapiks, ent hiljem on selle kujundust mitu korda muudetud. Hümn (a-st 1864) „Ja, vi elsker dette landet“ („Jah, me armastame seda maad“), sõnad Bjørnstjerne Bjørnson, viis Rikard Nordraak. Rahvuslind on vesipapp (*Cinclus cinclus*), rahvuskala tursk (*Gadus morhua*) ja rahvustaim kanarbik (*Calluna vulgaris*).

Loodus. N. rannikut ühuvad edelas ja lõunas Põhjameri ning Skagerraki väin, läänes N. meri ja põhjas Barentsi meri. Rannikumeres on palju saari (u. 150 000, sh. Lofoodid ja Vesteråleni saared). N-le on omane suur põhja-lõuna-suunaline ulatus: põhjapoolseima (Knivskjelloden) ja lõunapoolseima (Lindesnes) punkti vahe on 1752 km. Laius ulatub 6,3 km-st (Narviki kohal) 430 km-ni. Suurema osa N-st hõlmab Skandinaavia mäestik. Selle järsud murrangutest liigestatud läänenõlvad laskuvad fjordrannikuna merre, kõrgemate massiivide laed on lavajad (fjeldid). Vaid äärmise kaguosa asub kristalseist kivimeist koosneval Fennoskandia kilbil. Maastik on karmiilmeline, kuid põhjamaiselt suurejooneline ja kaunis. Kõige sügavamale maismaasse on sopistunud maailma pikim fjord Sognefjord. Madalikke on vähe — kohati rannikul ning Oslo fjordi ja Trondheimi fjordi ümbruses. Üle poole terr-st asub 500–1000 m kõrgusel, üle viiendiku on kõrgemal kui 1000 m. Kõrgeim piirkond on maa lõunaosas asuv Jotunheimeni kultmaa (riigi kõrgeimad tipud Galdhøpiggen, 2464 m, ja Glittertind, 2465 m), seal paikneb ka Euroopa mandriosa suurim jäätumisala (Jostedalubre, 815 km², jää paksus kuni 500 m). Fjeldidel on väiksemaid liustikke. Kõige rohkem liustikke on Teravmägedel. Kõrgetel mägi-aladel ja Finnmargis on igikeelne. N. on maakerkeala (kerkib mõni millimeeter aastas); kõige kiiremini kerkivad maa ida-alad ja pikkade fjordide maapoolsed osad, kus mandrijää paksus oli kõige suurem. Vanal merepõhjal paiknevad praegu N. kõige viljakamad põllud. Leidub raua-, titaani-, nikli-, molübdeeni-, vase- ja tinamaaki, kromiiti ja püriiti ning Teravmägedel koksistuvat kivisütt; majanduslikult tähtsaimad on Põhjameri nafta- ja maagaasimaardlad. N. kliimat mõjutavad P-Atlandi hoovuse vahetu naabrus, mägine pinnamood ja suur meridionaalne ulatus. Kliima on äärmiselt mereline: rannikul on talv pehme, suvi jahe ja sajab palju, sisemaal on talv karmim ja suvi soojem ning sajab vähem. Keskmise t° on Oslos jaan-s

ülikool annab ka saamikeelset kõrgharidust. Valdavalt tasuta arstiabi tagab ravikindlustusmaks. 2003 oli riigis 7676 arsti ja haiglates kokku 17 141 haigla kohta, samal aastal moodustasid tervishoiukulutused 10,3 % SKT-st. N-st pärineb mitu maailmakuulsat kultuuri- ja vaimuinimest (helilooja Edvard Grieg, kunstnik Edvard Munch, kirjanikud Knut Hamsun ja Sigrid Undset, näitekirjanik Henrik Ibsen, etnograaf Thor Heyerdahl, polaaruurijad Roald Amundsen ja Fridtjof Nansen).

Majandus. N. majandus tugineb vabaturule ja tugevale riiklikule sektorile. Valitsus kontrollib kõiki olulisimaid majandusharusid, sh. naftatööstust. Riigieelarve suurim tuluallikas on käibemaks, tulumaks on astmeline. Pikka aega olid N. majanduses tähtsal kohal kalandus, merekaubandus, laevaehitus ja metsatööstus. Nüüdisajal sõltub majandus eelkõige naftatoodangust ja nafta maailmaturuhindadest. Nafta (varu 1,34 mrd. t, toodang 2005. a. 154 mln. t) ja maagaas (varu 2,08 triljonit m³, toodang 2004. a. 83,5 mrd. m³) moodustavad ligi poole väljaveokaupadest. N. jääb nafta väljaveolt maha ainult Saudi Araabiast ja Venemaast. N. ei ole OPEC-i liige, kuid ta osaleb EL-i turul Euroopa Majanduspiirkonna lepingu kaudu ning on EL-i vabakaubandusturu täieõiguslik liige. Pidades silmas nafta- ja gaasivaru piiratust, on N. paigutanud suuri eelarveülejäake Valitsuse Naftafondi, mis on investeerinud välisriikidesse ja mille väärtus on 200 mrd. \$ (2006). N. elatustase on maailma kõrgeimaid, osaliselt tugineb see naftatulule, kuid eelkõige tulemuslikule majanduspoliitikale. Tööhõive on väga suur, võõrtöötajate rakendatakse hrl. teeninduses ja lihtsamatel töödel. Elektri jaamade koguvõimsus on 28 mln. kW, sellest 99 % annavad hüdroelektri jaamad. Hüdroenergiatoodangult on N. maailmas 6. ja Euroopas 1. kohal. 2003 tootis N. 105,6 mrd. kWh ja tarbis 106,1 mrd. kWh elektrienergiat. Hiljutiste uuringutega on avastatud, et N. mandril on naftavarude all paiknevad suured söemaardlad, mille varu (3×10^{12} t) ületab kogu maailma süevaru ($0,9 \times 10^{12}$ t) mitu korda. Praegune tehnoloogia ei võimalda neid kaevandada, kuid lähitulevikus on nende maardlate hõlvamine

tõenäoline. Kaevandatakse kivisütt (2004. a. 2,9 mln. t) ning sulatatakse alumiiniumi (1,33 mln. t), tsinki (128 000 t), niklit (71 000 t) ja vaske (35 600 t). Olulised töötleva tööstuse harud on laevaehitus (sh. puurplatvormid) ning toiduaine-, tselluloosi-, paberi-, tekstiili-, puidu-, metalli- ja keemiatööstus. Põllumaad on ainult kohati orgudes ning fjordide ja järvede ääres (kokku 1,04 mln. ha, sellest 654 000 ha heina- ja karjamaad). Kasvat. otra, kaera, nisu ja kartulit, peetakse veiseid, lambaid, sigu, kitsi, kodulinde ja karusloomi (hõbe- ja sinirebaseid, minke) ning põhjapõtru. Põlised tegevusalad on kalapüük (2004. a. 2,52 mln. t) ja -töötlemine. N. on üks väheseid riike, kes jätkab vaalapüüki (2002. a. 671 vaala). Kuigi vaalapüügi tähtsus riigi majanduses on tühine, peetakse seda kui traditsioonilist tööstusharu oluliseks. Mnt-id on 91 916 km (71 235 km kõvakattega, 2005), rdt-d 4077 km. Riigis on 99 lennujaama (neist 67 kõvakatteradadega). Tähtsaimad rahvusv. lennujaamad on Oslos, Bergenis, Trondheimis ja Stavangeris. Gaasijuhtmeid on 6199 km, naftajuhtmeid 2213 km, nafta-, gaasi- ja veeheitmete juhtmeid 746 km ning kondensaadijuhtmeid 411 km. Siseveeteid on 1577 km. N. kaubalaevastikus on 724 laeva (kokku 14,5 mln. brt), peale selle on 168 välismaale kuuluvat laeva ja 861 võõra lipu all sõitvat laeva. Tähtsaimad sadamad ja terminalid on Bergen, Mo i Rana, Molde, Mongstad, Narvik ja Oslo. N. väliskaubandusbilanss on positiivne: 2005 veeti kaupu välja 111,2 mrd. ja sisse 58,12 mrd. \$ eest. Tähtsaimad väljaveokaubad on nafta ja naftatooted, masinad ja seadmed, metallid, keemiakaubad, laevad ning kala, sisse tuuakse masinaid ja seadmeid, keemiakaupu, metalle ja toiduaineid. N. on Eesti tähtsuselt 13. kaubanduspartner (2005 väljavedu Eestist 2,79 mrd., sissevedu N-st 989 mln. kr. eest). Eesti müüb N-le tööstuskaupu, puitu ja puidutooteid, riidekaupa ning masinaid ja seadmeid. N-st ostetakse masinaid, seadmeid, mineraalseid tooteid, riidekaupa ja metalle. 2005 moodustasid N. otseinvesteeringud Eestisse 2,84 mrd. kr. (1,8 % kõigist Eestisse tehtud otseinvesteeringutest).

Ajalugu. N. ala vanimad inimasustuse jäljed pärinevad mesoliitikumist (9000–8000 e. Kr.). Need kuuluvad pms. rannikualal levinud Komsa (Finnmargis) ja Fosna (Põhjamere rannikul) kultuuri asukaile, kes tegelesid püügimajandusega. III a-tuh. alguses e. Kr. levis Oslo fjordi ümbrusse lehterpeekrite, hiljem venekirveste kultuur, mõlema kandjad olid maaharijad ja karjakasvatajad. Pms. nooremast kivi- ja pronksiajast on teada hulgaliselt arvat. rituaalse tähendusega kaljujooniseid (eeskätt Finnmargis). II a-tuh. keskel e. Kr. alustati N-s pronksi ja 3.–4. saj. p. Kr. raua töötlemist. Sel ajal oli Lõuna-N. tõenäoliselt germaani kultuuri ääreala. Põhjapoolsetel aladel elasid pms. saamid, kelle saabumise aja ja tee kohta ei ole ühtset seisukohta. I a-tuh. keskpaiku e. Kr. tõrjuti saame üha rohkem põhja poole. I a-tuh. p. Kr. hakkasid kujunema riikide-eelsed

1102–1130	Harald I Härfrage	1130–36	Harald IV Gille
1130–36	Erk I Blodaks	1136–61	Inge I Krokrygg
1136–61	Harald II Adalsteinsfostre	1142–57	Øystein II Haraldsson
1157–62	Harald III Gille	1157–62	Håkon II Herdebrei
1161–84	Håkon Sigurdsson	1161–84	Magnus V Erlingsson
1177–1202	Harald IV	1177–1202	Sverre Sigurdsson
1202–04	Harald V Tryggvason	1202–04	Håkon III Sverresson
1204–17	Harald ja Svein Håkonsson	1204–17	Inge II Bårdsson
1217–63	Harald	1217–63	Håkon IV Håkonsson
1263–80	Harald V Pål	1263–80	Magnus VI Lagabøte
1280–99	Harald	1280–99	Eirik II Magnusson
1299–1319	Magnus I Hå	1299–1319	Håkon V Magnusson
1319–55	Harald III Håfride		Vanem
1355–80	Magnus II Haraldsson	1319–55	Magnus Eriksson
1380–1814	Harald IV Kyrr	1343–80	Håkon VI Magnusson
1814–1905	Håkon Magnusson		Noorem
1905–57	Harald V	1380–1814	ühendatud Taaniga
1957–91	Olav V	1814–1905	ühendatud Rootsi
1991–	Harald V	1905–57	Haakon VII
		1957–91	Olav V
		1991–	Harald V

nine töönaal. Iseseisvuse esimesel kümnendil kiirenes majanduse areng märgatavalt, seda eeskätt odava elektrienergia tõttu, mida hakati tootma mägijõgedele rajatud hüdroelektrijaamades. I maailmasõjas jäi N. erapooletuks. 1920 Pariisis sõlmitud lepinguga (allkirjastasid USA, Suurbritannia, Prantsusmaa, Itaalia, Jaapan, Taani, Holland, Rootsi ja Norra) liideti N-ga Teravmäed, Karusaar ja Jan Mayeni saar. 1930. a-tel puhkes Taaniga Gröönimaa pärast tüli ja rahvusv. kohus langetas otsuse Taani kasuks. Ülemaailmse majanduskriisi aastail (1929–33) vähenes tööstustoodang umbes veerandi võrra, paljud väiketalud pankrotistustid, suur osa N. kaubalaevastikust oli kasutuseta. 1930. a-te II poolel hakkas riik jõuliselt majandusellu sekkuma, tema eesmärk oli vähendada tööpuudust ja laiendada siseturgu. Kehtestati vanaduspension ja loodi üleriigiline töötukassa. Majanduskriisi aastail aktiveerus mitu äärmusrühmitist, millest tuntuim oli erumajor Vidkun Quislingi eestvõttel 1933 asut. Rahvusliit. 1940 kuulutas N. end ka II maailmasõjas neutraalseks, ometi vallutas apr-st juunini 1940 riigi Saksa. N-le appi saadetud Inglise-Prantsuse väed evakueeriti. V. Quisling kuulutas välja nn. rahvusliku valitsuse, kes marionettvalitsusena tegi koostööd sakslastega. N. seaduslik valitsus

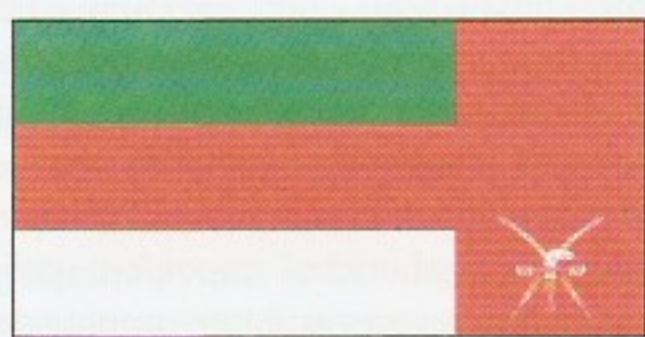
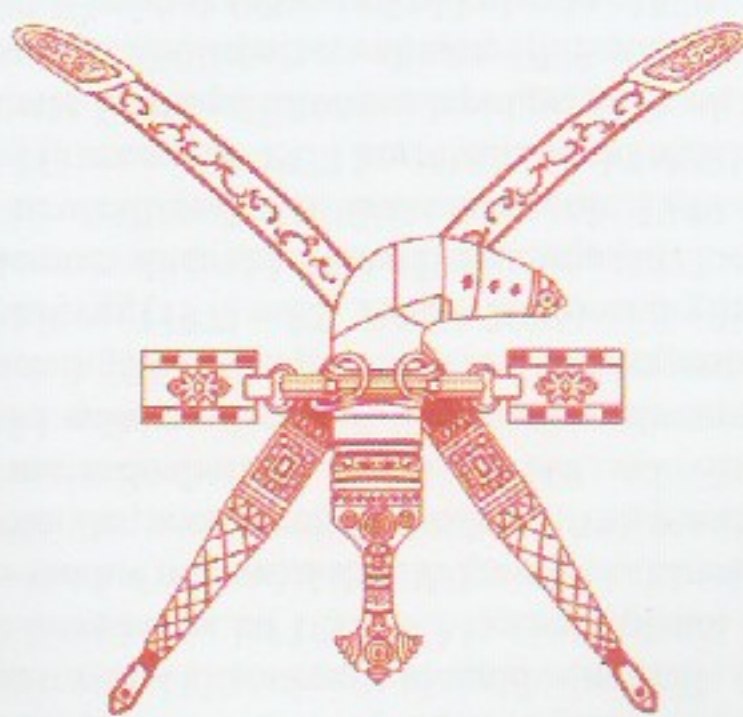
jätkas tegevust Londonis, kuhu siirdus ka Haakon VII. Norralaste vastupanu Saksa võimudele avaldus pms. tööstussabotaazina. 1944 hõivas Nõuk. armee ajutiselt osa Põhja-N-st. Ülejäänud N-s olnud Saksa väeosad alistusid sõja lõppedes mais 1945. Saksa võimudega koostööd teinutest mõisteti 24 in. surma, sh. V. Quisling. Pärast sõda õnnestus N-l kiiresti oma majandus taastada (sellele aitas kaasa ka USA-st Marshalli plaani raames saadud majandusabi), tööpuudus kahanes pea olematuks; soositi eelkõige tulevikuväljavaadete-ga majandusharude arengut. 1945–65 võimul olnud vasakpoolsed, hrl. ühe partei vähemusvalitsused, jätkasid sõjaeelseid sotsiaalprogramme. Ka hiljem (1971–83, 1985–2005) olid võimul vähemusvalitsused. Pärast II maailmasõda loobus N. neutraliteedipoliitikast ning oli 1949 üks NATO asutajaid. 1972 korraldatud rahvahääletus tühistas EMÜ-ga liitumise lepingu, mille oli sõlminud N. Töölispartei valitsus. 1973 sõlmisid N. ja EMÜ vabakaubanduskokkuleppe. 1970. a-te keskel hakati Põhjamerest ammutama naftat ja maagaasi, mille müügist saadud tuludega elavdati oluliselt majandust ja parandati rahva elujärge. Osa nafta- ja gaasituludest on valitsus paigutanud reservfondi, et tagada majanduse efektiivne toimimine ka pärast nafta- ja gaasivarude lõppemist. 1994 oldi rahvahääletusel EL-iga liitumise vastu. N. osaleb aktiivselt ÜRO rahuvalvemissioonides ja arenguabiorg-des. Tal on keskne osa Lähis-Ida rahu tagamises – 1993 lõppes nn. Oslo protsess Iisraeli ja palestiinlaste allkirjastatud rahulepinguga. 2005. a. valimistel sai N. Töölispartei 61, Progressipartei 38, parempoolsed konservatiivid 23 ja Sotsial. Vasakpartei *Stortinget* is 15 kohta. Koalitsioonivalitsuse moodustas N. Töölispartei-se kuuluv Jens Stoltenberg. N. parlamendi 5-liikmeline komitee määrab igal aastal Nobeli rahuauhinna. A-st 1945 on N. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 27. VIII 1991. N. ei ole kunagi tunnustanud Nõuk. okupatsiooni Eestis. Snorri Sturlusoni N. kuningate elulugusid käsitleva „Heimskringla“ järgi (Olav Tryggvasoni saaga) elas kun. Olav I Tryggvason lapseas kuus aastat vangina Eestis.

Relvajõud. N. relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, meestel on teenistus-aeg 6–12 kuud, naistel on teenistus vabatahtlik. Ülemjuhataja on kuningas, relvajõude juhivad kaitseväe juhataja kaudu kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest (sh. rannikukaitse), õhujõududest ning kodukaitsest (*Heimevernet*). 2006 osalesid N. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Egiptuses (MFO), Iraagis, Lähis-Idas (UNTSO), Serbias (KFOR), Sudaanis ning operatsioonil „Active Endeavour“ Vahemeres. N. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse. N. terr-l paiknevad NATO väejuhatuse ning toetusjõudude relvastuse ja varustusega USA varustuslaod.

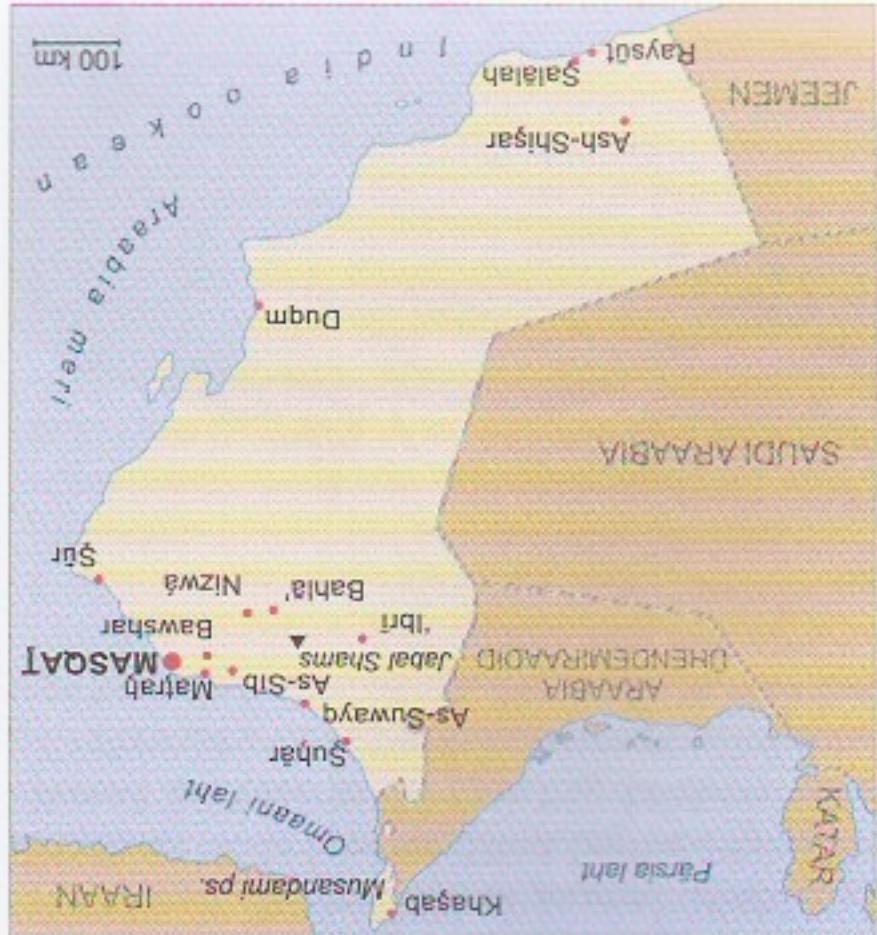
omaan

Omaan, O-i Sultaniriik (ar 'Uman, Saljanat 'Uman), riik Araabia ps-c kaguosas. Pär (1374 km) Jeemeni (288 km), Saudi Araabia (676 km) ja AÜE-ga (410 km); rannajoone pikkus 2092 km. O-i on AÜE-s (Musanadami ps-c põhja-tipp) eksklaav, talle kuuluvad ka Masirah' saar ja Araabia meres olevad Khuriya Muriya (Kurja Murja) saared.

Pindala	309 500 km ²
Rahvaarv	2 424 400 (2006)
Pealinn	Masqat (24 100, eeslinnadega 909 600 el.)
Haldusjaotus	5 piirkonda ja 4 provintsi
Riigikeel	araabia keel
Rahvuhik	Omaani rial (OMR)
Riigitähtised	OMN, OM

Politiiline süsteem. O. on absoluutse monarhiaga islamiriik. Riigipea ja valitsusjuht on päriku võimuga sultan. Kahekojaline parlament on nõuandev. Riiginõukogu (*Majlis ad-Dawla*) 58 liiget määrab sultan, Konsultatiivkogu (*Majlis ash-Shura*) 83 liiget valib 4 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 21-aastaselt. Valitsuse koosseisu määrab sultan. Erakonnad on keelatud. Peale magistraadikohute tegutsevad usukohtud. Põhiseadusena toimib a-st 1996 sultani dekreet. Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on O. murevaba riik. Korruptsiooniniindeksi järgi

Sümboolika. O-i lipu (a-st 1970) punane värv pärib islamist harridzliidide usulahu punaselt lipult, punane oli ka Masqati sultanadi lipp. Valge on rahu nane. Värvi esindab usujuhit — imaami. Roheline on Sa Tdide dünastia vapp. Vapp (embleem) kujutab kahte ristatud saabit ja kõverat pistoda, mida seob kaunistustega pistodavöö. Hümn (a-st 1970) „Nashid as-Salam as-Sultani“ („Jumal, kaitse meie nimet Tema Majesteedi sultanit“), sõnad Rashid ibn Uzayyiz al-Khusaidi, viis Rodney Bashford. **Loodus.** 82 % O-i-terst hõlmab orgudest (vadi) liigestunud kiltmaa, 15 % on mägesid ja 3 % rannikumaad. Riigi põhjaosas, 50–100 km kaugusel O-i lahe rannikust, kõrguvad loodest kagusse Al-Hajari mägede läänepoolne Al-Hajari al-Gharbi ja idapoolne Al-Hajari ash-Sharqi ahelik. Neid eraldab Sama'i vadi (ühendustee pealinn ja sise-maa vahel). Mäestiku keskmine kõrgus on 1200 m, tippud ulatuvad üle 3000 m. Al-Hajari al-Gharbi kõrgeimas osas Al-Jabal al-Akhdaris paikneb O-i ja Araabia ps-c idaosa kõrgeim tipp Jabal Shams (pääkese mägi, 3075 m). Mägi on ka riigi kagu-osa (Jabal al-Qamar, kõrgeimad tippud u. 1000 m). Kliima on kuiv ja kuum (eriti kuum on maist augusti, kui t° võib tõusta 48 °C-ni). Masqatis on jahedaima kuu jaan-i keskmine t° 22 ja kuumima kuu juuni keskmine t° 35 °C. Sisemaa kõrbeis sajab kuni 75, rannikul kuni 125 ja mägedes kuni 500 mm/a. Sademaid toob suvine niiske edelamussoon. O-i-terst-l valdab kõrb. Mägede niiskemas osas on heitlehine müssoonmets, kasvab ka seedit ja oli-puud. O-s pole püsivooluga jõgesid, vadid täituvad veega paduvihma järel. Riigil on tööstuslik nafta- (0,6 mrd. t, 2006) ja maagaasivaru (829,1 mrd. m³, 2005), leidub ka vase- ja mangaanimaaki, kroomiit, asbesti, lubjakivi, marmorit, kipsi, kiviisut, kuld, hobedat, plaatinat ja sulfiiti. O-s elab 56 liiki imetajaid, neist 10 on ohustatud (sh. nuubia kaljukits, pulstikits, araabia taar, araabia liivahir). Linn on 472 (pestisejaid 109), roomajaid 64 ja kahepaikkseid 3 liiki. O-s on 6 KA-d, sh. 1 RP. UNESCO maa-ilmapärandi nimistus on 5 objekti.

eeslinnad

Masqat
Ibt
As-Suwayq
Sohar
Bawshar
Salalah
Masqat
As-Sib
As-Sib

cl. arv, 2006

Suuremad

UNESCO

maailmapärand

Al-Buraymi

Zufar

Musanadam

Masqat

Provintsid

Az-Zahirah

Az-Zahirah

Al-Wusaj

Al-Batinah

Ad-Dakhiyah

Al-Batinah

Al-Batinah

Al-Batinah

Al-Batinah

Al-Batinah

Rahvastik. Kolmveerand O-i rahvastikust on põlisomaanlased (sh. 1960. a-tel Sansibarist tulnud põgenikud). Suurim sisserännanute rahvusühm on Iraanist saabunud belutšid, on ka Indiast, Pakistanist, Sri Lankalt, Bangladeshist ja Aafrikast tulnud. Vähemusrahvastest on kõige rohkem Žufāris elavaid džibalisid ehk šahare. Nad on rändkarjakaasvatajad, kes kõnelevad etioopia keelele lähedast keelt. Peale araabia keele kõneldakse belutši, pärsia, urdu ja veel mõningaid keeli. O. on hõredalt asustatud (keskm. 8 in./km²). Üle ¾ rahvastikust elab rannikumadaliku linnades. Suurlinnu ei ole. O-i linnaelanike elatustase on võrdväärne teiste Pärsia lahe riikide elatustasemega, allpool vaesuspääri elavate inimeste arv pole teada. Enamik omaanlasi on ibadiidi muslimid (75 % rahvastikust). Et ibadism ei piira naiste vabadusi, on O-s kõrgetel ametikohtadel ka naisi. Vähem on sunniite ja šiiite (kokku on muslimeid 84 %), ülejäänud on põhil. hinduistid ja kristlased. Kirjaoskajaid on 81 %. Kehtib 6-klassiline koolikohustus. Ajakohased haiglad on Masqat'is ja Šalālah's.

Majandus. O. on keskmise jõukusega Lähis-Ida riik, mille majandus sõltub naftast (2005. a. tootang 38 mln. t) ja gaasist (2004. a. 17,2 mrd. m³). Palju kasut. võõrtööjõudu. Kaevandatakse lubjakiivi, marmorit, kipsi, kromiiti, kulda ja hõbedat (3 t, 2001). Peale nafta- ja gaasitootmise on tähtsaimad tööstusharud vasesulatus ning toiduaine-, ehitusmaterjali- ja keemiatööstus. Haritavat maad on alla 1 % terr-st. Viljakaimad on rannikumadalikud (suurim haritav ala on Masqat'ist kagus paiknev 19 km laiune Al-Bāṭinah' tasandik) ja Žufāri platood. Levinud on oasipõllundus. Datlipalmi kasvat. rannikumadalikul, sisemaa orgudes ja mägedes. Viljeatakse tsitrusi, banaani, tomatit jm. puu- ja köögivilju ning lutserni. Lõunaosa mussoonvihmade all peetakse veiseid, kitsi ja lambaid ning sisemaa kõrbeis kaameleid. Rannikumerest püütakse kala. Mnt-võrk on tihe (34 965 km, sellest 9675 km kõvakattelisi ja 550 km kiirteid, 2001) ning teede olukord hea. Naftajuhtmeid on 3405 ja gaasijuhtmeid 4072 km (2006). Kavas on laiendada pealinnat rahvusv. lennujaama ja Šalālah' juures asuvat, pms. siselliine teenindavat lennujaama. Siinvesisadam on Maṭrah's ja Šalālah's. Eksportis (2005. a. 19 mrd. \$ eest) on põhilised nafta, gaas, metallid, kala ja tekstiilkaup ning taasväljaveid, impordis (9 mrd. \$ eest) masinad ning toidu-

ja tarbekaup. Tähtsaimad kaubanduspartnerid on Jaapan, Hiina, AÜE ja L-Korea. 1980. a-te lõpuni oli O. suhteliselt kinnine riik, kuid praegu käib seal rikka kultuuripärandi ning suurepärase randade ja hotellide tõttu palju turiste. 2004 külastas riiki 1,2 mln. turisti.

Ajalugu. Soodsa asendi tõttu oli O. vanaajal tähtis Egiptuse, Mesopotaamia ja India vahelise kaubanduse sõlmpunkt. 7. saj. allutas O-i Kalifaat. Pärast Umaijadiide kukutamist sai 754 O-i valitsejaks ibadiitide usulahu imaam. 9. saj. allutasid O-i Abbassiidid, kuid 11. saj. taastati imamaadi sõltumatus. O-i kaupmeeskond kontrollis suurt osa Lääne-Euroopa, India ja Ida-Aafrika kaubavahetusest; Šuhār oli suurimaid islamimaade sadamaid. 1507 hõivasid portugallased Masqat'i ning a-ks 1515 ülejäänud O-i ranniku. 1650. a-tel tõrjus kohalik Yarubade dünastia portugallased välja. 18. saj. alguses hõivas O. Sansiburi ja rajas seal orjakaubanduse keskuse. 1718 puhkenud kodusõjast väljus võitjana Sa'idide suguvõsa, 'Aḥmad ibn Sa'id as-Sa'id sai imaamiks. 1792 kuulutas imaami vend Sultān ibn 'Aḥmad as-Sa'id enda inglise Ida-India Kompanii toetusel iseseisva Masqat'i sultanaadi valitsejaks [1792–1804]. Vastoolud O-i sisealadel valitseva ibadiitide usulahuga, mille järgijad tunnistasid ainult imaami võimu, põhjustasid sisesõja (1870–71). Sellest väljus võitjana sultan Turki ibn Sa'id as-Sa'id [1871–88]. 1891 sõlmis sultan Faisal ibn Turki as-Sa'id [1888–1913] Suurbritanniaga kaitseseping, millega Masqat' muudeti protektoraadiks. 25. IX 1920 tunnustasid Masqat'i sultan Taimur ibn Faisal as-Sa'id [1913–32] ja Suurbritannia As-Siibi lepingu põhjal imaami valitsevat O-i sisepiirkonna autonoomiat. 1951 Suurbritanniaga sõlmitud sõpruse- ja meresõidulepingus on Masqat'i sultanaadi käsitatud iseseisva lepingupoolena; Inglise-Prantsuse ühisdeklaratsiooniga kuulutati ta iseseisvaks ja sõltumatuks riigiks 10. III 1962. 1954 kaotas sultan Sa'id ibn Taimur as-Sa'id [1932–70] O-i imamaadi autonoomia. Vastuseks puhkes ülestõus, mis 1959 suruti Suurbritannia abiga maha. 1964 puhkes mäss Žufāri prov-s ning 1965 asutati vasakpoolne Žufāri Vabastusrinne (a-st 1974 O-i Rahvuslik Vabastusrinne), mida toetas L-Jeemeni marksistlik valitsus. 1970 kõrvaldas sultani poeg Qabūs ibn Sa'id as-Sa'id veretu riigipöördega oma isa võimult. Ta nimetas riigi O-i sultanaadiks ning hakkas seda ajakohastama. 1975. a-ks olid Žufāri sissid purustatud. Sellele aitas kaasa L-Jeemen, kes lõpetas sisside toetamise ja normaliseeris suhted O-i valitsusega. Iraani-Iraagi sõja ajal (1980–88) toetas O. Iraaki, kuid Lahesõja ajal (1991) avas oma baasid Iraagi-vastasele koalitsioonile. 1997 said naised valimisõiguse. Pärast 2001. a. terrorirünakut avaldas O. USA juhitud terrorismivastasele tegevusele toetust. 2003 toimusid esimesed vabad Konsultatiivkogu üldvalimised, sinna valiti ka kaks naist. 2004 määras sultan ametisse esimese naisministri. A-st 1971 on O. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 23. IX 1992. ■

Rahvuskohustus ja puirkonnakohutiest. Ülemkõhutu kohnitnikud nimetab peaministri ja opositsiooni-juhi soovitusel kindralalkuberner. Kehtib 1975. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioon alusel on P. U-G. osaliselt vaba riik. Korrupsiooninõudeksi järgi asub P. U-G. maailmas 130. kohal.

Sumboolika. P. U-G. lipu (a-st 1971) punasel väljal kujutatud rahvuslind kuning-paradiisilind (*Paradisaea ragiana*) ja mustal väljal kujutatud Lõuna-risti tähtkuju tähistavad riigi kaht osa: varcm Sakssamaale kuulunud Uus-Guinead ja Austraaliale kuulunud Paapuat. Kuning-paradiisilind sümboliseerib ühtlasi paapualaste vabaduspüüet ning Lõu-naristi kokkukuuluvust teiste Vaikse ookeani lõuna-osa riikidega. Vapp (embleem, a-st 1975) kujutab alati sirutatud ühadegea kuning-paradiisilindu istu-mas traditsioonilisel pärismaalaste trummil ja odal. Vapi all on ingliskeelne riigi nimi. Hümn (a-st 1975) „Arise, all you sons of this land“ („Tõuske, kõik selle maa pojad“), sõnad ja viis Thomas Shacklady. **Loodus.** P. U-G. hõlmab Uus-Guinea saare idaosa (riigi terv-st 85 %) ning Bismarcki, Admiraliteedi-, D'Entrecasteaux, Kirivina ja Lousiade i saares-tiku, osa Saalomoni saarestikust ning üksiksaari, atolle ja riffe (kokku u. 600). Saarestike vahel paikneb Bismarcki ja Saalomoni meri. Uus-Gui-neaa saar on mägine: keskosas on Keskmäestik ja Bismarcki mäed (Wilhelm, 4509 m), idarannikul Owen Stanley ahelik, põhjarannikul katkendli-kud 1000—2000 m kõrgused ahelikud. Mägedest lõunas olev Suur Paapua platoo alaneb madali-kuks. Uus-Guineal ja saartel on vulkaane, muda-vulkaane ja kuumavecalilikaid, tekib maavärinaid. Tähtsamad maavarad on kuld, vasemaak, nafta ja maagaas. Leidub ka rana-, kroomi-, nikli-, man-gaani-, koobalti- ja plümaaki ning hõbedat. Valit-seb niiske lähisekvatoriaalne, põhjarannikul ekva-toriaalne kliima. Aasta keskmine t° on 25—28 °C. Mägedes on jahedam (lind on üle 4000 m kõrgus-el tippudel). Rannikul ja madalikel sajab keskm. 2000—3000, kõrgmägedes 5000—6000 mm/a. Vahem sajab juulist det-s-ni puhuva kagupassaadil ning rohkem jaan-st-juunini puhuva loodeumussoo-ni ajal. Pikimad jõed on Fly, Sepik ja Ramu; padu-vihmade ajal on ülejutus. Valdavad puna-kol-lased ferralliitmulad. Pms. ekvatoriaalne vih-maarets katab 70 % terv-st; kuivemateal aladel on

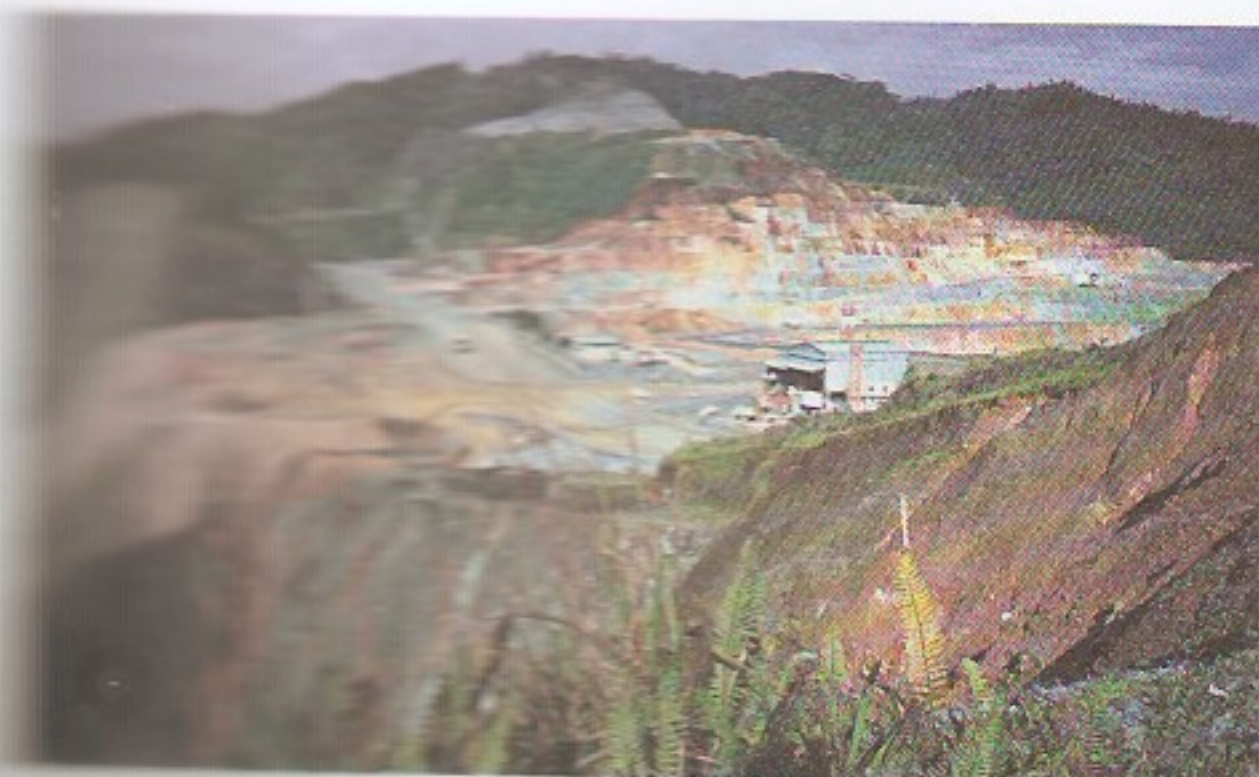
Politiline süsteem. P. U-G. on Rahvaste Ühenduse kuuluv konstitutsioonilise monarhiaga riik. Riigipea on Suurbritannia kuningas või kuninga (a-st 1952 Elizabeth II). Kohapeal esindab monarhi kindralkuberner, kelle nimetab 6 aastaks oma liikmete hulgast parlament. Seadusandlik organ on 109-kohaline Rahvuspallament (*National Parliament*), mille 109 liiget valib 5 aastaks enamussvalimistele rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Peaministri nimetab parlament ja kinnitab kindralkuberner. Valitsuskabineti liikmed nimetab peaminister. Olulisimad erakonnad ja ühendused on Rahvuslik Liidupartei (*National Alliance Party*) ning Rahva Dem. Liikumine (*People's Democratic Movement*). Kohustusseem koosneb Ülemkohutis,

Pindala	462 840 km ²
Rahvaarv	6 002 100 (2006)
Pealinn	Port Moresby (289 900 el.)
Haldusjaotus	18 provintsi (<i>province</i>), 1 pea-linnaringkond ja 1 autonoomne piirkond (Bougainville)
Riigikeeled	inglise ja hirimotu keel ning uumelaneesia keel ehk tok-pisin
Rahvähik	kina (PGK)
Riigitähis	PNG ja PG

Paapua Uus-Guinea, P.-U.-G. Iseesivustik (ingl *Papua New Guinea*, uusmelaneesia ehk tok-pisini *Papua New Guinea*, rilk Okcaania laanecosas Mela- neesia, holmab Uus-Guinea saate idaosa ning saastesikce ja saari. Piiir (820 km) Indoneesiaaga (Uus-Guinea); rannajoone pikkus 5152 km.

**Paapua
uus-Guinea**

sevad, rannikul mangroove ja madalikel soid. Mägedes on lähistroopilist lehtmetsa ja kõrgel alpiinide. P. U-G-s elab ürgimetajaid ja kukrulisid, kokku on imetajaid 214 liiki (sh. 57 endeemi). Linde on 782 liiki, pesitseb 414 liiki (sh. 76 endeemi). Iseloomulikud on paradiisi- ja lehtlallimud. Roomajaid on 337, kahepaikseid 249 ja kala 858 liiki. Riigis on 159 KA-d.

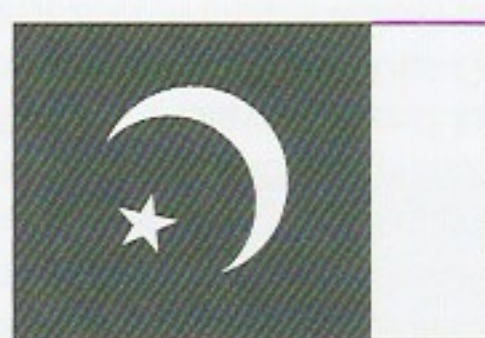
Rahvastik. Rahvastikust on 84 % Paapua põlisrahvad, 16 % melaneeslased. Paapud on keelelt ja kultuurilt killustunud. Põlisrahvaste keeli on u. 715. Melaneeslased räägivad Melaneesia keeli. P. U-G-s elab alla 0,1 % maailma rahvastikust, kuid räägitakse 13,2 % maailma keeltest (867 keelega on P. U-G. maailma keelterohkeimaid riike). Kirjakeel on 57 % (2003). Uusasukaist on enim austraallasi ja hiinlasi. Inglise keelel põhinevat kreoolkeelt, uumelaneesia keelt ehk tok-pisinit, valdab ligi pool rahvastikust, inglise keelt u. 2 % ja hirimotu keelt (austroneesia keelkonna motu keelel põhinev kreoolkeel) u. 3 % (pms. Uus-Guinea kagurannikul). Keskmise asustustihedus on 13 in./km² (2006). Asustus on tihedaim Uus-Guinea keskmäestikualadel, hõredaim madalikel ja kõrgmägedes. Linnaelanikke on 15 % (2005). Usklikest on 72 % kristlased (protestante 35 %, katoliiklasi 30 %, anglikaane 6 % ja adventiste 1 %). Uus-Guinea siseosas elab palju hõimuusklikke väikerahvaid (27 % rahvastikust).

Majandus. P. U-G. on vähe arenenud riik. Majandus põhineb hankival tööstusel. Naftavaru on 23 mln. t (2006) ja gaasivaru 345 mrd. m³ (2005). 2005 toodeti 2,5 mln. t naftat ja 145 mln. m³ maagaasi. Määrilad asuvad Uus-Guinea keskosas. Ok Tedi veejärjearis kaevandatakse vasemaaki ning kulda ja hõbedat. 1990 käivitati Porgera kullakaevandus (maailma suurimaid). Kulda kaevandatakse 60–70 t/a (maailmas 10. kohal), hõbedat u. 60 t/a. Bougainville'i saarel Panguna vasemaardlas (varu 950 mln. t) kaevandati vasemaaki, kulda ja hõbedat kuni 1989. a. kodusõjani. Taimekasvatusega tegeldakse 1,9%-l riigi terr-st (2004). Levinud on alepõllundus. Kasvat. bataati, maniokki, riisi, kakao- ja kakaopuud, kookos- ja õlipalmi, teepõõsast, heveat, vanilli, banaani ja vanilli. Metsast kogutakse kakaopuuvilja ja saagopalmiõli. Peetakse vei-

seid, sigu ja kanu. Püütakse kala (vööttuuni), krevette, trepange ja pärlikarpe. Metsa raiutakse 8,6 mln. m³/a (2001). Ühendusteid on vähe. Rdt-d pole, mnt-id on 18 930 km (sh. kõvakattelisi u. 700 km, 2004); siseveeteid on 10 940 km. Suurim sadam on Port Moresby. Naftajuhtmeid on 264 km (2006). Kõvakatteradadega lennujaamu on 20 (Port Moresbys asub rahvusv. lennujaam). Eksport ületab impordi: 2005 veeti kaupu välja 2,8 mrd. \$ ja toodi sisse 1,7 mrd. \$ eest. Välja veetakse vasekontsentraati (metallina u. 200 000 t/a), kulda, naftat, puitu, kohvi- ja kakaouba, koprat, palmiõli ja teed. Sisse tuuakse teravilja, masinaid, naftasaadusi, väetisi ja tarbekaupu. Kaupu veetakse pms. Austraaliasse (29 %), Jaapanisse (9 %) ja Hiinasse (5 %) ning tuuakse Austraaliast (55 %), Singapurist (13 %), Jaapanist (4 %) ja Malaisiast (4 %, kõik 2005).

Ajalugu. Esimesed asukad jõudsid Uus-Guineale u. 30 000 aasta eest Kagu-Aasiast. Sel ajal moodustas Uus-Guinea osa suurest Austraalia mandrist (Sahul). Uus-Guinea pole kunagi olnud ühenduses Malai saarestiku ja Kagu-Aasiaga. Seega olid esimesed asukad arvat. tahtmatud kolonistid, keda tuul ja merehoovused tundmatutele saartele kandsid. Mount Hageni läh. Kuki soost leitud u. 9000 aasta vanused kuivenduskraavid ning põldude ja kultuurtaimede jäänused osutavad, et seal kasvatati taro, jamssi ja banaani. 1884 jagasid Uus-Guinea idaosa Saksamaa (*Kaiser-Wilhelms-Land*) ja Suurbritannia. Briti valdus läks 1906 asumaana Austraalia Ühendusele ja nimetati Paapuaks; 1 maailmasõja alguses, 1914, hõivas Austraalia ka Saksamaa valduse ning sai selle haldamiseks 1921 Rahvasteliidult mandaadi. 1946 kuulutati see ÜRO hooldusmaaks, mida haldas Austraalia. 1949 ühendas Austraalia mõlemad terr-d ühtseks haldusüksuseks – Paapua ja Uus-Guinea Terr-ks (*Territory of Papua and New Guinea*). 1971. a. rahvahääletuse tulemusena muudeti nimi P. U-G-ks ning 1973 andis Austraalia sellele omavalitsuse. 16. IX 1975 saavutas P. U-G. iseseisvuse. Peaministriks sai Michael Thomas Somare. Vastukaaluks kuulutas Bougainville'i saar end P-Saalomoni nime all sõltumatuks, kuid 1976 ühendati ta P. U-G-ga. 1989 vallandus seal sõltumatust taotleva Bougainville'i rev. armee ja valitsusvähel äge relvavõitlus, milles hukkus u. 20 000 in. Relvarahu saavutati alles 1998, kui saarele saabusid Austraalia juhitud rahvusv. rahuvalveüksused. ÜRO kaasabil saavutati 2001 kokkulepe, mis andis Bougainville'ile laialdase autonoomia ning võimaluse tulevikus iseseisvusreferendum korraldada. P. U-G. sisepoliitikat iseloomustab ebastabiilsus, palju on noortejõukude kuritegevust ja korruptsiooni. Kuna erakondlik süsteem on välja kujunenud (2002. a. parlamendivalimistel said esindatuse 24 parteid ja rühmitist), siis tekib ja laguneb enne valimisi palju liite ning erakondi vahetatakse, kaotatakse ja taasluuakse. Uus-Guinea saare Indoneesiale kuuluvas osas tegutsevad iseseisvuslased on põhjustanud kahe riigi vahel pingeid. A-st 1975 on P. U-G. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Pakistan

Pakistan, P-i Islami vabariik (urdu *Pakistan*, *Jamhiyati Islami Pakistan*), riik L-Aasias (Kesk-Idas). Pindala 796 096 km² (2430 km), Hinn 1046 km. (2912 km);

Rahvaarv 163 985 400 (2006)
Pealinn Islamabad (794 400 el.)
Halduksjaotus 4 provintsi ja 4 territooriumi
Riigikeeled urdu ja inglise keel
Rahvustik Pakistani ruupia (PKR)
Riigitihtajised PAK, PK

Politiline süsteem. P. on Rahvaste Ühendusse kuuluv föderaalne islami vabariik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks parlament ja provintside seadusandlikest organitest moodust. valimiskogu, tema tagastavaimisole piiranguid ei ole. Presidentil on õigus parlament laiali saata. Seadusandlik organ on parlament ehk Nöuandev Koda (*Majlis-e-Shoora*). Selle ülemkoha ehk Senat 100 liiget valitakse 4 aastaks provintside seadusandlikest kogudest. Alamkoda on 342-kohaline Rahvuskogu (*Qaumi Majlis*), mille 272 liiget valib enamusvalimistel 4 aastaks rahvas. 60 kohta on eraldatud naistele ning 10 usu- ja rahvusühemustele, need kohad täidavad parteid, kes on ületanud 5 % valimiskünnise. Valida võivad vähemalt 21-aastased. Peaministri, kelleks

Sümboolika. P-i lipu (a-st 1947) aluseks on Musliimiliga lipp, mille vardapoolsele serva on lisatud valge väli. Roheline sümbooliseerib riigi islamiusulist enamust, valge hinduistlikke, budistlikke ja kristlikke vähemusi. Poolkuu ja viieharuline täht on islami pühad sümboolid ja osutavad ühtlasi progressile, valgusele ja harti-dusele. Vapikilbi (vapp a-st 1955) väljadel on kujutatud maa 4 tähtsamat põllukultuuri: puuvilla, teed, nisu ja dzuuti. Vapikilbi kohal on poolkuu ja viieharuline täht, ka vapi roheline ja valge värv osutavad islamile. Kilpi ümbritsevad jasmiiini-oksad. Vapi all lindi on urdukeelne tekst „Iman, ittehad, nazm“ („usk, ühtsus, kord“). Hümn (a-st 1954) „Qaumi Tarana“ („Rahvusühim“), sõnad Abu-Al-Asar Hafeez Jullandhuri, viis Ahmed

Halduksjaotus	Pindala	Elanike arv	Pealinn
(km ²)	(2006)		
Provintsid (subah)			
Beluštistan	347 190	7 881 500	Quetta
Loodusprovinnts	74 521	21 706 100	Peshawar
Pandžab	205 344	87 523 400	Lahore
Sindh	140 914	36 894 500	Karachi
Territooriumid (ilaga)			
Liiduperialma ala	906	1 169 200	Islamabad
Azad Kashmir	11 639	3 966 000	Muzaffarabad
Höimualad	27 220	3 718 200	Islamabad
Põhjaalad	72 520	1 126 500	Gilgit
1 valdusala: 1963 loovutatud 5180 km ² Hinnale			
on tavaliselt Rahvuskogus esindatud suurima			
erakonna juht, valib 4 aastaks parlament. P-s on			
mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on P-i			
Muslimiliga (<i>Qaid-e-Azam</i> , sellenim. parteisid			
on mitu) ja P-i Parlamenti Rahvapartei. Riigi			
õigusüsteem tugineb islami ja tavadõigusele. Koh-			
tusüsteem on kolmeastmeline. Kõrgeim kohus on			
Ülemkohus, mille liikmed määrab president koos-			
kõlas peaministriaga. Föderaalne Islami kohus ehk			
Sariaadikohus tegeleb islami õigusega seotud vate			
küsimustega, kuid ei saa määrata Koraanis ette-			
nähtud karistusi. Kehitub 1973. a. põhiseadus (vi-			
mat täiendatud 2003). Rahvusv. klassifikatsioon			
alusel on P. mittevaba riik. Korruptsiooninindeksi			
järge asub P. maailmas 142. kohal.			

Rahvaarvu muutused

1972	64 000 000
1983	88 000 000
1990	114 000 000
2006	163 985 400

Kalakass

Ghulamali Chagla. Rahvusloom on markuur ehk keerdsarvikits (*Capra falconeri*), rahvuslind aasia kivikana (*Alectoris chukar*), rahvuslill jasmiin (*Jasminum*) ja rahvuspuu himaalaja seeder (*Cedrus deodara*).

Loodus. P. paikneb L-Aasia loodeosas Himaalaja just edelas, lõunas ulatub ta Araabia mereni. Looduslikult jaotatakse P. 6 piirkonnaks: põhjalade mäed, Himaalaja eeltasandik, Induse madalik ehk Induse alluviaaltasandik, Belutšistani platoo, läänepoolsed piirimäed ning kõrbealad. Geoloogiliselt paikneb P. mitme laama kokkupuutealal: idaosa on India-Austraalia laama, lääneosa Iraani laama ja põhjaosa suure Euraasia laama osa. Niisugune asend põhjustab sagedasi ja tugevaid maavärinaid. Kogu P-i põhjaosa hõlmavad u. 320 km ulatuses Himaalaja lääneahelikud, äärmises põhjaosas on Karakorami mäestik. Viis tippu ulatuvad kõrgemale kui 8000 m: Himaalajas Nanga Parbat (8126 m), Karakoramis K2 (P-i kõrgeim tipp, nimet. ka Qogiriks ja Godwin-Austeniks, 8611 m), Gasherbrum I (8068 m), Broad Peak (8047) ja Gasherbrum II (8035). P-i äärmisse põhjaossa ulatub idast ka Hindukuši mäestiku serv (Tirich Mir, 7706 m). Mägedest lõuna pool paiknev Himaalaja eeltasandik on neljast osast (Induse-äärsed tasandikud, Potwari platoo, Soolaahelik ja Sialkoti ala) koosnev platoo. Kõrbelises Loodepiirprov-s on Indusest läänes Induse-äärseil tasandikel platood. Loodepiirprov-i viljakaim paik on Peshawari org. Selles piirkonnas sajab ainult 250–380 mm/a, kuid niisutus põllunduseks saadakse piisavalt vett lius-

tikutoitelistest mägi jõgedest. Pandžabi prov-s paikneb Induse ja Jhelumi (Chenabi lisajõe) vahel u. 5000 km² suurune Potwari platoo — lage lainjas ala, mis koosneb liivakividest ja kergesti kulutatavast lössist. Seal on palju jõgesid, kuid vihmaperioodil uuristab vesi tugevasti jõesängi ja nii tekkinud järskude kallaste tõttu ei sobi jõed niisutusvee pumpamiseks. Platoo edelaosa ning lõunaosas paiknev Soolaaheliku ala on eriti kuivad. Soolaaheliku mäed on geoloogiliselt väga huvitavad, sest seal paljandub kivimeid Kambriumi kuni Pleistotseenini. Seal on ka suur kivisoola varu, mida kaevandatakse. Provintsi kirdeosa — Sialkoti ümbrus — on tasase pinnamoega ja viljakas põllum-piirkond. Kolmandiku P-i alast hõlmab Induse tasandik, mis oma viljakate muldadege on riigi parim põllum-piirkond. Väheste sademete tõttu algas maa intensiivne harimine alles pärast niisutussüsteemide rajamist (kohati on see põhjustanud vee ja mulla sooldumist). Indus on alamjooksul veerohke (aastane läbivool 140 mrd. m³) ning delta on sagedaste üleujutuste ja ookeani tõusu-mööna tõttu asustamata (vahetevahel võib merevesi tungida kuni 30 km kaugusele sisemaale). Belutšistani platoo paikneb P-i lääneosas ning Induse tasandikust eraldavad teda Sulaimani ja Kirthari mäed. Kogu platoo on väga kuiv ja sealne asustus väga hõre. Läänepoolsed piirimäed kulgevad rööpsete ahelikena (Toba Kakari, Sulaimani ja Kirthari mäed) lõuna poole. Belutšistani lõunaosas on Makrani mäed. Mägedes on hõre taimestik ja seal sajab vähe. Ajutised tugevad vihmavahingud põhjustavad erosiooni. Maad haritakse ainult jõelammidel, mõnes kohas ka terrassidel. P-i kaguosas, Indusest idas paiknevad kõrbealad on Indias asuva Thari kõrbe osad. Kliima on pms. troopiline, põhjaosas lähistroopiline. Tasandikel on keskmine t° jaan-s 12–16 °C, juulis 30–35 °C (kohati kuni 40 °C), mägedes on suvi jahe ja talv külm (kuni –20 °C). Tasandikel sajab 100–400, mägedes kuni 1000 mm/a. P-i alal voolavad Indus ja selle lisajõed (Gilgit, Chenab, Gumal, Kabul ja Sutlej). Suurim järv on Induse alamjooksul soisel alal asuv kõikuva veetasemega Manchhar. Tasandike hallmuldadel on savann ja poolkõrb, kesk- ja kaguosas ka kõrb. Läänepoolses mägedes kastanmuldadel kasvab pistaatsia-, tamariski- ja õlipuu-hõrendikke, jõeorgudes papli-, paju- ja akaatsiasalusid (mets hõlmab P-i terr-st 4,1 %, 2005). Maavaradest leidub lubjakivi, maagaasi, naftat, kivisütt, kroonimaaki ja kivisoola, vähem raua-, mangaani-, vase-, plii- ja uraanimaaki ning boksiiti. P-i loomastik erineb piirkonniti tugevasti, on nii mägede, kõrbete, madalike ja mageveekogude loomi kui ka mereloomi. Imetajaid on 188 liiki, neist 21 liiki (nt. induse gaavial, kaljulendorav, mägilammas, uriaal, keerdsarv- ja pulstikkits, silesaarmas, lumeleopard, kalakass, kaeluskaru) on ohustatud. Linde on kohatud 737 liiki (pesitsejaid 237 liiki), ohustatud on neist 29 liiki (nt. täpiknökk-pelikan, ehis-toonekurg, india

marabu, kuupart, valgeselg-kaeluskotkas, viirtaa-	
san, himaalaja meenaitur, kašmiiri kärbsenapp)	
Roomajaid on 189, kahepaikseid 17 ja kalu 137	
liiki. Peamised loodusohud on sagedased maaarti-	
naad (eriti põhja- ja läänepoolne), viimane suurim 8. X	
2005) ning tugevate vihmade järgsed Induse üle-	
ujutus (juulis ja august). Suurimad keskkonna-	
probleemid on heitvee-, tööstus- ja põllum-reos-	
tus, vähene mageveevaru (enamikul elanikel ei ole	
juurdepääsu puhtale joogiveele), liigne metsarai-	
erosioon ja kõrbesuuremine. P-s on 225 KA-d (sh.	
16 RP-d) ja 1 BKA. Tuntuim on Lõuna-P-s asuv	
Kirthari RP (3087 km ² , asut. 1974), mis on rajatud	
lähistroopilise ariidse ala elustiku kaitseks ja on	
osa suurest kaitsealade võrgustikust. 6 objekti	
kuulub UNESCO maailmapärandi nimistusse.	
Rahvastik. P-i asustus ja tsivilisatsioon on väga	
vanad. Ühtset P-i rahvust pole kujunenud. Valdav	
enamik pakistanslastest kõneleb india ja iraani,	
vähem dravidi keeli. P-s elavad pandžabi (45%),	
sindhid (14%), puštunid (15,5%),	
seraikid (10%), belutšid (3,5%), muhadžirid	
(muhajir'id, 7,5%; Indias tulnud, pms. urdu keelt	
kõnelevad muslimitest immigrandid ja nende järel-	
tulijad) ja muud rahvad (4,5% sh. tadžikid). Usu-	
tuumsusest on 97% rahvastikust muslimid (77%	
summiidid, 20% šiitidid), on ka kristlasi, hinduse,	
judaiste, sikhie, parsee, hõimunuundite järgijaid jt.	
P-s on Iraani järel suurel määral 2. šiitide	
kogukond. 48% (ligi 80 mln. in.) pakistanslastest	
räägib pandžabi keelt, 12% sindhi keelt, 10% se-	
raikit (on käsitletud ka kui pandžabi keele muutet),	
8% puštun (puštun), 8% urdu, 3% belutši (<i>balochi</i>),	
2% hindko ja 1% brahui keelt. Sindhi, puštun,	
pandžabi ja belutši keel on piirkondlikud keeled.	
Urdu keel on P-i riigikeel ja ühtlasi rahvastevähe-	
SKT (2005)	110,73 mrd. \$
SKT _p (2005)	374,31 mrd. \$
põllum.	21,6 %
tööstus	25,1 %
teenindus	53,3 %
SKT _p 1 el. kohta (2005)	2400 \$
Inflatsioon (2006)	7,9 %
Elarve tulu (2005)	15,45 mrd. \$
Elarve kulu (2005)	20,07 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	38,8 mrd. \$
Majandusabi (2001–02)	saadud 2,4 mrd. \$
Töövõime (2006)	48,29 mln.
Hoiatuid (2004)	
põllum.	42 %
tööstus	20 %
teenindus	38 %
Töötuid (2005)	6,6 %
Vaeseid (2005)	24 %
Linnarahvastik (2005)	34 %
Kesk. vanus (2006)	20 a
Kesk. eluiga (2006)	63 a
mehed	62 a
naised	64 a
live (2006)	2,09 %
Standardus (2006)	3 %
Surumus (2006)	0,8 %
Imeline surumus (2006)	7 %
85 000 in.	
4900	

Majandus. P. on kiiresti arenev riik, mis on seis-
nud silmitsi msq. pol. ja maj. raskustega. 1947 oli
P. väga vaene riik, kuid järgneva neljakümne aasta
jooksul oli majanduskasv maailma keskmisest
suurem. 1990. a-te lõpul majanduskasv aeglustus,
aga viimastel aastatel on see mitme majandus-
reformi tulemusena taas kiirenemad (eriti kerge-

line suhtluskeel. Inglise keel on eelkõige ellid ja
enamiku valitsusasutuste töökeel ning kasutusel
ka enamikus ülikoolides. Kirjaooskajaid on 49%,
naistest 26% (2003). Belutšistamis ja Loodepiiri-
prov-s on kirjaoskajaid naist ainult 3–8%. Riigis
Suurbritannia
USA
AÜE
Suurbritannia
Hina
Saksamaa
Saksamaa
Sisesevdu
Hina
Saudi Araabia
AÜE
Hina
Jaapan
Kuwait
Saksamaa
USA

2005. a. okti-tugevat maaaränat asustati ümber
3 mln. in. Keskmine asustustihedus on 206 in./km².
Tihedaim on asustus Induse orus, hõredaim Belut-
sistani prov-s. P-i 4 provintsi vastavad ajalooliistele
piirkondadele. 7/3 maarahvastikust elab tihedasti
asustatud küladel või asulates, kuid ka kõige suu-
remate küladel rahvaarv ei ületa 2500 in. Lõuna-
elamike on u. 1/3 rahvastikust. Suurim linn on P-i
rahandus- ja ärikeskus Karachi (1959. a-ni pealinn).
1960. a-test on valitsus püüdnud tööstust hajutada
(varem olid tööstused kont. Karachi), selle
tulemusena on linnad arenenud ühtlasemalt. Levi-
nud on unimaguna kasvatamine. Föderaalvalitsus
ja kohalikud valitsused peavad visa moonikas-
vatusvastast võitlust, millega kaasnevad trahvid ja
vahistamised (2005 vähenes unimaguna kasvupind
üle poole). P. on lääneturule, Pärsia lahe rikiidessse
ja Aafrikasse veetavate Afganistani narkootikum-
de (heroiini, oopiumi, hasiši ja morfiini) peamine
transiiditee. Sagedased on narkokaubandusega
seotavad finantskuriteod, relvavägivald, korrupt-
sioon ja salakaubavedu. Tervishoiule kulutatakse
2,4% SKT-st (2003). 2004. a. oli P-s 116 298 arsti
(keskm. 0,74 arsti 1000 in. kohta). Suur on nak-
kushaigustesse haigestumise oht, tavalisimad on
kõhutüüfus jt. seedekulgla haigused, A- ja E-hepa-
tiit, malaaria, kohati ka denguepalavik ja nahalöö-
matioos. Loomade kaudu levib marutaud.

tootuses ja finantsteenuste osas). Oluliselt on paranenud väliskaubandusala tegevus, kasvades on eksporditulud. SKT kasvutempo kiireneb, 2005 oli see 6,6 %. Muude majandussektorite kasv on oluliselt majanduse struktuuri muutnud, mistõttu põllum- e osatähtsus SKT-s on vähenenud $\frac{1}{4}$ -ni. Üha kasvavas teenindussektoris on olulisim kohal ja- ja hulgikaubandus (30 %). Riiki on tulnud ka rohkesti välisinvesteeringuid. P-i majandus on segatüüpi: riigiettevõtteid (sh. tööstuskorporatsioonid, kaubanduskojad, pangad, kindlustusseltsid, kõrgkoolid, meditsiinikoolid, haiglad ja transpordiettevõtteid) annavad SKT-st ligi poole. Litsentside ja kaubanduse reguleerimise kaudu kontrollib riik ka erainvesteeringuid. Sissetulek 1 el. kohta on suhteliselt väike, kuid inimeste keskmine elujärg on tunduvalt parem kui paljudes teistes L-Aasia riikides. Põllum., metsandus ja kalandus annavad tööd peaaegu pooltele tööjõulistele inimestele ning elatist veelgi suuremale hulgale inimestele. Haritav maa moodustab $\frac{1}{4}$ terr-st, niisutatavat maad on 182 300 km² (2003). Põllum. põhineb eelkõige niisutus põllundusel. Peamised põllum-saadused on puuvill, nisu, riis ja suhkur (kokku 75 % põllum-kultuuride kogusaagist), puuviljad, piim,

liha (sh. lambaliha) ja munad. Kõige olulisem põllum-kultuur on nisu; 2005 tootis P. rohkem nisu kui kogu Aafrika. Palju peetakse loomi ning loomne toodang moodustab poole põllum-sektori toodangust. Enamiku põllum-toodangust kasutab ära kiiresti arenev toiduainetööstus. Nii merest (70 %) kui ka sisevetest püütakse kala. Viimasel ajal on edendatud krevetikasvatust. P-i Induse basseini niisutussüsteemid on maailma suurimaid ja vanimaid rajatisi. Niisutusvõrk koosneb 43 peakanalist (kanalite kogupikkus on 58 000 km) ja kahest suurest veehoidlast. Süsteemis on ka kaks suurt paisu (maailma suurim pinnasega täidetud pais Tarbela ja maailma suuruselt 12. pais Mangla). Kavandatakse veel mitut suurt ja tehniliselt keerukat paisu, mis valmimise korral on maailma suurimad ning viivad P-i juhtivate veemajandus- ja hüdroenergiariikide sekka. 2004 toodeti P-s 80,24 mrd. kWh ja tarbiti 74,62 mrd. kWh elektrit. P-s on märkimisväärne energiavaru. Peamine on maagaas, selle varu on 759,7 mrd. m³ (2005), millest 2004. a. toodeti 27,4 mrd. m³, kõik sisetarbeks; naftavaru on 46,57 mln. t (2005), toodang aastast 3,13 mln. t (2005) ja tarbimine 18,5 mln. t (2004). Riigis on suur hüdroenergiavaru ja kasut. ka tuumaenergiat. Olulisel kohal on telekommunikatsioon, arvutitarkvara, söödikite, tekstiili ja rõivaste, tsemendi, ravimite, toidukaupade, väetiste ja terase tootmine ning laevachitus, viimasel ajal ka lennukiehitus. Tööstustoodangu kasvutempo on 10,7 % (2005). Eri maavarasid on leitud üle 20; vanim tööstusharu on kivisöe kaevandamine, kuid süsi ja ka rauamaak on halvavaliteedilised. Kõige suurem on lubjakivivaru, mis on üha kasvava tsemenditööstuse tooraine. Tähtsal kohal on kivisoola tootmine. P-s on 139 lennujaama (91 kõvakattelise lennurajaga), neist 5 rahvusvahelist, ning 18 kopteriväljakut (2006). Peamised torujuhtmed on gaasi- (10 257 km) ja naftajuhtmed (2001 km, 2006). Rdt-d on 8163 km (sh. 445 km kitsarööpmelist, 2004), mnt-id 258 340 km (167 146 km kõvakattelisi, 711 km kiirteid, 2004). Karakorami mnt. on maailma kõrgeimaid, see rajati 1970 läbi Karakorami mäeaheliku (üle 4733 m kõrgusel kulgeva Khunjerabi kuru). See on esimene mnt., mis ühendab Gilgiti linna kirdes asuva Hiina Xinjiaangi Uiguuri autonoomse piirkonna linna Kaxgariga ning on peamine P-i ja Hiina vaheline kaubatee. Pika- maasõidud tehakse põhil. busside ja kaubaautodega. Tähtsaimad sadamad on Karachis ja Port Muhammad Bin Qasimis. Makrani rannikul on rohkesti kohaliku tähtsusega väikesadamaid. 2005 eksportis P. 14,85 mrd. \$ eest kaupu, põhil. tekstiiltooteid (rõivaid, voodipesu, puuvillast riiet, lõnga), riisi, nahakaupu, sporditarbeid, kemikaale, käsitöökaupu, vaipu. Impordi maht oli 21,26 mrd. \$, sisse veeti pms. naftat ja naftatooteid, masinaid, plasti, transpordivarustust, toiduõli, paberit ja pappi, rauda ja terast ning teed. P-i ja Eesti vahelised majandussuhted on seni olnud tagasihoidlikud. Eesti ekspordipartnerina oli

duisse, astus P. sealt 1972 välja (taastas liikmeks 1989). 1972 allkirjastasid India ja P. Simlas kokkuleppe, millega kohustuti vaidlusaluste küsimuste lahendamisel jõu kasutamisest hoiduma. 1974 tunnustas P. Bangladeshi. 1976 taastati P-i ja India diplomaatilised suhted, sellest hoolimata on kahe riigi vastuolud püsinud tänaseni: muslimi enamusega Kashmiri probleem on ametliku lahendusega, lisaks toetab P. India Pandžabi osariigi sikhide iseseisvusvõitlust. Pärast 1977. a. parlamendivalimisi süüdistas opositsioon valitsust valimistulemuste võltsimises ja korraldas massimeeleavaldusi, tekkis pol. kriis. Samal aastal korraldas kindral Muhammad Zia ul-Haq riigipöörde, järgmisel aastal kuulutati ta presidendiks. Riigi funktsioneerimise aluseks sai islami õigus. Haldusvõim kuulus Sõjaväenõukogule, parteid olid keelustatud. Z. A. Bhutto, kellele pandi süüks oma vastaste mõrvamist, vangistati ja hukati rahvusv. protestidest hoolimata 1979. Pärast seda kui 1979 olid NSV Liidu relvajõud tunginud Afganistani, saabus P-i üle 3 mln. sõjapõgeniku. M. Zia ul-Haq oli teravalt vastu NSV Liidu sõjategevusele Afganistanis ja leidis sellega toetust lääneriikidelt, eeskätt USA-lt. P-i terr-l asutati Afganistani muslimitest sisside tugipunktid. 1981–85 kehtis P-s sõjaseisukord, pärast seda parteid legaliseeriti. Süvenesid nii sektide kui ka rahvusrühmade vastuolud. Pärast seda kui M. Zia ul-Haq aug. 1988 lennuõnnetusel hukkus (paljude arvates oli tegu atentaadiga), suurvatas parlamendivalimistel edu P-i Rahvapartei, mille üks juhte Benazir Bhutto (Z. A. Bhutto tütar) sai peaministriks (esimene islamiriigi naisjuht). 1990 saatis president Ghulam Ishaq Khan oma dekreediga parlamendi laiali ja tagandas B. Bhutto valitsusjuhi kohalt, süüdistades teda ja tema abikaasat korruptsioonis ja võimu kuritarvitamises. Ametisse seati ametnikevalitsus. 1990 peaministriks saanud uue P-i Muslimiliiga (asut. 1988) juht Mian Muhammad Nawaz Sharif võttis riigis kasutusele islami õiguse ning alustas vabaturumaj. reforme, sh. erastamist. 1992 olid riigis lamastroofilised üleujutused. 1993 oli M. M. Nawaz Sharif sunnitud sõjaväe survele ametist tagasi

astuma. Valimistel oli taas edukaim P-i Rahvapartei, B. Bhutto naasis peaministri ametisse ning üritas teostada laiaulatuslikke sotsiaalreforme. 1996 tagandas president taas B. Bhutto, kes põgenes välismaale. Teda süüdistati tegevusetuses etnilise ja usuvägivalla ohjeldamisel ning endiselt korruptsioonis. India järel korraldas P. 1998 tuumarelvakatsetused, saades sel moel ametlikuks tuumariigiks. Tuumakatsetustega kaasnesid India ja P-i vastastikused ähvardused, 2001–02 olid India ja P. Kashmiri pärast uue sõja lävel, kuid rahvusv. sekkumise tõttu suudeti see siiski ära hoida ning pärast seda on kahe riigi suhetes toimunud pingelõdvendus (2004 sõlmiti Kashmiri küsimuses vaherahu). 1999 haaras riigis võimu kindral Pervez Musharraf, kes peatas põhiseaduse kehtivuse, saatis parlamendi laiali, keelustas ajutiselt parteide tegevuse ning koondas enda kätte nii seadusandliku kui ka täidesaatva võimu. 2001 nimetas ta end presidendiks ning pikendas vastuolulise rahvahääletuse tulemusena 2002 oma volitusi veel 5 aasta võrra. P. Musharraf on leidnud laialdast toetust, sest rahvas oli korruptsiooni pärast rahulolematu. Ometigi ei ole ja P. Musharrafil õnnestunud riigis vähendada korruptsiooni oluliselt vähendada. Et P. oli alul toetanud islamiäärmuslikku Talibani režiimi Afganistanis, oli tema kuulumine Rahvaste Ühendusse 1999–2004 peatatud. 2001 USA algatatud terrorismivastases sõjas on P. loobunud islamistide toetamisest ja teinud koostööd USA-ga. 2002. a. Rahvuskogu valimistel oli edukaim P. Musharraf toetav P-i Muslimiliiga (*Quaid-e-Azam*, asut. 2001), mis sai 126 kohta, järgnesid P-i Parlamendi Rahvapartei 81 ja mitmest islamiparteist moodustatud liit *Muttihida Majlis-e-Amal* 63 kohaga. Senatis on P-i Muslimiliiga 2003. a-st 40 kohta. A-st 1947 on P. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 20. IX 1993.

Relvajõud. P-i relvajõud komplekteeritakse vabatahtlikest. Relvajõudude kõrgem ülemjuhataja on president, staabiülemate ühendkomitee kaudu juhib relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest, õhujõududest ning mitmest poolsõjaväelisest org-st (nt. piirivalve, rannikukaitse, Rahvuskaart ning piirkondlikud üksused). P-s tegutseb rohkesti mitteriiklikke relvastatud rühmi. 2006 oli P. suuruselt teine ÜRO rahuoperatsioonidesse panustaja. P-i üksused on osalenud rahvusv. operatsioonil Burundis (UNOB), Elevandiluurannikul (UNOCI), Kongo DV-s (MONUC), Libeerias (UNMIL) ja Sudaanis (UNMIS). P. on üks 8 riigist, kellel on tuumarelv, kuid ta ei ole liitunud tuumarelvade leviku tõkestamise lepinguga. P-i relvajõud on tegevteenistuses olijate arvult maailmas 7. kohal.

ohustatud on 20 liiki (sh. coiba võsakoer). Linde on 971 liiki (pesitsejaid 302 liiki, eriti palju on kuolibrilasi, tikatlasi ja sääliklasi). Roomajaid on 242 ja kahepaikseid 182 liiki. P-s on 100 KA-d, sh. 18 RP-d, ja 2 BKA-d. UNESCO maailmapärandi nimistus on 5 objekti. Peamised keskkonnaprobleemid on metsa üleraie, erosioon ning vee- ja õhusaaste.

Rahvastik. P. rahvastikust moodustavad 70 % mestitsid, 10 % eurooplaste järeltulijad ja 6 % põlisrahvad (pms. guaimid, kunad, emberad), 14 % pärineb Lääne-India saarestikust (pms. neegrid). Suuremates linnades elab hiinlasi. Peale riigikeele kõneldakse inglise (14 % rahvastikust) ja mitut põliskeelt. San Blasi saartel on valdav tiibea keelte hulka kuuluv kuna keel. P. keskmine asustustihedus on 40 in./km². Tihedaimalt on asustatud P. kanali ümbrus ja Kordiljeeride lõunaosad. Vihmametsa- ja mägi-aladel elab hajusalt indiaanlasi. Rahvastikust on 85 % katoliiklased, ülejäänud pms. protestandid. Põlisrahvaste ja Aafrika päritolu rahvastiku hulgas on levinud segusug santeria ehk lukumi. Hariduskulutused on 4,8 % riigi eelarvest. Kehtib 6-aastane koolikohustus; 2000. a. andmeil olid täiskasvanud loomis käinud keskm. 8,6 aastat. Kirjaoskajaid on 92,6 % (2003). Tervishoiukulutused moodustavad 4,9 % eelarvest. 2002 oli riigis 61 haiglat ja 4203 arsti, 10 000 in. kohta oli 25 haiglak kohta.

Majandus. P. majandus põhineb pms. teenindamisel, olulisimad sissetulekuallikad on P. kanal, pangandus, transiit ja turism. Peamised tööstusharud on toiduaine-, tubaka-, tekstiili-, naha-, puidu-, ehitusmaterjali-, keemia- ja metallitööstus. Elektrienergiat toodeti 2003. a. 5,4 mrd. kWh, sellest 37 % soojus-, 61,3 % hüdro- ja 1,7 % muudes elektri jaamades. Põllumaad on 5480 km², istandusi 1470 km². Pms. väljaveo tarbeks kasvat. banaanid, kiubanaani, suhkruroogu, kohvipuud, kookospalmi, tubakat, puuvillapõõsast ja kakao-puud. Oma tarbeks viljeldakse riisi ja maisi, vähe-sel määral aeduba, maniokki ning kartulit. Heal järjel on loomakasvatus (sead, veised, hobused), eriti suurmajandis. Kala püüti 2001. a. 253 000 t. Rih-d on 355 km, mnt-id 11 640 km (4030 km liivakattega). Riigi 117 lennujaamast (sh. 2 rah-

vusvahelist) on 53-l kattega rajad. Siseveeteid on 882 km, üle maailma on tähtis P. kanal (82 km). P. lipu all sõidab ligi 5500 laeva. Olulisimad sadamad on Balboa, Colón ja Cristóbal. Välja veetakse (2006 kokku 8,087 mrd. \$ eest) banaane, krevette, suhkrut, kohvi ja rõivaid. Sisse ostetakse (kokku 9,365 mrd. \$ eest) naftat, toiduaineid ning keemia- ja tarbekaupu. Tähtsaimad kaubanduspartnerid on USA (44,9 % välja- ja 27,5 % sisseveost, 2005), Holland, Hispaania, Rootsi, Jaapan ja Costa Rica. P-t külastab aastas umbes pool miljonit turisti.

Ajalugu. Enne eurooplaste tulekut oli P-s tsibtsade ja cuevade kõrgelt arenenud kultuur. 1501 jõudis P. rannikule hispaanlane Rodrigo Galván de Bastidas. 1513 ületas Vasco Núñez de Balboa maakitsuse ja jõudis Vaikse ookeani äärde. 1542–65 kuulus P. Guatemala kindralkapitanaati, 1565–1718 Peruu asekuningriiki ning 1718–22 ja 1739–1821 Uus-Granada asekuningriiki. 28. XI 1821 kuulutati P. Hispaaniast sõltumatuks ja ta ühines Suur-Colombia riigiga (a-st 1886 Colombia Vabariik). 1840–41 ja 1853 oli kaks lühikest iseseisvusaega. 3. XI 1903 kuulutas P. end USA toetusel iseseisvaks vabariigiks (Colombia tunnustas seda alles 1921). 18. XI 1903 sõlmitud lepingu alusel hakkas USA ehitama P. kanalit (avati liikluseks 1914) ja moodustas u. 10 km laiuse P. kanali tsooni, mida ta ise haldas. II maailmasõja ajal kuulutas P. teljeriikidele sõja. Jaan. 1964 P. kanali tsoonis puhkenud USA-vastased rahutused põhjustasid lühiajalise diplomaatiliste suhete katkestamise USA-ga (taastati apr-s). 1968 tuli sõjaväelise riigipöördega võimule kindral Omar Efraín Torrijos Herrera, kes saatis parlamendi laiali ja keelustas pol. tegevuse. 1972 jõustus põhiseadus, mille järgi riigi terr. on jagamatu ja võõrandamatu. 1977. a. lepingutega kaotati P. kanali tsoon ning USA loobus kanalist (lõplikult läks see P. kontrolli alla 31. XII 1999). 1981–89 olid võimul sõjaväelased Florencio Flores Aguilar, Rubén Darío Paredes del Río ja Manuel Antonio Noriega Morena (vormiliselt täitsid presidendikohta teised poliitikud). Dets. 1989 okupeerisid USA väeüksused mõneks nädalaks P. (põhjenduseks narkotikaubanduse peatamine, kanalilepete täitmise tagamine ja USA kodanike kaitsmine). M. A. Noriega Morena vahistati, uueks presidendiks sai ameeriklaste toel Guillermo David Endara Galimany. Sellest alates on riigi eesotsas olnud demokraatlikult valitud presidendid ning tsiviilvalitsused. 2004. a. parlamendivalimised võitis Rev. Dem. Partei, kes sai Seadusandlikus Kogus 41 kohta. Presidendiks valiti kunagise riigipööraja O. E. Torrijos Herrera poeg Martín Erasto Torrijos Espino, kelle eestvõttel viidi ellu mitu maj. ja sotsiaalset reformi. 2006 esitles president ambitsioonikat P. kanali laiendamise plaani, mis kiideti rahvahääletusel heaks. A-st 1945 on P. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 13. I 1995.

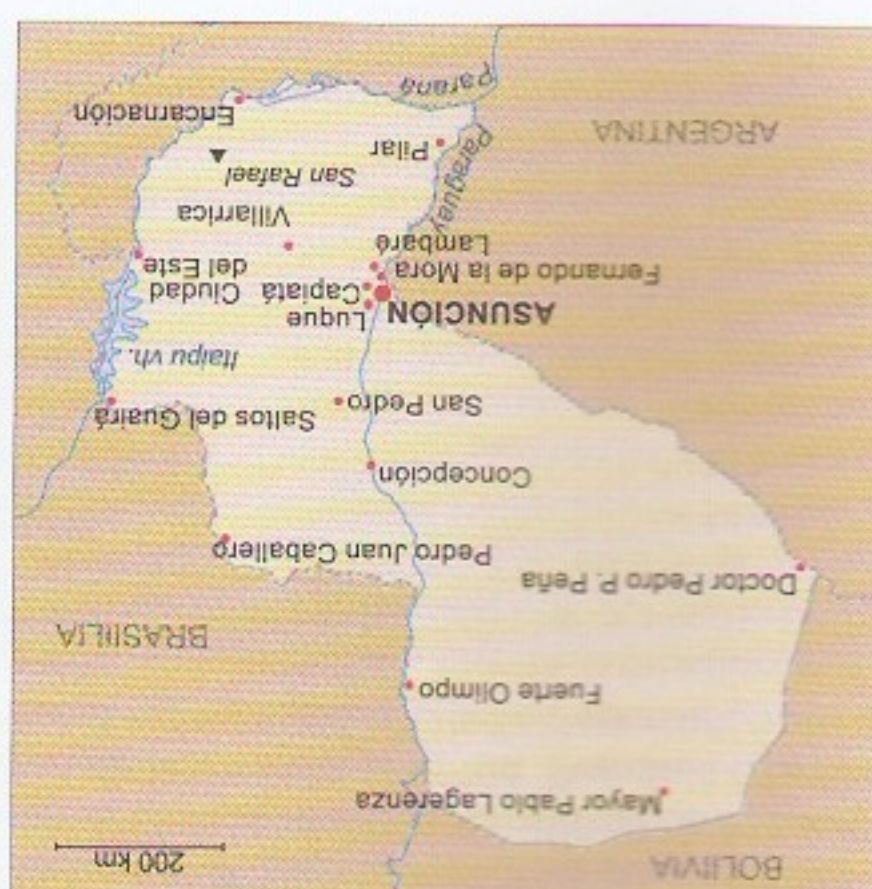
Paraguay

Paraguay [q], P. Vabariik (hisp *Paraguay*, *República del Paraguay*, guaranii *Paraguay Retã*), merepiiritat riik L-Am. keskosas. Pilt (3920 km) Boliivia (750 km), Brasiliia (1290 km) ja Argentiinaga (1880 km).

Pindala	406 750 km²
Rahvaarv	5 630 400 (2006)
Pealinn	Asunción (507 600, eeslinnadega 1 870 000 el.)
Haldusjaotus	17 departemangu ja 1 pealinnaringkond
Riigikeeled	hispaania ja guaranii keel
Rahvühik	guaranii (PYG)
Riigitähtsised	PRY, PY

Politiiline süsteem. P. on presidendiaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Presidenti valib 5 aastaks rahvas ja teda ei saa tagasi valida. Seadusandlik organ on kahetkjaline Rahvuskongress (*Congreso Nacional*). Senaatoritekoja (*Cámara de Senadores*) 45 liiget ja

asub P. maailmas 111. kohal. P. osaliselt vaba riik. Korruptsiooninindeksi järgi põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on Senaatoritekoja heakskiidul. Kehitb 1992. a. line. Ülemkohu kohtunikud nimetab president ne kohustuslik. Kohtusüsteem on kolmeastmeline 18-aastasest, kuni 75. eluaastani on valimisi (*Partido País Solidario*). Valida võivad vähe (*Ciudadanos Ericos*) ning Solidarse Riigi Partei Kodanike Rahvuslik Liit (*Unión Nacional de maa eest (Movimiento Patria Querida)*, Eetiliste Radikal Auténtico). Liikumine Armastatud Isa- ne Liberaaltradikalaalne Partei (*Partido Liberal Nacional Republicana/Partido Colorado*). Autent- Rahvuslik Ühendus/Punane Partei (*Asociación teistest. Olulisimad erakonnad on Vabariiklik liikmed nimetab president. P-s kehiti mitmepar- selt. Saadikutekotta üleriigiliselt. Valitsuskabineti rahvas. Senaatoritekotta valitakse ringkonnapõhi- valib proportsionaalsuse põhimõtte 5 aastaks Saadikutekoja (*Cámara de Diputados*) 80 liiget*

laine *Procnias nudicollis*. (*Tabebuia avellanedae*) ning rahvuslind kotinga- *Brunfelsia australis*, rahvuspuu ipe-tabeebuia Remberto Giménez. Rahvuslill on brunfelsia Deball. Praeguse versiooni arranzceeris 1933. a. võimaliku autonoma on mainitud Francisco José Figueroa, viisi esmaautori osas ei oida üksmeel, voi surm", sõnad Francisco Esteban Acuña de República o Muerte" ("Paraguaiasced, vabariik les riigi nimi. Hümn (a-st 1846) "Paraguayos, austust ja rahu. Nende kohal on hispaania kee- V 1811), palmi- ja olipuuoktsad väljendavad täht" märgib iseseisvuse väljakuulutamist (14. viimati muudetud 1990) keskel olev kuldne, mai- (rahu ja õiglus). Vapi (embleem, a-st 1842, kohal on hispaaniakeelne kiri "Paz y justicia" liiceriv Früügia müts, mida kaitses lõvi. Mütsi ministriteeriumi pitsati jäljend — vabadust sümbol- Lipu esiküljel on P. vapp, tagaküljel rahandus- aadete puhtust ja rahu ning sinine tegelikkust. sümboliseerib kangelaslikkust ja õiglust, valge värvid on võetud Prantsusmaa lipult. Punane *Sümbolika*. P. puna-valge-sinise lipu (a-st 1842) asub P. maailmas 111. kohal.

Haldusjaotus (departemangud) Alto Paraguay, Amambay, Boquerón, Caaguazú, Caazapa, Canindeyú, Central, Concepción, Cordillera, Guairá, Itapúa, Misiones, Neembucú, Paraguari, Presidente Hayes, San Pedro, Pealinnarajoonid Asunción (distrito capital)

Loodus. Pinnamoelt jaguneb P. kolmeks piirkonnaks. Keskosa hõlmab P. jõe paremal kaldal loode poole kõrgenev (80–500 m) alluviaalne madalik, mida liigestavad kuni 300 m kõrgused kristalseist kivimeist kõrgendikud. Riigi idaosa on keskm. 200 m kõrgune künklik lavamaa, selle põhjaosas paikneb Amambay platoo (kuni 700 m) ja lõunas asuv Cordillera de Caaguazú (680 m) laskuvad läänes 100–200 m kõrguse astanguna P. jõe madalikule. P. lääneosa paikneb L-Am. keskosa hõlmaval ja lääne poole kõrgeneval (80–500 m) Gran Chaco alluviaalsel tasandikul. Kliima on troopiline (keskmine t° juulis 17–19, jaan-s 27–29 $^{\circ}\text{C}$). Sademete hulk väheneb idast (kuni 2000 mm/a) läände (alla 800 mm/a). Kuiv periood kestab juulist sept-ni. 9450 km² P. alast hõlmavad siseveed. Looduses ja majandusel on erakordselt tähtis osa jõgedel, need kõik kuuluvad Paraná jõestikku. Joa- ja kärestikurohke Paraná voolab 800 km ulatuses riigi kagupiiril, tema lisajõgi P. läbib maad 900 km pikkuselt põhjast lõunasse ja on riigi peamine liiklustee. Kevadsuviste vihmade ajal tõuseb jõgede vetase järsult ja see tekitab suuri üleujutusi. Mullastikus valdavad punased ferralliitmullad, P. jõe madalikul on soomuldi. P. niiskes idaosas kasvab troopiline vihmamets, keskosas vahelduvad soostunud metsad rohulate ja soodega, lääneosas kasvab hõrendikke (*quebracho*) ja torkvõsa. Mets katab P. terr-st 59 % (enim kasvab araukaariat ja matepõõsast). Imetajaid on

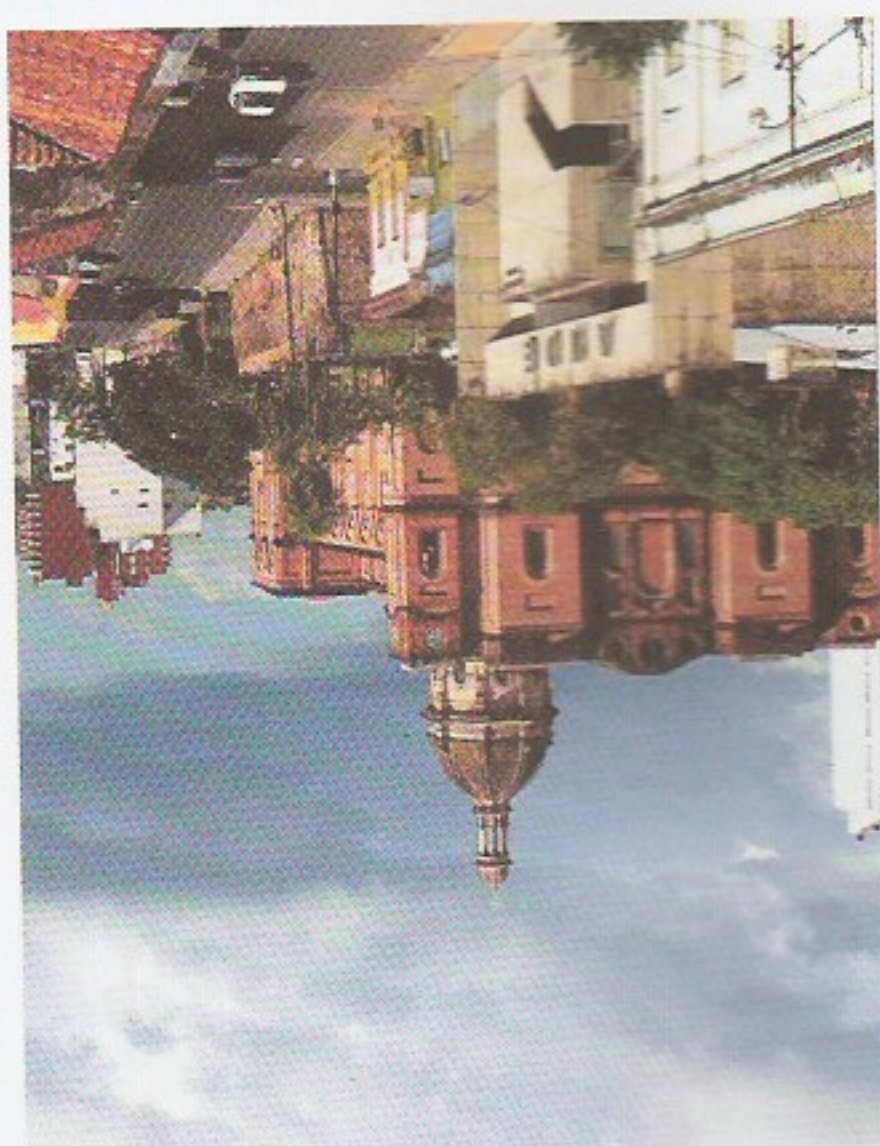
305 liiki (10 liiki, sh. chaco pekaari, hiidvöölane, azara aguuti, võsakoer, suur-sipelgaõgija, kilpväikevöölane ja soo-pampahirv, on eriti ohustatud). Kohatud on 727 liiki linde, pesitsejaid on 233 liiki (26 neist, sh. nandu, värbtinamu, andi kondor, hall-hiidviu, harpüia, hüatsint-siniaara ja safrantuukan, on eriti ohustatud). Roomajaid on 136 ja kahepaikseid 75 liiki. P-s on 49 KA-d (sh. 16 RP-d, ja 2 BKA-d). Tähtsaimad rahvuspargid on Defensores del Chaco (suurim kaitseala, 7800 km², asut. 1975), Ybycuí, Tinfunqué ja San Rafaeli RP. Suurimad keskkonnamured on metsa üle-
raie, mulla erosioon ning puudulik jäätmekäitlus.

Rahvastik. P. põlisasukad on tupii-guaranii keeli kõnelevad indiaanlased. Nüüdisajal moodustavad indiaanlased (elavad pms. Chaco piirkonnas) alla 2 % rahvastikust. 95 % P. rahvastikust on mestiitsid. Guaraniide ja eurooplaste segunemisele (16.–18. saj.) aitasid oluliselt kaasa jesuiitide loodud kogukonnad (*reducciones*). Eurooplaste (pms. sakslaste, prantslaste ja itaallaste) järglasi kreeole on vähe, kuid nende osatähtsus majandus- ja avalikus elus on suur. Sakslasi on enim Chaco piirkonnas. Üsna suur on ka brasiillaste (piiri-alal), jaapanlaste (Ida-P-s) ja korealaste kogukond (Asunciónis). Pärast Alfredo Stroessner Mattiauda võimult kukutamist on palju paguluses elanud paraguaylasi kodumaale naasnud, kuid välisparaguaylaste kogukond on endiselt suur. Riigikeeled (hispaania ja guaranii keel) on vastastikku oma sõnavara ja kõnepruuki mõjutanud. Guaranii keele kasutamine hoogustus Chaco sõja ajal (1932–35), siis kasutasid P. sõdurid seda salakeelena. Umbes pool rahvastikust on kahekeelne. Asunciónis ja Chaco alal kõneldakse palju ka saksa keelt ning maa lääneosas mitut põliskeelt (*lengua, nivaclé, aché*). Asustustihedus on keskm. 15 in./km², kuid asustus on äärmiselt ebaühtlane – 95 % rahvastikust paikneb P. idaosas. Chaco alal, mis hõlmab 60 % P. terr-st, elab vaid 2 % riigi rahvastikust. 90 % rahvastikust on katoliiklased, kuid katoliku kiriku mõju on väiksem kui paljudes teistes Lad-Am. maades. Enamik protestante on mennoniidid. Põlisrahvad tunnistavad ka kohalikke hõimuusundeid. Tervishoiule tehtavad kulutused moodustavad SKT-st ligi 2 %. 1997 oli P-s 10 000 in. kohta 11 arsti. Kirjaoskajaid on 94 %. Algharidus on kohustuslik ja tasuta. Kultuurielus on suure poolehoidu võitnud teater (nii hispaania- kui ka guaraniikeelne), ainuomane on J. Asunción Florese (1904–72) loodud, kohalikel meloodiatel põhinev muusikavorm *guarania*. P. käsitöös on kuulus nn. nanduti lõuend. Jesuiidi guaranii misjonikeskused *La Santísima Trinidad de Paraná* ja *Jesus de Tavarangue* (1993) on kantud UNESCO maailmapärandi nimistusse.

Majandus. 1990. a-te alguses kasvas P. majandus keskm. 3 % aastas, kuid 1990. a-te lõpus ja 21. saj. alguses on inflatsioon suurenenud ja majanduse areng aeglustunud. Majanduse mahajäämuse ja arengu ebaühtluse peapõhjused on olnud riigi pol. ebakindlus, korruptsioon, reformide rakendamise

SKT (2005)	8,152 mrd. \$
SKT _p (2005)	30,55 mrd. \$
põllum.	26,8 %
tootlus	23,8 %
teenindus	49,4 %
SKT _p 1 el. kohta (2005)	5000 \$
Inflatsioon (2005)	6,8 %
Eelarve tulu (2005)	1,33 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	1,37 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	3,45 mrd. \$
Töövõime (2005)	2,68 mln.
Töötud (2005)	16 %
Vaeseid (2005)	32 %
Linnarahvastik (2005)	58 %
Kesk. vanus (2006)	21 a
Kesk. eluiga (2006)	75 a
mehe	73 a
naised	78 a
live (2006)	2,45 %
Sündimus (2006)	2,9 %
Suremus (2006)	0,45 %
Imikute suremus (2006)	2,5 %
HIV/AIDS (2005)	13 000 in.
AIDS-i surmud (2003)	600

Asunción. La Encarnación

Väliskaubandus

Väljavõtte

Uruguay

Brasília

Argentina

Tšili

Saksamaa

Sveits

Sisesevõitlus

Brasília

Argentina

USA

Hüüa

Chacarita on

agul, mida

igal aastal

guaranii-ind

Piduliku pe

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

guaranii-ind

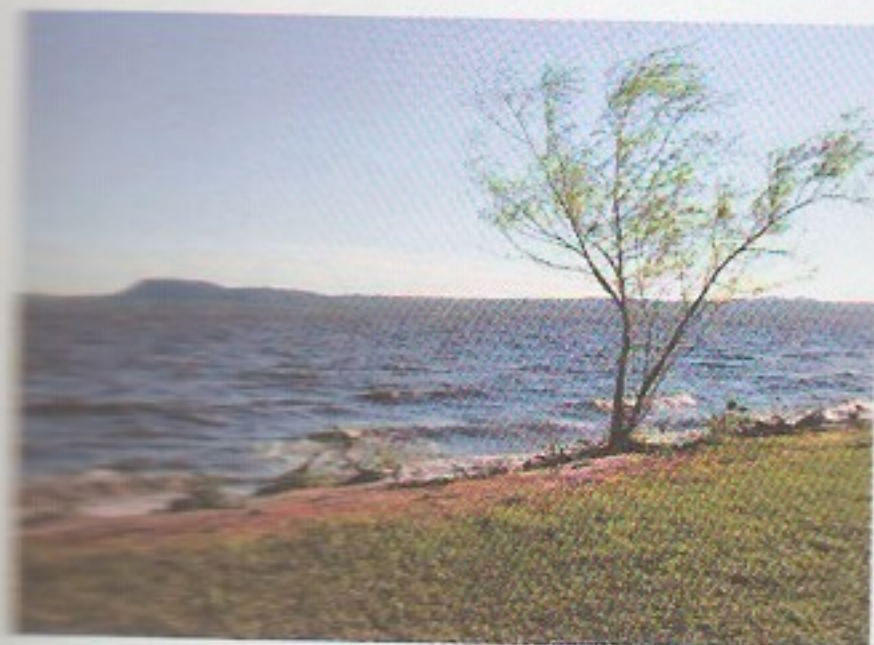
guaranii-ind

guaranii-ind

Paraguay

moodustati L-Am-s asuvatest Hispaania valdustest Rio de la Plata asekuningriik, mis hõlmas P., Argentina, Uruguay ja Boliivia ala. 14. V 1811 kukutati Hispaania kuberner ja P. kuulutas end iseseisvaks. Diktaatorina valitsenud José Gaspar Rodríguez de Francia [1814–40] ajas riigi sõltumatuks kaitsmiseks isolatsionismipoliitikat (välismaalasi ähvardas riiki sisenemisel surmanuhtlus), teetades samal ajal majanduse arengut soodustavaid reforme, mille tulemusena võorandati kiriku maavaldused, suleti kloostreid, konfiskeeriti hispaanlastest eliidi vara ja juurutati uusi põllumetodeid. 1844 kehtestati esimese põhiseadusega presidendivõim. Presidendid Carlos Antonio López ja Francisco Solano López jätkasid 1844–70 iseseisva arengu kurssi, kuid loobusid isolatsionismist ja hakkasid maad kaasajastama. P-see kutsuti sadu välismaiseid insenere, ehitajaid, meedikuid ja teadlasi, hakati rajama tehaseid, raudteed ja telegraafi. F. S. Lópezel taotlus saada P-le pääs merele põhjustas Brasiilia, Argentina ja Uruguay Kolmikliiduga sõja (1864–70). Sõjalisel liitasaamise ning 1867 puhkenud kooleraepidemia tagajärjel kaotas P. 156 000 km² terr-st ja u. 1/3 rahvastikust („maa ilma meesteta“). Pärast 1870. a. liberaalse põhiseaduse jõustamist

(kehtis a-ni 1940) puhkenud ühisk-agruppide võimuvõitlus muutis riigi olukorra ebakindlaks (1870–80 vahetus 7 riigipead). 1887 moodustasid konservatiivid ehk *Colorados* (punased) ja liberaalid ehk *Azules* (sinised) oma partei, see tagas mõningase sisepol. stabiilsuse (1904. a-ni olid võimul konservatiivid, järgmisel 30 aastal liberaalid). 1928 avastati Chaco piirkonnas suur naftavaru, see põhjustas sõja Boliiviaga (Chaco sõda, 1932–35). USA, Brasiilia, Argentina, Peruu, Tšiili ja Uruguay vahendusel peetud rahuläbirääkimised lõppesid 1938 rahulepinguga, millega P. sai vaidlusalusest alast 2/3 endale. 1940 kehtestas kindral Higinio Morínigo Martínez autoritaarse võimu, pärast tema kukutamist (1948) teravnes sisepol. võitlus taas (1948–54 oli võimul 7 presidenti). 1954 tegi sõjaväe ülemjuhataja A. Stroessner Mattiauda riigipöörde ning kehtestas diktatuuri. A. Stroessner Mattiauda valitses sõjaväelaste ja suuromanike toel 1989. a-ni. Selle aja jooksul valiti ta 8 korda presidendiks. 1967 võeti vastu uus põhiseadus, mis lubas ühel ja samal isikul presidendiametisse kandideerida piiramatul arv kordi. Pol. vabadust kitsendati, teisitimõtlejaid kiusati taga. Samal ajal arenes P. majandus märkimisväärselt: stabiliseeriti valuuta, kaasati laialdaselt välisinvesteeringuid, viidi ellu suuri avalikke ehitusprojekte (nt. koostöös Argentina ja Brasiiliaga linnade- ja riikidevaheliste kiirteede rajamine). 1989 toimus sõjaväeline riigipööre ja A. Stroessner Mattiauda kukutati (suri 2006 Brasiilias paguluses), presidendiks valiti üks tema seniseid toetajaid kindral Andrés Rodríguez Pedotti. Tema lubas kolme aasta jooksul korraldada vabad valimised. 1992. a. põhiseaduse muudatustega suurenesid kodanikuõigused, vähenes presidendi võim ning tagati võimude lahusus. 1993 korraldatud mitmeparteilised valimised olid välisvaatlejate hinnangul vabad ja õiglased. Ootamatult valiti presidendiks Punase Partei kandidaat Juan Carlos Wasmosy Monti, kellest sai pärast 40-aastast vaheaega esimene tsiviiljuht. 1998. a. valimiste ajal kavandas presidendikandidaat kindral Lino César Oviedo riigipöörde, kuid ta arreteeriti. Valimised võitis Punase Partei kandidaat Raúl Cubas Grau, kes tühistas L. C. Oviedo suhtes langetatud süüdimõistva otsuse. See tõi kaasa valitsusvastased meeleavaldused ning Senaatoritekoda algatas presidendi tagandamise protsessi. Uueks presidendiks (1999) sai Punase Partei kandidaat Luis Ángel González Macchi, kes moodustas P. esimese koalitsioonivalitsuse ning püüdis ellu viia majandusreformi. Koalitsiooni lagunemine (2000) lõpetas uuendamise ning 2006 mõistis kohus L. Á. González Macchi korruptsioonis süüdistatuna 8 aastaks vangi. 2003. a. presidendivalimised võitis Punase Partei kandidaat Óscar Nicanor Duarte Frutos ning partei sai kõige enam kohti ka Senaatoritekojas (16) ja Saadikutekojas (37). A-st 1945 on P. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1. VII 1992.

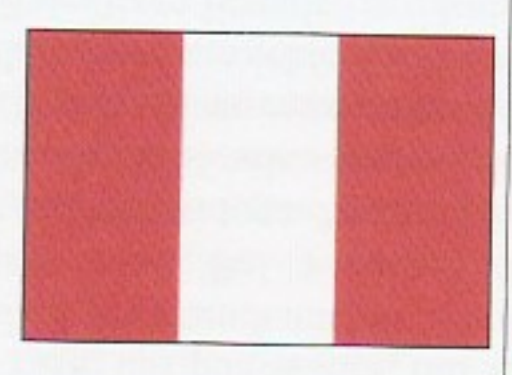
Haldusjaotus	Departamangud (departamangud)	Amazonas	Ancash	Apurimac	Arequipa	Ayacucho	Cajamarca	Cusco	Huancavelica	Huanuco	Ica	Junin	La Libertad	Lambayeque	Lima	Loreto	Madre de Dios	Moquegua	Pasco	Piura	Puno	San Martin	Tacna	Tumbes	Ucayali	Konstitutsioonid	provinssid (provinssid)	Callao	
1836																													
1870																													
1961																													
1970																													
1980																													
1993																													
2003																													
2006																													

del Peru. Selle 120 liiget valitakse otsevalimistele 5 aastaks. Valimine on kohustuslik 18–70-aastastele. Valitsuskabineti (*Consejo de Ministros*) koosseisu määrab president, sellesse kuulub ka presidentidele alluv peaminister. P-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad ja poliitilised ühendused on P. Liit (*Union por el Peru*), P. Võimalus (*Peru Possible*), Ameerika Rahvarev. Liit (*Alianza Popular Revolucionaria Americana*) ja Rahvuslik Ühtsus (*Unidad Nacional*). Kohtusüsteem on kolmeastmeline. Kõrgeim kassatsiooni- ja apellatsioonikohtus on Ülemkohus. P. ei ole tunnistanud ÜRO Rahvusv. Kohtu (ICJ) otsuste kohustuslikkust. Kehtib 1993. a põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on P. vaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi on P. maailmas 70. kohal.

Sümboolika. P. lipule (a-st 1825) andis värvid vabadusvõitluse kindral José de San Martín. Puna- ja valge sümboliseerib vabadusvõitluses valitud verd ning valge rahu ja õiglust. Puna- ja valge olid ka inkade riigi tunnusvärvid. Ametlikel tserimooniatel kasutatakse lipu valget laiul on P. vapp (a-st 1825). Vapikilbi ülemisel sinisel väljal on kujutatud rahvuslooma vikunjat (*Lama vicugna*), valgel väljal rahvuspuud punakoorstist kinapuu (*Cinchona succubra*). Alumisel, punasel väljal on olev kuldünneidega küllusesarv osutab riigi "maapõuenergiakustele. Hüm (a-st 1821) "Marcha Nacional" ("Rahvusmarss"), sõnad José de la Torre Ugarte, viis José Bernardo Alcedo. Rahvuslilli on inkade maagiline lill *Cantua buxifolia*, rahvuslind andi kaljukukkes (*Rupicola peruviana*).

Loodus. P. jaguneb looduslikult 3 osaks, need on Costa, Sierra ja Oriente. Costa hõlmab Väikse ookeani rannikul pika (u. 2000 km) ja kitsa (laius 50–150 km) madalikuriba, mis moodustab 11 % riigi pindalast. Külm P. hoovuse läheduse tõttu valitseb Costas kõrb (aastane sademehulk on alla 50 mm, keskmise t° on põhjaosas 17–25 ja lõunaosas 15–21 °C). Sierra on P. mägine sisiosa, mille moodustavad Andide ahelikud, orud ja ahelikvabehelised kõrglavad (3000–4000 m). Sierra

Peruu

Peruu, P. Vabariik (hisp *El Peru, Republica del Peru*, keetsua *Piru*), riik L-Am-s Väikse ookeani rannikul. Pind (5547 km) Ecuadori (1420 km), Colombia (1496 km), Brasiilia (1560 km), Bolivia (900 km) ja Tšiili (171 km); rannajoone pikkus 2414 km.

Pindala 1 285 220 km²
Rahvaarv 28 476 300 (2006)
Pealinn Lima (7 857 100 el.)
Haldusjaotus 24 departemangu ja 1 konstitutsiooniline provints
Riigikeeled hispaania, keetsua ja aimara keel
Rahvähik uus sool (PEN)
Riigitahtised PER, PE

Politiiline süsteem. P. on presidentaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht, kellele valib 5 aastaks otsevalimistele rahvas. Presidendi võib järgestiku ametis olla kaks ametiaega. Seadusandlik organ on ühekordne parlament P. Vabariigi Kongress (*Congreso de la Republica*)

lõunaosas kõrguvad liustikurohked ja seismilised (on tegevavulkaane; Misti, 5821 m) Lääne-Kordiljeerid (seal asub ka P. kõrgeim tipp Huascarán, 6769 m). Neist idas paiknevad Kesk- ja Ida-Kordiljeerid. Lõunaosas moodustavad omavahel liitunud kõrglavad sisemaise kiltmaa Puna. Selle serval, Bolivia piiril, paikneb Titicaca järv. Sierras on troopiline kõrgmäestikukliima (t° on põhjaosas 12–16, lõunaosas 5–9 $^{\circ}\text{C}$, sademeid 700–1000 mm/a). Kõrglavade põhjaosas on rohtla, lõunaosas poolküüb (puuna). Ida-Kordiljeeride tuulepealseil idanõlvul (sademeid kuni 3000 mm/a) kasvab vihmamets. Vihmametsaga (selvaga) kattunud Oriente hõlmab üle poole P. pindalast. Ta jaguneb niske ekvatoriaalse kliima (t° 24–27 $^{\circ}\text{C}$) ja paljude jõgedega Amazonase madalikuks ning Andide eelmäestikku (Montaña). P. suurimad jõed kuuluvad Amazonase jõestikku, seal asuvad ka Amazonase lähtejõed Marañón ja Ucayali. Loodusvarade poolest on P. rikas: leidub vase-, tsingi-, plii-, raua-, vismuti- ja hõbedamaaki, naftat ja maagaasi, palju on energiarikkaid jõgesid. Mets katab 51 % terr-st. P-s on 460 liiki imetajaid (45 liiki on endeemid; eriti ohustatud on 49 liiki, sh. lühisabatsintsilja, p. villakahv, andi ööahv, kassisaar, mägikass). Kohatud on 1878 liiki linde, neist on pesitsejaid 695 liiki (eriti ohustatud on 76 liiki, sh. p. mägitanamu, lõuna-, kold- ja lühinokk-flamingo, andi raudkull, inkanep, p. tuvi, põhja-pilvepapagoi, p. tuukan). Roomajaid on 347 ja kahepaikseid 352 liiki. P-s on 64 KA-d (sh. 11 RP-d) ja 3 BKA-d. Suurim kaitseala on Rio Abiseo RP (27 450 km²). Tuntuimaid rahvus-

likke mälestusmärke on inkade muinaslinn Machu Picchu, tema ja veel 9 objekti on UNESCO maailmapärandi nimistus. Peamised keskkonnamured on metsade hävimine röövraie, ülekarjatamise ja erosiooni tõttu (eriti Costa ja Sierra piirkonnas) ning kõrbestumine. Limas on õhk väga saastunud, jõgesid ja rannikumerd saastavad kohati reovesi ja kaevanduste heitvesi.

Rahvastik. P. rahvastikust moodustavad 45 % indiaanlased, mestiitse on 37 % ja valgeid 15 %. Pol. ja maj. võim kuulub pms. valgetele. Suurimad põlisrahvad on ketšua ja aimara, peale nende elab Ida-P. vihmametsades väikesi indiaani hõime. Põhiseaduse järgi on seal, kus väikeste indiaani keelte rääkijad on ülekaalus, ka neil keeltele ametlik staatus. Omapärane rahvas elab Titicaca järvel kõrkjast valmistatud Urose ujuspaartel. P-s on võrdlemisi hästi eristuv Jaapani, Hiina ja Aafrika kogukond (kokku 3 % rahvastikust). P. keskmine asustustihedus on 22 in./km². Kõige tihedamini on asustatud Costa: ainuüksi Lima piirkonnas asub kolmandik P. rahvastikust. Hõredaima asustusega on Oriente (alla 10 % rahvastikust), sealne asustus paikneb pms. jõgede ääres. Suures ülekaalus on noored: kuni 14-aastased moodustavad 31 %, 65-aastased ja vanemad ainult 5,3 % rahvastikust. Kuigi P-s kehtib usuvabadus, soosib riik kat. kirikut. Kat. usku tunnustab 90 % rahvastikust. Tervishoiukulutused moodustavad ligi 5 % SKT-st. Haridusele kulutatakse u. 3,4 % SKT-st. Kirjastajaid on 89 %. Põhiharidus (7–16-aastastele) on tasuta. Kehtib 11-klassiline koolikohustus. Limas asub Lad-Am. vanim, San Marcose ülikool (asut. 1551). P. ala on olnud L-Am. indiaanlaste (eriti inkade) kultuuri keskus.

Majandus. P. on kõrgetasemelise mae- ja kalatööstusega põllumaa. Välisinvesteeringute ning P. valitsuse, IMF-i ja Maailmapanga koostöö tulemusena kasvas P. majandus 1994–97 jõudsalt ja inflatsioon oli väike. Sajandivahetuse paiku aeglustus majanduse areng loodusõnnestuste, välisurgude ebapüsivuse ja juhtimisvigade tõttu. Hilisemad reformid on suutnud majandust elavdada ning tööpuudust ja inflatsiooni vähendada. Hispaanlaste saabumisest alates on P. olnud tähtis mäetööstusmaa (eriti tuntud hõbeda kaevandamise poolest). Tänapäeval kaevandatakse rohkem kui 40 maavara, tähtsaimad neist on vase- (2003. a. 722 000 t), plii- (290 000 t, maailmas 4. kohal), tsingi- (1 057 000 t, 4. kohal) ja tinamaak (38 200 t, 3. kohal) ning kuld, nafta ja hõbe. Enamik kaevandusi paikneb Lääne-Andide kesk- ja lõunaosas, suurim mäetööstuslinn on Cerro de Pasco. Naftat toodetakse maa põhja- ja idaosas. Rannakaljudelt ja saartelt koguti varem guano. Peamised töötleva tööstuse harud on toiduaine-, eriti kalatööstus, värviline ja must metallurgia, naftatööstus ning keemia- ja tekstiilitööstus. Toodetakse ka laevu (pms. kalalaevu), autosid ja tsementi. Suur osa töötleva tööstuse ettevõteteid paikneb Lima ja Callao piirkonnas. Haritavat maad on u. 3 % P. terr-st. Põllum-

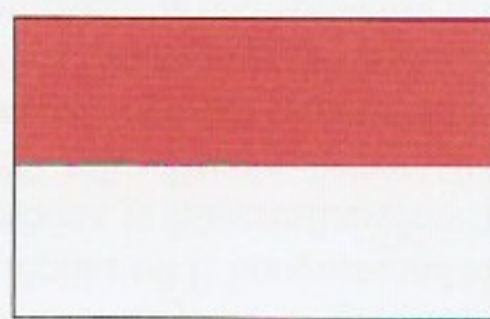

indiaanlaste ülestõus, mida juhtis Túpac Amaru II. 1805. – 15. a. ülestõusud ei suutnud asumaavõimu väärata, alles pärast José de San Martíni võidukaid lahinguid ja Lima hõivamist kuulutati P. 28. VII 1821 iseseisvaks. 1824 saavutasid iseseisvuslased Junini ja Ayacucho lahingus võidu ja P. vabanes Hispaania võimust lõplikult, kuigi viimased Hispaania väeüksused alistusid alles 1826. Sisepoliitika said tavaliseks kodusõjad, riigipöörded ja rev-d. 1836–39 olid P. ja Boliivia ühendatud liitriigiks, mis lagunes Tšiiliiga peetud sõja (1839) tagajärjel. Kindralist president Ramón Castilla y Marquesado [1845–51 ja 1855–62] kindlustas keskvalitsuse ja tegi hulga ümberkorraldusi: tema ajal kaotati orjus ja kirikukümnis, hakati ehitama raudteed ja rajama tööstust, uuendati sõjaväge ning kehtestati tsiviil- ja kriminaalkoodeks ning uus põhiseadus. 1866–79 pidasid P. ja tema naaberriigid Hispaania sõda, mis lõppes P-le edukalt. P. sai liitua Salpेत्रisõjas, mida ta 1879–83 koos Boliiviaga Tšiili vastu pidas: Ancóni rahuga loovutati Tšiilile Tarapacá, Tacna ja Arica prov. President Nicolás Fernández de Piérola Villena [1895–99] stabiliseeris riigi siseolukorra. I maailmasõja ajal hakkas USA kapital P. majandusest välja tõrjuma Suurbritannia kapitali. 1919–30 valitses tugeva autoritaarse võimuga president Augusto Bernardino Leguía y Salcedo, kes 1929 sai Tšiililt tagasi Salpेत्रisõjas kaotatud Tacna. 1924 asutas Víctor Raúl Haya de la Torre Mehhikos radikaalset diktatuurivastast reformiliikumist esindava Ameerika Rahvarev. Liidu (lüh. APRA) ja rajas selle alusel aprismi, ideoloogia, millel P-s on kandepinda

täni. 1932–34 oli P-l sõjaline tüli Colombiaga, 1941–42 Ecuadoriga. 1945 vabadel valimistel demokraatlikult võimule tulnud vasaktsentristliku APRA valitsus kukutati kolm aastat hiljem sõjaväelise riigipöördega. Selle tagajärjel kehtis riigis 1948–56 kindral Manuel Apolinario Odría Amoretti sõjaväeline diktatuur. 1956. a. presidendivalimised võitis sõjaväelaste soosik Manuel Prado y Ugarteche. 1962 korraldas kindral Ricardo Pío Pérez Godoy uue sõjaväelise riigipöörde. 1963 tsiviilvalitsus taastati, presidendiks valiti tsentristlik Fernando Belaúnde Terry. Järjekordse sõjaväelise riigipöördega (1968) haaras võimu kindral Juan Francisco Velasco Alvarado. Ta algatas ulatusliku maareformi ja natsionaliseerimise. 1975 võttis J. F. Velasco Alvaradolt riigipöördega juhtimise üle kindral Francisco Morales Bermúdez Cerruti. 1980 taastati P-s tsiviilvalitsus. Presidendiks valiti taas F. Belaúnde Terry. Samal aastal alustas valitsusvastast relvastatud võitlust äärmuslik kommunistlik liikumine Valgustatud Rada (*Sendero Luminoso*), mis mõjutab P. sisepoliitikat tänini. 1980. a-te lõpuks oli P. hoogustunud sissivõitluse, majandusmööna ja hüperinflatsiooni tõttu raskes kriisis. 1990 tuli võimule Jaapani immigrantide perekonnast pärit paremtsentrist Alberto Ken'ya Fujimori, kes alustas radikaalseid majandusreforme, ulatuslikku privatiseerimist ning riiklikku kokkuhoiupoliitikat. A. K. Fujimori pol. tegevus muutus järjest autokraatlikumaks. 1992 peatas ta sõjaväe abil põhiseaduse. Põrandaaluse Valgustatud Raja juht Manuel Rubén Abimael Guzmán Reynoso vangistati. 1993 jõustus uus põhiseadus, mis võimaldas A. K. Fujimoril 1995. a. valimistel uuesti edukalt kandideerida. 1996–97 hoidis teise olulise sissiliikumise Túpac Amaru (*Movimiento Revolucionario Túpac Amaru*) rühmitis Limas pantvangis Jaapani saatkonda. 2000 astus A. K. Fujimori pol. ja rahandusskandaalide tõttu tagasi ning põgenes aasta hiljem Jaapanisse. 2001. a. valimistel sai riigi esimeseks indiaani päritolu presidendiks Alejandro Celestino Toledo Manrique. 2002 alustas tööd Tõe- ja Lepituskomisjon, see uurib valitsuse ja Valgustatud Raja vahelist konflikti, mis on nõudnud 70 000 inimest. 2005 ebaõnnestus parempoolsete reservistide riigipöördekatse. 2006 kuulutas A. C. Toledo Manrique Valgustatud Raja intensiivistunud tegevuse tõttu kuues piirkonnas välja eriolukorra. 2006. a. presidendivalimised võitis APRA kandidaat Alan Gabriel Ludwig García Pérez (oli president ka 1985–90), kes suutis 2. voorus edestada natsionalistliku P. Rahvuspartei (*Partido Nacionalista Peruano*) kandidaati Ollanta Moisés Humala Tassot. Samal aastal toimunud parlamendivalimistel oli edukaim tsentristlik P. Liit, kes sai koos P. Rahvusparteiga 45 kohta. Sotsdem. APRA sai 36 ning parempoolne valimisliit Rahvuslik Ühtsus 17 kohta. Valitsuse moodustas APRA juht Jorge Alfonso Alejandro Del Castillo Gálvez. A-st 1945 on P. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 27. VII 1995.

Poola

Pindala 312 834 km²
Rahvaarv 38 115 800 (2006)
Pealinn Varssavi (Warszawa; 1 634 400, cseslinnadega 2 244 700 el.)
Halduisjaotus 16 vojevoodkonda
Riigikeel poola keel
Rahvusk zlot (PLZ)
Riigikaudsed POL, PL

Politiiline süsteem. P. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib kahevoorusel enamusvalimistel 5 aastaks rahvas. Sama isik võib ametis olla kaks järgestikut ametiaega. Presidentidil on õigus saata parlament laiali ja kuulutada välja uued valimised. Seadusandlik organ on kahekojaline Rahvuskogu (*Zgromadzenie Narodowe*), mille mõlema koja, 100-kojalise ülemkoja ehk Sena (*Senat*) ja 460-kojalise alamkoja ehk Seimi (*Sejm*) liikmed valitakse 4 aastaks proportsionaalsuse põhimõttel. Valida võivad vähemalt 18-aastasest. Täidesaatev võim kuulub Ministrite Nõukogule, mida juhib president ning ministrid nimetab president peaministri ettepanekul ning kinnitab Seim. P-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on konservatiivne õigus ja õigus (*Prawo i Sprawiedliwość*), liberaal-konservatiivne Kodanike Platvorm (*Platforma Obywatelska*), Vasakdem. Liit (*Sojusz Lewicy Demokratycznej*), P. Vabariigi Enesekaitse (*Samoobrona Rzeczpospolitej Polskiej*) ja P. Talurahvatei (*Poliske Stronnictwo Ludowe*). Kohustus- teem on kolmeastmeline: Ülemkohus, vojevoodkonnakohtud ja kohalikud kohtud. Ülemkohtu

liikmed määrab eluks ajaks president. Põhiseaduslikkuse järelevalve ja valimisvaidluste lahendamise tegeleb Konstitutsioonitribunal, mille liikmed määrab 9 aastaks Seim. Kehtib 1997. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on P. vaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub P. maailmas 61. kohal.

Sümboolika. P. valge-punase lipu (a-st 1919) värvid pärinevad vapilt. 1831 kuulutas Seim punase ja valge P. rahvusvärvideks. Valget tõlgendatakse enamasti kui ühtsuseigatsuse ja punast kui P. iseseisvuse eest langenute vere võrdkuju. Ameerikal riiklikel üritustel kasut. vapiga lippu. Vapil (a-st 1927) kujutatud kroonitud kotkas 10. saj. P-t valitsenud Piastide dünastia ning 13. saj. kogu riigi sümboliks. 1945–89 oli vapikotkas kroonita. Hümni (a-st 1927) „Mazurek Dąbrowskiego” („Dąbrowski masurka”) sõnad kirjutas Józef Wybicki masurka viisile. Algselt oli see mõeldud kindral Jan Henryk Dąbrowski juhtimisel Itaalias Napoleoni poolel võidelnud poolakate marsilauluks. Rahvuslind on merikotkas (*Haliaeetus albicilla*), rahvuslill kukemagus (*Papaver rhoeas*).

Loodus. Valdava osa P. terr-st hõlmab kõrgustike ja jõeorgudega liigestatud tasandik, mille pinnamuut on kujundanud viimane jääaeg. Lõunast piiravad P-t Hertsuünia kurrutusel tekkinud Sudeedi karupungasmäestik ja Alpi kurrutusel tekkinud Lääne-Karpaadid. 91,3 % P. terr-st on madalamal kui 300 m, 5,6 % vahemikus 300–500 m, 2,9 % vahemikus 500–1000 m ning 0,2 % kõrgemal kui 1000 m. Keskmine kõrgus merepinnast on 173 m. Maastikuliselt eristatakse 5 geograafilist piirkonda: rannikuala ja Põhja-P. järvedelavad, Kesk-P. madalikud, Lõuna-P. kõrgustike vöönd, Sudeetide ja Karpaatide jalam ning kõrgmäestiku ala. P. rannajoon (kogupikkus 775 km) on vähe liigestunud. Odra suudmes olevat Szczecini lahte eraldavad Läänemere Üsedom, Wolin jmt. väiksemat saart. Sügavale Gdański lahte ulatub kitsas Heli maasäär, Gdański ja Wisła lahte eraldab Wisła maasäär. Põhja-P. järvedelava kujutab endast madalate moreenkõrgustike vööndit, m. Balti seljandikku, mille läänepoolne osa on

Pomorze (Wieżyca, 329 m) ja idapoolne Masuuria kõrgustik (Dylewska Góra, 312 m), neid eraldab Wisła org. Seda Wisła (Valdai) jäätumise servamoodustiste ala iseloomustab järvede rohkus, mistõttu kõrgustikke tuntakse rohkem Pomorze ja Masuuria järvedelavadena. Järvedelavadest lõunas paiknevad ulatuslikud ürgorgudest liigestatud Suur-P., Sileesia ning Masoovia–Podlaasia madalik (keskmine kõrgus 50–150 m). Lõuna-P. kõrgustikevööndi kõige laiem osa moodustab Keskaegkonna sette kivimitega katunud ja Vanaaegkonnas kurrutunud Väike-P. kõrgustik, mille kõrgeim osa on Święty Kryż mäed (Łysica, 612 m). P. kaguosas paiknevad Lublini kõrgustik ja Roztocze seljandik (390 m) lähedal Ukrainas üle Volöönia-Podoolia kõrgustikuks. Lõunaosa mäestike jalamid ja kõrgmäestike vööndi lääneosa moodustavad Sudeetid, mis jaotuvad mitmeks väiksemaks massiiviks, sh. Karkonosze (Krkonosze; Śnieżka ehk Sněžka, 1602 m) ja Śnieżnika Grupa massiiv (1425 m). Karpaatide jalamid moodustavad mitu liivakivide ja kiltadest Beskidide ahelikku (keskmine kõrgus 1000–1300 m, Babia Góra 1725 m), Bieszczady ehk Ida-Beskidid (Tarnica, 1346 m) ning P. kõrgeim mäestik, alpiinsed Kõrg-Tatrad (Rysy, 2499 m). P. peamised maavarad on kivi- ja pruunsüsi, mille varu on vastavalt 43 ja 14 mrd. t (2004). Metallimaakidest on tähtsaimad hõbe, vask ja polümetallid, muudest maavaradest leidub kivisoola (80 mrd. t), väävliit, looduslikke ehitusmaterjale ning vähesel määral ka maagaasi ja naftat. Kliima on mõõdukas, ida pool mandrilisem. Aasta keskmine t° on kõrgeim Suur-P. ja Sileesia madalikul (üle 9°C), kirde pool väheneb see kuni 6°C -ni (Masuuria järvedelaval). Kõrg-Tatrate kõrgemais piirkondades langeb aasta keskmine t° alla 0°C . Talvised isothermid on põhja–lõuna-, suvised ida–lääne-suunalised. Jaan-i keskmine t° on maa lääneosas -1 kuni -2°C ja idaosas -4 kuni -6°C , juulis järvedelavatel 16 – 17°C ning lõunapoolsematel madalikel ja kõrgustikel 17 – 19°C . Sademeid on kõige vähem Suur-P. madaliku idaosas ja Masoovia–Podlaasia madalikul (450 – 550 mm/a), kõige sademeterikkamad on mäestikualad (kuni 1500 mm/a). $99,7\%$ P. terr-st kuulub Lääne-, $0,2\%$ Musta ja $0,1\%$ Põhjameri vesikonda. Pikim jõgi on Wisła (1047 km), tema jõgikond hõlmab 54% riigi terr-st (suurimad lisajõed Narew, San, Bug, Pilica). Odra (suurimad lisajõed Warta, Bóbr, Neisse) jõgikond moodustab $33,9\%$ P. terr-st. Jõed on omavahel ühenduses suhteliselt tiheda, pms. 19. saj. rajatud kanalite võrguga. Rohkem kui 1 ha suurusi järvi on 9300 , neist ainult 2 (Śniardwy ja Mamry, Masuuria järvedelaval) on suuremad kui 100 km² ja 11 suuremad kui 20 km². Peale järvedelava on tüüpiline järvede piirkond ka Läänemere-äärne luidetetagune vöönd (Łeba, Jamno, Bukowo jmt.). Kõrg-Tatrates on mägijärvi, tuntuim neist on Morskie Oko. P. asub segametsavööndis. Mets katab 30% riigi terr-st.

SKT-st, üldine maksukoormus oli 35 % ja avaliku sektori võlg 48 % SKT-st (sh. välisvõlg 13 %). Tööpuudus oli a-tel 2001–05 17–20 %. Teiste Euroopa riikidega võrreldes on P-s suur põllu- ja metsamajanduses hõivatute osatähtsus (1995. a. 27%; 2005. a. 17 %). Lisandväärtusest annab põllu- ja metsamajandus 4,8 % (2005; 1995. a. 9 %), tööstusest ja chitusest saadakse 30,7 % (35,2%) ning teenindusest 64,5 % (55,8 %). P-le on iseloomulikud suured majanduse arengutaseme ja struktuuri piirkondlikud erinevused. SKT 1 el. kohta on suurim Masoovias (153 % riigi keskmisest, 2003), keskmisest kõrgem on see ka Sileesias (111 %), Suur-P-s (104 %) ja Alam-Sileesias (103 %). Need 4 vojevoodkonda annavad kokku 51 % P. SKT-st, nendes elab 42 % riigi rahvastikust. Idapoolsetes vojevoodkondades (Lublinis, Podkarpacies, Podlaasias, Warmia-Masuurias) moodustab SKT 1 el. kohta 70–77 % P. keskmisest. Veelgi suuremad piirkondlikud erinevused on tööhõives. Sileesias on põllum-s hõivatud 4,4 % maj. aktiivsest rahvastikust, väheefektiivse tootmisega Kagu-P-s aga üle 30 % (Lublinis 37,4 %, 2005). Välisotseinvesteeringute kogumaht oli 2005. a. 89,7 mrd. \$ (1995. a. 7,8 mrd. \$). Energeetika põhineb kodumaisel kivi- ja pruunsöel ning imporditava naftal ja maagaasil. P. on Euroopa 2. kivisöe (98,3 mln. t, 2005) ja 4. pruunsöe (61,5 mln. t) tootja. Tarbitavast naftast u. 95 % ja maagaasist u. 80 % veetakse sisse. Elektrienergiat toodeti 2005. a. 153 mrd. kWh, sellest 92 % soojus- ja ülejäänud valdavalt hüdroelektrijaamades. Tähtsaimad tööstusharud on masina-, toiduaine- ja keemiatööstus, metallurgia ja metalltoodete valmistamine, energeetika ning kiutööstus. Põllum-e kasutuses on 51 % P. terr-st (sh. põllumaad 39 %). Ülekaalus on väiketalud: 2005 moodustasid kõikidest eraettevõtetest 58 % vähem kui 5 ha suurused talud, neile kuulus 19 % erasektori käes olevast põllum-maast. 5–15 ha suursi talusid oli 31 % (35 % maast) ja üle 15 ha suursi talusid 11 % (46 %). Väike-P-s, Podkarpacies ja Sileesias moodustavad väiksemad kui 5 ha suurused talud rohkem kui 3/4 kõigist põllum. eraettevõtetest. 2005 andis loomakasvatus 58,5 % põllum-e turutoodangust, teraviljakasvatuse 12,6 %, juur- ja puuvilja- ning kartulikasvatus

11,7 % ning suhkrupeedikasvatus 4,6 %. Metsamajandusega tegeldakse valdavalt Põhja- ja Lääne-P-s ning mäestikualadel. 2004. a. oli raieaht 32 mln. m³. Rdt. kogupikkus on 20 253 km (sellest 11 884 km elektrifitseeritud). Kõvakattelisi mnt-id on 252 000 km ning siseveeteid 3638 km (2004). Suurimad meresadamad on Gdańskis, Gdynias, Świnoujścies ja Szczecinis. Lennujaamu on 122 (neist 83 kõvakatteradadega), sh. 7 rahvusvahelist (2006). 31. XII 2005 tegutsesid 61 äripanka ja välispanga filiaali ning 588 laenuühistut. 48,6 % pankade koguvärsast kuulub 5 suurpangale. 61,4 % äripankade aktsiakapitalist kuulub välisinvestoritele (sh. 21,1 % Itaalia, 8,7 % Saksamaa, 8,2 % Hollandi ja 7,9 % USA investoritele). 2005 moodustas eksportkaupade koguväärtus 27,7 % ja importkaupade koguväärtus 33,2 % SKT-st. Välja-veokaupadest moodustasid 40,6 % masinad ja seadmed, 11,9 % metall ja metalltooted, 10,7 % keemiatooded, 6,0 % puidu- ja paberitooded ning 5,7 % nii kütused kui ka põllum-saadused. Sisse-veokaupadest moodustasid 38,1 % masinad ja seadmed, 17,7 % keemiatooded, 12,4 % kütused ning 11 % metall ja metalltooted. EL-i liikmesriikidesse eksporditi 85 % ja neist imporditi 68 % kaupu. Tähtsaim kaubanduspartner on Saksamaa. 2005 külastas P-t 15,2 mln. turisti (neist 60 % Saksamaalt).

Ajalugu. Lõuna-P. koobasasulatest Nietoperzowast (vanus u. 38 000 aastat) ja Oblazowast (vanus 31 000–32 000 aastat) on avastatud paleoliitilise inimasustuse jälgi. Kraków-Spadzista asulakohast (vanus 20 000–23 000 aastat) on leitud mammutiluudest elamute jäänuseid. Paleoliitiku mi lõpul ulatus Lääne-P-sse Hamburgi kultuur (u. 13 000–11 000 e. Kr.), selle alusel kujunesid suuremat osa P-st hõlmanud Ahrensburgi (11 000–9500 e. Kr.) ja Świdry kultuur (10 500–9500 e. Kr.). V–IV a-tuh. e. Kr. levisid P. aladele koos paelkeraamika- ja lehterpeekrite kultuuriga põlluharimine (nisu, oder) ja loomakasvatus (veis, lammas, kits, siga). IV a-tuh. lõpul e. Kr. tekkinud nõorkeraamikakultuur jagunes kohalikeks rühmadeks; neist arenenud pronksiaja kultuuridest levis laialdasele alale Lausitzi (Łużyce) kultuur (13.–4. saj. e. Kr.), millele on omased maa-alused põletusmatused (urnides) ning kindlustatud asulad (Biskupin). I a-tuh. lõpul e. Kr. ja I a-tuh. algul p. Kr. levinud Oksywie ja Przeworski kultuuri on püütud seostada keltide, germaanlaste ja slaavlastega. I a-tuh. II poolel saavutasid ülekaalu slaavlased. Polaanide vürst Mieszko I [u. 960–992] ühendas 10. saj. lõpul enamiku nüüdse P. alast, rajas P. riigi ja võttis 966 vastu ristiusu. Tema poeg Bolesław I Chrobry [992–1025] saavutas 1004–18 Saksa-Rooma riigiga sõdades P. täieliku pol. ja kirikliku sõltumatuse ning kroonis end 1025 kuningaks. 1030. a-il vürstivõim nõrgenes, aga tugevnes ajutiselt 11. saj. keskel, eriti Bolesław III Krzywousty [1107–38] ajal, kes P. 1106–07 (1119–23 ka Pomorze ehk Pommeri) taasühendas. 12.–13. saj.

asus P-sse saksa, valliooni ja Naami kolonistid; kü-
lade ja linnade haldus korraldati 13.—14. saj. Sak-
sa õiguse alusel, ühtlasi suurenes väikekaarli ehk
slahita maavaldus ja talurahva põhiosa summisma-
tati. Kokkupõrkeis naabritega kaotas nõrgenenud
P. 1181 Saksa-Rooma riigile Lääne-Pomorze,
1249—52 Brandenburgile Lubuszima ja 1348
Tšehhile Sileesia; mongolite ja leedulaste
rünnakud tõrjuti tagasi. 1234 rajas Saksa Ordu
Preisimaal riigi, mis sai P-le suureks ohuks; 1308—
09 hõivas orduritik Ida-Pomorze. Władysław I
Łokietek [1320—33] ja Kazimierz III Wielki
[1333—70] taastasid 14. saj. P. terviklikkuse (v. a.
Slask ja Pomorze). Sõlmunud Saksa Orduga 1343
kompromissliku rahu, vallutas P. Ungari abiga Ga-
liitsia (Galits) ning osa Volõõniat (Volon) ja Po-
dooliat (Podillia). Kazimierz III Wielki laskis kodi-
fitseerida P. seadused ja lõi ühtse kohtusüsteemi.
1364 asutati Krakówi ülikool. Võitluseks Saksa
Ordu vastu sõlmis P. 1385 Leeduga Krevo ühtsuse.
P. kuninganna Jadwiga abieellunud Leedu võr-
ruti jagatio (P. kun-na Władysław II Jagiełło) juhtimis-
sel lõi P-Leedu vägi 1410 Grunwaldi lahingus
rängalt Saksa Ordu. Kazimierz IV kätõpõis suurriike
võimu ning tugines mõisamaaj, slahitalc, kes sai
õiguse otsustada uute seaduste kehtestamisc, mak-
sustamise ning sõja ja rahu küsimustc üle. 1454—
66 Saksa Orduga peetud sõjas saavutas P. pääsu
mcrele ning Ida-Pomorze, Chetmonomaa ja Preisi
lääncosa liidendamisc; Saksa Ordu muutis P. lää-
nisõltlaseks. 16. saj. kujunes nn. aadlivabariik
Rzeczpospolita; 1501. ja 1505. a. põhiscadusega
sattus kuningas täielikku sõltuvusse Seimist, a-st
1573 valiti kuningad kogu slahita osavõtul. 1596
sai Krakówi asemel pealinnaks Varssavi. 1569
Lublini ühtõimiga moodust. P-Leedu ühtsriik late-
nes põhja ja itta: 1561—82 liidendati Liivimaa,
1561 Kuramaa, 1609—18 Smolenski, Tšernigivij,
alasid. 17. saj. keskpaiku tekkis pol., majandus- ja
sotsiaalne kriis, mida soodustasid pidevad sõjad
Venemaa ja Türgiga. 1648 Ukrainas puhkenud
P-vastase ülestõusu tulemusena ühendati Vasak-
kalda-Lukraina 1654 Venemaaaga. 1655 ohustas P.
riigi olemasolu rootlaste sissetung; 1660 sõlmitud
Oliwa rahuga loobus P. ametlikult P-Liivimaa-
st. 17. saj. sõjad laostasid maa, pol. detsentralisatsioon
arenes äärmuseni (a-st 1652 piisas Seimis seaduse
tagasilükkamiseks ainult ühest häälest) ning suur-
mike võim tugevnes. Põhjasõjas langes P. a-iks
1702—09 Rootsi okupatsiooni alla. Kun. August II
Tugeva püüde rajada absolutistlikku P-Saksi ühis-
riiki nurjasid slahita vastuseis ja Venemaa sekku-
mine. Preisi algatusel toimus 1772 Poola I jagamine
(Venemaa, Preisi ja Austria vahel). Kun. Stanisław
August Poniatowski ja mn. patriootliku erakonna
kaise vähendada sõltuvust Venemaa-
keskvoimu ja kätõpõda slahita eesõigusi (Seimi refor-
mid 1788—92. Euroopa esimesi nüüdisaegset
tüüpi põhiscadusi 1791) lõppes 1792 Venemaa
interventsiooniga ning 1793 P. II jagamisega (Ve-
nemaa ja Preisi vahel). Andrzej Tadeusz Bonawen-
tura Kosciuszko juhitud 1794. a. ülestõusu surus

Poola I jagamine 1795
II jagamine 1795
jagamine 1795

Venemaa maha. Sellele järgnes 1795 P. III jagami-
ne (Venemaa, Austria ja Preisi vahel). See tegi P.
iseisvusese lõpu. 1807 moodustas Napoleon I
Prantsusmaast sõltuva Varssavi hertsogkonna. Viini
kongressil 1815 jagati P. uuesti ümber. Venemaa-
le kuulutati P. alal moodustati Venemaaaga reaalu-
nis olev P. kuningriik. 1820. a. lii asustasid patrio-
likud aadlikud salaselise, need vallandasid 1830.—
31. a. ülestõusu. Parast selle mahasurumist kitsen-
dati P. autonoomiat. 1832 tühistati 1815. a. vaba-
dati P. autonoomiat. 1832 tühistati 1815. a. vaba-
meelne põhiscadus ja kaotati Seim. P. poliitika- ja
mehine põhiscadus ja kaotati Seim. P. poliitika- ja
kultuuriteh osutusi võimalikuks pms. paguluses.
P. 1863.—64. a. ülestõus, mille Venet saarivalitsus
P. 1863.—64. a. ülestõus, mille Venet saarivalitsus
maha surus, andis küll tõuke talurahvareformiks ja
pärtsorjuse kaotamiseks (1864), kuid muud feodaal-
igandid, sh. mõisnike maavaldus, säilisid. 1867—
74 hävitati viimased P. Kuningriigi autonoomia
jäänused ning poolakaid hakati venestama, ameti-
asutused ja koolid muudeti venekeeleliseks. P. oli
Vene 1905. a. rev-i aktiivseimaid plirkondi. I maa-
ilmastõus okupeerisid Saksa maa ja Austria-Ungari
1915 Venemaaale kuulunud P. ala ning moodustasid
1916 martionetlikku P. Kuningriigi. Keskriikide sõ-
jaline kokkuvõtteamine ja Saksa maa rev. võimal-
dasid 3. XI 1918 kuulutada välja iseseisva P.
Vabariigi, mis valdavalt asus senise P. Kuningriigi
alal. Riigipeaks valiti Józef Klemens Pilsudski.
Merele pääsuks anti P-le Versailles' rahulepingu
kohaselt Lääne-Preisimaal Saksa maa-
maariba ehk P. koridor. 1920 hõivas P. Vilniuse ja
selle ümbruse. Nõuk. Venemaaaga 1919—21 peetud
sõja tulemusena liidendati Ida-Galiitsia, Polesje ja

Peaministrid
1989—91 Tadeusz Mazowiecki
1991 Jan Krzysztof Bielecki
1991—92 Jan Ferdynand Bielecki
1992 Waldemar Pawlak
1992—93 Hanna Suchocka
1993—95 Hanna Suchocka
1995—96 Waldemar Pawlak
1996—97 Leszek Cieszyński
2001—04 Leszek Cieszyński
2004—05 Leszek Cieszyński
2005—06 Leszek Cieszyński
2006—07 Leszek Cieszyński
2007—08 Leszek Cieszyński
2008—09 Leszek Cieszyński
2009—10 Leszek Cieszyński
2010—11 Leszek Cieszyński
2011—12 Leszek Cieszyński
2012—13 Leszek Cieszyński
2013—14 Leszek Cieszyński
2014—15 Leszek Cieszyński
2015—16 Leszek Cieszyński
2016—17 Leszek Cieszyński
2017—18 Leszek Cieszyński
2018—19 Leszek Cieszyński
2019—20 Leszek Cieszyński
2020—21 Leszek Cieszyński
2021—22 Leszek Cieszyński
2022—23 Leszek Cieszyński
2023—24 Leszek Cieszyński
2024—25 Leszek Cieszyński
2025—26 Leszek Cieszyński
2026—27 Leszek Cieszyński
2027—28 Leszek Cieszyński
2028—29 Leszek Cieszyński
2029—30 Leszek Cieszyński
2030—31 Leszek Cieszyński
2031—32 Leszek Cieszyński
2032—33 Leszek Cieszyński
2033—34 Leszek Cieszyński
2034—35 Leszek Cieszyński
2035—36 Leszek Cieszyński
2036—37 Leszek Cieszyński
2037—38 Leszek Cieszyński
2038—39 Leszek Cieszyński
2039—40 Leszek Cieszyński
2040—41 Leszek Cieszyński
2041—42 Leszek Cieszyński
2042—43 Leszek Cieszyński
2043—44 Leszek Cieszyński
2044—45 Leszek Cieszyński
2045—46 Leszek Cieszyński
2046—47 Leszek Cieszyński
2047—48 Leszek Cieszyński
2048—49 Leszek Cieszyński
2049—50 Leszek Cieszyński
2050—51 Leszek Cieszyński
2051—52 Leszek Cieszyński
2052—53 Leszek Cieszyński
2053—54 Leszek Cieszyński
2054—55 Leszek Cieszyński
2055—56 Leszek Cieszyński
2056—57 Leszek Cieszyński
2057—58 Leszek Cieszyński
2058—59 Leszek Cieszyński
2059—60 Leszek Cieszyński
2060—61 Leszek Cieszyński
2061—62 Leszek Cieszyński
2062—63 Leszek Cieszyński
2063—64 Leszek Cieszyński
2064—65 Leszek Cieszyński
2065—66 Leszek Cieszyński
2066—67 Leszek Cieszyński
2067—68 Leszek Cieszyński
2068—69 Leszek Cieszyński
2069—70 Leszek Cieszyński
2070—71 Leszek Cieszyński
2071—72 Leszek Cieszyński
2072—73 Leszek Cieszyński
2073—74 Leszek Cieszyński
2074—75 Leszek Cieszyński
2075—76 Leszek Cieszyński
2076—77 Leszek Cieszyński
2077—78 Leszek Cieszyński
2078—79 Leszek Cieszyński
2079—80 Leszek Cieszyński
2080—81 Leszek Cieszyński
2081—82 Leszek Cieszyński
2082—83 Leszek Cieszyński
2083—84 Leszek Cieszyński
2084—85 Leszek Cieszyński
2085—86 Leszek Cieszyński
2086—87 Leszek Cieszyński
2087—88 Leszek Cieszyński
2088—89 Leszek Cieszyński
2089—90 Leszek Cieszyński
2090—91 Leszek Cieszyński
2091—92 Leszek Cieszyński
2092—93 Leszek Cieszyński
2093—94 Leszek Cieszyński
2094—95 Leszek Cieszyński
2095—96 Leszek Cieszyński
2096—97 Leszek Cieszyński
2097—98 Leszek Cieszyński
2098—99 Leszek Cieszyński
2099—00 Leszek Cieszyński
2100—01 Leszek Cieszyński
2101—02 Leszek Cieszyński
2102—03 Leszek Cieszyński
2103—04 Leszek Cieszyński
2104—05 Leszek Cieszyński
2105—06 Leszek Cieszyński
2106—07 Leszek Cieszyński
2107—08 Leszek Cieszyński
2108—09 Leszek Cieszyński
2109—10 Leszek Cieszyński
2110—11 Leszek Cieszyński
2111—12 Leszek Cieszyński
2112—13 Leszek Cieszyński
2113—14 Leszek Cieszyński
2114—15 Leszek Cieszyński
2115—16 Leszek Cieszyński
2116—17 Leszek Cieszyński
2117—18 Leszek Cieszyński
2118—19 Leszek Cieszyński
2119—20 Leszek Cieszyński
2120—21 Leszek Cieszyński
2121—22 Leszek Cieszyński
2122—23 Leszek Cieszyński
2123—24 Leszek Cieszyński
2124—25 Leszek Cieszyński
2125—26 Leszek Cieszyński
2126—27 Leszek Cieszyński
2127—28 Leszek Cieszyński
2128—29 Leszek Cieszyński
2129—30 Leszek Cieszyński
2130—31 Leszek Cieszyński
2131—32 Leszek Cieszyński
2132—33 Leszek Cieszyński
2133—34 Leszek Cieszyński
2134—35 Leszek Cieszyński
2135—36 Leszek Cieszyński
2136—37 Leszek Cieszyński
2137—38 Leszek Cieszyński
2138—39 Leszek Cieszyński
2139—40 Leszek Cieszyński
2140—41 Leszek Cieszyński
2141—42 Leszek Cieszyński
2142—43 Leszek Cieszyński
2143—44 Leszek Cieszyński
2144—45 Leszek Cieszyński
2145—46 Leszek Cieszyński
2146—47 Leszek Cieszyński
2147—48 Leszek Cieszyński
2148—49 Leszek Cieszyński
2149—50 Leszek Cieszyński
2150—51 Leszek Cieszyński
2151—52 Leszek Cieszyński
2152—53 Leszek Cieszyński
2153—54 Leszek Cieszyński
2154—55 Leszek Cieszyński
2155—56 Leszek Cieszyński
2156—57 Leszek Cieszyński
2157—58 Leszek Cieszyński
2158—59 Leszek Cieszyński
2159—60 Leszek Cieszyński
2160—61 Leszek Cieszyński
2161—62 Leszek Cieszyński
2162—63 Leszek Cieszyński
2163—64 Leszek Cieszyński
2164—65 Leszek Cieszyński
2165—66 Leszek Cieszyński
2166—67 Leszek Cieszyński
2167—68 Leszek Cieszyński
2168—69 Leszek Cieszyński
2169—70 Leszek Cieszyński
2170—71 Leszek Cieszyński
2171—72 Leszek Cieszyński
2172—73 Leszek Cieszyński
2173—74 Leszek Cieszyński
2174—75 Leszek Cieszyński
2175—76 Leszek Cieszyński
2176—77 Leszek Cieszyński
2177—78 Leszek Cieszyński
2178—79 Leszek Cieszyński
2179—80 Leszek Cieszyński
2180—81 Leszek Cieszyński
2181—82 Leszek Cieszyński
2182—83 Leszek Cieszyński
2183—84 Leszek Cieszyński
2184—85 Leszek Cieszyński
2185—86 Leszek Cieszyński
2186—87 Leszek Cieszyński
2187—88 Leszek Cieszyński
2188—89 Leszek Cieszyński
2189—90 Leszek Cieszyński
2190—91 Leszek Cieszyński
2191—92 Leszek Cieszyński
2192—93 Leszek Cieszyński
2193—94 Leszek Cieszyński
2194—95 Leszek Cieszyński
2195—96 Leszek Cieszyński
2196—97 Leszek Cieszyński
2197—98 Leszek Cieszyński
2198—99 Leszek Cieszyński
2199—00 Leszek Cieszyński
2200—01 Leszek Cieszyński
2201—02 Leszek Cieszyński
2202—03 Leszek Cieszyński
2203—04 Leszek Cieszyński
2204—05 Leszek Cieszyński
2205—06 Leszek Cieszyński
2206—07 Leszek Cieszyński
2207—08 Leszek Cieszyński
2208—09 Leszek Cieszyński
2209—10 Leszek Cieszyński
2210—11 Leszek Cieszyński
2211—12 Leszek Cieszyński
2212—13 Leszek Cieszyński
2213—14 Leszek Cieszyński
2214—15 Leszek Cieszyński
2215—16 Leszek Cieszyński
2216—17 Leszek Cieszyński
2217—18 Leszek Cieszyński
2218—19 Leszek Cieszyński
2219—20 Leszek Cieszyński
2220—21 Leszek Cieszyński
2221—22 Leszek Cieszyński
2222—23 Leszek Cieszyński
2223—24 Leszek Cieszyński
2224—25 Leszek Cieszyński
2225—26 Leszek Cieszyński
2226—27 Leszek Cieszyński
2227—28 Leszek Cieszyński
2228—29 Leszek Cieszyński
2229—30 Leszek Cieszyński
2230—31 Leszek Cieszyński
2231—32 Leszek Cieszyński
2232—33 Leszek Cieszyński
2233—34 Leszek Cieszyński
2234—35 Leszek Cieszyński
2235—36 Leszek Cieszyński
2236—37 Leszek Cieszyński
2237—38 Leszek Cieszyński
2238—39 Leszek Cieszyński
2239—40 Leszek Cieszyński
2240—41 Leszek Cieszyński
2241—42 Leszek Cieszyński
2242—43 Leszek Cieszyński
2243—44 Leszek Cieszyński
2244—45 Leszek Cieszyński
2245—46 Leszek Cieszyński
2246—47 Leszek Cieszyński
2247—48 Leszek Cieszyński
2248—49 Leszek Cieszyński
2249—50 Leszek Cieszyński
2250—51 Leszek Cieszyński
2251—52 Leszek Cieszyński
2252—53 Leszek Cieszyński
2253—54 Leszek Cieszyński
2254—55 Leszek Cieszyński
2255—56 Leszek Cieszyński
2256—57 Leszek Cieszyński
2257—58 Leszek Cieszyński
2258—59 Leszek Cieszyński
2259—60 Leszek Cieszyński
2260—61 Leszek Cieszyński
2261—62 Leszek Cieszyński
2262—63 Leszek Cieszyński
2263—64 Leszek Cieszyński
2264—65 Leszek Cieszyński
2265—66 Leszek Cieszyński
2266—67 Leszek Cieszyński
2267—68 Leszek Cieszyński
2268—69 Leszek Cieszyński
2269—70 Leszek Cieszyński
2270—71 Leszek Cieszyński
2271—72 Leszek Cieszyński
2272—73 Leszek Cieszyński
2273—74 Leszek Cieszyński
2274—75 Leszek Cieszyński
2275—76 Leszek Cieszyński
2276—77 Leszek Cieszyński
2277—78 Leszek Cieszyński
2278—79 Leszek Cieszyński
2279—80 Leszek Cieszyński
2280—81 Leszek Cieszyński
2281—82 Leszek Cieszyński
2282—83 Leszek Cieszyński
2283—84 Leszek Cieszyński
2284—85 Leszek Cieszyński
2285—86 Leszek Cieszyński
2286—87 Leszek Cieszyński
2287—88 Leszek Cieszyński
2288—89 Leszek Cieszyński
2289—90 Leszek Cieszyński
2290—91 Leszek Cieszyński
2291—92 Leszek Cieszyński
2292—93 Leszek Cieszyński
2293—94 Leszek Cieszyński
2294—95 Leszek Cieszyński
2295—96 Leszek Cieszyński
2296—97 Leszek Cieszyński
2297—98 Leszek Cieszyński
2298—99 Leszek Cieszyński
2299—00 Leszek Cieszyński
2300—01 Leszek Cieszyński
2301—02 Leszek Cieszyński
2302—03 Leszek Cieszyński
2303—04 Leszek Cieszyński
2304—05 Leszek Cieszyński
2305—06 Leszek Cieszyński
2306—07 Leszek Cieszyński
2307—08 Leszek Cieszyński
2308—09 Leszek Cieszyński
2309—10 Leszek Cieszyński
2310—11 Leszek Cieszyński
2311—12 Leszek Cieszyński
2312—13 Leszek Cieszyński
2313—14 Leszek Cieszyński
2314—15 Leszek Cieszyński
2315—16 Leszek Cieszyński
2316—17 Leszek Cieszyński
2317—18 Leszek Cieszyński
2318—19 Leszek Cieszyński
2319—20 Leszek Cieszyński
2320—21 Leszek Cieszyński
2321—22 Leszek Cieszyński
2322—23 Leszek Cieszyński
2323—24 Leszek Cieszyński
2324—25 Leszek Cieszyński
2325—26 Leszek Cieszyński
2326—27 Leszek Cieszyński
2327—28 Leszek Cieszyński
2328—29 Leszek Cieszyński
2329—30 Leszek Cieszyński
2330—31 Leszek Cieszyński
2331—32 Leszek Cieszyński
2332—33 Leszek Cieszyński
2333—34 Leszek Cieszyński
2334—35 Leszek Cieszyński
2335—36 Leszek Cieszyński
2336—37 Leszek Cieszyński
2337—38 Leszek Cieszyński
2338—39 Leszek Cieszyński
2339—40 Leszek Cieszyński
2340—41 Leszek Cieszyński
2341—42 Leszek Cieszyński
2342—43 Leszek Cieszyński
2343—44 Leszek Cieszyński
2344—45 Leszek Cieszyński
2345—46 Leszek Cieszyński
2346—47 Leszek Cieszyński
2347—48 Leszek Cieszyński
2348—49 Leszek Cieszyński
2349—50 Leszek Cieszyński
2350—51 Leszek Cieszyński
2351—52 Leszek Cieszyński
2352—53 Leszek Cieszyński
2353—54 Leszek Cieszyński
2354—55 Leszek Cieszyński
2355—56 Leszek Cieszyński
2356—57 Leszek Cieszyński
2357—58 Leszek Cieszyński
2358—59 Leszek Cieszyński
2359—60 Leszek Cieszyński
2360—61 Leszek Cieszyński
2361—62 Leszek Cieszyński
2362—63 Leszek Cieszyński
2363—64 Leszek Cieszyński
2364—65 Leszek Cieszyński
2365—66 Leszek Cieszyński
2366—67 Leszek Cieszyński
2367—68 Leszek Cieszyński
2368—69 Leszek Cieszyński
2369—70 Leszek Cieszyński
2370—71 Leszek Cieszyński
2371—72 Leszek Cieszyński
2372—73 Leszek Cieszyński
2373—74 Leszek Cieszyński
2374—75 Leszek Cieszyński
2375—76 Leszek Cieszyński
2376—77 Leszek Cieszyński
2377—78 Leszek Cieszyński
2378—79 Leszek Cieszyński
2379—80 Leszek Cieszyński
2380—81 Leszek Cieszyński
2381—82 Leszek Cieszyński
2382—83 Leszek Cieszyński
2383—84 Leszek Cieszyński
2384—85 Leszek Cieszyński
2385—86 Leszek Cieszyński
2386—87 Leszek Cieszyński
2387—88 Leszek Cieszyński
2388—89 Leszek Cieszyński
2389—90 Leszek Cieszyński
2390—91 Leszek Cieszyński
2391—92 Leszek Cieszyński
2392—93 Leszek Cieszyński
2393—94 Leszek Cieszyński
2394—95 Leszek Cieszyński
2395—96 Leszek Cieszyński
2396—97 Leszek Cieszyński
2397—98 Leszek Cieszyński
2398—99 Leszek Cieszyński
2399—00 Leszek Cieszyński
2400—01 Leszek Cieszyński
2401—02 Leszek Cieszyński
2402—03 Leszek Cieszyński
2403—04 Leszek Cieszyński
2404—05 Leszek Cieszyński
2405—06 Leszek Cieszyński
2406—07 Leszek Cieszyński
2407—08 Leszek Cieszyński
2408—09 Leszek Cieszyński
2409—10 Leszek Cieszyński
2410—11 Leszek Cieszyński
2411—12 Leszek Cieszyński
2412—13 Leszek Cieszyński
2413—14 Leszek Cieszyński
2414—15 Leszek Cieszyński
2415—16 Leszek Cieszyński
2416—17 Leszek Cieszyński
2417—18 Leszek Cieszyński
2418—19 Leszek Cieszyński
2419—20 Leszek Cieszyński
2420—21 Leszek Cieszyński
2421—22 Leszek Cieszyński
2422—23 Leszek Cieszyński
2423—24 Leszek Cieszyński
2424—25 Leszek Cieszyński
2425—26 Leszek Cieszyński
2426—27 Leszek Cieszyński
2427—28 Leszek Cieszyński
2428—29 Leszek Cieszyński
2429—30 Leszek Cieszyński
2430—31 Leszek Cieszyński
2431—32 Leszek Cieszyński
2432—33 Leszek Cieszyński
2433—34 Leszek Cieszyński
2434—35 Leszek Cieszyński
2435—36 Leszek Cieszyński
2436—37 Leszek Cieszyński
2437—38 Leszek Cieszyński
2438—39 Leszek Cieszyński
2439—40 Leszek Cieszyński
2440—41 Leszek Cieszyński
2441—42 Leszek Cieszyński
2442—43 Leszek Cieszyński
2443—44 Leszek Cieszyński
2444—45 Leszek Cieszyński
2445—46 Leszek Cieszyński
2446—47 Leszek Cieszyński
2447—48 Leszek Cieszyński
2448—49 Leszek Cieszyński
2449—50 Leszek Cieszyński
2450—51 Leszek Cieszyński
2451—52 Leszek Cieszyński
2452—53 Leszek Cieszyński
2453—54 Leszek Cieszyński
2454—55 Leszek Cieszyński
2455—56 Leszek Cieszyński
2456—57 Leszek Cieszyński
2457—58 Leszek Cieszyński
2458—59 Leszek Cieszyński
2459—60 Leszek Cieszyński
2460—61 Leszek Cieszyński
2461—62 Leszek Cieszyński
2462—63 Leszek Cieszyński
2463—64 Leszek Cieszyński
2464—65 Leszek Cieszyński
2465—66 Leszek Cieszyński
2466—67 Leszek Cieszyński
2467—68 Leszek Cieszyński
2468—69 Leszek Cieszyński
2469—70 Leszek Cieszyński
2470—71 Leszek Cieszyński
2471—72 Leszek Cieszyński
2472—73 Leszek Cieszyński
2473—74 Leszek Cieszyński
2474—75 Leszek Cieszyński
2475—76 Leszek Cieszyński
2476—77 Leszek Cieszyński
2477—78 Leszek Cieszyński
2478—79 Leszek Cieszyński
2479—80 Leszek Cieszyński
2480—81 Leszek Cieszyński
2481—82 Leszek Cieszyński
2482—83 Leszek Cieszyński
2483—84 Leszek Cieszyński
2484—85 Leszek Cieszyński
2485—86 Leszek Cieszyński
2486—87 Leszek Cieszyński
2487—88 Leszek Cieszyński
2488—89 Leszek Cieszyński
2489—90 Leszek Cieszyński
2490—91 Leszek Cieszyński
2491—92 Leszek Cieszyński
2492—93 Leszek Cieszyński
2493—94 Leszek Cieszyński
2494—95 Leszek Cieszyński
2495—96 Leszek Cieszyński
2496—97 Leszek Cieszyński
2497—98 Leszek Cieszyński
2498—99 Leszek Cieszyński
2499—00 Leszek Cieszyński
2500—01 Leszek Cieszyński
2501—02 Leszek Cieszyński
2502—03 Leszek Cieszyński
2503—04 Leszek Cieszyński
2504—05 Leszek Cieszyński
2505—06 Leszek Cieszyński
2506—07 Leszek Cieszyński
2507—08 Leszek Cieszyński
2508—09 Leszek Cieszyński
2509—10 Leszek Cieszyński
2510—11 Leszek Cieszyński
2511—12 Leszek Cieszyński
2512—13 Leszek Cieszyński
2513—14 Leszek Cieszyński
2514—15 Leszek Cieszyński
2515—16 Leszek Cieszyński
2516—17 Leszek Cieszyński
2517—18 Leszek Cieszyński
2518—19 Leszek Cieszyński
2519—20 Leszek Cieszyński
2520—21 Leszek Cieszyński
2521—22 Leszek Cieszyński
2522—23 Leszek Cieszyński
2523—24 Leszek Cieszyński
2524—25 Leszek Cieszyński
2525—26 Leszek Cieszyński
2526—27 Leszek Cieszyński
2527—28 Leszek Cieszyński
2528—29 Leszek Cieszyński
2529—30 Leszek Cieszyński
2530—31 Leszek Cieszyński
2531—32 Leszek Cieszyński
2532—33 Leszek Cieszyński
2533—34 Leszek Cieszyński
2534—35 Leszek Cieszyński
2535—36 Leszek Cieszyński
2536—37 Leszek Cieszyński
2537—38 Leszek Cieszyński
2538—39 Leszek Cieszyński
2539—40 Leszek Cieszyński
2540—41 Leszek Cieszyński
2541—42 Leszek Cieszyński
2542—43 Leszek Cieszyński
2543—44 Leszek Cieszyński
2544—45 Leszek Cieszyński
2545—46 Leszek Cieszyński
2546—47 Leszek Cieszyński
2547—48 Leszek Cieszyński
2548—49 Leszek Cieszyński
2549—50 Leszek Cieszyński
2550—51 Leszek Cieszyński
2551—52 Leszek Cieszyński
2552—53 Leszek Cieszyński
2553—54 Leszek Cieszyński
2554—55 Leszek Cieszyński
2555—56 Leszek Cieszyński
2556—57 Leszek Cieszyński
2557—58 Leszek Cieszyński
2558—59 Leszek Cieszyński
2559—60 Leszek Cieszyński
2560—61 Leszek Cieszyński
2561—62 Leszek Cieszyński
2562—63 Leszek Cieszyński
2563—64 Leszek Cieszyński
2564—65 Leszek Cieszyński
2565—66 Leszek Cieszyński
2566—67 Leszek Cieszyński
2567—68 Leszek Cieszyński
2568—69 Leszek Cieszyński
2569—70 Leszek Cieszyński
2570—71 Leszek Cieszyński
2571—72 Leszek Cieszyński
2572—73 Leszek Cieszyński
2573—74 Leszek Cieszyński
2574—75 Leszek Cieszyński
2575—76 Leszek Cieszyński
2576—77 Leszek Cieszyński
2577—78 Leszek Cieszyński
2578—79 Leszek Cieszyński
2579—80 Leszek Cieszyński
2580—81 Leszek Cieszyński
2581—82 Leszek Cieszyński
2582—83 Leszek Cieszyński
2583—84 Leszek Cieszyński
2584—85 Leszek Cieszyński
2585—86 Leszek Cieszyński
2586—87 Leszek Cieszyński
2587—88 Leszek Cieszyński
2588—89 Leszek Cieszyński
2589—90 Leszek Cieszyński
2590—91 Leszek Cieszyński
2591—92 Leszek Cieszyński
2592—93 Leszek Cieszyński
2593—94 Leszek Cieszyński
2594—95 Leszek Cieszyński
2595—96 Leszek Cieszyński
2596—97 Leszek Cieszyński
2597—98 Leszek Cieszyński
2598—99 Leszek Cieszyński
2599—00 Leszek Cieszyński
2600—01 Leszek Cieszyński
2601—02 Leszek Cieszyński
2602—03 Leszek Cieszyński
2603—04 Leszek Cieszyński
2604—05 Leszek Cieszyński
2605—06 Leszek Cieszyński
2606—07 Leszek Cieszyński
2607—08 Leszek Cieszyński
2608—09 Leszek Cieszyński
2609—10 Leszek Cieszyński
2610—11 Leszek Cieszyński
2611—12 Leszek Cieszyński
2612—13 Leszek Cieszyński
2613—14 Leszek Cieszyński
2614—15 Leszek Cieszyński
2615—16 Leszek Cieszyński
2616—17 Leszek Cieszyński
2617—18 Leszek Cieszyński
2618—19 Leszek Cieszyński
2619—20 Leszek Cieszyński
2620—21 Leszek Cieszyński
2621—22 Leszek Cieszyński
2622—23 Leszek Cieszyński
2623—24 Leszek Cieszyński
2624—25 Leszek Cieszyński
2625—26 Leszek Cieszyński
2626—27 Leszek Cieszyński
2627—28 Leszek Cieszyński
2628—29 Leszek Cieszyński
2629—30 Leszek Cieszyński
2630—31 Leszek Cieszyński
2631—32 Leszek Cieszyński
2632—33 Leszek Cieszyński
2633—34 Leszek Cieszyński
2634—35 Leszek Cieszyński
2635—36 Leszek Cieszyński
2636—37 Leszek Cieszyński
2637—38 Leszek Cieszyński
2638—39 Leszek Cieszyński
2639—40 Leszek Cieszyński
2640—41 Leszek Cieszyński
2641—42 Leszek Cieszyński
2642—43 Leszek Cieszyński
2643—44 Leszek Cieszyński
2644—45 Leszek Cieszyński
2645—46 Leszek Cieszyński
2646—47 Leszek Cieszyński
2647—48 Leszek Cieszyński
2648—49 Leszek Cieszyński
2649—50 Leszek Cieszyński
2650—51 Leszek Cieszyński
2651—52 Leszek Cieszyński
2652—

Valitiin (Riiu rahu, 1921). 1923 oli Krakówis Kominterni organiseeritud mässukatse. 1926 korraldas J. K. Piłsudski sõjaväelise riigipöörde ja kehtestas autoritaarse nn. tervenduse režiimi; tema poliitikat viis ellu president Ignacy Mościcki. 1935. a. põhiseadusega vähendati dem. vabadusi veelgi, tegelik võim koondus marssal Edward Rydz-Śmigły käe. 1938 hõivas P. Müncheneri konverentsi otsuse põhjal Tšehhoslovakkialt Cieszyni (Tššini) ala. 1939 keeldus P. NSV Liidu propageeritavast kollektiivse julgeoleku paktist, eelistades Briti ja Prantsuse valitsuse pakutud tagatist, ja sõlmis Suurbritanniaga liidulepingu. 1939 sõlmisid NSV Liit ja Saksamaa kokkuleppe (Molotovi-Ribbentropi pakt), mis nägi mh. ette P. jagamise. 1. IX 1939 tungis Saksamaa sõda kuulutamata P-le kallale, algas II maailmasõda. 17. IX 1939 ründas P-t NSV Liit. 5. okt-ks olid Saksamaa ja NSV Liit okupeerinud kogu P. Londonis moodustati pagulasvalitsus, vastupanuliikumist korraldas põrandaalune *Armia Krajowa*. Nii Saksamaa kui ka NSV Liit rakendasid P-s äärmuslikku terrorit. Pärast Punaarmee abita jäänud Varssavi ülestõusu (1. VIII – 2. X 1944) nurjumist (hukkus 200 000 in.) hõivasid NSV Liit ja tema poolel sõdinud P. 1. ja 2. armee juun. 1945 Varssavi ja maiks kogu nüüdse P. ala. NSV Liidu surve ja lääneriikide nõusolekul muudeti 1945–46 P. piire, need nihutati lääne poole. P. lahus Ida-Galiitsia, Polesje ja Volõõnia, temaga liideti Ida-Preisimaa lõunaosa, Danzig (Gdańsk), Pommer (Pomorze) ja Sileesia. 1945 loodi ajutine valitsus, kus olid nii NSV Liidu toetatud kommunistid kui ka sõja ajal Londonis tegutsenud P. elanikkonnast esindajad. NSV Liidu okupatsioon viimaldas kommunistliku korra kehtestamist ja P. muutmise NSV Liidu sõltlasriigiks. 1944–50 teostati maareform, 1946 riigistati pangad ning suured ja keskmised tööstusettevõtted. Parteidest võis tegutseda 1948 moodust. P. Töölispartei (hiljem P. Ühendatud Töölispartei), vormiliselt tegutsesid ka P. Rahvapartei ja P. Dem. Partei, mis olid P. Ühendatud Töölispartei juhtimisel liidetud Rahvaühendus- osadega. 1949 liitus P. VMN-iga ja 1955 VLO-ga. 1952 kuulutati P. rahvavabariigiks. NSV Liidu vägede Ungarisse tungimine 1956, majandusras-

kused ja Poznańi ülestõus pingestasid P. siseolukorda. Valitsuse majandus- ja sotsiaalpoliitika ning välispol. sõltuvus (osalemine 1968 NSV Liidu jt. VLO riikide Tšehhoslovakkiasse tungimises) põhjustasid 1970 mitmes rannikulinnas ülestõusu (suurim ja ohvriterohkeim oli Gdańskis). Selle tõttu asendati P. ühiskonda ettevaatlikult reformida üritanud parteiliider Władysław Gomułka (nn. P. tee sotsialismile) Edward Gierekiga. Voluntaristlik majanduspoliitika, sh. kergel käel tehtud suured välislaenud, ning parteiladvisus ja riigiasutustes vahv. korruptsioon pingestasid 1980. a-ks olukorra äärmuseni. Rahvusliku eneseteadvuse tõusule aitas kaasa Krakówi peapiiskopi Karol Józef Wojtyła valimine paavstiks (1978, Johannes Paulus II). Puhkesid valitsuse ja kommunistliku režiimi vastased protestistreigid (suurimad taas Gdańskis), loodi sõltumatu ai-ukoondis „Solidarsus” (juht Lech Wałęsa), mis kasvas üldrahvalikuks liikumiseks. Et hoida ära NSV Liidu sõjaväe sekkumist, kehtestas kindral Wojciech Jaruzelski (1981–85 peaminister, 1985–89 Riiginõukogu esimees) dets. 1981 riigis sõjaseisukorra (kestis 1983. a-ni), „Solidarsus” keelati ja selle juhid vangistati. 1988 alustas „Solidarsus” uute streikidega. 1989 korraldati vabad Seimi valimised, mille võitis „Solidarsus”. Järgmise aasta presidendivalimistel oli edukaim L. Wałęsa. 1989 nimetati P. uuesti vabariigiks. 1990. a-d olid P-le maj. keerukad, see tõi kaasa pol. ebastabiilsuse. 1993 lahkusid riigist viimased Vene sõjaväeosad, 1999 sai P. NATO ja 2004 EL-i liikmeks. Pärast 2005. a. parlamendivalimisi on Seimis ja Senatis Õigusel ja Õiglusel vastavalt 155 ja 49 kohta ning Kodanike Platvormil 133 ja 34 kohta. Sama aasta okt-s toimunud presidendivalimised võitis II voorus Õiguse ja Õigluse kandidaat Lech Aleksander Kaczyński. Vähemusvalitsuse moodustas Kazimierz Marcinkiewicz. Juulis 2006 astus K. Marcinkiewicz tagasi ning uueks peaministriks sai presidendiks kaksikvend Jarosław Aleksander Kaczyński. Nende juhtimisel on P. välispoliitikat iseloomustanud riigi tähtsuse igakülgne rõhutamine EL-is ja skeptiliselt ettevaatlik suhtumine Venemaasse ja Saksamaasse ning tihe koostöö USA-ga. A-st 1945 on P. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1920 ning taassõlmiti 2. IX 1991.

Relvajõud. P. relvajõud (*Wojsko Polskie*) komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel (teenistusaeg on 9 kuud) ja vabatahtlikest. Kõrgem ülemjuhataja on president, kindralstaabi ülema kaudu juhib relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest, õhujõududest ning poolsõjaväelisest org-st (nt. piirivalve). 2006 osalesid P. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Iraagis, Liibanonis (UNIFIL), Süürias (UNDOF) ja Serbias (KFOR). P. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse. P. terr-l paiknevad NATO väejuhatused ja mitme riigi üksused.

Politiline süsteem. P. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks rahvas. Sama isik võib ametis olla kaks järjestikust ametiaega. Presidendi on eeskätt esindusfunktsioon, kuid ta võib kuulutada välja erakorralised valimised. Seadusandlik organ on ühekojaline Vabariigi Kogu (*Assembleia da República*), mille 230 liiget valitakse proportsionaalsuse põhimõttega 4 aastaks. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Riigipea juures tegutsseb nõuandva organina Riiginõukogu (*Conselho de Estado*). Peaministri (tal peab olema parlamendi enamusse toetus) ja ministrid (peaministri ettepanekul) nimetab president. P-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Sotsial. Partei (*Partido Socialista*)

Pindala	92 153 km ²
Rahvaarv	10 501 100 (2006)
Pealinn	Lissabon (Lisboa; 508 200, cесlin- nudega 2 616 100 el.)
Haldusjaotus	18 ringkonda ja 2 autonoomset piirkonda
Riigikeel	portugali keel
Rahaühik	euro (EUR)
Riigitähised	PRT, PT

rannajoone pikkus 848 km.
Pilt (1315 km) ainult Hispaaniaga; mandrila
Assort (2322 km²) ja Madeira (828 km²) saared.
ps-e lääneosas; nn. välisest-dena (*ilhas adjacentes*) kuuluvad P-le Atlandi ookeanis paiknevad
lica *Portuguesa*, riik Lääne-Euroopas Pürenee
Portugal, P-i Vabariik (port *Portugal*, *Repúb-*

Portugal

ja paremsentristlik Sots-dem. Partei (*Parti-
do Social Democrata*). Kohtusüsteem on kol-
meastmeline. Kõrgeim kohus on Ülemkohus,
põhiseaduslikkuse järelevalvega tegeleb Konsti-
tutsioonikohus. Kehiti 1976. a. põhiseadus
(viimati täiendatud 2005). Rahvusv. klassifikat-
siooni alusel on P. vaba riik. Korruptsiooninindeksi
järgi asub P. maailmas 26. kohal.
Sumboolika. P-i lipu (a-st 1911) punane värv
sümboliseerib rev-i ja võitlust, roheline lootust.
Lipul on P-i vapikilp. Vapi (a-st 1911) keskel
valgel väljal olevad viis sinist kilpi on kujunenud
sinisest Burgundia ristist, punasel ribal paiknevad
seitse kuldset kastelli pärinevad Kastillia vapilt.
Vapikilbi aluseks olev armilliaarstäär — muistne
mööterist, millega määrati taevakkehade ascendi
ja liikumist — sümboliseerib P-i meresõitjate
saavutusi. Hümn (a-st 1910) „A Portuguesa“ („P-i
laul“), sõnad Henrique Lopes de Mendonça, viis
Alfredo Keil. Rahvuslill on lavendel (*Lavandula*), rah-
vuslind siniharakas (*Cyanoptera cyana*).
Loodus. P-i põhjapoolimik on keskm. 700 m
kõrgune Meseta kiltmaa läänescrv, mis edela pool
madaldub. Kiltmaad liigestavad sügavad, tugevalt
erodeerunud jõeorud, jäänukmäed ja valdaval
edela—kirde-suunalised ahelikud. Neist Serra
da Estrela on Kesk-Kordiljeeride jätk, mis järk-
järgult alaneb lõpeb Roca neemega. Serra da
Estrela ahelikus paikneb ka P-i mandrila kõrgeim

Haldusjaotus
Ringkonnad (distrito)
Aveiro
Braga
Bragança
Castelo Branco
Coimbra
Évora
Faro
Guarda
Leiria
Lissabon
Portalegre
Porto
Santarém
Setúbal
Viana do Castelo
Vila Real
Visu
Autonoomsed piirkonnad
(região autónoma)
Assortid
Madeira

tipp Estrela (1993 m). Tejo jõgi jaotab P-i kaheks peamiselt täiesti eriilmeliseks osaks. Lõuna pool on jõe- ja meresetetega kattunud künklik tasandik, mille idapoolsed kõrgustikud ulatuvad 1025 m kõrguseni (São Mamede). Mõnevõrra kõrgem on maa lõunaosas asuv Algarve, kus Sierra Morena lõunepoolne jätk Serra de Monchique (Fóia, 902 m) ja Serra do Caldeirão (578 m) on takistuseks talvistele jahedatele põhjatuultele. 43 % P-i terr-st on madalamal kui 200 m, 28 % asub 200–400, 17 % 400–700 m kõrgusel ja 12 % kõrgemal kui 700 m. P-i rannikust 1400–1800 km kaugusel läänes kerkivad P-Atlandi mäestiku idanõlvult Assoori saared, 800–1000 km kaugusel edelas on vulkaanilise tekkega Madeira saared. Assoorides Pico saarel asuv Pico (2351 m) on P-i kõrgeim tipp. Madeira saarestiku samanim. suurima saare kõrgeim tipp on Ruivo (1862 m). P-i ala on seismitaolise aktiivne, Lissaboni 1755. a. maavärinat peetakse üheks II a-tuh. tugevaimaks. P-i pikimad jõed Douro (P-i terr-l 330 km), Tejo (273 km) ja Guadiana (260 km) saavad alguse Ibeeria ps-e keskosast. Suurimad jõgikonnad on Tejol (hõlmab 27 % P-i terr-st) ja Dourol (20 %). Looduslikke järvi on vähe. Vältimaks üleujutusi, on paljudele jõgedele rajatud paisjärvad, mida kasut. ka elektrienergia tootmisel. P-i kliima (v. a. atlantilise kliimaga lähimene põhjaosa) on vahemereline. Seda iseloomustavad soe ja niiske talv ning kuiv, aga mitte eriti kuum suvi (Atlandi ookeani läheduse tõttu). Tasandikel ja kõrgustikel on keskmine t° jaan-+8–12 ja juulis 22–24 °C, rannikul on jahe-tem ja sisemaal soojem. Sajab keskm. 600–900, põhjaosa mägedes 1500–3000 mm/a (talvel ka enam). Assooridel ja Madeira saartel on t° aasta ringi ühtlasem kui mandrialal lõunaosas. Valdavad pruun- ja punamullad. Taimestik on vahemereline. Metsad kannatavad üleraie all, nende asemele kasvavad igihaljad põõsastikud (makja). Mets moodustab u. 1/3 riigi terr-st. Levinuimad puud on kastan, tammed (sh. korgitam), mänd, piinia ja liip. Mandri-P-s elab 63 liiki imetajaid, 17 lüli, sh. Ibeeria ilves, saarmas ja pürenee piisam-matt, on ohustatud, sisse on toodud ihneumon. Linnade on 509 (pesitsejaid 235), roomajaid 38 ja

kahepaikseid 20 liiki. Maavarasid on suhteliselt vähe. Enim leidub volframi- ja uraanimaaki, vähem raua-, vase-, tsingi- jt. metallimaake, on ka looduslikke ehitusmaterjale, sh. marmorit. P-s on 70 KA-d ja 1 BKA. Ainus rahvuspark on maa põhjaosas asuv Peneda Gerês RP (703 km², asut. 1971 suurimetajate kaitseks). 13 objekti on UNESCO maailmapärandi nimistus.

Rahvastik. Rahvastiku keskmine tihedus on 114 in./km². Asustus on väga ebahühtlane, tihedaim on see Lissaboni (2001. a. 798 in./km²) ja Porto (744 in./km²) ringkonnas, hõredaim (keskm. 16–31 in./km²) Hispaania piiri äärses ringkonnades. Linnades elab üle poole rahvastikust (37 % Suur-Lissabonis ja Suur-Portos). P-i rahvaarvu muutumises eristub mitu perioodi. 1970–85 suurenes rahvaarv P-i koloniaalimpeeriumi lagunemisega kaasnenud tagasirände tõttu 8,7 mln-st 10 mln-ni. Seejärel rahvastik mõnevõrra kahanes, sest EL-i liikme-lisusega lihtsustus teistesse Euroopa riikidesse tööleminek. A-st 1993 on rahvastik pms. sisse-rände tagajärjel kasvanud: 2004 elas P-s elamisloa alusel 265 400 välismaalast (2,5 % rahvastikust). 21 % välismaalastest oli pärit Robeneemesaartelt, 11 % Brasiiliast ja 10 % Angolast. Kõiki P-i koda-nikke käsitletakse portugallastena. P-i keel kuu-lub indoeuroopa keelkonna romaani keelerühma. P-i kirdeosas Miranda do Douros elab u. 15 000 mirandeesi keele kõnelejat, sama palju räägib galeegi keelt. 1999 anti mirandeesi keelele koha-liku asjaajamiskeele staatus. Loomulik iive on positiivne. 1995–2005 oli rahvastiku juurdekasv 532 000 in., sellest 13 % moodustas loomulik ja 87 % mehaaniline iive. Abielumate osatähtsus on vähenenud, väljaspool abielu sündinud laste osa-tähtsus suurenenud. Esmassünnitajate keskmine vanus on suurenenud: 1990. a. oli see 24 aastat, 2004. a. 27 aastat. P-i rahvastik on vananenud, samasugune tendents on omane enamikule Euroo-pa riikidele. Väljaränne on vähenenud, 2003. a. lahkus P-st 27 000 in., neist 94 % teistesse EL-i riikidesse (sh. 27,4 % Prantsusmaale, 17,7 % Šveitsi ja 14,4 % Suurbritanniasse). Levinuim usund on katoliiklus (94 % rahvastikust). Peami-sed surmapõhjused on südame- ja veresoontehai-gused (2003. a. 38,5 % kõigist surmadest) ning vähktõbi (21,3 %), 6,4 % surmajuhtudest põhjus-tavad õnnetused ja enesetapud. HIV kandjaid oli 2005. a. hinnangu järgi 0,3 % rahvastikust.

Majandus. P. on enne 2004. a-t EL-iga liitunud riikidest majanduslikult mahajäänuim. SKT, 1 el. kohta on 71 % EL-i keskmisest. Pärast EL-iga lii-tumist arenes P-i majandus esialgu kiiresti. 21. saj. alguses on maj. üldkonjunktuur P-s olnud halvem kui enamikus Lääne-Euroopa riikides. 2001 algas majandusseisak, aasta keskmine kasv jäi alla 1 % ja tööpuudus suurenes 4 %-st 7,6 %-ni. Suure-nenud on ka eelarve defitsiit ja avaliku sektori võlg (2005. a. vastavalt 6 % ja 64 % SKT-st). Avaliku sektori tulud olid 42 % ja kulud 48 % SKT-st. Üldine maksukoormus moodustas 2004. a. 34,5 % SKT-st. Majanduse mitterahuldav seis

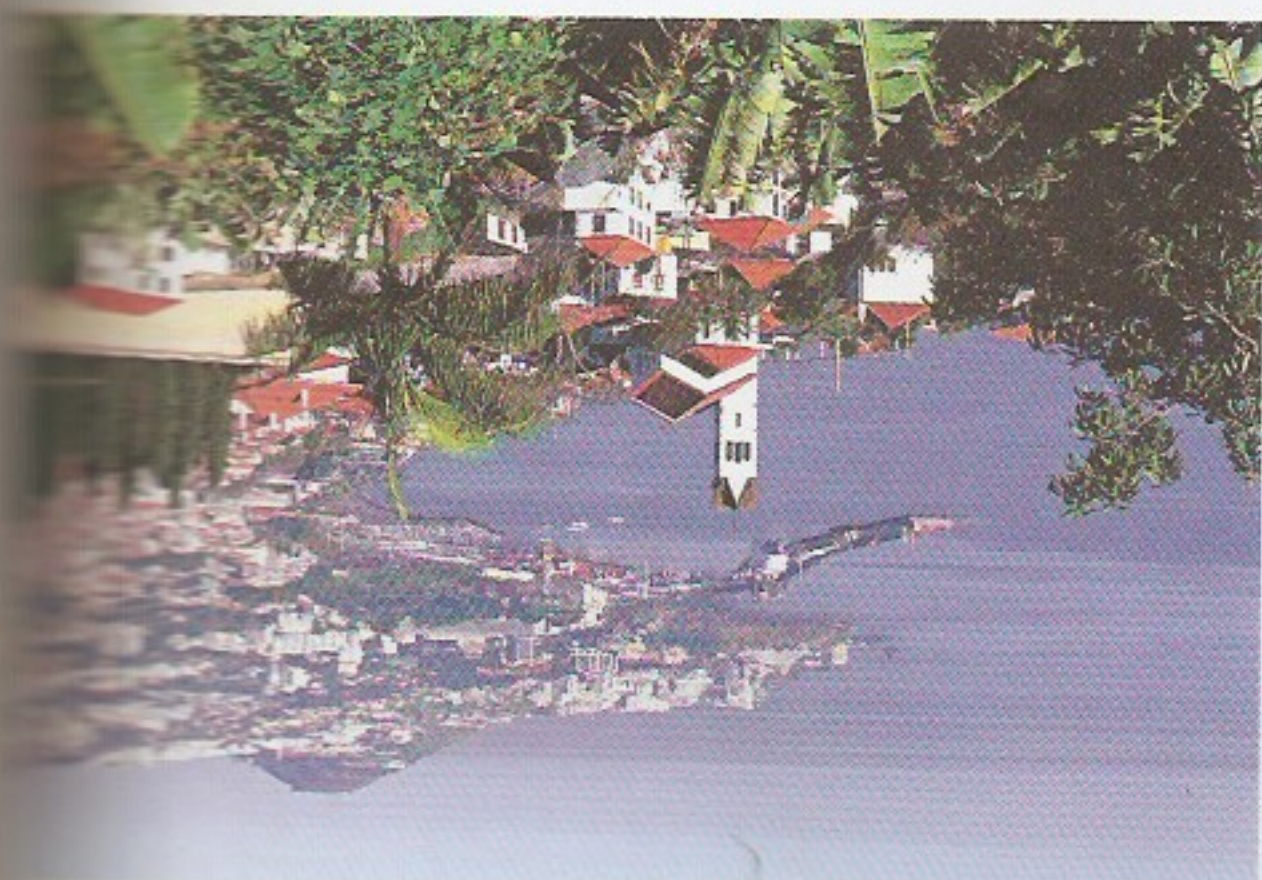
neist 46 % Hispaania, 16 % Suurbritannia ning 38 % Prantsusmaalt ja Saksamaalt.

1998. ja 1999. aasta väliskaubanduse näitajad

1998. ja 1999. aasta väliskaubanduse näitajad on esitatud tabelis 1. Tabelis on näha, et Eesti väliskaubanduse kogumaht on suurenenud oluliselt võrreldes 1998. aastaga. 1999. aastal kasvas Eesti väliskaubanduse kogumaht 1998. aastaga võrreldes 1,5 korda. 1999. aastal kasvas Eesti väliskaubanduse kogumaht 1998. aastaga võrreldes 1,5 korda. 1999. aastal kasvas Eesti väliskaubanduse kogumaht 1998. aastaga võrreldes 1,5 korda.

ning sarvkiirveid. Hiljemalt V a-tuh. e. Kr. levis viljelusmajandus ning hakati ehitama suurtset kivirahundeist megaliitkalmmeid. III a-tuh. hakati kasutama vasket ja pronksi ning 9.—8. saj. e. Kr. raudda. Ajalooolikad märgivad Pürenee ps-c vanti mate asukateks ibere. 4.—3. saj. e. Kr. asustasid P-i ala ibeeride hulka kuuluvad Iustiaamlased, kes 147—139 e. Kr. sõdisid Viriathuse juhtimisel edukalt Roomaga. 138—136 e. Kr. suutsid roomlased maa vallutada, kuid lõplikult alistas Iustiaamlased 61 e. Kr. Julius Caesar. I. saj. lõpul e. Kr. moodustati Roomale kuuluv Iustiaania prov., levis Rooma kultuur, üldis ladinakeel. 4. saj. P-i alale kuningiriigi sudebid, selle vallutasid 585 läänegoodid. 711—718 vallutasid maa araablased ja a-st 756 kuulus ta Córdoba kalfilaati. 10. saj. algas P-i põhjaosas araablastevastane võitlus (rekonkista). Mauridelt vallutatud alad liideti Leóni kuningriigiga. Leóni kun. Alfonso VI [1065—1109] rajas Douro ja Mondego jõe vahelise krahvkonna ning läänistas selle 1094 oma vallasüütre Teresa kaasavarama Burgundia hertsogile vennale Henrile. Tolle poeg Alfonso Henriques kuulus end 1139 P-i kun-ks (Alfonso I, valitses 1139—85), tegi pealinnaks Coimbra ja vallutas 1147 mauridelt Lissaboni. Rekonkista lõppes Al-garve vallutamisega (1251) ja P. sai endale põhil. praegused piirid. 13. saj. tekkis vaimulike, aadli ja linnade esindajate kogu *cortes*. 13.—14. saj. sugenesid kaubalis-rahalised suhted. 14.—15. saj.

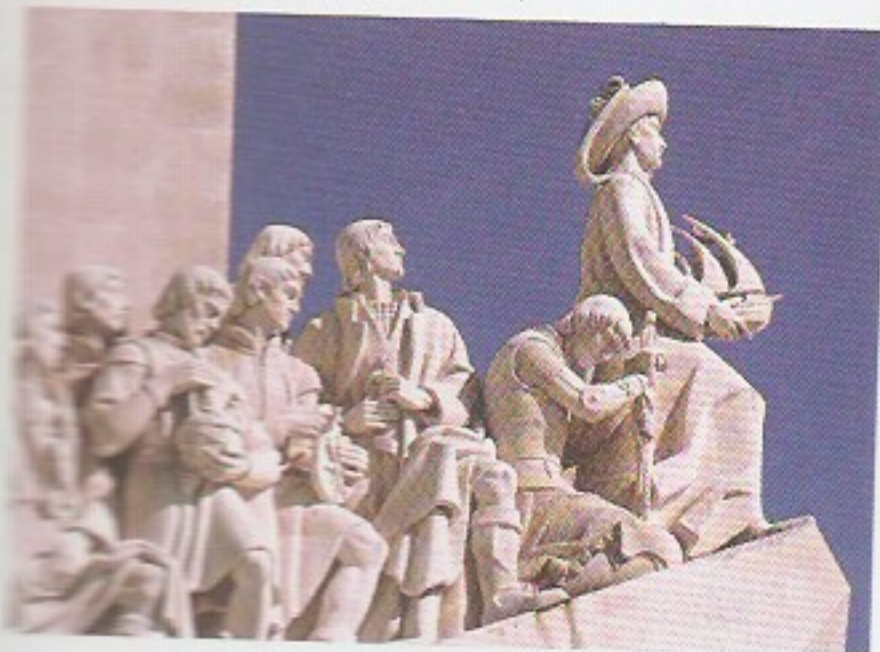
Koortid korgid
Portugal on maas
suurim korgid

Vaiškauba
nė (% kognatų)
Vaijavedu
Hispania
Prantisusmaa
Saksamaa
USA
Itaalia
Sisveedu
Hispania
Saksamaa
Prantisusmaa
Holland
Suurbritannia
Presidentid
1951–58 E.
Higmo C.
1958–74 M.
Deus R.
1974–76 E.
Costa G.
1976–86 A.
Sanlos R.
1986–96 M.
Nobre L.
1996–2006 J.
de Sampaio
2006– Ant.
Cavaco S.

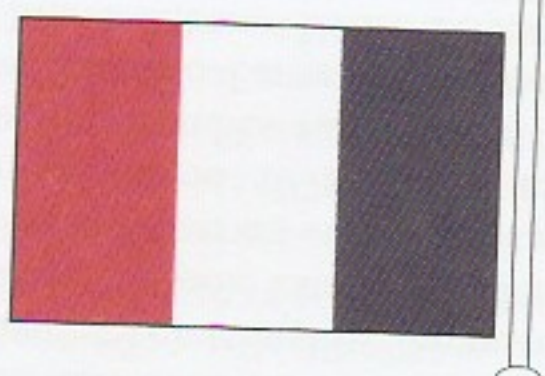
kaotati talupoegade isiklik sõltuvus ja seati sisse raharent. 1385 valis *cortes* kuningaks Avisi rüütli-ordu suurmeisteri João I [1385–1433]. Portugallaste maadeavastustega 15. saj. (Henrique Meresõitja, Bartolomeu Diaz, Vasco da Gama) kaasnesid koloniaalekspansioon ja orjakaubandus. Kun. Manuel I [1495–1521] ajal vallutasid portugallased Francisco de Almeida ja Afonso de Albuquerque juhtimisel osa India lääne- ja idarannikut, 1500 kuulutas Pedro Alvares Cabral P-i valduseks Brasiilia. Tordesillase (1494) ja Zaragoza (1529) kokkuleppega määrati P-i ja Hispaania asumaade piirid. 16. saj. keskpaigaks oli P. muutunud suureks koloniaalriigiks ning Lissabon maailma vürtsi- ja orjakaubanduse keskuseks. Koloniaalvallutustel põhinenud majanduse õitseng oli lühike; seda nõrgestasid rohke väljaränne, moriskide ja maraanide (enamasti sunniviisil ristiuku astunud mauride ja juutide) jälitamine ning eriti Ameerikast suurtes kogustes sisseveetud odava kulla ja hõbeda põhjustatud kaubahindade tõus. 1536 asutati inkvisitsioon ja tugevnes jesuiitide mõju. Pärast Avisi dünastia hääbumist liideti P. 1581 Hispaaniaga. Lissaboni ülestõusu tulemusena saavutati 1640 taas iseseisvus. João IV [1640–56] rajas Bragança dünastia. José I [1750–77] ajal a-st 1756 riiki tegelikult juhtinud peaminister Sebastião José de Carvalho e Melo (markii de Pombal) tegi valgustatud absolutismi vaimus reforme (sh. riigistas kirikumaad, uuendas sõjaväge ja kaotas P-i India kolooniates orjuse). Maria I [1777–1816] ajal enamik de Pombali reforme tühistati. Pärast Napoleon I sõjaväe tungimist P-i põgenes João VI [1792–1816 regent, 1816–26 kun.] 1807 Rio de Janeirosse, maal vallandus rahvuslik iseseisvusvõitlus; 1811 tõrjuti prantslased P-st lõplikult välja. 1820. a. kodanliku rev-i tulemusena kehtestati 1822 põhiseaduslik monarhia. Rev. elavdas majandust. Sisepoliitikas võistlesid konstitutsionalistid ja absolutistid (nn. miguelistide sõjad 1828–34). 1875 asutati P-i Sotsial. Partei ja 1876 P-i Vabariiklik Partei. 1910. a. kodanliku rev-i tulemusena kuulutati P. vabariigiks. Kirik lahutati riigist, mungaordud saadeti laiali, tööstustöölised said 8-tunnise tööpäeva ja streigivabaduse. I maailmasõjas liitus P. 1916 Antandiga. Majandus- ja pol. kriisi ajal tegi kindral Manuel de Oliveira Gomes da Costa 1926 sõjaväelise riigipöörde,

riigipeaks sai kindral António Óscar de Fragoso Carmona (1928–51 president). 1932 kehtestas senine rahandusminister António de Oliveira Salazar sisuliselt diktatuuri (oli 1932–68 peaminister), ainus lubatud partei oli Rahvuslik Liit (*União Nacional*). Hispaania kodusõjas abistas P. kindral Francot, II maailmasõjas jäi erapooletuks. 1948 liitus P. Marshalli plaaniga ning 1949 NATO-ga (asutajaliikmeid). 1951 nimetati kolooniad ümber P-i meretagusteks prov-deks. 1960. a-tel tugevnes vastuseis A. de Oliveira Salazari režiimile ning Angolas, Mosambiigis ja P-Guineas algas iseseisvuslaste relvavõitlus. Opositsioonilise ohvitserkonna Relvajõudude Liikumine (*Movimento das Forças Armadas*, asut. 1973) korraldas 25. IV 1974 riigipöörde (nn. nelgirev.), Marcelo José das Neves Alves Caetano parempoolne valitsus kukutati. Võimule tulnud Rahvuslik Päästenõukogu (*Junta de Salvação Nacional*) kehtestas dem. vabadused, 1975 iseseisvusid kolooniad (v. a. Macau (Aomen), mis loovutati 1999 Hiinale). Järgmised kaks aastat valitses P-s pol. kaos: võimul oli mitu ajutist valitsust, üritati nii vasak- kui ka parempoolseid riigipöördeid. 1976 jõustus uus, dem. põhiseadus, presidendiks valiti kindral António dos Santos Ramalho Eanes ning peaministriks sotsialist Mário Alberto Nobre Lopes Soares. 1986 astus P. EMÜ liikmeks ning muutus Lääne-Euroopa vaeseimast riigist kiiresti areneva majandusega riigiks (viimastel aastakümnel on majanduskasv oluliselt aeglustunud). 2004 sai P-i sots-dem-st peaminister José Manuel Durão Barroso Euroopa Komisjoni presidendiks. 2005. a. parlamendivalimised võitis Sotsial. Partei, kes sai Vabariigi Kogus 121 kohta sotsiaaldemokraatide 75 vastu. 2006. a. presidendivalimised võitis sotsiaaldemokraatide ja kristlike demokraatide ühiskandidaat, kunagine peaminister Aníbal António Cavaco Silva. A-st 1955 on P. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 1. X 1991.

Relvajõud. P-i relvajõud (*Forças Armadas Portuguesas*) komplekteeritakse vabatahtlikest, ajateenistus lõpetati 2004. Ülemjuhataja on president, vahetult juhib relvajõude kindralstaabi ülema kaudu tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhujõududest ja poolsõjaväelisest rahvuskardist. 2006 osalesid P-i üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Iraagis, São Tomés ja Príncipes ja Serbias (KFOR). P-i relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse. P-i terr-l paiknevad NATO ja USA väejuhatused ning USA üksused.

Prantsusmaa

Prantsusmaa, Prantsuse Vabariik (pr *France, République française*), pindala 640 451 km², Lüksemburgi (73 km), Saksamaa (620 km), Luksemburgi (73 km), Itaalia (488 km), Monaco (4,4 km), Hispaania (623 km) ja Andorra (56,6 km); rannajoone pikkus 3427 km. P. külgneb lõunas Vahemere, läänes Biskajalahe ja loodes La Manche'i väinaga. Lõuna- ja põhjapoolseid rannikuid ümbritseb P. rannik. P. on 4 mereagust departemangu – Guadeloupe, Martinique, Prantsuse Guajana ja Réunion – tema osa on ka Vahemeres asuv Korsika saar. P. valdused on Bassas da India, Clipperton ja Europa saar, Prantsuse Polüneesia, Prantsuse Antarktika ja Lõunaatlant, Tromelini saar ning Wallis ja Futuna. P-l on teiste riikidega paljude tervet haldamist parast valdusi, nt. Komoorid nõuavad endale Mayotte'i saart, Madagaskar nõudleb Bassas da India, Europa ja Juan de Nova saart ning Gloriosa saari, Mauritius Tromelini saart ning Suriname, Prantsuse Guajanaat. P. ja Vanuatu nõuavad endale Uus-Kaledoonias idas paiknevat Matt-hew'i ja Hunteri saart. Antarktikas on P. nõudlusala Adélie rannik.

Pindala 643 965 km²
Rahvastik 61 350 000 (2007)
Pealinn Pariis (Pariis, 2 143 600, ceshlinnades 11 695 100 el.)

Politiline süsteem. P. on vabariik. Riigipea on suure volitustega president, kelle valib enamusvalimistel 5 aastaks (a-ni 2000 valiti 7 aastaks) rahvas. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament.

Riigikeel prantsuse keel
Rahvahik euro (EUR)
Riigitaht FRA, FR

Haldusjaotus	Pindala Elanike arv Haldus- piirkond (région) (km ²) (2006)	Pindala Elanike arv Haldus- piirkond (région) (km ²) (2006)
Akvitaania	41 309	3 109 400
Alam-Normandia	17 589	1 454 800
Alsace	8 280	1 821 500
Auvergne	26 013	1 336 200
Bretagne	27 209	3 059 100
Burgundia	31 582	1 622 200
Champagne-Ardenne	25 606	1 329 200
Franche-Comté	16 202	1 142 100
Ile-de-France	12 011	11 412 200
Keskpiirkond	39 151	2 502 100
Korsika	8 680	277 100
Languedoc-Roussillon	27 376	2 527 600
Lorraine	23 547	2 341 400
Midi-Pyrénées	45 349	2 745 200
Nord-Pas-de-Calais	12 413	4 047 800
Pays de la Loire	32 082	3 400 400
Picardie	19 399	1 887 100
Poitou-Charentes	25 809	1 708 800
Provence-Alpes-Côte-d'Azur	31 400	4 742 700
Rhône-Alpes	43 698	6 004 600
Ulem-Normandia	12 318	1 819 800
Ulem-Normandia	12 318	1 819 800
Ulem-Normandia	12 318	1 819 800

Haldusjaotus 22 piirkonda, mis jagunevad 96 departemanguks (*département*)
Riigikeel prantsuse keel
Rahvahik euro (EUR)
Riigitaht FRA, FR

Politiline süsteem. P. on vabariik. Riigipea on suure volitustega president, kelle valib enamusvalimistel 5 aastaks (a-ni 2000 valiti 7 aastaks) rahvas. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament.

Riigikeel prantsuse keel
Rahvahik euro (EUR)
Riigitaht FRA, FR

Prantsusmaa

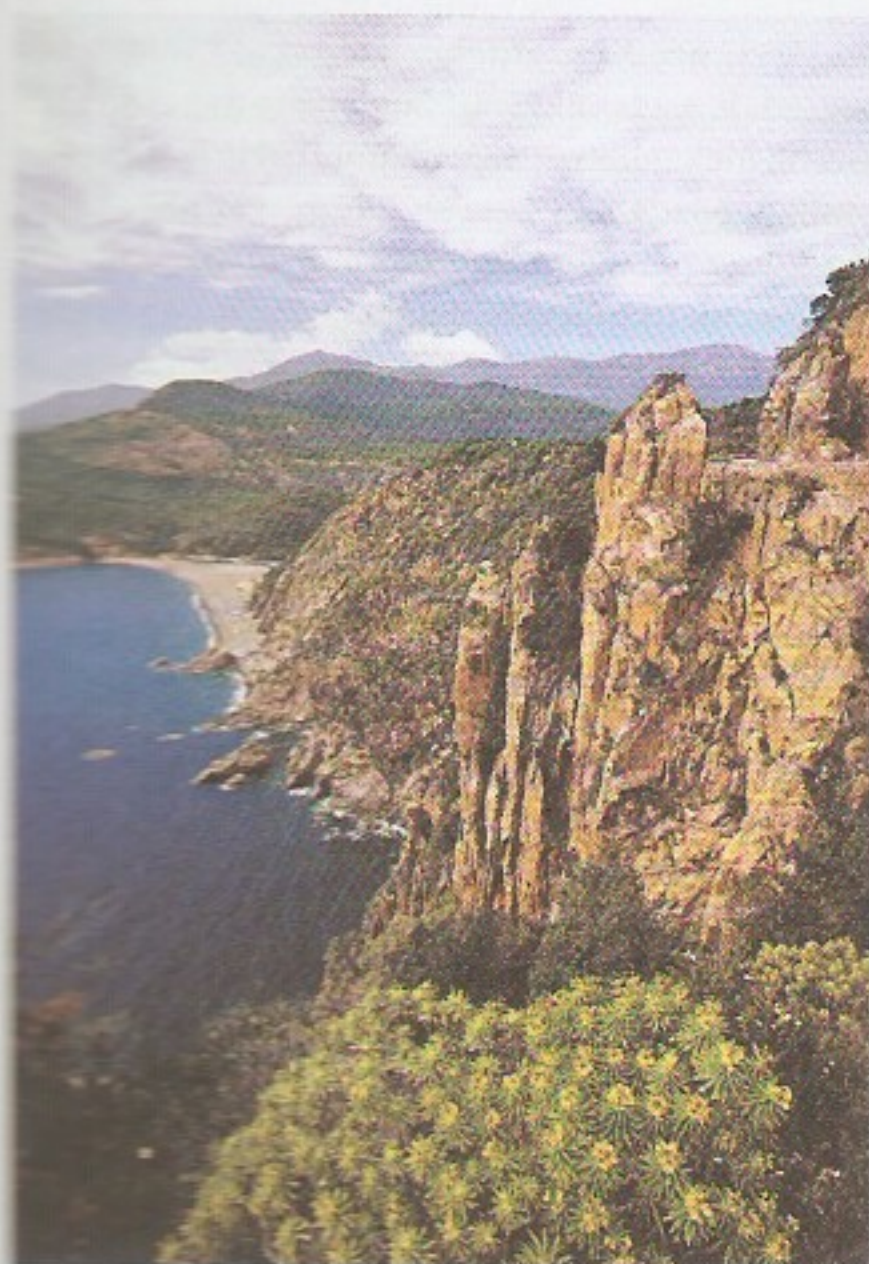
lament, mis koosneb 331-kohalisest ülemkojast ehk Senatist (*Sénat*) ja 577-kohalisest alamkojast ehk Rahvuskogust (*Assemblée nationale*). Erimeelsuste korral on otsustav Rahvuskogu seisukoht. Mõlemas kojas on esindatud ka P. meretagused terr-d. Senati liikmed valitakse 6 aastaks kaudselt departemangude ja meretaguste terr-de valimiskogudes (12 kohta on reserveeritud välisprantslastele), iga 3 aasta järel vahetub pool koosseisust. A-ks 2010 suureneb Senati liikmete arv 346-ni. Rahvuskogu valib kahevoorulistel enamusvalimistel 5 aastaks rahvas (555 liiget valitakse emamaalt ja 22 liiget meretagustelt terr-delt): esimeses voorus osutuvad valituks ainult absoluutse enamuse saanud kandidaadid, teises voorus kandideerimiseks on vaja esimeses voorus ületada 12,5 %-line valimiskünnis. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Valitsusjuht on peaminister, kelle nimetab president ja

kinnitab Rahvuskogu. P-l on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Rahvaliidumise Liit (*Union pour un mouvement populaire*), Sotsial. Partei (*Parti socialiste*), Ühendus P. Demokraatia Kaitseks (*Union pour la démocratie française*), Prantsuse Kommunistlik Partei (*Parti communiste français*) ja paremradikaalne Rahvusrinte (*Front national*). Kõrgeim apellatsioon- ja kassatsioonikohus on Ülemapellatsioonikohus, mille liikmed nimetab president. Põhiseadusliku järelevalve, valitsuse tegevuse seaduslikkuse ja valimiste õigsuse jälgimisega tegeleb 9-liikmeline Konstitutsiooninõukogu, mille 3 liiget nimetab president, 3 Senati ja 3 Rahvuskogu esimees. Kehtib 1958. a. põhiseadus (viimati täiendatud 2005). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on P. vaba riik. Korruptsioonindeksi järgi on P. maailmas 18. kohal.

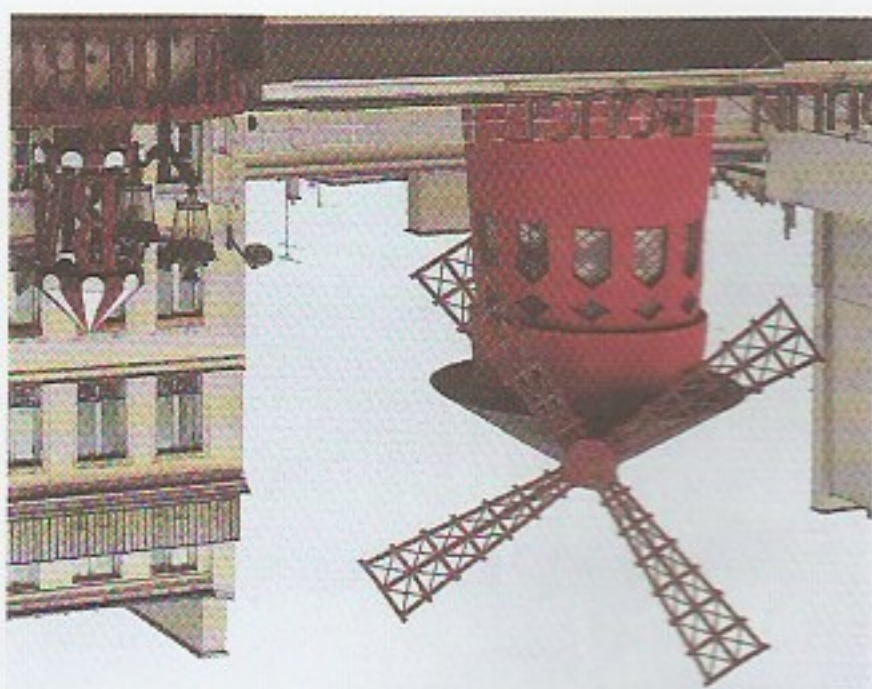
Sümboolika. P. sini-valge-punane lipp ehk trikoloor võeti kasutusele 1789 Suure Prantsuse rev-i ajal (ametlikult kasutusel a-st 1958) ning selle kolm värvi sümboliseerivad rev-i kolme põhimõtet – „vabadust, võrdsust ja vendlust“ (pr *liberté, égalité, fraternité*; ühtlasi P. rahvuslik deviis). Valge on Bourbonide kuningasoo värv, punane ja sinine Pariisi värvid, mis sümboliseerivad ka rahvast. Ametlikku vappi P-l ei ole, selle aset täidavad kaks embleemi. Ühel on lõvipeakujaliste otstega kilbi taga vabariikliku kotta sümbolina laktori vitsakimp (*fascis*) ning rahu ja järjepidevuse võrdkujuna õlipuu- ja tammeoks. Kilbi keskel on omavahel põimunud tähed R ja F (*République française*, 'Prantsuse Vabariik'). Teisel on rahvusvärvide

UNESCO maailmapärand

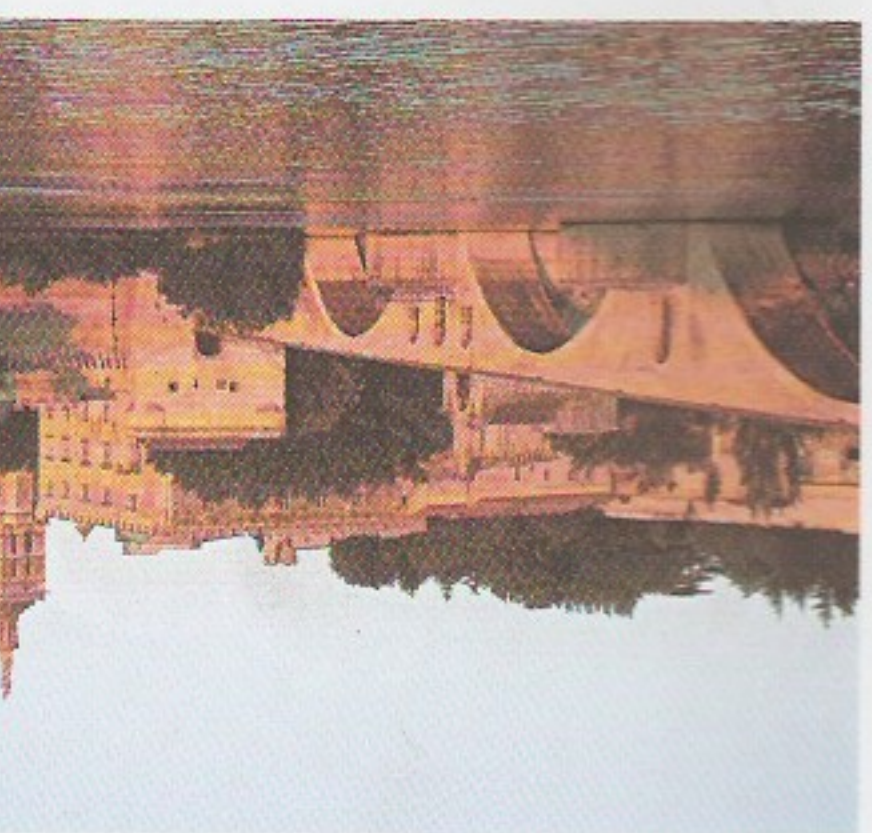
Mont-Saint-Micheli saar ja laht (1979)
Chartres'i katedraal (1979)
Versailles' loss ja park (1979)
Vézelay kirik ja küngas (1979)
Vézère'i jõe oru koopamaalingud (Lascaux' koobas; 1979)
Fontainebleau loss ja park (1981)
Amiens'i katedraal (1981)
Orange'i Rooma-aegne teater ja võidukaar (1981)
Arles'i Rooma ja romaani ehitismälestised (1981)
Fontenay-le-Comte'i tsisterlaste klooster (1981)
Arc-et-Senans'i kuninglikud soolakojad (1982)
Nancy Place Stanislas, Place de la Carrière ja Place d'Alliance (1983)
Saint-Savin'i kloostri kirik (1983)
Girolata laht ja Porto neem, Scandola LKA ja Piana Calanches (Korsika; 1983)
Nîmes'i Pont-du-Gard'i akvedukt (1985)
Grande île (Strasbourg'is; 1988)
Seine'i kaldad (Pariis; 1991)
Notre-Dame'i katedraal, Saint-Remi kirik ja Tau piiskopiloss (Reims; 1991)
Bourges'i katedraal (1992)
Avignoni vanalinn (1995)
Canal du Midi (1996)
Carcassonne'i vanalinn (1997)
Pürenee Mont Perdu ala (1997, 1999; osa Hispaanias)
Santiago de Compostela palverännutee (Prantsusmaa lõik; 1998)
Lyoni vanalinn (1998)
Saint-Émilioni viinamarjakasvatuspärand (1999)
Loire'i jõe org (2000), sh. Chambord'i loss ja mõis (1981)
Provins'i kindluslinn (2001)

taustal vabaduse ja mõistuse võrdkujud Marianne'i vusill on aedinis (*Iris germanica*). Rouget de Lisle (1617) sõnad ja viis Claude-Joseph laise" („Marseilles"), sõnad ja viis Claude-Joseph Humm (a-st 1795, vahetageadega) „La Marseil-sümbooliks peetakse ka Gallia kukke (*coq gaulois*). profiil ning all rahvusdevis ja riigi nimi. Rahvus-taustal vabaduse ja mõistuse võrdkujud Marianne'i Loodus. P. pinnamood on mitmekesine. Enamiku alast hõlmavad madalad tasandikud, lavamaad ja vanad mäemassiivid. Madalikud (pms. maa põh- ja -ja läänepool) moodustavad üle poole P. pind- alast; põhjas on kulumisastanguist liigestatud, servaalade poole kõrgenev Pariisi nõgu, läänes Loire'i, edelas künklik Akvitaania (Garonne'i), idas Alsace'i ja lõunas Vahemere rannikut ääris-tav Languedoci madalik. Suurim madalik on settekivimitega (pms. lubjakivid) kattunud Pariisi nõgu ehk P-Prantsuse madalik. Lubjakivid pal-janduvad ulatuslikult nõo idaosas, keskosas moodustavad nad lavasid, millel kõrguvad üksi-kud lubjakivisaared (nt. Pariisis Montmartre'i mägi). Nõo idaosas asuvasse ktridiplatoosse on Seine kulumine maallisi lookeid ja astanguid. Maa kesk-, kirde- ja lõunepool paiknevad vanad hertsüünilised massiivid, suurim ja kõrgeim (keskm. 700–800 m) on Keskmassiiv (86 000 km², Puy de Sancy, 1885 m). Massiivi läänepoolas Limousini piirkonnas asub ainulaadne vulkaani-line ala Volcans d'Auvergne. Sealised vulkaanid on tekkinud u. 10 000 aastat tagasi, kuid nende kraatrid, laavaväljad jm. moodustised näivad äsja tekkinuina. Ka rohked terviseallikad (nt. Vichy) on vulkaanilise tegevuse tagajärg. Keskmassiivi lõunapoolseima osa moodustavad järskude kagu-nõlvadega Seveenni (Lozère, 1699 m). Kirde-P-l asuvad järskult Reini orgu laskuvad Vogeesid (Grand Ballon, 1423 m), neist loodes Ardennid. Loode-P-l paikneb vana künklik Armoorika kõr-gustik (300–400 m). Riigi lõunapiiril asuvad noored kurdmaad Püreneed ja kaguosas Alpid (Euroopa kõrgeim tipp Mont Blanc, 4807 m). Sveitsi piiril kõrgub noor, lubjakividest koosnev juura mäestik. Keskmassiivi eraldab Alpidest kitsas ja sügav Rhône'i-Saône'i org. Lääneran-niku lahtedele on omased ulatuslikud looded. Maavaraadest leidub võrdlemisi rikkalikult kaali- ja kivisoola ning uraani- ja väikese metaallisisal-dusega (keskm. 31%) rauamaaki (uuritud varu 2,18 mrd. t), kumagine rikkalik boksiidivaru on ammendumas, väljaspool emamaad asuvas Uus-Kaledoonias leidub palju niklit. Kogu P. kliimat mõjutab Atlandi ookean (lõunaosas Vaheme-ri). Suuremal osal P-l valitseb mereline paras-kliima, lõunapool vahemereline kliima. Kõige merelisem on kliima maa lõunepool Bretagne's, kõige mandrilisem kirdeosa tasandikel. Jaan-s on keskmine t° P. lääne- ja lõunaosas 6–8, ida- ja põhjaosas 1–3, mägedes alla 0 °C, juulis 22–26 °C. Pariisi nõos valitseb üleminekukliima (meriselt mandrile), aasta keskmine t° on kesl 11 °C. Talvel võib eeskätt Ida-P-le ulatuda

mandriline külm kõrgõhkkond. Sademeid too-vad pms. Atlandilt puhuvad tuuled, mis tihti mäandiline külm kõrgõhkkond. Sademeid too-vad pms. Atlandilt puhuvad tuuled, mis tihti vahemere rannikul ning Rhône'i ja Reini orus seil nõlvul (1500–2000 mm/a), kõige vähem Alpid, Püreneed ja Keskmassiivi tuulepeal-magi). Nõo idaosas asuvasse ktridiplatoosse on Seine kulumine maallisi lookeid ja astanguid. Maa kesk-, kirde- ja lõunepool paiknevad vanad hertsüünilised massiivid, suurim ja kõrgeim (keskm. 700–800 m) on Keskmassiiv (86 000 km², Puy de Sancy, 1885 m). Massiivi läänepoolas Limousini piirkonnas asub ainulaadne vulkaani-line ala Volcans d'Auvergne. Sealised vulkaanid on tekkinud u. 10 000 aastat tagasi, kuid nende kraatrid, laavaväljad jm. moodustised näivad äsja tekkinuina. Ka rohked terviseallikad (nt. Vichy) on vulkaanilise tegevuse tagajärg. Keskmassiivi lõunapoolseima osa moodustavad järskude kagu-nõlvadega Seveenni (Lozère, 1699 m). Kirde-P-l asuvad järskult Reini orgu laskuvad Vogeesid (Grand Ballon, 1423 m), neist loodes Ardennid. Loode-P-l paikneb vana künklik Armoorika kõr-gustik (300–400 m). Riigi lõunapiiril asuvad noored kurdmaad Püreneed ja kaguosas Alpid (Euroopa kõrgeim tipp Mont Blanc, 4807 m). Sveitsi piiril kõrgub noor, lubjakividest koosnev juura mäestik. Keskmassiivi eraldab Alpidest kitsas ja sügav Rhône'i-Saône'i org. Lääneran-niku lahtedele on omased ulatuslikud looded. Maavaraadest leidub võrdlemisi rikkalikult kaali- ja kivisoola ning uraani- ja väikese metaallisisal-dusega (keskm. 31%) rauamaaki (uuritud varu 2,18 mrd. t), kumagine rikkalik boksiidivaru on ammendumas, väljaspool emamaad asuvas Uus-Kaledoonias leidub palju niklit. Kogu P. kliimat mõjutab Atlandi ookean (lõunaosas Vaheme-ri). Suuremal osal P-l valitseb mereline paras-kliima, lõunapool vahemereline kliima. Kõige merelisem on kliima maa lõunepool Bretagne's, kõige mandrilisem kirdeosa tasandikel. Jaan-s on keskmine t° P. lääne- ja lõunaosas 6–8, ida- ja põhjaosas 1–3, mägedes alla 0 °C, juulis 22–26 °C. Pariisi nõos valitseb üleminekukliima (meriselt mandrile), aasta keskmine t° on kesl 11 °C. Talvel võib eeskätt Ida-P-le ulatuda

Pariisis Montmartre'i kummitusmaale (puna)

Prantsuse rahvuslased (puna) ja Prantsuse rahvuslased (puna) ja Prantsuse rahvuslased (puna)

Prantsuse rahvuslased (puna) ja Prantsuse rahvuslased (puna) ja Prantsuse rahvuslased (puna)

Prantsuse rahvuslased (puna) ja Prantsuse rahvuslased (puna) ja Prantsuse rahvuslased (puna)

1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025
2026
2027
2028
2029
2030
2031
2032
2033
2034
2035
2036
2037
2038
2039
2040
2041
2042
2043
2044
2045
2046
2047
2048
2049
2050
2051
2052
2053
2054
2055
2056
2057
2058
2059
2060
2061
2062
2063
2064
2065
2066
2067
2068
2069
2070
2071
2072
2073
2074
2075
2076
2077
2078
2079
2080
2081
2082
2083
2084
2085
2086
2087
2088
2089
2090
2091
2092
2093
2094
2095
2096
2097
2098
2099
2100

kanarbikunõmmi. P-l elab 93 liiki imetajaid, neist 18 liiki, sh. euroopa naarits (Edela-P-l, hääbuv asurkond), müflon ja pürenees piisammutt, on ohustatud. Kohatud on 537 liiki linde, neist 283 liiki on pesitsejad, 14 liiki (nt. väiketrap, stepi tuuletallaja, ibeeria kääpakotkas) ohustatud, 10 liiki (nt. kalifornia tuttvutt, aasia kivikana, jahifaasan) sisse toodud. P-le lendab talvituma veelinde, kullilisi ja põhjala värvulisi. Roomajad on 46 liiki (sh. euroopa sookilpkonn, müüriisalikud, roninastikud, aspisrästik) ja kahepaikseid 39 liiki (sh. marmorvesilik, alpi vesilik, harilik köidikkonn, välekonn). P-l on 1334 KA-d (sh. 12 RP-d), 8 BKA-d ja 21 rahvusv. tähtsusega märgala. Rhône'i deltas asuvas Camargue LP-s elab valgete poolmetsikute hobuste tabuune ja seal on ka Euroopa suurim flamingode koloonia. 30 objekti on kantud UNESCO maailmapärandi nimistusse. Suurimad loodusohud on ülejutused, rusuvoolud ja laviinid (mägedes), kesktalvised tormid, põud ning Vahemere piirkonnas metsapõlengud. Peamised keskkonnaprobleemid on happevihmade põhjustatud metsakahjustus, õhusaaste ja veereostus.

Rahvastik. Prantslased on kujunenud keltide, ladina rahvaste ja germaanlaste segunemisel. Lääne-P. (Normandia) rahvastikku on tugevasti mõjutanud normannid. Lääne-Püreneedes elab võrdlemisi kompaktselt u. 180 000 baski. 20. saj. rindas P-le palju inimesi tema endistest koloniaalvõimadest. Kohalikke murdeid püütakse alal hoida, eriti riigi äärealadel. Ida- ja põhjaosas kõnelakse ka germaani keelte hulka kuuluvaid alsassi ja flaami (hollandi) keelt, lõunas romaani keelt, kanna provansi, korsika ja katalaani keelt. Vanad keeled on bretooni (*brezhoneg*, keldi keeli) ja basili keel. Pärast 1872. a. haridusreformi kohustati harituse ähvardusel kõiki kõnelema ühtset prantsuse keelt. Nüüdisajal on taas hakatud koolides õpetama vähemuskeeli. Viimasel ajal on sisse-õppe tagajärjel oluliselt suurenenud araabia keele osatähtsus. Usutunnistusest on umbes pool prantslasi katoliiklased. Väga paljud prantslased, eriti elanikud, ei tunnista ühtegi usku. Katoliiklasi on kõige enam keskklassi seas ning maa põhja-

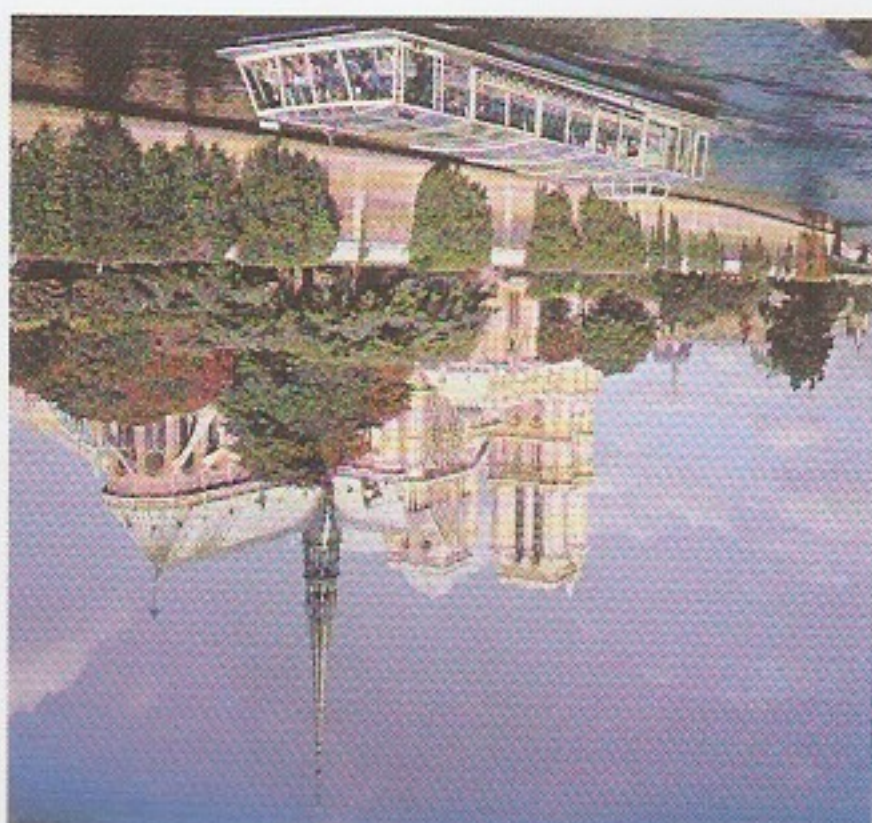
ida- ja loodeosas ja Baskimaal. Protestante (2 %) on enim Alsace'is, Keskmassiivi kaguosas ja maa lääneosas. Pool juutidest (1 % rahvastikust) elab Pariisis, neid on palju ka Alsace'is ja suurtes idapoolsetes linnades. Arvukas kogukond (5–10 % usklikest) on kujunenud sisserännanud muslimitest.

Aegade jooksul on prantslased kohanenud mng. loodusoludega ning nad on kujundanud erilisi maastikke. Eristub kaks põhilist kultuurmaastikutüüpi: sademeterohketes ja raske lõimisega muldade piirkondades nn. suletud alad (*bocage*) ning valdavalt tasastel, kergemate muldadega tasandikel ja lavadel nn. avatud maastikud (*champagne*). *Bocage*'i-maastikule on omased kuivenduskraavid ja muldvallidega ning tiheda hekiga ümbritsetud väikesed põllud. Seda tüüpi kultuurmaastik on valdav Bretagne'is, Pariisi nõo põhja-, lääne- ja lõunaserval, Keskmassiivi lääne- ja põhjaosas ning mõnel määral ka Akvitaania ja Püreneede piirkonnas. Maa-asustuses annavad tooni väikesed külad ja üksiktalud. *Champagne*'i-maastikud on ülekaalus Pariisi nõos ning P. põhja- ja idaosas, laiguti ka mujal. Sellist maastikku ilmestavad üksikeist väikeste kiviseadega eraldatud pisikesed põlluribad ja maatükid. Ühe talu maa võib olla jagatud suhteliselt suurel maa-alal paigevateks paljudeks väikesteks lahustükkideks. Taluhooned asuvad pms. külates. Vahemere-äärse madaliku maastikumuster on valdavalt raudline, maatükid on üksikeist eraldamata või eraldavad neid kivialad. Mäenõlvad on paljudes paikades kujundatud terrassideks. Tänapäeval on maastiku- ja asustuspilt teistsugune, paljud põllud on maaharimise hõlbustamiseks liidetud, hooned on maha jäetud või kasut. neid suvekodana. Keskmise asustustihedus on 112 in./km². Mägialadel (Keskmassiivil, L-Alpides, Püreneedes) ning mõnes madalikupiirkonnas (nt. Pariisi nõo ida- ja lõunaosas, suures osas Akvitaaniast) on asustus hõre. Kõige hõredamini on asustatud Korsika ning Limousini, Franche-Comté ja Auvergne'i piirkonnad, neis paigas (12 % terr-st) elab kokku 6 % riigi rahvastikust. Seevastu 4 tihedaima asustusega piirkonda (Île-de-France, Rhône-Alpes, Provence-Alpes-Côte d'Azur ja Nord-Pas-de-Calais) hõlmavad 18 % terr-st ja seal elab 40 % P. rahvastikust. Tihe asustus on ka tööstuslikus Lorraine'is ja suurte linnade (nt. Toulouse'i, Bordeaux'i) piirkondades. Ka mõnes väiketaludega maapiirkonnas (nt. Bretagne'i rannikul, Alsace'is) on asustus võrdlemisi tihe. Pärast II maailmasõda algas suur ränne maalt linna. Et linna läksid pms. tööd otsivad noored, viljakas eas inimesed, kasvas linnarahvastik veelgi. 1945–75 suurenes linnarahvastik u. 16 mln. in. võrra. Kõige kiiremini kasvas Nord-Pas-de-Calais', Lorraine'i ja Île-de-France'i rahvastik. Alates 1975. a-st on rändevoog muutunud, töökohast olulisemaks on muutunud elukeskkond, eriti Vahemere ranniku ala. Suur osa elukohavahetajaist on pensionärid. Siseränne on nüüd hajusam, selle peamisi põhjusi on majanduse üldine detsentraliseerimine ja

Ajalugu. Lõuna-P-lt Arago koopast leitud koljujäänused kuuluvad *Homo heidelbergensis*'ele, nende vanus võib ulatuda 400 000–500 000 aastani. Leitud on ka mitu neandertallaste Moustier' kultuuri (vanus u. 30 000–160 000 aastat) koobasolust ja matust (Le Moustier, La Chapelle-aux-Saints, La Ferrassie jmt.). Neandertallaste populatsiooni asendasid u. 40 000 aasta eest Euroopasse rännanud nüüdisinimesed ehk kromaniidid (Cro Magnoni koobasasula järgi), nende teatud on kuulsad Chauvet' (vanus 30 000–32 000 aastat) ja Lascaux' koopamaalingud (vanus u. 15 000 aastat). Viimase jääaja maksimumi ajal oli Edela-P. arvat. üks väheseid inimese jaoks elamiskõlblikke piirkondi Euroopas (nn. läänepagula), kust jää taandudes hakkas inimasustus järk-järgult põhja poole levima. Sealsel alal oli levinud Madeleine'i kultuur (19 000–11 000 e. Kr.). VI a-tuh. lõpust e. Kr. pärinevad esimesed viijehusmajanduse jäljed ning V a-tuh. keskpaiku hakati püstitama monumentaalseid megaliithitisi (Blumenez, Carnac jmt.). U. 800 e. Kr. alanud maaja Hallstatt'i ja La Tène'i kultuuri seostatakse pms. keltidega. 58–51 e. Kr. alistas kogu P. ala (lad. Gallia) Julius Caesar, algas keltide ehk gallide romaniseerumine. 5. ja 6. saj. vahetusel vallutasid kogu maa frangid (nende järgi sai maa oma tolleaegse nime *Francia*) ja rajasid Frangi riigi. Kun. Chlodovech I võttis 496 vastu ristiusu. Kõige suurem oli Frangi riik Karl Suure ajal (768–814), siis hõlmas ta lisaks P-le ka Baieri, Saksimaa ja P-Itaalia. Tema pojapoegade ajal jagati riik 843 Verduni lepingu alusel kolmeks. Rhine'i ja Meuse'i jõest läänes asuv ala (tulevase P. terr.) jäi Charles II Paljaspeale (840–877). 9.–11. saj. oli P. killustunud, kuningal oli ainult nimeline võim. 987 rajas Hugues Capet (987–996) Kapetingide dünastia (987–1328). Võitlus inglise kun-te Henry II ja John Maataga allutas Philippe II Auguste (1180–1223) Normandia, Anjou jmt. ala. Louis IX Püha (1226–70) reformis halduse, rahanduse ja kohtukorralduse. Philippe IV Ilus (1285–1314) kutsus esimest korda kokku generaalseadid (1302), hävitas Templiordu ja rüütside residentsi Avignoni. 1328 tuli võimule Valois' de dünastia (1328–1529). 14. saj. alguses alanud majanduse elavnemise katkestas Saja-aastane sõda (1337–1453). Inglise vallutasid suure osa Põhja- ja Lääne-P-d. Talurahva olukorra kiire halvenemine põhjustas 1358 suure talurahvasõja *jacquerie*. Charles V Tark (1364–80) vallutas suurema osa kaotatud alast inglasele tagasi. Charles VI Kohtlase (1380–1422) ajal Armagnaci krahvide ja Burgundia hertsogite vahel puhkenud kodusõda põhjustas P-l täieliku lüüasaamise ning uusi lüüasaamisi inglasele. Murrangu oli Jeanne d'Arci sõjalise edu mõjul alanud patriistlik liikumine, inglased tõrjuti välja kogu maa (v. a. Calais'st). Louis XI Ettevaatlik (1461–83) saavutas 1477 võidu Burgundia hertsogi Charles Südi üle ja liidendas 1481 Provence'i. Charles VIII Lahke (1483–98) ajal liidendati

1491 Bretagne (lõplikult 1532) ning P. ühendamine jõudis põhil. lõpule, see sai uue maj. tõusu eelduseks. Tekkisid varakapit. suhted (manufaktuuri rajamine), moodustus kodanlus. Louis XII Rahva Isa (1498–1515), François I (1515–47) ja Henri II (1547–59) ajal hakkas kujunema absolutism. Saksamaalt ja Šveitsist P-le jõudnud reformatsioon (kalvinism) põhjustas 16. saj. II poolel ususõjad, milles olid vastamisi hugenotid (protestandid) ja katoliiklased. Hugenottide juht Navarra kun. Henri de Bourbon (Henri IV Suur) rajas 1589 Bourbonide dünastia (1589–1830). Ta püüdis hugenotte Nantes'i ediktiga (1598) lepitada ning tugevdas kuningavõimu osava majanduspoliitikaga. Louis XIII Õiglase (1610–43) ajal valitses 1624–42 tegelikult kardinal Armand Jean du Plessis de Richelieu; tema võimul olles algas P-l absolutismi õitseng. Võideldes Austria ja Hispaania Habsburgidega, astus P. Rootsi jmt. riigi poolel 1635 Kolmekümneaastasesse sõtta. Westfaleni rahuga (1648) sai P. Alsace'i ning ühtlasi tunnustati tema õigusi Lorraine'i suhtes, Pürenee rahuga (1659) omandas ta Roussilloni ja Artois'. Kui Louis XIV oli alaealine, valitses 1644–61 tegelikult kardinal Jules (Giulio) Mazarin, kes jätkas oma eelkäija poliitikat ning kaitses edukalt kuningavõimu. Louis XIV iseseisva valitsemise aeg 1661–1715 oli P. absolutismi hõlgeaeg. Jean-Baptiste Colbert'i 1665–83 juhitud merkantilistlik majanduspoliitika (kolbertism) soodustas manufaktuuri arengut ning koloniatallatust Indias ja Ameerikas. Aktiivse välispoliitika (1667–68 Devolutsioonisõda, 1672–78 sõda Hollandiga, 1688–97 Pfalzi pärlussõda ja 1701–14 Hispaania pärlussõda) eesmärk oli saavutada Euroopas ülevõim. Louis XV (1715–74) ajal süvenes rahanduskriis, sellega kaasnes välispol. ebaõnnestumisi (1733–35 Poola pärlussõda, 1740–48 Austria pärlussõda). Seitsmeaastases sõjas (1756–63) kaotas P. Inglismaale peaaegu kõik oma Ameerikas, Aasias ja Aafrikas olevad asumaad. 18. saj. viimasel veerandil jõudis feodaal-absolutistliku süsteemi (*ancien regime*'i) kriis lõppjärku. Louis XVI (1774–92) ajal tehtud reformikatsed nurjusid. 5. V 1789 kokkutulnud generaalseadid kuulutasid enda 17. juunil Rahvuskoguks (9. juulil Asutavaks Koguks). Bastille' vallutamisega 14. VII 1789 algas Suur Prantsuse rev. (tähtsaimad juhid Jean-Paul Marat, Maximilien Marie Isidore de Robespierre ja Georges Jacques Danton). 10. VIII 1792 kukutati monarhia, 22. IX 1792 kuulutati P. vabariigiks. 31. V 1793 puhkes Pariisis rahvaülestõus, võim läks jakobiinidele, kes kehtestasid terroristliku diktatuuri. 9. termidoori riigipöördega 27.–28. VII 1794 kukutati omakorda jakobiinid, kuid kriis jätkus. Napoléon Bonaparte kehtestas 18. brümääri riigipöördega 9.–10. XI 1799 taas diktatuuri (algul Konsulaat, a-st 1804 keisririik) ja kuulutas end 1804 Napoleon I-na keisriks. Tema algatusel tehti hulk keskvaldumise tugevdavaid reforme; P-l kehtestatud seadusandlus (nn. Napo-

leoni koodeks) oli eeskujuks paljudele riikidele ja see on jätnud püsiva jälje õigusüsteemi arengusse. Napoleoni armee purustamine Venemaal 1812. Leipzigi lahingus (1813) saadud kaotus ning Venemaa, Austria ja Preisi koalitsioonivägede jõudmine Pariisi 31. III 1814 sundisid Napoleoni troonist loobuma. Napoleoni teine võimulet (Sada päeva) lõppes täieliku luuasäämisega Waterloo lahingus (1815). Sellele järgnenud Bourbonide restauratsioonil ajal püüdsid ultraroyalistid algses rev-teelisel korda taastada. Louis XVIII [1814–15, 1815–24] saavutas aadli ja rev-gea lugevnenud kodanluse vahel pol. kompromissi. Majanduskriisi ja Jules Auguste Armand Marie de Polignaci valituse reaktsoonilise poliitika tagajärjel puhkes 1830 Juulirev. Võimule tulnud Orleans'i dünastia kum. Louis-Philippe I [1830–48] esindas eelkõige rahandustringkonda-de huve. 1848. a. Veebruarirev-gea kukutati monarhia, moodustati Ajutine Valitsus ja kuulutati välja Teine vabariik. Pärast Pariisi tööliste Juuni-üllestõusu mahasurumist valiti 1848 presidendiks Charles Louis Napoleon Bonaparte, kes tegi 2. XII 1851 riigipöörde ja sai 2. XII 1852 keisriks (Napoleon III). II keisririigi sõjakas välispoliitika (1853–56 Krimmi sõda, 1859 sõda Austriaga, 1860 Savoia ja Nice'i annekteerimine, 1858–62 koloniaalsõjad Indohiinas, 1861–67 Mehhiko-ekspeditsioon) ja bonapartistlik sisepoliitika põhjustasid 1869–70 suure kriisi. 1870 puhkes Saksa-Prantsuse sõda. Prantsuse sõjaväe luuasäämine Sedani all ajendas 4. sept. Pariisis rev-i puhkemise ja Kolmanda vabariigi tekkimise. Kasvava rahva-likumise mõjul sõlmis Louis Adolphe Thiers'i kolmanda vabariigi kaitse valitsus Saksaamaaga 28. I 1871 vaherahu. 18. III 1871 puhkes Pariisis üles- tõus ning võimu haaras proletariaat (Pariisi Kom- muun, 18. III – 28. V 1871). Frankfurdi rahu põhjal (10. V 1871) loovutas P. Saksaamaale Al- ffred Dreyfusi üle, keda süüdistati spionaazis. Vastukaaluks Saksaamaa, Austria-Ungari ja Itaalia vahel sõlmitud Kolmiklähitule kujunes 1891–93 Prantsuse-Vene liit. Jätkus laenuatustlik koloniaal- ekspansioon (1881 Tuneesia, 1883–85 Madagaskar, 1884–85 sõda Hiinaga; vallutused Indohi- nas ja Aafrikas). Aafrika jagamisest sügencnuud lahkhelid tekitasid P. ja Suurbritannia vahel sõja- ohu (1898 Ida-Sudaanis tekkinud Fashoda konf- likt). Nende probleemide lahendamisel oli mää- rava tähtsusega 1904 P. ja Suurbritannia vahel sõlmitud *Entente cordiale* ('südamlük liit'), mis püüdis ühtlasi Saksaamaa vallutusi. 1879 asutati P. Toollipartei. 1902 võimule tulnud radikaalid püüdsid kinku võimu (1905 lahutati kirik riigist), kuid jätkasid vabariiklaste välispoliitikat. Maroko- kroonusemotsiooni kehtestamisega. 1905

Pariisi Jumalate (Cité saare)

uhtesid sotsialistid (juhid Jules Basile Guesde ja Auguste Marie Joseph Jean Léon Jaurès) Prantsu- se Sotsial. Parteiks. I maailmasõja alguses kuulu- tas Saksaamaa 3. VIII 1914 P-le sõja. Kindral Jo- seph Jacques Césaire Joffre'i juhitud Prantsuse sõjavägi peatas 5.–12. IX 1914 Marne'i lahingus sakslaste pealetungi; läänendel algas positsiooni- sõda. Saksaamaa kaitses saavutada 1916 läänerin- del edu nurjusid (Verduni kaitsmine, Somme'i lahing). Lillilasvägede pealetung 1918 (marssal Ferdinand Fochi juhitud) lõppes Compiegne'i vaherahu sõlmimisega. Versailles' rahuga sai P. vaherahu sõlmimisega. Versaillies' rahuga sai P. tagasi Alsace-Lorraine'i ning suurima osa Saksa- maa makstavast reparatsioonist. Pärast sõda jätkas P. aktiivset välispoliitikat. Rahvuslikku blokki esindav president Alexandre Millerand ja peami- nister Aristide Briand püüdsid säilitada P. hege- mooniat Euroopas (Väike Antant, 1921 Poolaga sõlmitud liiduleping). Et sundida Saksaamaad re- paratsioonide tasuma, okupeeris Raymond Poincaré valitsus Belgia toetusel 1923 Ruhr. Paul Painlevé juhitud valitsus alustas 1925 Marokos ja Süürias koloniaalsõda. 1936. a. valimistel saavutasid rah- vandeüks ühinenud sotsialistid, kommunistid ja radikaalsotsialistid ülekaaluka võidu. Léon Blumi valitsus (1936–37) viis osa rahvarinde program- mist ellu, kuid 1938 rahvarinne lagunenes. Édouard Daladier kirjutas 1938 alla Müncheni kokkulep- pele. Pärast seda kui Saksaamaa oli 1. IX 1939 Poolale kallale tunginud, kuulutasid P. ja Suur- britannia 3. sept. Saksaamaale sõja, sellega algas II maailmasõda. 10. V 1940 alustasid sakslased läänendel suurpealetungi ning 22. VI 1940 P-st P. kapitulatsioon (Compiegne'i vaherahu). 2/3 P-st okupeeriti, ülejäänud osas toimis Joseph Pétaini ja Pierre Laval kollaboratsioonistlik nn. Vichy vali- sus. Saksa-vastase võitluse jätkamiseks loi kindral Charles André Joseph Marie de Gaulle Londonis „Vaba P.“ (*La France libre*, a-st 1942 „Võitlev P.“, *La France combattante*) liikumise. Sakslasest okupeerimata ja Vichy valitsusele allumatuks P. valdustes loodi Prantsuse Vabad Relvajõud (*Forces françaises libres*), kellel oli edaspidi oluline osa liitlaste sõjalistes operatsioonides, pms. P-Aafrikas ja Euroopas. Okupeeritud P-l

Keisrid
1804–14, 1855
Napoleon I
1852–70
Napoleon III

1830–48
1814–30
1814–15

1774–92
1715–74
1643–1715
1610–43
1589–1610
1574–89
1560–74
1559–60
1547–59
1515–47
1498–1515
1483–98
1461–83
1422–61
1380–1422
1364–80
1350–64
1328–50
1322–28
1316–22
1316
1314–16
1285–1314
1270–85
1226–70
1223–26
1180–1223
1137–80
1108–37
1066–1108
1031–60
996–1031
987–996

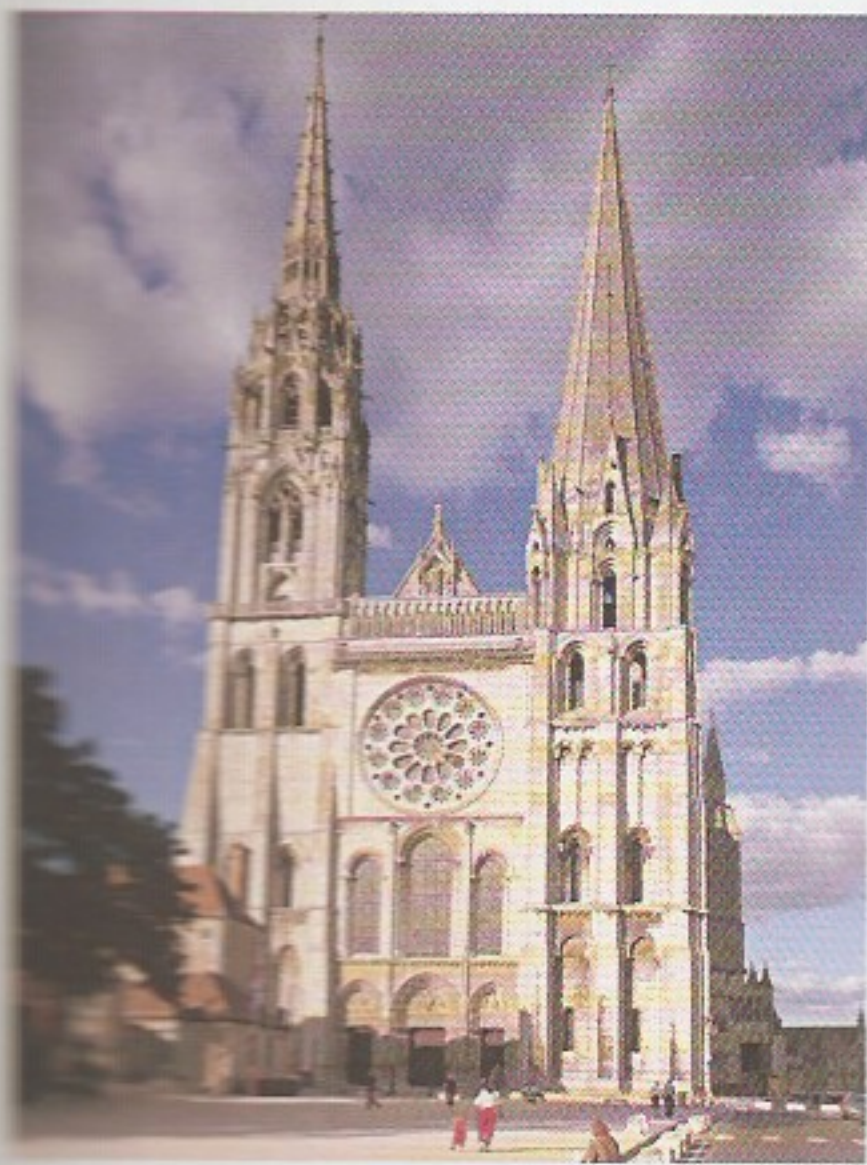
tekkis vastupanuliikumine, mille kõrgpunkt oli Pariisis aug. 1944 puhkenud ülestõus, mis lõppes linna vabastamisega sakslaste käest. 1944. a. sept. lõpuks olid liitlasväed vabastanud kogu P.

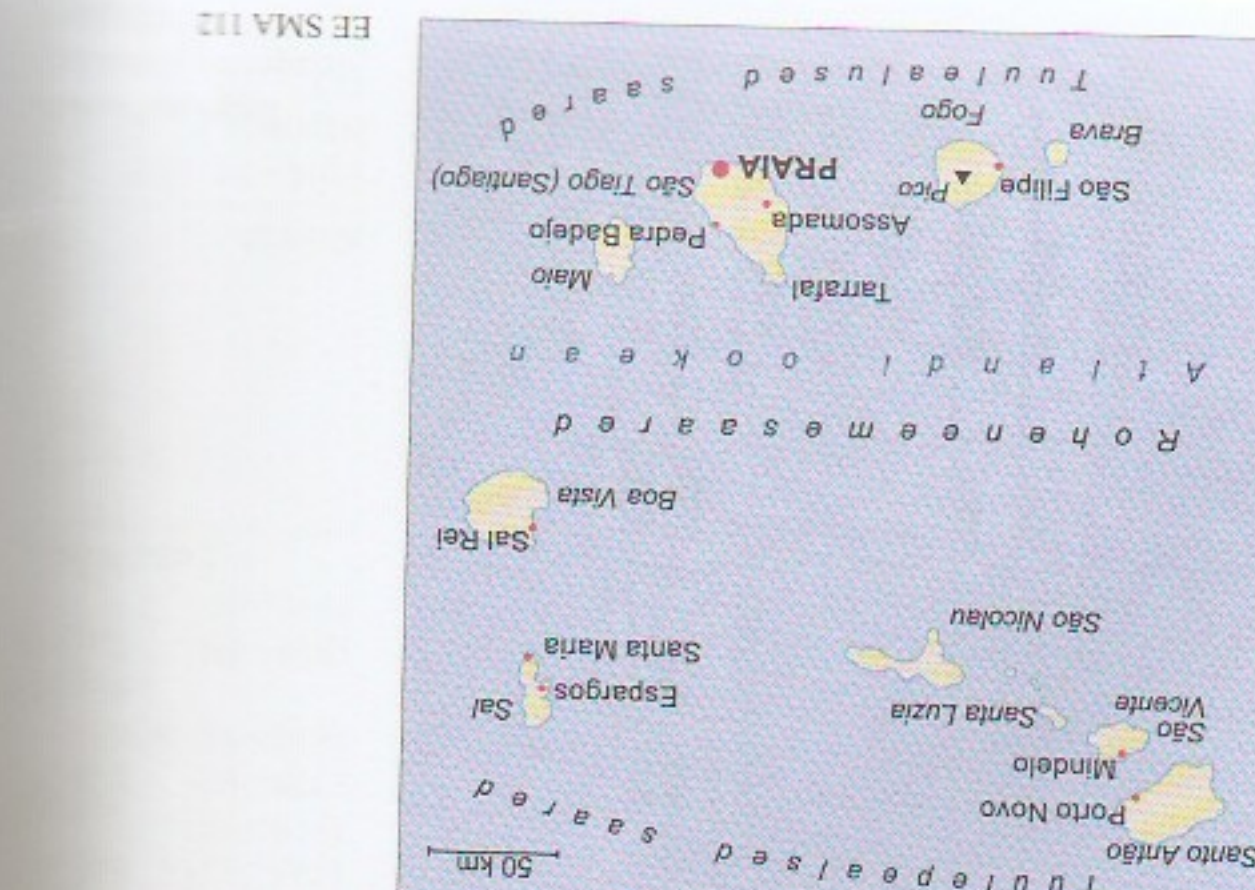
II maailmasõda nõrgestas P. rahvusv. seisundit, majandus kannatas suurt kahju, koloniaalimpeerium hakkas lagunema. 1946 võeti vastu uus põhiseadus (Neljas vabariik). Rahvuskogu valimistel 1946 saavutas arvestatava pol. mõju Kominterni kuuluv Prantsuse KP (asut. 1920). Valitsusse kuulunud kommunistide nõudel riigistati 1945–46 söetööstus, suurimad pangad, Renault' autotehased jpt. suurenevõtteid. Pärast kommunistide valitsusest eemaldamist 4. V 1947 liitus P. 1948 Marshalli plaaniga, oli 1949 NATO asutajaliikmeid ning liendas Indohiinas koloniaalsõda. Paindlikku poliitikat ajav Pierre Mendès France'i valitsus pidi pärast seda, kui koloniaalvägi oli mitmes lahingus lüüa saanud, lõpetama Vietnami sõja ja 20. VII 1954 alla kirjutama Vietnami, Laost ja Kambodžat käsitlevale kokkuleppele. 1. XI 1954 algas Alžeerias iseseisvusele relvastatud ülestõus. 1956 tunnustas Guy Mollet' valitsus Tuneesia ja Maroko iseseisvust. 1957 osales P. EMÜ asutamises. P. Ühenduse asutamisega 1958 püüti endistel asumaadel säilitada P. mõju. Alžeeria sõja jätkumine süvendas P-l majanduskriisi. Alžeerias 13. V 1958 paremäärmuslaste teinud riigipöördekatse tekitas P-l kodusõjaohu. 1. VI 1958 kutsuti peaministriks C. de Gaulle, kes saavutas uue, nn. Viienda vabariigi põhiseaduse kinnitamise, see kehtestas tugeva presidendivõimu. P. presidendina (a-st 1959) likvideeris ta a-ks 1960 P. koloniaalimpeeriumi. 1961 suruti maha tagurlike ohvitseride org-i OAS-i (*Organisation Armée Secrète*) mäss. Alžeeria sõda lõpetati Éviani kokkulepetega 18. III 1962; P. tunnustas Alžeeria iseseisvust. 1963 sõlmiti sõprusleping Saksamaa LV-ga. Et säilitada oma suurriigiseisundit, lõi P. 1960. a-te alguseks oma tuumarelv ja lahkus

1966 NATO ühendatud relvajõududest. Valitsuse mõõdukalt konservatiivne sisepoliitika põhjustas 1968. a. kevadel üldstreigi ja üliõpilasrahutusi. Pärast lüüasaamist rahvahääletusel, millega C. de Gaulle püüdis parlamenti reformida, läks ta 1969 erru. President Georges Jean Raymond Pompidou jätkas põhijoontes oma eelkäija poliitikat. 1981. a. presidendivalimistel tuli võimule sotsialist François Mitterrand, keda toetasid ka kommunistid, vasakradikaalid ja vasaksotsialistid. Järgnenud erakorralistel parlamendivalimistel sai eelnimet. vasakkoalitsioon enamuse ja asus ellu viima oma ühisprogrammi. Riigistati 36 kommertsbanka (u. $\frac{2}{3}$ pangandusturust) ning 9 üleriiklikku tööstuskontserni (metallurgia-, keemia-, elektroonika-, lennuki- ja relvatööstuses). Samal ajal süvenesid majandusraskused. Suurenesid elukallidus ning töö- ja kapitalipuudus, see tõi 1986. a. uuesti võimule parempoolsed. A-st 1995 on president Jacques René Chirac, ta võitis 82,2 %-lise häälteenamusega ka 2002. a. valimised (paremradikaalse Rahvusrinte kandidaat Jean-Marie Le Pen sai 17,8 % häältest). 2002. a. Rahvuskogu valimistel said suurima esindatuse Rahvaliidumise Liit (357 kohta) ja Sotsial. Partei (141 kohta), võimule tuli 6 erakonnast koosnev parempoolne koalitsioon, kellel on kokku 399 kohta. 2005. a. rahvahääletusel lükkasid prantslased tagasi Euroopa põhiseaduse lepingu; peaminister Jean-Pierre Raffarin astus tagasi ning uueks valitsusjuhiks sai Dominique Marie François René Galouzeau de Villepin. Sisepoliitikas on viimastel aastatel tõsiseks probleemiks kujunenud pms. Aafrikast sisserännanute nn. teise põlvkonna rahulolematuse, mis on põhjustanud vägivaldseid rassirahutusi. A-st 1945 on P. ÜRO Julgeolekunõukogu alaline liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 30. VIII 1991. P. ei ole kunagi tunnustanud Nõuk. okupatsiooni Eestis. 2001 avati Pariisis Eesti Instituut.

Relvajõud. P. on esimene riik, kes kehtestas (1793) üldise kohustusliku väeteenistuse. 1997 otsustati see lõpetada ja a-st 2002 komplekteeritakse P. relvajõud vabatahtlikest. Ülemjuhataja on president, kindralstaabi ülima kaudu juhib relvajõude tsiviiliskust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maaväest (sh. võõrleegion, merejalaväe ja eriope ratsioonide üksused), mereväest, õhujõududest, poolsõjaväelisest sandarmeeriast ning tuumajõududest (*Force de frappe*). P. on üks maailma 8 riigist, kellel on tuumarelv, ta on liitunud tuumarelvaleviku tõkestamise lepinguga. P. tuumaarsenal on maailmas võimsuselt kolmas. U. 35 000 P. sõdurit on alaliselt väljaspool P-d, eriti aktiivne on P. oma endistes koloniaalvaldustes. 2006. a. olid P. üksused mh. Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Tšaadis, Elevandiluurannikul (UNOCI), Djiboutis, Prantsuse Guajaanas, Prantsuse Polüneesias, Gabonis, Uus-Kaledoonias, Senegalis ja Serbias (KFOR). 1995 alustas P. oma relvajõudude taasühendamist NATO riikide ühendatud relvajõududega. ■

de Cabo Verde ja Liikumine Demokraatia eest (Movimento para a Democracia). Kohtusüsteem on kaheastmeline: Ülemkohus ja tsiviilkohtud. Kehtib 1980. a. põhiseadus (täiendatud 1992). Rahvusv. klassifikatsioon alusel on R-d vaba riik. **Sümbolika.** R-te lipu (a-st 1992) eeskujuks on USA ja EL-i lipp. Sinine värv sümboliseerib Atlandi ookeani ja taevast. Valge-puna-valged triibud näitavad teed tulevikku ning R-te asukoha lennu- ja laevateede ristumiskohas. Valge on rahu ja punane rahva ühise jõu värv. Kümme ringikujulist paigutatud kuldset tähte tähistavad R-te kümme asustatud saart. Vapp kujutab sinist topeltõngast, mille sees on riigi portugali keelse nimi. Ringi all osas paiknevad sinised jooned sümboliseerivad ookeani, punasel kolmnurgal olev kuldne tõrvik märgib vabadust ja ühtsust. Ringi mõlemal küljel asuvad viiel kuldsele tähele on sama tähendus kui lipul tähtedel, nende all olevad palmikad on õiguse sümbol. Hümn (a-st 1996) „Cântico da Liberdade“ („Vabaduse laul“), sõnad Amílcar Spencer Lopes, viis Adalberto Higinio Tavares Silva. Rahvuslaul on harilik draakonipuu (*Dracaena draco*). **Loodus.** Saarestik koosneb 10 suuremast asustatud ja 5 väiksemast asustamata saarest. Põhjapoolsed saared (Santo Antão, São Vicente, Santa Luzia, São Nicolau, Sal, Boa Vista) moodustavad Tuulepealsed (port *Ilhas de Barlavento*) ja lõunapoolsed (São Tiago, Fogo, Maio, Brava) Tuulealused (port *Ilhas de Sotavento*) saarte rühma. R-d on vulkaanilise tekkega ning valdavalt mägised, kõrgem tipp on Fogo saare tegevvolkaan Pico (2829 m). Sal, Boa Vista ja Maio on madalamad ja tasasemad, nendel saab arendada põllum.-t. U. 20% riigi terr-st katab mets. Igale aastal istutatakse kuni 2 mln. puud. Suurema osa R-te alast hõlmavad korb ja poolkorb, valdavalt kõrbermullad. Maavaradest leidub kaoliini, savit, kipsi ning kivi-soola. Valitseb kuiv troopiline passaatkliima. T^o kõigub aasta läbi 21 ja 26 °C vahel (keskm. 24–26 °C). R-tel on sajab valdavalt aug-st okt-ni, kesk. 100–300 mm/a (ainult mägedes võib keskmine sademehulk olla kuni 1000 mm/a). Sageli on

Presidendid
1975–91 Aristides Pereira
1991–2001 António Mascarenhas Monteiro
2001– Pedro Verona Borges Pires

Peaministrid
1975–91 Pedro Verona Borges Pires
1991–2000 Carlos Albuquerque
2000–01 Gualberto do Carmo
2001– José Maria Pereira

Roheneemesaared

Politiiline süsteem. R-d on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks enamushääletusega kahevoorulistel valimistel rahvas. Seadusandlik organ on 72-liikmeline Rahvuskogu (*Assembleia Nacional*), mis valitakse 5 aastaks proportsionaalsuse põhimõtteil. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsusjuht on peaminister, kelle esitab Rahvuskogu ning kinnitab president. Vabariigis on mitmeid erakondi. R-tel on mitmeid erakondi. Riigikogu on mitmeid erakondi. Riigikogu on mitmeid erakondi.

Riigikeel portugali keel
Rahvapäev 485 400 (2006)
Pindala 4033 km²
Rahvastik 485 400 (2006)
Pealinn Praia (117 300 el.)
Haldusjaotus 2 ringkonda (*distrito*; Tuulealused saared) ning 17 omavalitsust

Riigikogu portugali keel
Rahvapäev 485 400 (2006)
Pindala 4033 km²
Rahvastik 485 400 (2006)
Pealinn Praia (117 300 el.)
Haldusjaotus 2 ringkonda (*distrito*; Tuulealused saared) ning 17 omavalitsust

Riigikogu portugali keel
Rahvapäev 485 400 (2006)
Pindala 4033 km²
Rahvastik 485 400 (2006)
Pealinn Praia (117 300 el.)
Haldusjaotus 2 ringkonda (*distrito*; Tuulealused saared) ning 17 omavalitsust

Riigikogu portugali keel
Rahvapäev 485 400 (2006)
Pindala 4033 km²
Rahvastik 485 400 (2006)
Pealinn Praia (117 300 el.)
Haldusjaotus 2 ringkonda (*distrito*; Tuulealused saared) ning 17 omavalitsust

Roheneemesaared

saared

Roheneemesaared

saared

Roheneemesaared

saared

siida, mis mõnikord võib kesta aastaid. Puhuvad tugevad tuuled. Looduslikke kooslusi on säilinud täiesti, endemseid linde ja sisalikke ohustavad inimese toodud loomad. Linde on 42 liiki, üksilistest paikades pesitsevad tormilinnulised (nt. gongu-tormilind), keiser-fregattlind ja punasaba-mõõkalind. Merekalastik on liigirikas. Looduslikult on 5 liiki imetajaid (nahkhiired). Pms. Sali ja Boa Vista liivarandadele tuleb igal aastal munema a. 3000 merikilpkonna, kelle uurimiseks on käivitatud rahvusv. satelliidivaatlus. R-tel on 63 KA-d. **Rahvastik.** Suurem osa R-te rahvastikust on neegrite järe tulijad. Rahvastikust 71 % moodustavad mulatid, 28 % neegrid (mandrilt tulnud immigrandid) ja 1 % on eurooplasi (pms. portugallased). U. 600 000 in. (s. o. rohkem kui R-tel) elab väljaspool oma riiki (pms. USA-s ja Portugalis). Ametlik keel on portugali keel, kuid enamik inimesi räägib R-te portugali kreoolkeeles (crissol, kujunenud portugali ja Lääne-Aafrikas kõnelevate keelte põhjal). Keskmine asustustihedus on 122 in./km², tihedaim on see rannikul ja põllum-ks sobivates piirkondades. Üle poole riigi rahvastikust elab linnades. Kirjaoskajaid oli 2004 a. 76 %. Suurem osa usklikest (83 %, 2001) on katoliiklased.

Majandus. R-te majandustegevust soodustab riigi geograafiline asend (Aafrika mandri ja Atlandi ookeani ning L-Am. vahel). Majandusele on iseloomulik suur väliskaubanduse defitsiit ja rohke välivahetus. R-d on nõrgalt arenenud põllum-maa, kuna riigis on vähe põllum. tootmiseks sobivat maad, rapib maged vett ja on suur põuaht. Suurem osa toiduainetest tuuakse sisse. Haritavat maad on riigis alles umbes kümnendik (pms. madalamate saarte sisemise orgudes), niisutatavat maad oli 2005 a. 30 km². Toiduks kasvat. maisi, bataati, päikõõli ja maapähkliit. Palju kasvat. kookos- ja ananassi, banaani, ananassi ning apelsini-, mango- ja kiviõli. Tehnilistest kultuuridest väljatõuke suhkruroogu, tubakat ja riitsinust. Kodumajanduses kasvat. sigu, kitsi, veiseid ja eesleid. 2004 püüti 8520 t kala (pms. tuune), aastast püütakse keskm. 200 t languste. Tööstuse põhiharud on toiduainetööstus (pms. kalatöötlemine, valmis-

tatakse ka õlut ja rummi), jalatsi- ja rõivatööstus, keedusoola tootmine ja laevaremont. 2004 toodeti 44 mln. kWh elektrienergiat. R-tel on 7 lennujaama, sh. Sali saarel asuv rahvusv. lennujaam. Mnt-id oli 2000. a. 1350 km, sellest 932 km kõvakattega. Suurimad sadamad on Mindelo ja Praia. Saarte vahel on parvlaevaühendus. Sissevedu (2005. a. 500 mln. \$ eest) ületab väljaveo (73 mln. \$) ligi 7 korda. Välja veetakse jalanõusid, rõivaid, nahka ning kala, sisse tuuakse toiduaineid, tööstuskaupu, masinaid ja kütust. Oluline on välislaevade varustamine kütuse, vee ja toiduainetega. Tähtsaimad väljaveoriigid olid 2005 Hispaania (38 %), Portugal (33 %) ja USA (9 %), sisse veeti kaupa pms. Portugalist (41 %), Itaaliast (8 %) ja Hollandist (7 %). Perspektiivne majandusharu on turism. 2005 külastas R-i 198 000 turisti, kusjuures pooled turistid olid pärit Portugalist, 15 % Saksamaalt ja 7 % Prantsusmaalt.

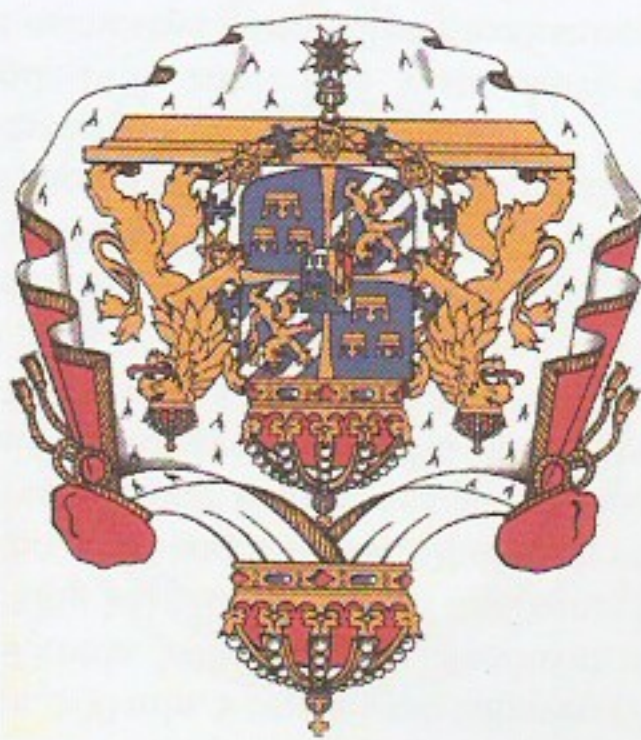
Ajalugu. 1456 viibis Boa Vista saarel eurooplastest esimesena portugallaste teenistuses olnud itaallane Alvise Cadamosto. 1462 rajasid portugallased São Tiago saarele esimese püüasula, selle nimeks sai Ribeira Grande (praegu Cidade Velha). Uusasukad rajasid saartele puuvilla- ja suhkrurooistandusi, mille harimiseks hakati pms. Guinea ja Ghana rannikult sisse vedama orje. 1530. a-tel muutusid R-d peamiseks vahesadamaks, mille kaudu veeti neegerorje Aafrikast Ameerikasse. 1564 said R-d Portugali ametliku koloonia staatuse. 1582 ja 1585 rüüstas Ribeira Grandet Inglise mereröövlist kapten Francis Drake. Pms. ekstensiivse maakasutuse tõttu tabasid saari 18. saj. palju kordi põud ja näljahäda, mis põhjustasid hulgalise väljarände. 1876 keelustati orjandus. 1951 said R-d koos Guinea-Bissauga Portugali meretaguseks provintsiks. 1961 anti kõigile saarestiku elanikele Portugali kodakondsus. Kolonialismivastast võitlust juhtis Guinea-Bissau ja Roheneeme Sõltumatuse Aafrika Partei (asut. 1956), mille eesotsas oli Amílcar Lopes Cabral. 1973 tapeti A. L. Cabral parteisisises võimuvõitluses. Pärast Portugalis toimunud nn. nelgirev-i (1974) moodustati üleminekuvalitsus, mida juhtis Portugali ülemkomissar. 5. VII 1975 kuulutati välja iseseisev Cabo Verde Vabariik. Ainsa parteina lubati Guinea ja Roheneeme Sõltumatuse Aafrika Partei. Võeti suund riigikesksele, marksistliku kallakuga sotsial. majandusele. Pärast Guinea-Bissaus toimunud sõjaväelist riigipöört (1980) loobuti lõplikult ühise riigi loomise kavast. Mitmeparteisüsteem taastati 1991 ning järgmiseks 10 aastaks tuli võimule vast-rajatud Liikumine Demokraatia eest. Jaan. 2006 toimunud parlamendivalimistel sai absoluutse enamuse (41 kohta 72-st) Cabo Verde Sõltumatuse Aafrika Partei (praegu sots-dem. suunitlusega). Valitsevat režiimi on hinnatud liberaalseks ja pluralistlikuks demokraatiaks. A-st 1975 on R-d ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1. X 1991.

Politiline süsteem. R. on konstitutsioonilise monarhia ühitaatriik. Riigipäev on võimude jaotatud kolmeks: Riigipäev, Riigikogu ja Riigikohus. Riigipäev on võimude jaotatud kolmeks: Riigipäev, Riigikogu ja Riigikohus. Riigipäev on võimude jaotatud kolmeks: Riigipäev, Riigikogu ja Riigikohus.

Pindala 440 672 km²
Rahvaarv 9 076 800 (2006)
Pealinn Stockholm (1 260 700, eeslinna-
 Haldusjaotus 21 lään
 Riigikeel rootsi keel
 Rahvahülik Rootsi kroon (SEK)
 Riigitahtised SWE, SE

Rootsi, R. Kuningriik (its Sverige, Konunga-
 riket Sverige), riik P-Euroopas. Pind (2233 km)
 Norra (1619) ja Soomega (614 km); rannajoone
 pikkus 3218 km.

Rootsi

sotsiaal-liberaalne, pms. maaküsimusi rõhutav
 Keskpartei (Centerpartier). Kohustuslike on kol-

Lään (län)	Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)	Haldus-
Blekinge	3 039	150 000	Karlskrona
Dalarna	30 362	286 700	Falun
Gävleborg	19 722	288 200	Gävle
Halland	9 930	251 000	Halmstad
Jämtland	51 548	134 800	Östersund
Jönköping	13 904	306 600	Jönköping
Kalmar	11 622	239 600	Kalmar
Kronoberg	9 913	176 600	Växjö
Northöten	105 977	262 900	Luleå
Östergötland	11 080	399 500	Linköping
Örebro	9 047	271 500	Örebro
Västra Götaland	23 941	1 447 700	Göteborg
Västmanland	6 772	256 500	Västerås
Västernorrland	25 704	260 500	Härnösand
Västerbotten	59 140	250 100	Umeå
Värmland	19 416	282 400	Karlstad
Uppsala	5 398	264 700	Uppsala
Södermanland	6 851	253 400	Nyköping
Stockholm	7 950	1 629 600	Stockholm
Skåne	11 283	1 058 000	Malmö
Östergötland	11 080	399 500	Linköping

maailmapärand
 UNESCO
 Drottningholm
 ja park (Stockholm)
 1991
 Birka ja Höv
 (1993)
 Engelbergi
 (1993)
 Skogskyrkogården
 (1994)
 Tanumi kaljupärand
 (1994)
 Hansalinn Västerås
 (1994)
 Lapinmaa (1996)
 Gammelslotts k
 ja Luleå (1996)
 Karlskrona sadam
 Lööna-Olandi p
 maastik (2000)
 Faluni vaskk
 piirkond (2001)
 Varbergi raad
 (2004)
 Ströve mendi
 (2005)
 Kvarkeeni saar
 (2000, 2006)

Ölandil (1347 km²) paljanduvad Vanaaegkonna lubjakivid ning Skåne ps-l Keskaegkonna kriidid ja merglid. Tänapäeva pinnamoc on kujundanud suuresti viimane jääaeg. Iseloomulikud on ulatuslikud moreenitasandikud, otsamoreenid, sandurid jm. kuhjelised pinnavormid. Skandinaavia mäestik kujutab endast kuni 100 km laiust tundrute ehk fjeldide vööndit, kus lavajad tipud ulatuvad keskm. 1000–1500 m-ni (Helagsfjället, 1796 m). Suurima kõrguse saavutab Skandinaavia mäestik R. piires maa põhjaosas (R. kõrgeim tipp Kebnekaise, 2117 m). Kohati leidub liustikke, neist lõunapoolsem Helagsfjälletil. Skandinaavia mäestik madaldub kagu pool astanguna 200–800 m kõrguseks Norrlandi platooks, mida liigestavad sügavad loode–kagu-suunalised jõeorud. Kitsas Põhjalahe rannikumadalik laieneb Stockholmi–Göteborgi joonel ulatuslikuks, paksude jääaegsete ning hilisemate Joldiamere ja Antsüüsjärve setetega kattunud Kesk-R. madalikuks. Madalikust lõunasse jääb Smålandi ehk Lõuna-R. kõrgustik (Torntabacken, 377 m). Suure põhja–lõuna-suunalise ulatuse tõttu on ka R. kliima, mulistik ja taimkate väga mitmekesised. 15 % riigi terr-st asub polaarjoonest põhja pool. Jaan-i keskmine t° on lõunaosas (Skånes) u. 0 °C ning põhjaosas (Karesuandos) kuni –16 °C. Maa lõuna- ja põhjaosa juuli keskmise t°-i erinevus on 5–6 °C. Kõige rohkem sajab Skandinaavia mäestiku kõrgeimates osades (kuni 2000 mm/a) ja Smålandi kõrgustiku läänenõlvadel, kõige vähem Norrlandi platoo äärmises põhjaosas (400–500 mm/a). Üle 100 m² suurusi saari on 162 600 (neist 593 üle 1 km²). Siseveekogusid on 8,7 % R. terr-st. Suurimad järved Väner (5490 km²), Vättern (1898 km²), Hjälmaren (1084 km²) jmt. paiknevad Kesk-R. madalikul. Enamik pikkadest jõgedest saab alguse Skandinaavia mäestikust ja voolab Põhjalahte (Maonioälven-Torneälven, 570 km; Dalälven, 520 km; Umeälven, 460 km; Luleälven, 450 km), lõunaosa pikim jõgi on Kattégatti suubuv Klarälven-Göta (520 km). Mets katab 57 % riigi terr-st. R. paikneb valdavalt okasmetsavööndis (mänd, kuusk), vaid lõunaosa jääb segametsavööndisse (Skåne lehtmetsavööndisse). Skandinaavia mäestikus on hästi välja kujunenud taimkatte kõrgusvööndilisus. Lõunapoolsetel tundritel on metsapiir 900–950 m kõrgusel, see alaneb põhja suunas. R. terr-st 8,6 % on sood ja rabad. Muldadest levivad maa lõunaosas metsapruunmullad, põhja pool leetunud ja soomullad. R-s elab 60 liiki imetajaid (8 liiki on ohustatud, sh. ahm ja saarmas). Kohatud on 480 liiki linde, pesitsejaid on 259 liiki. Roomajaid on 6 (kivi- ja arusaalik, vaskuss, harilik nastik, harilik silenastik ja harilik rästik) ning kahepaikseid 12 liiki (hari- ja tähnikesilik, punakõht-unk, harilik kärnkonn, kõre, rohe-kärnkonn, harilik lehekonn ning rohu-, raba-, väle-, tiigi- ja veekonn). R. on rikas metallimaakide poolest. Tähtsaimad rauamaagileiukohad paiknevad maa kesk- (Bergslagen) ja äärmises põhjaosas (Kiruna, Gällivare, Malmberget), värvilistest metallidest on tähtsaimad vase-, tsingi- ja pliimaak. Suur on ka

neistmeline. Kõrgeim kohus on Ülemkohus, mille 5 liiget nimetab ametisse valitsus. Kehtib 1975. a. põhiseadus (viimati täiendatud 1991). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on R. vaba riik. Korruptsioonindeksi järgi asub R. maailmas 6. kohal. **Sümbolika.** Lipu (a-st 1906) eeskujuks on arvat. Taani ristilipp, värvid pärinevad R. vapilt. Lipu võttis kasutusele kun. Johan III 1569. Varem oli samasugune lipp Johanile allunud Soome hertsogiiriigi vapil. R-l on kaks ametlikku vappi (mõlemad a-st 1982): suur ehk kuninga ja väike ehk rahvusvapp. Väikese vapi võttis 14. saj. kasutusele kun. Magnus Erikson, selle kolm krooni sümboliseerivad kas Svend, Skånet ja Norrat või kuninga valimistel osalenud Upplandi kolme piirkonda, kuid on ka teisi tõlgendusi. Suure vapi esialgne kuju pärineb 14. saj-st. Vapikilbi sinistel väljadel on kolm kuldset krooni, sinivalgetel väljadel Folkungite kuningadünastia sümbolid lõvid. Vapikilpi toetavad kaks lõviniidat lõvi ning seda ümbritseb R. kõrgeima astme Seeravite (Serafimi) ordeni kett. Kuningalõvi ja -mantel sümboliseerivad R. riigikorda. 1844 lisas kun. Oskar I vapikilbi keskele väikese kilbi, millel on praeguse kuningadünastia rajaja, Prantsuse marssali Jean-Baptiste Bernadotte'i (kun. Karl XIV Johan) vapisümbolid. Hümn (a-st 1844) „Du gamla, du fria” („Sa muistne, sa vaba”), sõnad Richard Dybeck, viis Västmanlandi rahvalaulust. Rahvuslind on muusträstas (*Turdus merula*), rahvuslill harilik harakkuljus (*Linnaea borealis*). **Loodus.** R. on Euroopa riikidest (v. a. Venemaa) kõige suurema lõuna–põhja-suunalise ulatusega (suur Skandinaavia ps-e ida- ja lõunaosas 55°20' ja 69°4' pl-e vahel), seetõttu on tema loodus väga mitmekesine. Geoloogiliselt paikneb R. valdavalt marmangutest lõhestatud, kristallilisel, pms. graniidist, gneissist, kvartsiidist jt. tard- ja moondekivimist koosneval Fennoskandia (Balti) kilbil, mis paljandub kaljuvoorte, silekaljude ning rannikumeres (Göteborgist ja Kalmarist põhja pool) ja järvedes kaljusarte ehk skääradena. Piki Norra piiri (61. laiuskraadist põhja pool) ulatub R. terr-le Kaleidonia kurrutuse tagajärjel tekkinud Skandinaavia mäestiku idanõlv. R-le kuuluvatel Läänemere rannartel Ojamaal ehk Gotlandil (2994 km²) ja

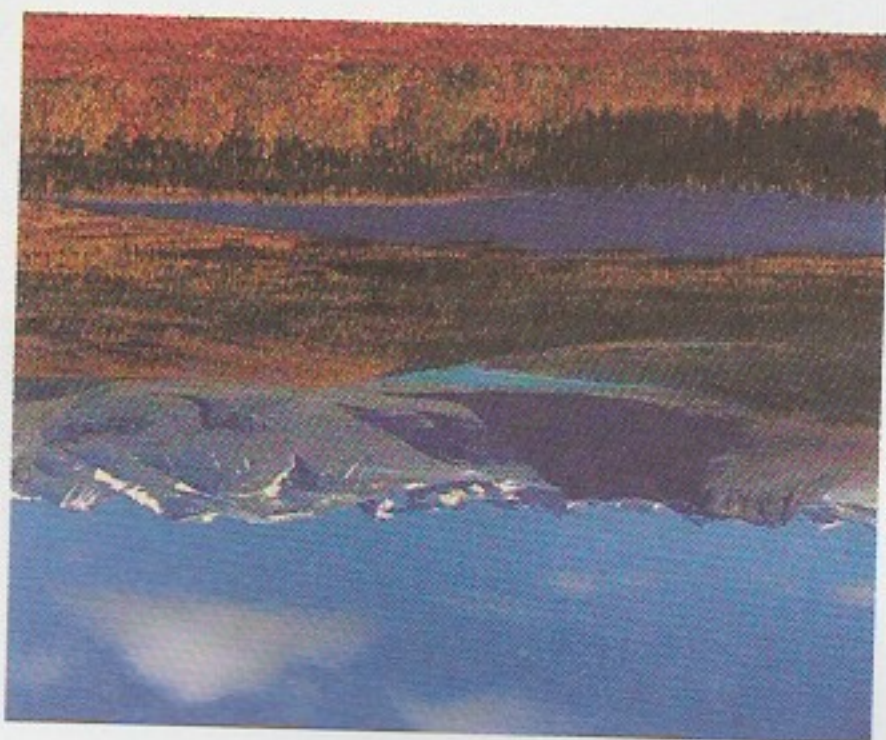

urajamisaagi, turba ja hüdroenergia varu. R-s pernakse suurt rõhku loodushoiule, rootslaste elu- ja väärtushinnangute kujunemist on mõju- tanud nende looduslähedus. Esimene LK-seadus võeti vastu 1909, samal aastal asutati esimene Euroopa rahvusparkid (9 RP-d). Praegu on R-s 5032 KA-d (sh. 28 RP-d) ja 2 BKA-d. Suurimad rahvusparkid paiknevad Lapimaal (Padjelanta, Sarek, Stora Sjöfallet). 14 objekti on UNESCO maailmapärandi nimistis.

Rahvastik. Keskmine asustustihedus on 20 in./km². Rahvastik paikneb väga ebaühtlaselt, asustus- tihedus väheneb põhja suunas. Kolmes põhjapool- selmas maakonnas (Norrbottenis, Västerbottenis ja Jämtlandis), mis hõlmavad 49 % R. maismaa- alast ja kus elab ainult 7 % rahvastikust, on 1 km²-l alla 5 in. Läänidest on kõige tihedamini asustatud Stockholm (290 in./km²), Skåne (106) ja Västra Götaland (64). Need 3 läänimoodustavad 10 % R. maismaast ja seal elab 51 % rahvastikust. Valda- lga (2003) oli see mees 34 ja naine 31,3 aastat, 1966–70 vastavalt 26 ja 23,6 aastat). Usutunnis- tuse järgi on 85 % R. rahvastikust luterlased, kato- lliklasi on 166 000, õigeusklikke 98 500 ja mus- limeid 90 000 (1999). ÜRO inimarengu aruande järgi kuulus 2003 R-le 177 riigi seas 6. koht. Oma tervist peab 2003. a. andmeil heaks 78 % meestest ja 71 % naistest, halvaks 6 % meestest ja 7 % naistest. Kuigi R-s hinnatakse kõrgelt tervis- likke eluviise, on ülekaaluliste arv suurenenud (1980–2004 meeste seas 35 %-st 50 %-ni ja naiste seas 26 %-st 35 %-ni). Igapäevaste suitsetajate arv on sevasu üle 2 korra vähenenud. 2002 olid

2005. a. lõpul moodustasid alla 15-aastased kogu rahvastikust 17,3 %, 15–64-aastased 65,9 % ja üle 65-aastased 16,8 % (1960 vastavalt 22 %, 66 % ja 12 %). Tõusnud on keskmine esmaabiellumise iga (2003 oli see mees 34 ja naine 31,3 aastat, 1966–70 vastavalt 26 ja 23,6 aastat). Usutunnis- tuse järgi on 85 % R. rahvastikust luterlased, kato- lliklasi on 166 000, õigeusklikke 98 500 ja mus- limeid 90 000 (1999). ÜRO inimarengu aruande järgi kuulus 2003 R-le 177 riigi seas 6. koht. Oma tervist peab 2003. a. andmeil heaks 78 % meestest ja 71 % naistest, halvaks 6 % meestest ja 7 % naistest. Kuigi R-s hinnatakse kõrgelt tervis- likke eluviise, on ülekaaluliste arv suurenenud (1980–2004 meeste seas 35 %-st 50 %-ni ja naiste seas 26 %-st 35 %-ni). Igapäevaste suitsetajate arv on sevasu üle 2 korra vähenenud. 2002 olid tervishoiule tehtavad kulutused 9,2 % SKT-st, sellest 85 % kaeti avaliku sektori vahenditest. 2004 oli R-s 27 000 arsti (1 arst 300 in. kohta), haiglakohiti oli 27 100. Keskmise eluea poolest (81 aastat, 2005) on R. maailmas 7. kohal. Imi- kute suremus on R-s väike (2006. a. 0,28 %; Singapuri järel 2. koht). Peamised surmapõhjused on südame- ja veresoonhaigused (mees 43,9 %, naine 45,2 % surmadest) ning vähktõbi (mees 24,9 % ja naine 21,8 % surmadest). HIV-ga on hinnangu järgi nakatunud alla 0,2 % rahvastikust, nakatunute vanus on 15–49 aastat. 2005 avastati HIV 392 inimesel (1998. a. 250 inimesel).

Majandus. R. on kõrgele arenenud majandusega riik. Ostuõu partitelli arvestades kuulub R. SKT mahult 1 el. kohta maailma riikide seas kolman- dasse kümnesse. Pärast 1990. a-te alguse sügavat kriisi (1990–93 vähenes SKT 4,2 % ja tööpuudus suurenes vanuserühmas 16–64 aastat 1,6 %-st 8,2 %-ni) on R. majanduse areng olnud Euroopa edukaimad ja stabiilsed. 1996–2005 oli SKT aastane kasv 1,1–4,5 % ja inflatsioon 0,6–2,7 %. Eritnevalt paljudest Lääne-Euroopa riiki- dest õnnestus R-l 21. saj. alguse seisakut vältida. SKT 1 el. kohta on suurim Stockholm (137 % riigi keskmisest, 2003). Kokku toodavad 3 kõige arenenuma majandusega lään (Stockholm, Västra Götaland ja Skåne) 57 % riigi SKT-st. Üldine mak- sukoormus on R-s maailma suurimad. 1980. a-te lõpuga võrreldes (siis ületas üldine maksukoormus

Sareki rahvus-
pargi sügisel

Väliskaubatõus	rid (% kogum	Välisveedu	USA	Saksamaa	Norra	Suurbritannia	Taani	Soomne	Prantsusmaa	Sisiveedu	Saksamaa	Taani	Norra	Suurbritannia	Holland	Soomne	Prantsusmaa	SKT (2005)	SKT _p (2005)	pollum. (2004)	tõstus (2004)	teenindus (2004)	SKT _p i el	Inflatsioon	Elarlve tub	Elarlve kubi	Välisvõlg	Tõövõimekus	Hõivatuid	pollum.	tõstus	teenindus	Tõotuid (2005)	Linnarahvastik	Kesk. varust	Kesk. elumaja	mehe	naised	Iive (2006)	Sündimus	Suremus	Imikut suremus	HIV/AIDS	AIDS-i suremus
----------------	--------------	------------	-----	----------	-------	---------------	-------	--------	-------------	-----------	----------	-------	-------	---------------	---------	--------	-------------	------------	-------------------------	----------------	---------------	------------------	-----------------------	-------------	-------------	--------------	-----------	-------------	-----------	---------	--------	-----------	----------------	----------------	--------------	---------------	------	--------	-------------	----------	---------	----------------	----------	----------------

55 %) on see viimasel kümnendil vähenenud, kuid oli 2002–04 ikkagi 50–51 % SKT-st. Avaliku sektori tulu oli 1998–2005 (v. a. 2002) suurem kui kulu: 1990. a-te keskpäigas moodustas riigi koguvõlg üle 70 % SKT-st, 2002. –05. a. 50–52 %. 2004. a. oli avaliku sektori tulu 58 % ja kulu 57 % SKT-st. 2004 andsid põllu- ja metsamajandus 1,8 %, tööstus ja ehitus 28,7 % ning teenindavad majandusharud 69,5 % SKT-st (1940. a. vastavalt 12, 42 ja 36 % ning 1980. a. 4, 35 ja 61 %). R. majandus on arenenud ilma järskude struktuurimuutusteta. Enne I maailmasõda olid R. majanduse põhiharud metsa- ja põllumajandus, kahe maailmasõja vahelisel ajal muutus R. aga Põhja- ja Kesk-R-s leiduva kvaliteetse rauamaagi ja värvilise metalli varu tõttu kõrgelt arenenud naftatööstusega tööstusriigiks. Viimastel kümnenditel on majanduses ülekaalus olnud teenindavad harud ja kõrgtehnoloogiline tootmine. Elektrienergiat toodeti 167 mrd. kWh (sellest 51 % tuumajaamades). Tööstuse kogutoodangust annab masina- ja metallitööstus (k. a. kõrgtehnoloogilised harud) 47,9 %, tselluloosi- ja paberitööstus 13 %, keemiatööstus 10,5 % ning metsa- ja puidutööstus 5,3 % (2003). Masina- ja metallitööstuse peamised allharud on infotehnoloogiliste seadmete tootmine (*Ericsson*, 1. III 2005 turuväärtuse järgi maailma 114. ettevõtte) ja autotööstus (*Volvo*, 302.; *Saab-Scania*). Toodetakse ka lennukaid, mag. tööstusharude tarbeks seadmeid ja kodumasinaid. Tselluloosi- ja paberi- ning metsa- ja

puidutööstus toetuvad rikkalikule metsavarule ja paiknevad eelkõige metsarikastes läänides (Gävleborgi, Västernorrlandi, Kronobergi ja Värmlandi läänis on metsa 77–82 % terr-st, 2000). Tarbepuidu raiemahult kuulub R-le maailmas 6.–7. koht (1996–2000 keskm. 62 mln. m³/a). R. on ka maailma suurimaid paberitootjaid (2002. a. 7. koht; 10,7 mln. t). Põllum. on kõrgelt arenenud ja see rahuldab eelkõige siseturu vajadusi. Põllumaad on 8,4 %, looduslikku rohumaad 7,9 % terr-st. Põllum. tootmisega tegeldakse maa lõunaosas ja Kesk-R. madalikul. Skånes ja Ojamaal on põllumaa osatähtsus vastavalt 50 % ja 33 % terr-st ning Hallandi, Södermanlandi, Uppsala, Östergötlandi ja Västra Götalandi läänis 24–26 %. Tootmine koondub üha suurematesse ettevõtetesse. 1990–2003 vähenes üle 2 ha põllumaaga talude jm. põllum. tootmisettevõtete arv 96 560-st 66 780-ni, 50 ha ja suuremate ettevõtete osatähtsus suurenes 16 %-st 25 %-ni. Põhiline on karjakasvatus, maa põhjaosas eelkõige põhjapõdrakasvatus. Teeninduses on olulisimad kinnisvarateenused, kaubandus ning veondus ja side. Rdt-d on 11 050 km (elektrifitseeritud 7745 km), mnt-id 423 700 km (2004). Lennujaamu on 255 (neist 155-l on kõvakattelised lennurajad), suurimad rahvusv. lennujaamad asuvad Stockholmis, Göteborgis ja Malmös; tähtsaim meresadam on Göteborgis. 2004 tegutses 126 pank ja välispankade filiaali. Turuväärtuse poolest on suurimad pangad *Nordea Bank* (2005 maailmas suuruselt 185. ettevõtte; 2004 Euroopas vara poolest 26. pank), *Svenska Handelsbanken* (maailmas 367.) ja *Skandinaviska Enskilda Banken* (472.). 2004 moodustas eksport 35,5 % ja import 28,9 % SKT-st. A-st 1983 on väljaveo ületanud sisseveo. Väljaveost moodustavad 45,9 % masinad, 11,5 % keemiatooted, 10,2 % metall ja metalltooted ning 9,5 % metsa- ja puidu- ning tselluloosi- ja paberitööstuse toodang (sh. mööbel). Sisseveost moodustavad 40,4 % masinad, 10,7 % keemiatooted, 9,7 % energiakandjad ning 9,2 % metall ja metalltooted. EL-i liikmesriikidesse viidav kaup moodustab R. ekspordist 58,6 % ja sealt toodav kaup R. impordist 72,8 %. Peamised kaubanduspartnerid on Saksamaa, Taani, Suurbritannia ja USA. 2005 külastas R-t 3,1 mln. turisti.

2006. a. andmete järgi pärines R-st 53,1 % Eesti majandusse tehtud välisotseinvesteeringutest. 2005 oli R. osatähtsus Eesti ekspordis 13,2 % (riikidest 2. koht) ja impordis 8,9 % (4. koht).

Ajalugu. R. ala vanimad inimasustuse jäljed pärinevad paleoliitikumi lõpust. Sulava Skandinaavia jääliustiku järel jõudsid Lõuna-R-i Hamburgi kultuuri (13 000–11 000 e. Kr.) kütid. Arvat. selle alusel kujunesid välja püügimajanduslik Bromme ja Ahrensburgi kultuur (u. 11 000–9000 e. Kr.). Mandrijää taandudes nihkus asustus põhja poole. U. 4000 e. Kr. hakkas levima maa-viljeluslik lehterpeekrite kultuur ja pms. Edela-R-s hakati rajama megaliitkalmeid. III a-tuh. keskpaiku e. Kr. jõudis R-i venekirveste ehk

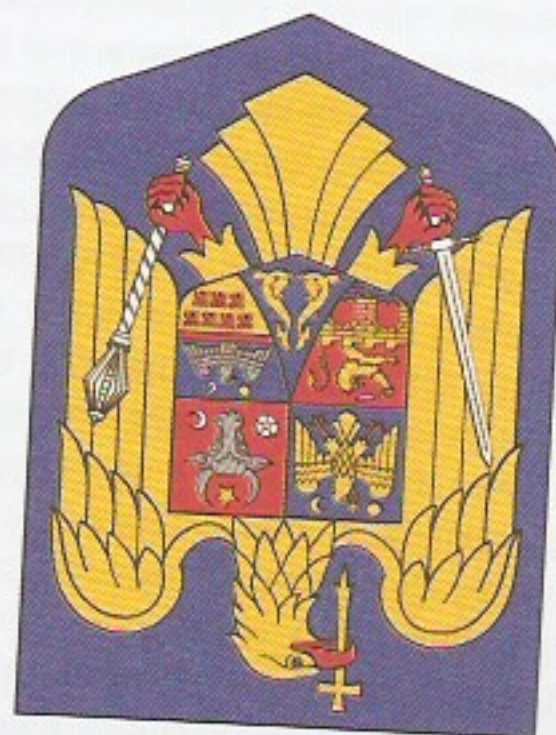

Euroopa tähtsaim rauaeksportija. Kuninganna Kristina ajal läks võim kõrgaadli kätte. Maa jagamine aadlile halvendas riigi rahalist seisu ja talupoegade olukorda, kuid pärisorjust ei tekkinud. Katse vallutada 1655–60 Poolat ebaõnnestus, Oliwa rahuga loobus Poola taotlemast P-Liivimaa. 1657–58 ja 1658–60 Taaniga sõdades omundas R. Skåne. Vene-R. sõjas 1656–61 õnnestus R-l säilitada Baltimaade valdused. Kõrgaadli maj. võimsuse murdis mõisade riigistamine, Karl XI ajal kujunes välja absolutism. 1700–21 võidunud Põhjasõjas purustas R. sõjavägi Karl XII juhtimisel Taani, saavutas Narva lahingus (1700) võidu venelaste üle ning tungis Poolasse, kuid sai 1709 venelastelt Poltava lahingus lüüa. Uusikaupunki rahuga loovutas R. Eesti-, Liivi- ja Ingerimaa Venemaale ning lakkas olemast suurriik. Pärast Karl XII surma piiras Riiginõukogu 1720. a. valitsemiskorraldusega kuningavõimu ning valitsena hakkas tegelikult aadliladvik. 1738 võimule tulnud Kõbaratepartei taotles Prantsusmaale teetudes R. suurriigiseisundi taastamist. Sõjas Venemaaga 1741–43 sai R. lüüa. Pol. kriisile tegi 1772 lõpu Gustav III juhitud riigipöörde. Valgustatud absolutismist lähtuvad reformid andsid osalise usuvabaduse, laiendasid mitteaadlike õigust olla riigiametis ja lubasid talupoegadel maad osta. 1788–90 Venemaaga peetud sõda lõppes lüüa-saamisega ja põhjustas vastuseisu sõjaväe juhtlomas. 1805–07 osales R. Prantsusmaa-vastastes koalitsioonisõdades; 1808–09 kaotati Venemaaga peetud sõjas Soome. Pärast 1809. a. riigipööret võeti vastu põhiseadus, kuningaks sai Karl XIII. 1809 valis Riigipäev troonipärijaks Prantsusmaa marsali Jean-Baptiste Bernadotte'i, kes sai kuningaks Karl XIV Johani nime all. 1812 sõlmis R. liidu Venemaaga ning osales 1813 sõjas, mida peeti Prantsusmaa ja selle liitlase Taani vastu. Kieli rahuga (1814) sai R. Taanilt Norra, mis liidendati personaaluniooni alusel. 1840. ja 1850. a-tel tehti liberaalseid reforme, 1850. ja 1860. a-tel toimus tööstuslik pööre. 1862 loodi valitavad omavalitsused. Väiketalupoegade laostumine, tööliste rasked tööolud, suurenev tööpuudus ja 1867.–68. a.

ikaldus põhjustasid ulatusliku rände Ameerikasse ning streike ja talurahvarahutusi. Personaalunioon Norraga lõppes 1905, kui Norra parlament selle tühistas. I maailmasõjas jäi R. neutraalseks. 1919 kehtestati 8-tunnine tööpäev ja 1921 üldine valimisõigus. Ülemaailmse majanduskriisi ajal (1929–33) jäi tööta u. 50 % töölistest. II maailmasõjas kuulutas R. end taas neutraalseks, kuid tegi järeleandmisi suurriikidele: tunnustas Baltimaade annekteerimist, lubas a-ni 1943 Saksa sõjaväe läbisõitu Soomest Norrasse ning andis 1946 NSV Liidule välja 146 Saksa sõjaväes võidelnud Balti riikide sõjapõgenikke. Pärast II maailmasõda viidi ellu mitu sotsiaalreformi: seati sisse sotsiaalkindlustus ja lastetoetus, suurendati rahvapensioni ja pikendati puhkust. 1952–62 toimus haldusreform. 1971–73 suurendas rahvusv. naftakriis riigis inflatsiooni ja tööpuudust, sagesid streigid. Sven Olof Joachim Palme sots-dem. valitsus võttis vastu seadusi, mis suurendasid ai-te mõjuvõimu ja inimeste turvalisustunnet töökoha säilimise suhtes. 1972 sõlmiti EMÜ-ga vabakaubandusleping. 1980. a-tel devalveeriti kroon ja soodsate olude tõttu õnnestus maj. olukorda parandada. 1986 O. Palme mõrvati. Uus maj. tagasilöökk saabus 1980. ja 1990. a-te vahetusel, kui järsult suurenesid tööpuudus ja eelarve defitsiit. 1991 peaministriks saanud moderaatide juht Carl Bildt alustas liberaalseid turumaj. reforme (tervishoiu ja side osaline erastamine, krooni kursi vabakslaskmine) ja valmistas ette R. ühinemise EL-iga. Pms. maj. raskused põhjustasid paremtsentristliku koalitsiooni peatse lagunemise, 1994 tulid võimule sots-dem-d (peaministrid Ingvar Carlsson ja Göran Persson). 1990. a-te lõpul hakkas tööpuudus vähenema. 1980. ja 1990. a-tel hoogustunud sisserände tõttu karmistati migratsiooniseadust. 1995 ühines R. EL-iga, ent on siiani loobunud euro kasutusele võtmisest. 2006. a. valimistel sai R. Sots-dem. Töölispartei parlamendis 130, Mõõdukas Koalitsioonipartei 97 ja Keskpartei 29 kohta. Paremtsentristliku koalitsioonivalitsuse moodustas moderaatide juht Johan Fredrik Reinfeldt. A-st 1946 on R. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 28. VIII 1991. II maailmasõja lõpuaastatel põgenes R-i kümneid tuhandeid eestlasi (lahkusid ka rannarootslased). 1945 alustas Stockholmis tegevust eestlastele mõeldud kool, 1958 avati Eesti Maja. Praegu elab R-s üle 26 000 eestlase. **Relvajõud.** R. relvajõud (*Försvarmakten*) komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, meestel on teenistusaeg 7–12 kuud, naistel on teenistus vabatahtlik. Kõrgem ülemjuhataja on kuningas, tegelikult juhivad relvajõude kaitseväge juhataja kaudu kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest (sh. rannikukaitse), õhujõududest ning kodukaitsest (*Hemvärnet*). Tegutseb ka suur hulk vabatahtlikke poolsõjaväelisi kaitseorg-e, mis teevad tihedat koostööd relvajõududega. 2006 osalesid R. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Libeerias (UNMIL) ja Serbias (KFOR). ■

Rumeenia

Rumeenia (rum *România*), riik Euroopas Doonau alamjooksul. Piir (2508 km) Bulgaaria (608 km), Serbia (476 km), Ungari (443 km), Ukraina (põh- jaosas 362 km, idaosas 169 km) ja Moldovaga (450 km). Kagus piirneb R. Musta merega; rannajoone pikkus 225 km.

Pindala 238 390 km²
 Rahvaarv 21 266 700 (2006)
 Pealinn Bukarest (Bucureşti, 1 862 900, eeslinnadega 2 223 600 el.)
 Haldusjaotus 41 maakonda ja 1 keskalluvusega linn

Riigikeel rumeenia keel
 Rahvuhik leu (ROL)
 Riigitihtis ROM, RO

Politiiline süsteem. R. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib kahevoorulistel otsevalimistel 5 aastaks rahvas. President võib üks kord tagasi valida. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament (*Parlamentul României*). Parlamendi kohtade arv on muutuv, see määratakse rahvaarvu järgi valimissaadusega. Praegu on Sena- tis (*Senatul*) 137 ja Saadikutekojas (*Camera Deputaţilor*) 332 liiget. Mõlema koja liikmed valib proportsionaalsuse põhimõttel 4 aastaks rahvas. Saadikutekojas on 18 kohta rahvusvahemuste jaoks. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Peaministri nimetab president ning kinnitab parlament. Peaministri esitanud valitsuskabineti koosseisu kinnitab

parlament. R-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Sots-dem. Partei (*Partidul Social Democrat*), Rahvuslik Liberaalne Partei (*Partidul National Liberal*), Dem. Partei (*Partidul Demo-*

Haldus- jaotus	Pindala (km ²)	Elanike arv (2006)
Alba	6242	370 600
Alba Iulia	7754	450 700
Arad	754	450 700
Argeş	6826	641 500
Bacău	6621	695 600
Bihor	7544	584 200
Bistriţa-Năsăud	5355	305 900
Braşov	4986	449 600
Brăila	4766	365 900
Buzău	6103	485 200
Calăraşi	5088	318 300
Caras-Severin	8520	317 400
Cluj	6674	688 700
Constanţa	7071	700 300
Covasna	3710	217 500
Dâmbovitza	4054	531 800
Dolj	7414	722 100
Galati	4466	609 400
Giurgiu	3526	291 400
Gorj	5602	379 300
Harghita	6639	319 200
Hunedoara	7063	510 300
Ialomiţa	4453	291 800
Ifov	1583	304 000
Maramureş	6304	498 200
Mehedinţi	4933	295 600
Mureş	6714	566 800
Neamţ	5896	547 200
Olt	5498	476 700
Prahova	4716	809 900
Sălaj	3864	240 900
Satu Mare	4418	356 500
Sibiu	5432	409 700
Suceava	8553	684 300
Teleorman	5790	419 000
Timiş	8697	667 100
Tulcea	8499	253 200
Valcea	5765	403 100
Vaslui	5318	451 700
Vrancea	4857	387 600
Bukarest	238	1 862 900

UNESCO

maailmapäritus
 Doonau delta (1991)
 Moldova kirikud (1991)
 Horezu klooster (1993, 1999)
 Transilvaania kloo-
 kindlustused (1993, 1999)
 Sigheşoara vana-
 (1999)
 Daaklaste kindlused
 (Orăştie mägi-
 (1999)
 Maramureş piir-
 putkirkud (1999)

crat), Suurema R. Partei (*Partidul România Mare*) ja R. Ungari Dem. Liit (rum *Uniunea Democrată Maghiară din România*, ung *Romániai Magyar Demokrata Szövetség*). Kohtusüsteem on kolmeastmeline. Ülemkohtu liikmed määrab president. Põhiseadusliku järelevalvega tegeleva Konstitutsioonikohtu 3 liiget määrab president, 3 Senat ja 3 Saadikutekoda. Kehtib 1991. a. põhiseadus (viimati muudetud 2003). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on R. vaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub R. maailmas 84. kohal.

Sümbolika. R. kolmevärvilise lipu (a-st 1989) eeskujuks on Prantsuse lipp ning sellel on ühendatud Moldova (sinine-punane) ja Valahhia traditsioonilised värvid (sinine-kollane). Lipp võeti kasutusse juba 1859 ning kuni 1989. a-ni oli sellel R. vapp. Sinine värv sümboliseerib taevast, kollane viljavälju ja maavarasid ning punane rahva vaprust ja vabaduse eest valatud verd. Vapi (a-st 1992) sinisel kilbil on kuldne kotkas, kes hoiab nokas risti ning küüniste vahel võimu sümbolit mõõka ja skeptrit. Lipuvärvides rinnakilbil märgib kotkas Valahhiat ja metshärja pea Moldavat, mõõgaga lövi ja sild tähistavad Olteniati ja Banat, must kotkas ja 7 linnust Transilvaaniat ning 2 delfiini Dobrudžat. Hümn (a-st 1990) „Desteaptă-te, române!” („Ärgake, rumeenlased!”), sõnad Andrei Mureșanu, viis Anton Pann. Rahvuslill on koer-kibuvits (*Rosa canina*).

Loodus. R. loodus on piirkonniti väga erinev, see tuleneb pms. pinnamoe iseärasustest: kogu terr. jaguneb enam-vähem võrdselt mägiseks, künklikaks ja tasandikuliseks alaks. Kõrgeim on maa põhja- ja keskosa. R. põhjapiiril on Ukrainast algavad ja keskosas Prahova jõe oruni kulgevad Ida-Karpaadid (Pietrosul, 2303 m). Mäestik koosneb rööpsetest, enamasti põhja-lõuna-suunalistest ahelikest. Mäestiku südame moodustavad liivad kristallilised kivimid, mis on suhteliselt vähe kulunud. Ida-Karpaatide lääneservas on vulkaanilisi ahelikke (sh. Harghita ahelik), kus on vanu vulkaanikraatreid. Seal paikneb ka R. ainus kraatrijärv Sfânta Ana. Enamik mäeahelikke koosneb kergesti kuluvatest lubjakividest ja konglomeraatidest. Mägedesse löikub palju

kitsaid jõeorge. R. keskosas paiknevad põhil. ida-lääne-suunalised Transilvaania Alpid ehk L-Karpaadid. Need koosnevad pms. kristalsetest kivimitest ning on raskesti läbitavad. See on riigi kõrgeim osa (kõrgeim tipp Moldoveanu, 2544 m). Mäed on läbitavad kõrgete kurude kaudu, kuid peamised mnt-d ja rdt-d kulgevad Olti, Jiu ja Doonau maalilistes orgudes. Nii Idakui ka L-Karpaatides on madalikke, see on peamine tööstus- ja põllum-piirkond. Lääne-R. mäed (Bihor, 1949 m) asuvad rühmiti paiknevate massiividena (Transilvaania Maagimäestik, Bihori mäed) Doonau ja Someși jõe vahel, massiive eraldavad sügavad tektoonilised nõod. Ida- ja L-Karpaadid ning Lääne-R. mäed ümbritsevad Transilvaania platood (200–800 m). Maa lääneosas on Kesk-Doonau madalik. Idas, Sireti ja Pruti oru vahel, asub künklik Moldova kõrgustik (kuni 561 m) ning Doonau oru ja Musta mere vahel põhja poole kõrgenev Dobrudža platoo (467 m). R-s leidub rikkalikult kivisoola, võrdlemisi palju pruunsütt, väävli, boksiti ning plii-, tsingi-, vase- ja mangaanimaaki, vähesel määral kulda, hõbedat, elavhõbedat, rauamaaki ja kivisütt; nafta- ja maagaasivaru on ammendumas. Põhil. R. terr-l paikneb ka Doonau soostunud delta. See on tähtis kalastuspiirkond ning veelgi väärtuslikum on sealne eriline elukeskkond (paljude haruldaste liikide elupaik ning rändlindude peatus- ja talvitusala), ka turistide seas muutub see ala üha populaarsemaks. Väga eripärane on Musta mere rannikuriba: seal on mõõdukas kliima ja ilusad liivarannad. Ranniku servaalal on palju järvi (Tasaul, Sîntghiol, Agigea, Techirghiol, Mangalia). Mitmes järves leidub ravimuda ja kuumi väävliallikaid, nende äärde on rajatud tervisekeskusi. R. kliima on mõõdukalt mandriline, kuid erineb piirkonniti suuresti. Kliimat mõjutavad Karpaadid, mis takistavad Atlandi õhumasside tungimist lõunasse. Juuli keskmine t° on madalikel ja madalamail kõrgustikel põhjaosas 20 ja lõunaosas 23, mägedes 14–16 °C, jaan-i keskmine t° on rannikul 0–1, sisemaistel madalikel –1 kuni –3 ja mägedes kohati alla –10 °C. Sademeid on mägedes 1200–1400, madalikel 350–600 mm/a, kõige vähem sajab rannikul ja Doonau deltas. Jõesid on palju, nad kuuluvad Doonau vesikonda ja nende vooluhulk kõigub tugevasti. Doonau voolab R. terr-l ja piiril 1089 km ulatuses, Karpaatidest laskuvad lisajõed (Prut, Siret, Jiu, Olt, Mureș) on eriti veerohked kevadsuvel. Jõed on väga energiarikkad ning neile on rajatud hüdroelektrijaamu. Madalikel valdavad stepi- ja metsastepi mustmullad, jõelammidel alluviaalmullad (lammimullad), kõrgustikel ja eel-mägedes metsa hallmullad ning metsapruunmullad ja leet-pruunmullad. Mets kasvab põhil. mägedes ja hõlmab R. terr-st 28 % (2005). Eelmäestikes on tamme- jm. lehtpuusalusid, madalamal mägedes põõgi-, kõrgemal kuuse-nulumetsa, 1800–2000 m kõrgusel algavad alpiniidud. U. 1/4 metsa-alast on okasmets, see moodustab väärtuslikema tarbepuiduvaru. Doonau deltas kasvab 360 000

astmine tulumaks võrdse tulumaksuga (16 %). Nüüd on R-s Euroopa liberaalsemaid maksusüsteeme ning loodetakse, et koos välisinvesteringute suurenemisega aitab see majandust elavdada ja ühtlasi vähendada ülisuurt korrupsiooni. 2004 saadi esimest korda IMF-ilt majandusabi. 2004 toodeti elektrienergiat 54,5 mrd. kWh (sellest u. 1/3 hüdroelektrijaamades) ja tarbiti 49,62 mrd. kWh. 1996 käivitati Cernavodā te. Elektrienergia väljavedu (3,7 mrd. kWh) ületab suuresti sisseveo (2,6 mrd. kWh, 2004). R. maagaasivaru oli 2005. a. 300 mrd. m³, 2004 toodeti maagaasi 11,8 ja tarbiti 18 mrd. m³. Naftavaru oli 2004. a. 68 mln. t, austas toodeti naftat 5,9 ja tarbiti 10,5 mln. t. Tööstuse põhiharud on masinachitus (tööstusmasinad, traktorid, vagunid, vedurid, laevad) ja metallurgia, need annavad u. 1/3 riigi tööstustoodangust. 2005 oli tööstustoodangu kasv ainult 1,9%. Peamised tööstuskeskused on Bukarest, Braşov, Ploieşti, Cluj-Napoca, Craiova, Arad, ja Reşiţa, piirkonniti on spetsialiseerunud. Hoogsalt areneb elektroonikatööstus. Toodetakse ka tekstiiltooteid, jalanõusid, puitu ja ehitusmaterjale. Erinevalt masinatööstusest ja metallurgiast püüneb puidu- ja tselluloositööstus kohalikul tasemel. Puidu üldvaru poolest (1,1 mrd. m³) on R. Kesk-Euroopas esikohal. Olulisel kohal on autokoostetevõtted, maavarade ammutamine, keraamikatööstus, toiduainetööstus ning nafta töötlemine. Toiduainetööstuse põhiharud on jahu-, teravilja- ja siirupi-, taimeõli-, köögi- ja puuviljakonservi- ning veinitööstus. R. jõed ja jär-

ved ning Musta mere rannikuala on kalastuspiirkonnad. Kõige rohkem kala püütakse Doonaust ja selle deltast, enamik kala tarbitakse värskelt. Haritavat maad on 41,5 % (2005) terr-st, see on riigi olulisi loodusressursse. R. on Poola järel Ida-Euroopa suurimaid põllum-riike. Niisutatavat maad on 30 770 km² (2003). Põllum-s valdab taimekasvatus: teraviljadest kasvat. nisu, otra, rukist, kaera ja maisi, tehnilistest kultuuridest suhkrupeedi ja päevalille. Tähtis on kartuli- ja köögivilja- ning viinamarjakasvatus. Loomakasvatustes on põhiline lamba- ja kitsekasvatus (mägi-karjamaadel), kuid tähtsad on ka veise-, hobuse-, sea- ja linnukasvatus. R-s on 61 lennujaama, neist 25 kõvakattelistel radadega (2006); tähtsaim rahvusv. lennujaam asub Bukarestis. Gaasijuhtmeid on 3508 km, naftajuhtmeid 2427 km (2006). Sisemaises kauba- ja reisijateveos valdab rdt-transport. Rdt-d on 11 385 km (2005), mnt-id 198 817 km (sh. 60 043 km kõvakattelist, 2004). Välisvedudes on tähtis osa jõe- ja meretranspordil. Veeteede kogupikkus on 1731 km, sh. 1075 km Doonaul, 524 km Doonau lisajõgedel ja 132 km kanalitel (kõik 2005). Suurimad sadamad on Constanţa (suurim ja tähtsaim), Brăila, Galaţi ja Tulcea. R. väliskaubandusbilanss on negatiivne: 2005 eksporditi kaupa 27,72 mrd. \$ ja imporditi 38,15 mrd. \$ eest. Tähtsad väljaveokaubad on rõivad, jalanõud, metallid, metalltooted, masinad, seadmed, mineraalid, kütus, kemikaalid ja põllum-tooted. Sisse ostetakse masinaid, seadmeid, kütust, mineraale, kemikaale, tekstiiltooteid, metalle ja põllum-tooteid. 2002 külastas R-t üle 3 mln., viimaseil aastail juba üle 7 mln. turisti (enamik Lääne-Euroopast ja USA-st). Turism on üks suurima arenguvaruga majandusharusid. 2005 investeeriti turismi üle 1 mln. \$.

Ajalugu. R-s on mitu keskmise paleoliitikumi koobasasulat (Ohaba-Ponor, Borosteni, Boineşti jmt.), mille vanus on 36 000–58 000 aastat. VI a-tuh. e. Kr. levisid R-sse lõunast maaviljeluslikud maalitud keraamika kultuurid (Criş, Vădastra, Boian ja Gumelniţa kultuur). V a-tuh. e. Kr. tekkisid Cucuteni kultuuri asukad elasid suurtes mitmeruumiliste elamutega küldes. IV a-tuh. e. Kr. hakati kasutama vaske. 7.–6. saj. e. Kr. tekkisid Musta mere ranniku kreeklaste kolooniad Istros, Callatis, Tomis (Constanţa) jmt. Raua kasutamine elavnes 6. saj. e. Kr. sküütide ja keltide mõjul. Maa põhirahvastiku moodustasid traaklaste hulka kuuluvad geetid ja daaklased. 5.–4. saj. e. Kr. tekkisid Lõuna-R-s ja Bulgaarias traaklaste riiklikud moodustised. 1. saj. e. Kr. kujunes põhil. R. alal daaklaste hõimuliit (kun. Burebista, 70–44 e. Kr.), sellest 1. saj. p. Kr. kujunenud Daakia riik (keskus Sarmiszegethusa) langes kun. Decebaluse (srm. 106) ägedast vastupanust hoolimata 106 Rooma võimu alla ning muudeti Daakia prov-ks. Kohalik rahvastik romaniseerus. Suutmata provintsi gootide jt. barbarihõimude eest kaitsta, loobus keiser Aurelianus 271 Daakia valitsemisest. 4.–5. saj. suure rahvasterändamise

Rohkete (16. saj.)
Sucevița kloster

1989-91	Pentru	1991-92	Dumitru Stodol	1992-96	Nicolae Vacaru	1996-98	Vladimir	1998-99	Fabian	1999-2000	Mugur Isarescu	2000-04	Adrian Nastase	2004 -	Călin Cioloș	tin-Anton Popescu	Tăriceanu
---------	--------	---------	----------------	---------	----------------	---------	----------	---------	--------	-----------	----------------	---------	----------------	--------	--------------	-------------------	-----------

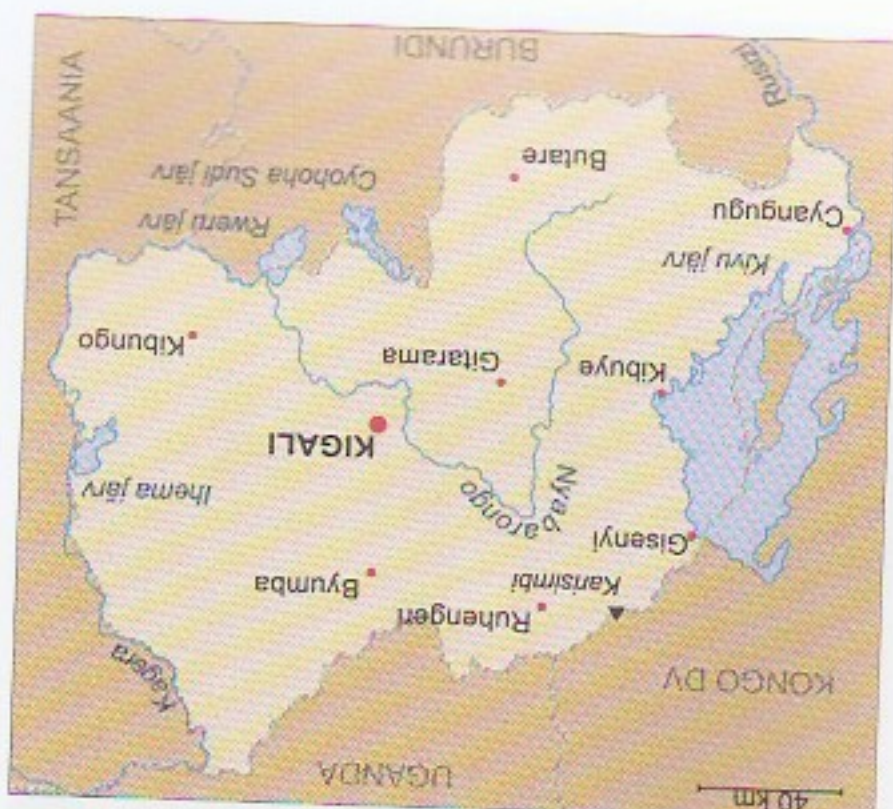
6. III 1945 tuli võimule Rahvuslik-Dem. Rinde valitsus eesotsas Petru Grozaga (peaminister 1945–52). 1947 keelustati nn. kodanlikud parteid, 30. XII 1947 oli kun. Mihai I sunnitud troonist loobuma ja ta lahkus riigist. 1948. a. põhiseadus (täiendati 1952) sätestas NSV Liidu mudeli järgi loodud R. Rahvavabariigi, kus võim kuulus R. KP-le, mille eesotsas oli 1945–65 Gheorghe Gheorghiu-Dej. Marksistlike põhimõtete alusel alustati üleminekut sotsialismile: juunis 1948 riigistati suurem osa tööstusest, 1949 algas põllum- e kollektiviseerimine. 1955 liitus R. VLO-ga. 1958 lahkus R-st NSV Liidu sõjavägi. 1965 nimetati riik R. Sotsial. Vabariigiks ja võeti vastu uus põhiseadus. 1965–89 oli võimul Nicolae Ceaușescu, kes oli a-st 1974 R. KP juht ja ühtlasi R. president; ta valitses diktaatorina terrori abil ning koondas valitsemisohjad oma perekonnaliikmete, sugulaste ja sõprade kätte. Suurejooneliselt alustati arengukavasid, kuid need ei andnud soovitud tulemusi (nt. kukkus läbi kava moderniseerida R. majandust välislaenu abil). Välispoliitiliselt oli R. suhteliselt iseseisev: astus 1965 välja VLO-st (säilitades siiski oma liikmelisuse VMN-is), aitas pärast 1967. a. araabia maade ja Israeli sõda korraldada Egiptuse presidendi Muḥammad 'Anwar as-Sādāti ajaloolist rahusõltuvusiitli Israeli, mõistis avalikult hukka VLO riikide interventsiooni Tšehhoslovakkias (1968), ei toetanud NSV Liidu invasiooni Afga-

nistani (1979), hoidis sõbralikke suhteid Hiina RV-ga ja arendas sidemeid USA-ga. 1980. a-te lõpuks oli siseturu alusel majanduse arenemine ammendunud. Üle jõu käivate välislaenude kustutamiseks (1989 suutis R. välisvõla likvideerida) vähendati järsult sissevedu, rahva elatustase langes. Ahistati rahvusvähemuste (ungarlaste, sakslaste jt.) õigusi. 16.–17. XII 1989 algasid Timișoaras pms. ungarlastest vähemuse rahutused, mis suruti veriselt maha, 21.–22. XII 1989 puhkes Bukarestis rahvaülestõus, millega liitus ka sõjavägi. Valitsus kuulutas välja sõjaseisukorra, kuid sõjavägi asus ülestõusnute poolele. N. Ceaușescu ja tema naine vangistati Târgoviștes ja hukati sõjakohutu otsusega 25. det. Võimule tuli Rahvuslik Päästerinne (juht Ion Iliescu), erakonnad said tegutsemisvabaduse, R. KP saadeti laiali. 20. V 1990 korraldatud mitmeparteilistel presidendivalimistel sai R. presidendiks kunagine tippkommunist, kuid 1980. a-tel põlu alla sattunud I. Iliescu. Uus valitsus alustas erastamist, dekollektiviseerimist ja turusuhetele üleminekut. 1991 võeti vastu uus, dem. põhiseadus. 2003 tehtud põhiseaduse muudatused laiendasid rahvusvähemuste keelekasutusõigusi. Viimastel parlamendivalimistel (2004) sai Sots-dem Partei ja Konservatiivse Partei (*Partidul Conservator*) moodust. Rahvuslik Liit (*Uniunea Națională*) Senatis 57 ja Saadikutekojas 132 kohta, Rahvuslik-Liberaalse Partei ja Dem. Partei moodust. Õigluse ja Tõe Liit (*Alianța Dreptate și Adevăr*) sai vastavalt 49 ja 113 kohta. Presidendiks valiti Traian Băsescu, kes sai teises voorus 51,2 % häältest. 2004 sai R. NATO ja 2007 EL-i liikmeks. R. toetab aktiivselt USA juhitud võitlust rahvusv. terrorismiga. A-st 1955 on R. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 13. IX 1991.

Relvajõud. R. relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel (teenistusaeg on 4–8 kuud) ja vabatahtlikest. 2007. a. kavatseb R. üle minna elukutselisele sõjaväele. Kõrgem ülemjuhataja on president, kindralstaabi ülema kaudu juhib relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest, õhujõududest ning poolsõjaväelistest org-dest (piirivalve ja sandarmeeria). 2006 osalesid R. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Iraagis ja Serbias (KFOR). R. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõudadesse, 2007. a. paigutatakse R. terr-le USA üksused. ■

Politiline süsteem. R. on presidentaalne vabariik. Presidendi valib 7 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament. Senati (*Uniw- we wa Sena, Sénat, Sénate*) 18 liiget valivad 8 aastaks provintside volikogud ja ametikonnad, 8 liiget nimetab president. Saadikutekoja (*Uniwte w Abadepte, Chambre des députés, Chamber of Deputies*) 53 liiget valib 5 aastaks proport- sionaalsuse põhimõtteel rahvas, 27 liiget valivad piirkondlikud volikogud ja ametikonnad. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Peaministri ja vali- tsaaburi liikmed nimetab president. R-s on mit- meerakendusisüsteem. Juhtiv erakond on R. Isamaa- partei. *Frans patriotique rwandais, Rwandan Pa- triotic Front, obitismad oppositsioonierakonnad* (1994). Partei (*Parti social démocrate,*

Pindala	26 338 km ²
Rahvaarv	8 807 200 (2006)
Pcaalim	Kigali (800 000 el.)
Haldusjaotus	5 provintsi
Riigikeeled	ruanda, prantsuse ja inglise keel
Rahaaühik	Rwanda frank (RWS)
Riigitiähised	RWA, RW

Rwanda, R. Vabariik (ruanda Rwanda, Repub-
lika y'u Rwanda; pr Rwanda, République rwan-
daise; ingl Rwanda, *Rwandese Republic*), riik
Aafrika keskosas, lõuna pool ekvaatorit. Pii (893
km) Uganda (169 km), Tansaania (217 km),
Burundi (290 km) ja Kongo DV-ga (217 km).

Rwanda

Social Democratic Party) ja Liberaalne Partei (Parti libéral, Liberal Party). Kohtusüsteem on kolmeastmeline: Ülemkohus, ringkonnakohtud ja esimese astme kohtud. Kehitb 2003. a. põhi-seadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on R. mittevaba riik. Korruptsioonindeksi järgi asub R. maailmas 121. kohal.

Sümboolika. R. lipu (a-st 2002) sinine, kollane ja roheline värv sümbooliseerivad vastavalt rahu, arengut ja heaolu ning hutu, tuisi ja batwa rahva rahulikkude koosseisist. Kuldne päike on lootuse võrdkujud. Vapil (emblemil, a-st 2002) on tavapärased R. sümboolid: korv, harmasrastas, sorgo, kohvipuok, päike ning kaks kilpi. Neid ümbritsevad roheline pael tähistab tööd ja sellega saavutatavat edu. Ülal on ruanda keeles riigi nimi ning all rahvuslik deviis „Übunwe, umutimo, gikunda igitu“ (‘ühitus, töö, isamaalikus’). Hümn (a-st 2002) „Rwanda Nziza“ (‘Kauhis R.’), sõnad Faustin Muringo, viis Jean-Bosco Hashakamimana.

Hashakamana.
Loodus. R. asub Ida-Aafrika kilimaa loodeosas.

Suurem osa riigi territooriumist paikneb 1500–2000 m kõrgusel. Maapind tõuseb astanguliselt idast

(1400–1800 m) laande (2500–3000 m) ja las-
kub scejarel jartsult Ida-Afrika alangule. Riigi

kaanilise looduse kerkib alangult Virunga vul-

eriti (inamaak), voltamini, beruliumimaaki,

maagaasi (57 mrd. m³, 2002). Valitseb ühtlane

...st dets-ni ja martsist maini. Sajab keskm. 1000

kuni 2000 mm/a), vähem keskosa kliimaal ning öhla- ja idaosas Kivallits on keskmiselt 1000

9,4 ja juulis 21,1 °C. Suurim jögi on maa idapoolil

alju soid ja jätvi ning ainulaadne ujuvasaam.

ets. Valdab savann. Vintuga massiivil kasvab

hamametsa. R-s elab 151 liiki imetajaid. Linde 730 liiki (200 liiki on pestitseid). roomajaid 97

kahepaikseid 25 liiki. Riigis on 11 KA-d (sh. 3

Map of the study area in Uganda, showing the location of the study site relative to the country's borders and major roads.

A map of the Kongo region, showing the Kongo River and the city of Kongo. The map is oriented with North at the top. The Kongo River is shown flowing from the top left towards the bottom right. The city of Kongo is marked with a red dot and labeled 'Kongo'. Other labels include 'Kongo DV' and 'Kongo'.

A map of Rwanda with a red dot indicating the location of Kigali. The word 'KIGALI' is written in bold capital letters next to the dot. The map shows the country's borders and some geographical features like lakes and rivers.

Tanzania
Cyohaha Sudjani
Rwenzori
Cyanguu
Bulape

EE S

Rwanda

RP-d) ja 1 BKA. Tuntuimad on Akagera RP (900 km², asut. 1934) ja Vulkaanide RP (120 km², asut. 1925 mägigorillade kaitseks).

Rahvastik. 99 % rahvastikust moodustavad bantu keelte hulka kuuluvat ruanda keelt kõnelevad ruandad. Neist 84 % on hutud ja 15 % tutsid. 1 % R. rahvastikust on pügmeed (batvad ehk tvaad). 1996. a-st on peale ruanda keele (seda räägivad peaaegu kõik) ametlikud keeled ka prantsuse ja inglise keel, suhtluses kasut. ka suahiili keelt. R. on Aafrika tihedaima asustusega riik (keskmine asustustihedus 334 in./km²). Usklikest 56,5 % on katoliiklased, 26 % protestandid, 11 % adventistid ja 5 % muslimid, on ka hõimuusklikke. Kirjaoskajaid on u. 70 %, täiskasvanud ruandalastest.

Majandus. R. on vaene, majanduslikult maha jäänud põllumaa, tema arengut on pidurdanud hutude ja tutside vastasseis. U. 60 % ruandalastest elab allpool vaesuspiiri. Ligikaudu 90 % rahvastikust tegeleb põllumaa-ga. Põllumaad on 45,6 % terr-st (2005) ja püsiluhtuuride all 10,3 %. Tähtsaimad väljaveo tarbeks kasvatatavad kultuurid on kohvipuu, teepõõsas, neitsikummel (sellest saadakse putukamürki püreetrit) ja kiinapuu (tema koorist saadakse hiniini). Viljeldakse ka bataati, maniokki, taro, sorgot, maisi, riisi, kartulit, aed-üha, banaani, maapähklit, suhkruroogu ja tubakat ning kasvat. lilli. Peetakse veiseid (palju kasvat. pikasarvelisi ankole veiseid), kitsi, lambaid, sigu, kodulinde ja mesilasi. Püütakse kala. Kaevandamist kassiteriiti ja volframiiti. Töötlevas tööstuses valdavalt põllum-saadusi töötlevad väikeettevõtted, tegutseb ka ehitusmaterjali- (tsemendi-), müüri-, tekstiili- ja jalatsitööstuse ettevõtteid. R. R-s ei ole, mnt-id on u. 10 000 km, neist kõvakattelisi alla 10 %. Kivu järvel sõidetakse väikehävadega. Kigali läh. on rahvusv. lennujaam. R. peamised väljaveokaubad on kohv, tee, kassiteriid ja kassiteriit, tähtsaimad sisseveokaubad on trüüained, masinad, naftasaadused ja chitumaterjalid. Sissevedu ületab väljaveo (2005. a. vnti kaupu sisse 243 mln. ja välja 98 mln. \$ vnt). Tähtsaim sisseveomaa on Kenya (2005. a. impordi väärtusest 24 %), järgnevad Uganda (6 %) ja Belgia (5 %), välja veetakse kaupu kõige

rohkem Saksamaale (2005. a. ekspordi väärtusest 11 %), vähem Hiinasse (6,5 %) ja Belgiasse (4,5 %). Kiiresti arenev majandusharu on turism. 2005. a. külastas R-t 142 000 turisti.

Ajalugu. R. vanimad asukad olid pügmeede hulka kuuluvad, kütimisega tegelevad tvaad, 10. – 14. saj. kujunesid enamusrahvaks bantude hulka kuuluvad põlluharijad hutud. 14. saj. paiku rändasid sinna Etioopiast sõjakad karjakasvatajad tutsid, kes rajasid oma riigi, mille eesotsas oli jumalikustatud valitseja (*bami*). Riik oli võimsaim 19. saj. valitseja Kigeri IV Rwabugiri ajal [1853–95]. 1885 sattus R. Berliini konverentsi otsusega Saksamaa mõjupiirkonda. 1923 sai R-Urundi haldamiseks Rahvasteliidu mandaadi Belgia ning a-st 1946 oli see ÜRO otsusega Belgia hooldusala. Sisuliselt säilitas võimu tutside hõimuaristokraatia valitud *bami*, kelle kinnitas Belgia kuningas. 1950. a-tel tugevnes iseseisvusliikumine. Tutsid taotlesid kohest iseseisvust ja kõigi eesõiguste säilitamist, hutud nõudsid tutsidega võrdsed õigusi. 1959 asutasid nad Hutu Vabadusliikumise Partei (*Parti du mouvement de l'émancipation du Hutu*), samal aastal andis Belgia R-Urundile omavalitsuse. Algasid hutude ja tutside üha sagedamad kokkupõrked. 1960. a. kohalikud valimised võitsid ülekaalukalt hutud, monarhia kaotati. 27. VI 1962 tühistas ÜRO Belgia hooldusõiguse ja otsustas moodustada iseseisvad riigid R. ja Burundi. R. kuulutati iseseisvaks 1. VII 1962. Esimeseks presidendiks sai hutu Grégoire Kayibanda. Hutude ja tutside vastuolude süvenedes (verised kokkupõrked 1963 ja 1972) teravnesid suhted Burundiga, kus olid võimul tutsid. 5. VII 1973 tegi hutust kindralmajor Juvénal Habyarimana sõjaväelise riigipöörde ja keelustas erakonnad. 1975 moodustas ta uue ainupartei Rahvuslik-Rev. Arenguliikumise (*Mouvement révolutionnaire national pour le développement*), kuhu võisid kuuluda kõik riigi kodanikud, olenemata rahvusest. 1978. a. põhiseadusega võim vormiliselt demokratiseeriti. 1990 alustasid Uganda toetatud tutsid valitsusvastast relvavõitlust. 1991 saavutati kokkulepe sõjategevuse lõpetamiseks ning 1992 mitmeparteilisuse lubamiseks. 1994 hukkusid J. Habyarimana ja Burundi hutust naispresident Cyprien Ntaryamira lennuõnnetuses. Päev hiljem tapsid hutudest sõdurid tutsist peaministri Aghate Uwilingiyimana ja algas kavakindel tutsidevastane genotsiid, milles hukkus 0,5–1 mln. in. Vastuseks hõivasid tutsid koondava R. Isamaarinde relvaüksused suure osa riigi terr-st, u. 2 mln. hutut põgenes naaberriikidesse. Genotsiidi ajal toime pandud kuritegude uurimiseks on ÜRO asutanud erikomisjoni. 2003 võeti vastu uus põhiseadus, mis kuulutab kõigi etniliste rühmade võrdsust ning seadustab, et president ja parlamendi esimees ei tohi olla ühest erakonnast. Samal aastal toimunud Saadikutekoja valimised võitis R. Isamaarinne, kes sai 33 kohta. President on a-st 2000 Paul Kagame (tutsi), peaminister Bernard Makuza (hutu). A-st 1962 on R. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 14. III 2006. ■

The coat of arms of the Cook Islands features a central shield divided into three sections. The top section is yellow with a green cross and a central yellow rectangle. The bottom section is purple with a white cross. The sides of the shield are green. Flanking the shield are a white shark on the left and a brown crocodile on the right. Above the shield is a banner with the text "TO LEAD IS TO SERVE". Below the shield is a white sailboat on a blue base, with a yellow sunburst at the bottom.

Pindala 28 400 km²
Rahvaarv 481 400 (2006)
Pealinn Honiara (57 400 el.)
Haldusjaotus 9 provintsi (*province*)
Riigikeel inglise keel
Rahavõrk Saalomoni Saarte dollar (SBD)
Riigitihtis SB

Politiline süsteem. S. S-d on Rahvaste Ühendusse kuuluv konstitutsiooniline monarhiaga riik. Riiigipea on Suurbritannia kuninga või kuninga (a-st 1952 Elizabeth II), keda kohapeal esindab kindralkuberner. Kindralkuberner valib 5 aastaks parlament ja kinnitab monarh, ta peab olema S. S-te kodanik. Seadusandlik organ on Rahvusparlament (*National Parliament*), mille 50 liiget valib enamusvalimistel 4 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Peaministri valib oma liikmete hulgast parlament. Valitsus- ja koostöö liikmed nimetab peaministri ettepanekul parlament liikmete hulgast kindralkuberner. S. S-ile on mitmaparteisüsteem, kuid parlamendilisteks üksikandidaadid. Olulisimad

erakonnad on Rahvuspartei (*National Party*), Rahva Liidupartei (*People's Alliance Party*) ja Maaelu Edendamise Partei (*Rural Advancement Party*). Kohustusüsteem on kolmeastmeline: Kõrge Kohus, magistraadikohtud ja alamastme kohtud. Kehtib 1978. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on S. S-d osaliselt vaba riik.

Sumboolika. S. S-te lipu (a-st 1977) sinine värv sümboliseerib merd, roheline loodust ja kollane päikesepaistet. Sinisel väljal olevad viis valget tähte märgivad riigi kunagist 5 haldusüksust. Lipu- värvides vapikilbil (vapp a-st 1978) kujutatud kotkas, fregatilinnud, kilpkonnad, kilp, odad, vibu ja nooled on saarestiku piirkondade sümbolid. Vapikilpi toetavad krokodill ja hai, selle kohal on tõusev päike ja all rahvuslik devis, "To lead is to serve" ("juhida tähendab teenida"). Hümn (a-st 1978) "God save our Solomon Islands" ("jumal kaitses meie S. S-i"), sõnad Panapasa Balekana ja Matila Balekana, viis Panapasa Balekana.

Loodus. S. s-d paiknevad kahe rööbise loode- de—kagu-suunalise reana Uus-Guineast idas, eraldades Saalomoni mere Vaiksest ookeanist. Saarestiku suurim saar Bougainville ja loodepool- seim saar Buka kuuluvad Paapua Uus-Guinea, ülejäänud saared S. S-te koosseisu. Kirdpoolne saarerida on 700, edelapoolne 850 km pikku- ne. Kahe saarega vahel on väinameri *The Slot*. S. s-test 400—500 km ida pool asuvad Santa Cruzi saared. Palju on korallisaari ja -rahvusi. Enamikku saarestest ümbritsevad rannarifiid. Kokku kuulub S. S-tele 992 saart ja väikesaart, mis paiknevad 1 350 000 km² suurusel merealal (asustatud on 347 saart, 2003), läänepoolseima Mono ja ida- poolseima Fatutaka vahe on 1660 km. Suuremad saared on tekkelt vulkaanilised ja mägised, piki nende telgjoont kulgeb 800—1200 m kõrgune rihelik, Guadalcacanalil kerkivad mäed üle 2000 m (Makarakomburu, 2447 m). Sagehi on maavari- naid. Kaevandatakse kuld ja hõbedat, kuid on ka boksitiidi ja fosforiidi ning tsingi-, plii-, vase-, koo- balti- ja niklimaahti leitud. Vahtiseb niiske lähis- ekvatoriaalne kliima. Aasta keskmine t° on ran- nikul 26—28 °C. Sajab 2000—3000, mägides kuni 4000 mm/a. Juunist sept-ni puhub kagupassaat, siis

EE SM4 151-161

ajal (dets-st märtsini). Tekib purustavaid troopilisi tsükloneid. Palju on lühikesi ja kärestikulisi jõgesid. Mullastikus valdavad punased ja punakollased ferralliitmullad. 85 % terr-st (2003) katab pms. troopiline igihaljas vihmamets (palmid, pandanid, sõnajalgpuud, liaanid). Guadalcanali saare põhjaosas on savanne, rannikul mangroove. S. S-d elab 53 liiki imetajaid (palju on käsitiivalisi). Linnu on 287, sh. pesitsejaid 111 liiki. Roomajaid on 70 ja kahepaikseid 12 liiki. S. S-d on 17 KA-d, sh. Queen Elizabethi RP. Rennelli saare idaosa on UNESCO maailmapärandi nimistus (1998).

Rahvastik. Rahvastikust 94 % on melaneeslased ja 3,5 % polüneeslased (elavad kaugemal väikesaartel ja atollidel), 1,5 % on 1950.–60. a-il Kiribati saartelt Shortlandi, Vaghena ja Gizo saarele ümber asunud mikroneeslasi. Vella Lavella saarel elab mõni tuhat paapuat. Vähesel arvul on hiinlasi, inglasi ja austraallasi. Inglise keelt oskab 1,5–2 % rahvastikust, suhtluskeel on inglise keelekeel (pidžin), väikestes keelekogukondades on kasutusel kohalikud keeled (kokku 87). Keskmine asustustihedus on 17 in./km², tihedaimalt on asustatud Russelli ja Nggela saared ning Malaita saar. Usklikest on 95 % kristlased (sh. 33 % anglikaanid, 19 % katoliiklased, 17 % baptistid, 11 % metodistid, 10 % adventistid) ja 3 % hümnusklikud. Koolikohustust ei ole. U. 45 % elanikest on kirjaoskamatud. Keskkoolis õpib iga viies 13–18-aastane noor (2004), kõrgharidust annatakse Austraalia ja Fidži ülikoolides. Tervishoiuasutusi on suurematel saartel.

Majandus. S. S-d on majanduslikult vähearenenud, majanduse alus on troopiline maaviljelus. Arengut on pidurdanud separatistlike rühmitiste vägivaldsus. Haritavat maad on 2,6 % terr-st (2004). Tavaliselt kasvatatakse riisi, bataati, jamssi, taro, maniokki, manükkli, köögivilju ja banaani, pms. väljaveo saadaks kookospalmi, õlipalmi, kakaopuud, tsitrusi, ananasi ja paprikat. Peetakse veiseid, sigu ja linnuliide. Rannikul püütakse kala (pms. tuune), krangit, krevetit ja pärlikarpe. Tähtsaim tuluaallik on mets. Aastas raiutakse 650 000–700 000 m³ metsa (20 % küttepuid). Kogutakse kopaalju. Vähesel määral on ka puidu-, mööbli-,

metalli-, tekstiili-, õmblus-, naha-, jalatsi-, kala- ja toiduainetööstuse ettevõtteid. Valmistatakse tarbeseemeid ja meeneid, ehitatakse paate. Rdt-d ei ole, mnt-id on 1360 km (34 km asfalteeritud, 2003). Saartevahelist ühendust peetakse laevadega. Suurim meresadam on Honiara, väiksemad sadamad Tulagis, Yandinas, Gizos ja Aukis. Honiara läh. on rahvusv. lennujaam. Välja veetakse puitu, külmutatud kala, kakaouba, kopro, kookos- ja palmiõli, sisse toidu- ja tarbekaupa, masinaid, naftasaadusi ja väetisi. Peamised kaubanduspartnerid on Hiina, Austraalia, Jaapan, Singapur ja L-Korea. 2002 käis S. S-d 37 000 turisti. Turismi pidurdavad pol. ebastabiilsus ja suur kuritegevus.

Ajalugu. S. S-d asustasid arvat. melaneeslastest meresõitjad. Eurooplastest avastasid saared 1567–68 hispaanlased Pedro Sarmiento de Gamboa ja Álvaro de Mendaña de Neira. Viimane andis saartele ka nime, kuna lootis sealt leida Juuda kun-a Saalomoni varandusega võrreldavaid aardeid. Suurem huvi saarte vastu tekkis alles 18. saj. lõpul pärast Inglise kapteni Philip Cartereti retke (1767). 1830. a-tel hakkasid eurooplased rajama sinna asundusi. 1885 sai Saksamaa oma valdusse saarte põhjaosa ja Suurbritannia lõunaosa. Inglise kuulutasid oma ala 1893 protektoraadiks. Saksamaale kuulunud osa hõlvas I maailmasõja algul 1914 Austraalia, 1920 sai ta selle Rahvasteliidu otsusega oma mandatumaaks. II maailmasõja ajal vallutas enamiku saari Jaapan. Aug-st 1942 veebr-ni 1943 pidasid pms. Guadalcanali saare pärast USA ja Jaapani sõjajõud ägedaid lahinguid, mis laastasid saare. 1946 muudeti S. S-d ÜRO otsusega Austraalia hooldeks. 1976 võimaldas Austraalia saartele sisemise omavalitsuse ning 7. VII 1978 kuulutati S. S-d Rahvaste Ühendusse kuuluvaks iseseisvaks riigiks. Esimeseks peaministriks sai Peter Kenilorea. Alates esimestest valimistest (1980) on riigis olnud võimul 12 valitsust, neist kolmel korral Solomon Mamaloni juhtimisel. 1999 algasid Guadalcanali saare põliselanike ja Malaita pärit uusasunike vahel kokkupõrked. Põhjuseks olid maaomandi probleemid ja uusasunike rahulolematuse neile pakutavate sotsiaalteenustega. U. 20 000 malaitlast põgenes pealinna Honiara. Relvarühmitis Malaita Kotajõud alustas relvastatud võitlust, mis ähvardas kasvada kodusõjaks. Aug. 2003 saarele saabunud Austraalia, Uus-Meremaa, Fidži ja Paapua Uus-Guinea rahvusv. rahukaitsejõud suutsid tagada relvarahu. 2006. a. parlamendivalimistel said üksikandidaadid 30 ning Rahvuspartei ja Maaelu Edendamise Partei kumbki 4 kohta. Pärast seda kui äsja valitud parlament oli esitanud peaministriks Snyder Rini, puhkesid pealinnas rahutused, mis kasvasid kohalike hiinlaste vastaseks vägivaldaks (S. Rini peeti Hiina ja Taiwani äriühingundade mõjualuseks) ja lõppesid peaministri vahetumisega. Korra taastamiseks sekkusid Austraalia ja Uus-Meremaa sõjaväe- ja politseiüksused. A-st 1978 on S. S-d ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Alagandus. 1970. a-teni oli peamine tegevusala suhkrurookasvatuse ja suhkrutootmine. Nüüdisajal annab põhilise osa sissetulekust turism, olulised on ka tööstus ja maksuparadiisi pangandus. S. K-l ja N-l on registreeritud u. 17 000 välisfirmat, et saada riigis kehtivaid maksusoodustusi. Enamik töökaiti on loodud turistide teenendamiseks. On ka välkeselektroonika-, õmblus- ja toiduainetööstuse ettevõtteid. Elektriijaamade koguvõimsus a. 2003. a. 20 000 kW (toodang 111,7 mln. kWh). Tähtsaim põllum.-kultuur on endiselt suhkrurook. Suhkrutööstus kuulub a-st 1975 riigile. Suhkrumüügist saadav tulü sõltub suurel määral suhkru hinnast maailmaturul ja ilmastikuoludest (põuad, orkaanid). Toodangu mitmekesistamiseks on hakatud kasvatama ka bataati, jamssi, naeris- ja kookospalmi. Peetakse kitsi, ankeid, veiseid ja sigu. Mõningane tähtsus on merekalapüügil (saak u. 600 t aastas). Riigis on 520 km mnt-id, neist 138 km kõvakattega. Saint Kitts saarel on 50 km kitsarööpmelist rdt-d, mis teenindab pms. suhkrutootmist ja turismi. Tähtsaim sadam on Basseterre. Riigis on 2 lennujaama

Ajalugu. S.K-i ja N-e öllisasukad olid aravaki ja kariibi indiaanlased. Eurooplastele avastas saared 1493 Christoph Kolumbus. 1623 rajasid Saint Kittsile ja 1628 Nevisesele asundused inglased, hiljem prantslased. Saared olid pikka aega Suurbritannia ja Prantsusmaa vaidlusobjekt (Prantsusmaa kehtestas oma võimu 1705 ja 1782), kuni nad Utrechti (1713) ja Versailles'i rahulepinguga (1783) läksid lõplikult inglaste valdusse. Algul arendati saartel tubakakasvatust, 1640. a-tel hakati rajama laialdasi suhkrurooistandusi, kus töötasid Aafrikast toodud neegerorjad. Pärast Suurbritannia asumaades orjanduse keelustamist (1833) jäid neegrid suhkrurooistandustesse palgatöölistena. 1690 Nevist tabanud ränk maavärin ja sellele järgnenud tsunami purustasid täielikult saare tolleaegse pealinna Jamestowni, laastasid suhkrurooistandused ning põhjustasid sellega monokultuuril põhineva majanduse allakäigu. 1778 avati Nevisel kuumaveeallikatega supelasutus, mis tegi saarest rikkaste Inglise turistide sihtkoha ja aitas kaasa saare majanduse arengule. Olles a-st 1882 halduslikult ühendatud Anguillaga, kuulusid S. K. ja N. 1871–1956 Briti Tuulealuste saarte ja 1958–62 Lääne-India Föderatsioonile. 1967 said S. K. ja N. Suurbritanniaga assotsieerunud riigiks ning saavutasid pärast Anguilla eraldumist (1980) 19. IX 1983 iseseisvuse. Esimeseks peaministriks sai Rahvaaktsiooni Liikumise juht Kennedy Alphonse Simmonds. Pärast iseseisvumist on võimul olnud kaks erakonda: 1983–95 Rahvaaktsiooni Liikumine (peaminister K. A. Simmonds) ja a-st 1995 S. K-i ja N-e Tööpartei (peaminister Denzil Llewellyn Douglas). Erakondade vahel on aeg-ajalt valitsemus terav vastasseis – 1994 kuulutati riigis valitsusvastaste rahutuste tõttu, mida toetas sel ajal opositsiooniline S. K-i ja N-e Tööpartei, välja erakorraline olukord. 1997 hääletas 5-liikmeline Nevisese seadusandlik kogu liitriigist lahkulöömise poolt, väites, et saar ei ole saanud keskvalitsuselt piisavalt maj. toetust, kuid järgmisel aastal saare eraldumiseks toimunud rahvahääletus kukkus ääbi: lahkulöömise poolt hääletas 62 % osalejatest, kuid vajalik oli vähemalt 2/3 kvalifitseeritud namus. 1998 laastas saari orkaan Georges, mis purustas u. 80 % elamutest; peavarjuta jäi 25 000 n. 2004. a. parlamendivalimistel oli taas edukaim S. K-i ja N-e Tööpartei, kes sai Rahvuskogus 10 kohta. A-st 1983 on S. K. ja N. ÜRO liige. Tegistega ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

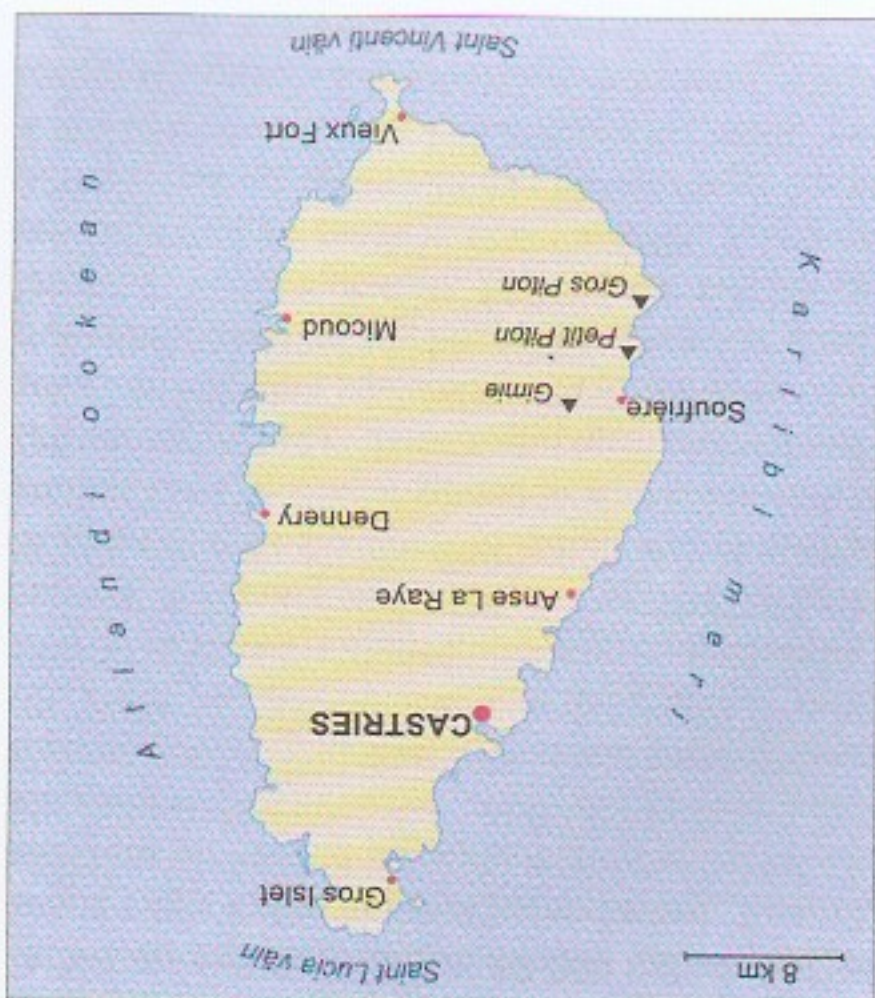
Saint Lucia

Saint Lucia [sant lu:ʃa] (ingl *Saint Lucia*), riik
 Amerikas Väikestes Antillides, hõlmab S. L.
 saare; rannajoone pikkus 158 km.

Pindala	616 km ²
Rahvaarv	167 600 (2006)
Pealinn	Castries (12 900 el.)
Haldusjaotus	10 ringkonda (<i>district</i>)
Riigikeel	inglise keel
Rahühik	Ida-Karibi dollar (XCD)
Riigitihtis	LCA, LC

Politiiline süsteem. S. L. on Rahvaste Ühendusse kuuluv konstitutsioonilise monarhiaga riik. Riigipea on Suurbritannia kuningas või kuningaanna (a-st 1952 Elizabeth II), keda kohapeal esindab kindralkuberner. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament (*Parliament*). Ülemkoja ehk Senati (*Senate*) 11 liiget määrab kindralkuberner, neist 6 peaministri, 3 opositsioonijuhhi ja 2 olulismate ühisk. rühmitiste soovitusel. Assambleekoja (*House of Assembly*) 17 liiget valib 5 aastaks enamusvalimistel rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastasest. Valitsus on vastutav parlamendi ees. Peaministri (tavalliselt valimised võitnud erakonna juhi) ja valitsuskabineti liikmed nimetab kindralkuberner. S. L-l on kaheparteisüsteem. Ohulisimad erakonnad on S. L. Tööpartei (*Saint Lucia Labour Party*) ja Ühinenud Töölispartei (*United Workers Party*). Kohtuorganid on kõrge

sioonikohus on Ida-Karibi Ülemkohus, mis asub S. L-l. Ida-Karibi Ülemkohus on kuue iseseisva riigi (Antigua ja Barbuda, Dominica, Grenada, Saint Kittsi ja Nevis, S. L., Saint Vincenti ja Grenadiinide) ning kolme Suurbritannia sõltas-Grenadiinide) ja kolme Neitsisaarte, Montserrati) ala (Anguilla, Briti Neitsisaarte, Montserrati) kõrgeim kohtuorgan. Kehiti 1979. a. põhiseadus (viimati täiendatud 2003). Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on S. L. vaba riik.

Sümboolika. S. L. lipu (a-st 1979) helesinine värv sümbooliseerib merd ja taevast. Valge triibuga ääristatud kollane ja must kolmnurk tähistavad kaht saare sümbooliks olevat vulkaanilist mäetippu (Gros Piton ja Petit Piton). Kollane tähistab ühtlasi päikest, valget ja must vastavalt valge vähemuse ja neegri enamuse kultuuri. Vapi (a-st 1979) sinisel kilbil kujutatud liljad osutavad Prantsusmaale ja roosiõied Suurbritanniale, bambusevartest rist keskmes olev pealiku-ise viitab Aafrikale. Tõrvikuga käsi vapikivril märgib vabadust. Vapikilpi toetavad rahvuslennud saint lucia amatsooonpapagoi (*Amaçona versi-land, the people, the light*) ('maa, rahvas, val-gus'). Hümn (a-st 1979) 'Sons and daughters of Saint Lucia' ('S. L. pojad ja tütre'), sõnad Charles Jesse, viis Leton Felix Thomas.

Loodus. Vulkaanilise tekkedga S. L. on Väikeste Antillide mägisemaid ja looduskaunimaid saart. Kõrgeim on saare siseosa (Gimie, 950 m). Suurim madalik asub saare idarannikul. Maaliine on läänearannikul Soufrière'i linna läh. paiknev, 2004 UNESCO maailmapärandi nimistusse kantud Pitoni piirkond. Seal asub kustunud ja ülejutanud vulkaani Qualibou kraater, mille servast ulatub üle veepinna mitu laavaväga, tuntuimad on järsu-nõlvahised koonusjad Gros Piton (770 m) ja Petit Piton (743 m). Vulkanismi ilmingud on seal väävi- ja keevaväga ning kuumade gaaside eritumine. S. L. on üks vähesed maakera paitku, kus vulkaanilise tegevuse piirkonda saab sõita autoga. Valitses troopiline passaatkliima.

Saint Lucia

Temperatuur on kogu aasta ühtlane (u. 26 °C). Sademeid on ohtralt (keskm. 2500 mm/a), erinevused on piirkonniti suured. Tuulepealseil idanõlvajab 3450, tuulealuseil läänenõlvul vaid 1500 mm/a. Kuivaperiood kestab jaan-st apr-ni, vihmaperiood maist aug-ni. Mägedest laskuvatel rohketel jõgedel on väikesi karestikke ja jugasid. Saart võivad tabada troopilised tormid. Metsa on 40 km², enamik sellest on kaitse all. Järsemal nõlvul on säilinud troopilist vihmametsa. S. L-l elab 9 liiki imetajaid (pms. käsitiivalised). Linde on loodud 177 liiki, neist pesitsejaid on 24 (sh. 5 endemi, nt. tuhksäälid ja s. l. turpial). Roomajaid on 23 ja kahepaikseid 3 liiki. Rannikumeri on rikas kalade, vähilaadsete ja limuste poolest. Rõõgis on (või luuakse) 85 KA-d, sh. 4 RP-d. Rahvusv. tähtsusega märgala on 2.

Rahvastik. Suurem osa S. L. rahvastikust on kunagine Aafrikast toodud neegerorjade järglased. Valgete on ainult u. 5 %, kuid nende osatähtsus riigi majanduses ja poliitikas on suur. India päritolu on 3 % ja Euroopa päritolu 1,1 % rahvastikust. Peale riigikeele kõneldakse kohalikkude prantsuse keelekeelt. Rahvastikust on 79 % katoliiklased, ülejäänud pms. protestandid ning u. 2 % rastafarid. Kirjaoskajaid on 90 % täiskasvanutest. Algharidus on tasuta ja kohustuslik. Hariduskulutused on üle 6 % SKT-st. Saarel on 5 haiglat (2002, kokku 305 haiglakohta) ja 70 arsti. S. L. on Nobeli auhinna laureaatide suhtarvu poolest maailmas esikohal: 1979 sai majanduspreemia Arthur Lewis ja 1982 kirjanduspreemia Derek Walcott.

Majandus. S. L. majandus sõltub eeskätt turismist ja humanikasvatusest. Põllumaad on 40 km² ja metsa 140 km². Peamised põllumajanduslikud tootmised on banaanid ning kakao-, leiva- ja mangopuu. Humanitarna suure kõikumise tõttu maailmaturul püütakse põllumajandust mitmekesistada kakao, kookospalmi, mango, avokaado, tomati jmt. kultuuri kasvatamisega. Peetakse sigu, lambaid, veiseid ja lühi. Aastas püütakse u. 2000 t kala. Töötlev tööstus püüdnud mõne väikese õmblus-, elektroonika- ja toiduainetööstuse ettevõttega. Valmistatakse ka mänguasju ning spordi- ja sukeldus-

varustust. Suurim ettevõtte on Hess Oil'i rajatud naftasadam ja -hoidla. Aastas külastab riiki ligi 300 000 turisti. Üha enam arendatakse maksuvaba pangandust. Mnt-id on 1210 km, neist 150 km põhiteid. Rahvusv. lennujaamad on Vieux Forti läh. asuv Hewanorra ja Castriesi läh. asuv Vigie. Meresadamad on Castriesis ja Vieux Fortis. Välja veetakse banaane (üle 40 % väljaveost), rõivaid, kakaod, kõõgi- ja puuvilja ning kookosõli, sisse veetakse toiduaineid, masinaid, keemiatooted ja kütust. Peamised kaubanduspartnerid on USA, Prantsusmaa (pms. Guadeloupe ja Martinique), Suurbritannia ja Hiina.

Ajalugu. S. L. põlisasukad on aravaki ja kariibi indiaanlased. Eurooplastele avastas saare väidetavalt luutsinapäeval (13. dets., sellest ka saare nimi) 1502 Christoph Kolumbus. Esimesed koloniseerimiskatsed ebaõnnestusid: 1605 ja 1638 tapsid sõjakad kariibid eurooplastest asukad. 1642 kuulutasid prantslased saare Prantsuse Lääne-India Kompanii omandiks. Edaspidi haldasid inglased ja prantslased saart vaheldumisi a-ni 1814, siis läks S. L. Pariisi rahuga Suurbritanniale. Inglased ja prantslased rajasid saarele suhkruroo-, tubaka- ja puuvillaistandusi, kuhu tööjõuks veeti Aafrikast neegerorje. 1833, kui orjandus Suurbritannia kolooniates kaotati, vabanes S. L-l üle 10 000 neegerorja. 1871–1956 kuulus S. L. koos Grenada ja Saint Vincentiga Briti Tuulepealse saarte, 1958–62 Lääne-India Föderatsiooni koosseisu. 1924 sai S. L. püüdnud volitustega seadusandliku esinduskogu. 1950. a-tel asendati ligi 200 aastat monokultuuriks olnud suhkruroo banaani ja kookospalmiga. 1967 sai S. L. Suurbritanniaga assotsieerunud riigi staatuse ning täieliku sisemise omavalitsuse. Suurbritannia jäi vastutavaks välispoliitika ja sõjalise kaitse eest. 22. II 1979 kuulutati S. L. iseseisvaks riigiks, ta jäi Rahvaste Ühenduse liikmeks. Esimeseks peaministriks sai Ühinenud Töölispartei (asut. 1964) ja omavalitsuse juht John George Melvin Compton, kes on kõige kauem ametis olnud valitsusjuht (1979, 1982–96, 2006–). Kokku on iseseisvusaja jooksul ametis olnud 8 valitsust ning võimul olnud kaks erakonda: leiboristlik S. L. Tööpartei (asut. 1946, juht Kenny Davis Anthony; võimul 1979–82 ja 1997–2006) ja konservatiivne Ühinenud Töölispartei. 1994 laastasid saart troopilised tormid, mis hävitasid u. 65 % banaanisaagist ning põhjustasid tugeva maj. tagasilöögi. 2003 tehti põhiseadusesse parandus: truuusvanne Briti monarhile asendati lojaalsuskinnitusega S. L. rahvale. Viimased parlamendivalimised (2006) võitis Ühinenud Töölispartei, kes sai Assambleekoja 11 kohta, S. L. Tööpartei sai 6 kohta. Valitsuskabineti moodustas taas S. L. iseseisvusele viinud veteranpoliitik, Ühinenud Töölispartei juht J. G. Melvin Compton. A-st 1979 on S. L. ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Saint Vincent ja Grenadiinid

Saint Vincent ja Grenadiinid [sant vinsnt]
(ingl *Saint Vincent and the Grenadines*), riik
Ameerikas Väikestes Antillides; rannajoone
pikkus 84 km.

Pindala	389 km²
Rahvaarv	124 800 (2006)
Pealinn	Kingstown (18 200 el.)
Haldusjaotus	6 valda
Riigikeel	inglise keel
Rahavähi	Ida-Karibi dollar (XCD)
Riigitiibised	VCT, VC

Politiline süsteem. S. V. ja G-d on Rahvaste Ühendusse kuuluv konstitutsioonilise monarhia-ga riik. Riigipea on Suurbritannia kuninga või kuninganna (a-st 1952 Elizabeth II), keda koha-peal esindab kindralkuberner. Seadusandlik organ on 21-kohaline Assambleekoda (*House of Assem-ly*), mille 15 liiget valib enamusvalimistel 5 aas-taks rahvas ning 6 liiget (senaatorit) nimetab kind-ralkuberner (4 soovitatud peaministri ja 2 oposi-tiooni juht). Valida võivad vähemalt 18-aastasest. Vallitsus on vastutav parlamendi ees. Peaministri (tavaliselt valimised võitnud erakonna juht) ja valitsuskabineti liikmed (peaministri soovitusel) määrab kindralkuberner. S. V. ja G-del on kahe-partisaneem. Juhtivad erakonnad on Ühtne Töö-Partei (*Unity Labour Party*) ja Uus Dem. Partei (*New Democratic Party*). Kohuorganid on kõrge

Kohus ja magistraadikohutud. Viimase instantsi apellatsioonikohus on Ida-Karibi Ülemkohus. Kehitub 1979. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikat-siooni alusel on S. V. ja G-d vaba riik. **Sümboolika.** S. V. ja G-de lipu (a-st 1985) sini-ne värv sümboliseerib taevast ja merd, kollane päikesepaistet, roheline loodust. Kolm kollase sel väljal V-kujuliselt paiknevat rohelist rombi (süüsceritud teemant) osutavad Saint Vincenti saare nimele (saar kuulsatakse Antillide Kallis-kiviks). Vapil (a-st 1912) on kujutatud rahu (seisev naine olipuuksaga) ja õigluse (altari ees põlvitav naine) allegoorilisi sümboleid, mil-le osutab ka ladinakeelne rahvuslik deviis „Pax et justitia“ („rahu ja õigus“). Hümn (a-st 1979) „Saint Vincent, land so beautiful“ („Saint Vincent, nii kaunis maa“), sõnad Phyllis Joyce McClean Punnett, viis Joel Berram Miguel. Rahvuslind on kuning-amaatsoonpapagoi (*Amaona gouldingi*), rahvuslill *Spachia perforata* õis. **Loodus.** Peasaar on vulkaaniline ja mägine Saint Vincent (345 km²). Seal asub ka riigi kõrgeim tipp, tegevvolkaan La Soufrière (1234 m, viimane purse 1979). S. V. ja G-de koosseisu kuulub ka u. 600 Grenadiinide saarestiku põhjapoolset väikest saart (õunapoolised on Grenada koosseisus), suurimad neist on Bequia, Canouan ja Union Island. Peasaare keskosas kerktib kustunud vulkaanide ahelik, mis põhjast lõunasse madaldub. Aheliku idapoolised nõlvad on läänepoolsetest tunduvalt laugemad. Valitseb niiske troopiline kliima, sademeid (1500–3800 mm/a) toovad kirdepassaadid, kuiv aeg on det-si apr-ni. S. V. ja G-d asuvad troopiliste tsük-lonite piirkonnas. Saare keskosa mägesid katab tihed meis. Üle 200 aasta tagasi asut. Kingstowni botaa-nikaia vahendusel on Lääne-India saarestikku too-dud mujalt maailmast mitu kultuuritaimet (sh. Tahiti-leiavpuu). Grenadiinid on valdavalt madalad,

Haldusjaotus	Callad (parish)
Grenadiinid	Charlotte
Saint Andrew	Saint David
Saint George	Saint Patrick
Suurimad linnad	(el. arv, 2006)
Kingstown	
Georgetown	
Byerra Village	
Biabou	
Port Elizabeth	
Rahvaarv	1991
	1996
	2000
	2006
Peaministrid	1969–72 Robert Miles
	1972–74 Allen Mathews
	1974–84 Robert Miles
	1984–2000 Fitz-Alice Mills
	2000–01 Arhim L. Williams
	2001– Gonsalves

Saint Vincent ja Grenadiinid

saared ja paljad korallrahud ning -saared. Seal tuntakse kohati puudust magedast veest. Loomastik on suhteliselt liigivaene. Seal elab 8 liiki imetajad (pms. käsitiivalisi), neist saint vincenti riisiroott on eriti ohustatud. Kohatud on 258 liiki linde, peistejaid on 28 liiki; neljast endeemist kaks on viiga ohustatud – vilesäälik ja kuning-amatsoon-papugi. Viimastest on kujunenud kohaliku looduskaitseliikumise sümbol. Roomajate 21 liigist on 5 endeemid, sh. hall anoolis. Kahepaikseid on 5 liiki, aga on sisse toodud. Rannikumeri on rikas kalade ja mereloomade poolest. Saari peetakse Tuulepealsete saarte kõige maalilisemateks. Riigis on 41 KA-d, sh. 1 merepark.

Rahvastik. Suurem osa S. V. ja G-de rahvastikust on kunagi Aafrikast toodud neegerorjade järeltulijad (neegrid on 65 %, mulatte 24 %), ülejäänud on pms. Euroopa ja Aasia päritolu. Rohkesti on segabüroosid ja rassilisi pingeid on vähe. Kõnekeeleks kasutatakse inglise kreoolkeelt ja prantsuse kreoolkeelt (ka Antillide kreoolkeelt). Linnades elab alla 7% rahvastikust. Üle poole rahvastikust on kristlased (pms. anglikaanid, nelipühilased, metodistid ja katoliiklased), 52 000 in. tunnustab muud usundeid (2001). Kirjaoskajaid on 82 % täiskasvanutest, hariduskulutused moodustavad ligi 10 % RKT-st. 1997 oli riigis 11 haiglat ja iga 10 000 in. kohta 19 haiglak kohta.

Turism. S. V. ja G-d on Lääne-India piirkonna rikkaimaid maid. Põhitegevusalad on põllum. ja turism (2003 külastas riiki 144 000 turisti, neist ligi pooled ristluslaevadega; 2002 saadi turismist 110 mln. \$). Põllum.-t on kahjustanud tugevad vihma- (1994, 1995, 2002), turismile mõjus ebasoodne USA-le 2001 korraldatud terrorirünnak (enamik turiste saabub USA-st). Elektrienergia tootmine on 16 000 kW, toodang 95 mln. kWh (2005). Tööstuse osatähtsus on väike. Toodetakse tekstiil- ja elektrikaupu, rõivaid, loomasööta, mungasüsi, tsementi, plaste, karastus- ja alkoholi ning mööblit. Nii põllumaa kui ka istandusala on 18 % riigi terr-st (2005). Kasvatatakse banaane, kokospalmi, suhkruroogu, maisi, bataati ja manioki. Peetakse lambaid (2000. a. 13 000),

sigu (10 000) ja kitsi (6000). S. V. ja G-d on maailma suurim maniokitähtlase aroruudi tootja (aroruuti tarvitatakse lastetoidu ja jäätise valmistamisel). 2001 püüti 45 800 t kala. Saared on ka L-Am-st lähtuvate uimastite vahendaja. Mnt-id on 829 km, neist 580 km kõvakattega. Riigi kuuest lennujaamast viiel on kõvakatteline lennurada. Peamine meresadam on Kingstownis. S. V. ja G-d on oluline rahvusv. rahanduskeskus. Peale kohalike pankade ja kindlustusasutuste on seal registreeritud üle 11 000 maksuvaba panga. Välja veetakse banaane, taro, aroruuti ja puidutooteid; peamised väljaveomaad on Prantsusmaa (eelkõige naabersaared Guadeloupe ja Martinique), Itaalia, Kreeka ja USA. Sisse toetakse toiduaineid, masinaid, seadmeid, väetisi ja kütust; olulised sisseveomaad on Prantsusmaa, Singapur, Itaalia, Trinidad ja Tobago ning USA.

Ajalugu. S. V. ja G-de põlisasukad on aravaki ja kariibi indiaanlased. Eurooplaste jaoks avastas Saint Vincenti saare 1498 Christoph Kolumbus; väidetavalt toimus see 22. jaan., Püha Vincenti päeval (sellest ka saare nimi). Esimesed eurooplaste asundused tekkisid alles 17. saj. 1783 läksid saared Versailles' rahulepinguga Suurbritanniale. 1795 tõusid kariibid, kes olid 1773 tunnustanud inglaste ülemvõimu, nende vastu üles. 1796 suruti ülestõus maha, üle 5000 kariibi küüditati Hondurasse rannikul asuvalle Rountini saarele (2002 kuulutati ülestõusnute juht Joseph Chatoyer S. V. ja G-de rahvuskangelaseks). Suhkruroo-, tubaka- ja puuviljalistandustesse veeti tööjõuks Aafrikast neegerorje. 1833 kaotati Suurbritannia kolooniates orjus ning istandustesse hakati tooma pulgatoõlisi Indiast; sinna tuli ka Portugali asunikke. 1871–1956 kuulusid saared koos Grenada ja Saint Luciaga Briti Tuulepealsete saarte, 1958–62 Lääne-India Föderatsiooni koosseisu. 1902 põhjustas La Soufrière'i vulkaani purse u. 2000 in. hukkumise. 1925 said S. V. ja G-d piiratud volitustega seadusandliku esinduskogu ning 1951 kehtestati üldine valimisõigus. 1967 saavutati Suurbritanniaga assotsieerunud riigi staatus ning täielik sisemine omavalitsus. Suurbritannia jäi vastutavaks välispoliitika ja sõjalise kaitse eest. 27. X 1979 kuulutati S. V. ja G-d rahvapäätusel iseseisvaks riigiks, jäädes Rahvaste Ühenduse liikmeks. Esimeseks peaministriks sai Ühtse Tööpartei ja omavalitsuse juht Robert Milton Cato. Sama aasta lõpul puhkes Union Islandil iseseisvuslaste relvastatud mäss, mis suruti maha Barbadosse relvajõudude abil. Kokku on iseseisvusaja jooksul ametis olnud 6 valitsust: 1979–84 ja a-st 2001 moodustas valitsuse leiboristlik Ühtne Tööpartei (asut. 1955) ning vahepealsetel aastatel konservatiivne Uus Dem. Partei (asut. 1977). 2003 liitusid S. V. ja G-d mitteühinemisliikumise. Viimased parlamendivalimised (2005) võitis Ühtne Tööpartei, kes sai Assambleekojas 12 kohta, Uus Dem. Partei sai 3 kohta. Peaminister on a-st 2001 Ühtse Tööpartei juht Ralph Everard Gonsalves. A-st 1980 on S. V. ja G-d ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 13. X 2006. ■

Saksamaa

Saksamaa, S. Liitvabariik (sks *Deutschland*, *Bundesrepublik Deutschland*), riik Lääne-Euroopas Põhja- ja Läänemere ääres. Pindala 357 027 km², rahvastik 82 509 300 (2007). Pealinn Berlin (3 370 800, eeslinnadegea 4 025 900 el.). Haldusjaotus 16 liidumaad. Rahvakeel saksa keel. Valuutaks euro (EUR). DEU, DE.

Saksamaa, S. Liitvabariik (sks *Deutschland*, *Bundesrepublik Deutschland*), riik Lääne-Euroopas Põhja- ja Läänemere ääres. Pindala 357 027 km², rahvastik 82 509 300 (2007). Pealinn Berlin (3 370 800, eeslinnadegea 4 025 900 el.). Haldusjaotus 16 liidumaad. Rahvakeel saksa keel. Valuutaks euro (EUR). DEU, DE.

Politiiline süsteem. S. on parlamentaarne liitvabariik. Riigipea on liidupresident (*Bundespräsident*), kelle valib 5 aastaks valimiskogu (*Bundesversammlung*), mis koosneb Liidupaeva liikmetest (50%) ja liidumaade esindajatest (50%). Sama isik võib ametis olla kaks järjestikust ametiaega. Seadusandlikku võimu teostavad Liidunõukogu (*Bundesrat*) ja Liidupaev (*Bundestag*). Liidunõukogu 69 liiget esindavad liidumaade huke. Liikmed määravad liidumaade valitsused ja neid

Liidumaa (Bundesland)	Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)	Pealinn
Alam-Saksi	47 618	8 028 500	Hannover
Baden-Württemberg	35 752	10 790 100	Stuttgart
Baieri	70 549	12 533 600	München
Berlin	892	3 370 800	Berlin
Brandenburg	29 477	2 547 100	Potsdam
Bremen	404	664 600	Bremen
Hamburg	755	1 748 000	Hamburg
Hessen	21 115	6 089 200	Wiesbaden
Mecklenburg-Vorpommern	23 173	1 693 400	Schwerin
Nordrhein-Westfalen	34 083	18 092 700	Düsseldorf
Rheinland-Pfalz	19 847	4 065 700	Mainz
Saarimaa	2 569	1 050 700	Saarbrücken
Saksi-Anhalt	20 445	2 444 100	Magdeburg
Saksimaa	18 413	4 234 000	Dresden
Schleswig-Holstein	15 763	2 842 200	Kiel
Tüüringi	16 172	2 314 600	Erfurt
Nürnberg			
Dresden			
Duisburg			
Leipzig			
Hannover			
Bremen			
Düsseldorf			
Dortmund			
Stuttgart			
Essen			
Frankfurt			
Köln			
München			
Hamburg			
Berlin			

Liikmed määravad liidumaade valitsused ja neid

Liidumaa (Bundesland)	Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)	Pealinn
Alam-Saksi	47 618	8 028 500	Hannover
Baden-Württemberg	35 752	10 790 100	Stuttgart
Baieri	70 549	12 533 600	München
Berlin	892	3 370 800	Berlin
Brandenburg	29 477	2 547 100	Potsdam
Bremen	404	664 600	Bremen
Hamburg	755	1 748 000	Hamburg
Hessen	21 115	6 089 200	Wiesbaden
Mecklenburg-Vorpommern	23 173	1 693 400	Schwerin
Nordrhein-Westfalen	34 083	18 092 700	Düsseldorf
Rheinland-Pfalz	19 847	4 065 700	Mainz
Saarimaa	2 569	1 050 700	Saarbrücken
Saksi-Anhalt	20 445	2 444 100	Magdeburg
Saksimaa	18 413	4 234 000	Dresden
Schleswig-Holstein	15 763	2 842 200	Kiel
Tüüringi	16 172	2 314 600	Erfurt
Nürnberg			
Dresden			
Duisburg			
Leipzig			
Hannover			
Bremen			
Düsseldorf			
Dortmund			
Stuttgart			
Essen			
Frankfurt			
Köln			
München			
Hamburg			
Berlin			

Liikmed määravad liidumaade valitsused ja neid

Liidumaa (Bundesland)	Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)	Pealinn
Alam-Saksi	47 618	8 028 500	Hannover
Baden-Württemberg	35 752	10 790 100	Stuttgart
Baieri	70 549	12 533 600	München
Berlin	892	3 370 800	Berlin
Brandenburg	29 477	2 547 100	Potsdam
Bremen	404	664 600	Bremen
Hamburg	755	1 748 000	Hamburg
Hessen	21 115	6 089 200	Wiesbaden
Mecklenburg-Vorpommern	23 173	1 693 400	Schwerin
Nordrhein-Westfalen	34 083	18 092 700	Düsseldorf
Rheinland-Pfalz	19 847	4 065 700	Mainz
Saarimaa	2 569	1 050 700	Saarbrücken
Saksi-Anhalt	20 445	2 444 100	Magdeburg
Saksimaa	18 413	4 234 000	Dresden
Schleswig-Holstein	15 763	2 842 200	Kiel
Tüüringi	16 172	2 314 600	Erfurt
Nürnberg			
Dresden			
Duisburg			
Leipzig			
Hannover			
Bremen			
Düsseldorf			
Dortmund			
Stuttgart			
Essen			
Frankfurt			
Köln			
München			
Hamburg			
Berlin			

Liikmed määravad liidumaade valitsused ja neid

Liidumaa (Bundesland)	Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)	Pealinn
Alam-Saksi	47 618	8 028 500	Hannover
Baden-Württemberg	35 752	10 790 100	Stuttgart
Baieri	70 549	12 533 600	München
Berlin	892	3 370 800	Berlin
Brandenburg	29 477	2 547 100	Potsdam
Bremen	404	664 600	Bremen
Hamburg	755	1 748 000	Hamburg
Hessen	21 115	6 089 200	Wiesbaden
Mecklenburg-Vorpommern	23 173	1 693 400	Schwerin
Nordrhein-Westfalen	34 083	18 092 700	Düsseldorf
Rheinland-Pfalz	19 847	4 065 700	Mainz
Saarimaa	2 569	1 050 700	Saarbrücken
Saksi-Anhalt	20 445	2 444 100	Magdeburg
Saksimaa	18 413	4 234 000	Dresden
Schleswig-Holstein	15 763	2 842 200	Kiel
Tüüringi	16 172	2 314 600	Erfurt
Nürnberg			
Dresden			
Duisburg			
Leipzig			
Hannover			
Bremen			
Düsseldorf			
Dortmund			
Stuttgart			
Essen			
Frankfurt			
Köln			
München			
Hamburg			
Berlin			

Liikmed määravad liidumaade valitsused ja neid

Liidumaa (Bundesland)	Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)	Pealinn
Alam-Saksi	47 618	8 028 500	Hannover
Baden-Württemberg	35 752	10 790 100	Stuttgart
Baieri	70 549	12 533 600	München
Berlin	892	3 370 800	Berlin
Brandenburg	29 477	2 547 100	Potsdam
Bremen	404	664 600	Bremen
Hamburg	755	1 748 000	Hamburg
Hessen	21 115	6 089 200	Wiesbaden
Mecklenburg-Vorpommern	23 173	1 693 400	Schwerin
Nordrhein-Westfalen	34 083	18 092 700	Düsseldorf
Rheinland-Pfalz	19 847	4 065 700	Mainz
Saarimaa	2 569	1 050 700	Saarbrücken
Saksi-Anhalt	20 445	2 444 100	Magdeburg
Saksimaa	18 413	4 234 000	Dresden
Schleswig-Holstein	15 763	2 842 200	Kiel
Tüüringi	16 172	2 314 600	Erfurt
Nürnberg			
Dresden			
Duisburg			
Leipzig			
Hannover			
Bremen			
Düsseldorf			
Dortmund			
Stuttgart			
Essen			
Frankfurt			
Köln			
München			
Hamburg			
Berlin			

Liikmed määravad liidumaade valitsused ja neid

Liidumaa (Bundesland)	Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)	Pealinn
Alam-Saksi	47 618	8 028 500	Hannover
Baden-Württemberg	35 752	10 790 100	Stuttgart
Baieri	70 549	12 533 600	München
Berlin	892	3 370 800	Berlin
Brandenburg	29 477	2 547 100	Potsdam
Bremen	404	664 600	Bremen
Hamburg	755	1 748 000	Hamburg
Hessen	21 115	6 089 200	Wiesbaden
Mecklenburg-Vorpommern	23 173	1 693 400	Schwerin
Nordrhein-Westfalen	34 083	18 092 700	Düsseldorf
Rheinland-Pfalz	19 847	4 065 700	Mainz
Saarimaa	2 569	1 050 700	Saarbrücken
Saksi-Anhalt	20 445	2 444 100	Magdeburg
Saksimaa	18 413	4 234 000	Dresden
Schleswig-Holstein	15 763	2 842 200	Kiel
Tüüringi	16 172	2 314 600	Erfurt
Nürnberg			
Dresden			
Duisburg			
Leipzig			
Hannover			
Bremen			
Düsseldorf			
Dortmund			
Stuttgart			
Essen			
Frankfurt			
Köln			
München			
Hamburg			
Berlin			

Liikmed määravad liidumaade valitsused ja neid

Liidumaa (Bundesland)	Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)	Pealinn
Alam-Saksi	47 618	8 028 500	Hannover
Baden-Württemberg	35 752	10 790 100	Stuttgart
Baieri	70 549	12 533 600	München
Berlin	892	3 370 800	Berlin
Brandenburg	29 477	2 547 100	Potsdam
Bremen	404	664 600	Bremen
Hamburg	755	1 748 000	Hamburg
Hessen	21 115	6 089 200	Wiesbaden
Mecklenburg-Vorpommern	23 173	1 693 400	Schwerin
Nordrhein-Westfalen	34 083	18 092 700	Düsseldorf
Rheinland-Pfalz	19 847	4 065 700	Mainz
Saarimaa	2 569	1 050 700	Saarbrücken
Saksi-Anhalt	20 445	2 444 100	Magdeburg
Saksimaa	18 413	4 234 000	Dresden
Schleswig-Holstein	15 763	2 842 200	Kiel
Tüüringi	16 172	2 314 600	Erfurt
Nürnberg			
Dresden			
Duisburg			
Leipzig			
Hannover			
Bremen			
Düsseldorf			
Dortmund			
Stuttgart			
Essen			
Frankfurt			
Köln			
München			
Hamburg			
Berlin			

Liikmed määravad liidumaade valitsused ja neid

Liidumaa (Bundesland)	Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)	Pealinn
Alam-Saksi	47 618	8 028 500	Hannover
Baden-Württemberg	35 752	10 790 100	Stuttgart
Baieri	70 549	12 533 600	München
Berlin	892	3 370 800	Berlin
Brandenburg	29 477	2 547 100	Potsdam
Bremen	404	664 600	Bremen
Hamburg	755	1 748 000	Hamburg
Hessen	21 115	6 089 200	Wiesbaden
Mecklenburg-Vorpommern	23 173	1 693 400	Schwerin
Nordrhein-Westfalen	34 083	18 092 700	Düsseldorf
Rheinland-Pfalz	19 847	4 065 700	Mainz
Saarimaa	2 569	1 050 700	Saarbrücken
Saksi-Anhalt	20 445	2 444 100	Magdeburg
Saksimaa	18 413	4 234 000	Dresden
Schleswig-Holstein	15 763	2 842 200	Kiel
Tüüringi	16 172	2 314 600	Erfurt
Nürnberg			
Dresden			
Duisburg			
Leipzig			
Hannover			
Bremen			
Düsseldorf			
Dortmund			
Stuttgart			
Essen			
Frankfurt			
Köln			
München			
Hamburg			
Berlin			

Liikmed määravad liidumaade valitsused ja neid

Liidumaa (Bundesland)	Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)	Pealinn
Alam-Saksi	47 618	8 028 500	Hannover
Baden-Württemberg	35 752	10 790 100	Stuttgart
Baieri	70 549	12 533 600	München
Berlin	892	3 370 800	Berlin
Brandenburg	29 477	2 547 100	Potsdam
Bremen	404	664 600	Bremen
Hamburg	755	1 748 000	Hamburg
Hessen	21 115	6 089 200	Wiesbaden
Mecklenburg-Vorpommern	23 173	1 693 400	Schwerin
Nordrhein-Westfalen	34 083	18 092 700	Düsseldorf
Rheinland-Pfalz	19 847	4 065 700	Mainz
Saarimaa	2 569	1 050 700	Saarbrücken
Saksi-Anhalt	20 445	2 444 100	Magdeburg
Saksimaa	18 413	4 234 000	Dresden
Schleswig-Holstein	15 763	2 842 200	Kiel
Tüüringi	16 172	2 314 600	Erfurt
Nürnberg			
Dresden			
Duisburg			
Leipzig			
Hannover			
Bremen			
Düsseldorf			
Dortmund			
Stuttgart			
Essen			
Frankfurt			
Köln			
München			
Hamburg			
Berlin			

Liikmed määravad liidumaade valitsused ja neid

Haldusjaotus	Liidumaa (Bundesland)	Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)	Pealinn
	Alam-Saksi	47 618	8 028 500	Hannover
	Baden- Württemberg	35 752	10 790 100	Stuttgart
	Baieri	70 549	12 533 600	München
	Berlin	892	3 370 800	Berlin
	Brandenburg	29 477	2 547 100	Potsdam
	Bremen	404	664 600	Bremen
	Hamburg	755	1 748 000	Hamburg
	Hessen	21 115	6 089 200	Wiesbaden
	Mecklenburg- Vorpommern	23 173	1 693 400	Schwerin
	Nordrhein- Westfalen	34 083	18 092 700	Düsseldorf
	Rheinland-Pfalz	19 847	4 065 700	Mainz
	Saarimaa	2 569	1 050 700	Saarbrücken
	Saksi-Anhalt	20 445	2 444 100	Magdeburg
	Saksimaa	18 413	4 234 000	Dresden
	Schleswig- Holstein	15 763	2 842 200	Kiel
	Tüüringi	16 172	2 314 600	Erfurt
	Nürnberg			
	(el. arv, 2007)			
	Berlin			
	Hamburg			
	München			
	Köln			
	Frankfurt			
	Essen			
	Stuttgart			
	Dortmund			
	Düsseldorf			
	Bremen			
	Hannover			
	Leipzig			
	Duisburg			
	Dresden			
	Kiel			
	Erfurt			

võidakse alati tagasi kutsuda. Iga liidumaa võib rahvaarvust sõltuvalt esitada 3–6 liiget, kes tohivad hääletada ainult blokina. Liidupäeva 299 liiget valib rahvas enamusvalimistel ühemaandilistest ringkondadest, 299 liiget proportsionaalsuse põhimõttel parteinimekirjade järgi. Võib valida ka lisamandaate (2005. a. valimistel lisandis neid 16). Erakondlik valimiskünnis on 5 % või kolm isikumandaati. Parlamendiliikmete valitsused kestavad 4 aastat. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Täidesaatev võim kuulub liiduvõimusele (*Bundesregierung*), mida juhib liidukantsler (*Bundeskansler*), kelle nimetab liidupresidenti ettepanekul 4 aastaks Liidupäev. Valitsuskabineti liikmed nimetab liidukantsleri ettepanekul liidupresident. S-l on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on S. Kristlik-Dem. Liit (*Christlich Demokratische Union Deutschlands*) ja selle sõsarpartei Baieri Kristlik-Sotsiaalne Liit (*Christlich-Soziale Union in Bayern*), S. Sots.-dem. Partei (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) ja Vaba Dem. Partei (*Freie Demokratische*

Partei). Kõrgeim kohtuorgan on Liidu Põhiseaduslik Kohus, mille 16 kohtunikku teostavad põhiseaduslikku järelevalvet ja lahendavad liidumaadevahelisi tülisid. Pooled kohtunikest valib Liidupäev ja pooled Liidunõukogu. Kohtunike ametiaeg on 12 aastat ja neid ei tohi tagasi valida. Kõrgeim apellatsioon- ja kassatsioonikohus on Liidukohus. Liidumaadel on oma kohtud. Kehtib 1949. a. põhiseadus (hiljem mitu korda täiendatud). Igal liidumaal on oma põhiseadus, parlament ja valitsus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on S. vaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub S. maailmas 16. kohal.

Sümboolika. S. musta-punase-kollase lipu (a-st 1949) võttis esimest korda kasutusele Frankfurdi Rahvuskogu (1848), seejärel oli see Weimari Vabariigi (1919–33) lipp. Vapiga lippu tohivad kasutada ainult valitsusasutused. Lipuvärvides vapi (a-st 1950) kollasel vapikilbil on kujutatud punase noka ja punaste jalgadega musta kotkast. Esimest korda on kollasel kilbil kujutatud must kotkas olnud 13. saj. Saksa-Rooma riigi keisri Otto IV [1209–18] vapil. Hümni (1922–45 ja a-st 1952) „Deutschlandslied“ („Saksamaa laul“), sõnad August Heinrich Hoffmann von Fallersleben, viis Franz Joseph Haydn (1933–45 lauldi ainult esimest salmi, a-st 1991 on lauldud ainult kolmandat). Rahvuspuu on tamm (*Quercus*), rahvuslill rükkilill (*Centaurea cyanus*) ja rahvuslind valge-toonekurg (*Ciconia ciconia*).

Loodus. S. pinnamoes eristub 5 suurt maastikulist piirkonda. Põhjast lõunasse järgnevad üksteisele P-Saksa madalik, Kesk-Saksa hertsüünilised keskmäestikud, Edela-Saksa keskmäestikuline astangmaa, Alpide eelmäestikuala ja äärmises lõunaosas Alpid. P-Saksa madalik on viimasel jääajal kujunenud lavajas, ürgorgudest ja madalatest kõrgustikest liigestatud moreenitasandik. Madaliku idaosas on suuri nõmmi ja rabasid, järverikkaim piirkond on Mecklenburgi järvedelava (Hinterpolder See, 179 m). Meresetetega kattunud viljakas rannikuriba (marš) on kohati merepinnast madalamal ja üleujutuste eest tammidega kaitstud. Rannajoon on võrdlemisi liigestunud. Jõesid (Ems, Weser, Elbe) suubuvad Põhjamerre lehtersuudmeina. Läänemere rannikut liigestavad lahed ja poolsaared. Põhjameres on suurimad saarerühmad Põhja-(suurim saar Sylt, 99 km²) ja luitelise tekkega Ida-Friisi saared. Friisi saari eraldab mandrist madal, mõõna ajal paljanduva põhjaga padumeri (*Wattenmeer*). Läänemeres on suurimad saared Rügen (930 km²), Usedom ja Fehmarn. S. keskosa läbib kaarjas keskmäestike vööde. Selle lääneosas paikneb Reini Kiltkivimäestik, mida poolitab sügav Reini jõe org. Keskosas paikneb Harz, idaosas loode–kagu-suunalised Tüüringi, Baieri ja Böömi mets ning Tšehhi piiril Maagimäestik. Edela-Saksa keskmäestikuline astangmaa hõlmab Ülem-Reini madaliku ning seda idast ääristavad Schwarzwaldi, Odenwaldi ja Spessarti mäestiku ning neist kaugemal paiknevad Švaabi ja Franki

Martin Lutheri mälestuspaigad (Eisenach ja Wittenbergis; 1996)
Kölni toomkirik (1996)
Bauhaus ja selle ehitised Weimaris ja Dessaus (1996)
Weimari klassitsistlikud ansamblid (1998)
Berliini Museumsinsel (1999)
Wartburgi linnus (1999)
Dessau-Wörlitzi pargimaastikud (2000)
Reichenau kloostriäär (Bodeni järvel; 2000)
Zeche Zollvereini kivisöökaevandus ja tööstuskompleks (Essenis; 2001)
Reini keskjooksu oru kultuurimaastik Bingenist Koblenzini (2002)
Stralsundi ja Wismari vanalinn (2002)
Bremeni raekoda ja turuplatsil olev Rolandi kuju (2004)
Muskau Inglise park (2004; osa Poolas)
Elbe oru kultuurimaastik Dresdeni lähedal (2004)
Stadthof ja Regensburgi vanalinn (2006)

Saksamaa	Kunagise SLV ala	Kunagise SDV ala
1950	68 377 000	18 388 000
1960	72 674 000	17 241 000
1970	77 709 000	17 058 000
1980	78 275 000	16 737 000
1990	79 365 000	16 111 000
2000	82 187 000	15 169 000
2007	82 509 300	67 018 000

Rahvaarvu muutumine

Rahvastik. S. on rahvaarvu poolest Euroopas Venemaa järel teine riik. Rahvastiku keskmine tihedus on 231 in./km² (2007). Kõige suurem on asustustihedus linn-liidumaades (Berliinis 3800, Hamburgis 2280 ja Bremenis 1640 in./km²). Hõredamalt on asustatud kirdepoolised liidumaad Mecklenburg-Vorpommern (75 in./km²) ja Brandenburg (88). Seevastu Nordrhein-Westfalenis elab 530 ja Saarimaal 415 in./km². Ajaloolisest arengust eripärast ja föderaalsetest niigikorraldustest johtuvalt ei ole S-l selgelt välja kujunenud metropoliga ka hiidlinnu. Suurim linnastu on kju-nend Reini—Ruuri piirkonnas. Üle 1 mln. elanikuuga linnu on 3, 500 000—1 000 000 elanikuga 9 ning 100 000—500 000 elanikuga 70 (2003). Neis 82 suurlinnas elab 25,3 mln. in. (31 % S. rahvastikust). Alla 2000 elanikuga asulates elab 8 % rahvastikust. S-l on iseloomulikud väikesed ja keskmise suurusega linnad. Kuni II maailmasõja lõpuni oli S. rahvuselt ühtne riik. Pärast II maailmasõda on eeskätt võõrõolistena S-le tulnud mite-Saksa partitoli inimesi, kellest võikelle jätglasest on osa saanud Saksa kodakondsuse. Esimene suur sissetändelaine oli 1960. a-tel, mn. Saksa majandusine ajal, kui tööõunappust korvati L-Euroopast ja mõnevõrra hiljem ka Tür-gist saabunuteega. 28 % välismaalastest on S-l elanud üle 25 aasta. S. ametlik statistika ei erista kodanikke rahvuse järgi, kõik kodanikud on sakslased. Välismaalasi eristatakse partitoliinigi

(RP-d) ja 14 BKA-d. Tuntuu, et Alam-Saksti ja Schleswig-Holsteini padumere ning Berchtesgadeni ja Baieri metsa RP (S. esimene rahvuspark, asut. 1970). UNESCO maailmapärandi nimistust on 32 objekti.

Helgoland	SKT (2005)
Kivipaloo	SKT ^p (2005)
Järsakrants	SKT ^p (2005)
Põllumajandus	SKT ^p (2005)
loodang	SKT ^p (2005)
Pium	SKT ^p (2005)
Sealhha	SKT ^p (2005)
Teravili	SKT ^p (2005)
Soodatam	SKT ^p (2005)
Veise- ja	SKT ^p (2005)
Lilled jm	SKT ^p (2005)
Köögilvi	SKT ^p (2005)

järgi. Kodakondsuse alusel on sakslasi 91,2 % ja välismaalasi 8,8 %. S-l elab 7 289 100 välismaalast, neist 1 764 700 on Türgi, 540 800 Itaalia, 326 600 Poola, 309 800 Kreeka ning 297 000 Serbia ja Montenegro päritolu (2005). Kuna- gse Jugoslaavia alalt on pärit 963 000 ja NSV Liidust 507 800 in. Liidumaadest on välismaa- laste osatähtsus suurim Hamburgis (14,2 %, 2005), üle 10 % on see ka Berliinis, Bremenis, Baden-Württembergis, Hessenis ja Nordrhein-Westfalenis. Uute liidumaade rahvastikust moodustavad välismaalased 2–3 %. Saksa rahvas (Deutschen) kujunes I a-tuh. lõpus Kesk-Euroopat asustanud germaani hõimudest (alemannid, fran- gid, saksid, švaabid, tüüringlased jt.), kellega on hiljem segunenud lääneslaavi ja balti hõime. Saksa keel (Deutsch) kuulub germaani keelte hulka. Vähesakatest vähemusrahvad on Spree kesk- ja äärijoosul elavad lääneslaavi päritolu sorbid (u. 40 000), P-Schleswigi taanlased (50 000, neile on tagatud vähemalt 1 koht Schleswig-Holstei- ni liidumaa parlamendis), P-Friisimaa ja Sater- landi friisid (12 000) ning mustlased. 19. saj. lõpus hakkas sündimus vähenema, alates 1972. aastast on igal aastal suremus ületanud sündimuse. 1985–2002 oli sündimus 0,87–0,99 % ja sure- mus 1,01–1,11 %. Negatiivse loomuliku iibe on kogunud sisseränne. Rahvaarvu vähenemine S. ajaloos (end. SDV-s) tuleneb pms. sellest, et min- nuke elama riigi lääneossa (end. SLV-sse). Enne 1945 kommunistlik võim mõlema S. vahelise piiri 1961 lõplikult sulges, põgenes varasemalt Ida- S-l Lääne-S-le u. 3,5 mln. in. S. rahvastikku

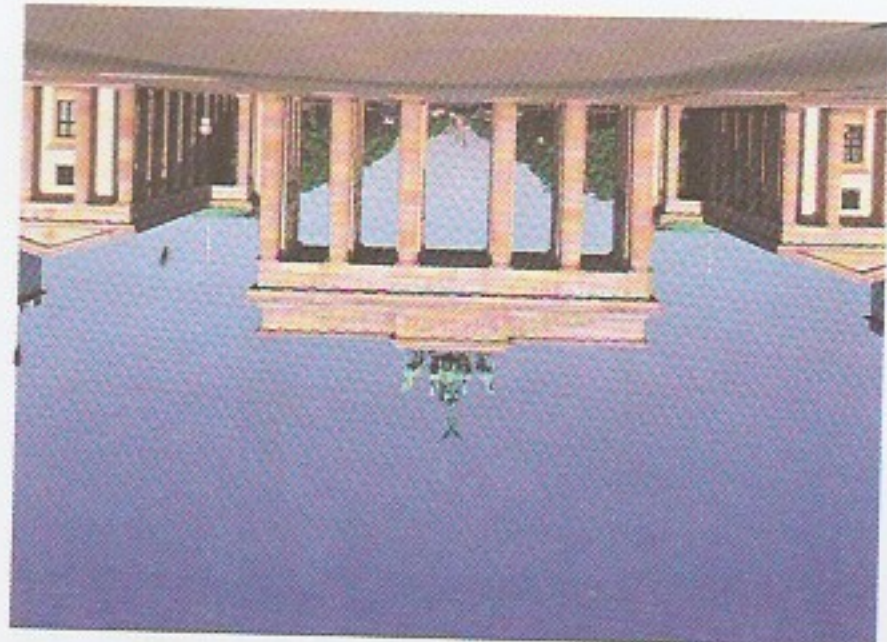
on tugevasti mõjutanud I ja II maailmasõda ning II maailmasõja ajal ja pärast sõda Ida-Euroopast saabunud ümberasustatud, põgenenud ja pagenda- tud etnilised sakslased (Volksdeutsche). 1950. a-ks oli NSV Liidust ja NSV Liidu mõjualasse jäänud Ida-Euroopa maadest, pms. Poolast ja Tšehhoslo- vakkiast, saabunud S. läänetsooni 8 mln. ning idatsooni 3,3 mln. põgenikku ja pagendatud. Repatrieerumine on jätkunud tänapäevani. S. on tüüpiline vananeva rahvastikuga riik: 14,1 % rahvastikust on alla 15-aastased ning 19 % 65-aastased ja vanemad (2005). Usutunnistuse järgi on katoliiklasi 26 mln. ja luterlasi 25,6 mln. (2004). Muslimeid on üle 3 mln. ja õigeusklikke u. 1 mln. ÜRO inimarengu aruande järgi oli S. 2004 maailma 177 riigi seas 21. kohal. S. on maailma kalleima tervishoiusüsteemiga riike. Tervishoiule tehtavate avalike ja erakulutuste osatähtsus SKT-s on vastavalt 8,7 % ja 2,4 % (2003). Tervishoiusüsteem toetub kohustuslikule ja vabatahtlikule haiguskindlustusele. Tervishoiu alal töötab 4 175 000 in. ehk 11 % kõigist hõiva- tuist (2002). 100 000 in. kohta on 368 arsti ja 660 haiglakohta (2003).

Majandus. S. on maailma majanduses üks juhti- vaid riike. SKT poolest on ta USA ja Jaapani järel maailmas 3. kohal. S. majandusele panid aluse 1949–63 majandusministri ja 1963–66 liidu- kantslerina tegutsenud Ludwig Wilhelm Erhardi sõnastatud sotsiaalse turumajanduse põhimõtted, mis tuginesid 1948. a. rahureformile ja sellele järg- nenud pöördelisele majandusreformidele. Raha stabiilsust taotleva rahanduspoliitika tulemusel kujunes Saksa mark II maailmasõja järgse maa- ilma kõige püsivamaks vääringuks. S. on olnud ta- vapäraselt Euroopa väikseima inflatsiooniga riike. 2001–06 oli inflatsioon keskm. 1,6 % aastas. Viimastel aastatel on S. majandust tabanud seisak. SKT aastakasv oli 2001–05 keskm. vaid 0,6 %. Avaliku sektori kulutuste kiire kasv on põhjus- tanud eelarve puudujäägi ja riigivõla suurene- mise. Madal intressimäär on ergutanud kapitali väljavedu (2002.–03. a. 126 mrd. eurot), viimas- tel aastatel pms. USA-sse. S. majanduse arengut on pidurdanud ka uute liidumaade järeleaitamiseks tehtavad kulutused. Uutes liidumaades moodustab SKT 1 el. kohta 68 % S. keskmisest ja on 1,6 korda väiksem kui vanades liidumaades (ilma Berlii- nita). Pankade vara koguväärtus on 7,2 triljonit eurot (2006). Viis suurimat pankat (valdavad 18 % pankade koguvärrast) on Deutsche Bank AG, Bayer- ische Hypo- und Vereinsbank AG, Commerzbank AG, Deutsche Postbank AG ja Dresdner Bank AG. S. on maailma suurimaid energiatarbijaid: 1 in. kohta kulutatakse 5,9 t tingkütust (2002). Energiakandjaist tarbitakse vedelkütuseid 38 %, maagaasi 22 %, kivisütt 13 %, tuumaenergiat 13 % ja pruunsütt 12 %. S. on maailma suurim pruunsöetootja (182 mln. t). Elektrienergiat toode- takse 607 mrd. kWh, sellest 27 % tuumajaamades ning 26 % pruun- ja 23 % kivisöest. Tuumajaamu on 17 (koguvõimsus 20 303 MW). Olulisimad

tootmisel on masina- (sh. sõidukite tootmine; 21 % tööstuse käibest, 2003), elektri- ja elektroonika- (12 %), keemia- (10 %) ja toidu- ainetööstus (9 %). Põllumis- ja metsandus- ja aegne kontsentreerumine. Haritavat maad on 33 % territooriumil. Üle 50 ha suuruseid majandeid on 21 % põllumajanduse üldarvust ja neile kuulub 73 % põllumajanduse (2004). Vaid 42 % ettevõtetest, mis kasutavad 74 % maast, on põllumajanduse põhitööstus. 4,6 % põllumajanduse majandatakse ökooloogiliselt. Tööstus on väga hästi arenenud. Rõõm, kogupikkus on liinide sulgemise tõttu vähenenud, 2006. a. alguses oli see 38 000 km. Kogu riigi ala katab ka ühikultuuri reisirongiliinide võrk. Riigimontid on 231 500 km, peale nende üle 429 000 km vallatuid ning linna- ja külalinnadeid (2005). Kiirteed (Bundesautobahne) kogupikkus on 11 400 km. Peamised laevatatavad jõed on Rein, Weser, Elbe, Oder ja Doonau, mis on oma vahel kanalitega ühendatud. Põhja- ja Läänemere ühendab elava laevaliiklusega Kieli kanal (Nord-Ostsee-Kanal). Suurimad meresadamad on Hamburg (106,5 mln. t, 2003), Wilhelmshaven (41 mln. t) ja Bremen (40 mln. t). Suurimad kaubakäibega jõesadamad on Duisburgis ja Kölnis (vastavalt 47 mln. ja 13 mln. t). S-1 on 554 lennujaama (2006), sh. 13 rahvusvahelise lennujaama; 332-1 on kõvakattelised lennuväljad. Euroopa suurimad lennujaamad kuuluvad Frankfurti (2004. a. 51 mln. reisijat) ja Müncheni (23,2 mln.) lennujaam. S. majanduses on suur osatähtsus väljaveol. Väljavõetud kogumahu on S. USA järel maailmas 2. kohal. Eksport moodustab SKT-st 35 % ja import 28 % (2005). Väljavõetud masinaid ja seadmeid, keemiatootmeid, toidu- ja kergetööstuse toodangu. Ka sissemajanduses samad kaubaturgid, peale nende energiatootmisel ja tööstustootmisel. Turismist saadud tulud, 2004. a. 22,2 mrd. eurot, saksalased ise kulutasid välismaal 58,1 mrd. eurot, S. on Eesti peamisi kaubanduspartnerid, kaubakäibe väärtuselt on ta Soome ja Rootsi järel 3. kohal. Kaubakäibe bilanss on Eesti jaoks tugevasti negatiivne: 2005 osteti S-ist kaupa 17,8 mrd. ja müüdi sinna 6 mrd. kr. eest.

Ajalugu. Vanimalest arheoloogilistest leidudest on peale Heidelbergi lähedal Mauneri leiutud *Homo heidelbergensis* e alalõualuu (vanus u. 500 000 aastat) mitmest kohast avastatud neandertalaste (*Homo neanderthalensis*, saanud oma nime 1856 Neandertali orust leitud luustikujaanuse järgi) asulaid ja matusepaiku (Ehringsdorf, Bilzingsleben). Jääaja lõpul kujunes Põhja-S. ja Hollandis, Lääne-Poolas ja L-Skandinaavias lõunast järk-järgult põhja poole liikunud küttide Hamburgi kultuur (u. 13 000–11 000 e. Kr.) ning selle alusel hilispaaleoliitiline Ahrensburgi kultuur (11 000–9500 e. Kr.). V–IV a-tuh. e. Kr. levisid S. alale koos paellikeraamika- ja lehterpeckrite kultuuriga põlluharimine (nisu, oder) ja loomakasvatuse (veis, lammast, kits, siga). IV a-tuh. lõpul e. Kr. tekkinud neolitikumikultuur ja sellele järgnenud keltide kultuur (u. 2500–1800

e. Kr.) jagunesid kohalikeks rühmadeks, millest arenesid prokriatiga kultuurid: Ündice kultuur (u. 2100–1800 e. Kr.), kaabaskalmete kultuur (u. 1800–1400 e. Kr.) ja Lausitzi kultuur (13.–4. saj. e. Kr.). Pronksiaja lõpul ja rauaaja alguses S. lõuna- ja keskosas vallitsenud Hallstatti (u. 1200–550 e. Kr.) ja La Tène'i kultuuri (5.–1. saj. e. Kr.) on seostatud keltidega. Põhja-S-1 oli varasemalt ajal arvat, germaaniale jastofi kultuur (6.–1. saj. e. Kr.). Põhil. 1. saj. p. Kr. vallutas Rooma riik osa Lõuna- ja Lääne-S-d-ja ehitas 2. saj. kaitsesks lõuna poole tungivate germaaniale eest piirikindlus- tused (*limes romanus*), mille jäänused on säilinud. 3. saj. kujunesid germaaniale liidud (goodid, Frangi, saksid jmt.), kes järgmistel sajanditel võtsid osa Suurest rahvastõrjandamisest. Selle ajal liikusid paljud germaaniale rahvad (goodid, Frangi, vandaalid, langobardid, angliid, osa sakse) kaugemale Lääne-Rooma riigi aladele (Galliasse, Ibeetiasse, P-Aafrikasse, Britanniasse). Samal ajal nihkusid slaavlased Germaania aladel Elbe jõeni ja kohati sellest lääne poolegi. 6.–8. saj. alistasid Frangi S. ala Elbe jõeni ja liitsid selle Frangi riigiga. Viimase lagunemise järel sai S-ist Verduni lepinguga (843) Ida-Frangi (Saksa) riigi osa. Suurt kahju tekitasid normannide ja ungari laste (9.–10. saj.) rüüsteretked, viimastele tegi lõpu Saksa kun-a Otto I rüütliväe võit Lechi lahingus (955). Saksi dünastia [919–1024] valitsemis- ajal kuningavõim tugevnes; algas tung itta (*Drang*

Põllumajandus	(mln. t, 2005)
Teravili	
Kartul	
Suhkrupoor	
Viljamari	
Piin	
Liha (tapetud)	mln. hl veini

Frankfurt on Saksamaa üks suuremaid linnu

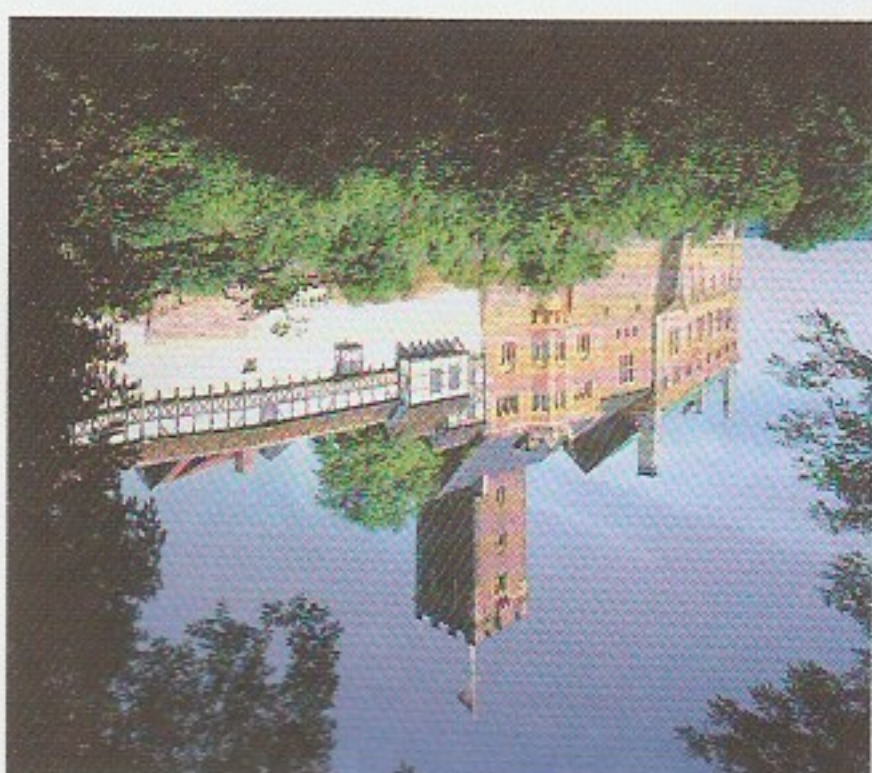
1138–47	Heinrich VI	1519–56	Karl V
1196–1208	Philipp	1556–64	Ferdinand I
1196–1218	Otto IV (Welfe)	1564–76	Maximilian II
1212–50	Friedrich II	1576–1612	Rudolf II
1228–54	Konrad IV	1612–19	Matthias
1273–91	Rudolf I	1619–37	Ferdinand II
1290–98	Adolf Nassau	1637–57	Ferdinand III
1298–1308	Albrecht I	1658–1705	Leopold I
1308–13	Heinrich VII	1705–11	Joseph I
1314–47	Ludwig IV	1711–40	Karl VI
1346–78	Karl IV	1742–45	Karl VII
1378–1400	Wenzel	1745–65	Franz I
1400–10	Ruprecht I Pfaltzist	1765–90	Joseph II
1410–37	Siegmund	1790–92	Leopold II
1438–39	Albrecht II	1792–1806	Franz II
1440–93	Friedrich III	1871–88	Wilhelm I
1493–1519	Maximilian I	1888	Friedrich III
		1888–1918	Wilhelm II

naadl Oster), mille paariks sajandiks peatasid saksalased. 951 vallutas kun. Otto I P-Itaalia ja 962 Rooma ning laskis samal aastal end paavstil keisriks kroonida. Sellega pandi alus Saksa-Rooma riigile. Alates 11. saj. lõpust hakkasid hoogsalt arenema linnad. Järjest iseseisvamaks muutusid suurfeodaalid, kelle vastu franki dünastia kuningad [1024–1125] püüdsid võidelda. Heinrich IV ajal ägenes Rooma paavsti võitlus keisriga pol. ülemvõimu pärast. Selle tagajärjel nõrgenes keisrivõim ja süvenes S. killustatus. Hohenstaufenite dünastiasse [1138–1254] kuuluv Friedrich I Barbarossa püüdis keisrivõimu tugevdada ja P-Itaalia linnu allutada, kuid sai Legnano lahingus (1176) paavsti juhtimisel moodust. Lombardia Liiga sõjaväelt lüüa. 12. saj. alustati uut tungimist itta; alistati saksalased, kes elasid Elbe ja Oderi vahel, Pomeris ja Sileesias; nende aladele suundusid Saksa kolonistid. 13. saj. alistas Mõõgavendade Ordu liivlased, latgalid, semgalid ja eestlased ning Saksa Ordu preislased. 13.–15. saj. tekkis S. üha uusi linnu. Rahvusv. kaubanduses tähtsa rolli mänginud P-Saksa linnade algatusel rajati 15. saj. lõpul Hansa Liit. L-Saksa linnadel oli oluline osa Itaaliaga peetavas kaubavahetuses. Järgnevatel sajanditel (1254–73), kui Saksa-Rooma riigi ei olnud valitsejat, muutus S. iseseisvate väestriikide kogumiks. Järgmised keisrid püüdsid

suurendada oma pärusvaldusi. Rudolf I Habsburg [1273–91] liitis oma valdustega Austria, Steiermargi, Kärnteni ja Kraini (Krajinaka). Keiser Karl IV kinnitas kuldbullaga (1356) kuurvürstide ainuõigust valida Saksa kun-t (keisrit). 15. saj. jätkus S. majanduses tõus: eriti suured olid mäetööstuse edusammud. 15. saj. II poolel ja 16. saj. alguses tekkisid mitmes tööstusharus (eriti mäe- ja tekstiilitööstuses) manufaktuurid. Rahulolematust kat. kirikuga lõi soodsa pinna reformatsooniks (a-st 1517), mida juhtis Martin Luther. Reformatsoon levis kiiresti kogu S-l. Reformatsooniga liitunud vürstid võtsid üle kat. kiriku maid ja varandusi. Talupoegade rahulolematust põhjustas Saksa talupoegade sõja (1524–26), milles talupojad said lüüa. Vürstide võimu tugevnemist püüdis takistada keiser Karl V, kes suunas löögi esmajoones protestantide vastu. Protestantlikud vürstid ühinesid Schmalkaldeni Liiduks. Karl V võitis neid Schmalkaldeni sõjas (1546–48), kuid sai 1552 alanud uues sõjas lüüa ja pidi 1555 nõustuma Augsburgi usurahuga, mis andis vürstidele suure iseseisvuse ja õiguse määrata oma alamate usutunnistust. Kat. ja protestantlike vürstide vastoolud teravnesid uuesti 17. saj. alguses. 1608 moodustati Protestantlik Unioon, 1609 Kat. Liiga. 1618 algas Kolmekümneaastane sõda (1618–48), millesse sekkusid protestantide poolel Taani, Rootsi, Prantsusmaa jmt., katoliiklasi toetas Hispaania. Sõja tagajärjeks oli S. maj. ja pol. langus. Westfali rahuga said Rootsi ja Prantsusmaa S. alad. S. killustatus (u. 300 riigiks) kinnitati juriidiliselt. 18. saj. hakkas Saksa riikidest tugevnema 1701 kuningriigiks saanud Preisi. Sileesia sõdade (1740–42, 1744–45) ja Seitsmeaastase sõja (1756–63) tulemusena sai Preisi Austrialt Sileesia. Poola jagamisel (1772–95) liitsid Preisi ja Austria oma maadega suuri Poola alasid. Võitlus Prantsuse vabariigi vastu ja Napoleoni sõjad kulusid Saksa riikidele a-ni 1809 edutult. Pärast Austerlitz lahingut ühinesid Saksa riigid (v. a. Preisi ja Austria) Napoleon I survel Reini Liiduks. 1806 loobus Franz II keisrikroonist, see tegi lõpu Saksa-Rooma keisririigile. Tõltsi rahuga (1807) kaotas Preisi üle poole oma terr-st. Napoleon I Suure armee lüüasaamine Venemaal ja koalitsiooniväe edu põhjustas 1813 üldise Napoleoni-vastase ülestõusu. Viini kongressil (1815) asutati Saksa Liit, milles oli juhtiv osa Austrialt. 1834 asutati Preisi juhtimisel Saksa Tolliliit. Laienes ühtse Saksa riigi rajamist taotlev liikumine, seejuures püüdsid nii Austria kui ka Preisi haarata ülemvõimu. 1830. a-tel hakkas kiiresti arenema tööstus. 1835 avati esimene rdt-liin. 1844 toimus Sileesia kangrute ülestõus. Veebr-märtsis 1848 algas S-l rev., mis suruti 1849 maha. Preisi peaminister Otto Eduard Leopold von Bismarck asus Preisi juhtimisel järjekindlalt S-d ühendama. Austriaga liidus olles võitis Preisi Taanilt 1864 Schleswig-Holsteini. 1866 purustas Preisi Austria väe. Saksa Liit saadeti laiali. 1867 moodustati Preisi juhtimisel P-Saksa Liit.

Saksa-Prantsuse sõjas (1870–71) sai Prantsus-
maa lüüa, 18. I 1871 kuulutati Versailles's välja
Saksa Keisririik, keisriks sai Preisi kün. Wilhelm I.
Austria jäi Saksa Keisririigist välja. 1879 sõlmisid
S. ja Austria-Ungari Venemaa ja Prantsusmaa
vastase liidu, millest pärast Itaalia ühinemist 1882
sai Kolmikliit. Sellele vastukaaluks tekkis Antant
(Prantsusmaa, Venemaa ja Suurbritannia liit).
1884 alustas S. koloniaalvallutusi ja anastas pms.
Aafrika alasid (Edela-Aafrika, Togo, Kame-
run jml.). 1888 sai troonile Wilhelm II, kes jäi-
kas senist välispoliitikat. See (Maroko kriisid,
Bagdadi rdt. rajamine) ja S. loetus Austria-Unga-
rile Bosnia kriisi ajal põhjustasid 1914 I maailma-
sõja puhkemise. Esialgsele edule järgnes S. sõja-
plaan (Schlieffeni plaan) nurjumine ja pikaleveniv
positsoonisõda, mis kurnas välja majanduse. USA
sõttaastumise (1917) sai Antant 1918 sõjalise
üleoleku ja S. kaotas sõja. 3. XI 1918 alanud No-
vembrirev-ga kukutati S-l monarhia ja S. kuulutati
vabariigiks. 11. XI 1918 kirjutati Antant ja S.
alla Compiègne'i vaherahule. Pärast vaherahu
jäi S-l olukord ebakindlaks. 28. VI 1919 oli S.
suunitud sõlmima raske Versailles' rahu, millega
ta kaotas Elsassi (Alsace'i), Lotringi (Lorraine'i),
alasid Silcesias, Pommers ja Lääne-Preisimaal
ning kõik asumad. S-l kaotati sõjaväekohustus,
regulaararmee ei tohtinud olla suurem kui 100 000
meest, sõjalaevastik tuli loovutada võitjariiki-
dele. Ajavahemikku 1919–33 nimet. Weimari
vabariigiks (Weimari vastuvõetud põhiseaduse
järgi). Vabariigi algusaastail oli riigivõim nõrk.
Sisepoliitikas mängisid olulist osa msg. poolsõja-
välised org-d: Freikorps, natsionaalsotsialistide
Sturmabteilung (SA, rünnakrühmad), Schutzstaffel
(SS, kaitsemalev) ja Hitler-Jugend (noorhileria-
sed) ning kommunistide Rote Frontkämpferbund
(RFB, punarühm) ja Rote Jungfront (noorte puna-
rühm). Tehti ka mitu riigipöördekatset. Vasak-
poolsed püüdsid haarata võimu apr. 1919 Baieris
(Baieri Nõuk. Vabariik) ja okt. 1923 Hamburgis
(üllestõusu juhtis Ernst Thälmann), seda toetas
raha ja relvadega Nõuk. Venemaa. Parempoolsed
monarhistid püüdsid haarata võimu 1920 (Kappi
püs). 1924 toimus Baieris Adolf Hitleri juhtimisel
nm. õllepüs. Et S-l oli I maailmasõja võitjariiki-
dele sõjakahjude tasumisega raskusi, okupeerisid
Prantsuse ja Belgia sõjavägi Ruhrimaad (1921–25)
ning S-l puhkes hüperinflatsioon. 1922 sõlmiti
Kapallos NSV Liiduga lepe, millega lepingupoo-
led loobusid vastastikustest nõudmistest. 1924–
29 õnnestus väliskapitali abiga (Dawesi plaan,
Youngi plaan) S. majandus stabiliseerida. 1925
sõlmiti Locarno kokkulepped ja 1926 võeti S.
Rahvasteliitu. Algas salajane sõjaline koostöö
NSV Liiduga. S-d eriti raskesti tabanud ülemaa-
line majanduskriis (1929–33) saavutas harti-
punkt 1932: töötute arv ulatus 6 mln-i (ligi 45 %
tööstusest), tööstustoodang vähenes 1929. a-ga
võrreldes 40 %. 1919 asutati Natsionaalsotsial.
Saksa Tööpartei (juht A. Hitler). 1932 valiti
Hermann Joseph Adenauer tagasi Jossif Stalini

jaan. 1933 nimetas ta riigikantsleriks A. Hitle-
ri, kes kehtestas diktatuuri. Kasutades ajendina
Riigipäevahoone süütamist (1933), keelustati
kõik erakonnad peale natsionaalsotsialistliku ja
saadeti laiali üü-d. S. hakkas valmistuma sõjaks,
õhutati šovinismi ja rassismi. Asutati koondus-
laagrid, majanduselu hakati kohandama eelseis-
va sõja vajadustega. 1933 astus S. Rahvasteliit-
ist välja, 1936 okupeeris Saksa sõjavägi Reini
demilitariseeritud tsooni, samal aastal sõlmisid
S. ja Itaalia pol. liidu (Berliini-Rooma leig). 1936–
39 toetas S. Hispaania kodusõjas Francisco Fran-
co. 1936 sõlmisid S. ja Jaapan Kommunistliku
Internatsionaali vastase pakti, 1937 liitus sellega
Itaalia. 1938 anastas S. Austria (ansluss) ning
liidendas Müncheni kokkuleppe alusel Tšehho-
slavaakiale kuulunud Sudeedimaa. 1939 hõivas
ta Tšehhi ja Morava ning liidendas Klaipėda piir-
konna. 23. VIII 1939 sõlmitud Molotovi-Ribben-
tropi pakiga kindlustas S. NSV Liidu toetuse Poo-
laga peetavas sõjas ja andis NSV Liidu huvistääri
Eesti, Läti, Soome, Ida-Poola ja Bessaraabia.
S. kallalelungega Poolale algas I. IX 1939 II
maailmasõda. 3. XI 1939 kuulutasid Prantsusmaa
ja Suurbritannia S-le sõja. Alguks oli S. väga
edukas: 1939–41 okupeeriti Lääne-Poola, Taani,
Norra, Holland, Luksemburg, Belgia, suur osa
Prantsusmaad, Jugoslaavia ja Kreeka ning 22. VI
1941 tungiti kallale NSV Liidule. Esialgselt edust
hooimata nurjus kavatsedud välksõja plaan (Bar-
barossa plaan) täielikult. Sõja pöördemomentiks sai
Saksa väegrüpeerimiste purustamine Stalingradi
lahingus ja P-Aafrikas (1942–43). S. vastupanu
murti 1945. 8. mail kapitulatsioon S. üngimusteta.
S. jagati liitlaste vahel 4 okupatsioonitsooniks ja
Berliin 4 sektoriks. 1948 kehtestati USA, Suur-
britannia ja Prantsusmaa hallatud tsoonides Saksa
mark, millele NSV Liit reageeris lääneliitlaste
kontrolli all oleva eristaatuse Lääne-Berliini
blokeerimisega (14. VI 1948 – 12. V 1949).
Lääneliitlaste varustasid linna õhusilla abil, kuni
pinge 1949 langes. Samal aastal moodustati lääne-
tsoonidest SLV ja NSV Liidu tsoonist SDV.
SLV valis pealinnaks Bonni. SDV Ida-Ber-
liini. 1952 liikkas SLV esimene kantsler Konrad
Adenauer tagasi Jossif Stalini

Tüüriingi maakond
linnused (12. saj.)
Wartburgis on
muuseumid

Liidukantslerid

1949–63 Konrad
Adenauer
1963–66 Ludwig
Erhard
1966–69
Kurt Georg
Kieser
1969–74 Wilh.
Brandt
1974–82 Helmut
Schmidt
1982–98 Helmut
Kohl
1998–2005 Gerh.
Schröder
2005– Angela
Merkel
Dorothea
Merkel

Presidendid

1919–25
Friedrich Ebert
1925–34
Paul Ludwig
Haut
Anton von
Brenner
und von
Hindenburg
1934–45
Adolf Hitler
Reichskanzler
1945 Karl
Dönitz

Liidupresidendid

1949–59
Theodor Heuss
1959–69
Heinrich Lübke
1969–74 Gerh.
Schröder
Walter
Hesse
1974–79
Walter Scheel
1979–84
Karl Carstens
1984–94 Roman
Hergert
von Weizsäcker
1994–99
Roman Hergert
1999–2004
Johannes Rau
2004– Horst
Köcher

ettepaneku liita kaks Saksa riiki üheks neutraalse riigiks. SLV astus 1955 NATO-sse ja taastas sellega oma relvajõud, 1957 kirjutati Euroopa ühinemispoliitika raames alla Rooma lepingutele. 1955 VLO-ga liitunud SDV-le oli probleemiks rühke põgenemine läände. 1961 rajas SDV Lääne-Berliini põgenemise tõkestamiseks müüri, mis muutus dem. ja kommunistliku maailma vaheliseks eraldusjooneks. 1960. a-te lõpul ja 1970. a-tele hakkas SLV tasapisi aktsepteerima S. jagatust. Kantsler Willy Brandt taotles suhete normaliseerimist NSV Liidu ja SDV-ga. 1971 sai SDV-s võimule Erich Honecker. 1974 astus W. Brandt spioonifääri tõttu tagasi, tema järglane Helmut Heinrich Waldemar Schmidt järgis eelkäija välispoliitikat. 1982 valiti SLV kantsleriks Helmut Josef Michael Kohl. 1987 tegi E. Honecker esimese ametliku visiidi SLV-sse. 1989 pärast seda kui Ungari oli avanud oma läänepiiri Austriaga, vallandus idasakslaste põgenemine SLV-sse. Sama aasta sügisel E. Honecker tagandati ja 9. XI 1989 langes Berliini müür. Sept. 1990 Moskvast peetud USA, NSV Liidu, Suurbritannia ja Prantsusmaa ning mõlema Saksa riigi juhtide läbirääkimiste tulemusel räägiti S. 3. X 1990. SDV võttis täielikult üle SLV pol. ja ühisk. korralduse ning kuulus rahvusv. org-esse (sh. NATO-sse). 1991 moodustas parlament, et taasühinenud S. pealinnaks sai Berliin. Nn. uute liidumaade majanduse ja poliitika ühtlustamine osutus keeruliseks ning on suure tööpuuduse tõttu senini S. suurimaid probleeme. Viimased Vene väeosad lahkusid S-lt 1994

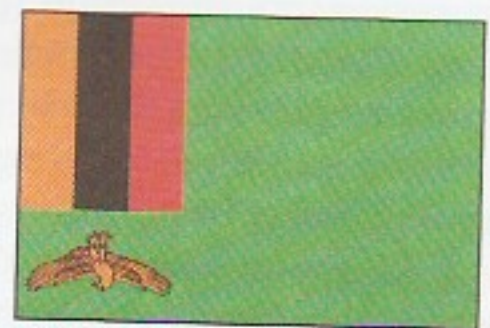

(USA ja Briti väeosad asuvad seal endiselt). 1998 võitis valimised S. Sots-dem. Partei ja esimest korda said valitsusse rohelised (Liit 90/Rohelised, *Bündnis 90/Die Grünen*). Kantsleriks sai Gerhard Fritz Kurt Schröder. 2002. a. valimistel suutsid sots-dem-d võita vaid 8000 häälega. 2005. a. Liidupäeva ennetähtaegsetel valimistel olid taas edukaimad kristlikud demokraadid, kes koos oma Baieri sõsarparteiga said 226 kohta sots-dem-de 222 vastu (Vaba Dem. Partei sai 61 ja Liit 90/Rohelised 51 kohta). Kuna ükski erakond ei suutnud saavutada valitsuse moodustamiseks vajalikku enamust, moodustus kristlike demokraatide ja sots-dem-de koalitsioon (nn. suur koalitsioon). Kompromissi tulemusena sai liidukantsleriks Ida-S-lt pärit kristlik demokraat Angela Dorothea Merkel, kuid S. Sots-dem. Partei sai rohkem ministrikohti. A. D. Merkel on avaldanud toetust USA Iraagi-poliitikale, mis on põhjustanud S. üldsuse terava kriitika. A-st 1973 on S. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 28. VIII 1991. Pärast Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimist läks 1939–41 Eestist S-le üle 15 000 baltisakslase. II maailmasõja järel oli Saksamaal sõjapõgenike laagrites kümneid tuhandeid eestlasi. Enamik neist läks hiljem teistesse riikidesse. Nürnbergi protsessi ajal (1945–46) oli liitlaste valveteenistuses eestlastest valvemeeskond. 1952 hakkas tegutsema Eesti Ühiskond SLV-s. S-l elab u. 5000 eestlast ning tegutseb mitu Eesti seltsi. Berliinis elab Eesti rahvusvaheliselt tuntumaid heliloojaid Arvo Pärt.

Relvajõud. S. relvajõud (*Bundeswehr*) komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel ja vabatahtlikest, ajateenistuse pikkus on 9 kuud. Relvajõudude kõrgem juht on tsiviilisikust kaitseminister (sõjaajal liidukantsler), kes juhib relvajõude peainspektori kaudu. Viimane moodustab koos väelike inspektoritega sõjalise juhtimisnõukogu, kelle alluvuses on operatiivjuhatus. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhujõududest. 1991. a-st on S. relvajõud üha aktiivsemalt osalenud rahvusv. sõjalistel operatsioonidel. 2006 osalesid S. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Kongo DV-s (EUFOR RD Congo), Libeerias (UNMIL) ja Serbias (KFOR). S. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse ning S. terr-l paiknevad NATO väejuhatused ja mitme NATO riigi üksused. ■

Sambia

Sambia, S. Vabariik (ingl *Zambia, Republic of Zambia*), riik Kesk-Aafrika lõunaosas, piir (5664 km) Tansaania (338 km), Malawi (837 km), Mosambigi (419 km), Zimbabve (797 km), Namibia (233 km), Angola (1110 km) ja Kongo DV-ga (1930 km).

Pindala	752 610 km ²
Rahvaarv	11 249 800 (2006)
Pealinn	Lusaka (1 306 600, eeslinnadega 2 262 800 el.)
Haldusjaotus	9 provintsi
Riigikeel	inglise keel
Rahaühik	kvatša (ZMK)
Riigitähised	ZMB, ZM

Politiiline süsteem. S. on presidentaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht, kellele valib 5 aastaks rahvas. Sama isik võib ametis olla kaks järgestikut ametiaega. Seadusandlik organ on 158-kohaline Rahvuskogu (*National Assembly*), mille 150 liiget valib enamusvalimistel rahvas ja 8 nimetab president. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Valitsuskabineti liikmed nimetab president parlamendiliikmete hulgast. S-s on mitmepartei-süsteem. Olulisimad erakonnad on Liikumine Mitmeparteilise Demokraatia eest (*Movement for Multiparty Democracy*), Rahvusliku Arengu Ühendpartei (*United Party for National Development*) ja Ühendatud Rahvusliku Solvumatusse Partei (*United National Independence Party*).

Kohtusüsteemi moodustavad Ülemkohus, Kõrge Kohus, magistraadikohutud ja kohalikud kohtud. Kehitib 1991. a põhiseadus (muudetud 1996). Rahvusv. klassifikatsioon alusel on S. osaliselt vaba riik. Korruptsiooniniindeksi järgi asub S. maa-imas 111. kohal. **Sümboolika**. S. lipu (a-st 1964) aluseks on Ühendatud Rahvusliku Solvumatusse Partei lipp. Rohe-lise lipukanga lehviscepoosles alumises nurgas on punane, must ja oranž püstirip ning nende kohal vasekarva rahvuslind kilg-merikotkas (*Haliaeetus vocifer*). Roheline värv sümboliseerib loodust, punane iseseisvusvõitlust, must rahvast ja oranž maa-püerikkusi. Kotkas pärineb P-Rodeesia vapilt. Vapi (a-st 1964) must-valgete püstlainetega kilp sümboliseerib Victoria juga. Kilbi kohal on koblas ja kirka ning kilg-merikotkas. Kilpi toetavad rohe-lises rüetuses mees ja puunases rüetuses naine osu-tavad riigis elavatele põhirahvustele. Vapi all on rahvuslik devis „One Zambia, one nation“ (üks S., üks rahvas). Hümn (a-st 1964) „Lumbanyeni Zambia“ („Tõuse ja laula S-st“), bembakeelsed sõnad ühislooming, viis Enoch Mankayi Sontonga. **Loodus**. Valdav osa S. territooriumil on 1000–1350 m kõrgune kiltmaa, millel paiknevad üksikud saar-mäed ja kirde-edela-suunalised madalad aheli-kud. Kõige kõrgemad on Muchinga mäed (kuni 1893 m). Riigi äärealadel paiknevad tektoonilised nõod: loodeosas on Bangweulu ja Mweru järve, idas Luangwa jõe, edelas Zambezi ülemjooksu ning lõunas Zambezi keskjooksu ja Kafue jõe nõgu. S. tähtsaim maavara on vasemaak, rikka-likult leidub ka koobalti- ja tsingimaaki, vähem raua-, tina- ja uraaniimaaki, kulda, hõbedat ja kivisüüt. S. on tuntud oma vääriskivide (eriti sma-ragdiide, ametüüside, akvaamarüüside, turmalüüside ja granaatide) poolest. Valitseb ekvatoriaalne mussoonikliima. Eristatavad on 3 perioodi: maist augusti kestab jahe ja kuiv periood ning nov-ni kestev palav ja kuiv periood ning septembrist algab suvine vihmaperiood. Kõige soojema kuu okti-keskmise t° on 22–27 °C ja kõige jahedama kuu juuli keskmine t° 15–20 °C. Sademehulk vaheneb põhjast (1000–1200, kohati üle 1400 mm/a) lõunasse (550–800 mm/a). Mets katab 42 % S. territooriumist (2000). Valdavad hõrendikud.

Haldusjaotus	Provintsid (p)	Copperbelt	Idaprovinis	Keskprovinis	Loodeprovinis	Luapula	Lusaka	Lõuna-provinis	Lääne-provinis	Põhjaprovinis
Suurtumad linnad	(el. arv, 2006)	Lusaka	Kitwe	Ndola	Kabwe	Chingola	Mufutira			

niiskematel aladel on troopilist metsa ja kõrg-
niiskematel aladel põõsastavanni. Tähtsaimal jõel Zambezi asuvad Victoria juga
(Mosi-oa-Tunya/Victoria Fallsi RP on riigi ainus
UNESCO maailmapärandi nimistusse kantud hu-
viväärsus, 1989) ja Kariba hüdroölm. Suurimad
järvad on Bangweulu ja Mweru Wantipa, S-le
kuuluvad ka Tanganjika lõuna- ja Mweru idaosa.
Riigis on suuri soostunud alasid. Imetajaid on
253, linde 781 (pesitsejaid 252), roomajaid 143 ja
kahepaikseid 57 liiki. S-s on 683 KA-d, sh. 19
RP-d. Rahvusv. tähtsusega märgala on 3.

Rahvastik. 98,7 % S. rahvastikust on aafriklased,
1,1 % Euroopa päritolu (pms. inglase järglased)
ja 0,2 % Aasiast sisserännanute järglased. Aafrik-
laste enamiku moodustavad bantu rahvad. S-s elab
üle 70 rahvusühema. Kõige rohkem on pms. põhja-
ja keskosa elavaid bembasid (18 %), riigi lõuna-
osades asustavad tongad (13 %), idaosas elavad
shona (7 %) ja edelaosas lozid (6 %). Kesk-
m. 15 in./km². Asustus on tihedam mäetööstuspiir-
konnas ja suuremate linnade ümbruses. Usklikest
on kõige rohkem kristlasi, vähem on muslimeid ja
hindude. Levinud on hõimuusundid. 81 % täiskas-
vanetest on kirjaoskajad (2003). Vasest saadavast
mineral hoolimata on palju vaeseid. Väga tõsine
probleem on AIDS-i ja malaariasse nakatumine.
Majandus. S. majandus tugineb mäetööstusele ja
siiski metallurgiale, eriti vase- ja nikotööstusele. 2000
vasekaevandused erastati. Reformide tulemusena
sures SKT 2000. a. 3,5 % ja inflatsioon langes
2000. aasta madalaimale tasemele. 2004. a-st
on vase- ja nikotööstuse uute kaevanduste rajamise ja vase
hinnatõusu tõttu maailmaturul pidevalt suurene-
nud vasekaevandused ja rikastusvabrikud asuvad
Copperbelti ("vasevööndi") prov-s. 2005 toodeti
vase 440 000 t. Vasemaagi rikastamise kõrval-
tooteks on koobaltikontsentraat. 2003 toodeti 6800 t
koobaltit, toodetakse ka kiviisüüt, hõbedat ja kulda.
1990 vääriskivitööstusele kehtestatud piirangute
lootamine on suurendanud vääriskivide kaevanda-
mist. 2005 toodeti 8,35 mrd. kWh elektrienergiat
(pms. hüdroenergiat), sellest 2 mrd. kWh ekspordi-
ti. Pms. siseturu tarbeks toodavad ehitusmaterjali-,
tööstus-, keemia- ja tekstiilitööstuse ettevõtted.
Riigi peamine sissetulekuallikas on vask, on

85 % hõivatuid tegev põllum-s. Valdav on eks-
tensiivne taimekasvatuse. Haritav maa moodustab
7 % S. terr-st (2005). Dar es Salaamist läheb 1693
km pikkune naftajuhe Ndolasse (S. terr-l 771 km).
Rdt-d on 2173 km ja mnt-id 91 440 km (sellest
20 117 km kõvakattega). Siseveeteid on 2250 km
(Tanganjika järv, Zambezi ja Luapula jõgi). Rah-
vusv. lennujaam on Lusaka läh. 2005 eksportis S.
kaupu 1,95 mrd. ja importis 1,93 mrd. S eest. Täht-
saimad väljaveokaubad on vask, koobalt, elekter,
tubakas, lilled ja puuvill, peamised väljaveomaad
Šveits (29 %) ja LAV (19 %, 2005. a. väljaveost).
Sisse tuuakse pms. masinaid, naftasaadusi, väetisi,
toiduaineid ja rõivaid, peamine sisseveomaa on
LAV (48 % 2005. a. sisseveost). 2004 külastas
S-t 515 000 turisti, kes töid riigile tulu 161 mln. S.
Ajalugu. S. vanimad asukad olid arvat. bušma-
nid ehk sanid, hiljem tungisid maale bantud. 19. saj.
alguseks oli seal kujunenud mitu riiklikku moo-
dustist. Eurooplastest jõudis esimesena Zambezi
ülemjooksule 1851 inglase David Livingstone.
1890. a-tel allutas Briti L-Aafrika Kompanii pea-
aegu kogu S. ala. 1911 ühendati see P-Rodeesiaks,
mida a-st 1924 haldas Suurbritannia. 1920. a-tel
avastati S. alal suured vasemaagivarud, mille
kaevandamine sai piirkonna majanduse aluseks.
1953–63 kuulus S. ala Rodeesia ja Njassamaa
Föderatsioonile. 1948 asut. Aafrika Rahvuskongress
ja sellest 1959 eraldunud radikaalne tiib (a-st 1960
Ühendatud Rahvusliku Sihtumise Partei, juht
Kenneth David Kaunda) taotlesid föderatsioo-
nist väljaastumist. 1963 nõustus Suurbritannia
P-Rodeesia lahkimisega föderatsioonist, 24. X
1964 kuulutati P-Rodeesia S. nime all iseseisvaks
vabariigiks (jää Rahvaste Ühenduse liikmeks).
Esimeseks presidendiks sai K. D. Kaunda [1964–
91]. Hakati püüma väliskapitali tegevusvabadust,
riigistati mitu majandusharu ning loodi tihedad
suhted Hiinaga. 1972 kehtestas K. D. Kaunda
ainuparteisüsteemi (nn. üheparteilise osalusedemo-
kraatia). Vasehindade järsk langus maailmaturul,
pingestunud suhted LAV-ga (S-s paiknes 1960. ja
1970. a-tel mitme Aafrika riigi vabastusliikumise
peakorter) ning Angolas ja Mosambiigis puhkenud
kodusõda, mille tõttu S-l tekkis suuri transpordi-
probleeme, põhjustasid 1980. a-tel majanduse
allakäigu. 1990 puhkenud massimeeleavalduste ja
rahvusv. surve tõttu taastati mitmeparteilisus ning
1991 kinnitati uus põhiseadus. Samal aastal toi-
munud vabad valimised võitis Liikumine Mitme-
parteilise Demokraatia eest, mille juht Frederick
Jacob Titus Chiluba sai presidendiks ja valitsusju-
hiks [1991–2002]. 2001 püüdis F. J. T. Chiluba
parlamendis läbi suruda põhiseaduse muudatust,
mis võimaldanuks tal kandideerida kolmandaks
ametiajaks. See kukkus opositsiooni surve all.
Sama aasta 27. dets. toimunud presidendivalimised
võitis sama partei esindaja Levy Patrick Mwana-
wasa, kes valiti tagasi ka 2006. Tema valitsus-
ajal on suudetud vähendada korruptsiooni ja riigi
välisvõlga. A-st 1964 on S. ÜRO liige.
Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 15. V 1997. ■

(*Samoa Democratic United Party*). Ülemkohtu esimene nimetab peaministri soovitusel riigipea. Alama astme kohtule edasikaebustega tegeleb Apellatsioonikohtus. Kehitb 1962. a. põhiscadus (täendatud 1991). Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on S. vaba riik.

Sümboolika. S. lipu (a-st 1949) eeskujuks on Uus-Meremaa hipp. Punase lipu ülemises varda-poolses nurgas on sinisel väljal asuv Lõunaristi tähtkju. Punane värv sümboliseerib vaprust, sini-ne vabadust ja valge puhtust. Vapikilbi (vapp a-st 1973) alumisel, sinisel väljal on Lõunaristi tähtkju, ülemisel merelained ja kookospalm. Vapikilbi taustaks on värviline ÜRO embleem ning selle kohal ristiskru sümboliseeriv rist. Vapi all on samoakeelne rahvuslik devits „Fa'avae le atua Samoa" („jumal on S. alustugi"). Hümn (a-st 1962) „Samoa Tula'i" („The Banner of Freedom", „Vabaduse hipp"), sõnad ja viis Sauni Iiga Kuresa.

Loodus. Saarestik jaguneb kaheks: Ida-S. saared ehk Ameerika S. (197 km²) on USA valdus, pind-alalt peaaegu 15 korda suuremad Lääne-S. saared (Savai'i, 1708 km², pcasaar Upolu koos Apollima ja Manono väikesaarega 1118 km², 5 asustamata väikesaart kogupindalaga 5 km²) moodustava sõltumatu S. riigi. Saared on vulkaanilise tekkega ja mägised. Savai'il on 2 tegev vulkaani (Silisili, 1858 m, riigi kõrgeim tipp), madalamal Upolul paiknevad kustunud vulkaanid (Fito, 1100 m). Savai'i vulkaanid olid aktiivsed 1905–10. Ko-hati katkestavad kitsast rannikumadalikku järstult ookeani laskuvad mäenõlvad. Saari ümbritsevad koralalirahud. Valitseb niiske troopiline passaat-kliima. Rannikul on kõige kuuemema kuu jaan-i keskmine t° 27 ja kõige jahedama kuu juuni keskmine t° 25 °C, mägedes on mõne kraadi võrra jahedam. Rannikul sajab 2500–3500, mägedes 5000–6500 mm/a. Aeg-ajalt on purustavaid tai-fuune. Kustunud vulkaanide kraatrites on väikesi järvi, millest algavad lühikesed karestikulisid jõed; palju on allikaid ja ojasi. Valdavad vil-jakad vulkaanilised mullad, suurt osa Savai'i saarest katab paks laavakiht, millel kasvavad kidurad taimed. Mäenõlvul kasvab troopiline vihmamets, mille alusmetsa moodustavad sõna-jalgpunn, ülemise rinde suurevõralised viigipunn. Mäeharjad on madalalakasvulisi metsa ja bam-busevõsa, rannikul kohati mangroove. S-l elab looduslikult 3 liiki kassitiivasi, 83 liiki linde (17 liiki on pesitsejad, neist 9 endemid) ja 19 liiki troopajaid. Riigis on 36 K A-d, sh. 2 RP-d.

Samoa, S. Iseseisvusriik (samoa Samoa, *Malo Sa'oloto Tuto'atasi o Samoa*, ingl *Samoa*, *Independent State of Samoa*), riik Okeaanias Vaikse ookeani lõunaosas Polüneesias, hõlmab S. saarestiku läänecosa saared (Lääne-S.); rannajoone pikkus 403 km.

pikrus 403 km.

Pindala	2831 km ²
Rahvaarv	183 300 (2006)
Pealinn	Apia (40 800 el.)
Haladusjaotus	11 ringkonda
Riigikeeled	samoa ja inglise keel
Rahvahik	itala (SAT)
Riigitihtis	WSM, WS

Politiline süsteem. S. on Rahvaste Ühendus-
se kuuluv konstitutsioonilise monarhiaga riik.
Eluagene riigipäeva Malietoa Tanumafili II.
Põhiseaduse kohaselt valib pärast tema surma
uue riigipäeva 5 aastaks parlament. Seadusandlik
organ on 49-kohaline Rahvuslik Seadusandlik
Kogu (Fono Aoa Fatiulafono, National Legisla-
tive Assembly), mis valitakse enamusvalimistel 5
aastaks. 47 liiget esindavad samoalasi ja 2 lei-
sesse rahvuskogukondadesse kuuluvaid elanikke.
Valida võivad vähemalt 21-aastaselt. Peaministri
valib parlament ja kinnitab riigipäeva. Valitsus-
süsteem lihtne, 5-1 on kahepartei süsteem. Juhtivad
parteid on Independent Party ja S. Dem. Ühendpartei

Rahvastik. 92,6 % rahvastikust on samoalased ja 7 % euroneeslased (europiidide ja polüneeslaste järeltulijad). Samoalased on polüneesia rahvas, kes räägib austroneesia keelkonda kuuluvat keelt. Hiinlasi, uusmeremaalasi ja austraallasi on kokku alla 1000 in. Väljarände tõttu suureneb rahvastik aeglaselt (1986 oli elanikke 163 000, 2006. a. 183 300). Teistes riikides elab ligi 140 000 samoalast, neist u. 130 000 Uus-Meremaal. Keskmine asustustihedus on 65 in./km². Asustus paikneb rannikul. 74 % rahvastikust elab viljakate muldadega Upolul, 25 % Savai'il ning 1 % Apolima ja Manono saarel. Inimeste igapäevaelus on tähtis osa usul. Usklikte on 35 % kongregatsioonistlike koguduste liikmed, 20 % katoliklased, 15 % metodistid, 13 % mormoniid, 8 % nelipühilased ja 4 % adventistid. Hariduskorraldus järgib Uus-Meremaa haridussüsteemi. 98,8 % täiskasvanutest on kirjaoskajad (2005). Algkoolis õpitakse s. keeles, 5-klassilises keskastme koolis nii s. kui ka inglise keeles ja 11.–12. klassis ainult inglise keeles. Apias on 2 kõrgekooli: S. ülikool ja Vaikse ookeani piirkonna põllum.-kõrgekool. Tervishoiukulud on 4,5–7 % SKT-st.

Majandus. S. on vähe arenenud majandusega riik. Riigieelarves ületavad kulud tulusid 10–15%. Suure tööpuuduse tõttu siirdub igal aastal 1500–2000 in. välismaale (pms. Uus-Meremaa). Riigi finantsraskusi leevendavad teistes riikides töötavate samoalaste rahasaadetised kodustele. Põllumaad on 600 km² ja istandikke 650 km² (2003). Valdav osa maast kuulub kogukondadele (*aiaga'd*), kes oma tarbeks kasvatavad tarbimiseks, jamssi, bataati, maisi, riisi, kookospalmi, leppu ja juur- ja puuvilja. Istandustes kasvatatakse kookospalmi, banaani ning kakao- ja kohvipalmi. Peetakse sigu, veiseid ja kanu. Rannikuvetes püütakse kala, krabisid, homaare ja kookospalmi. Mägedes raiutakse metsa. Tegutsesid väikesed puidu-, mööbli-, õmblus-, naha-, jalatse-, ehitusmaterjali- ja toiduainetööstuse ning põllum.-saaduste töötlemise ettevõtted. Suurim tööstusettevõtte on Jaapani kapitaliga rajatud tekstiilitehas *Yazaki Samoa*, kus töötab 2000–3000 in. Levinud on käsitööndus, valmistatakse puute, msg. tarbeesemeid ja meeneid. Tähtis on maksuparadiisi pangandus. Oluline majandusharu on turism (tulu üle 70 mln. \$

aastas). 2005 külastas Lääne-S. saari 102 000 turisti; turismi arengut pidurdab nõrk infrastruktuur. Mnt-id on 800 km (340 km kõvakattega, 2002). Apias on meresadam, 34 km kaugusel Apiast Faleolo rahvusv. lennujaam. Saarte vahel on regulaarne parvlaeva- ja lennuühendus. Sissevedu (2004. a. 285 mln. \$ eest) ületab tunduvalt väljaveo (94 mln. \$ eest). Sisse tuuakse pms. masinaid, naftasaadusi ning tööstus- ja toidukaupu, välja viiakse kala, koprat ja kookoseõli, puitu, banaane ja kakaoube. Tähtsaimad kaubanduspartnerid on Austraalia, Uus-Meremaa, Ameerika S., USA ja Jaapan.

Ajalugu. S. saartelt leitud Lapita keraamika osutab sellele, et need olid asustatud juba vähemalt 1200–1000 e. Kr. Eurooplastest jõudis S. saartele esimesena 1722 hollandlane Jacob Roggeveen, 1768 nimetas Prantsuse meresõitja Louis Antoine de Bougainville need Meresõitjate saarteks (pr. *Îles navigateures*). Polüneesia pärase Samoa tuli Euroopas käibele 1830. a-tele, kui saartel alustasid tegevust inglise misjonärid (nt. John Williams), kellel õnnestus põlisrahvastik kiiresti ristiusustada. Suurbritannia, Saksamaa ja USA panustasid strateegiliselt tähtsa saarestiku pärast võitlemisel hõimupealike omavahelisele vaenutsemisele ning põhjustasid sellega veriseid sisesõda. 1889 sõlmitud Berliini lepinguga kuulutasid kolm suurriiki S. vormiliselt iseseisvaks kuningriigiks. Kun. Malietoa Laupepa surm (1898) põhjustas uued sisevaenused. 1899 jagati saarestik kaheks: Ida-S. läks USA-le, Lääne-S. kuulutati Saksamaa protektoraadiks. I maailmasõja ajal, 1914, hõivas Lääne-S. Uus-Meremaa, kes 1920 sai Rahvasteliidult selle haldamiseks mandaadi. 1920. ja 1930. a-tele saartel hoogustunud rahvuslik Mau iseseisvusliikumine kutsus üles kodanikuallumatusele. 1929 avasid Uus-Meremaa politseinikud Apias rahulike meeleavaldajate püha tule, u. 10 inimest sai surma (sh. iseseisvuslaste juht Tupua Tamasese Lealofi-o-a'ana III) ning üle 50 haavata. Pärast II maailmasõda (1946) andis ÜRO Lääne-S. Uus-Meremaa hooldusalaks. 1961 ÜRO vaatlajate järelevalve all korraldatud rahvahääletus kinnitas samoalaste iseseisvusnõuet ning sama aasta okt-s lõpetas Uus-Meremaa hoolduse. 1. I 1962 kuulutati Lääne-S. esimese Okeania riigina iseseisvaks. Esimesteks eluaegseteks riigipeadeks said Tupua Tamasese Mea'ole (suri 1963) ja Malietoa Tanumafili II. 1970 liitus Lääne-S. Rahvaste Ühendusega. 1990. a. rahvahääletuse tulemusena kehtestati riigis üldine valimisõigus. 1997 nimetas Lääne-S. end S-ks, see tekitas pingeid USA halduses oleva S-ga. 2002 palus Uus-Meremaa peaminister Helen Elizabeth Clark samoalastelt 1920. ja 1930. a-tele põhjustatud ebaõigluse pärast vabandust. 2006. a. parlamendi valimised võitis Inimõiguste Kaitse Partei, kes sai Seadusandlikus Kogus 29 kohta, S. Dem. Ühendpartei sai 12 ja sõltumatud said 8 kohta. A-st 1976 on S. ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

San Marino

San Marino [maˈriːno], S. M. Vabariik (it *San Marino, Repubblica di San Marino*), kaabusriik Euroopas Apeniini ps-l; teda ümbritseb Itaalia terr. (pitr 39 km).

Pindala	61 km ²
Rahvaarv	31 000 (2006)
Pealinn	San Marino (4600 el.)
Haldusjaotus	9 omavalitsust
Riigikeel	itaalia keel
Rahatuühik	euro (EUR)
Riigitähised	SMR, SM

Politiiline süsteem. S. M. on parlamentaarne vabariik. Riigipea kohusid täidavad kaks kapteniregenti (*Capitani Reggenti*), kelle valib 6 kuuks enda liikmete hulgast parlament. Sama isikut võib kapteniregentiks tagasi valida 3 aastat pärast viimase ametiaja lõppu. Seadusandlik organ on ühekojaline Suur Üldnõukogu (*Consiglio Grande e Generale*), mille 60 liiget valib enamusvalimistel 5 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastasest. Täitevõimu teostab valitsus ehk Riigikongress (*Congresso di Stato*), mis koosneb 10 parlamendis valitud riigisekretärist (*Segretario di Stato*). Valitsusjuhi on välis- ja poliit. asjade riigisekretär. S. M-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on S. M. Kristlik-Dem. Partei (*Partito Democratico Cristiano Sammarinese*) ning S. M. Sotsialistide ja Demokraatide Partei (*Partito dei Socialisti e dei De-*

moocratici). Kõrgeim kohtuorgan on Kaheleisikuline Nõukogu, kes tegeleb rahukohutite edasikaskebustega. Kaheleisikuline Nõukogu kohtunikud valib parlament, nad ei tohi olla S. M. kodanikud. Kehitib 1600. a. põhiseadus (hiljem mitu korda täiendatud). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on S. M. vaba riik. **Sümboolika.** S. M. lipu (a-st 1862) valge värv sümbooliseerib Titano mäe katvat lund ja pilvi, sinine taevast. Lipu keskel on S. M. vapp. Vapi (ametlikult a-st 1862) algkuju pärineb 14. saj-st. Sellel on kujutatud kolm kindlustorni, mis sümbooliseerivad Titano mäe kolmel tipul paiknevaid linnuseid. Tõrme kroonivad jaanaliinuseid. Vapi kohal olev kroon osutab riigi suveräänsusele. Vappi ääristavad loorberi- ja tammeoks, all on ladinakeelne rahvuslik deviis „Libertas“ („vabadus“). Hümn (a-st 1894) „Inno Nazionale“ („Rahvuslaul“), viis Federico Consolo (sõnu pole). Rahvuslilli on alpinkann (*Cyclamen*). **Loodus.** S. M. asub Apeniini ps-e kirdeosas Apeniini mäestiku idaserval 18 km Aadria merest. Riigi keskosa paikneb liiva- ja lubjakivist ning mägulist koosneva Titano mäe (Monte Titano, 739 m) järskudel, kohati metsastel nõlvadel. Lubjakivides leidub karstikoopaid. Titano mägi on 3 tipuga, igal tipul on linnus (kõrgeim tipul Cesta, keskmisel Guaita ja madalamal Montale). Mäelt avaneb vaade tema ümber küngetel asuvalle riigile, mille kaugeima osani on u. 5 km. Mäekülgedel on allikad (osa neist on väävliit ja rauda sisaldavad mineraalveeallikad), kust saavad alguse väikesed jõed. Neist suurimad on Aadria merre voolavad Ausa, Fiumicello ja Marano ning esialgu lääne suunas voolava Marecchia lisajõgi Torrente di San Marino. Jõgede kividest sängid täituvad veega talviste vihmasadude ajal, suvel on nad peaaegu kuivad. Kliimamasadude ajal, suvel on nad peaaegu kuivad. Kliimama ja taimestik on vahemerelised. Mahedamaks teevad kliima jahe mereuul ja kõrgus. Talv on pehme (jaan-i keskmise t° -1 kuni -4 °C) ning suvi soe (juuni keskmise t° 23 °C). Sademeid on keskm. 560–800 mm/a ja sajab pms. talvel (okt-st jaan-ni). Tihti sajab lund. Titano lääneküljel on soojem, kuna see on kaitsitud külmade kirdetuulte

Suurimad linnad (el. arv, 2006)
Serravalle
Borgo Maggiore
San Marino
Domagnano
Acquaviva
Faetano
Chiesanuova
Montegiardino

Haldusjaotus
Omaalitsused
Acquaviva
Borgo Maggiore
Chiesanuova
Città
Domagnano
Faetano
Fiorentino
Montegiardino
Serravalle-Dogana

San Marino

est, ning seal kasvab lähistroopiline taimestik. Mäe idaküljel kasvas kunagi tammemets, kuid nüüd on selle asemel vahemereline võsa makja (igihaljad tammed, loorberipuud, viirukipõõsad, muskikapuud, pistaatsiad, astlalised põõsad ja lervadel õitsevad efemeroidid). S. M-s elab kultuurimaistule omaselt käsitiivalisi (nahkhiiri) ja puumürilisi. Linde on 97 liiki (sh. loorkakk, kala-lorkas, lääne-põialpoiss, lõunaööbik, koldvint).

Rahvastik. Enamik rahvastikust elab väikelinnades, maal elab kõigest 11 %. Peaaegu kolmandik sammarinolastest elab maa põhjaosa suurimas linnas Serravalles. Pealinn S. M. asetseb riigi keskosas Titano mäel. 1999 elas u. 13 000 S. M. kodanikku välismaal, pms. Itaalias. Asustustihedus on keskm. 380 in./km². Kodakondsuse saab välismaalane, kes on riigis elanud viimased 30 aastat. Usutunnistusest on 96 % sammarinolasi katoliiklased. Kirjaoskajaid on 96 %, haridusele kulutatakse riigi eelarvest üle 10 %. Pärast keskkooli saamist võib edasi läbida 1988 asut. S. M. ülikoolis ja Itaalia ülikoolides. Tervishoiusüsteem on kõrgelt arenenud. Maailma Tervishoiuorg-i 2004. a. uuringu järgi on S. M. tervishoiu näitajate poolest maailmas Jaapani järel 2. kohal. Keskmine eluiga on väga kõrge – 82 aastat; 17 % on üle 65-aastased (2006).

Majandus. S. M. majandus on tihedalt seotud Itaalia majandusega. 2002. a. jaan-s läks S. M. üle eurole ja tema rahasüsteem on ühitatud Itaalia rahasüsteemiga. Elektri tarnib riigile samuti Itaalia. Riigi pol. ja kultuurikeskus on S. M. ning tööstuskeskus Serravalle. 2004 oli SKT kasv 4 %. Üle 60 % tulust annab turism (S. M-t külastab aastas u. 3 mln. turisti). Olulised on ka kaubandus ja pangandus (tegutsevad 1986 asut., keskpanga lisandit täitev *Instituto di Credito Sammarinese* ja 4 kommertsbanka). Tööstusharudest on arenenud elektroonikatööstus. Traditsioonilised harud on tekstiili- ja postmarkide trükkimine. Toodetakse sinistkivi, värve, värnitsat, portselan- ja keraamikaesemeid, jalatseid ja riidekaupa. Toiduainetööstuse harud on veini- ja juustutootmine. S. M-s on registreeritud üle 2500 välisfirma. Põllum-s on kasvatatud maad 10 km² (2005). Viljeldakse nisu, maisi ning õli- ja viinapuud. Kasvat. veiseid, lühikarilisi, sigu ja lambaid ning kodulinde. Mnt-de

kogupikkus on 252 km, 104 km on kõvakattega (2003). Tähtsaim mnt. on 39 km pikkune kiirtee Itaalia sadamalinna Riminisse, kus on ka lähim lennujaam. Titano idanõlval on kõisrdt. Suurem osa kaubavahetusest toimub tollivabalt Itaaliaga. Välja veetakse veini, kivi- ja keraamikatooteid, rõivaid, jalatseid ja postmarke, sisse tuuakse pms. tarbekaupu ja toiduaineid.

Ajalugu. Pärimuse järgi on S. M. rajaja Rooma keisri Diocletianuse tagakiusamise eest Dalmaatiast Itaaliasse põgenenud ristiusu erak kiviraidur Marino, tema järgi on linn ja riik saanud ka nime (legendi järgi asutati S. M. 301). Ta olevat rajanud Titano mäe tippu kloostri ja asutanud väikese kristlaste koguduse. Ajaloosallikates märgitakse S. M. linnust esimest korda 755 (*castellum Sancti Marini*). Vanim S. M. ürik *Placitum feretranum* pärineb a-st 885, sellega reguleeriti ümberkaudsete maavaldajate õigusi. 11. saj. sai S. M. linnkommuuni õigused ja 1263 nimetati ta vabariigiks, sellest ajast pärinevad ka esimesed käsitsi kirjutatud seaduseraamatud ja kahe kaptenregendi institutsioon. S. M. on maailma vanim seni püsiv vabariik. 15. saj. annetas paavst Pius II S. M-le mõned linnused ja linnakesed ning sellest ajast on riigi terr. püsunud peaaegu muutumatuna. 1797 tunnustas Napoléon Bonaparte vabariigi täieliku iseseisvuse õigust. 1815 kinnitas Viini kongress S. M. sõltumatust. 1862 sõlmis riik Itaaliaga sõpruse ja heanaaberlike suhete lepingu, mille põhjal ta tunnustas Itaalia eeskoostet ja ühines tolliliiduga (lepingut on uuendatud 1939 ja 1971). II maailmasõja ajal jäi S. M. neutraalseks, kuid pakkus varjupaika u. 100 000-le Itaalia põgenikule; 1944 liikusid läbi riigi terr-i taganevad Saksa väeosad, kelle pühta korraldas liitlaste lennuvägi pommirünnakuid. Pärast sakslaste lahkumist viibisid seal mõne nädala liitlaste üksused. 1945 moodustati Majandus- ja Välisasjade Kogu ühteliitmisega S. M. valitsus (Riigikongress). 1945–57 oli valitsuses juhtiv osa kommunistidel. 1960 said naised passiivse ning 1973 aktiivse valimisõiguse ja õiguse olla avalikus teenistuses. 1988 sai S. M. Euroopa Nõukogu täieõiguslikuks liikmeks. Pärast II maailmasõda on S. M. välispoliitika olnud tihedalt seotud Itaaliaga (S. M. ja Itaalia on sõlminud 79 rahvusv. lepingut), kes esindab teda ka välissuhtluses. Sisepoliitikas on ilmnenu Itaalia sisepol. tendentside teatav mõju: 1947–57 ja 1978–86 olid mõjukaimad kommunistid, vahepeal sotsialistid ja a-st 1996 kristlikud demokraadid. 2006. a. valimised võitis napilt S. M. Kristlik-Dem. Partei, kellele kuulub parlamendis 21 kohta, S. M. Sotsialistide ja Demokraatide Partei sai 20 kohta. 1. X 2006 said kaptenregentideks Antonio Carratoni ja Roberto Giorgetti; valitsusjuht on riigisekretär Fiorenzo Stolfi. Riigis pole alalist sõjaväge, kuid vabatahtlikud on liitunud sõjalise org-ga *Guardia del Consiglio Grande e Generale*, millel on tseremoniaalsed ja abipolitsei ülesanded. A-st 1992 on S. M. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 15. X 2003. ■

**São Tomé
já Príncipe**

Pindala 1001 km²
Rahvaarv 170 300 (2006)
Pealinn São Tomé (63 800 el.)
2 provintsi (*provincia*), mis jagu-
nevad 7 ringkonnaks (*distrito*)
Riigikeel portugali keel
Rahvahulk dobra (STD)
Riigitahtised STP, ST

Accão Democrática Independente) — a conservadora Dem. Konvergenzspartei —

— *... ja istandusteks.*

... 900 m kõrgusel

Kaun 5000 ml/b. Enamikku alast kätis varem vih-

Saját keszkm. 1000, mágdes 2000, körglavadel

jab okt-st mami, kuiv on juulist aug-ni. Madalikul

jahendab mōnevōra külm Benguela hoovus. Sa-

on keskimine $t = 27^{\circ}\text{C}$, k rgeval 20°C . K lminat

jaosa. Valitseb ekvatoriaalne kliima, madalamal

Tomé kuni 2024 m), tasane on vaid nende põh-

jarvi. Mõlemad saared on valdavalt määsised (Sõo

kid, kustunud vulkaanide kraatrites leidub väikesi

kuuagise vulkaanilise ahelikku väepaistad 1800

on liigestund. Tannik enamasti täisk. Sõnad

... ja Rõlas). Peasaate vaband 150 l...
... ja Rõlas). Peasaate vaband 150 l...
... ja Rõlas). Peasaate vaband 150 l...

res. 000 cr. 1 m. 142 km, 6480 el.; 2006) knu-

Endress: I caile kane peasaare (Sao Tome 859 km, 163 800 el. Principal 1431-3, 6400-11000)

Bartolomeu de Sousa e Almeida.

Oraçã do Espírito Santo, viis Manuel dos Santos

(„Ist die Lösung von der Aufgabe“, Sohnad Alda Neves da

100%). Humm (a-st 1975) "Independência total"

“Unidade, disciplina, trabalho” (‘unhtsus, kord,

Tigi nimi ning all portugali keele rahvuslik devils

must-harksaba (*Milvus migrans*). Vapi koba] on

rahvuslindud hallapagoi (*Psittacus erythacus*) ja

of ISNDPRA, PHILIP L. HO, Director, 1000

... (app-a-st 1977) on kujutatud

Kollasel vapikilbil (vapp a-st 1977) on loomade

S. T. ja P. saati ning on ühtlasi Aegide ja

Kaks kollassel laul olevat meest, kes olid

Input: Kõheline varv symboliseerib loodust, kollane

vaivaid paritnevad S. T. ja P. Vabastusliikumise

Sumboolika, S. T. ja P. Iipu (a-st 1975) panaafrika

S. I. ja P. vaba liik.

pohiseadus, Rahvusv. klassifikatsioon: alusel on

Ilkmed nımetab parlament. Kethib 1990. a.

Democrática — Grupo de Reflexão). Ulemkrohn

Refleksiooni Grupp (Partido de Convergencia)

São Tomé ja Príncipe

Kõrgemal kui 1400 m kasvab udumetsa, saarte põhja- ja kirdeosas on kohati rohtlat ja savannimetsa. Praegu katab mets $\frac{1}{3}$ terr-st. Mägedest laskub rohkest kiirevoolulisi ojasid ja jõgesid. Vulkanilistel kivimitel on kujunenud viljakad muldad. Imetajaid on 8 liiki, linde 141 liiki, neist pesitsejaid 50 liiki (22 on endeemid, sh. mitu liiki tuvisid ja värvulisi). Roomajaid on 15 ja kahepaikseid 9 liiki. Rannikumeri on rikas kalade, vähiladsete ja limuste poolest. Riigis on 4 KA-d, sh. 1 RP – Obo RP.

Rahvastik. Põhiosa rahvastikust on neegerorjade (pms. bantude) järglased. Osa neist on hiljem segunenud portugallastega. 1970. a-tel lahkus riigist a. 4000 portugallast, Angolast saabus sinna mõni-aadne põgenikku. Päritolu järgi jaguneb rahvastik kahe rühma: 1) *forros* – vabanenud orjade järglased, 2) *mestiços* – Portugali kolonistide ja kunagiste orjade segaverelised järglased, 3) *angolares* – 1941. a. laevahukust pääsenud, Angolast pärit orjade järglased, 4) *serviçais* – Angolast, Mosambiigist ja Roheneemesaartelt saabusnud võõrtöölised, 5) *tongas* – võõrtööliste S. T-s ja P-s sündinud lapsed, 6) eurooplased – pms. portugallased. Keskmine asustustihedus on 170 in./km². Tihedasti on asustatud rannik ja selle lähialad. Portugali keelt räägib 95 % rahvastikust, kõnekeeleks kasut. kvaat ja bantu keelte sugemetega portugali kreoolkeeli *angolar'i*, *principense't* ja *princense't*. Valitsev usund on katoliiklus, on ka väike, kuid üha suurenev muslimite kogukond. Kirjastatus oli 1998. a. 57 %. Haridus on tasuta ja kohustuslik, kõrgkooli ei ole.

Majandus. S. T. ja P. on Aafrika vanimaid istanduspõllumunduse piirkondi. Pärast sõltumatuse saavutamist enamik majandeid ja maad riigistati, kiti üle 200 ha suurused põllumajandid liideti 15 riiklikuks farmiks. 1980. a-tel hakati taas maad erastama. 1990. a-tel kiirenes 1985 alanud liberaliseerimine, 1993 avati erakommertspank. Riigi majandus sõltub eeskätt kakaosaagist ja kakaohinnast maailmaturul. Oluline on välisabi. Elektritootmist toodeti 2004. a. 18 mln. kWh. Saarte imbrusest on avastatud suur nafta- ja maagaasivaru. Tööstuse osatähtsus on väike ja piirdub pms. viinavine- (õlu, palmiõli), puidu-, ehitusmaterjali-, trüki- ja tekstiilitööstuse ettevõtetega. Maaalad on 60 km², istandikke 470 km². Pms. viljelatakse kookospalmi (2000. a. saak 29 000 t),

banaani (19 000 t), maniokki (5000 t), kakaopuud (3000 t) ja maisi (2000 t). Peetakse veiseid (4000), lambaid (3000), sigu (2000) ja kitsi (5000). Aastas püütakse u. 3500 t kala. Mnt-id on 384 km (273 km kõvakattega, 2002). Lennujaamu on kaks, üks on rahvusv.; mõlemal on kõvakatterajad. Suurim sadam on São Tomé, tähtsaim nafta- ja kalasadam Neves. Peamine väljaveokaup on kakao, välja veetakse ka koprast, kohvi ja palmiõli. Sissevedu (2005. a. 67,4 mln. \$ eest) ületab väljaveo (27,1 mln. \$ eest). Suurimad kaubanduspartnerid on Suurbritannia, Holland, Belgia ja Portugal. 2005 külastas riiki 11 000 turisti. Turismist saadud tulu oli 2000. a. 10 mln. \$.

Ajalugu. Enne eurooplaste saabumist oli S. T. ja P. tõenäoliselt asustamata. Portugallased avastasid saared 1460. a-te lõpul või 1470. a-te algul, esimesed kolonistide püüasulad tekkisid 15. saj. lõpul. Suur osa uusasukaist olid Portugalist välja saadetud kurjategijad ja juudid. 16. saj. hakati saartele rajama suhkrurooistandusi, mille tööjõuks toodi Aafrikast neegerorje; 19. saj-ni oli S. T. ja P. orjakaubanduse tugikoht. 20. saj. alguseks oli saartest saanud maailma suurim kakaotootja. 1869 kaotati Portugali kolooniates orjus, kuid pms. Angolast ja Mosambiigist sisse toodud odavat tööjõudu rakendati lepingulisele poolsuminööle. 1910 moodustasid istandustöölised suurmaalmanikevastase Põliselanike Huvide Kaitse Liiga (*Liga dos Interesses Indigenas*). 1953 puhkesid ägedad Portugali-vastased väljaastumised, nende mahasurumisel sai surma sadu inimesi. 1960. a-tel algas iseseisvusliikumine; seda juhtis S. T. ja P. Vabastusliikumine, mille juhtorganid tegutsesid Gabonis. 1970 moodustasid Portugali võimud 16-liikmelise piiratud õigustega seadusandliku nõukogu. Dets. 1974 moodustati S. T. ja P. Vabastusliikumise ja Portugali esindajaist üleminekuvalitsus, 12. VII 1975 kuulutas Asutav Kogu S. T. ja P. dem. vabariigiks. Esimeseks presidendiks sai Manuel Pinto da Costa ning tema juhitud S. T. ja P. Vabastusliikumine oli a-ni 1990 ainupartei. Riigi ainsaks ametlikuks ideoloogiaks kuulutati marksism-leninism, režiimi kaitseks kutsuti Angolast ja Guinea-Bissaut sõjaväelased. 1979 vangistati riigipöördekatsetes süüdistatud peaminister Miguel dos Anjos da Cunha Lisboa Trovoada ning saadeti maalt välja. 1990 jõustunud uue põhiseaduse alusel seadustati ka teised erakonnad, loobuti marksism-leninismist ning järgmisel aastal toimunud esimestel mitmeparteilistel valimistel tuli võimule konservatiivne Dem. Konvergentsi-partei – Refleksiooni Grupp. Pagulusest tagasi pöördunud M. Trovoada valiti presidendiks. 1995 ja 2003 toimusid sõjaväelised riigipöördekatset, kuid mõlemal korral õnnestus valitsusel tsiviilvõim taastada. 1995 sai Príncipe autonoomia, tal on oma 7-liikmeline regionaalparlament ja 5-liikmeline omavalitsus. 2001 sai presidendiks kunagine välisminister, Sõltumatu Dem. Aktsiooni kandidaat Fradique de Menezes, kes valiti tagasi ka 2006. a. A-st 1975 on S. T. ja P. ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Saudi Araabia

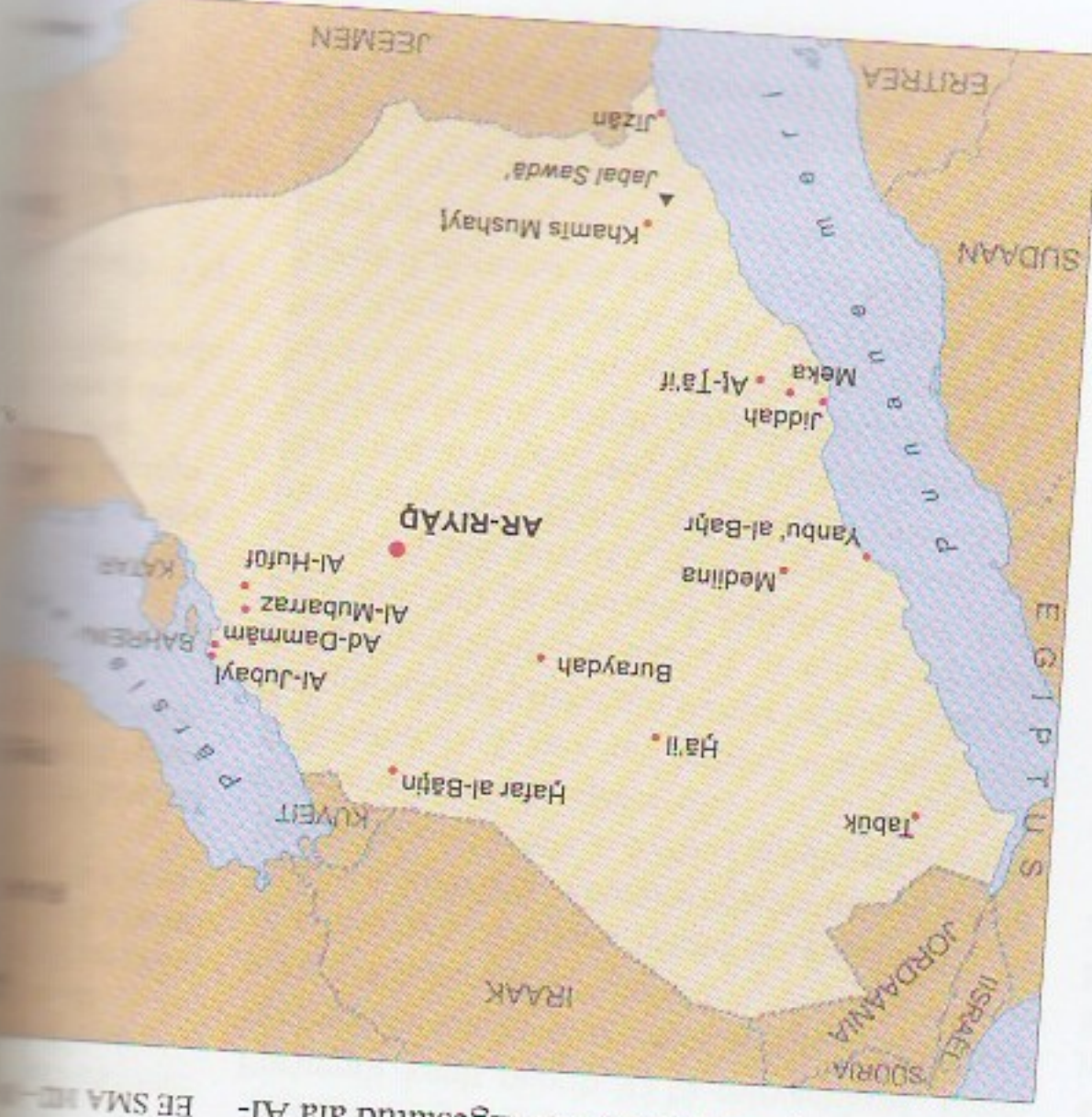
võivad vähemalt 21-aastasest mehed. Täitevvoim teostavad kuningas ja Ministrite Nõukogu, mille liikmed määrab 4 aastaks kuningas. Erakonnad ja liikumised on keelatud. Kõrgem kohtuorgan on Kõrgem Jussitiisnõukogu, mis koosneb 12-st jussitiisministri määratud ja kuningas kinnitatud liikmest. Kõrgem Jussitiisnõukogu on kohtusüsteemi järelevalveorgan, mis tegutseb talle alluvate šariaadikohtute otsuste puhul ka kõrgeima apellatsioonikohtuna. Oiguskord põhineb šariaadil. 1993 välja antud kuningliku seaduse kohaselt on riigi põhiseaduseks Koran ja prohveti pärimus (suma). Seadus määrab ka valituse õigused ja kohustused. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on S. A. mittevaba riik. Korruptsioonindeksi järgi asub S. A. maailmas 70. kohal.

Sümboolika. S. A. roheline islami lipp (a-st 1932, muudetud 1973) pärineb 18. saj-st vahhahhiitide, kelle liikumine tõi võimule Saudid. Lipul on araabia kirjas islami usutunnistus (*shahadah*): „Ei ole teist Jumalat peale Allahi ja Muhammad on tema prohvet.“ Kirja all olev mõök sümboliseerib Saudide võidukaid sõjaretki ja pärineb 1902. a-st. Vapil (emblemil, a-st 1950) olev palm tähistab viljakaid oase, ristatud mõõgad väljendavad valmisolekut kaitsta islamit. Hümn (a-st 1950). „As-Salam al-Malaki“ („Kuninglik tervitus“), sõnad „Ibrāhim Khafaj, viis ‘Abd ar-Rahmān al-Khatib. Keskosas on valdavalt 500–900 m kõrgune Najd ehk Kesk-Araabia kõrbeplatoo, mis ulatub kohtu 1300 m kõrgusele ning madalduv aeglaselt ida ja kagu pool 200–300 m-ni. Platood ümbritsevad kõrbed: põhjas asub An-Naʿud, idas Ad-Dahnā, kagus ja lõunas Ar-Rub’ al-Khālī (seal on luidete kõrgus kohati kuni 150 m). An-Naʿudist põhja pool asub suurte granit-, ränij- ja lubjakivirahmudega ning laavaväljadega kivikõrb, Iraagi piiril sügavatest vadidest liigestatud ala Al-

Saudi Araabia, S. A. Kuningriik (ar. *As-Suūdiyyah, Al-Mamlakah al-‘Arabiyyah as-Suūdiyyah*), riik Edela-Aasias, hõlmab enamiku Araabia ps-st. Piir (4431 km) Jordania (744 km), Iraagi (814 km), Kuveidi (222 km), Katari (60 km), AÜB (457 km), Omaani (676 km) ja Jeemeniga (1458 km); rannajoone pikkus 2640 km. S. A. püüneb läänese Puna mere ja idas Pärsia lahega.

Pindala	1 960 582 (teistel andmetel
Rahvaarv	23 596 000 (2006, sh. 5,7 mln.
Pealinn	Ar-Riyād (4 328 000 el.)
Riigikeel	araabia keel
Haldusjaotus	13 provintsi
Rahatühik	Saudi Araabia rial (SAR)
Riigirahised	SAU, SA

Politiiline süsteem. S. A. on absoluutse päriliku monarhiaga riik. Riigipea, valitsusjuht ja kõrgem usujuht on kuningas. 2005. a-st on kuningas ja peaminister ‘Abd Allāh ibn ‘Abd al-‘Aziz as-Sa‘ūd. Parlament ei ole. Seadusandliku kogu ülesanded täidab 1993 asut. ühekojaline nõuandev Konsultatiivnõukogu (*Majlis ash-Shura*), mille 150 liiget nimetab kuningas 4 aastaks. Konsultatiivnõukogu seaduste jõustumiseks on vajalik kuninga heakskiit. Üleriigilisi valimisi ei korraldata. Kohalike volikogude (pooltele kohta-tele) esimesed valimised toimusid 2005. Valida

- Haldusjaotus**
- Provintsid
 - Al-Bahā
 - Al-Hudūd
 - Al-Jawf
 - Al-Qaṣim
 - Ar-Riyād
 - Ash-Sharīyah
 - ‘Asir
 - Ha’il
 - Jizān
 - Mediina
 - Meka
 - Najrān
 - Tabūk
- Suurimad linnad** (el. arv. 2006)
- Ar-Riyād
 - Jiddah
 - Meka
 - Mediina
 - Ad-Dammām
 - Al-Jubayl
 - Al-Mubarrāz
 - Al-Hufuf
 - AR-RIVAYD
 - Ha’il
 - Buraydah
 - Mediina
 - Yanbu’ al-Bahr
 - Jiddah
 - Meka
 - Al-Ta’if
 - Jizān
 - Jabal Sawda’
 - Khamis Mushayt

Wādīn. Sealne suurim vadi on Jordaania piiril kuni 300 m sügavune ja 300 km pikkune Wādī as-Sirhān — iidne Vahemere maade ja Araabia ps-e siseosade vaheline liiklustee. Pärsia lahe 130–150 km laiune rannikumadalik on tasane soolakatega ala. Najdi platoo lääneserval kõrguvad Al-Lawzi (2579 m), Al-Hijāzi ja 'Asīri (kuni 3133 m) mäed, mis laskuvad järsult Punase mere kitsale (laius 10–40 km) rannikumadalikule. Mäestikke liigestavad sügavad põikorud, nende laudu peetakse ranniku ja sisepiirkondade vahel ühendust. Araabia ps-e lääneosas on suured tume- ja peaaegu taimkatteta laavaväljad (*harraat*). Suurim laavakõrb asub Mediina läh. S. A-s on maailma suurim naftavaru (36,8 mrd. t, 2005), rikkalikult leidub ka maagaasi (maailmas 4.–5. koht; 665 triljonit m³, 2005), olulised on raua- ja vase- ning kullamaardlad. Leidub kivisütt, fosfori, kivisoola, boksiiti ning hõbeda-, uraani-, niiki-, plii-, titaani- ja tsingimaaki. Valitseb kuiv ja kuum mandriline kliima. Valdaval osal terr-st on keskmine t° jaan-s 10–20 °C ja juulis 30–40 °C, talvel tõuseb t° sageli üle 47 °C. Kõrgel mägedes võib talvel olla öökülma. Suuremal osal terr-st on sademeid alla 100 mm/a. Sademerikkaim on riigiläänses 'Asīr, kus võib sadada kuni 500 mm/a. Al-Khālī al-Khālī kõrbes ei saja mõnel aastal üldse, voolides on vett ainult pärast hoovihma. Tarbitavat vett on 90 % põhjavesi. Valdavad on kõrbe- ja poolkõrbemullad ning kõrbetaimestik. Ainult 'Asīris on savanni ja heitlehist metsa (metsasus 1,3%) ning seal saab tegelda põllum-ga. S. A-s elab 77 liiki imetajaid. Linde on kohatud 489 liiki

(pesitsejaid on 125 liiki, neist nt. araabia kormoran, kaljuiibis, stepipistik ja araabia kirjurähn on ohustatud). Roomajaid on 99 ja kahepaikseid 6 liiki. 1950. a-tel Araabia ps-e sõralised peaaegu hävitati, praegu on S. A. orüksi loodusesse taastamise programmi juhtriike. Araabia ps. on rändtirtsude sigimiskoldeid. Mageveeallikate juurde on tekkinud asulaid ja oaase. Suurimad allikad paiknevad Al-Hufūfi oasisis. Mageveeallikaid on ka Pärsia lahe põhjas. Riigis on 185 KA-d, sh. 3 RP-d.

Rahvastik. S. A. keskmine asustustihedus on 13 in./km². Linnades elab 86 % rahvastikust. Asustus paikneb äärmiselt ebahülaselt, suured kõrbealad on peaaegu inimtühi. Tihedaimalt on asustatud kolm piirkonda: Punase mere rannik, Pärsia lahe rannik ja Ar-Riyādi ala. Enamik saudiarablast (85 %) on sunniidid. 90 % rahvastikust on araablast ning 10 % on segunenud Aafrikast sisseerännanute. Keskplatool Ar-Riyādi ümbruses elavad poliitiliselt mõjukad Najdi hõimud on algselt olnud beduiidid. Riigi lõuna- ja lääneosas asustavad Hijāzi hõimud on senini osaliselt rändleva eluviisiga. Nad tegelevad kaubandusega ja on riigi juhtimisest valdavalt eemale tõrjutud. Šiiidi vähemus elab maa idaosas, paljud neist töötavad naftatööstuses. Naised peavad väljaspool kodu kandma loori, nad ei tohi juhtida autot ega osaleda (peale õpetaja- ja põetajaamet) avalikus elus. Nimi S. A. tuleneb valitsevast Sa'ūdi dünastiast. S. A. ala on islami sünnimaa (7. saj.), seal asuvad muslimite pühad linnad Meka ja Mediina. Rohkem kui 2 mln. muslimit teeb araabia aasta 12. kuul hadži (palverännaku). Iga muslim peab võimaluse korral vähemalt korda elus sooritama hadži pühadesse linnadesse, ummikute vältimiseks on neis kehtestatud ranged sissepääsupiirangud. Paljud valivad palverännaku lähtekohaks Jiddah'. Järjest enam tehakse väikest palverännakut ehk *umra't*, seda saab sooritada igal ajal. S. A-s elab palju maailma jõukaimaid inimesi. Rikkuste jaotumist kontrollib rangelt kuninglik perekond. Paljud saudiarablast ei võta oma pangahoiustelt intressi, vastuteenena pakuvad islami pangad kasumit andvaid investeeringuid. Ajakohast haiglavõrku hakati rajama 1970. a-tel. Arendati ka eraarstiabi. 2003 oli S. A-s 333 haiglat (47 339 haiglakohta); arste on u. 32 000. Arstiabi antakse ka mujalt saabunud palverändureile. Kirjaoskajaid on 79 %. Kehtib 6-klassiline koolikohustus. S. A-s on 22 ülikooli ja kolledži. Valdav osa lõpetanute saab usulise hariduse, see on jätnud S. A. suurde sõltuvusse välismaisest kõrgharidusega ja erialase koolitusega töötajast. Viimastel aastakümnetel on laiendatud loodus-, täppis- ja tehnikateaduste õpetamist ning inseneride koolitamist. A-st 1964 võivad kõrgharidust omandada ka naised. Kool, õppevahendid ja õpilaste tervishoid on tasuta. Avalikus elus järgitakse rangelt islamit, ajakirjanduses kehtib täielik tsensuur. Islami õpetuse kohaselt on Allah kehtestanud šariaadi — seaduse, mis määrab koguduse usurituaalid ja ühisk-aelu kõik küljed. Araabia keel jaguneb kaheks,

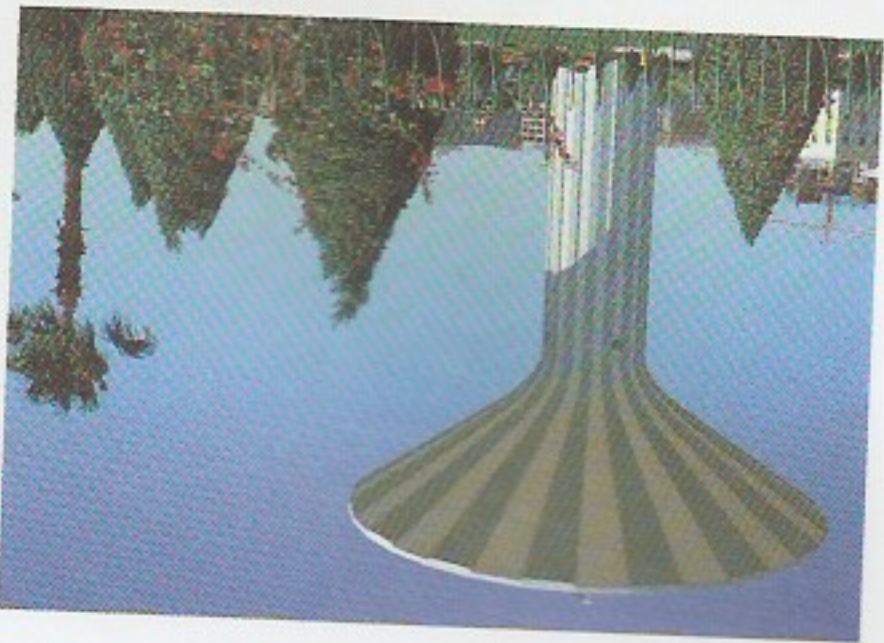
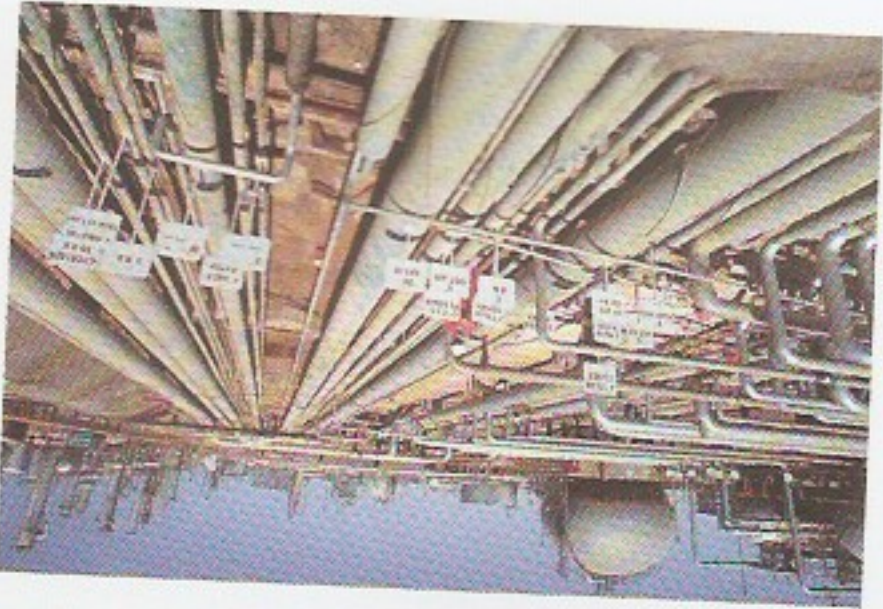
Kirjalikultuurs ja suuliseks. Kirjalik (klassikaline) araabia keel on kõigis araabia maades ühesugune, seda kasut. ka Koraanis ning see on sajandite jooksul vähe muutunud. Araabia kiri on u. 1400 aastat vana ja ulatub tagasi islami tekkimise eiaastate saajandisse. Ajaloohiliselt ongi araabia kirja jaoks kõige tähtsam olnud Koraan. Islam ei luba kujutavas kunstis inimest kujutada. Kirja peetakse islami kunsti kõige tähtsamaks väljendusvormiks ja seetõttu araabia maades seda austatakse. Tänapäevalgi on kalligraafia valdav metaallikunsts, keraamikas, klaasikunsts, tekstiilis ja maalikunsts. Kõnekeel on araabia maailmas üsna erinev, mistõttu kaks araablast ei pruugi teineteise kõnet mõista. Araablased on andnud maailmale sõna „algebra“ ja vastava matemaatikaharu, samuti sõna „alkohol“ (alkohoolsete jookide tarvitamine on muslimitele keelatud). S. A. rahvuslik tants *arabha* ühendab omavahel lauljaid, tantsijaid ja poeeti-juhustajat. Silmapaistavaimad ehitised on moored ja ulikut lossid.

Majandus. S. A. põhiline majandusharu on naft.

naftasaadusi, need moodustavad väljaveost 90 %. Sisse vetakse masinaid ja seadmeid, mootorsõidu- ja puidutööriistu, tekstiilitooteid ja toiduaineid. 2005. aastal eksporditi S. A.-sse kaupa 56,27 (pms, puit ja puidutööriistu) ja toodi sisse 3,26 mln. kr. eest (sh. plastid, kummutooted, masinad). S. A. ei edenda välis turismi. Riiki lubatakse ainult islami palve- rändureid, arimehi ja võõrtöölisi, kellest tänapäeva majandusharu on suures sõltuvuses. Põhiosa võõr- tööliste tuleb Egiptusest, Pakistanist, Jemenist, Indiast ja Filippiinidelt. Erituvate hinnangute järgi moodustavad võõrtööliselised veerandi kuni kolmandiku rahvastikust ja vähemalt poole tööjõust. Muu-usulisi puhanadessse linna- ja linnade S. A.-t külastab igaal aastal rohkem kui 2 mln. muslimit. **Ajalugu.** S. A. on üks neid Araabia riike, mis on

ja kergeõõstus. 2004–06 oli aasta keskmine SKT kasv u. 5%. Põllum- ja arendamist takistavad sobiva maa nappus ja veepuudus. Haritavat maad on 1,7% terr-st. Kasvat. nisu, otra, tomatit, melonit, tsitrusi ja datleid. Karyandus on ekstensiivne, peetakse lambaid, piimaveiseid ja linde. Haritavat maad saab juurde ceskätt niisutusse laiendamisega. Magevett saadakse veehoidlate rajamise ja merevee magestamise teel ning puurkaevudest. Riik ergutab erasektori arendamist, et ühekülgset, üksnes naftaga seonduvat majandust mitmekesistada. S. A. rahaturg on vähe arenenud, sest islam keelab intresse vastu võtta ja maksta. S. A. suur majandusabi on laenuid pms. teistele islamimaadele, suured abisaajad on Liibanon, Palestiina alad ja Afganistan. S. A-s on 152 044 km² mni-id, meist 45 461 km² kõvakattelisti (2000). Riigi peamistel asustuspunktidel ühendust pidada Pärslas lahe äärsete riikide, Jordania ja Egiptusega. Rdt-d on 1392 km (2005). Veeleid ei ole.

sega. Rdt-d on 1392 km (2005). Veele ei ole Riigis on 4531 km nafta-, 1183 km vedelgaasi- 1150 km naftasaaduste ja 1880 km gaasijuhthmeid. Tähtsaimad sadamad on Ad-Dammām, Al-Jubayl, Dūbā, Jiddah, Jizān, Rābiḡh, Ra's al-Khaḡī, Ra's Tannūrah, Yanbu' al-Baḡr ja Mīnā' al-Malik Fahd. S. A-l on 66 kabalaeva (kogutumaaz 1 963 191 brt), mugavushipu all sõidab 57 laeva. Lennujaama on 208, neist 73 kõvakatteradadega; rahvusv. lennujaamu on 4. Valliskaubanduses ulatab väljareo väärus sisseveo oma (2005 vastavalt 165 ja 44,9 milj 5) mitu korda. Välja veetakse nafta ja

Ar-Riyāḍiyyah

Saudi Arabia
National Authority
Ra's Tammuz

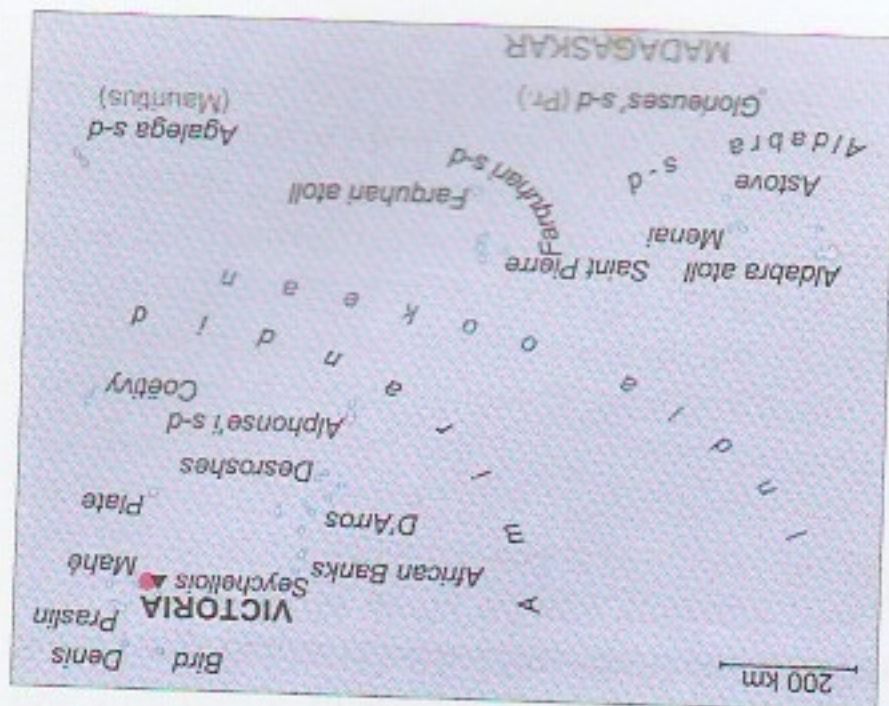

Araabia kalifaadile. Muhammadi ja esimeste kalifaadide ajal (620.–650. a-d) oli praegune S. A. al-abi kalifaadi tuumikuks. Sealt alguse saanud sõjakäikude tulemusena vallutati kaliif 'Umar ibn al-Khattāb'i juhtimisel Bütsantsilt Süüria (636), Palestiina (638), Egiptus (639–641) ja Tripoli (643). 637 purustati Al-Qādisyah' (Kadisiyah) lahingus Sassaniidid ning 651. a-ks oli alistatud kogu Iraan. Umaijadi dünastia (661–750) võimuletulokuga kujunes kalifaadi keskuseks Damaskus ning Abbassiidide ajal (750–1258) Bagdad. Sisemistest vastuoludest lõhestatud S. A. kaotas järk-järgult pol. tähtsuse (mõningaid aliaid valitsesid ajuti karmaadid, Fatimiidid ja mamelukid), kuid Al-Ĥijāz jäi oluliseks usukeskuseks. 1517 pidi Al-Ĥijāz tunnustama Türgi ülevõitu; S. A. sisealad jäid tegelikult iseseisvaks, kuigi sinna paigutati Türgi garnisone. 1740. a-tel elas Najdi piirkonnas vanu islami põhitõdesid ja Muhammadi tavade (sunna) ranget järgimist nõudvate vahhabiitide (juht Muḥammad ibn 'Abd al-Wahhāb) liikumine, mida toetas Darīyah' emir Muḥammad ibn Sa'ūd. Tema juhtimisel rajati Kesk- ja Ida-Araabias esimene Saudide riik (1745–1811). Vahhabiitide liikumise levik ja riigi tugevnemine (1802 rünnati Mesopotaamia) tekitasid vastuolusid Türgiga, kes saatis selle vastu Egiptuse sõjaväe. 1818 said Saudiidid egiptlastelt lüüa ning mõnda aega kuulus S. A. Türgi Egiptuse aschalduri võimkonda. 1824 rajas imām Turki as-Sa'ūd uue emiraadi (pealinn al-Riyād). Dünastiasisesest võimuvõitlusest vabastatud riik kuulus 1887–1902 Araabia ps-e põhjaosas paiknenud Jabal Shammari emiraati, emir 'Abd ar-Raḍmān ibn Sa'ūd oli Kuveidis pagenduses. Tema pojalt 'Abd al-'Azīz ibn Sa'ūdil liitus inglaste kaasabiga 1902 Ar-Riyād ja 1904 Najd tagasi vallutada, 1913 hõivati Pärsia lahterannik, 1920–23 'Asīr, 1921 Jabal Shammari ning 1924–25 Al-Ĥijāz (oli 1916–24 iseseisev kuningriik) koos pühade linnade Meka ja Medii-naga. 1926 kuulutas Ibn Sa'ūd end Najdi-Ĥijāzi

kaksikriigi kuningaks ning 1932 nimetas ta riigi oma suguvõsa järgi S. A.-ks. 1933–34 Jeemeniga peetud sõda lõppes 'Asīri, Jizāni ja Najrāni osalise liidendamise. 1930. a-te lõpul võeti tööstuslikult kasutusele seal avastatud naftaleiukohad ja S. A. sai naftariigiks: 1933 sõlmiti USA kompaniiga *Casoc* (*California Standard Oil Company*) kontsessioon.

II maailmasõjas jäi S. A. algul neutraalseks, kuid sõja lõpul (1945) kuulutas ta USA ja Suurbritannia liitlasena teljeriikidele sõja. 1948, 1967 ja 1973 osalesid S. A. väetüksused sõjas, mida araabia riigid pidasid Iisraeli vastu. 1973 kehtestati Iisraeli toetavate lääneriikide suhtes naftaembargo. 1975–82 valitsenud kun. Khālid oli Iisraeli ja Egiptuse vaheliste Camp Davidi rahulepete (1978) vastu ning kutsus 1980 üles pidama Iisraeli vastu püha sõda (džihādi). Iraani-Iraagi sõjas (1980–1988) toetas S. A. Iraaki, kuid andis pärast Iraagi Kuveiti tungimist (1990) varjupaika Kuveidi valitsejatele ning u. 400 000 põgenikule. Lahesõja ajal (1991) lubas S. A. koalitsiooniväel oma terr-i kasutada Iraagi ründamiseks. S. A. on toetanud ka USA algatatud terrorismivastast võitlust (11. IX 2001 New Yorgi ja Washingtoni vastu korraldatud terrorirünnaku 19 kordasaatjast olid 15 S. A. kodanikud), kuid 2003 Iraagi ründamise ajal keelas S. A. koalitsioonivägedel oma terr-i kasutada, seetõttu viidi koalitsioonivägede staap Katari. Riigis on põhjustanud pingeid konservatiivide (kun. Sa'ūd ibn 'Abd al-'Azīzi valitsemise ajal) ja mõõdukate reformatorite (kun. Faisal ibn 'Abd al-'Azīzi ajal) vaheline võitlus. Mõõdukate algatusel kaotati hulk feodaaligandeid, sh. orjus 1962, samal aastal kui Jeemeni põhjaosas. 1975 kun. Faisal mõrvati. 1979 hõivasid islami fundamentalistid kümneks päevaks Meka Suure mošee, 1987. a. Meka rahutustes hukkus 402 in., 1990. a. palverännaku ajal u. 1500 ning 2006. a. u. 430 palverändurit. 1994 võeti S. A. lugupeetud suguvõsast pärit juhtivalt islami fundamentalistilt Usāma ibn Lādīnilt, kelle eesmärk oli võimuhaaramine, S. A. kodakondsus. Kun. Fāhd ibn 'Abd al-'Azīz püüdis islami traditsioone kokku sobitada vajalike uuendustega, 1993 nimetas ta ametisse Konsultatiivnõukogu. Viimastel aastakümnetel on S. A. olnud araabia maailma alalhoidlikema režiimiga riike, araabia maade ühtsust püütakse ühitada USA ja Lääne-Euroopa riikidega tehtava koostööga. A-st 1945 on S. A. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 21. III 2003.

Relvajõud. S. A. relvajõud komplekteeritakse vabatahtlikest. Ülemjuhataja on kuningas, vahetult juhib relvajõude kaitse- ja lennundusminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest, õhu- ja õhukaitsejõududest, Rahvuskardist ning poolsõjaväelistest üksustest. S. A. terr-l paikneb USA üksus.

16 liiki, nt. s-i tuuletallaja, sultanait ja s-i päll, on ohustatud) ja 239 liiki lunde (neist 52 pestiscjad; S-del elab 6 liiki imetajaid (käsitiivallised; 4 liiki muldadel kasvab looduslikult ainult seiselipalm. sed karstunud saared kuivuse all, nende õhukestel 1500 mm/a) hoolimata kannatavad need lubjakivi-pillatut suurel ookeanialal. Sade merohkusest (kuni ning Aldabra ja Farquhar saared) paiknevad laiali- (4-8 m) ja tasased Korallisaared (sh. Amtrandid keskm. 2400, mägedes kuni 4000 mm/a. Madalad 26-28 °C), sajab (niiskust toovad kagupassaadid) tuulte tõttu ühtlane troopiline kliima (keskmise t° asuvad ekvaatori lähedal, valitseb mere ja passaat- aladel kasvavad pms. kultuuritaimed. Kuigi saared palmililike, pandaneid ja sõnajalgpuid. Ranniku- suuremate saarte siscosas. Seal leidub haruldasi ke. Metsa (2000. a. 67 % riigi terr-st) on säilinud ning nende elustikus leidub palju endeemseid lii- üksisele suhteliselt lähedal, on tekket iidsed (20,7 km²) ja La Digue (10,4 km²). Saared asuvad Seychellois, 905 m), Praslin (38,8 km²), Silhouette saared on Mahé (144,8 km²; riigi kõrgeim tipp saart). Granidisaarte (39 saart, 350 km²) suurimad (vastavalt Granidi- ja Korallisaared, kokku 115 S-d 2 rühmaks: Inner Islands ja Outer Islands Loodus. Geoloogilise ehituse alusel jagunevad valkjas angreekum (*Angraecum eburneum*).

ning George Charles Robert Payet. Rahvuslill on sed"), sõnad ja viis David François Marc André (1996) "Koste Seselewa" ("Tulge kokku, seiselilla- nat opus" ("tulenus kroonib tööd"). Hümn (a-st dil on ladinakeelne rahvuslik devis "Finis coro- purikala, kiivri kohal on troopikalind. Vapi all lin- taustaks on meri ja purjekas. Kilpi toetavad kaks a-st 1996) on hiidkilpkonn ja seiselipalm, mille hoogsale liikumisele tulevikku. Vapikilbil (vapp dust. Kiirtena hargnevad värvilised osutavad riigi sust, valge õigluse ja üksmeeli ning roheline loo- taevast ja merd, kollane päikest, punane rahva üht- lipult, neile on lisatud valge. Sinine sümboliseerib punane ja roheline värv pärinevad Mauritiuse Sümboolika. S-de lipu (a-st 1996) sinine, kollane, asuvad S-d maailmas 63. kohal.

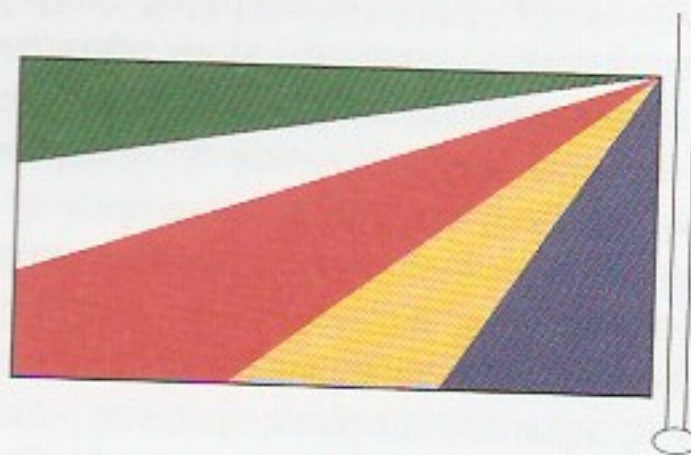
Apellatsioonikohus, Ülemkohus ja magistradi- kohtud. Kehitb 1993. a. põhiseadus (täiendatud 1996). Rahvusv. klassifikatsioon alusel on S-d osaliselt vaba riik. Korruptsiooninindeksi järgi 1996). 2001 2006

Rahvaarv 1987 1994 1997 2001 2006

Politiiline süsteem. S-d on Rahvaste Ühendusse kuuluv presidentaalne vabariik. President on riigipea kui ka valitsusjuht, presidenti valib 5 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on ühekojaline 34-kojaline Rahvuskogu (*National Assembly, Assemblée nationale*), mille 25 liiget valitakse enamussvalimistel ja 9 proportsionaalsuse põhi- mõtet 5 aastaks. Valida võivad vähemalt 17-aastasest. Valitsuskabineeti liikmed nimetab pre- sident. S-del on mitmeparteisüsteem. Tähtsaim erakond on vasakpoolne S-de Progressiivne Rah- varinne (*Seychelles People's Progressive Front, Front progressiste du peuple seychellois*), oluli- sem opositsioonierakond on S-de Rahvuspartei (*Seychelles National Party, Parti national des*

Pindala	455 km²
Rahvaarv	84 200 (2006)
Pealinn	Victoria (22 600 el.)
Haldusjaotus	26 ringkonda (<i>district</i>)
Riigikeeled	prantsuse kreoolkeel, inglise ja prantsuse keel
Rahvühik	Seiselli rupia (SCR)
Riigitihtised	SYC, SC

Seiselliid, S-i Vabariik (pr kreoolkeel Sesele, *Sesewa, Repiblik Sesele*; ingl *Seychelles, Republic of Seychelles*; pr *Seychelles, République des Seychelles*), riik India ookeani saartel Madagaskarist kirdes; rannajoone pikkus 491 km.

Seiselliid

on ohustatud). Roomajaid on 38 ja kahepaikseid 12 tüki. S-del on 21 KA-d, sh. 2 RP-d ja 6 mere-RP-d. Merikilpkonlase bissa sigimisala kaitseks on rajatud Cousini saare merereservaat (seal käib loomaga munemas 1200–1700 emaslooma), väga ohustatud hiidkilpkonna kaitseks Aldabra mere-reservaat (seal paikneb tema viimane looduslik asukoht). Aldabra atoll (1982) ja Praslini RP-s on Vallée de Mai (1983) palmimetsareservaat ja UNESCO maailmapärandi nimistus.

Rahvastik. Põhiosa rahvastikust moodustavad India, Aafrika ja Euroopa päritolu segaverelised. Keskmine asustustihedus on 185 in./km². Pääsugu loomarahvastik elab Inner Islandsi 6 suuremal saarel, kusjuures Mahé (71 000 el.) on asustustihedus 498 in./km². Linnarahvastiku osatähtsus on 50 %. Kõnekeeleks on üldlevinud prantsuse kreoolkeel, siiski 87 % rahvastikust tunnistab katoliku usku, on ka muid kristlasi ning muslimeid, hinduiste ja ba-maani. Kirjaoskajaid on 92 % täiskasvanutest. Alga-päikesekütuses on tasuta, erakoole on 4. Haridusku-lannus on SKT-st 5,7 % (2002–03). 2003 oli riigis 7 haiglat (kokku 419 haigla kohta) ja 107 arsti. **Majandus.** S-d on India ookeani saareriikidest rikkaimad riike. 1990. a-test juurutab valitsus sisse, riiklikult reguleeritud majanduse asemel turumajandust. Majanduse põhiharu on turism (2005. a. 129 000 turisti), olulised on ka kalapüük ja maksuparadiisi pangandus. Turismi arenda-misel järgitakse rangelt seadusi, mis kaitsevad saare ilu ja ainuomast elusloodust. Majanduse mitmekesistamiseks edendab valitsus põlluma-t, kalandust ja töötlevat tööstust. Põllumaad on 27% ja istandike all 13 % riigi terr-st (2005). Pms. kasvat. kokospalmi, vähem vanilli, kaneeli- ja riisipuu ning Mahé põhjaosas teepõõsast. Oma tarbeks kasvat. banaane, apelsine, maniokki, ba-maani, jamsi ja köögivilja. Peamised koduloomad on veised (2000. a. 18 000), kitsed (5000) ja veised. Elektritootmist toodeti 2003. a. 241,3 mln. kWh. Kala püüti 2001. a. 47 550 t, tähtsaimad püügi-kohtad on tuunid. Toodetakse ka õlut, sigarette ja joonutootmeid ning töödeldakse maitsetaimi. Maailm on 458 km (sh. 440 km kõvakattega).

Kaubalaevastikus on 5 laeva. S-del on 15 lennu-jaama, neist 8-l on kõvakatterajad. Mahé saarel asub rahvusv. lennujaam. Sissevedu (2005. a. 459,9 mln. \$ eest) ületab väljaveo (312,1 mln. \$ eest). Peamised väljaveokaubad on tuunikonservid, krevetid, värske ja kuivatatud kala, kaneel ja tee, põhil. veetakse kaupu Suurbritanniasse, Hispaaniasse ja Prantsusmaale. Sisse tuuakse masinaid, seadmeid, toiduaineid, tubakat, kütust ja keemiatootmeid, tähtsaimad sisseveomaad on Saudi Araabia, LAV ja Hispaania.

Ajalugu. Eurooplaste jaoks avastasid tol ajal asus-tamata S-d 1502 portugallased, 1609 jõudsid sin-na inglased. 1742–44 uuris saari Maskareenide kuberner Bertrand-François Mahé de La Boudon-nais' ülesandel Prantsuse meresõitja Lazare Picault; saared said nime Louis XV rahandusjuhi Jean Mo-reau de Séchelles'i järgi. A-st 1756 kuulusid need Prantsusmaale, kes rajas sinna vürtsiistandusi. 1794 vallutas S-d Suurbritannia ning Pariisi rahulepingu-ga (1814) läksid need koos Mauritiusse lõplikult Suurbritanniale. Pärast orjanduse kaotamist Suur-britannia asumaaades (1833) tuli istandustesse palga-töölisi Indiast. 1888 loodi kohalik haldusaparaat ja piiratud volitustega seadusandlik esinduskogu. A-st 1903 olid S-d Suurbritannia kroonikoloonia. 1967. a. vastu võetud põhiseadusega kehtestati üldine kohalikesse omavalitsusorganitesse vali-mise õigus. 1974 saavutas Seadusandliku Kogu valimistel enamuse S-de Dem. Partei (asut. 1963), kelle eestvedamisel said S-d 1975 täieliku sise-mise omavalitsuse. 29. VI 1976 kuulutati S-d iseseisvaks, kuid nad jäid Rahvaste Ühendusse. Tähtsaimaks erakonnaks sai iseseisvust taotlenud, sotsial. suunithusega S-de Ühinenud Rahvapartei (asut. 1964; a-st 1978 S-de Progressiivne Rahvarin-ne). Esimeseks presidendiks sai S-de Dem. Partei juht James Richard Marie Mancham, aga 1977 toimunud veretu riigipöördega ta kukutati. Uueks presidendiks sai S-de Ühinenud Rahvapartei juht France-Albert René [1977–2004]. Uue põhiseadu-sega (1979) kuulutati S-de Progressiivne Rahvarin-ne ainsaks lubatud erakonnaks, opositsiooni juhid ja inimõiguslaste org-d läksid pagulusse. 1981 hoi-vasid u. 50 LAV-st pärit palgasõdurit Mahé lennu-jaama, kuid S-de sõjaväe survele nad lahkusid. 1982 puhkenud sõjaväerahutused suruti maha Tansaania relvajõudude abiga (lahkusid riigist 1984). 1991 tehti põhiseadusesse täiendus, millega legaliseeriti teiste erakondade tegevus, 1993. a. rahvahääletusel kiideti heaks uus põhiseadus. 2004 loobus 27 aastat võimul olnud France-Albert René võimust ning uueks presidendiks sai kauaaegne asepresident James Alix Michel. Viimased parlamendivalimi-sed (2002) võitis S-de Progressiivne Rahvarinne, kes sai Rahvuskogus 23 kohta, opositsiooniline S-de Rahvuspartei sai 11 kohta. 2006 korralda-tud presidendivalimised võitis S-de Progressiivse Rahvarinde kandidaat J. A. Michel, kes sai 53,7 % häältest. A-st 1976 on S-d ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 15. XI 2006.

Haldusjaotus
Pitkonnad (27)
Dakar
Diourbel
Fatik
Kaolack
Kolda
Louga
Matam
Saint-Louis
Ziguinchor
Tambacounda
Thiès

2000/17A

pollum.
toöstus
licendus
KT^p 1 el. k
infatsioon
erative tulu

elavve kula
alishvölgi (2005)
ajandusabi
saadud

...acid (2009)
...acid (2009)

andinus (2006)
remus (2006)
ikute sur
V/AIDS (2006)
DS-I SURVIV

Politiline süsteem. S. on presidentaalne vabariik. Presidendi valib 5 aastaks enamusvalimistel rahvas. Sama isik võib ametis olla kaks järjestikust ametiaega. Seadusandlik organ on 120-kohaline Rahvuskogu (*Assemblée nationale*), mille 65 liiget valitakse 5 aastaks enamusvalimistel ning 55 liiget proportsionaalsuse põhimõtteil. Valida võib president, valitsuskabineti liikmed ning kabinetminister. S-s on mitmaparteisüsteem. Olijisi- ja erakonnad on S-i Dem. Partei (*Parti démocratique sénégalais*), S-i Sotsial. Partei (*Parti africain du Sénégal*), Progressiivne Liit (AFL) ja Dem. Liit (*Union démocratique*).

Senegal, S-i Vabariik (volofi *Senegaal*, pr *Senegal, République du Sénégal*), riik Lääne-Aafrikas Atlandi ookeani ääres. Püir (2640 km) Mauritania (813 km), Mali (419 km), Guinea (330 km), Guinea-Bissau (338 km) ja Gambiaga ümbriseb mandril enklaavina asuvat Gambia terti, 740 km); rannajoone pikkus 531 km.

Senegal

Raamajaid on 91 ja kahepaikseid 22 liiki. S-s on 18 KA-d (sh. 2 riikidevahelist KA-d ja 6 RP-d) ning 4 BKA-d. UNESCO maailmapärandi nimistusse on kantud Gorée saar, Niokolo-Koba RP, Djoudj'i RP, Saint-Louis' saarlinn ja Senegambia kiviringid.

Rahvastik. S-s elavad Nigeri-Kongo keelkonna linnelähedased rahvad. Suurimad rahvad on volofid (43 % rahvastikust), fulbed ja tukulörid (15 %), sererid (10 %), djulad (4 %), malinked (mandingod, 3 %) ja soninked (1 %), vähem on bassarisid, hauntasid, pepeleid ehk papeleid ja bambaraid (pms. riigi lõunaosas). Mauritaania piiri lähedal elab maure, vähesel määral on eurooplasi, liibanoolasi jt. rahvaid. Levinud suhtluskeel on volofi keel. Usklikest on 94 % islamiusulised (pms. sunniidid), 5 % kristlased (pms. katoliiklased) ja 1 % vämmusklikud. Keskmise asustustihedus on 55 in./km². Kõige tihedamini on asustatud Atlandi ookeani rannik, eriti Dakari ümbrus. U. 60 % täiskasvanud senegallastest on kirjaoskamatud (ligi pooled meestest ja üle 2/3 naistest). Kuna AIDS-i ennetusprogramm käivitati seal juba 1986, on HIV-viiruse nakatunute arv vähenenud.

Majandus. S. on arengumaa, kus u. 1/2 rahvastikust elab allpool vaesuspiiri. 3/4 hõivatuid on tegev põllum-s. Et sajab ebaühtlaselt, vajab 25 % põllum-maast niisutamist. 2005 oli põllumaad 12,5 % ja istandike all 0,24 % S-i terr-st. S. on maailma suurimaid maapähklitootjaid (2004. a. 465 000 t). Toiduks kasvat. hirssi, maisi, sorgot, riisi, köögivilja (eriti tomatit) ja puuvilja. Tehnilistest kultuuridest viljeldakse puuvillapõõsast, sülikurnoogu ja õlipalmi. Karjakasvatuseks on eesk. loomade. Põhil. kuivematel põhja- ja kirdealadel peetakse lambaid, kitsi, veiseid, hobuseid ja ees- ja tagajärgi. 2004 püüti 309 790 t kala, sellest 287 690 t merest. 1990. a-te II poolel tehtud majandusreformide tulemusena on SKT kasv 1995–2006 olnud keskm. 5 % aastas. 2003 toodeti 50 mln. m³ looduslikku gaasi, gaasivaru on u. 3 mrd. m³. Aastas toodetakse keskm. 600 kg kulda. Kaevandustest fosforiiti ja lubjakivi. S-i töötlev tööstus põhineb põllum-saadustel, kala ja sisseveetava nafta töötlemisel (oma merepõhjast leitud varu kasutamine alles algab), on ka ehitusmaterjali- ja metallitöötlemisettevõtteid. Enamik ettevõtteid paikneb Dakaris ja selle ümbruses. Rdt-d on 906 km (2005), mnt-id 13 576 km (sellest 3972 km

kõvakattega; 2003). S-i jõgi on Saint-Louis'st Podorini (363 km) laevatatav aasta ringi ja Kaye-sini (924 km) juulist okt-ni. Laevatatavad on ka Saloumi ja Casamance'i alamjooks. Dakar on Lääne-Aafrika tähtsaimad sadamaid ja rahvusv. lennujaamu. S. eksportis 2005 kaupu 1,5 mrd. \$ eest ja importis 2,4 mrd. \$ eest. Välja veeti põhil. kala, maapähklit, naftasaadusi, fosfaate ja fosforväärtisi ning puuvilla, peamised väljaveeriigid olid Mali (16,9 %), India (13,1 %) ja Prantsusmaa (9,5 % 2005. a. väljaveost). Sisse veeti toidu- ja tööstuskaupu ning kütust (sh. naftat), tähtsaimad sisseveeriigid olid Prantsusmaa (22,8 %) ja Nigeeria (11,4 % 2005. a. sisseveost). 2005 külastas S-i 769 000 turisti.

Ajalugu. 9. saj. rajasid tukulörid S-i jõe orus Tekruri riigi. 11. saj. levis Mauritaaniast saabunud berberite mõjul islam. Kuberner Louis Léon César Faidherbe'i juhtimisel allutasid prantslased 1854–65 enamiku pärismaalaste riike. 1857 rajatud Dakar sai 1902 Prantsuse Lääne-Aafrika halduskeskuseks. II maailmasõja ajal oli S. „Vaba Prantsusmaa“ ja liitlaste tüüris tugiala. 1946 said kõik S-i elanikud Prantsuse kodakondsuse, koloonia muudeti meretaguseks provintsiks. Saavutanud 25. XI 1958 Prantsuse Ühenduse raames autonoomia, moodustas S. 17. I 1959 Prantsuse Sudaaniga Mali Föderatsiooni, kuid eraldas sellest 10. VII 1960 iseseisvaks vabariigiks. Presidendiks valiti S-i Progressiliidu (asut. 1958, a-st 1977 S-i Sotsial. Partei) luuletajast peasekretär Léopold Sédar Senghor, kes oma tegevuses juhindus kogukondlikule mõtteviisile tuginevast Aafrika sotsialismi pol. filosoofiast, olles ise üks selle suuna peamisi teoreetikuid. 1962 surus L. S. Senghor maha peaminister Mamadou Dia võimuhäaramiskatse ja kehtestas ainuparteisüsteemile tugineva presidendivõimu. 1960.–80. a-tel oli S. poliitiliselt ja majanduslikult stabiilsemaid Aafrika riike. Dets. 1980 astus L. S. Senghor tagasi ning andis võimu üle 1970. a-tel peaministriks olnud Abdou Diouf'ile. 1974 legaliseeritud opositsioonis kujunes mõjukaimaks S-i Dem. Partei (asut. 1974). 1981 aitas S. maha suruda Gambias tehtud riigipöördekatset; sellest alguse saanud pol. koostöö tulemusena sõlmisid S. ja Gambia 1. II 1982 lepingu, et moodustada Senegambia Konföderatsioon, mille valitsuse juhiks sai A. Diouf. Ühendus lõpetas tegevuse 21. IX 1989. 1989 puhkes Mauritaaniaga piiritüli, mille tulemusena pidi mõlemast riigist lahkuma tuhandeid põgenikke. 2000. a. presidendivalimised võitis esimest korda opositsioonilise S-i Dem. Partei kandidaat Abdoulaye Wade ning järgmise aasta parlamendivalimistel sai S-i Dem. Partei 89 kohta. 2001. a. rahvahääletusel vastu võetud uus põhiseadus vähendas presidendi ametisoleku aega 7 aastast 5-ni ning andis naistele õiguse saada maaomandit. 2004 õnnestus valitsusel sõlmida relvarahu Casamance'i piirkonna separatistidega, kuid 2007. a. algul olid seal taas lahingud. A-st 1960 on S. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 3. IV 1992. ■

Serbia

Serbia

Serbia

Serbia

Serbia

Serbia

nevad keskmise kõrgusega Ida-S. mäed. Dinaari mägedest ita jääb S. mägismaa, mida Ida-S. mägist eraldab pikk ja sügav Morava jõgede orund. S. mägismaa tõuseb Kopaoniki ahelikus kuni 2017 m kõrguseni. Lõunaosa hõlmavad ulatuslikud tektoonilised nõod Kosovo polje ('Kosovo väli', 500–700 m) ja Metohija (400–600 m), mida piiravad Dinaari mäed ja Kopaonik, lõuna- ja Šar planina massiiv (kuni 2640 m). Riigi lõunaosas on tugevaid maavärinaid. Maavaradest leidub pruunsütt, vase-, plii-, tsingi-, krooni-, nikli- ja antimonimaaki, magnesiiti, püriiti ning vähesel määral kivisütt, naftat, maagaasi, raua- ja mangaanimaaki, kulda ja hõbedat. S. on kolmest küljest mägedega soojade merede mõjust eraldatud ja avatud ainult põhjast tulevatele jahedatele õhumassidele. Seepärast valitseb sooja suve ja jaheda talvega püreevõõrme mandriline kliima. Kesk-Doonau madalikul on juuli keskmine t° 20–23, mägedes 1000 m kõrgusel 15–16 ja 2000 m kõrgusel 9 $^{\circ}$ C, jaan-s vastavalt 0 kuni –3, –4 kuni –5 ja –8 kuni –14 $^{\circ}$ C. Sageli on pakast ja tuiskab. Mägedes püsib lumikate 3–4 kuud. Kõige rohkem (800–1000 mm/a) sajab Dinaari mägedes, Kesk-Doonau madalikul on sademeid 600–700, mägedevahelistes orgudes ja nõgudes 400–500 mm/a. Suurim jõgi on Doonau (keskjooksul voolab 558 km S. tervelt S. ja Rumeenia ning S. ja Horvaatia piiril). Sügavates orgudes voolavad mägijõed on lühikesed, äärmiselt kiired ja energiarikkad. Järved on väikesed. Suurim siseveekogu on Doonaul asuva Raudvärava (Đerdapi) heja paisu taha tekkinud 320 km² veealune paisjärv, millest S-le kuulub 163 km². Kesk-Doonau madalikul on viljakad mustmullad, jõgades lammimullad, mägedes õhukesed metsa- ja leet-pruunmullad, kohati mägi-metsamullad. Metsad katavad 29 % S. terv-st (2003). Kesk-Doonau madalik on valdavalt põllustatud, lõunast leitud steppi, S. mägismaaks ülemineku aladel ka metsastepi. Mägedes (1000–1200 m kõrguseni) kasvab lehtmets (põhil. tamm ja pöök, vähem saar ja valgepöök), kõrgemal sega- (pöök, tamm, mänd, mulg) ja okasmets, ülalpool 2000 m kõrguseni S-s elab 96 liiki imetajaid, kohatud on 238 liiki linde (neist 238 pesitsejad), roomajaid

on 35 ja kahepaikseid 10 liiki. Riigis on 140 KA-d (sh. 5 RP-d) ja 1 BKA. UNESCO maailmapärandi nimistus on Stari Ras ja Sopoćani klooster (1979), Studenica klooster (1986) ning Kosovos asuvad keskaja mälestusmärgid (2004, 2006).

Rahvastik. 2002. a. rahvaloenduse andmeil elas S-s lõunaslaavi rahvast serblasi 6 213 000 (Kosovos hinnangu järgi 90 000, rahvaloendust ei korraldatud). Ka 469 000 põgenikust (228 000 Horvaatiast, 121 000 Bosniast ja Hertsegoviinast, 120 000 Kosovost) on enamik serblased. Kokku moodustavad serblased 67,3 % S. rahvastikust (2005). Serblased räägivad s. keelt. Neile järgnevad albaanlased (2 010 000), kes asustavad Kosovo piirkonda. Seal on ametlik keel albaania keel (kõrvuti s. ja inglise keelega). Albaanlased taotleavad S-st lahkulöömist ja iseseisva Kosovo riigi väljakuulutamist. Vojvodina autonoomses piirkonnas elab 295 000 ungarlast (2005), Sandžaki ajaloolis-geograafilises piirkonnas 220 000 bosnialast. Teistest kunagise Jugoslaavia liitriigi rahvastest elab S-s horvaate (0,7 % rahvastikust), montenegrolasi (tšernogoorlasi; 0,7 %), makedoonlasi (0,3 %) ja sloveene (0,1 %). Rahvastiku etnilist koosseisu mitmekesistavad mustlased (1,2 % rahvastikust); rumeenlased ja valahhid (kokku 0,7 %), slovakiid (0,6 %), bulgaarlased (0,2 %) ja russiinid (pms. Vojvodinas, 0,2 %). Keskmise asustustihedus on 116 in./km² (2005). Tihedam on asustus Kesk-Doonau madalikul ja Morava orundis, hõredam Dinaari mägedes. Usutunnistusest on 69 % S. rahvastikust (serblased, montenegrolased, rumeenlased) õigeusklikud, 22 % islamiusulised ja 5 % (ungarlased, horvaadid, slovakiid) katoliiklased. Kosovo elanikkonnast moodustavad 91 % islamiusulised albaanlased, 5 % õigeusklikud serblased ja 4 % rahvusvähemused (türklased, bosnialased, mustlased). Kirjaoskajad on 96,5 % täiskasvanuist (2003). Kõige väiksema haridusega on mustlased, neist ainult 73 % on kirjaoskajad.

Majandus. S. on a-st 1991 olnud pol. põhjustel pidevalt majandusraskustes. Pärast Jugoslaavia SFV lagunemist katkesid S. majandussuhted teiste end. vabariikidega. S. kui poliitiliselt ja majanduslikult mõjukaim vabariik kaotas Jugoslaavias oma ülemvõimu. Bosnia sõja ajal (1992–95) kehtestas ÜRO Julgeolekunõukogu S. suhtes majandussanktsioonid. Kosovo konflikti ajal (1999) purustati NATO õhurünnakutega paljud S-le eluliselt tähtsad ehitised. Eriti tuntav oli allakäik rasketööstuses ja eksporttoodangu valmistavates tööstusharudes. 2000 oli tööstustoodangu maht 39 % 1989. a. mahust. Allakäik suudeti peatada. 2001 suurenes SKT 5,5 % ja 2005. a. 5,9 %. Inflatsioon väheneb pidevalt: 2001 oli see 91 %, 2005. a. 16 %. Tööpuudust suurendavad põgenikud, kellele pole suudetud rakendust leida. Tähtis tuluallikas on välismaal töötajate rahasaadetised. Elektrienergiat toodeti 2004. a. 33,9 mln. kWh. Suurim hüdroelektrijaam on Raudvärava (Đerdapi) jaam (2100 MW), mille rajasid 1969–72 Doonaule Jugoslaavia ja Rumeenia. Soojuselektrijaamad on ehitatud pruunsöökaevanduste

Puha Sava Kumbh
ja Setoua Kumbh
rajasa Vira Kumbh
(1768-1817)
monumental Kumbh

hakati matma kääbasakalmesse. S. alal elasid 3. saj. e. Kr. illüürlased ja traaklased, kes alistasid 229 e. Kr. — 106 p. Kr. Rooma võimule. 6. — 7. saj. tungisid S. alale slaavlased, kes 9. saj. võtsid Bütsantsist vastu ristiusu. 8. — 10. saj. tekkimud Zeta, Raskä jt. vürstiriigid sõltusid 9. — 10. saj. Bulgaariast ja 11. — 12. saj. Bütsantsist. Raskä valitsesja Stefan Nemanja [u. 1170 — 96] ühendas mitu vürstiriiki S. riigiks. 1217 kuulutas tema poeg end kuningaks (Stefan I). 13. — 14. saj. kiljustunud S. riigi ühtsuse taastas Stefan Dušan [1331 — 55], kes vallutas ka Montenegro, Hertsegovina, Makedoonia, Albaania ja Kreeka alasid. Pärast Kosovo lahingus Türgilt lüüasaamist (1389) tumistas S. oma vasallihisõltuvust ja ta liideti 1459 Türgiga. Põhja-S. allus 1717 — 39 Austriale, 1793 — 96 sai see ala Türgi koosseisus (Belgradi pühaõhk) püüatud autonoomia. 1844 esitas poliitlik ja rahvuslane Ilija Garašanin Suur-S. loomise kava, mis pidi seisnema lõmaslaavlaste ühendamisest S. ümber. Pärast 1877. — 78. a. Vene-Türgi sõda toimumud Berliini kongress (1878) tumistas S. iseseisvust. 1882 kuulutati S. taas kuningriigiks. Milan Obrenovići (1868 — 82 vürst, 1882 — 89 kuningas Milan I) valitsemise ajal orienterus S. Austria-Ungarile. 1903 võimule tulnud Karadordevitšide dünastia (kun. Petar I, 1903 — 18; peaminister Nikola Pašić, 1904 — 18) alustas lähenevise Venemaale, kellelt loodeti toelust suure slaavi riigi loomiseks Bal-kanil (pidi hõlmama ka Austria-Ungari koosseisus olevaid slaavlastega asustatud alu). Sühted Austria-Ungariga teravnesid criti pärast seda, kui

Polymajand (keskm. aastane)
Mais
Nisu
Oder
Suhkrupõõs
Vilnamarjad
Ploomid (puna)
Õunad
Kirsid
Vaatikad
Mustad sõstrad

Austria-Ungari oli 1908 annekteerinud Bosnia ja Hertsegoviina. 1912–13 toimunud Balkani sõda-
des suurendas S. oma terr-i Türgi arvel peaaegu
kahelkordseks. 1914 mõrvas serblaste salaorg-i
lige Sarajevos Austria-Ungari troonipärija Franz
Ferdinandi ja tema abikaasa. Austria-Ungari esitas
S-le ultimativse noodi ja kuulutas 28. juulil S-le
sõja, sellest algas I maailmasõda. Keskriigid oku-
peerisid S. okt. 1915. 1918 taastati S. iseseisvus
ning pärast Austria-Ungari lagunemist kuulutati
1. det. Belgradis välja S-Horvaatia-Sloveenia
kuningriik, millega liideti ka Montenegro. Kuning-
riiki hakkas regendina valitsema S. kun-a Petar I
poeg Aleksandar [1918–21 regent, 1921–34 kun.
Aleksandar I]. 1920–21 sõlmisid S-Horvaatia-Slo-
veenia, Tšehhoslovakkia ja Rumeenia vastastikuse
abistamise lepingud (Väike Antant), et takistada
Austriat ja Ungarit tagasi nõudmast kunagise Habs-
burgide impeeriumi maid. 1920 Itaaliaga sõlmitud
Rapallo lepinguga anti ära Istra ja saadi vastu
Dalmatsia. Jaan. 1929 tühistas kun. Aleksandar
I põhiseaduse, saatis parlamendi laiali ja kehtes-
tas diktatuuri. Okt-s kuulutati välja Jugoslaavia
kuningriik, selle uus haldusjaotus ei arvestanud
rahvusrihmade huve ning põhjustas väiksemate
rahvaste rahulolematuse; 1939 saavutas Horvaa-
tia autonoomia. Märtsis 1941 kukutati Belgradis
Saksa-meelne valitsus, apr-s tungis Jugoslaavia-
le Saksa-Itaalia sõjavägi, kes sundis Jugoslaa-
via armeed kümme päeva kapituleeruma. Saksa-
armee okupeeris S. põhjaosa, Itaalia vallutas
Kosovo. Vojvodina lääneosa liideti Ungariga. Kun.
Petar II [1934–45] läks pagulusse. 1942 loodi
Jugoslaavia Rahvavabastusarmee (juht Josip Broz
Tito). 1944. a-ks oli see vabastanud suurema osa
Jugoslaaviast. 1945 kuulutati välja Jugoslaavia Fö-
deratiivne Vabariik. 1945 tuli võimule J. Broz Tito
juhtiv Jugoslaavia Kommunistide Liit, kes kehtes-
tas diktatuuri. Jugoslaavia valis ühiskonna marksist-
likuks ümberkorraldamiseks NSV Liidust erineva
te. 1948 Jugoslaavia ja NSV Liidu suhted katkesid,
nõudustati pärast Jossif Stalini surma (1953), ent
1955. ja 1960. a-tel järgis Jugoslaavia blokivälist
poliitikat ning oli teravalt vastu NSV Liidu tun-
gumisele Ungarisse (1956) ja Tšehhoslovakkiasse
(1968). Pärast J. Broz Tito surma (1980) hakkas
müüma juhtima presidendi nõukogu. 1981 puhkesid
Kosovos albaanlaste keskvalitsuse vastased rahu-
meel, mis jõuga maha suruti. 1989 kaotas Kosovo

autonoomia, tema parlament ja valitsus saadeti
laiali. 1980. a-te lõpul hakkasid Horvaatia ja Slo-
veenia nõudma mitmeparteisüsteemi kehtestamist
ja keskvalitsuse võimu piiramist. 1990 loobus Ju-
goslaavia Kommunistide Liit oma juhtpositsioo-
nist ning samal aastal toimusid mitmeparteilised
valimised. 1991 kuulutasid Horvaatia, Sloveenia
ja Makedoonia end sõltumatuks, 1992 järgis nen-
de eeskujul Bosnia ja Hertsegoviina. Horvaatias
ning Bosnias ja Hertsegoviinas puhkes sõjatege-
vus. Kuna Jugoslaavia keskvalitsus ja sõjavägi
toetasid otseselt sealseid serblasi, kehtestas ÜRO
Jugoslaaviale majandussanktsioonid. 27. IV 1992
kuulutasid S. ja Montenegro välja Jugoslaavia
LV. 1998 puhkesid Kosovos iseseisvust taotlevate
albaanlaste Kosovo Vabastusarmee ja Jugoslaavia
valitsusväe vahel relvakokkupõrked, mille käigus
serblased rakendasid etnilist puhastust. Vastu-
seks pommitas NATO S. strateegiliselt tähtsaid
piirkondi, Kosovo valitsemine anti üle ÜRO-le.
Julgeoleku tagamiseks viidi Kosovosse NATO
juhitav rahvusv. rahuvalvamisvägi (KFOR). Slo-
bodan Miloševići vastased massimeeleavaldused
S. pealinnas jt. linnades sundisid autoritaarset
presidenti 5. X 2000 tagasi astuma. Presidendiks
sai opositsiooni kandidaat Vojislav Koštunica.
2001 S. Milošević arreteeriti ja anti inimsus-
vastastes ja sõjakuritegudes süüdistatuna Haagi
Rahvusv. Kohtu alla (suri Haagis 2006). 2003
nimetati Jugoslaavia LV ümber S. ja Montenegro
konföderatsiooniks. 2004 valiti S. presidendiks
lääne-meelne Boris Tadić. 2006 kuulutas Mon-
tenegro end iseseisvaks, seda tunnustas ka S.
Jaan. 2007 toimunud parlamendivalimised võitis
äärmusrahvuslik S. Radikaalne Partei (81 kohta),
Dem. Partei sai 64 kohta. Veebr. 2007 esitas ÜRO
eriesindaja Martti Ahtisaari Kosovo küsimuse
reguleerimiseks rahuplaani. S. parlament lükkas
selle tagasi, plaani on kritiseerinud ka Kosovo
iseseisvuslased. A-st 2000 on S. ÜRO liige.
Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 9. II 2001.
Relvajõud. S. relvajõud (*Vojška Srbije*) loodi S. ja
Montenegro relvajõududest, mis omakorda olid
moodust. Jugoslaavia relvajõudude alusel. Relva-
jõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse
alusel ja vabatahtlikest, ajateenistuse pikkus on
9 kuud. Relvajõudude kõrgeim juht on presi-
dent, kindralstaabi ülem kaudu juhib relvajõude
tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosne-
vad maaväest ning õhu- ja õhukaitsejõududest.
Siseministeeriumi alluvuses on riigikaitseliste
ülesannetega sisejulgeolekuüksused. 2006 oli S.
relvajõudude isikkoosseisus 45 185 in. (sh. kait-
seministeeriumi otsealluvuses olevate asutuste ja
üksuste töötajad), peale selle siseministeeriumi
alluvuses ligi 35 000 in. 2010. a-ks on plaanis
relvajõudude isikkoosseisu vähendada 26 500
inimeseni. Kaitse-eelarve (koos Montenegroga)
oli 2005. a. 709 mln. \$ (2,6 % SKT-st). S. terr-l
viibivad KFOR ja ÜRO ajutise administratsiooni
missioon Kosovos (UNMIK). 2006 liitus S.
NATO rahupartnerlusprogrammiga PfP. ■

Sierra Leone

Sierra Leone (hisp "Iõvimaed"), S. L. Vabariik (ingl *Sierra Leone, Republic of Sierra Leone*), rik Lääne-Aafrikas Atlanti ookeani ääres. Pitr (958 km) Guinea (652 km) ja Libeeriaga (306 km); rannajoone pikkus 402 km.

Pindala	71 740 km ²
Rahvaarv	5 093 600 (2006)
Pealinn	Freetown (818 700 el.)
Haldusjaotus	3 provintsi ja 1 piirkond
Riigikeel	inglise keel
Rahvahiik	leone (SL)
Riigitihtis	SLE, SL

Politiline süsteem. S. L. on Rahvaste Ühendusse kuuluv presidentaalne vabariik. President on riigipea kui ka valitsusjuht. Presidenti valib 5 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on 124-kohaline Esindajatekoda (*House of Representatives*), mille 112 liiget valib proportsionaalsuse põhimõtteil 5 aastaks rahvas, 12 nimetab president provintside pealike hulgast. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Valitsuskabineti liikmed nimetab parlament. Neakskiidul president. S. L-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on S. L. Rahvaparadi (*Sierra Leone People's Party*), Üldrahvalikkongress (*All People's Congress*) ja Ühendatud Rev. Rinde Partei (*Revolutionary United Front Party*). Kohutorganid on Ülemkohus, Apellatsioonikohus, Kõrge Kohus, magistraadikohut ja kohalikkohut. Kehit 1991. a. põhiseadus.

Rahvusv. klassifikatsioonil alusel on S. L. osaliselt vaba riik. Korruptsiooninindeksi järgi asub S. L. maailmas 142. kohal.

Sumboolika. S. L. rohelise-valge-sinise lipu (a-st 1961) värvid pärinevad riigi vapilt. Roheline sümboliseerib halfjaid magesid ja loodusrikkusi, valge rahu ja rahvuslikku ühtsust ning sinine merd. Vapil (a-st 1960) kujutatud lõvid ja magesid tähistavad rohelist siksakid osutavad riigi nimetele. Palmidega ääristatud vapikilbi allosas on merelained ning ülaoas vabadust sümboliseerivad tõrvikud. Vapi all on rahvuslik deviiis „Unity, freedom, justice“ (‘‘ühtsus, vabadus, õiglus’’). Hümn (a-st 1961) „High we exalt thee, realm of the free“ (‘‘Kõrgeks sind ülistame, vabade riik’’), sõnad Cliff Ford Nelson Fyle, viis John Joseph Akar.

Loodus. S. L. maapind kõrgeneb sisemaa suunas. Lääne- ja lõunaosa on alluvialne tasandik, idaosa tugevasti liigestunud Leone-Libeeria massiiv. Seal asub ka riigi kõrgeim tipp Loma Mansa ehk Bintumani (1940 m). Põhjaossa ulatub Fouta Djaloni platoo serv. Maavaradest leidub teemante, tiitaaniimaaki (ruutli), boksiti, kromiiti, kulda ja rauamaaki. Valitseb ekvatoriaalne mussoonkliima. T° on aasta läbi kõrge (kuuümme kuu apr-i keskmine t° on 27, jaan-i t° 24 °C). Sajab apr-i nov-ni, kui Atlandi ookeanilt puhub niiske tuul. Sisemaal sajab 2500—3000, rannikul ja magedes 3500—4000 mm/a. Apr-st juunini ning sept-ok-t-s on sageli äikest. Dets-st veebr-ni puhub Saharast kuiv kuum tuul harmattan; on liiva- ja tolmutor-me. Jõgesid on palju, need on lühikesed ja veetrohked, sageli on üleujutusi. 38 % terr-st katab mets (2005). Läänecosas on säilinud vihametsa, põhja- ja idaoas valdab kõrgetrohusavann, kagu- ja lõunaosas hõrendik. Rannikumadalikul on soid, rannikul mangroove. S. L-s elab 147 liiki imetajaid, ohustatud on nt. diaanapardik, kaabusjõhobu, lamantini ja sebrakabvrik. Linde on 670 (pesitsejaid 172), roomajaid 67 ja kahepaikseid 35 liiki. Riigis on 74 KA-d, sh. 6 RP-d.

Rahvastik. 90 % S. L. rahvastikust moodustavad 20 Aafrika partitolu etnilist rühma. Kõige rohkem on temnesid ja mendesid (mõlemaid u. 30 %), aga

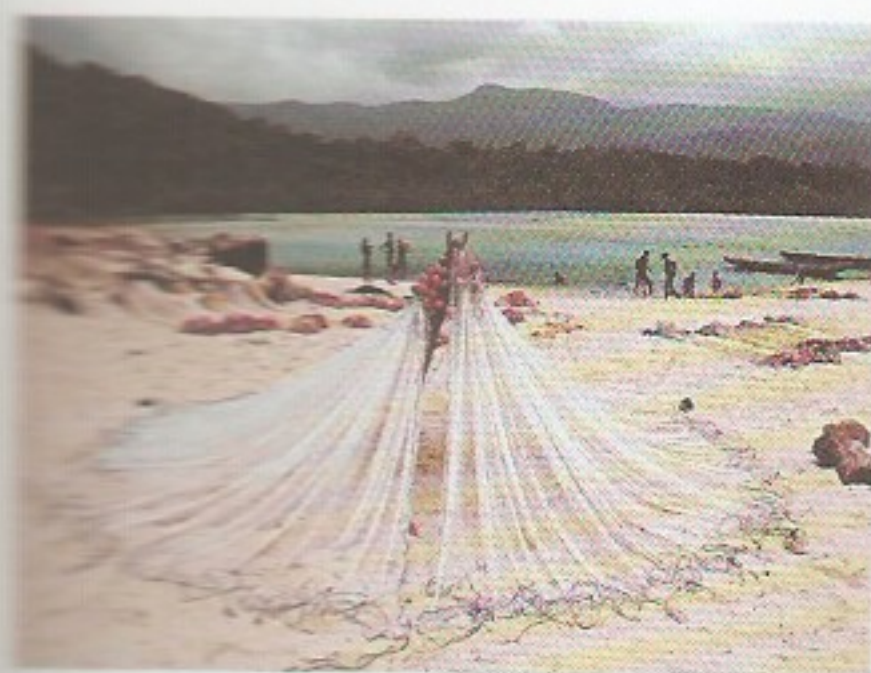
Haldusjaotus

Ternantide

(el. alt. 2000)

FreeTown
Bo
Kenema
Makeni
Koidu

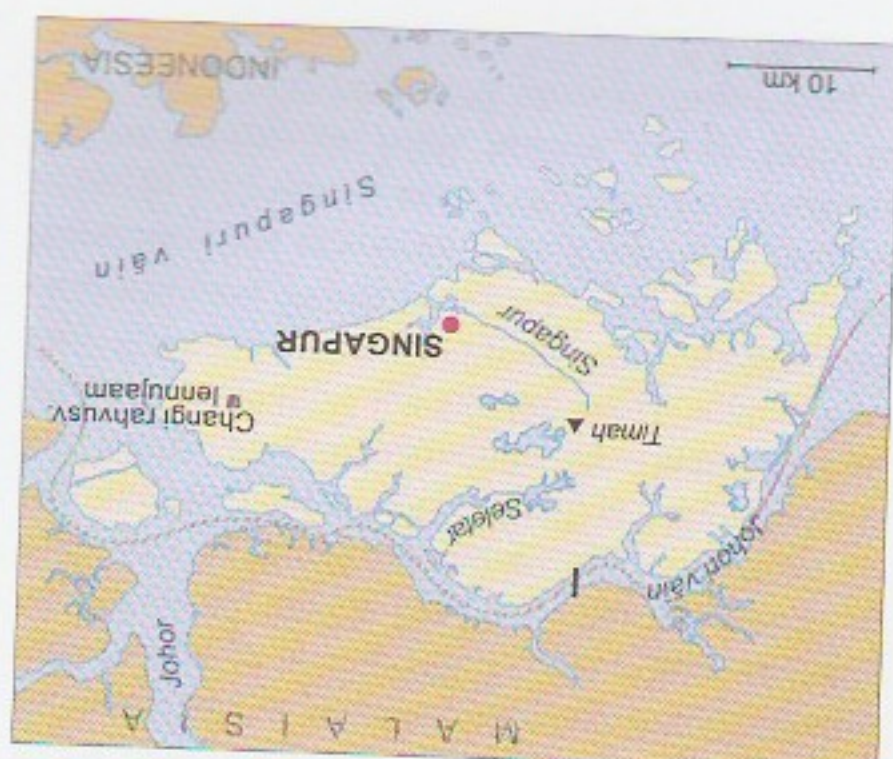

seal elab ka konosid, fulbesid, sususid, kurankosid, limbosid ja kisisid. 10 % rahvastikust on vabastatud orjade järglased (kriid) ja Libeeria kodusõja põlvkond, vähesel määral on eurooplasi, liibanonlasi, pakistanlasi ja Indiast saabunud. Inglise keelt kasutab igapäevase suhtluskeelena väikesearvuline haritlaskond. Riigi põhjaosas räägitakse pms. Nigeri-Kongo keelte hulka kuuluvat temne keelt ja lõunaosas mande keelerühma kuuluvat mende keelt. Krio keelt (inglise kreoolkeel) kasutatakse esimese keelena u. 10 %, kuid sellest saab aru u. 95 % rahvastikust. Keskmine asustustihedus on 71 in./km² (Freetowni piirkonnas üle 500 in./km²). Üldiselt on 60 % muslimid (pms. sunniidid), 38 % hõimuusklikud ja 10 % kristlased. 2004. a. lühikese haridusele 4 % SKT-st. Lugeja ja kirjutajaks 37,2 % täiskasvanutest (2005). Põhiharidus on ainult osalt tasuta, kuid selle omandamine ei ole kohustuslik. Imikute suremus oli 2006 suurem ainult Angolas.

Majandus. Kodusõda muutis S. L. maailma vaesemaks riigiks. Oluline tööstusharu on mäetööstus, mis teemantide kaevandamine (2002. a. toodang 352 000 karaati). Kaevandatakse ka rutiili ja rauamaagi. Sisepol. stabiilsuse suurenemine viimastel aastatel on S. L. majanduselu elavdanud, taas on hakatud kaevandama boksiiti. Haritavat maad on 94 % rnt-st (2005). U. 2/3 majanduslikult aktiivsest rahvastikust on hõivatud põllum-s, kalanduses ja metsanduses. Töötleva tööstuse põhiharud on tekstiili-, tubaka-, jalatsi-, puidu- ja metallitööstus, Freetownis on naftatöötlemistehas. Tootaks kasvat. pms. riisi, vähem hirssi, sorgot, maniokki, bataati ja köögivilja. Tähtsad kultuurid on kakao- ja kohvipuu, maapähkel, õlipalm, ananass ja hevea. Põhil. riigi põhjaosas peetakse veiseid, kitsi ja lambaid, idaosas tegeldakse metsanduse ja rannikul kalapüügiga. S. L-s on 10 lennujaama (ühel kõvakatterajad) ja 2 kopteriväljalask. Rahvusv. lennujaam on Freetowni läh. Mnt-id on 1130 km (904 km kõvakattega), veeteid 800 km. Suurim sadam on Freetownis. Rauamaagi eksporditakse Pepeli sadama kaudu, sadam on ka Bonthes. 2004 eksportis S. L. kaupu 185 mln. ja impordis 531 mln. \$ eest. Põhilised väljaveokaupad on teemandid, rutiil, boksiit, kakao, kohv ja suhkur. 2005 olid peamised ekspordimaad Belgia (46,2%), Saksamaa (13,5 %) ja USA (4,6 %).

Sisse veetakse kõige rohkem toiduaineid, masinaid, kütust ja kemikaale, pms. Saksamaalt, Elevandiluurannikult ja Suurbritanniast. 2000 külastas riiki u. 14 000 turisti, kes tõid tulu 83 mln. \$. **Ajalugu.** Enne eurooplaste tulekut oli S. L. alal hulk hõimuriike, mida valitsesid väikekuningad. 17. saj. tekkis seal inglase tugipunkte. 1787 omandasid mõned Briti filantroobid S. L. rannikul maaala, kuhu toodi Londonist pms. kodutuid neegreid ja Briti armees võidelnud vabastatud neegerorje. Inglise S. L. Kompanii (asut. 1791) toetusel rajati sinna asula (praegu Freetown). 1807–64 toodi S. L-sse u. 50 000 vabastatud orja, kellest kujunes ristiusuline valitsev klass. A-st 1896 oli S. L. Suurbritannia protektoraat; enamik hõimukuningaid säilitas võimu. 1924 kehtestati esimene põhiseadus, 1951 sai S. L. sisemise omavalitsuse. 27. IV 1961 sai S. L. Rahvaste Ühendusse kuuluvaks iseseisvaks riigiks, riigipeaks jäi Suurbritannia monarh. Esimeseks peaministriks sai S. L. Rahvapartei (asut. 1951) juht Milton Augustus Strieby Margai. 1967 tegid S. L. sõjaväe vanemohvitserid riigipöörde, kuid järgmisel aastal toimusid alamväelaste vasturiigipöörde taastas põhiseadusliku korra; peaministriks sai Üldrahvaliku Kongressi (asut. 1960) juht Siaka Probyn Stevens. 9. IV 1971 kuulutati S. L. vabariigiks. Presidendiks valitud S. P. Stevens kehtestas 1978 ühepartei-süsteemi. 1991 võeti vastu opositsiooni tegevust lubav põhiseadus, kuid samal aastal alustas Ühendatud Rev. Rinne (*Revolutionary United Front*) Libeeria toetusel kodusõda, mis kestis peaaegu 10 aastat. Sõjas kasutati palju nn. lapssõdureid ja seal hukkus üle 50 000 in. Kuna sõda pärssis pea täielikult tsiviilvalitsuse tegevuse, tegi rühm ohvitseri 1992. a. sõjaväelise riigipöörde. Võim läks Rahvuslikule Ajutisele Valitsusnõukogule, mille eesotsas oli kapten Valentine Esegagbo Melvine Strasser. 1996 taastatud tsiviilvalitsuse ja demokraatlikult valitud presidendi Ahmad Tejan Kabbahi kukutas juba järgmisel aastal järjekordne sõjaväeline riigipöörde. Üldsuse survele võimaldati 1998 A. T. Kabbahil presidendikohale naasta, kuid 1999 hoogustus kodusõda uuesti. Valitsuse palvel saabusid peale ÜRO mandaadiga Aafrika riikide rahuvalveüksuste riiki Suurbritannia sõjaväeüksused. Mais 2000 vangistati Ühendatud Rev. Rinne juht Foday Sankoh ning 2001 teatas Ühendatud Rev. Rinne oma valmisolekust tunnustada tsiviilvalitsust. Jaan. 2002 teatas president A. T. Kabbah ametlikult, et kodusõda on lõppenud, ning sama aasta mais toimunud vabad valimised võitis ülekaalukalt S. L. Rahvapartei, kes sai parlamendis 83 kohta. A-st 1961 on S. L. ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. 19. saj. algul töötas bulomite seas Tallinnast pärit misjonär Gustav Reinhold Nyländer. Temast sai rahvusvaheliselt tunnustatud bulomi keele spetsialist, kes lõi bulomi keele tähestiku ning koostas grammatika, sõnaraamatu ja lugemiku. ■

president. Kehitb 1963. a. põhiseadus (hiljem mitu korda täiendatud). Rahvusv. klassifikatsioonid alusel on S. osaliselt vaba riik. Korruptsiooninõudeksi järgi asub S. maailmas 5. kohal.

Sümboolika. S-i puna-valge lipu (a-st 1959) värvid pärinevad Majapahiti riigi ajast. Punane sümboliseerib inimste võrdsust ning valge igikestvat puhtust ja voojust. Punasel laiul kujutatud valge noorkuu tähistab noort ja arenevat rahvast ning 5 tähte demokraatia, rahu ja võrdsust. Lipu-kujuandused vapikilpi (vapp a-st 1959) toetavad lõvi ja tinger osustavad sidemetele Suurbritannia ja Malaiiaga. Vapi all on malaikeelne rahvuslik devīs „Majulah Singapura“ (‘edasi, S.’). Hümn (a-st 1965) „Majulah Singapura“ (‘Edasi, S.’), sõnad ja viis Encik Zubir Said. Rahvuslill on orhidee ‘*Vanda miss Joaquim*’, rahvuslind helemerikortkas (*Haliaeetus leucogaster*).

Loodus. S-i saar asub 137 km ekvaatorist põhja pool. Teda eraldab Malaka ps-si 1—3 km (kitsaimas kohas 640 m) laiune Johori väin. Saare ulatus idast läände on 42 km ja lõunast põhja 23 km, terna pindala suurendamiseks täidetakse madalat rannikumerd. Madal ja tasane rannik on kohati soostunud. Saare keskosa on künklik ning ulatub 100 m-st kõrgemale (Timah, 176 m). Valitseb ekvatoriaalne mussoonikliima, juulis on keskmine t° 27,4 °C, jaan-s 26,2 °C. Sajab 2300—2400 mm/a, enim okst-veetr-ni, kui L-Hiima merelt puhub kirdemissoon. Märtsis ja sept-s, mussoonide vahetumise ajal, on ilm tuuletu ja pihvit. Pikimaad jõed on Seletari ja S-ljõgi (mõlemad 15 km). Magevee saamiseks on rajatud tehislõvi, kuid vett tuuakse to-rustike kaudu ka Malaisiast. Mullastikus valdavad väheviiljakad ferralliitmulad. Loodusmaastikku (troopilist vihmametsa, barmbussetihnikut, rannikul mangroovi) on säilinud 4 %-l terr-st, pms. väikestel kaitsealadel (kokku 16 km²). Aedades ja parkides kasvab palju orhideesid. Imetajaid on 85 liiki. Lin-de on 392 (neist 142 pestisejaid), roomajaid 91 ja kahepaikseid 11 liiki. S-s on 7 K A-d, sh. 2 RP-d.

Rahvastik. S-i rahvastik on kujunenud 1820. a-tele alanud sisserände tulemusena. 75,6 % on Hiina päritolu inimesi ja 13,6 % malaiasi, osa neist S-s (põlismaalilased) ja Malaisias sündinud, osa Indo-neesiat tulnud (pms. jaavalased) ning nende järg-lased (2005), 8,7 % on Indias, Sri Lankalt, Pakis-

Politiline süsteem. S. on Rahvaste Ühendusse kuuluv parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on ühekojaline parlament (*Parliament*), mille 84 liiget valib enamusvalimisteel rahvas, neile võivad lisanduda kuni 9 parlamenti mitte pääsenud opositsiooni esindajaid ja kuni 9 erakonnavalist liiget. Valida võivad vähemalt 21-aastasest ning valimine on kohustuslik. Peaministri nimetab president ja kinnitab parlament. Valitsuskabineti liikmed nimetab president peaministri soovitusel parlamendiliikmetest hulgast. S-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Rahvaaktsiooni Partei (*People's Action Party*) ja S-i Toolispartei (*Workers' Party of Singapore*). Ülemkohus jaguneb Kõrgeks Kohutaks ja apellatsioonikohutaks. Kohtunikud nimetab

Pindala 699,4 km²
Rahvaarv 3 654 100 (2007)
Pcaalinn
Haldusjaotus 5 ringkonda
Riigikeeled malai, hiina, tamili ja inglise keel
Rahahüük
Riigitähisted SGP, SG
Singapuri dollar (SGD)

Singapur, S-i Vabariik (malai *Singapura*, Republik Singapura, hiina *Xinjiapo*, *Xinjiapo Gongheguo*, tamilli *Chinikappur*, *Chinikappur Kuitiyarachu*, ingl *Singapore*, *Republic of Singapore*), saaretiik Kagu-Aasia keskosas Malaka ps-st lõunas, hõlmab ka lähedal asuvad 63 väike-saart, rannajoone pikkus 193 km.

Singapur

amist ja Bangladeshist sisserrännanuid (neid kõiki nimetatakse S-s india lasteks, enamik on tamilid) ja 2,1 % eurooplaste ja kohalike asiaatide järglasi, nn. euroasiat. Põhiseaduse järgi on rahvuskool malai keel. 2000. a. rahvastikust 42,5 % budiste, 14,9 % muslimeid, 14,6 % kristlasi, 8,5 % taoiste, 4 % hinduiste ja 17,7 % muid usklikke, 14,8 % ei tunnista ühtegi usku. Keskmine asustustihedus on 5228 in./km². Kuna S. on ühest linnast koosnev linnriik, elab kogu rahvastik linnas. Kirjaoskajaid on 95 % täiskasvanuist. 6–15-aastastele kehtib koolikohustus. Ülikooli on S-s kolm. Arstiabi on kõrgetasemeline ja kõigile kättesaadav. 2004 kulutati tervishoiule 17% SKT-st. Riigis elab lühemat või pikemat aega u. 800 000 võõrtöölisi (koos pereliikmetega), keda mõnikord loetakse S-i rahvaarvu hulka. **Majandus.** S. kuulub uute tööstusriikide hulka. 1960. a-te alguseni tugines majandus vahendustöödeldusele ja finantsteenuste osutamisele, seejärel alustati industrialiseerimist. Kuna riigis ei ole loodusvarasid, arvestati oskuslikult maailmaturu nõudmist ja eelisarendati vähe materjali nõudvaid tehnoloogilisi tööstusharusid. 1980–2005 kasvas SKT üle 6 % aastas. Majanduses on tähtsal kohal riigi omanduses olevad ettevõtted. Elektrienergia (36,8 mrd. kWh, 2004) toodavad soojus- ja tuuleenergia, mis tarbivad sissetoodavat (pms. Indoneesiast ja Malaisiast) maagaasi. Töõdeldatakse Indoneesiast, Malaisiast, Bruneist ja Pärsia lahtest toodavat naftat (2005. a. 65 mln. t). Tähtsaim tööstusharu on elektroonikatööstus, see annab 37 % riigi tööstustoodangust (2005). Olu- lised on ka laevaehitus ja -remont, masina- ja aparaatideehitus, kvantoptika-, elektrotehnika- ja keemiatööstus ning tsemendi-, tekstiili-, trikotaa- si-, jalg- ja jalatsi-, ravimi-, paberi-, toiduaine- ja muu tööstus. Ligi 2/3 S-i tööstustoodangust ekspor- titakse. Haritavat maad on ainult 1,47 % terr- st (sünnis). Kasvatatakse köögivilju, kookospalmi, ana- nassi, vürtsi, söögiseeni ja lilli. Peetakse sigu ja lüpslehmade, püütakse kala ja söödavaid merekarpe, väljavenks kasvatatakse akvaariumikalu. S-i läbib India ja Vaikse ookeani ühendav mereteed. S-i mere- rand on veosekäibelt (2005. a. 423 mln. t)

Aasia suurim ja Rotterdami järel maailmas 2. ko- hal (hõlmab Tanjong Pagari, Keppeli, Brani, Pasir Panjangi, Sembawangi ja Jurongi sadama). Mnt-id on 3234 km (kõik kõvakattelist, 2005), rdt-d 37 km (2002, ühendab S-i Malaisiaga). 1991 käivitati metroo. Rdt., mnt. ja joogiveetorustik kulgevad mööda Johori väina rajatud 1,2 km pikkust be- toontammi. 1998 valmis Johori väina lääneosa ületav 1,9 km pikkune sild. Lennujaamu on 9, sh. 2 rahvusvahelist. S-s on rahvusv. börs, kulla- ja va- luutaturg, 115 kommertsbanki ja 50 pangafiliaali (2003) ning palju finants- ja kindlustuskompanii- sid. 2005 viidi kaupu välja 204,8 mrd. ja osteti sis- se 188,3 mrd. S eest. Välja veetakse elektroonika- ja elektrotehnikatooteid, naftapuurimis- ja laevu, lennukite, tööstus- ja mootorite, naftasaadusi, kütusid, tarbekaupu, ravimeid ja muusikariistu, sisse tuuakse toornaftat, maagaasi, elektroonikatööstuse pooltooteid ja detaile, töös- tusseadmeid, metalle, kemikaale, puitu, pabe- rit, teravilja, kala ja puuvilja. 2005 külastas S-i u. 9 mln. välis turisti, kes tõi sisse u. 9 mrd. S.

Ajalugu. I a-tuh. p. Kr. oli Malaka ps. India mõju all. Levisid hinduism ja budism. 9. saj. liideti see ala Syriwijaya kuningriigiga, selle lagunedes 1293 Jaava Majapahiti riigiga. 14. saj. hakkas levima islam, tekkis mitu sultanaati. Soodsa asukoha tõttu kujunes Melaka sadamalinn 15. saj. tähtsaks kau- banduskeskuseks. 16. saj. algul kehtestas Malaka ps-e üle võimu Portugal. 1641 tõrjusid hollandla- sed portugallased välja. 1819 rajasid S-i saarele tugipunkti inglased. Inglise Ida-India Kompanii esindaja Thomas Stamford Raffles rajas saarele faktoria, millest arenes peagi tähtis kaubalinn. 1826–1946 oli S. Suurbritannia valduse *Straits Settlement* keskus. II maailmasõja ajal vallutasid S-i 1942 jaapanlased (lahkusid 1945), enam kui 60 000-meheline Briti garnison kapituleerus. 1946 sai S. Suurbritannia kroonikolooniaks, 1959 Rah- vate Ühenduse sisemise omavalitsusega üksuseks, 1963–65 kuulus ta Malaisia Föderatsiooni. 9. VIII 1965 astus S. föderatsioonist välja ning kuulutas end 22. dets. iseseisvaks vabariigiks. Valitsevaks erakonnaks sai pms. hiinlastele tuginev Rahvaakt- siooni Partei (asut. 1954). Partei juht Lee Kuan Yew oli peaministrina autoritaarne valitseja. S. on ASEAN-i asutajaliikmeid (1967) ning ajanud aktiivset piirkondlikku välispoliitikat. 1971 lah- kus S-st Suurbritannia sõjavägi. 1970.–80. a-id iseloomustab üldine majanduse areng. Pol. elus valdavad hiinlased, kuid etnilisi konflikte on harva. 1980. a-tel elavnenu opositsiooni vastu kehtestas parlament 1986 eriseaduse. USA relvajõudude teenindamine ja laialdane võitlus salajase immig- ratsiooniga pingestas 1980. a-te lõpul S-i suhteid teiste ASEAN-i riikidega. 1999 sai Sellapan Rama Nathan presidendiks valimisteta, sest ülejäänud kandidaadid diskvalifitseeriti; 2005 kinnitati ta taas ametisse vastaskandidaatide puudumise tõttu. 2006. a. parlamendivalimistel sai 82 kohta Rahva- aktsiooni Partei. A-st 1965 on S. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 2. II 1993. ■

Slovakia

Ungari (677 km), Austria (107 km), Tsechi (252

Rahavühik	Slovakkia kroon (SKK)
-----------	-----------------------

Magyar Koalíció Pártja) ja Rahvapartei —

Ida-Karpaatide mäestiku celmääd. Madalikkce on

EE SMA.5

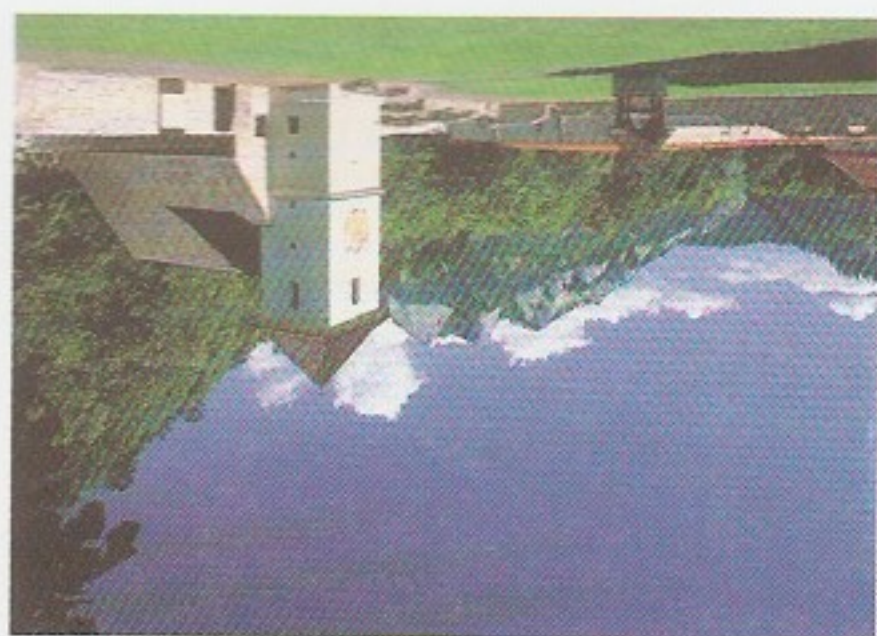
ainult riigi edela- ja kaguosas. Maavarade põhilised maardlad asuvad Slovaki Maagimäestik, seal leidub raua-, mangaani-, vase- ja antimoni-, magneesiiti ning kipsi. Pruunsöe, plii- ja tungimuugi maardlad asuvad riigi kesk-, väikesed nafta- ja maagaasileiukohad lääneosas, liivisoolalademed idaosas. Lääne-Karpaatides on tervisevõimalikaid. Valitseb mõõdukalt mandriline kliima. Madalikel on jaan-i keskmine t° 0 kuni -4°C , mägedes kuni -10°C . Lumikate püsib madalikel 1,5–2, mägedes 4–6 kuud. Juulis on keskmine t° madalikel 19–21 $^{\circ}\text{C}$, Kõrg-Tatras 4–6 $^{\circ}\text{C}$. Madalikel sajab 500–700 mm, mägedes kuni 2000 mm, Kõrg-Tatras isegi 2100–2200 mm/a. Suurim jõgi on lõiguti (172 km ulatuses) lõunapiiril voolav Doonau. Suured jõed on ka lõunapiiril voolavad Morava (114 km ulatuses), Váh (413 km), Hron (298 km) ja Nitra (197 km), mis kõik algavad Lääne-Karpaatide mäestikust ning voolavad Doonau jõestikku. Enamik järvi on mägijärved, suurim on Poola piiril paiknev Otava vti (35 km²). Madalikel valdavad mustmullad, mis mägede madalamas metsavööndis asuvad pruunide metsamuldade ja kõrgemas metsavööndis leetunud muldadega. Madalikud ja orad on üles haritud, veidi on säilinud väikesi metsustepi alasid. 40 % terr-st katab mets (2005). Mägede madalamas vööndis kasvab laialehtine mets (pöök, tamm), kõrgemal sega- ja okasmets (lõhnak, mullg), alates 1600–1800 m-st on kõverdi- ja pöösastikud. Tatra mägede ülaosa katavad alpsed taimed. S-s elab 85 liiki imetajaid, neist 9, sh. suurus, hõlpsuslik ja laikõrv (nahkhiir), on ohustatud. Linnel on 365 (pesitsejaid 199), roomajaid 14 ja kahepaikseid 17 liiki. S-s on 1176 KA-d (sh. 1982-d ja 4 BKA-d. Vanim rahvuspark on Tatra NP (740 km², asut. 1948). 5 objekti – Vlkolínec (1993), Banská Štiavnica (1993), Spiši loss ja sellele seonduvad kultuurimälestised (1993), Hggmiki karstikoopad ja S. karst (1995, 2000; sh. Ungaris) ning Bardejovi vanalinn (2000) – on UNESCO maailmapärandi nimistus.

Rahvastik 85,8 % (2003) S. rahvastikust moodustavad slovakiid, kes on lähedased teisele lääne-euroopale tšehhidele. Suurim rahvusvähemus

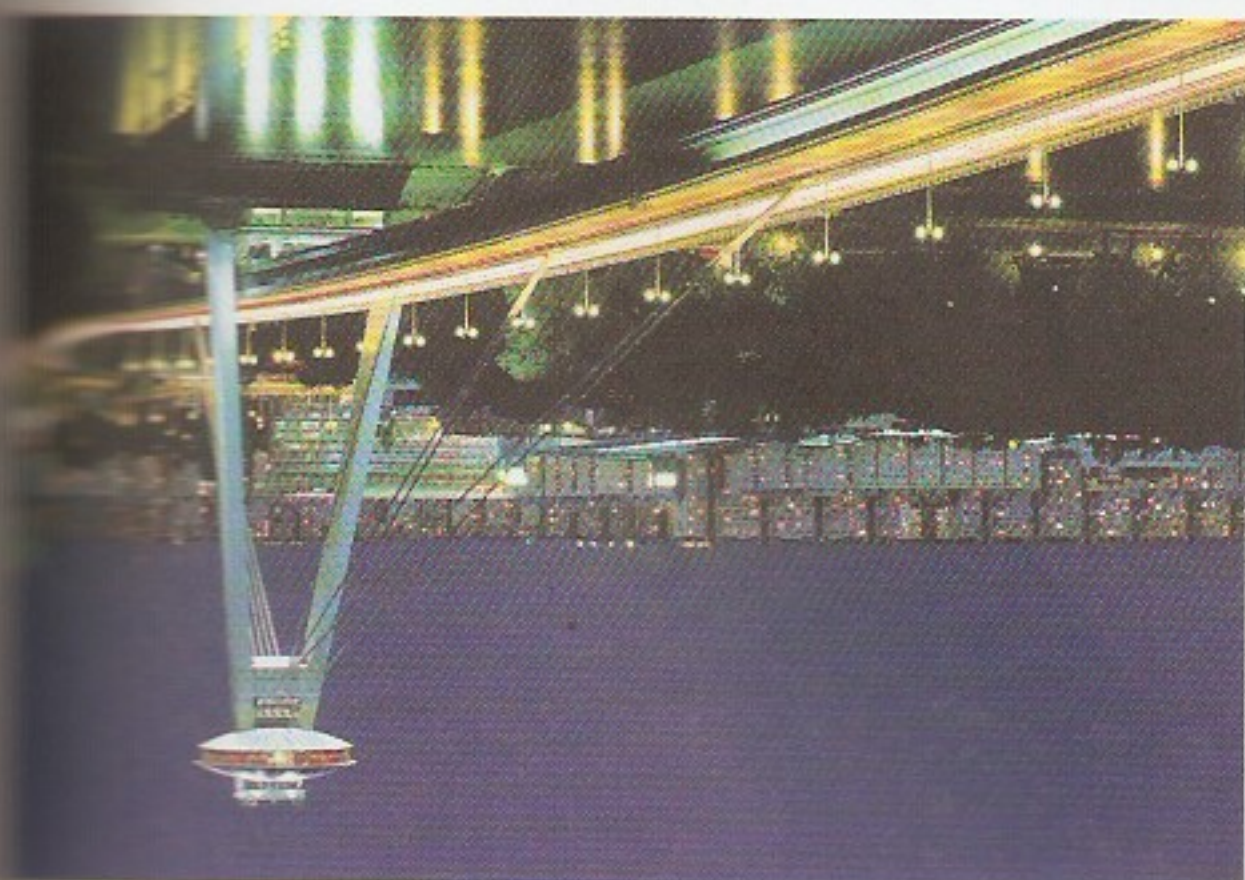
ungarlased moodustavad 10,6 % rahvastikust, nad elavad tihedalt riigi lõunaosas Ungari piiri läh. Ametlike andmete järgi on S-s 1,7 % (93 000 in., 2003) mustlasi, kuid mitteametlikult hinnatakse mustlaste arvu 4 korda suuremaks (385 000 in.). Riigi lääneosas ja Bratislavas elab tšehhe (0,9 % rahvastikust), idaosas russiine (ruteene, 0,5 %) ja ukrainlasi (0,2 %). Keskmine asustustihedus on 110 in./km². L-Slovaki madalikul, suuremate jõgede orgudes ja kaguosas on asustustihedus üle 200 in./km², mägedes alla 50 in./km². Usutunnistusest on 73 % rahvastikust katoliiklased (sh. 4 % kreekakatoliiklasi) ja 11 % protestandid, 3 %-l on usuline kuuluvus kindlaks määramata ja 13 % on mitteusklikke (2001). Haridusele kulutati 2004. a. 4,4 % SKT-st. Enamik tervishoiuasutusi on riiklikud. Üldine ravikindlustus tagatakse haigekassade abil, kuid riiklike vahendite nappuse tõttu ei suuda haigekassad piisaval määral haiglaid ja apteekide rahastada. 2003 kulutati tervishoiule 5,2 % SKT-st, riiklikud kulutused moodustasid sellest 89 %. 2003. a. oli 1000 in. kohta 7 haigla-kohta ja 3,18 arsti. Peamised surmapõhjused on vähktõbi, südame- ja veresoontehaigused ning õnnetusjuhtumid.

Majandus. S. oli enne iseseisvumist (1993) Tšehhoslovakkia mahajäänud osa. Eelisearendati energiat, metallurgiat, masinachitust ja metallitööstust. 1980. a-te metallitööstuse tootangust moodustas 60 % VLO maade sõjavägede jaoks valmistatav sõjavaru. Majanduse murrang algas 1989, kui Tšehhoslovakkias varises kommunistlik režiim. 1990–93 toimus järsk majanduslangus: 1991. a. vähenes SKT 14,5 %, 1992. a. 7 % ja 1993. a. 4,1 %. 1994 suudeti see plaanimajanduselt turumajandusele üleminekuga tekkimud majanduslangus peatada. 1995. a-st on SKT pidevalt kasvanud (1995. a. 6,8 %, 1996. a. 6,9 %, 1997. a. 5,3 %, 2002. a. 4,4 %, 2003. a. 4 %, 2004. a. 3,9 % ja 2005. a. 6 %). 1990–95 struktureeriti tööstus ümber ja seal hõivatute arv vähenes 28 %. S. on (koos Poolaga) Ida-Euroopa suurima tööpuudusega riiki (2005). Arenenuima majandusega piirkond (tööpuudus 5 %) on Bratislava ja tema lähikümbus. Vähem arenenud idaosas on töövõimeliste hulgas töötuid kuni 30 %. Elektrienergiat toodeti 2004. a. 28,8 mrd. kWh, sellest 65 % annavad Jaslovské Bohunice (1972 ja 1977 käiku lastud reaktorid on vananenud ning üks suleti 2006 ja teine suletakse 2008) ja Mochovce tej. Mochovce tej-a 2 reaktorit käivitati 1998 ja 2000, kuid ülejäänud kahe ehitamine on peatatud. Jõed on energiarikkad ja neile on ehitatud palju hüdroelektrijaamu, sh. Váhi jõe paarikümnest jaamast koosnev kaskaad. Gabčíkovo hej-a ehitamiseks suunati osa Doonau vett kunstlikku voolusängi. 1977 sõlmitud lepinguga kohustusid Tšehhoslovakkia ja Ungari ehitama ühise Gabčíkovo-Nagymarosi hej-a. S. ehitas Gabčíkovo tammi valmis ja käivitas elektrijaama, kuid Ungari peatas 1992 omapoolse ehituse. Soojuselektrijaamades kasut. kohalikku pruunsütt, 2002. a. kaevandati seda 3,4 mln. t. Kaevandatakse

ka rauamaaki (0,9 mln. t), lubja- ja dolokivi (kokku 6,5 mln. t) ning vähesele määrale mangaani-, vase-, tsingi-, plii- ja antimonimaaki, magnesiti ja kiviisoola. Bratislavast põhja pool asuv nafta- ja maagaasivaru (vastavalt 1,2 mln. t ja 15,01 mrd. m³, 2005) on väike ning suurem osa vajalikust naftast ja gaasist imporditakse Veneemaalt. Bratislavas töötab suur naftatöötlus- ja keemikompleks, Košices musta metallurgia tehase. Sisseveetavast toorainest sulatatakse alumiiniumi (Ziar nad Hronomis) ja niklit (Sereďis). Tähtsaim tööstusharu on autotööstus (2006 valmistati 530 000 autot). Bratislavas on Volkswagen'i kontserni autotehas, Trnavas PSA Peugeot Citroën'i ja Žilinasse rajab tehast Hyundai kontsern, Martini läh-le ehitab Volkswagen teist tehast. Mitmes linnas on masina-, metalli- ja elektrotehnikatehaseid, kus valmistatakse tööstusseadmeid, vedureid, kaubavagunaid, mootorrattaid, jõelaevu, värvitehaseid, raadio- vastuvõtjaid, kodumasinaid (sh. külmikuid) ja kuullaagereid. Keemiatööstus (suurimad ettevõtted on Bratislavas ja Šal'as) toodab väetisi, plastid, tehiskuidu, kummitehteid, värve ja lakke. Lääne-Karpaatide orgudes on tsemendi-, klaasi- (sh. optika-), paberi-, tselluloosi- ja mööblitööstus- ettevõtteid. Vanimad tööstusharud on naha-, jalatsi-, tekstiili-, õmblus-, keramika- ning toiduaine- (sh. suhkru- ja õlle-) tööstus. Põhiosa tööstusettevõtteid asub Bratislavas ja tema lähimbruses, Vähi jõe orus ning riigi idaosas Košices ja Hornádi jõe orus. Põllumaad on 29%, aedu 3%, heina- ja karjamaid 15% terv-st (2005). Peamine taimetööstuspiirkond on L-Slovaki madalik. Viljakatel aladel kasvab nisu, mais, otra ja suhkrupeedi, vähem viljakatel aladel Lääne-Karpaatides rukist, kaera ja kartulit. Oliivikultuuridest on tähtsaimad päevalill ja raps. Lina ja tubaka kasvupind väheneb. Kõikjal kasvab köögivilja- ja puuvilja-, põhjatuult eest kaitsitud lõunapoolsetel madalamatel määnoivadel viina- puud ja humalat. Peetakse veiseid, sigu, lambaid, kitsi ja kodulinde. Rdt-d on 3662 km (1588 km elektriirid-d, 2005). Mnt-id on 42 993 km (37 533 kõvakattelist, 316 km kiirteed; 2004). Peami-sed liiklusteed kulgevad läbi mägedevaheliste orgude. Doonaul on 172 km ulatuses laevateek- lus, jõesadamad on Bratislavas ja Komárnos. Naftajuhimeid on 416 km, gaasijuhimeid 6769 km (2006), peamine gaasijuhke kulgeb idapiiril Bratislavani. Lennujäama on 36 (sh. 18 kõva-kattelist lennuradadega, 2006). Rahvusv. lennu- jaamad asuvad Bratislavas, Košices ja Popradis. Väliskaubanduses ulatab sissevedu väljavco, eksporditi kaupu 32,39 mrd. ja imporditi 34,48 mrd. \$ eest. Väija veetakse autosid, tööstussead- meid, keemiatöoteid, terast, alumiiniumi, magne- siit, tsemendi, puitu, mööblit, tekstiilikaupu, jalat- seid ja suhkru, sisse ostetakse naftat, gaasi, rauamaaki, boksiti, masinaid, elektriseadmeid ning keemia- ja tekstiilitöoteid. S-i külastab aastas üle 1,5 mln. turisti.

Ajalugu. Gänovee lähedalt koopast (Pöhja-S-s) on leitud neandertallaste luujäänuseid ja tööriistu. U. 5600 e. Kr. levisid viljelusmaaj. paelkerami- kakultuuri asulad (Domica). Varase ja keskmise pronksiaja (u. 1600–1300 e. Kr.) Otomani kultuuri asukad rajasid mäetippudele kindlustusi (Barca, Nitriansky Hrádok). Hilisil pronksiajal levisid urnmatustega kalimistud, nn. urniväljad (Čaka). I a-tuh. I pool e. Kr. ulatus S. aladele rauaaja Halstatti kultuur, sama a-tuh. II pool hakati rajama võimsaid kindlustusi ja vermiina hõbemünne. I. saj. p. Kr. asustasid sealse ala ger- maanlased, hiljemalt 6. saj. sai alguse slaavlaste püsisusustus. 7. saj. kuulus S. ala läänetslaavlaste Samo riiki, 9.–10. saj. moodustas ta koos Mo-raaviaga Suur-Määri värsitriigi tuumiku. 11. saj. allutas maa Ungari ja S. lõunaosas tekkis ungar- laste asustus. 13.–14. saj. rändas S-sse rohkesti Saksa kolonistid, kes soodustasid linnade arengut. 15. saj. levisid Tšehhist S-sse reformatsiooniideed, ent valitsevaks usundiks jäi katoliiklus. Pärast Mohácsi lahingut (1526) allutati S. koos Unge- riga Austria Habsburgidele; S. lõunaosa kuulus 1540. a-ist kuni 17. saj. lõpuni Türgile. 1780. a-il algas slovakkide rahvuslik ärkamine, hakati looma oma kirjakeelt. Rahvusliku liikumise juhid (Anton Bernolák, Ludevit Velislav Štur jt.) rõhutasid slovaki ja tšehhi keele ja kirjanduse erinevust. Austria-Ungari kakssikimonaaria rajamisele (1867) järgnes tugev madjariseerimine, ametiautustes keelati slovaki keele kasutamine ja slovaki haritlasi

Bratislava, Slovakkia (ehitatud 1972)

Levoča, Slovakkia (1551)

Pieninye rahvuspark, Slovakkia

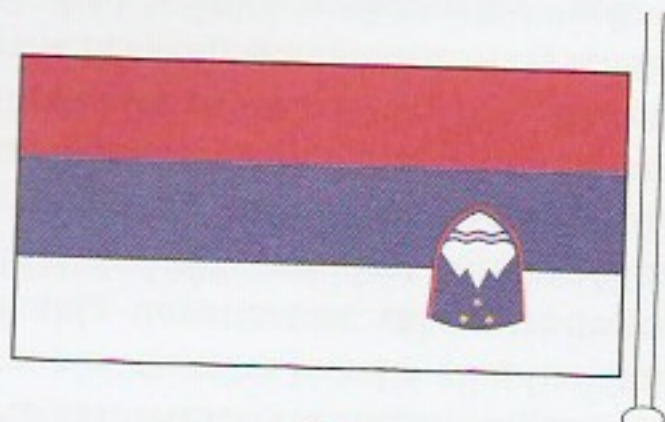
hüüti taga kiusama. S. jäi vähearenenud põllumaaks, paljud slovakid emigreerusid 19. saj. lõpul Ameerikasse, eeskätt USA-sse. 30. V 1918 sõlmisid slovakide ja tšehhide esindajad USA-s Pittsburghis Ungarist eraldi oleva ühise riigi (Tšehhoslovakkia) rajamise lepingu, mille 30. okt. S. Rahvuskogu kinnitas. 14. nov. kuulutati Tšehhoslovakkia vabariigiks. 1919 avati Bratislavas esimene slovakia ülikool. Slovakide liitunud liitriigi asemel kehtestati 1920. a. põhiseadusega unitaariik, kus maj. ja pol. võim kuulus tšehhidele, S. jäi endiselt vähearenenud põllumajandusmaaks. Kõik see pingestas rahvussuhteid. Slovakide rahvuslikku, suuremat autonoomiat taastavat liikumist juhtis S. Rahvapartei (juhid Andrej Hlinka ja Jozef Tiso). Nov. 1938 ühendati S. kunapoolseid alasid Ungariga. 14.–15. III 1939 okupeeris Saksa sõjavägi Tšehhi. 14. märtsil kuulutati S. vormiliselt iseseisvaks, kuid Saksamaa protektsiooni all olevaks riigiks. S. presidendiks nimetati J. Tiso. Saksamaa survele astus S. Poola ja hiljem NSV Liidu vastu sõtta. 29. VIII – 27. X 1944 toimus Saksa okupatsioonivägede vastane ülestõus, mis suruti maha. Maiks 1945 oli S. vallutanud NSV Liit. Riigist saadeti välja enamik seal enne sõda elanud sakslasi ja suurt osa ungarlasi. Enamik 1938 Ungarile läinud alasid liidutati taas S-ga. Ühtse Tšehhoslovakkia taastamisel esitas S. Rahvusnõukogu tšehhide ja slovakide täieliku võrdsuse nõude, kuid kommunistide võimuletulekuga 1949 allutati S. veelgi

tugevamini Praha keskvalitsusele. Pärast Praha kevadet said Tšehhi ja S. vormiliselt iseseisvaks vabariigiks (1969), mõlemal oli oma rahvuslik parlament ja valitsus. Nov. 1989 alanud massidemonstratsioonidel nõuti kommunistide võim monopoli lõpetamist Tšehhoslovakkias ja pol. ümberkorraldusi (nn. sametrev.), nov-i lõpul tühistas Tšehhoslovakkia Föderaalnõukogu KP valitsemise ainuõiguse. Märtsis 1990 muudeti Tšehhoslovakkia Tšehhi ja Slovaki LV-ks. Alustati majandus- ja demokratiseerimisreforme. Juunis 1992 korraldatud parlamendivalimistel saavutas enamuse rahvusmeelne Liikumine Dem. S. eest, mille juht Vladimír Mečiar moodustas juulis üleminekuvalitsuse. 17. juulil võttis S. Rahvusnõukogu vastu iseseisvusdeklaratsiooni. Aug. 1992 sõlmisid V. Mečiar ja Tšehhi peaminister Václav Klaus lepingu mõlema riigi rahumeelse eraldumise kohta (nn. sametlahutus); leping jõustus 1. I 1993. S. esimeseks presidendiks sai Michal Kováč, kes pooldas mõningate konföderatiivsete sidemete säilitamist Tšehhiga. Riigis tekitasid probleeme erastamine ja selle elluviimise põhimõtted ning ungarlastest vähemuse tugevõime mõju. Märtsis 1998, president M. Kováci ametiaja lõppedes, algas põhiseaduslik kriis, sest Rahvusnõukogu ei suutnud valida talle järglast. Presidendi kohustused võttis üle peaminister V. Mečiar, see põhjustas proteste ning selle mõistis hukka ka EL. 1998. a. sügisel muutis Rahvusnõukogu põhiseadust nii, et presidendiks saaks valida rahvas ning 1999 valiti presidendiks sakslane Robert Schuster. 2004. a. presidendivalimised võitis üllatuslikult vähetuntud erakonna Liikumine Demokraatia eest (*Hnutí za demokraciu*) kandidaat Ivan Gašparovič. 2004 sai S. NATO ja EL-i liikmeks. Suhteid Tšehhiga pingestavad riikide lahknemisel lahendamata jäänud omandiküsimused, Ungariga suhtlemisel on probleemiks S. rajatud Gabčíkovo hej. (Doonau jõel). Pärast 2006. a. valimisi on suurimad parlamendierakonnad Suund – Sotsiaaldemokraatia (50 kohta) ning S. Dem. ja Kristlik Liit – Dem. Partei (31 kohta). Valitsuskolitsiooni moodustas erakonna Suund – Sotsiaaldemokraatia juht Róbert Fico. A-st 1993 on S. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 30. III 1993.

Relvajõud. S. relvajõud (*Ozbrojené Sily Slovenskej Republiky*) komplekteeritakse a-st 2006 täielikult vabatahtlikest. Kõrgem ülemjuhataja on president, kindralstaabi ülema kaudu juhib relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maaväest ja õhujõududest. 2006 osalesid S. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis, Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Iraagis, Küprosel (UNFICYP), Serbias (KFOR) ja Süürias (UNDOF). S. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse. ■

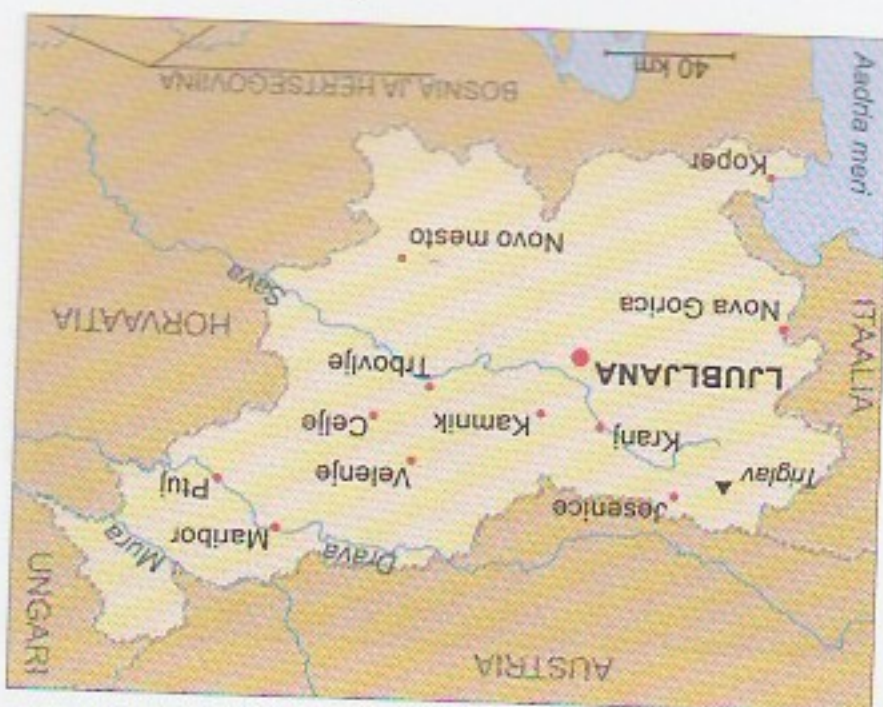
Slovenia

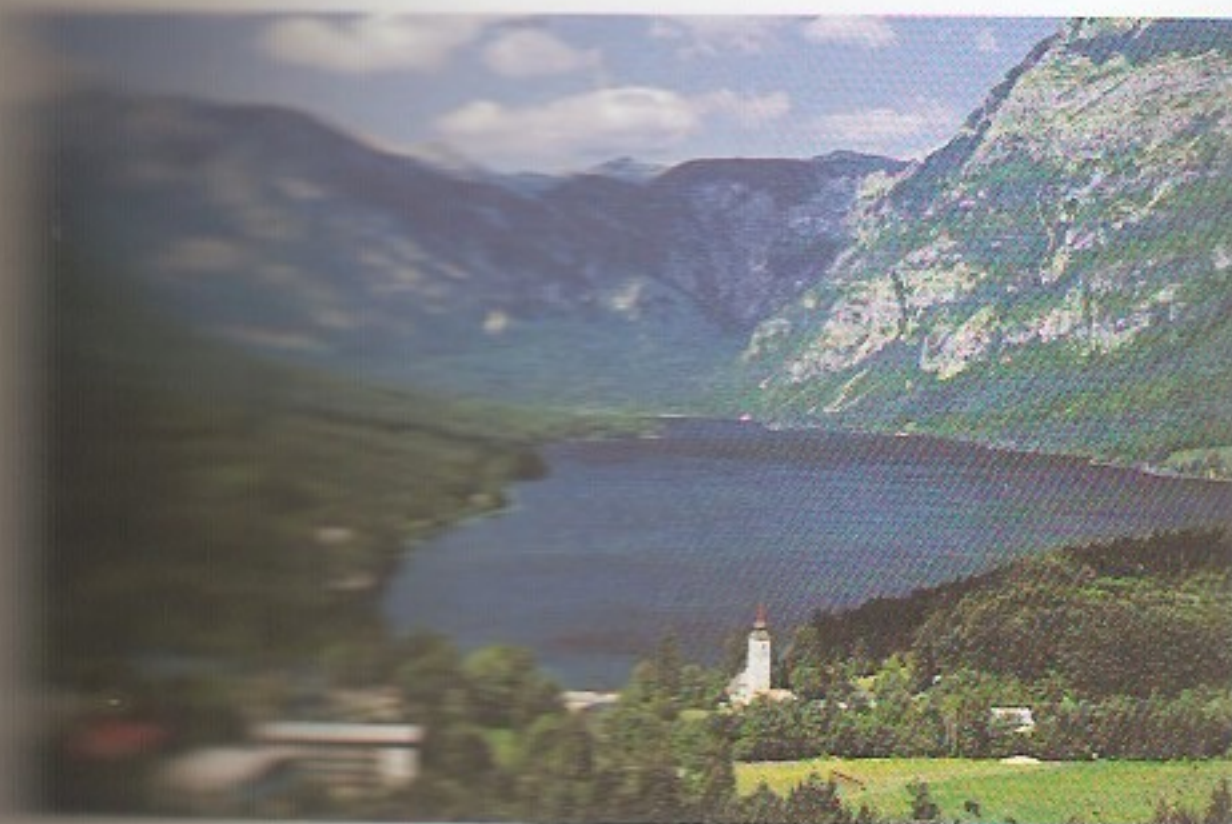
Slovenia, S. Vabariik (sloveni Sloveña, Republika Slovenija), riik Kesk-Euroopas. Pindala 20 273 km²

Rahvaarv 1 959 900 (2006)
Pealinn Ljubljana (254 200 el.)
Haldusjaotus 193 valda (občina)
Riigikeel sloveni keel
Rahvahulk euro (EUR)
Riigitahtised SVN, SI

Politiline süsteem. S. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib kahevooruselt enamusvalimistel 5 aastaks rahvas. Sama isik võib ametis olla kaks järjestikust ametiaega. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament: Ülemkoja ehk Riiginõukogu (Državni svet) 40 liiget valitakse 5 aastaks. Neist 22 esindavad kohalikke omavalitsusi, 4 tööandjaid, 4 töötajaid, 4 talurahvast, käsitöölisi ja väikeettevõtjaid ning 6 mitteärilisi valdkondi. Riiginõukogul on Riigikogu otsuste suhtes vetoõigus. Alamkoja ehk Riigikogu (Državni zbor) 90 liiget valib 4 aastaks proportsionaalsuse põhimõtteel rahvas. Üks koht on eraldatud itaallaste ja üks ungarlaste rahvusvahemusele. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Valitsuskabineti esimehe, kelleks on avalikult parlamendi enamuspartei või

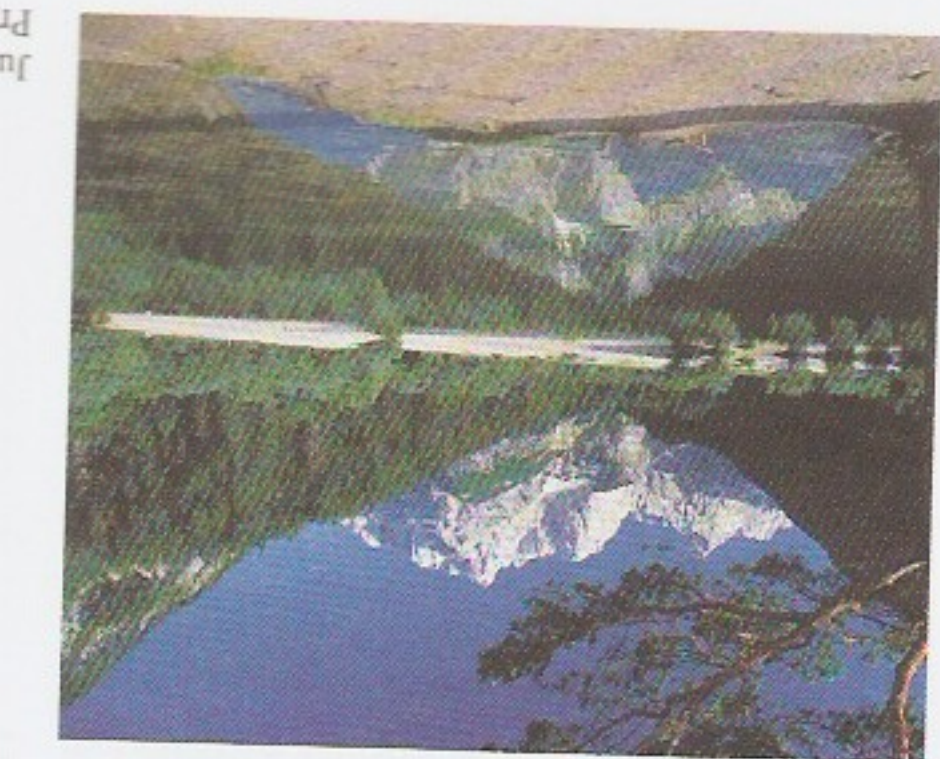
Enamik järvi asub Julia Alpides, neist suurimad (1986). Tugeva karstumise tõttu on järvi vähe. maailmapärandi nimistusse kantud Škocjan Postojna (kogupikkus 25,6 km) ja UNESCO Tuntuimad karstikoopad on S. sümboliks olevad dolokivid, konglomeraat ja breetsa, on karstunud S. alast, kus aluspõhja moodustavad lubja- ja 200 m-t ja 0,4 % kõrgemale kui 2000 m. 44 % 1000–2000 m kõrgusel, 7,4 % jääb allapoolle S. terv-st 81,1 % asub 200–1000 m ja 11,1 % ning kõrgusühtlusest liigestatud Pannoonia tasandik. miku hõlmavad Alpid ja Dinaaride eelmäestikud kõrgeim tipp on Snežnik (1796 m). Maa idapool-platoos ja Dinaari mäestik. S. Dinaaride Alpid üle valdaval 300–500 m kõrguseks Karsti lav (2864 m, Julia Alpides). Lõuna pool lähevad wangi ja Savinja Alpid. S. kõrgeim tipp on Trig- ja Sava vahelise veelahkme moodustavad Kara-kagupoolsed ahelikud – Julia Alpid ning Drava künklik. Maa põhjaosas ulatuvad Ida-Alpide Loodus. S. pinnamood on valdavalt mägine või vusill on aedne (Dianthus caryophyllus). sonad France Prešern, viis Stanko Premrl. Rah-vapilt. Hümn (a-st 1989) „Zdravljica“ („Toost“), set tähte pärinevad kunagise Celje krahvkonna sümboliseerivad merd ja jõgesid, kolm kuusnurk-tud kolme tipuga Triglavi mäe. Kaks sinist lainet- nemiskohal S. vapp. Vapil (a-st 1991) on kujuta-Lipu vardapoolses osas on valge ja sinise laini ühi-1991) kasutati esimest korda 1848. a. rev-i ajal. **Sümbolika**. S. valge-sini-punast lipu (a-st 1991) kasutati esimest korda 1848. a. rev-i ajal. sioonideks järgi asub S. maailmas 28. kohal. klassifikatsiooni alusel on S. vaba riik. Korrupt-põhiseadus (viimati täiendatud 2003). Rahvusv-president ja kinnitab Riigikogu. Kehitib 1991. a. tab Konstitutsioonikohus, mille liikmed nimetab tab Riigikogu. Põhiseaduslikku järelevalvet teos-on kolmeastmeline. Ülemkohtu kohtunikud kinni-nija – Krsčanska ljudska stranka). Kohustusstecm Slovenia – Kristlik Rahvapartei (Nova Slove-(Zdruzena lista socialnih demokratov) ja Us ja Slovenije), Sots-dem-de Ühinenud Niimekti S. Liberaaldemokraatia (Liberalna demokraci-Dem. Partei (Slovenska demokratska stranka), meparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on S. ministri ettepanekul Riigikogu. S-s on mit-president. Valitsuskabineti liikmed kinnitab pea-koalitsiooni juht, nimetab Riigikogu heakskiidul

on Bohinjisko (3,3 km²) ja Bledi järv (1,4 km²). S. suurim järv on Dinaarides paiknev muutuva pindalaga Cerčniško karstijärv (u. 26 km²). Tähtsaimad jõed on kirde–kagu-suunalistes orgudes voolavad Doonau parempoolsed lisajõed Sava (213 km) ja Drava. Aadria mere vesikonda kuuluvatest jõgedest on suurim Soča. S. on Euroopa metsarikkaimaid riike (mets katab 50 % terr-st). Kõrges on hästi välja kujunenud taimkatte tsoonivööndilisus. Levinuimad puud on pöök, tamm, mulg ja kuusk. Muldadest on valdavalt metsapruun- ja mägimullad, Karsti platool on ka pinnamuld. Kliima on selgelt mandriline (jaan-i ja juuli t^o-de vahe on kesk- ja idaosas kuni 20 °C), ainult maa edelaosas on tugev Vahemere mõju. Aasta keskmine t^o (madalamal kui 400 m) on enamasti üle 10 °C. Sademeid on kõige rohkem Kõrges ja Dinaarides (kuni 3000 mm/a), kõige kuivem on maa äärmine kirdeosa, kus sajab 800 mm/a. Sademed jaotuvad aasta ringi suhteliselt ühtlaselt, mõnevõrra kuivemad on talv ja kevad. Kevaditalvel puhuvad tugevad puhangulised külma- ja tuuled boorad. Tähtsaim maavara on pruun- ja kaevandatakse ka raua-, uraani- ja msg. värviliste metallide (plii, tina, vask, elavhõbe) märke. Imetajaid elab S-s 75 (sh. taasasustatud lüps-, linde 375 (pesitsejaid 201), roomajaid 29 ja kahepaikseid 18 liiki (sh. haruldane koopasüü). S-s on 48 KA-d. Suurim kaitseala on Triglav RP (838 km², asut. 1924). Riigis on 2 BKA-d ja 3 rahvusv. tähtsusega märgala.

Rahvastik. Rahvastiku keskmine tihedus on 97 in./km². Tihedaim on asustus jõeorudes, Aadria mere rannikul ja Pannoonia tasandikul. Pool rahvastikust elab linnades. S. 51 linnast suurim on pealinn Ljubljana. 2,3 % rahvastikust on välismaalased (neist on 48 % bosnialasi, 17 % serblasi, 15 % horvaate, 9 % makedoonlasi). Rahvuseliselt ja keeleliselt on S. võrdlemisi homogeenne riik. 83,1 % on lõunaslaavlaste hulka kuuluvaid sloveene, 2 % serblasi, 1,8 % horvaate ja 1,1 % bosnialasi. 2002. a. rahvaloendusel jättis 10 % rahvastikust oma rahvuse määratlemata (0,5 % on muslimeid, kes määratlevad ennast usu järgi). Ajaloolised rahvusvähemused on itaallased (0,1 %) ja ungarlased (0,3 %), kelle rahvusõigusi kaitseb põhiseadus. 87,7 % rahvastikust kõneleb emakeelena slaavi keelte hulka kuuluvat, ladina tähestikku kasutavat sloveeni keelt. Keel on sloveenide rahvusliku identiteedi peamine kandja. Horvaadi või serbia keelt peab emakeeleks 6,2 % rahvastikust. Itaalia ja ungari keelel on ajaloolise rahvusvähemuse keele staatus. 1953–2002 suurenes S. rahvastik 459 600 in. võrra ehk 30,6 %. Nii nagu teisteski üleminekuriikides kaasnes ka S-s iseseisvumise ja majanduskorra muutumisega sündimuse märgatav vähenemine (1990. a. sündis 22 368, 2003. a. 17 381 last). 1997. a-st on suremus ületanud sündimuse. Rahvastiku loomulik juurdekasv vähenes 1990.–2003. a. 0,19 %-st –0,1 %-ni. Viimaste aastate rahvastiku juurdekasvu on andnud sisse- ja väljaränne. 2003 moodustasid sisse- ja väljaränne 69 % Jugoslaavia järglasriikide kodanikud ja 14 % tagasi- ja väljarändajad sloveenid. Välja rännatakse pms. Jugoslaavia järglasriikidesse (tagasi- ja väljaränne) ning Saksamaale ja Austriasse. Rahvastikust 14,6 % on kuni 15-aastasi, 70,4 % 15–64-aastasi ja 15 % üle 65-aastasi (2003). Arvuliselt suurim vanuserühm on 45–49-aastased. 2003 sõlmiti 1000 el. kohta 3,4 abielu ja 1,2 abielu lahutusi; 42,5 % lastest sündis väljaspool abielu. Usutunnistuse järgi on 57,7 % rahvastikust katoliiklased, 2,4 % muslimid ja 2,3 % õigeusklikud. 2002. a. rahvaloenduse andmeil 1/3 rahvastikust kas ei sidunud end ühegi usundiga või jättis sellekohasele küsimusele vastamata. Sloveenide etnilisi ja kultuurilisi iseärasusi on suuresti mõjutanud ja ühtlasi neid horvaatidest eristanud asjaolu, et Austria-Ungari keisririigi aegadel kuulus S. Austria, Horvaatia aga Ungari koosseisu. ÜRO inimarengu aruande järgi oli S. 2003. a. maailma 177 riigi seas 26. kohal. Tervishoiule tehtavate avalike ja erakulutuste osatähtsus SKT-s on vastavalt 6,2 % ja 2,1 % (2002). S-s on 100 000 el. kohta 238 arsti ja 541 haiglakohta. Peamised surmapõhjused on südame- ja veresoontehaigused (37,8 %; 2003), vähktõbi (26,5 %), hingamis- ja veresoonhaigused (8,1 %) ning õnnetusjuhtumid, mürgistused, traumad jm. põhjused (7,3 %). HIV-ga nakatunuid on hinnangu järgi 0,2 % 15–49-aastastest.

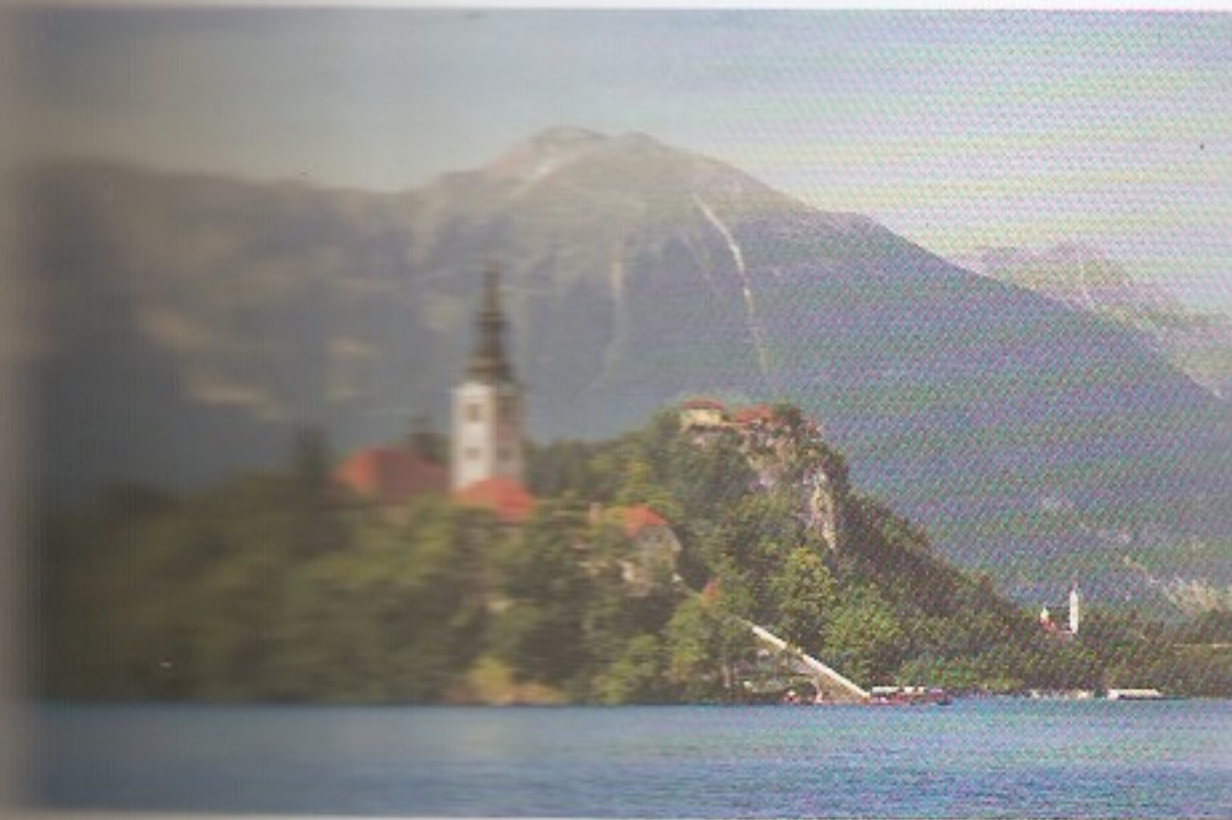

ponja pool tekkinud Noricumi riik, mille vallit-
tasid roomlased. I. saj-st e. Kr. kuni 4. saj-
p. Kr. kuulus piirkond Rooma riiki. Mitu hilisem-
linna on välja kasvanud Rooma-aggsetest sõjaväe-
laagritest, nt. Emonasti (Ljubljana), Piranumi
(Piran), Claudia Celesti (Celje). Parast Roo-
ma keisririigi langust rüüstasid S. alased goodid
sarmaadid, alaniid, hunnid ja vandaalid. 6. sa-
algas slaavlaste kolonisatsioon. Arvat. 626 rajasid
sloveenid Karantania (Karantania) vürstiriigi
976 moodust. Suur-Karantania hertsogiriigi-
kujuinesid 11.—12. saj. Kärnten (Koroška), Kriani
(Kranjska) ja Steiermark (Štajerska) ning hiljen-
tus püsis sellisena a-ni 1918. Saksa kolonisat-
siooni ajal (eriti 11.—12. saj.) Drava jõest põhja-
asuv slopeenide ala saksastus. 1335 omandasid S.
Habsburgid ja liitsid selle Austriaga, järk-järguli-
kujuines välja pms. saksakeelne aadel ja hinnela-
nikkond ning slopeenidest talupoegkond. Refor-
matsiooni mõjul trükiti esimesed slopeenikeelsed
raamatud: 1551 ilmus Primož Trubar'i tõlgitud
katekismus, 1552 slopeeni keele grammatika ja
1584 Jurij Dalmatini täielik Piibli tõlge. Kat.
vastureformatsiooni tõttu (seda toetasid eriti Habs-
burgid) jäi S-s vahitsevaks katoliiklus. 18. saj.
tõpu algas slopeenide rahvuslik liikumine, mida
soodustasid pärisorjuse kaotamine (1782), esime-
se slopeenikeelse ajalehe („Ljubljanske novice“,
1797) ilmuma hakkamine ja S. kuulumine ajutiselt

Pöllumajama
(tuh. t, 2002)
T'eramais
Nisu
Oder
Sukkrupöet
Öunad
Virsikud ja
Viinamarjad
Liha
Pilm

Väliskaubat
rid (% kogumist)

Saksamaa
Ilaalia
Horvaatia
Austria
Prantsusmaa
Sisiveedu
Saksamaa
Ilaalia
Horvaatia
Austria
Prantsusmaa
Ilaalia
Horvaatia
Prantsusmaa

(1809–14) Prantsuse Illüüria prov-desse. 19. saj. ilpsel said mõjukaimateks parteideks 1892 asut. Ühiklane S. Rahvapartei ja 1894 asut. Liberaalne Partei. Pärast I maailmasõda ja Austria-Ungari keisriri lagunemist moodustati 12. VIII 1918 Lühijana S. alade (põhil. Krain ja L-Steiermark) rahvusnõukogu. 12. X 1918 tuli Zagrebis (Horvaatias) kokku kõigi endise Austria-Ungari keisriri rahvusnõukogu, mida juhatas S. Rahvapartei esimees Anton Korošec. 29. okt. otsustas see Austria-Ungarist lahkulöömise ning ühine serblasi, horvaate ja sloveene ühendava riigi kasuks. 1. XII 1918 kuulutati välja Serbia-Horvaatia-S. (a-st 1929 Jugoslaavia) kuningriik (kun. Petar I). Rapallo lepinguga (1920) liideti liitu ja osa Lääne-S. alast Itaaliaga. 1941 S. okupeeriti ning jagati Saksamaa, Itaalia ja Ungari vahel. Samal aastal alustas kommunistide ning vasakpoolsete katoliiklaste algatusel tegevust S. Vabastusliit (Osvobodilna Fronta). A-st 1945 oli S. sotsial. Jugoslaavia liiduvabariik ja ühtlasi tema majanduslikult arenenuim osa. 1947 liideti S-ga osa Istrast. Itaallaste ja sloveenide segaelanikkonnaga Trieste piirkonnast moodustati esialgu ÜRO hoidusalune nn. vabater., 1954 liideti suurem osa sellest (sh. Trieste sadamalinn) Itaaliaga, ülejäänud alad Horvaatia ja S-ga. 1989 mindi üle mitmeparteisüsteemile ning samal aastal kuulutati S. parlament välja enesemääramisõiguse, mis tunnistas S. seaduste ülimuslikkust. Jaan.

1990 lahkus S. kommunistide delegatsioon eesotsas Milan Kučaniga Jugoslaavia Kommunistide Liidu erakorraliselt kongressilt, protestides sel moel riigi elu juhtimisel ilmnunud Serbia ambitsioonide vastu. Apr. 1990 korraldatud esimestel II maailmasõja järgsetel vabadel valimistel saavutas enamuse kuue värskest asut. erakonna paremtsentristlik koalitsioon DEMOS (*Demokratsko opozicija Slovenije*), kuhu kuulusid kristlikud demokraadid ja sots-dem-d, rohelised ning talurahva esindajad. Dem. Uuenduste Partei (*Stranka demokratske prenove*, end. kommunistid) sai küll ainult 17 % häälest, kuid nende juht M. Kučan valiti 54 % hääleteenamusega presidendiks [1990–2002]; valitsusjuhiks sai Lojze Peterle. Sama aasta dets-s korraldatud rahvaküsitlusel hääletas 88,5 % kodanikest S. iseseisvuse poolt ning 25. VI 1991 kuulutas S. end Jugoslaavia vabariikidest esimesena iseseisvaks, kuid oli nõus lükkama otsuse jõustumise 3 kuuks edasi, et pidada ÜRO ja Austria valitsuse vahendusel keskvoimuga rahumeelse lahkulöömise tingimuste üle läbirääkimisi. Kaks päeva pärast iseseisvuse väljakuulutamist tungisid Jugoslaavia föderaalarmee üksused riigi välispiiride kaitsmise ettekäändel S-sse ning algas nn. 10-päevane sõda S. politsei jõudude ja maakaitseüksustega. Jugoslaavia föderaalarmee sai lüüa ning lahkus 1991. a. juulis, olles sunnitud maha jätma enamiku rasketehnikat. Pärast 3-kuulise moratooriumi lõppemist jõustus S. iseseisvus 8. X 1991 lõplikult. 1993 sai S. Euroopa Nõukogu liikmeks, 1994 liitus ta NATO rahupartnerlusprogrammiga ning 1997 sõlmis assotsiatsioonilepingu EL-iga. 2002. a. presidendivalimised võitis teises voorus 56,5 % hääleteenamusega liberaaldemokraatide kandidaat, kauaaegne peaminister Janez Drnovšek. Märtsis 2004 sai S. NATO ning sama aasta mais EL-i liikmeks. 2004. a. parlamendivalimistel võitis S. Dem. Partei Riigikogus 29 kohta, senine valitsuspartei S. Liberaaldemokraatia sai 23, end. kommunistide Sots-dem-de Ühinenud Nimekiri 10 ja Uus Sloveenia–Kristlik Rahvapartei 9 kohta. Peaministriks sai S. Dem. Partei juht Janez Janša, kes on lubanud edendada erastamist ja ajada ranget majanduspoliitikat. A-st 1992 on S. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 11. XII 1991.

Relvajõud. S. relvajõud (*Slovenska vojska*) läksid 2004 üle elukutselisele sõjaväeteenistusele. Kõrgem ülemjuhataja on president, kindralstaabi ülema kaudu juhib relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maaväest, mille koosseisus on ka väikesed mere- ja õhuväeosad, ning sõjaväestatud politseist. 2006 osalesid S. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR) ja Serbias (KFOR). S. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse. ■

Sumbboolika. S. sinise lipu (a-st 1954) eeskujuks on ÜRO lipp. Valge tähi sümboliseerib vaba S. rahvast, selle 5 haru tähistavad viit somaaliide asustuspüürikond: kunagist Briti, Itaalia ja Prantsuse Somaalimaad ning Ogadeni ja P-Kenya. Lipukujunduses vapiklapi (vapp a-st 1956) toetavad leopardid pärinevad Itaalia Somaalimaa vapilt. Klipi all on ristatud odad ja palmilehed. Hümn (a-st 2000) „Soomaaliya tooosoo“ („Ärka, S.“), sõnad ja viis rahvalaialust. **Loopodus.** S. ala on valdavalt tasane. India ookeani rannikumadaliikult tõuseb maapind lääne ja loode pool 500–1000 m kõrguseks lainjaks lavamaaks. Kõrgi põhjaosa on mägine (kõrgem tipp Shimbiris, 2416 m). Mäed laskuvad järskult kitsale Adeni lahe rannikumadaliikule. Suur osa maapõuevarasid on kasutusele võtmata. Leidub raua-, mangaani-, vase-, plii-, tina-, nikli-, krooni-, uraani-, volframi-, tanaali-, niobiumi- jmt. maaki, kiviürit, boksiti, lubjakivi, kipsi, sepioliiti, kilda, hõbedat ja maa-gaasi (varu 5,66 mrd. m³, 2005). Valtiseb kuiv lahis-ekvatoriaalne müssoonklima. Sadekehulk suureneb lõuna pool. Gwardafu (Caseyri) nemeel sajab ainult 5 mm/a, Muqdishos keskm. 450 mm/a. Dets-st veebr-ni valtiseb kirdemüssoon, maist okt-ni ede-lamüssoon. Keskmine t° on 26–32 °C, ööpäevas võib see kõikuda 25–30 °C. Põhjarannikul tõuseb t° väga kõrgele (Berberas on keskmine t° jaan-s 24,4 ja juulis 36,1 °C). 11 % terr-st (2005) katab mets (pms. Jubba ja Shabeelle orus kasvav galerii-mets). Valdav osa S. alast on poolkõrb ja kuiv savann, Adeni lahe rannikumadaliik on kõrb. Jõge-sid on vähe, alalist vooluga on Jubba ja Shabeelle. Loomastikus on palju endeme. Imetajaid on 171 liiki, 17 liiki, sh. somaali eesel, hüänkoeer, gepard, somaali lõndlikkoonu, mets-dikdik ja siregaseil, on hüstatud. Linde on 729 liiki, pesitsejaid 179 liiki; endemid on nt. somaali viu, somaali õonetuvi ja somaali kanepilind. Roomajaid on 223 ja kahepaik-seid 30 liiki. S-s on 37 KA-d, sh. 11 RP-d.

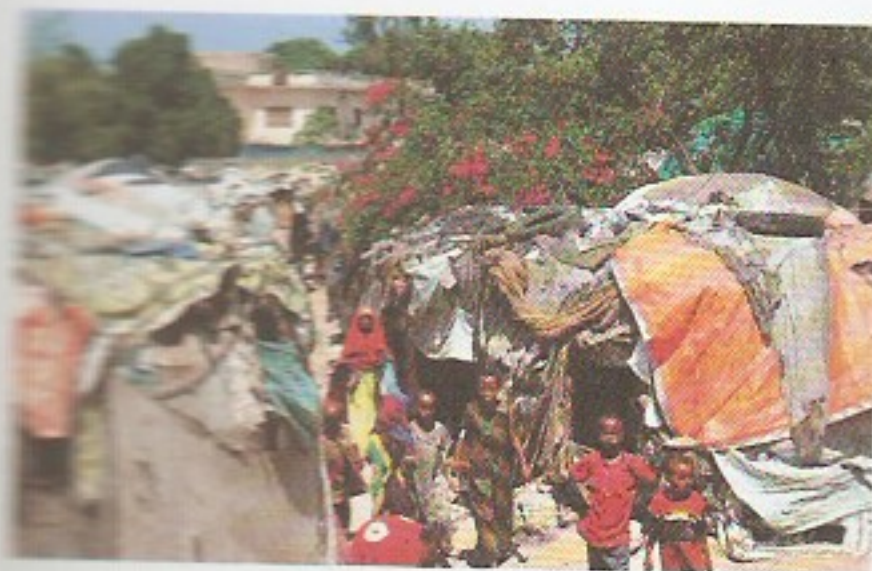
Rahvasük. S. on etniliselt ühtseimaid Aafrika riike, u. 85 % rahvastikut on somaaliid (abgaalid, diind jmt. hõimud). Ülejäänud 15 % hulgas on arvukai-

The image displays the national flag and coat of arms of the Republic of the Congo. The flag, at the top, is a blue rectangle with a white five-pointed star in the center. Below the flag is the coat of arms, which features a central shield with a blue field and a white five-pointed star. The shield is flanked by two leopards standing on their hind legs, facing outwards. Above the shield is a green wreath, and above that, a white banner with a red border and a red star in the center. The entire emblem is set against a white background.

Somaalia, S. Vabariik (somaali *Soomaaliya*, *Jamhuuriyada Soomaaliya*), riik Ida-Aafrikas. Somaali ps-l India ookeani ja Adeni lahe ääres. Pilt (2340 km) Djibouti (58 km), Eetioopia (1600 km) ja Kenyaga (682 km); rannajoone pikkus 3025 km.

Pindala
Rahvaarv
12 206 100 (2006)
Mugdisho (2 723 400 el.)
18 ringkonda
somaali keel
Somaalia sillig (SOS)
SOM, SO

Politiline süsteem. S. on vormiliselt vabariik. Riigipea on president, kelle valib parlament. Vormiliselt on seadusandlik organ 275-kohaline S. Vabariigi Föderaalne Üleminekuparlament (Go-lah shacabka Federaalka ee Ku Meel Gaarka ah ee Jamhuuriyada Soomaaliya), kuhu nelj juhtivat klanni saadavad igaüks 61 esindajat ning väikse-mad klannid kokku 31 esindajat. Vähemalt 12 % parlamenti liikmetest peavad olema naised. Par-lamenti volitused kestavad 5 aastat. Parlamendi nimet üleminekuvallitsuse eesotsas on presidendil määratud peaminister. Üigussüsteem põhineb ša-kehrvus on peatnud, põhiseadust asendab ajuti-ne S. Vabariigi Föderaalne Üleminekukuharta (a-st 2004). Parvald toimivad keskvoimude Rahvusv.

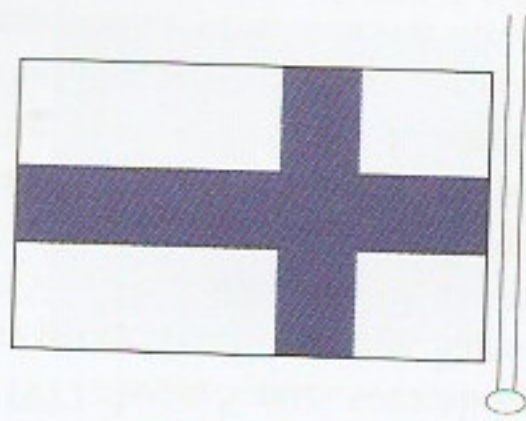
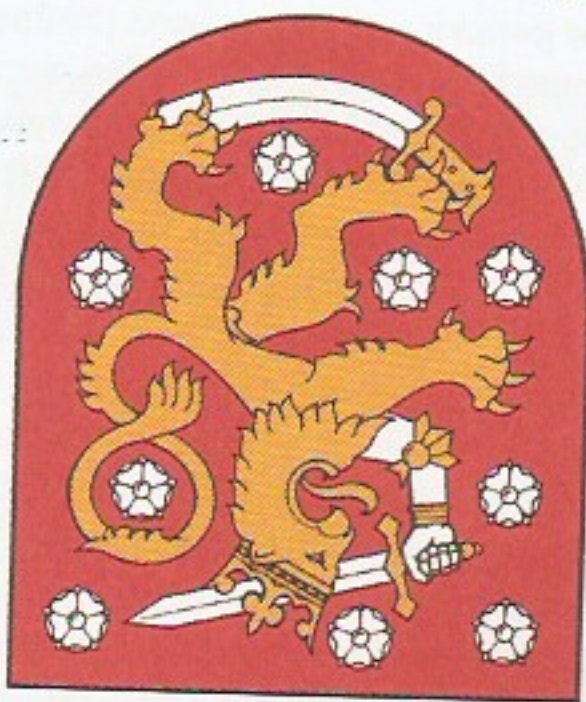

mult kantu rahvaid ning u. 30 000 araablast. Peale riigikeele kasut. ametlikult ka araabia keelt ning riigteenistuses ja äris inglise ja itaalia keelt. Usutunnistusel on peaaegu kõik muslimid (sunniidid). Rahvastikust elab linnades. Pool maarahvastikust on rindkarjaskasvatajad. Keskmine asustustihedus on 19 in./km². Tihedaim asustus on Jubba ja Shabelle orus ning Banaadiri rannikul (Jubba suudmest Muqdishoni). 2001. a. oli 62 % täiskasvanu-dest kirjaoskamatud. S-s on äärmiselt palju alatoit- lise köies kannatavaid inimesi, nende osatähtsus rahvastikus on maailma suurimaid (1996. a. 73 %). Kodusõja ja nälja eest on u. 700 000 in. S-st põge- nenu (pms. Etiopiasse ja Kenyassee) ja u. 1 mln. in. on sisekonfliktides surma saanud.

Majandus. S. on maailma vaeseimaid riike. Majandusele on laastavalt mõjunud kodusõda. Paljud S. elanikud sõltuvad välismaal töötavate kaasmaalaste rahasaadetistest (u. 800 mln. \$ aastas). Enamik somaalidest tegeleb karjakasvatusega, nad on pms. poolränd- ja rändkarjakasvatajad ning peavad lamaid (13,1 mln.), kitsi (12,7 mln.), kaameleid (7 mln.) ja veiseid (5,4 mln.; 2005). Ülemäärane karjatamine on suurendanud maapiinna erosiooni ja kõrbestumist. Haritavat maad on 1,7 % terr-st (2005), niisutatavat maad 2000 km² (2003, pms. jõgede orgudes). Niisutuseta põllundus on võimalik ainult Jubba ja Shabeelle vahelisel alal (sademuskuni 650 mm/a). Kasvat. hirssi, sorgot, maisi, riisi, maniokki, bataati, uba, banaane, mangot, nikotaroogu ja seesamit. Põhjaosa akaatsiasavanides kogutakse kummiaraabikut ja mürri. Merest püütakse kala. Vähesed väiketööstusettevõtted tegelevad pms. põllum-saaduste töötlemisega. Viit-ud on 22 100 km (neist 2600 km kõvakattelisi, 2002). S-s on 65 lennujaama (neist 7 kõvakatteliste lennuradadega, 2006). Rahvusv. lennujaamad on Mogadisho ja Hargeysa läh. Suurimad sadamad on Kismayo, Berberas, Markas, Muqdishos ja Boosaaso. Import (2004. a. 576 mln. \$ eest) ületab ekspordi (241 mln. \$ eest). Välja veetakse põhil. kariloomi, banaane, loomanahku, kala, puusütt ja rauametalli, sisse tuuakse toidu- ja tööstuskaupa, rahvasaadusi ja ehitusmaterjali. 2005. a. oli suurim väljaveopartner AÜE (52,6 % väljaveo väärtusest) ja suurim sisseveopartner Djibouti (30,1 % sisseveo väärtusest). Olulised kaubanduspartnerid on ka Ikenen, Kenya, Omaan ja India. S. majandus-majandajad on hinnangulised, kuna riigi mittetoimi-mise riigi usaldusväärset statistikat pole.

Ajalugu. Antiikajal oli S. rannik tuntud kui Punt, kuhu tegid retki egiptlased. 7. – 10. saj. levis islam. 12. – 16. saj. oli S. alal mitu muslimite sultanaati (Adal, Ifat). 1896 moodustati Prantsuse Somaalimaa koloonia (Djibouti). 1884–86 kehtestasid maa põhjaosa üle protektsiooni inglased (Briti Somaalimaa), 1889 omandasid S. ida- ja lõunaosa itaallased (a-st 1905 Itaalia Somaalimaa), see oli 1950–60 ÜRO hooldusmaana Itaalia halduses. 1. VII 1960 ühendati Briti Somaalimaa ja Itaalia Somaalimaa iseseisvaks S. Vabariigiks, esimeseks presidendiks sai Aaden Cabdulle Cusmaan Daar. Taotlus ühendada kogu somaalide asualasid ajendas 1963–68 relvakokkupõrkeid Kenya ja Etioopiaga, kuid a-tel 1960–69 võis S-t pidada dem. riigiks. 1969 tegi sõjaväe ülemjuhataja Maxamed Siyaad Barre riigipöörde, parlament asendati pms. ohvitseridest koosneva Kõrgema Rev-inõukoguga, erakondlik tegevus keelustati. Ühiskonna ümberkorraldamisel võeti NSV Liidu toetusel suund sotsialismile. 1977 alustas S. pms. somaalidega asustatud Ogadeni pärast sõda Etioopiaga. Kuna Etioopiat toetasid NSV Liit ja Kuuba, otsis S. toetust USA-lt. Ogadenist saabunud põgenikehulgad, sõjaline ebaedu ja keskvõimuvastaste relvarühmitiste tegevus tekitasid riigis pol. kriisi. 1991 hõrvasid valitsusvastased jõud Muqdisho. M. Siyaad Barre põgenes riigist. Presidendiks valiti suurima relvarühmitise S. Ühinenud Kongressi juht Cali Mahdi Maxamad, kuid tegelikult kontrollisid eri pürkondi omavahel vaenutsevad relvarühmitised. Maal puhkes näljahäda. Kahe suurima relvarühmitise juhi C. M. Maxamadi ja Maxamed Faurax Caydiidi nõusolekul hakkas ÜRO 1992 andma S. näljapiirkondadele humanitaarabi. Selle ürituse julgestamiseks viidi riiki ÜRO ja USA juhitud rahvusv. relvajõud, kuid neil tekkisid kokkupõrked S. relvarühmitistega. 1995 viidi ÜRO relvajõud S-st välja, sest nende missioon oli ebaõnnestunud. Pärast seda on riigis sisuliselt valitsenud anarhia. 2000–03 tegutsenud rahvuslik üleminekuvalitsus kontrollis ainult u. 10 % S. terr-st. Riigi põhjaosas Hargeysas teatas 1991 enda iseseisvumisest Somaalimaa Vabariik (president Daahir Riyaale Kaahin), kuid seda ei ole rahvusvaheliselt tunnustatud. Maa kirdeosas kuulutati 1998 välja autonoomne, kuid omariiklust mitetaotlev Puntland (president Maxamuud Muuse Xersi). 2002 teatas autonoomia väljakuulutamisest Edela-S. (mõjukaim juht Xassan Maxamed Nur) ja 2006 Jubba jõest edelas asuv ala (juht Barre Aadan Shire Hiiraale). Pealinn Muqdisho (kontrollis 2006 Islamikohtute Liit) ja enamik S. lõunapoolsetest aladest oli erinevate väepealike omavaheliste lahingute tallermaa. 2004 kokkukutsutud S. Vabariigi Föderaalne Ülemineku-parlament (paiknes julgeoleku kaalutlustel Kenyas Nairobi) määras riigi presidendiks Puntlandi presidendid Cabdullaahi Yuusuf Axmedi ning moodustas üleminekuvalitsuse. 2006 kogunes parlament esimest korda S-s Baydhabos. 28. XII 2006 saavutas S. üleminekuvalitsus Etioopia väeüksuste toel kontrolli pealinna üle. A-st 1960 on S. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Soome

Soome, S. Vabariik (sm Suomi, Suomen tsa-
valia; rts Finland, Republiken Finland), riik
P-Euroopas. Pindala 338 145 km², rahvaarv
5 275 500 (2007).
Helsingi (sm Helsinki, rts Helsing-
fors; 558 700, ceshlinnadesga
1 248 100 el.)
6 lään, mis jaotuvad 20 maakon-
naks; Ahvenanmaa maakond on
autonoomne ala
soome ja rootsi keel
Rahvusk
euro (EUR)
FIN, FI

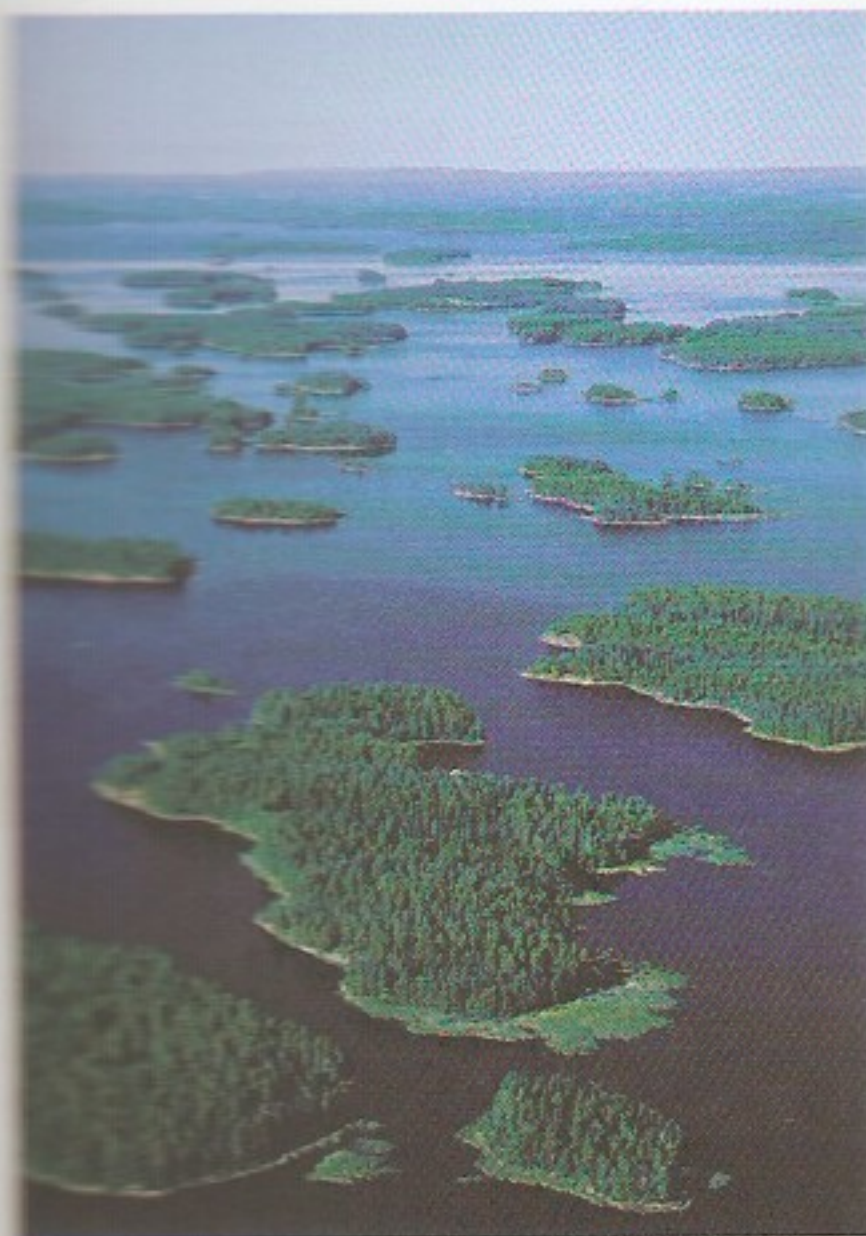
Haldusjaotus	Lään (lään, lään)	Pindala Elanike	maakond (maa- kunta, landskap)
Ahvenanmaa	1 527	26 800	Marihamm/
Åland			
Ida-Soome	14 137	157 800	Mikkeli
Lõuna-Savo	17 782	166 800	Jouensuu
Põhja-Karjala	16 808	249 800	Kuopio
Lapinmaa	93 004	181 800	Rovaniemi
Lõuna-Soome	2 747	93 700	Porvoo/Borgå
Ida-Uusimaa	5 204	167 800	Hämeenlinna
Kanta-Häme	5 106	183 600	Kouvola
Kymenlaakso	5 618	135 600	Lappeenranta
Lõuna-Karjala	5 133	199 400	Lahti
Päijät-Häme	6 361	374 900	Helsinki (Helsinki)
Uusimaa			
Lääne-Soome	5 284	69 900	Kokkola/
Kesk-Pohjanmaa	16 582	270 400	Karleby
Kesk-Soome	13 458	192 000	Jyväskylä
Lõuna-Pohjanmaa	12 633	465 300	Tampere/
Pirkanmaa	7 676	172 900	Vasa/Vasa
Pohjanmaa	7 928	231 600	Port/Björneborg
Satakunta	10 624	457 900	Turu (Turu/Åbo)
Varsinais-Suomi			
(Päris-Soome)			
Oulu	21 567	83 500	Kajaani
Kainuu	35 290	379 400	Oulu
Põhja-Pohjanmaa			
sisiseveekogudeta			

1 ceshlinnadesga

Soome

UNESCO maailmapärand

maailmapärand

Politiiline süsteem. S. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib enamusvalimistel riigiks rahvas. Kui esimeses valimisvoorus ei saa ühtki kandidaati üle 50 % häältest, korraldatakse teine enim häält kogunud kandidaadi vahel teine voor. Sama isikut võib presidendiks valida kaheks ametiajaks. Presidendi ülesanne on pms. riigi välispoliitika kujundamine, kuid ta võib panna parlamendis vastu võetud seadustele edasilükkava veto ning kuulutada välja erakorralised valimised. Seadusandlik organ on 200-kohaline parlament Eduskunta (Eduskunta, Riksdagen), mille liikmed valib 4 aastaks proportsionaalsuse põhimõttel rahvas. Üks liige parlamendis kuulub Ahvenamaa esindajale. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Täitevvõimu teostab valitsus ehk Riiginõukogu (Valtioneuvosto, Riksrådet), kes on vastutav parlamendi ees. Peaministri (avaliselt enamuspartei või koalitsiooni juht) valib parlament ja kinnitab president. Valitsusliikmed kinnitab peaministri ettepanekul president. S-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on S. Keskerakond (Suomen Keskusta, Centern i Finland), S. Sots-dem. Partei (Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, Finlands Socialdemokratiska Parti), Rahvuslik Koonderakond (Kansallinen Kokoomus, Samlingspartiet), Vasakpoolsete Liit (Vasemmistoliitto, Vänsterförbundet), Roheline Liit (Vihreä Liitto, Gröna förbundet) ja Rootsi Rahvapartei (Svenska folkpartiet, Ruotsalainen Kansanpuolue). Kohtusüsteem on kolmetasuline: Ülemkohus, apellatsioonikohtus ja ringkonnakohtus. Ülemkohtu kohtunikud nimetab president. Kehtib 2000. a. põhiseadus. Rahvusvahelise koostöö alusel on S. vaba riik. Korruptsioonindeksi järgi asub S. maailmas 1. kohal.

Sümbolika. S. sinise ristiga valge lipu (a-st 1918) sümboliks on Skandinaavia maade ristilipud.

Värvide tähenduse kohta on 19. saj. kirjanik Zacharias (Sakari) Topelius kirjutanud, et sinine on järvede ja valge lumeväljade värv. Riigiasutused ja diplomaatilised esindused kasutavad vapiga lipu. Vapi (a-st 1917, põhiosad pärinevad 16. saj-st) punasel kilbil on kuldne mõõka hoidev lõvi, kelle tagajalgade all on kõver saabel (osutab Karjalale); lõvi pärineb arvat. Rootsi kuningasoo Folkungite vapilt. 9 hõbedast roosi tähistavad ühe seletuse kohaselt S. ajaloolisi maakondi. Hümn (a-st 1948) „Maamme“ (rts „Vårt land“; „Meie maa“), soomekeelsete sõnade autor Paavo Emil Cajander, rootsikeelsete Johan Ludvig Runeberg, viis Friedrich (Fredrik) Pacius. Rahvuslill on maikelluke (*Convallaria majalis*), rahvuspuu arukask (*Betula pendula*), rahvuslind laululuik (*Cygnus cygnus*) ja rahvuskala ahven (*Perca fluviatilis*).

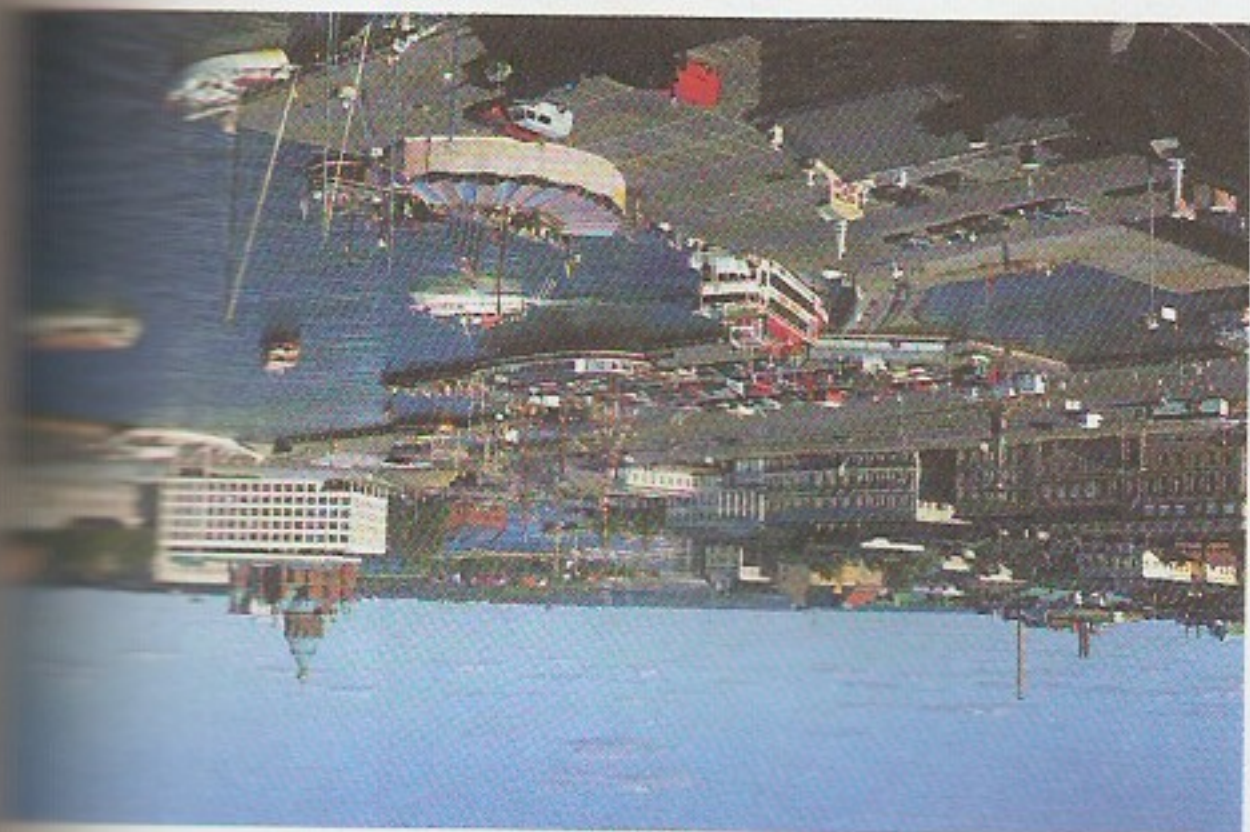
Loodus. S. looduse põhijooned tulenevad tema asendist (asub kaugel põhjas, 60° pl-st põhja pool, v. a. äärmise lõunaosa) ning paiknemisest Fennoskandia kilbil. Aluskorra moodustab murrangutest lõhestatud, paiguti kaljuvoorte ja silekaljudena ning rannikumeres ja järvedes kaljusaarte ehk skääridena paljanduv kristalne, valdavalt graniidist, gneisist, kvartsiidist ning muudest tard- ja moondekivimist koosnev Fennoskandia kilp. Praeguse pinnamoe on kujundanud pms. viimane jääaeg. Kõrgusvahed ei ole suured, maapind on valdavalt nõrgalt künklik, leidub suuri jääaegsete ja hilisemate setetega kaetud sootasandikke (sood ja rabad hõlmavad S. alast 32 %). Kilbi pealispinda liigestavad murrangud ja kaljutombud, mistõttu S. jätab endast paljudes kohtades ürgse ja märgise maa mulje. Valdavalt moreenist, liivast ja viirsavist koosnev pinnakate on õhuke, selle paksus on enamasti 2–5 m. Põhja- ja S. lahe 30–100 km laiusel rannikumadalikul ulatub pinnakatte paksus kohati 30 m-ni. Maapinna keskmine kõrgus on 152 m, üle 400 m kõrgusel asub vaid 1,5 % S. alast. Maa lõunaosa läbib mandrijää sulamisel kujunenud edela–kirde-suunaline Salpausselkä moreenseljakute vöönd (Tiirismaa, 223 m). Sellest põhja pool asub S. järverikkaim piirkond S. järvedelava (Järvi-Suomi), kus asuvad ka maa suurimad järved Saimaa ja Päijänne. Kesk-S-l läbib edela–kirde-suunaline ülanguline Suomenselkä seljakute vöönd, mille kõrgus küündib 368 m-ni (Naulavaara). Maa idapiiril paikneb kaarjas, kohati üle 600 m kõrguseni ulatuv seljakute ja tundrutega Maanselkä kõrgustik, mis moodustab Põhjalahte suubuvate ja ida poole voolavate jõgede veelahkme. S. äärmisse põhjaossa (nn. Käsivars ja Inari järvest põhja pool paiknev ala) ulatub Skandinaavia mäestiku serv, seal paiknevad ka maa kõrgeimad kohad Halti (1328 m), Ridnitšohkka (1317 m), Kruunuaivi (1232 m) ja Kovddoskai (1210 m). Piki Rootsi piiri asuvaist, Ounasselkät moodustavaist tundruist on kõrgeimad Ylläs- (718 m), Pallas- (807 m) ja Ounastunturi (723 m). S. lõuna- ja eriti edela-rannik on tugevasti liigestunud ja saarerikas (Ahvenamaa ja Turu saarestik). Üle ühe hektari suurusi

meresäät on 20 400, vähemalt 500 m² suurusil
73 000. Suurim meresäär on Ahvenamaa (685
km²), suurim järvesäär Soisalo (1635 km²). S.
on Euroopa järverikkaimaid maid, siseveekogud
hõlmavad 10% (30 473 km²) riigi pindalast.
Üle 1 ha suurusil järvi on 56 000. Suheliselt
rohkest sademete ja väikese aurumise tõttu on
palju ka jõgesid. Pikim neist on Kemijoki, suu-
rima valgala on Vuoksi ja Kemijoki (S. piires
vastavalt 52 700 ja 49 500 km²). S. asub mere-
lise ja mandrilise kliima üleminekualal. Üksnes
maa idaosas kliima on selgelt mandriline, eriti tal-
vel (pikk, lumerohe ja suladeta talv). Madalaim
möödetud t° on -50,4 (1985 Sallaa), kõrgim
35,9 °C (1915 Turus). Aasta keskmise t°-i isoter-
mid on Lõuna- ja Kesk-S loode-kagu-suuna-
lised. Sademeid on kõige rohkem Suomenselkä
ja Maanselkä läänendil (üle 650 mm/a), kõige
kuivem on maa äärmise kirdeosa (Inari järve
ümbruses alla 500 mm/a) ja Põhjalahe rannikuala
Vaasast põhja pool (alla 550 mm/a). S. paikneb
valdavalt okasmetsavööndis, maa äärmise põhja-
osa hõlmab kõrgemal kui 300 m tundra. Mais-
(2004). Etniliselt ja keeleliselt on S. võrdlemisi
ühne: 92% rahvastikut on läänemeresoomse kee-
lerühma kuuluvad s. keelt kõnelevad soomlased ja
5,5% ajaloolise rahvusvahemuseena soomeroos-
lased. Viimaste peamiselt asuvad on Ahvenamaa,
Turu saarestik ja Põhjalahe rannikualad. Ahvena-
maa elanikest on soomerootslasi u. 95%. Saami
keelerühma kuuluvad saami keeli kõnelevad
saame ehk laplasi elab S-s u. 17 000. Rootsi
keel on teine riigikeel, saami keel kohaliku täht-
susega keel. 1950–2000 suurenes S. rahvaarv
1,15 mln. in. võrra ehk 28,6%. Kuigi ka S-s on
sündimus vähenenud, pole selle langus olnud
nii suur kui enamikus teistes Euroopa riikides.
Loomulik iive on endiselt positiivne. Rahvas-
tiku juurdekasvust moodustasid 2001.–03. a.
42–46% sissestänanud. II maailmasõja järgsel
aastail (1971. a-ni) ületas väljaränne sissestän-
de, kusjuures mindi enamasti Rootsi. A-st 1981 on
sisseränne olnud väljarändest pidevalt suurem.
Viimaseil aastail on rahvastiku mehaaniline juur-
dekasv olnud u. 0,1% aastas (2003 emigreerus
ja immigratsioon vastavalt 13 500 ja 19 800 in.).
Peamiselt lähemast on olnud Venemaa, Eesti
ja Rootsi. Viimase puhul on tegemist eelkõige
soomlaste tagasitänedega. 1973–2003 võitis S.
vastu üle 23 000 pagulase, pms. Soomlast, Koso-

Lapimaal

	(tuh. t)	
Põllumajandus		
Nisu	1 200	
Rukis	1 200	
Oder	1 200	
Kartul	1 200	
Piin	1 200	
Loomakasvat	1 200	
Sealiha	1 200	
Linnuliha	1 200	
Lapimaal		
Suurbritannia		
Taani		
Hiina		
Holland		
Venemaa		
Rootsi		
Saksamaa		
Sisesev		
Holland		
USA		
Suurbritannia		
Saksamaa		
Venemaa		
Rootsi		
Väljavedu		
id (%) kogum		
Väliskaubavahetus		
Helisingi siset		
Sadamaala		

veest, Iraagist, Bosniast ja Hertsegoviinast ning Afganistanist. Siserände tagajärjel on pidevalt vähenenud nii maarahvastik kui ka enamiku maakondade rahvaarv, ainult Uusimaa osatähtsus on S. rahvastikus 1960–2003 suurenenud 18,7 %-st 25,6 %-ni. Usutunnistuse järgi on 83,8 % rahvastikust luterlased, 1,1 % õigeusklikud, 1,1 % tunnustab mõnd muud usku ja 14 % ei seosta end ühegi usuga. ÜRO inimarengu aruande järgi oli S. 2003. a. maailmas 177 riigi seas 13. kohal. Tervishoiukulutused moodustasid 2003. a. 7,4 % SKT-st, arste oli 16 443; haiglakohti oli 2000. a. 1000 in. kohta 7,5.

Majandus. S. on kõrgelt arenenud majandusega riik. SKT-lt (ostujõu pariteedi järgi) 1 el. kohta loetakse ta maailma riikide seas teise kümnesse. Pärast NSV Liidu turu kokkuvarisemisest tulenevat sügavat kriisi (1990. a-te algul; SKT vähenes 13,5 %, tööpuudus suurenes 3,2 %-st 16,3 %-ni) on S. majanduse areng olnud Euroopa edukaimaid ja stabiilsemaid. Erinevalt paljudest Lääne-Euroopa riikidest õnnestus S-l 21. saj. alguse majandusseisakut vältida. Üldine maksumäär on suhteliselt suur, kuigi see vähenes 2000–04. a. 48 %-st 44,1 %-ni. Ühe el. kohta on SKT kõrgeim Uusimaal (138 % riigi keskmisest, 2003), Ahvenamaal (138 %), Varsinais-Suomis (98 %) ja Pirkanmaal (97 %). Nende 4 maakonna osatähtsus S. SKT-s oli 52,9 % (moodustavad 10,2 % S. pindalast ja seal elab 43,8 % S. rahvastikust). Pärast II maailmasõda on S. majanduses toimunud suured muutused. Varasemast, põllukultuuri metsavarule ja põllum-le tuginevast majandusest on kujunenud nüüdisaegne kõrgtehnoloogiline ja teenindusele toetuv majandus. S. suurimad pangad on Nordea ja Sampo. Energiast saadakse 24,7 % taastuvaist energiaallikatest (puu ja hüdroenergia), 25 % naftast, 18 % tuumkütusest, 11 % maagaasist ja 6 % tuulist (2004). Elektrienergiat toodeti 2003. a. 70,1 mrd. kWh. Tööstustoodangust annavad metallitööstuse harud 37,2 % (sh. elektroonika- ja autotööstus 23,6 %), puidu-, paberi- ja mööblitööstus 16,8 %, keemiatööstus 9,4 %, energeetika ja energiavarustus 8,6 % ning toiduainetööstus 6,6 %

(2003). Maailma 100 suurima kontserni hulka mahub S-st pms. infotehnoloogiaseadmeid tootev *Nokia* (1. III 2005 turuväärtus 72,3 mrd. \$, 54. koht). S. on maailma suurimaid paberitootjaid (2002. a. 6. koht, 12,8 mln. t). Puiduvaru on 2,1 mrd. m³, sellest 81 % on okaspuit. Raiemahult (54,2 mln. m³, 2004) on S. maailmas 6.–7. kohal. Põllum. on kõrgelt arenenud ja rahuldab eelkõige siseturu vajadusi. Viimaseil aastakümneil, eriti pärast EL-iga liitumist, on põllum-s toimunud tootmise kiire kontsentratsioon, ühtlasi on suurenenud tootlikkus. 1990–2004 vähenes põllum-maa pindala 9,4 mln. ha-st 6,6 mln. ha-ni ja talundite arv 129 114-st 70 967-ni. Üle 30 ha majapidamiste osatähtsus suurenes 13,5 %-st 38,4 %-ni. Põllum. tootmine koondub üha enam maa lõuna-ossa, haritavat maad on S. maismaast 7,3 %. Põllum-e kogutoodangust annab 2/3 loomakasvatus. Teenindavas majanduses on olulisel kohal kinnisvarateenused, kaubandus, veondus ja side. Mnt-de kogupikkus on 78 189 km, neist 50 633 km on kõvakattega; rdt-d on 5741 km, sellest 2619 km on elektrirdt. (2006). S-s on 148 lennujaama, neist 76-l on kõvakatterajad. Rahvusv. lennujaamu on 5 (Helsingis, Turus, Tampere, Rovaniemis ja Oulus). Tähtsaimad meresadamad on Porvoos, Helsingis, Turus ja Kotkas. Välja- ja sisseveo ning SKT suhe oli 2004 vastavalt 32,5 ja 26,9 %. Välja-veost moodustasid 50,1 % toore ja pooltooted, kapitalihüviste osatähtsus oli 34,1 % ja tarbekaupade oma 11,6 %. Sisseveos moodustasid toore ja pooltooted 38,9 %, tarbekaupad 28,1 %, kapitalihüvised 20,5 % ja energiakandjad 12,4 %. Ligi 60 % S. väliskaubandusest toimub EL-i riikidega. Kuna Ahvenamaa ei kuulu EL-i tolliliitu, on teda läbivatel reisilaevadel lubatud maksuvaba kaubandus. S. on Eesti tähtsaim majanduskoostöö partner. 30. juuniks 2006 oli S. teinud Eestisse otseinvesteeringuid 36,3 mrd. kr. eest (Eesti investeeringud S-e olid 689 mln. kr.). Eesti müüs 2005 S-e kaupa 25,7 mrd. kr. ja ostis sealt 25 mrd. kr. eest.

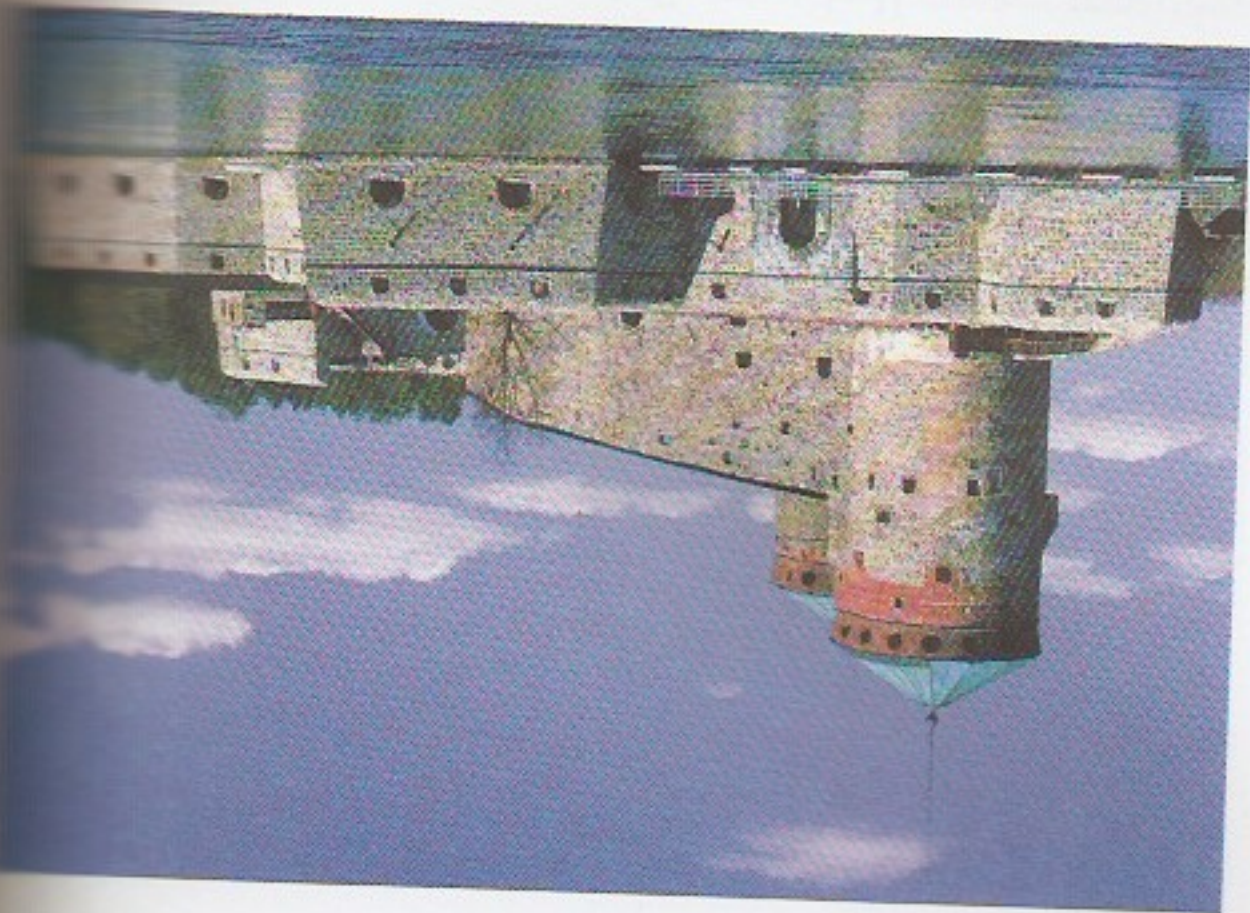
Ajalugu. Kesk-S-s asuvast Susiluola kaljukoopast on leitud arvat. algelisi kivist tööriistu ja tuletegemise jälgi. Nende vanuseks on hinnatud 120 000–125 000 aastat. Püsiva inimasustuse vanimad jäljed S. lõunarannikul pärinevad IX a-tuh. algusest e. Kr., kui sinna ulatus pms. Baltikumis levinud Kunda kultuur. Sellest ajast pärinevad ka Karjalast Antreast leitud niinenöörise kalavõrgu jäänused, mis on maailma vanimaid (u. 8300 e. Kr.). Mandrijää sulades liikus inimasustus järk-järgult põhja poole, kujunes kohalik Suomusjärvi kultuur (kestis arvat. a-ni 5100 e. Kr.). Neoliitikumi alguses (u. 5100 e. Kr.) hakati valmistama savinõusid (varane kammkeraamika), neid on leitud ka Ahvenamaalt. U. 3200–2900 e. Kr. levis pms. Lõuna- ja Lääne-S-s nõrkeraamika- ehk venekirveste kultuur. III a-tuh. lõpul e. Kr. kujunes sellel alal Kiukaiste kultuur (u. 2400–1500 e. Kr.), mille asukad tegelesid maaviljeluse ja karjakasvatusega. II a-tuh. II poolel e. Kr. oli Edela-S. tihedas ühenduses Kesk-Rootsiga; levis pronksi kasutamine, surnuid maeti

Kivikalmistesse. 1-a-tuh. keskel e. Kr. hakati kasutama raua. Sise- ja Põhja-S-s elasisid püügimajandusega, hiljem ka põhjapõdrapidamisega tegelevad saamid. 9. saj. p. Kr. hakkas läbi S. laanesaarted tiku külge ma viikingite Idade. 12. saj. keskpaiku alustasid Rootsi kuningad S. vallutamist. Pärinuse järgi oleval Rootsi kuniks pürgiv Erik Püha koos Uppsala piiskopi Henrikuga korraldanud 1150. a-tel Edela-S-e m. I ristiretke. Birger Jarli juhtitud II ristiretke (1239 või 1249) lõppes Häme vallutamise, rajati Turu ja Hämeenlinna linnus, rannikualadele saabus asukaid Rootsi. III ristiretke korraldas 1293 Rootsi riigihoidja Torgils (Tyrkil) Knutsson, et alistada karjalased. Pähkinäsaari rahuga (1323) määrati kindlaks Rootsi allutatud S. ala ja Novgorodile kuuluva ala vaheline piir. Kun. Magnus Erikssoni [1319–63] ajal kehtestati 1350. a-tel Rootsi maa- ja hinnaseadus. 1438 toimus Ulem-Satakunta talupoegade ülestõus, mille tulemusena nad said õiguse saada oma esindajad Rootsi Riksdag'i. Kun. Gustav I Vasa ajal [1523–60] otsustas Riksdag 1527 teostada reformatsiooni. S-s juhtis seda Turu piiskop Mikael Agricola, kes tõlkis s. keelde Uue Testamendi (1548) jmt. teost. 1556 nimetati S. hertsogkonnaks, hertsogiks sai Gustav I Vasa poeg Johan (kun. Johan III, valitses 1568–92). 1581 nimetas ta S. suurhertsogkonnaks. Vene-Rootsi sõja (1590–93) põhjustatud raskes maj. olukorras toimus 1596–97 suur talupoegade ülestõus Nuiasõda. 17. saj. sai S. mitu korda kannatada Vene-Rootsi sõdades. Kindral-kuberner krahv Per Brahe [1637–40 ja 1648–54] teostatud reformide tulemusena oli 17. saj. lõpuks 2/3 maast aadli valduses. Karl XI ajal [1660–97] tagastati suur osa mõisamaad riigile. Suure näija ajal (1694–97) suuri kun. 1/3 S. rahvasükkust. Põhja-sõjas (1700–21) vallutas S. 1713–14 Vene sõjavägi. Uusikarupunki lahuga (1721) läks S. taas Rootsi, kuid suurem osa Karjalast, sh. Viiburi, Käkisalme ja Sortavala linn, loovutati Venemaaale. Napoleoni ja Aleksandri I Tilsiti sõlmitud rahu-ga (1807) jäeti S. Venemaa huvipiirkonda. 1808–09 peetud Vene-Rootsi sõja lõpetas Hamina rahu (17. IX 1809), sellega loovutas Rootsi S. koos Ahvenamaaga Venemaaale. Sõja ajal Porvoos 1809 kokkutulnud maapäeval kinnitas Aleksander I S-s luteri usu senise positsiooni. Rootsi õigus- ja haldussüsteemi ning ametlikuks keeleks rootsi keele. S. kuulutati autonoomseks suurvürstiriigiks (pealinna alul Turu, a-st 1812 Helsingi). 1812 liideti S-ga Viiburi kubermang. Nikolai I ajal [1825–55] surve S. autonoomiale tugevnes (nt. ei kutsutud semise ajal [1855–81] oli S-s maj. ja kultuuriline tõus: 1856 avati Salmaa kanal, 1863 kutsuti jälle kokku maapäev ja s. keel kuulutati rootsi keelega võrdseks riigikeeleks. Rahareformiga (1860–65) sai S. oma raha – marga. Sõjaväereformiga (1878) moodustati rahvusväeosad. 1850. ja 1860. a-tel hoogustus rahvuslik liikumine. 1890. a. Veebr-i-muudatustega püüas Vene valitsus S. autonoomiat 1901 saadeti läbi S. rahvuslik sõjavägi, 1903 anti

(soovisid ühinemist Rootsi-ga) anti Rahvasteliidu

S. Rahvasteliitu. Saarte elanike lahke vastaselt sõlmiti Nõuk. Venemaa-ga Tartu rahu. 1920 astus dendiks valiti Kaarlo Juho Ståhlberg. 14. X 1920 millega S. kuulutati vabariigiks; esimeseks pres-1919 võttis Eduskund vastu uue põhiseaduse, valiti C. G. E. Mannerheim [1918–19]. Suvel lüüa, ei jõudnud ta troonile asuda. Riigihoidjaks S. kuniks, kuid et Saksamaa sai I maailmasõjas valiti sügisel 1918 Hesseni prints Friedrich Karl Peht Eivind Svinhufvudi. Saksamaa mõjuusel daga. 18. V 1918 valis Eduskund riigihoidjaks Goltz. Kodusõda lõppes mais 1918 valgete või-major Gustav Adolf Joachim Rüdiger von der saabus appi Saksa diviis, mida juhtis kindral-punaste poolt u. 7000 punaarmee, valgetele jäts kutsuti Vene armee kindralleitnant Carl Gus-se vastu. Vallitsusvõimude ehk valgete ülemjuhata-juhtitud punased, kes olid Venemaast lahkunud na-S-s võimu Sots-dem. Partei bolševistliku tiiva Saksamaa. 28. I 1918 haarasid Helsingis ja Lõu-sid teda Nõuk. Venemaa. Prantsusmaa, Rootsi ja 1917 iseseisvaks vabariigiks. 4. I 1918 tunnusta-haaranud bolševikud, kuulutas Eduskund S. 6. XII Parast seda kui Venemaal olid okt. 1917 võimu seisustiku maapäeva valitava Eduskunnaga. dus, mis andis üldise valimisõiguse ja asendas passiivset vastupanu. 1906 kinnitati uus põhisead sid läbirääkimisi tsaarivalitsusega, noorsoomlased mine jagunes kahels: nn. vanasoomlased poolda kindralikubernerile erivõltused. Rahvuslik liiku-

Savonlinnas
Olavinlinna linn
on rajatud 1475

Presidentide

- 1919–25 Kaarlo Juho Ståhlberg
- 1925–31 Lauri Kristian Paasikivi
- 1931–37 Pehr Evind Svinhufvud
- 1937–40 Risto Heikki Riipinen
- 1940–44 Emil Mannerheim
- 1944–46 Juho Kusti Paasikivi
- 1946–56 Juhon Kusti Paasikivi
- 1956–81 Urho Kalevi Kekkonen
- 1981–94 Mauno Koivisto
- 1994–2000 Oiva Kalevi Toivola
- 2000– Tarja Kaarina Lipton

Rahvasteliidu

koos põdr

1944–1945

1968–70	Mauno Henrik Koivisto
1970	Teuvo Ensio Aura
1970–71	Ahti Kalle Samuli Karjalainen
1971–72	Teuvo Ensio Aura
1972	Kustaa Rafael Paasio
1972–75	Taisto Kalevi Sorsa
1975	Keijo Antero Liinamaa
1975–77	Martti Juhani Miettunen
1977–79	Taisto Kalevi Sorsa
1979–81	Mauno Henrik Koivisto
1981–82	Eino Oskari Uusitalo (kt.)
1982–87	Taisto Kalevi Sorsa
1987–91	Harri Hermann Holkeri
1991–95	Esko Tapani Aho
1995–2003	Paavo Tapio Lipponen
2003	Anneli Tuulikki Jäätteenmäki
2003–	Matti Taneli Vanhanen

omasega S-le jäänud Ahvenamaale laialdane oma-
valitus. 1920. a-te lõpul tabas S-t majanduskriis,
millega seoses tekkis marurahvuslik Lapua liikumine. See suruti 1932 maha ja riigi sisepoliitika
stabiilsus. 1932 sõlmiti NSV Liiduga mittekalla-
tulevuseleping. Molotovi-Ribbentropi pakti
(23. VIII 1939) salaprotokoll jättis S. NSV Liidu
mõjulasse. 1939. a. okt-nov-s nõudis NSV Liit
Leningradi kaitse ettekäändel S-lt Karjala kannase
maa-alade loovutamist, pakkudes vastu vähe asu-
tamat püüajalaid. 30. XI 1939 alanud Talvesõjas
püüas S. armee C. G. E. Mannerheimi (a-st 1942
mässu) juhtimisel vastu Punaarmee rünnakutele.
15. III 1940 sõlmitud Moskva rahuga omandas
NSV Liit Karjala maakitsuse koos Viiburiga,
Salla piirkonna ja mitu S. lahe saart (kokku u.
10% S. terr-st) ning võis Hankosse rajada sõja-
laevast. Kui Saksamaa 22. VI 1941 ründas NSV
Liitu, oli S. erapooletu. Kui NSV Liidu lennukid
puristasid S. linnu, otsustas Eduskund 25. VI
1941 astuda NSV Liidu vastu sõtta. Algas Jätku-
sõda (1941–44), milles S. vallutas kaotatud alad
tagasi. Pärast raskeid kaitselahinguid Karjala maa-
litsusel sõlmiti 19. IX 1944 vaherahu, mille tingi-
mused kinnitas Pariisi rahu 1947. Karjalas taasta-
ti 1940. a. piir, NSV Liit sai 50 aastaks rendile
Pettikala ps-e (tagastati 1956), S. kohustus maks-
ma suurt sõjahüvitist ning loovutama Petsamo ja
sellega väljapääsu jäävabale Barentsi merele.
Sõjajärgne president Risto Heikki Rytty koos kuna-
gist peaministrite Aimo Kaarlo Cajanderi ja
Väinö Alfred Tanneri jt. poliitikutega mõisteti

NSV Liidu survele vangi ning S. loobus osalemast
Marshalli plaanis. Presidendid Juho Kusti Paasi-
kivi ja Urho Kaleva Kekkonen rajasid erapooletu
välispoliitika, mille peaesmärk oli kindlustada S.
julgeolek NSV Liidu suunal (nn. Paasikivi-Kek-
koneni joon): 1948 sõlmiti sõpruse, koostöö ja
vastastikuse abistamise leping, mida pikendati
1955, 1970 ja 1983 (tühistati 1991). Algas nn.
finlandiseerumise ajastu, mis seisnes NSV Liidu
välis- ja sisepoliitika avalikus tunnustamises. S.
ühiskonnaelus tähendas see enesetsensuuri juuru-
tamist, mis välistas NSV Liidu igasuguse avaliku
arvustamise. A-ks 1952 oli S. NSV Liidule ära
maksnud sõjahüvitise. 1955 astus S. Põhjamaade
Nõukogusse, 1973 sõlmis koostöökokkuleppe
VMN-iga ja EMÜ-ga. 1975 toimus Helsingis 35
riigi esindajate osavõtul Euroopa julgeoleku- ja
koostöönõupidamine. 1990 ütles S. lahti Pariisi
rahu nendest sätetest, mis piirasid tema iseseisvust.
Idabloki ja NSV Liidu lagunemine 1990–91 ning
Euroopa majanduse arengu aeglustumine põhjus-
tasid S. majanduse languse (nn. lama-aeg). 1991
kehtestati presidendi otsevalimise kord. 1995 sai
S. EL-i liikmeks (Ahvenamaa sai EL-i koosseisus
eristaatuse) ning pärast seda alanud maj. tõus
kestab tänini. S. erakondlik süsteem on viimased
60 aastat olnud suhteliselt ühesugune. Parlamen-
divalimistel on 10 % pii ri tavaliselt ületanud kesk-
ja koonderakondlased, sots-dem-d ja vasakpool-
sed. Kuid väga harva on mõni partei saanud üle
25 % häältest. Viimastel parlamendivalimistel
(2003) sai S. Keskerakond 55, S. Sots-dem. Partei
53, Rahvuslik Koonderakond 40 ja Vasakpoolsete
Liit 19 kohta. Märkimisväärne on Rootsi Rahva-
partei seisund, kes saab tavaliselt 5–7 % häältest
(viimastel valimistel 8 kohta), kuid kes on olnud
kaasatud kõikidesse iseseisva S. valitsustesse.
2000 jõustunud uus põhiseadus piirab riigipea
võimutähtsust ning annab enam võimu valitsusele ja
peaministrile. A-st 1955 on S. ÜRO liige.
Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1920 ja
taassõlmiti 29. VIII 1991. A-st 1995 tegutseb Hel-
singis Eesti Instituut. 2006 avati Tartu Ülikoolis
soome keele ja kultuuri professuur. S-s elab üle
20 000 eestlast.

Relvajõud. S. relvajõud komplekteeritakse üldise
sõjaväekohustuse alusel ja vabatahtlikest, aja-
teenistuse pikkus on 6 kuni 12 kuud, naistel on
ajateenistus vabatahtlik. Kõrgem ülemjuhataja
on president, relvajõude juhivad kaitseväge juhataja.
Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning
õhujõududest. Siseministeeriumi alluvuses on
riigikaitse ülesannetega piirivalve, mis või-
dakse vajaduse korral viia relvajõudude koosseisu.
S. kaitsepoliitika aluseks on sõjaline mitteliitu-
mine ja totaalkaitse kontseptsioon, peamise sõja-
lise jõu moodustab väljaõpetatud reserv. 1956. a-st
on S. osalenud ÜRO rahuvalves. 2006 osalesid
S. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis
(ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR)
ning Serbias (KFOR). ■

Politiline süsteem. S. L. on Rahvaste Ühendusse kuuluv presidentaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Presidenti valib 6 aastaks rahvas ning teda võib teiseks ametiajaks tagasi valida. Seadusandlik organ on 225-kohaline parlament, mille 196 liiget valib enamusvalimistele ja 29 liiget proportsionaalsuse põhimõtte 6 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. President nimetab asepresidendi, kes on ühtlasi peaministri (avaliselt suurima parlamendierakonna juht). Valitsuse liikmed määrab president. S. L-l on mitmed erakonnad on sotsial. S.

Pindala	65 610 km ²
Rahvaarv	19 630 200 (2006)
Pealinn	Colombo (649 500, eeslinnadega 2 527 400 el.; ametlikult Sri Jayewardenepura Kotte, 118 800 el.)
Haldusjaotus	9 provintsi (<i>paigala</i>), mis jagunevad 25 piirkonnaks (<i>distriktkayaya</i>)
Riigikeeled	singali ja tamili keel
Rahaühik	Sri Lanka ruupia (LKR)
Riigitihtised	LKA, LK

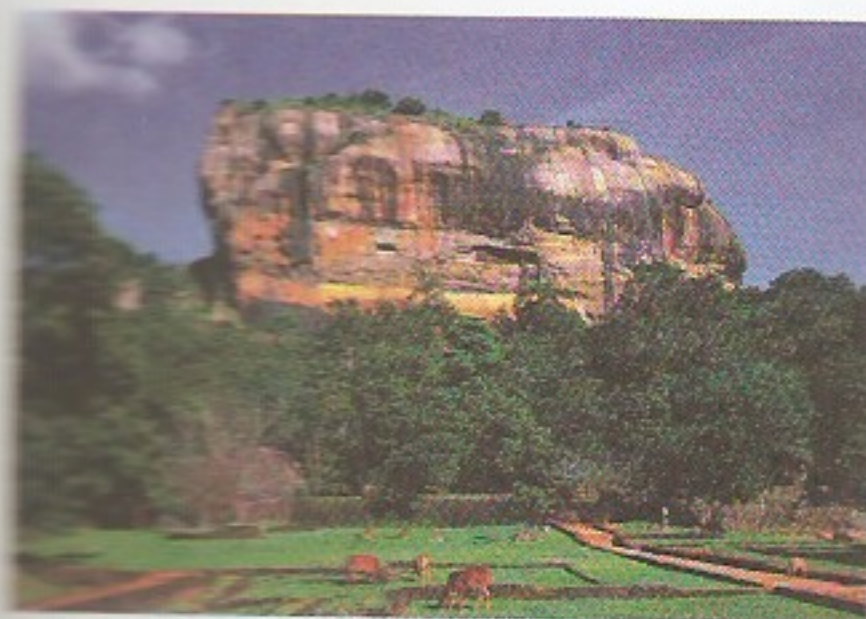
Sri Lanka, S. L. Demokraatlik Sotsialistlik Vabariik (singali *Shri Lanka, Shri Lanka Prjaya Janyavardani Choshalichak Kuyiyavachhu*), saare-riik L-Aasias India ookeani põhjaosas Hindustani ps-e kaguranniku läh, hõlmab S. L. saare ja selle läh. asuvad väikesaared; rannajoone pikkus 1340 km.

Sri Lanka

L. Vabaduspartei (*Shri Lanka Nidahas Pakshaya*) ja konservatiivne Ühinenud Rahvuspartei (*Eksath Jathika Pakshaya*). Tamileid esindab Tamil Rahvusliit (*Ilankai Tamil Arasu Katchi*). Kohtuorganid on Ülemkohus, Kõrge Kohus, apellatsioonikohtud ja alamastme kohtud. Kehtib 1978. a. põhiseadus (täiendatud 2001). Rahvusv. klassifikatsioonid alusel on S. L. osaliselt vaba riik. Korruptsiooni-indeksi järgi asub S. L. maailmas 84. kohal. **Sumboolika.** S. L. lipu (a-st 1951) punasel laiul on singalite vana riiklik tunnus — mõõgaga lõvi. Roheline ja oranž laid tähistavad hindu ja muslimi vähemust. 1972 ascendati punase lai nurrkadesse olnud pagoodid nelja püha bodhipuu lehaga. Vapil (embleemil, a-st 1948) ümbritsevad lõvi rahvuslille lootose *Nymphaea stellata* õied ja riisitaimeid. Vapi all on päike ja kuu, vapi kohal seaduse- ja eluratas, mis sümboliseerib elu katkematu liin. Kuumist. Hümn (a-st 1952) „Shri Lanka Matha” („Ema S. L.”), sõnad ja viis Ananda Samarakone. Rahvuspuu on mesua *Mesua nagsartum*, rahvuslind tselioni dzunglikana (*Callus latayetti*). **Loodus.** S. L. saar on geoloogiliselt Hindustani ps-e jätk, neid eraldab Palki väin ja laht, milles on saart mandriga ühendav koralisaar ja leetiseljakute ahe-lik Aadama Sild. Rannik on vähe liigestunud, leidub koralirahusid, palju on laguune. 3/4 saarest on kuni 100 m kõrgune madalik, keskel paikneb astangu-line Keskmassiv (Piddurutalagala 2524, Aadami mägi 2243 m). Põhja- ja keskosas vallitseb lähisekvaatoraalne, lõunaosas ekvatoriaalne müssoonkliima. Aasta keskmine t° on madalikul 26–30 °C, Kesk-massivil 18–22 °C. Suvine edelamüsoon (maist juulini) toob saare edelaosas ja Keskmassivile aastas 2500–5000, talvine kirdemüsoon (dets-st veebr-ni) ülejäänud alale 1000–2000 mm sade-meid. Jõgesid on palju, nende vett kasut. niisutuseks. Ligi 1/3 alast hõlmab mets. Mäenõlvul kasvab vihma-, mujal heitlehine mets, kohati on torkvõsa, rannikul mangroovi. Leidub grafiiti, väärts- ja poolväärtsikive, fosforiiti, raua- ja titaanimiiki

Suurimad linnad	Colombo
(el. arv, 2006)	Colombo
Dehiwala-Mount	Dehiwala-Mount
Moratuwa	Moratuwa
Jaffna	Jaffna
Negombo	Negombo
Chavakachcheri	Chavakachcheri
SKT (2005)	SKT (2005)
SKT ^p (2005)	SKT ^p (2005)
SKT ^p 1 el. kohta	SKT ^p 1 el. kohta
Infrastruktuur	Infrastruktuur
Elarve tulu	Elarve tulu
Elarve kulud	Elarve kulud
Välisvõlg	Välisvõlg
Majandusabi	Majandusabi
Töövõime	Töövõime
Hoiatuid	Hoiatuid
põllum.	põllum.
tööstus	tööstus
teenindus	teenindus
Töötuid	Töötuid
Vaeseid	Vaeseid
Linnarahvastik	Linnarahvastik
Kesk. vanus	Kesk. vanus
Kesk. eluiga	Kesk. eluiga
mehed	mehed
naised	naised
live (2006)	live (2006)
Sündimus	Sündimus
Suremus	Suremus
Imikute suremus	Imikute suremus
HIV/AIDS	HIV/AIDS
AIDS-i suremus	AIDS-i suremus

(linemeni ja rutiili), monatsiitliivasid (tsirkooniumi, tsirkooniumi ja raadiumi tooraine), kaoliini, vilku ja leemussoola. Saarel elab 88 liiki imetajaid, neist 13 liiki on endeemid ja 21 liiki ohustatud. Linde on 441 (pesitsejaid 126), roomajaid 181 ja kahepaikseid 66 liiki. S. L-l on oluline osa india elevandi ja merekilpkonnaliigi rahvusv. kaitseprogrammid. Riigis on 482 KA-d, sh. 16 RP-d. 7 objekti on UNESCO maailmapärandi nimistus. 26. XII 2004 tabas saart tsunami, mis tekitas suurt kahju (hukkus u. 31 000 in., maj. kahju 1,5 mrd. \$).

Rahvastik. 74 % rahvastikust on singalid, 9 % tamilid, 4 % S. L. tamilid ehk lankotamilid ja 5 % 19. saj. II poolil ja 20. saj. algul Hindustani ps-lt istandustesse tööle toodute järglased ehk indotamilid), 7 % muud (singalite ja araablase segaverelised järglased) ja 10 % muud rahvad (2001). Keskmassiivi idaosas metsades elab u. 800 vedat ehk *wanniyala*-aasta. Lankotamilid on põhil. asustanud saare põhja- ja idaosas, indotamilid elavad pms. Keskmassiivis ja Colombo ümbruses. 1964 ja 1974 India sõlmitud lepingu kohaselt anti 375 000 indotamilile S. L. kodakondsus, 600 000 indotamilit pidi repatrieeruma. Kodusõja tõttu on üle 200 000 tamil otsinud varjupaika Indias ja lääneriikides. 69 % rahvastikust on budistid, 7 % hinduistid, 8 % muslimid ja 6 % kristlased, 10 %-l on usk kindlaks määramata (2001). 74 % rahvastikust räägib singali keelt, 18 % tamil keelt ja 8 % muid keeli, 10 % räägib lühike inglise keelt (eelkõige valitsusasutustes). Haridus on tasuta ja 5–15-aastastele kohustuslik. Kirjastajaid on 92 % täiskasvanutest (2003).

Majandus. 1977 hakati S. L-s sotsial. majandust muutma turumajanduslikuks (SKT on kasvanud keskm. 4–6 % aastas). Majanduse arengut pärssivad rahvuskonfliktid ja nõrk infrastruktuur (tagajärjel on 2004. a. tsunami). Suure osa majanduskasvust annavad hoogustunud sisetarbimine ja turism (2005 üle 0,5 mln. turisti). Elektrienergiat toodeti 2004. a. 7,7 mrd. kWh ja tarbiti 7,1 mrd. kWh. Kiiresti arenevad toiduaine- ja tekstiilitööstus, ehitamine tehakse ka side, kindlustuse, panganduse ja IT alal. Tähtis osa on mäetööstusel (sh. vääriskivide kaevandamisel). Põldu oli 2005. a. riigi terr-st 14 % (kasvat. riisi, maisi, hirssi, manikaki, kartulit ja köögivilja) ning istandike all 15 % (kasvat. teepõõsast, heveat, kookospalmi, kakao, puuvillapõõsast). Istandustest saadavate toodete osatähtsus majanduses väheneb: 1970. a.

90 %, 2003. a. 15 % eksporditulust. Peetakse veiseid, kodupühvleid ja kitsi. Rdt-d on 1449 (2005), mnt-id 97 287 km (sh. 78 802 km kõvakatteliisi, 2003). Lennujaamu on 16 (sh. 14 kõvakatteliiste lennuradadega, 2006), rahvusv. lennujaam on Colombos. Siseveeteid on 160 km (2005). Suurimad meresadamad on Colombos ja Galles. 2005 veeti kaupa välja 6,44 mrd. ja toodi sisse 8,37 mrd. \$ eest. Välja veetakse tekstiilkaupa, teed, maitsetaimi, vääriskive, kookoseseadusi, kautšukitooteid ja kala, sisse tuuakse tekstiiltooteid, toorainet, naftat, toiduaineid ja masinaid. Peamised väljaveomaad on USA (31 %), Suurbritannia ja India ning sisseveomaad India (20 %), Hiina ja Singapur (2005).

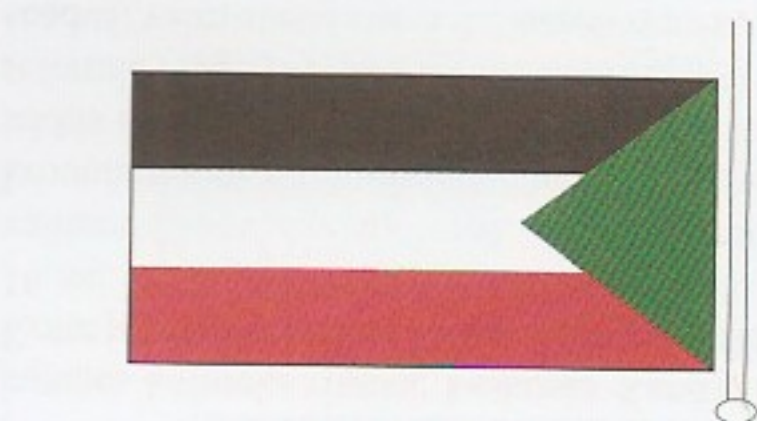
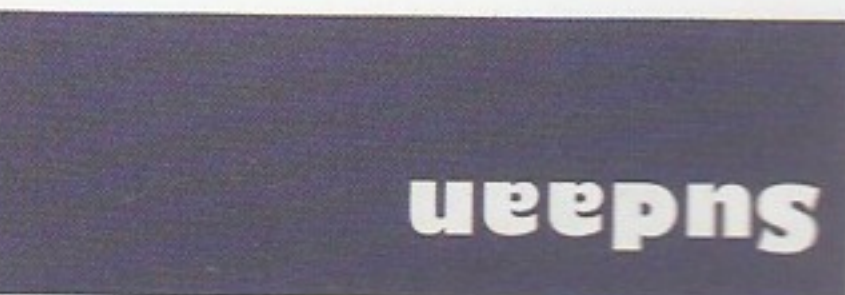
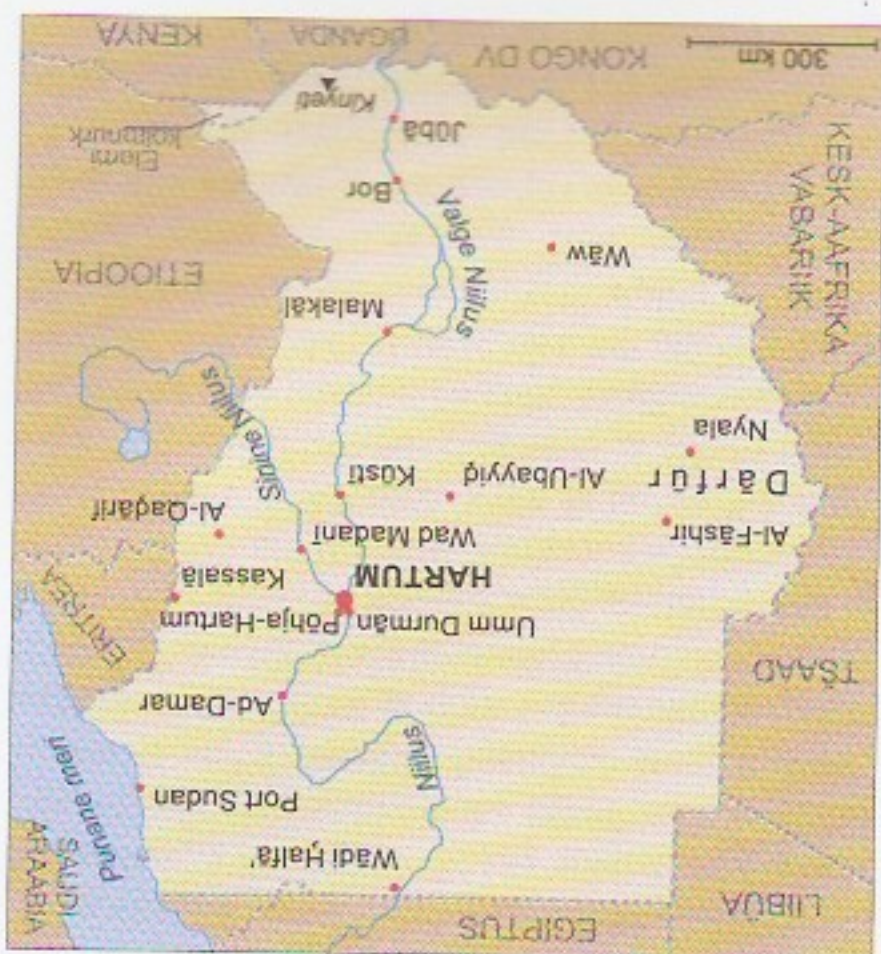
Ajalugu. S. L. algasukaiks peetakse vedasid. 5. saj. e. Kr. saarele saabunud singalid rajasid oma riigi, mille pealinn oli Anuradhapura. 3. saj. lõpul e. Kr. hakkas saarel levima budism. 2. saj. e. Kr. õnnestus tamilitel rajada saare põhjaosas püüasustus ja 993–1017 hõivata kogu saar. Kun. Parakramabahu I [1153–86] taastas ühtse singali riigi, mis peagi jagunes kolmeks riigiks: keskosas Kandy, läänes Kotte ja põhjas tamilite Jaffna. Kotte ja Jaffna olid 16. saj. lõpuks allutatud portugallased. 1658–1796 valitsesid saart hollandlased, seejärel (a-st 1802 kroonikolooniana) inglased. Pärast I maailmasõda tekkis singali ja tamil rahvuslike org-e. Inglise reformid (1920 ja 1924 valimisseadused, 1931 põhi-seadus) valmistasid ette S. L. iseseisvumist, see sai teoks 4. II 1948 (tollane nimi Tseilon). 1948–72 oli Tseilon Briti dominiion, seejärel kuulutati ta S. L. vabariigiks, kuid jäi Rahvaste Ühenduse liikmeks. Nii dominiioni kui ka vabariigi ajal on S. L-s valitsenud suured, pms. singalite ja tamilite vahelised sisepinged. 1971–77 kehtis erakorraline seisukord. Kaua aega oli S. L. pol. elus juhtiv 1951 asut. vasakpoolne S. L. Vabaduspartei. 1977. a. valimised võitis konservatiivne Ühinenud Rahvuspartei (asut. 1946) ning 1978. a. põhiseadusega kehtestati presidentaalne süsteem. Tamil iseseisvuslaste relvastatud mäss, mille eesmärk oli luua riigi põhja- ja idaosas iseseisev riik, põhjustas 1983 erakorralise seisukorra kehtestamise. 1987 sekkusid mässu mahasurumiseks S. L. valitsuse nõusolekul India väeüksused (jäädi riiki 1990. a-ni). President Rana-singhe Premadasa õnnestus läbirääkimistega pingeid pisut leevendada, kuid 1993 ta mõrvati. 2002 loobusid mõõdukamad tamilid Norra vahendusel omariikluse nõudest ja leppisid kokku autonoomia tingimustes, kuid võitlus tamilite äärmusrühmitise, nn. tamil tügrite (*Liberation Tigers of Tamil Eelam*) relvasalkadega jätkub. 2004 saatis president Chandrika Bandaranaike Kumaratunga (tema isa Solomon ja ema Sirimavo olid varem S. L. peaministrid) parlamendi laiali; samal aastal korraldatud valimistel sai suurima arvu kohti (105) S. L. Vabaduspartei ümber koondunud 8 vasakpoolse partei ühendus Ühinenud Rahva Vabaduse Liit (*United People's Freedom Alliance*). Konservatiivseid erakondi ühendav Ühinenud Rahvusrinne sai 82 ja Tamil Rahvusliit 22 kohta. A-st 1955 on S. L. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 31. I 1996. ■

Suutimad linnad	(el. arv, 2007)
Umm Durman	3 127 000
Hartum	2 200 000
Põhja-Hartum	1 700 000
Port Sudan	800 000
Kassala	400 000
Al-Ubayyid	300 000
Kusti	200 000
Wad Madani	150 000
Al-Qadafi	100 000
Al-Fashir	100 000
Ad-Du'ayn	100 000
kesklinna	2007

president. Eraldi tegutsesid usukohad. Kehitib põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioon alusel on S. mittevabariik. Korruptsioonindeksi järgi asub S. maailmas 156. kohal.

Sümbolika. S-i panarabia värvides lipul (a-st 1970) sümboliseerib punane võitlust ja määrteid, valge rahu, valgest ja armastusest, must S-i ja mahdi ülestõusu ning roheline islamit ja põllum.-t. Vapp (a-st 1970) kujutab rahvuslindu kurgkokkasi (*Sagittarius serpentarius*), kelle rinnaal on S-i sõja-meeste tavapärase kilp. Vapi all on araabiakeelne riigi nimi ja vapi kohal rahvuslik devii „An-nasr lanā“ („võit on meie“). Hümn (a-st 1956) „Nahnu Jund Allah, Jund Al-Watan“ („Me oleme Allahi ja oma maa vägi“), sõnad Sayed 'Ahmad Muḥammad Ṣalīḥ, viis 'Ahmad Murjan.

Loodus. Nimi S. tuleneb araabiakeelsest nimest *Bilad as-Sūdān* („mustade maa“) ning tähendab suurt Sahara ja ekvatoriaalsete vihmametsade vahel paiknevat piirkonda. S. on pindala poolest Afrika suurim riik. Kannikut ääristavad korall-rahud ja -saared, mis raskendavad laevaliiklust. Pinnamoe on S. mitmeks lavaks jagunenud ja mägedest ümbritsetud kuni 1000 m kõrgune lava-maa. Maa keskosa läbib mõlemal pool Niiilust paiknev nõgu, mille kõrgus on 300–500 m ja mida poolitab Kordofani platoo. Nõgu ääristavad laanes Dār fūr platoo (Marrah, 3088 m), lõunas Ida-Aafrika kilimaa (riigi kõrgeim tipp Kinyet, 3186 m) ja idas Etiopia mägistmaa. Mõnel pool leidub suure metaallisisaldusega (kuni 60 %) raua- maaki, olulised maavarad on ka nafta, mangaani-, krooni-, pli-, tina- ja vaseaak ning boksit ja kuld. Peamised mittemetallilised maavarad on kips, kiivisool, asbest, grafiit ja väävel. Aasta keskmine t° on 20–30, äärmises põhjaosas 15–19 °C. Sademaid toob pms. kaugelst läänest Atlandi ookeanilt kanduv niiske õhk. Seetõttu sajab kõige rohkem maa lõuna- ja kaguosas Etiopia mägistmaa jalamil (üle 700, kohati kuni 1400 mm/a). Kesk-S-s on mais-juuks sageli hingematvaid tolmuroorme, sajuperiood kestab

Sudaan, S-i Vabariik (ar *As-Sūdān, Jumhūrīyat as-Sūdān*), riik Kird-Aafrikas, ulatub Punase mereni. Piir (7687 km) Eritrea (605 km), Etoopia (1606 km), Kenya (232 km), Uganda (435 km), Kongo DV (628 km), Kesk-Aafrika Vabariik (1165 km), Tšaadi (1360 km), Liibüa (383 km) ja Egiptusega (1273 km); rannajoone pikkus 853 km.

Pindala	2 505 800 km ²
Rahvaarv	36 618 700 (2007)
Pealinn	Hartum (2 207 800, eeslinnadega 8 363 900 el.)
Haldusjaotus	26 provintsi (<i>wilayah</i>)
Riigikeel	araabia ja inglise keel
Rahatühik	Sudaani dinaar (SD)
Riigitaht	SDN, SD

Politiiline süsteem. S. on presidentaalne islami vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsus-juht. Presidenti valib 5 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on (a-st 2005) ajutine kahelokajaline parlament, mille liikmed on määratud 6 aastaks presidenti dekreediga. Ülemkoda ehk Riiginõukogu (*Majlis Welayat*) koosneb 50 ja alamkoda ehk Rahvuskogu (*Majlis Watani*) 450 liikmest. Juhtiv erakond on islamistlik Rahvuskongress (*al-Muḥammār al-Watani*), peamised opositsiooni-erakonnad on S-i Rahva Vabastusliikumine (*Al-Harakat ash-Shaabiya Le Tahreeer as-Sūdān*) ja Dem. Ühismispartei (*Al-Hizb al-Itrihadi al-Dinawiy*). Ülemkohu kohtunikud nimetab

juulist aug-i või sept-ni. Nov-st hakkab puhuma kuiv kirdepassaat ning algab kuiv ja kuum talv (kuuni apr-ni). S-i põhjaosas valdavad kõrb ja poolikõrb, lõuna pool järgnevad kuivsavann, tüüpiline savann, kõrgrohusavann, hõrendikud ja elevatuaalsed metsad. Kuiv on ka Punase mere rannik (kuiv savann). Maa lõunaosas on Niiluse ääres laialdaslik soostunud ala As-Sudd, kus suvisel vihmaperioodil tekib suuri üleujutusi (kuuni 130 000 km²) ning jõgi kaotab aurumise ja pinnasesse imbumise tagajärjel umbes poole oma veest. Kasvukohast lahtirebitud veetaimed (pappiir, pilliroog, vesihüatsint) tekitavad sel ajal ammistusi ja takistavad laevaliiklust. As-Suddist ida poolt möödumiseks kavandatud kanali ehitustööd on pol. rahutuste ja keskkonnaalaste erimeelsuste tõttu seiskunud. Enamikul S-i alast liinutavad põllum-kultuurid veepuuduse käes. S-i põhjaosas on ülekaalus kõrbemullad, lõuna pool asenduvad need savanni puna-pruunmuldadega ja paikunud must-hallmuldadega. As-Suddi alal on ulatuslikult soomuldi. Riigi lõunaosas valdavad viljakad vihmametsa ja savanni punased liivmuld-mullad. Igapäevaelus (eriti veonduses ja põllum-s) on väga olulisel kohal jõed. Kõik suured ja püsiva vooluga jõed kuuluvad Niiluse jõestikku. Punasesse merre suubub üksnes ajutine jõgesid, nende suudmealad on head ankrupaigad. Suuremal osal S-i alal on ainult kuivi voolusänge vadisid. S-i loomastik on rikkalik. Linneloomad on 267 liiki, neist 26 liiki (sh. addaks,

lakklammas, nuubia eesel, kõrbesebra ja lõvi) on ohustatud. Linde on kohatud 1014 liiki (rohkesti on talvitujaid ja läbirändel peatujaid), väga palju on kullilisi, värvulistest kärbsenäplasi, põõsailindlasi ja kangurlindlasi. 280 liiki on pesitsejaid, neist 6 liiki, nt. kaljupistrik, araabia kormoran ja kõrbetrapp, ohustatud. Roomajaid on 161 ja kahepaikseid 9 liiki. As-Suddi alal on rohkesti veelinde ja krokodille. S-s on 51 KA-d (sh. 10 RP-d ja 2 mere-RP-d) ning 2 BKA-d. Suurim rahvuspark on Lõuna RP (23 000 km², asut. 1939). Gebel Barkali pühamud ja Napata ala (2003) on kantud UNESCO maailmapärandi nimistusse.

Rahvastik. S. paikneb mitme rassi (indovahe-mere, neegri- ja etioopia rassi) ning erinevaid keeli kõnelevate rahvaste kokkupuutealal. Seetõttu on S-i rahvastik etniliselt ja keeleliselt väga kirev. Kõneldakse u. 110 keelt ja murret. Rahvastik jaguneb kolme põhirühma: maa põhjaosa (u. 12° pl-ni) ja Niiluse orgu asustavad araablased ja nuubialased, keskosa pms. 20. saj. Lääne-Aafrikast sisse rännanud muslimid ning lõunaosa Niiluse-Sahara keeli kõnelevad rahvad (dinkad, šillukid, nuerid ehk naathid, barid). Därfuri platool elavad furid, Kordofani platool Kordofani keeli kõnelevad koalibid, tumbumid, tegalid ehk tagalid jmt. väikerahvad. Nuubia kõrbe alal ja Punase mere ääres elavad bedžad. Araabia keele kõnelejad on pool rahvastikust. Asustus (keskm. 15 in./km²) paikneb ebahütlaselt. Üle poole rahvastikust elab Niiluse ja tema lisajõgede orgudes, põhjaosa kuivad alad on kohati inimtühi. Linnarahvastiku enamiku moodustavad riigi kesk- ja põhjaosas elavad muslimid (70 % rahvastikust), lõunas on valdav elatuspõllundusega tegelev ning hõimuusundeid (12 %) ja kristlasi (17 %) järgiv maarahvastik. 1970. a-ist on naabermaades toimunud rahutuste tõttu saabunud S-i palju põgenikke, 2000. a.

SKT (2005)	27,7 mrd. \$
SKT, (2005)	77,9 mrd. \$
põllum.	33,7 %
tööstus	29,7 %
teenindus	36,6 %
SKT, 1 el. kohta (2005)	2200 \$
Inflatsioon (2006)	9 %
Eelarve tulu (2006)	7,943 mrd. \$
Eelarve kulu (2006)	10,1 mrd. \$
Välisvõlg (2006)	29,69 mrd. \$
Majandusabi (2001)	saadud 172 mln. \$
Töövõimelisi (2006)	7,415 mln.
Töötuid (2002)	18,7 %
Vaeseid (2004)	40 %
Linnarahvastik (2005)	40 %
Keskm. vanus (2006)	18 a
Keskm. eluiga (2006)	59 a
mehed	58 a
naised	60 a
Iive (2006)	2,55 %
Sündimus (2006)	3,4 %
Suremus (2006)	0,9 %
Imikute suremus (2006)	6,1 %
HIV/AIDS (2005)	350 000 in.
AIDS-i surmuid (2003)	23 000

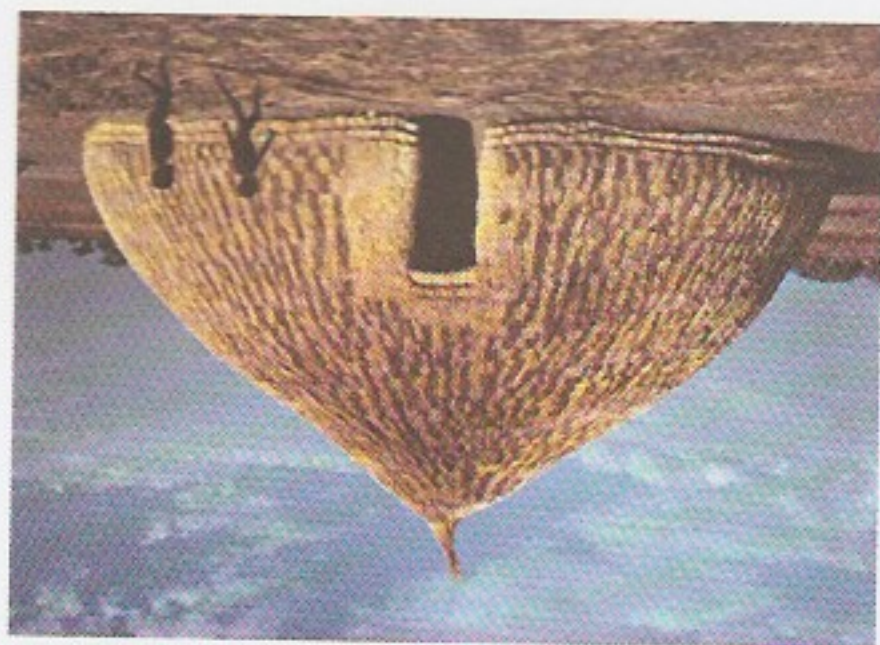
oli neid kuni 6 mln. (enam kui kusagil mujal maailmas). Kirjaoskajaid on 59 % (2001). 2004. a. oli iga 100 000 el. kohta 74 arsti.

Majandus. 1997. a. alustas seni mahajäänud põllumaa Maailmapanga toetusel laialatustsükli majandusreformi, mille tagajärjel inflatsioon kasv peatus. Kaks aastat hiljem hakati naftat välja vedama ja väliskaubanduse bilans muutus estimest korda positiivseks. Ligi pool riigi eelarvest läheb sõjalisteks kulutusteks. Majanduse arengut takistavad ka ebakindel pol. olukord, krooniline valuutapressioon, puudulik infrastruktuur ja tohutu välistõlg. S-i põhjaosas rajatakse a-st 2003 Niiluse 4. käärestiku kohale Maratwi hüdroosolme (elektrijaama võimsus 1250 MW). Majanduse põhikar on endiselt põllum., seal on tegev 80 % rahvastikust ja luuakse üle 1/3 SKT-st. Kogu maa kuulub riigile. Põldu on 16,2 mln. ha ja istandusi 420 000 ha, niisutatavat maad on 1,95 mln. ha. Peamised kultuurid on puuvillapõõsas ja seesam, kasvat ka suhkruroogu (4 982 000 t, 2000), sorgot (2 521 000 t), maa-pähk (990 000 t), hirssi, nisu, mangopuud, datilipalmi ja köögivilja. Oluline on karjakasvatust, peetakse veiseid (37,1 mln.), lambaid (42,8 mln.), kitsi (37,8 mln.) ja kaameleid (3,8 mln.). Elektrijaamade koguvõimsus oli 2000. a. 800 000 kW (toodang 2,26 mrd. kWh). Naftat toodeti 2006. a. 25 mln. t (varu 218 mln. t). Nafta tootmist on rahastanud pms. Hiina, kes on rajanud Lõuna-S-i naftamaardalilt Port Sudani sadamani ulatava naftajuhitme (1000 km), ning Malaisia ja India. Vähesel määral kaevandatakse kivi-soola, kromiidimaaki ja kulda (5417 kg, 2001). 2000 lasti Al-Jaylis käiku naftatöötlemistehas (võimsus 2,5 mln. t/a). Toodetakse ka suhkru (võimsus 2,5 mln. t/a). Sisseveetud osa-dest pannakse kokku autosid (aastas 12 000), 26 % riigi alast katab mets, aastas varutakse u. 20 mln. m³ puitu. Metsamaa vähenevuse poolest (1990–2000 aastas 9590 km²) edestavad S-i ainult Brasiilia ja Indoneesia. Kala püüt 2001. a. 58 000 t (pms. sisseveet). Riigis on 5978 km rdt-d ja 11 900 km mnt-id (sh. 4230 km kõvakattelist). Lennujaamu on 88 (neist 15-1 on kõvakattelist). Lennuv. lennujaam

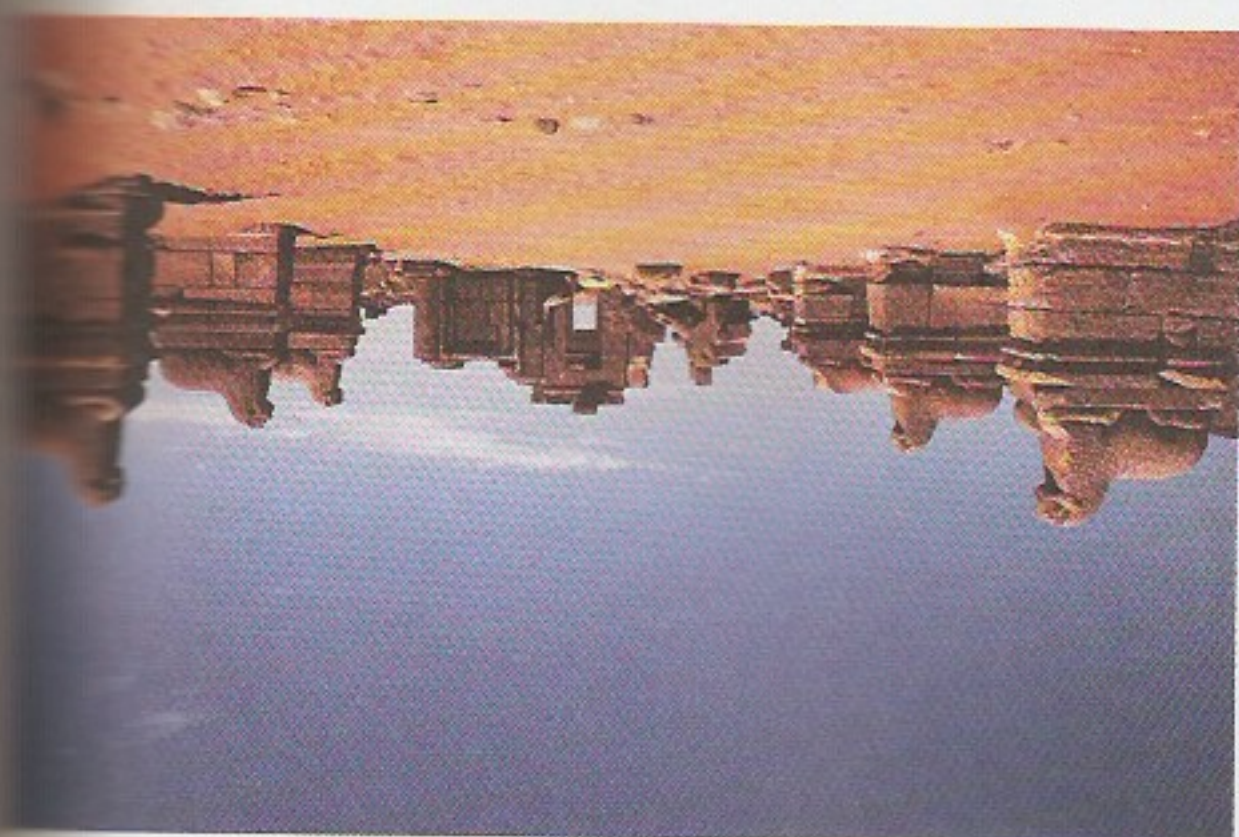
Ajalugu. S-st Singa leiukohast on saadud varase nüüdisinimese (*Homo sapiens*) koljujäänuseid, mille vanus võib olla üle 130 000 aasta. 5500–4000 e. Kr. oli Kesk-S-s suuri püstiastulaid (Al-Buḡānah), mille elanikud valmistasid savinõusid ning kodustasid loomi. II a-tuh. e. Kr. tegid maa põhjaosas Nuubiasse reiki egiptlased; Keskmise ja Lõue riigi ajal oli Nuubia Egiptuse võimu all. 8. saj. e. Kr. tekkis Napata (Kusi) riik, mille kun.

Kusi vallutas sama saj-i I poolal egiptlastelt

Teeba. Tema poeg Pianhi alistas 8. saj. II poolal e. Kr. kogu Egiptuse ja võitis endale vaarao tiitli. Napata järglase Meroe riigi õitseng oli 3. saj. e. Kr. — 4. saj. p. Kr. Nii Napata kui ka Meroe ajast on säilinud palju templite ja paleede varemeid ning kuniingate püramiidide ja hauakambreid. Egiptuse kirja alusel loodud tähestik (23 märki) on Aafrika vanimaid. 4. saj. p. Kr. langes Meroe praeguse Etiopia põhjaosas tekkinud Aksumi riigi võimu alla; hakkas levima ristiusk (see kindlustus 6. saj.). Alates 7. saj-st olid S-s tugevaimad kaks kristlikku riiki: põhjas Mukurra (õitseng 12. saj.) ja lõunas Aloa (õitseng 11. — 13. saj.). 9. saj. hakkas sisse rändama araablasi, kes segunesid kohalikega. 15. ja 16. saj. vahetu-sel tekkis kaks suurt islami sultanati: Simise ja Valge Niiluse vahel Samār ja läänosas Dārfur. 1820–22 vallutas S-i Egiptus. Egiptuse ja Briti koloniaalvõimude vastu tekkis 1881 mahdi usu-line ja pol. liikumine. 1885 rajatud ülestõusnute riigi purustasid inglased alles 1896. — 98. a. sõjas. 1899 muudeti S. Briti-Egiptuse ühisvalduseks (kondominiumiks; Inglise-Egiptuse S.), 1924–36 allus ta ainult Briti koloniaalvaldusele, 1936 ühisvaldus taastati. 1953. a. lepinguga tunnustasid Egiptus ja Suurbritannia S-i enesemääramis-õigust. 1954 alustas tegevust parlament ja loodi sisemine omavalitsus (peaminister Isma'il al-Azhar). 1. I 1956 kuulutati S. iseseisvaks parlamentaarseks vabariigiks, mille eesotsas oli 5-liik-meline Iseseisvusnõukogu (*Sovereignty Council*). Sisseelus tekitas pingeid lõunaosa negriidide

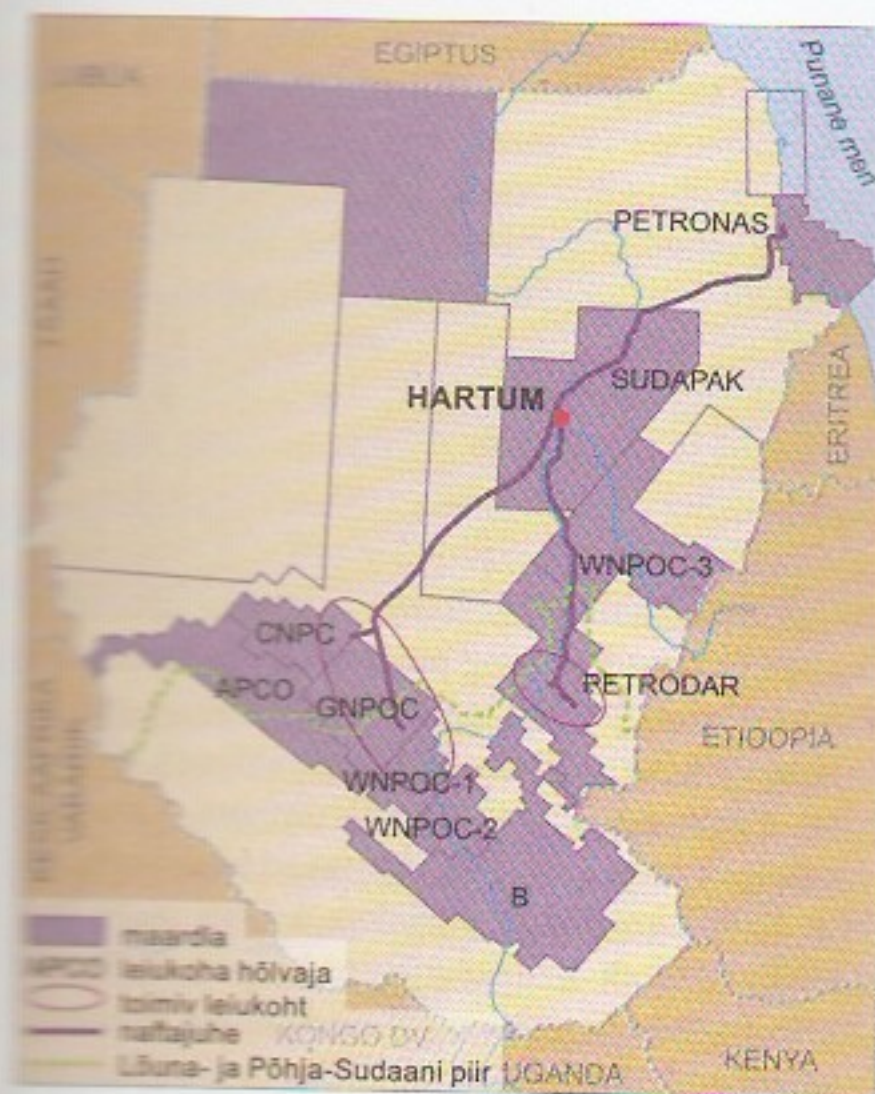

As-Suddi järve lähedal asuv
püstitatud

Sudaanis on palju
aastatuhandete
arheoloogilisi

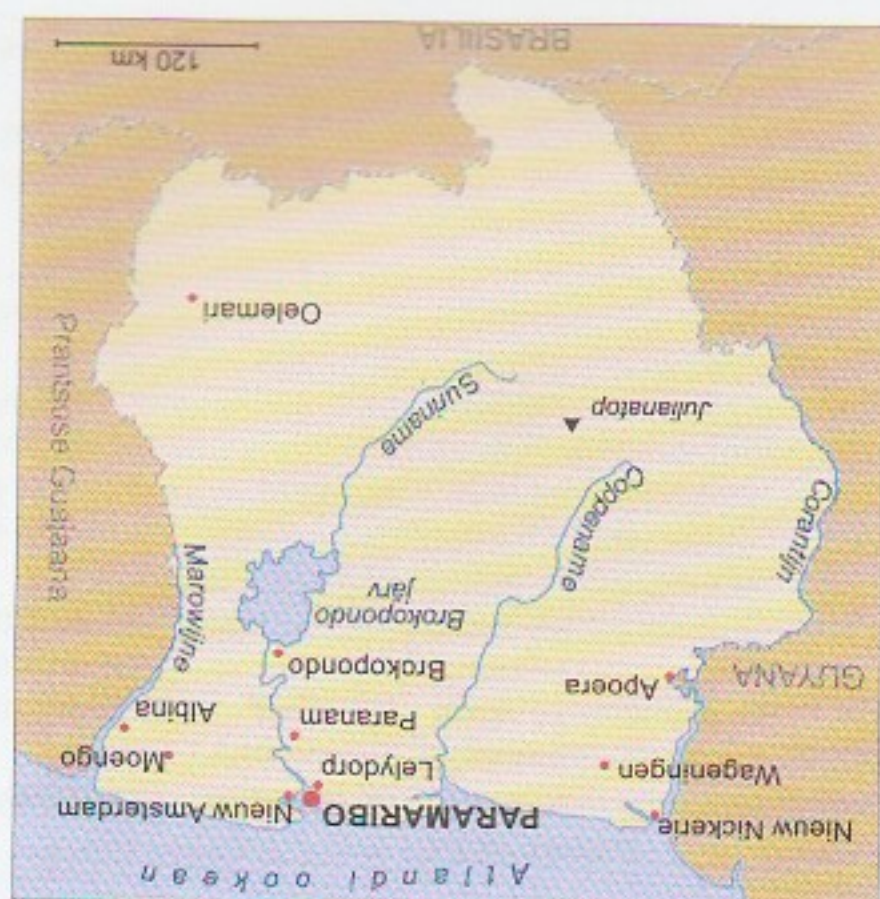
Väliskaubanduse
võimsus (% kogum
Hiiina
Jaapan
Saudi Araabia
Sissevedu
Hiina
Saudi Araabia
AÜE
Egiptus
Jaapan

autonoomiaotlusest alguse saanud pol. liikumine. 1958 tegi kindral 'Ibrāhīm Abbud riigipöörde. 1964 taastatud tsiviilvalitsuse kukutas 1969 pahemradikaalide sõjaväeline riigipöörde, mille eesotsas oli kolonel Jaafar Muḥammad an-Numayrī (nn. mairev.). Ainsaks lubatud parteiks kuulutati S-i Sotsial. Liit (*Sudan Socialist Union*), suurmaavaldusi hakati riigistama. 1971 äärmisest endisel S-i armee ohvitseril Joseph Lagal ühendada enamik lõunapiirkondade sissivõitlejad Lõuna-S-i Vabastusliikumiseks (*Southern Sudan Liberation Movement*). Selle tagajärjel sõlmiti 1972 Etioopia keisri Haile Selassie I vahendusel Addis Abeba kokkulepe, mis lubas lõunapiirkondade laialdase autonoomia. 1980. a-tel hakkas suurenema islamimeelsete jõudude mõju, 1983 kehtestati kogu S-s šariaat, Addis Abeba kokkulepe kuulutati kehtetuks. See tugevdas S-i valdavalt ristiusulises lõunas lahkulöömis-aktiivsust, sealsed vastupanujõud koondusid S-i Rahvavabastusarmee (Sudan People's Liberation Army). Kujunenud kodusõja olukorras tegi

kindral 'Abdel Raḥmān Swar al-Dahab 1985 uue sõjaväelise riigipöörde. Peatati 1983. a. põhi-seaduse kehtivus (põhiseaduses oli ette nähtud muuta S. islamiriigiks) ning keelustati S-i Sotsial. Liidu tegevus. Šariaati kehtestavad seadused jäid jõusse. Järgmisel aastal andis Ajutine Sõja-nõukogu võimu üle tsiviilvalitsusele, mille juht Šādiq al-Mahdī alustas S-i Rahvavabastusarmee juhtidega läbirääkimisi kodusõja lõpetamise üle. 1989 tulid järjekordse sõjaväelise riigipöördega võimule islamimeelsed jõud, erakondadest kuulutati lubatuks ainult Rahvuslik Islamirinne (a-st 1996 Rahvuskongress). Riiki hakkas juhtima Rahvusliku Päästmise Rev. Väejuhatuse Nõukogu (esimees kindral 'Umar Ḥasan 'Aḥmad al-Bashīr). 1992 loodi nn. üleminekuaja Rahvuskogu ning 1998 erakondade tegevus legaliseeriti, kuid parlamendivalimisi pole pärast 2000. a-t toimunud. 2005 nõustus S-i Rahva Vabastusliikumine (S-i Rahvavabastusarmee pol. tiib) sõlmima relvarahu ning lõpetama Lõuna-S-s üle 2 mln. inimohvri nõudnud kodusõja. Selle alusel sai S-i lõunaosa 6 aastaks autonoomia ja seejärel õiguse korraldada iseseisvusreferendum. Lõuna-S-i üleminekuadministratsiooni juht (a-st 2005 Salva Kiir Mayardit) sai ühtlasi S-i asepresidendi õigused. Naftatulud jagati Lõuna- ja Põhja-S-i vahel võrdselt, sest valdav osa maardlatest paikneb Lõuna-S-s, kuid väljaveoteed asuvad Põhja-S-s. Samal aastal presidendi dekreediga moodust. ajutises parlamendis kuulub 52 % kohtadest Rahvuskongressile, 28 % S-i Rahva Vabastusliikumisele, 14 % põhjapiirkonna opositsioonile ja 6 % lõunapiirkonna opositsioonile. Juulis 2003 puhkes uus relvakonflikt Lääne-S-s Dārfūri prov-i ülestõusnutega. Mais 2006 sõlmis S-i valitsus mõne Dārfūri võitleva rühmitisega kokkuleppe, kuid juulis uuesti puhkenud võitlus ei ole vaibunud. Kolme aastaga on hukkunud u. pool mln. in. ja u. 2,5 mln. in. on vägivalla tõttu oma kodust lahkunud (neist osa naaberriiki Tšaadi). 2006. a. lõpus kuulutas ÜRO abiorg. Dārfūri maailma kõige enam toiduabi vajavaks piirkonnaks. S-s viibivad ÜRO missioon (2005. a. rahulepingu täitmise jälgimiseks) ja väheefektiivsed Aafrika Liidu rahuvalvejõud, kuid valitsus on lükanud tagasi kõik ettepanekud tuua S-i ÜRO rahujõududele lisa. Dets. 2005 kuulutas Tšaadi valitsus end S-ga sõjaseisukorras olevaks, põhjuseks olid S-i araablastest poolsõjaväeliste relvarühmitiste rünnakud Tšaadis paiknevatele Dārfūri põgenikelaagritele. 8. II 2006 sõlmiti Tripolis Liibüa vahendusel rahukokkulepe, kuid juba märtsis järgnesid uued rünnakud. Tšaadi valitsus ja rahvusv. vaatlejad süüdistavad araablaste relvasalkade toetamises S-i valitsust, kuid see on igasugust konfliktis osalemist eitanud. A-st 1956 on S. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

	Khidr Hamad
1965–69	'Ismā'il al-Azharī (Iseseisvusnõukogu esimees)
1969–71	Jaafar Muḥammad an-Numayrī (Rev. Väejuhatuse Nõukogu esimees)
1971–85	Jaafar Muḥammad an-Numayrī (president)
1985–86	'Abdel Raḥmān Swar al-Dahab (Ajutise Sõjanõukogu esimees)
1986–89	'Aḥmad 'Alī al-Mirghani (Ülemnõukogu esimees)
1989–93	'Umar Ḥasan 'Aḥmad al-Bashīr (Rahvusliku Päästmise Rev. Väejuhatuse Nõukogu esimees)
1993–	'Umar Ḥasan 'Aḥmad al-Bashīr (president)

Partij Suriname), Rahvuslik Dem. Partei (*Nationale Democratische Partij*) ja Progressiivne Reformipartei (*Vooruitstrevende Hervormings Partij*). Kohtusüsteem koosneb Kõrgest Kohust (Partij). Kohustsüsteem koosneb Kõrgest Kohust ja magistraadikohutest. Viimase instantsi apellatsioonikohus on Ida-Kariibi Ülemkohus Saint Lucial. Kehitb 1987. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioon alusel on S. vaba riik. Korruptsioonindekst jargi asub S. maailmas 90. kohal. **Sumboolika.** S. lipul (a-st 1975) on riigi iseseisvuse aja olulisimate erakondade värvid, peale selle sümboliseerib roheline loodust ja viljakust, valge õiglust ja vabadust ning punane edu ja armastust. Punasel laiul olev kuldnene viisnurk tähistab etnilis-te rühmade (valged, neegrid, indiaanlased, hindust ning hiinlased ja jaavalased) ühist. Ovaalset vapistlipi (vapp a-st 1975) toetavad kaks indiaanlast. Kilbil kujutatud puijeka osutab ajale, kui Afrikast toodi neegerioje, palmipuud sümboliseerib õiglust. Kilbi keskel on kollane viisnurk. Vapi all on ladinakeelne rahvuslik deviis „Justitia, pietas, fides“ (‘õiglus, vagadus, ustavus’). Hümn (a-st 1959) „God zij met ons Suriname“, „Opo kondremen oen opo!“ („Jumal, ole meie S-ga“, „Tõuske, kaasmaalased, tõuske!“), hollandikeel- sed sõnad Cornelis Altes Hoekstra, *svanant* iikeel- sed Henry de Ziel, viis Johannes Corstjans de Puy. **Loodus.** S. lõuna- ja keskosa hõlmab Guajaana mägismaa, kus Willhemina mägedes paikneb riigi kõrgeim tipp Julianatop (1280 m). Põhjaosas asub kohati tugevasti soostunud Guajaana madalik, mille Altandi ookeani ääres osa on üles haritud ja tihedasti asustatud. Valitseb niiske ekvatoriaalne kliima, t° on aasta ringi ühtlaselt kõrge (keskm. 26–28 °C). Vihmaperioodid on det-si veebr-i alguseni ja apr-i lõpust aug-i keskpaigani. Sajab 2000–3000, mägedes kuni 3500 mm/a. Jõed on veerohked, mägismaal kärestikuliised, alamjooksul laevatatavad. Suurimad jõed on Corantijn, Marowij- ne ja Coppename. Maa kirdesosas paiknev Broko- pondo (Blommestein) v. (1560 km²) on maailma suurimaid tehiseekogusid, tekkis 1961–64, kui S. jõe rajati Afobakka hej-a pais. 90,5 % (2000) riigi ter-st katab mets. Põhil. riigi lõunaosas on troopi-

Politiline süsteem. S. on parlamentaarne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Presidendi valib 5 aastaks parlament. Kui ükski kandidaat ei saa vajalikku ($\frac{2}{3}$) häälteenamust, valib presidendi Ühendatud Rahvakogu (*De Verenigde Volksvergadering*), kuhu kuuluvad parlamendi liikmed ja kohalike omavalitsuste esindajad. Seadusandlik organ on Rahvuskogu (*Nationale Assemblée*), mille 51 liiget valib 5 aastaks proportsionaalsuse põhimõttel rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsuskabinet liigmed nimetab president. Sisuliselt töötab valitsuskabineti tööd parlamendis valitud asepresident. S-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on S. Rahvuspartei (*Nationale*

Pindala	163 820 km ²
Rahvaarv	501 600 (2006)
Pcalinn	Paramaribo (224 900 el.)
Haldusjaotus	10 ringkonda
Riigikeel	hollandi keel
Rahavõik	Suriname dollar (SRD)
Riigitihtis	SR, SR

Surinàme, S. Vabariik (holl *Suriname, Republiek van Suriname*), a-ni 1948 Hollandi Gua-janaa, riik L-Am. kirdcosas Atlandi ookeani rannikul. S. on L-Am. väikseim iseseisev riik. Pind (1707 km) Prantsuse Guajanaa (510 km), Brasiilia (597 km) ja Guyanaga (600 km); rannaõuone pik-kus 386 km. Riigi lõunaosas peetakse piirivaidlusi Guyana ja Prantsuse Guajanaaga.

Surname

line vihmamets (selva), kus kasvab ka vääriskuulide. Rannikumadalikul on savanni, rannikul mangrove. Suur osa S. loomadest elutseb metsas, palju on endeeme. Imetajaid on 180, linde 720 (pesitsejaid 235), roomajaid 141 ja kahepaikseid 86 liiki (palju on nn. noolemürgikondi). S. olulisimad maa- ja loomade on boksiit (varu on ammendumas) ja kuld, leidub ka nikli-, vase- ja rauamaaki, platinat, teemantide ning rannikumeres naftat (selle tõttu on piiratud Guyanaga). S-s on 23 KA-d, sh. 1 LP. Kesk-S. LKA (2000) ja Paramaribo südalinn (2002) kuuluvad UNESCO maailmapärandi nimistusse. Suurim keskkonnaprobleem on liigne metsamets (pms. ekspordiks mineva vääriskuidu tõttu). **Rahvastik.** Rahvastik on kirev. Kõige rohkem on indlast ja Jaavalt sissetoodud farmitöölise järglasi ning neegerkreole, vihmametsades elavad maroonid ehk nn. võsaneegrid. Vähem on indiaanlasi, hiinlasi ja hollandlasi. Peale hollandi keele räägitakse inglise kreoolkeelt *sranan*'i ehk S. keelt, mis on mitme keele (inglise, hollandi, portugali ja Lääne-Aafrika keelte) segu. Indiaanlased ja neegrid kõnlevad omi keeli, turisminduses kasut. laialdaselt inglise ja hispaania keelt. 48 % rahvastikust (pms. neegerkreoolid ja neegrid) on kristlased, 27 % hindustid ja 20 % muslimid, 5 % on hõimuusklikke. Keskmine asustustihedus on Lad-Am. väiksem (3 in./km²), tihedaimalt on asustatud rannikumadalik ja kaevanduste ümbrus (4 %-l terr-st elab 90 % rahvastikust). Ehkki ühe naise kohta sünnib 2,3 last, on rahvastiku kasvutempo aeglane (0,2 % aastas). See tuleneb pms. väljarändest (2006 lahkus riigist 1000 el. kohta 8,8 in.). Kõige rohkem surinamelasi elab Hollandis (2 % Hollandi rahvastikust, 2004). Kirjastajaid oli 2003. a. 88 % täiskasvanutest. **Majandus.** S. majandus põhineb boksiidi kaevandamisel ja alumiiniumi tootmisel, põllundusel, kalatundusel ning metsandusel. Elatustase on seal kõrgem kui mitmes teises Lad-Am. riigis. S. on maailma 10 suurima boksiiditootja hulgas (2004. a. 42 mln. t), sealne boksiit on omadustelt maailma parim. Osa boksiiti veetakse välja maagina, osa töödeldakse alumiiniumoksiidiks. Tähtsaim alumiiniumi tootmise ettevõtte on USA firma ALCOA tütar-ettevõtte SURALCO. Heal tasemel on elektrienergiat. 2003 toodeti 2,01 mln. ja tarbiti 1,87 mln. kWh elektrienergiat. Kaevandatakse ka kulda ja teemantide ning ammutatakse naftat. Haritavat maad (0,4 % terr-st, 2005) on ainult rannikul. Tähtsaim

põllukultuur on riis, kasvat. ka maisi, maniokki, maapähklit, köögivilja ja tsitrusi, istandustes suhkruroogu, banaani, kookospalmi ning kohvi- ja kakaopuud. Soodne kliima võimaldab saada 2 saaki aastas. Rannavetest püütakse krevette ja kala. Pms. jõgede ääres raiutakse metsa. Paramaribost 40 km lõunas asub rahvusv. lennujaam. Naftajuhtmeid on 51 km (2005), mnt-id 4492 km (1168 km kõvakattelisi, 2002). Teedevõrk on hõre ning suur osatähtsus on siseveeteedel (kokku 1200 km). Paramaribos on meresadam. S. ekspordib kaupa 881 mln. \$ ja impordib 750 mln. \$ eest (2004). Tähtsaimad väljaveokaubad on boksiit, alumiinium, toornafta, kuld, puit, kala, krevetid, riis ja banaanid ning põhilised väljaveomaad Norra, USA ja Kanada. Sisse ostetakse pms. masinaid, naftasaadusi, toiduaineid, puuvilla ja tarbekaupu, põhil. USA-st ja Hollandist. Kiiresti arenev majandusharu on turism. 2004. a. külastas S-t 138 000 turisti.

Ajalugu. S. ranniku avastas 1499 hispaanlane Alonso de Hojeda (Ojeda). Esimese püsiva asunduse rajasid 1651 inglased. Breda rahuga (1667) loovutas Suurbritannia vastutasuks Uus-Amsterdam (praegu New York) eest S. Madalmaadele (vormistati lõplikult 1814–15). 17. saj. keskel hakati suhkruroostanduste tööjõuks sisse vedama neegerorje. Ülestõusude ajal metsadesse põgenenud orjad (maroonid) moodustasid nn. võsaneegrite kogukondi. Pärast orjakaubanduse ja orjuse kaotamist (vastavalt 1808 ja 1863) hakati Indiast, Hiinast ja Jaavalt sisse tooma palgatööjõudu. 1922 anti S-le emamaaga ühinenud ala staatus. 1948–54 tehtud reformidega sai S. Hollandi meretaguse prov-na sisemise omavalitsuse. 25. XI 1975 kuulutati S. iseseisvaks vabariigiks, esimeseks presidendiks sai Johan Henri Eliza Ferrier ja peaministriks Henck Alphonsus Eugène Arron. Pärast iseseisvumist läks u. 1/3 rahvastikust Hollandisse. 25. II 1980 toimus sõjaväeline riigipööre, mille põhjustasid eeskätt indiaanlaste, jaavalaste ja kreoolide vahelised vastuolud. Riigipöördega võimule tulnud Désiré Delano Bouterse keeldus presidendi ametikohast, kuid jäi riigi tegelikuks juhiks. 1985 legaliseeriti erakondade tegevus, 1987 kehtestati uus põhiseadus ning korraldati vabad valimised. Võitis Progressiivse Reformipartei juhitud koalitsioon, kes moodustas järgmisel aastal tsiviilvalitsuse. Kuna valitsusel ei õnnestunud lahendada S. sisepol. ja maj. probleeme, tegi D. D. Bouterse 1990 uue sõjaväelise riigipöörde, kuid tsiviilvõim taastati juba järgmisel aastal. Sellest ajast on S-l olnud demokraatlikult moodust. valitsused. 1992 õnnestus lõpetada aastaid kestnud valitsusvägede ja maruunide vaheline relvavõitlus. Valimistel on juhtivad olnud pms. indiaanlasi ühendav Progressiivne Reformipartei (oli võimul 1991–96 ja a-st 2000) ning Rahvuslik Dem. Partei (1996–2000). 2005. a. parlamendi-valimistel sai pms. kreole esindava S. Rahvuspartei juhitud koalitsioon 23 ja Rahvuslik Dem. Partei 15 kohta. A-st 1975 on S. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 21. VI 2005. ■

Suurbritannia

Pindala	Elanike arv	Haldusüksus	Pindala	Elanike arv	Haldusüksus	Pindala	Elanike arv
(km²)	(2001)		(km²)	(2001)		(km²)	(2001)
		Bracknell Forest	109	109 600	Conwy	1 126	109 800
		Brighton and Hove	83	248 100	Denbighshire	837	93 100
0 002	1 226 500	Bristol	110	380 800	Flintshire	438	148 600
2 029	2 080 200	Darlington	197	97 900	Gwynedd	2 535	116 800
645	1 361 700	Derby	78	221 700	Isle of Anglesey	711	66 700
0 072	7 188 000	East Riding of Yorkshire	2 408	314 800	Merthyr Tydfil	111	56 000
0 276	2 482 800	Halton	79	118 200	Monmouthshire	849	85 000
540	1 076 300	Hartlepool	94	88 700	Neath Port Talbot	441	134 400
902	2 554 400	Herefordshire	2 180	174 900	Newport	190	137 000
		Isle of Wight	380	132 900	Pembrokeshire	1 589	113 000
0 002	382 100	Kingston upon Hull	71	243 400	Powys	5 181	126 400
0 005	479 100	Leicester	73	279 800	Rhondda, Cynon, Taff	424	231 900
0 046	553 600	Luton	43	184 300	Swansea	378	223 200
0 005	674 200	Medway	192	249 700	The Vale of Glamorgan	331	119 300
0 003	502 100	Middlesbrough	54	134 800	Torfaen	126	90 900
0 708	487 800	Milton Keynes	309	207 600	Wrexham	594	128 500
0 047	734 900	North East Lincolnshire	192	158 000	Šotimaa		
0 004	705 600	North Lincolnshire	846	153 000	Region (council area)		
0 042	391 500	North Somerset	374	188 800	Aberdeen	186	211 900
0 226	493 700	Nottingham	75	267 000	Aberdeenshire	6 313	226 900
0 465	1 312 700	Peterborough	343	156 500	Angus	2 182	108 400
0 053	565 000	Plymouth	80	241 000	Argyll and Bute	6 909	91 300
0 079	1 240 800	Poole	65	138 400	Clackmannanshire	159	48 100
0 043	1 034 900	Portsmouth	40	186 900	Dumfries and Galloway	6 426	147 800
0 708	493 100	Reading	40	143 200	Dundee	60	145 400
0 044	1 331 100	Redcar and Cleveland	245	139 200	East Ayrshire	1 264	120 300
0 003	1 135 800	Rutland	382	34 600	East Dunbartonshire	175	108 300
0 005	610 300	Slough	33	119 100	East Lothian	679	90 200
0 001	647 600	South Gloucestershire	497	246 000	East Renfrewshire	174	89 400
0 001	754 300	Southampton	50	217 600	Edinburgh	264	449 000
0 071	797 900	Southend-on-Sea	42	160 500	Eilean Siar	3 071	26 500
0 004	630 400	Stockton-on-Tees	204	178 600	Falkirk	297	145 300
0 013	307 400	Stoke-on-Trent	93	240 400	Fife	1 325	349 800
0 005	748 800	Swindon	230	180 200	Glasgow	175	578 700
0 005	605 900	Telford and Wrekin	290	158 500	Highland	25 659	208 900
0 008	570 100	Thurrock	163	143 200	Inverclyde	160	84 200
0 007	283 300	Torbay	63	130 000	Midlothian	354	81 000
0 451	498 700	Warrington	181	191 200	Moray	2 238	87 000
0 020	807 100	West Berkshire	704	144 500	North Ayrshire	885	135 800
0 001	669 400	Windsor and Maidenhead	197	133 500	North Lanarkshire	470	321 200
0 003	1 059 500	Wokingham	179	150 400	Orkney saared	990	19 200
0 075	506 200	York	272	181 300	Perth and Kinross	5 286	135 000
0 205	433 500	Wales			Renfrewshire	261	172 900
0 740	542 200	Tervikomavalitsus (unitary authority)			Scottish Borders	4 732	107 000
		Blaenau Gwent	109	70 000	Shetland	1 466	22 000
		Bridgend	251	128 700	South Ayrshire	1 222	112 200
		Caerphilly	278	169 600	South Lanarkshire	1 722	302 300
0 07	137 600	Cardiff	139	305 200	Stirling	2 187	86 200
0 05	142 300	Carmarthenshire	2 394	173 700	West Dunbartonshire	159	93 300
0 46	163 600	Ceredigion	1 792	75 300	West Lothian	427	159 000

ni, hiljem aga jäävad lihtliikmeiks. A-ni 2008 on alamkoda ühtlasi S. kõrgeim kohtuorgan. Alamkoja liikmed valib enamusvalimistel 5 aastaks mitter. Poliitiliselt on olulisem alamkoda, ülemkoda võib seaduseelnõude vastuvõtmist edasi lükata. Valida võivad vähemalt 18-aastased. S-s on mitmeparteisüsteem, juhtivaid erakondi on kaks: Liberaalsed Partei (Labour Party) ja Konservatiivne Partei (Conservative Party). Mõjukas parlamendipartei on ka Liberaaldemokraadid (Liberal Democrats). Valitsusjuht on peaminister (tavaliht valimised võitnud erakonna esimees), kelle ametab monarh. Valitsus on vastutav alamkoja ees. Ühtset kohtusüsteemi S-s ei ole, Inglismaal, Walesis, Šotimaal ja P-lirimaal on eraldi kohtud.

Kohtusüsteemi reformitakse. Lordkantsleri (Lord Chancellor) asemel haldab a-st 2003 kohtuid põhiseaduslike küsimuste ministeerium. Ühtse dokumendina kirjutatud põhiseadust S-l ei ole, selle asemel on põhiseaduslikud aktid Suur Vabaduste Harta (Magna Charta Libertatum, 1215), Õiguste Petitsioon (Petition of Right, 1628), Isikuvabaduste Akt (Habeas Corpus Act, 1679), Õiguste Bill (Bill of Rights, 1689), Troonipärimisseadus (Act of Settlement, 1701), parlamendi seadused ning üldise õiguse pretsedendid. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on S. vaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub S. maailmas 11. kohal.

Sümboolika. Pärast seda kui Šotimaa ja Inglismaa ühinesid personaaluniooniks (1603), ühendati

asustab eripärane hekielustik). Kesk-Inglismaale ja L-Walesile iseloomulikud tehismaastikud on endiste söekaevanduste rekultiveeritud puistangute ja aherainemägede alad. S-s elab 50 liiki imetajaid. Suuri kiskjalisi ja metssiga ei ole. Tuhkur, metsnugis ja metskass on levinud kohati. Loodusesse on taasatud kabehirv. Sissetooduna või tarandikest lahti püüsenuna ja aklimatiseerununa elavad S-s bennetti lüngara, vesihirv, hiina muntjak, tähnihirv, hall-
 otis, kudel ja mink. Inglastele omane ja igipõline loortega peetav rebasejaht on juulist 2006 keelatud. Linnade on kohatud 587 liiki, pesitsejaid on 229 liiki; palju on paigalinde ja hulgaliselt ka mujalt tulnud talvlinde. Roomajaid (arusisalik, paiguti kivisisalik, vasikass, rästik, harilik nastik, äärmises lõunaosas harilik silenastik) ja kahepaikseid (hari-, tähnik- ja niivõrdlik, harilik kärnkonn, paiguti kõre ja rohu-
 konn) on vähe. Tähtsaim maavara on kivisüsi. Osa maardlaid on kas ammendatud või on kaevandamine maj. põhjustel lõpetatud. Kaevandamisväärtet kivisüsi on hinnangute järgi u. 50 mrd. t. Suurimad kivisüsi maardlad asuvad Kesk-Inglismaal Manchesteri, Leedsi ja Birminghami ning P-Inglismaal Newcastle'i ümbruses, L-Walesis ja Kesk-Šoti madalikul. Rikkalik varu on ka Põhjamere all. Alates 1975. a-st on Põhjamere nafta- ja gaasimaardlad kasutusel. Lõpetatud on raua-, vase- ja tinamaagi kaevandamine. Viimase poolest oli eriti tuntud Cornwalli ps., mis oli sajandeid Euroopa peamisi tinasulatuspiirkondi. S. on arenenud keskkonnahoiuga riik. Erinevat tüüpi kaitsealasid on S-s 6000 (hõlmavad 12 % riigi terr-st), sh. 15 RP-d (hõlmavad üle 20 300 km²; neist 10 Inglismaal, 3 Walesis ja 2 Šotimaal). Omapäraseid kaitsealasid on Cornwalli ps-e ja Walesi ranniku pärandkooslused. S-s on 9 BKA-d; 27 objekti on UNESCO maailmapärandi nimistus.

Rahvastik. S. on Euroopa tihedaimalt asustatud riik; rahvastiku keskmine tihedus on 248 in./km². Tihedaim on asustus Inglismaal (383 in./km²), Walesis elab keskm. 142, P-Iirimaa 125 ja Šotimaal 65 in./km². Šoti mägismaal Highlandis on rahvastiku tihedus kõigest 8 in./km². Kogu riigi rahvastikust elab 83,7 % Inglismaal, 8,5 % Šotimaal, 4,9 % Walesis ja 2,9 % P-Iirimaa. Šotimaa rahvastikust elab Kesk-Šoti madalikul. Suur-Londonis

ning 5 linnkrahvkonnas (West Midlandsis, Suur-Manchesteris, Merseyside'is, L-Yorkshire'is ja Lääne-Yorkshire'is) elab kokku 16 900 000 in. ehk ligi kolmandik Inglismaa rahvastikust (2001). S-s sündinuid on 91,7 % rahvastikust (2001). Riigi ametlik statistika määrab etnilise kuuluvuse nahavärv ja päritolumaa järgi. Selle alusel on 92,1 % rahvastikust valged (Inglismaal 91 %, Walesis ja Šotimaal 98 %). Mitmevalgetest on enim indialasi (1 mln.), pakistanlasi (0,7 mln.) ja Kariibi piirkonnast sisse rännanud neegreid (0,6 mln.). Londoni piirkonnas ja Kesk-Inglismaa linnades (nt. Birminghamis) on muulaste osatähtsus nii suur, et nad on hakanud mõjutama nende linnade tänavapilti ja elulaadi. 45 % mitmevalgetest elab Londonis, seal elab ka kolmveerand sisse rännanud iirlastest. Briti saarte päritolu inimesed määratlevad end enamasti päritolupaiga alusel (inglased, šotlased, uelsslased, iirlased), 14 % Walesi rahvastikust peab end rahvuselt uelslasteks. Üldkasutatav keel on inglise keel, kõmri ehk uelsi keelt valdas 2001. a. rahvaloenduse andmeil 27 % Walesi rahvastikust. Gaeli keele murdeid rääkivaid šotlasi arvatakse olevat 60 000. Aastail 1951–2001 suurenes S. rahvaarv 20,4 % võrra. Varasem valdavalt Ameerikasse ja Austraaliasse suundunud väljaränne asendus pärast II maailmasõda sisse rändega (pms. endistest asumaaedest). Alates 1962. a-st on Rahvaste Ühenduse maadest mitmevalgete sisse rännet ja S. kodakondsuse saamist piiratud, seetõttu sai 1970. a-il taas ülekaalu väljaränne. S. on Euroopa suurim põgenike sihtriik. 2002. a. aastas sündis 86 000 pms. Iraagist, Zimbabwe, Afganistanist ja Somaaliast pärit välismaalast. Loomulik üve on olnud viimastel aastakümnetel pidevalt positiivne. 2002. a. sündis 41 % lastest väljaspool abielu (1961. a. 6 %). Loomuliku ja rändelõbe erinevustest tulenevalt suurenes 1951–2003 S. rahvastikus Inglismaa ja P-Iirimaa osatähtsus (vastavalt 82 %-lt 83,7 %-le ja 2,7 %-lt 2,9 %-le) ning vähenes Walesi ja Šotimaa osatähtsus (vastavalt 5,2 %-lt 4,9 %-le ja 10,1 %-lt 8,5 %-le). 2005. a. moodustasid alla 15-aastased rahvastikust 17,5 %, 15–64-aastased 66,8 % ja üle 65-aastased 15,8 %. Usutunnistuse järgi on 29 % S. rahvastikust anglikaanid (anglikaani kirik on Inglismaa riigikirik), 17 % muud protestandid, sh. presbüterlased (presbüterlik kirik on Šotimaa riigikirik), metodistid ja baptistid, ning 11 % katoliiklased. Muslimeid on 1 590 000, hinduiste 560 000 ja sikhse 340 000. 41 % rahvastikust ei seosta end ühegi usuga. P-Iirimaa rahvastikust on 53 % protestandid ja 44 % katoliiklased. ÜRO inimarengu aruande järgi oli S. 2006. a. maailmas 177 riigi seas 18. kohal. Kirjasaajaid on 99 % rahvastikust. Koolikohustus kehtib 5–16-aastastele. Enamik koole on riiklikul ülalpidamisel. Tervishoiukulutused moodustavad SKT-st u. 7,5 %. Tervishoid tugineb ravikindlustusele. 2002. a. oli riigis 1 arst 557 el. ja 1 haiglakoht 245 el. kohta.

Majandus. S. on kõrgelt arenenud majandusega riik. SKT poolest elaniku kohta kuulub S. maailma

teise kümne lõpu. Viimaseil aastakümnel on S. majanduse areng olnud turumajandusriikide seas edukaimaid ja stabiilseimaid. Päljudest Lääne-Euroopa riikidest erinevalt õnnestus S-I 21. saj. alguses maj. seisakut vältida. SKT väärtuselt on S. tõusnud USA, Jaapani ja Saksamaa järel maailmas 4. kohale (1990 jääd maha ka Prantsusmaast ja Itaaliast). Inflatsioon on alates 1997. a-st olnud alla 2%. Tööpuudus on viimastel aastatel olnud u. 5%, see on EL-i keskmisest väiksem. Suhetiselt suurest avaliku sektori eelarve puudujäägist (2003. a. -3,3%) hoolimata on S. avaliku sektori võlg EL-i väikseimad (39,8%). Üldine maksumuus (maksud ja sotsiaalmaksud) oli 2003. a. 39,9%. Välisinvesteeringute lähtemaana on S. maailmas 4. (108 mrd. \$) ja sihimaana 5. kohal (86 mrd. \$, 2001-02). Pärast II maailmasõda on S. majanduses toimunud väga suured muutused. Varasemast omamaisele kivisöele tuginev majandus on kujunenud ajakohane kõrgetehnoloogilisele tootmisele ja teenindusharudele tuginev majandus. Kivisöe kaevandamine on kunagiste tippaegade võrreldes (1913 ligi 300 mln. t) vähenenud 10 korda ja söe kaevandamisega seotud töötajate arv 100 korda, u. 1 mln-st 10 000-ni. Varasemate kivisöe kaevandamise piirkondade (Midlands, Lancashire, Yorkshire, Kird-Inglesmaa, L-Wales, Kesk-Sotimaa) majandus on ümberkorraldatud või ümberkorraldamisel. Seda mõda on muutunud ka kaevandusvaldkonnas ja keskkonnaseisund. A-st 1967 ammutatakse Põhjamere põhjast maagaasi ja a-st 1975 naftat. Tarbitud energiat moodustab 38,6% maagaas, 35% naftat ja 16,6% kivisöel põhinev energia, 9% tuumaenergia ning 0,8% vee-energia (2002). Elektrienergia toodet 2002. a. 388 mrd. kWh, pms. maagaasist ja kivisöest (sarnal aastal toodi 23 mln. t kivisütt sisse). Tuumaajamade koguvõimsus on 12 GW (23 energiaploki), selle poolt on S. maailmas 9. kohal. Vähenev on ka kohalikku kivisütt ning kohalikku ja sisseveetud rauamaaki tarbimise musta metallurgia ning metaliitumise masinavabrikud (sh. laevaehtituse) osatähtsus. Malmi tootmine vähenes 1970-2002 17,7 mln. t-st 8,6 mln. t-ni ja terasestootang 28,6 mln. t-st 11,7 mln. t-ni. Masinavabrikute põhivarud on kõrgetehnoloogiale tuginevad elektroonika- ja info-tehnoloogiatootus ning lennuki- ja pikaajalisest seisakust üle saanud autotootus (2002. a. valmis-tati 1 629 700 sõidu- ja 191 300 veoautot). Tähtsuseit teine tööstusharu on naftat tarbitv keemiatööstus. Oluiselt on vähenev kerge tööstuse osatähtsus - 1920. a-il oli seal rakendatud peaaegu sama palju inimesi kui praegu kogu tööstuses. Tööstuses ja ehituses hõlvatute osatähtsus on viimase vee-randsaja aastaga vähenev 2 korda (1980 oli neid 40,9%). Kunagised tööstuspiirkonnad ja -linnad on kujunenud tänapäevaseks majanduskeskuseks, kõige väärtuslikumalt on vanade tööstuspiirkondade majanduse uuendamine kulgenud Kird-Inglesmaal (Newcastle'i piirkonnas), Sotimaal (Glasgow' piirkonnas), L-Walesis ja P-Iirimaa

(Belfasti piirkonnas). Teenindavates majandus-riikides seas esikohal. S. (eelkõige London) on endiselt Euroopa rahanduskeskus. S. pank Corporation (Hongkong and Shanghai Banking Corporation Holdings, l. kohal), Royal Bank of Scotland Group (2.), Barclays (5.), HBOS (7.) ja Lloyds TSB (10.) - kuuluvad turuväärtsuse alusel (1. III 2005 seisuga) Euroopa kümne suurima pangaga hulka. Riigis on hästi arenenud mnt- ja rdt-võrk. Mnt-de ja rdt. kogupikkus on vastavalt 372 000 ja 7200 km. Lennuajamu on 334, neist 197 on kavasakateradega. Reisiare arvult on suurimad Londoni lennujaamad Heathrow (2004. a. 67,3 mln. reisijat, maailma 3., Euroopas esikohal), Gatwick (31,5 mln.) ja Stansted (20,9 mln.), ning Manches-teri lennujaam (21,3 mln.). Sadamate kogukäive oli 2002. a. 558 mln. t, sh. Grimby ja Immingham 55,7, London 51,2 ning Tees ja Hartlepool 50,4 mln. t. Põllum-e tootlikkus on kõrge, selle põhjalu on loomakasvatuse, piimatootangult on S. Euroopas 4. ja lihatootangult 6. kohal. Kasvat. teravilja, suhkrupeedi, kartulit ja köögivilja. Tarbitavaist toiduainetest u. 60% on omamaised. Väljaveo väärtuse ja SKT suhe on 17% ning sisseveo väärtuse ja SKT suhe 21% (2003). Väljaveo maksumu-sel on rlik maailmas 6. ja sisseveo maksumu-sel 4. kohal. Väljaveo väärtusest 43% moodustavad masinad ja veevahendid ning 17% keemiatooted. Sisseveo on masinate ja veevahendite osatähtsus 42%. 2002 külastas S-i 24,2 mln. turisti.

Ajalugu. L-Inglesmaa Boxgrove'i asulakoha arheoloogilised leiud pärinevad Achue'i kultuurist ning nende vanus on u. 500 000 aastat. Londoni läh. Swanscombe'is avastatud luustikuajandusel (vanus u. 300 000 aastat) on varase neandertallase tunnusjooni. Clactoni leiud puudust odaots (va-nus u. 200 000 aastat) on Euroopa vanimaid. Jääaja lõpul (u. 13 000 a. e. Kr.) tulid mandrilt - tol ajal ilmselt mööda kuiva Põhjamere põhja - Creswelli kultuuri asukad. Hiljemalt 7000 e. Kr. levis asustus Sotimaal ja P-Iirimaa. IV a-tuh. algul e. Kr. kuju-nes mandri mõjul viljelusmaj. Windmill Hilli kul-tuur. III a-tuh. e. Kr. tekkinud kellipeakrite kultuuri asukad maisid oma sumuid pikkadesse (kuni 0,5 km) kaabastesse. Rajati ka monumentaalseid

Valitskond	1850
rid (%)	1913
USA	1938
Saksamaa	1950
Prantsusmaa	1960
Holland	1970
Belgia	1980
Hispaania	1990
Saksamaa	2003

Kivisöe kasutus	1850
1913	1938
1950	1960
1970	1980
1990	2003

Linnulih	1970
Lambaliha	1980
Sealiha	1990
Veiselih	2000
Pim	2003

Teravil	1970
sh. nisu	1980
Pollumajandus	1990
(tuh. t. 2003)	2000
1970	2003

Aasta	1970
Nafta	1980
tootmine	1990
1970	2000
1980	2003

Portsmouth	1970
dokides	1980
suuri sõjala	1990
1970	2000
1980	2003

negatiivseti, enamikku neist kasutati matmis-
sõn, kuid nende hulgas on ka suuri kultusrajatisi
(Stonehenge, Avebury). III a-tuh. keskpaiku e. Kr.
võeti kasutusse vaskesemed ning pronksiajal (u.
2200–700 e. Kr.) hakati rajama riskülikukujulisi
põllulappe (nn. kelti põllud). Alates u. 700 e. Kr.
on jälgitav tugev mandril kujunenud (pms. keltide)
Hallimati kultuuri ning alates 5. saj-st e. Kr. La
Tène'i kultuuri mõju. Hakati rajama võimsaid,
enamasti mitmekordsete vallidega linnuseid, mil-
lest tuntum on u. 500 e. Kr. ehitatud Maiden
Castle (Dorsetis). Tõenäoliselt saabus Inglismaale
mandril lähtunud uusasukaid, viimasena tulid I. saj.
e. Kr. belgid. 55 ja 54 e. Kr. sooritas kaks retke
Britanniasse Julius Caesar ning I. saj. p. Kr. vallu-
tas Rooma riik L- ja Kesk-Inglismaa; kaitseks
Sotimaa elanike vastu ehitati 2. saj. Hadrianuse
vall. 400 lahkusid roomlased Britanniasst ja korras-
tatud majandus varises kokku. 5. saj. keskpaiku
tungis Euroopa mandrilt Inglismaale germaanlasi
(anglid, saksid, jüüdid ja friisid), kes 7. saj. algu-
selt alistasisid britid. Inglismaale asunud germaani
võimad sulasid aja jookkul kokku anglosaksideks.
6. saj. lõpul ja 7. saj. alguses tekkis 7 anglosaksi
kuningriiki: Sussex, Wessex, Essex, Kent, East
Anglia, Mercia ja Northumbria. 8. saj. lõpul alga-
sitiid. Taanist lähtunud viikingite (normannide)
Sotimaa. Normannid alistasid Inglismaa põhja- ja
idallas suure maa-ala (Danelaw' ala) ning rajasid
selle oma asundusi, millest tuntuimad oli York
(viikingite Jörvik). 825–829 alistas Wessexi kun.
Egbert teised anglosaksi kuningriigid, ühendatud
riiki hakati nimetama Inglismaaks (lad *Anglia*).
See riik tugevnes eriti Alfred Suure [871–899]
ajal. 1066 tungis Inglismaale Normandia hertsog
Guillaume ning purustas Hastingsi lahingus viima-
se anglosaksi kun-a Harold II väe. Guillaume'ist
sa Inglismaa kun. William I Vallutaja, kes pani
aluse Normandia dünastiale [1066–1154]. Pärast
Normandia dünastia hääbumist troonile saanud
Henry II rajas Plantagenetide dünastia [1154–
1299], kellele kuulusid suured alad Prantsusmaal.
Inglise kun-d alistasid osa Iirimast ja Walesist.
John Maata [1199–1216] ebaõnnestunud välispoli-
itika kaotas suure osa oma Prantsusmaa-valdus-
test, omavoli ja ülemäärased maksunõudmised
vallandasid parunite ülestõusu, mida toetasid rüüt-
lid ja linlased. Kuningas pidi 15. VI 1215 alla

kirjutama oma võimu piiravale Suurele Vabaduste
Hartale. Kui Henry III püüdis akti rikkuda,
puhkes kodusõda (1263–67), mille kestel kutsuti
1265 kokku esimene Inglismaa parlament. 1297
sai parlament õiguse määrata makse. Inglismaal
kujunes seisuslik monarhia. 12.–13. saj. sulandu-
sid anglosaksid ja vallutajatest normannid, kes
rääkisid prantsuse keelt, inglaseks, kujunes inglise
keel, mis sai üldiseks kõnekeeleks. Prantsusmaa-
vastane Saja-aastane sõda (1337–1453) kulges
vahelduva eduga, lõppes aga Inglismaa kaotusega:
Plantagenetid kaotasid oma Prantsusmaa-valdu-
sed, ainult Calais jäi a-ni 1558 Inglismaale.
1348.–49. a. katkupeideemia ja sellele järgnenud
uute puhangute tagajärjel suri üle kolmandiku
S. rahvastikust. 1381 vallandus Wat Tyleri üles-
tõus, mis haaras suure osa Inglismaast; ülestõus
suruti maha. 1399 kukutati Richard II ja võimule
sai Lancasterite dünastia [1399–1471]. Lancaste-
rite ja Yorkide vahel puhkes trooni pärast võitlus,
mis kasvas kodusõjaks – Rooside sõjaks; sõja järel
tõusis võimule Tudorite dünastia [1485–1603].
Tudorite ajal tugevnes Inglismaal absolutistlik ku-
ningavõim. Henry VIII [1509–47] tegi Inglismaal
reformatsiooni ja rajas anglikaani kiriku. Mary I
[1553–58] ajal taastati ajutiselt katoliiklus. Eliza-
beth I [1558–1603] ajal sai anglikaani kirik taas
riigikirikuks. Asutati mitu kaubakompaniid (Mosk-
va, Levandi, Inglise Ida-India). Valitsuse toetus
pms. Hispaania-vastasele piraatlusele (Francis Dra-
ke jt.) ning Madalmaade rev. põhjustasid konflikti
Hispaaniaga. 1588 purustas Inglise laevastik His-
paania laevastiku – Võitmatu Armaada – riismed.
Seejärel sai Inglismaa võimsaks mereriigiks. 1603
tõusis troonile Stuartite dünastia. Charles I [1625–
49] valitsuse ajal vallandus parlamendi ja kuninga
konfliktist Inglise kodanlik rev. Kahes kodusõjas
(1642–46 ja 1648) sai kuninga sõjavägi Oliver
Cromwelli juhitud parlamendi sõjaväelt lüüa. 30. I
1649 Charles I hukati. 19. V 1649 kuulutati Inglis-
maa vabariigiks (*commonwealth*), võim läks pms.
kodanlust ja uusaadlit esindavate protestantide ehk
independentide kätte. 1653–58 valitses O. Crom-
well lordprotektorina. 1649–52 surus ta maha Iiri-
maa ülestõusu ja 1652 liitis Inglismaaga Šotimaa.
Hispaaniaga sõdades (1654–59) vallutati Jamaica.
1660 Stuartite võim taastati. Kun. Charles II
[1660–85] ja seejärel James II [1685–88] püü-
sid taastada absolutismi ja katoliiklaste pol. posit-
sioone. Nende välispoliitika oli Prantsuse-meelne.
Selle vastu tekkis parlamendiopositsioon – vii-
gide partei (kuningat toetasid toorid). 1688. a.
nn. Kuulsa rev-iga kutsuti James II asemel troonile
tema tütar Mary ja selle abikaasa Madalmaade
aschaldur Oranje Willem (William III). 1689 võttis
parlament vastu Õiguste Billi, mis keelas kuningal
ilma parlamendi loata koguda makse ja pidada ala-
list sõjaväge, kindlustas vabad parlamendivalimised
ja keelas katoliiklastel troonile tõusta. Inglismaa
hakkas ajama Prantsusmaa-vastast poliitikat. Hispa-
ania pärilussõjas (1701–14) vallutas Inglismaa 1704
Gibraltari ja osa Prantsusmaa Ameerika-valdustest.

Hakkas kujunema Briti koloniaalimpeerium. 1707 muudeti Inglismaa ja Sotimaa personaalunioon reaalluniooniks ja riigi ametlikuks nimeks sai Suurbritannia. 1714 tõusis S. troonile Hannoveri dünastia [1714—1901]. Selle esimestel kuningatel polnud mõjuvõimu. Võim läks parlamendile, valitsus muutus kuningast sõltumatuks. Parlamendis võitlesid viigid ja toorid. 1714—70 olid (vahetageadega) võimul viigid. S. võitis osa Austria pärilussõjast (1740—48) ja Seitsmeaastasest sõjast (1756—63) ning vallutas Prantsusmaal Kanada ja osa Louisiana ning Hispaania Florida (lõplikult kinditati nende kuulumine Suurbritanniale Pariisi rahulepinguga 1763). 18. saj. II poolel hakati vallutama Indiat. 1760 algas S-s tõustuslik pööre, mis jõudis põhil. lõpule 19. saj. keskpaiku. S. muutus maailma tähtsaimaks tööstusriigiks. P-Arm. asumaade iseseisvussõjas (1775—83) sai S. lüüa ja pidi Versailles' rahuga (1783) tunnustama USA iseseisvust. Suure Prantsuse rev-i mõju vastu astus karmilt William Pitt jun-i valitsus (1783—1801). 1801 jõustus S. ja Iirimaa ünioon — riigi nimeks sai S. ja Iiri Ühendkuningriik. 1793 alustas S. sõda Prantsusmaga, see kestis (vahetagea 1802—03) a-ni 1815 (Napoleoni sõjad). Napoleon I kava vallutada S. dessandiga nujas Horatio Nelson, kes võitis Trafalgar'i lahingus (1805) Prantsusmaa ja Hispaania ühinenud laevastikku. Viini kongressi otsustega (1815) sai S. Kapimaa, Tseloni (Sri Lanka), Malta jmt. ala. Merel oli S. ülevõim täielik. Riigi majanduse arenemist soodustas 19. saj. auru-laevade ja rdt. kiire areng; esimene avalik rdt. laevati Inglismaal 1825. 1870 andis S. 32 % maailma tööstustoodangust. 1830 asutati viligide asemele Liberaalne Partei ja 1839 tooride asemele Konservatiivne Partei. 1833 keelati Briti asumaa del orjapidamine. Kuninganna Victoria valitsemise ajal [1837—1901] olid pms. võimul kas liberaalid või vabameelsed konservatiivid. S. koloniaalimpeerium laienes tunduvalt. 1841 vallutati Hongkong, 1843 vallutati Natal, koloniseeriti Austraalia ja Uus-Meremaa ning alustati India ja Birma. Venemaaga tekkimud vastuolud põhjustasid Krimmi sõja (1853—56). Jätkus impeeriumi laiendamine. 1878 saadi Türgist Küpros. 1882 okupeeriti Egiptus (ametlikult jäi Egiptus Türgi vasallriigiks). 1898—99 hävitati Sudaanis mahdistide riik ja S. vallutas Sudaani. Seejuures tekkis konflikt Prantsusmaga (Fašoda konflikt 1898). Aafrikas muudeti Briti impeeriumi osadeks Basuutoomaa (1868), Suulimaa (1879), Beetsuaanamaa (1885), Rodeesia, Njassamaa ja Keenia (1885—95), Uganda (1890—96), Svaasimaa (1902), Nigeeria (1885—1903) ja Ghana (1901). Inglise-Buuri sõja (1899—1902) tagajärjel liideti Briti impeeriumiga Oranje ja Transvaal. 19. ja 20. saj. vahetusel aeglustus tööstuse areng. Tööstustoodangu mahult jõudis S-st enne algul USA, seejärel Saksumaa. S. säilitas oma positsiooni maailma tähtsaima kaubandus- ja majanduskeskuse. 1900 asut. Leiboristlik Partei sai mõistaks tööliiskerkomaks. 1902—05 olid suhted konservatiiv. 1905—15 liberaalid. 1902

solimis S. hindu Jaapaniga (Venemaa vastu). See-
järele sai ülekala Saksa-aastane poliitika:
1904 sõlmiti liit Prantsusmaaga, 1907 Vene-
maaga; pandi alus Antandile. I maailmasõja puh-
kemise järel kuulutas S. 4. VIII 1914 Saksa-
sõja. 1915 loodi kolme partei (liberaalid, konser-
vatiivid ja leiboristid) koalitsioonivalitsus, mille
peaminister oli 1915—16 Herbert Henry Asquith
ja 1916—18 David Lloyd George. See kehtestas
1916 üldise sõjaväekohustuse ja surus maha liiri
ülestsõnu (1916). Koos liitlastega väljus S. 1918
I maailmasõjast võitjana. Rahulepingute alusel sai
S. mandaatmaadena suurema osa Saksa-
maid ning varem Türgile kuulunud Iraagi, Trans-
jordaania ja Palestiina. Leiboristlik Partei tu-
genes. 1922—24, 1924—29 ja 1935—40 olid
võimul konservatiivid, 1924 ja 1929—35 leiboris-
tid. 1918 kehtestati üldine valimisõigus: mees-
elates 21. eluaastast, nais- elates 30. eluaastast
(1928 said naised valimisõiguse samuti alates 21.
eluaastast). Rahvusliku vabadussõjakumise surve-
pidi S. andma 1921 Iirimale dominiiooni õigused,
P-Iirimaa jäi S. koosseisu (nigi ametlikuks nimeks
sai S. ja P-Iiri Ühendkuningrik). 1922 iseseis-
vus Egiptus (sima jäi Inglise sõjavägi), 1932
Iraak. 1926 tunnustati metropoli ja dominiio-
nide (Austraalia, Kanada, Uus-Meremaa, L-Aaf-
rika Liidu, Newfoundlandi ja a-ni 1937 Iirimaa)
võrdõigustlikkust, 1931 vormistas selle Westminsteri
statuut. 1929—33. a. majanduskriisi mõju
aitasid leevendada kaubandussidemed Briti impee-
riumi maadega. Natsionaalsotsialistide võimuletu-
lek Saksa- 1933 ja sellele järgnenud Saksa-
sõjalise võimsuse kiire kasv hakkasid ohustama S.
huve. Arthur Neville Chamberlain püüdis lepitus-
poliitikaga S., Prantsusmaa ja Saksa-
sõda ära hoida. 1938 osales ta Müncheni kokku-
ppe sõlmimisel. Pärast Saksa-
Poolale (I. IX 1939) kuulutas S. 3. IX 1939 Saksa-
maale sõja. Algujal S. passiivseks, tema maadest-
said Norras ja Prantsusmaal liitla. 1940 moodusta-
ti Winston Leonard Spencer Churchilli koalitsioo-
nivaltisus, mis hakkas energiliselt juhtima S. kait-
set. 1940.—41. a. õhulahingutes (m. lahing Inglis-
maa pärast) ei suutnud Saksa-
õhujõud võitla

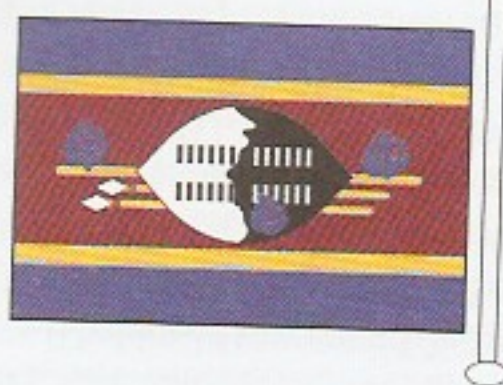
Dover Publications

1422–41, 1470–71	1660–85	Charles II
Henry VI	1685–88	James II
1461–70, 1471–83	1689–1702	William III ja Mary II (a-ni 1694)
Edward IV	1702–14	Anne
1483–85	1714–27	George I
1485–1509	1727–60	George II
1509–47	1760–1820	George III
1547–53	1820–30	George IV
1553	1830–37	William IV
1553–58	1837–1901	Victoria
1558–1603	1901–10	Edward VII
1603–25	1910–36	George V
1625–49	1936	Edward VIII
1649–60	1936–52	George VI
(Commonwealth)	1952–	Elizabeth II

saavutada, see hoidis ära Saksamaa dessandi S-sse. Det. 1941 ründas Jaapan USA ja S. Aasia ja Vaikse ookeani valdusi, USA ja S. kuulutasid Jaapanile sõja. Stalingradi lahing (1942–43) ning USA ja S. P-Aafrika-dessant töid sõtta pöörde. 1945 tungisid S. ja USA väed Itaaliasse; Itaalia väljus sõjast. 6. VI 1944 tegid S-s asuvad USA ja S. väed dessandi Prantsusmaale Normandiasse, peagi vabastati Prantsusmaa Saksa vägedest ja R.V. 1945 sundisid liitlased (S., USA, Prantsusmaa ja NSV Liit) Saksamaa kapituleeruma; 14. VIII 1945 kapituleerus Jaapan. II maailmasõja tagajärjel niirgenes S. maj. ja pol. positsioon tunduvalt. Väljas Briti impeeriumi lagunemine: 1946 loobus S. Transjordaania mandaadist, 1947 sai iseseisvuse Briti India (India ja Pakistan), 1948 iseseisvusid Birma ja Tseilon (Sri Lanka), samal aastal loobus S. Palestiina mandaadist. 1950.–60. a-il iseseisvusid peaaegu kõik ülejäänud S. asumaad. Enamik neist jäi Rahvaste Ühendusse. Sõjajärgse külma sõja olukorras tihenes S. ja USA koostöö. 1948 liitus S. Marshalli plaaniga ja osales Brüsseli pakti (a-st 1955 Lääne-Euroopa Liit) sõlmimises. 1949 osales S. koos USA-ga NATO asutamises. 1956 tungis S. koos Prantsusmaa ja Iisraeliga Saksale Egiptusele (Suessi kriis), kallaletung lõpetas nurjumisega. Pärast II maailmasõda on S-s olnud olulised vaheldumised leiboristlikud (1945–51, 1964–70, 1974–79 ja a-st 1996) ning konservatiivsed valitsused (1951–64, 1970–74, 1979–96). Leiboristlikud valitsused riigistasid

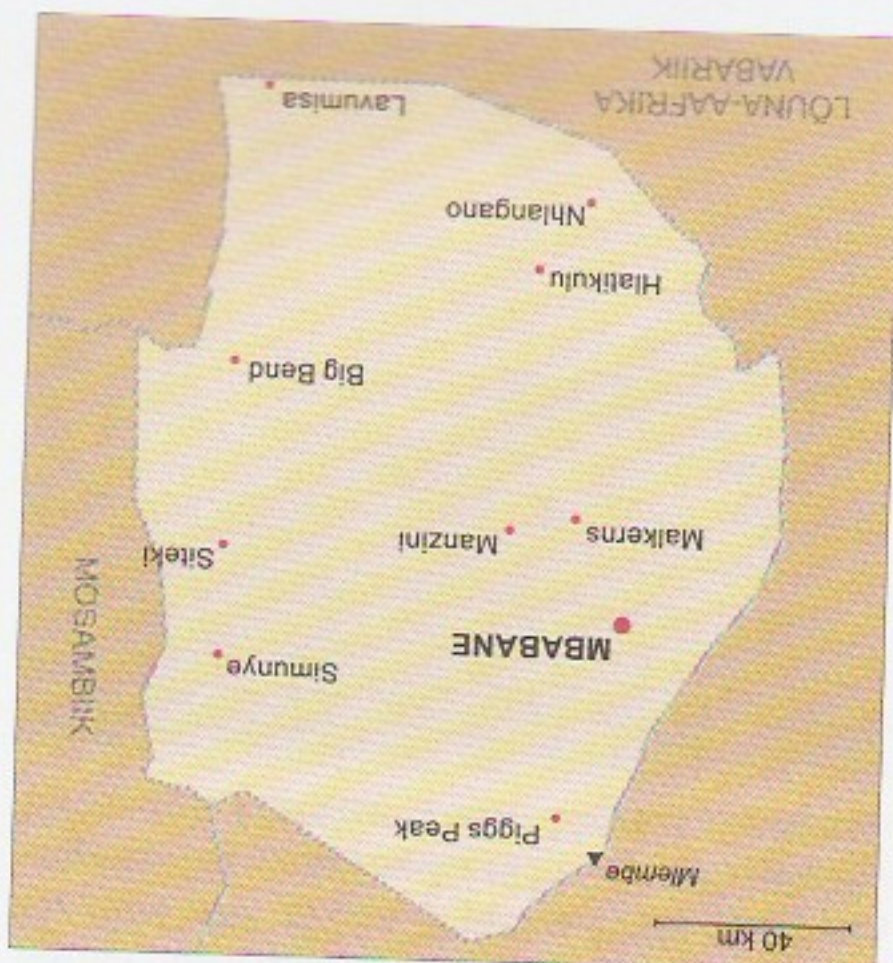

Inglise Panga, mitu tööstusharu (söetööstuse, energeetika, osa terasetööstust) ja osa veondust (rdt., sadamad ja kanalid). Samal ajal laiendati tunduvalt sotsiaalkindlustust. Konservatiivsed valitsused erastasid taas suure osa tööstus- ja veondusharudest. Eriti agaralt tehti seda Margaret Hilda Thatcheri valitsuse ajal [1979–90], siis uuendati põhjalikult tööstust. 1997. a-st võimul olnud leiboristide (peaminister Tony Blair) poliitikat iseloomustab kesktee otsimine konservatiivide äärmusliku vabaturumajanduse ning varasemate tööerakondlaste tsentraliseeritud majanduse vahel (nn. moodne sotsiaaldemokraatia või kolmas tee). 1969 teravnes olukord P-Iirimaa: tekkisid ägedad kokkupõrked protestantide (üle poole P-Iirimaa elanikest) ja katoliiklaste vahel, kes taotlesid ühinemist Iirimaaaga. Iiri Vabariiklik Armee ja protestandid püüdsid oma eesmärgi saavutada terrori abil. Alles Belfasti leppega (1998) loodi eeldused konfliktide rahumeelseks lahendamiseks ja loodi P-Iiri parlament. 1960. a-il hakkasid suuremaid õigusi taotlema Šotimaa ja Wales, nende omavalitsused moodustati 1998. 1960 organiseeris S. vastukaaluks EMÜ-le Euroopa Vabakaubanduse Assotsiatsiooni (EFTA). Kui sai selgeks EMÜ (EL-i) suurem tõhusus, ühines S. 1973 sellega. 1982 peetud Fäiklandi sõjas tõrjus S. sealt välja saared hõivanud Argentina sõjaväelased. S. relvajõud on osalenud mitmes liitlasoperatsioonis, nt 1991 Lahesõjas, 1999 Kosovos, 2001 Afganistanis ja 2003 Iraagi sõjas. 2005. a. suvel korraldasid islamiterroristid Londonis 52 inimelu nõudnud plahvatusi. A-st 1945 on S. ÜRO Julgeolekunõukogu alaline liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 5. IX 1991. 12. XII 1918 jõudis Tallinna Briti mereväeskaader admiral Edwyn Alexander-Sinclairi juhtimisel ning kindlustas Eesti ranniku julgeoleku Vabadussõja ajal. S. ei ole kunagi tunnustanud Eesti annekteerimist 1940. a. S-s elavaid eestlasi koondab Inglismaa Eestlaste Ühing (asut. 1948, esimees Toomas Ojasoo). Suurimad eestlaste keskused on Bradfordi Eesti Kodu (asut. 1956), Londoni Eesti Maja (1957) ja Leicesteri Eesti Maja (1960). **Relvajõud.** S. relvajõud komplekteeritakse vabatahtlikest. Ülemjuhataja on monarh, kaitseväge juhataja kaudu juhivad relvajõude Kaitsejõukogu, mille eesotsas on tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhujõududest, olulise osa reservväest moodustab territoriaalarmee. S. on üks 8 riigist, kellel on tuumarelv, ta on liitunud tuumarelva leviku tõkestamise lepinguga. 2006 osalesid S. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Iraagis ja Serbias (KFOR). S. on rahvusv. operatsioonidel osalejate arvu poolest maailmas 2. riik. S. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõudesse ning S. terr-l paiknevad NATO ja USA üksused. S. üksused paiknevad mh. Küprosel, Saksamaal ja Bruneis. ■

Pindala
Rahvaarv
17 363 km²
1 147 700 (2006)
Mbabane (78 700 el.)
4 ringkonda
4 ringkonda
Riigikeeled
Kahauitk
Riigitihtisid
SWZ, SZ
Lilangeni (SZL)
Svaasi ja inglise keel

Politiline süsteem. S. on Rahvaste Ühendusse kuuluv absoluutse monarhiaga riik. Riigipea on päritava võimuga kuningas (a-st 1986 Mswati III, tiitel *Ngwenyama* 'lovi'), kuid tava kohaselt valitseb ta koos oma emaga (*Indlovukazi* 'suur emale-vant'). Kuninga ema (a-st 1986 Ntombi Tfwala) peetakse rahvuse vaimuse kandjaks. Scadusandlik organ on kahelokjaline parlament (*Libandla, Parliament*). Senati (*Senate*) 10 liiget valib 5 aastaks parlamendi alamkoda, 20 liiget määrab kuningas. Assambleekoja (*House of Assembly*) 55 liiget valivad 5 aastaks kohalikul hõimukogukonnad, 10 määrab kuningas. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Peaministri (enamasti kuningliku perekonna liige) ja valitsuskabineti liikmed määrab kuningas. Erakondi ei ole. Olulisimad poliitilised on Imbokodvo Rahvuslik Liikumine (*Imbokodvo National Movement*), Rahva Ühendatud Demokraatlik Liikumine (*Inkatha Yemthululeko Yemaswati*).

People's United Democratic Movement) ning Ngwane Rahvuslik Vabastav Kongress (Ngwane National Liberatory Congress). Kohtusüstsem on kolme-astmeline: Ülemkohus, Kõrge Kohus ning alamast- me kohtud. Kehitb 2006. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on S. mittevaba riik. Kor- ruptsiooninindeksi järgi asub S. maailmas 121. kohal. **Sumboolika.** S. lipu (a-st 1967) aluseks on hipp, mille kun. Sobhuza II annetas II maailmasõja ajal S. pioneerirügemendile. Punahe tähistab lahinguid, sinine rahu ja kollane maavarasid. Keskmisel, puna- sel laiul on kuningriigi tunnused klip, odad ja lahin- gusau. Sinisel vapikilbil (vapp a-st 1968) on need- samad kuningavõimu tunnused mis lipulgi. Klipi toetavad lõvi ja cleant sümboliseerivad kuninga ja kuninga ema võimu, klipi kohal olevad mustad sulced kujutavad kuninglikku peakatet. Vapi all on svaasikeelne rahvuslik devis „Siyimqaba“ (me oleme kindlus). Hümn (a-st 1968) „Nkulunkulu Mnikati wetibusiso temaSwati“ („Oo, jumal, kes sa jagad õnnistust S-le“), sõnad Andrease Enoke Fany- ana Simeleane, viis David Kenneth Rycroft. Rah- vuslind on aedurako (*Tauraco porphyreolophus*). **Loodus.** S. ala madalduv kolme astanguna ida- suunas. Läänepoolseima astangu Kõrg-Veldi kesk- mine kõrgus on 1000–1500 m, seal paikneb ka riigi kõrgem tipp Mlembc (1862 m). S. keskosas asuv 150–300 m kõrgune Kesk-Veld madalduv eraldavad Mosambigi rannikumadalikust madalad (kuni 810 m) Lebombo mäed. S-l leidub kivisüüt, as- best, fassaadi- ja ehikivi (ventilaatori ehk rohkeita), rauamaaki, kassiteriiti (tinamaaki), kulda, tseman- te, kaolini ja talki. S. paikneb troopilise ja lähistroo- pilise kliima üleminekualal, kuid suhteliselt suute kõrguste tõttu on kliima mõõdukas. Nov-st märt- simi kestab niiske periood, ilm on soe kuni palav, sagedi on äikest. Maist sept-ni kestva kuivaperioodi ajal on ilm suhteliselt jahe, selge ja päikese- paiste- line. Keskmise t° on veebr-s 20–24, juulis 12–15 °C. Kõrgematel aladel on jahedam, võib olla öö- külma ja sadada lund. Sajab rohke maa läänosas (keskm. 1100–1400 mm/a), idaosas on kuivem

Haldusjads
Ringkomand
Hhohho
Lubombo
Manzini
Shiselweni

SKT (2005) SKT^p (2005) SKT^p I et al. 1999
pollum.
tööstus
teenindus

Infatsioon
Eelarve kulu
Eelarve kulu
Valitsuse

Maandus- ja
Tööstus- ja
Väe- ja
Linnarajad

reskm, clump
mched
naised
ve (2006)
undimus
uremus
nikite

IV/AIDS 2000
IDS-1 SURVEILLANCE
2000

Kesk- 500–750 mm/a). Paimkattes valdab savann. Kõrg-Veldil kasvab männi- ja akaatsiametsa. Maa katub u. 1/3 riigi alast. Jõed (Lusutfu, Ngwavuma, Komati) on kärestikulised ja energiarikkad. S-l elab 47 liiki imetajaid, 6 liiki (nt. teravmökk-ninavark, aafrika elevant, gepard) on ohustatud. Linde on loetud 508 liiki, pesitsejaid on 378 liiki (11 liiki, sh. kiilasiibis, voltpea-raisakotkas, lottkurg, puguhüü-trapp, on ohustatud). Roomajaid on 111 ja loomadeid 41 liiki. S-l on 8 KA-d, sh. Hlane kuninglik RP (300 km²) ja Malolotja LKA (182 km²). **Rahvastik.** Valdav enamik S. rahvastikust on bantu keelele kuuluvad rahvad: 84 % moodustavad svaasid ja 10 % pms. riigi kaguosas elavad suulud, S. ja Mosambiki piiril elab tsongasid. Vähesel määral on Aasia ja Euroopa päritolu rahvastikku. Usklikest 40% kuulub Aafrika kirikutesse, 20 % on katoliiklased ja 10 % muslimid, ülejäänud on põhil. anglikaanid, buhaid, metodistid, mormoonid ja judaistid. 2004. a. 80 % täiskasvanutest kirjaoskajad. Keskmine sündimäär umbes pool vastavaealistest lastest. Ligi 40% (2003) riigi täiskasvanud elanikest on nakatunud HIV-ga. Rohke AIDS-i suremise tõttu on keskmine oodatav eluiga järsult vähenenud: 1995 elasid svaasimaalased keskm. 58-aastaseks, 2006 aga ainult 53-aastaseks (maailma riikide hulgas kõige lühem eluiga). Lubatud on mitmenaisepidamine. **Majandus.** S. on vähe arenenud põllumaa. Majandus sõltub LAV-st, sealt imporditakse 2/3 vajaminevast elektrienergiast. 1994. a-st töötavad paljud svaasimaalased LAV kullakaevandustes, kus teenitud tulu annab suure panuse pere eelarvesse (riigis on suur sissetulekute ebavõrdsus). S-ist toodeti 1994. a. 64 000 karaati teemante, 1996 rennide kaevandamine lõpetati; 2000 kaevandati 12 490 t asbesti, samal aastal kaevandamine lõpetati. Kaevandatakse kivisütt (313 272 t, 2002) ja ventaliiti (12 690 t, 2001). Haritavat maad on 11 % terr-st (2005). Peamine toidukultuur on mais, viljeldatakse ka riisi, sorgot, maapähklit, nisu, manassi ja köögivilja. Tehnilistest kultuuridest kasvat. suhkruroogu, puuvillapõõsast ja tabakat. Peetakse veiseid, kitsi ja sigu. Püütakse kala. Töötleva tööstuse ettevõtteid tegelevad pms. tootmisega ja puidu töötlemisega. On ka mõningaid ehitusmaterjali-, tekstiili-, metalli-, elektroonika- ja keemiatööstuse ettevõtteid. Rdt-d on 380 km (2005), mnt-id 3594 km (neist 1078 km ühikrahitelisi, 2002). Manzini läh. on rahvusv.

lennujaam. 2005 eksporditi kaupu 1,99 mrd. \$ eest ja imporditi 2,15 mrd. \$ eest; välja veeti karastusjookide kontsentraate, suhkrut, paberimõssi, puuvill-lõnga, külmikuid, tsitrusvilju ja puuviljakonserve, sisse toodi pms. masinaid, toidukaupu ja naftasaadusi. 96 % sisseveo ja 60 % väljaveo väärtusest annab kaubavahetus LAV-ga. Vähesel määral vahetatakse kaupu EL-i riikidega ning välja veetakse kaupa ka USA-sse ja Mosambiiki ning sisse tuuakse Jaapanist. Arenev majandus-haru on turism. 2005 külastas S-d 839 000 turisti. 2004 saadi turismist tulu 95 mln. \$.

Ajalugu. S. põliselanikud on bušmanid ehk sanid. Arvat. 16. saj. hakkasid saabuma bantudest põlluharijad ja karjakasvatajad. Bantude hulka kuuluvad svaasid tulid praeguse S. lõunaossa 18. saj. viimasel veerandil. Kun. Sobhuza I [1814–36] juhtimisel laiendasid nad põhja pool ulatuslikult oma valdusi. Tema järglase Mswati (või Mzwazi) II [1840–68] ajal algas suulude sissetung, sellega võitlemiseks otsisid svaasid abi Briti võimudelt. 1881. ja 1884. a. lepinguga tagasid Suurbritannia ja L-Aafrika S. iseseisvuse, kuid kindlustasid eurooplastest ettevõtjatele maa ja maavarade kasutamiseks terve hulga soodsaid lepinguid. 1890–94 allus S. Suurbritannia ja Transvaali ühisele kontrollile, a-st 1894 ainult Transvaali kontrollile. Pärast Inglise-Buuri sõda (1899–1902) inglase kontroll taastati (1903) ja 1906–67 oli S. Suurbritannia protektoraat, kuninga pärilik võim säilis. 19. saj. buuride valdusse läinud maad osteti tagasi ning anti pärismaalastele. 1963 ja 1965 peeti Londonis S. iseseisvuse üle põhiseaduslike läbirääkimisi, nende tulemusena lepitati kokku, et S-st saab põhiseadusliku monarhiaga riik. 6. IX 1968 kuulutati S. Rahvaste Ühenduse koosseisus olevaks täielikult iseseisvaks riigiks. 1973 kuulutas kun. Sobhuza II [1921–82] välja erakorralise seisukorra, peatas põhiseaduse kehtivuse, saatis parlamendi laiali ning lõpetas mitmeparteisüsteemi; 1977. a. põhiseaduse täiendusega kehtestati absoluutne monarhia. 1982 kun. Sobhuza II suri ning regendiks sai kuninganna Dzelewe Shongwe. Tegelik võim kuulus kuninglikule nõunõvale kogule (*Liqoqo*), kes nimetas 1983 uueks regendiks kuninga teise naise Ntombi Tfwala. 1985 ja 1986 tungisid S. terr-le LAV sõjaväed ja ründasid sealseid Aafrika Rahvuskongressi tagikohti. 25. IV 1986 krooniti uueks kuningaks Sobhuza II poeg Mswati III ning pärast seda hakkas pol. süsteem liberaliseeruma. 1993 erakorraline seisukord tühistati ning Assambleekoja valimistel lubati osaleda kohalike valimiskomisjonide esitatud üksikkandidaatidel. 1996 organiseeris S. AÜ-te Föderatsioon demokraatia laiendamiseks üldstreigi. Streigi tulemusena moodustati põhiseaduse muutmiseks riiklik komisjon. 2005 legaliseeriti erakondlik tegevus ning jaan. 2006 hakkas kehtima uus põhiseadus. Parlamendivalimisi kontrollib siiski valitsev klann ning mitu opositsioonipoliitikut on valimisi boikotitud. A-st 1968 on S. ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Haldusjaotus	Provintid	Al-Hasakah	Al-Qunayrah	Ar-Raqqa	As-Suwayda	Dar'a	Dayr az-Zawr	Damaskus	Hamah	Hims	Hamah	Idlib	Latakia	Dayr az-Zawr	Ar-Raqqa	Idlib	Duma	As-Sayrah	Al-Qamishli	eeslinnad	Väliskari	rid (%)	Väljavõtte	Iraak	Saudi Araabia	Itaalia	Liibanon	Saksamaa	Egiptus	Prantsusmaa	Sisesevõ	Saudi Araabia	Hima	AÜE	Egiptus	Itaalia	Saksamaa	Ukraina
--------------	-----------	------------	-------------	----------	------------	-------	--------------	----------	-------	------	-------	-------	---------	--------------	----------	-------	------	-----------	-------------	-----------	-----------	---------	------------	-------	---------------	---------	----------	----------	---------	-------------	----------	---------------	------	-----	---------	---------	----------	---------

nas juhtiv roll. Oiguskord põhineb tsiviilõigustel ja sariadil. Põhiseadusliku järelevalve ja valimis- vaidluste lahendamiseks tegelise konstitutsiooni- kohus. Peale selle tegutsevad magistradaadi- ja riik- liku julgeoleku kohtud. Kohtusüsteemi tegevust jälgib Kõrgem Juriidiline Nõukogu. Kehitub 1973. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioon alusel on S. mittevaba riik. Korruptsioonitase järgi asub S. maailmas 93. kohal.

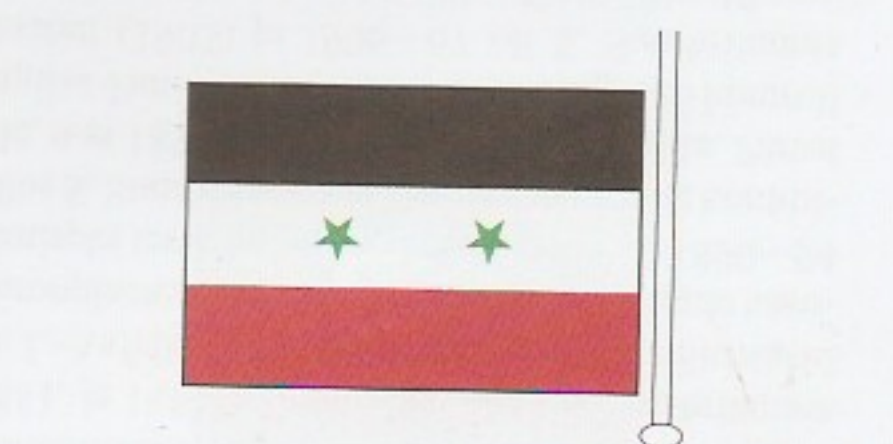
Sümbolika. S. panarabia värvides lipp (a-st 1980) oli 1958–61 Ühinenud Araabia Vabariigi lipp. Punane sümboliseerib vabadusvõitlust ja enesetähtsust, valge rahu ning must koloniaal- mineviku. Kaks rohelist tähte pärinevad Ühine- nud Araabia Vabariigi ajast, mil nad tähistasid S- ja Egiptust. Vapp kujutab endast kuldset Salah ad-Dini (Saladin) kotkast, kelle rinnal on lipuvär- vides kilp. All on arabia keeles riigi nimi. Hümn (a-st 1961) „Homat ad-Diyar“ („Isamaa valvu- rid“), sõnad Khalil Mardam Bey, viis „Ahmad ja Muḥammad Salim Flayfel.

Loodus. Suurema osa riigi territooriumi moodab ede- last kirdesse madalduv (1000 m-st 250 m-ni) S. lavamaa – suure S-Araabia kiltna põhiosa. Lavamaal kerkivad madalad mäemassiivid ja ahelikud. Riigi ida- ja kirdeservas asub 250–450 m kõrgune Al-Jazirah tasandik, mida S. lava- maast lahutab Eufrati (Al-Furāt) jõe org. Lääne- osas paiknevad kitsast Vahemere rannikumada- liku eraldab sisealadest „Alawiyini mäeahelik (Jabal Maṭā, 1582 m), mis idas madalduv järele- tektoonilises vugumuses. Liibani püü asu- vad Antiilibanoni mäed (riigi kõrgeim tipp Ash- Shaykh ehk Hermon, 2814 m; Hajar, 2629 m) ning sellest lõuna pool Iisraeli ja Jordania piirini ulatuv Golani kõrgendik (300–1200 m). Lõuna- osas paikneb vulkaaniline massiiv Jabal ad-Durūz (Jabal al-‘Arab, 1803 m). Suuremal osal maast valitseb lähistroopiline mandriline kliima, sajab vähem kui 250 mm/a (pms. talvel). Keskmine t° on jaan-s 4–6, juulis 32–34 (kohati 40) °C. Suvel puhub soe kõrbeuul hamsin, mis toob Araabia ps-ll liiva ja tolm. Rannikumadalikul on vaheme- reline kliima (sademaid kuni 900 mm/a, keskmine t° jaan-s 10–12, juulis 25–27 °C). „Alawiyini ahelikul sajab kuni 1400 mm/a, talvel ka lund.

Politiiline süsteem. S. on parlamentaarne vaba- riik. Riigipea on laialdaste volitustega president, kes valitakse 7 aastaks rahvahääletusel. Presiden- dikandidaadi (peab olema muslim) esitab parla- ment valitseva partei juhtkonna ettepanekul. Sea- duseandlik organ on ühekojaline Rahvanõukogu (Majlis ash-Sha'ab), mille 250 liiget valib proport- sionaalsuse põhimõtte 4 aastaks rahvas. Vähemalt 50 % kohtadest kuulub Ba'ath'i parteile. Valida võivad vähemalt 18-aastasest. Täitevvoimu teostavad president ja valitsus. Peaministri ja valitsuskabineti liikmed nimetab president. Vor- miliselt on S-s mitmeparteisüsteem, kuid tähtsaim erakond on Araabia Taassünni Sotsial. Partei (al- Ba'ath al-Ba'ath al-Ishriki) ehk Ba'ath.

Pindala	185 180 km²
Rahvaarv	19 514 400 (2006)
Pealinn	Damaskus (ar. Dimashq, 1 592 200, eeslinnaga 2 619 600 el.)
Haldusjaotus	14 provintsi
Riigikeel	arabia keel
Rahvähik	Süria nael (SYP)
Riigitihiised	SYR, SY

Süüria

Suurema osa riigi alast hõlmab väheste oasidega S. kõrbi (Bādiyat ash-Shām), mis maa põhja- ja läänes asendub kuivstepiga. Nõgudes on soolaad ja soolajärvi. Rannikumadalik on üles haritud. Väestike Vahemere-poolseil nõlvul kasvab mak- ja kohati ka tamme- ja s. männi salusid, idanõlvul on mügistep. S. suurim jõgi on Eufrat, mis voolab 675 km ulatuses läbi maa põhja- ja idaosas. Täht- saim ka tema vasakpoolsed lisajõed Al-Khābūr ja Balīkh ning Vahemerre suubuv Al-'Aṣī jõgi. S. kõrbes leidub vadisid. Eufratile rajatud Al-ḥaḍī vā. (630 km²) ujutas üle ligi 300 küla ja 27 300 ha viljakat põllumaad. 1970. a-il SDV alga Jārtūsi rajatud tsemenditehas on Vahemere rannikuala suurimaid reostajaid. Maavaradest lei- dit naftat, maagaasi, fosforiiti, kroomi-, manga- ni- ja rauamaaki, kivisoola, kipsi ning looduslikku bitumeni. Imetajaid on 63 liiki. Kunagisest riiklikust sõraliste faunast on vähesel määral säilinud ainult metssiga, metsskitse, džeiraani ning mīgi- ja dorkasgaselli. 20. saj. II poolel hävisid loodusel valge-orüks ja nuubia kaljukits. Endem- set tava-kuldhamstrit kasvat. lemmikloomana kasvat maailmas. Linde on kohatud 392 liiki, neist 11 kaljuibis, mesopotaamia roolind ja seedri- lüürit on ohustatud. Roomajaid on 127 (sh. 9 kikkama- ja 48 maoliiki) ja kahepaikseid 16 liiki. Pinnakaid on ligi 1450 liiki. S-s kaitstakse kohalik- le riigi vana koduloomatõuge. S-s on 42 KA-d. S-s asuvad – Damaskuse vanalinn (1979), Bosra vanalinn (1980), Palmyra varemed (1980), Ḥa- lāb (Aleppo) vanalinn (1986) ning Crac des Che- valiers ja Qal'at Salah ad-Din (2006) – kuuluvad UNESCO maailmapärandi nimistusse.

Rahvastik. S. keskmine asustustihedus on 105 el./km². Enamik süürlasi elab rannikust kuni 100 km kaugusel, seal paiknevad ka suuremad linnad. Kõrbesid on paigset elanikkonda ainult oasides.

90,3 % rahvastikust on araablased. Lääne- ja põh- jaosa on etniliselt kirju, seal elab kurde, türkme- ne ja armeenlasi (põhil. linnades). Kõige rohkem muid rahvaid elab Damaskuses ja Al-Qāmishlis. Ḥalabis on väikesed juudi kogukonnad, u. 18 000 juudi asunikku elab Iisraeli okupeeritud Golani kõrgendikul. S-s on u. 300 000 Palestiina põge- nikku. 90 % rahvastikust on muslimid, sh. 74 % sunniite ja 16 % alaviite, druuse jm. Poliitikas annavad tooni šiiitide hulka kuuluvad alaviidid, kes asustavad eelkõige Jārtūsi ja Latakia prov-i. U. 10 % on kristlasi. Suurlinnu on vähe (suurim on Damaskus). 2004 elas 11 % rahvastikust allpool vaesuspiiri. Kõige vaesemad on Palestiina põ- genikud ja linnades elavad töötud. Kirjaoskajaid on täiskasvanutest 83 % (2004). 1971 kehtestati (tasuta) 6-klassilise algkooli kohustus, mis ras- kustega ellu viidi. Kooli minnakse 6-aastaselt. Algkoolile järgneb 2-astmeline (3+3) keskkool. Linnadesse on asut. poiste ja tüdrukute ühiskooli, pikkamööda on see süsteem levinud ka maale. Haridusele tehtavad kulutused on kaitsekulutuste järel teisel kohal ning on neist palju väiksemad. Pärast Ba'ath'i võimuletulekut on loodud toimiv esmane tervishoiusüsteem. Maksuülevõttele on ravi tasuta. Peamised surmapõhjused on südame- ja veresoonte-, hingamiselundite ja seedekulglu haigused ning nakkushaigused.

Majandus. 1990. a-te alguses rakendatud majan- duse korrastamise meetmete ning uute nafta- ja gaasimaardlate avitamise tulemusena kasvas SKT 1990.–95. a. 5–7 % aastas. A-st 2000 on SKT kasv mõnevõrra vähenenud (1,5 ja 3,5 % vahel, see on rahvastiku kasvuga (2,3 %) võrreldes suhteli- selt väike). Põllum. annab u. 1/5 SKT-st, toornafta väljaveost saadakse pool ekspordi väärtusest. Ma- janduse arengut pidurdavad aegunud riiklik pan- gandussüsteem, kiratsevad riigiettevõtted, piiran- gud välisvaluuta omandamisel, valuuta must turg, kitsendused erasektori tegevuses, suured eelarve- lised põllum.-toetused, rahvastiku kiire kasv ning suured sõjalised kulutused. S. nafta- ja maagaasi- varu on vastavalt 340,65 mln. t ja 240,7 mrd. m³ (2005). Naftat toodeti 2005. a. 20,08 mln. t ja maagaasi 2004. a. 7,1 mrd. m³. Gaasijuhtmeid on 2764 km, naftajuhtmeid 2000 km (2006). Elektri- energiat toodeti 2004. a. 29,64 mrd. kWh (sellest üle poole soojusjaamades) ja tarbiti 27,57 mrd. kWh. Peamised tööstusharud on nafta tootmine ja töötlemine, fosforiidi kaevandamine ning toi- duaine-, tubaka-, tekstiili-, tsemendi- ja keemia- tööstus. Riiklikes ettevõtetes on hõivatud üle 1/5 tööväimelistest. Kõrgel tasemel on käsitööndus (valmistatakse damaskterasest esemeid, metall- ja klaasnõusid ning vaipu). Haritavat maad on 29,3 % (2005). Türgi kavatsus suurendada Eufrati vee kasutamist ohustab S. Eufrati-äärset niisutus- põllundust (2003. a. 13 330 km²) veepuudusega. Üle poole miljoni talupere on ühinenud koope- ratiividesse. Kasvat. nisu, otra, puuvillapõõsast, lääts, kikerhernest, õlipuud ja suhkrupeedi. Loo- makasvatus on valdavalt ekstensiivne, peetakse

Luai al-Atassi (Rahvusliku Rev. Väejuhatuse Nõukogu esimees)	1963	Luai al-Atassi (Rahvusliku Rev. Väejuhatuse Nõukogu esimees)
Muhammad 'Amīn al-Hāfiz (Rahvusliku Rev. Väejuhatuse Nõukogu esimees)	1963–64	Muhammad 'Amīn al-Hāfiz (Rahvusliku Rev. Väejuhatuse Nõukogu esimees)
Muhammad 'Amīn al-Hāfiz (Presidendinõukogu esimees)	1964–66	Muhammad 'Amīn al-Hāfiz (Presidendinõukogu esimees)
Nūr ad-Dīn Muṣṭafā al-Atassi (riigipea)	1966–70	Nūr ad-Dīn Muṣṭafā al-Atassi (riigipea)
Sayd 'Aḥmad al-Ḥasan al-Khatib (riigipea)	1970–71	Sayd 'Aḥmad al-Ḥasan al-Khatib (riigipea)
Hāfiz 'Alī Sulaymān al-'Assad (president)	1971–2000	Hāfiz 'Alī Sulaymān al-'Assad (president)
Bashar al-'Assad (president)	2000–	Bashar al-'Assad (president)

Ülestõus sundis Prantsusmaad kuulutama S. 1930 vormaliselt iseseisvaks vabariigiks. Juunis 1941 läbisid S. Briti ja „Vaba Prantsusmaa” väed. 27. IX 1941 kuulutati Prantsuse mandaat lõpetamiseks, 1943 taastati põhiseaduslik kord. Pärast teinud pol. konflikte lahkusid Prantsuse ja Suurbritannia väeüksused 17. IV 1946 S-st ning riik saavutas täielikult. Seni autonoomsed olnud alaviinide ja druside alad allutati keskvõimule. S. vastustas Iisraeli riigi tekkimist ning ründas koos Egiptuse, Jordaania, Iraagi, Saudi Araabia ja Liibanoniga 1948 Iisraeli (Araabia-Iisraeli sõda 1948–49), kuid sai lüüa. 1949 kukutati sõjaväelise riigipöördega S. esimene põhiseaduslik president Shukri al-Quwatli. Võimu haaranud kurti päritolu armeehvitseri Adib ibn Ḥasan Shishakli kehtestatud autoritaarse režiimi ajal hakati propageerima araabia sotsialismi ideed, mille peamiseks kandjaks oli 1947 asut. Araabia Tassünni Sotsial. Partei (*Ba'ath*), kellel oli sõjaväes palju pooldajaid. 1954 tegi *Ba'ath*'i palmpoolse tiiva juht Ḥāshim Bay Khālid al-Atassi riigipöörde. Läänemeelsest Iraagist lähtuv oht ja NSV Liidu mõju (1956 sõlmiti relvatarneleping) sundisid S-t lähenema Egiptusele ning 1958–61 oli S. ühinenud Araabia Vabariigi osa (riigipea oli Egiptuse president Gamal Abdel Nasser). 1961. a. riigipöördega võimule tulnud armeehvitserid lõpetasid liidu Egiptusega ning löid iseseisva S. Araabia Vabariigi. 1963 läks võim *Ba'ath*'i juhitud sõjaväelisele valitsusele (selle enamiidid moodustasid alaviidid, see tekitas pahameelt sunniitidest enamiku hulgas). 1966. a. toimus uus

sõjaväeline riigipööre. 1971 sai S. presidendiks *Ba'ath*'i partei peasekretär Hāfiz 'Alī Sulaymān al-'Assad. 1973. a. rahvahääletusel võeti vastu põhiseadus, millega *Ba'ath* kuulutati S. ühiskonna juhtivaks jõuks. 1970.–80. a-il arendas S. valitsus maj. ja sõjalist koostööd NSV Liiduga. Araabia-Iisraeli sõdades 1967 (S. kaotas Iisraelile Golani kõrgendiku) ja 1973 osales S. Iisraeli-vastases koalitsioonis, kuid sai lüüa. 1976 sekkus S. Liibanoni kodusõtta (S. väeüksused lahkusid Liibanonist alles 2005). 1978 määrati ametisse esimene naisminister. 1980. a-te algul puhkes riigis mitu islamiäärmuslaste ülestõusu, seejärel kehtestati pms. sunniite esindavasse ühingusse Muslimite Vennaskond kuulamise eest surmanuhtlus. 1982 suruti veriselt maha Ḥamāh's puhkenud islamiäärmuslaste ülestõus. Pms. nafta müügist saadavad sissetulekud on võimaldanud tagada ühtlasema elatustaseme, seepärast on rahulolematust *Ba'ath*'i režiimiga hakanud 1980. a-te II poolest raugema. Iraani-Iraagi sõjas (1980–88) toetas S. Iraani. 1986 katkestas S. ajutiselt diplomaatilised suhted Suurbritanniaga, sest Suurbritannia süüdistas S-t riigiterorisismis. Lahesõjas (1991) osalesid S. väeüksused Iraagi-vastases koalitsioonis, mille tulemusena paranesid ajutiselt suhted USA-ga. Kuigi S. toetas ÜRO 2002. a. resolutsiooni, mis kohustas Iraaki lubama riiki relvainspektorid, vastustas ta ägedalt Iraagi-vastase koalitsiooni sõjategevust (2003). 2004 kehtestas USA S. suhtes majandus-sanktsioonid. 2003. a. parlamendivalimistel sai *Ba'ath*'i ja 7 väiksema erakonna koalitsioon Rahvuslik Progressiivne Ränne (*Al-Jabha al-Wataniyyah at-Wahdaniyyah*) Rahvanõukogus 167 kohta (sellest *Ba'ath* 135). Taani ajalehes avaldatud prohvet Muhammaadi kujutavate karikatuuride vastu suunatud massimeeleavalduste käigus pandi 2006 Damaskuses põlema Taani ja Norra saatkonna hooned ning sama aasta sept-s ründasid relvastatud terroristid USA saatkonda. A-st 1945 on S. ÜRO liige.

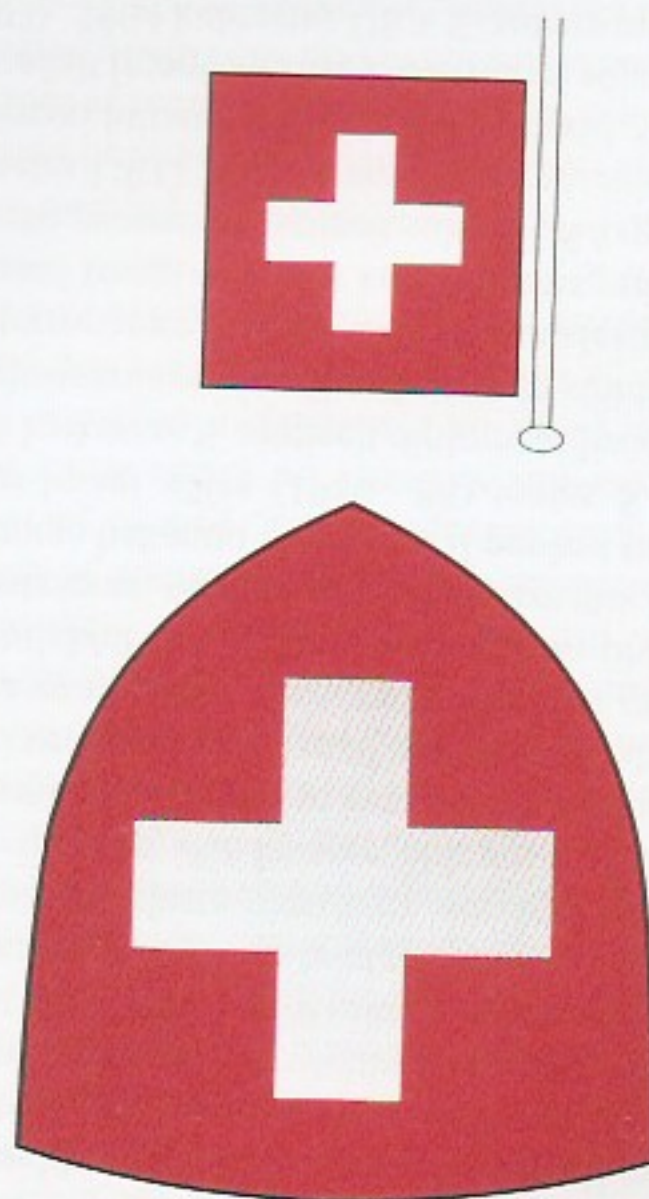
Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 19. V 1993. Druuside ülestõusu mahasurumises (1925–27) osales eestlasest vöörleegionär A. Margaus, kelle memuaarid „Vins aastat vööraste leegionis” ilmusid 1931. a. „Päevalehes”.

Relvajõud. S. relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel ning vabatahtlikest, ajateenistuse pikkus on 24 kuud. Kõrgem ülemjuhataja on president, relvajõude juhib kaitseväge juhataja. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhu- ja õhukaitsejõududest. Siseministeeriumi alluvuses on sandarmeeria ja *Ba'ath*'i partei rahvaarmee. S. relvajõud on araabia maade võimsaimad. Suurem osa S. relvastusest on pärit NSV Liidust ja vananenud, see on oluliselt vähendanud S. relvajõudude lahinguvalmidust. Pärast NSV Liidu lagunemist on relvastuse alal tema peamised koostööpartnerid Iraan ja P-Korea. S. toetab mitme välisriikides oleva mitteriikliku relvastatud rühmitise tegevust (sh. Liibanonis asuvat islamirühmitist *Hizbullah*). S. terr-l paiknevad Venemaa Föderatsiooni väeüksused. ■

Politiline süsteem. S. on föderaalne vabariik. Riigipea ja valitsusjuht on president, kelle valib valitsusliikmete hulgas üheks aastaks parla- ment. Seadusandlik organ on kahetkajaline Liidu- kogu (Bundesversammlung, *Assemblée fédérale*, *Assemblea federale*). Rahvusnõukogu (National- rat, *Conseil national*, *Consiglio Nazionale*) 200 liiget valib proportsionaalsuse põhimõttei rahvas. 46-kohalisse Kantonite Nõukogusse (*Ständerat*, *Consiglio dei Stati*, *Consiglio degli Stati*) dele- geerib iga kanton kaks esindajat ja nn. poolkan-

Pindala 41 285 km²
Rahvaarv 7 488 500 (2006)
Pealinn Bern (120 600 el.)
Haldusjaotus 23 kantonit, neist 3 jagunevad kaheks nn. poolkantoniks; hrl. samastatakse poolkantonid kanto- nitega ja räägitakse 26 kantonist Riigikeeled saksa, prantsuse, itaalia ja reto- romaani keel
Rahvähik Sveitsi frank (CHF)
Riigivahisus CHE, CH

Sveits, S-i Konföderatsioon (sks *Schweiz*, *Schweizerische Eidgenossenschaft*; pr *Suisse*, *Confédération suisse*; it *Svizzera*, *Confederazione Svizzera*; retoromaani *Svizra*, *Confederaziun Sviz- ra*), riik Kesk-Euroopas. Pind (1852 km²) Saksamaa (334 km), Austria (164 km), Liechtensteini (41 km), Itaalia (740 km) ja Prantsusmaga (573 km).

Sveits

Haldusjaotus

Kanton (Kanton, canton, cantone)	Pindala (km ²)	Elanike arv	Keskus
Aargau	1404	578 900	Aarau
Appenzell Auserroden	243	51 500	Hertisau
Appenzell Innerroden	173	15 600	Appenzell
Basel-Landschaft	517	266 300	Liestal
Basel-Stadt	37	180 900	Basel
Bern (Berne)	5961	956 700	Bern
Fribourg (Freiburg)	1671	251 000	Fribourg
Gent	282	438 100	Gent
Glarus	685	37 100	Glarus
Graubünden	7105	179 900	Chur
Jura	837	70 100	Delémont
Luzern	1493	364 500	Luzern
Neuchâtel	803	169 200	Neuchâtel
Sankt Gallen	2026	464 800	Sankt Gallen
Schaffhausen	299	73 400	Schaffhausen
Schwyz	908	136 300	Schwyz
Solothurn	791	251 000	Solothurn
Zug	239	107 500	Zug
Zürich	1729	1 302 100	Zürich
Thurgau	991	230 900	Frauenfeld
Ticino	2812	317 900	Bellinzona
Unterwalden Nidwalden	276	41 300	Stans
Obwalden	491	33 900	Sarnen
Uri	1077	33 900	Altdorf
Valais (Wallis)	5225	285 800	Sion (Sitten)
Vaud	3212	650 200	Lausanne

ton ühe esindaja. Parlamendis esindatakse võitluse- kestavad 4 aastat. Iga seadusemuudatuse võib panna rahvahääletusele, seetõttu on riigis kor- raldatud rohkesti referendumeid. Valida võivad vähemalt 18-aastasest. Täidesaatvat võimu teostab 7-liikmeline valitsus Liidunõukogu, mille moodustab parlamendil avaliselt oma liikmete seast. S-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakon- nad on S-i Rahvapartei (*Schweizerische Volks- partei*, *Union démocratique du centre*, *Unione Democratica di Centro*), S-i Sots-dem. Partei (*Sozialdemokratische Partei der Schweiz*, *Parti socialiste suisse*, *Partito Socialista Svizzero*), S-i

EE SMA

UNESCO

maailmapärand

Sankt Gallen

Berni vanalinn

Müstairi katedraal

Klooster (1983)

Bellinzona kanton

Jungfrau-Alpide

Bietschhorn kanton

ala (2001)

San Giorgio

Kõrgelinn

Pennini (Müster)

Dufourspitze

(Monte Rosa)

Nordend

Zumstein

Sigalkuppe

Dom (Münster)

Liskamm

Weissborn

Täschborn

Matthorn

(Cervin)

Berni Alpide

Finsteraarhorn

Altschhorn

Jungfrau

Mönch

Vaba Dem. Partei (Freisinnig-Demokratische Partei der Schweiz, Parti radical-démocratique suisse, Partito Liberale Radicale Svizzero) ja Š-i Kristlik-Dem. Rahvapartei (Christlichdemokratische Volkspartei der Schweiz, Parti démocrate-chrétien suisse, Partito Popolare Democratico Svizzero). Kõrgeim kohtuorgan on Föderaalne Ülemkohus, mille liikmed valib 6 aastaks parlament. Igal kantonil on oma põhiseadus, parlament, valitsus ja kohtuvõimuorganid. Kehtib 1999. a. põhiseadus (jõustus 1. I 2000). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on Š. vaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub Š. maailmas 7. kohal.

Tuntuimad mäekurud (kõrgus, m; piirkond)

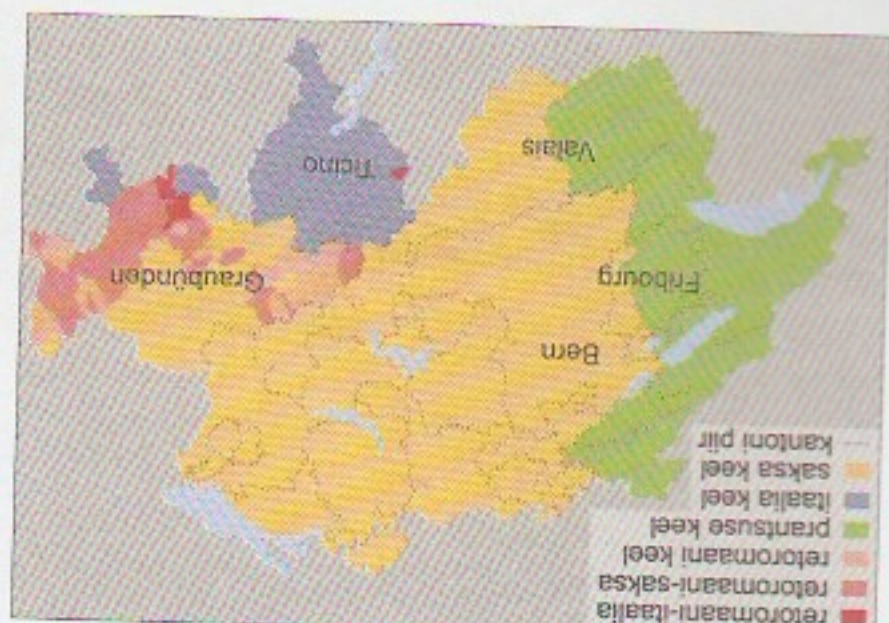
Unteral	2501	Reetia Alpid
Näfelen	2478	Leponti Alpid
Sankt Bernhard	2469	Penniini Alpid
Furka	2431	Leponti Alpid
Flüela	2383	Reetia Alpid
Albul	2312	Reetia Alpid
Jahor	2284	Reetia Alpid
Susten	2224	Leponti Alpid
Grimmel	2165	Leponti Alpid
Ofen	2149	Reetia Alpid
Sankt Gotthard	2108	Leponti Alpid
Sankt Bernardino	2065	Adula Alpid
Obertal	2044	Leponti Alpid
Simplon	2005	Penniini Alpid

Sümboolika. Š-i punane valge ristiga lipp on erandlikult ruudukujuline ning kuulub Euroopa vanimate lippude hulka. Nõrgalt seotud Š-i kantonid kasutasid erinevaid lippe, kuid ühiste sõjaretkede korral võeti kasutusele punasel väljal olev valge rist (esimest korda 1339 Habsburgide vastu peetud Laupeni lahingus). Enam-vähem tänapäevase kuju sai lipp 1815 ning on a-st 1889 püsinud muutmata. Ta tähistab vabadust, au ja ustavust ning Š-i neutraalsusest tulenevalt demokraatiat, rahu ja varjupaika. Sel põhjusel on Š-i lipp Rahvusv. Punase Risti lipu eeskujuks. Lipuga sarnase vapi praeguse kuju kinnitas Liidukogu 1889. Hümn (ametlikult a-st 1981) „Schweizer Psalm“ (pr „Cantique Suisse“, it „Salmo Svizzero“, retoromaani „Psalm Svizzer“, „Š-i psalm“), saksakeelsed sõnad Leonhard Widmer, prantsuskeelsed Charles Chatelanat, itaaliakeelsed Camillo Valsangiacomo ja retoromaanikeelsed Alfons Tuor, viis Alberich Zwyssig. Rahvushümn on alpi jänesekäpp (*Leontopodium alpinum*, sks *Edehweiss*) ja roostepuu rododendron (*Rhododendron ferrugineum*).

Loodus. Maastikuliselt eristatakse Š-i alal 3 edela–kirde-suunalist vööndit: Juura mäestik (12 % Š-i terr-st), Š-i platoo ehk *Mittelland* (23 %) ja Alpid (65 %). Juura mäestik kujutab endast valdavalt Keskaegkonna lubja- ja liivakividest koosnevat, mitme paralleelse antiklinalse ahelikuga keskmäestikku, mis on kujunenud Alpi kurrutusel. Mäestiku kõrgem edelaosa ulatub üle 1600 m (kõrgeim tipp Mont Tendre, 1679 m). Juura mäestiku ja Alpide vahele jääb 400–800 m kõrgune lavajas Š-i platoo. Läänes on selle laius u. 20 km, äärmises idaosas kuni 70 km. Š-i platoo kujutab endast künklikku, kohati liustikusetetega kaetud molasstasandikku. Viljakate muldade ja pehme kliima tõttu on see põllum-ks enim sobiv piirkond, seal elab 3/4 Š-i rahvastikust. Suurim maastikuline ruum on Alpid. Valdavalt kristalse tuumiku ja keerulise geoloogilise ehitusega Lääne-Alpe eraldab Ida-Alpidest sügav Reini ja Hinterrheini org. Lääne-Alpide põhjapoolses peaahtelike vööndis eristuvad eelkõige Berni (kõrgeim tipp Finsteraarhorn, 4274 m) ja Glaruse Alpid (kõrgeim tipp Tödi, 3614 m). Lõunapoolsest peaahtelike vööndist eraldavad neid Rhône'i ja Vorderrheini org. Lõunapoolse vööndis eristuvad Penniini (kõrgeim tipp Dufourspitze, 4634 m), Ticino ja Adula Alpid. Š-i Alpide „süda“ ja Euroopa peamine veelahk on Leponti Alpid. Seal asuvad Furka, Grimseli, Oberalpi, Sankt Gotthardi ja Susteni kuru ning Aare, Reini (Vorderrhein), Reussi, Rhône'i ja Ticino läte. Ida-Alpide üldnimena kasut. Reetia ehk Rätia Alpe. Reetia Alpides eristub mitu massiivi: Bernina mäed ehk Bernina Alpid (seal asub Ida-Alpide kõrgeim tipp Bernina, 4049 m), Silvretta mäed jmt. Reetia Alpe poolitavas edela–kirde-suunalises Engadini orus voolab Inn. Š-s on Atlandi ookeani (68 %), Vahe mere (28 %) ja Musta mere vesikond (4 %). Peale Genfi, Neuchâтели ja Bodeni järve asuvad Š-i suured järved (Thun, Vierwaldstätter, Zürich ja Lago Maggiore) Eel-Alpide liustikutekkelistes orgudes.

Kokku on S-s ligi 1500 looduslikku järve. Mägede des on hästi välja kujunenud mullastiku ja taim-
kaite kõrgusvööndilisus. Laialehiste metsade
vöönd ulatub 1000–1500 m kõrguseni (pöök,
kastan), okasmetsade ülempiir on 1800–2000 m
kõrgusel (lehis, nullg). Okasmetsadele järgnevad
alpinid, lumepiir on 2600–3300 m kõrgusel.
S-i liustike kogupindala on üle 1500 km² (1850
oli see u. 2000 km²). Tuntuimad on Berni Alpides
asuv Aletschorni liustik (Euroopa pikim; 1850. a.
26,5 km ja 2000. a. 24,0 km) ning Penniini
Alpides asuv Gornsi liustik (vastavalt 16 ja
13,2 km). U. 200 taimeliiki on katise all, nende
seas Alpiide sümbol alpi jänsekäpp. S-i terti-
sairajate seas on 30 % katib mets. Lugano järve ääres ilmnevad
taimestikulis lähistroopilised jooned. S-s elab 75
liiki imetajaid. Sõralistest on seal metssiga, puna-
hülv, kabehülv, metskits, mägitits, alpi kaljukits
ja mülon. Pruunkaru, hunt ja ilves on loodusest
hävinenud (viimast taastasustatakse). Nähtavalt
on enim ohustatud alpi ümbrised. Kohatud on 393
liiki linnu, pesitsejaid on 199 liiki, mitu liiki, sh.
liiki linnu, pesitsejaid on 199 liiki, mitu liiki, sh.
puna-harkasaba, mustsaba-vigle ja väikekarp, on
ohustatud. Roomajaid on 17 liiki (sh. rohesisalik,
harilik müüritsisalik, rohakas vilbasnase, esku-
harilik roninase, rästiknase, veenase, harilik si-
laabi roninase, rästiknase, veenase, harilik si-
nase, aspirtsalik), kahetähtselt 21 liiki (sh. täh-
niksalamander, alpi salamander, alpi vesilik, munda-
konn, kollakõht-unk, harilik lehekonn) ja kalu
56 liiki. Alpid moodustavad Kesk- ja L-Euroopa
vahelise kliimapiiri. Kliima iseloomused sõltuvad
koha kõrgusest ja paiknemisest reljeefi suhtes.
Aasta keskmise päevamaksimumi langus alla 0 °C
u. 2 km kõrgusel. Sademehulk ulatub kõrgematele
tuulepealsetele nõlvadele kohati üle 4000 mm/a,
tuulealustele nõlvadele ja orgudes jääb see alla 600
mm/a. Tüüpilised on sagedased föönid. Maaarastis
on vähe. Leidub ehitusmateriale ja kivisoola, väi-
kesed kivisööd- ja rauamaagivaru pole enam kasu-
tusel. Laiadaleht kasut. hüdroenergia. S. on arene-
nud loodushoiuga maa, kes osaleb kõikides olulisi-
mates rahvus. keskkonnanõu konventsioonides.
S-s on palju üleriigilise ja kohaliku tähtsusega,
enamasti väikesi kaitsealasid (kokku 2190 KA-d).
Alnus rahvuspark on Engadini Alpides asuv S-i RP
(asut. 1914; 169 km²). S-s on 2 BKA-d. UNESCO
maailmapärandi nimistus on 6 objekti.

20,5%. Kantonitest on välismaalaste osatähtsus suurim Genfis (38%), Basel-Stadti (29%), Vaud's (28%) ja Ticinos (25%) ning väikseim Uri's (9%). 1960. a-ga võrreldes on välismaalaste arv suurenenud ligi 3 korda (1960. a. 514 000 in. ja 2003. a. 1 508 500 in.). Välismaalastest u. 1/6 on välissaatkondade ja rahvusv. org-de töötajad. S. on 4 poliisirahvusega riik. 2000. a. rahvaloenduse andmeil kõneles 63,7% sveitslastest saksa, 20,4% prantsuse, 6,5% itaalia ja 0,5% retoromaani keelt. Grubündenis on ladinu päritolu retoromaani keelt esimese keelena rääkijaid 17,1%. Vallis-maalastest on 303 800 Itaalia, 199 800 Serbia ja Montenegro, 149 800 Portugali, 133 600 Saksa-maa ja 77 700 Türgi päritolu. 2000–03 sai S-i kodakondsuse 135 800 välismaalast, neist u. 1/3 olid Jugoslaavia järglasriikide ning 1/4 Itaalia, Prantsusmaa ja Saksa-maa kodanikud. S. on Euroo-pas tähtis põgenike sihtriik. 2003. a. lõpus oli riigis põgenikke 90 500, neist põgenikustaatuse pälvinud 24 800. Peamised põgenike lähteriigid on Jugoslaavia järglasriigid ja Iraak. Poliisirahvused moodustavad geograafiliselt selgelt piiritletud ja kompaktsed kogukondi. 19 kantonit on saksa-keel-sed (neist Bernis ka prantsuse keel), 6 läänepool-set kantonit on prantsuskeelset (neist Valais's ja Fribourg'is ka saksa keel) ning lõunas asuv Ticino itaaliakeelne. Retoromaani keel on saksa keele kõrval ametliku keele staatus Grubündenis, Saksa-, prantsus- ja itaaliakeelset kantonid moodustavad vastavalt 64,1, 29,1 ja 6,8% S-i-terr-st. 1960–2003 suurenes S-i-rahvaarv 2 007 900 in. võrra, valdavalt sisserände tõttu. Loomulik üve on olnud viimaseil veerandajaajandil u. 0,2% aastas, kusjuures vii-masteel aastatel on sündinud kiiresti vähenevud ja suremus hakanud rahvastiku vananemisest tulene-valt suurenema. 1960–2003 vähenes sündimus 1,77%-st 0,97%-ni, suremus oli 1960. a. 0,98% ja 2003. a. 0,86%. 2003. a. rahvastiku juurdekasvust (50 000 in. võrra) moodustas loomulik üve 8000 ja äändelive 42 000. Riigisisene ränne on toimunud pms. Zürichi, Zugi ja Genfi piirkonda. Abielumuss on viimasteel aastatel olnud 0,5–0,55% ja lahu-tumus 0,2–0,25%. Rahvastikut 16,7% on alla 15-aastased, 67,9% 15–64-aastased ja 15,4% üle 65-aastased. Usutunnistuse järgi on 41,8% rahvastikut katoliiklikased, 35,3% protestandid, 4,3% muslimid ja 1,8% õigeusklikud, 11,1% ei seo ennast ühegi usuga (2000. a. rahvaloenduse

Sveitsi keelod

andmeid). Usutunnistuse järgi eristuvad kantonid vähem kui rahvuse ja keele järgi: 12 kantonit on valdavalt katoliiklikud ja 6 protestantlikud. Š-i mägipiirkondades võib näha traditsioonilist küllalist elu. Väga selgelt erineb külade ja linnade välisilme poolest muust Š-st itaaliakeelne Ticino. ÜRO inimarengu aruande järgi kuulus Š-le 2004. a. maailmas 177 riigi seas 9. koht. Š-i tervishoiusüsteem on Euroopas kalleim. Tervishoiule tehtavate avalike ja erakulutuste osatähtsus SKT-s on vastavalt 6,7 % ja 4,8 % (2003). 100 000 in. kohta on 351 arsti ja 630 haiglak kohta. Meeste keskmine eluiga oli 2006. a. 78 ja naistel 83 aastat (1970 vastavalt 70 ja 76 aastat). Imikute suremus oli 2006. a. 0,4 % (1960. a. 2,1 %). Peamised surmapõhjused on südame- ja veresoontehaigused (40,7 %; 1999), kasvaja põhjustavad 24,1 %, hingamis- ja veresoonhaigused 7,6 % ning õnnetusjuhtumid, mürgistused, traumad ja enesetapud 5,6 % surmadest. AIDS-i juhtumeid tuvastati 2001. a. 137 ja tuberkuloosijuhtumeid 611. HIV-ga nakatunuid on 15–40-aastaste seas hinnangu järgi 0,2–0,6 % (2005). Majandus. Š. on kõrgelt arenenud majandusega riik. Viimastel kümnenditel on Š-i majandus arenenud suhteliselt stabiilselt, kuid 21. saj. alguses Euroopas toimunud maj. seisak tabas Š-i eriti tugevalt (2003 vähenes SKT 0,4 %, sama aasta viimases kvartalis majanduskasv taastus; 2005 kasvas SKT 1,9 %). Š. on Euroopas madalaima

maksukoormusega riike. Üldine maksukoormus moodustas 2003. a. 29 % ja avaliku sektori võlg 2004. a. 55 % SKT-st. Avaliku sektori eelarvete tulud ületavad kulusid. Eelarve on tugevalt detsentraliseeritud: riigi, kantonite ja valdade konsolideeritud kogutuludest ja -kuludest langes 2002 riigi tasandile 39 %. Kantonite kaupa erineb rahvatulu 1 in. kohta 2,1 korda: edukaim on Zug ja kõige vähem edukas Jura, Š-i keskmise ületavad rohkem kui 20 % peale Zugi ka Basel-Stadt ja Zürich. 22 % töötajast on välismaalased. Š-i teenindava majanduse juhtiv haru on pangandus, mis toetub sealse pangasaladuse pikaajalisele traditsioonile. Tegutseb 342 krediidiasutust, nende varade koguväärtus (2237 mrd. franki) ületab 5,2 korda SKT (2003). 4 suupanga varade väärtus on üle 100 mrd. franki. Suurimad pangad on *Union Bank of Switzerland* (UBS, vara 995 mrd. franki) ja *Credit Suisse*. Hästi on välja arendatud teedevõrk. Mnt-de kogupikkus on üle 70 000 km ja peaaegu täielikult elektrifitseeritud rdt. kogupikkus u. 5000 km. Š. on põhja-lõuna-suunalises liikluses tähtis transiidimaa. U. 70 % üle Alpide kulgevast läbiveost toimub rdt-l, sellest 80 % Sankt Gotthardi ja 20 % Simploni tunneli kaudu. Mnt-transiidist kulgeb 3/4 Sankt Gotthardi tunneli kaudu. Elektrienergiat toodeti 2004. a. 62 mrd. kWh, sellest 54 % hüdro- ja 41 % tuumajaamades. Tähtsaimad tööstusharud on masina- (käive 78 mrd. franki), keemia-farmaatsia- (37,8 mrd. franki) ja toiduainetööstus (23 mrd. franki). Peamised tööstuskeskused on Zürich, Basel ja Winterthur. Pika aega tööstuse sümboliks olnud kellatööstuse keskus on La Chaux-de-Fonds. Š-i põllum. on maailmas enim doteeritav: 2001 moodustas dotatsioon põllum-toodangu väärtusest 69 %. Põllum-e lõpptoodangust annab loomakasvatus u. 2/3. Suur osa tarbitavast põllum-toodangust (95 % looma- ja 46 % taimekasvatustoodangust) on omamaine. 2005 toodeti 437 300 t liha ja 3 956 000 t piima. Põllum-s on kasutuses 26 % Š-i terr-st, põllumaad on 7 %. Metsa raieakse u. 6 mln. m³ aastas, sellest u. 80 % on okaspuu. Ekspordi ja SKT suhe on 30 % ning impordi ja SKT suhe 29 % (2003). Ekspordist moodustab msg. masinatööstuse toodang 39 % (8 % kellad, 7 % täppisinstrumendid ja 24 % muu masinatööstuse toodang), keemia- ja farmaatsiatooted veetakse välja 34 % ning metalle 8 %. Impordis on tooraine ja pooltoodete osatähtsus 26 % ja energiakandjate osatähtsus 5 %. Investeeringu- ja tarbekaupade osatähtsus on vastavalt 26 % ja 43 %. Tähtsaim kaubanduspartner on Saksamaa. Š. on traditsiooniline kapitali eksportija ja importija: 2003 vastavalt 21,1 ja 15,6 mrd. franki. Pms. investeeritakse USA-sse (32 %) ja EL-i riikidesse (26 %). Samadest piirkondadest pärineb vastavalt 51 % ja 41 % Š-i investeeritud väliskapitalist, sellest 54 % olid investeeringud pangandusse ja valdusettevõtetesse. 2005 külastas Š-i 11 mln. välituristi, pms. Saksamaalt, aga ka Hollandist ja Suurbritanniast.

Ajalugu. Š-i vanimad asustajajärged on neandertallaste Moustier' kultuuri koobasasulad (Drachenloch,

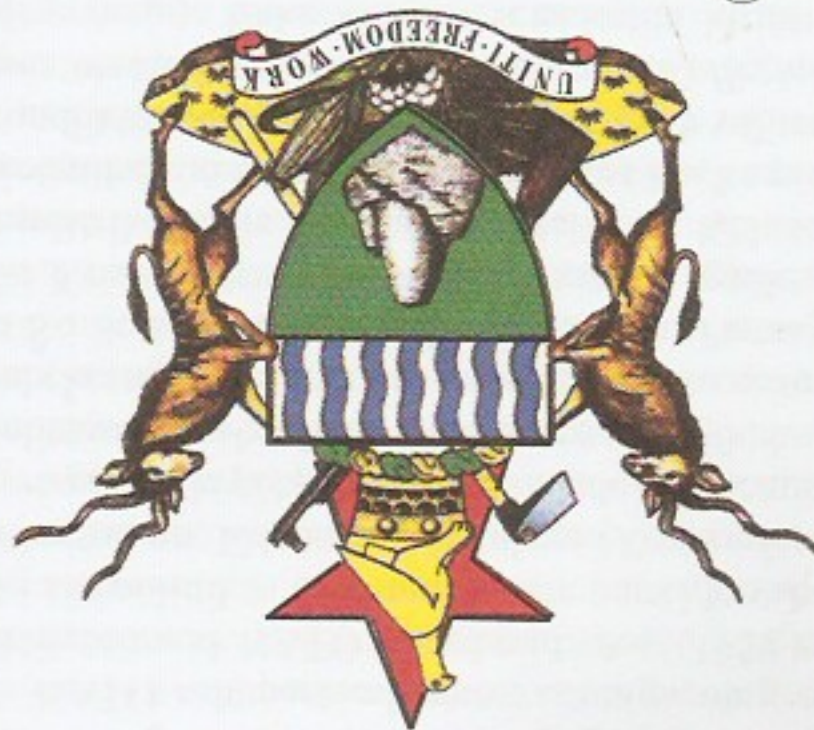

mediatsiooniaktiga (1802) muutma Š-i taas föderatsiooniks, sellesse kuulus 19 kantonit. Viini kongress (18. IX 1814 – 9. VI 1815) tunnustas Š-i sõltumatust ja kuulutas ta igavesti neutraalseks. Lõduplepinguga (7. VIII 1815) muutus Š. 22 kantonist koosnevaks liitriigiks, liideti Valais, Neuchâtel ja Genfi kanton. Prantsusmaa 1830. a. Jaanuari-i mõjul kehtestati 12 kantonis liberaalne põhiseadus. Vastukaaluks liberaalsetele kantonitele moodustasid 7 kat. ja konservatiivset kantonit (Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden, Zug, Fribourg ja Valais) oma huvide kaitseks 1843–45 Eritliidu (*Sonderbund*). 1847 kat. ja protestantlike kantonite vahel puhkenud kodusõjas said katoliiklased lüüa. See sõda on jäänud ka viimaseks Š-i pinnal toimunud sõjaliseks konfliktiks. 12. IX 1848 jõustunud põhiseadusega muudeti Š. ühtse keskvalitsusega parlamentaarseks liitriigiks, 1874. a. põhiseadusega tugevdati tsentralismi veelgi. 19. saj. II poolel hakkas tööstus (kella-, aparaadi-, kerge- ja piimatööstus) kiiresti arenema. Š-i pangad omandasid üleeuroopalise tähtsuse. Pärast tunnelite ehitamist muutus ta Euroopa tähtsaks transpordisõlmeks. 1847 avati Zürichi ja Badeni vahel rdt. Mõni aasta varem oli Basel Prantsuse rdt. kaudu ühendatud Strasbourgiga. Olles neutraalne riik, sai Š. paljude rahvusv. org-de asupaigaks. Ta kujunes ka üheks pagulaseliskuseks. I ja II maailmasõjas jäi Š. erapoolemaks. 1920 astus ta Rahvasteliitu ja Genfi sai selle org-i keskus. Sellega loobus Š. osaliselt meditsioonilisest neutraliteedist. Pärast II maailmasõda kinnitas Š. oma neutraliteeti ja ei astunud pikka aega ÜRO-sse. Neutraliteet ühendati kaitseprogrammidega. 1958 kiitis rahvahääletus leksi tuumarelva loomise. Sellest loobuti 1969, kui Š. ühines julgeolekualternatiivina tuumarelva leviku keelustamise lepinguga. 1950. a-te lõpul muutus neutraliteedist arusaamine paindlikumaks. 1959 lükati rahvahääletusel tagasi naistele valimisõiguse andmine; see kehtestati alles 1971. a. rahvahääletusega ning naiste ja meeste võrdsuslikkus fikseeriti lõplikult 1986. Š. on koos Austria, Norra, Portugali, Rootsi, Suurbritannia ja Taaniga

EFTA asutajaliige (asut. 1960), kuid 1992. a. rahvahääletusel lükati tagasi ühinemine EFTA ja EL-i ühise majandusruumiga. 2000. a. rahvahääletus lubas siiski arendada EL-iga tihedamaid sidemeid, kuid 2001 lükati tagasi liitumiskõneluste alustamise kavatsus. 2005 otsustas Š. ühineda Schengeni viisaruumi lepinguga. 1996 liitus Š. NATO rahupartnerlusprogrammiga ning on aktiivsemaid NATO partnereid. A-st 1959 on Š-i sisepoliitika toiminud suurte parteide vahel sõlmitud nn. üksmeele kokkulepe (*Konkordanzsystem*), mille põhjal ministrikohtade jagunemine valitsuses peab olema vastavuses pol. jõudude vahekorraga parlamendis. Leppega on fikseeritud, et Š-i Sots-dem. Partei, Š-i Vaba Dem. Partei ja Š-i Kristlik-Dem. Rahvapartei saavad igaüks 2 ministrikohta ja Š-i Rahvapartei ühe. Kohtade jaotamisel on arvestatud nii keelelist kui ka piirkondlikku tasakaalustatust. Samuti peab valitsus oma otsused langetama üksmeelselt (*Kollegialitätsprinzip*). Kaks viimast seisukohta kirjutati sisse ka riigi 1999. a. põhiseadusesse. Selline jõudude vahekorrad kehtis kuni viimaste valimisteni (2003), kui kohad jaotati ümber – Š-i Kristlik-Dem. Rahvapartei kaotas ühe ministrikohta, mis anti Š-i Rahvaparteile. 1970. a-test on üha olulisemaks muutunud välismaalaste küsimus. Valitsus on neljal korral (viimati 2000) pannud rahvahääletusele eelnõu, mille järgi saaks piirata välismaalaste osatähtsust riigis (viimase ettepaneku kohaselt kuni 18 %-ni rahvastikust), kuid need on kõik tagasi lükatud. 2004. a. rahvahääletuse tulemusel ei lubatud muuta kodakondsusseaduse tingimusi. 2003. a. valimistel sai Š-i Rahvapartei Rahvusnõukogus 55, Š-i Sots-dem. Partei 52, Š-i Vaba Dem. Partei 36 ja Š-i Kristlik-Dem. Rahvapartei 28 kohta. 2007 on president Micheline Calmy-Rey. A-st 2002 on Š. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1922 ning taassõlmiti 4. IX 1991.

Relvajõud. Š-i relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel, ajateenistuse pikkus on 21 nädalat (260 päeva koos hilisemate kordusõppustega). Naistele on teenistus vabatahtlik. Relvajõudude kõrgem juhtimisorgan on föderaalnõukogu, kaitseväge juhataja kaudu juhib relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maaväest ja õhujõududest. Š-i regulaarvägi on väike, peamise sõjalise jõu moodustab väljaõpetatud reserv. Olulise tähtsusega on pool-sõjaväeline tsiviilkaitseorg. Š-i kaitsepoliitika aluseks on neutraliteet, totaalkaitse ja aktiivne osalemine rahuoperatsioonidel. 2006 osalesid Š-i üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Kongo DV-s (EUFOR RD Congo), Serbias (KFOR) ja Sudaanis (UNMIS).

Zimbabwe

Zimbabwe, Z. Vabariik (ingl *Zimbabwe*, *Republic of Zimbabwe*), varasem nimi *Rodeesia*, merepiirita riik Aafrika mandri lõunaosas Zambezi ja Limpopo jõe vahel. Pind (3066 km) Sambia (797 km), Mosambigi (1231 km), LAV (225 km) ja Botswana (813 km).

Pindala	390 760 km ²
Rahvaarv	12 247 600 (2006)
Pealinn	Harare (1 575 100, eeslinnadega 2 793 800 el.)
Haldusjaotus	10 provintsi
Riigikeel	inglise keel
Rahaliik	Zimbabwe dollar (ZWD)
Riigitähised	ZWE, ZW

Politiiline süsteem. Z. on presidentiaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Presidendi valib 6 aastaks kahevooruselisel enamusvalimistel rahvas. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament. Ülemkoja ehk Senati (Senate) 50 liiget valib enamusvalimistel rahvas, 6 nimetab president ja 10 on hõimupäälised. Alamkoja ehk Assambleekoja (*House of Assembly*) 120 liiget valib enamusvalimistel rahvas, 12 nimetab president, 8 on provintside kubernerid ja 10 ülemkoja pealikke määratud hõimupäälised. Parlamendiliikmete voitusel kehtivad 5 aastat. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsus-kabinet lihtselt nimetab president, kuid valitsus on vastavalt parlamendi ees. Z-s on mitmepartei-süsteem. Ohtusid erakonnad ja ühendused on

Loodus. Peaaegu kogu Z. ala paikneb kõrgemal linnal ja on kilg-merikotkas (*Halimatus vocifer*). wario, viis Fred Lecture Changundega. Rahvus-õnustatud Z.), sõnad Solomon Mangwiro Muts-1994) "Blessed be the Land of Zimbabwe" ("Olgu dom, work" ("ühitus, vabadus, töö"). Hümm (a-st ühtsus. Vapi all on rahvuslik devis "Unity, free- kudu, kes sümboliseerivad erinevate rahvaste tatud viisnuk ja lind. Vapikilpi toetavad kaks sõjat rahule. Kilbi kohal paiknevad lipu kuu-ristatud automaat ja koblas märgivad üleminekut stiliseeritud Suur-Z. varemed. Kilbi taga olevad va vee võrdkujul. Rohelisel väljal on kujutatud viljakuse, sinised ja valged lainelised oitengut too- varemest. Vapi (a-st 1981) roheline kilp on dile osutav linnu kuu, mis on leitud Suur-Z. Viisnurgale on paigutatud rahvuslikule püram. Punane viisnuk on internatsionaalsim sümbol. seisvõitlus, must aafriklasti ning valge rahu- jast loodust, kollane maavarasid, punane ise- Roheline sümboliseerib maa viljakust ja hal- 1980) aluseks on Z. Aafrika Rahvusliidu lipp. **Sümbolika.** Z. panafrika värvides lipp (a-st 1980) aluseks on Z. Aafrika Rahvusliidu lipp. jargi asub Z. maailmas 130. kohal. alusel on Z. mittevaba riik. Korruptsiooninindeksi (täiendatud 2005). Rahvusv. klassifikatsioon ja kogukonnakohutud. Kehitb 1979. a. põhiseadus kohus, Kõrge Kohus, piirkonnakohutud ning küla- *Democratic Change*). Kohtuorganid on Ülem- Liikumine Dem. Muutuste eest (*Movement for African National Union - Patriotic Front*) ja Z. Aafrika Rahvusliit - Isamaarinne (*Zimbabwe*

dalvaid (23 % pindalast). Päris kõrget Z-s ei ole. Keskvelidest madalamal (kuni 900 m) on ma- on keskvelid, mille kõrgus on 900–1200 m. platoo, nad hõlmavad u. 40 % riigi alast. Need poole, Limpopo jõeni, laskub laugalt Mashona madalduv astanguliselt Matabele platoo ja lõuna gani, 2592 m). Sellest põhja poole, Zambezi jõeni, tugevasti liigestunud Inyanga mägedega (Inyan- kõrge ning lõpeb idaosas Mosambigi piiri ääres ja on 650 km pikk, u. 80 km lai, 1200–1500 m kõrgel, mis kulgeb läbi riigi edelast kirdesse sega veldid (kuivad lavad). 1/4 riigi territooriumil on valdavad erineva kõrgu- kui 300 m. Pinnamoes on valdavad erineva kõrgu- Keworth Epworth Gweru Mutare Chitungwiza Bulawayo Harare (el. arv. 2006)

eeslinnadega

Marondera
Chinhoyi
Masvingo
Kadoma
Keworth
Epworth
Gweru
Mutare
Chitungwiza
Bulawayo
Harare

Suurimad linnad

(el. arv. 2006)

provintsi staatus

Pohja-Matabele
Midlands
Masvingo
Manicaland
Lääne-Matabele
Lõuna-Matabele
Kesk-Matabele
Ida-Matabele
Harare
Bulawayo

Haldusjaotus

etiki loodeosas ja madalveldi alal on väga kuiv. Z. paikneb suurelt jaolt lähisekvatoriaalses kliimavöötmes, kuid suhteliselt kõrge pinnamoe tõttu on kliima pigem lähistroopiline. Põhjaosas valitseb lähisekvatoriaalne mussoon-, lõunaosas troopiline püssaakliima. T^o, sademed ja taimestik sõltuvad koha kõrgusest ja pinnamoest; suvel on keskmine t^o 20–27, talvel 14–19 °C, mägedes on öökülm. Jäbedaim kuu on juuni, kõige soojem kuu okt. Veehulged sajab 350–850, mägedes 1000–1500 mm/a (sajuperiood suvel, aug. – okt.). Idaosas, kus sajuperiood vältab okt-st apr-ni, on niiskem. Jõed kuuluvad kahe suure piirijõe – Zambezi ja Limpopo – ning Save jõestikku, nad voolavad India ookeani. Loodepiiril asub Zambezi jõel Kariba tehisjärv ja paisu taga suur Kariba v. ehk Kariba järv. Valdavalt kõvalehise metsa ja võsa ferrallitsed mullad, punamullad ja punamullad. Mõne kuu jooksul sajab väga palju ning see põhjustab vee kiire ära voolu ja erosiooni. Mets (pms. hõre savannimets) katab u. 1/2 riigi alast. Idapoolsetes mägedes on tihedam mets, mujal on savannimets ja savann. Savannimetsas kasvab tiikpuu, valged farmerid on sisse toonud eukalüpti. Z. on maavararikas, leidub kivisütt, raua-, krooni-, nikli-, volframi-, vase-, tina-, koobalti-, liitiumi- ja platinamaaki, kaaliumi, hõbedat, asbesti, väävlit, fosforiiti, kaoliini, graniiti ja korundi. Z-s elab 270 liiki imetajaid, neist 12 liiki on ohustatud (sh. teravmökk-ninasarviku, aafrika elefant, gepard, lõvi, käsitiivaline lemmikloom, puna-põõsaorav, täpiksaarmas, kaur). Linde on 693 liiki, neist pesitsejaid 229

liiki, 12 liiki (nt. kaljupistrik, rand-madukotkas, punakurk-haigur) on ohustatud. Roomajaid on 180 ja kahepaikseid 31 liiki. Z-s on 250 KA-d, sh. 12 RP-d ja 5 piiriülest KA-d (sh. Gonarezhou RP). Sagedasti on põuda, harvemini üleujutusi ja tugevaid torme. Peamised keskkonnohud on liigne metsaraie, erosioon, põllumaa halvenemine, õhusaaste, vee reostus, loomade salaküttimine (varem elas Z-s maailma suurim teravmökk-ninasarviku populatsioon) ning iganenud kaevandamisemeetodid, mis põhjustavad reostust toksiliste jäätmete ja raskmetallidega. Z-s asub 5 UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluvat objekti.

Rahvastik. 98 % rahvastikust on aafriklased (sh. 82 % šonasid ja 14 % ndebelesid), 1 % on segarasse ja asiata (pms. India ja Hiina päritolu), alla 1 % valgeid (pms. britid, afrikandrid ja portugali-keelsed mosambiklased). Valgete osatähtsus on vähenenud 275 000 in-lt (1970. a-tel) u. 85 000-le (2006), sest paljud on riigist põgenenud. Viimase viie aasta jooksul on Z-st välja rännanud ka üle 1 mln. ndebele, kuid ametlik statistika seda ei näita. Üha rohkem zimbabwelasi suundub paremaid võimalusi otsima LAV-sse ja Botswanasse. Zimbabwelaste rohke ebaseadusliku sisserände takistamiseks on Botswana ehitatud piirile elektritarasid ning LAV pannud piirile vahvama sõjaväe. Riigi sees on elukohta vahetanud 400 000–450 000 in., selle on põhjustanud pol. vägivald, inimõiguste rikkumine, maareformid ja majanduse kokkuvaremine. Peale inglise keele räägitakse šona ja ndebele keelt ning väiksemaid murdeid. Kirjaoskajaid on 90 % (2004). Usutunnistusest on rahvastikust 50 % sünkretiste, 25 % kristlasi, 24 % hõimuusulisi ning 1 % muslimeid. Tähtsaimad pühapaigad on Suur-Z. varemed ja Matobo mäed.

SKT (2005)	3,364 mrd. \$
SKT _p (2005)	26,65 mrd. \$
põllum.	22,4 %
tööstus	28 %
teenindus	49,6 %
SKT, 1 el. kohta (2005)	2000 \$
Inflatsioon (2005)	266,8 %
Eelarve tulu (2005)	1,409 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	1,905 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	5,216 mrd. \$
Majandusabi (2000)	saadud 178 mln. \$
Töövõimelisi (2005)	3,94 mln.
Hõivatuid (2001)	
põllum.	66 %
tööstus	10 %
teenindus	24 %
Töötuid (2005)	80 %
Vaeseid (2004)	80 %
Linnarahvastik (2005)	35 %
Keskm. vanus (2006)	20 a
Keskm. eluiga (2006)	39 a
mehed	40
naised	38
live (2006)	0,6 %
Sündimus (2006)	2,8 %
Suremus (2006)	2,2 %
Imikute suremus (2006)	5,2 %
HIV/AIDS (2005)	1 700 000 in.
AIDS-i surnuid (2003)	170 000

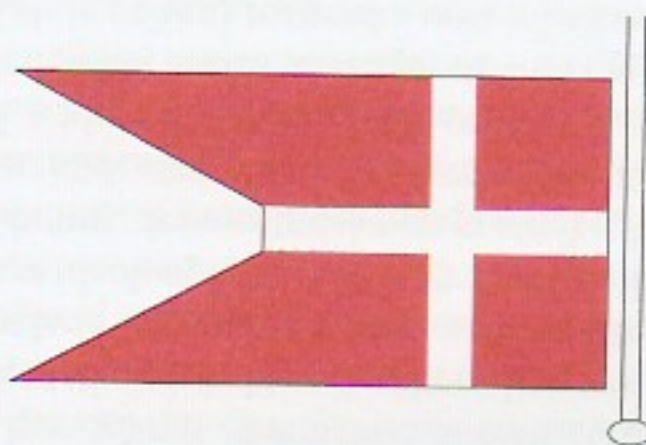

1807 tunnustas Monomotapa valitseja Portugali protektoraati. 1830. a-tel toimus teine bantu hõimude sisseränne: suulude eest põgenenud ndebeled alistasid 1840. a-tel kun. Mzilikazi juhtimisel paiksed šonad. Cecil John Rhodesi algatusel asut. Briti L-Aafrika Kompanii (*British South African Company*) sai 1889 Suurbritannia valitsuselt ainoõiguse koloniseerida ja hallata L-Aafrikas uusi alasid. Need hõlmasid Z. ja Sambia nüüdse territooriumi, mis nimetati C. J. Rhodesi järgi Rodeesiaks. 1890. a-tel hakkas maale tulema valgeid asunikke, ndebeled (1893) ja šonade (1896) ülestõus lõpetati. 1923 jaotati ala piki Zambezi jõge kaheks: L-Rodeesia kuulutati samal aastal korraldatud valgete rahvahääletusega Suurbritannia omavalitsuslikuks kolooniaks, P-Rodeesia Suurbritannia protektoraadiks. 1953 ühendati Njassamaa (praegune Malawi) ning P- ja L-Rodeesia Rodeesia ja Njassamaa Föderatsiooniks. 1950. a-tel elavnes aafriklaste rahvuslik liikumine, seda juhtis Rahvuslik Dem. Partei (*National Democratic Party*). 1960. a-tel alguses lõhenes see pms. ndebeledid esindavaks Z. Aafrika Rahva Liiduks (*Zimbabwe African People's Union*, juht Joshua Mqabuko Nyongolo Nkomo) ja šonadid esindavaks Z. Aafrika Rahvusliiduks (juht Ndabaningi Sithole, hiljem Robert Gabriel Mugabe). 1963 föderatsioon lagunes ja L-Rodeesia endine omavalitsuslik koloniaalseisund taastus. Kui P-Rodeesia (praegu Sambia) 1964 iseseisvus, nimetas L-Rodeesia valget rahvastikku esindav koloniaalvalitsus maa Rodeesiaks. 11. XI 1965 kuulutas peaminister Ian Douglas Smithi valgete ülemvõimu taotlev valitsus maa ühepoolselt iseseisvaks, aafriklaste liikumised ja ühendused keelustati, enamik nende juhte vangistati või nad läksid Sambia pagulusse. Suurbritannia ja ÜRO ei tunnustanud Rodeesia iseseisvust ning 1966 kehtestas ÜRO Rodeesia vastu maj. sanktsioone. LAV abi tõttu ei mõjutanud need oluliselt Rodeesia valitsuse poliitikat ning 2. III 1970 kehtestas I. D. Smith uue põhiseaduse, millega Rodeesia kuulutati vabariigiks. ÜRO Julgeolekunõukogu kehtestas oma liikmesriike seda akti mitte tunnustama ning mõistis hukka LAV ja Portugali jätkuva viitluse Z-ga. Aafriklaste rahvusliku liikumise

algatatud sissisõda oli ohvriterohke ja muutis u. 1 mln. in. põgenikuks. ÜRO ja Suurbritannia survele sõlmisid I. D. Smith ja piiskop Abel Tendekayi Muzorewa juhitud Ühinenud Aafrika Rahvusnõukogu (*United African National Council*) 1978 nn. sisemise reguleerimise kokkuleppe, mille järgi A. T. Muzorewa sai järgmisel aastal esimeseks aafriklasest peaministriks. 1979 Suurbritannia algatusel korraldatud põhiseaduse konverentsi otsuste kohaselt kuulutati Rodeesia 18. IV 1980 Z. Vabariigiks, mis sai ka rahvusv. tunnustuse. Sama aasta veebruaris korraldatud esimestel vabadel valimistel oli saanud enamuse Z. Aafrika Rahvusliit. Esimeseks presidendiks sai Canaan Sodindo Banana [1980–87] ja peaministriks R. G. Mugabe. Pärast seda lahkus Z-st u. 200 000 valget elanikku; J. Nkomo valitsusest lahkumine põhjustas ndebeledega asustatud piirkondades valitsusvastased relvarahutused, mis ähvardasid kasvada kodusõjaks. 1987 valiti R. G. Mugabe riigi presidendiks ning samal aastal tõrjuti parlamendist valgete esindus. 1987. a. põhiseaduse täiendusega kaotati peaministri ametikoht ning president sai täitevvõimu funktsiooni. Samal aastal ndebeled mässulistega alanud rahuläbirääkimised päädisid relvarahuga ning selle tulemusena Z. Aafrika Rahva Liit ja Z. Aafrika Rahvusliit ühinesid (1988). Z. muutus tegelikult pahempoolse suunitlusega ainuparteiriigiks, kus juhtiv jõud oli Z. Aafrika Rahvusliit – Isamaarinne. 1990 soovis R. G. Mugabe seadustada üheparteisüsteemi ka põhiseadusega, kuid Z. Aafrika Rahvusliidu – Isamaarinde Keskkomitee seda algatust ei toetanud. Algas võimu mõningane liberaliseerimine (1990 lõpetati riigis kehtinud erakorraline seisukord, 1991 loobuti vähemalt sõnades marksismist kui ametlikust ideoloogiast). 1990. a-tel pooltel oli riigis palju rahutusi, demonstratsioone ja streike, kuid organiseeritud, süsteemset ja tugevat opositsioonijõudu ei tekkinud. 1998–2002 sekkus Z. Kongo DV kodusõtta, saates sealse presidendi Laurent-Désiré Kabila režiimi toetuseks oma väeüksused. Alates 1999. a-st on R. G. Mugabe ja tema erakonna vastane opositsiooniline tegevus halvenenud maj. olude ja kodanikuõiguste eiramise pärast hoogustunud. 2000 väljakuulutatud maareformi tõttu, millega pms. mustanahalised sissisõja veteranid valgetele kuulunud farmid enamasti vägivaldselt üle võtsid, ründasid valged farmerid riigist välja. See põhjustas põllum-toodangu järsu vähenemise ning näljahäda. 2002 peatati inimõiguste rikkumise tõttu Z. kuulamine Rahvaste Ühendusse ning 2003 astus riik sealt välja. Viimastel parlamendivalimistel (2005) sai Z. Aafrika Rahvusliit – Isamaarinne Assambleekojas 78 ja Senatis 43 kohta. Peamine opositsioonierakond Liikumine Dem. Muutuste eest (asut. 1999) sai Assambleekojas 41 ja Senatis 7 kohta, kuigi boikottis osaliselt Senati valimisi. 2005 alanud illegaalselt ehitatud elamurajoonide (nn. slummide) hävitamise kampaaniat peab opositsioon eeskätt oma toetajaskonna vastu suunatuks. A-st 1980 on Z. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 29. VI 1992. ■

Taani

Taani, T. Kuningriik (taani *Danmark*, *Kongeriget Danmark*), riik P-Euroopas. Pinnala 43 094 km², 5 411 400 (2007) el. ja Gröönimaa (2 175 600 km², 56 000 el.). Valdav osa T. alast paikneb Jüüti ps-l (Jüütimaa), T. saarestikus on asustatud 76 saart. Enamik suuri saari on omavahel sildadega ühendatud, mnt- ja rdt-ühendus on ka Skandinaavia ps-ga (Malmöga).

Pindala 43 094 km²
Rahvaarv 5 411 400 (2007)
Pealinn Kopenhaagen (*København*)
Haldusjaotus 5 regiooni (alates 1.1.2007)
Riigikeel taani keel

Haldusjaotus	Regioon	Pindala	Elanike arv	Haldus-
	(region)	(km ²)	(2005)	keskus
Pealinnaregioon	2 561	1 631 600	Hilleroed	
Kesk-Jüütimaa	13 053	1 213 000	Viborg	
Põhja-Jüütimaa	8 020	577 000	Ålborg	
Sjælland	7 273	806 000	Sorø	
Lõuna-Taani	12 191	1 183 800	Vejle	

Rahavähi Taani kroon (DKK), Fääri saartel ka Fääri kroon (FKK)
Riigitihtised DNK, DK

Politiiline süsteem. T. on parlamentaarne konstitutsiooniline monarhia. Riigipea on päritava võimuga kuningas (kuninganna), kellel on pms. tsereemoniaalsed ülesanded. Seadusandlik organ on 179-kohaline parlament (*Folketing*), mille liikmed valib 4 aastaks rahvas. 135 liiget valitakse proportsionaalsuse põhimõtteil 17 valimisringkonnast, 40 liiget lisatakse erakondade valimistulemuste järgi (proportsionaalselt hääle arvuga). Peale selle valitakse enamusvalimistele kaheksa liiget Gröönimaalt ja kaks Fääri saartelt. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Peaministri ja valitsuskabi-neti liikmed (peaministri soovitusel) nimetab monarh ning kinnitab parlament. Valitsusel peab olema parlamentide toetus ning valitsus on parlamentaarses vastutav. Valitsuse nõudmisel võib monarh välja kuulutada erakorralised parlamentidivall-mised. Laidalase autonoomiaga Fääri saartel ja Gröönimaal on T. valitsuse esindajaks erivolinik. T-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on T. liberaalne *Venstre Partei* (*Venstre, Danmarks Liberale Parti*), Radikaalne *Venstre Partei* (*Det Radikale Venstre*), Sotsiaaldemokraat-Partei (*Socialdemokraterne*), T. Rahvapartei (*Dansk Folkeparti*) ja Konservatiivne Rahvapartei (*Det Konservative Folkeparti*). Kohtusüsteem on kol-meastmeline: Ülemkohus, apellatsioonikohtud ja kohalikud kohtud. Ülemkohtu kohtunikud ni-metab valitsuse soovitusel eluks ajaks monarh. Põhiseadust (a-st 1849) on mitu korda muudetud, viimati ulatuslikumalt 1953. Rahvusv. klassifikat-siooni alusel on T. vaba riik. Korruptsioonihindeksi järgi asub T. maailmas 4. kohal.

Sümboolika. T. punane valge ristiga lipp (*Dannebrog*) on maailma vanimaid pidevalt kasutusel

EE SMA 52

UNESCO

maailmapärand

Jellingi kirkud, 10. sajand

Roskilde loomaaed (1995)

Kronborgi loss (1584)

Serneg Kujale, 1980

ja Iliissat, 2000

(Gröönimaa)

Sundi aares

Edvard Enk

promkskuja

on Kopenhaagen

sümboleid

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

on Kopenhaagen

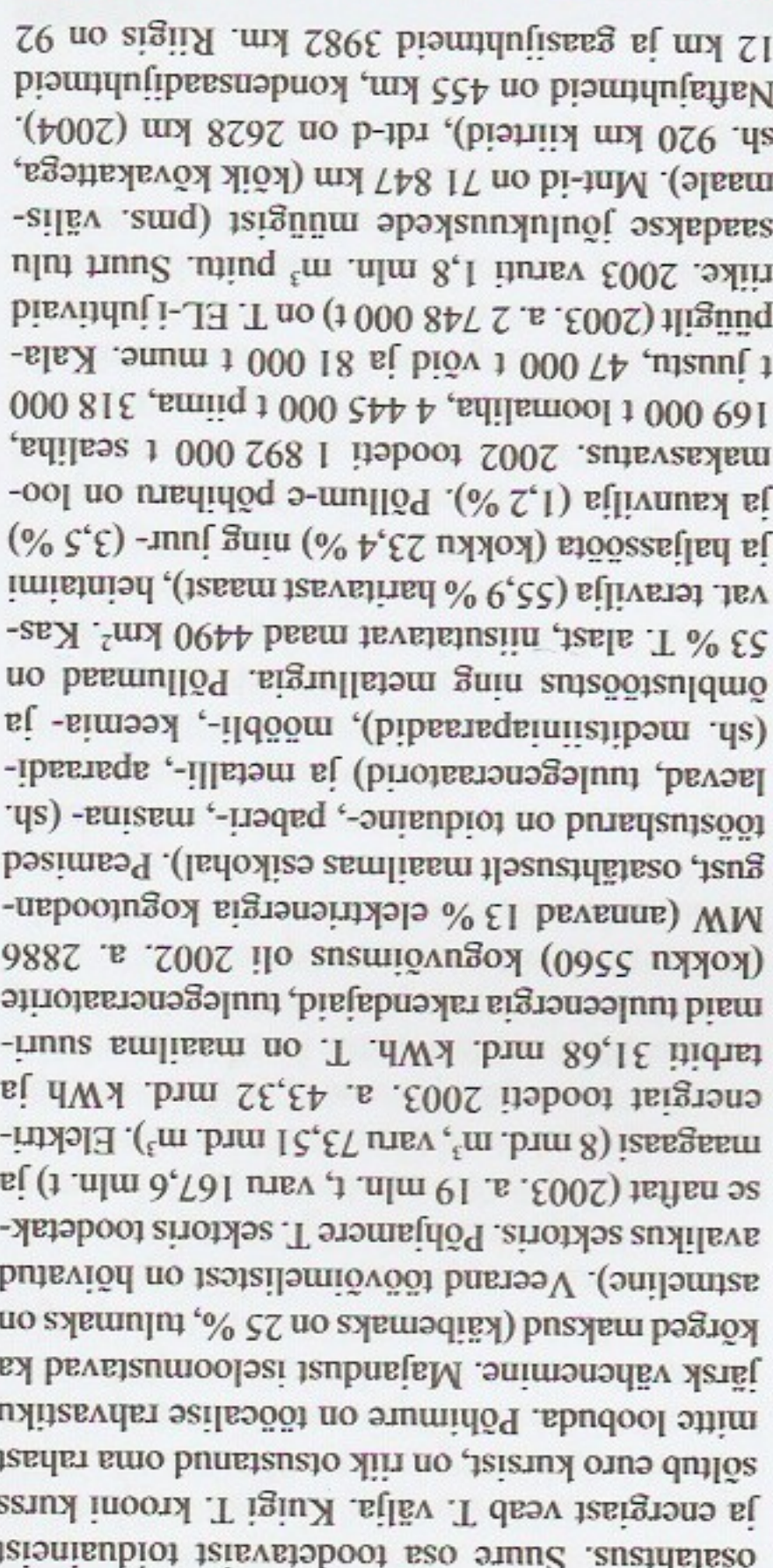

ainud lippe. Legendi järgi olevat see langenud taevast 15. VI 1219 eestlastega Lindanise linnuse juures peetud lahingu ajal. Esimesed kindlad andmed lipu kohta on kun. Valdemar IV Atterdagi ajast [1340–75]. Riigiasutused kasutavad harulist lippu. T-l on kaks vappi — rahvuslik ehk väike vapp ja kuninglik ehk suur vapp. A-st 1959 peetakse riigivapiks kolme lõvi ja südamega väikest vappi, mille kohal on kuningakroon. Hümni (a-st 1844) „Der er et yndigt land” („See on armas maa”), sõnad Adam Gottlob Oehlenschläger, viis Hans Ernst Krøyer. Rahvuslill on aas-
nistik (*Trifolium pratense*), rahvuspuu harilik pöök (*Fagus sylvatica*) ja rahvuslind kümnokk-
luik (*Cygnus olor*).

Loodus. T. maapind on üldiselt madal, kuid pin-
namood on suhteliselt vahelduv. Keskmine kõrgus
on ainult 31 m ü. m. Ükski koht ei paikne me-
rest kaugemal kui 52 km. Maastikku on oluliselt
kujundanud kvaternaarne jäätumine. T. aladelt
taandus mandrijää lõplikult u. 13 000 aastat taga-
si. Aluspõhja moodustavad Kriidi, Paleogenei ja
Neogenei kivimid, neid katavad Kvaternaari setted
(pms. moreen, kruus, liiv, järve- ja meresetted).
Muudest aladest erineb Bornholmi saar, mis koos-
neb Eelkambriumi ja Vanaaegkonna kristalsetest
kivimistest ja paikneb Fennoskandia kilbi servaalal.
Aluspõhi paljandub Mõni, Sjælland ja Bornhol-
mi saare rannaastanguil (Mõnsi klint, 143 m).
Jäätis ps-e idaosas valdab künklik moreenmaastik
(maa kõrgeim koht; Yding Skovhøj 173 m, Ejer
Borrehøj 172 m). Moreenküngaste vahel on palju

soid ja väikesi järvi. Poolsaare lääneosa on madal
ja liivane. P-Jüütimaal on valdavalt tasane, kattu-
nud liiva ja kruusaga. Moreenkuhjatiste vahel aset-
sevatel nõgudes on madalsoid ja rabasid. 20. saj.
suur osa rabasid kuivendati ja muudeti karja-
maaks. Poolsaare põhjaosas on luite-, lõunaosas
paduranda; läänerannikul eraldavad luited me-
rest laguunilaadseid lahtesid (Ringkøbingi fjord,
Nissumi fjord). Idarannikut liigestavad rohked
fjarditaolised lahed, põhjaosa läbiv Limfjorden
eraldab ülejäänud Jüütimaast Nørreyske saare
(4667 km²). Ka saarte rannik on liigestunud. Pärast
viimast mandrijäätmist on maa põhjaosa tõusnud,
lõunaosa vajunud. Jüütimaal edelarannikul on 1–2
m kõrgusi loodeid ning veepiir võib nihkuda kuni
10 km kaugusele sisemaale; põhja- ja edelaranni-
kul ladestus Hilis-Permis sisemere aurustumisel
kohati rohkesti soola. U. 100 mln. aastat tagasi
kujunenud kriidilademed paljanduvad Sjælland
kaguosas ning Looe-Jüütimaal. Sjælland kagu-
osas murtakse lubjakivi. Tähtsaimad maavarad
on Põhjamere nafta ja maagaas. Maismaal lei-
dub turvast, pruunsünt (Kesk-Jüütimaal), kriiti,
kaoliini, paasi, graniiti, liiva ja savi). Siseveed
hõlmavad u. 700 km². Palju on väikesi jõgesid
ja järvi. Pikim jõgi on Jüütimaal kirdeosas voolav
Gudenå (158 km), suurim järv on Arresø (41
km², Sjælland põhjaosas). Üleujutuste vältimi-
seks on mõnel pool Jüütimaal ja Lollandi saare
lõunarannikul rajatud kaitsetamme. Kliima on
pehme ja mereline. T. ala paikneb parasvöötmes
suurte õhumasside kokkupõrkepiirkonnas, selle
tõttu on ilmastik väga heitlik. Keskmine t° on
jaan-s 0 °C piires (7° soojem kui mujal maailmas
samadel laiusel), juulis 15–17 °C. Lääneosas
sajab kuni 800, idaosas kohati 450 mm/a; kõige
enam sajab sügisel. Püsiv lumikate tekib harva,
rannikumeri jääb ainult väga karmil talvel. Ilm
on valdavalt tuuline, talvel tihti tormine. Loodus-
likku muldkatet (idas metsapruunmuld, läänes
leetunud mullad) on kauaaegne maaharimine olu-
liselt muutnud ja kohati kahjustanud. Leidub ka
soostunud ja märtside alluviaalmuldi. Aluspõhja ja
lähtekivimite kaltsium on muldi lubjajuhenditega
oluliselt rikastanud. Põlluharimiseks sobivat maad
on 60 % riigi maa-alast. T. asub lehtmetsavööndis,
kuid looduslikku taimkatet on säilinud vähe ja
tänapäeval valdab kultuurmaistu. Mets (pöök,
tamm, istutatud mänd ja kuusk) katab 12 %, nõmm,
madalsoo ja raba hõlmavad 8 % T. alast. T-s elab 43
liiki imetajaid, suuri kiskjaid ei ole (v. a. jääkaru,
keda kohtab Gröönimaal). Metssiga on ainult
paiguti, kabe-hirv on loodusesse taastatud. Vöör-
liigid on mink, tähnihirv ja ondatra. Kohatud on
452 liiki linde, pesitsejaid on 196 liiki. Eriti palju
on rannikulinde (sh. talvitujaid). Roomajaid on
9 liiki (sh. harilik silenastik) ja kahepaikseid 15
liiki (sh. punakõht-unk, rohe-kärnkonn ja harilik
lehekonn). Peamised keskkonnaprobleemid on
õhusaaste (eeskätt sõidukitest ja elektriijaama-
dest lähtuv), Põhjamere vee liigne lämmastiku- ja
fosforisisaldus ning põllum- ja seonduv pinna- ja

Kalunoon Range
fjordi aarts fjord
looduskafkasta

Ilulissat (Jat.) asub Gröönland rannikul
Välisikaubanduse
rid (% kogumist)
Valjavedu
Saksamaa
Rootsi
Suurbritannia
USA
Holland
Prantsusmaa
Rootsi
Holland
Saksamaa
Rootsi
Suurbritannia
Hiina
Prantsusmaa
Itaalia
Taimestik (üh. t. 2003)
Nisu
Oder
Kaer
Rukis
Kartul
Kõõgivil
Loomade
Sead
Veised
Lambad
Hobused
Linnud

lennujaama, neist 28-l on kõvakattelised lennu-
maad (2006). Rahvusv. lennujaamu on 5, neist
suurim Kopenhaagenis (Kastrup). Veeteede kogu-
pikkus on 400 km (2001). Suurimad sadamad on
Ålborg, Århus, Asnaesværkets, Kopenhaagen,
Helsingør, Ensted, Esbjerg, Fredericia, Frede-
rikshavn, Gråsten, Kalundborg, Odense ja Rønne.
Kaubalaevastik on suur (297 alust), kuid enamik
laeva sõidab võõra lipu (Bahama, Singapuri,
Suurbritannia) all. Siseliikluses kasut. palju
jalgratast, Kopenhaagenit nimet. ka jalgrattu-
me linnaks. Tähtsal kohal riigi majanduses on
võõrkaubandus. 2005 veeti kaupu välja 84,95
mrd. ja sisse 74,69 mrd. \$ eest. Välja veetakse
pms. masinaid ja seadmeid, liha ning liha- ja
püütooteid, kala, keemiakaupu, mööblit, laevu
ja tuulegeneraatoreid. Sisseveos on olulisel kohal
masinad ja varuosad, tööstustoore ja pooltooted,
kemikaalid, teravili ja toiduained ning tarbekaup-
ad. Omavalitsuslike Fääri saarte majandus sõltub
peaaegu täielikult kalandusest. Suuri lootusi pan-
nakse saarte rannikumere alal avastatud naftava-
rile. Tööpuudus on Euroopa maade väiksemaid
(2006. a. 4,5 %). Saared saavad suurt toetust ka T.
valitsuselt ja ei jää elatustasemelt teistest Skandi-
navia maadest kuigi palju maha. Põhjapoolsed 6
suurimat saart on omavahel meretunnelite, sildade
ja tammidega ühendatud, kahe lõunapoolsema-
ga ühendatakse ühendust pms. parvlaevadega. Peamine
mure on noorte lahkumine (eeskätt mandrile ja
majale Euroopasse). Ka omavalitsusliku Gröönimaa
majandus sõltub pms. kala- ja krevetipüügist.
Võltingane tähtsus on turismil. Ligi poole tulu-
dest moodustab T. valitsuse toetus. Gröönimaa

maavarasid praegu ei kaevandata. SKT väärtus
ühe elaniku kohta (2001. a. 20 000 \$) on T. omast
märksa väiksem, kuid siiski võrdlemisi suur.

Eesti ja T. suhted on arenenud tõusujoones ja
püsivalt, tihe koostöö toimub nii poliitika vallas
kui ka majanduse, kultuuri, looduse ja riigikaitse
alal. Pidevalt on kasvanud ka Eesti majandusse
paigutatud T. kapital. Eesti Panga andmeil oli
2005 T. otseinvesteering Eestisse 2,28 mrd. kr.,
samal ajal investeeris Eesti T-i 50,5 mln. kr. Eestis
on registreeritud üle 200 T. osalusega ettevõtte
(2006). 2005 oli T. ja Eesti põhikaubavahetuse
kogukäive 6,2 mrd. kr., milles välja- ja sissevedu
olid enam-vähem võrdsed. T. ostab Eestist puitu
ja puittooteid (32,7 %), tööstuskaupu (18 %),
metalle ja metalltooteid (16,2 %), tekstiiltooteid
(7,4 %) ning masinaid ja seadmeid (5,8 %). T.
müüb Eestile pms. masinaid ja seadmeid (21,8 %),
loomseid tooteid (12,5 %) ning metalle ja metall-
kaupu (12,1 %).

Ajalugu. T. vanimad asukad olid hilispaleoliitiku-
mi põhjapõdrakütid, kes pärinesid Hamburgi (T.
lõunaosas, u. 12 000–11 000 e. Kr.) ning Ahrens-
burgi ja Bromme kultuurist (u. 11 000–9500
e. Kr.). Mesoliitikumis valitsesid küttide ja kalas-
tajate Maglemose (u. 9000–6000 e. Kr.) ja Kon-
gemose (u. 6000–5200 e. Kr.) kultuur, varaneo-
liitikumis oli valdav P-Euroopa varaseima keraa-
mikaga Ertebølle kultuur (u. 5200–3900 e. Kr.).
IV a-tuh. levis lõunast T. alale maaviljeluslik
lehterpeekrite kultuur (Sarup, Toftum jmt. asula),
mille asukad rajasid monumentaalseid käiguskal-
meid. III a-tuh. saabusid nõorkeraamika (üksik-
haudade) kultuuri asukad, kes sängitasid oma
surnuid üksikmatustena kääbastesse. Pronksiajal
(u. 1700–500 e. Kr.) kujunes P-Saksamaal, T-s
ja L-Rootsis ühine kultuur, sellele on iseloomuli-
kid rohked (sageli lõunast imporditud) pronksist
luksusesemed, mis osutavad tugevasti kihistunud
ühiskonnale. Matmiseks kasut. tammepakk-kirs-
tudes on hästi säilinud rõivaid. Eelrooma rauaajast
(u. 500 e. Kr. – 50 p. Kr.) on lahti kaevatud
palju põllujäänuiseid ja külaasemeid, soodest on
saadud rohkesti ohvrileide (sh. suuri paate ja nn.
rabalaipu). 3. saj-st p. Kr. pärinevad vanimad
ruunikirjad. I a-tuh. keskosa paistab silma kuld-
esemete rohkest poolest. Ornamentikas arenes
nn. germaani loomastiil. Enne suurt rahvasterän-
damist asustasid T. ala kimbrid, teutoonid, jüüdid,
anglid ja saksid. Pärast seda kui anglid, saksid ja
osa jüüde asusid 5.–6. saj. Inglismaale, tungisid T.
saartele ja mõnda Jüütimaale t. hõimud. 8. saj.
lõpul algasid viikingite retked (T-st põhil. Iirimaa-
le, Inglismaale ja P-Prantsusmaale), mis kestsid
11. saj. keskpaigani. 9. saj. tekkisid esimesed
linnad (Hedeby) ja 10. saj. kindlustatud sõjaväe-
asulad (Trelleborg). Tähtsal kohal oli merekau-
bandus, Roskilde lahest on välja kaevatud uputa-
tud sõja- ja kaubalaevu. Kuningate (konungite)
juhitud väikeriikide sisevaenustes ühendati maa
poliitiliselt. Kun-d Godfred (srm. u. 810) ja Gorm
Vana (srm. u. 950) ühendasid Lõuna-T. Viimase

algas industrialiseerimine, 1860 tööstuse kiire areng. 1846 asutati Talurahvasõprade Selts, millest kujunes 1870 pahempoolne *Venstre* partei. Parempoolseid jõude ühendas *Højre* partei (asut. 1849), 1871 asutati Sots-dem. Partei. 1901 andis kun. Christian IX nõusoleku moodustada valitsus nimelt Riigipäev asutuses oleva partei esindajast. I maailmasõjas oli T. erapooletu. 1918 kuulutati Island T-ga personaalunioonis olevaks sisuliselt iseseisvaks riigiks. Rahvahääletuse alusel ühendati 1920 T-ga P-Schleswig. 1924. a-st olid enamasti võimul sots-dem-d (1924–26, 1929–42, peaminister Thorvald August Marinus Stauning). 9. IV 1940 okupeeris T. natsistlik Saksa-maa. Kun. Christian X jäeti troonile ja valitsust nimeti okupantidega koostööle. Alanud vastupanuliikumise olukorras kõrvaldasid okupandid 1945 Erik Julius Christian Scaveniuse valitsuse. T-s paiknev okupatsioonivägi kapituleerus 5. V 1945. Bornholmile tunginud NSV Liidu sõjavägi lahkus alles apr. 1946. Sõja ajal Gröönimaale suhtunud USA väeüksused asuvad seal tänini (Qaanaq/Thule õhuväebaas). Pärast II maailmasõda loobus T. neutraliteedist ning osales aktiivselt mitme rahvusv. org-i asutamises: ühines 1948 Marshalli plaaniga, astus 1949 NATO-sse (on selle asutajaliikmeid), sõlmis 1950 USA-ga sõjalise koostöö lepingu ning astus 1953 Põhjamaade NSV-i (on selle asutajaliikmeid). Muutus ka T. sõltumine oma meretagustesse terr-desse. 1944 oli Island kuulutanud end täielikult iseseisvaks. 1948 anti autonoomia Fääri saartele. 1953. a. põhiseaduse muudatusega tunnistati Gröönimaa

T. lahutamatuks osaks, kuid 1979 sai ta laialdase autonoomia (T. vastutada jäid välis- ja rahanduspoliitika ning riigikaitse). 1953 jõustunud uus põhiseadus laiendas valimisõigust, valimissüsteem muudeti proportsionaalseks, moodustati ühekojaline parlament (*Folketing*). Põhiseadusega seotud troonipärimisakt lubas meessoost pärija puudumisel troonile tõusta naissoost pärijal. 1960 astus T. EFTA-sse (on selle asutajaliikmeid) ning 1973 EMÜ-sse. Samal ajal on T. olnud üks skeptilisimaid EL-i liikmeid: 1985 lahkus Gröönimaa EL-ist (ka Fääri saared ei kuulu EL-i), 1992 oldi rahvahääletusel Maastrichti lepinguga ühinemise vastu (1993 siiski liituti) ning 2000. a. rahvahääletusel lükati tagasi EL-i ühisrahale eurole üleminek. 1972 sai T. esimese põhiseadusjärgse kuninganna (Margrethe II). Sõjajärgsetel aastatel on T-s võimul olnud üldiselt koalitsioonivalitsused, mistõttu üsna tihti toimuvad erakorralised valimised. 2001 tuli 1993. a-st võimul olnud sots-dem-de asemele liberaalide ja konservatiivide ühisvalitsus. 2005. a. parlamendivalimistel sai T. Liberaalne *Venstre* Partei 52, Sotsiaaldemokraadid 47, T. Rahvapartei 24, Konservatiivne Rahvapartei 18 ja Radikaalne *Venstre* Partei 17 kohta. Koalitsioonivalitsuse moodustasid liberaalid ja konservatiivid, keda parlamendis toetab valitsusse mittekuuluv immigratsiooni-vastane T. Rahvapartei. Peaminister on a-st 2001 liberaalide juht Anders Fogh Rasmussen. A-st 1945 on T. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 24. VIII 1991. T. oli Islandi järel teine riik, kes taastas diplomaatilised suhted taasiseseisvunud Eestiga. T-s elavad eestlasi ühendab Kopenhaageni Eesti Selts „Eesti Kodu“ (asut. 1922, esimees Mae Vesikis Hove). 1970–90 oli T. Riigiarhiivi ülemarhiivar ajaloolane Vello Helk. **Relvajõud.** T. relvajõud (*Det Danske Forsvar*) komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel ja vabatahtlikest, ajateenistuse pikkus on kuni 9 kuud. Kõrgem ülemjuhataja on monarh, kaitseväge juhataja kaudu juhivad relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhujõududest. Kaitseministri otsealluvuses on poolsõjaväeline Kodukaitse (*Hjemmeværnet*), mis võidakse vajaduse korral viia relvajõudude koosseisu. T. kaitsepoliitika alused on totaalkaitse, kollektiivne enesekaitse (NATO) ja aktiivne rahvusv. sõjaline koostöö. 2004 heaks kiidetud kaitsekokkulepe näeb ette rahvusv. operatsioonideks üksuste arvu suurendamise, ajateenistuse reformimise ning totaalkaitse tugevdamise (mh. terrorismivastaseks võitluseks). 2006 osalesid T. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Iraagis, Serbias (KFOR) ja Sudaanis (UNMIS). T. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse ning T. terr-l paiknevad NATO üksused ja rahvusv. brigaadi (SHIRBRIG) staap (ÜRO operatsioonideks). ■

Tadžikistan

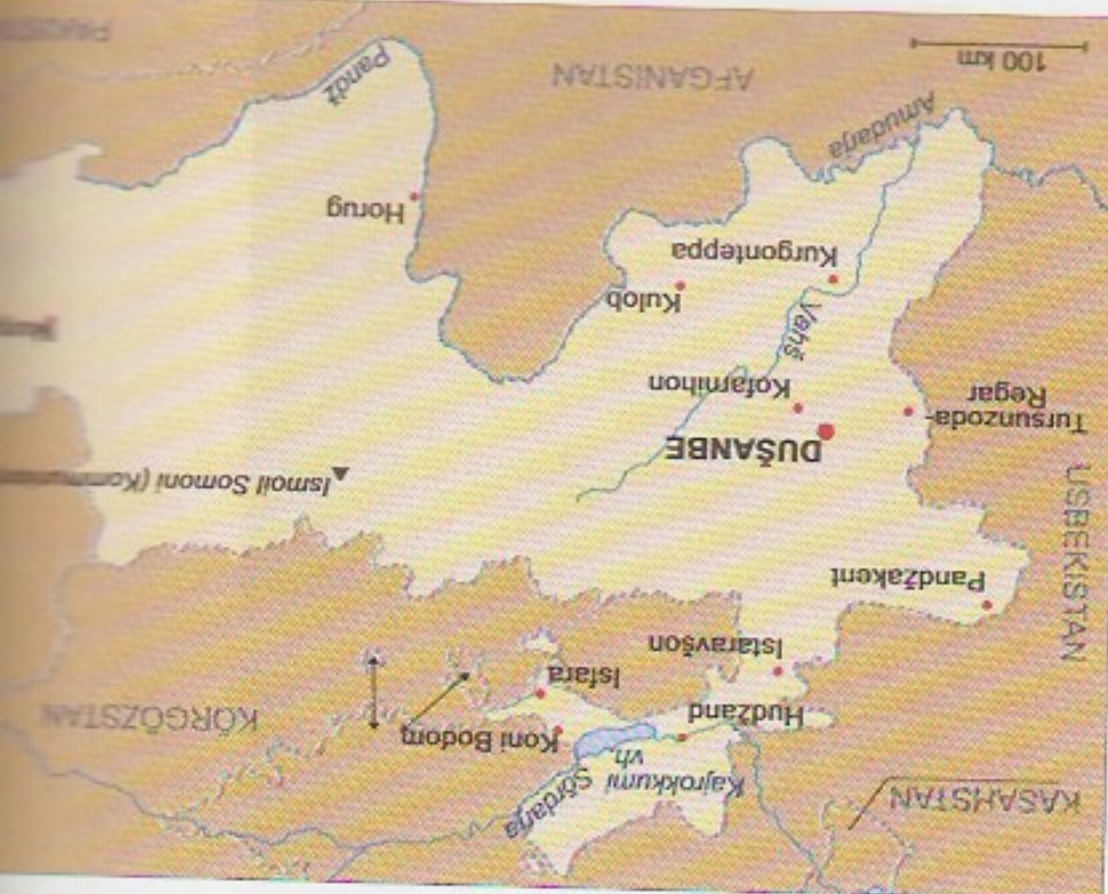

Tadžikistan, T-i Vabariik (tadžiki *Todžikis-ton, Džumhurii Todžikiston*), riik Kesk-Aasias. Päär (3651 km) Usbekistan (1161 km), Kõrgõz-tani (870 km), Hiina (414 km) ja Afganistaniga (1206 km). T-i on 3 Farg'ona orus paiknevat eksklaavi (1 Usbekistanis ja 2 Kõrgõzstanis).

Pindala	143 100 km ²
Rahvaarv	6 620 000 (2006)
Pealinn	Dušanbe (538 500, eeslinnadege 843 300 el.)
Haldusjaotus	3 vilajetti, 1 autonoomne vilajett ja 1 iseseisev linn
Riigikeel	tadžiki keel
Rahaühik	somoni (TJS)
Riigitihtahised	TJK, TJ

Politiiline süsteem. T. on presidentaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Presi-dendi valib 7 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on kahekojaline Ülemnõukogu (*Madžlisi Oli*). Rah-vuskogu (*Madžlisi Milli*) 25 liiget valivad kohalike nõukogude saadikud, 8 määrab president. Esinda-jatekoja (*Madžlisi Namojandagon*) 41 liiget valib enamusvalimistest ja 22 liiget proportsionaalsuse põhimõttel rahvas. Parlamendiliikmete volitused kehtivad 5 aastat. Valida võivad vähemalt 18-aasta-sed. Parlamistri ja valitsuskabineti liikmed määrab president. T-s kehtib mitmeparteisüsteem, kuid reeglalt on üks juhtiv erakond – presidentidimnele T-i Dem. Rahvapartei (*Hitbi Demokratii-Halki Tod-*

ziston). Kohtuorganid on Ülemnõukogu, Konstitut-sioonikohus ja alama astme kohtud. Kehtib 1994. a. põhiseadus (täiendatud 1999). Rahvusv. klassifikat-siooni alusel on T. mittevaba riik. Korruptsiooni-indeksi järgi asub T. maailmas 142. kohal. **Sümboolika**. T-i punase-valge-rohelise lipu (a-st 1992) värvid on samad mis Iraani lipul ja osutavad tadžikide Iraani päritolule. Punane sümbolisee-rib ühtsust ja võitu, valge puuvilla ja mäggede lund ning roheline islamit ja loodust. Kuldne 7 tähgega kroon märgib T-i sõltumatust ja rahvaste vendlust. Vapi (a-st 1993) aluseks on T-i NSV vapp: sirtbi ja vasaraga viisnurk on asendatud tähekoorniga ning nisupca- ja puuvillavaranikul on lipuvärvideks lunt. Hümn (a-st 1991) „Surudi millij“ („Rahvuslaul“), sõnad Gulnazar Keldi, viis Suleiman Judakov. **Loodus**. Suurem osa (90%) T-i territoorium on mägine; üle poole alast asub kõrgemal kui 3000 m, igilumi ja liustikud katavad u. 6% pindalast. Maa idaosas hõlmab Pamir, selle läänes on põhil. üle 6000 m kõrguste järejäänud ahelikke (kõrgem tippt Is-moili Somoni, end. nimi Kommunismi mäetipp, 7495 m), idaosas laiade orgude ja nõgudega kõrge mägis-maa. Pamirist loodes ja põhjas asuvad kõrged (kuni 5539 m) Zaratšoni, Hisori (Hissari), Turkistani ja Alai ahelikud. T-i edelaosas vahelduvad madalad (600–2000 m kõrgused) ahelikud laiade astmeliste orgudega. Põhjas ulatub T. Farg'ona oru läänes ja Kurama ahelikuni. Mäestikes on karmi talvega kuiv kliima (jaan-i keskmine t° Murgobis –20 °C), tasandikel lühikes pehme talvega kuiv lühistööpi-line kliima (keskmine t° jaan-s üle 10, juulis paiguti üle 30 °C). Mägi-Badashanis sajab 60–80, lääne-poolsetes mägides 1000 ja tasandikel 150–200 mm/a. Mäenõlvadel ja jõecorgudes kasvab metsa (alla 3% territoorium). Madalamatel aladel levib rohila-ja kõrgetaimestik, kõrgemal mägides on alpinidud ja liustikud. Jõed (Pandž, Vahš, Zaratšoni, Sordari) ja liustikud liustike ja lumetumistest. Suurimad järved (Karakul, Sarez) paiknevad Pamiris. Sõr-dari Farg'ona orus asub Kairokkumi, Vahši jõel Noraki paisjärv. T. on rikas maavarade poolest. Leidub plii-, tsingi-, tina-, volframi-, vismuti-, arseeni-, antimoni-, elavhõbede-, uraani- ja raadiu-

EE SMA 100

Haldusjaotus	Vilajetid (vilajet)
Halloni vilajet	Sugdi vilajet
Vabariiklikke alad	rajoonid
Autonoomne vabariik	(viloyati mahall)
Magi-Badashan	Iseseisev linn
Dušanbe	
Suurtimad linn	(el. arv, 2006)
Dušanbe	
Hudžand	
Kulob	
Kurgonteppa	
Istaravšon	
Koni Bodom	eeslinnad
Peamised	
1992. Aasta	
1992–93	
Abduljalil	
1993–94	
Abduallo	
1994–96	
Džamshed Karon	
1996–99	
Jahjo Azimov	
1999–	

mimaaki, fluoriiti, kivisoola, vilku, asbesti, kulda, vääriskive, kivi- ja pruunsütt, naftat ning maagaasi, palju on mineraalveeallikaid. T-s elab 84 liiki inimest, 9 liiki, nt. keedsarviks, lumeleopard, tigris ja pisiümiseja, on ohustatud. Linde on 354 liiki, neist pesitsejaid 210 liiki. Roomajaid on 51 ja lühepaakseid 7 liiki. T-s on 31 KA-d, sh. 3 RP-d. **Rahvastik.** T-i rahvastiku enamus on tadžikid (2000. a. rahvaloenduse andmetel 79,9 %). Olulisim rahvusvähemus on usbekid (15,3 %), venelasi ja kirgise on kumbagi 1,1 % rahvastikust. Tadžiki keel kuulub iraani keelte hulka. Praegu on valdavalt kasutusel kirillitsa, islamiringkondades ka araabia kiri (1930–40 oli kasutusel ladina tähestik, 1940–92 pms. kirillitsa). Äritegevuses ja riigiasutustes kasutatakse vene keelt. Lugeda ja kirjutada oskab 98,5 % täiskasvanutest (2003). Enamik T-i elanikke on muslimid (85 % sunniidid ja 5 % šiiidid, 2003). Keskmine asustustihedus on 46 in./km². Kõige rohkesti inimesi (üle 100 in./km²) elab Vahši ja Farg'ona oras, seal paikneb ka pealinna järel teine suur linn Hahānd. Hõre on asustus Mägi-Badahšanis, kõrgmäärtiivalad on püsiastustusega. 2003 lahkus T-st 3 in. 1000 el. kohta, neist enamik olid venelased. **Majandus.** T. on Kesk-Aasia vaesemaid riike. Majandus sõltub puuvilla ja alumiiniumi müügist ning nende hinnast maailmaturul. Pol. olukorra stabiliseerumise ja erastamise tulemusena on T-i majandus hakanud kasvama (2004. a. 10,4 %; 1990. a-tel oli majanduslangus). Haritavat maad on 7 % T-ist, olulisim põllukultuur on puuvillapõõsas. Põhiline on niisutusmaaviljelus. Kasvat. ka teravilja (nisu, riis, hirssi, otra, kaera), viinamarju, puu- ja köögivilja, kartulit, džuuti, suhkruroogu, eeterliku õli taimi ja siidiusse, peetakse veiseid, lambaid, lühi- ja kodujakke (Ida-Pamiiris). Tööstus on vähe arenenud. Kaevandatakse maavarasid. Tähtsaim tööstusharu on alumiiniumi tootmine (320 000 t, 2003). Elektrienergiat toodeti 2004. a. pms. hüdroelektrijaamades 16,5 mrd. kWh (T-s on u. 80 hej-a, tuntumad on Kajrokkum ja Norak). Vahši jõel ehitatakse hüdroelektrijaamade (Sangtudin-1 ja Sangtudin-2) ehitamist, seda rahastavad Venemaa ja Iraan. Töödava tööstuse põhiharud on tekstiili- (puuvill, siid) ja toiduainetööstus (õli, konservid, vein) ning põllutööstusmasinate ja energiaseadmete tootmine. Levinud on vaibakudumine. 2005 eks-

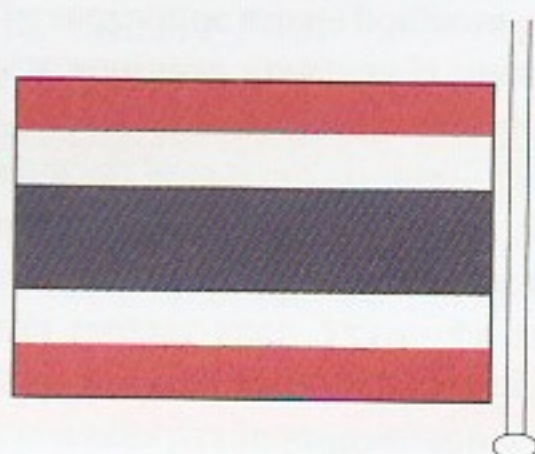
portis T. kaupa 950 mln. \$ eest (alumiinium, elektrienergia, puuvill, puuvili, taimeõli) ja importis 1,25 mrd. \$ eest (elektrienergia, naftatooted, alumiiniumoksiid, masinad ja seadmed, toiduained). Olulisim väljaveeriik on Holland (46,6 % 2005. a. väljaveost), tähtsaimad kaubanduspartnerid on Venemaa, Usbekistan, Türgi ja Kasahstan. T-s on 40 lennujaama (2006, rahvusvahelised on Dušanbe ja Hudžandi läh.). Rdt-d on 482 km (2005), mnt-id 27 767 km (2000). Ainus veetee kulgeb Vahši jõel (200 km, 2006). Riigis on 549 km gaasi- ja 38 km naftajuhtmeid. 2001 külastas riiki 4000 turisti.

Ajalugu. Karatau asulakohalt leitud algeliste kivi-riistade vanus võib olla 150 000–200 000 aastat. Nooremal kiviajal üldis viljelusmajandus, sh. rändkarjakasvatus. 6.–4. saj. e. Kr. oli T. Ahhemeniidide riigi osa, 329–327 e. Kr. vallutas need alad Aleksander Suur, 1.–4. saj. p. Kr. ulatus sinna Kušani riik. Sise-Aasia ja Vahemere maade vahelisel kaubateel (Siiditee) paiknemise tõttu arenesid linnad. 7.–8. saj. levis araablaste sõjakäikude tõttu islam. Muinasiraani ja araabia-islami kultuuri põhjal tekkis iraani-islami kultuur, mille põhikannonid püsisid 20. saj.-ni, hariduse- ja ametikeelena oli kasutusel tadžiki keel. 1219–21 vallutasid Kesk-Aasia mongolid. 16.–17. saj. kuulus T-i ala Šeibaniidide riiki, 18.–19. saj. Qu'qoni (Kokandi) khaaniriigi ja Buxoro (Buhhaara) emiraadi koosseisu. 19. saj. II poolel algas venelaste sissetung. 1895. a. sõlmisid Venemaa ja Suurbritannia lepinguga jäi tadžikkide asuala põhjaosa Venemaa, lõunaosa Afganistani koosseisu. 1917, pärast Vene rev-i üritasid rahvuslik-dem. jõud rajada omariiklust (nn. Qu'qoni autonoomia), mille nurjas Nõuk. Venemaa sõjaline sissetung. 1918 moodustati Turkestani ANSV ning 1920 Buhhaara Nõuk. RV. 1924 moodustati Usbeki NSV koosseisus Tadžiki ANSV, mis 1929 muudeti liiduvabariigiks. Põlised tadžiki kultuuri keskused (Buxoro, Samarqand) jäid Usbekistani koosseisu. 1930. a-tel toimus põllum- e sundkollektiviseerimine, 1950.–60. a-tel küüditati tööjõu saamiseks tuhjakas enamik mägi-piirkondi. NSV Liidu lagunedes kuulutati 9. IX 1991 välja iseseisev T-i Vabariik, mis ühines SRÜ-ga. Riigipeaks sai T-i KPI sekretär Rahmon Nabijev [1991–92]. 1990–91 tekkinud dem. ja islamimeelsed rahvalikumised suruti maha või tõrjuti 1992 Lõuna-T-s alanud kodusõja ajal Venemaa relvajõudude toel pagendusse (sõjas hukkus kümneid tuhandeid inimesi). 1994 vastu võetud põhiseadusega sai presidendiks senine Ülemnõukogu esimees (a-st 1992) Emomali Rahmonov. 1997 sõlmisid valitsus ja islamistlik ühinenud T-i opositsioon rahuleppe. T-s paikneb Venemaa sõjaväebaas. 2003. a. rahvahääletus otsustas, et E. Rahmonov võib pärast oma ametiaja lõppemist (2006) veel kaheks 7-aastaseks ametiajaks presidendiks jääda. 2005. a. parlamendivalimistel sai presidendi juhitud T-i Dem. Rahvapartei Esindajatekojas 57 kohta. Nov. 2006 valiti E. Rahmonov taas presidendiks. A-st 1992 on T. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 23. II 2006. ■

Politiiline süsteem. T. on konstitutsioonilise monarhia riik. Riigipea on päritava võimuga kuningas, ent troonipärija võimuletuleku peab peaks kätima Rahvuskogu. Kuningat nõustab tema moodustatud Erandkogu. Seadusandlik organ on Rahvuskogu (*Rathasapha*). Senati (*Wahitsapha*) 200 liiget valitakse 6 aastaks ühe mandaadilistest ringkondadest, kandideerida võib ka üksnes kodaniku, kes ei kuulu erakondadesse. Erandkogu (*Saphaphan Ratsadon*) 500

Pindala	513 115 km ²
Rahvaarv	66 527 600 (2006)
Pealinn	Bangkok (tai <i>Krung Thep</i> , 4 936 000, eeslinnadega 9 996 400 el.)
Haldusjaotus	75 provintsi (<i>changwat</i>), 1 kes- alluvusgea linn (Bangkok) ja 1 erioigustega linn (Phattaya)
Riigikeel	tai keel
Rahvulik	bahi (THB)
Riigitahtised	THA, TH

Tai, T. Kuningritik (tai *Prahet Thai*, *Ratcha Anachak Thai*), a-mi 1939 ja 1945—49 Siam, riik Kagu-Aasias Indohiina ps-e keskosas ja Malaka ps-e põhjaosas. Pür (4863 km) Birma (1800 km), Laose (1754 km), Kambodža (803 km) ja Malaiisiaga (506 km); rannajoone pikkus (T. lahes ja Andamani meres) 3219 km.

Tat

Sumboolika. Lipu (a-st 1917) võttis kasutusse kun. Vajiravudh (Rama VI). Sinine laud tähistab kuningat, valged tiibud sümbooliseerivad budismi ning punased rahvast ja maad. Värvide valikul peeti oluliseks seda, et samad värvid olid ka T. I maailmasõja aegsete liitlaste Suurbritannia, Prantsusmaa ja USA lipul. Vapp (emblem, a-st 1910) kujutab hindu mütooloogias pärinevat imimese ulakeha, decemoni näo ning tõoniksi tiibade, saba ja jalgedega olevust Garudat (Krut'i). Hümm (a-st 1939) „Phleng Chat“ („Rahvushümm“), sõnad Luang Saranuprapan, viis Peter Feidit (Phra Chenduriyang). Rahvusloom on india elevant (*Elephas maximus*), rahvuslind prelaatraasan (*Lophura*

inget valitakse 4 aastaks: 100 liiget üleriigilisest parteinimekirjastest põhimõtetel, 400 liiget mittemandadilisest valimisringkondadest enamusvalimistel. Valida võivad vahemalt 18-aastased ning valimine on kohustuslik. Peaministri (üldjuhul valimised võitnud erakonna juht) nimetab kuningas. Valitsuskabineti liikmed nimetab kuningas peaministri ettepanekul. T-s on mitmeparteisisüsteem. Olulisimad erakonnad on populistlik *Thai Rak Thai* Partei ('taid armastavad taised'), liberaalne Dem. Partei (*Phak Prachaitipai*) ja konservatiivne T. Rahvuspartei (*Phak Chart Thai*). Kohustussteem on kolmeastmeline. Ülemkohtu etuaagused liikmed määrab kuningas Justitskomisjoni soovitusel. 1997. a. põhiseaduse kehtivus on peatatud. Rahvusv. klassifikatsioonidest alusel on T. mittevaba riik. Korruptsiooninõudeksi

alad) ja rahvuspuu torukassia (*Cassia fistula*).

Loodus. T. keskosas asub 500 km pikkune Chao Phraya madalik, millest läänes on keskmise kõrgusega põhja-lõuna-suunalised mäeahelikud. Riigi kõrgeimad mäed (T. kõrgeim tipp Inthanon, 2595 m, Thanoni ahelikus) paiknevad loodeosas. Kirde- ja lõunas on suur Khorati liivakivilavamaa, mis ühes ja põhjas Laose piiril külgneb Mekongi jõe oruga ja lõunas Kambodža piiril Dângreki (Dong Raki) mägedega, läänes eraldavad teda Chao Phraya madalikust Dong Phraya Fai kõrgendikud. Lõunas hõlmab T. teisel pool Kra maakitsust (42 km) Malaka ps-e põhjaosa, kus rannikumadalike vahel poolsaare keskel on Phuket ja Khao Luan-gi mäed. Malaka ps-e läänerannikut liigestavad saared (suurim Phuket) ja lahed. Maavaradest leidub tina-, tsingi-, plii-, volframi-, antimoni-, mangaani-, vase-, uraani-, molübdeeni- ja ränimasaaki, pruunsütt, põlevkivi, bariüiti, kivi-saaki, kipsi, vääriskivi ja poolvääriskive (fluoriiti) ning mandrilaval naftat ja maagaasi. Valitseb ekvatoriaalne mussoonkliima. Apr-st nov-ni puhub India ookeanilt edela-, nov-st veebr-ni mandrit kirdemussoon. Talvise ja suvise mus-sooni vahel on märtsis-apr-s kuiv ja kuum keev. Sajab keskm. 1600, Chao Phraya madalikul 1800–2000, Khorati lavamaal 900–1200 ja lää-nesosa mägedes 3000–4000 mm/a. 90 % sademeist on edelamussoon. Malaka ps-le kannab kirdemussoon T. lähelt sademeid ka talvel. T°-i aastane keskmine t° kevadel ja suvel 29–30, talvel 24–25 °C. Põhja- ja loodeosa mägedes on t° 4–6° madalam ja Malaka ps-l 2–3° kõrgem. Jõgesid on palju, pikim ja veerohkeim on T. lahte suubuv Chao Phraya, millel on suur delta (pikeneb 2–3 m). Mekongi lisajõed veestavad Khorati lava-maal. Seviste mussoonvihmade kaitseks on jõge-desse ehitatud tamme. Veehoidlate vett kasut. kuival ajal põldude veestamiseks. Suurim järv on Malaka ps-e idarannikul paiknev 75 km pikkune Thale Luang lagoonjärv. 28 % terr-st katab mets (2005). Lõuna- ja põhjaosa mägedes kasvab mitut liiki viirapuu (tiikpuu, tiibviljak, sandlipuu) ja tihedusega troopiline heitlehine mussoonmets. T-s on maailma suurimad tiikpuumetsad. Lääne-osa mägedes ja riigi kaguosas Khorati lavamaa

äärealadel on igihaljas laialehine mussoonmets. Sademerikkaimatel aladel — Malaka ps-l ja Krâvanhi mägedes — on troopilist vihmametsa. Khorati lavamaal vahelduvad bambusetihnikud savanimetsa või põõssavanniga. Rannikul on mangroovi. Chao Phraya madalikul ja jõeorgu-des valdavad viljakad alluviaalmullad, Khorati lavamaa keskosas ja mägede madalaimas vööndis väheviljakad punased ferralliitmullad ning Khorati lavamaa äärealadel ja Malaka ps-l vihmametsa puna-kollased ferralliitmullad. T-s elab 265 liiki imetajaid, 37 liiki, sh. jaava ninasarvik, sumatra ninasarvik, banteng, india elefant, arni, pantrik ja udrastsibet, on ohustatud. Linde on 982 liiki, pesitsejaid 285 liiki, neist 37 on ohustatud, sh. endemne safranpita. Roomajaid on 338 ja kahe-paikseid 103 liiki. T-s on 308 KA-d (sh. 123 RP-d ja 27 mere-RP-d) ning 4 BKA-d. 5 objekti — Sukhothai vanalinn (1991), Ayutthaya varemed (1991), Thung Yai-Naresuani ja Huay Kha Khaengi KA (1991), Ban Chiangi arheoloogiline asula (1992) ja Dong Phrayayen-Khao Yai mets (2005) — on UNESCO maailmapärandi nimistus.

Rahvastik. 80,3 % riigi rahvastikust moodustavad Tai keelerühma keeli kõnelevad rahvad (2004). 52,8 % on taisid (2004), nad asustavad Chao Phraya madalikku ning riigi kagu- ja lõunaosa. Khorati lavamaal ja riigi põhjaosa orgusid asustavad laod (26,7 %, 2004). Kuigi laod on Laose põhirahvas, elab neid seal 4 korda vähem kui T-s. Kirdeosa mägedes elavad mägitaad (luud, khunid jmt.). Tai keelerühma šani keelt räägivad ka Birma piiri läh. elavad šanid. Läänepiiril paiknevates maestikes elavad Tübeti-Birma keelkonna keeli rääkivad karenid ja äärmises põhjaosas väikerahvad hani'd, lahud ja lisud. Šanide ja karenite põhiosa elab Birmas. 3 % on moni-khmeeri keelkonna keeli rääkivaid rahvaid: Kambodža piiri läh. elavad khmeerid ja kuid, põhjaosas Laose piiri läh. khmud, lääneosas Birma piiri läh. monid ning põhjaosa mägedes üksikute asurkondadena vaad ehk lavad. Miao-jao keelkonna väikesearvulised rahvad miaod (hmongid) ning jaod (mjenid) on tõrjutud põhjaosa mägedesse. 3,9 % on malailasi, nad elavad pms. Malaka ps-l. Suuruselt kolmas rahvusrühm hiin-lased (11,6 %) elavad põhil. Bangkokis ja Chao Phraya madaliku lõunaosas. Keskmise asustustihedus on 130 in./km², Bangkoki läh. üle 1000, Chao Phraya madaliku lõunaosas 300–400 ja põhjaosas 150–200 ning Khorati lavamaal 100–150 in./km². Linnarahvastikku on u. 1/3. Loomulik iive on vähenenud: 1960–71 oli see keskm. 3 %, 2006 ainult 0,7 %. 2002 oli T-s 335 000 Birma põgenikku. Rahvastikust 94 % on budistid, malai-lased on muslimid ja mõned väikesed mägirahvad hõimuusklikud. Kirjaoskajaid on 93 % (2004). Esmast arstiabi saavad kõik inimesed põhil. riik-likes raviasutustes. Moodsa aparatuuri ja kvali-fitseeritud meditsiinitöötajatega raviasutused on pms. Bangkoki linnastus ja kuurordialadel. Ääre-maadel asendavad tervishoiutöötajaid mungad ja kohalikud ravitsejad. Tervishoiule kulutatakse

Ayutthaya riigi (asut. 1350) ülemvõimu. Selle mõju laienes 15.–16. saj. ka Kambodžasse (1431 vallutati Āngkōr) ja Birmasse. 16. saj. keskel alandati riigi langus tegi 1564 ja 1569 võimalikuks birmalaste sissetungi. Kun. Naresuen [1590–1605] taastas Siiami võimsuse. 17. saj. algul saabusid riiki Hollandi ja Inglise kaupmehed, koos sellega hakkasid T-sse tungima Euroopa mõjud. 1767 purustasid Siiami birmalased. Birma-vastases võitluses tuli 1782 võimule väejuht Chao Phraya Chakri, kes kun. Rama I-na rajas praeguseni valitseva Chakri dünastia. Siiami pealinnaks sai Bangkok. 1855–57 Suurbritannia, Prantsusmaa ja USA-ga sõlmitud lepingud soodustasid väliskaubandust ja riikluse arengut ning andsid välismaalastele kauplemisvabaduse ja eksterritoriaalsuse. Kun. Rama V teostas majanduse arengut soodustavaid reforme, detsentraliseeris keskvaldust, kaotas 1899 tekkimise ja 1905 orjuse. Rajati ettevõtteid ja punkte ning soodustati Hiina immigrantide riiki saabumist. 1889–1909 ehitati u. 2000 km rdt-d. Riigi sissetulekud kasvasid 1892–1917 u. 25 korda. 1904. a. Prantsuse-Inglise kokkulepe jaotas Siiami piki Chao Phraya jõe orgu kaheks mõjupiirkonnaks, Siiami riiklik sõltumatus siiski säilis. 1917 astus Siiam Saksamaale sõda kuulutades Antandi poolel I maailmasõtta, see andis talle võimaluse osaleda Versailles' rahukonverentsil ja Rahvasteliidu asutamises. Rama V järglaste aegse valitsusvõimu nõrkus ja välismõjude tugevnemine (nt. Suurbritanniast saadud laen Malakka ps-le rdt. ehitamiseks) põhjustasid 1932 riigipöörde, mille tulemusena muudeti monarhia konstitutsiooniliseks, kuid tegelikult hakkas poliitikat suunama sõjaväe juhtkond. Siitpeale on T-le ametlikult riigi nimi a-st 1939) iseloomulik pol. ebakindlus: 1932–80 toimus 26 riigipööret ja vieti vastu 13 põhiseadust. 1938 võimule tulnud valitsus (juht feldmarssal Plaek Pibulsongkram) ajas Jaapanile lähenemise poliitikat: dets. 1941 sõlmiti liitleping, jaan. 1942 kuulutati sõda Inglismaale ja USA-le. Jaapan sisuliselt vallutas T. terr-i. USA poolt sõda ei kuulutanud, vaid toetas regent Pibulsongkrami vastupanuliikumist. 1944 loovutas P. Pibulsongkram võimu USA-meelsetele jõududele ja oli lühikest aega sõjakuritegude

kahtlustatuna vahi all. 1946 loobus T. Jaapani abiga omandatud Birma ja Malaia aladest. Samal aastal mõrvati alaealine kun. Rama VIII. 1947 toimus riigipööre, mis kõrvaldas võimult kuninga mõrvas süüdistatud peaministri P. Banomyongi, tõi taas võimule eksilis olnud P. Pibulsongkrami ja pani aluse nn. kolme marssali ajastule (1947–73). Sel ajal vaheldusid T-s range diktatuuri aastad pol. elu liberaliseerimise ja reformimise aegadega. P. Banomyongi toetajate 1948, 1949 ja 1951 korraldatud riigipöördekatseted ebaõnnestusid. 1957 toimunud sõjaväelise riigipöördega kõrvaldati P. Pibulsongkram võimult. T. tegutses aktiivselt Kagu-Aasia org-des SEATO-s (1954–77) ja ASEAN-is (a-st 1967) ning toetas Korea sõjas osalemisega (1950–53) ja Vietnami sõjas oma terr-le baaside rajamise võimaldamisega (1964–73) USA-d. 1970. a-te algul hoogustus T-s dem. liikumine, 1973 puhkenud üliõpilaste rahutused sundisid sõjaväevalitsuse liidrid riigist lahkuma. Nn. kolme marssali ajastule järgnes lühike dem. ümberkorralduste aeg. Sätestati sõna-, trüki- ja koosolekuvabadus, liberaalne põhiseadus, tööseadused jm. Pärast vanameelsete riigipööret (1976) kehtestati kun. Rama IX nõusolekul erakorraline seisukord ja tsensuur, keelustati pol. tegevus ning koostati uus põhiseadus. 1979 taastati dem. õigused ja korraldati Rahvuskogu valimised, need muudeti korrapäraseks. Kindral Prem Tinsulanonda juhitud valitsus kindlustas maa dem. arengu ning surus 1981 ja 1985 maha riigipöördekatset. Põhpoolse liikumise elavnemise ajal 1987–88 muutis peaminister Chatichai Choonhavan senist konservatiivset välispoliitikat ning lähenes Vietnami ja Kambodža kommunistlikele režiimidele. Selle suuna ebapopulaarsust ja riigi siseraskusi ära kasutades haarasid 1988 taas võimu sõjaväelased, kuid 1992 puhkenud massirahutuste survele olid nad sunnitud sellest loobuma. 1990. a-il puudutas T-d rängalt peaaegu kogu Kagu-Aasiat haaranud majanduskriis. 2001. a. parlamendivalimised võitis esmakordselt *Thai Rak Thai* Partei (asut. 1998), kes esines pms. populistlike korruptsioonivastaste ja maj. kasvu lubavate loosungitega. Peaministriks sai miljardärst parteijuht Thaksin Shinawatra. Partei võitis ülekaalukalt ka 2005. a. valimised (374 kohta esindajatekojas). 19. IX 2006 toimus riigis sõjaväeline riigipööre, mille juhid kinnitasid, et see oli vajalik 5 aastat võimul püsinud peaministri Thaksin Shinawatra põhjustatud korralageduse (2004 puhkes T. lõunaosas taas islamisõdade relva-võitlus) lõpetamiseks ja riigi taasühendamiseks. Põhiseaduse kehtivus ja parlamendi tegevus peatati. 1. okt. 2006 astus ametisse üleminekuvalitsus (peaminister kindral Surayud Chulanont), et valmistada ette uus põhiseadus ja korraldada vabad valimised. A-st 1946 on T. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 27. IV 1992.

1971
1990
2000
2007

Loodus. T-i saart (35 759 km²) eraldab Aasia mandriosast 360 km pikkune T-i väin (välisksim laius 135 km). Väinas paiknevad Penghu saared (127 km²) ning läänecosas Hima RV ranniku läh. Chhimeni (153 km²) ja Matsu saared (29 km²). Piki saare kesk- ja idaosas kulgevad Taiwanshani (T-i mägede) ahelikud, mis koos eelmägedega hõlmavad 68 % riigi pindalast. 22 tippu ulatuvad kõrgemale kui 3500 m, kõrgelim on Yu Shan (3997 m). Idas laskuvad mäed järsult kitsale vähe liigestunud rannikule. Läänerranniku hõlmab alluvialne tasandik, mis on lõunaosas 35—50 m ning põhjaosas 20—30 km laiune. Tasandikku ja mägesid eraldavad küngeistikud. Äärmises põhjaosas on 13 kustunud vulkaanist koosnev väike,

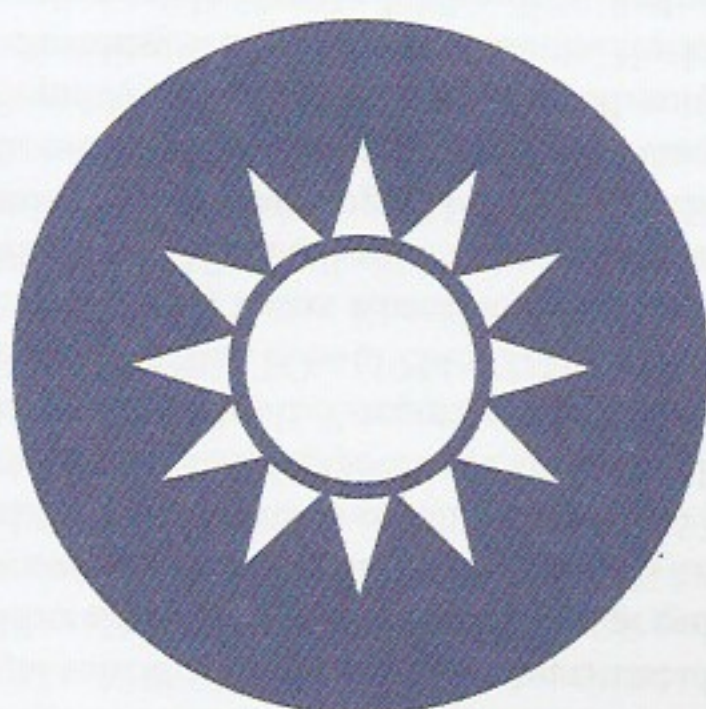
President. I-s on mitmeparteisusleem Olulisi-mad erakonnad on Hiina Rahvapartei ehk Guo-min-dang (*Chungkuo Guomindang*) ja Dem. Progressipartei (*Minjindang*). Kõrgeim kohus on Kõhujüüan, mille liikmed määravad president ja asepresident, 8 liiget neljaks ja 7 liiget kaheksaks aastaks. Eksamijüüani pädvusse kuulavad tsiviliteenistusega seonduvad probleemid, Kontrollijüüaan auditeerib ametkonnade tegevust. Kehtib Hiina Vabariigi 1947. a. põhiseadus (vii-mat täiendatud 2005). Rahvusv. klassifikatsioonid alusel on T. vaba riik. Korruptsiooninõudeksi järgi asub T. maailmas 34. kohal.

Sumboolika. T-i punase lipu (a-st 1949) varda-roolseks ülanurgas on sinisel väljal valge päike (sama motiiv on ka T-i vapiks). Varem oli see Guomindangi ja Hiina Vabariigi (a-st 1928) lipp. Lipu värvides kajastub hiina rahva kolm põhimõ-tet: sinine sümbooliseerib vabadust ja õiglust, valge vendlust ning punane enesohverdust. Päikese 12 kiirt märgivad 12 kuud ning ööpäeva 12 kahe-tunnist perioodi. Hümn (a-st 1949) „Zhōnghuá mǐnguó gùogē” („Hiina Vabariigi rahvushümn”), mida tuntakse esireia järgi ka pealkirjaga „San Min Chu-i” („Rahva kolm põhimõtet”), sõnad Guomindangi asutaja Sun Yatsen, viis Cheng Maoyun. Rahvushill on ploompüü öis, rahvuslind mikaadofaasan (*Syrnaticus mikado*).

Politiiline süsteem. T. on presidentaalne vabariik. Presidenti ja asepresidenti valib 4 aastaks rahvas. President kontrollib 5 juuani (koja) tegevust. Seadusandlik organ on 225-kohaline Seadus- andlik Juuan (*Lifa Yuan*), mille 168 liiget valib enamusvalimistel ja 41 liiget proportsionaalsuse põhimõttel 3 aastaks rahvas; 8 kohta on määratud valitsuslastele ja 8 T-i poliitsusukatele. Presidendil on õigus parlament laiali saata. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Valitsust ehk Taidesaatvat Juuan (*Xingzheng Yuan*) juhib presidendil määrat- tud peaminister. Valitsuskabineti liikmed määrab

Indala	36 188 km ² (teistel andmetel)	36 179 km ²)	Rahvaarv	23 001 400 (2007)	Taipei (Taipei, 2 468 700, eeslinnades 8 241 400 el.)	18 ringkonda, 5 linnaringkonda ja 2 erilinnaringkonda	Riigikeel	hiina (mandariini) keel	Rahvahalik	uus Taiwani dollar (TWD)	Riigitiitähised	TWN, TW
--------	---	--------------------------	----------	-------------------	---	---	-----------	-------------------------	------------	--------------------------	-----------------	---------

Taiwan, Hiina Vabariik (hiina *Zhonghua Min-guo*, Ta *Chung-Hwa Min-Kwo*), riik Ida-Aasias. Hõlmab Vaikse ookeani läänecosas Ida-Hiina ja L-Hiina mere vahel asuva T-i saare ning väiksemaid saari; rannajoone pikkus 1566 km. ÜRO ja enamik maailma riike ei tunnusta T-i eraldi riigina, vaid tunnistab nn. ühe Hiina poliitikat.

Taiwan

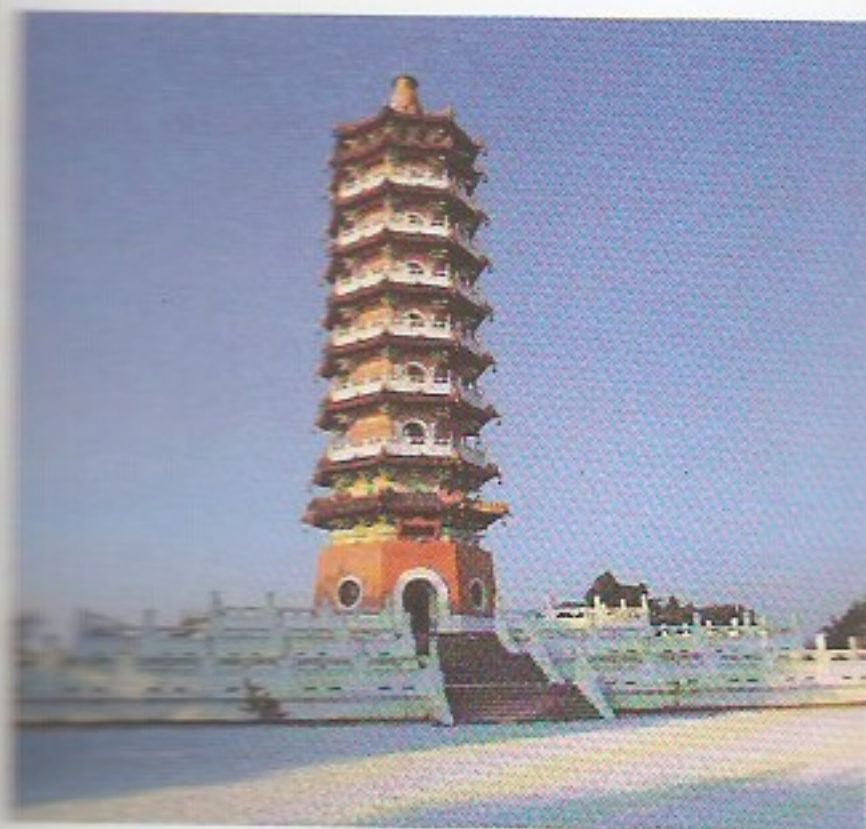

kuni 1120 m kõrgune massiiv, mida Taiwanshani mägedest eraldab Taibei nõgu. T. asub seismilises piirkonnas, sageli tekib maavärinaid. Ka Penghu saared ning Luta ja Lanyu saar on tekkelt vulkaanilised. Valitseb niiske lähistroopiline, lõunaosas niiske troopiline mussoonkliima. Tasandikul on jaan-i keskmine t° põhjaosas 15–17 $^{\circ}\text{C}$, lõunaosas 18–20 $^{\circ}\text{C}$, juulis vastavalt 26–29 $^{\circ}\text{C}$ ja 28–30 $^{\circ}\text{C}$. Mägedes (kõrgemal kui 3000 m) on det-i algusest märtsi lõpuni lumikate. Sademeid (keskm. 2580 mm/a) toovad nii suvine (jaunist sept-ni) edela- ja lõunamussoon kui ka talvine (det-st märtsini) kirde- ja põhjamussoon. Läänetasandikul sajab 1250–2500, idarannikul 1750–2500, mägedes 2500–4000, Taiwanshani mägede lõuna- ja põhjanõlvul 4000–5000 mm/a. Põhjaosas on suvi kuiv ja talv niiske, lõunaosas vastupidi. Aug-s ja sept-s tabavad T-t sageli taifuunid. Jõgedevõrk on tihe (pikim jõgi on Choshui, 170 km), jõgede vett kasut. pms. niisutamiseks. Tasandikud ja orud on põllustatud. 58 % T-i alast katab mets. Madalamal mägedes kasvab troopiline vihmamets (viigipuud, palmid, pandanid, bambused, liaanid), 500–1950 m kõrgusel lähistroopiline laialehine mussoonmets (kaneelipuud, sõnajalgpuud), 1950–2500 m kõrgusel segamets ja sellest kõrgemal okasmets (küpressid, ebaküpressid, ebatsuugad, männid, nuld, kuused). Metsapiirist kõrgemal (üle 3500 m) on mähkondronivõsa ja alpiniite. Rannikut ääristab lahtine mangroov. T-i 3300 taimeliigist on peaaegu pooled (1605 liiki) endeemsed. Tasandikel ja liigastikel on viljakad punased ferralliit- ja alluviummullad, mägedes vihmametsa puna-kollased ferralliitmullad. T-s elab 63 liiki imetajaid, 13 liiki sh. pantrik, saarmas, kaeluskaru, endeemsed hiir ja t-i makaak, on ohustatud. Linde on 471 liiki, neist 84 liiki on pesitsejad (27 on ohustatud) ning 15 endeemid, sh. t-i künkakana ja t-i pindpöiss. Roomajaid on 109, kahepaikseid 42 ja kala 816 liiki. Kaitsealasid on T-s 33, sh. 6 RP-d. Lõunases lõunaosas paikneb Kentingi RP (181 km², asut. 1984) on T-i esimene rahvuspark ning ma liivarandade, lõbustusasutuste, merebioloogiamuuseumi ja okeanaariumiga ühtlasi tähtis

puhkeala. Maavaradest leidub T-s kiviüht, naftat, maagaasi, kulda, vasemaaki, väävlit ja dolokivi, kuid enamik maardlaid on väikesed.

Rahvastik. Enne Jaapani kapituleerumist II maailmasõjas elas T-l 6,6 mln. in., neist ligi 6 mln. hiinlast, 0,4 mln. jaapanlast ja 0,22 mln. põlisrahvast gaoshanisid. Pärast sõda kõik jaapanlased repatrieeriti. 1949 tuli T-le mandrilt 1,9 mln. hiinlast. Praegu on 98 % rahvastikust hiinlased ja 1,9 % gaoshanid. Esimesed hiinlased saabusid T-le 13. saj. Neid ja nende järeltulijaid nimet. hakka-deks, sest nad räägivad keija ehk hakka keelt. Hiinlaste hulgaline ümberasumine mandrilt algas 17. saj. keskel ja kestis 1895. a-ni, mil T. loovutati Jaapanile. Enne 20. saj-t T-le asunud hiinlaste järeltulijad nimetavad end taiwanlasteks. Nad moodustavad rahvastikust 69 %, suur osa neist räägib mini (hokkiemi) keelt. 14 % rahvastikust on pärast II maailmasõda 1945–49 saarele asunud hiinlased ja nende järeltulijad (nn. mandrihiinlased). Indoneesia rahvaste hulka kuuluvad põlisasukad gaoshanid (hiina 'mägilased', 2004. a. 430 000 in.) elavad pms. saare kesk- ja idaosas. Nad jagunevad 12 rühmaks, enimg on amidsid, atajale ja paivane. Keskmine asustustihedus on 636 in./km². Saare läänesosas elab 500–1000, põhjarannikul ja suuremate linnade ümbruses 1000–2000, Taiwanshani eelmägedes ja orgudes ning idarannikul 100–200 ja mägedes kohati vähem kui 50 in./km². 54 % rahvastikust on usklikud (24 % on budiste, 20 % taoiste, 3 % konfutsianiste ja 2,5 % kristlasi, 4 % kuulub 1950. a-il tekkinud sünkretistlikku I-kuan Tao sektsi). Gaoshanid on valdavalt hõimusuulised. 6–15-aastastele kehtib koolikohustus. Kirjaoskajaid on 96 %. Esmase arstiabi on tasuta. 2001. a. kulutati tervishoiule 5,7 % SKT-st. Samal aastal oli T-s 92 riiklikku ja 501 erahaiglat, neis kokku 114 200 haiglakohta; 733 in. kohta oli 1 arst. Erakliinikuis töötavad ka hiina rahvameditsiini rakendavad litsentsiga arstid (1 rahvameditsiinarst 5631 in. kohta).

Majandus. Enne II maailmasõda arendasid Jaapani võimud T-l põllum-t, et muuta saar Jaapani peamiseks toiduainetega varustajaks. Tööstuse areng hoogustus pärast 1949. a-t, kui tegevust alustasid kommunistide eest Mandri-Hiinast saarele pagunud pangandus- ja äriühinnad. 1951–53 ellu viidud maareformi tulemusena kasvas järsult saagikus. 1961–65 teostati mitu reformi ning kujundati välja uus, väljaveole suunatud majanduspoliitika. A-ks 1968 oli põllum-maast saanud tööstusmaa. Riik toetas kõigiti eraettevõtlust ning energeetika ja infrastruktuuri arendamist. Sada-malinnade ümbrusse rajati väljaveotoodangut andvate rasketööstusharude eripiirkonnad. 1980. a-te alguseks oli T. saanud uusindustriaalseks riigiks. Majanduskasv oli 1950–79 keskm. 8,2–9,7 % aastas. 1980. a-il hakati rajama kõrgetehnoloogial põhinevaid tööstusharusid. T-i rahandust juhib Hiina Keskipank. Tegutsevad ka 7 riiklikku panka, 38 kommertspanka ja 36 välispankade filiaali. Elektrihaamade koguvõimsus on 35 568

provints. Pärast II maailmasõda oli T. 1945–49 taas Hiina provints. 1947 puhkes Guomindangi-vastane hakkade ülestõus, mis uputati verre: erinevatel andmetel tapeti 18 000–28 000 in., tulnuded vangistati, viimased vangid vabanesid alles 1980. a-te alguses. See sündmus põhjustab tänni hakkade ja pagulashiinlaste võimeliidi vahel võõrustust. 1949 taandusid saarele Hiina kodusõjas (1946–49) kommunistidelt lüüa saanud president Jiang Jieshi ja Rahvusliku Rahvapartei ehk Guomindangi juhitud Hiina Vabariigi väitsus koos enam kui 200 000-mehelise sõjaväe ja riigi kullavaruga. T-le saabus Hiina mandri-ruum üle 1,5 mln. tsiviilpõgeniku, algul oli neil T-i varasemate asukatega rohkesti kokkupõrkeid. Hiina RV ei ole kunagi saare iseseisvust tunnustanud (Hiina RV välispoliitika keskne idee on m. ühe Hiina poliitika ehk T-i liitmise soov), on T. selle USA sõjajõudude kaitse all sisuliselt säilitanud. I. III 1950 kuulutati saarel välja Hiina Vabariik. 1950–91 kehtis T-l erakorraline seisund, mis andis presidendile laialdased võimuvõimused. 1950 tunnustas suur osa lääneriike seoses Suurbritanniaga Hiina RV-d. Too kasutas iga võimalust, et provotseerida T-ga sõjalist konflikti. 1954 uputasid T-i sõjajõud 8 saare rannikuvetesse tunginud Hiina RV kaatrit. Samal aastal sõlmiti ametlikult USA ja T-i vastastikuse kaitse leping. T. säilitas 1971. a-ni Hiina koha ÜRO-s (Hiina on selle asutajaliikmeid) ja selle hilisolekukogus, siis läks õigus esindada Hiinat suurriikide nõusolekul üle Hiina RV-le. T. pidi Hiina RV nõudel jääma ÜRO-st kõrvale. 1979 sõlmis USA Hiina RV-ga diplomaatilised suhted, se. ühendas, et ametlikult USA ja T-i diplomaatilised suhted katkesid. Sellest hoolimata on USA sõjajõud jätkanud T-i iseseisvuse kaitsmist ning T. on olnud peamisi USA majandusabi saajaid (1950–62 kokku 1,5 mrd. \$). T-i majanduskasvule pani aluse 1950. a-te algul ellu viidud maa-riik, mille käigus jagati suurfarmide maa talu-põudele. T. on palju investeerinud haridusse ja tehnoloogia arendamisse ning on seetõttu peamisi kõrgetehnoloogilise toodangu eksportijaid. Pärast ÜRO-st lahkumist on T. arendanud paindlikku

välispoliitikat ning teinud maj. ja pol. reforme: 1972 hakati valima seadusandlikke organeid, a-st 1986 lubati lisaks Guomindangile asutada teisi parteisid (2004 tegutses 108 parteid), 1987 kehtestati sõnavabadus. Nn. mandrihiinlastega (1949–50 saarele tulnudega) võrreldes suurenes poliitikas nn. T-i hiinlaste ehk taivanlaste osatähtsus. 1988 valiti presidendiks taivanlane Lee Teng-hui, kes kuulutas 1991 kodusõja Hiina RV-ga lõppenuks ning deklareeris 1999, et T. ja Hiina RV peavad omavahel suhtlema nagu „riik riigiga“, misjärel suhted Pekingiga pingestusid. Kuigi Hiina RV-l ja T-l pole diplomaatilisi ja pol. suhteid, on kahe maa vahel loodud tihedad majandussidemed (1993 sõlmiti maj. koostöö leping) ning T. on suurimaid Hiina RV majandusse investeerijaid. 1991 lõpetati T-s põhiseadusliku reformiga erakorraline seisukord ning 1992 korraldati esimest korda mitmeparteilised valimised, millel oli edukaim Guomindang. 1996 toimusid esimesed presidendi otsevalimised. Põhiseaduse muudatused sätestasid ka 1947–48 määramata ajaks valitud Rahvassamblesse tegevuse lõpetamise. Järk-järgult andis Rahvassamblesse oma funktsioonid üle Seadusandlikule Järgile ja saatis end 2005 ise laiali. 1990. a-il hakkasid suurene-ma pms. taivanlasi esindava Dem. Progressipartei populaarsus ja osatähtsus. Partei pooldab mh. T-i kuulutamist iseseisvaks riigiks; Hiina RV on ähvardanud seesuguse otsuse vastuvõtmise korral kasutada T-i vastu sõjalist jõudu (2004 võeti Hiina RV-s vastu sellekohane seadus). 2000 võitis presidendivalimised Dem. Progressipartei kandidaat Chen Shuibian. Guomindangil on koos liitlas-parteidega (nn. sinine allianss) õnnestunud siiski säilitada Seadusandlikus Järgis Dem. Progressipartei ja selle liitlaste (nn. roheline allianss) ees enamus. Sinine allianss ajab nn. õigusliku järjepidevuse poliitikat, mis näeb Mandri-Hiinaga taasühinemise võimalust, juhul kui seal tekivad sobivad pol. tingimused (kaotatakse kommunistlik diktatuur). Sisepoliitikat ilmestavad hakkade ja taivanlaste ning pagulastest mandrihiinlaste, kes moodustavad T-i majanduseliidi, vahelised vastuolud. 2004. a. presidendivalimised võitis ülinapilt taas Chen Shuibian, saades 50,11 % häältest. 2006. a. valimiste järel on sinisel alliansil Seadusandlikus Järgis 111 ja rohelisel alliansil 96 kohta, ent president Chen Shuibian laskis Täidesaatva Järgi moodustada Dem. Progressipartei poliitikal Su Tsengchangil. Sept. 2006 toimusid Taibeis jmt. linnas massimeele-avaldused, milles osales sadu tuhandeid inimesi. Nõuti korrupsioonis süüdistatava presidendi tagasiastumist. 2007 olid T-l diplomaatilised suhted 24 riigiga.

Eesti ei ole T-ga diplomaatilisi suhteid sõlminud. ■

ühinevad T. lõunaosas Njassa järve põhjatipus. Alanguvööndi serval paikneb mägesid ja vulkaane, tuntuimad on riigi põhjaosas asuv Aafrika kõrgeim tipp Kilimanjaro (5895 m), tegev vulkaan Meru (4566 m) ja kustunud vulkaan Ngorongoro (2938 m, kaldeera läbimõõt 22 km). Rannikumadalik on keskosas 300–400, põhja- ja lõunaosas ainult 30–50 km lai. Randa ääristavad suured korallrahud. Idaranniku vetes paiknevad Sansibari saared, neist suurim, Sansibar, on tuntud eksootiliste vürtside poolest. Teised suuremad saared on Pemba ja Mafia. Saari eraldavad mandrist suunim. väinad. Rikkalikult on maavarasid: mangaani, kivisütt, raua-, nikli-, titaani-, volframi-, niobiumi-, koobalti-, vanaadiumi-, tina-, plii- ja vasemaaki, kulda, teemante jt. vääriskive, fosforiiti, grafiiti, vilku, magnesiiti, kaoliini, kipsi ja kivi-soola. Valdab lähisekvatoriaalne mussoonkliima. Kлимат mõjutavad riigi eri paigus kaugus merest ja pinnamood. Idarannikul on kliima kuumem ja niiskem kui mandriosas. Jaan-i keskmine t° on rannikul 25–27 ja sisemaal 20–24 $^{\circ}\text{C}$, juulis vastavalt 22–24 ja 16–20 $^{\circ}\text{C}$. Sajab pms. kirde-mussoonide ajal. T-s on kaks vihmaperioodi: pikk, tugevate sadudega vihmaperiood kestab märtsist maini ning lühem ja nõrgemate sadudega vihmaperiood nov-st jaan-ni. Mägedes, rannikumadalikul ja suurte järvede (Victoria, Tanganjika ja Njassa) ümbruses sajab 1000–1500, suuremal osal terr-st 500–1000, sisemaa nõgudes kõigest 250–500 mm/a. Suuremad jõed (Rufiji, Pangani, Ravuma) suubuvad India ookeani. T. põhjapiiril asub Aafrika suurim järv Victoria (sellest voolab läbi Niluse jõgi), läänepiiril mandri sügavaim järv Tanganjika (Baikali järel sügavuselt maailma 2. järv, 1435 m; väga palju endeemseid looluslikke) ja edelapiiril Njassa järv. Metsasus on 37% (2005). Iseloomulikud on hõrendikud ja eri tüüpi savannid. Troopilist metsa (sh. eeben- jm. viirispuitu andvaid puid) kasvab vaid mägedes. Rannikul leidub mangroovi. Haritav maa on T. keskosas paikneva platoo põhjaosas. T-s elab 322 liiki imetajaid, neist 14 on endeemid (nt t. väikekarilik, t. galaago ja t. kabrik). Ohustatud on 43 liiki imetajaid, sh. aafrika elevant,

teravmökk-ninasarvik, šimpans, lõvi, võsa-roni-damaan, petersi suurkoonu ja udrastenrek. Linde on 1108 liiki, neist pesitsejaid 229 (ohustatud 33), endeeme 23 liiki (sh. serengeti frankoliinkana, pemba viigituvi, akaatsia lembelind). Roomajaid on 335 ja kahepaikseid 116 liiki. Riigis on 824 KA-d (sh. 14 RP-d ja 2 mereparki) ning 3 BKA-d. UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluvad Kilimanjaro RP, Serengeti RP, Ngorongoro LKA, Selousi loomareservaat, Kilwa Kisiwani ja Songo Mnara varemed ning Sansibari asuv Stone Town. Inimestele ja loodusele teevad kahju tsetsekärbes, keskplatool vihmaperioodil tekkivad üleujutused ning põud. Muret tekitavad keskkonnaprobleemid on muldade hävimine, metsaraie, kõrbestumine, korallrahude hävimine ja merekeskkonna halvenemine.

Rahvastik. Mandriosa rahvastik koosneb põhil. põlisafriklastest (99%). Neist 95% on bantusid, keda on üle 130 etnose. Suurimad bantu rahvad (üle 1 mln. in.) on sukumad (Mwanza piirkonnas), gogod (Dodoma ja Singida piirkonnas), haiad (Kagera piirkonnas), njamvesid (Victoria ja Rukwa järve vahel), makonded (Kagurannikul) ning suahiliid (idarannikul). Suured bantu rahvad (0,5 kuni 1 mln. in.) on ka hehed (Iringa piirkonnas), turud ehk njaturud (keskosas Singida piirkonnas), jaod (lõunapiirkondades), šambalad ehk šambad (Tanga piirkonnas) ja tsagad (kirdeosas Moshi ümbruses). T-s elavad ka Niluse-Sahara keeli kõnelevad maisaid ja luod ning kuši keelte hulka kuuluvat iraku keelt rääkivad irakad ehk mbulad (kõik põhjaosas Kenya piiri läh.). Sansibari elavad Araabia ja Aafrika päritolu rahvad ning nende segaverelised järeltulijad, kes räägivad pms. arabia keelt. Väga vähe on eurooplasi ja asiante. Inglise keelt kasut. pms. äris, valitsusasutustes ja kõrgkoolides. Araabia ja inglise keele mõjudega suahili keel on eelkõige riigi idarannikul ja Sansibari elavate bantude emakeel ning kujunenud Kesk- ja Ida-Aafrikas suhtluskeeleks. Mandril elavast rahvastikust on 30% kristlased, 35% muslimid ja 35% hõimusklikud. Sansibari on valdav usund islam. T. rahvastik paikneb äärmiselt ebaühtlaselt. Rahvastiku tihedus on kuivades piirkondades keskm. 1 in./km², veega hästi varustatud platoodel 51 in./km² ning Sansibari saarel 134 in./km². Riigi keskmine asustustihedus on 40 in./km². 36% rahvastikust elab linnades (2005). 1996. a-ni oli T. pealinn Dar es Salaam. Uus pealinn on Dodoma, ent suur osa valitsusasutusi paikneb endiselt Dar es Salaamis, mis on suurim linn ja majanduskeskus. Rahvastiku üldine kirjaoskus on 78,2% (meestel 85,9% ja naistel 70,7%, 2003). Riigis on 4 ülikooli. T. rahvastiku näitajate arvutamisel arvestatakse erandlikult suremust AIDS-i, see mõjutab suurel määral keskmist oodatavat eluiga, sündimust, suremust jt. näitajaid. Lapsi sünnib palju (iga naise kohta 4,97), ent imikute suremus on suur. T. on väljarändepiirkond, mehaaniline iive on -0,3%. 2003 tehtud hinnangu järgi on T-s 8,8% täiskasvanutest HIV-kandjad või

SKT (2005)	12,11 mrd. \$
SKT _p (2005)	27,98 mrd. \$
põllum.	44,7%
tootlus	17,9%
teenindus	37,4%
SKT _p 1 el. kohta (2005)	700 \$
Inflatsioon (2005)	4%
Eelarve tulu (2005)	2,24 mrd. \$
Eelarve kulu (2005)	2,67 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	8,18 mrd. \$
Majandusabi (2001)	1,2 mrd. \$
Töövõime (2005)	19,22 mln.
Hõivatud (2002)	80%
põllum.	20%
tootlus ja teenindus	36%
Vaeseid (2002)	36%
Linnarahvastik (2005)	18 a
Kesk. vanus (2006)	46 a
Kesk. eluiga (2006)	45 a
mehed	46 a
naised	45 a
live (2006)	1,8%
Sündimus (2006)	3,8%
Suremus (2006)	1,6%
Imikute suremus (2006)	9,6%
HIV/AIDS (2005)	1 400 000 in.
AIDS-i surm (2003)	160 000

AIDS-i-haiged. Kohalike ja turistide ohustavad ka malaaria, A-hepatiit, bakteriaalne kõhulabitus, tüüfus jmt. haigust.

Majandus. T. on maailma vaesemaid riike. Maa-

senud infrastruktuuri parandamiseks palju raha

eraldanud. Hiljutised pangandusreformid on aida-

nud kiirendada erasektori kasvu ja suurendada

investeeringuid. 2000–06 oli SKT kasv keskm.

5,8% aastas. Majandus sõltub suuresti põllum.-st,

millist saadav tulu moodustab ligi poole SKT-st.

Põllum. annab 85% ekspordi mahust ja seal on

rakendatud 80% tööelalistest. Peamiselt põllum.-

saadused on kohv, sisal, tee, puuvill, nakrad,

tubakas, nelk, mais, nisu, banaanid ning puu- ja

juurviljad. Viimastel aastatel on põllum.-toodete

eksport suurenenud, kuid sageli talunikele nende

est ei maksta ning see põhjustab rahulolematust

ja paigutist tootmise langust. Kasvat. veiseid,

lamaid ja kitsi. Pinnamood ja kliimavõimal-

davad maa harida vaid 5%-l terr.-st. Nisutavat

maad on 1840 km² (2003). Viimaperioodil ohus-

tavad keskploodi põllum.-piirkondi üleujutused,

kuivaperioodil vallitseb seal põud. Saniitari saared

on kuulsad nelgi tootmise poolest (90% sellest

saadakse Pemba saarelt), mis annab põhiosa selle

piirkonna väliskaubanduse tulust. Uha olulise-

maks muutu turism, saartele on viimastel aastatel

rajatud palju hotelle ja puhkepiirkondi. T-s on rik-

kalikult maavarasid (kuld, teemandid, rauamaak),

kuid nende kasutamine on seni üsna vähe.

1991–99 toimunud majanduskasvu ajal suurenes

oluliselt mineraalide, eriti kulla kaevandamine

ja tööstuslik tootmine. Ruufi jõe delta maagaasivaru on

22,65 mrd. m³ (2005) ja seal on alustatud toot-

mist. Tööstuslik tootmine piirdub pms. põllum.-

ma hõlmud. Väljatõjutud portugalilased taas-

tasid oma ülemvõimu alles 1638. 1652 alustasid

olu, sigarettid, sisal). Elektrienergiat toodeti 2004. a. 2,562 mrd. kWh ja tarbiti 2,38 mrd. kWh. Et ligi 60% elektrienergiast saadakse hüdroelektri- jaamadest, vähendas selle tootmist tugevasti 21. saj. algusaastate pikaajaline põud. Edaspidi kavatsetakse elektrienergia tootmises suurendada maagaasi ja söe osatähtsust. T-s on 124 lennujaama (sh. 3 rahvusvahelist), neist 11-1 on kõvakatelised lennujaad (2006). Gaasijuhitmeid on 254 km, naftajuhitmeid 872 km. Rdt-d on 3690 km, mnt-id 78 891 km (kõvakatteid 6808 km, 2003). Laevatatavaid jõgesid pole, ent laevaliiklus toimub Tanganjika, Victoria ja Malawi järvel. Tähtsaimad sadamad on Dar es Salaami, Mtwara ja Sansibari. T. impordib kaupu 2,391 mrd. \$ ja ekspordib 1,581 mrd. \$ eest (2005). Sisese luukse pms. tarbekasvu, masinate ja sõidukite varuosi, tööstuslikku tootmist ja toornaftat, välja vetakse kulla, kohvi, nakraid, tubakat, kergetööstustooteid ja puuvilla. Paljud rahvuspargid, loomareservaa- did jm. looduslikud vaatamisväärsused ning kaunid rannad võimaldavad riigis arendada turismi. 2004 külastas riiki 566 000 turisti, kellelt saadi tulu üle 700 mln. \$.

Ajalugu. T. alalt, pms. Oiduvai kurstiku muistsetest setest, on leitud inimese vanimate eel-laste australopiteekide, *Homo habilis* ja *Homo erectus* e luuleid ning väheste töölemissjalgedega laimena esmalt kuulid rändhõime, K. r. asus T. alale mitme nammad. Alates 1 a-tuh-st e. K. r. asus T. alale mitme bantuhõime. 3.–5. saj. hakati kasutama raua. 1 a-tuh. lõpul p. K. r. kujunesid T. rannikuelanikel kaubandussuhted Lähis-Ida ja Indiaga; araablaste ja iraanlaste mõjul levis islam ning tekkis oma-naoline suahili kultuur. Selle keskusteks olid T. Peamised väljaveokaubad olid kuld ja rauatooted. T. sisemaalt hangiti orje. Suurim linn oli Kilwa Kisiwani, mis sai 10. saj. samanim. sultanadi pealinnaks. 1505 hõivasid Kilwa Kisiwani portu-gallased ja purustasid selle. 16. saj. jooksul val-lutasid nad ka kõik teised Ida-Aafrika ranniku-linnad. 1590. a-tel sekksid võitlusse paljud sise-maa hõimud. Väljatõjutud portugalilased taas-tasid oma ülemvõimu alles 1638. 1652 alustasid

Rahvusliku

masai

President

1962–85

Kambur

1985–95

Ali Hassan

1995–2005

William

2005–

Jakaya

Mkandawire

2005–

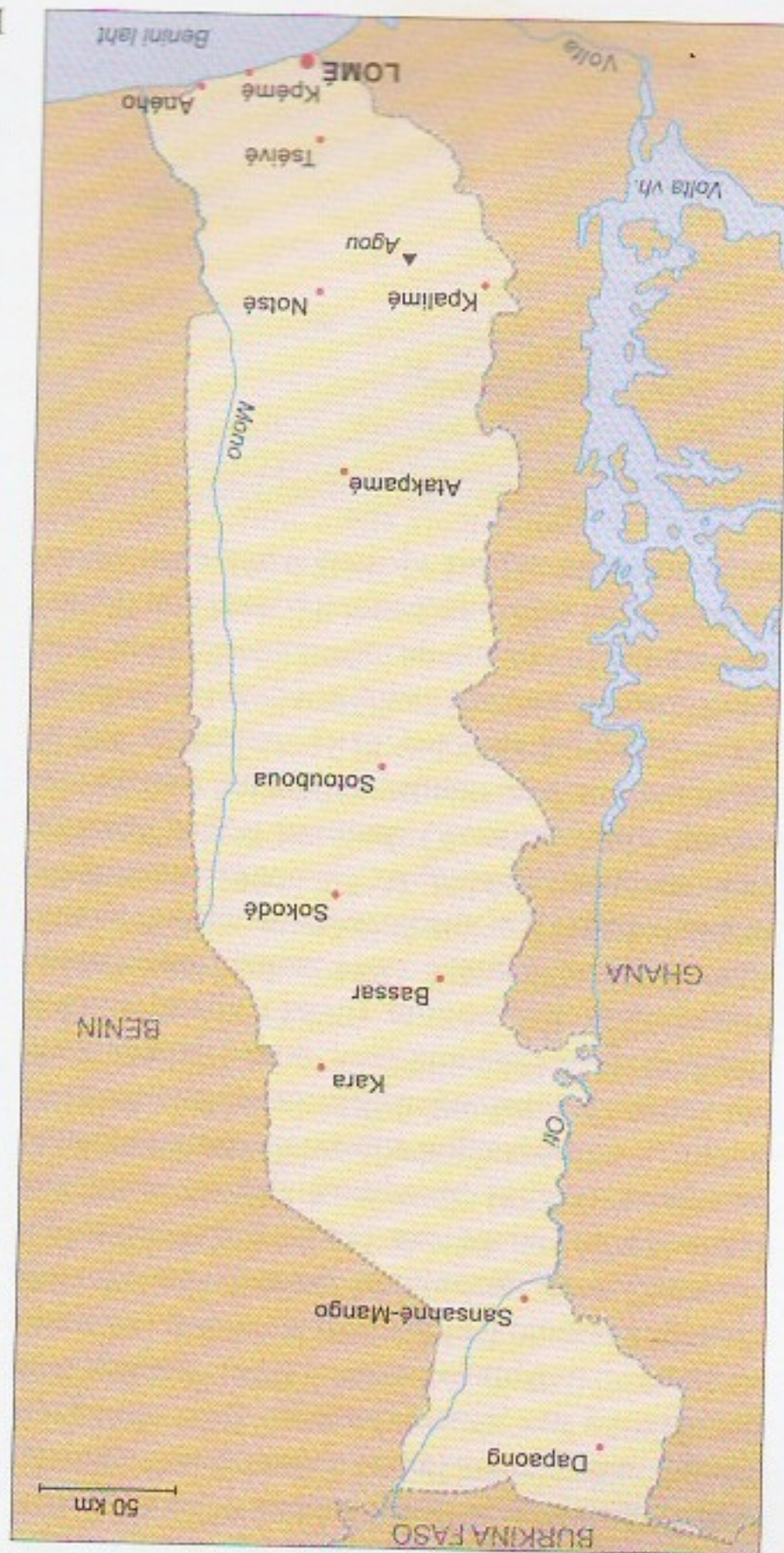

Sansibari saarele ja T. rannikule sõjaretki Omaani valitsejad, 1696–99 sunniti portugallased sealt lahkuma. 18. saj. valitsesid rannikuemiraatides pms. araabia päritolu dünastiad, mis allusid vormaliselt Omaanile. 1820.–30. a-tel läks ta tegelik võim Omaanile: 1832 viis Omaani sultan Sayyid Said oma residentsi Sansibarile, mis kujunes piirkonna olulisimaks kaubanduskeskuseks. Tema soosingul laiendasid araabia orjakauplejad orjade vedu sisemaalt Sansibari orjaturule. 1830.–70. a-tel sõlmisid Euroopa riigid Omaaniga kauplemissoodustusi andvaid lepinguid. 1856 eraldus Sansibar iseseisvaks sultanadiks. Suurbritannia surve keelas sultan Sayyid Barghash 1873 orjakaubanduse, ent päriselt see ei lõppenud. 1870.–80. a-tel alustati T. sisemaa uurimist. 1884 sõlmis Saksa koloniaaltegelane Karl Peters sisemaa hõimudega protektsioonilepinguid, mille alusel asutati järgmisel aastal Saksa Ida-Aafrika Kompanii; 1888 sai kompanii Sansibari sultanilt rendile kogu ranniku Kilindist Delgado neemeni. 1890 kuulutas Suurbritannia Sansibari oma protektoraadiks. Helgolandil sõlmileppega (1890) moodustati Saksamaale kuuluvatest aladest 1891 Saksa Ida-Aafrika koloniaal. Sakslaste rahareform ja kõrged maksud põhjustasid 1905–07 *Maji-Maji* ülestõusu, kus osalesid paljud hõimud. Ülestõus suruti laastamislikult kasutades julmalt maha, hukkus u. 75 000 aafriklast. 1914. a-ks oli Tanganjikas (T. mandriosas) u. 5400 pms. Saksa kolonisti, kelle allutas oli 778 000 ha maad. Maad harisid põhiliselt elanikud. I maailmasõjas hõivas Saksa Ida-Aafrika 1916 Briti ja Belgia sõjavägi, kuid

sisisõja taktikat kasutades osutasid sakslased Paul von Lettow-Vorbecki juhtimisel vastupanu 1918. a. lõpuni. Maa põhiosa oli 1920–46 mandaatmaana ja 1946–61 hooldusmaana Suurbritannia halduses. Pärast I maailmasõda hoogustus rahvuslik liikumine. 1922 asutati pärismaalastest tsiviilteenistujate ühendus, millest 1929 moodustati Tanganjika Aafriklaste Assotsiatsioon. See seadis sihiks kultuuritöö ja püüdis arendada hõimudevahelisi kultuurikontakte. 1954 korraldati ühendus ümber iseseisvust taotlevaks Tanganjika Aafriklaste Rahvusliiduks, mida juhtis Julius Kambarage Nyerere. 1960 sai Tanganjika omavalitsuse ja 9. XII 1961 iseseisvuse. 9. XII 1962 kuulutati ta vabariigiks, presidendiks valiti J. K. Nyerere. 26. IV 1964 ühendati Tanganjikaga 10. XII 1963 iseseisvunud Sansibar, kus oli võimule tulnud aafriklasi esindav Afro-Shirazi Partei. Ühendatud riigi nimeks sai Tanganjika ja Sansibari Ühinenud Vabariik, mis 29. X 1964 nimetati T. Ühendvabariigiks. 1967 seadis Tanganjika Aafriklaste Rahvusliidu nn. Arusha deklaratsioon eesmärgiks sotsial. ühiskonna rajamise. Järk-järgult riigistati põhilised majandusharud ja toimus kollektiviseerimine nn. Aafrika sotsialismi (*ujamaa*) alusel. 1977 liideti Tanganjika Aafriklaste Rahvusliit ja Afro-Shirazi Partei Rev. Riigiparteiks (riigi ainus lubatud partei) ning kehtestati uus põhiseadus; selle põhjal on Sansibari autonoomia ja oma põhiseadus (a-st 1980). Sansibari president on ühtlasi T. asepresident. 1967 rajas T. koos Uganda ja Kenyaga Ida-Aafrika Ühenduse, mis 1977 lagunes. 1978 tungis riiki Uganda sõjavägi, kuid järgmisel aastal asus T. armee koos Uganda opositsioonijõududega vastupealetungile, mis lõppes Uganda diktaatori Idi Amin Dada kukutamisega. 1980. a-te lõpul ja 1990. a-te algul sattus valitsus ränga sisepol. surve alla, mille põhjustasid korruptsioon, majandusraskused ja inimõiguste pidev rikkumine. Valitsus oli sunnitud eraettevõtluse legaliseerima. 1992 kehtestati taas mitmeparteisüsteem (lühikese ajaga asutati kümme uut parteid), kuid sellest hoolimata on Rev. Riigipartei oma võimu säilitanud. 1995 toimusid pärast paarikümneaastast vaheaega taas mitmeparteilised valimised. Konflikte on tekitanud Sansibari autonoomia ja sealse eraldumispüüded, mis 2000 töid kaasa vägivaldpuhangu ning palju naaberriikidest saabuvald põgenikke. 21. saj. algul on Sansibar hakanud lähenema islamiriikidele ja -org-dele ning ta on aktiivne Aafrika Liidu liige. 2005. a. valimised võitis ülekaalukalt Rev. Riigipartei, kes sai Rahvuskogus 264 kohta, Kodanike Ühisrindel on 30 kohta. Valitsuse moodustas Rev. Riigipartei liidrid Edward Ngoyayi Lowassa. A-st 1964 on T. ÜRO liige (1961–64 oli ÜRO-s eraldi Tanganjika ja 1963–64 Sansibar).

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 24. VII 1996. 1896 töötas jaggade juures misjonärina Jõe-lähtmelt pärit Evald Ovir. 1907–30 tegutses masaiide juures misjonärina Kuusalust pärit Leonhard Blumer, 1925 koostas ta masaikeelse aabitsa. ■

Politiline süsteem. T. on presidentiaalne vabariik. Presidenti valib 5 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on Rahvuskogu (*Assemblée nationale*), mille 81 liiget valib kahevoorulistel enamusvalimistel 5 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Põhiseadus näeb ette ka Senati moodustamise, mille liikmetest $\frac{2}{3}$ valivad 5 aastaks piirkondade esindajad, ülejäänud nimetab president. Peaministri nimetab president. T-s on mitmeparteisüsteem, kuid juhtiv erakond on presidentimeele T. Rahvaühendus (*Rassemblement du peuple togolais*). Ohulisimad opositsioonierakonnad on Uhendus Demokraatia ja Arengu Toetus (*Rassemblement pour le soutien de la démocratie et du développement*) ning Demokraatia ja Sotsiaalse Progresi Liit (*Union pour la démocratie et le progrès social*). Ühendus ja Konstitutsioonikohtu liik-

Pindala	56 785 km ²
Rahvaarv	5 399 200 (2006)
Pealinn	Lomé (737 800, eeslinnadega 796 400 el.)
Haldusjaotus	5 piirkonda
Riigikeeled	prantsuse, ege ja kabre keel
Rahühik	CFA frank (XOF)
Riigitihtis	TGO, TG

Togo, T. Vabariik (pr *Togo, République togolaise*), riik Lääne-Aafrikas Guinea lahe ääres. Piir ja Beniniga (644 km); rannajoone pikkus 56 km. (1647 km) Ghana (877 m), Burkina Faso (126 km)

Togo

med määrab president. Kehit 1992. a. põhiseadus (täiendatud 2002). Rahvusv. klassifikatsioonid alusel on T. mittevaba riik. Korruptsiooninindeks järgi asub T. maailmas 130. kohal. **Sümboolika.** T. kollase-rohelise triibulise lipu (a-st 1960) vardapoolses ülanurgas on punasel põhjal valge viisnurk. Roheline värv sümboliseerib maa viljakust, kollane maavarade rikkust ja rahva jõudu, punane isamaalisust ja ustavust ning valge rahvuslikku ühtsust ja puhtust. 5 triipu märgivad 5 haldusüksust. Vapil (a-st 1962) kujutatud viibudega lõvid sümboliseerivad vaprust. Kollasel vapikilbil on tähed RT (*République togolaise*), kilbi kohal kaks T. lippu ja prantsuskeelne rahvuslik devis „Travail, liberté, patrie“ (‘töö, vabadus, isamaa’). Hümn (1960–79 ja a-st 1991) „Terre de nos aïeux“ („Meie esivanemate maa“), sõnad ja viis Alex Casimir-Dosseh. **Loodus.** T. asub kitsa (80–140 km) ribana Ghana ja Benini vahel. Kaugus Benini lahe äärest (lõunas) Burkina Fasoni (põhjas) on 540 km. Rannikuma-dalik tõuseb astangutena sisemaa suunas. Riigi keskosa hõlmab 200–500 m kõrgune lavamaa, selle lääneseerval, Ghana piiril, paiknevad T. mäed, kus asub riigi kõrgeim tipp Agou (986 m). T. mäed jätkuavad maa keskosa Fazao mägedena (kuni 844 m) ja kirdeosas madalama Atakora ahelikuna

Haldusjaotus	Piirkonnad (regioonid)
Keskpiirkond	Kara
Mägipiirkond	Kara
Rannikupiirkond	Savannid
Suurtimed	Lomé (el. arv, 2006)
	Sokodé
	Kara
	Atakpamé
	Bassar
	1960–63 Sossangbé-Mango
	1963–67 Epiphane Gnanassingbe
	1967–2005 Nicolas Gnanassingbe
	2005–2005 zinnna Gnanassingbe

(suvi 674 m). T. äärmises loodeosas on 200–400 m kõrgune kaljune lavamaa. Riigi põhjaosas asub Oti jõe madalik. Tähtsaim maavara on fosforiit, leidub ka raua-, kroomi-, nikli- ja uraanimaaki, boksiti, grafiiti, lubjakivi ja marmorit, rannikumeres naftat. Kliima on ekvatoriaalne, põhja pool lähisekvatoriaalne. Vihmaperioode on lõunaosas kaks (märtsist juulini ja okt-nov-s), põhjaosas üks (apr-s juulini). Kõige rohkem sajab T. mägedes (üle 1700 mm/a), keskosa lavamaal sajab 1200–1400 mm/a, kõige vähem on sademeid rannikumadalikul (600–900 mm/a). Rannikumadalikul on märtsi keskmine t° 30–32, põhjaosas 34–35 $^{\circ}$ C, aug-s vastavalt 21–22 ja 25–26 $^{\circ}$ C. Talvel ulatub riigi põhjaosas Saharast puhuv kuiv kuum tuul harmattan. Taimkattes valdab kõrgrohusavann. Mets katab 7 % terr-st (2005). Mägedes kasvab igihaljas mägimetsa, jõeorgudes galeriimetsa ja rannikul mangroovi. Suurimad jõed on lõunaosas voolav Mono ja põhjaosas voolav Volta lisajõgi Oti. T-s elab 196 liiki imetajaid, 12 on ohustatud, nt. simpans, diaanapärnik ja lamantiin. Linde on 671 liiki, neist pesitsejaid 117. Roomajaid on 107 ja kahepaikseid 10 liiki. T-s on 98 KA-d, sh. 3 RP-d. Fazzao-Malfakassa RP (404 km², asut. 1943) kuulub järsunõlvalise loomarikka mäemassiivi ala. UNESCO kultuuripärandi nimistus on batammari-ke kultuurimaastiku ala Koutammakou (2004).

Rahvastik. 99 % T. rahvastikust moodustavad 37 afriklaste etnilist rühma. Lõunaosas on enim ivra keelerühma eve keelt rääkivaid evesid (23 % rahvastikust) ja waci ehk watyi keelt rääkivaid wacchi'sid ehk watchi'sid (10 %). Põhja pool elavad gari keelkonna keeli rääkivad kabred ehk kabaye'd (14 %), temid (6 %), gurnad (3 %), ning jpt. väiksemad hõimud. Euroopa, Süüria ja Liibanoni päritolu inimesi on T. rahvastikust alla 1 %. Täiskasvanutest on kirjaoskajaid 53 % (2004). Usklikest on umbes pooled hõimuusklikud, kolmandik kristlased ja viiendik muslimid (pms. sunniidid). Keskml. elab 95 in./km². Kõige tihedamini on asustatud rannikumadalik. 2006 oli 42 % T. rahvastikust alla 15-aastased.

Majandus. T. on põhil. põllum-maa. Haritav maa moodustab ligi poole (46,3 %, 2005) riigi terr-st. Suurem osa toiduks vajaminevatest põllum-saadustest kasvat. poolnaturaalseis väiketalundeis. Viiejaldakse maniokki, jamssi, riisi, hirssi (durrat), sorgut, taro, maapähklit ning kaun- ja köögivilja. Rannikumadaliku keskmise suurusega talundeis ja istandustes kasvat. kohvi- ja kakaopuud, koolat, riisimust, puuvillapõõsast, õli- ja kookospalmi ning tubakat. Riigi põhjaosas peetakse veiseid, lambaid ja kitsi, lõunaosas sigu ja kodulinde. Kala (p., toodangust) püütakse pms. rannikumerest. Toodetakse fosforiiti (1,5 mln. t, 2004) ja marmori. Töötleva tööstuse osatähtsus on väike. Põhiharud on põllum-saaduste töötlemine ning toiduaine-, tekstiili-, ehitusmaterjali- (tsementid-), keemia- (väetise-) ja metallitööstus. SKT on viimastel aastatel siiski kasvanud (2006. a. 3%). Palju tegeldakse käsitööga. Rdt-d on 568 km

(2005), mnt-id 7520 km (sh. 2376 km kõvakattega). Hooajati (olenevalt sademehulgast) on Mono jõgi 50 km ulatuses laevatatav. Lomé läh. on rahvusv. lennujaam ja meresadam. T. eksportis 2005. a. kaupu 768 mln. \$ ja importis 1047 mln. \$ eest. Välja veetakse pms. puuvilla, fosfaate, kohvi ja kakaod, tähtsal kohal on reeksport. Põhil. veetakse kaupu naaberriikidesse Ghanasse (21,1 % 2005. a. väljaveost), Burkina Fasosse (18,2 %) ja Benini (11,15 %). Sisse tuuakse põhil. masinaid ja seadmeid, toiduaineid ja naftasaadusi, pms. Prantsusmaalt (17,8 % 2005. a. sisseveost) ja Hiinast (13,3 %). 2005 külastas T-t 81 000 turisti.

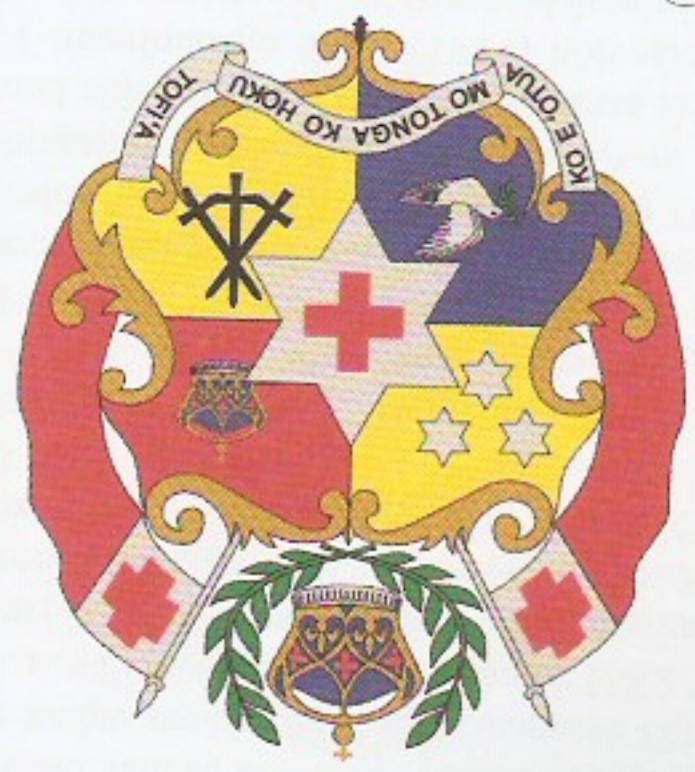
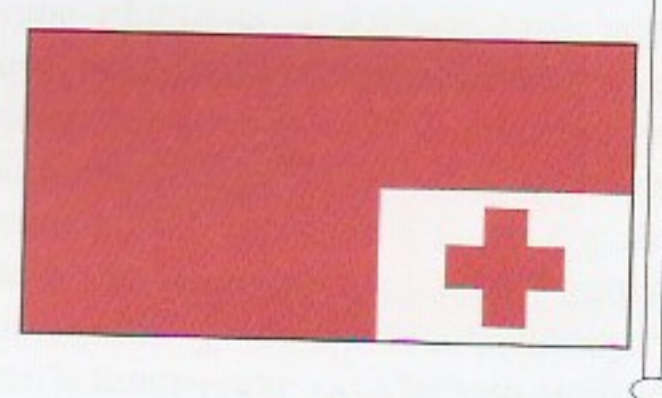
Ajalugu. T. nüüdisasustus on kujunenud pms. 16.–17. saj. toimunud bantude rännete tagajärjel. 1471 tulid T. rannikule portugallased ja panid aluse orjakaubandusele. 1884 sõlmis ühe eve hõimu valitseja Mlapa III Saksa peakonsuli Gustav Nachtigaliga protektoraadilepingu. A-ni 1902 kestnud sõjaretkedega allutas Saksamaa kogu T. ala. I maailmasõja ajal (1914) hõivasid maa inglased ja prantslased. 1919 jagasid Suurbritannia ja Prantsusmaa T. kaheks mandaatmaaks, 1946 said neist ÜRO hooldusmaad. Briti T. liideti 1957 Kullarannikuga (Ghanaga), Prantsuse T. sai 1956 autonoomia ja kuulutati 27. IV 1960 iseseisvaks. Esimeseks presidendiks sai T. Ühtsuse Komitee (Comité de l'unité togolaise, asut. 1945) juht Sylvanus Epiphany Olympio. 1962 kehtestati ainuparteivõim. 1963. a. toimunud sõjaväelaste riigipöörde ajal S. E. Olympio tapeti, võimule tuli T. Rahva Dem. Liit (Union démocratique des populations togolaises), selle juht Nicolas Grunitzky sai presidendiks. 1967 korraldas kolonel Étienne (a-st 1974 Gnassingbé) Eyadéma uue sõjaväelise riigipöörde, põhiseaduse kehtivus peatati. 1972. a. korraldatud rahvahääletusega sai E. Eyadéma presidendiks. 1980 kehtima hakanud uus põhiseadus lõpetas erakonnalise sõjaväelise valitsuse ja seadustas üheparteisisüsteemi (ainsa erakonnana oli lubatud presidendimeelne T. Rahvaühendus, asut. 1969). 1991 alustas G. Eyadéma välisriikide ja sisemise opositsiooni survele riigi demokraatiseerimist: 1992. a. põhiseadusega legaliseeriti erakondade tegevus. 1994 toimunud mitmeparteistel valimistel tuli võimule opositsiooniparteide blokk ning peaministriks sai T. Demokraatia Liidu (Union togolaise pour la démocratie) juht Édouard Kodjovi Kodjo. 2002. a. põhiseaduse muudatusega sai G. Eyadéma võimaluse kandideerida presidendiks kolmandat korda; ta seadustas selle, et presidendiamet on päritav. Samal aastal toimunud parlamendivalimised võitis ülekaalukalt presidendimeelne T. Rahvaühendus, kes sai Rahvuskogus 72 kohta. 2005 G. Eyadéma suri ning presidendiks sai seaduse kohaselt tema poeg Faure Essozimna Gnassingbé. Rahvusv. üldsuse survele peeti apr. 2005 presidendivalimised, need võitis F. E. Gnassingbé, kes sai 60 % häälest. Valimis-tega kaasnenu rahvarahutustes hukkus 400–500 in. A-st 1960 on T. ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

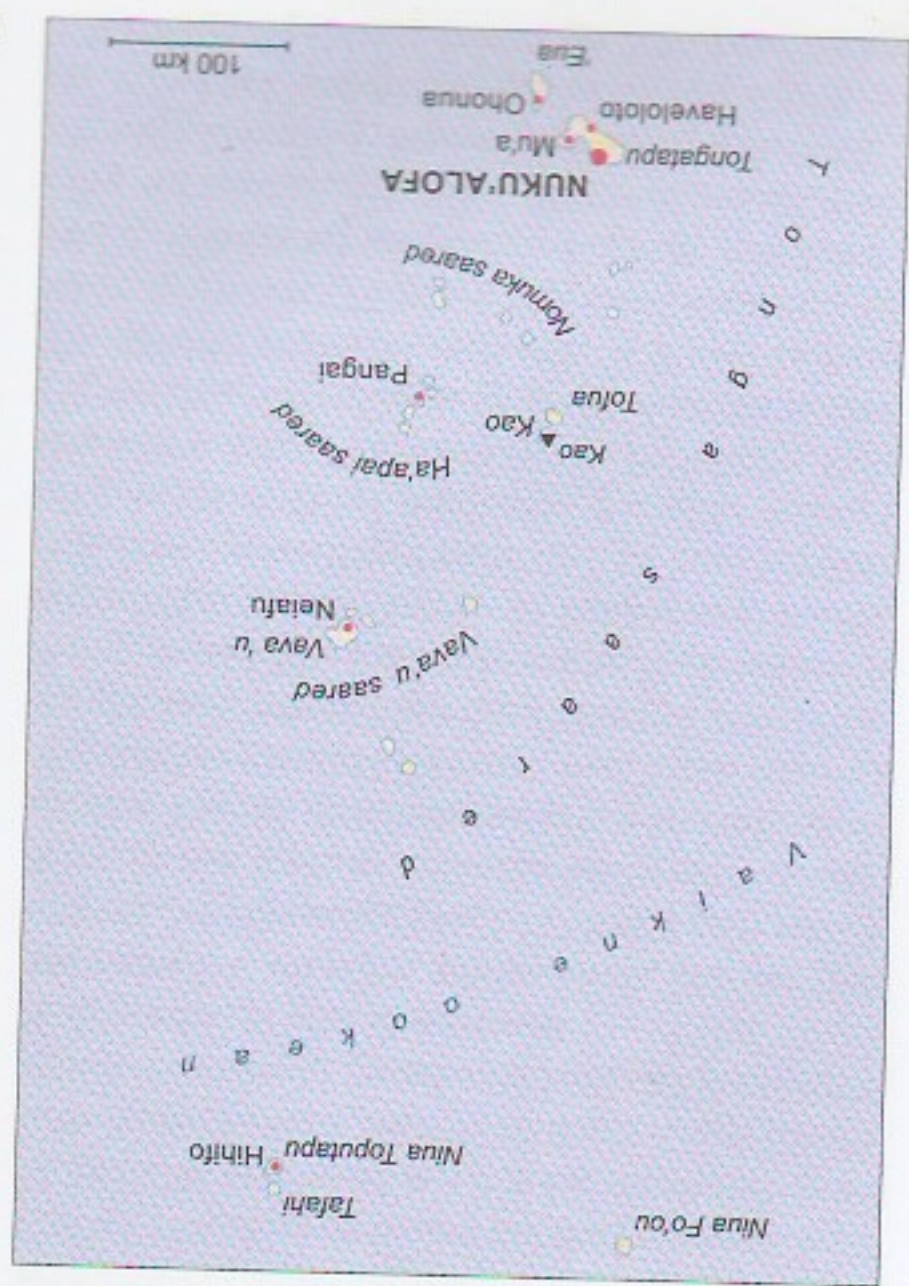
Politiiline süsteem. T. on Rahvaste Ühenduse kuuluv konstitutsiooniline monarhia riik. Riigipea on partava võimuga kuningas. Seadusandlik organ on 30-kohaline Seadusandlik Kogu (*Fale Alea, Legislative Assembly*), mille 12 liiget on kuninga määratud ministrid, 9 nimetavad T. 33 pealikku ja 9 valitud enamusvalimistele 3 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Kuningas määrab ametisse eluajaks peaministri, samuti $\frac{3}{4}$ valitsuse koosseisu. Ülejäänud ministrid nimetab parlament oma liikmete hulgast. Erakondlik süsteem on välja kujunenud. Tuntuim poliitiline ühendus on Inimõiguste ja Demokraatia Liikumine (*Human Rights and Democracy Movement*). Kohtuorganid on Ülemkohus, Apellatsioonikohus, magistriraadi- ja maakohud. Kõik 1875. a põhiseadus (täiendatud 2003). Rahvuslik süsteem alusel on T. osaliselt vaba riik.

Pindala	748 km ²
Rahvaarv	104 100 (2007)
Pealinn	Nuku'alofa (23 900 el.)
Haldusjaotus	5 piirkonda
Riigikeeled	tonga ja inglise keel
Rahvapäev	pa'anga (ka Tonga dollar, TOP)
Riigitihtäht	TON, TO

Tonga, T. Kuningriik (tonga *Tonga, Pule'anga Tonga*, ingl *Tonga, Kingdom of Tonga*), riik Vaikse ookeani edelaosas Polüneesias, hõlmab T. saarestiku ja kaugeimat asuvat saart; rannajoone pikkus 419 km.

Tonga

Sümboolika. T. punase lipu (a-st 1875) vardapool-ses ülanurgas on valgel väljal punane rist. Punane värv ja rist sümbooliseerivad Jeesuse kannatusi. 1875. a. põhiseadus sätestab, et lippu ei tohi kunagi muuta. Vapi (a-st 1862) 3 tähte märgivad kolme tähtsamat saartehimma ja mõõgad kolme kuninglik-ku dünastiat, kroon sümbooliseerib kuningriiki ning valge tuvi kristluse ja rahuarvaste. Kõik keskmises oleval valge täht ja punane rist on rahvuslikud sümboolid. Vapi all on tongakeelne rahvuslik deviis „Ko'e'otua mo Tonga ko hoku tofi'a“ (T. on minu pärandus). Hümn (a-st 1874) „Koe Fasi Oe Tu'i Oe Otu Tonga“ („T. saarte kuninga laul“), sõnad Uelingatoni Ngu Tupounalohi, viis Karl Gustavus Schmitt. Rahvuslül on heilala (*Garcia semisil*). **Loodus.** 3 saarterühmast – Tongatapu (346 km²), Ha'apai (119 km²) ja Vava'u (191 km²) – koosneva T. saarestiku ulatus põhjast lõunasse on 530 km. Omaette väikesaarestiku moodustavad Niua Topu-tapu saared. Üldse kuulub T. koosseisu 172 saart (36 asustatud), mis asuvad 700 000 km² suuruses veealas. T. saartest itta jääb T. süvik (10 882 m). Laamade liikumine põhjustab vulkanismi ja maavärinaid. Läänepoolsed saared (suurim Tofta, 46,6 km², kõrgeim Kao, 1033 m) on tekkeki vulkaanilised. Fonufo'ou (uus maa) vulkaani-koonus on mitu korda ära uhtunud, kuid järgmise purskega on ta uuesti veepeinnale kerkinud. Idapoolsed saared on madalad atolliid või korall-saared (T. peasaar Tongatapu, 257 km²). Valitses troopiline passaatklimm. Lõunas on keskmine t^o jaan-s-26 ja aug-s 21 °C, põhjas vastavalt 27,5 ja 23,5 °C. Lõunapoolsed saared sajab 1600–1800 ja põhjapoolsed 2000–2200 mm/a, vähem sajab talvel (maist sept-ni). Aastas on keskm. 2 troopi-list tsüklonit. Valdavad viljakad puna- ja puna-kollamullid. Atollidel kasvavad kookospalmi- ja

Haldusjaotus	Piirkonnad	Eua	Ha'apai	Niua	Tongatapu	Vava'u
Suurtimed	(el. arv, 2007)	Nuku'alofa	Mu'a	Neiafu	Havelokan	Vaini
Peaminister	1970–91	Saifu	Manumataung	1991–2000	Siaosi Tu'itaka	Vaea Tapu
2000–06	Uunaki	2006–	Felisi Vaea			

pandanisalud, vulkaanilistel saartel ja korallsaarte keskosas on troopiline vihmamets (sõnajalgpuud, palmid, terminaaliad, kasuariinid, guajaavipuud, laanid), tuulepealsetel nõlvadel ka põõsastikud. Metsa all on 35 % terr-st. Loomastik on liigiväene, T-s elab looduslikult 2 liiki imetajaid (käsitiivalised). Linde on 74 liiki (5 liiki on sisse toodud, 9 liiki, sh. endeemne t. rihukana, on ohus-tatud), neist pesitsejaid 16 liiki. Roomajaid on 17 liiki. T-s on 21 KA-d, sh. 4 RP-d.

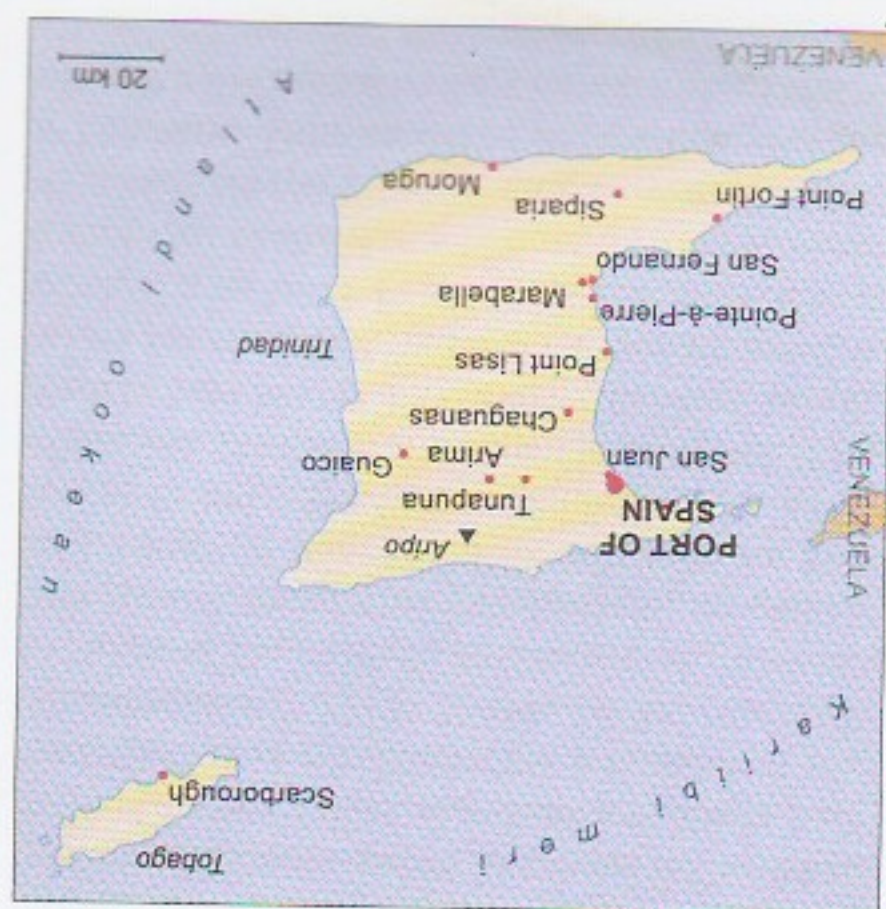
Rahvastik. 98 % rahvastikust on Polüneesia rahvas tongalased, kes räägivad austroneesia keelkonda kuuluvat t. keelt, 1 % on tongalaste ja eurooplaste järglased metissid. T-s elab ka mõnisada eurooplast, austraallast ja uusmeremaalast, hiinlast ning teistest Okeania saareriikidest sisserännanud. Keskmise asustustihedus on 139 in./km², asustatud saartel 176 in./km². U. 45 000 tongalast on tööottingul siirdunud välismaale, pms. Uus-Meremaal, Austraaliasse ja USA-sse. Usutunnistusest on 42 % metodistid, 19 % kongregatsionalistid, 16 % katoliiklased ja 14 % mormoonid. Täiskasvanutest on 99 % kirjaoskajad (2005). 85 % õppuritest saavad haridust misjonikoolides. Valitsuse stipendiumiga minnakse õppima Uus-Meremaa, Austraalia ja Fidži ülikoolidesse. Tervishoiule eraldatakse 10–11 % riigieelarvest. Haiglad on suurematel saartel.

Majandus. T. on vähe arenenud väikeriik, kus põllutegevusalad on maaviljelus ja kalapüük. Riigieelarve kulud on pidevalt 5–10 % tuludest suuremad. Eelarve puudujääk kaetakse välisabiga (peamised doonorriigid on Austraalia ja Uus-Meremaa). Teistes riikides töötavate tongalaste rahastatud oma perekondadele leevendavad riigi rahandusraskusi. Põlde ja aedu on 23, istandikke 15 % terr-st. Oma tarbeks kasvat. jamssi, maniokki, tann, butaati, maisi, riisi, jahubanaani, maapähklit ning köögi- ja puuvilju. Tähtsaim taim on kookospalm (2003 oli kookospähklite saak 59 000 t), väljaveeks valmistatakse koprat ja kookosõli. Ekspordi tarbeks kasvat. ka kõrvitsat, banaani, vanilli, kakao- ja kohvipuud, musta ja kavapipart, ingverit, ananassi ning laimi. Peetakse sigu, veiseid, kitsi ja kodulinde, veoloomana hobuseid. Rannikuvetes püütakse kala (pms. tuune) ning krevette, krabisid ja homaare. Tulu saadakse kalapüügilitsentside müügist välisfirmadele. Tegutsevad mõned väikesed põllum-saaduste töötlemise, ehitusmaterjali-,

metalli-, puidu- (sh. paadiehituse), mööbli-, tekstiili-, õmblus-, jalatsi-, kala- ja toiduainetööstuse ettevõtted. Tähtsaim transpordiliik on meretransport. Meresadamad on Nuku'alofas ja Neiafus. Mnt-id on 700 km (200 km kõvakattega, 2005). 22 km Nuku'alofast kagus on rahvusv. Fua'amotu lennujaam. Väliskaubanduses ületab import (122 mln. \$ eest) ekspordi (34 mln. \$, 2004) 3–4 korda. Sisse tuuakse pms. toidu- ja tarbekaupu, energiakandjaid, masinaid ja keemiatooted, välja viiakse kala ja msg. põllum-saadusi. Peamised kaubanduspartnerid on Uus-Meremaa, Austraalia, USA, Jaapan ja Fidži. Tähtis majandusharu on turism: aastas külastab T-t u. 40 000 turisti, tulu saadakse üle 10 mln. \$.

Ajalugu. Vanimale asustusele osutavad 2500–3000 aasta vanused Lapita keraamika leiud. Alates arvat. 10. saj-st p. Kr. oli T-l polüneeslaste kuningriik. 1616 saabusid T-le hollandlased Jakob Le Maire ja Willem Corneliszoon Schouten. 17.–18. saj. uurisid T-t hollandlased (Abel Janszoon Tasman), prantslased (Jean François de Galaup de La Pérouse) ja inglased (Samuel Wallis, James Cook). J. Cook nimetas saared Sõbralikeks saarteks. 1799 algasid seal hõimudevahelised rahutused ja sõjad, need lõpetas pealik Tāufa'āhau. 1820. a-tel alustasid tegutsemist Inglise misjonärid (Walter Lawry Buller). 1845 rajas Tāufa'āhau kristliku T. kuningriigi ning valitses kun. Siaosi (George) Tupou I-na. Tema ajal kuulutati ristiusk riigiusuks ning kaotati ülikute ainuõigus maad omada. 1875 kehtestatud põhiseadusega kuulutati T. konstitutsioonilise monarhiaga riigiks ning moodustati pealikest koosnev parlament. Saksamaa, Suurbritannia ja USA tunnustasid T. iseseisvust, kuid 1899.–1905. a. lepingutega allutati ta Suurbritannia protektoraadile. 1958 ja 1968 Suurbritanniaga sõlmitud lepingutega sai T. täieliku sisemise omavalitsuse. 4. VI 1970 kuulutati T. iseseisvaks, kuid ta jäi päriliku monarhiaga riigina Rahvaste Ühenduse liikmeks. 1972 puhkes Fidžiga Minerva atollide üle vaidlus, mis lahenes T. kasuks. 2003 täiendati põhiseadust kuningavõimu tugevdavate ja ajakirjanduse sõltumatust piiravate sätetega. Monarhismi tõttu on T. valitsused olnud stabiilsed. 2005. a. parlamendivalimistel sai Inimõiguste ja Demokraatia Liikumine 9-st võimalikust kohast 7. Samal aastal sai valitsuse liikmeks esimene poliitik, kes pääses parlamenti üldvalimiste kaudu – Feleti Vaka'uta Sevele. 11. II 2006 lahkus eluaegne peaminister, prints 'Aho'eitu 'Unnaki'otonga Tuku'aho ootamatult ametist; tema asemele nimetati tööminister F. V. Sevele. 11. IX 2006 suri kun. Tāufa'āhau Tupou IV, uueks kuningaks sai tema vanim poeg Siaosi (George) Tupou V. Nov. 2006 puhkesid pealinnas Nuku'alofas rahvarahutused, korra taastamiseks saabusid riiki Uus-Meremaa ja Austraalia politsei jõud. A-st 1999 on T. ÜRO liige.

Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Politiline süsteem. T. ja T. on Rahvaste Ühenduse kuuluv parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks parlament. Seadusandlik organ on kahekojaline parlament. Senat (Senat) 9 liiget nimetab president, 16 peaminister ja 6 opositsiooni juht. Esindajatekogu (House of Representatives) 36 liiget valib enamusvalimistel rahvas. Parlamentiliseks võimudeks kuuluvad 5 aastat. Valida võivad vähemalt 18-aastasest. Peaministri nimetab president. Valitsuskabinet liitmed nimetab peaminister parlamentiliseks hulgast T-s ja T-s on kahepartei süsteem. Oulisimad erakonnad on Rahva Rahvusliikumine (People's National Movement) ja Ühendatud Rahvuskongress (United National Congress). Kõrgeim kohtuorgan on Ülemkohus. Viimase instantsi apellatsioonikohus on Ida-Kariibi Ülemkohus. Kehit 1976. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioon alusel on

Pindala	5128 km²
Rahvaarv	1 320 400 (2006)
Pealinn	Port of Spain (49 800 el.)
Haldusjaotus	11 piirkonda ja 5 omavalitsust
Riigikeel	inglise keel
Rahvühik	Trinidad ja Tobago dollar (TTD)
Riigitaht	TTO, TT

põhjaranniku läh.; rannajoone pikkus 362 km. (ingl) *Trinidad and Tobago, Republic of Trinidad and Tobago*, riik Lääne-India saarestikus L-Am.

Trinidad ja Tobago

T. ja T. vaba riik. Korruptsioonivastandeks järele asub T. ja T. maailmas 79. kohal. **Sümboolika.** T-i ja T. lipu (a-st 1962) punane värv sümboliseerib rahva elujõudu ja päikeseseenergiat, valge merd, puhtust ja inimsest võrdsust ning must tugevust, ühtsust ja loodusrikkust. Teise selektse järgi märgivad värvid looduse kolme põhielment: maad, tuld ja vett. Vapi (a-st 1962) lipuvärvide kiibi ülaosas on koolihärrid, kolm laeva sümboliseerivad püha kolmainust ning Christoph Kolumbuse esimene avastusreide laevu. Kilpi hoiavad Trinitad rahvuslind punaibis (*Eudocimus ruber*) ja Tobago rahvuslind hoklane (*Ortalis ruficauda*). Vapi all on rahvuslik devii "Together we aspire, together we achieve" ("Koos püüdlime, koos saavutameme"). Hümn (a-st 1962), "Forged from the love of liberty" ("Sepistatud vabadusearmastusest"), sõnad ja viis Patrick Stanislaus Castagne. Rahvuslill on *Warszewiczia coccinea*. **Loodus.** Riik hõlmab Trinidad ja Tobago saare ning 21 väiksemat saart. Kuigi peasaar eraldab teineteisest vaid kitsas mereala, on nad geoloogiliselt erinevad. Trinidad (94% riigi pindalast) on L-Am. osa. Saart läbib 3 kitsast ahelikku, neist kõrgeim on põhjapoolne ahelik (Aripo, 940 m). Lõunapoolne ahelik on mudavulkaane. Valitseb niiske troopiline kliima, sajab kogu aasta (keskm. 1600 mm, enim jaan-st apr-ni). Siseosas on sademaid alla 1000, kõrgemal määgedes kuni 3000 mm/a. Keskmise t° on rannikul 26–27°C. Kariibi piirkonnale omased orkaanid mooduvad saarest enamasti põhja poolt. Kuunust leevendavad passaatviiulid. Mägedest algab rohkesti väikesi jõgesid, nende suudmehaldel on sood ja mangroovid. Läänepoolne ahelik on suhteliselt asfaldijärv (süg. 83 m). Mets on liigirikas (üle 50 puuliigi) ja katab poole riigi alast. Esialgne troopiline vihmamets ja troopiline mets on valdavalt hävinud, rohkem on neid säilinud mägedes ja saare idaosas. Lääne- ja sisecosas on kohati savanne ja hõredikke, maastrikus valdavad kakaopuu- ja kookospalmistandikud. Taimestik paistab silma kirevaõieliste puude ja põõsaste poolest (bugenvillia, puia, leekpuu, jakaranda, piimalilled). Trinidadist

Haldusjaotus Piirkonnad (regioonid) Couva-Tabaqo, Talparo, Diego Martin, Ida-Tobago, Lääne-Tobago, Penal-Debe, Princes Town, Rio Claro-Moruga, Sangre Grande, San Juan-La Vega, Siparia, Tunapuna-Piarco, Omavalitsused (municipalities) Arima, Chaguanaas, Point Fortin, Port of Spain, San Fernando

Presidendid 1976–87 Eric Williams, 1987–97 Muhammad Hussain, 1997–2003 Arthur Napar, 2003–2006 Raymond Ramphal, 2006–2010 Maxwell Richards

Peaministrid 1962–81 Eric Williams, 1981–86 Michael Manley, 1986–91 Michael Manley, 1991–95 Raymond Ramphal, 1995–2001 Basdeo Pandey, 2001–2006 Patrick Manning

30 km põhja pool paiknev Tobago (300 km²) sarnaneb loodusoludelt Venezuela ranniku saartega (La Tortugaga, Margaritaga). Saare keskosa hõlmab madal metsane mäestik Main Ridge (Pigeon Peak, 550 m), mida liigestavad kiirevooluliste ojade orud. Läänerannikul ja orgudes on kakaopuu- ja kookospalmistandikud. Rannikut ääristavad korallrahud, kohati on kauneid liivarandu. Läänerannikul asub omapärane, Buccoo Reefi korallrahudega röövkala-de eest kaitstud elustikurohke laguun. Idarannikul paiknev Väike-Tobago saar on tähtis merelindude (sh. viir-troopikalinnu) pesitsusala. Imetajaid on 100 ning linde 477 liiki (neist pesitsejaid 131). Roomajaid on 93 ja kahepaikseid 34 liiki. Liblikafauna on külluslik – üle 600 liigi. Riigis on 109 KA-d, sh. Maracasi RP ja Buccoo Reefi merepark.

Rahvastik. T-i ja T. rahvastik on etniliselt kirev. Põhiosa moodustavad Aafrika päritolu neegerorjad ja 19. saj. Indiast värvatud tööliste järeltulijad. L-Aasia päritolu kogukond on Kariibi piirkonna suurim ning on oma islami ja hinduistlikku pärandit alles hoidnud. Nii Aafrika kui ka India päritolu inimesi on 39 %, segaverelisi 16 % ning eurooplasi, hispaanlasi jt. 6 % rahvastikust. Tobago rahvastik on äärmiselt, seal elavad afrotobagolased. Riigi keskmine asustustihedus on 257 in./km². Tihedamini on asustatud Trinidadil läänerannik, hõredamalt Tobago. Kirjaoskajaid on 98,5 %. Usutunnistusest on 30 % katoliiklased, 24 % hinduistid, 19 % protestandid, 11,2 % anglikaanid ja 6 % muslimid. II maailmasõja lõpust on levinud orkestrid, kus muusikud mängivad tühjadel metallvaatidel.

Majandus. T. ja T. on L-Am. rikkaimaid riike, 2005. a. oli SKT kasv 6,5 % ja 2006. a. 6,7 %. Majanduse põhiharud on nafta tootmine (2003. a. 7,9 mln. t, varu 95,3 mln. t) ja töötlemine. Töötlemistehased asuvad Point-à-Pierre'is ja Point Fortinis. Nafta osatähtsus rahvatulus väheneb. Maagaasi toodeti 2002. a. 16,8 mrd. m³ (varu 660 mrd. m³). Elektrienergiat toodeti 2004. a. 6 mrd. kWh. Olulisel on ka must metallurgia ning keemia-, tsimendi-, toiduaine- ja tubakatööstus. Põldu on 75 000, istandikke 47 000 ja karjamaid 11 000 ha. Peamised põllum-saadused on suhkruroog (0,9 mln. t, 2003), kookospähklid, apelsinid, greibid, pomelid, kõrvitsad, riis, banaanid ja mais. Peetakse

kitsi, sigu, veiseid, lambaid ja linde. Kala püüti 2004. a. 9700 t. Metsa raiutakse u. 90 000 m³/a. Turism on T-s ja T-s vähe arenenud, kuid selle osatähtsus majanduses suureneb pidevalt; 2005 külastas riiki 443 000 turisti (tulu 453 mln. \$). Mnt-id on 8320 km (sh. 4252 km kõvakattega). Naftajuhtmeid on 571, gaasijuhtmeid 1278 ja kondensaadijuhtmeid 523 km (2006). Lennujaamu on 6 (neist 3-l kõvakattega rajad), rahvusv. lennujaam on Port of Spaini läh. Suurimad sadamad on Trinidadil Point Lisas, Tobagol Scarborough's. Välja veetakse naftat ja naftasaadusi, keemiatootmeid (sh. väetisi), terast, suhkrut, kakaod, kohvi, tsitrusi ja lilli; peamised väljaveoriigid on USA (69 % 2005. a. väljaveost), Jamaica ja Barbados. Sisse tuuakse masinaid, seadmeid, tööstuskaupu ja toiduaineid; peamised sisseveoriigid on USA, Venezuela, Brasiilia, Jaapan ja Kanada.

Ajalugu. Trinidadil põlisasukad on aravaki indiaanlased. Eurooplastest jõudis saarele esimesena 13. VII 1498 C. Kolumbus. 1532–1797 oli saar Hispaania koloonia, 1797 vallutasid selle inglased. Tobagol elasid kariibid, 16. –18. saj. haldasid seda hispaanlased, inglased, hollandlased ja prantslased. 17. saj. üritas sinna kolooniat rajada Kuramaa hertsogiriik. Pariisi rahuga (1814) liiks saar lõplikult Suurbritanniale. Saartele rajatud suhkruroo- ja kakaoistandustesse veeti Aafrikast neegerorje. Pärast orjuse kaotamist Suurbritannia asumades (1833) hakati töölisi tooma Aasiast, pms. Indiast. 1899 moodustati mõlemast saarest Suurbritannia kroonikoloonia. 1923 anti T-le ja T-le osaline omavalitsus. II maailmasõja ajal asus saartel USA sõjaväebaas. 1958–62 kuulusid T. ja T. Lääne-India Föderatsiooni. 31. VIII 1962 kuulutati T. ja T. Rahvaste Ühenduse koosseisus iseseisvaks riigiks. Riigipeaks jäi Suurbritannia kuninganna, esimeseks peaministriks sai Eric Eustace Williams. 1976 kuulutati T. ja T. vabariigiks, kuid ta jäi edasi Rahvaste Ühenduse liikmeks. Esimeseks presidendiks sai Ellis Emmanuel Innocent Clarke. 1980 sai Tobago püüdnud sisemise autonoomia ja 1987 eraldi staatuse ja oma parlamendi. 1990 püüdis äärmuslik islamirühmitis *Jamaat al-Muslimin* relva jõul valitsust kukutada, kuid alistus mõne päeva pärast politseile. Pol. elus on domineerinud pms. neegrite huve esindav Rahva Rahvusliikumine (asut. 1956), mis on olnud võimul 1956–86, 1991–95 ja a-st 2001. Teravaid rahvus- ja rassiprobleeme püüdis ületada nelja partei koalitsioonina 1983 asut. Taastamise Rahvusliit, kes võitis 1986. a. valimised. 1988 eraldus sellest indiaalaste tiib, keda esindav Ühinenud Rahvuskongress oli võimul 1995–2001. 2002. a. erakorralised parlamendivalimised võitis Rahva Rahvusliikumine, kes sai Esindajatekojas 20 kohta, Ühinenud Rahvuskongress sai 16 kohta. 2003 valis parlament presidendiks Cambridge'i Ülikooli indiaani päritolu keemiadoktori George Maxwell Richardsi. 2005 otsustas parlament alates järgmistest valimistest (okt. 2007) suurendada Esindajatekoja liikmete arvu 41 saadikuni. A-st 1962 on T. ja T. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

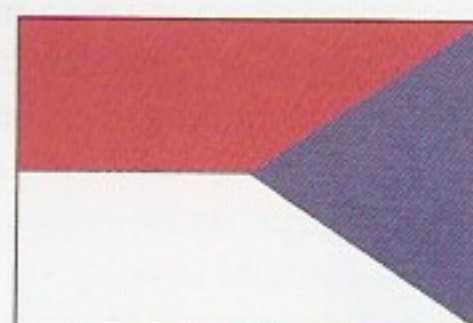
Lõuna pool on Saheli poolkõrb ja kuivsavann. T-i lõunaosas on tüüpiline savann ja hõrendik. Seal on ka püsivooluga jõgesid. Suurim jõgi on Chari koos lisajõe Logonega. Jõgede ja järvede ümbruses on sood, T-i järve liigestunud rannikul on palju liivaseid saari. T-s elab 134 liiki imetajaid, 17 liiki on ohustatud (sh. nuubia eesel, lakklammas, endemine dalloni kõrbehiir). Linde on 590 liiki, pesitsejaid 141 liiki. Roomajaid on 52 ja kahepaikseid 3 liiki. T-s on 39 KA-d, sh. 4 RP-d.

Rahvastik. T-i rahvastik on etniliselt ja keeleliselt liiriv. U. 200 etnilist rühma räägib üle 100 keele ja dialekti. Kõige rohkem on lõunaosas elavaid sarisid (27,7 %) ning kesk- ja põhjaosa asustavaid araablasi (11,5 %). Sarid ehk sarad ja barmad ehk bagimid on Niiluse-Sahara keelkonna keeli rääkivad rahvad; pms. riigi idaosas elavad sama keelkonna Ida-Sudaani keeli rääkivad rahvad tamad ja dja'd, omaette keelerühma moodustavad idapiiril elavad mabad. Mubid (elavad riigi keskosas) ning masad ja kotokod (edelaosas) kõnelevad T-i keeli. Kärbe- ja poolkõrbealadel elavad tubud, kanurid ja ngihvad. U. 1/2 rahvastikust (enamik kesk- ja põhjaosa asustavatest rahvastest) on muslimid, lõuna pool on rohkem kristlasi (katoliiklasi ja protestante, u. 1/3 rahvastikust) ja hõimuusulisi. Ligi pool T-i alust on inimtühi või hõredalt asustatud. Keskmine asustustihedus on 7 in./km², tihedamini on asustatud lõunaosa savannid ja hõrendikud. Täiskasvanute seas on kirjaoskajaid ainult 25,7 % (2004). **Majandus.** T. on maailma vaeseimaid riike. Majandust on aidanud edendada Maailmapank, kelle abiga on kasutusele võetud uusi naftaleiukohti (nt. Daba leiukoht) ja rajatud naftajuhe (läbi Kameerani Atlandi ookeani rannikule). T-i naftavaru on 273 mln. t ja toodang 11,2 mln. t (2005). Vähesel määral kaevandatakse ka naatriumkarbonaati (pesusoodat) ja kivisoola (T-i järve ümbruses). U. 80 % töötajast tegeleb põllum- ja kalapüügi-ga. Põllum- ja tähtsaimad harud on puuvilla- (lõunaosas) ja karjakasvatus (keskosas). Haritavat maad on 3 % (2005). Viljeldakse ka sorgot, hirssi, maniokki, jamssi, riisi, maisi, maapähklit, kartulit, küügilõli, suhkruroogu ja seesamit. Kogutakse kummiaraabikut. Peetakse veiseid, kitsi, lambaid, jahuseid ja eesleid, Saharas kaameleid. Pms. T-i

järvest ning Chari ja Logone jõest püütakse kala (T. on Aafrika tähtsaimaid kalapüügimaid). Töötlev tööstus tegeleb pms. nafta ja põllum-saaduste töötlemisega, on ka ehitusmaterjalitööstuse ettevõtteid. Rdt-d ei ole, mnt-id on 33 360 km (sh. 267 km kõvakattelisi, 2002). Siseliikluses on oluline õhutransport (52 lennujaama, 2006). Rahvusv. lennujaam on N'Djamena läh. Naftajuhtmeid on 205 km (2006). Vihmaperioodil on Chari ja Logone jõgi laevatatavad. 2005 ületas eksport (3 mrd. \$) pms. naftaeksporti tõttu impordi (749 mln. \$) 4 korda. Peale nafta veeti välja puuvilla, kariloomi ja kummiaraabikut (78,1 % väljaveost läks USA-sse). Sisse toodi pms. masinaid ja tarbe-kaupu. 2003 külastas T-i 21 000 turisti.

Ajalugu. Toros-Menallast leitud 6–7 mln. aasta vanusel koljul (*Sahelanthropus tchadensis*, 'T-i Saheli inimene') on nii inimahvide kui ka varaste inimlaste tunnuseid. Üle 5000 aasta vanustel kaljujoonistel (Ennedi piirkonnas) kujutatud loomad osutavad sellele, et praegu kõrbelised Põhja-T-i alad olid tol ajal asustatud. 5. saj. e. Kr. – 17. saj. p. Kr. oli T-i järve ja temasse suubuvate jõgede piirkonnas kõrgelt arenenud rauaajakultuur. 17. saj. hakkas levima islam. Pärast Saksamaa (1894) ja Suurbritanniaga sõlmitud piirikokkulepet (1898) alustas Prantsusmaa T-i hõivamist. 1904 moodustati Oubangui-Chari ja T-i koloonia, mis 1910 liideti Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrikaga. 1958 muudeti T. osalise omavalitsusega vabariigiks, 11. VIII 1960 ta iseseisvus. Riigi esimeseks presidendiks valiti François Tombalbaye, kes kehtestas 1962 ühepartei-süsteemi. 1975. a. riigipöördega läks võim ohviteridest koosnevale Kõrgemale Sõjaväenõukogule, F. Tombalbaye tapeti. Vastastolud pms. riigi põhjaosas elavate muslimite ning Lõuna-T-i kristlaste ja hõimuusuliste vahel põhjustasid kodusõja (kestnud vaheaegadega täini), mida on pikendanud Liibüa sõjaline sekkumine T-i sisesajadesse (a-st 1979). Liibüa toetusel kukutasid Sudaanis paiknenud opositsioonijõud Idriss Déby (2006 võitis endale lisanimi Itno) juhtimisel 1990 riigipöördega senise presidendi Hissène Habré. 1997 toimusid esimesed mitmeparteilised parlamendivalimised, millega I. Déby Itno kindlustas oma võimu. Hoolimata mõningatest dem. reformidest on T. endiselt mittevaba riik, kus valitsevad muslimid. 2002. a. parlamendivalimistel sai Patriootlik Päästeliikumine 113 kohta, Demokraatia ja Progressi Ühendus ning Vabariigi Aktsioonijõudude Rinne said kumbki 10 kohta. 2005 kõrvaldati rahvahääletusega põhiseadusest presidendi tagasivalimist piiravad sätted ning kahekojaline parlament asendati ühekojalisega. 2005. a. det-s puhkes uus relvakonflikt Sudaaniga. Veebr. 2006 sõlmiti Liibüa vahendusel rahukokkulepe, kuid juba märtsis järgnesid uued relvakokkupõrked. 2006. a. presidendivalimised võitis ülekaalukalt senine president I. Déby Itno. Aug. 2006 katkestas T. Hiina investeeringutele lootes diplomaatilised suhted Taiwaniga. T-s asuvad alaliselt Prantsusmaa väeüksused. A-st 1960 on T. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Tšehhi

Tšehhi, T. Vabariik (tšehhi *Česko, Česká republika*), riik Kesk-Euroopas. Pind (2253 km) Saksamaa (810 km), Poola (762 km), Slovakkia (215 km) ja Austriaga (466 km).

Pindala	78 866 km ²
Rahvaarv	10 209 600 (2007)
Pealinn	Praha (1 168 900, eeslinnadega 1 417 800 el.)
Haldusjaotus	14 maakonda
Riigikeel	tšehhi keel
Rahatühik	Tšehhi kroon (CZK)
Riigitiähiised	CZE, CZ

Politiiline süsteem. T. on parlamentaarne vabariik. Riigipea on president, kellele valib 5 aastaks parlament. Sama isikut võib valida kaheks järges-likuseks ametiajaks. Seadusandlik organ on kahe-kojaline parlament (*Parlament České republiky*). Ülemkoja ehk Senati (*Senát*) 81 liiget valib 6 aastaks enamusvalimistel ühendaadilistest ring-kondadest rahvas; iga kahe aasta järel valitakse 1/3 Senati koosseisust ümber. Alamkoja ehk Esindaja-tekoja (*Poslanecká sněmovna*) 200 liiget valitakse proportsionaalsuse põhimõtte 4 aastaks. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Peaministri nimetab president ja kinnitab parlament. Valitsuskabineti liikmed nimetab peaministri ettepanekul president. T-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on parempoolne Kodanike Dem. Partei (*Občanská demokratická strana*), T. Sois-dem. Partei (*Česká strana sociálně demokratická*) ning T. ja Morava

Haldusjaotus	Pindala	Elanike arv	Haldus-
(<i>kráj</i>)	(km ²)	(2005)	keskus
Hradec Králové	4 757	548 400	Hradec Králové
Karlovy Vary	3 315	304 300	Karlovy Vary
Kesk-Tšehhi	11 014	1 158 100	Praha
Liberec	3 163	429 000	Liberec
Lõuna-Morava	7 067	1 130 400	Brno
Lõuna-Tšehhi	10 056	627 800	České Budějovice
Morava-Sileesia	5 555	1 250 800	Ostrava
Olomouc	5 139	639 200	Olomouc
Pardubice	4 519	506 000	Pardubice
Píseň	7 560	551 500	Píseň
Praha	496	1 181 600	Praha
Zlín	3 965	590 100	Zlín
Ústí nad Labem	5 335	823 200	Ústí nad Labem
Vysočina	6 925	510 800	Jihlava

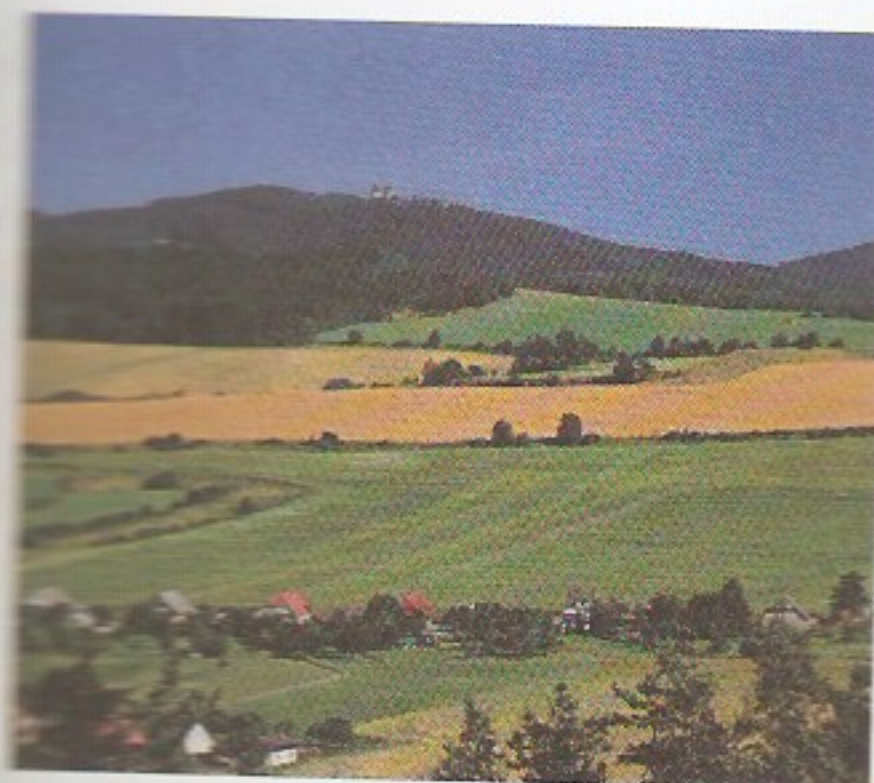
KP (*Komunistická strana Čech a Moravy*). Koh-tusüsteem on kolmeastmeline. Kõrgeim kohus on Ülemkohus, mille kolm eluaegset liiget määrab peaministri ettepanekul president. Kehtib 1993. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on T. vaba riik. Korruptsioonivastandeks järgi asub T. maailmas 46. kohal.

Sümboolika. T. lipp (a-st 1993) oli 1920–93 Tšehhoslovakkia liitriigi lipp. Punane ja valge on Böömimaa tunnused, mille on lisatud Slovak-kiat tähistav sinine kolmnurk, see võimaldas erista-da Tšehhoslovakkia lippu Poola lippust. Vapp (a-st 1993) sümbooliseerib riigi kolme ajaloolist piirkon-da. Valged topeltsaba ja krooniga lõvid tähistavad Böömimaa, Pšemysliidide dünastia vapilt pärinev-must kotkas viitab T. Sileesia ning punase-val-geruuduline kotkas Moravale. Hümn (a-st 1993) „Kde domov můj?“ („Kus on mu kodu?“), sõnad Josef Kajetán Tyl, viis František Jan Škroup. Rah-vuspuu on harilik pärn (*Tilia cordata*).

Loodus. Peaaegu kogu T. terr. hõlmab kunagist Hertsyüünia kurnutuse ala (gneissidest, graniitidest ja kiltadest koosnev T. massiiv), mis on osaliselt kattunud erineva paksusega Hiilis-Paleosoiikum ja Mesosoiikum settetivimitega. Tänapäevase pinnamoe põhijooned on kujunenud valdavalt Neogeenis toimunud tektooniliste liikumiste tagajärjel. Riigi terr-st 67% asub madalamal kui 500 m (madalaim koht on Saksamaa pii-ril Labe orus, 115 m), 32% vahemikus 500–1000 m ja 1% kõrgemal kui 1000 m. T. terr-i keskmine kõrgus on 430 m. Maa ümbritsevad kolmest küljest keskm. 800–1200 m kõrgused

UNESCO maailmapärand
Praha vanalinn (1992)
Český Krumlov vanalinn (1992)
Telci vanalinn (1992)
Johannes Nepomuki palverändarite mälestus (Zelená Hora, 1992)
Kutná Hora vanalinn (1995)
Ledenice-Valtice vanalinn (1995)
maastik (1995)
Holasovice küla (1995)
Kromčitz küla (1995)
Litomyšl linn (1995)
Olomouci Püha Püha Püha (1995)
Püha Püha Püha (1995)
Třebíč juudimälestus (1995)
Tugedat (1995)
Robe püha (1995)
Ludwig Meis (1995)
ainu saatus (1995)

kuripangasmäed. T. idaossa ulatuvad Alpi kurnitusel tekkinud Lääne-Karpatidesse kuuluvad Morava-Sileesia Beskiidid (Lysá hora, 1323 m) jmt. madalam ahelik. Loodesse jääb piki T. ja Saksamaa piiri kulgev Maagimäestik (Klínovec, 1244 m) ja edelasse T. mets, mille lõunapoolne kõrgem ja laiem osa kannab Šumava nime (Plechý ehk Plöckenstein, 1378 m). Põhjas ja kirdes eraldavad T-t Poolast Sudeedid, mis jaotuvad mitmeks väiksemaks massiiviks (Lužice, Jizera, Krkonoše, Orlice, Jezeníki jt.). Poole piiril Krkonoše mägedes asub riigi kõrgeim tipp Sněžka (Śnieżka, 1602 m). Maa mägede vahelise läänepoolmiku moodustab mitmest kõrgustikust ja künnisest (kõrgus 600–800 m) ning laiadest orgudest liigestunud põhja poole alanev T. nõgu. T. massiivi idaosa hõlmab ulatuslik T-Morava kõrgustik (keskmine kõrgus 500–600 m; Javoříce, 837 m). Kohati on T. massiivi alad tugevasti karstunud (Morava karstiaala) ja moodustavad aluspõhja liivakivide avanemiskohtadel suuri liivakivikaljudest koosnevaid nn. kaljulinnu (Adršpach, Prachovi). Maa lõunaeosas on vulkaanilise tekkega pinnavorme (T. Keskmaestik, Doupovi mäed). T. massiivi ja Karpaate eraldab vagumus (põhjaosas kannab see Morava Väravate nime), kus voolavad Odra ja Morava jõgi. Kliima on mõõdukas, suhteliselt hästi väljakujunenud kontinentaalsete tunnustega. Riigisiseseid kliimaerinevusi kujundavad põhil. pinnamood ja kõrgus. Aasta keskmine t° on $7,5^{\circ}\text{C}$, jaan-s $-2,8$ ja juulis $16,9^{\circ}\text{C}$, mägedes langeb keskmine t° jaan-s -4 kuni -6 ja juulis $12-16^{\circ}\text{C}$ -ni. Keskmine sademehulk on 674 mm/a, Ohře ja Morava orus 450–500 ning mäestike tuulepealsetel nõlvadel 1000–1500 mm/a. T. on Põhjamere (T. nõgu ja T-Morava kõrgustiku läänenõlva hõlmav Labe ehk Elbe jõgikond, 51 004 km²), Läänemere (Odra ehk Oder) ja Musta mere (Morava-Doonau) vesikondade vaheline veeühikmeala. Pikimad jõed on Šumavast algav ja Labesse suubuv Vltava (433 km) ning Labe ja Dajce. Jõgedevõrk on tihe, järvi on vähe ja need on väikesed (suurim on Šumavas asuv Černé, 18,4 ha). Suhteliselt palju on veehoidlaid (suurim Vltaval (Šumavas) asuv Lipno vh., 49 km²)

ja tiike, mida kasut. kalakasvatuseks (karp, forell). T. asub segametsavööndis. Mets katab 33 % riigi terr-st. Metsad kasvavad põhil. mägialadel, metsapiir on 1200–1400 m kõrgusel. T. metsi on tugevasti (Euroopas enim) kahjustanud happevihmad. 57 % s metsades on kahjustatud üle veerandi puudest. Peamised saasteallikad on pruunsööketel töötavad soojuselektrijaamad. Peamised puuliigid on okaspuudest kuusk, nulg ja mänd ning lehtpuudest pöök, vahtrad, tamm, lepp ja paplid. Tasandikualadel ja laugetel kõrgustikunõlvadel on looduslikku taimkatet säilinud vähe. Muldadest on enim viljakaid metsapruun- ja leostunud kamarmuldi, kohati lössipealseid leostunud mustmuldi, mägedes mägipruun- ja leetunud muldi. Peamine kaevandatav maavara on süsi (kivisöe leiukohad Ostrava-Karviná basseinis ning Kladno ja Plzeňi läh.; pruunsüsi Chomutov-Mosti ja Sokolovi basseinis, sh. ligniit Hodonini piirkonnas). Leidub ka uraanimaaki ning kaoliini jt. mineraalseid ehitusmaterjale. Kunagised Maagimäestikus asunud rikkalikud värviliste ja haruldaste metallide (hõbe, tina, vask, plii, vismut, koobalt) leiukohad ning rauamaagileiukohad on valdavalt ammendatud. L-Morava nafta- ja maagaasileiukohad on vähetähtsad. Majanduslikult olulised on Loodes-T. raviveed. T-s elab 81 liiki imetajaid (8 on ohustatud, sh. saarvas ja metskass). Sõralistest kohtab euroopa punahirve, metskitse, põtra, metssiga, taassasustatud kabehirve ja euroopa mufloni ning võõrlüki valgesaba-pampahirve. Suurkiskjalistest on T-s nii pruunkaru, hunt kui ka ilvest. Linde on 416 liiki, neist pesitsejaid 205 liiki. Roomajaid on 11 (sh. robesisalik, eskulabi roninastik, veenastik, harilik rästik) ja kahepaikseid 19 liiki (sh. alpi vesilikk, kollakõht- ja punakõht-unk, robe-kärnkonn, välekonn). T-s on hästi toimiv kaitsealade süsteem. Seal on 1776 KA-d, sh. 33 MKA-d (suurim on Beskydy MKA – 1160 km², asut. 1973) ja 4 RP-d: Krkonoše (363 km², asut. 1963), Šumava (681 km², asut. 1991), Podyjí (63 km², asut. 1991) ja T. Šveits (80 km², asut. 2000). Biosfäärkaitsealasid on 6, rahvusv. tähtsusega märgalasid 11. 12 objekti on UNESCO maailmapärandi nimistus.

Rahvastik. Rahvastiku keskmine tihedus on 129 in./km². Maakonniti on kõige tihedamalt asustatud kunagine T. rasketööstuse tuumikala Morava-Sileesia (üle 200 in./km²), keskmisest tihedamalt on asustatud ka L-Morava, Ústi, Zlini ja Libereci mk. Pealinnas Prahas elab üle 2000 in./km². Kõige hõredam on asustus Šumava mäestikust ja eelmäestiku aladel. Linnades elab 1/4 riigi rahvastikust. T-s on 527 linna. Neist ainult viies on üle 100 000 el., kuid kokku elab neis u. 1/3 riigi rahvastikust. Pärast seda kui II maailmasõja ajal põgenes ja 1945–48 sunniti riigist lahkuma kokku üle 3 mln. sakslase (sh. 2,9 mln. sudeedisakslast), on T. rahvuseliselt ja keeleliselt olnud võrdlemisi homogeenne riik. 90,3 % rahvastikust on tšehhid, 3,7 % peab end moravlasteks. Slovake on 1,9 %, poolakaid 0,5 % ja sakslasi 0,4 % (2001. a. rahvaloenduse

Year	Veiled	Sead	Kodulinnud
2007	2 740	4 034	27 675

Väliskauband	Rid (%) kogum

Saksamaa
Slovakkia
Austria
Poola

Prantsusmaa
Suurbritannia
Itaalia
Holland

Sisiveve
Saksama
Venema
Slovakia

Pranistis
Itaalia
Poola
Hima

BIBLIOGRAPHY

Praba Sila

[illegible]

olnud stabiilselt 7–9 %. T. majandus on väga tugevalt pealinnakeskne. Praha osatähtsus SKT-s on 23,1 % (2003). Ühtlasi on Prahas SKT 1 el. liitna suurim (ostujõu pariteeti arvestades 203 % riigi keskmisest) ja tööpuudus väikseim (3,9 %; 2004). Maakonniti on väikseima SKT-ga kunagised peamised rasketööstuspiirkonnad Morava-Sileesia (79 %) ja Olomouc (78 %). Seal on ka tööpuudus riigi keskmisest palju suurem (Morava-Sileesias ja Ústí 14,5 %, Olomouci 12 %). Majanduse arengut on suurel määral toetanud väliskapitali kaasamine. 2005. a. lõpul oli välisinvesteeringute kogumaht 62 mrd. \$ (1995. a. ligi 7,1 mrd. \$), sellest 33 % tuli Hollandist, 21 % Saksamaalt ja 11 % Austriast. Esmasenergia varust 3/4 on omatoodang ja 1/4 imporditud. Omatoodangust moodustab 76 % süsi, imporditud ligi 90 % naftasaadused ja maagaas. Elektrienergiat toodeti 2004. a. 84,3 mrd. kWh. 65,5 % elektrienergiast toodeti soojus- (80 % pruunsöe alusel), 30,2 % tuuma- (Dukovany ja Temelini tejs töötab 6 reaktorit) ja 3,1 % hüdroelektrijaamades. T. on Euroopa 3. uraanimaagi- (540 000 t; 2003), 4. kivisöe- (13,3 mln. t; 2004) ja 5. pruunsöetootja (48,7 mln. t). Tööstuses domineerib traditsiooniliselt rasketööstus. Tähtsaimad tööstusharud on masinatööstus (26,8 %), energeetika (13 %), metallurgia ja metallitööstus (13 %) ning toiduaine- (11,3 %) ja keemiatööstus (2003 tööstuses loodud lisandväärtusest 9,7 %). T-s on heal tasemel õlletööstus. Põllum-e kasutuses on T. tem-st 54,1 %, sellest 72 % moodustab põllumaa. Põllum-e kogutoodangust andis taimekasvatuse 2002–04. a. 51 % ja loomakasvatuse 49 %. Toodetakse piima, liha ja mune, taimekasvatuse on orienteeritud eelkõige teravilja-, suhkrupeedi-, kartuli- ja rapsikasvatusele. Kasvat. ka humalat (2005. a. 5700 ha) ja viinamarja (14 200 ha). Metsamajandusega tegeldakse valdavalt mäestike aladel. Raie maht oli 2004. a. 15,6 mln. m³, sellest moodustas kuusk 77 %, mänd 10 %, pöök 2,6 % ja tamm 2,3 %. Teenindavas majanduses on olulisimad kaubandus, sh. isikuteenuste osutamine ning transport ja side. Rdt-d on 9614 km (sellest elektrirdt-d 2997 km) ja mnt-id 55 510

km (2005). Rahvusv. lennujaamad on Praha, Ostrava ja Brno läh. Laevatatavaid siseveeteid on 664 km. Pangandus on võrdlemisi hajutatud. Tegutseb 37 panka ja välispanga filiaali (30. IX 2006). Suurimad pangad on *Československa obchodní banka* (31. XII 2005 vara väärtus 21,1 mrd. eurot; suuromanik *KBC Groupe*, Belgia), *Česká spořitelna* (19,6 mrd. eurot; *Erste Bank*, Austria), *Komerční banka* (17 mrd. eurot; *Société Générale*, Prantsusmaa) ja *HVB Bank Czech Republic* (5,7 mrd. eurot; *UniCredit Banca*, Itaalia). Neile 4 suupangale kuulub 61,9 % pankade koguvarest (30. VI 2006), 82,1 % pankade aktiivkapitalist kuulub välisinvestoritele. 2005 oli kaupade ekspordi koguväärtus 63 % ja impordi koguväärtus 58,9 % SKT-st. Välja veeti masinaid ja seadmeid, keemiatööstust, metalli ja metalltooteid ning kergetööstuse toodangut, sisse toodi masinaid ja seadmeid, keemiatööstust, metalli, kütust ja kergetööstuse toodangut. EL-i liikmesriikidesse eksporditi 84,2 % ja neist imporditi 70,8 %. Tähtsaim kaubanduspartner on Saksamaa, talle järgneb Slovakkia. 2005 külastas riiki 6 mln. turisti, turismist saadud tulu oli 4,6 mrd. \$.

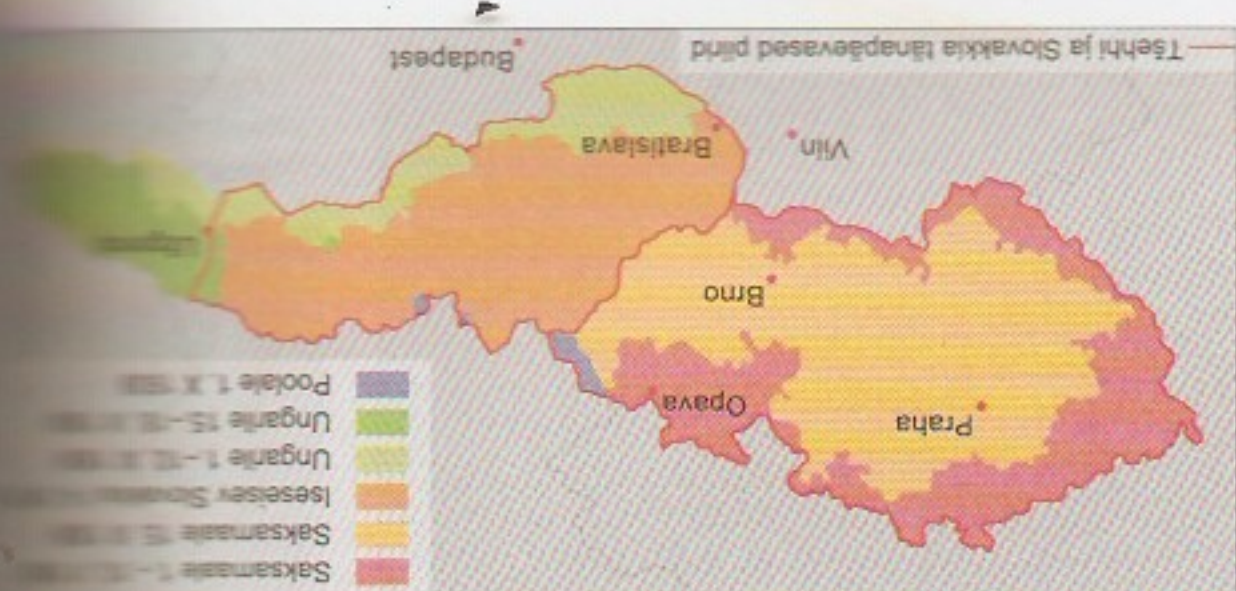
Ajalugu. Stránská skala koopast leitud kiviriistade vanus on 500 000–730 000 aastat. Keskmisest paleoliitikumist on säilinud neandertallaste asulakohti (Bohunice, vanus 40 000–44 000 aastat). Nooremast paleoliitikumist on teada hulk mammutiküttide asulakohti (Předmostí, Dolní Věstonice, vanus 25 000–30 000 aastat). VI a-tuh. e. Kr. arvat. lõunast levinud maaviljelejate paelkeraamikakultuuri tuntum asula on Bylany, kus on välja kaevatud rohkesti ristkülikukujuliste pikkmajade jäänuseid. Ühetice kultuuri (u. 2100–1800 e. Kr.) asukad tarvitasid laialdaselt pronksi ja matsid surnuid koos rikkalike hauapanustega. I a-tuh. I poolel e. Kr. hakati kasutama rauda. U. 2000 aastat tagasi tungis T-sse germaanlasi, 6. saj. slaavlasti, nendega seostatakse Praha kultuuri. 623–658 kuulus T. lääneslaavlaste Samo riiki, 9. saj. Suur-Määri vürstiriiki. A-st 863 levitasid Kyrillos ja Methodios Moravas kreekakat. usku. 9.–10. saj. allutasid tšehhid endale teisi lääneslaavi hõime; tekkis T. vürstiriik, mida valitses Přemysliidide dünastia (895–1306). Václav I Püha [921–929] edendas ristiusu levikut läänest; 973 rajati Praha piiskopkond. Alates 10. saj-st olid T. vürstid Saksa kun-a vasallid. Vratislav II [1061–92] sai 1085 Heinrich IV-lt kuningatiitli. 12. saj. lõpul hakkasid kasvama linnad ja rahvastik. Valitsejad soodustasid Saksa kolonisatsiooni. Arenes majandus (eriti mäetööstus, põhil. hõbeda tootmine), suurem osa talurahvast pärisorjastati. 1198, Otokar I Přemysli ajal, muudeti troon lõplikult päritavaks ning 1212 sai T. Saksa-Rooma riigist iseseisvaks. 13. saj. kuulutati T. kun. Saksa-Rooma riigi kuurvürstiks, see andis õiguse osaleda Saksa kun-a ja keisri valimisel. Otokar II Přemysl taotles 1273 keisritrooni, kuid sai lüüa ning kaotas 1278 sõjas Rudolf I Habsburgiga Doonau ja Alpide vahelised alad. Pärast

Přemysliidide meesliini hääbumist (1306) ja dünastia Karel I ajal oli T-s majanduse ja kultuuri oitseng. 1348 asutati Prahast Karli ülikool. Saksa-Rooma riiki vallitseti Prahast. Václav IV ajal algas tšehhide rahvusliku värvinguga usuline ja sotsiaalne võitlus, millele pani aluse vaimulik Jan Hus. Liikumine hoogustus pärast J. Husi hukkamist (1415). 1419–37 toimusid hussiidide sõjad, milles tšehhid võitlesid sakslaste ja kat. kiriku ülemvõimu vastu. Hussiidide peamisi sõjajõude juhtis algul Jan Žižka, kes võitis kasutusele kerget suurtükki ja vankekindlused. Kat. kirikul ja suurföödaalidel õnnestus hussiidid nende omavahelisi vastuolusid kasutades purustada. Sõda laostas T. majanduse, linnad kaotasid oma poli. mõjukuse. 1471–1526 valitses T-s Leedu päritolu Jagelloonide dünastia. Pärast Ludviki Jagellovsky (Ungari Lajos) II surma türklastega 1526 peetud Mohácsi lahingus läks T. troon Austri Habsburgidele. Habsburgid vähendasid aadli eesõigusi ja nõrgestasid T. riiklikku eriseisundit. Tugevnes protestantlik opositsioon. 1618 puhkes Prahast Habsburgide-vastane ülestõus, millest sai alguse Kolmekümneaastane sõda (1618–48). Kat. Liiga sõjavägi purustas ülestõusnud 1620 Valgemäe (Bílá hora) lahingus. 1627 kaotas T. ka tegeeliku iseseisvuse, maa muudeti Austria provintiks. Sõjakohustete ja talupoegade hulgalise vähenemine tagajärjel oli T. rahvaarv pärast sõda vähenenud 2,5–3 mln-st 0,7–0,8 mln-ile. 18. saj. lõpul hakkas arenema manufaktuuriõstus. 1781 kaotati pärisorjus, 1789 asendati teo- ja naturaalkoormised raharendiga. Linnades suurenes tšehhide osatähtsus, kujunema hakkasid rahvuslik kodanlus ja haritlaskond ning algas rahvuslik ärkamine. 1848 toimunud Habsburgide-vastane Prahast ülestõus sai lüüa. 1867 loodud Austria-Ungari kakssikimonaarhia jäi T. Tsisleitania ehk Austria koosseisu. Alates 1860. a-ist oli T. Aust-ria-Ungari tööstuslikult arenenuim kroonimaa. 1860 loodi T. Rahvuslik Partei, mis 1874 lõhenes radikaalselt noortšehhideks ja alahoidlikkeks vanašehhideks. A-st 1890 saavutasid tšehhid parteid T. maapäeval enamuse. I maailmasõjas andsid paljud tšehhid Austria-Ungari sõjaväest end sõjavangi. 1916 asutas Tomas Garrigue Masaryk Partei. T. Rahvusnõukogu ja saavutas 30. V 1918 USA-s Pittsburgis Slovakkia esindajatega ühise riigi rajamise kokkuleppe. 28. X 1918 kuulutas T. Rahvusnõukogu Prahast T. iseseisvaks riigiks, mis 14. XI 1918 (pä-rast Slovakkia ühinemist 30. okt.) kuulutati Tšehhoslovakkia vabariigiks. Presidendiks valiti T. G. Masaryk. I maailmasõja lõpetanud rahu-lepingute järgi hõlmas riik T., Morava, osa Silee-siat, Slovakkia ja Taga-Karpaatia. Slovakkide loodetud liitriigi asemel kehtestati 1920. a. põhi-scadusega unitaartik, kus maj. ja poli. võim kuu-lus tšehhidele; see pingestas rahvussuhteid. 1920–21 sõlmis Tšehhoslovakkia Rumecnia ning Serbia-Horvaatia-Sloveeniaaga vastastikuse

Rozmberk (1992–97)
Václav Klaus
Josef Tošovský
1998–2002
Milos Zeman
2002–04
Vladimír Špidla
2004–05
Stanislav Gerný
2005–06
Jiri Paroubek
2006–
Mirek Topolánek

abistamise lepingud (Váilke Antant), takistamaks Austriat ja Ungarit nõudmast tagasi kunagisi Habsburgide impeeriumi maid. 1929–33. a. majanduskriis teravdas Tšehhoslovakkia sisepoli. vastuolusid. Hoogustus südeedisklaste separa-tistlik liikumine, mida õhutas natslik Saksa-maa. 1938 nõudis Saksa-maa Tšehhoslovakkialt alasid, kus elas sakslaste enamus. 29. IX 1938 toimus Münchenis Saksa-maa, Itaalia, Suurbritannia ja Prantsusmaa juhtide kohtumine, kus sõlmiti kok-kulepe Tšehhoslovakkia jagamise kohta, milles osalesid Saksa-maa, Austria, Ungari ja Poola. Tšehhoslovakkiaat kohustati Saksa-maale loovuta-ma südeedisklastega asustatud ja Austriaga piirnevad alad. Saksa-maa sõjalise rünnaku kar-tu-ses pidi Tšehhoslovakkia sellega nõustuma, peale selle tuli tal anda Poolale Tšini piirkond ning Ungarile Slovakkia ja Taga-Karpaatia alasid (Vi-i-ni arbitraaži otsus 2. XI 1938). 14.–15. III 1939 okupeeris Saksa-maa T. ning muuts selle Bööm-i-Määri protektoraadiks; Tšehhoslovakkia jagati Saksa-maa abiga formaalselt iseseisvaks. T. ma-jandus allutati Saksa-maa vajadustele; kehtestati okupatsioonirežiim. Nov. 1939 asutasid pagulas-politilised csesotsas Edvard Benešiga Partei. Rah-vuskomitee, kevadel 1940 moodustasid nad Londonis Tšehhoslovakkia Ajutise Valitsuse. Vastupanuliikumine Tšehhoslovakkia terr-l kul-minecrus Slovakkia valitsuse ja Saksa okupa-t-siooni vastase ülestõusuga (29. VIII – 27. X 1944 Slovakkias), mis suruti maha. 3. IV 1945 moodus-tati Saksa okupatsioonist vabastatud Košices (Slo-

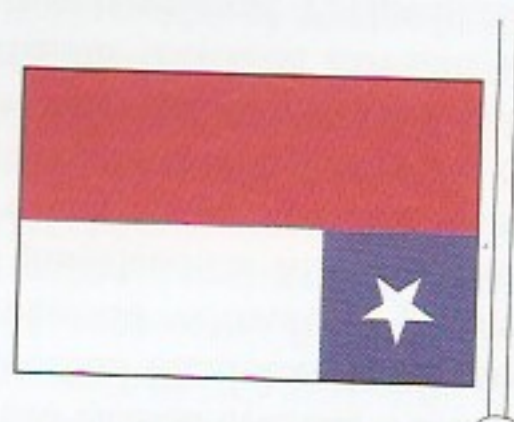

vakkias) uus Tšehhoslovakkia Vabariigi valitsus. I. V 1945 algas kogu T-t hõlmanud ülestõus, 9. V 1945 tungis Prahasse Punaarmee. Pariisi rahulepingutega (1947) taastati Tšehhoslovakkia endised piirid (v. a. NSV Liidule antud riigi idaosas olev ala). Sügisel 1945 valis Ajutine Rahvakogu presidendiks E. Beneš ja kinnitas Košices moodust. valitsuse. 1946 toimunud Ajutise Rahvakogu valimistel said 38,7 % häälest kommunistid. Kommunistide juht Klement Gottwald lõi koalitsioonivalitsuse. Suurenesid kommunistide ja parempoolsete vahelised lahkavamused riigi pol. arengute küsimuses. Veebr. 1948 lahkusid mittekommunistid valitsusest, kuid Ajutises Rahvakogus vähemusse jäänud kommunistid keeldusid valitsusvõimu juurest lahkumast ja saatsid Ajutise Rahvakogu laiali. Toimus nn. veebr-i-pöörde. Nõustumata uue, Nõuk. mudelil põhineva põhiseadusega, astus president E. Beneš tagasi. Mais 1948 toimunud mittevabadel valimistel said kommunistid ja nende liitlased 90 % häälest. Rahvakogu hääletas presidendiks K. Gottwaldi. Algas terror. Hukati u. 180 riigivastases tegevuses süüdistatud poliitikut, tuhandeid inimesi vangistati ja saadeti koonduslaagrisse. Riigistati tööstus, rahandus ja kaubandus. Kehtestati riiklik planeerimajandus ning see kohandati idabloki maa- ja vajadustest lähtuvalt ümber. Kiiresti vähenes konkureerimisvõime lääne turul. Pärast K. Gottwaldi surma (1953) presidendiks saanud Antonín Zápotocký ja valitsusjuht Viliam Široký alustasid nn. destaliniseerimist. Põllum.-e kollektiviseerimine oli 1960. a-te alguseks põhjustanud toodangu järsku vähenemise. 1960. a. põhiseadusega nimetati Tšehhoslovakkia sotsial. vabariigiks. 1967 toimus üliõpilaste kokkupõrkeid politseiga. Jaan. 1968 valiti Tšehhoslovakkia KP juhiks Alexander Dubček, valitsuse moodustas Oldřich Černík ja presidendiks sai Ludvík Svoboda. Apr.-s võitis Tšehhoslovakkia KP KK vastu riigi demokratiseerimise programmi, mis nägi ette Slovakkia autonoomia, majandusreforme, dem. õigusi ja vabadusi tagava põhiseaduse jms. Taastati sõnavabadus, elavnes kiriku ning vähemussuhted jpt. org-de tegevus. Nn. Praha kevade

lõpetas 20.—21. VIII 1968 NSV Liidu, Saksa DV, Poola, Ungari ja Bulgaaria sissetung. Tšehhoslovakkia poolel hukkus 94 ja vigastada sai 345 in. NSV Liidu sõjavägi jäi Tšehhoslovakkiasse, seal-seid võime kohustati piirama majandussuhteid lääneriikidega ning tugevdama kontrolli pol. ja kultuurielu üle. 1969 moodustati föderaalriik. T. ja Slovakkia nimetati vormiliselt iseseisvaks vabariigiks, kummalgi oli oma rahvuslik parlament ja valitsus. Tšehhoslovakkia KP juhiks sai Gustáv Husák (oli a-st 1975 ka president), kes sise- ja välispoliitikas arendas nn. normaliseerimispoliitikat. Reformid lõpetati, 1969—71 puhastati KP reformaatoreist. 1977 esitas rühm Tšehhoslovakkia haritlasi võimudele manifesti — nn. Harta 77 —, milles nõuti kodaniku- ja inimõiguste austamist. 1985 NSV Liidus alanud uutmisprotsessi taustal hoogustus Tšehhoslovakkias 1980. a-te lõpus teisitimõeldajate liikumine, mille kõrgpunkt oli 17. XI 1989 alanud nn. sametrev. Nov. 1989 asutasid tšehhid eesotsas Václav Haveliga Kodanikefoorumi liikumise, det.-s moodustasid mittekommunistid valitsuse ja parlament valis V. Haveli presidendiks. Märtsis 1990 muudeti Tšehhoslovakkia T. ja Slovaki LV-ks. Alustati erastamist ning vahaturumajandus- ja demokraatiasuunalisi reforme. Juunis 1992 valitud uues liiduparlamentis takistasid slovakiid Tšehhoslovakkia ühtsust pooldanud V. Haveli taasvalimist presidendiks. Slovakkia avaldas iseseisvusdeklaratsiooni ja juulis astus ametisse üleminekuaja liiduvalitsus. Aug. 1992 sõlmisid T. ja Slovakkia peaminister Václav Klaus ja Vladimír Mečiar lepingu kahe riigi rahumeelse eraldumise kohta (nn. sametlahutus); leping jõustus 1. I 1993. T. esimeseks presidendiks valiti samal aastal V. Havel, a-st 2003 on president V. Klaus. 1999 sai T. NATO ja 2004 EL-i liikmeks. 2006 toimunud valimiste järel on Esindajatekojas ja Senatis Kodanike Dem. Partei vastavalt 81 ja 41 kohta ning T. Sots-dem. Partei 74 ja 12 kohta. Jaan. 2007 suutis Kodanike Dem. Partei juht Mirek Topolánek kokku panna parempoolse koalitsioonivalitsuse, kuhu kuulusid ka rohelised ja kristlikud demokraadid. A-st 1993 on T. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ja taassõlmiti 9. IX 1991.

Relvajõud. T. relvajõud (*Armáda České republiky*) loobusid ajateenistusest 2005. a. alguses; relvajõude korraldatakse ümber. Kõrgem ülemjuhataja on president, relvajõude juhib kindralstaabi ülema kaudu tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maaväest ja õhujõududest. 2006 osalesid T. üksused rahvusv. operatsioonis Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR) ning Serbias (KFOR). T. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse. ■

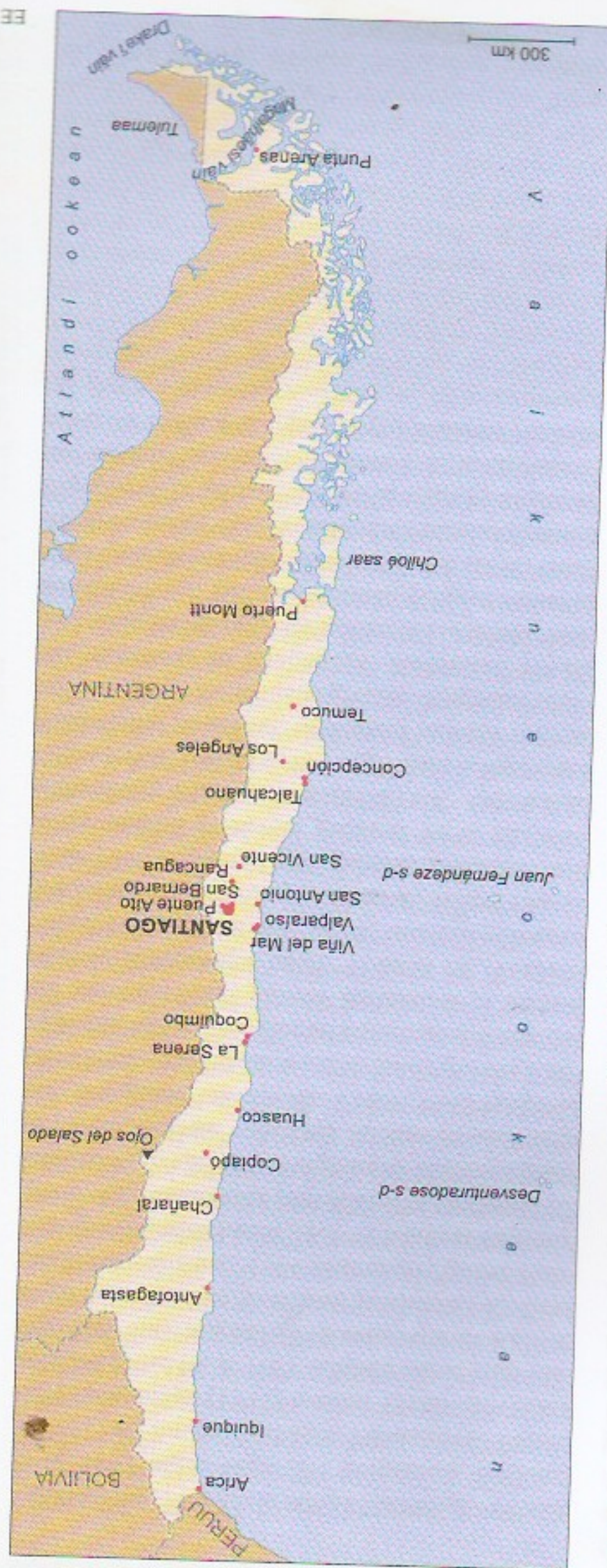
Tšii!

Tšii!, T. Vabariik (hisp *Chile, República de Chile*), riik L-Am-s. Püir (6339 km) Peru (171 km), Boliivia (860 km) ja Argentiinaga (5308 km); rannajoone pikkus 6435 km. T-le kuuluvad ka Vaikses ookeanis asuvad Lihavõttesaar ja Juan Fernandese saared.

Pindala 756 950 km²
 Rahvaarv 15 818 800 (2007)
 Pealinn Santiago
 (eeslinnadega 4 949 500 el.)
 Haldusjaotus 13 piirkonda
 Riigikeel hispaania keel
 Rahühühik Tšii peso (CLP)
 Riigitihiased CHL, CL

Politiiline süsteem. T. on presidentaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Presidendi valib 4 aastaks rahvas. Presidendi tagasivalimisele ei ole piiranguid, kuid teda ei saa valida järjestikusteks ametiaegadeks. Seadusandlik organ on kahekojaline Rahvuskongress (*Congreso Nacional*). Senati (*Senado*) 38 liiget valitakse enamusvalimistel 8 aastaks, iga 4 aasta järel valitakse pool koosseisust ümber. Saadikutekoja (*Cámara de Diputados*) 120 liiget valitakse enamusvalimistel 4 aastaks. Valida võivad vähemalt 18-aastasest. Valitsuskabineti liikmed nimetab president. T-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on *Concertación de Partidos por la Democracia* (Concertation de Partidos por la Democracia) kuuluvad T. Kristlik-Dem. Partei (*Partido*

Demócrata Cristiano de Chile), T. Sotsial. Partei (*Partido Socialista de Chile*), Dem. Partei (*Partido por la Democracia*) ja Radikaalne Sots-dem. Partei (*Partido Radical Socialdemócrata*). T. Allianssi (*Alianza por Chile*) kuuluvad Rahvuslik Uendumus- (*Partido Renovación Nacional*) ja Sõltumatu (*Partido Unión Demócrata Independiente*). Kohustuslikud nimetab president. Kehitb 1981. a. põhiseadus (viimati täiendatud 2005). Rahvusv. klassifikatsioon alusel on T. vaba riik. Korrupt-sioonitundeks järgi asub T. maailmas 20. kohal. **Sümbolika.** T. sinise-valge-punase lipu (a-st 1818) eeskujuks on USA lipp. Sinine värv sümboliseerib taevast, valge Andide lumiseid tippe, punane

- Haldusjaotus
- Piirkonnad (regiónes)
 - Aisen
 - Antofagasta
 - Atacama
 - Bernardo O'Higgins
 - Bio-Bio
 - Coquimbo
 - La Araucanía
 - Los Lagos
 - Magalhães ja Antarktika
 - Maule
 - Santiago
 - Tarapacá
 - Valparaíso

vabadusvõitlejate valatud verd. Valge täht märgib progressi ning selle viis nurka tähistavad T. viit ajaloolist provintsi. Vapi (a-st 1834) lipuvärvides iluip toetavad rahvuslind kaeluskondor (*Vultur gryphus*) ja rahvusloom lõuna-guemal (*Hippocamelus bisulcus*). Vapikilpi kroonivad lipuvärvides suled, all on hispaaniakeelne rahvuslik deviis „Por la razón o la fuerza” (’mõistuse või jõuga’). Hümn (a-st 1941) „Canción Nacional de Chile” („T. rahvushümn”), sõnad Eusebio Lillo Robles ja Bernardo de Vera y Pintado, viis Ramón Carnicer y Battle. Rahvuspuu on t. araukaaria (*Araucaria araucana*), rahvuslill t. lapageeria (*Lapageria rosea*). Loodus. Vaikse ookeani rannikul pika kitsa ribana (põhjast lõunasse 4300, idast läände 150–430 km) paikneva T. pinnamood on mägine. Eristub kolm põhja–lõuna-suunalist piirkonda: Ranniku-Kordiljeerid, idapiiril Andide Peaahelik ning nende vahel asuv T. pikior. Ranniku-Kordiljeerid (kõrgus põhjaosas kuni 3200 m) madalduvad laugjalt lõuna poole, alates 37° II-st jätkuvad nad madalate mäetopudena kuni Chiloé saareni ja sealt edasi T. saarestikuna. Andide Peaahelik on kustunud (Ojos del Salado, 6862 m; Tupungato, 6570 m) ja tugevvulkaane (Llullaillaco, 6739 m). Peaahelik madaldub lõunaosas Patagoonia Kordiljeerideks (kõrgus 2000–2500 m). T. ala on tugevalt seismiline, enim vulkaane on 37° ja 43° II-e vahel. Sageli on tugevaid maavärinaid. T. pikioru põhjaosa on 900–1200 m kõrgune ja 30–60 km laiune Pampa del Tamarugali kõrбетasandik, sellest lõunas paikneb Atacama kõrb. Keskosas läbivad pikiorgu mitu 2000–3000 m kõrgust põikahelikku. Lõuna osas pikior. madaldub ning alates 41°30' II-st jätkub väinade ja lahtedena. Põhjas ulatub T-sse Puna kiltmaa lääneserv, lõunas Patagoonia lavamaa üireala. Rikkalikult on maavarasid. T. on maailmas esikohal vasemaagi ja salpeetri, teisel kohal mullibdeenimaagi, kolmandal kohal väävli poolest. T. on-i omapärasest kujust ja vahelduvast pinnamoodist johtuvad suured kliima ning taimkatte erinevused. Külma Peruu hoovuse tõttu valitseb Põhja-T-s troopiline jahe kõrbekliima (kohati ei saja aastast keskmine t° juulis 12–16, jaan-s 18–22 °C).

Rannikul on sageli udu. Alates 28° II-st on valdav lähistroopiline kõrbe- (sademeid 100–250 mm/a), veelgi lõuna pool vahemereline (sademeid 250–750 mm/a) ning Kesk-T. lõunaosas lähistroopiline niiske kliima (sademeid 1000–3000, Andide nõlvul kuni 4500 mm/a). Lõuna-T-s puhuvad püsivalt niisked läänetuuled, läänenõlvul sajab 3000–7000, idanõlvul ainult 300–400 mm/a. Põhja-T-s asub lumepiir 6200–6500 m kõrgusel, Lõuna-T-s laskuvad liustikud (kokku u. 15 000 km²) ookeani. Jõed on lühikesed (Loa 440 km, Bio-Bio 380 km) ja energiarikkad. Järvi on palju maa lõunaosas. Põhja-T. kõrbealadel kasvab kaktusi ja akaatsiavõsa, Kesk-T-s on hõrendikke ja võsa, lõuna pool 36° II-t kasvab igihaljas (pms. lõunapöögid) ja segamets, Lõuna-T-s okasmets (sh. t. araukaaria). Mets katab 21 % T. terr-st (2005). T-s elab 91 liiki imetajaid, neist 16 liiki on endeemid ja 21 liiki ohustatud (nt. lihisaba-tšintšilla, mägikass, lõuna-guemal). Linde on 507 liiki, sh. pesitsevaid liike 157; endeeme on 12 liiki (nt. krae-tormilind, t. mägitinamu ja t. pöögi-papagoi). Roomajaid on 119 ja kahepaikseid 49 liiki. T-s on 218 KA-d (sh. 35 RP-d) ning 8 BKA-d. Mandrist kaugel paiknevad Juan Fernandese saarte RP (183 km², asut. 1935) ja Rapa Nui RP (Lihavõttesaarel; 71,3 km², asut. 1935). UNESCO maailmapärandi nimistus on 5 objekti. Peamised keskkonnamured on metsa üleraie ja mäetööstusreostus.

Rahvastik. T. põlisasukad olid maa põhjaosas aimarad ja atacameño'd, Kesk-T. rannikul tsangod, Kesk-T-s diaguita'd ja pikioru lõunaosas araukaanid (maputšed). Chiloé saarel elasid cancho'd. Lihavõttesaarel elab 2200 rapanuid, kes kõnelevad Polüneesia keelte hulka kuuluvat napanui keelt. Tänapäeval moodustavad 95 % rahvastikust mestiitid ja eurooplased (pms. hispaanlased, vähem sakslaste, itaallaste, iirlaste, serblaste jt.) järeltulijad ning 3 % põlisrahvad. Hilisematest sisserändajatest elab tihedalt koos vaid osa sakslasi ja itaallasi. Peale hispaania keele kõneldakse vähesel määral indiaani keeli. 2003 olid sisse- ja väljaränne tasakaalus. Asustustihedus on keskm. 21 in./km². Tiheidaim on asustus Kesk-T-s (seal elab 75 % rahvastikust, paiguti 200–250 in./km²). U. 1/3 rahvastikust elab Santiagos. Usklikest tunnistas 89 % kat. usku, 11 % on protestandid. T. on kõrgeima haridustasemega Lad-Am. riike. Kirjaoskajaid on 96 % (2003). Hariduskulutused moodustavad SKT-st 4,2 %. Kehtib 9-klassiline koolikohustus. T-s on 162 ülikooli (2004). Tervishoiule kulutatakse 7,2 % SKT-st. Arstiabi annavad nii riigi- kui ka eraarstid. Arste on 15 000, haiglaid 846 (2002).

Majandus. 20. saj. oli T. küllaltki arenenud majandusega Lad-Am. riik. Majandus põhines väliskaubandusel ja mäetööstusel ning oli suuresti sõltuv vase maailmaturuhindadest. 20. saj. algul tugines majanduskasv salpeetri, seejärel vase tootmisele (Chuquicamata vasekaevandus rajati 1915), sest sõjalise tähtsusega toormena oli I maailmasõja ajal nende järele maailmaturul suur nõudlus. 1929. a. alanud üleilmne majanduskriis tõi kaasa suure

gus. Viimane hispaanlaste tugikoht — Chiloé saar — hõrvati 1826. T. kuulutati iseseisvaks 12. II 1818; diktatorlike volitustega riigipeaks sai B. O'Higgins Riquelme [1818–23]. 1820. a-il asutati konservatiivide ja liberaalide partei. 1810. ja 1820. a-te pol. anarhiale järgnes 1831–61 konservatiivne vabariik. Mõjukas oli minister Diego José Pedro Victor Portales Palazuelos, kes oli 1830–37 riigi tegelik valitseja (diktaator). 1833 kehtestati uus põhiseadus (kehtis a-ni 1925). 1839 purustas T. Peruu-Boliivia konföderatsiooni. 1864–66 sõdis T. koos naaberriikidega edukalt Vaikse ookeani sõjas Hispaaniaga ning 1879–84 Salpeetrisõjas Peruu ja Boliiviaga (viimase sõja üheks põhjuseks olid Antofagasta rikkalikud salpeetriteiukohad). 1883 Peruuga sõlmitud Ancóni rahulepinguga sai T. Tarapacá, Tacna (tagastati 1929 Peruule) ja Arica prov-i. 1884 Boliiviaga sõlmitud rahulepinguga sai T. vaidlusaluse Antofagasta piirkonna ning Boliivia jäi ilma väljapääsust ookeanile. T. tagas endale pikaks ajaks salpetri tootmise monopoli maailmas. A-ks 1885 oli araukaanide vastupanu lõplikult murtud ning suurem osa nende maast hõivatud. President José Manuel Balmaceda Fernándezi [1886–91] reformikava, mis nägi mh. ette rahvusliku majanduse arendamist, väliskapitali tegevuse piiramist jms., põhjustas 1891 kodu- sõja ja tema kukutamise. 1891–1924 valitsenud parlamentaarse korra ajal asutati uusi erakondi (liberaal-dem., natsionalistlik, sotsial. töölispartei, kommunistlik partei), valitsused vahetusid tihti. I maailmasõja ajal oli T. neutraalne, kuid sõjas osalevate riikide tellimused mõjutasid soodsalt mäetööstuse arengut. 1920. a-tel kehtestati edumeelsed töö- ja sotsiaalseadused. 1925. a. põhiseadus tugevdas presidendivõimu ja piiras Rahvuskongressi volitusi, tagas kodanikele pol. õigused ja vabadused ning lahutas kiriku riigist. 1927–31 kehtis Carlos Ibáñez del Campo diktatuur. 1932 põhiseaduslik kord taastati. 1938 tuli võimule rahvarinde (radikaalid, sotsialistid ja kommunistid) presidendikandidaat Pedro Aguirre Cerda, algas 1952. a-ni kestnud radikaalidest presidentide ajajärg ning erakondade koondumine valitsusliitudesse. II maailmasõja ajal katkestas T. 1943 suhted teljeriikidega ja kuulutas 1945 neile sõja. President Gabriel González Videla eemaldas pärast sõda valitsusest ja Rahvuskongressist kommunistid, keelustas kommunistliku partei ning

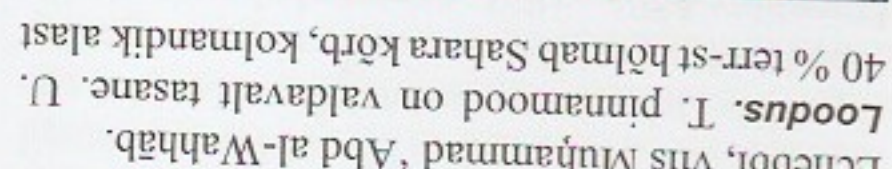
katkestas suhted NSV Liidu ja Jugoslaaviaga. 1952–70 olid võimul parempoolsed. Kristlikust demokraadist president Eduardo Nicanor Frei Montalva algatas 1960. a-te II poolel msg. uuendusi. Tema programm — rev. vabaduse raames — kavandas vasetööstuse järkjärgulise väljaostmise välismaalastelt, maareformi, elamuehituse, hariduse ja tervishoiu edendamise ning senisest aktiivsema välispoliitika. 1970 võimule tulnud vasakpoolsete rahvauhtsusrinde president, marksist Salvador Allende Gossens lõi tihedad suhted NSV Liidu ja Kuubaga ning püüdis ellu viia sotsial. poliitikat (pankade ja tööstusettevõtete riigistamine, maareformi kiirendamine jms.), kuid riigi majandus varises kokku. 11. IX 1973 tuli riigipöördega võimule sõjaväehunta eesotsas kindral Augusto José Ramón Pinochet Ugarte. S. Allende Gossens tapeti. Kehtestati autoritaarne režiim; selle algustail jäi enam kui 3000 in. kadumaks või tapeti ilma juurdluse ja kohtuta, vahi alla võeti kümneid tuhandeid inimesi, maalt pages 500 000 in., pol. tegevus oli keelatud. Samas saavutas T. neil aastail rakendatud vabaturumajandusreformidega edu. Järkjärgulise demokratiseerumise jooksul kehtestati 1981 uus põhiseadus. 1978 Argentina nõudlusest Tulemaa saarestiku kolmele saarele (Lennox, Pictou, Nueva) põhjustatud konflikt lahenes alles 1984 parvasi vahendusel sõlmitud piirileppega (Argentina tunnustas saarte kuulumist T-le). 1988 kaotas A. J. R. Pinochet Ugarte rahvahääletuse, mille abil ta oli lootnud saada presidendivalimiste ainukandidaadiks, ning sai järgmise aasta presidendivalimistel lüüa (jää siiski relvajõudude ülemjuhatajaks kuni 1998. a-ni, kui temast sai eluaegne senator); võitis Dem. Parteide Koalitsiooni ühiskandidaat Patricio Aylwin Azócar. 1990 läks võim üle paremerakondadest moodust. tsiviilvalitsusele. A. J. R. Pinochet Ugarte püüded 1990. a-il oma pol. mõjuvõimu taastada nurjusid ja teda hakati süüdistama 1973. a. riigipöördega seotud inimsusvastastes kuritegudes. Pärast 2005. a. valimisi on tsentristlik-vasakpoolisel Dem. Parteide Koalitsioonil Saadikutekojas 65 ja Senatis 20 kohta; T. Alliansil on vastavalt 54 ja 17 kohta. President on 2006. a-st sotsialist Verónica Michelle Bachelet Jeria. A-st 1945 on T. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 27. IX 1991. **Relvajõud.** T. relvajõud komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel ja vabatahtlikest, ajateenistuse pikkus on 8–18 kuud. Kõrgem ülemjuhataja on president, kõrgem juhtimisorgan Riiklik Julgeolekunõukogu, relvajõud alluvad tsiviilisikust kaitseministrile, kes juhib neid väeliikide ülemjuhatajate kaudu. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest, õhujõududest ning siseministeeriumi alluvuses olevast poolsõjaväelisest politseist (karabinjeerid), mis kriisilukorras liidetakse relvajõududega. 2000. a-st on T. sõlminud lääneriikidega (USA, Saksamaa, Holland jt.) suuri relvahankelepinguid, mis on oluliselt parandanud T. relvajõudude lahinguvalmidust. 2006 osalesid T. üksused rahvusv. operatsioonil Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR) ning Haitil (MINUSTAH). ■

Tunnesia

Pindala 163 610 km²
Rahvaarv 10 342 300 (2007)
Pealinn Tunis (ar *Tunus*, 693 500,
eeslinnadega 2 028 700 el.)
Halduisjaotus 24 kubernerikonda
Riigikeel araabia keel
Rahvahõik Tuneesia dinaar (TND)
Riigitahtised TUN, TN

Politiline süsteem. T. on presidentaalne vabariik. Presidenti valib 5 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on 189-kohaline Saadikutekoda (*Majlis an-Nuwaab*), mille 152 liiget valib enamusvalimistel 5 aastaks rahvas, 37 kohta jagatakse opositsioonierakondade vahel proportsionaalselt valimistel saadud hääle järgi. Saadikutekoda arutab ja võtab vastu presidendit esitatud seaduseelnõud. Valida võivad vähemalt 20-aastaselt. Peaministri ja valitsuskabineti liikmed nimetab president. T-s on mitmaparteisüsteem. Juhtiv erakond on presidentaalse Dem. Põhiseaduslik Ühendus (*Ühendus*).

Olulisimad opositsioonierakonnad on Sotsiaals-tide-Demokraatide Liikumine (*Mouvement des démocrates socialistes*, *Hizb al-Dimocratiyin al-Ishtrakiyin*) ja Rahvaühituse Partei (*Parti de l'unité populaire*). Kohutorgandid on Konstitutsioo-nilkohus, Kassatsioonikohus, magistraadikohud ja esimene astme kohud. Kehitb 1959. a. põhiscadus (viimati täiendatud 2002). Rahvusv. klassifikat-siooni alusel on T. mittevaba riik. Korruptsiooni-indeksi järgi asub T. maailmas 51. kohal.

Haldewang
Kubermat
(Willy)
Al-Arman
Al-Kaf
Al-Madhat
Al-Munajir
Al-Qasbi
Al-Qayrawan
Bajah
Bin 'Arfa
Binzart
Jundub
Madanyin
Manubah
Nabul
Qabil
Qabis
Qarqah
Saragis
Sidi Bu Zid
Silyana
Susah
Zaghwan
Taizwin
Lawzar
Iunis

asub kõrgemal kui 400 m ü. m. Põhjaossa ulatuvad atla—kirde-suunalised Telli Atlase (800—1000 m) ja Sahara Atlase (1000—1200 m) ahelikud. Sahara Atlase Tebessa ahelikus on maa kõrgeim koht Jabal ash-Sha'nab (1544 m). Atlase ahelikud eraldavad üksteisest väikesed lavad. Sahara Atlase Tabursuqi aheliku ja põhjapoolsete Telli Atlase mägede vahel paikneb Majardah' jõe org, mis on T. kõige viljakam ala. Piki liigestunud põhjarannikut asuvad Telli Atlase koosseisu kuuluvad Medjerda mäed. Tebessa ahelikust lõunas asub 350—500 m kõrgune lavamaa, Sahara Atlase ja Vahemere vahel madal T. Sahel. Kõrge on ka pealinna Tunise läh. paiknev Zaghwāni mäetipp (1295 m). Mägedest lõuna pool asub künklik piirkond (kõrgused jäävad vahemikku 180—460 m). Veelgi rohkem lõuna pool, maa keskosas, paiknevad soolakutega vagumused (sebhā). Madalates nõgudes on soolajärved šotid, neist suurim on Shatt al-Jarīd (kuni 5000 km²), madalaimal asub Shatt al-Gharsah (17 m a. m.). T. lõunaosa hõlmab Sahara kivi- ja klibukõrb, millest enamik kuulub Suure Idaergi alla. Vahemere-äärsest Al-Jazīrat' tasandikust eraldavad seda madalad Ksour-i mäed (713 m). Valitseb vahemereline, Sahara alal sagedaste kuivade ja soojade lõunatuultega (simkōdega) lähistroopiline ja lõunaosas troopiline kõrbeliima. Jaan-i keskmine t° on põhjaosas 8—10 °C, lõunaosas 9—11 °C, juulis vastavalt 26—28 °C ja 30—32 °C. Kõige rohkem sajab Telli Atlase põhjanõlvul (üle 1000 mm/a), mujal põhjaosas 400—600, T. Sahelis 250—400, Sahara alal 200 mm/a. Püsivooluga jõgesid on ainult maa põhjaosas (suurim Majardah, 460 km), palju on väikesed. Rikkalikult leidub fosforiiti (u. 1,2 mrd. t), on ka naftat, maagaasi, raua- ja mangaanimaa-ki, vähesel määral tsingi-, plii- ja elavhõbedamaa-ki, bariiti, fluoriiti ning kaali- ja kivisoola. T-s on kõvalehise metsa ja võsa rusk-pruunmullad ja hallid metsamullad. Viljakamad mullad on maa põhjaosas niisketes mägedevahelistes nõgudes, kus jõed ja tasandikke katavad saviliivmullad.

Mägistepitasandikel leidub keskmise viljakusega savimuldi. Mujal on mullad üldiselt kivised või liivased, kuivas lõunaosas intensiivse aurumise tõttu suures osas ka soolakad. Kõige viljakamad mullad on maa idaosas niiskel rannikutasandikul, seal asuvad ka T. parimad õlipuuistandused. Metsa (alla 4 % riigi terr-st; korgi- ja kivitamm, süüria mänd, atlase seeder) on säilinud ainult mägedes, madalamal (eriti põhjaosas) kasvab makjat. Kõrbes on taimestikku pms. oasides. T-s elab 78 liiki imetajaid. Linde on 376 liiki, neist pesitsejaid 165 liiki. Roomajaid on 70 ja kahepaikseid 8 liiki. T-s on 72 KA-d, sh. 9 RP-d (neist 4 on ühtlasi BKA-d). T-s on 8 UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluvat objekti.

Rahvastik. 98 % T. rahvastikust moodustavad araablased, 1 % eurooplased ning 1 % juudid jt. rahvused. Tuneeslased on pms. berberite, vähemal määral ka muistsete foiniiklaste ja araablaste järeltulijad, alla 20 % pärineb Kesk-Idast. Peale selle on viimase aastatuhande jooksul T-sse sisse tunginud, migreerunud või kohalikega assimileerunud paljudest kultuuridest pärit rahvaid. 7. saj. tungisid sinna araablased, kes rahvastiku koosseisu põhjalikult muutisid. T-sse on sisse rännanud ka mustanahalisi aafriklasi. Kõige märkimisväärsim oli Hispaania mauride (muslimid) sissetõu, mis kestis 17. saj. alguseni. Selle tulemusena asus Tunise piirkonda, Majardah' orgu ja Cape Boni (Jazīrat Sharīki) ps-le elama ligi 200 000 muslimit, kes töid kaasa linnakultuuri ning arenenud põllum- ja käsutustehnika. Tiheidad pol., maj. ja kultuurisidemed Prantsusmaaga pärinevad ajast, kui T. oli Prantsusmaa protektoraat. Idarannikul Jazīrat' saarel on ligi 2000 aastat elanud juudi kogukond. Tunises on juute elanud 15. saj-st, enamik oli sinna põgenenud koos mauridega Hispaaniast. Usklikest on 98 % muslimid, 1 % kristlased ning 1 % judaistid vm. Ametlik keel on araabia keel, ärinduses on valdav prantsuse keel. Kirjaoskajaid on 74 %. T-s võib loodusolude ja rahvastiku eluviisi järgi eristada nelja piirkonda: suhteliselt viljakas ja veerikas põhjaosa, poolkuiv keskosa, rannapiirkonna kesk- ja idaosas paiknev Sahel ning kõrbeline lõunaosa. Keskmine asustustihedus on 63 in./km². Kesk- ja lõunapiirkonnas elavad inimesed harrastavad osalt tänapäevani poolrändavat eluviisi. Põhjas ja idas, eriti rannikul, on rahvastik segunenud ja asustus tihedam, eluviis on nüüdisaegsem ning külad ja linnad suuremad. Linnarahvastik on suurenenud eelkõige maarahvastiku arvel. 20. saj. lõpus elas üle 1/5 rahvastikust linnades, sh. ligi 1/5 Tunise linnastus. Kiiresti on kasvanud ka rannikulinna Binzart (pr Bizerte), Qābis (pr Gabès), Šafāqis (pr Sfax) ja Sūsah (pr Sousse) ning sisemaal Qafšah (pr Gafsa) ja Jundūbah (pr Jendouba). 20. saj. õnnestus riigis vähendada sündimust. Praegu on sündimus Aafrika madalaimaid: T-s sünnib 1 naise kohta 1,75 last (2005). Paranenud on naiste sotsiaalne olukord. Rahvastiku juurdekasvu on aidanud vähendada ka väljaränne: sajad tuhanded

orjakaubanduse tugialaks. 1705 võimu haaranud bei Husain ibn 'Alī rajas Husainiidide dünastia, kelle seotus Türgiga oli suuresti formaalne. 1840. a-il alustas bei Aḥmad Türgi eeskujul maa kaasajastamist. 1861 kehtestati põhiseadus. Reformide tulemusena sattus T. finantssõltuvusse välismaistest, eeskätt Prantsusmaast. 1881 hõivas riigi Prantsusmaa ja muutis selle 1883 oma protektoraadiks (Türgi tunnustas seda ametlikult alles 1923). Bei võim piirdus üksnes mõne riigisisese küsimusega. 1891 loodi T. esindusorgan – Konsultatiivkonverents, kuhu kuulusid esialgu ainult prantslased. 19. saj. lõpul hakati asutama rahvuslikke org-e, mis seadsid esmaseks eesmärgiks etnilise võrdsuse saavutamise, tuneeslaste ülemmaliste esindusorganite loomise ning autonoomia kättevõitmise. 1907 loodi nende paljude riigimististe alusel T. Partei (ka Noor-T. Partei), kes võitis kursi T. sõltumatuse saavutamisele. 1907 anti Konsultatiivkonverentsis 16 kohta tuneeslastele, keda hakkas nimetama protektoraadi valitsus. 1910 moodustati Konsultatiivkonverentsis enaldi prantslaste ja tuneeslaste sektsioon. I maailmasõja ajal puhkes mitmel pool Prantsuse ülemvõimu vastaseid rahutusi. 1920 asutati Liberaal-Konstitutsiooniline Partei ehk *Destour*'i ('põhiseaduse') Partei, mida toetas ka reforme nõudnud bei Muḥammad an-Nāṣir. 1922 loodi Konsultatiivkonverentsi asemele prantslaste (56 liiget) ja tuneeslaste sektsioonist (41 liiget) koosnev Suur Nõukogu, mille peamine ülesanne oli eelarveküsimustega tegelemine, pol. küsimust tema kompetentsi ei kuulunud. Provintsidest loodi kohalikud esindusorganid, ent need valiti ametiliselt ja piiratud valimisõiguse alusel. Enamik tuneeslastest ei olnud nende reformidega rahul, puhkesid rahutused, mis omakorda tõid kasa arreteerimisi ja pagendamisi. 1934 eraldus *Destour*'i Parteist radikaalsem *Néo-Destour*'i Partei, mida juhtis Ḥabīb Būrgība (Ḥabīb Bū Raḡība). Uus partei suutis lühikese ajaga võita rahvapärase populaarsuse. 1937 korraldasid tuneeslased üldstreigi, 1938 toimusid Tunisese massidemonstratsioonid, mis aeti politsei ja sõjaväe abil laiali. Parteide tegevus keelustati, piirati sõna-, koosoleku- ja trükivabadust. 1940 läks T.

Vichy valitsuse võimu alla. Sõja tõttu halvenes maa maj. olukord veelgi, teravat puudust tunti eeskätt kütusest. Nov. 1942 okupeerisid sakslased ja itaallased Vichy valitsuse nõusolekul T., püüdes nii organiseerida vastupanu Alžeerias ja Marokos maabunud liitlastele ja kindlustada Liibüas tegutsevate Saksa väeüksuste tagalat. Bei Muḥammad al-Munsifi tegi sakslastega koostööd ning sai võimaluse moodustada rahvuslik valitsus. Mais 1943 Saksa-Itaalia väed kapituleerusid (vangi langes 252 000 sõdurit ja ohvitseri, nn. Tunisgrad), prantslased tagandasid Muḥammad al-Munsifi ja taastasid sõjaeelse valitsemiskorra. 1946 avaldati *Néo-Destour*'i Partei algatusel iseseisvusdeklaratsioon, 1949–54 kestnud läbirääkimiste tulemusena sai T. 31. VII 1954 siseautonoomia ja 25. III 1956 iseseisvuse. 25. VII 1957 kaotas Asutav Kogu, milles enamuse moodustas *Néo-Destour*'i Partei, monarhia ja kuulutas T. vabariigiks. Presidendiks valiti Ḥ. Būrgība (1974. a. põhiseadusmuudatusega sai ta eluaegseks presidendiks). 1958 lahkus riigist Prantsuse relvajõudude põhiosa (Biserta sõjaväebaas oli prantslaste valduses 1963. a-ni). 1959 võeti vastu põhiseadus, mis pani aluse tsentraliseeritud valitsemissüsteemile. Asuti järgima marksistlikke põhimõtteid. Hakati riigistama põhilisi majandusharusid ja kehtestati üheparteisisüsteem (kehtis a-ni 1981). 1964 korraldati *Néo-Destour*'i Partei ümber Sotsial. *Destour*'i Parteiks. 1987 kuulutas kindralist peaminister Zain al-'Abidīn ibn 'Alī välja president Ḥ. Būrgība ametist tagandamise. Samal aastal kirjutasid uus president Zain al-'Abidīn ibn 'Alī ja opositsiooniparteid alla rahvuslikule lepingule, mis pani aluse suuremale pol. avatusele. Selle järgi ei olnud presidendi amet enam eluaegne ja opositsiooniparteidele anti suuremad pol. õigused. Sotsial. *Destour*'i Partei muudeti 1988 Dem. Põhiseaduslikuks Ühenduseks, loobuti marksistlikust ideoloogiast. 1989. a. valimistel sai partei Saadikutekojas kõik kohad, opositsioon sai esimesed mandaadid alles 1994. 1999. a. põhiseadusmuudatusega on Saadikutekojas opositsioonile ette nähtud 37 kohta, 2002. a. põhiseadusmuudatusega sai president Zain al-'Abidīn ibn 'Alī võimaluse kandideerida juba neljandaks järjestikuseks ametiajaks, talle on tagatud ka eluaegne puutumatuse. Näilisest demokraatiast hoolimata jätkub riigis pol. vastaste tagakiusamine. 2004. a. parlamendivalimised võitis ülekaalukalt presidendimeelne Dem. Põhiseaduslik Ühendus, kellele kuulub Saadikutekojas 152 kohta. Opositsiooniline Sotsialistide-Demokraatide Liikumine sai 14 ja Rahvaühenduse Partei 11 kohta. 1995 sõlmis T. assotsiatsioonilepingu (jõustus 1998) EL-iga ning liitus NATO Vahemere-dialoogi koostööprogrammiga. A-st 1956 on T. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 29. VI 1992.

on kalarohked ja seal on rikkalik korallielustik. Tähtsad püügikalad on tuunid ja kefaalid. T-l on 2 KA-d – Funafuti ja Vaitupu.

Rahvastik. Rahvaarvu poolest on T-st väiksem ainult linnriik Vatikan. Keskmine asustustihedus on suur (381 in./km²). Peasaarel Funafutil (11 % riigi pindalast) elab 49 % rahvastikust (ligi 1800 in./km²). 94 % rahvastikust moodustavad austroonesia keelkonna tuvalu keelt kõnelevad tuvalud. Ühise päritolu tõttu on tuvalude keel ja kultuur lähedased samoalaste ja tongalaste keelele ning kultuurile. Erandlik on Nui atoll, kus kogu rahvastik (520 in.) on Kiribatilt tulnud mikroneeslaste ja kohalike polüneeslaste segaverelised järglased, kes räägivad kiribati keele murret. U. 1000 tuvalut elab Naurul, ligi 500 teiste riikide kaubalaevadel. Usutunnistusest on 97 % protestandid, kes kõik on T. Kristliku Kiriku (*Ekalesia Kelisiano o Tuvalu*) liikmed; T. kirik lõi 1968 anglikaani kirikust lahku. Vähesel määral on adventiste, katoliiklasi ja bahaaside. Täiskasvanutest on 95 % kirjaoskajad (2004). Haridus on tasuta. Igal saarel on põhikool, Funafutil ka keskkool ja merekool, kõrgharidust omandatakse teiste riikide ülikoolides. Funafutil asub keskhaigla, kõigil teistel saartel on väiksem haigla. Peamised surmapõhjused on malaaria, sündelundite haigused ja tuberkuloos.

Majandus. T. on vähe arenenud majandusega väikeriik, mille peamised tegevusalad on maaviljelus ja kalapüük. Põhiline osa riigieelarve tulust saadakse rahvusv. T. abistamise fondilt. Nauru fosforiidimaardlas töötavate tuvalude rahaülekanded oma kodustele leevendavad riigi rahandusolukorda, kuid fosforiidi kaevandamise lõpetamise korral see sissetulek kaob ning tagasipöörduvatele inimestele on vaja leida rakendust. Olulised sissetulekallikad on ka välisriikide laevadel töötavate meremeeste rahaülekanded, kalapüügifirmadele kuuluvad kalapüügilitsentsid ning postmargid. Põllumaa on 1730 ha (67 % terr-st). Kasvat. kookospalmi (2004. a. kookospähklisaak 2000 t), tärn, leivapuud, banaani, pandanit ning puu- ja köögivilja. Peetakse sigu ja kanu ning püütakse kala. Tööstusettevõtteid ei ole, tegutseb vaid mõni väike kopro- ja kalatöötlemiskoda. Palju tegeldakse käsitööga. Kõvakattega mnt-id on 20 km (2004). Ainus meresadam ja lennujaam asuvad Funafuti atollil. Ekspordi väärtus on 1–1,5 mln. S

aastas, välja veetakse kala, koprat ja käsitöötooteid. Import ületab ekspordi hrl. 25–30 korda, sisse tuuakse kütust, transpordivahendeid ning toidu- ja tarbekaupu. Peamised kaubanduspartnerid on Jaapan, Austraalia ja Fidži. Turismi arendamiseks on häid eeldusi (liivarannad, kalariikkad laguunid, puhas soe merevesi), kuid infrastruktuuri on vähe arendatud. 2004 käis T-s 1600 turisti (tulu 1 mln. S).

Ajalugu. T. saared (a-ni 1975 Ellice'i saared) asustasid arvat. Tongalt ja Samoalt saabunud polüneeslased. 1568 külastas saari Hispaania meresõitja Álvaro de Mendaña de Neira, kuid seejärel jäid need pikaks ajaks eurooplaste huvi-orbiidist välja. 1819 Funafuti saarel viibinud Inglise kapten Arent de Peyster (Peyter) andis saarerühmale nime Suurbritannia parlamendiliikme Edward Ellice'i järgi, kes oli aidanud tema ekspeditsiooni varustada. 1860. a-te algul veeti Funafutilt ja Nukulaelaelt sadu inimesi tööle Peruu kaevandustesse. 1865 saabusid T-le Inglise protestantlikud misjonärid, kellel õnnestus mõne kümne aastaga saareelanikud ristiusustada. 1892 kuulutati saared Suurbritannia protektoraadiks ja liideti Gilberti saartega; 1916 sai sellest kroonikoloonia. II maailmasõja ajal, pärast seda, kui jaapanlased olid 1942 okupeerinud Gilberti saared, paigutas USA Funafutile, Namumeale ja Nukufetaule oma sõjaväeüksused ning rajas sinna lennuväebaasi. 1974. a. ÜRO vaatlajate järelevalve all toimunud rahvahääletusel pooldas 90 % Ellice'i saarte elanikest pms. mikroneeslastega asustatud Gilberti saartest eraldumist (Gilberti saartest sai 1979 iseseisev Kiribati Vabariik); alates 1. X 1975 olid Ellice'i saared Suurbritannia T-nim. koloonia. 9. V 1978 sai T. sisemise omavalitsuse ning 1. X 1978 Rahvaste Ühendusse kuuluvaks iseseisvaks riigiks. Esimeseks kindralkuberneriks sai Fiatau Penitela Teo ja peaministriks Toaripi Lauti. Lõplikult kujunesid riigipiirid välja pärast USA-ga 1979 sõlmitud lepingut, millega too tunnustas 4 lõunapoolseima atollil kuulumist T. koosseisu. Vastutasuks kohustus T. tagama, et välisriigid ei kasuta saari sõjalistel eesmärkidel. 1986. a. rahvahääletusel liideti tagasi ettepanek kuulutada T. vabariigiks. 1987 asutasid Austraalia, Uus-Meremaa ja Suurbritannia (hiljem liitusid Jaapan, L-Korea ja Taiwan) T. toetamiseks rahvusv. hooldusfondi. 1989. a. üldvalimistel pääses esimest korda parlamenti naine – Naama Maheu Latasi. Üleilmsest soojenemisest põhjustatud võimalik ookeani veetaseme tõus sundis T. valitsust 2001 pöörduma Austraalia ja Uus-Meremaa poole, et paluda abi osa riigi rahvastiku ümberasustamisel. 2006. a. parlamendivalimistel kandideerisid ainult üksikliikmed. Peaministriks sai Vaitupu saare esindaja Apisai Ielemia. A-st 2000 on T. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)	Provints (il)	Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)	Provints (il)	Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)
12 786	2 051 300	Edirne	6 276	394 000	Malatya	12 313	952 300
7184	699 500	Elazığ	9 153	617 300	Manisa	13 810	1 311 300
14 238	849 500	Erzincan	11 903	321 400	Mardin	8 891	808 500
10 376	589 200	Erzurum	25 066	992 200	Mersin	15 853	1 965 400
7182	446 100	Eskişehir	13 652	738 900	Muğla	13 338	827 600
11 220	362 500	Gaziantep	6 207	1 497 100	Muş	8 196	504 100
25 786	4 534 200	Giresun	6 934	531 000	Nevşehir	5 467	318 400
20 191	2 241 300	Gümüşhane	6 575	196 400	Niğde	7 312	375 900
11 276	126 000	Hakkâri	7 121	285 100	Ordu	6 001	913 700
7146	175 900	Hatay	5 403	1 298 100	Osmaniye	3 320	515 100
10 887	1 029 900	Iğdır	3 539	185 100	Rize	3 920	370 900
14 232	1 129 000	Isparta	8 933	564 800	Sakarya	4 817	776 500
12 748	168 000	İstanbul	5 220	12 249 500	Samsun	9 579	1 210 100
4484	521 700	İzmir	11 973	3 871 600	Şanlıurfa	18 584	1 792 600
3652	89 600	Kahramanmaraş	14 327	1 071 700	Sırt	5 406	274 900
4 387	203 900	Karabük	4 074	209 400	Sinop	5 862	216 900
11 225	255 000	Karaman	9 163	259 400	Şırnak	7 172	424 700
4 787	425 400	Kars	9 442	303 600	Sivas	28 488	730 000
10 057	270 900	Kastamonu	13 108	342 300	Zonguldak	3 481	580 600
11 887	253 400	Kayseri	16 917	1 105 700	Tekirdağ	6 218	745 900
10 465	2 486 600	Kilis	1 338	112 300	Tokat	9 958	893 200
11 757	479 200	Kırkkale	4 365	399 900	Trabzon	4 685	1 103 600
7 388	278 800	Kırklareli	6 550	335 500	Tunceli	7 774	90 900
12 029	578 700	Kırşehir	6 570	246 400	Uşak	5 341	339 800
12 188	894 000	Kocaeli	3 626	1 411 800	Van	19 069	1 065 400
10 735	1 548 600	Konya	38 157	2 546 000	Yalova	674	191 800
11 034	338 300	Kütahya	11 875	702 000	Yozgat	14 123	748 500

Elanike arv on samanim. linnad

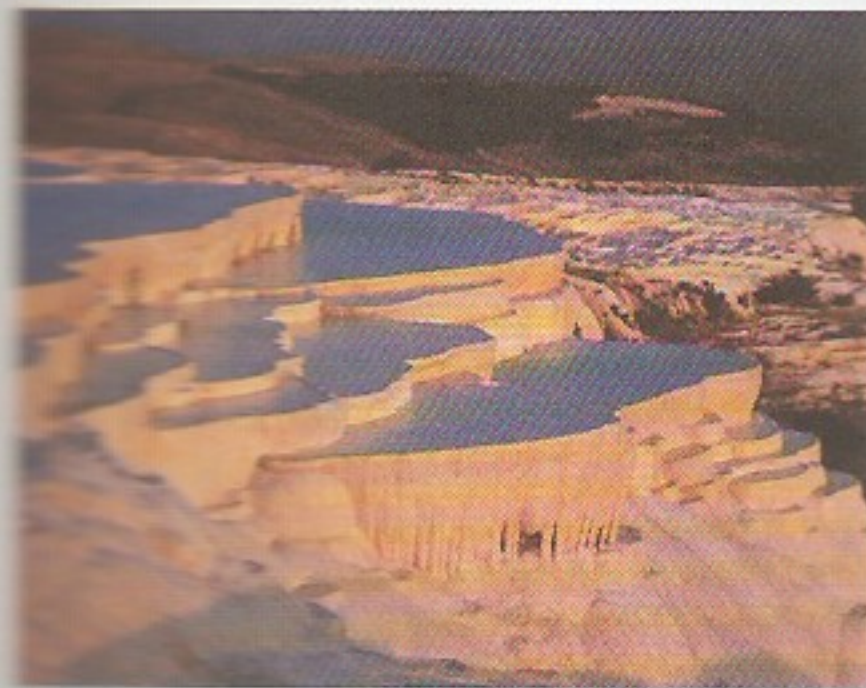
mere rannik on vähe liigestunud ja saarevaene, Egeuse mere rannik on saarerohe, kuid peaegu kõik saared kuuluvad Kreekale. T. suurim saar on Egeuse mere kirdeosas asuv Gökçeada. Anatoolia on mägine piirkond. Selle siseosas paiknevad Anatoolia kiltmaad ääristavad põhjast Pontuse ja lõunast Tauruse mäed, idaosas need rannikumäestikud ühinevad, moodustades kõrge Armeenia mägismaa. Seda liigestavad äravoolutavad (sh. Vani järve nõgu), lavamaad ja kustumad vulkaanid (sh. T. kõrgeim tipp Ararat, 5165 m). Anatoolia kiltmaa idaosas asub Vahemere maade kõrgeim tegevavulkaan Erciyes (3917 m). Anatoolia lääneosa väiksemaid, keskmise kõrgusega mäeahelikke (Lääne-Taurus, 3070 m) eraldavad sügavad jõeorud. Madalikke on laiguti ilmses kitsal rannikualal ja jõgede alamjooksu

piirkonnas (nt. Vahemere-äärne Adana alluviaalne madalik). Madalmägisel Ida-Traakia keskosa liigestab Marica lisajõe Ergene org. T. ala on seismiline piirkond ja võrdlemisi tihti on seal tugevaid maavärinaid (1970 Izmiri ja Gedizi alal, 1976 Vani ümbruses, 1991 Erzincanis ja 1999 Izmitis, kus hukkus 17 118 ja sai vigastada 50 000 in.). T. asub lähistroopikavöötmes, kuid pinnamoe, maapinna kõrguse ja mere mõju tõttu on kliima erinevused suured. Nisuke ja pehme on ainult Musta mere ranniku ilmastik (keskmise t° jaan-s 5, juulis 20 °C, sademeid lääneosas 700–800, idaosas kuni 3000 mm/a). Vahemere ja Egeuse mere rannikul valitseb vahemereline kliima (keskmise t° jaan-s 10, juulis kuni 32 °C, sademeid 500–800, Tauruse lääneosas kuni 1500 mm/a). Anatoolia kiltmaa talv on pikk ja külm (idaosas kuni –30 °C), suvi kuum (kuni 35 °C), sajab 200–450 mm/a, pms. kevadel. Mägedes on talvel püsiv lumikate. Jõesid on palju (v. a. Anatoolia kiltmaal), nad on kärestikulised, väga kõikuva vooluhulgaga ja energiarikkad ega sobi liikluseks. Suurimad jõed on Kızılırmak, Sakarya ja Büyük-Menderes, maa idaosas algavad Tigris, Eufrat, Kura ja Araks. T-s on nii soolase (Van ja Tuz) kui ka mageveelisi järvi (Beyşehir, Eğirdir jmt.). Palju on veehoidlaid (Atatürki, Kebani, Hirvanlı jmt. v.). U. 80 % muldadest on õhukesed mägimullad, viljakaimad on rannikumadalik ja jõeorgude alluviaal- ja punamullad. Musta mere rannikul kasvab lähistroopiline taimestik (tammed, idapöök, plaatan, valgepöök, loorberipuu, pukspuu, vääntaimed), kõrgemal on okasmets ja alpiiniidud. Vahemere rannikul

suur osa naftat ja gaasi sisse. 2005. a. toodeti 2,5 mln. t ja tarbiti 35,6 mln. t naftat. Gaasi toodeti 2004. a. 688 mln. m³ ja tarbiti 2005. a. 22,6 mrd. m³. Naftajuhtmeid on 3543 km ja gaasijuhtmeid 4621 km (2006). Elektrienergiat toodeti 2004. a. 143,3 mrd. kWh, sellest 79,3 % soojuselektrijaamades, 20,4 % hüdroelektrijaamades ja 0,3 % muul viisil. 2005 tarbiti elektrienergiat 140,3 mrd. kWh, 2004. a. imporditi seda 0,5 mrd. kWh ja eksporditi 1,1 mrd. kWh. Tööstusharudest on olulised tekstiili- ja riiva- ning toiduainetööstus. Tähtsal kohal on ka marvarade kaevandamine — kaevandatakse kromiiti (on selle toodangult maailmas esikohal) ja vasemaaki —, terasetootmine, nafta-, ehitus-, metsa- ja paberi-, keemia- ja elektroonikatööstus ning autoosade tootmine (viimase kahe areng on tõusuteel). Haritavat maad on 33,2 % terr-st (2005). Talude tootlikkust vähendab tava jagada talumaa võrdselt poegade vahel. Paljud talupidajad harivad maad vanapärasel viisil tööloomadega. Kasvat. tubakat, puuvillapõõsast, teravilja, õlipuud, suhkrupeedi, tsitrusi ja kaunvilju. 2003 Eufraatide ja Tigriisele ehitatud paisud võimaldavad veega niisutada 52 150 km² maad. Peetakse palju kariloomi, kuid nende tootlikkus on väike. Loomi karjatatakse pms. looduslikel suve- ja talikarjamaadel. T-s on 426 906 km mnt-id, neist 177 550 km kõvakattelisti ja 1892 km kiirteid (2004). Üle Dardanelleide kavatakse ehitada sild. Rdt-d on 8697 km, sellest 2122 km on elektridt. (2005). Rdt-võrk on hästi arenenud; Bosporuse väina

alla on kavas ehitada Euroopat ja Aasiat ühendav rdt-tunnel. Veeteid on ligikaudu 1200 km (2005). Tähtsaimad sadamad on Aliaga, Ambarli (Marmara mere põhjarannikul), Gemlik, Ereğli, İstanbul, İzmir, İzmit (Kocaeli) ja İskenderun. T-l on 545 laeva (kokku 4 772 862 brt). Lennujaamu on 117 (neist 89 kõvakattelist lennuradadega, 2006) ja kopteriväljakuid 18. Rahvusv. lennujaamad on Adanas, Ankaras, Antalyas, Dalamanis, İstanbulis, İzmiris ja Trabzonis. Suurim on İstanbuli Atatürki rahvusv. lennujaam. Kaupu veetakse rohkem sisse kui välja (vastavalt 101,2 mrd. \$ ja 72,49 mrd. \$ eest, 2005). Sisse tuuakse masinaid, keemiakaupu, poolfabrikaate, kütust ning transpordivahendeid ja -seadmeid, välja veetakse rõivaid, toiduaineid, tekstiiltooteid, metalltooteid ning transpordivahendeid ja -seadmeid. Tähtis tuluallikas on turism, mille arendamiseks on T-s kõik eeldused: seal on oivalised supelrannad ja loodusmälestised, antiiksed paigad (Trooja, Ephesos jt.) ning Osmanite ja Bütsantsi ajajärgu mälestised. İstanbul on soodne ostukeskus. 2005 külastas T-t üle 20 mln. turisti, kes töid sisse üle 18 mrd. \$.

Ajalugu. U. 10 500–8000 e. Kr. kujunes Anatooolias ning tänapäeva Süüria ja Palestiina aladel paikne Natufi kultuur, mille asukad tegelesid kõrva küttimise ja kalastamisega laialdaselt metsikult kasvavate teraviljade korjamisega. U. 7000 e. Kr. hakati rajama marviljelejate ja koduloomapidajate tiheda hoonestusega asulaid (Hacilar, Catalhöyük jmt.). VI a-tuh. e. Kr. võeti kasutusele maalitud keraamika ja vask. Eneoliitikumis ja pronksiajal hakati rajama kindlustatud asulaid, millest tuntum on Trooja (IV a-tuh. lõpp – 12. saj. e. Kr.). 1400–1200 e. Kr. hõlmas enamikku piirkonda hetimide Uus riik. Ühe Alaçahöyük pronksiaegse matuse juurest on koos paljude kuld- ja hõbeesemetega leitud maailma vanimaid raudesemeid — lühikese teraga pistoda, mis on dateeritud ajavahemikku 2500–2300 e. Kr. II a-tuh. lõpul ja I a-tuh. alguses e. Kr. koloniseerisid läänerranniku kreeklased, kes rajasid sinna linnriike. 7. saj. e. Kr. tungisid Väike-Aasiasse kimmerlased ja bitüünid. 6. saj. keskpaiku e. Kr. liideti Väike-Aasia Pärsia riigiga, 334–333 e. Kr. vallutas selle Makedoonia kun. Aleksander Suur. Pärast tema surma kuulus Väike-Aasia idaosa 2. saj-ni e. Kr. Süüria Seleukiididele, ülejäänud alal tekkis mitu hellenistlikku riiki. 3. saj. e. Kr. tungisid Väike-Aasiasse keldid. 2. saj. II poolest e. Kr. 1. saj. II pooleni p. Kr. olid sealsed riigid Rooma võimu all, pärast Rooma riigi jagunemist (395) kuulusid nad Bütsantsi riiki. 7. saj. ründasid sealset ala pärslased ja araablased. Türklased on kujunenud uguusi hõimudest, kes kuulusid 7. saj. T. kaganaa-ti (Sise-Aasias). 11. saj. liikus osa uguuse köptšaki hõimude survele lõunasse. Seldžukkide dünastia valitsejate juhtimisel allutasid uguusid oma võimule Kesk- ja Lähis-Ida ning tungisid Väike-Aasiasse. T. võimu alguseks Anatooolias loetakse a-t 1071, kui Alp Arslan [1063–72] lõi

Itäli vägi Egiptuse. Abdülhamit II despotism tugines panislamismi ideoloogiale, armeenlasi ja juute kiusati taga. Juulis 1908 vallandasid T. lään-pärasid taotlevad noortürkklased rev-i, mille tulemusena taastati 1876. a. põhiseadus. 1908 andis Austria-Ungari Bosnia ja Hertsegoviina. 1911–12 peetud Itaalia-T. sõjas kaotati viimased Afrika-valdused, Balkani sõdades (1912–13) peaaegu kõik Euroopa-valdused. I maailmasõjas sõdis T. Saksamaa poolel. 1915 korraldasid türklased armeenlaste massimõrva (hukkus 1–1,5 mln. in.). 1918 T. kapituleerus ning oli sunnitud avama oma viimad Antandi sõjalaevadele ja evakueerima oma rinde Taga-Kaukaasiast, Iraanist ja araablase aladelt. 1919 hõivas Kreeka İzmiri. Samal aastal tekkis välismaise sekkumise vastane rahvuslik liikumine, Mustafa Kemal (Atatürk) ühendas selle ühtse juhtimise alla. 1922 sundis T. Kreeka sõjaväed İzmirist lahkuma. T-st lahkus u. 1 mln. inimest. 29. X 1923 kuulutati T. vabariigiks ja tema pealinn viidi üle Ankarasse. M. Kemali juhtimisel uuendati pol. ja haridussüsteemi ning loodi ilmalik sõjavägi. 1923 asut. Vabariiklik Rahvapartei oli 1930–46 ainus legaalne partei. II maailmasõjas oli T. neutraalne. 1946 korraldati president Mustafa Ismet İnönü eestvõttel mitmesid mitmeparteilised valimised. Need võitis Dem. Partei, kes jäi võimule 1960. a-ni. 1952 astus T. NATO-sse ja 1955 osales ta Bagdadi pakti asutamises. 1960 haarasid riigis võimu sõjaväelased, ent juba järgmisel aastal kutsusid nad ametisse tsiviilvalitsuse, kes kehtestas senisest demokraatlikuma põhiseaduse. Kasutades Küprose ühinemispüüdu Kreekaga, hõivasid T. sõjaväed 1974 saare pms. türklaste asustatud piirkonda, kus 1975 kuulutati välja Küprose Föderaalne T. Riik. Sinna on emamaalt asunud tuhanded türklased. Selle tagajärjel jahenesid suhted USA-ga, tema sõjaväebaasid võeti T. kontrolli alla. 1978 pingestus olukord kurdide asualal, kus kuulutati välja erakorraline seisukord. 1970. a-il valitsemise võimul olnud Vabariiklik Rahvapartei ja Ögluspartei (*Sağduyu Partisi*) ei suutnud võita ühist ja maj. kriisi, seetõttu tegi kindral

Ahmet Kenan Evren 1980 sõjaväelise riigipöörde. 1982 kehtestati uus põhiseadus, 1983 taastati parteide tegevus. 1990. a-ist on T. pol. süsteem olnud stabiilne. Ent pingelised suhted kurdidega, kes Kurdistan Töölispartei (*Partiya Karkaren Kurdistan*) juhtimisel võitlevad iseseisvuse eest, on põhjustanud sõjategevuse, milles on hukkunud u. 30 000 in. 1999 sai T. EL-i ametlikuks kandidaatriigiks ja 2005 alustas ametlikke liitumisläbirääkimisi. Nende kulgu takistavad Küprose probleemid, eelkõige T. soovimatus avada oma sadamaid EL-i liikme Küprose laevadele. 2002. a. parlamendivalimised võitis ülekaalukalt Ögluse ja Arengu Partei, kes sai 363 kohta; teise erakonnana 10% valimiskünnise ületanud Vabariiklikul Rahvaparteil on 178 kohta. Valitsuse moodustas Ögluse ja Arengu Partei liider Recep Tayyip Erdoğan. Ajaloolised vastuolud Kreekaga (sh. Egeuse merepiiri probleem) on leevendunud, kuid Iraagi sõja tõttu (2003) on pingestunud suhted USA-ga. 2006 õnnestus valitsusel sõlmida uus vaherahu kurdidega. A-st 1945 on T. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1924 ning taassõlmiti 23. X 1991. 1921. a. Karsi lepinguga sattus Türgi valdusse Karsi lähisel asuv eestlaste küla Uus Estonia, mis oli rajatud 1886. Kuna eestlasi peeti ebasaldatavaks, käis küla majanduslikult alla ning selle asukate edasine saatuse on ebaselge. 1925 oli kindralleitnant Johan Laidoner Rahvasteliidu volinikuna (rahvusv. uurimiskomisjoni juhina) Mosulis lahendamas T-Iraagi piirivaidlust. Kuna Rahvasteliidu Nõukogu otsustas küsimuse Iraagi kasuks, külmutas T. valitsus ajutiselt Eestiga suhted.

Relvajõud. T. relvajõud (*Türk Silahlı Kuvvetleri*) komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel ja vabatahtlikest, ajateenistuse pikkus on kuni 15 kuud. Kõrgem ülemjuhataja on president, relvajõude juhib kindralstaabi ülem. Ajalooliselt on relvajõududel olnud ilmaliku T. riigi rajamisel oluline roll ja neil on ka tänapäeval erakordselt suur mõju. EL-i survele on viimastel aastatel ellu viidud mitu reformi, sh. relvajõudude juhtimise osas. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest, õhujõududest ning siseministeeriumi alluvuses olevatest poolsõjaväeliseist sandarmeeriast (rahvuskarta) ja rannikukaitses, mis sõja ajal viiakse relvajõudude koosseisu. 2006 osalesid T. üksused rahvusv. operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja Hertsegoviinas (EUFOR), Serbias (KFOR) ning Sudaanis (UNMIS). T. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud relvajõududesse, T. terr-l paiknevad NATO väejuhatused ja üksused ning USA ja Israeli üksused. T. üksused paiknevad Küprosel. Alaliste relvajõudude suuruselt on T. USA järel NATO-s 2. kohal. ■

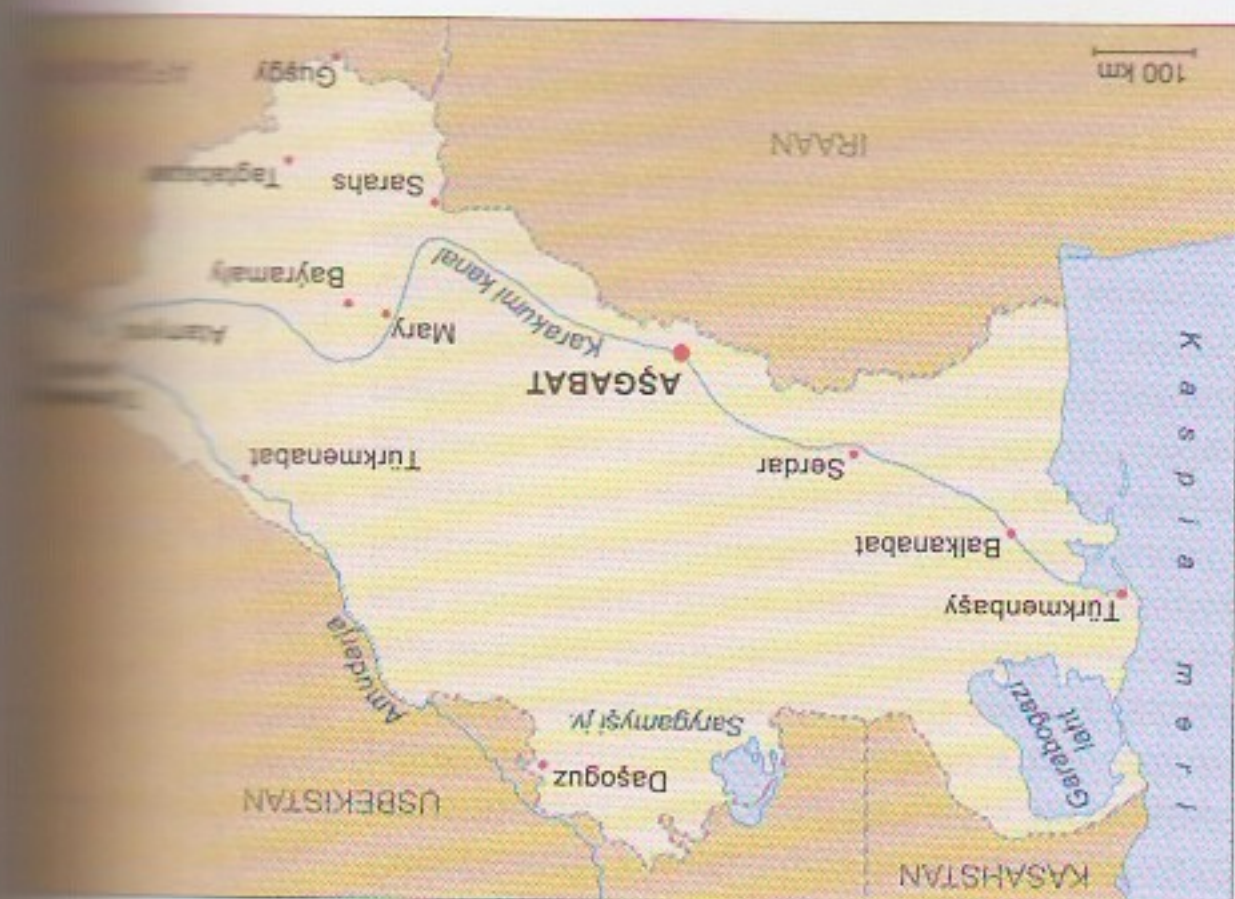
Türkmenistan

Türkmenistân, Türkmençia (türkmenç. *Türkmenistan*), türk Kesk-Asias. Pîr (3736 km) Kasahstani (379 km), Usbekistani (1621 km), Afganistani (744 km) ja Iraniğa (992 km);

Pindala	488 100 km ²
Rahvaarv	6 886 800 (2007)
Pealinn	Asgabāt (848 400 el.)
Haldusjaotus	5 vilajeti ja 1 pealinnapiirkond
Riigikeel	türkmençei keel
Rahvahik	Türkmenistani manat (TMM)
Riigitahtised	TKM, TM

Politiline süsteem. T. on presidentiaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Kõr-
geima riigivõimu esindusorgan on 2507-liikmeline
Rahvanõukogu (*Halk Maslahaty*), kes koguneb
vähemalt üks kord aastas. Sinna kuuluvad kõik
parlamentid ja valitsuse liikmed, kohalike täitev-
võimude juhid, peaprokurör, ülemkohu esimees ja
65 valitud rahvaesindajat. Seadusandlik organ on
trhekojaline parlament (*Majlis*), mille 50 liiget valib
proportsionaalsuse põhimõtteil 5 aastaks rahvas.
Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsuska-
bineti liikmed määrab president. T-s on ühepartei-
süsteem. Ainus lubatud erakond on T-i Dem. Partei
(*Türkmenistan Demokratik Partisi*). Kohtuorganid
on Ülemkohus, Apellatsioonikohus ja ringkonna-
kohud. Kehtib 1992. a põhiseadus (täiendatud)

maailmas 142. kohal. (1999). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on T. mittevaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub T. maailmas 142. kohal.

Sümbolika. T-i lipu (a-st 1992) roheline värv ja poolkuu on islami sümbolid. 5 valget tähte märgivad 5 vilajetti. Lipu vardapoolses osas on 5 suurema türkmeeni ajaloolise hõimu vaibamustrid. 1997 lisati lipule ÜRO lipu kuldsed õlipuukasjad. Vapi (embleemi, a-st 2003) keskel on kujutatud kohalikku partitoli ahal-tekini tõugu hobune. Puuvillatööd ja viljapaeid osutavad peamiste põllum-kultuuridele. Hüm (a-st 1997), "Garassyz, Bitap, Türkmenistanyn Döwlet Gimni" ("Ise-seisva neutraalse T-i riigihümn"), sõnadel ei ole ainuautorit, viisi autor Velimuhamed Muhatov.

Loodus. T. asub Turaani madaliku lõunaosas, 80 % terts-st hõlmab Karakumi kõrbetasandik. Edelaoosas ja lõunapiiril on määslikud ja kõrgustikud (Bal-kan, Köpötdag, Garabli kõrgustik). Kõrgem tipp (Aytybobo, 3137 m) asub äärmisel idapiiril Hisori ahelikus. Loodes on Üstiri platoo. Riigi lõunaosa ulatub Kaspia madaliku (28—31 m. a. m.), T-i piiretes paikneb Kaspia merest eraldunud suur siselahi Garabogaz. Kliima on tugevalt mandriline: suvi on päikeseline ja kuiv, talv pehme ja lumevaene. Põhjaosas (Dasoguzis) on jaan-i keskmine t° -5,5, juulis 27 °C, lõunaosas (Tagtabazaris) vastavalt 2 ja 31 °C. Sajab 75—100, mägedes 350—400 mm/a, sellest 70 % kevadel. Äärmises edelaosas on kuiv lähivõopiinne kliima. Suurimad jõed on Amudarya, Murgap, Tjen ja Etrek. Järved on väikesed ja soolaseveelised, mägedes on karsti-järvi. Iseloomulikud on tuisikiviavad, pöösastega kimistunud kõrbelised ning lõssi- ja saarikõrbed, leidub ka soola- ja kivikõrbed, nõgudes soolakuud ja tasandikul takore. Mäenõlvul on poolkõrb ning trša- ja pistatastiahoendikud. Lääneosas kasvab pähkli-, mandli- ja viigipuu- ning jõeorudes pargi papilisaalusi. T-s elab 103 liiki imetajaid, 13 liiki on ohustatud. Lõnde on 410 liiki, neist pesitseid 204 liiki. Roomajaid on 97 ja kahepaikseid 7 liiki. Olulisimad maavarad on maagas ja nafta (sh. Kaspia mere põhjas), leidub ka väävit, kivi-, kaali- ja glaubritisoola, bentoniiti, joodi, broomi ja

Haldusjaohtim
Vilajetih (weldi)
Ahal
Balkan
Dasoguz
Lebap
Mary
Pealimnap
Asgabai

Liikumine. On tugevaid maavärinaid (1948 hävis suur osa Aşgabatist). T-s on 41 KA-d, vanim on Repetek LKA (346 km², asut. 1927, a-st 1978 BKA). UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluvad Mary (Merv; 1999) ja Köneürgenç (2005).

Rahvastik. T-i põhirahvas on pms. rändkarjakasvatustest türkmeneid (85 %), kellest u. 2/3 elab maapiirkondades. Olulisimad rahvusvähemused on usbekid (5 %) ja venelased (1993. a. 10 %, 2003. a. 4 %). 72 % elanikest räägib türkmee, 12 % vene ja 9 % usbeki keelt. Valdav osa rahvastikust on muslimid (pms. sunniidid), on ka vene õigeusklikke. Varanduslik ebavõrdsus on suur, tähtsad on klannisuhted. Keskmine asustustihedus on 14 in./km². Rahvastik paikneb väga ebaühtlaselt – enamik inimestest elab Köpetdagi celmäestiku ümbruses, Tejeni ja Murgapi alamjooksualal ning Amudarja orus ja Karakumi kanali ääres. T. on suure loomuliku rikkuse maa, viimase poole sajandi jooksul on riigi rahvaarv suurenenud üle 3 korra. Täiskasvanute kirjaoskus on üle 98 %.

Majandus. T-i arengut pidurdab tema geograafiline asend (isoleeritus muust maailmast ja naabrus Afganistaniga). Riigi majandus põhineb puuvillakasvatusel ning nafta ja maagaasi ammutamisel. T. on gaasivaru poolest maailmas 5. kohal (2010 mrd. m³, 2002). Peamised gaasimaardlad asuvad Kesk-Karakumi lõuna- ja P-Karakumi idaosas ning Kaspia kagurannikul. Kaspia rannikul paiknevad ka suurimad naftamaardlad. Gaasi toodeti 2005. a. 59 mrd. m³. Elektrienergia tootang oli 11 mrd. kWh (2004). Olulised töötleva tööstuse harud on nafta töötlemine ning keemia-, masina-, kerge- (sh. tekstiil- ja nahatööstus) ja vaibakudumine) ja tekstiilitööstus. Haritavat maad on alla 5 % ter-ist, niisutatakse 18 000 km². Peamine põllumajandus on puuvillapõõsas, kasvat. ka teravilja (nisu, ota, maisi, riisi) ja köögivilja, kõrvitsalisi, vürtsimarija, datlipalmi ja õlipuud. Peetakse karakalad, veiseid, kitsi, hobuseid ja kaameleid, kasvat. sündusse ja püütakse Kaspia kala. Rdt-d on 2522 km (2006). Iseseisvusaastatel on riigisest rdt-võrku jõudsalt arendatud: Tedjeni–Sarasi liin rajatud 1996, 130 km) ühendab T-i rdt-d Iraani rdt-võrguga. Et vältida Usbekistani rdt. kasutamist, on ehitatud Türkmenabati–Atamyrati–Kerkiçi (1999, 215 km) ja Aşgabati–Daşoguzi rdt-lõik (2006, 560 km). Mnt-id on 58 600 km (2002,

suurem osa kõvakattega). T-s on 29 lennujaama (22-l kõvakatterajad, 2005), rahvusv. lennujaam on Aşgabati läh. Rohkesti on torujuhtmeid (6441 km gaasi- ja 1361 km naftajuhtmeid, 2006). Elektrienergia Iraani ja Afganistani eksportimiseks on ehitatud kõrgepingeliinid. Siseveeteed (1300 km) kulgevad Amudarja jõge ja Karakumi kanalit pidi. Kaspia mere ääres paiknev Türkmenbaşy on Kesk-Aasia suurim sadam. T-i eksport (2005. a. 4,7 mrd. \$ väärtuses) ja import (4,2 mrd. \$) on peaaegu tasakaalus. Peamised väljaveokaubad on maagaas, toornafta, naftatooted, puuvill ja tekstiilitooted, sisse tuuakse põhil. masinaid ja seadmeid ning toidukaupa. Tähtsaimad kaubanduspartnerid on Ukraina (44 % 2005. a. ekspordist; põhil. gaas), Iraan, Aserbaidžaan, USA ja Venemaa.

Ajalugu. Köpetdagi mäestiku põhjalalam on Kesk-Ida vanimaid maaviljeluskoldeid. V–III a-tuh. e. Kr. levis niisutus põllundus, arenesid käsitöö ja metallide töötlemine. 7.–8. saj. p. Kr. levis araablaste sõjakäikude tõttu islam. 9.–10. saj. hakkasid indoiraani keeli kõnelevate rahvastega asustatud aladele tungima turgi keeli rääkivad ogussid. 1157–1219 oli T. horezmšahhide riigi osa, 1219–21 vallutasid maa mongolid. 17.–19. saj. võitlesid ülemvõimu pärast T-s Buxoro (Buhhaara), Xorazm ja Iraan. 19. saj. II poolel vallutas türkmeneid alad järk-järgult Venemaa, 1882 moodustati Taga-Kaspia obl. 20. saj. algul hakati tootma naftat. 15. XII 1917 harrasid Aşgabatist võimu bolševikud, 1918 moodustati Turkestani ANSV. Juulis 1918 võimule tulnud Taga-Kaspia ajutise valitsuse kukutas 1919 alanud Punarmee pealetung. 1924 moodustati Turkmene NSV. 1920.–30. a-tel alustati suurte niisutussüsteemide rajamist ja puuvillakasvatuse laiendamist. 1950. a-tel alanud Karakumi kanali rajamine tekitas ökoloogilise kriisi. NSV Liidu lagunedes kuulutas T. end 26. X 1991 iseseisvaks (dets-s ühines SRÜ-ga). 1991 läks T. üle ladina tähestikule (a-ni 1928 kasutati araabia, 1928–40 ladina ja 1940–91 vene tähestikku). Presidendiks ja valitsusjuhiks sai 1990 Saparmyrat Nyýazow, kes kehtestas isikukultusel põhineva autokraatliku režiimi. 1999 hääletas parlament S. Nyýazowi eluaegseks presidendiks. 1995 kuulutas T. end neutraalseks riigiks, seda toetas ka ÜRO. 2000 hakati riigist välja tõrjuma VF-i kodanikke ning ametiasutustes keelati vene keele kasutamine. 2002 presidendile tehtud ebaõnnestunud atentaat andis ettekäande kõrvaldada opositsioon. 2005 kuulutas T. end SRÜ-ga assotsieerunud riigiks. Pms. gaasi ja nafta ammutamisel põhinev majandusareng tagas T-i sise- ja välispol. stabiilsuse. 21. XII 2006 S. Nyýazow suri, kujunenud võimuvaakumis määras T-i Riiklik Julgeolekukomitee presidendi kt-ks asepeaministri Gurbanguly Berdimuhamedowi, kes 11. II 2007 valiti suure ülekaaluga presidendiks. Rahvusv. vaatlejad tunnistasid valimised mittevabadeks ja ebademokraatlikeks. A-st 1992 on T. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 26. VIII 1994.

on 165 ja kahepaikseid 43 liiki. U-s on 752 KA-d (sh. 10 RP-d ja 682 metsa-KA-d) ning 2 BKA-d. UNESCO maailmapärandi nimistus on Ruwenzori mägede RP (1994), Bwindi RP (1994) ja Buganda kumite hauakambriid (Kasubis, 2001).

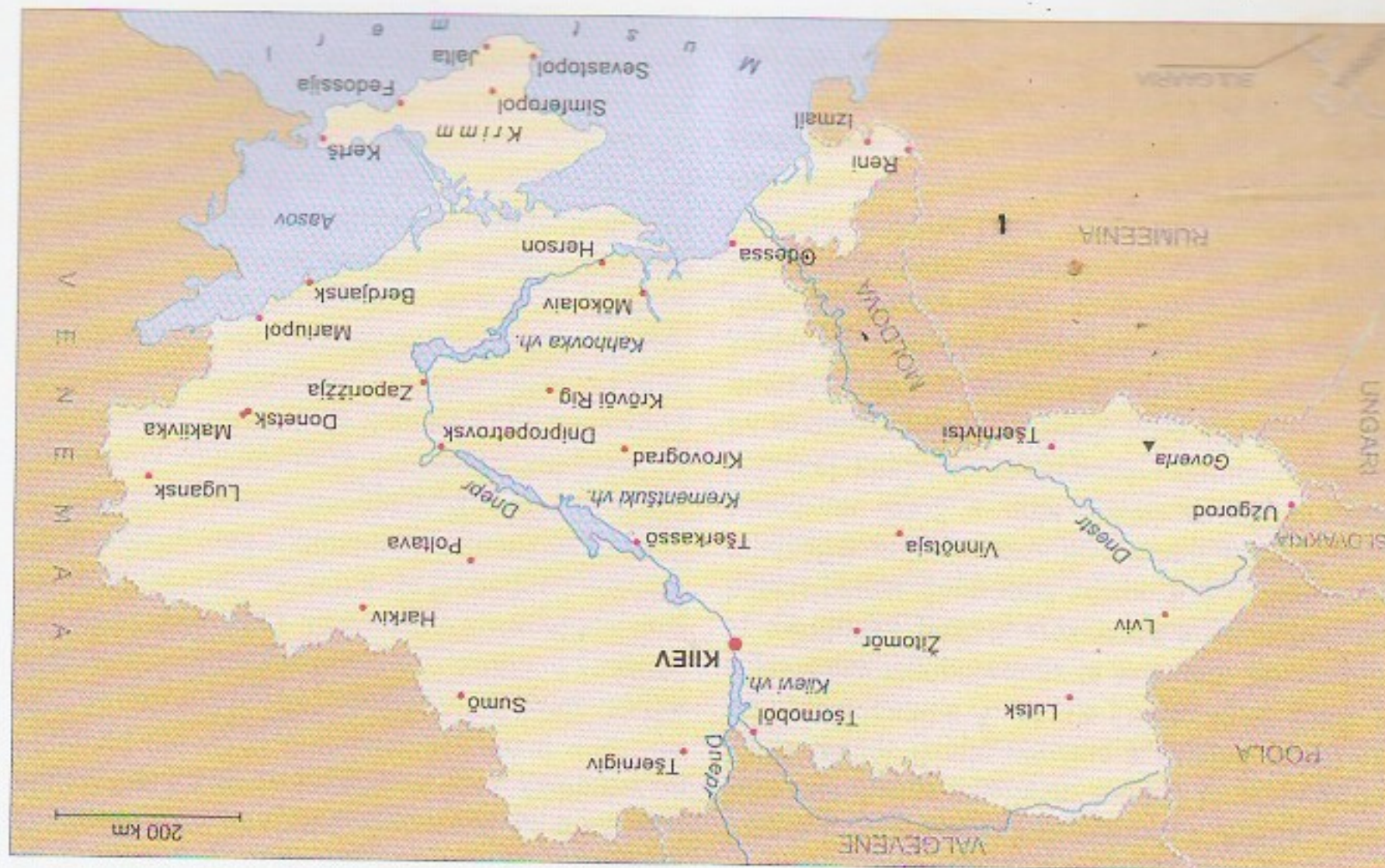
Rahvastik. U. rahvastik on etniliselt kirev (üle 40 rahvusühiku). U. 70 % on Nigeri-Kongo keeli kõnelevaid bantu rahvaid (U. kesk- ja lõunaosas), neist arvukaimad on gandad ehk lugandad (17 %), nkolet ehk ankoled (8 %), sogad ehk basogad (8 %), bakigad ehk kigad (7 %), ruandad (6 %) ja masabad ehk gisad (5 %). Üsna palju on ka Niiluse-Sahara keeli kõnelevaid rahvaid: põhja- ja idaosas elavad itesod ehk tesod (8 %), langod (6 %) ja atšolid ehk atšolid (4 %), loodeosas lugbarad (4 %). Mitteaafriklasi on u. 1 %. Keskmise asustustihedus on 118 in./km². Tihedaim on asustus Victoria järve rannikul, hõredaim kuivas kirdeosas ja Alberti Niiluse parema kalda alal. U. 1/2 rahvastikust on alla 15-aastased. U. on teinud suuri jõupingutusi AIDS-iga võideldes. A-st 2003 saavad kõik lapsed tasuta põhiharidust. 2004 oli kirjaoskajaid 70 %. Uskliktest on u. 1/3 katoliiklased, sama palju on protestante, poole vähem on muslimeid ja hõimuusulisi. Kodusõja tõttu on riigist põgenenud 1,5 mln. in.

Majandus. U. on vaene põllumaa. Põllum-s on hõivatud üle 80 % töötajast. Haritavat maad on 30,5 % terr-st (sh. 8,9 % püsikultuuride all, 2005). Tähtsaim kultuur on kohvipuu (2005. a. toodeti 158 000 t kohviube). Tehnilistest kultuuridest kasvab suhkruroogu, puuvilla- ja teepõõsast ning tubakat. Olulisimad toidutaimed on maniokk, bataat, mais, hirss, sorgo, maapähkel, kartul, aeduba ja banana. U. on maailma suurimaid jahubanaani kasvatajaid. Loomakasvatusega (veised, kitsed, lambad) tegeldakse pms. kuivemas ida- ja kirdeosas. Kalakasvatus (eriti karpkalad ja kirevahven-lased) on arenev tööstusharu (toodang 2004. a. 371 800 t). Raiutavast metsast läheb 90 % põletuspuid. U. elektrienergiatoodang ületab tarbimise (2004 vastavalt 1,89 ja 1,6 mrd. kWh, eksport 165 mln. kWh; 95 % elektrienergiast annab Owen Fallsi jõe), kuid ainult 5 %-l rahvastikust (maal alla 1 %) on võimalik elektrit tarbida. Kaevandatakse raud-, koobalti-, volframi- ja tinamaaki. Töötleva

tööstuse tähtsaimad harud on metalli-, chitusmaterjali-, väetise-, toiduaine-, tekstiili-, õmblus-, naha-, puidu- ja elektrotehnikatööstus. Rdt-d on 1244 km (2005) ja mnt-id 70 746 km (sh. 16 272 km kõvakattelist, 2003). Rahvusv. lennujaam on Entebbes. Laevaliiklus on Victoria, Alberti ja Kyoga järvel ning Alberti Niilusel. Tähtsaimad sadamad on Entebbe, Jinja ja Port Bell. 2005 veeti välja (768 mln. \$ eest) pms. kohvi, kala ja kalatooteid, teed, puuvilla ja lilli, sisse toodi (1,6 mrd. \$ eest) pms. masinaid, naftasaadusi ja teravilja. Peamine kaubanduspartner on Kenya. Kiiresti areneb turism (2005. a. 468 000 välituristi).

Ajalugu. U. põlisasukad olid arvat. pügmeeid. Bantud hakkasid U-sse tulema I a-tuh. p. Kr. 13.–14. saj. tekkinud riikidest oli mõjukaim Buganda. 1870. a-tel alustasid seal tegevust ristiusu misjonärid; protestantide ja katoliiklaste võitlus, millesse sekusid ka islamiusulised, ajendas 1888–92 ohvriterohke kodusõja. 1899. a-ks oli Suurbritannia alistanud suurema osa Bugandast. Kehtestati nn. kaudse valitsemise süsteem, mille alusel keskastme halduses oli ohtuline osa Buganda ülemkihil. 1920. a-tel tekkisid esimesed rahvusliku liikumise org-d, 1952 asutati U. Rahvuskongress. Selle lõhenemisel 1960 tekkinud U. Rahvuskongress püstitas täieliku iseseisvumise nõude. 9. X 1962 sai U. iseseisvaks ning 1963 kuulutati ta vabariigiks. Hõimudevaheline võimuvõitlus tipnes 1966. a. riigipöördega, mille tagajärjel haaras võimu peaminister Apollo Milton Opeto Obote. 1967 kehtestati üheparteisüsteem ja 1968 majanduse nn. sotsiaal. orientatsioon. 1971. a. sõjaväelise riigipöördega tuli võimule Põhja-U. islamiusulisest vähemusest pärit kindral Idi Amin Dada (hüüdnimi U. Lühimik). Tema terrorirežiimi ajal kaotas elu 100 000–300 000 in. Püüti liituda araabia maade ja Aafrika puhempoolsete valitsustega, majanduses juhtivat osa etendanud inglased ja india lased tõrjuti kõrvale. 1978 tungis U. armee Tansaania, kuid järgmisel aastal alanud Tansaania ja U. opositsioonijõududega vastupealetung lõppes I. Amin Dada kukutamise. Ajutise valitsuse moodustas paguluses loodud U. Rahvusliku Vabastamise Rinde sõjaline komisjon. 1980 sai taas presidendiks A. M. O. Obote, kuid 1985. a. sõjaväelise riigipöördega ta kukutati. Põhiseaduse toimimine peatati, erakonnad keelustati. 1986 haaras pärast riigipööret võimu Rahvusliku Vastupanuliikumise sõjalise tiiva juht Yoweri Kaguta Museveni. 2005. a. põhiseaduse muudatus lubab mingitel kindlatel tingimustel valimistel osaleda ka opositsioonierakondadel, kuid ettepanek seadustada mitmeparteilisus lükati rahvahääletusel tagasi. President sai õiguse kandideerida kolmandaks ametiajaks. 2006. a. parlamendivalimistel sai U. Rahvuslik Vastupanuliikumine 205 kohta. Opositsiooniline Dem. Muutuste Foorum (*Forum for Democratic Change*) sai 37 kohta, sest opositsioon boikottis osaliselt valimisi. Presidendivalimised võitis Y. K. Museveni. A-st 1962 on U. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 19. IX 2006. ■

Ukraina (ukr *Ukraina*), riik Euroopas Mustast merest põhja pool. Pind (4663 km) Valgevene (891 km), Venemaa (1576 km), Moldova (939 km), Rumeenia (169 km, läänes 362 km), Ungari (103 km), Slovakia (97 km) ja Poola (526 km); rannajoone pikkus 2782 km.

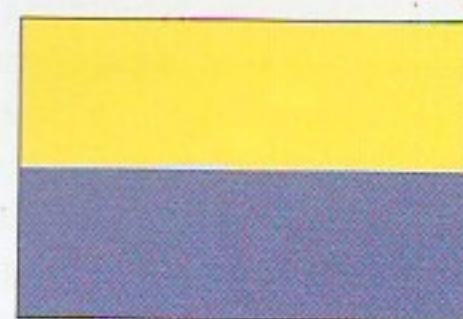
Pindala 603 700 km²
Rahvaarv 45 834 000 (2007)
Pealinn Kiiev (ukr *Kiiv*, 2 470 000,

Politiiline süsteem. U. on unitaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib 5 aastaks rahvas. Sama isik võib ametis olla kaks järjestikust

Haldusjaotus ceshinnadega 3 000 400 el. linna ja 1 autonoomne vabariik 24 oblastit, 2 keskalluvusega Riigikeel ukraina keel Rahvahülik grivna (UAH) Riigitahtised UKR, UA

Haldusüksus	Pindala	Elanike arv	Haldus-
(km ²)	(2007)	keskus	
Oblast (oblast)			
Dnipropetrovsk	31 974	3 374 400	Dnipropetrovsk
Donetsk	26 517	4 578 900	Donetsk
Harkiv	31 415	2 756 500	Harkiv
Herson	28 461	1 111 500	Herson
Hmelhõvski	20 645	1 353 300	Hmelhõvski
Ivano-Frankivsk	13 928	1 333 400	Ivano-Fran-
Kiivsk	1 728 900		Kiivsk
Kiiev	24 588	1 071 700	Kiiev
Kirovograd	26 684	2 408 300	Lugansk
Lugansk	21 831	2 484 400	Lviv
Lviv	24 598	1 196 300	Mokolaiv
Mokolaiv	33 310	2 335 400	Odessa
Odessa	28 748	1 541 900	Poltava
Poltava	20 047	1 109 800	Rivne
Rivne	23 834	1 229 400	Sumõ
Sumõ	27 180	1 824 700	Zaporizjja
Zaporizjja	29 832	1 314 300	Zitomõr
Zitomõr	12 777	1 190 200	Uzgorod
Taga-Karpaatia	13 823	1 080 600	Ternopil
Ternopil	20 034	1 327 000	Tšerkassõ
Tšerkassõ	31 865	1 177 900	Tšernivtsi
Tšernivtsi	7 359	872 900	Tšernigiv
Tšernigiv	26 513	1 676 400	Vinnõtsja
Vinnõtsja	20 144	1 003 300	Luts
Volõõnia	28 131	2 470 000	Kiiev
Kiiev	864	359 000	Sevastopol
Sevastopol	26 081	1 923 600	Simferopol
Krimm			
Autonoomne vabariik (avtonomna respublika)			
Gorlivka			
Zitomõr			
Sumõ			
Tšerkassõ			
Tšernigiv			
Herson			
Poltava			
Sevastopol			
Simferopol			
Vinnõtsja			
Makiivka			
Lugansk			
Mariupol			
Mokolaiv			
Krõvõi Rig			
Lviv			
Zaporizjja			
Donetsk			
Odessa			
Dnipropetrovsk			
Harkiv			
Kiiev			

Suurtimad linnad (el. arv, 2007)

Ukraina

ametiaega. Seadusandlik organ on 450-kohaline Ülemnõu (Verhovna Rada), mille valib 5 aastaks ühest üleriigilisest valimisringkonnast proportsionaalsuse põhimõttel rahvas. Erakondade valimiskünnis on 3 %. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Põhiseaduse kohaselt peab parlament moodustama enamuskvaliteetse ja esitama presidendile uue valitsuse moodustamiseks peaministri kandidaadi. Valitsuskabineti koostab peaminister (välis- ja kaitseministrikandidaadi esitab president) ja kinnitab parlament. Juhul kui parlament ei suuda 30 päeva jooksul enamuskvaliteetse moodustada või 60 päeva jooksul valitsuskabinetit kinnitada, on presidendil õigus parlament laiali saata. U-s on mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Regioonide Partei (Partija Regioniv), Rahvaliid Meie U. (Narodni Sojuz Naša Ukraina), Üleukrainaline Ühinenud Isamaa (Vseukraïnske Ob'ednannja Batkivština), U. Sots-dem. Partei (Ukraiïnska Social-Demokratitsina Partija) ja U. Sotsial. Partei (Sotsialistitsina Partija Ukraïni). Kõrgeim kassatsiooni- ja apellatsioonikohus on Ülemkohus, mille liikmed määrab parlament. Põhiseaduslikkuse järelevalve tegeleb Konstitutsioonikohus. Kehtib 1996. a põhiseadus (muudetud 2005). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on U. vaba riik. Korruptsioonindeksi järgi asub U. maailmas 99. kohal.

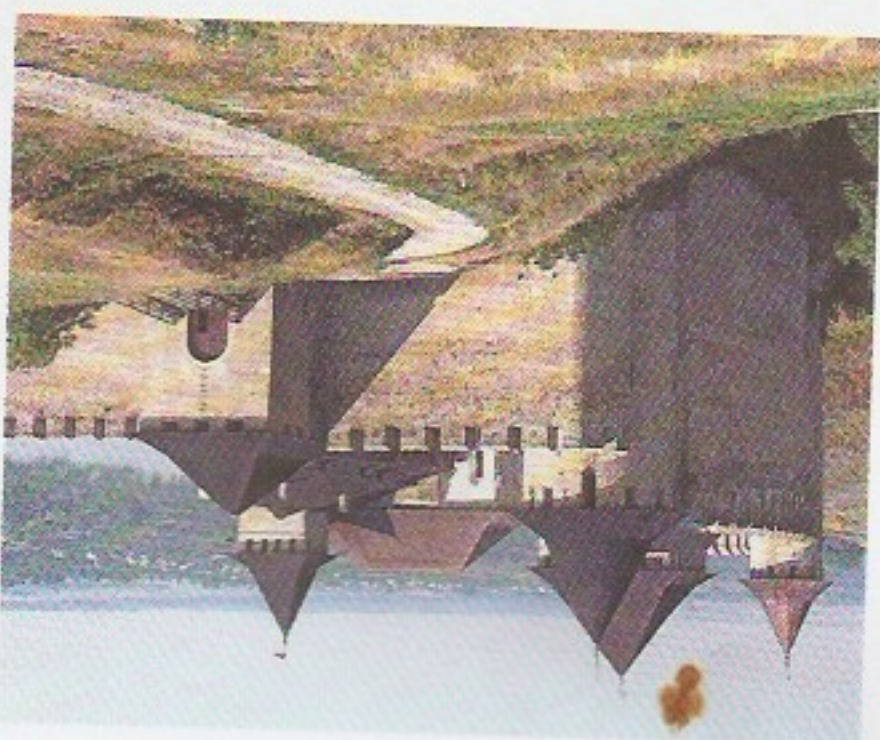
Sümbolika. U. sini-kollase lipu (1918–20 ja a-st 1992) võttis kasutusele 1848 Lvivis kogunenud rahvuslik raada, kes valis värvid Lvivi vapi järgi (kuldne lõvi sinisel väljal). Sinine tähistab tervust ja jõgesid, kollane viljavälju. Sinisel vapililbil (vapp 1918–20 ja a-st 1992) olev kollane kolmnurk pärineb Rjurikovitšite valitsejasuguvõsast. Hümn (1917–20 ja a-st 1991) „Štše ne vmerla Ukraïni“ („Veel pole surnud U.“), sõnad Pavlo Tsubõnski, viis Mõhhailo Verbõtski. Rahvuslill on harilik päevalill (*Helianthus annuus*), rahvuspuu lodjapuu (*Viburnum*).

Loodus. U. asub Ida-Euroopa lausmaa edelaosas ja põlimesa tema terr-st hõlmavad tasandikud. Riigi läänepool on ka mägiseid piirkondi (5 % terr-st):

läänes ulatub U-sse Ida-Karpaatide põhjaosa (Goverla, 2060 m), lõunas Krimmi ps-l paiknev Krimmi mäestik (Roman-Koš, 1545 m). Krimmi ps-t ühendab maismaaga Perekopi maakitsus. Maa keskmine kõrgus on 175 m. Maastik on valdavalt tasane, kuid mitmekesine. Lauskaalal on mitu orgudega liigestunud kõrgustikku: Volõõnia (288 m), Podoolia (Kamula, 471 m), Dnepri (322 m), Donetsi (367 m) ja Aasovi kõrgustik (324 m). Kirdes ulatub U. piirsesse Kesk-Vene kõrgustik. Põhjapoolseim madalik on Polissja (150–200 m), sellest lõunas laiub Dnepri madalik (50–160 m). Lõuna-U-t hõlmava Musta mere madalikuga liituvad P-Krimmi tasan-dikualad. Polissjas paiknevad Prõpjati sood, mida läbivad jõeorad. Krimmi lõunarannik on mägine, kuid Musta ja Aasovi mere madalail rannikuil on palju kitsaid liivaseid maasäari (suurim on Aasovi meres Krimmi ranniku läh. asuv keskm. 8 km laiune ja 120 km pikkune Arabati sääär). Maavara-dest leidub kivist (Donetsi ja Lvivi-Volõni söe-bassein), pruunsüsi, naftat, maagaasi, põlevkivi, turvast, raua- (Krõvõi Rig) ja mangaapimaaki, kinaveri, nikli-, titaani- ja haruldaste värviliste metallide maaki, kaali- ja kivisoola, kaoliini, grafiiti jmt. Valdav on parasvöötne mandriline kliima, Krimmi lõunaranniku kliima on vahe-mereline. Kliima muutub loodest kagusse järjest mandrilisemaks: suureneb keskmiste suve- ja talvet^o-de vahe ning vähenevad sademehulk ja õhuniiskus. Keskmine t^o on jaan-s madalaim Kirde-U-s (–8 °C) ja kõrgeim L-Krimmis (4 °C), juulis on põhjas ja loodes keskmine t^o 18–19 °C, kagus 23–24 °C. Lumikate püsib kirdes kuni 100, lõunas ja edelas 30–45 päeva. Sajab loo-des 600–700, kagus 250–300, Krimmi mä-gedes 1000–1200 ja Karpaatides 1200–1600 mm/a. Sademed jaotuvad aasta vältel väga eba-ühtlaselt: soojal ajal (eriti juunis-juulis) sajab 2–3 korda rohkem kui külmal ajal. Lõuna-U. stepialad on põuased. Jõed kuuluvad valdavalt Musta ja Aasovi mere vesikonda. Tähtsaim jõgi on Dnepr, mis jaotab maa Vasakkalda- ja Paremkalda-U-ks. Jõed on olulised veega varustajad ning neile on rajatud kanaleid (P-Krimmi ja Kahhovka kanal). Paljud suured jõed (Dnepr, Doonau, Dnestr, Prõpjat, Donets ja L-Bug) on laevatatavad. Kõigil suurtel jõgedel on paise ja hüdroelektrijaama. Looduslikke järvi on U-s vähe, nad on väikesed ja paiknevad enamasti jõe-orgudes. Musta mere rannikumadalikul ja Krimmi ps-l leidub väikesi soolajärvi ning Musta mere ääres jõgede suubumiskohtades soolaseid limaa-ne. U. suurimad looduslikud veekogud ongi Mus-ta mere limaanid – Dnestri (360 km²) ja Molotšna (170 km²) limaan. Dneprit paisutades on rajatud suuri veehoidlaid: Kiievi (922 km²), Kanivi (675 km²), Kremētšuki (2252 km²), Dniprodzeržinski (567 km²), Dnepri (410 km²) ja Kahhovka vh. (2155 km²). U. 3 % U. terr-st moodustavad märg-alad, enamik neid paikneb põhjapoolsetes jõeorgudes ning Dnepri, Doonau jmt. jõe alamjooksul.

U. tasandikualal eristatakse kolme taimkattetüüpi: dnt (põhjust lõunasse) Polissja segametsa- ja soovöönd, metsastepivöönd ja stepivöönd. Põhjaosa segametsavööndi karmar-leetumuldadel kasvavad valdavalt männi- ja segametsad (sh. tamme-männimetsad). Metsastepivööndis vahelduvad met-sa hallmuldadel kasvavad valgepöögi-tamme-, tamme- ja tamme-vahtra-pärmametsad metsatuealadega. Stepialal on must- ja metsastepi must-mullad. Looduslik stepitaimekate on säilinud ko-hati ainult kaitsealadel. Mets katab 16 % U. alast (2005). Krimmi lõunarannikul on igihaljast metsa, Krimmi mägedes ja Karpaatides kasvab kuni 400 m kõrgusel lehtmets ning 700–1500 m kõrgusel segamets, kõrgemal on alpinid. Suurimad met-samassiivid paiknevad Lääne-U-s Karpaatides. U-s elab 108 liiki imetajaid. Suuriskjalised lüves, hunt ja karu elavad pms. Karpaatides. 18 imetaja-liiki, sh. harilik piisammutt, hallsuslik, bukovina-pimerott, harilik pimeroit ja endemne liiva-pi-meroit, on ohustatud. Linde on 350, roomajaid 21 (sh. euroopa sookilpkonn, mitmevärviline sibalik, rohesisalik, veenaslik, stepirästik) ja kahepai-k-seid 17 liiki (sh. tähtniksalamander, alpi vesilik, kollakõht- ja punakõht-unk). Palju on riiklikke ja kohalikke kaitsealasid (kokku 5199), sh. 1921 ko-haliku loodusmälestist ja 9 RP-d (nt. Karpaatide RP, 503 km², asut. 1980), peale nende on 6 BK-A-d. Olulisimad keskkonnaprobleemid on joogivee vähesus, veeerostus, õhusaaste, metsarais ning Tšornobõli teja-tuunakatastroofist (1986) tulene-nud radioaktiivse reostuse (suurim maa kirdeosas). Ranniku reostatuse tõttu on Musta ja Aasovi mere rannikul mitu randa suletud. Krievi Sofia kated-raal ja Peiserski suurtööd (1990, 2005), Lvivi vanalinn (1998) ning Struve meridiaanikaar (2005) on UNESCO maailmapärandi nimistuses.

Rahvastik. U. põhirahvus on ukrainlased (78 %), peale nende elab seal venelasi (17 % pms. idaosas ja suurilmades), valgevenelasi (0,6 %), moldov-lasi (0,5 %), bulgaarlasi (0,4 %), krimmitatarlasi (0,3 %), rumeenlasi (0,3 %), ungarlasi (0,3 %), poolakaid (0,3 %), juute (0,2 %), kreeklasi, sakslasi jt. rahvaid (2001. a. rahvaloenduse andmeid elab U-s üle 130 rahvuse). Rumeenlased ja moldov-lased elavad pms. Tšernivtsi obl-s. Karpaatides elab omapärase kultuuriga ukrainlaste etniline rühm butsuulid, Karpaatide jalamil on ukrainlastele lähedane rahvas russtimid. Eestlasi on U-s u. 3000. Valdav osa rahvastikust on õiguskitsikud, nad on jagunenud mitme õigusu patiarhaadi vahel. Suu-ritm on Krievi Patiarhaadi U. õigusu Kiriik (19 % rahvastikust, 2004), järgnevad Moskva Patiarhaadi U. õigusu Kiriik (9 %) ja U. Autoketaalne Õige-usu Kiriik (1,7 %); 16 % õiguskitsik ei kuulu ühtegi patiarhaati. Lääneosas elab katoliiklasi (1,7 %) ja uniatac, vähesel määral on ka luterlasi, muslimeid ja judaiste. 2004 kuuluti haridusele SKT-st 4,5 %. Kirjaooskajaid on 99,7 % (2005). Ametlikult on 67,5 % rahvastikust nimetanud oma emakeeleks u. keele ning 29,6 % vene keele (rää-gitakse enamasti Ida- ja Lõuna-U-s). Palju inimesi

Tšernivtsi oblasti asuv Hotõni linn (13.–14. saj.)

räägib nn. suvziikut (mitteametlik vene ja u. sega-keel) ning enamik inimesi saab aru nii u. kui ka vene keelest. Paljud ukrainlased kasutavad igapäe-va kõnes sagedamini vene keelt. Krievis on kõne-keel põhil. vene keel, maapiirkonnad on enamasti u-keelsed. Endistel Poola, Ungari ja Rumeenia aladel räägitiakse vastavalt poola, ungari ja rumee-nia keelt. Valitsus järgib keeleseadust ja nõuab koolides, valitsusasutustes ja meedias u. keele kasutamist. Krimmi Autonoomse Vabariigi põhi-seadus tagab kõikjal avalikus sektoris vene keele kui enamikku Krimmi elanike (77 %) emakeele kasutamise (see kehtib ka Luganski, Donetsk jmt. Krimmi elanikest) on tagatud ka u. seaduste ja Euroopa piirkondlike ja vähemustrahvuste keelte hartaga. Keskmise asustustihedus on 76 in./km². Tihedaim on asustus Ida- ja Kagu-U-s (Donetski ja Dnipropetrovski obl-s, seal elab kokku üle 1/3 U. linnaelanikest) ning hõredaim Polissjas, Karpaatides ja Hersoni obl-s. Ule poole maarahvastikust elab suures küla (1000–1500 el.), enamik neist on hõivatud põllum-s. Maarahvastiku tihedus on suurim soodsa kliima ja viljakate muldade laias laast ida-suunalises metsastepivööndis. Iive on viimastel aastakümnetel pidevalt vähenenud ning on alates 1992. a-st olnud negatiivne (1992–2006. a. –0,6 %), ühe naise kohta sümib keskm. 1,17 last (maailma väiksemaid sündimusi). 1990. a-il muu-tus madalate paljade ja suure tööpuuduse tõttu massiliselt tööjõu väljaränne. ÜRO hinnangul

Amandus Adamovi pildid (1992–2006. a. Sevasiopoli suurtööd, Krievi Dnepri suurtööd, Krievi Dnepri suurtööd)

on tegelik tööpuudus 9 % — kolm korda suurem ametlikust näitajast. Viimaseil aastail on rändeiive olnud negatiivne (–4,3 %). Erinevate hinnangute järgi töötab praegu välismaal 2–3 mln. ukrainlast (enamik illegaalselt). Töötatakse pms. ehituses, teeninduses, kodumajapidamistes ja põllum-s. Välisesinduste andmeil töötab u. 1 mln. U. kodanikke Venemaal, 300 000 Poolas, 200 000 Tšehhis, 150 000 Portugalis, 100 000 Hispaanias, 35 000 Türgis ja 20 000 USA-s. Palju ukrainlasi on asunud alaliselt välisriikidesse elama, kõige rohkem välisukrainlasi elab Venemaal (2 860 000 in., 2002). U. 2 mln. etnilist ukrainlast elab P-Am-s, neist üle poole Kanadas. 2003 kulutati U-s tervishoiule 5,7 % SKT-st, seal oli 143 202 arsti ja 451 000 haiglat kohta. U-s on arvuliselt Euroopa riikidest kõige rohkem HIV-kandjaid ja AIDS-ihaiged.

Majandus. NSV Liidus oli U. suur tööstus- ja põllum-piirkond. Pärast iseseisvumist (1991) laskis valitsus enamiku hindu vabaks ning algatas erastamise, kuid valitsusesiseste vastuolude tõttu kulgesid reformid vaevaliselt ning majandust tabas langus. 1990. a-te I poolel oli U-s hüperinflatsioon. 1999. a. SKT moodustas 1991. a. SKT-st ainult 40 %. 2000 algas majanduses tõus, mis saavutas haripunkti 2004 (SKT kasv 12 %, s. o. Euroopa suurim). Majanduskasvu tagas eelkõige tööstustoodangu suurenemine (1999–2004 oli kasv 87 %), mida soodustasid suur sisemaine nõudlus, tarbijate ja investorite tugevnev usk U. tulevikku ning teraseekspordi suurenemine (Hinnasse). 2005. a. majanduskasv pidurdus (SKT kasv 2,6 %), seda põhjustasid maailmajanduse üldine langus, valuutavahetuskursi rüümus, lõtv rahapoliitika ja suurenevad maksud. Majandusreformid ning EL-iga lõimumine pole kulgenud soovitud kiirusega. Struktuurireformid ja maa erastamine on endiselt takerdunud. U. tähtsaim majandusharu on tööstus, mis annab SKT-st üle 1/3. Peamised tööstusharud on söetööstus, elektrienergeetikatööstus, must ja värviline metallurgia (toodetakse alumiiniumi, tsinki ja niklit), masinate ja transpordivahendite tootmine, keemia- (väetised, plast, tehiskiud, happed, sooda, lakk jms.) ning toiduainetööstus (suhkrutootmine). 2006 oli tööstustoodangu kasvutempo

6,3 %. Energiamaajandus põhineb kivisöel, naftal, maagaasil ja tuumaenergial. Kivisöevaru (Donbassis) oli 2003. a. 34,154 mrd. t (sh. antratsiiti 16, 274 ja ligniiti 17, 879 mrd. t). 2004 toodeti sütt 80,5 mln. t (sh. 1/3 ligniiti; maailmas 11. koht). Naftavaru oli 2004. a. 53,8 mln. t, naftat toodeti 4,26 mln. t ja tarbiti 18,4 mln. t (imporditi 22,1 mln. t ja eksporditi 0,4 mln. t). Maagaasi varu oli 2004. a. 1,12 triljonit m³, gaasi toodeti 19,2 mrd. m³ ja tarbiti 86,4 mrd. m³ (eksporditi 3,9 mrd. m³ ja imporditi 67,2 mrd. m³). 2004 tootis U. 177,3 mrd. kWh ja tarbis 159 mrd. kWh elektrienergiat, selle eksport (12 mrd. kWh) ületas tugevasti impordi (6 mrd. kWh). 40 % elektrienergiast annavad soojuselektrijaamad, 48 % tuumaelektrijaamad ja 12 % hüdroelektrijaamad (2003). Suurimad hüdroelektrijaamad asuvad Dnepril. Riigis on ka mitu tuumaelektrijaama (2007 oli 15 reaktorit), tuumaenergeetikale andis tagasilöögi Tšornobõli tuumakatastroof (1986), mis saastas u. 80 % riigi territooriumi. Krõvõi Rõgis on rauamaagi varu u. 30 mrd. t ja aastaks kaevandatakse 62,5 mln. t rauamaaki (2003). Musta metallurgia tööstusel põhineb metalli- ja masinatööstus (annab üle viiendiku riigi tööstuse kogutoodangust), toodetakse terast, tööstus- ja kaevandus- ning metallurgiaseadmeid, mootorvedureid, kaubavaguneid, busse, veo- ja sõiduaautosid, mootorrattaid, lennakeid, tööpinke, mootoreid, traktoreid, kombiine jt. põllumasinaid. Põllum-s on põhilised teravilja ja tehniliste kultuuride viljelemine ning loomakasvatus. Põhilised põllum-saadused on teravili (nisu, teramais, riis, oder, hirss, tatar), suhkrupeet, päevalilleseemned, köögiviljad, loomaliha ja piim. Teravilja kasvab mustmullavööndis, köögivilja suurlinnade läh. ja tööstuspiirkondades ning viinamarja Krimmis, Taga-Karpatias ja Musta mere äärses obl-tes. Karpaatides varutakse puhta. Sisevetest ja Mustast merest püütakse kala. U-s on 499 lennujaama (neist 193 kõvakattelistel radadega) ning 10 kop-teriväljakut (2006). Rahvusv. lennujaamad on Kiievis, Zaporõžjas, Tšernivtsis, Krõvõi Rõgis, Mõkolaivis, Ivano-Frankivskis, Odessas ja Harkivis. Gaasijuhtmeid on 19 951 km, naftajuhtmeid 4514 km ning rafineeritud nafta juhtmeid 4211 km (2006). Rõit-d on 22 473 km ning mnt-id 169 447 km, millest ainult ligi 4675 km ei ole kõvakattelised (2004). Siseveeteed (pms. Dnepril) on 2253 km. (2006). U. laevastikku kuulub 202 laeva (kokku 782 456 brt), peamised sadamad on Feodosijas, Kertšis, Hersonis, Mariupolis, Mõkolaivis ja Odessas, olulised on Musta mere äärsed Reni ja Južne terminal. 2005 oli väljavedu (38,22 mrd. \$ eest) sisseveoga (37,18 mrd. \$ eest) enam-vähem tasakaalus. Välja veetakse värvilisi ja musti metalle, kütust, naftatooteid, kemikaale, masinaid ja transpordiseadmeid ning toidukau-pu, sisse tuuakse energiakandjaid, masinaid ja seadmeid ning kemikaale. Tähtsaim väliskau-banduspartner on Venemaa. Eestisse toodi 2005 U-st kaupu 1,15 mrd. kr. eest ning Eestist viidi sinna kaupu 1,33 mrd. kr. eest. Eesti ettevõtted on

lased osalesid 1903. a. L-Venemaa üldstreigis ja 1905. –07. a. rev-s (Sevastopolis, Kiievis ja Donets-
is puhkes ülestõus). Pärast 1917. a. Veebruarirevi
U. iseseisvusliikumine tugevnes. Kiievis moodus-
ni 17. III 1917 Keskraada, see kuulutas 20. XI
1917 U. rahvavabariigiks ja valis oma esimeheks
Mihailo Gruševski. Vastukaaluks kuulutas I üle-
maailmaline nõuk. kongress 25. dets. Harkivis U.
nõuk. vabariigiks. Riik lõhenes iseseisvuslaste ja
bolševike toetajate vahel. 1918 okupeerisid U.
Saksa ja Austria väed ning saatsid Keskraada laiali;
U. hetmaniks määrati Pavlo Skoropadski. Nov.
1918 kuulutati Austria kubernerit toetusel Lvivis
välja Lääne-U. RV. 22. I 1919 sõlmiti Ida- ja Lää-
ne-U. unioon, samal päeval vallutas Punaarmee
Kiievi. Dets. 1918 asut. U. Direktoorium taandus
Simon Petljura juhtimisel Vinnõtsjasse. 14. III 1919
moodustati Kiievis U. NSV. Kevadsuvel 1919 hõi-
vas enamiku U-st Anton Denikini valgete armee.
1920, pärast Poolasse tunginud Punaarmee purus-
tamist, tungisid U-sse Poola väed; 18. III 1921
sõlmisid Poola ja Vene SFNV Riia rahu (Lääne-
U. ja Poolale). 30. XII 1922 ühendati U. koos
Vene SFNV, Valgevene NSV ja Taga-Kaukaasia
SFNV-ga liitriigiks – NSV Liiduks. U. pealinnaks
sai Harkiv (Kiiev on pealinn a-st 1934). U. võttis
omaks uue majanduspoliitika, toimus ukrainastu-
mine (eelistati u. keelt, arendati rahvusteadusi).
1928 seiskas Jossif Stalin selle protsessi, vene keel
mündeti teiseks riigikeeleks, U. rahvuslaste üle
algasid pol. protsessid, 1930. a-il süüdistati U. KP
juhte natsionalismis ja nad hukati. Põllum-
e sundkollektiviseerimisega tekitatud näljahäda (eriti
1932–33) nõudis ligikaudu 6 mln. ohvrit. Sept.
1939 okupeeris NSV Liit Poolale kuulunud Lääne-
U. ja see liideti U. NSV-ga. 1940 liideti U. NSV-ga
P-Bukoviina ja osa Bessaraabiast. II maailmasõja
ajal okupeeris suurema osa U-st Saksamaa, osa
okupeeris Rumeenia. Sakslastevastases partisaani-
sõjas osalesid nii Nõuk. administratsiooni moodus-
tatud kui ka rahvuslaste (U. ülestõusnute armee)
üksused. Rahvuslased jätkasid pärast sõda pms.
Lääne-U-s aktiivset Nõuk.-vastast relvavõitlust. U.
sõjakaotused olid suured (hukkus u. 5 mln. in.),
kuid sõja tulemusena U. terr. laienes: NSV Liidu

ja Tšehhoslovakkia 29. VI 1945 lepinguga ühen-
dati U. NSV-ga Taga-Karpaadi-U. U. NSV on ÜRO
asutajaliige, ta osales ka 1946 Pariisi rahukonve-
rentsil. 19. II 1954 ühendati U-ga Krimmi obl.
1989 asutati U. Rahvarinne ning 1990 võeti vastu
iseseisvusdeklaratsioon. 24. VIII 1991 kuulutas U.
end iseseisvaks, tegelik iseseisvus saavutati pärast
NSV Liidu lagunemist (dets. 1991). U. on ka
SRÜ asutajaliikmeid, kuid ta pole ratifitseerinud
SRÜ põhikirja. Esimestel presidendivalimistel
(1991) valiti presidendiks Leonid Kravtšuk, kes
astus 1994 majandusreformide takerdumise tõttu
tagasi. Uueks presidendiks sai erakorraliste vali-
mistega tollane peaminister Leonid Kutšma, kes
1999 valiti ka tagasi. 2004. a. presidendivalimistel
võitis Viktor Janukovitš, kuid valimisvõltsingute
tõttu puhkenud rahvarahutused (nn. oranž revolutsioon)
sundisid U. Ülemkohut valimistulemusi
tühistama ning välja kuulutama uue vooru, milles
osutus võitjaks Viktor Juštšenko (asus presidendia-
metisse 2005). 2006. a. parlamendivalimistel sai
enim kohti (186) Regioonide Partei, Julia Tõmo-
šenko Valimisliit (*Blok Julii Tõmošenko*) sai 129
ja presidendi Valimisliit Meie U. (*Blok Naša
Ukraina*) 81 kohta. Pikkade libirääkimiste tulemu-
sena sai peaministriks Regioonide Partei kandidaat
Viktor Janukovitš. U. ja Venemaa suhteid on
pingestanud Krimmi Autonoomse Vabariigi eral-
dumistaotlused, Musta mere laevastiku jagamine
(1997 saavutati kokkulepe, mille kohaselt jäi U-le
18 % laevastikust ja Venemaa sai Sevastopoli
sadama 20 aastaks rendile), merepiiri probleemid
ning 2005–06 Venemaa energiakandjate tran-
siidi ja hinna pärast tekkinud majanduspol. konf-
likt. A-st 1945 on U. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 4. I 1992.
19. saj. tekkisid Krimmis esimesed eestlaste asun-
dused (Beregovoje, Pervomaiskoje, Krasnodarka
jmt.). Aleksandrovka keskkoolis (Krasnodarkas)
õpetatakse eesti keelt. 1994 asutati Kiievis U. Ees-
ti Selts ja 1997 Krimmi Eestlaste Kultuuriselts.

Relvajõud. U. relvajõud (*Zbroini sölõ Ukrai-
nõ*) komplekteeritakse üldise sõjaväekohus-
tuse alusel ja vahatahtlikest ajateenistuse pikkus
on 18 kuni 24 kuud. Kõrgem ülemjuhataja on
president, kaitseväge ülemjuhataja kaudu juhib
relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relva-
jõud koosnevad maa- ja mereväest ning õhu-
ja õhukaitsejõududest. Siseministeeriumi allu-
vuses on poolsõjaväelised org-d – sisejulge-
olekuväed, piirivalve (sh. merepiirivalve) ja
rannikukaitse, eriolukordade ministeeriumile
allub tsiviilkaitse. 1991. a-st on vähendatud nii
relvajõudude isikkoosseisu kui ka relvastust,
1996 loobus U. tuumarelvast. 2004 liitus U.
NATO partnerluse individuaalse tegevuskavaga
(IPAP), 2005 alustas ta dialoogi NATO-ga
liitumiseks. 2006 osalesid U. üksused rahvusv.
operatsioonil Iraagis, Liibanonis (UNIFIL), Li-
büas (UNMIL), Moldovas ja Serbias (KFOR).
U. terr-l paiknevad Venemaa üksused (Musta
mere laevastik).

ungarlasi"), sõnad Ferenc Kőlcsey, viis Ferenc Erkel. Rahvuslill on tulip (*Tulipa*), rahvuslind suurtrapp (*Otis tarda*).

Loodus. U. hõlmab enamiku Kesk-Doonau madaliku põhjaosast, 84 % alast on madalam kui 200 m, 14 % asub 200–400 m kõrgusel ja 2 % on kõrgem kui 400 m. Maa lääneosas ulatuvad Alpid, põhja- ja idaosas Karpaatide eelmäed. Keskosa põhjast lõunasse läbiv Doonau jaotab tasandiku kaheks. Doonau idas paikneb kohati laudasane Alföld (Tisza orus U. madalaim koht, 78 m ü. m.), selle kirdeosas veidi kõrgem, liiva ja liisiga kattunud Nyírségi tasandik ning sellest läänes Tisza ääres kunagine suur rohtla Hortobágy'i pusta. Alföldist põhjas asuva, pms. lahjakivist koosneva karstunud Põhja-U. Kesk-mäestiku on jõeorud liigestanud mäemassiivideks (Mitra massiivil U. kõrgeim tipp Kékes, 1014 m). Maa lääneosa on kõrgem ja pinnamood vahelduvam. Enamiku paremkalda alast hõlmab liisiga kattunud künklik tasandik Dunántúl, seda läbib kirde–edela-suunaline lavajate massiividega Kesk-U. mäestik (Bakony'i mäed, Vértes, Pilis). Edelaosas paikneb eraldi Mecseki mäemassiiv, kirdeosas Väike-Alföldi (Kisalföldi) madalik. Valitseb sooja suve, mõõduka talve ning suisa ja pika sügisega mandriline paraskliima. Keskmise t° on juulis 20–22, jaan-s –2 kuni –4 °C, sajab 450–900 mm/a. Lääne-U. kuulub Doonau (U-s 270 km, põhjapiiril 140 km), Ida-U. tema vasakpoolse lisajõe Tisza (U-s 598 km) jõgikonda. Maa lääneosas asub Kesk-Euroopa

suurim järv Balaton (598 km², süg. kuni 11 m), mida Doonau ühendab kanaliseeritud Sió jõgi. Loodepiiril paikneb Fertő (Neusiedli) järv (U-s 82 km²). Üldse on U-s u. 1000 järve. Madalikel valdab mustmuld, kuid leidub ka sooldunud, soostunud ja liivmuldi. Kõrgendikel on ülekaalus metsapruunmuld. Kunagi kattis enamikku U-i ala, eriti selle lääneosa, mets, madalikke hõlmas pms. metsastepp ja stepp (pusta), nüüd on metsa all ainult 4 % terr-st. Tähtsaimad loodusvarad on pruunsüsi, boksiit, uraanimaak ning kuumaja mineraalveeallikad. Võrdlemisi suurt tähelepanu on pööratud keskkonnakaitsele. Asendi tõttu leidub U-s mitme biogeograafilise regiooni liike. Seal elab 83 liiki imetajaid, kiskjalistest on 10 liiki kärplasi, metskass, rebane, saakal ja vöörligina kährikkoer. Suurkiskjaid ei ole (tehakse ilvese taasisustamise katseid). 10 imetajaliiki on ohustatud, sh. mägi-pimerott ja hallsuslik. Linde on 399 liiki, neist 12, sh. puna-harksaba, stepi-tuuletallaja ja suurtrapp, on ohustatud. Roomajaid on 15 liiki (nt. euroopa sookilpkonn, rohesisalik, harilik müürisisalik, eskulaubi rominastik, nokisrästik) ja kahepaikseid 16 liiki (nt. itaalia harivesilik, alpi vesilik, harilik lehekonn, välekonn, järvekonn). Kaitsealasid on U-s 236, sh. 10 RP-d. U. esimene rahvuspark on pusta kaitseks 1973 asut. Hortobágy'i RP (805 km²). Aggteleki RP (199 km²) hõlmab Euroopa suurimaid karstikoobastikke. Mitmel kaitsealal säilitatakse vanapäraseid kultuurtaimesorte ja koduloomatõuge. Riigis on 26 rahvusv. tähtsusega märgala (nt. Körösi-Marosi RP, asut. 1997) ja 5 BKA-d. U-s asub Kesk- ja Ida-Euroopa Keskkonnakeskus (REC) rahastab 15 maal ühisk. looduskaitset.

Rahvastik. U-s elab keskm. 108 in./km². Üle poole (66 %) rahvastikust elab linnades. Pealinna osatähtsus on linnarahvastikus suur. Riigis on 169 linna ja u. 2900 küla, maa-asustus on võrdlemisi ühtlane. Ungarlased ehk madjarid (omanimetus *magyarok*, 84 % rahvastikust) kuuluvad soomeugri rahvaste hulka. U. ja eesti keeles on u. 200 sarnasetüvelist sõna (nt. *ad* 'andma', *él* 'elama', *kéz* 'käsi', *eme* 'ema'). Ungarlasi on kõige enam mõjutanud turgi, slaavi ja germaani rahvad. Nii väljarände kui ka ulatuslike alade (Transilvaania, Slavoonia jt.) naabermaadele loovutamise tõttu elab palju ungarlasi välismaal (u. 5 mln., sh. u. 2 mln. Rumeenias, 730 000 USA-s ning 580 000 Tšehhis ja Slovakkias). Rahvusvähemustel (pms. piirialadel elavad sakslased, horvaadid, rumeenlased, serblased ja slovakiid) on õigus kultuurautonoomiale ja emakeelsele haridusele. Enamik kunagisest suurest juudi kogukonnast on välja rännanud. Suurim vähemusrahvus on tavapärase eluviisiga mustlased (143 000), kes moodustavad U. rahvastiku vaeseima, väikseima kirjaoskusega ja vähim lõimunud osa. Mustlased tegelevad pms. metallkäsitöö, kauplemise (sh. hobuseparistamise), ennustamise ja musitseerimisega. 1980. a-teni püüti mustlasi assimileerida, sealtpeale arendatakse nende omakultuuri ja haridust.

Ungari

70 050 km kõvakattega, 2005). Rdt-d on 7937 km (sellest 2628 km elektrid-d). Enamik liiklusteid läheb kiirtena pealinnast. Budapestis on metroo. Veeteid on 1622 km, olulised laevatatavad siseveed on Doonau ja Tisza jõgi ning Balatoni järv, tähtsamad sadamad on Budapest ja Dunaújváros. Lennujaama on 46, neist 20 kõvakattelist radadega. Rahvusv. lennujaam asub Budapestis (Ferihegy). U-s on 4397 km gaasi-, 990 km nafta- ja 335 km naftasaaduste juhtmeid (2006). Kaupu veetakse sisse mõnevõrra rohkem kui välja (2006 vastavalt 68,75 ja 67,99 mrd. \$ eest). Välja veetakse masinaid ja seadmeid (61,1 %, 2003), muid tööstuskaupu (28,7 %), toiduaineid (6,5 %) ja tooret (2 %) ning kütust. Sisse tuuakse masinaid ja seadmeid (51,6 %), muid tööstuskaupu (35,7 %), kütust ja elektrienergiat (7,7 %), toiduaineid (3,1 %) ja tooret (2 %). 2005 külastas U-t 10,05 mln. turisti, turismitulu saadi 4,27 mrd. \$ (5 % SKT-st). Eesti saab U-sse (2005 kokku 2,18 mrd. kr. eest) pms. masinaid ja seadmeid, metalle, riidet ja toiduaineid (sh. kala- ja lihatooteid) ning ostab U-st (kokku 1,38 mrd. kr. eest) masinaid (sh. sõidukeid), toiduaineid, jooke, keemiatooted ja ravimeid.

Ajalugu. U. vanimast asulakohast Vértesszőlőst (Budapestist loodes) on avastatud varase inimlase luid ja tulekasutamise jälgi (400 000–500 000 aastat tagasi). Bükki mäestikust on leitud neandertallase luustiku jäänuseid ja nendega koos Mouster' kultuuri esemeid. VI a-tuh. e. Kr. levis Balkanilt Lõuna-U-sse viljelusmajandus (Körösi maaditud keraamika kultuur). V a-tuh. e. Kr. kujunes idas Tisza kultuur, läänes Lengyeli kultuur, hakati kasutama vaskesemeid. Badeni kultuuri (a. 3400–2500 e. Kr.) Budakalászi kalmistust (üle 430 ha) on leitud Euroopa vanim varikrimodel. Pronksi- ja rauaajal tuli U-sse illüürlasi, kimmerlasi ja sküüte. Jeesuse Kristuse sünni paika vallutas U. ala Rooma riik. 20 p. Kr. rajati Aquincum, mis 107 sai *Pannonia inferiori* prov-i pealinnaks. Pärast Rooma riigi lagunemist tungisid U. alale rändrahvad. 5. saj. oli seal Attila juhitud hunnide keskus; pärast hunnide riigi lagunemist (454) valitsesid seal 4.–5. saj. gepiidid ja 6. saj. II poolest kuni 9. saj-ni avaarid

(nende ajal tuli U-sse rohkesti slaavlast). Ungarlaste esivanemad elasid I a-tuh. I poolel Kama ja Oka jõe alamjooksu piirkonnas. 700.–750. a. paiku rändas suurem osa nendest lõuna poole Doni ja Musta mere põhjaranniku äärsetesse stepidesse, kus nad olid tihedas kokkupuutes Iraani keeli kõnelevate alaanide ning bulgaaride, kasaa-ride, petšeneegide jt. turgi rahvastega. 9. saj. keskpaiku hakkasid nad petšeneegide survele liikuma lääne poole, ületasid arvat. 895 või 896 vürst Árpád [889–907] juhtimisel Karpaadid ja jõudsid Kesk-Doonau madalikule, mille valisid oma asualaks. Seal segunesid nad varasema avaari, gepiidi, slaavi jm. päritolu rahvastikuga. Kuna ungarlased olid pms. rändkarjakasvatajad, korraldasid nad laastavaid rüüsteretki Kesk- ja Lääne-Euroopasse; mõned neist ulatusid P-Itaalia, Flandria ja Hispaaniani. 955 said ungarlased Lechi lahingus Saksa kun-a Otto I rüütliväelt lüüa, see lõpetas rüüsteretked. Ajapikku muutusid ungarlased üha enam puikseteks maaviljelejateks ja neil tekkisid feodaalsuhted. István I Püha (997–1001 vürst, 1001–38 kuningas) võitis 1000. aasta paiku vastu kat. usu. Moodustati iseseisev 10 piiskopkonnast koosnev kirikuorg., mille keskuseks oli Esztergomi peapiiskopkond. Riik jagati haldusüksusteks ehk komitaatideks. Kun. Géza II [1141–62] soodustas sakslaste asumist U-sse. Magnaatide survele püüas kun. András II [1205–35] 1222 kuldbullaga kuningavõimu. 1241–42 rüüstas U-t mongoli-tatarlaste sõjavägi. Pärast Árpádide dünastia (889–1301) hääbumist puhkenud võimuvõitluses tuli 1308 troonile Anjou dünastia (1308–86). Lajos I (sai 1370 ka Poola kun-ks, Ludwik I) rajas U. suurriigi (Bulgaaria, Bosnia, Serbia, Valahhia ja Moldova sattusid U-st vasallisõltuvusse). Luxemburgi dünastia (1387–1437) kun-a Zsigmondi (a-st 1419 ka Tšehhi kun. Zikmund ja a-st 1436 Saksa-Rooma riigi keiser Sigismund) valitsemisajal teravnesid sisevastuolud. Magnaatide tülid raskendasid võitlust U-t rünnanud türklaste (esimesed kallaletungid 1416 ja 1418). 1456 saavutas U. väepealik János Hunyadi Belgradi püüavate türklaste üle suure võidu. Tema poeg Mátyás I Corvin taastas tugeva keskvalitsemisega kuningriigi, lõi alalise sõjaväe ning sõdis edukalt Türgi, Tšehhi ja Habsburgidega. Tema valitsemise ajal oli U. kultuuri õitseng (nn. U. renessanss). Pärast Mátyás I Corvini surma (1490) troonile tõusnud Jagelloonide dünastia (1440–44 ja 1490–1526) kun-a Ulászló II (a-st 1471 Tšehhi kun. Vladislav II) ajal hakkas kuningavõim taas nõrgenema. 1514 puhkes György Dózsa juhtimisel suur talurahva ehk kurutsite (esialgu türklaste vastu ristsõjaks kogunenud talupojad) ülestõus, mis suruti julmalt maha. 1526 peetud Mohácsi lahingus said ungarlased Süleyman I Toreda juhitud Türgi sõjaväelt lüüa, kun. Lajos II langes. Suurem osa U-st sattus Türgi võimu alla, Lääne- ja Põhja-U. allutati Habsburgidele. Transilvaania muutus a-st 1540 Türgi ülemvõimu tunnistavaks iseseisvaks vürstiriigiks. Rohkete

munistid. Peaaegu kogu tööstus ja pangad riigis-
tati. 1949. a. põhiseadus seadustas kommunistliku
diktatuuri, U. kuulutati rahvavabariigiks ning ta
liitus samal aastal asut. VMN-iga. 1948–54 kol-
lektiviseeriti põllum. Madal elatustase, dem. vaba-
duste puudumine ja M. Rákosi isikukultus põhjus-
tasid rahva rahulolematuse. 23. X 1956 puhkes
U-s rahvaülestõus. Nõuti Nõuk. sõjaväe riigist
lahkumist. Taas peaministriks saanud Imre Nagy
(varem 1953–55) moodustas mitmeparteilise
valitsuse, kuulutas U. VLO-st (asutajaliikmeid
a-st 1955) väljaastunuks ja neutraalseks ning
lõpetas laiaulatuslikke pol. ja majandusreforme.
U. KP esimene sekretär Ernő Gerő ja kunagine
peaminister András Hegedüs põgenesid NSV
Liitu. Algul viis NSV Liit oma väeosad Budapes-
ti jt. suurematest linnadest maal paiknevatesse
sõjaväebaasidesse, kuid 4. XI 1956 U-sse tungi-
nud NSV Liidu jt. VLO riikide lisaväed (kokku
17 diviisi) surusid ülestõusu veriselt maha: täna-
valahingutes ja terrorirünnakutes hukkus u.
20 000 in., üle 200 000 põgenes läände. Valitsus
pöördus abipalvetega ÜRO ja lääneriikide poole,
kuid neile ei reageeritud. 1958 hukati Moskvast
I. Nagy. Uueks valitsusjuhiks sai kommunist
János Kádár (U. Sotsial. Töölispartei juht), kes
alustas 1960. a-tel piiratud liberaalseid reforme:
vanglastest vabastati poliitvange ja usujuhte, 1968
välja kuulutatud nn. uus majandusmehhanism
püüdis kohandada sotsialismi turumajandusega.

Välispoliitikas sõltuti NSV Liidust, 1968 osales
U. VLO riikide Tšehhoslovakkia-vastases agres-
sioonis. 1980. a-tel majanduse areng seiskus,
suurenesid ebaefektiivset suurtööstust ülalhoid-
vad välislaenu. 1988 algasid U-s valitsusvasta-
sed meelevallad. J. Kádár lahkus U. Sotsial.
Töölispartei I sekretäri kohalt. Tagasi astus ka
peaminister Károly Grósz, kelle asemele tuli
Miklós Németh. Kevadel 1989 avas U. läänepiiri
Austriaga, sama aasta sügisel alustati üleminekut
turumajandusele. U. kuulutati dem. vabariigiks.
1990 väljus U. VLO-st, aasta hiljem lahkusid
riigist Nõuk. väeosad. 1990 korraldatud esimesed
sõjajärgsed mitmeparteilised valimised võitis pa-
rempoolne valimisliit U. Dem. Foorum. Valitsuse
moodustas József Antall. Alustati erastamist,
taastati dem. riigikord. 1994. a. parlamendivali-
mised võitis endiste kommunistide U. Sotsial.
Partei, mis moodustas Vabade Demokraatide
Liiduga koalitsioonivalitsuse. 1998 tulid taas või-
mule parempoolsed erakonnad. Samal aastal
alustas U. ametlikke liitumiskõnelusi EL-iga.
1999 sai U. NATO ning 2004 EL-i liikmeks. 2004
korraldatud rahvahääletus kõigile välismaal ela-
vatele ungarlastele kodakondsuse andmise kohta
kukkus küll läbi, kuid põhjustas pingeid nende
naaberriikidega, kus on ajalooline ungarlaste
asustus (Rumeenia, Slovakkia jmt.). 2006. a.
parlamendivalimised võitsid napilt sotsialistid,
kellel on Rahvuskongress 186 kohta, Fidesz – U.
Kodanike Ühenduse ja Kristlik-Dem. Rahvapartei
koalitsioon sai 164 kohta. Koalitsioonivalitsuse
moodustasid sotsialistid, kellel on koos neid
toetava Vabade Demokraatide Liiduga parlamen-
dis 210 kohta. Pärast valimisi teatas sotsialistist
peaminister Ferenc Gyurcsány, et U. viimaste
aastate soodsad majandusnäitajad on valitsuse
võltsing, see tõi kaasa rahva massimeeleavaldus-
ed. A-st 1955 on U. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning
taassõlmiti 2. IX 1991. Eestit ja U-t seob 1920.
a-ist hõimulikkumine. 1998 avati Budapestis Eesti
Instituut. Eestis tegutseb a-st 1990 Eesti-U. Selts.
Eesti ungarlasi ühendab Munkácsy Mihály nim.
U. Kultuuri Selts. Tallinnas tegutseb U. Kultuuri-
instituut. Eesti ja U. vahetavad ka õppejõude ja
üliõpilasi. Budapesti, Szombathely ja Debreceni
ülikoolis õpetatakse eesti keelt, Tartu ülikoolis
ungari keelt.

Relvajõud. U. relvajõud komplekteeritakse vaba-
tahtlikest, ajateenistus kaotati 2004. Kõrgem
ülemjuhataja on president, kindralstaabi üle-
ma kaudu juhib relvajõude tsiviilisikust kaitse-
minister. Relvajõud koosnevad maaväest ja õhu-
jõududest ning poolsõjaväelisest org-st (piiri-
valve). 2006 osalesid U. üksused rahvusv.
operatsioonil Afganistanis (ISAF), Bosnias ja
Hertsegoviinas (EUFOR), Egiptuses (MFO),
Iraagis, Küprosel (UNFICYP) ja Serbias (KFOR).
U. relvajõud kuuluvad NATO riikide ühendatud
relvajõududesse.

(2005), kõrgemates piirkondades kasvavad araukaariasalud, jõegudes on galeriimetsa. Atlandi rannikualale istutatakse luidete kinnistamiseks münde, papleid ja eukalüpte. Jõgesid on tihedalt, 7% maast asub piirijõe U. jõgikonnas. Atlandi rannikul on soostunud alasid. Rio Negro jõel on jõujaama paisu taga Rincón del Bonete ehk Río Negro (1140 km², 6,7 mln. m³) ja Rincón de Baygorria (150 km², 0,57 mln. m³) ning U. jõel Salto Grande vh. (783 km², 5,0 mln. m³). Leidub raua- ja mangaanimaaki ning vähesel määral pruunsütt, talki, kulda, hõbedat, vase- ja pliimaaki. Peamised loodusrikkused on põllum. maa rohkus, vee-energia ja looduslik ehituskivi (graniit, marmor). U-s elab 81 liiki imetajaid (ohustatud on 10 liiki, sh. soo-pampahirv, hiidvõilane, suur-sipelgaõgija). Linde on 477 liiki, neist pesitsevaid liike 115 (ohustatud on 11 liiki, sh. hall-hiidviu, pampahuik, punatiib-amatsoonpapagoi). Roomajaid on 69 ja kahepaikseid 42 liiki. U. on rohekilpkonna rahvusv. kaitseprogrammi juhtriike. U-s on 44 KA-d (sh. 10 RP-d) ja 1 BKA. Vanim rahvuspark on F. D. Roosevelti nim. RP (15 km², 1916). UNESCO maailmapärandi nimistus on *Colonia del Sacramento* (1995). Peamised keskkonnamured on tööstustegevusega seostuv veereostus ning puudulik jäätmekäitlus. Suurimad loodusohud on rajused lõunatuuled ja üleujutused.

Rahvastik. Põhiosa (88 %) rahvastikust moodustavad kreoolid. Need on 16.–18. saj. sisse rännanud Hispaania kolonistide ning 19. saj. lõpul ja 20. saj. alguses Euroopast (Hispaaniast, Itaaliast, Prantsusmaalt, Šveitsist) saabunute järglased. 8 % rahvastikust on mestiitsid (pms. Põhja-U-s) ning 4 % neegrid ja mulatid. U. põliselanikest

(*charrúa* d jt.) osa hävitati ja ülejäänud assimileerusid pärast pikka vastupanu juba koloniaalajal. Lad-Am. maadest on U-s ja Argentinas Euroopa päritolu rahvastiku osatähtsus kõige suurem. Peale riigikeele kõneldakse Brasiilia piiril portugali ja hispaania keele segakeelt (*portuñol* ehk *brazile-ro*). Pärast II maailmasõda on sisseränne peaaegu lakanud, 20. saj. kahel viimasel aastakümnel lahkus U-st (pms. Argentinasse) eeskätt maj. ja pol. põhjustel u. 500 000 in. Hiljem on suur osa neist tagasi pöördunud. Suure väljarände ja madala sündimuse tõttu rahvastik vananeb. Keskmise asustustihedus on 18,7 in./km². Tihedaimalt on asustatud lõunarannik (üle 50 in./km²). U. on Lad-Am. linnastunum riik, 1975 elas linnades 83,1 %, 2005. a. 93 % rahvastikust. Peaaegu pool rahvastikust elab Montevideos. Usklikest on 66 % katoliiklased ja 2 % protestandid, 31 % on usutunnistusetu. U. on kõrgeima haridustasemega Lad-Am. riike, kirjaoskus on 98 % (2003). Hariduskulutused moodustavad SKT-st 3 %. Kohustuslik algharidus kehtestati 1878, praegu on kohustuslik (tasuta) 10-klassiline haridus. Tähtsaim ülikool on *Universidad de la República* (Montevideos, asut. 1849). Tervishoiule kulutatakse 1,9 % SKT-st. Ringis oli 2003. a. 13 071 arsti ja 107 haiglat (kokku 6661 haiglak kohta).

Majandus. Eeskätt sõjaväelise diktatuuri ja üleminekuvalitsuse poliitikast, hiljem ka naabermaade majandusraskustest põhjustatud aastakümneid kestnud maj. langus peatus 21. saj. algul ja 2003 väljus riik oma ajaloo sügavaimast majanduskriisist. U. majandusele on omased väliturule suunatud põllum., oskustööjõu suur osatähtsus, arenenud töötlev tööstus ja tõhus sotsiaalhoolekanne. Kuna põhiosa kaubavahetusest toimub Argentina ja Brasiiliaga, sõltub U. majandus

SKT (2005)	16,79 mrd. \$
SKT, (2005)	35,18 mrd. \$
põllum. (2004)	11,4 %
tööstus (2004)	28,5 %
teenindus (2004)	60,1 %
SKT, 1 el. kohta (2005)	10 800 \$
Inflatsioon (2006)	6,5 %
Eelarve tulu (2006)	5,203 mrd. \$
Eelarve kulu (2006)	5,449 mrd. \$
Välisvõlg (2005)	10,37 mrd. \$
Töövõime (2006)	1,27 mln.
Hõivatuid (2005)	
põllum.	14 %
tööstus	16 %
teenindus	70 %
Töötuid (2006)	10,5 %
Vaeseid (2004)	22 %
Linnarahvastik (2005)	93 %
Keskm. vanus (2006)	33 a
Keskm. eluiga (2006)	76 a
mehed	73 a
naised	80 a
Iive (2006)	0,46 %
Sündimus (2006)	1,4 %
Suremus (2006)	0,9 %
Imikute suremus (2006)	1,16 %
HIV/AIDS (2005)	9600 in.
AIDS-i surmuid (2003)	alla 500

Kuuruortina Punta
Estei külalastel
sasti ka Buenos
elaniidud

Tilluke aurav
on tööand
Torose k
juba üle 50

Väliskaub
rid (% kog
Väljavedu
USA
Brasili
Mehtiko
Argentina
Hispaania
Saksamaa
Sisesevedu
Argentina
Brasili
Paraguay
USA
Hiina

ceskätt nende riikide maj. olukorrast. Majandus tu-
gineb ettevõtlusvabadusele ja eraomandusele. Riik
kontrollib kas täielikult või osaliselt kindlustust
ja pangandust, veeenergia, elektrienergeetikat,
telefonide, nafta tootmist, lennu- ja rdt-liiklust
ning postiteenistust. Ligi veerandi SKT-st ja $\frac{2}{3}$
väljaveost annavad põllum. ja sellega seonduvad
harud. Elektrienergia koguvõimsus on 2,2 mln.
kW (2000), toodetud elektrienergiast (2004. a.
8,183 mrd. kWh) annavad 99,1% hüdro- ja 0,7%
soojuslektrijaamad. Peamised tööstusharud on
kohalikke põllum-saadusi töötlevad liha- (suured
külmhooned Fray Bentoses ja Paysandus), suhkru-
konserve-, tekstiili-, nah- ja jalatsitööstus ning
sisseveetavat toortarbitavat metallurgia, nafta-
töötlus, laevaehitus, metalli-, keemia-, kummi-
ja elektrotehnika tööstus. Suur osa ettevõtetest asub
Montevideos (u. 80% U. tööstustoodangust). Vähe-
seal määralt kaevandatakse raua- ja vaseaaki ning
muutakse marmorit, graniiti ja lubjakivi. U. pehme,
mõõdukalt niiske kliima võimaldab kasvada nii
teravilja kui ka lahistroopilisi kultuure. Kuni 20. saj.
keskpaigani oli U. valdavalt põllum-maa. 95% terr-
si on põllum. maa, sellest moodustab rohuma 90%
ja harilav maa 10%. Niisutatavaid alasid on 181 000
ha. Tähtsaim põllum-haru on pms. looduslike rohu-
maadel põhinev loomakasvatuse. Veiseid (2005. a.
11,96 mln.) ja lambaid (9,71 mln.) kasvatavad pms.
suurtajandid (*estancia* d), sigu (257 000) ja hobu-
seid (432 000) väiketajandid. Kasvat. riisi (2005.
a. 1 241 500 t), nisu (387 500 t), otra (225 000 t),
maisi, sorgot ja kaera. Olulised kultuurid on ka
suhkruroog, suhkrupeet, kartul, päevalill ja õliline,
põhjaosas banaan, lõunaosas viinapuu ja läänecosas
tsitrused. Püütakse kala (123 010 t, 2004). La Plata
lahel rannik on tähtis suvituse- ja puhkepiirkond
(pms. külalastavad seda argentinlastest); suurim ran-
nakuort asub Punta del Este. U. on Lad-Am.
ühendamise teestikuga riik. Mint-id on 77 732 km
(neist 7743 km kõvakattelisi). Rdt-d on 2073 km
(sellest 920 km ajutiselt kasutatav). Veeteid on
1600 km. Olulisimad meresadamad on Montevi-
den, Nueva Palmira, Fray Bentos, Colonia Juan

LaCruz ja Punta del Este ning jõesadam Paysandú.
Lennujaamu on 64 (neist 8 kõvakatteliste lennura-
dadega); Montevideo läh. asub Carrasco rahvusv.
lennujaam. Naftajuhimuid on 160 km, gaasijuht-
meid 257 km (2006). Peamised väljaveokaubad
on (2006. a. 4 mrd. \$ väärtuses) liha, riis, piima- ja
nahatooted, vill, sõidukid ja elektrienergia. Sisse-
veetakse (4,53 mrd. \$ väärtuses) pms. masinaid,
keemiatooted, naftat, paberit ja kütust. U-d kü-
lastab aastas ligi 2 mln. turisti (pms. Argentinast).
Eesti kaubavahetusbilanss U-ga oli 1995–2003
negatiivne. 2005. a. eksports Eestile U-sse kaupu 0,3
mln. kr. eest ning imports sealt 5,5 mln. kr. eest
nahka, tekstiilitooted, puuvilja ja kala.
Ajalugu. Enne eurooplaste saabumist asustasid U.
tegelevad indiaani hõimud. Eurooplastest esimene
sena jõudis 1516 La Plata suudmesse hispaanlane
Juan Diaz de Solis. Tema ekspeditsiooni ründasid
maabumisel indiaanlased, enamik ekspeditsiooni
liikmeid ja nende juht tapeti. 1526 sõitis mööda la
Plata, Parana ja Paraguay jõge ulesvoolu itaallane
Sebastian Caboto. U. tegelik koloniseerimine algas
alles paarsada aastat hiljem. Seda takistas nii põlis-
elanike — *charría*-indiaanlaste — vastupanu kui
ka väärismetallide puudumisest põhjustatud vähe-
ne huvi piirkonna vastu. 17. — 18. saj. võistlesid ala
parast Brasiiliast tulnud portugallased (rajasid 1680
Colonia del Sacramento) ja Argentinast (pms.
Buenos Airesest) saabunud hispaanlased (asutasid
1726 Montevideo). 18. saj. keskel omandas U.
ala (*Banda Oriental*) Hispaania. 1776 läks U. Rio
de la Plata asukuniingriigile. San Ildefonso leping

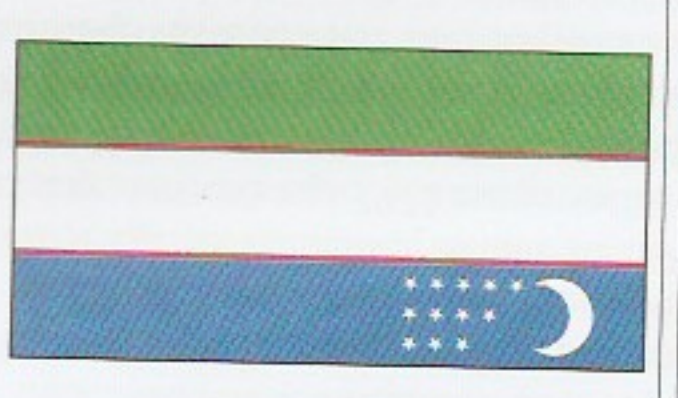

(1777) määras Hispaania ja Portugali valduste piirid. Algas majanduse tõus, asutati linnu. 19. saj. alguses teravnes Buenos Airese ja Montevideo vaheline vastuolu. Kindral José Gervasio Artigas juhtimisel 1811 alanud iseseisvusliikumist maskendas Argentina ja Brasiilia sekkumine. 1821 okupeerisid maa portugallased ning a-tel 1821–25 oli U. Cisplatina prov-na allutatud Brasiiliale. J. G. Artigas põgenes Paraguaysse. 25. VIII 1825 kuulutas U. end iseseisvaks, kuid samal aastal alustasid Argentina ja Brasiilia U. pärast sõda (1825–28). 27. VIII 1828 tunnustasid mõlemad riigid Rio de Janeiro rahulepinguga U. iseseisvust. 1830 jõustus esimene põhiseadus, esimeseks presidendiks sai kindral José Fructuoso Rivera. 1830. ja 1840. a-te sisepoliitikale oli iseloomulik liberaalide ehk punaste (*colorados*; esindasid pms. rühmituste linnade kodanlust) ja konservatiivide ehk valgete (*blancos*; kaitsesid suurmaamajade huve) võimuvõitlus, mis põhjustas kodusõja (*Guerra Grande*, 1839–52). Sellesse sekkusid ka Argentina, Brasiilia, Suurbritannia ja Prantsusmaa. 1842 vallutas Argentina sõjavägi suurema osa U-st ja piiras 9 aastat Montevideod (1843–51), seda siiski vallutamata (linna kaitsmisest võttis osa ka paguluses viibiv Itaalia vabadusvõitleja Giuseppe Garibaldi). 1865–70 osales U. koos Argentina ja Brasiiliaga Paraguay-vastases sõjas. Pärast mitut sõjaväelist riigipööret kehtestas president Máximo Tajes [1886–90] tsiviilvalitsuse ja taastas siserahu. Hakati toetama sisserännet (pms. itaallased) ja väliskapitali kaasamist; U. sai suureks loomakasvatussaaduste väljavedajaks. President José Batlle y Ordóñezi ajal [1903–07, 1911–15] alustatud sotsiaalsed (tasuta põhiharidus, 8-tunnine tööpäev, miinimumpalga kehtestamine, töötu abiraha, vanaduspension) ja pol. reformid päädisid 1917. a. põhiseadusega (jõustus 1919), mis nägi ette kollegiaalse valitsemissüsteemi, kus täitev- võim kuulus nii presidendile kui ka riiginõukogu- le. 1930. a-te majanduskriis võimaldas president Gabriel Terral [1931–38] kehtestada autoritaarse diktatuuri. II maailmasõja ajal katkestas U. suhted teiste riikidega ning kuulutas neile 1945 sõja. 1951. a.

rahvahääletuse tulemusena muudeti põhjalikult U. valitsemissüsteemi. Senine poolpresidentaalne valitsemiskord asendati uuesti kollegiaalsega. Riigipea kohta hakkas täitma 9-liikmeline rahvuslik valitsusnõukogu, mis moodustati 4 aastaks parlamendivalimiste tulemuste põhjal – valitsuspartei sai 6 ja opositsioon 3 kohta. Valitsusparteisse kuuluv nõukogu esimees vahetus igal aastal. Nõukogu täitis ka valitsuse funktsioone. 1950. a-tel oli võimul liberaalne Punane Partei, a-tel 1959–67 konservatiivne Rahvuspartei ehk Valge Partei. 1967 muudeti rahvahääletusel uuesti põhiseadust: kollegiaalne riigijuhtimine kaotati ning taastati presidendil ametikoht. 1960. a-te lõpul aktiveerus äärmusvasakpoolsete jõudude tegevus. Nende loodud marksistlik sissirühmitis Rahvuslik Vabastusliikumine (*Movimiento de Liberación Nacional* ehk *Tupamaros*) seadis eesmärgiks ühiskonna destabiliseerimise ja võimu haaramise. Pms. linnades hakati korraldama terroriakte ja võtma pantvangi tuntud majandus- ja ühiskonnategelasi (sõjaväe abiga oli 1972. a-ks suudetud äärmuslased maha suruda). 1971 ühinesid mitu legalset vasakpoolset erakonda ja rühmitist valimisliiduks Lai Rinne (*Frente Amplio*). 1972 presidendiks valitud Juan María Bordaberry Aracena tegi 1973 armee toetusel riigipöörde. Kehtestati sõjaväerežiim, põhiseaduse toimimine peatati, parlament ja erakonnad saadeti laiali ning vasakpoolsed ai-d keelustati. 1980 moodustati üleminekuks tsiviilvalitsusele U. Dem. Leppimise Komisjon ja korraldati põhiseadusliku valitsemissüsteemi taastamiseks rahvahääletus. Valitsuse koostatud autoritaarne põhiseaduse kava aga rahva toetust ei saanud ning 1983 oli sõjaväelasest president Gregorio Conrado Álvarez Armelino sunnitud alustama konsultatsioone U. peamiste pol. jõududega. Vabad ja dem. valimised korraldati 1984. Nende tulemusena taastati tsiviilvalitsus ning 1985 sai presidendiks Punase Partei liider Julio María Sanguinetti Coirolo. Uuesti hakkas kehtima 1967. a. põhiseadus ning vasakpoolsed erakonnad legaliseeriti. Sellest alates on U. sisepoliitika olnud stabiilne. Valimistel on edukaim olnud Punane Partei, kes on moodustanud valitsuse a-tel 1985–90 ja 1995–2005. Nende presidendikandidaat J. M. Sanguinetti Coirolo on ainsana valitud presidendiks kahel korral. 1990–95 presidendiks olnud Valge Partei esindaja Luis Alberto Lacalle Herrera ajal tehti liberaalseid majandusreforme (1991 oli U. üks MERCOSUR-i asutajaid), kuid 1992 kukkus tema esitatud vabaturumaj. arengukava rahvahääletusel läbi. 2004. a. parlamendivalimised võitis pms. vasakpoolseid erakondi ühendav valimisliit Progressiivne Võitlus – Lai Rinne – Uus Ülekaal, kes sai Senaatoritekojas 17 ja Esindajatekojas 52 kohta; Valge Partei sai vastavalt 11 ja 35 ning Punane Partei 3 ja 10 kohta. Presidendiks valiti vasakpoolsete kandidaat Tabaré Ramón Vázquez Rosas. Kahe suure tselluloositehase rajamine piirijõe U. äärde on pingestanud suhteid Argentinaga. A-st 1945 on U. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 30. IX 1992. ■

Usbekistan

Usbekistan, U-i Vabariik (usbeki O'zbekiston Respublikasi), riik Kesk-Aasias, põhil. Amudarya ja Sirdarya vahelisel alal. Pindala 447 400 km² (2007) 26 607 000 (2007) Toshkent (1 959 200, ceshlinna-Pealinn Haldusjaotus 12 vilajetti, 1 vabariik ja 1 kesk-Riigikeel usbeki keel Rahvahik Usbekistani sum (UZS) Riigitahtised UZB, UZ

Politiline süsteem. U. on presidentaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Põhiseaduse järgi valib president 5 aastaks rahvas. Seadusandlik organ on kahetkajaline Ülemnõukogu (Oliy Majlis). Senati 84 liiget lähetaavad kohaliku omavalitsused. 16 määrab president. Seadusandlik Kaja (Qonunchilik Palatasi) 120 liiget valib 5 aastaks eravaltimistele rahvas. Valida võivad

vähemalt 18-aastaselt. Presidendi on õigus parlamendi laiali saata. Peaministri nimetab president ja kinnitab parlament. Valitsuskabineti liikmed nimetab peaminister ja kinnitab president. U-s kehtib mitmeparteisüsteem, kuid kõiki erakondi kontrollivad president ja valitsus. Ohiisimad erakonnad on U-i Liberaal-dem. Partei (O'zbekiston Liberal Demokratik Partiyasi), U-i Rahvadem. Partei (O'zbekiston Xalq Demokratik Partiyasi) ja Eneseohverduse Rahvuslik Dem. Partei (Fido-korlar Milliy Demokratik Partiyasi). Kõrgeimad kohtuorganid on Ülemnõukogu, alamasaste kohtud on hus ja Ülemnõukogu, alamasaste kohtud on vilajetikohtud. Kehtib 1992. a. põhiseadus (viimati täiendatud 2005). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on U. mittevaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi asub U. maailmas 151. kohal.

Sümbolika. U-i lipu (a-st 1991) värvid sümboliseerivad 4 looduse põhilist elementi: roheline maad, valge õhku, punane tule ja sinine veit. Poolkruun on islami sümbol. Vapp (a-st 1992) on kohandatud U-i NSV vapist: sirp ja vasar on asendatud mütooloogilise õhne, armastuse ja vabaduse linnu kujutisega ning punane viisnurk valge poolkruuna ja tähedga. Hümn (a-st 1992) „O'zbekiston Respublikasining Davlat Madhiyasi“ („U-i Vabariigi rahvuslaul“), sõnad Abdulla Aripov, viis Mutal Burhonov.

Loodus. U-i territooriumi hõlmab Turani madalik, kus laub Kõõlikummi kõrb. Madalikku liigestavad madalad mäed (Tomdiov kuni 974 m) ja vagumused (Mingbulog). Maa lääneosas ulatub lainjas Ust-ti lavamaa (keskmise kõrgus 200–250 m), mida Kõõlikummi (punased liivad) eraldavad Araali mere ja Amudarya delta. Ust-ti lavamaa laskub 70–120 m kõrguse astanguuna Araali mere rannikule. Kagus kõrgendub Turani madalik eelmäestikuiliseks tasandikuks (Qarshi stepiks). Riigi lõunaosas ulatuvad Pamir-Alai mäestiku Turkestani, Zarafshoni ja Hisori ahelik (Tadžikistani piiril Xazrat Sulton, 4643 m; maa kõrgim tipp). Turkestani ahelikku eraldab Zarafshoni ahelikust Zarafshoni (Zarafshoni) org, mis U-i territooriumi külge ida-lääne suunas üle 400 km. Zarafshoni orus asuvad Samargand, Kattago'rg'oni, Navoiy ja Buxoro oas. Turkestani ahelikust põhjas on tasandikuline Mirzachol'

- Haldusjaotus
- Vilajetid (vilajet)
- Andijon
- Buxoro
- Farg'ona
- Jizzax
- Namangan
- Navoiy
- Qashqadaryo
- Samargand
- Sirdaryo
- Surxondaryo
- Toshkent
- Xorazm
- Vabariik (respublika)
- Karakalpakstan
- Pakkia Vabariik
- Keskalluvus
- Toshkent (shahar)

An aerial photograph of a densely populated urban area, likely in a developing country. The image shows a vast expanse of closely packed, low-rise buildings. A prominent, wide, curved road or canal cuts through the middle of the urban fabric. The foreground shows a more organized, grid-like pattern of buildings, while the background is a vast, unbroken sea of structures extending to the horizon. The overall color palette is dominated by earthy tones, with some areas appearing more developed or paved.

Majandus. U-i majanduse alus on puuvillakasvatuse ja maavarade kaevandamine. NSV Liidu lagunemise ja U-i iseseisvumisega kaasnes järsk majanduslangus. 1991–94 vähenes U-i SKT 26 %. Riiklikult plaanimajanduselt turumajandusele üleminek on toimunud raskelt, kuna majandusreformide

islam. Kalifaadi nõrgenedes muutus 9. saj. Kesk-Aasias suurimaks Samaniidide riik ning kujunes tadžiki-islami kultuur. 10. saj. tekkis Sise-Aasias turgi Karakhaniidide riik. Poliitiliselt ja sõjaliselt hakkasid domineerima turgi rändhõimud, kelle ühikonna huvides valitsesid Gaznaviidid ja Seldžukid. 12. saj. oli mõjukas Seldžuki võimu alt vabanenud Horazm (Horazmšahhide riik). 1219–21 vallutasid Kesk-Aasia mongolid. Mongoli võimu nõrgenemisega kaasnenud feodaalsõdades tuli 1370 võimule Timur, kes vallutas 1380.–90. a-tel Iraani, Süüria, Taga-Kaukaasia, Väike-Aasia idaosa, Kuldhordi ja P-India. Tema järglaste Timuriidide ajal lagunes riik mitmeks osaks, poliitiliselt mõjukaks muutusid islami vaimulikkond ja eriti dervišivennaskonnad. 1499 tungisid Timuriidide valdustesse rändusbekid (said nime Kuldhordi khaani Uzbeki järgi) ning rajasid Buxoro (Buhhaura) emiraadi, mis oli võimsaim Abdullo-khaani [1557–98] ajal. 1710 eraldus Buxorost Qo'qoni (Kokandi) khaaniriik. 1512–1920 oli Xiva (Hiiwa) iseseisev khaaniriik. 18. saj. muutus kogu Sise-Aasia Briti ja Venemaa koloniaalekspansiooni alaks. Vene ekspansioon elavnes eriti pärast Krimmi sõda, kui Kesk-Aasiast sai Venemaa jaoks tugiala, kust võis ohustada Inglise India-valdusi. 1865 vallutasid venelased Toshkendi, millest 1867 sai Turkestani kindralkub-u halduskeskus. 1873–76 alistati Qo'qoni khaaniriik ja liideti Turkestani kindralkub-ga, 1873 alistusid Buxoro ja Xiva, need muudeti Vene protektoraadiks. 1895 määrati kindlaks Vene ja Briti mõjuala piir. Kesk-Aasias kehtestati sõjaväeline halduskord, majandus allutati Vene turu huvidele. Katse luua pärast Venemaa 1917. a. oktoobripöörat dem. rahvaesindust (Qo'qoni autonoomia, 9. XII 1917 – 22. II 1918) surusid bolševikud maha. 1918 moodustati Turkestani ANSV. 1919 loodi Punarmee Turkestani rinne, 1920 purustati Farg'ona ajutise valitsuse sõjavägi ja 1922–26 basmatšide hajutatud väesalgad. 1924 kehtestati Kesk-Aasias uus haldusjaotus, mille tulemusena moodustati Usbeki NSV; 1929 eraldati sellest Tadžiki NSV, suured ajaloolised tadjikkidega asustatud alad ning nende kultuurikeskused Samarqand ja Buxoro jäid U-le. 1936 toodi Usbeki NSV koosseisu Karakal-

paki ANSV. 1920.–30. a-tel käsitati U-i pms. kui tooraine- (nn. NSV Liidu puuvillasõltumatu se tugiala) ja tööjõuallikat. Hariduselu korraldati ümber Nõuk. malli järgi, 1920 asutati Toshkendis ülikool, mille professor koosnes Venemaalt tulnud õppejõududest. Hävitati pärimusliku rahvuskultuuri põhialused. 1930. a-tel kollektiviseeriti põllum. 1937.–38. a. pol. puhastustes hävitati nn. kodanlikud natsionalistid, aga ka esimese põlvkonna Nõuk. poliitikud ja haritlased peaaegu täielikult. II maailmasõja ajal ja pärast seda kasvas järsult U-i kui tooraine- ja tööjõuallika tähtsus, suurte niisutussüsteemide rajamine võimaldas suurendada puuvilla kasvatamist (U. tootis 60 % NSV Liidu puuvillast), tõhustati maavarade otsimist ja tootmist, rajati suuri masinaehitus- ja kergetööstusettevõtteid. Niisutussüsteemide ehitamine ning eriti puuvilla kasvatamise tõhustamine tekitas 1970.–80. a-tel ökoloogilise kriisi. Sellega kaasnes suurest iibest ja majanduse ühekülgsusest arengust tulenev sotsiaalne kriis, mida süvendas kõrgema pol. juhtkonna korruptsioon. 1989–91 tekkisid esimesed opositsioonilised erakonnad (*Birlük, Erk*), kultuurielu hakkas muutuma vabameelsemaks. Pärast NSV Liidu lagunemist kuulutati U. 1. IX 1991 iseseisvaks vabariigiks, mis ühines det-s SRÜ-ga. Presidendiks sai Usbeki NSV KP I sekretär Islom Karimov, Usbeki KP nimetati U-i Rahvadem. Parteiks. 1990. a-il hakkas võim järjest enam koonduma presidendi ja temale lähedaste majandusringkondade kätte. Kuna nad kehtestasid autokraatliku režiimi, siis on inimõiguste rikkumine U-s olnud pideva rahvusv. tähelepanu ja kriitika all. 1999 ebaõnnestus islamiradikaalide korraldatud atentat I. Karimovile ning 1999–2000 peeti lahinguid võimule pürgiva U-i islamiliikumisega. 2001 lubas U. USA-l ja Suurbritannial kasutada Talibani- ja Al-Queda-vastase Afganistani-kampaania ajal oma lennuvälja ning rajada baase. I. Karimov sidus sellega oma võitluse islamistliku opositsiooni vastu. 1992. a. põhiseaduse järgi võib president ametis olla kaks järjestikust 5-aastast ametiaega. 2002. a. rahvahääletusega pikendati I. Karimovi ametisoleku aega 2007. a-ni ning ühekojaline parlament muudeti kahekojaliseks (jaan-st 2005). 2004 puhkes Toshkendis ja Buxoros islami äärmusjõudude korraldatud vägivaldane. Samal aastal toimunud parlamendivalimistel kandideerisid ainult presidendimeelsete parteide esindajad ning rahvusv. vaatlejad teatasid ohtratest rikkumistest. 2005. a. kevadel puhkesid U-i lõunaosas Andijonis rahutused. Rahvas vallutas vangla ning vabastas u. 2000 vangi. Järgneva meeleavalduse surus sõjavägi maha, hukkus kuni 1000 in. U. süüdistas USA esindajaid rahutuste mahitamises ja nõudis USA lennuväebaasi sulgemist (suleti nov. 2005). A-st 1992 on U. ÜRO liige.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 10. X 1994. ■

Uus-Meremaa

Uus-Meremaa

Uus-Meremaa

Uus-Meremaa

Uus-Meremaa

Uus-Meremaa

Loodus. U-M. asub Austraalia mandrist 1600 km kaugusel. Põhjaosa (114 597 km²) eraldab Lõunaosast (151 777 km²) Cooki väin. Rannikulähedastest saartest on suurim Stewarti saar (1746 km²), idas asuvad Chathami saared (963 km²). Kermadeci saarestiku (33,5 km²) suurim saar on Rarotonga (29 km²) ja Campbelli saar (114 km²) on meteoroloogilise ja seismoloogilise jaama. Ülejäänud saarestikud (Antipoodid, Aucklandi, Bounty ja Snares saared) on asustamata. Põhjaosa rannik on tugevasti liigestunud (eriti Aucklandi ümbruses), Lõunaosast on liigestunud põhjaosa ja fjordid. Maavaradest leidub naftat, maagaasi, kivi- ja pruunsütt, raua-, vase- ja uraanimaaki, kulda, ilmenitiiti, väävlit, kaoliini, ehituskivi ja mäekristalli. Geoloogiliselt on U-M. noor. Ta asub Vaikset ookeani ümbritsevas vulkaanilises vööndis (tulerõngas). Sagedasti on maavärinaid. Põhjaosa keskosas on 500–600 m kõrgune vulkaaniline lava (kõrgeim Ruapehu tegev vulkaan, 2797 m), rohkesti on geisreid, Rotorua järve ümbruses ka kuumaveeallikaid ja muda-vulkaane. Rõõbiti Põhjaosa kagurannikuga kulgeb kurdmaestiku (kuni 1752 m) ahel. Lõunaosa on mägisem. Saare keskosas L-Alpides on 18 tippu üle 3000 m (kõrgeim Mount Cook, maori Aoraki, 3764 m). Mächarju katab igilumi, liustikke on a. 1000 km². Mõne liustiku keel ulatub Tasmani merest 15 km kaugusele. L-Alpid laskuvad järsult loodesse Westlandi rannikumadalikule ja laugjalt kagusse Canterbury madalikule. Lõunaosa põhja- ja lõunaosas on keskmise kõrgusega ahelikke, mida eraldavad üksteisest sügavad orud. Põhjaosas ulatuvad mäed Cooki väinani, äärmises lõunaosas on Southlandi madalik, mida Canterbury madalikust eraldab 1200–1300 m kõrgune Otago platoo. Fiordlandis on pikad kitsad fjordid. Põhjaosa ja Lõunaosa põhjaosa asuvad lähistroopikas, 3/4 Lõunaosast on parasvöötmes. Kliima on mereline ja ühtlane. Põhjaosas on keskmine 12 ja jaan-s 19, lõunaosas vastavalt 5 ja 14 °C. Karmim on kliima L-Alpides, kus sageli on pakast. Sajab kogu aasta, sademeid toovad pms. läänetuuled. Seepärast sajab Lõunaosa

mägede läänenõlvadel 2000–5000 (Fiordlandis kuni 7500), ida pool ainult kuni 700 mm/a. Põhjaosa sajab 1000–1800 (mägedes kuni 3500) mm/a. Jõgesid on palju, enamik neist on lühikesed ja kärestikulised. Põhjaosa järved on pms. tekkelt tektoonilised (suurim Taupo, 612 km²), Lõunaosa järved aga liustikutekkelised mägi-järved (Te Anau, 344 km²). Põhjaosa valdavad viljakad pruun- ja rusk-pruunmullad, Lõunaosa metsapruun- ja leet-pruunmullad. U-M. moodustab omaette taimestikuregiooni, kus pikaajalise isoleerituse tõttu on 79 % taimeliike endeemid. Tasandikel ja eelmägedes lajuvad maharaiutud metsa asemel põllud ja karjamaad. Kohalikud puuliigid on tiheda puiduga ja vastupidavad, kuid kasvavad aeglaselt. Tuntuim on kauripuu (saadakse kopaalvaiku). Põhjaosa on säilinud lähistroopilist igihaljast metsa. Lõunaosa on eelmägedes segametsa (sh. ainsus palmiliik *nika*-palm ja totaara kivijugapuu), mis 700–800 m kõrgusel läheb üle lõunapöögimetsaks, 1000–1200 m-st ülalpool kasvavad pöösastikud ja kuni lumepiirini on alpiinid. Kuivematel aladel lajuvad rohtla ja pöösasrohtla. Metsaalande liendamiseks rajatakse uusi istandikke (24 % l. terr-st kasvavad kohalike puuliikidega metsad, 5 % terr-st on istandike all). U-M. zoogeograafilist regiooni asustab maailma ürgseim fauna. Enne eurooplaste tulekut elasid seal imetajatest 2 liiki käsivälisi ja maori rott. Ligi 600 talutud loomaliigist paljud kohanesid ja hakkasid kohalike liike ohustama. Linde on 334 liiki, neist pesitseb 190 liiki (paljud on lennuvõimetud), 63 linnuliiki, sh. kiivid, veeka, kea, kaaka, kakk-papagoi ja maoripapagoi, on ohustatud. 18. saj. keskel hävitasid maorid maailma suurima linnu, lennuvõimetu hiidmõõ. Roomajatest elavad seal tuataara ehk hateria ja sisalikulised. Msg. tüüpi kaitsealade all (kokku 4080 KA-d) on u. 1/3 terr-st. U-M-l on 14 RP-d UNESCO maailmapärandi nimistusse on Te Wāhipounamu (1990), Tongariro RP (1990, 1993) ja lähisantarktilised saared (1998). **Rahvastik.** Põhjaosa rahvastikust moodustavad Euroopast (pms. Briti saartelt) sisseerännanute järeltulijad, neid on 70 %. Aasiast pärit sisseerännanuid ja nende järeltulijaid on 6 % (hiinlasi 3 %) ning Mandri-Euroopa päritolu inimesi 4 % rahvastikust (2005). Põlisasukad maorid on Polüneesia rahvas. 19. saj. alguses oli neid u. 100 000, 1896. a-ks oli nende arv kahanenud 42 000-ni. 20. saj. algul suremus vähenes ja maoride arv hakkas suurenema. Nende iive on kõrgem kui Euroopa päritolu uusmeremaalastel. 2005 moodustasid maorid 15 % (ametlikult loetakse maorideks ka segaaheladest sündinud inimesed) ning teistelt Polüneesia saartelt sisseerännanud 4,5 % rahvastikust. 2001. a. rahvaloendusel kinnitas 96,1 % U-M. elanikest, et nad valdavad inglise keelt. Hiinlased, Indiast sisseerännanud, araablased ja samoalased kasutavad omavahelises suhtluses emakeelt. 10. IV 2006 kuulutati ametlikuks keeleks ka uusmeremaa viipekeel, mida valdab 0,9 % inimestest. Keskmine asustustihedus on 16 in./km²

(2005), üle 1/3 rahvastikut (95% maooridest) elab Põhjaasaarel (ainuüksi Aucklandi linnast on rohkem elanikke kui Lõunaasaarel). Lõuna-saarel on tihedamalt asustatud Canterbury ja dalik ning põhja- ja kagurannik, L-Alpides ja Fiordlandis on inimtühi alasid. Wellington on maailma lõunapoolseim pealinn. Usutunnistusest katoliiklasi, 5% metodiste ja 5% teisi kristlasi (2001). Osa maaoore kuulub sünkretistlikku *rätana* sekti. U-M. haridussüsteem on väga heal tasemel. Tervishoiu- ja tervishoiu korraldus on tulemuslik. Tervishoiule kulutati 2004. a. 8,1% SKT-st. Kõigil inimestel on võimalik saada tasuta arstiabi.

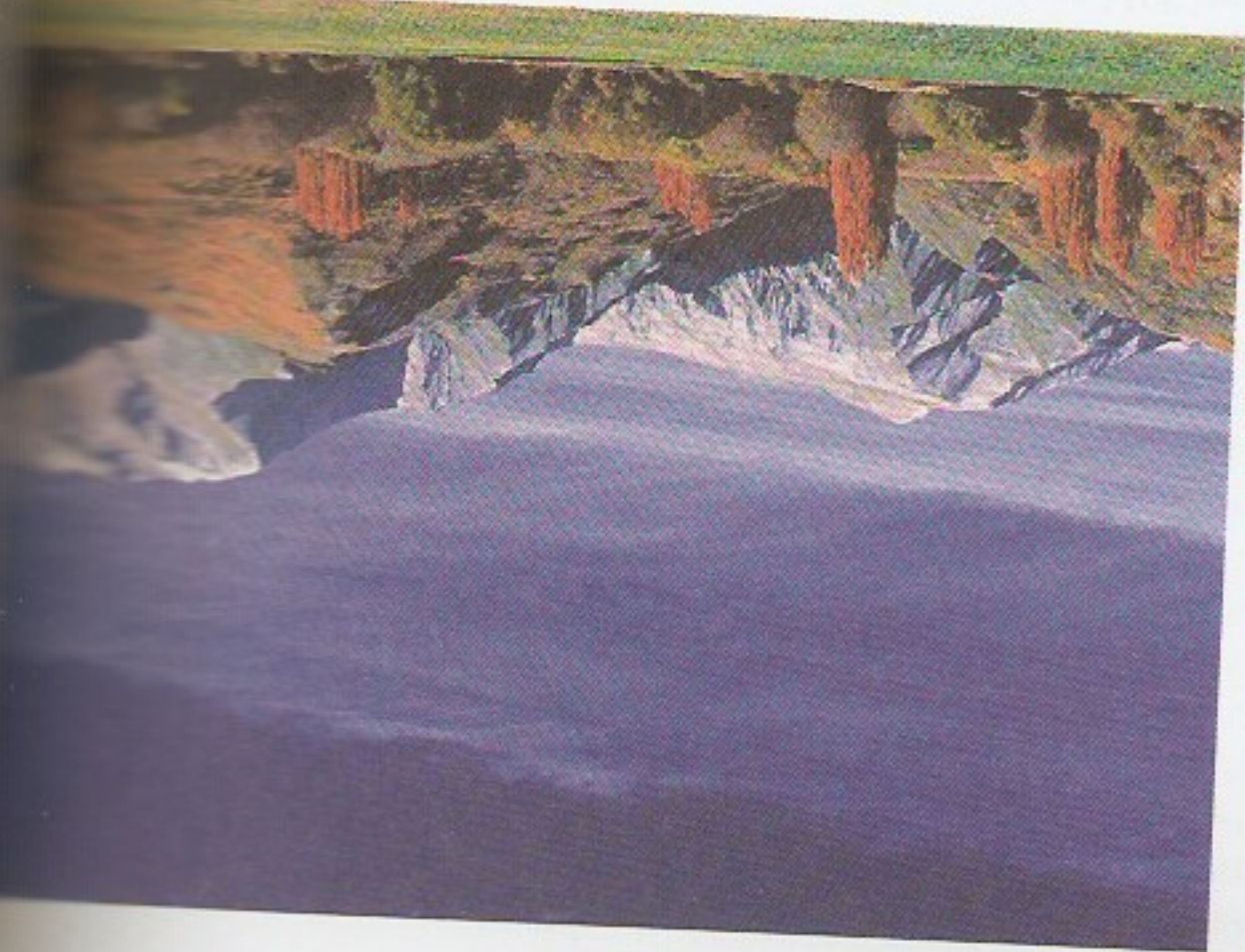
Majandus. U-M. on maailma arenenuimaid riike. 19. saj. keskel kujunes majanduse põhivaraks lam-bakasvatus (villa vetti Suurbritanniasse). 19. saj. lõpul ergutas külmutsulaevade (nendega oli võt-malik villa Euroopasse ka liha, võid ja juustu) chitamine veisekasvatust. Põllum-c alusel tekkisid kerge- ja toiduainetööstus. Tööstuse areng kiirenes 1950. ja 1960. a-il USA, Austraalia ja Jaapani kapitali abiga. 1973 puhkenud rahandus- ja ma-janduskriis peatas arengu 1984. a-ni. Järgnenud majandusreformidega suudet arengut jätkata. 1990–2003 oli majanduskasv keskm. 3,3% aas-tas. Elektrienergia toodeti 2005. a. 40,2 mrd. kWh (68% hüdro-, 26% soojus- ja 6% Põhjaasaare geo-termaalelektrijaamadest). 3/4 vee-energiast anna-vad Lõunaasaare hüdroelektrijaamad. Kivisütt (2,6 mln. t, 2003) kaevandatakse nii Põhja- kui ka Lõu-nasaarel, pruunsiit (1,3 mln. t) pms. Lõunaasaarel. Sõjavaru on 6,4 mrd. t (sellist 80% pruunsiit). 2005 ammutati 0,8 mln. t naftat (varu 13 mln. t) ja 1 mln. t gaasikontsentraati. Enamik vajaminevatest naftast tuuakse sisse. Naftatootlemistehas asub Whanga-reis. Maagaasi saadakse pms. Põhjaasaare edela-ranniku lähedalt rannikumerest (Maui maardla). 2005 toodeti gaasi 3,2 mrd. m³ (varu 40 mrd. m³). Kaevandatakse kuld (9,5–10 t/a), rauamaaki, ilmeniid, kvartsihva ja nefrit, murtakse dolo- ja lubjakivi. Bluffs töötav alumiiniumisulatustehas lubab Austraaliast imporditava boksiti. Arenevad on masinaehitus ning metalli- ja elektrotehnika-tööstus, rajatud on mõned elektroonikatootluste ettevõtted. Kiirelt areneb keemiatööstus. Kohalik-ku toorainet kasutavad ehitusmaterjali-, portselani-, puidu-, tselluloosi- ja paberi- ning tekstiili-, naha- ja jalatööstus. Loodusolud on eriti soodsad loo-makasvatuseks. Karjamaid on 14 mln. ha (52% teer-st, 2003). Peetakse veisid (9 mln. ha) ja lam-baid (41 mln. t). Villi, piima- ja võitoodangu poolset kuulub U-M. maailma kümne esimese riigi hulka; oluline on ka juustu ja liha tootmi-ne. U-M. eripära on hirvekasvatust, peetakse ka kitsi ja sigu. Teraiviljakasvatust (nisu, oder, mais, kaer) ei rahulda siseturu vajadusi, vilja ostetak-sid Austraaliast juurde. Kasvat. ka kartulit ning köögi- ja puuvilja. Põllum. ja sellele tuginev toiduainetööstus annavad 40% ekspordi väär-tust. Põllumajandus asuvad pms. karjakasva-majandades. Lihatootused sadamalinnaades.

Tasman, kellel oli kokkupõrge maooridega. Lõunaasaarel Hollandi meresõitja Abel Janszoon osaks olid verised sõjad. 18. XII 1642 maabus kihistunud pealikkuühiskond, mille lahutamatuks saabumise ajaks oli U-M-l kujunenud tugevalt rohked kindlustatud asulad (*pa'd*). Eurooplaste sõjalised kokkupõrked, millest annavad tunnistust tõttu tekkis toiduainete nappus ja see tõi kaasa majanduselus muutus: pms. rahvastiku kasvu saarel). U. 1500 toimus maooride ühiskonna- ja Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, **Ajalugu.** U-M. esimesed asukad (arvat. 1000–(tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

- Cardrona (Lõuna)
- Platool (Lõuna)
- Vahistat
- rid (%)
- Väljaveid
- Austraalia
- USA
- Japan
- Hina
- Suurbritannia
- Sisesev
- Austraalia
- USA
- Hina
- Saksamaa

Tähtis koht on puuviljakonservi- ja veinitööstusel. Pütatakse kala ja liimuseid (90% rannakarbid). Metsaraike mahi suureneb, sest üha rohkem saab raietööks neid metsi, kuhu on istutatud talu-tud puuliike (männid, kuusk, eukaliptid, kask, paplid). Rdt-d on 4128 km (sh. 506 km elektri-rt-d, 2005). Saarte rdt-d on ühendatud 96 km pikkuse Wellingtoni–Pictoni rdt-parvlaevaliini kaudu. Mnt-id on 92 662 km (neist 59 109 km kõvakattega, 2003). Nafta ja naftasaaduste toru-juhtmeid on 568 km, gaasijuhtmeid 1962 km (2006). Lennujaamu on 118 (neist 45-1 kõvakat-tega lennurajad, 2006), rahvusv. lennujaamad on Aucklandis, Wellingtonis ja Christchurchis. 13 meresadamast on suurimad Auckland, Wellington, Whangarei ja Tauranga. 2005 imporditi kaupu 24,6 mrd. ja eksporditi 22,2 mrd. \$ cest. Sisse tuuakse masinaid ja seadmeid, elektrotehnikaosadeid, naftat ja naftasaadusi, alumiiniumoksidi, värvilisi me-talle, väetisi ja rōivaid, villa, kala ja kalakonserv-ve, köögi- ja puuvilja (sh. kiivisid), alumiiniumi, masinaid, puitu, vineeri, paberi, keemiatooteid, kunstikuidu ja portselani. Peamised kaubandus-partnerid on Austraalia (U-M-ga vabakauban-dustiidus), USA, Jaapan, Hiina, Suurbritannia ja Saksamaa. 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. Põhjaasaarel) ja hiidmoa kütmine (pms. Lõuna-majanduse aluseks oli bataadi kasvatamine (pms. kes löid seal omanäolise maoori kultuuri. Nende 1200 p. Kr.) olid põlneestlastest meresõitjad, (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Saksamaa, 2004 külastas U-M-d 2,3 mln. turisti (tulu 5 mrd. \$, 2005).

Peamised asukad (arvat. 1000–1200 p. Kr

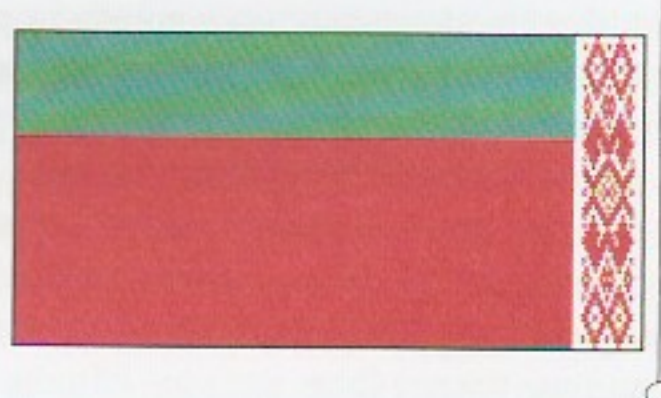
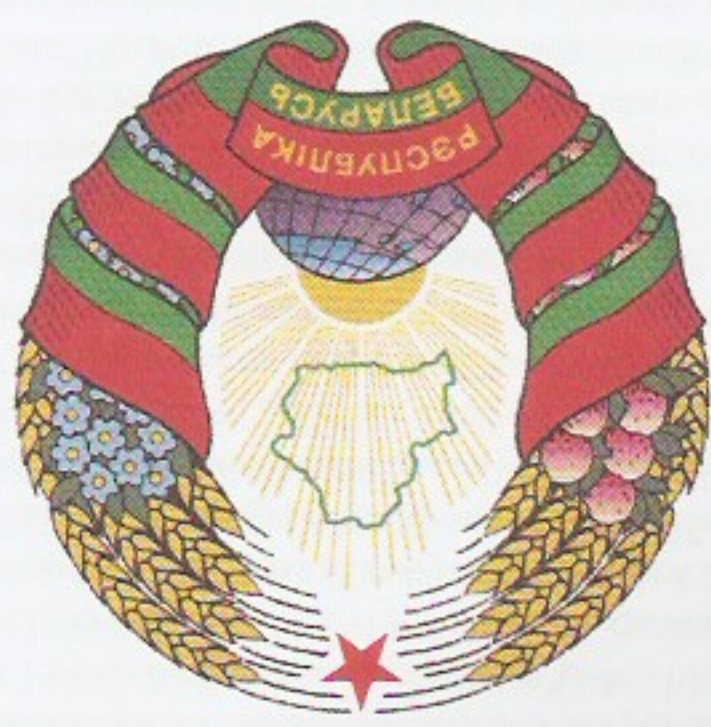

1769–70 kaardistas Inglise kapten James Cook suure ranniku ja kuulutas U-M. Suurbritannia valduseks. 1814 saabusid saarestikku Samuel Mursdeni juhtimisel esimesed Inglise misjonärid. 1832–41 allus U-M. Uus-L-Walesi kolooniale. 6. II 1840 sõlmitud Waitangi lepinguga tunnustasid maori pealikud Suurbritannia ülemvõimu ning leping omakorda tunnustas maoride õigust oma maad. 1841 eraldati U-M. omaette kroonikolooniaks. 1843 tekkis Nelsoni asukate ja kohalike maoride vahel relvakokkupõrge (tuntud ka Wairau veresaunana), mis juhatus sisse nn. maori sõdade ajajärku (1840.–60. aastad). 1852 Suurbritannia parlamendis vastu võetud U-M. Põhiseadusliku Akti (*New Zealand Constitution Act*) alusel sai U-M. sisemise omavalitsuse, moodustati kahekojaline parlament (1854) ja valitsus (1856). Kullaleiukohade avastamine 1860.–70. a-tel Otagos ja Coromandeli ps-l soodustas uusasunike juurdevoolu. Suurbritanniast pärit asunikud arendasid U-M-l eriti lambakasvatust, mis tõi kaasa nende ja maoride kokkupõrkeid maade pärast. 1862 kehtestatud maaseadusega (*Native Land Act*) legaliseeriti kolonistide ja põliselanike vahelised maatchingud ning järgneva 40 aasta jooksul jäid maorid oma parimatest maadest ilma. 1865 nimetati Aucklandi asemel pealinnaks Wellington, 1867 said maorid parlamendis piiratud esindatuse õiguse. Liberaalist peaministri Richard John Seddoni ajal [1893–

1906] kehtestati 1893 üldine valimisõigus ning eesrindlikud töö- ja sotsiaalseadused, millest märkimisväärsim oli vanaduspensionide sisseseadmine (*Old-age Pensions Act*, 1898). 26. IX 1907 sai U-M. dominiooni staatuse. Westminsteri statuudi alusel tunnustas Suurbritannia 1931 U-M. riiklikku iseseisvust (dokumendi ratifitseeris U-M. parlament alles 1947). II maailmasõjas osales U-M. liitlaste poolel (kuulutas 3. IX 1939 sõja Saksamaale), sõdades Euroopas, Aafrikas ja Vaiksel ookeanil. 1947 alustati immigratsiooniprogrammi, mille eesmärk oli soodustada Suurbritannia jt. Euroopa riikide kodanike U-M-le asumist. Programmi lõppedes (1975) oli Euroopast saabunud üle 84 000 in. 1950. a-tel liitus U-M. mitme sõjalise blokiga: 1951 sõlmis riik kaitselingu Austraalia ja USA-ga (ANZUS, jõustus 1952), 1954 osales ta SEATO asutamises. USA ja Austraalia liitlasena osales U-M. ka Korea (1950–53) ja Vietnami sõjas (1964–73). Põlisrahva õiguste kaitseks loodi 1975 Waitangi tribunal, mille eesmärk on järgida Waitangi lepingu täitmist ning uurida Suurbritannia valitsuse 1840. a-st pärit otsuseid. Pärast Prantsusmaa tuumakatssetusi Vaiksel ookeanil elavnes U-M. piirkonnas tuumarelvade ja USA sõjalise kohaloleku vastane liikumine. Avalikkuse surve keelas David Russell Lange'i leiboristlik valitsus tuumaenergiat kasutavatel ja tuumarelvadega varustatud laevadel peatada U-M. sadamates. USA peatas seepeale 1986 U-M-ga kaitselingu (U-M. ja Austraalia kaitselingu kehtib). 1987 kuulutas U-M. end tuumavabaks piirkonnaks. Selleks et kompenseerida majandussidemete nõrgenemist Suurbritanniaga, sõlmis U-M. 1985 majanduskoostöölepingu Austraaliaga ning oli Aasia ja Vaikse Ookeani Majandusühenduse (APEC) asutajaid (1989). U-M. relvajõud osalesid 1991 Lahesõjas ja 2001 Afganistani ründamises. U-M. sisepoliitika on traditsiooniliselt olnud juhtivad kaks erakonda: 1949–57, 1960–72, 1975–84 ja 1990–99 oli võimul konservatiivide ja liberaalide ühinemisel (1936) tekkinud U-M. Rahvuspartei, 1957–60, 1972–75, 1984–90 ja a-st 1999 on ülekantud olnud tööerakondlased. 1993 muudeti U-M. valimissüsteemi, pärast seda on parlamendis esinduse saanud ka väiksemad erakonnad. Alates 1996. a. valimistest on üheparteiliste enamusvalitsuste asemel saanud tavaliseks vähemus- ja koalitsioonivalitsused. 2005. a. parlamendivalimised võitis napilt U-M. Tööpartei, kes sai Esindajatekojas 50 kohta, U-M. Rahvuspartei sai 48 kohta. Tööerakondlane Helen Elizabeth Clark moodustas koos U-M. Progressiivse Parteiga (*New Zealand Progressive Party*) vähemusvalitsuse, kuid neid toetavad tsentristlik immigratsioonivastane erakond U-M. Esimene (*New Zealand First*) ja U-M. Ühendatud Tulevik (*United Future New Zealand*). A-st 1945 on U-M. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 6. I 1992. Pärast II maailmasõda oli U-M. eestlaste väljarännumaid, juunis 1949 jõudsid sinna esimesed 116 sõjapõgenikku. 2001. a. rahvaloenduse andmeil elas U-M-l 111 eestlast.

Valgevene

Valgevene, V. Vabariik (valgevene *Belarus*, *Respublika Belarus*), merepiirita riik Ida-Euroopa. Pär (2926 km), Lõdu (502 km), Lät (167 km), Venemaa (959 km), Ukraina (891 km) ja Poola (407 km).

Pindala	207 695 km ²
Rahvaarv	9 678 900 (2007)
Pealinn	Minsk (1 753 200 el.)
Haldusjaotus	6 oblastit
Riigikeeled	valgevene ja vene keel
Rahvapädev	Valgevene rubla (BYR)
Riigipädev	BLR, BY

Politiiline süsteem. V. on presidentiaalne vabariik. Presidendi valib 5 aastaks rahvas. Presidendi on õigus parlamentit ja teisi põhiseaduslikke institutsioone laiendada. Seadusandlik organ on kahekojaline Rahvuskogu (*Natsionalnoje Sobranie*). Ülemkoha ehk Vabariigi Nõukogu (*Sovet Respubliki*) 64 liikmest 56 valitakse kaudselt (8 esindajat igast oblastist ja pealinnast), 8 määrab president. Alamkoha ehk Esindajatekogu (*Palata Predstavitelei*) 110 liiget valitakse ühemandaadilisest ringkonnadest. Parlamendiliikmete voitusel kehtivad 4 aastat. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Peaministri ja valitsuskabineti liikmed määrab president parlamendi Esindajatekogu nõusolekul. Presidendi on õigus juhata da valitsuse isikuid ning ühistada selle otsuseid. V-s on mitmeparteisüsteem. Oulisiomad erakonnad

Loodus. Kristaline aluskord V-s ei paljandu. Pinnamoodi on olulisel määral kujundatud viimane mandrijääumine. Valdavad madalad, kohati soomandrid. Maa keskosa läbib lääne-ida-suunaline Läänemere ja Musta mere veevahkme-alasse kuuluv, jõetüvedest mitmekes väliskemaks kõrgustikuks liigestatud V. kõrgustik (riigi kõrgim koha Dzjatzjõnskaja mägi, 345 m), mida lõunas ääristavad Ees-Paleesse liustikuajoo- ja moreenitasandikud. Maa lõunaosas paikneb soine Paleesse (Euroopa suurimaid soolasid), kagus Dnepri

Sümbolika. V. lipu ja vapi (a-st 1995) aluseks maailmas 151. kohal. Mittevaba riik. Korruptsiooninindeks järgi on V. 2004). Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on V. Kehit 1994. a. põhiseadus (viimati täiendatud määrab president ja kinnitab Vabariigi Nõukogu. tegeleb Konstitutsioonikohus. Mõlema liikmed on Ülemkohus, põhiseaduslikkuse järelevalvega line. Kõrgeim kassatsiooni- ja apellatsioonikohus *Partija Belorusi*. Kohtusüsteem on kaheastmeline. *Partija Belorusi* (*Liberalna-Demokratitsjnaja* Agriarpartei (*Agriaraja Partija Belorusi*) ja V. on V. KP (*Kommunistitsjnaja Partija Belorusi*), V.

Elanike arv (2007)

Brest	32 300
Gomel	40 400
Grodna	25 000
Magiljov	29 000
Minsk	40 800
Vitsebsk	40 100

Oblast (oblast)	Pindala (km ²)	Elanike arv (2007)
Brest	32 300	1 453 200
Gomel	40 400	1 444 200
Grodna	25 000	1 136 700
Magiljov	29 000	1 145 500
Minsk	40 800	3 191 000
Vitsebsk	40 100	1 308 300

Pikimad jõed
(pikkus Valgevenes)
Dnepr (Dnjapri)
Bjarezina
Prõpjats
Sõz
Nemunas (Njeman)
Pisits
Daugava
(Lääne-Dvina)
Sisara
Svislats
Neris (Vilja)
Bug

Rahvaarv
1989
1995
2000
2007

Suurimad linnad
(el. arv, 2007)
Minsk
Gomel
Magiljov
Vitsebsk
Grodna
Minsk
Babruisk
Baranavitsjo
Barõssav
Pinsk
Orša
Mazõr
Saligorsk
Navapolatsk

madalik. Põhjaosas vahelduvad soised madalikud järverohkete väikeste kõrgendike ja moreenitasandikega. Valitseb mõõdukalt mandriline üleminekukliima, sajab kagus keskm. 500, keskosas 700 mm/a. Lõunaosa jõed (Prõpjats, Bjarezina, Sož) kuuluvad Dnepri, põhjaosa jõed Nemunase, Daugava ja Bugi jõestikku. V-s on mitu kanalit, tähtsaim on Dnepri–Bugi kanal (196 km). Järvi on ligi 11 000. Mullastikus on ülekaalus segametsa kamar-leetmullad, lääneosas leidub ka metsapruun- ja leetpruunmuldi. Peamised maavarad on kaali- ja kivisool, klaasiliiv, lubja- ja dolokivi, tulekindel savi ja turvas, vähesel määral leidub ka naftat ja maagaasi. U. 1/3 terr-st katab mets. Valdav on mänd, põhjaosas kasvab ka kuuse- ja tamme-, lõunaosas valgepöõgi-tammemetsa, Palessees männi ning laialehiste puude segametsa. Soid (u. 10 % terr-st) on palju kuivendatud. V-s elab 74 liiki imetajaid, ohustatud on 7 liiki, sh. lagrits, euroopa naarits ja euroopa piison. Linde on 318 liiki, pesitsejaid 194 ning ohustatud 8 liiki, sh. valgesilm-vart, puna-harksaba, suur-konnakotkas ja rebunepp. Roomajaid on 6 (nt. sookilpkonn, harilik silenastik) ja kahepaikseid 14 liiki (nt. puna-küü-unk, kõre ja harilik lehekonn). V. lõunaosa (u. 1/3 riigi alast) loodust on tugevasti kahjustanud Tšernobõli tuumakatastroofi põhjustatud radioaktiivne saaste. Prõpjatsi RP-s (2155 km²) teostatakse maailmas ainulaadset radiobioloogilist seiret (Tšernobõli katastroofi radioaktiivsest saastest langes 60 % V-le). Riigis on 904 msg. kaitseala (sh. 4 RP-d) ja 3 BKA-d. Lääne-V-s asuvas Belaveži laane RP-s (876 km²; asut. 1939 LK-jahimajandina, praegu ka biosfäärikaitseala) on säilinud Kesk-Euroopa vanimaid loodusmetsi ja elab V. viimsaim suurimetaja euroopa piison. Belaveži laane RP (1979, 1992), Miri kindlus (2000), Struve meridiaanikaar (2005) ja Radziwiłłide perekonna lossikompleks (2005) on UNESCO maailmapärandi nimistus.

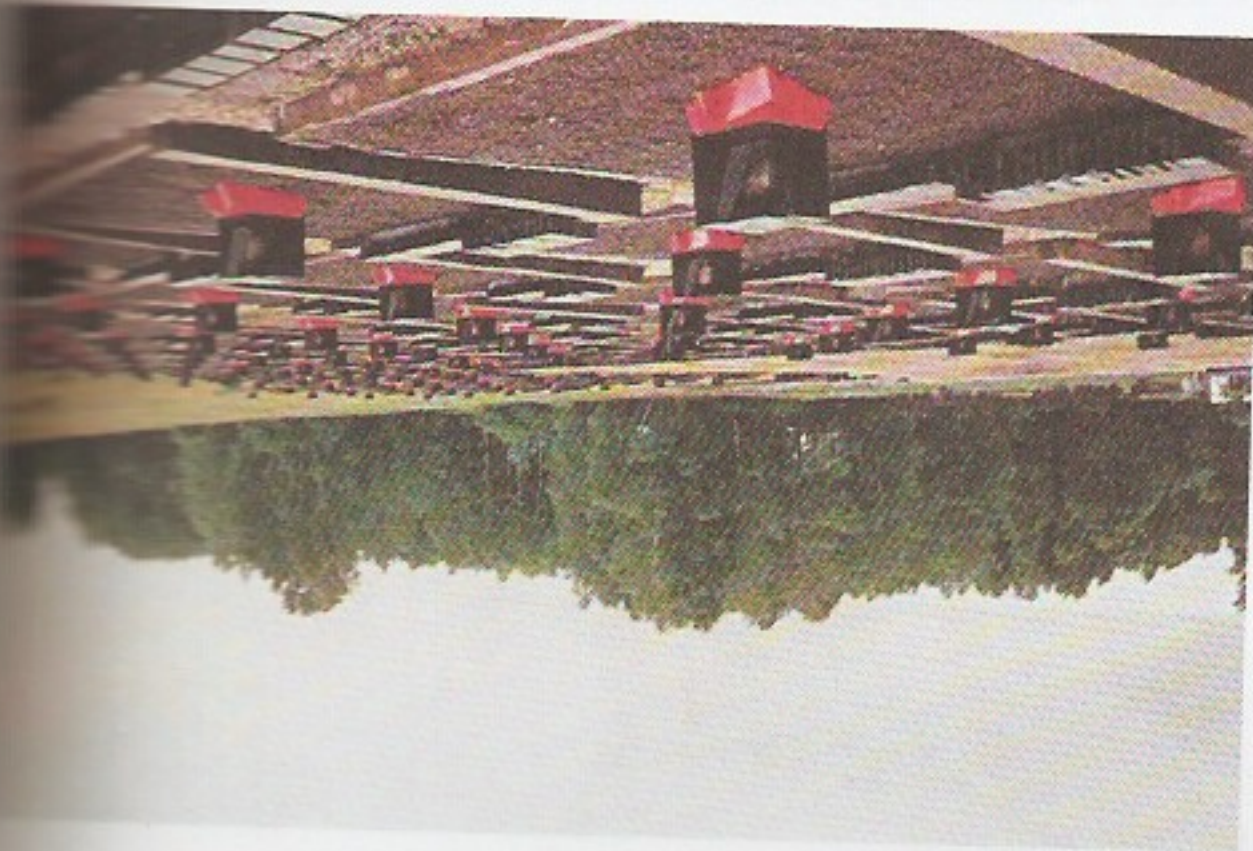
Rahvastik. Suurem osa rahvastikust (81 %) on valgevenelased (balti rahvastega segunenud idaslaavi hõimude järeltulijad). Tsaari-Venemaa ja NSV Liidu venestamispoliitika tagajärjel on valgevenelaste rahvustunne tugevasti kannatanud, v. l. riigis neist ainult 11 % (pms. maainimesed), levinud on vene-valgevene segakeel trasjanka.

V-s elab ka venelasi (13,2 %), poolakaid (4,1 %), ukrainlasi (2,9 %), juute (1,1 %), leedulasi (20 000 in.), tatarlasi ja mustlasi (kokku rohkem kui 100 rahvust). Varemalt on V-s elanud palju sakslasi ja juute. Pärast II maailmasõda on enamik juute asunud Iisraeli. 16,8 % rahvastikust on kuni 14-aastased, 68,9 % 15–64-aastased ning 14,3 % üle 64-aastased (2003). Keskmise asustustihedus on 47 in./km², asustus on võrdlemisi ühtlane. Kõige tihedamalt elab inimesi maa kesk- ja edelaosas, hõredamini Vitsebski oblasti põhjaaladel ja Palessees. V-le omane maa-asula on tänavküla. Linnu on 102. Usklikest on 80 % õigeusklikud ja 15 % katoliiklased, on ka protestante, uniaate, judaiste ja muslimeid (tatarlased). 99,7 % täisealistest on kirjaoskajad. Hariduskulutused moodustavad SKT-st u. 6 %. Kooliharidus on tasuta ja kohustuslik (6–15-aastastele, 4 klassi alg- ja 5 põhikooli). Keskkoolid (2 klassi) annavad gümnaasiumid, lütseumid ja kolledžid. 2001 oli iga 10 000 el. kohta 126 haigla kohta, arste oli 2002. a. 44 800. Rahva tervist ja elukeskkonda on muu hulgas kahjustanud Tšernobõlist lähtunud radioaktiivne saaste.

Majandus. NSV Liitu kuulumise ajal arendati V-s ülemäära rasketööstust, enamik tootet ning energiakandjaid toodi mujalt NSV Liidust, valmistoodang veeti välja. Pärast iseseisvumist on V. majandus seetõttu tugevasti kannatanud ja sõltub palju välismaisest toormest ja turast. Ametlikuks suunaks on võetud üleminek sotsial. turumajandusele. Riik kontrollib hindu ja valuutakurssi ning sekkub eraettevõtete juhtimisse, riigi kontrolli all on 80 % majandusest. 1990. a-te keskel oli V-s hüperinflatsioon (1994. a. kuni 50 % kuus). A. Lukašenka võimuleoleku ajal on V. lääneriikidest ja vabaturumajandusest eemaldunud. Venemaalt ostetava toorme, eriti nafta ja maagaasi hinna tõstmine on järsult teravdanud V. ja Venemaa suhteid. Kaevandatakse kaali- ja kivisoola, fosforiiti ja mineraalseid ehitusmaterjale, toodetakse turvast ning vähesel määral naftat (2005. a. 1,8 mln. t) ja maagaasi (250 mln. m³). Pms. rasketööstust on välisfirmade abiga oluliselt uuendatud. Minski traktoritehas, Minski kaaliväetisetehas (Belaruskali), Lida optikatehas ning pooljuhte tootev Integral kuuluvad omalaadsete seas maailma suurimate hulka. Tähtsad on ka keemia-, tekstiili- ja toiduainetööstus. Põllum-s valdavad endiselt ühismajandid. Maad võib omada ja pärandada, kuid mitte müüa. 2003. a. oli riigis 5,56 mln. ha haritavat maad ja 4723 majandit. Kuigi eravalduses ja äriühinguil oli kõigest 20 % põllumaast, saadi sealt 49 % põllum-toodangust. Maaharimist raskendab kohati liigniiskuse, kesk- ja põhjaosas ka kivisuse. Maa põhjaosas kasvat. pms. lina, söödataimi ning liha- ja piimakarja, keskosas kartulit ja sigu ning lõunaosas lina, sealne liha- ja piimakarjandus põhineb looduslikel rohumaadel. Tähtsal kohal on metsaraie (üle 6 mln. m³/a) ja puidu töötlemine. Välja veetakse veoautosid, traktoreid, mootorrattaid, väetisi jm.

keemiatooteid, optika- ja elektroonikatooteid, vineeri, mööblit ning toidu- ja tarbekaupa, sisse- tuakse pms. naftat, maagaasi, valtsmetalle ja kivisütt. Peamine kaubanduspartner on Venemaa. V-s on 93 055 km kõvakattelist mnt-id ja 5512 km rdt-d (sh. 874 km elektriid-d, 2005). Gaasi juhtmeid on 5223 km, naftajuhtmeid 2321 km ja naftasaaduste juhtmeid 1686 km (2006). Nende torujuhtmete kaudu läheb Lääne-Euroopa maa- desse suur osa Venemaalt väljaveetavast naftast. Lennujaamu on 86, neist 41 kõvakattetadadega. Suurim ja ainus rahvusv. lennujaam asub Minskis. Laevatatavaid sisseveeid on 2500 km, tähtsaim sadam on Mazõr. Eesti müüb (2005) kokku 252,6 mln. kr. eest) V-le pms. masinaid, seadmeid, toiduaineid ja keemiatooteid, sisse tuuakse (kokku 1,62 mrd. kr. eest) pms. kütust, vähemal määral ka metalle ja metalltooteid ning masinaid.

Ajalugu. XI-X a-tuh. e. Kr. levis V. alale Swidry kultuur, alates IX a-tuh-st e. Kr. oli Lääne-V-s Neemene ja Põhja-V-s Kunda kultuur. V-IV a-tuh. e. Kr. oli V. lõuna- ja keskosas Dnepri-Donetsi kultuur, põhjaosas ulatus pms. Baltiku- mis levinud Narva kultuur. Pärast seda valitses V. idaosas Kesk-Dnepri kultuur ning lääneosas nöörkeraamikakultuur, millega seostub viljelus- majanduse levik. I a-tuh. e. Kr. kujunenud kul- tuure (Miliagradi, Dnepri-Dvinaa, riipekeraamika- kultuur) on seostatud baltidega. Lõuna-V-st avas- tatud, 5.-7. saj-st p. Kr. pärinevaid Kortšaki kultuuri muistsed seostatakse slaavlastega. 7.-8. saj. levisid põletusmatustega kääbaskalmistud, millest osa kuulus arvat. baltidele, osa võib-olla slaavlastele. 9.-10. saj. ühendati nende hõimude asuala Kiievi-Vene riigiga, selle killustudes cral- dusid temast II saj. Polatski vürstiriik ning 12. saj. Smolenski ja Turovi-Pinski vürstiriik, hiljem kil- lustusid need omakorda. 13. saj. keskpaiku, kui Polatski vürstiks sai Leedu suurvürst Mindaugas, vend Tautavila, hakkas V-s tugevnema Leedu mõju. 1307 liideti Polatski vürstiriik ning 14. saj. I poolel kogu maa Leedu suurvürstiriigiga. Liit- mine toimus enamasti kas dünastiabielude või siis nende kohalike vürstidega sõlmitud vasalli- lepingute kaudu, kes ei soovitud sattuda sõltu- vusse Kuldhoridist. V. vürstiriikide minnek Leedu suurvürsti võimu alla ei toonud nende pol. ja argi- ellu kuigi suurt muutusi. Enamikul juhtudel jäid vanad vürstid oma kohale edasi ning etendasid ka Leedu suurvürstiriigi sisepol. elus üsna olulist osa. Vanavene keel (selle läänepoolne variant) oli Leedu suurvürstikojas kuni Poolaga liitumiseni kõrvu leedu keelega laialdaselt kasutusel ning ka õigeusk oli tunnustatud. Arvat. samal ajal tekkis nimi V., mis ühe tõlgenduse kohaselt võis tähistada alasid, mis ei pidanud maksma Kuldhor- dile andamit. 1447 talurahvas suunisistati, III Leedu statuudiga (1588) pärisorjastati ta lõplikult. Kassinõ ja kaubanduse arenedes kasvas linnade maj. tähtsus, suurtimad. neist said Magdeburgi õiguse alusel omavalitsuse (Brest 1390, Polatsk 1498, Minsk 1499). 16. saj. jõudis lõpule V. rahva

kujunemine. Pärast seda kui Leedu ja Poola olid 1569 Lublini unioonis liitunud üheks riigiks, suurenes V-s Poola mõju. Sotsiaalse, rahvusliku ja kat. kiriku surve tõttu võtsid õiguskilid valgevenelased 1595-96 osa Severin Nalovaiko juhitud ülestõusust. Suuri rahutusi tekkis ka Bog- dan Hmelnõtski juhitud Poola-vastase liikumise (1648-54) mõjul. Vene-Poola 1654.-67. a. sõja ajal hõivas enamiku V-i Vene sõjavägi, kuid Andrussovo vaherahu (1667) kohaselt jäi maa Poolale. Riigikõrgele sai Poola keel. 1705-09 oli V. Põhjaosaja tallermaa. Sõdades kannatanud ma- jandus hakkas elavneema 18. saj. II poolel. Poola jagamiste (1772, 1793, 1795) tulemusena liideti V. Vene riigiga. 1861. a. talurahvareformiga kao- tatati pärisorjus, kuid talurahvale anti ainult 35 % maast. See põhjustas talurahvarahutusi. Poola ülestõus (1863-64) haaras ka enamiku V-i (juhiti Kanstantin Kalinovski, Zygmunt Sierakowski). 19. saj. II poolel sai valdavaks vabrikutootmine, põllum-s suurenes kaubalisus, talurahvas kihistus. 1905.-07. a. rev-i ajal oli Minskis relvastatud kokkupõrkeid politseiga, Baranavitsõs, Gomelis jmt. linnas algasid pol. streigid. I maailmasõja ajal okupeerisid 1915 V. läänepoolseid Saksa väed. 1917. a. Venemaa Veebruarirev-i järel tekkis kakskülvõim, okupeerimata alal asutati nii tööliste ja soldatite saadikute nõukogusid kui ka neile vastanduv. Ajutine Ühis. Korra- ja Julgeolekukomitee, nov. 1917 kehtestati sel alal nõuk. võim. 3. II 1918 Brest-Litovskis Venemaa ja Kesktiriikide sõlmitud

II maailmasõja
sakslaste hävitus
Hilõni küla kalmistu
rajalud meenut

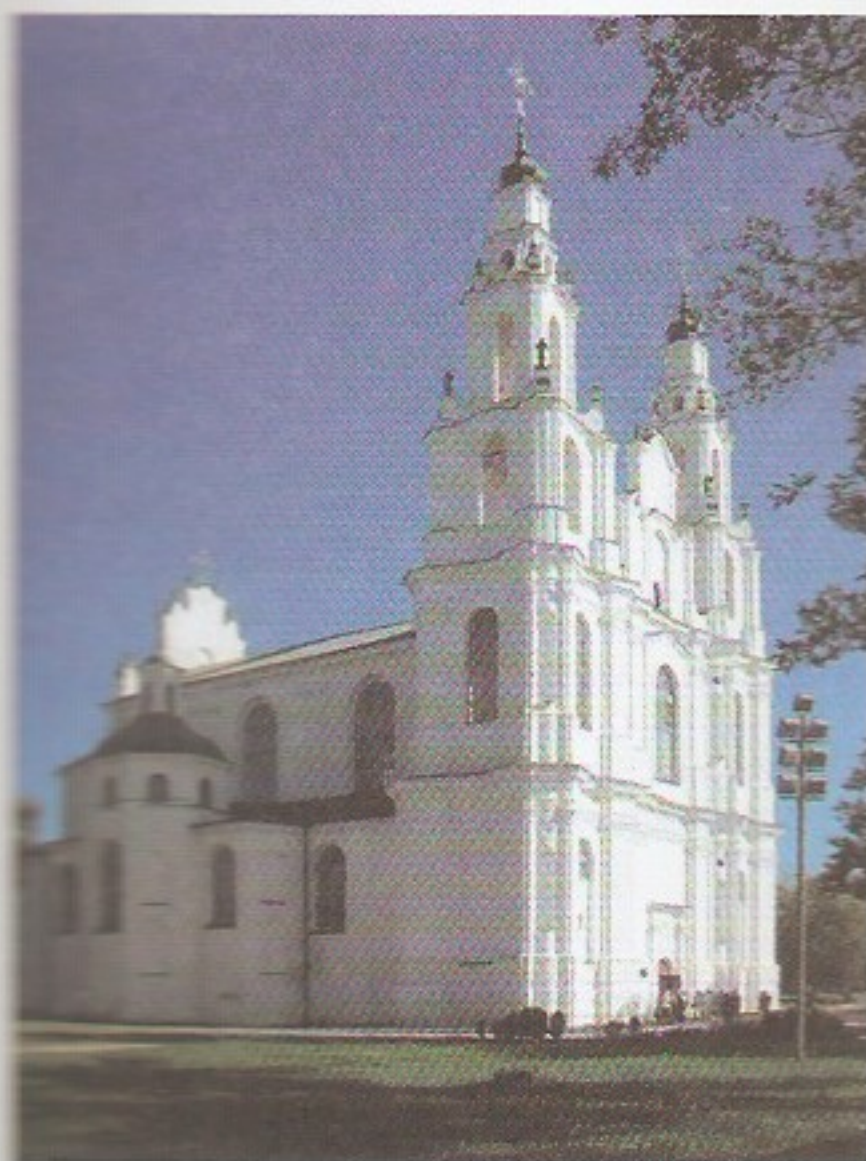
Peaministri

1994-96 Minsk
1996-2000 Sõja
2000-01
Uladimir Lukin
2001-03
Genadz Nasheda
2003- Sjag

vezi laane

Bresti rahuga jäi suur osa V-st Saksamaale. 25. III 1918 kuulutas V. Raada (moodustati dets. 1917 Minskis ülevaigvenelisel kongressil) V. rahvavabariigiks. Saksa okupatsioonivõimud seda ei tunnustanud, kuigi nad otsesid takistusi mada tegevusele ei teinud. Okupatsiooni oludes ei suudetud vastu võtta põhiseadust, kindlaks määrata terr-i ega moodustada relvajõude. Pärast Saksamaa 1918. a. novembrirev-i tühistas Vene SFNV Bresti rahulepingu ning alustas Saksamaa okupeeritud alade tagasivallutamist. Jaan. 1919 vallutati Minsk. Poola leegionäride korpuse ja V. Raada hajutatud üksuste vastupanu suruti maha ning veebr-s okupeeris Punaarmee kogu V. ja moodustas V. NSV (V. RV valitsus läks pagulisse ja eksisteerib tänini, V. Raada esimees on Iwonka Survilla). Veebr. 1919 peeti V. I nõuk. kongress, mis otsustas V. ja Leedu ühendada; valiti ühine valitsus (esimees Vincas Kapsukas). Poola ja Vene SFNV vahelise Riia rahu (18. III 1921, sõlmiti pärast 1920 Poolasse tunginud Punaarmee purustamist) otsuste kohaselt jäi

Lääne-V. Poola võimu alla. 30. XII 1922 ühendati V., Vene SFNV, Ukraina NSV ja Taga-Kaukaasia SFNV liitriigiks – NSV Liiduks. 1924 ja 1926 loovutati 17 pms. valgevenelastega asustatud Vene NFSV maakonda (Vitsebski, Gomeli ja Smolenski kub-st) V-le. Alustati põllum-e sundkollektiviseerimist (1929) ja tööstuse industrialiseerimist, 1930. a-il teostasid Nõuk. võimuorganid oma seisundi kindlustamiseks laiaulatuslikke repressioone. 1939 vallutas NSV Liit Poolalt Lääne-V. ja liitis selle V. NSV-ga. 1941–44 oli V-s Saksa okupatsioon. 1945 anti Bialystoki ala Poolale. V. NSV on ÜRO asutajaliige, ta osales ka 1946 Pariisi rahukonverentsil. II maailmasõja järgset aega iseloomustavad Vene immigratsioon ja venestamine. 1989 asutati V. Rahvarinne. Juulis 1990 võttis V. parlament vastu iseseisvusdeklaratsiooni ja kuulutas v. keele riigikeeleks. 1991 valiti V. Ülemnõukogu esimeheks vabaturumaj. reformide pooldaja Stanislav Šuškevitš. 25. VIII 1991 kuulutati V. iseseisvaks vabariigiks. Täielik iseseisvus saavutati pärast NSV Liidu lagunemist (dets. 1991). V. oli üks kolmest end. liiduvabariigist (koos Venemaa ja Ukrainaga), kes allkirjastas Belaveži Puštšas NSV Liidu laialisaatmise ja SRÜ moodustamise leppe. 1994 tagandati V. Ülemnõukogu esimees S. Šuškevitš umbusaldushääletusega korruptsioonisüüdistuste tõttu ametist. Samal aastal toimunud esimesed põhiseaduse kohaselt korraldatud presidendivalimised võitis korruptsioonikomitee esimees Aljaksandr Lukašenka. Mais 1995 sõlmis V. tollilõivu Venemaaga. 1995 otsustas V. parlament liituda majanduslikult Venemaaga. 1995. a. rahvahääletuse tulemusena nimetati vene keel teiseks riigikeeleks. 1996. a. põhiseadusesse tehtud muudatus kehtestas parlamendivalimiste uue korra, laiendas presidendi volitusi ja pikendas tema ametis oleku aega a-ni 2001. Samal aastal sõlmisid A. Lukašenka ja Venemaa president Boriss Jeltsin lepingu, mis nägi tulevikus ette Venemaa ja V. liitriigi moodustamise. 2004. a. rahvahääletusega kaotati piirang, mis takistas samal isikul presidendiks kandideerida rohkem kui kaheks järjestikuseks ametiajaks. 2006. a. presidendivalimised võitis ülekaalukalt A. Lukašenka, kuid rahvusv. vaenlejad ja opositsioon tunnistasid valimised ebademokraatlikuks. Opositsiooni meeleavaldused ajasid miilits ja sõjavägi laiali. A. Lukašenka diktaatorlik valitsemine ning inimõiguste ja pol. vabaduste piiramine on põhjustanud selle, et USA on kehtestanud V. suhtes sanktsioone ja EL on kuulutanud V. presidendile sissesõidukeelu. Ka V. ja Venemaa suhted ei ole pms. maj. lahkarvamuste tõttu laabunud ning 1990. a-tel kavandatud liitriigi loomine on edasi lükkunud. A-st 1945 on V. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 6. IV 1992.

Haldusjaotus

Provintsid (provinces)

Malampa

Pénama

Sanna

Shéfa

Tatá

Torba

Peaministrid

1980–91

Walter Hadje Lam

1991–95

Masike Vana Lam

1991–95

Maxime Carter Lam

1995–96

Rialuth Serge Lam

1996

Maxime Carter Lam

1996–98

Rialuth Serge Lam

1998–99

Donald

Masike Vana Lam

1999–2001

Tame Sopi Lam

2001–04

Edward Nipak Lam

Tula Fama Lam

2004

Rialuth Serge Lam

2004–

Ham Limi Vana Lam

Union des partis modérés), V. Vabariitlik Partei (Vanuatu Republican Party, Parti République de Vanuatu) ja V. Rahvuslik Ühendpartei (Vanuatu National United Party, Parti national uni de Vanuatu). Kohtusüsteem on kolmestastmeline. Ülemkohtu kohtunikud nimetab president. Kehitib 1980. a. põhiseadus (täiendatud 1988). Rahvusv. klassifikatsioon alusel on V. vaba riik.

Sümbolika. V. lipu (a-st 1980) värvid pärinevad Vanuatu Partei lipult. Punane sümboliseerib ohv-riverd ja tavaid, roheline saarte loodusrikkust, must mulda ja rahvasõnaku ning kollane päikese-paist, rahu ja truudust. Musta ja kollasega kujund (Y) tähistab saarte paiknemist ookeanis. Mustal kolmnurgal olev metsseakihv on jõukuse ja heaolu vordkujutaja ning kihva sees olevad kaks sõnajalalehte sümboliseerivad hõimupucale võimu. Vapp (cmh-lem, a-st 1980) kujutab odaga relvastatud sõja-mest, kelle taga on metsseakihv ja sõnajalalehed. Vapi all on bislamakeelne rahvuslik devis „Long God Yumi Stanap“ (me ühineme jumalas?). Hümn (a-st 1980) „Yumi, Yumi, Yumi“ („Meie, meie, meie“), sõnad ja viis François Vincent Aïssav.

Loodus. V. saarestik ulatub 900 km pikkuselt põhjast lõunasse (akvatoorium 680 000 km²). Saarestiku moodustavad veealuse mäestiku 83 üle merepinna ulatuvat mäetippu. Rohkesti on kustumud vulkaane (riigi kõrgeim tipp Tabwc-masana, 1879 m). Tegevvulkaane on 6 (kõr-geim Ambac, 1496 m). Sageli on maaavärinaid. Leitud kuld, hõbedat ja mangaanimaa. Valt-gebim Ambac, 1496 m). Sageli on maaavärinaid.

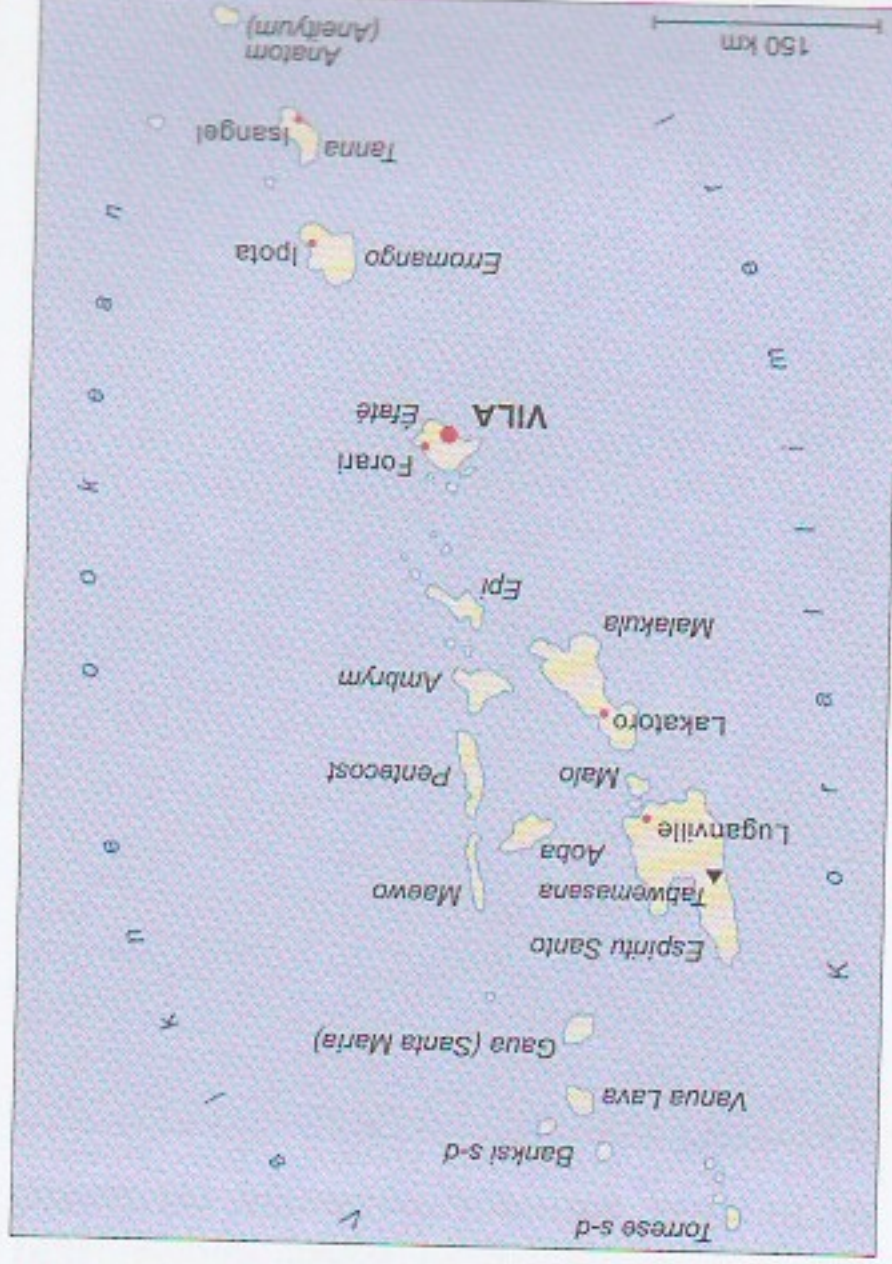
sest niiske troopiline kliima. Põhjaosas on kõige jahedama (juuli) ja kõige kuuma (jaan-i) keskmine t^o vastavalt 25 ja 29 °C, keskosas (Vilas) 22 ja 27 °C ning lõunaosas 20 ja 25 °C. Põhjaosas sajab 3250–3900, lõunaosas 2250–3000 mm/a. Viimaperiood kestab juunist okti-ni, kui puhuvad

Vanuatu, V. Vabariik (bislama Vanuatu, Ripablik blong Vanuatu, ingl Vanuatu, Republic of Vanuatu, pr Vanuatu, République de Vanuatu), ookeanis Vaikse ookeani edelaosas Mela-neesias, hõlmab V. saarestiku (Us-Hebridid); rannajoone pikkus 2528 km. V. tähendab merest tõusvat maad.

Pindala	12 190 km ²
Rahvaarv	222 600 el. (2007)
Pealinn	Vila (pr Port-Vila; 38 400 el.)
Haldusjaotus	6 provintsi
Riigikeeled	bislama, inglise ja prantsuse keel
Rahvühik	vat (VUV)
Riigitihiused	VUT, VU

Politiiline süsteem. V. on Rahvasie Ühendusse kuuluv parlamentaarne vabariik. Riigipea on pre-sident, kelle valib 5 aastaks parlamentidiliikmetest ja omavalitsuste esindajatest moodustatud valimis-kogu. Seadusandlik organ on ühekajaline parla-ment (Parliament, Parlement), mille 52 liiget valib 4 aastaks proportsionaalsuse põhimõttel rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastasest. Peaministri valib oma liikmete hulgast parlament. Valitsuskabi-neti liikmed nimetab peaminister. Poliiskultuuri asjus nõustab parlament ja valitsust Pealikute Nõukogu (Malvatu Mauri). V-1 on mitmepar-tisistne. Ohtusimad erakonnad on Vanuatu Parti (Parti de Vanuatu), Parti of Our Land, Mõõ-dulate Partide Lin (Union of Moderate Parties,

lagupassaadid. Sagedased on taifuunid. Jõed on lühikesed ja kärestikulised. Valdavad vihmametsade puna-kollased ferralliitmullad. Mäenõlvadel kasvab troopiline vihmamets, mille väärtuslikemaid puuliike sandli- ja kauripuud on pikaajalise mäe tõttu vähe säilinud. Lõunapoolsetel saartel leidub kohati hõrendikke ja savanne. Loomastik on liigivaene, imetajaid on 11 liiki (pms. käsitiivalised). Linde on 136 liiki (neist pesitsejaid 32). Ohustatud on 12 linnuliiki, sh. endeemsed v. ribukana, v. keisertuvi, v. safiirlind ja v. roheamatiin. Roomajaid on 25 liiki (kilpkonnalised ja sisalikulised). Saari ümbritsevat merd asustab rikkalik korallielustik. V-s on 56 KA-d.

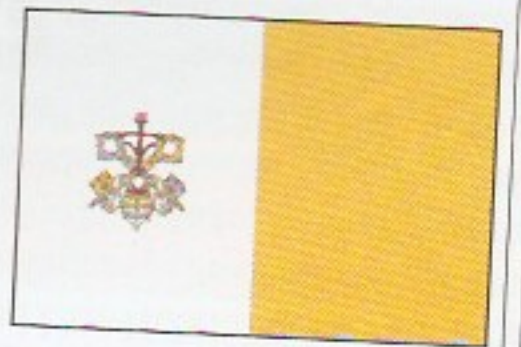
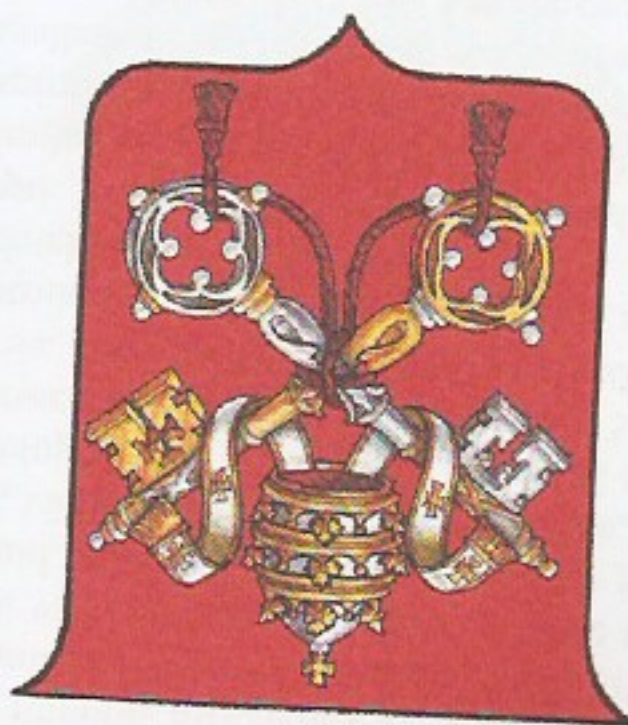
Rahvastik. Asustatud on 67 saart, 92 % rahvastikust on melaneeslased, kes räägivad austroneesia keelkonna melaneesia keeli, kokku 105 sugulaskeelt ja murret. V. on keeleliselt maailma kirevaim riik (keskm. 2000 kõneleja kohta üks keel). Et vähendada etnilisi erimeelsusi, on kõiki V-s elavaid melaneeslasi hakatud nimetama ni-vanuatudeks. 3 % rahvastikust on polüneeslasi ja 1 % mikroneeslasi. Vähesel arvul elab riigis hiinlasi ja vietnamlasi. Prantslasi, inglasi ja austraallasi on u. 3000. Bislamat – valdavalt inglise sõnavaral ja melaneesia grammatikal põhinevat inglise kreoolkeelt – oskas 1999. a. rahvaloenduse andmeil 82 %, kasutas aga esimese keelena 23 % inimestest. Keskmine asustihedus on 18 in./km². Tihedama asustusega on Efate ja Tanna saar. 83 % rahvastikust on kristlased (sh. 37 % presbüterlased, 15 % anglikaanid, 13 % katoliiklased, 11 % adventistid) ja 7 % hõimuusulised. Tanna saarel on 1930. a-il tekkinud ja tänini püsinud John Frumi kargokultus. Haridusele kulutatakse 7,5–8 % SKT-st. Täiskasvanuist oli 2002. a. kirjaoskajaid 65 %. Tervishoiukorraldus on algeiline. V. liivajoonistused on inimkonna suulise ja väimse pärandi meistriteoste nimistus (2003).

Majandus. V-le annavad välisabi pms. Austraalia, Suurbritannia, Prantsusmaa, Jaapan ja Uus-Meremaa. Majandus on vähe arenenud, selle alus on taimekasvatuse. Põllumaad on 1,6 ja istandike all 7 % riigi terr-st (2005). Kasvat. taro, jamssi, maniokki, kassari, maapähklit, maisi, riisi, leivapuud, banaani, kookosvilja, kookospalmi, kakao- ja kohvipuud, pipart, vanilli ja kardemoni. Peetakse veiseid, sigu, lüsi, hobuseid ja kanu. Olulised on kalapüük ja metsatöö. On ka väikesi põllumaadustate töötlemise,

kala-, toiduaine-, tekstiili-, puidu- ja ehitusmaterjalitööstuse ettevõtteid. V. on maksuparadiis. Mnt-id on 1130 km (sh. 1/4 kõvakattelisi, 2003). Saarte vahel peetakse parvlaevavahendust. Meresadamad asuvad Vilas, Foraris ja Luganville'is. Vila läh. on rahvusv. lennujaam Bauerfield. Väliskaubanduses ületab impordi maksumus 3–4 korda ekspordi maksumuse (2004 toodi kaupu sisse 117 mln. ja viidi välja 34 mln. \$ väärtuses). Sisse tuuakse masinaid, naftasaadusi, väetisi ning toidu- ja tarbekaupu, välja viiakse külmutatud kala, liha, koprat, puitu ning kakao- ja kohviuba. Peamised kaubanduspartnerid on Austraalia, Tai, Jaapan, Singapur ja Poola. 2004 külastas V-t 61 000 turisti. Nõrga infrastruktuuri tõttu on turismi areng aeglane. Arendatakse ökoturismi.

Ajalugu. Vanimad arheoloogilised leiud (Lapita keraamika) pärinevad II a-tuh-st e. Kr. 1606 külastas Espiritu Santo saart Hispania teenistuses olnud portugallane Pedro Fernandes de Queirós. 18. saj. käisid saartel Prantsuse (Louis Antoine de Bougainville) ja Inglise meresõitjad. 1774 nimetas James Cook saared Uus-Hebriidideks. Järk-järgult asusid sinna elama Inglise ja Prantsuse misjonärid, istanduseomanikud ja kaupmehed. Suurbritannia ja Prantsusmaa moodustasid 1887 saarte hooldamiseks ühiskomisjoni ja 1906 kehtestati kahe komissari hallatav Inglise-Prantsuse ühisvaldus. II maailmasõja ajal oli Espiritu Santo ja Efate saarel USA sõjaväebaas. Kohalike omavalitsusorganeid hakati moodustama 1957, sisemise omavalitsuse said saared 1978. 1979 korraldatud põhiseaduskonverents otsustas iseseisvuse kasuks, kuid mais 1980 kuulutas saarestiku suurim saar Espiritu Santo end pms. prantsuskeelsete asumike eestvõetel sõltumatuks Vemarana riigiks. Vastuolu 1979 moodust. keskvalitsusega suudeti lahendada alles pärast Suurbritannia, Prantsusmaa ja Paapua Uus-Guinea sõjaväeüksuste saabumist. 30. VII 1980 kuulutati Uus-Hebriidid V. nime all iseseisvaks. 1980–91 oli V. sisepoliitikas juhtiv osa Vanuaaku Partei, mille juht Walter Hadye Lini moodustas ka valitsuse. Pärast seda on üha suurema mõjuvõimu saavutanud pms. prantsuskeelse elanikkonna huve esindav Mõõdukate Partei Liit, kuid V. sisepol. olukord on muutunud ebastabiilsemaks. 1996 suudeti ära hoida poolsõjaväelise org-i Vanuatu Mobile Force riigipöördekatse. 1997 saatis president Jean-Marie Lényé Lenelcau Manatwai parlamendi laiali, see põhjustas rahutusi ja arreteerimisi. 2004. a. parlamendivalimistel sai kõige rohkem kohti (18) Rahvusliku Ühendpartei ja Vanuaaku Partei koalitsioon, kuid valitsuse moodustas Mõõdukate Partei Liidu (8 kohta) kandidaat Rialuth Serge Vohor, keda toetasid ülejäänud erakonnad ja sõltumatud parlamendiliikmed. Sama aasta lõpul süüdistati teda omavolilises katses kehtestada diplomaatilised suhted Taiwaniga ning ta oli sunnitud pärast dets-s toimunud usaldushääletusel saadud kaotust tagasi astuma. Uueks peaministriks valiti V. Rahvusliku Ühendpartei esimees Ham Lini Vanuaroroa. A-st 1981 on V. ÜRO liige. Eestiga ei ole diplomaatilisi suhteid sõlmitud. ■

Vatikan

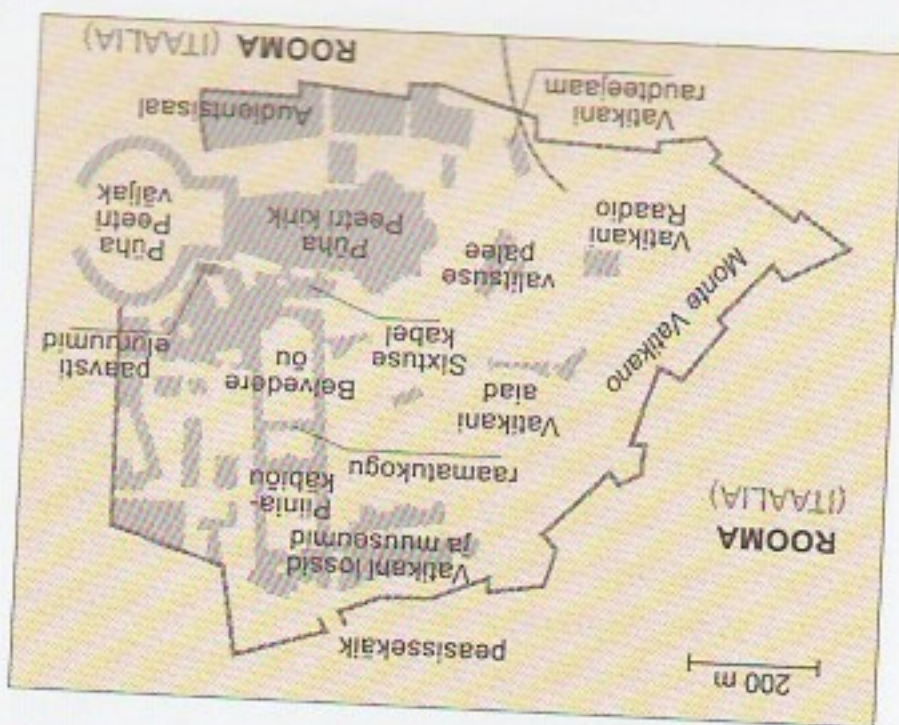

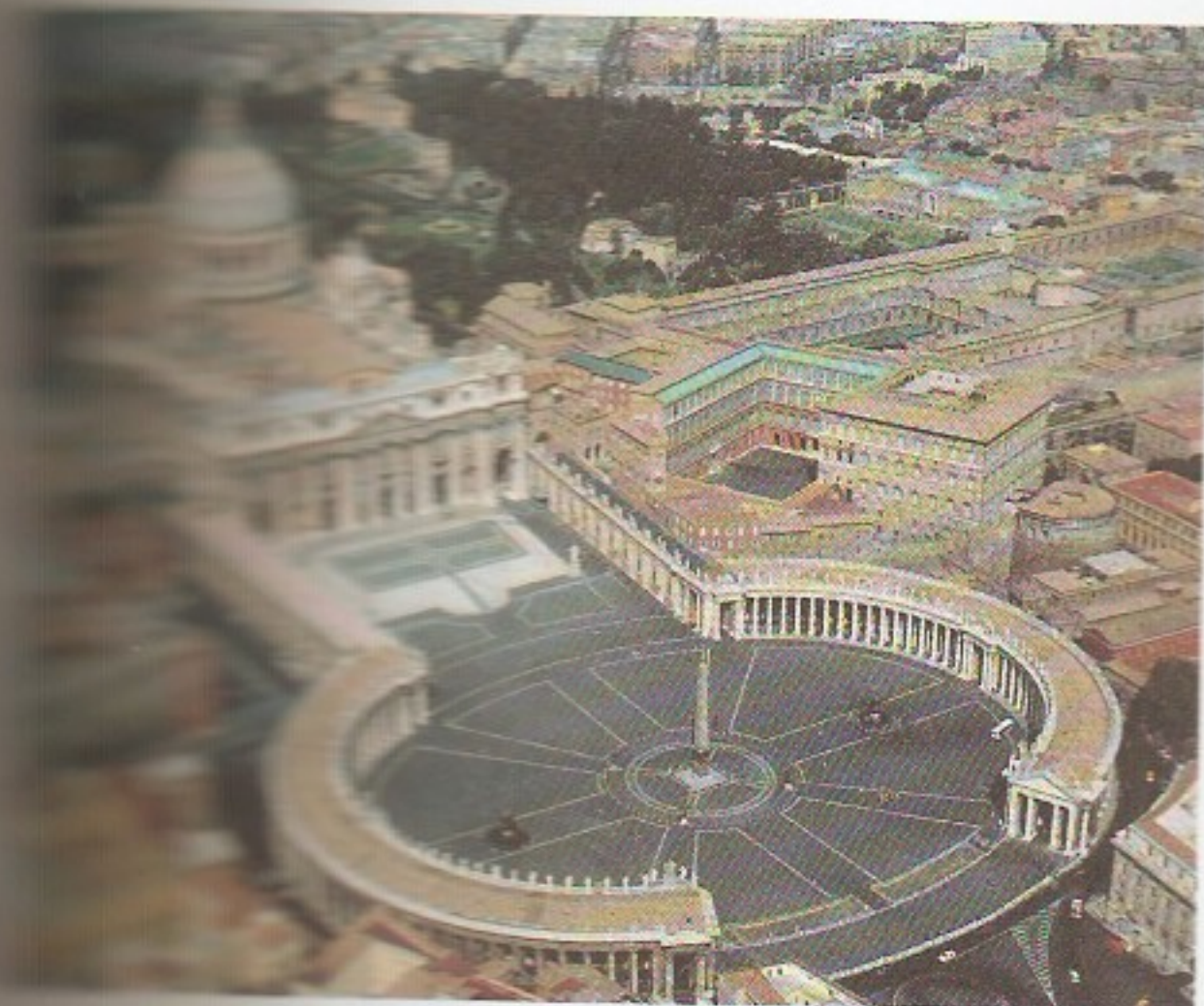
Vatikan, V-i Linnriik (lad *Vaticanus*, *Status Civitatis Vaticanae*, it *Vaticano*, *Stato della Città del Vaticano*), riik Euroopas Apenniini ps-l, paikneb enklaavina Rooma läänecosas; püür 3,2 km. V. on maailma väikseim iseseisev riik.

Pindala	0,44 km ²
Rahvaarv	767 (2007)
Riigikeeled	ladina ja itaalia keel
Rahavähi	euro (EUR)
Riigitaht	VAT, VA

Politiiline süsteem. V. on teokraatlik absoluutne monarhiaga riik. Riigipea on paavst, kes esindab Püha Tooli (Püha Ajuärge, *Sancta Sedes*, *Santa Sede*), mis valitseb Rooma diootseesi ja kogu rooma salajaseks hääletamiseks krikoosolekule ehk konklaavile 20 päeva jooksul pärast eelmise paavsti surma. Valimiseks on vajalik vähemalt 2/3 hääletenamus. Valimiseks on kardinalidel, kes on alla 80-aastased. Kolleegium asendab paavsti tema äraoleku ning paavstivõlli vakantsi (*sede vacante*) ajal, muul ajal on ta nõuandev organ. Parlament ei ole. Seadusandlikku ja täitevvõimu teostab paavst Rooma kuuria (*Curia Romana*) kaudu, mis on keskhaldusorganite kogum ning juhib V-i riiki ja ühtlasi kogu kat. kirikut. Olulisim organ on Riigisekretariaat, mis toimib V-i valitsusena.

Riigisekretariaat nimetab paavst kardinalide hulgas Seadusandlusega tegeleb kardinalidest koosnev paavstlik komisjon, mille liikmed ja esimehe nimetab 5 aastaks paavst. Erakondi ei ole. Kõrgeim kohus on Apostelliku Signatuuri Ülemtribunal, mille liikmed määrab paavst. Põhiseadust ei ole, seda asendavad "Apostellik konstitutsioon" (a-st 1996) ja "V-i Linnriigi põhiseaduslik akt" (a-st 2001).
Sümboolika. V-i kollane-valge lipp (a-st 1929) võeti kasutusse 1808 Kirikuriigi lipuna. Valgel laiul on V-i vapi (a-st 1929) pumaseil kilbil püürit Jesus Kristus olevat usaldanud apostel Petrusale. Petrusi psetakse ka esimeseks Rooma piiskopiks, kuidne võti osutab taevasele ja hõbedane maiscle võimule. Võtmelid ühendavad nööri sümboliseerib võimude ühtsust. Võtmete kohal on paavsti kroon tiara. Hümn (a-st 1950) "Imno e Marcia Pontificale" (lad "Hymnus et modus militaris Pontificis"; "Hümn ja paavstlik marss"), itaaliakeelsed sõnad Antonio Allegri, ladinakeelsed sõnad Raffello Lavagna, viis Charles-François Gounod. V. paikneb Tiberti jõe paremal kaldal V-i mäel (Monte Vaticano) mõnisada meetrit jõest lääne pool. Riiki piirab müür, mis ehitati paavsti kaitsmiseks võimalike rünnakute eest. V-s on nagu Roomaski mõõdukas vahemerekliima. Talv on pehme ja vihmane (jaan-i keskmine t° 8 °C) ning suvi kuum ja kuum (juuli keskmine t° 25 °C), kõige palavam kuu on august. Muu Rooma alaga võrreldes on V-s stiiski veidi rohkem udu ja kasiet, seda põhjustavad väga suur V-i Püha Peetri kirik (*San Pietro in Vaticano*), selle ees olev suur kõvakateline väljak ning rohked purskkaevud. V. (1984) kuulub koos Rooma ajaloolise kesklinnaga (1980, 1990) UNESCO maailmapärandi nimistusse.
Rahvastik. Kõige rohkem elab V-s itaallasi ja šveitslasi. Peale riigikeelte kõneldakse enim prantsuse keelt, šveitsi kaardiväe (V-i valve- ja politseijõud) ametlik keel on saksa keel. V-s elab u. 400 kodaniku ning u. 300 kodakondsusega isikut ja teiste riikide kodanikke. V-i kodanikud on pms. vaimulikud, sh. kõrgeid aukandjad, preestrid ja nunnad. Kodakondsus on seotud riigis töötamisega ning kehtib töösuhete lõppemiseni. V-i kodakondsuse saavad ka töötaja abikaasa

ja tema alla 25-aastased lapsed. V. annab välja ainult diplomaatilisi passe. V-s töötab u. 3000 in., enamik neist elab väljaspool riiki. 2005 oli V-i kodanikke 558 (paavst, 58 kardinali, 293 diplomaadina välismaal teenivat vaimulikku, 62 V-s töötavat vähem tähtsat vaimulikku, 101 ohvitseri ja valvurit ning 43 muud kodanikku).

Majandus. V-i majandus on ainulaadne, see põhineb rahandusel. Peamised sissetulekuallikad on kogu maailmast laekuvad kirikumaksud (75–80 mln. \$ aastas) ja usklite annetused (nn. Peetruse penn, 50–60 mln. \$ aastas). Tulu saab V. ka kapitalimahutustelt, pangaoperatsioonidelt ja kinnisvaratehingutelt (maa rentimine Itaalias ning Hispaanias, Prantsusmaal, Saksamaal ja Lad-Am-s asuv kinnisvara). Tähtis tuluallikas on postmarkide, müntide, mälestusmedalite, meenete, muuseumipiletite ning raamatute jm. väljandete müük. Rahandusasju korraldab Usuasjade Instituut (tegelikult V-i pank). 2002 oli eelarve tulu 245,2 mln. \$ ja kulu 260,4 mln. \$. V-i palgatöötajate sissetulekud ja elatustase on võrreldavad Rooma linna vastavate näitajatega. Valdav osa eluks vajalikku (toit, vesi, elekter, tarbeesemed) ostetakse Itaaliast. V-s on trükikoda, postimaja, kaubahall, raadiojaam ja rdt-jaam (0,7 km pikkune harutee ühendab seda Itaalia rdt-võrguga).

Ajalugu. Rooma keisri Nero [54–68] käsul hukatud apostel Peetruse haud kujunes tähtsaks pulverännakupaigaks, 4. saj. algul lasi Rooma keiser Constantinus selle kohale ehitada väikese kiriku (V-i Püha Peetri kirik). Juba sel ajal tekkima hakanud paavsti maavaldus suurenes eriti Gregorius I [590–604] ajal. 6. saj. kiriku juures olid väikestest ehitistest kujunesid hiljem nn. V-i paileed. Paavst Leo IV ajal [847–855] ühendati V-i ala Rooma linna kindlustuste süsteemiga. 13. saj. II poolel alustati omaette kindluse ehitamist ja 1377 sai V-st paavsti residents, mis enne seda oli asunud Lateraani basiilika juures. 756 annetati Frangi kun. Pippin Lühike paavst Stephanus II-le

[752–757] pms. langobardidelt äravõetud maa-alasid (sh. Rooma linna ümbruse), millest moodustati Kirikuriik. Karl Suur kinnitas kingituse 774, kusjuures Kirikuriik jäi Frangi riigi, a-st 926 Saksa-Rooma riigi alluvusse. Innocentius III saavutas 1201 keiser Otto IV-lt riigi sõltumatuse tunnustamise. Paavstide Avignonis viibimise ajal (1309–77) Kirikuriik killustus. 16.–17. saj. sõltus see pms. Hispaaniast, seejärel Prantsusmaast ja Austriast. 1798 rajas Napoleon I Kirikuriigi terr-I Rooma vabariigi ja kaotas 1808 Kirikuriigi täielikult; see taastati Viini kongressi (1814–15) otsusega. 20. IX 1870 hõivas Itaalia sõjavägi Rooma; 9. okt. toimunud rahvahääletusega sai Roomast Itaalia pealinn ning Kirikuriik ühendati Itaalia kuningriigiga. Kuigi Itaalia valitsus tunnistas paavsti suveräänsust V-s ja Lateraanis, kuulutas paavst Pius IX [1846–78] end protestiks ühendamise vastu V-i vangiks. See nn. Rooma küsimus lahendati, kui Benito Mussolini juhitud Itaalia valitsus sõlmis 11. II 1929 V-ga Lateraani kokkulepped. Pol. lepingu alusel moodustati iseseisev V-i riik; Itaalia tunnustas katoliiklust riigiusuna. Paavst (Pius XI) sai 1750 mln. liiri kahjutasu ning tunnustas Itaalia kuningriiki ja selle pealinnana Roomat. 1947 võeti Lateraani kokkulepped Itaalia Vabariigi põhiseadusse. Põhilises osas on praegune V. Kirikuriigi jätk. Paavstide Johannes XXIII ja Paulus VI ajal toimunud II Vatikani kirikukogu (1962–65) otsustega seati eesmärgiks pms. kat. kiriku ajakohastamine ning teiseusulistega dialoogi alustamine (deklaratsioon kat. kiriku suhetest mittekristlike religioonidega — *Nostra Aetate*, 1965). Pärast Johannes Paulus I surma 1979 (oli paavst vaid 34 päeva) valiti paavstiks poolakas Karol Józef Wojtyła (Johannes Paulus II), kes oli esimene mitteitaallane paavst pärast 16. saj-t. Tema on ka pärast II maailmasõda V-i ja maailma poliitikat enim mõjutanud paavst: ta külastas oma valitsemisajal 129 riiki (sh. 1993 Eestit) ning oli aktiivne ülemaailmse rahu eest kõneleja. 1984 V-i ja Itaalia vahel sõlmitud lisaleping suurendas V-i pol. sõltumatust. 26. XI 2000 kuulutas paavst Johannes Paulus II välja uue põhiseadusliku akti, mis jõustus 22. II 2001. 2005 paavstiks valitud sakslast Joseph Alois Ratzingeri (Benedictus XVI) peetakse katoliikluse nn. konservatiivse suuna esindajaks. 12. IX 2006 Regensburgi ülikoolis peetud loenguga ärritas paavst islamimaailma, sest nimetas usu levitamist mõõga abil islami ebahumanaarseks põhimõtteks (tegelikult tsiteeris ta keskagest Bütsantsi keisrit Manuel II Palaiologost). V. oli sunnitud esinema selgitava avaldusega. A-st 1964 on Pühal Toolil ÜRO alalise vaatlejalikme staatus.

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1921 ning taassõlmiti 20. II 1992. 1948–53 ja 1961–65 toimetati V-i raadiojaama eestikeelseid saateid praegune Pühima Lunastaja Püha Birgitta Ordu Pirita Konvendi preester Vello Salo.

mad kodad $\frac{2}{3}$ hääletega, saab parlament presidendi valitused enne tähtaega lõpetada. Seadusandlik organ on kahekojaline Föderaalnõukogu (*Federalnoje Sobranije*). Föderatsiooninõukogu (*Sovet Federatsii*) koosseisu määravad föderatsioonisubjektid (igast 2 liiget) 4 aastaks, lisaks kuuluvad sinna Riigiduum ja valitsuse esindaja. Riigiduum (*Gosudarstvennaja Duma*) 450 liiget valitakse 4 aastaks proportsionaalsuse põhimõttel parteinimekirjade alusel. Parteide valimiskünnis on 7%. Valida võivad vähemalt 18-aastased. Valitsuse esimehe (peaministri) nimetab president ja kinnitab Riigiduum. Valitsuskabineti koosseisu kinnitab peaministri ettepanekul president. Pärast presidendivalimisi lahkub tegutsev valitsus ametist. V-l kehtib mitmeparteisüsteem. Olulisimad erakonnad on Ühne V. (*Jedinaja Rossiija*), V. Föderatsiooni KP (*Kommunistitseskaja Partija Rossiiskoi Federatsii*) ja V. Liberaaldem. Partei (*Liberalno-Demokratiitseskaja Partija Rossii*). Kõrgeimad kohtuorganid on Konstitutsioonikohus, Ülemkohus ja Kõrgem Arhiitrazhikohus. Kohtunikud määrab eluks ajaks presidendil soovitusel Föderatsiooninõukogu. Kehit 1993. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on V. mittevaba riik. Korruptsiooniindeksi järgi on V. maailmas 121. kohal.

Sümboolika. V. valge-sinise-punase lipu võttis kasutusele Peeter I 1705 kaubalaevastiku lipuna. Eeskujaks oli Hollandi lipp, kuid samad värvid olid ka Moskva vapil. V. lipp sai aluseks panslaavi värvidele jmt. slaavi riigi lipule. Vene impeeriumi ametliku riigilipuna oli see lipp kasutusel 1883–1917, V. Föderatsiooni lipuna taastati 1991 ja seaduslikult kinnitati 2000. Lipu värvidele on omistatud msg. tähendusi, seadusandlikult pole neid kindlaks määratud. Panslavistid on pidanud punast suurvenelaste, sinist väikevenelaste (ukrainlaste) ja valget valgevenelaste värviks. Vene laevastik kasutab sinise Andrease ristiga (apostel Andreas Esmakutsutu on V. kaitsepühak) valget lippu ja sõjavägi viisnurgaga punalippu. Punasel vapikilbil (vapp a-st 1993) kujutatud kahepäine Bütsantsi kotkas võeti kasutusele siis, kui V. suurväest Ivan III abiellus viimase Bütsantsi keisri venemaitre Sofia Palaiologosega (1472) ja kuulutas end Bütsantsi keisrite õigusjärglaseks (Moskva

kui kolmas Rooma). Kotka kaks pead kehastavad ilmalikku ja kiriklikku võimu. Kotka rinnaal on Moskva vürstiriigi vapp, millel lohetapja Püha Jüri (Georgi) kujutis. Kotka peade kohal olevad keisrikroonid osutavad suurriiklikele pürgimustele. Hümn (a-st 2001; NSV Liidu hümn muudetud sõnadega variant) „Rossija — svjaštšennaja naša deržava“ („V. — meie püha suurriik“), sõnad Sergei Mihhalkov, viis Aleksandr Aleksandrov.

Loodus. V. on pindala poolest maailma suurim riik (Antarktikat arvestamata maailma maismaast 12,6%). $\frac{3}{4}$ V. terr-st on tasandikud. Euroopa-osast enamiku hõlmab Ida-Euroopa lauskmaa. V. äärmisest loodeossa ulatub Fennoskandia kilp. Euroopa-osa lõunapiiril kõrgub Suur-Kaukasus, kus asub V. kõrgeim tipp Elbrus (5642 m). Idas paikneb Uurali mäestik, mida loetakse Euroopa ja Aasia piiriks. Uuralist idas on suurte soodega Lääne-Siberi lauskmaa ja sellest idas Kesk-Siberi kiltmaa. Ida-Siberis on Kesk-Siberi kiltmaast kuni Beringi väinani mäestikud, mägismaad ja kiltmaad. Kaug-Idas ja Primorjes vahelduvad Zeja ja Amuuri jõe madalikud mäeahelikuga. Kamtšatka ps-e pinnavormid on vulkaanilised, need jätkuvad Kurilidel veealuste mäeahelike veepealsete tippudena. Kaug-Idas on kokku 68 tegevvolkaani. Seismilised alad on Euroopa-osas Kaukaasia, Aasia-osas Altai, Sajaanid, Baikalmad, Sahha, Tšuktši ja Korjaki mägialad, Kamtšatka ps., Kurilid, Primorje ja Sahhalin. V. on maavararikas. Naftavaru on 8,163 mrd. t (sellest 45% Lääne-Siberis, 2005). Maagaasivaru on 47,57 triljonit m³ (80% Lääne-Siberis, 2005). Kivisütt on 1675 mrd. t ja pruunsütt 2600 mrd. t (2004). Uraanimaagi varu poolest (181 000 t metallina, 2005) on V. maailmas 9. kohal ning raua-, vase-, plii-, nikli-, tina-, koobalti-, volframi-, tantaali-, vismuti-, titaani-, liitiumi-, berülliumi- ja tsirkooniumimaagi, kulla, hõbeda ja platiina varu poolest kuue esimese riigi seas. Leidub ka boksiti, mangaani-, kroomi-, tsingi-, molübdeeni-, antimoni-, vanaadiumi-, niobiumi-, kaadmiumi-, strontiumi- ja elavhõbedamaaki. Suur on ka fosforiidi, apatiidi, kaali- ja kivisoola, fluoriidi, asbesti, magnesiidi, vilgu, grafiidi, talgi, kvartsi, kipsi, klaasiliva, kaoliini ja tulekindla savi varu. Sahhas leidub teemante ning Uuralis ja Siberis väärismetalle (smaragd, akvamariini, turmalini) ja poolvääriskive (ametüsti, malahhiiti, topaasi, rodoniiti, nefriiti, jaspist, lasuriiti, granaati). Kaliningradi obl-s on maailma tähtsaimad merevaiguleinikohad. Ammendamatu on msg. ehituskivi (marmor, dolokivi, graniit, basaldi) varu. Põhiosa V-st paikneb paras-, põhjaosa arktilises ja lähisarktilises ning Musta mere rannik lähistroopilises vöötmes. Igilume ja -jää all on 56 120 km². Euroopa-osa põhjaalade kliimat pehmendab soe P-Atlandi hoovus, Euroopa-osa parasvöötne kliimat mõjutavad Atlandi õhumassid (Peterburis keskmine t° jaan-s –8, juulis 17–18 °C). Talviste antitsüklonite ajal langeb Ida-Euroopa lauskmaal t° –50 °C-ni. Musta mere rannikut kaitseb külmade põhjatuulte eest Suur-Kaukasus (keskmine t° jaan-s

Venemaa

Haldus- jaotus	Pindala (tuh. km ²)	Elanike arv (2007, tuh.)	Haldus- keskus	Haldus- jaotus	Pindala (tuh. km ²)	Elanike arv (2007, tuh.)	Haldus- keskus
Adõgee	7,6	448	Maikop	Lipetski	24,1	1196,6	Lipetski
Altai	92,6	205	Gorno-Altai	Magadani	461,4	160,9	Magadan
Baskortostan	143,6	412,1	Ufa	Moskva	45,9	6533,4	Moskva
Burjaatia	351,3	952,2	Ulan-Ude	Murmanski	144,9	809,5	Murmanski
Dagestan	50,3	2893,8	Mahhatkala	Nizni Novgorodi	76,9	3427,6	Nizni Novgorod
Hakassia	61,9	533,3	Abakan	Novosibirski	178,2	2636,9	Novosibirsk
Inguššia	3,6	54,2	Magas	Omski	139,7	2039,3	Omsk
Kabardi-Balkaaria	12,5	948,6	Nalstik	Orenburgi	124	2161,4	Orenburg
Kalmõkkia	76,1	279,7	Elisla	Orjoli	24,7	841,9	Orjol
Karaitšai-Tšerkeessia	14,1	443,2	Tšerkeessk	Penza	43,2	1422,2	Penza
Karjala	172,4	685,3	Petroskoi	Pihkva	726,1	1177,9	Rjazan
Komi	415,9	936,2	Sõkõvkar	Rjazani	39,6	1177,9	Rjazan
Mari Eii Vabariik	23,2	713,7	Joskar-Ola	Rostovi	100,8	4397,2	Rostov
Mordva	26,2	855,7	Saransk	Sahhalini	87,1	494	Južno-Sahha-
Põhja-Osseetia	8	732,5	Vladikavkaz	Samara	53,6	3200,8	Samara
(Põhja-Osseetia Vabariik)				Saratovi	100,2	2637,6	Saratov
Sahha (Sahha Vabariik)	3103,2	898,5	Jakutsk	Smolenski	49,8	1004,5	Smolensk
Tatarstan	68	3795,1	Kaasan	Sverdlovski	194,8	4367,1	Jekaterinburg
Tšetšeenia	15,7	1108,9	Grozni	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Tšuvassia Vabariik-Tšuvassia)				Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Tova	170,5	301,5	Kõzõl	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Udmurtia	42,1	1542,6	Izevsk	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Krai (krai)				Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Altai	169,1	2575,6	Barnaul	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Habarovski	788,6	1367,6	Habarovsk	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Krasnodari	76	5242,9	Krasnodar	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Krasnojarski	2339,7	2869,2	Krasnojarsk	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Perm	160,6	2701,8	Perm	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Primorje	165,9	1990,7	Vladivostok	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Stavropoli	66,5	2821,5	Stavropol	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Oblast (oblast)				Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Ammuri	363,7	845,9	Blagoveššensk	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Arhangelski	587,4	1251,4	Arhangelsk	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Astrahani	44,1	998,6	Astrahan	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Belgorodi	27,1	1546,1	Belgorod	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Brianski	34,9	1334,2	Briansk	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Irkutski	767,9	2476,4	Irkutsk	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Ivanovo	21,8	1084,1	Ivanovo	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Jaroslavl	36,4	1320,7	Jaroslavl	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Kaliningradi	15,1	977,8	Kaliningrad	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Kaluga	29,9	1023,3	Kaluga	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Kamtsatka	472,3	325,5	Petropavlovsk-	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Kemeroovo	95,5	2781,6	Kemeroovo	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Kirovi	120,8	1428,7	Kirov	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Kostroma	60,1	705,9	Kostroma	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Kurgani	71	981,9	Kurgan	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Kurski	29,8	1189,4	Kursk	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Leningradi	84,5	1656,7	Peterburi	Tšuvassia	18,3	1294	Tšeboksaro
Tšita oblasti, 2 Tjumeni oblasti, 3 Kamtsatka oblasti, 4 Arhangelski oblasti, 5 Irkutski oblasti							

teine külmapiirkond (jaan-i keskm. 10-30 °C), L. alla -50 °C). Lumevase talve tõttu ulatub igikets Ida-Siberis kõige kaugemale lõunasse. Suvi on mõõdukalt soe (juuli keskm. 12-18 °C). L. Siberi määstikes on talv veidi pehmem ja sajapal-ju lund. Kaug-Idas on paravõõrnes määstikes. Talvel puhub kuu külüm loode-muusse. Amuuri madalikul ning Primorjes on jaan-i keskm. 10-20 kuni -26, Kaug-Ida rannikul mere pehmeda-mõju tõttu -10 kuni -16 °C ning sajapalju lund), kevaditi on sageli tihed udu. Suvel puhub merelt kagu- ja idamussoon (juuli keskm. 10-20 °C).

Haldus-	Pindala	Elanike arv	Pealinn või	Halduskesk-	üksus	(tuh. km ²)	(2007, tuh.)	halduskesk-
Lipetski	24,1	1196,6	Lipetski	Magadani	461,4	160,9	Magadan	Lipetski
Moskva	45,9	653,4	Moskva	Murmanski	144,9	809,5	Murmanski	Nizni Novgorodi
Nizni Novgorodi	76,9	3427,6	Nizni Novgorodi	Moskva	45,9	653,4	Moskva	Murmanski
Novosibirski	178,2	2636,9	Novosibirski	Omski	139,7	2039,3	Omski	Orenburgi
Orenburgi	124	2161,4	Orenburgi	Ojoli	24,7	841,9	Ojoli	Penza
Penza	43,2	1422,2	Penza	Pihkva	53,3	726,1	Pihkva	Rjazani
Rjazani	39,6	1177,9	Rjazani	Rostovi	100,8	4397,2	Rostovi	Sahhalini
Sahhalini	87,1	494	Juzno-Sahhala	linski	3200,8	3200,8	Samara	Smolenski
Smolenski	100,2	2637,6	Saratov	Smolenski	49,8	1004,5	Smolenski	Jekaterinburgi
Jekaterinburgi	34,3	1121,9	Tambovi	Tjumeni	1435,2	3304	Tjumeni	Tomski
Tomski	316,9	1052,2	Tomski	Tšjabinjski	431,5	1076	Tšjabinjski	Tšita
Tšita	87,9	3563	Tšjabinjski	Tšita	1598,3	1394,3	Tšita	Tveri
Tveri	84,1	1394,3	Tšjabinjski	Uljjanovski	37,3	1363,8	Uljjanovski	Vladimiri
Vladimiri	29	1467	Vladimiri	Volgograd	2712,1	1229,7	Volgograd	Voroneži
Voroneži	52,4	2325,9	Voroneži	Agma	19	69,9	Agma	(Aga Burjadi a. r.) ¹
(Aga Burjadi a. r.) ¹	523,1	1482	Hanti-Mansijski	Handi-Mansijski	750,3	509,9	Salehard	Jamali
Jamali	750,3	509,9	Salehard	Korjaki	301,5	22,4	Palana	(Korjaki a. r.) ³
(Korjaki a. r.) ³	176,7	37,3	Narjan-Mar	Neenetsi	176,7	47,9	Anadör	(Neenetsi a. r.) ⁴
(Neenetsi a. r.) ⁴	767,7	47,9	Anadör	Ust-Orda	22,4	133,8	Ust-Ordonski	(Ust-Orda Burjadi a. r.) ⁵
(Ust-Orda Burjadi a. r.) ⁵	22,4	133,8	Ust-Ordonski	Autonomne oblast (avtonomnaja oblast)	36	181,1	Birobidzan	Juudi
Juudi	36	181,1	Birobidzan	Keskalluvusega linn (gorod)	1,1	10 568	Moskva	Moskva
Moskva	1,1	10 568	Moskva	Peterburi	1,4	3 990	Peterburi	Peterburi
Peterburi	1,4	3 990	Peterburi	Irakurski oblasti	5			Irakurski oblasti

rannikul 10–18 °C ning tihti sajab paduvihma, mis tekitab üleujutusi). V-l on palju jõgesid ja järvi. U. 120 000 jõest on enamik 10–25 km, 167 jõge 500–1000 km ja 47 üle 1000 km pikkused. $\frac{2}{3}$ terr-st hõlmab P-Jäämere vesikond, u. $\frac{1}{5}$ Vaikse ookeani vesikond. Euroopa-osa jõgedest on suurim delta Volgal (19 000 km²), Aasia-osa jõgedest Leenal (30 000 km²). P-Jäämerre suubuvad jõed kattuvad jääga okt-nov-s. Siberi põhjaosa jõed on jääkattes oma lõunapoolsetest lisajõgedest kuu aega kauem, see tekitab suurtel jõgedel jääummistusi ja üleujutusi. Veeteena kasut. enim Volgat, Kamat, Okad, Neervat, Doni ja Amuuri. Järved hõlmavad V-l (ilma Kaspia) üle 400 000 km², 98 % on alla 1 km² suuri väikejärvi. Baikal on maailma sügavaim (1620 m) ja V. suurim järv, hõlmab $\frac{1}{5}$ maailma mageveevast (ilma liustiketa). Laadoga on Euroopa suurim järv. Kaspia madalikul Eltoni ja Baskuntšaki soolajärves on paks soolalade. Mullastikuvööndest järgnevad arktilisele külmakõrbele tundra- ja metsatundma gleistunud turvastunud kamarmullad (12 % riigi alast). Euroopa-osas ja Lääne-Siberis on 60° pl-st lõuna pool segametsade kamar-leetmullad ja 60° pl-st põhja pool okasmetsa (taiga) gleistunud leetmullad, mis Kesk- ning Ida-Siberis asenduvad okasmetsa (taiga) gleistunud keltsumuldadega. Leidub soomuldi ja metsamuldi (metsapruunmuldi, leet-pruunmuldi ja metsa hallmuldi). Metsamuldadest lõunas on V. viljakaimad mullad — stepi ja metsastepi mustmullad (7 % terr-st). Volga-Doni ja Kaspia madalikul on kuivstepi kastanmullad, Kaspia mere rannikul poolkõrbe pruunmullad. Laiades jõeregades leidub alluviaalmuldi. Mäestikes ning mägismaadel on msg. mägimullad. Taimkattes on seigelt täheldatav laiusvööndilisus. Põhjapoolseim on arktiline külmakõrb, kus valdavad samblad ja samblikud. Tundravööndis kasvab ka püsikuid, puimaid ja põõsaid. Hõrendikega metsatundra on 100–150 km laiune. 61 % V. terr-st katab mets (55 % on taiga). Tumetaigas valdavad kuusk ja mänd, Lääne-Siberis ka nulg, lehis ja seedermand. Jemissei jõest ida pool laiub heletaiga, kus on ülekaalus dauuria lehis. Ida-Euroopa lauskmaal paikneb segametsavöönd. Laialehise metsa (tamm, pähk, vaher, saar, jalakas) vöönd jätkub Lääne-

Siberi lauskmaa lõunaosas heitlehise metsa (kask, haab) vööndina Sajaanide ja Kaug-Idani. Euroopa-osa ja Lääne-Siberi lõunaalad hõlmab stepivöönd, kus kasvavad pms. kõrrelised. Volgamaalt ulatub P-Kaukaasiani kuivstepivöönd. Kaspia madalikul on kõrbestepp ja poolkõrb (kõrrelised ja poolpõõsad, pms. pujud). Mäestikes valitseb kõrgusvööndilisus. Imetajaid on 269 liiki, neist maismaaliike 168; 45 liiki (sh. desman, euroopa naarits, merisaar-mas, amuuri leopard, tiiger, jääkaru, sivutš, kotik, euroopa piison, kubani ja dagestani tuur) on ohustatud. Linde on 781 liiki, pesitsejaid 528 liiki, 47 liiki (sh. stepihani, soomuskoskel, hiidmerikotkas, stepipistrik, taigapüü, valgekurg, stepikiivitaja ja põhjakoovitaja) on ohustatud. Tundras pesitseb rohkesti hanelisi ning rannakaljudel on suuri, pms. alklaste ja kajaklastega linnulaatu. Roomajaid on u. 80 ja kahepaikseid 32 liiki. Kaitsealasid on V-l 3373 (sh. 46 RP-d) ning BKA-sid 38. Peale nende on 7890 loodusmälestist. Vanim kaitseala on Barguzini LKA (3743 km², asut. 1916), suurim Suur Arktika LKA (41 692 km², asut. 1993). Esimesed V. rahvuspargid asutati 1983 (Sotši RP, 1900 km², ja Lossinõi ostrovi RP, 111 km²). 22 objekti kuulub UNESCO maailmapärandi nimistusse.

Rahvastik. V. on paljurahvuseline riik. 2002. a. rahvaloenduse andmeil elab seal üle 160 rahvuse, rahva ja etnilise rühma. 79,82 % rahvastikust moodustavad venelased (endanimetus *russkije*). Vene keel on indoeuroopa keelkonda kuuluv idaslaavi keel ning vene kiri slaavi kirja variant, mis on võrsunud kirillitsast. Muudest indoeuroopa keelkonna rahvastest on V-l arvukaimalt armeenlasi, sakslasi, osseete, juute, mustlasi, moldovlasi ja kreeklasi. Etnilised sakslased on valdavalt 18.–19. saj. Volgamaale asunud sakslaste järeltulijad, 1941 küüditati kõik nad Kasahstani ja Siberisse. Osseetid on ühtsealt Suur-Kaukasuse keskosas elav mägi rahvas, kelle keel kuulub Iraani keelte hulka. Juutidest on suur osa välja rännanud, V-le jäänud elavad suuremates linnades ja nende suhtluskeel on vene keel. Kaug-Idas 1934 moodust. Juudi autonoomses obl-s elab ainult 8000 juuti. Moldovlased asuvad hajusalt V. lõunaaladel, etnilised kreeklased põhil. P-Kaukaasias. Uurali keelte kõnelejaist on arvukaimalt soome-ugri rahvaid mordvalasi, udmurte, marisid, komisid ja karjalasi. Nad elavad oma põlistel asualadel, kus igale rahvale on moodustatud autonoomne haldusüksus — vabariik. Kõigi 5 vabariigi rahvastikus on ülekaalus venelased, 4 vabariigis (Karjalas, Mordvas, Udmurtias, Komis) on nad suures enamuses. Permi obl-sse kuulunud Permikomi a. r-s oli põlisrahvast permikomisid 60 ja venelasi 36 % elanikkonnast, kuid permikomide rahvuslikke huve ei arvestatud, autonoomne ringkond likvideeriti ja ala liideti Permi obl-ga. Altai keelkonna turgi keelerühma rahvastest on enim tatarlasi (3,83 % V. rahvastikust, arvukuselt venelaste järel 2. kohal), baškiire (1,15 %) ja tšuvašše (1,13 %). Tatarlasi on Tatarstanis ja tšuvašše Tšuvaššias rohkem kui venelasi, kuid baškiirid on

(76 %), kus sõjategevuses on linnad purustatud. Usutunnistusest on idaslaavlased vene õigeusklikud (2004. a. 23 mln.), teisi kristlasi on kokku u. 2 mln. Suuruselt teine uskkond (15 mln.) on muslimid (põhil. sunniidid), islam on peamine usund Tatarstanis, Baškortostanis ja P-Kaukaasia vabariikides. Ka aserbaidžaanid, kasahhid, usbekid ja tadžikid on islamiusulised. Burjaadid, kalmõkid ja tšuvad on budistid, jakuudid, marid (osaliselt) ning Siberi väikerahvad tunnustavad hõimuusundeid. Hariduskulutused moodustasid 2004. a. 4 % SKT-st. Koolieelseid lasteasutusi oli 2004. a. 47 200 (1990. a. 87 900), neis käis 4,4 (9) mln. last. Koolikohustus kehtib 7–15-aastastele. 4-klassilisele algkoolile järgneb 5-klassiline põhikool. Põhikooli lõpetanud võivad edasi õppida keskkoolis (10. ja 11. klass). Haridust reformides on peale keskkoolide rajatud ka gümnaasiume (5.–11. klassini) ja lütseume (8.–11. klassini). 2002/03. õppeaastal tegutses 65 700 üldhariduskooli, neis õppis 18,5 mln. õpilast. Peale selle oli 3900 kutsekooli (1,6 mln. õpilast) ja 1800 õhtukeskkooli (0,5 mln. õpilast). Üldharidus on tasuta. Koolid on pms. venekeelsed, rahvuskeelseid koole ei soosita. Erakoole asutada on raske, neid tegutses 2004. a. u. 1000 (80 000 õpilast). Kõrgkoole oli 2002/03. õppeaastal 1039 (sh. 312 ülikooli), neis õppis 4,8 mln. üliõpilast; 384 kõrgkooli olid erakõrgkoolid (720 000 üliõpilast). Nii V. haridus- kui ka tervishoiusüsteem on heatasemeline, kuid neis napib vahendeid. Tervishoiule kulutati 2004. a. 5,4 % SKT-st. 1995–2003 vähenes haiglate arv 2600 ja haiglakohtade arv 340 000 võrra. 2003 oli V-l 9477 haiglat ja 1 507 000 haiglakohta (10,6 haiglakohta 1000 in. kohta) ning töötas 609 000 arsti (4,3 arsti 1000 in. kohta). Hinnangu järgi tegeles 2004. a. 3 % arstidest erapraksisega. Kehtib kohustuslik ravikindlustus. Peamised surmapõhjused on südame- ja veresoontehaigused, hingamisteede ja seedeelundite haigused, vähktõbi ning õnnetusjuhtumid. Aastas sooritab u. 55 000 in. enesetapu ja u. 45 000 in. sureb alkoholimürgistusse.

Majandus. Ülemilitariseeritud NSV Liidus 1980. a-il tekkinud majanduskriis nõrgestas tugevasti tollase V. majandust. Nn. uutmisega kavandatud majandusreformid ja hilisemad postkommunistlikud reformid jäid ellu viimata või poolikuks ning 1998. a-ks oli riik langenud rahanduskriisi. Selle ületamisega algas majanduse pidev tõus.

1999–2005 kasvas SKT keskm. 6,4 % aastas. Rahandust korraldab ja kommertspankade (neid oli 2005. a. üle 1300) tegevust kontrollib Keskpank. Välispanku on 7. Tootmine paikneb ebaühtlaselt. V. Euroopa-osa annab 74 % SKT-st ja 80 % töötleva tööstuse toodangust, Aasia-osa 26 % SKT-st ja 68 % hankiva tööstuse toodangust (2004). Kõige kiiremini on kasvanud väljaveoks tootvad majandusharud, eeskätt nafta ja maagaasi ammutamine, naftakeemia- ja keemiatööstus ning must ja värviline metallurgia. Naftatoodangult (2005. a. 472 mln. t, suurim tootja riiklik naftakompanii *Rosneft*) on V. Saudi Araabia järel 2. kohal. Peamine tootmispiirkond on Lääne-Siberi keskosa (1,6 mln. km²). Nafta töötlemise koguvõimsus on 267 mln. t/a (USA ja Hiina järel 3. koht), 52 % naftast veetakse välja töötlemata. Kõik nafta magistraaljuhtmed kuuluvad riiklikule kompaniile *Transneft*. Nii maagaasi varu kui ka ammutamise poolest (2005. a. 640,6 mrd. m³) on V. maailmas esikohal. Peamine tootmispiirkond on Lääne-Siber, koos Volga-Uurali maadlaga annab ta 98 % V. gaasitoodangust. Kogu gaasimajandust kontrollib riigi enamusosalusega monopol *Gazprom*. Nii kivi- (2004. a. 179 mln. t) kui ka pruunsöe (70,3 mln. t) tootmine väheneb. Uraanimaaki kaevandati 2005. a. 2300 t (metallina). Elektrienergiat toodeti 2005. a. 952,4 mrd. kWh, sellest 66 % andsid soojus-, 17 % hüdro- ja 16 % tuumaelektrijaamad. Võimsaimad hüdroelektrijaamad asuvad Jenisseil. Suureneb tuumaenergeetika osatähtsus. Rauamaaki kaevandati 2004. a. 94,9 mln. t, malmi sulatati 48 mln. t ja terast 61 mln. t ning valtsmetalli toodeti 49 mln. t. Suurimad musta metallurgia tehased on Tšerepovetsis, Magnitogorskis, Nižni Tagilis, Novokuznetskis, Tšeljabinskis ja Lipetskis. Peamised värvilise metallurgia tooted on alumiinium (3,5 mln. t), vask (844 000 t), nikkel (301 000 t, maailmas 1. koht), tsink (275 000 t), volfram (4000 t, 2. koht) ja titaan (20 000 t, 2. koht). Sulatatakse ka pliid, tina, krooni (enamik maaki tuuakse Kasahstanist), koobaltit, moliibdeeni, magneesiumi, vismutit, litiumi, antimonit ja haruldasi muldmetalle. Kulda suudakse 180, hõbedat 810 ja plaatinat 70 t/a (maailmas 2. koht). Keemiatööstus tarbib rikkalikku kodumaist tooret. 2003 oli riigis 6800 keemiaettevõtet. Toodetakse ammoniaaki, väetisi, väävelhapet, metanooli, soodat, kautšukit, rehve, kiudu, plasti, vaiku, lakke ja värve ning pesemisvahendeid. Vähenenud on masinatööstuse osatähtsus. Suure osa masinatööstuse toodangu omadused ei rahulda isegi siseturu nõudmisi. NSV Liidu lagunemise järel vähenes ka sõjatööstuse toodang. Nüüdisajal on tähtsal kohal tootmine rahvusv. relvaturu tarbeks (lennukid, kopterid, tankid, õhu- ja tankitõrje raketiseadmed, sidevahendid). Masinaehituse põhitoodang on tööstusseadmed, lennukid, sõidu- (2004. a. 1,3 mln.) ja veoautod, bussid, laevad, vedurid, vagunid, traktorid ning põllutöö-, ehitus- ja kodumasinad. Tähtsal kohal on elektri- ja pms. sõjaotstarbeline elektroonikatööstus. Ehitusmaterjalitööstus tugineb rikkalikule

Läänemere kuni Obi põhil. soomeugrilased. Neist edelas elasid balti hõimud, ida pool oli Altai ja paleoaasia keeli kõnelev rahvastik. Juba I a-tuh. lõpul e. Kr. asus Kasahstani alalt L-Siberisse turgikeelseid rahvaid. 4. saj. p. Kr. tungisid Alam-Volga ja Doni steppidesse hunnid, pärast nende valitsemist (5. saj. II poolest alates) rändles seal pms. turgikeelseid avaare, kasaare, bulgaare ja petšeneege. I a-tuh. lõpul ja II a-tuh. alguses levis Ukraina ja Valgevene alalt ida ja kirde poole slaavlasi. 9. saj. rajasid ilmselt Skandinaaviast saabunud ülikud Kiievi-Vene riigi (882 vallutas ülenäoliselt Skandinaavia päritolu vürst Oleg Kiievi ja muutis selle oma riigi keskuseks). U. 988 astus vürst Vladimir kreekat. usku ning kehtestas selle riigiusuks. Alam-Volgamaa, P-Kaukaasia ja Aasovi steppides valitses 7.–10. saj. Kaasari kaganaat. U. 10. saj. keskpaiku asusid P-Kaukaasia ja Doni steppidesse elama polovetsid. Kesk-Volgamaal ja Kama ülemjooksul oli 10.–14. saj. Volga-Kama-Bulgaaria riik. 12.–14. saj. Vana-Vene riik killustus: tekkisid Novgorodi vabariik ning Vladimiri-Suzdali, Galõtši-Volõni, Novgorod-Severski, Tšernigivi, Pihkva jmt. vürstiriiki. 13. saj. tungisid nüüdse V. alale mongolid-tatarlased: 1223 sai Vene vürstide ja polovetside ühendvägi Kalka lahingus lüüa, 1237–42 vallutati enamik Vene vürstiriike. Novgorodi, Pihkva ja Galõtši-Volõni vürstiriik säilitasid maksualusena osalise sõltumatuse. 1240 lõi Novgorodi vägi Aleksander Nevski juhtimisel rootslasi ja 1242 Järlahingus sakslasi. 1243 rajas Batu-khaan vallutatud aladele Kuldhordi riigi. Moskva suurvürsti Dmitri Donskoi juhtimisel saavutati Kulikovo lahingus (1380) Kuldhordi sõjaväe üle võit, kuid 1382 vallutas khaan Tohtamõš Moskva ja V. jäi edasi Kuldhordi maksualuseks. Moskva suurvürstiriigist kujunes 14.–16. saj. Vene tsentraliseeritud riigi keskus (temaga liideti Novgorodi ja Pihkva vabariik ning Tveri, Smolenski, Rjazani jmt. vürstiriiki). 14. saj. lõpul ja 15. saj. Kuldhord lagunemise ning selle alal tekkisid uued khaaniriigid (Astrahani, Kaasani ja Siberi khaaniriik). 1480 vähenes V. lõplikult mongolite võimu alt. Ivan III ja Ivan IV Julma ajal tugevdati kesk võimu: tsentraliseeriti riigi haldust, loodi prikaasid ning koostati õiguste koodeksid (1497. ja 1550. a. sudebnik). Laienes Vene kolonisatsioon itta ja lõunasse (1552 vallutati Kaasan ja 1556 Astrahani khaaniriik).

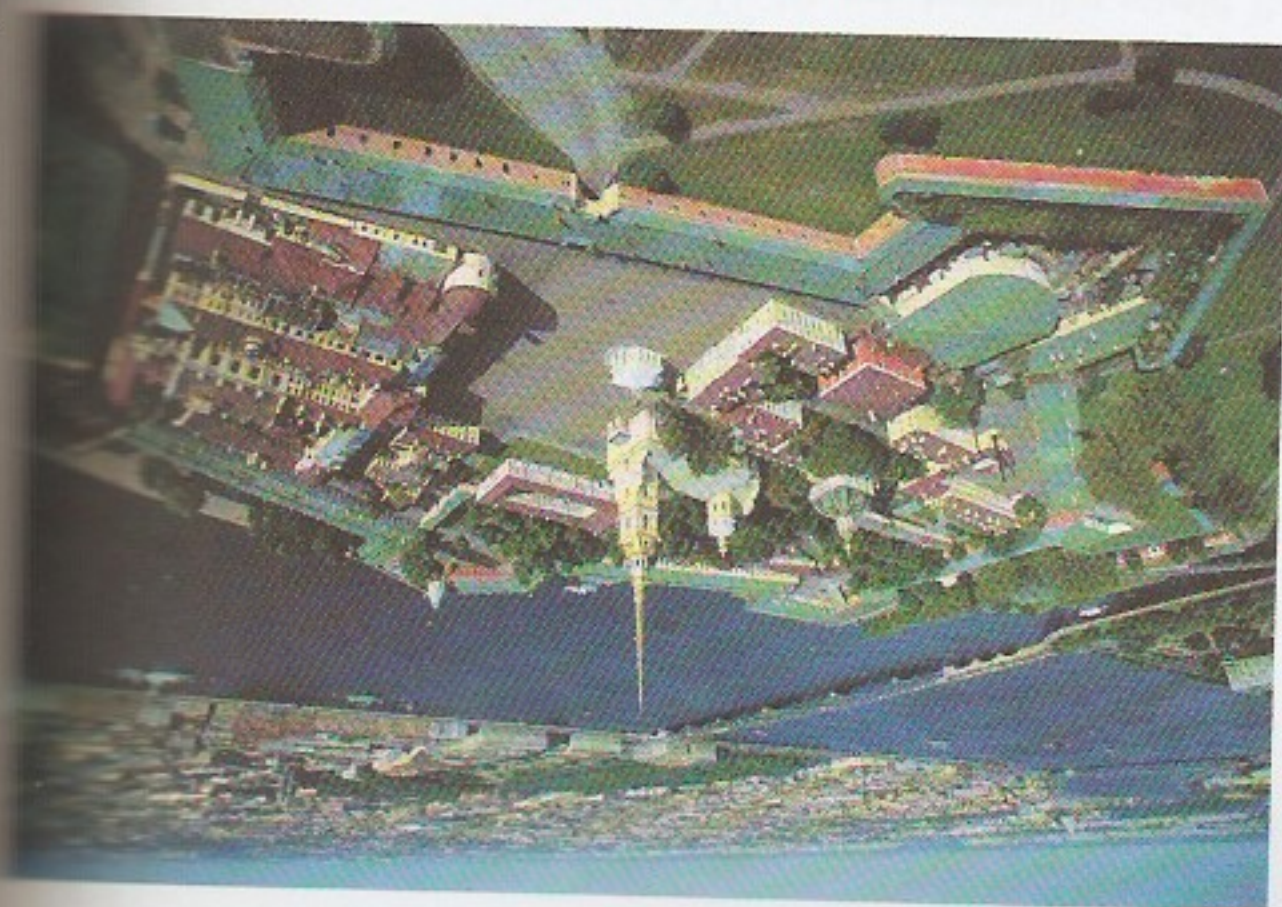
17. saj. hõivati Jermaki juhtimisel Siberi lõunaosa ning sinna asusid vene talupojad. 17. saj. alguses toimus Poola ja Rootsi interventsioon. 1613 tuli troonile Romanovite dünastia, esimene tsaar oli Mihhail Fjodorovitš. Aleksei Mihhailovitši ajal hakkas kujunema absolutism. „Maakogu seadustikuga“ (1649) vormistati pärisorjus. Vene-Poola sõdade (1632–34 ja 1654–67) tulemusena liideti V-ga Vasakkalda-Ukraina, Kiiev ning Smolenski- ja Severskimaa. Peeter I valitsemisajal korraldati põhjalikult ümber riigi haldus: 1708 moodustati kubermangud, 1715 rajati kolleegiumid, 1711 asutati senat ja 1721 Sinod, 1722 kehtestati ühtne aadliseisus ja teenistusasastmestik, 1724 moodustati regulaarsõjavägi ja laevastik. 1712 sai pealinnaks Peterburi. Põhjasõja (1700–21) tulemusena liideti V-ga Eesti-, Lõvi- ja Ingerimaa ning Lääne-Karjala. Kujunes paljurahvuseline Vene impeerium (1721–1917). 1725–62 toimus mitu paleepööret. 1762 tuli troonile Katarina II, kes uuendas sise- poliitikat ja liitis V-ga Paremikalda-Ukraina, Valgevene, Kuramaa, suurema osa Leedust ning Krimmi ja Musta mere põhjaranniku. Aleksander I jätkas uuendusi (1802 asutati ministeeriume). Rootsiiga sõlmitud Hamina rahu alusel liidendas V. 1809 Soome. 1812 vallutas Moskva Napoleon I sõjavägi, kuid ta purustati. Viini kongressi otsusega sai V. 1815 endale osa Varssavi hertsogkonnast, mis nimetati Poola kuningriigiks. 19. saj. liideti V-ga Gruusia, P-Aserbaidžan, Dagestan, Ida-Armeenia ja Bessaraabia. Rahulolematust isevalitsusega väljendas 1825 puhkenud edumeelse aadli (dekabristide) ülestõus. Nikolai I kehtestas sõjalis-pol. diktatuuri. Aleksander II ajal kaotati 1861 pärisorjus, loodi semstvosüsteem ning teostati kohtu- (1864) ja linnareform (1870). 19. saj. lõpus süvenesid maj., pol. ja rahvuslikud vastakolud, vähemrahvusi ahistas venestuspoliitika. Vene-Jaapani sõjas (1904–05) sai V. lüüa. 1905.–07. a. rev. lämmatati, kuid Nikolai II oli sunnitud kokku kutsuma Riigiduuma (1906). 1906–17 teostati Stolõpini agraarreform. I maailmasõjas (1914–18) osales V. Antandi poolle ning sai Saksamaalt ja Austria-Ungarilt lüüa. Veebruarirev. (1917) kukutas monarhia. 15. III 1917 loobus Nikolai II troonist (ta mõrvati koos perekonnaga 17. VII 1918 Jekaterinburgis). 25.–26. X (7.–8. XI) 1917 kukutasid bolševikud riigipöördega Ajutise Valitsuse, kehtestasid repressiivse diktatuuri ja moodustasid valitsuse – Rahvakomissaride Nõukogu (esimees Vladimir Uljanov-Lenin). 3. III 1918 sõlmis V. Saksamaa ja selle liitlastega Bresti rahu. 1918.–22. a. kodusõja ajal kindlustus totalitaarne kommunistlik ühisk.-a. korraldus. Jaan. 1918 kuulutati V. Vene SFNV-ks (pealinn Moskva). Pärast sõjalise interventsiooni nurjumist tunnustas V. 1920–21 Eesti, Läti, Leedu, Poola ja Soomega sõlmitud rahulepingutega nende iseseisvust. 1921 asuti uue majanduspoliitika (nep) alusel laostunud majandust taastama. 30. XII 1922 moodustati Vene SFNV juhtimisel liitriik NSV Liit, kuhu peale Vene SFNV kuulusid Ukraina NSV, Valgevene NSV ja Taga-Kaukaasia

SFNV 1926 algas industrialiseerimine ja 1928 põllumajanduse sundkollektiviseerimine, sadu tuhandeid talupoegi (m. kulakuid) küüditati Siberisse. Majanduse kiirendatud arendamiseks (a-st 1928 keh- tis viisastakute süsteem) kujundati 1930. a-iks loplikult välja totalitaarne repressiivsüsteem (NKVD, sunnitoolaagrite süsteem GULAG, puhas- tused parteis, sõjaväes jm.) ning kogu ühisk- a- hoimav Jossif Stalini kultus. 1936.—38. a. jõudsid repressioonid KP ladvikusse. Neil aastail tehtud suurpuhastuse ajal repressiooni sadu tuhandeid inimesi, sh. parteijuhite ja kõrgeid sõjaväelasi. 1940 oli 53 GULAG-i laagrit, 425 töökasvatus- laagrit ja 50 alaealiste kolooniat, mis oli alaliselt üle 1,6 mln. vang. 23. VIII 1939 NSV Liidu ja Saksa vahel sõlmitud mittekallaleitungileping (Molotovi-Ribbentropi pakt) tegi võimalikuks II maailmasõja puhkemise. Lepingu salaprotokolliga jagati Poola Saksa ja NSV Liidu huvipiirkon- naks (läänepoolne Saksa, idapoolne NSV Liidu). Baltimaad, Soome ja Bessaraabia jäid NSV Liidu huvi- piirkonda. 1939 vallutas NSV Liit Ida-Poola ja ründas Soome (Talvesõda, 1939—40). Viimase agressiooni eest heideti NSV Liit Rahvasteliidust välja. 1940 liidendati Bessaraabia ja P-Bukoviina ning Eesti, Lät ja Leedu. 22. VI 1941 ründas Saksa NSV Liitu (Suur Isamaasõda, 1941—44) ja vallutas 1941—42 NSV Liidu Euroopa-osas suure ala. Otsustavaimad lahingud peeti Moskva (1941—42), Stalingradi (1942—43) ja Kurski all (1943). 8. mail 1945 kapituleerus Saksa armee tingi- musteta liitlasriikidele. NSV Liit kaotas sõjas hiinanguliselt 20 mln. in. Krimmi ja Potsdami konverentsi otsustega (1945) Suurbritannia ja USA sisuliselt nõustusid 1939—40 liidendatud alade kuulumisega NSV Liidule. II maailmasõja tulemusena liideti V-ga Ida-Preisimaa põhjaosa (koos Königsbergiga), Kurlii saared, L-Saahalin ja Petsamo (Pelsenga). 1954 andis Vene NFSV Krimmi obl-i Ukraina NSV-le. Sõjajärgse majan- duse taastamisel oli oluline osa reparatsiooni- maksetel, mida saadi Saksa maalt, Rumeeniast, Ungarist ja Soomelt. Strateegilise ülevõimu saavutamiseks arendati sõjatootlust, see nõudis suurt kulutusi. 1947. a. suvel lasti kaiku esimene tuumareaktor, 1949 katsetati esimest korda tuumapommi. 5. III 1953 suri J. Stalin ning majanduses ja poliitikas algas nn. sulaaeg, juhiks sai Nikita Hruštšov. Tema ajal algas repressioonihvrite rehabilitatsioon. 1917. a-st kuni J. Stalini surmani oli pol. vägival- ja, võimude omavoli ja nälgihädade tagajärjel hukkunud 10—20 mln. in. 1954 hakkas tööle esi- mene tuumaelektrijaam, 1957 saadeti kosmosesse esimene Maa tehiskaaslane ja 1961 esimene kos- monaut Juri Gagarin. Välispoliitika jätkus nn. külmsõda, mis tipnes 1962 Kuuba kriisiga. 1950. a-il alanud totalitaarse süsteemi reformimine ei õnnestunud, sest 1964 tuli võimule uus, veelgi bürokraatlikum parteiladavik eesotsas Leonid Brež- nevi (1964—66 NLKP KK esimene sekretär, 1966—82 peasekretär). Majandusreformid seisku- sid, majanduse areng oli ekstsistivne, loodus-

varasid kasutati raiskavalt; jätkus kogu maa mii- tariseerimine, toimus relvasüsteemide lääne- kindlus (Vassiljevski, 1982—84) ja Konstan- tin Tšernenko (1984—85) aegses NLKP-siseses võimuvõitluses said ülekaalu ettevaatlikke uue- duse pooldavaid jõud. 1985 NLKP KK peasekretä- riks saanud Mihhail Gorbatšov ja tema pooldajad alustasid uutmis- ehk nn. perestroikapolitiikat, aga esimesed kolm aastat näitasid, et Nõuk. süsteemi ei õnnestu reformida. 12. VI 1990 võttis Vene NFSV Rahvasaadikute Kongress vastu sõltumatu- sedeklaratsiooni. 12. VI 1991 valiti esimene V. president — Boris Jeltsin. 1991. a. ebaõnnestunud augustipüüsi järel kuulutas V. Föderatsioon end 24. VIII 1991 iseseisvaks. V-l keelati NLKP ja V. KP tegevus. Augustipüüsi tagajärjel NSV Liit lagu- nes, M. Gorbatšovi katsed sõlmida uus liiduleping jäid tulemuseta. 8. XII 1991 kirjutasid V., Ukraina ja Valgevene alla kokkuleppele Sõltumatu Rii- ki- de Ühenduse moodustamise kohta. 25. XII 1991 teatas M. Gorbatšov oma eruminekust. B. Jeltsin sai parlamendilalt laialdased erakorralised volitused 1991—99. B. Jeltsin 2000—04. Vassiljevski

Presidentid

1990—91 Boris Jeltsin
1992 Jevgeni Primakov
1992—98 Jevgeni Primakov
1998—99 Jevgeni Primakov
1999—2000 Jevgeni Primakov
2000—04 Mihhail Kasjanov
2004—04 Mihhail Kasjanov

Venemaa ja NSVL-i sõjalisi operatsioone välisriikides

Enne II maailmasõda

1904–05	Vene-Jaapani sõda
1914–18	Osalemine I maailmasõjas
1918	Soome. Sekkumine kodusõtta
1918–20	Eesti. Sõjaline kallaletung (Vabadussõda)
1918–20	Läti. Sõjaline kallaletung
1918–20	Kesk-Aasia. Rahvuslike valitsuste kukutamine
1919–21	Sõda Poolaga
1920–91	Armeenia. Okupatsioon
1920–91	Aserbaidžaan. Okupatsioon
1920–21	Osalemine Mongoolia kodusõjas
1921–91	Gruusia. Okupatsioon
1923–41	Osalemine Hiina-Jaapani sõdades
1928–29	Osalemine Afganistani kodusõjas
1929	NSV Liidu ja Hiina relvakonflikt
1936–39	Hispaania. Sekkumine kodusõtta
1938–39	Piirikonflikt Jaapaniga
1939–45	II maailmasõda (osaliselt Venemaa terr-l)
1939–40	Soome. Sõjaline kallaletung (Talvesõda)
1939	Poola. Sõjaline kallaletung
1940–91	Eesti, Läti, Leedu. Okupatsioon
1940	Bessaraabia ja Põhja-Bukoviina liidendamine
1941–44	Sõda Soomega (Jätkusõda)
1945	Sõda Jaapaniga

Pärast II maailmasõda

1945–46	Iraani kriis
1945–49	Saksamaa. Okupatsioon
1945–55	Austria. Okupatsioon
1946–49	Kreeka. Sekkumine kodusõtta
1946–50	Hiina. Sekkumine kodusõtta
1946–48	Põhja-Korea. Okupatsioon
1948–49	Berliini blokaad
1950–53	Korea sõda
1953	Saksa DV. Sõjaline sekkumine
1956	Ungari. Sõjaline sekkumine
1960–65	Kongo. Sekkumine kodusõtta
1964–75	Vietnami sõda
1961–62	Kuuba raketikriis
1962–67	Põhja-Jeemen. Sõjaline toetus
1967–73	Araabia-Iisraeli sõjad. Sõjaline toetus
1968	Tšehhoslovakkia. Sõjaline sekkumine
1969	Piirikonfliktid Hiinaga
1969–76	Lõuna-Jeemen. Sõjaline toetus

1973–	Lähi-Ida. ÜRO rahuvalveväe koosseisus (UNTSO)
1975–91	Angola. Sekkumine kodusõtta
1975–79	Mosambiik. Sekkumine kodusõtta
1977–78	Somaalia-Etiopia sõda. Sõjaline toetus
1979–89	Afganistani sõda
1988–94	Sekkumine Armeenia-Aserbaidžaanis sõtta (Mägi-Karabakh)
1991–	Armeenia. Piirivalveüksused Armeenia ja Türgi ning Armeenia ja Iraani piiril
1991–	Lääne-Sahara. ÜRO rahuvalveväe koosseisus (MINURSO)
1991–92	Gruusia (Lõuna-Osseetia). Sõjaline toetus
1991–93	Kambodža. ÜRO rahuvalveväe koosseisus (UNTAC)
1991–2003	Kuveit. ÜRO rahuvalveväe koosseisus (UNIKOM)
1992–	Moldova (Transnistria). Sõjaline toetus, hiljem rahuvalveüksuse koosseisus
1992–93	Gruusia (Abhaasia). Sõjaline toetus
1992–94	Mosambiik. ÜRO rahuvalveväe koosseisus (ONUMOZ)
1992–95	Endine Jugoslaavia. ÜRO rahuvalveväe koosseisus (UNPROFOR)
1992–96	Tadžikistan. Sekkumine kodusõtta
1993–	Tadžikistan. SRÜ rahuvalveväe koosseisus
1992–	Gruusia (Lõuna-Osseetia). Rahuvalveüksuse koosseisus
1993–	Gruusia (Abhaasia). ÜRO rahuvalveüksuse (UNOMIG) ja SRÜ rahuvalveüksuse koosseisus
1993–96	Rwanda. ÜRO rahuvalveväe koosseisus (UNAMIR)
1994–96	Esimene Tšetšeenia sõda (Venemaa terr-l)
1995	Angola. ÜRO rahuvalveväe koosseisus (UNAVEM III)
1996–2003	Bosnia ja Hertsegoviina. NATO juhitud rahupoliitilise koosseisus (SFOR)
1999	Dagestan. Sõjaline sekkumine (Venemaa terr-l)
1999–2003	Serbia ja Montenegro. NATO rahutagamisväe koosseisus Kosovos (KFOR)
1999–	Teine Tšetšeenia sõda (Venemaa terr-l)

kohtaselt mõlemad riigid kohustusid 10 aasta jooksul oma tuumaarsenali $\frac{2}{3}$ võrra vähendama. 2005–06 suhted pingestusid taas ning V. presidendi V. Putini viimastes rahvusv. esinemistes on nähtud uue külma sõja märke. 2003. a. Riigiduma valimistel sai suurima toetuse presidendimeelne Ühtne V. (38 % häältest ja 49 % kohtadest). NSV Liidu järglasena võttis V. 1991 ÜRO-s üle NSV Liidu koha (NSVL oli Julgeolekukonkord alaline liige a-st 1945).

Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1920 ning taassõlmiti 24. X 1991. 1850. a-te keskpaigast kuni 20. saj. alguseni toimunud väljarände tagajärjel elas 1920. a-tel NSV Liidus üle 150 000 eestlast. 1980. a-te lõpuks oli nende arv tagasi- pöördumiste, repressioonide ja venestamise tagajärjel vähenenud u. 45 000-ni. Peterburis ja Moskovas tegutseb Eesti selts, Peterburis, Petseris ja Ülem-Suutukis on EELK kogudus.

Relvajõud. V. relvajõud (*Vooruzonnõje Silõ Rossijskoi Federatsii*) komplekteeritakse üldise sõjaväekohustuse alusel ja vabatahtlikest, ajateenistuse pikkus on 24 kuud. Kõrgem ülemjuhataja on pre-

sident, kindralstaabi ülema kaudu juhib relvajõude tsiviilisikust kaitseminister. Relvajõud koosnevad maa- ja mereväest, õhujõududest, iseseisvatest strateegilistest raketivägedest (strateegilised on ka mereväe koosseisus olevad tuuma-allveelaevad ja õhujõudude koosseisus olev kaugmaalelennuväe juhatus), kosmosevägedest ja õhudeessantvægedest. Territoriaalselt jagunevad relvajõud 6 sõjaväeringkonnaks ja 5 laevastikuks. Peale kaitseministri alluvuses olevate relvajõudude on poolsõjaväelised üksused ka mitmel riiklikul institutsioonil. Siseministri alluvuses on siseväed (sh. *Speznas*'i eriuksused), mis 2003. a. sept-st juhivad V. sõjategevust P-Kaukaasias; peale selle on föderaalne julgeolekuteenistus, mille koosseisus on poolsõjaväeline piirivalveteenistus ja msg. eriuksused, ning föderaalne kaitseteenistus, mille koosseisus on eriside- ja informatsiooniteenistus. 2000. a. kinnitatud reformikavas on ette nähtud relvajõududes kutseliste üksuste osatähtsuse oluline suurendamine. V. on üks 8 riigist, kellel on tuumarelv, ta on liitunud tuumarelvade leviku tõkestamise lepinguga. 2006 osalesid V. vaatljad mitmel rahvusv. operatsioonil. ■

Venezuela

Venezuela [tʰʉɛla], V. Bolívar Vabariik (hispanicized), *República Bolivariana de Venezuela*, riik L-Am. põhjaosas Karibi mere ja Atlandi ookeani avaosas ääres. Pind (4993 km) Colombia (2050 km), Brasiilia (2200 km) ja Guyana (743 km); rannajoone pikkus 2800 km.

Pindala	916 445 km ² (teistel andmetel)
Rahvaarv	25 771 800 (2007)
Pealinn	Caracas (1 801 600, eeslinnadega 3 849 500 el.)
Haldusjaotus	23 osariiki, 1 liiduringkond ja liidusõhtkonnad (Margarita, Tortuga jt. Karibi mere saared)
Riigikeel	hispaania keel
Rahatuhtik	bolívar (VEB)
Riigitihtis	VEN, VE

Politiiline süsteem. V. on föderatiivne presidenditaalne vabariik. President on nii riigipea kui ka valitsusjuht. Presidendi valib enamusvalimistega 6 aastaks rahvas. Sama isik võib ametis olla kaks järjestikust ametiaega. Seadusandlik organ on ühekajaline Rahvuskogu (*Asamblea Nacional*), mille 167 liiget valib nii enamusvalimistega kui ka proportsionaalsuse põhimõtte 5 aastaks rahvas. Kõik kohad on eraldatud poliiseliikidele. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Valitsuskabinetit moodustavad parlamendi heakskiidul presidendile V-4 on mitmeparteisüsteem. Olulisimad

Haldusjaotus	Pindala	Elanike	Haldus-
	(km ²)	arv (2007)	keskus
Osariik (estado)			
Amazonas	177 617	78 100	Puerto Ayacucho
Anzotegui	43 300	1 431 400	Barcelona
Apure	76 500	435 300	San Fernando de
Aragua	7 014	1 627 300	Maracay
Barinas	35 200	745 100	Maracay
Bolívar	240 528	1 397 800	Ciudad Bolívar
Carabobo	4 650	2 210 800	Valencia
Cócedes	14 800	295 500	San Carlos
Delta Amacuro	40 200	106 200	Tucupita
Falcón	24 800	846 800	Coro
Guárico	64 986	700 700	San Juan de los
Lara	19 800	1 754 100	Barquisimeto
Mérida	11 300	791 000	Mérida
Miranda	7 950	2 581 200	Los Teques
Monagas	28 900	856 500	Matirín
Nueva Esparta	1 150	439 700	La Asunción
Portuguesa	15 200	809 900	Guanare
Sucre	11 800	835 000	Cumaná
Zulia	63 100	3 411 800	Maracaibo
Táchira	11 100	1 086 300	San Cristóbal
Trujillo	7 400	662 800	Trujillo
Vargas	1 497	302 900	La Guaira
Yaracuy	7 100	561 906	San Felipe
Caracas	433	1 801 600	
Liidusõhtkonnad	120	2000	(dependencia federal)

erakonnad on Vienda Vabariigi Liikumine (*Movimiento V República*), Sotsiaalse Demokraatia eest (*Por la Democracia Social*), Isamaa Kõige (i) jaoks (*Partido Para Todos*), Dem. Aktsioon (*Acción Democrática*) ja V. Sotsiaalkristlik Partei (*Partido Social Cristiano de Venezuela*). Koh-tusüsteem on kolmeastmeline. Kõrgeim kassat-sioon- ja apellatsioonikohus on Ülemtribunal (*Tribunal Supremo de Justicia*), mille liikmed määrab 12 aastaks parlament. Kehitib 1999. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsiooni alusel on V. osaliselt vaba riik. Korruptsiooninõudeksi järgi asub V. maailmas 138. kohal.

Sümboolika. V. kollase-sinise-punase lipu (a-st 1811) eeskujuks on Prantsuse trikoloor. Kollane sümboliseerib maa rikkust, sinine ookeani, mis

Liivakivimäed La Gran Sabana

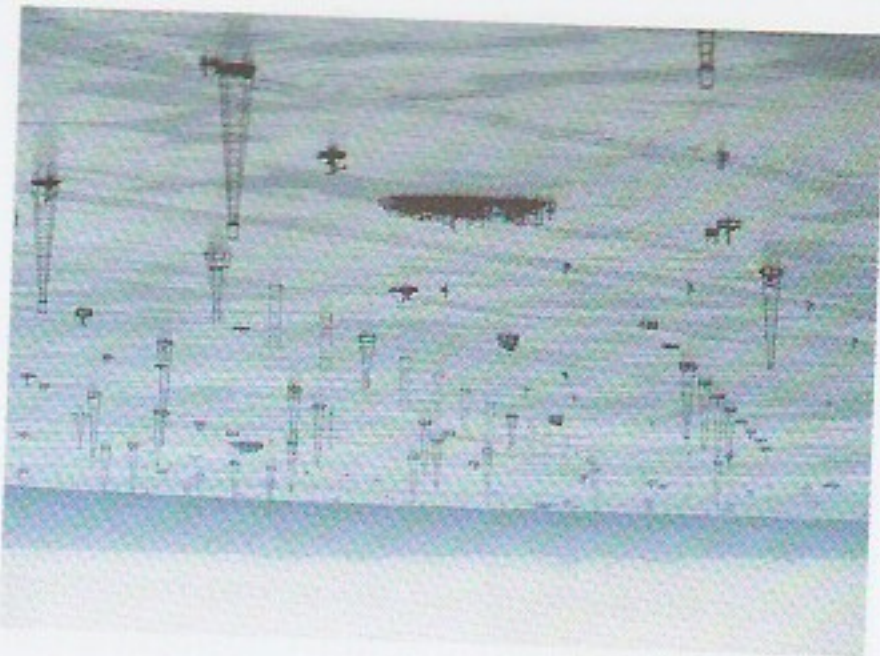
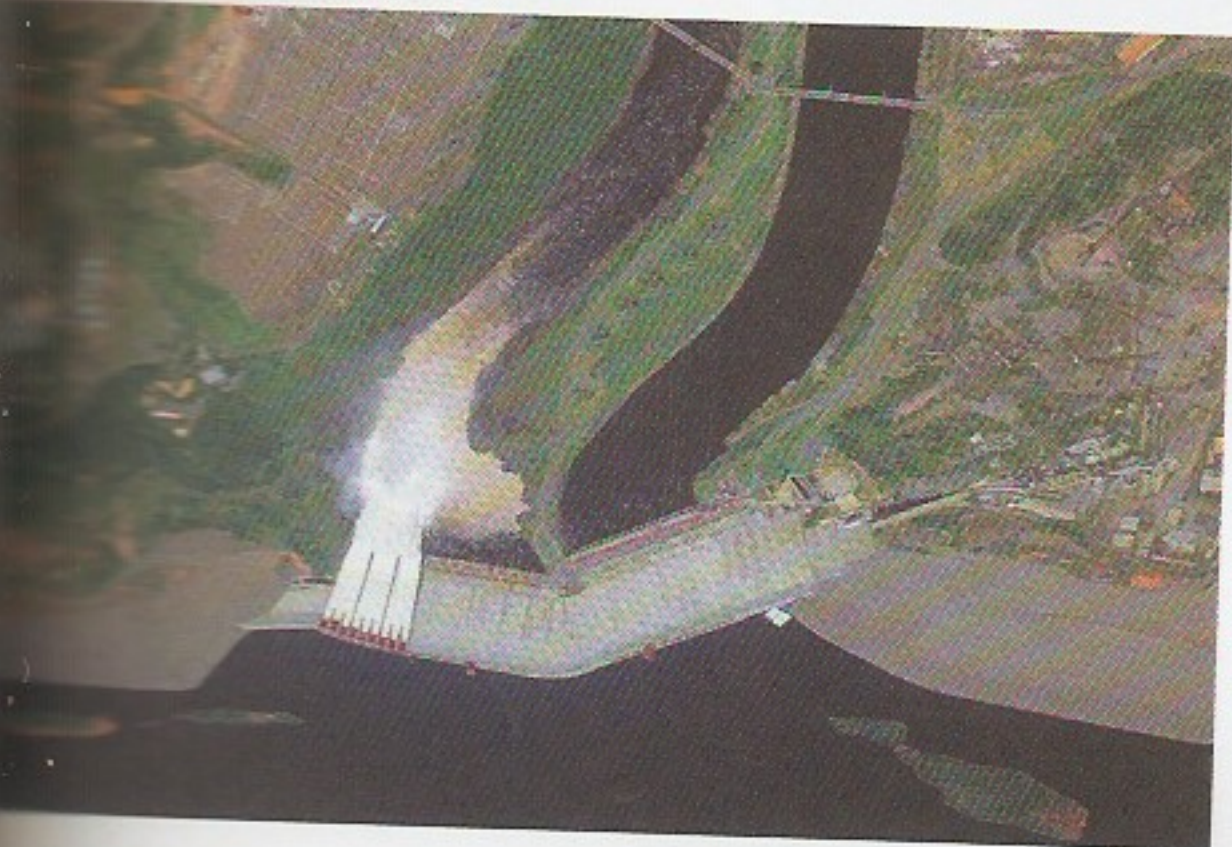
eraldab riiki kunagisest emamaast Hispaaniast, ning punane iseseisvusvõitluses langenute verd. 1859 paigutati lipule 7 tähte, mis tähistavad 1811 ühinenud provintse. 2006 lisati ametis oleva presidendi soovil üks täht Simón Bolívari auks, täht väljendab ka V. jätkuvaid territoriaalseid nõudlusi Guyana suhtes. Kollase lai vardapoolses osas on V. vapp. Vapi (a-st 1839, viimati muudetud 2006) lipuvärvides kilbi punasel väljal paiknev 24 peaga väljavihk märgib V. 23 osariiki ja Caracase liiduringkonda. Kollasel väljal olevad relvad ja lipud symboliseerivad iseseisvusvõitlust, sinisel väljal kappav valge hobune on vabaduse võrdkuju. Vapikilbi kohal on küllusesarved, kilpi ääristavad palmi- ja õlipuuoks. Lindil on riigi nimi. Hümn (a-st 1881) „Gloria al Bravo Pueblo” („Au vaprale rahvale”), sõnad Vicente Salías, viis Juan José Landaeta. Rahvuspuu on tekooma *Tecoma chrysantha*, rahvuslind turpiallane *Icterus icterus*. **Loodus.** V. pinnamoos eristub 3 peamist vööndit: põhjaosas Andide kirdeahelikud, keskosas tasan-dik (Orinoco ljaanod) ning ida- ja kaguosas Gua-jaana mägismaa. Läänepiiril kõrguvat Sierra de Perijá ahelikku (3540 m) eraldab kirde—edela-suunalistest Mérida Kordiljeeridest (Bolívar, 5007 m, riigi kõrgeim tipp) Maracaibo järve tektooniline nõgu. Orinoco jõgikonna alluviaalsed tasandikud (ljaanod, kokku ligi 1/3 V. terr-st) jagunevad madal- (lõunas, 40–150 m) ja kõrgljaanodeks (põhjas, kuni 350 m). Atlandi rannikul asub lai soostunud Orinoco delta (u. 40 000 km²). Gua-jaana mägismaa hõlmab ligi poole V. terr-st. Mägismaa idaosa on omapärase loodusega La Gran Sabana (‘suur savann’). Sealseid tasase lae ja püstloodsete nõlvadega mäemassiive tepuisid eraldavad laiad orud. Eraldatuse tõttu on tepuidel (neid on u. 115) palju endeemseid taim- ja looma-liike, jõed moodustavad neilt laskudes kõrgeid jugasid (sh. maailma kõrgeim juga Angel, 979 m). Mägismaa keskosa hõlmavad üksteisest eraldunud jünakmäed (*mesas*), lõuna- ja kagupiiril kõrgu-vad järsunõlvalised tasaselaelsed liivakiviaheli-kud (Pacaraima, Parima, Tapirapeco), seal asub ka Guajaana mägismaa kõrgeim tipp Neblina

(3014 m). Valitseb lähisekvatoriaalne, edelaosas ekvatoriaalne kliima, t° on 25–29 °C. Orinoco tasandikel sajab 750–1200, Guajaana mägismaal 1200–2000, Mérida Kordiljeerides ja äärmises lõunaosas 2000–3000 ning V. lahe ääres ainult 400–600 mm/a. Sjab pms. suvel. U. 56 % V. terr-st katab mets (pms. mägedes). Orinoco tasan-dikel laiub pms. puisrohtla, Maracaibo mada-likul on kuivrohtla ja soid, rannikul mangroove. Valdav osa V. jõgedest kuulub Orinoco jõestik-ku. Kuival aastaajal enamik väiksemaid jõgesid kuivab. Suur Maracaibo laguunjärv (16 311 km²) on väina kaudu ühenduses V. lahega. Suurim loo-duslik mageveekogu on Valencia järv (350 km², süg. 39 m). Rikkalikult leidub naftat (Lad-Am. suurim varu), maagaasi, boksiti, rauamaaki, kivi-sütt ja kulda, vähemal määral nikli-, mangaani-, vase-, volframi-, titaani-, uraani-, koobalti- ja too-riumimaaki ning teemante, väävli, asbesti, fos-foriiti ja bituumenit. V-s elab 323 liiki imetajaid, endeeme on 16 ja ohustatud 27 liiki, sh. pakaraana, hiidvöölane, jõemanaati, inia, prillkaru, võsakoer ja pikakarvaline ämmalahv. Linde on 1417 liiki, neist pesitseb 547 liiki. Eriti palju on papagoilasi, koolibrilasi ja värvulistest tikatlasid. 24 liiki, sh. endeemid ljaanoboko, v. pisiruik ja käärsaba-koolibri, on ohustatud. Roomajaid on 322 ja kahepaikseid 246 liiki. V-s on ligi 255 KA-d, sh. 52 RP-d, neist suurimad on Parima-Tapirapeco RP (39 000 km²) ja Canaima RP (30 000 km²). On ka 1 BKA. UNESCO maailmapärandi nimistusse kuuluvad Coro ja sealne sadam (1993), Canaima RP (1994) ja Caracase ülikoolilinn (2000).

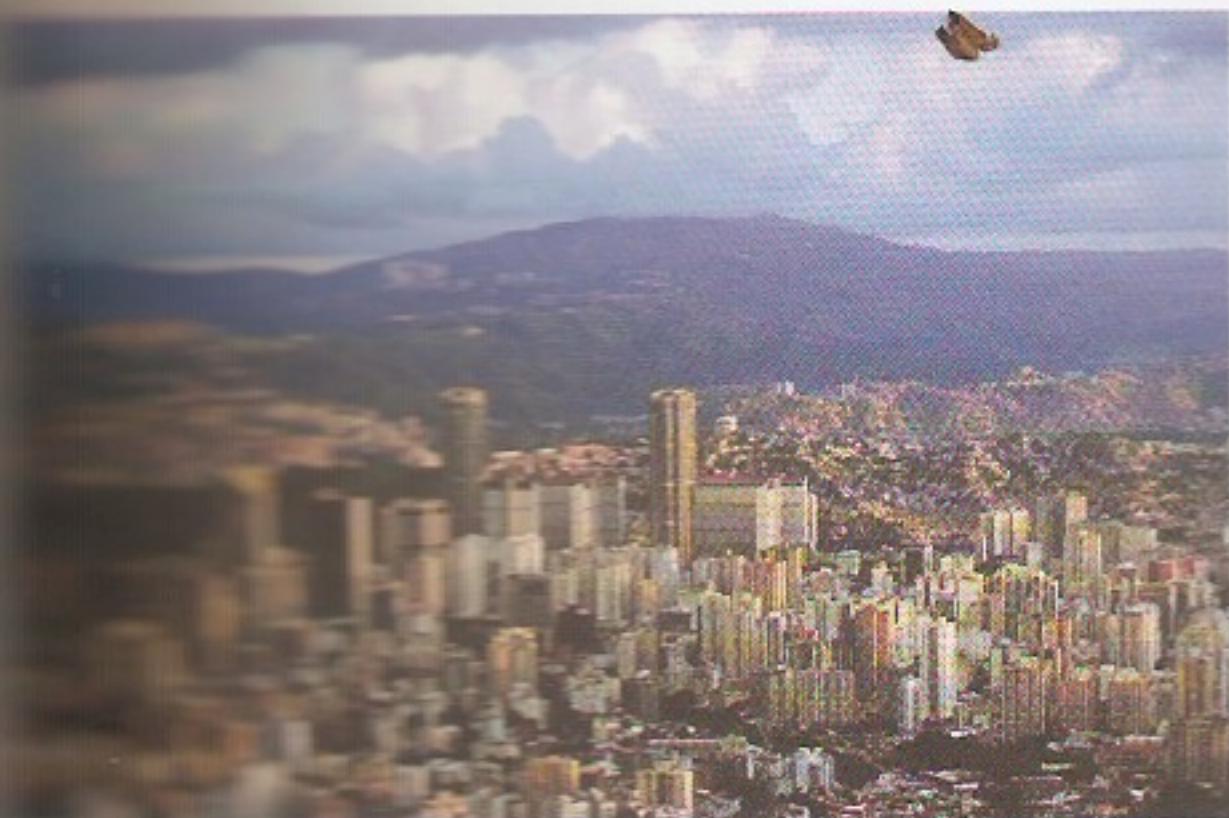
Rahvastik. Enne hispaanlaste tulekut elas V-s u. 1/2 mln. indiaanlast, kes kuulusid pms. kolme kee-lerühma: Andides olid tüürid, kesk- ja idaranni-kul kariibid ning Lääne-V-s aravakid. Rahvastikust moodustavad 67 % mestitsid, 21 % eurooplaste (hispaanlaste, portugallaste, sakslaste, itaallaste) järeltulijad ning 10 % neegrid ja mulatid. Põlisrah-vaid on u. 2 %. Peale hispaania keele kõneldakse rohkem kui 30 indiaani keelt. Keskmise asustus-tihedus on 28 in./km². Tihedaim on asustus Andi-de nõlvul ja orgudes ning Kariibi mere rannikul, eriti suurlinnade Caracase, Maracaibo ja Valencia tööstuspiirkonnas (üle 500 in./km²), hõredasti on asustatud Guajaana mägismaa (alla 2 in./km²). 95 % rahvastikust tunnistab kat. usku, 2 % on protestandid. Haridusele kulutatakse 5,2 % SKT-st. Kirjaoskajaid on 93 % täiskasvanuist (2003). Alg-koolikohustus seati sisse 1893, a-st 1949 kehtib 7–13-aastastele 6-klassilise kooli kohustus. Kesk-kool on 2-astmeline (3+2). Tervishoiule kulutatakse 4,2 % SKT-st. 2001 oli V-s 48 000 arsti, 2002. a. 567 haiglat (2 haiglakohta 1000 in. kohta).

Majandus. V. majandus tugineb pms. naftale, see annab 1/3 SKT-st ja 80 % väljaveo väärtusest. 1990. a-il arenes majandus ebaühtlaselt (1991 kasvas SKT 10,4 %, 1993 ainult 2,4 %). Kuigi nafta hind on maailmaturul 2002. a-st tõusnud, on sisepol. korratud põhjustanud majanduslangust (2002. a. 8,9 % ja 2003. a. 8 %) ning inflatsiooni

ja tööpäunduse suurenemist. Rikkus on jaotunud äärmiselt ebaühtlaselt. Elektriigiga koguvõimsus on 20,6 mln. kW (2002). Elektrienergia tootmine 2003. a. 87,44 mrd. kWh, sellest u. 68 % andsid hüdro- ja 32 % soojuselektrijaamad. Naftat toodeti 2005. a. 153 mln. t (varu 10,3 mrd. t) ja 2006. a. 126 mln. t, maagaasi 2004. a. 27,2 mrd. m³ (varu 2005. a. 4,276 triljonit m³). Tööstuse põhiharusid nafta- ja gaasitööstust kontrollib riik. Tähtsaimad nafta- ja maagaasi maardlad paiknevad Maracaibo järve piirkonnas ning Karibi ja Andide ja Orinoco jõe vahelisel alal. Naftat ja maagaasi tarbib keemiatööstus (tehased Morónis, Caracas, Maracaibos, Valencias). Guajaana mägismaa põhjaosas kaevandatakse rauamaaki, boksiti, kulda ja mangaanimaa. Osa rikastatud rauamaaki veetakse Ciudad Bolívaris sadama kaudu välja, osa tarbitakse kohapeal. Musta metallurgia ja alumiiniumisulatuse keskus on Ciudad Guayana. Kaevandatakse ka kiviisut, teemante, fosfaate, asbesti, asfalti, väävlit, nikki- ja vaseamaaki, vähesele määral titaani, koobalti- ja volframi-, tooriumi- ja elavhõbedamaaki. Pms. siseturu jaoks toodavad masina-, metalli-, elektrotehnikat, ehitusmaterjali (sh. isemendi- ja klaasist-, puidu-, paberi-, tekstiili-, õmblus-, naha-, jalatsi-, tubaka- ja toiduainetööstus. Haritav maa moodustab V. alast 3 %. Suurem osa troopiliste kultuuride (suhkruroog, kohvi- ja kakao) puu, banaan, puuvillapõõsas, sisaliigaav, kookospalm) saagist saadakse istandustest, toidukultuure (mais, riis, sorgo, kartul, manioke, aaduba, köögiviljad) kasvat. eeskätt talundis. Oluline koht on aianudisel (apelsinid, avokaadod, mango) ning tubakas- ja seesami kasvatusel. Loomakasvatust (veised, sead, lambad, hobused, kitsed, eeslid) on valdavalt ekstensiivne, sellega tegeletakse pms. Orinoco tasandikel. Oluline on kalapüük (524 450 t, 2003). Aastas varutakse u. 5 mln. m³ puitu. Mnt-id on 96 155 km (neist 32 308 km kõvakattega), rdt-d 682 km. Teid on palju riigi põhja- ja loodeosas, väga vähe Guajaana mägismaal. Tähtsaim mnt. (1290 km) ühendab Caracast ja Bogotá, Méridast viib 1577 m kõrguselt Pico Espejole (4572 m) maailma pikim (12,5 km) ja kõrgeim kõisrd. Siseveed on 7100 km. Maracaibo järvel ja Orinoco jõel (400 km ulatuses) saavad sõita ka merelaevad. Kaubalaevastikus on 56 laeva (kokku 824 941 bnt), võõra lipu all sõidab 15 laeva. Tähtsad sadamaliinid on La Guayra, Puerto Cabello, Maracaibo, Ciudad Bolívar ja Ciudad Guayana, naftasadamad Amay, Puerto La Cruz, Punta Cardón ja Puerto Miranda. Naftajuhimeid on 7484 km ja gaasijuhimeid 5262 km (2003). Lennujaamu on 373 (neist 127-i kõvakattega rajad). Rahvusl. lennujaamad on Caracas ja Maracaibos. Välja veetakse (2006. a. 69,2 mrd. \$ eest) pms. naftat, alumiiniumi, terast, keemikaale ja msp. põllum-töötoid, 50,9 % läheb USA-sse, 7,2 % Hollandi Antilliidele (2005). Sisse tuuakse (28,8 mrd. \$ eest) pms. toor- ja tööstusmaterjale, sõidukeid ja ehitusmaterjale.

Name _____
Matr. No. _____

Caroni, J. (1998). On the hydroelectricity of the Amazon basin (Vol. 10). (Vols. 10)

V. Suur-Colombia vabariiki. 1830 eraldus V. Suur-Colombiast; iseseisva V. vabariigi esimeseks presidendiks sai José Antonio Páez (president 1830–35, 1839–43 ja 1861–63). 1830. ja 1840. a-te sisepoliitikat iseloomustavad siserahu ja majanduse edenemine. Seejärel alanud konservatiivide (esindasid pms. suurmaaomanike huve) ja liberaalide (kujunev linnakodanlus) vaheline võitlus kalmineerus verise ja ohvriterohke kodusõjaga (1858–63), mis lõppes liberaalide võiduga. Keskviim käis sõja ajal käest kätte. Presidendiks saanud Juan Crisóstomo Falcón y Zavarce [1863–68] algatusel võeti 1864 vastu uus põhiseadus, mille järgi V. oli 20 osariigist koosnev liitriik – V. Ühendriigid (*Estados Unidos de Venezuela*). Liberaalide juht Antonio Guzmán Blanco (president 1870–77, 1879–84 ja 1886–88) taastas siserahu ning tegi majandus-, haridus- ja usureforme. Järgnes pol. kaos: lühikese ajaga toimus mitu riigipööret, vahetus 7 riigipead. 1895 puhkes Briti Guajaana vaidluste alade pärast Suurbritanniaga tüli, see lahenes 1899 Suurbritannia kasuks. 1899 vallutas Cipriano Castro Ruiz (president 1899–1909) relva jõul Caracase, kukutas seaduslikult valitud presidendit Ignacio Andrade Troconise ning kehtestas diktatuuri. Kuna riik eiras välismaalaste majandushuve, blokkisid Suurbritannia, Prantsusmaa, Saksamaa ja Itaalia 1902 V. sadamad (konflikt lahenes USA vahendusel Haagi rahvusv. arbitraazis alles 1904). C. Castro Ruizi kukutanud Juan Vicente Gómez (valitses otseselt või kaudselt 1909–35) kehtestas tüüpilise ladinaameerikaliku diktatuuri: kehtas pol. tegevuse, võltsis valimistulemusi, kiutas taga opositsiooni. Sel ajal muutus V. maailma suurimaks naftaeksportijaks. II maailmasõja ajal lahendas V. suhted teljeriikidega ja kuulutas 1945 neile sõja. 1945 puhkenud ülestõusu tulemusena sai riigi etteotsa Dem. Aktsiooni juht Rómulo Ernesto Betancourt Bello, kelle eestvõttel 1947 vastu võetud uus põhiseadus kehtestas riigipea otsesvalimise. Pärast seda kui demokraatlikult presidendiks valitud kirjanik Rómulo Ángel Gallegos Freire 1948 sõjaväelise riigipöördega kukutati, olid järgmised 10 aastat V-s võimul sõjaväelased, oma võimuleoleku seadustasid nad uue põhiseadusega

(1953). 1958 kukutati rahvaülestõusuga kindralist president Marcos Evangelista Pérez Jiménez. Uuesti võimule tulnud R. E. Betancourt Bello ajal kehtestati 1961 uus põhiseadus, millega alandati valimisiga ja suurendati parlamendi osatähtsust. Tema valitsemisajal saavutas V. pol. ja maj. stabiilsuse. Selle tulemusena on tänini toiminud tsiviilvalitsused, kuigi aeg-ajalt on sõjaväelased proovinud võimu haarata (viimati 2002). 20. saj. II poolel on võimul olnud kaks erakonda: 1959–69, 1974–79 ja 1984–93 sots-dem. Dem. Aktsioon ning 1969–74, 1979–84 ja 1994–99 V. Sotsiaalkristlik Partei. 1998. a. presidendivalimised võitis vasakpoolse Vienda Vabariigi Liikumise partei kandidaat Hugo Rafael Chávez Frías, kes osales 1992. a. riigipöördekatsetes. Ta kasutas oma populistlikus kampaanias edukalt ära varasemate valitsuste korrupsiooni ning lubas kaotada vaeste ja rikaste vahelise ebavõrdsuse. 1999 jõustus järjekordne põhiseadus, mis pikendas presidendit ametiaega 6 aastani ja suurendas riigipea võimutähtsust. Valitsus hakkas taotlema kontrolli tugevdamist majanduse üle ning kehtestas tsiviilkontrolli relvajõudude üle. Parlament muudeti ühekojaliseks ning selle tulemusena hakkas V. üha enam liikuma unitaarriigi poole. 2002 õnnestus opositsioonil korraldada presidendivastane üldstreik. See lõppes ebaõnnestunud riigipöördekatsetega – sõjaväe abil kukutati H. R. Chávez Frías üheks päevaks, kuid rahvusv. ja kodumaise üldsuse survele sai ta ameti tagasi. Järgmistel aastatel on opositsioon mitmel korral üritanud rahvahääletusega presidendit ametist tagandada. Kolmel korral osutusid takistuseks protseduurireeglid, aug. 2004 toimunud rahvahääletusel soovis 58 % osalenutest H. R. Chávez Friase jätkamist. Opositsioon oli kindel hääletamistulemuste võltsimises, kuid rahvusv. vaatlejad kinnitasid tulemuste õigsust. 2005. a. parlamendivalimistel osales opositsioonierakondade boikoti tõttu ainult 25 % hääleõiguslikest valijatest ning ettearvatult sai ülekaaluka võidu presidendimeelne Vienda Vabariigi Liikumine, kellel on Rahvuskogus 116 kohta. H. R. Chávez Friase vastutoline sise- (nt. suurimate riigiettevõtete juhtkondade väljavahetamine, eraettevõtete riigistamise katsed, vaba ajakirjanduse piiramine) ja välispoliitika (OPEC-i liikidele tehtud üleskutse vähendada hindade tõstmise eesmärgil naftatoodangut, president on nimetanud Kuuba ja Valgevene diktatoreid Fidel Castro Ruizi ja Aljaksandr Lukašenkati oma lähedaseks sõbraks) on põhjustanud USA hukkamõistu, kuid leidnud heakskiitu pms. vasakpoolse suunilusega Lad-Am. riikides (nt. Boliivias, Ecuadoris). Jaan. 2007 sai president parlamendilt 18 kuuks erivolituse juhtida riiki dekreetidega. A-st 1945 on V. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 1. VII 1994. 1950. a-test on V-s elanud ja töötanud suurettevõtja ning tuntud kunstikoguja Harry Männil. 1956–58 oli ta V. Läänepiirkonna kaubandus-tööstuskoja aseesimees. 1980–86 oli NSV Liidu suursaadik V-s Vaino Väljas. ■

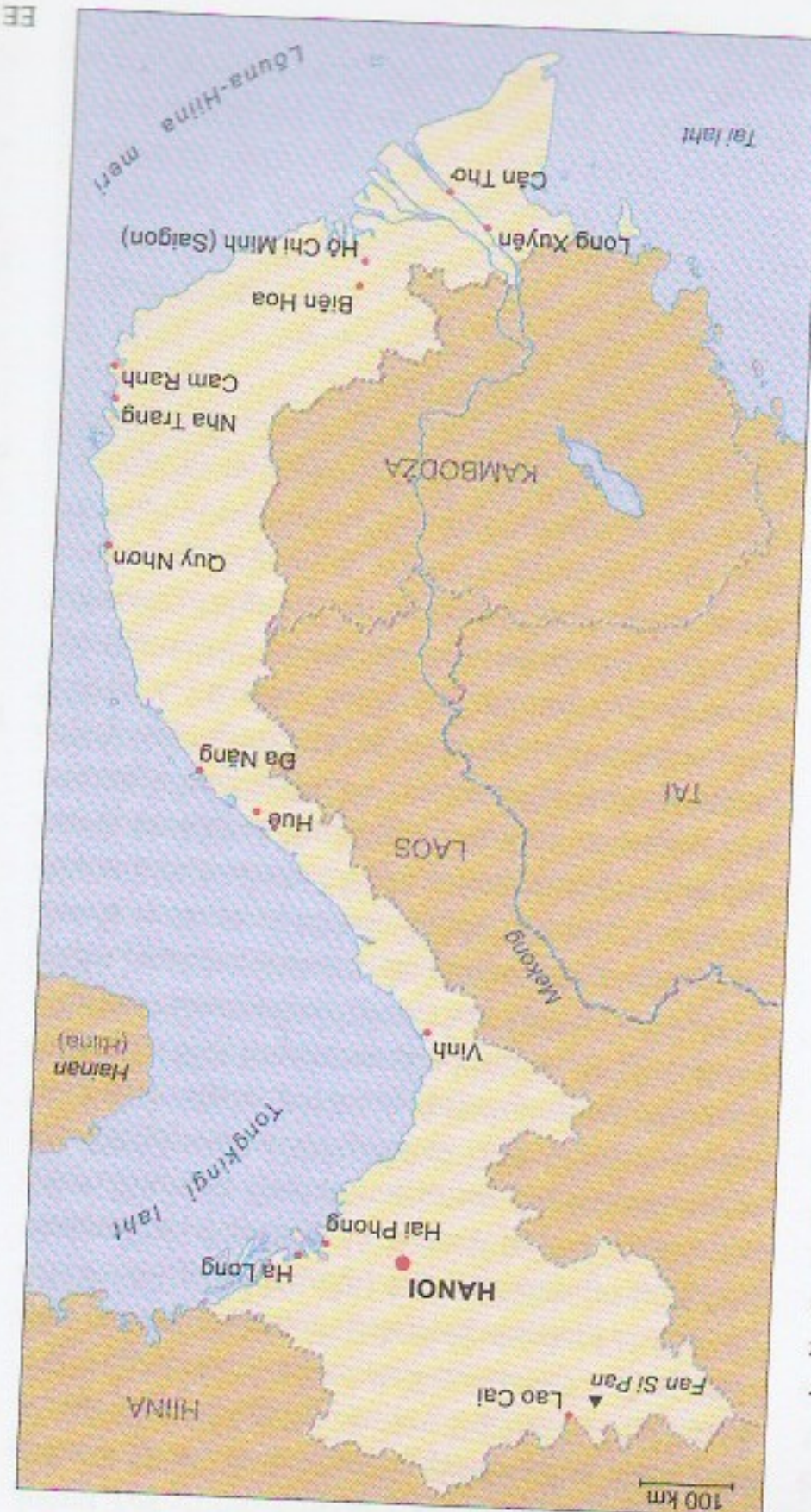
Vietnam

Vietnam, V-i Sotsialistlik Vabariik (viet-nami *Việt Nam*, *Nuoc Cộng Hòa Xã Hội Chủ Nghĩa Việt Nam*), riik Kagu-Aasias Indohiina ps-idaosas. Pind (4639 km) Kambodža (1228 km), Laose (2130 km) ja Hiinaga (1281 km); rannajoone pikkus 3444 km. Việt Nam lähendab lõunamaad.

Pindala	331 114 km²
Rahvaarv	85 031 400 (2007)
Pealinn	Hanoi (<i>Hà Nội</i> ; 1 472 700, eeslinnadega 2 648 200 el.)
Haldusjaotus	59 provintsi (<i>thanh phố</i>) ja 5 keskallu-vusega linna (<i>thành phố</i>)
Riigikeel	vietnami keel
Rahvapäev	2. septembril (1945)
Riigitihtõised	VNM, VN

Politiiline süsteem. V. on unitaarne vabariik. Riigipea on president, kelle valib enda liikmete seas 5 aastaks Rahvuskogu. President on ka relvajõude ülemjuhataja ja juhib Rahvuslikku Julgeolekukogu. Seadusandlik organ on Rahvuskogu (*Quốc hội*), mille 498 liiget valib 5 aastaks rahvas. Valida võivad vähemalt 18-aastaselt. Kandidaate saavad V-i KP liikmed või V-i KP-i selleks nõusoleku saanud kodanikud. Peaministri valib Rahvuskogu ja kinnitab president. Valitsuskabiineti liikmed kinnitab presidenti ettepanekul Rahvuskogu. Kõik ministrid peavad olema V-i KP liikmed. Ainus lubatud erakond on V-i KP (*Đảng Cộng sản Việt Nam*). V-i KP KK Polit-

büroo on tegelikult riigi kõrgeim juhtorgan. Kõrgeim kohus on Rahva Ülemkohus, mis on Rahvuskogu ees aruandekohustuslik. Tsiviil- ja kriminaalasjadega tegelevad kohalikud rahvakohutud Kõrgeim 1992. a. põhiseadus. Rahvusv. klassifikatsioon alusel on V. mittevaba riik. Korruptsioonin-deksi järgi asub V. maailmas 111. kohal. **Sumbolika.** V-i lipu (a-st 1955) eeskujuks on NSV Liidu lipp. Lipu algkujul pärineb 1945. a-st. Punasel kangal oleva kollase tähe viis nurga sümbooliseerivad talupoegi, töölisi, haritlaskonda, noortest ja sõjaväelasi. Nõukoguliikust traditsioonist lähtuva vapi (a-st 1976) riisivihud sümbooliseerivad talupoegi ning hammaaratas on töölise ja riigi industrialiseerimise võrdkuj. Vapi all punasel lindil on riigi nimi. Hünim (a-st 1946) „Tiên Quân Ca“ („Armee mars“), sõnad ja viis Nguyễn Văn Cao. Rahvuslül lootos (*Nelumbo*). **Loodus.** V-i ulatus põhjast lõunasse on 1700 km. Ajalooliselt ja geograafiliselt jaguneb V. kolmeks: põhjaosa Bắc Bộ (Tongking), keskosa Trung Bộ (Annam) ja lõunaosa Nam Bộ (Kotsinhin). 3/4 tertsist hõlmavad keskmise kõrgusega mäed ja lavad. Keskosa kuldne läänepiir piki Truong Soni (Annami) mäestikku, mis lõunas laieneb Tây Nguyêni lavade alaks. Bắc Bộ keskne ahelik on Hoang Lien Son (riigi kõrgeim tipp Fan Si Pan,

Suurtükkide
(el. arv, 2007)
Hanoi
Hai Phong
Da Nang
Biên Hòa
Huế
Nha Trang
Cần Thơ
Eeslinnadega

3043 m). Äärmiselt põhjaossa ulatuvad Yunnani kaitstud loodusala lavad ja ahelikud. Suurim madalik on riigi lõunaosas ning hõlmab Mekongi alamjooksu ja Ca Mau ps-e. Põhjaosas moodustub Hông Ha orust ja deltast Bắc Bô madalik, mis jääb rannikumadalikuna 16° pl-ni. Tây Nguyêni lavad laskuvad järsult L-Hiina mere rannikule. Määratelt leidub kivi- ja pruunsütt, naftat, mangaani, raua-, mangaani-, vase-, tina-, tsingi-, plü-, krooni-, volframi-, titaani-, antimoni- ja molübdeenimaaki, boksiiti, kulda, hõbedat, grafiiti ja kaoliini. Valitseb troopiline mussoonkliima. Bắc Bô madalikul on suvi kuum (juuli keskmine t° 28–29 $^{\circ}\text{C}$) ja niiske. L-Hiina merelt puhuvad tuuled toovad sademeid keskm. 2000 mm/a. Talvel puhub L-Hiinast kuiv kirdemussoon (keskmine t° on 16–17 $^{\circ}\text{C}$). Mägedes on talvel öökülmasid. Nam Bô on kogu aasta vältel ühtlane t° (26–29 $^{\circ}\text{C}$), sajab 1500–2000 mm (sademeid toob Tai lahelt maist sept-ni puhuv kirdemussoon). Nov-st märtsini L-Hiina merelt puhuv kirdemussoon annab suure osa niiskusest Tây Nguyêni lavadele (Mekongi deltas napib sademeid). Sademerohkeimad alad on Trung Bô mäed ja lavad (3000–3500 mm/a). Tây Nguyêni lavadel on parassoe kliima (20–24 $^{\circ}\text{C}$). Sügisel on Bắc Bô ja Trung Bô rannikualadel taifuune. Üleujutuste vältimiseks on rajatud üle 1000 km rannakaitsevalle. Jõgedevõrk on tihe, jõed veemähed ning enamik neist suubub L-Hiina merre. Tähtsaimad on Mekong ja Hông Ha (Punane jõgi). Mekong voolab V-s 220 km ulatuses (alamjooks), tema delta 9 harujõe ühendavad kanalid. Hông Ha (V-s 475 km) vooluhulk on suurvee ajal 30 000, talvel kuni 700 m³/s. Kaitseks üleujutuste eest on Hông Ha kaldad kindlustatud tammidega. Jõgi kannab aastas merre 80 mln. m³ setet, selle tõttu delta laieneb. Järvi on palju, kuid kõik on väikesed (suurim kirdeosa mägedes paiknev Ba Bô, 10 km²). Madalikel valdavad viljakad alluvialmullad, madalamal mägedes erosioonihoitlikud punakollakad leetunud ferralliitmullad ning kõrgemal mägi-ferralliitmullad. Mets katab 39 % terr-st (2005). 1965–73 hävitas USA sõja ajal defitsiitni pihustades 5 % V-i metsadest, 45 %

metsadest sai tugevasti kahjustada. Riisikasvatuseks sobivad madalikualad on üles haritud, mägedes on metsa. Troopiline liigirikas väärspuudega (tiik-, kampri- ja sandlipuu, dalbergia, diospiür) vihmamets kasvab Bắc Bô kuni 800, Trung Bô kuni 1200 ja lavadel kuni 1300 m kõrgusel. Kõrgemal laiub lähistroopiline laialehine mussoonmets, veelgi kõrgemal segamets. Rannikul on mangroovi, jõeorgudes galeriimetsa. Mekongi delta soodes valdavad tarn ja vesiriis. Nam Bô kuivas lõunaosas leidub kõrgrohusavanni. Kõikjal kasvab bambust. V-s elab 213 liiki imetajaid (sh. 7 endeemi), ohustatud on 39 liiki (nt. endeemid saola ja tonkini nosulanguur). Linde on 848 liiki (sh. 13 endeemi), neist pesitsejaid 262 ja ohustatud 37 liiki (nt. valjas-künkakana ja v-i paabufaa-san). Roomajaid on 281 ja kahepaikseid 131 liiki. V-s on 201 KA-d (sh. 14 RP-d) ning 5 BKA-d. UNESCO maailmapärandi nimistus on Huê mälestistekompleks (1993), Ha Longi laht (1994, 2000), Hôi An vanalinn (1999), My Soni tempel (1999) ja Phong Nha-Ke Bangi RP (2003).

Rahvastik. V. on paljurahvuseline riik, kus ametliku statistika järgi elab 54 rahvast ja etnilist rühma. Põhirahvas on vietnamlased, kes räägivad austroaasia keelkonna vietnami keelte hulka kuuluvat v-i keelt. Kirjakeeles kasut. ladina tähestikku. Kuigi vietnamlased moodustavad 87,6 % rahvastikust (2003), hõlmab nende asuala alla 1/3 V-i terr-st. Nad asustavad põhil. Bắc Bô ja Nam Bô madalikualasid ning Trung Bô rannikut. Keeleliselt ja kultuuriliselt vietnamlastele lähedased muongid asustavad Hông Ha ja Ma jõe vahelist eelmägede piirkonda. Nam Bô madalikul Kambodža piiri läh. elavad khmeerid ja stiengid. Osa moni-khmeeri keeli rääkivaid väikerahvaid nimet. mägikhmeerideks, teisi mägimonideks, sest nad elavad Tây Nguyêni alal või Trung Soni mäestikus. Lavade alal paiknevad ka Indoneesia keelkonna rahvaste asurkonnad. Tai keeli kõnelevad rahvad elavad ulatuslikul alal riigi põhjaosas mägedes kõrva miao-jao keelkonna keeli kõnelevate hmongide (L-Hiinas miao) ja jaodega (mienid). Tübeti-Birma keelerühma rahvaste asualad on riigi äärmises loodeosas. Hiinlased elavad Hô Chi Minhis ja teistes Nam Bô linnades. Rahvastiku jaudekasv väheneb pidevalt. Keskmine asustustihedus on 257 in./km². Väga tihedalt on asustatud Hông Ha alamjooksuala (1000–1500) ja hõredalt metsased mägialad (alla 50 in./km²). Linnades elab 1/3 rahvastikust. Usutunnistusest on kõige rohkem (55 %) budiste, vähem taoiste (12 %) ja katoliiklasi (8 %). Levinud on ka konfutsianism ja sünkretistlik usund *cao dai*. 1,5 mln. in. kuulub budistlikku *hoa hao* usulahku (Mekongi alamjooksu aladel). Enamik mägirahvaid tunnistab hõimuusundeid. Kirjaoskajaid on 90 % täiskasvanuist (2002). Kulutused tervishoiule on alla 2 % SKT-st. Tasuta riikliku arstiabi kõrval on levinud rahvameditsiin, millega peale eraarstide tegelevad ka riiklike tervishoiuasutuste arstid. Üks arst on 2200 in., üks haiglakoht 240

in kohta. Peamised surmapõhjused on südame- ja veresoonte haigused, vähktõbi, malaaria, tuberkuloos ja kollapalavik. V-i öukommuunikatsioonikonna suulise ja vaimse pärandi meistrileost nimistus (2003).

Majandus. V. on kiiresti areneva tööstusega põllumajandus. 1976. a-ni takistas arengut 34 aastat kestnud sõjategevus, pärast riigi riigikahc osa ühendamis pidurdas seda jäik riiklik plaanimajandus ja rahvusv. rahandussüsteemist eraldatus. 1986 alustati majandusreformi (m. doi moi), et minna riiklikult plaanimajandusest sotsial. turumajandusele (luba riigis rajada väikesi eraettevõtteid, töötajate aktsiaseltsidele erastati keskmise suuruselga riigiettevõtteid, välisinvestoritele anti soodustusi). Mäe- ja töölise tööstuse suurenevad kiirendatud endiselt riikliku majandussektoris- se. 1990–2004 oli majanduskasv keskm. 7,5% aastas. Elektrienergia toodeti 2004. a. 46 mrd. kWh. Võimsaim on Da jõe asuv Hoa Binh'i heide (2000 MW), suures linnades on soojuselektrijaamad. Naftavaru on 82 mln. t ja maagaasivaru 193 mrd. m³ (2005). Põhil. L-Hiina mere mandrilavalt ammutati 2004. a. 20 mln. t naftat, millest umbes pool eksporditi. Gaasi saadi 1,4 mrd. m³, mis kõik tarbiti siseturul. Mäetööstus paikneb pms. Băc Bô, kus kaevandatakse kivisüsi, raua-, mangaani-, krooni-, tsingi-, tina-, antimoni- ja volframi-, boksiti, apatiiti ning grafiiti. Trung Bô rauamaaki, kivisüsi ja kuld. Lao Cai maardla apatidivaru (u. 1 mrd. t) on maailma suurimad. Töölise tööstuse põhivarud on nafta töötlemine, must ja väriline metallurgia, laevaehitus ja -remont, masinaehitus, metaalli-, aparatuur-, elektrotehnika-, elektroonika-, keemia-, paberi-, tsementi-, klaasi-, tekstiili-, õmblus-, nahk- ja jalatsi- ning toiduainetööstus (sh. suhkru-, tee-, kalatooted). Kudumis-, õmblus-, nahk-, jalatsi-, puidu-, ehitusmaterjali- ja toiduainetööstuses on väikeettevõtteid ja käsitöökodasid. Järgest suureneb väliskapitali osatähtsus (eriti elektroonika- ja kergetööstuses). Mägedes ja lavadel raiutakse metsa, 85% puidust läheb põletuspuiduks. Paberi põhiline tooraine on bambus. Põllumaad on 20%, aedade ja istandike all 7% terv-st (2005). Peamine toidukultuur on riis. Riisipõldude veeastamiseks on rajatud niisutussüsteemid, mistõttu saadakse aastas 2–3 saaki. 2002 saadi riisi 34 mln. t. Teistest toidukultuuridest on levinumad mais, manioke, bataat, kartul, aedpõllukultuurid, õlikultuuridest maapähkel, soja, teepõõsast (2003. a. 95 000 t teelehti, puuvillapõõsast, 6. kohi), suhkruroogu, kohvipuud, tubakat. Oluline dzuut, mooruspuud, pipart ja tubakat. Oluline koht on aianudusel (banaanid, tsitrused, ananassid, papaiad, mangod, nakrad). Loomakasvatuse on teiseks ja veoloomadeks kodupühvleid, eelmägedes veised, kaks (sardinele, makrell, tuune) jm. mere- ja maas (krevet, homaar, kalmaare).^{1/10}

Huế mälestusmälestis UNESCO maailmapärandi nimistusse

kogusaagist saadakse siseveest. Rdt-d on 2600 km (2005, tähtsaim liin kulgeb Hanoi piki rannikult Hô Chi Minh'i), mnt-id 222 200 km (sh. 42 200 km kõvakattega) ning torujuhtmeid 851 km. Suurimad meresadamad on Hai Phong, Hô Chi Minh, Da Nang, Nha Trang, Vung Tau, Bich Hoa, Quy Nhon ja Vinh. 2005 kuulus merekaubalaevastikku 194 alust (1 170 600 brt). Siseveeteid on 17 700 km, suurim jõesadam on Hanoi. Rahvusv. lennujaamad on Hô Chi Minh ja Hanoi läh. Väliskaubanduses on import (36,9 mrd. \$ väärtuses, 2005) olnud pidevalt suurem ekspordist (32,2 mrd. \$). Vaheväheneb ekspordi tarbeks tootvate tööstusharude kiire arengu tõttu. Sisse tuuakse masinaid, nafta- ja tarbekaemiatooteid, väetisi, puuvilla, teravilja, kivisüsi, kausikuid, tekstiilitooteid, jalatseid, kala jm. meresaadusi, riisi, kohvi, teed ja banaane. 2005 külastas V-i 3,5 mln. turisti (neist 717 400 Hiinast, 338 500 Jaapanist, 330 200 USA-st, 274 400 Taiwanist ja 133 400 Prantsusmaalt).
Ajalugu. Põhja-V-st on leitud 20 000–30 000 aasta vanuseid kiviristid (Nguom Ngao koobas-asula). Hoa Binh'i (u. 9000–5000 e. Kr.) ja Băc Soni (u. 8000–4000 e. Kr.) kultuuri asukad valmistasid savinõusid. Neoliitikumis (u. 3500–2000 e. Kr.) levis viljelusmajandus, rannikualade asukad elasid püüasulades ning elatusid rikkalikult mereandidega. II a-tuh. e. Kr. hakati kasutama pronksi. Đông Soni kultuuri (u. 800–400 e. Kr.) rikkalikke pannustega matused osutavad tugevasti kihistunud ühisk-le. 3. saj. e. Kr. rajatud Âu Lạci riik langes 181 e. Kr. sõltuvusse L-Hiinas asuvast Nam Vieti riigist. 111 e. Kr. liideti mõlemad riigid Hani dünastia võimu all oleva Hiinaga, kelle ülemvõim püsis Põhja-V-s a-ni 939. Sel ajal võeti omaks msg. Hiina kultuuri sügemoi (kiri, konfutsianism). Hiina kaudu levis ka budism. Iseesvõimud vietnamlased rajasid riigi, mille nimi oli 968–1069 Dai Co Viet ja 1069–1804 Dai-Viet (Pealinn oli a-st 1010 Thang Long (praegune Hanoi). Dai-Vietis oli teodaaalne monarhia, peamine usund oli kohalik budismi vool *thien*. Valitsesid dünastiad (Ly 1010–1225, Hâu Trăn 1225–1400, Hâu Lê 1428–1789) olid tihti hoivatud sisevõitlusega (üleostusud, dünastiatuulid jm.) ja võitlussega (üleostusud, dünastiatuulid jm.) ja pidid tõrjuma naaberriikide rünnakuid (mongoliite vallutusteked 1257, 1285 ja 1287; võitlus Hiinaga 1407–27). Hiina-vastases võitluses võimule

Peaministrid
1976–87 Pham Van Dong
1987–88 Phan Van Khai
1988–91 Do Muoi
1991–97 Vo Van Kiet
1997–2006 Phan Van Khai
2006– Nguyen Tan Dung

Presidendid
1976–80 Ton Duc Thang
1981–87 Tran Dinh Thang
1987–92 Vo Chi Cong (Riigikogu esimees)
1992–97 Le Duc Thang
1997–2006 Tran Duc Luong
2006– Nguyen Minh Triet

Väliskaubandus
rld (% kogumist)
Väljavedu USA, Jaapan, Austraalia, Hiina, Singapur, Saksamaa, Sissevedu Hiina, Singapur, Taiwan, Jaapan, Lõuna-Korea, Tai

saanud Hiu Lê dünastia ajal laiendas Dai-Viët oma mõju laode alale ja vallutas 1471 Kesk-V-i asuva Tsampa (Champa) riigi. 1627–72 nimetatud kodusõda lõhestas V-i tegelikult kaheks põhjaks asuvaks Trinhi ja lõunas asuvaks Nguyễni dünastia riigiks. 17. saj. saabusid V-sse kat. misjonärid ning Prantsuse ja Portugali kaupmehed. Nguyễnide valitseja Gia Long surus prantslaste abiga maha vendade Tây Sonide juhtitud talurahvasõja (1771–1802), ühendas kogu riigi oma võimu alla ja kuulutas enda keisriks (1802–20). 1804 hakati riiki nimetama V-ks, pealinnaks sai Huê. A-ni 1867 sõltus V-st Kambodža. 19. saj. I poolel oli V. Hiina mõju all keisrid olid nimeliselt Hiina vasallid. 1858–62 hüüvasid prantslased 3 V-i lõunaprov-i ja muutsid need oma asumaaks (Kotšinihiina, pealinn Saigon), 1863–84 kehtestasid nad protektoraadi Kesk-V-i (Anam, pealinn Huê) ja Põhja-V-i (Tongking, pealinn Hanoi) üle. 1887 ühendas Prantsusmaa V-i ja Kambodža Indohiina Liiduks, 1893 liideti sellega ka Laos. 20. saj. alguses tekkis V-i rahvuslik liikumine ja asutati esimesed pol. org-d: 1904 V-i Ühendamise Ühing ja 1912 V-i Taassünni Ühing. Kaks maailmasõja vahel tekkisid erakonnad: 1923 Konstitutsiooniline Partei, 1927 V-i Rahvuslik Partei ja 1930 V-i KP. Jaapani okupatsiooni ajal (1940–45) tõusis vastupanuliikumises juhtkohale V-i KP, tema algatusel kuulutati 2. IX 1945 välja iseseisev V-i DV. V-i rahvuslased ja Prantsusmaa ei nõustunud kommunistliku režiimi kehtestamisega. Pärast edutuid läbirääkimisi algas 1946 V-i sõda. 1946–50 hüüvasid rahvuslikud jõud koos prantslastega suure osa Põhja-V-st (sh. Hanoi) ja ühendasid V-i DV valitsuse (president Hồ Chí Minh) põhjale. Prantslaste kontrollitavatel aladel moodustati V-i riik, mille valitseja oli keiser Bao Dai (1945–49, 1949–55). Kommunistide võit Hiinas (1949–50) võimaldas NSV Liidul ja Hiina RV-l alustada V-i DV laiaulatuslikku sõjalist toetamist. 1950 alustasid V-i DV relvajõud Põhja-V-s pealetungi. Prantslased, keda relvadega ja rahaliselt toetas USA, kaotasid mitu lahingut. 1954. a. Genfi konverentsil otsustati jagada V. piki 17. laiuskraadi laheks. 1956. a. pidid rahvusv. vaatlejate järelevalve all toimuma üldvalimised. Kuid sept. 1955 kuulutas Hồ Chí Minh Hanoi välja V-i DV ning ok. 1955 kukutas Lõuna-V-i ajutine peaminister Ngô Đình Diêm keiser Bao Dai ja kuulutas end V-i Vabariigi presidendiks. V. jäi lõhestatuks 1976.

a-ni. Lõuna-V-s kujunes ebapüsiv siseolukord. Presidendid Ngô Đình Diêm (sõjaväehunta 1963–67) ja Nguyễn Văn Thiệu [1967–75] ei suutnud tagada dem. reformide elluviimiseks vajalikku siserahu. 1957 alanud opositsiooniliikumine asutas 1960 Lõuna-V-i Rahvusliku Vabastusrinde (selle tuumiku moodustas V-i KP), mis alustas relvavõitlust, saades põhil. Laose ja Kambodža kaudu V-i DV-lt abi – elavjõudu ja relvi. Pms. see asjaolu ning vabastusrindelaste (*Việt Cộng*) sõjaline edu ajendasid USA-d V-i Vabariigile maj. ja sõjalist abi osutama (1965 oli seal 50 000, 1968 kuni 500 000 meest). 1962 moodustati Saigonis USA sõjaline juhtimiskeskus. Tunes ettekäändeks nn. Tongkingi intsidendi (USA sõjalaevade ründamine Tongkingi (Bắc Bộ) lahes 1964), alustasid USA õhujõud V-i DV strateegiliste sihtmärkide pommitamist. V-i DV-le osutasid sõjalist abi NSV Liit ja Hiina RV. Ehkki USA relvajõudadel oli 1965–66 mitmes sõjalises operatsioonis edu, jäi otsustav võit saavutamata. Mais 1968 algasid Pariisis USA, V-i DV ja V-i Vabariigi rahuläbirääkimised, hiljem liitus nendega Lõuna-V-i Rahvusliku Vabastusrinde 1969 väljakuulutatud Lõuna-V-i Vabariik. Samal ajal algas USA väeosade väljaviimine, mis lõpetati mõni kuu pärast Pariisi kokkuleppe sõlmimist (21. I 1973). Lepe nägi ette Lõuna- ja Põhja-V-i järkjärgulise rahumeelse ühendamise. Kokkulepet rikkudes alustas Lõuna-V-i Rahvuslik Vabastusrinne 1974 üldist pealetungi, V-i Vabariigi kaitsejõudade vastupanu murti ja 30. IV 1975 nad kapituleerusid. Sõjas hukkus kokku ligi 1 mln. V-i sõdurit ja u. 500 000 tsiviilisikut. V-i DV kontrolli all korraldatud valimiste tulemusena ühendati 1976 Lõuna- ja Põhja-V., riik nimetati V-i SV-ks. Nn. sotsial. ümberkorraldused tekitasid Lõuna-V-s maj. kaose, sellega kaasnes pol. terror ning algas ulatuslik põgenemine (1975–84 lahkus V-st pms. meritsi 554 000 in., nn. paadipõgenikud), mis tekitas suuri probleeme naabermaades. V-i sõja ja sellele järgnenud ajal asus USA-sse u. 1 mln. vietnamlast. 1978–79 tungis V-i sõjavägi Kambodžasse, kukutas Pol Poti terrorirežiimi ja asendas selle V-i-meelse võimuga. See halvendas suhteid Hiina RV-ga ning põhjustas 1979 sõjalise konflikti (ametlikuks ettekäändeks oli V-i hiinlastest vähemuse ahistamine). Pärast president Tôn Đức Thắngi surma (1980) alanud sisepol. võitluse tulemusena hakati majandust detsentraliseerima ja juhtkonda noorendama. 1990. a-te algul parandati suhteid L-Korea, Hiina RV ja USA-ga. 1994 lõpetas USA kaubandusembargo ja 1995 sõlmiti diplomaatilised suhted. 1992 kehtestati V-s uus põhiseadus, mis säilitas V-i KP võimumonopoli, kuid legaliseeris mõningad dem. vabadused. Viimased Rahvuskogu valimised toimusid 2002; V-i valitsuse andmeil sai V-i KP 92 % häältest. 2006 valis Rahvuskogu V-i uueks presidendiks Hồ Chí Minh parteijuhi Nguyễn Minh Triết ja valitsusjuhiks endise asepeaministri Nguyễn Tấn Dũngi. A-st 1977 on V. ÜRO liige. Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 20. II 1992. ■

Ameerika Samoa (ingl Territory of American Samoa), USA valdus Vaikses ookeanis saarestiku idaosas; 197 km², 64 400 el. (2007), halduskeskus Pago Pago (4200 el). A.S. vulkaniirised Tutuila (135 km²) ja Aunu'u saare, Manu'a saared (Ta'u, Olosega ja Ofu) ning Swainsi atollid. Valitseb troopiline kliima, sajab keskm. 500 mm/a. Dets-st märtsini on sagedasti A.S-l on 14 KA-d. Põhelaanikul on polüneesiased, kes peavad end ameerikalasteks, kuid kodanikutel 95 % neist elab Tutuila saarel. Ametikud keeled on inglise ja samoa keel. Usk pms. protestandid. Põhitööstused on kalapüük ja -töötlus ning kookospalmikasvatust, viigilad taro, jamssi, suhkruroogu, leivapuud ja banaani, peetakse sigu, kisti ja kodulinde. Välja veetakse kalaakonservide ja koprat. Suur osa Pago Pago tehase tuunikonservidest müüakse USA-s. Arvatakse ka turismi. Esimene kirjalik teade Samoa saarte kohta pärineb a-st 1722. Saared läksid USA Saksamaga sõlmitud lepingu alusel 1899, a-ni 1951 haldas saari USA sõjalaevastiku militaarsele juhile ja hiljem on hallanud siseministeerium.

Bermüda, B. asuma (ingl *Bermüda Islands, Bermuda Colony*), saarestik Atlanti ookeani lõunaosas, Lõuna-Carolina osariigi rannikust, Suurbritannia kroonikoloonia; 53,1 km², 66 000 elanikku (2007), halduskeskus Hamilton (900 el.). Hõlmab 138 korallisaart, neist u. 20 on asustatud. Peamised tööstused on turism, maapõlveteenused ja turismiteenused. Saarestik on looduskaitse all. Saarestik on looduskaitse all. Saarestik on looduskaitse all. Saarestik on looduskaitse all.

Aomen [aomõn], A-i erihalduspiirkond (hiina Aomen Tebie Kingzhenggu, port *Macau*, Administrativa Especial de Macau), Hiina erihalduspiirkond, paikneb L-Hiina mere rannajangil (Parijõe) suudmes; 24 km², 500 600 el. (2007). Hõlmab A-i ps-e ning selle lähedal asuvat (Coloane) ja Hanzidao (Taipa) saare, mida mandriga ühendavad sild ja mnt. Valitseb niiske kliima, L-Hiina merelt võib piirkonda kanduda taifuune. 97 % elanikest on hiinlased. Armetult on hiina ja portugali keel. Suur tähtsus on sadamal; olulised tegevusalad on kalandus, tekstiilitööstus ning kaubandus. Välja vectakse pms, elektroofikatooteid, mänguasju ja peetakse A-i Ida Monte Carlots. 2006 käis A-s 18 mln. turisti. A. on varaseim eurooplaste Hiinas (portugallased rentisid selle Hiinalt 1557). 19. saj-ni oli see tähtsaimaid Hiinaga kohti. 1849 kuulutas Portugal ühepoolset ala Hiinast sõltumatuks. 1951 sai A. Portugal provintsi staatuse. 1979 tunnistas Portugal Macau Hiina lahtumatuks osaks. 1987 sõlmisid A ja Hiina lepingu kohaselt sai A. 1999 Hiina erihalduspiirkonnaks, kusjuures Hiina kohustus A-s säilitama seal seni kehtinud sotsiaal-maj. korra.

Anguilla [*angvija*]. Suurbritannia autonoomne meretagune ala, paikneb Ameerikas Väikeste Antillide rühmas. Pindala 1900 km², elanikkond 1997. aastal 19000. Pealinn St. John's. Suurimad linnad: George Town, The Valley (1500 el.). Valitsib troopiline kliima, kuumust leevendavad passaadid. Linnust nov- ja detsembris. Tulevad troopilised tsüklonid. A-1 on 14 KA-d. Ametlik keel on inglise keel. Elanikud (pms. mulatid) kõnelevad inglise kreoolkeelt. Kasvat. tüvihernest, maisi ja bataati, mereveest soola. Arcndatakse turismi ja maksumaba rahandust (maksuparadiis). A. avastas 1493 Kolumbus. 1623 rajasid inglased sinna oma Lääne-India esimese asula. A. kuulus a-ni 1968 Briti valduse Saint Kitts, Nevis ja A. koosseisu. Anguillalased eelistasid 1967 a-ni 1980) Briti valduse jätkumist. Uue põhiscadusega (1982) sai A. sisemise omavalitsuse.

Ameerika Samoa (ingl Territory of American Samoa), USA valdus Vaikses ookeanis saarestiku idaosas; 197 km², 64 400 el. (2007), halduskeskus Pago Pago (4200 el.). A.S. vulkanihitised Tutuila (135 km²) ja Aunu'u saare, Manu'a saared (Ta'u, Olosega ja Ofu) ning Swainsi atollid. Valitseb troopiline kliima, sajab keskm. 500 mm/a. Dets-si märtsini on sagedasti A.S-l on 14 KA-d. Põhelaanikul on polüneesiased, kes peavad end ameerikalasteks, kuid kodanikel 95 % neist elab Tutuila saarel. Ametikud keeled on inglise ja samoa keel. Usk pms. protestandid. Põhitegevusalad on kalapüük ja -töötlus ning kookospalmikasvatust, viigililli, taro, jamssi, suhkruroogu, leivapuud ja banaani, peetakse sigu, kisti ja kodulinde. Välja veetakse kalaakonservide ja koprat. Suur osa Pago Pago tehase tuunikonservidest müüakse USA-s. Arvatakse ka turismi. Esimene kirjalik teade Samoa saarte kohta pärineb a-st 1722. Saared läksid USA Saksamaga sõlmitud lepingu alusel 1899, a-ni 1951 haldas saari USA sõjalaevastiku militaarsele hüljem on hallanud siseministeerium.

Tal on ka maailma suurimaid mugavuslipulaevastikke (2006 kokku 7,9 mln. brt). Kasvat. köögivilja, banaan, tsitrusi ja lilli, püütakse kala ja languste. B. avastas 16. saj. algul hispaanlane Juan Bermúdez. Esimesed asukad (Inglise merehädalised) maabusid 1609. 1612 kuulutati saared Virginia kompanii omandiks. 1684 läks B. Briti impeeriumi koosseisu. 1941–95 oli seal USA mereväebaas. 1968 sai B. püüscaduse, sisemise omavalitsuse ja parlamendi. 1995. a. rahvahääletusel pooldasid elanikud sõltumatuse asemel senise seisundi säilimist.

Briti Neitsisaared, B. N-te asumaa (ingl *British Virgin Islands*, *British Virgin Islands* (Cayman)), Suurbritannia valdus Ameerikas Väikeste Antillide kirdeosas Neitsisaartel; 151 km², 22 400 el. (2007), halduskeskus Road Town (Tortola saarel; 8800 el.). B. N-d hõlmavad 40 saart, neist 15 on asustatud. Saartel on 68 KA-d, sh. 4 RP-d. Ametlik keel on inglise keel, kõneldakse ka inglise kreoolkeelt ja hispaania keelt. Mahe troopiline kliima on soodustanud turismi (u. 350 000 turisti aastas), mis koos maksuvaba rahandusega (maksuparadiis) on saarte põhiline tegevusala ja tuluallikas. Vähesel määral kasvat. puu- ja köögivilja, peetakse veiseid, sigu, lambaid ja kodulinde ning püütakse kala. SKT 1 el. kohta on suur (38 000 \$, 2004). Saared avastas 1493 Christoph Kolumbus, kes nimetas need Püha Ursula ja tema kaaskonna auks Üheteistkümneks Tuhandeks Neitsiks ehk Neitsiteks (*Sig Las Virgines*). Tortola saar oli 17. saj. keskel Hollandi piraatide redupaik, 1648 jõudsid saartele hollandlased, 1666 Inglise kolonistid. Briti kolooniaks kuulutati saared 1672.

Cooki saared [*kuki*] (ingl *Cook Islands*), Uus-Meremaale kuuluvad saared, asuvad Vaikse ookeani lõunosas Polüneesias, Uus-Meremaast u. 3500 km kirdes; 237 km², 18 700 el. (2007), halduskeskus Avana (Rarotonga saarel; 13 850 el.). Koosnevad kahest saarerühmast: põhjapoolsesse (*Northern Group*) kuulub 7 atollit (kokku 28 km²), lõunapoolsesse (*Southern Group*, *Lower Group*) 8 suuremat, pms. vulkaanilise tekkega saart. Valitseb troopiline passaatkliima, aeg-ajalt tabavad saari keeristormid. Rannikumere põhjas leidub mangaanimaaki. C. s-tel on 17 KA-d, sh. 1 RP. Elanikud on pms. polüneeslased ja maoorid. 70 % tööstusest on tegev põllum.-s; kasvat. kookospulmi, kassavart ja mangopuud, peetakse sigu ja kitsi. Olulised tulualad on austri- ja pärlikasvatus ning pangandus (4 pank) ja turism. Esimesed märkmed saarte kohta tegi hispaanlane Álvaro de Mendaña 1595, põhjalikumalt uuris saari James Cook 1773. Nime C. s-d kasutati esimest korda Venemaal 1880. a-il koostatud merekaardil. 1888 said C. s-d Briti protektoraadiks, 1901 anti nende haldamine Uus-Meremaale. Omavalitsus kehtestati 1965, Prantsusmaaga 1991 sõlmitud lepingu alusel valvab saarte territoriaalvett Prantsusmaa.

Falklandi saared [*fo:klõndi*], F. s-d ja sõltkonnad (ingl *Falkland Islands*, *Falkland Islands and Dependencies*), ka Malviinid (hisp *Islas Malvinas*), Suurbritannia valdus, asuvad Atlandi ookeani lõunosas, 480 km L-Am. rannikust; 16 076 km², 2740 el. (2007), halduskeskus Port Stanley (2320 el.). Koosnevad kahest suurest saarest – Lääne-Falklandist ja Ida-Falklandist – ning u. 700 väikesest saarest. Pinnamood on mägine (kõrgeim tipp Usbourne, 705 m). Külma Läänetaulte hoovuse tõttu valitseb siin mereline paraskliima, ilm on kogu aasta tuuline. F. s-tel on 45 KA-d. Elanikud on pms. inglise ja Šoti päritolu. Varem saadi põhitulu lambakasvatusest, nüüd pms. kalapüügilitsentside müügist. Saarte territoriaalvetes on avastatud naftat, selle tootmiseks sõlmisid Suurbritannia ja Argentina 1985 lepingu. Saared avastati 16. saj. alguses. Esimese asula rajasid sinna 1764 prantslased. F. s-d läksid 1767 Hispaania, 1820 Argentina ja 1833 Suurbritannia kontrolli alla. Suurbritanniaga 1966 alamaid läbirääkimised ei rahuldanud aga Argentina nõudlusi ning 1982 võitis saared Argentina sõjavägi. Samal aastal taastas Suurbritannia F. s-te üle oma võimu ning rajas sinna tugeva sõjaväebaasi.

Fääri saared (fääri *Føroyar*, taani *Færøerne*), Taani omavalitsuslik saarestik (24 saart), paikneb Atlandi ookeani kirdeosas Šotimaa ja Islandi vahel; 1414 km², 49 800 el. (2007), halduskeskus Tórshavn (13 400 el.). Saared on mägised (Slættaratindur, 882 m), rannik järsk ja fjordidest liigestatud. Suurja Golfi hoovuse mõjul on mereline kliima mõõdukalt soe, ilm on sageli tuuline ja udune. Järvi ja jõgesid ei ole. Rannakaljudel on linnulaatu. Suurem osa elanikest on fäärlased (u. 35 000), ülejäänud pms. taanlased. Ametlikud keeled on fääri ja taani keel. Majandus tugineb peaaegu täielikult kalandusele, peetakse ka lambaid ja kasvat. kartulit. Suurt tulu loodetakse saada rannikumeres hiljuti avastatud naftavarude müügist. Koos keskvalitsuselt saadava toetusega (keskm. 15 % saarte aastasest SKT-st) ei jää fäärlaste elatustase taanlaste omast oluliselt maha. Kolm peasaart ja kolm neile lähimat lähipoolset saart on omavahel sildade, tunnelite ja tammteedega ühendatud. Saarestiku asustasid u. 8. saj. Iiri- ja Šotimaalt lähtunud keldi mungad. 9. saj. lisandusid neile normannid. F. s-d kuulusid 1035–1380 Norrale, seejärel koos Norraga Taanile. Kui Norra läks 1814 Rootsile, jäid saared endiselt Taanile. 1948 said saared sisemise omavalitsuse, nad ei kuulu EL-i.

Gibraltari, Suurbritannia kroonikoloonia, asub Pürenee ps-e lõunatipus G-i väina põhjakaldal G-i ps-l; 6,5 km², 26 300 el. (2007). Hispaaniat ja G-t eraldab 500 m laiune neutraalne tsoon, piir on 1,2 km, rannajoone 12 km. G-s paikneb Juura ajastu lubjakivimassiiv (G-i kalju kõrgeim koht 426 m);

lõplikku hääbumist.

tarlased toetanud senise seisundi säilimist. G. oli neandertallaste viimaseid asulasid 1964. a. põhiscadusega laiendati omavalitsuse õigusi, 1985 avati piir. Rahvahaalsetest 1309–33 ja 1462–1704 kuulus G. Hispaaniale. Inglased hõivasid G-i 1704 ja nende valdus teenindamine ning haldus. 711 rajasid maurid linnuse Jabal Tāriq (vāpcaalik Tāriq ibn Zayd) lased. G. on tähtis sõja- ja vabasadam. Peamised tegevusalad on rahandus, turism, kaubandus, matlatalaste ja marokoolaste segaverelised järglased gibraltarlased (hisp lantios) ning hispaanlaste abiviit (magot). G-s on 1 KA – Upper Rock. Elanikud on pms. hispaanlaste, portugallaste rannikul on kitsas madalikuriba. Huvi vāārtavad Saint Michaeli karstikoobas ja Europa

Gröönimaa (gröön Kalalaallit Nunaat, taani Grönland), Taani omavalitsuslik ala, maailmas saar, 2 175 600 km², 57 300 el. (2007), halduskeskus Nuuk (taani Godthåb; 15 700 el.). Asub Atlantidi ookeani ja Jäämere vahel. Suuremat osa saarest katab igijää (jäävaba ala 19 %). Saare keskm. 2300 m (suurim 3400 m), maht 2,6 mln. km³. Saare kõrgeim tipp on Gungahlek (m). Valitseb arktiline ja lähisarktiline kliima. G-i on 7 KA-d, sh. 1 RP (ühtlasi biosfäärimaa). Kirde-G. RP (maailma suurim rahvuspark, 972 000 km²). Ilulissati jääfjord on kanda maailmapärandi nimistusse (2004). Elanike põhiosa moodustavad eskimot (*Kalaallit*) ja laste (pms. taanlaste) segaverelised järeltulijad gröönlasted. Eskimoid on mõniasda. Põhja-arendamist takistavad saare geograafiline asend ja lühike hooaeg. Keskaajalised asustajad saare avastati 1990. a. Eriti Raudi ja ta rajas sinna asulaid. 13. saj. muudeti G. Norra maksuallaseks, a-st 1380 af. valdus. 15. saj. tühiaines saar eurooplastest. 18. saj. algas uus, Taani kolonisaatsioon. II ajal rajas USA G-le sõjaväebaase (suurim neist Thule). A-ni 1953 oli G. Taani koloonia, olnud Taani autonoomne, oma parlamendi ja valitsusega ala. 1979 suurendati autonoomia 1985 astus G. välja Euroopa Ühendusest, kellega ta oli 1973 koos Taaniga liitunud.

Guadeloupe [*gwa(d)elp*], G-i ja sõltkondade departemang (pr *Guadeloupe, Département de la Guadeloupe et dépendances*), Prantsusmaa meretagune departemang, paikneb Ameerika Antillides; 1780 km², 458 200 el. (2007), halduskeskus Basses-Terre (11 100 el.). Hõlmab saarte põhjapiis asuva G-i kaksiksaa (1433 km²; Basses-Terre ja Grande-Terre, neid eraldab pikune kitsas Rivière Salée väim) ja selle naabersaared ning kaugemal asuvad Saint-Pierre, saare ja Saint-Martini saare põhjaosa (lõunaosa, Sint Maarten, kuulub Hollandile). Val. kiivimistest ja korall-lubjakivist Basses-Terre'il kasvab troopiline mets, saare lõunaosas asub vulkaan (1467 m, viimane pursk 1977). Tasandike ja madalate küngetega Grande-Terre on metsatu. G-i on 22 KA-d (sh. 1 RP) ja 1 BKA. Elanikest on 75 % mulatid ja neegrid ning 3 % araabia, 2 % Hiina ja 1 % Euroopa päritolu. Ametlik keel on prantsuse keel. Majandus on G-i avastas Christoph Kolumbus 1493. A-st 1635 kuuluvad saared Prantsusmaale (on Suurbritanniale ja 1813 Rootstile). Meretagune departemang on G. a-st 1946.

Guam, G-i ala (ingl *Guam, Territory of Guam*, tsamorro *Islan Guahan*), USA liidendsaar Vaikse ookeani läänecosas, Mariannide suurim ja lõunapoolsem saar; 545 km², (2007), halduskeskus Hagåtña (1030 el.). Vullkaanilise tekkega G. asub Vaikse ookeani Saarel vulkaan ei ole, kuid sageli tekib maavärinaid. G-i põhjaosa hõlmab mtsane korall-lavamaa, lõunaosa mtsa ja rohuumaadega basallilavad (kõrgus kuni 406 m). Rannikul on Vaitsch troopiline müssoonkliima, sajab keskm. 2180 mm/a, kuiv periood kestab det-s suurim orkaanitohi on okt-s ja nov-s (viimane tugevaim orkaan oli 8. XII 2002). Inim-1940. a-il saarele satunud pruun puumadu on oluliselt kahjustanud kohalikku linnustiku. KA-d, sh. 1 RP. Põliselanikud on tsamorro (37 %), on ka filipiinlasi (26 %) ning Euroopa inglise keel, kõneldakse ka tsamorro keelt. Peamised tulualad on turism ja sõjaväebaasid. tegevus. G. on USA tähtsaim Vaikses ookeanis asuv sõjaline tugikoht. Saare avastas 1521 Magalhães. G. on kuulunud Hispaaniale, USA-le kuulub ta a-st 1898.

Guernsey [*gö:nzi*], G. foogtkond (ingl *Guernsey, Bailiwick of Guernsey*), Briti kroon (*crown dependency*), hõlmab La Manche'i väinas asuva G. saare ning väikesaared Alderney, Hermi, Brecehou ja Burhou; 91 km², 63 900 el. (2007), halduskeskus Saint Peter Port. Paikneb Kanalisaares loodesosas, 50 km kaugusel Prantsusmaa rannikust. Valitseb pehme kliima. Elanikest pooled on inglased ja pooled Normandia päritolu põliselanikud. Aastal on inglise keel, kõneldakse ka prantsuse keele Normandia muuret. Peamised tulualad on

(2002. a. 67 panka) ja turism (2001. a. 405 000 turisti). Peetakse piimakarja ja lambaid, oluline on aianähtus (sh. lõikelilled kasvatamine). Saared asustati 4. saj. e. Kr., on olnud 933–1066 Normandia hertsogi ja seejärel Inglise monarhi valduses. II maailmasõja ajal olid Kanalisaared ainus sakslaste okupeeritud Suurbritannia ala (1940–45).

Hollandi Antillid (holl *Nederlandse Antillen*), Hollandi omavalitsuslik ala Ameerikas Väikestel Antillidel; 800 km², 186 000 el. (2007), halduskeskus Willemstad (98 800 el.). Hõlmavad kaks Kariibi mere saarerühma. Suurimad saared Curaçao (444 km²) ja Bonaire (288 km²) asuvad Venezuela ranniku läh., väiksemad Saba (13 km²), Sint Eustatius (21 km²) ja Sint Maarten (43 km²; saare põhjaosa, Saint-Martin, kuulub Prantsusmaale) neist 800 km põhja pool. Koosnevad vulkaanilistest kivimitest ja korall-lubjakivist (kõrgeim koht Sabal — Scenery, 862 m). Valitseb kuiv (sademeid 560–1000 mm/a) troopiline kliima. H. A-del on 17 KA-d, sh. 10 RP-d. Elanikud on pms. neegrid ja mulatid. Ameerik keel on hollandi keel, kõnekeelena kasut. Curaçao ja Bonairel rohkem hispaania kreoolkeelt papiamentot, Tuulepealsetel saartel inglise keelt. Peamised tululad on turism, nafta transiitkaubandus ja töötlemine (Curaçao) ning maksuvaba rahandus (maksuparadiis). Taimekasvatuse edendamist takistavad kehvad mullad ja veenappus. Ala avastasid hispaanlased (Christoph Kolumbus, Alonso de Hojeda) 15. saj. lõpul. 1630.–40. a-il läksid saared Hollandi valdusse (a-st 1828 on neid nimet. Hollandi Lääne-Indiaks ja a-st 1845 H. A-deks). 1954 said H. A-d osalise omavalitsuse, neil on oma parlament ja valitsus. 1986 eraldus Aruba. H. A-de ja Hollandi valitsuse otsuse kohaselt on alates 1. VII 2007 Curaçao ja Sint Maarten Hollandiga liitunud omaette üksused, ülejäänud saared kuuluvad erihaldusaladena vahetult Hollandi koosseisu.

Hongkong (hiina *Xianggang*, *Xianggang Tebie Xingzhengqu*), Hiina erihalduspiirkond, asub riigi lagurannikul; 1085 km², 7 150 300 el. (2007). Hõlmab H-i saare (75 km²; seal asub Xianggangi linn), Juilongi ps-e (2 end. rendiala *New Territories* koos Juilongi linnaga, 889 km²) ja 234 väikesaart (suurim neist Lantau). Merepõhja täitmise (a-st 1954) tõttu on saadud juurde 54 km² maad. H-i pinnamood on mägine (Tai Mo Shan, 958 m), valitseb troopiline kliima, sageli on taifuune. Piirkonnas on 105 KA-d, sh. 4 mereparki. H. on maailma tihedaima asustusega alad (6600 in./km²), 98 % elanikest on hiinlased. Ametlikud keeled on hiina ja inglise keel. H. on Aasia rahandus- ja tööstuskeskusi (elektromenika- ja elektritööstus), suur liiklussõlm (sadam ja rahvusv. lennujaam) ning turismikeskus. H-i vallutasid inglased I oopiumisõjas 1841. Hiinale peale sunnitud Nankingi lepinguga tunnustati H. 1842 Suurbritannia „igaveseks valduseks“. 1856–60 hõivasid inglased Juilongi ps-l uusi alasid ja 1898 rentisid 99 aastaks seal veel maid (*New Territories*). 1941–45 oli H-s Jaapani okupatsioon. 1984 sõlmitud Suurbritannia ja Hiina lepingu kohaselt läks H. 1997 rendilepingu lõppedes erihalduspiirkonnana taas Hiina valdusse. Hiina kohustus 50 aastaks säilitama seal seni kehtinud sotsiaal-maj. korra.

Jersey [džö:'zi], J. foogtkond (ingl *Jersey*, *Bailiwick of Jersey*), Briti krooni sõltkond (*crown dependency*), paikneb Prantsusmaa Normandia ranniku läh.; 116 km², 89 500 el. (2007), halduskeskus Saint Helier (pr *Saint-Hélier*; 29 000 el.). Selle juurde kuuluvad asustamata Minquiersi ja Ecréhousi saared ja Pierres de Lecqi ehk Paternosteri (lad 'issameie') kaljud. J. on Kanalisaarte suurim saar. Suurem osa saarest on künklik lava, lõunas asub pikk liivarand, põhjas aga kaljune rannik. Golfi hoovuse mõjul valitseb pehme mereline kliima. J. seadusandlus ja maksukorraldus järgivad Prantsusmaa ja Suurbritannia omi. Tal on maailma vanimaid seadusandlusorganeid (*States of Jersey*). Ametlik keel on inglise keel (a-ni 1960 oli prantsuse keel), kõneldakse ka portugali keelt. Varem oli saare tähtsaim majandusharu põllum. (kuulus džörsi piimaveisetõug), nüüd on peamised maksuvaba rahandus (maksuparadiis) ja turism. Kasvat. kartulit, kõõgivilja ja lilli, peetakse piimakarja. J-l asub Gerald Durrelli 1959 rajatud loomaaed. Ala on olnud 933–1066 Normandia hertsogi, seejärel Inglise monarhi valduses. II maailmasõja ajal oli J-l Saksa okupatsioon (1940–45).

Jõulusaar, J-e ala (ingl *Christmas Island*, *Territory of Christmas Island*), Austraalia välisala, vulkaaniline saar India ookeanis, Jaavast lõunas; 135 km², 2900 el. (2007), halduskeskus The Settlement (Flying Fish Cove; 970 el.). Saar on veealuse mäe tasaselaline veepealne lava (Murray Hill, 361 m), 65 % saarest hõlmab J-e RP (huviväärne vihmamets). Esimesed asukad olid saare fosforiidivaru 1890. a-il kaevandama toodud töölised. Elanikud on valdavalt Hiina (70 %), Euroopa ja Malai päritolu. Fosforiidi kaevandamine lõpetati 1987, kuid alustati taas 1991. Rajatud on turismikeskus. 1980. a-ist on ajuti teinud muret suure hulga asüülitaotlejate saabumine (pms. Indoneesiast). Saare avastas 1643. a. jõululäinapäeval William Mynors. J. oli 1888–1958 Suurbritannia valdus, Austraaliale kuulub ta a-st 1958.

Kaimanisaared, K-te asumaa (ingl *Cayman Islands*, *Colony of Cayman Islands*), Suurbritannia valdus, asub Kariibi meres Jamaica ja Kuuba vahel; 259 km², 50 300 el. (2007), halduskeskus George Town (31 800 el.). Koosneb kolmest madalast (kõrgeim koht Bluff, 43 m), korallrahudest ümbritsetud lubjakivisaarest (Suur-Kaiman, Väike-Kaiman ja Cayman Brac). Valitseb troopiline passaatkliima

(keskmine t° 27 $^{\circ}$ C, sademaid 1400 mm/a). K-tel on 48 KA-d, sh. 10 mereparki, 80% on neegrid ja mulatid. Peamised majandusharud on maksvaba rahandus (maksuparandus), puutakse homaare ja haisid. Kasvat. mangopuud, banaanid, jamssi, tsitrusi ja köögivilja. 1503 Christoph Kolumbus, nad kuuluvad a-st 1670 Suurbritanniale. 1863–1962 oliid K-d Jamaica koosseisus.

Kookossaaired, K-te ala (ingl *Cocos Islands, Territory of Cocos (Keeling) Islands*). K-te ala saared, Austraalia välisala, asub India ookeanis, u. 1000 km jaavast edelas; 14 km², 650 el. halduskeskus West Island (200 el.). Hõlmavad 27 korallisaart (suurimad West Island ja Valitseb mabe lähisekvtoriaalne kliima (t° 20–30 °C, sademeid 2000 mm/a). K-tei on 1 el. Islandil on ülekaalus Euroopa, Home Islandil Malai päritolu elanikud. Kõigi saarte kapten William palmi, peamine tuluaallikas ongi kookospähkel. K-d avastas 1609 Inglise kapten William pusiasustus on seal a-st 1826. 1857–1955 kuulusid saared Suurbritanniale.

Man [mʌn] (ingl *Isle of Man*, määksi *Mannin*, Briti krooni sõltkond, saar Iirimaa lähedal) 572 km², 75 900 el. (2007), halduskeskus Douglas (25 800 el.). Saar on künnikliku pinnamoe ja kõrgeid künki. Kõige suurem koht Snaefell, 621 m), rannik on kohati järsk, kohati lauge ja liivane. Kliima on ühtlane ja mõeldavalt niiskeline. M-1 on 13 KA-d. Elanikud on põline keldi rahvas määksid, nende keelt (määksi keelt) hakati kasutama 1993 taas õpetama. M-1 on oma parlament (*Tynwald*, määksi *Tinvaal*), mille 9. saj. asutasid väikesed Põhitegevusalad on turism ja soodstate maksude tõttu rahvusv. rahandus. Saarel asub 61 lennuvälja ja mootoringrada, millel peetakse igal aastal kuulsat *Touring Trophy* võidusõitu.

Martinique [*martiniq*], M-i departemang (pr *Martinique*, *Département de la Martinique*) susmaa meretagune departemang, saar Karibi meres Väikstes Antiillides; 1128 km², Rannikumeres on korallihrausid. Kõrgim mägi on põhjaosas asuv Pelée vulkaan (1397 m, hävitat purse 1902). Vahitsed troopiline passaatkiiima (t° 23–36 °C, sademeid 1840 mm kreoolikeelt. Majanduse aluse moodustavad turism, suhkruroo- ja banaanikasvatvus ning ne. Maj. võim kuulub *bekes'*i tele (valgete kolonistide järeltulijad), kelle käes on enamik Saare avastias Christoph Kolumbus 1502. Prantslaste kolonisatsioon algas 1635, põhilisel 1809–14) inglaste valduses. Orjus kaotati 1848, 1870 said M-i elanikud emamaa kodala õigused ja esinduse parlamendis. Prantsusmaa meretaguseks departemanguks sai M. 1946.

Mayotte [majot], Mahore, Prantsusmaa territooriaühendus, paikneb Aafrikas Mosambigi ja sadama ehitamist. M. jäi pärast Komooride iseseisvumist 1975 Prantsusmaa koosseisu mi. Majandus sõltub oluliselt Prantsusmaalt saadavast abist. Prantsusmaa on rahastanud ka kuuluva M-i saare ja väikese saari. M-l on 8 KA-d. Elanikud on valdavalt muslimid. Kasvatatakse 373 km², 194 800 el. (2007), halduskeskus Mamoudzou (61 400 el.). Hõlmab Komooride

Montserrät, Suurbritannia meretagune territoorium, saat Ameerikas Väikestes Antillides. Põlist kuumust leevendavad passaadid. Kohati on mägine (kuni 915 m), vulkaanilise tekkega. 4800 el. (2007), halduskeskus Brades. M. on mäginud vihmametsa. M-1 on 18 KA-d. Elanikud on valdavalt neegrid ning Aafrika ja Iiri segapärtoolu mulatid. Soufrière Hills purske tõttu (1995) asus üle poole elanikest saare põhjaossa ja senine halduskeskus Plymouth lahmbaid ja kitsi. Saare avastas 1493 Christoph Kolumbus, esimesed ümberasujad saarast Suurbritannia saartelt (pms. Iirimaa), 1644 hakati Aafrikast sisse vedama neegerioje. Suurbritannia 1683, orjus kaotati 1834.

Nie, Uus-Meremaa omavalitsuslik valdus, saar Vaikses ookeanis Polüneesias, Uus-Meremaa koralisäär. Pinnamoel on N. tasane 60–70 m kõrgune lubjakivilava, rannik on valdavalt madal. Valitseb niiske ekvatoriaalne kliima. N-l on 5 RP-d. Elanikest (1960. a-il 6000) on suurt osa väljaveokaup on kopra, olulist tulu annavad ka turism ja postmarkide müük. Kasvatatakse Uus-Meremaa N. avastas 1774 James Cook ja nimetas selle Savage'i (ingl 'metsik') saareks, Uus-Meremaa koosseisus a-st 1901.

Norfolk, N-i saare ala (ingl *Norfolk, Territory of Norfolk Island*), saar Vaikses ookeanis, 1400 km Austraaliast idas, moodustab koos väikeste Nepeani ja Philip Islandiga Austraalia välisala; 35 km², 1670 el. (2007), halduskeskus Kingston (900 el.). Koosneb kuni 316 m kõrgusest basaldilavast, mida ümbritseb kuni 100 m kõrgune järsak. Valitseb mahe mereline kliima. N-l on 1 KA — N-i saare RP (7 km²). Olulised tegevusalad on turism ja postmarkide käibeleaskmine. Kasvat. tsitrusi ja banaani. Saare avastas 1774 James Cook. N. oli 1788–1855 Briti karistuskoloonia. Pärast sunnitööliste äraviimist asustati sinna 1856 osa ülerahvastatud Pitcairni saare elanikke. Austraalia valdus a-st 1913.

Pitcairn [*pitkeg'n*], P. ja sõltkonnad (ingl *Pitcairn, Pitcairn and Dependencies*), Suurbritannia sõltkond, asub Vaikse ookeani lõunaosas; 44,7 km², 50 el. (2007), halduskeskus Adamstown (50 el.). Hõlmab peale P-i saare (4,6 km²) ka asustamata Hendersoni (31 km²), Oeno (5,2 km²) ja Ducie saare (3,9 km²). Valitseb niiske troopiline kliima (keskmise t° 19–24 °C, sademeid 2000 mm/a). Henderson on kantud maailma kultuuripärandi nimistusse (1988). Tegeldakse köögi- ja puuviljakasvatuse, kalapüügi, käsitöö ning a-st 1940 postmarkide käibeleaskmisega. Toimetulek sõltub suures osas Uus-Meremaa korrapärastest abisaadetistest. P-i avastas 1767 inglase Philip Carteret, Ducie ja Hendersoni oli Pedro Fernandez de Quizos avastanud juba 1606. Saare asustasid 1790 inglise fregatilt „Bounty” põgenenud 9 mässulist meremeest koos 12 Tahiti naise ja 6 mehega; asunike kohta saadi teateid alles 1808. A-st 1838 on P. ametlikult Suurbritannia valdus.

Prantsuse Guajaana (pr *Guyane française, Département de la Guyane*), Prantsusmaa meretagune departemang L-Am. kirdeosas Atlandi ookeani rannikul; 83 534 km², 204 900 el. (2007), halduskeskus Cayenne (64 300 el.). P. G. on ainus L-Am. mandril asuv valdus. Ala hõlmab Guajaana mägismaa madala tasase ning niiske ja kuumade kliimaga kirdeosa, u. 90 % terr-st katub rikkaliku taimestiku ja loomastikuga (üle 400 000 loomaliigi) ekvatoriaalne vihmamets. Jõed on veerohked ja energiaküllased, suurimad neist on piirijõed Maroni ja Oyapock. Tähtsaimad maavarad on kuld, boksit, niobiititalliid ja kaoliin. Asustatud on pms. rannik. P. G-s on 40 KA-d. Peale neegrite ja mulatide (kokku 66 %) elab seal ka valgeid, indiaanlasi, hiinlasi ja u. 5000 indiaanlast. Haritavat maad on 0,13 % terr-st. Peamised kultuurid on riis ja maniokk, kasvat. ka suhkruroogu, banaani, tubakat, riisi, maisi ja tsitrusi. Olulised on kalapüük, metsaraie ja mäetööstus (kuld, boksit). Kourou asub Prantsusmaa kosmoseuuringute keskus, selle teenindamine annab SKT-st veerandi. Esimesena jõudis P. G. piirkonda 1500 Vincente Yañes Pinzón. 17.–19. saj. võitlesid P. G. pärast Suurbritannia, Portugal, Holland ja Prantsusmaa. Breda rahuga (1667) Prantsusmaale läinud P. G-st sai 1674 kroonikoloonia. 1809 hõivasid selle inglased ja portugallased, prantslaste võim taastati lõplikult 1817. 1794–1805 ja 1852–1945 asus Karadisaarel sunnitöövangla. Meretagune departemang a-st 1946.

Prantsuse Polüneesia (pr *Polynésie française*), Prantsusmaa meretagune valdus Vaikses ookeanis Polüneesia idaosas; 3894 km², 266 900 el. (2007), halduskeskus Papeete (26 400 el.). Hõlmab Seltsisaared (Tuulealused ja Tuulepealsed saared) ning Tuamotu, Tubuai, Markii- ja Gambier' saared (Euroopa-suurusel merealal kokku 130 saart ja atollit). Enamik saari on tekkelt vulkaanilised, vaid Tuamotu saarestik koosneb korallsaartest. Valitseb troopiline passaatkliima. P. P-s on 13 KA-d, sh. 1 merepark. U. 2/3 elanikest elab Tahitil, u. 60 % on polüneeslased, 30 % Euroopa päritolu ja metisid. Ametlikud keeled on prantsuse ja tahiti keel. Olulised tuluallikad on kopra väljavedu ja turism. Mururoa atollil paiknenud Prantsuse tuumapõlvuoonil korraldati 1966. a-st 1990. a-te keskpaigani tuumakatsetusi. Eurooplasest esimesena jõudis polüneeslastega asustatud P. P. piirkonda (Tuamotu saarestiku Pukapuka saarele) 1521 Fernão de Magalhães. Tahiti sai koos sõltuvate aladega 1880 Prantsuse kolooniaks. Ülejäänud saared liidendati a-ks 1900. 1946 sai P. P. Prantsusmaa meretaguseks terr-ks, millel on oma kuberner, valitsus ja seadusandlik kogu.

Puerto Rico [*riko*], P. R. Ühendus (ingl *Puerto Rico, Commonwealth of Puerto Rico*, hisp *Puerto Rico, Estado Libre Asociado de Puerto Rico*), USA-ga vabatahtlikult ühinenud riik, paikneb Ameerikas Suurtes Antillides; 9104 km², 3 992 500 el. (2007), halduskeskus San Juan (416 100 el.). Hõlmab P. R. saare ja tema lähedal asuvad väikesaared (Vieques, Culebra, Mona jmt.). Saare keskosa on mägine (kõrgeim tipp Cerro de Punta, 1338 m). Valitseb troopiline passaatkliima (keskmise t° 28 °C, sademeid 1250 mm/a). P. R-s on 62 KA-d. Ligi 80 % elanikest on kreoolid, ülejäänud mestiitsid ja neegrid. Ametlikud keeled on inglise ja hispaania keel. Kõrgem seadusandlik võim kuulub USA Kongressile. P. R. valib oma esindaja (*resident commissioner*) USA Kongressi Esindajatekotta. Esindajal on õigus sõna võtta, kuid mitte hääletada. Välissuhteid ja riigikaitset korraldab USA. Täidesaatvat võimu teostab Konsultatiivnõukogu, keda juhib 4 aastaks valitav kuberner. Maksusoodustused, odav tööjõud ja soodne asend on soodustanud mitmekülgset majanduse arengut. Olulised tööstusharud on elektroonika- ja naftakeemiatööstus, suurt tulu saadakse turismist (u. 5 mln. turisti aastas). P. R. annab ligi 95 % maailma rahustitoodangust. Põllum-e põhiharu on loomakasvatus, peetakse pms. veiseid (290 000) ja sigu (118 000). Kasvat. suhkruroogu, banaani, apelsini- ja mangopuud ning köögivilja;

100

100

Turks ja Caicos [tõ:ks keikəs], T-i ja C-e saarte asumaa (ingl *Turks and Caicos Islands, Colony of Turks and Caicos Islands*), Suurbritannia valdus, asub Atlandi ookeani lääneosas Bahama saarestikus; 497 km², 34 900 el. (2007), halduskeskus Grand Turk (4000 el.). Hõlmab üle 40 madala saare, neist 7 on asustatud. Valitseb troopiline kliima, sageli on orkaane. Saartel on 34 KA-d. 80 % elanikest on neegrid ja 15 % mulatid. Põhitegevusalad on turistide teenindamine ja kalapüük (püütakse ka languste ja merelimuseid). Kasvat. maisi, kõõgivilja, kookospalmi ja sisaliagaavi, valmistatakse käsitöömeeneid. Maksusoodustuste tõttu on saartel registreeritud palju välisfirmasid ja panku. Grand Turki ja South Caicose saarel on rahvusv. lennujaam. T-i ja C-e avastasid hispaanlased 1512, Suurbritanniale kuuluvad a-st 1766.

USA Neitsisaared (ingl *Virgin Islands of the United States*), USA liidendamata ala Väikeste Antilide edelaosas; 346 km², 112 900 el. (2007), halduskeskus Charlotte Amalie (10 300 el.). Hõlmavad Puerto Ricost idas paiknevad 53 vulkaanilist saart. Suurimad saared on Saint John, Saint Thomas ja Saint Croix. Saartel on 17 KA-d, sh. 3 RP-d. Elanikud on valdavalt Aafrika (76 %) ja Euroopa (13 %) päritolu, enamik neist elab kolmel suurimal saarel. Põhitegevusala on turism (u. 2 mln. turisti aastas). Saint Croix' saarel on maailma suurimaid naftatööstustehaseid. Toodetakse ka elektroonikaseadmeid, rummi, ravimeid ja kelli. Kaunite liivarandadega saarte peamised loodusohud on orkaanid ja maavärinad. Neitsisaared avastas 1493 Christoph Kolumbus, kes nimetas need Püha Ursula ja tema kaaskonna auks Üheteistkümneks Tuhandeks Neitsiks ehk Neitsiteks (hisp *Las Virgenes*). Kolonisatsiooni (inglased, hispaanlased, prantslased) ajal põliselanikud (kariibid) häibusid. 1671 omandas Saint Thomase Taani Lääne-India Kompanii, 1683 osteti Saint John ja 1733 Saint Croix, a-st 1754 moodustasid need saared Taani Lääne-India koloonia (*Dansk Vestindien*). 1917 müüdi saared USA-le.

Uus-Kaledoonia (pr *Nouvelle-Calédonie*), Prantsusmaa meretagune territoorium, asub Vaikse ookeani edelaosas Melaneesias; 18 736 km², 243 200 el. (2007), halduskeskus Nouméa (96 500 el.). Asub Austraaliast 1500 km kagus. Hõlmab suurest korallrahust ümbritsetud, mägise (Parié, 1628 m) vulkaanilise tekkega peasaare U-K. (16 750 km²), Pins'i saare (153 km²) ning Loyauté (2072 km²) ja Bélep'i (70 km²) saared. Valitseb troopiline kliima. U-K. on rikas metallimaakide poolest, seal paikneb u. 1/3 maailma niklitaagivarust, leidub ka kroomi-, raua-, koobalti-, mangaani-, vase-, plii- ja tsingimaaki ning kulda ja hõbedat. U-K-s on 91 KA-d. Elanikest on 42,5 % melaneeslased (kanakad), 37 % pms. Prantsuse päritolu (*caldoche*'d). Ametlik keel on prantsuse keel, kõneldakse ka melaneesia keeli. U-K. on Okeania rikkaimaid maid. Majandust on oluliselt edendanud nikli kaevandamine (sealt saadakse 25 % maailma niklitoodangust). Olulised on ka turism ja põllum. Kasvat. jamssi, bataati ja kookospalmi. Kanakad asusid U-K-le II või III a-tuh. e. Kr. Eurooplastest esimesena jõudis sinna 1774 James Cook. 1830. a-il saabusid inglise, 1840. a-il Prantsuse misjonärid. Kontradmiraal Auguste Febvrier-Despointes kuulutas saare 1853 Prantsuse valduseks. 1864–97 oli seal karistuskoloonia. 19. saj. lõpul hakati Kagu-Aasiast tööjõudu sisse tooma. II maailmasõja ajal oli saarel USA sõjaväeüksus. 1946 kuulutati U-K. Prantsusmaa meretaguseks terr-ks, 1984 anti talle siseautonoomia. Kanakade iseseisvuspüüded on põhjustanud rassirahutusi.

Wallis ja Futuna [uolis], W-e ja F. ala (pr *Wallis-et-Futuna, Territoire de Wallis-et-Futuna*), Prantsusmaa meretagune ala, asub Vaikse ookeani lõunaosas Polineesias; 274 km², 15 400 el. (2007), halduskeskus Matā'utu (1300 el., Uvéa saarel). Hõlmab Wallise (159 km², sh. Uvéa saar 60 km²) ja Horni saared (Futuna 64 km², asustamata Alofi 51 km²). Suuremad saared on tekkelt vulkaanilised (Futunal Mont Puke vulkaan), väiksemad on korallsaared. Valitseb niiske troopiline kliima. Saartel on 2 KA-d. Elanikud on valdavalt (99 %) polineeslased. Kasvat. kookospalmi, banaanid, jamssi ja taro, peetakse sigu, kitsi ja hobuseid. Peamise sissetuleku moodustavad võõrsil viibijate rahasaadetised ning kalapüügilitsentside müük (Jaapani ja L-Korea kaluritele). Horni saartele jõudsid hollandlased Willem Cornelis zoon Schouten ja Jakob Le Maire 1616, Wallise saare avastas 1767 inglase Samuel Wallis. Prantsusmaale kuuluvad saared a-st 1842, Prantsuse parlamendis esindavad saari 2 saadikut.

Alaliste elaniketa alad

AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE VÄIKESED HAJASAARED

(ingl *United States Minor Outlying Islands*)

Baker (ingl *Baker Island*); 2,3 km²; KA

Guantánamo laht (ingl *Guantanamo Bay*); 111,9 km²

Howland (ingl *Howland Island*); 2,3 km²; KA

Jarvis (ingl *Jarvis Island*); 7,7 km²; KA

Johnstoni atoll (ingl *Johnston Atoll*); 2,6 km²; KA

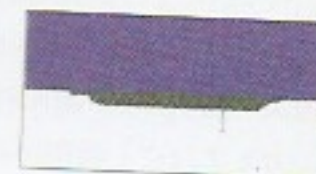

Kingmani riff (ingl *Kingman Reef*); 8 km²

Midway saared (ingl *Midway Islands*); 8 km²; KA

Navassa (ingl *Navassa Island*); 5 km²

Palmyra atoll (ingl *Palmyra Atoll*); 6 km²; KA

Wake (ingl *Wake Island*, kohalik nimi *Enekenio*); 7,8 km²

ANTARKTIKA

Lõunapolaarpiirkond, hõlmab Antarktise mandri ja seda ümbritseva külma mere ala. Alade nimekirja koostamine on keeruline, kuna paljud riigid väidavad oma suveräänsust. 1959. aastal sõlmisid USA, Suurbritannia, Prantsusmaa, Norra, Austraalia, Argentina, Tšiili ja Uus-Meremaa (2006. aastal) Lõunapolaarpiirkonna Antarktise ja muude 60° lõuna pool asuvate alade kasutamise Lõunapolaarpiirkonna konventsiooni, mis kehtestab, et antarktil ei ole püsivalt elavat inimest ega loomade elupaika. Antarktil ei ole riiki, kuid sellel on alla kirjutanud 46 riiki, viimaseks Eesti (2001) ja Valgevene (2006). Antarktil ei ole riiki, kuid sellel on alla kirjutanud 46 riiki, viimaseks Eesti (2001) ja Valgevene (2006). Antarktil ei ole riiki, kuid sellel on alla kirjutanud 46 riiki, viimaseks Eesti (2001) ja Valgevene (2006). Antarktil ei ole riiki, kuid sellel on alla kirjutanud 46 riiki, viimaseks Eesti (2001) ja Valgevene (2006).

ARGENTINA ANTARKTIKA

(hispaania *Argentina*); 1 231 064 km² (kattub osaliselt Suurbritannia ja Tšiili nõudustega)

AUSTRALIA ALAD

Ashmore'i ja Cartieri saarte ala (ingl *Territory of Ashmore and Cartier Islands*); 5 km²; KA
Austraalia Antarktika ala (ingl *Australian Antarctic Territory*); 6 119 818 km²
Heardi ja McDonaldi saarte ala (ingl *Territory of Heard and McDonald Islands*); 412 km²; KA, UNESCO maailmapärandi nimistus
Korallimere saarte ala (ingl *Coral Sea Islands Territory*); u. 1 000 000 km² (mureala); KA
Macquarie saar (ingl *Macquarie Island*); 176 km²; UNESCO maailmapärandi nimistus

LÕUNA-AAFRIKA VABARIIGI ALA

Prints Edwardi saared (ingl *Prince Edward Islands*); 310 km²

NORRA ALAD

Bouvet' saar (norra *Bouvetøya*); 59 km²; KA

Jan Mayen; 3903 km²

Kuninganna Maudi maa (norra *Dronning Maud land*); 2 500 000 km²

Peeter I saar (norra *Peter I Øy*); 249 km²

Svalbard; 61 229 km²; koos Jan Mayeni saarega 29 KA-d, sh. 7 RP-d

PRANTSUSMAA ALAD

Prantsuse välissaared (pr *Îles éparses françaises*)

Clipperton (pr *Île Clipperton*); 7 km²

Europa (pr *Île Europa*); 28 km²; KA

Glorieuses' saared (pr *Îles Glorieuses*); 5 km²; KA

India riff (*Bassas da India*); 0,2 km²; KA

Juan de Nova (pr *Île Juan de Nova*); 4,4 km²; KA

Tromelin (pr *Île Tromelin*); 1 km²; KA

Prantsuse Antarktika ja Lõunaalad (pr *Terres australes et antarctiques françaises*); 647 500 km²
(Kergueleni, Crozet', Saint Pauli ja Amsterdami saar, Antarktilisel Adélie rannik)

SUURBRITANNIA ALAD

Briti Antarktika ala (ingl *British Antarctic Territory*); 1 710 000 km² (kattub osaliselt Argentina ja Tšiili nõudlusaladega)

Briti India ookeani ala (ingl *British Indian Ocean Territory*); 60 km² (hõlmab Chagose saared);
osaliselt kaitse all

Lõuna-Georgia ja Lõuna-Sandwichi saared (ingl *South Georgia and South Sandwich Islands*);
3903 km²

TŠIILI ANTARKTIKA ALA

(hisp *Territorio Chileno Antártico*); 1 269 723 km² (kattub osaliselt Argentina ja Suurbritannia nõudlusaladega)

UUS-MEREMAA ALA

Rossi ala (ingl *Ross Territory*); 750 310 km²

VAIDLUSALUSED ALAD

Paraceli saared; u. 2 km² (Hiina hõivatud ala, seda nõudlevad ka Taiwan ja Vietnam)

Spratly saared; 5 km² (nõudlevad Brunei, Filipiinid, Hiina, Malai, Taiwan ja Vietnam)

Riikide tekkimine

Mait Kõiv

Varase riigi mõiste. Varaste riikidena käsitletakse tavaliselt tsentraliseeritud, kindla territooriumi ja rahvastikuga hierarhilisi võimuorganisatsioone, millel vähemalt vormiliselt oli oma piirkonnas ainuvõim ja mis polnud korraldatud valdavalt sugulussidemete alusel. Esimeste riikide teke arvatakse olevat lahutamatus seoses tsivilisatsiooni tekkega, riikluse kujunemises nähakse üht tsivilisatsiooni peamist tunnust. Sageli eristatakse esmaseid (*pristine*) riike, mis olid kujunenud, ilma et neil oleks olnud varem tekkinud riikidega otseseid kokkupuuteid, ja teisesid (sekundaarseid) riike, mille tekke ajaks olid selles piirkonnas riigid juba kujunenud. Paljud autorid eristavad varase (arhaalse) riigi eelvormina m. pealikkonda ehk pealikuühiskonda (*chiefdom*), s. o. kogukonda, millel oli üldjuhul samuti kindel territoorium ja enamasti hierarhiline valitsusviis, kuid kus erinevalt riigist polnud välja kujunenud selgeid halduslikke institutsioone ja võim põhines eeskätt sugulussidemel. Pealikuühiskonna ja varase riigi eristamine on paljudel juhtudel problemaatiline.

Allikad. Esmaste riikide tekke uurimist pärstavad allikate vähesus ja vähene usaldusväärsus. Selleaegseid kirjalikke allikaid kas ei ole üldse (Lõuna-Ameerika Andide riigid, Lääne- ja Lõuna-Aafrika riigid), on vähe (Egiptus, Kesk-Ameerika riigid, Induse tsivilisatsioon) või on ainult mõne valdkonna kohta (Mesopotaamia arvetahvlid ja silinderpitsatid, Hiina oraakliidud). Hilisemad kirjalikud allikad põhinevad suulisel (paljudel juhtudel mütoloogilisel) pärimusel ja neil on küsitav väärtus. Mõnd varase riikluse järku on kirjeldanud juba väljakujunenud tsivilisatsioonide rahvad (eurooplastelt on Kesk-Ameerika ja Andide riikide ning muslimitelt ja eurooplastelt Aafrika riikide kirjeldusi; eurooplased on kirjeldanud ka Polüneesia jt. pealikuühiskondi). Peamine riikide tekke allikmaterjal on arheoloogiline, see aga ei anna teavet nende tekkeni viinud sündmustest ning lubab ühiskonna struktuure kirjeldada ainult oletamisi ja eeskätt protsessina. Võrdleva materjalina on kasutatud etnoloogia andmeid, mis on saadud Okeania, Aafrika, Ameerika ja Aasia viimaste sajandite pealikuühiskondade uurimise tulemusel. Käsitlusviisis on lähtutud pms. kultuuriantropoloo- gide loodud evolutsiooniteooriatest. Neil põhjustel on uurijate teadmised ja riikide tekke käsitlused paratamatult ebatäielikud ja oletuslikud.

Arengu üldsuund ja varase riigi olemus. Esmaste riikide teket mõistetakse ühiskonna arengu ühe astmena riikluse-eelselt ühiskonnalt riiklusele. Ühe levinud jaotuse kohaselt (Fried 1967) eelnesid riiklusele võrdsusel põhinev ehk egalitaarne ühiskond (*egalitarian society*), iga ühiskonnaliige võib saavutada ühiskonnas ükskõik millise positsiooni, see oleneb üksnes tema vanusest, soost ja isiklikest võimetest) ja staatusühiskond (*rank society*, pääsu kõrgemale positsioonile takistavad ka muud piirangud, see ei olene mitte ainult vanusest, soost ja isiklikust võimekusest, kuid ühiskond ei ole veel selgelt jagunenud päritavateks, erineva jõukusega ühiskonnakihtideks). Riik tekkis järgmises, kihistunud ühiskonna järgus (*stratified society*, liikmed jagunevad ühiskonnakihtideks, millel on erisugune juurdepääs võimule ja ühiskondlikule rikkusele). Teise jaotuse järgi eelnesid riikidele egalitaarne rühm (*band*, vabalt korraldatud väike paikne või rändav kogukond, mis on naaberkogukondadega vabades mitteformaalsetes suhetes), hõim (*tribe*, tegelikel või fiktiivsetel sugulussidemetel põhinev kogukondade ühendus, millel on kesksed või- mustruktuurid, nt. hõimuliikmete ühisnõupidamine, mõnel ka pealik) ja pealikuühiskond (*chiefdom*, vt. ülal; Service 1975, Carneiro 1981). Pealikuühiskonda samastatakse tavaliselt staatusühiskonnaga, kuid osa autoreid on näinud selles ka tugevaid kihistunud ühiskonna jooni (Earle 2002). Riikide tekkele eelnesid kõikjal paikne asustus, üleminek viljelusma- jandusele (põlluharimisele ja karjakasvatusele), rahvastiku kasv ja suuremate püüasulate

Riikide tekkimine

teke, paljudest neist arenesid linnalised keskused. Mitmel pool (Mesopotaamias, Egiptus, India, Hiinas) langes varaste riikide teke ühte pronksiaja alguse ja metaallikasutuse süvenev spetsialiseerumine (professionaalne käsitöödiskonna kujunemine), võimaldasid suured töövõimad altpidamise. Viijelusmajandust ja liisavääratuse tootmist võib pidada riikluse teke vältimatuks eelduseks ja kaasaõhtuseks.

Varane riik oli seega viijelusmajandusel põhinev, liisavääratust tootev, ühiskondlikult kihistunud ja enamasti ühe või mitme linnalise keskuse ümber moodustunud organisatsioon. Valitsemine oli tsentraliseeritud ja hierarhiline: riigi eesotsas seisid valitseja ja tema aristokraatlik kaaskond, kes oli enamasti (kas või osaliselt) valitsejaga sugulusside-alamametnikkond. Arheoloogilise uurimistöö põhjal määratletakse varast riiki enamasti neljaastmelise asustushierarhia alusel: keskus, suuremad alamkeskused, väikesed alamkeskused ja külad. Riik hõlmab kindla territooriumi ning valitses haldus- ja kohtuvõimu abil oma elanikkonda, kellel lasus andami- ning paljudele ka sõjaväe- ja töökoostus (osalenev riikliku tähtsusega ehitustel). Esimestes riikides oli arvatavasi etniliselt ühtne rahvastik, kuid usna varakult tekkisid ka vallutusel põhinevad multietnilised suurriigid (nt Mesopotamia riigid alates Akadi riigist, Pärsia suurriik, Hiina keisririik, Mehhiikos rühma võimu õigusstav ideoloogia, mis leidis väljenduse mütolooajas ning muida kinimatiivriiklike tsereemoniaalsete (enamasti kultuslike) ehitiste ja rituaalidega. Valitsejat käsitati jumalate esindajana ning jumaliku ja inimliku valdkonna vahendajana, mõnel pool ka jumala imnikkehastusena (nt Hawaii pealikud, Egiptuse, maade, astekide ja inkade valitsejad). Varane riik oli seega üldjuhul teokraatlik (Claassen, Skalmik 1978a, Claassen, Oosten 1996, Marcus, Feinman 1998, Trigger 2003).

Varaste riikide suurus ning väike- ja suurriikide vahetork (Claassen, Skalmik 1978a, Claassen, Oosten 1996, Marcus, Feinman 1998, Trigger 2003).

Enamasti alla 100 000 ning territoorium oli nii väike, et mõne päeva jooksul võidi liikuda ümber, võib neid käsitada linnariikidena. Suuremad, nn makro- või suurriigid (nimetatud ka territoriaal- või regioonariikideks) olid selle seisukoha järgi sekundaarsed riigid, tekkinud esmastest riikide vägivaldse ühendamise tulemusena. Erandiks võib pidada Egiptust, kus suur riik kujunes juba tsivilisatsiooni varases jargus, kuid sealgi olid enne ühtset riiki olnud arvatavasi väikesed riigid või pealikuühiskonnad, mis sõjalise jõuga kokku liideti (Voffee 2005). Teisalt on arvatud, et esmasest riikide lagunemise tagajärjel (Marcus 1998). Võimalikuks on pöetud ka rööpsed arengut, mis viis nii suurriikide kui ka linnariikide tekkeni (Maisels 1999, Trigger 2003).

Esmased riigid. Esimesed suured põlluharijate asulad, nn protolinad, tekkisid neoliiti-kumis Ees-Aasia Viiijaka Poolkuu ajal või selle läheduses, nt Palestiinas Jeeriko (VIII a-tuh. e. Kr.) ja Anatoolias Çatalhöyük (VII a-tuh. e. Kr.). Neist pole leitud selgeid mäketeksiksid eri aegadel ja arvatavasi vähemalt kuues piirkonnas: Lähis-Idas Viiijaka Poolkuu äärealadel (IV a-tuh. II poolel e. Kr. Mesopotaamias, IV a-tuh. lõpul e. Kr. Egiptuses), Indias (III a-tuh. keskpaiku e. Kr. Induse jõgikonnas), Hiinas (III ja II a-tuh. vahetusel e. Kr. Huang He jõgikonnas), Andides (II a-tuh. II poolel e. Kr. Mesopotaamias, IV a-tuh. lõpul e. Kr. Egiptuses), ja Mehhiikos), Andides (II a-tuh. II poolel e. Kr. Mesopotaamias, IV a-tuh. lõpul e. Kr. Egiptuses), Euroopas sai riiklus alguse Egeuse mere piirkonnas (Krcetal u. 2000–1400 e. Kr. Minose kultuur ja Mandri-Kreekas u. 1600–1100 e. Kr. Mükene kultuur).

Riigi teke teooriad. Riikide teket uurides on püütud selgitada olulisimaid riikluse tekkeni on nendele reageerides välja kujundanud riiklikud võimu-, haldus- ja majandusüksused. Kujunevat riiki on käsitletud kui loomulikku arengu tulemust, mille paratamatult kaasaõhtus oli hüvaugus loodud eeskätt korraldavad institutsioonid, alljärgnevas loendis hüpoteesid 2–5). Osa autorid kasitleb riiki ennekõike kui ühiskonna arengu mingil kindlal ajajärgul tekkinud sumvabendit, mille abil sai kindlustada ülempihi võimu; sellega kaasnes ühiskonna kindlam sisemine korraldatus (nn. sunni- ja surveteeooriad, hüpoteesid 6–7; kumbki loend pole ammendam

1. Paljud uurijad näevad üht peamist ühiskonna arengumootorit rahvastiku kasvus. Kuju-
nevad suuremad ja arvukama rahvastikuga asustusüksused, mille juhtimiseks on vaja
kõrgemal tasemel organisatsiooni. Selle tagajärjel võim koondub ja protsessi lõpptulemu-
seks on keskviimuga riik. Kuid rahvastiku kasv riikluse tekke seletusena näib liialt üldine
ning sunnib otsima ka teisi ajendeid ja täpsemalt kindlaks tegema selle kasvu põhjusi ning
majanduslikke ja poliitilisi tagajärgi.

2. Na. linnarevolutsiooni (*urban revolution*) teooria (Childe 1950) põhineb eeskätt Meso-
potaamia näitel. Niisutuspõllunduse ja tehnoloogia areng (põhiliselt savinõude valmis-
tamine ja metalli kasutamine) viis ühiskonna spetsialiseerumiseni. Tekkis täiesti uus
ühiskondlik rühm – käsitöölised –, kes koondusid suurtesse keskustesse ning ise enam
otsesid elatusvahendeid ei tootnud. Sellevõrra pidid viljelusmajandusega tegelevad inimesed
tootma rohkem, s. t. looma teatava elatusvahendite ülejäägi (lisaväärtuse). Niisugune
ühiskondlik tööjaotus viis linnade tekkeni. Rahvastiku koondumine ja ühiskondlike suhete
keerukus löid vajaduse senisest paremini korraldatud ühistegevuse järele (nt. oli vaja kont-
rolli täiendavate toiduvarude kogumise, säilitamise ja laialijagamise üle) ning löid seega
eeldused elukutselisel haldusaparaadil põhineva riigi tekkeks. Riik on seega linnaühiskonna
tekkimise vältimatu kaasnähtus (vt. ka Yoffee 2005). Teooria kõikehõlmavuse vaidlustajad
osutavad sellele, et varases Egiptuses väidetavalt suuremaid linnu ei olnud.

3. Na. hüdraulilise riigi hüpotees põhineb asjaolul, et maailma vanimad tsivilisatsioonid
– Mesopotaamias, Egiptuses, Hiinas ja Induse orus – kujunesid kuivas kliimas suurte
jõgede ääres, kus laiaulatusliku põlluharimisega kaasnes kunstlik niisutus; ka nt. Hawaii
pealikuühiskondades oli niisutuspõllundus oluline. Suurte niisutussüsteemide ehitamine
ja korrahoid eeldas kesket organiseerimist ja kontrolli, mistõttu võim koondus ning
sellega pandi alus despootlikule (piiramatule valitsejaviimuga) riigile (Steward 1955,
Wittfogel 1957). Vastuväitena rõhutatakse, et kuiv kliima ja niisutuspõllundus olid ainult
osas varastest riikidest (Mesopotaamias, Egiptuses, Induse jõgikonnas), ulatuslikum põllu-
harimine oli kunstlikult niisutusest otseselt sõltuv ainult Mesopotaamias ja sealgi olid
niisutussüsteemid algselt väikesemõõtmelised ning neid majandasid tõenäoliselt pered või
väikesed kogukonnad. Suuremad niisutussüsteemid rajati alles pärast riikide teket (Maisels
1990, Trigger 2003).

4. Na. ümberjagamise (*redistribution*) hüpotees väidab, et looduslike olude erinevusest
tulenev saakide erinevus või loodusliku tooraine vähesus mingis piirkonnas löi vajaduse
pealiku või valitseja kui toodetud väärtuste ümberjaotaja või tooraine hankimise korral-
daja järele. Olles endale alluvas piirkonnas erinevatele toodetele spetsialiseerunud asulate
vahendajaks, koondas pealik järk-järgult kogu toodangu oma kontrolli alla (piltlikult
salvedesse) ning jagas seda korrapäraselt ümber. Ta võis toodetud elatusvahendite üle-
jäägi ka välja vedada, hankides selle vastu võõrsilt kaupa, mida oma piirkonnas polnud
(nt. metalli). Nii muutus pealik ühiskonna majanduslikuks korraldajaks ning suurendas ja
kindlustas üha enam oma võimu. Niisugune seisukoht kujundati välja eeskätt Polüneesia
pealikuühiskondade alusel (Service 1975), kuid sellele on arheoloogilise uurimistöö põhjal
leitud kinnitust ka Kreeta lossitsivilisatsioonist (Renfrew 1972). Teooria kasuks räägivad
ka Mesopotaamia laialdased kaubandussidemed riikluse tekke ajal. Vastuväiteks on esile
toodud seda hüpoteesi kinnitava empiirilise materjali nõrkust: rõhutatakse, et pealikuühis-
kondade alamkogukondades oli tavapärane naturaalmajandus ning et kaubanduse riiklik
korraldus varastes riikides oli vähene ja kaubanduse ühiskondlik mõju teisejärguline
(Maisels 1990, 1999, Earle 2002).

5. Na. informatsioonikoolkond ei rõhuta ühtegi kindlat ajendit ega tekkiva riigivõimu
mõne kindlas valdkonnas, vaid käsitleb riigi tekke protsessi informatsiooni kogu-
mise, säilitamise, töötlemise ja vahendamise süsteemi arenguna. Riigis nähakse eeskätt
organisatsiooni, mis haldab alamsüsteemidest lähtuvat informatsiooni ja langetab selle
põljal otsuseid. Informatsiooni haldavate institutsioonide areng tõi kaasa võimu koandu-
mise korraldusliku hierarhia tippu (valitseja kätte) ja volituste jagunemise selle alamatele
astmetele – ametnikele (Flannery 1972, Wright 1978).

6. Sõjalise konfliktiteooriate järgi põhjustas riikide tekke kas väljastpoolt lähtunud vallutus
– rindkarjakasvatajad alistasisid põlluharijatest paikse elanikkonna (Oppenheimer 1909)
– või sisemisest survest lähtunud sõjalised kokkupõrked (Carneiro 1970). Viimasel juhul
oli rahvastiku kasv oletatavasti kaasa põlluharimiseks sobiva maa nappuse, mis omakorda
põhjustas mingil territooriumil paiknevate asulate vahelise konflikt. Lüüa saanud asula-
te elanikud alistati ja muudeti sõltlasteks. Sõjategevus soodustas rikkuse ja võimu üha
suuremat koondumist sõjaliste juhtide kätte. Üks neist edutati tekkiva riigi valitsejaks,
kes valitses sõjalise kaaskonna toel kogu piirkonda. Alamate lahkumise hoidis ära see, et

piirkonda ümbritsesid kas looduslikult eluks sobimatud alad (*environmental circumstances*) või samasugused vägivallale rajatud naaberkogukonnad (*social circumstances* "ühiskondlik piiratus"). Niisugune seisukoht on kujunenud eeskätt Andide tsivilisatsiooni arheoloogilise materjali ja looduslike olude uurimise näjal, kuid seda võivad toetada ka andmed, mis mitme varase riigi puhul (Mesopotamias, Hiinas, Aafrikas, Kesk-Ameerikas, arvatavasti ka Egiptuses) viitavad sõjalisel konfliktile. Vastu väidetakse, et mõne varase ühiskonna kohta (nt. Induse tsivilisatsioon, Kreta lossitsivilisatsioon) puuduvad tõendid arvestatavast sõjalisest konfliktist (Fagan 1998) ja osa varaseid riike (nt. Mesopotamias) tekkis aladel, kus neid ei ümbritsenud ei eluks sobimatud alad ega vägivallased kogukonnad (Maisels 1990).

7. Ühiskondlik konflikt teooria järgi on riik tekkinud kui tugevneva ülemkõrges olev sumivahend, et kaitsa eraomandit ja/või sotsiaalselt kihistumist ning tagada endale juurde-pääs eeskätt majanduslikule rikkusele (Engels 1980, Fried 1967). Vastu on väidetud, et see teooria ei seleta ülemkõrges ühiskondlikul esilekerkimise ja tema poliitilise võimu kujunemise mehhanismi (Maisels 1990).

8. Nn. koonilise klanni (*conical clan*) teooria järgi on riik tekkinud kõrgema preestrivõimu monopoliseerimise teel. Majanduslik edu, millega kaasnes avalike pidusöökiide korraldamine, tõi kaasa jõukate liidrite tõusu. Sellega omakorda kaasnes arvatav jumalik soosing ning õigus olla kogukonna ja jumalate (või jumalikustatud esivanemate) vahendajaks. Niisugusel moel esile kerkinud preestrivõimuga pealikut hakati pidama kogukonda kaitsva jumaluse tätevoliliseks esindajaks ja seega kogukonna "omanikuks". Tekkis nn. kooniline klann: fiktiivsetel sugulussidemeteel põhinev hierarhiline korraldus, kus sugulussidemeteel hie-rarhia vastas oletatavate (sageli jumalikustatud) esivanemate fiktiivsele hierarhiale. Selle tipus oli tervet kogukonda kaitsva jumalus ja tema otsese järeltulijana käsitatav valitseja. Tema valitsusest arenes teokraatlik kuningavõim (Friedman 1979, Breuer 1990). Säärane seisukoht on kujundatud eeskätt antropoloogilise allikmaterjali põhjal, kuid sellele on leitud kinnitust ka varase Hiina ajaloo (Maisels 1999).

Erinevaid riigi tekkimise teooriaid on ka kombineeritud, nt. niisutuspõllundus ja rahvastiku kasv, kohalike varude erinevus ja ümberjaotamine, linnastumine ja sõjaline konflikt (Adams 1966), rahvastiku kasv, sõda ja vallutus, lisaväätuse tootmine ja võimu ideoloogiiline seadustamine (Claessen, Skalmik 1978b). Viimasel ajal rõhutatakse ideoloogia tähtsust riigivõimu tekkimisel ja kindlustamisel, see avaldus valitseja ning ühiskonna võimu õigustavas mütolooajas ja riitustes, eelkõige kunstis ning riiki ühendavate tse-remoniaalsete ehitiste rajamises (Claessen, Oosten 1996, Earle 2002, Trigger 2003).

Teiste riikide tekkimise võimalike tegurite ka juba tekkimud

Enamik riigi tekkimise teooriaid on loodud neoevolutsionismi kõrgajal 1960. – 70. a-tele, mil valitses efektiivne ühiskonna üldkehhtivast astmelisest arengust. Viimastel aastakümnetel valitseva postmodernismi mõjul on usaldus universaalselt riigi tekke teooriate vastu vähe-nenud (Trigger 1998, Yoffee 2005) ning hoopis enam peetakse vajalikuks rõhutada, et ühis-konna areng võib kulgeda mitut teed mööda. Varasle riikidele oli omane tsükiline areng (perioodiline tõus ja langus), millega võis aeg-ajalt kaasneva suuremate riikide lagunemine ja linnade areng kulges siiski järk-järgult üha suuremate riikide kujunemise suunas ning viis lõppkokkuvõttes selliste hiiglaslike moodustumiseni nagu Assüüria ja linnade riigid (Ameerikas 15. saj. p. Kr.). Sellega kaasnes militaarseerumine, mõnel pool (nt. Babü-oonias, Assüürias ja Pärsias) ka riigivõimu suhteline sekulariseerumine (Trigger 2003). Inimkade riigid (Ameerikas 15. saj. p. Kr.). Sellega kaasnes militaarseerumine, mõnel pool (nt. Babü-oonias, Assüürias ja Pärsias) ka riigivõimu suhteline sekulariseerumine (Trigger 2003). Inimkade riigid (Ameerikas 15. saj. p. Kr.). Sellega kaasnes militaarseerumine, mõnel pool (nt. Babü-oonias, Assüürias ja Pärsias) ka riigivõimu suhteline sekulariseerumine (Trigger 2003). Inimkade riigid (Ameerikas 15. saj. p. Kr.). Sellega kaasnes militaarseerumine, mõnel pool (nt. Babü-oonias, Assüürias ja Pärsias) ka riigivõimu suhteline sekulariseerumine (Trigger 2003).

valitses), mida valitses võõramaine ülemkõrges.

Kirjandus

- Adams, R. 1966. The Evolution of Urban Society: Early Mesopotamia and Prehispanic Mexico. Chicago.
- Brauer, S. 1990. Der archaische Staat: zur Soziologie charismatischer Herrschaft. Berlin.
- Carneiro, R. 1970. A Theory of the Origin of the State. — *Science* 169, 733–38.
- Carneiro, R. 1981. The Chiefdom as the Precursor of the State. — Jones, G., Kautz, R. (eds.). The Transition to Statehood in the New World. Cambridge, 39–79.
- Childe, V. G. 1950. The Urban Revolution. — *Town Planning Review* 21, 3–17.
- Claessen, H. M. J., Skalník, P. 1978a. The Early State: Theories and Hypotheses. — Claessen, H. M. J., Skalník, P. (eds.). The Early State. Hague, Paris, New York, 3–29.
- Claessen, H. M. J., Skalník, P. 1978b. Limits: Beginning and End of the Early State. — Claessen, H. M. J., Skalník, P. (eds.). The Early State. Hague, Paris, New York, 619–635.
- Claessen, H. M. J., Oosten, J. G. 1996. Introduction. — Claessen, H. M. J., Oosten, J. G. (eds.). Ideology and the Formation of the Early States. Leiden, 1–23.
- Earle, T. K. 2002. Bronze Age Economies: the Beginnings of Political Economies. Westview Press.
- Engels, F. 1980. Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine. Tallinn.
- Fagan, B. M. 1998. People of the Earth. Longman.
- Flannery, K. V. 1972. The Cultural Evolution of Civilizations. — *Annual Review of Ecology and Systematics* 4, 299–346.
- Fried, M. H. 1967. The Evolution of Political Society: An Essay in Political Anthropology. New York.
- Friedman, J. 1979. System, Structure and Contradiction in the Evolution of 'Asiatic' Social Formations. Copenhagen.
- Ligi, P. 1995. Ühiskondlikest oludest Eesti alal hilispronksi- ja rauaajal teoreetilise arheoloogia valgusel. — Lang, V. (toim.). Eesti arheoloogia historiograafilisi, teoreetilisi ja kultuuriajaloolisi aspekte. Muinasaja teadus 3. Tallinn, 182–270.
- Maisels, C. K. 1990. The Emergence of Civilization: From Hunting and Gathering to Agriculture, Cities, and the State in the Near East. London.
- Maisels, C. K. 1999. Early Civilizations of the Old World: The Formative Histories of Egypt, the Levant, Mesopotamia, India and China. London.
- Marcus, J. 1998. The Peaks and Valleys of Ancient States. — Feinman, G. M., Marcus, J. (eds.). Archaic States. Santa Fe, 59–94.
- Marcus, J., Feinman, G. M. 1998. Introduction. — Feinman, G. M., Marcus, J. (eds.). Archaic States. Santa Fe, 3–13.
- Oppenheimer, F. 1909. Der Staat. Frankfurt am Main.
- Renfrew, C. 1972. The Emergence of Civilization: The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C. London.
- Service, E. 1975. Origins of the State and Civilization: The Process of Cultural Evolution. New York.
- Seward, J. H. 1955. Theory of Culture Change. Urbana.
- Trigger, B. G. 1998. Sociocultural Evolution: Calculation and Contingency. Oxford.
- Trigger, B. G. 2003. Understanding Early Civilizations. A Comparative Study. Cambridge University Press.
- Wittfogel, K. A. 1957. Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power. New Haven.
- Wright, H. T. 1978. Towards an Explanation of the Origin of the States. — Cohen, R., Service, E. (eds.). Origins of the State: The Anthropology of the Political Evolution. Philadelphia, 49–68.
- Tufte, N. 2005. Myths of the Archaic State. Evolution of the Earliest Cities, States, and Civilizations. Cambridge University Press.

Organizational Development

ASEAN (ingl *Association of South-East Asian Nations* 'Kagu-Aasia Riikide Liit'), asut. 1967, vuse eesmärk on arendada omavahelist pol. ning majandus-, teadus- ja kultuuri koostööd. Liikmed: a-st 1967 Filipiinid, Indoneesia, Malaisia, Singapur ja Tai, a-st 1984 Brunei, a-st 1997 Birma ja Laos, a-st 1999 Kambodža, Vietsnam, a-st 1997 Birma ja Laos, a-st 1999 Kambodža.

GCC (ingl *Gulf Cooperation Council* 'Laheritkide Koostöönõukogu'), 1981 asut. eesmärgiga luua vahetu koostööd ja majandus- ja kultuurikoostööd. Liikmed: Araabia Ühendemiraadid, Bahrein, Katar, Kuveit, Omaan ja Saudi Araabia.

[illegible]

Olulisimad rahvusvahelised organisatsioonid

MERCOSUR (hisp *Mercado Común del Sur*, port *Mercado Comum do Sul* 'Lõuna Ühisturg'), 1991 asut. L-Am. riikide organisatsioon, tegevuse eesmärk on soodustada kaupade, inimeste ja kapitali vaba liikumist.

Läikmed: a-st 1991 Argentina, Brasiilia, Paraguay ja Uruguay, a-st 2006 Venezuela.

NAFTA (ingl *North American Free Trade Agreement* 'Põhja-Ameerika Vabakaubandusleping'), 1992 asut. P-Am. riikide organisatsioon, tegevuse eesmärk on saavutada liikmesriikide vahel kaupade ja kapitali vaba liikumine.

Läikmed: Ameerika Ühendriigid, Kanada ja Mehhiko.

NATO (ingl *North Atlantic Treaty Organization* 'Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsioon'), P-Am. ja Euroopa riikide sõjaline ja pol. liit; asut. 1949 pms. vastukaaluks NSV Liidu sõjalisele ja pol. ekspansioonile Ida- ja Kesk-Euroopas.

Läikmed: a-st 1949 Ameerika Ühendriigid, Belgia, Holland, Island, Itaalia, Kanada, Luksemburg, Norra, Portugal, Prantsusmaa, Suurbritannia ja Taani, a-st 1952 Kreeka ja Türgi, a-st 1955 Saksamaa, a-st 1982 Hispaania, a-st 1999 Poola, Tšehhi ja Ungari, a-st 2004 Bulgaaria, Eesti, Leedu, Läti, Rumeenia, Slovakkia ja Sloveenia.

OPEC (ingl *Organization of the Petroleum Exporting Countries* 'Naftat Eksportivate Riikide Organisatsioon'), asut. 1960, et reguleerida maailma naftaturgu ja kujundada ühset hinnapoliitikat.

Läikmed: a-st 1960 Iraak, Iraan, Kuveit, Saudi Araabia ja Venezuela, a-st 1961 Katar, a-st 1962 Indoneesia ja Liibüa, a-st 1969 Alžeeria, a-st 1971 Nigeeria, 1973–92 Ecuador, a-st 1974 Araabia Ühendemiraadid, 1975–94 Gabon, a-st 2007 Angola.

SADC (ingl *Southern African Development Community* 'Lõuna-Aafrika Arenguühendus'), 1980 asut. L-Aafrika riikide organisatsioon, tegevuse eesmärk on omavaheliste majandussuhete süvendamine.

Läikmed: a-st 1980 Angola, Botswana, Lesotho, Malawi, Mosambiik, Sambia, Svaasimaa, Zimbabwe ja Tansaania, a-st 1990 Namiibia, a-st 1994 Lõuna-Aafrika Vabariik, a-st 1995 Mauritius, a-st 1997 Kongo DV, 1997–2004 Seišellid, a-st 2005 Madagaskar.

Sõltumatute Riikide Ühendus, lüh. SRÜ (vn *Sodružestvo Nezavisimõh Gosudarstv*), 1991 asut. pol. ja maj. ühendus, mis hõlmab enamiku kunagise NSV Liidu moodustanud liiduvabariikidest.

Läikmed: a-st 1991 Armeenia, Aserbaidžaan, Kasahstan, Kõrgõzstan, Moldova (ei ole ratifitseerinud SRÜ põhikirja), Tadžikistan, Türkmenistan (a-st 2005 assotsieerunud liige), Ukraina (ei ole ratifitseerinud SRÜ põhikirja), Usbekistan, Valgevene ja Venemaa, a-st 1993 Gruusia.

Maailma maade koht 2006. a. inimarengu aruande järgi

1. Norra	64. Liibua	126. India
2. Island	65. Venemaa	127. São Tomé ja Príncipe
3. Austraalia	66. Makedoonia	128. Saalomoni Saared
4. Iirimaa	67. Valgevene	129. Kambodža
5. Rootsi	68. Dominica	130. Birma
6. Kanada	69. Brasiilia	131. Botswana
7. Jaapan	70. Colombia	132. Komoorid
8. Ameerika Ühendriigid	71. Saint Lucia	133. Laos
9. Šveits	72. Venezuela	134. Pakistan
10. Holland	73. Albaania	135. Bhutan
11. Soome	74. Tai	136. Ghana
12. Luksemburg	75. Samoa	137. Bangladesh
13. Belgia	76. Saudi Araabia	138. Nepal
14. Austria	77. Ukraina	139. Papua Uus-Guinea
15. Taani	78. Liibanon	140. Kongo
16. Prantsusmaa	79. Kasahstan	141. Sudaan
17. Itaalia	80. Armeenia	142. Ida-Timor
18. Suurbritannia	81. Hiina	143. Madagaskar
19. Hispaania	82. Peruu	144. Kamerun
20. Uus-Meremaa	83. Ecuador	145. Uganda
21. Saksamaa	84. Filipiinid	146. Svaasimaa
22. Hongkong	85. Grenada	147. Togo
23. Iisrael	86. Jordania	148. Djibouti
24. Kreeka	87. Tunesia	149. Lesotho
25. Singapur	88. Saint Vincent ja Grenadiinid	150. Jeemen
26. Lõuna-Korea	89. Suriname	151. Zimbabve
27. Sloveenia	90. Fidži	152. Kenya
28. Portugal	91. Paraguay	153. Mauritaania
29. Küpros	92. Türgi	154. Haiti
30. Tšehhi	93. Sri Lanka	155. Gambia
31. Barbados	94. Dominikaani Vabariik	156. Senegal
32. Malta	95. Belize	157. Eritrea
33. Kuveit	96. Iraan	158. Rwanda
34. Brunei	97. Gruusia	159. Nigeeria
35. Ungari	98. Maldivid	160. Guinea
36. Argentina	99. Aserbaidžaan	161. Angola
37. Poola	100. Palestiina	162. Tansaania
38. Tšili	101. El Salvador	163. Benin
39. Bahrein	102. Alžeeria	164. Elevandiluurannik
40. Eesti	103. Guyana	165. Sambia
41. Lcedu	104. Jamaica	166. Malawi
42. Slovakkia	105. Türkmenistan	167. Kongo DV
43. Uruguay	106. Kõheneemesaared	168. Mosambik
44. Horvaatia	107. Süüria	169. Burundi
45. Läti	108. Indoneesia	170. Etiopia
46. Katar	109. Vietnam	171. Tšaad
47. Seišellid	110. Kõrgõzstan	172. Kesk-Aafrika Vabariik
48. Costa Rica	111. Egiptus	173. Guinea-Bissau
49. Araabia Ühendemiraadid	112. Nicaragua	174. Burkina Faso
50. Kuuba	113. Usbekistan	175. Mali
51. Saint Kitts ja Nevis	114. Moldova	176. Sierra Leone
52. Bahama	115. Boliivia	
53. Mehhiko	116. Mongoolia	
54. Bulgaaria	117. Honduras	
55. Tonga	118. Guatemala	
56. Omaan	119. Vanuatu	
57. Trinidad ja Tobago	120. Fkvaatoriaal-Guinea	
58. Panama	121. Lõuna-Aafrika Vabariik	
59. Antigua ja Barbuda	122. Tadžikistan	
60. Rumeenia	123. Maroko	
61. Malaisia	124. Gabon	
62. Bosnia ja Hertsegovina	125. Namiibia	
63. Mauritius		

Rügid, kellel on väljaspool oma territooriumi paiknevaid sõjaväebaase ja alalisi üksusi

Ameerika Ühendriigid	Vaikse ookeani väejuhatuse (PACOM)	Tšaadis
<i>Europa väejuhatuse (EUCOM)</i>	Austraalias	Uus-Kaledoonias
Belgias	Jaapanis (sh. 5. õhuvägi ja 7. laevastik)	Saksamaa
Hispaanias	Lõuna-Koreas (sh. 8. armee ja 7. õhuvägi)	Ameerika Ühendriikides (väljaõppe eesmärgil)
Hollandis	Singapuris	Djiboutis
Islandil	Suurbritannias, Diego Garcias	Itaalias
Itaalias	Tais	Poolas
Kreeka	Vaiksel ookeanil (sh. 3. laevastik)	Prantsusmaal
Luksemburgis	Austraalia	Singapur
Makedoonias	Malaisias	Ameerika Ühendriikides (väljaõppe eesmärgil)
Normas	Paapua Uus-Guineas (väljaõppe eesmärgil)	Austraalias (väljaõppe eesmärgil)
Portugalis	Saalomoni Saartel	Bruneis (väljaõppe eesmärgil)
Saksamaal (7. armee, 16. õhuvägi)	Belgia	Prantsusmaal (väljaõppe eesmärgil)
Suurbritannias	Prantsusmaal (väljaõppe eesmärgil)	Tais (väljaõppe eesmärgil)
Türgis	Saksamaal	Taiwanis (väljaõppe eesmärgil)
Vahemerel (6. laevastik)	Fidži	Suurbritannia
Keskpiirkonna väejuhatuse (CENTCOM)	Saalomoni Saartel	Ameerika Ühendriikides (väljaõppe eesmärgil)
Afganistanis	Holland	Ascensiooni saartel
Arabia merel ja India ookeanil (5. laevastik)	Hollandi Antillidel	Bahreinis
Arabia Ühendemiraatides	Islandil	Belgias
Bahreinis	Saksamaal	Belize'is
Djiboutis	Israel	Brüti India ookeani territooriumidel
Egiptuses	Türgis	Bruneis
Irakis	India	Falklandi saartel
Kataris	Tadžikistanis (Ayni lennuväebaas)	Gibraltaril
Kuveidis	Itaalia	Hollandis
Omanis	Ameerika Ühendriikides (väljaõppe eesmärgil)	Kanadas (väljaõppe eesmärgil)
Pakistanis	Maltas	Kataris
Saudi Araabias	Saksamaal	Kenyas
Lõunapiirkonna väejuhatuse (SOUTHCOM)	Kreeka	Kuveidis
Colombias	Küprosel	Küprosel
Ecuadoris	Portugal	Nepalis
Guyanais	São Tomés ja Príncipes	Omanis
Hondurases	Prantsusmaa	Saksamaal
Kubas	Djiboutis	Sierra Leones
Puerto Ricos	Elevalduurannikul	Türgi
Põhjala piirkonna väejuhatuse (NORCOM)	Gabonis	Küprosel
Atlandi ookeanil (2. laevastik)	India ookeanil	Uus-Meremaa
Tunis, Gröönimaal	Kesk-Aafrika Vabariigis	Austraalias
Strateegiline väejuhatuse (STRATCOM)	Martinique'il	Singapuris
Antigas ja Barbudas (eelhoiatusradar)	Prantsuse Guajaanas	Saalomoni Saartel
Marshalli Saartel (eelhoiatusradar)	Prantsuse Lääne-Indias	Venemaa
Tunis, Gröönimaal (eelhoiatusradar)	Prantsuse Polüneesias	Armeenias
Türgis (eelhoiatusradar)	Saksamaal	Gruusias
Suurbritannias (eelhoiatusradar)	Senegalis	Kõrgõzstanis
Suurbritannias, Ascensionis (eelhoiatusradar)		Moldovas
Suurbritannias, Diego Garcias (eelhoiatusradar)		Süürias
		Tadžikistanis
		Ukrainas

Lühendid

a. m. — alla meepinna
 a. — aasta
 ANSV — Autonoomne Nõukogude Sotsialistlik Vabariik
 ANZUS — Austraalia, Uus-Meremaa ja Ameerika Ühendriigid
 apr. — aprill
 a. r. — autonoomne ringkond
 arvat. — arvatavasti
 ASEAN — Kagu-Aasia Riikide Liit
 asut. — asutatud
 a-tuh. — aastatuhat
 aug. — august
 AV — Araabia Vabariik
 au. — ametühing
 AÜE — Araabia Ühendemiraadid
 BKA — biostaatikaitseseala
 CENTO — Keskne Lepinguorganisatsioon
 CFA frank — 14 Aafrika riigis kasutusel olev rahaühik
 dem. — demokraatlik
 det. — detsember
 DV — Demokraatlik Vabariik
 EE SMA — EE „Suur maailma atlas“
 EFTA — Euroopa Vabakaubandusühendus
 e. Kr. — enne Kristuse sündi
 el. — elaniku, elaniku, elanike
 EL — Euroopa Liit
 EMÜ — Euroopa Majandusühendus
 end. — endine
 ENSV — Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik
 EÜFOR — EL-i jõud Bosnia ja Hertsegoviinas
 EÜFOR RD Congo — EL-i jõud Kongo DV-s
 EV — Eesti Vabariik
 hej. — hüdroelektrijaam
 hrl. — harilikult
 IMF — Rahvusvaheline Valuutafond
 in. — inimene, inimest
 id. — idapikkus
 ISAF — rahvusvahelised julgeolekuabi jõud Afganistanis
 IT — info tehnoloogia
 IUCN — Rahvusvaheline Looduse ja Loodusvarade Kaitseliit
 jaan. — jaanuar
 jm. — ja muu; ja mujal
 jms. — ja muu selline
 jmt. — ja mõni teine, ja mitu teist
 jne. — ja nii edasi
 jpm. — ja palju muud
 jpt. — ja palju teisi, ja paljud teised
 jt. — ja teised
 jun. — juunior
 jv. — jär. (kaardil)
 k. a. — kaasa arvatud
 KA — kaitseseala
 kapit. — kapitalistlik
 kasut. — kasutatakse, kasutatud
 kasv. — kasvatakse
 kat. — katoliik, katoliiklik
 keskm. — keskmine, keskmiselt
 KFOR — NATO rahutagamisvõlli Kosovos
 KGB — Riikliku Julgeoleku Komitee
 KK — Keskmine

KP — Kommunistlik Partei
 kt. — kroon, krooni
 kt. — kohusetahtja
 kub. — kubermang
 kun. — kuningas
 L — Lõuna-
 Lad-Am. — Ladina-Ameerika
 L-Am. — Lõuna-Ameerika
 LAV — Lõuna-Aafrika Vabariik
 lk. — lehekülg
 LK — looduskaitse all, looduskaitse-
 LKA — looduskaitseala
 II — lõunalaatus
 LP — looduspark
 LV — liitvabariik
 lah. — lähedal
 lüh. — lühend, lühendatult
 maj. — majanduslik
 MERCOSUR — Lõuna Ühisturg
 MFO — rahvusvahelised jõud ja vaatlajad Egiptuses
 mh. — muu hulgas
 MINUSTAH — ÜRO stabiilsusjõu missioon
 Haiti
 mk. — maakond
 MKA — maastiku kaitseseala
 mln. — miljon
 MN — Ministrite Nõukogu
 mnt. — maantee
 MONUC — ÜRO missioon Kongo DV-s
 moodust. — moodustatud
 MPLA — Angola Rahvavabastusliikumine
 mrd. — miljard
 ms. — muu seas
 msg. — mitmesugune
 NAFTA — Põhja-Ameerika Vabakaubandusleping
 NATO — Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsioon
 NFSV — Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik
 nim. — nimeline
 nimet. — nimetatase, nimetatud
 NKVD — Siseasjade Rahvakomissariaat (NSV Liidus)
 nm. — nimetatud
 nov. — november
 nr. — number
 NSV — Nõukogude Sotsialistlik Vabariik
 NSVL, NSV Liit — Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit
 nt. — näiteks
 Nõuk. — Nõukogude
 obl. — oblasti
 OECD — Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon
 okt. — oktoober
 OFEC — Nafta Eksportivate Riikide Organisatsioon
 org. — organisatsioon
 osk. — osakond
 P — Põhja-
 P-Am. — Põhja-Ameerika
 p. Kr. — pärast Kristuse sündi
 pl. — põhjalatus
 pms. — peamiselt
 pol. — poliitiline
 PR — punane raamat, punases raamatus

prov. — provints
 ps. — poolsaar
 põhil. — põhiliselt
 põllum. — põllumajandus, põllumajanduslik
 rahvusv. — rahvusvaheline
 raj. — rajoon
 rdt. — raudtee
 RDV — Rahvademokraatlik Vabariik
 rev. — revolutsioon, revolutsiooniline
 RKN — Rahvakomissaride Nõukogu
 RKT — rahvamajanduse kogutoodang
 rmk. — raamatukogu
 RP — Rahvuspark
 RSN — Rahvasaadikute Nõukogu
 RV — Rahvavabariik
 s. — sündinud
 saj. — sajand
 saad. — saared (kaardil)
 SDV — Saksa Demokraatlik Vabariik
 SEATO — Kagu-Aasia Lepingu Organisatsioon
 sej. — soojuselektrijaam
 sept. — september
 SPNV — Sotsialistlik Föderatiivne Nõukogude Vabariik
 SFV — Saksa Föderatiivne Vabariik
 sk. — sealhulgas
 SKT — sisemajanduse kogutoodang
 SKT_p — sisemajanduse kogutoodang pariteedi alusel
 SLV — Saksamaa Liitvabariik
 s.o. — see on
 sots-dem. — sotsiaaldemokraat, sotsiaaldemokraatlik
 sotsial. — sotsialistlik
 sm. — surnud
 SRÜ — Sõltumatute Riikide Ühendus
 s.t. — see tähendab
 SV — Sotsialistlik Vabariik
 süg. — sügavus
 t° — temperatuur
 TA — Teaduste Akadeemia
 tej. — tuumaelektrijaam
 terr. — territoorium
 tk. — tükki
 tuht. — tuhat
 u. — umbes
 UNDOF — ÜRO relvarahu vaatlusjõud Süürias
 UNDP — ÜRO Arenguprogramm
 UNFICYP — ÜRO rahutagamisjõud Küprosel
 UNFIL — ÜRO ajutised üksused Liibanonis
 UNMEE — ÜRO missioon Etioopias ja Eritreas
 UNMIL — ÜRO missioon Libeerias
 UNMS — ÜRO missioon Sudaanis
 ENMIT — ÜRO missioon Ida-Timoris
 UNOB — ÜRO operatsioon Burundis
 UNOCI — ÜRO operatsioon Elevandiluurannikul
 UNOMIG — ÜRO vaatlajate missioon Gruusias
 USA — Ameerika Ühendriigid
 v. — vald
 v.a. — välja arvatud
 veebr. — veebruar
 VF — Vene Föderatsioon
 vk. — veehoidla
 VLO — Varssavi Lepingu Organisatsioon
 vm. — või muu
 VMN — Vastastikuse Majandusabi Nõukogu

vms. — või muu selline
 vt. — vaata
 WTO — Maaailma Kaubandusorganisatsioon
 ühisk. — ühiskond, ühiskondlik
 ü. m. — üle merepinna
 ÜRO — Ühinenud Rahvaste Organisatsioon

Keelelühendid

ar — araabia (keeles)
 bulg — bulgaaria (keeles)
 hisp — hispaania (keeles)
 holl — hollandi (keeles)
 ingl — inglise (keeles)
 it — itaalia (keeles)
 kr — kreeka (keeles)
 lad — ladina (keeles)
 port — portugali (keeles)
 pr — prantsuse (keeles)
 pärs — pärsia (keeles)
 rts — rootsi (keeles)
 rum — rumeenia (keeles)
 sanskr — sanskriti (keeles)
 sks — saksa (keeles)
 sm — soome (keeles)
 trg — türgi (keeles)
 ukr — ukraina (keeles)
 ung — ungari (keeles)
 vn — vene (keeles)

Mõõtühikute tähised

a — aasta
 brt — brutoregistertonn
 °C — Celsiuse kraad
 GJ — gigadžaul
 GW — gigavatt
 ha — hektar
 ha/a — hektar aastas
 hl — hektoliiter
 in./km² — inimene ruutkilomeetri kohta
 kg — kilogramm
 km — kilomeeter
 km² — ruutkilomeeter
 kW — kilovatt
 kWh — kilovatt-tund
 l — liiter
 m — meeter
 m² — ruutmeeter
 m³ — kuupmeeter
 m/a — meeter aastas
 m³/a — kuupmeeter aastas
 mm/a — millimeeter aastas
 m³/s — kuupmeeter sekundis
 MW — megavatt
 MWh — megavatt-tund
 PJ — petadžaul
 t — tonn
 t/a — tonn aastas
 tm — tihumeeter
 TWh — teravatt-tund

- Administrative Divisions of Countries; <http://www.statoids.com>.
- CIA. The World Factbook; <https://www.cia.gov/publications/factbook>.
- CIRCA – a collaborative workspace with partners of the European Institutions; <http://forum.europa.eu.int>.
- Eesti Keele Instituudi kohanimedandmed; <http://www.eki.ee/knab>.
- Ethnologue. Languages of the World; <http://www.ethnologue.com>.
- Eurostat; <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
- Food and Agriculture Organization of United Nations; <http://faostat.fao.org>.
- The Military Balance 2005–2006. The International Institute for Strategic Studies. London.
- National Geospatial-Intelligence Agency; <http://gnswww.nga.mil>.
- Rahvusvaheline Valuutafond; <http://www.imf.org>.
- The Statesman's Yearbook 2007; <http://www.statesmansyearbook.com>.
- United Nations Development Programme; <http://www.undp.org>.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization; <http://whw.unesco.org>.
- United Nations Environment Programme. World Conservation Monitoring Centre; <http://www.unep-wcmc.org>.
- United Nations Public Records; <http://unstats.un.org>.
- Unreached Peoples of the World; <http://www.joshuaproject.net>.
- The World Bank; <http://www.worldbank.org>.
- World Gazetteer; <http://www.world-gazetteer.com>.
- World Health Organization; <http://www.who.int>.

AUTORID

Tekst

Harjo Aasmäe, Maarja Aasmäe, Mirjam Allik, Meeme Allmann, Helen Alumäe

Thomas Gross

Riho Kangur, Ivar-Anton Karros, Andres Kasekamp, Gert Keldo, Alar Kilp, Kalev Kukk, Ott Kurs

Vello Ladv, Elo Linask

Thomas Mell

Tiit Noorkõiv

Taavi Pae, Leino Pahtma, Heiko Pääbo

Heidi Rahkema, Helja Rauk, Rait Rodi, Jüri Ruus

Karre Sakala, Henri Schasmin, Eva Sepping, Anu Sillaots

Toomas Tamla, Arvi Tampuu, Raul Toomla, Rein Toomla, Vello Tõnso, Karmo Tuir

Viljar Veebel, Siret Vene

Fotod

Kaupo Kikas lk. 533 (ülal)

Eero Noorkõiv lk. 188 (all), 190, 192 (ülal)

Heino Raivet lk. 487 (ülal)

Heidi Tooming lk. 137–139, 343 (ülal), 345, 367, 368 (all), 369

Rolling Estonians lk. 47 (ülal), 50 (ülal), 59 (serval), 61 (all), 117 (all), 172, 227, 232, 234, 235 (ülal), 246, 247, 286, 416, 480 (all), 648, 649 (serval), 661 (ülal)

Ülejäänud piltide autoriõigus kuulub CORBIS/SCANPIX-ile.

168	Uhana	166	Liibua
170	Grenada	164	Liibanon
172	Gruusia	160	Liechtenstein
176	Guatemala	158	Libeeria
178	Guinea	154	Lesotho
180	Guinea-Bissau	152	Leedu
182	Guyana	150	Laos
184	Haiti	148	Küpros
186	Hiiina	146	Kõrgõzstan
188	Hispaania	144	Kuwait
194	Holland	140	Kuuba
202	Malta	136	Kreeka
206	Maroko	134	Korea, Põhja-Korea
208	Marshalli Saared	132	Korea, Lõuna-Korea
212	Mauritaania	130	Kongo DV
214	Mauritius	128	Kongo
218	Mehhiko	126	Komoorid
224	Mikroneesia	122	Kiribati
232	Moldova	120	Kesk-Aafrika Vabariik
238	Mongoolia	118	Kenya
242	Montenegro	116	Katar
248	Mosambik	114	Kasahstan
252	Namibia	112	Kanada
260	Nauru	110	Kambodža
268	Nepal	108	Kambodža
270	Nicaragua	106	Kambodža
274	Nigeria	104	Kambodža
276	Niger	102	Kambodža
280	Norra	100	Kambodža
282	Omaan	98	Kambodža
288	Paapua Uus-Guinea	96	Kambodža
294	Pakistan	94	Kambodža
296	Panama	92	Kambodža
300	Paraguay	90	Kambodža
302	Peruu	88	Kambodža
304	Poola	86	Kambodža
306	Portugal	84	Kambodža
308	Prantsusmaa	82	Kambodža
312	Roheneemesaared	80	Kambodža
318	Rootsi	78	Kambodža
322	Rumeenia	76	Kambodža
328	Rwanda	74	Kambodža
334	Saalomoni Saared	72	Kambodža
336	Saint Kitts ja Nevis	70	Kambodža
342	Saint Lucia	68	Kambodža
346	Saint Vincent ja Grenadiinid	66	Kambodža
348	Saksamaa	64	Kambodža
350	Sambia	62	Kambodža
352	Samoa	60	Kambodža
354	San Marino	58	Kambodža
		56	Kambodža
		54	Kambodža
		52	Kambodža
		50	Kambodža
		48	Kambodža
		46	Kambodža
		44	Kambodža
		42	Kambodža
		40	Kambodža
		38	Kambodža
		36	Kambodža
		34	Kambodža
		32	Kambodža
		30	Kambodža
		28	Kambodža
		26	Kambodža
		24	Kambodža
		22	Kambodža
		20	Kambodža
		18	Kambodža
		16	Kambodža
		14	Kambodža
		12	Kambodža
		10	Kambodža
		8	Kambodža
		6	Kambodža
		4	Kambodža
		2	Kambodža
		0	Kambodža

524	Tai	598	Vatikan	674
526	Taiwan	602	Venemaa	676
530	Tansaania	606	Venezuela	686
532	Togo	610	Vietnam	690
534	Tonga	612		
538	Trinidad ja Tobago	614	Meretagused ja sõltlasalad	694
540	Tšaad	616	Alaliste elaniketa alad	702
542	Tšehhi	618	Riikide tekkimine.	
546	Tšiili	624	<i>Mait Kõiv</i>	705
550	Tuueesia	628	Olulisimad rahvusvahelised	
552	Tuvalu	632	organisatsioonid	710
558	Türgi	634	Maa ilma maade koht 2006. a.	
560	Türkmenistan	640	inimarengu aruande järgi	712
564			Riigid, kellel on väljaspool oma	
566	Uganda	642	territooriumi paiknevaid sõja-	
574	Ukraina	644	väebaase ja alalisi üksusi	713
576	Ungari	650	Lühendid	714
580	Uruguay	656	Kasutatud allikaid	716
586	Usbekistan	660	Autorid	717
	Uus-Meremaa	664		
590	Valgevene	668		
596	Vanuatu	672		

Kasutatud viga

Liik ja viga	Rida (ü – ülalt, a – alt)	On trükitud	Peab olema
421	3 ü	(2404 km)	(2714 km)
		(166 km)	(466 km)
	4 ü	(356 km)	(366 km)
1901	vapp	Bersekutu bentambah mutu	Bersekutu bertambah mutu
Täiendused			
44112	3 ü	<i>La Compañía</i>	<i>La Compañía</i>
	7 ü	<i>äljavedu</i>	<i>Väljavedu</i>
1901	10 a	<i>House of Assembly</i>	<i>House of Assembly</i>
	3 a	<i>Labour Party</i>	<i>Labour Party</i>
19012	22 ü	<i>Amazona versicolor</i>	<i>Amazona versicolor</i>
1901	2 ü	<i>Saint Vincent</i>	<i>Saint Vincent</i>
	11 a	<i>House of Assembly</i>	<i>House of Assembly</i>
	2 a	<i>Labour Party</i>	<i>Labour Party</i>
19012	19 ü	<i>Amazona guildingii</i>	<i>Amazona guildingii</i>
19012	2 ü	<i>Vallad</i>	<i>Vallad</i>

Täiendused

19012 (lk. 58): Kukkurhundi peetakse väljasurnud liigiks.
 19012 (lk. 131): Eestiga sõlmiti diplomaatilised suhted 13. II 2007.

